TÜRK ANSİKLOPEDİSİ

CİLD XXI

MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ — ANKARA 1974

TÜRK ANSİKLOPEDİSİ
KURULU

YİRMİ BİRİNCİ CİLDİN YAZILARINI HAZIRLAYANLAR

Te'lif :

Prof. Dr. Cemal Ârif ALAGÖZ, Dr. Âbidin ARA, Kemal ARICAN, Nihal ATSIZ, Prof. Dr. Ahmet CAFEROĞLU, Ali ÇANKAYA, Perihan ÇELEBİ, Ecz. Uğur DERMAN, Doç. Dr. Muammer DİZER, Emekli Amiral V. Ziya DÜMER, Yük. Müh. Enver EDİGER, Refik EPİKMAN, Prof. Dr. Necati ERANIL, Prof. Dr. Enis ERDİK, Prof. Dr. Hasan EREN, Prof. Dr. Osman ERSOY, Dr. Emel ESİN, Seyfullah ESİN, Prof. Dr. Semavî EYİCE, Prof. Dr. Z. Fahri FINDIKOĞLU, Emekli Gnrl. Burhan GÖKSEL, Abdülbâkî GÖLPINARLI, Abdülkadir İNAN, Ziya İSHAN, Prof. Dr. Reşat İZBIRAK, Âtıf KAHRAMAN, Sevinç KAROL, Prof. Dr. Fürûzan KINAL, Dr. Fahreddin KIRZIOĞLU, Prof. Dr. Hami KOÇAŞ, Ergin KORUR, H. Zübeyir KOŞAY, Dr. Orhan KÖPRÜLÜ, Prof. Dr. Ercümend KURAN, Prof. Dr. Abdülkadir NOYAN, Kenan OKAN, Mustafa ONARLIOĞLU, Bakî ÖĞÜN, Mehmet ÖNDER, Dr. Vedad ÖRS, Atila ÖZGÜÇ, Prof. Dr. Tahsin ÖZGÜÇ, Cahit ÖZTELLİ, Yılmaz ÖZTUNA, Prof. Dr. Ercümend PALABIYIKOĞLU, İsmet PARMAKSIZOĞLU, Nejdet SANÇAR, Nureddin SEVİN, M. Zeki SOFUOĞLU, Engin SÖZEN, Prof. Dr. Faruk SÜMER, Fevziye Abdullah TANSEL, Hüseyin TAŞTAN, Dr. Fethî TEVETOĞLU, Prof. Dr. İsmail TUNALI, Prof. Dr. F. Nafiz UZLUK, M. Şakir ÜLKÜTAŞIR, Tahsin ÜNAL, Prof. Dr. Turgut VARDAR, Prof. Dr. Talip YÜCEL.

Tercüme :

Yağmur ATSIZ, Prof. Dr. Hasan EREN, Ziya İSHAN, Afif OBAY, Dr. Vedad ÖRS, Dr. Fethî TEVETOĞLU.

(*) Cildin ilk 5 fasikülü yayınlandıktan sonra ayrılmıştır.

J

JAPON DİLİ VE EDEBİYATI: bk. JAPONYA.

JAPONYA (resmî adı: **Nippon**), Uzak Doğu'da, dünyanın büyük devletlerinden biri. Yüzölçümü 369 662 km² (meskûn olmayan adalar dahil), nüfûsu 104 650 000 (1970) dir. Başşehri Tōkyō (nüfûsu 8 893 000), önemli şehirleri Osaka, Yokohama, Nagoya, Kyōto, Kōbe, Kitakyuşu'dur.

JAPONYA: Arma

Japon adaları, Asya'nın doğu kıyısı açıklarında kuzey - doğudan güney - batıya doğru uzanır. Ülkenin başlıca dört adası olan Hokkaido, Honşū, Şikoku ve Kyūşū, J.'nın yüzölçümünün % 97'sini meydana getirir. Bunlardan başka, 3 300 kadar adacık ve kayalık vardır ki, çoğu ne tarıma ne de hayvancılığa elverişlidir; topraklarının yalnız yirmide biri meskûndur.

Coğrafya: Japon adalarının esas yapısını, Bariskan orojenik hareketinin karşılığı olan ve Hokkaido'nun batısı ile Honşū'nun büyük bir kısmını etkileyen Honşū orojenik hareketi meydana getirmiştir. Honşū orojenik hareketi, güneybatıda daha şiddetli, kuzeybatıda ise nispeten hafif olmuştur. Bunun sonucu olarak, Kuzey Honşū'da batı bölgeler yeşil şistlerden meydana gelme başkalaşmış kayalarla ayırt edilirken, doğu bölgelerin özelliği başkalaşmamış kayaların meydana getirdiği paleozoik tabakalardır. Güneyde ise, Honşū'nun belkemiği olan platonitlerden teşekkül etmiş bir bölge bulunur.

Dağlar: J.'nın toplam yüzölçümünün % 67'si dağlık bölgelerden meydana gelmiştir. Bu dağlık bölgeler kuzeyden güneye doğru şöyle sıralanır: Asıl Hokkaido dağlık bölgesi (en önemlisi Hidaka dağ zinciri); güney - batı Hokkaido dağlık bölgesi; kuzey - doğu Honşū'nun doğusundaki dağlık kısım (Kitakami ve Abukuma dağlık alanları); kuzey - doğu Honşū'daki Oū sıradağları; kuzey - doğu Honşū nun batısındaki dağlık bölge; Kanto yakınındaki dağlık bölge, «Fossa Magna» yöresi; Hida ve Kiso sıradağlarını içine alan merkezî yüksek yaylalar; İç Bölge dağlık yöresi (en önemlisi Çugoku dağlık yöresi) ve Dış Bölge dağlık yöresi (Kii, Kyūşū dağlık bölgeleri) dir.

Yanardağlar: Japon adaları, Pasifik çevresi volkan bölgesinin içinde kalır. Ülkede bulunan 198 volkandan 40'tan fazlası, târihî çağlar sırasında faaliyet göstermiştir. Bu, dünyadaki faal volkan sayısının % 10 kadarıdır. Meydana geldikleri volkanik kayalara göre, başlıca iki bölgede toplanmışlardır: Çişima, kuzey - doğu Honşū, İzu Şiçito (7 ada) ve Marianas kavsini takip eden kuzey - doğu J. volkanik yöresi ile Ryukyu kavsini takip eden güney - batı J. volkanik yöresi.

J.'da, geniş ölçüde lav platosu ve volkan tipi hariç, her çeşit volkan vardır. En çok görülen tip, konik şekilli strato - volkanlardır (Fuji dağı gibi). İkinci sırayı lav kubbeleri alır. Yine bilinen bir başka tip de geniş kalderalardır. Aso kalderası bu sınıfa güzel bir örnek teşkil eder. Bunların etrafında süngertaşı ve volkanik küllerin birikmesiyle tepeler ve platolar meydana gelmiştir. Volkanik arazide, çok miktarda sıcak pınarlar ve derin volkan gölleri bulunur.

Ovalar: J.'da ovalar geniş yer tutmaz; toplam yüzölçümün ancak % 13 kadarını kaplar. Bu ovalar, âdeta dağların devamı gibidir. Nitekim dağların kuzeyden güneye doğru bir sıra meydana getirdiği kuzey - doğu J.'da, ova ve havzalar da aynı yönde yer alır. Esasen bütün ovalar, dağlardan inen kum ve toprakların birikmesiyle meydana gelmiştir Sadece İşikari, Niigata, Kanto, Nobi ve Tsukuşi gibi nispeten büyük ovalar ırmak ovası karakteri gösterir. Bunlar, dağ eteklerinde, etraflarında tabiî setler bulunan birikinti konileri, ırmakların aşağı kesimlerinde ise delta ovaları biçimindedir. Irmak veyâ kıyılara yakın yerlerde seki çok görülür.

Irmaklar: Irmaklar, sarp dağlardan doğduğu ve denize ulaşmak için önlerinde uzun mesafe bulunmadığı için, genellikle kısa ve hızlı akışlıdır. Ülkenin en uzun ırmağı olan Şirano, 369 km'yi ancak bulur. Yaz başlarındaki yağmur mevsiminde veyâ tayfunlar sırasında bu ırmaklar hızla kabarır ve yukarı kesimlerinde toprak kaymasına, orta ve aşağı kesimlerinde ise sellere sebep olurlar. Böyle zamanlarda, büyük ırmaklar, normal zamanda akıttıklarının 900 katı su akıtırlar.

JAPONYA: İmparator ve âilesi Imparatorluk Sarayında

Sellerin tekrarı, ırmakların aşağı kesimlerinde birikinti ovaları meydana getirir.

Kıyılar: Toplam uzunluğu 26 000 km yi bulan Japon kıyıları son derece girintili çıkıntılıdır.

Depremler: J., en sık deprem felâketine uğrayan ülkelerden biri olarak tanınır. Yeryüzündeki deprem enerjisinin yaklaşık olarak % 15 kadarı (2×10^{24} erg) J. çevresinde toplanmıştır. Büyük depremler genellikle Sanriku, Tokrido ve Nankaido çevresinde, orta dereceli depremler ise Japon Denizi kıyılarında görülür. Hokkaido ve Honşū adalarında büyük deprem olmaz.

Yeraltı servetleri: J., madenlerinin çeşitliliği yönünden zengin olmakla beraber, birkaç maden sayılmazsa, bunların miktarı bakımından fakirdir. Miktar yönünden bir değer ifade edenler, pirit, siyah kurşun, kireçtaşı ve kükürtten ibarettir. Kömür, bakır, çinko ve manganez rezervleri de oldukça fazladır. Diğer madenlere nispetle bol olan taşkömürü, ekseriya ince ve kırık damarlar halinde görüldüğünden, kok yapma hassası ve ısı değeri düşüktür. Bu kömürler III. jeolojik devre âid olup ziftlidir. Bu yüzden ağır sanayiin ihtiyacı olan kok kömürü yurt dışından getirilir. Başlıca kömür madenlerinin Hokkaido ve Kyūşū gibi sanayi bölgelerinden uzak yerlerde bulunmaları da, bu kömürlerden faydalanılmasını güçleştirir. Diğer bir enerji kaynağı olan petrol, Akita'da önemsiz miktarda elde edilir. Maden cevherleri arasında, Akita, İwate ve Ehime'den çıkartılan bakır başta gelir. Gıfu ile Hokkaido'da çinko ve kurşun; Okayama, Akita ve İwate'de ise sülfürik asit yapımında kullanılan demir sülfit bulunur. Ülkenin her tarafından çıkartılan kireçtaşı, çimento endüstrisinde geniş çapta kullanılır ve çok ucuzdur. Kükürt ise Gunma, İwate, Oita ve Hokkaido gibi volkanik bölgelerde istihsal edilir.

İklim: J.'nın iklimi kış aylarında büyük ölçüde muson rüzgârlarının etkisi altında kalır. Sibirya'da meydana gelen yüksek basınç merkezinden, Kuzey Pasifik'teki Aleut Adalarındaki alçak basınç merkezine doğru esen bu rüzgârlar, Japon Denizi'nden taşıdıkları nemle J.'nın bu denize bakan kıyılarında şiddetli kar yağışlarına sebep olur. Buna karşılık, ülkenin Pasifik'e bakan kıyılarında kışlar çok ılımlı geçer.

İlkbaharda Yangtse ırmağının aşağı kesimlerinde ve Mançurya'da teşekkül ederek Pasifik Okyanusu ve Japon Denizi dolaylarına yayılan alçak basıncın etkisiyle J.'da ılımlı bir iklim görülür. Bu mevsimde, güneyden çok kuvvetli rüzgârlar, bâzen fırtına halinde eser. Alçak basınç merkezi Japon Denizi üzerinde meydana geldiği zaman, dağlardan esen kuru rüzgârlara fön adı verilir. Fön rüzgârları, dağlardaki karların birdenbire erimesi sonucunda sellere ve yangın tehlikesinin artmasına sebep olur.

JAPONYA: Prens ve Prenses Mikasa, Ankara Palas'ta şereflerine verilen kabul resminde

JAPONYA: Prens ve Prenses Mikasa, Bursa'da Türk folklor ekibiyle beraber

Japon ikliminin en önemli özelliklerinden biri, yaz başlarındaki bai - u denilen yağışlı mevsimdir. Bu mevsimde, ülkenin güney bölgeleri kuzeye oranla çok daha fazla yağış alır. Meselâ Kyuşu'da yıllık yağış miktarının % 30 - 40 kadarı bai - u sırasında düştüğü halde, Hokuriku ve Tohoku bölgeleriyle Hokkaido'da bu nispet % 15'in altındadır. J., yağmur mevsiminde, güneyde. Kuzey Pasifik yüksek basınç alanının batı kısmı olan Ogasawara bölgesi yüksek basınç merkeziyle kuzeyde, Ohotsk Denizi çevresinde toplanan başka bir yüksek basınç alanının etkisi altında kalır; bu iki hava kütlesi arasında, bütünüyle Kuzey yarımküre özellikleri gösteren ve kutup cephesinin bir parçası olan bai - u cephesi teşekkül eder. Bu durum, Haziran başlarından Temmuz ortasına kadar devam eder. Hava, bai - u alanının 300 km ye kadar kuzeyinde kalan bölgelerinde yağışlı, 700 km ye kadar kuzeyinde kalan bölgelerinde bulutlu, güneyinde kalan bölgelerde ise açıktır.

Temmuz ortalarından itibaren yağışlı havalar geride kalır ve J.'da gerçek yaz başlar. Ogasawara yüksek basınç alanının etkisi altında kalan Batı J.'da çok sıcak günler görülür. Arada sırada, öğleden sonraları gök gürültülü sağanak yağışlar olur. Bu devreyi takip eden günlerde tayfuna rastlanabilir. Pasifik Okyanusu'nda, 5° K - 25° K enlemleri arasında kalan bölgede meydana gelen alçak basınç alanının meydana getirdiği bu tayfunlar, başlangıçta batı yönüne doğrulur, Formoza körfezi doğusunda yön değiştirerek doğuya döner ve J.'yı etkisi altına alır. Şiddetli bir tayfun 100, hattâ 200 km çapındaki bir bölgeyi etkileyebilir. Tayfun merkezinde basınç, 920 - 980 mb kadardır.

J.'da yılın en güzel mevsimi, Ekim ortalarında başlayan Akibare (sonbaharın güzel havası) dir. Bu sıralarda ülke, bir yüksek basınç alanının etkisi altına girer ve güzel, güneşli günler görülür.

Yağışlar: J.'da yıllık yağış miktarı, ortalama 1 000 - 3 000 mm arasındadır; ancak, Odaigahara dağı ile Kii bölgesi gibi birkaç yerde, 5 000 mm ye çok yaklaşır. Kışın Japon Denizi'ne bakan bölgelerde, Pasifik Okyanusu kıyılarının tam tersine, şiddetli kar yağışları görülür. Haziran ve Temmuz aylarındaki bai - u sırasında ve sonbahardaki

JAPONYA: Japonya'nın Kyûşû'da bulunan en büyük aktif volkanının krateri

tayfun mevsiminde de yağış çok fazladır. Bu yağışların önemli bir kısmı, baraj göllerinde toplanarak tarım ve endüstri alanlarında, şehirlerin su ihtiyacında kullanılır.

Bitki örtüsü: J.'nın tabiî bitki örtüsünü ormanlar meydana getirir. Okınawa adalarında hirugi, adan ve eğreltiotlarından müteşekkil subtropik ormanlar vardır. Yakuşima adalarıyla Orta J.'nın kuzeyinde ise, geniş yapraklı, daima yeşil kalan ağaçlardan meydana gelmiş sıcak iklim ormanlarına rastlanır. Bunlar arasında, özellikle kıyılarda bulunan tabu - gata, genellikle kuru ve güneşli bölgelerde görülen pasania ve dağlarla iç kısımlarda rastlanan meşe sayılabilir. Kışları çok soğuk geçen Orta J.'nın iç kısımlarında ise, daha çok kestane, Japon meşesi, şide ve keyaki gibi geniş yapraklı, yapraklarını döken ağaçlar yer tutar. Ilıman iklim ormanları, Honşu'nun kuzeyinden Hokkaido'nun güneyine kadar uzanan alanda bulunur. Bu ormanlarda kayın gibi yaprak döken ağaçlar çoktur. Honşu'da, bu tip ağaçların en sık görüldüğü yerler, Japon Denizi'ne bakan dağ yamaçlarıdır. Köknar, Kanada çamı, Japon servisi ve Japon sediri gibi iğneyapraklı ağaçlar, sıcak iklim ormanlarında da görülmekle beraber, asıl ılıman iklim ormanlarını meydana getiren ağaçlardır. Bunlar en çok Pasifik kıyılarına bakan yamaçlarda bulunur.

Dikine bir sınıflandırmaya göre, deniz seviyesinden 500 m yüksekliğe kadar, sıcak iklim kuşağının geniş yapraklı, daima yeşil kalan ağaçları; 500 - 1 500 m ler arasında, ılıman iklim kuşağının geniş yapraklarını döken ağaçları (özellikle kayın); 1 500 - 2 500 m ler arasında, aomori ve kometsuga gibi iğneyapraklı ağaçlar; 2 500 m den yüksekte ise, Alplerde görülen tipte çam ağaçları yer alır.

Fauna: J.'da memeli hayvan çok bulunur. 520 çeşit kuş bilinmektedir. Böcek türleri de sayılamayacak kadar çoktur. Hokkaido ve Honşû arasında, memeli hayvan, kuş ve böcek türleri bakımından bâriz farklar görülür. Black stone (siyah taş) çizgi i, iki ada arasında bu yönden sınır teşkil eder. Honşû, Şikoku ve Kyûşû adalarında, beyaz yakalı ayı (Tsuki - no - waguma), yaban domuzu, geyik, Japon maymunu, tilki ve raccoon köpeği çok bulunur.

Nüfûs: J., 100 milyonu aşkın nüfûsuyla dünyanın 7. ülkesidir. 1968 sayımına göre 101 410 000 (1872'de 34 800 000) olan nüfus, her yıl ortalama 1 milyon artmaktadır. Nüfus yoğunluğu, km² ye 274 kişidir.

Nüfûsun hemen hemen % 80 kadarı Honşû'da yaşar. Toplam yüzölçümü oranı % 3,6 olan Tôkyô ve çevresinde, Japon nüfûsunun % 22'si yerleşmiştir. Burada, nüfûs yoğunluğu km² başına 1 670 kişiyi bulur. Adalar içinde nüfûs yoğunluğu en düşük olanı, ikinci en büyük ada olan Hokkaido'dur. Bu adada km² başına ancak 66 kişi düşer. Toplam nüfûsun sadece % 3,9'unun yaşadığı Şikoku adasında ise nüfûs yoğunluğu 210 kişi kadardır.

Japon şehirleri arasında 7'sinin nüfûsu 1 milyondan fazladır. Bunlar, başkent Tôkyô (8 893 000), Osaka (3 156 000), Yokohama (1 789 000). Nagoya (1 935 000), Kyôto (1 365 000), Kôbe (1 217 000) ve Kitakyuşu (1 042 000) dur.

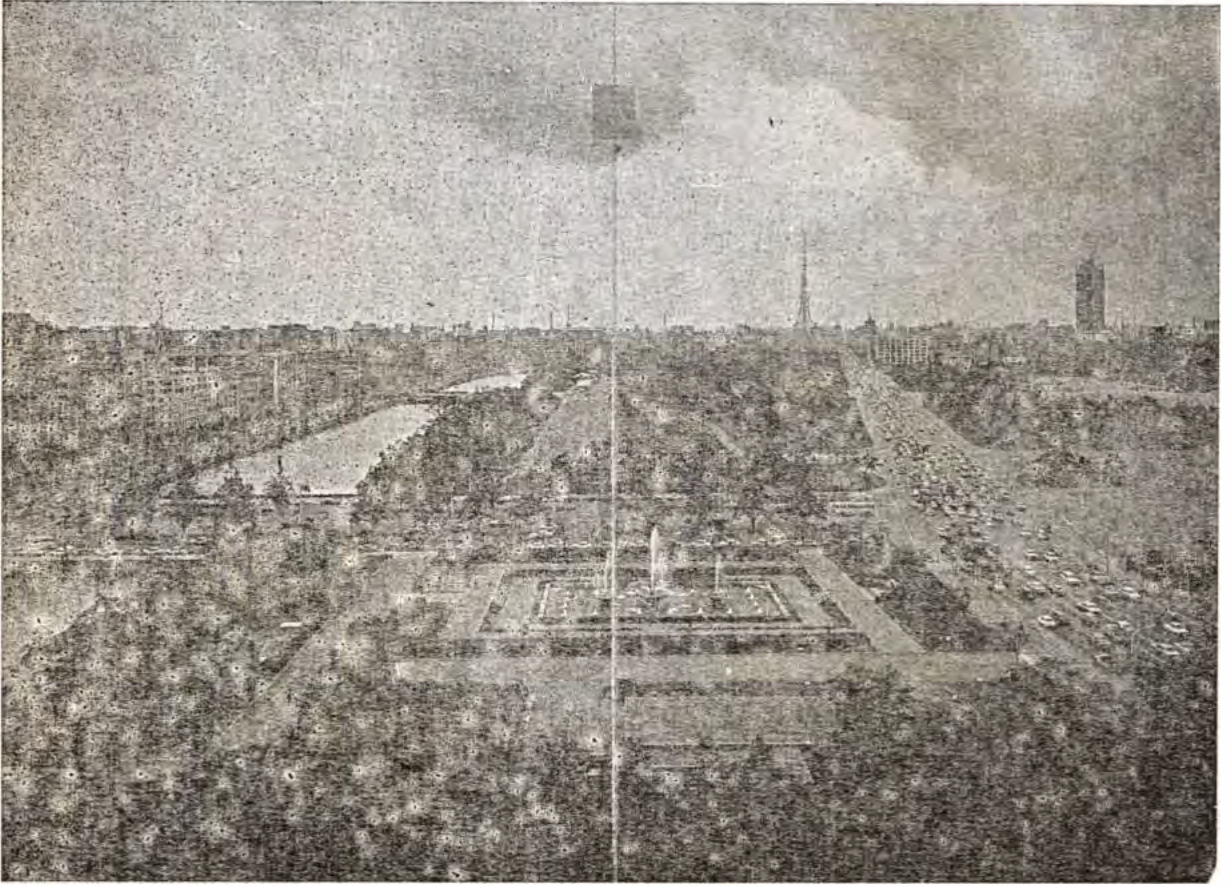
Hükûmet ve idare şekli: J.'da, anayasa gereğince hâkimiyet milletin olmakla beraber, devletin ve halkın birliğinin sembolü mahiyetinde bir imparator da vardır. Millî politikayı, diyet, hükûmet ve yargı organları birlikte yürütürler.

Diyet: Yasama yetkisine sahip tek organdır. Temsilciler Meclisi ve Ayan Meclisi'nden müteşekkildir. Temsilciler Meclisi üyeleri 4 yıl süreyle iş başında kalırlar. Eski Lordlar Kamarası yerine kurulan Ayan Meclisi üyelerinin ise yarısı 6, öbür yarısı 3 yılda bir seçime gider. 20 yaşını doldurmuş her Japon vatandaşı, seçimlere katılma hakkına sahiptir.

İmparator: 1946 anayasası, imparatorun hemen bütün yetkilerini elinden almış, onu devletin ve milletin birliğinin sembolü olarak bırakmıştır. Ancak, imparator bugün de bâzı devlet işlerini, hükûmetin denetimi altında yürütür. Başbakan ile Yüksek Mahkeme üyelerinin Diyet tarafından seçilmesi ve bu seçimlerin imparatorca onaylanması anayasa gereği olmakla beraber, bu onaylama görevi tamamiyle formaliteden ibarettir.

Hükûmet: Butün yürütme yetkisini elinde bulunduran hükûmetin başında başbakan vardır. Başbakan, Temsilciler Meclisinde, çoğunluk esasına göre seçildikten sonra, formalite gereği, Ayan Meclisi tarafından tayın edilir. Başbakan, kendisine yardımcı olacak 12 bakanı seçtikten sonra, kabinesini imparatorun onayına sunar. Prensip olarak, bakanların hepsi sivil ve en az yarısı Diyet meclisi üyesi olmak gerekir.

Siyasî partiler: J.'da Meiji reformlarıyle birlikte demokratik fikirler yayılmaya başlamış ve böylece meydana gelen siyasî gruplar, 1890 yılında Diyet'in kurulmasıyle siyasî partiler halini almıştır. İlk genel seçimi Sosyalist Parti (Şakai - to) kazanmış, ancak bu, solun J.'da elde ettiği tek zafer olmuştur. 1948 yılından 1954'e kadar Muhafazakâr Parti sürekli olarak iktidarda kalmıştır. 1954 yılında Muhafazakâr, Liberal ve Demokratik partiler koa-

JAPONYA: Tōkyō'da İmparatorluk Sarayı Meydanı

lisyona giderek, Liberal - Demokratik Partiyi meydana getirmişlerdir. Liberal - Demokratik Parti bugüne kadar iktidarı kaybetmemiştir.

Komünist Parti dışında kalan muhalefet partileri de 1957 yılında bir koalisyona gitmişler, ancak aralarındaki muhafazakâr ve radikal elemanların anlaşamamaları sebebiyle kısa zamanda dağılmışlardır.

1951 yılında Japon târihinde ilk defa, temeli dine dayanan bir siyasî hareket görülmüş, Buddhizmin Niçiren mezhebine bağlı Soka Gakkai üyeleri, Ayan Meclisi'nde birçok sandalye kazanmışlardır. Bunlar, 1964 yılında Komeito (Temiz Hükûmet Partisi) adlı bir siyasî parti kurmuş, Temsilciler Meclisi'ne birkaç üye sokmayı da başarmışlardır. Bu parti, genellikle mutedil bir politika güder ve birçok meselelerde muhalefet partileriyle aynı paraleli takip eder.

1959 yılında Sosyalist Partide meydana gelen bir çözülme üzerine Sosyal - Demokratik Parti kurulmuştur.

Kambiyo ve maliye: 1931 yılına kadar maliyesini altın kambiyo esasına dayamış olan J., daha sonra bu sistemi değiştirerek yen'i esas para birimi kabul etmiştir. Para basma ve tedavüle koyma yetkisine sahip tek kuruluş, J. Bankası (Japon Merkez Bankası; kuruluşu 1882) dır.

J.'da malî yıl 1 Nisanda başlar ve ertesi yılın 31 Martında biter. Millî bütçe, genel bütçeyle özel idareler bütçesinden ibarettir. Genel bütçede gösterilen başlıca masraflar, sosyal yardım, eğitim, bayındırlık ve savunma giderleriyle mahallî idarelere yapılan yardımlardır.

Ekonomi: J., 1868 Meiji reformlarından itibaren büyük bir kalkınma dönemi içine girmiş, II. Dünya Harbi'ndeki mağlûbiyetle bir süre duraklayan bu gelişme, harbden sonra yeniden hızlanmıştır. Bunun sonucu olarak, gerçek gayrısafî millî hasıla her yıl % 10'u geçen bir oranla yükselmiş ve 1968 yılında 141,900 milyon dolara ulaşarak hür dünya ülkeleri arasında Amerika Birleşik Devletlerinden sonra ikinci sırayı almıştır.

Ekonomide tarımın rolü önemli değildir ve yıldan yıla biraz daha küçülmektedir. Nitekim tarımla uğraşan nüfus, 1955 yılında 36,618 iken, 1967'de 27,904'e düşmüştür. Bu halkın çoğu, yeterli gelir sağlayabilmek için, tarımın yanısıra başka işlerle de uğraşmaktadır.

Ülkede en çok pirinç yetiştirilir. Pirincin bütün diğer tarım ürünlerine olan oranı yarıya yakındır. Buğday ve sebze ekimi de çok yapılır. Japon adalarının % 70'ini kaplayan ormanlardan elde edilen kereste miktarı yılda 59 600 000 m^3 civarındadır. İnşaat işleri ve mobilyacılıkta kullanılan bu kerestеler, halen iç piyasa ihtiyacını karşılayamamaktadır.

Japon denizleri balık bakımdan çok zengindir. 1967 yılında elde edilen balık ve deniz ürünleri 7 851 000 ton, yâni Peru'dan sonra dünyanın ikinci en büyük istihsalidir. Ancak, tarıma paralel olarak balıkçılık da gittikçe önemini kaybetmekte, bu işle uğraşan nüfus her yıl biraz daha azalmaktadır.

J. maden bakımından hayli fakir bir ülkedir. Elde edilen madenlerin de kalite bakımından iyi olmaması sebebiyle,

JAPONYA: Kyōto: Kinkakuji Tapınağı (1394)

endüstri ihtiyacının büyük bir kısmı ithalâtla karşılanmaktadır. Sadece, kireç ve demir sülfürü yeterli miktarda bulunur. Hokkaido ve Kuzey Kyuşu'da da kömür elde edilir.

Endüstri: J.'nın en önemli endüstri kolu makine imalâtıdır. Bu endüstrinin en süratli gelişen sektörünü ise elektrikli makineler teşkil etmektedir. J.'da, elektronik teçhizat imalâtı da son yıllarda büyük bir gelişme göstermiştir. Bunlar arasında televizyon cihazları, transistorlu radyolar, ses kayıt cihazları ve elektronik kompüterler, dünya pazarlarında büyük rağbet görmektedir.

J., 1956 yılından beri, dünyanın en önde gelen gemi inşâ ülkelerinden biridir. Ülkede 4 dev inşaat doku vardır. Bu doklarda blok sistemi kullanılarak dünyanın en büyük tankerleri inşâ edilmektedir. 1965 yılında J., üretiminin % 43,9'una tekabül eden 5 363 000 gros tonluk gemi denize indirmiştir. Bu gemilerin aş. yu. yarısı ihracat için imal edilmiştir.

J.'nın motorlu araç endüstrisi 1966 yılında 2,28 milyonluk imalâtla Amerika Birleşik Devletleri'nden ve Batı Almanya'dan sonra dünyada üçüncü gelmiştir. Aynı yıl binek arabası yapımında da J., 699 176 ünite ile dünya altıncısıdır. J.'da motosiklet yapımı da çok ileridir.

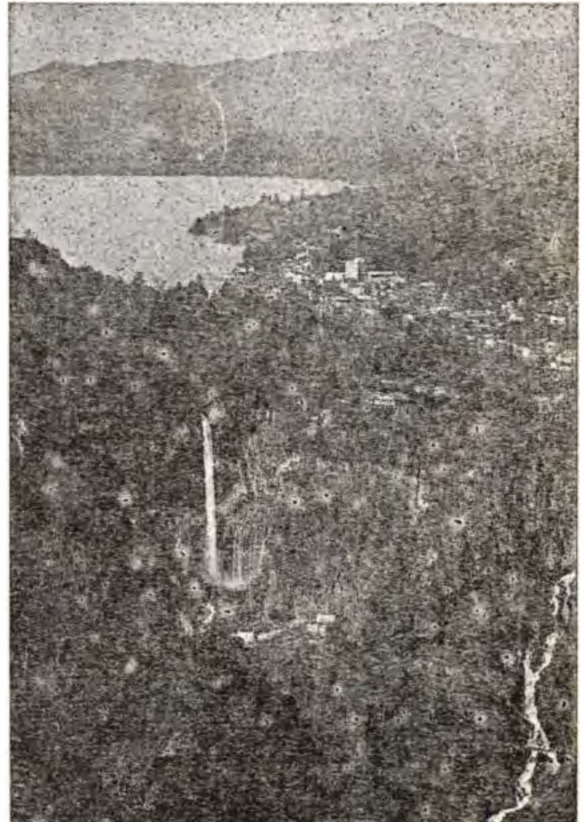
J.'nın uçak endüstrisi 1911 yılına kadar dayanır. Bugün geliştirdiği birçok modelle bu alanda da milletlerarası bir üne sahiptir.

J., optik endüstrisinde son yıllarda büyük bir hamle yapmış ve bugün dünya devletleri arasında bir lider durumuna geçmeyi başarmıştır. Sinema kameraları, fotograf makineleri, dürbünler, projektörler, teleskoplar, mikroskoplar, optik ölçme âletleri ve optik kontrol âletleri yapımı çok gelişmiştir. Toplam üretimin hemen hemen yarısı ihraç edilmektedir.

Makine imalâtından sonra, J.'nın ikinci önemli sınaî kolu olarak maden endüstrisi gelir. Ham maddeleri yurt içinden sağlanamadığı halde, özellikle demir ve çelik istihsali çok gelişmiştir. 1966 yılında J., dışarıdan ithal ettiği kok kömürü, demir filizi ve hurda demiri kullanarak, 47 769 700 ton ham çelik (Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya'dan sonra dünyada üçüncü) ve 32 017 600 ton ham demir üretmiştir. Demir ve çelik, J.'nın toplam ihracatının her yıl ortalama % 15 - 20 kadarını meydana getirmektedir. J. paslanmaz çelik istihsalinde de, Amerika Birleşik Devleri ve Rusya'dan sonra dünyada üçüncü gelir. Demirden başka madenler arasında bakır, aluminyum, çinko ve kurşun üretimi gelişmiştir.

J.'da çok önemli bir başka endüstri kolu da kimyadır. Halen sülfürik asit, sud kostik ve karpit gibi bâzı kimyevî maddelerin dünyada en büyük dört üreticisinden biridir. 1955 yılında, petro - kimya endüstrisinin kurulması için 82 milyar yen tutarında yatırım yapılmış ve bu endüstrinin gelişmesi amacıyla beş yıllık bir planın tatbikine başlanmıştır. Bu plan, 1960 yılında ikinci bir beş yıllık gelişme programı ile değiştirilmiş ve petro - kimya mamulleri bugün toplam kimyevî madde üretiminin yarısına erişmiştir. Bugün J.'da, hepsi kıyılarda olmak üzere, 9 petro - kimya kombinası faaliyet göstermektedir. 1965 yılında toplam ihracatın % 6,5'unu kimyevî mamuller teşkil etmiştir.

J., ihtiyacı olan pamuğu Amerika Birleşik Devletleri'nden, yünü ise Avustralya'dan ithal etmesine rağmen, tekstil endüstrisinde de dünyanın önde gelen ülkelerinden biridir. Toplam ihracatının % 20'den fazlasını tekstil mamul-

JAPONYA: Nikko Millî Parkı'nda Kegon Çağlayanı

JAPONYA: Parlamentonun iki meclisini içine alan Millî Diyet binası

leri teşkil etmektedir. Son yıllarda sentetik mensucatın endüstrideki önemi artmış olup J. bu alanda da Amerika Birleşik Devletleri'nden sonra dünyada ikincidir.

Yiyecek endüstrisi içinde en önemli yeri çeşitli deniz ürünleri alır. J'nın bugün büyük bir balıkçılık filosu ve kıyılarda birçok «deniz çiftlikleri» vardır. Bu çiftliklerde, inci de dahil olmak üzere, her çeşit deniz ürünü işlenerek yurt içi tüketimine ve ihracata hazır duruma getirilir. Balıkçılıkta Peru'dan sonra dünyada ikinci gelmektedir.

Elektrik enerjisi istihsali de son yıllarda çok gelişmiş ve 1962'den beri hidro - elektrik santrallarının yerini termo - elektrik santralları almaya başlamıştır. 1967 yılında üretimin % 70 kadarı bu tip santrallar vasıtasıyle sağlanmıştır.

Tarım: J.'da tarımın ekonomi içindeki önemi çok küçüktür. 1968 yılında yapılan istatistikler, çalısan nüfûsun yalnız % 18,7'sinin tarımla uğraştığını, gayri safî millî hasılanın ise ancak % 8 kadarının tarımla sağlandığını göstermektedir.

II. Dünya Harbi'nden önceki yıllarda Japon tarımının en büyük özelliklerinden biri, ekili toprakların hemen hemen yarısının kiracı çiftçiler tarafından işlenmesiydi. Harbden sonra yapılan toprak reformlarıyle bu toprakların önemli bir kısmı sahiplerinin elinden alınarak tarımla fiilen uğraşan herkesin toprak sahibi olması sağlandı. 1941 yılında ekili arazinin % 46,7'si kiracı çiftçiler tarafından işlenirken, 1965'te bu oran % 5'e düşmüştür.

Ülke yüzölçümünün % 16 kadarını ekili topraklar kaplar (5 897 000 ha). 1967 yılında bu topraklarda üretilen ürünler, miktarları ve toplam üretime olan oranlarıyle birlikte şöyle gösterilebilir:

Ürünün adı	Miktarı	Toplam tarım üretimine olan oranı (%)
Pirinç	3 263 000 hektar	45,9
Buğday ve arpa	765 000 hektar	10,8
Tatlı patates	214 000 hektar	3,0
Patates	174 000 hektar	2,4
Tahıl	61 000 hektar	0,9
Fasulye	422 000 hektar	5,9
Meyve	393 000 hektar	5,5
Sebzeler	691 000 hektar	9,7
Endüstri bitkileri	326 000 hektar	4,6
Hayvan yemi	642 000 hektar	9,0
Dut	161 000 hektar	2,3
		100,0

Hokkaido'nun bâzı bölümleri sayılmazsa, pirinç ekimi yapılan ana bölge Kuzey Honşu'dur. İki değişik çeşit pirinç ise ülkenin sadece güneyinde yetişir. Meyveler arasında portakal ve mandalina güney - batıda, elma ise kuzey - doğuda yetişir. Büyük şehirleri çevreleyen topraklarda da sebzecilik yapılmaktadır.

Japon tarımı eskiden tamamiyle el emeğine dayanmaktaydı. Ancak, 1950'lerin ikinci yarısından sonra çok hızlı bir makineleşme başladı. Bugün her 1,8 çiftliğe 1 makine düşmektedir.

Batı ülkeleriyle karşılaştırıldığı zaman, J.'da hayvancılığın geri kalmış olduğu görülür. Bununla beraber, domuz yetiştirilmesi ve kümes hayvancılığı bir hayli gelişmiştir. Harb öncesi devirlerdeki ipekböcekçiliği, sunî ipeğin rekabeti yüzünden önemini kaybetmiştir. Dutluklar bugün Orta Honşu'da toplanmış olup ekili arazinin sadece % 2,3' ünü kaplar.

Dış ticaret: J., genellikle, dış ülkelerden yakıt ve ham madde satın alan, karşılığında işlenmiş madde ihraç eden bir ülkedir. II. Dünya Harbi'nden önceki yıllarda daha çok Asya ülkeleriyle ticaret yapan ve başlıca ihraç

JAPONYA: Diyet binası (solda geride) ve Dışişleri Bakanlığı (önde) ile resmî dâirelerin bulunduğu semtin bir kısmı

JAPONYA: İmparator Diyet'in bir oturumunu açarken

maddesi pamuk ipliği olan J., harbden sonra ağır sanayiinin gelişmesi üzerine, dış ticaret politikasını tamamiyle değiştirmiştir. Bu değişiklik Japon dış ticaretinin gelişmesine büyük çapta yardım etmiş ve 1968 yılında J., 129 720 milyon dolarlık ihracat, 129 872 milyon dolarlık ithalâtla, Amerika Birleşik Devletleri'nden, Batı Almanya ve İngiltere'den sonra dış ticarette dünyanın dördüncü en faal ülkesi haline gelmiştir. J.'nın en fazla ticaret yaptığı ülkelerin başında Amerika Birleşik Devletleri gelir. Halen toplam ihracatın % 31,5'i ve toplam ithalâtın % 27,2'si bu ülkeyle yapılmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nden sonra en önemli ihraç pazarları Kore ile diğer Asya ülkeleri olup bu ülkelere özellikle makine satılır. Yine Amerika Birleşik Devletleri'nden sonra en çok ithalât yapılan ülkeler, Avustralya, Kanada, İran ve Suudî Arabistan'dır. Avustralya'dan yün, Kanada'dan buğday, kereste ve bakır filizi, İran ile Suudî Arabistan'dan ise petrol ihtiyacı karşılanır. Başlıca ihraç mallarını çeşitli makineler, demir ve çelik, madenî eşya, gemi, otomobil, hassas cihazlar ve elektrikli âletler teşkil eder. İthal edilen maddeler arasında ise, petrol, kereste, demir filizi ve ham pamuk önemli yer tutar.

Ulaştırma: Ulaşım yolları arasında en gelişmiş olanı demiryollarıdır. 1967 yılında yapılan istatistikler, mal nakliyatının % 24,4'ünün, yolcu nakliyatının ise % 61,2'sinin trenle yapıldığını göstermiştir. Ülkenin her köşesini birbirine bağlayan 27 587 km lik demiryolu şebekesinin % 75,2'si devlete, % 24,8'i ise özel teşebbüse âiddir. Şebekenin % 38,4'ü elektrikli trenlerle ulaşıma elverişlidir. Demiryolu ulaşımdaki sürat dünya rekoru niteliğindedir.

Demiryollarının tersine, karayolu ulaşımı son yıllarda büyük bir gelişme içindedir. Bunun bir sonucu olarak, 1966 yılında karayoluyla yapılan mal nakliyatı demiryoluyla yapılandan daha fazla olmuştur. Bu gelişmeye paralel olarak J.'da özel otomobil sayısı da son yıllarda büyük bir artış kaydetmiş olup bugün her 10 kişiye 1 otomobil düşmektedir. Bu alanda yapılan bir başka istatistik de 1967 yılındaki yolcu nakliyatının % 16,8'inde özel otomobillerin kullanıldığını ortaya koymuştur.

1967 yılında yapılan ölcümlere göre, J.'daki karayollarının toplam uzunluğu 997 000 km dir. Bu arada 1960 yılından beri ekspres yol yapımına da başlanmış olup bunların bir kısmı halen tamamlanmamış bulunmaktadır.

II. Dünya Harbi'nden önce dünyada üçüncü gelen Japon ticaret filosu harb sırasında tamamiyle mahvolmuş, fakat sonradan yapılan çalışmalarla 1958'de harbden önceki durumuna ulaşmıştır. Halen J. 19 587 000 tonluk ticaret filosuyla dünya beşincisidir. J., 100 tondan büyük çelik karkaslı gemilerin sayısı bakımından 6 877 gemi ile dünya birincisidir. Bugün J.'da ticarî eşya nakliyatının % 42,2'si deniz yoluyla yapılmaktadır. İhracatın % 37'sinde, ithalâtın ise % 47'sinde Japon gemileri kullanılmaktadır (1967 yılı istatistiklerine göre).

1953 yılında kurulan Japon Hava Yolları (JAL), J.'nın tek milletlerarası hava yoludur. Bundan başka iki hava yolu işletmesi, içteki büyük şehirler arasında sefer yapmaktadır. En önemli iki hava alanı. Tōkyō ve Osaka milletlerarası hava alanlarıdır.

Eğitim: a. *Tokugawa devri öncesi*: J.'da sistemli eğitimin kaynağı, VIII. yüzyıl başlarında resmî memurların

JAPONYA: Kōbe, Osaka, Kyōto ve Nagoya'yı birbirine bağlayan ekspres yol

JAPONYA: Nakanoşima veyâ Osaka'nın iş bölgesi ve ekspres yolları şebekesi

yetiştirilmesi amacıyla ülkenin çeşitli bölgelerinde kurulmuş olan ve başlıca özelliklerinden biri, Çin'deki eğitim sistemini örnek tutan okullardır. Orta Çağ'dan sonraki J.'da en önemli eğitim kuruluşu olan Aşikaga okulunda, ilâhiyat, askerlik, tıp ve yabancı edebiyatlarla birlikte çok çeşitli konular öğretiliyordu. Böylece, bu okul bir çeşit Genel Bilimler Fakültesi niteliğindeydi. XV. yüzyıldan sonra, Buddhist rahipler manastırlarda çocuklara okuma ve yazma öğretmeye başladılar. Böylece, din adamlarının eğitim hizmeti yüklenmesi, J.'da eğitimin gelişmesini büyük ölçüde etkilemiştir.

b. *Tokugawa devri*: 260 yıl süren Edo (Tōkyō'nun eski adı) döneminde, idareci sınıfların hizmetindeki Samurai denilen görevlilerde askerlik bilgisinden çok idarecilik kabiliyeti aranıyordu. Durum böyle olunca, bu türlü kimseleri yetiştirecek okulların açılması büyük önem kazanmış ve dönemin ilk yarısında açılan okulların sayısı 280'i bulmuştur. Bu okullarda, Çinlilerin Konfuçyüs klasikleri yanısıra, klasik Japon edebiyatı ve batı dünyasından alınmış bilgiler de öğretiliyordu. Bütün bunlardan başka, Edo devrinin ortalarından itibaren terakoya adı verilen birtakım halk okulları da açılmıştır. Bu okullar, birdenbire zenginleşerek çocuklarına güvenilir bir gelecek hazırlamak isteyen tüccar sınıfın desteğiyle çabucak gelişmiş ve dönem sonunda 200 000'i aşan bir sayıya ulaşmıştır. Terakoya'larda, ***kana*** ve ***kanji*** yazıları, hesap cetveli kullanma usulü, mektup ve târih yazma sanatı öğretiliyordu.

c. *Meiji devri*: 1872 yılından itibaren girişilen eğitim kampanyası sırasında artık Çin yerine Avrupa'daki sistem örnek alınıyordu. Bundan sonra, okula devam edenlerin oranı hızla yükselerek 1890 sonlarında % 80'in üzerine çıkmıştır. 1900 yılında 4 yıllık bir ilk öğrenim herkese mecburî kılınmıştır. 1908 târihinde mecburî öğrenim süresi 6 yıla çıkarılmıştır. Bu sıralarda okul çağındaki nüfûsun % 98'i ilk öğrenimini yapıyordu. Modern eğitim sisteminin kuruluşundan 30 yıl kadar sonra ise hemen bütün eğitim süresinin mecburî tutulması kararlaştırılmıştır.

1866 târihinde öğrenim hayatı, ilk öğretim, orta öğretim, öğretmen okulları ve imparatorluk üniversitesi olmak üzere dört bölüme ayrılmıştır. Bundan sonra çeşitli yenilikler birbirini takip etmiş, kızların da öğrenim görmesi fikri kabul edilmiş, ortaokullar akademik ve meslekî olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Meslek okullarında ticaret, tarım, endüstri ve zanaat gibi konularla ilgili dersler okutuluyordu. 1945 yılında ortaokula devam eden öğrenci oranı % 45 kadardı.

1877, J.'da ilk Avrupaî yüksek okul olan Tōkyō Üniversitesi'nin kurulduğu yıldır. 1886 yılında adı İmparatorluk Üniversitesi olarak değiştirilen bu kuruluşu, Kyōto, Sendai, Fukuoka ve Sapporo'da açılan benzerleri takip etmiştir. Bunların yanısıra üniversiteye hazırlık mahiyetinde liseler ve tıp, ticaret, endüstri, tarım gibi konularda öğretim yapan ihtisas kolejleri kurulmuştur. Bu devlet kuruluşlarından başka, özellikle hukuk ve iktisat dallarında ihtisaslaşmış özel kolejler de vardır. Bunlar arasında Yukiçi Fukuzawa tarafından kurulmuş Keio Üniversitesi ve Şigenobu Okuma tarafından kurulmuş Waseda Üniversitesi örnek gösterilebilir. 1947 yılında yapılan eğitim reformundan hemen önce, ülkedeki yüksek öğretim kurumlarının sayısı 596, üniversite öğrencilerinin sayısı ise 470 bin kadardı.

d. *Bugünkü eğitim*: 1947 yılından itibaren, Temel Eğitim Kanunu ve Okul Eğitimi Kanunu yürürlüğe girmiştir. Bu kanunlarla eski çok yönlü okulların yerini tek yönlü bir sistem almış (teknisyen yetiştirmek amacıyla 1962 yılında kurulan meslek liseleri bir istisna teşkil eder), yine bu kanunlarla, üniversitelerde olduğu gibi, ortaokul ve liselerde de karma eğitim kabul edilmiştir. Eğitim reformunun getirdiği bir başka yenilik de ders kitapları konusunda olmuş, bundan sonra kitaplar Eğitim Bakanlığınca seçilmeyecek, ancak bir komisyon tarafından incelenerek kabul veyâ reddedilecekti. Bugün J.'da 6 sınıflık ilkokul ve 3 sınıflık ortaokul öğrenimi mecburî olup buna uyan öğrenci oranı % 99.8'dir. Kolej adı verilen müesseseler genellikle iki yıl olmakla beraber, yalnız gece öğretimi yapan üç yıllıkları da vardır. Bu okullara devam

JAPONYA: Hububat ayıklanması için enerji ile çalıştırılan makineler

JAPONYA: Haşere öldürücü ilâç püskürten veyâ tohum eken helikopter

eden öğrencilerin büyük bir kısmını kızlar teşkil eder. Üniversiteler çoğunlukla 4 yıldır. 6 sınıflık tıp fakültesi ve 5 sınıflık bâzı gece üniversiteleri istisna teşkil eder.

Bugün J.'da, eğitim sisteminin sosyal ve iktisadî hayatın gelişme hızına ayak uyduramadığı ileri sürülmekte ve sistem tenkid edilmektedir.

Hukuk: Japon hukuk sisteminde II. Dünya Harbi'nden sonra önemli değişiklikler yapılmıştır. 1947 yılında medenî hukukta yapılan reformla âile hukuku ve miras hukuku büyük ölçüde değiştirilmiştir. Bugün J.'da, âilenin her ferdi kanun önünde eşittir. 18 yaşını bitirmiş bir erkek ve 16 yaşında bir kız, kanunî bir engel olmadığı takdirde, evlenmekte serbesttir. Yukarıdaki yaşlardan küçük olanların evlenebilmeleri için velilerinin rızaları gereklidir.

JAPONYA: Japon çiftliklerinde sulama sistemleri

JAPONYA: Balıkçı filoları

Harbi takip eden yıllarda iş kanununda da bâzı değişiklikler yapılmış, 1945'te İşçi Sendikaları Kanunu, ertesi yıl İş Hakemliği Kanunu, 1947'de ise İş Standartları Kanunu yürürlüğe konulmuştur. İş Hakemliği Kanunu'nun kabul edilmesinden sonra, işçi - işveren anlaşmazlıklarını çözümlemek görevini yerine getirecek bir merkezî iş münasebetleri komitesi ile mahallî iş münasebetleri komiteleri kurulmuştur.

Ekonomiyle ilgili kanunların birçoğu harbden sonra da olduğu gibi bırakılmış, sadece özel mülkiyet hakkı ve mukavele serbestisi bir dereceye kadar kısıtlanmıştır. 1951 yılında hükûmet, biraz da Amerika'nın etkisiyle sermaye sahiplerinin durumunu güçlendirmeyi hedef güden yeni bir ortaklık finansman sistemi kurmuştur.

Basın: J.'da ilk gazete birkaç yüzyıl önce yayımlanmaya başlanmış ve basın kuruluşlarının sayısı 1968 yılında 118'e ulaşmıştır. Bütün bu kuruluşların her gün bastığı 29 700 000 gazete, tiraj itibariyle Rusya ve Amerika Birleşik Devletleri'nden sonra dünyada üçüncü gelir. Bugün J.'da her 10 kişiye 4,9 gazete düşmektedir. 1967 yılında J.'da basılan kitap sayısı, aş. yu. 438 milyondur. Bu rakamın % 24,4'ünü edebî eserler, % 17,7'sini sosyal bilimlerle ilgili kitaplar, % 10 kadarını da çocuk kitapları teşkil eder. Her yıl basılan dergi sayısı 2 298 olup bunların toplam tirajı yaklaşık olarak 1,5 milyardır.

Radyo - televizyon: J.'da radyo yayını, 1925 yılında başlatılmış, televizyon ise, 1953 yılında yayıma geçmiştir. Halen 152 genel yayın istasyonu vardır. Bunların yanında, ikinci program yayan ve eğitici yayınlar yapan istasyonların sayısı da oldukca kabarıktır. Renkli televizyon yayını 1967 yılından sonra gelişmeye başlamıştır. 1967 sayımına göre, her 5 kişiye 1 radyo düşmektedir. 1968 sonunda, televizyon bulunan evlerin oranı ise % 87 olup bu oranların her ikisi de dünyada birincidir.

Millî savunma: 1945 yılı Ağustos'unda müttefik kuvvetlere teslim oluşuyla silâhsızlandırılan J., 1950'ye kadar silâhsız kalmış, iç ve dış güvenliği, çoğunluğu Amerika Birleşik Devletleri'nden gelen işgal kuvvetleri tarafından korunmuştur.

1950 yılında Kore Harbi'nin patlaması üzerine J.'da görevli Amerikan askerlerinin çoğu cepheye sevk edilmiş, meydana gelen boşluğu doldurabilmek için sorumluluğun bir kısmını Japonların üzerlerine almaları kararlaştırılmıştır. Buna uygun olarak, 1950 Temmuz ayında 75 000 kişilik bir millî polis rezervi ve 18 000 kişilik bir sahil muhafaza teşkilâtı kurulmuştur.

1951 San Francisco Barış Antlaşması'ndan beri ülkenin güvenliği J. ve Amerika tarafından müştereken korunmaktadır. Bu antlaşma, 1954 yılında imzalanan bir Karşılıklı

JAPONYA: Tokyō'da konserve fabrikaları ve Tsukiji balık pazarı

Savunma - Yardım Antlaşması ile tamamlanmıştır. 1960 yılında yenilenen antlaşma gereğince, J.'yı dış saldırılardan koruma amacıyle ülkede Amerika kuvveti bulunmakta, bu kuvvetler için lüzumlu malzeme ve hizmetler J. tarafından sağlanmaktadır. Japon anayasasının harbe karşı olması sebebiyle, millî savunma çalışmaları tamamiyle savunma amacı gütmektedir. Buna uygun olarak, Japon hava kuvvetleri bombardıman uçağına sahip olmadığı gibi, deniz kuvvetlerinin hizmetinde de muhripten büyük gemi yoktur.

Dış münasebetler: 1951 Eylûlünde J., San Fransisco'da 48 devletle barış antlaşması imzalamıştır. San Fransisco barış görüşmelerine katılmayan Sovyet Rusya, 1956 yılında J. ile ortak bir bildiri yayımlamış, bu bildiriyle harb hali sona erdirilmiş ve iki ülke arasındaki diplomatik münasebetler yeniden düzenlenmiştir. Daha sonra Polonya ve Çekoslovakya da J. ile diplomatik münasebetlerini yenilemiştir.

J. bugün, Taiwan'da bulunan Çin hükûmetiyle de diplomatik münasebetlerini sürdürmektedir. J.'nın Birleşmiş Milletlere katılmak için yaptığı müracaat, Sovyet Rusya'nın da müspet oy kullanmasıyla 1956 yılında kabul edilmiştir.

Türkiye ile J. arasındaki ilk siyasî münasebet, 1887 sonbaharında Prens Komatsu'nun eşiyle birlikte İstanbul'u ziyareti ve II. Abdülhamid tarafından kabul edilmesiyle başlamıştır. Japon imparatoru, ertesi yıl Mayıs ayında Osmanlı padişahına «en yüksek payede krizantem nişanının büyük kordonu» nu tevcih ve değerli bir kalem kutusu hediye etmiştir. Buna karşılık, 1890 yılında «Ertuğrul» harb gemisiyle Tōkyō'ya gönderilen Osman Paşa, Japon imparatoruna Osmanlı Devletinin en büyük nişanını sunmuştur. Osmanlı elçisi, beraberindeki heyetle aynı yılın 1 Eylûlünde Yokohama'dan İstanbul'a dönmek üzere yola çıkmış, ancak çok şiddetli bir fırtınaya tutulan «Ertuğrul» un batmasıyla Osman Paşa ve gemi kaptanı da dahil, 450 kişi boğulmuş, yardıma gelen bir Japon harb gemisi ancak 69 kişiyi kurtarabilmiştir. Bu olay, Türk - Japon dostluğunu ve iki millet arasındaki karşılıklı sempatiyi çok güçlendirmiştir. Oşima adasında bulunan Türk Şehitleri anıtının önünde her yıl anma törenleri yapılmaktadır. Bk. ERTUĞRUL FİRKATEYNİ.

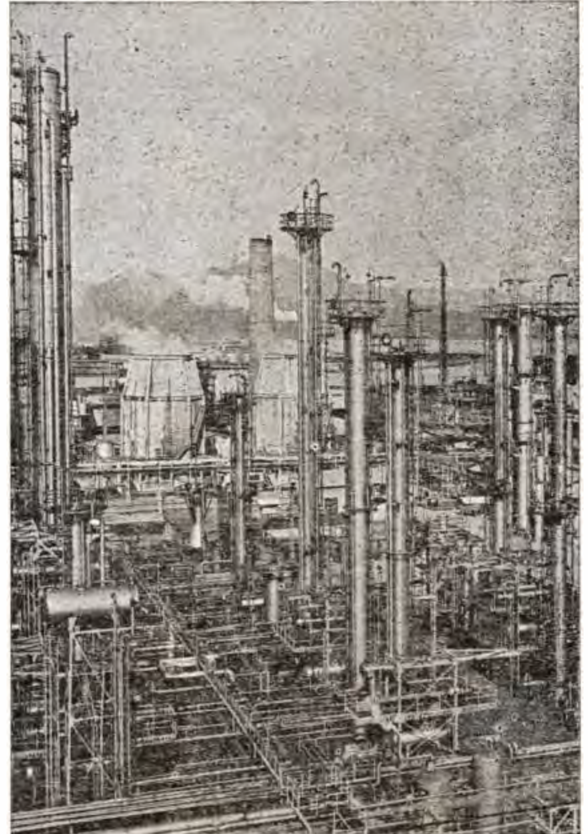
1958 Nisan ayında, iki ülke arasındaki siyasî münasebetler yeniden başlamış ve Başbakan Adnan Menderes, hükûmetin davetlisi olarak J.'yı ziyaret etmiştir. 1963 Nisanında ise, Prens ve Prenses Mikasa, şeref konuğu sıfatıyle Türkiye'ye gelmişlerdir.

J. ile Türkiye arasındaki iktisadî münasebetler pek zayıftır. 1965'ten önce J.'nın Türkiye'ye ihracatı, Türkiye'nin toplam ithalâtının ancak % 1,5'na, Türkiye'den ithalâtı ise, Türkiye'nin toplam ihracatının % 1'ine tekabül ediyordu. İki ülke arasındaki iktisadî ve ticarî münasebetlerin gelişmesini isteyen Japon hükûmeti, 1965 yılı Aralık ayında Türkiye'ye bir heyet göndermiş ve bu olay, az da olsa, müspet tesir yapmıştır. Nitekim Japon malı elektrikli cihazlar, optik âletler v. b., ucuz ve kaliteli olmaları sebebiyle Türk piyasasında büyük rağbet görmeye başlamıştır. Son günlerde Türk tüccarları J.'ya iyi niyet heyetleri göndermeyi tasarlamaktadırlar.

Târih: *Eski Çağlar*: Ülkenin her köşesinde çok miktarda bulunan eski avadanlıklardan, J.'da yontma taş devrinden beri insan yaşadığı bilinmektedir. Yine bu kazılardan anlaşıldığına göre, Cilâlı Taş Devri'nde taş ve kemik âletlerin yanısıra çanak - çömlek yapılmış, insanlar avcılık ve balıkçılıkla uğraşmışlardır.

Zamanla, Yayoi adı verilen bir tip kültür, Kyuşu adasında ortaya çıkıp ülkeye yayılmıştır. Bu devre, kırmızımtırak - kahverengi, zarif desenli ve Cilâlı Taş Devri'nde yapılan *Jomon* tipi çömleklerden daha yüksek dereceli ısıda pişirilmiş çömleklerle belirlidir. Bu devrede pirinç ekimine ve bronz ile demirin işlenmesine başlandığı görülmektedir.

Çin târihinden aldığımız bilgilere göre, Hıristiyanlık devresinin başlarında J.'da yüzden fazla köy tipi bağımsız devlet bulunuyordu. Yine aynı kaynak, III. yüzyılın ortalarında 30 devletin kraliçe Himiko tarafından idâre edilen

JAPONYA: Modern petrokimya tesisleri

JAPONYA: Bir Chiba demir fabrikasında «Ladle» vinçler

Yamadai Krallığı'nın etrafında toplandığını ileri sürmektedir. Bu krallığın Orta J.'daki Yamato arazisinde mi, yoksa Batı Kyūşū'da mı kurulduğu konusunda târihçiler arasında fikir birliği sağlanamamıştır. Ancak J.'nın IV. yüzyılda, Yamadai Krallığı etrafında bir tek millet halinde toplandığı kesin olarak bilinmektedir.

Japonlar dış ülkelerle ilk defa IV. yüzyılın 2. yarısında münasebet kurmuşlardır. Bu sırada Kore'deki krallıklardan biri olan Kudara (Paikçe), Yamato sarayına elçi göndermiş, 391 târihinde ise büyük bir Japon kuvveti Kore'yi istilâ etmiştir. IV. yüzyılda J., yarımadadaki topraklarını idare edebilmek için Güney Kore'nin Mimana bölgesinde askerî bir hükûmet kurmuş ve bunu V. yüzyılda da muhafaza etmiştir. Bu sıralarda anavatanda da merkezî hükûmet, taşralı derebeylerini birer birer yenerek gücünü kabul ettirmiştir. Ancak V. yüzyıl sonlarında imparator âilesiyle Yamato'daki derebeyler arasında taht kavgaları başlamış, bu durum Kyūşū ve diğer bâzı bölgelerdeki derebeylerin ayaklanmasıyla daha da karışmış, nihayet Soga âilesi rakip klanları yenerek düzeni yeniden sağlamıştır.

593 yılında imparatoriçe Suiko tahta geçmiştir. Soga âilesiyle el ele vererek merkezî otoriteye karşı çıkan bâzı güçlü klanları yenmek için uğraşan Prens Şotoku da imparatoriçeyi destekleyenler arasında bulunmuştur. Bu devrede Çin'deki Sui devletiyle diplomatik münasebet kurmak için elçiler gönderilmiştir (607). Asya kıtasının ileri kültürünü ülkeye sokmak için de çalışmalar yapılmıştır.

İmparatoriçe Kogyoku'nun saltanatı sırasında Prens Naka - No - Oe, Nakatomi no Kamatari ve diğer Soga âilesi düşmanlarıyle birleşerek imparatoriçe âilesinin etrafında güçlü bir devlet kurmaya çalışmıştır. 646 yılında Soga'lar yenilmiş ve asillere âid topraklar devletleştirilmiştir.

701 yılında İmparator Mommu, T'ang sülâlesinin yönetimi altında bulunan Çin'deki modelden yararlanarak yeni bir kanun meydana getirmiş, mevcut kanunları geliştirmiş ve vergi sistemini sâbit bir temele oturtmuştur. 710'da Heijo (Nara) şehri kurulmuş ve bu şehir 75 yıl boyunca başkent kalmıştır. Nara devresi adıyla bilinen bu devrede, T'ang Çin'ine sık sık elçiler ve öğrenciler gönderilmek suretiyle bu ülke kültürünün J.'da yayılmasına çalışılmıştır.

Zamanla iki önemli sebep, devlet idaresinin zayıflamasına ve büyük toprak sahibi ağaların çoğalmasına yol açmıştır; bunların biri asillerle din adamlarına özel mülkiyet hakkının tanınması, diğeri ise ağır vergiler altında ezilen çiftçilerin topraklarını terk edip malikânelere sığınmalarıdır.

794 yılında, İmparator Kammu, devlet merkezini Heian (Kyōto) şehrine nakletmiştir. Bu târihten Samurai hükûmetinin kurulmasına kadar geçen süre, Heian devri adıyla anılır. Bu devrede, aristokratlar devlet idaresini ellerine geçirmişlerdir. Nakatomi no Kamatari'nin soyundan gelen Fujiwara âilesi, IX. yüzyıldan X. yüzyıl ortalarına kadar ülkenin en önemli işlerini idare etmiştir. Bu devrede, kendine has Japon kültürünün gelişmesine yardım maksadıyla T'ang Çin'ine elçi gönderilmesi yasaklanmıştır.

Bu sırada gittikçe zenginleşmekte olan derebeyler kendilerini korumak için özel askerler yetiştirmişlerdir. XI. yüzyılda Minamoto ve Taira klanları çok sayıda asker sahibi olarak devletin politikasına karışmaya başlamışlardır. Esas güç birer «kukla başkan» hüviyetindeki çocuklar lehine tahttan feragat etmiş gözüken ve «emekli imparator» denilen kimselerin eline geçmiş, bu özellik, 150 yıl kadar devam etmiştir. XII. yüzyıl ortalarında, imparator ile asiller arasında anlaşmazlık çıkmıştır. Minamoto ve Taira klanları da ayrı grupları desteklemişlerdir. Nihayet Kyōto'da çatışmalar olmuş ve Taira no Kiyomori ülke idaresini ele geçirmiştir. Ancak, derhal harekete geçen Minamoto no Yoritomo, Taira idaresini beğenmeyen Samuraileri ayaklandırmış, Taira no Kiyomori'yi yenerek merkezi Kamakura'da olan bir askerî hükûmet kurmuştur. Böylece, 700 yıl sürecek derebeylik rejimi (Şogunate) başlamıştır.

Yoritomo'nun ölümünden sonra, siyasî kuvvet Hojo âilesinin eline geçmiştir. 1274 ve 1281 yıllarında Kyūşū'ya yapılan iki Moğol hücumu, Kamakura kuvvetleri tarafından geri püskürtülmüştür. 1334'te ise, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik buhrandan yararlanan İmparotor Godaigo, topladığı kuvvetlerle Kamakura iktidarını yıkmayı başarmıştır. Böylece, kuruluşundan 142 yıl sonra, Kamakura devri de târihe karışmıştır.

Bunun hemen ardından Aşikaga Takauji, idareden memnun olmayan halkı ve Samurai sınıfını da çevresinde toplayarak ayaklanmış, 3 yıllık bir uğraşmadan sonra baştakileri devirerek Muromaçi iktidarını kurmuştur. Merkezi Kyōto olan bu yeni idarenin başında İmparator Komei bulunuyordu. Bundan sonra, Kuzey ve Güney J.'daki saraylar arasında 60 yıl süren bir iç savaş başlamıştır. Neticede Aşigaka'ların üçüncüsü olan Yoşimitsu, iki sarayı birleştirmiş, daimyo (derebeyler sınıfı) yu da kontrolu altına alarak barışı sağlamıştır.

Zamanla, harbin tahribatı yüzünden Şogunate zayıflarken, daimyo gittikçe güçlenmiştir. Bu arada köylüler

JAPONYA: 100 000 kw' lık Kaplan türbin için «Runner»

JAPONYA: Tam yüklü «Tokyo Maru» seyir halinde

çeşitli bahanelerle ayaklanmışlar, taht kavgaları başlamış ve bu kargaşalıklar ülkeyi Onin savaşları (1467 - 1468) na sürüklemiştir. Bu olayları takip eden yüz yıl boyunca J.'dan sivil savaş eksik olmamıştır (Sengoku devri).

Modern çağ başları: 1543'te J.'nın en güney adası olan Tanegaşima kıyılarına sürüklenen bir grup Portekizli, ülkeye ilk silâhları sokmuştur. 1549 yılında Francisco Xavier, ertesi yüzyılda da İspanya, Portekiz, Hollanda ve İngiliz gemileri, Nagasaki ile Hirado'ya geldiler.

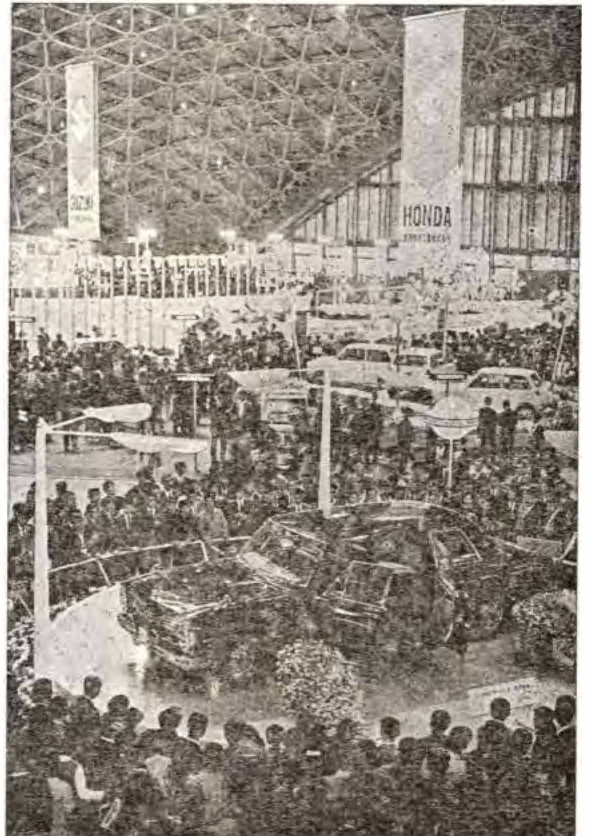
XVI. yüzyılın 2. yarısında, bir daimyo olan Oda Nobunaga, topladığı kuvvetlerle Kyōto'ya saldırarak ülkenin idaresini ele geçirmek istemişse de, arzusunu gerçekleştiremeden 1582 yılında generallerinden biri tarafından öldürülmüştür. Bundan sonra işi üzerine alan General Toyotomi Hideyoşi, ülkede birliği sağlayarak iç savaşa son vermiştir. Toyotomi Hideyoşi'nin ölümünden sonra daimyo ikiye ayrılmış ve aralarında savaş başlamıştır. Nihayet düşmanı Orta J.'da, Sekigahara denilen yerde bozguna uğratan Doğu J. kuvvetlerinin kumandanı Tokugawa İeyasu, 1603 yılında, merkezi Edo (bugünkü Tōkyō) olan yeni bir dikta idaresi kurmuştur.

Ülkeye Hıristiyanlığın girmesini önlemek amacıyla 1587 yılından itibaren yapılan çalışmalar ve alınan tedbirler, Japon târihinde bir «içe kapanış» dönemi yaratmıştır. Bu devrede dış seyahatler yasaklanmış, yalnız Çin ve Hollanda ile ticarî münasebette bulunulmasına izin verilmiştir.

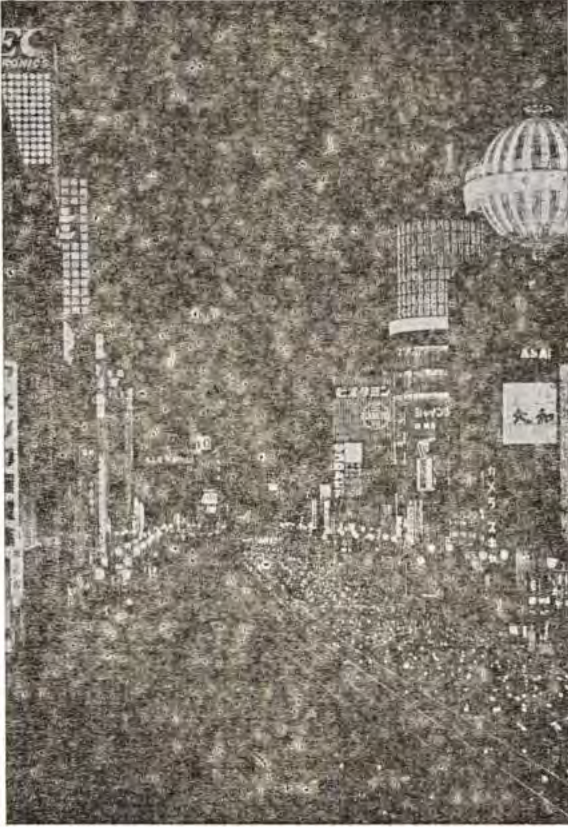
Bundan sonra gelen çok uzun bir devre, Japon târihinin karışıklıklarla dolu, karanlık bir çağı olmuş, ayaklanmalar birbirini takip etmiştir. Bu arada her an öldürülme korkusu içinde yaşayan «gizli Hıristiyan» ların kışkırtmasıyla meydana gelen bir köylü ayaklanması (1638) önemlidir. Nihayet 1853 yılında Perry idaresinde bir Amerikan filosu J.'ya gelerek Japonlardan kapılarını dış dünyaya açmalarını istemiş, ertesi yıl da yüzyıllar süren «içe kapanış» politikası bırakılmıştır. 1858'de Amerika, Hollanda, Rusya, İngiltere ve Fransa ile dostluk antlaşmaları yapılmış, bu durum ekonomik ve siyasî alanda önemli gelişmelere yol açmıştır. 1867 yılında, Tokugawa devrinin 15. imparatoru olan Yoşinobu, çeşitli sınıflardan gelen baskı karşısında, Meiji lehine tahttan feragat etmiş, böylece Japon târihinde yeni ve çok parlak bir devir başlamıştır.

Modern çağ: Bu devrin başlamasıyla birlikte, ortaya eski ve yeni iktidar kuvvetleri arasında bir iç savaş çıkmıştır. 1868 yılında duruma tamamiyle hâkim olan Meiji, zaman kaybetmeden reformlar yapmaya başlayarak modern J.'nın temelini atmıştır. Önce, adı Tōkyō olarak değiştirilen Edo başkent ilân edilmiş, daha sonra, 1869 yılında, daimyo'ya âid mal ve topraklar devralınmış, 1871'de ülke idarî bölgelere ayrılmış, 1872'de mecburî askerlik hizmeti kabul edilmiş, vergi sistemleri yeniden gözden geçirilmiş, Avrupa ve Amerika'ya öğrenci gönderilerek Batı medeniyetinin ülkeye yayılmasına çalışılmış, bu reformlarla birlikte J.'da derebeylik rejimi târihe karışmıştır. Bir süre sonra, İtagaki Taisuke'nin liderliğinde bir grup, parlamento kurulmasını istemiş, birkaç yıl süren hazırlıklardan sonra, 1899 yılında ilk Japon anayasası ilân edilmiştir. Kabine sisteminin de kurulmasıyla Japonya'da meşrutî krallık devri başlamıştır.

1894 yılında Kore'nin bağımsızlığı konusunda çıkan bir anlaşmazlık J. ile Çin arasında harbe yol açmıştır. Bu harbi kazanan J., ertesi yıl imzalanan antlaşmayla Liao-

JAPONYA: 1966 yılı Tōkyō motor sergisinde Nisan Motors'un Prens Royal Limuzini

JAPONYA: Tokyō'nun meşhur Ginza'sının gece görünüşü

tung yarımadasını topraklarına katmışsa da, Rusya, Almanya ve Fransa'nın toplu itirazı üzerine bu hakkından vazgeçmiştir. 1894 yılında, İngiltere ile bir ticaret anlaşması imzalanmıştır. Bunu diğer bâzı devletlerle yapılan ve J.'nın dünya ülkeleri arasındaki yerini yükselten anlaşmalar takip etmiştir. 1902'de karşılıklı yardımlaşma hedefini güden bir İngiliz - Japon ittifakı kurulmuştur.

Bu sıralarda Rusya, mevcut kuvvetlerini takviye etmek amacıyla Mançurya'ya asker göndermiştir. J.'nın güvenliği konusunda ciddî bir tehlike olan bu durum, 1904 yılında Rus - Japon harbine yol açmış, harb, ertesi yıl Japonların zaferiyle son bulmuştur.

J., İngiliz - Japon ittifakı gereğince I. Dünya Harbi'ne katılan ülkeler arasındaydı. Kısa bir süre ekonomiyi canlandırmış görünen harb, sonuçta tam bir çöküşe sebep olmuştur. Bunun hemen ardından gelen ve bütün dünyayı sarsan 1929 ekonomik bunalımının J.'daki etkisi de çok büyük olmuştur. Biraz da ekonomiyi canlandırabilmek ümidiyle, Japon ordusu 1931 yılında Mançurya'yı işgal etmiştir. 1932'de Başbakan Inukai öldürülmüştür. Ertesi yıl ise, J., Cemiyet - i Akvam'dan ayrılmıştır. Bu sıralarda faşizm hızla yayılmaya başlamıştır. 1940'ta J., İtalya ve Almanya arasında üçlü bir askerî ittifak kurulmuştur. 1941'de ise Rusya ile bir tarafsızlık antlaşması imzalanmıştır. O sıralarda J., güneye doğru genişleme politikası güdüyordu. 1941 yılının Haziranında, Fransız Çin Hindi'ne kuvvet gönderilmiştir. Aralık ayında da Amerika ve İngiltere'ye savaş açılmıştır. Bu, J.'nın II. Dünya Harbi'ne katılması anlamına geliyordu. Harbin ilk safhalarında elde edilen birkaç zafer, yerini yavaş yavaş, özellikle Amerikan kuvvetleri karşısında bozgunlara bırakmıştır. Nihayet 1945 yılı Ağustosunda, Hiroşima ve Nagasaki'ye atom bombası atılması üzerine J., dört büyük devletin Potsdam deklarasyonunu kabul ederek Müttefik Kuvvetlere teslim olmuştur.

1946 yılında harbi kesinlikle reddeden yeni bir anayasa hazırlanmıştır. Bu anayasanın gerektirdiği gibi barışçı bir ülke olabilmek için J., 1951 San Francisco barış görüşmeleri sırasında 48 devletle imza teati etmiştir. J., bu târihten beri hiçbir harbe girmemiştir.

Din: II. Dünya Harbi'nin sonundan beri mutlak bir din ve inanç hürriyetinin hâkim olduğu J.'da bugün değişik din ve tarikatlara âid 370 kadar kuruluş faaliyet göstermektedir. Buddhistler 40 - 50 milyon kadardır. Hıristiyanlığın yasaklanması kararı yüzyıl önce kaldırılmıştı; bugün bu dine bağlı olanların sayısı yüz binleri geçer. Öte yandan Japonların esas dini olan Şinto ve Şintodan türeme bir sürü din de çok sayıda mürit toplamıştır.

Buddhizm ile Şintoyu birlikte kabul edenlerin sayısı da az değildir. Japon din hayatına âid bu özellik, eski devirlerde imparatorların, Buddhizmi devletin resmî dini olarak kabul etmelerinin yanısıra, Şintoyu da düzenleyip bağımsız bir din olarak ortaya çıkarmalarından ileri gelmektedir. O zamanlar, Şintonun yalnız günlük hayatla, Buddhizmin ise ölüm ve ahiretle ilgilendiği kabul edilmekteydi. Zamanımızda bile birçok Japon evinde, Buddhist tapınağının yanında bir de küçük Şinto tapınağı bulunur; evlenme törenleri Şinto tapınağında, ölüm ayinleri ise Buddhist tapınağında yapılır.

Yine J.'nın dinî hayatına has bir özellik de, Buddhist veyâ Şinto tanrılarının varlığına inanmayanların çoğunluğu teşkil etmesidir. Tapınma daha çok güven duygusu edinmek veyâ teşekkür etmek amacıyla yapılır.

Buddhizm: 583 yılında eski Kore krallığı yoluyla J.'ya yayılan Buddhizm, Mahayana Buddhizmi olup Güneydoğu Asya'daki Hinayana Buddhizminden çok farklıdır.

JAPONYA: Tōkyō'nun banliyölerinden birinde tipik evler

JAPONYA: Nara, Todaji Tapınağı'nın büyük Buddha'sı (Dünyada en büyük bronz heykeldir)

Buddhizm, J.'da önceleri sadece aristokrat zümrenin dini olmuş, sonradan halk arasında da yayılmıştır. Japon Buddhizminde ilk bağımsız tarikatlar, IX. yüzyılda kurulan Tendai ve Şingon'dur. Bunlar zamanla kuvvetlenmiş ve birçok karşı tarikatın doğumunu hazırlamıştır. Böylece, bugünkü 7 temel tarikat sistemi meydana gelmiştir.

Şinto: J.'ya mahsus bir din olan Şinto, ırkın doğuşundan beri adalarda hüküm sürmektedir. Bu, ülkenin her tarafındaki mahallî halkın koruyucu tanrıları adına yapılmış tapınaklarla belirli politeist (çok tanrılı) bir dindir. Şinto, sağlam bir doktrine sahip olmaması sebebiyle, diğer dinlerin çok fazla etkisi altında kalmıştır. Yüzyıllar boyu geçmişi olan bir inanışa göre, Şinto ve Buddhizm temelde aynıdır ve Şinto tanrıları Buddhist tanrılarının bir tezahüründen ibarettir. Şinto, Konfuçyüs dininin de derin etkisi altında kalmış, birçok unsurunu ondan almıştır. 1870 yılından itibaren Şintoyu millî din haline getirmeyi amaç tutan bir politika güdülmeye başlanmış, ancak Japonları Buddhizmden ayırmanın imkânsızlığı anlaşılmış ve II. Dünya Harbi'nden sonra bu tasarıdan vazgeçilmiştir. Halen J.'da 80 000'den fazla Şinto tapınağı vardır. Bunların en önemlileri arasında bulunan Ise tapınağı, her yıl ortalama 7 milyon kişi tarafından ziyaret edilmektedir.

Hıristiyanlık: Bu din J.'ya ilk defa, 1549 yılında Kyūşū'ya gelen Portekizli misyoner Francisco Xavier tarafından tanıtılmış ve hızla yayılarak, o sıralarda Buddhist manastırlarının gelişmesi için çalışan daimyolar arasında bile birçok taraftar bulmuştur. XVII. yüzyılda Tokugawa iktidarı sırasında, Hıristiyanlığı yasaklayan bir ferman çıkarılmış, «gizli Hıristiyanlar» a çeşitli zulümler yapılmaya başlanmış, hattâ bu mezalim Kyūşū'da bir Hıristiyan ayaklanmasına sebep olmuştur. Bunu takip eden 250 yıl boyunca, Hıristiyanlığın J.'ya yayılmasını önlemek için her türlü tedbir alınmış, âdetâ bir «içe kapanış» devresi yaşanmış, ülkedeki Hıristiyanlar da inançlarını gizlemek zorunda bırakılmıştır.

Meiji devrinde J.'da din yasağı kaldırılmış, kapılar dış dünyaya açılmış ve ülkeye akan Avrupa kültürü, Hıristiyanlığın özellikle aydın zümre arasında süratle yayılmasına yol açmıştır. 1861 yılında Yunan Ortodoks Kilisesi, 1887'de Anglikan Kilisesi, 1895'te ise Selâmet Ordusu kurulmuştur. J.'da halen 576 000 Hıristiyan, 5 000 kadar kilise ve 3 600'ü yabancı olmak üzere 11 300 papaz vardır.

Diğer dinler: J.'daki diğer dinleri, Şinto tarikatları ve yeni dinler olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Birinci grup, Şintodan türemiş olup hepsi 13 tarikattan ibarettir. Bunların geleneksel Şintodan farkı, doktrinlerinin ve âdeta tanrı gibi kabul edilen kurucularının varlığıdır. Bu 13 tarikatın en eskilerinden Tenri - kiyo (1837) 2 milyon, Konko - kiyo (1859) ise 650 000 kadar inanana sahiptir.

Yeni dinler terimi ise, büyük depremden II. Dünya Harbi'ne kadar süren devrede faaliyete geçmiş birçok tarikatı içine alır. Her biri birer doktrine sahip bu tarikatların en önemlileri Soka Gakkai 5 milyon, Rişşo Koseikai ise 1 milyon inanana sahiptir. Bu tarikatların her ikisi de, Japon Buddhizminde kendi adını taşıyan tarikatın kurucusu olan Niçiren'in fikirlerini benimsemiştir.

Dil ve edebiyat: *Eski Çağ başları edebiyatı* (başlan-

JAPONYA: Himeji Şatosu (1609)

JAPONYA: Kyōto, Myohoin Tapınağı'nın Sanjusangendo'sunda Merhamet Tanrıçası'nın bin bir imajı

gıçtan M. S. 793 yılına kadar): Sözlü olarak başlamış, son radan yazılı şekle dönmüştür. 712 yılında, o zamana kadarki Japon sözlü edebiyatından seçmeler, O-No-Yasumaro ve diğer bâzı kimseler tarafından yazıya geçirilerek *Kojiki* adı altında toplanmıştır. J.'nın meydana gelişini ve Japon halkının yaratılışını anlatan yazılardan müteşekkil bu eserden sonra, aynı konuların yanısıra Buddhizmin J.'ya girişini de anlatan şiirlerden meydana gelmiş bir derleme daha (*Nihon Şoki*) hazırlanmıştır. Bu devirde yazılmış diğer bir derleme de *Fudoki*'dir. İlk zamanlarda, halkın hislerini dile getiren şarkılar olan şiir, yavaş yavaş gelişmiş ve lirik bir hava kazanmıştır. Bugün sadece 5 bölümü kalan *Manyoşu* antolojisi, lirik masallardan meydana gelmiştir. Bu antolojide yer alan şâirlerin en önemlileri, Kakinomoto Hitomaro, Otomono Tabito, Yamabe no Akahito, Yamanoe no Okura, Nukada no Okimi ve Sakanue no İratsume olup bunlardan son ikisi kadındır. Japon şâirleri Çince şiirler de yazmışlardır. Bu tip şiirlerin bir kısmı, *Kaifuso* antolojisinde yer alır.

Eski devir sonları edebiyatı (794-1155): Heian adıyla da bilinen bu devirde eserler çoğunlukla Kana denilen fonetik imlâ ile ve en fazla şiir, hikâye (monogatari) ile mektup gibi şekillerde yazılmışlardır. Bu devrin ilk yarısında Çince şiirler çok tutulmuş, bununla ilgili olarak, Bunka *Şurei-Şu* ve *Keikoku-Şu* gibi antolojiler yazılmıştır. Ancak, çok geçmeden geleneksel Japon nazım şekillerine dönülmüş ve *Kokin-Şu* derlenmiştir. Bu devrenin en önemli şâirleri, Ariwara no Narihira, Ono no Komaçi, Ki no Tsurayuki ve Oşikoçi no Mitsune'dir. Heian devrinde derlenmiş diğer antolojiler arasında, *Gosen-Şu, Şu-Şu* ve *Şika-Şu* sayılabilir. Şarkı yazılmasına bu devrede de devam edilmiş, *saibara, kagura* ve *imayo* gibi şekiller çok kullanılmıştır. Hikâyeler arasında *İse Monogatari, Taketori Monogatari, Utsubo Monogatari, Genji Monogatari, Sagoromo Monogatari* ve *Konjaku Monogatari* önemlidir. Bu devirde yazılmış hâtıratlar arasında ise, Tsurayuki'nin *Tosa Nikki*'si ve Murasaki'nin *Murasaki Şikibu Nikki*'si, zamanımıza kadar iz bırakmıştır.

Orta Çağ edebiyatı (1156-1557): «Savaş edebiyatı» veyâ «keşiş edebiyatı» adlarıyla da bilinir. Bu son adın verilmesinin sebebi, yazarlarından çoğunun inziva hayatı yaşamış olmasıdır.

Şiirden başka, hikâye, *noh* ve *kiyogen*, bu dönem edebiyatçılarının en fazla eser verdiği şekillerdir. Bunlardan *noh* ve *kiyogen*, daha sonra klasik Japon tiyatrosunun doğumunu hazırlayacaklardır.

Önemli şiir antolojileri arasında, *Senzai-Şu* ve *Şinkokin-Şu* sayılabilir. Fujiwara Şunzei, Fujiwara no Teika ve Fujiwara no İeteka, *waka* denilen vezin şeklinde yazılmış eserlerle kendilerini tanıtmış Japon şâirlerindendir. Bu devirde daha hümanist şiirler yazan Saigyo gibi şâirler de yetişmiştir.

Nambokuço devrinden Muromaçi devrine kadar faaliyet gösteren şâirlerin en tanınmışları, Tonna ve Şetsu'dur. Bu devirde *renga*, *waka*'dan daha fazla kullanılmıştır. *Renga*'nın kullanıldığı antolojiler arasında *Tsukuba Şu* ve *Şinsen Tsukuba Şu* sayılabilir. Bu devirde hikâye (*Heike Monogatari*), mektup (*Tsurezuregusa*), hâtırat (*İzayoi Nikki*) türlerinde de eserler verilmiştir.

Modern çağ başlangıcı edebiyatı (1558-1867): Bu devirde kullanılan edebî türler arasında şiir, roman, tiyatro, mektup ve hâtırat başta gelir. *Manyoşu, Kokinşu* ve *Şinkokin-şu* antolojilerinden örneklenerek *waka* yazan şâirlerin en ünlüleri, Kamo no Mabuçi, Tayasu Munetake ve Kagawa Kageki'dir. Ancak, bu devrin en beğenilen nazım türü, *haiku*'dur. Matsuo Başo, Kyoka ve Sentriyu, *haiku*'yu en iyi kullanan Japon şâirleri olarak kabul edilir.

Roman yazarları arasında İhara Saikaku çok ünlüdür. Bu yazarın eserlerine, *Nippon Eitaigura* güzel bir örnek teşkil eder. Ueda Akinari de tanınmış bir roman yazarıdır.

Tiyatro türleri arasında, *joruri* ve *kabuki* çok görülür. Zamanın tiyatro yazarlarının başında Takeda İzuma, Çikamatsu Hanji ve Çikamatsu Monzaemon gelir. Konuca öncekilerden farklı olmakla beraber, hatırat ve mektup türlerinde eserler de verilmiştir. Boşo'nun *Oku no Hosomiçi*'si, *haiku* ile yazılmış güzel bir seyahatnamedir.

JAPONYA: Japonya'nın en eski ve en meşhur senfonik orkestrası Nippon Hosoi Kyokai Senfoni

JAPONYA: Kanze Trupu tarafından oynanan «Matsukaze» piyesinden bir sahne

Modern devir edebiyatı (1868 - 1925): Bu devir edebiyatı, eski devirlerdeki Japon edebiyatıyla batı edebiyatının karışmasından ortaya çıkmıştır. 1885 yılında Tsuboiçi Şoyo, *Romanın temeli* adlı eserinde, realizmi açıklamış, *Tose Şosei Katagi* adlı kitabında da bu yolda örnekler vermiştir. Bundan sonra realizm, Japon edebiyatında çok önemli bir yer tutacaktır. Ozaki Koyo, önceleri hissî tarzda yazma eğiliminde iken, sonradan, Şoyo'nun etkisiyle gerçekçiliğe yönelmiştir. Masaoka Şiki, *haiku* ve *waka*'da da gerçekçiliği kullanmıştır.

Tiyatro alanında Şoyo târihî piyesler yazmış, ayrıca *Kiri Hitoha* gibi eserlerde de gerçekçi bir açıdan insan psikolojisini incelemiştir. Daha romantik yazarlar arasında Mori Ogai, Kitamura Tokoku ve Şimazaki Toson sayılabilir. Bunların sonuncusu aynı zamanda şâirdir ve şiirlerinde serbest vezin kullanmasıyla tanınmıştır.

1920'lerin sonlarına doğru J.'da natüralizm yerleşmeye başlamış, Tayama Katai (*İnaka Kiyoşi*), Şimazaki Toson (*Hakai*) ve Tokuda Şusei gibi yazarlar natüralist eserler vermiştir. Daha ziyade romantik yazarlar arasında tanınan Kunikida Doppo bile, hayatının son yıllarında yazdığı eserlerde natüralist özelliklere yer vermiştir. Zamanla natüralizmin yerini idealizm almaya başlamış ve Şirakaba okulu yazarları, Tolstoy'dan etkilenerek bu alanda güzel eserler vermişlerdir. Bu yazarlar arasında en önemlileri, Şiga Naoya ve Muşakoji Saneatsu'dur.

Bu dönemde, şiirde sembolizm ön plana geçmiş, J.'da bu akımı Sasukida Kyukin ve Kambara Ariake gibi şâirler temsil etmiştir.

Bu dönemde tiyatro alanı da bâzı gelişmeler göstermiş, *Şimpa* ve *Şingeki* adı verilen iki akım ortaya çıkmış, fakat hiçbiri *kabuki*'nin yerine geçememiştir.

Kültür: Japon kültürünü geleneksel ve modern Japon kültürü olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Bunların ilki, binlerce yıl boyunca Asya kıtasından, özellikle Çin'den alınanların klasik Japon kültürüyle karışmasından meydana gelmiştir. Modern Japon kültürü ise, Meiji devrinden sonra ve Avrupa ile Amerika kültürünün etkisiyle gelişmiştir.

Geleneksel Japon kültüründe Çin'in etkisi çok önemlidir. Bu kültürden ilk başta aristokrat sınıf, XV. yüzyıldan itibaren derebeyler, zengin halk ve râhipler, en sonra da halk sınıfı etkilenmiştir. XVII. yüzyıldan itibaren tüccarlar arasında halk edebiyatı yayılmış, Japon halk dansları ve tiyatrosu doğmuştur.

Mimarî ve bahçecilik alanlarında da Çin'in etkisi göze çarpar. Geleneksel Japon kültürünün gelişmesinde Buddhizmin de küçümsenmeyecek bir rolü olmuştur.

XIX. yüzyılda J. batı kültürünü benimsemiş, Hıristiyanlık da bu kültürün yayılmasında önemli ölçüde rol oynamıştır. Modern kültürün en önemli özelliği, birçok değişik kültür dalını bünyesinde toplamasıdır. Bunlar, ahlâkı savunan ve başlıca maneviyata dayanan geleneksel kültür, ferdiyetçi demokratik Avrupa kültürü, tiyatro hareketlerinde görülen ve gençlikle aydın sınıfın benimsedikleri sosyalist kültür ve teknoloji ile mekaniğe âid yeni kültür olarak sıralanabilir. Bu çeşitli kültür dalları arasında bir iç bütünlük kurmak ve millî kültüre yeni gelişme yolları açmak, J.'nın bugün karşı karşıya bulunduğu en büyük problemidir.

Yiyecek, giyecek ve barınma: Geleneksel Japon evlerinin iskeleti keresteden, duvarları ise, üzeri balçık sıvalı bambu kamışlardan yapılmıştır. Damlar dik ve sivridir, tarım bölgelerinde saz, şehirlerde ise kiremitle kaplanmıştır. Ülkenin, dünyanın en sık ve en şiddetli depremlerine açık bölgelerinden biri üzerinde bulunması yüzünden, evler genel olarak bir veyâ iki katlı yapılır. Pencere yerine kafesli ve şeffaf kâğıt kaplı kapılar kullanılır. Bunların iç tarafında, gerektiği zaman kapatılabilir kapaklar vardır. Oda kapıları, istenince kaldırılabilecek şekilde yapılmış, pencerelerden daha kalın kâğıtlarla kaplanmıştır. Yerler tatami adı verilen bir çeşit hasırla örtülüdür. Evlerin içinde, gündüzleri toplanan yatakların ve başka her çeşit eşyanın saklanabilmesine yarayan yerli dolaplar bulunur. Geleneksel Japon

JAPONYA: Tōkyō'da Kokusai Tiyatrosu'nda bir revü

evlerinin bir özelliği de, oda içinde kutsal sayılan tokonoma (yataklık) dır.

II. Dünya Harbi'nden sonra, tatami yerine tahta döşemeler kullanılmaya, eskiden olduğu gibi şilteler üzerinde değil, iskemlelerde oturulmaya başlanmıştır. Eski malzemeler ise yerini, damda alüminyum veyâ çeliğe, dış duvarlarda harca bırakmıştır. Japon mimarisinde harbden sonra meydana gelen bir başka değişiklik de, çok katlı betonarme binâların yapılmaya başlanmasıdır. Son zamanlarda, bu tip yapılar, taşradaki küçük kasabalara kadar yayılmıştır.

Geleneksel Japon kıyafeti şekil olarak çok sadedir. Bu tip elbiseler, geniş kollu bol hırkalardır, belden obi denilen bir kuşakla bağlanır. Kimono adı verilen bu kıyafetin yapımında genel olarak pamuklu veyâ ipekli kumaşlar tercih edilir. Son yıllarda sentetik kumaşlar da kullanılmaya başlanmıştır. Bugün artık kimono çok seyrek görülmektedir. Özellikle gençlerin hemen hepsi, batı kıyafetlerini tercih etmektedirler. Bununla beraber, işten dönünce sırtına kimonosunu geçiren erkekler de az değildir.

Japonların başlıca geleneksel yiyecekleri pirinç, mayalanmış fasulye hamuru, sebze ve balıktır. Pişirilirken çok az yağ kullanılan bu yemekler, genellikle pek lezzetli olmaz. Meiji devrinden sonra, geleneklerine en bağlı âileler bile batı yiyeceklerine rağbet etmeye başlamış, hele II. Dünya Harbi'nden beri ekmek, tere yağı, peynir, et, meyve ve sebze tüketimi çok artmıştır.

Çay törenleri: Çado adı verilen bu toplantılarda, fincan veyâ kupalardan çay içilerek sohbet edilir. Çay törenlerinin asıl amacı, ev sahibi ile misafirler arasında karşılıklı sevgi ve saygı tesis etmektir. Bu toplantılara katılanların, evlerine dinlenmiş, huzur kazanmış olarak döndükleri de Japonlar tarafından ısrarla savunulan bir fikirdir. Çado tertipleme geleneği, önceleri sadece aristokrat sınıf arasında XIV. yüzyılda başlamış, sonradan halk çevresine de yayılmıştır. Çay törenlerinin yapıldığı yere çaji adı verilir. Davetliler bahçede veyâ bekleme odasında toplanarak hep birlikte dar bir geçitten geçip çay odasına gelirler. Bu arada el ve yüz yıkamak için tsukubai denilen oyuk bir kaya veyâ küvet önünde duraklanır. Bu, sembolik olarak ruhun temizlenmesi anlamına gelir. Gerek ev sahibi gerek misafir olarak bu toplantılara katılan herkes, sadece bir insan sayılır, sosyal durumuna hiç önem verilmez. Yapıldığı mevsime ve misafir sayısına göre çeşitli çadolar vardır.

Çiçek tanzimi: J.'da bu işin bir gelenek halini almasının sebebi, insanlara çiçek sevgisini aşılamak ve hem çiçekleri tanzim edene, hem de seyredene zevk ve şevk vermektir. Kullanılan çiçekler aynı olsa bile, yapanın ustalığına, çiçeklerin içine konulduğu vazoya, bulunduğu çiçekliğe göre çok çeşitli kompozisyonlar ortaya çıkabilir. J.'da, sadece çiçek tanzimiyle ilgili derslerin gösterildiği sanat okulları vardır.

JAPONYA: 1972 Sapporo kış olimpiyat oyunları için yapılan olimpiyat köyü

Güzel sanatlar: J.'nın çeşitli bölgelerinde bulunan arkeolojik kalıntılar, Japon adalarında paleolitik çağa tekabül eden çömlekçilik öncesi bir medeniyetin var olduğu inancını vermektedir. Bununla beraber, daha ileri çağlarda çanak - çömlek yapılmış ve kullanılmıştır. Kazılardan elde edilen toprak kaplar «saman örneği» tipindedir. Dış görünüşüyle saman örgüsünden yapılmış hissini uyandırmaktadır. Menşei bilinmemekle beraber, bunların birkaç bin yıl boyunca kullanılmış olduğu sanılmaktadır. Bu çağ buluntuları içinde, çanak - çömlek dışında, çakmak taşından ok temreni, taş balta gibi âletlerle kemik ve boynuzdan başka âletler, kilden yapılmış garip biçimli kuklalar, dinî törenlerde kullanılmış olduğu tahmin edilen maskeler de vardır. Bir süre sonra çömlekçilik ilerlemiş ve yayoi adı verilen bir üslûpta yapılmaya başlanmıştır. Yayoi adı, bu üslûbu bize ilk tanıtan çömleklerin Tokyō civarındaki Yayoi - ço Hongo bölgesinde bulunduğu için verilmiştir. Yine bu sıralarda madenlerin de işlendiği, bakır silâhların ve üzerinde çeşitli resimler bulunan müzik âletlerinin yapıldığı bilinmektedir.

III. yüzyılın 2. yarısından itibaren nüfuzlu âilelerle imparatorlar için mezarlar ve anıtkabirler inşâ edilmeğe başlanmıştır. VI. yüzyılın 1. yarısına kadar süren bu döneme «eski mezarlar çağı» adı verilir. Bu çağ kültürünün ayrıntıları, mezarlarda gömülü bulunan çanak - çömlek, madenî silâhlar, aynalar, süs eşyaları ve değerli taşlar üzerinde incelenebilir. Bu âletlerin üzerinde görülen figürlerin tamamen eski J.'ya has şekiller olduğu hususunda tarihçiler fikir birliği halindedir. Esasen, Asya kıtasında yapılan kazılarda bunlara benzer hiçbir figür görülememiştir. Yine bu çağa âid önemli kalıntılardan biri de, haniwa denilen, kilden yapılma figürlerdir. Ölen bir kimsenin mezarına heykeller koymak âdeti Çin etkisidir. Ancak, bu heykellerin yapılışında, Çin damgasını taşıyan hiçbir unsura rastlanmamıştır.

JAPONYA: 1972 Sapporo kış olimpiyat oyunlarında kayak atlama yeri

Bu devirlerde, mimarî üslûp ve teknikler de iyice gelişmiştir. İse tapınağında görülen şinmei - zukuri ve İzumo tapınağında görülen taişa - zukuri üslûplarının her ikisi de süsleme sanatlarına yer verilmeyen çok sade mimarî tarzlar olup, daha sonraki devirlerde Asya etkisini taşıyacak süslü üslûplardan tamamiyle farklıdır.

J.'da rastlanan ilk renkli resimler de bu devre âiddir. Bunlar, Kuzey Kyūşū'da bulunan tarihî mezarların duvarlarını süslemek için çizilmiş figürlerdir.

Asuka devri: VI. yüzyılın 1. yarısında J.'da yayılmaya başlayan Buddhizm, sanat alanında da büyük etki yapmıştır. Bu devirde iktidarda bulunan Prens Şotoku, Çin'e elçiler göndererek bu ülkenin sanat çalışmalarından J. nın örneklenmesi için uğraşmıştır.

Zamanımıza kadar kalabilmiş en eski ahşap yapı olan Nara'daki Horyuji tapınağı bu devirde inşâ edilmiştir. Kütüphane salonu hariç, tamamiyle Prens Şotoku devri mimarisinin özelliklerini taşıyan bu binâ, VIII. yüzyıl başlarında onarılmıştır.

Heykeltıraşlık alanında Tori adlı bir sanatçı, Horyuji tapınağının «altın salonu» na Buddha ile iki hizmetkârının, «Yumedono salonu» na da Kannon'un heykellerini yapmış-

tır. Bu eserler üslûp olarak sembolik özellikler taşır. Yine Horyuji tapınağında bulunan Kudara kannon ve Çuguji tapınağındaki Miroku (Maitreya) heykelleri, bu devir heykeltıraşlığının başka şaheserleridir.

Nara devri: Bu devirde J., tamamiyle Tung Çin'inden örnek alarak sanatta çok ilerlemiştir. Yakuşiji tapınağı başta olmak üzere, Kofukuji, Todaiji, Toşodaiji tapınakları, Asuka devrinde yapılmış benzerleriyle mukayese edilemeyecek kadar muhteşemdir.

Nara devrinde, mimarîde olduğu gibi heykeltıraşlık alanında da Japon sanatı altın çağını yaşamıştır. Bu sıralarda yapılan eserler arasında, Todaiji tapınağındaki Ruşana (Vairocana), Yakuşiji tapınağındaki Yakuşi Sanzon ve Todaiji tapınağındaki Gakko Bosatsu (Candraprabha) heykelleri önemlidir. Bütün bu eserlerde, taklit edilemeyecek kadar kuvvetli bir realizm ve ihtişam hâkimdir. Nara devrinde bunlardan başka, bronz heykel'er ve kilden büstler yapılmıştır. Kıl büstler arasında Rahip Ganşin'i temsil eden eser çok güzeldir.

Resim alanında Horyuji tapınağının «altın salonu» nun duvarlarını süsleyen eserler, Prens Şotoku'nun portreleri ve Kiçijo Ten (Mahasri), birer şaheser olarak kabul edilir. Bunlardan Horyuji tapınağındakiler, daha sonraki devirlerde çıkan bir yangın sırasında harap olmuştur.

Heian devri: Zamanla Çin unsurları eski Japon sanatıyle tamamen karışınca, ortaya çok değişik özellikler taşıyan yeni Japon sanatı çıkmıştır. Bu arada Buddhizm de sanatı dinî yönde etkilemeye devam etmiştir.

Resim alanında mandara (Buddhist felsefeyi temsil eden resimler) ile Fudo (Acalanatha) ve diğer tanrıları çok kuvvetli çizgilerle gösteren eserler yaplımıştır. Onjoji tapınağındaki «Sarı Fudo», bu resimlere güzel bir örnek teşkil eder.

JAPONYA: Kış sporu

Bu devir heykeltıraşlığında büyük değişikler görülür. Her şeyden önce, önceki devirlere âid realizmin yerini kuvvetli bir ekspresyonizm almıştır. Heian devri heykel sanatında konu da önceki yıllardan çok farklıdır. En fazla «Tanrılar ve Buddha birdir» fikrini ifade eden heykeller yapılmıştır. Bu heykellere, şinto tanrısı Haçiman'ı bir Buddhist râhip şeklinde gösteren Sogyo Haçiman - Şin örnek olarak verilebilir. Phoenix salonundaki Amida (Amitatha) da da, heykeltıraşlıkta zarafetin zirvesine erişilmiştir.

Mimarî alanında asiller tarafından inşâ ettirilen bahçeli evler, kutsal yerlerle tapınakların üslûbunu da etkilemiştir. Kyōto yakınlarındaki Byodo - in Uji'nin Hoodo'su (Phoenix salonu) ve Hiraizumi'nin Konjiki - do'su (altın salon), Heian mimarî sanatının güzel örnekleridir. Resimde ise, yumuşak ve çok çeşitli renklerin kullanılmasını savunan Yamato - e okulu doğmuştur. Genji Monogatari Emaki (Genji hikâyesini ifade eden bir tablo), Şigisan Engi Emaki (Şigi dağındaki Çogosonşi - ji tapınağı hakkındaki bir efsaneyi anlatan bir tablo), Çoju Giga (Neşeli hayvanlar) ve Buddhizm etkisiyle yapılmış çeşitli tablolar, devrin resim sanatını temsıl eden başlıca eserleridir.

Bu devirde, Çin'e paralel olarak hattatlık ortaya çıkmış ve birçok kıymetli hattat yetişmiştir.

Kamakura - Muromaçi devri: Heian devrinden sonra, XII - XIV. yüzyıllar arası, Japon tarihinde Samurailer devri olarak bilinir. Kamakura'nın başkent olduğu bu çağ sanatında realizm yeniden hâkim olurken, konu ile renklerde de, Samurai karakterine uygun olarak, kuvvet ve ihtişam görülmektedir.

Mimarîde Nandaimon (Nara'daki Todaiji tapınağının güney kapısı) ve Kamakura'daki Enkakuji tapınağının Şari - den salonu, günümüze kalmış eserlerdir.

Heykeltıraşlık alanında Unkei okuluna mensup sanatçılar, Buddhizmin etkisi altında seçtikleri konuları, son derecede gerçekçi bir görüşle işlemişlerdir. Bu devrin resim sanatı da aynı paralelde gelişmiştir. Dinî konuları ele alan eserlerde bile gerçekçilik ön planda gelmiştir. Bu özellik, Kyōto'da bulunan Çionin tapınağındaki «Nijugo Bosatsu Raiko Zu» (Amida'nın soydaşları ve melek) adlı tabloda açıkça görülebilir. Kamakura - Muromaçi devrine âid portreler arasında Yoritomo Minamoto ve Şigemori Taira'nın eserleri rakipsiz kabul edilir. Bu devrin daha ileri zamanlarında sanatçılar, Çin etkisiyle resimlerinde çini mürekkebi kullanmaya başlamışlardır. Çini mürekkebiyle resim yapan Japon ressamları arasında en tanınmışları, Minço, Josetsu ve Şubun'dur. Kamakura - Muromaçi dönemi resim sanatında, özellikle Kano Motonobu tarafından temsil edilen Kano okulu da önemlidir.

Azuçi - Momoyama devri: XVI. yüzyılın 2. yarısından XVII. yüzyıl başlarına kadar devam eden bu dönemde Raku - Yaki denilen bir çeşit çömlekçilik doğmuş ve çay törenlerinde kullanılan çay takımları yapılmıştır. Mimarî ve resim sanatlarında ulaşılan ileri teknikler, kalelerin yapımı ve süslenmesinde kullanılarak başarılı eserler ortaya konmuştur. Eitoku Kano, Sanraku Kano ve Tohaku Hasegawa gibi sanatçılar, günlük hayatı aksettiren güzel tablolar yapmışlardır. Azuçi - Momoyama devrinde lâke eşya yapma ve boyama sanatlarıyle örücülük sanatı da çok gelişmiştir. Bütün bu eserlerdeki ihtişam ve gösterişin yanı-

JAPONYA: Sapporo'da olimpiyat paten merkezi

sıra, wabi ve sabi gibi sade üslûplar da devam etmiştir. Bu devir sanatında başka bir gelişme de, Avrupa etkisiyle ortaya çıkan nanban - fu üslûbudur.

Edo devri: Bu devrin başlarında da, bir önceki devir sanatının özellikleri devam etmiştir. Bu arada yetişen büyük sanatçılar arasında, Koetsu ile ünlü ressam Sotatsu sayılabilir.

Resimde ihtişamın yerini dekoratif unsurlar almıştır. Kano okulu, öneminden bir şey kaybetmemiştir. Korin, Sotatsu üslûbunu sürdürürken, kardeşi Kenzan da dekoratif sanat okulunu kurmuştur. Çin'in etkisiyle, Taiga, Buson ve Gyokudo gibi ressamların temsil ettikleri Nanga denilen yeni bir resim üslûbu doğmuştur. Harunobu, Utamoro, Hokusai ve Hirosgine gibi ressamlar, Avrupa'da da tanınıp XIX. yüzyıl empresyonist resim okullarının çalışmalarına büyük etki yapmışlardır. Köylülerin günlük hayatını konu alan bu ressamların Ukiyoe Hanga adı verilen çalışmaları, J.'nın modern resme ilk adımı olarak kabul edilmektedir.

Avrupa üslûbunda çalışan resim okulları arasında en önemlisi, Şijo - Maruyama'dır. Bunun yanısıra, karakalemle eserler veren bir başka okul da bu devirde kurulmuştur.

Çay seremonileri, el sanatlarının gelişmesine yol açmıştır. Seramikler ve porselen çay takımları yapılmış, boya tekniği ilerlemiştir.

Edo devrinde örücülük, metal oymacılığı ve lâke eşya yapımı da çok gelişmiştir.

Bu devir mimarîsinin, özellikle plan bakımından en önemli eseri, Nikko'daki Toşogu'dur. Kyōto'daki Mampukuji tapınağı da, yeni bir Çin üslûbuna uygun olarak inşa edilmiştir. Devrin başka yapıları arasında Himeji kalesi ile Nijo ve Katsura sarayları sayılabilir.

Modern devir: Meiji devrinden itibaren ülkeye akan batı kültürü, kısa zamanda Japon sanatını da etkisi altına almıştır. Mimarîde taş ve tuğla kullanılmaya başlanmış, daha sonraki yıllarda, Kingo Tatsuno ile Toyu Katayama gibi mimarların yetişmesiyle betonarme binalar yapılmıştır.

Modern devrin ilk zamanlarında heykeltıraşlık fazla bir ilerleme göstermemiştir. 1876'da J.'ya gelen İtalyan sanatçısı Vincenzo Ragusa, Japon meslekdaşlarına mermerin yanısıra kil ve plastik heykeller yapmasını öğretmiştir. Bu devirde yetişen en önemli heykeltıraş, Moriyoşi Naganuma'dır. Koun Takamura, Kyuiçi Takeuçi gibi sanatçılar ise, tahtadan yaptıkları heykellerde realizme önem vermişlerdir. Japon heykel sanatında esas gelişme, Fransız heykeltıraşı August Rodin üslûbunda eserler veren Taketaro Şinkai ve Morie Ogiwara'nın, uzun zaman çalıştıkları Avrupa'dan dönmeleriyle XX. yüzyıl başlarında olmuştur.

Resimde Togai Kawakami, Yuiçi Takahaşi, Yoşimatsu Goseda ve Çu Asai gibi sanatçılar, Avrupa etkisi altında gerçekçi eserler vermişlerdir. Meiji devrinin 9. yılında, Antonio Fontanesi adlı bir İtalyan sanatçı, Ragusa ile birlikte hükûmetin davetlisi olarak J.'ya gelmiştir.

Yıllardır Paris'te çalışan Seiki Kurado ve Keiiçiro Kume'nin 1893 yılında vatana dönmesiyle, Japon resim sanatındaki modernleşme hareketi büyük bir hız kazanmıştır. Kuroda'nın öğrencileri arasında Şigeru Aoki ve Takeji Fujişima, kısa bir süre sonra J.'nın ünlü ressamları arasına girmişlerdir. 1900 yılında Fransa'ya giden Çu Asai, iki yıllık bir çalışmadan sonra Kyoto'ya dönerek Sotaro Yasui ve Ryuzaburo Umehara gibi sanatçılar yetiştirmiştir.

Bu hızlı batılılaşma, ilk zamanlarda geleneksel Japon resim sanatının gerilemesine yol açmıştır. 1878 yılında Tokyō Üniversitesi'nde felsefe profesörlüğü yapmak üzere J.'ya gelen Ernest F. Fenollosa, Tenşın Okakura ile beraber, bu sanatı yeniden eski seviyesine çıkarabilmek için çalışmalara başlamıştır. Bunların bulup meydana çıkardığı Hogai Kano ve Gaho Haşimoto adlı ressamlar, 1889 yılında, Tenşin'in de yardımıyla Tokyō Akademisi'ni yeniden kurmayı başarmışlardır. Daha sonra, içlerinde Kanzan Şimomura, Taikan Yokoyama ve Şunso Hişida'nın da bulunduğu bir grup sanatçı, geleneksel Japon resim sanatının modernleştirilmesi amacıyla Nihon Bijutsuin (Japon Sanat Enstitüsü) i kurmuştur. Bütün bu çalışmaların sonunda Tessai Tomioka, Kawai Gyokudo ve Takauçi Seiko gibi sanatçıların da gayretiyle, geleneksel Japon resmine batı resim sanatının gelişmesine paralel yeni bir yön verilmiştir.

Müzik: VI. yüzyıldan önceki Japon müziğinin esasını halk şarkılarının meydana getirdiği tahmin edilmektedir. Zamanla bu şarkılar çeşitli danslar ve Şamanizm âyinleriyle de birleşerek gelişmiştir. Bu devirde kullanılan müzik aletlerinin ilkel bir tip flut, davul ve yaylı çalgılardan ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Bu sıralarda J., müzik alanında da Hindistan ve Çin'den çok gerideydi.

612 yılında Minaşi adlı bir müzisyen, Kudara (bugünkü Kore) dan gelerek Japon gençlerine ***gigaku*** denilen bir çeşit enstrümantal müziği öğretmiştir. J., bu sıralarda Çin, Kore ve Güneydoğu Asya kültürünün ülkeye yayılması için çalışıyordu. Tabiatiyle, müzik de bu ülkelerin etkisi altında kalarak gelişmeye başlamıştır. 701 târihinde müzik işlerini idare etmek amacıyla bir resmî büro, Gagaku - ryo (Uta - no - tsukasa adıyle de anılır) tesis edilmiştir. Bu kuruluş, dışarıdan alınan muzikle geleneksel Japon müziğini kaynaştırarak ***gagaku*** denilen bir tür yaratmıştır. Böylece, Asya etkisindeki Japon müziği, zokugaku (halk müziği) dan tamamiyle ayrılmıştır. O devirde bu türlerden birincisi yönetici sınıfın, diğeri ise halk sınıfının müziği olarak kabul ediliyordu. İlk zamanlarda dışarıdan alınan çok çeşitli müzik türleri Japon zevkine uymamıştır. Yapılan çalışma-

JAPONYA: Sapporo'nun yıllık kar festivalinde kar heykelleri

lar sonucunda, IX. yüzyılda bu üslûplara Japon lirizmi katılarak *Saibara* adı verilen yeni bir tip vokal müzik yaratılmıştır. Bunu, aristokrat zümre tarafından çok tutulan başka bir tür, *roei* takip etmiştir. Bu arada popüler müzik alanında da, *dengaku*, *sarugaku* denilen yeni türler ortaya çıkmıştır. Bu devrenin ortalarına doğru J.'ya giren *şomyo* adlı Buddhist müzik, *wasan* ve *koşiki* gibi dinî müzik tarzlarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. J.'da derebeylik rejiminin kurulmasından sonra, asker sınıfına âid yeni bir müzik türü ortaya çıkmıştır. Bu, birçok unsurların sarugaku ve dengaku'dan alan *no* (noh) dur. Bir süre sonra, bunların içindeki dramatik unsur daha kuvvetlenmiş ve adları, *sarugaku - no - no* ile *dengaku - no - no* şeklinde değişmiştir.

XVI. yüzyılda *joruri* adı verilen bir balad tipi halk arasında yayılmıştır. XVII. yüzyılda *samisen* adında üç telli bir çalgı da Japon müziğinin hizmetine girince, *joruri* çok gelişmiştir. Bu arada Çin'den alınan bir çeşit bambu flüt (*şakuhaçi*) Buddhizmin Fuke mezhebi mensupları tarafından kullanılırken, bunun bir başka tipi olan *hitoyogiri* de *koto* (Japon udu) ile birlikte halk arasında iyice yayılmıştır.

XIX. yüzyıl ortalarına kadar devam eden Tokugawa devrinde no'nun halk tarafından icrası yasaklanmıştır. Öte yandan, tüccar sınıfına has, yine *samisen*'in kullanıldığı yeni bir müzik türü ortaya çıkmıştır. Zamanla *samisen* çalmanın değişik usullerini öğreten okullar açılmıştır. Bu sıralarda *joruri* ise, kukla tiyatrosu ile kabuki'nin icrasına eşlik ediyordu. Osaka'da *samisen*'le çalınan *jiuta* adlı bir şarkı türü doğmuştur. XVII - XIX. yüzyıllar arasında devam eden bu içe kapanış devrinin müziği, zarafet ve yumuşaklık özelliklerini bünyesinde topluyordu.

Meiji devri sırasında, batı ülkelerinin müziği (özellikle batı sanat müziği) nin ülkede yayılmasına ve Japon müziğinin modernleştirilmesine çalışılmıştır. Batı dünyasıyle olan bu ilk temas, J.'nın müzik alanında çok geri olduğunu ortaya koymuştur. Böylece, yabancı olan her şeye körükörüne inanma ve geleneksel Japon müziğinden kopma devresi başlamıştır.

II. Dünya Harbi sonunda, Amerikan işgali sırasında popüler Amerikan müziği ülkeye yayılarak gençlerin geleneksel Japon müziğinden büsbütün kopmalarına yol açmıştır.

Öte yandan, yabancı müziğin gerektiği şekilde benimsenmesi, geleneksel müziğin de geliştirilmesi için çalışmalar başlamıştır. Ancak, bu çalışmalar, ne beste, ne de icra alanında beklenen sonuçları henüz vermemiştir.

Tiyatro: *Eski devir tiyatrosu*: J.'da tiyatronun, bütün öbür medeniyetlerde olduğu gibi, dinî âyinlerden doğduğu kabul edilmektedir. Bir süre sonra bu âyinler, seyredenlere de zevk verebilmek için, temsiller şeklinde düzenlenmeye başlanmıştır.

M. S. 600 yıllarında, J.'da Buddhizmle birlikte *gigaku* denilen bir çeşit danslı temsil yayılmıştır.

XI. yüzyılda ise, *bugaku* ve *sangaku* ortaya çıkmıştır. *Bugaku*, oyuncularının maske taktıkları, hayli gelişmiş müzik ve dansa yer veren bir piyes türü idi. Kısa zamanda, aristokrat sınıfın ve papazların teşvikiyle, Japon halkına has bir *bugaku* çeşidi meydana getirilmiştir. Bugün de, İmparatorluk Sarayı'nda yapılan bâzı törenler sırasında *bugaku* temsilleri verilmesi geleneği devam etmektedir.

Sonraları *sarugaku* adını alan *sangaku* ise, güldürücü mim, dans, akrobasi ve kuklanın karışımından meydana gelmiş bir türdür. Bu temsiller, bir süre sonra, *kagura*, *yamato - mai* ve *azuma - asobi* gibi piyeslerin ortaya çıkmasını hazırlamıştır.

Orta Çağ tiyatrosu: Bu devrede *bugaku* ve *sangaku*'nun birçok unsurlarını bünyesinde toplamış *ennen*, *dengaku*, *sarugaku*, *no* ve *kyogen* gibi türler meydana geldi.

Ennen, XII. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıktı; bu, papazlar tarafından Buddhist tapınaklarında oynanan bir çeşit danstır.

Halk sınıfının gösterisi mahiyetinde olan *dengaku*, ilkel çağların pirinç ekimi danslarından alınmış, buna *sengaku*'daki akrobatik numaralar katılmıştır.

Sarugaku'nun *ennen* ile birleşmesinden, *dengaku no* ortaya çıkmış, ancak, daha sonraki devirlerde bu oyunun yerini *sarugaku no* almıştır.

Edo (bugünkü *Tokyō*) *devri tiyatrosu*: Bu devirde halk tabakasının karakterini aksettiren tiyatro türleri ortaya çıkmıştır. Bunların en önemlileri, *kabuki* ve kukla tiyatrosudur.

Kabuki, kaba figürleri olan, oyuncularını kadınların teşkil ettiği, müstehcen bir çeşit danstır. Daha sonra Kyōto'ya gelen Okuni adlı bir kadın, *nembutsu - odori*'den de bâzı figürler alarak, *kabuki - odori* denilen yeni bir dans yaratmıştır.

1629 yılında bu oyunlar ahlâka aykırı olduğu gerekçesiyle değiştirilmiş ve kadınların oynaması yasaklanmıştır. Bundan sonra, kabukide sadece erkek çocukların oynamasına izin verilmiştir. 1652'de bu da yasaklanınca, bu temsiller, yalnız erkeklerin oynadığı mimler şeklini almıştır. Bu devirde, kadınlar için de *onnagata* denilen temsiller ortaya çıkmıştır.

Kukla tiyatrosu, üç unsurdan meydana gelir; bunlar, *joruri*, *sarugaku*'dan alınan kukla tiyatrosu ve *samisen* denilen enstrümanla çalınan müziktir. Bu alanda Takemoto Gidayu ve Çikamatsu Monzaemon, J. tiyatro tarihinde derin iz bırakmış sanatçılardır.

Modern tiyatro: Bu devirde kabuki, modernleştirilmiş bir klasik tiyatro şeklini almıştır.

1888 yılında kabuki'nin temsil ettiği eski üslûbun yerini almağa çalışan Şimpa (Yeni okul) tiyatrosu kurulmuştur. Kadınların yeniden sahneye çıktığı bu tiyatroda modern kostümler kullanılarak, realist tarzda yazılmış sosyal konuları işleyen eserler oynanmıştır. Bu devirde batı tiyatrosu ve özellikle Shakespeare'in eserleri J.'ya tanıtıl-

maya başlamıştır. XX. yüzyıl başlarında J.'da tiyatro tamamiyle modernleşmiştir. Bu sıralarda Ibsen'in eserleri tercüme edilip oynanmıştır. 1906'da Tsubouçi Şoyo, Bungei Kirokai tiyatrosunu, 1909'da da Osanai Kaoru, Jiyu Gekijo (Serbest Tiyatro) tiyatrosunu kurmuştur. 1917'de Kraliyet Tiyatrosu tesis edilmiş, aynı yıl Osanai Kaoru, tiyatro çalışmaları yaptığı Moskova'dan henüz dönmüş bulunan Hijikata Yoşi ile birleşerek Tokyō'da «Tsukiji Little Theater» i meydana getirmiştir.

II. Dünya Harbi'nden sonra, televizyon ve radyonun hızla yayılması, halkın evden dışarı çıkmadan piyes takip etmesine imkân vermiştir. Bu yüzden tiyatroya gidenlerin sayısı hissedilir derecede azalmıştır. Geleneksel Japon tiyatrosunun 4 ana kolu olan *bugaku*, *no*, *kabuki* ve kukla tiyatrosu da halen yaşamaktadır. Ancak, bunlardan kabuki dışında kalanlar, eski değerlerinden çok şey kaybetmişlerdir.

Sinema: İlk önceleri filmler tamamiyle kabuki ve şimpa'dan örneklenerek yapılmaktaydı; hiçbirinin sanat değeri yoktu. 1910'da Tōkyō ve Kyōto'da iki ayrı film stüdyosu faaliyete geçmiş, 1918'de ise, Kaeriyama Norimasa, iki filminde senaryo kullanarak, eserde bir bütünlük sağlamaya ve sinemayı, sahneyi körükörüne taklitten kurtarmaya çalışmıştır. Daha sonraları Fransa ve Rusya'dan etkilenen Japon sineması çok gelişmiştir.

İlk sesli filmlerde kullanılan magnetik iğne sistemi kısa zamanda terk edilerek optik sistem getirilmiş, 1931'de çevrilen Goşo Heinosuke'nin *Madamu to Nyobo*'su ile de J.'da sesli sinema devri başlamıştır. Bundan sonra, Şimazu Yasujiro, Ozu Yasujiro, Uçida Tomu ve Mizoguçi Kenji gibi birçok büyük rejisör yetişmiştir. 1939'da çıkarılan bir kanunla sinema, devletin sıkı kontrolu altına girmiştir. II. Dünya Harbi'nin patlaması üzerine, milletin moralini ve savaşma arzusunu kamçılayacak filmlerin yapımına hız verilmiştir. Harbden sonra Japon sineması bir karışıklık içine düştüyse de, Kurosawa Akira ve Kinoşita Keisuke gibi yeni rejisörlerin gayretiyle bu durum düzeltilmiştir. Bu rejisörlerden Kurosawa'nın *Raşomon* adlı filmi, 1950 Venedik Film Festivalinde büyük ödüle lâyık görülmüştür.

1951 yılında ilk renkli film (*Carmen Kokyo ni Kaeru*), 1957'de ise ilk sinemaskop film (*Otori-jo no Hanayome*) çevrilmiştir.

Spor: Bugün J.'da sumo güreşi ve kendo gibi geleneksel Japon sporlarının yanısıra, hemen her çeşit batı sporu da yapılmaktadır. Sumonun geçmişi 2000 yıl öncesine kadar dayanır. Bu, son derece teşrifatlı, merasimli, seyredenler için adeta temsil niteliğinde bir spordur. Her yıl Tokyō ve öbür büyük şehirlerde, her biri 15 gün devam eden altı sumo turnuvası düzenlenir.

Jiujitsu adındaki eski sanat dalından geliştirilmiş olan judo (b. bk.), bugün yalnız J.'da değil, diğer birçok ülkede de popüler bir spor haline gelmiştir. Judo, Tokyō'da düzenlenen 1964 Olimpiyat Oyunlarından itibaren bu milletlerarası yarışmalara da dahil edilmiştir.

Kendo (Japon eskrimi) ya olan düşkünlük harbden sonra bir hayli azalmışsa da, bu sporun da son yıllarda canlandığı görülmektedir.

Bütün bu geleneksel sporların yanında, Japonlar, beyzbol, ragbi (rugby), kürek, golf, yüzme, voleybol, masa tenisi, jimnastik ve binicilik gibi Batı sporlarıyla da uğraşmaktadır. Bunlardan özellikle beyzbol ve yüzme dalında çok başarılı sonuçlar alınmaktadır.

JAPURA (Coğ.): bk. YAPURA.

JAQUES-DALCROZE [*jak-dalkroz*], **Emile** (Viyana 1865-Cenevre 1950), İsviçreli besteci ve pedagog. Ritme dayanan bir jimnastiğin ve Fransızca konuşan İsviçre'de yeni bir folklor müziğinin yaratıcısıdır. Halk ezgileri ve partisyonlar yazmıştır.

JARDIN [*jardē*], **Nicolas Henri** (Saint Germain-des-Noyers 1720-Paris 1799), Fransız mimarı. 1755-1771 yılları arasında Danimarka'da çalışmış ve bu ülkeye XVI. Louis üslûbunu getirmiştir. Danimarka'da, Kont Bernstorff'ın yazlık sarayını ve Marienlyst şatosunu inşa etmiş ve Fredensborg bahçelerinin planını yapmıştır.

JARDIN DES PLANTES [*jardē de plant*]. (Fr. = Bitki Bahçesi; resmî adı **Muséum National d'Histoire Naturelle** = Tabiat Târihi Millî Müzesi). Paris'te, Seine ırmağının sol kıyısında bulunan bir bilim kurumu. XVII. yüzyılda XIII. Louis'nin idâresi altında kurulan bu kuruluş, önce Jardin du Roi (Kralın bahçesi) adını, 1794'te de Muséum National d'Histoire Naturelle adını almıştır. Muséum 7 kısma ayrılır: 1. Jardin des Plantes (bitki bahçesi); 2. Galeries (uzun, üstü kapalı yollar: Bunlar zooloji, jeoloji ve mukayeseli anatomiye âid numunelerin teşhirine ayrılmıştır); 3. Herbiers (kurutulmuş bitki koleksiyonları); 4. Laboratoires (laboratuvarlar); 5. Vincennes'de bulunan Ménagerie (yaşayan vahşî hayvan koleksiyonu) ve Parc zoologique (hayvanlar parkı); 6. Chaillot sarayında bulunan Musée de l'Homme (insan müzesi); 7. Pépinière (fidanlık) ve gerek Fransa'da gerek başka ülkelerde bulunan malikâneler. Muséum'da verilen dersler 20 kadar kürsüye ayrılır. Muséum, Millî Eğitim Bakanlığı'nın Yüksek Eğitim Müdürlüğü'ne bağlıdır.

JARGON (Fr.; İt. Gergo), toplumun bir sınıfının veyâ küçük bir kısmının kullandığı özel dil. Birçok hallerde kaba olan bu dil, bu grupun dışında bulunanlar için anlaşılması güç veyâ imkânsızdır. Bu güçlük, kullananlar tarafından söylediklerinin başkalarınca anlaşılmaması için bile bile sağlanmıştır. J. genel dilden sentaks bakımından bir fark göstermez. Ancak kullanılan kelimelerin kasten bozulmuş şekilleriyle veyâ genel anlamlarından uzaklaştırılmalarıyle genel dilden ayrılır. Bk. ARGO.

JARRING [*yarriŋ*], **Gunnar Valfrid** (doğ. Brunnby 1907), İsveçli diplomat ve Türkolog. Lund Üniversitesi'nde okumuştur. 1933-1940 yılları arasında Lund Üniversitesi'nde Türk dili doçenti olarak çalışmıştır. 1940-1941 yıllarında İsveç'in Ankara büyükelçiliği ataşeliğinde, 1941'de Tahran elçiliği seksiyon şefliğinde bulunmuştur. 1945'te Tahran ve Bağdad'da, daha sonra Addis Ababa'da maslahatgüzarlık yapmıştır (1946-1948). 1948 yılında İsveç'in Hindistan büyükelçiliğine tayin edilmiş, buna ilâve olarak Seylan (1950-1951), İran (1951-1952), Irak ve Pakistan büyükelçiliklerini de uhdesinde bulundurmuştur. 1953'te İsveç Dış İşleri Bakanlığı'nda Siyasî Bölüm müdürlüğüne getirilmiştir. Bu görevde 1956'ya kadar kalan J., Birleşmiş Milletler Teşkilâtı daimî temsilciliği (1956-1958) ve Güvenlik Konseyi temsilciliği de yapmıştır (1957-1958). Bundan sonra İsveç'in Amerika Birleşik Devletleri büyükelçiliği görevine tayin edilen J., 1958-1964 yılları arasında bu görevde kaldıktan sonra 1964'te Sovyetler Birliği büyükelçiliğine nakledilmiştir. Bu görevine ilâve olarak kendisine 1965'te Moğolistan büyük elçiliği de verilmiştir. Birleşmiş Milletler Teşkilâtı tarafından çeşitli siyasî işlerle görevlendirilen J., son olarak Arap devletleriyle İsrail arasındaki anlaşmazlıklarda ara bulucu olarak çalışmaktadır.

Milletlerarası siyasî ilişkiler alanında yapıcı bir diplomat olarak ün yapmış olan J., Türkoloji alanında da ciddî çalışmalarıyle tanınmıştır.

Bu alanda Georg Raquette (b. bk.) in açmış olduğu çığırda çalışan J., daha çok Doğu Türkistan üzerinde durmuştur. *The contest of the fruits An Eastern Turki allegory* (Meyvalar cengi. Doğu Türk hikâyesi) [1936] adlı eserinden sonra *The Uzbek dialect of Qilich (Russian Turkestan)* (Özbekçenin Kılıç [Rus Türkistanı] ağzı) [1937] adlı bir diyalektoloji çalışması yayımlamıştır. 1935 yılında Afganistan'da toplamış olduğu Özbekçe metinleri *Uzbek Texts from Afghan Turkestan* (Afgan Türkistanı'ndan Özbekçe metinler) [1938] adı altında yaymıştır. *Studien zu einer osttürkischen Lautlehre* (Doğu Türkçesinin fonetiği üzerine araştırmalar) [1938] adlı eseri bu alanda çıkan orijinal bir çalışmadır. Bundan sonra *On the distribution of Turk tribes in Afghanistan* (Afganistan'da Türk oymaklarının dağılışı üzerine) [1939] adlı çalışmasını yazmıştır. Bu eserde 1935 yılında toplamış olduğu bilgileri değerlendirdiği gibi, bu konuda çıkmış olan bütün eski yayınları da kullanmıştır. *Zurufe an Tiere bei den Osttürken* (Doğu Türklerinde havvan çağırmalıkları) [«Festschrift Friedrich Giese», Die Welt des Islams, 1941] adlı yazısı da Doğu Türkistan alanına âiddir. Fakat J.'in bu alanda çıkan en büyük eseri, *Materials to the Knowledge of Eastern Turki* (Doğu Türkçesinin öğrenilmesine âid malzemeler) adı altında yayımlanmıştır. Bu eserin 1946'da çıkan I. cildinde Hotan ve Yarkent'te toplanmış metinler vardır 1948'de çıkan II. cilt, Kaşgar, Taşmalik ve Kuça'da tespit edilmiş metinlerden meydana gelmiştir. 1951'de çıkan III ve IV. ciltlerde ise Guma folklarına âid metinler yanında Guma'da toplanmış etnolojik ve târihî metinler yer almıştır. Bu alandaki çalışmalarını bütünlemek üzere J., son olarak *An Eastern Turki - English Dialect Dictionary* (Doğu Türkçesinden İngilizceye bir diyalekt sözlüğü) [1964] adlı sözlüğünü yazmıştır. — Hasan Eren

JARRY [*jarı*], **Alfred** (Sauval 1873 - Paris 1907), Fransız yazarı. Başlangıçta sembolik şiirler yazan J., *Ubu Roi* (Kral Ubu) [1896] adlı komedisiyle tanınmıştır. Önce bir kukla tiyatrosunda oynanan (1888), sonra da Théâtre de l'Oeuvre'de sahneye konmuş olan bu eser de, diğer eserleri gibi, alay ve sinizmle doludur. Romanlarında gerçek ile gerçekdışı arasında bağlantı kurmuştur. J.'nin etkisi sürrealizme kadar uzanır. 1928'de Antonin Artaud ve Roger Vitrac tarafından takdır edılen J., 1950 yıllarında ortaya çıkan absürd tiyatronun öncüsü sayılır. *Les Minutes de Sable Mémorial* (Anılma kumu dakikaları) [1894] ve *Gestes et Opinions du Docteur Faustroll, Pataphysicien* (Patafizikçı doktor Faustroll'un yaptıkları ve düşündükleri) [1911] adlı iki eseri de tanınmıştır.

JÄSCHKE [*yeşke*], **Gotthard** (doğ. Obereilau, 1894), Türk târihinin I. Dünya Harbı'nden günümüze kadarki bölümü ve özellikle Atatürk devri üzerindeki eserleri ile tanınmış Alman uzmanı ve doğu dilleri bilgini. Silezya'da Reichenbach bölgesinde bir köyde doğan J., Berlin civarında Lichterfelde'deki klâsik diller öğretimi yapan Schiller Lisesi'nde orta öğrenimini tamamlayarak 1912 yılında Freiburg im Breisgau Üniversitesi'nde yüksek öğrenime başlamıştır. Bir süre sonra Berlin Üniversitesi'ne geçen J., bu üniversitedeki Seminar für Orientalische Sprachen (Doğu Dılleri Enstitüsü) ın Türkçe bölümüne devam ederek 1914'te buradan diploma almıştır. I. Dünya Harbi'nde askere çağrılan J., Batı cephesinde, Champagne'da katıldığı savaşlarda yaralanarak, 6 Ekim 1915'de saf dışı bırakılmıştır. İyileştikten sonra 1916'da Berlin'de Prusya Yüksek Mahkemesi (Kammergericht) nde de birinci hukuk imtihanını vererek devlet hizmetine giren J., 1917 de Greifswald Üniversitesi'nde «Başlangıcından bugüne kadar Osmanlı Meşrûtiyet İdâresinin Gelişmesi» konulu tezini savunmuş ve hukuk doktoru unvanını kazanmıştır. 1918 1931 yılları arasında Almanya Dışişleri Bakanlığı kadrosunda görev alan J., 1918 de İstanbul Alman Başkonsolosluğu'nda ve 1919 - 1924 yıllarında da Berlin'de Dışişleri Bakanlığı Merkez Teşkilâtı'nda çalışmıştır. 1920'de kazandığı imtihanla kariyere giren J., 1924 1926 yıllarında İzmir'de, 1926 1927 yıllarında da Tiflis'te viskonsül olarak hizmette bulunduktan sonra, 1927'de Ankara'daki Alman Büyükelçiliği'ne üçüncü kâtip tayin edilmiştir. 1931 yılına kadar bu sıfatla Türkiye'de bulunan ve Türk inkılâp hareketleri içinde yaşayan J., 29 Ekim 1929'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Atatürk'le şahsen tanışmak fırsatına ermiştir.

G. JÄSCHKE

1931'de Berlin Doğu Dilleri Enstitüsü'nde Türk Dili Kürsüsüne profesör tâyin edilen J., burada, Türk târihi üzerindeki çalışma ve araştırmalarına başlamıştır.

J.'nin Berlin'deki profesörlük görevi 1945'e kadar sürmüş, bu târihte emekliye ayrılmış, 1959 yılına kadar Münster Üniversitesi'nde öğretim görevine, ilmî araştırma ve yayınlarına devam etmiştir. J., bugün Münster'da araştırmalarına devam etmektedir.

Atatürk'ün büyük bir hayranı ve Türk milletinin gerçek bir dostu olan J., Türk târihi kongrelerine katılarak Türk inkilâbı ile ilgili birçok bildiriler sunmuştur. Türk İnkılâp Târihi Enstitüsü'nce 1955'te kendisine Danışma Kurulu fahrî üyeliği pâyesi verilen J., 1959'da da Türk Târih Kurumu tarafından şeref üyeliğine seçilmiştir.

J., başta, 10 Mayıs 1910 târihinden beri çıkardığı «Die Welt des Islams» olmak üzere birçok Alman, Türk ve Fransız dergi ve gazetelerinde 1917 yılından bu yana birçok araştırmalar yayınlamıştır.

J.'nın başlıca eserleri şunlardır: *Die Türkei seit dem Weltkrige* (Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye) [1929]; *Türkei* (Türkiye) [1941]; *Die Türkei in den Jahren 1935 - 1941* (1935 - 1941 yıllarında Türkiye) [1943]; *Der Turanismus und die kemalistische Türkei* (Turancılık ve Kemalist Türkiye); *Der Islam in der neuen Türkei* (Yeni Türkiye'de İslâmlık) [1951]; *Beiträge zur Geschichte des Kampfes der Türkei um ihre Unabhängigkeit* (Türkiye'nin bağımsızlık için yaptığı mücadele târihine katkılar) [1957]; *Neues zur russisch - türkischen Freundschaft von 1919 - 1939* (1919 - 1939 Türk - Rus ilişkileri konusunda yeni bilgiler) [1961]; *Ein amerikanisches Mandat für die Türkei* (Türkiye için bir Amerikan mandası) [1963]; *Le rôle du cummunisme dans les relations russo - turques de 1919 à 1922* (1919 - 1922'deki Rus - Türk münasebetlerinde komünizmin rolü) [1963]; *Türkiye'de imam nikâhı* [1964]; *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya kadar (30 Ekim 1918 - 11 Ekim 1922)* [1970]; *Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz belgeleri* [1971]. — Fethî Tevetoğlu

JÄSCHKE [*yeşke*], **Heinrich August** (Herrnhut 1817 - Herrnhut 1883), Alman misyoneri. Misyoner ve dilci olarak Tibetçenin grameri ve sözlüğü üzerindeki yoyınlarıyle tanınmıştır. Belli başlı eserleri: *A Grammar of the Tıbetan language* (Tibet dili grameri) [1856 ve 1883; yeni baskısı 1954'te *Tibetan grammar* adı altında çıkmıştır]. J.'nin Tibetçe - Almanca sözlüğü 1876'da yayınlanmıştır.

JASMIN [*jasmẽ*] (asıl adı: **Jacques Boé**; Agen 1798 - Agen 1864), Fransız şâiri. Gaskonca yazmıştır. Asıl mesleği berberlikti. J., şiirlerinde doğduğu eyaletin lehçesini kullanarak bir edebî dil haline getirmeğe çalışmıştır. Şiirlerini *Las Papillotos* (Kâğıda sarılı şekerlemeler) [1835, 1842, 1851, 1863] adlı bir eserde toplamıştır.

JASPAR, Henri (Schaerbeek, Bruxelles 1870 - Uccle, Bruxelles 1939), Belçikalı devlet adamı. Dışişleri bakanı (1920 - 1924) olarak Belçika'nın Cemiyet - i Akvam'a girmesini sağlamıştır. Daha sonra başbakan (1926 - 1931) olan J., önce bir Millî Birlik kabinesi kurmuş, 1927'de de, sosyalistlerin çekilmesi üzerine yeni hükûmete Katolik ve liberalleri almıştır. 1932 - 1934'te maliye, 1934'te de tekrar dışişleri bakanlığına getirilmiştir.

JASPERS [*yaspörs*], **Karl** (Oldenburg 1883 - Basel 1969), Alman filozofu. Bilim hayatına Heidelberg Üniversitesi'nde başlamış ve 1916 yılında aynı üniversitede psikoloji, 1921 târihinde de felsefe profesörlüğü unvanını almıştır. 1948'den itibaren Basel Üniversitesi'nde çalışmıştır.

K. JASPERS

J., felsefeye yönelmeden önce, 1913'te manevî bilimleri esas ittihaz eden bir psikopatolojik sistem ortaya koymuştur. Felsefeye geçişi psikoloji yoluyla olmuştur ve burada dayandığı asıl nokta Dilthey'ın dünya görüşleri tipolojisi idi (1919). Daha sonraları, 1932'de kendine has bir tarzda şekil verdiği varoluş felsefesi (existentialisme) ile Heidegger'e yakın bir noktada yer almıştır. Ana fikri şudur: «Bizlere dünyanın birliğini objektif olarak araştırmak üzere hiçbir metod sağlanmamıştır veyâ bir dünya görüşü mümkün kılınmamıştır. Geniş bir eğitim ve tecrübe kütlesi ile desteklendiği takdirde varlığın felsefî aydınlanması, varolma ve kendi kendini anlama uğruna çabalayan insanın ancak mümkün ve muhtemel kaderlerinin bir tahlili olabilir. Varlığın menşei bir insanın yakınındaki bir diğer insan ile haberleşmesidir ki işte bu noktadan itibaren varlık şeffaflaşır veyâ başka bir deyişle vuzuh kazanır, böylelikle metafizik derinliğinde hiç değilse semboller veyâ şıfreler aracılığı ile görülebilir. J., rasyonel bir metafiziği olduğu gibi idealizmin mutlak kudretini de reddetmektedir. «Haberleşme (communicatio) ancak bir kişi ile başka bir kişi arasında mümkün olabilir» inancı da yine bu filozofa âiddir. Zaten onun bütün felsefesi en yüksek ölçüde ferdiyetçidir.

En önemli eserlerinden bâzıları şunlardır: *Allgemeine Psychopathologie* (Genel psikopatoloji) [1913]; *Psychologie der Weltanschauungen* (Dünya görüşlerinin psikolojisi) [1919, 5. bas. 1960]; *Strindberg und van Gogh* (Strindberg ve van Gogh) [1922, 2. bas. 1948]; *Die geistige Situation der Zeit* (Çağın manevî durumu) [1931, 11. bas. 1965]; *Philosophie* (Felsefe) [3 cild, 1932]; *Max Weber* (ad) [1932]; *Vernunft und Existenz* (Akıl ve varlık) [1935, 4. bas. 1960]; *Nietzsche* (ad) [1936]; *Descartes und die Philosophie* (Descartes ve felsefe) [1937]; *Existenzphilosophie* (Varoluş felsefesi) [1938]; *Philosophische Logik, 1: Von der Wahreit* (Felsefî mantık, 1: Gerçek üzerine) [1947]; *Die Schuldfrage, ein Beitrag zur deutshen Frage* (Suç meselesi, Alman meselesi üzerine katkılar) [1946]; *Nietzsche und das Christentum* (Nietzsche ve Hıristiyanlık) [1946]; *Der philosophische Glaube* (Felsefî iman) [1948]; *Vom Ursprung und Ziel der Geshichte* (Târihin menşei ve amacı üzerine) [1949]; *Vernunft und Widervernunft in unserer Zeit* (Çağımızda akıl ve akla aykırılık) [1950]; *Einführung in die Philosophie* (Felsefeye giriş) [1950]; *Rechenschaft und Ausblick* (Hesap veriş ve genel bakış) [1951]; *Leonardo als Philosoph* (Filozof olarak Leonardo) [1953]; *Niko aus Cusarus* (ad) [1964]; *Schicksal und Wille* (Kader ve irade) [1967]; *Provokationen* (Tahrikler) [1968].

JÁSZBERÉNY [*yāsberēń*], Macaristan'da, Szolnok il (megye) inde bir şehir. Nüfûsu 29 737 (1956) dir.

JÁSZSÁG [*yāssāg*], Macaristan'da, Tuna - Tisza (Tisa) ırmakları arasında uzanan toprakların kuzeyinde bir bölge. Yüzölçümü 1 300 km², nüfûsu 130 000 (1965) dir. Merkezi Jászberény (b. bk.) şehridir. J., Macaristan'da Yas (Mac. Jász) kavminin yerleşme bölgesi olarak tanınmıştır. Birçok yazarlara göre Yas kavmi eski Yazıg (Yas) kavminin kalıntısıdır. Bk. YASLAR.

JAUBERT [*jober*], **Pierre Amédée Émilien Probe** (Aix, Bouches - du Rhône 1779 - Gillevoisin 1847), Fransız Doğu bilgini. Silvestre de Sacy (b. bk.) nin öğrencisi olarak yetişen J., Türk dili profesörlüğüne getirilmiş, 1802'de Mareşal Sébastiani'nin doğu ülkelerinde yaptığı geziye katılmış, Mareşal Brune'ün 1804'te yaptığı İstanbul ziyaretine iştirak etmiş, 1805'te ise şah ile bir ittifak konusunda görüşmek üzere İran'a gitmiştir. Burada tutuklanan J., 4 ay tutuklu kaldıktan sonra 1807'de Varşova'da Napoléon'a iltihak etmiştir. 1819 yılında kralın tercümanlığına tayin edilen J., 1830'dan sonra Collège de France'ta Farsça profesörlüğü ve Ecole de langues orientales (Doğu Dilleri Okulu) de müdürlük yapmıştır. J., 1841'de Fransız Yüksek Meclisi'ne üye seçilmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Voyage en Arménie et en Perse en 1805 - 1808* (1805 - 1808 yıllarında Ermenistan ve İran'da yapılan bir gezi) [1821]; *Eléments de la grammaire turque* (Türk gramerinin esasları) [1823 - 1834]. Bunlardan başka, J. Arap coğrafyacısı İdrisî'nin coğrafya kitabını da Fransızcaya çevirmiştir [1836 - 1840].

JAUCOURT [*jokur*] **KONTU, François Arnail** (Tournan - en - Brie 1757 - Presle, Seine - et Marne 1852), Fransız devlet adamı. Tribunat meclisine üye seçilmiş (1799), sonra senatör tâyin edilmiş (1803), 1814'te Fransa Pair'i olmuş ve devlet başkanlığına getirilmiştir. 1815'te de Kral XVIII. Louis tarafından Bahriye Nazırlığı'na getirilmiştir.

JAURÈS [*jores*], **Jean** (Castres, Tarn dep. 1859 - Paris 1914), Fransız politikacısı. Fransız devlet adamı, amiral ve büyük elçi Benjamin Jaurès (1823 - 1888) in kuzenidir. 1881'de felsefe agrégé'si olmuş, 1885'te Tarn milletvekilliğine seçilmiştir. *De la réalité du monde sensible*

(Duygularımıza etki yapan dünyanın gerçekliği) adlı bir tez ile doktorluk unvanını almıştır [1891]. Gittikçe sosyalizme yönelmiş ve 1893'te Carmaux sosyalist milletvekilliğine seçilmiştir. Bundan sonra sürekli olarak tekrar seçilmiş, ancak 1898'de Dreyfus'çü olarak seçimleri kaybetmiştir. Brousse ve Allemane'a yaklaşarak 1901'de Guesde ve Vaillant'nın Partie Socialiste de France (Fransa Sosyalist Partisi) a karşı Partie Socialiste Français (Fransız Sosyalist Partisi) adı altında yeni bir parti kurmuştur. Büyük bir hatip olan J., 1905'e kadar Millet Meclisinin ikinci başkanı olarak çalışmış ve Bloc des Gauches (Sollar bloku) adını taşıyan toplulukta çok önemli bir rol oynamıştır. 1904'te «Humanité» gazetesini kurmuştur.

1904'te Amsterdam'da toplanan Milletlerarası Kongre'den sonra, bu kongrenin orta sınıf (bourgeoisie) ile iş birliğini reddeden kararını 1905'te tatbik ederek Fransa'da bütün sosyalist kuvvetlerin birleşmesi için çalışmış, fakat Guesde'in damgasını taşıyan sosyalizme karşı Vaillant ile birlikte mücadeleye devam etmiştir. Tam bir barış taraftarı olan J., 1914'te harbi kabul etmemiş ve bu konuda yurtseverler ve mutedillerle bozuşmuştur. J., 31 Temmuz 1914'te bir suikast sonunda öldürülmüştür. Başlıca eserleri şunlardır: *Histoire socialiste de la République Française* (Fransız Cumhuriyeti'nin sosyalist târihi) [13 cild, 1901 - 1908, yeni bas. 8 cild, 1922 - 1924]; *Frankreich und Deutschland* (Fransa ve Almanya) [1903]; *L'armée nouvelle* (Yeni ordu) [1911].

JAVARI (Coğ.): bk. YAVARİ.

JAVEL SUYU (Fr. Eau de Javel, eau de Labarraque), potasyum karbonat kullanılarak yapılan potasyum hipoklorit mahlulü. Klor gazı ile suları temizlemekte javelize etme (veyâ Verdunisation) usulü çok yaygındır. 5 cm^3 J., bir litre suyu iki saatte temizler. Küçük bir sodyum hipoklorit billûru klor kokusunu giderir.

JAY [*cey*], **John** (New York 1745 - Bedford, New York 1892), Amerikalı devlet adamı. Anayasayı hazırlayan heyette bulunmuş, Continental Congress (Kıta Kongresi) e başkanlık etmiştir (1778 - 1779). Yüksek Mahkeme başkanı olan J. (1789 - 1795), İngiltere ile yapılan bir anlaşmanın müzakeresine katılmış (1794), 1795 - 1801 yılları arasında da New York valisi olarak vazife görmüştür.

JDANOV, Andrey Aleksandroviç (Mariupol', Ukrayna 1896 - Moskova 1948), Sovyet devlet adamı. 1919'da Komünist Partisi'ne girmiş, idam edilen Kirov (b. bk.) un yerine Leningrad bölgesi parti sekreterliğine getirilmiştir. Stalin'in yardımcısı olarak 1939'da Politbüro'ya girmiş ve dış politikada önemli bir rol oynamıştır. Almanya ile Sovyetler Birliği arasındaki pakta önayak olmuş, Baltık devletlerinin Sovyetler Birliği'ne katılmasını desteklemiş, Finlanda'ya savaş açılmasını kararlaştırmıştır. Komünist Partisi merkez komitesinin sekreteri olarak edebiyat ve sanat alanlarında amansız bir mücadele açmış, yazar ve sanatçıları «sosyalist gerçekçilik» e uymaya zorlamıştır.

JE DİLİ (Fr. Guèze), Etyopya'da kullanılmış olan Hamî - Samî familyasına bağlı bir dil. Eski Aksum krallığının resmî dili idi. İlk metinler IV. yüzyıldan kalmış yazıtlardır. Aksum krallığı IX - X. yüzyıllarda yok olunca, dili de artık konuşmada kullanılmamış, fakat yakın zamanlara kadar edebiyat ve bilim dili olarak yazıda kalmıştır. Bu dil hâlâ Etyopya'nın monofizik Hıristiyan kilisesinin dua dilidir. Özel bir hece yazısıyle yazılır. Bu yazı, güney Arap konsonantik yazısına dayanır, fakat buna vokaller ilâve edilmiştir. Soldan sağa yazılır. Bu sistem, birkaç işaretle zenginleştirilmiş olarak Etyopya'nın öbür dillerini yazmak için de kullanılır.

JEAN [*jã*], Fransa kralları:

I. Jean, Fransa ve Navarra kralı (Paris 15 - 19 Kasım 1316). X. Louis le Hutin (Gürültücü) nin oğlu olup babasının ölümünden sonra doğmuştur. Amcası ve halefi Philippe tarafından öldürüldüğü sanılır.

II. Jean le Bon [= İyi] (Gué de Manlui şatosu, Mans 1319 - Londra 1364), Fransa kralı (1350 - 1364), IV. Philippe de Valois'nın oğlu ve halefi. Normandie ve Guyenne dukası olup, 1332'de Bonne de Luxembourg (ölm. 1349) ile, sonradan da Jeanne de Boulogne (1350) ile evlenmiştir. Önce damadı Charles le Mauvais [= Kötü] (1353 - 1356) ye, sonra da İngiltere'ye karşı savaşmak zorunda kalmıştır. Para yardımı elde etmek için Etats Généraux (Parlamento) yu toplamıştır. 1356'da Poitiers'de Kara Prens (İngiltere veliahdı Edward) e mağlûp olmuş ve esir düşmüştür. Londra'da esir olarak bulunduğu sırada Paris'te Etienne Marcel'in ihtilâl teşebbüsü ve Jacquerie adı verilen köylü ayaklanması vuku bulmuştur. Brétigny ön görüşmeleri ve Calais andlaşması (1360) ndan sonra J. serbest bırakılmış, fakat oğlu ile erkek kardeşi rehine olarak alakonulmuştur. Philippe de Rouvres ölünce (1361), Bourgogne dukalığı mirasına konmuş ve bu ülkeyi oğlu Philippe ile Hardi (= Cesur) ye vermiştir. İngiltere'de rehine olan Louis d'Anjou'nun kaçtığını haber alınca Londra'ya dönmüş ve teslim olmuştur (1364). J.'ın portresi, Fransa krallarından kalmış en eski portredir.

JEAN [*jã*], **Korkusuz** (Dijon 1371- Montereau 1419), Bourgogne dukası (1404 - 1419). Philippe le Hardi (Cesur Philippe) nin oğludur. Bourguignons (Bourgogne'lular) Partisi'nin başına geçerek Orléans dukasını katlettirmiştir. 1408'de Paris'e girmiş ve burada Caboche Partisi'ni ihtilâle teşvik etmiştir. Azincourt savaşından sonra İngilizlerle anlaşmış ve Dauphin (Fransa veliahdı) hükûmetine rekabet eden bir hükûmet kurmuştur. İngilizler Paris'i tehdit edince J., VI. Charles'e yaklaşmak istemiş, fakat Tanguy du Châtel tarafından Montereau köprüsü üzerinde öldürülmüştür.

JEANNE D'ARC [*jan dark*] **(La Pucelle d'Orléans** [= Orléans bakiresi] adıyle anılır; Domrémy 1412- Rouen 1431, Fransız millî kahramanı. Basit bir köylü olan Jacques Darc (d'Arc imlâsı yenidir) ve Isabelle Romée'nin kızıdır. Çok dindar olan J., daha on üç yaşında iken, o zamanlar İngilizlerin elinde bulunan Orléans'ı kurtarmasını isteyen bâzı ilâhî sesler duymaya başlamıştır. Mayıs 1428 ve Ocak 1429'da Vaucouleurs'e giderek mevki kumandanı Robert de Baudricourt'dan kendisini bir muhafız takımı ile krala göndermesini istemiştir. 23 Şubat 1429'da kralın bulunduğu Chinon'a gelerek VII. Charles'i saklı bulunduğu saray halkı arasında tanımış ve ona, Fransa tahtının gerçek mirasçısına Reims'te taç giydirmek vazifesinin kendisine verildiğini bildirmiştir. Kilise adamları tarafından muayene edildikten sonra, J.'a askerî maiyet, teçhizat ve kılıç verilmiştir. J., kraliyet ordusunun başına geçerek, İngilizler tarafından kuşatılan Orléans'a girmiş ve şehri kurtarmıştır. İngiliz - Bourgogne'lu ordusunu 18 Haziranda Patay'de ezerek düşmanların arasından geçmiş ve VII. Charles'i Reims'e götürmüştür. Charles 17 Temmuzda kral olarak taç giymiştir. Kralın bile bile vakit kaybetmesi sonunda 8 Eylûl 1429'da Paris önünde başarısızlığa uğramıştır. J. 23

JEANNE D'ARC

Mayıs 1430'da Compiègne şehri önünde esir edilmiştir. 1430 yılının Kasımında Jean de Luxembourg tarafından İngilizlere satılmıştır. J. daha sonra İngilizlerin önemli müstahkem mevkilerinden biri haline getirilen Rouen'a götürülmüştür. Beauvais piskoposu, İngiliz taraftarı Pièrre Cauchon, J.'ı dine karşı gelmek ve büyücülükle suçlamıştır. Kendisine avukat verilmemiş, İngiliz askerlerinin muhafazasındaki bir cezaevine hapsedilmiştir. J. 24 Mayıs 1431'de Saint - Rouen mezarlığına getirilmiş ve halkın önünde bundan böyle erkek elbisesi giymeyeceğine yemin ettirilmiştir. Böylece J. kiliseye boyun eğdiğini göstermiştir. Ne var ki, cezaevine geri döndüğünde muhafız askerlerin saldırıları karşısında tekrar erkek elbisesini giymek zorunda kalmış ve bu sebeple kiliseye verdiği sözü tutmamış sayıldığı için 30 Mayıs 1431'de Vieux - Marché (Eski pazar) meydanında yakılmıştır. Ölümünden sonra 1450'de tekrar muhakeme edilerek şerefinin iadesine karar verilmiştir. Bu durum 1456'da ilân edilmiştir. J. 1909'da Beata, 1920'de de Aziz (Sancta) ilân edilmiştir. Fransa'da J. millî bayramı, 8 Mayıs'ı takip eden pazar günü kutlanır. J. edebiyat ve sinemaya da ilham kaynağı olmuştur.

JEDELIT (Fr. Gédélite), plastik madde. Esası fenol-formaldehid (phénolformaldéhyde) reçinesi temeline dayanan ve kalıp dökümüne yarayan bir maddedir.

JEDLINA ZDRÓJ [*yędlina zdruy*] (eski adı: **Bad Charlottenbrunn**), 1945'te Polonya idaresine geçmiş olan Aşağı Silezya'da bir kaplıca köyü. Sinir ve solunum sistemi hastalıklarıyle anemi tedavisinde ün yapmış kaplıcaları vardır.

JEDRIT (Fr. Gédrite), tabiî alüminyum, demir ve magnezyum silikat. Adını ilk defa bulunduğu, Yukarı Pireneler'in Gédre köyünden almıştır.

JEEP [*cip*] (İngilizce G. P. [General Purpose Car] kısaltmasından gelmesi muhtemeldir), her türlü arazide kullanılabilen hafif taşıt. İlk olarak II. Dünya Harbi'nde müttefiikler tarafından kullanılmıştır. Willys Overland ortaklığı tarafından yapılan J.'ler 1942'de Amerikan ordusunda kullanılmıştır. Daha sonra müttefik kuvvetlere de verilmiştir. 60 beygir gücünde bir motoru olan J.'lerin en yüksek hızı saatte 100 km dir. 1945'ten sonra J.'ler özel sektör (ve özellikle tarım sektörü) tarafından da geniş ölçüde kullanılmaktadır.

JEFFERIES [*cęfriz*], **Richard** (Coate, Swindon, Wiltshire 1848 - Goring, Sussex 1887), İngiliz yazarı. Hikâye ve taslaklarında tabiat tasvirleriyle ün almıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Wood magic* (Orman sihri) [1881]; *Bevis* (ad) [3 cild, 1882], *After London, or Wild England* (Londra'dan sonra veyâ vahşî İngiltere) [1885]; *Amaryllis at the fair* (Panayırda Amaryllis) [1887]; *The gamekeeper at home* (Av hayvanları muhafızı evinde) [1878]; *Wild life in a southern county* (Bir güney kontluğunda vahşî hayat) [1879]; *The story of my heart* (Kalbimin hikâyesi) [otobiyografi, 1883].

JEFFERSON [*cęförsn*], **Thomas** (Shadwell, Virginia 1743 - Monticello, Virginia 1826), Amerikalı devlet adamı. Amerika Birleşik Devletleri'nin 3. başkanıdır. Philadelphia kongresine delege olarak katılan J., bağımsızlık bildirisini y a z m ı ş (1776), Fransa'da büyük elçi olarak bulunmuş (1785 - 1789), Dış İşleri Bakanlığı yapmıştır (1790). Aşırı federalizm taraftarı olmakla suçladığı cumhurbaşkanından a y r ı l a r a k Cumhuriyetçi Demokrat Parti'yi kurmuştur. 1801'de cumhurbaşkanı olmuş ve yeni başkent Washington'un açılış törenine katılmıştır. Louisiana bölgesini Fransa'dan satın alan J., 1804'te yeniden cumhurbaşkanlığına seçilmiştir.

T. JEFFERSON

JEFFERSON CITY [*cęförsn siti*], Amerika Birleşik Devletleri'nde bir şehir, Missouri eyaletinin merkezi. Nüfûsu 28 228 (1960) dir. Basımevleri, ayakkabı fabrikaları vardır. Elektrik endüstrisi gelişmiştir.

JEFTIĆ [*yęftiç*], **Bogoljub** (Kragujevac 1886 - Paris 1960), Yugoslav devlet adamı. 1925 yılında Arnavutluk'ta, 1928'de Viyana'da elçi olarak görev almış, 1932'de dış işleri bakanlığına getirilmiştir. 1934'te başbakanlık görevini almıştır. J., başbakan olarak 9 Şubat 1934 târihinde Atina'da Türkiye, Yunanistan ve Romanya arasında Balkan Paktı (bk. BALKAN ANTANTI ve PAKTI) nı imzalamıştır. 1941 yılı Nisan ayından itibaren Yugoslav millî meclisinin üyesi olarak dış ülkelerde kalmıştır.

JEHOL (Coğ.): bk. CEHOL.

JELAČIĆ [*yęlaçiç*], **Josip** (Petrovaradin 1801 - Zagreb 1859), Avusturyalı general. Hırvatistan ve Slavonya banı olarak 1848 - 1849'da imparatora sadık kalan Hırvat sınır birliklerini Macar ihtilâline karşı sevk etmiştir. Fiume

ve Dalmaçya vâliliğine atanmıştır. Hırvatistan târihinde önemli bir yer alan J., Hırvat milliyetçiliğinin öncüsü olarak büyük bir ün kazanmıştır.

JELATİN (Fr. Gélatine), hayvanların çeşitli organ ve dokularından ve özellikle kemiklerinden çıkarılan proteinli bir madde. Bunlar klorhidrik asidle işlenerek madenî tuzlarından temizlenince osein veyâ kolojen adını taşıyan elastikî bir madde haline gelir. Osein hidroliz yolu ile J. haline getirilir. Nihayet kireçleme işleminden sonra renksiz ve şeffaf J. elde edilmiş olur.

J., azotlu bir madde olup renksizdir. Saf J. tatsızdır. Kimyevî bünyesi albüminlerinkine yakındır. Soğuk suda şişer; sıcak suda çok kolay erir ve soğutulunca bir jele haline girer. Alkol ve eterde erimez. Yemeklerde, şarapların ve biranın durulaştırılmasında kullanılır. Algler'den nebatî J. çıkarılır. Bu da diğeri gibi gıda maddelerinde, kumaş imâlinde, fotografçılıkta ve eczacılıkta (kan durdurucu hassası vardır) kullanılır.

JELENI [*yẹleni*] **veyâ JELENSKI** [*yẹlenski*], **Sigismond** veyâ **Zikmund** (Sušice 1497 - Basel 1554), Çek filozofu. 1523'te Basel'da yerleşmiş, orada birtakım Yunanca eserleri Latinceye çevirmiş ve *Lexicon symphonum* (Birbirine uyan kelimeler sözlüğü) [1537] adıyle Yunanca, Latince, Almanca ve Çekçe mukayeseli bir sözlük yayınlamıştır. Bir mantık anakitabı da vardır.

JELENIA GÓRA [*yelẹnia gụra*] (eski adı: **Hirschberg**), Polonya'da bir şehir. Karkonosze dağlarının eteğinde kurulmuş olan şehrin nüfûsu 49 500 (1966) dür. Madencilik, kimyevî madde, hassas ve ince âletler endüstrileri, çanak, çömlek ve tekstil fabrikaları vardır.

JELGAVA [*yẹlgava*], Lettonya'da Mitau şehrinin resmî adı. Bk. MITAU.

JELLINEK [*yẹlinek*], **Georg** (Leipzig 1851 - Heidelberg 1911), Yahudi asıllı Alman hukukçusu. Babası Adolph J. de Musevî ilâhiyatı konusunda birkaç değerli eser vermiş olan bir hahamdı.

J., 1883 yılında Basel Üniversitesi'nde profesör unvanını alarak ders vermeğe başlamış, 1891 târihinden itibaren de Heidelberg Üniversitesi'ne geçmiştir. Bu büyük bilginin felsefî, tarihî ve hukukî düşünüş tarzlarını başarılı bir şekilde bağdaştırması yönünden hizmeti son derece önemlidir. Hukuk metodolojisi bakımından kısmen zamanının pozitivist görüşlerine bağlı kalmışsa da, hukukun örf ve ahlâk temellerine oturtulması, devletin kendi çıkardığı kanunlar aracılığı ile kendini bağlaması ve ferdin sübjektif âmme hakları lehinde tezler savunmuştur. Aynı zamanda politik ve sosyal verilerin gerek anayasa hukukunu gerek diğer hukuku değiştirici tesirine inanan bir bilgindir. En önemli eserleri şunlardır: *Die sozialethische Bedeutung von Recht, Unrecht und Strafe* (Hak, haksızlık ve cezanın içtimaî ve ahlâkî önemi) [1878]; *Die rechtliche Natur der Staatenverträge* (Devletlerarası andlaşmaların hukukî yapısı) [1880]; *Die Lehre von den Staatenverbindungen* (Devletlerarası münasebetler bilgisi) [1882]; *Gesetz und Verordnung* (Kanun ve nizamname) [1887]; *System der subjektiven öffentlichen Rechte* (Sübjektif âmme hakları sistemi) [1892]; *Die Erklärung der Menschen- und Bürgerrechte* (İnsan ve yurttaş haklarının açıklanması) [1895]; *Das Recht der Minoritäten* (Azınlıklar hukuku) [1898]; *Das Recht des modernen Staates, Allgemeine Staatslehre* (Modern devlet hukuku) [1900]; *Verfassungsänderung und Verfassungswandlung* (Anayasa değişikliği ve anayasanın değişimi) [1906]; *Der Kampf des alten mit dem neuen Recht* (Eski hukukun yeni hukuk ile mücadelesi) [1907].

JEN (Fr. Gène; Yun. *genos* = menşe), Danimarkalı botanikçi Wilhelm Ludvig Johannsen (1857 - 1927) ın 1911'de kromozomların içinde yer alan bir veyâ birkaç irsî karakterin meydana çıkmasını sağlayan otokatalitik (Fr. autocatalytique = kendinden harekete geçen) maddî bir parçayı adlandırmak için uydurduğu kelime. Bir ferdin irsî mirası birçok J.'leri içine alır. Bunlar birbirinden bağımsız olup muntazam ve sabit bir biçimde kromozomlara taksim edilmiş bulunurlar. Bir J.'in bir tek etkisi olup, meselâ bir rengi meydana getirmesi mümkündür. Fakat çoğu zaman bir J., daima birbiriyle göze görünen ilgileri olmayan birkaç karakterin meydana çıkmasını sağlar. J. dominant veyâ resesif olabilir. Bütün şartlar içerisinde etkisini gösterirse, J. dominant adını alır; eğer ona karşı gelen bir dominant J.'in etkisi altında kendi etkisini gösteremezse, resesif adıyle anılır.

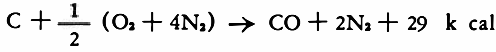
Yeni araştırmalar J.'in mahiyetini yakından tesbite çalışmaktadır. Muhtemel olarak J.'lerin çekirdeği bir J.'den başka bir J.'e değişen ve kendini tekrar hasıl ede bilen bir dev nükleoproteid molekülüdür. Kendini tekrar hasıl etme (reproduction) kabiliyeti J.'lerin ana özelliğidir.

JENA [*yẹna*], Doğu Almanya'da bir şehir. Nüfusu 83 900 (1968) dür. Vadinin yamacına kurulmuş olması dolayısıyle yüksekliği denizden 145 - 350 m arasında bir değişiklik gösterir. Şehirde iki rasathâne, bir üniversite ile ilmî enstitüler, bu arada bir deprem araştırma enstitüsü, bir botanik bahçesi, ayrıca birçok meslek okulu (optik yüksek okulu dünya çapında üne sahiptir), bir konservatuvar ve iki büyük müze vardır. J. şehrinin bugün bütün dünyada tanınmasına sebep olan durum, burada imal edilen optik malzemedir. J., Zeiss firmasının merkezidir. Fakat II. Dünya Harbi'nden sonra firmanın bir kısmı Batıya nakledilerek başka bir Zeiss firması da Federal Almanya Cumhuriyeti'nde kurulmuştur. Ayrıca Jenaer Glas adını taşıyan bir başka kuruluş da cam eşya yapımında geniş ün yapmıştır. 1945 tarihinden sonra şehirde ecza sanayii de kurulmuştur (Jenapharm).

1945 yılındaki bir hava akını sırasında eski şehir ve orada bulunan târihî eserlerin hemen hepsi yıkılmışsa da, bugün Johannistor (Johannis Kapısı), hisarın duvarlarından bir kısmı, Stadtkirche (Şehir Kilisesi, 1438 - 1525) ve Pulverturm (Barut Kulesi) adını taşıyan yapı hâlâ durmaktadır. Şehir, 1672 - 1690 yılları arasında Saksonya - Jena Dukalığı (Herzogtum Sachsen - Jena) nın merkezi idi.

J. Napoléon Harbleri esnasında birtakım önemli olaylara sahne olmuştur. 1806'da Prusya - Saksonya müttefik ordusu, «Jena ve Auerstedt Çifte Meydan Savaşı» sonunda burada kesin bir yenilgiye uğramıştı. Braunschweig Dukası Karl kumandasındaki asıl Prusya kuvvetleri Auerstedt'te Mareşal Davout komutasındaki Fransız kuvvetlerine yenilirken, Hohenlohe Prensi komutasındaki kuvvetler de J. yakınlarında bizzat Napoléon tarafından imha edilmişlerdir. XIX. yüzyıl sonlarına kadar şehre esas karakterini veren üniversite idi. Sanayileşme hareketinin başlamasıyle hem şehrin çehresi hızla değişmeye hem de nüfûs hızla artarak şehrin sınırları genişlemeğe başlamıştır. Bu arada civardaki bâzı köy ve kasabalar da yönetim yönünden J.'ya bağlanmıştır.

JENERATÖR GAZI (Fr. Gaz à l'air; İng. Producer gas), kok veyâ maden kömürünün kısılmış bir hava stoku içinde, kısmen yakılması ile hasıl olan bir yakıt gazı. Bu havaya su buharı da katılabilir. Bu gazın başlıca kurucuları karbonmonoksit (% 25 - % 30), azot (% 50 - % 55) ve hidrojen (% 10 - % 15) dir. Hidrokarbonlar ve karbondioksit de bulunur. Yüksek sıcaklıkta (1 000° C den fazla) olan bu yanmada

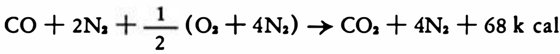
$$C + \frac{1}{2} (O_2 + 4N_2) \rightarrow CO + 2N_2 + 29 \text{ k cal}$$

reaksiyonuna göre karbonmonoksit (CO) elde edilir. Sıcaklık düşük olursa, havanın kömürle teması iyi olsa bile, bir miktar karbon dioksit (CO_2) meydana gelir:

$$C + (O_2 + 4N_2) \rightarrow CO_2 + 4N_2 + 97 \text{ k cal}$$

Yüksek sıcaklıkta yakılan kömür tamamiyle karbonmonoksite çevrilmiş olsa dahi gaz yine üçte bir CO ve üçte iki azot birleşiminde olur ve bu yakıt gazına ideal J. G. adı verilir. Bu gaz yakılırsa

$$CO + 2N_2 + \frac{1}{2} (O_2 + 4N_2) \rightarrow CO_2 + 4N_2 + 68 \text{ k cal}$$

reaksiyonuna göre ısı verir.

J. G., çoğunlukla yakıt olarak kömür kullanılan bir yüksek fırına bağlı jeneratörlerde elde edilir.

JENET (Lat. Genetta; Fr. Genette; İsp. Jineta; Ar. Ceneyt), görünüş ve yaşayışı bakımından misk kedisine benzeyen etçil bir memeli hayvan. Eski dünyanın ve özellikle Afrika'nın sıcak bölgelerinde yaşayan altı türü vardır; bir tek türü (Fr. genette vulgaire) de Avrupa'nın mutedil bölgelerinde yaşar. Uzunluğu 1 m, kuyruğu 50 cm den biraz kısadır. Rengi kırmızıya çalan gri, karın rengi daha açık, sırtı esmer benekli ve çizgili, kuyruğu da aynı renkte ve halkalıdır. Tırnaklarını içeri çekebilmesi bakımından kedigillere yaklaşır. Hafif mavimsi olan postu, kürk yakası ve manto astarı yapımında kullanılır.

JENETİK (Fr. Génétique), irsiyet (kalıtım) bilimi. İngiliz biyoloji uzmanı William Bateson (1861 - 1926) tarafından bulunan bu bilim, XX. yüzyılın başlarında doğmuştur. Temelleri, hayvanlar ve bitkilerle ilgili gözlemlere ve bunların üzerinde yapılan deneylere, insanda ise ancak gözleme dayanır. Hayvan ve bitkilerde elde edilen sonuçlar, insan irsiyetinin muntazam olarak ve sporadik bir şekilde gösterdiği olayların yorumunu mümkün kılar. J.'in gelişmesi birtakım biyolojik anlam ve keşiflere bağlıdır. Bu bilgiler şunlardır: Organizmaların hücrelerden yapılmış olması, gametler, kromozomların yarıya ircaı, döllenme. Bu bilgiler ancak XIX. yüzyılın sonlarında kazanılmıştır. Bundan önce J. deneyleri yapılmıştır. Özellikle birbirinden farklı yapı gösteren hayvan veyâ bitkiler çiftleştirilmiş ve karakterlerinin ikinci nesle geçtiği tesbit edilmiştir. İrsiyet bilimi, ilmî bir karakter taşımadan önce pratik bir usûl olarak tatbik edilmiştir.

JENNER [*çenör*], **Edward** (Berkeley, Gloucestershire 1749 - Berkeley 1823), İngiliz hekimi. İlk öğrenimini tamamladıktan sonra, Daniel Ludlow'un yanında cerrahlık öğrenmiştir. Bir süre Bristol'da cerrahlık eden J., tıp öğrenimi görmek için Londra'ya gelerek John Hunter'ın öğrencisi olmuş (1770 - 1772), St. Georges Hastahanesi'nde çalışmıştır. J., bu sıralarda James Cook (b. bk.) un birinci gezisine katılmış bulunan Sir Joseph Banks (b. bk.) ın toplayıp getirdiği zooloji numuneleri üzerinde çalışmakla görevlendirilmiştir.

J.'in bu yıllarda Tıp Cemiyeti'ne sunduğu ilk araştırma raporu, romatizmaya bağlı kalb hastalıkları ile ilgilidir. 1792'de tıp doktorluğu unvanını kazanan J., o yılların en korkunç hastalıklarından biri olan çiçek hastalığı üzerindeki araştırmalarına hız vermiştir. İlk defa 1796'da James Phipps adlı sekiz yaşındaki bir erkek çocukta denediği aşılama iyi sonuç verince 1798'de insan vücudunu çiçek mikrobuyla aşılamanın mümkün olduğunu göstermiştir.

J. bu başarılı sonucu *Inquiry into the Cause and Effects of the Variolae* (Çiçeğin sebep ve sonuçları üzerinde araştırma) adlı eserinde yayınlamıştır [1798]. İlk aşı enstitüsü olarak 1799'da Londra'da kurulan J. Enstitüsü'nce ilk 18 ayda 12 000 kişiye çiçek aşısı yapılmış ve böylece yıllık ölüm sayısı 2 018'den 622'ye düşmüştür. Bu başarıdan sonradır ki İngiliz parlamentosu kendisine 1803'te 10 000, 1806'da 20 000 sterlin para mükâfatı verilmesini kararlaştırmıştır. 1808'de İngiliz Millî Aşı Müessesesi kurulmuştur. 1813'te Oxford, J.'e şeref doktorluğu pâyesi vermiştir.

J. 1822'de *On the Influence of Artificial Eruptions in Certain Diseases* (Bazı hastalıklarda sunî döküntüler üzerine) adlı eserini yayınlamış, ertesi yıl da Krallık Tıp Kuruluşu'na *On the Migration of Birds* (Kuşların göçü üzerine) adlı son raporunu sunmuştur.

J.'ın çiçek aşısı üzerindeki başarısı kendisini kıskanan bâzı İngiliz hekimlerinin tepkisine yol açmışsa da, ortaya koyduğu metod Avrupa ve Amerika'da büyük ilgi yaratarak benimsenmiş ve kısa zamanda dünyanın her yerinde uygulanmıştır. Bk. AŞI.

JENOM (Fr. Génome), erkek veyâ dişi gametin karakteristik kromozom takımına verilen ad. Kromozomların haploid sayısına tekabül eder.

JENOTİP (Fr. Génotype), bir organizmanın irsî yapısı. Bunun aksi fenotip (Fr. phénotype) veyâ görünüşteki tiptir. J., türün karakteristik kromozom takımının tamamını teşkil eder. Kromozomların diploid sayısına tekabül eder ve biri babadan, öbürü anadan gelen jenomlar kromozomlarının birbirine katılmasından doğar. Ferdin irsî formülünü teşkil eder. Çeşitli J.'ler fertlere aynı görünüş (fenotip) ü verebilir. Gri rengi veren jen, albinos jenine nazaran dominant olduğuna göre iki gri farenin fenotipi aynıdır, fakat J.'leri başkadır.

JENSEN [*yensön*], **Johannes Hans Daniel** (doğ. Hamburg 1907), Alman atom çekirdeği fizikçisi. Hannover, Hamburg ve Heidelberg'de profesör olarak çalışmış, Princeton İleri Araştırmalar Enstitüsü (Institute for Advanced Studies) üyesi olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri'nde çalışan Maria Goeppert - Mayer'e paralel olarak, fakat ilk zamanlarda ondan bağımsız olarak 2, 8, 20, 28, 50, 82 gibi belirli nükleon sayılarında atom çekirde-

J. H. D. JENSEN

ğinin çok yüksek stoklar göstermesini izah eden bir teori kurmuştur (çekirdek kabukları modeli). 1963'te bu çalışmalar için Nobel fizik ödülünü almıştır. Başlıca eseri: *Elementary theory of nuclear shell structure* (Çekirdek kabukları yapısı elementer teorisi) (Maria Goeppert - Mayer ile birlikte) [1955].

JENSEN [*yensn*], **Johannes Vilhelm** (Farsö, Himmerland, Jylland 1873 - Kopenhag 1950), Danimarkalı yazar. Uzun gezilerden sonra yazmış olduğu *Den gotiske Renaissance* (Gotik Rönesans) [1901] adlı eserinde, bütün teknik ilerlemelerin Anglosakson ve Germen ırklarının eseri olduğunu iddia etmiştir. Ortak adı *Den lange Rejse* (Uzun gezi) [1908 - 1921] olan bir romanlar dizisinde ırk teorisini, insanların gelişmesini buzul çağından başlayarak Christophorus Columbus'a kadar uzanan bir devir halinde canlandırmıştır. Eserlerinde ilerlemelerin kültürden doğmadığını, bilâkis kültüre rağmen vücuda geldiğini ortaya koymaya çalışmıştır. Hıristiyanlığa düşman olup, pagan yortularının ayinlerini tekrar canlandırmak istemiştir. 1944 Nobel edebiyat armağanını kazanmıştır.

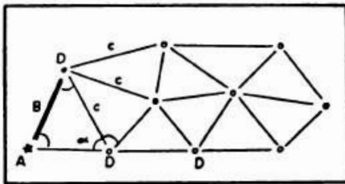

J. V. JENSEN

JEOBİYOLOJİ (Fr. Géobiologie; Yun. *gê* = yer, *bios* = hayat, *logia* = bilim), dünyanın kozmik ve jeolojik gelişmesini, canlı maddenin ve bundan doğan organizmaların meydana gelişini ve bunun fiziko - şimik yapısı ve gelişme şartları ile olan ilgilerini araştıran bilim.

JEODEZİ (Fr. Géodesie), dünyanın şeklini ve büyüklüğünü tesbit eden, yeryüzüne âid haritaların elde edilmesi için gerekli ölçü ve hesapları yapan en eski bilim dallarından biri.

İlmî ve pratik değerleri olan bu işlerin yapılmasında, yeryüzünün belirli noktalarına âid koordinat (enlem ve boylam) ve yükseklik değerlerine ihtiyaç vardır. Bir başlangıç noktasında astronomik olarak tayin edilen koordinat değerleri, diğer noktalara triangülasyon metodu ile aktarılır. Bu metodun uygulanmasında, koordinat değerlerinin, tesbiti istenen noktaların arazide üçgenler teşkil edecek şekilde seçilmesi gerekir. Meydana gelecek üçgenlerden birinin bir kenarı (baz) ile iç açıları arazide ölçülerek bu üçgenin diğer kenarları hesaplanır. Buna komşu üçgenlerde yalnız açıların ölçülmesi, kenarların trigonometrik olarak elde edilmelerinde yeterlidir. Bütün elemanları ile bilinen üçgenler yardımı ile üçgen köşeleri olan nirengi noktalarının koordinat değerlerinin tesbiti mümkün olur.

JEODEZİ: Nirengi ağı: A: Astronomi noktası, B: Baz (ölçülen kenar), C: Hesapla bulunan kenarlar, D: Nirengi noktaları, α: Ölçülen üçgen açıları.

Noktaların ortalama deniz seviyesinden olan yükseklikleri istenen hassasiyete göre, geometrik veyâ trigonometrik ölçülerle tesbit edilir. Böylece haritası yapılacak bölge veyâ ülke üzerinde koordinatları ve yükseklikleri belli noktalardan meydana gelmiş bir nirengi ağı kurulmuş olur.

Haritaların iskeletini teşkil eden nirengi noktaları yardımı ile yapılacak haritanın maksadına ve dolayısıyle ölçeğinin vereceği imkâna göre arazi ayrıntılarının harita üzerine geçirilmesi işi de her ne kadar J.'nin bir görevi ise de, XX. yüzyılın 1. yarısından itibaren bu iş karadan ve genellikle havadan çekilen fotograflar yardımı ile fotogrametrik olarak yapılmaktadır.

Dünya yaklaşık olarak küre biçiminde olduğundan, üzerinde ölçülen uzunluk ve açılarla yapılacak hesapların, istenen haritanın ölçeği ve kapladığı alanın büyüklüğü dikkate alınarak ya düzlem ya küre veyâ elipsoid üzerinde yapılması gerekir. Küçük bir alanın haritası için hesapların düzlem üzerinde yapılması, yâni dünyanın o alanda düzlem kabul edilmesi hiç bir mahzur ortaya çıkarmaz. Ancak, haritası yapılacak alanın büyümesi veyâ büyük bir ülkeyi kaplayacak nirengi ağının kurulmasında, hesapların, küre ve gerektiğinde elipsoid biçimindeki dünyanın hakikî biçimine daha yakın bir hesap yüzeyi üzerinde yapılması icap eder.

Hesapların yapımında gösterilen bu titizlik, elde edilecek haritalardan alınacak yüzölçümü ve açılarda bulunması icap eden doğruluk ve inceliği sağlamak içindir.

Hesap sathı olarak çeşitli indirgeme (referans) satıhları kullanılmaktadır. Bunlar, dünyanın hakikî biçimine en yakın elipsoidler olup, J.'nin ilmî görevi diye adlandırılan dünya biçim ve büyüklüğünü tesbit etme çalışmaları sonunda elde edilmişlerdir. Bu görevin yapımı, dünya üzerinde değişik yerlerde, uzak mesafeli noktalar yardımıyle dünya yüzeyi büyüklüğünün ve referans elipsoidini meydana getiren elipsin iki yarıçapını tesbit etmek prensipine dayanır.

Dünya yüzeyinin büyük bir kısmının denizlerle kaplı olması, kıtalar arasındaki nirengi bağlantılarının temininde karşılaşılan önemli bir güçlüktür. Ancak, yapma uydulardan yararlanma imkânı sağlandıktan sonra bu güçlük halledilmiş olup ayrıca dünyaya uzaktan yapılan gözlemlerle dünya biçimi ve büyüklüğü hakkında şimdiye kadar yapılmış çalışmaların kontrolu da sağlanmıştır.

Dünyanın küre biçiminde olduğu kabul edilerek yapılan ilk ölçüler, M. Ö. 250 - 200 yıllarına rastlar. J.'nin kurucusu kabul edilen Eratosthenes'in başında bulunduğu bu çalışmalarla dünya üzerindeki bir yay uzunluğu ile bu yayı gören dünya merkezindeki açının tesbiti sonunda dünya yarıçapının hesaplanmasına çalışılmıştır.

Bugünkü Assuan bölgesinde yapılan bu ilk ölçmelerde, iki nokta arasındaki uzaklık deve yürüyüşü ile tesbit edilmiş ve güneş ışınlarının dünyaya düşüş açısı yardımı ile dünya çevresi, bugün bilinen değerinden % 16 nisbetinde daha büyük olarak elde edilmiştir.

Halife El Memun zamanında (786 - 833) Müslümanlar tarafından Sincar ovasında yapılmış olan ölçmeler ile dünya çerçevesi % 3,6 hatalı olarak tesbit edilmiştir.

XVI. yüzyıl sonlarından itibaren ortaya atılan ve geliştirilen triangülasyon metodu ile dünya ölçmeleri daha ilmî olarak yapılmaya başlanmıştır.

Çekim kanununun ve dünyanın kendi etrafında döndüğünün ortaya konmasından sonra, dünyanın kutuplarından basılmış biçimi ile bir elipsoide benzediği meydana çıkmıştır.

Yer kabuğundaki gayri muntazam kütle dağılımı ile dünyanın basıklığı, yeryüzünde ölçülen yer çekimi değerlerindeki farkı meydana getirmektedir.

Yer kabuğu kütlelerinin dağılımı izostazi nazariyeleri ile izah edilince, ölçülen yer çekimi değerleri ile dünya şekli hakkında bir sonucun yeni bir metodla tesbiti mümkün olmuştur.

Astronomi, triangülasyon ve yer çekimi ölçmeleri (gravimetri), bugünkü modern J.'nin yerden yapılan çalışmalarında birbirini bütünleyen üç önemli unsurdur. Jeoid (géoïde) denilen ve okyanusların ortalama seviyeleri ile karalar altında da devam ettiği düşünülerek tarif edilen dünya biçimi, bu üç çalışma kolunun iş birliği ile tesbit edilecektir.

JEODİMETRE (Fr. Géodimètre), jeodezi (géodésie; b. bk.) de kullanılmak üzere 1948'de İsveçli Bergstrand tarafından icat olunan bir âlet. Ölçülecek uzaklığın bir ucunda bulunan âlet, öbür ucuna doğru, istenildiği gibi bırakılıp kısılabilen bir ışını gönderir ve bu ışın öbür uçta geri aksettirilir. Bu gidip gelme süresi, ışığın hızına bölünmekle uzaklık ölçülür. J.'nin benzeri olan tellürometre (b. bk.) de ise ışık yerine çok yüksek frekanslı radyo - elektrik ışınlar kullanılır.

JEOFİZİK (Fr. Géophysique), yer fiziğini inceleyen bilim. J. terimi, homojen yapıdaki bir bölgede bulunan her çeşit anomalinin belirtileri toprak yüzeyinde müşahede edilebilen düzensizliklerle açığa çıkacağı teorisine dayanan maden arama metotları için kullanılır. J. araştırma metodları şu kısımlara ayrılır: Gravimetrik, sismik, magnetik, elektrik, tellurik ve magneto tellurik. Bu son metod, yerin üstündeki magnetik alan ve ona takabül eden tellurik akımlar alanı arasında, faz ve kuvvet bakımından beliren farklara dayanarak belirli derinliklerdeki yeraltı tabakalarının elektrik cereyanını iletme bakımından özelliklerini ortaya çıkarır.

JEOFON (Fr. Géophone), yer altından gelen sesleri dinlemek için kullanılan bir âlet. Bu sesler çapa, kürek gibi aletlerin toprağı kazarken çıkardığı seslerdir. Toprak altında kalan maden işçilerinin bulunduğu yerin tesbitinde de kullanılan bu âlet, deprem incelemelerinde görev alan sismograflara da verilir.

JEOID (Fr. Géoïde); yeryüzünün jeodezide kullanılan ideal şekline verilen ad. Gelgiti hesaba katmaksızın, denizlerin ortalama seviyesinin teşkil ettiği satıh, kıtaların altından uzatılarak hayalî bir küre teşkil edilir. Genel olarak J., eksen etrafında döndürme yolu ile meydana gelmiş bir elipsoiddir.

JEOKRATİK (Fr. Géocratique), dünya târihinde karaların denizlerden daha büyük olduğu tarihî çağa verilen ad. Belli bir bölgenin J. devri, karaların, deniz çöküntülerinin rolü olmadan su yüzünden yükseldiği devirdir. Permiyen (Fr. Permien) zamanının birçok bölgelerde J. bir karakter taşımış olduğu sanılır.

JEOLOJİ (Fr. Géologie; Yun. *gē* = yer yuvarlağı, ve *logos* = bılim), «yer yuvarlağı bılimi» veyâ yer bilimi. Son yıllarda türlü kuruluşlarımızda yer bilimleri adı altında da geçmektedir. J. Yer kabuğunun bileşim ve oluşumundan, bu kabuğun yapısından, hareketlerinden, iç ve dış güçlerin etkileri ile uğradığı değişikliklerden, anorganik ve organik gelişmesinden bahseden tarihî bir tabiat bilimi, yer kabuğunun bilimidir. Böylece, bu bilimin çerçevesi içine yalnız bu yuvarlağın (Yer küresinin) katı halde bulunan dış bölümü girer. Bu bölüm kimi yerlerinde (derin vadiler, maden kuyuları, sondajlar gibi) insanın gözlemine de girer, kimi yerlerinde ise çok daha derinlere (genellikle 50 -60 bin m, hatta daha derin) iner ve insan çeşitli yollar ve usullerle bu derinlikler üzerine bilgi edinmeye çalışır.

Yer yuvarlağının bu kabuk altındaki iç bölümü, fizik metodlariyle jeofizik (b. bk.) te incelenir. Yer yuvarlağının üstünü çeviren kabuğun dış bölümü ve burada oluşmuş bulunan yeryüzü şekilleri ise jeomorfoloji (b. bk.) nin konularıdır. Buna göre, J. özellikle yer yuvarlağının içinin fiziği olan jeofizikten ve yer yuvarlağının üzerindeki şekillerin bilimi olan jeomorfolojiden farklıdır. J.'nin jeofizik, jeomorfoloji, fizik, kimya, biyoloji gibi doğal bilimlerle yakın ve kimi halde de iç içe ilişkileri vardır.

Yer kabuğu: Yer yuvarlağını çepçevre kuşatan, böylece okyanusların dibinde de devam eden taşküre (litosfer) ye yer kabuğu (İng. earth crust, Fr. écorce terrestre, Alm. Erdkruste veyâ Erdrinde) denir. Pek derin ve geniş okyanus çanakları bu kabuğun büyük çukurluklarıdır. Karalar bu kabuğun deniz yüzünden yukarıda bulunan bölümleridir. En yüksek dağlar (Himalayalar) ile en derin okyanus çukurlukları arasındaki seviye farkı 20 km yi bulur. Yer kabuğunun kalınlığı yerine göre değişirse de, ortalama olarak 50 - 60 km yi ve kimi yerde 100 - 120 km yi bulur, hatta geçer. Yer yuvarlağının ekvator çapı 12 756 km (yarı çapı 6 378 km) ve kutuplar arası çapı 12 714 km (yarı çapı 6 357 km) olduğuna göre, yer kabuğu çok ince bulunmakta ve yer yuvarlağının yarıçapına oranla, ortalama olarak 50 : 6 370 veyâ 1 : 127 nisbetini göstermektedir. Yer kabuğunun, çoğunca, okyanusların dibinde incelmiş, karalarda ve hele dağlık ve yüksek yerlerde kalınlaşmış olduğu üzerinde durulmuştur.

Yer kabuğunun bileşimi ve yerin içi: Yer kabuğunun % 99 kadarı taş, mineral ve madenlerden oluşmuştur. Bununla beraber elementlerin ancak 10'u yer kabuğunun bileşimine çok katılmıştır. Öteki elementler ve bu arada ekonomik değeri olan bazı değerli maddeler az orandadır. Yer kabuğunda taşların bileşimine giren başlıca elementler şunlardır: Oksijen (% 46,71), silisyum (% 27,69), aluminyum (% 8,07), demir (% 5,05), kalsiyum (% 3,65), sodyum (% 2,75), potasyum (% 2,58) ve magnezyum (% 2,08).

Mineraller tabiatta bulunan ve belirli kimyasal bileşimi olan homojen cisimlerdir. Çoğunca katı ve anorganiktirler. Söz gelişi, kaya tuzu (Na Cl), necef taşı (SiO_2), katı ve anorganiktir. Civa, sıvı halde anorganik, kömür ve petrol ise taş halinde organik minerallerdir. Mineraller, tabiatta ya çeşitli kristaller halinde bulunur ya da şekilsiz (amorf) halde olurlar. Kristal olanların belli geometrik biçimleri vardır. Söz gelişi, tuz minerali 6 yüzey, 8 köşe ve 12 kenar ile çevrilidir. Böyle bir kristale de tuz kristali denir. Amorflarda ise köşeler, yüzeyler ve kenarlarla çevrilmiş, geometrik bir biçim görülmez. Bunlarda yuvarlak maddeler hali bulunur. Kristal olanların fizik özellikleri çoğunda, doğrultulara göre değişir. Örnek olarak, bir mika pulunda ışığı geçirme, ısıyı yayma, ince yapraklara ayrılma özellikleri pul yüzeyi boyunca başka, bu yüzeye dik doğrultuda başkadır. Amorf olan minerallerde ise, belirli bir

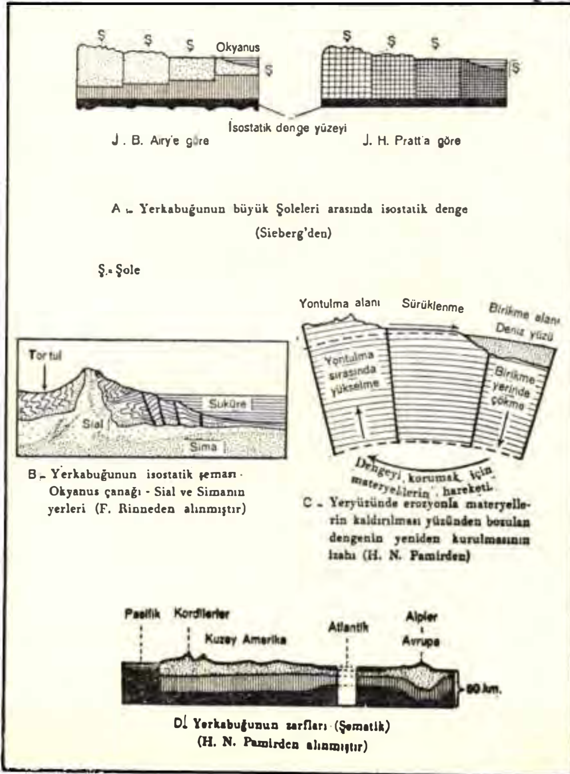
Jeoloji Devirleri ve başlıca özellikleri

Formasyon grupları	Formasyonlar	Formasyonların bölümleri		Organizmaların belirmesi (birkaç karakteristik tip)	Bu devirlerin başlıca önemli olayları
Antropozoik (Dördüncü Zaman)	Kuaterner (Kuvarter)	Aluvyum (Holosen)		Günümüzdeki hayvanlar ve bitkiler	Kuzey yarım kürede Buzullaşma devirleri: Günz, Mindel, Riss, Würm. Buzul devirleri; bunlar arasında sıcakça devirler: Buzularası (İnterglasyal) devirler. Volkanizma zayıf; karaların geniş yer tuttuğu (genişlediği) devirlerdendir.
		Diluvyum (Pleistosen)	1 Rhinoceros 2 Megaceros 3 Mammut 4 Glyptodon		
Neozoik veya Kenozoik (Tersiyer) (Üçüncü Zaman)	Tersiyer	Pliyosen Miyosen — Neojen (Genç Tersiyer) Oligosen Eosen Paleosen — Paleojen (Eski Tersiyer)	5 Mastodon 6 Titanotherium 7 Hipparion		Önce dünya ölçüsünde sıcak iklim devreleri ve iklim bölgelerinin belirsizleşmesi; sonra, Eski Tersiyerden Genç Tersiyere doğru sıcaklığın gittikçe azalması. Birçok transgresyon ve regresyonlar; şiddetli volkanizma. Alp kıvrımları safhaları. Yeni çökme ve yükselmeler. Linyit havzalarının teşekkülü. Pliyosende bugünkü karaların biçiminin belirmesi.
Mezozoik (Sekonder) (İkinci Zaman)	Kretase	Üst Kretase Alt Kretase	8 Credneria 9 Inoceramus 10 Brontosaurus 11 Hippurites		İklim bölgelerinin daha belirgin olması; Cenoman transgresyonu. Volkanizma zayıf; (Austriden kıvrımları)
	Jura	Malm (Üst Jura) Dogger (Orta Jura) Lias (Alt Jura)	12 Pterodactylus 13 Stegosaurus 14 Archaeopteryx 15 Macrocephalus		İklim farklılığının belirmesi: Ekvatoral ve Boreal iklimler. Doggerde büyük transgresyonlar, Jura sonunda regresyon; volkanizma zayıf
	Trias	Keuper Muschelkalk Buntsandstein	16 Lima pectinoides 17 Plateosaurus 18 Placodus 19 Voltzia heterophylla 20 Encrinus liliiformis		Çok yerde aynı sıcak iklim. Volkanizma zayıf; Tektonik sükûn; yer yer kıvrımlar; devrin sonunda Kimmeriş kıvrımları; karaların geniş yer tutması
Paleozoik (Primer) (Birinci Zaman)	Perm	Zechstein (Üst Perm) Rotliegendes (Alt Perm)	21 Platysomus 22 Palechinus elegans 23 Stegocephalus		Kuzey yarım kürede çöl iklimi, Güney yarım kürede Buzullaşma. Şiddetli volkanizma; Tektonik hareketler; Karaların geniş yer tuttuğu devirlerdendir.
	Karbon	Üst Karbon Alt Karbon	24 Alloiopteris quercifolia 25 Palmatopteris furcata 26 Sphenopteris obtusiloba 27 Meganeura 28 Lepidodendron 29 Cordaites 30 Sigillaria		Çok sıcak ve bol yağışlı bir iklim. Armorikan-Varisk (Hersinya) kıvrımları; Maden kömürü havzalarının teşekkülü; karalar çok yer tutmuştur
	Devon	Üst Devon Orta Devon Alt Devon	31 Pterichthys 32 Cupressocrinus 33 Archaeopteris 34 Gemündina 35 Lasanius 36 Coccosteus 37 Tachiocrada		Sıcak bir iklim. Şiddetli volkanizma; Yeni yeni transgresyonlar
	Silur	Gotlandium (Üst Silur) Ordovicium (Alt Silur)	38 Graptolithus ... 39 Bellerophon 40 Monograptus 41 Ophioceras 42 Illaenus		Sıcak bir iklim; Mevzii buzul biriktirmeleri. Alt Silur'da transgresyonlar. Üst Silur'da regresyonlar. Kaledonya kıvrımları
	Kambrien	Üst Kambrien Orta Kambrien Alt Kambrien	43 Parado[illegible] 44 Lingulella 45 Medusites 46 Orthis 47 Olenus truncatus		İklim başlangıçta glasyal (Buzul), daha sonra ısınma. Büyük transgresyonlar
Proterozoik (Eozoikum, Prekambriyum, veya Algonkiyen)				Sularda ve oldukça derin denizlerde yaşayan çok iptidai canlılar; Radiolarialar, Alg'ler.	Geniş sahalarda Algonkiyen kıvrımları. Devrin sonuna doğru soğuk bir iklim ve buzullaşma (Tillit'ler). Massifler ve Kalkanların teşekkülü.
Arkeozoik (Arkeikum, Arkeen)				Henüz hayat olmadığı tahmin ediliyor.	Bütün taşlarda şiddetli metamorfizma: Killer — Fillat ve Mikaşist olmuştur Kumtaşları — Kuvarsit olmuştur Kalkerler — Mermer olmuştur Granitler — Gnayslaşmıştır Laurentien kıvrımları ve çok intrusionlar

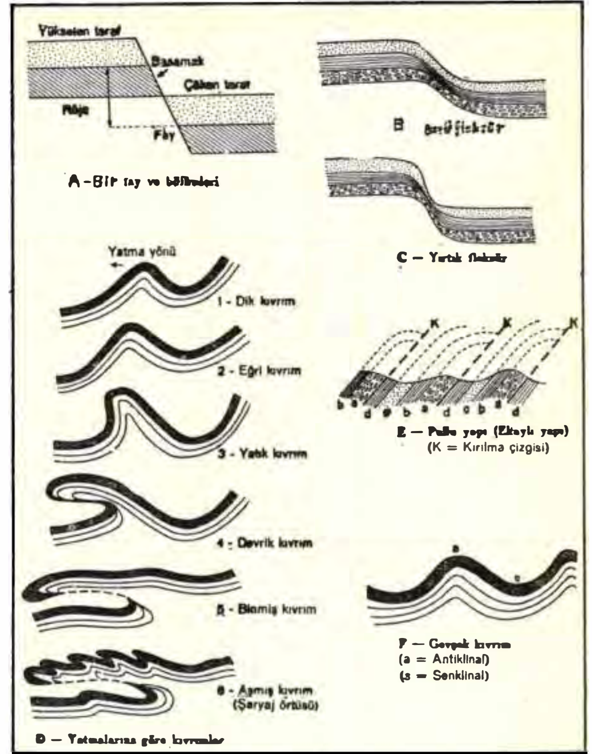
biçim, bir billur biçimi olmadığından bunların fizik özellikleri her doğrultuda aynıdır. Çakmaktaşı bu çeşit minerallerdendir. J.'nin esas konusu içine giren yer kabuğunun ana maddesi olan taşlar, ya mineral topluluklarıdır veyâ bir tek mineralin çok sayıda birleşmesinden doğmuşlardır. Söz gelişi, granit ve andezit çeşitli minerallerden oluşmuş, mermer ve kuvarsit ise tek mineralden meydana gelmiştir. Mineraller mineraloji (b. bk.) nin, taşlar petrografi (b. bk.) nin konusu içine girer. Burada yer kabuğunu oluşturmaları ölçüsünde toplu bilgi verilmesi gerekmiştir.

Sayıları 1 000'den çok olan minerallerin 10 - 15 kadarı geniş ölçüde taşların bileşimine katılmıştır. Bu mineral grupları kuvars, feldispat, mika, amfibol, piroksen, olivin, granat, karbonat (kalsit) ve tuzlar (özellikle jips) dır. Bu gruplardan her birinin çeşitleri, farklı özellikleri, farklı renkleri vardır. Mineraller, taşların bileşimine girmeleri ölçüsünde o taşlara hem özelliklerini vermiş, hem de taşın çeşidi böylece belirmiştir. Söz gelişi, yer kabuğunda çok geniş yer tutan ve kalker (kireçtaşı) adıyle anılan taşların ana maddesi, karbonat grupunun kalsitleridir. Yine yer kabuğunda önemli yer tutan granit, çoğunca kuvars, feldispat ve koyu renkli mikalardan bir bileşim gösterir.

Burada, yer kabuğunun yapısında katkıları bulunan minerallerle madenler kavramları üzerinde de durmak yararlıdır. Mineral, tabiatta bulunan, belirli kimyasal bileşimi olan, homojen, bir kısmı kristaller halinde, bir kısmı şekilsiz olarak oluşmuş cisimlerdir. Madenler ise, yer kabuğunda filiz denilen bileşimler halinde bulunan cisimlerdir ki, bunlar yerin türlü derinliklerinden maden cevheri olarak çıkarıldıktan sonra ergitilerek işlenilir duruma getirilen maddelerdir. Söz gelişi, demir cevherinden elde edilen demir gibi. Böylece bakır madeninden, kalay madenin-

Yer kabuğunun hareketlerini ve başlıca özelliğini gösteren şekiller

Tektonik olaylarla doğmuş bazı yapı örnekleri

den söz edilir. Yer kabuğu içindeki taşlar, kayalar arasında bunlar maden damarları, maden yatakları olarak bulunurlar. Madenler, tabiatta nadir olarak saf şekilde bulunur, çoğunca başka elemanlarla bileşikler halinde, minerallerle karışık olurlar. İçinde maden bulunan bu bileşiklere filiz denir. İçlerindeki maden oranlarına göre, filizlerden maden elde etme yoluna gidilir (bk. MADENCİLİK). Buna göre, yer kabuğunun bir katkısı olan maden terimi, daha çok ekonomik anlamda kullanılmaktadır.

Yer kabuğunun ana maddesi: *Taşlar*: J.'nin esas konularının toplandığı yer kabuğunun ana maddesi olan taşlardır. Dilimizde bunlara kayaç veyâ külteler denildiği gibi, eskiden sahreler (suhûr) denirdi (İng. rocks, Fr. roches, Alm. Gesteine). Taşlar yer kabuğunu oluşturmuştur. Ancak, bu taşlar, üç ana grupta toplanır: Magmatik taşlar, tortul taşlar, metamorfik taşlar. Bütün bunlar, yer kabuğunda o derece önemli yer tutmuşlardır ki, bu kabuğa litosfer (taşküre) denilmiştir.

Magmatik taşlar, magma adı verilen ve Yer'in derinlerinde oluşan erimiş kızgın silikat hamurunun başka taşlar ve tabakalar arasına girmesiye oluşmuşlardır. Bunlar, ya yer kabuğunun içine sokularak orada zamanla katılaşmışlardır (Fr. intrusion) ya da yer kabuğunu delip geçerek Yer'in üstüne ulaşıp orada lav halinde akmış ve katılaşmışlardır (extrusion). Bu nedenle, yer kabuğunun içinde kalarak katılaşmış olanlarına iç püskürük taşlar, plutonik taşlar, derinlik taşları gibi adlar verilmiştir. Bunlar tam kristalli, hamursuz ve taneli taşlardır. Granit dediğimiz taş, bunların bir örneğidir. Buna karşılık, yer kabuğunun dışına çıkmış ve Yer'in yüzünde yayılmış bulunanlar dış püskürük taşlar, volkanik taşlar adı altında toplanmışlardır. Bunlar, yanar dağların püskürmesi sırasında yer yüzüne çıkarak akmış bulunan lavların katılaşmasıyle oluşmuşlardır. Bunlar camsı bir hamur ile bu hamur içine serpilmiş çeşit-

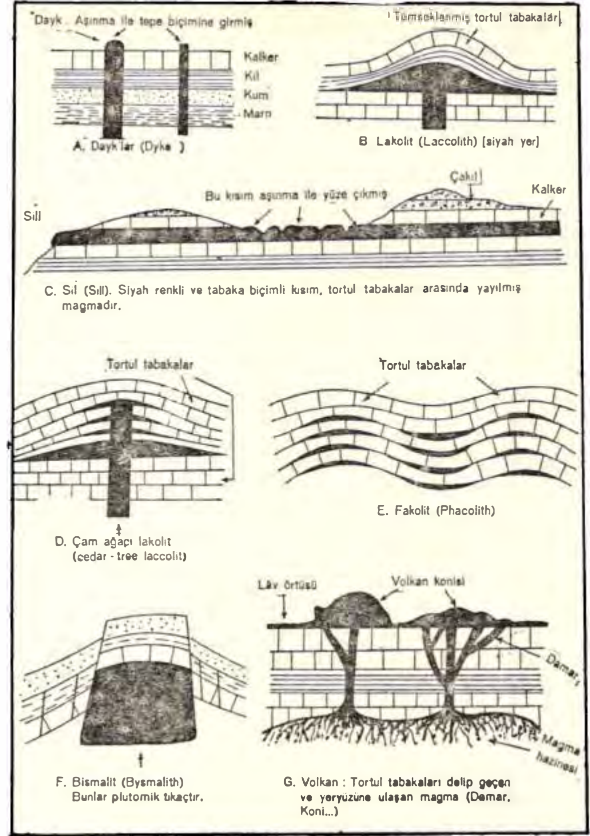
li kristallerden bir doku gösterirler. Bunun bir örneği Ankara taşı adıyle de anılan andezittir. Bu taş dokusuna da porfir dokusu denir. Dış püskürük taşların bir kısmı da cüruf görünüşlü, delikli olur. Yanardağdan püskürtülen lavın aktığı yer düz ise lav seli orada yayılmış, düzlüğü örtmüş bulunur. İşte buna lav örtüsü denir. Lavların koyu oluşuna ve cıvık bulunuşuna göre, çeşitli akış şekilleri olmuştur. Bu arada, hamur maddesi, son derece küçük kristallerden oluşmuş ve yer kabuğunun yeryüzüne yakın yerlerindeki tabakaların çatlaklarında katılaşmış magmatik taşlara da damar taşları denir. Kimi yerde bunlar, taşların içinde örgü gibi olurlar. Bunlar, derinlik taşlarıyle volkanitler arasında bir geçiş özelliğindedirler. Ayrıca, volkan tüfleri de çok yer tutar.

Tortul taşlar, yer kabuğunun yapısında önemli yeri olan ikinci taşlar grupudur. Bunlara sediment (sediman) ler de denir. Bunlar, denizlerin dibinde, göllerin içinde, akarsuların yatağında ve boylarında, çöllerin rüzgâr savurması alanlarında tortulanmalarla (sedimentasyon yoluyle) oluşmuşlardır. Bu taşlar, çoğunca tabakalı olurlar, çoğunun içinde fosil (hayvan, bitki kalıntıları, taşlaşmış halleri) bulunur. Tortul taşların da pek çok çeşitleri vardır. Ancak, bütün bu çeşitlilik içinde üç ana grup vardır: Klastik taşlar (kırıntı taşlar), kimyasal taşlar, organik taşlar. Klastik tortul taşlar, çeşitli dış güçlerle parçalanan türlü irilikteki taş ve mineral parçalarından oluşmuştur. Bu tortul taşlar, taş kırıntıları yığınlarıdır: Köşeli taş parçaları yığınları (molozlar), kumlar, çakıllar, tozlar, topraklar, mil çamurları, dağınık lösler ve killer. Bunların tabiî bir çimento ile birleşmesinden benzer yapıda türlü taşlar oluşmuştur. Bunlara klastik taşların yapışık taşlar soyu denir. Bu çimento kalker, silis, demir v. b. olabilir. Köşeli taşlar birleşmişse breş, çakıllar birleşmişse konglomera, kumlar birleşmişse kumtaşı ve çeşitleri doğmuştur. Kil soyundan olan pek ince taneli dağınık taşların basınç etkisiyle birleşmesi ile kat kat kiltaşları (şist'ler) oluşmuştur.

Kimyasal tortul taşlar, ya doymuş eriyiklerin çökelmesiyle, yâni tortu (rüsup) bırakmasıyle olmuştur ya da tuzlu suların buharlaşmasıyle oluşmuşlardır. Bunlar kimyasal bileşimlerine göre kalkerler, dolomitler, demirli tortular, silisli tortular (çakmaktaşı gibi), tuzlardır. Bunların da çok çeşitleri vardır. Söz gelişi, kireçtaşı dediğimiz kalkerin ana maddesi Ca CO_3 tür. Çökelmeler sırasında kütlevî kalkerler, oolitik kalkerler, travertenler (kefeki taşı), mağaralardaki dikit ve sarkıtlar, marnlar oluşmuştur. Buharlaşma yoluyle meydana gelmiş bulunan tuzlar ise, alçıtaşı dediğiniz jips ile anhidrit ve kaya tuzu gibi taş çeşitlerini oluşturmuşlardır.

Organik tortul taşlar, canlılardan veyâ bunların türlü bölümlerinden, taşlaşmalar yoluyle oluşmuşlardır. Bunlar, ya bütünüyle fosil durumundadır ya da fosili çok bulunan taşlardır Paleontoloji (b. bk.) böyle taşları ve genellikle fosilleri konu olarak almıştır. Organik tortul taşların başlıca grupları kalkerler (mercanlı kalkerler, kavkılı kalkerler), silisli bir kısım taşlar, bitümlü - karbonlu olanlar (linyit kömürleri, taş kömürü, bitümlü şistler, petrol), fosfatlı olanlardır.

Metamorfik taşların da yer kabuğunda önemli katkıları vardır. Bunlar, tortul taşların veyâ magmatik taşların başkalaşmasıyle oluşmuşlardır. Bunlara başkalaşmış taşlar da denir. Taşların başkalaşması olayı (metamorfizm), yer kabuğunun türlü derinliklerinde basınç ve ısı çok arttığı için bu derinliklere inen tortul ve magmatik taşlar, tane-

Volkanik kökenli delip geçen yapı örneklerinden bazıları

lerin paralel uzandığı bir doku biçimi almış (şist dokusu), kristaller oluşmuştur. Böylece, yer kabuğunun çok derinlerinde bütün tortul taşlar başkalaşmıştır: Killi taşlar, billûri şist ve fillad olmuş, kumtaşları, kuvarsit haline gelmiş, kalkerler ise mermerleşmiştir.

Yer kabuğunun yapısı: Yeryüzünde gördüğümüz tabakalı ve kristalli taşların yer yer farklı birtakım uzanışları, sıralanışları ve karakteristik yapıları vardır. Bunların çeşitli yapı tarzları, bütün bir yer kabuğunun ortak şeklini vermiş, bu kabuğun yapısını oluşturmuştur. Tabakalı ve kristalli taş kütlelerinin dış görünüşleri ve iç yapıları, birbirinden az veyâ çok farklıdır. Bundan ötürü, bunlar yer kabuğunda tabakalı taşların yapıları ile magmatik kütlelerin yapıları olmak üzere, iki bölümde göz önüne alınmıştır. Bu iki yapı, çoğunca, birbirinin altında veyâ üstünde, hatta yerine göre iç içe bir durum gösterir. Ancak, yer kabuğunun yapı özelliğini belirtebilmek için, her birinin ayrı ayrı belirtilmesinde fayda vardır.

a. *Tabakalı taşların yapıları:* Tortul taşlar bileşim ve tane büyüklüğü, renk ve sertlik bakımından birbirinden farklı tabakalar halinde üst üste veyâ yan yana sıralanmışlardır. Bu tabakalar kalın veyâ ince olabilirler. Çok sayıda çeşitli tabakaların üst üste veyâ yan yana haldeki durumlarına tabaka serisi denir. Böyle bir seride tabakalar sürekli olarak oluşmuşlarsa, bunlara uyumlu (konkordan) tabakalar denir ki, aralarında bir zaman boşluğu, yâni tortulanmada bir ara verme (fâsıla) olmamış demektir. Tabakaların tortulanmaları sırasında herhangi bir ara verme olmuşsa, böyle hallere uyumsuz (diskordan) tabakalaşma denir. Böyle tabakalaşmada bir uyumsuz yüzey vardır. Bu yüzey, bir aşınma dönemini anlatır. Başka bir deyişle, uzun süre burası atmosferin aşındırıcı güçlerinin

etkileri altında kalmış, yontulmuş, inişli çıkışlı yerler oluşmuş, sonraları bunun üzerinde yeni yeni tabakalar tortulanmış demektir. Bir tabaka serisi konglomeralarla başlayıp, taneleri gittikçe ufalan kumtaşı, kumlu şist, killi şist, kalker tabakalarıyle son buluyorsa, bu seriye transgresyon serisi denir. Bunlar, çoğunca, çevrelerine doğru denizlerin ilerlemeleri ve buralarını sularıyle kaplamaları sonucu oluşmuşlardır. Bu olayın tersine olarak, deniz sularının ağır ağır çekilmesi halinde regresyon serisi oluşmuştur. Bu seri, ince taneli, kalkerli - killi tabakalarla başlar, taneler gittikçe büyüme göstererek son bulur. Bu tabaka dizilişleriyle, bir yerdeki geçmiş olaylar ortaya konulabilir.

b. *Magmatik kütlelerin yapıları*: Dokuları kristaller den oluşmuş bulunan taş kütleleri, sıvı magmanın yeryüzünde, yeryüzüne yakın yerlerinde veyâ yer kabuğunun daha derinlerinde katılaşmasından meydana gelmişlerdir. Yeryüzünde katılaşan lavlar, belirgin çatlaklara, levhalara bölünmüş yığınlar halinde görülür. Bazalt sütunları bunlardandır. Bazı lavların havaya değen dış bölümleri boşluklu ve gözenekli olup, cüruf görünüşündedir. Taşın içindeki bu boşluklar, soğumakta olan lavdan çıkan gazlardan ileri gelmiştir. Taşın içlerine doğru bunlar hem küçülür, hem de azalır. Yanardağların çıkarmış olduğu lavlar ve savurduğu tüfler, ulaşabildikleri yerlerde daha eski ara ziyi örtmüş, kimi yerde yüzlerce kimi yerde binlerce m yüksekliğinde yer kabarıklıkları yapacak kadar yığılmışlardır. Türkiye'de Büyük ve Küçük Ağrı dağları, Erciyes ve Süphan dağları ve çevreleri gibi. Böylece, yeryüzüne ulaşabilmiş olan volkanik malzeme, yer kabuğunun yapısında pek önemli yer tutmuştur.

Yüze çıkamayıp yer kabuğunun derinliklerinde yer yer sokularak kalmış ve oralarda yavaş yavaş soğuyarak katılaşmış bulunan magmatik derinlik taşları (plutonit'ler) ise, bu kabuğun içinde türlü biçimlerde bulunur. Bunlar, yer yer yeryüzünde de görülür. Bu yüzde bulunuşları, önceleri üstlerinde bulunmuş olan örtü tabakaların aşınmasıyle olabilmiştir. Yer kabuğunun içinde oluşmuş olan bu taşlar kristalli kütleler, damarlar, yataklar biçiminde yer tutmuşlardır. Bütün magmatik taşlarda olduğu gibi, bunlar da kalın tortul tabakaları veyâ kendilerinden önce oluşmuş başka magmatık taşları yarıp geçerek bunların aralarına girmişlerdir. Bunun için yer kabuğundaki böyle yapılara delip geçen yapı (İng. igneous rocks, Fr. roches ignées, Alm. durchgreifende Lagerung) denir. Böyle yapılarda çeşitlilikler görülür: Tabakalar arasında mantar biçiminde ve yığın halinde sokularak bu tabakaları kubbeleştirmiş, değdiği yerlerini de eritmiş, oldukça büyük hacımlı magmatik kütlelere lakolit adı verilmiştir. Bunların kimisi, yanlara doğru uzantılar yaparak, sanki bir çamın dalları gibi uzandığından, lakolitlerin bu çeşidine çam ağacı biçimli lakolit denildiği olur. Bir kısım magmatik kütleler ise, derinlere doğru gittikçe genişleyen, çok büyük ve derinlere gömülü «dipsiz» kütlelerdir. Bunlara batolit denir. Batolit ve lakolit biçiminde, geniş yerler tutacak biçimde ve yığınlar halinde meydana gelmiş bu kütlelere karşılık, nisbeten az derinliklerde ve tabakalar arasında katılaşmış magma kütleleri ve uzantıları vardır ki, bunlar içerilerinden geçtikleri tabakaları kesiş durumlarına göre türlü adlarla anılırlar: Tabakaları dikine veyâ eğik olarak kesen, oldukça ince magmatik kütlelere damar denir. Tabakaların yüzeylerine paralel olacak biçimde bunların arasına girmiş bulunanlara yatak adı verilir.

JEOLOJİ: Çeşitli hayvan kabuklarının (kavkılarının) birbirine bitişme ve yapışmasından meydana gelmiş bir taş örneği (kavkılı kalkerlerden bir parça)

Tabaka duruşlarında bozulmalar: Tortulanma sırasındaki oluşlarına bağlı olarak, tabakalı taşların, yatay duruşlu olmaları gerekirdi. Böyle yatay tabakalar varsa da, çoğunca tortul tabakaların duruşları bozulmuş, böylece bunlar eğilmiş, bükülmüş, kıvrılmış, kırılmış veyâ kaymış olarak görülürler. İşte, tortul tabakaların yatay duruşlarının bütün bu bozuluş hallerinde yapı değişikliği olmuş demektir ki, bu olaylar topluluğuna «yer kabuğunun türlü bölümlerinin yerinden oynaması» anlamını gösteren dislokasyon (yerinden oynama) denilmiştir. Bu duruş bozulmaları ve biçim değişiklikleri (deformasyon), yer kabuğundaki türlü doğrultulu basınçların veyâ gerilmelerin sonucudur ki, bunlara tektonik hareketler adı verilmiştir. Tektonik, «yapıya ait» anlamına gelir ve J.'nin yapı ve hareketler konularını içine alır. Yaklaşık olarak, benzer anlamdaki diyastrofizm terimi de dağ oluşumu, şiddetli volkanizma, kara ve denizlerdeki yer değişmeleri gibi yer kabuğunun geniş ölçülü deformasyonlarını anlatır. En küçük ölçülü bir yerden, sıradağlara ve geniş karalara kadar, yer kabuğunun her büyüklükteki bölümünün, Yer'in târihi boyunca uğradığı çeşitli yapı değişiklikleri ile bunların mekanik esasları, şekil ile yapı ve hareket ile kuvvet doğrultuları arasındaki ilişkilerin araştırılması tektonik'in başlıca konularıdır. İçerisine geniş ölçülü alanlar (karalar, bütün halinde yer kabuğunun yapısı) giriyorsa, bu takdirde bir jeotektonik'ten söz edilir. Günlük yaşayışımızda değişmez gibi görünen yeryüzünün şekilleri, aslında durmadan değişen bir oluş gösterir ki, bu da jeomorfoloji (b. bk.) nin konuları arasına girer.

Yer kabuğunun türlü parçaları, birbirine göre yatay biçimde veyâ dikey biçimde yer değiştirmişlerdir. Bu hareketler çok yavaş gittiğinden, insan bunları göremez, fakat hassas jeodezi araçlarıyle ölçebilmektedir. Bu hareketler arasında, yılda yatay olarak 3 - 4 cm ve dikey olarak 2 - 3 mm hızı olanları anlaşılmıştır. Ayrıca, birdenbire beliren deprem hareketlerinde, pek kısa süreler içinde, 3 m lik yatay ve 1 m lik kayma hareketleri çokça görülen olaylardandır (bk. DEPREM). Bu olaylar, yer kabuğunun hemen her zaman ve çok yerinde kımıldamakta olduğunu göstermiştir. Bu durum, günümüzde olduğu gibi, Yer'in iki milyar yıllık geçmişinde de hep böyle olmuş, hattâ daha da şiddetlileri belirmiştir. Yer kabuğunun bugünkü karışık yapısı ve yeryüzü şekillerinin tektonik durumu, tabakaların ve taşların bu sürekli «yerinden oynamaları» sonucudur.

Tektonik deformasyonlar nedeniyle tabakalar, ana çizgileriyle ve yerine göre, eğilmiş, bükülmüş, kıvrılmış veyâ kırılmıştır. Bütün bu hallerde yatay duruşları bozulmuş bulunan tabakaların yönlere göre birtakım doğrultuları olur ki, buna tabaka uzanışı denir. Bu tabakalar, türlü eğimler göstererek uzanır ki, buna da tabaka dalışı adı verilir. Eğimleri 90° veyâ buna yakın olanlarına dik tabakalar denir. Birçok tabakalarda kıvrımlı bir yapı görülür. Tabakaların bükülmüş olmalarına fleksür denir ki, tabakaların basamak biçimindeki bükülmüş durumlarıdır. Tabakaların, yan basınçlar sonucu türlü derecelerden ve türlü biçimlerde buruşmaları olaylarına tabakaların kıvrılması denir. Bu kıvrılmalarda kıvrımlar oluşmuştur. Kıvrımın tekne veyâ oluk biçiminde olan bölümüne senklinal, uzun bir kabarık biçim gösteren bölümüne antiklinal denilmiştir. Böylece, bir senklinal ile onun ardından bir antiklinal, bir kıvrım'ı meydana getirmiştir. Kıvrım, basınçların etki derecelerine göre, gevşek ve dik kıvrımlar biçiminde oluşmuş bulundukları gibi, eğri, yatık, devrik, binmiş, birbiri üzerinden aşmış (buna şaryaj örtüsü denir) biçimlerinde de çok görülürler.

Bütün bu kıvrım şekilleri, kıvrılma özelliği henüz bulunan ve hareketler sonucu kırılacak bir özellik almamış olan tabakaların bulunduğu yerlerde (labil veyâ mobil yerler) olmuştur. Türlü J. devirlerinde böyle tabakaların oluşmasına yer vermiş bulunan sürekli çökme ve tortulanma alanları olmuştur ki, bunlara jeosenklinal denilmiştir. Jeosenklinaller, yer kabuğunun türlü yerlerindeki, bu kabuğun yaylanma hareketleri (epirojenik hareketler) sonucu belirmiş, çoğunca uzun çöküntü yerleridir. Gerçek jeosenklinaller, dar ve uzun şerit biçiminde uzanmış çok kalın yığıntılar halinde deniz dibi tortularının oluştuğu, sürekli çöküntü yerleri olmuşlardır. Bulundukları J. devirlerinin yüksek kalmış yerlerinden (böyle yerlere jeoantiklinal'ler denir) bu çukurlara doğru taşınmış malzemeler, kimi yerde binlerce m kalınlığında tortul (sediman) ların birikmesine yer vermişlerdir. İşte böyle yerlerdeki yan basınçlar sonucu kıvrılan tabakalardan zamanlarının kıvrım dağları oluşmuştur. Bu nedenle yer kabuğunun bu türlü kıvrılabilen tabakalarla dolu, hareketli bölümleri, dağ oluşması kuşakları (orojenik kuşaklar) olmuştur. Toros dağları, Alp dağları, Himalaya dağları böyle yerlerde oluşmuştur. Bu nedenle, böyle yerlerde oluşmuş ve ana yapısını kıvrımlar kurmuş bulunan sıradağlara kıvrım dağları denir.

Yer kabuğunun önemli yer tutan bir de kırıklı yapıları vardır. Kıvrılmalarda taşın zerreleri arasındaki bağlılık kaldığı halde, kırılmalarda zerreler arasındaki bağlantı kopar, bunlar birbirinden ayrılır, taşlar belirli birtakım düzlemler boyunca parçalara bölünür. Böyle kırılmalar sonunda çatlaklar, yarıklar, kırık (fay) lar oluşur. Çatlak, parçalar arasında gözle ancak fark edilebilecek kadar ince ve kayma hareketi göstermeyen kırılma yerleridir. Bunların daha geniş ve daha belirgin olanlarına yarık denir. Çatlaklar ve yarıklar bir mineral ile veyâ taş ile dolmuşsa, damarlar oluşmuş bulunur. Tabakalı taşlardaki çatlak ve yarıklar, kuruma ve genişleme ile tektonik deformasyonlardan ileri gelmiştir. Kristalli - magmatik taşlarda da bunlar vardır.

Kırık (fay) lar ise, en az gözle görülebilecek kadar bir kayma gösteren kırılmalardır. Yer kabuğunun sertleşmiş ve kıvrılmaktan ziyade kırılganlık özelliği almış bulunan bölümlerinde, türlü hareketler sırasında kırılmalar olmuştur. Böyle yerler, yer kabuğunun sertleşmiş, kıvrılma ve hatta bükülme özelliği kalmamış bölümlerinde belirmiştir. Bu kırık alanları, yer kabuğunun yara yerleridir. Yer kabuğunun uzun mesafeleri boyunca devam eden böyle yerler vardır. Çanakkale'den Erzincan doğusuna kadar uzanan Kuzey Anadolu kırık kuşağı bunlardan biridir. Böyle yerlerde kırılmalardan ileri gelmiş basamaklar ve kırıklarla çevrili olarak yükselmiş dağlar önemli yer tutmuştur. Kırılmalar sonucu birbirinden ayrılmış olan bloklar, kırılma (fay) düzlemi boyunca kaymış ve birbirine göre yer değiştirmişlerdir. Fay düzleminin iki yanında farklı seviyeler almış bulunan bloklar arasındaki kayma miktarına atım (röje) denir. Fay oluşmasında kayma hareketi, yalnız bir düzlemle kalmaz, birbirine oldukça paralel bir sıra düzlemler boyunca olmuştur ki, bu takdirde fay düzlemi yerine fay kuşağı oluşmuş bulunmaktadır. Fay düzleminin arazideki izine fay çizgisi adı verilmiştir.

Yer kabuğunun katları ve dibi: Yer yuvarlağının dış örtüsü olarak asıl yer kabuğunun 40 - 60 km, kimi yerinde de 100 - 120 km kalınlığında olduğu ileri sürülmüştür. Her ne kadar Yer'in çapına göre bu kalınlık küçük bir değer gösterirse de, oluşması, içindeki ve dibindeki olaylar bakımından birtakım özellikler gösteren bölümleri vardır. Geniş anlamı ile yer kabuğunun içerisinde fizik özellikleri birbirinden farklı başlıca iki grup taş vardır: Birinci grupta granit ve tortul taşlar gibi nisbeten hafif taşlar çok yer tutmuştur. Bunların yoğunluğu 2,7 ile 2,9 arasında değişir. Kimyasal bileşimlerinde en çok silisyum oksit (% 70 kadar) ile aluminyum oksit vardır. Böylece bu grup silisyum (Si) ve aluminyum (Al) ca zengin olduğundan bu kata Sial denilmiştir. Bu katta tortul tabakalar toplulukları yer yer birkaç bin m kalınlıktadır. İkinci grupta, bazalt ve benzerleri gibi koyu renkli ve daha ağır taşlar yer tutmuştur. Burada yoğunluk 3 ile 3,4 arasındadır. Bileşimlerinde silisyum oksitten başka (% 50'ye kadar) çok miktarda magnezyum oksit vardır. Burada silisyum ve magnezyum önemli yer tutmuş olduğundan buraya Sima denilmiştir. Buna göre, yer yuvarlağının granitik olan bir üst kabuğu, bazaltik olan bir alt kabuğu bulunmaktadır. Bunlardan çok daha derinlerde, yoğunluğu 3,5 ile 8 arasın-

JEOLOJİ: Bazaltların, prizma biçimli sütunlar halinde düzenli olarak ayrılması. Üstten bakıldığı zaman bu sütunlar çokgenler biçiminde görülür. Sağ alt köşede bazaltların bu çok genli görünüşü görülmektedir

da ve daha da fazla olan bir ağır küre bulunmaktadır. Bütün yer yuvarlağının ortalama yoğunluğu ise 5,5 dir. Böylece bu büyük kürenin üst kabuğu, geniş ölçülü iç bölümüne göre daha hafif bulunmaktadır.

Yer kabuğunun en dış bölümünde birbirinden çok farklı iki seviyeyi hipsografık eğri (b. bk.) göstermiştir: Ortalama yüksekliği 1 000 m kadar olan karalar platformu, derinliği ortalama 4 000 m kadar olan deniz platformu. Bu iki ana seviye arasında 5 000 m lik yükseklik farkı bulunmaktadır. Karaların en yüksek dağları (Himalayalarda 8 880 m) ile okyanus diplerindeki en derin çukurlar (Fili pinler yakınında 10 800 m) arasındaki seviye farkı ise 20 km ye yaklaşmaktadır.

Yeryüzünün büyük ölçülü bu iki ana seviyesi (kara ların yüzü, okyanusların dibi) yer kabuğunun maddelerinin farklı yoğunluklarda bulunduğu düşüncesini doğurmuştur: Karalar bölümü hafif maddelerden, okyanus dipleri ağır maddelerden oluşmuş bulunmalıdır Farklı yoğunlukta olan bu iki cins maddenin bulunduğu bloklar, yer kabuğunda yüzer durumda ve denge halinde bulunurlar (izostazi). Bu hal, yer kabuğunun ağır bloklarının dibe doğru batması, hafif bloklarının ise yükselmesi eğilimini göstermektedir. Böylece, yeryüzündeki büyük seviye farkları, izostazi'nin bir sonucudur. Bu temel göz önüne alınarak, yer kabuğu üzerine görüşler ileri sürülmüştür. Airy'ye göre, yer kabuğundaki denge durumu çeşitli blokların derinlik farklarından ileri gelmiştir. Dağ sıraları yüzen bloklar halinde olup, bunların derinlere inen kökleri vardır. Bu durum iri buz kütlelerinin sudaki durumlarını andırır. Bunda yoğun luklar aynı olabilir, fakat blokların kalınlık farkları bunda etki yapar. Bu bloklar, sıvı veyâ buna yakın fizik özellikte ve pek derinlerdeki bir temele türlü derecelerden girmişlerdir. Pratt'a göre ise, yer kabuğundaki denge durumu blokların yoğunluk farklarından doğmuştur. Dağların uzandığı yerlerdeki taşlarda yoğunluk az (2,6 kadar), alçak seviyelerdeki yerlerde fazla (2.8), okyanus diplerinde daha çok (3,0) tur. Bu farklı yoğunluktaki bloklar belirli bir derinlikte yine sıvı veyâ buna yakın özellikteki bir temel üzerinde bir seviyede bulunur ve böylece bir denge meydana getirirler.

Yer içinin ısısı ve magma: Yerin yüzünden derinlere doğru inildikçe ısının arttığı, türlü olaylarla eskiden beri belli olmuştur. Maden ocaklarında fazla sıcaklığın bulunma sı, tüneller açılırken sıcaklığın dışarıdan çok olması gibi. Ayrıca, ısı dereceleri fazla (60 - 80° ve daha çok) olan kaplıca suları da derinlerde sıcaklığı fazla yerlerin bulunduğunu göstermiştir. Bu arada yanardağlardan yeni çıkmış, henüz bütünüyle soğuyarak katılaşmamış bulunan lav akıntı yerlerinde ve lav yığılma yerlerinde (lav göllerinde) yapılan ölçmeler, derinlerden gelen bu kızgın erimiş taşların ısılarının 700 - 1 300° olduğunu göstermiştir. Ortalama bir değerle, derine doğru inildikçe her 30 m de 1° C ısı artmaktadır ki buna jeoterm derecesi denilmektedir. Bu değer, volkanik bölgelerde 10 - 15 m ye inmekte, yerine oturmuş eski arazide 50 - 100 m yi bulmaktadır. Buna göre, jeoterm basamağı yer yer farklı değerler göstermektedir. Derinlerdeki bu yüksek ısı değerlerinin katılaşmış bir lavın eritilmesi için gerekli olan ısı derecelerinin altında bile kaldığı görülmüştür. Buna göre, Yer'in derinliklerindeki magmanın çok daha sıcak olduğu ve yeryüzüne çıkıncaya kadar bu sıcaklığından önemli bir miktarını kaybetmiş bulunduğu anlaşılmıştır. Genel olarak, magmanın ısısı, içindeki minerallerin ve gazların cinsine, oluştuğu ve bulunduğu yerin derinliğine ve çevrenin fizik şartlarına bağlı olarak 700 - 3 000° arasında bulunduğu sanılmaktadır.

Yerin pek derinlerinde bu ısılar altında birçok katı cisimler erimişlerdir. Taşlar ve madenler de böyle yerlerde ergimiş, sıvı durumuna geçmişlerdir ki, bu hal magma terimi ile belirtilmiştir. Buna göre magma, kızgın bir taş hamurudur. Bu madde, çokça gazları da bulunan bir silikat karışımıdır. Magma, yanardağlar yoluyle yeryüzüne çıkınca lav adını alır ve sıvı bir cisim olarak akar, yayılır. Soğuyup katılaşınca da magmatik taşlar oluşur, ara yerde maden yatakları da meydana gelmiş bulunur.

Yeryüzünde çok çeşitli magmatik taşlara rastlandığı için, bunların kökeni olan ve bunları doğuran magmaların da pek farklı kimyasal bileşimlerde bulunduğu, 30 - 40 kadar magma çeşidi mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Bu magma çeşitlerinin daha az sayıda ve pek derinlerdeki kök - magmaların yukarılara çıkarken geçirdikleri ayrışmalardan doğmuş bulundukları sanılmaktadır. Magmanın kimyasal bileşimi içine en çok giren maddeler oksijen ile silisyum, aluminyum, demir, kalsiyum, sodyum, potasyum ve magnezyumdur. Magmanın bileşiminde birçok gazlar da bulunur. Bunlar magmanın akıcılığını artırır ve iç reaksiyonları kolaylaştırırlar. Volkanik faaliyetler, gazların magmadan ayrılmaları nedeni ile belirir. Magmada gazlar ne kadar çok ise, yanardağ faaliyeti de o derece şiddetli olur. Bu gazlar arasında su buharı da çokça bulunur ki, volkanlar yolu ile pek derinlerden yer üstüne çıkmış bulunur. Böyle sulara jüvenil su denir.

Çok derinlerde bulunması nedeni ile magmanın Yer'in içindeki yerleri, dağılışı ve oluşumu henüz kesinlikle bilinmemekle beraber, yer kabuğu içinde bazalt bileşiminde bazik bir ana magmanın varlığı hemen genellikle kabul olunmaktadır. Bu magmanın faaliyeti sonucu volkanik taşlar ve bu arada en çok bazalt ve buna yakın soydan lavlar oluşmuş, bu ana magmanın ayrışmaları ve asimilasyonu (magmanın, dokunduğu taşları eritmesi, sindirmesi olayları) yolu ile çeşitli başka volkanik taşların oluşuğu üzerinde durulmuştur. Yüksek basınçlar ve pek fazla ısı altında potansiyel enerji (gizli güç) ile yüklü olan bu magma, yer kabuğunun alt katı olan Sima'da yer tutmakta, sanıldığına göre, okyanusların dibinde katılaşmış şekilde yüze çıkmış bulunmaktadır. Bütün J. devirleri boyunca belirmiş olan pek büyük ve geniş ölçülü bazalt püskürmelerinin kaynağı bu magmadır. Bu çeşit magmanın kökeni üzerine fazla tartışmalara gidilmekten çok, bunun ilk zamanlardan kalma ve yer kabuğunun yapısına girmiş, önemli bir unsur olduğu

JEOLOJİ: Kıvrılmaya uğramış bir taş, kıvrılmış bir kalker

üzerinde durulmuştur. Magma sorunu üzerine türlü düşünceler ortaya atılmış, bazaltik magma yanında primer bir granit magmasının bulunduğunu ve bu magmanın Sial katının erimesinden ileri gelmiş olduğunu, Sial içinde ve dibine yakın yerlerinde magma hazinelerinin mevcut olduğunu kabul edenler olmuş, buna karşılık böyle granit magmalarının, bazalt magmasının ayrışmasından ileri gelmiş bulunduğunu ileri sürenler olmuştur.

Dinamik jeoloji: İki enerji kaynağı, oluşmasından beri yer kabuğunda çatışmış, bunların doğurduğu olaylar bu kabuğun oluşma, gelişme ve şekıllenmesinde yer tutmuştur. Bu iki enerji kaynağından biri Yer'in içinden gelir ki, buna iç (veyâ endojen) kuvvetler denir. Ötekisi, Yer'in dışından gelir ki, buna da dış (veyâ eksojen) kuvvetler adı verilmiştir. Bundan ötürü, genel J.'nin bu alanlarına iç dinamik ve dış dinamik de denir ki, her ikisi birden dinamik J. içinde toplanmıştır.

İç dinamik adı altında yer kabuğu içindeki güçler (kuvvetler) ve bunların etkileriyle meydana gelen olaylar anlaşılır. Yer kabuğundaki fizik hal ne olursa olsun burada birtakım güçler vardır ki, bunlar volkan püskürmeleri (volkanizma) ni ve türlü yer kabuğu hareketlerini doğurmuştur. Bu hareketler sonucu depremler (seizm), dağ oluşmaları (orojenez), karaların yaylanması ve böylece geniş ölçülü yükselme ve alçalmaları (epirojenez), taşların başkalaşması (metamorfizm) meydana gelmiştir. Yer kabuğunda hiç bir yapı ve şekil, hiç bir hareket yoktur ki, Yer'in içindeki kuvvetler ve olaylarla ya doğrudan doğruya veyâ dolaylı olarak ilgili olmasın. Yer'in içi, endojen güçlerin ve olayların kaynağıdır.

Dış dinamik adı altında toplanan güçlerin kaynağı güneş enerjisidir. Akarsuların aşındırma ve sürükleme gücü, rüzgârların, buzulların, deniz dalgaları ve akıntılarının doğurduğu güçler birer dış güçtür. İşte, karaları aşındıran, buralardan koparılan malzemeyi taşıyan ve bunların türlü yerlerde birikmelerine yol açan enerji çeşitleri dış kuvvetler adı altında toplanmıştır. Dış kuvvetler, etkilerini gösterirken, yer yuvarlağının kendisinde bulunan ve etkisini yeryüzünün her yerinde gösteren yer çekimi ile aşınma - taşınma - birikme olaylarının sürebılmesi için gerekli yükseklik farkının birlikte etki göstermeleri durumu vardır. Bu yükseklik farkını ise, geniş ölçüde, iç kuvvetler doğurmuştur. Öte yandan, güneş enerjisi, ilk anda güneş ışınlarının yeryüzünü ısıtması olarak belirir. Yeryüzünün türlü yerleri aynı derecede ısınmaz. Bu ısınma, yıl içinde de farklı bulunur. Bu farklı ısınmalardan farklı buharlaşmalar, farklı basınç alanları ve dolayısıyle rüzgârlar doğmuştur. Rüzgârlar ise, şartların belirdiği yerlerde havadaki su buharının yoğunlaşmasına ve çeşitli yağışlara yol açmıştır ki, böylece aşındırıcı su gücü meydana gelmiştir.

İç kuvvetler ve olaylarla dış kuvvetler ve bunların doğurduğu olaylar, oluşları ve işlemleri sırasında birbirinden ayrılamaz şekilde iç içe bulunmuşlardır. Yer kabuğunun türlü bölümlerinin iç etkilerle seviye değişikliğine uğramalarına (yükselmeler, çökmeler) bağlı olarak, dış kuvvetler bunları aşındırmış, koparılan maddeler aşağılara sürüklenmiş, çukurlaşma yerlerinde (çöküntü yerlerinde) birikmişler (tortulanmışlar) dir. Buna göre, iç kuvvetler yoluyle yerin yapısı ortaya konulmuş, dış kuvvetlerle bu yapı zamanla aşındırılmış, bu değişik iç içe olaylar (iç - dış olaylar), yer kabuğunun belirdiği milyarlarca yıldan bu yana sürüp gitmiştir.

Gerçekten, yer kabuğu ve onun dibinde fizik ve mekanik durum ile şekil bozulmaları (deformasyonlar) olmuştur. Yer kabuğunun fizik - mekanik durumu, üstten derinlere inildikçe, oradaki şartlara (yüksek basınç, fazla ısı) uyarak, sürekli bir değişikliğe uğramıştır. Üst bölümde katı ve rijid olan taşlar, derinlerde plastik bir hal almış, böylece farklı biçimlerde deforme olmuşlardır. Plastik deformasyonları kırılmalar izlemiş, böylece çatlaklar ve yarıklar ile seviye farklarına yer veren kırık (fay) lar oluşmuştur.

Yer kabuğunun oluşmaları sırasında epirojenik hareketler sonucu, zaman zaman uzun çöküntü alanları belirmiştir ki, bunlara jeosenklinal (b. bk.) denilmiştir. Böyle yerler, çöktükçe tortulanmaları süren ve binlerce tortuların biriktiği, ileride dağ oluşmalarına yer veren alanlar olmuştur. Jeosenklinallerin çok yeri, dar ve uzun şeritler biçiminde uzanmış çok kalın deniz tortullarıyle dolmuş alanlardır. Tortulanma sürdükçe, böyle yerlerin ağır ağır çökmesi de devam etmiş, türlü jeolojik devirlerin kıvrım dağları kuşakları buralarda oluşmuştur. Jeologlarca Alp jeosenklinali veyâ Akdeniz jeosenklinali ya da Tethys adlarıyle anılan ve şimdiki Güney Avrupa dağlarıyle Atlas dağları ve Anadolu sıradağlarının (Toroslar gibi) uzandıkları yerlerden İran ve Himalaya dağlarına ve Güneydoğu Asya dağ sıraları boyunca uzanan yerde böyle bir jeosenklinal uzanmış, Tersiyer (Üçüncü Zaman) de onun yerindeki kıvrılmalar sonucu buralarda yüksek kıvrım sıradağları belirmiştir. Bu sürekli çöküntü ve tortulanma kuşağı, kuzey karaları eski bloklarıyle, güney karaları eski blokları arasında uzanmıştır. Jeosenklinaller ve jeoantiklinaller, J. târihinde pek uzun sürmüştür. Söz gelişi, bütün bir Devon devri boyunca Orta Avrupa jeosenklinali, aş. yu. 60 milyon yıl yerini ve doğrultusunu muhafaza etmiştir. Günümüzde de böyle yerler vardır. Söz gelişi, İskandinavya'nın her iki yanındaki Baltık Denizi ve Kuzey Denizi ile Anadolu'nun her iki yanındaki Akdeniz ve Karadeniz, yaklaşık olarak, böyle durumlar gösterirler. Bu denizler arasındaki İskandinavya ile Anadolu, genel çizgileriyle, birer jeoantiklinal özelliğini verirler.

Yer kabuğunun geniş ölçülü hareketleri arasında kıtaların kayması (karaların yer değiştirmesi) olayları olmuş, bu olaylarla dağ oluşması (orojenez) arasında ilgi bulunmuştur. A. Wegener'in ortaya koyduğu bu düşünceye göre, katı olan Sial (hafif üst kabuk) in, koyu sıvı ve daha ağır olan Sima üzerinde kaydığı ileri sürülmüştür. Bu teoriye göre, başlangıçta Yer üzerinde büyük kara toplulukları varken, sonraları bunlar parçalanmış ve kayma suretiyle birbirlerinden uzaklaşarak bugünkü karalar oluşmuştur. Söz gelişi, Kretase devrine kadar bir tek kara olan Güney Kıtası bu zamanda bölünmüş, böylece Güney Amerika, Avustralya ve Hindistan, Afrika'dan ayrılmıştır. Ayrılma ve uzaklaşma Dördüncü Zaman'a kadar sürmüş, Kuzey Amerika'nın ve Grönlanda'nın ayrılması da bu devirde olmuştur. Birbirinden ayrılan kara parçaları, hareketleri sırasında, önlerindeki tortulanma alanlarında kıvrılmaları doğurmuş, Amerikaların Pasifik «kıvrımlı kıyı dağları» böylece oluşmuştur.

Bu arada yer kabuğunda ve onun dibindeki yarı sıvı - plastik katta konveksiyon akıntıları olduğu, kıtaların yer yer kırıldığı ve kırılan parçaların birbirinden ayrılarak uzaklaştıkları şekli de ileri sürülmüştür.

Düşünceler ne olursa olsun, Yer'in zamanla buruşması (kontraksiyon'u), yer yuvarlağı içindeki kimyasal ve moleküler değişiklikler, radyoaktif maddelerden ileri gelen ısı ile

yerçekimi, tektonik şekil değişmeleri olaylarının enerji kaynaklarıdır. Yer kabuğundaki hareketlerde türlü faktörler birlikte etkili olmakta, böylece, orojenik, epirojenik olaylar, magma sokulmaları ve yükselmeleri ile magma ayrışmaları birlikte yer kabuğunun iç ve dış yapısını oluşturmuştur. Bu yapı, günümüzde de dış kuvvetlerle işlenerek ve aşınıp sürüklenerek bu olaylar dizisi sürüp gitmektedir.

Stratigrafik jeoloji: J., bu yönü ile «Yer'in bir tarihi» veyâ daha dar anlamı ile «yer kabuğunun tarihi» özelliğini taşır. «J. formasyonları bilgisi» anlamını da taşıyan bu bölümde yer kabuğunun taşlarından ve tabakalarından, bunların içindeki fosillerden, kapladıkları yerlerle geçirdikleri değişikliklerden söz edilir, nasıl ve ne zaman oluşmuş bulundukları incelenir. Stratigrafik J.'nin amacı, yer kabuğunun materyellerini tarih bakımından göz önüne almak ve geçmiş devirlerin olaylarını aydınlatmaktır. Bu aydınlatmada tabaka (Lat. stratus) ve onun içinde bulunabilen canlı kalıntıları (fosiller) başlıca yeri tuttuğundan, J.'nin bu geniş kolu stratigrafi (tabakalar bilimi) adıyle söylenmiştir. Stratigrafik araştırmalarla bu tabakaların ne gibi yerlerde oluşmuş bulunduğu (denizlerde, göllerde, karalarda), oluşma ortamı (iklim şartları, canlıların çeşitleri...) bulunmuş olur. Yer kabuğunun gelişmesi ve geçirdiği dönemler sırasında farklı canlılar yaşamış, türlü J. çağlarında birtakım özellikler olmuş, yeni yeni yaratıklar eskilerine katılmış veyâ eskilerden bir kısmı silinmiştir. Yer tarihinin başlangıcından beri hayvan ve bitkiler yavaş yavaş çoğalmış, çeşitlenmiş, gelişmeler göstererek, günümüzdeki şekillerini almışlardır. Söz gelişi, yaratıkların en gelişmişi olan insan Dördüncü Zamanda belirmiş ve günümüze kadar gelişmeler göstermiştir. Yer kabuğunun ilk çağında (Arkeen'de) canlılar henüz belirmemiştir.

Türlü J. devirlerinde canlıların bir kısmı fazla miktarda üremiş, geniş alanlara yayılmış, sonra ortadan silinmişlerdir. Bu silinmelerin nedenleri yeteri kadar kesinlikle aydınlatılamamıştır. Belirli devirlere ait oluşukları karakterize eden veya belirli devirlerin oluşuklarına inhisar eden böyle fosillere kılavuz fosiller (veyâ karakteristik fosiller) denilmiştir. Söz gelişi, Karbon devrinin Sigillaria fosilleri ve Silur devrinin Graptolit'leri böyledir. Öte yandan fosillerden bir kısmı da belirli devirlerde meydana gelmiş, yaşadıkları yerde yerel olarak kalmış, dar alanlarda üremiş, türleri ve cinsleri mahdut canlı kalıntıları halindedir ki, bunlara da fasies fosilleri adı verilmiştir. Gerek kılavuz fosiller gerek bunlarla türlü devirlerin tabakalarını birbirinden ayırdetmek, oluşuk (formasyon) ların yer kabuğundaki ve yeryüzündeki yayılışlarını ortaya koymak mümkün olmuştur.

J. devirlerinin bu çeşitli oluşuklarının yaşını belli etmek, genellikle güç olmuştur. Bu yaş belirtilmesi işi, tabakaların birbirine olan bağıntılarına göre yapılmış, böylece türlü devirlere ait tabakalar birbirlerine göre «daha eski», «daha yeni» olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu arada, bu devirlerin yıl olarak yaşlarının belirtilmesi de istenmişse de, bunda kesinlik elde edilememiştir. Buna bağlı olarak, yer yuvarlağının yaşı da tahmin edilmeye uğraşılmıştır. Bu yaş hesaplamalarında türlü yollara baş vurulmuş, bunlardan uranyum'lu minerallerin parçalanmasından doğmuş bulunan «uranyumlu kurşun» u tesbit etme yolundan gidilmesiyle bazı sonuçlara varılmıştır. Burada beliren çeşitli hatalar bir yana bırakılırsa, bazı sayılar vermek mümkün olmuştur: Yer yuvarlağının ilkel devirlerinden olan Algonkium'dan günümüze 1,5 milyar yıl geçmiş, Birinci Zamanın Silur devrinden bu yana 450, Devon devrinden günümüze 340, Karbon devrinden 320, Üçüncü Zamanın ilk sıralarından bu yana 25, Miyosen devrinden bu yana 6, Pliosenden günümüze 1,6 milyon yıl geçmiştir. Algonkiumdan ilk kabuk bağlamasına kadar da 1 - 2 milyar yıl, hatta daha uzun zaman geçtiği sanılmaktadır. Böylece yeryuvarlağının yaşı 2 - 3 milyar yıl kadar tahmin olunmuştur.

Jeoloji devirleri: Pek uzun sürmüş bulunan jeolojik zamanların bölünüşünde fosilli tortul tabakaların oluşları temel tutulmuştur. Canlıların iyice yaygınlaştığı zamanlardan günümüze kadar olan bu oluşlar, en büyük bölümler olarak 4 zaman'a ayrılmıştır (Birinci Zaman, İkinci Zaman, Üçüncü Zaman, Dördüncü Zaman). Bu arada Dördüncü Zaman (Kuaterner) ı, Üçüncü Zamanın bir devamı sayanlar da vardır. Zaman (Fr. ère), önemli organik gelişme ve silinme safhalarını içine alan, esaslı jeolojik olaylarla (geniş ölçülü deniz istilâları ve çekilmeleri, büyük yer kabuğu hareketleri, önemli ve yaygın volkanizmalar gibi) birbirinden ayrılan pek uzun sürelerdir. Bu süreler, formasyon (oluşuk) gruplarını karşılar. Formasyon grupları veyâ gruplar böyle uzun bir zaman oluşmuş ve seri halinde meydana gelmiş birçok tabakaların bütünüdür. Zaman birimleri olarak bunlara «zaman» denildiği gibi, birinciden dördüncüye kadar, canlılarla olan ilişkiyi anlatacak şekilde Paleozoik (eski canlılar zamanı), Mezozoik (orta canlılar zamanı), Neozoik (yeni canlılar zamanı), Antropozoik (insan zamanı) gibi adlar kullanılmıştır. Bu esasa göre, canlıların henüz bulunmadığı zamanlar için Azoik (hayatın bulunmadığı zaman), bunun daha yeni ve az da olsa canlı ihtiva eden bölümüne Eozoik (ilk canlılar zamanı) gibi adlar verilmiştir.

Zamanlar, devir (Fr. période) lere ayrılmıştır. Bir devir içinde oluşmuş bulunan ve belirli vasıfları ve fosilleri olan tabakaların bütününe sistem veyâ formasyon denir. Devir, jeolojik zamanın standard temel bilimi olarak kabul edilmiştir. İşte böyle bir devir sırasında sistem oluşuk (formasyon) ları tortulanmıştır. Devirler, devre'lere (Fr. époque'lara), serilere ayrılmıştır. Böyle süreler içinde oluşmuş tabakalar topluluğuna kat denilmiştir ki, bunlar aynı fosillerin bulunduğu tortul tabakalardır. Katlar, alt katlara, bunlar da tabakalara (stratum) ayrılmışlardır.

Yer kabuğunun oluşunda, jeolojik zamanlardan pek çok önce, bir uzun süre olduğu anlaşılmaktadır ki buna Kozmik Zaman denilmektedir. Bu zamanda Yer oluşmuş ve gelişmiş, en eski karalarla en eski okyanuslar belirmiştir. Bu zaman Azoik (hayatın hiç bulunmadığı devre) tir. Bundan sonra Arkeozoik zaman geçmiştir ki, bütün taşlarda şiddetli metamorfizmler ve birçok intrusion'lar, pek çok kıvrılmalar (Luvrentan kıvrımları) oluşmuştur. Bu zamanda da hayatın henüz bulunmadığı sanılmaktadır. Ancak, protoplazmanın belirdiği üzerinde durulmuştur.

Bu zamandan sonra Proterozoik zaman başlamıştır. Buna Eozoik (ilk canlılar zamanı) da denilmiştir. Bu zamanda sularda ve oldukça derin denizlerde yaşayan çok ilkel canlılar üremiştir. Bu zamanda Algonkian kıvrımları oluşmuştur.

Bundan sonra Paleozoik başlamıştır. Bu zamanın türlü devirlerinin tabakalarında çeşitli ve bol fosiller oluşmuştur. Bu zamanda şiddetli kıvrılmalar (Kaledonya ve Hersinya kıvrımları), son derece şiddetli volkan püskürmeleri olmuştur. Bu zaman 5 devre ayrılmıştır (Kambrien, Silur, Devon, Karbon, Perm). Başlangıçta hayat yalnız denizlerde

olmuş, sonraları ilk omurgalılar, ilk kurbağagiller, en eski sürüngenler belirmiştir. İlk zamanlarda başlıca bitkiler alg'ler iken, sonraları ilk kara bitkileri, ilk büyük bitkiler ve bunların oluşturduğu yüksek boylu bitki örtüleri, sona doğru da ilk çamlar meydana gelmiştir.

Daha sonra Mezozoik başlamıştır. Bu zaman, yer kabuğu hareketleri bakımından nisbeten durgun geçmiş ve daha çok deniz istilâları olmuştur. Bu zamanda sürüngenler son derece gelişmiş ve üremiş, bunların çok irileri önemli yer tutmuştur. Bu devirde kanatlı ejderler, dinozorlar, dev kertenkele ve timsahlar üremiştir. Mezozoik, 3 devre ayrılmıştır (Trias, Jura, Kretase). Mezozoikte kuşlar, ilk memeliler yaşama alanına çıkmış, balıklar da çoğalmıştır. Geniş yapraklı ağaçlar, otlar ve çayırlar da belirmiştir.

Bundan sonra Neozoik (veyâ Kenozoik) başlamıştır. Bu zamanda volkan faaliyetleri yeniden artmış, şiddetli kıvrılmalar olmuştur Zamanımızın büyük ve yüksek sıradağlarının esas yapıları bu zamanda «Alp kıvrımları» ile oluşmuştur. Bu arada geniş ölçülü linyit kömürü yatakları ve tuz kütleleri de meydana gelmiştir. Bu Üçüncü Zamanda, İkinci Zamanın iri sürüngenleri ve o devirlere mahsus kuşlar silinmiş, memeli hayvanlarda büyük gelişmeler olmuştur. Neozoik önce iki bölüme ayrılmış (Paleojen, Neojen) tır. Bunlardan birincisi Paleosen, Eosen, Oligosen, ikincisi ise Miyosen, Pliosen devirlerine ayrılmışlardır. Üçüncü Zamanda (Tersier) ilk etçil yırtıcı hayvanlar, sıcak bölge bitkileri üremiştir.

Bundan sonra, şimdi içinde bulunduğumuz Dördüncü Zaman başlamıştır. Bu devrin başta gelen özelliği, insan'ın yeryüzünde yayılması ve etkisini gösterme yoluna girmesidir. Bu nedenle, öteki zamanlara ve devirlere göre son derece kısa olan bu zaman, Antropozoik (insan devri) olarak adlandırılmıştır. Bu zamanda eski taş devri kültürü doğmuş, insan kültür bakımından gelişme yoluna girmiş, bazı hayvanları da evcilleştirmiştir. Bu zamanın ilk yarısına Pleistosen (çok yeni) denilmiştir ki, bugünkü hayvanların birçoğu bu devirde yaşamıştır. Bu devirde kuzey yarımküresinde geniş ölçülü buzullaşmalar olmuş, kutuplardan ve yüksek dağlardan buz kütleleri yayılmıştır. Bu devreye Diluviyum (Buzul Devri) de denilmiştir. Dördüncü Zamanın ikinci yarısına Holosen (yepyeni) denilmiştir ki, günümüzün şartlarının oluştuğu devredir.

Sayıları çok olan J. devirlerinin ve katlarının adları verilirken, türlü ülkelerde seri halinde örnek tabakaların görüldüğü yerlere (şehir, kasaba, dağ) göre adlandırılmalar yapılmıştır. Söz gelişi, bir devrin adı olan Devon, İngiltere'de Devon Kontluğundan, Jura adı Jura Dağlarından alınmıştır. Bazı devirlerin adları ise oralardaki oluşuklara göre verilmiştir. Karbon devri gibi.

J. içinde ve stratigrafik J. ile yakından ilgili olan bir bilim dalı vardır ki, buna paleocoğrafya adı verilmiştir. Bunda geçmiş devirlerde yeryüzünün türlü yerlerinde hüküm sürmüş olaylar ve bu arada iklim şartları, canlılar toplulukları ile başka tabiî olaylar birlikte incelenmiştir. Paleocoğrafyada her devrin coğrafî şartları belirtilmeye çalışılmıştır.

J.'nin önemli bir dalı da yerel J.'dir ki, bir yerdeki jeolojik oluşmaları, yani o yerin bütünüyle jeolojisi aydınlatılır. J. ile ilişkisi bulunan paleontoloji (b. bk.) de, eski devirlerde yaşamış canlıların taşlaşmış kalıntıları (fosiller) incelenir.

Tatbikî jeoloji: J.'nin uğraştığı geniş ve çeşitli konular türlü kollar halinde incelendiği gibi, son zamanlarda ekonomik sorunlarla ilgili uygulama alanları da çoğalmıştır. Bunlar arasında kömür J.'si, petrol J.'si, su J.'si (hidrojeoloji), maden J.'si, tuz J.'si, mühendislik J.'si, askerî J., iktisadî J. başta gelenleridir. Bunların hepsine birden tatbikî J. denilmiştir. J.'yi meslek edinmiş olanlara jeolog denilmekte beraber, bu kollarda ihtisas kazanmış olanlar, dallarına göre de adlar almışlardır (petrol jeoloğu, hidrojeolog gibi).

J.'nin konuları içine yer kabuğu ve onun malzemesi girdiğine göre, bu malzemeye dayanan çeşitli maddeler (taşlar, madenler...), insana fayda sağlanacak şekilde elde edilmeleriyle pek çeşitli uygulama alanları doğmuş ve gelişmiştir. Bir kısmı yapı malzemesi olarak yararlanılan, bir kısmı çeşitli endüstride yer tutmuş bulunan bu maddelerden iktisadî J.'de söz edilir. Bina, yol, başka yerlerde kullanılan taşlardan başka, ham maddesi taş olan kireç, çimento, tuğla, kiremit iktisadî değer taşırlar. Bu arada, hidrojeolojide yeraltı suları araştırmaları ve bunların değerlendirilmeleri işi yapılır.

Jeolojinin târihçesi: İnsanlar, daha eski taş çağında pek sert taşlardan araçlar yaparak tabiatın bu varlığından faydalanmaya koyulmuşlar, böylece önce taş devri başlamış, medeniyet ilerledikçe tunç devri demir devri, daha sonraları kömür ve petrol çağları gelişmiştir ki, bunlar jeolojik kavramlar içinde bölünmüşlerdir. Eski çağda taşların ve toprakların zamanla değişikliğe uğradıkları, az da olsa, biliniyordu. Başlangıçta Pythagoras, Ksenophanes, Herodotos, Plinius gibi eski filozof ve bilginler taşlara, fosillere, olaylara dair gözlemlerde bulundukları gibi, daha sonra İbn Sina, Birunî, Ömer Hayyam gibi bilgin ve düşünürler de müşahedelerde bulunmuşlardır. Ancak J. XVIII. yüzyılın başlarında bir bilim olarak kurulma yoluna girmiştir. Bu devirde madencilikten elde edilen birtakım bilgilerle J. konuları daha açıklığa kavuşmuştur. Bu devirde İskoçyalı J. Hutton ve Alman A. Werner bu bilimi kurmuşlardır. Hutton, yer kabuğunun geçmiş devirlerdeki gelişmesini, bugün yeryüzünde geçmekte olan olaylar yolu ile açıklamış, Werner ise her cins taşın ilk okyanus içinde oluştuğunu, volkanların, kömürün yanmasından doğduğunu ileri sürmüştür.

XIX. yüzyıl, J.'nin gelişme çağıdır. Bu devrin kurucu bilginleri olarak Ch. Lyell, E. de Beaumont, J. Hall, M. Bertrand, E. Suess, A. Wegener ile A. Lamark, G. Cuvier ve W. Smith vardır. Bu çağda Lyell ve K. von Hoff, daha önce ileri sürülmüş olan Hutton'ın düşüncelerini değerlendirerek aktualizm (b. bk.) ilkesini kurmuşlardır ki, buna göre yeryüzünün bugünkü olayları geçmiş devirlerde de olduğu gibi geçmiştir. Bu bakımdan yer kabuğunun jeolojik geçmişini ve oluşunu kavrayabilmek için bugünkü olayları incelemek yeter.

Bu târihten sonra günümüze kadar J. alanında büyük gelişmeler olmuş, pek çok yayınlar yapılmış, bu bilim hem nazarî, hem de tatbikî yönde serpilmiştir.

Türkiye'de jeoloji: Türkiye'de bugünkü anlamıyle J., XX. yüzyılın başlarında kurulmuş, günümüze kadar gelişmeler göstermiştir. 1915 yılında İstanbul Darülfünunu J. Kürsüsüne Alman Walther Penck (b. bk.) çağrılmış, Vefa'da bir konaktaki J. ve mineraloji enstitüsünü yönetmiş, öğretim ve araştırma alanlarında çalışmalara girişilmiştir. O devirde Penck ve yardımcısı Hamit Nafiz

Pamir (b. bk.). İstanbul Boğazı ve çevresi ile Bursa ve Uludağ'da geziler yapmış, jeolojik yayınlarda bulunmuşlardır.

J.'nin yurdumuzdaki asıl gelişmesi, Cumhuriyet devrinde olmuş, bir yandan Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü (M. T. A.) faaliyetlerine girişirken (1935), bir yandan da üniversite ve bazı yüksek okullarımızda J. öğretimi, araştırmaları ilerleme yoluna girmiştir. M. T. A. nın yayınladığı birçok kitaplar yanında, jeolojik araştırmaların önemli yer tuttuğu bir dergi (büyük boy M. T. A. Enstitüsü dergisi, 76 sayı) düzenli olarak yayınlanmış, daha sonra Türkiye Jeoloji Kurumu kurularak bültenler yayınlanmıştır. Bu arada Türkiye'nin 1:800 000 ölçekli ve 8 paftalık J. ve tektonik haritaları yayınlanmış (1946), daha sonra 1:500 000 ölçekli ve geliştirilmiş bir J. haritası (18 pafta) çıkarılmıştır. Ayrıca, daha büyük ölçekli ve jeologlarımızın hazırladığı J. haritaları vardır. Bu gelişmeler sırasında İstanbul Teknik Üniversitesi Maden Fakültesinde de J. üzerine çalışmalar olmuş, J. bilimi yurdumuzda gelişmiştir.

Bibliyografya: A F. Baykal, *Stratigrafi prensipleri*, 1967; Ş. A. Birand, *Stratigrafi* (Historik jeoloji), 1940; N. Egeran ve E. Lahn, *Türkiye jeolojisi*, 1946; K. Erguvanlı, *Mühendıslere jeoloji*, 1964; M. Gignoux (çevirenler: H. N. Pamir, N. Pınar, E. Altınlı), *Stratigrafik jeoloji*, 1942; R. İzbırak, *Pratik olarak taşları tanıma bilgisi*, 1969; R. İzbırak, *Jeomorfoloji (Analitik ve umumî)*, 1958; E. Kayser, *Abriss der Geologie*, 1925; İ. Ketin, *Umumî jeoloji*, 1957. H. N. Pamir, *Dinamik jeoloji*, I, II, 1937, 1948; F. Rinne, *Gesteinskunde*, 1935. Q. D. Singewald (çevirenler: A. Kılınç, C. Keskin), *İktisadî jeoloji*, 1963; V. Stchépinsky, *Türkiye karakteristik fosilleri*, 1946.

Dergiler, yıllıklar: Geologische Rundschau (1910'dan beri), Geolog. Jahrbuch (1880'den beri), Quarterly Journal of the Geological Society of London (1845'ten beri), Bulletin de la Société Géologique de France (1830'dan beri), Bulletin of the Geological Society of Amerika (1890'dan beri), Journal of Geology (1893'ten beri). — Reşat İzbırak

JEOMORFOLOJİ (Fr. Géomorphologie < *gē* = yer, *morphe* = şekil, *logos* = bilim), katı yeryüzü şekillerinin bilimi. J., yeryüzündeki şekillerin görünüşünden (dağ, yayla, ova, vadi, çanak, oyuk, tepe, basamak...), bunların yeryüzündeki dağılışından ve oluşlarından söz edilen geniş bir bilimdir. Geçmiş devirlerde böyle şekiller meydana gelmiş olduğu gibi, bugün de bu oluşmalar sürmektedir. J.'de, pek çok çeşitlilik ve büyüklük farkı bulunan yeryüzü şekilleri (bunlara avârız, yer şekli, relief, engebe de denir) ni gerçek biçim ve özellikleriyle kavramak, bunları kökenlerine ve oluşlarına göre bölümlere ayırmak, bütün bu şekilleri sistemleştirmek, şekil tipleri ve topluluklarının yeryüzüne dağılışını, türlü kuvvet ve olaylarla ilgilerini belirtmek ve meydana geliş sebeplerini açıklamak amacıyle çalışılır. Bütün bu amaçların başarılabilmesi imkânlarını araştıran bugünkü J.'nin metodlu inceleme yolları, ancak konuların ve kuvvetlerin etkileri, doğal bilimlerin inceleme usullerinin kullanılmasından sonra belirmiştir. J. araştırmalarının temelini, arazide yapılan gözlemler ve bunların yazı, harita, kesit ve şekillerle ifadesi teşkil eder. Bu bilim kolunun yardımcıları jeoloji, petrografi ve klimatolojidir.

Uygulamalı yönüyle de J.'nin önemi gittikçe artmış, Türkiye'de de gelişmeler göstermiştir. J.'yi meslek edinenlere jeomorfolog denilmektedir. Jeomorfologlar toprak kaymaları, erozyon ve toprak korunması çalışmaları, taşkın alanları etüdleri, arazi planlamaları, deprem bölgeleri yerleşme alanlarının etüdü gibi konularda çalışmaktadırlar. Jeomorfolojik araştırmalar (şekiler, arazi basamak ve seviyeleri, talveg hatları, morfolojik analizler, klimatik J. incelemeleri...) başka bilim dalları ve bu arada jeoloji için yararlı olmaktadır.

Morfolojik analiz: Katı yeryüzünün şekilleri, iç ve dış kuvvetlerin karşılıklı durumlarının ve birbirlerine olan etkilerinin incelenmesine dayanır. Katı yeryüzünü işleyen, ona yer yer türlü biçimler veren aşındırma olayları dış kuvvetler ve olaylar olarak adlandırılmıştır. Bu kuvvetler, yer kabuğunun bunlara açık olan yerlerinde e kili olurlar. Buna karşılık, yeryüzünün deniz veyâ göl sularıyle örtülü yerleri, bu açık yerlerden koparılarak sürüklenmiş maddelerin biriktiği alanlardır. Bu arada karaların çukur yerleri de birikme alanlarıdır. İşte bütün bu birikme yerleri dışında kalmış yüksekçe ve buralara göre kabartı biçiminde olan alanlarda aşındırmalar olur.

Ancak, dış kuvvetlerin yıpratıcı işleyiş tarzını, kökünü yer yuvarlağının içinden alan iç kuvvetlerin etkilerini esas almak suretiyle belirtmek mümkün olur. Çünkü bu yol ile deniz yüzü üstünde kalmış yerlerde (karalarda), yerin dibinden gelen etkilerle yer kabuğunun yer yer yükselmeleri ve çevrelerine göre bunların kabartılar meydana getirmelerini ortaya koymak mümkün olur. Buna göre, yeryüzü birbiriyle karşılaşan, birbirinin zıddı olarak işleyen kuvvetlerin çatıştığı bir yerdir. Bu iki kuvvet içten gelenler ve dıştan olanlardır. İç kuvvetlerle yer kabuğunun bir bölümü yükselince burası dış kuvvetlerle aşınmaya koyularak, koparılan maddeler (taşlar) bir yerden başka bir yere taşınır. Bu taşınma işi, yükseklerden alçak yerlere doğru olur. Bunda yer çekimi esas etkiyi gösterir. İç kuvvetlerin etkileriyle olan seviye değişiklikleri ise, yer çekiminin etkisi olmadan belirir. Yer kabuğundaki yükselmeler, magmanın yukarılara sokulması bunun örneğidir. Bazı hallerde dış kuvvetlerden meselâ rüzgâr savurmasıyle de parçacıklar (toz, ince kum) ın aşağıdan yukarıya çıkarıldığı olur. İç ve dış kuvvetlerin karşılıklı ve değişik işleyişleriyle ufalanmış taş parçaları taşınır, yükseklikler yıpranır, çukur yerler dolar.

Böylece yeryüzü, birbirinin zıddı olarak işleyen kuvvetlerin bir tepki alanıdır. Bu kuvvetlerden birinin etki derecesi, ötekinin daha önce yapmış olduğu etkiye bağlıdır. Yeryüzünde dış ve iç kuvvetler aynı derecede etkili iseler ve yükselme ile aşınma, çökme ile birikme aynı hızla gidiyorsa, bir denk durum belirmiş demektir. Bütün bu etkilerin yeryüzündeki sonucu şudur: Kabarık yerlerdeki aşınmalardan doğmuş şekiller, aynı süre içinde oluşmuş birikme alanları. Bu etkilerin şiddet derecelerine göre çeşitli şekiller doğmuştur. İşte morfolojik analizlerin temeli buna dayanır. Böylece, iç kuvvetlerle yeryüzü şekillerinin ana malzemesi ve yapısı verilmiş, dış kuvvetlerle de bunlar üzerinde işlenerek bütün çeşitlilikleriyle yeryüzünün şekilleri (relief) ortaya çıkmıştır. Dış kuvvetlerin esasları ise, iklim şartlarıyle belirdiğinden bir klimatik J. kavramı doğmuştur.

Klimatik jeomorfoloji: Dış kuvvetlerin ve olayların esası iklim faktörlerine dayanır. Yeryüzünün türlü bölgelerinde ise birbirinden çok farklı iklimler vardır. Ana çizgileriyle, yeryüzünde akarsu, buzul, rüzgâr aşındırma ve birik-

tirme bölgeleri ayırt edilmiştir. Bu üç türlü bölge, sırasıyle, üç iklim bölgesine uyar: a. Nemli iklimler ki, buralarda birinci derecede akarsu aşındırması ve biriktirmesi yer tutmuştur. b. Karlı iklimler ki, buralarda buzul, buzkar (neve), kar aşındırma ve biriktirmesi hâkim yer tutmuştur. c. Kurak iklimler ki, buralarda rüzgâr aşındırması ve biriktirmesi başta gelmiştir. Ancak, bu bölgeler, kesin sınırlar ile birbirinden ayrılmış olmayıp, aralarında geçiş bölgeleri bulunduğu gibi, yer yer iç içe olma durumu da vardır. Bunların yanında, deniz aşındırmasının doğurmuş bulunduğu kıyı şekilleri ile karstık bölgelerde oluşmuş yeryüzü şekilleri, dış kuvvetlerin doğduğu iklim bölgeleriyle ilgilidir.

Zamanımızdaki iklim şartlarının geliştirdiği yer şekilleri tipleri gibi, geçmiş devirlerde (özellikle Buzul Devrinde) oluşmuş relief tipleri vardır. Söz gelişi, bugün buzulların bulunmadığı bölgelerde, ancak buzulların aşındırması ve biriktirmesiyle oluşabilen yer şekilleri geniş ve kısmen taze biçimleriyle yer tutmaktadır. Bu yer şekillerinin verdiği anlam şudur: Günümüzden bir önceki devirde (Dıluviyal devirde) buralarda karlı iklimler hüküm sürmüş, buraları buzlarla örtülmüştür. Bunun gibi, günümüzde iyice kurak olan bölgelerde (çöllerde) akarsu vadilerinin ve önemli miktarda akarsu çakıllarının bulunması, böyle bir yakın devirde buralarda şimdikine göre bol yağmurların bulunduğu bir devri (Pluviyal Devir) gösterir. Böyle yeryüzü şekilleri, geçmiş devirlerin iklim özelliklerini ve iklim bölgelerinde değişiklikler olmuş bulunduğunu göstermesi bakımından değer taşır.

Yapısal jeomorfoloji: Yeryüzü şekillerinin esasını, bu şekillerin dış kuvvetlerle aşınacak durumda bulunan yer kabuğu yapıları vermiştir. Bu yapı (strüktür) ların türlü dış kuvvetlerle aşınma durumlarına göre, yapı çeşitleri arazide belli olur. Bu yapılar yapısal J. (strüktural J.) nin konusunu teşkil eder. Yeryüzü şekillerinin ana malzemesini vermiş olan bu yapıların çeşitleri vardır: Kıvrımlı yapılar, kırılmalara uğramış yapılar, düz duruşlu yapılar, bir yana hafif eğimli yapılar, dık yapılar, volkanik arazideki delip geçen yapılar ile türlü sertlikteki tabakalar ve damarlar bunların örnekleridir. Dış kuvvetlerle olan türlü aşınma durumlarına göre bu yapılar, yeryüzü şekillerinde kendilerini türlü derecelerden belli etmişlerdir.

Bir arazi kıvrımlardan oluşmuş bir yapı gösteriyorsa, buna kıvrımlı yapı denir. Eğer böyle bir yer dağ özelliğinde bulunuyorsa, buna kıvrım dağları adı verilir. Toros dağları bunlardandır. Eğer bu kıvrımlar zamanla aşınarak hafif dalgalı bir görünüş almışlarsa, buna da kıvrım yontuğu denir. Bunun gibi, kırılmalara uğramış yerlerde kırılma basamakları oluşmuş, arazi kırıklar arasında yükselerek dağlık bir görünüş almışsa, kırık dağları belirmiştir. Batı Anadolu'da bunun örnekleri çoktur. Bir arazide yatay duruşlu tabakalar önemli yer tutmuşsa, orada üstleri düz platolar oluşmuştur. Volkanik arazide ise tepeler ve dağlar halinde volkan konileri ve kraterler böyle bir yapıya bağlı şekiller olmuşlardır.

Yapı ne olursa olsun, uzun süre aşınmalardan sonra yassılaşmış, alçalmış, kabarıklıkları silinmiş yeryüzü şekilleri oluşmuştur ki, bunlara da yontuk düz (peneplen) denilmiştir. Yeni bir yer kabuğu yükselmesiyle bu alçak ve yassı arazi, kabarıklık durumuna gelmiş, orada yeniden aşınmalar başlamış olur. İşte bu yükselme - aşınma - yeniden yükselme şeklinde sürüp giden olaylar dizisi devirlilik görüşü için konu olmuştur.

Sistematik jeomorfoloji: Çok çeşitli büyüklük ve biçim farkları gösteren sayısız yeryüzü şekillerini, biçim ve köken (menşe) bakımından belirtmek, bir sistem içinde şekilleri ortaya koymak gerekmiştir ki, burada da bir sistematik J. kavramı ortaya çıkmıştır. İç ve dış kuvvetlerin işleyişi temeline dayanan ve analitik J.'nin yanında, onu bütünleyen bir sistematik J. de gelişme yoluna girmiştir.

Yeryüzündeki bütün şekillerin ya kabarık veyâ çukur olduğu görülür. Bu ikisi, yeryüzü şekillerinin ana bölümleridir. Yine bunlardan her birine bakıldığı zaman, esas çizgileriyle, kabarık şekillerin dağ, tepe, basamak halinde bulunduğu, çukur şekillerin ova, vadi, çanak, oyuk durumunda oldukları görülür. Bunlar da yeryüzü şekillerinin sınıflarıdır. İşte bu sınıflardan her birinde, sayıları 10 - 25 kadar olan yeryüzü çeşitleri ve şekilleri bulunur ki, bunlar da kılavuz şekiller (esas şekiller) dir. Her kılavuz şeklin şekil unsurları vardır ki, o yer şekli bunlarla tanınır.

Bibliyografya: A. Ardel, *Jeomorfolojinin prensipleri*, 1968; P. Birot, *Les méthodes de la morphologie*, 1955; S. Erinç, *Jeomorfoloji*, 1968; R. İzbırak, *Jeomorfoloji (Analitik ve Umumî)*, 1958; R. İzbırak, *Sistematik jeomorfoloji*, 1969; İ. Yalçınlar, *Strüktüral morfoloji*, 1968 - 1969.
— Reşat İzbırak

JEOPOLİTİK (İsveççe ve Alm. Geopolitik; Yun. *gē* = toprak, dünya; *politikē* = siyaset), devletleri birbirine bağlayan ilişkileri, devletlerin güttüğü siyasetleri ve bu iki konuya hâkim olan tabiat kanunlarını inceleyen bilim. İsveçli Rudolf Kjellén (1864 - 1922) bu kelimeyi ve kavramı *Staten som livsform* (Hayat şekli olarak devlet) [1916] adlı eserinde ortaya atmış, Alman Friedrich Ratzel (1844 - 1904) ise bundan önce *Politische Geographie* (Siyasî coğrafya) [1882 - 1891] başlıklı eserinde aynı kavramı kurmuştur. Bu alanda inceleme ve araştırmalar özel olarak Almanya'da, iki dünya harbi arasında gelişmiştir. General Haushofer, München'da Institut für Geopolitik (J. Enstitüsü) [1924] i ve «Zeitschrift für Geopolitik» (J. dergisi) i kurmuştur. Bu sırada Alman jeopolitikacıları Nasyonal - sosyalist Partisi'ni idare eden ve sonradan Almanya'ya hâkim olan kişilerin danışmanları ve öğretmenleri haline gelmişlerdir. Devletlerin meydana gelmesi ve gelişmesinin kanunlarını bulmağa çalışmışlar ve aynı zamanda «hayat sahası» (Lebensraum) öğretisini haklı göstermek için çaba sarf etmişlerdir. Böylece J., Hitler'in propagandasında önemli bir rol oynamış ve onun *Mein Kampf* (Kavgam) adlı eserinin bâzı pasajları için ilham kaynağı olmuştur. Hitler Almanyası'nda J.'in suistimal edilmiş olmasına rağmen, tabiat, toplum ve devlet arasındaki ilişkilerin daha bilimsel bir şekilde araştırılması ve pratik amaç olarak, siyasete, coğrafyaya dayanan direktifler vermeğe çalışması yerinde fennî bir faaliyettir. Bu alanda Almanya'da R. Sieger, Fransa'da J. Ancel, M. Le Lannou ve J. Gottmann çalışmışlardır. İngiliz ve Amerikalılarda Geopolitics terimi pragmatik (pratik) bir siyasî coğrafya anlamında kullanılmaktadır.

JEOSENKLİNAL (Fr. Géosynclinal), Yer kabuğunun uzun bir süre çöken ve buna bağlı olarak kat kat kalın tortullarla dolan bölümü. Yanlardan gelen basınçların da bunda rolü olması ihtimali vardır. Sonradan biriken malzeme katlanmış (plissé) ve J.'in yerinde bir dağ silsilesi yükselmiş olabilir (meselâ Alpler). J.'ler her jeolojik çağda yeryüzünün ancak pek küçük bir kısmını işgal ederler.

J.'in içinde birikmiş çöküntüler, her şeyden fazla balçık, marn (marne) ve kalkerden mürekkeptir. Bubirikintiler daima kalın, derin ve yeknesaktır. Eskiden bunların derin denizlerin dibin- de hasıl olduğu sanılmışsa da, bu nazariye ispat edilmiş değildir. Fransa'nın kuzeyindeki maden kömürü çökeltileri J. çöküntülerin bütün özelliklerine sahiptir ve deniz kıyısında su seviyesinde meydana gelmişlerdir. Hattâ Çin'deki kıvrımlı sıradağların çökeltileri kıtanın ortasında birikmiştir.

JEOT (Fr. Géode), cidarları kristal halinde veyâ katılaşmış madenî maddelerle astarlanmış bir kayanın içindeki boşluklar. İçerisinde kuvars kristalleri bulunan yuvarlak sileks kütlelerine de geniş anlamda bu ad verilir. J. patolojide de, akciğerlerin veyâ kemiklerin içerisinde, madde kayıpları dolayısıyle hasıl olan boşluklar için kullanılan bir terimdir. Bu anlamda J. kemikte gerçek bir boşluk olmayıp, radyolojik bir karakter taşıyabilir, yanî içini dolduran madde kemik gibi ışınların geçmesine engel olmayabilir.

JEOTEKTONİK: bk. JEOLOJİ.

JÉREZ DE LA FRONTERA [*hereth de la frontera*] (eski adı: **Xeres**), İspanya'da, Cadix eyaletinde bir şehir. Nüfûsu 150 124 (1968) dür. Bölgenin dünyaca ünlü şaraplarının ihraç edil diği bir limandır. Cam fabrikalarının bulunduğu şehirde Araplardan kalma harabeler (Alcázar hamamları) ve birçok kilise vardır ki, bunların en meşhuru San Salvador kılisesidir. Consistorio (dinî meclis binâsı) su plateresk üslûbun- daki çok güzel cephesiyle tanınmıştır.

JERİATRİ (Fr. Gériatrie), yaşlılarla ve onların hastalıkları, sağlık problemleri ile uğraşan tıp dalı. Bu tıp dalının uğraştığı insanların yaş sınırları için kesin bir sınır yoktur. Fakat tıbbın bu dalı, 65 yaşından daha yukarı olan yaşlıları hizmet alanı içine alır.

Medeniyetin ilerlemesi, tıp alanında büyük keşiflerin yer alması, insanların ortalama yaşama sürelerini artırmıştır. İngiltere ve Amerika gibi ülkelerde erkekler için ortalama yaş 65, kadınlar için 70'tir. Ortalama ömür süresinde bu artmanın başlıca nedenleri, antibiyotiklerin keşfi, çevre sağlığı olanaklarının ileri bir seviyeye ulaşması, kalb hastalıklarında, kanserlerde erken teşhis ve tedavinin, cerrahi metodların geliştirilmesi, tüberkülozun en etkili bir şekilde tedavi edilebilmesi, insulinin ve başka tedavi araç ve gereçlerinin etkili olarak kullanılabilmesidir.

Özellikle ileri toplumlarda insanların ortalama ömür süresinin artmasına rağmen, insan yaşamının sağlık yönünden erişebildiği seviye ömür süresine paralel olarak yükselememektedir.

İnsan vücudu doğuştan kazandığı nitelikler dolayısıyle ancak belli bir hayat süresine sahiptir. Birçok araştırmalarla ve kliniklerde tesbit edilebildiği gibi, bazı insanlarda erken, bazılarında geç başlamakla beraber özellikle sinir, kalb ve dolaşım sistemlerinde yozlaşma başlamaktadır. 70 yaşından sonra sinir hücreleri tedricen ölür ve yerlerine yenileri gelmez. Kan damarları arteriyoskleroz denilen damar sertliği olayı dolayısıyle esnekliğini kaybeder. Sonuç olarak, birçok yaşlı şahıslar yaşamağa devam edebilirler, fakat gerek zihin gerek damar hastalıkları dolaysıyle çok yetersiz, bakıma, sürekli tedaviye muhtaç bir durum arz ederler. Dejeneratif hastalıkların yarattığı problemlere ilâve olarak, tıbbın ilerlemesi ile birçok süreğen sakatları da ileri yaşlara kadar yaşatmak mümkün olabilmektedir. Öte yandan uzun yaşama, kansere yakalanma şansını artırmaktadır. Bütün bu değişiklikler hastahanelere, bakım evlerine, doktor ve yardımcı personele olan ihtiyacı daha da artırmakta, bütün dünyada yeteri kadar sağlık kuruluş ve personelinin sağlanması toplumların başlıca problemleri haline gelmektedir.

Böylece J. ve jeriatrik problemler, çözülmesi gereken ağır birer problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan bu alanda pek çok araştırmaların yapılması gerekmektedir. İleri ülkelerde bu alanda birçok araştırmalar yapılmaktadır.

Tıbbın yeni bir dalı olan J. çok ihmal edilmiş bir branştır. Bununla beraber, birçok yaşlı insanı hayata bağlı, hayat dolu olarak yaşatabilmek, yaşlanan vücutların hastalıklara karşı farklı cevaplarını tespit edebilmek ve hayat süresini kontrol altına alabilmek için girişilecek bütün çabaların bilim adamları ve teknisyenler için küçümsenmeyecek bir ilgiye yol açacağı açıktır. Böylece bu yolda birçok yenilikler ve ilerlemelerin başlangıcında bulunduğumuz bir gerçektir.

JERONTOLOJİ (Fr. Gérontologie), yaşlılığın problemlerini klinik, biyolojik, sosyolojik ve ekonomik yönlerden inceleyen bilim dalı. Batı ülkelerinde yaşlılık olayının artması, II. Dünya Harbi'nden sonra bu bilim kolunun gelişmesine yol açmıştır.

JERPHANION, Guillaume de (Lyon civarında 1877 - Roma 1948), Fransız yazıt uzmanı ve arkeologu. Aslen bir Jesuit olan J., Bizantinoloji alanında çalışmış ve ilk olarak Kappadokya'daki eski mağara kiliselerini incelemiştir.

JERSEY [*cerzi*], Fransa yakınında bir İngiliz adası. İngiliz - Norman takımadalarının en büyüğü ve en güneyindekidir. Yüzölçümü 116 km², nüfûsu 57 200 (1966), merkezi Saint - Hélier'dir. Fransa'ya bağlı Cotentin yarımadasının 25 km batısında bulunan bu adada patates, domates ve çiçek yetiştirilir. Geniş ölçüde sığır da beslenir. J.'de turizm de durmadan artmaktadır. Ada, İngiltere'nin tayin ettiği bir vâli ve ada parlamentosu tarafından yönetilir.

JERSEYu [*cerzi*], bir kumaş çeşidi. Adını Jersey (b. bk.)adasından almıştır. Bu çeşit ince yün kumaşlar ilk olarak burada dokunmuştur. Halkalı ve ilmik (maille) li tezgâhta dokunur.

JERSEY CITY [*cerzi siti*], Amerika Birleşik Devletleri'nde, New Jersey eyaletinde New York'un karşısında bir şehir. Nüfûsu 276 101 (1960) dir. İşlek bir liman oluşu, J.'yi bir sanayi merkezi haline getirmiştir. Şehirde petrol tasfiyesi, demir, şeker ve kimyevî maddeler fabrikaları vardır.

JESPERSEN [*yesbörsön*], **Jens Otto Harry** (Randers 1860 - Roskilde 1943), Danimarkalı dil bilgini. 1893 yılında Kopenhag Üniversitesi'nde İngiliz dili profesörlüğüne getirilmiştir. Bu görevde 1925'e kadar kalmış olan J., İngiliz grameri alanında en büyük otorite olarak tanınmıştır. J. Avrupa'da dil öğretimi alanında birçok reformların gerçekleştirilmesini sağladığı gibi, Novial adlı uluslararası bir yardımcı dil de meydana getirmiştir (*An international language*, 1928). J. fonetik, dil bilimi ve İngiliz dili târihi

J. O. H. JESPERSEN

alanlarında da çalışmıştır. *Lehrbuch der Phonetik* (Fonetik ders kitabı) [1904] adlı eseri uzun süre ders kitabı olarak kullanılmıştır. *Philosophy of grammar* (Gramer felsefesi) [1924] ve *A modern English grammar* (Modern İngiliz grameri) [7 cild, 1903 - 1949] adlı eserleri, geleneksel gramer öğretimine bir tepki olarak kaleme alınmış ve grameri durmadan gelişen bir yapı olarak gözden geçirmiştir. Darwin'in ileri sürdüğü teorilerin baskısı altında kalan J., dilin gelişmesine ve dil değişmelerinin yararına inanmıştır. J.'ın çalışmaları yalnız bilim çevrelerinde değil, aydın okurlar arasında da büyük bir ilgi uyandırmıştır.

JESSLTON [*çesöltön*] (eski adı: **Kuzey Borneo**). Malezya'da bir şehir. Sabah federe devletinin merkezi olan J.'ın nüfûsu 21 500 (1966) dür. Çin Denizi'nin kıyısında bulunan ve bir balıkçılık limanı olan şehir, aynı zamanda bir kauçuk ve pirinç ihraç limanıdır.

JESUIT'LER, bir Katolik tarikatı. 1540'ta Roma'da *Societas Jesu* (İsa Birliği) adı altında bir İspanyol (Bask) asılzadesi olan Ignacio de Loyola (b. bk.) nın etrafında toplanan ve Paris Üniversitesi'ne bağlı bulunan bâzı ilâhiyatçılar tarafından kurulmuştur. Birliğin ruhu, Loyola tarafından kaleme alınmış Constitutiones (Kurallar) adlı yazıda tesbit edilmiştir. Bu tarikatı teşkil eden rahipler, her ne kadar keşişliğin prensiplerine bağlı kalmışlarsa da, dini yaymak gayesine hizmet ederken, türlü türlü durumlara uymuşlardır. Tarikatın teşkilâtı sıkı bir hiyerarşiye, çok kesin itaate dayanan ve Congregatio Generalis (Genel toplantı) tarafından kaydı hayatla seçilmiş bir Praepositus Generalis (genel başkan) tarafından idare edilir. Tarikat bölgelere ayrılır. Bunlar birer Praepositus provincialis (eyalet başkanı) tarafından idare edilir. Scholasticus (aday) lar, iki yıl eğitim gördükten sonra, «sade ve daimî» ahit (votus) lerde bulunurlar. Bundan sonra scholasticus'lar iki yıllık iuvenatus (gençlik devresi) a, üç yıllık felsefe ve dört yıllık ilâhiyat tahsiline tabi tutulurlar. Nihayet üçüncü bir yıl noviciatus'tan sonra J.'ler, ya merasimli ahitlerde bulunarak professus (resmen tarikata girmiş) veyâ «sade ve alenî» ahidlerle coadiutor spiritualis (ruhanî yardımcı) unvanını alırlar. Fratres coadiutores (yardımcı kardeşler) unvanını taşıyan üçüncü bir kısım da vardır. Ruhanî eğitim, St. Ignacio'nun kaleme almış olduğu *Exercitia Spiritualia* (Ruhanî tâlimler) ya dayanır. J.'lerin karakteristikleri, âmirlere karşı çok kesin bir itaat ve dinî propagandada büyük gayrettir.

Faaliyetleri: J.'ler önce papanın hizmetinde bir misyoner grupu olarak çalışmış, fakat çok geçmeden kendilerini eğitime vermişlerdir (1547). Karşı Reform (Contreréforme) dan sonra J.'lerin bu faaliyeti ön plana geçmiştir. Bununla beraber tarikatın seçtiği *Ad maiorem Dei gloriam* (Tanrının en büyük şan ve şerefine) remzi, J.'lerin faaliyetlerinin çeşitliliğini gösterir: Lise ve üniversitelerde öğretmenlik, vaızlık, misyonerlik, ruhanî toplantıların idaresi, ilâhiyata dâir araştırmalar, ilmî ve fennî araştırmalar bu faaliyetin başlıca kollarıdır.

Târihçe: Ignacio 1556'da ölmüştür. O zaman J.'lerin sayısı 1 000'e kadar yükselmiştir. Ignacio'nun halefi Aquaviva (1581 - 1615) nın idaresi altında bu sayı bütün Avrupa için 13 000'e yükselmiştir. J.'ler Orta Avrupa'da Protestanlığa karşı savaşıyor, Avrupa dışında da (Uzak Doğu, Kuzey ve Güney Amerika) misyonerlikle meşgul oluyorlardı. J.'ler, çeşitli sebeplerden dolayı takibata maruz kalmışlardır. Bu sebeplerin en önemlileri şunlardır: Yeni metodlar, papalığa sıkı bağlılık, merkezileşmiş teşkilâtın tesiri, kralları ve büyükleri nüfuzları altına almak, Molinacılıkları, Janseniusçulara karşı mücadeleleri ve misyonerlikte kullandıkları temessül (assimilation) metotları. XVIII. yüzyılda Fransız Ansiklopedicilerin düşmanlığını üzerlerine çekmiş oldukları gibi, dinî işlerde, kralın ve Fransa râhiplerinin Roma'ya karşı bağımsızlığını müdafaa eden ruhanî grupların tenkidine de uğramışlardı. J.'ler 1759'da Portekiz'den, 1764'te Fransa'dan, 1767'de İspanya'dan kovulmuşlardır. 1773'te papa Clemens J.'leri yok etmiştir. 1814'te tekrar teşkilâtlanmışlarsa da, XIX. yüzyılda çeşitli ülkelerden tekrar kovulmuşlardır (1880 ve 1901'de). Fakat Ledóchowki'nin (1914 - 1942), Janssens'in (1946 - 1965) ve Avrupa'nın (1665'ten beri) uzun idareleri altında tarikat büyük bir hayatiyet göstermiştir. 1963'te J.'lerin sayısı 36 000'i bulmuştur.

JEVONS [*çevönz*], **William Stanley** (Liverpool 1835 - Bexhill, Hastings yakınları 1882). İngiliz filozofu ve iktisatçısı. Sydney (Avustralya) ve Londra'da felsefe profesörlüğü yapmış, 1864'te Cobden'e asistan olmuş ve onunla beraber Manchester Üniversite'sinde serbest mübadeleyi müdafaa etmiştir. *Theory of Political Economy* (İktisat siyaseti teorisi) [1871] adlı eserinde Fransız liberal okulunun teorilerini İngiliz liberal okulunun görüşlerine karşı savunmuştur.

JEW - TONGO (İng. *Jew* = Yahudi; *tongue* = dil) Güney Amerika'da Surinam (Hollanda Guyanası)'da kullanılan ve İngilizceye dayanan bir Kreol dili.

JHĀNSİ veyâ **DJANSİ**, Hindistan'da, Uttar Pradesh eyaletinde bir şehir. Nüfûsu 170 200 (1966) dür. Kara ve demiryolu kavşağında olan şehir ağır madencilik merkezidır.

JHELUM veyâ **DJELAM**, Hindistan'da bir ırmak. Uzunluğu 715 km dir. Keşmir ve Batı Pakistan'dan geçer ve Chenāb ırmağına karışır. Kıyısında Rasul şehrinde bir baraj ve bir elektrik santralı vardır.

JIBON (Hylobates agilis), Maymunlar (Primates) takımının Uzunkollu maymungiller (Hylobatidae) familyasından bir memeli türü. 1 m den kısadır. Açık sarıdan karaya kadar değişen çeşitli renklerde olabilir. Sumatra'da yaşar.

JIDDISCH [*yidiş*] (Alm. Jiddische Sprache, Judendeutsch, Jüdisch - Deutsch, İng. Judaeo - Germen, Fr. Judéo - Allemand), Aşkenazi Yahudilerinin kullandığı dile verilen ad. Jiddisch (veya Jidisch) adı yerine bu dile eskiden Tajtsch (Orta Yüksek Alm. teutsch) adı veriliyordu. J., dinî ve kültürel gelenek ve özellikler sonunda meydana gelen en önemli Yahudi dilidir. Bk. LADINO. 1900 yılında bu dili konuşanların sayısı 7 milyon kişiydi. Böylelikle J., Germen dilleri arasında İngilizce, Almanca ve Felemenkçeden sonra dördüncü sırada geliyordu. Bu dil topluluğunun uğradığı ağır kayıplara ve İsrail'de İbranî dilinin diriltilmesine rağmen en çok konuşulan Yahudi dili olarak kalmıştır.

Bu dilin yapısı, Samî, Germen ve Slav dillerine dayanır. Germen dilleri (özellikle Orta Almanca ve Bav-

yera lehçesi) bu dilin temelini meydana getirir. Fonetik, morfoloji ve sentaks bakımlarından göze çarpan bu durum, J.'in sözlüğünde de müşahede edilir. Kelime dağarcığının dörtte üçü Germen kökündendir. Samî dillerinden gelen kısım, İbranî ve Aramî unsurlarından meydana gelir. Slav dilleri, Polca, Beyaz Rusça ve Ukranca yoluyle J.'in oluşmasında rol oynamıştır. Bu diller sözlük yanında gramerde de yer tutmuştur.

J., İbranî harfleriyle sağdan sola yazılır. J. dili ve edebiyatı konusunda yapılan ilmî çalışmalar Jiddistik (Alm.) adıyle anılır. Bu yoldaki çalışmaların târihi XVI. yüzyıla çıkar. XVIII. yüzyılda bu alanda büyük bir gelişme göze çarpar. Daha sonra ilmî enstitüler ve üniversitelerde kürsüler kurulmuştur (Jiwo Enstitüsü, Berlin/Wilna, 1925, Ukrayna Bilimler Akademisinde J. Kültürü Kürsüsü, Kiev/Odessa, 1926, Beyaz Rusya Bilimler Akademisi, Jiddisch Kolu, Minsk). II. Dünya Harbine tekaddüm eden yıllarda bu çalışmalarda bir duraklama olmuştur. Ancak, harbin sona ermesinden sonra bu yoldaki engeller kalkmış ve J. dili ve edebiyatı üzerindeki çalışmalar tekrar başlamıştır.

JIDDU KRISHNAMURTI [*ciddu krişnamurti*] (doğ. Madras 1895?), Hindli mistik filozof ve şâir. 1925'te Bayan Annie Besant ve başkanı bulunduğu Theosophical Society (Teosofik Cemiyet) J. K.'yi mesih ilân etmiştir. Order of the Star (Yıldız tarikatı) adı altında bir milletlerarası dinî teşkilât kurarak Hindistan, Hollanda ve Amerika Birleşik Devletleri'nde konferanslar vermiştir. Sonradan kurmuş olduğu tarikatı kaldırmış, müritlerini dağıtmış ve kendi hakkında ileri sürülmüş olan iddiaları reddetmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Education as service* (Hizmet olarak eğitim); *At the Feet of the Master* (Hocamın ayakları önünde); *The Kingdom of Happiness* (Mutluluk ülkesi); *The Song of Life* (Hayat şarkısı).

JIHLAVA [*yihlava*] (eski Alm. adı: **Iglau**) Çekoslovakya'da, Güney Moravya'da bir şehir. Nüfûsu 38 000 (1968) dir. Aynı adı taşıyan ırmağın kıyısındadır.

JIMÉNEZ [*himeneth*], **Juan Ramón** (Moguer, Huelva 1881 - San Juan, Puerto Rico 1958), İspanyol şâiri. İlk şiirlerinde sembolizmin ve Rubén Dario'nun tesiri görülür: *Almas de violeta* (Menekşe ruhları) [1901] ve *Arias tristes* (Hüzünlü besteler) [1903]. 1916'dan sonra, şiirini bilgiye, düşünceye dayalı hale getirmeğe çalışmıştır. *Eternidades* (Ebediyetler) [1917] ve *Unidad* (Birlik) [1925] adlı eserlerini bu yeni şiir anlayışıyle yazmıştır. İspanya İç Harbi başlar başlamaz, taraf tutmamak için Amerika'ya gitmiştir. 1956'da Nobel edebiyat ödülünü kazanmıştır.

J. R. JIMÉNEZ

JİNEKOLOJİ (Fr. Gynécologie), kadınların cinsiyet organlarının hastalıkları ile uğraşan ve onları tedavi eden bilim dalı. XIX. yüzyıla kadar ebelik ve doğum tekniği ile karıştırılmıştır. Daha sonra tıbbın ve cerrahînin ilerlemelerinden yararlanılarak bu alanda büyük gelişmeler elde edilmiştir. Bugün J., erinlik, evlenme, döllenme, kısırlık, âdetten kesilme gibi konular üzerinde duran bir bilim dalı olarak gelişmiştir. Bk. OBSTETRİK.

JİNEKOMASTİ (Fr. Gynécomastie), erkek göğüslerinin, özellikle bez kısımlarının normalden daha çok büyümesi ve kadın göğüslerine benzer bir görünüm alması. Bazı hallerde bu büyüme erkek göğüslerinde fazla miktarda yağ birikmesi sonucunda da görülebilir. Buna da psödo-jinekomasti denir.

Erkeklerde göğüslerin büyümesi bazı normal hallerde ve hastalık hallerinde görülebilir. Normal olarak erkek çocukların doğumundan hemen sonra, erginlik döneminde ve 60 yaşını geçmiş ve cinsel gücü azalmış erkeklerde vücutta bazı hormonların artması sonucu görülebilir. Hastalık hallerinde ise özellikle aşağıdaki hastalıklarda görülebilir: a. Hormon hastalıkları (testisler = er bezleri, böbreküstü, tiroid [kalkan bezi], cinsel organların ve hipofiz bezlerinin hastalıklarında); b. Karaciğer sirozunda, iltihaplı ve habis hastalıklarında; c. İleri derecede beslenme bozukluğu ve yetersizliği hallerinde; d. Bazı merkezi sinir sistemi hastalıklarında; e. Akciğerin habis tümörlerinde; f. Bazı hormon ilâçlarının alınmasında.

JİNERJEN (Fr. Gynergène; Alm. Gynergen), ergotamin asetatı ihtiva eden ampul, damla ve tabletlerin ticarette taşıdıkları ad.

JINGOİZM (İng. Jingoism), Joseph Chamberlain ve Rudyard Kipling tarafından geliştirilen aşırı İngiliz şovenizmi. Özel olarak 1877 Türk-Rus Harbi sırasında İngiliz halk efkârını galeyana getiren savaşçı zihniyetine bu ad verilmiştir.

JİNNAH (Biyogr.): bk. **CİNNA, Muhammed Ali.**

JINOJENEZ (Fr. Gynogénèse; Yun. *gynē* = kadın, dişi; *genesis* = gelişme), yumurtanın yalnız yumurta çekirdeğiyle gelişmesine Wilson tarafından verilen ad. Ancak, gelişmeye gereken asteriyen regülasyon (régulation astérienne) un bir spermatozoid tarafından sağlanması lâzımdır. J., özel bir partenojenez (b. bk.) den başka bir şey değildir. Çünkü J.'de sırf anadan gelen elemanlardan doğan bir yavru sağlar. Kısmî bir döllenme sırasında, spermatozoid, lâzım gelen aktivasyonu ve asteriyen regülasyonu sağlar. Her ne kadar kromozomik regülasyon vuku bulmamış ise de, yumurta taksim olur ve bir embriyo (cenin) vücuda gelebilir. J.'le gelişen yumurtalar ancak bir tek kutbî globül atarlar ve kromozomik redüksiyona tabi değildirler. Bu suretle doğan yavrular 2N kromozomlu diploiddir. Tabiatta J. bâzı nematod kurtlarda görülür. Birçok hayvanlarda J. laboratuvar tecrübeleri yolu ile sağlanmıştır (heterojen döllenme, etki görmüş erkek tohumu ile döllenme, yumurtanın soğutulması).

JIRÁSEK [*yirāsek*], **Alois** (Hronow, Náchod 1851 - Praha 1930), Çek yazarı. Târihî romanlarında ülkesinin büyük olaylarını canlandırmıştır. En tanınmış eseri, *Proti všem* (Herkese karşı) [1894] adlı romanıdır. Tiyatro eserleri de yazmıştır. *Jan Hus* (ad) [1911] gibi.

JİRASYON YARIÇAPI: bk. EYLEMSİZLİK MOMENTİ.

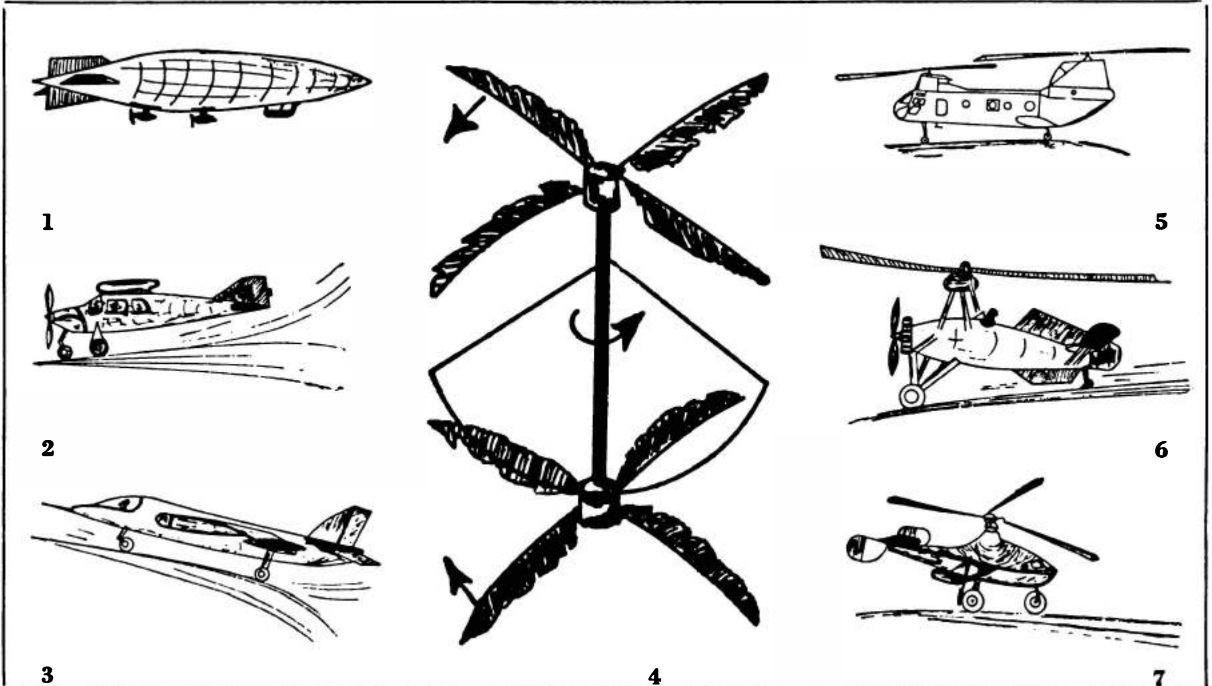
K. JIREČEK

JIREČEK [*yireçek*], **Konstantin** (Viyana 1854 - 1918), Çek târihçisi. Güney Slavları (Bulgarlar, Sırplar) nın târihi alanındaki çalışmalarıyle tanınmıştır. 1884 yılında Praha Üniversitesinde profesörlük görevine getirilmiş, daha sonra Viyana Üniversitesi'nde çalışmıştır (1893 - 1918). *Geschichte der Bulgaren* (Bulgar târihi) [1876, Çekçe, Rusça, Macarca ve Bulgarca baskıları da vardır] adlı eseriyle Bulgar târihi alanında büyük bir uzman olarak ün yapmıştır. Bu eser, Bulgar târihini başlangıcından 1875 yılına kadar içine alan ilk toplu eserdir. 1879 - 1884 yılları-arasında Bulgaristan'da görev almış olan J,, 1881 1882'de Sofya'da Millî Eğitim Bakanlığı yapmıştır. J., bakan olarak Bulgaristan'da öğretimin teşkilâtlandırılması alanında ciddî teşebbüslere giriştiği gibi, kitaplık ve müzelerin kurulması ve eski eserlerin muhafazası için de çalışmıştır. J.'in *Das Fürstentum Bulgarien* (Bulgar Prensliği) [1891] adlı bir eseri de vardır. J. bir Sırp târihi de yazmıştır (*Geschichte der Serben.* 2 cilt, 1911 - 1918). J.'in *Die Heerstrasse von Belgrad nach Konstantinopel und die Balkanpässe* (Belgrad - İstanbul yolu ve Balkan geçitleri) [1876]; *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters* (Orta Çağda Dalmaçya şehirlerinde Rumenler) [3 cilt, 1891 - 1894] adlı eserleri de anılabilir. *Einige Bemerkungen über die Überreste der Petschenegen und Kumanen, sowie über die Völkerschaften der sogenannten Gagauzi und Surguči im heutigen Bulgarien* (Peçenek ve Kumanların kalıntıları ve bugünkü Bulgaristan'da yaşayan Gagavuz ve Surguç adlı kavimler üzerine notlar) [Praha, 1889] adlı yazısı Türkoloji bakımından önemli bir çalışmadır.

JİŘÍ PODEBRAD [*yiji podebrad*], (1420 - 1471), Bohemya kralı. Kral Ladislas'ın çocukluğunda Bohemya naibi tayin edilmiş (1451), Ladislas 1457'de öldükten sonra kral seçilmiştir (1459). Calistini adını taşıyan dinî reformcuların lideri olmuştur. Papa II. Paulus tarafından aforoz edilerek (1466) kendisine karşı bir haçlı sefer yapılması salık verilmiştir. J., Macaristan kralı Matthias Corvinus (bk. MÁTYÁS) un Bohemya'yı istilâ teşebbüsüne karşı direnmiştir. Matthias kendisini Bohemya kralı ve Moravya markgraf (kont) ı ilân ettirmiştir (1469). Polonya kralı IV. Kazimierz'in oğlu Ladislas'ı veliaht seçerek, Polonya'nın yardımını sağlamış ve böylece Matthias'ı kendisiyle anlaşmaya zorlamıştır.

JIRKOV [*yirkov*] (Almanca adı: **Görkau**), Çekoslovakya'da, Bohemya'nın kuzeyinde, Krusné Hory (Alm. Erzgebirge) dağlarının eteğinde bir şehir. Denizden yüksekliği 303 m, nüfûsu 4 200 (1948) dür.

JİROBÜS (Fr. Gyrobus), dönen bir denk kasnağında toplanmış kinetik gücünü kullanan bir otobüs. Denk kasnağıyle aynı mil üzerinde bir asinkron makinesinin koşucu (Laüfer) da bulunur. Bu makine doldurma istasyonlarında motor vazifesi görerek denk kasnağı doldurur; taşıtın işlediği sırada da, kondansatörce ikaz edilen bir asinkron jeneratörü olarak taşıt motörlerini besler. Tekrar doldurulmadan J.'ün gidebileceği en uzun mesafe düz yolda 5 - 10 km dir. Dönen denk kasnağı hiçbir iş görmezse, 10 - 15 saatte boşalır. Akülü arabalara nazaran bâzı avantajlar gösteren bu sistem arabalar, İsviçre'nin Oerlikon makine fabrikasınca imal edilir.

JİRODİN: 1. Zeplin, 2. Piston motorlü (pervaneli) uçak, 3. Jet motorlü (pervanesiz) uçak, 4. Tepeden pervaneli ilk uçak (1784), 5. Helikopter, 6. Otojiro, Jirodin

JİRODİN (Fr. Girodine), dönen kanatlı veyâ üstten pervaneli, kısa alanlara iniş - kalkış yapabilen bir uçuş aracı. Üstteki dönen kanat yerine geçen büyük pervane (rotor) bir motora bağlıdır. Dikine hareketleri bu rotor sağlar. Yatay hareketler için aracın baş (burun) tarafına konan motor ve onun döndürdüğü pervaneden yararlanır. Otojiron daha gelişmiş şekli olup dikine iniş ve kalkışa, kısa sahalara inme ve kısmen havada durabilme niteliklerine sahip bir uçuş aracıdır.

JİROMAGNETİK ETKİ (Fr. Effet gyromagnetique; Alm. Gyromagnetischer Effekt): 1. Paramagnetik veyâ ferromagnetik bir maddenin mıknatıslanmasında bir değişme husule geldiği hallerde bir döndürme kuvvetinin ortaya çıkması olayı. Bunun tersi bir olay, böyle bir maddenin döndürülmesinde bir mıknatıslanmanın hasıl olmasıdır.

2. Aynı etki jiromagnetik oran adıyle de anılır. Bir atomun veyâ bir çekirdeğin magnetik momenti (b. bk.) nin onun açısal momentumuna oranı.

JİROMETRE (Fr. Gyromètre), makinelerin dönme hızının ölçülmesinde kullanılan bir âlet. J., makinelerin miline takılan bir devirler sayacıdır. Dönme hızı ölçülecek makine (motor, dinamo v. b.) düzgün bir hıza ulaşınca sayaç devreye sokulur. J.'nin iki bölme (kadran) si vardır. Bunlardan biri saniyeleri gösteren bir saat gibi çalışır; ötekisi saatin altında, iğneleri makinenin dönme hareketini takip eden bir sayaçtır. Hız, normal değerine ulaşınca her iki âletin iğne (gösterge) leri birlikte hareket eder.

JİROSKOP (Fr. Gyroscope), Yer'in ekseni etrafında döndüğünü ispat etmek için 1852'de Foucault (b. bk.) tarafından bulunan bir âlet.

JİTOMİR, Ukrayna'da bir şehir. Nüfûsu 161 000 (1970) dir. 1778'de Rusya'ya bağlanmıştır. Kiev'in batısında ileri bir mevzi alan J., 1941 - 1943 arasındaki Alman - Rus çarpışmalarında önemli bir rol oynamıştır. Kereste fabrikaları vardır.

JITTERBUG, 1940'da Amerika'da ortaya çıkan bir sosyete dansı.

JİU - JİTSU (Japonca), Japon beden eğitimi usûlü ve kendini silâhsız savunma tekniği. Eskiden yalnız samuraylar denilen asil savaşçılarca kullanılan bu savunma ve savaş sanatı, vücudun bâzı zayıf noktalarının iyi bilinmesi şartıyle, ustalık ve çevikliğin kaba kuvveti yenmesi amacını güder. İnsan anatomisinin özellikleri dikkate alınarak ve değişik teknikler uygulanarak yapılan sıkmalar, çekmeler, savurmalar, çimdiklemeler, bükmeler ve denge bozup yere düşürmeler, bu oyunun esasını teşkil eder. Kuralları, judo kurallarının aynı değildir. J. daha serbest, âdeta kuralsızdır. Buna göre J. bir spor olmaktan çok bir saldırı ve karşıkoyma vasıtasıdır. J.'da tutuşların, rakipler için yarattığı tehlikeleri göze almak gerekir.

JİVKOV, Todor (doğ. Pravets, Sofya 1911), Bulgar siyaset adamı. Genç bir basımevi işçisi iken Bulgar Komünist Partisine girmiş, 1943 - 1944 yıllarında Sofya çevresinde partizan birliklerinde komutanlık yapmış, 1948'de Komünist Partisi merkez komitesi üyeliğine seçilmiştir. Sofya belediye başkanlığına getirilen J., 1951'de Siyasî Büro'ya girmiş ve 1954'te Çervenkov (b. bk.) un yerine parti birinci sekreteri olmuştur. 1962'de Bakanlar Kurulu başkanlığına getirilmiştir. Genç kuşağın temsilcisi olarak J., Çervenkov, Tsankov ve Yugov gibi Stalincileri partiden uzaklaştırmıştır. Bulgaristan'ın batı devletleri Fransa, Almanya ile ekonomik iş birliği yapmasını sağlamakla beraber, Sovyet Rusya ile sıkı ilişkilerini de sürdürmüştür.

JOAB, Kral Davud'un yeğeni ve generali. Davud'un Saul'a karşı yaptığı harblerde büyük hizmetlerde bulunmuş ve Kudüs (Yeruşalayim) ü zaptetmiştir. Korktuğu bir rakibi yok etmek için Abner'i öldürtmüştür. Davud ordusuna bizzat kumanda etmekten vaz geçince, J. onun yerini almış ve Suriyelileri, Edomluları, Ammonluları yenmiştir. Davud'un oğlu Absalon'un ayaklanmasını bastırmış ve Absalon'u kendi eliyle öldürmüştür. Davud bunu affetmemiş ve ölmeden önce oğlu Süleyman'a J.'ı öldürtmesini tavsiye etmiştir. Süleyman'ın krallığa yükselmesinden birkaç gün sonra J. mabedde öldürülmüştür.

JOÃO, Portekiz kralları.

I. João (Lizbon 1357 - 1433): 10. Portekiz kralı (1385 - 1433). Kral I. Pedro'nun gayrimeşru oğludur. Kardeşi I. Fernando ölünce, kendisini parlamento tarafından kral ilân ettirmiştir. Rakibi Castilla'lı I. Juan'ı 1385'te mağlûp edince (Aljubarrota) Portekiz'in bağımsızlığını sağlamıştır. 1415'te Ceuta'yı zaptetmiş ve oğlu Henrique o Navegador'un idare ettiği keşif seyahatlerini teşvik etmiştir. İngiltere ile 1386'da bir anlaşma yapmıştır.

II. João (Lizbon 1455 - Alvor 1495): 13. Portekiz kralı (1481 - 1495). V. Alfonso'nun oğludur. İspanya ile iyi geçinmek için çalışmıştır. Portekiz sömürgelerini İspanya sömürgelerinden ayıran Tordesillas anlaşması (1494) nı imzalamıştır.

III. João (Lizbon 1502 - Lizbon 1557): 15. Portekiz kralı (1521 - 1557). Kral I. Büyük Manuel ve ikinci karısı Castilla'lı Maria'nın oğludur. Engizisyon'u Portekiz'e sokmuş (1531) ve eğitimi Jesuitlerin eline bırakmıştır.

IV. João (Vila Viçosa 1604 - Lizbon 1656): 21. Portekiz kralı (1640 - 1656). Bragança sülâlesinin kurucusudur. Bragança dukası II. Teodosio'nun oğlu olan IV. J., Portekiz tahtını büyük anası Portekiz kraliçesi Catarina'nın mirasçısı olarak talep etmiş ve Fransa'nın yardımıyla parlâmento tarafından kral ilân edilmiştir (1641). İspanyolları Montijo'da yenmiş (1644) ve Brezilya'yı ve Angola'yı Hollandalıların elinden geri almıştır.

V. João (Lizbon 1689 - Lizbon 1750): 24. Portekiz kralı (1706 - 1750). II. Pedro ile Marie de Savoie - Nemours'un oğludur. İspanya Veraset Harbi'nde rol oynamıştır.

VI. João (Lizbon 1767 - Lizbon 1826): 27. Portekiz kralı (1816 - 1826). III. Pedro ile I. Maria'nın oğludur. 1792 - 1816 yıllarında naiplik ettikten sonra, Fransızlar ülkeyi istilâ edince (1807) Brezilya'ya kaçmış, 1821'de, parlamento tarafından kabul edilen anayasaya boyun eğdikten sonra Lizbon'a dönmüştür. 1825'te Brezilya'yı kaybetmiştir.

JOÃO PESSOA [*juau pesoa*] (eski adı: **Paraíba**) Brezilya'da bir şehir, Paraíba eyaletinin başkenti. Nüfûsu 221 484 (1970) tür. Şehirde üniversite ve dokuma fabrikaları vardır.

JOAS (M. Ö. 841 - 802), Yahudiye kralı. Okhozias'ın oğludur. Büyük Rahip Joad tarafından büyük anası Athalia'ya karşı korunmuş ve tahta çıkarılmıştır. Bir süre, Joad'ın himayesi altında idare etmiş, sonra idareyi kendi eline almış ve Joad'ın oğlu Büyük Rahip Zakharias'ı öldürtmüştür. Suriye'nin hâkimiyetine boyun eğip mabet'teki hazineyi Şam kralı Hazael'e teslim etmek zorunda kalmıştır. 40 yıl krallıktan sonra öldürülmüştür.

JOAS (M. Ö. 804 - 789), İsrail kralı. Joakhaz'ın oğlu ve halefidir. Önce Şam kralı III. Benhadad'ın vasalı olan J., onu üç defa mağlûp etmiş ve bağımsızlığını kazanmıştır. J.'ın vasalı Yahudiye kralı Amasias ona karşı ayaklanınca, onu mağlûp etmiş, Kudüs (Yeruşalayim) ü zapt ve mabedi yağma etmiştir. 16 yıl hüküm sürmüştür. Mezarı Samariye'dedir.

JOCKEY (İng.): bk. AT KOŞUSU ve JOKEY.

JODHPUR veyâ DJODPUR (Coğ.): bk. CODPUR.

JODL [*yodl*], **Alfred** (Würzburg 1890 - Nürnberg 1946), Alman generali. 1938'de genel kurmay harekât şubesinin başına getirilmiş ve 1945'e kadar Mareşal Keitel (b. bk.) ın emri altında bu görevde kalmıştır. II. Dünya Harbi'nde Alman ordularının planlarını hazırlamakta çok önemli rol oynamış ve 7 Mayıs 1945'te Reims'te Alman ordularının teslim olma belgesini imzalamıştır. Nürnberg Mahkemesi tarafından ölüm cezasına çarptırılarak idam edilmiştir.

JODRELL BANK [*çodröl baŋk*] **RASATHANESİ**, İngiltere'de bulunan üç büyük radyoastronomi rasathanesinden biri, özellikle yapay uyduları takipte kullanılan 76 m lik parabolik antenli radyo teleskopu ile anılan dünyaca meşhur bu rasathane, 1947 yılında Profesör A. C. B. Lovell tarafından meteor radar deneyleri için bir römork içinde bugünkü binasının yerinde kurulmuştur. Manchester Üniversitesi'ne bağlı olan J. B. R.'nde radyo kaynaklarının çaplarını ölçmek için 85 mil aralıklı interferometreler de kullanılmaktadır. Büyük ekseni 38 m, küçük ekseni 26 m olan ve 6 cm dalgaboylu radyo dalgaları için yapılmış Mark II eliptik radyo teleskopunun da bulunduğu ve en iyi araçlarla donatılmış olan rasathanede, ay ve gezegenlerin radarla incelenmesi, hidrojen çizgisi çalışmaları, bâzı yıldızların radyo ve optik salmalarının karşılaştırılması ve bilinmeyen bâzı radyo kaynaklarının büyüklükleri, akıları ve polarizasyonlarının girişim usulü ile tesbiti gibi birbirinden çok farklı araştırmalar yapılmaktadır.

JOEST [*yöst*] **van Kalkar, Jan** (Wesel aş. yu. 1460 - Haarlem 1519), Hollandalı tarih ressamı. Batı Almanya'da, Kalkar şehrindeki Nikolai kilisesinde bulunan ve «İsa'nın hayatı» adını taşıyan çok güzel tabloyu yapmıştır.

JOFFRE [*jofr*], **Joseph** (Rivasaltes 1852-Paris 1931), Fransız mareşali. 1885'ten itibaren Tonkin, Sudan ve Madagaskar'da vazife görmüş, 1911'de genel kurmay başkanlığına getirilmiştir. I. Dünya Harbi'nde kuzey ve kuzey - doğu ordularına kumanda etmiş ve Marne Savaşı (6 - 13 Eylûl)'nı kazanarak Paris'i istilâdan kurtarmıştır. 1915'te Fransız orduları kumandanı olmuştur. 1918'de Fransız Akademisine seçilmiştir. *Mémoires* (Hatırâlar) ı 1932'de yayımlanmıştır.

JOGCAKARTA (Coğ.): bk. DJOGJAKARTA.

JOHAN, Danimarka, İsveç ve Norveç kralları.

Danimarka: **I. Johan (Hans)**: Danimarka (1481 - 1513), Norveç (1483 - 1513) ve İsveç kralı (1483 - 1501). İsveç kralı olarak II. J. adını almıştır. 1497'de kendisine karşı ayaklanan İsveç kral naibi Sten Sture'yi mağlûp etmiş, fakat 1500'de Hemmingstedt civarında Ditmarsken'li askerler tarafından mağlûp edilmiş ve bunun üzerine İsveç birlikten çıkmıştır (1501).

İsveç: **I. Johan Sverkersson** (1201 - 1222): İsveç kralı (1216 - 1222). II. Sverker Karlsson'un oğludur. Erik Knutsson'un ölümünden sonra kral olmuştur. Kiliseye çok bağlı olan J., rahiplerin kudretini artırmış ve 1220'de Estonya'ya bir sefer tertiplemiş, fakat ordusu büyük bir mağlûbiyete uğramıştır. Sverker sülâlesi I. J. ile sona ermiştir.

II. Johan: Danimarka - İsveç Birliği kralı (1483 - 1501). Danimarka târihinde daha ziyade Hans adını taşıyan Danimarka kralı I. J.'dır.

III. Johan (1537 - 1592): 1569 - 1592 târihleri arasında krallık etmiştir. I. Gustaf'ın ve Margrethe Leijonhufvud'un oğludur. Babası ona, daha ölmeden, duka unvanıyle güney - batı Finlanda'yı vermiştir. Polonya ile dostluk kurmuştur. Tipik bir Rönesans kralı olan III. J., edip ve sanatkârları korumuştur.

Norveç: Danimarka kralı I. J, (Hans) 1483 - 1513 yılları arasında Norveç krallığı da yapmıştır.

JOHANN [*yohąn*], **Avusturya'lı (Johann von Österreich)** veyâ **DON JUAN DE AUSTRIA** (Regensburg 1547 - Namur civarı 1578), İmparator V. Karl'ın ve Barbara Blomberg'in meşru olmayan oğlu. 1568'de bir donanmanın kumandanı olarak Afrika korsanlarına karşı başarı ile savaşmış ve 1569 - 1570'te Granada'da Arapların ayaklanmasını bastırmıştır. 1571'de İspanya, Venedik ve Papa arasında kurulan Kutsal İttifak donanması kumundanı olarak Lepanto (İnebahtı) da Türk donanmasına karşı savaşmıştır. 1573'te bir süre için Tunus'u zaptetmiştir. Üvey kardeşi İspanya kralı II. Felipe, ona karşı daima itimatsız davranmak ve onu kıskanmakla beraber, ona İtalya'da ve 1576'da Çukur Ülkelerde naipliği vermiştir. A. J. Gembloux (1578) ayaklanmayı ezmiş, fakat sürekli sonuçlar elde edememiştir. Muhtemel olarak vebadan ölmüştür.

JOHANNES PLANO CARPINI: bk. **CARPINE,** Giovanni da Pian del.

JOHANNESBURG [*yohąnesbörg*], Güney Afrika (Transvaal) da bir şehir. Nüfûsu 364 523 (1968)dür. Bölgede altın madeninin keşfinden (1886) sonra kurulmuş ve devletin en büyük şehri haline gelmiştir. Aynı zamanda ülkenin başlıca ticarî ve sınaî merkezi olmuştur. Dokuma, gıda,

JOHANNEBURG'tan bir görünüş

kimyevî maddeler ve makine endüstrileri gelişmiş olan şehirde bir madencilık okulu vardır.

JOHN [*con*] **(Yurtsuz)** (Oxford aş. yu. 1167 - Newark şatosu, Nottinghamshire 1216), İngiltere kralı (1199 - 1216). II. Henry'nin ve Aquitaine'li Aliénor'un beşinci oğludur. 1199'da kardeşi I. Richard'ın halefi olmuştur. Fransa kralı Philippe Auguste tarafından Fransa'daki tımarlarını kaybetmiş sayılmış (1202), Normandie istilâ edilmiştir. J., kendisine karşı gönderilen ve Philippe Auguste'ün yeğeni ve veliahdı olan Bretagne'lı Arthur'ü katletmiştir. Bretagne ve Anjou'yu kaybettiği gibi, Normandie'yi (1204) ve Touraine'i (1205) de kaybetmiştir. Papa III. Innocentius Stephen Langton'u Canterbury başpiskoposu olarak kabul etmediğinden dolayı onu aforoz etmiştir (1209). 1213'te Fransa kralına karşı birçok hükümdarlar ittifak etmişse de, Roche - aux - Moines'de yenilmiştir (1214). İmparatorluk ve Felemenkli müttefikleri ise Bouvines'de yenilmişlerdir (1214). İngiltere'de, politikası sert bir muhalefetle karşılaşmış ve her ne kadar Magna Charta (Anayasa) yı kabul etmişse de (Haziran 1215), kendisine karşı bir iç harbin çıkmasına sebep olmuştur (1215 - 1217).

JOHN BULL [*con bul*] (İng. = John Boğa), İngiliz milletine verilen alaylı takma ad. Amerikalıların Uncle Sam (Sam Amca), Fransızların Jacques Bonhomme (J. adamcağız), Almanların Michel'ine, Rusların İvan'ına tekabül eder. Bu ad, Kraliçe Anne (1665 - 1714) in hekimi olan John Arbuthnot'un *The History of John Bull* (J. B.'un hikâyesi) adlı satirik yazısından alınmıştır.

JOHNSON [*consn*], **Andrew** (Raleigh, North Carolina 1808 - Carters's Station, Tennessee 1875), Amerika Birleşik Devletleri'nin 17. Cumhurbaşkanı. Fakir bir âilenin çocuğu olan J., öğrenim yapamadan on yaşında iken terzi çıraklığına girmiş ve burada meslek sahibi olup geçinirken okuma yazmayı öğrenmeyi ve kendisini yetiştirmeyi de başarmıştır. Genç yaşta evlenen ve satıcılıkla hayatını kazanan J., yirmi bir yaşında iken bölgesinde politika hayatına atılmış, kısa zamanda belediye meclisine üye ve 1830'da Tennessee'nin doğu bölgesindeki Greenville kasabasına belediye başkanı seçilmiştir. Mahallî politikada Demokratlar safında hizmet gören J., Kurucu Meclis'e temsilci (1834) ve daha sonra milletvekili (1835 - 1837; 1839 - 1841) ve senatör (1841 - 1843) olarak tam mânâsı ile siyasî hayata atılmıştır. 1843'ten 1853'e kadar Federal Temsilciler Meclisi'nde Demokrat Parti temsilcisi olarak çalışan J., 1853'ten 1857'ye kadar Tennessee vâlisi olmuş ve 1857'den 1862'ye kadar Amerikan Senatosunda eyâletinin senatörü olarak bulunmuştur. Birlikten ayrılmamak için Cumhuriyetçilerle anlaşan ve 1862'de Lincoln tarafından Tennessee askerî vâliliğine getirilen J., 1864 Ekim'inde başkan yardımcısı seçilmiş ve Lincoln'ın öldürülmesi üzerine 1865 Nisan'ında Amerika Birleşik Devletleri başkanı olmuştur. Zencilere tam eşitlik tanınmasına şiddetle karşı çıkan ve bu yüzden Radikallerle arası açılan J., Haziran 1866'da Kongre'nin yurttaş haklarının sınırlandırılmasını yasaklayan 14 düzeltme kararını engelleyememiş ve o yılın Kasım'ında yapılan milletvekili seçimlerinde başarı sağlayamamıştır. Eyâletlere değişiklik kararının onaylanmamasını tavsiye etmekte direnen J., baş kaldıran eski hükûmetlerin üyelerine karşı çıkarılan bir kanunu veto etmişse de, bu veto kararı üçte iki çoğunlukla reddedilmiştir. Başkanlığı sırasında Fransa'ya Meksika'dan çekilmesi için bir ültimatom veren ve Mart 1867'de Alaska'yı Ruslardan satın alan J., Millî Savunma Bakanı Edwin M. Stanton'u Senato'nun tasvibini almadan görevinden uzaklaştırınca bu tasarrufu Senatoda temsilciler tarafından «ihanet» sayılmış ve J., 16 Mayıs 1868'deki oylamada üçte iki çoğunluğu ancak bir oy farkla sağlayarak temize çıkabilmiştir. Fakat gücünü yitiren J., Cumhurbaşkanlığından 4 Mart 1869'da ayrılmıştır. Daha sonraki yıllarda başarısız birkaç çabadan sonra nihayet 1875'te Tennessee'li taraftarları onun Senatodaki eski sandalyesine dönmesini başarmışlardır. Fakat bu başarı uzun sürmemiş, vaktiyle güttüğü politika için muhaliflerinin kendisini bağışlamalarını isteyen çok samimî son bir konuşma yapan J., bundan kısa bir süre sonra, 31 Temmuz 1875'te hayata gözlerini yummuştur.

A. JOHNSON

JOHNSON [*consn*], **Lyndon Baines** (doğ. Stonewall, Texas 1908), Amerika Birleşik Devletleri'nin 36. Cumhurbaşkanı. Dokuz yaşında iken Texas'taki bir berber dükkânında ayakkabı boyacılığı yapan J., onbeş yaşında ortaokulu bitirmiş ve yol inşaatında çalışmaya başlayarak California'ya gitmiş ve asansörcülükten otomobil yıkayıcılığına kadar bulabildiği her işte çalışmıştır. Okumaya devam kararı ile Texas'ın San Marcos kasabasına dönen J., Eyâlet Güney - Batı Öğretmen Koleji'ne girmiş-

L. JOHNSON

tir. Üç buçuk yılda bu kolejin fen bölümünü bitiren J., iki yıl ortaokulda hitabet ve münazara konuları üzerinde ders vermiş, 1931 yılında Texas'lı bir Kongre üyesinin sekreteri olarak Washington'da Georgetown Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde yüksek öğrenimini tamamlamıştır. O sıralarda, Texas'lı bir zengin çiftlik sahibinin kızı olan Claudia Alta ile evlenen J., 1935 yılında Franklin D. Roosevelt tarafından Millî Gençlik Teşkilâtı'nın Texas eyâleti idâreciliğine getirilmiştir. 1937'de dokuz rakibini yenerek James Buchanan'dan boşalan yere Temsilciler Meclisi üyesi seçilen J., 1938 yılında da tam bir seçim devresi için Temsilciler Meclisi üyesi olmuştur. II. Dünya Harbi'ne, orduda faal hizmet alarak katılan ilk Temsilciler Meclisi üyesi olan J., Avustralya ve Yeni Zelanda'da hizmet görürken, Yeni Gine'de düşman hatları üzerine yaptığı bir uçuşta gösterdiği cesaretten ötürü, kendisine General D. Mac Arthur tarafından gümüş yıldız madalyası verilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri Deniz Kuvvetlerinde yüzbaşı rütbesi ile sekiz ay hizmet görüp Kongre'ye dönen J., beş seçim süresi arka arkaya Temsilciler Meclisi'ne, 1948 yılında ise senatörlüğe seçilmiş ve 1953'te Demokrat Parti Senato Grup Başkanı olmuştur. Bundan sonraki sekiz yıl içinde, Eisenhower idâresinde, Amerikan siyâset âleminde ikinci kudretli şahsiyet hâline gelen J., 1954'te yeniden senatör seçilmiş ve 1960 Demokrat Parti Konvansiyonu'nda John F. Kennedy (b. bk.) nin rakibi olarak Cumhurbaşkanlığı adaylığına katılmıştır. Kennedy parti adayı seçilince, partisinin başkan yardımcılığı adayının J. olmasını istemiş ve seçim kampanyasında beraber çalışmışlardır. Kendisine verilen en güç vazifeleri başarı ile yaparak Cumhurbaşkanlığının yüksek vazifelerine alışan J., başkan yardımcılığına başladıktan sonra, birkaç defa dünya seyahatine çıkarak yirmi yedi ülkede Başkan Kennedy'yi temsil etmiş, faydalı dış ilişkiler kurmaya ve geliştirmeye çalışmış, 1962 Ağustos'unda Türkiye'yi de ziyaret etmiştir. 22 Kasım 1963 günü Başkan Kennedy'nin bir süikasd sonunda ölmesi üzerine, nâşı Washington'a getirecek uçak Dallas'dan kalkmadan bu uçak içerisinde yaptığı yemin töreni sonunda Cumhurbaşkanlığı yetki ve görevlerini otomatik olarak üzerine alan J., bu kritik devrede «bir karışıklık olmaksızın devamlılık» hususunu başarmıştır. J., 3 Kasım 1964'te Cumhuriyetçi aday Goldwater (b. bk.) e karşı oyların % 61'ini alarak Başkan seçilmiştir. «Economic Oppertunity Act» olarak belirtilen ekonomi programının koruyucusu olan J., Kennedy'nin kalkınma planında yer alan bu fakirlikle savaş projesini başarıya ulaştırmaya çalışmıştır. Başkanlığı devresinde ırk çatışması ve Vietnam Savaşı gibi iki çetin mesele ile karşılaşan J. yönetiminde, 2 Temmuz 1964'te Medenî Haklar Kanunu'nun çıkarılmasına rağmen, beyazlarla zenciler arasındaki gerginlik artarak ırk kavgası hâline gelmiştir. Vietnam'daki Amerikan müdahalesinin gittikçe artması, parlak bir başarıya ulaşılamaması da, Başkan'ın Amerikan vatandaşları arasında prestijini zayıflatan ve yıpratan bir kördüğüm hâlini almıştır. J., 1967 Haziran'ında Glassboro'da Kossigin (b. bk.) ile yaptığı görüşmelerde her türlü nükleer savaşı önleme isteğinde olduğunu belirtmiştir.

31 Mart 1968'de Kuzey Vietnam topraklarının % 90'ının bombalanmasını tek taraflı olarak kestiğini açıklayan J., seçimlerde adaylığını koymayacağını da ilân etmiş ve 1968 seçimleri sonunda görevini Nixon (b. bk.) a devrederek Texas'taki çiftliğine çekilmiştir.

JOHNSON [*consn*], **Samuel** (Lichfield 1709 - Londra 1784), İngiliz yazarı ve ahlâkçısı. Tenkidçi bir ruha sahip bir yazar olarak dikkati çekmiş, ününü *A Dictionary of the English Language* (İngiliz dili sözlüğü) [2 cilt; 1755] adlı eseriyle yapmıştır. 1764 ten itibaren İngiliz edebiyatı üzerinde büyük bir nüfûz ve otorite kurmuştur. Romancı olarak da güçlü bir yazar olduğunu *Rasselas* (ad) [1795] adındaki öğretici romanıyla göstermiştir. Önemli son eseri, *The Lives of the Poets* (Şâirlerin hayatı) [1779 - 1781] dır.

S. JOHNSON

JOHNSTOWN [*conztaun*], Amerika Birleşik Devletleri'nde, Pennsylvania eyaletinde, Pittsburgh şehrinin doğusunda bir şehir. Nüfûsu 43 600 (1968) dür. Demir endüstrisi ve eldiven fabrikaları vardır.

JOHORE: bk. COHOR.

JOINVILLE [*joẽvil*], **Jean** (aş. yu. 1224 - 1317), Fransız vak'anüvisi. Champagne sénéchal (Orta Çağ'da derebeyi kethüdası veyâ teşrifatçısı) olarak Fransa kralı IX. Louis ile birlikte 1248'de Mısır'a gitmiştir. *Mémoires* (Hatıralar) ı 1305 - 1309 yıllarında yazılmıştır. Bu eserde Louis'nin zamanına âid çok değerli bilgiler vardır.

JÓKAI [*yǫkoi*], **Mór** (Komárom 1825 - Budapeşte 1904), Macar yazarı. 1845'te avukatlık stajı yapmak üzere Peşte'ye gelmiş, 1848'de Petőfi (b. bk.) ile birlikte 15 Mart ihtilâline katılmıştır. 1861'den itibaren millet vekili olarak parlamentoda faal bir rol oynayan J., en büyük Macar romancısı olarak tanınmıştır.

M. JÓKAI

J. 50 yıldan çok süren yazı hayatında roman, küçük hikâye, dram ve şiirler yazmıştır. Fakat asıl ününü romanlarına borçludur. J. 100'den çok roman yazmıştır. İlk romanı 1846'da çıkmıştır (*Hétköznapok* [Adî günler]). Bu romanda Fransız romantiklerinin güçlü etkisi göze çarpar, Macar hürriyet savaşı (1848 - 1849) nı takip eden istibdat yılları (1849 - 1867) nda J. birçok romanlar yayımlamıştır. *Erdély aranykora* (Erdel'in altın çağı) [1851] adlı tarihî romanında Mihály Apafi'nin, Türklerin yardımıyle Erdély (Transilvanya) tahtına çıkışını anlatır. Ön planda Pál Beldi ile Azraele adında bir Türk odalığının aşkı işlenmiştir. *Török világ Magyarországon* (Macaristan'da Türk âlemi) [1853, A. Emin Yalman tarafından Almanca tercümesinden özetlenerek *Sırmalı kaftan* adıyle Türkçeye çevrilmiştir, 1942], adlı romanı, bu eserin devamı sayılabilir. Bu romanda Apafi'nin kurnaz başmüşaviri Mihály Teleki'nin çevirdiği entrikaları hikâye eder. J., konularını doğrudan doğruya Türk tarihinden alan iki roman da yazmıştır. Bunlardan *A Fehér Rózsa* (Ak Gül) 1853'te çıkmıştır. III. Ahmed devrinde geçen bir olayı işleyen bu romanda Patrona Halil'in, Sultanın odalıklarından Ak Gül'e âşık ol-

ması, onunla evlenmesi, iktidara geçmesi ve düşmesi anlatılır. Bu romanın devamı olan *A janicsárok végnapjai* (Yeniçerilerin son günleri) [1854] adlı eserinde ise Tepedelenli Ali Paşanın kanlı icraatını ve yeniçerilerin yok edilmesini anlatır. Bunlara ek olarak *Az utolsó budai basa* (Son Budin paşası) [1859] ve *Jedikulai rab* (Yedikule kölesi) [1878] anılabilir.

J.'nin en çok okunan romanı *Az új földesúr* (Yeni çiftlik sahibi) [1863, Türkçe çev. 1948] dur. J. bu devirde *Szomorú napok* (Üzüntülü günler) [1856], *A régi jó táblabirák* (Eski babacan vilâyet hâkimleri) [1856], *Az elátkozott család* (Lânetlenmiş aile) [1858 - 1860], *Szegény gazdagok* (Yoksul zenginler) [1860], *Politikai divatok* (Siyasî modalar) [1864], *Mire megvénülünk* (Yaşlanıncaya kadar) [1865] gibi birçok romanlar daha yazmıştır. 1867 - 1894 yılları arasında ise *A kőszívű ember fiai* (Taş yürekli adamın oğulları) [1869], *Fekete gyémántok* (Kara elmaslar) [1870], *Eppur si muove! Mégis mozog a föld!* (Eppur si muove! Dünya yine de dönüyor!) [1872], *A jövő század regénye* (Gelecek yüzyılın romanı ([1872 - 1874], *Az arany ember* (Altın adam) [1873, Türkçe çev. 1947 - 1955] adlı romanlarını yayımlamıştır. Bu sonuncu eser, J.'nin klasik romanları arasında özel bir yer tutmuştur. Bu roman, Komárom'lu gemi reisi Mihály Timár'ın hayatının hikâyesidir. Türk hükûmetinin takibinden kaçan zengin Ali Çorbacı ile kızı Timea'yı gemisiyle Macaristan'a kaçıran Timár, Ali Çorbacı'nın ölümünden sonra onun hazinelerini bulur ve Timea ile evlenir. Büyük bir servet kazanan Timár «altın adam» adıyle ün yapar. Buna rağmen Timár mutlu olmaz. Çünkü karısı onu sevmez. Timár Aşağı Tuna'daki «sahipsiz ada» yı özler. Vaktiyle bu adada oturan dul bir kadının kızı olan Noemi'ye gönül vermişti. Timár bu adaya çekilir ve Noemi'nin aşkıyle teselli bulur. J. bunlardan başka birçok romanlar daha yazmıştır. *Szerelem bolondjai* (Aşk delileri) [1869]; *Enyém, tiéd, övé* (Benim, senin, onun) [1875]; *Egész az északi polusig* (Ta kuzey kutbuna kadar) [1876]; *Egy az Isten* (Tanrı birdir) [1877]; *Névtelen vár* (Adsız kale) [1877); *Szabadság a hó alatt* (Kar altında hürriyet) [1879]; *Páter Péter* (ad) [1881]; *Szeretve mind a vérpadig* (Darağacına kadar sevilmek) [1882]; *A lőcsei fehér asszony* (Lőcse'li ak kadın) [1885]; *A cigánybáró* (Çingene baronu) [1885]; *A gazdag szegények* (Zengin yoksullar) [1890]; *A tengerszemű hölgy* (Deniz gözlü kadın) [1890]; *Fráter György* (ad) [1893]; *Sárga Rózsa* (Sarı gül) [1893]; *Öreg ember nem vén ember* (Yaşlı adam ihtiyar sayılmaz) [1898] gibi.

J. yalnız Macar edebiyatında değil, dünya edebiyatında da romantik romanın en tanınmış ve en büyük üstatlarından biri sayılır. Romanları yabancı dillere de çevrilmiştir.

JOKEY (İng. Jockey), at yarışlarında at koşturabilecek kabiliyette olan profesyonel binici. J.'ler genellikle çocuklar arasından seçilir. J.'lerin antrenmanları 6 - 7 yaşlarında başlar, fakat 17 - 18 yaşından önce koşulara katılmazlar. Meslek hayatları 40 yaşına doğru biter. Ağırlıkları aş. yu. 53 kg ı geçmemeli, fakat aynı zamanda bir koşuyu tamamlayabilecek kadar güçlü ve nefesli olmalıdırlar. J.'ler muayyen bir aylık mukabilinde istihdam edilebildikleri gibi, her biniş için belirli bir ücretle de çalıştırılabilirler. Her iki halde de yarışla kazanılan ödülden bir yüzde alırlar. J.'in başlıca özelliği hafiflik olmakla beraber, büyük bir enerjiye ve ince bir taktik duygusuna sahip olması da şarttır.

JOKEY

Bu duyguyu koşular esnasında kazanabilirler. Bâzı J.'ler o derece büyük ün kazanırlar ki, bahis tutanlar ata olduğu kadar J.'e de dikkat ederler.

JOLIOT - CURIE [*jolio - küri*], **Irène** (Paris 1897 - Paris 1956), Fransız kadın fizikçi. Pierre ve Marie Curie (b. bk.) nin kızı, Frédéric Joliot'nun eşidir. J. kocasıyla beraber tabiî ve sunî radyo aktivite alanında uzun süre çalışmıştır. Bu olayın keşfi, kendisine eşiyle birlikte 1935 Nobel kimya ödülünü kazandırmıştır. Nötronların a ğ ı r elemanlar üzerindeki etkisine âid araştırmaları da z i k r e şayandır. 1936'da *Recherche Scientifique* (Devlet ilmî araştırma) bakan yardımcılığına ve 1946 da Radyum Enstitüsü müdürlüğüne getirilmiştir.

I. JOLIOT - CURIE

JOLIOT - CURIE [*jolio - küri*], **Frédéric** (Paris 1900 - Paris 1958), Fransız fizikçisi. Marie Curie (b. bk.) nin laboratuvar yardımcısı (préparateur) iken, 1928'de onun kızı Irène ile evlenmiştir. Birçok hallerde eşi ile birlikte, atom fiziği alanında birçok araştırmalar yapmıştır. Karı - koca, nötronun teşhisinde önemli hizmetlerde bulunmuş ve sun'î radyoakti-

F. JOLIOT - CURIE

viteyi keşfetmişlerdir. Bu son keşif ikisine 1935 Nobel kimya ödülünü kazandırmıştır. J. C., uranyumun parçalanması olayının fizikî delilini göstermiştir Zincirleme reaksiyonları ve uranyum, ağır sulu atomik pilinin gerçekleşmesinin şartlarını incelemiştir. Alman işgali, çalışmalarını durdurmuş, fakat 1946'da Atom Enerjisi Araştırma Komisyonu başkanlığına tayin edilince çalışmalarına devam etmiştir. 1948 de ilk Fransız atom pilinin yapımını idare etmiştir. Komünist Partisi üyesi olarak J. C. büyük bir siyasî faaliyet göstermiş ve Dünya Barış Konseyi başkanlığına getirilmiştir. 1943'te Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmiştir.

JOLIVET [*joliṭe*], **André** (doğ. Paris 1905), Fransız bestecisi. Eserleri arasında özellikle şunlar anılabilir *Mana* (ad) [1935]; *Cinq danses rituelles* (Beş âyin dansı) [1938]; *Martenot dalgaları* [1947]; *Guignol et Pandore* (efsanede geçen adlar) [1943]; *La Vérité de Jeanne* (Jeanne'ın gerçeği); *Dolores* (kadın adı) [1942]; *Concerto pour piano* [1951]; *Epithalame* (Düğün övgüsü) [1953]; *Concerto pour percussion et orchestre* [1958].

JONAS [*yọnas*], **Franz** (doğ. Viyana 1899), Avusturya'lı siyaset adamı, Avusturya Cumhurbaşkanı. Mürettip olarak hayata atılan J., çok geçmeden SPÖ (Sozialistische Partei Österreichs = Avusturya Sosyalist Partisi) ve Sosyalist Gençlik hareketi memuru olmuştur. 1932 - 1934 yıllarında Viyana yakınındaki Floridsdorf sosyal demokrati bölge teşkilâtının sekreteri olarak çalışmış ve Şubat 1934'te çıkan sosyal demokrat ayaklanmanın bastırılmasından sonra tutuklanmıştır. 1935'te gayri kanunî siyasî faaliyette bulunmakla suçlanmışsa da, beraet etmiştir. 1945'te J. tekrar kurulan SPÖ'ye katılmış ve 1949'da bir Viyana Landesorganisation (ülke teşkilâtı) unun Obmann (başkan) ı olmuştur. 1950'de partinin başkan vekilliğine getirilen J., 1951 - 1965 yıllarında Viyana belediye başkanı ve Landeshauptmann (ülke başkanı) görevinde bulunmuştur. 1952 - 1953 yıllarında Bundesrat (Federal Meclis) üyesi, 1953 - 1965 yıllarında da Nationalrat (Millî Meclis) üyesi olarak çalışmıştır. J. 23 Mayıs 1965'te Federal Cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. Bugün (1972) bu görevde bulunuyor.

F. JONAS

JONGLEUR [*jonglọr*] (Fr., Lat. *ioculator* = dalkavuk, eğlendirici), Orta Çağ Avrupa'sında şehir şehir ve şato şato dolaşıp başkalarına veyâ kendilerine âid eserleri musikî âletleriyle çalıp okuyan âşıklar.

JONNART [*jonạr*], **Célestin** (Fléchin, Pas-de-Calais 1857 - Paris 1927), Fransız nazırı ve diplomatı. 1900 - 1911 yıllarında Cezayir vâliliği yapmış, 1909 da Cezayir Üniversitesini kurmuştur. Oran eyaletinin güneyinde çalışan Lyautey'i desteklemiştir. 1913'te Dış İşleri bakanı, 1917'de Yunanistan'da müttefiklerin yüksek komiseri olmuştur. Bu sırada Kral Konstantinos'u tahttan çekilmeye zorlamıştır. Tekrar Cezayir vâlisi, 1921 - 1924 yıllarında da Vatikan'da Fransa büyükelçisi olmuştur. 1918'de Mânevî Bilimler Akademisi'ne, 1923'te de Fransız Akademisi'ne üye seçilmiştir.

JONSON [*consn*], **Benjamin** (**Ben Jonson** adıyla tanınmıştır; Westminster 1572, 1573 - Londra 1637), İngiliz tiyatro yazarı. Hayata duvarcı olarak atılmış, 1597'de tiyatro yazarlığına başlayarak bu alanda kırk yıl çalışmıştır. 1598'de *Every man in his humour* (Herkes kendi huyuna göre) adlı komedisi Globe Tiyatrosunda Shakespeare topluluğu tarafından oynanınca, şöhrete kavuşmuştur. İngiliz Rönesansı'nın en parlak karakter komedi yazarlarından biridir. Çok sayıdaki eserlerinden bâzıları şunlardır: *Volpone or the fox* (Tilki) [1606]; *The devil is an ass* (Şeytan eşektir) [1616]; *The staple of news* (Haber çarşısı) [1625]; *The tale of a tub* (Bir fıçı hikâyesi) [1633].

B. JONSON

JORDAENS [*yọrdans*], **Jacob** (Antwerpen 1593 - Antwerpen 1678), Flaman ressamı. Adam Van Noort'ın öğrencisi ve damadı olan J., Rubens, Caravaggio ve Bassano'nun etkisinde kalmıştır. 1645'te Calvin'in dinî reformunu kabul etmiş, fakat Katolik kiliselerini süslemekten geri kalmamıştır. Portre ressamı olarak da kudretlidir («İhtiyar hanım»). Flaman milletini tasvir eden ve karakterini aydınlatan çok canlı tablolar bırakmıştır. En çok ün kazanmış eserleri arasında şunlar vardır: «İncil yazarları» (Louvre); «St. Petrus'un verdiği» (Kopenhag); «Keçi ayaklı küçük tanrı ile köylüler» (Kassel); «Kral kadehini kaldırdı» (Louvre); «Verimlilik alegorisi» (Bruxelles).

J. JORDAENS

J. JORDAENS: «Üç gezgin müzisyen»

JORDAN, [*jordạ̃*], **Alexis** (Lyon 1814 - Lyon 1897), Fransız botanikçisi. Linnaeus okuluna karşı çıkan Jordan

okulu (école jordanienne) nu kurmuştur. Bu okul en küçük farklar gösteren bitkileri bile ayrı türlere ayırmıştır. Metodik bir şekilde bitki kültürleri tertip etmiş ve bu alanda birkaç eser yazmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *De l'origine des diverses variétés ou espèces d'arbres cultivés* (Bahçe ağaçlarının tür ve çeşitlerinin menşei üzerine) [1853]; *Icones ad floram Europae* (Avrupa florasıyle ilgili resimler) [1866].

JORDAN [*jordã*], **Camille** (Lyon 1838-Paris 1922), Fransız matematikçisi. Siyasetçi Camille Jordan (1771-1821)'ın torunudur. Maden mühendisi olarak yetişmiş ve teknik üniversite ve Collège de France'ta matematik okutmuştur. En çok matematik analizi alanında çalışmıştır. Başlıca eseri *Traité des substitutions et des équations algébriques* (Cebir sübstitüsyonları ve denklemler ana kitabı) [1870] dır. Bu eserde Galois'nın fikirlerini inceler ve tamamlar. Bu alandaki en önemli yeni buluşu, bir denklemin radikaller yoluyla çözülmesi metodudur. J., eğri kavramını topoloji de birçok sonuçlara yol açacak şekilde incelemiştir. 1881'de Bilimler Akademisi'ne girmiştir.

JORDAN [*jordą̃*], **Claude** (ölm. aş. yu. 1746), Fransız gazetecisi. Jordan de Colombier diye tanınır. *Voyages historiques de l'Europe* (Avrupa'da târihle ilgili geziler) [1692-1703] adında bir eser yazmıştır. Luxembourg'da «Clef du cabinet des souverains» (Hükümdarların yazı odalarının anahtarı) adlı aylık bir dergi çıkarmaya başlamış ve bu «Journal de Verdun» (Verdun gazetesi) adıyla çok büyük rağbet görmüştür. J. 1776'da dergiye son vermiştir. *Choix de bons mots ou Pensées des gens d'esprit sur toutes sortes de sujets* (Akılları başında insanların her türlü konu hakkında nükte ve düşünceleri) [1709] adlı bir eseri de vardır.

JORDAN [*yǫrdan*], **Wilhelm** (Insterburg 1819-Frankfurt-Main 1904), Alman yazarı ve siyaset adamı. Frankfurt Millî Meclisi üyelerinden olup önce solculara katılmış, daha sonra da İmparatorluk Veraset Partisi'ne girmiştir. 1848 târihinde Reich Ticaret Bakanlığı Donanma İşleri müsteşarlığına gelen J., Alman filosunun ortadan kalkmasına kadar bu görevde kalmıştır. J., özellikle kendi şiirlerini çok iyi bir şekilde okuması ile ün kazanmıştır. Bu şiirlerde daha çok zamanında pek moda olan alliterasyon tarzını kullanmıştır. En önemli eserleri şunlardır: *Demiurgos.* [3 cilt, 1852-1854], *Die Niebelunge* (bir Alman efsanesi) [1867-1874]; *Durchs Ohr* (Kulaktan) [komedi, 1870]; *Die Sebalds* (Sebald'ler) [roman, 2 cilt, 1885].

JORDANES [*yordąnes*] veyâ **JORDANIS** [*yordąnis*] (VI. yüzyıl), Got (Alan) tarihçisi. Soylu bir âileden gelen J., Doğu Got hükümdarlarının İtalya sarayında resmî görev almıştır. Daha sonra Katolik mezhebine girmiştir. Daha çok *Getica* adıyla anılan *De origine actibusque Getarum* adlı başeserini 551 yılında İstanbul'da yazmıştır (J. İstanbul'a Papa Vigilius'a refakat etmek üzere gelmiştir). Bu eser Cassiodorus (b. bk.) un kaybolmuş olan *Got tarihi*'nin bir özeti olarak Got tarihi bakımından önemli bir kaynaktır. J.'in eserleri Mommsen tarafından «Monumenta Germanica Historica» dizisinde yayınlanmıştır.

JORDANUS NEMORARIUS [*yordąnus nemorąrius*], (**Jordanus Teutonicus** adıyle anılır; ölm. Borgentreich, Westphalen 1237), Alman asıllı matematik ve geometri bilgini. İlk olarak sayıları harflerle temsil etmiş, fakat gerçek bir harf hesabı (cebir) na kadar ilerlememiştir. Planisfer (Yeryüzünün düz bir satıh üzerinde tasviri; stereografik projeksiyon) konusundaki araştırmaları, geometriye âid yazıları (*De triangulis* = Üçgenler) ve fizik üzerindeki araştırmaları (*De ponderibus* = Ağırlıklar) Orta Çağ'da derin etki yapmıştır.

JOSEPH [*yǫzef*], **I.** (Viyana 1678-Viyana 1711), Avusturya imparatoru ve Macaristan kralı (1705-1711). İmparator I. Leopold'ün en büyük oğludur. Her ne kadar babasının yerine 1705'te geçmişse de, bundan on beş yıl önce, yâni 1690 târihinde Roma-Cermen kralı olarak da taç giymiştir. Gerek teşebbüs fikri gerek siyasî kabiliyeti bakımından babasından çok üstündü. İspanyol Veraset Harbi'ni başarıyla yürüten J., 1707 târihindeki Altranstädt Andlaşması ile İsveç kralı XII. Karl (Demirbaş) ın Fransa ile ittifak etmesine engel olmuştur. Bu andlaşma Silezya Protestanları lehine idi. Ayrıca imparatorluğu içinde hükümdarın kudretini yeniden hissettirmeyi başaran J., Macaristan'daki Ferenc Rákóczi monarşisinin Veraset Harbi'ni kaybetmesine sebep olmuştur. Halefi kardeşi VI. Karl'dır.

JOSEPH [*yǫzef*], **II.** (Viyana 1741-Viyana 1790), Avusturya imparatoru ve Macaristan kralı (1765-1790). Kayzer I. Franz ile Maria Theresia'nın en büyük oğullarıdır. Roma-Cermen Kırallığı'na seçilerek Frankfurt-Main'da taç giymesi 1764 tarihine rastlar. Bundan bir yıl sonra babası I. Franz'ı takiben imparatorluk tacını da giymişse de, annesi Maria Theresia onu imparatorluk nâibi ilân etmiş ve ona ancak orduyu ıslah etme konusunda tam yetki vermiştir. 1772 yılında Lehistan'ın birinci taksimine katılışı ve Galiçya'yı Tuna monarşisi sınırları içine alışı aslında kendi arzusu hilâfına ve daha ziyade annesinin zoruyla vuku bulmuştur. J. 1775'te Bukovina bölgesini de Türkiye'den almıştır. Prusya ile de uzlaşma yolları aradıysa da, Bavyera krallığını verasete dayanarak elde etme teşebbüsleri dolayısıyla iki devlet arasında ihtilâf çıkmış ve iş 1778-1779 yıllarındaki Bavyera Veraset Savaşı'na dayanmıştır ki galibi Prusya krallığıdır.

1780 yılında annesi Maria Theresia'nın ölümü üzerine J., Habsburg ülkelerinin tek hükümdarı olmuştur. Bundan bir yıl önce, yâni 1779 târihinde Bavyera meselesini kendi aleyhine sonuçlandıran Teschen barışından itibaren Prusya krallığına karşı düşmanlık besledigi için başka bir güçlü dost aramış ve Rusya çariçesi II. Ekaterina'ya yanaşmıştır. Fakat bu sebep bir dereceye kadar zahirîdir, çünkü ittifak aslında Osmanlı İmparatorluğu'na karşı düşünülmüş ve 1781 târihinde imzalanmıştır. Bir süre sonra Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya-Avusturya arasında savaş başlamıştır. Hemen hemen hiç faydaları dokunmamakla beraber daha sonra, can çekişmekte olan Lehistan, İsveç ve Prusya krallıkları da Osmanlı İmparatorluğu ile ittifak etmişlerdir ki bunlardan sonuncusu esasen sadece ittifak yapmakla yetinmiş ve çarpışmalara girmemiştir. Bu savaş Türklük ile Cermenlik arasındaki son fiilî savaştır. Gerçi Alman târihçileri bu savaşı incelerken genellikle ağırlık noktasını Avusturyalıların Belgrad'ı ele geçirmiş olmasına verirlerse de, Omanlı İmparatorluğu sonunda Belgrad'ı geri almış ve daha bir yüzyıla yakın elinde tutmuştur. Aslında bu savaşın

Alman cephesindeki en önemli olayları 21 Eylûl 1788 ve 8 Haziran 1790 günlerine rastlar ki birinci olayda İmparator II. J. bütün ağırlıklarını ve seksen topunu savaş alanında bırakmak ve binlerce esir vermek suretiyle canını zor kurtarmış; ikincisinde ise Tuna monarşisi başkomutanı Sachsen - Coburg prensi, 26 bin kişilik ordusundan 5 bin ölü ve bin esir vererek altmış topunun ellisini de Türklere kaptırmıştır. Sebes zaferinden sonra I. Abdülhamid de Gazi unvanını taşımağa başlamıştır.

J., Bavyera krallığını veraset yoluyla elde etme arzusunu gerçekleştirmek için 1785 tarihinde bir teşebbüse daha girişmişse de, «Hükümdarlar İttifakı» (Fürstenbund) adı altında birleşen Alman prens ve kralları ona bu defa da engel olmuşlardır.

Habsburg hükümdarı J. ıslahatçı mutlakıyet tarzının en ileri gelen temsilcilerinden biriydi. Fakat reform tasarılarını uygulama yoluna giderken çok acele davranmış ve bu yüzden pek de başarılı olamamıştır. Emeli, orduya ve memur sınıfına dayanan ve resmî dili Almanca olan merkeziyetçi bir imparatorluk teşkili idi. Bu, Tuna monarşisinde yaşayan ve çoğunlukla zaten ikinci sınıf vatandaş muamelesi gören Alman olmayan unsurların daha da ezilmeleri demekti. Bu bakımdan ıslahat teşebbüslerinin ve Macaristan, Galiçya, Bukovina ve Transilvanya (Mac. Erdely) gibi bölgelere Alman göçmenler yerleştirme siyasetinin tepkiyle karşılaşması normaldi. Aslında Almanlar dışındaki bütün yurttaşlarını ezmekte bütün Habsburglular âdeta birbirleriyle yarış etmişlerdir.

Merkeziyetçi idareyi kurabilmek için J., mümkün olduğu kadar muhtelif eyaletlerin imtiyazlarını da kaldırmağa uğraşmıştır. İcraatı içinde en müsbeti, köylüler üzerinden toprak köleliğini, yâni serflik müessesesini 1781 târihinde kaldırmış olmasıdır. Asılzâdelere de teşmil ettiği bir genel vergilendirme sistemi sayesinde maliyesini iyice düzene sokan J., iktisadî politikası bakımından merkantilizm taraflısı idi ve ayrıca gerek endüstriyi gerek ticareti geliştirmek amacıyla yüksek koruyucu gümrük duvarları ihdas etmişti. İşkenceyi hukuk düzeni dışına sürmesi, sansürü hafifletmesi, birçok okul, körler evi ve hastahâne inşa ettirmesi yaptığı diğer hizmetler arasındadır. En büyük çalkantıları uyandıran reformları da din ve kilise işleri konusunda giriştikleridir ki bunlar Josephinismus diye anılır.

J.'in bu reformları önce asılzâdeler ve ruhban sınıfı arasında olmak üzere gitgide artan tepkiler uyandırmağa başladı. 1788 - 1790 yıllarındaki Macaristan millî ayaklanması ve Avusturya Felemengi'nin 1787 târihindeki isyanı bunun açık örnekleridir. İmparator bu iki ülke için yürürlüğe koyduğu reformlardan çoğunu ölüm döşeğinde kaldırmak zorunda kalmıştır.

Çocuğu olmadığı için yerine kardeşi II. Leopold geçmiştir.

JOSÉPHINE [*jozefin*], **Marie - Josèphe Rose Tascher de La Pagerie** (Trois Ilets, Martinique adası 1763-Malmaison 1814), Fransız imparatoriçesi, Napoléon'un ilk eşi. 1779'da Beauharnais vikontuyla evlenmiş ve iki çocuğu olmuştur (Prens Eugène ve kraliçe Hortense). Eşi 1794'te idam edilmiştir. 1796'da general Bonaparte ile evlenmiş ve kocasının İtalya ordusunun başkumandanlığına tayininde büyük rol oynamıştır. 1809'da, tahtına bir mirasçı bırakmak isteyen Napoléon, J.'i boşamıştır. Bunun üzerine J., Malmaison sarayına çekilmiştir. Prud'hon tarafından yapılmış portresi (Louvre) meşhurdur.

JOSÉPHINE

JÓSIKA [*yǫşikɔ*], **Miklós** (Torda 1794 - 1865), Macar romancısı. Hürriyet savaşından sonra (1849) Macaristan'dan kaçmış ve Bruxelles'e yerleşmiştir. Bruxelles'de gazetelere yazdığı yazılarıyle Macaristan yararına propaganda yapmıştır. 1864 yılında Dresden'a taşınmıştır. J., yazar olarak ününü *Abafi* (ad) [1836] adlı ilk romanına borçludur. Bu eser, Macar edebiyatında ilk târihî romandır. *Az utolsó Báthori* (Son Báthori) [1837]; *A csehek Magyarországban* (Çekler Macaristanda) [1839] adlı eserleri en tanınmış romanlarıdır. J.'nın tarihî romanlarında Walter Scott'un güçlü bir etkisi göze çarpar. Bundan başka, J. Sue, Dumas - Père, V. Hugo, Balzac ve Dickens gibi yazarların etkisinde kalmıştır.

JOSTEDALSBRE [*yostedalsbre*], Norveç'in en büyük buzulu. Sognefjord ile Nordfjord arasında uzanır. Yüzölçümü 1 200 km² dir. Denizden yüksekliği 1 600 - 1800 m dir.

JOTA [*hota*], İspanyol dansı ve şarkısı. Ahengi üçlü (ternaire) olup, tonik ve dominantlı akorların birbirini münavebe ile takip etmesinden ibarettir.

JOUFFROY [*jufrua*], **Théodore** (Les Pontets, Doubs 1796 - Paris 1842), Fransız filozofu. 1816'da iki tezle (*Du beau et du sublime* = Güzellik ve yücelik üzerine; *De la causalité* = İllet üzerine) felsefe doktoru olmuştur. École normale, Sorbonne ve Collège de France'ta profesörlük etmiş ve Fransa'ya İskoç felsefesini tanıtmıştır. Dugald Stewart (1753 - 1828)'in *The Philosophy of the Active and Moral Powers* (Faal ve ahlâkî kuvvetler felsefesi) [1826] adlı eserini *Esquisses de philosophie morale* (Ahlâkî felsefe denemeleri) adıyla Fransızcaya çevirmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Mélanges philosophiques* (Karışık felsefe araştırmaları) [1833]; *Cours de droit naturel* (Tabiî hukuk dersleri) [1835]; *Cours d'esthétique* (Estetik dersleri) [1843]. 1833'te Mânevî Bilimler Akademisi'ne girmiştir.

JOUFFROY D'ABBANS MARKİSİ, Claude François (Roches - sur - Rognon, Champagne 1751 - Paris 1832), Fransız mühendisi ve mucidi. Bir gemiyi pratik bakımdan buhar kuvvetiyle işleten ilk mühendistir. 1776'da yaptığı geminin buhar makinası tek etkili (simple effet) olup, deniz kuşlarının ayak hareketlerini taklit eden bir kürek sistemindeydi. 1780'de küreklerin yerine çark koymuş ve ilk yaptığından daha büyük olan gemiye Pyroscaphe (ateşli gemi) adını vermiştir. Bu gemi 46 m uzunluğunda olup, binlerce seyircinin önünde Saône ırmağını Vaise'den Barbe adasına kadar akıntıya karşı katetmiştir. Denemesini Seine ırmağı üzerinde tekrar etmeye davet edilmiş ise de, maddî imkânsızlıktan bir gemi inşâ edememiştir. Fakir olduğu ve hayal kırıklığına uğradığı için Invalides (Eski muharipler) sığınağına çekilmiş ve orada koleradan ölmüştür.

JOUHAUX [*juo*], **Léon** (Paris 1879-Paris 1954), Fransız siyaset adamı ve sendikacısı. 1906'dan 1940'a kadar C. G. T. (Confédération Générale du Travail = Genel İşçi Konfederasyonu) genel sekreteri olarak çalışmıştır. 1943'te Almanlar tarafından tutuklanan J., 1945'te serbest bırakılmış ve bu tarihte Fédération syndicale mondiale (Dünya Sendikaları Federasyonu) in ikinci başkanlığına seçilmiştir. 1947'den itibaren İktisadî Konsey başkanı olarak çalışmış ve 1948'den itibaren de C. G. T. - F. O. (Force Ouvrière = İşçiler gücü) i idare etmiştir. 1949'da Fédération internationale des syndicats libres (Milletlerarası Serbest Sendikalar Federasyonu) in ikinci başkanı ve aynı zamanda Milletlerarası Avrupa Hareketi Konseyi başkanı olmuştur. 1951 Nobel barış ödülünü almıştır.

L. JOUHAUX

JOULE [*cul, caul*], **James Prescott** (Salford 1818-Sale 1889), İngiliz fizikçisi. 1841'de, bir iletkenden elektrik akımının geçmesiyle meydana gelen ısının tabi olduğu kanunları, ertesi yıl ünlü deneyiyle kaloriye tekabül eden mekanik gücü bulmuştur. Gaz moleküllerinin ortalama süratini hesaplamış ve gazların adyabatik gevşemesi (détente adiabatique) ne âid kanunları açıklamıştır. Bk. JOULE, JOULE DENEYİ, JOULE KANUNLARI, JOULE - THOMSON ETKİSİ.

JOULE [*cul, caul*] (Fr. Joule; İng. Joule), İngiliz fizikçisi James Prescott Joule (b. bk.) un hatırasına kullanılan bir iş veyâ enerji birimi. SI veyâ M. K. S. A. birimler sisteminde iş birimidir ve 1 newtonluk bir kuvvetin bir cismi, kuvvet doğrultusunda 1 m hareket ettirmesiyle yapılan işe eşittir. Buna göre 1 Joule = 1 newton × 1 m = 10^5 din × 100 cm = 10^7 erg (bk. BİRİMLER, BİRİM SİSTEMLERİ). Yeni SI birimler sisteminden önce J., 10^7 erg'e eşit olarak tarif edilmekte idi. Şimdi SI birimler sisteminin iş birimi olarak tarif edilir.

$$1 \text{ Joule} = 10^7 \text{erg} = \frac{1}{9{,}8} \text{ kgm} = 0,\ 2390 \text{ cal.}$$

J. elektrikte iş birimi olarak düşünülürse, 1 amperlik bir akım şiddetinin 1 ohmluk bir dirençten geçmesiyle 1 saniyede yapılan iş olarak tarif edilir. Bk. WATT.

JOULE DENEYİ (Fr. Expérience de Joule; İng. Joule's experiment): 1. Kalorinin mekanik eşdeğerinin tâyin edilmesi için Joule tarafından 1840 - 1878 yıllarında yapılan seri deneyler. Joule, yaptığı bu deneylerle verilen miktarda bir mekanik enerjinin ısıya çevrilmesi halinde daima aynı miktarda ısının husule geldiğini göstermiş ve iki enerji şekli olarak ısı ve mekanik enerjinin eşdeğerliğini kesin olarak ortaya koymuştur. Isı ile mekanik iş arasında sayıca bir bağıntının bulunması gerektiğini ilk defa bütün açıklığı ile görmek şerefi, bu bağıntının sayıca değerini de hesaplamış olan Heillbronn'lu hekim Robert Mayer'e âiddir (1842). Joule'un ilk deneyinde (1843) ısı, bir bakır kalorimetredeki suyun, düşen ağırlıkların döndürdüğü kanatlı bir çark ile karıştırılması sonucu hasıl edilmiştir. Harcanan iş, düşen ağırlıkların potansiyel enerji kaybından ve hasıl olan sürtünme ısısı da, suyun sıcaklığının yükselmesinden hesaplanmıştır. Daha birçok deneyler yapılmış, en sonunda Joule, direnci belli bir telin ısıtılmasında harcanan elektrik enerjisine karşılık hasıl olan ısıyı ölçmek suretiyle ısının mekanik eşdeğerini tâyin etmiştir: 4,186 joule = 1 kolori.

2. Joule'un serbest genişleme deneyi diye anılan bir deney. Bir gazın serbestçe genişlemesi, yâni dışarıya karşı bir iş yapmadan genişlemesi ilk defa 1807'de Gay - Lussac tarafından yapılmış ve sonra Joule tarafından 1845 ve 1848'de tekrarlanmıştır. Bu deneyde dış iş yapılmadan gazın hacminde genişleme husule geldiği vakit, gazın sıcaklığında bir değişme olup olmadığı araştırılmıştır. Musluklu bir boru ile birleştirilmiş iki kaptan biri bir gaz ile doldurulmuş ve öteki boşaltılmıştır. Bu iki kap termik olarak dikkatle yalıtılmış bir kalorimetre içindeki suya daldırılmış ve su ile termik dengeye gelmesi beklenilmiştir. Termik denge kurulduktan sonra musluk birdenbire açılırsa, gaz, dolu kaptan boş kaba hücum eder ve serbestçe genişler. Termik denge tekrar kurulduktan sonra suyun sıcaklığının değişmemiş olduğu denel olarak görülür. Pek çok teorik ilgi toplamış olan bu adyabatik işlemde bir ideal gazın sıcaklığında hiçbir değişme olmaması gerekir. Halbuki bir gerçek gaz için, gaz molekülleri arasında çekim kuvvetleri bulunduğundan bu deneyde gazın soğuması gerekir (bk. JOULE KANUNLARI, JOULE - THOMSON ETKİSİ, KİNETİK TEORİ).

JOULE KANUNLARI (Fr. Lois de Joule; İng. Joule's laws): 1. Bir elektrik akımının iletkenleri ısıtmasıyle husule gelen ısı miktarı hakkında bir kanun. Bu kanuna göre hasıl olan ısı miktarı, akımın geçtiği iletkenin direnci (R), iletkenden geçen akım şiddetinin (I) karesi ve bu akımın geçme süresi (t) ile orantılıdır. R direnci ohm, I akım şiddeti amper ve t süresi saniye ile ölçülürse ve ısının mekanik eşdeğeri J = 4,186 joule/kalori alınırsa, akımın geçmesi ile husule gelen ısı enerjisi:

$$Q = RI^2t \text{ joule} = \frac{RI^2t}{4{,}186} \text{ cal}$$

olur. 1/4,186 = 0,239 $\cong$ 0,24 alınırsa, Joule kanunu $Q = 0{,}24 \cdot RI^2t$ cal şeklinde de yazılır.

Elektrik enerjisi dağıtma sistemlerinde iletkenlerin ısınması sebebi ile büyük miktarlarda elektrik enerjisi harcanır. Buna joule olayı ile enerji kaybı veyâ RI^2 kaybı adı verilir. Endüstride alternatif akımların kullanılması ile elektrik enerjisi çok daha ekonomik olarak taşınabilmektedir.

2. Joule kanunu diye anılan daha az tanınmış bir kanun da bir gazın iç enerjisinin yalnız sıcaklığa tâbi olup basınç ve hacmına tâbi olmamasıdır. Bu kanuna tam olarak ideal gaz (basit gaz, mükemmel gaz) lar uyar; gerçek gazlar bâzı sapmalar gösterir. Bu kanun Joule'un serbest genişleme deneyi ile doğrulanmıştır (bk. SERBEST GENİŞLEME, KİNETİK TEORİ veyâ GAZLARIN KİNETİK TEORİSİ, JOULE - THOMSON ETKİSİ). Bu denel kanunun anlamı şudur: Verilen bir gaz numunesinin iç enerjisinde, sıcaklık değişmedikçe, basınç ve bunun sonucu hacım değişmeleri ile bir değişme olmaz. Gerçek gazlarda moleküller arasında çekim kuvvetleri var olduğundan moleküller bir potansiyel enerjiye sahiptir. Gaz genişlerse çekim kuvvetlerine karşı iş yapılır ve bunun sonucu gaz soğur. Bk. İÇ ENERJİ, POTANSİYEL ENERJİ.

JOULE - THOMSON ETKİSİ (Fr. Effet de Joule - Thomson; İng. Joule - Thomson effect), bir gazın gözenekli bir tapadan geçerek genişlemesinde bir sıcaklık değişmesinin husule gelmesi olayı. Bu olaya valf kısılması olayı denir. Sabit yüksek bir P_1 basıncı altında bulunan bir gaz, sıkıca paketlenmiş pamuktan bir tapa veyâ bir valf (küçük çaplı iğneli bir supap) arasından P_2 alçak basınçlı bir bölgeye doğru zorla genişletilir. Bu işlem ters yönelmez adyabatik bir işlemdir, fakat bir serbest genişleme değildir. Joule - Thomson veyâ Joule - Kelvin deneyi ile (1852) bir gazda moleküllerarası çekim kuvvetlerinin varlığı için kesin deliller elde edilmiştir. Husule gelen sıcaklık değişmesi, gözenekli tapanın iki yanındaki ($P_2 - P_1$) basınç farkı ile orantılıdır. Bu sıcaklık değişmesi, kısmen, gaz molekülleri arasındaki çekim kuvvetlerine karşı bir iç iş yapılmasından (Joule kanunundan olan sapma) ileri gelir ve gaz soğur. Aynı zamanda gaz bir dış iş yapar. Joule ve Kelvin, hidrojen ve helyum hariç, bütün gazlar için hafif bir soğuma etkisi olduğunu göstermişlerdir. C. von Linde, gazların ticarî olarak sıvılaştırılmasında sıvı hava makinesinin yapımını bu gerçeğe dayamıştır. Daha sonra yapılan deneyler $-80°$ C nin altında H_2 nin de bir soğuma etkisi verdiğini göstermiştir. Joule - Kelvin etkisinin işaretinin değiştiği sıcaklığa inversiyon sıcaklığı (terslenme sıcaklığı) adı verilir. Bir gazın soğuması ancak inversiyon sıcaklığının altında husule gelebilir. Termodinamik bakımından Joule - Kelvin etkisi sabit entalpili (izentalpik) bir değişmedir ve bu değişmede entalpi sabit kalır. Bk. SERBEST GENİŞLEME, JOULE KANUNLARI, TERMODİNAMİK.

JOURDAIN [*jurdęn*], **Frantz** (**Frantz - Jourdain** adıyle de anılır; Antweren 1847 - Paris 1935), Fransız mimarı ve yazarı. Aslen Belçikalıdır. Yapılarda cam ve demirin kullanılmasında yeni usuller göstermiştir. Paris'te La Samaritaine mağazası (1908), Yvanhoé Rambosson ile beraber Salon d'automne (= Sonbahar salonu) ü kurmuştur (1903). Bu müessese sonraları tatbikî sanatlara büyük bir yer vermiştir. Başlıca eseri, *L'Atelier Chantorel* (Ch. atölyesi) [1893] dir.

JOURNAL DES DÉBATS (Le) [*lö jurnąl de debą*], Paris'te çıkmış olan bir gazete. 1789'da Büyük Fransız İhtilâl'inin başında kurulmuş, fakat idareci Bertin kardeşlerin usta siyasetleri sayesinde, ihtilâlden sonra da çıkmaya devam etmiştir. İhtilâl esnasında liberal, 1830'dan sonra Orléans'cı, İkinci İmparatorluk devrinde liberal muhalefetin organı, III. Cumhuriyet zamanında ise cumhuriyetçi - muhafazakâr olan bu gazete, Ağustos 1944'te yayımına son vermiştir.

JOUSSET DE BELLESME [*juşę dö belęsm*], **Georges Louis Marie Félicien** (Paris 1839 - Bruxelles 1925), Fransız fizyoloji bilgini ve balık yetiştirme uzmanı. Balık üretiminde küçük balıkların yetiştirilmesi lüzumuna dikkati çekmiş ve som familyasından bir çeşit alabalık (truite arcen - ciel) ile Kaliforniya som balığı türünü Fransa'ya sokmuştur.

JOUVET [*juvę*], **Louis** (Crozon, Finistère 1887 - Paris 1951), Fransız aktörü. Vieux - Colombier tiyatrosunda Copeau'nun öğrencisi olarak yetişmiş ve Fransız tiyatrosunda iki harb arası yıllarında yeni bir çığır açan Cartel grupuna katılmıştır. 1934'te Athénée tiyatrosuna müdür olmuştur. Tiyatro sanatı hakkındaki fikirleri ve eseri sahneye koyuştaki yenilikleri, zamanının tiyatrosunun seviyesini yükseltmekte büyük rol oynamıştır. Filmleri şunlardır: *La Kermesse héroïque* (Kahraman panayırı) [1935]; *Drôle de drame* (Acaip bir dram) [1937]; *Carnet de bal* (Balo defteri) [1937]; *Hôtel du Nord* (Kuzey hoteli) [1938]; *Entrée des artistes* (Sanatkârların girişi) [1938]; *Quai des Orfèvres* (Kuyumcular rıhtımı) [1947]; *Les amoureux sont seuls au monde* (Sevenler dünyada yalnızdır) [1949]; *Une histoire d'amour* (Bir sevgi hikâyesi) [1951].

JOYCE [*coys*], **James** (Rathgar, Dublin 1882 - Zürich - 1941), İngilizce yazan İrlandalı yazar. Eski bir Katolik âileden gelen J., ilk tahsilini Jesuit okulunda yapmış, sonra Dublin Üniversitesi'nde okumuştur. Siyasî çatışmalardan uzak kalarak kendini şiire ve yazı hayatına vermiştir. (1900). Aynı zamanda ailesini, vatanını, vatandaşlarının Keltçilik ideallerini ve kilisesini reddederek, 1904'te İrlanda'dan ayrılmış, Trieste, Paris ve Zürich'te gazeteci ve İngilizce öğretmeni olarak yaşamıştır. Buna rağmen eserlerinde İrlanda büyük yer tutar. Önce şâir olarak şiirlerini *Chamber Music* (Oda musikisi) [1907] adıyla yayımlamıştır. Kısa hikâyelerini de 1914'te *Dubliners* (Dublinliler) adı altında çıkarmıştır. Bununla birlikte *Dedalus, a Portrait of the Artist as a Young Man* (Dedalus, sanatkârın bir gençlik portresi) adlı bir roman yazmıştır. *Dubliners* ile bu roman başlıca eseri olacak olan *Ulysses* (ad) [1922] e bir giriş teşkil eder. Bu eser İngiltere ve Amerika'da yasaklanmıştır. J., 1931'de Paris'te parça parça *Anna Livia Plurabelle* (ad) adı altında yayımlanan eseri 1939'da *Finnegans Wake* (ad) adı altında toplamıştır.

JÓZSEF [*yǫjef*], **II.**, II. Joseph'in Macarca adı. Bk. JOSEPH, II.

JÖNKÖPING [*yönçöpiŋ*]: 1. İsveç'te Vätter Gölünün güney ucunda bir şehir. Nüfusu 305 045 (1969) tir. Büyük bir kibrit ve kâğıt endüstrisi merkezidir. Demir döküm, dokuma ve ayakkabı fabrikaları vardır. İsveç'in en eski şehirlerinden biri olan J., 1284'te şehir olarak tanınmıştır. Sık sık yangın felâketine uğramış olan J., XIX. yüzyılın ortasından itibaren bugünkü durumuna girmiştir. Bugün J. şehri Huskvarna endüstri şehriyle birleşmiştir.

2. Güney İsveç'te, Vätter Gölünün güneyinde bir Län (il). Yüzölçümü 10 589 km², nüfusu 297 800 (1967) dür.

JÖNTÜRKLER (Fr. Jeunes Turcs), XIX. yüzyılın 2. yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda meşrûtî bir hukuk düzeni kurmak, anayasa ilânı ile derhal serbest seçimlere gitmek ve böylece kurulacak meclise millet ve memleket mukadderatını teslim etmek fikrini savunan Türk hürriyet mücadelecilerine verilen ad. Tanzimat'ın son yıllarında Sultan Abdülaziz'in ve özellikle II. Sultan Hamid'in Avrupa'daki muhaliflerine, Fransızlar tarafından Fransa, İtalya, Almanya ve İngiltere'de «Jeune France» v. b. gibi adlarla politika ve edebiyatta aşırılık taraflısı gençlere verilen adlar gibi Yeni Osmanlılar veyâ Genç Osmanlılar deyiminin karşılığı olarak takılan J. adı, ilk olarak Mustafa Fâzıl Paşa (b. bk.) nın yayınladığı bir mektupta kullanılmıştır. Daha sonra Nâmık Kemâl ve Ali Suavî tarafından da benimsenerek Yeni Osmanlılar karşılığı Türkçeye giren J. adı, Birinci ve İkinci Meşrûtiyeti hazırlayan ve Osmanlı İmparatorluğu'nda yüzyılın ihtiyaçlarına uygun yenilik ve ilerleme yapılmasını isteyen bütün inkılâpçılar ve ihtilâlciler için kullanılagelmiştir. Yurt dışında istibdat idâresine karşı hürriyet mücadelesi yapanlar tarafından çıkarılmış yayın organlarının başlığında Fransızca Jeunes Turcs kelimeleri ile birlikte Yeni Osmanlılar adı da kullanılmıştır.

1865'te İstanbul'da gizli bir dernek olarak kurulmuş Yeni Osmanlılar Cemiyeti (b. bk.) ne, hânedandan Mustafa Fâzıl Paşa katılınca J., onun maddî yardımı ile yurt dışındaki mücadelelerini büsbütün artırmışlardır. 1866'da Mısır Hıdivi Kavalalı İsmail Paşa (b. bk.) nın veraset usûlünü değiştirerek kardeşi Mustafa Fâzıl Paşa'yı bütün haklarından mahrum bırakması üzerine Mustafa Fâzıl Paşa, Sultan Abdülaziz ile Âlî ve Fuad paşalara düşman kesilmiş ve J.'in arasına katılmıştır. Maddî zararının intikamı ile meşrûtiyet ve hürriyet mücahitleri safında yer alan Mustafa Fâzıl Paşa, Paris'e gelince Abdülaziz'e karşı Fransızca bir açık mektup yayımlamıştır. Bu arîzada meşrûtiyetin ilânı, «nizâm - ı serbestâne» nin kurulması gibi siyâsî konular saygılı fakat mânidar bir dille Sultan Abdülaziz'den rica edilmiş, pâdişahın etrafını almış Âlî ve Fuad paşalar gibi devlet adamlarının bilgisiz ve hâin kimseler oldukları da ileri sürülmüştür.

J. arasında büyük heyecan uyandıran bu mektup, Nâmık Kemâl, Sâdullah (Paşa) ve Ebüzziya Tevfik (b. bk.) beyler tarafından Türkçeye çevrilerek «Tasvir - i Efkâr» (b. bk.) gazetesi idârecileri tarafından çok sayıda basılmış ve halka dağıtılmıştır. 1867 Şubatında yeniden Sadrâzam olan Âlî Paşa, Yeni Osmanlılar Cemiyeti liderlerinden Nâmık Kemâl ve Ziya (Paşa) beylerin Erzurum ve Kıbrıs'ta görevlendirilip İstanbul'dan uzaklaştırılmalarını ve Ali Suavî'nin de Kastamonu'ya sürülmesini emretmiştir. Bunun üzerine J. diye adlandırılan Yeni Osmanlılar, Mustafa Fâzıl Paşa tarafından Paris'e çağrılmışlardır. Paris elçiliğinde görevli Kânipaşazâde Refet Bey de, Paris'e taşınan Yeni Osmanlılar Cemiyeti mensupları ile iş birliği yapmıştır.

J., Avrupa'da yayın yolu ile geniş bir mücadele ve faâliyete başlamışlardır. Paris'e kaçan Ali Suavî, daha önce İstanbul'da çıkmaya başlamış ve 32. sayısından sonra hükûmet tarafından kapatılmış «Muhbir» (b. bk.) gazetesini 1867'de: «Muhbir, doğru söylemek yasak olmayan bir memleket bulur, yine çıkar» diyerek önce Paris'te, bir süre sonra Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin yayın organı hâlinde Londra'da yayımlamaya başlamıştır. Ali Suavî arkadaşlarıyle bozuşunca «Muhbir» i kapatmış ve daha sonra Paris'te «Ulûm» (b. bk.) gazetesini yayımlamaya başlamıştır.

Nâmık Kemâl ile Ziya Paşa ise Mustafa Fâzıl Paşa'nın isteği üzerine Londra'da 29 Haziran 1868'de «Hürriyet» (b. bk.) gazetesini çıkarmışlardır.

J.'in yayın organlarında savundukları başlıca düşünceler şunlardır: 1. Osmanlı devletinde meşrûtî idâreyi kurmak; 2. Osmanlı devleti idâresinde bulunan bütün fertlerin hak, hürriyet ve eşitliklerini kanunların teminatı altına almak.

J., Osmanlı devletinde birlik ve beraberliğin, vatandaşların muhtaç bulundukları âdil yönetimin ancak böylece sağlanabileceğine inanıyorlardı. Bu prensipler aslında Tanzimatçılar tarafından da kabul edilmiş bulunuyordu. Meşrûtî idâreyi kurmak J.'in başlıca amacıydı. Ancak bunun gerçekleşmesinde bir kısmı şiddet hareketleri, ihtilâller, kanlı mücadeleler taraflısı idi; bir kısmı da fikir mücadelesiyle sonuca varmak istiyordu. 21 Haziran - 7 Ağustos 1867 târihinde Sultan Abdülaziz'in Fransa ve İngiltere'yi ziyâretleri, J.'in aleyhine olmuştur.

Marsilya'da Pâdişahtan af dileyen Mısırlı Mustafa Fâzıl Paşa, bu sığınmadan sonra dâima yerdiği Âlî ve Fuad paşalarla da barışarak kendisine verilecek nâzırlık sandalyesine kurulmak üzere hemen J.'den ayrılmış ve İstanbul'a dönmüştür. Osmanlı büyükelçiliğinin baskısı sonucu Paris'i terke mecbur olan J, İngiltere'ye geçmişlerdir.

Böylece parçalanan ve aralarında baştan beri süregelen anlaşmazlıklar derinleşen J., küçük gruplara ayrılmışlardır.

Âlî Paşa'nın sadâreti zamanında, altı ay kadar Viyana'da kalan Nâmık Kemâl, Zaptiye Nâzırı Hüsnü Paşa'nın müsaadesiyle 1871'de İstanbul'a gelmiştir. Âgâh Efendi (Çapanoğlu; b. bk.) nin dönüşü de bu sıralardadır. J.'den Reşad ve Nuri beyler 1872'de, Sağır Ahmed Paşa oğlu Mehmed Bey 1874'te yurda dönmüşler, Ali Suavî ise Paris'te yayınlarına devam etmiş ve ancak II. Sultan Abdülhamid 31 Ağustos 1876'da tahta geçtikten sonra yurda gelmiştir.

Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin fiilen dağılmasından sonra Meşrûtiyet, Parlamento ve Anayasa uğruna mücadele veren J.'lerden bâzıları yeniden devlette görev almışlar, Nâmık Kemâl 14 Haziran 1872 den 6 Nisan 1873'e kadar Ebüzziya Tevfik v. b. gibi arkadaşları ile «İbret» (b. bk.) gazetesini çıkarmıştır.

J.'den bir kısmı, ancak iki buçuk ay süren ilk sadâreti sırasında (Ağustos 1872) Midhat Paşa'nın etrafında toplanmış ve onu desteklemişlerdir. Yeni Osmanlılar Cemiyeti, 1 Nisan 1873 gecesi Gedikpaşa Tiyatrosu (b. bk.) nda Nâmık Kemâl'in «Vatan yâhud Silistre» adlı piyesini sahneye koydurmuş, halkın millî heyecan ve coşkunluğunu sağlamıştır. Piyesin ertesi geceki oynanışı sırasında kendisine halkın sonsuz sevgi gösterisinde bulunduğu Nâmık Kemâl, tiyatroda tutuklanarak Mağusa'ya, Nuri ve Hakkı beyler Akkâ'ya, Tevfik Bey ile Ahmed Midhat Efendi de Rodos'a sürülmüşlerdir.

Bütün bunlara rağmen J.'in bir kısmı gizli faâliyetlerine devam ederek 23 Aralık 1876 Anayasası'nın ilânını ve kısa ömürlü I. Meşrûtiyet devrinin açılmasını sağlamışlardır. Üç aylık bir faâliyetten sonra 14 Şubat 1878'de ilk Osmanlı Parlamentosu'nun II. Abdülhamid tarafından dağı-

tılması, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin de sonu olmuştur. Fakat J.'in yaymaya çalıştıkları hürriyet ve demokrasi fikirleri bütün aydınlarca ve Türk milletince benimsenmiş, Mustafa Kemâl'lerin hürriyetçi, milliyetçi, idealist nesilleri bu kaynaktan yetişmiş ve J., Türkiye'de cumhuriyetin, demokratik - parlamenter rejimin, anayasa düzeninin kurulması yolundaki yüz yıllık mücadelenin ilk bayraktarları olmuşlardır.

Sultan Abdülâziz devrinde istibdat idâresine karşı beliren mücadele ve direniş, yurt içinde ve dışındaki ilk J. hareketini teşkil etmiştir. 1878 yılından İkinci Meşrûtiyet'in ilân edildiği 23 Temmuz 1908 târihine kadar yurt içinde ve dışında meydana getirilen kuruluşlarla istibdada karşı mücadeleyi çığ hâlinde geliştirenlerin hareketlerine de J.'lerin ikinci hareketi denilmektedir.

4 Şubat 1902'de Paris'te toplanan Birinci Jöntürk Kongresi'ne kadar yurt içinde ve dışında kurulan birçok dernekler ve siyâsî kuruluşlar ve yayımlanan yüzden fazla gazete ve dergi, bütün baskılara rağmen, halkı istibdadla mücadeleye sevk etmiş ve Ermeni tehlikesine karşı uyanık bulundurmuştur.

Fransız Senatosu üyelerinden Lafeuvre Contalis'in evinde toplanan Birinci Jöntürk Kongresi, Mısır, Kıbrıs ve Bulgaristan'dan da gelmiş çeşitli din ve milliyetleri temsil eden delegelerin «sen - ben» çekişmeleri sonucu başarısız olmuştur. Yıkmak'ta birleşen bu insanlar, yapmak'ta tamâmiyle birbirlerinden ayrılmışlardır.

İkinci Jöntürk (Muhâlifîn) Kongresi, J.'le II. Abdülhamid düşmanı bâzı kuruluşların 27 - 28 - 29 Aralık 1907 günlerinde Paris'te yaptıkları ikinci kongredir. Kongreye İttihad ve Terakkî (b. bk.) ile Prens Sabahaddin Bey'in Teşebbüs - i Şahsî ve Adem - i Merkeziyet cemiyetleri ve Ermeni Taşnaksutyun Komitesi katılmışlardır. Prens Sabahaddin ve Ahmed Rıza beylerle Ermenilerden Malumyan Efendi, kongreye birer gün başkanlık etmişlerdir. Kongrede muhalifler arasında birlik olmaması, felâketlere sebep gösterilmiş ve toplantının üçüncü günü yayımlanan beyannâmede herkesin ve en çok Müslümanların Abdülhamid istibdâdından zarar gördüğü belirtilmiş, kötü yönetimdeki sorumluluğun Müslümanlar üzerine atılmasından yakınılmıştır. Ayrıca eğitimin köreltildiği, basının baskı altında ve ülkenin sefâlet içinde bulundurulduğu ileri sürülmüştür. Abdülhamid'in dış politikası tenkid edilmiş, ıslahatın zamanında yapılmadığı öne sürülmüş ve mevcut ayaklanmalar haklı gösterilmiştir. İhtilâlci bir atmosfer içinde yapılan kongre şu kararları almıştır: 1. İran Meb'usan Meclisi'ne bir dostluk telgrafı çekilmesi; 2. Osmanlı ülkesi içinde teşkilâtı olan cemiyetlerin gizli ve devamlı bir müşterek icra komitesi kurmaları; 3. Makedonya'daki çetelerin halka ilişmeden yalnız hükûmete karşı mücadeleye çağrılmaları; 4. Siyâsî tutuklulara sevgi ve selâm gönderilmesi; 5. Dâvâya ihânet edenlerin ikinci maddede anılan komitece cezalandırılmaları; 9. İhtilâlci yayınlar yapılarak bunların her seviyedeki kimselere ulaştırılması; 7. Gelecek kongrenin 1908 yılı sonunda toplanması.

J.'in bundan sonraki faâliyetlerini, Ahmed Rıza Bey'in de bulunduğu Jöntürk Kongreleri sonrasında tamamiyle kurulmuş bulunan Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti (b. bk.) târihinde devam ettirmek lâzımdır. Bk. GENÇ OSMANLI FIRKASI, HÜRRİYET, İBRET, İTTİHAD VE TERAKKİ CEMİYETİ, OSMANLI HÜRRİYET CEMİYETİ, VATAN VE HÜRRİYET CEMİYETİ, YENİ OSMANLILAR CEMİYETİ.

Jöntürkler'in çıkardığı gazeteler: Birbirinden ayrı ad, program ve kuruluşlarla hürriyet mücadelesini yurt dışında da yürüten J., çeşitli Avrupa merkezlerinde, çeşitli dillerde uzun ve kısa süreli birçok gazeteler yayımlamışlar ve bunları yurt içine sokmuşlardır. Bu dergi ve gazetelerin teşkil ettikleri ortak cephede, istibdat rejimine, II. Abdülhamid'in şahsına karşı açılmış hücumların hedefi, mutlakiyet yerine meşrûtiyet idâresini getirmek gibi görünüyorsa da, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Türk ve Türk olmayan unsurların asıl gayeleri başka başkadır. Art düşünce ve plan sahibi Türk olmayan Müslüman ve Hıristiyan Osmanlılar, imparatorluğun yıkılmasına çalışmakla, mensubu bulundukları azınlığın istiklâlini gerçekleştirmek dâvâsını gütmüşlerdir. Bu gazete ve dergilerde Türkler hürriyet rejimi için mücadele ederlerken, azınlıkların, yayınlarında Osmanlı devletinin parçalanmasına, yıkılmasına ve böylece mensubu bulundukları azınlığın hak ve hürriyetlerini savunmaya çalıştıkları görülmektedir. J.'in çıkardıkları başlıca gazete ve dergiler şunlardır:

1. «Abdülhamid»: 3 Aralık 1901'de Londra'da hariciye muhasebe kalemi kâtiplerinden Ali Fuad Bey tarafından çıkarılmıştır. 2. «Ahali»: Sofya'da Mehmed Behçet Bey tarafından yayımlanmış ve ilk sayısı Edirne'de basılmıştır. 3. «Akbaba»: Lefkoşe'de Ahmed Tevfik Bey tarafından çıkarılmıştır. 4. «Al Eyyam»: 1899 - 1900 yıllarında Arapça olarak önce Londra'da, sonra New York'ta yayımlanmıştır. 5. «Al Ferîk»: Ali Ulvî Bey tarafından Arapça olarak Kahire'de yayımlanmıştır. 6. «Al Hilâfe»: Arapça olarak Kahire'de yayımlanmıştır. 7. «Al - Rakib» «L'Observateur»: Arapça olarak Rio de Janeiro'da yayımlanmıştır. 8. «Anadolu»»: 24 Nisan 1902'de Kahire'de Türkçe olarak Adanalı Süleyman Vahid Bey tarafından yayımlanmıştır. 9. «Arnavutluk»: 15 Mayıs 1901'de Roma'da ve daha sonra Cenevre'de Türkçe ve Arnavutça olarak yayımlanan bu gazetenin sahip ve yazarı Brita'lı Derviş Hima (İbrahim Naci) dır. Dört sahifelik gazetenin iki sahifesi Türkçe, iki sahifesi de «Shqipetari» adı ile Latin harfleri ile Arnavutça ve kısmen Fransızcadır. 10. «Balkan»: İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı olarak 1898'de Rusçuk'ta Ahmed Zeki Bey tarafından Türkçe ve Bulgarca olarak çıkan bu haftalık gazete Drobnak adlı bir Çek matbaasında basılmıştır. 11. «Balkan»: Edhem Ruhî ve Âsaf beyler tarafından günlük olarak Filibe'de yayımlanmıştır. 12. «Basîrüşşark»: Ziraat mühendisi Ahmed Reşid Bey tarafından 12 Eylûl 1895'te Kahire'de Türkçe olarak yayımlanmıştır. 13. «Beberuhî»: 1 Şubat 1898'de aylık mizah gazetesi olarak Cenevre'de çıkarılan bu gazetenin başyazarı (Altı parmak) Beberuhî takma adını taşımaktadır. 14. «Curcuna»: 22 Ocak 1906'da Kahire'de Cihanzâde Ali Hafî Bey tarafından çıkarılan mizah gazetesidir. 15. «Cüheyne»: Mehmed Tâhir ve Mehmed Ferec beyler tarafından Arapça olarak Kahire'de çıkarılmıştır. 16. «Cür'et»: 10 Eylûl 1898'de her on beş günde bir olarak Paris'te Hakkı Bey tarafından yayımlanmıştır. 17. «Daoul»: Fransızca olarak Paris'te yayımlanmış bir mizah gazetesidir. 18. «Deccal»: Şâir Eşref tarafından Kahire'de üç sayı çıkmış bir hiciv dergisidir. 19. «Dikkat»: 1885'te Sofya'da Yusuf Ali Elbânî tarafından yayımlanmış haftalık gazetedir. 20. «Dobruca»: Türkçe ve Romence olarak 1 Eylûl 1888'den 10 Nisan 1894'e kadar Köstence'de yayımlanmıştır. 21. «Dobruca»: 1901'de Köstence'de Kırımîzâde Ali Rıza Bey tarafından II. Abdülhamid aleyhinde çok şiddetli yayım yapan bu gazete, Türkiye'nin Bükreş sefiri

(orta elçi) bulunan Hüseyin Kâzım Bey'in Romen hükûmeti nezdinde yaptığı teşebbüsler sonucu, 2. sayıda kapatılmıştır. 22. «Doğru söz»: 22 Mart 1906'da Türkçe ve 15 günlük olarak Kahire'de Ahmed Kemâl, Mehmed Übeydullah ve Taşkendî imzaları ile yayımlanmış bu gazete Ali Suavî'nin izinde yürümüş ve «Yeni Osmanlılar» ın fikirlerini savunmuştur. 23. «Doğru yol»: Köstence'de Ebülmukbil Kemâl Bey tarafından hükûmet aleyhinde çıkarılmış bir gazetedir. Kemâl Bey, Hıfzı Bey'in ölümünden sonra Matbuat Müdürü olmuştur. 24. «Dolap»: 1900 - 1901 yıllarında bâzı J. tarafından İngiltere ve İsviçre'de yayımlanmıştır. 25. «Efkâr - ı Umûmiye»: Sofya'da Mustafa Râgıb Bey tarafından yayımlanmıştır. 26. «Emel»: 1900 Martı'nda Kahire'de Moralı Hasan Fehmi Bey tarafından 10 günde bir olarak yayımlanmıştır. 27. «Emel»: Köstence'de Avukat Müstecib Hacı Fâzıl Bey tarafından yayımlanmıştır. 28. «Emniyet»: 1896 Mayıs başında Filibe'de Selânikli Hilmi ve Emin Tevfik beyler tarafından haftada üç defa olarak yayımlanan Türk gazetesidir. 29. «Enîn - i Mazlûm»: 1899'da «Ahrâr - ı Osmaniye tarafından bir zat» mârifetiyle Kahire'de Arapça ve Türkçe olarak 8 sahife hâlinde yayımlanmıştır. 30. «Essadaka»: Arapça olarak yayımlanmış bir gazetedir, 31. «Ezan»: 1903'te Cenevre'de Tunalı Hilmi tarafından çıkarılmıştır. 32. «Feryad»: 10 Aralık 1899'da Lefkoşe'de İsmail Fethî Bey tarafından 15 günde bir olarak çıkarılan bu gazetenin imtiyaz sahibi Hocazâde Osman Enverî Bey'dir. 33. «Feryad»: 1906 yılında Sofya'da Mustafa Râgıb Bey tarafından yayımlanmıştır. 34. «Feryad»: Kahire'de Ahmed Tevfik Bey tarafından yayımlanmıştır. 35. «Freie Osmanische Post» (Hür Osmanlı Postası): Viyana'da Almanca olarak yayımlanmış bir «Yeni Osmanlılar» gazetesidir. 36. «Gayret»: 1894'ten 1908'e kadar Filibe'de Filibe'li Rıza Bey tarafından çıkarılmış haftalık siyasî Türk gazetesidir. 37. «Gencîne - i Hayâl»: 1881'de Paris'te Hakkı Bey tarafından çıkarılmıştır. 38. «Girit»: 1875'te Hanya'da vilâyet gazetesi olarak Türk ve Rum dillerinde yayımlanmış haftalık bir gazetedir. 39. «Girit»: 1897'de Cenevre'de teksir suretiyle çıkarılmıştır. 40. «Hak»: 31 Ağustos 1899'da Kahire'de Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin fikirlerini yayan ve savunan on beş günde bir yayımlanan bu gazetenin başında bahriye yüzbaşılarından Rıza Bey bulunmaktadır. 41. «Hakikat»: 1896'da Cenevre'de Tarsusîzâde Münih Bey tarafından teksir suretiyle çıkarılmış siyasî Türk gazetesidir. 42. «Hakk - ı Sarih»: Kahire'de Sâlih Cemâl Bey tarafından yayımlanmıştır. 43. «Hak söz»: Silistre'de Mehmed Niyâzi Bey tarafından çıkarılmıştır. 44. «Hareket»: 1896'da taşbasması teksir suretiyle Dr. İbrahim Temo (b. bk.) tarafından Bükreş'te yayımlanmıştır. 45. «Havâtır»: 1898 - 1900 yıllarında Kahire'de Hoca Kadri Efendi tarafından Türkçe ve Arapça olarak çıkarılmış bir gazetedir. 46. «Hayâl»: 1878 de Paris'te İsmail Şefik Bey tarafından çıkarılmıştır. 47. «Hayâl»: 1879'da Londra'da taşbasması olarak çıkarılan mizah gazetesidir. 48. «Hilâfet»: 1899'da Londra'da Türkçe ve Arapça olarak Necib Hindî Bey tarafından on beş günde bir çıkarılmış gazetedir. 49. «Hilâl»: 4 Aralık 1299 (1883) dan 30 Ağustos 1301 (1885) târihine kadar Filibe'de haftalık olarak yayımlanmış bir gazetedir. 50. «Hilâl»: 1893 - 1894 yıllarında Cenevre'de ve Paris'te elyazması teksir suretiyle Halil Ganem Bey tarafından çıkarılan bu gazete «Le Croissant» adlı Fransızca gazetenin Türkçe ilâvesi olarak dağıtılmıştır. 51. «Hizmet»: Cenevre'de Emrullah ve Nevzad beyler tarafından çıkarılmıştır. 52. «Hürriyet»: 29 Haziran 1868'de Londra'da Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin yayın organı olan bu gazete için bk. HÜRRİYET. 53. «Islah»: 1899'da Bulgaristan'da Ahmed Bey tarafından yayımlanmıştır. 54. «Islahat»: 1903'te Pire'de yayımlanmıştır. 55. «İcmâ - ı Ümmet»: Atina'da Ahmed Kemâl Bey tarafından yayımlanmıştır. 56. «İctihad»: 1 Eylûl 1904'te Cenevre'de Türkçe ve Fransızca olarak yayımlanmaya başlamış bir dergidir. Bk. ABDULLAH CEVDET ve İCTİHAD. 57. «İncili Çavuş»: 1897'de Paris'te Köprülüzâde Ressam Galib Bey tarafından çıkarılmış resimli bir mizah gazetesidir. 58. «İntibah»: 1899'da Kahire'de Ali Muzaffer ve Zöhrab efendiler tarafından yayımlanmıştır. 59. «İntibah»: 13 Şubat 1903'te Paris'te Şekib Bey tarafından elyazması ve taşbasması olarak çıkarılmıştır. 60. «İntikam»: İntikamcı Yeni Osmanlılar'ın yayın organı olarak 1900 yılında Cenevre'de yayımlanmıştır. 61. «İslâmiyet»: Pire'de Hasan Rıza Bey tarafından yayımlanmıştır. 62. «İstikbal»: Ali Şefkatî'nin 1879'da Napoli, Cenevre ve Londra'da yayımladığı bir gazetedir. 63. «İstirdad»: 1901'de Cenevre'de Osmanlı İstirdad Cemiyeti'nin yayın organı olarak çıkarılmıştır. 64. «İttifak»: Bulgaristan'da yayımlanmıştır. 65. «İttihad»: 1899'da Kahire'de Cemiyet - i İttihâdiye - i Çerâkise adına Mehmed Fâzıl ve Mehmed Emin beyler tarafından yayımlanmıştır. 66. «İttihad - ı Osmânî»: 1903'te kısmen Fransızca olarak Cenevre'de taşbasması sûretiyle çıkarılmıştır. 67. «İttihad - ı Osmânî»: İttihad ve Terakki Cemiyeti Mısır Şûbesi tarafından Kahire'de Türkçe ve Arapça olarak Hâfız Osman idâresinde yayımlanmıştır. 68. «Kanûn - u Esâsî»: İttihad ve Terakki Cemiyeti Mısır Şûbesi'nin yayın organı olarak Rodoslu Sâlih Cemal Bey tarafından Kahire'de 1897 yılında Türk ve Arap dillerinde yayımlanmıştır. 69. «Kıbrıs»: 1892'de Lefkoşe'de Kûfîzâde Mustafa Âsaf Bey tarafından yayımlanmıştır. 70. «Kokonos»: Kıbrıs'ta Mehmed Tevfik Bey tarafından çıkarılmış bir mizah gazetesidir. 71. «Kukumav»: Kahire'de Hayreddin Kaptan tarafından çıkarılmış siyâsî mizah gazetesidir. 72. «Kürdistan»: 1899'da Cenevre'de ve Kahire'de Bedirhan Paşazâde Abdurrahman tarafından Kürtçe olarak çıkarılmış Kürtçü gazetedir. 73. «La Foudre» ve 74. «La Fédération Ottomane»: Fransızca olarak çıkan Jöntürk gazetelerindendir. 75. «La Justice»: Kahire'de Leon Fehmi tarafından Fransızca olarak yayımlanmıştır. 76. «Lâklâk»: 1907'de Kahire'de Mehmed Fazlı Efendi tarafından çıkarılmış siyâsî, resimli mizah gazetesidir. 77. «La Turquie Contemporaine» ve 78. «La Turquie Libre»: Fransızca olarak yayımlanmış Jöntürk gazeteleridir. 79. «Lâvara»: Kahire'de Avram Galanti (b. bk.) tarafından Yahudice ve İspanyolca olarak yayımlanmıştır. 80. «Le Constitutionnel» ve 81. «Le Courrier des Balkans»: Fransızca olarak yayımlanmış Jöntürk gazeteleridir. 82. «Le Liberal Ottoman»: Doktor ve sosyolog Lûtfî Bey tarafından Fransızca olarak yayımlanmıştır. 83. «Le Moniteur Ottoman». 84. «Le Yıldız» ve 85. «Mechveret»: Fransızca olarak yayımlanmış Jöntürk gazeteleridir. 86. «Meşrûtiyet»: 1910'da Şerif Paşa tarafından yayımlanmıştır. 87. «Meşveret»: 1895'te Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından Ahmed Rıza Bey idâresinde Fransızca ve Türkçe olarak Fransa, İsviçre, Belçika'da yayımlanmıştır. İlk 11 sayısı taşbasması, 12. sayıdan sonrası matbaa baskısıdır. 24. sayıdan itibaren tekrar taşbasması ve elyazması suretiyle çıkmıştır. Türkçesi Ab-

dülhamid'in isteği üzerine kapatılmış, Fransızcası Paris'te çıkmaya devam etmiştir. Türkçe «Meşveret» ise bir süre İsviçre ve Belçika'da yayımlanmıştır. Bruxelles'de elyazması olarak çıkan 24-30. sayıların sonuncusu 6 Mayıs 1898 târihini taşımaktadır. 88. «Metanet» : 1898 Kasımında Kandiye'de Kudsîzâde Nuri Bey tarafından çıkarılmıştır. 89. «Mir'ât-ı Zaman»: 1901'de Lefkoşe'de Ahmed Tevfik Bey tarafından çıkarılmış haftalık bir gazetedir. 90. «Mizan»: Daha önce İstanbul'da da çıkarılmış bulunan bu gazeteyi Mehmed Murad Bey 1897'de Mısır'da ve Cenevre'de yayımlamıştır. 17 Temmuz 1908-11 Nisan 1909 târihleri arasında İstanbul'da 135 sayı daha yayımlanmıştır. 91. «Mîzân-ı Adâlet»: 1897'de Kahire'de Leon Fehmi tarafından yayımlanmıştır. 92. «Moniteur Ottoman»: 1901'de Fransızca olarak Paris'te Doktor Lûtfî tarafından çıkarılan gazetenin Türkçe ilâvesidir. 93. «Muhbir» (Le Mukhbir): İstanbul'da Filip Efendi tarafından haftalık olarak 1866'da çıkarılmaya başlanmış gazetede yazılar yazmış bulunan Ali Suavî, Mustafa Fâzıl Paşa'nın dâveti üzerine Paris'e kaçınca, «Muhbir» gazetesini Nâmık Kemâl ve Ziya Paşa ile birlikte Londra'da çıkarmıştır. 1867-1868 yıllarında 42 sayı çıkan bu gazetede Ali Suavî Jöntürklerin kararlaştırdıkları amaçlar dışında yayın yaptığı için arkadaşları tarafından terk edilmiş, Ali Suavî de gazeteyi kapayarak Paris'te «Ulûm» gazetesini çıkarmaya başlamıştır. Ayrıca bk. ALİ SUAVÎ. 94. «Muvakkaten Ulûm Müşterilerine»: Ali Suavî'nin 1870'te Paris'in Almanlar tarafından kuşatılması üzerine Lyon'da taşbasması teksir suretiyle «Ulûm» yerine çıkardığı gazetedir. 95. «Muvazene»: 20 Ağustos 1897'de Filibe'de, Mülkiyeli Ali Fehmî Bey tarafından çıkarılmaya başlanmış ve yayınına Filibe, Cenevre ve İstanbul'da 1911 yılına kadar devam etmiş bir siyasî gazetedir. 96. «Nasihat»: 1898'de İskenderiye'de Hayreddin Kaptan tarafından yayımlanmıştır. 97. «Neyyîr-i Hakikat»: Mahmud Soydan Bey'in Manastır'da yayımladığı bir gazetedir. 98. «Osmanlı»: 1 Aralık 1897'den itibaren İsviçre, Mısır ve İngiltere'de Dr. İshak Sükûtî (b. bk.), Ahmed Nuri, Edhem Ruhi ve Dr. Abdullah Cevdet tarafından çıkarılan bir gazetedir. 99. «Osmanlı»: Atina'da Vatan Kütüphânesi yayını olarak çıkan bir gazetedir. 100. «Otoman Monitör»: Aynı addaki Fransızca gazetenin Türkçe baskısıdır. 101. «Pinti»: 1898'de Kahire'de yayımlanan siyâsî mizah gazetesidir. İçindeki yazılarda İbiş Ağa ve Abdülhamid takma adları kullanıldığı görülmektedir. 102. «Saâdet»: 1886'da Ahmed Fethî Bey tarafından çıkarılmıştır. 103. «Sadâ»: Übeydullah Efendi'nin çıkardığı bir gazetedir. 104. «Sadâkat»: 20 Mayıs 1897-15 Eylûl 1897 tarihleri arasında Romanya'da yayımlanan Türkçe gazetedir. 105. «Sadâkat»: 1902'de Manchester'da İbrahim Hakkı Bey tarafından yayımlanan Türkçe gazetedir. 106. «Sadây-i Millet»: 15 Aralık 1898'de Köstence'de kısmen Türkçe kısmen Ulahça olarak Dr. İbrahim Temo, Şefik, Kadri ve İbn-i Mukbil Kemâl beyler tarafından çıkarılan bu gazete birkaç ay devam edebilmiştir. 107. «Sadây-i Millet, Journal»: 1898 Martında Bükreş'te Hürriyetperverân Fırkası Cemiyet-i Merkeziyesi tarafından haftalık, dört sahifelik, yarısı Türkçe yarısı Ulahça yayımlanmış bir gazetedir. 108. «Sanack»: 1900 yılında Kahire'de Ahmed Sâib Bey tarafından çıkarılan bu gazete Meşrûtiyete kadar devamlı yayın yapmıştır. 109. «Sanska Boşna»: 1897 başlangıcında Bosna'da çıkan bu gazete «Genç Türkler» başlıklı iki uzun makale yayımlamıştır («Mizan», 18 Ocak 1897 târihli 5. numarası). 110. «Selâmet»: 1901'de Bruxelles'de eski Avlonya mebusu İsmail Kemâl Bey tarafından çıkarılmıştır. 111. «Seyf-i Hakikat»: Pire'de İhsan Adlî ve Nüzhet beyler tarafından çıkarılmıştır. 112. «Şafak»: Kahire'de Şafak Cemiyeti tarafından yayımlanmıştır. 113. «Şark» 1898'de İbn-i Mukbil Kemâl Bey tarafından Bükreş'te 19 sayı çıkmış bir gazetedir. 114. «Şark»: 1905'te Sofya'da Yörükoğlu İsmail Bey tarafından kısmen Fransızca kısmen Türkçe olarak çıkarılan bir gazetedir. 115. «Şark ve Garb»: 1896'da Paris'te İbrahim Edhem Bey tarafından yayımlanmıştır. 116. «Şûrây-i Osmanî»: 1 Şubat 1907'de Kahire'de Şûrây-i Osmanî Cemiyeti adına Mustafa Nuri, Refîk-ul-azm tarafından kısmen Arapça ve Fransızca olarak yayımlanan Türk gazetesidir. 117. «Şûray-i Ümmet»: 1904'te Kahire'de ve Paris'te ayda iki defa olarak yayımlanan bu gazeteyi Ahmed Rıza, Sami Paşazâde Sezâi ve Ahmed Saib beyler çıkarmışlardır. 118. «Tabl»: Bruxelles'de yayımlanmış Türkçe gazetedir. 119. «Tâkib-i İstikbal»: 1899'da Kahire'de Abdülkerim Hâdi tarafından çıkarılmıştır. 120. «Teessüf»: 1900'de Paris'te Hakkı Bey tarafından çıkarılmıştır. 121. «Temâşây-i Esrar»: İslimiye'de Süleyman Fehmi Bey tarafından çıkarılmıştır. 122. «Tercüman»: 1907'de Bahçe-Saray'da Gaspıralı İsmail Bey (b. bk.) tarafından haftada bir olarak çıkarılan gazetedir. 123. «Terakki»: 1906'da Paris'te Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti adına Prens Sabahaddin ve Ahmed Fazlı beyler tarafından yayımlanan gazetedir. 124. «Tokmak»: 1901'de Cenevre'de bâzı Jöntürkler tarafından çıkarılmıştır. 125. «Tuna»: 14 Mart 1865'te Rusçuk'ta Türkçe ve Bulgarca olarak kunduracı ustası Mehmed Teftiş Efendi tarafından çıkarılmıştır. 126. «Türk»: 5 Kasım 1903'te Kahire'de Fevzi ve Celâl beyler tarafından çıkarılmıştır. 127. «Uhuvvet»: 1904'te Rusçuk ve Filibe'de Mehmed Teftiş Efendi'nin çıkardığı bir gazetedir. 128. «Ulûm»: 1869'da Paris'te Ali Suavî tarafından elyazması ve taşbasması teksir suretiyle çıkarılmıştır. 129. «Ümit»: 1900'de Kahire'de Bedirhanpaşazâde Mehmed Sâlih tarafından kısmen Arapça olarak çıkarılan Kürtçü gazetedir. 130. «Vatan»: 1895'te Atina'da R. Murad tarafından çıkarılmıştır. Taş basması nüshaları da vardır. 131. «Vatan Hâdimi»: 1906'da Karasu (Kırım) da Ahmed Agayef, A. Reşad Mehdiyef ve A. Emir Hüseynof tarafından yayımlanmıştır. 132. «Yeni Fikir»: 1905'de İskenderiye'de yayımlanmıştır. 133. «Yıldırım»: Aralık 1901'de Pire'de Re'fet Bey tarafından 15 günde bir çıkarılan gazetedir. 134. «Yıldız»: 1892'de taşbasması olarak Atina'da çıkarılan bu gazetedeki yazılar kısmen Fransızcadır. 135. «Zaman»: Kıbrıs'ta Derviş Paşa tarafından yayımlanmıştır. 136. «Zuhurî»: Kahire'de Kemâl Sadeddin Bey tarafından yayımlanmıştır. — Fethî Tevetoğlu

JUAN [*ḫuan*], Aragón ve Navarra kralları.

I. Juan (Perpignan 1350-1395), Aragón kralı (1387-1395). Kral IV. Pedro el Ceremonioso'in oğludur.

II. Juan (1397 - Barcelona 1479), Navarra (1425 - 1479) ve Aragón kralı (1458 - 1479). I. Fernando'nun oğlu, III. Carlos'un kızı Navarra'lı Blanca'nın eşidir. Eşi ölünce (1441) oğlu Carlos'a karşı iktidarı elinde tutmuştur. Kardeşi Alfonso el Magnanimo'nun ölümünden sonra (1458) Aragón kralı olmuştur. Katalonlar ayaklanınca, onlara Carlos'u genel naip olarak vermek zorunda kalmıştır (1461). Fransa kralı XI. Louis'nin yardımını sağlamak için ona Cerdagne ve Roussillon eyaletlerini terk etmiş, (1462), 1472'de Katalonya'yı Anjou dukasından geri almaya muvaffak olmuştur.

JUAN [*ḫuạn*], Castilla kralı (1358 - 1390), II. Enrique'nin oğlu. 1379'da babasının yerine geçmiş Portekiz kralı I. Fernando'nun kızı Beatriz ile evlenmiştir. Fernando ölünce, J. Portekiz kralı olmak istemiş, fakat Aljubarrota'da mağlûp olmuştur (1385). Barış Bayona (1388) da imzalanırken Castilla veliahdına ilk defa olarak Asturias prensi unvanı verilmiştir.

II. J., Castilla kralı (1406 - 1454). Babası III. Enrique'nin iki yaşında iken halefi olmuştur. Zayıf bir karaktere sahip olan J., büyüklerin oyuncağı olmuş ve yönetimi Alvaro de Duna'ya bırakmıştır.

JUAN [*ḫuạn*], **Avusturyalı (Don)**: bk. JOHANN, Avusturyalı (**Johann von Österreich**) veyâ DON JUAN DE AUSTRIA.

JUAN - JUAN'LAR, Çin kaynaklarında Avar'lara verilen ad. Bk. AVAR'LAR.

JUÁREZ GARCÍA [*huạres garsịa*], **Benito** (San Pablo Guelatao, Oaxaca 1806 - Meksiko 1872), Meksikalı siyaset adamı ve cumhurbaşkanı. 1861'de Meksika cumhurbaşkanı olmuş, Avusturya imparatoru Maximilian'a ve onu destekleyen Fransız kuvvetlerine karşı savaşmış ve onları yenmiştir. Liberal karakterde bir siyaset takip etmiştir.

JUBBULPORE veyâ JABALPUR: bk. CABALPUR.

JUDO (Japonca: *ju* = çeviklik, kibarlık, şiddet göstermemek ve *do* = metod, yol, disiplin), Japonlar tarafından jiu - jitsu (b. bk.) denilen eski savaş metodları ve kavga sporu örnek tutularak yapılmış silâhsız bir saldırı ve savunma sistemi; çevikliğe dayanan bir güreş çeşidi. Bugün Türkmenler arasında hâlâ devam eden aba güreşi ile büyük bir benzerlik gösteren ve yeni bir spor dalı olarak kabul edilen J., 1964'te olimpiyad oyunları içine alınmıştır. J., birçok ülkelerin silâhlı kuvvetlerinde bir eğitim kolu olarak da öğretilmektedir. J. ilk önce, bir askerî idarecinin oğlu olarak Jigoro Kano (1860 - 1938) tarafından bugünkü modern spor haline getirilmiştir. Vücut yapısı zayıf olan Kano, bu fizik eksikliğini hem bedeni, hem de kafayı kullanarak gidermenin yollarını aramıştı. Tōkyō Üniversitesi öğrencisi iken jiu - jitsu'ya merak sardırarak, bu sporu üç ayrı öğtetmenden öğrenen Kano, üç ayrı kaynaktaki metod ayrılıklarını fark etmiş ve bütün saldırma ve savunma yollarını incelemiştir.

JUDO: T. C. J. Federasyonu amblemi

Bunlardan bâzılarını alıp bir kısmını terk ederek yaptığı eleme sonucu J. adını verdiği sporu meydana getirmiştir. Vücut kadar kafayı da çalıştırmayı gerektiren J. sayesinde güçlü bir rakibin elinden çeviklikle kurtulmak ve onu yere vurmak kolaylığı elde edildiği gibi, çelimsiz bir kızın dev cüsseli bir erkeği yere sermesi de sağlanmaktadır. Kano, mistik bir yanı, garip ahlâk kuralları da bulunan J.'yu 1882 yılında Kodokan J. okulunu kurarak öğretmeye başlamıştır. J., kısa sürede Japonya'ya ve daha sonra bütün dünyaya yayılmıştır.

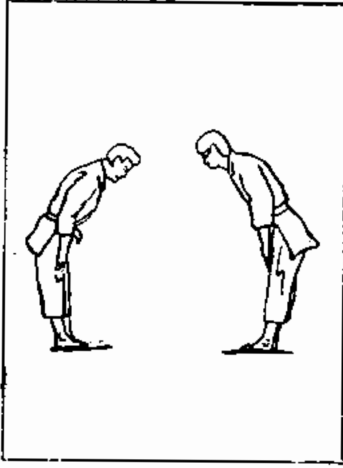
1955 yılında dünyadaki J.'cu (judoka) ların sayısı dört milyona ulaşmıştır. Türkiye'de J. çalışmaları ancak 1963 yılında, Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü teşkilâtı dışında İstanbul, Ankara, Samsun, İzmir, Adana'da ve askerî okullarda başlamıştır. Sayısı çok az olan meraklıların yanlış metodlarla çalışmaları, Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü teşkilâtının eğitime milletlerarası Kadokan tekniği ile bir düzen ve birlik kazandırması ve 1963 yılında Güreş Federasyonu Başkanlığı bünyesinde J. Kolu olarak başlayan teşkilâtlanma ile normal yola girmiş ve hızla gelişmiştir. 16 Nisan 1966'da Türk J. Federasyonu kurulmuştur. Kontrollu çalışmalarla İstanbul'da açılan kurslar sonucu J., 1964 - 1968 arası dört yılda 18 ilimizde teşkilâtlı çalışmalarını artırarak J.'cu sayısı 90'dan 2 168'e yükselmiştir. Genç Türk kızları, kuvvetten çok çeviklik ve kafa isteyen bu spora büyük bir ilgi göstermektedirler.

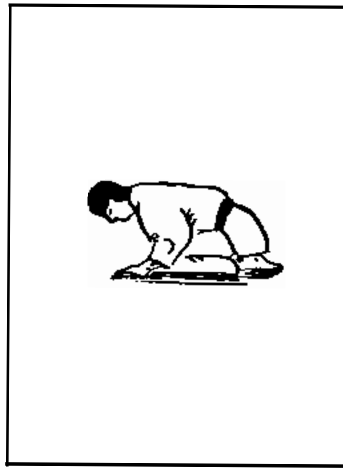
J.'culuğa giren her sporcu, önce onun gelenek ve törelerine uymak, ruhuna saygılı olmak zorundadır.

J., Buddha felsefesi prensiplerine uygun olarak işleyen bir yücelme yoludur. Ruh temizliği ile ve bir çeviklik içinde, insana kendi kusurlarını görme ve düzeltme imkânını kazandıran bir yoldur. J.'cu (judoka) nun, başlıca giyimi judogi adı verilen bir çeşit kimonodur. Sağlam beyaz bezden yapılmış bir ceket ve pantolondan ibarettir; beline, J.'cunun ustalık derecesini gösteren renkte bir kuşak bağlanır. Acemiler için beyaz, sonra yükseldikçe sarı, turuncu, yeşil, mavi, kahverengi ve siyah kuşak kullanılır.

J., kalın bir keçe veyâ hasır üzerine iyice gerilen ve tatami denilen bir branda bezi üzerinde yapılır. Müsabakalar 3 - 20 dakika sürelidir. Genellikle bir sayı (ippon) kazandıran başarılı hareketi ilk yapan J.'cu müsabakayı kazanır. Galip getiren sayı, rakibi sırt üstü yere vurarak, otuz saniye yerde tutmak, kol bacak bükmek veyâ boynunu sıkarak müsabakayı bırakmasını sağlamakla kazanılır. Yumruklaşma gibi zorbalık hareketleri yasaktır. Geçerli oyunlar, fırlatma, hareketsiz bırakma, burgu, kle takma, sıkma veyâ boğmadır. İki taraf da sayı kazanmazsa hakem, J.'cuların çeviklik ve canlılığına, bilgi ve tecrübesine bakarak birini galip sayar.

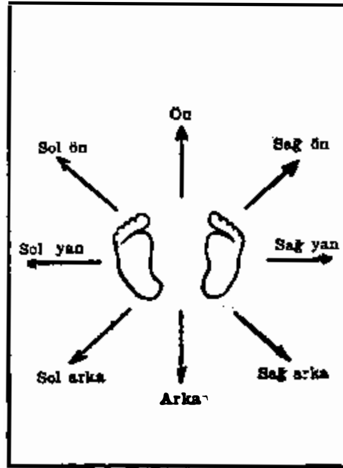
1930'dan bu yana spor olarak çok gelişen J. için birçok ülkelerde şampiyonluklar düzenlenmiş ve bugün bu yarışmalar milletlerarası bir değer kazanmıştır.

1

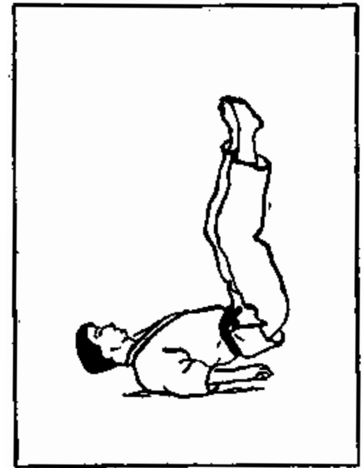

2

3

4

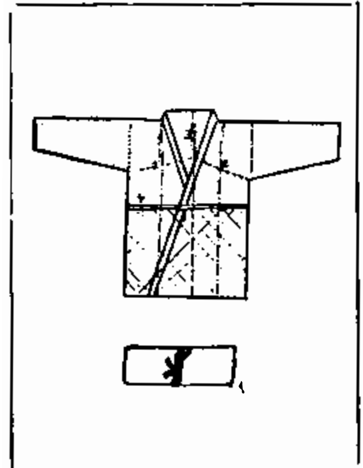

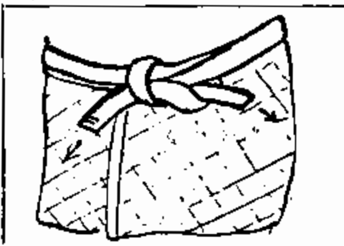
5

6

7

8

9

10

JUDO: 1. Selâmlaşma (ayakta), 2. Selâmlaşma (yerde), 3. Duruş (Shizentai), 4. Duruş (Jigo - Hontai), 5. Yönde denge bozma (Kuzushi), 6. Geriye düşme, 7. Yana düşme, 8. Yuvarlanarak düşme, 9. Gömlek katlama usulü, 10. Kuşak bağlama

JUGLAR, Clément (Paris, 1819 - Paris 1905), Fransız hekim ve iktisatçısı. Ekonomide faaliyet ve duraklamaların münavebesi kavramını ilk olarak J. kullanmıştır. Başlıca eseri, *Les crises commerciales et leur retour périodique en France, en Angleterre et aux Etats - Unis* (Ticarî buhranlar ve bunların Fransa, İngiltere ve Birleşik Devletler'de düzenli olarak tekerrürü) [1862] adlı eserdir.

JUHÁSZ [*yuhās*], **Gyula** (Szeged 1883 - Szeged 1937), Macar şairi. «Nyugat» dergisi çevresinde toplanmış olan yazar ve şairler arasında önemli bir yer tutmuştur. Şair olarak Mihály Babits (b. bk.) e yakındır. Lirik şiirlerinde yurdunun güzellikleri yanında Anna adındaki sevgilisine karşı duyduğu sevgi ve bağlılığı dile getirmiştir.

JUKOV, Georgiy Konstantinoviç (doğ. Strelkovka 1896), Sovyet mareşali. 1917'de Rus ordusunda teğmen iken ihtilâle katılmış ve Denikin ve Vrangel'e karşı savaşmıştır. 1939'da Mançurya'da Japonlara karşı çarpışmıştır. 1940'ta Kızıl Ordu genel kurmay başkanı olmuş, 1941'de Moskova önünde cereyan eden savaşta Almanları başkentten 200 km gerilemek zorunda bırakmıştır. 1942 - 1943 yıllarında Stalingrad'ın savunmasını idare etmiştir. 1944 - 1945'te J. Ukrayna, sonra da Beyaz Rusya cephesinin kumandanlığını yapmış, Varşova'yı zapt ederek, Almanya'ya ve Berlin'e girmiştir. 8 Mayıs 1945'te Sovyetler Birliği adına Alman ordularının teslim olma vesikasını imzalamıştır. Bir zaman Almanya'da Sovyet işgal kuvvetleri kumandanı iken 1946'da Sovyetler Birliği'ne geri çağrılmış ve halkça çok sevilmesinden korkan Stalin tarafından Odessa askerî bölgesi kumandanlığına tayin edilmiştir (1947). Stalin öldükten sonra J. Millî Savunma Bakanı yardımcısı (1953), sonra da Millî Savunma Bakanı olmuştur (1955). 1957'de Komünist Partisi Merkez Komitesi Prezidyumu üyeliğine getirilmiştir. Birkaç ay sonra Hruşçev tarafından emekliye sevk edilmiştir.

JUKOVSKİY, Vasiliy Andreeviç (Mişenkoe, Tula guberniyası 1783 - Baden - Baden 1852), Rus şâiri. Sonradan II. Aleksandr adıyla imparator olacak olan Çareviç Aleksandr'ın yetiştirilmesine memur edilmiştir. II. Aleksandr, J.'nin tavsiyesi üzerine köle köylüleri serbest bırakmıştır. Yaptığı tercümelerle zamanının Rus yazarları üzerinde derin tesiri olmuştur.

JULEP, saydam, aromatize (rayihalı) ve şekerli sıvı ilâçlara eskiden verilen ad. Bugün ilâçlara tat vermek için kullanılan şeker ve ağaç çileğinden yapılmış karışımlara bu ad verilir. Bir süspansiyonu yeknesaklaştırmak (homojenleştirmek) için J.'e zamk katılırsa, buna julep gommeux (Fr.) adı verilir.

JULIANA [*yuliyana*], **Louise Emma Maria Wilhelmina** (doğ. La Haye 1909), Hollanda kraliçesi. 1948'de kraliçe olmuştur. Kraliçe Wilhelmina ile Heinrich von Mecklenburg - Schwerin'in kızıdır. II. Dünya Harbi'nde ailesiyle birlikte Kanada'ya sığınmıştır.

14 Ekim 1947 - 1 Aralık 1947 ve 12 Mayıs 1948 - 30 Ağustos 1948 târihleri arasında annesi naiplik etmiştir. 6 Eylûl 1948'de tahta çıkmıştır.

L. E. JULIANA

JULIANUS APOSTATA [*yulianus apostata*] (asıl adı: **Flavius Claudius Julianus;** İstanbul 331 - Mesopotamya 363), Roma imparatoru (361 - 363). Julius Constantius'un oğlu ve I. Constantinus (Konstantinos) un yeğenidir.

JUMNA veyâ DJEMMA (Coğ.): bk. CUMNA.

JUNAGADH veyâ JUNAGARH, Hindistan'da, Gucerat'ta bir şehir ve devlet. Nüfûsu 74 300 (1966) dür. Ticaret merkezi olarak tanınmıştır.

JUNG [*yuŋ*], **Carl Gustav** (Kesswyl, İsviçre 1875 - Küssnacht 1961), Alman asıllı İsviçreli psikolog ve psikiyatrist. Önce Zürich'teki bir hastahânenin başhekimi iken daha sonra Zürich Üniversitesi'ne profesör olmuştur. 1944 yılından itibaren ise Basel Üniversitesi'ne geçmiştir.

Freud'un psiko - analitik metodundan hareket eden J., çok geçmeden onun libido kavramını genel bir psişik enerji şeklinde değiştirmiş, daha doğrusu genişletmiştir. Kendisi aynı zamanda «içe dönük» bir psikolojik tipler doktirininin de yaratıcısıdır. Meslek hayatının daha oldukça başlarındayken bile rüya yorumları konusunda mitoloji ve kültür tarihi alanlarından malzeme kullanmak yoluna gitmiştir. J., kişinin ferdî ve kollektif bilinçdışı arasında bir ayırım yapar ki kanaatince bunlardan birincisi birtakım itmeler sonucu teşekkül etmiş ve buna karşılık öteki, yâni kollektif olanı ise beynin yapısıyla ilgili olarak irsî bir şekilde meydana gelmiştir. Kollektif bilinçdışı çok eskilerden kalma birtakım imajlar (archetypus'lar) la doludur. Meselâ kadının bilinçdışındaki erkek imajı (animus) veyâ erkeğin bilinçdışındaki kadın imajı (anima) gibi. Şuura gelince, o bilinçdışına karşı direnmekte ve ondan ayrılmaktadır. Fakat bilinç medenî insanda bilinçdışından zaten öylesine uzaklaşmış bulunmaktadır ki, onun yaşantıları (Erlebnis) şahısları tecrit eder. Tanrı fikri de tıpkı diğer dinî semboller gibi arcetypus'larla bir münasebet hâlindedir.

En önemli eserleri şunlardır: *Wandlungen und Symbole der Libido* (Libidonun değişim ve sembolleri) [1912]; *Psychologische Typen* (Psikolojik tipler) [1920]; *Die Beziehungen zwischen dem Ich und dem Unbewussten* (Ben ile bilinçdışı arasındaki münasebetler) [1928]; *Psychologie und Religion* (Psikoloji ve din) [1939]; *Psychologie und Alchemie* (Psikoloji ve simya) [1944]; *Die Psychologie der Übertragung* (Nakil psikolojisi) [1946]; *Über psychische Energetik und das Wesen der Träume* (Psişik enerjetik ve rüyaların tabiatı üzerine) [1948]; *Die Symbolik des Geistes* (Zihnin sembolleri) [1948]; *Aion, Untersuchungen zur Symbolgeschichte* (Aion, semboller tarihi üzerine incelemeler) [1951]; *Antwort auf Hiob* (Hazret - i Eyüb'e cevap) [1952]; *Wurzeln des Bewusstseins* (Bilincin kökleri) [1953].

JUNGFRAU [*yuŋgfrau*], İsviçre'de bir dağ. Bern Dağları (Berner Oberland) nın en yüksek tepesidir (4 166 m). Jungfraujoch yaylasında (3 457 m) bir kış sporları istasyonu ve ilmî araştırmalara mahsus bir laboratuvar vardır.

JUNGLE (Coğ.): bk. CENGEL.

JUNGMANN [*yuŋman*], **Josef** (Hudlitz 1773 - Praha 1874), Çek yazarı ve dilbilgini. Alman düşünürü

Herder (b. bk.) ın etkisi altında kalmış, Çeklerin millî ve kültürel uyanışında önemli bir rol oynamıştır. J. Çek edebî dilinin yaratıcısı olarak ün yapmıştır. 5 ciltlik Çekçe - Almanca sözlüğü (1834 - 1839), Çek kelime hazinesini içine alan zengin bir kaynaktır. Çek edebiyatı tarihi üzerine yazmış olduğu büyük eser de bu alanda yeni bir çığır açmıştır (1825 - 1849). Bunlardan başka, Chateaubriand, Milton, Geothe, Schiller, Voltaire gibi şair ve yazarların eserlerini de Çekçeye çevirmiştir. *Zápisky* (Hâtıralar) [1871] adlı bir eseri de vardır.

JUNKERS [*yųnkörs*], **Hugo** (Rheydt 1859 - Gauting, München 1935), Alman sanayicisi. Çift pistonlu motorun mucididir. 1897'de Aachen Teknik Üniversite'sine profesör olmuş ve gazların sıkıştırılma kabiliyeti ve ağır yağlı motorlara dâir araştırmalarına devam etmiştir. 1912'de, Frankenbug'da bir aerodinamik tünel inşa ettikten sonra, araştırmalarını uçak yapımında toplamıştır. 1915'te ilk olarak metalden yapılmış bir uçak vücuda getirmiştir. O zamana kadar kullanılmış olan çelik, tahta ve kanaviçe yerine bu uçakta duralümin kullanılmıştır. J.'ın Dessau'daki fabrikaları birçok askerî uçaklar imal etmiştir.

H. JUNKERS

JUNO (IUNO) [*yųno*] (Mit.), Roma tanrıçası, Saturnus ile Rhea'nın kızı, Jupiter (b. bk.) in karısı. İtalya'da gökyüzü ışığını temsil ediyordu. Roma'nın koruyucu tanrıçası olarak ün almıştır.

JUNO [*yųno*], 1803'te Harding tarafından keşfedilen 3 numaralı küçük gezegen. Çapı tahminen 326 km dir.

JUNOT [*jünǫ*], **Jean Andoche,** Abrantès dukası, (Bussy - le - grand, Bourgogne 1771 - Montbard 1813), Fransız generali Toulon muhasarasında Bonaparte'ın dikkatini çekmiş, onun İtalya ve Mısır seferlerine katılmış ve 1806'da Parma ve Piacenza genel valisi olmuştur. Portekiz'deki Fransız ordusunun başında iken Abrantès'te başarı kazanmış ve Lisbon'a girmiştir (1807). Fakat Wellesley'e mağlûp olarak Sintra'da teslim olmuştur (1808). Eşi Laure Permon Abrantès dukası (Montpellier 1784 - Paris 1838) çok değerli *Mémoires* (Hatıralar) [18 cilt, 1831 - 1835] yayımlamıştır.

JUNTA [*hųnta*] (İsp. = toplantı, meclis): Orta Çağ İspanya'sında, bu adı taşıyan ilk toplantılar, kontların başkanlığı altında toplanan adlî meclisler olmuştur. XVI. yüzyılda İspanya'da ticaret, posta v. b. J.'ları çalışmış ve 1685'te Enkizisyon Konseyine J. suprema (= en yüksek J.) adı verilmiştir. İlk ihtilâlci J. 1520'de Avila'da Juan de Padilla tarafından belediyeler (comunidades) i ihtilâle hazırlamak maksadıyle kurulmuştur. Napoléon'a karşı ayaklanan İspanya, «ayaklanma J.'ları» kurmuş ve bunların arasında Sevilla J.'sı 1808'de «en yüksek J.» adını almıştır. Biraz sonra J.'lar bir «Merkezî J.» seçmişler, bu da ayaklanma hükûmeti rolünü oynamıştır.

Güney Amerika'da da ihtilâlcı J.'lar teşekkül etmiştir. Buenos Aires J.'sı ülkenin ilk bağımsız hükûmeti olmuştur. İngilizler bu kelimeye «önemli kişilerden kurulu gizli meclis» anlamını vermişlerdir.

JUPITER (IUPITER) [*yųpiter*] veyâ **JUPPITER (IUPPITER)** [*yųppiter*], (Mit.), Roma tanrılarının en büyüğü. Yunanlıların en büyük tanrısı olan Zeus (b. bk.) ile birleştirilmiştir. Edindiği özelliklere göre birçok adlar almıştır: J. stator (durdurucu; J., düşman ordularını durduran J.), J. Capitolinus (= Capitolium'lu; Roma'nın üzerinde yükseldiği yedi tepeden biri olan Capitolium'da tapınağı vardı; Capitolium'da Minerva ve Juno'nun yanında yer alırdı). Roma dışında da buna benzer ve Capitolium adını taşıyan tapınakların yapılması Roma'ya karşı bağlılık manasını ifade etmiştir. Roma'daki J. kültünün başrahibi Flamen Dialis (= J. rahibi) adını taşırdı. Bu kültün çeşitli âyinlerinin başlıcaları millî ve medenî bir mâna taşırdı. Yazıtlarda J.'e atıflar çok yüksek sayıdadır. J. optimus maximus (= çok iyi, çok büyük J.) çok defa I. O. M. biçiminde kısaltılır. Çeşitli dinlere âid tanrıları birleştirme (syncrétisme) ye ve tektanrıcılığa yönelme sonunda J. Ammon (Mısır'da) ve J. Dolichenus J. ile birleştirilmiştir.

Romalılar ikonografilerinde Yunanlı Zeus'u taklid etmişlerdir. Tanrı çıplak olarak yıldırımı elinde tutar. Bu tip J. heykeline Campidoglio, Vatikan ve Louvre müzelerinde tesadüf edilir; Bengazi dev heykeli de J.'i tasvir eder. İkinci bir tip heykel, J.'i tahtı üzerinde oturmuş olarak tasvir eder (J. Verospi, Vatikan). Efsanesinin çok sayıdaki olayları Rönesans'tan beri birçok sanatkâra ilham vermiştir: Keçi Amaltheia tarafından emzirilen J. (Poussin, Berlin); J. ve Antiopē (Rafaello, Vatikan; Tiziano, Louvre; Correggio, Louvre; Watteau, Louvre; J. ve Thetis, Ingres, Aix - en - Provence),

JUPITER (Astr.), güneş sisteminin başlıca gezegenlerinden biri. Güneşten uzaklık sırasına göre beşinci gezegendir. Dünya yörüngesinin büyük ekseninin yarısını birim olarak kabul edilirse, J.'in yörüngesinin büyük ekseninin yarısı 5,24'tir. Dünya'ya olan uzaklığı da 6,45 ile 3,95 arasında değişir. J. Güneş etrafında 11 yıl 315 günde döner. Bütün gezegenlerin en büyüğü olup, hacım itibarıyla ikinci olan Saturn'dan çok daha büyüktür. J.'in çapı 142 000 km dir. Bu gezegen kendi ekseni etrafında aş. yu. 9 saat 50 dakikada döner. Yüzeyinde ekvatora paralel açık ve koyu kuşaklar görülür. Bu kuşakların üstünde bir çok koyu renkte veya parlak lekeler serpilmiştir. Bu lekeler yeknasak bir hareketle dönmezler, genel olarak kutuplara ne kadar yakın iseler, açı hızları o derece küçüktür. Buna ilâve olrak kuşakların birbirlerine nazaran yer değiştirdiği görülür. J.'in atmosferi, içinde amonyak kristallerinin yüzdüğü, erimiş ve sonradan derinliğince donmuş bir okyanus'tan ibarettir. Yüzeydeki ısı derecesi 140° C dir. J.'in yoğunluğu 1,36'dır. Uydularından 12'si bilinmektedir. Bu uydular bir küçük güneş sistemini andırırlar. J.'e en yakını 181 000 km, en uzağı da 25 milyon km uzaklığındadır. Başlıcaları Io, Europa, Ganimedes ve Callisto adlarını taşır. Bu uyduların yerden itibaren gözlenen tutulmaları, yer ile J. arasındaki mesafeye göre daha erken veyâ daha geç vuku bulur. Danimarkalı astronom Olaf Römer, bu tutulmalara dayanarak ışığın hızını ölçmüştür.

JURA [*yųra*], Orta Avrupa'da, Rhône ve Main ırmakları arasında uzanan bir dağ sırası. J. sıradağlarının Fransız - İsviçre J. sı veyâ sadece İsviçre J.'sı adını taşıyan

kısmı yassı kubbeler halinde Lac du Bourget'den başlayarak kuzey ve kuzey-doğu yönünde uzanırlar. Bu sıra Laegern sıradağları adı altında Limmat ırmağında son bulur. Batı kesiminde Fransa'ya ve doğu kesiminde İsviçre'ye âid olan bu kısım, jeolojik bakımdan ekseriyetle genç tersiyer bir tabaka yapısı gösterir. Doğuya doğru bu sıradağlar ad değiştirerek zincirleme J.'lar (der Kettenjura) adını alırlar ki buranın önemli özelliklerinden biri bu kesimin uzunlamasına ve dikine birçok vadilerle oyulmuş olmasıdır. Bunlardan bir kısmı da erozyon vadileridir. J.'nın en yüksek noktası olan Crêt de la Neige (1 723 m) bu kesimdedir. Buradan batıya doğru uzanan plato J.'sı ise birçok mağaralar, göller ve dolin adını taşıyan huni biçiminde çukurlarla kaplıdır. Kuzeyde de üstü geniş ve düz bir kısım bulunur ki bu biçiminden ötürü buna tabla J.'sı (der Tafeljura) denilmektedir. Bu kısım Yukarı Reine havzasına kadar uzanır.

Bütün bölgenin iklimi tepelerde sert ve nemlidir. Orman sınırının yukarılarında, yâni aş. yu. 1 300 m den itibaren kuru bir çayır örtüsü hüküm sürer. Bu kesimlerde hayvancılık ve çayır ekonomisi önemli yer tutar. Vadilerde ise sebze ve meyvecilik hâkimdir. Güneye bakan yamaçlarda bağcılık da yapılır. Tarımın yanısıra endüstrinin bâzı kolları (saatçilik, çimento sanayii, cam sanayii, kâğıt sanayii) da gelişmiştir. Vaktiyle işletilmekte olan demir yatakları artık tükenmiştir. Genellikle Fransız - İsviçre J.'sı ulaşım için bir engel teşkil etmekteyse de, son zamanlarda hizmete giren mükemmel bir kara ve demiryolu şebekesi artık bu duruma son vermiştir. Caesar devrinde bu dağ sırasına Iura mons adı verilmişti.

J., Kelt asıllı Sequan'lar ile Helvet'ler arasındaki tabiî sınırı teşkil ederdi.

JURA [*jürą*] (Coğ.), Fransa'nın doğusunda bir departman (il). Yüzölçümü 5 055 km^2, nüfûsu 230 900 (1966), merkezi Lons - le - Saunier'dir. Kısmen Jura central (Orta J.) bölgesinin bir kısmını kaplar. Dağlar ve yaylalarda sığır yetiştirilir, peynir yapılır. Yaylanın batı kenarı bağ kültürüne elverişlidir (Arbois ve Poligny şarapları). Batıdaki Bresse tepelerinde tavuk, hindi gibi hayvanlar yetiştirilir. Dağlık kısımlarda önemli bir rol oynayan endüstri, Morez ve Saint - Claude bölgesinde toplanmıştır. Pipo, gözlük, saat, taş kesimi, tahta eşya yapılır.

JURIN KANUNU (Fr. Loi de Jurin; İng. Law): Kılcallık olayında, bir kılcal borudaki sıvı yüksekliği borunun çapı ile ters orantılıdır. J. K.'na göre, bir sıvının iç yarıçapı r olan kılcal bir borudaki yüksekliği

$$h = \frac{2\,\partial \cos\,\theta}{\delta\, g r}$$

dir. Burada ∂, sıvının yüzey gerilimi, θ, kılcal boru ile İngiliz bilgini James Jurin (1684 - 1750) in adıyle anılır. Bk. sıvı arasındaki değme açısı, δ, sıvının yoğunluğudur. KILCALLIK, YÜZEY GERİLİMİ.

JURMALA [*yųrmala*], Letonya'da bir şehir. Nüfusu 48 000 (1967) dir. 1959 yılında Riga Körfezi ile Lielupe ırmağı arasındaki yerlerin bir araya getirilmesi sonunda kurulmuştur. J. Kuzey Rusya için bir dinlenme yeridir. Selüloz ve kâğıt kombinası, çimento fabrikası, gemi yapım tezgâhları vardır.

JURNAL, gemilerdeki olayların kaydı için tutulan defter. Gerek savaş gerek ticaret gemilerinde seyirde ve limanda, güverte ve köprü üstünde ve makinede cereyan eden bütün olaylar dakikası dakikasına kendilerine âid J.'lara geçirilir. Gemilerde genellikle liman ve seyir, makina, elektrik, kazan, cayro, pusla, kronometre, telsiz ve işaret J.'ları kullanılır. Savaş gemilerinde, gemilerin tiplerine ve özelliklerine göre çeşitli silâh ve ve cihazlar için de J.'lar vardır.

Gemilere âid J.'lar târih yazarları için değerli birer arşiv belgesi oldukları gibi, kazalardan sonra mahkemeler ve bilirkişiler için de doğru hüküm vermeye yarayan değerli birer dökümandırlar.

JURUÁ [*juruą*], güney Amerika'da bir ırmak. Uzunluğu 1 900 km dir. Amazon ırmağının sağ kolu olan bu ırmağın 1 000 km lik bir kesimi gemi işletmeye elverişlidir.

JURUENA [*juruęna*], Brezilya'da bir ırmak. Uzunluğu 900 km dir. Topajós ırmağını meydana getiren ana kaynaklardan biridir.

JUSTI [*yųsti*], **Ferdinand** (Marburg 1837 - Marburg 1907), Alman doğu bilgini. 1865 yılından itibaren Marburg Üniversitesi'nde mukayeseli gramer ve Germen filolojisi profesörlüğü yapmıştır. 1879'da çıkan *Geschichte des alten Persiens* (Eski İran târihi) adlı eseri, 1904'te genişletilmiş olarak *Grundriss der iranischen Philologie*'de (II. cilt) yayınlanmıştır. J. en çok *Iranische Namenbuch* [1895] adlı eseriyle tanınmıştır.

JUVENALIS (IUVENALIS) [*yuvenąlis*], **Decimus Junius** (Aquinum, Apulia aş. yu. M. S. 60 - aş. yu. 140), Latin hiciv şâiri. Zamanının ahlâksızlıklarını güçlü bir dille hicvettiği *Satirae* (Hicviyeler) adlı eseri ünlüdür.

JUZBASIC [*yuzbąsit'*], **Dimitrij** (doğ. Daruvar, Hırvatistan 1909), Yugoslavyalı cerrah. Zagreb Üniversitesi'nde profesörlük yapan J., özellikle yemek borusu ve bağırsak cerrahisi alanındaki çalışmalarıyle tanınmıştır. Bellibaşlı eserleri şunlardır: *Chirurgie der Speiseröhre* (Yemek borusu cerrahisi) [1961]; *Chirurgie des Dickdarms* (Kalın barsak cerrahisi) [1962].

JÜLYEN TAKVİMİ: bk. IULIUS TAKVİMİ.

JÜRİ: 1. Ağır ceza suçlularının yargılanmasında karar vermeye yetkili halk yargıçları kurulu. Yalnız bir dâvâ için mahkeme başkanı tarafından kura ile seçilen, on iki veyâ daha fazla üyeden teşekkül eden J.'nin karar verdikten sonra görevi biter. Jüre adı verilen J. üyeleri, göreve başlamadan önce vicdanlarından gelen sese uyarak samimî kanaatlerini söyleyeceklerine dair mahkeme önünde yemin ederler.

J.'nin görevi, sanıkla ilgili olarak mahkeme başkanı tarafından sorulan suallere, «evet» veyâ «hayır» şeklinde cevap vermektir. Suçluluk hakkındaki soruya J. «hayır» cevabı vermişse, mahkeme sanığı beraat ettirir. Fakat «evet» cevabı vermişse, mahkeme başkanı sanığa suçunun gerektirdiği cezayı verir ve J. buna karışmaz.

İlk defa İngiltere'de uygulanan bu yargılama usûlü 1789 Fransız İhtilâliyle Avrupa'ya girmiştir. Hâlen bâzı ülkelerde uygulanmaktadır. Memleketlmizde J. usûlü yoktur.

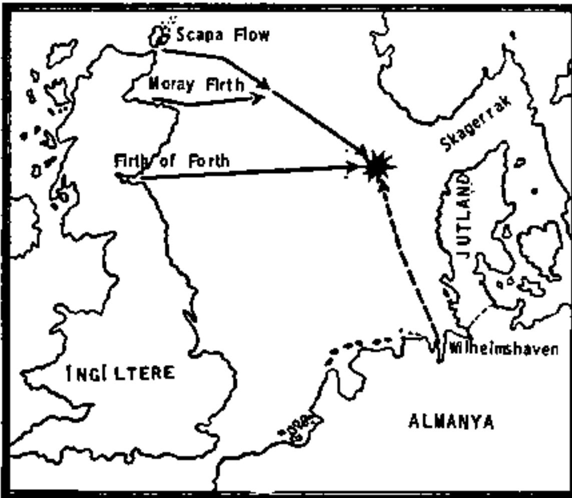
2. Çeçitli müesseselerin açtıkları yarışmalarda hüküm vermek üzere bu konuda en yetkili kişilerin meydana getirdiği kurul. Hüküm, üyelerin inceleme sonucu yaptıkları oylama ile elde edilir.

JYLLAND [*yųlan*] (Almanca adı: **Jütland**), Avrupa'nın kuzeyinde bir yarımada, Danimarka'nın Avrupa

kıtasındaki kısmı. Kuzey Denizi, Skagerrak, Kattegat ve Baltık Denizi arasındadır. Yüzölçümü 29 620 km², nüfûsu 2 147 000 (1968) dir. Güneyi ve doğusu ovadır ve kısmen tarıma ayrılmış kısmen de otlaklardan ibarettir. Kuzey ve batısı ise işlenmemiş geniş araziler (lande) ve küçük göller (lagun) den ibaret olup sonradan kurutulmuş ve ıslah edilmiştir.

JYLLAND DENİZ MUHAREBESİ, I. Dünya Harbi'nin en büyük deniz muharebesi. İngiltere, bu harbde dünya denizlerine hakim bulunduğundan, donanma kumandanı Amiral Sir John Jellico gemi ve personel kaybına meydan vermemek için Almanya'yı uzaktan ablukaya almış, Alman donanması ile çarpışmaya lüzum görmemişti. Alman açık deniz donanması kumandanı Amiral Reinhard Scheer ise, bu ablukayı kırmak ve Almanya üzerindeki İngiltere baskısını kaldırmak için İngiliz donanmasıyle savaşmayı lüzumlu görüyordu. Bu maksatla Alman muharebe kruvazörleri İngiltere'nin doğu kıyılarına akınlar ve bombardımanlar yapmışlar, fakat iki tarafın ana kuvvetleri ancak 31 Mayıs 1916 târihinde karşı karşıya gelebilmişlerdi. Bu büyük muharebe İngiltere'den 300 ve Almanya'dan 220 mil uzaklıktaki bir alanda üç safhalı olarak cereyan etmiştir. Birinci safha, Amiral Franz Ritter von Hipper kumandasındaki beş Alman muharebe kruvazörü ile Amiral Sir David Beatty kumandasındaki altı İngiliz muharebe kruvazörü ve bu kuvveti korumaya memur «Queen Elizabeth» sınıfı dört yeni İngiliz muharebe gemisi arasındaki muharebedir. Bu safhada, Alman kuvvetleri eğitim ve atışları sayesinde «Indefetigeble» ve «Queen Mary» adlarındaki İngiliz muharebe kruvazörlerini cephaneliklerine isabet sağlayarak havaya uçurdular ve 2 200 İngiliz denizcisi gemileri ile birlikte battılar. Amiral Beatty'nin sancak gemisi «Lion» ise aynı akıbete uğramaktan iki bacağı kopmuş bir taret yüzbaşısının yere sürünerek muhabere borusundan verdiği «cephanelikleri su ile doldurun» emri sayesinde kurtulabildi. Bu safha, Alman açık deniz donanmasının muharebe alanına ulaşması, her iki taraf muhriplerinin hücumları, ağır isabetler alan İngiliz keşif ve destek kuvvetlerinin ana kuvvete iltihak etmek üzere geri çekilmeleri ile sona ermiştir. İkinci safha, her iki taraf ana kuvvetinin teması safhasıdır. Amiral Jellico, muharebe kruvazörlerinin muharebeye tutuştukları haberini alınca Amiral Beatty kuvvetlerini desteklemek üzere ana kuvvetin 25 mil ilerisinde bulunan Hood kumandasındaki üç muharebe kruvazörü ile Beatty'ye katılma emrini vermiş ve ana kuvvetin de süratini artırarak muharebe sahasına yol vermişti. Amiral Hood, Amiral Hipper'ın kuvvetleri ile karşılaşınca hemen çatışma başlamış ve kumandan gemisi «Invencible» cephaneliğine vaki bir isabetle infilâk ederek Amiral Hood ile birlikte batmıştır. Düşmana doğru ilerlemekte olan Amiral Scheer, İngiliz ana kuvvetini seyir nizamından muharebe nizamına geçme manevrası'nın son anlarında birdenbire karşısında görmüştü. Çok tehlikeli durum sonucu İngiliz kuvvetleri Alman birliklerini sarmışlar ve Alman gemileri her taraftan isabetler almaya başlamışlardır. Amiral Scheer bu kötü durumdan, muhriplerini hücuma kaldırarak ve donanmasına 180 derecelik bir muharebe dönüşü yaptırarak kurtulmuş ise de, hâlâ İngilizlerin ateşi altında bulunan arkadaki gemileri ezilmekten kurtarmak ve İngilizlerle yeniden temasa geçmek üzere çok cür'etli bir karar vermiş ve tekrar 180 derecelik bir dönüşle muhriplerini bir kere daha düşmana karşı hücuma kaldırmıştır. Bu hücumda «Marlbrough» İngiliz muharebe gemisi bir torpido isabeti almış, İngiliz gemileri atılan torpidolardan kaçınma manevrası yapmak mecburiyetinde kalmışlardır. Bu sırada Alman muhriplerinin yaptıkları sis ve duman perdesi arkasında Alman donanması dönüş rotasına geçmiştir. Üçüncü safha gece harekâtıdır. Alman donanması, Horn Reef'e doğru seyir ederken Jellico da Almanların Ems kanalı yolu ile avdet edeceklerini tahmin ederek buraya doğru yol vermiştir. Bu suretle ana kuvvetler birbirlerinden uzaklaşırlarken tarafların kruvazör ve muhripleri arasında birçok çatışma olmuş, birkaç İngiliz muhribi ile bir İngiliz zırhlı kruvazörü Almanlar tarafından batırılmıştır. İngiliz muhripleri de Alman zırhlısı «Pommern» ile «Rostock» ve «Fraunlob» hafif kruvazörlerini batırmışlardır. «Elbing» Alman kruvazörü ise çarpışma sonunda batmıştır. 1 Haziran sabahı her iki kuvvet arasında 50 mil uzaklık bulunmasına rağmen İngilizler, Alman donanmasının yolunu kesmeye teşebbüs etmemişler ve Almanlar üslerine dönmüşlerdir.

Dünyanın en kuvvetli iki donanmasından 250 geminin katıldığı bu büyük deniz muharebesi sonunda, Almanlar daha az bir kuvvetle üstün İngiliz donanmasına gerek gemi gerek personel bakımından büyük zayiat verdirdiklerini ileri sürerek muharebeden muzaffer çıktıklarını iddia etmişlerdir. İngilizler ise ağır zayiatlarını kabul etmekle beraber dünya denizlerindeki İngiliz hâkimiyetinin devam ettiğini, Almanların bir daha denize çıkmayarak denizaltı harbini tercih ettiklerini ileri sürerek galibiyetin kendilerine âid olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu muharebede her iki tarafın zayiatı da top mermisi tesiriyle vukua geldiğinden deniz üstünde söz sahibi silâhın büyük gemi ve büyük top olduğu, zeplin, uçak, torpido ve mayın gibi silâhların ancak yardımcı ve tamamlayıcı silâhlar sayılması lâzım geldiği kabul edilerek denizci devletler II. Dünya Harbi'ne kadar inşa ettikleri muharebe gemilerinde bu esasa sadık kalıp tonaj, zırh ve top çapını artırmak cihetine gitmişlerdir.

JYLLAND DENİZ MUHAREBESİ

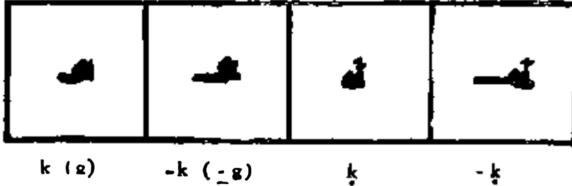
JYVÄSKYLÄ [*yüvæskülæ*], Finlanda'da, Keski-Suomi ilinde, Päijänne Gölünün kuzey ucunda bir şehir. Nüfusu 58 048 (1969) dir. 1837 yılında kurulmuş olan J., güzel parklarıyle modern bir şehirdir. Üniversitesi 1958'de kurulmuştur. Ağaç işleri ve kâğıt endüstrisi gelişmiştir.

K

K Türk alfabesinin on dördüncü harfi; bizde bu harfin işaret ettiği ses. Adı ka veyâ ke'dir. Arap yazı sistemine dayanan eski alfabemizde kaf ve kef harflerinin karşılığıdır. Fonetik bakımından kalın seslilerle art damak, ince sessizlerle ön damak sessizlerinin süreksiz ve sertini gösterir.

Yazı: Yunan alfabesinde bu ses için κ (kappa) harfi kullanılır. Bu harf Fenike yazı sisteminden alınmıştır. Latincede Etrusklardan alınmış olan bu harf, bir süre kullanıldıktan sonra terk edilmiş, hem *g* hem de *k* sesi için C harfi kullanılmıştır (*u* dan önce *Q*). M. S. III. yüzyılda Latin yazı sisteminde bir değişiklik yapılarak *g* sesi için G harfi meydana getirilmiştir. Eski İngilizcede C harfi yanında K harfi de kullanılmıştır. Norman etkisi altında adanın fethinden sonra, C harfi *a*, *o*, *u*, *l* ve *r* seslerinden önce standart bir değer kazanmıştır. *K* harfi ise *e*, *i*, *y* ve *n* seslerinden önce kullanılmıştır.

Klasik Latincede *k* sesi *c* veyâ *q* işaretiyle yazılmaya başlanmışsa da, K harfi alfabeden çıkarılmamıştır. Orta Çağda, Roman dillerinin yazıya geçirilmesi sırasında K harfi *k* sesini belirtmek üzere sık sık kullanılmıştır. Roman dillerinde *e* ve *i* ünlülerinden önce *c* sesi de damaksıllaştığı (Fr. palatalisé) için K harfi tercih edilmiştir. 960 -

963 yıllarında yazılmış olan Monte Casino andında K harfi kullanıldığı gibi, aş. yu. 1150 - 1350 yılları arasında Fransızcada da bu harf yer almıştır.

Germen dillerinde K harfinin kullanılmasında önemli farklar vardır. Eski İngilizcede her zaman C harfi kullanılmışsa da (*cyng*, *cēpan*, *cynn*), Orta İngilizcede bunun yerini kısmen K harfi almıştır. Yeni İngilizcede ise K harfi Germen asıllı kelimelerde *e* ve *i* ünlülerinden önce kullanılmaya başlanmıştır (*king*, *keep*, *kin*, *kind*, *kine*). Ancak, İngilizcede *a*, *o* ve *u*'dan önce Germence kelimelerde de C harfi kullanılır (*catch*, *come*, *cow*, *curse*). Latin veyâ Roman kökünden geldiği unutulmuş olan *Kennel* ve *Kettle* gibi birtakım İngilizce kelimelerde de *Ke* kullanılır. Modern İngilizcede ise K harfi daha çok bugüne kadar kullanılmamış olan Yunan asıllı kelimelerde yer tutmuştur. Bundan başka, Japon, Eskimo, Hint... dillerinden gelen yeni kelimelerde de K harfi tercih edilir. Almancada K harfi, genel olarak Germen asıllı kelimelerde yer almış, C harfi ise uzun süre Latin kökünden gelen kelimelerde kullanılmıştır (*Lexicon*, *Concert*, *Clavier*, *Accent* gibi). Ancak, XIX ve özellikle XX. yüzyılda Almancada C harfinin yerini okunuşa göre daha çok K veyâ Z harfi tutmuştur (*Lexikon*, *Konzert*, *Klavier*, *Akzent*).

Roman dilleri alanında Latin geleneğinin Germen dillerine göre daha sağlam olduğu anlaşılıyor. Bu dillerde K ya kullanılmamış ya da terk edilmiştir. Yabancı dillerden alınan kelimeleri saymayacak olursak, modern Roman dillerinde K harfi bugün kullanılmamaktadır. Louis Maigret'nin bu harfi Fransız alfabesine almak için giriştiği teşebbüs (*ke*, *ki*, *konbien*. *ankontre*) hemen başarısız kaldığı gibi, İtalya'da yapılan buna benzer bir deneme de olumlu bir sonuç vermemiştir.

İngilizcede K harfi, *knight*, *knave*, *knock*, *know*, *knead* gibi kelimelerde vaktiyle okunmuştur. Almancada kullanılan *Knecht*, *Knabe*, *Knie* kelimelerindeki K gibi. Bu ses sonradan telâffuz edilmez olmuştur. Bunun üzerine *knight* ve *night* kelimeleri yazı ve anlam bakımlarından farklı kalmakla birlikte telâffuzda birleşmişlerdir. İngilizce *back*, *lack*, *deck* gibi kelimelerde K harfinin tamamıyle grafik bir değeri vardır.

Kiril alfabesini kullanan Slav dillerinde (Bulgarca, Sırpça, Rusça) K harfi kullanıldığı gibi, Latin alfabesine dayanan yazı sistemlerini almış olan Slav dillerinde (Hırvatça, Çekçe, Polca) de K işareti kullanılır. Bu sonuncu dillerde C harfi *t͜s* değerindedir (Kiril alfabesinde C harfi *s*'nin işaretidir).

Slav dillerinde olduğu gibi, Macarca ve Fincede de K harfi kullanılır (Macarcada da C harfi *t͜s* değerindedir. Eskiden Macarlar *cz* digraf [digraphe] ını da bu değerde kullanmışlardır).

1928'de yeni Türk alfabesi düzenlenirken K harfi kabul edilmiş, C harfi ise afrike (Fr. affriqué) *ce*'nin işareti olarak alınmıştır. Bk. C.

Eski Türk yazıtlarında ince ve kalın K için muhtelif harfler kullanılmıştır. Bu harflerden *oḳ* = *uḳ* = *ḳo* = *ḳu* değerinde kullanılmış olan ↓ (veyâ ↑) işareti dikkate değer. Yaygın bir inanca göre, bu harf Türklerin bulduğu bir işarettir ve Türkçe *ok* kelimesinin resim - yazı (pictogramme) sıdır. Bu harf, eski Türk alfabesinin Türklerin icadı olduğunu savunan bilginlerce sağlam bir delil olarak kullanılmıştır.

Soğd aslından gelen Uygur alfabesinde *g* ve *k* (ve *h*) sesleri için ortak bir işaret kullanılmış, ancak kalın *k*'yı belirtmek için bu işaretin üzerindeki nokta eklenmiştir. Uygur alfabesine dayanan Moğol yazı sisteminde de bu yol tutulmuştur. Türkler tarafından kullanılmış olan başka yazı sistemlerinde de K için türlü işaretler vardır.

Türk fonetiği: K (ince ve kalın) sesi Ana Türkçeden beri bütün Türk lehçelerinde kullanılan eski bir fonemdir. Bu ses Türkçede kelime başında, ortasında ve sonunda olmak üzere üç durumda yer alır. Kelime başında *k* sesi

Türk lehçelerinin büyük bir bölümünde bugüne kadar olduğu gibi muhafaza edilmiştir. Türkçe *kök*, *kül*, *kalmak*, *kapı*, *kaya*, *kanat*, *kayın*, *kuyruk*, *kuyu*, *kız*, *kıl*, *kın*, *kardeş* (< *karındaş*) kelimelerinde olduğu gibi. Kelime sonunda da *k* sesinin olduğu gibi kaldığı göze çarpar. Türkçe *ayak* (*azak*), *balık*, *kuyruk*, *kepek*, *kulak*, *ok*, *gök*, *eşek*, *eşik*, *beşik*, *kaşık*, *kırk* örneklerinde olduğu gibi. Kelime içindeki *k* sesi de genel olarak kalmıştır. Türkçe *bakır*, *öküz*, *sekiz*, *dokuz* (< *tokuz*), *ikiz*, *baka* (= kurbağa) kelimelerinde olduğu gibi. «Kurbağa» anlamına gelen *baka* (∾ *paka*) kelimesi Anadolu ve Balkan alanında *bağa* biçimine girmiştir (*kurbağa*, *kaplumbağa* < *kaplubağa*, *tosbağa*, *tekneli bağa*). Türkçe *k* sesinin Anadolu ve Balkan alanında ötüm kazanması seyrektir. Oysa Kıpçak lehçeleri için *k* sesinin iki ünlü arasında ötüm kazanması bir kaide olarak kabul edilebilir. Buna göre yukarıda verilen kelimeler bu lehçelerde *bağır*, *igiz*, *segiz*, *toğuz* biçimlerini almıştır.

Çuvaşça ve Yakutçada kelime başında *k* sesi ince kelimelerde genel olarak muhafaza edilmiştir: Türkçe *göbek* ∾ Çuvaşça *kĭvaba*; Türkçe *gök* (< *kök*) ∾ Çuvaşça *kĭvak*, Yakutça *küčḫ*; Türkçe *gümüş* (< *kümüş*) ∾ Çuvaşça *kəməl*, Yakutça *kömüs*... Buna karşılık Çuvaşça ve Yakutçada kalın kelimelerde bu ses *ḫ*'ye çevrilmiştir. Türkçe *kayın* (ağaç), Çuvaşça *hurın*, Yakutça *ḫatıŋ*; Türkçe *kış*, Çuvaşça *ḫəl*, Yakutça *kıs*. Türkçe *kan*, Yakutça *ḫān*; Türkçe *kar*, Yakutça *ḫār*. Aynı gelişme kelime sonunda da müşahede edilir: Türkçe *ayak*, Tatarca *ayak*, Türkmence *ayak*, Yakutça *ataḫ*; Türkçe *kuyruk*, Yakutça *kuturuk*. Çuvaşçada *k* sesi kelime başında birkaç kelimede *y*'ye çevrilmiştir: Türkçe *kal-* ∾ Çuvaşça *yul-* (Yakutça *ḫāl-*); Türkçe *kan*, Çuvaşça *yun* (Yakutça *ḫān*); Türkçe *kar* ∾ Çuvaşça *yur* (Yakutça *ḫār*); Türkçe *kın* ∾ Çuvaşça *yənə* (Yakutça *kīn*). Türkçe *kanat* kelimesi Çuvaşçada *śunat* (< * *yunat*) biçimine girmiştir.

Türk lehçelerinde kelime başındaki *k* sesi muhafaza edilmekle beraber, Anadolu ve Azerî Türkçesi gibi lehçelerde bu sesin ötüm kazandığı da göze çarpar: Türkçe *güç* < *küç*, Türkçe *gök* (= sema) < *kök*, Türkçe *gemi* > *kemi*, Türkçe *güve* < *küye*, Türkçe *göz* < *köz*, Türkçe *göl* > *köl*, Türkçe *göbek* < *köbek*.

Çuvaşça ve Yakutçada gördüğümüz *k-* > *ḫ-* değişmesi seyrek olarak başka lehçelerde de göze çarpar. Türkçe *hangi*'nin eski *kangi*'den geldiğini biliyoruz. Türkçe *hani* de bu bakımdan güzel bir örnektir. Türkçe *hotoz*'un da *kotoz*'dan geldiği anlaşılıyor. Kuzey Kafkasya'da Türkçe *kadın*, *kuyu* ve *komşu* kelimeleri *ḫatın*, *ḫuyu* ve *ḫonşu* olarak kullanılır.

Türkçede bazı hallerde kelime başındaki *k* sesinin düştüğüne de şahit oluyoruz. Örnek olarak, Türkçe *kök* (> *gök*) kökünden gelen *güvercin* kelimesi Kıpçakçada *ügercin* biçiminde tesbit edilmiştir. Türkçe *gök* kelimesinden gelen *üveyik* kelimesinde de *k-* (> *g-*) düşmüştür. Ancak, Anadolu'da ve Kıbrıs'ta *güveyik* biçimi de yaygındır. Türkçe *karpuz* kelimesinin Rusça karşılığı *arbuz*'dur. Rusçadaki biçimin Kıpçak lehçelerinden geçtiği açıktır. Türkçe *kolan* kelimesi de bazı lehçelerde *olaŋ* biçimindedir:

İmlâ: Bir aralık Türkçede kelime sonlarında ötümlü seslerin kullanılmadığı düşüncesiyle yabancı dillerden alınmış olan ve *-g* ile sona eren kelimeler *k* ile yazılmıştır. *Türkolok*, *patolok*, *fizyolok* gibi. Ancak, son yıllarda bu kelimeler asıllarına uygun olarak *Türkolog*, *patolog*, *fizyolog* biçiminde yazılmaya başlanmıştır.

K, sayı harfi olarak 150'yi, bâzılarına göre de 250'yi temsil eder. Üzerine bir çizgi ($\overline{k}$) konursa, 150 binin karşılığı olur. Mutlak ısı derecelerinde °K, kelvin derecesinin sembolüdür.

Küçük k, kilo (gram) kelimesini temsil eder.

K (Ark.): Bu harf esasen Yunanca olup Latincede ancak bâzı dinî kelimelerde ve birkaç adda kullanılmıştır. Kaeso (erkek adı), Kalendae (Roma takviminin belirli bir günü), Karthago (Kartaca) gibi. Eski yazıtlarda K., sonradan Caeso yazılmış olan adı temsil eder. Orta Çağ Avrupa'sında ise K harfi Karolus (Carolus) adını temsil eder.

K (Kim.), potasyum (b. bk.) un sembolü.

KAABİL, Âdem'in iki oğlundan birinin adı. Öteki Haabil'dir. Bu iki kardeşin bilinen hikâyeleri şöyledir: Haabil ile K., Tanrı'ya birer kurban adarlar. K.'in kurbanı kabul edilmez. Kardeşinin kurbanının kabul edilmesini kıskanan K., bu kıskançlıkla onu öldürür. Tanrı tarafından gönderilen bir karga, Haabil'in cesedinin ortadan kaldırılması için kendisine toprağı kazmasını öğretir. Haabil böylece gömülür.

Olayın bu hikâye şekli, sonradan tefsirlerde öldürmenin ruhî sebebini bulma yoluna gidilmesine yol açmıştır. Öldürme sebebinin yumuşatılmaya çalışıldığı K. - Haabil olayının bu gerekçeli hikâyesi şöyledir:

Âdem'in oğulları, birer kız kardeş ile birlikte ikiz olarak dünyaya gelmişlerdir. K., Haabil'den iki yaş büyüktür. K.'in kız kardeşinin adı Aklima, Haabil'inkinin ise Labuda'dır. K. ile kız kardeşi, Âdem henüz Cennet'te iken, Haabil ile kız kardeşi ise Cennet'ten çıktıktan sonra doğmuşlardır. Âdem, K. ile Haabil'e, birbirlerinin ikizleri ile evlenmelerini emretmiştir. Ancak Haabil, daha güzel olduğu için, kendi ikizi ile evlenmek istiyordu. Bu güzel kıza sahip olmanın, kurban adamak suretiyle tayin edilmesini kararlaştırdılar. Kardeşle evlenmeyi ahlâkî bulmayan bir başka rivayete göre de, Haabil'in bir Cennet kızı, K.'in ise bir cin kadını ile evlenmeleri gerekecekti. K. bunu da kabul etmedi. Öldürme olayı bu suretle vuku buldu.

Haabil, öldürüldüğü sırada 20 yaşında idi. Haabil, ilk öldürülen insan olduğu için K. kardeşinin ölüsünü ne yapacağını bilemedi. Cesedi yırtıcı kuşların ve diğer hayvanların saldırısından korumak için bir torbaya koydu ve o torbayı bir yıl sırtında taşıdı. Kavga eden iki kargadan birinin ötekini öldürünce toprağa gömdüğünü görmesi üzerine, o da kardeşinin cesedini toprağa verdi.

KAADİR BİLLÂH, Abbasî halifesi. Doğum yılı belli değildir. Halifelik makamına çıkışı 991 yılındadır. Uzun zaman bu makamı korumuştur. Ancak, bu uzun halifelik, Bağdad'a hâkim olan emirlerin nüfuzu altında devam etmiştir. K. B., bu uzun devrede sadece bir defa, Sünnî başkadı yerine Şiî başkadı tayin edilmek isteğine karşı çıkmıştır. 80 yaşlarında ölmüştür (Kasım/Aralık 1031). Birkaç kelâm eserinin sahibi olarak da anılır.

KAAİM BİEMRİLLAH, Abbasî halifesi. 1001'de doğduğu rivayet edilir. Annesi bir Ermeni veyâ Rum cariyedir. Babasının ölümü üzerine 29 Kasım 1037'de halife olmuştur. Abbasî halifeliğinin siyasî nüfuzunu daha önce

çok sarsmış olan Büveyhî hâkimiyeti, onun zamanında Selçukluların işe el koymaları ile sona ermiştir. Selçuklu müdahalesinden önce Şiî - Şünnî mücadelesi, başkentte dahi günlük hâdiseler arasına girmişti. İsyanlar, yağmalar, karışıklıklar devam edip duruyordu. Selçuklu Tuğrul Bey, güçlü bir ordu ile Irak'a gelip Bağdad'a girmek isteğinde bulununca, önce hutbede adı okunmuştur. Sonra şeklen halifeye tâbi, fakat gerçekte onun hâkimi olarak şehre girmiştir. İşte bu hareketledir ki Bağdad'da Büveyhî hâkimiyeti sona ermiş ve K.'in durumu kuvvetlenmiştir.

K., Fâtımîleri halifeliği için büyük tehlike bildiği için Sultan Tuğrul Bey ile iyi geçinmeye çalışmıştır. Fakat bir süre sonra kardeşinin ayaklanması üzerine Tuğrul Bey'in harekete geçmesini fırsat bilen K. aleyhtarları, Fâtımî bayrağı altında Bağdad'a girmişler (1058), Fâtımî halifesi adına hutbe okutmuşlardır. K., karşı koymak imkânını bulamayınca, emirin himayesine girmeye mecbur kalmıştır.

2 Nisan 1075'te ölen K., Arap tarihçilerinin kayıtlarına göre, edebiyata meraklı ve inşada maharet sahibi bir halife idi. Ölümü üzerine yerine oğlu geçmiştir.

KAÂNÎ (1807 - 1854), İran'da yetişen bir şâir. Asıl adı Habibullah olup, babası Mirza Muhammed Ali Gülşen'-dir. Babası tarafından yetiştirilen K., çok küçük yaşlardan itibaren yazdığı şiirlerle kendisini tanıtmıştır. 11 yaşında iken babasını kaybetmiş ve okumak üzere Şiraz'dan Horasan'a gitmiştir. Meşhed'de derslerine devam ederken Horasan valisi Şüca essaltana Hasan Ali Mirza'nın takdir ve himayesine mazhar olmuş ve daha sonra Tahran'a giderek saraya takdim edilmiş, Muhammed Şah'a intisap etmiştir. Muhammed Şah ile halefi Nasırüddin Şah'ın sarayında yaşamış, İslâm dünyasının üç büyük dili (Türkçe, Farsça ve Arapça)'nden başka Fransızcayı da öğrenerek batı edebiyatından Farsçaya ilk aktarmaları yapmıştır. Sadî tarzında *Gülistan*'a nazire olarak meydana getirdiği *Kitâb - i perişan* adlı eserinden başka, *Divan*'ı ve birtakım manzum ve mensur fıkra ve hikâyeleri vardır. Afyona müptelâ olan K., Tahran'da ölmüştür. Eserlerini toplayan *Külliyat*'ı 1277'de Bombay'da ve Şemsî 1328'de Şiraz'da yayınlanmıştır. Ayrıca *Kitâb-i perişan*'ı 1302'de Tahran'da, *Divan*'ı ise 1277, 1298 ve 1306 yıllarında Bombay'da, 1277'de taşbasması olarak Tahran'da yayınlanmıştır.

KA'B BİN ZUHAYR, Arap şâiri. Doğum târihi belli değildir. Tayy, Kureyş ve Hazrac kabîlelerine karşı yapılan savaşlara katılmıştır. Peygamber aleyhine yazılmış hicivleri vardır. Bu hicivler dolayısıyle Hazret - i Muhammed, kanının Müslümanlar için helâl olduğunu ilân edince, K. zor duruma düşmüştür. Bu durumdan kurtulmak için Peygamber hakkında bir kaside yazmış ve sonradan meşhur olan bu kasideyi Hazret - i Muhammed'in bulunduğu bir câmiye giderek kendisine okumuştur. Hazret - i Muhammed, hem kendisini, hem de Kureyş'i öven bu kasideyi dinleyince çok duygulanmış ve bürde adı verilen çizgili Yemen cübbesini K.'ın omuzlarına atmıştır. K.'ın bu kasidesinin bazı yerlerde Bürde diye anılmasının sebebi budur.

KABA: 1. Türk musikisinde pest ve bir sekizli aşağısı için kullanılan bir tâbir.

2. Orta sekizlinin bazı seslerini pest sekizlinin aynı seslerinden ayırmak için Türk musikisinde perdenin başına getirilen tâbir. Meselâ orta sekizlinin yegâh perdesinin pest sekizlideki karşılığı K. yegâh'tır. Orta sekizlinin ilk perdelerinin başına da tiz sekizlidekilerden ayırmak için kaba getirilir. K. çârgâh ve K. hisâr'da olduğu gibi ki, tiz sekizlideki karşılıkları çârgâh ve hisâr'dır. Eski kitaplarda «kaba» yerine daha çok «pest», bazan «karâr» geçer: Pest hisâr, karâr - ı hisâr... gibi. Bk. KABA KABA.

KABA ÇÂRGÂH, Türk musikisinde orta sekizlinin ilk perdesinin adı. Portenin altında birinci ek çizginin üzerine yazılan *do*'dur. *Si* (kaba bûselik) perdesine bakıyye diyezi ve *re* (yegâh) perdesine çifte bemol konarak da yazılabilir. Pest sekizlideki karşılığı kaba kaba çârgâh, tiz sekizlideki karşılığı ise çârgâh'tır. Klasik Türk musikisinde nadir olarak görülen bir perdedir. Klasik musikimizde ancak yarım ses tiz *do* diyeze - pek de fazla olmamak şartıyle - rastlanır.

KABA DİK HİCÂZ, Türk musikisinde orta sekizlinin 4. perdesi. Portenin altındaki birinci ek çizgiye yazılan *do*'ya bir büyük mücennep diyezi veyâ *re*'ye bir koma bemolü konarak gösterilir. Pest sekizlideki karşılığı kaba kaba dik hicâz ve tiz sekizlideki karşılığı dik hicâz'dır.

KABA DİK HİSÂR, Türk musikisinde orta sekizlinin 8. perdesi. Portenin altına yazılan *re*'ye (yegâh) bir büyük mücennep diyezi veyâ *mi*'ye (aşîrân) bir koma bemolü konarak gösterilir. *Fa*'ya (acem aşîrân) bir küçük mücennep bemolü konarak da aynı perde elde edilir. Pest sekizlideki karşılığı kaba kaba dik hisâr ve tiz sekizlideki karşılığı dik hisâr'dır.

KABA DÜDÜK, XVII. yüzyıl Türk musikisinde kullanılan nefesli bir çalgı. XVII. yüzyılın ortalarında İstanbul'da bu sazı çalan 80 profesyonel çalgıcı vardı. Şimşir ağacından yapılırdı.

KABA HİCÂZ, Türk musikisinde orta sekizlinin 3. perdesi. Portenin alttan birinci ek çizgisi üzerine yazılan *do*'ya (kaba çârgâh) küçük mücennep diyezi veyâ müteakıp *re*'ye (yegâh) bakıyye bemolü konarak yazılır. Pest sekizlide kaba kaba hicâz, tiz sekizlide hicâz adını alır.

KABA HİSÂR, Türk musikisinde orta sekizlinin 7. perdesi. Portenin alt çizgisi altına yazılan *re*'ye (yegâh) küçük mücennep diyezi veyâ müteakıp *mi*'ye (aşîrân) bakıyye bemolü yahut *fa*'ya (acem aşîrân) büyük mücennep bemolü konarak yazılır. Pest sekizlide kaba kaba hisâr, tiz sekizlide hisâr adlarını alır. Kantemir'in ebced notasında sekizlik es'e benzeyen bir işaretle gösterilmiştir.

KABA KABA, Türk musikisinde pest sekizlinin *do* ve *re* diyezlerinin başına getirilen tâbir ki bu perdeleri orta sekizlideki yalnız kaba denen mukabillerinden ayırır. Meselâ pest sekizlinin kaba kaba hisâr'ının orta sekizlideki karşılığı kaba hisâr'dır. Bk. PERDELER. Umumiyetle kaba tâbiri bir sekizli pest sesi işaret eder. Pest sekizlinin *do*'su olan kaba kaba çârgâh ın bir sekizli daha pesti kaba kaba kaba çârgâh, onun bir sekizli pesti kaba kaba kaba kaba çârgâh'tır. Bu sesler, çok sesli Türk musikisine mahsustur ve geleneksel musikide kullanılmamıştır. Bk. TİZ.

KABA KEMENÇE: bk. KEMENÇE.

KABA NÎM HİCÂZ, Türk musikisinde orta sekizlinin 2. perdesi. Portenin altında birinci ek çizgi üzerine yazılan *do*'ya (kaba çârgâh) bakıyye diyezi veyâ müteakıp *re*'ye (yegâh) küçük mücennep bemolü konarak gösterilir. Pest sekizlide kaba kaba nîm hicâz, tiz sekizlide nîm hicâz adlarını alır. Klasik Türk musikisinin kullandığı en pest perdedir.

KABA NÎM HİSÂR, Türk musikisinde orta sekizlinin 6. perdesi. Portenin alt çizgisi altına yazılan *re*'ye (yegâh) bakıyye diyezi veyâ müteakıp *mi*'ye (aşîrân) küçük mücennep bemolü yahut sonraki *fa*'ya (acem aşîrân) çifte bemol konarak gösterilir. Pest sekizlide kaba kaba nîm hisâr, tiz sekizlide ise nîm hisâr adlarını alır. Kantemir'de kaba şûrî diye geçmekte ve onun notasında noktasız be (bâ) harfi ile gösterilmektedir.

KABA RAST, Türk musikisinde rast (b. bk.) perdesinin bir sekizli pesti.

KABA SEGÂH, Türk musikisinde segâh (b. bk.) perdesinin bir sekizli pesti.

KABA ZURNA, zurna (b. bk.) nın pest seslisi. Bugün de Anadolu'da ve diğer Türk ülkelerinde kullanılmaktadır. XVII. yüzyıl ortalarında İstanbul'da bu sazı kullanan 100 profesyonel çalgıcı vardı. Özellikle bir mehter sazı olarak tanınmıştır.

KABAAĞAÇLI, Cevad Şakir (Biyog.): bk. HALİKARNAS BALIKÇISI.

KABAHAT (Huk.): bk. SUÇ.

KABAK (Cucurbita), anayurdu Amerika olan otsu, sürüngen gövdeli, yıllık bir sebze ve süs bitkisi. Kökü dallı, gövdesi sürüngen, köşeli, ince ve çok uzundur. Üzerinde sert ve kısa tüyler, tutunmasına yarayan sülükler bulunur. Yaprakları büyük, kaba ve tüylüdür. Sarı çiçeklerinde çanak ve taç yapraklarının dibi bitişik olur. Erkek çiçeklerde, dördü ikişer, biri tek duran beş erkek organ bulunur. Dişi çiçeklerin tacı ve çanağı erkek çiçeklerinki gibidir. Dişi organ tek yumurtalıklı ve üç tepeciklidir. Meyvesi etli ve suludur. İçinde K. çekirdeği denen pek çok tohumu vardır.

KABAK: Bal kabağı

KABAK: Sakız kabağı

K. kolay yetişen bir bitkidir. İlkbaharda don tehlikesi kalmayınca ekilir. K.'ın bini aşkın çeşidi vardır. Helvacı kabağı (kestane kabağı) iri, basık yuvarlak biçimlidir. Kabuğu kurşunî beyaz, eti sarı renktedir. Deve kabağı, Çerkez kabağı ve kara kabak daha çok hayvanlara yedirilir. Sakız kabağı ile 1 - 1,5 m uzayan asma kabağı ve Girit kabağının yemeği yapılır. Sarı renkli bal kabağından ise tatlı yapılır. Su kabağı 40 - 50 cm boyunda, 15 - 20 cm kalınlığındadır. Kabuğu beyaz ve kalıncadır.

KABAK: Su kabağı

Türlü boy, renk, biçim ve güzellikte olan süs K.'larının ekonomik bir değeri yoktur.

KABAKÇI MUSTAFA, Sultan III. Selim'i Osmanlı tahtından indiren ayaklanmanın elebaşısı. Aslen Kastamonulu olan K. M.'nın ayaklanmadan önceki hayatı hakkında bilgi yoktur. Rumeli Kavağı muhafızı Yeniçeri yamaklarının Sadaret Kaymakamı Köse Musa Paşa ile Şeyhülislâm Ataullah Efendi'nin tahrikiyle 25 Mayıs 1807 günü Nizam - ı Cedid (b. bk.) ıslahatına karşı isyanı üzerine Büyükdere çayırında yapılan toplantıda reis seçilmiştir. 27 Mayısta 600 kadar yamağın başında Boğaziçi kıyısını takiben İstanbul'a doğru ilerleyen K. M., Ortaköy'e vardığında deniz yolu ile gelen 300 yamakla birleşmiştir. Tophane'de Topçu ocağı neferlerinin âsilere katılmasını sağladıktan sonra, K. M. ertesi günü Haliç'i geçerek Unkapanı'nda karaya çıkmış ve Et Meydanı'nda Yeniçeri ileri gelenleriyle buluşmuştur. Yeniçeri ocağının da isyana katılması üzerine durumu kuvvetlenen K. M., Kaymakam ve Şeyhülislâm'dan aldığı talimata uyarak Nizam - ı Cedid taraftarı 11 kişinin âsilere teslimini padişahtan istemiştir. Bu isteği kabul edilince büsbütün cüretlenen K. M., Şeyhülislâm'ın verdiği fetva gereğince III. Selim'in tahttan inmesini sağlayıp onun yerine IV. Mustafa'yı tahta geçirmiştir (29 Mayıs 1807).

Ayaklanmanın başlangıcından beri Levend çiftliğindeki kışlalarda Saraydan emir bekleyen Nizam - ı Cedid askeri, olaylara seyirci kalmıştır. 3 Haziranda Nizam - ı Cedid dağıtılmıştır. İsyanın başarıyla sonuçlanmasından sonra K. M. turnacıbaşılık payesiyle Boğaz nazırlığına tayin olunmuştur. IV. Mustafa'nın saltanatı devamınca bu görevde kalan K. M., hükûmet işlerinde nüfuzunu hissettirmiştir. Bunun için önce Şeyhülislâm Ataullah Efendi ile, daha sonra da Musa Paşa'nın yerine Ekimde Sadaret kaymakamlığına getirilen Tayyar Mahmud Paşa ile iş birliği yapmıştır. Onun 1808 Martında kaymakamlıktan uzaklaştırılması üzerine de yine Ataullah Efendi'yi desteklemiştir. Alemdar Mustafa Paşa (b. bk.) nın III. Selim'i tekrar tahta oturtmak maksadıyla Sadrazam ve orduyla birlikte Edirne'den İstanbul'a yürüyüşü esnasında, Pınarhisar ayanı Ali Ağa kumandasında gönderilen bir müfreze tarafından Rumeli Feneri'ndeki evinde 13 Temmuz gecesi âni bir baskınla öldürülmüştür.

K. M. cahil olmakla beraber ayaklanmayı yönetişinde kayda değer bir idarecilik kabiliyeti göstermiştir. Buna rağmen, III. Selim'in başlattığı ıslahatı sona erdirmiş olmakla Türk yenileşme hareketine zararı dokunmuştur. — Ercümend Kuran

KABAKGİLLER (Cocurbitaceae), İkiçeneklilerden, kabak, karpuz, hıyar, kavun gibi cinsleri olan geniş yapraklı, sürüngen veyâ sarılgan bir bitki familyası. Tatlı ve etli olan meyveleri genellikle yenir.

A. KABAKLI

KABAKLI, Ahmed (doğ. Harput 1924), Türk edebiyatçısı ve yazarı. Babası Harputlu Kabaklıoğullarından Ömer Efendi, annesi Pertek'li Bölükbaşılar âilesinden Münire Hanım'dır. İstanbul'a gelen K., yüksek öğrenimini Edebiyat Fakültesi'nde yapmıştır (1948). Diyarbakır Lisesi'nde (1948 - 1950) edebiyat okutarak öğretmenlik hayatına başlayan K., daha sonra Aydın Lisesi'nde (1951 - 1956) öğretmenlik yapmış, bir yıl (1956 - 1957) Paris'te eğitim stajı gördükten sonra Çapa Eğitim Enstitüsü (1957 - 1969) ve İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu'nda (1969 - 1972) öğretmenlik görevini sürdürmüştür. K. 1959'da Ankara Hukuk Fakültesi'ne yazılarak bu fakülteyi de bitirmiştir.

1948'de «Son Saat» gazetesinde çıkan «Yunus Emre» yazısı ve daha sonra «Hareket», «Bizim Türkiye», «Hisar» dergilerinde yayınlanan şiir ve edebiyat araştırmaları ile yazı hayatına giren K., 1956'dan bu yana «Tercüman» gazetesinde fıkra yazarı olarak yayın hayatına devam etmektedir. 1970 yılından beri Türk Edebiyatı Cemiyeti genel başkanı bulunan K., 1972 yılı başından itibaren «Türk Edebiyatı» dergisini de yayınlamaktadır. Başlıca eserleri şunlardır: *Pickwik'in Maceraları* (Charles Dickens'dan tercüme) [1962]; *Türk Edebiyatı* [3 cild, 1962 - 1966]; *Müslüman Türkiye* [1970]; *Mâbed ve Millet* [1970]; *Mehmed Âkif* [1970]; *Kültür Emperyalizmi* [1971]; *Yunus Emre* [1971]; *Mevlâna* [1972].

KABAKULAK (Lat. Parotidis epidemica; Fr. Oreillon; İng. Mumps), çocuklar ve bazen de erişkinler arasında epidemiler yapan bulaşıcı, salgın bir hastalık.

K., ikinci çocukluk dönemi, daha çok da yeniyetmelik çağı hastalığıdır. Milâttan önceki zamanlardan beri bilinen K. hastalığının virüsü, genel yayılma sonucunda birçok organlarda yerleşir. Kulakaltı salya bezi (parotis) ve bazen dilaltı, çenealtı gibi diğer tükrük bezlerinin şişmesi ile tanınan ateşli ve selim bir hastalık olan K., seroza ve glandlarda komplikasyonlar yaparak genç erkeklerde bazen erbezi (orşit) iltihabına ve husye ağrısına, kızlarda nadir olarak meme ve yumurtalık şişmesine sebep olabilir.

Onda dokuz vakada iki kulakaltı bezi birden şişer; ağzın açılması ve çiğneme güçleşir ve ağrılı olur. Yüz genişler ve kulakaltlarından şişer; ateş yükselir; hasta bulantıdan şikâyet eder. Hastalık genel olarak 18 - 21 gün arasında başlar. Kuluçka süresi 12 - 14 güne inebildiği gibi, 35 güne kadar uzayan vakalar da vardır. Hastalığın görülmesinden 1 - 2 gün önce hafif kırıklık, başağrısı olur. Ürperme ve ateşle başlayan K.'ta parotisin şişmesi iki günde tamamlanır. Ekseri vakalarda şişlik önce bir tarafta başlar, sonra diğer tarafa geçer. Hastalıktan 12 - 24 saat önce, ağız içinde Stenon ve Wharton kanalı delikleri kızarmış ve ödemli olarak görülür. Tükrük bezlerinin parenkim hücrelerinde bir bozukluk bulunmadığı için vazifelerini görürlerse de, kanallar mekanik olarak daralmış veyâ tamamiyle kapanmıştır.

K. çocuklarda hafif infeksiyon yapar. 15 - 25 yaşlarında nisbeten ağırcadır. Daima şifa ile sonuçlanır. Şişlik bir bezde kalırsa, 4 - 7 gün içinde geçer gider.

Muhtelif bezleri periyodik olarak şişiren vakalarda hastalık uzar. Şifa tam, nekahat kısadır. Orşit, plörezi, menengoensefalit, ovarit, pankreatit, göz siniri ve trigeminus'un hastalanması, miyokard, perikard ve oynak serozaları infiltrasyonları K. virüsünün yapabileceği komplikasyonlardır.

Tedavide virüse karşı spesifik tesirli ilâç yoktur. K. bir müdahaleye lüzum kalmadan kendiliğinden birkaç günde iyileşir. Antiseptik gargaralar, antibiyotikler faydalı değildir. Ağır vakalarda Aureomycin veyâ Terramycin'in iyi geldiği bildirilmektedir. Hastalığın başlangıcında gamma globulin yararlıdır. Hastaların derhal tecrit edilmeleri ve K. geçirmemişlerin hastadan uzak bulunmaları şarttır.

KABAKULAK İBRAHİM PAŞA (Afyonkarahisar 1667 ? - 1742), Türk devlet adamı. İstanbul'a gelmiş, Köprülüzade Fâzıl Mustafa Paşa'nın sadaretinde onun enderûn çuhadarı olmuştur. Efendisi 1691'de şehid olunca Dâmâd Ali Paşa'ya hazine kâtibi tayin edilerek onunla Erzurum'a gitmiştir. Ali Paşa ölünce İstanbul'a dönmüştür. Başmukaataacı, 1713'te beylerbeyi (orgeneral) pâyesiyle Bosna eyalet valisi, Köprülüzade Mustafa Paşa'nın oğlu eski sadrazam Dâmâd Nûman Paşa'ya kedhüdâ olmuştur. Nûman Paşa ölünce bir süre İzmir'de oturmuştur. Sonra Nûman Paşa'nın kardeşi Abdullah Paşa'ya ve eski sadrazam Nişancı Mehmed Paşa'ya kedhüdâlık etmiştir. Mehmed Paşa'nın ölümü üzerine de 1730'da İstanbul'a dönmüştür. Vezir (mareşal) pâyesiyle Haleb eyaletine tayin edilmiştir. Fakat eyaletine hareket etmeden 22 Ocak 1731'de sadarete getirilmiştir. 10 Eylül'e kadar bu makamda kalmıştır. 1730 Patrona İhtilâli'ne karışmış binlerce şahsı cezalandırmıştır. İcraatında ifrata vardığı için Eğriboz muhafızlığı ile İstanbul'dan uzaklaştırılmış, 1752'de Girit'te Resmo kalesi muhafızlığına tayin edilmiştir. Orada 10 yıl kalmıştır. K. İ. P., saltanat merkezinin İstanbul'dan Anadolu'da bir şehre naklini düşünmüştür.

KABALA (İbranice *kabbalah* = gelenek), Yahudilerin Allah ve kâinata dair esoterik (gizli) öğretisi. Buna göre *Kitab - i Mukkaddes*'in metninde açık anlama ek olarak bir saklı anlam da vardır. Bu manâyı anlamak için her harfe gizli ve ilâhî bir anlam atfetmek lâzımdır. Bu felsefe veyâ teosofi (Allah bilgisi) nin en eski şekli, Akiba tarafından yazılmış olduğu sanılan *Sefer Yetzira* (Yaratılış Kitabı) da bulunur. Bu felsefe panteist bir karakter taşır.

KABALAK, I. Dünya Harbi'nde Osmanlı ordusunda başı güneşten korumak için kullanılmış olan içi mantarlı bir çeşit asker başlığı ve daha çok Doğu Karadeniz ve Do-

KABALAK

ğu Anadolu bölgelerinde yünlü kumaş veyâ şaldan yapılmış başa bağlanan bir cins kaşkollu başlık.

KABALİSTLER, Kabala (b. bk.) felsefesine vakıf olanlara verilen ad. Kabala kelimesi batı dillerinde «gizli birlik» anlamını da aldığından, Kabalist kelimesi «gizli bir grup üyesi, entrikacı» anlamına da gelir.

KÂBAR, Mehmed Muhtar (Trablusgarb 1877-Kahire 1947), Trablusgarblı siyaset adamı. Mutasarrıflardan Hacı Mehmed Kâbar (Paşa) ile Şüveyhâ Hanım'ın oğludur. Trablusgarb Askerî Rüşdiyesi'nde, İstanbul Aşîret Mektebi'nde, Harbiye ve Mülkiye mekteplerinde okumuştur. Kasım 1903'te Şûrây-ı Devlet mülâzımlığı (aday memurluğu) na atanarak devlet hizmetine girmiştir. Bu görevden idare mesleğine geçmiştir. Eylül 1908'te Gadames (Trablusgarb), Nisan 1911'de Aceylad (Trablusgarb) kaza (ilce) ları kaymakamlıklarına atanmıştır. Aceylad'da iken Ekim 1911'de İtalyanların Trablusgarb ve Bingazi vilâyetimize saldırmaları üzerine Aceylad kazası halkını silâhlandırmış ve başlarına geçerek mukavemete başlamıştır. Bu yolda yararlıkları görüldüğünden savaştan sonra yapılan seçimlerde Trablusgarb mebusu seçilip İstanbul'da Meclis-i Mebusan'a girmiştir. 1912'de İtalya hükûmeti ile yapılan barış antlaşması gereğince Osmanlı devleti tarafından Trablusgarb'a Nâibü's-sultan (Osmanlı padişahının vekili) olarak tâyin edilmiş ve Şemseddin Paşa heyetine müşavir sıfatıyle katılarak Trablusgarb'a gönderilmiştir. I. Dünya Harbi'nin başlaması üzerine Trablusgarb halkının İtalyanlara karşı ayaklanması çalışmalarını yürütmüştür. Osmanlı hükûmetince Trablusgarb'a gönderilen Şehzade Osman Fuad (Efendi) kumandası altında kurulan Afrika Gruplar Kumandanlığı emrinde fahrî albay olarak cephe kumandanlığı yapmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun savaştan çekilmesi üzerine Ocak 1919'da Trablusgarb'da kurulan Trablus Cumhuriyeti cunta üyeliğini ve sonra silâhlı kuvvetler başkomutanlığını yapmıştır. Eylül 1922'de, bu cumhuriyetin yerine kurulan Merkez Mukavemet Teşkilâtı üyeliğine getirilmiştir. 1930 yılına kadar bu teşkilâtın içinde İtalyanlarla savaşmıştır. Trablusgarb'ı terk ederek Aralık 1930'da Mısır yolu ile Türkiye'ye dönmüş, bu arada İtalya hükûmeti tarafından gıyaben idama mahkûm edilmiştir.

M. M. KÂBAR

KABARDİ-BALKAR CUMHURİYETİ: bk. KABARTAY-BALKAR ÖZERK SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ.

KABARE (Fr. Cabaret; eski Hollandaca *càbret* = küçük oda), gece klübü. Programları her şeyden önce şarkı, gösteri ve revüleri içine alan, sahneli bir salon. Fransızcada asıl anlamı «meyhane» dir.

KABAR'LAR veya KAVAR'LAR, Hazar'ların bir bölümüne verilen ad. Konstantinos Porphyrogennetos, *De administrando imperio* adlı eserinin 39. bölümünde, K.'ların ayaklandıklarını bildirmiş, bu ayaklanma sonunda Macar topraklarına sığındıklarını, Macarlarla dostluk kurduklarını belirtmiştir. Konstantinos, ayaklanan bu kolun *Kabar* (*Kavar*) adını aldığını da ilâve etmiştir. Anlaşılan Hazar'ların bu kolu bu olaylar üzerine bu adı almıştır. Gyula Németh'e göre (*A honfoglaló magyarság kialakulása*. Budapeşte, 1930, 237. s.) *Kabar* (*Kavar*) adı, «ayaklanan, isyan eden» anlamına gelen ve Türkçede kullanılan *kaba*, *kabar* (= sivilce) ve *kabarmak* gibi kelimelere dayanan bir addır. Buna göre, *Kabar* adı, anlam bakımından *Uygur* ve *Avşar* (> *Afşar*) adlarıyle karşılaştırılabilir. Konstantinos'a göre, eski Macarlar arasında da bu adda bir boy vardı.

K.'ların üç boyu Macarlarla birlikte bugünkü Macaristan topraklarına gelmiş, burada sonradan Macarlaşmıştır. Macaristan'da *Kovár* (eski biçimi *Kuar*) adı yer adlarında da kalmıştır. Hont ve Nyitra il (*megye*) lerinde *Kovár*, yer adı olarak kullanılmıştır. Ancak, K.'ların Macar tarihinde daha çok *Kazár* (= Hazar) adıyle anıldıkları anlaşılıyor. Macaristan'ın Baranya, Fejér, Nógrád, Szatmár, Szolnok-Doboka, Valkó, Vas ve Zala illerindeki yer adlarında da bu ad saklanmıştır.

KABARTAY-BALKAR ÖZERK SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ (Rusça adı: Kabardino-Balkarskaya Avtonomnaya Sovetskaya Sotsialistiçeskaya Respublika), Kuzey Kafkasya'da, Kafkas Dağları'nın kuzey eteklerinde, Terek ırmağı havzasında, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetine bağlı bir özerk cumhuriyet. 5 Aralık 1936'da kurulmuştur. Yüz ölçümü 12 500 km², nüfûsu 589 000 (1970) dir. Başşehri Nalçik (nüfûsu 146 000) tir. Nüfûsunun büyük bir bölümünü Kabartay ve Balkarlar meydana getirir. Rus, Ukraynalı, Oset ve Gürcü v. b. azınlıklar da vardır. Kabartaylar XIII-XV. yüzyıllarda Batı Kafkasya'dan gelmişler ve Kabartay adını almışlardır. Balkarların ise aslen Kafkasya'nın kuzeyindeki düzlükte oturdukları ve ancak Moğol akını sırasında Kuzey Kafkasya'ya yerleştikleri anlaşılıyor. Balkar adı eski kaynaklarda geçmez. Bu adın ilk olarak XVII. yüzyıl ortalarında Rus kaynaklarında Bolharı biçiminde geçtiğini biliyoruz. Bugün Balkar adı yanında Malkar biçimi de kullanılır. *Balkar* adı Vsevolod Miller ve Josef Markwart gibi bilginler tarafından *Bulgar* adıyle birleştirilmiştir.

K. - B. Ö. S. S. C.'nin bir bölümü ormanlarla kaplıdır. Kuzey bölümü geniş bir bozkırdır. Kabartay düzlüğünde buğday, mısır, darı ve ay çiçeği yetiştirilir. Kabartaylar arasında atçılık gelişmiştir. Dağların eteklerinde mısır, sebze ve meyve yetiştirilir. Dağ bölgelerinde zengin otlaklar vardır.

K. - B. Ö. S. S. C. maden yatakları bakımından zengin bir bölgedir (molibden - wolfram, kurşun, çinko, boksit, taş kömürü). Sıcak su kaynakları (ılıcalar) da vardır.

KABARTAY'LAR (Rusça Kabardintsı), Kuzey Kafkasya'da yaşayan büyük bir ulus. Büyük Kafkas Dağlarının kuzey yamaçlarında Terek havzasını işgal ederler. K.'lar konuştukları dile Adıge (b. bk.) adını verirler. Gerçekten K.'lar menşeleri bakımından Adıge'lere bağlıdırlar. Eskiden Kuban ırmağı boylarında, doğu Karadeniz kıyılarında onlarla karışık olarak yaşamışlardır.

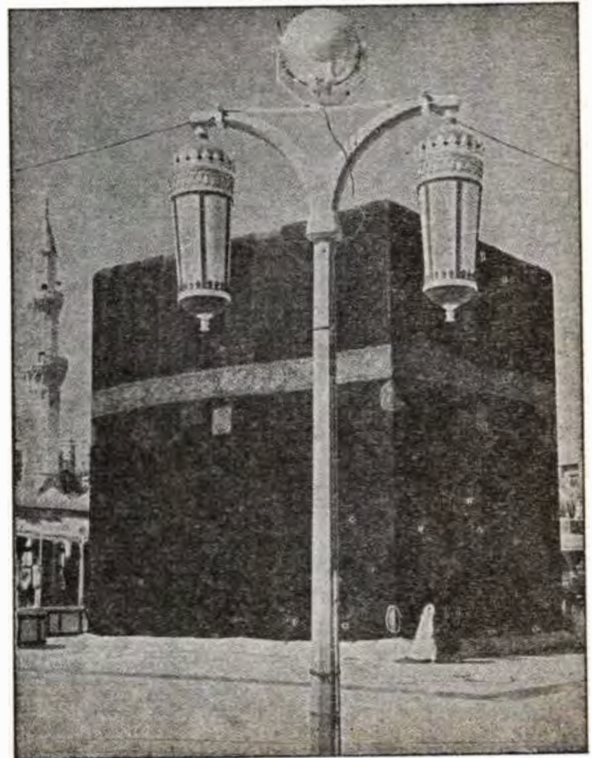
K.'ların dili dört lehçeye ayrılmıştır: 1. Büyük K. lehçesi; 2. Küçük K. lehçesi; 3. Mozdok lehçesi; 4. Besleney lehçesi.

Tarih: Kafkasya'da yapılan arkeolojik araştırmalarda İsa'dan 3000 yıl önce Neolit devrinden kalma mezarlar bulunmuştur. İsa'dan önceki 2 - 1. binyıllarında Maden - Tunç devri başlamıştır. M. Ö. VIII - VII. yüzyıllardan sonra İskitler ve onların arkasından Alan - Sarmat kavimleri gelerek eski yerli kavimleri temsil etmişlerdir. İşte bu kavimler Adıge K.'ların en eski ve uzak atalarıdır. Bu alanda M. Ö. VI. yüzyılda çobanlıkla beraber tarım ve maden üretimi de başlamıştır. M. S. IV. yüzyılda Hunlar ve VI. yüzyılda Avarlar da bu ülkeyi istilâ etmişlerdir. VI. yüzyıldan itibaren Adıgelerin işgal ettikleri alana ve genel olarak bütün Kuzey Kafkasya'ya Gürcistan'dan ve Bizans'tan Hıristiyanlık girmeğe başlamıştır. X. yüzyıl boyunca K'.ların ataları olan kavim ile Hazarlar arasında savaşlar devam etmiştir. Bu savaşlarda K.'lar Hazarların Şarkil şehrine kadar gelmişlerdir. XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Kuzey Kafkasya Moğol istilâsına uğramıştır. K.'lar Bizans - Gürcistan baskısı altında sözde Hıristiyanlığı kabul etmişlerse de, eski dinlerinden ayrılmamışlardı. Diğer taraftan Müslüman komşuların tesiriyle K. - Çerkezler arasında Müslümanlık çoktan beri yayılmakta idi. XVI. yüzyılda K.'ların bulunduğu ülkede İslâmiyet tamamiyle yerleşmiş bulunuyordu. 1665 - 1667 yıllarında Evliya Çelebi, bu ülkede gayrimüslim zümre görmemiştir.

Kafkasya yerli kavimlerinden Ruslarla ilk münasebette bulunan kavim K. - Çerkezler olmuştur. Bu kavimlerin esas halktan ayrılmış sergüzeştçi, maceraperest unsurları Rusların hizmetine giriyordu. IV. İvan, 1567'de Terek ırmağında Terek adıyle bir kale yaptırmış ve Rus taraftarı olan K. beyi Temrük Aydaroviç'in kızıyle evlenmiştir. K. ülkesinde Rus nüfuzunun güçlenmesi Kırım Hanlığı'nı ve Osmanlı İmparatorluğu'nu kuşkulandırmıştır. XVII. yüzyılın ilk yıllarında Rusya'ya karşı açılan İsveç - Lehistan savaşından yararlanarak ve yerlilerin çağırmalarına uyarak K. ülkesi Osmanlı devleti tarafından kurtarılmıştır. K.'lar Türkleri sevinç ve heyecanla karşılamışlardı. Ruslara hizmet eden bazı beyler Rusya hizmetine girmişlerdir. Bunlardan Devletgirey Mirza, Hıristiyanlığı kabul ederek Aleksandr Bekoviç - Çerkasskiy adını almış, çar Petro (Pëtr) nun yakın arkadaşları arasında yer tutmuştur. K.'lar, Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında yapılan 1739 Belgrad antlaşmasıyle müstakil bir ülke sayılarak Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında bir engel duvarı olması sağlanmıştı. Belgrad antlaşmasına rağmen K.'lar arasında Rus entrikası devam etmiştir. 1768 Küçük Kaynarca antlaşmasıyle K. ülkesi Rusya'ya bırakılmıştır. Fakat K.'ların Ruslara karşı ayaklanmaları uzun süre devam etmiştir. Ayaklanmaların bastırılmasından sonra K.'ların Türkiye'ye göçleri devam etmiştir. Bugün Türkiye'de bulunan K. - Çerkezler o mücahitlerin torunlarıdır. Bk. KABARTAY - BALKAR ÖZERK SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ. — Abdülkadir İnan

KÂBE, Arapça *el - Kâbe*'den gelir. Dörtköşe planı olan veyâ dört direk üstüne kurulmuş, yüksek bir bina demektir (Âsım Efendi). *Kur'an* âyetlerinde K., tek ve manevî ilâh kavramına adanan ilk mabeddir. Bütün insaniyetin mabedi ve İslâmın kıblesidir (III/95, II/144 - 149, 150).

K. adı *Kur'an*'da geçmekle beraber (V/95, 97) başka adlar da anılır. «Beyt» tâbiri (III/106) «mabed» anlamınadır. Şu vasıflar «Beyt» kelimesine ilâve olmaktadır: Atîk (XXII/20), «kadîm» demektir. Mamûr (IV/52) «çok ziyaret edilen» anlamınadır (bk. HAC). Muharrem (II/191, VIII/5) «tahrim edilmiş» demektir: Mabedde ve muayyen sınırlar içindeki çevresinde bâzı hareketler haram sayılır (insan öldürülmez, başkasına kötülük edilmez, zararlı olanlardan başka hayvanlar öldürülmez, ağaç kesilmez; (bk. HAC). Mescidü'l Harâm adı da, «tahrîm olunmuş ve secde edilen yer» anlamınadır.

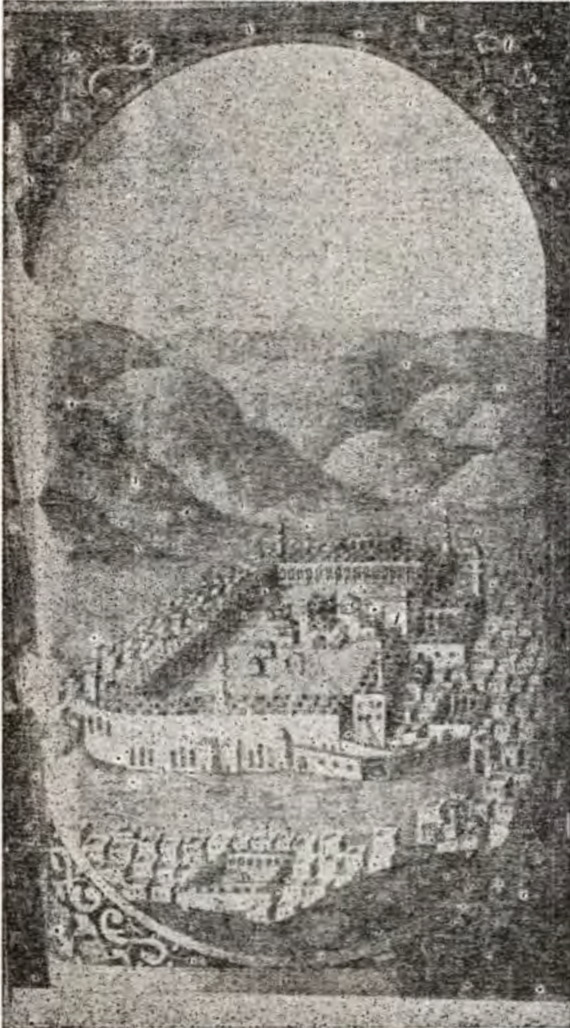

KÂBE: Genel görünüş

K.'nin târihini ve ruhanî anlamını en veciz şekilde *Kur'an* anlatır: «*Allah Kâbeyi insanlığın karşısında yükseltti*» (V/97). «*Hakikaten, insanlık için kurulan ilk mabed Bekke'dir*» [Bekke, K.'nin bulunduğu sarp dağlar arasındaki vâdînin adıdır] (III/95). «*Orada hikmetler belirir. İbrâhim'in makamı oradadır. Kim oraya giderse emniyete varır*» (III/96). «*Ve işte Biz, mabedi, insanlığa bir sığınak ve amân yeri kıldık*» (II/125).

«Çorak bir vâdi» (XIV/37) diye âyetin andığı Bekke'de bir kızıl kum yığını üzerinde, oğlu İsmâîl'i annesi Hacer'in kollarında bir çocuk olarak İbrâhim'in terk ettiğini, Hazret - i Muhammed anlatırdı (bk. HAC). Mucize olarak, «çorak vâdî» de Zemzem kaynağı fışkırmış ve ana ile oğul, kızıl kum yığınının üstünde yaşayabilmişlerdi. Birkaç yıl sonra Bekke'ye geri gelen İbrâhim, oğlu İsmâîl'in yardımı ile işte bu kızıl kum yığını üzerine K.'yi binâ edecekti: «*Ve işte, İbrâhim ile İsmâîl, mabedin direklerini diktiler.* (Dediler ki) *Rabbimiz, bizim katımızdan kabul et!*» (*Kur'an*, II/127).

K.'nin yapıldığı târih geçmiş binyılların sislerine bürünmüştür. Mabedin her sallanışı ve yeniden yapılması gerektiğinde, temellere kadar inilmiş ve «otuz kişinin kaldıramayacağı boyda» harçsız taşlar bulunmuştur. Bu, pek eski

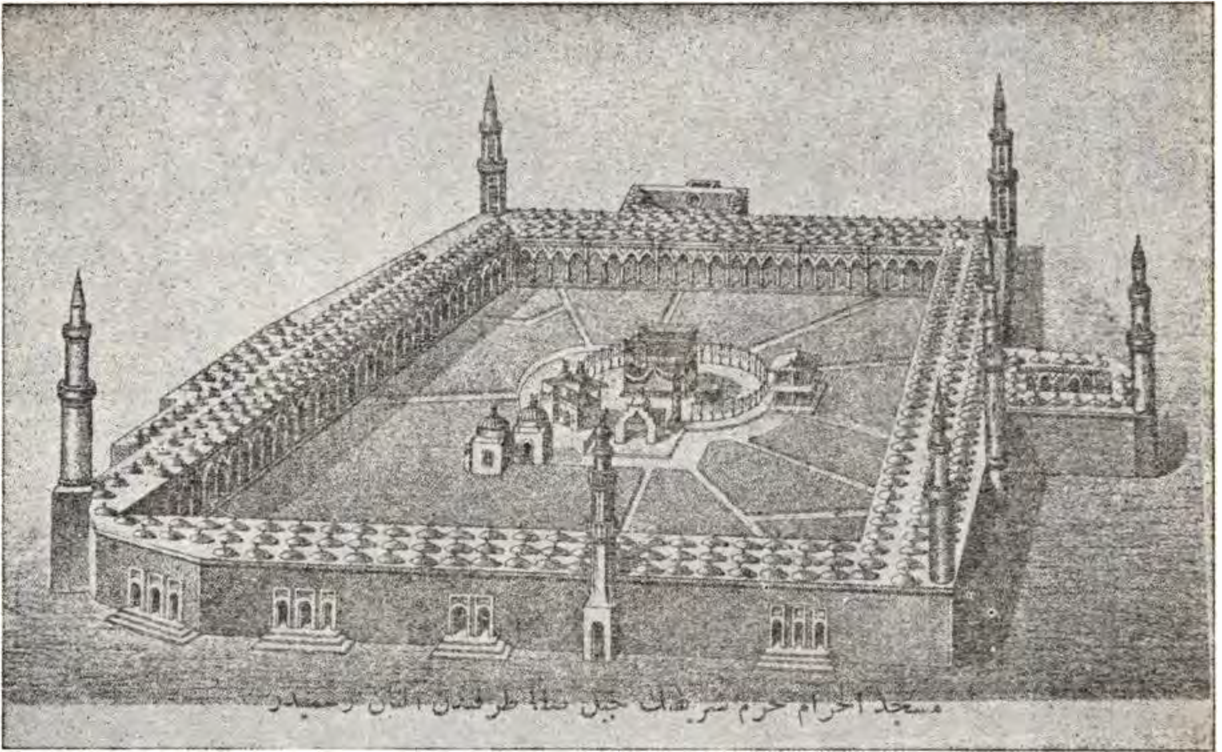

KÂBE: Türk Kâbe'nin kuzey - doğu cephesi (*Dela'il al - hayrât* adlı Türkçe eserden)

bir yapının işaretidir. *Kur'an*, İbrâhim'in yaşadığı devir hakkında veyâ hangi soydan olduğu hususunda bir şey söylemez. Yahudi ve Hıristiyan geleneğinde, İbrâhim Ur şehrinde doğmuştu ve Milâddan iki bin yıl kadar önce yaşadığı tasavvur edilir. Tahrîm edilmiş mabed fikri ve K.'nin yapısı, kitap dinleri geleneğine bağlanmaktadır. Kudüs mabedinin içi, K.'ye yakın şekilde bulunuyordu. *Kur'an*'da İbrâhim'in babası veyâ ceddi Azar ve doğduğu şehirde yaşayan millet, yıldızlara ve heykellere ibadet ediyordu. Fakat İbrâhim, bu putlara inanmamış ve onları kırmıştı. Çöllerin sonsuz ufuklarında, sonsuzluk ve anlam kavramlarına ermişti (VI/75-84, 57 - 69). K. bu kavramın ibâdetgâhı olmuştur. Yalnız bir kimsenin çöl ortasında, insanlığın istikbalini temsil eden çocuğunun yardımı ile yaptığı bu mabed, III. yüzyıl Arap yazarlarına göre, çok mütevazi ölçülerde idi: Şimdiki durumundan anlaşıldığına göre, cepheleri dört yöne karşı gelmiyordu ve mail idi Taraflar, otuzar zirâ(= kol boyu) uzunluğunda, yükseklik dokuz zirâ idi. Binanın tepesi açık bulunuyordu. Dört köşeye rükn denen dört köşebent taş konmuştu. Doğu rüknü Hacer - i Esved (b. bk.) dir. Diğer rükneler sonradan şu adları almışlardır: kuzeyde İrâk Rüknü, batıda Şam Rüknü, güneyde Yemen (*Yamânî*) Rüknü, (Azrakî, *Kitâb - u ahbâr - i Mekke*, Leipzig 1888, 24 - 32). Kapalı yer veyâ kucak anlamına, «Hicr» denen K.'nin kuzey - batı yönündeki yerde Hacer ile oğlu yaşamış ve ölünce gömülmüşlerdi. Bu kısım da aslen K. binâsına dâhil idi. «Doğu ve batıda» K.'nin, yer hizasında iki kapısı vardı (Buhârî, *Tecrîd - u sarîh*, Diyanet İşleri bas. 9, hadîs 784, 785). Hacer - i Esved ile İrâk Rüknü arasında, kuzey - doğu cephesinin karşısında, Makam - ı İbrâhim denen kaya durmaktadır İbrâhim bu kayaya çıkarak K.'nin duvarlarını yükseltmişti. Zemzem kaynağı doğudadır

K., ıssız Bekke vâdisinde, tek bir anıt olarak binlerce yıl durmuş ve Arabistan'ın başmabedi olmuştur (Azrakî, s. 33 - 44, 73). K.'nin hizmeti ile muvazzaf olan İsmâîl ve ahfadından başka, mukaddes vâdide kimse yaşamamakta idi. Fakat Arap boyları İsmâîl oğullarını Bekke'den tard etmişler ve mabedin muhafızlığını sıra ile şu kabîlelerden kimseler üstüne almıştır: Amalika, Cürhüm, Huzaa. Çukurda bulunan Bekke havzasını su bastığı için, K. birkaç kere yıkılmaya yüz tutarak tekrar aynı şekilde, İbrâhim'in temelleri üzerine binâ edilmiştir. Ziyaretçilerin getirdiği hediyelerden sanat eserleri ve değerli eşya için, mabedin içinde bir kuyu açmışlardı. Huzaa soyundan Amr b. Luhayy devrinde, Arabistan'ın diğer kısımlarında ibadet edilen putların heykelleri (Hubal, Lât, Uzza, Manât ve 360 kadar diğeri) ve cesîm taşlar, K.'nin kumluğuna idhal edilmiştir (Azrakî, s. 74 - 84). M. Ö. II. yüzyıl etrafında, coğrafyacı Ptolemaios, Habeşçe mabed kelimesinden muharref Makoraba adı ile K.'den bahseder (E. Esin, *Mecca and Madînah*, Londra 1963, s. 46).

Milâdî dört yüz etrafında, İsmâîl oğullarından Kureyş boyuna mensup Kusayy (Zayd b. Kilab), İslâm Peygamberi'nin beşinci dedesi, K.'nin muhafızı olmuştur. Onunla birlikte, İsmâîl oğulları da Bekke vâdisine geri dönebilmişlerdir. Bekke vâdîsinin iskânı bu zamanda başlamıştır. Evvelce vâdide kimse oturmuyordu ve ancak vâdiyi çevreleyen dağların mağaralarında, tek tük kişi barınıyordu. Kusayy ise, K.'nin çevresinde bir kumluk bırakarak, kuzeyde bir şehir meclisi ve kendine ev ve dört tarafa evler yaptırmıştır (bk. MEKKE). Böylece K. ve kumluğu, bir külliye biçiminde teşekkül etmiştir.

KÂBE: Kuzey - doğu cephe öndedir (Eyyub Sabri, *Mir'at - i Mekke*)

K.'ye kisve (= örtü) giydirmek usulü, Milâdın ilk yüzyıllarında başlamıştı. Kisveyi ilk veren bir Yemen hükümdarı olduğu için, kisve, Yemen kumaşından yapılırdı. Hicâz'ı istilâ eden bu Habeşli, ilk önce, K.'nin hazinesini yağma etmeyi düşünmüş, fakat sonradan, «zâlimlerin boynunu kıran mabed» adından çekinerek, yalın ayak, baş açık, ziyaretçi olarak gelmişti (İbn Hişâm, *Es - sîret ün - Nebeviyye*, Kahire, H. 1955, I, 19 - 38).

M. 570 etrafında Habeşistan'ın Güney Arabistan'ı idareye yolladığı Abraha adlı Hıristiyan vali, K.'ye nazire bir kilise yaptırmış ve kiliseye karşı Arapların gösterdiği hürmetsizliğe kızarak, K.'yi yıkmak istemiştir. Abraha, ordusu ile birlikte Bekke vâdîsine gelince, Kureyş kabîlesi dağlara kaçmıştır. Kaçanlar arasında, o esnada Hazreti Muhammed'e hâmile bulunan ve pek genç bir dul olan Âmine de vardı. Bekke havzası boşalıp K. müdafaasız bırakılınca, Habeş ordusu K.'yi yıkmak için filleri sürmüştür. Fakat filler yürümeyerek diz çökmüşlerdir. Gök kararmış ve Bekke vâdisi üstüne toplanan kuşlar, müstevli ordu üzerine «sert taşlar» yağdırırken, Habeş ordusunda hastalık çıkmıştır. Vücutlarında yaralar açılan ve çürüyen müstevliler, kaçarken düşüp ölüyorlardı (İbn Hişâm, I, 44 - 63).

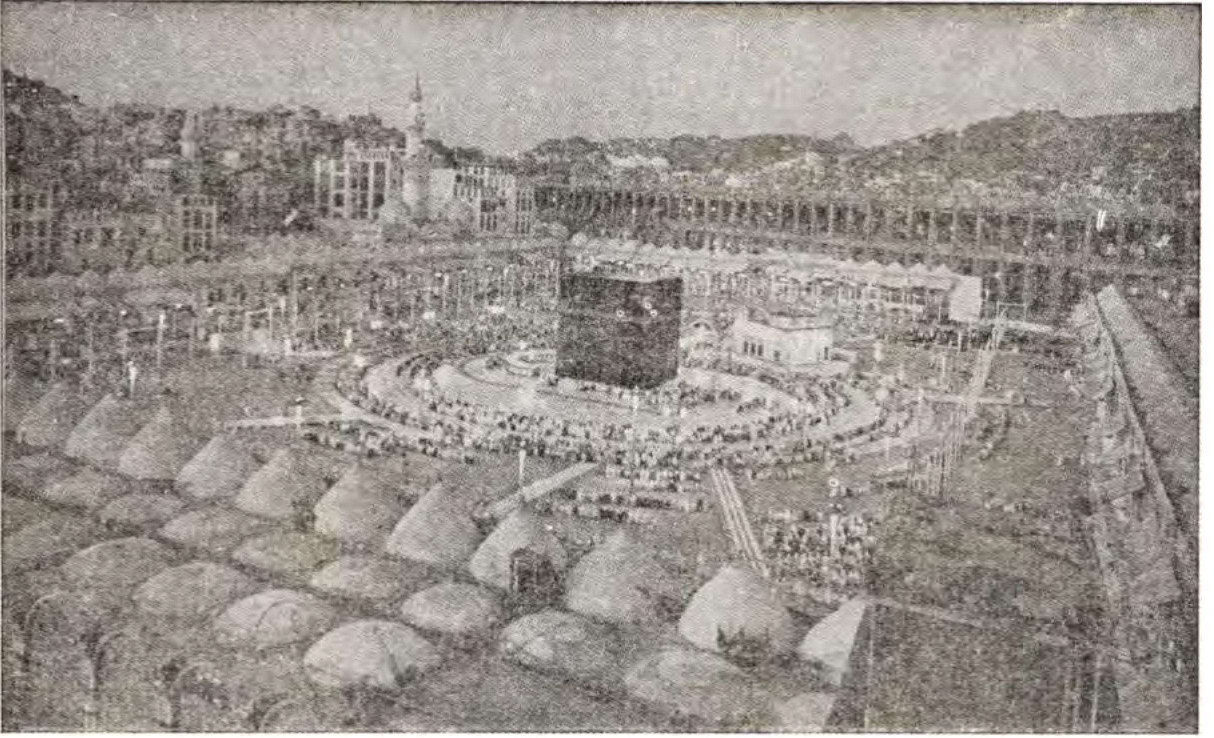
605 yılında, Hazret - i Muhammed otuz beş yaşında bulunuyordu. K.'nin kisvesi, korlu bir mangal ile tütsülenirken, ateş almış ve yangın çıkmıştır. Daha sonra Bekke'yi su basmış ve K. yine zarar görmüştür. Tereddütlerden sonra, K., İbrâhim'in temellerine kadar indirilerek yeniden binâ edilmiştir. Taş taşıyanlar arasında Hazret - i Muhammed de vardı (bk. HACER - İ ESVED). İçerideki kuyuda bulunan hazînenin çalınmasını önlemek maksadı ile Kureyş boyu, K.'nin yüksekliğini on sekiz zirâ'a çıkarmıştır. Bu sebepten, eski taşlar yetişmemiş ve satıh küçültülmüştür. K.'nin kuzey - batı kısmına evvelce idhal edilmiş bulunan *Hicr* bu sefer mabedin dışında bırakılmıştır. Fakat yeri unutulmasın diye, Hatîm adı verilen, hilâl şeklinde, aşağı bir duvar Hicr'in etrafına örülmüştür. O yakınlarda, Hicâz kıyılarında, içinde ağaç ve ağaç işçisi bulunan bir Mısır gemisi karaya oturmuştu. Böylece, K.'ye ilk defa bir düz çatı ve su oluğu yapılmıştır. K.'nin içindeki altı direk çatıyı taşımakta idi. İç duvarlara, meleklerin, peygamberlerin ve bu arada İbrâhim, İsmâîl, Meryem ve İsâ'nın resimleri yapılmıştır. Bu husus da K.'nin kitap dinleri ile ilgisini gösterir. K.'nin resimleri, muhtemel olarak, o devirde Arabistan'a tesir eden Doğu Roma ve Habeş üslûplarına yakındı.

K.'nin evvelce bulunan yer hizasındaki iki kapısı yerine, merdivenle çıkılabilen, yüksekte tek bir kapı yapılmıştır. Böylece K.'nin ziyareti Kureyş'in elinde bulunuyor ve ücret ile oluyordu. K.'nin muhafızları parasızları sokmuyor, hattâ merdivenden aşağı itiyordu. Bu zulme üzülen Hazret - i Muhammed, K.'nin herkese serbestçe açık olmasını dilerdi (Buhârî, hadîs 784, 785).

İslâmiyetin ilk devrinde, Müslümanlar K.'de namaz kılarken hücuma uğruyor ve bazen öldürülüyordu. Yine de küçük cemaat, başlarında Peygamber, kitap dinlerinin merkezi sayılan Kudüs'e dönmüş olarak, K. önünde namaz kılarlardı. Hicretten sonra, daha kuzeyde bulunan Medîne'de Kudüs'e dönmek, K.'ye arkasını çevirmek demek oldu. Bunu istemeyerek yapan Peygamber'e, bir gün namaz esnasında vahy gelerek, K.'ye dönmesi bildirilmiş ve bundan sonra K. İslâmın kıblesi olmuştur.

Hicretin 9, yılında Mekke'yi alan İslâm Peygamberi, K.'nin kumluğundaki putları, asâsı ile dokunarak devirirken şu âyeti söylüyordu: «Hakk geldi, bâtıl yok oldu» (XVII/81). Bundan sonra, hiç bir islâmî mabedde tasvir bulunmayacaktı.

İslâm Peygamberi, K.'nin içindeki resimlerin ekseriyetini, hattâ İbrâhim ile İsmâîl'in resimlerini, Zemzem suyu

KÂBE: Son şekli. Kubbeler Türk devrinden kalan revaklara âiddir. Suudî revakları, iki kat olarak inşa halinde görülmektedir (Resim güneyden alınmıştır ve karşı köşeye yakın Süleymaniye minaresi görülmektedir)

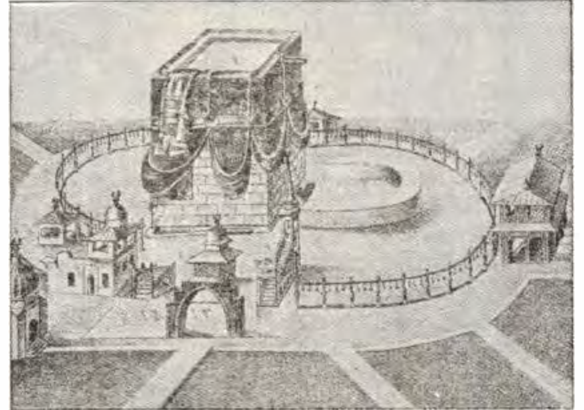
ile sildirmiştir. Çünkü bu peygamberler, İslâmda günah olan bir şeyi yapmakta, fal bakmakta olarak tasvir edilmişti. Buna karşılık, İslâm Peygamberi, Meryem ile İsâ'nın resmini eli ile örterek, muhafazasına işaret etmiştir. Bu resimler, H. 64'teki yangına kadar K.'de kalmıştır. Peygamber, K.'nin iç kısmında yeri kaplayan mermerlerden bir kırmızı mermer üzerinde namaz kılmıştır. K. kapısından çıkarken, İslâmiyete karşı mücadele etmiş Mekkelilere genel af ilân etmiştir. O gün Bilâl, K.'de ilk ezanı okumuştur (Azrakî, s. 109 - 111).

Hicretin 10. yılında, müşriklerin K.'yi ziyaretinin yasaklanmasından sonra, imkân bulabilen her Müslümana hacc farz olmuştur. Ölümünden iki buçuk ay önce, İslâm peygamberi hacc ederek, İslâm usulünde K.'yi ziyareti öğretmiştir (bk. HAC).

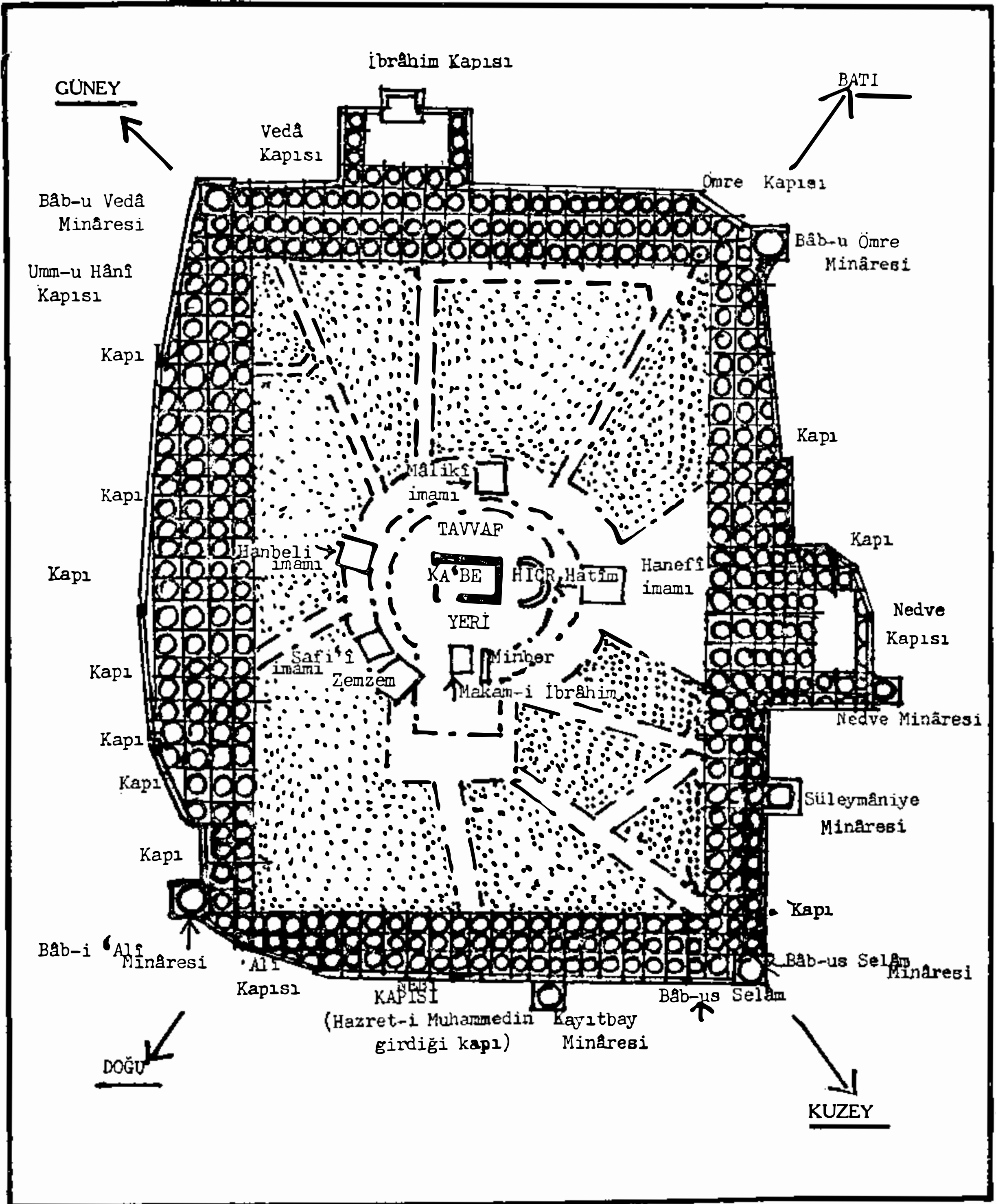
Hicretin 17 ve 26. yıllarında, Halîfe Ömer ve Osman devirlerinde, K.'nin kumluğunu genişletmek için etraftaki evler yıkılmış ve kumluğun etrafına bir müstahkem duvar çevrilmiştir. Duvarın iç kısmında, *zilla* (gölgelik) denen, ağaç direkler üstüne kurulmuş damlı revaklar da bu zamanda yapılmış olsa gerek. Medine mescitlerinden mülhem bu mescit tarzı, K. kumluğuna da teşmil edilmiştir (bk. MEDİNE). Mescide kandil asmak usulü de bu devirdendir.

H. 64 - 74 yıllarında Emevîler, Mekke'yi Ebû Bekr'in torunu Abdullah b. Zübeyr'den almak için mancınıkla taş atarak K.'ye isabet ettirmişler. Muharebe esnasında, bir de yangın çıktığından K. binâsı büsbütün sarsılmıştır. Dindar bir Müslüman olan Abdullah b. Zübeyr, muharebeyi unutarak K.'yi yeniden inşa etmiştir. Bu sefer K., Peygamber'in istediği şekilde olmuştur. «Hicr» kısmı binâya idhal edilmiş (bu arada Hicr'de de İsmâîl'in mezarı sanılan bir mezar bulunmuştur), herkesin K.'ye serbestçe girmesini kolaylaştıracak şekilde, doğu ve batıya yer hizasında iki kapı yapılmıştır. Abdullah b. Zübeyr K.'yi bina ederken kuvvet toplayan Emevîler Mekke'yi almışlar ve Abdullah'ı K.'de namaz kılarken şehit ederek çarmıha germişlerdir.

Emevîler, K.'yi derhal Kureyş devrindeki hâline irca etmişlerdir. Hicr kısmındaki duvar yıkılmış ve bir kapı örülerek diğeri yükseğe çıkarılmıştır. İbadetten dikkati alıkoyar endişesi ile İslâm Peygamberi mescitlerin süslenmesini istemezdi. Fakirlere verilmesi icap ederken para israf

KÂBE: Bina ve tavaf yeri. Kâbe'nin yüksekteki kapısı ve doğu köşesinde Hacer-i Esved görülmektedir. Kâbe'nin sonundaki hilâl şeklinde Hatim duvarı Hicr'i ihata eder. Tavaf yeri dışındaki köşk, Hanefî makamıdır. Tavaf yerinde kuzey - doğuda sağdan sola minber, makam-ı İbrahim (kubbeli) ve arkasında Hz. Muhammed'in girdiği kapının yerine konan tak, Kâbe merdiveni, Zemzem kuyusu yeri ve Şafiî imamı makamı dizilmiştir. Hanbelî imamı makamı Kâbe arkasında kalmış, Malikî makamı, en arkada, kısmen görülmektedir (Eyyub Sabri, *Mir'at-i Mekke*)

KÂBE: Türk devrinde Mescidü'l Haram (Eyyub Sabri, *Mir'ât-i Mekke*)

ederek altın ve ipek gibi pahalı eşyanın kullanılmasını iyi görmezdi (Buhârî, hadîs 1946, 1947. Ârif, Binbir hadîs. Kahire H., 1319 hadîs 13). Buna rağmen, Emevîler K.'yi aşırı derecede süslemişlerdir. K.'nin cepheleri tezyin edilerek ışık geçiren kaymak taşından pencereler açılmıştır. Pencerelerin kemerleri ve dam, sedeflerle süslenmiştir. K.'nin kapısı ve su oluğu altın ile kaplanmış, kisve, Yemen kumaşı yerine ipekten yapılmıştır. Kumluğun bazı kısımları, muhtemelen *matâf* denen tavaf yeri ve revakların altı ile bunlar arasındaki yollar, mermer ile döşenmiştir (Azrakî, s. 134-176). Belki minareler de bu devirde yapılmağa başlanmıştır. Medine'de aynı yüzyılda yapılan ilk minareler (bk. MEDÎNE), Mescidin duvarları üstüne ilâve edilen dört direk üstüne kubbeden ibaret idi (Eyyub Sabri Paşa, *Mir'at-i Mekke.* H. 1299, s. 904 v. d.).

Abbasîler ve onları himaye eden Türk ve Çerkez Memlûkları da K. kumluğunu genişletmişlerdir. Bu devirde revaklar üç sıra olmuştur. Beş tane de minare vardı.

Türk devrinde imar faaliyeti yeniden başlamıştır. Kanunî Süleyman, o devirde bin yıllık bir yapı olan K.'nin yenilenmesi gerekeceğini düşünmüş ve bütün külliyenin tekrar yapılması maksadı ile Sinan'ı yollamıştı. Sinan'ın planları başka bir mimâr (Mehmed Ağa) tarafından H. 990 (1590) da sadece revaklar ve minareler için tatbik edilmiştir (T. Öz, Kâbe'nin tamiri, *Arkitekt* 16, İstanbul 1947). Kumluk, 537 × 550 zirâ genişliğine getirilmiştir. Revaklardaki 892 sütun yenilenmiş ve mermer ile sarı taştan yapılmış yeni sütunlar ilâve edilmiştir. Kemerler tahtadan iken, kârgir yapıya çevrilerek, üstlerine, Türk usulünde beş yüz küçük kubbe ilâve olmuş, on dokuz mevcut kapı yenilenmiştir. Süleymaniye adı ile yapılan medresenin yanına, aynı adı taşıyan, Türk üslûbunda, büyük bir minare yapılmıştır. K.'de ezan, zamanın halifesinin minaresi Süleymaniye'den başlardı. Diğer minarelerin bazısı, Kanunî ve III. Murad devrinde tamir olup Türk üslûbunda yapılmıştır. Türkler zamanında K.'de yedi minare vardı. Kanunî Süleyman ve III. Murad devrinde K. kapısı ve oluk ile minber de yeniden yapılmıştır. Tavaf yeri etrafına ağaç şeklinde kandiller dikilmiştir.

K.'nin kendiliğinden sarsılmadan yenilenmesi hoş görülmediği için, son âna kadar geri bırakılan bu iş, H. 1039 (1629) da kaçınılmaz bir mecburiyet olmuştur. Su basma neticesinde K.'nin iki rüknü yerinden çıkmıştı. Mekke halkının rızası alınıp, K.'nin etrafına gece gündüz okuyan hâfızlar sıralanarak, İbrâhim'in kurduğu temellere kadar inilmiştir. Dört mezhep imamları, kadılar, en yüksek Türk memurları Mekkeliler ile birlikte taşları dizmek vazifesini almıştır. Umumiyetle eski taşlar kullanılmış ve eksikler, Mekke dağlarından kesilmiştir. K., aynı şekilde yükseltilmiştir (Eyyub Sabri, s. 513 - 606). İslâmiyetin kıblesi olarak hâlen duran K., Türk eseridir.

Suûdîler, H. 1375 (1955) ten beri devam eden çalışmalarla K. avlusunu, yüz altmış bin m² genişliğine çıkarmaya karar vermiştir. İslâmiyetin yayılması neticesinde, her yıl çoğalan hacıların hiç olmazsa bir kısmını (üç yüz bin kişiyi) bu avlu alabilecektir. Bu büyük eserin başarılmasını dilerken, Türkler, Türk eseri olan şimdiki K. binası, revaklar ve minarelerin muhafaza edilmesini düşünmektedirler. Bu âbidelerin yeni duvar ve minarelere muvazi olarak kalması, hem Türk milletine dostluk nişanesi olacak, hem İslâmın kıblesinin tarihini ifade edecektir. — Emel Esin

KÂBİL (Kabul), Afganistan'dan Pakistan'a doğru akan bir ırmak, o ırmağın vâdisi bölgesi ve Afganistan'ın başkenti olan bir şehre verilen ortak ad.

K. ırmağının kaynağı, Afganistan'da Unay geçidinin kuzey - doğu noktasında bulunmaktadır. K. ırmağı, güney - doğuya doğru K. şehrinden geçip başka dere ve ırmakların da sularını toplayarak Celâlâbâd bölgesine genişçe bir ırm akhalinde girer. Dar boğazlardan çağlayarak Peşaver vadisine varan K. ırmağı, burada iki kola ayrılır ve kuzey kola Swat deresi de katılır. İki kol tekrar birleşip Attak'ta Sind nehrine dökülür.

I. Kâbil vâdisinde Arî, Yunan ve Hind istilâları devri (M. Ö. 2 500 - 100): K. vâdisi Orta Asya'nın göç ve

KÂBİL: Kuşânâ şahı Kanişka

ticaret yollarından biridir. Bu vâdide muhtelif ırklar ve kültürler birbirine rastlamış ve karışmıştır. Bugünkü K. şehrinin güney - batısındaki Kandahar'ın yanında M. Ö. 2500 civarında Mongoloid bir ırk yaşamakta idi. Bu Mongoloidler belki Sind medeniyeti muhiti ile bağlar kurmuşlardı. Ârîler (İrânî ve Hindliler'in ecdadı) M. Ö. 1500 - 800 arasındaki büyük göçleri devrinde, K. vâdisinden de geçip bir kısmı orada yerleşmiş olmalıdır. Rigveda'nın bahsettiği nehirlerden Kubha'nın K. ırmağı olduğu sanılır. K. şehrinden ise M. Ö. henüz bahsedilmemekdedir. İskender devrinde, M. Ö. IV. yüzyılda, K. vâdisinin başkenti, ırmağın güney - doğu kıyılarında, Swat deresi veyâ Sind nehrine birleştiği yerlerde bulunduğu tahmin edilen Puşkulâvatî (Yun. Peukelaotis) şehri idi. K. vadisinin güney - doğu kısmının başladığı yerde bulunan Paraşavâra (Peşaver) şehri de Milâddan beri bilinmektedir. K. vâdisinin kuzey - batısının bağlı bulunduğu merkez ise, bugünkü K. şehrinden 75 km kadar kuzeyde, Hindukuş dağları içindeki Kâpişâ (bugünkü Begram) idi. M. Ö. 329'da Kâpişâ civarında, bugünkü Parvân'da, İskender'in Opianum İskenderiyyesi'ni inşa ettirdiği eski coğrafyacılar tarafından nakledilir. K. yanında Şaman'da bulunan IV. yüzyıldan Atina tetradrahmları, Yunan istilâcılarının bu yerlerde de bulunduğuna işarettir. K. vâdisinin güney - batısında, kadîm devirde Farsça Harauvatis (Yun. Arakhosia) denen bugünkü Kandahar ilinin Gazne şehri mevkiinde, Arakhosia İskenderiyyesi'nin bina edildiği rivayet ediliyordu. İskender

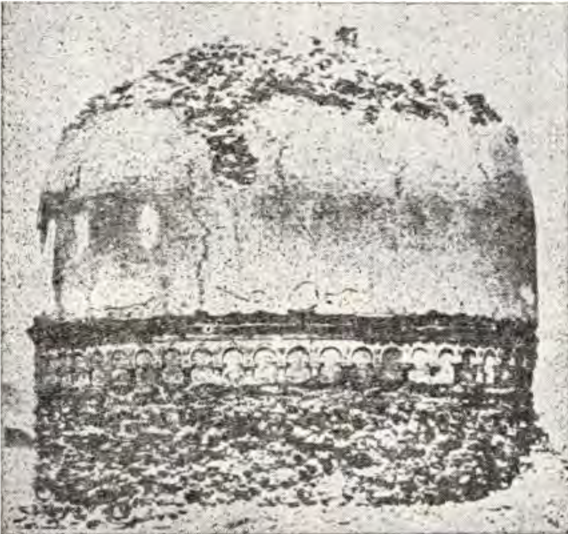
maiyetindeki Yunan asıllı veyâ Yunan kültüründe kimselerin kurduğu Hellenistik sülâleler ile Hindistan'ın Maurya kralları arasında savaş alanı olan K. vâdisi, 306'da yapılan sulh ile Mauryalara bırakıldı. Fakat buna rağmen Hellenistik sülâleler K. vâdisini geri almağa çalışıyorlardı. İstilâ yolu ile Parth tesirleri de geliyor ve bunlar Roma kültürünün de taşıyıcısı oluyordu. Böylece, K. vâdisinde eklektik bir kültür kuruldu ve Hellenizm, Hind dinleri, Şivaizm, Buddhizm, İranî astral inançlar, birbiri ile yan yana veyâ karışık olarak yaşamağa başladı. Fakat K. vâdisinde bu devrenin büyük bir merkezi henüz bulunmamıştır.

Milâd civarında ticaret yolları gelişip Mısır'dan ve Hindistan'dan gelen kervanlar K. vâdisinden geçip Çin'e gitmeğe başlayınca, coğrafyacılar K. vâdisiyle ilgilendiler. M. Ö. 63'te Amasya'da doğan Strabo ve Arrianos (b. bk.), K.'e Kophen veyâ Kophes diyorlardı. Ptolemaios (Batlamyos,) Koâ ırmağı ve K. olduğu sanılan Karura veyâ Kabura şehrinden bahsediyordu. Ptolemaios, Kabura ile birlikte Ortospana adını da kaydeder.

2. **Kuzeyli istilâları ve Kuşânâ devri** (M. Ö. II. M. S. V. yüzyıllar): Amuderya nehrini ve Hindukuş dağlarını aşan kuzeyli göçebeler, M. Ö. 135'ten beri K. vâdisine doğru akın ediyorlardı. Göçebeler muhtelif boylardan idiler ve bu boyların hepsinin proto - Türkler ile belki ırkî, fakat muhakkak kültürel bağları vardı. İlk göçebe istilâsını teşkil eden Sakalar, S. P. Tolstov'a göre, M. Ö. V - II. yüzyıllarda Aral kıyılarında proto - Türkler ile karışıp, Oğuz Türklerinin ecdadı olmuşlardı. Hellenistik krallardan, K. vâdisinde de sikkeleri bulunan Hermaeus'u mağlûp eden Sakalar, M. Ö. 45'te K. vâdisinden Arakhosia'ya doğru yayıldılar. Orada yerleşip bir kral sülâlesi kurdukları sikkelerden anlaşılıyor. K. vâdisine akın eden ikinci grup kuzeyli göçebeler, Gök Türk yazıtlarının Yaşıl Ögüz dediği Hoang - ho nehrinin batısında yaşarken, Doğu Hunları tarafından sürülen Yüe - şi ve To - ho - lo (Tohar) lar idi. Bu göçebelerin hükümdar boyu Kuşânâ'lardan Kujula Kadphises 30 - 50 arasında K. vâdisini işgal etti. Kuşânâ'lar K. vâdisini kültür merkezi hâline getireceklerdi. K. vâdisi hükümdarlarının şah lakabı Kuşânâ devrinde başladı. Kuşânâlar, bugünkü Türkistan'dan Hindistan'a uzanan büyük bir devlet kurup yüksek bir medeniyet vücuda getirdiler. Bâzı yazıları henüz okunamamış ise de, ekseriyetle Yunan harfleri ve İranî bir dil kullanılıyordu. Kuşânâ sikkelerinden muhtelif dinlerin mabudlarına tapıldığı anlaşılıyor. En büyük Kuşânâ kralı Kanişka (aş. yu. 144 - 172) Buddhizmi kabul etmiş, K. vâdisinde birçok Buddhist anıtlar yaptırmıştır. Kanişka'nın K. vâdisinde iki başkenti olduğu sanılır. Hindukuş eteklerindeki eski merkez Kâpişâ'da birçok Kuşânâ devri eseri bulunduğu için, yazlık başkentin burası olduğu tahmin edilmektedir. Bugünkü K. şehri yanında, Musaî - i Logar, Şivakî ve Top - dârâ'daki *stûpa*'ların Kuşânâ devri Buddhist manastır kalıntıları olduğu sanılır. Kanişka'nın K. vâdisindeki kışlık başkenti ise, ırmağın güney - doğu kıyılarındaki eski merkez Paraşavâra idi. Paraşavâra ve yakınındaki Udyâna (Swat vâdisi) Kuşânâ devri Buddhist sanatının beşiği sayılır.

KÂBİL: Kâbil yanındaki Manar tepesinde Cakarî - manar denen ve târihi bilinmeyen Buddhist kule

KÂBİL: Kâbil yanında Kuşânâ devrinden veyâ daha geç devrinden kalma Top - dârâ Stûpası

Kuşânâ'lar proto - Türklerin yaşadığı doğu illerinden gelmişlerdi. Öz kültürlerinin proto - Türklere çok yakın olduğu aşağıda görülecektir. Bu sebepten ve XI. yüzyılda gerek Hindû (Kalhana) gerek Orta Asyalı (Birûnî) yazarların Kuşânâ'ları Türk bildikleri için, Schlumberger gibi bâzı araştırıcılar Kuşânâ'ların aslen Türk olabileceği imkânı üzerinde durmaktadır. Kuşânâ'ların unvanları arasında «Tanrı (Gök) kutu (oğlu)» na mümasil lakabın Doğu Hunlarından alınmış olması Humbach'ın dikkatini çekmişti. Marquart'a göre, Birûnî *Kitab fi tahkik - i mali'l Hind* adlı eserinde, Kanik adlı bir Türk K. şahından bahsederken, Kanişka'ya atıf yapmaktadır. Birûnî'ye göre, Kanik'in ceddi Brh Tigin adlı Tibet'ten gelme bir Türk idi. Brh biçiminde yazılan adın Böri olduğunu Z. V. Togan tesbit etmişti. Böri Tigin, K. ırmağının kıyılarında bir mağaradan, Türk kıyafetinde, kaftan, börk, çizmeler giymiş olarak elde silâhlar çıkmış, K. vâdisine hâkim olmuştu. Birûnî'nin anlattığı Türk kıyafeti ve Kanik'e izafe ettiği

kargı alâmeti, Kuşânâ sikkelerinde de görülür. Kanik, tıpkı Kanişka gibi, Paraşavâra'da bir bihâr (vihâre: Buddhist tapınak) yaptırmıştır. Birûnî, Kanik'i 644 - 901'de K. vâdisine hâkim olan Gök Türk soyundan Şâhî - Tigin sülâlesinden biri ve bir Türk şahı olarak tanıtır. Efsanede Kanişka ile Türk - şahî sülâlesinin birbirine karıştırılmış olması imkânı hatıra gelirken, nümismat Göbl şu noktaya da dikkati çeker: Kuşânâ hükümdarlarının ve Kuşânâ'lardan sonraki kuzeyli istilâcı göçebelerin bâzılarının damgaları ile Gök Türklerden bir boyun ve Türk - şahîlerin damgaları arasında sağlam bir bağlantı vardır.

M. 241'de Sâsânîler Kuşânâ devletini yıktıktan ve yine Türk olup olmadıkları tartışmalı bulunan Kidara Hunları ve Heftalitler (Ar. Hayâtila) gibi kuzeyli göçebelerin IV - V. yüzyıllardaki tahripkâr istilâlarından sonra bile, Kuşânâ soyundan beylerin K. vâdisinde hükme devam ettiği sanılır. Kidara Hunları ile Heftalitlerin bölgesinde merkezleri, eski Kuşânâ başkentleri Kâpişâ ve Paraşavâra oldu. İki nesilden sonra sönen Paraşavâra Heftalit «tigin» leri bu ilin adını Gandhâra koymuştu ve Gandhâra adı ondan sonra Paraşavâra bölgesi için hep kullanıldı.

KÂBİL: VI. yüzyılda Kâbil vadisi güney - doğusunda Buddhist anıtlar yaptıran Türk hakanı Yel Tigin'e atfedilen «Yelme Kağan» yazılı sikke

3. **Türk - şahî devri (644 - 901) nde Kâbil vâdisi:** İran ve Hind kültürleri uzmanlarının Türk - şahîleri bâzen selefleri ve İranlı oldukları ileri sürülen IV - V. yüzyıllardaki Heftalitler ile, bâzen de halefleri Hind - şahî'ler (901 - 1003) ile karıştırmalarına rağmen, Türkologlar ve Sinologların ortaya çıkardığı belgeler ve yeni kazılar sonunda Türk - şahî tarihi artık açık şekilde bilinmektedir. Ancak, Türk - şahîlerin bir yandan Kanişka'ya, bir yandan da Gök Türklere bağlı görünmesi henüz bir problem teşkil eder. Türk-şahî veyâ Çin târihlerinin tabiri ile Tigin - şah sikkelerinin damga ve kargı alâmetlerinin Kuşânâ ve Gök Türk remizlerine benzediği kaydedildi. Türk - şahî sikkelerinin bir özelliği de hükümdar tacının üstündeki kurt başıdır. Bu kurt başı sülâlenin efsanevî ceddi Böri Tigin'in adı veyâ Gök Türk bayrağının alemi kurt başı ile ilgili olabilir. K. vâdisi ve K. ırmağına akan dereler boyunca ele geçen pek çok Türk - şahî sikkelerine ilâve olarak K. ve Celâlâbâd ile Keşmir'de yeni sikkeler bulunmuştur.

KÂBİL: 726'da Huei - ç'ao'nun rastladığı Gök Türk soyundan Kâbil vâdisi Tigin - şah'ı Wu-san'a atfedilen sikke

KÂBİL: Üst seviyesi Türk - şahî devrinden olan Kâbil, Tepe - Marangân Buddhist manastırından manastırı yaptıranlardan birinin tasviri olan pişmiş toprak heykel (Kâbil Müzesi)

Yukarıda işaret edilen karışıklıklara rağmen bir Şahî sanat üslûbu da tesbit edilmiştir. Şahî üslûbu, heykel ve resim bakımından VI. yüzyılda kuvvetli Hind tesirleri altında başlar. Buddhist mabudlar Hind Gupta sanatının Hindû ikonografisine benzetilmektedir. Tepe - Marangân ve Hazâna Buddhist manastırları ile Hayrhâna güneş tapınağında, Türk - şahî sikkeleri seviyesinde bulunan heykeller, Hind mabudlarına ve güneş mabudunun Hindistan'da bilinen «kuzeyli göçebe şeklinde Surya» ikonografisine sadıktır. K. güneyinde Gardiz'de ve K. vâdisinin orta kısmında, Celâlâbâd'da bulunan VI - VII. yüzyıl heykelleri ise, Hindû mabudlarını temsil etmelerine rağmen, Mongoloid simalar da göstermektedirler. K.'in kuzeyinde Bâmyân'da ve Gôrband vâdisinde, Orta Asya tesirleri, simalarda ve özellikle Türk ve diğer Orta Asyalı kıyafetlerinde göze çarpar. Gôrband vâdisindeki Fundukistan Buddhist manastırında, Hind ve Orta Asya unsurları mezc

olarak, müstesna zarafette eserler vücuda getirildiği devir (VIII - IX. yüzyıllar) Türk - şahî üslûbunun sonu ve zirvesidir.

Mimarî bakımından Türk - şahî'ler pek çok Buddhist anıt yapmışlardı. K. vâdisindeki son devir Buddhist anıtların Türk - şahî eseri olduğundan şüphe edilemez. K. yanındaki bir tepede yükselen, Çakarî - minâr denen

KÂBIL: Kâbil'de üst seviyesi Türk - şahî devrinden olan Hayr - hâna güneş tapınağından, tapınağı yaptıranlardan birinin mermer heykeli
(Kâbil Müzesi)

20 m yüksekliğindeki kule ve benzerleri, Türkistan'daki hükümdar şehirlerinde de görülen bir tarzdadır ve VI - IX. yüzyıllardan bir eser olabilir. Tepe - Marangân'ın, Hayr - hâna'nın ve Hazâna'nın üst seviyelerinin Türk - şahî devrinden olduğu kaydedildi. Bâlâ Hisar kurganlarından ve erk (hükümdar kalesi) inden 1504'te bahseden Babur, Tepe - Marangân'a benzer şekilde göl kenarında bir tepeye Şah - Kâbul dendiğini ve bu tepe üstünde K. şahların (Türk - şahî) saray kalıntıları ve bir köşk olduğunu kaydeder. Bâlâ Hisar'ın etrafını saran, Şîrdervâze ve Asâmâî dağlarının zirvelerindeki kaleler silsilesinin ise, Araplara karşı VII - IX. yüzyıl savaşlarında K.'i müdafaa etmek üzere yapıldığı sanıldığına göre, bunlar da Türk - şahî eseridir.

Türk - şahî sülâlesinin Gök Türkler ile bağlarının haberleri ilk tarihî kayıtlar ile başlar. Gök Türk hakanlığının Batı Türk kolu 567 yılında Heftalitleri yenerek onları K. vâdisine kadar kovalamakta idi. Taberî'nin Şaba adını verdiği VI. yüzyıl Türk hakanının oğlu Yel Tigin'den Çin kaynaklarında da bahsedilmekte ve Keşmir ile Gandhâra'da (K. ırmağının güney - doğu kısmı) Buddhist anıtlar binâ ettiği belirtilmektedir. «Türk hakanının hatunu» da aynı yerlerde Buddhist anıtlar yaptırmıştı. Bu rivayetler Türk - şahî çevresinden geldiği için, Yel Tigin'in Türk - şahî kurucusu olduğu imkânı belirir. Böylece Gök Türk hakanlarının oğullarına verilen Tigin unvanı ile Kuşânâ'ların şah lakabı birleştirilerek, Tigin - şah sülâlesi kurulmuş oluyordu. Nümismat Göbl, K. bölgesinde Yel Tigin'e atfettiği bir sikke de bulmuştur. Esasen 605 - 618 arasında Çinlilerin «T'ung» Yabgu dediği Batı Türk hakanının, K. vâdisinin kuzeyindeki Kâpişâ ilini ilhak ettiği de bilinir. Fakat Kâpişâ'da bir Türk sülâlesi kurulmamıştı. 630 - 644 arası K. vâdisini gezen ve Türkleri çok iyi tanıyan Çinli rahip Hsüan - tsang, Kâpişâ kralının bir

KÂBİL: Türk - şahî devri Kâbil yanında Hazâna Buddhist tapınağında bulunan toprak mabud başı
(Kâbil Müzesi)

KÂBİL: Son Türk - şahî devri Fundukistan Buddhist manastırından (VII - IX. yüzyıllar) duvar resminde hilâl taçlı bir bey veyâ Türk kıyafetinde ay mabûdu (Afganistan Fransız Arkeoloji Heyeti yayınlarından)

Kşattriya (Hindistan'da savaşçı sınıfına verilen ad) olduğunu söylemekle yetinmiştir. Bu devirde Heftalit Tigin soyu tükenip Gandhâra da Kâpişâ'ya tâbi olmuştur. Demek ki Türk - şahî sülâlesi bu illerde kurulmadı.

Türk - şahî sülâlesi hakkındaki ilk açık bilgi, K. şehri ile ilgilidir. M. S. 644'te Hsüan-tsang'ın Fo-li-şi-sa-t'ang-na dediği Urddahsthana'yı, yani K.'in Bâlâ Hisar'ını Türk - şahî olduğundan şüphe edilemeyen «Gök Türk soyundan» Buddhist bir kral idaresinde bulmuştu. Bu hükümdarın VII - IX. yüzyıllarda tanınan Gök Türk soyundan K. şahlardan olduğu anlaşılıyor. 661 - 697 olaylarında Taberî, Türk K. şahlar hakkında bilgi vemektedir. K. şahın kardeşi «Türk Rütbîl» bu devirde Gazne ili Zabulistan, Arakhosia (*Ar - Ruhhac*) ve Seistan kralı olmuştu. A. Bombaci, Rutbîl kelimesinin Türkçe Eltebir unvanından muharref olduğuna dikkati çekerken, Çin kaynaklarının da Gazne hükümdarına Türkçe Eltebir lakabını verdiğini hatırlatmaktadır. Nitekim 726'da K. vâdisi ve Gazne'yi ziyaret eden Çinli seyyah Huei - ç'ao aynı keyfiyeti doğrulamaktadır. K. vâdisine hâkim Tigin - şah ve yeğeni Gazne kralı, aynı sülâleye mensup, Gök Türk soyundan ve Buddhist dininden idiler. 726'da hayatta olan ve Huei - ç'ao'nun Wu - san adını verdiği Tigin - şah'ın babası, K. şehrinin Kâpişâ ile K. vâdisinin güney - doğu kısmındaki Gandhâra'yı da ilhak edip eski kralları sürmüş bulunuyordu. K. vâdisinin orta kısmındaki Lampâka (bugünki Lamgân) da Tigin - şah'lara tâbi idi. Gök Türk soyundan Tigin şah ve yeğeni Gazne Eltebir'i ile hatunları, çocukları, etraflarındaki Gök Türk beyleri, çok dindar Buddhist olup, Buddhist anıtlar inşa ettirmekte birbirleri ile yarış ediyorlardı. 739'da Tigin - şah olan ve Çinlilerin Fu - lin - ki - p'o dediği Wu - san, Tigin - şah'ın oğlu devrinde, Udyâna (Swat deresi vâdisi) da Tigin - şah idaresinde idi. VIII. yüzyıldan Swat bölgesi Buddhist anıtlarını bu sebepten Facenna değil, Tigin - şah'ların yazlığı Kâpişâ ve kışlık başkenti ise, Kuşânâ şehri Paraşavâra değil, daha eski bir merkez olan Sind bölgesinde Puskulâyatî idi. Arap târihleri VII - IX. yüzyıllar arasında «Kâbul - şâh» (Tükr - şahî) ve «Türk Rutbîl» ile savaşları anlatırken bunların maiyetindeki Türk ordularından Halaçlar ve Oğuzlar diye de bahsederler. Yakut da K. vâdisine «Halaç ili» demektedir. İslâmiyeti bir ara kabul edip tekrar irtida eden Kâbul şahlar, Abbasî devrinde yılda iki bin köle bac verirlerdi. Gerek «Gök Türk soyundan» Tigin - şah veyâ Türk - şahî veyâ K. şahlar gerek «Rutbîl» ler (Eltebir) İranlı Saffarî sülâlesi (868 - 1008) kurucusu Ya'kûp İbnü'l - Laîs tarafından 870 - 886 arasında mağlûp edildiler. Birûnî'ye göre, K. Türkşahîsi Sind nehri bölgesindeki başkentine sığındı. Puşkulâvatî olduğu Huei - ç'ao tarafından 726'da kaydedilen bu şehirden Birûnî 870 olayları sırasında Waîhind adı altında bahseder. Belki yukarıda işaret edilen Hind tesirlerinin taşıyıcısı olarak, Türk - şahî'lerin Brahman vezirleri vardı. Son Türk - şahî Laga Toamana, Waîhind'de, Brahman veziri Lalliya tarafından hapsedildi ve muhtemelen öldürüldü. Lalliya Hind - şahî sülâlesini kurarak (901 - 1003) Waîhind'i başkent muhafaza etti. Seistan'da devlet kuran Saffarîler (868 - 1008) in ve Gazne'de mücahid bir merkez ittihaz eden Alp Tigin ve Sebük Tigin oğlu Gazneviler (962 - 1186) in gazâ akınlarına maruz olan Hind - şahîler'in K.'i tekrar elde edemedikleri ve hep Waîhind'de kaldıkları, Yakut'un IX. yüzyıl yazarı İstahri'den naklettiği rivayetten bilinir. Böylece, hem kronoloji, hem mekân bakımlarından, K. şehrindeki eserleri Hindşahîlere atfetmek muhaldir. 1003'te Gazneli Sultan Mah-

KÂBİL: Şirdervâze dağında Türk - şahî devri kaleler silsilesi

KÂBİL: Bâlâ Hisar kalıntıları

mud Hind - şahî devletine son verdi. K. vâdîsi halkı ve o arada Türk soyundan Halaçlar da IX - X. yüzyıllarda Müslüman olmakta idiler. Gök Türk soyundan Türk - şahî muhitinin son bir hâtırası da K. ırmağının Sind nehrine döküldüğü illerin kuzeyindeki Mahâbân dağlarındadır. Bu dağlarda bulunan çok sayıda Gök Türk yazısı ile Türkçe kitabeli Müslüman mezarlarını Huith neşretmiştir.

4. **X. yüzyıldan günümüze kadar Kâbil vâdisi ve Kâbil şehri:** Türk Gaznevîler (692 - 1186), muhtemelen İranî olan Gûrî'ler (1099 - 1249) ve Gûrî'lerin Türk Memlûklarından Yulduz (1205 - 1215) devirlerinde, başka şehirlerde başkent kurulduğu için, K. şehri ikinci dereceye düşmüştü. XIII. yüzyıl başında K. vâdisi Moğol istilâsına sahne olmuştur. 1206'dan beri K. bölgesine hâkim bulunan Nuş Tigin oğulları Türk Hârizmşâhları'ndan kahramanlığı ile ün vermiş Celâleddin, K. şehri yanında, Parvândarah'ta 1220'de Moğol ordularını darmadağın etmişti. İntikam almak isteyen Çingiz Han, K. şehri dâhil, bütün bölgeyi yakıp yıkıp

KÂBİL: Genel görünüş

yağma ederek, Celâleddin'i Sind nehrine kadar kovalamıştır. Moğollara esir düşmemeleri için, âilesi efrâdını Sind nehrinde boğulmağa atıp kendi de suya atlayan Celâleddin at üstünde yüzerek Sind nehrini geçmiştir. Moğol işgalini ve Timur'un istilâsını müteakip bugünkü Afganistan'da Timurlu mirzaların kurduğu devletler arasında bir sülâle de K. ve Kandahar'a hükmetmekte idi (1409 - 1515). K.'e hükümdar olan ilk Timurlu mirza Pîr Muhammed oğlu Cihangir'in oğlu Kaydu idi. Bunlar devrinde K. şehrinin imar edildiği anlaşılmaktadır. 1460'ta hükümdar olan Ebu Saîd oğlu Uluğ Bey, K.'de bahçeler, çeşmeler ve arıklar inşa ettirmiştir. Kervanların yolu üstünde olmaya devam eden K.'in halkı muhtelif milletlerden müteşekkildi ve bunlar arasında bilhassa Türk, Arap, Sart, Tacik çoklukta ve bunların dilleri konuşulmakta idi. 1504 - 1515 yıllarında K., Babur'un başkenti iken, bu şehirde Bâg - i Vefâ ve Bâg - i Bihişt ile K. ırmağı üzerinde Kutluk - kıdem köprüsü bina edildi. Babur 1515'te Hindistan'ı fethedince, K. Hindistan'ın bir vilâyeti oldu. Babur'un oğulları Kâmrân ve Humâyun ve onlardan sonra başka Babur sülâlesinden beyler K.'de vali oldu. K.'i çok seven Babur, Hindistan'da Agra'da ölünce, vasiyeti üzerine K.'e taşınıp Şîrdarvâze yamaçlarında Bâg - i Babur denen yere defnedildi. K. 1738'e kadar Babur ahfadı Hindistan padişahlarına tâbi kaldı. K. çarşısı Şôr - Bâzâr ve Babur ahfadından Hind padişahı Evrengzîb'in (b. bk.) tamir ettirdiği Mescid - i Ulyâ Babur oğulları eserleri olabilir.

Fars hükümdarlarından, Türkmen soyundan Nadir Şah Afşar, Baburoğullarından Afganistan'ı ve K.'i 1738'de aldı. 1747'de Nadir Şah öldürülünce, maiyetindeki Abdalî Afganlarından bir bey, Ahmed Şah Durrânî lâkabını alarak, ilk Afgan sülâlesi ve devletini Kandahar'da kurmuştur. Durrânî'nin oğlu Timur Şah, 1776'da K.'i başkent yaptı. 1839'da son Durrânî Şuca Şah'a yardım eden İngilizler ile Barakzaî veyâ Muhammadzaî sülâlesi kurucusu Emîr Dost

KÂBIL: Gece görünüşü

KÂBİL: Park

Muhammed arasındaki savaşlarda ve daha sonra yine İngilizlerle olan 1878 harbinde, K.'in târihî Bâlâ Hisar'ı ve Şôr - Bâzâr yıkılmıştır. 1880'de Abdurrahman Hanın yeni bir «erk» (hükümdar kalesi) yaptırmış olmasından yararlanarak 1933'te Nâdir Şah, Bâlâ Hisar'ın son kalıntılarını da yok edip yerine Harbiye Mektebi'ni yaptırmıştır. XIX ve XX. yüzyıl başlarında, K.'de imar faaliyeti maksadıyle eski eserler yıkılmıştır. Bu arada Babur'un türbesi de yeniden yapılarak târihî hüviyetini kaybetmiştir. Bugün K. yeni okullar, üniversite, hastahâneler, müze, kütüphâne, muhtelif saray ve binâlar ile yeni bir şehir görünüşü arz eder. 1966'da K.'in nüfusu 310 000 idi.

KABİLİYE'LER (Ar. Bilâd al Kabâil = Berberî kabileler ülkesi), Kuzey Afrika'da, Cezayir'de, Doğu Tell Atlası'nın en büyük kısmını teşkil eden bölgeler. Coğrafî bakımdan şu kısımlara ayrılır: 1. Büyük K. veyâ Curcura K.'si (nüfûsu aş. yu. 1 milyon); 2. Küçük K. veyâ Baborlar K.'si, 3. Kollo K.'si; 4. Doğu K.

Büyük K. Ued - Sahel - Summam ve Ued - Isser vâdileri arasında uzanır. Curcura adını taşıyan kalker sierra (en yüksek tepesi Lalla Hatica, 2 308 m), asıl Büyük K.'yi teşkil eden eski masifin ağır sırtlarına bakar. Nüfûs, sırtlar üzerinde bulunan büyük köylerde toplanmıştır (km² başına 200 - 300 kişi). Bu halk geçimini pek verimli olmayan kültürler ve meyve ağaçları (incir ve zeytin) mahsulünden sağlar. Bu bölgeden başka yerlere göç etmek, geleneksel bir hâl almıştır. Küçük K., Biban sıradağlarının bir kısmını, Gergur dağlarını, Babor sıradağlarını ve Bougie limanının hinterlandını içine alır. Küçük K., Büyük K.'den daha az nüfûslu, daha çok ormanlı ve daha fazla Araplaşmış bir haldedir. Kollo K.'si Cavallo burnu ile Stora körfezi arasında yer alır. Çok sık ormanlarla kaplıdır. Nüfûsu bâzı yerlerde az ve bâzı yerlerde çok olarak dağılmıştır. Doğu K. (Eduğ masifi), Annaba (eski adı: Bône) şehrine yakın olup, o da az nüfûsludur ve başlıca sâkinleri yerleştirilmiş çobanlardan ibarettir.

KABİNDA (Port. Cabinde): 1. Afrika'da, Kongo halici kuzeyinde bir Portekiz sömürgesi. Angola'ya bağlıdır. 2. Bu bölgenin merkezi. Nüfûsu 1 550 (1966) dir.

KABİR: bk. MEZAR.

KABİR, Humayun (Faridpur 1906 - Yeni Delhi 1970), Müslüman Hindli devlet adamı; şâir, filozof ve yazar. Bahâdır Kebîrüddin Ahmed Han'ın oğlu olan K., öğrenimini Kalküta'da Presidency College ve University Law College'de ve Oxford'da Exeter College'de tamamlamıştır. Gazeteci ve yazar olarak politika hayatına katılan K., 1931'de üyesi olduğu Hind Millî Kongresi'nden 1948 - 1956 yılları arasında hükûmette görevli iken ayrılmış ve 1966'da Bangla Kongresi'ne girmiştir. 1937 - 1945 yıllarında Krishak Praja Legislature Partisi genel başkan yardımcısı bulunan K., Bengal'de çeşitli siyasî, sosyal ve ilmî kuruluşlarını başkanı, genel sekreteri olarak çalışmış; öğrenci ve işçilerle basın mensuplarının faaliyet ve kongrelerine katılmış, orijinal raporları ile büyük ilgi sağlamıştır. K., yurt dışına gönderilen eğitim misyonlarına başkanlık etmiş; Oxford, Londra ve Wisconsin, Madison (A. B. D.) üniversitelerinde Tagore hakkında dersler vermiştir (1960-1961, 1967). K., 1957 - 1958 yıllarında Sivil Havacılık Bakanı, 1958 - 1963 yıllarında İlmî Araştırma ve Kültür İşleri Bakanı ve 1963 - 1966 yıllarında da Petrol ve Kimya Sanayii Bakanı olarak vazife görmüştür.

H. KABİR

Yerli ve yabancı birçok üniversiteler tarafından kendisine şeref pâyeleri verilmiş bulunan K.'in İngilizce olarak yayımlanan başlıca eserleri şunlardır: *On Kant's Philosopy in General* (Genel olarak Kant'ın felsefesi üzerine); *Men and Rivers* (İnsanlar ve nehirler); *Science, Democracy and Islam* (Bilim, demokrasi ve İslâmlık); *Education in New India* (Yeni Hindistan'da eğitim); *Britain and India* (Britanya ve Hindistan); *Indian Philosophy of Education* (Hind eğitim felsefesi); *Lessons of Indian History* (Hind târihi dersleri); *Mirza Abu Talib Khan* (ad), *Rabindranath Tagore* (ad) [1962].

KABLO, elektrik enerjisinin veyâ elektriksel işaretlerin naklinde kullanılan, üzeri yalıtkan (izoleli) bir madde ile kaplanmış iletken veyâ iletkenler grupu. Elektriksel iletkenliği yüksek olan ve çok küçük bir kayıpla akımı uzak mesafelere taşıyan bakır, iletken olarak ideal bir madendir. Yumuşak olup kolaylıkla lehim yapılabilir. Aluminyum iletken olarak kullanılırsa da, iletkenliği bakıra göre % 60'tır. Kullanılış ve voltaj şartlarına uygun olarak değişen modern yalıtkan maddeler ise özellikle plastik (polivinilli klorid, polietilen, polivinilli reçine) ler, kauçuk, yağla doyurulmuş kâğıt, basınçlı nitrojen gazıdır. Özellikle çok yüksek voltaj nakleden K.'lar basınçlı nitrojen gazı ve sıvı yağ doldurularak yalıtılarak emniyetle kullanılması sağlanır. Kaplamada kullanılan malzemeler ise sentetik reçine, kauçuk veyâ kurşundur. K. çelik şerit veyâ tellerle kuvvetlendirilir, katranlı jüt ile su geçmez hale getirilir. Ayrıca K.'nun cinsini belirtmek üzere özel işaretler kullanılır, sonra iletkenin kesiti yazılır. Meselâ G 1 K/3, 3 × 200; yüksek vasıfta yalıtkanlı (G1) dır, neopren ile kaplanmıştır (K), iletkenler 300 voltluk deneme voltajına tâbi tutulmuştur (/3), maksimum çalışma voltajı 1 000 volt'tur, 3 iletkenlidir ve kesitleri 200 mm dir.

Kullanılma amaçlarına göre K.'lar ikiye ayrılır: 1. Haberleşme K.'ları; elektrik sinyalleri şeklindeki telefon konuşmalarını, telgraf mesajlarını ve resimleri nakletmekte kullanılırlar. Bu K.'lardan geçen akım ve voltaj düşük değerlidir. İlk denizaltı telgraf K.'su 28 Ağustos 1850'de Dover ile Calais arasında, «Goliath» romörkü ile serilmiştir. Yalnız bir iletkenli ve gutta - perka (gutta - perka ağacından hasıl olan beyaz öz) yalıtkanlı olan bu K., görevini başaramamışsa da, İngiliz Jacob ve John W. Brett'e bir fikir vermiştir. Onların 1851'de aynı güzergâha serdikleri 40 km uzunluğundaki K. ise görevini başarmıştır. K., dört bakır telli ve gutta - perka yalıtkan (izoleli) lıdır ve 1875 yılına kadar dayanmıştır. Yapılan çeşitli araştırmalar, gutta - perkanın elektrik ve mekanik özelliklerinin 70 yıl kadar dayanabileceğini göstermiştir. İlk transatlantik telgraf K.'su, «Great Eastern» adlı gemiyle 13 Temmuz 1866'da Valentina (İrlanda) dan serilmeye başlanmış ve 27 Temmuz 1866'da Heart's Content (Newfoundland) te bitirilmiştir. K.'nun uzunluğu 3 432 km olup bazı yerlerde 3 200 m derinliğe

batmıştır. Yedi telli bakır bir iletken, dört katlı gutta - perka yalıtkan ve beş katlı da bileşik gutta - perka ile yalıtkan (izole) lanmış olup bunun üzerine katranlı kendir sarılmış ve 10 tane çelik tel ile dayanıklı bir hale getirilmiştir. Bu K. ile, ilk «all right» mesajı 27 Temmuz 1866'da başarıyla nakledilmiştir. XIX. yüzyıl sonlarında Atlantik ve Pasifik'i geçen 11 telgraf K.'su vardı. Denizaltı telefon K.'su, Danimarka hükûmeti tarafından 1902'de serilmiş ve kısa mesafe konuşmasını sağlamıştır. Yükselteç ve diğer teçhizatın gelişmesiyle uzun mesafelerde telefon mesajları nakletmeye muvaffak olunmuştur. İlk yükselteçli denizaltı K. su, 1943 yılında Isle of Man'dan Wales'e kadar uzanmıştır. İlk transatlantik telefon K.'su ise Amerika, İngiltere, Kanada ortak teşebbüsünün çalışmalarıyla 1956 yılında tamamlanmış ve her 64 km de bir yükselteç konmuştur. 1950 - 1963 devresinde Avrupa, Atlantik ve Pasifik sularında 1600 tek yönlü yükselteçli 83 400 km uzunluğunda koaksiyal telefon K.'su bulunmaktadır. 2. Elektrikî güç nakil K.'ları; 1879'da Thomas Edison'un elektrik ampulünü geliştirmesinden birkaç yıl sonra kullanılmaya başlanmış ve 2 Kasım 1880'de 9,66 km uzunluğunda ilk doğru akım yeraltı güç nakil K.'su sistemi tecrübe edilmiştir. 1882 yılında transformatörün keşfinden bir süre sonra alternatif akımların kullanılması akla gelmiştir. 1885 - 1890 devresinde Edison, doğru akımın naklini tercih ederken, İngiltere'de Sebastian Z. de Ferranti alternatif akım naklini tercih etmiştir. 1890'da Ferranti 10 000 V AC yi 10,5 km lik bir K. ile Deptford'dan merkezî Londra'ya nakletmiştir. Elektrik gücü nakli için gerekli voltaj miktarı artmış ve K.'larda bir yalıtkanlık problemi ortaya çıkmıştır. Luigi Emanueli 1920'de yağ ile izole edilmiş K.'yu, Henry W. Fisher ve Ralph W. Atkinson da 1925'te basınçlı gaz ile izole edilmiş K.'yu keşfetmiştir. Bu K. içine kuru hava veyâ 15 atmosfer basıncında nitrojen basılmış ve böylece K.'nun elektrik gücü artırılmıştır. Bu prensipten yararlanan C. E. Bennett, 1931'de geliştirdiği K.'ya «oilostatic K.» demiş ve K.'yu koruyucu çelik bir boru ile kaplamıştır. Dünyanın en uzun denizaltı güç K.'su, 200 megawattlık doğru akımı Sardunya adasından Toscana (İtalya) bölgesine nakleder.

Bundan başka taşıyıcı frekans kullanarak birkaç yüz işaretin aynı anda gönderildiği koaksiyal K.'larda vardır. K., ortak merkezli iki iletkenden yapılmıştır. Bu K.'lar ilk defa Bell Telefon Labrotuvarları ve Western Elektrik Kumpanyası tarafından geliştirilmiştir. Ticarî mahiyette ilk koaksiyal K. tesisatı da Stevens Point ve Minneapolis arasında 1941'de yapılmıştır. Bu, dörtlü bir koaksiyal K. paketidir ve 480 ses kanalına sahiptir. Bugün üzeri bir koruyucu ile örtülü 20'lik bir koaksiyal K. 32 400 (9 × 3600) ses kanalı ihtiva eder.

KABOTAJ (Fr. Cabotage; orta Fr. *cabo* = burun) [Coğ.], kıyılar boyunca ve özel olarak bir tek ülkenin limanları arasında yapılan ticarî gemicilik. Asıl anlamı, bir burundan onu takip eden buruna yapılan deniz seyahatidir.

KABRDA, Josef (Frydland nad Ostravici, Moravya 1906 - Ankara 1968), Çek asıllı Türk târihi uzmanı. Mistek lisesini bitirdikten sonra Praha Üniversitesi'nde Türkoloji ve islâmî bilimler okumuştur. K.'nın çalışma alanı olarak Türkolojiyi seçmesinde Balkanlar yoluyla Türkiye'ye yapmış olduğu gezinin rolü vardır. Praha'da Prof. Růžička, Rypka, Tauer gibi bilginlerin yanında yetişen K., 1934 yazında Bulgaristan'a gitmiştir. Bulgaristan'da üç yıl kalan K., Şumnu şehrinde Türk okullarında öğretmenlik yapmıştır. Bu arada Sofya arşivinde saklanan Türk belgeleri üzerinde de çalışmıştır. 1937'de Bulgaristan'dan Paris'e gitmiş, bir yandan kitaplıklarda çalışmış, bir yandan da Jean Deny'nin derslerine devam etmiştir.

Quelques firmans concernant les relations franco-turques lors de l'expédition de Bonaparte en Egypte (1798 - 1799) (Bonaparte'ın Mısır seferi [1798 - 1799] sırasındaki Fransız - Türk ilişkileri üzerine birkaç ferman) [«Cahiers de la Société Asiatique», X, 1947] adlı çalışması bu dönemde yazılmıştır. 1939'da Çekoslavakya'ya dönen K., Havlíčkův Brod lisesinde öğretmenlik yapmış, Türk belgeleri üzerindeki çalışmalarını sürdürmüştür. Savaştan sonra tekrar Paris'e giden K., 1947'de Brno'da J. E. Purkyně Üniversitesi'nde güney - doğu Avrupa târihi doçentliğine tayin edilmiştir. 1950'de bütün çalışmalarını bırakarak üniversiteye geçen K., üç yıl sonra devlet doçentliğine getirilmiş, daha sonra da profesörlüğe yükselmiştir. 1968 yılında Ankara'ya gelen K., gezisini birkaç hafta uzatmış, Ankara'da ölmüştür.

K., güney - doğu Avrupa'da Osmanlı hâkimiyeti devrine âid problemler ve reâyâ konusu üzerinde çalışmalar yapmıştır (*Raya*. «İzvestiya na İstoriçeskoto drujestvo v Sofiya», XIV - XV, 1937, 172 - 185). Ortodoks kilisesine âid Türk belgelerini yayan K., eski Avrupa bilginlerinin peşin hükümlerini düzeltmiş, Türklerin din alanındaki toleransını belirtmiştir. *Les problèmes de l'étude de l'histoire de la Bulgarie à l'époque de la domination turque* (Türk hâkimiyeti döneminde Bulgaristan târihinin araştırılması problemleri) [«Byzantinoslavica» XV, 1954, 173 - 208] ve *Les sources turques ralatives à l'histoire de la domination ottomane en Slovaquie* (Slovakya'da Osmanlı hâkimiyeti târihine âid Türk kaynakları) [«Archív Orientální», XXIV, 1956, 568 - 580] gibi yazılardan sonra Osmanlı kanunnameleri üzerinde de çalışmıştır: *Les codes [kanunname] ottomans et leur importance pour l'histoire économique et sociale de la Bulgarie* (Osmanlı kanunnameleri ve Bulgaristan'ın ekonomik ve sosyal târihi bakımından önemi) [«Sbornik v çest na akademik Nikola V. Mihov», Sofya, 1959, 183 - 190]; *Le kanunname du sandjak de Nikopol* (Niğbolu sancağı kanunnamesi) [1967]. K.'nın üzerinde çalıştığı konulardan biri de eski Türk ölçüleridir: *Poids et mesures employés dans les sandjaks balkaniques aux XVIe et XVIIe siècles. Contribution à la métrologie ottoman* (XVI ve XVII. yüzyıllarda Balkan sancaklarında kullanılan ağırlık ve ölçüler. Osmanlı ölçü ve tartı bilgisine katkı) [1968].

KABUKİ (Jap. *ka* = şarkı; *bu* = dans; *ki* = şahıs), bir Japon tiyatro türü. Kısmen konuşma (diyalog) lardan, kısmen tam şarkı veyâ şarkı ve normal söz söyleme arası bir ifade şekli kullanan pasajlardan, kısmen de baleden meydana gelir.

KABUKLU BİTLER veyâ KOŞNİL (Fr. Cochenille) **LER,** Coccidae familyasına bağlı bitki bitlerine verilen ad. Bu familyaya giren kırmız böceğinin kabuğundan güzel al boya çıkarılır. Bu boya, böceklerin güneşte kurutulmasıyle elde edilir. Bk. KIRMIZ (Fr. kermès).

KABUKİ

KABUKLULAR (Crustacea), Eklembacaklılar dalının Gerçek eklembacaklılar alt dalına giren bir sınıfı. Baş, birkaç gövde bölütüyle birleşerek, başlı göğsü meydana getirmiştir. Baş ile gövdenin birkaç bölütünün, azot bileşiği olan kitinli koruyucu bir kın veyâ kabukla kaplanmış olması, bu hayvanlara K. denmesine sebep olmuştur. Omurgaları yoktur ve vücut bölümleri eklemlidir. Daima ayaklarının üzerindeki veyâ yakınındaki solungaçlarıyla solunum yaparlar. Genellikle asgarî beş çift bacakla iki çift duyargaları vardır. Çoğunluğu ayrı eşeyli olup erkekleri daha ufak yapılıdır. Gelişmelerinde başkalaşma vardır. K.'ın çoğu denizlerde olmak üzere tatlı su ve karada yaşarlar. Su piresi (Daphnia), deniz istakozu (Homarus vulgaris), yengeç (Cancer pagurus), çingene yengeci (Cracinus maenas), çalpara (Portunus ruber), çalı karidesi (Crangon crangon), tespih böceği (Armadillidum), su tespih böceği (Gammarus), langust (Palinurus vulgaris) gibi tür ve cinsleri tanınmıştır.

KABULÎ, Ali Bey (Girid? - 1909), Bahriye Silâhendaz Taburu kumandanı ve «Âsâr - ı Tevfik» korveti süvarisi, bahriye binbaşısı. 31 Mart Vak'ası (b. bk.) nın üçüncü (15 Nisan 1909 Perşembe) gününde taburundaki erlerin âsîlerle iş birliğini önlemek için yaptığı uyarıcı konuşma, K.'nin «Yıldız Sarayı'nı topa tutmak istediği» şeklinde yanlış aksettirilmiştir. Dışarıdan kışkırtılan bir kısım deniz erleri tarafından 14 Nisan Çarşamba günü tutuklanan ve ertesi gün karaya çıkarılarak Bahriye Dairesi'ne götürülen K., Bahriye Şûrası'nca serbest bırakılmasına karar verilince, isyancı deniz erleri tarafından kafesli bir erzak arabasına konularak, başlarında tabur imamı Murad Efendi de bulunan asker - sivil bir kalabalık tarafından, Yıldız Sarayı'na getirilmiştir. Kasrın önünde bağrışan ve çoğu deniz eri olan kalabalığın «Yıldız'ı topa tutacak bir binbaşıyı getirdikleri» haberini alan Sultan Abdülhamid, yanında Mabeyin Başkâtibi Ali Cevad Bey olduğu halde, pencereden manzarayı görmüş ve âsîlere: «O adamı bana teslim edin. Ben tahkik ederim» diyerek, Şâkir ve Veli paşaların Binbaşıyı «mahfûzen» Seraskerlik Dâiresi'ne götürmelerini, sorgusunun yapılmasını ve bir fenalık olmamasını emrederek pencere önünden çekilmişlerdir. Bu irade, Mabeyin'den gelen üç resmî elbiseli zat tarafından âsîlere tebliğ edilince, saray ile karakol arasında, muhafızlar ortasında götürülmekte olan K., âsîler tarafından arkasından süngülenmek suretiyle şehid edilmiştir (15 Nisan).

A. KABULİ

Müessif olayı öğrenince: «Artık bunlar asker değil, Yeniçeri, âsî olmuşlar» diyen Abdülhamid, katilleri tel'in etmiştir. K. faciasının sorumlularından bazıları Divân - ı Harb kararı ile Rumeli'ye, Fizan'a sürülmüşler; suçlulardan deniz eri olan yedisi Kasımpaşa'da asılmışlardır.

KABULÎ: A. Kabulî Bey'i kurtarmak için yaralanan iki sâdık denizci: Niyazioğlu Mehmed ve Mustafaoğlu Cemal Çavuşlar

KABURGA: 1. Göğüs kafesini teşkil eden yassı ve uzun kemiklerin her birine verilen ad. Sayıları her iki yanda 12 (24) dir ve yukarıdan aşağıya doğru sayılır. K.'lar üçe ayrılır: Birleşik K.'lar (1 - 7), doğrudan doğruya göğüs kemiğine bağlanmıştır; birleşmez K.'lar (8, 9 ve 10) göğüs kemiğine 7. K. kıkırdağı yolu ile bağlanmıştır; 11 ve 12. K.'lar göğüs kemiğine bağlı değildir. Arkadan bütün K.'lar bel kemiğine bağlıdır.

2. Geminin iskeletini meydana getiren eğri ağaçlar. Bunlara iskarmoz ve posta adı da verilir. Eski savaş gemi-

lerinde iskarmozlar sekiz parça olup, omurgadan itibaren yukarı doğru şu adları alırdı: Döşek, yarım döşek. döşek başı, döşek kapağı, eğe göve, iskarmoz, bir voltalı, iki voltalı.

3. Gotik mimarisinde bir tezyinat tarzı. Birbirini doğru açı şeklinde kesen yarı silindir veyâ ojiv şekilli iki kemerin birbirine temas edip dayandığı eğri olukları sağlamlaştırmak maksadıyle, bunlar boyunca yapılan bir kabartma takviye yayı. Bu usul Romalılarca tatbik olunmuştur. Romalılar geniş şerit şeklinde K.'lar kullanmışlardı. XII. yüzyılın başlarında K.'lar, incelmiş bir şekilde gotik mimarisinin esas karakteristiği haline gelmiştir.

KABUS BİN VAŞMGİR, Ziyârîler sülâlesinin dördüncü hükümdarı. Cürcan ile Taberistan prensliğini, askerî bir ayaklanma sonunda elde ederek kardeşi Zahîreddin Bahistun'un yerine geçmiştir. Bir ara saltanatını kaybetmiş, fakat uzun süren bir aradan sonra hükümdarlığı veraset yolu ile ele geçirmeye muvaffak olmuştur (998). Bu seferki hükümdarlığı 1012 yılına kadar sürmüştür. Bu tarihte ordular ayaklanmıştır. Bu ayaklanmaların sebebi K.'un şiddet ve zulüm yoluna sapması ve birçok kişileri idam ettirmesidir. Neticede K. tahttan indirilmiş, yerine oğlu Minuçihr geçirilmiştir. Cürcan ile Esterâbâd arasındaki Cenaşk kalesine götürülen K., bir süre sonra öldürülmüştür.

K., çeşitli bilim dallarında ve özellikle ilm-i nücum'da bilgi sahibi idi. Arapça ve Farsça şiirleri vardır. Küçük birtakım risaleler de kaleme almıştır. Ayrıca hattatlıkta da adını duyurmasını bilmiştir.

KABZ: «sıkışmak, sıkılmak» anlamına Arapça bir sözdür ve Bast (b. bk.) sözünün zıddıdır. *Kur'an-ı Kerim*'in XX. sûresinin (Tâha) 96. âyetinde geçtiği gibi «bir şeyi avucuna almak, avucunu sıkmak» anlamına gelir. XXV. sûrenin (Furkan) 46., XXXIX. sûrenin (Zümer) 67. âyetinde bildirildiği tarzda mecazî anlamda Allah'ın her şeyi bilgisi ve kudretiyle ihata ve tasarrufuna da denir. II. sûrenin (Bakara) 245. âyetinde ise Allah'ın rızkı daraltacağı ve genişleteceği, «yakbidu» ve «yebsutu» fiilleriyle bildirilmektedir ki buna göre Kaabıd ve Bâsıt, Esmâ-i Husnâ'dan, yâni Allah'ın sıfatlarını, efâline göre bildiren adlarındandır. Nitekim iki hadîste her iki ad, Esmâ-i Husnâ'dan olarak zikredilmektedir (Suyûti: *Câmi us Sagıyr fi Ahâdis'il-Başîri'n-Nazîr.* Kahire 1321. I, 79). Allah'ın ölüm meleği vâsıtasıyle ruhları almasına da K. denir (aynı c. ve aynı s., 5. hadîs). Bu sözün ayrıca «almak, dürmek, sevk etmek, bir şeye sahip ve mutasarrıf olmak» anlamları da vardır.

Fıkıhta, mîras yoluyla yahut bir akidle bir mala sahip olmaya K. denir (Mecelle). Şiddetli can sıkıntısına, gönül darlığına, maddî bir sebeple uğranılan sıkıntıya da denir ki «şiddetlen, açılırsın» meâlindeki hadîste (Cemi; I, s. 35), «Kulluğun en üstünü sıkıntının açılmasını beklemektir» mealindeki hadîste bu K. hâleti kastedilmektedir (aynı eser, s. 42).

Sûfîlere göre, korku ve ümitten geçmiş olan ârifler için K., korkuya Bast ümide muadildir; ancak korku ve ümit, gelecek zamana âiddir. K. ve Bast ise, sâlikin, içinde bulunduğu rûhi hâlettir ve K., Bast'ın müjdecisi sayılır (*Risalatal-Kuşayriyya*; Mısır, 1284, s. 42-43 Ta'rîfât, İstanbul, 1300, 114).

K., aruz terimi olarak «faûlün» ve «mefâîlün» cüz'ülerinin beşinci sesini veren hecenin hazfedilerek «faûl ve mefâîlün» halinde edasıdır ki Tavîl, Hezec, Muzâri, Mütakarib vezinlerinde olur. Bu takdirde vezne Makbuz adı da eklenir. Bahr-i Tavilde bunu zarûrî, öbürlerinde ihtiyarî kabul etmişlerdir. K.'ın tasavvufî izahı için bk. Bast.

KAÇ LEHÇESİ: Kaç'lar Abakan Türkleri arasında önemli bir yer tutarlar. Bk. ABAKAN. Wilhelm Radloff (1868) tan beri Abakan Türklerinin beş lehçe meydana getirdikleri kabul edilir (Sagay, Beltir, Kaç veyâ Kaça, Koybal ve Kızıl). Ancak, daha sonra L. P. Potapov, S. A. Tokarev gibi bilginler tarafından yapılan araştırmalar sonunda bu Türk boyları arasındaki yakınlığın daha çok «idarî» bir esasa dayandığı anlaşılmıştır. Kuzey Abakan bölgesinde konuşulan K. L., Kızıl lehçesine komşudur.

1930 yılında Abakan Türkleri, Ḫakas adı altında birleştirilmiş ve K. L. ve Sagay lehçelerine dayanan ortak bir yazı dili meydana getirilmiştir. Abakan havzasında yaşayan Türklerin dilleri üzerinde Rus misyonerleri çalışmışlardır. Onların yazı ve yayınlarında Rus alfabesine dayanan özel bir yazı sistemi kullanılmıştır (1893-1899). Bu alfabe birinci «millî» Ḫakas alfabesinde de temel olarak alınmıştır (1924-1929). 1929-1939 yılları arasında bu yeni yazı dili için Latin temeline dayanan bir sistem kullanılmıştır. 1939-1940'ta Ḫakas alfabesi tekrar Rus yazı sistemine çevrilmiştir. 1946'da bu yazıya iki yeni harf daha eklenmiştir. K. L. üzerinde Rus misyonerlerinden sonra W. W. Radloff (b. bk.) çalışmıştır. Radloff'un *Proben der Volkslitteratur der türkischen Stämme Süd-Sibiriens* adlı büyük eserinin *Die Abakan Dialecte* (*der Sagaische, Koibalische, Katschinzische*), *der Kysyl-Dialect und der Tscholym Dialect* (*Küärik*) adlı II. cildi [1867] bu alanda değerli bir katkıdır (492-589. s.). Radloff'tan sonra N. F. Katanov (b. bk.) da bu dizinin IX. cildinde 1878-1892 yılları arasında toplamış olduğu K. L. metinlerini yaymıştır (1907). S. E. Malov (b. bk.), F. A. Fielstrup'un 1920'de tesbit etmiş olduğu metinleri vermiştir (*K izuçeniyu turetskiḫ abakanskiḫ mareçiy*: «Zapiski Kollegii Vostokovedov» III, 1928, 289-304) Kai Donner'in 1914 yılında Ugumakova köyünde toplamış olduğu K. L.'sine âid kelimeler A. J. Joki tarafından işlenmiştir (*Kai Donner's kleinere Wörterverzeichnisse.* «Journal de la Société Finno-Ougrienne» LXIII, 1956, 18-25).

K. L.'nin birtakım kolları komşu Kızılların dillerine yakındır. Kaçlar'ın sayısı aş. yu. 20 000 (1935) dir.

KAÇAKÇILIK: Yürürlükte olan kanunlara, özellikle gümrük mevzuatına aykırı olarak, gerekli resmî müsaadeyi almadan, vergi ve resimlerini ödemeden yurda mal sokulması veyâ yurttan mal çıkarılması. Kaçakçılığa konu olan şeylere kaçak mal, bu işi yapanlara da kaçakçı denir. Bk. GÜMRÜK.

Devlet tekelinde bulunan veyâ devletçe yasaklanan maddelerin izinsiz ve kanunsuz olarak istihsal veyâ imali, dağıtımı, alım ve satımı da K.'tır. Bk. TEKEL İDARESİ.

Vergi mevzuatına göre verilmesi gereken vergiyi ya hiç vermemek ya da daha az vermek maksadıyle yapılan kanunsuz işlere vergi kaçakçılığı denmektedir. Ödenmesi gereken vergi ile fiilen ödenen vergi arasındaki fark veyâ hiç ödenmeyen vergi, «vergi kaçağı» nı meydana getirir. Vergi kaçakçılığı ile kanunen devlet hazinesine girmesi gereken vergi geliri «kaçırılmış» olur.

Vergi Usul Kanunu'nun 344. maddesinde, vergi kaçakçılığı, «mükellef veyâ sorumlu tarafından kasten ziyânına sebebiyet verilmesidir» şeklinde tarif olunmuş, kastın varlığına karîne teşkil eden haller, aynı maddenin devamında üç bentte gösterilmiştir.

K. yapan vergi mükellefleri veyâ sorumluları, kaçırdıkları verginin üç katı tutarında «vergi cezası» öderler (345). Teşvik edenler de aynı cezaya çarptırılırlar (346). Kanunda, vergi kaçakçılığına yardımcı olanlar hakkında da müeyyideler vardır (347).

KAÇAR'LAR, İran'da saltanat süren sonuncu Türk hânedanı. 1779 yılında Zend hânedanı ile ortaklaşa saltanata katılmış, 1794'te tek başına İran tahtına oturmuş, 13 Aralık 1925'e kadar hüküm sürmüştür. Hânedan, Esterâbâd'daki Türkmen K.'lar boyu beylerinden iner. Mezhepleri Şiî (Câferî) dir. K.'lar, İran'ın taht şehrini Tahran'a götürmüşlerdir.

Hânedanın atası Muhammed Kulu Bey, 1600 yıllarına doğru ölmüştür. Bunun oğlu Velî Han, onun oğlu Mehdî Han, onun oğlu Şah Kulu Han, onun oğlu 1726' da idam edilen Feth Alî Han, onun da oğulları 1770'te Zendlerce öldürülen Muhammed Hasan Han'la Muhammed Hüseyn'dir. Muhammed Hasan'ın oğlu Hâdim Aka Muhammed Şâh, ilk imparatordur. 1779'da Esterâbâd'da kendini «şâh» ilân etmiştir. 1786'da başkentini Tahran'a götürmüştür. 1794'te Zendler'i büsbütün bertaraf ederek tek başına şâh kalmıştır. 9 Aralık 1797'de yeğeni tarafından Karabağ'da öldürülmüştür. Yerine kardeşi Hüseyn Kulu Han (Cihânsûz, ölm. 1777) ın oğlu Feth Alî Şah geçmiştir ki Baba Han diye ünlüdür. Dîvân sahibi bir şair olarak Hâkanî mahlâsını kullanmıştır. 1803'te bütün İran imparatorluğunu tamamen idaresinde birleştirmiş ve 16 Kasım 1834'te Isfahân'da ölmüş. Kum şehrine gömülmüştür. Saltanatı 37 yıldır. Kardeşi Rizâ Han, 1805'te Paris'e fevkalâde büyükelçilikle gitmiştir.

Feth Alî Şah'ın 22 oğlu olmuştur. Bunlardan Abbas Mirzâ, veliahd (nâibu's - saltana) ve 34 yıl boyunca Azerbaycan genel valisi idi. 25 Ekim 1833'te Tebriz'de ölmüştür. İşte Feth Alî Şah'a halef olan torunu Muhammed (Abbas) Şâh, bu Abbas Mirzâ'nın oğludur. 10 Eylül 1848'e kadar saltanat sürmüştür. Feth Alî Şah zamanında Rusya ile yapılan iki büyük savaş, İran'ın Kafkasya'daki topraklarını Rusya'ya bırakması ve büyük devletler arasından silinmesi için bk. İRAN, ABBAS MİRZA.

K.'lardan 4. İran şahı olan Nâsırüddin Şah, Muhammed Şah'ın oğludur. 17 yaşında tahta geçmiş ve 65 yaşında ölmüştür. Yazar, aydın bir adamdır. 1867'de Paris'i, 25 Mayıs 1878'de Petersburg'u, bu arada Sultan Abdülaziz'i ziyaret etmiştir. Ağabeyi Abbas Han Mülk-ârâ da 1870'te İstanbul'u ziyaret etmiştir. Nâsırüddin Şah'ın yerine oğlu Muzafferüddin Şah geçmiştir. 30 Kasım 1907'de tahttan indirilmiş ve birkaç yıl sonra ölmüştür. İran'da meşrutiyet ilân edilmiştir. Muzafferüddin Şâh da 1900'de II. Abdülhamid'i ziyaret etmek üzere İstanbul'a gelmiştir. Büyük oğlu Muhammed Alî Şah, yerine geçmiş ve 16 Temmuz 1909'da tahttan indirilmiştir. 30 Mart 1925'te San Remo'da ölmüştür. Daha önce bir süre Odessa'da oturmuştur. Ölüm sebebi, Rizâ Han'ın K.'lara son verip kendisini şah ilân etmesini öğrenmesinden mütevellit kalb sektesidir. Veliahdliğinde Azerbaycan genel valisi idi. Kardeşi Ebu'l-Feth Salaru'd-Devle (Salaru's-Saltana) Mirzâ (doğ. 1881), 1926-1927'de Kürdistan'da Rizâ Şah'a karşı ayaklanmış ve kendisini şah ilân etmiştir.

K.'lardan 7. ve sonuncu şah olan Ahmed Şah Kaçar, Muhammed Alî Şah'ın oğludur. 21 Ocak 1898'de Tebriz'de doğmuş, 27 Şubat 1930'da Rizâ Şah Pehlevî'nin casuslarınca zehirlenmiştir. İstanbul'a gelip Sultan Vahîdeddin'i ziyaret etmis, 1923'te gezi maksadıyle İran'dan çıkmış, 31 Ekim 1925'te Rizâ Şah tarafından tahttan indirilmiş, saltanat K.'lardan Pehlevîler'e geçmiştir. Ahmed Şah 11,5 yaşında şah olmuş, 1914 Haziran'ına kadar kendisine Esedü'l-Mülk niyâbet etmiştir. Paris yakınlarında Neuilly'de ölmüştür. Ağabeyi, 1896 doğumlu Hüseyn Alî Mirzâ İtizâdu's-Saltana'dır. Kardeşi Muhammed Hasan Mirzâ, 20 Şubat 1899'da doğmuş, 1940'tan sonra ölmüştür. Ağabeyinin saltanatı boyunca onun veliahdi olmuştur. Muhammed Hasan Mirzâ'nın oğlu Abdülhamid Mirzâ Kaçar, şimdi K.'lar hanedanının başkanıdır. Paris'te oturmuş, Los Angeles'e yerleşmiştir. K.'lardan bir prensesle evlidir. Annesi de bir K. prensesidir. Ahmed Şah'ın diğer kardeşleri Muhammed Mehdî Mirzâ, Sultan Mahmud Mirzâ (doğ. 1908) ve Sultan Abdülmecid Mirzâ (doğ. 1909)'dır. — Yılmaz Öztuna

KAÇI, Vehib Paşa (Yanya 1877 - İstanbul 1940), Türk generali. Taşkent'ten Türkiye'ye göçmüş bir Türk âilesinin çocuğu olan K., Yanya Belediye Başkanlarından Mehmed Emin Efendi'nin oğlu, Çanakkale Savaşı'nın kolordu komutanlarından Esad Paşa (Bülkant; b. bk.)'nın küçük kardeşi ve bankacı Kâzım Taşkent (b. bk.)'in amucasıdır.

V. KAÇI Paşa

1899-1900'de 52. sınıfın birincisi olarak ve kurmay yüzbaşı rütbesi ile Harb Akademisi'ni bitiren K., Yemen'de bulunan IV. Ordu'da hizmete başlamış ve burada İmam Yahya ile yapılan savaşlarda, bölgede sükûnun sağlanmasında büyük yararlıklar göstermiştir. Daha sonra Diyarbakır Tümeni'nde kurmay başkanı olarak vazife gören K., Erzincan'a Müşir Zeki Paşa komutasındaki IV. Ordu karargâhına nakledilmiştir. İkinci Meşrûtiyet, 10 Temmuz 1324 (1908) Perşembe günü Manastır'da Harbiye ders nâzırı bulunan Vehib Bey'in: «Ya Kanûn-ı Esâsî, ya ölüm!» diye haykırdığı târihî nutku ile ilân edilmiştir. 1908 Meşrûtiyet İnkılâbı üzerine Erzincan Harb Okulu öğrencilerinin okul komutanına karşı ayaklanmalarını başarı ile önleyen Vehib Bey, 31 Mart Vakası'ndan sonra, Hareket Ordusu komutanları ile İttihadçıların isteği üzerine İstanbul'a Harbiye Nezareti'ne tâyin edilmiştir.

1909'da Mahmud Şevket Paşa, Harbiye Nâzırı olunca, Harb Okulu ve Kuleli'de bozulan askerî disiplin ve inzibatı sağlayabilmek düşüncesi ile Harb Okulu komutanlığına getirilmiştir. Rütbesi kurmay binbaşı bulunmasına rağmen, verilen her görevi başarı ile sonuçlandırmasını bilen Vehib Bey, 1912 yılına kadar bu önemli mevkide vazife görmüştür (bk. HARB OKULU).

Balkan ve I. Dünya harblerinde büyük yararlıklar gösteren genç subayların yetiştiği bu dönemde Vehib Bey,

Harb Okulu'nun gelişmesinde, modernleşmesinde, savaş gücünün, askerî disiplinin artırılmasında büyük çaba harcamıştır.

1912'de Yanya müstahkem mevkii komutanlığına atanan K., burada Kolordu Komutanı bulunan ağabeyi Esad Paşa'nın emrinde vazife görmüştür. Balkan Harbi'nde 20 Eylûl 1912'de seferberliğin ilânı üzerine, şiddetli Yunan saldırıları karşısında Yanya kalesini 20 Şubat 1913 târihine kadar kahramanca savunmayı başaran Vehib Bey, kalenin teslim protokolunu Metaksas (b. bk.) la karşılıklı görüşerek yapmış, Yunanlılar tarafından Atina'ya götürülmüş ve dokuz ay süre ile tutuklanmıştır. Grebena'lı Bekir Fikri, *Garp Ordusunda Kuvve-i Seyyâre* adlı eserinde Vehib Bey için: «Vehib Bey'i, perişan ve müziç savaşlarda cesur ve âlicenap bir komutan olarak tanımıştım» demektedir. Balkan Harbi sonunda esaretten dönünce albaylığa yükseltilen Vehib Bey, 22. Hicaz Tümen Komutanlığı'na atanmış, I. Dünya Harbi'ne Çanakkale cephesinde Liman von Sanders (b. bk.) in yönettiği V. Ordu emrinde, Güney Grubu Komutanı olarak 15. Kolordu Komutanlığı'nı yapmıştır. Vehib Bey, önce 3. Tümeni ile Kumkale - Yeniköy kıyılarını korumaya ve 11. Tümeni ile Çanakkale'de Besike kıyılarını savunmaya çalışmıştır. Düşman, Gelibolu yarımadasına çıkınca, 15. Kolordu güneye geçerek, kuzeydeki Esad Paşa komutasındaki kuvvetlerle İngiliz saldırısını durdurmak yolunda büyük çaba harcamıştır. Mustafa Kemal Bey (Atatürk), Anafartalar'da düşmanı durdurunca, Esad Paşa, kardeşinden bu cephenin takviyesini istemiş, Vehib Bey, sıkışık durumda bulunmasına rağmen, önce Nuri Conker'i alayı ile Mustafa Kemal'i desteklemeye göndermiş ve 8 Ağustos'ta bütün 8. Tümeni Esad Paşa'nın emrine vermiştir.

Başkomutan Vekili Enver Paşa tarafından II. Ordu Komutanı olarak görevlendirilen Vehib Paşa, Erzurum kalesinin Ruslar tarafından düşürülmesi üzerine 23 Şubat'ta ordu komutanlığından affını isteyen Mahmud Kâmil Paşa'nın yerine tâyin edilmiştir. Üç misli üstün Rus kuvvetleri karşısında 300 km lik bir cepheyi 50 bin kişilik ordusu ile tutmaya çalışan Vehib Paşa, uğradıkları çetin saldırılara, şiddetli kışa, iâşe ve silâh ikmali güçlüklerine rağmen kuvvetlerini dağıtmamış, eriyen birliklerinden Kafkas Tümeni adını verdiği yeni kuruluşlar meydana getirerek, Kızıl İhtilâl üzerine Bolşeviklerin savaşı durdurması fasılalarından yararlanmış ve 12 Şubat 1918'de iki kolla harekete geçerek, 24 Şubat'ta Trabzon'u, Mart'ta da Hopa'yı alarak kalan bütün kuvvetleriyle 1914 sınırımıza ulaşmayı başarmıştır. Kaybettiğimiz yerlerin geri alınmasından doğan bir sevinçle ordusuna yeni bir ruh kazandıran ve Başkomutanlıkça kendisine Batum, Kars ve Ardahan bölgesinin ele geçirilmesi emri verilen Vehib Paşa, 25 bin kişilik bir kuvvetle 26 Mart 1918'de eski sınırları da aşarak Batum üzerine yürümüştür. 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi (b. bk.) nin imza edilmesi üzerine K., bu bölgeden ayrılarak İstanbul'a gelmiştir. Enver, Talât ve Cemâl paşaların Almanya'ya kaçmasına rağmen İstanbul'da kalan İttihatçılar'dan çekinen hükûmet, vekiller heyeti kararı ile tutukladığı 63 kişi arasında K.'yı da Bekir Ağa Bölüğü'ne hapsettirmiştir. Tahliye edildikten sonra tekrar arandığını fark eden K., İtalya'ya kaçarak kendisini kurtarabilmiştir. Daha sonra Almanya, Romanya, Yunanistan ve Mısır'a giden K., İtalya - Habeşistan Harbi'nde Habeş ordusuna komutanlık etmiştir. Sekiz ay süren Habeşistan - İtalya Harbi sırasında emrindeki kuvvetlerin azlığına rağmen, İtalyanlar Vehib Paşa'nın cephesini bir karış geri sürememişlerdir. Ancak Kuzey Cephesi düşürülerek imparatorun yurdunu terke mecbur bırakılması üzerine Vehib Paşa da erlerini silâh ve cephaneleri beraberlerinde bırakarak memleketlerine terhis etmiştir. Bir süre daha İskenderiye'de kalan K., İstanbul'a dönmüş ve yurt topraklarında hayata gözlerini yumarak, Karacaahmed'de ebedî istirahatgâhına terk edilmiştir. — Fethî Tevetoğlu

KAÇKAR DAĞI, Doğu Karadeniz Dağları'nın en yüksek bölümü. Pazar kasabası güneyinde yükselen K. D.'nın doruğu 3 937 m dir. Bu yüksekliği ile K. D., Kuzey Anadolu dağlarının en yüksek yeridir. Dağın yamaçlarından inen dereler birleşerek Pazar ile Ardeşen arasında Büyükdere adıyle Karadeniz'e dökülür. Güneyde ise daha küçük dereler Çoruh vadisine doğru akar. Bu dağlık bölgede vadiler dar ve derin, çok yerlerinde dik yamaçlıdır. K. D.'nın yapısı Kretase şistleri ve kalkerlerinden meydana gelmiş, volkanik ara tabakalı arazi de yer tutmuştur. Dağın 2 000 m yüksekliklerine kadar ormanlar, özellikle ladin ve köknar ormanları, başlıca bitki örtüsüdür. Daha yükseklerde küçük boylu ağaçlarla çalılıklar ve daha geniş olarak da otlaklar ve yüksek dağ çayırları vardır.

K. D., Türkiye'nin başlıca buzul bölgelerinden biridir. Bugün bu dağda 1 km den daha uzun olan üç buzul vardır. Yer yer daha küçükleri de bulunmaktadır. Bunlar dağın kuzey yamacında, yaklaşık olarak 3 600 m den başlar, 2 900 - 3 000 m aşağılara doğru uzanırlar. Genişlikleri, yerine göre değişmekle beraber, yukarıdaki beslenme bölümünde çok (birkaç yüz m), dil bölümünde ise 100 - 200 m kadardır. Dağın bu kuzey yamacında buz yalakları (sirkler) vardır ki, bunların bir kısmı küçük göller durumuna gelmiştir. Bu göllerin yüksekliği 2 650 - 2 900 m arasında değişir. Buzulların önünde tepelikler halinde buzultaş (moren) yığınları yer tutmuştur. Diluviyal devirde (Buzul devrinde) bu dağlık bölge buzullaşma (glasyasyon) ya daha geniş ölçüde uğramış, boyları birkaç km yi geçen ve 2 000 m aşağılara kadar sarkan (bugünküler 3 000 m ye kadar uzanabiliyor) vadi buzulları meydana gelmiştir.

KAÇ'LAR, Yenisey ırmağı havzasında Ḫakas (b. bk.) cumhuriyetini teşkil eden Türk boylarından biri. Abakan ırmağının aşağı kesimindeki K. bozkırı denen stepi işgal ederler. Bu alan da Minusinsk havzasının güney bölümünde bulunur. K. kabilesi Yenisey Türk boylarının en zengini olup çobanlık ve kısmen tarımla geçinir. Uybat, Göksuğ, Bice ve başka ırmakların kıyılarında otururlar. K. boyu XVI. yüzyılın sonlarına kadar Şeybanîlerin Sibirya'daki son hanı Küçüm Han (1563 - 1598) devrinde Batı Sibirya'daki Müslümanlara komşu bulunuyordu. Bunların lehçelerindeki Arapça kelimeler o devrin kalıntılarıdır. Rus istilâsı geç kalmış olsa idi, K.'lar, belki bütün Yenisey havzası İslâmlaşmış olacaktı.

K.'lar Rus misyonerlerinin tehditleriyle XVIII. yüzyılın sonlarında resmen Hıristiyan sayılmışlardır. Fakat XIX. yüzyılın sonlarına kadar şamanist kalmışlardır. Evlerinde ikonlarla yan yana tös (şamanizm putları) ler de bulundururlardı. Hıristiyan adlarına hiç önem vermezler, Türkçe adlarını kullanırlardı.

K.'ların işgal ettikleri alan XVIII. yüzyılın ilk yıllarına kadar Yenisey'de kalan Kırgızlar (b. bk) ın bulunduğu bölge idi. Savaşçı bir topluluk olan bu Kırgızlar, Kalmuklar tarafından toplu halde Doğu Türkistan'a tehcir

edildiler. Bir kısmı da buradaki boylara sığınarak Yenisey'de kalmaya muvaffak oldular. Bu Yenisey Kırgızları gerek Ruslara gerek Kalmuklara karşı K.'larla beraber uzun süre savaştılar. Bu K.'lar XVII - XVIII. yüzyıllarda işgal ettikleri yerde bulunan Türk olmayan küçük kavimleri de temsil ettiler.

KADANS (Mus.): bk. KALIŞ.

KÁDÁR [*kā̱lar*], **János** (doğ. Kapoly, Somogy 1912), Macar politika adamı. 1932'de illegal olarak çalışan Komünist Partisi'ne girmiş ve II. Dünya Harbi'nde direnme hareketlerine katılmıştır. 1942'de Komünist Partisi Merkez Komitesi sekreterliğine getirilmiştir. 1948'de İçişleri Bakanlığına atanmıştır. 1951'de hapse atılmıştır. 1956'da István Nagy kabinesinde de İçişleri Bakanlığı yapmıştır. 1956 ayaklanmasından sonra başbakanlık yapmıştır (1956 - 1958 ve 1961 - 1965) ve Komünist Partisi Merkez Komitesinin birinci sekreteri olmuştur.

KADASTRO: bk. TAPU VE KADASTRO.

KADAVRA (Lat.), tıp öğretiminde, üzerinde çalışmak üzere hazırlanmış insan (veyâ hayvan) cesedi. Bk. MORG.

KADEM - İ ŞERİF, Peygamber'in ayak izlerinin eski dildeki ifade şekli. Halk, öteden beri, Peygamber'in bir taşa bastığı zaman, orada ayağının izi kaldığı inancını taşır. Yine Peygamber'in sandallarının kumda iz bırakmadığı mucizesi de halk inançları arasındadır. Fakat İslâm kaynaklarının en eskilerinde dahi bu cins mucizeler veyâ benzerleri hakkında hiçbir kayıt yoktur. Ayrıca, bunlara dair herhangi bir hadis de mevcut değildir. Bütün bunlara rağmen, İslâm dünyasının birçok yerinde, Peygamber'in bir veyâ iki ayağının izinin bulunduğu inancı vardır. Bunların en meşhurlarından biri, Kudüs'te Mescid - i Aksa'da, Peygamber'in Miraç'ta Burak'a bindiği kabul edilen kayanın üzerindedir. Yine Şam'ın güney kapısı yakınlarındaki bir camide de bir ayak izi vardır. Kahire'de de biri Kayıtbay Türbesi'nde, diğeri Âsârü'n Nebî Camii'nde iki ayak izi vardır. K. Ş.'e en çok Hindistan'da rastlanır. Bunların bir kısmında taşları koymak için özel mescitler yapılmıştır. Bunlar arasında en mübarek sayılanlardan biri Firuz Şah Tuğluk'un oğlu Feth Han'ın türbesinde bulunmaktadır. Burada ve su içinde bulunan taşın Medine'den getirildiği rivayeti vardır. Bu mübarek kabul edilen ayak izleri İstanbul'da da vardır. I. Abdülhamid'in türbesinde, Topkapı Sarayı'nda Hırka - i Saadet Dairesi'nde ve Eyyûb Ensârî Türbesi'ndekiler bunların en tanınmışlarıdır.

Peygamber'in ayak izlerine olduğu gibi, sandallarının taklitlerine karşı da genel bir saygı mevcuttur. Bunlar dindarların evlerinde çeşitli kötülüklere karşı (nazar, eşkıya saldırısı, yağma) bir korunma aracı olarak duvarlara asılır. Hattâ bunların doğum sancılarını azalttığı da kabul olunur. Bu inançlara hemen bütün Müslüman ülkelerinde rastlanır.

KADER: Aslında «ölçme, tahmin, ölçerek veyâ takdir ederek tâyin etme» gibi anlamları olan *kader* kelimesi, dilimizde «alın yazısı, olacak şey, kısmet, değiştirilmesi mümkün olmayan Tanrı buyruğu» gibi anlamlarda kullanılır. Kelâm'da ise, Allah'ın, iradelerini icradan önce takdiri anlamınadır. Bu anlam ile K., ezelden ebede kadarki bütün haller ve hâdiselerde hâkim olan ilâhî hükümdür.

Kader kelimesi, çoğunlukla, *kazâ* kelimesiyle birlikte kullanılır. K., önceden verilmiş bir hükmü, kazâ ise bu hükmün fiil haline gelmesini ifade eder. Bu bakımdan «kader ve kazâ» denmesi gerekirse de, Türkçede «kaza ve kader» şeklinde kullanılmaktadır.

İslâm dininde her şeyin ilâhî kadere uygun şekilde meydana geldiğini kabul etmek şarttır. Ancak, zamanla bazı değişik düşünceler ortaya çıkmıştır. Ehl - i sünnete göre, K., Levh - i mahfuz (b. bk.) da yazılı bulunan ilâhî hükümlerdir. Kul tarafından önceden bilinmez. Dolayısıyle K. hakkında önceden bilgi edinmeye çalışmak boşuna bir gayrettir. Peygamber'in, K.'i bilme yolunda gösterilmek istenen gayretlerden hiç hoşlanmamasının sebebi de budur.

KADERCİLİK (Fr. Fatalisme; Lat. *fatus* = kader) [Fel.], bütün olayların bir tek tabiatüstü sebep tarafından, değişmez bir şekilde önceden tesbit edilmiş olduğunu kabul eden bir öğreti. Daha geniş bir anlamda: Kendisini olayların akışına teslim eden bir şahsın durumu.

K., yani dinî determinizm, fennî determinizmden ayırt edilmelidir. K. yüzyıllar boyunca başka başka şekillere girmiştir. Eski zamanda felsefî öğretilerin en çoğu, olayların bir zor (Yun. anagkē) a veyâ kader (Lat. fatum) e tâbi olduğunu kabul eder. Bunlar, tanrıların da tâbi oldukları esrarengiz güçlerdir. Bu inançla gerek trajedide gerek felsefelerde ve özellikle Stoiklerde karşılaşırız. Hıristiyanlıkta ve Müslümanlıkta problem güçleşir. Çünkü bu dinlerde hikmet ve kudret - i rabbaniye karşısında insan hürriyetine de yer vermek lâzımdır. Aksi takdirde insan irade - i cüziye (libre arbitre) ile sorumluluğunu da kaybeder ve hiç bir mükâfat veyâ cezaya lâyık olmaz. İlâhiyatçılar arasında bu soru üzerinde yüzyıllardan beri devam eden tartışmalar, bu problemin güçlüğünü ve bulunan çözümlerin genel olarak kabul edilmediğini gösterir.

KADERİYE: bk. KADERCİLİK.

KADEŞ, Suriye'de bugünkü Tell - Nebi Mend harabe tepesi. Tevrat'ta (Genesis XX_1) adı geçen K., M. Ö. II. binyıl Önasya târihinde stratejik mevkii yüzünden önemli bir şehirdi. K. şehri ilk defa III. Tutmosis (M. Ö. 1490 - 1450) in vergi listelerinde anılır. Aynı Mısır firavunu 22. idare yılında Filistin'deki Megiddu şehrini kuşattığı zaman, Mısır'a karşı birleşen Hurri prensleri K. kralının başkanlığında toplanmışlardı (Gressmann, *Altorientalische Texte zum Alten Testament*, 83). III. Tutmosis, Kargamış (b. bk.) a kadar bütün Suriye'ye hâkim olduğunda, K. de Mısır hâkimiyeti altına girmişti.

Mısır'ın çeşitli devirlere aid belgelerinde Kidsa, Gidsi, Gizza ve Kinza, Kode olarak geçen K.'in târihi üzerine daha sonra Amarna çağında (M. Ö. 1400 - 1350) bilgi ediniyoruz. Amarna mektuplarında K. kralları olarak Şuttarna ile oğlu Aitakkama anılır. Bu adlar Hurrice olduğundan, K.'teki kral sülâlesinin Mitannili olması muhtemeldir. Amarna arşivinde bizzat Aitakkama'ya aid iki mektup bulunmuştur (EA 189 - 190). Bunlardan biri XVIII. sülâleden firavun IV. Amenofis'ten Aitakkama'ya gönderilmiştir. Diğeri de K. kralının aynı firavuna yolladığı tek mektuptur (EA 189). Bu durum K.'in Amarna çağında Mısır'a tâbi olmadığını gösterir. Nitekim Katna kralı firavuna yazdığı bir mektubunda (EA 53): «Aitakkama'nın Hatti kralı tarafına geçtiğini ve Katna'ya taaruz ettiğini» bildirmektedir. Bu sefere Amurru kralı Aziru da katılmış olmalıdır ki, firavun IV. Amenofis (EA 162) Aziruyu: «Sen Kidsalı adam (Aitakkama) ile birleşmişsin» diye azarlamaktadır. Aynı suretle Tyrus kralı Abimilki de:

«Kidsi kralı Aitakkama ve Azira (Aziru) Mısır komiseri Briawaza'ya düşmanlık yaptılar» diye rapor vermektedir (EA 151).

Amarna mektuplarının aksettirdiği bu durumu Boğazköy (Hattuşaş) belgeleri de doğrular. Gerçekten Amarna çağında yaşayan Hitit kralı I. Şuppiluliuma, ikinci Suriye seferinde Mitanni kralı Tuşratta'yı mağlûp ve firara mecbur ettiği zaman, Mitanni krallığına tâbi olan birçok Suriye şehirleriyle birlikte (K. Hitit belgelerinde Kinza biçiminde geçer) K. de Hitit hâkimiyeti altına girmişti. Şuppiluliuma bütün bu küçük şehir krallıklarını iç işlerinde muhtar bir konfederasyon haline getirmişti. Fakat 20 yıl sonra Kargameş kralının idare ettiği Suriye ayaklanmasına K. de katılmıştı. Şuppiluliuma'nın, Tuşratta'nın oğlu Mattivaza (yeni okuyuşla Kurtivaza) ile yaptığı antlaşma: «Ben Kinza memleketi ile savaşmayı düşünmüyordum, fakat Aitakkama ve oğlu harb arabalarıyle bana karşı çıktı, ben onları yendim» demektedir (E. Weidner, *Politische Dokumente*. BoSt. 8, s. 15).

Fakat Şuppiluliuma'nın oğlu ve halefi II. Murşili zamanında, XIX. Mısır sülâlesinden I. Sethos'un K.'i geri aldığı anlaşılıyor. Çünkü Tell Nebi Mend kazılarında bu firavunun bir steli bulunmuştur. Halbuki elde mevcut olan Murşili anallerinde bir Mısır taarruzundan bahsedilmez. Bununla beraber Murşili'nin oğlu Muvatalli zamanında vuku bulan K. savaşında K. şehri yine Hititler tarafında görünür.

Kadeş savaşı: Bu savaş hakkında Hitit belgelerinde birkaç küçük kayıt bulunmasına karşı, Mısır'da II. Ramses (M. Ö. 1290 - 1224) in yaptırdığı Karnak, Luxor ve Abu Simbel tapınaklarının duvarlarında K. savaşı hem resimlerle hem de yazıtlarla tasvir edilmiştir. Bu bakımdan K. savaşı hakkındaki belgeler tek taraflıdır, denilebilir. Mısır belgelerinde savaşın sebebi açıklanmaz, yalnız firavunun kazandığı büyük zafer anlatılır. Fakat Hitit kralı IV. Tuthalya'nın Amurru prensi Şauşkamuva ile yaptığı muahedede (KUB XXIII,I = A. Goetze, OLZ 1929, Sp. 834) Amurru kralı Pentişina'nın Mısır tarafına geçmesi üzerine harbin başladığı bildirilir (E. Weidner, *Politische Dokumente*, 125). Edward - Meyer (G. d. A. II. 1, 452) ile J. Sturm (*Der Hethiterkrieg Ramses* II. Wien, 1939) harb sebebi (casus belli) olarak Sethos'un K.'e taarruzunu gösterirler. Fakat aslında gerek Amurru'nun Mısır'a geçmesi gerek K.'in ilhakı K. savaşının sözde sebebi idi. Bu savaşın gerçek nedeni, Eski Doğu'nun bu iki büyük devleti arasındaki iktisadî rekabet idi. Anadolu, Mesopotamya ve Mısır memleketleri arasındaki kervan yollarının kavşak noktası olan kuzey Suriye, bu zamanlarda Eski Doğu'nun borsası gibi idi. Hitit devleti bu pazar yeri için artık Mısır'la boy ölçüşecek kadar kendini güçlü hissediyordu. II. Ramses'in 5. yılında (M. Ö. 1285) vuku bulan K. savaşı için, Hitit kralı Muvatalli'nin bazı hazırlıklar yaptığı anlaşılıyor. Meselâ idare merkezini geçici olarak Tatta gölü (Tuz gölü) nün doğusunda aranması gereken Dattaşa'ya nakletmiştir.

Savaşın kaç gün sürdüğünü, kaç muharebe verildiğini bilmiyoruz. Mısır kaynaklarına göre, Mısır kuvvetleri dört kolordudan ibaretti. Firavunun komuta ettiği Amon kolordusu diğerlerinden ayrılmış, önden ilerliyordu. Bu kuvvetler K.'in batısından kuzeye doğru ilerlerken, şehrin doğusunda gizlenmiş Hitit ordusu şehrin güneyinden dolanarak Ramses'in ordusunu arkadan çevirmişlerdi. Fakat Ramses muhafız askerleriyle Hitit kuşatmasını yarmış ve daha güneyde bulunan öteki Mısır ordularına iltihak etmeye muvaffak olmuştu. Hititler ise galip gelmenin sevinci içinde yağmaya başlamışlardı. Ramses geriye dönmüş ve yağma ile meşgul bulunan Hititlere hücum etmişti. Fakat bütün bu tafsilâtın Mısır belgelerinin ifadesi olduğu unutulmamalıdır. Karşı tarafın belgeleri elde olmadığı için, bu bilgiler kontrol edilememektedir. Bu durumda K. savaşının sonucu hakkında en doğru bilgiyi savaş sonrası sınırlar gösterecektir.

Muvatalli'nin halefleri III. Hattuşili ve IV. Tuthalya'nın Amurru krallarıyle vasallık antlaşmaları yapmaları, kuzey Suriye'nin yine Hititlerin elinde kaldığını gösterir. O halde K. savaşında Hititlerin yenildiği söylenemez. Hitit belgelerinin bu savaş hakkındaki sukûtu manidar olmakla beraber, Hitit kralının bu savaşta ölmesi üzerine bu savaşın târihi yazılmamış olabilir. Yazılmış, fakat elimize geçmemiş de olabilir. Bundan başka, Muvatalli'nin ölümünden sonra Hitit devleti büyük bir iç bunalıma düşmüş, vuku bulan sivil bir savaş sonunda, Muvatalli'nin kardeşi III. Hattuşili, yeğeni Urhi - Teşup'u bertaraf ederek tahta oturmuştur.

Urhi - Teşup yedi yıl iktidarda kalmıştır. Bu süre içinde Mısır savaşlarının devam edip etmediğini bilmiyoruz. Mısır belgelerine göre, Ramses'in 21. yılında Hitit kralı III. Hattuşili ile barış antlaşması yapılmıştır (M. Ö. 1270).

Mısır ve Hitit devletlerini barışmaya sevk eden sebep, bu sırada Asur devletinin I. Salmanassar idaresinde güçlenmesi, Mitanni topraklarını ilhak etmesidir. Mutlu bir tesadüfle bu antlaşmanın her iki nüshası da ele geçmiştir. Mısır nüshasından III. Hattuşili'nin antlaşmayı gümüş bir tablet üzerine yazdırdığını öğreniyoruz. Boğazköy'de bulunan Akkadca nüsha üzerinde de Hattuşili ile beraber kraliçe Pudu - Hepa'nın da mühürü basılıdır.

Antlaşmada, ileri bir anlayış ile iki devlet arasında barış ve dostluk ilân edilmekte, karşılıklı askerî yardımlaşma, siyasî mücrimlerin iadesi istenmektedir. Antlaşmadaki bu son şartın Urhi - Teşup'la ilgili olduğu sanılmaktadır. Çünkü Urhi - Teşup, amcasıyle yaptığı savaşı kaybedince Mısır'a kaçmıştır.

Eski Doğu'nun iki büyük devleti arasındaki en eski barış ve kardeşlik kurulmasının bu en eski belgesi, şimdi bakır bir levha üzerine yazılarak New York'taki Birleşmiş Milletler binasındaki toplantı salonuna asılacaktır. — Füruzan Kınal

KADI, İslâm ülkelerinde «kazâ» işlerine bakan memurun adı. «Kazâ», halk arasında çıkan ihtilâfların halledilmesidir. Buna göre, K.'nin vazifesi «hüküm verme» dir. Verilen hükmün yerine getirilmesi K.'nın vazifesi değildir.

İslâmiyette kazâ işlerini ilk üzerine alan Peygamber'dir. Peygamber, bir hadîsinde K.'ları üçe ayırmış ve bunlardan hak yolunda olanın Cennet'te, hakkı gördüğü ve bildiği halde ona uymayan ile cehlini söylemekten utanıp kaçınarak bilgisizce hükmedenin ateşte olacağını belirtmiştir. Peygamber'den sonra dört halife aynı vazifeyi yapmışlardır. Bunun sebebi, «kazâ» nın, halifelik vazifeleri arasında bulunuşudur. Fakat yavaş yavaş İslâm devleti büyüyüp de işler çoğalınca, halifeler, gerek merkezde gerek vilâyetlerde kendi adlarına dâvâları görmek için özel memurlar kullanmaya başlamışlardır. Bu işi ilk yapan Ömer'dir. İlk zamanlar her iklime bir K. tayin olunurdu. Fakat sonraları, bir yandan sınırların genişlemesi, bir yandan nüfusun artması ile her yere bir K. verilmeye başlanmıştır. Hattâ büyük şehirlere birden çok K. gönderilmiştir.

Abbasîler zamanında kad - ıl - kuzat'lık rütbesi ortaya çıkmıştır. Bu unvan ile lakaplandırılan ilk K., Ebû Yusuf'-tur. Yine bu devirde ulemâ, halktan ayrılmak için ayrı bir elbise giymeye başlamıştır. Ebû Yusuf'tan sonra gelen kad - ıl - kuzat'lar, bütün ülkenin K.'larını tayin etmeye başmışlardır.

K.'ların vazifesi, ilk zamanlarda, sadece taraflar arasında çıkan hâdiseleri ele almaktı. Sonradan başka işler de K.'ların vazifeleri arasına girmiştir. Deliler, yetimler ve benzerleri ile ilgili meseleler, Müslümanlara âid vasiyetnâmeler, vakıflar gibi umumî hukuka âid hususlara da K.'lar bakmaya başlamışlardır. Fâtımîler zamanında, bunlara, altın ve gümüş ayarına ve tartıların doğruluğuna bakmak gibi vazifeler de eklenmiş, bu suretle «kazâ» vazifesi, çeşitli devirlerde değişik vazifelerin makamı olmuştur.

K.'lara verilen aylıklar, devrin ve devletin durumuna göre değişmiştir. Dört halife zamanında K.'lar yüzer dirhem «nakit» alırlardı. Ayrıca idarelerine yeteri kadar buğday verilirdi. Emevîler devrinde aylıklar daha artırılmıştır. Abbasîler zamanında da bu artış devam etmiştir.

Osmanlılar çağında, K. tayini önceleri eski usul üzerine yapılmıştır. Medreselerde K. olacak kimseler yetiştirilmeye başlandıktan sonra, ilk islâmî şekilden ayrılmamak için, dâvâlar camilerde görülmeye başlanmıştır. Bursa'nın Yeşil ve Yıldırım camileri, bunun için dâvâ görülebilecek şekilde yapılmıştır. I. Osman, Selçuklu kanunlarına göre, kazânın, siyaseti icranın emîrlerin elinde bulunmasına rağmen, bu yetkinin «kazâ» ya âid olanını K.'lara vermiştir. Yıldırım Bayezid zamanında, K.'ların, düzenleyecekleri belgeler ile alacakları harçların en üst haddini gösteren bir tarife meydana getirilmiş, bu suretle K.'lık teşkilâtının bu ilk nizamı ile suistimalin önlenmesi mümkün olmuştur.

Osmanlılar zamanında K.'ların vazifesi, devam edegelen K.'lık vazifelerinden başka, hem başkentte, hem de taşrada mülkiye ve belediye işlerine de bakmaktı. Belediye işleri hemen tamamen K.'ların vazifeleri arasında idi. Buna göre K.'lar, vazife gördükleri yerin bir nevi belediye başkanı idiler. Bunun dışında dine ve günlük hayata âid bütün işler K.'ların vazifeleri arasında idi. Yine kadınların örtünmesi (= tesettür) hususunda ve diğer yolsuzluklarda ceza verme vazifesi de K.'lara âiddi. K.'ların bu ve bunlar dışındaki daha birtakım vazifeleri Tanzimat devrine kadar devam etmiştir. Tanzimat'tan sonra, bunlardan, hâkimlik ile ilgisi bulunmayanlar üzerlerinden alınmış ve bu vazife, yeniden kurulan makamların sahiplerine verilmiştir. Bu suretle K.'lık bir hâkimlik mesleği olma yoluna girmiştir. Ancak, nizamî mahkemelerin kurulmasından ve sayılarının artmasından sonra, eski K.'lar büsbütün vazifesiz kalınca, kendilerine bu mahkemelerin başkanlıkları verilmeye başlanmıştır. Ayrıca, K.'lık müessesesi de Meşihat'a bağlanmıştır. Cumhuriyet'ten sonra şerî mahkemeler kaldırılınca, K.'lık da târihe karışmıştır.

KADI ABDURRAHMAN PAŞA (ölm. Alanya 1810), Türk devlet adamı. Molla Mehmed Efendi'nin oğludur. Alanya'da doğmuştur. Medreseyi bitirmiş, yükselerek Kayseri kadısı olmuştur. Sonra meslek değiştirmiş, ilmiye sınıfından askeriyeye geçmiştir. Beylerbeyi payesiyle maden emîni, 1802'de Sıvas mutasarrıfı ve aynı yıl vezir (mareşal) rütbesiyle Karaman (Konya) beylerbeyisi olmuştur. 1807'de Anadolu beylerbeyiliğine geçmiştir. Şiddetli Nizâm - ı Cedîd taraftarı ve III. Selim'in en güvendiği vezirlerdendi. İstanbul'a gelmiş, Anadolu'da kurduğu Nizâm - ı Cedîd birlikleriyle 15 Temmuz 1806'da Edirne'ye hareket etmiştir. Yolda rastladığı eşkıya ve derebeylerini yok etmiştir. Ancak III. Selim'e Müslüman kanı döküldüğü hakkında haksız şikâyetler yapılınca, padişah, paşaya geri dönmesini emretmiştir. Bu suretle bizzat kendi tahtıyle oynadığı gibi, Sırp ihtilâlinin iyice alevlenmesine de sebep olmuştur. Rumeli'deki Türk derebeyleri büsbütün emir dinlemez hâle gelmişlerdi. Alemdar Vakası'nda da K. A. P. İstanbul'daydı. Segbân - ı Cedîd askeriyle II. Mahmud'u ihtilâlcilere karşı savunmak için saray kapılarını tutmuştur. Fakat hiç hoşlanmadığı Sadrâzam Alemdar Mustafa Paşa'nın yardımına gitmemiştir. K. A. P., ihtilâlcilerin tekrar tahta çıkarmak istedikleri ağabeyi IV. Mustafa'yı öldürtmek üzere II. Mahmud'u iknâ etmişti. Asîler ve sarayı savunanlar arasında yüzlerce kişinin ölmesine rağmen, Paşa'nın 4 000 Segbân - ı Cedîdi ile savunulan Saray düşmemişti. İhtilâlden sonra II. Mahmud, Paşa'yı gizlice Rumeli'ne kaçırtarak yeniçerilerin hışmından korumuştur. Alanya'ya gelen Paşa orada ölmüştür.

KADI BURHANEDDİN: bk. BURHANEDDİN, Ahmet, Kadı.

KADIKÖY, İstanbul iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 33 km², nüfûsu 244 000 (1970), bucak ve köyler nüfûsu 5 000'dir. K.. İstanbul şehrinin büyük semtlerinden biridir. Bu semt, İstanbul'un Anadolu yakasında, Haydarpaşa ve Kalamış koyları arasında uzanan bir yarımada üzerindedir. Bir sırt biçimindeki bu yarımadanın en yüksek yerleri deniz yüzünden 40 m kadar yüksekliktedir. K., İstanbul şehrinin en eski bölümlerinden biridir. Önceleri Khalkedon adıyle anılmış olan K., batı ve güneyde deniz ile çevrili

KADIKÖY: Koy ve genel görünüş

kıyı boyu ve doğuda Kurbağalıdere ile sınırlı ise de, son zamanlarda önemli gelişme göstermiş, bir yandan Acıbadem - Çamlıca taraflarına, öte yandan Kızıltoprak semtine doğru uzanmıştır. K.'e adını veren Kadı Mehmed Efendi'-nin yaptırdığı cami, türlü tarihlerde yeni yeni onarımlar görmüş olarak, Söğütlü Çeşme caddesindedir. Şehrin güney - batı ucunda dik kıyılarıyle Moda semti bulunur. Burası son yıllarda çok katlı büyük yapılarla dolmuştur.

K.'ün kuzeyindeki Haydarpaşa koyu kenarında şehir yolları vapur iskeleleri vardır. Bunlardan İstanbul'a ve Adalar'a vapurlar işler. Haydarpaşa koyunun kuzey bölümünde rıhtım, antrepo, silo ve dalgakıranlarıyle Haydarpaşa limanı ve bunun yanında Anadolu demiryollarının başlangıç yeri olan Haydarpaşa istasyonu vardır. K. iskele meydanından başlayan cadde, şehrin ekseni durumundadır. Altıyol denilen bel yerinde türlü yönlere yollar ayrılır.

K., daha 40 - 50 yıl önce bahçeli köşklerin ve evlerin serpili bulunduğu bir semt iken, 1930'da ilçe durumuna getirilmiş, bugün çevresiyle birlikte 244 000 nüfuslu bir şehir olmuştur. K. ilçesinin merkez, Kızıltoprak, Erenköy bucakları vardır ki, buraları da asıl şehirle birleşmiştir. Bu arada Erenköy bucağında Küçük Bakkalköy'ün nüfusu daha 20 yıl önce 200 kadar iken, şimdi 5 000'i geçmiştir.

KADIKÖYTAŞI veyâ KALSEDUAN (Fr. Calcédoine), kuvars ve opal liflerinden meydana gelen silis çeşidi. Kırmızı (kırmızı akik), kahverengi (sarı akik), koyu yeşil (yaldızlı yeşil akik) gibi çeşitli renkleri vardır. Kanı durdurmak özelliği olduğuna inanılan bir çeşit akike kantaşı adı verilir. Değişik renkte iç içe tabakalardan meydana geldiği zaman K.'na akik (b. bk.) adı verilir. Alacalı donuk akikler, saf ve şeffaf olmayan çakmak taşından meydana gelir. Ksiloit alacalı akikler, odunlar üstünde meydana gelir ve odun görünümündedir.

KADIN: bk. KADIN HAKLARI.

KADIN HAKLARI: Birleşmiş Milletlerin Anayasasında «İnsanın ana haklarına, kişinin haysiyet ve değerine, erkek ve kadınlar için olduğu gibi büyük küçük milletler için de hak eşitliği» prensipi kabul edilmiştir.

Ancak, çağımızın K. H. için ideal olarak tesbit ettiği bu hak eşitliği, her ülkede tam anlamı ile kabul edilerek yürürlüğe girememiştir.

Dünya nüfûsunun olduğu gibi, her ülkede de insan topluluklarının yarısı kadındır.

Bu insan gücünün siyasî, kültürel ve ekonomik alanlarda çağımızın bilgilerinden de yararlanarak topluma yararlı olması bir zarurettir. İşte bunun içindir ki kadın ve erkek arasında, özellikle kanunlar yönünden bir ayrılık gözetilmemesi gerekir.

Târihte olduğu gibi, bugün yaşayan topluluklarda da kadın varlığını erkekten ayrı düşünmek doğru değildir.

Bu genel fikirlerden sonra, K. H.'nın ilk önce dünya milletlerinde tanınması ve sonra da Türk târihinde ve bugün Türk kadınının hak ve ödev bakımından durumu üzerinde durmak gerekir.

Siyasî hakların, yani demokratik rejimlerde seçme ve seçilme haklarının fark gözetilmeden kadın ve erkeklere tanınması eşitlik prensipinin gereğidir. Bu hakların istenmesi ve kanun yolu ile tanınması XIX. yüzyılın târihî olayları içinde yer alır. Amerika Birleşik Devletleri'nde Wyoming, 1868 târihi ile öncülüğü almıştır. XX. yüzyılın başından itibaren ise başta İngiltere (1902) olmak üzere Kuzey Avrupa devletleri seçim haklarını kadın vatandaşlarına tanımıştır. II. Dünya Harbi'nden sonra ise (1945) hemen bütün Avrupa devletlerinde olduğu gibi Asya, Afrika kıtalarındaki devletlerin çoğunda da K. H. tanınmıştır. Bütün bu ülkelerdeki tarihî gelişme ve kadına kanunla hak tanınması, çağdaş düşüncenin uygulanması prensipine dayanır.

Türk kadınının hak ve ödevlerine gelince, bunu coğrafî bölge ve târihî seyir bakımından iki safhada ele almak lâzımdır: 1. Türkiye sınırları dışında Türk târihinde kadın; 2. Türkiye sınırları içinde eski çağlardan Cumhuriyet devrine kadar kadının sosyal durumu ve kadına tanınan haklar.

1. Bu devrenin kronolojik sınırı M. Ö. IV. binyıldan başlayarak çeşitli coğrafî bölgelerde târihin seyri içinde bulunan belgelere göre özetlenebilir.

Mesopotamya'da yaşayan Sumerler, M. Ö. IV. binyılda yazılı belgeleriyle târihte yer almışlardır. Bu bakımdan yazılı belgeler açısından dünyanın en eski medeniyetine sahip olan Sumerler, kanunların ilk yapıcısı sayılır. Bu kanunlar kadının sosyal durumunu düzenleyen prensipler koymuştur. Aynı zamanda bu kanunlara dayanan mahkeme kararları da vardır. Sumerler ailede kadın ve erkeğin durumunu hür ve esir sınıfların hakları bakımından da düzene koymuşlardır.

Sumer'de âile monogami esasına dayanır. Karı koca çocuklar üzerinde aynı hakka sahiptir. Hizmet karşılığı alınan ücretler ise hür ve esirlere göre değişir. Miras hukuku kız ve erkek evlâtlara eşit değerdedir.

Ekonomik hayatta kadın, üretim, dokumacılık v. b. gibi sanayi kollarında kalfa ve işçi durumundadır.

Siyasî düzende ise kral veyâ prensin yanında eşi de yer almıştır.

Asya ve Avrupa'nın diğer bölgelerinde yaşamış ve devlet kurmuş olan kavimleri kronolojik sıraya göre gözden geçirelim:

İskit'ler, Ural dağları ile Tuna nehri arasındaki bölgede siyasî ve medenî varlık gösterirler. İskitlerde çiftçi ve göçebe olmak üzere iki grup halk vardır. Bu iki yaşayışta, özellikle savaşta kadının çok önemli yeri olmuştur. İskit kadını ata biner, ok ve yay kullanır ve savaşta gücüne güvenilir bir varlıktır.

İskit târihinde sanat eserleri bulunmakla beraber yazılı belgelerimiz olmadığı için kadının sosyal durumu üzerine geniş bilgiye sahip değiliz.

Hunlara gelince, gerek Asya gerek Avrupa Hunlarından bütün kavimler söz etmişlerdir. Orta Asya'dan Avrupa'nın batı kıyılarına kadar yayılan bu çok geniş bölgelerdeki Hunların sürekli olarak hareket halinde oluşlarından kadın ve erkeğin aynı koşullara tâbi olduğu anlaşılıyor. Çinlilerle veyâ Bizanslılarla olan münasebetlerinde hakanın yanında hatunun da resmen yer alması, her ikisinin devleti temsil ettiğine açık bir delildir.

Göktürkler ve Uygurlar ayrı ayrı yazı sistemleriyle yazıtlar bırakmışlardır. Bu yazıtlarda kadına özel bir yer verilmiş ve prenseslerin siyasî ve sosyal rolleri belirtilmiştir. Bu dönemde Türk kadını aile hayatında erkekle eşit haklara sahipti. Böylece her alanda hak ve sorumluluklar paylaşılmıştır.

İslâmiyeti kabul eden Türk kavimleri bu eski örf, adet ve törelerden gelen alışkanlıkla İslâmiyeti kabul eden diğer kavimlerden farklı bir durumdadırlar. Ancak, zamanla İslâm topluluklarındaki genel kaidelere uyan sosyal hayat, eski Türk geleneklerinin değişmesine yol açmıştır. *Kutadgu Bilig*, kız ve erkek çocuklara aile içinde aynı eğitim ve öğretimin uygulanmasını öğütler.

2. Türkiye sınırları içinde en eski çağlardan itibaren kadın haklarının durumunu şu tarihî sıraya göre ele alabiliriz:

Türkiye'nin bugünkü halkı, otokton olanların üzerine çeşitli tarihlerde, göçlerle gelenlerin yerleşmesi sonunda teşekkül etmiştir. Bu, bazen toplu halk kütlelerin gelişi, bazen de dış alemde merkezleri olan siyasî hegemonyanın belirli bir zaman için otorite kurmasıyle olmuştur.

Türkiye Yontmataş devrinden itibaren arkeolojik zenginliği olan bir bölgedir. Yerleşik hayata kavuşma ise her

toplulukta tarımın uygulanması ile başlar. Bu devreyi inceleyenlere göre tarımın keşfi kadınlara aittir. Çünkü bitkileri toplayan kadın, onları yetiştirmesini denemiştir. Bu durumda mevsimleri beklemek için bir yerde daimî oturmaları ihtiyacı doğmuştur. Yine bu devirde birçok keşifler yanında aile birliklerinin kurulması kadının eseridir.

Anadolu'da yazılı belgeler M. Ö. II. binden başlar. İlk siyasî kuruluşlar, beylikler idaresidir. Kültepe yazılı belgeleri bize bu devre için hem ekonomi hem de aile hukuku hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir.

Aile monogami esasına dayanır. Kadın, erkekle eşit haklara sahiptir.

Hititler devri ise K. H. bakımından daha geniş bilgiler vermektedir. Çünkü Hitit devleti Anadolu'da siyasî birliği kurup sınırlarını genişlettiği vakit kendine özgü bir medeniyete sahip olmuştur. Arkeolojik buluntular yanında yazılı belgeler K. H. konusunda ayrıntılı bilgi vermektedir.

Sosyal yapıda sınıf ayrıntıları varsa da, Hitit kadını yazılı belgelerde ve özellikle kanunlarda hakkı tanınan bir varlıktır.

Hitit hükümdarının annesi veyâ eşi en nüfuzlu şahsiyet olarak Tavanna unvanını taşır ve birçok yetkilere sahiptir. İç yönetimde gerektiği zaman hükümdar ve eşinin imzalarıyla fermanlar çıkarılır. Resmî listelerde daima Tavanna'nın adı yazılıdır. Mısır ve Hitit devleti arasında M. Ö. 1278'de yapılmış bir antlaşmada Hitit kraliçesi Pudu-Hepan'ın da mühürü vardır. Bu belgelerde birçok unvanlar sıralanırken özellikle «memleketin kadını» deyimi de kullanılmıştır. Bu belge, siyasî hak kavramının en dikkate değer ilk tarihî örneğidir.

Diğer taraftan Hititlerin iç yönetiminde birtakım kanunları vardır. Bunlarda sosyal sınıflara göre aile teşkili, çocukların durumu, mülkiyet ve veraset hakları ile iş karşılığı ücretler tesbit edilmektedir. Kadın aynı iş için erkeğin aldığının yarısını almaktadır.

Hititlerin günlük yaşayışlarını yazılı belgelerden gayrı, taş kabartmalarda ve heykellerde, giyimleri, davranışları bakımından da tesbit etmek mümkündür.

Hitit devrinden sonra Anadolu çeşitli adlarla siyasî hakimiyetlere sahne olmuştur. Doğu'da Urartu, Orta Anadolu'da Phrygia, batıda Lydia adları yer alır.

Urartu devleti (b. bk.) nde tarım işleri en önemli yeri işgal eder. Van gölü çevresindeki meşhur Şamramaltı kanalı Semiramis'in adı etrafında efsanevî de olsa bir kadın adına bağlanmış ve onun isteği üzerine bağ ve bahçeler vücuda getirilmiştir. Her halde Urartu devrinde tarım önemli yer işgal ettiğinden kadının bu üretim kolunda büyük emek ve yardımı olmuştur.

Bundan sonra Bizans devrine kadar kadın eski geleneklerini sürdürmüştür.

Hıristiyanlığın yayılmasından sonra ise sosyal hayat bu yerin dinî koşullarına uymuştur.

X. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya Selçuklu Türkleri hâkim olmaya başlamışlardır. Selçuklu devri Anadolu tarihinin medenî eserler bakımından en dikkate değer bir çağıdır. Bu düzenli ve köklü medeniyet içinde Türk kadınının adı sosyal ve kültürel kuruluşlardaki kitabelerde yer almıştır. Bugün dahi bu eserleri, o devrin adlarıyle yaşamaktadır. Kayseride'ki Gevher Nesibe Şifaiyesi (1206), Kütahya'daki Gülümser Hatun ılıcası (1233), Konya'daki Kutlu Melek Hatun kütüphanesi gibi.

Selçuklu kadınları siyasî otoritede belirli bir hakka sahip değillerse de, devlet içinde nazarî bir mevkie sahip olmuşlardır. Müneccime Hatun'un astoronomi biliminde bilgili olduğu ve Selçuklu saraylarında bu yönü ile itibar gördüğü kayıtlıdır. Birçok vesilelerle Selçuklu devrinin kadınlarının adları tarihe geçmiştir.

İbn Battuta (b. bk.), XIV. yüzyılın başlarında Anadolu'da gezip izlenimlerini seyahatnamesinde yazmıştır. Burada özellikle Türk ailelerinin örf ve adetlerine, eski millî geleneklerine sadık kaldıklarını ve diğer Müslüman kadınlarından ayrılık gösterdiklerini yazar.

Selçuklu kadınının konukseverlikte ve ikramda cömert davrandığını bildirir.

Dede Korkut hikâyelerinde Türk kadınının toplumdaki yeri ön plandadır. Kahramanlık ve analık vasıfları için, bu hikâyelerde güzel örnekler verilir.

Selçuklular devrinde bir süre resmî dil olarak kullanılan Farsça yerine Mehmed Bey'in fermanıyla Türkçe kabul edilmiştir. Bu karar, anadilinin kadınlar sayesinde halk arasında yaşadığına ve kullanılmakta olduğuna dayanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu devrine gelince: Üç kıta üzerinde çok geniş ülkelerde hakimiyet kurmuş olan bu devirde kadının hayatı değişik safhalar gösterir. İslâm hukukunun uygulandığı bu teokratik düzende şehir ve köy kadını arasında büyük ayrılıklar olmuştur. Şehirlerde hareme kapanan kadın yerine, köylü yine üretici gücü ile ekonomik alanda büyük katkısı olan hayatını yaşar.

İslâm hukuku aile hayatında poligamiyi, yani çok kadınla evliliği kabul etmiştir. Ancak, eşler arasında mutlak adaletin uygulanması öngörülmüşse de, bu, her zaman ve her çevrede mümkün olamamıştır. Aile teşkilinde ve ayrılmalarda patriyarkal sistem hakim olduğu gibi, miras meselelerinde de kadın erkekten daha az hisseye sahip olabilmektedir. Kadının kapalı gezmesi bu devrelerde Müslümanlığın bir kaidesi sayılmıştır. Bu dini kabul eden kavimler arasında da bu kaide uygulanmış ise de, bu her yerde ayrı ve değişik şekillerde olmuştur. Tarihî kaynaklara göre, Müslümanlığın ilk devirlerinde, kadın için örtünme diye bir kaide yoktur. Dinî esaslara göre namaz esnasında başının örtülü olması, fakat yüzün açık kalması gerekir. Peçe ve yaşmak modasının Osmanlı Türklerine İran ve Bizans'tan geçtiği rivayet edilir. Anadolu'ya gelen ilk Müslüman Türklerinde bu adet yoktu. Fakat Osmanlı devrinde bu, kadını İslâmiyetin tanıdığı haklardan bile yoksun kılarak toplum hayatından uzaklaştırmıştır. Ancak, yine de bu devirlerde köylü kadınlarımız iş hayatı itibariyle gerek aile içinde gerek tarlasında verimli çalışma içindedir.

Kadının öğrenim ve fikrî hayatına gelince: bu, çok sınırlıdır. Çünkü öğrenim muntazam ve belirli yıllar için kız çocuklarına pek tanınmamıştır. Ancak, bu devirlerde şair kadınlarımızın adlarına da tesadüf edilir. Hayır işlerinde ise kütüphane, mektep, medrese gibi pek çok tesisleri kendi adlarına yaptırdıkları tesbit edilebiliyor.

Osmanlı devleti zamanı kadının sosyal durumunu iki bölüme ayırmak gerekir: 1) Kuruluş devri, İmparatorluk ve yıkılış devri. Bunlarda esaslı değişik durumlar vardır.

Kuruluş devrinde, Selçuklu Türklerinden intikal eden Türk örf ve adetleri, İslâmiyetin koyduğu kaidelerle aile hayattını normal bir surette geliştirmiştir. Ancak, ikinci devrede Sarayda hükümdar ailelerine mensup olanların durumu, halkın uymaya mecbur olduğu hukukî kaidelerden tamamiyle ayrı özelliklere sahip olmuştur. Osmanlı Sarayındaki harem hayatı tarihte siyasî

hayata olumsuz tesirleriyle tanınmıştır. İmparatorluk merkezindeki devlet ricalinin konaklarına da sirayet eden bu âdetler, diğer büyük şehirlerde de az çok tesirini göstermiştir. Halk ise bu tesirlerden nisbeten uzak kalmış ve mensup oldukları dinî kurallara uygun örf ve adetleri içinde yaşamışlardır. Fakat Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılış devrinde, bir yandan ıslahat hareketlerinin olumlu tesirleri olmakla beraber, öte yandan teokratik bir sisteme göre yürütülen idare içinde kadın, taassubun baskısı altında kalmaya mahkûm olmuştur. Türk örf ve âdetlerinin gevşemesi ve Müslümanlığın esas kaidelerinin yanlış tefsiri yüzünden uygulamak istenen hükümler, zamanın icaplarına çok aykırı hareketler haline gelmiştir.

Tanzimat'tan sonra Osmanlı tebaası olan fertler arasında serbest bir fikrî gelişme başlamıştır. Yeni okulların açılması ile kızlara verilen öğrenim imkânları, kadınlar arasında aydın, okumuş bir zümrenin teşekkülüne imkân sağlalmıştır. Bundan önceki devirde okumuş addedilen kadınlarımız özel veyahut dinî öğrenim içinde kalmışlardır. Kızlara mahsus ilk, orta ve sanayi okulları resmen 1869'da açılmıştır.

Memleket içinde vilâyet merkezleriyle bazı kazalarda ilkokul sayılan sıbyan mekteplerine kız ve erkek çocuklar beraber giderlerdi. Kızlar için ayrıca orta (rüştiye) okullar da açılmaya başlanmıştır.

Böylece XIX. yüzyılda Türk kadınları öğrenim ve öğretim düzeyinde son Osmanlı devrinin fikrî hayatında yer almışlardı. Yazılarıyle kamu oyunda tesirleri belirmeye başladığı gibi, öğretmenlik mesleği ile de devlet hizmetine girmişlerdir. Bu sırada Avrupa ve Amerika kadınlık âleminde, siyasî haklar için pasif ve aktif bir mücadele vardır. Bunun karşısında Türk kadını öğretim ve eğitimde imkân eşitliği istemektedir. İşte kadınlarımız bu fikrî gelişmede yerlerini alınca zamanın şair ve düşünür erkekleri de kadının yetişmesi ve hürriyete kavuşması fikrini desteklemişlerdir. Meselâ Tevfik Fikret «Elbet sefil olursa kadın alçalır beşer» diyor.

1908 II. Meşrutiyet devri yeni bir siyasî hayatın gelişmesidir. Bu sıralarda kadınlarımızın devlet idaresinde görev alabilmeleri öne sürülmüştür.

1915'ten 1922'ye kadarki devrede kızların üniversitenin her dalına girmesi kabul edilmiştir.

Osmanlı devletinin I. Dünya Harbi'ne katılmasıyle cemiyetin çalışma hayatında yeni bir durum belirmiştir. Askere giden erkeklerden boş kalan bazı devlet memurluklarına kadınlar tayin edilmişlerdir. Kadın, aile yuvalarında olduğu gibi, iş hayatında da görev almayı başarmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti devrini, Kurtuluş Savaşı ve yeni devletin kuruluş hazırlıkları olarak 1918'den 1923'e kadar ve Cumhuriyet ilân edildikten sonra kanunların kadınlara tanıdığı haklar bakımından ele alacağız.

Birinci devrede, aydın kadınlarımızın teşebbüsleriyle Anadolu'da «vatanı müdafaa cemiyetleri» kurulmuş ve düşman istilâsına karşı direniş için erkeklerle beraber hareket edileceğini duyuran toplantılar yapılmıştır. Bu hareketlerle bütün Türkiye kadınlığı Kurtuluş Savaşı'nda aktif bir rol oynamıştır ve vatan savunmasına her yönüyle katılmıştır.

Aynı zamanda kadının hayır cemiyetlerinde çalışması, öğrenim imkânlarından yararlanarak her mesleğe girme temayülü bu devrenin karakteristik yönleridir.

Türk kurtuluş hareketini yurt bütünlüğü ve millet birliği fikri üzerinde toplayan M. Kemal (Atatürk), kadın ve erkeğin memleket hizmetinde güç birliğine dayanmıştır. 22 Mayıs 1919'da İstanbul hükümetine yazdığı yazıda «Millet birlik olup hakimiyet esasını ve Türk duygusunu hedef tutmuştur» derken M. Kemal 6 Temmuz 1918'de hatıra defterine yazdığı içtimâi inkılâbı da beraber düşünmüştür. 28 Mayıs 1919'da ise bütün halka düşman istilâsına karşı direnmek için çağrıda bulunmuş ve teşkilâtlanmanın lüzumlu olduğunu bildirmiştir.

Kurtuluş Savaşımız Türk kadın ve erkeğinin birlik halindeki kuvvetine dayanmıştır.

Cumhuriyet devrinde ise iki yönden Türk kadını çağdaş medeniyette özgürlüğünü ve haklarını kazanmıştır. Birincisi, öğrenimin her dalında kızların da yer alması ile bütün mesleklerde kadınların iş sahibi olmaları, ikincisi ise özellikle Atatürk'ün direktifi ile T. B. M. M.'nden çıkarılan kanunlardır.

Fakat bu kanunlarla verilen hakların kazanabilmesi için kadının her alanda çalışması gerekti. Bir yandan ev düzeni ve çocukların bakımı, öte yandan iş hayatı, köylümüzün üretici ve sanayi kesimindeki çalışması ile ekonomik hayata kadının katkısı günümüzün koşullarına uygun düşüyordu. Kadın artık eve kapalı parazit bir varlık olmaktan çıkmakta idi.

Günümüzde öğrenim ve eğitim, kadın erkek farkını ortadan kaldırmıştır. İşte bu duruma ulaşmakta olan Türk kadınına siyasî hak tanınması Atatürk'ün ileri düşüncesinin bir eseridir.

Buradaki büyük değişiklik hususî hukuk ve amme hukuku bakımından ele alınabilir. Medenî Kanun 1926 yılında kabul edildiği vakit, Türk ailesinde kadın ve erkek eşitliğini yürürlüğe koymuştur. Çok kadınla evlenme (poligami) kalkmış, ayrılmalarda kadına da hak tanınmış, kız ve erkek evlâtlar arasındaki miras hakları eşit durumda olmuştur.

Kadınlara siyasî hakları tanınması ise, devlet bünyesinde ve demokratik idarede kadın vatandaşın da söz sahibi olmasını sağlar.

3 Nisan 1930'da belediye, 1933'te köy muhtar ve heyetleri, 5 Aralık 1934'te ise parlamentoya seçme ve seçilme hakları için kanunlar çıkarılmıştır.

İşte Cumhuriyet devrinin kanunları ile Türk kadını modern dünyada hak ve ödev bakımından yerini almış bulunuyor.

K. H., her milletin bünyesi ve tarihine göre bir seyir takip etmişse de, XX. yüzyılın kadın için ideali, bilgi, teknik dünyasının eriştiği durumuna gelmektir.

Kanunî hakları bakımından bugün Türk kadınlığı dünyanın en medenî milletlerinin kadınları ile aynı düzeydedir. Medenî âlemin siyasî, ilmî ve kültürel topluluklarının hangisinde bulunursanız bulunun, Türk kadınına hak tanıyan Atatürk devri olduğunu daima size hatırlatırlar. Bu, hem bizim yurdumuzun hem de dünya kamu oyunun hükmüdür. Bugünkü Türk kadını, eşit hak eşit vazife prensipinin uygulanmasıyle Cumhuriyet devrinde bu hakları elde etmiş bulunuyor. — Afet İnan

KADIN - EFENDİ, Osmanlı devletinde padişah zevcesine verilen pâye. Bir çeşit kraliçe sayılabilir (Avrupa protokolünde Sa Majesté diye anılmışlardır). Fakat imparatoriçe değildir. Yaşıyorsa padişahın annesi tek imparatoriçe sayılırdı (Avrupa protokolünde Vâlide Sultan'lara Sa Majesté Impériale denirdi). K. E.'lere asla sultan denmez, K. E. Hazretleri diye hitap edilir, resmî yazış-

malarda sultanlara (imparatorluk prenseslerine) olduğu gibi, adlarının sonunda aliyyetu'ş-şân terkîbi getirilirdi. Bir padişahın 4 K. E.'si olabilir, en eskisine baş K. E. denir, sonrakiler 2., 3., 4. K. E. diye anılırlardı.

Bu tâbir XVIII. yüzyılda çıkmış, Tanzimat'tan sonra kesin olarak yerleşmiştir. Daha önce padişah zevcelerine haseki (pek nâdir olarak haseki sultan) denmiştir. Bir K. E. ölünce padişahın en kıdemî «ikbal» i 4. K. E. olurdu. 4. ikbal de padişah zevcesi sayılırdı (bunlara Avrupa protokolünde prenseslere olduğu gibi Son Altesse denirdi).

KADINCIK HİDROELEKTRİK SANTRALI, güney bölgesinin elektriklendirilmesi için Çukurova Elektrik Anonim Şirketi tarafından yapılan barajlar ve elektrik üretim merkezleri.

Kadıncık suyunun hidroelektrik potansiyelini değerlendirmek amacı ile 1962-1964 yıllarında Karageçit mevkiinde nisbeten alçak barajlı nehir santralları sisteminden kurulu iki kademeli projenin gerçekleştirilmesine başlanmıştır. K. H. S., Kadıncık I ve Kadıncık II olmak üzere iki kademelidir ve Tarsus'un 25 km kuzeyinde, Toros dağlarının eteğinde, Meşelik köyü civarında, Berdan ırmağı üzerindedir.

Yapımına 1967 Martında başlanmış ve 11 Temmuz 1971'de işletmeye açılmış bulunan K. I H. S., 34 m yüksekliğinde beton ağırlıklı bir baraj, 7 085 m uzunluğunda ve 4 m çapında beton-betonarme kaplamalı bir enerji tüneli, 57 m yükseklik ve 13 m çapında betondan bir denge bacası, 371 m uzunluğunda cebri boru ile 70 000 kw gücünde bir santraldan ibarettir. Baraj rezervuarı 1 milyon m^3 suyu depolayacak kapasitededir. Tünel kısmen atmalı biçiminde, kısmen de daire kesitli olup 4 m çapındadır. Cebri boru çapı ise 3,10 ile 3,30 m arasında değişmektedir.

Santralda 173 m nominal düşü ve 24 m^3 nominal debi için 49 500 beygir gücü verebilen düşey eksenli iki türbin vardır. Bu türbinler 43 700 kVA gücünde 6 600 V'luk ve 428,6 devir/dakika jeneratörleri çevirmektedir.

Santral 154 kV'luk enerji nakil hatları ile Tarsus üzerinden Çukurova enterkonnekte sistemini ve Avanos üzerinden Türkiye Elektrik Kurumu'nun 154 kV'luk sistemini beslemektedir. Santralda yılda 315 milyon kilovat-saat enerji üretilebilmektedir.

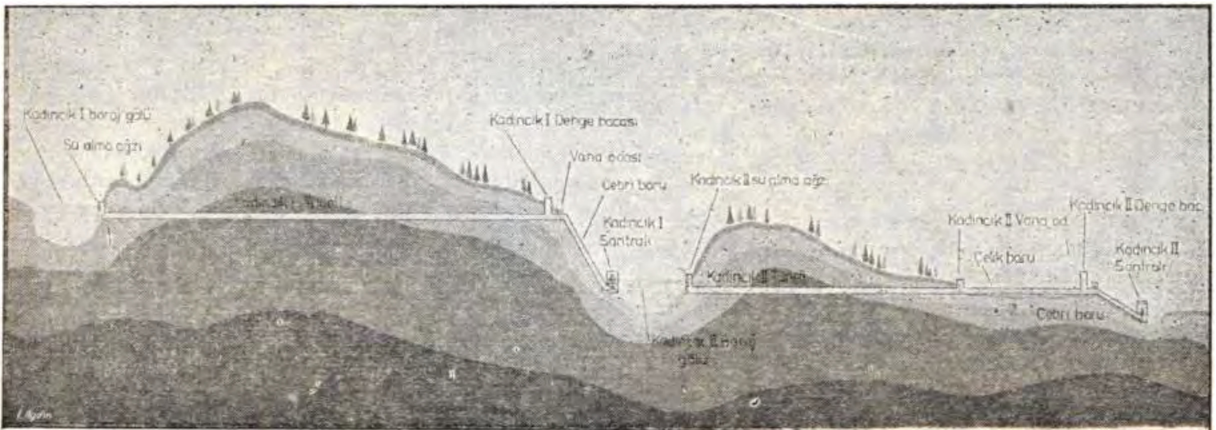
Kadıncık suyu üzerindeki Karageçit mevkiinde bulunan ormanlık içinde kurulan baraj ve göl, çevrenin bir mesire yeri haline getirilmiş ve inşaat için çekilen 33 kV

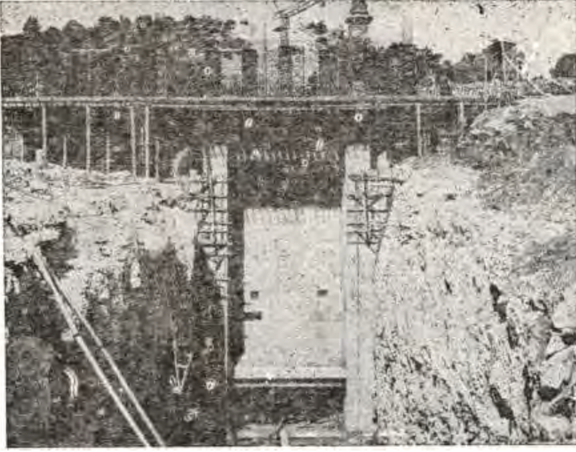
KADINCIK HİDROELEKTRİK SANTRALI I:
Baraj ve gölden bir görünüş

KADINCIK HİDROELEKTRİK SANTRALI I:
Genel görünüş

KADINCIK HİDROELEKTRİK SANTRALI: Tesislerin şematik görünüşü

KADINCIK HIDROELEKTRİK SANTRALI II: Santral binası inşaatı

hat vasıtasıyle civar köy ve kasabalar elektrik enerjisine, şantiye yolları sayesinde de iyi kaliteli yollara kavuşmuştur.

K. II H. S.'nın yapımına 1970 Kasım'ında başlanmıştır. 1973 yılı içinde işletmeye açılacaktır.

Kadıncık I'in ikinci kademesini meydana getiren bu projenin baraj kısmı, temelden 28 m yüksekliktedir ve Kadıncık I'in ağzında dar bir boğazdır. 56 000 kw kurulu gücündeki santral ise Tarsus'un 20 km kuzeyindedir. Baraj ile santral arasında 6 100 m uzunluğunda ve 4 m çapında daire biçiminde kesitli beton - betonarme bir tünel, 1 000 m uzunluk 3,70 m çapında çelik boru, 345 m uzunluk ve 2,80 m ile 3,50 m arasında çaplı bir cebri boru vardır.

Yılda 307 milyon kilovat - saat enerji üretecek olan bu santralda 132 m net düşü ve 48 m^3/sn debide 77 890 beygir gücü veren düşey eksenli Francis tipi bir türbin vardır. Bu türbin 66 000 kVA gücünde 300 devir/dakika bir jeneratörü çevirmektedir.

K. II H. S., uzaktan kumandalı olacak ve Kadıncık I'den kumanda edilecektir.

KADINHANI, Konya iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 289 km^2, ilçe nüfusu 31 000 (1970), merkez bucağı nüfusu 16 600 (1970) dür. İlçeye bağlı köy sayısı 40'tır. Merkez bucağından başka Kurthasanlı adlı bir bucağı vardır. Konya'nın kuzeyinde bulunan K. eski ilçelerdendir. Eski adı Saideli olup, bu adı kasaba yakınında bulunan ve Selçuklulardan Said adında birine âid bulunan bir köyden almıştı. Şimdiki adı olan K. ise, Mahmud kızı Raziye Hatun tarafından yaptırılmış handan (1223) alınmadır.

KADINHANI: İstanbul Caddesi ve Taşhan

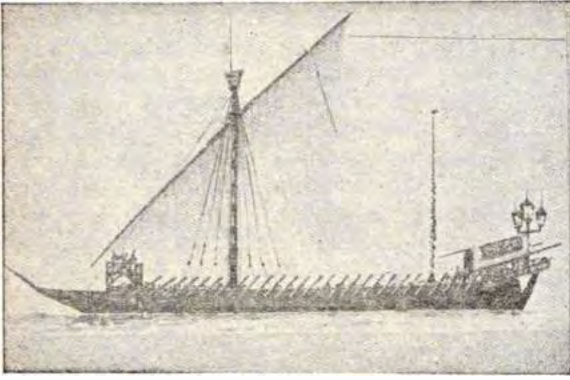
İlçe arazisi Toros dağ sıralarının buradaki bölümünün iç kesimindeki düzlük ve tepelik yerlerdir. Denizden ortalama yüksekliği 1 100 - 1 200 m dir. Burada İç Anadolu'nun az yağışlı, kışları soğuk ve kar yağışlı iklimi hüküm sürer. Yazlar sıcak ve kurak geçer. Tabiî bitki örtüsü bozkırlardır. Yalnız akarsular boyunda ağaçlıklar, sulanabilen yerlerde meyvelikler, kasaba yakınında Kestel çam koruluğu vardır. İlçe halkı geçimini tarım ve hayvancılıktan sağlar. Ekilen tahıllar arasında buğday, yulaf ve arpa başta gelir. Koyun, keçi, sığır beslenir, bunların yapağı, tiftik ve süt ürünlerinden (özellikle peynir yapımı) yararlanılır. Sebze ve meyve ancak yerindeki ihtiyacı karşılayacak kadardır. Un değirmenleri, Özden Teknik Okulu ve Çiftliği, Gözlü Devlet Çiftliği, kasabada ve istasyonda Toprak Mahsulleri Ofisi'ne âid ambar ve çelik hangarlar vardır.

K. kasabası, Konya - Afyon asfalt yolu üzerindedir. Kuzeyinden geçen demiryoluna 9 km lik bir yol ile bağlıdır. Konya şehrine 60 km uzaklıktadır. Denizden yüksekliği 1 126 m olan kasabanın 6 mahallesi, 1885'te kurulmuş belediyesi, Akşam Kız Sanat Okulu ile orta ve ilkokulları, haftada bir gün kurulan ve canlı hayvan, buğday, sebze, meyve alış verişleri yapılan işlek bir pazarı, bahçeleri, fidanlığı, 24 km uzaktan pik ve beton borularla getirilmiş içme ve kullanma suyu, elektrikle aydınlatılmış evleri ve sokakları, çarşısı ile bir küçük şehirdir. 1969 Ocak ayındaki yangından zarar görmüştür. Yeni yeni yapılarla büyüyen K., son 30 - 40 yıl içinde gelişme göstermiştir. K.'nın başlıca eski eserleri arasında 1223'te Mahmud kızı Raziye Hatun tarafından yaptırılmış Taşhan ile Karaosmanoğullarından Turgut oğlu Ömer Bey tarafından yaptırılmış tekke ve türbe vardır.

KADINTUZLUĞUGİLLER (Berberidacea), örnek bitkisi kadıntuzluğu (veyâ sarıçalı) olan çok yıllık bir bitki familyası. Yaprakları düzensiz, meyveleri üzümsü, nadir olarak kapsül biçiminde olur.

KADIRGA (Fr. Galère; İng. Galley), kürek devrinin esas savaş gemisi. Eski Yunan ve Roma gemileri gerek ticaret gerek savaş maksadıyle kullanılırlardı. Savaş K.'ları bronzdan birer mahmuz ile de teçhiz edilirlerdi. Milâttan önce yapılan Salamin ve Aktium deniz muharebelerinde K. kullanılmıştır. Roma'dan sonra Bizans ve daha sonra da bütün Akdeniz devletleri K.'lardan kurulu donanmalar vücuda getirmişlerdir. XIV. yüzyıl başlarında Akdeniz'de ticaret maksadıyle kullanılmak üzere büyük K.'lar inşa olunmaya başlamıştır. XV. yüzyıl ortalarında Portekizlilerin yelkenli gemilerle Atlantik'te seyre başlamaları üzerine Akdeniz ticaret K.'larının faaliyetleri azalmağa başlamış ise de, savaş K.'larının yapımı devam etmiştir.

K.'lar hafif, az su çeker, dar, uzun ve alçak bordalı, kıç tarafları baş taraflarından yüksek, kürekle ve müsait rüzgârlı havalarda üçköşe yelkenle seyir yapar, manevra kabiliyetleri yüksek teknelerdi. Osmanlı K.'larının boyları 165 ilâ 168, genişlikleri 21 veyâ 22 kadem olurdu. Boylarının uzunluğu ve bordalarının alçaklığı dolayısıyle fırtınalı havalar için elverişli olmayan bu tekneler kış aylarının kötü havalarını limanlarda geçirir, yazın sakin ve fırtınasız havalarında faaliyette bulunurlardı. 7 Ekim 1571 tarihinde cereyan eden İnebahtı (Lepanto) muharebesine kadar Akdeniz'in en kudretli savaş gemisi olan K.'lar bu muharebeden sonra yerlerini yelkenle hareket eden ve

K A D I R G A

daha çok top taşıyan gemilere terk etmeye başlamışlar ise de, birçok Akdeniz devleti XVIII. yüzyıl sonuna kadar bahriyelerinde K. sınıfından gemi kullanmağa devam etmiştir. Osmanlı bahriyesi de yelkene geç geçen ve K.'yı en son terk eden denizci devletlerden biridir.

Osmanlı K.'larında 25 ve Venedik K.'larında 26 çift kürek bulunur ve her kürek dörder kişi tarafından çekilirdi. Küreklerin rahat çekilmesi ve tekne ortasında savaşçıların ve gemicilerin dolaşabilmeleri için K. bordalarında şahnişin denilen çıkmalar bulunurdu. Osmanlı K.'larının baş taraflarında biri büyük ve ikisi daha küçük üç, Venedik K.'larının ise baş taraflarında biri büyük ve omuzluklarında veyâ daha gerilerde iki veyâ dört küçük top bulunurdu. K.'ların son zamanlarda top sayıları daha da artırılmış idi. Osmanlı K.'larının personel mevcudu, 196 kürekçi, 100 cenkçi ve mütebakisi gemici olmak üzere 330 kişi idi. Kürekçiler esirlerden veyâ kürek cezasına çarptırılmış mahkûmlardan, bazen de kısmen gönüllülerden olurdu. Forsa denilen mahkûm ve esir kürekçiler ayaklarından yere çakılı halkalara zincirlerle bağlanırlar, ölene, tekneleri batana veyâ düşman tarafından kurtarılana kadar kürek çekerlerdi. Biraz peksimet ve su ile iaşe edilirler, geceleri bir çul altında oturakları üzerinde uyurlar, yorulup da vazife göremez hale geldiklerinde kırbaçla çalıştırılırlardı. K.'lar gemi idaresinden, denizde seyir ve sefer işlerinden anlar ve reis denilen kaptanlar tarafından idare edilirlerdi. K.'lardan müteşekkil bir donanma denize çıktığında, önünde iki veyâ üç gemiden mürekkep bir keşif grupu, arkada borda nizamında üç hat halinde ana kuvvet, bunların gerisinde ihtiyat kuvvet olarak seyir ederler, düşman gözüktüğünde keşif grupu

K A D I R G A

yedek kuvvete iltihak eder, ön sıra sağa, arka sıra sola açılır ve ortadaki sıra da ilerleyerek, donanma borda nizamında veyâ yarım ay şeklinde sağ cenah, merkez ve sol cenah olmak üzere muharebe nizamına geçerdi. Esas silâhları baş taraflarındaki toplar olduğundan düşmana borda hattında yaklaşılır ve kısa mesafeden baş toplarıyle düşman gemileri hırpalandıktan sonra rampaj muharebesine geçilir, ok, kılıç, balta, arkebuz tüfeği gibi silâhlarla savaşılarak düşman K. ve personelinin esir alınmasına çalışılırdı. Yedekteki gemiler hattan ayrılan ve sakatlanarak geri sarkan gemileri toparlar veyâ savaş sırasında fazla hırpalanan tarafın yardımına koşardı. Kalyon devrine geçildikten sonra donanma emrindeki K.'lar, rüzgârsız havalarda kalyonları yedeklemek, kalyonlar birbiri ile savaşırken düşman K.'ları ile muharebe etmek veyâ kalyonların kıç taraflarına hücum ederek onların dümenlerini tahrip edip manevradan aciz bırakmak gibi vazifeler yaparlardı. Top silâhının gelişmesi ve kalyon sınıfı gemilerin deniz savaşında önem kazanmalarından sonra K. sınıfı gemilerin yapım ve kullanılmasından sarfınazar edilmiştir. — Vehbi Ziya Dümer

KADIZADE MEHMED EFENDİ (İstanbul 1747 - İstanbul 1838), Osmanlı İmparatorluğu'nun 104. Şeyhülislâmı. Tokatlı Kadı Ömer Efendi'nin oğludur. Gençliğinde zamanın bilginlerinden eğitim gören K., rüûs imtihanına girerek müderris olmaya hak kazanmıştır (1781). Rumeli ve Anadolu vilâyetlerinde kadılık, Rumeli Sadrı, Osman Paşazade İzzet Bey'in şeriatçılık görevini yapan K., daha sonra Yenişehir Feneri kadılığına getirilmiştir. Azlinden sonra Mekke pâyesini, İstanbul kadılığını (1817), Anadolu Sadrını kazanmıştır (1824). Mekkîzade Mustafa Âsım Efendi'nin azledilmesi üzerine Şeyhülislâm olmuştur (1825). K., bu makama geldikten sonra birçok yenilik hareketlerinde büyük bir cesaret ve fikir hürriyeti sahibi bulunduğunu ortaya koymuştur. II. Mahmud'un Yeniçerileri lâğvetmek, düzenli ve disiplinli bir ordu kurmak yolundaki fikirlerine katılan K., Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması için fetva vermiştir (1825). Bu hizmetine karşılık K., II. Mahmud'un bir elmas yüzük mükâfatı ile taltif edilmiştir. Şeyhülislâmlık makamında bulunduğu sürece adaletten ayrılmayan K., yaşı sekseni aştığı için Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından iki yıl sonra azledilmiştir.

KADIZADE-İ RÛMÎ, Mûsâ Paşa (Bursa 1337 - Semerkand 1412), Türk matematik, astronomi ve felsefe bilgini. Asıl adı Mûsâ Paşa'dır («paşa», o devirde büyük oğula verilen unvandır). Babası Bursa kadısı Mahmud Çelebi olduğu için Kadızade diye tanınmış ve Türkistan'da da lakabının sonuna «Anadolulu» mânâsına gelen Rûmî eklenerek târihe geçmiştir. Büyük babasının adı Mehmed Salâhaddin'dir. Bursa medresesinde tahsil etmiştir. Orhan Gazi'nin ölümünde (1362) 25 yaşında, tahsilini tamamlamış bir gençti. Özellikle ünlü bilgin Molla Fenârî'den çok iyi astronomi ve matematik öğrenmişti. Mesleğinde ilerlemesi için o devirde Marmara bölgesinden ibaret bulunan Osmanlı devletinin sınırları dışına çıkması icap ediyordu. En büyük bilim merkezleri - özellikle müsbet bilimlerde - Türkistan'da idi. Yalnız kız kardeşine haber vererek bu maksatla Horasan'a gitmiştir. Seyyid Şerif Cürcânî'den felsefe okumuştur. Yıllar sonra Semerkand'a gelmiştir. Burası Timuroğulları'nın Türkistan imparatorluğunda veliahd Uluğ Bey'in taht şehri idi. O sırada Uluğ Bey çok gençti ve Semerkand rasathanesi de henüz gelişme hâlinde

bulunuyordu. Gıyâseddîn Cemşîd'in ölümü üzerine rasathane müdürlüğüne getirilmiştir. Başmüderris olarak aynı zamanda yüksek matematik medresesi olan rasathanede astronomi okutmuştur. Uluğ Bey'in muazzam *Ziyc-i Gürgânî*'sinde, Orta Çağ'ın en sistemli ve mükemmel astronomi cetvellerinin telifine yardım etmiştir.

Klasik kitaplarda biyografisi böyle nakledilmekle beraber, bu biyografide kronoloji bakımından bâzı tereddütler doğmaktadır. En ünlü öğrencisi, Uluğ Bey ve Fâtih'in meşhur astronom ve matematikçisi Ali Kuşçu (b. bk.)'dur. 1525'te ölen ünlü astronom Mîrim Çelebî (b. bk.), anne ve baba tarafından, hem K. R.'nin, hem de Ali Kuşçu'nun torunudur.

K. R., Orta Çağ'ın büyük matematik ve astronomi bilginlerinden biridir. Bir derecelik kavis ceybini, devrine göre en iyi hesaplamıştır. Başka orijinal çalışma ve buluşları da vardır. Bir derecelik kavis ceybini 0,017452406437 olarak hesap etmiştir. Türkiye'de gerçek astronomi, onun öğrencilerinden Fethullah Şirvânî ve Ali Kuşçu tarafından kurulmuştur. Arapça olan eserleri şunlardır: *Şerhu Eşkâli't-Te'sîs*; *Muhtasar fi'l-Hisâb*; *Risâle fî İstihrâci'l-Ceyb Derece Vâhide*; *Şerhu'l-Mulahhas if'l-Hey'e.*

KADİEVKA (eski adı: **Sergo**) [Coğ.], Ukrayna'da, Donets havzasında, Lugansk bölgesinde bir endüstri şehri. Nüfûsu 137 000 (1970) dir. Madencilik gelişmiştir.

KADİFE, yün, pamuk, naylon, reyon veyâ ipekle dokunan, yüzü tüylü parlak kumaş. Genel olarak atkı ve çözgü ipliğinden meydana gelen iki çeşit K. vardır. Çiçekleri ve tezyinatı kabartma olarak dokunan K.'lere çatma (b. bk.) denir ki, bu K.'lerin en güzel örnekleri Bilecik ve Üsküdar'da yapılmıştır.

Bizdeki K.'lerin çoğu ipek ve pamuk ipliklerinden dokunmuştur. Pamuklu K.'lerin ülger denen tüyleri ipekten, tersi pamuk ipliğinden meydana gelir. İpek K.'lerin ise hem üstte kalan tüylü kısmının, hem de altının dokunmasında ipek kullanılır.

Doğulu ve Afrikalı kavimlerin icadı olan K. türündeki tüylü kumaşlar, İlk Çağlar'da da kullanılmıştır. Orta Çağ başlarında bu tip kumaşların doğuda yapılmasına devam edilmiş, batıya da buralardan gelerek giyim eşyası ve döşemelik olarak kullanılmıştır. XII. yüzyıldan başlayarak Cenova ve Venedik'te gümüş ve altın işlemeli K.'ler dokunmuştur. Cenova şehri elle dokunan, üzerindeki kabartma süslerden dolayı çatma diye adlandırdığımız çeşitten K.'leriyle ün kazanmıştı. XVI. yüzyılda K.'den para keseleri, yastıklar, yatak örtüleri ve karyola süsleri yapılmıştır.

K.'nin Türk giyiminde çok önemli bir yeri vardır. Eskiden Bursa, Bilecik, Aydos K. dokumacılığının merkeziydi. XIV-XV. yüzyıllarda Bursa'da dokunan ipek K.'ler Avrupa'nın en değerli kumaşlarındandı. İstanbul da K. alışverişlerinin önemli bir merkezi idi.

Türkler K.'den kaftan, pantolan, ceket, entari, şalvar, yelek, hırka, camadan ve çepken yaparlardı. Zenginlerin hayvanlarına örtmek için de K.'den özel kumaşlar imal edilirdi. O zamanlar K.'ler de diğer kumaşlar gibi el tezgâhlarında dokunurdu. Saraylar K.'lerin en çok kullanıldığı yerlerdi.

Bursa K.'leri tezyinat yönünden İran, İtalyan ve İspanya K.'lerinden daha sadedir. Türk K.'leri hatlarındaki uygunluk, desen ve renk olarak dünyada birinci dereceyi almıştır.

İran K.'lerinde av resimleri, at, arslan, kuş, insan ve kayık şekilleri; İtalyan K.'lerinde geometrik şekiller, düz hatlar ve bazan çiçek şekilleri; İspanyol K.'lerinde taç, madalyon, haç, dal ve çiçek motifleri görülmektedir. XV. yüzyılda başlayan İtalyan K.'ciliği, XVI. yüzyılda Bursa K.'lerini taklit ederek madalyonlu, lâleli ve karanfilli desenler yapmıştır. XVI. yüzyılda Bursa K.'ciliği çiniciliğimizin tesirinde kalmış, çinilerdeki hatlar K.'lere tatbik edilmiştir.

XVI. yüzyılın 2. yarısının başlarında Bursa'da yüze yakın tezgâh çalışıyor, bu tezgâhlar Çin'den, İran'dan, Lehistan'dan siparişler alıyordu. O devirde Bursa dokumacılarının şehir içinde ayrı mahalleleri vardı. Uzunçarşı'da K.'ciler yerleşmişlerdi. K.'ciler her cumartesi günü şimdiki Setbaşı'nda toplanırlar, ham madde piyasasından ve işlerinden konuşurlardı. Her esnaf topluluğunun şeyhi olduğu gibi, kumaş ve K.'cilerin de şeyhi vardı. Buna yiğitbaşı denirdi. Yiğitbaşıları imâlat sırasında veyâ imal edilen K.'ler satılırken işçilik ve fiat konusunda araştırma yaparlardı. Bunlar, ustalar arasından seçilirdi. K.'ciliğimiz yarım yüzyıl en nefis ve en mükemmel eserlerini verdikten sonra, XVII. yüzyılın başlangıcında gerilemeye başlamış, XVIII. yüzyılın sonunda büsbütün kaybolmuştur.

Hereke fabrikası da 1850 yılında döşeme için K. imal etmiştir.

Türk K.'lerinde ve kumaşlarında tezyinat olarak mütenazır yaprak veyâ çiçekler veyâ bir madalyon teşkil etmek üzere çiçeklerden yapılmış hatlar kullanılırdı. K.'ciliğimizin ve kumaşçılığımızın süslemede kullanılan başlıca bitki motifleri stilize nohut, fasulye, kabak ve sarmaşık yapraklarıdır. Çiçek motifleri ise lâle, karanfil, sümbül, gül, nar çiçeği, kadife çiçeği, zerendir. K.'lerde ve kumaşlardaki çiçeklerin taçları basitleştirilmiş, renkleri itibarî olarak, arzuya göre konulmuştur.

Servi şekli, kumaşlardan ziyade K.'lerde, çok ufaltılarak ve birer madalyon içine sığdırılarak dokunmuştur. Tavus tüyü, kumaşlarda ufak, K.'lerde büyük olarak madalyon içinde ve dışında görülür. Karanfil, kumaşlarda ve K.'lerde lâle kadar bol ve çeşitli büyüklükte dokunmuştur. XVII. yüzyılda K.'lerde madalyonlu motiflere oldukça fazla rastlanmaktadır. Ayrıca, hayali bitki şekillerinden ibaret olan tezyinatta bir çeşit yaprağa rastlanır ki bu, daha çok XVI. yüzyıl çinilerinde görülen ve buradan K.'lere aktarılan bir motiftir. Bunun kıvrılmış bezelye veyâ nohut yaprağından geldiği sanılırsa da, Osmanlı tezyinatının hemen her kolunda görülen bu şekil, Çin ejderlerinin çizgilerini andırmaktadır. Bu ejder motifleri birer çiçek şekli gibi kabarcıklı olarak K.'lerdeki madalyonların bazan çerçevelerini meydana getirir.

Topkapı Sarayı Müzesi'nde kumaşlara ayrılan kısımda Türk K.'lerinin çeşitli örnekleri bulunmaktadır.

KADİFE ÇİÇEĞİ (Tagetes), bileşikgiller familyasından bir bitki. Çiçekleri açık veyâ koyu sarıdan turuncuya kadar değişik renkli, katmerli veyâ katmersiz olup kısa saplıdır ve uzun süre dayanır. Bir mevsim yaşayan K. Ç., yaz ortasından havaların soğumasına kadar bol bol çiçek verir. Bazı çeşitlerinin kokulu olan çiçekleri kurutularak çorbalarda baharat olarak kullanılır.

Bahçeler için gösterişli olduğu kadar böceklere ve bulaşıcı bitki hastalıklarına karşı dayanıklı olmasından dolayı tercih edilen ve yetiştirilmesinde de büyük emek istemeyen

K. Ç.'nin anavatanı Meksika'dır. Beyazların Kuzey Amerika'ya gelmelerinden birkaç yüzyıl önce Aztekler tarafından da sevilen bu bitkinin tohumları kalyonlarla Avrupa'ya gizlice götürülmüş ve Batı Hint Adaları gülü adıyla istihsale başlanmış ve özellikle kuzey Afrika kıyı şeridinde büyük ekim alanı bulmuştur.

Güneşli yerleri seven, tohumları ilkbaharda aralıklı olarak serpme ile ekilen ve gelişmeleri için geniş alana ihtiyaç olan K. Ç.'nin tahminen 30 kadar çeşidi vardır. Dik K. Ç. (Afrika K. Ç., Tagetes erectus), bodur K. Ç. (Fransız K. Ç., Tagetes patulus) en iyi bilinenleridir.

KADİFEKALE, İzmir'in doğusunda bir tepe (186 m) üzerinde bulunan ve Büyük İskender'in generallerinden Lysimakhos tarafından yaptırılan kale. Şehre bakan bâzı kesimleri ve güney cephesi ayaktadır. Kalınlıkları yer yer değişen surların alt kısımları Hellenistik, üst kısımları Roma ve Bizans devri özellikleri taşımaktadır. Sağlam durumdayken çevresi 6 km ye yaklaşan K., 20 - 30 m yüksekliğinde 24 burç ve kuleyle tahkim edilmiştir. Kalenin yapımında kesme taş, moloz taş ve tuğla kullanılmıştır. Kalenin içinde, savaşlarda halkın uzun süre su ihtiyacını karşılayan depolar vardır. Kalenin 1 000 m ye yaklaşan doğu - batı uzunluğu kale meydanını teşkil eder. K.'nin iki önemli kapısı vardır. Biri Eşrefpaşa'daki, adını aldığı şehre çıkışı sağlayan Efesos kapısı, diğeri Basmahane'nin güney köşesinde bulunan ve Sardes'e gidilen kapıdır.

KADİFEKALE: Asansörden görünüş

Deprem ve savaşlarda devamlı tahrip olunarak onarımlar yapılan K.'ye İzmir'in kurtuluşu sırasındaki ilk Türk bayrağı, Dördüncü Suvari Alayı kumandanı Yarbay Reşat Bey tarafından emir çavuşu Bilecikli Celil'e çektirilmiştir.

KADİR veyâ KADİR SINIFI (Fr. ve İng. Magnitude) [Astr.], yıldızların parlaklık sırası. Hipparkhos'a göre, çıplak gözle görülebilen yıldızlar en parlakları (m = 1) ndan en sönükleri (m = 6) ne kadar, ilk altı K.'e dağılır. Yedinci ve daha yüksek K.'den olan yıldızlar normal olarak ancak teleskopla görülebilir. Sonradan astronomlar bu sınıflandırma sistemini kesirler de kullanarak genişletmişlerdir. Kutup yıldızının parlaklığı 2,12 olarak kabul edilmiştir.

KADİR GECESİ (Azamet, şeref ve değerlendirme gecesi), *Kur'an*'ın indirilmesine başlanan gece, Ramazan ayının 27. gecesi. Örf olarak bu şekilde ifade olunmakla beraber, gerek *Kur'an*'ın indirilişinde gerek K. G.'nin tayininde bâzı farklı görüşler vardır. El - Bekara II. 185. âyetle *Kur'an*'ın Ramazan ayında indirildiği, El - Kadr. XCVII. de ise K. G.'nde, ed - Duhan XLIV. 1 - 6. âyetlerinde de mübarek bir gecede geldiği beyan buyurulmuştur. Her ne kadar söz konusu mübarek gecenin Şaban ayının 15. gecesi olduğu (leyletü'l - Bera'a) iddiası varsa da, el - Kadr suresindeki açıklık bu gibi mütalâaları cerhetmektedir. Bundan başka farklı görüşler, *Kur'an*'ın bu gecede bütünüyle mi indirildiği, yoksa indirilişin başlaması mı kasdedildiği hususunda toplanır. Âlûsî, Hattâbî'ye dayanarak K. G.'nden muradın, *Kur'an*'ın indirilişinin başlaması olarak açıklamıştır. Ebu Bekr b. el - Arabî'de, onun, özellikle el - Alak veyâ İkra' suresinden sonra tertibinin bu gerekçeden ileri geldiği görüşüne katılmış ve bunun gerçekte bir bedî harikası olduğunu beyan etmiştir. K. G.'nden muradı, indirilişe başlama olarak tefsir edenler, daha çok *Kur'an*'ın yirmi üç yılda inmiş olması keyfiyetine dayanırlar ve ilk inen İkra' emrine atıf yaptığını ileri sürerler. Buna karşılık *Kur'an*'ın lehv - i mahfuzdan semâ - i dünya'ya tek bir cümle, yani bütün olarak K. G.'nde indirilmiş olduğu, Cibril'in, bu metni, halkın sordukları sorular ve yaptıkları işlere göre Hazreti Peygambere parça parça bildirdiği görüşünde olanlar da vardır. Bunun içindir ki, tefsirlerde her iki görüşe de yer verilmektedir. Ancak, bu âyetin *Kur'an*'ın indirilişinin başlangıcına atfedilmesi, yani İkra' âyetine bağlanması, hiçbir tevile ihtiyaç göstermeyen tam bir açıklık vermektedir.

K. G.'nin tayininde de çeşitli görüşler vardır. En geniş anlamıyle K. G., mümin ve muvahhid için kadrini bildiği, anladığı her gecedir. Yahut hakikat yolcusunun kendi kadrini, değerini anladığı gece onun için K. G.'dir. Söylentilere göre, Cenabı Hakkın yaratıklarını değerlendirdiği gece, K. G.'dir. İbn. Abbas'tan gelen bir söylentide Cenabı Hak gelecek bir yıl için takdir eyleyeceği ürün, bereket, rahmet ile halk veyâ mahvedeceği her şeyi bu gecede tesbit eder. Ancak bu açıklamaya, Cenabı Hak bütün mahlûkatı hilkatte takdir etmiş, sadece K. G.'nde melâikeye izhar eylemişti şeklinde itiraz edilmiştir. Bu sebeple K. G.'ne leyletü's - semha (= hoşgörü gecesi), leyletü'ttalka (= aydınlık, güleç gece), leyletü'l - belce (= ılıman gece) unvanları da verilir. Ancak, K. G.'nin Ramazan ayının son on günü içinde olduğu hadîs ile sâbittir, ama hangi güne tesadüf ettiği bilinmemektedir. Mamafih Bedir vak'asının, K. G.'nin sabahında olduğuna dair gerek örfen gelen söylentiler, gerek el - Bekara II. 185. âyet, Âlûsî'nin de işaret ettiği gibi, K. G.'nin, Ramazanın 17. gecesine tesadüf ettiğini gösterir. Fakat bu söylenti ile bir hayli hadîsin bize tuttuğu ışık, yani Ramazanın son on gecesinde ve en yakın ihtimalle 27. gecesinin K. G. olması kanaati birbirini tutmamaktadır. Bu çelişki, K. G.'nin bütün yıl içinde gizlenmiş olduğu, Rebiyülevvel, Şaban veyâ Ramazan aylarındaki bir gecede olması ihtimali bulunduğu, hele Ramazanda ve onun son on gecesinde, tek veyâ çift sayılı gecelerde, özellikle 27. gecesinde olduğu söylenince, K. G.'nin Bedir gecesinden ibaret olmadığı, aksine Bedir gecesinin K. G.'lerinden birine rastladığı ve o yılki K. G.'nin Bedir gününe *doğduğu*, 17 Ramazana çattığı açıklamasıyla giderilir. Bilâl - i Habeşî rivayetine göre 24. gece, Said el - Hudrî'nin rivayet ettiği bir hadîse göre de 21. gecedir. Şafiî mezhebi 21. geceye, Hanefî mezhebi 27. geceye, Ehlibeyt imamları ise, 19, 21 ve 23. gecelerden birine, fakat daha ziyade 23. geceye itibar etmişlerdir. En son bir söylenti de Ramazanın son gecesi olması ihtimalidir. K. G. *Kur'an*'ın indirilmiş olduğu veyâ sabahı Bedir vak'ası vuku bulduğu gece olmak itibariyle olup bitmiş ve geçmiştir.

Müslümanların her yıl Ramazan ayında itibar ettikleri gece ise, onun şeref ve hatırasını taziz etmekle değerlenmektedir. Bu haliyle K. G. ile Yahudilerin Afiv günü arasında yakın bir benzerlik vardır. K. G. bin aydan daha hayırlı bir gece olarak seyyidüleyyâm olan Cuma ve Arefe gecelerinden, hatta Mirac gecesinden daha faziletli sayılmıştır. Ama, Mirac gecesinin Cenabı Peygamber için, K. G.'nin ise Müslümanlar için en faziletli gece olduğu görüşü de bulunmaktadır. K. G.'nin tavsifinde âyette beyan buyurulan bin aydan daha hayırlı gecenin tefsirinde zayıf bir hadîse dayanılarak Emevî hakimiyetinin sürdüğü aşağı yukarı bin aylık sürenin kastedildiği anlatılır. Bu söylenti Hazreti Hasan'ın Muâviye'ye biati üzerine çıkan tartışmalarla ilgilidir. Rivayete göre Hazreti Peygamber rüyasında kendi kürsüsünde Ümeyye çocuklarını otururken görmüş ve bu hal fenasına gitmişti. Bunun üzerine Peygambere «Sana Cennet'te bir ırmak» *Kur'an* CVIII. 1. hem de O, K. G.'ni ki, Ümeyye çocuklarının egemen olacakları bin aydan daha hayırlı geceyi verdik *Kur'an* XCVII. 3. emri indirilmişti. Hazreti Hasan kendisini tenkid edenleri bu hadîsle susturmuştu. Ancak, müfessirler bu rivayete tam olarak itibar etmemişlerdir. Ehl - i şiâ bu hadîsi Emevîlerin aleyhinde açıklarken, Nasıbîler Emevî saltanatının bu suretle süresi bildirildiği kadar, onda bir hayır da bulunduğu görüşünü ileri sürerler. Gerçekte İbn. Cerir'in açıklaması akla en yakın olanıdır. Yani, bu zaman ölçüsünden murad, K. G. yapılan ibadet ve amellerin içinde K. G. olmayan ve ibadetle geçen bin aydan daha kârlı, daha faziletli olmasıdır. Daha açık bir deyimle K. G. ile gündüzü, müminlerin ibadet ve taatleriyle elde edecekleri sonuç bin aylık bir taat ve ibadet süresinden, şöyle böyle bir insanın ömrü boyunca yapacağı kulluktan daha üstündür denilmek istenmiştir. İşte bu inançla Müslümanlar K.G.'ni taat ve ibadetle geçirirler.

İmparatorluk zamanında o gece Türkiye'de bütün eğlence ve oyun yerleri tatil edilirdi. Bugün de meselâ Irak'ta 19, 21, 23 ve 27. geceleri bütün eğlence yerleri, sinema, gazino ve tiyatrolar tatil edilmekte ve bu, İçişleri Bakanlığınca halka ilân edilmektedir. İstanbullular Ayasofya, Süleymaniye ve Eyüp Sultan camilerinde, öteki şehirlerdeki halk da şehrin en büyük cami ve mescitlerinde sahura kadar ibadet ederlerdi. Büyük şeyhler camilerde zikirler tertip ederler, tekkelerde de mukabeleler yapılırdı. Camilerde hafızların indirdikleri hatimlerin duaları da Ramazanın 26. günü ile akşamı eda edilir. Bunun sünnet olduğu kabul edilmiştir. Çünkü K. G. icabet vakitlerinden biridir. Müslümanların Hazreti Ayşe rivayetine göre Cenabı Peygamber gibi «Allahım gerçektir ki sen affedicisin, Affı seversin, beni de afiv buyur» diye duâ etmeleri hayırlı olur. K. G., Müslümanların bu gecede namazdan çok duâ etmeleri tavsiye olunur. Bununla beraber namaz, *Kur'an* okuma, duâ ve Allahı düşünme, hepsine yerince değer verme daha iyi kabul edilir. K. G.'nde yatsı namazını cemaatle edâ eden, ondan nasibini almış sayılır. K. G.'ni görmek, ondan feyz almak, onu hissetmek, ona mahsus hallerin tezahürüne şahit olmaktır. K. G.'ni görenlerin bunu gizlemeleri sünnettir.

K. G.'nin alâmeti olarak yapılan açıklamalarda, K. günü havanın ılıman olacağı, rüzgâr, yağmur v. b. göksel olaylarda şiddet ve sertlik görülemeyeceği, güneş ışıklarının ise pek parlak bulunacağı, ancak K. G.'nde havanın puslanacağı, hatta ertesi sabah yeryüzünün güneş doğarken daha fazla bir kızarıklık ve sisimsi bir görünüşte olacağı bildirilmektedir. Bu görünüşün sebebi olarak da meleklerin bu gece yeryüzüne iniş ve çıkışları dolayısıyle kanatlarının, görüşü puslu hale getirmeleri ileri sürülür.

Osmanlı padişahları K. G.'lerinde Saraydan alayla çıkarak namazı Ayasofya camiinde edâ ederlerdi. Buna Kadir alayı denilirdi. Yaz aylarında padişah yazlık saraylardan birinde ise, o gün Yeni Saraya gelir, iftar ettikten sonra Cuma selâmlığına katılmakla görevli kimselerle birlikte Ayasofya camiine gider, nöbetçi İmam - ı Sultaniye uyularak Kadir namazını kılar ve tekrar Saraya dönerdi. Kadir alayında Hırka - i şerif dâiresinden Ayasofya camiinin selâmlık kapısına kadar yol meşalelerle aydınlatıldığı gibi, alayın önünde de Has ağaları kırk kadar fenerle yürürlerdi. — İsmet Parmaksızoğlu

KADİRÎ: bk. KADİRÎLİK.

KADİRÎLİK, Esmâyı, yâni Tanrı adlarını zikrederek mânevî olgunluğa erişileceğine inananlar arasında Bâz'ullah, Bâz'ül - Eşheb, Gavsü'l - a'zam, yâni «Allah doğanı, kır renkli doğan kuşu, en büyük yardımcı, yardıma erişen büyük er» gibi lâkaplarla anılan ve öbür üçü Ahmedü'r Rıfâî, Ahmedü'l - Bedevî, İbrâhîmü'd Desûkıy olan dört büyük kutuptan biri ve birincisi sayılan Muhyiddîn Abdülkadir'e mensup tarîkat.

Abdülkadir, Hazar Denizi'nin güneyindeki Giylan eyâletinin Nıyf köyünde, H. 470 (1078 - 1079) te doğmuştur. Babasının adı Muhammed, onun babasının adı da Cengî - dûst'tur. Bu ad Zengî - dûst ve Çengî - dûst tarzında da söylenir. Abdülkadir'in Seyyid, yâni Peygamber'in soyundan bulunduğu rivâyet edilmişse de, kendisi ve oğulları, böyle bir iddiada bulunmamışlar, bu iddia, torunu Kadı Ebû Sâlih Nasr b. Ebî - Bekr tarafından ortaya atılmış, o da davasına bir delil gösterememiştir. Ebû Sâlih, Abdülkadir'in İmam Hasan soyundan Muhammed oğlu Yahya'nın oğlu Muhammed'in oğlu Abdullah'ın neslinden geldiğini söylemişse de, Abdullah Hicaz'dan dışarıya çıkmadığı gibi Abdülkadir'in atasının adı da, onun Arap olmadığını göstermektedir (Nessâbe Cemâlüddin Ahmed b. Alî b. Huseyn b. Alî b. Mühennâ: *Umdetü't - Tâlib fî Ensabı Âli Ebî - Tâlib*, Necef, H. 1337, 1918, s. 117 - 118). Böyle olmakla beraber yine de Abdülkadir'e Seyyidlik davasını güden Arapça ve Farsca şiirler isnad edilmiştir.

Abdülkadir, ergenlik çağında Bağdad'a göçmüş, orada Hanbelî ve Şafiî fıkhını tahsil etmiş, rivayete göre Ebû Hanîfe'nin türbedarlığında bulunmuş, Ebü'l - Hayr Muhammed - i Debbas (ölm. 525 H., 1131) a intisap etmiş, Hanbelî fakıyhî sûfî Ebû - Sa'd Mübârek - i Muharrımî (yahut Mahzumî) tarafından irşada mezun olmuş, va'zlar vermiş, 561 Rebiül - evvel'inin 8. Cumartesi gecesi, yahut 562 Rebiül - âhır'ının 9. gecesi Bağdad'da ölmüş, tekkesine gömülmüştür (1166 - 1167).

Abdülkadir'in, *El - Gunye li tâlibî Tarîkı'l - Hak* (Bulak, 1288, 1322, İstanbul, 1303, Mekke, 1314), *Fütûhu'l - Gayb* (İstanbul, 1281, Lahur, 1281, İskenderiye, 1304, *Behcetü'l - Esra* hâşiyesinde), *Hızbu Beşâiri'l - Hayrât* (Evrad, İskenderiye, 1304), *El - Füyûzâtu'r - Rabbâniyye fî Evrâdi'l - Kadiriyye* (Kahire, 1303) adlı eserleri vardır. Bunlardan başka, *Keşfu'z - Zunûn*, *Cilaü'l - Hâtır min Kelimât'ş - Şeyh Abdilkadir* adlı bir eserle (Keşf - el - Zunûn, İstanbul, 1360 - 1362, 1941 - 1943, I, 592), *Yavâkıytü'l - Hikem* adlı diğer bir eserinden bahsetmektedir (II, 2053). Bu eserler, vaızlarının yazılmasından meydana gelmiştir. Nitekim *Fütûhu'l - Gayb* da oğlu tarafından 78 vaızının toplanmasından meydana gelmiştir. H. 903 (1497) te vefât eden

ve Vezîr Nizâmü'l - Mülk - i Hâfî'ye mensup olan Muînüddîn Muhammed - i Herevî, *Ravzâtü'l - Cennât*'ında, *El - Mevâhibü'r - Rahmâniyye ve'l Fütûhâtı'r - Rabbâniyye fî merâtii'l - ahlâkı's - Seniyyeti ve'l - makaamâti'l - İrfaniyye* adlı bir eserinden bahsediyor (s. 441). *Gunye, Umdetü's - Sâlihîn fi Tercemeti Gunyeti't - Tâlibîn* adıyle, Abdülhakîm tarafından Farsçaya çevrilmiş, 1300'de Delhi'de basılmıştır. *Fütûhu'l - Gayb*, Şeyh Abdullah Muhaddis - i Dihlevî tarafından Farsçaya çevrilmiştir. Bunlardan başka, Abdülkadir'e Allah'ın, «Ya Gavs'el - A'zam» diye hitap etmesi, onun da Allah'tan sorular sorması, cevaplar almasından meydana gelmiş, âdeta vahye mazhar olduğunu iddia eden garip bir küçük risale de ona nisbet edilmektedir ki bu risalenin birkaç şerhi vardır. Son Melâmî - Hamzavî mümessillerinden ve Nakşî şeyhlerinden Seyyid Abdülkadir Belhî'nin (H. 1341/1923) oğlu Seyyid Ahmed Muhtar (H. 1352/1933) tarafından da metniyle Türkçe olarak tercüme ve şerh edilmiş, bu şerh Hasan Reşat tarafından İngilizceye çevrilerek Bombay'da H. 1357 (1938) de basılmıştır. Son olarak Muhammed Abdüllatif tarafından Türkçeye çevrilmiş, bu çeviri, Arapça metinle H. Abdullah Kadirî'nin, Abdülkadir'in hal tercemesine dair yazdığı bir önsözle İstanbul'da 1968'de bastırılmıştır.

Abdülkadir'in Muhyî mahlasıyle söylediği şiirler, bir dîvan halinde toplanmış, Kutbu'd - dîn Ahmed'i Kadirî tarafından 1314'te Lekhû'da taşbasması olarak basılmıştır. Bu şiirlerde arûza hakimiyet olmakla beraber, bazılarında Seyyidlik iddiasının bulunması, bunların hiç olmazsa hepsinin Abdülkadir'e âid olduğunda haklı bir şüphe uyandırmaktadır. Ona bâzı Arapça şiirler de atfedilmiştir ki bunların, büyük iddialar ve siyâdet davası dolayısıyle Abdülkadir hakkındaki gelenekler ve menkabeler meydana geldikten sonra uydurulduğu muhakkaktır. Farsça matbu divanda 82 şiir vardır.

Abdülkadir Giylânî hakkında on dört Arapça, dört Farsça eser yazılmış, menkabelerine büyük bir önem verilmiştir (Abdülkadir ve eserleri hakkında yazılanlar için, Yûsuf Elyan Serkis'in *El - Mu'cemü'l - Matbûâti'l - Arabiyyeti ve'l - Muarrabe*'sine; Mısır, 1346 - 1928, I, s. 727 - 728; II, s. 1581; Said Nefîsî'nin *Târîh - i Nazm u Nesr der İran veder zebân - ı Fârisî tâ pâyân - ı karn - ı dehum - ı hicrî* adlı eserine bakınız; Tehran, 1344 şemsî hicrî, I, s. 131 - 132). Abdülkadir'e, akla, hayale sığmayan kerametler isnad edilmiştir (Ahmedü'l - Emînî: *El - Gadîr fî'l - Kitabı ve's - Sünneti ve'l - Edeb*, c. XI, Tehran, H. 1372, s. 170 - 174). Mehmed Ali Aynî de *Une grand Saint de l'Islam*: *Abd - al - Kadir Guilani* adlı Fransızca bir kitap yazmıştır [1938].

Abdülkadir tarafından kurulduğu söylenen tarîkat, Esediyye, Îseviyye, Ekberiyye, Yâfiiyye, Hilâliyye, İsmâîliyye (Rûmiyye), Eşrefiyye, Garîbiyye, Hâlisiyye kollarına ayrılmıştır. Esediyye kolunun özellikleri hakkında kaynaklarda bir bilgi yoktur. Îseviyye, Kadirîler arasında papaz kolu diye anılmaktaysa da, mensuplarına rastlanamadığı gibi, *Tibyânu Vesâili'l - Hakaaık* da bu koldan bahsetmez. Rivayete göre bu kolu, sonradan Müslüman olup İsa adını alan bir papaz kurmuştur. Kendisini, Abdülkadir'in halîfesi tanıtan ve birçok mürit edinen bu keşiş, bir gün müritleriyle bir yere giderken yeğin akan bir suya rastlamış. müritler, destur deyip suya ayak basmışlar, ayakları ıslanmadan yürüyüp karşıya geçmişler. O vakte kadar Hıristiyanlığını gizleyen ve kendisini Müslüman gösteren keşiş, içinden, şimdiye dek şüphe içindeydim; fakat şimdi Müslümanlığın hak din olduğunu anladım, beni utandırma ya Abdülkadir deyip yürümüş, o da müritlerinden sonra karşıya geçmiş. Geçtikten sonra da gerçeği onlara anlatmış: «İsterseniz beni bırakın, kendinize mürşit bulun» demiş, onlarsa: «Sen Hıristiyanken bizi bu mertebeye ulaştırdın, şimdiyse Müslüman oldun, seni bırakmamıza imkân yok» demişler; bu suretle bu kol kurulmuş. Ekberiyye, İbn Arabî'ye bağlıdır. İbn Arabî, *Fütûhât*'ında Abdülkadir'i över; fakat Ekberiyye'nin ayrı ve hatta bâtınî inançları besleyen bir tarîkat olduğu muhakkaktır. Yâfiiyye, Abdülkadir hakkında, *Hulâsatü'l - Mefâhir fî Manâkıbı'ş - Şeyh Abdilkadir* adlı Arapça bir eser yazan ve ondan yüz doksan dört yıl sonra ölen Abdullâh - ı Yâfiî (H. 755/1354)'ye mensuptur. Hilâliyye, 1147 (1734) de Haleb'de ölen Muhammed b. Hilâl b. Ömeri'l - Halebî'ye mensup bir koldur. Garîbiyye kolu, Garîb - Allah Muhammed adlı bir Hintli tarafından kurulmuştur. Hâlisiyye kolunu, 1041 (1631) de Kerkük'te ölen Abdurrahman Hâlis - Talebânî kurmuştur.

Türkiye'de Kâdiriliği 874 (1469) te İznik'te ölen ve *Müzekki'n - Nüfûs* adlı mensur Türkçe dinî - tasavvufî eseriyle dîvanı bulunan Eşrefzade Abdullah - i Rumî (Eşrefoğlu) yaymıştır. Hacı Bayram - ı Velî'nin damadı olan bu zat, Hama'ya gidip Huseyn - i Hamavî'ye intisap etmiş, hilâfet alıp Anadolu'ya dönmüş, Eşrefiyye kolunu kurmuştur.

İsmâiliyye (Rûmiyye) denen kol, Tosya köylerinden birinde doğan, Bağdad'a gidip Kadirîliğe giren, Türkiye'ye dönünce Anadolu ve Rumeli'de kırk kadar Kadirî tekkesi açan, İstanbul'da Tophane sırtındaki Kadirîhâne'yi yaptıran, Sultan Ahmed Câmii'nin açılış töreninde Kadirî zikrini idare eden, 1041 (1631) de ölüp kurduğu Kadirîhâneye gömülen İsmail - i Rûmî tarafından kurulmuştur. Kadirîlerin, Rıfâîliği, Abdülkadir'e atfedilen «Ahmedü'r - Rıfâî, bizdendir, bize tâbi'dir» meâlindeki Arapça bir şiire dayanarak Kadirîliğin bir kolu saydıklarını, Rıfâîlerinse, Ahmedü'r - Rıfâî'nin, Ravze - i Mutahhara'dan, Hz. Peygamber'in uzattığı elini öpmesi kerametini gören Abdülkadir'in, öbür erenler gibi Abdülkadir'e biat ettiğini ve bu bakımdan Kadirîliğin, Rıfâîyye'den bir kol olduğunu iddia ettiklerini de söyleyelim. *Tibyân*, bu tarîkatın on sekiz kola ayrıldığını yazmakta, fakat hepsinin adını vermemektedir.

Abdülkadir, *Gunye*'de, mezheplerden bahsederken Şia'nin şiddetle aleyhinde bulunmasına, Âşûrâ gününü (Muharrem'in 10. günü) İmâm Huseyn'in Hakka kavuşması dolayısıyle bir sevinç günü olarak kabul etmesine, matem tutulması iktiza ederse Hz. Peygamber'in vefat gününün ve ilk üç halîfenin öldükleri günlerin matem günü olmasının daha doğru olacağını söylemesine, kendisinin Hanbelî mezhebinden olup İbni Teymiyye'nin onu tutmasının da buna delil olmasına rağmen K., Fütuvvet ehlinin tesiri altında kalarak Anadolu'da ve özellikle Rumeli'de Alevî bir neşeye bürünmüştür.

Kadirîliği Türkiye'de, Eşrefzade'den sonra yayan İsmâîl - i Rûmî'dir. Bu tarîkat Anadolu'nun doğu illerinde, Irak'ta ve özellikle Hindistan'da yayılmıştır. Kadirîlerin de Rıfâîler kadar olmasa bile, şiş saplamak, kızgın fırına girmek, ateşle oynamak gibi «burhan göstermek» denen acaip âdetleri vardır. — Abdülbakî Gölpınarlı

KADİRİYYE (Tasav.): bk. KADİRÎLİK.

KADİRLİ, Adana iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 1 497 km², ilçe nüfûsu 85 000 (1970), merkez bucağın nüfûsu 27 795 (1970), ilçeye bağlı köy sayısı 67'dir. Nü-

KADİRLİ: Sülemiş'ten genel görünüş

fûsun 57 binden çoğu köy ve bucaklarda oturur. K. eski ilçelerdendir. İlçe arazisi Adana'nın kuzey - doğusuna düşer. Burada Ceyhan ovasının bir bölümü (yüksekliği 100 - 120 m) ile bu düzlüklerin kuzey - doğusunda vadilerle yarılmış, yer yer sarp görünüşlü dağ uzantıları ve yaylalar başlıca yeryüzü şekilleridir. Kuzeye doğru dağların yüksekliği artar, dar vadiler ve dik yamaçlar çoğalır. İlçede yazları kurak ve sıcak geçen, kış mevsimi serin, bâzen soğuk olan bir çeşit Akdeniz iklimi hüküm sürerse de, denizden uzakça olması sebebiyle kışlar, kıyı yakınlarına göre daha soğuktur. Yazın dağlık ve yaylalık yerler serin olur. Dağlar orman (en çok çam çeşitleri) ve aşağılarda yer yer makilerle örtülüdür. İlçenin akarsuları, Ceyhan ırmağının buradaki kesimi ile buna kuzeydeki dağlardan beslenerek karışan Savrun Suyu, Sumbas Suyu, Kesik Suyu'dur. Bu sonuncusu üzerinde ve K. kasabasının 10 km kuzey - batısında Kesiksu Barajı kurulmuştur. İlçede buğday, pirinç ve pamuk ekimi önemli yer tutar.

K. şehri, Adana'ya 108 km uzaklıkta, denizden 100 m kadar yükseklikte ve Savrun Suyu kıyısında gelişmiştir. Şehre Savrun köprüsünden geçilerek girilir. Adana'ya ve çevre şehirlerine düzgün yollarla bağlıdır. Şehirde hızlı bir büyüme ve gelişme olmuştur (1960'ta 11 000, 1965'te 16 000 nüfûslu idi). K., caddeleri ve sokakları, parkları, geniş çarşısı, okaliptüs ağaçlarıyle süslü yolları, içme ve kullanma suları, elektrikle aydınlatılmış evleri ve yolları, yeni yeni yapıları, türlü derecelerden okulları ile orta büyüklükte bir şehir olmuştur.

Birçok tabiî güzelliklerin ve varlıkların toplandığı K. ilçesi toprakları pek eskiden beri yerleşme yeri olmuş, ilçe arazisinde Karatepe Hitit çağı eserleri bulunmuştur. İlçe arazisinde Eski Çağ'da Flavias adlı bir şehrin bulunduğu belirtilmiştir. 1100'de Selçukluların hâkimiyetine geçen bu arazi, daha sonra Dulkadiroğulları'na ve 1520'de Osmanlılar'a geçmiş, burada çeşitli Türk eserleri yapılmıştır. Karatepe - Arslantaş Millî Parkı (7 700 ha) K. ilçesindedir. Burada târihî kalıntılar ve tabiat güzellikleri yan yanadır. Millî parkta, arkeolojik müze, motel, piknik yerleri vardır. Millî parkta türlü yaban hayvanları (karaca, tavşan) ve çeşitli kuşlar bulunmaktadır.

KADİSİYE, Irak ve Mesopotamya'da bulunan çeşitli yerlerin adı: 1. Kûfe'nin güneyi ile güney - batısında, Bağdad ile Mekke arasındaki hac yolu üzerinde Irak'a tabi bir şehir. Arap coğrafyacıları, eserlerinde, K.'yi Fırat ırmağından ayrılmış bir kanal ile sulanan, ekin tarlaları ve hurma bahçeleri arasında küçük bir şehir şeklinde göstermişlerdir. Sasanîler zamanında K., İran İmparatorluğu'nun önemli bir sınır şehri olmuştur. Fakat şehrin asıl şöhreti, Müslüman Arap ordularının o bölgede Fars ordularına karşı kazandıkları büyük zaferden sonra başlamıştır. O târihî savaşta sayıca daha az olan Arap ordularına Sa'd bin Ebi Vakkas, İran ordularına ise, imparatorluğun başkumandanı Rüstem kumanda etmişlerdir. Rüstem savaş sırasında esir düşüp katledilmiştir. Bu suretle K., İslâmlığın yakın doğuda kesin şekilde hâkimiyetini sağlayan savaşın yeri olarak târihî bir ad olmuştur.

2. Irak'ta Dicle ırmağının doğu kıyısında, Samara'nın 12 km güney - doğusunda küçük bir kasaba. Eski Arap coğrafyacıları, bu K.'de cam imalâthaneleri bulunduğunu yazmışlardır. K.'nin 6 000 kadem uzunluğunda olduğu bilinen surları sekiz köşeli muntazam bir şekil meydana getirmesi ile meşhurdur.

3. Eski kaynaklarda birkaç K. adına daha rastlanmaktadır. Bunlardan biri Mesopotamya'da Ceziret İbn Ömer yakınlarında, diğer iki K. ise Musul ile Erbil arasında bulunan iki köydür.

KADİZ: bk. CÁDIZ.

KADLEC [*kadlets*], **Karel** (1865 - 1928), Çek bilgini. Praha Üniversitesi'nde hukuk profesörü olarak çalışmış, Slav hukuku ve Slav hukukunun menşei konusunda birçok eserler yazmıştır. «Slav hukukuna giriş» adlı eseri tanınmıştır.

KADMİYUM (Cd), bir metal. Atom ağırlığı 112,41, atom numarası 48, ergime noktası 321° C, kaynama noktası 765° C, yoğunluğu 8,642 g/cm³. Elemanter K. gümüşümsü beyaz renktedir. K., akümülatörlerde elektrod malzemesi olarak kullanılır. Biraz bakır, nikel ve gümüş katkısı ile yapılan K. alaşımları yatak metali olarak kullanılır. K. amalgamı ile diş dolguları imal edilebilir. K. bromit ve K. yodit, gümüş tuzları gibi fotografçılıkta kullanılır. K. sülfidi ise çok kullanılan sarı bir boya maddesidir.

KADMİYUM PİLİ: bk. WESTON PİLİ.

KADRİ, Bergama'lı (XVI. yüzyıl), Türk gramer ve dil bilgini. Adına tercümeihal kitaplarında ve tezkerelerde rastlanmayan K.'nın hayatı üzerine açık bir bilgi elde edilememiştir. Bergama'dan İstanbul'a gittiği ve orada H. 937 (1530) yılında *Müyessiretü'l - ulûm* adlı bir eser yazdığını biliyoruz. Kanunî Sultan Süleyman'ın sadrâzamı İbrahim Paşa'ya sunulan bu eser, XVI. yüzyılda yazılmış Türkçe bir Türk grameri olarak değerli bir kaynaktır.

Türkçenin ana kurallarını tesbit eden bu gramer kitabı, orijinal bir eserdir. 182 sayfa tutan bu eser iki bölüme ayrılmıştır.

Birinci bölümünde kelimelerin tanımlanması ve bölümlenmesi yapılmış, fiiller, mekân, zaman, âlet, küçültme, nispet, aşırılık isimleri ele alınmıştır. İkinci bölümde ise isim çeşitleri, tasrif, sayılar, zamir, zarf, sorular, edatlar, isim takımları ve yapılışları, hal ve kullanılış şekilleri, istisna şekilleri, işaret isimleri üzerinde durulmuştur. Bergama'lı K.'nin eseri Besim Atalay tarafından yayınlanmıştır (*Müyessiret - ül - ulûm* İstanbul, 1946).

KADRİ, Müfide (İstanbul 1890 - İstanbul 1912), Türk ressamı. Şehiremaneti (Belediye) memurlarından Kadri Bey'in kızıdır. İlk kadın ressamlarımızdan olan K., genç yaşta resme başlamış, ressam Osman Hamdi Bey'den ders almıştır. Musikide de istidadını piyano ve kemandaki icracılığıyle göstermiştir. İstanbul'da resim ve müzik öğretmeni iken genç yaşta ölmüştür. Daha çok portrede başarı göstermiş olan K.'nin ölümünden sonra babası kırka yakın eserini Sultan Ahmed'de açtığı bir sergide teşhir etmiştir.

KADRÎ BEY (İstanbul 1843 - Trabzon 1903), Trabzon valisi. Sultan II. Mahmud ile Sultan Abdülmecid devri vezîrlerinden Hacı Edhem Paşa'nın oğludur. Çağının bilginleri arasında bulunan Hacı Bekir, Manastırlı Nâilî gibi üstadlardan Arapça ve Farsça ile edebiyat öğrenmiştir. Özellikle Türk edebiyatını pek iyi bilenlerden biridir. Şâir Abdülhak Hâmid'e Farsçada hocalık ettiği söylenir. İlk memuriyeti Mâliye Nezareti'ndedir. Bu görevden Aydın vilâyeti defterdarlığına yükseltilmiştir. Bir ara, o zaman Osmanlı devletine bağlı muhtar beylik olarak idare edilen Sisam adasındaki siyasî anlaşmazlığın giderilmesine memur edilmiş, daha sonra Mâliye Nezareti müsteşarlığına nakledilmiştir. Bu görevden de Trabzon vâliliğine getirilmiştir. 11 yıl kaldığı bu görevde başardığı işler ve bölgede sağladığı güvenlik ve düzen sebebiyle devrinin en ünlü vâlileri arasında yer almıştır. Görevi başında ölen K. B., II. Abdülhamid'in kendi tahsisatıyle Trabzon'da yaptırdığı türbeye gömülmüştür.

Türk Lûgati adlı büyük sözlüğün yazarı Hüseyin Kâzım Kadri (b. bk.), K. B.'in oğludur.

KADRÎ ÇELEBİ, Reîsülküttâp. İlk olarak 1623 yılında, ikinci defa 1632'de Reîsülküttâp tâyin edilmiş olan K. Ç., 1639 yılında idam olunan Tabanıyassı Mehmed Paşa'nın reis ve müsteşarı olduğundan Paşa'nın idamından sonra bâzı yakınları ile birlikte tutuklanmış, daha sonra serbest bırakılarak 1643'te üçüncü defa reîsülküttaplığa getirilmiştir.

KADRÎ ÇELEBÎ (Fedaî Âmâ; İstanbul - İstanbul 1650 ?), Türk bestekârı. Güzel sesli, sevimli, fakat kördü. 200'den fazla eser, daha çok büyük formda dindışı güfteli parça bestelemiştir. XVII. yüzyıl ortalarının en büyük bestekârlarındandır. Üslûbu samimî ve parlaktır.

KADRÎ EFENDÎ (Biyogr.): bk. ABDÜLKADİR ÇELEBİ EFENDİ.

KADRÎ HASAN (soyadı: **Dirim**) (İstanbul 1885 - İstanbul 1969), tabip. Annesi Fatma Zehra Hanım, babası Recep Ferdi bey'dir. İlk tahsiline Tophane'de Şeyh Fuat Efendi mektebinde başlamıştır. Soğukçeşme Askerî Rüştüyesinden sonra Kuleli Askeri Tıbbiye Mektebine girmiş, 1906'da Askerî Tıbbiyeyi bitirmiştir. Yemen'e kolağası rütbesiyle gitmiş, iki yıl Yemen'de kalmıştır. Yemen'de bir hastahane yapımına başlamış ise de, İstanbul'a döndüğünden yarım kalmıştır.

KADRİ HASAN

1910'da İtalyan - Trablusgarp Harbi'ne katılmış, I. Dünya Harbi'nde Harbiye Nezareti'nde görevli iken ordunun istatistik düzeni üzerinde çalışmıştır. 1333 (1915) te binbaşı olan K., Millî Mücadele'ye katılmış ve İstiklâl Madalyası almıştır. 1337 (1921) de yarbaylığa yükselmiştir.

1921 yılında Amasya'da bir Öksüzler Yurdu açmış, halkın da yardıma katıldığı bu yurttan 40 öğrenci yetişmiştir. 1924 yılında Gülhane Askerî Tababet Okul ve Kliniğinde hazarda ve seferde sıhhî hizmetler muallimi olmuştur. 1927'de albay olarak bir yıl süre ile Varşova'ya gönderilmiştir. Dönüşünde Gülhane Askeri Tatbikat Okul ve Kliniği profesörlüğüne atanmıştır. 1933'te Gülhane Askerî Okul ve Kliniği müdürlüğüne getirilmiştir. 1934'te I. Ordu sıhhiye mütahassıslığına tayin edilmiştir. 1936'da kendi isteğiyle emekliye ayrılarak, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Seferberlik Müdürlüğüne tayin edilmiştir. 1948'de Hıfzıssıhha İşleri Genel Direktörlüğü, uyuşturucu maddeler ve milletlerarası mütehassıslığına tayin edilmiştir. *Hazar ve Seferde Sıhhî Hizmetler* [1926); *Hava ve kimya harbi* [1937]. Uçak ve gaz saldırısında korunma konusunda Almancadan yapılmış bir çevirisi de vardır (1930).

KADRÎ PAŞA, Cenanîzade Mehmed (Gaziantep 1832 - Edirne 1884), sadrâzam. Mütercim Âsım (b.bk.) Efendi'nin kardeşi Mehmed Emin Efendi'nin oğlu olan Kıbrıs mutasarrıfı İshak Paşa'nın oğludur. 1850'-dedevlet hizmetine Gaziantep'te başlamıştır. 1858'de İstanbul'a gelmiş, Bâb-ı Âlî Tercüme Odası'na girmiştir. 1860'ta Sadrâzam Kıbrıslı Mehmed Paşa ile beraber Rumeli vilâyetlerinin teftişine çıkmıştır. Vezir Hekim İsmail Paşa'ya damat olmuş, onun yanında Girit'te dört yıl çalışmıştır. 1864'te Ticaret-i Bahriye Meclisi reisi, ertesi yıl postahane nazırı (PTT genel müdürü) olmuştur. 1866'da tekrar Girit'e gitmiştir. 1868'de Şûrây-ı Devlet üyeliğine getirilmiştir. Ertesi yıl İran sınırının düzeltilmesiyle görevli olarak doğuya gönderilmiştir. 1872'de nafia müsteşar yardımcısı, birkaç ay sonra da müsteşarı olmuştur. 1873'te bâlâ rütbesine (orgenerale eşit sivil rütbe) yükseltilmiştir. 1874'te İstanbul şehremîni (belediye başkanı), ertesi yıl nafia nazırı, 1876'da bahriye müsteşarı ve ikinci defa şehremîni olmuş ve üçüncü defa Girit'e gönderilmiştir. 1877'de vezir (mareşale eşit sivil rütbe) rütbesini almıştır. Şûrây-ı Devlet reisi olmuştur (o zaman kabineye dahildi). 1878'de Bağdad valisi, sonra dâhiliye nazırı, 1879'da ticaret ve ziraat nazırı olmuş ve bu son bakanlık da uhdesinde kalmak üzere 9 Haziran 1880'de «başvekil» unvaniyle sadrâzamlığa getirilmiştir. 12 Eylül'de azledilmiştir. Sadareti sırasında İstanbul'da Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne (Hukuk Fakültesi) yi açmıştır. Sadarette hem selefi hem halefi Said Paşa'dır. 1882'de Edirne valisi olmuştur.

KADRİ PAŞA

KADRİL (Fr. Quadrille; İsp. *cuadrilla* = dört kişilik grup) [Mus.], eski kontrdans (contredanse) lardan türemiş şekiller (figures) icra eden çift sayıda dansör çiftlerine verilen ad. Bir K.'in fasılasız icra ettiği şekiller serisine de bu ad verilir.

K., XVIII. yüzyılda Fransa'ya, 1815'e doğru İngiltere'ye, 1820'ye doğru da Berlin'e gelmiştir. Amerikalı K. (quadrille américain), Mızraklılar K.'i (quadrille des Lanciers) ve Saray K.'i (quadrille de la Cour), asıl K.'in çeşitleridir.

KADUNA, Nijerya'da, Lagos ile Port Harcourt demiryollarının kavşağında bir şehir. Nüfûsu 150 000 (1963) dir. Dokuma endüstrisi gelişmiştir.

KADUNA veyâ LİFUN, kuzey Nijerya'da bir ırmak. Uzunluğu 500 km dir. Nijer ırmağına dökülür.

KAF DAĞI, İslâm kozmolojisinde dünyayı, karaları ve denizleri de bir kuşak gibi çevrelemek suretiyle kaplayan dağın adı. Eski kaynaklardaki kayıtlara göre, K. D., yeşil zümrütlerden meydana gelmiştir. Hattâ, gökyüzünün rengi, K. D.'nın renginin aksinin bir sonucudur. Bir başka kayda göre de, sadece K. D.'nın dayanmakta olduğu kaya bir zümrüt çeşidinden meydana gelmiştir. Tanrı'nın bu kayayı, Arz için bir destek olmak üzere yarattığı kabul olunur. Bunun için de adı Kazık (= al - vatad) tır. Bundan başka, Arz için daha başka desteklerin mevcut oluşundan da bahsedilir.

Eskiden çok yaygın hale gelmiş bir inanca göre, K. D., dünyadaki diğer bütün dağların anasıdır. Bütün başka dağlar, K. D.'na, yer altında bulunan dallar (yani damarlar) ile bağlıdırlar. Tanrı bir yeri yok etmek isterse bu dallardan birini sarsar. Yani yer sarsıntıları bu şekilde meydana gelir.

K. D., insanların aşamayacağı bir dağdır. Bu bakımdan da dağa, dünyanın nihayeti diye bakılır. Bu esatîrî dağ, dünyalar arasındaki sınırı meydana getirir. Dağın ardında ne olduğunu bilmeye imkân yoktur. Orada bulunan canlılar ancak Tanrı tarafından bilinir. Peygamber'den nakledilen bir söylentiye göre ise K. D.'nın ardında başka ülkeler vardır. Bu ülkelerde melekler yaşar. Bir başka rivayete göre de, K. D., esatîrî Simurg kuşunun yaşadığı yerdir.

K. D., Arap masallarında çok geçer. Bu dağ hakkındaki islâmî telâkkinin benzerlerine İranlılar, Hintliler gibi eski milletlerin kozmolojilerinde rastlamak da mümkündür.

Bunların dışında, K. D., Arz'a âid anlamıyla, yüksek Asya dağlarının kuzeyden, özellikle Kafkaslar ile İran'ın kuzeyindeki dağ sıralarını içine alan kısmını ifade eder.

KAFA, bedeni iki yönlü uygunluğa sahip hayvanların ön tarafı. Bedenin bu kısmı çoğu zaman gözleri, ağzı ve önemli sinir merkezlerini taşır. Birçok türlerde K. bedenin en büyük çeşitliliğini gösteren kısmıdır. İnsan bedeninin en üst kısmıdır. Çok tüylü gezegen halkalılarda (annelidae polychetae), gastropod ve sefalopod yumuşakçalarda ve özel olarak artropod ve omurgalılarda K., bedenin öbür kısımlarından göze çarpar bir şekilde ayrılır. Böceklerin K.'sı çoğu zaman toraks (bedenin orta kısmı) tan kesin bir şekilde ayrılır ve bir çift anten, bir çift karmaşık göz, sade gözler, üç çift dış ağız aletleri taşır. Beyinimsi bir sinir kümesi (ganglio) ni de içerisine alır. Omurgalıların K.'sı (çok ilkel şekiller hariç) beyni içine alan bir kafatasını ve üç boşluklu bir yüz kısmını gösterir. Bu boşluklar duygu organlarını, yani göz, kulak ve burnu içerisinde tutar ve korur. Buna ilâve olarak bir de çene kemiklerini gösteren kısım vardır. Bu çene kemikleri ya dişlerle mücehhezdir veyâ boynuz maddesinden yapılmış bir gaga meydana getirir. Bunların arasında açılan ağız, bir dil ile mücehhezdir.

KAFA AVCILIĞI, ilkel milletlerde ve özel olarak Asya'nın güney - doğusu, Okyanusya, Afrika ve Güney Amerika yerlilerinde tatbik edilen bir av veyâ savaş şekli. Erkek veyâ kadın yabancıların kafaları elde edilir ve çoğu zaman süslenmiş kafatası olarak veyâ derisini muhafaza etmiş kafatası olarak (Maori, güney Gine, Mundruku) saklanır. Bâzen de kafa, kafatası çıkarılarak, büzülmüş bir şekilde saklanır (bu son usul ancak Jivarolarda mevcuttur). Bu kafalara hayatiyet kaynağı ve onları elde edenlerin veyâ bütün kabilenin başarısını sağlayan muskalar gözü ile bakılır. Bu ganimetler, ölülere kesilen kurban veyâ verilen hediye törenlerinde, erkekliği (olgunluğu) deneme törenlerinde veyâ fertlerin sosyal bakımdan yükselmesinde de rol oynayabilir. K. A.'nın yamyamlıkla hiçbir ilgisi yoktur.

KAFA SESLERİ veyâ BAŞ SESLERİ (Fr. Voix de tête, Fausset; Alm. Kopfstimme), erkek şarkıcının çıkardığı kadın veyâ çocuk sesine benzer tiz seslere verilen ad. Bk. FALSETTO.

KAFADANBACAKLILAR (Cephalopoda), Çokhücreli hayvanların Yumuşakçalar dalının bir sınıfı. Genellikle büyük olan başlarının ön bölgesinde kaslı, çekmenli veyâ çengelli uzun kolları vardır. Yalnız bazı türlerinde bu kollar hem çekmenli hem de çengellidir. Gözleri iyi gelişmiştir. Küçük bir kabuk, iç iskelet halinde, pelte gibi yarı saydam olan vücudun iç bölgesine yerleşmiştir. Başlarının altındaki bir huniden fırlatılan suyun basıncı ile hareket ederler. Hepsi ayrı eşeyli olan ve denizlerde yaşayan K. etçil hayvanlardır. Notilus (Nautilus) türü hariç, hepsinin vücutlarında mürekkep kesesi içinde kara renkli bir sıvı bulunur ve bunu tehlike anında salarak düşman veyâ avının önünü görmesine engel olur. Eti için birçok yerlerde avlanır. Ahtapot (Octopus), mürekkep balığı (Sepia officinalis), loligo (Loligo) gibi türleri tanınmıştır.

KAFATASSIZLAR (Fr. Acraniens), Kordalılar (Cordata) ın en ilkel bir alt şubesine verilen ad. Kafatası olmadığı gibi gerçek iskelet ve kalbleri de yoktur. Bugün Branchiostoma ve Asymmetron adlı iki cinsi yaşamaktadır.

KAFEİN (Coffeinum; triméthylxanthine; Fr. caféine, théine) [Kim.], kalbi uyandıran, kuvvetlendiren ilâçlardan üç metilli bir ksantin. Kahve (% 1 - 2), çay (% 1 - 4), kola taneleri (% 2 - 3), mate (Paraguay çayı) (% 0,5 - 1,5), guarana (% 4) ve kakao gibi bitkilerde bulunan K., 1819'da Runge tarafından bulunmuştur. Amonyak ve kireçle serbest hale getirildikten sonra, kloroformda eritilerek kahve ve çaydan ayrılır. $C_8H_{10}N_4O_2$, H_2O formülündeki K., iğneler halinde billurlaşır. K.'in asid ürik ile olduğu gibi teobromin ve teofillin ile de ilgisi vardır. K. beyaz, parlak billûrî, hafif acımsı lezzetli iğnelerdir. 80 kısım suda, 50 kısım alkolde erir. Eterde az erir. 100 C°'ta suyunu kaybeder. K.'in hidrobromat, hidroklorat, valeriyanat ve sitrat tuzları varsa da, yalnız sitrat suzları kullanılır. Kodeksteki şırıngalık solüsyonunun her cm^3 ünde 0,25 gr K. vardır. Ağızdan verilen K. çabuk absorbe edilir. Fakat çok defa anî bir tehlikeye karşı koymak, kalbi çabuk kuvvetlendirmek için solüsyonu deri altına şırınga edilir ve 10 - 15 dakikada tesir gösterir. K, , kalbe, damarlara, dolaşıma, solunuma, sinir merkezine, kaslara tesir eder. Adrenalin sekresyonunu çoğaltır ve kanda şekeri artırır; iç oksidasyonu ve harareti yükseltir. Böbreklere tesir ederek idrarın ve çıkan klorürlerin mikdarını çoğaltır. Beyin damarlarını genişlettiği için, bazı yarım başağrılarında ağrı kesici ilâçlarla birlikte verilince daha iyi sonuç alınır. Uykuyu gidermek için çay veyâ kahve içmekle yine bunlar içindeki K.'in tesirinden faydalanılır.

KAFES (Fr. Grille), bir elektronik lambada, taşıdığı elektrik yükü ile katottan plağa giden elektron akımını kontrol etmeye yarayan telden yapılmış bir kafes veyâ ızgara (bk. DİYOT, TRİYOT). Bu elektroda lambanın kontrol elektrodu adı da verilir. Üç elektrotlu bir lamba

(triyot) da katodu, K.'i ve K. bataryasının kurduğu devreye K. devresi veyâ ızgara devresi adı verilir. K. bataryası, K.'in çalışma şartlarını belirtir.

KAFESOĞLU, İbrahim (doğ. Tefenni, Burdur 1914), târih bilgini ve fikir adamı. Babası, Tefenni'nin Kafesler ailesinden Recep Efendi, annesi Hatice Hanım'dır. K. 1926'da Tefenni İlkokulu'nu ve 1932'de İzmir Muallim Mektebi'ni bitirerek Afyon Karahisar'da öğretmen olmuştur. 1940'ta Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi'ni bitirmiş, «ilmî yardımcı» olarak çalışmaya başlamıştır. 1943 Haziran'ında doktora yapmak üzere Budapeşte'ye gönderilmiştir. A. Alföldi, Gy. Németh ve L. Ligeti'nin derslerine iki sömestr devam eden K., 1945 Nisan'ında yurda dönmüş, Edebiyat Fakültesi Orta Çağ târihi asistanı olmuştur. İslâm-Türk târihi sahasında çalışmaya başlayarak Melikşah hakkındaki tezi ile 1949'da «doktor» unvanını alan K., 1953'te doçent olmuş, 1959'da Erzurum Atatürk Üniversitesi'nde umumî Türk târihi profesörlüğüne tâyin edilmiştir.

İ. KAFESOĞLU

1962'de Edebiyat Fakültesi'nde umumî Türk târihi profesörlüğüne getirilen K., 1954 - 1955 yıllarında İstanbul Enstitüsü Târih Bölümü başkanlığı, 1962 - 1967'de «İslâm Ansiklopedisi» redaktörlüğü ve 1967 - 1968'de İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu müdürlüğü yapmıştır. K., Türkiyat, İslâm Tetkikleri, Şarkiyat, Târih Araştırmaları, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü üyesidir.

Birçok dergi ve gazetelerde Türk târihi ve Türk kültürü üzerinde yazı ve araştırmaları yayınlanan K.'nun başlıca eserleri şunlardır: ***Sultan Melikşah devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*** [1953]; ***Selçuklu âilesinin menşei hakkında*** [1955]; ***Harezmşahlar Devleti Târihi*** [1956]; ***Türkler ve Medeniyet*** [1957].

KAFFİR (Ar. Kâfir = İslâmiyeti kabul etmemiş), Güney Afrika'da yaşayan bir zenci topluluğu. Dilleri Bantu grupuna bağlıdır. Kap'a yakın bir bölgede yaşarlar. Ngoni grupuna bağlıdırlar.

KAFFKA [*kɔfkɔ*], **Margit** (Nagykároly 1880 - Budapest 1918), Macar kadın yazarı ve şairi. «Nyugat» (Batı) dergisi çevresinde toplanmış olan yazarlar arasında yer alan K., eserlerinde modern kadının problemleri üzerinde durmuştur. ***Szinek és évek*** (Renkler ve yıllar) [1912] adlı romanında taşralı bir kadının hayatını anlatmıştır. ***Mária évei*** (Mária'nın yılları) [1913] adlı romanında modern kadın tipinin portresini çizmiştir. K.'nın bu romanlarında otobiyografik çizgiler vardır. K.'nın şiir ve küçük hikâye kitapları da vardır.

KÂFİR, İslâm dininde, terim olarak, gerçeği örtmek ve inkâr etmekten mecaz yoluyla Allah'ı ve birliğini, peygamber göndermesini ve peygamberleri, bunun sonucu olarak da melekleri, âhiret gününü ve âhirette olacağı bildirilen şeyleri, Allah tarafından Peygamber vasıtasıyle bildirilen hükümleri yalanlayan ve inkâr eden kişiye K., bu yalanlamaya ve inkâra da küfr denmiştir ki mü'min ve imân'ın zıddıdır. Arapça küfr mastarının ism - i fâilidir. Küfr sözünün asıl anlamı örtmektir. Her şeyi karanlığıyla örttüğü için geceye, içindekileri örtüp gizlediğinden denize, büyük ırmağa ve dereye, gene aynı sebeple kara buluta dendiği gibi tohumu toprakta gizlediği cihetle ekinciye, içinde insan olmayan yere, dümdüz araziye ,çiğnenmiş çukur yere, karanlığa ve yeri örten nebâta da K. denir. Arapların Huzayl boyunun şehirlerinden bir şehrin adı da K.'dir. Vida Haccı'ndaki hutbesinde Hz. Muhammed'in «birbirnizi, benden sonra silâhla öldürmeye kalkışmayın» hadisindeki «küffârâ» sözü de, silâhlı adama da K. dendiğinden, «silâhlananlar» anlamına alınmıştır.

Küfrü, inkârî, cuhûdî, arrî, nifâkıy adlarıyle dörde ayırmışlardır. Tanrı'yı bilmemek ve inkâr etmek, «küfr - i inkârî »dir; bildiği halde ikrar etmemek «küfr - i cuhûdî» dir; gönlüyle gerçeklediği hâlde diliyle, her hangi bir sebeple ikrarda bulunmamak, «küfr - i arrî», diliyle ikrar ettiği halde gönlüyle inkâr etmekse «küfr - i nifâkıy» dir. Bir nimeti inkâra da «küfr» ve «küfran» denir ki Osmanlıcada bunu işleyen kişiye «küfrân - ı nimette bulunan» denir. «küfran», nimet verenin nimetini inatla yahut aykırı bir işle örtmektir diye de tarif edilmiştir.

Kur'an - ı Kerim'de birçok yerde küfr sıygasının çeşitli tarzlarıyle K.'ler anılmakta, IX. sûrenin (Tavba) 68 ve 73., XXXIII. sûresinin (Ahzâb) 1 ve 48. âyetlerinde olduğu gibi münâfıklarla beraber zikredilmekte, IV. sûresinin (Nisâ) 136. âyetinde, «Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve âhiret gününe inanmayanın, çok uzak bir sapıklığa düştüğü» bildirilmektedir. Aynı sûrenin 150 - 151. âyetlerinde, Allah'a ve peygamberlerine K. olanların ve bâzısına inandık, bâzısını yalanladık diyenlerin de gerçekten K. oldukları anlatılmaktadır. XXXIX. sûrenin (Zümer) 7. âyetinde, Allah'ın, kullarının küfrüne râzı olmadığı söylenmektedir. XVI. sûrenin 106. âyetinde, iman ettiği halde müşriklerin zoruyla, küfrü icap eden bir söz söyleyenin suçsuz olduğu bildirilmektedir ki bu âyet, İslâmın ilk zamanlarında Ammâr b. Yâsır'ın babası ve anası müşrikler tarafından şehit edildikten sonra kendisinin, müşriklerin diledikleri sözleri söylemesi üzerine nâzil olmuştur. V. sûrenin (Mâide) 17 ve 72. âyetlerinde, Meryem oğlu Mesîh'e Allah diyenlerin, 73. âyetinde teslise inananların da K. oldukları, IX. sûrenin (Tavba) 30 - 32. âyetlerinde, Yahûdilerin Uzeyr Peygamber'e, Nasârânın (Hıristiyanların) Mesih'e, Allah'ın oğlu demekle, bilginlerini, râhiplerini ve ancak bir olan Allah'a kulluk edin diyen Mesîh'i Tanrı tanımakla K. oldukları, soluklarıyle Allah nûrunu söndürmek isteseler bile onların rağmine Allah nûrunun sönmeyeceği bildirilmekte, V. sûrenin 77. âyetinde, Kitap Ehli'ne dinlerinde aşırı inanç gütmemelerinin söylenmesi emredilmektedir. II. sûrenin (Bakara) 105. âyetinde ise, bu çeşit Kitap Ehli, müşriklerle beraber anılmaktadır. IX. sûrenin 28. âyetinde müşriklerin pis (neces) oldukları beyan olunmaktadır.

İslâm, bir savunma olarak savaşı kabul etmekle beraber, Kitap Ehli'ni daima hoş tutmayı gözetmiştir. Kitap

Ehli tam tevhide inanmakla beraber İslâm ülkesinde devlet hazinesine cizye vermek ve İslâm aleyhinde çalışmamak şartıyle amandadır; dinlerinde kalabilirler ve bunlara Zimmî denir. Hz. Peygamber, «Bir zimmîyi inciten kişiye ben düşman olurum; kime düşman olursam, kıyamette de ona düşman olurum» (Süyûtî: *Câmi us - Sagıyr.* Kahire, 1321 H. II, 140) ve «birisi, bir adama aman verir, kanını dökmeyeceğini söyler, sonra da onu öldürürse, öldürülen K. bile olsa, ben öldüren kişiden uzağım» buyurmuştur ki bu hadîsler, İslâmın geniş müsamahasını gösterir.

V. sûrenin (Mâide) 5. âyetinde Kitap Ehli'nin yemeklerinin ve onlardan kadın almanın helâl olduğunu bildirmektedir. Bu bakımdan onların ve müşriklerin pis olduklarını bildiren âyet, inançları dolayısıyle, bâtınlarının pis olduğu tarzında yorumlanmıştır. Ancak Şîa - i İmâmiyye müçtehitleri, âyeti, zâhirî ve mutlak anlamıyle almış ve onları Neces'ül - ayn kabul etmiştir; bu yüzden onlara ıslak elle dokunan, elini, pislikten temizlediği gibi temizlemeye mecburdur; yemeklerinin helâl olduğu da, onlardan alınan pişmemiş hubûbattır. Böyle olmakla beraber İmâmiyye müçtehitleri arasında bunu, bir ihtiyat olarak kabul eden yahut Kitap Ehli'ni temiz bilenler de vardır.

İslâm mezhepleri içinde Hâricîler, büyük günah işleyeni K. saymışlar, Mürcie ise tam bunun aksi olarak îmanla suç işlemenin imana zarar vermeyeceğini, nitekim küfürle tâatın da bir fayda sağlamayacağını kabul etmişlerdir. Mu'tezileye göre ise kebireyi, yâni büyük günahı işleyen, îmandan çıkar, fakat K. de olmaz; îmanla küfür arasındadır; ölümünden önce tövbe ederse mümindir, etmezse K. olarak ölür. Mu'tezile'de farz, sünnet ve nâfile ibâdetlerin, îmanın şartı olduğunu, yalnız farzların yapılması gerektiğini söyleyenler de vardır. Ehli Sünnete göre «Kadere» e îman da, îmanın şartlarındandır; öbür şartlarsa Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, kitaplarına ve âhirete inanmaktır; İslâmın şartları ise namaz, oruç, hac, zekât ve k.'ime - i şahadettir. İmâmiyye, kaderi, Allah'ın her kulun ne yapacağını bilmesi olarak kabul eder ve bu bilginin, kula o işi işletmediğini, kulun, Tanrı'nın verdiği güçle, fakat kendi ihtiyarıyla o işi işlediğine inanır; İslâm umumîdir, imanda ise bir hususîlik vardır. Adl ve İmâmete inanmayan da Müslümandır, fakat mü'min olabilmek için mutlaka adl ve imameti de gerçeklemek gerektir; müçtehitler için de îmanı, tasdıyk - ı kalbî olarak kabul edenler de mevcuttur. Zeydiyyeye göre ise îman, ma'rifet, ikrar ve günahlardan çekinmektir; bunların bir kısmına göre büyük suçları işleyen K.'dir; bir kısmına göre ise nimete küfranda bulunmuştur.

Kur'an - ı Kerim'in II. sûresinin 152., XXVII. sûresinin (Naml) 40., XXXI. sûresinin (Lokman) 12. âyetleri-n de «küfr» nankörlük anlamına gelmekte, LXXX. sûresinin (Abes) 17. âyetinde ise insanın pek nankör olduğu bildirilmektedir.

K. sözü, Türkçede *gâvur* olarak kullanılagelmiştir ki bu sözün, Farsça *gebr*'den bozma olduğu söylenebilir.

Küfr ve K. sözlerinin «örtmek, göstermemek» ve «örten, göstermeyen» anlamları sûfilerde çeşitli mecazlara yol açmıştır. Onlarca küfr, Tanrı'nın zâtını örten, başka bir deyimle zâtının mazharları olan sıfatlardır; zâtıysa îmandır. Nitekim put (büt) da güzele ve bu yönden Mutlak Güzellik olan Tanrı'ya işaret olduğu gibi «zünnar» da hizmete bel bağlamaya işarettir. Tevhid mertebelerinden «Tevhid - i Sıfat - Sıfatları birlemek» makamına varan sâlik, zâtı, sıfatlarla gördüğü için «Küfr - i Hakıykıy» ye ulaşmış sayılır; bu küfür, sıfatları, zâtın mezâhiri görmek bakımından îmanın ta kendisidir. Bu mecazlar, lâdinî klasik edebiyata da geçmiş ve İran edebiyatından itibaren Türk divan edebiyatında, hattâ halk edebiyatının tasavvufî kollarında saç, yüzü kapattığı için K., yüzse îman olmuştur.

KÂFİRÎ DİLLERİ, Afganistan'ın Nuristan (eski adı: Kâfiristan) bölgesinde konuşulan dillere verilen ad. Başgalî, Veron, Gavarbatî (veyâ Narsâtî), Kalâşâ, Aşkund, Paşaî, Dîrî gibi birtakım lehçelere ayrılır.

KÂFİRİSTAN: bk. NURİSTAN.

KÂFİRU: bk. KÂFUR.

KAFİYE, manzumelerde, mısra sonlarındaki ses benzerliği. Bu ses benzerliği, mısra sonlarındaki kelimelerin son hecelerinde olur:

Demez taş, kaya
Yürürüz yaya

beytinde K., *kaya* ve *yaya* kelimelerinin sonlarındaki *ya* hecelerindedir. K.'nin yalın kelimelerle yapılması şart değildir. Biri yalın, diğeri takılı veyâ her ikisi de takılı kelimelerle de K. yapılabilir. *Han* ile *sudan* birinciye, *geçmiş* ile *seçmiş* ikinciye örnektir.

K.'ler, kelimelerin yapılarına göre çeşitli isimler alırlar. *Eş* ve *Güneş* kelimelerinde K.'yi meydana getiren ses benzerliği sadece son hecelerdedir. Eğer hecesinin (veyâ harfinin) önünde veyâ ardında yer almış bulunan heceler de aynı sesi vermekte iseler, böyle K.'lere zengin K. adı verilir:

Köroğlu düşer mi yine şanından
Ayırır çoğunu er meydanından

beytindeki *şanından - meydanından* kafiyesi, bu vasfı ile bir zengin K.'dir.

Aynı kelime ile K. yapılamaz. Fakat mısra sonlarına aynı kelimeler gelebilir. Bu takdirde K. o aynı kelimelerden önceki kelimelerde olur. Mısra sonlarındaki K. olamayan o aynı kelimeler *redif* adını alırlar. Redif, tek kelime olabileceği gibi, birden çok kelime de olabilir. Türk şiirinde, mısraların ilk kelimelerinden sonraki bütün kelimelerin redif yapıldığı manzumeler de vardır.

Güzel dil Türkçe bize,
Başka dil gece bize

Mâzîdeki bir şanlı fasıldır Kılıç Arslan,
Kâfirlere git sor ki nasıldır Kılıç Arslan

beyitlerinde *bize*'ler ve *Kılıç Arslan*'lar redif olup K.'ler *Türkçe - gece* ve *fasıl - nasıl* kelimelerindedir. Dertli'nin:

Haraba kul olduk bezm - i âlemde

mısraı ile başlayan koşmasının dörtlüklerinin son mısralarında K. ilk kelimelerde olup diğer kelimelerin hepsi rediftir:

Âzâd olsak da bir, olmasak da bir
. . . .
Âbâd olsak da bir, olmasak da bir
. . . .
Ferhad olsak da bir, olmasak da bir
. . . .
İrşad olsak da bir, olmasak da bir

Kelimelerin sonlarında aynı takılar yer almışsa, K. ortak takılarında önceki hecelerde olur. Meselâ *acılar - bacılar* kelimelerinde K., *lar* takıları değil, onlardan önceki *cı* heceleridir.

Türk şiirinde bir K. şekli de, halk şairlerimizin en eski çağlardan beri kullandıkları yarım K.'dir. Yarım K.'de K. kelimelerinin ses ahengi, tam bir benzerlik şeklinde görülmez. Yarım K., çok kere, bir harfin, inceli kalınlı başka harfler ile yan yana getirilmesi suretiyle yapılır:

Düşman geldi sıra sıra dizildi
Alnımıza kara yazı yazıldı
Tüfek icat oldu mertlik bozuldu

mısralarında K. *z* sesi üzerinde toplanmış olup ortak takılardan önceki *diz*, *yaz* ve *boz* hecelerindedir. Türk halk şiiri, ayrı bir güzelliği olan bu yarım K.'lerle bir özellik gösterir. Tanzimat çağı şairlerinin bazı şiirlerinde de görülen yarım K., 1908 Meşrutiyeti sonrasında, Ziya Gökalp'ın mânevî önderliğinde büyük güç kazanan Türkçülük akımından sonra daha çok kullanılmıştır. Yarım K.'ye günümüzün şiirlerinde daha çok raslanmaktadır.

Bir de cinaslı K. vardır. Halk şiirinde çok kullanılmış ve güzel örnekler vermiştir. Cinaslı K., söylenişleri aynı olduğu halde anlamları ayrı olan kelimeleri K. düşürmekle yapılır. Cinaslı K.'nin en güzel örneklerine manilerde rastlanır. Irak Türklerinin hoyrat (b. bk.)'larının K. özelliği de cinaslı oluşudur:

Oku bana
Kerküklüm, yanık yanık
Hoyratlar oku bana.
Ne de erken saplanmış
Ayrılık oku bana.

Şiirde K.'ye büyük önem veren şairler, K. kelimelerinin hecelerinin birden çok ve bazan bütün harflerinin aynı olmasını sağlamaya çalışırlar. Ali Mümtaz Arolat'ın «Dalgalarla Beraber» adlı şiirindeki:

Çınla, ey mağrur deniz, kayalıklarda çınla,
Sar bütün kumsalları o dolaşık saçınla.
O dolaşık saçınla sar bütün kumsalları,
Batır yelkenlileri, parçala hep salları...
Deniz dertli başını taştan taşa vuruyor,
Sular da gönlüm gibi derdinden kuduruyor

mısralarındaki K.'ler bu biçimdedir.

Buna karşılık, K.'siz şiir yazanlar veyâ şiirde K.'ye önem vermeyenler de vardır. K.'siz şiiri bir yenilik veyâ değişiklik olmak üzere ilk yazanlardan biri Abdülhak Hâmid'dir. Hâmid'in meşhur «Hediye - i Sâl» başlıklı, mısra sayıları değişik 15 bentlik uzun manzumesinde, sadece bendlerin son mısraları (*lâl*, *cibal*, *istikbal*, *derhal*, *kemal* v. b. gibi kelimelerle) K.'lidir. 200 mısraı aşkın manzumenin öteki mısraları K.'sizdir.

Türk şiirinde, gerek halk edebiyatı gerek divan edebiyatının nazım şekillerinin belirli K. düzenleri vardır. Bunların belli başlılarının K. düzenleri şöyledir:

Mani'nin dörtlüsünde K.:

. . . . a
. . . . a
. . . .
. . . . a

biçimindedir. Mısra sayısı 6 veyâ 8 olanlarda K., bir aşırı devam eder. Manilerin bır kısmında birinci mısra sadece K. kelimesinden de olabilir.

Dörtlüklerden meydana gelen koşmaların K.'leri şu şekildedir:

. . . .	. . . . b	 c
. . . . a	. . . . b	 c
	. . . . b	 c
. . . . a	. . . . a	. . . . a

Varsağı, destan gibi dörtlüklerden meydana gelen nazım şekillerinin K.'leri de koşmanınki gibidir. Dört mısralıları olduğu gibi, aslı, dörtlüklere bir veyâ iki mısra eklenmesiyle meydana gelen türkünün K. düzeni mısra sayısına göre değişir.

Divan şiirinde, beyitlerden meydana gelen kaside ile gazel'in, beyit sayısı dışında K. şekli aynıdır. Kendi aralarında K.'li olan ilk beyitten (matla beyti) sonra, aynı K. manzumenin sonuna kadar bir aşırı (ve çift sayılı mısralarda) devam eder. Tek sayılı mısralar serbesttir:

. . . . a
. . . . a

. . . . a

. . . . a

Yine beyitlerden meydana gelen ve beyit sayısı sınırlı olmayan mesnevî şeklinde, her beyit kendi arasında K.'lidir:

. . . . a
. . . . a
. . . . b
. . . . b
. . . . c
. . . . c
. . . . ç
. . . . ç

Bendlerden meydana gelen terci - i bend ile terkib - i bend'in K. şekilleri birbirine yakındır: Her ikisinde de bendler birer «matla beyti» ile başlar. Aynı K. çift sayılı mısralarda son beyte kadar devam eder. Fark son beyittedir. Terci - i bend'in son beyti ayrı K.'de bir beyittir. Bu beyit, K.'si ayrı, fakat K. düzeni aynı olan öteki bendlerin son beyitleri olarak aynen tekrarlanır. Terkib - i bendde de son beyit kendi arasında K.'lidir. Ancak, bu beyit öteki bendlerde tekrarlanmaz. Öteki bendlerin son beyitleri de, başka K.'ler ile kendi aralarında K.'lenirler.

Terci - i bendin K. şeması:

. . . . a	. . . . b	 c
. . . . a	. . . . b	 c
. . . .	. . . .	. . . .
. . . . a	. . . . b	 c
. . . .	. . . .	. . . .
. . . . a	. . . . b	 c
. . . . k	. . . . k	. . . . k
. . . . k	. . . . k	. . . . k

(k, k mısraları, her bendin sonunda aynen tekrarlanan beyittir)

Terkib - i bend'in K. şeması:

.... a .... b c
.... a .... b c

.... a .... b c

.... a .... b c
.... n .... s .... z
.... n .... s .... z

Divan şiiri nazım şekilleri arasında Türk icadı olan şarkı, dörtlüklerden meydana gelir. Bestelenip okunmak için yazılan şarkı'nın en önemli özelliklerinden biri, birinci kıtanın ikinci mısraının bütün dörtlüklerin son mısraı olarak aynen tekrarlanmasıdır:

.... a .... b c
.... z .... b c
.... a .... b c
.... z .... z .... z

Divan şiirinde, yine Türklere âid ikinci bir nazım şekli olan tuyuğ, 4 mısradan ibarettir. Bütün mısraları K.'li olan tuyuğ'lar olduğu gibi, üçüncü mısraları serbest bulunanlar da vardır:

A	B
.... a	.... a
.... a	.... a
.... a	....
.... a	.... a

Kendine mahsus vezinlerle yazılan ve 4 mısradan meydana gelen rübâî'nin birinci, ikinci ve dördüncü mısraları kendi arasında K.'lidir:

.... a
.... a
....
.... a

Klasik batı nazım şekilleri arasında, Türk şiirinde en çok kullanılanlar sone (= sonnet), terner (= ternaire) ve terza - rima'dır. Bu nazım şekillerinin K.'lerinde en önemli özellik, K.'lerin bir açık bir kapalı (veyâ bir kapalı bir açık) olarak sıralanmasıdır. Meselâ sone'lerde 5 K. kullanılır. İkisi ilk iki dörtlükte, üçü ise son iki üçlükte yer alan bu K.'ler, mutlaka bir açık bir kapalı (veya bir kapalı bir açık) olarak şöyle sıralanacaklardır:

.... a	.... a	.... e
.... b	.... b	.... e
.... b	.... b	.... z
.... a	.... a	
	 i	
	 i	
	.... z	

veyâ

.... i
.... z
.... i

Başta Fikret ve Cenap olmak üzere, ne Servetifünuncular, ne de onlardan sonrakiler sonenin (ve öteki klasik batı nazım şekillerinin) bu K. özelliğine dikkat etmemişlerdir. Türk şiirinde klasik soneyi (ve diğer klasik nazım şekillerini) bu K. özelliği ile birlikte diğer kaidelerine de uygun olarak kullanan şair Edip Ayel'dir (Klasik sone örnekleri için bk. Edip Ayel, *Şehrayin*, İstanbul 1953, «Boğazkesen (15. s.), «Eyüb» (37. s.), «Yalılar» (43. s.), «Gelin» (45. s.) başlıklı manzumeler). — Nejdet Sançar

KAFKA, Franz (Praha 1883 - Viyana civarında Kierling sanatoryumu 1924), Çek yazarı. Eserlerini Almanca yazan K., büro memuru olarak kısa ve neşesiz bir hayat sürmüştür. Hayatta iken çıkan yazı kırıntıları hiç başarı kazanmamıştır. Bu eserler şunlardır: *Die Verwandlung* (Şekil değiştirme) [1916]; *In der Strafkolonie* (Ağır iş gördürülen mahpuslar arasında) [1919]. Ölümünden sonra onu, arkadaşı romancı Max Brod, *Der Prozess* (Dava) [1925] romanını çıkararak halka bildirmiştir. Bu eserden André Gide ve J. L. Barrault bir piyes, Orson Welles de bir film çıkarmıştır. Başka eserleri: *Das Schloss* (Şato) [1926]; *Amerika* [1927]; *Tagebücher* (Günlük) [1948'de çıkmıştır]. K.'nın eserleri, insanın, dünyanın manasızlığı karşısında duyduğu ümitsizliği dile getirir.

F. KAFKA

KAFKAS DAĞLARI, Karadeniz ile Hazar Denizi arasında uzanan yüksek dağ sıraları. Uzunluğu 1 100 km yi bulan, genişliği 110 - 160 km arasında değişen K. D.'nın en yüksek yeri Elbruz (b. bk.) doruğunda 5 633 m yi bulur. Boydan boya uzanan bu dağların başlıca geçit yeri 2 379 m yüksekliğindeki Daryal geçididir. Buradan geçen yol, K. D.'nın kuzeyini güneye bağlar. Geniş anlamıyla K. D., kuzeyde Kuban ve Terek ırmakları havzalarıyle güneyde Anadolu ve İran arasındaki bölgede yer alan dağları ifade eder. Böylece bu esas yüksek dağların güneyinde, buradan Rion ve Kura uzun çukurluklarıyle ayrılmış bir kısım dağlar uzanır. Bu durumuyla K. D., ana çizgileriyle ikiye ayrılır: I. Büyük K. D.'ı ki, Karadeniz kıyısındaki Novorossiysk çevresinden Hazar Denizi kıyısındaki Apşeron yarımadasına kadar, kuzeybatı - güneydoğu doğrultusunda, 1 100 km olarak uzanır. K. D.'nın en yüksek dorukları, büyük buzulları bu sürekli dağ sıraları üzerindedir. Bu sıradağlar, set biçiminde uzanan dağların tipik bir örneğidir. Yaklaşık olarak 1 000 km boyunda dağlık sırtın yüksekliği 2 000 m den aşağı düşmez. Orta bölümünde yüksekliklere hemen hep 4 000 m ve daha yüksek birçok dorukları sıralanır. Kazbek kütlesinin yüksekliği ise 5 000 m yi geçer. Büyük Kafkaslar üzerinde uzun buzullar vardır. Bunlar en çok Kafkasların orta bölümünde meydana gelmiştir. Bu buzullardan Diksu, Karagom, Bezingi buzullarından her biri 15 km uzunluğunda ve 35 - 45 km² yüzölçümündedir. 2. Küçük K. D. daha güneydedir. Bunlar parçalı ve türlü bölümleri bulunan daha alçak dağlardır ki, en yüksek yerleri, tek tek olarak, 3 000 - 4 000 m kadardır. Türlü yönlere doğru uzanan ve yer yer volkanik dağlarla kesilen bu sıra-

dağların bir bazalt kütlesi 4 095 m yükseklikteki Alagöz dağında görülür. Bu bölgenin yeryüzü şekilleri birbirinden çok farklıdır. Burada dağlar arasındaki küçük ovalar, volkanik tepeler, dik yamaçlı sivrilikler, buraya pek inişli çıkışlı bir görünüş vermiştir.

K. D., Avrasya'nın Tersiyer genç kıvrımlar kuşağının bir bölümüdür. Avrupa ve Asya'nın genç sıradağları gibi, bunlar da Alp jeosenklinalinde türlü safhalarda meydana gelmiştir. Bütün bu dağ teşekkülleri (orojenik olaylar) sırasında yer yer volkanik olaylar belirmiştir. Büyük Kafkasların kuzey kesiminde yer yer kristalin kütlelerle kesintili bir şistler bölümü, bunun güneyinde kristalin orta bölüm, daha güneyde yine bir şistler bölümü, bunun güneyinde de Mezozoik oluşuk (teşekkülât) lar yer tutmuştur. Bütün bu oluşuklar arasına yer yer volkanik püskürmeler olmuş, böylece yüksek volkanik yığıntılar meydana gelmiştir ki, Kazbek (5 047 m) ve Elbruz (5 633 m) volkanik dağları bunlardandır. Bu yanardağlar Dördüncü Zaman'ın ortalarına kadar faaliyet göstermişler, hatta kimi yerde buzul devirlerinin üçüncüsü olan Riss devri morenlerinin üstünü buralardan gelen yeni andezit lavları örtmüştür. K. D., en yeni yer kabuğu hareketlerine ve özellikle yükselmelere uğramış, depremlere de yer vermiştir.

K. D.'nın yüksek yerlerinin bugünkü sarp biçimlerini almasında Buzul devrindeki buz aşındırmalarının önemli yeri olmuştur. Bu devirde meydana gelmiş moren yığınları ve akarsu - buzul birikintileri bu dağların yüksek yamaçlarında çok görülür. Buzul çağlarında buzullar, bu dağların aşağı yamaçlarına doğru çok sarkmışlardır.

Büyük K. D.'ında, özellikle Osetya'da maden yatakları vardır. Kuzey ve güneydeki bölgelerde önemli petrol yatakları bulunmaktadır. Batı Kafkasların güneyinde zengin manganez yatakları, Ermenistan dağlarında bakır, Azerbaycan topraklarında demir ve boksit vardır.

Kafkaslar dağlık bölgesinin sert bir iklimi vardır. Dağların batı ve orta bölümlerinde yağış daha boldur. Bu yağış daha çok kar şeklinde olur ve buzulları, kalıcı karları besler. Yağmur, kar ve eriyen buzulların sularıyla beslenen birçok gür akarsular aşağılara iner. Bunlardan Kuban (907 km) kaynağını Elbruz Dağları'ndan alır, gür bir ırmak olarak Azak Denizi'ne dökülür. Doğu bölümünde ve özellikle Dağıstan'da ise iklim kuraktır. Burada Terek ırmağı (591 km) kaynaklarını Kazbek buzullarından alır, aşağı kesiminde suları azalır. Terek ırmağının beslenme alanının doğusunda Sulak ırmağı ve batısında Kuma çayı da kaynaklarını kuzey Kafkaslardan alırlar. Büyük K. D.'nın güneyine doğru ise, daha çok, küçük akarsular uzanır, orta ve doğu bölümünde Kura, batıda Rion ırmağına karışır.

K. D.'nın batı bölümünün yamaçları gür ve iyi yetişmiş ormanlarla kaplıdır. Dağ yamaçlarının aşağı bölümünde geniş yapraklı ağaçlardan meydana gelmiş ormanlar çok yer tutar. 1 500 - 2 100 m arasındaki yüksekliklerde çam ormanları, daha yukarılarda da otluk ve çayırlıklar geniş yer tutar. Buna karşılık, K. D.'nın doğu bölümü çok yerde seyrek ağaçlı veyâ çıplak yerler halindedir. Bütün bu dağlarda çeşitli yaban hayvanları, ormanlık yerlerde ayılar ve yaban domuzları, daha yükseklerde dağ keçileri, yabanî teke, kartal ve akbaba yaşar.

Sarp ve az geçit veren K. D., bugün de yolların çok geçtiği bir yer değildir. Başlıca geçit yollarından biri «Gürcü askerî yolu» adıyle anılmış bulunan ve XIX. yüzyılda Ruslar tarafından yapılmış olan Orta K. D.'ında 2 379 m yüksekliğindeki geçidi aşarak uzanan Vladikafkas - Tiflis yolu (207 km) ile «Osetya askerî yolu» adıyle anılmış olan ve yine Orta Kafkaslar'dan Rion vadisine doğru 2 825 m yüksekliğindeki geçitten geçerek inen yollardır. Öteki yollar (demiryolu, karayolu), bu sıradağların çevresindeki çukurluklardan geçmektedir. Bunlar arasında Batum'u Tiflis üzerinden Bakû'ya bağlayan demiryolu (930 km) bulunur. Bu dağların kuzey etekleri boyunca da demiryolu geçmektedir.

K. D.'nın Elbruz ile Kazbek arasındaki pek yüksek bölümü, dağcılık bakımından önemli olmuştur. 1842'de Abich ve 1863'te Radde'nin bu bölgeye yaptıkları gezilerden ve daha sonraki Avrupalı araştırıcılar (Alman, İngiliz, İtalyan, Avusturyalı, İsviçreli, Macar...) tarafından tanıtıldıktan sonra, birçok sistemli araştırmalar birbiri ardınca gelmiştir. Bugün K. D. Sovyet dağcılarının başta gelen alanıdır.

KAFKAS DİLLERİ, Kafkas dağlarında ve Kafkas dağları çevresinde konuşulan dillere verilen ad. Bu diller 1. Kuzey K. D. ve 2. Güney K. D. olmak üzere iki bölüme ayrılır.

Kuzey K. D. bölümü ise Kuzey - batı (Abḫız - Çerkez) kolu ve kuzey - doğu (Çeçen - Lezgi) kolu olarak ikiye bölünür. Kuzey - batı kolunda Adıge, Ibıḫ veyâ Ubıḫ ve Abḫız dilleri yer alır. Adıge dili, Doğu veyâ Dağ Adıgesi (Kabardi yerli adı: Kaberdey, 150 000 kişi) ve Batı veyâ Ova Adıgesi (Çerkez, yerli adı: K'yəḫ) olmak üzere ikiye ayrılır. Batı Adıgesini konuşanların hemen hepsi 1864 - 1865 yıllarında yurdumuza göç etmişlerdir. Batı Adıgesi birçok lehçelere ayrılır (Şapsuğ, Bjeduh, Ḫak'uç, Abzəḫ veyâ Abadezəḫ, Natuḫay K'emirgoy veyâ Temirgoy, Besleneğ v. b.). Ibıḫ (Ubıḫ) dilini konuşanlar da 1864'te yurdumuza sığınmışlardır. Abḫız (70 000 kişi) dili Suhum çevresinde konuşulur. Kıyı bölgesinde Bzıb, Abşuy ve Samursakan adlı lehçeleri yer alır. Abaza lehçesi ise daha geride kalan bölgede konuşulur. Kuzey - doğu kolunda iki dal vardır: 1. Merkez dilleri; 2. Doğu dilleri. Merkez dilleri arasında Kuzeyde Çeçen (yerli adı: Nəḩ̮uo, 300 000 kişi), İnguş (yerli adı: Galğay, 70 000 kişi) ve güneyde Bats' (2 500 kişi) yer alır. Doğu dilleri arasında ise altı büyük grup vardır. 1. Avar - Andi - Dido grupu: 1. Avar (Dağıstan, 250 000 kişi, yerli adı: Ḫunzak); 2. Andi (7 700 kişi, yerli adı: K'uannu); 3. Andi'ye bağlı küçük lehçeler grupu (24 000 kişi); 4. Dido grupu (6 000 kişi) II. Kazikumuk veyâ Lak grupu (Orta Dağıstan, 40 000 kişi); III. Dargwa grupu (Dağıstan, 125 000 kişi); Kubaçi veyâ Erbuk lehçesi bu grupta yer alır. IV. Arçi grupu. V. Samur veyâ K'üri - T'abasaran grupu; 1. Kuzey - doğu lehçeleri (Güney Dağıstan, 165 000 kişi; Lezgiler): a. K'üri, b. Ağul, c. T'abasaran; 2. Güney - doğu lehçeleri: a. Buduḫ (Kuzey Azerbaycan, 2 000 kişi), b. Cek (Kuzey Azerbaycan, 2 000 kişi), c. Ḫinalug (Kuzey Azerbaycan, 2 000 kişi), d. Rut'ul (Güney Dağıstan, Kuzey Azerbaycan, 12 000 kişi), e. T͟S'aḫur (Güney Dağıstan, 11 000 kişi). VI. Udi (Kuzey Azerbaycan, 2 700 kişi).

Güney K. D. bölümünde dört dil vardır: 1. Gürcü dili (1 600 000 kişi); 2. Mingrel dili (300 000 kişi); 3. Laz dili; 4. Svan dili (13 000 kişi). Bu bölümde yer alan Gürcü dilinin İmer, Gur (Müslüman ağzı: Acar), Raça, Mt'iul, Ḫevsur, Pşav, T'uş, İngiol. Kaḫet adlı birtakım

lehçeleri vardır. Asıl K'art'vel lehçesi Tbilissi (Tiflis) çevresinde konuşulur.

Gürcüce V. yüzyıldan beri özel bir yazı sistemine sahip bir yazı dili olarak gelişmiştir. Adıge, Abhaz, Avar, Çeçen, Lak, K'üri ve T'abasaran dilleri de bugün yazı dili haline gelmiştir.

KAFKASYA, Kafkas Dağları'nın uzandığı yerlere uyan, Karadeniz'i Hazar Denizi'nden ayıran bölgeyi içine alan ülkeler. Kuzeyde Maniç çukur bölgesi, güneyde Türkiye ve İran toprakları, batıda Karadeniz, doğuda Hazar Denizi ile çevrili bulunan K.'nın yüzölçümü 470 000 km², nüfusu 20 milyon kadardır. Arazinin yüksek dağlar ve bunlar arasındaki çukur bölgeler ve vadilerle parçalanmış bulunması, pek eskiden beri burada birbirinden farklı birtakım insan topluluklarının belirmesine, çok sayıda dil ve lehçelerin meydana gelmesine yol açmıştır. Tabiî bakımdan, ana çizgileriyle K.'nın, kuzey ve güney bölümleri vardır.

Kuzey bölümü, güneyde Kafkaslar, kuzeyde Kuban ve Terek ırmakları ile sınırlıdır. Doğusunda Hazar Denizi, batısında Karadeniz vardır. Bugün burada türlü muhtar idareler ve idare bölümleri vardır. Bunlar doğudan batıya doğru, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'ne bağlı bulunan Dağıstan, Çeçen - İnguş, Kuzey Osetistan, Kabartay - Balkar, Karaçay - Çerkez, Abhazistan muhtar idareleri ve Güney Osetistan yönetim bölümüdür. Bunlardan Dağıstan, Kafkas Dağları'nın doğu bölümünün kuzey yamaçları ile bunun kuzeyindeki düzlük - tepelik araziyi içine alır. Çok çeşitli toplulukların yaşadığı, türlü dil ve lehçelerin konuşulduğu ve özellikle Türklerin oturduğu ve çok yerinde Türkçenin konuşulduğu Dağıstan'da, hayat bakımından, dağlık yerler ve aşağılardaki düzlük bölümler arasında farklar olmuştur. Halkın bir kısmı Müslümandır. 1921'de Kuzey Kafkasya'nın işgali ve muhtar birtakım bölümlere ayrılmasıyla Dağıstan da bunlardan biri olmuştur. 1930'dan sonra devlet dili olarak Türkçenin yerini Rusça almıştır. Bk. DAĞISTAN.

Çeçen - İnguş Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Dağıstan'ın batısındadır. 1936'da kurulmuş, ancak II. Dünya Harbi'nden sonra kaldırılmış, 1957'de yeniden kurulmuştur. Burada yaşayan Çeçen'ler, Kuzey Kafkasya'nın başka halk topluluklarına türlü yönlerden benzerler. Bk. ÇEÇEN - İNGUŞ ÖZERK SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ, ÇEÇEN DİLİ, ÇEÇENLER. Bunun batısında Kuzey Osetistan Muhtar Cumhuriyeti ile Güney Osetistan yönetim bölümü vardır. Burada yerleşmiş olanların eski Alanlar (b. bk.) ın kalıntısı olduğu ileri sürülmüştür. Bölge nüfûsunun bir kısmı Hıristiyan, bir kısmı Müslümandır.

Daha batıda Kabartay - Balkar Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti vardır. Terek ırmağının yukarı kesimindeki bölgeyi içine alan bu arazi, 11 900 km² yüzölçümlü, yarım milyona yakın nüfûslu bir bölümdür. Bu nüfûsun önemli bir kısmı Çerkezler (b. bk.) dir. Önceleri buralarda çok daha fazla sayıda Çerkez varken, zaman zaman türlü olaylarla başka ülkelere (özellikle Türkiye, Suriye, Irak, Ürdün, İsrail, Mısır, Amerika) gitmişlerdir. Daha batıda Karaçay - Çerkez Muhtar Bölgesi vardır. Yüzölçümü 9 900 km², nüfûs sayısı 150 000 kadar olan ve Kuban ırmağının yukarı kesiminde bulunan bu bölgedeki nüfûsun çoğu Türktür. Bunun güneyinde ve Kafkas Dağları'nın Karadeniz boyunda uzandığı bölgede Abhazistan muhtar cumhuriyeti vardır. Yüzölçümü 8 600 km², nüfûsu 400 000 kadar olan bu bölümde Çerkez boylarından biri olan Müslüman Abazalar ile Gürcüler, Ruslar ve Ermeniler yaşar.

Boydan boya uzanan yüksek, hemen hemen geçitsiz ve dik yamaçlı Kafkas Dağları'nın kuzeyindeki bu parça parça muhtar idare bölümlerinin ötesinde, bu sıradağların güneyinde, bu dağlarla Aras ırmağı arasında, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'ne bağlı üç cumhuriyei (Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan) ile güneyde Nahçivan, batıda Acaristan muhtar idareleri vardırr. Bu bölge, Güney K.'dır. K.'nın bu bölümündeki Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (b. bk.), Azerbaycan devletine verilen addır. 1922 - 1936 arasında Zakavkaziya (Maverâ - i Kafkas, yâni Kafkas Ötesi) Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Federasyonuna, 1936'dan sonra doğrudan doğruya Sovyetler Birliği'ne katılmıştır. Yüzölçümü 85 700 km², nüfûsu 3,5 milyon kadardır. Nüfûsun yarıdan çoğu Azerî Türkleri, geri kalanı Ermeni ve Rustur. Ülkede Azerbaycan Türkçesi ile birlikte Rusça da resmî dildir.

Güney K.'da bir de Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti vardır. Gürcistan (b. bk.), Karadeniz kıyısındaki dar bir arazi ile Riyon (Rion) çukur düzlükleri dışında çok dağlık bir bölgedir. Yüzölçümü 69 500 km², nüfûsu 4,8 milyon kadardır. Başkenti Tiflis (b. bk.) tir. Gürcistan nüfûsunun yarıdan biraz çoğu Gürcü, geri kalanı Rus, Türk, Ermeni, Çerkez Abaza, Acar, Oset ve Çeçen'dir. Gürcülerin çoğu Hıristiyan Ortodoks, bir kısmı Müslüman, bir kısmı da Katoliktir. Sayıları 700 000'i bulan Müslümanların 300 000'i Türktür. Gürcüler'in birçok soyu vardır ve sayıları toplu olarak 2,7 milyon kadardır.

Güney K.'nın güney bölümünde bir de Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (b. bk.) vardır. Yüzölçümü 29 800 m², nüfûsu 2,2 milyondur. Başkenti Erivan'dır. Nüfûsun % 80'i Ermenidir. Türkler, Gürcüler ve Ruslar da vardır. Daha güneyde Nahçivan muhtar cumhuriyeti bulunmaktadır. Yüzölçümü 5 900 km², nüfûsu 200 000 (bunun çoğu Azerbaycanlı) dir. İdare merkezi Nahçivan şehridir. Bunlardan başka, Gürcistan'ın batısında Acaristan adlı bir muhtar Sovyet cumhuriyeti daha vardır. Yüzölçümü 300 km², nüfûsu 242 000, idare merkezi Batum'dur. 1921'de Batum iline bağlı Acaris - Çahali, Hulo, Batum ve Kobuleti ilçelerinin birleştirilmesiyle kurulmuştur. Bu arazi, güneyde Türkiye topraklarıyle sınırlıdır. Acaristan adlı bu küçük bölüm, Çoruh ırmağının ağız bölümü, kıyı boyundaki düzlükler ve Kahber vadisi dışında dağlık bir yerdir. Bk. ACARLAR, ACARİSTAN.

K. pek eskiden beri çok çeşitli insan topluluklarının yerleştiği bir bölge olmuştur. Bâzı yerlerinin daha Paleolitik çağda yerleşme yeri olduğu, Neolitik çağda güney K.'da köylülerin yaşadığı, kuzey K.'da avcılıkla geçinen insan topluluklarının bulunduğu, daha sonra maden işlerinin yapıldığı sanılmaktadır. Bu arada Asya ile Avrupa arasında bir geçiş bölgesi olan K., daha İlk Çağ'da Türk kavimlerinin de ayak bastığı ve yer yer yerleştiği bir bölge özelliği taşımıştır. Kuzey K.'daki Hazar İmparatorluğu bunlardan biri olmuştur. Orta Çağ'ın en büyük imparatorluklarından biri olan bu devletin (650-965) sınırları, batıda Kiev'den başlıyor, kuzeyde Kazan şehrine, güneyde Kırım ve Dağıstan'a, doğuda Hârezm'e kadar uzanıyordu. Buralarda Hazar Türkçesi konuşuluyordu. Sonraları bu bölgede türlü Türk ve Müslüman devletleri kurulmuştur. XI. yüzyıl ortalarında ve sonlarında Selçuklular hakimiyet-

lerini kurmuşlardır. Bu çağda K., Türklerin batı kolunun (Oğuzların veyâ Türkmenlerin) başlıca yurtlarından biri ve Anadolu'yu Türk soyu ile besleyen ülkelerden biri olmuştur. Doğu Anadolu'da bir Türk oymağının kurduğu ve Kafkasların bir kısmı ile Hazar Denizi'ne kadar uzandığı Akkoyunlu devletinden sonra K., Safevî devletinin eline geçmiş, Fatih zamanında K.'ya sokulmaya başlayan Osmanlılar, XVI. yüzyıl boyunca Safevîlerle çarpışmış, bu yüzyılın sonunda K. Osmanlı devletine bağlanmıştır. XVIII. yüzyıl sonlarında Kuzey K.'da, XIX. yüzyıl başlarında Güney K.'da başlayan Rus sokulması gittikçe artmış, savaşlar olmuş, I. Dünya Harbi'nden sonra K., türlü bölümlere ayrılarak Sovyetler Birliği idaresine geçmiştir. Bk. SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETLERİ BİRLİĞİ.

(Târih): XVI. yüzyılda Ruslar, K.'nın kuzeyine inmek, mümkünse elde etmek için birkaç teşebbüs yapmışlardır. Fakat istilâ, ancak XIX. yüzyılda başlayabilmiştir. XVIII. yüzyıl başlarında Büyük Petro zamanında K.'nın doğusu, yani Hazar Denizi'nin batı kıyıları birkaç yıl için Rusya'ya geçmişse de, bu, İran imparatorluğunun geçici bir zâfından ibaretti. Büyük Petro, buraları boşaltmaya mecbur olmuştur. 1774 Küçük Kaynarca Muahedesi, Türk - Rus Harbi'ne son vermiştir. Türkiye yenilmişti. Rusya, Kuzey K.'nın bâzı orta bölgelerini, Kabarday'ı elde etmiştir. 1791 Iaşi (Yaş) Muahedesi de, Türkiye'nin yeni bir mağlubiyetiyle biten bir Türk - Rus Harbi'ne son vermiştir. Bu anlaşma, K.'da Türkiye - Rusya sınırını Kuban ırmağının çizeceğini tesbit ediyordu. Yani Rusya'ya K.'da bir yer bırakmıyordu. Ancak bundan sonra Ruslar, Kuzey K.'nın orta kesimlerinden güneye doğru sarkmışlardır. Güney K.'nın batı bölümünü işgal eden Gürcistan krallığı, Rusya gibi Hıristiyan Ortodoks'tu. Bu devirde Türk idaresinden çıkmış, güyâ İran'ın himayesindeydi. Rusya, bu durumdan faydalanarak Güney K.'ya adım atmış ve Gürcistan'a girmiştir. 1801'de Gürcistan'ın Osmanlı idaresindeki batı kısımları hariç hemen hemen tamamı, Rusya'ya katılmıştır. 1804'te Rusya, İran himayesindeki Revân ve Bakû Türk hanlıklarına karşı da teşebbüslere girişmiştir. 1810'da Dağıstan'ın bir kısmı Rusya idaresine geçmiştir. 1814 ve 1826'da İran Türk imparatorluğunun, Kaçarlar'ın, Rusya'ya karşı iki savaş kaybetmesi, hemen bütün K.'da Rus hâkimiyet veyâ üstünlüğünü sağlamıştır. Böylece bugünkü Rusya - İran sınırı çizilmiştir. Kuzey Azerbaycan ve Ermenistan da Rusya'nın eline geçmiş, bu topraklardaki Türk hanlıklarına son verilmiştir. Ancak Kuzey K. ve Dağıstan'ın büyük kısmı, gerçekte burada yaşayan Kafkas kabîlelerinin elindeydi ve bunlar, arazinin çok sarp olmasından da yararlanarak, Rus hâkimiyetine karşı şiddetle direniyorlardı. 1829 Edirne Muahedesi yeni bir Türk - Rus Harbi'ne son vermiştir. Bu savaşta da Türkiye yenilmişti. Artık Osmanlı İmparatorluğu, Kuban nehrinin Azak Denizi'ne döküldüğü yerden Batum'a kadar çekilmiş, bütün Doğu Karadeniz kıyıları Türkiye'den Rusya'ya geçmişti. Bu bölgede oturan Çerkezler ve Abazalar, Türkiye'ye göçmeye başlamışlardır.

Bu suretle Türkiye'nin elinde yalnız Batum kalmış oluyordu. İran da K.'dan atılmıştı. Bundan böyle Rusya, tamamını ele geçirdiği K.'da, yerli kavimlerle mücadele edecekti. Bu mücadele gittikçe büyümüş ve Şeyh Şamil'in liderliğinde en büyük mertebeye erişerek 1859'a kadar sürmüştür. Fakat bu târihte bile Ruslar, Kuzey K. dağlarının mutlak hâkimi değillerdi. Ruslar'a karşı K.'lıların savunması, çapını kaybetmekle beraber devam etmiştir. 1853 - 1856 Türk - Rus, yâni Kırım Harbi'nde, 1877 - 1878 Türk - Rus Harbi'nde, yeniden yüz binlerce K.'lı, başta Çerkezler olmak üzere, K.'yı terk ederek Türk topraklarına yerleşmişlerdir.

I. Dünya Harbi'nde, savaşın sonuna doğru Türkler, Bakû dahil, Kuzey Azerbaycan'ı ve Kuzey ve Güney K.'da bâzı bölgeleri ya doğrudan doğruya işgal etmişler veyâ buraları Türk nüfuzuna geçmiştir. Fakat komünist rejim, yavaş yavaş kendini toplayarak bu toprakları geri almıştır. Kuzey ve Güney K.'da birkaç yıl için teşekkül eden bütün bağımsız cumhuriyetleri de kaba kuvvetle ilga etmiştir. II. Dünya Harbi'nden sonra yüz binlerce Kuzey K.'lı, Almanlarla iş birliği yaptıkları iddiasıyle bir gün içinde vagonlara doldurularak, binlerce yıldan beri yaşadıkları yurtlarından alınıp Sibirya'ya sürülmüştür.

K. komünistleştirildikten sonra Rusya, bu ülkeyi, Sovyetler Birliği içinde, güyâ milliyet esasına göre bölgelere ayırmıştır. Buna göre Güney K.'da Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan cumhuriyetleri kurulmuştur ki, bunlar, Sovyetler Birliği'ni teşkil eden 15 «bağımsız» cumhuriyetten üçü olmuştur. Kuzey K.'nın büyük kısmı ise, «muhtar» denen ve Rusya Sovyet Cumhuriyeti'ne bağlı cumhuriyetlere bölünmüş, bir kısmı doğrudan doğruya Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine katılmıştır. Bk. AZERBAYCAN, ERMENİSTAN SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ, GÜRCİSTAN, DAĞISTAN, ŞAMİL, OSETLER, ÇEÇENLER, İNGUŞLAR, LEZGİLER.

KAFLI, Abdülkadir Kadircan (Dağıstan 1903 - İstanbul 1969), Türk yazarı ve siyaset adamı. Babası Kafkasyalı Mehmed Bey, annesi Ayşe Hanım'dır. Küçük yaşta Kafkasya'dan göç eden âilesi ile Türkiye'ye gelen K., Adana, Konya liselerinde okumuş ve 1921'de Konya İlk Öğretmen Okulu'nu bitirerek uzun süre ilkokul öğretmenliği yapmıştır. 1938 yılında Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü edebiyat kolunda yüksek öğrenimini tamamlayan K., bundan sonra ortaokul ve liselerde edebiyat öğretmenliği yapmış, 1961'de Kurucu Meclis üyeliği ile politika hayatına atılmıştır.

K. KAFLI

1962'de Konya'dan milletvekili seçilen K., 1965 yılından sonra seçimlere katılmamış, kısa süren parlamento hayatında konuşmaları ile milletinin duygu ve isteklerini dile getirmiştir. 1936 -1968 yıllarında aralıksız olarak İzmir ve İstanbul gazetelerinde ve özellikle «Tercüman» gazetesinde fıkra yazarlığı yapmıştır. Türklük ve Türkçülük, yıkıcı akımlarla mücadele yolundaki günlük yazılarından başka K.'nın kitap hâlinde yayınlanmış başlıca eserleri şunlardır: *Köpüklü Deniz* [1933]; *Şimalî Kafkasya* [1942]; *Yağız Atlı*; *Osmanlı Devrinde Târihî Fırtınalar*; *Kösem Sultan* [1943]; *Turhan Sultan* [1944]; *Diri Gömülenler* [1947]; *Midhat Paşa* [1948]; *Türkiye'nin Kaderi* [1965]; *Türkiye'ye Göçler*; *Hazreti Adem ve Havva*; *Hazreti Nuh ve Tûfan* [1966].

KAFTAN, 1828'den önce üste giyilen, kumaştan yapılan astarsız bir giysi. Eski toplum hayatımızda hemen ehrkesin giydiği K.'ın üzerine cübbe, kürk veyâ kapaniça giyilirdi. K.'ların dereceleri renk, şerit ve düğmeleriyle anlaşılırdı. Ağır kıymetli kumaştan yapılanların önü ve kolları altın telli şeritler ve kordonlarla süslenir, elmas veyâ altın düğmelerle bezenirdi. Kadifeden yapılan vezir K.'ları altın düğmeli, sırma şeritli idi ve kışın samur kürk geçirilirdi. Yeniçeriler entari üzerine giydikleri K.'ların uçlarını yürürken ayaklarına dolaşmamak için bellerine sokarlardı.

KAFTAN

Bundan dolayı bunlara dolama denilirdi. Eskiden bir kumandana imtiyaz verildiği zaman ona alâmet olarak kılıç ve K. verilirdi. K.'ın murabba, çuha ve keçe K. gibi çeşitleri vardır.

KÂFUR (Camphora; Lat. Camphor; Fr. Camphre) [Kim.], pinenlerden çıkan kamfol veyâ borneol denilen ikinci sınıf alkollerin ketonları $C_{10}H_{16}O$ formülündeki K. en çok kullanılan kalb uyarıcı ilâçlardan biridir. Tabiatta birçok bitkilerde bulunur. Tıpta kullanılan Japonya K.'udur. Cinnamonum Camphorea (Lauraceae) ağacının odunu su buhariyle damıtılarak elde edilir. Terebentin ruhunda bol bulunan pineni hidrokiyanik asidle karşılaşma sonucu yapılan sentetik K. da Türk kodeksine alınmıştır.

Tabiî K. renksiz, saydam, dokunuluşu yağlımsı, billûrî yapılı, gevrek parçalardır. Kokusu özel ve keskin, tadı sonradan serinlik bırakan acı ve yakıcıdır. 204° de kaynar. Normal sıcaklıkta uçar. Suda pek az erir (litrede 1,07 gr kadar). Suya atılınca üstünde yüzer. Alkol, eter, kloroform, benzol ve yağlarda çok erir. Mikroplar üzerinde (difteri, şarbon, tifo basilleri, stafilokok, pnömokok gibi) antiseptik tesiri vardır. K.'un sinir dolaşım ve solunum merkezlerine analeptik tesiri vardır. Bu sebeple K. tıpta sinir merkezlerini uyarmak, kalb yetersizliğini, fibrilasyonu gidermek, solunum merkezini uyandırmak ve bronşların sekresyonnuu düzeltmek için kullanılır. % 10 ve % 20 K.'lu zeytin yağla yapılmış oleum camphoratum (huile camphrée), bütün kriz durumlarında, şok ve kollaps hallerinde sinir sistemini uyarmak, kalbi kuvvetlendirmek için kullanılır. Kodeksin Alcool camphré'si % 10 K.'ludur. Ağrılara karşı K.'lu ispirto ile ovulur. K. ayrıca sanayide selüloit, dumansız barut ve ilâç yapımında da kullanılır.

KAFZADE ABDÜLHAY ÇELEBİ MEHMED EFENDİ (takma adı: **Faizî;** İstanbul 1589-İstanbul 1621), Türk şâiri. Şiirlerinde kullandığı takma adı ile ün yapmış olan K., Kafzade Mustafa Feyzullah Efendi'nin oğludur.

K.'nin Tiryaki Hasan Paşa'nın savaşlarını anlatan *Hasenât-ı Hasan* adlı eseri bâzı ünlü yazarlara kaynak olmuş kitaplardandır. *Zübdetü'l Eş'ar* adlı basılmamış bir şâirler tezkiresi de vardır ki, beş yüz kadar erkek ve on dört kadın şâirden bahseden bir antolojidir. Kadılıklarda bulunduktan sonra İstanbul'a yerleşen ve burada ölen K., Zincirlikuyu civarında Malûlzade Mehmed Efendi'nin medfun bulunduğu hazîrede, babasının yanında gömülüdür. Nevîzade Atâî'nin:

Geçti bin otuz bir Recebi Abdülhây
Okun (okuyun) Abdülhây Efendi cânı için fâtihâ

mısraları ölümüne düşürülmüş târihtir.

Şiirlerinde, özellikle gazellerinde yer yer tasavvuf konularını işleyen K.'nin kasideleri oldukça renkli ve ustaca yazılmış olmakla beraber dili ağdalıdır. Dîvan şiiri geleneğini sürdüren ve bâzı yeni buluşları da olan K.'nin mürettep *Divân*'ı, *Leyla ve Mecnûn*, *Sâkinâme* adlı eserleri vardır.

KAĞAN, Türk devlet başkanlarının eski çağlardaki unvanı, imparator. Bu unvan eski Türk devleti olan Hunlar'da yoktu. Hunlar, devlet başkanlarına «yabgu» diyorlardı ki XI. yüzyıla kadar Karluk ve Oğuz Türkleri arasında kullanılmıştır. K. kelimesinin ilk önce, Hunlar'dan sonra Türk devleti hâkimiyetini ele alan Siyenpi'lerde kullanıldığı görülüyor.

Türkler üzerindeki hâkimiyetleri 216 - 394 yılları arasında devam eden Siyenpi'lerde, 265 yıllarında *kağan* kelimesinin kullanıldığı ortaya konmuştur (A. Caferoğlu, Tukyu ve Uygurlarda Han Unvanları, Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası I, 1931).

Türk devlet geleneğinde devlet başkanlarının bir başarıdan sonra yeni unvan alması âdet olduğundan K. unvanını alan Siyenpi hükümdarının Çinlilerce adı Lie - vi şeklinde yazılıp Türkçesi bilinmeyen ve 261 - 277 yılları arasında hükümdarlık eden şahış olduğu ve 271'de Kuzey Çin'in bir bölümünü zaptetmesi üzerine bu unvanı aldığı düşünülebilir.

Siyenpi'lerin yerine geçen Aparlar (394 - 552)'ın ilk hükümdarları Tolun (394 - 410) da, 402 yılında büyük fütuhatla eski Hun devletini hemen hemen aynen tekrar kurunca o zamana kadar kullandığı yabgu unvanını küçük görerek K. unvanını aldı. Bundan sonra bu unvan Aparlar'da, Gök Türkler (552 - 745)'de, Dokuz Oğuz - On Uygurlar (745 - 840)'da aynen devam etmiştir. Karahanlılar'da K. şekli biraz değişip *ḫakan* şeklini alarak, Çingizliler'de K. biçimine bürünerek kullanıldı.

Türkçe kelime içindeki g ve ğ'ların düşmesi, baştaki k'ların ḫ olması şeklindeki dil kaidesi gereğince kelime ḫan biçimini alarak günümüze kadar gelmiştir.

Bununla beraber K.'ın kısaltılmış biçimi olan *kan* kelimesinin 720 - 725 yıllarında dikilen Bilge Tonyukuk anıtında görülmesi de dikkate değer. Kül Tegin ve Bilge Kağan anıtlarındaki edebî dil yerine daha ziyade halk diliyle yazılmış olan Bilge Tonyukuk anıtında kelimenin halk ağzındaki biçimi kullanılmıştır diye düşünülebilir.

K. kelimesi Türkiye'de «kağan arslan» tamlaması şeklinde XVI. yüzyıl sonuna kadar kullanılmıştır. İlkönce *Dede Korkut* kitabında geçen «Kağan arslan» ın bugünkü bilgimize göre son kullanılışı *Tevārīḫ - i Cedīd - i Mir'āt - ı Cihān* adlı ve H. 1000 yıllarında (M. 1591 - 1592) yazılan târih

kitabındadır. Kitabın müellifi olan Osman İskender'le Dârâ'nın savaşını anlatan bir manzumesinde iki hükümdar için «ol iki kağan arslan» tabirini kullanıyor (*Tevārīḫ-i Cedīd-i Mir'āt-ı Cihān*, s. 8, İstanbul, 1961).

«Kağan arslan»ın ne demek olduğu Taşkentli Mîrek Muhammed Nakşıbendî'nin sözlüğünde izah edilmiştir. Mîrek Muhammed bu sözlüğünde (Şehid Ali Paşa 2621, 82b-121a) bazı Arapça ve Farsça kelimeleri açıklamaktadır. Sözlüğün 120a yaprağında «şîr-i yele» nin izahı şöyledir: «Kendi öz başıyle gezen ve kayd ü bende mümkin olmayan arslan mānāsındadır. Türkīde aña kağan arslan dėrler».

K. kelimesinin menşei ve anlamı kesinlikle aydınlanmış değildir. Bu kelimenin Moğol, hatta Suğdak menşeli olduğunu söyleyenler bulunmuştur. A. Caferoğlu ise, bu konudaki ihtimalleri saymış olmakla beraber kendisi bir hükme gitmemiştir.

Caferoğlu'nun dikkati çektiğine göre, bugünkü bazı Türk lehçelerinde «büyük» ve «ağabey» anlamında bir *kağa* kelimesi vardır.

İmparotoriçe anlamındaki *katun* kelimesinin eski biçiminin *kağatun* olduğuna bakarak, her ikisinin başındaki *kağa*'lar dolayısıyla *kağan* kelimesinin «büyük» demek olan *kağa*'dan çıktığını, ihtirazî kayıtla birlikte, kabul edebiliriz.

Kağan kelimesi devlet başkanı (imparator) demek olduğu halde bazen olağanüstü durumlarda veyâ mecburiyet karşısında Gök Türkler çağında, aynı zamanda birden fazla K.'ın bulunduğu devreler görülmüştür. Nazarî olarak K.'lardan birinin «büyük K.» olması kabul edilmiş bulunmakla beraber gerçekte güçlü olanın hükmü ve buyruğu yürümüştür ki bu da federatif ve merkeziyetsiz Türk devlet sisteminin sonucudur. — Nihâl Atsız

KAGẸRA (Coğ.), Tanganika (Orta Afrika)'da bir ırmak. Uzunluğu 400 km dir. Victoria Gölü'ne dökülür. Nil'in başlıca kaynaklarından biri sayılır.

KAGOSHIMA [*kagoşima*] (Coğ.), Japonya'da Kyūshū adasının güneyinde bir liman. Nüfûsu 316 000'dir. Kereste ihraç limanı olarak tanınmıştır. Porselen fabrikaları vardır. Madencilik ve tekstil endüstrisi gelişmiştir.

KÂĞIT VE KÂĞITÇILIK: K., tarih boyunca insanların en önemli bir ihtiyaç maddesi olagelmiştir. K.'ın icadından önce, insanlar yazıyı taş, kil tabletler, çeşitli madenler, kemik, tahta levhalar, bambu kabukları ve palmiye yaprakları gibi çeşitli malzeme üzerine yazarlardı. K.'tan önce kullanılan yazı malzemesinin en önemlilerinden biri, Nil deltasında yetişen bir bitkiden yapılan papirüs, öteki ise, Bergama'da deriden yapılan ve yaygın hale getirilen parşömen olmuştur. Birincisi, M. S. II. yüzyıla kadar Akdeniz çevresinde kullanılmış, ikincisi ise, M. Ö. II. yüzyıldan başlayarak, K.'ın Yakın Doğu'da yapılışına kadar yazı malzemesi ihtiyacını karşılamıştır.

K.'ın M. S. 105 tarihinde, Çin'de, Ts'ai Lun tarafından yapıldığı kabul edilmektedir. İcadından bugüne kadar 2000 yıl geçmesine rağmen, Asya'dan Avrupa'ya geçişi 1000 yıl kadar sürmüştür. K., barut, pusula ve matbaa gibi, modern bir dünyanın kurulmasında büyük ölçüde etkili olmuştur.

V. yüzyılda Çin'de herkes tarafından kullanılan K.'ın tarihçesi, Aurel Stein, Pelliot, Sven Hedin ve Folke Bergman gibi bilgin ve arkeologların Orta Asya'da yaptıkları araştırma ve kazılar sayesinde iyice aydınlığa kavuşmuştur. Bu araştırma ve kazılarda bulunan K.'ların mikroskopik analizleri, III - VIII. yüzyıllar arasında yapılmış ve kullanılmış K.'ların dut ağacı kabukları, kendir, kenevir ve paçavradan yapılmış olduğunu ortaya koymuştur. Halbuki doğuda K.'ın pamuktan yapıldığı, paçavradan K. yapmanın XV. yüzyılda İtalyan veya Almanlar tarafından denendiği sanılıyordu.

K., Çin'den Orta Asya'ya, oradan da İran'a geçti. VII. yüzyılın ortalarına doğru Çin K.'ının Semerkand'a ithal malı olarak geldiği, Sasanîler zamanında İran'da tanındığı, fakat az bulunan bir madde olduğu için devlet belgelerinde kullanıldığı bilinmektedir. Talas meydan savaşı (751) ndan sonra, Çin'den alınan esirlerin yardımı ile Semerkand'da K. yapılmağa başlanması, Çin'in dışında bir ülkede ilk defa bir K. yapımı merkezinin kurulmuş olması yönünden önemlidir. Çin'de IX. yüzyıldan itibaren K. para da kullanılmağa başlanmış ve Moğol istilâsı ile bu, Orta Asya ve İran'a yayılmıştır. Marco Polo, hatıralarında, Hanbalık'ta Moğol hanının darphanesini gördüğünü ve K. paranın nasıl yapıldığını anlatmaktadır. Ayrıca, Geyhatu Han'ın 1294 yılında Tebriz'de K. para bastırdığı da bilinmektedir. Semerkand'da yapılan K.'lar, VIII. yüzyılın ortalarından itibaren Müslüman ülkelerin piyasalarını tutmağa başlamıştı. Semerkand'da yapılan K.'lar, dünyanın her tarafına ihraç ediliyordu.

Yakın Doğu'da ilk K. fabrikası, Bermekîlerden Horasan valisi Fazıl'ın önayak olmasıyla, Harunü'rreşid zamanında Bağdad'da kurulmuştur (794). Bunu, Şam, Trablusşam, Hama, Yemen ve Mısır'da kurulan fabrikalar takip etmiştir. İbnü'n-Nedim'in *Fihrist*'inden (32. s.), İslâm dünyasında X. yüzyılda kullanılan Fir'avnî, Süleymanî, Ca'ferî, Talhî, Tâhirî ve Nûhî gibi altı cins kâğıdın adını öğrenmekteyiz. Bunların yanı sıra, Avrupa'da pazar bulmuş, Charta Bombycina, Charta Damascena gibi Yakın Doğu menşeli K.'lar da vardır. Bu sıralarda, Avrupa'da K. henüz yapılmıyor, parşömen ise, az olup pahalıya satılıyordu. K.'ın, Yakın Doğu'da bol miktarda kullanılmasının en güzel örneğini ise, Nâsır-ı Husrev vermiştir. Mısır'da çarşıdan alınan her türlü maddenin K. kaplar içinde taşındığnı söylemektedir. Aynı gezgin, 1046 Şubatında Trablusşam'ı ziyaretinde ise, burada «Semerkand K.'ı gibi, hatta ondan da güzel K. yapılmaktadır» diye bilgi vermektedir.

Kuzey Afrika'nın Müslümanlar tarafından fethedilmesi ve daha sonra İspanya'ya geçilmesi üzerine, K. fabrikaları da aynı yolu takip ederek Endülüs'e geçmiştir: İspanya'da, özellikle Valencia eyaletinde, 1150'de K. endüstrisi iyice gelişmiştir. Kurucularının Müslüman olması ve Avrupa'nın ilk K. fabrikaları olmaları bakımından, bunlar çok önemlidir.

Avrupa K. ihtiyacını, 1276 yılında İtalya'nın Fabriano şehrinde fabrika kuruluncaya kadar Müslümanlardan temin etmiştir. Bundan sonra, Fransa (1348), Almanya (1390), İngiltere (1494), Polonya (1491), Avusturya (1498), Rusya (1576), Danimarka (1635), Norveç (1690) ve Amerika (1690) da da K. fabrikaları kurulmuştur.

Türkiye'ye K., Avrupa'da K. fabrikaları kurulup gelişinceye kadar doğudan gelmiştir. Kesin olmamakla beraber, XVI. yüzyıldan sonra batıdan daha çok K. ithal edilmeğe başlanmıştır. Doğu K.'larında, ışığa tutulunca görülebilen enine ve dikine çizgilerle filigranlar olmadığı için, bunların tarihî gelişimi tesbit edilememektedir. Halbuki ilkin İtalya'nın Fabriano şehrinde yapılan K.'larda

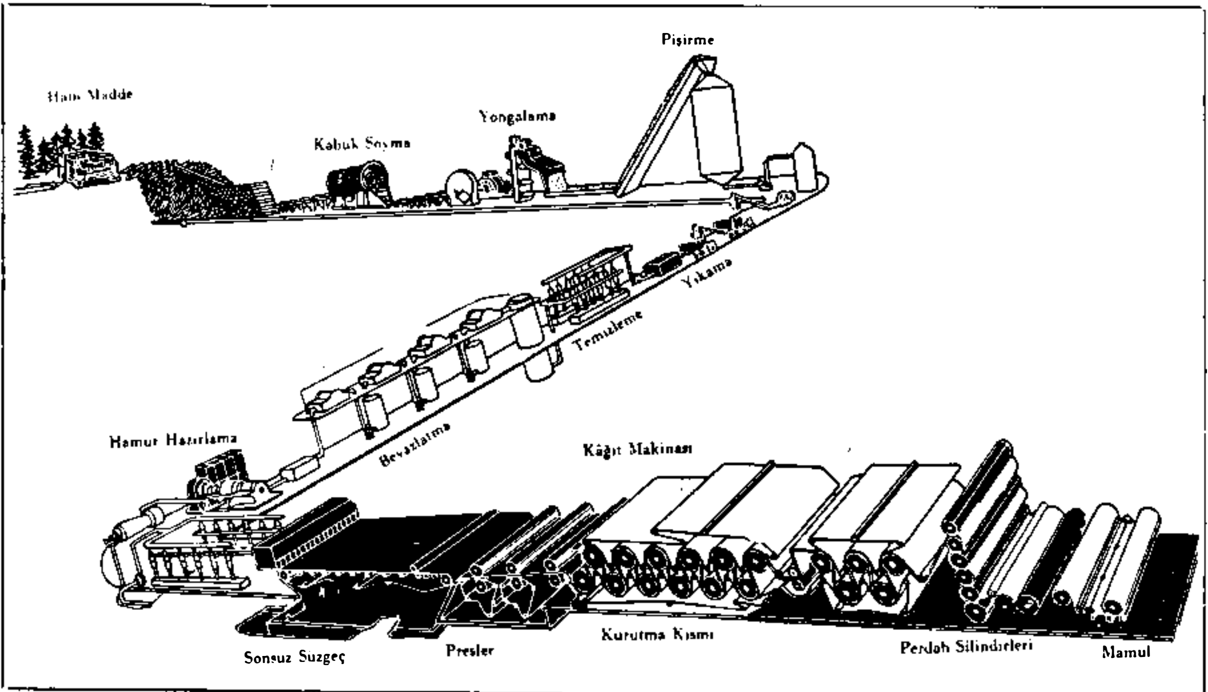
filigran kullanılmasıyle (1293) batı K.'larının nerede, hangi firma tarafından ve ne zaman yapıldığı, bunlarla ilgili olarak hazırlanmış kataloglara baş vurularak öğrenilmektedir.

Türkiye'de, ihtiyacı karşılamak için dışardan K. getirtildiği gibi, zaman zaman K. yapılmasına çalışıldığı ve bu amaçla fabrikalar kurulduğu bilinmektedir. Bu cümleden olmak üzere, İstanbul'da Bizans'tan kalma bir K. fabrikasının Kâğıthane semtinde bulunduğunu Evliya Çelebi *Seyahatname*'sinde bildirmiştir. Kesin belgelere sahip olmadığımız bu fabrika ile ilgili bilgilere, Toderini, Hammer ve Babinger'in eserler'nde de rastlamak mümkündür. III. Selim (1789 - 1807) devrinde ise, bu semtte ufak ölçüde de olsa, bir fabrika vardı. Bu fabrika, Rusçuklu Mehmet Emin Behiç tarafından kurulmuş, ama yaptığı K.'ların satışı işçi gündeliklerini ve başka giderleri karşılayamadığından, 1 500 kese açık verdikten sonra kapanmıştır. Ayrıca, K. yapan bir fabrika mı, yoksa ham olarak gelen K.'ların mührelenip aharlandığı bir yer mi olduğu kesin olmayan K. hanelerden birinin XV. yüzyıl başlarında Amasya'da, ikincisinin ise XVI. yüzyılda Bursa'da olduğu bilinmektedir.

K. yapıldığı hakkında kesin belgelere sahip olduğumuz ilk fabrikamız, Yalova'da, 1744 yılında kurulmuştur. İbrahim Müteferrika tarafından ilk Türk matbaasının kurulması, K. ihtiyacını çok ciddî bir şekilde hissettirmişti. Bunun üzerine, İbrahim Müteferrika'nın öncülüğü ile, Lehistan'dan üç usta getirtilmişti. Bunlarla bir yıllık bir anlaşma yapılmış; fabrikayı kurma, Türk ustaları yetiştirme gibi emeklerine karşılık olarak, kendilerine günde kırkar akçe ve üç ustaya dönüşlerinde üç bin kuruş verilmesi kararlaştırılmıştı. Yalova K. hanesinin su yollarının bakımı, onarılması için, çevrede oturan Hıristiyan halka bâzı vergilerde muafiyet tanınmıştır. Padişah I. Mahmud'un bu fabrikadan çok memnun kaldığını, fabrikanın bir çok cins K. yaptığını, *Kur'an* ve diğer eserleri çoğaltmak amacıyla başka fabrikalar kurulmasının da söz konusu olduğunu, 1746 tarihli bir belgeden öğrenilmektedir. Aynı yıl fabrika su azlığı yüzünden kapanma tehlikesi geçirmiştir. 1749'da fabrikanın verimli bir şekilde çalıştığı anlaşılmaktadır. Hatta, Avrupa'da aslan damgalı (aslan filigranlı) K.'lar geçerli olduğundan, bu ve başka cins K.'lar işlenmiştir. Önceleri su yollarının bakımına memur olup bâzı vergilerden muaf tutulan Hıristiyan halkın senetlerini yeniletmek üzere müracaat etmeleri üzerine ise (1814 tarihli belge) Yalova K. hanesinin o tarihlerde faaliyetini tatil ettiği anlaşılmaktadır. Yalova K. Fabrikası, on beş yıl kadar çalıştıktan sonra Avrupa K.'larının rekabetine dayanamamış, zaman zaman su yollarının bozulması ve teknik eleman noksanlığı gibi sebepler yüzünden kapanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu çağında kurulan K. fabrikalarımızın en verimlisi ve uzun ömürlüsü Beykoz K. fabrikasıdır. Bu fabrikanın 1804 yılından 1832'ye kadar çalıştığı bilinmektedir. Fabrika, Hünkâr İskelesi'nin Değirmen Ocağı mevkiinde kurulmuştur. Beykoz K. fabrikasının kuruluş hazırlıklarının çok düzenli ve planlı bir şekilde yapıldığı, arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Fabrika, 1805 yılının Ekim ayı sonlarında hizmete hazır duruma gelmiş, III. Selim bu yeni kuruluşu gezmiş ve gerekli bilgileri aldıktan sonra, yapımında yardımcı olanların emeklerini değerlendirmişti. Beykoz K. fabrikası için, 1805 yılının son aylarında Darphane'den peyderpey 28 500 kuruş alınmış ve harcanmıştır. Bu fabrikanın Kabakçı Mustafa isyanından zarar görmediği, ilkin IV. Mustafa ve sonra da II. Mahmud'un saltanatları sırasında çalışmaların sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Nitekim 1808 Mart'ında, ordunun altı aylık K. giderini karşılamak için, bu fabrikadan 3 404 kuruş 32 paralık K. alınmıştır.

Beykoz K. fabrikası, idaresi bakımından, ilkin İrâd-ı Cedid Hazinesi'ne bağlıydı. 20 Mart 1804'te ise, Darphane-i Âmire'ye bağlanmıştır. Ancak K. fabrikasının iç idaresinden, Darphane nazırlarının gözetimi ve denetimi altın-

KÂĞIT ve KÂĞITÇILIK: Kağıt üretimine âid akım şeması

da, ilkin K. eminleri, 1824 yılı Ocak ayından sonra da K. fabrikası müdürleri sorumlu tutulmuşlardır.

Beykoz K. fabrikasında yapılan K.'ların milletlerarası ünü olan İngiliz ve Felemenk K.'larına benzemesi, daha kuruluş sırasında istenmiştir.

Beykoz K. fabrikası, 1832'de kapanmamış olsa bile eskisi kadar verimli bir çalışma içinde olmamıştır. Charles White, 1844 yılında bu fabrikadan söz etmekte, ancak teşvik görmediğini, dışarıdan K. getirtmenin daha ekonomik sayıldığını eklemektedir. Abdurrahman Şeref ise, ticaret ve sanayiin değerini bilmediğimiz için K. ile ilgili fabrika kuruluşlarının tatil edilmesinden acı acı yakınmıştır. Gerçekten, bu K. fabrikası ile ilgili belgeler bir bütün olarak değerlendirilirse görülecektir ki, deri esnafı fabrikaya gerekli olan deriyi vermemekte, K. alan esnaf fabrikada yapılan K.'ları almamakla veyâ borcunu altı ayda bile ödememektedir. Çoğu esnaf, dışarıdan gelen K.'ları tercih etmektedir. Üstelik, XIX. yüzyıl başlarında bu gibi kuruluşlar batıda mekanik bir şekil almış, Nicolas Louis Robert'in yaptığı makineler K. verimini on kat oranında artırmış ve fiyatlarda çok büyük düşüşler meydana çıkmıştır. Beykoz K. fabrikasının, bütün bu sebepler yüzünden çalışmasını sürdüremediği sanılmaktadır.

İzmir K. Fabrikası'nın kurulması için 1843 yılında teşebbüse geçilmiştir. Barutçubaşı Ovanes, gerekli makineleri satın almak için Londra'ya gönderilmiştir. Barutçubaşı'nın oradan gönderdiği rapor ve plan Meclis - i Ziraat'ta tartışılmış, K. fabrikasının vapur (buhar) kuvveti ile çalışması kararlaştırılmıştır. Fabrikanın temeli 1844 yazında atılmış ve en genç 1846 yılı Kasım sonlarına doğru, bu fabrikada K. yapımına başlanmıştır.

İzmir K. Fabrikası'nın çalışmaları, belgelerin azlığı yüzünden, düzenli bir şekilde takip edilememektedir. 1851 tarihli bir belgede, bu fabrikanın yaptığı K.'ların, K.'çıbaşıdan alınanlardan daha iyi olduğu söylenmektedir. Bu K.'lar üzerine «Eser - i Cedid - i Ahd - i Humayun» soğuk damgası vurulmaktaydı.

KÂĞIT ve KÂĞITÇILIK: İzmit Kâğıt Fabrikası'nda çeşitli nitelikte baskı kâğıtlarının yapıldığı IV. fabrika makina salonunun iç görünüşü. Burada iki kâğıt makinası bulunmaktadır

KÂĞIT ve KÂĞITÇILIK: İzmit Kâğıt Fabrikası'nın kâğıt ve karton makinası. Günlük üretim kapasitesi 60 tondur

Bu fabrikanın Bryan - Donkin tipinde makineye sahip olması bile sürekli çalışmasına yetmemiştir. Bununla birlikte, bir süre olsun, devletin K. ihtiyacına kısmen karşılık verebilmiştir. Abdurrahman Şeref'in belirttiğine göre, bu K. fabrikamız, «Avrupa mamulâtı kırtasiyenin rekabetiyle beraber, sermayesinin veresi ye kalması» yüzünden kapanmıştır.

Hamidiye K. Fabrikası, Osmanlı İmparatorluğu döneminde kurulan K. fabrikalarımızın sonuncusudur. Sultan II. Abdülhamid, Hamidiye K. Fabrikasını kurma imtiyaz ve yetkisini, elli yıl için, Sevkarin Osman Bey'e vermiştir. Beykoz'da Kır mevkii ve Hünkâr İskelesi fabrikanın yeri olarak seçilmiş ve Osman Bey'in oğlu Ali Cevat Bey'in 42 dönümlük toprağı devlet tarafından satın alınmıştır.

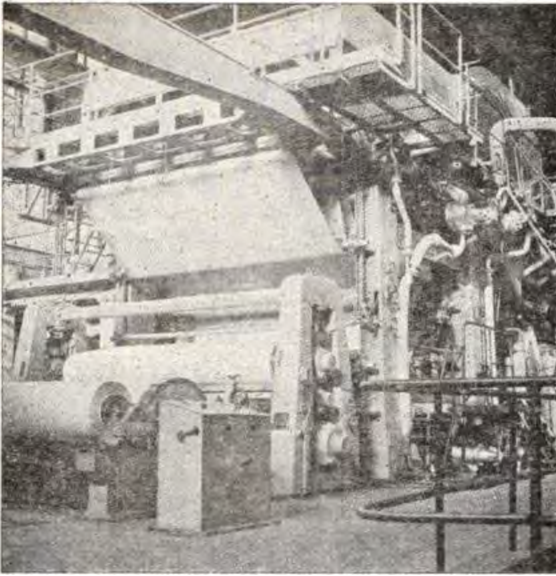
Bu fabrika, İstanbul ve Londra'da şubeleri olan Hamidiye K. Fabrikası veyâ Ottoman Paper Manifacturing Company Limited adıyla kurulan şirket tarafından idare ediliyordu. Fabrikanın temeli 1890 yılında atılmış ve makineleri Masson Scott firmasına ısmarlanmıştı. Şirketin çıkardığı hisse senetlerinin yeterince satılmaması üzerine, K. fabrikasının altı ay için Masson Scott firması hesabına çalışması kararlaştırılmıştı. Bu fabrika 1893'te açılmıştır.

Hamidiye K. Fabrikası şirketi, yapıcı firmaya altı ay sonunda da borcunu ödeyemeyince fabrika, mahkeme kararı ile bu firmaya verilmişti. İşler bu yüzden 1912 yılına kadar sürüncemede kalmıştır. Masson Scott firması K. fabrikasını satışa çıkarmış, Hamidiye Şirketi fabrikayı yeniden satın almış, K. fabrikası çalışmaya başladığında I. Dünya Harbi çıkmış ve İngiliz personel yurtlarına dönmüştür. Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşı kaybetmesi üzerine, galip devletler K. fabrikasını parçalamış ve dağıtmışlardır.

Cumhuriyet döneminin ilk devlet K. fabrikası olarak, İzmit K. Fabrikası'nın temeli, 14 Ağustos 1934'te atılmıştır. Bu fabrika 1936 yılında işletmeye açılmıştır. Bu kuruluşta Mehmet Ali Kâğıtçı (b. bk.) nın büyük emeği geçmiştir.

Sümerbank'a bağlı olan bu kuruluşa, 1944 yılında 2. K. Selüloz fabrikası, 1945'te ise Klor - Alkali Fabrikası eklenmiştir. 1954'te de 3. K. fabrikası kurulmuştur. 1957 yılından sonra kurulmuş olan fabrikaların makineleri yenileştirilirken, 1960'ta 4. ve 1961'de 5. K. fabrikası kurulmuştur.

1955 yılına kadar Sümerbank Kâğıt ve Karton Fabrikası olarak adlandırılan kuruluş, bu tarihten sonra Selüloz

KÂĞIT ve KÂĞITÇILIK: İzmit Kâğıt Fabrikası'nda çeşitli kâğıtlar üreten makine. Günlük üretim kapasitesi 300 tondur

Sanayii Müessesesi adını almıştır. 21 Haziran 1955'te yürürlüğe giren kuruluş kanunu ile Sümerbank'tan ayrılıp Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları İşletmesi Genel Müdürlüğü (SEKA) adıyle iktisadî bir devlet kuruluşu olmuştur.

İzmit'te, SEKA'ya bağlı beş K. ve karton fabrikasının yanı sıra, Mekaniksel Odun Hamuru tesisleri, Oluklu Mukavva tesisleri, Odun Selülozu Fabrikası, Saman Selülozu Fabrikası, Kendir - Paçavra Selülozu Fabrikası, Sarı Saman tesisi, Klor - Alkali Fabrikası, Kuvvet Santralı, su tesisleri ve atölyeler vardır. Bu kuruluşlarda yıllık 120 000 ton K. ve karton üretilmektedir. 1973'te, İzmit'teki kuruluşların üretim gücü 130 000 tona çıkarılacaktır.

SEKA'nın Zonguldak - Çaycuma kuruluşu 1970'te tamamlanmıştır. Bu Kraft Selülozu, Kraft Kâğıdı ve Yarı Kimyevî Selüloz Kurluşu'nun gücü, yılda 60 000 ton kraft selülozu, 60 000 ton kraft kâğıdı ve 28 000 ton yarı kimyevî selülozdur.

SEKA'nın işletmeye açtığı bir başka kuruluş da, Giresun - Aksu'daki Mekaniksel Odun Hamuru ve Gazete Kâğıdı kuruluşudur. Bu fabrikalar, yılda 65 000 ton odun hamuru ve 82 000 ton gazete K.'ı üretmektedir. Kuruluş, 1971'de işletmeye açılmıştır.

SEKA'nın 1971'de işletmeye açtığı bir başka kuruluş, Muğla - Dalaman'dadır. Bu fabrika, Sülfat ve Viskoz Selülozu, Yazı - Tabı Kâğıdı ve Karton Tesisi'dir. Bu kuruluş, yılda 70 000 ton beyaz, yarı beyaz ve esmer sülfat selülozu, 15 000 ton viskoz selülozu, 35 000 ton yazı - tabı K.'ı ve 40 000 ton çeşitli karton üretecektir.

SEKA'nın ayrıca projelerini hazırlayıp İkinci Beş Yıllık Plan döneminde kuruluşlarını tamamlayıp 1975'te işletmeye açmayı planladığı kuruluşlar, Afyon Beyaz Saman Selülozu Tesisi, Balıkesir Selüloz ve Kâğıt Tesisleri, Antalya Kraft Selülozu ve Kraft Kâğıdı Tesisi'dir.

K. ihtiyacımızın aşağı yukarı yarısı, özellikle son yıllarda, dışarıdan karşılanmaktadır. Aksu, Çaycuma, Dalaman kuruluşları ve bunlara 1975'te katılacak olan öteki kuruluşlarla K. ihtiyacımız yerli olarak karşılanmaya çalışılacaktır. Son yıllar içinde özel sektörce kurulup üretime başlayan K. yapım kuruluşlarının da K. üretimini bir ölçüde artıracağı muhakkaktır.

KÂĞIT PARA SİSTEMİ: bk. PARA.

KÂĞITÇI, Mehmed Ali (doğ. Heybeliada, İstanbul 1899), Türk kâğıt sanayiinin kurucusu, kimyager ve kâğıt mühendisi. Babası Ahmed Bey, annesi Rukiye Hanım'dır. İlk öğrenimini Heybeliada Necmü'l - İrfan İlkokulu'nda, liseyi İstanbul Sultanîsi'nde tamamlayan K., 1922 yılında İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nden kimyager olarak diploma almıştır. Ayrıca genel matematik ve mineraloji öğrenimi ile hayatî ve tıbbî kimya ihtisası da yapan K., Sınaî Kimya Enstitüsü'nde öğretim görevlisi olarak çalışırken Türkiye'nin sanayileşmesine başlangıç teşkil edecek selüloz ve kâğıt sanayii konusunu araştırmıştır.

M. A. KÂĞITÇI

Bu düşünce ve amaçla Almanya'ya giderek Hannover Teknik Üniversitesi'nde H. Ost'tan ders gören ve Alfeld - Gronau, Waldhof, Mannheim selüloz ve kâğıt fabrikalarında çalışan K., daha sonra Fransa'da selüloz, mihanikî hamur, kâğıt ve karton fabrikalarında bilgi ve tecrübelerini artırmıştır. 1927'de Grenoble'da Ecole Française de Papeterie'yi birincilikle bitirerek kâğıt mühendisliği diploması alan K., ilmî ve sınaî araştırma ve yayınları ile kâğıtçılık alanında dikkati çekmiştir. Yabancı üniversite ve firmaların tekliflerini kabul etmeyerek yurda dönmüş ve her fırsattan yararlanarak yayın yolu ile Türkiye'de modern kâğıt sanayiini kurmak fikrini savunmuş ve gerçekleştirmeye çalışmıştır. İktisat Vekâleti tarafından Ankara'ya çağrılan K., Sanayi Programı'nın kâğıtçılıkla ilgili bölümünü hazırlamıştır.

Türkiye İş Bankası, Sümerbank ve Ziraat Bankası'nca bir kağıt fabrikası kurulmasının kararlaştırılması üzerine K., İzmit Kâğıt Fabrikası'nın etüd ve projelerini hazırlamıştır. Başlangıçta üç bankanın ortaklığı ile gelişen, sonra yalnız Sümerbank'a bırakılan ve 14 Ağustos 1934'te İzmit'te temeli atılan bu fabrikanın 20 ayda inşası ile makinalarının getirilişi ve montajı sırasında K.'nın kurucu müdür, kâğıt mühendisi ve kimyager olarak büyük hizmetleri geçmiş ve fabrika 18 Nisan 1936'da kâğıt yapımına başlamıştır. Reçine kusan selülozlar ve şap yapımı üzerindeki buluşları ile ün kazanan K., daha sonra Kütahya'daki çini sanayiinin geliştirilme ve modernleştirilmesi için bir laboratuvarın kurulmasına önayak olmuştur. 1942'de İstanbul Belediye Kimyahanesi müdürlüğüne atanan K., aynı zamanda Harb Akademileri Levazım Bölümü'nde fabrikacılık ve sanayi, Teknik Üniversite Makina Fakültesi'nde de kâğıtçılık dersleri vermiştir (1945). Belediye Kimyahanesi, Şehir Hıfzıssıhha Enstitüsü haline getirilince de K. burada, emekli olduğu 1964 Temmuz'una kadar müdürlük yapmıştır. Kâğıt sanayiindeki buluşları karşılığı yurt içinde ve yurt dışında fahrî hemşehrilik, altın yüzük armağanı ve be-

ratı gibi takdirname ve armağanlar alan K.'nın yerli ve yabancı dergi ve gazetelerde çıkmış ilmî yazıları dışında başlıca eserleri şunlardır: *Kimya - yı Sınaî Laboratuvar Kitabı* [1925]; *Selüloz ve Kâğıt* [1928]; *Kâğıtçılık Târihçesi* [1936]; *Besin Kılavuzu* [1949]; *İktisadî Kalkınmamız ve Tabiî Servet Kaynaklarımız* [1952]; *Afyon* [1960]; *Kâğıtçılığımız ve Engelleri* [1964]; *Hatırladıklarım ve Düşündüklerim* [1966]; *Uluslararası Kâğıtçılık Kongresi* [1968].

KÂĞITHANE, İstanbul'un kuzey - batısında kendi adını taşıyan derenin meydana getirdiği vadide bir köy ve seyir yeri. K.'nin, Bizans târihinde önemli bir yer olarak adı geçmez. Yalnız 626 yılında Avarların İstanbul'u kuşatması sırasında Avar hanı daha çok Slav kavimlerinden meydana getirdiği birliklerini K.'de mevzilendirmiş ve bu derenin Halic'e döküldüğü yerde kayıklardan kurulu bir hücum filosu meydana getirmişti. Ama İstanbul'u savunan Patricius Bonus, Avar hakanının bu planını haber alarak anî bir baskınla bu filoyu yok etmişti. Avarların, Blahernae kıyılarına çıkan bir kısım birliklerini de Ermeni kuvvetleri kılıçtan geçirmişlerdi.

İstanbul surlarının çevresinde kurulan köylerden biri olan K.'nin târihi eskidir. Eyüp'ten Bahariye yoluyla gidildiği zaman, önümüze çıkan ilk dere Kydaris (Alibey köyü deresi)'tir. Derenin üst tarafında Alibey köyü Türkler tarafından kurulmuştur. Alibey deresi ile K. deresinin birleştiği yer, yani Silâhtarağa semti eski bir yerleşme yeri olup, en eski adı Altardi Semystra, fethe yakın günlerde ise Drepanikon idi. İşte buradan K. deresini takip ederek ilerlersek, K. köyüne, yine eski bir Bizans yerleşme yeri olan Pissa'ya varmış oluruz.

İstanbul'un fethinden sonra K. üç evre geçirmiştir. Fetihten III. Murad'a kadar, kaynaklarda ne köyün, ne de derenin adına rastlıyoruz. III. Murad zamanında gayri müslim cemaatlerin İstanbul'da kendileri için bir matbaa kurmalarına izin verilince, Drepanikon köyünde de bir kâğıt imalâthanesi kurulmuş, hem köye, hem de köyle Haliç arasında uzanan vadiden akan dereye de bu ad verilmiştir. Bu derenin etrafındaki geniş korulukta ve çayırlıkta daha ilk günlerden itibaren birtakım askerî tesisler meydana getirilmiştir. Yeniçerilerin talimhanelerinden biri de K.'de bulunuyordu (bk. TALİMHANE).

K., Kanunî devrinden itibaren gittikçe değer kazanmıştır. Bu padişah İstanbul civarında avlanmaya çıktığı günlerde çoğunlukla K.'ye gelirdi. Bu sebeple K. ilk defa Kanunî devrinde hassa bahçeleri arasına alındı. İstabl - ı âmireden bahar aylarında binekler K. çayırına gönderildi. Bunun için de burada Emir - i ahurlara mahsus bir kasır inşa edilmişti. Her yıl bahar aylarında beylik hayvanlar çayırlanmaya çıkarılınca arpa eminlerinin bu kasırda padişahlara bir ziyafet vermeleri âdet olmuştu. K.'de bulunan öteki tesislerden biri de Cebecilere âid olan barut mahzeni idi. Topçular ise, döküm işlerinde kullanmak üzere K. balçığını çekerlerdi. K.'deki tesislerin muhafazaları bağlı oldukları ocağa âid bulunurdu. Yeniçeri tesislerini yeniçeri eskilerinden ayrılan korucuları, Cebecilerin kuruluşlarını da kendileri muhafaza ederlerdi. Ancak, bölgenin genel güvenliği çevrede bulunan Saray bahçeleri, av ve spor sahaları dolayısıyle Bostancılara âid idi. Bostancıbaşı bu görevinden ötürü her yıl mandıra münasebetiyle K.'de padişaha bir yemek vermek zorundaydı. Avlanmak için padişahların ve saraylıların sık sık K.'ye gelişleri buradaki tesislerin dikkatle korunmalarını gerektirmişti. Yeniçerilerin talimleri, ocaklar arasındaki cirit, güreş, çevkân (polo) v. b. yarışmaların K. çayırında sıkça tekrarlanması (Cuma, Pazar ve Çarşamba günleri) İstanbul halkının da bu seyir yerine ilgi göstermesine sebep olmuştu.

XV. yüzyıldan itibaren tabiî güzellikleriyle, korularıyla ün yapan K., XVII. yüzyılda artık çok sevilen bir eğlence yeri haline gelmiş ve bu özelliğini Cumhuriyet devrine kadar sürdürmüştür. XVII. yüzyılın ünlü şairi Nef'î'nin:

Mahşer olmuş sahn - i Kâğıthâne dünyâ bundadır
Cennete dönmüş güzellerle temâşâ bundadır

mısraları, K.'nin bu yüzyılda gerçek hüviyetini bulduğunu anlatmaktadır.

K., XVIII. yüzyılın başında bir devre zevk ve zarafetini nakşetmiş bulunan Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın elinde en şanlı günlerini görmüştür. Damad İbrahim Paşa'nın K. ile ilgilenmesi hemen hemen sadarete geçişi günleriyle başlar. Padişah III. Ahmed'e bu mesire yerini beğendirmek için ilk ziyafeti İmrahor kasrında 15 Nisan 1719'da vermiştir. Bu ziyafette hadâik - i sultaniyenin yeni ihtiyaçlara göre tanzim edilmesi kararlaştırılmıştır. İlk önce iki havuz inşa edilmiş ve tarh edilen bahçeye Husrevâbâd adı verilmiştir. 1720 yılında ise Paris'ten, Osmanlı büyük elçisi Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi aracılığı ile getirilen Fontainebleu ve Versailles saraylarının, bahçelerinin planları göz önünde tutularak inşaat genişletilmiştir. Zamanın târihçisi Raşid'in ifadesine göre, sadrâzamın sıkı bir murakabe ve teftişi altında yapılan inşaat, Mayıs ile Temmuz ayları içinde tamamlanmıştır. Bu yeni yapılan kısma Sadâbâd adı verilmişti. Ayrıca 1722 - 1723 yılında İbrahim Paşa burada bir de mescit inşa ettirmiştir. K.'nin onarılması 1722 yılına kadar sürmüştür. Husrevâbâd ile Sadâbâd'dan sonra Şevkâbâd, Kasr - i cinân, Ferahâbâd, Hayrâbâd, Nevpeydâ gibi adlar taşıyan başka başka köşk ve kasırlar da inşa ettirilmiştir. Bunların sayılarının yüzü aşkın bulunduğu, hattâ Patrona ayaklanmasında burada tahrip edilen köşklerin 120 kadar olduğu söylenirse de, hükûmet, Eyüp'te Valide Sultan Bahçesi'nden itibaren K. deresinin her iki kıyısını devrin ricaline, vezirlerine mülk olarak vermiş ve bunlardan kudretleri ölçüsünde köşkler yapmalarını istemiş olmakla, söz konusu 120 parça köşkün arasında ricale, vezirlere âid köşklerin de bulunduğu şüphesizdir. Böylece, Damad İbrahim Paşa devrinde bütünüyle onarılmakta olan İstanbul'un en mamur dinlenme ve eğlenme yerlerinden biri haline gelen K., İstanbul'a gelen sefirlerin, seyyahların ziyaret ettikleri yerlerden biri olmuştu. Devrin Nedim, Seyyid Vehbî, İzzet, Nahifî, Sâmî gibi meşhur şâirleri, bu mesirenin medhiyesini yapmışlardır.

K.'nin bu özelliği, 1730 Patrona ayaklanması ile bir süre için kaybolmuştur. İrtica, yeni hükümdar I. Mahmud'dan K.'nin yıkılıp yakılmasını istemişti. Mahmud, bu güzel semtin yakılmasına razı olmamış, yıktırılması emrini vermişti. Söylentilere göre, âsiler burasını üç gün talan ve yağma ederek yıkmışlardır. Ama bu güzel yerin sevgisi, bu tahriple yok edilememiştir. Nitekim kısa bir süre K., gerek Osmanlı sarayı ve devlet erkânı gerek halk tarafından yine iştiyakla gidilen bir mesire olarak eski itibarını bulmuştur. K.'deki çırağan safaları, seyir ve temaşa âlemleri yeniden başlamıştır. Hele 1746 Ekim ayında burada tertip edilen sûr - i hümâyunla K., eskisi gibi İstanbul'un en muteber eğlence yerlerinden biri olduğunu göstermiştir. Özellikle III. Selim devrinde ayrı bir parlaklık gösterdiği gibi, Tanzimat devrinde de büyük

rağbet görmüştür. Bu devirde araba seyirleri ve bu gezintiler esnasında işaretlerle aşıkdaşlık salgın hale gelmiştir. K. bu özelliklerini Cumhuriyet'e kadar sürdürmüştür. Cumhuriyet'ten sonra deniz eğlencelerinin ön alması ile itibarını kaybetmiştir.

Bu zevk ve tarap yanında K., birtakım siyasî ve askerî faaliyetlerle de Osmanlı târihine girmiştir. Sultan III. Mustafa'nın son günlerinde Baron de Tott (b. bk.) tarafından kurulan sürat topçuları için K.'de bir kışla yaptırılmıştı. 1783'te I. Abdülhamid devrinde ise Humbaracı ocağı için yine burada bir talimhane düzenlenmişti. K.'ye ayrı bir ilgi gösteren III. Selim, burada bir kâğıt fabrikası bina ettirmişse de, daha sonra bu fabrika Beykoz'da Değirmen ağzına taşınmıştır. Padişah bir süre sonra Fransa politikasına meyletmeye başlayınca, müttefikleri olan İngiltere ile Rusya elçilerinin haberdar olmaması için Fransız elçisi Sebastiani'yi K. kasrında kabul etmişti. Alemdar Mustafa Paşa'nın iktidarı ele alması sonunda yenileşme konusunda gerek Anadolu gerek Rumeli âyânını ikna etmek için II. Mahmud, 1808'de bunlarla K.'de Çağlayan kasrında görüşmüş, âyânın sened - i ittifak (b. bk.) ı kabul etmeleri üzerine her birine ayrı ayrı iltifat etmişti. 1860'ta Kuleli vakası (b. bk.) haber alınınca telâşa düşen Abdülmecid, Harem ağalarının bir kısmını K.'ye, bir kısmını da Göksu'ya göndererek araba ve kayık seyrinde olan Saraylıları alelacele toplamıştı. Sultan Abdülaziz de K.'ye ayrı bir önem vermiş, havuzları, Çağlayan kasrı ile K. mescidini yeniden yaptırmıştı. V. Murad'ın hal'i müzakerelerinde K. yine ön safhada bulunmuştur. Veliahd Abdülhamid Efendi saltanat makamına çıkmak hususunda hal ricalinden Mütercim, Rüşdi Paşa, Redif Paşa ve Midhat Paşa, Mahmud Celâleddin Paşa'nın aracılığı ile K.'de bulunan çiftliğinde görüşmeler yapmış ve bu görüşmelerin sonunda Osmanlı tahtına oturmuştur.

K., Cumhuriyet devrinde bir süre terk edilmiş, daha sonra bâzı askerî hizmetlere tahsis olunmuştur. Bakımsızlıktan harap olan kasırlar 1943'te kaldırılmış ve saraya âid arazi askerî tesislere bırakılmıştır. K. mescidi ise son zamanlarda onarılmıştır. Bugün şehrin yerleşme bölgesi içine giren K., daha çok gecekondu semtlerinden biri olmuş ve Şişli üzerinden işleyen bir otobüs yoluyle İstanbul varoşlarından biri olarak şehre bağlanmıştır. — İsmet Parmaksızoğlu

KAĞIZMAN, Kars iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 1 792 km², ilçe nüfûsu 44 035 (1970) merkez nüfûsu 10 248 (1970) dir. Bu nüfûsun 34 000'e yakını bucak ve köylerde oturur. Merkez bucağından başka, Kötek adlı bir bucağı ve 65 köyü vardır. Kars'ın güneyinde ve 85 km uzağındadır.

İlçe arazisi doğu - batı doğrultusunda derince kazılmış Aras ırmağı vadisi ile kule biçimli kütlesiyle uzaklardan görülen Perili Dağı (3 245 m) başta gelir. İlçe arazisinde bâzı madenler (amyant, arsenik, tuz...) vardır. Bu dağların ve yaylaların hemen her yeri otluk ve çalılıklar halindedir. Orman pek azdır. Kışlar soğuk geçer, yaz mevsimi ise oldukça sıcak olur. Aras ırmağının bir bölümü ilçe arazisinde akar, burada Kötek deresi ile K. çayı (Değirmendere) ve Akçay derelerini alır. Bu akarsuların yer yer genişleyen vadilerinde ve özellikle K. çayı vadisinde geniş yer kaplayan meyve ve sebze bahçeleri vardır. Sert ve soğuk rüzgârlara karşı korunmuş bir durumda bulunan bu sulak yerlerde çeşitli meyve ağaçları yetişebilmiştir. Buraları, bozkırlar ortasında birer yeşillik adası durumundadır. Bu çevrenin çeşitli armutları, elmaları, cevizi ünlüdür. Bol miktarda elde edilen duttan pekmez ve pestil yapılır. Meyve ve sebzeler. başta Kars olmak üzere, Karaköse ve Erzurum'a gönderilir.

KAĞIZMAN: Merkez Câmii ve Hacı Kağızman caddesi

K. kasabası, buradan geçen derenin iki yakasında, güzel görünüşlü bir yerleşme yeridir. Evlerin çoğunun büyükçe meyve ve sebze bahçeleri vardır. Denizden 1 350 m kadar yükseklikteki kasaba 1927'de 3 626 nüfûslu sönük bir kasaba iken, günümüze kadar gelişme göstermiştir. Resmî daireler, otel ve dükkânlar, yeni evler genişçe meydanlı çarşının çevresinde toplanmıştır. Yazın ve güzün bahçelerinde yoğun bir çalışma süresi geçiren K.'lılardan bir kısmı, kışın pekmezlerini, meyvelerini katırlarına yükleyerek, meyve yetiştiremeyen köylere gider, hatta Erzurum taraflarına da uzanır, oralarda bu ürünlerini buğday ve yağ gibi ürünlerle değiştirerek kasabalarına dönerler.

Kasabanın içme suyu 4 km uzaktan demir borularla getirilmiştir. İlçe merkezinde orta ve ilkokullar vardır. Iğdır - Tuzluca - Kars yolu K.'ın kuzeyinden geçer. Kasaba bu ana yola 4 km lik düzgün bir yol ile bağlıdır. K.'lı Hıfzı (1893 - 1918) adıyle tanınan ve asıl adı Recep olan halk şairi K.'lıdır.

Târihçe: Selçuklular, 1064 güzünde K. bölgesini fetihle Anı Şeddadlılarına bağlamışlardır. Melikşah'ın oğulları arasındaki savaşta, Sultan Berkyaruk'u tutan Artuklu İl Gazi, Gence hâkimi Sultan Tapar'a bağlı Anı Şeddadlıları üzerine yürürken, 1099'da Şeddadlı Menuçhr (1064 - 1110) ile «Kağzuvan kasabası» önünde savaşmıştır. 1163 - 1207 arasında bölge, Ahlat Sokmanlıları'na tâbi kalmıştır. 1206 - 1225'te Anı Ortodoks Atabekleri'ne, 1225 - 1231'de Harezmşah'a geçmiştir. 1239'da Cengizliler idaresinde Anı'ya bağlanıp, 1356'ya kadar böyle kalmıştır. Sulduzlu boyunun Todan oymağı, K.'da yerleşmiştir. K. batısındaki altın ve gümüş madenleri işletilip, buranın Zaraphane köyünde para kesilmiştir. Sıra ile 1374'te Karakoyunlu, 1386'da Timur, 1405'te yine Karakoyunlu, 1468'de Akkoyunlu hâkimiyetine girmiştir. Kağızmanlı Hüseyin Bey, Akkoyunlu Sultan Yakub'un sayılı emîrlerindendi. XV - XVI. yüzyıllarda (Kars'ın güneyinde bulunmasından) Kızıldere adı ile de anılan Kağızman Deresi, 1534'te Osmanlılara geçmiş, 1579'da Kars Eyaleti'ne bağlanmıştır. Kanunî'nin K.'da yaptırdığı Süleyman Han Câmii, 1664 Ağrı depreminde yıkılmıştır. Osmanlılar, 1579'da Keçivan (Artaker) kalesini onarıp, Çarşı Mahallesinde de şimdiki K. kalesini taştan yapmışlardır. Altın ve gümüş madenleri de işletilmiştir. I. Sultan Mahmud adına Kars'ta kesilen gümüş akçaların madeni de K.'dan çıkarılmıştır. «Kars'ın tadı, tuzu Kağız-

man'dır» atasözündeki gibi, ilin meyvesi ve kaya tuzu buradan elde edilir.

Evliya Çelebi, 1646'da Aras köprü tutmadığından kelek (tulumlu sal) ile geçip gördüğü sancak merkezi K.'ı şöyle anlatır: Bağ ve bahçeleri ile 700 evli, Süleyman Han Câmii ile başkaca câmileri, hanı, hamamı, küçük çarşısı, 900 çerisi, 150 akçe günlüklü kadısı, alaybeyisi, çeribaşısı, batısındaki Ulu Tuzla'dan maaşını alan dizdarı ve 300 kale eri var. Eşsiz değirmen taşları, İran ile Erzurum'a gönderilir. Dağlarından, cerrahların merhem yaptığı viretaşı, kuyumcular borası (pastaşı), berber bileğisi, süngertaşı (ponza taşı) ile iki yerde altın ve gümüş madenleri bulunur.

K. Tuzlası'ndaki tuz gözü denilen büyük kristal tuzlardan, yeşil ve kızıl mermerlerden eskiden biblolar yapılırdı. Tadı ve kokusu nefis balı, 93 (1877) felâketimize değin İstanbul Sarayına, sonra da çarlar için Petersburg'a gönderilirdi. Şahbudak Bağı'ndaki sekiz köşeli Gümüşlü Kümbet'in Karakoyunlu eseri olduğu sanılıyor. Eskiden olduğu gibi, çarlık esaretinde bile, her cuma türbedarı tarafından kapısına albayrak asılan Hacı Kağızmanî Türbesi ünlüdür.

1828'deki ilk Rus işgalinde Türk halkından çoğu göçmüş, Keçivan kalesi topla yıkılmıştır. Son Rus işgaline 6 Mayıs 1877'de uğrayan K., 1878'de okrug (askerî sancak) olarak Kars'a bağlanmış, göçen Türk halkı yerine Ermeni, Rum ve Rus köylüleri yerleştirilmiştir. Kasabada 400 şehid vererek Ermeni mezaliminden 8 Nisan 1918'de kurtulan K., Mondros Mütarekesi ile ordumuz çekilince, 26 Kasım 1918 Kars Kongresi'ne katılarak, Millî İslâm Şûrâsı'nın Sancak Şubesini kurup teşkilâtlanmıştır. Nisan 1919 sonunda İngilizler, burayı da Ermeniler'e peşkeş çekince, K.'lı Ali Riza Ataman'ın Ortakale köyündeki Millî Şûra Şubesi ve milisleri, Ermenilere karşı durup XV. Kolordu ilerlerken, 5 Ekim 1920'de kasabayı kurtarmıştır.

KAĞNI (< *kaŋlı*), yük taşımaya yarayan, çift öküz koşulan iki tekerlekli ve bu tekerlekleri mazı veyâ eğsen adı verilen dingile bağlı araba. K., arkası çöğdürülerek ağırlıkları kaldırmada manivela olarak da kullanılır. K. başlıca üç bölümden ibarettir: 1. Mazı ve tekerler; 2. K. evi veyâ orta göbek; 3. Boyunduruk.

1. K. tekeri (diğer adı: *absut*, *avsıt*) yarım ay biçimi iki tahta ile bunların arasındaki göbekten ve bu parçaları bağlayan *yavru*'lardan ibarettir. Tekerin çevresine 1 cm kalınlık ve 2 - 3 cm genişlikte demir çember kızdırılarak geçirilir. Tekerlerin güneşten çatlamaması için yumurta kabukları ile karıştırılmış katran sürülür. *Eğsen* adı verilen dingil 2 m uzunlukta olup iki tekeri bağlar ve birlikte dönerler. Dingile geçen tekerlerin çıkmaması için, dingilin dış taraf uçlarındaki deliğe ağaçtan *kılıç* takılır. Makas yerine ağaçtan 70 cm uzunluk ve 25 cm yükseklikte *yastık* yapılır. Bu yastıklar üzerinde 3 - 3,5 m uzunlukta *ok*'lar oturur. Ok ve yastık delindikten sonra *azı* veyâ *eğri* denilen ağaç kılıçlar geçirilerek dingilin kaymaması ve çıkmaması sağlanır.

2. K. evi: Okların üzerine arkada 2,5 m uzunlukta *arka tapan*, öndeki meyilli gelen ok uçlarına koşum mesafesi bırakıldıktan sonra *ön tapan*, ağaç *dikme*'lerle tesbit edilir. Tapanların uçlarına *dik çağ* adı verilen 2 m uzunlukta dört direk geçirilir. Bunların üstleri *kapak* adı verilen 2 m uzunlukta ağaçlarla tesbit edilir. Kapaklarda 25 cm ara ile delinen deliklere *yan çağ*'lar geçirilir. K. evi dibine tahtalarla sık *döşek* yapılır.

KAĞNI

3. Boyunduruk: Boyunduruğu koşum okuna bağlamak için, kayışın bir ucu boyunduruktan öbür ucu okun üstündeki kazıklardan ve *çolma* adı verilen delikten geçirildikten sonra tekrar boyunduruğa bağlanır. Kayışın delikten kurtulmaması ağaç çivi ile sağlanır.

Boyunduruk kayışı öküz derisinden imal edilirken içine torba yapılarak davar kuyruğu konur ve dikilir.

K. üzerindeki kimse, elinde 2 m uzunlukta *meses* veyâ *üvendire* adı verilen ucu *nodul*'lu değnekle öküzleri sağa veyâ sola döndürür.

K. teferruatı ile ilgili terimler coğrafî ve târihî bölgelere göre değişiklikler arz eder.

Târih: Cilâlı Taş Çağı'nda tekerin icadı K. yapımını sağlamış ve uzun deneme ve gelişmelerden sonra çiftçinin her hizmetini görebilen bugünkü biçimini almıştır.

Bugünkü bilgi seviyesine göre, tekerlekli araba (K.), ilk defa Sumer ülkesinde M. Ö. IV. binyıl devresi ortalarında Uruk çağında görülür. Doğudan tekerlekli araba Anadolu yolu ile İtalya'ya, oradan Doğu ve Orta Avrupa'ya, sonunda M. Ö. II. binyıl devresinde ise İskandinavya'ya ulaşmıştır. H. Breiull'in incelemelerinde, tekerlekli araba İspanya'daki bâzı kaya resimlerine göre, bu ülkeye Bakır Çağı'nda ulaşmıştır. Filistin ve Mısır'a tekerlekli araba M. Ö. XIX - XVIII. yüzyıllar Hyksos'lar tarafından getirilmiştir. Anadolu'da bulunan kabartma resimlere göre Hititler Hyksoslardan az sonra iki tekerlekli savaş arabasını kullanmışlardır.

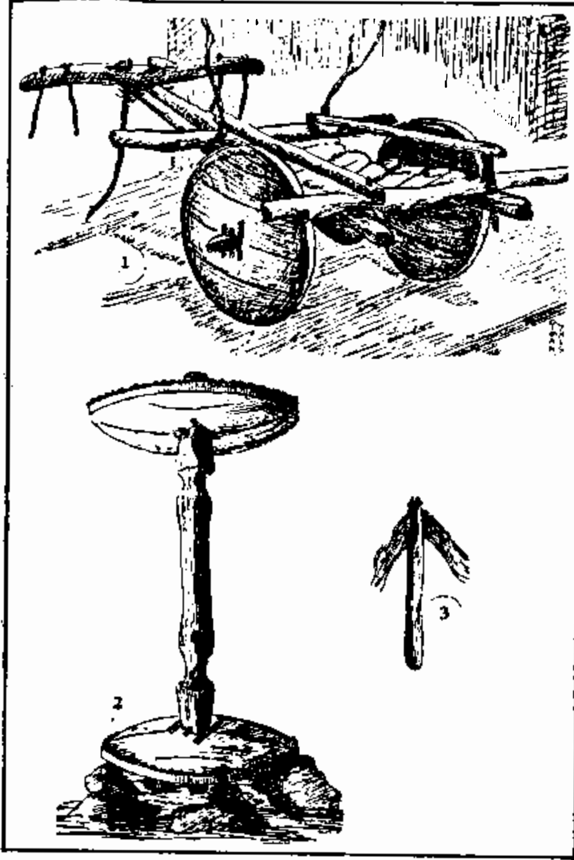
Orta Doğu ve İç Asya'daki kazıların bu açıklamalara yeni bilgiler katacağı umulur.

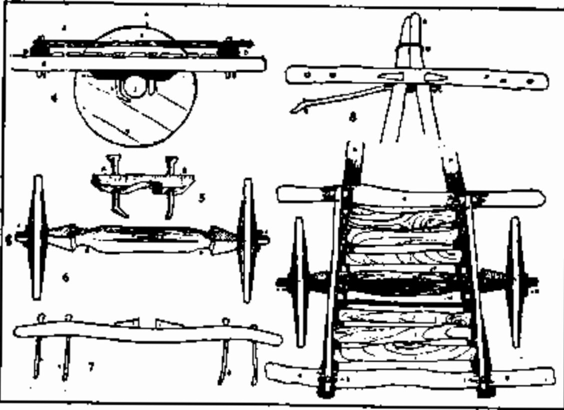
Kağnı kelimesi Türk dünyasında çok eski ve yaygındır. Sınırlı bir mezar anıtı olan Orhon yazıtlarında *kağnı* sözüne rastlanmamakla beraber, M. S. IX. yüzyıl Uygurca-

KAĞNI: Çeşitli kağnılar

sında *kanglı* (*kaŋlı*), *kanga*'dan başka, *kanglı tilgeni*, *koşugluk kanglı*, *uluğ kanglı boyunduruğu* terimlerine de rastlanır. Kâşgarlı Mahmud'un *Divan-ı Lûgati'-t-Türk*'ünde (XI. yüzyıl) *kanglı* biçimi geçer. Kâşgarlı'da *boyunduruk* ve

KAĞNI: 1. Bir kağnı; 2. Kağnı tekerini katranlama; 3. Katran sürmek için fırça; 4. Kağnı tekeri: A. demir, B. teker, C. çağa, D. kop, E. basan, G. ok ve yastık, J. mazı, K. ön eğri, L. art eğri, T. absut; 5. Yastık: A. ön eğri, B. art eğri; 6. Mazı: A. mazı başı, B. yağlak; 7. Boyunduruk: A. zelve-dalgara, B. eğri zelve (zelvi), C. fak; 8. Kağnıya yukarıdan bakış: A. ok başı, B. halka, C. yedecek, D. zincir, E. dayak, F. boyunduruk, G. kop, H. çağa, J. araba tahtası, K. mazı, L. teker, M. geri doğruca, R. doğru buylu, S. kop basan

(Bu resim ve terimler Çorum'un Alaca ilçesine göre verilmiştir)

yışık (= boyunduruk kayışı) sözlerine de rastlanır. Radloff ise çeşitli Türk ağızlarında K.'nın yayılışını göstermiştir.

Sanayileşen Türkiye'de K. bundan böyle ancak makinenin giremediği yerlerde ve etnografya müzelerinde görülebilecektir. Kurtuluş Savaşı'nda büyük yararlıklar sağlayan K., Anadolu'nun timsali olmuştur. — Hamid Zübeyir Koşay

KÂHİN veyâ KÂHİNLİK, Allahtan aldığı bir ilhamla geleceği önceden açıklayan veyâ açıkladığını ileri süren kimse. *Kitab-ı Mukaddes*, İsrail milletinin târihini açıklarken sık sık Allah'ın elçisi olarak hareket eden bâzı şahıslardan bahseder. Bunlara *Kitab-ı Mukaddes*'in İbranî metninde K. adı verilir. Bâzen rôeh (= gören, yâni gizli şeyleri gören; Arapça: rûyâ), çoğu zaman nâbi (= ilhamlı) kelimeleri de kullanılır. Türkçede K. kötü anlamda, peygamber (Far. = haber getiren) ise iyi anlamda kullanılır.

KÂHİNE (VIII. yüzyıl), Cezayir'de, Avras (Fr. Aurès) ta yaşayan Cerava adlı Berber kabîlesinin kraliçesi. Asıl adı (Dumya veyâ Dihya) kesin olarak bilinmemektedir. Arap kumandanı Hassan b. el-Numan, Yunanlıları yendikten sonra Avras'a doğru yürümüş, fakat K. onu ağır bir mağlûbiyete uğratarak Afrikiyye sınırları dışına atmıştır. Söylentiye göre, K. bütün ülkede hâkimiyetini kurmuştur. Araplarla yapılan savaşlardan sonra Cerava ve Avraba kabîleleri tükenmiş, onların yerlerine Trablus'tan ve güney Afrikiyye'den getirilen Hovara ve Lovata Berber kavimleri yerleştirilmiştir. Beş yıl sonra Hassan b. el-Numan büyük bir ordu ile tekrar geldiği zaman K., Tabarka'da kanlı bir savaşta yenilmiş ve öldürülmüştür (701 veyâ 703).

KAHİR BİLLÂH (ölm. 950), Abbasî halifesi. İlk olarak kardeşi el-Muktedir zamanında el-Kahir unvanı ile halifeliğe getirilmiştir. Ancak, bu halifeliği birkaç gün sürmüştür. Asıl halifeliği kardeşinin ölümünden sonradır. 932 yılı Ekiminde bu makama çıktığı sırada 35 yaşlarında idi. K. B. kötü karakterli bir adamdı. el-Muktedir'in annesine karşı zalimce hareketlerde bulunmuştur. Eski halifenin oğullarından ve yakınlarından da zorla büyük miktarda paralar almıştır. Bu davranışları üzerine, vezir İbn Mukla, K. B.'a karşı birtakım tedbirler alma yoluna gitmiştir. Halife kendisini vazifesinden atmak isteyince birçok kanlı hâdiseler olmuştur. İbn Mukla halkı halife aleyhine ayaklandırmıştır. Ayaklananlardan silâhlı bir grup, 934 Nisanında saraya girerek yarı sarhoş bir halde olan K. B.'ı teslim almıştır. Fakat K. B., buna rağmen halifeliği bırakmak istememiş, direnmiştir. Bunun üzerine gözlerini oyup zindana atmışlardır. 11 yıl orada kaldıktan sonra El-Mustakfi onu hürriyetine kavuşturmuştur. 950 yılı Ekim'indeki ölümüne kadar perişan bir hayat geçirmiştir.

KAHİRE, Mısır'ın başkenti. Nüfûsu 3 349 000 (1960) dir. Nil nehri kıyısına ve bu nehrin Rozet ve Damyet adlı iki kola ayrıldığı noktadan 20 km güneye kurulmuştur. Bugün sayıları artık iyice azalmış olmakla beraber hâlâ birçok Avrupalı da burada yaşamaktadır. Ayrıca çoğu iyiden iyiye Araplaşmış olan ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalma birtakım Türk aileleri de vardır. K. bugün Afrika kıtasının nüfûsça en kalabalık şehridir. Gerek Türk Kölemen İmparatorluğu'nun merkezi iken gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun idaresi altına girdikten sonra büyük bir kültür şehri olma vasfını muhafaza etmiştir.

KAHİRE: Birleşik Arap Cumhuriyeti başkentinin Cezîre'den görünüşü

1952 tarihinde Mısır cumhuriyet dönemine geçtikten sonra da hükûmet ve açık bulunduğu zamanlar parlamento burada kalmıştır. Civarda önemli askerî birlikler vardır. 1967 Arap - İsrail çatışmasından sonra bu birliklerin sayıları daha da artmıştır.

Şehirde ilâhiyât yüksek okulu niteliğindeki Ezher Üniversitesi'nden başka, kuruluşu 1908 yılına rastlayan bir başka üniversite, bazı ilmî dernek ve araştırma enstitüleri, Eski Mısır Eserleri Müzesi, Millî Arap Sanatı Müzesi, Jeoloji Müzesi, Sağlık Müzesi, Devlet Kitaplığı, Hayvanat Bahçesi, bir kaç tiyatro ve Opera binası bulunmaktadır. Bu bina Kavalalı Mehmed Ali Paşa (b. bk.) tarafından Süveyş Kanalı'nın açılışı münasebetiyle Giuseppe Verdi'ye ısmarlanan «Aida» operasının dünya galası için inşa ettirilmişti.

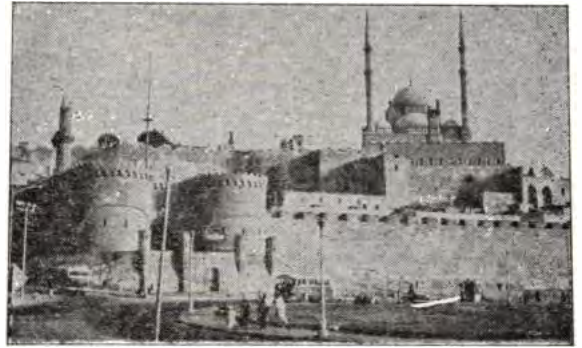
Şehirde ve yöresinde endüstri hemen hemen yok gibidir. Fakat ülkedeki demiryolu şebekesinin düğüm noktası olmak ve büyük bir hava limanına sahip bulunmak dolayısıyle ticaret yönünden bütün Mısır için son derece önemli bir rol oynamaktadır. Bu durumu destekleyen bir başka husus da K.'de aynı zamanda bir ırmak limanı oluşudur ki başkentle Delta ve Yukarı Mısır arasındaki su ulaşımını sağlamaktadır. Böylelikle burası Mısır'ın gerek ithalâtı gerek ihracatı bakımından bir transit ambarı fonksiyonunu ifa etmektedir. Küçük ticaret daha çok klasik usuldeki doğu pazarlarında yürür.

K. Nil nehrinin sağ (doğu) yakasına kurulmuş bir şehirdir. Eski Kahire (Mısr el - Kadîma) bugün şehrin güneyinde kalır. Şehir doğuda Cebel Mukattam adını taşıyan dağlarla ve batıda ise Nil nehri ile sınırlanır. Fakat bugün artık Nil'in sol kıyısına da iyice taşmıştır. Nehrin üzerindeki Cezîre (Ar. = ada) adını taşıyan bir ada da bugün tamamiyle dolmuş durumdadır. Aş. yu. 250 km lik bir alana yayılmış olan ve mülkî yönden başlıbaşına bir il sayılan K., 1925'te milyon sınırını aşmış olmasına rağmen, birkaç semti hariç tutulursa, bugün muazzam bir kerpiç yığını manzarası arz etmektedir. Özellikle dış mahallelerde yoksulluk hüküm sürmektedir. Avrupalılar tarafından inşa edilmiş birkaç geniş bulvar ve bunların iki yanlarına sıralanan yüksek binalarla onlardan birkaç yüz metre ileride başlayan kerpiç kulübeler arasında büyük bir tezat göze çarpar.

KAHİRE: Gize'de Büyük Ehram ve Sfenks

Mısr el - Kahira adı ile bugünkü Kahire'nin nüvesini 969 yılında teşkil etmeye başlayan zat, Fâtımî hükümdarlarından Cevher'dir. Fakat buradaki Amr Câmii, 642 yılında yapılmıştır. Bu yapı o zamandan beri birçok kereler değişikliğe uğramıştır. Amr Câmii'nin etrafında sonraları teşekkül eden kasabanın adı Fustat idi. Zamanla yerini Abbasî valilerinin konakları olan El - Aksar kasabasına bırakmıştır. Bunun yerine de Tulunoğulları'nın şehri El - Kata'î kurulmuştur (868 - 904). Şehrin büyük bir kültür ve siyaset merkezi olarak asıl gelişmesi, Kölemenler devrinde vuku buldu ki en parlak dönemi de XIV. yüzyıldır. Ama bu devreden, camiler hariç tutulursa mimarî eser, yani saray, mezar v. b. olarak sadece pek az kalıntı günümüze intikal edebilmiştir. Bunlar da bugün şehrin doğu tarafına düşen bir kesimde bulunmaktadır. Sayıları beş yüzü aşan câmilerin durumları ise oldukça iyidir. Bunlardan en önemlileri olarak Amr Câmii'nden sonra Tulunoğlu Ahmed Câmii (876 - 879), Ezher Câmii (970 - 972), Hakim Câmii (990 - 1012), Kalavun Câmii (1284 - 1285), Sultan Hasan Câmii (1356 - 1362), Berkuk Câmii (1384 - 1386), ve daha yeni çağlardan 1857 tarihinde yapımı biten Mehmed Ali Câmii sayılabilir. Bu sonuncusu 1176 yılında Sultan Selâh addin Eyyubî tarafından inşa ettirilmiş bulunan hisarın üstünde yer alır. Fâtımî çağından kalma iki şehir kapısı da en eski ve değerli sanat eserlerinden sayılır.

KAHİRE: Hisar (XII. yüzyılda Selâhaddin Eyyubî tarafından yaptırılmıştır) Mehmed Ali Câmii

1517'de Osmanlı hakimiyeti altına geçen K., canlı ve önemli bir şehir olma vasfını muhafaza etmiştir. Mehmed Ali Paşa ile K. yeni bir canlılık kazanmaya başlamıştır. Eski K.'nin (Mısr el - Kaîma) kuzeyinde ve eski Kıptî kiliselerinin yer aldığı semtte 1906 tarihinde modern çehreli bir sayfiye mahallesi kurulmuştur. Geçen yüzyılın dikkate değer sanat eserlerinden biri de Abidin Sarayı'dır. Bugün kullanılan birçok resmî bina da XIX ve XX. yüzyıllarda inşa edilmiştir.

KAHİRE KONFERANSLARI (22 - 27 Kasım ve 4 - 6 Aralık 1943), II. Dünya Harbi sırasında müttefikler arasında siyasî durum ile strateji meselelerinin en yüksek seviyede görüşüldüğü konferanslar. I. Kahire Konferansı Roosevelt, Churchill ve Çiang Kay - şek arasında, ikincisi o vakit Türkiye cumhurbaşkanı bulunan İsmet İnönü ile Roosevelt ve Churchill arasında yapılmıştır. Bu iki konferans arasın-

da, 28 Kasım'dan 3 Aralığa kadar Roosevelt ve Churchill, Tahran'a giderek, orada Stalin ile görüşmelerde bulunmuşlardır.

Bu konferansların başladığı târihte harb durumu şöyle idi: Sicilya dört aydan beri müttefiklerin işgaline geçmiş, Mussolini istifa etmiş, Mareşal Badoglio yeni hükûmeti kurmakla görevlendirilmiş bulunuyordu. Hükûmeti devr alır almaz, Badoglio, Amerikalılarla temasa geçerek mütareke yapmayı başarmış ve derhal Almanlara harb ilân etmiştir.

İtalya'daki çetin Alman savunması, müttefiklerin büyük kayıp vermesine sebep oluyordu. Amerikalıların ilerlemesi yavaşlamıştı. İtalya cephesinin daha çok zayıflamaması için Churchill, I. Kahire Konferansı'nda şu teklifte bulunmuştur: Müttefik kuvvetlerinin tamamının 6/10'sı, İngiltereden Fransa'ya yapılacak çıkartma için (Overlord operasyonu) elde tutulacaktı; kuvvetlerin 3/10'ü Almanları güneye bağlamak için İtalyan cephesine sevk edilecekti; kalan 1/10'i de Balkanlarda, Almanlara karşı kıpırdamaya başlayan yerli gerillaların yardımına gönderilecekti.

Roosevelt ile Çiang Kay - şek, Churchill'in teklifini kabul etmemişler, ilk önce Uzak Doğu durumunu ele almak istemişlerdir. Teklifleri şu idi: Amerikan, İngiliz ve Çin kuvvetleri, Birmanya'ya kuzeyden ilerleyerek, oradan Japonları çıkaracaklardı. Bu teklife de Churchill itiraz etmiştir.

Stratejik mutabakata varılamayınca, siyasî mahiyette bir bildiri neşrine karar verildi. Bildiri şu hususları ihtiva edecekti: Japonya, 1914'ten beri Pasifik'te ele geçirmiş olduğu bütün adalardan çıkartılacak ve kuvvet kullanarak zaptettiği diğer bütün toprakları da boşaltmaya zorlanacaktı. Mançurya ile Formoza ve Pescadores adaları Çin'e geri verilecek; Kore ise, uygun bir süre sonra bağımsızlığına kavuşturulacaktı.

Bu bildiri kaleme alındıktan sonra, Roosevelt ve Churchill 28 Kasım'da Tahran'a giderek oraya gelmiş bulunan Stalin'le buluştular. Pasifik'teki müttefik harekâtı ve tasavvurları hakkında Stalin'e bilgi verdiler. O tarihte Rusya, Uzak Doğu'da henüz savaşa girmemişti. Zamanı gelince Japonya'ya savaş ilân etmek konusunda vermiş olduğu sözü Stalin teyit etti. Barış şartları görüşülürken Stalin, Pasifik üzerinde iklim bakımından bütün yıl açık kalmağa elverişli bir liman isteğini tekrarladı. Sahalin ile Kuril adalarını da istediğini bildirdi. Sovyet'lerin bu istekleri kabul edildikten sonra, Stalin Fransa'ya çıkarmanın 1944'te yapılacağına dair teminat istedi. Rusya'nın Avrupa'da ilhak etmek niyetinde bulunduğu topraklar hakkında da şu iddiaları ortaya attı: 1939 Nazi - Sovyet ve 1940 Fin - Sovyet andlaşmalarında kabul edilen bölgelerden başka, Doğu Prusya'ya kadar Baltık kıyıları Rusya'ya bırakılacaktı. Ayrıca, Polonya - Almanya sınırı olarak Oder ırmağı kabul edilecek, Polonya'ya böylece kazandırılan topraklara karşılık da Polonya'nın doğu bölümü Rusya'ya verilecekti.

Kahire'de Roosevlet, Churchill ve Çiang Kay - şek tarafından kaleme alınmış olan Uzak Doğu'ya âid bildiriye Stalin itiraz etmedi. Ancak, Tahran hükûmetinin isteği üzerine İran'ın toprak bütünlüğü ile hâkimiyetinin müttefiklerce tasdik edildiğine dair bir fıkra bildiriye ilâve olundu. Bildiri 1 Aralık 1943'te yayınlandı.

Roosevelt ile Churchill Mısır'a döndüler ve Türkiye'nin durumunu görüşmek üzere, cumhurbaşkanı İnönü'yü Kahire'ye davet ettiler. Maksat, Türkiye'yi de Almanlara karşı harbe girmeğe ikna etmekti. Almanlar Bulgaristan ve Yunanistan'da Türkiye sınırlarına dayanmış bulunmakta idiler. Suriye'de de Almanya ile iş birliği yapan, mağlûp Fransa'nın Vichy hükûmeti hâkim idi. Türkiye, gerekli savunma tedbirlerini elindeki bütün imkânlarla almış olmakla beraber, ilân etmiş bulunduğu tarafsızlığa o günkü şartlar altında henüz sadık kalmak azminde idi.

İnönü, beraberinde Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu ile genişçe bir siyasî ve askerî mütehassıs heyeti bulunduğu halde Kahire'ye gitti. Görüşmelere 4 Aralık 1943'te başlandı. Churchill ile İngiltere Dışişleri Bakanı Eden, Türkiye'nin, muhakkak galip gelecek olan müttefikler safında savaşa girmekle sağlayacağı menfaatleri belirtiyor ve Ankara'nın derhal bir karara varmasında ısrar ediyorlardı. İnönü ise, Almanya'nın Blitz (yıldırım) harbi taktiğini tatbik kudreti kırılmadıkça, Türkiye'nin, akıbeti meçhul bir badireye sürüklenmesinden endişe duyuyordu. Bu sebeple, özellikle İngilizlerin bütün baskılarına rağmen, Türkiye'nin hazırlıksız olup teçhizatında noksanlar bulunduğunu ileri sürerek, İnönü müttefiklerin talebini reddetti. Türkiye'nin, hazırlığını tamamlamak için, hangi silâh ve teçhizata ihtiyacı bulunduğu sorusuna da keyfiyetin etraflı surette tetkiki icabettiği cevabını verdi.

K. K.'ında Amerikalılar ile İngilizler arasında beliren görüş farkları, karşılıklı tâvizler sonunda bertaraf edilerek şu sonuçlara varılmış oldu:

1. Kuzey Fransa'ya yapılacak çıkarma (Overlord operasyonu) ile güney Fransa'ya yapılacak çıkarmaya (Anvil operasyonu) zarar getirebilecek her türlü hareketlerden dikkatle sakınılacak.

2. Şayet Türkiye savaşa girmeğe ikna edilebilirse, Doğu Akdeniz'de Almanların işgalinde bulunan yerlere çıkarma yapabilmek için gerekli vasıtaların teminine elden gelen bütün gayretler sarf edilecek.

3. Mareşal Çiang Kay - şek'in tasavvur ettiği Birmanya harekâtından sarf - ı nazar edilecek, buna karşılık, Himalayalar üzerinden ve hava yolu ile Çin'e yardımda bulunulacak.

II. Kahire Konferansı'nın son gününde Roosevelt, müttefik kuvvetleri başkumandanlığına General Eisenhower'i seçtiğini açıkladı; bu tayini Churchill derhal kabul etti.

Türk bakımından, K. K.'nın önemli sonucu, Türkiye'nin hazırlıksız iken savaşa sürüklenmekten kurtarılarak müttefiklerin safına daha ileri bir tarihte ve elverişli şartlar altında geçmesi imkânının elde edilmiş olmasıdır. — Seyfullah Esin

KAHKAHAÇİÇEĞİ (Convolvulus persicum), İkiçeneklilerden, uçları mavi bir çizgi ile çevrili beyaz çiçekler açan bir bitki. Bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

KAHKAHAÇİÇEĞİ

KAHLE [*kā̦le*], **Paul** (Hohenstein, Doğu Prusya 1875 - Bonn 1964), Alman Semitisti. Giessen (1914) ve Bonn (1923) üniversitelerinde profesör olarak çalışmış, 1939 - 1963 yılları arasında İngiltere'de yaşamıştır. *Eski Ahid* metinleri üzerinde çalıştığı gibi, gölge oyunu (Karagöz) konusunda da araştırmalar yapmıştır. Türk amiralı Pirî

Reis (b. bk.) in *Kitab-ı Bahriye* adlı eserini geniş açıklamalarla Almancaya çevirmiştir [1926].

KAHLENBERG, Aşağı Avusturya'da, Wienerwald'da bir tepe. Burada Lorraine'li Charles (Lothringen'li Karl) ın imparatorluk ordusu ile Jan Sobieski'nin ordusu, Viyana'yı kuşatan Türkleri yenilgiye uğratmıştır (1683).

KAHRAMAN MARAŞ (Coğ.): bk. MARAŞ.

KÂHTA, Adıya-man iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 1 854 km², ilçe nüfûsu 67 000 (1970), merkez nüfûsu 9 505 (1970), ilçeye bağlı köy sayısı 79'dur. Merkez bucağından başka Akıncılar, Damlacık, Narince ve Sincik adında dört bucağı vardır. Nüfûsun 57 000'den çoğu köylerde ve bucaklarda yaşar. İlçe, Adıyaman'ın 43 km doğusundadır. Arazinin güney bölümü 750 - 800 m yükseklikler gösterdiği halde, kuzey bölümü çok inişli çıkışlı, sarp yamaçların önemli yer tuttuğu yüksek (1 500 - 2 000 m) bir bölgedir. Bu dağlık ve geçilmesi güç yerler, güney - doğu Torosların bir parçasıdır. Fırat nehri, güneydoğu sınırını çizer. Buraya karışan ve kaynaklarını Malatya dağlık bölgesinden alan Kâhta çayı (yukarı kesimi Cendere Suyu) ilçe arazisini kuzeybatı - güneydoğu doğrultusunda geçer.

Yazları çok sıcak ve kurak geçer (27 - 30° - 40°). Kışlar da oldukça serttir. Bu durum özellikle kuzeydeki dağlık bölgede daha çok belli olur. Başlıca geçim kaynağı tarımdır. Tahıl, pamuk, tütün elde edilen ürünlerdir. Bâzı meyveler (incir, nar, üzüm) de elde edilir. Bunların yanında hayvancılık da yapılarak yağ ve yün elde edilmektedir.

K.'nın önemli bir varlığı da burada târihî eserlerin bulunmasıdır. Savunulması kolay sarp yerlerin fazla bulunduğu bu dağlık bölümde pek eskiden beri yerleşmeler olmuştur. İlçe topraklarındaki Nemrut tepesi (2 150 m) nde bulunan Eski Çağ eserleriyle K. kalesi bunların başlıcalarıdır. Nemrut tepesi, ilçedeki bir dağın doruğudur. Burada M. Ö. ki yüzyılda Kommagene krallığı bölgesinde (şimdiki Adıyaman ve çevresindeki bölgeyi içine alan ve merkezi Samsat olan bölge) I. Antiokhos zamanında yapılmış bir anıt - tapınak ve kalıntıları vardır. Bu tepenin yüksekliği 50 m dir. Yapılar, tepenin biçimine uydurulmuştur. Buraya I. Antiokhos tümülüsü (b. bk.) denilmektedir. Burada yalnız baş kısmı bir insan boyunda olan 4 - 5 m boyunda dev heykeller vardır. Bu tapınaktaki yazılardan bu kralın kendisini hem tanrı, hem de kral kabul ettiği, bu sebeple tapınağın, aynı zamanda bir taht odası işini yaptığı tahmin olunmuştur. Yazılarda Kommagene kralının, saray mensuplarıyle müzisyenlerin, rahiplerin ve halkın bu tapınakta toplanarak âyinler düzenlemeleri istenmiştir. 2 000 yıldan beri Nemrut tepesinde duran bu sanat eseri, çevre için önemli bir turizm kaynağı değerindedir. Burasının târihî değeri 1881'de ortaya konulmuş, 1952'de araştırmalar yapılmıştır. Yine 2 000 yıl önceleri önemli bir sanat ve kültür şehri olmuş bulunan Samosate (şimdiki Samsat ilçesinde) deki kale ve sur kalıntıları da bu çevrenin turistik yerlerindendir.

Orta Çağ İslâm dünyasının en güçlü ve tahkimli kalelerinden biri K. kalesi olmuştur. K.'nın adı, ilk defa, Haçlı savaşlarını anlatan doğu ülkeleri yazarlarının eserlerinde geçmiştir. Malazgirt savaşından sonra K. kalesi el değiştirmiş, alınması çok güç olan bu kale 1226'da Selçukluların eline geçmiş, Osmanlılar devrinde zaman zaman onarılmıştır. Bu eserler arasında Cendere köprüsü de sayılmağa değer.

KAHVE (Ar.), kahve ağacı (Lat. Coffea arabica)'nın meyvesinden elde edilen yiyecek madde. Bu bitkinin bağlı olduğu Rubiacceae familyası yirmi kadar türü içine alır. Coffea arabica bunların en önemlisidir. 7 - 8 m yüksekliğinde olan bu bitki, önce hoş kokulu beyaz çiçek, sonra da iki çekirdekli «kiraz» (cerise) adı verilen iki etli meyve taşır. Bunların çekirdek içi K. tanesidir. K. tanesikavrulup toz haline getirilir ve bu toz kaynar suda pişirilmekle de K. adı verilen içecek hazırlanır.

KAHVE: Çiçeği

KAHVE: Meyvesi

KÂHYA, bir konağın veyâ bir kuruluşun işlerine bakan kimse. Aslında Farsça bir kelime olup, kethüda (b. bk.) ile eş anlamdadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda «büro şefinin yardımcısı», «sadrâzam muavini», gibi anlamlar da almıştır.

İran'da K., «köy ve kasabaların yönetiminden sorumlu memur, muhtar» anlamında kullanılmıştır. Ancak, bu göreve tayinler büyük toprak sahiplerinin elinde olmakla K.'lar vergileri toplayan memur durumuna düşmüşlerdi. Son zamanlarda K.'ların tayinleri toprak mâliklerinin elinden alınarak valilere verildiği gibi, bazı bölgelerde halk tarafından seçilmelerine de müsaade edilmiştir.

Osmanlı düzeninde K. ile kethüda her ne kadar eş anlamda ise de, zamanla bu iki kelime arasında kavram bakımından farklar hasıl olmuş, kethüdalık çeşitli kademeleriyle resmî bir devlet memuriyeti haline gelirken, K.'lık daha çok esnaf kuruluşlarında, esnaf ve zanaatkârlarla hükûmet arasındaki ilişkileri yöneten yarı resmî bir memuriyet olmuştur. K.'lar genellikle ait olduğu esnaf kuruluşuna mensup zanaatkârlar tarafından seçilir ve belde kadısının hücceti ile memuriyeti tasdik edilmiş olurdu. Gerek seçimlerde gerek kadıların hüccet vermeleri konularında anlaşmazlık çıktığı zaman problem, Divan - i hümayunda hal ve fasledilirdi. K.'ların ücretleri, temsil ettikleri esnaf kuruluşu tarafından tesviye olunurdu. K.'lar başlangıçta esnaf şeyhlerinin, nakip veyâ yiğitbaşıların yardımcıları durumunda iken görevleri icabı hükûmete muhatap olduklarından gittikçe nüfuz kazanmışlar ve temsil ettikleri esnaf kuruluşunun tek şahsı haline gelmişlerdi. Seçilmiş oldukları esnaf kuruluşuna hükûmetin emirlerini tebliğ ederler, nark, imalât, satışlar hususunda hükûmet nezdinde tek sorumlu olarak görülürlerdi. Esnaf teşekkülleri kendi işlerinin ve çıkarlarının kolayca sağlanması için K.'lıklarına bazan devrin ve sarayın nüfuzlu şahsiyetlerini de seçmekten çekinmezlerdi. Bu suretle kendi kuruluşları için bir çeşit himaye tesis etmiş olurlardı. Osmanlı târihinde paranın değerini kaybetmesi, yani eksik ayarlı para sürümü ile bir çeşit enflasyonun yapıldığı 1651 yılında K.'ların Melek Ahmed Paşa'nın sadaretine karşı esnafı ayaklandırdığı görülür. O târihe kadar 80 akçaya geçen altını 118 akçaya

değiştirmek kararına varan hükûmet (Sadrazam Melek Ahmed Paşa, Defterdar Emir Mustafa Paşa ve Ocak ağaları) bu suretle açıktan 240 000 riyal elde edileceğini hesaplamış ve Belgrad, Bosna ile Arnavutluk'ta kestirilen züyuf akçaları, meyhanecilerden toplanan kızıl, kırık paraları esnaf teşekküllerine kudretleri nispetinde dağıtmaya karar vermiştir. Bu maksatla Defterdar Paşa'nın konağına çağrılan Bedesten K.'sına bu para teslim edilince, o da saraçlar K.'sı ile bütün esnaf K.'larını toplayıp durumu kendilerine anlatmıştır. Esnaf temsilcileri hükûmetin bu kararını protesto için Sadrazam kapısına vardıkları zaman, Melek Ahmed Paşa kendilerini dinlememiş, aksine onları tahkir etmiştir. Esnaf K.'ları bunun üzerine Şeyhülislâm Kara Çelebizade Abdülaziz Efendi'ye baş vurmuşlarsa da, o da işi dinlemekten kaçınmıştır. O zaman saraçlar K.'sı Ramazan Dede söz almış ve Şeyhülislâma: «Kendinizden kürkler istendiği için Sultan İbrahim'i ve veziri katlettiniz. Ya şimdi bizim durumumuza neden karışmıyormuşsunuz? Kalk önümüze düş» diyerek Şeyhülislâmla birlikte saraya gidilmesini ve işin sonunda Melek Ahmed Paşa'nın iktidardan uzaklaştırılmasını sağlamıştır. Yerine göre önemli bir güç ve destek olan esnaf ve zanaatkârları kollamak için hükûmetler, K.'ların seçim ve tayin işlerine gereken dikkati göstermek zorunda idiler.

1908'de II. Meşrutiyet'in ilânından sonra esnaf K.'lıkları üzerinde duran hükûmet, nihayet 7 Mayıs 1126 târihinde yayınlanan bir talimatname ile esnaf K.'lıklarını kaldırılarak yerlerine kâtib - i mesullükler meydana getirmiştir. Ancak bundan sonra esnaf dernekleri, kâtib - i mesulleri eliyle zaman ve iktidara göre İttihad ve Terakki yahut İtilâf ve Hürriyet partilerine mensup olmaları sebebiyle politikanın geniş ölçüde faaliyet gösterdiği kuruluşlar haline gelmiştir. 1918'de Mütarekeden sonra İstanbul şehremaneti (belediye başkanlığı) K.'lık müessesesini canlandırmak istemişse de, bu çalışma sonuç vermemiştir. Halk arasında Kâhya Bey sanıyla tanınan sadaret kethüdası, kul K.'sı, K. kadın v. b. resmî memuriyetler için bk. KETHÜDA. — İsmet Parmaksızoğlu

KÂHYA KADIN, Osmanlı saraylarındaki kadın hizmetlileri (kalfalar) şefinin hünkâr defteri (saray görevlilerinin sicil defteri)'ndeki resmî unvanı. Saray mensupları arasında adı Saray Ustası idi. K. K.'lık, Saray'ın Harem kısmındaki kalfalıkların en yüksek derecesidir. Bu derece mevkie yükselebilmek için sırasıyle acemilik, küçük kalfalık, oda kalfalığı mevkilerinde bulunma mecburiyeti vardı. K. K.'ın maaşı ve yemeği, Harem ağaları ile Baltacılarınkilere eşitti. Padişahın huzuruna çıkarken ve resmî günlerde, kendisine Hazîne - i Hassa'dan verilmiş, kadife veyâ ipekli kumaş üzerine altın sırma ile işlenmiş salta (bir çeşit kısa çepken) giydiği gibi, göreve atandığı zaman verilen ve kabak çiçeği şeklinde beş yapraklı mücevher iğne de takardı. Saray kalfalarının başı işareti olarak elinde gümüş kaplı bir değnek taşır, Harem Dairesindeki demirbaş eşyayı mühürlemek için yanında her zaman Mühr - i Hümâyun bulundururdu. Kadınefendi'ler bile K. K.'a saygı gösterirlerdi. Yardımcısına Hazînedâr Usta denirdi.

Sadrazamlarla vezirlerin, diğer yüksek rütbeli memurların konaklarında da K. K.'lar vardı. Bunlar da bulundukları konağın harem bölümünün şefi idiler. K. K.'ın önemli bir görevi de Saray'ın harem kısmında teşrifat işlerinden sorumlu olması idi. Görevlerini padişahın oturduğu sarayda yaptıklarından bayramlarda, sultanların ve şehzadelerin doğum günlerinde, düğünlerde, sünnet düğünlerinde elinde gümüş kaplı asâ ile dolaşır, töreni ve protokolu yönetirlerdi. Sayılan önemli günlerde evli sultanlar, eski padişahların kadınefendileri ve ikballeri, vezirler, nazırlar, yüksek rütbeli askerî ve mülkî memurlar Saray'a davetli olduklarından, bunlar arasında Saray protokolunu, usul ve törelerini unutanlara veyâ bilmeyenlere, maiyetinin yardımı ile K. K. târif ve uyarıda bulunurdu. Saray'daki bu görev, Saltanat'ın sonuna kadar devam etmiştir.

KAİDE SEVİYESİ: bk. TABAN SEVİYESİ.

KAİ-FONG (İng. Kaifeng) [Coğ.], Çin'de (Ho-nan), Huang-ho ırmağı üzerinde bir şehir. Nüfûsu 450 000 (1966) dir. Eskiden imparatorluğun başşehri idi. Besin, dokuma ve kimya maddeleri fabrikaları vardır.

KAİKOS: bk. BAKIRÇAYI.

KAILAS veyâ KAILAS - KARAKORUM (Tibetçe adı: Kangrinpoçe) [Coğ.], Tibet'te Keşmir'in kuzeyinde bir dağ sırası. En yüksek doruğu Maşerbrum (7 821 m) dur.

KAİME, ilk defa Osmanlı İmparatorluğu zamanında (1840'ta) altın karşılığı olarak çıkarılan, doğrudan doğruya değeri ve altına çevrilmesi mümkün olmayan kâğıt paraya verilen ad. Bk. PARA.

KAINGÂN, KAINGANG, Brezilya'nın güney devletlerinin birçok yerlerine serpilmiş halde yaşayan bir yerli grupu. Ge dil familyasına bağlıdır. Santa Catarina'da yaşayan bir küçük gruptan gayrı diğer K.'lar tarımla geçinir. Bununla beraber gıdalarının önemli bir kısmını topladıkları bazı bitkilerden (özel olarak piñon adını taşıyan bitkiden) ve av hayvanlarının etinden sağlarlar. Guaraní'lerden farklı olarak, hemen hemen hiç kanoe kullanmazlar. Kaba tezgâhlar üzerinde dokular, kaba çanak çömlek ve kulübeler yaparlar. Ölülerini topraktan yapılmış büyük hüyüklere gömerler ve onlar şerefine güzel törenler yaparlar. Paraná ve Santa Catarina devletlerinde 300 - 400 kadar K. yaşamaktadır. Bk BUGRE.

KAİSAREİA (Yun. = İmparator şehri) [Eski Coğ.], eski Anadolu'nun Kilikia, Phrygia, Bithynia ve Kappadokia'da bulunan şehirlerinin ortak adı. Kappadokia K.'sının şimdiki adı Kayseri'dir. Afrika'nın Mauritania bölgesinde de iki K. vardı. Bunların şimdiki adları Tanger ve Cherchell'dir. Nihayet Filistin ve Suriye'de de iki K. vardı. Suriye'deki K., K. Paneas'ın şimdiki adı Bāniyās'tır. Filistin'deki ise Büyük Herodes tarafından deniz kenarında kurulmuş olup, Romalı valilerin merkezi olmuştur. 633'te Arapların eline geçmiş ve XIII. yüzyılda tahrip edilmiştir.

KAISER, Henry John (doğ. Sprout Brook, New York 1882), Amerikalı sanayici. 1921 - 1930 yıllarında birçok yol ve otomobil yolları yaptıktan sonra 1930 - 1938 yıllarında da birkaç dev baraj inşa etmiştir (Boulder Dam, Bonneville ve Grand Coulee). Amerika Birleşik Devletleri'nin en büyük müteşebbisi haline gelmiş olan K., 1939'da Permanent Cement Corporation (= Daimî Çimento Birliği) firmasını kurmuş

H. J. KAISER

ve bu kurum dünyanın en büyük çimento fabrikası olmuştur. 1940'tan sonra prefabrikasyon metodlarını gemi inşasına tatbik etmiş ve böylece iki yılda, dünyanın o zamana kadar en büyük donanmasını yapmıştır. Bu donanma Müttefiklerin Avrupa'da karaya çıkmalarını mümkün kılmıştır. 1942'de ilk prefabrike uçak gemilerini yaratmış ve 160 ton yük nakline mahsus deniz uçaklarının imali problemlerini incelemiştir. Harbin sonunda K. kendini prefabrike ev ve otomobillerin inşasına vermiştir.

KAISERSLAUTERN (Coğ.), Batı Almanya'da, Rheinland - Pfalz (eski Bavyera Pfalz'ı) devletinde bir şehir. Nüfûsu 86 300 (1968) dür. Mannheim'ın aş. yu. 64 km batısında olan şehir, tepelik bir bölgede, Lauter ırmağının üst kısmındadır. Belgelerde 882 yılında adı geçen şehrin ilk adı Luthra idi. Şehir ve çevresi 985'te Karintiya dukası Otto'ya verilmiş, sonra da Hohenstaufen imparator soyunun eline geçmiştir. Bu soydan olan I. Friedrich Barbarossa burada bir kale (1153), bir manastır ve buna bağlı bir hastahane yaptırmış ve şehre şimdiki adını vermiştir. Bu ilk manastırdan bugün Stiftskirche (Vakıf kilisesi) adını taşıyan kilise kalmıştır. 1284'te kurulan Franciscus'çular manastırından da şimdiki Martinskirche kalmıştır (Friedrich Barbarossa'nın kalesi 1713'te tahrip edilmiştir). 1237'de Latince Lutra imperalis diye adlandırılan şehir, 1276'da serbest imparatorluk şehri (freie Reichsstadt) ilân edilmiştir. Birkaç defa el değiştirdikten sonra 1375'te Kurpfalz (seçmen prenslik Pfalz'ı) a verilmiştir. Pfalz kontu Johann Casimir (1576 - 1592) burada yaşamış ve şehri bir Rönesans sarayı ile süslemiştir. Bunun dış duvarları Burgmuseum'dadır. 1635'te K. imparatorluk orduları tarafından, 1688'de de Fransızlar tarafından yağma edilip yakılmıştır. 1797'de Fransız Donnersberg departmanının başkenti olmuş, 1816'da Bavyera'ya verilmiştir. 1849'da Pfalzlıların ayaklanmasında geçici hükümetin merkezi olmuştur. II. Dünya Harbi'nde büyük hasara uğrayan K., harpten sonra Fransız işgal bölgesine katılmıştır. Orta Çağ'da önemli bir yol kavşak noktası olarak meydana gelen K., şimdi bir demir yolu kavşak noktasıdır. Önemli endüstri şehri olup, madenciliği gelişmiş, otomobil, tekstil, deri, makine, kâğıt, tahta eşya, bira, tütün fabrikaları vardır. 5 000 işçiden fazla işçi çalıştıran G. M. Pfaff dikiş makinesi fabrikası başta gelir. Önemli bir kültür merkezi olan K.'de bir eğitim üniversitesi, birkaç mühendis okulu, altı lise, bir konservatuvar, bir tiyatro ve birkaç müze vardır. Şehre yakın bir noktada bulunan 263 m uzunlukta ve 32 m yükseklikteki otostrad köprüsü, Avrupa'nın en büyük taş köprülerinden biridir.

KAISERSLAUTERN: Meclis

KAKAO (İsp. Cacao; Aztek dilinden alınmıştır), K. ağacı (Theobroma cacao) nın yemişlerini ezerek elde edilen, suda eriyen ve gıda olarak kullanılan bir toz. Ghāna (450 000 ton), Nijerya, Brezilya ve bazı başka Afrika ve tropikal Amerika ülkeleri K. yetiştirir. Meyveden çıkan

KAKAO: Meyvesi ve dalı

yassı «bakla» lar kavrulur, kabuklarından temizlenir ve toz ile çikolata yapılır veyâ K. yağının çıkarılmasından sonra suda eriyen K. tozu elde edilir.

KAKAO YAĞI (Lat. Oleum cacao, Fr. Beurre de cacao), kakao (b. bk.) nun kavrulmuş ve kabukları soyulmuş tohumlarında % 40 - 50 kadar bulunan, sıkılmakla elde edilen ve ticarette değeri bulunan bir çeşit yağ. Yağı alınmış kakao tanelerinden toz kakao yapılır. Normal sıcaklıkta katı olan K. Y., 32 - 35° C'da erir; bu özelliğinden ötürü ruj yapımı gibi kozmetik sanayiinde ve fitil (suppositoire) yapımı için de ilâç sanayiinde çok kullanılır. Çikolata yapımında da, iyi kalıplansın diye K. Y. alınmamış kakao tozu kullanılır.

KAKIM veyâ AS (Mustela ermineea), Etçiller (Carnivora) takımının Sansargiller familyasından bir memeli türü. Kısa bacaklıdır ve koku alma duygusu çok gelişmiştir. 90 - 120 gr ağırlığında olan vücudu 30 cm, kuyruğu ise 10 cm uzunluğundadır. Tüyleri yazın esmer kırmızı, kışın beyaz, kuyruğunun ucu ise daima siyah renktedir. Sonbahar ve ilkbaharda 10 - 21 günlük bir sürede meydana gelen bu renk değişikliği esnasında eski tüylerini de yavaş yavaş döker. Kürkçülükte beyaz, sık ve kalın olan kış kürkü daha değerlidir.

Etçil olan, yüzebilen, yuvası herhangi bir kayanın altındaki sıçan veyâ tavşan ini olan K., sıçan, köstebek, tavşan, bâzen de kümes hayvanlarını avlayarak beslenir. Arasıra kuş yuvalarını yağma etmek için ağaçlara da tırmanır. Normal olarak yalnız sıcak kana bulanmış et yer. Baykuş, atmaca, evcil kedi ve bazı iri memeliler K.'ın başlıca düşmanlarıdır. Kızdığı zaman diş çatırdatmasını, oynaşırken de kıkırdamayı andıran bir ses çıkaran K.'ın 1 - 1,5 m yükseğe sıçrayarak takla attığı da olur.

Temmuz veyâ Ağustosta çiftleşir, Mart veyâ Nisandan sonra yavruları dünyaya gelir. Bir batında 6 - 12 yavru dünyaya getirir. Bunların gözleri otuz beş günlük olana kadar açılmaz. Bir hafta sonra et yemeye başlar ve Ağustos ayına kadar da anne ve babasının himayesinde kalır. K. 7 - 8 yaşına gelince ihtiyarlamış sayılır. Kuzey yarımküresinin genellikle bol karlı bölgelerinde yaşar.

KAKMACILIK: Eski sanatlarımız içinde önemli bir yeri bulunan K.'ın, maden ve ağaç üzerine iki yapılış şekli vardır.

Maden kakmacılığı: A. Dövmekle plaka haline gelebilen madenler (bakır, altın, en fazla gümüş) üstüne bir usûl dairesinde kabartma desenler yapılmasıdır. Bu sanatın tatbîk edileceği madenî plaka, meselâ gümüş, önce dövülerek hangi eşya isteniyorsa (güğüm, ibrik, vazo, kutu üstü, ayna arkası v. b.) o şekle getirilir. Sonra, ısıtıldığı vakit yumuşayıp akabilen zift + horasan + parafin karışımı bir madde ile içi doldurulur. Soğuyunca donup tabiî bir sertlik kazanan bu karışım, bulunduğu kabı darbelere mukavim bir hâle getirir. Tahta mengeneye sıkıştırılarak tesbit edilen kabın dışına istenilen desenler çizildikten sonra, uçları değişik çelik kalemler yardımıyla ve küçük çekiç darbeleriyle desen araları indirilmeye başlanır. Böylece, çöken kısımlar zemini teşkil eder, kabarık kalan kısımlar meydana çıkar. Çok sabır isteyen bu kakma ameliyesi bitince, ziftli madde eritilerek boşaltılır ve kap cilâlanır.

B. Demir, çelik gibi sert madenlerden yapılan eşyanın (miğfer, kılıcın kesici kısmı veyâ kabzası, silâh üstü v. b.) üzerine yapılan kakma işleri değişik bir mâhiyet gösterir. Kakma yapılacak yer balmumu ile kaplandıkdan sonra, üzerine istenen desenler ince kalemle bastırılarak çizilir ve buralardaki balmumu kazınmış olur. Asit banyosuna sokulduğunda, balmumu kaplı kısımlar müteessir olmaz, açık kısımları asit eriterek indirir. Eşya balmumundan tamamen temizlendikten sonra, asidin açtığı derin çizgilere ince tel haline getirilmiş altın, gümüş gibi zeminin aksi renkte parlak madenler ufak çekiç yardımıyla kakılır. Ancak, kakma yapılacak çizgilerin dibi, daha önce çelik

KAKMACILIK: Gümüş üstüne kakma yapılması (son gümüş kakmacısı Ziya Oygan çalışırken)

KAKMACILIK: Osmanlı kakmacılığına bir örnek: XVI. yüzyıla aid gümüş bir güğüm

KAKMACILIK: Gümüş kakma ayna arkası (Ziya Oygan'ın eseri)

KAKMACILIK: Sedef kakmalı bir çekmece ve kalay tel ile çevrilmiş sedeflerinin yakından görünüşü

kalemle satıha nazaran genişletildiğinden, buraya kakılan madenî teller bir daha kolay kolay yerinden çıkmaz ve zeminle aynı seviyeyi muhafaza ederler. Kıymetli taş ve mücevheratın, madenî zemine gömülmesine mıhlama denilir. Bu, K.'tan ayrı bir hünerdir.

Maden K.'ının her iki şeklinde de, eskiden, desen olarak klasik tezyinî motiflerden ve hat sanatından faydalanılmıştır.

Ağaç üzerine kakmacılık: Herhangi bir maksatla kullanılmak üzere, tahtadan yapılmış eşya (kapı, dolap ve pencere kapağı, sandık, çekmece, konsol, kürsü, rahle v. b.) nın zemini üzerinde çelik kalem ve çekiç yardımıyla açılan oyuğa, sedefin kakılarak kondurulmasına denir. Sedefkârlığın bir koludur. Rengi ve sertliği dolayısıyle, ağaç cinsleri arasında en fazla ceviz tercih edilmiştir. Zamanla eğilip dönmesini önlemek için, kakma yapılacak parça, ekseriya geçmeli olarak hazırlanıp tesviye edilir. Sonra, nasıl bir desen isteniyorsa, tahta üzerinde tasarlanır ve sedefle süslenecek yerlerde, derin oyuklar açılır. Buraya göre kesilip hazırlanmış ve üstü tesviye edilmiş sedef, tahta zemin ile aynı yükseklikte kalacak şekilde yuvasına kondurulur. Yapıştırmak için, kullanılan ağaç cinsinin (ceviz) talaşı ile tutkal karışımından mürekkep sıcak bir macun hazırlanır. Sedef ile ağaç arasında açıklık kalmaması, sedefkârın hüneridir. Kalırsa, bu da talaşlı tutkalla kapatılır. Şam ve Mısır, nadir olarak İstanbul işi kakmalarda, sedef çepeçevre kalay tel ile çevrilerek yuvasına kakılır. Bu tel, sedef ile tahtayı birbirinden ayıran hoş bir sınır teşkil eder. Ağaç üstü K.'ında sadece sedef kullanılır. Zira sedefin dışı, düzgün olmayan bombeli bir kabuktur ve parlak kısım kabuğun iç yüzündedir. Bu sebeple, oyulan yerlere, dış taraf tesviye edilmeden olduğu gibi yerleştirilir. Fildişiyle de kakma yapılabilir, ancak bu ısraf olur. Çünkü fildişi, çok ince dilimlere ayrılmak suretiyle, kaplama tarzında kullanılır. Tabiî inceliği dolayısıyle, bağa'nın da sadece kaplama işlerinde yeri vardır. Sedef de fildişi, bağa, abanoz gibi yardımcı elemanlarla kaplama olarak daha sanatlı ve geniş bir kullanılma sahası bulmuştur. Bu takdirde iki yüzünden de tesviye edilerek inceltilir (bk. SEDEFKÂRLIK). Ayrı usûllerle çalışılmakla beraber, sedef K.'ı ve kaplamacılığı aynı sanatkâr tarafından yapılabildiği için, biribiriyle dâima karıştırılmıştır.

Gerek maden gerek ağaç üzerine yapılan K.'ın, bilhassa Osmanlı Türklerinde ince bir sanat haline geldiği eldeki eserlerle sâbittir. — Uğur Derman

KAKMACILIK: Bir miğfer üstünde görülen kakma ve mıhlama işleri

KAKODİL (Fr. Cacodyle; Yun. *kako* = fena; *ylē* = madde), arsenik'in bir bileşimi. Formülü $(CH_3)_2$ As. As $(CH_3)_2$. Bazen yanlış olarak dimetilarsin adı verilen K., etkisiz bir gaz içerisinde K. klorürünü çinko ile muamele ederek elde edilir. İğrenç kokulu bir sıvı olup kendiliğinden tutuşur. 170° de kaynar.

KAKTÜS: bk. ATLASÇİÇEĞİGİLLER.

KAKUK [*kǫkuk*], **Zsuzsa** (doğ. Nagytálya, Heves 1925), Macar Türkoloğu. Debrecen Üniversitesi'nde okumuştur (1945 - 1950). 1951 yılında Budapeşte Üniversitesi'nde Prof. Gyula Németh (b. bk.)'in yanında *A magyar nyelv oszmán - török jövevényszavai* (Macar dilinde Osmanlı alıntıları) adlı bir tez üzerinde çalışmaya başlamıştır. Bu tezin bir bölümü olarak, maddî kültür çerçevesine giren alıntıları 1955'te adaylık tezinde savunmuştur. Bundan sonra çalışmalarını genişleterek, Macar kaynaklarında geçen bütün Türkçe (Osmanlıca) alıntıları toplamıştır. *Recherches sur l'histoire de la langue osmanlie de XVIe et XVIIe siècles. Les éléments osmanlis de la langue hongroise* (XVI ve XVII. yüzyıl Osmanlı dili târihi üzerinde araştırmalar. Macar dilinin Osmanlı unsurları) [«Bibliotheca Orientalis Hungarica» dizisinde, 1973] adlı eserinde Macar dilinde kullanılan Osmanlıca kelimeleri toplamakla kalmamış, bu kelimeleri XVI ve XVII. yüzyıl Türk dili bakımından da değerlendirmiştir. Lajos Kossuth (b. bk.) un Türk diliyle ilgili not ve yazılarını da yayınlamıştır: *Kossuth kéziratai a török nyelvről* (Kossuth'un Türk dili üzerine yazdığı yazılar) [1967]. Fransızcası «Acta Orientalia Hungarica» dergisinde çıkmıştır: *Les manuscrits inédits de Kossuth sur la langue turque* [AOH, XXII, 1969, 81 - 105]. Buna paralel olarak K. Türk diyalektolojisi alanında da çalışmış, özellikle Bulgaristan Türk ağızları üzerinde durmuştur. Bu yoldaki yazıları «Acta Orientalia Hungarica» dergisinde yayınlanmıştır. 1960'ta Çin'de bir araştırma gezisi yapmış olan K., Salar ve Uygur ağızları üzerinde de toplamalar yapmıştır. K., *A magyar nyelv történeti - etimológiai szótára* (Macar dilinin târihî - etimolojik sözlüğü) adlı kolektif eserin Türkçe alıntılarla ilgili maddelerini de yazmıştır. Son olarak K., Ignac Kúnos (b. bk.) un savaş tutsaklarından toplamış olduğu dil ve folklor malzemesinin yayınlanması görevini de üzerine almıştır. 1965'te doçent unvanını almış olan K., 1971'de Budapeşte Üniversitesi'nin Türkoloji Kürsüsü'nün yönetimiyle görevlendirilmiştir.

Zs. KAKUK

KAKULE (Elettaria cardamomum), Zencefilgillerden sıcak ülkelerde yetişen ıtırlı bir bitki. Sert bir kapsül ile çevrilmiş meyveleri, mercimekten biraz küçük, beyazımtırak toparlakça 15 - 20 tohumla doldurulmuştur. Tohumlarından elde edilen yağ güzel kokulu ve lezzetlidir. Yemeklerde baharat olarak kullanılan K., tıpta ilâçlara tat vermede, karın ağrısı giderici ilâç, likör ve çiklet yapımında kullanılır. Güney Hindistan'ın nemli ormanlarının tabiî bitkisi olup gölgelik, nemli yerleri sever. Hindisdan, Seylan ve Guatemala gibi sıcak iklimli ülkelerde yetişir.

KÂKÛYÎ'LER, İranlı bir kral hanedanı. Resmî dilleri Farsçadır. Büveyhîler'e, 1042'den sonra Selçuklular'a tâbi olmuşlardır. 1051'den 1120'ye kadar Yezd'de Selçuklu genel valileri olarak da bulunmuşlardır. Asıl saltanatları 1007 - 1051 arasına rastlar. Isfahan, Hemedan, Yezd ve 1028'den itibaren Rey eyaletlerinde hüküm sürmüşlerdir.

Hanedanın atası Merzuban'dır. Bunun bir oğlu Duşmenziyar Rüstem idi ki, Şehriyâr ispehbedi bulunuyordu. Kız kardeşi Ümmü'l Mülûk Seyyide, Büveyhîler'den Fahruddevle (976 - 997) ile evlenmiş ve Büveyhî hükümdarlarından Mecduddevle'nin annesi olmuştur. Rüstem'in oğlu Kâkûye, hanedana adını vermiştir. Bunun oğlu Duşmenzar'dır ve Duşmenzar'ın oğlu Alâuddevle Ebû Câfer Muhammed (1007 - 1041) ilk kraldır. İbn - i Sînâ (b. bk.) bu hükümdarın saray nazırı idi. Yerine oğlu Zahîruddevle Ebû Mansûr Ferâmurz (1041 - 1051) geçmiş ve Selçuklular tarafından saltanatına son verilmiş, fakat Yezd genel valisi olarak muhafaza edilmiştir. Kardeşi Ebû Kâlîcâr Gerşâsp, (ölm. 1051) Hemedan ve Nihavend valisi olmuştur. Diğer kardeşleri Ebu'l - Harb'dır. Ferâmurz'un oğlu Emîr Alî, 1095'te öldürülünceye kadar Selçukluların Yezd valisi kalmıştır. 1076'da Çağrı Bey'in kızı Arslan Hatunla, yani Sultan Alp Arslan'ın kız kardeşiyle evlenmiştir. Oğlu Alâuddevle Ebû Kâlîcâr Gerşâsp Verdân, Yezd valisi olarak babasının yerine geçmiş, 1120'ye kadar bu görevde bulunmuştur. Selçuklu sultanı Sencer'in bir kızı ile evlenmiştir. K.'lerin yerine Yezd Atabeyleri (b. bk.) geçmiştir. — Yılmaz Öztuna

KALA - AZAR HASTALIĞI [Tıp] (Lat. Visceral leishmaniasis; İng. Splenic anemia of infants, Dumdum fever, Tropical splanomegali), Hindistan'da eskiden beri bilinen, bütün dünyaya yayılmış, fakat az görülen, deride kara lekeler veyâ yaralar yapan, bir cinsi ölümle sonuçlanan Trypanosomidae familyasının Leishmania nev'i içinde bulunan bir protozoer infeksiyonu. Hasta insanların derilerini kararttığından Hintçe «kara hummâ» anlamına gelen K. - A. adı ile tanınan bu hastalık, daima sıtma kaşeksisi ile karıştırılmıştır. 1900 yılında Leishman (b. bk.), ölen bir askerin dalağında Trypanosome'u bulmuştur. Donovan (1903) hastalara yaptığı dalak ponksiyonu ile K. - A. H.'na yol açan organizmayı tesbit etmiştir. Rogers (1904) kültürde bu organizmanın flajellalı şekillerini göstermiştir. İncelemeler sonunda çocukların dalak anemisi adı verilen hastalığın K. - A. H. olduğu meydana çıkmıştır. I. Dünya Harbi'nde Bağdad'da Abdülkadir Noyan (b. bk.), dalak ponksiyonu ile 11 vak'a tesbit etmiştir. Yurdumuzun her köşesinde K. - A. H.'na sporadik olarak rastlandığı anlaşılmaktadır.

Leishmania iç organların retikulo - endotelial sisteminde lokalize olursa, K. - A. H. denilen, çoğunlukla ölümle sonuçlanan bir hastalık yapar. Hastalığın ikinci tipi, bir veyâ birkaç yara halinde çıkan lokal bir deri hastalığıdır. Haleb çıbanı, doğu çıbanı gibi adlarla tanınır ki, Anadolu'nun güney bölgesinde yaygındır.

Epidemiyolojisi aynı olan her iki tip hastalık, insandan insana sürünerek veyâ değişik bölgelere âid tatarcık cinsinden sinekçikler (phlebotomus) ile taşınır ve bulaşır. Hastalığın kuluçka süresi üç hafta ile birkaç ay arasında değişir. Dalak ve diğer organlara yerleşen Leishmania miktarı reaksiyon yapacak sayıya yükselince birdenbire ürperme

ve titreme ile 39 - 40° C ateş görülür. Günde iki çıkış ve düşüş yapan ateş, oldukça karakteristiktir. İlk hafta ele gelen dalak, yavaş yavaş büyüyerek birinci ayın sonunda dikkati çeker, 5 ay içinde göbeğe yaklaşır ve sonunda bütün karın boşluğunu dolduracak hale gelir. K. - A. H., küçük çocuklarda fazladır. Deri kuru, koyu toprak rengindedir; kepek şeklinde kavlama olur. Saç dökülür; kol ve bacaklarda kaşıntılı papül şeklinde ekzantem çıkar. Bacaklardaki döküntülerden ufak veyâ büyük ülserler teşekkül edebilir. K. - A. H.'nda kanamalara sık rastlanır. Derinin tazyik gören yerlerinde daha çok olmak üzere purpura ve ekimozlar; burun, diş eti, bağırsak kanamaları; periton, plevra ve menenj hemorajileri görülür; noma biçiminde gangrenlere rastlanır. Hastalığın sonucu (prognos) iyi değildir. Antimon tedavisinden önce ölüm % 95 idi. Akut seyreden infeksiyonda hasta hızla zayıflayarak kaşeksiye girer ve 2 - 3 ayda ölür; bâzen kronikleşir ve 1 - 2 yıl sürer; organizma rezistansını kırar ve sık rastlanan pnömoni ve bronkopnömoni gibi sekonder infeksiyonlar ölüme sebep olur. Antimon tedavisi K. - A. H.'nda spesifik bir tesir sağlayarak ölüm oranını % 95'ten % 5 - 10'a indirmiştir. Erken teşhis ve tedavi ile hastalık kısa zamanda şifa bulur. İnfeksiyonun yaygın bulunduğu bölgelerde *phlebotomus papatasi* mücadelesi yapılır. Köpeklerden de bulaştığı için, özellikle çocukların köpeklerle oynaması yasaklanır ve rezervuar oldukları tesbit edilen hayvanlar öldürülür.

KALAÇ'LAR, Hindistan Türk hanedanı. Hılcîler adıyle de anılırlar. Delhi sultanlarının II. hanedanı. Hanedan Türk'tür. Resmî dil Farsça, mezhep Sünnî / Hanefî'dir. Taht şehri Delhi'dir. 13 Haziran 1290'dan 14 Nisan 1320'ye kadar sürmüştür. Devlet, Keşmir hariç, bugünkü Hindistan ve Pakistan topraklarını içine alıyordu.

Hanedanın atası Yuğruş Halacî'dir. Kalaç (Halaç) Türk kabîlesine mensuptu. Büyük oğlu Celâlüddin II. Fîrûz Şah, 11. Delhi sultanı ve hanedanın ilk imparatorudur. 13 Haziran 1290'dan 19 Haziran 1296'ya kadar saltanat sürmüş, 76 yaşlarında iken öldürülmüştür. Şâirdir. Melike - i Cihân ile evliydi. Kardeşleri Melik Şihabüddin Yuğruş Han'la diğer Yuğruş Han, kız kardeşi ise, Şihabüddin Mesûd'un eşidir. Yuğruş Han'ın oğlu Melik Esedüddin 1318'de öldürülmüştür. Melik Şihabüddin'in küçük oğlu Almas Bey Uluğ Han, amca kızı II. Fîrûz Şah'ın kızı ile evlenmiş, Süleyman adlı bir oğlu olmuştur. II. Fîrûz Şah'ın yerine oğlu Kadır Han Rüknüddin I. İbrahim Şah geçmiş ve 1296 Kasımına kadar ancak 4 ay tahtta kalmıştır. Muizzüddin Keykubâd'ın kızı ile evlenmiştir; oğlu ve velîahdi Melik Süleyman'dır. Ağabeyi 1291'de bir yıllık velîahd iken ölen Hân - ı Hânân, diğer ağabeyi 1291 - 1296 arasında velîahd olan Multân genel valisi Erkli Han (bunun 3 oğlu 1296 Kasım'ında öldürtülmüştür), kız kardeşleri de amca oğlu Alâüddin I. Muhammed Şah ile evlenen bir prenses, amca oğlu Almas Bey'le evlenen diğer bir prenses, Çingiz hanedanından Algu Han'la evlenen diğer bir prensestir.

Üçüncü imparator, 13. Delhi sultanı olan Alâüddin I. Muhammed Şah'tır. Türk târihinin büyük şahsiyetlerinden biridir. İskender - i Sânî sanını takınmıştır. 2 Ocak 1316'ya kadar tahtta kalmıştır. Daha prensken 1294'te Devâgir seferine çıkmış, 1306'da Devâgir'î ve Dekken'i, 1309 - 1310' da Warangal'ı fethetmiş, 1311 başlarında Mâbar'ı da alarak târihte ilk defa olarak Hindistan kıtasını bir devletin idaresinde toplamıştır. Yerine en küçük oğlu Şihabüddin Ömer Şah geçmiş, 1 Nisan 1316'ya kadar tahtta kalabilmiştir. Şihabüddin 1318'de öldürülmüştür. Halefi olan kardeşi tarafından tahttan indirildiği zaman, gözlerine mil de çektirilmiştir. Çocuk olduğu için, niyâbetini Kâfûr yapmış, o da efendisi tahttan indirildiği gün öldürülmüştür. Sonra Alâüddin Muhammed Şah'ın 3. oğlu el - Vâsık - bi'llah Kutbüddin 1. Mübârek Şah tahta geçmiş, 14 Nisan 1320'de öldürülünceye kadar saltanatı muhafaza etmiştir. Alâüddin Muhammed Şah'ın büyük oğlu ve velîahdi Hızır Han, 1318'de öldürülmüştür. 26 Ağustos 1303'ten 1311'e kadar Çittor (Hızrâbâd) valisi idi; Gucerat racası Dewal Dewi ile Ray Kern'in kızları Dewal Rânî ile evliydi ki, bu prenses sonra I. Mübarek Şah ile, nihayet Husrev Şah ile evlenmiştir. Hızır Han'ın kızı, İlhanlılar'ın Fars genel valisi İbrahim b. Reşîdüddin Tabîb ile evlenmiştir. Hızır Han'ın daha iki kız kardeşi ile 1318'de öldürülen Şâdî Han, 1310 yıllarında ölen Ferîd Han, aynı yıllarda ölen Osman Han ve Ebû Bekr Han adlı kardeşleri vardır.

Hanedanın altıncı ve sonuncu imparatoru, Nâsırüddin Hasan Husrev Şah, bir gaasıptır. Mühtedî bir Hindû'dur. 6 Eylül 1320'de öldürülünceye kadar tahtta kalabilmiştir. Selefi Mübarek Şah'ın dul karısı ile evlenerek kendisine meşrûiyet vermeye çalışmış, fakat Tuğluklar, Hindistan Türk İmparatorluğu tahtını kendisinden almışlardır. Bk. HALAÇ'LAR. — Yılmaz Öztuna

KALAÇLI, Halacî (Halcî veyâ Hılcî) adıyle anılan bir kabîle. Bk. HALACÎ, HALAÇ'LAR ve KALAÇ'LAR.

KALAFAT (Rumence adı: **Calafat**), Romanya'nın Oltenia bölgesinde, Craiova ilinde, Tuna ırmağı kıyısında, Bulgaristan'ın Vidin şehri karşısında bir kasaba ve iskele. Nüfusu 8 250'dir. 1854 yılında Türkler K.'ta Rusları yenmişlerdi.

KALAHARİ ÇÖLÜ ve **PLATOSU,** Güney Afrika'da, Orange ve Zambezi ırmakları arasında geniş ve kurak bir ova. Kuzey ve batıda acımtırak sulu bataklıklarla, Bechuanaland'da da fundalıklarla kaplıdır.

KALAHARİ ÇÖLÜ

KALAMAR (Loligo vulgaris), Kafadanbacaklılar sınıfından bir yumuşakça cinsi. Vücudu uzun ve koni biçimindedir. Sekiz tane ayağı, iki kolu vardır. Gözleri mürekkep balığı (b. bk.)'ndan daha büyük ve başı da daha yüksekçedir. Eti çok lezzetli olan K., genellikle sürüler halinde gezer ve yurdumuzda tutulanları 30 cm iriliğindedir.

KALAMATA (Coğ.), Yunanistan'da, Peloponessos'un güneyinde, Messenia Körfezi'nde bir şehir, Messenia nomos'unun başkenti. Nüfûsu 37 800 (1966) dür. Ticaret limanı olarak yağ, şarap ve meyve ihraç eder. Dokuma endüstrileri gelişmiştir.

KALAMİS (M. Ö. aş. yu. 460), Yunan heykeltıraşı. Eski kaynaklara göre, bronzdan iki ve dört atlı koşu arabaları, 15 m (50 pēkhys) yüksekliğinde bir Apollon heykeli ve bir Aphrodite heykeli bırakmıştır. Apollon'u Lucullus Roma'ya getirmiş, Aphrodite'yi de Kimon'un eniştesi Atina Akropol'unun girişine diktirmiştir. Bu heykel Sosandra adını almıştır.

KALAN, Tunceli ilinin merkezi olan yeni bir şehir. Yüzölçümü 7 775 km², nüfûsu 9 356 (1970) dır. 1937 târihinde kurulmuş olan Tunceli iline il merkezi olarak bir yer aranmış ve küçük bir köyün yeri olan şimdiki K. arazisi seçilmiş, kasaba burada gelişmiştir. Kurulduğu târihte K., birkaç yüz nüfuslu ve çevrede kışlaların bulunduğu bir köy idi. Köyün arazisi, Munzur çayının sağ yamacında, daha doğudaki dağlardan inen akarsuların bu çaya karıştığı yer yakınında, basamaklı ve yer yer tepelik düzlüklerdedir. Çevresinde fundalıkların ve birtakım ağaçlıkların bulunduğu güzel manzaralı, temiz havalı bir yerdir. Denizden yüksekliği 1 020 m dir. Başlangıç yıllarında hükûmet konağı eski kışla binalarından faydalanılarak kurulmuş, bunun etrafında okullar, başka yapılar yapılmış, şehir belirmeye başlamıştır. Bu sıralarda ev ihtiyacı kendini çok belli etmiş, memur âileleri, lojman haline getirilen eski kışla binalarında barındırılmış, daha sonra şehrin Munzur vadisi kıyısına doğru olan yerlerinde küçük evler yaptırılmış, bu arada toprak damlı evler de çoğalmıştır ki, burası Çarşı adıyle anılmış olan bölümdür.

Gittikçe serpilen şehrin imar plânı yapılmış, su ve aydınlatma işleri düzenlenmiş, lise, akşam kız sanat okulu ve başka okullar açılmıştır. Günümüzde en az nüfuslu il merkezlerimizden biridir. Bu küçük şehir halkının bir kısmı memur olup, halkın başlıca geçim kaynağı odun ve kömür işlerine, hayvan ürünlerine ve özellikle yağ ve keçi kılı gelirine bağlıdır. Elâzığ - Erzincan ve Erzurum ana yolu K. yanından geçer. K., gerisinde dağlık yerlerden geçen dar yollarla Ovacık ve Hozat'a bağlıdır. Kışın bu dağlık yerler kar ile örtüldüğünden ve tipiler olduğundan il merkeziyle bucak köyleri arasında gidiş geliş güçleşir.

KALAS (Coğ.): bk. GALAȚI.

KAL'AT BENÎ HAMMAD, Orta Mağrib'de eski bir şehir. Hammadî İmparatorluğu'nun XI. yüzyılda hükûmet merkezi idi. Kurucusu Hammad bin Bulukkin'dir. Eski adı Kiyana veyâ Takorbast olan bugünkü Cebel Takerbust dağının yamacında 1007 - 1008'de kurulmuştur. Hammad, başka şehirlerden getirttiği insanları bu şehre yerleştirmiş, orada câmi, kervansaray gibi birçok yapılar yaptırmıştır. Ayrıca şehri, dağı da içine alan bir sûr ile çevirtmiştir. Şehrin nüfûsu, ileriki çağlarda hızla artmıştır. Bunun sebebi, bilim, sanat ve ticaret ile uğraşanlara sağladığı büyük imkânlardır. Bu sebepten çok uzaklardan pek çok insan akın etmiştir. Bunun sonucu olarak da beldenin nüfûsu son derece karışık bir hal almıştır. XII. yüzyılın ortalarında Muvahhid'lerin saldırısına uğrayan şehir, 1185'te uğradığı ikinci bir hücum sonunda tamamiyle yakılıp yıkılmıştır.

KALAVUN, Memlûk sultanı. Kıpçak'ta dünyaya gelmiş, Mısır'a götürülerek Sultan Salih Eyyub'a satılmış ve sultan kendisini 1247 yılında serbest bırakmıştır. Askerlik mesleğine giren K., Sultan Baybars zamanında 1 000 kişilik bir birlik kumandanı yapılmıştır. Ermeniler ile yapılan bir savaşta (1273) gösterdiği başarı dikkati çekmiş, Baybars'ın oğlu Baraka Han'ın hükümdarlığı zamanında Ermenilere karşı yaptığı vuruşta yine dikkati çekmiştir.

K.'un devlet idaresini fiilen ele alması, Baraka Han'ın tahttan indirilip yerine 7 yaşındaki kardeşi Salamış'a atabey tayin edilmesiyle başlar. Bu atabeylik altı ay sürmüştür. Sonunda K. hükümdarlığı resmen ele almıştır. Bu hükümdarlığı halife tasdik ettiği gibi, Mısır da resmen tanımıştır. K.'un hükümdarlığından sonra ilk savaşı, Suriye ordusu tarafından Şam sultanı yapılan Sungur iledir. 1279'da Şam'ın güney bölgesinde yapılan savaşı K. kazanmıştır. 1281'de barış yapılmıştır. K. bu cepheyi emniyete aldıktan sonra Ermeni, Frank Gregoryen'lerin yardımları ile daha da güçlenmiş bir hale gelen Moğollara yönelmiştir. İki ordu Hıms'ta karşılaşmış, Moğollar önce üstün duruma geçmişlerse de, sonunda zafer K.'da kalmıştır. Moğollar yenilgiden sonra Suriye'ye doğru çekilmek zorunda kalmışlardır. K. bundan sonra kendi aleyhine Moğollara yardım eden Ermenileri, yurtlarına girip kendilerine haylı zarar vermek suretiyle cezalandırmıştır.

K., bu başarılardan sonra çevresindeki devletler ile münasebetler kurma yoluna girmiş ve gücünü her yana tanıtmıştır. Hattâ Kıpçak hükümdarı Tudan Mengü, en büyük İslâm hükümdarı olarak kabul ettiği K.'dan bir unvan ile bin sancak istemiştir.

Bütün Suriye'yi ele geçirmek isteyen K., 1285'te St. Jean şövalyelerinin Markab'daki kalelerine saldırmış, kaleyi teslim sureti ile ele geçirmiştir. Daha sonra da eski hasmı Sungur'a dönmüş, onun Suriye'deki topraklarını elinden almak için üzerine yürümüştür. Bu mücadelenin sonunda Sungur, hükümdarlığından vaz geçerek Kahire'ye çekilmek zorunda kalmıştır. K., daha sonra Trablus'u ele geçirmeye karar vermiştir. Bu emelinde tesadüfler de kendisine yardım etmiştir: Kral Bohemand ölmüş ve annesi ile kız kardeşi taht için mücadeleye girişmişlerdir. K., bu mücadeleyi halletmek üzere araya girerek şehri kuşatmış ve istihkâm birliklerinin duvarları delmeyi başarmaları sonucunda hücumla kaleyi eline geçirmiştir. Kale saldırı sırasında harap olmuşsa da, kısa bir zamanda yeniden yapılmıştır. Bundan az bir zaman sonra Trablus'un yakınındaki Batrun kalesini de ele geçirmiştir. Bu, K.'un son zaferi olmuştur. Bir yıl kadar sonra Akkâ'yı ele geçirmek emeli ile yola çıktığı sırada Kahire yakınlarında ölmüştür.

K. yalnız büyük bir savaşçı olarak ün salmış değildir. Haleb, Şam ve Baalbek kalelerini onarmak üzere giriştiği yapı işleri büyük çapta hareketlerdir. Bu arada yaptırdığı Kahire Hastahânesi de büyük bir eserdir. Bu hastahânede çeşitli hastalıklar için laboratuvarlar, ayrıca erzak ve ilâçlar için depo vazifesi görecek yerler ve büyük koğuşlar bulunmakta idi. Ayrıca, bu büyük hastahânenin yanında bir okul ile bir câmi de yaptırmıştır.

K., Memlûk sultanları arasında kurduğu sülâle devam eden tek insandır. Bu sülâlenin başında, kendisinden sonra ve 1382 yılına kadar 5 hükümdar bulunmuştur.

KALAY (Lat. Stagnum), gümüş gibi beyaz, kurşundan daha katı, fakat daha hafif bir metal, kimyada sembolü Sn. Bu metal Homeros (b. bk.) tarafından anılmıştır.

Plinius (b. bk.), Romalıların, bakır ve çinko ile karışık bakırdan eşyayı K.' la kapladıklarını yazar. Orta Çağ'da orta sınıfın tabak ve sahanları asılzadelerin gümüşünü takliden K.'dan yapılırdı. Bunun yerine sonraları çanak çömlek geçmiştir. Özellikleri: 50 atomik sayısını taşır. Atomik kitlesi Sn = 118,7'dir. Elle sürtülürse özel bir koku neşreder. Bükülürse, onu teşkil eden kristallerin kırılmasından hasıl olan özel bir çıtırdı çıkarır. 232° C'de erir, 2 200° C'de kaynar. Yoğunluğu 7,2 dir. Levha haline gelme kabiliyeti yüksek olduğundan çok ince K. varaklar yapılabilir. Zehirli bir metal olmadığından mutfak takımlarında kullanılır.

K. Asya'da, özellikle Malaysiya, Thayland (Siyam) ve Çin'de elde edilmektedir. Güney Amerika'da, Bolivya'da da önemli miktarda K. üretilmektedir.

KALAYLIKOZ AHMED PAŞA: bk. AHMED PAŞA.

KALB (Anatomi): İnsan vücudunun en önemli organlarından biri olan K., göğüs boşluğu içinde, her iki akciğer arasında ve diyafragma üzerinde bulunur. Perikard denen bir torba ile her taraftan sarılmış olup, aralarında çok dar bir aralık bulunur. Bu aralıkta sıvı vardır. Sıvı sayesinde K.'in duvarı çalışma esnasında torba cidarına sürtünmez ve dolayısıyle K.'in kolay çalışması mümkün olur.

Şekil bakımından K. bir koniye benzer. Bu koninin tepesi aşağıda, tabanı yukarıdadır. Uzun ekseni, tabanın ortasından tepeye çizilen hat, yukarıdan aşağı, arkadan öne, sağdan sola uzanır. Bu sebeple K.'in 2/3 ü solda, 1/3 ü sağda bulunur. Ayrıca, bu organ kendi etrafında da öne ve sola dönmüştür.

Organın duruşuna göre bir ön yüzü, bir de arka alt yüzü vardır. Ön yüz, göğüs duvarını yapan göğüs kemiği (Sternum) ve kaburgalarla komşuluk eder. Bu yüzün büyük kısmı sağ karıncık (Ventriculus dexter) ın ön duvarıdır. Küçük bir kısmı ise sol karıncık (Ventriculus sinister) a âiddir. Bu iki karıncığa âid parçaları ayıran bir oluk, tabandan tepeye doğru uzanır. Ancak, oluk tam tepeye ulaşmaz, onun biraz sağından geçer. Oluğun bu durumu sebebiyle K.'in tepesi tamamiyle sol karıncığa âiddir.

Önden bakıldığında K.'in tabanında akciğerlere giden akciğer atardamarı (Truncus pulmonalis), sağ kulakçığın bir parçası ve sol kulakçığın ucu görülür. Biraz daha arkada aorta tespit edilir.

K.'in ikinci yüzü diyafragmanın zar kısmı üzerine oturur. Bu sebeple, bu yüze diyafragmatik yüz (Facies diaphragmatica) adı verilir. Ön yüzün aksine, bu yüzün büyük kısmı sol karıncığa, az bir parçası sağ karıncığa âiddir. Dıştan her iki karıncık, ön yüzde olduğu gibi, bir olukla ayrılmıştır. En arkada sağ kulakçık ve ona açılan alt büyük toplardamar (Vena cava inferior) görülür.

K.'in iki kenarı vardır. Ön yüz ile diyafragmatik yüzü sağ ve soldan birleştiren bu kenarlardan sağdaki keskin olup, göğüs kemiği ile diyafragma arasında bulunur. Sol kenar ise yuvarlak ve geniştir. Geniş olmasından dolayı bu kenar üçüncü bir yüz olarak da kabul edilir.

K.'in tabanı (Basis cordis) nda iki kulakçıklar (Atrium dextrum ve sinistrum) ve K.'e gelen ve ondan çıkan büyük damarlar bulunur. Büyük damarlardan biri alt taraflar ve karın organlarından gelen kanı toplayan ve K.'e getiren alt ana toplardamardır. İkincisi üst taraflar, baş ve boyun organlarından gelen kanı toplayan üst ana toplardamardır. Diğer iki damardan biri aort'tur. Kanı vücuda dağıtır. Diğeri akciğer atardamarı olup, oksijen bakımından fakir kanı akciğerlere götürür.

Karıncıklar ile kulakçıklar arasındaki sınır koroner oluktur. Ancak, bu oluğu ön yüzde görmek mümkün değildir. Arka yüzde (diyafragmatik yüz) bariz olarak görülür.

K.'in yüzlerinde belirttiğimiz bu oluklar, koroner damarların dallarını ihtiva eder. Ayrıca oluklar yağ dokusu ile kaplıdır. Bu oluşumlar sebebi ile oluklar silinirler ve K.'in otomatik çalışmasında kolaylığı sağlarlar.

Bir insanın K.'i ortalama 300 gr ağırlıktadır. Bu ağırlık kadın ve erkekte, vücudun gelişmesinde veyâ az gelişmesinde farklılık gösterir. Büyüklüğü, şahsın yumruğu ile aş. yu. aynıdır.

K.'in vücut ağırlığına göre olan ağırlık nisbeti çocuklarda büyüklere nazaran farklıdır. Yeni doğmuş bir çocukta bu oran 1 kg a 7,6 gr dır. Bu nisbet altı aya kadar gittikçe azalır, takriben 3,8 gr a kadar iner. Sonra tekrar artmaya başlar ve 1,5 yaşındaki çocukta 5 gr olur. Bulûğ çağından sonra vücut süratle gelişir ve erişkin bir insanda oran 1 kg a 4,3 - 4,6 gr a düşer. Bu oranda görülen devamlı değişme, vücut gelişme hızına, damarların cidarlarındaki esnekliğin azalması dolayısıyla K.'in fazla çalışması sonucu büyümesine bağlıdır. Özellikle çocuklarda K.'in büyük olması, metabolizmanın hızlı seyretmesi sonucudur.

Normal bir K.'in göğüs ön duvarı üzerinde sınırlarını çizmek mümkündür. Bunun için göğüs üzerinde dört nokta tespit edilir. Birinci nokta, sağ üçüncü kaburganın göğüs kemiğine tutunduğu yerden 2 cm dışındadır. İkinci nokta, ikinci kaburgalar arası aralıkta, göğüs kemiğinden 2,5 cm uzaktaki noktadır. Aşağıda sağ 6. kaburganın göğüs kemiğine tutunduğu nokta, üçüncü nokta; 5. kaburga arası aralıkta göğüs kemiğinden 5 cm soldaki nokta da dördüncü noktadır. Bu noktalar konveks hatlarla birleştirilirse, K.'in sınırı çizilmiş olur.

K.'in röntgen ışınlarıyle çekilen filminde görünüş daha değişiktir. Arka - ön duruşta çekilen filmde K. boğumlar gösteren uzun bir gölge biçiminde akciğerler arasında görülür. Bu bölgenin sağda iki, solda dört kavsi vardır. Sağ üst kavis üst ana toplardamara, sağ alt kavis sağ kulakçığa âiddir. Soldaki dört kavisten birincisi aort kavsine, ikincisi akciğere giden atardamara, üçüncüsü sol kulakçığa ve dördüncüsü de sol karıncığa âiddir.

K., ikisi kulakçık, ikisi karıncık olmak üzere dört boşluk ihtiva eder. Kulakçıklarda altı duvar ayırt edilir.

Sağ kulakçık (Atrium dextrum) ın ön duvarında kulakçığı karıncığa bağlayan delik bulunur. Delik üç parçalı bir kapakla kapatılmıştır. Bu kapaklar karıncığa doğru açılır. Arka duvarla alt duvarın birleştiği yere alt ana toplardamar açılır. Bunun hemen alt ve ön tarafında küçük bir delik daha vardır. K.'i kendi toplardamarları diyafragmatik yüzde koroner olukta bir genişleme gösterirler. Bu genişlemiş damar o delik vasıtası ile kulakçığa açılır.

Üst duvara üst ana toplardamar açılır. Dış duvarda kulakçığın bir yedek boşluğu bulunur. Tıpta kulakçık tâbiri bu kısım için kullanılır. İç duvarda bir çukur vardır. Bu çukur çocuk doğmadan önce yarık biçiminde olup, doğumdan sonra kapanır ve çukur biçimini alır (oval çukur, Fossa ovalis). Bu çukur, doğumdan sonra da açık kalırsa, o zaman mavi hastalık denen bir hastalık ortaya çıkar.

Sol kulakçıkta da ön duvarda karıncığa açılan bir delik vardır ve bu delik iki parçalı bir kapakla kapatılmıştır. İç duvarda oval delikle ilgili olan, konveksliği öne bakan hafif bir kabartı vardır. Üst duvarına ikisi bir tarafta, ikisi diğer tarafta olmak üzere dört damarla akciğerden oksijen yüklü olarak gelen kan boşalır.

Sağ kulakçığa gelmiş ve oksijen bakımından fakir kan, kısa ve geniş olan sağ karıncığa gelir.

Kanın sağ karıncığa gelmesi için kulakçıkla karıncığı birleştiren delik (Ostrum atrioventriculare dextrum) teki üç parçalı kapak (Valva tricuspidalis) karıncık tarafına açılır. Kan, karıncığa dolunca bu kapaklar tekrar kapanır. Karıncıkların iç yüzünde birtakım girinti ve çıkıntılar görülür. Bu çıkıntılar K. kasının yaptığı oluşumlar olup, daha ziyade tepe kısmında çoktur. Ayrıca yönleri tabana doğru olan üç tane papiller kas bulunmaktadır. Bunların ucundan kapak parçalarına doğru uzanan iplikçikler vardır. Bu iplikçikler kapağın, karıncık içindeki basıncın artması sırasında, kulakçıklara açılmasına engel olur. İç duvar, iki karıncık arasındaki bölme olup, bu karıncık boşluğuna doğru konvekstir.

Bu boşlukta kanın bir giriş, bir de çıkış yolu vardır. Bu yollardan çıkış yolu yukarıda bir ibik (Crista supraventricularis), altta bir çıkıntı (Trabecula septomarginalis) ile sınırlanmıştır.

Çıkış yolu düzdür ve akciğer atardamarı (Truncus pulmonalis) ile birleşmiştir. Damarın ağzında üç tane cep gibi kapak vardır.

Akciğerden oksijen yüklenerek gelen kan, sol kulakçıktan sol karıncığa geçer. Burada da papiller kaslar, kasların yaptığı çıkıntılar ve kulakçık - karıncık arası deliği kapatan iki parçalı kapak (Valva mitralis)'a uzanan iplikçikler (Chordae tendineae) vardır. Bu boşluk uzun ve dardır. Ancak, biçim bakımından birbirinden farklı görünmelerine rağmen, hacim bakımından her iki karıncık eşittir. Bu hacim eşitliğinde karıncıklar arası bölmenin sağa konveks oluşunun önemi büyüktür. Sol karıncıkta da kanın giriş ve çıkış yolu ayrıdır. Buraya gelen kan aort'a atılır. Aort'un ağzında da cep biçiminde üç kapak bulunur.

K. bir emme ve basma tulumba gibi çalışır. Bu esnada sağ taraftaki kulakçık ve karıncıkta oksijeni az (venöz) kan, sol tarafta oksijeni zengin (arteriel) kan bulunur. K. kendisine gelen kan nisbetinde, kanı akciğerlere veyâ vücuda sevk eder. Böyle olmasaydı, kan K.'de birikirdi. Bu da K.'in daha çok çalışmasına ve dolayısıyle daha büyümesine sebep olurdu.

K. boşluklarının yapacağı işe göre duvarları farklı kalınlık gösterir. Kulakçıklar, karıncıkların üstünde oldukları için, kanı karıncıklara fazla bir enerji sarf etmeden boşaltırlar. Bu geçişte kulakçık ile karıncık arasındaki deliğin büyük olması ve kapakların da karıncık tarafına bir huni gibi açılmasının rolü vardır. Tabiatiyle böyle bir durumda kulakçık kaslarının fazla çalışmalarına lûzum yoktur. Bu sebeple, K.'in bu parçasının duvarı ince iki kas tabakasından yapılmıştır.

Sağ karıncığa gelen kan, akciğerlere sevk edilecektir. Aradaki mesafe azdır ve damarların boşluğu geniştir. Aynı zamanda damarların cidarında bulunan esnek lifler sayesinde boşluğun hacmi değişme kabiliyetine sahiptir. Sağ karıncığın görevi kanı yukarı, damara doğru itmektir. Kan, damara girdikten sonra esnek lifler onu akciğere doğru iter. Bu mekanizmada karıncık, kulakçıklara nisbetle daha fazla çalışır. Bunun için de bu karıncığın duvarı ince üç kas tabakası ihtiva eder.

Sol karıncığa gelince, buradan kan vücudun bütün parçalarına sevk edilir. Bu işin yapılması için sol karıncığın daha büyük bir güç göstermesi lâzımdır. Bu sayede kanın damarlardan akarken hasıl olan karşı direnci de yenmesi kabil olur. Çünkü damarların sayı ve uzunlukları artar ve boşlukları daralırsa, kan akımına karşı bir direnç meydana gelir. Yukarıda belirtilen durumların ortadan kalkması için sol karıncığın yükü ağırlaşmıştır ve duvarları da kalınlaşmıştır. Mamafih damarların duvarındaki kas tabakası da kanın naklinde yardımcı olur.

K.'in fizyolojisinde bilinmesi lâzım gelen iki deyim vardır: Sistol ve diastol.

Sistol: Kanın K.'den küçük ve büyük dolaşıma atılmasıdır. Yunancadan gelen bu kelime «kasılma» demektir. Karıncıklar, kanı dolaşıma atarken bir kasılma (Fr. contraction) durumuna geçerler. Bütün duvarları birbirine yaklaşır ve hacimleri küçülür. Bu esnada boşlukta bulunan papiller kas ve kas çıkıntıları da kasılarak boşluğu tamamiyle doldururlar. Bu suretle karıncıktaki kan tamamiyle damara atılmış olur. Bir K.'de 24 saatte 100 000 sistol vuku bulur. Bu esnada K.'in meydana getirdiği kuvvet, tamamiyle dolu bir yolcu vagonunu 75 cm yukarı kaldırabilir.

Diastol: Kulakçıklardaki kanın karıncıklara geçmesidir. Sistolde karıncıklar her yandan daralırken, üstlerinde bulunan kulakçıklar genişler ve toplardamarlar üzerine emme tesiri yaparlar. Bu tesirle kan, kulakçıklara dolar. Kulakçıklardaki kan diastolde karıncıklara geçer. Yunan dilinden gelen bu kelimenin anlamı «genişleme» dir. Karıncıkların genişlemesi kastedilir. Bu safha K.'in dinlenme safhası gibidir ve K. bu esnada fazla enerji sarf etmez.

K.'in boşlukları endotel denen ince, düz ve parlak bir zarla tamamiyle örtülmüştür. Bunun dış tarafında K. kası (Fr. myocarde) tabakası bulunur. K. kası, K.'in tabanında bulunan ve delikleri sarmış olan bir K. iskeletine tutunur. Bu iskelet fibröz bir dokudan yapıldığı için serttir. Bâzı yerlerde kıkırdak karakterinde de olur. Kas tabakası kulakçıklarda ince iki tabaka halindedir. Karıncıkların duvarında dış ve içte uzunlamasına, ortada ise daire biçiminde seyreder.

K.'in otomatik ve ritmik çalışmasını sağlayan düğümler vardır. Bunlardan birincisi sağ kulakçıkta bulunan sinüs düğümü (Keith - Flack düğümü) dür. Buradan birtakım tembihler çıkar.

İkinci düğüm, sağ kulakçığın tabanında ön iç tarafta bulunur ve buradan karıncıklar arası bölmede seyreden bir huzme başlar. Bu huzme, tembihleri K. kasına iletir.

K.'in kendi damarlarına koroner atardamarlar denir. Sağda ve solda iki tanedir. Sol koroner damar daha fazla sol karıncığa ve sol kulakçığa, az miktarda sağ karıncığa dağılır. Sağ koroner damar, sağ kulakçıkla sağ karıncığa dallar verir. — Turgut Vardar

KALB HASTALIKLARI: Kalb, temel yapısı bakımından kastan oluşmuş içi boş bir organdır. Bu kas kütlesine kalb kası adı verilir. Kalb kası, içten iç kalb zarı ve dıştan da dış kalb zarı ile sarılıdır. Kulakçıklar arasında kulakçıklar arası bölmesi ve karıncıklar arasında karıncıklar arası bölmesi vardır. Kalbe giren ve çıkan damarlar ve bu damarlarla kalb odaları arasında kapaklar, ayrıca kulakçıklarla karıncıklar arasında da kapaklar bulunur. Kalb içinde uyarı çıkaran merkezler ve bu uyarıları kalbin her yanına ileten özel iletim dokuları vardır. Kalbin kasını, kapaklarını, zarlarını besleyecek olan kanı, oksijeni getiren damarlara taçdamarlar adı verilir.

Kalb hastalığı denince kalb kasında, dış kalb zarında, iç kalb zarında, kalb kapaklarında, taçdamarlarda veyâ kalbe bağlı bulunan büyük damarların başlangıç kısımlarında oluşan yapı bozuklukları ve kalbin çalışmasını düzenleyen sistemdeki bozukluklar kalbe ilişkin anormal duygular veyâ kalb verdisinin vücut ihtiyaçlarını karşılayamaması ile meydana gelen görev bozuklukları anlaşılır.

Kalb hastalığının tanımında belirtildiği gibi, bazen kalb yapısında anatomik bir değişiklik vardır. Bu tür K. H.'na yapı ile ilgili organik K. H. denir. Kalbin yapısında bir değişiklik yoksa, bunlara da fonksiyonel K. H. adı verilir. Meselâ mitral darlığı, kalbin sol tarafında kulakçıklarla karıncıklar arasındaki ikili kapağın kapacıklarında oluşan bir romatizmadan ileri gelir ve kapaklar büzüşür, birbirine yapışır ve deliği daraltır. İşte bu organik bir kalb hastalığıdır. Kimi ekstrasistollerde, hızlı kalb atımlarında ise kalbde hiçbir anatomik değişiklik görülmez, kalbin kası, zarları, damarları, kapakları tamamiyle düzgündür, bunlar da fonksiyonel K. H.'nı teşkil eder.

Kimi K. H. daha dölyatağında embriyonun gelişmesindeki anomalilerden ötürü meydana gelir ve bebek kalb hastalığı ile doğar; bunlara doğuştan (İng. congenital) K. H. denir. Mavi hastalık denen Fallot tetralojisi, açık duktus arteryosus (İng. patent ductus arteriosus) ve karıncıklar arası bölmesinde delik (İng. ventricular septal defect) gibi hastalıklar doğuştan K. H.'dır. Doğuştan sağlam olupda sonradan geçirilen hastalıklara bağlı olan K. H.'na edinilmiş (İng. acquired) K. H. adı verilir. Miyokart infarktüsü, dış kalb zarı yangısı, aort yetersizliği gibi.

Kalb hastalıklarının sebepleri: K. H.'nın sebepleri 18 ayrı bölümde toplanır. Her hekim bir kalb hastasına tanı koyarken hastalığın bu sebeplerden hangisinden ileri geldiğini araştırır ve kabilse o sebebi ortadan kaldırmaya çalışır. Bu sebepler kalbin kasında, kapağında veyâ damarlarında çeşitli bozukluklar yapar. Bâzan birkaç çeşit sebep bir arada bulunur. Meselâ aynı kalb hastasında hem yüksek kan basıncı, hem taçdamar hastalığı, hem de kansızlık bulunabilir. Bâzan da bir kalb hastalığının temel sebebini tesbit etmek mümkün olmaz.

1. *Uç irileşmesi hastalığı* (İng. Acromegaly): Beynin tabanında oturan hipofiz adındaki bir iç salgı bezinin görev bozukluğundan ileri gelir. Bu hastalıkta hastanın uçları (burun, çeneler, parmaklar) irileşir. Eğer hastalık tedavi edilmezse, kalb de irileşir ve sonunda yetersizliğe uğrar ve bu karışma bu hastalarda sık görülen bir ölüm sebebidir.

2. *Kansızlık* (İng. Anemia): Bâzı durumlarda yalnız başına kansızlık organik bir kalb hastalığı yapabilir, kalbi genişletebilir veyâ kişide esasen başka bir kalb hastalığı varsa, bunun şiddetini artırır. Meselâ diğer tür K. H.'nın bulunduğu hastalarda kansızlık, kalb yetersizliği, kalb anjini ve düzen bozukluklarının oluşumunda yardımcı etken olarak rol oynayabilir. Bazan yalnız kansızlığın tedavisi ile hastanın soluk darlıkları, çarpıntıları, göğüs ağrıları tamamiyle kaybolabilmektedir.

3. *Damar sertliği* (İng. Atherosclerosis): Atardamarların esnekliğini yitirmelerine, duvarlarının kalınlaşıp sertleşmesine, genellikle damar sertliği denir. Bunun 3 türü vardır: a. Ateroskleroz (İng. atherosclerosis), b. Arteriyoloskleroz (İng. arteriolosclerosis) ve c. Mönckeberg sklerozu (İng. medial sclerosis, Mönckeberg's arteriosclerosis). Bunlardan en önemlisi, aterosklerozdur ve genellikle damar sertliği denince bu anlaşılır. Ateroskleroz, ufak ve orta çaptaki damarların iç zarında kolesterol, yağımsı madde (lipoid) ve lipofaj (yağ yiyen hücre) dan meydana gelen sarımtırak plakların toplanmasıyle olur. Damar içinde toplanan bu yağlı maddeler, damar iç çapını daraltır ve bazan da tamamiyle tıkar.

Ateroskleroz kalbin iki yerinde oturabilir: 1. taçdamarlarda ve 2. aort kapağında.

Taçdamar sertliği (İng. Coronary atherosclerosis): Genellikle orta yaş veyâ ileri yaş hastalığıdır, fakat çok genç kimselerde, özellikle ailevî hiperkolesterolemi, sebebi bilinmeyen hiperlipemi (kanda yağlı maddelerin çok yükselmesi), şeker hastalığı, yüksek kan basıncı, nefrotik sendrom ve miksödem gibi hastalıkların bulunduğu kişilerde çok genç yaşlarda oluşabilir. Taçdamar sertliği, kalb kasına gereğinden az kan gitmesine sebep olur. Kalb kasının az kanlanmasına miyokart iskemisi (İng. myocardial ischemia) denir. Taçdamarların daraltıcı veyâ tıkayıcı sertliği bulunan hastalarda aşağıdaki durumlardan biri veyâ birçoğu oluşabilir:

a. *Kalb anjini* (İng. Angina pectoris, anginal syndrome; Fr. angine de poitrine): Hasta yol yürürken, yokuş çıkarken, özellikle tok karnına yürürse, göğsünde bir ağrı, boğulma, sıkışma hisseder. Bu ağrı, 3 - 5 dakika sürer ve durmakla veyâ trinitrin almakla derhal kaybolur. Ağrı, tipik olarak göğsün ön tarafında, ön göğüs kemiğinin arkasında hissedilir, bâzan sırtta, alt çenede, dişlerde, omuzlarda veyâ dirseklerde yerleşebilir. Hissedilen ağrı, sıkıcı, boğucu, yakıcı veyâ bastırıcı özelliktedir; batıcı, delici, iğneleyici şekilde değildir. Şiddeti, hafif bir ağırlık hissi ile şiddetli bir ağrı arasında değişir. Anjinal ağrı, kalb kasının kansızlığından ileri gelir. Heyecanla, hareketle kalb fazla çalışır, kana ihtiyacı artar, oysa kalb damarları sertleşmiş, daralmış olduğundan yeter derecede genişleyip kalb kasının artmış olan kan ihtiyacını karşılayamaz ve göğüs ağrısı meydana çıkar. Kalb anjini, yeni damarların oluşmasıyle hemen hemen tamamiyle geçebilir, yıllarca sürebilir, bâzan geçip sonra yeniden depreşebilir veyâ sonunda miyokart infarktüsü oluşur.

b. *Eveğen miyokart infarktüsü* (İng. Acute myocardial infarction): Taçdamar kan akımının ileri derecede azalması sonucu kalb kasının belirli bir kısmında ölü doku (İng. necrosis) oluşmasına ve bunun sonucu ortaya çıkan klinik tabloya eveğen miyokart infarktüsü denir. Eskiden kalb damarlarındaki tıkanmadan ileri geldiği sanılırdı. Oysa bugün infarktüsün damarlarda biçbir taze tıkanma olmadan da oluşabildiği anlaşılmıştır. Tıkanma çoğu kez birincil değil, ikincildir, yani infarktüsten sonra meydana gelir. Kalb kasındaki ölü doku ön duvarda (ön duvar infarktüsü), arka duvarda (arka duvar infarktüsü), aşağı kısmında (alt, aşağı veyâ diyaframatik infarktüs), yan duvarda, karıncıklararası bölmede veyâ % 10 vak'ada kulakçıklarda olabilir.

Belirtiler şunlardır: Göğsün ön kısmında şiddetli bir ağrı. Bu ağrı birden başlar, sıkıcı, boğucu özelliktedir. Kollara, çenelere, sırta yayılabilir, uzun sürer (ekseriya 1 saatten fazla, bâzan 24 saat). Ağrı, morfinle ancak geçer veyâ onunla bile tam geçmez. Bol terleme, yüzde solma görülür. Kan basıncı bâzan o anda yükselir, sonra düşer veyâ birden çok düşer. İkinci gün beden ısısı yükselmeye başlar.

Ekseriya önemli elektrokardiyografik değişiklikler olur ve bunlar bâzan ömür boyunca sebat eder.

c. *İkisi arası taçdamar tümbelirtisi* (İng. Acute coronary insufficiency, intermediate coronary syndrome): Kalb anjini ile eveğen miyokart infarktüsü arasında yer tutar. Aynen kalb anjinindeki gibi göğüs ağrısı vardır, fakat ağrı anjindekinden uzun, infarktüstekinden kısa sürer. Kan ba-

sıncı ya hiç düşmez veyâ pek az düşer. Ateş ya hiç yoktur veyâ pek az yükselir. Sedimantansyon normal olabilir veyâ biraz hızlanabilir.

d. *Kalb yetersizliği* (İng. Cardiac insufficiency): Kalb damarlarında sertleşme olan bir kişide başka hiçbir sebebe bağlanamayan bir soluk darlığı, gece gelen öksürükler, uykusuzluk ve sonunda ayaklarda şişmeler oluşabilir.

e. *Kalbde düzen-iletim bozuklukları* (İng. Cardiac arrhythmias): Kulakçıklardan çıkan bir uyarı, karıncıklara güçlükle geçebilir, veyâ arasıra geçer yâhut hiç geçmeyebilir. Kulakçıklarda titreşimler olabilir (İng. atrial fibrillation), çeşitli erken atımlar görülebilir.

f. *Anî ölüm* (İng. Sudden death): Kişi beklenmedik bir anda apansız ölüverir (kalb sektesi).

g. *Elektrokardiyografik anomaliler*: Taçdamar sertliği olan bir hastanın hiçbir yakınması olmadığı halde çekilen elektrokardiyogramında bâzı anomaliler (sol dal bloku, sağ dal bloku, 1. dereceden A-V blok, 2., 3. dereceden blok, S-T çökmeleri, T negatiflikleri v. b.) görülebilir.

h. *Otopsi bulguları*: Bazan bir insanda yaygın kalb damar sertliği vardır, fakat kişinin buna ilişkin hiçbir yakınması yoktur, başka bir hastalıktan ölür ve ancak yapılan otopsisinde damar sertliği tesbit edilir.

İşte kalb damarlarında sertleşme, daralma, tıkanma sonucu meydana gelen bu hastalıkların tümüne birden taçdamar kalb hastalığı (İng. coronary heart disease), iskemik kalb hastalığı (İng. ischemic heart disease) veyâ aterosklerotik kalb hastalığı (İng. atherosclerotic heart disease) adı verilir.

4. *Karsinoit* (İng. Carcinoid): Karsinoit, ince bağırsaklarda, appendix'te, midede veyâ kalın bağırsakta oturan sarı renkli, sınırlı bir urdur. Karsinoit, serotonin denen bir maddeyi salgılar. Karsinoit uru karaciğere urgöçü (metastaz) yapabilir. Karsinoit sindromundan başka, kalbin akciğer ve üçlü kapacıklarında bozukluklar olabilir ve sonunda kalb yetersizliği oluşabilir.

5. ***Doğuştan anomali*** (İng. Congenital anomaly): Bebek, anasından kalb hastalığı ile doğar. Doğuştan kalb hastalıkları üç grupa ayrılabilir:

a. *Morarmasız grup* (İng. Noncyanotic group): Burada 20 tür hastalık vardır. Kalbin sağda oluşu (İng. dextrocardia), aort koarktasyonu (İng. coarctation of the aorta), doğuştan aort darlığı, doğuştan pulmonal darlığı, endokardiyal fibroelastoz buraya girer.

b. *İleride morarma oluşabilecek grup* (İng. Potentially cyanotic group): Bu grupta 12 anomali vardır; hasta, anasından morarmasız olarak doğar, ancak ileride bâzı şartlar altında uçlar morarabilir. Açık duktus arteryosus (İng. patent ductus arteriosus), kulakçıklararası bölmesinde delik (İng. atrial septal defect), karıncıklararası bölmesinde delik (İng. ventricular septal defect), tek karıncık gibi doğuştan K. H. buraya girer.

c. *Morarmalı grup* (İng. Cyanotic group): Daha doğuştan itibaren uçlarda morarma (siyanoz) vardır. Bu grupa da 8 doğuştan anomali girer. İçlerinden en çok görüleni, halk arasında mavi hastalık denen Fallot tetralojisi (İng. tetralogy of Fallot) dir. Bugün doğuştan kalb hastalıklarının çoğu ameliyatla düzeltilebilmektedir.

6. *Yüksek kan basıncı* (İng. Hypertension): Kanın atardamar duvarlarına yapmış olduğu yan basınca kan basıncı (tansiyon) adı verilir. İki tür kan basıncı vardır: 1. *Sistolik kan basıncı*: Sol kalb kasıldığı zaman atardamarlardaki basınç; 2. *Diyastolik kan basıncı*: Sol kalb gevşediği zaman atardamarlardaki basınç. Önemli olanı ve kalb hastalığına yol açanı diyastolik kan basıncıdır. Diyastolik kan basıncı (buna halk arasında tansiyonun küçüğü de denir) 90 mm Hg basıncını aşarsa, diyastolik yüksek kan basıncı (diyastolik hipertansiyon) ndan söz edilir. Diyastolik kan basıncı, tedavi edilmezse, sol karıncık önce irileşir, sonra görevini yapamayacak duruma gelir, iflâs eder ve sol kalb yetersizliği oluşur. Bunun belirtileri soluk darlığı, öksürük, uykusuzluktur.

7. *Kalkan bezinin aşırı etkinliği* (İng. Hyperthyroidism): Boynun ön tarafında kalkan bezi (İng. thyroid) dediğimiz bir iç salgı bezi vardır. Bu bez aşırı çalıştığı zaman ellerde titreme, terleme, sinirlilik, zayıflama olur. Hipertiroidizmin sebep olduğu en önemli kalb ve damar rahatsızlıkları, çarpıntı ve sinüs taşikardisi (kalbin hızlı atması) dir. Bundan başka, zaman zaman gelen veyâ devamlı kulakçık titreşimi (atriyum fibrilasyonu) olabilir. Bâzı hastalarda kalbde büyüme ve kalb yetersizliği oluşabilir. Bu K. H.'nın doğrudan doğruya hipertiroidizmden mi ileri geldiği, yoksa hipertiroidizmin daha önce bulunan bir kalb hastalığını sadece kışkırtıcı bir etki ile meydana mı çıkardığı yahut kötüleştirdiği hususu henüz kesinlikle belli olmamıştır. Hipertiroidizmli bir hastada kalb yetersizliği veyâ atriyum fibrilasyonu meydana gelirse, antitiroit ilâçlar, radyoaktif maddeler kullanmakla veyâ tiroidin büyük bir kısmını çıkartmakla hasta kalb belirtilerinden kurtarılabilir.

8. ***Kalkan bezinin az etkinliği*** (İng. Hypothyroidism): Kalkan bezi az işlerse halsizlik, bitkinlik, peklik, üşüme, derinin kuruması, şişmeler oluşur. Buna miksödem (İng. myxedema) denir. Miksödemli hastalarda bâzan kalb anomalileri bulunur. Kalb büyüyebilir, gerçekte bu büyüklük dış kalb zarı içinde sıvı toplanmasından ileri gelir ve tiroit hormonu vermekle geçer. Ayrıca kalb yavaş atar (bradikardi) ve kalb verdisi düşer. Elektrokardiyogramda şu değişiklikler görülebilir: Bütün defleksiyonlarda ufalma (voltaj düşüklüğü), T dalgalarında yassılaşma veyâ negatifleşme ve bâzan P-R arasının uzaması. Miksödemli hastalarda damar sertliği oluşumu hızlanır.

9. *İntan* (İng. Infection): K. H.'nın olagan şekilleri, nadir olarak doğrudan doğruya mikropların istilâsından ileri gelir. Bakteryel endokardit çeşitli, mikroplar (streptococcus viridans, fecalis veyâ hemolyticus, stafilokoklar, menengokoklar, pnömokoklar, Hemophilus influenzae) ın kalb kapakları zarında yerleşip yangı yapmasından ileri gelir. Ateş çok yükseklere çıkar, hasta terler, dalağı büyür ve tedavi edilmediği takdirde hemen daima ölümle sonuçlanır. Frengi, kalb kasını veyâ aortun ilk kısmını hastalandırabilir. Verem mikrobu özellikle dış kalb zarında yangı yapar.

Geçici elektrokardiyografik anomaliler her hangi bir sistemik infeksiyöz ajandan ileri gelebilir, fakat bunların klinik önemi yoktur. Bu gibi infeksiyonlara eveğen döküntülü hastalıklar, trişin, sıtma plazmodisi (Plasmodium malariae) ve ekinokok gibi parazitlerle bulaşma dahildir. Coxsackie virüsünün yeni doğanda öldürücü kalb kası yangısı yapabildiği rapor edilmiştir. Nâdir hallerde ECHO virüsü, inflüenza virüsü ve infeksiyöz mononükleoz, kalb kası yangısı (miyokardit) yapabilir. Birçok diğer ufak mikroorganizmler (meselâ Pasteurella tularensis, Brucella, çeşitli mayalar ve mantarlar) endokardit, miyokardit, perikardit sebebi olabilirler.

10. *Yeni oluşumlar* (İng. Neoplasm): Kalb urları ya birincil veyâ ikincil olur.

a. *Birincil urlar*: Bu urlar doğrudan doğruya kalbin kendisinden doğan urlardır. Bunlar nadirdir ve tanınmaları güçtür. Kalb içine bâzı maddeler şırınga ederek filmini alma (İng. angiocardiography) ve kalb kateterizasyonu gibi muayene usullerinin tıbba girişinden beri bâzı birincil kalb urları hayatta iken tanınmakta ve başarı ile ameliyat yapılabilmektedir. Bu urlardan aşağıdaki belirtilerin bulunması ile şüphe edilir: Sebebi izah edilemeyen düzen ve iletim bozuklukları (özellikle etiyum fibrilasyonu), sebebi bilinmeyen kalb yetersizliği, dış kalb zarında sıvı toplanması v. b.

Birincil kalb urlarından en çok görüleni kulakçık miksomudur. Mitral deliğini tıkayarak romatizmaya bağlı mitral darlığı belirtileri verebilir, ayrıca kendinden kopan ufak parçalar çevredeki damarları tıkaçlayabilir.

b. *İkincil urlar*: Bu urlar ya başka bir yerdeki urların kalbe göçü (metastaz) ile oluşur veyâ göğüs içindeki urlar kalbe yayılır. Dış kalb zarı, iç kalb zarı veyâ kalb kası, urgöçü (metastaz) ile hastalanabilir. Başka bir yerinde ur bulunan bir hastada kalb şikâyetleri veyâ belirtileri meydana çıkarsa, bu urun kalbe yayıldığı akla gelir.

11. *B^1 vitamini eksikliği* (İng. Thiamine deficiency): B^1 vitamini eksikliği memleketimizde nadir görülen bir hastalıktır, daha çok kabukları iyice ayıklanmış pirinçle beslenen ülkelerde görülür ve adına beriberi (b. bk.) hastalığı denir. İleri ülkelerde en çok alkoliklerde ve besi bozukluğu bulunanlarda görülmektedir. Thiamine eksikliği olanlarda kalb yetersizliği, yüksek kalb verdisi ve çevresel damarlarda genişleme olabilir, ayrıca çevresel sinirlerde yangı (İng. peripheral neuritis) veyâ pellegra oluşur. Bu çeşit kalb yetersizliği B^1 vitamini tedavisi ile tamamiyle iyileşir.

12. *Akciğer hastalığı*: Akciğer görevinin veyâ yapısının bozukluğundan ileri gelen sağ karıncık büyümesine veyâ yetersizliğine akciğer kalb hastalığı (İng. cor pulmonale) adı verilir. Akciğer dokusunda, damarlarında veyâ göğüs kafesinde bozukluk olursa, akciğer atardamarı içindeki basınç yükselir. Yüksek basınca karşı çalışmak zorunluğunda kalan sağ karıncık büyür ve sonunda yetersizliğe uğrar.

Akciğer kalbinin iki çeşidi vardır:: a. *Eveğen akciğer kalbi* (İng. Acute cor pulmonale, acute pulmonary heart disease). Sağ kalbden veyâ bacaklardaki flebitlerden kopan tıkaç (embolus) ların gidip akciğer damarlarını tıkamasından akciğer tıkaçlanması (İng. pulmonary embolism) ileri gelir. Bu hastalık, ameliyatlardan, doğumlardan sonra sık görülür.

b. *Süreğen akciğer kalbi* (İng. Chronic cor pulmonale, chronic pulmonary disease): Süreğen bir akciğer hastalığı (akciğer amfizemi, süreğen bronşit, süreğen astım, kifoskolyoz gibi) na bağlı sağ kalb büyümesidir.

13. *Gerçek romatizma hastalığı* (İng. Rheumatic fever): Gerçek romatizma hastalığı, çeşitli romatizma hastalıkları arasında özel bir yer tutar. Bu hastalık genel bir hastalık olup kalbde, damarlarda, eklemlerde iltihabî değişiklikler meydana getirir. Ekseriya zincir biçiminde A grupu hemolitik streptokok denen mikrop infeksiyonunu izler. En çok 5 - 15 yaşları arasında görülür. Çocuk, önce bir boğaz anjini veyâ yılancık, kızıl geçirir; tamamiyle iyileşir; aradan 2 - 3 haftalık gizli bir evre geçer, ondan sonra eklemler şişmeye, kızarmaya, ağrımaya başlar ve ateş yükselir. Mikroplar doğrudan doğruya kalbe veyâ eklemlere gitmez, daha çok oluşturdukları bir aşırı duyarlık kalbi veyâ eklemleri bozar. Gerçek romatizmanın ana belirtileri şunlardır: Kalb yangısı (İng. carditisi) (kalbde büyüme, üfürümler, dış kalb zarı yangısı veyâ kalb yetersizliği gibi), birden fazla eklem yangısı (İng. polyarthritisi) (eklemler şişer, kızarır, çok ağrır ve bir eklem iyileşirken öteki hastalanır), deri altında yumrular (İng. subcutaneous nodules), deride kırmızı lekeler (İng. erythema marginatum) ve kore hastalığı. Bunlardan kardit, poliartrit ve kore yalnız başlarına oluşabilir.

Gerçek romatizma hastalığını akla getirebilecek olan daha az karakteristik belirtilere ufak belirtiler denir ki bunlar da şunlardır: Ateş, eklemlerde şişme, kızarma olmadan ağrı (İng. arthralgia), elektrokardiyogramda karıncık - kulakçık iletiminde uzama, sedimantasyon hızının artması, lökositoz, daha önce geçirilmiş bir romatizmanın bulunması, boğaz kültürü ile veyâ kan muayenesi ile kişinin hemolitik streptokok infeksiyonu geçirmiş olduğunu gösteren deliller bulunması.

Gerçek romatizma, en çok kalb kapaklarını bozar ve mitral yetersizliği, mitral darlığı, aort yetersizliği, aort darlığı gibi hastalıklara yol açar. Kalb romatizması bulunan erişkinlerin hemen yarısına yakını daha önce gerçek romatizma geçirdiklerini hatırlamazlar. Kalb romatizmasına bağlı kapak hastalıkları bugün ameliyatla tedavi edilebilmektedir.

14. *Sistemik Lupus Eritematosus* (İng. Systemic Lupus Erithematosus, SLE): Sebebi bilinmeyen, daha çok genç kadınlarda görülen bir bağ dokusu hastalığıdır. Bu hastalık yüz derisinde, burun etrafında, yanaklarda kelebek kanadı biçiminde kırmızılık, akciğer zarında yangı, dış kalb zarı yangısı (sulu perikardit, fibrinli perikardit), kalb kapaklarında yangı (atipik verüköz endokardit) ve kalb kasında örsenti (miyokart lezyonu) yapabilir. Kalb yetersizliği, hastalığın gidişinde geç meydana çıkar ve ekseriya böbrek hastalığı ve yüksek kan basıncı sonucudur.

15. *Zehirli madde* (İng. Toxic agent): Endüstride veyâ tıpta kullanılan bâzı kimya maddeleri (fosfor, nikotin, emetin, kinidin, dijital ve amfetamin) kalb hastalığı sebebi olabilirler. İnfeksiyona veyâ bakteri zehirlerine - kuşpalazında olduğu gibi - bağlı toksik sebepler, infeksiyon sonucu olarak kabul edilir, buraya dahil değildir.

16. *Vuruntu* (İng. Trauma): Vuruntu (travma) deyince bir yara veyâ örsenti (hasar) akla gelir. Göğsün delici yaraları, ağır göğüs vuruntuları, göğüs ezilmeleri veyâ hareket eden vücudun birden durdurulması (deseleratif kuvvetler), kalb dokularında örsentiye ve kalb çalışmasında anomalilere meydan verebilir. Bu olaylara trafik kazalarında, yer sarsıntılarındaki çökmelerde, uçak kazalarında ve boksörlerde rastlanmaktadır.

17. *Bilinmeyen* (İng. Unknown): Bâzı K. H.'nın sebebini ortaya çıkarmak kabil olmaz. Hastada kesin olarak organik bir kalb hastalığı veyâ kalb görevinde bozukluk varsa ve bunların sebebi kesin olarak belli değilse buna sebebi bilinmeyen kalb hastalığı denir. Meselâ sebebi bilinmeyen dış kalb zarı yangısı (İng.idiopathic pericarditis), sebebi bilinmeyen karıncık irileşmesi (İng. idiopathic ventricular hypertrophy). Tıp dilinde sık olarak kullanılan primary, idiopathic, essential gibi terimler de bu anlama gelir.

18. *Üremi* (İng. Uremia): Üremi, fibrinli dış kalb zarı yangısı ile birlikte bulunabilir. Üremili hastalarda her

ne kadar kalb kasında görev bozukluğu tesbit edilebilirse de, bunlar ekseriya yüksek kan basıncına, serum elektrolit bozukluklarına, kan hacmindeki artışa veyâ anemiye bağlıdır.

Bugün gerek yurdumuzda gerek diğer ileri ülkelerde kalb için bir numaralı tehlike, taçdamar sertliğidir. Taçdamar sertliğinin ana sebepleri kesin olarak bilinmemekle beraber aşağıdaki sebeplerin bu hastalığın oluşumunda rol oynadıkları ve tehlike faktörleri (İng. risk factors) denen bu sebeplerin özellikle birkaçı bir arada olduğu takdirde, kişinin damar sertleşmesine tutulması ihtimalinin arttığı kabul edilmektedir. Kalb damarı sertliğinde tehlike faktörleri şunlardır: a. Kan yağlarının (özellikle kolesterolün) yüksek olması; b. Yüksek kan basıncı; c. Sigara içmek; d. Soy geçmişinde damar sertliği bulunması; e. Şeker hastalığı; f. Şişmanlık; g. Hareketsizlik; h. Kanda ürik asidin yüksek olması; ı. Elektrokardiyografik anomaliler; i. Sosyal ve psikolojik faktörler (evlilik durumu, aylık gelir, meslek, din, eğitim, üzüntü ve sıkıntılar). — Lûtfi Vural

KALBUR KEMİĞİ (Lat. Os ethmoidale; Yun. *ethmos* = kalbur, *eidos* = görünüş) [Anat.], kafatasının kaidesini meydana getiren tek ve simetrik bir kemik. Fossae nasales (burun boşlukları)'in teşkilinde büyük rol oynar. Bk. ANATOMİ, İSKELET.

KALÇA KEMİĞİ (Anat.): bk. ANATOMİ, İSKELET.

KALDE, M. Ö. IX. yüzyıldan itibaren Babil şehri ile Basra körfezi arasındaki memlekete verilen ad. K. adına ilk defa III. Salmanassar belgelerinde rastlanır. Meselâ Balawat yazıtında: «Babil'i zaptettikten sonra aşağıya Kaldi memleketine indim» demektedir.

M. Ö. IX. yüzyılda Basra körfezi etrafında birçok Aramî kabileleri yerleşmişlerdi. Bunlar her fırsatta Babil'i ellerine geçirmeye çalışıyorlardı. Bunlardan Bit İakini kabilesinin başkanı Marduk - apel - iddin (*Tevrat*'ta II. Krallar XX, 12'deki Merodah Baladan) Asur krallarıyle yıllarca çarpışmış ve birkaç defa Babil'i eline geçirmişti. Böylece Babil'de biri Aramî, öbürü eski Kaslar (b. bk.) ın kalıntıları olan Babilliler olarak iki ayrı kavim vardı. Asur kralları Babillileri tutuyorlar, onlarla beraber Aramîlere karşı savaşıyorlardı. Bu durum K. devletinin kurulmasına kadar (M. Ö. 612) devam etmiştir.

Kalde devleti: *Tevrat*'ta Keldanîler denilen, Babil kral listelerinde ise XI. Babil sülâlesi olarak geçen bu devlete târihte K. veyâ Yeni Babil devleti denir. K. devleti, Asur kralı Asurbanipal'in Babil valisi yaptığı Nabupolassar tarafından kurulmuştur.

Nabupolassar daha valiliği zamanına âid inşaat yazıtlarında kendisine Sumer ve Akkad kralı sanını veriyordu. Asurbanipal'in oğullarının zayıf idaresi zamanında cüretini daha da artırmış, Nippur'u aylarca süren bir kuşatmadan sonra zaptetmişti. Nippur'u zaptetmekle Sumer gelenekleri uyarınca bağımsızlığını ilân etmiş oluyordu. 1950 - 1951 yıllarında Oriental Institut (Chicago Üniversitesi) adına yapılan yeni Nippur kazılarında bu Babil kuşatması zamanına âid özel bir arşiv bulunmuştur. Bir mektup ve iki idarî belgeden başka hepsi ekonomik belgelerdir. Bunlar kuşatma zamanında şehir halkının açlık ve sefaletten evlâtlarını sattıklarını göstermektedir (L. Oppenheim, Iraq XVII, 1955, s. 69 v. d.).

Nabupolassar'ın icraatı ve bu devrin olayları kendisinden kalan kroniklerden ve *Tevrat*'tan izlenebilmektedir. Bu sırada Asur devleti, Asurbanipal'in oğulları idaresinde baş döndürücü bir süratle çökmeye doğru sürükleniyordu. Buna karşı kuzey İran'da kurulan Med devleti çok güçlenmişti. Nihayet Nabupollassar'ın 12. yılında Med kralı Keyaksar (b. bk.), Ninive üzerine yürümüş ve şehri kuşatmıştı. Asurlular ancak savunma savaşları yapabiliyorlardı. Asurlularla Medler arasında yapılan üç savaşı da Medler kazanmışlardı. Asur şehrinin banliyölerinde son savunma hatları da düşerken, Babil ordusu da güneyden yetişmişti. Asur'un mirasından arslan payını Babil almıştı. Böylece M. Ö. 612'de Asur devleti târihe gömülürken, kültürü ve karakteri bakımından Asur devletinin devamı sayılan K. devleti kurulmuştur.

Tevrat'ın Keldanîler ve klasik yazarların K.'liler devleti dedikleri Yeni Babil devleti üç çeyrek asır (73 yıl) yaşadığı halde, dünya târihinde önemli bir yeri vardır. Bunun sebebi, bir yandan bu devirle çağdaş olan Grek yazarlarının eserlerinde Babil'i anlatmaları, diğer yandan da Yahudi peygamberlerin K. devleti krallarını kutsal kitaplarında (*Tevrat*'ta) ebedîleştirmiş olmalarıdır. Çünkü Nabupolassar'ın oğlu ve halefi II. Nabukadnezar (M. Ö. 604 - 562), Mısır firavunu Apries (588 - 568) in teşvikiyle isyan eden Suriye - Filistin şehirlerine Yuda (Yahudi) kralı Zedekia da katıldığı için, Nabukadnezar Kudüs'ü kuşatmış, Mısır'dan gelen yardımcı kuvvetleri de geri püskürtmüştü. Bunun üzerine Kudüs (Jerusalem) düşmüş, ahalisi de, eski Asur gelenekleri uyarınca, Babil'e sürgün edilmişti. Yahudilerin Babil esareti 70 yıl sürmüş ve Pers kralı Kirus, Babil'i zaptedince (M. Ö. 539), Yahudilerin yurtlarına dönmelerine izin vermişti. Jeremia, Daniel, Ezekiel gibi Yahudi peygamberleri, bu esaret günlerini, Yahudi millî şuurunu canlı tutmak yolunda gelecek kuşaklara anlatmışlardır.

Gerçekten K. devleti II. Nabukadnezar'ın ölümünden sonra karışmış ve Babil şehrindeki Aramîlerle Kasların kalıntısı olan Babilliler arasındaki anlaşmazlık yüzünden devletin istikrarı bozulmuştu. Öyle ki Nabukadnezar'ın ölümü (M. Ö. 562) nden son K. kralı Nabunid'in tahta çıkması (556) na kadar geçen 6 yıl içinde Babil tahtına kısa sürelerle üç kral oturmuştu. Nihayet Aramîlerden Nabunid (M. Ö. 556 - 539) istikrarı sağlamağa muvaffak olmuş ise de, bu sırada Pers kralı Kirus, Med devletinden sonra Lydia devletine de son vererek doğunun en kuvvetli devletini kurmuştu. Nabunid Pers kralına mukavemet edebilmek umudu ve Suriye'deki yeni zaptettiği Tema şehrinde bütün Suriye - Filistin Aramîlerini toplamak maksadı ile Aramîlerin Harran'daki baştanrısı olan Ay tanrısı Sin'e yeni tapınaklar kurmuş, fakat tanrı Marduk'a tapan Babilli rahiplerin düşmanla iş birliği yapmaları sonunda, Nabunid'in 17. idare yılında Kirus Babil'i zaptetmiş, böylece K. devleti de târihe gömülmüştür (M. Ö. 539). — Füruzan Kınal

KALDERA (İsp. *caldera*), volkanik orijinli büyük çanak. İki şekilde meydana gelir: 1. Şiddetli patlamalar sonucu eski kraterin uçmasıyla meydana gelen nispeten küçük alanlı patlama K.'sı. Bunun yamaçlarında görülen kül, lav ve taş blokları patlamanın en iyi delilidir. 2. Eski kraterin çökmesiyle meydana gelen geniş ve derin çöküntü K.'sı. Kratere âid malzeme K.'nın tabanında toplanmıştır. Genişlik ve derinlikleri çok farklı olan K.'ların, tüf ve lav tabakalarının görüldüğü içe bakan yamaçları sarp, dışa bakan yamaçları ise dışarıya doğru hafif eğimlidir. Bazen K.'nın tamamında veyâ bir kısmında göller de meydana gelebilir (Nemrut dağında olduğu gibi). Dış kuvvetlerin etkisiyle K. zamanla aşınarak içindeki gölün suları da boşalabilir.

KALDIRAÇ (Fr. Levier; İng. Lever), dayanma noktası adı verilen bir nokta etrafında hareket edebilen sert (rijit) bir çubuk. K. en basit makinelerden birisidir ve çok karışık makinelerin önemli bir parçasıdır. Ağır kaldırım taşlarını yerinden sökmekte kullanılan küskü ve çocuk bahçelerindeki tahterevalli birer basit K.'tır. Bisiklette pedalları zincirin takılı olduğu dişli çarka bağlayan kranklar da birer K.'tır (bk. BASİT MAKİNELER). Bir K.'ta dayanma noktasının kuvvete olan uzaklığına (kuvvete dik uzaklık) kuvvet kolu ve yüke olan uzaklığına yük kolu denir. Kuvvet kolu uzun bir K.'la çok ağır bir yükün çok küçük bir kuvvetle kaldırılabileceği gerçeğini Arkhimedes şu veciz cümle ile açıklamıştır: «Bana üzerinde duracak bir yer verirseniz, dünyayı kaldırabilirim.»

Üç tip K. vardır. Birinci tip K.: Dayanma noktası kuvvet ile yük arasındadır. Bu tip K.'ın pratik örnekleri terazi oku, Romen kantarı, makas, kerpeten, tel kesici, küskü, bahçıvan beli, otomobil el freni v. b.

İkinci tip K.: Yük, dayanma noktası ile kuvvet arasındadır. Bu tip K.'ın pratik örnekleri küskü (ucu yere dayanacak), el arabası, ceviz kıracağı (dayanma noktası menteşeli uçta, kuvvet öteki uçta, direnç ceviz tarafındadır), limon sıkacağı v. b.

Üçüncü tip K.: Kuvvet, dayanma noktası ile yük arasındadır. Bu tip K.'ın pratik örnekleri kömür maşası, şeker maşası, emniyet supapı, cımbız, pens, pedal v. b.

Bir K. (veyâ basit makine) yardımıyle yenilecek ağırlığa karşı kuvvet, yük veyâ direnç adı verilir. K.'a uygulanan daha küçük kuvvete hareket ettirici kuvvet veyâ gayret denir. Bir K.'ta yenilmesi gereken yükün (W) uygulanan kuvvete (P) oranına K.'ın mekanik faydası veyâ kuvvet oranı denir. Mekanik fayda = yenilecek karşı kuvvet/Uygulanan kuvvet = W/P dir. Mekanik fayda, kuvvet kolu (dayanma noktasından kuvvet üzerine indirilen dik) ile yük kolu (dayanma noktasından yük üzerine indirilen dik) arasındaki orana eşittir. Meselâ 3. tip K.'larda kuvvet kolu, yük kolundan küçük olduğunda mekanik fayda 1'den küçüktür ve buna göre gerekli kuvvet yükten daha büyük olur.

KALDIRAN KAS (Lat. Musculus levator), anus'u yukarı ve öne doğru kaldıran ve iç organları destekleyen bir kas. Bk. ANATOMİ.

KALDIRMA KUVVETİ (Fr. Poussée d'Archimède, poussée; İng. Buoyant force), bir sıvı içerisine kısmen veyâ tamamen daldırılan bir cisim üzerine bu sıvı tarafından uygulanan yukarı yönlü düşey kuvvet. Bu kuvvete Arkhimedes itmesi de denir. Bu kuvvetin değeri cisim tarafından yeri değiştirilen sıvının ağırlığına eşittir. K. K. yer değiştiren sıvının ağırlık merkezine uygulanan bir kuvvettir ve bu merkeze kaldırma merkezi veyâ itme merkezi adı verilir. Buna göre, su içinde tartılan bir cisim daha hafif gelir. Su içindeki zahirî ağırlık kaybı, K. K.'ne eşit olur. Cisimlerin havada doğru tartılmasında bu K. K.'nin hesaba katılması gerekir.

KALDIRMA MERKEZİ (Fr. Centre de poussée; İng. Center of buoyancy, Center of displacement), sıvıya batırılan bir cisim halinde yer değiştiren sıvının hacım merkezi Bk. ARKHİMEDES PRENSİPİ.

Gemi gibi yüzen bir cisim üzerine iki kuvvet etki yapar. 1. Yüzen cismin ağırlığı: Bu kuvvet cismin ağırlık merkezine etki yapan aşağı yönlü düşey bir kuvvettir. 2. Kaldırma kuvveti: Bu kuvvet, yer değiştiren sıvının hacım merkezi olan ve kaldırma (veyâ itme) merkezi denilen noktaya etki yapan yukarı yönlü düşey bir kuvvettir. Bu iki kuvvet eşit olunca cisim yüzer Bk. YÜZEN CİSİMLER, KARARLI YÜZME, ÖTEMERKEZ veyâ METAMERKEZ.

KÁLDY - NAGY [*kāldi nǫd'*], **Gyula** (doğ. Nagydém 1927), Macar Türkoloğu. Budapeşte Üniversitesi'nin Türkoloji Kürsüsünde Prof. Lajos Fekete (b. bk.) nin yanında Türk târihi ve paleografyası okumuştur. 1955 yılında üniversiteyi bitiren K. - N., *A budai török kincstár 1558 - 1560 évi pénztári naplója* (Budin Türk hazinesinin 1558 - 1560 yılları defteri) adlı bir tez yazmıştır. Bu tez, Fekete ile birlikte yazmış olduğu *Rechnungsbücher türkischer Finanzstellen in Buda 1550 - 1580* (Budin'de Türk malî makamlarının 1550 - 1580 yıllarına âid defterleri) [1962] adlı eserde yer almıştır (383 - 699 ve 752 - 772 s.). 1961'de Türk Târih Kurumu'nun Ankara'da yapılan kongresine bir bildiri sunan K. - N., 1963 - 1964 yıllarında İstanbul'da Başbakanlık Arşivi'nde ve Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde saklanan arşiv belgeleri üzerinde araştırmalar yapmıştır. 1966 - 1967 öğretim yılında Ankara'da Dil ve Târih - Coğrafya Fakültesi'nde, 1969'da da Kopenhag Üniversitesi'nde ders vermiştir.

Gy. KÁLDY - NAGY

K. - N. çalışmalarını Osmanlı İmparatorluğu târihi üzerinde yoğunlaştırmıştır. Bu arada özellikle XVI - XVII. yüzyıl Türk - Macar ilişkileri üzerinde durmakta, arşiv kaynaklarından yararlanarak bu çağın ekonomik ve sosyal târihini yazmaktadır.

Bellibaşlı çalışmaları şunlardır: *Baranya megye XVI. századi adóösszeirásai* (Baranya ilinin XVI. yüzyıl vergi tahrir defterleri) [1960]; *Harács - szedők és ráják. Török világ a XVI. századi Magyarországon* (Haraç toplayanlar ve reaya. XVI. yüzyıl Macaristan'ında Türkler) [1970]; *Magyarországi török adóösszeirások* (Macaristan Türk vergi tahrirleri) [1970]; *Kanûnî devri Budin tahrir defteri* (1546 - 1562) [1971]; *Szülejman szultán* (Sultan Süleyman) [1973]; *Commerçant européen à Alexandrette, 1624 - 1628* (İskenderun'da Avrupalı tacirler, 1624 - 1628) [«Near and Middle East Monographs» dizisinde]. Bunlardan başka, «Acta Orientalia Hungarica» dergisinde de birçok yazı ve araştırmaları çıkmıştır.

KALE, Denizli iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 727 km², ilçe nüfûsu 19 400 (1970), merkez nüfûsu 3 129 (1970), köy sayısı 30'dur. Nüfûsun 16 000'den çoğu köylerde oturur. Daha önce Tavas ilçesine bağlı bir bucak iken 1959'da ilçe olmuştur. İlçe arazisi, denizden 1 000 - 1 500 m yüksekliktedir. Güney - doğudaki Bozdağ 2 421 m yüksekliktedir. Dağlık yerlerde yer yer orman ve fundalıklar vardır. Düzlüklerde en çok tahıl ekilir. Dağlık ve yayla yerlerinde hayvancılık yapılır. K.'de başlıca geçim kaynağı dokumacılıktır. Ortaklarının sayısı çok olan dokumacılık kooperatifleri ve çok sayıda el tezgâhları vardır. Evlerde dokunan pamuklular Denizli'ye, hattâ İstanbul'a gönderilir.

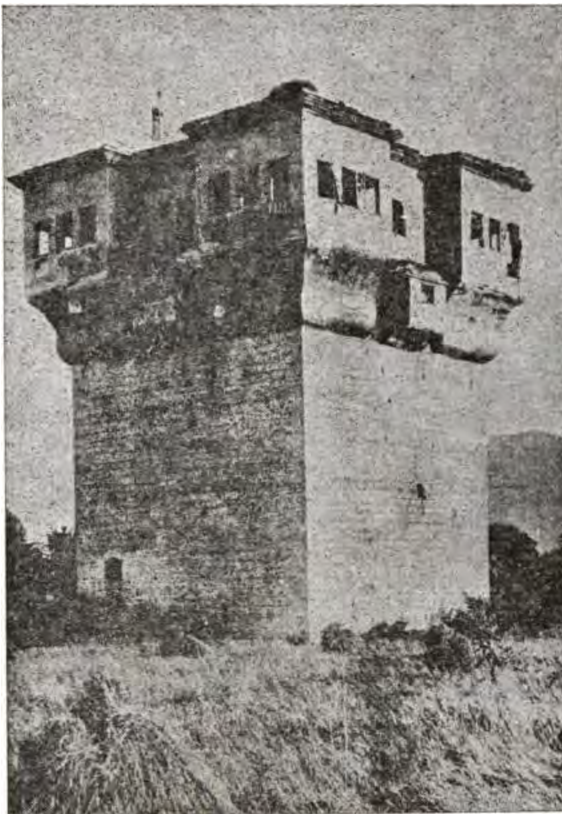

KALE: Genel görünüş

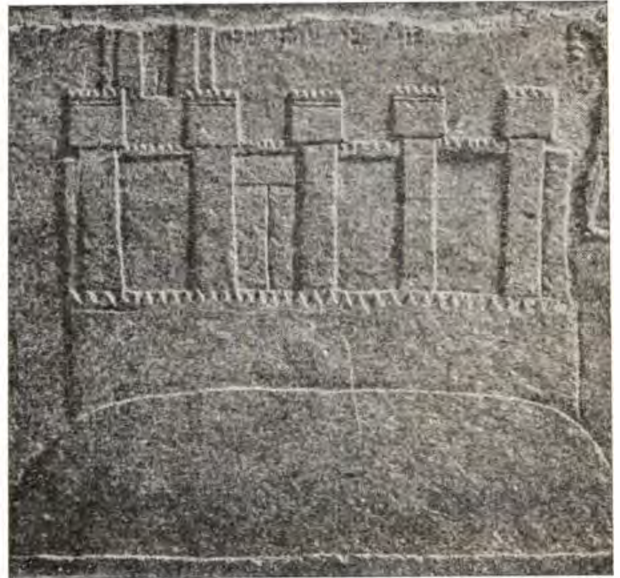
1 130 m yükseklikte bir sırtın üzerinde kurulmuş olan K., Denizli'ye 79, Tavas'a 39 km uzaklıktadır. İçme ve kullanma suyu, okulu vardır.

KALE, Malatya ili merkez ilçesine bağlı bir bucak. Bucak merkezi Bağlıca köyündedir. Malatya'nın doğusunda bulunan K.'nin 21 köyü vardır.

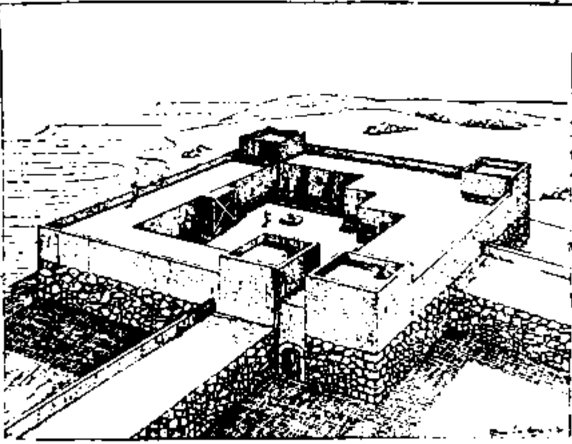
KALE (Fr. Forteresse, château fort; Alm. Festung, Burg; İng. Fortress, castle), stratejik bir yeri, bir geçidi korumak ve gerekli askerî kuvveti barındırmak üzere yapılmış, tahkim edilmiş yapı. Türkçede bugün K. (eskiden *kal'a*) olarak söylenen terim, her türlü tahkim edilmiş tesisi belirtmek için kullanıldığından birtakım karışıklıklara yol açmaktadır. Bugün Anadolu'nun pek çok yerinde halk, eski devirlerden kalmış her çeşit duvar yıkıntılarına bile K. demektedir. Askerî mimari çerçevesi içine giren K.'yi benzeri olan hisar, sur ve onlara nazaran çok yeni olan tabya'dan ayırt etmek gereklidir. Bunlardan hisar, genellikle K. ile çok girift bir mahiyet göstermektedir. Aslında hisar, bir mesken olarak düşünülmüş tahkim edilmiş tek bir kitle halinde bir yapıdır ki, batı dillerinden alınmış olarak dilimize şato şeklinde geçen terim (Fr. château fort; Alm. Burg, İng. castle) ile ifade edilir. Sur ise, bir şehir veyâ bir kasabayı, hattâ bâzen bütün bir eyalet (limes) i korumak üzere, bu yerin etrafını çeviren kuleli tahkimat duvarlarının adıdır (Fr. murailles; Alm. Land - veyâ Stadtmauern remparts; İng. fortification, city walls). K. ise yalnız askerî bir gaye ile yapılmış bir yapıdır. Fakat Türkçede açık ve kesin bir ayırım yapılmadığından, aslında bir şehir suru olan Ankara tahkimatına Ankara K.'si denilmekte, hisar adı ise Rumeli Hisarı ile Anadolu Hisarı veyâ bazı yer adlarında (Akhisar, Karahisar, Eğrihisar gibi) yaşamaktadır. Halbuki bir hisar karakterinde olan bâzı tesisler ise K. olarak adlandırılmaktadır (meselâ: Silifke - Mersin yolu kenarındaki Akkale gibi). Aslında tamamen Avrupa şatolarının bir benzeri olan, Van doğusundaki Hoşap K.'si ise tahkim edilmiş bir derebeyi meskeni olmasına rağmen bir K. olarak adlandırılmaktadır. Aynı şey Doğu Bayazıt'ta İshak Paşa Sarayı için de söylenebilir (bk. İSHAK PAŞA SARAYI). Bu da bir saray-hisar ve K. karışımı tahkim edilmiş bir derebeyi meskenidir. Türk sanatında bir de tahkim edilmiş evler veyâ âyan konakları da vardır ki bunlar da bâzen K. olarak kabul edilmektedir. Genellikle sadece kule (b. bk.) olarak adlandırılan bu çeşit yapılara daha fazla Rumeli'de rastlanır. Bunlardan bâzı örnekler Bulgaristan'da Köstendil ve Vratsa (Türkçe adı: Vraca) da görülüyordu. Bunların en muhteşemi Saran yovskata kula denileni olup kenarları 9,70 m ölçüsünde kârgir bir kulenin üstüne, ortası sofalı dört eyvanlı ve dört odalı bir ev oturtulmuş idi (kule ve konak 1920'de yıktırılmıştır). Batı Anadolu'daki bâzı benzerlerinden başka, böyle bir konak Trabzon - Rize arasında bulunmakta ve orada kestel olarak adlandırılmaktadır. Osmanlı devri Türk târihinde, bilhassa serhadlerden bahsedilirken rastlanan bir de palanka terimi vardır. İtalyanca palanca (= kazık) teriminin Türkçeleşmiş şekli olan bu kelime,

KALE: Bulgaristan'da kale biçiminde bir Türk âyan konağı

KALE: Astartu (Tel astarâ?) Kaleyi tasvir eden Asur kabartması (M. Ö. VIII. yüzyıl)

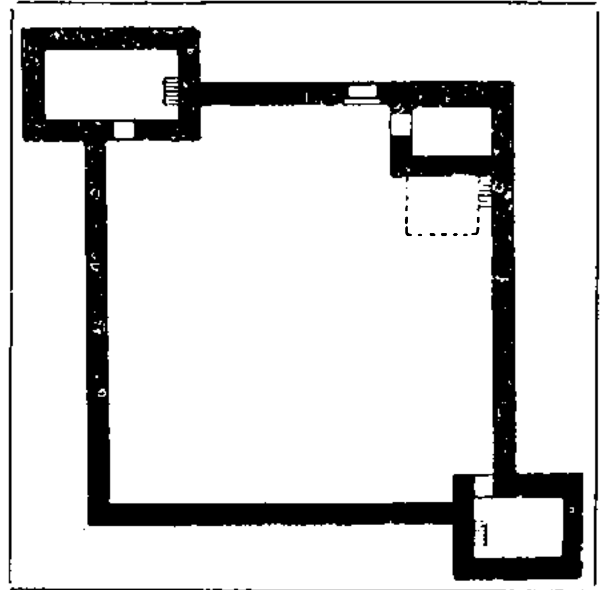

KALE: Kıbrıs'ta Nitovikla Kalesi

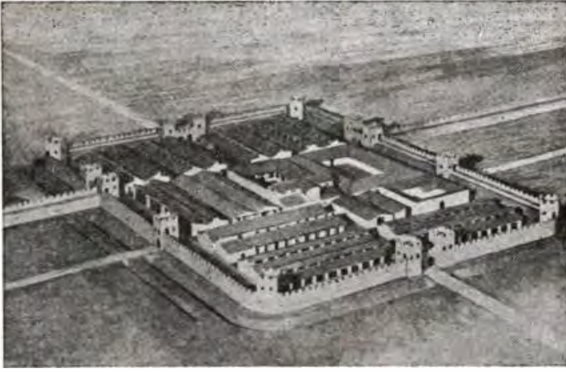
etrafı ağaç kütüklerinden koruyucu bir çit ile çevrili basit bir K.'yi ifade etmektedir. Ufak bir garnizonu barındıran böyle basit ve acele yapılmış K.'ler târihin en erken çağlarından itibaren kullanılmış, Roma ordusu, sonraları Osmanlı - Türk ordusu, daha yakın çağda da XIX. yüzyılda Amerika ordusu palanka tipi K.'ler yapmıştır.

K. mimarisi, sanat târihinin mimari bölümünde, askerî mimarinin önemli bir kısmını teşkil eder. Kendisine mahsus bir de terminolojisi vardır. Koruyucu yapı ve tesislere genel olarak tahkimat veyâ istihkâm denilmektedir. Bunlara bâzen katılan tabya, Fransızcadaki bastion'un karşılığı olup, askerî mimarinin gelişmiş şeklindeki ileri taşan istihkâm çıkıntılarına verilen addır. K. ise bâzen kıla şeklinde okunmuş ve yazılmıştır. Arapça K. anlamına gelen *hısn* ise çok nadir olarak kullanılmıştır (yer adı olarak Hısnıkeyfa = Hasankeyf'te yaşamaktadır). Eski dilde K. için aslı Farsça olan *diz* terimi de varsa da, ancak XVIII. yüzyıla kadar yaşayan bu kelime sonraları unutulmuş, sadece «K. muhafızı» olarak *dizdar*'da daha uzun süre kalabilmiştir. Toprağı kazmak suretiyle acele yapılan siperlerden ibaret geçici K.'lere ise *metris* denilmiştir.

K. genellikle yol kavşağı, önemli bir yere giden ana yol, geçit yeri, dağlar arasında boğaz, denize uzanan burun, kıyıdan az uzaktaki adacıklar, köprü başları v. b. gibi staratejik yerlerde, arazinin tabiî özelliklerinden de yararlanılarak inşa edilmiştir. Yer seçilirken ayrıca, K.'nin kolay ve az sayıda bir kuvvetle suvunulabilmesi, gerektiğinde içeridekilerin dışarı çıkabilmesi (huruç), uzun süreli kuşatmalarda su ihtiyacını sağlayacak imkânlara sahip olması, uzun süre kuşatmalara dayanabilmesi, imkân nisbetinde bir veyâ birkaç tarafının tabiî engeller ile emniyette olması gibi şartlar göz önünde tutulmuştur. Topçuluğun gelişmesine kadar K.'ler, sarp, güç erişilir yerlerde kurulmuş ve bunlara yalnız bir taraftan ulaşılabilmesine dikkat edilmiştir. K.'nin bir veyâ iki kat halinde duvarları olduktan başka, en fazla tehlikeli kısımlarında ayrıca bu duvarların dışına bir de kuru veyâ içine su doldurulabilir hendek oyulmuştur. Duvarlar birtakım ateş prensipleri hesaplanarak aralıkları düzenlenen kule (burç) ler ile takviye edilmiştir. Bâzı önemli veyâ tehlikeli kısımlarda, bilhassa kapılarda, kule sayısını daha sıklaştırmak suretiyle emniyet artırılmıştır. Duvarlar (Fr. Enceinte, rampart, muraille; Alm. Mauer; İng. walls) a *beden* de denilir. Ancak bu terimin kulelere de verildiği görülüyor (Diyarbakır'da Ulubeden gibi). Bu duvarların iç tarafında kemerli gözler veyâ nişler de olabilir. Bu gözlere Fransızca *casemate* veyâ İtalyanca *casamatta*'dan alınan kazamat adı verilmektedir. K.'nin etrafında tamamen veyâ kısmen oyulmak suretiyle yapılan hendek (Fr. douve fossé; Alm. Graben; İng. ditch), kuru olabileceği gibi, imkân varsa su ile de dolu olabilir. K.'nin girişini korumak ve hendek üzerinden geçişi sağlamak için bir iner kalkar köprü yapılmıştır (cisr-i müteharrik). Ahşap olan bu köprü, zincirlere bağlı olarak hendeğin karşı kenarına iner ve gerektiğinde yukarı kaldırılarak K.'ye dışarıdan giriş imkânı ortadan kaldırılır (Fr. pont-levis; Alm. Zugbrücke, Fallbrücke, Aufziehbrücke; İng. drawbridge). Bâzı büyük K.'lerde esas girişin dışarı ile bağlantısı kârgir bir köprü ile yapıldığından, bu köprünün üstüne büyük bir kârgir kule yapılarak, geçişin muhakkak surette bu kontrol kulesi içinden olması sağlanmıştır (misal: Halep K.'si). K.'nin en zayıf kısmı olan kapının korunabilmesi için küçük K.'lerde doğrudan içeri girmeyi engelleyen pek çok sayıda usuller kullanılmıştır. Ayrıca, kapıların iç tarafında her yanı kapalı ve K.'nin içine bağlantısı da gerektiğinde kesilebilen küçük bir avlu bulunur. Hendeği ve köprüyü aşabilen düşmanın K.'nin içine yayılamadan burada yok edilmesi böylece kolaylaşmıştır. Kapı veyâ köprüyü koruyan kuleye siperli K. önü veyâ hisarpeçe de denilmektedir (Fr. barbacane veyâ kapı ise: ravelin; Alm. Barbigan; İng. barbican). Bâzı K.'lerde dışarıda alçak koruyucu bir duvar daha vardır ki buna dış duvar veyâ gene hisarpeçe adı verilir (Fr. avant-mur, barrière, enceinte extérieure; Alm. Zwingemauer; İng. outer curtain, outer wall). Arada kalan toprak şeridi şarampol (Fr. lice; Alm. Zwinger; İng. outer ward) olarak adlandırılmıştır. Arazi durumu gerektirdiğinde bedenlerin etekleri, diplerine yaklaşmayı önlemek için meyilli olarak şekillendirilmiştir. Buna şiv veyâ şev (Fr. talus; Alm. Mauerböschung; İng. batter) denilmiştir. K. mimarisinin önemli bir unsuru, duvar satıhlarının yer yer düzlüğünü gideren duvar dirseği, payanda veyâ mahmuz (Fr. eperon; Alm. Mauernsporn; İng. spur, beak) denilen sivri çıkıntılardır. K. beden duvarlarında iç taraflarında baştan merdivenler vardır. Bunlar duvarların üst kenarlarındaki mazgal siperlerinin arkasında

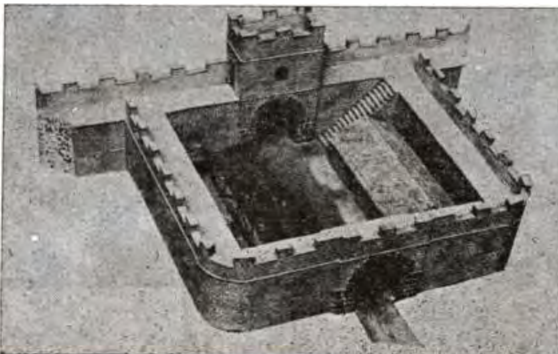

KALE: ʿIrak'ta Şeyh Abbas Kalesi

KALE: Roma devrinde bir castrum maketi

uzanan dar bir yola ulaşırlar. Bu yol devriye veyâ seğirdim yolu (Fr. chemin de ronde; Alm. Wehrgang, Rondedgang; İng. wall-walk, allure) olarak adlandırılır. Duvarların en yukarı kenarını teşkil eden, araları açıklıklı, dişler halindeki ve ortalama bir insan boyu kadar yükseklikteki kısım siper, mazgal siperi, barbata (Fr. parapet; Alm. Brustwehr; İng. parapet) dır. Açıklıklar mazgal olarak adlandırılmakta, bunların aralarında dişler halinde kapalı kısımlar sıralanmaktadır (Fr. crénelage; Alm. Zinnenkranz; İng. battlement). Siper teşkil eden bu kapalı diş halindeki kısımların biçimleri devirlere ve memleketlere göre değişir (Fr. merlon, créneau; Alm. Zinnenzahn; İng. merlon). Bir K. cezalandırılmak veyâ işe yaramaz hale getirilmek istendiğinde umumiyetle bu mazgal siperlerinin yıktırılması suretiyle savunma gücü azaltılırdı. K.'lerde top yaygınlaştıktan sonra, bunların ağızları yuvarlak deliklere yerleştirilmiştir. Bâzen ahşap kapaklı olan bu delikler lumbar veyâ lumbar ağzı (Fr. embrasure, cannonière; Alm. Geschützscharte; İng. gun-port, gun-hole) olarak adlandırılır. K.'nin çeşitli yerlerinde ok atmaya mahsus ok pencereleri veyâ ok mazgalları (Fr. meurtrière; Alm. Schiesscharte; İng. arrow slite) vardır. Bunlar dışarıya çok dar bir açıklık gösteren, fakat içleri geniş yuvalar halindedir. Dışarıdan atılan bir okun dar ağızdan içeri girerek bir zarar vermemesi için bunların iç kısımlarına özel biçimler verilmiştir. Bâzı K.'lerde üst kısımlarda ahşap ilâveler de olur. Bunlara ahşap korut, ahşap metris (Fr. échafaudage; Alm. Hurden; İng. hoarding) denilmiştir. Duvarların dibine kadar yaklaşan düşmana yukarıdan ateş edebilmek, ok atabilmek veyâ taş ile kaynar su dökebilmek için, dışarı taşkın ve altı delikli şahnişinler de vardır. Çıkma mazgal, senkendaz (Fr. machicoulis; Alm. Maschikulis; İng. machicoulis) denilen bu

KALE: Roma eyâlet surunun kapılarından birini koruyan kapı kalesi modeli

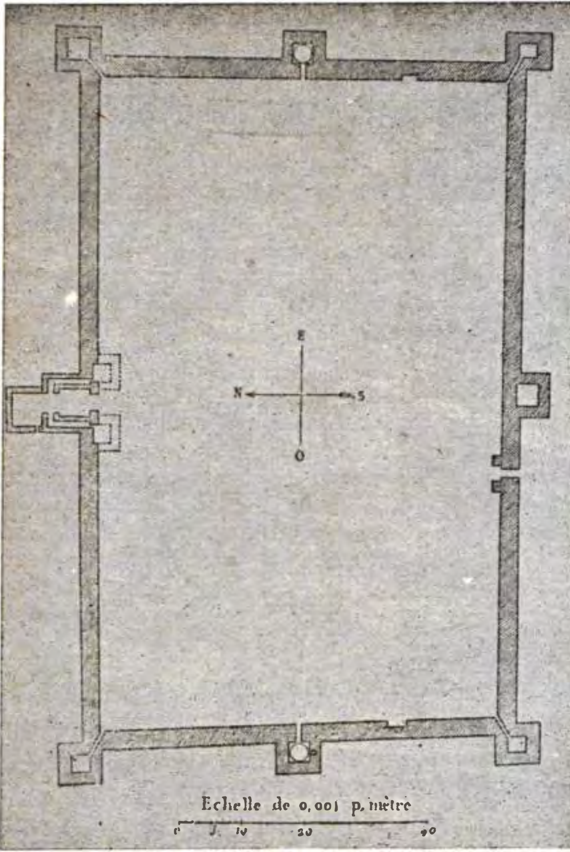
çıkmaların cumba halinde ayrı bir parça teşkil edenleri de olur (Fr. bretèche; İng. brattice). K. mimarisinin en önemli kısmı, kule veyâ burçlardır. Türkçede bu unsuru ifade etmek üzere Rumcadan alınan *purgos* terimi de bir süre (XV. yüzyılda) kullanılmıştır. Aynı kökten gelen *burgaz* terimi ise Türkçede yer adlarında yaşamaktadır (Burgaz adası, Kumburgaz, Lüleburgaz, doğrusu: Lüleliburgaz gibi). K.'nin kulelerinden biri hepsinden yüksek ve kuvvetli olur. Buna balâhisar, erk, başkule (Fr. donjon; İng. dongeon) denilmiştir. K.'nin ilerisinde uzak bir mesafeye görüşü olan tarassut (gözetleme) kuleleri (Fr. tour de guet; Alm. Wachtturm; İng. watchtower) de yapılmıştır. K.'lerde önceleri duvar veyâ kulelerin dışına gözetleme için cumba halinde kulecikler yapılmış (Fr. échauguette; Alm. Pfefferbüchse), sonraları bunlar sadece birer süs unsuru olmuştur. K.'lerde esas kapıdan başka, bâzen ufak kapılar da vardır. Poterna (Fr. poterne; İng. posterne) denilen bu kapılar tehlike başlarken örülerek battal edilirdi. Ayrıca, düşmanı arkadan çevirebilmek veyâ dışarı haberci gönderebilmek için çok ufak uğrun kapıları veyâ huruç kapıları (Fr. poterne de secours; Alm. Schlüpftüre; İng. sally port) da olurdu. K.'lerin

KALE: Tunus'ta Lemsa Kalesi

kapılarında birdenbire beliren bir tehlike karşısında kapı kanatlarını kapatmağa veyâ iner kalkar köprüyü kaldırmaya vakit bulunmadığında, acele geçit imkânını yok etmek için, yukarıdan giyotin şeklinde inen ağır, kafesli kapılar da yapılmıştı. Dikenli parmaklık, asma kapı (Fr. herse; Alm. Fallgatter; İng. portcullis, herse) denilen bu manialar, iki yan duvardaki yivler içinde işler ve özel bir mekanizma ile kaldırılırdı. Kapı kanatları da kalın ve sağlam ağaçtan yapılarak bunun dış yüzü dövme demirden levhalar ile kaplanır, bu levhalar iri çiviler ile çakılırdı. K.'nin dışı K. önü, içi ise K. meydanı olarak ayırt edildikten başka, K. düşman eline geçtiği takdirde son savunmayı yapabilmek için sığınılan bir yüksek ve kapalı kısmı olurdu ki buraya da önceleri ahmedek veyâ ehmedek, sonraları ise iç K. (Fr. citadelle; Alm. Zitadelle) denilmiştir.

K.'lerin içinde bir kumandan konağı bulunduğu gibi, bâzen ayrı bir yapı halinde, bâzen kulelerden birinin içinde bir ibâdet yeri (şapel veyâ mescid) de bulunmaktadır. Muhafız garnizon kulelerin içlerinde barındığı gibi, K.'nin içinde ayrı binalarda da yaşıyorlardı. Ayrıca, her K.'nin yiyecek saklamak üzere kârgir ambarları, koğuşları, özellikle su ihtiyacını karşılamak üzere sarnıçları da vardı. Bâzı K.'lerde su ihtiyacını karşılamak, uzun kuşatmalara dayanabilmek imkânını elde etmek üzere K. içinden, dışarıdaki

KALE: Timgat Kalesi

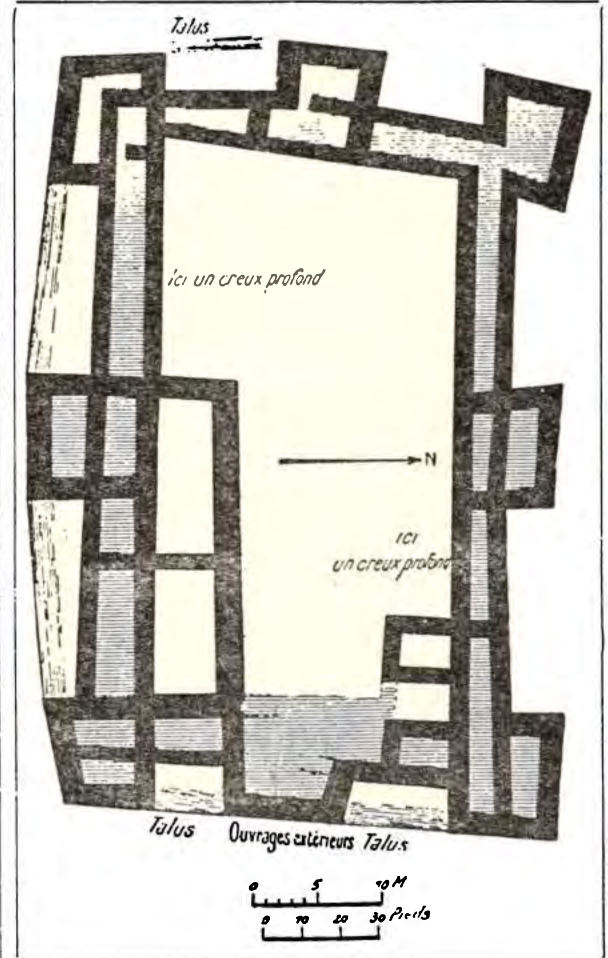
bir kaynağa, bir akarsu veyâ göle inen gizli bir yol da oluyordu. Nitekim Ankara K.'sinin Bentderesi'ne inen böyle bir gizli yolu veyâ tüneli vardı. Bâzı K.'lerde bu gizli yol çok kuvvetli, sağlam bir su kulesi ile de ayrıca korunuyordu. Trakya'da Vize K.'sinin bir akarsu kenarında böyle çok kalın duvarlı ve saldırılara göğüs gerebilecek bir kulesi vardır. Bu kuleyi esas K.'nin burçları da ayrıca yüksekten koruyordu. Fakat K.'lerin genellikle içlerinde yağmur sularının toplandığı taş ve tuğladan yapılmış veyâ doğrudan doğruya kayaya oyulmuş sarnıçları bulunmaktadır. İzmir'de Kadifekale'de taştan bir sarnıç görülür. Çok büyük ve mimari bakımdan haşmetli sarnıçlar, Arnavutluk'ta Türk devrinden kalma Berat K.'sinde, güney Anadolu'da Mersin yolunda Akkale'de görülebilir. Çok dik bir kaya kitlesinin tepesinde bulunan Afyon Karahisar K.'sinde isė su ihtiyacı yağmur ve kar sularının kayaya oyulan pek çok sayıdaki küçük sarnıçlara toplanması suretiyle karşılanmıştır.

K.'ler yapılış gayelerine, büyüklük ve özelliklerine göre değişik şekiller gösterirler. Batının K. mimarisi ve bunların gerek askerî değerleri gerek sanat özellikleri çok etraflı surette incelenmiş olmakla beraber, doğu K.'leri her devir ve medeniyete göre aynı derecede işlenmiş değildir. Bütün târih boyunca milletlerin çeşitli akınlarına, çarpışmalarına sahne olan bu bölgede pek çok K. yapılmıştır.

Târihin en erken çağlarından itibaren K. mimarisi, tekniğin ve askerlik ile savaş usullerinin ilerleyişine uyarak gelişme göstermiştir. Hitit, Urartu, Roma, Bizans, Osmanlı, Haçlılar K.'leri arasında açık farklar olmakla beraber, bâzı çok önemli esaslar çok eski çağlarda keşfedilmiş, uzun yüzyıllar boyunca kalmıştır. K. mimarisinin başlıca unsurları olan hendek, çifte duvar sistemi, kapıları çifte burç ile korumak v. b. gibi bâzı esaslar çok eskiden yakın târihlere kadar kullanılagelmiştir.

K. mimarisinde en büyük değişiklik önce topçuluğun gelişmesi ile olmuştur. Yeni çağın içinde K. mimarisinde büyük değişiklikler Fransız askerî mimari uzmanı Sébastien Lesprestre marquis de Vauban (b. bk.) tarafından getirilmiştir. Yüksek duvarlı ve kuleli K.'lerin, düşmanın top ateşine mükemmel hedef teşkil ettiğini gören Vauban. K.'lerin alçak inşa edilmesini uygun bulmuş ve K.'lerden yapılan top atışlarının da alçaktan yapılması prensipini ortaya atmıştır. Ayrıca bastion, yani tabya'lı K. mimarisi düzenini de daha geliştirmiştir. Osmanlı devrinde bu yeni K. mimarisi usullerini tatbik etmek üzere III. Mustafa tarafından Fransa'dan Macar asıllı askerî mühendis François baron de Tott (b. bk.) getirtilerek, İstanbul ve Çanakkale boğazları tahkimatı ona bu yeni sistemlere göre yeniletilmek istenmiştir.

K. mimarisi XIX. yüzyılda ateşli silâhların önem kazanması üzerine yeni bir gelişme gösterdikten sonra, içinde bulunduğumuz yüzyılda modern imkânlar ile daha değişik bir şekle girmiş ve bir bakıma bir K. olan Siegfried ve Maginot hatları denilen tahkimat yapılmıştır. Ancak, bunlar savaş usullerinin ve silâhların inanılmaz gelişmesi karşısında çok çabuk değersiz kalmıştır. II. Dünya Harbi içinde Almanya'da, başta Berlin olmak üzere bâzı büyük şehirlerde Orta Çağ K.'lerine çok benzeyen gayet yüksek ve kalın beton duvarlı (kalınlığı 4 m ?)

KALE: Aynelguderat Kalesi

KALE: Eski Hisar

K.'ler inşa edilmişti. Bunker denilen bu K.'ler, 1945'e kadar kendilerinden beklenen görevi yerine getirmişlerdir.

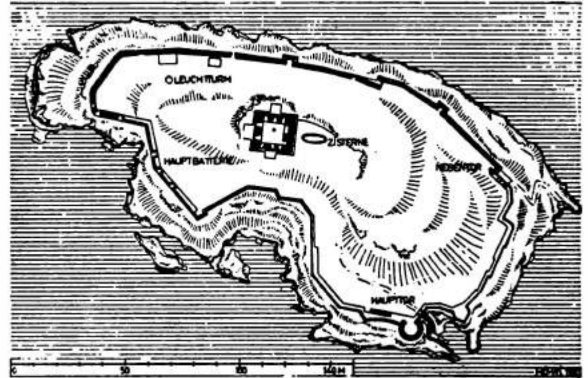
Târihin en erken çağlarından itibaren insan kendini, âilesini ve yiyeceğini korumak gayesiyle evinin etrafını duvarla çevirmek usulüne baş vurmuştu. Mesopotamya'da Fırat ve Dicle kıyılarında bu gelenek çok yakın târihlere kadar sürmüş, köşelerinde çıkıntı halinde yarım yuvarlak kuleleri olan, 3 - 4 m yüksekliğinde kerpiç duvarlardan ibaret basit K.'ler yapılmıştır. Ancak tek evleri korumak yerine kasaba veyâ şehri korumak daha faydalı görüldüğünden şehir suru fikri ortaya çıkmıştır. Anadolu'da M. Ö. 5500 yılına doğru (Eski Kalkolitik çağda) Hacılar'da, temeli taştan, üstü ise kerpiçten 2 - 2,50 m kalınlığında dikdörtgen duvarla çevrili bir iskân yeri bulunmuştur. Bunun bir şehir suru olmayıp bir mahalleyi koruyan küçük bir K. olduğuna ihtimal verilir. Anadolu'nun şimdiki halde bilinen en eski K.'si, Orta Kalkolitik çağa âid olup, M. Ö. 3 600 yıllarına doğru târihlenebilir. Bu, Mersin yakınında Yümüktepe (Soğuksutepe) deki K.'dir. Bunun da temelleri taş, üstü kerpiç duvardır. Giriş binası her iki tarafında duvarlara dayalı kazamatları ile tipik bir K. örneğini temsil eder. Duvarlar üzerinde olduğu hüyüğün biçimine göre uzanmaktadır. Eski Tunç çağında (ortalama M. Ö. 3000 - 2000) Anadolu'da bâzı şehir devletlerinin merkezlerinin K.'leri vardır. Batı Anadolu'da Troia (Truva) da I ve II. devir tahkimatı, Orta Anadolu'da Alişar'da Eski Tunç devri II ve III. tahkimatı gibi. Bu sonuncuda K. kapısına çıkan rampaya bitişik temelleri taş, üst yapıları kerpiç dikdörtgen planlı kuleler bulunmuştur. M. Ö. II. binyılda Anadolu'da K. mimarisi mükemmellik bakımından en parlak safhasına ulaşmıştır. Troia VI ve VII/a katlarında testere dişli K. duvarı tekniği bilhassa dikkati çeker. Güney - batı Anadolu'da Miletos'ta Miken devrine âid (M. Ö. XIII. yüzyıl) dikdörtgen kuleli bir

KALE: Keçi Kalesi

tahkimat parçası bulunmuştur ki, bu Boğazköy'deki Hitit tahkimat sistemine benzemektedir. Hitit mimarisi hem tekli hem de çift duvarlı tahkimat sistemini kullanmıştır. Çifte duvar olduğu takdirde, her iki büyük kulenin ortasına ön surda bir küçük kule isabet ettirilmiştir ki, aynı usûl yüzyıllarca sonra dahi tatbik edilmiştir (meselâ: İstanbul surları, V. yüzyıl başı). II. binyıl Hitit devri K. kapıları iki tarafında kuleler ile korunmuştur. Ayrıca, rampada rampa kuleleri ile savunulmuştur. Gerektiğinde Hititler sunî bir set meydana getirmişler ve K.'yi bunun üstüne inşa etmişlerdir. Fakat önem verdikleri başka bir husus, K.'nin içinden dışarı çıkışı sağlayan gizli huruç poternaları yapmalarıdır. Böyle poternalar, Boğazköy'de, Alacahöyük'te ve Keban bölgesinde bulunmuştur.

M. Ö. I. binyıl içinde bilhassa Doğu Anadolu'da Urartu medeniyeti K. mimarisinde önemli örnekler vermiştir. Bunlardan en mükemmeli Van yakınında Çavuştepe'de görülebilir. Burada gayet muntazam yontulmuş ve işlenmiş taşlardan bir inşaat tekniği vardır. K.'nin ortasında ayrıca sarnıçlar da oyulmuştur. Târihin her devrinde önemli bir tahkimat olan Van K.'sinin önünde de bir Urartu K.'sinden parçalar bulunmaktadır. Yunan K. mimarisi Anadolu'nun eski askerî mimari geleneklerinden geniş ölçüde faydalanmıştır. Bunu şehir surlarında tesbit etmek mümkün olmaktadır. Diğer taraftan K. mimarisi ve savunması hakkındaki prensipleri ortaya

KALE: Kuşadası Kalesi

koyan yazılar da vardır. Poliorketiker denilen bu askerî yazarların günümüze kadar gelebilen metinleri, K. yapımında nelere dikkat edildiğini, tehlikeler ve bu tehlikelerin bertaraf edilmesi için çareleri göstermektedir. Yunan K. mimarisi daha çok şehir surları çerçevesi içinde incelenmiştir. Bu bakımdan başlıbaşına K. olarak üzerinde durulacak eser azdır. Eski İzmir'de çevredeki dağlarda, Bayraklı'da birtakım küçük K.'ler tesbit edilmiştir. Zâten genellikle Batı Anadolu'daki eski Yunan şehirlerinin esas surları dışında savunmaları için çevredeki hâkim tepe ve dağlarda birbirlerini görebilir şekilde yerleştirilmiş tek kuleden ibaret küçük K.'ler yapılmıştı. Anadolu'nun eski askerî mimari geleneklerini başka çevrelerde de bulmak mümkün olmaktadır. Meselâ Kıbrıs'ta M. Ö. 1200 - 1000 yıllarına âid olduğu tahmin edilen Nitovikla K.'si 40 × 40 m ölçüsünde bir kare olup, köşelerde kare kuleleri bulunmakta ve kenarda olan girişi çifte kule arasına açılmış bulunmaktadır. Buna çok benzeyen küçük özel K.'ler yakın târihlerde Mesopotamya bölgesinde düşman aşiretlerden korunmak için şeyhler tarafından yaptırılagelmiştir.

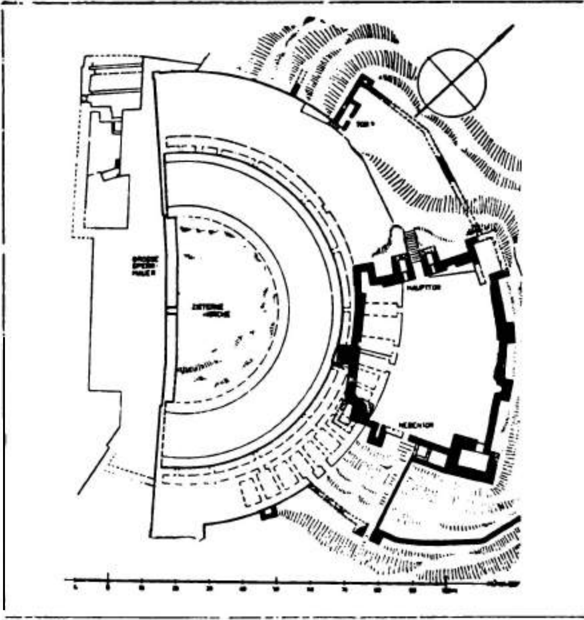
KALE: Adana yakınında Yılan Kalesi

Roma devrinde içerlerdeki topraklarda K.'lere lüzum olmamış, sadece sınırlara yakın veyâ barbar akınlarının tehdit ettiği bölgelerde garnizonları barındırmak üzere ahşap veyâ kârgir *castrum*'lar yapılmıştır. Bunlar özellikle kuzey Afrika'da, İngiltere'de, Fransa ve Almanya'da sıralandıktan başka, Mesopotamya bölgesinde de, daha çok İran'dan gelen tehlikelere karşı inşa edilmişti. Bunlar kare veyâ dikdörtgen biçimli bir sahayı çeviren bir duvardan ibaretti. Bu kare veyâ dikdörtgenin köşelerinde, girişinde ve eğer duvarlar fazla uzun ise aralarda da kuleler bulunuyordu. Bu *castrum* tipi K. mimarisi uzun süre devam etmiştir. Hattâ VI. yüzyılda Doğu Roma İmparatorluğu, Kuzey Afrika'da yeniden hâkimiyet kurmak üzere buralarda istilâya başladığında, garnizonlarını acele yapılmış bu çeşit irili ufaklı K.'lere yerleştirmişti. 540 - 544 yılları arasında yapılan Setif, 125 × 112 m ölçüsünde bir dikdörtgen teşkil eden Kasr Bellezma, Tobna, Laribus, Lemsa gibi K.'ler başlıca örnekler olarak gösterilebilir. Bunların arasında en ilgi çekici olanı Timgat K.'si olup, 112 × 67, 50 m ölçüsündeki bu K.'de inşaat yakındaki Timgat şehrinin yapılarından sökülen çeşitli işlenmiş parçalarla yapılmıştır. Kuzey Afrika'da aynı devirde daha ufak bâzı K.'ler daha yapılmıştır ki, bunların kuleleri yoktur ve basit bir duvardan ibarettir. Kasr el - Madher ve Seriana'da görülen bu iddiasız K.'ler tehlike sırasında yakındaki köy halkının sığınması için düşünülmüştür, denilmektedir. Roma castrum'larından bâzıları zamanla içinde bir şehrin gelişmesi sayesinde bir şehir suru halini almıştır. Bu hususta Edirne'nin eski kısmı bir örnek teşkil eder. Roma devrinin bir castrum'u, sonraları Edirne şehrine nüve olmuş ve şehir çok büyüyüp dışarı yayıldıktan sonra bu nüve karakterini uzun süre korumuştur. Devri kesinlikle anlaşılamamakla beraber, bir castrum tipinde uzun bir dikdörtgen biçiminde bir K., Sîna çölü sınırında Aynü'l - Guderat'ta bulunmuştur. Bir avluyu çeviren duvarların köşelerinde ve ortalarında kuleler vardır. Duvarların etekleri ise şevlidir. Filistin'de Ölü Deniz'in güney - batısında Kurnub vâdisine hâkim bir Bizans K.'sinin özelliği ise burçlu düzensiz duvarının dışında, arazinin muhtelif yerlerinde tek başına ön kulelerin yükselmesidir.

Bizans İmparatorluğu, İran'dan gelen Sasanî, güneyden gelen Arap, Karadeniz'den gelen Rhôs akınları karşısında Anadolu'nun muhtelif yerlerinde K.'ler yapmak zorunda kalmıştı. Malazgirt savaşı (1071) ile Anadolu Türklere açıldığında da batıya doğru gerileyen Bizans K.'leri hâkim bir yüksekliğin üstünde, belirli bir planı olmaksızın arazi biçimine uydurulmuş ve ele geçirilen malzeme ile yapılmış olmakla beraber, eskiden beri bilinen askerî mimari geleneklerinin bazı esasları da ihmal edilmemişti. Bunlardan bazıları bâzı önemli geçit yerlerini kontrol eden basit gözetleme K.'leleri idi (Konya Ereğli'si yakınında Tont K.'si gibi). Bâzıları ise önemli bir şehrin yukarısında aynı zamanda derebeyi karakterinde bir soyun da yaşadığı ve aynı zamanda çevreyi koruyan bir K. oluyordu (Kastamonu K.'si gibi). Nihayet bazıları ise, gemilerin sığınabilecekleri tabiî limanların hâkim bir yerinde yapılıyor, böylece deniz ticaret yolunu koruyordu (Karadeniz'de Amasra K.'si gibi). Bizans K.'lerinin birçoğu ise İstanbul yolunu kapatacak surette inşa edilmişti. Bunların içinde en iyi kalmış olanı İzmit körfezi kıyısında Gebze kıyısında Eskihisar denilen K.'dir. Hem İzmit - İstanbul yolunu, hem İzmit körfezinin iki yakası arasındaki deniz geçişini kontrol altında tutan bu büyük K.'nin esası her halde Komnenos'lar devrinde (XII. yüzyıl?) yapılmış, Palaiologos'lar devrinde (XIII. yüzyıl sonları - XIV. yüzyıl başı?) kısımlar eklenerek büyütülmüş ve kuvvetlendirilmiştir. Burada muntazam bir plan yoktur. Batı Anadolu'da da bunun gibi pek çok K. vardır. Bu Bizans K.'leri çeşitli tip ve ölçülerdedir. Söke yakınında Gümelez K.'si bir köyün halkına sığınak olarak düşünülmüş basit bir tahkimattır. İçinde bir garnizon barındırdığına ihtimal verilmez. Bu bölgede Fındıklı K.'si, 1 km lik bir saha içinde bir tepenin etrafını intizamsız bir güzergâha göre çeviren duvarlardan meydana gelmiştir. Kadı K.'si ise intizamsız planına rağmen, muntazam aralıklı burçları ile Bizans askerî mimarisinin iyi bir temsilcisidir. Fakat bunların en gösterişlisi, Selçuk ile Tire arasında, 300 m yüksekliğindeki bir tepede bulunan ve yolları kontrolu altında tutan Keçi K.'sidir. Oldukça intizamlı planı olan bu K.'nin Laskaris'ler (XIII. yüzyıl?) devrine âid olduğu sanılmaktadır. Kıyılardaki adacıklar üzerinde de K.'ler yapılmıştır. Bunlardan tek kuleden ibaret olan basit bir örnek olarak Şile önündeki adacık gösterilebilir. Batı Anadolu'da Kuşadası'nda ise adacığın ortasında önce kare planlı kuvvetli tek bir kule yapılmış, sonra, her halde Türk devrinde peyderpey bu tahkimat, duvarlar eklenmesi ile kuvvetlendirilerek önemli bir K. haline sokulmuştur. Güney Anadolu'nun Akdeniz kıyısındaki Orta Çağda en önemli limanlarından olan Gorgoz (= Korykos) limanı ve K.'si karşısındaki adacık üzerindeki Kız K.'si ise belki esası XII. yüzyıl başlarına âid bir Bizans K.'sinin XIII. yüzyılda, 1206'da, tamir edilmesi ve kuvvetlendirilmesi suretiyle meydana gelmiştir. Toros geçitlerini kontrol için yaptırılmış olan Yılan Kalesi,

KALE: Ma'muriye Kalesi

KALE: Kale haline getirilen Miletos Tiyatrosu

sarp bir kayalık tepenin üstünde intizamsız bir plana göre yapılmış bulunmaktadır. Burada duvarlar, burçlar ve içinde yaşanan saray kısmı bütün mimarî aksamı ile hâlâ tamam bir halde durmaktadır. Yılan Kalesi ve bu bölgenin diğer bazı K.'lerinin Türk devrinde boş bırakılmalarına karşılık, bazı K.'ler Hıristiyanların ellerinden çıktıktan sonra tamir ve tadil edilerek Türkler tarafından da kullanılmıştır. Bu hususta Türk devrinde çok büyütülen Silifke K.'si bir örnek teşkil edebileceği gibi, Karamanoğulları ve Osmanlılar devrinde genişletilerek daha kuvvetli hale getirilen Anamur - Mamuriye K.'si hatıra gelebilir. Bu da kıyıda bir liman K.'si olup, muntazam ve kudretli bir Orta Çağ K.'sinin bütün özelliklerine sahip olduktan başka, vakur ve romantik görünüşü ile de Akdeniz kıyılarını süsleyen değerli eserlerindendir. Bu kıyıların aynı şekilde kıyıda yükselen diğer tahkimatı olan Gorgoz (= Korykos) K.'si de II veyâ III. yüzyıla âid bir anayol Roma kapısının etrafında teşekkül etmiş, Bizans'a hizmet ettikten sonra Karamanoğulları ve Osmanlılarının elinde görevine devam etmiş çok kuvvetli bir kıyı K.'sidir. Çok büyük kulelere sahip kare biçimli yapının etrafında suyunu denizden alan geniş bir hendeğin de bulunduğu anlaşılıyor.

KALE: Sîna Yarımadası'nda bir manastır kalesi

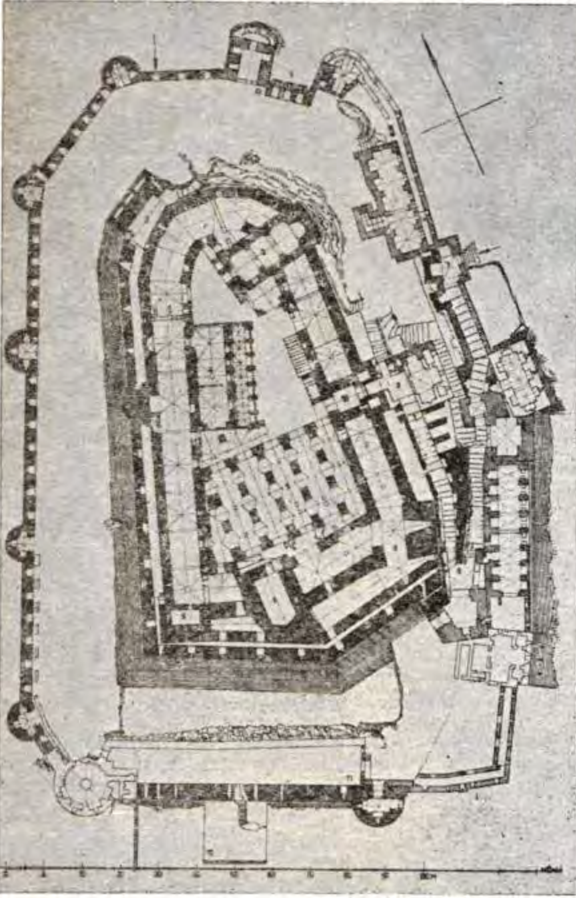
K.'lerden bazıları birdenbire beliren bir tehlike veyâ akın karşısında, bir şehir veyâ kasabayı korumak üzere, onun hâkim bir yerinde, acele devşirilen eski yapı taşları ile inşa edilmiştir. Nitekim Amasra K.'si IX. yüzyılda Karadeniz'den gelen bir hücumun hemen arkasından İlk Çağ binalarından sökülen taşlarla yapılmıştır. Fakat XIV. yüzyıldan itibaren bu K. ile liman Cenova'nın bir kolonisi haline geldiğinde, K.'nin çeşitli yerlerine Cenova armalarını tasvir eden mermer plakalar yerleştirildiğinden genellikle bir Cenova (Ceneviz) yapısı sanılır. Aynı durum Trakya'da Meriç ırmağının denize döküldüğü yerdeki Enez K.'si için de söylenebilir. Fakat en garip K.'leler çok değişik bir gaye ile yapılmış daha eski devirlerin yapılarının değiştirilmesi ve gerekli aksamın eklenmesi suretiyle meydana getirilenlerdir. Didima'da büyük mabet Orta Çağ içlerinde önüne kavisli bir duvar eklenerek bir K. haline sokulmuştur. Miletos'taki büyük tiyatro ise Bizans devrinde bir kısmı köşelerinde kuleler olan duvarlar yükseltilerek bir K.'ye temel olmuştur. Side tiyatrosu da, belki IV. yüzyıla âid bir tahkimatın parçası olarak tahkimat sistemi içine alınmıştır. Bizans devrinde bir K. görünüşünde yapılmış manastırlar olduğu da anlaşılmaktadır. Bunlardan birkaçı, Batı Anadolu'da, eski Latmos bölgesinde, Bafa gölü adacıklarında görülür. Böyle bir manastır da Konya Ereğlisi doğusunda, İvriz yakınında, Ambar deresi vadisinde bulunmaktadır. Haleb yakınında, Simeon Stylites ziyaretgâhı ve etrafındaki büyük manastır topluluğu da etrafı duvarla çevrili ve kuleli bir K. görünüşünde inşa edilmiştir (Kalat - ı Sim'an). Bir K.

KALE: Saone Kalesi

görünüşünde çok büyük manastırlar ise Bizans devri sonlarında ve Osmanlı devri içinde Aynoroz yarımadasında yapılmıştır. K. karakterindeki manastırların en gösterişlisi Sîna çölünde, içinde câmisi de olan Katherina manastırıdır.

K. mimarisinin en dikkat çekici örnekleri Yakın Doğu'da Haçlı seferleri sırasında inşa edilmiştir. Bunların pek çoğu Suriye, Lübnan ve Filistin'den başka, Kıbrıs ve Rodos'ta, hattâ Anadolu'da görülmektedir. Avrupalı şövalyeler, tutunmak istedikleri bu uzak topraklarda çok az kuvvetlerle dayanabilecekleri, son derecede kuvvetli ve tamamiyle kendi memleketlerinin üslûbunda K.'ler inşa etmişlerdir. Akkâ'da Saint Jean şövalyelerinin K.'si, muhteşem görünüşlü bir Avrupa K.'si idi. Sayda K.'si ise, bir adacık üzerinde kurulmuş ve karaya bir köprü ile bağlanmış bir kıyı K.'sidir. Bu bölgenin en önemli K.'lerinden biri, Antakya güneyinde bir Bizans K.'sinin kalıntıları üzerinde XII. yüzyılda yapılan ve 1188'de Selâhaddin Eyyubî eliyle feth olunan Saone (Ar. Sahyûn) K.'sidir. Bu en büyük Haçlı K.'si Lâzkiye limanını arkadan karadan gelecek tehlikelerden koruyor ve yolları, Bourzey ve Balatunus K.'leri ile gerektiğinde

KALE: Şövalyeler Krak'ı

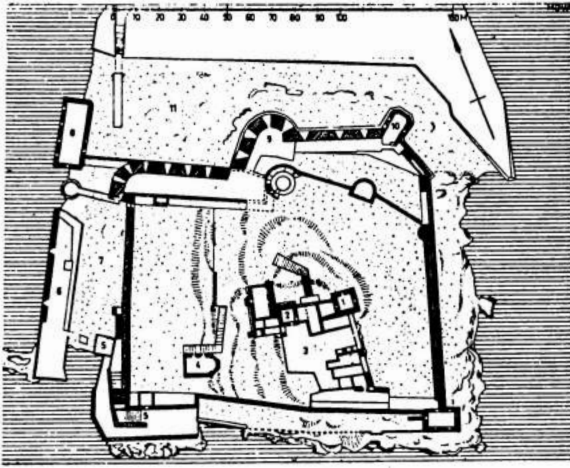
kapatıyordu. 4 - 5 m kalınlığında duvarları olan, kare ve yuvarlak kuleli Saone K.'sinin sarp tarafında duvarları daha zayıf, fakat düzlüğe bakan tarafında 140 m boyunda, 20 m genişliğinde ve 28 m derinliğinde, kayadan oyulmuş kuru bir hendeği vardır. Trablus'un 50 km iç tarafında Şövalyeler Krak'ı (Le Crac des Chevaliers) denilen çok önemli bir K. daha vardır. Eski bir İslâm K.'si kalıntıları üzerine oturtulan bu K., 1099'dan sonra yapılmış, Selâhaddin Eyyubî'nin hücumlarına dayanmış, ancak 1271'de Sultan Baybars tarafından fetholunmuştur. En kuvvetli ve en gösterişli askerî mimari örneklerinden olan bu K., bugün bile sağlam bir haldedir. Akkâ'nın 20 km kuzey - doğusundaki Montfort (Ar. Kal'at Kurain) K.'si de 1229'da yapılmış bir şato ve etrafındaki kuleli duvarlardan meydana gelmiştir. Ölü Deniz doğusunda ve Şam - Kızıldeniz Hac yolu üzerinde bulunan, 1142'de Payen le Bouteiller tarafından yaptırılan Kerak K.'si de sağlam taş duvarları, geniş hendeği ile dikkati çeker. Selâhaddin Eyyubî tarafından büyük zahmetlerle zaptedilen bu K.'yi sultan kardeşine vermiştir.

Haçlı seferleri ile Kıbrıs'ta kurulan Latin idaresi de burada batı mimari üslûbunda K.'ler meydana getirmiştir. Bunların en tanınmışlarından biri, adanın kuzey kıyısında, Girne yakınında yüksek bir tepe üstündeki Hilarion K.'sidir. Eski bir Bizans manastırı kalıntıları üzerine inşa edilen bu K., 1228'den itibaren II. Frederik ile Lusignan'lar arasındaki çekişmelere konu olmuş ve 150 yıldan fazla yazlık saray olarak da kullanılmıştır. En alt kısmında bir avlusu olan K., dört tabakadan meydana gelmiştir. Üçüncü tabaka ise saray vazifesi görmüştür. 1489'dan sonra terk edilen Hilarion K.'si, uzun yüzyıllar harabe halinde durduktan sonra, 1964'ten itibaren yeniden târihî bir rol oynamış ve Anadolu'ya bağlantı sağlayan tek Türk köprübaşısı olarak Kıbrıs mücahitleri tarafından bir süre kullanılmıştır. Kıbrıs'ın diğer K.'leri arasında Mağusa (Famagusta) nın tabyalı bir şehir surunun doğu köşesinde çok muntazam planlı bir iç K. yükselir. Bu, tam bir donjonlu şato karakterinde bir yapı olup, planlarının İtalyanlar tarafından hazırlandığı bilinir. Kıyıda inşa edilmiş olan Girne K.'si ise bir Avrupa saray - şato ve K.'si karakterinde olan bir yapıdır. Köşelerinde gayet kuvvetli bastion'ları olan intizamsız bir dörtgen biçimindeki K.'nin etrafında Venedikliler tarafından ayrıca bir de duvar kılıfı geçirilmiştir. Ortasındaki avlu etrafında ise çeşitli iskân binaları sıralanır. Bütün kuvvetine rağmen bu K. Kıbrıs'ın Türkler tarafından muhasarası sırasında artık modası geçmiş bir tahkimat sayılıyordu. Halbuki adanın güney kıyısındaki Leymosun (Limasol) K.'si ise önce dörtköşe birkaç katlı sadece tek kule halinde yapılmıştır. Bu kulenin bitişiğinde katlara çıkışı sağlayan helezonlu bir merdiven vardır. Sonra bu kulenin etrafını saran çok kalın duvarlı bir kanat eklenerek K. meydana getirilmiştir.

Avrupalıların Yakın Doğu'da yaptıkları askerî mimarinin en muhteşem örneği, Saint Jean şövalyelerinin bir süre merkezi olan Rodos adası şehir surudur. Türkler devrinde de bakımına itina edildiğinden mükemmel bir hale gelen bu K., hem şehri hem de önemli bir sığınak olan limanı koruyordu. Aynı şövalyelerin iki K.'leri de karşıda Anadolu yakasında yükseliyordu. Bunlardan İzmir limanı ağzındaki hiçbir iz bırakmadan ortadan kalkmıştır. Halbuki Bodrum'daki K., bugün bütün haşmeti ile ayakta durmaktadır. Orta Çağ'da Petrunion veyâ Castrum Sancti Petri olarak adlandırılan K., bir dil üzerinde, belki Bizans devrine âid bir K. kalıntısı yerinde önce iki kuvvetli kule halinde kurulmuş, XV ve XVI. yüzyıl başlarında genişletilerek daha kuvvetlendirilmiş, top atışı yapabilecek tabyalar ile desteklenmiştir. Bodrum K.'si 1522'de zaptedilmiş ve bütün Osmanlı devri boyunca görevine devam etmiştir. Bu K.'nin en ilgi çekici özelliklerinden biri, sahibi şövalyeler çeşitli milletlerden olduklarından, duvar kulelerinin onların değişik asalet armaları ile süslü olmasıdır.

KALE: Şövalyeler Krak'ı

KALE: Bodrum Kalesi

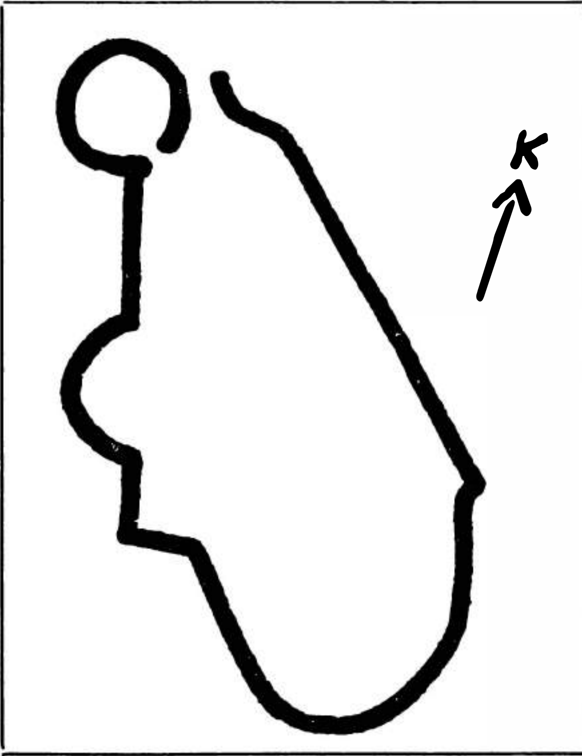
Anadolu'nun pek çok yerinde tepelerin zirvelerinde K. harabeleri ile karşılaşılır. Bunların kullanıldıkları çağlardaki adları bilinmediği gibi, yapıldıkları târihler de karanlıktır. Çevrelerindeki halkın verdiği ve çoğu hallerde târihî bir köke dayandığı bilinmeyen adlar ile tanınırlar. Duvar örgüleri birçok halde belirli bir teknik göstermediğinden ancak içlerinde rastlanabilecek çanak çömlek kırıklarının yardımı ile ortalama olarak hangi medeniyete âid oldukları tahmin edilebilir. Bâzı pek ufak K.'lerin Bizans devrine âid oldukları sanılmaktadır. Bunlar Türk ilerleyişi karşısında acele olarak yapılmış ve sadece çevredeki köy halkının sığınması için düşünülmüş yapılardır denilmekte ise de, bu, kesinlik kazanmamış bir görüştür. Ankara kuzeyinde, Çubuk yakınında Aktepe K.'si 180 m uzunluk ve 40 m eninde, içinde üç sarnıç bulunan ve sadece kaba taşlardan yapılı oval biçimli bir duvardan çok basit bir K.'dir. Halbuki aynı çevrede, Yukarı Çavundur K.'sinde ise belirli bir askerî mimari anlayışının tatbik edildiği görülür. Bu 80 m uzunluğundaki K.'nin tek girişi bir kule ile korunmuştur. Kastamonu civarında Kız K.'si, 80 × 20 m kadar ölçüde, kaba taş duvarlı ve tuğla kuleli, içinde sarnıcı olan bir K.'dir. Kastamonu - Azdavay yolu üzerindeki Avlu K. ise yüksek bir tepe üzerinde inşa edilmiş tipik bir karakol K.'sidir. Böyle küçük karakol K.'leri pek çok yerde, hattâ İstanbul yakınlarında görüldüğü gibi, uzak bölgelerde de Suriye, Irak'ta da vardır. Karakol K.'leri kıyılarda, denize ve küçük koylara hâkim tepelerde de bulunmaktadır. Özellikle Karadeniz kıyılarında bu çeşit basit K. kalıntıları bugün görülebilmektedir.

Türkleşen Anadolu ve sonraları Osmanlı yayılışı ile Türk hâkimiyetine giren memleketlerde pek çok yeni K. inşa edildiği gibi, stratejik bakımdan önemli olan yerlerdeki bâzı eski K.'ler de onarılarak veyâ yeni parçalar eklenerek, hattâ bir çok hallerde tamamiyle yeniden inşa edilerek birer Türk K.'si haline getirilmiştir. Bu bakımdan bunların pek çoğunda kesin bir târihleme yapmak çok zordur. Anadolu'da hüküm süren beylikler ve Selçuklular, sahip oldukları şehir ve kasabaların etrafını su ile çevirerek veyâ bunları bir K. ile koruyarak emniyete almışlardır. Şehirlerin gelişmesi ve K.'den dışarı çıkması ile ve bu arada surun veyâ K.'nin tahribi neticesinde pek çok yerde oradaki tahkimatın bir K. mi, yoksa bir sur mu olduğunu anlayabilmek için o yerin gelişme târihçesini araştırmak gereklidir. Meselâ Harput veyâ Alanya tamamiyle sur içinde iken duvarların dışına çıkarak yeni bir gelişme göstermiş ve şehir suru karakterinde olan tahkimatları şehirden ayrı birer K. görünüşünde kalmıştır. Kayseri, Antalya gibi şehirlerde ise sur içinde yerleşme devam etmekle beraber şehir dışarıya da devamlı olarak yayılmaktadır. Selçukluların merkezi olan Konya'da ise bugün ne dış K., ne de iç K. kalmıştır. Selçuklu veyâ beylikler K.'lerinin pek çoğu, daha eski K.'lerin yerini almıştır. Alanya - Antalya arasında Alara K.'si 1223'te fethedildiğinde burada bir K. mevcut bulunuyordu. Ancak fetihten sonra yenilenerek âdeta yeni baştan yapılmıştır. Burada aşağıdaki çaya kadar inen gizli bir yol vardır. Bu K.'nin en yukarı kısmında, Yakın Doğu Latin K.'lerinde olduğu gibi, bir sarayın veyâ kasrın bulunduğu, duvarlarında fresko süsleme kalıntıları görülen bir hamam harabesi ile yıkıntılar arasındaki Selçuklu çinileri parçalarından anlaşılmaktadır. Bir Selçuklu kasır K.'si olan Alara K.'si, Osmanlı devri içlerine kadar görev görmüştür. Karahisar - ı Sahip (Afyon Karahisarı) K.'si de çok sarp bir kaya kitlesinin tepesinde intizamsız bir düzene göre inşa edilmiştir. Evvelce bunun da içinde bir iskân olduğu anlaşılmaktadır. Tek girişi yanında kitabesi, K.'nin yapımının Selçuklu devrine âid olduğunu belli etmekle beraber, zirvede kayadan oyulmuş su sarnıçlarından birinin yanındaki çeşmenin ön yüzündeki bir Grekçe kitabe, burada Bizans devrinde de bir K. olduğuna işaret sayılabilir Afyon K.'sinde sarp arazinin sağladığı imkânlardan en had derecede faydalanılmıştır. Selçuklu, Karamanoğulları ve Osmanlı kaynaklarında adı geçen bir Orta Anadolu K.'si Konya civarında Tekkelidağ üzerindeki Gevele (veyâ Kevele) K.'dir. Karamanoğulları'nın son sığınaklarından olan ve 1467'de Osmanlılara geçen bu dik bir tepe üstündeki K.'nin de çok eskiye giden bir öncüsü olmuştur. Tepenin eteklerinde bir de dış duvarın kalıntıları görülebilmektedir.

Türk K.'leri bir iskân yerini korumak üzere birkaç tabaka duvar ile yapılmış veyâ mevcut bir K. etrafında gelişmiştir. Bu gibi hallerde arazinin en hâkim yerinde bir iç K. kurulmuştur. Fakat önemli geçit yerlerini kontrol altında tutan K.'ler de yapılmıştır. Kırşehir yakınında Cemele K.'si yüksek bir dağın zirvesini işgal eden bir Türk K.'sidir. Eteğindeki köy, fazla önemli olmadığına göre, bunun stratejik bir tahkimat olduğuna ihtimal vermek mümkündür. Bâzı merkezlerde ise, şehri koruyan dış surlar ortadan kalktığından iç K. başlıbaşına bir varlık olarak kalmıştır. Karaman K.'si bu hususta bir örnek olarak gösterilebilir. Bu yerleşme yerinin en eski çağlarına kadar uzanan bir hüyük etrafında yayılan Karaman (Lârende) şehri, Fâtih devrinde Gedik Ahmed Paşa tarafından ele

KALE: Bodrum Kalesi

KALE: Yukarı Çavundur Kalesi

geçirildiğinde, hüyüğün üstündeki iç K. yeni baştan inşa edilmiştir. Bu inşaatta, şehrin pek çok binasının işlenmiş malzemesi sökülerek kullanılmış ve bugün görülen heybetli K. meydana getirilmiştir. Dış sur ortadan kalktığından bir hisar görünüşünde olan Karaman K.'si, yüksek duvarlı, köşelerinde kare, yuvarlak ve çokgen burçları olan kitlevî bir tahkimat olarak kalmıştır. Belli başlı Türk K.'lerinde orta hisar ve dış hisarlardaki yerleşmelerin zamanla dışarı kaydığı ve hattâ pek çok hallerde de aşağıdaki düzlük araziye indiği görülür. Böylece evvelce K. ile yerleşme yeri kaynaşması ortadan kalkmıştır. Bunun örnekleri olarak Amasya, Tokat, Van K.'leri gösterilebilir. Târihin her devrinde önemli birer mevki olan bu K.'lerden ilk ikisi, sarp ve dik kayalık tepelerde intizamsız şekilde yükselirler. Şehirler ise aşağıda gelişmiştir. Eski Van'ı sert kuzey rüzgârlarından koruyan dar ve yüksek bir dağ kitlesinin üzerinde uzanan Van K., târihin her devrinin izlerini taşıyan büyük ve önemli bir K.'dir. Burada doğu - batı istikametinde dağın üstünde uzanan ve arazinin sarplığından en mükemmel surette faydalanan çok büyük bir K. görülür. Esası çok erken çağlara kadar inen Ankara K.'sinde, sarp bir kaya kitlesi üstünde ve etrafında çeşitli devirlerde gelişen tahkimatın hâkim unsuru en tepedeki iç K.'yi teşkil eden Ak K.'dir. Şehrin en dış sınırlarını Celâlîler'den korumak gayesiyle XVII. yüzyılda aşağıdaki düzlükte inşa edilen en dış sur ise bugün ortadan kalkmıştır. Osmanlı devrinde yenilendiği anlaşılan Mut K.'sinde, başka Anadolu Türk K.'lerinde pek görülmeyen bir özellik, iç K. kısmında yüksek, yuvarlak bir başkulenin bulunmasıdır.

Anadolu'daki yüzlerce irili ufaklı K.'lerin hakkında, bunların plânları ile beraber yeterli ön çalışmalar henüz yapılmadığından, değişik tipleri ve özellikleri tesbit olunarak bir sınıflandırma yapmak imkânsızdır. Yalnız bu arada Ermenek K.'si diğerlerinden tamamiyle değişik sistemi ile anılmağa değer. Burada burçlu bir tahkimat yapılmayıp çıkılması çok güç bir kayalıktaki tabiî kovuk ve mağaralardan faydalanılarak bir K. meydana getirilmiştir. Osmanlı idaresi sırasında bâzı yerleşme yerlerini özellikle Celâlî'lerden korumak üzere K.'ler yapıldığı da görülüyor. Bunların en tipik örneklerinden biri olarak, Sadrâzam İbrahim Paşa'nın yarattığı bir şehir olan Nevşehir'i korumak üzere, hâkim bir yükseklikte kurulan K. gösterilebilir. Çorum'da ise, şehrin dışında ve az ilerisinde, muntazam plânlı adetâ İlk Çağ'ın Roma *castrum*'larını andıran, köşelerinde burçlar olan ve kendisine has bir karakteri bulunan güzel bir K. yapılmıştır.

Osmanlı devrinde stratejik bakımdan çok büyük önemi olan yerlerde K.'ler inşa edilmiştir. Bunların başında Çanakkale ve İstanbul boğazları gelir. İstanbul Boğazı'nda Anadolu Hisarı (b. bk.) ile Rumeli Hisarı (b. bk.) buradan geçişi kontrol altında tutmak gayesiyle yapılmış Orta Çağ K.'leridir.

Halbuki yine Fâtih II. Mehmed'in eseri olan ve şehrin kara tarafı surlarına bitişik olarak inşa edilen Yedikule Hisarı (b. bk.), Batı K. mimarisi ile büyük benzerlikler gösteren ve askerî mimarideki yenilikler göz önünde tutularak kurulmuş bir K.'dir. Esasları XV. yüzyıla âid olarak kabul edilen Çanakkale Boğazı K.'lerinden Kilidülbahir K.'si, son derecede ilgi çekici bir plâna sahiptir. Burada, kıyıda yükselen üçgen biçimli çok yüksek bir başkulenin etrafı 20 m kadar yükseklikte, üç yapraklı yonca biçiminde bir duvarla çevrilmiştir. Alınması imkânsız iç K.'nin etrafını alçak bir duvar çevirir. Bunun dışında da suyunu denizden alan geniş bir hendek vardır. Ayrıca, bu esas K.'nin güney tarafına üçgen biçiminde etrafı duvarla çevrili bir avlu eklenerek bunun güney ucuna yuvarlak bir burç inşa edilmiştir. Kilidülbahir K.'sine evvelce kuzey tarafındaki, hendek üzerine inen ahşap bir köprüden girildiği anlaşılmaktadır. Onun karşısında, Anadolu yakasında yükselen Kale - i Sultaniye de XV. yüzyılda yapılmış olmakla beraber sonraları çok değişmiş ve XIX. yüzyılda modern tabyalar eklenmesi ile kısmen değişmiştir. İlk yapıldığında denize bir çıkıntı halinde olduğu ve üç tarafının su ile çevrildiği kolaylıkla tahmin edilebilen bu K.'de ortada dikdörtgen biçimde yüksek bir başkule bulunmakta, bunu köşeleri ve duvarlarının ortaları yarım yuvarlak burçlu bir kılıf gene dikdörtgen bir plâna göre çevirmektedir. K.'nin denize bakan cephesinde bir sıra halindeki gözler (XIX. yüzyılda buraya toprak doldurularak istihkâm yapılmıştır) her halde su kesiminde atış yapan toplara mahsus olmalıydı. Çanakkale Boğazı'nın önemli bir K.'si de Gelibolu'da yapılmıştı. Duvarlarla çevrili limanları koruyan bu K.'den ne yazık ki pek az şey kalmıştır. Aynı boğazın daha güneyinde yükselen Seddü'l - bahir ve Kum K. adlarındaki karşılıklı iki K. ise daha geç bir devirde (XVIII. yüzyıl) yapılmıştır.

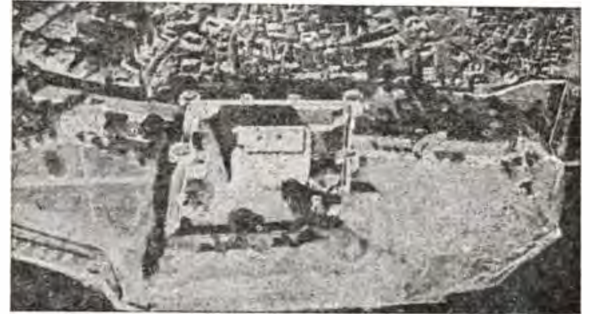
KALE: Modon Kalesi (denizde burç)

1

5

2

6

3

7

4

8

KALE: 1. Alara Kalesi; 2. Afyon Kalesi üstünde sarnıçlar; 3. Karaman Kalesi; 4. Çanakkale Boğazı'nda Kale-i Sultaniye; 5. Çanakkale'de Kilidülbahir Kalesi; 6. Çorum Kalesi; 7. Ohri Kalesi; 8. Koron Kalesi

Anadolu kıyılarını korumak düşüncesiyle denizden gelecek hücumlara göğüs gerebilecek K.'ler inşa edilmiştir. Bunlardan II. Bayezid devrine âid Çeşme K.'si heybetli mimarisi ile bilhassa dikkati çeker. İzmir Körfezi girişini kontrol altında tutan Yeni K. ise köşelerdeki tabyaları ve avlusu ortasında yükselen dörtköşe kulesi ile ana prensipler bakımından Kale - i Sultaniye'yi andırmaktadır.

Adalar Denizi ve Akdeniz kıyılarında daha başka K.'ler bulunmaktadır. Akdeniz kıyısında daha modern savaş tekniklerine uygun olarak yapılmış bir tahkimat, Silifke yakınında Ağa Limanı K.'sidir. Burada ortasından bir duvarla ayrılmış üçgen biçiminde iki avlu vardır. Bu üçgenlerden biri denize kuvvetli bir tabya halinde cephe gösterir. Karadeniz kıyılarında ise, nispeten geç bir devirde başlayan Rus gemileri akınlarına karşı bâzı eski K.'lerin kuvvetlendirilmesi lüzumu duyulmuştur. Bunların başında da esası daha eski devirlere inen Sinop K.'si gelir. Bu güçlü K., târihe yalnız bir kıyı tahkimatı olarak değil, fakat bir hapis ve sürgün yeri olarak da geçmiştir. Rus gemilerinin akınlarına karşı ıssız ve çıkarma yapmaya müsait koyları koruyan küçük K.'lerden güzel bir örnek Akçakoca yakınında Çoban K.'sidir. Bu mütevazi karakol K.'si, köşeleri kule biçiminde yuvarlatılmış dört köşeli, ortası avlulu, eski tipte yüksek bir yapıdan ibarettir. Boğaz girişini korumak üzere XIX. yüzyılda yapılan Kilyos K.'si, köşeleri tabyalı, kesme taştan dörtköşe biçiminde, muntazam plânlı ve gemilerin top ateşlerine az hedef vermesi için çok basık olarak yapılmış ve arazinin Karadeniz'e hâkim bir noktasına kurulmuştur. XIX. yüzyılda Anadolu'yu istilâ etmeğe kalkışan Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Mısır ordusu, Toros Dağları boğazlarını kontrol eden çok değişik bir mimaride bâzı K.'leler inşa ettirmiştir.

Osmanlı devri Türk K.'lerinin pek çoğunu bugünkü millî sınırların dışında kalan yerlerde aramak gereklidir. Bunların arasında eski devirlere âid olmakla beraber Osmanlı devrinde de az veyâ çok değişiklikler ile görevlerine devam edenler (Haleb, Şam, Yugoslavya'da Ohri, Belgrad gibi) olduktan başka, İlk Çağın en önemli şehirlerinden Atina'nın Akropolis'inin bu gayeye uydurulması suretiyle meydana gelmiş K.'ler de vardır. Bu sonuncuda Latin ve Osmanlı mimarileri K.'yi meydana getirmişti. Mora K.'lerinin bâzılarının esası Bizans devrine inmekle beraber çoğu da II. Bayezid tarafından yaptırılmış, sonraları bunları ele geçiren Venedikliler ve geri alan Türkler tarafından ek ve değişiklikler ile kuvvetlendirilmiştir. Koron, Modon, Menekşe (Monembasia), Anabolu (Navplion) K.'leri bu hususta örnek gösterilebilir. Akdeniz'deki deniz kuvvetlerinin devamlı mücadelesine sahne olan bu K.'lerin bâzılarının en ilgi çekici özelliği, önlerinde limanı koruyan ve deniz içindeki bir kaya parçası üzerine inşa edilen çok kuvvetli tek kuleden ibaret bir burcun bulunmasıdır ki bunlara hâlâ Türkçeden alınmış bir terimle *burci* denilmektedir. Bugün hâlâ uzak serhat K.'lerinde (meselâ Yugoslavya'da Semendire, Macaristan'da Budin ve Estergon v.b. gibi) Türk devrinin izlerini bulmak kabildir. Fakat daha pek çok Rumeli Türk K.'si (Preveze, Berat, İşkodra v. b. gibi) hakkında bilinenler ancak târih sayfalarındaki satırlardan ibarettir. Bugün de bütün haşmetleri ile ayakta duran bu K.'ler askerî mimari bakımından incelenmeye muhtaçtır. Aynı husus Tuna boyu K.'leri (artık ortadan kalkan Adakale, Vidin, Silistre v. b. gibi) veyâ Kuzey Afrika K.'leri (Libya, Cezayir ve Cerbe adası) K.'leri için de söylenebilir. En uzak serhat K.'lerinden biri olan Hotin K.'si, heybetli kitlesi ile Türk târihinin unutulmuş bir hâtırası olarak hâlâ dimdik durmaktadır (kitabesi kaldırılmıştır). Macaristan'da son yıllarda yapılan kazı ve araştırmalarda bâzı pek küçük karakol K.'lerinde Türk devrinden kalma ufak buluntulara rastlanması ilgi çekicidir.

KALE: Hotin Kalesi

Bibliyografya: O. Piper, *Burgenkunde*, München, 1912 (3. bas.); S. Toy, *The history of fortification*, London, 1954; F. C. E. Winter, *Greek fortifications*, London, 1971; A. Gabriel, *La cité de Rhodes*. Paris, 1921 - 1923, 2 cilt; A. Gabriel, *Les châteaux turcs du Bosphore*, Paris, 1943; K. Andrews, *Castles of the Morea*, Princeton, 1953; W. Müller - Wiener, *Burgen der Kreuzritter*, München - Berlin tz., W. Müller - Wiener, *Mittelalterliche Befestigungen im südlichen Jonien*, «*Istanbuler Mitteilungen*» 11 (1961); Nazmi Sevgen, *Anadolu kaleleri*, Ankara, 1959; Nybauer, *Die Wehrbauten des Irak*, Berlin, 1920. — Semavi Eyice

KALECİK, Ankara iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 1 318 km², ilçe nüfûsu 29 643 (1970), merkez nüfûsu 5 811 (1970) dir. Bu nüfûsun 24 000'e yakını köylerde ve bucaklarda yaşar. Merkez bucağından başka, Çandır ve Hasanyaz adlı iki bucağı ve 55 köyü vardır. Kasaba ve ilçenin adı, buradaki eski bir kaleden gelmektedir. İlçe arazisi, çok yerinde düzlük ve tepelikleri bulunan bir yayla özelliğindedir. Burada en yüksek dağlık yer İdris Dağı (1 985 m) ndadır. İlçede İç Anadolu'nun yazları kurak ve sıcak, kışları soğuk ve sert olan iklimi vardır. İlçenin akarsuları Kızılırmak'a yönelmiştir. Tabiî bitki örtüsü bozkırlardır. Yalnız akarsular boyunda ağaçlıklar yer tutmuştur.

İlçede tahıl tarımı (özellikle buğday, arpa), meyvecilik, bağcılık gelişmiştir. Bu çevrenin ayva, dut ve cevizi

KALECİK: Genel görünüş

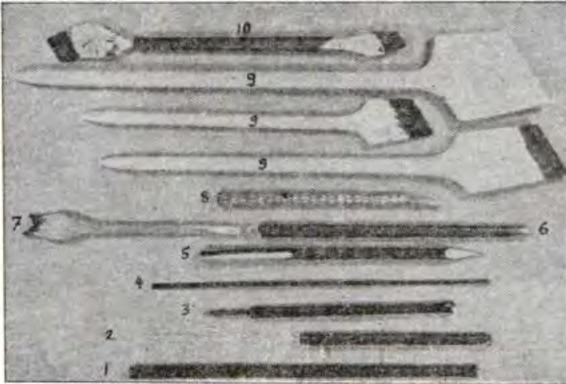
ünlüdür. Bunlar ve dut pekmezi başka yerlere de gönderilir. Üzümlerinin bir kısmı yaş olarak satılır, bir kısmından şarap yapılır. Tiftik elde edilmesi de önemli yer tutar. Ürünleri, çevredeki ilçelere, Ankara, Çankırı ve İstanbul'a gönderilir. Her yıl Eylül ayında dört gün süren hayvan panayırı açılır.

K. kasabası, Ankara'ya 90 km uzaklıkta, Kızılırmak yakınında, Ankara - Çankırı - Kastamonu yolu üzerindedir. Ankara - Zonguldak demiryolu da kasabaya 2 km uzaktan geçer. Kasabanın burada bir istasyonu vardır. K. bu istasyona doğru büyümektedir. Kasabanın eski evleri, daha çok kerpiç duvarlı, bir veyâ iki katlıdır. Yeni yeni binalar da yapılmıştır. Küçük bir çarşısı bulunmaktadır. Çarşı ve çevresindeki sokaklar düzgündür. Kasabada banka şubeleri, büyükçe bir park, iki fidanlık, içme ve kullanma suyu, orta ve ilk okullar, istasyonda Toprak Mahsulleri Ofisi ambarı vardır.

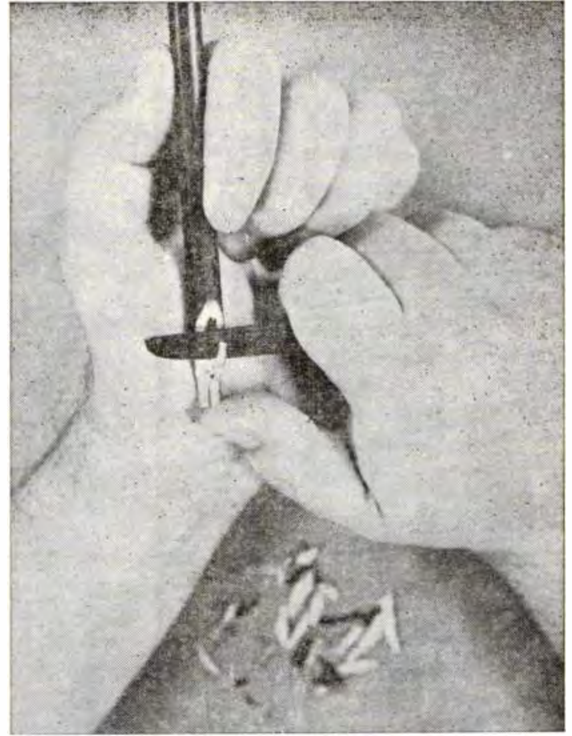
KALEM, yazı âleti. İslâm Peygamberi'ne ilk vahyolunan «Oku! Rabbin sonsuz kerem sahibidir ki kalemle yazmayı öğreten Odur» meâlindeki âyetlerde bahsi geçen K.'in, İslâm âleminde çok önemli yeri olmuştur. Yine *Kur'an*'da «Kalem» adıyle anılan 68. sûrenin ilk âyetinde de, bir kavle göre «mürekkep hokkası» demek olan «Nûn» a, K.'e ve onun yazdıkları üzerine kasem edilmektedir. «Allah önce kalemi yarattı ve kendisine Yaz! dedi. Kalem de, o anda, olanı ve kıyamete kadar olacakları yazdı» meâlindeki bir hadiste K.'e Levh - i Mahfûz (b. bk.) u yazan ilâhî sembol olarak da mânâ verilmiştir.

Eski Yunancadaki *kalamos*'tan Arapçaya geçen ve Türkçemizde yaygın bir kullanılma sahası olan (bk. *Kalem - İslâm Düşüncesi*, Eylül 1967, Uğur Derman sayı: 3, s. 162 - 164) K., pek çok mânâsı arasında, hat sanatımızda «yazı nev'i» karşılığı olarak geçmektedir. Bu kelimenin çoğulu olan aklâm, meşhur altı cins yazı hakkında kullanılan aklâm - ı sitte tabirinde yer alır (bk. ARAP YAZISI ve HAT). Kilk ve hâme kelimeleri de Farsçada K. demektir; buradan bizim dilimize de girmiştir.

Geçmiş çağlarda, bizde yazı yazabilen herkesin kullandığı kamış K.'e «Kalem - i ney» de denir (*ney* = kamış). Kamıştan, K. olarak ne zamandan beri yararlanıldığı kesinlikle söylenilemez. Bizde yetişen kamışlar yumuşaklığı, çok sıcak yerlerde yetişenler de sertliği sebebiyle K. olmaya elverişli değildir. İran (Hazar Denizi kıyıları) da ve Irak'ta yetişenleri makbuldür. Bilhassa Bağdad ile Basra arasında ve Dicle nehri üzerinde bulunan Vâsıt (bugünkü adı: Kut) şehrinde çıkan kamışlar, K. olmaya her haliyle müsait olup «Kalemü'l Vâsıtî» nâmı ile tanınmışlardır.

KALEM: 1. Açılmamış tek boğumlu bir kalem; 2. Kalemin içinden çıkan nâl; 3. Kullanılmaya hazır Cava kalemi; 4. Açılmamış Cava kalemi; 5. Yeni açılan bir kamış kalem; 6. Ağzındaki sırçalı kısmı giderilmiş kamış kalem; 7. Çizgi halinde yazan celî kalemi; 8. Menevişli kalem; 9. Tahtadan yapılmış celî kalemleri; 10. Kamış kaleme tesbit edilmiş iki taraflı celî kalemi

KALEM: Kamış kalemin açılması (yerde görülenler bürâde - i kalem denilen yongalardır)

K. olarak kullanılacak kamışta bâzı şartlar aranır: Tabiî sertlikte, daire çemberi 15 - 25 mm arasında ve boğum mesafesi en az 20 - 25 cm olan bir silindir biçiminde ise makbul sayılır. Kamışın içinde boydan boya bulunan boşluk, nâl denilen nebatî ipliklerle doludur. K.'i ilk açışta, bunlar ucundan çekilip çıkartılır, bir işe yaramaz. Edebiyatımızda nâl, incelik ve zâfiyet mazmunu olarak kullanılmıştır.

Kamış, koparıldığı haliyle K. olma vasfından uzaktır. Sarımsı beyaz renkli bu ham kamışlar, kurumaları için, güneş karşısına veyâ uzvî sıcaklığı daima muhafaza eden gübre içine konulur; burada yavaş yavaş suyunu kaybedip sertlik kazanırlar. Kuruyan kamışlar, cinsine göre, kırmızımsı kahve veyâ açık yahut koyu kahve rengine, hattâ siyaha dönerler. K.'leri süslemek istenirse, gübreye yatırılmadan önce üzerlerine helezonî olarak iplik sarılır. Oradan alındıktan sonra, iplikler de çıkarılınca, sarılmış yerler kararmadığı için K. güzel bir görünüş kazanır. Kuruyan kamışlar elle veyâ bezle parlatılır. Ham kamışların K. haline getirilme işinin, yetiştikleri memleketlerde yapıldığı tahmin olunmaktadır. Zira hat sanatının en fazla geliştiği yer olan İstanbul'da böyle K. ıslahhânelerinin bulunduğuna dâir bugün için bir bilgimiz yoktur.

Tabiî sertliği dolayısıyle, yukarıda bahsedilen ıslah şekline tâbi tutulmayan, üzeri kendiliğinden kaplan postu

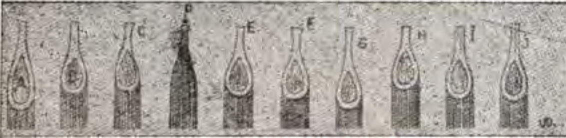
gibi lekeli, sarımtırak kahverengi bir cins kamıştan yapılan «menevişli K.» de vardır.

Padişah v.b. gibi kimselerin kullanacağı K.'lerin üzerine altın veyâ gümüşle tezyinat yapıldığını görmekteyiz.

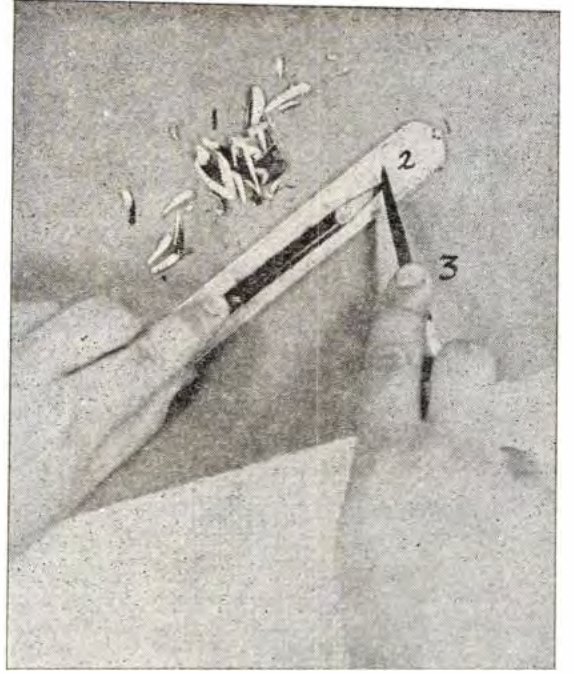
Eskiden, açılmamış K. tek veyâ çift boğumlu olarak satılırdı. XX. yüzyıl başlarında fiyatlar şöyle idi: Âdisi 5 para, iyisi 10 para veyâ K. açması dahil 20 para, menevişlisi 30 para. Kamış çatlak ise, almamaya bilhassa dikkat edilir, zira açılırken bu çatlak büyür ve K.'in kırılmasına sebep olur. Sağlamlık tecrübesi şöyle yapılır: K. birkaç santim yükseklikten sert bir yere bırakıldığı vakit, çatlak ve zayıf ise zırıltılı bir ses çıkartarak düştüğü yerde kalır, sıçramaz. Sağlam ve iyi cins kamış, aynı tecrübe ile, dolgun ve tannan bir ses vererek sıçrar.

K. açılıp da kullanılmaya başlandıktan sonra, kâğıda temas eden ağız kısmı zamanla bozularak, yeniden açılmak icap eder. Ancak, Mushâf-ı Şerif gibi yazılması uzun süren kitaplar için bunun mahzuru vardır. K. yeniden açılırken, ağzının genişliği kıl kadar farklı olsa, bu, hele nesih (b. bk.) gibi ince yazılarda büyük bir estetik kusuru teşkil eder. Böyle uzun metinlerin ince hat ile yazılmasında, ağzı kolay aşınmayan bir K. cinsine ihtiyaç hasıl olmuştur. Nihayet XIX. yüzyılın ilk yarısında, İstanbul'dan Hicaz'a gidenler, İndonezya adalarından biri olan Cava'dan Hacca gelenlerin elinde Cava K.'i denilen K.'leri görüp benimsemişlerdir. Bunlar, orada yetişen bir cins kamışın orta boşluğundan, nâl yerine çıkan, abanoz gibi sert, içi dolu, ince bir kamış özüdür. Yazarken elde tutmak, inceliği dolayısıyle zor olduğundan, açıldıktan sonra başka bir kamış K.'in içindeki boşluğa yerleştirilip, elde duracak şekilde kalınlaşması sağlanır. Sertliği sebebiyle, kullanılması ve açılması güç olan Cava K.'ini bizde ilk defa Çömezzâde Mustafa Vâsıf (b. bk.) ve öğrencisi Kadıasker Mustafa İzzet (b. bk.) efendiler nesih hattı ile yazdıkları *Kur'an* ve diğer bâzı eserlerde deneyip beğenmişler, sonradan diğer hat üstadlarınca da benimsenmiştir. Fakat asıl kamış K.'le ve Cava K.'iyle yazılan yazılar arasında, kamış K. lehine bedîî bir fark görülür.

Yazının kalınlığı arttıkça, K.'in ağzını da ona göre açabilmek için, ney kalınlığında kamışlardan (buna kargı K.'i denir) veyâ sert bambu kamışlarından faydalanılır. Ancak, celî (bk. HAT) yazıları yazmaya bunlar da kâfi gelmez. O zaman, tahtadan istenilen büyüklükte yapılan celî K.'i kullanılır. Ağaç K. veyâ tahta K. adı da verilen bu cins yazı âletlerinin, ağız kısmı oyularak iki

KALEM: Kalem ağızlarının görünüş şekilleri: A. Sert kalemin açılışındaki uzun badem biçimi; B. Yumuşak kalemin açılışındaki yuvarlak badem biçimi; C. İki kenarı eşit miktarda alınmamış kalemin eğri görünüşü; D. Kalemin dışındaki sırçalı kısmın ağızda giderilmiş şekli; E. Açılışı itibariyle düz kalem; F. Açılışı itibariyle çakşırlı kalem; G. Uzun dilli kalem; H. Kısa dilli kalem; İ. Ta'lîk kalemini İranlıların açış şekli; J. Kalem ağzının eğri kesilmesi (çizgi ile gösterilmiştir)

KALEM: Kalem ağzının kat'edilmesi: 1. Kalem yongaları; 2. Makta; 3. Kalemtıraşın basılış şekli

köşesi çıkıntı hâlinde bırakılmak suretiyle, celî yazıyı çizgi şeklinde yazan nev'i de yapılmıştır. Yine tahta K.'lerin, mürekkebi tutabilmeleri için, ağız kısmında boydan boya açılan oluğa sünger yerleştirilmiş tarzda olanlar da vardır.

Çok iri celî yazıları yazabilecek K.'i, insan eli nisbeti dairesinde kullanmaktan âcizdir, zaten bu halde mürekkebin akıntısını sağlamak da mümkün olmaz. Böyle yazılar, satranç (kareleme) usulü ile küçükten büyültülerek hazırlanır (bk. HAT).

Kamış kalemin açılması: Yeni açılacak K.'in boğum yeri, bir parmak altından, kalemtıraş (b. bk.) ile kesilip çıkartılır. Eğer bu yapılmazsa, aşağıda bahsedilecek olan K. şakkı düz olmaz, eğri gidebilir. Sonra, K. sol elin içine resimde görüldüğü şekilde yatırılaraak, orta boşluğu ve cidarı badem biçiminde görünene kadar, yukarıdan aşağıya meyilli olarak kesilir. Bu kısım, sert K.'de eğri olarak alındığı için uzun badem şeklinde; yumuşak K.'de ise dikçe alındığından tombul badem görünüşünde olur. Alttaki

KALEM: Kalem ağzının parmak şekline göre eğri kesilmesi

KALEM: Yazarken kalemin elde tutuluş tarzı ve ağzının iki yakası: A. Vahşî; B. Ünsî

sivrilik tıraş edilip inceltilir. Dil gibi uzadığı için K. dili denilen bu yassı kısmın iki kenarı, K. ağzının ne kadar genişlikte olması isteniyorsa, ona göre alınır. Bu alınış, iki taraftan aynı miktarda olmazsa, K. biçimsiz görünür. Sırça denilen ve K.'in dışını saran renkli parlak kısım mürekkebi tutmayacağı için, bunu sağlamak üzere, sadece ağız kısmından bir parça, kalemtıraş yardımıyla giderilir. K.'in dil ve ağız kısımları aynı genişlikte bırakıldığı gibi, ağız kısmı daha genişçe olabilir, böylesine çakşırlı K. denir.

K.'in dili uzun bırakılırsa süratli yazmaya yardımcı olur, kısa bırakılırsa ağır yazılır. Hattat Hâfız Osman'ın, evvelce uzun dilli kalemle serî olarak yazarken, geçirdiği felçten sonra yarı yarıya kısaltılmışını kullandığını her iki şekildeki kalemini gören Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin (b. bk.), *Tuffe-i Hattâtîn*'de (s. 608) kaydediyor. Hastalığından sonra Hâfız Osman'ın K.'lerini, tembihi üzere, arkadaşı hattat Çinicizâde Abdurrahman Efendi, kısa olarak açarmış.

Eskiden, kamış K.'in yazandan tarafa olan ucu, düz olursa şeytanın oturup güzel yazılmasına imkân vermeyeceğine inanıldığı için, daima sivriltilerek bırakılırdı.

K.'in ağız kısmının birkaç cm çatlatılarak iki yakaya ayrılmasına şakk-ı K. (= K.'in dikine kesilmesi) denir. Bunun yapılışında K.'in boyuna paralel çatlatılması, eğri olmaması icap eder. Arada hasıl olan ve küçük bir depo vazifesi gören bu çatlağa mürekkep dolarak, yazarken devamlı bir şekilde aşağıya doğru akar. Şakkedilmekle ikiye ayrılan kalem ağzının her bir yakasına ayrı ad verilmiştir: Kullanırken yazanın tarafında kalana ünsî (= yakın), diğer yakaya da vahşî (= uzak) denilir. K. şakkedilirken vahşî taraf biraz daha geniş bırakılır. Harflerinin şekli icabı, K. ağzı kâğıda bâzen yarı yarıya temas ettirilerek yazılan ta'lîk (b. bk.) hattında, mürekkebin akışını sağlamak için vahşî yaka İran'da tekrar kısa olarak şakkedilirse de, bu, bizde âdet olmamıştır.

K., kalemtıraş yardımıyla şakkedilirken makta (b. bk.) üzerindeki yive tesbit olunması lâzımdır. Kalemtıraşın keskin ağzı, K.'in boyuna paralel gelecek şekilde tutulur ve K.'in iç yahut dış tarafından bastırılarak çatlatılır.

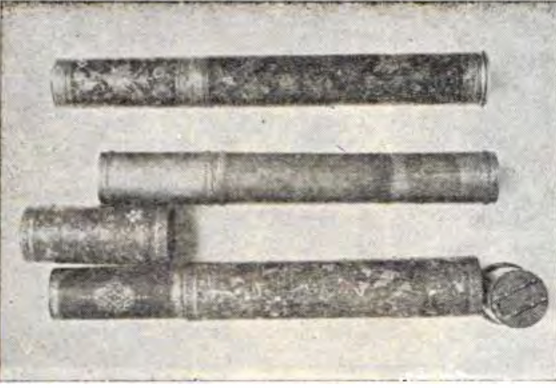
K.'in ağzının kesilip düzeltilmesi (kat-ı K.) de makta üzerinde yapılır. Vahşî tarafı uzun, ünsî tarafı kısa bırakılmak şartıyle eğri olarak kesilmesi sırasında bir çıtırtı duyulur. Bu kesme ameliyesine K.'i maktaa vurmak da denir. Yeni kat'edilmiş K.'le çok keskin yazılar yazılır, kullandıkça ağzı bozulacağı için, harfler pürüzlü olarak çıkmaya başlar. Düz makta, vurulan K.'le yazılan yazılar metanetli olur, çok eğri maktaa vurulmuş K.'in yazıları zayıf, fakat halâvetlidir. İkisinin ortası, hepsinden iyisidir. Eğri kat'edilmiş K.'le yazmak XIII. yüzyılın meşhur hat üstadı Yakûtü'l Musta'sımî (b. bk.) nin buluşudur. K.'in ağzı eğri kesilmekle, elde tabiî duruş şekli olan yazandan tarafa yatık olması da sağlanır.

Sülüs hattında K.'in ağzının eğriliği, yazanın baş ve işaret parmaklarının uzunluğuna göre değişir. Taklid (bk. HAT) yazılarda da, taklid edilmek istenen hatta kullanılan K.'in kat'ı bilinmedikçe, lâyıkıyle aslına benzetilemez. Ta'lîk K.'i sülüs'e nazaran daha az eğri ağızlıdır. Nesih K.'i ondan da az, rık'a K.'i ise düze yakın eğriliktedir.

Kalemin kullanılması: K.'i, ağzındaki eğrilik kâğıda tamamiyle intibak edecek şekilde tutup, yukarıdan aşağıya dik olarak hareket ettirmekle ince, sağdan sola yürütmekle kalın harf kısımları yazılır. Sülüs-nesithe harf şekilleri, K. kâğıttan kalkmadan, tutuş istikametine göre çıkartılır. Ancak ta'lîkteki harf incelikleri, K.'in ağız kısmı kâğıda

KALEM: Hasan Rıza Efendi tarafından ağızları bir defa açılmakla, bozulmadan bütün bir Kur'an-ı Kerîm'in yazıldığı (Topkapı Sarayı Müzesi-Y. 325); nesih hattı, hareketler ve secâvendler için üç Cava kalemi. Yandaki izahat, hattatın kendisi tarafından yazılmıştır (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi)

KALEM: Kalemlerin muhafazasında kullanılan sanatlı divitlere üç örnek: Ortadaki gümüş, diğer ikisi lâke tezhiblidir (Topkapı Sarayı Müzesi)

yarı yarıya temas ettirilmek suretiyle yapılır. Kamış K.'in, yazmak maksadıyla kâğıda temas edişine _ eskiden K.'in secdesi denilirdi.

Harflerin ölçüleri nokta ile tesbit edildiği, nokta da K.'in ağız genişliğine bağlı olduğu (bk. HAT) için, K., hat sanatında estetiği sağlayan en önemli unsurdur.

Hattat, K.'i elinde fazla sıkmadan tutar. Yazma işi bitince, K.'in ağzı sol elin şahadet parmağına sürülerek veyahut yalanarak temizlenir. Aksi takdirde, içindeki zamk dolayısıyle mürekkep (bk. İS MÜREKKEBİ) orada donar ve bir daha kullanılacağı zaman akıntıya mâni olur. Bu halde K.'in ağzı, başparmak üzerine bastırılıp çıtlatılarak, donuk mürekkepten kurtarılır.

Nesih hattı ile bir *Kur'an*'ın yazılışında ağzı değişik üç K. kullanılır.

1. İlâhî metnin yazıldığı nesih K.'i, 2. Harflerin vereceği sesi tâyin eden hareke işaretlerinin konulduğu daha ince ağızlı hareke K.'i, 3. Âyetlerdeki duraklamaları gösteren ve kırmızı mürekkep kullanılarak yazılan secâvend işaretleri için ince bir secâvend K.'i.

Kalemlerin muhafazası: K.'ler bâzen divit adıyla anılan hokkalı K. mahfazalarında (bk. DİVİT ve HOKKA), bâzen de kalemdan (= kalemlik) denilen, silindir yahut sandık biçimi, sade veyâ sanatlı kutular içinde saklanır. Kalemdan'ın bir başka adı da kubur'dur. Nitekim, *Tuhfe-i Hattatîn*'de bâzı hattatların ölümü «... kalem-i cismini vaz'ı kubûr eyledi» (= Vücud kalemini, kalemliğe koyup kaldırdı) cümlesiyle anlatılır. Kubur, aynı zamanda kabir kelimesinin çoğul şekli olduğundan sanatlı bir ifade kullanılmıştır.

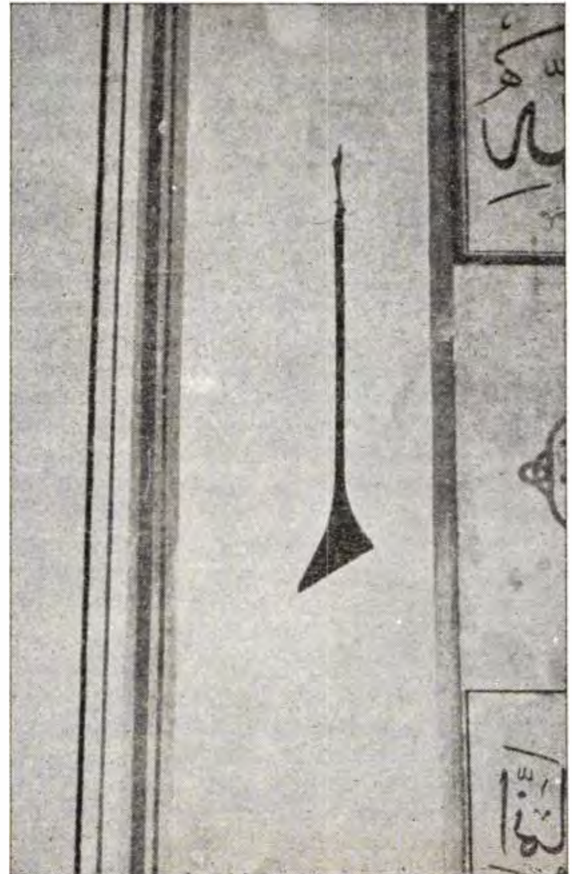
KALEM: Sandık biçiminde lâke tezhibli bir kalem kutusu (Kalemdan)

K.'lerin her birinin ağız kısmına takılmak suretiyle, bozulmayı önleyen küçük mahfazalar da yapılmıştır.

Hem İslâmiyette gösterilen hürmet, hem de gördüğü hizmet yüzünden eskiden beri baş tâcı edilegelen K., kullanılmaktan küçülüp de istifade olunamaz hale gelince, herhangi bir yere atılmaz; ya yüksek bir dam üstüne fırlatılır veyâ ayak altı olmayan bir toprağa saklanırdı. Her K. açılışında çıkan ve eskilerin bürâde-i kalem dedikleri yongalar da, biriktirilip yine ayak altı olmayan bir yere gömülürdü. Hayatları boyunca açtıkları K.'lerin yongalarını saklayarak, öldükleri zaman gasil suyunun bu kırıntılarla ısıtılmasını vasiyet eden bâzı hattatlar da gelmiştir.

Yazıya henüz başlayanların yeni açılmış kalemlerini kâğıda sararak, Hattat Şeyh Hamdullah (b. bk.) ın kabir toprağının iki parmak dibine «salât ü selâm ve ihtiram» ile gömüp, ilk cuma gecesinden bir hafta geçince çıkardıklarında, her yazı çalışmasının birer satırını o kalemle yazmaktan feyz umulduğu *Tuhfe*'de kayıtlıdır (s. 187).

Bir K.'in, verdiği eserler yanına asılması, ilk defa geçen yüzyılda görülmüştür. 1855'teki yıkıcı Bursa depreminden sonra, Ulu Câmi'nin onarılması sırasında yazıların da yenilenmesi icap etmişti. Bu işi üzerine alan hattatlardan Abdülfettah Efendi'nin celî K.'i, Sultan Abdülmecid'in de takdirleriyle Ulu Câmi mihrabının sol ilerisine asılmıştır ve hâlâ orada durmaktadır.

KALEM: Hattat Abdülfettah Efendi'nin Bursa'da Ulu Câmi'de asılı duran kalemi

Kamış K., kâğıt üzerinde yazarak kayıp giderken, işitilmeden anlaşılamayacak kadar tatlı bir cızırtı çıkartır. Buna eskiler sarîr-i hâme veyâ kalemin feryadı derler.

Bugün hattatlığa bağlı olarak K. de eski önemini kaybetmiş ve köklü âilelerin terekelerini süsleyen antika bir eşya haline gelmiştir. Bk. KALEMTIRAŞ — Uğur Derman

KALEM: *Kur'ân-ı Kerîm*'in LXVIII. sûresi, «Nûn, and olsun kalem'e ve yazdıklarıma» mealindeki âyetle başlar ve bu sûreye «Nûn» yahut «K. sûresi» denir. Bu âyetteki «Nûn» sözünü, Tanrı adlarından bir ad, «Rahmân» adının son harfi, hokka, levh, Cennette bir nehir olarak tefsir edenler olduğu gibi, bu söze, XXI. sûrenin (Enbiyâ) 87. âyetinde Yunus Peygamber'e «Zü'n-Nûn» (= Balık sâhibi) demesi dolayısıyle «balık» diyenler de olmuştur. K.'e, doğrudan doğruya K., yahut levha, olacakları yazan ve keyfiyeti bilinmeyen ilâhî K. demişlerdir. K., insanın gönlündeki meramını bildiren bir dil mahiyetinde olup yakınındakine diliyle meramını bildiren insan, uzağındakine de K.'iyle dilediğini bildirdiği, yazıyla din hükümlerinin korunduğu, âlemlerdeki işlerin düzene girdiği, insanın dille anlatışı olduğu gibi parmaklarla, yâni yazıyla, K.'le de bir anlatışı bulunduğu, din ve dünya işlerinin K.'le ve kılıçla düzenlendiği, K.'le anlatışın, şahısla kaim olmayıp yüzyıllar boyunca durduğu, bu yüzden K.'le levhin derecelerinin Tanrı tarafından yüceltildiği de te'vil yollu bir tefsirdir.

Ta'rîfât'ta K. hakkında şu sözleri okumaktayız: «Tafsil bilgisidir. Bilginin tafsiline mazhar mahiyetindeki harfler, hokkada bulundukça mücmelen mevcutturlar; tafsil kabul etmezler. Fakat mürekkep K.'e geldi mi, levhe harfler yazılır ve bilgi, bütün olgunluğuyla anlatılmış olur. Bu, şuna benzer: İnsanın vücuduna sebep olan nutfe de insanın belinde kaldıkça insanın bütün sureti, mücmel olarak oradadır; tafsile gelmez. Fakat insanî K., rahim levhine nakledilince insan sureti tafsil yönünden meydana çıkar.»

VII. yüzyıl sonlarında yaşayan Azîzuddîn-i Nesefî, *Kitâbü'l-İnsâni'l-kâmil*'in XIV. risalesini «levh, K.» ve «hokka»ya ayırmıştır. Bu risalede Ceberût âlemini, yâni mutlak varlık olan Tanrı'nın zâtî iktizasını hokkaya benzetmekte, orada bütün varlıkların mücmel olarak, fakat tafsil yönünden birbirinden ayrılmamak üzere bulunduğunu söylemekte, «âlem-i sagıyr» dediği bu âlemde de hokkanın «nutfe» olduğunu, Tanrı irâdesiyle o âlemden Tanrı K.'i olan akl-ı evvel'in meydana geldiğini, bundan da Tanrı Arş'ı olan göğün vücut bulduğunu, âyetleri te'vil ederek anlatmaktadır ki hemen hemen *Ta'rîfât*'taki maddenin aynı sayılabilir. Bütün bunlar, «İhvân'us-Safâ» (b. bk.) dan itibaren Yunan felsefesini İslâmîleştirmeye uğraşan Bâtınîlerin te'villeridir. *El-İnsânü'l-kâmil*'in XVII. risalesi de aynı mevzua âiddir. Bu külliyatta iki risale daha aynı konudadır. — Abdülbâki Gölpınalı

KALEM, Salâh Cimcoz ve Celâl Esad Arseven (b. bk.) tarafından 3 Eylûl 1908'de Türkçe ve Fransızca olarak İstanbul'da çıkarılmaya başlanan haftalık edebî mizah gazetesi. Türkiye'de, mizah yazıları ve karikatürlerle devrin politikasını ve politikacılarını tenkid eden dergilerin ilki sayılan K., daha sonraki yıllarda aynı adla veyâ «Cem», «Diken», «Papağan», «Aydede», «Akbaba» v. b. gibi bu türün örnek gazete ve dergilerini yayınlayan kadroların yetiştiği bir okul hizmeti de görmüştür. K.'de, kurucusu ve müdürü Salâh Cimcoz'dan başka, Midhat Cemal

KALEM: Kalem Dergisi'nin bir kapağı

Kuntay (b. bk.), İzzet Melih, Cemil Cem (b. bk.), Ali Sami, Râif Necdet, Cenab Şahabeddin (b. bk.), Süleyman Nazif (b. bk.), Topalzâde Osman Hamdi, Hüseyin Suad Yalçın (b. bk.), M. Enver, Celâl Sâhir Erozan (b. bk.), Ahmed Rasim (b. bk.), Refik Halid Karay (b. bk.), Harputlu Âşık Cefâî, Necmeddin ve Sedat Nuri gibi yazar, şâir ve karikatürcülerin de eserleri yer almıştır.

L. Andrès, Ion, Charles Baussan, Jean Loyal, Lucien Sciuto, Henri Yan, A. Rigopoulos v. b. gibi yabancı yazar, şâir ve karikatürcülerin de eserlerine sahifelerinde yer veren K.'de şu takma adlara da rastlanmaktadır: Ahfeş, Mırnav, Giryân-ı Zâlim, Bir Kızıltopraklı, Dahhâk-i Mazlûm, Memnoun-Agha (Memnun Ağa), Muhibb-i Kalem, Atchık-Koulak (Açık Kulak), Boş-Boğaz, Lâl, Küçük Kalemtıraş, Lâstik Top, Hûş-yâr, Gâve-i Zâlim, Yavuz, Beyaz Kedi, Şâdan, Nev-zuhûr, Bilezik, Kaydırak, Mahalleli, Politikacı, Deccal, Şişman, Alafranga, Gözlüklü, Gümüş İğne, Arı, Bâde-nûş, Kulaktan Âşık, Meraklı, Şöhret Budalası, Hıred-mend, Tekerrür, Zabıtkâtibi, Kaf, Bir Kadro Hârici, Firkete, Isırgan, Cin, Ceyhun, Altın İğne, Diken, Kirpi.

Karikatürcü Cemil Cem, karikatürleri ile ilk başarılı eserlerini 8. sayı (22 Ekim 1908) dan 54. sayı (23 Eylûl 1909) ya kadar bu dergide yayımlamıştır. Refik Halid Karay'ın imzasını ve Diken, Kirpi takma adlarını taşıyan yazıları da K.'in 24 Şubat 1910 târihli 75. sayısından sonra yayımlanmaya başlamıştır. K.'in 88. sayı (11 Ağustos 1910) sından hükûmetçe kapatıldığı 130. sayı (29 Haziran 1911) sına kadar sorumlu müdürlüğünü Reşid bîn Ayaz (Benaiad) yapmıştır.

Aralıksız olarak 130 sayı, 8, 16 ve 20 sayfa halinde çıkan bu ilk K.'den sonra, 1921 Mayıs'ında Hüseyin Suad,

Kemal Salih ve ressam Vahideddin tarafından Ankara'da Yeni Gün Matbaası'nda çıkarılan «Anadolu'da Kalem», ancak birkaç hafta devam edebilmiştir.

«Kalem» (yeni) adı ile Orhan Seyfi Orhon (b. bk.)'un 6 Ekim 1927'de yayımlamaya başladığı haftalık «edebî, içtimaî mizah mecmuası» ise, 5 Nisan 1928 târihine kadar 25 sayı çıkabilmiştir. Yazı kadrosunda Orhan Seyfi Orhon, Halil Nihad, Abdülbâki Fevzi, Fâzıl Ahmed (Aykaç), Kâmuran Şerif, Reşad Nuri (Güntekin), Gâve - i Zâlim, Mahmud Yesârî, Yusuf Ziya (Ortaç), Selâmi İzzet, Hüseyin Rıfat gibi yazarlarla Cem, İhab Hulûsî ve Râtib Tâhir (Burak) gibi karikatürcüler bulunmuştur.

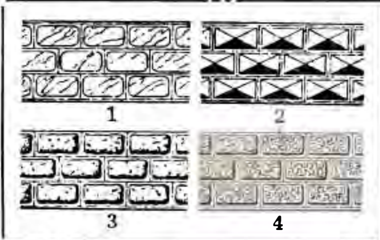
K., Orhan Seyfi Orhon tarafından 11 Nisan 1930'da yeniden çıkarılmak istenmişse de, 26 Kasım 1930 târihli 12. sayısında yayımına son verileceği bildirilerek kapanmıştır.

İlyas Sınal ve Mustafa Nihad Özön tarafından Ankara'da 15 Mart 1938'den 1 Haziran 1939'a kadar 13 sayı çıkarılan «Kalem» adlı aylık sanat ve edebiyat dergisinde ise şu yazarlar bulunmaktadır: Mustafa Nihad Özön, Hüseyin Namık Orkun, Kadri Yürükoğlu, Halil Fikret Kanat, Hasan Âli Ediz, Suud Kemal Yetkin, Ahmed Kudsi Tecer, Ali Mümtaz Arolat, Mehmed Halid Bayrı, Melâhat Özgü, İsmail Hakkı Tonguç, Saffet Dengi, Refet Avni Aras, Hasan Âli Yücel ve Baha Dürder.

Bunlardan başka, «Kalem» adı ile Adana'da 1948 - 1950 yıllarında 15 sayı çıkan «aylık milliyetçi fikir ve sanat dergisi» ile, 1958'de Ankara'da 5 sayı yayımlanmış «siyaset, ilim ve sanat gazetesi» de bulunmaktadır. — Fethî Tevetoğlu

KALEM AŞISI: bk. AŞI.

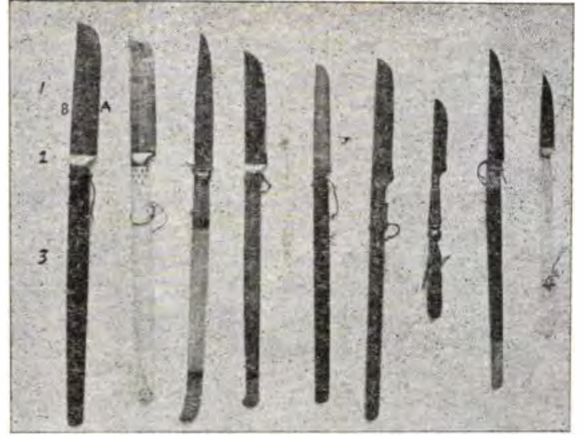
KALEMLİ MOLİN (Fr. Bossage; *bosse*= kambur, çıkıntı) [Mimarlık], duvarların yüzeyindeki kesme kaplama taşlarda süs için bırakılan kabartma. Bunun birkaç cinsi vardır: a. Yuvarlak K. M. (Fr. bossage arrondi): Burada sivri köşeler yerine yuvarlak yüzeyler kullanılır; b. Elmas uçlu K. M. (Fr. bossage en pointe - de - diamant): Burada dört kesilmiş kenar, taşın ortasında küt bir uç teşkil eder; c. Köylü tipi K. M. (Fr. bossage rustique): Burada kabartma kabaca işlenmiştir; d. Kurtçuklu K. M. (Fr. bossage vermiculé): Burada kurt biçiminde süsler kullanılır.

KALEMLİ MOLİN: 1. Yuvarlak kalemli molin; 2. Elmas uçlu kalemli molin; 3. Köylü tipi kalemli molin; 4. Kurtçuklu kalemli molin

KALEMTIRAŞ, kalem (b. bk.) açma âleti. Zamanımızda kurşun kalem için kullanılan K. ile târihimizde kamış kalem açmak maksadıyla kullanılan K.'ın bir şekil benzerliği yoktur. K. üç parçadan meydana gelir:

1. Su verilmiş çelikten yapılan kesici kısım (tîg): Bunun kesen tarafına ağız, aksine de sırt denilir. Tîgin şekline göre K.'a hattatî kâtibî, söğüt yaprağı, cam kırığı, küt, servi gibi adlar verilmiştir. Âhârlı kâğıt üzerindeki hataların kazınmasında, kesici kısmı küçük ve sivri (söğüt yaprağı biçimi) olarak yapılan ufak tashih K.'ı da hattatlarca çok kullanılmıştır.

KALEMTIRAŞ: Muhtelif kalemtraş örnekleri:
1. Kesici kısmı (Tîg) A. Ağız, B. Sırt;
2. Parazvana; 3. Sap

2. Kemik, fildişi, abanoz, mercan, pelesenk, ünnap, öd ağacı, yeşim, boynuz, bağa, som, şirmâî, demirhindi, Hacı Maksud taşı, çelik, altın kakmalı çelik v. b. gibi malzemeden yapılan ve ekseriya kesici kısmın iki katı boyu olan sap kısmı: Üzerinde sanat gösterilen ve K.'ın maddî değerini artıran yeri burasıdır.

3. Bu iki kısmın birbiriyle sağlamca kaynaşmasını sağlayan parazvana: Çelikten, pirinçten, nadir olarak altın ve gümüşten yapılır.

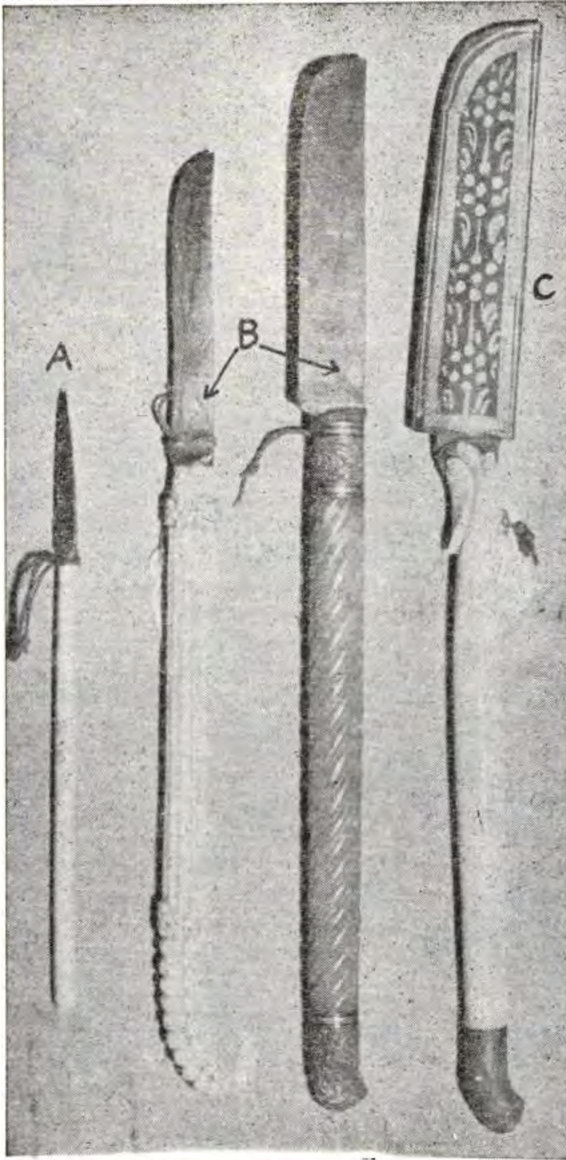
K.'ın ustası her kim ise, kesici kısmın sol yüzünde, parazvana yakınında açtığı oyuğa; pirinç, gümüş, nadiren altından küçük bir parça koyup, üzerinde kendi adı tersine hâkkedilmiş bulunan, oyuk cesametindeki dişi mührü tazyikle basar. Bu mühürler, armut, kalb, şişe... biçiminde yapılmıştır. Böylece, K.'ı yapan şahsın adı buraya kabartma olarak çıkar; zamanla düştüğü de görülmüştür. K.'çıya, peştamal kuşanırken, yâni diploma alırken, kendisini yetiştiren ustası veyâ mesleğin en yaşlısı tarafından - hakikî adından ayrı olarak - bir başka ad (mahlâs) verilir ki, bu mahlâs o esnada diğer bir meslekdaşı tarafından kullanılamaz ve ekseriya î (yây - ı nisbî) ile biten bir addır. Muhyî, Medhî, Recaî gibi. Damgalarında bunun yerine husus bir işaret yapan K. ustaları da vardır. Kendilerinden K. satın almak isteyip de, makta (b. bk.) kullanmadan kalem açmaya kalkanlara «Size göre K.'ım yok» diyebilecek kadar sanat haysiyetini her şeyden üstün tutan K.'çılar geçmişte yetişmiştir. Zira K.'ın ağzı, makta, dışında sert yerlere temas edince bozulur.

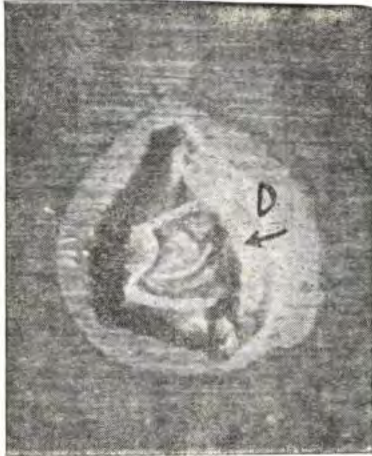
Açılması çok güç olan Cava kaleminde bu tip K.'lar iyi netice vermediğinden, geçen yüzyılın K.'çılarından Meylî Usta, bu kalemler için kesici kısmı orağa benzer şekilde husus bir K. yapmış ve Kadıasker Mustafa İzzet Efendi'ye hediye etmiştir. Bu K., Hattat Hasan Rıza Efendi terekesinde durmakta idi.

Boyları yapısına göre 10 - 20 cm, hattâ daha fazla olan K.'ların ağzı, elde, bileği taşı ile bilenir. Kesici kısım zağ toprağı ile cilâlandığından, üstünde menevişli hâreler olur. Bu tarz cilâ, K.'ın ömrünü uzatır.

Eskiden beri yetişen K.'çıların bâzılarının adları eserlerindeki mühürlerden tesbit olunmuştur.

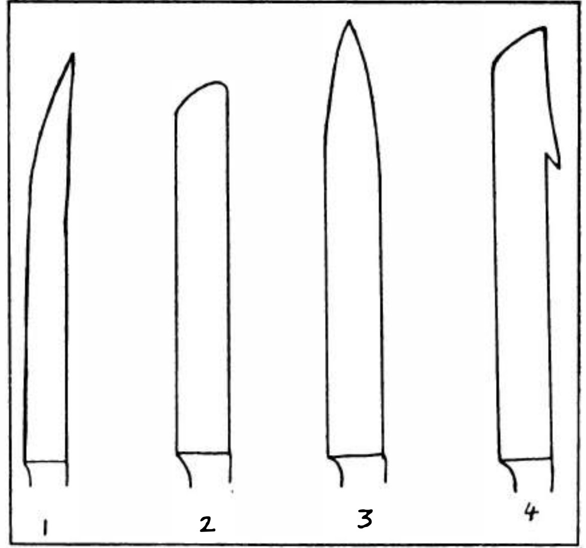
Avrupa çakılarının gümrüksüz olarak girişine rekabet edilemeyince bu ince sanatımız daha Meşrûtiyet'ten önce

KALEMTIRAŞ: A. Tashih kalemtıraşı; B. Kesici kısımların üstündeki imza damgaları; C. Kesici kısmın deri kılıfı; D. Bir kalemtıraşta, armut biçimli imza damgasının 11 defa büyütülmüş görünüşü (okunuşu: Zeki)

yaşama imkânından mahrum kalmaya başlamıştır. K.'ların en seçme örnekleri Topkapı Sarayı Müzesi'ndedir. — Uğur Derman

KALEMTIRAŞ: Kesici kısımlarına göre kalemtıraşların aldığı adlar: 1. Söğüt yaprağı; 2. Küt; 3. Servi; 4. Cam kırığı

KALENDER BABA TÜRBE VE ILICASI: bk. KARAKURT ILICASI.

KALENDER BABA TÜRBESİ, Konya'da, Musalla Mezarlığı yakınında bir türbe. K. B. T.'si adını, komşusu olan Kalenderhâne'den almıştır. Eski vakıf kaydına göre Kalenderhâne, Turgutoğullarından Pîr Hüseyin Bey tarafından H. 832 (1428) de kurulmuştur. Bâzılarına göre K. B. T. bu zaviyenin ilk şeyhi Bedreddin Mehmed için, bâzılarına göre ise Ebûbekir Niksarî için yapılmış olmalıdır. Bugün Kalenderhâne'den hiçbir iz kalmamıştır. K. B. T. kesme taştan, sekizgen plânlı bir yapı olup, üstünde bir sivri külâh vardır. Türbenin altında bir cenazelik mahzeni bulunmaktadır. Fakat üst katta olması gerekli sanduka yok olduğu gibi, türbenin herhangi bir yerinde yapıldığı târihi ve sahibini belli edecek bir kitâbe de mevcut değildir. — Semavi Eyice

KALENDER ÇELEBİ, XVI. yüzyılda Osmanlı devletine karşı bir isyan tertipleyen kişi. Alevî ve Bektaşîlerin Şah Kalender, Genç Kalender, Cuvan Kalender de dedikleri bu zat, Kanunî Sultan Süleyman devri (H. 926 - 974/1520 - 1566) nde yaşamıştır. Âlî, K. Ç.'nin, Hacı Bektaş'ın nefes evlâdı olan ve İdris Hoca'nın zevcesi Kadıncık Ana'dan doğan Habîb Efendi'nin oğlu Rasûl Çelebi oğlu Balım Sultan'ın oğlu İskender Çelebi'nin oğlu olduğunu bildiriyor. Peçevî'de de aynı soy zinciri vardır. Hacıbektaş'ta Balım Sultan türbesindeki H. 925 (1519) târihli kitâbe, Balım Sultan'ı, «Hacı Bektaşi'l - Horasânî oğlu Rasûl Bâlî'nin oğlu Hızır Bâlî» olarak kaydetmektedir. Hacı Bektaş'ın 669 (1270) da öldüğü, Âşık Paşazâde'nin de bildirdiği gibi Osmanoğullarından hiç kimseyle görüşmediği, Balım Sultan'ınsa 922 (1516) de öldüğü düşünülürse, türbe kitâbesinin yanlışlığına hükmetmek icap eder. Bektaşî geleneğine göre ise Balım Sultan, Mürsel Baba'nın, o, Yusuf Bâlî'nin, o, Rasûl Bâlî'nin, o da Hızır Lâle'nin oğludur. II. Bayezid devri (H.

886-918/1481-1512) nde Uzun Firdevsî tarafından toplanıp yazılan Bektaşî *Vilâyet-Nâme*'sinde Kadıncık Ana'nın üç oğlu olduğu, Mahmud'un öldüğü, Habîb'in yaşayıp evlendiği, Umur adlı bir oğlu olduğu, Hızır Lâle'ninse, Hacı Bektaş'tan sonra onun yerine geçtiği bildiriliyor. Târihini 908 (1502-1503) te tamamlayan Âşık Paşazâde, kendi zamanında, Hacı Bektaş soyundan gelen ve Rasûl Çelebi'nin oğlu olan Mahmud Çelebi'den bahsediyor. *Mir'âtü'l-Makaasıd*'da ise Balım Sultan'dan sonra Genç Kalender, ondan sonra İskender, ondan sonra da Mahmud var ve Bektaşîlerce Balım Sultan, mücerretliği kurmuş, yâni Bektaşîlikte, evlenmeyenler bölüğünü tesis etmiş ve kendisi de mücerret olarak ölmüştür. Hâsılı bu soy zincirini doğrultmaya imkân yoktur. Ancak, K. Ç.'nin, Balım Sultan türbesinde gömülü olduğuna bakılırsa, onun kardeşi olduğu ihtimali söylenebilir.

K. Ç., H. 933 (1526-1527) te başına yirmi-otuz bin kişi toplamış ve Osmanlı devletine karşı büyük bir isyan tertiplemişti. Anadolu Beylerbeyi Behram Paşa ile Karaman Beylerbeyi Mahmud Paşa, Alâiye Beyi Sinan Paşa, Amasya Beyi Koca ve Birecik Beyi Mustafa beyler, Anadolu Tımar Defterdarı Nuh, Karaman Defterdarı Kethüdası Mehmed, savaşta şehid olmuşlar, ordu da bozguna uğramıştır. Sadrazam İbrahim Paşa, evvelce tımarları saraya alınan ve bu yüzden çoğu K. Ç.'ye uyan Zülkadirli beylerine ihsanlarda bulunarak onların K. Ç.'den ayrılmalarını sağlamış, K. Ç.'ye, çaşnigîrlerden Bilâl Mehmed Ağa ile Deli Pervâne'yi göndermiş, 933 yılı Ramazan ayının yirmi ikinci Cuma günü (21 Haziran 1527) savaşta K. Ç. öldürülmüş, isyan da bastırılmıştır.

Hacıbektaş tekkesinde (müzesinde), Balım Sultan türbesinde, kapıdan girilince sol tarafta K. Ç.'nin bir merkadi vardır. Bu merkatteki mermer sütûnun üstüne hâkkedilmiş olan «Bir tahtayı taht etti rahtîni verüb bâde-Hâk aldı ayaklarda çok şâh-ı felek-rıf'at» beyti de K. Ç.'nin âkıbetini bildirmesi bakımından mühimdir. Bu merkat bir makam değilse, taraftarlarının, K. Ç.'nin na'şını Hacı Bektaş tekkesine naklettiklerine hükmetmek gerektir.

Alevî-Bektaşî nefeslerini içine alan cönklerde hece ve aruz vezniyle ve Kalender, Kalender Abdal mahlâsını taşıyan şiirlerin K. Ç.'ye âid olduğunu sanıyoruz. — Abdülbâki Gölpınarlı

KALENDER KASRI VE BAHÇESİ, İstanbul'da, Boğaziçi'nin Rumeli yakasında, Osmanlı devrine âid bir kasır ve çevresindeki mesire. K. K., aslında Kalender Bahçesi denilen bir koruluk ve mesire kenarında, kıyıda inşa edilmiş bir biniş kasrı idi. Padişahların devamlı oturmak üzere değil, kısa süre kalarak, yerin güzelliğinden faydalanmak üzere kullandıkları K. K.'nın yerinde, ilk olarak XVII. yüzyıl başlarında Kalender Çavuş tarafından yaptırılmış bir kıyı sarayı bulunuyordu. Bütün saray ve kasırlar gibi ahşap olan bu K. K., kısa bir süre sonra harap olduğundan, bu yer uzun yıllar boş ve bakımsız kalmıştır. Boğaziçi'nin emniyeti ile görevli Bostancılar için bir ocak (= karakol) yapılan K. B., XVIII. yüzyılda III. Ahmed (1703-1730) ve sadrazamı Nevşehirli İbrahim Paşa devrinde yeniden parladığında, burada bir biniş kasrı yapılmıştır. K. K. ve B., Patrona ayaklanmasında kısa süre ihmale uğradıktan sonra, Sadrazam Koca Ragıp Paşa burada bir çeşme ile namazgâh yaptırmış ve 1794'te III. Selim (1789-1807) K. K.'nı yenilemiştir. Padişahın yaz günleri burada musiki âlemleri yaptığı ve kayıkla Beşiktaş sarayına döndüğü bilinir. K. K. ve B.'nin rağbeti II. Mahmud (1808-1839) devrinde de sürmüş, arkadaki tepelerde bulunan kaynaklardan kanallarla buraya bol su getirtilmiştir. II. Mahmud da Boğaziçi'ne yaptığı gezintilerde sık sık K. K.'na uğramıştır. 1828-1829 Türk-Rus Harbi sırasında, sultanın karargâhı Tarabya'da kurulmuş olduğundan Sancak-ı şerîf de dinî ve askerî bir törenle K. K.'na konmuştur. Padişah, Tarabya'da kaldığı sürece, sancak K. K.'nın bir salonunda durmuş, burada devamlı olarak bir bölük er saygı nöbeti tutmuştur. Bu târihten sonra Osmanlı devri sonuna kadar padişah ve şehzadeleri, K. K.'nın önünden geçerlerken ayağa kalkıp yüzlerini kasra dönerlerdi. Sadrazam ile İngiliz elçisi arasında Mısır meselesi hakkındaki görüşmeler de K. K.'nda yapılmıştır.

K. K., XIX. yüzyılda bütün saraylar, Avrupa mimarisi üslûbunda yeniden yapıldığı sıralarda yıktırılarak Sultan Abdülaziz (1861-1876) tarafından Hassa mimarı Serkis Balyan'a kârgir olarak yaptırılmıştır. Abdülaziz, 17 Eylûl 1864'te III. Napoléon'un yakını olan Prince Murat'yı K. K.'nda kabul etmiştir. Geçen yüzyılın sonlarında K. K., gezmeye çıkan saray hanımları ve şehzadeler tarafından kısa istirihatler için kullanılıyordu. Cumhuriyet devrinde boş olarak duran K. K., içinde barınan birtakım kimseler tarafından çıkarılan bir yangın sonunda tamamiyle yanmıştır. Uzun bir süre harabe halinde duran binanın bu arada üst katı da indirilmiştir. Perişan kalıntısının da ortadan kaldırılmasının düşünüldüğü bir sırada, I. Ordu Komutanı Korgeneral Cemal Tural'ın emri ile K. B.'nin yerinde bir ordu mensupları dinlenme yeri projesi hazırlanmış, bu arada da K. K.'nın imkân olduğu kadarı ile ihyası yoluna gidilmiştir. 18 Eylûl 1962 günü yapılan bir törenle başlayan çalışmalar sonunda K. K.'nın içi modernleştirilerek bu târihî yapı yeniden kullanılır bir hale getirilmiştir.

Abdülaziz tarafından yaptırılan K. K., bir bodrum üzerinde yükselen iki kattan ibaret idi. Boğaziçi'ne bakan cephesinin ortasında birinci katta dört mermer sütunlu bir verandası vardı. Bir merdivenle çıkılan bu verandadan büyük bir sofaya giriliyor, iki yanlardaki ikişer oda bu sofaya açılıyordu. Sofanın arka tarafında geniş bir tek merdiven, bir sahanlıktan sonra ikiye ayrılarak yukarı kata çıkışı sağlıyordu. Üst kat da aynen alt kat gibi, ortada bir sofa ile yanlardaki dört odadan meydana gelmişti. K. K. bugün sadece kârgir duvarları ile târihî bir hâtıra olarak yaşamakta, iç süslemesinden ise hiçbir iz kalmamış bulunmaktadır. K. B. yerinde ise ordu dinlenme tesisleri vardır. — Semavi Eyice

KALENDERHÂNE CÂMİİ, İstanbul'un câmiye çevrilmiş eski Bizans kiliselerinden biri. Şehzadebaşı ile Beyazıt arasında, Bozdoğan Kemeri dibinde, Vezneciler semtinde bulunmaktadır. Evvelce K. C.'nin, 595-606 yılları arasında Patrik olan Kyriakos tarafından 598'de yaptırıldığı bilinen Theotokos tōn Diakonisses veyâ kısaca Diakonissa Kilisesi ile aynı olduğuna inanılıyordu. Fâtih vakfiyeleri 1935'te yayınlandıktan sonra, orada rastlanan bir kayıttan, K. C.'nin, Bizans kaynaklarında adına XI. yüzyıl sonlarından itibaren rastlanan Soteros veyâ Khristos Akataleptos manastırı kilisesi olabileceği ihtimali ileri sürülmüştür.

K. C., mimarî biçimi bakımından, Bizans sanatında IX. yüzyıldan XII. yüzyıla kadar çok yaygın olan bir tipte olduğundan, genellikle bu yüzyıla âid olarak târihlendirilir. K. C. olan kilise, Diakonissa kilisesi ise, Paskalya yortusunda imparator ve çevresindekilerin X. yüzyılda bir âyin yaptıkları yerdi. Akataleptos manastırı kilisesi ise, bu manastır-

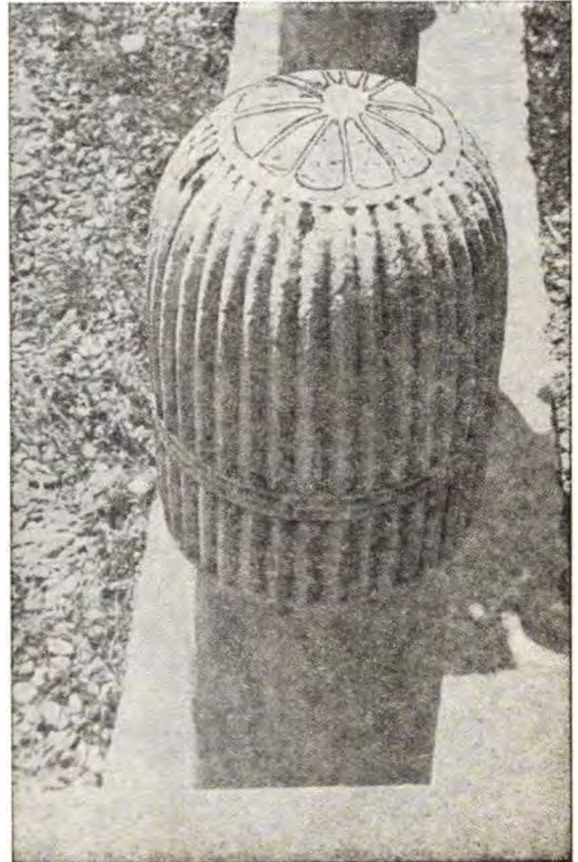
KALENDERHÂNE CÂMİİ: Tâmir sırasında

da bilhassa XIII. ve XIV. yüzyıllarda bâzı önemli kararlar alındığı ve burada yazma eserler yazıldığı bilinmektedir. K. C., İstanbul fethinden hemen sonra, Fâtih Sultan II. Mehmed tarafından kendi vakfı olarak, Türk ordusundaki derviş (Kalender) lere tahsis ile bir zaviye haline getirilmiştir. Fâtih vakfiyelerinde bu hususta etraflı bilgi bulunmaktadır. Zamanla yapının zaviye - tekke hüviyeti ortadan kalkarak, burası bir mahalle câmii olarak kullanılır olmuş, ilk vakıf gayesinin hâtırası olarak sadece adı kalmıştır. Türk devri içinde manastır yapıları ortadan kalkmış, K. C. ise birkaç defa tâmir görmüştür. Büyük ölçüde bir tamirin XVIII. yüzyıl ortalarında Kızlarağası tarafından yaptırıldığı, başka bir tâmirin ise 1855'te yapıldığı bilinmektedir. K. C.'nin güney tarafında bir de medresesi vardı. Bu medrese 1930'a doğru, yerine konservatuvar yapılmak üzere yıktırılmış, fakat bu projeden vazgeçilerek yeri boş bırakılmıştır. 1950 - 1960 yılları arasında K. C.'nin bakımsız bir harabe haline gelmesine göz yumulmuş, minaresi ise daha önceleri yıktırılmıştır. 1966'dan itibaren yabancı bir teşekkülün yardımı ile büyük ölçüde tâmirine girişilmiş, bunun için aslî bünyesi araştırılmıştır. Ayrıca döşemesinin altı kazıldığı gibi, iki yanındaki toprak tabakası da kaldırılmıştır. 1972'de bu restorasyon çalışmaları ve araştırmalar tamamlanmıştır. Fakat K. C. yeniden ibâdete verilmediği gibi, minaresi de yapılmamıştır.

K. C., Bizans mimarisinin kapalı Yunan haçı plânlı yapılarının köşe duvarlı tipinin bir örneğidir. Geç bir devirde yapıldığı anlaşılan bir dış hol (narteks) ü vardır. Tonozlarla örtülü esas narteksi takip eden esas mekân bir haç biçiminde olup dört köşesinde dört ufak ara mekân bulunmaktadır. Tam ortadaki kare bölümün üstünü pandantifli ve kasnağı pencereli bir kubbe örter. Haçın dört kolu ise beşik tonozlarla örtülmüştür. Dışarı taşkın olması gerekli apsis kısmı ise, belki bir depremde yıkıldığından, kesilerek düz bir duvarla kapatılmıştır. Son araştırmalarda K. C.'nin altında ve yanlarında daha eski devirlere âid yapı kalıntıları bulunmuştur. Ayrıca içeride kilisenin mozaik döşemesinden bâzı parçalara rastlanmıştır. K. C.'nin duvarlarında Bizans devrinden kalma mermer kaplamalar olduktan başka, bir duvarda sembolik bir mânâsı olan, kara bir taştan işlenmiş iki kapı kabartması da görülür. Güzel mermer işçiliğine sahip bir ikonostasisin parçaları da hâlâ eski yerlerinde durmaktadır. K. C.'nin doğu tarafındaki iki yan hücresi mimarileri çok bozularak değiştirilmiştir. Bunlardan güneydekinin içinde freskolar bulunmuş ve bu arada Latince bir de yazı ile karşılaşılmıştır ki, bu da, XIII. yüzyıldaki Latin istilâsının bir hâtırası olarak kabul edilmektedir. Son tâmirde K. C.'nin Türk devrine âid duvar ve kubbesindeki kalem işi nakışlar ile ahşap mahfiller ortadan kaldırılmıştır. — Semavi Eyice

KALENDERÎ, Anadolu halk şiir ve musikisine âid bir şekil. Saz şâirlerinin mef'ûlü mefâîlü mefâîlü feûlün vezni ile ve gazel formunda yazdıkları manzumelere verilen özel bir addır. Klâsik şiirin müstezâd (b. bk.) ına tekabül edecek şekilde manzumenin her mısraını mef'ûlü feûlün vezninde bir küçük ek mısra takip ederse, yedekli K. ve daha çok ayaklı K. adını alır. Böyle bir manzumenin gene saz şâiri tarafından bestelenmişine de bir musiki eseri olarak K. denir. II. Mahmud'un ünlü Hicâz Divân'ı, klâsik şiiri taklit eden şehir saz şâirleri arasında çok tutulduğu için, güftesine bakılarak K. diye de adlandırılmıştır.

KALENDERİYE: Tasavvuf erbabı, muayyen kaidelerle Tanrı adlarını sayılı yahut sayısız olarak zikretmek suretiyle nefsin yedi tavrını (bk. NEFİS) aşmayı ve böylece Tanrı'ya ulaşmayı kabul etmişler, tasavvuf sistemleştikçe meydana gelen tarikatların her biri, kendisine âid taç, yani başa giyilen ve o yolu gösteren külâh, sarık, özel giyim kuşam, vakıfla beslenen ve hankah, âstane, dergâh, tekke ve zaviye diye anılan oturma ve âyin yapma yerleri meydana gelmiş, böylece de halktan ayrı bir zümre meydana çıkmıştı. Bunlar, Müslümanları avam, havas, havassü'l - havas diye bir ayırıma tâbi tutuyorlar, kendilerini halktan ve şeriatın zahiriyle yetinen şeriat bilginlerinden üstün görüyorlardı. Bu anlayışın bir tepkisi olarak tasavvuf ehli içinden gelen, tasavvufa dayanmakla

KALENDERİYE: Kalenderî

beraber tarikatçılara karşı olan bir zümre belirmişti. Bunlar hiç bir suretle halktan ayrılmayı doğru bulmuyorlar, bunu bir üstünlük kuruntusu, bir benlik sayıyorlar, bu yüzden de özel kisve, ibadet yeri, zikirle sülûk (b. bk.) ve vakıftan beslenmek gibi tarikatçıların esaslarını reddediyorlar, üstelik de halka karşı üstün görünmemek için yaptıkları hayırları, ettikleri ibadetleri gizliyorlar, kötülükleri ise açığa vuruyorlar, halkın gözünde küçük görünmeyi, halk tarafından horlanmayı, kınanmayı gözetiyorlardı. Kınanmayı hedef edindiklerinden Melâmetîler diye anılan ve yollarına melâmet (bk. MELÂMET, MELÂMETÎLER) denen bu zümre, tarikatların kurulmaya başladığı H. II. (VIII.) yüzyıldan itibaren gelişmeye başlamış, içlerinden, kınanmak için örf ve âdetlere, halkın ve şeriat ehlinin giyim kuşamlarına bile karşı duran âdetâ âsî zümreler belirmiş, gerçekten de garip giyimleri kuşamları ve âdetleriyle tarikat diyebileceğimiz topluluklar meydana gelmişti. Melâmetîlikten ayrılan bu zümrelerden biri K. denilen taifedir. Tasavvufa âid en eski kaynaklardan itibaren K., Melâmetiyyeyle beraber anılagelmiştir. Meselâ Sühreverdî (H. 632/1235), *Avârifü'l - Maârif*'te, Melâmetiyye'yi anlattıktan sonra Melâmetiyyeyle K.'nin farklarını bildirirken Melâmetîlerin, ibadetlerini gizlediklerini, Kalenderîlerinse yalnız farzları eda ile yetindiklerini, âdetlere aykırı hareket ettiklerini bildirmektedir (*İhyâ* hâşiyesinde, Mısır 1306, 1, 155 - 170). Câmî (H. 898/1422), *Nefahâtü'l - Üns*'te aynı bilgiyi vermekte, Kalenderîlerin, ibadetlerini gizlemekle mukayyet olmadıklarını bildirmekte, zamanındaki Kalenderîleriyse yermektedir (Lâmiî tercemesi, *Fütûhu'l - Mücâhidîn li Tervîhi kulûbi'l - Müşâhidîn*, İstanbul 1289, 14 - 21).

Örfe, âdete, gelenek ve göreneğe, hattâ inanca isyan eden toplulukların biri, belki de birincisi olan Kalenderîliğin kurucusunu kesin olarak bilmiyoruz. Elimizde Kalenderîlik hakkındaki menkıbe ve rivayetleri toplayan bir kaynak var. Mesnevî tarzında, mefâîlün mefâîlün feûlün vezninde yazılan, üçü boş bırakılmış 67 fasıldan ve 1 728 beyitten meydana gelmiş olan ve *Kalender - nâme* adını taşıyan bu risale, Süleymaniye Kütüphanesine mülhak I. Abdülhamid kitapları arasında Lala İsmail kısmında 187 numarada kayıtlıdır. İstinsah eden kişinin adı ve istinsah târihi yoksa da, yazı, kâğıt ve cild bakımından H. X. (XVI.) yüzyılda istinsah edildiğini sanıyoruz. Risalenin kapak sahifesinde Abdülbâki adının yazılmasına göre 1125 (1713) te ölen şâir ve âlim Abdülbâki'nin temellükine geçtiğini

KALENDERİYE: Kalenderî

söyleyebiliriz (Ârif Abdülbâki için bk. *Nedim Dîvânı*, Abdülbâki Gölpınarlı, İstanbul, 1951. Önsöz, s. XII). Bu risalenin nâzımı, 2 a da Şîrazlı olduğunu bildirmekte, 3 b, 18 b, 20 a, 30 b ve 49 a da ve daha birçok yerlerde mahlasını Hatîb - i Farisî, bâzı yerlerde ise sadece Hatîb diye anmakta, Şam'a gittiğini, Cemaleddîn - i Sâvî yolundan olan Kalenderîlerle buluştuğunu, Buharalı Muhammed adlı bir Kalenderî şeyhine intisap ettiğini, şeyhinin emriyle Cemaleddîn - i Sâvî'ye âid menkıbeleri nazma çektiğini (3 a), risalesini 748 yılı Cümâdelâhırasının 22. salı günü (1347) bitirdiğini, risaleyi nazmettiği zaman 51 yaşında bulunduğunu açıklamaktadır (49 h).

Hatîb - i Farisî hakkında bir bilgimiz yoktur. Yalnız onun gerçekten de mesleğine inanmış, yoluna bağlı birisi olduğunu, şiir bakımından da devrinin şâirlerinden aşağı sayılacak bir zat olmadığını risalesinden anlıyoruz. Bu risale, menkıbelerle dolu olmakla beraber, bize Kalenderî geleneğini aktarması ve ilk Kalenderî mümessillerini bildirmesi bakımından çok önemlidir. Risaleye göre, ilk Kalenderî mümessilleri, Bâyezîd - i Bistâmî (H. 261/876) ye ulaşan Osmân - ı Rûmî, Cemaleddîn - i Sâvî, Celâl - i Dergüzînî ve Muhammed - i Belhî'dir. Hayderîlerin pîri sayılan ve 618 (1221) de ölen Kutbüddîn Hayder de Kalenderîlerdendir (bk. HAYDERÎLİK). Bâyezîd tarafından Cemaleddîn - i Sâvî'ye gönderilen Osmân - ı Rûmî, Şam'da Celâleddîn - i Dergüzînî ile buluşuyor. Cemaleddîn, bir halvet esnasında «yârabbi, varlığımdan bir kıl bile bırakma» diye dua etmiş, saçı, sakalı, kaşları, bıyıkları bu dua sonucunda dökülmüş. Celâl - i Dergüzînî'nin vücuduna da elini sürünce o da aynı hale düşmüş. Öbürleri de aynı tarzda bu eğreti kıllardan kurtulmuşlar. İzzeddîn Mahmûd - ı Kâşânî (H. 735/1334) nin *Mısbâhü'l - Hidâye*'sindeyse Cemaleddîn, saç, sakal, kaş ve bıyıklarını bir aşk macerasından kurtulmak için tıraş etmiştir (Celâl Hümâyî tashihiyle, Tahran, 1323 Ş. H., s. 122). Risaleye göre, Isfahanlı Ebû Bekr de K. mümessillerindendir. Cemaleddîn son zamanlarını Dimyat'ta geçiriyor, orada ölüp kurduğu tekkeye gömülüyor.

Muhammed - i Belhî, H. 582 - 613 (1163 - 1216) yılları arasında Haleb'de hüküm süren Melikü'z - Zâhir Gazi b. Salâhaddîn Yûsuf'la çağdaştı. H. 610 (1213) yılında Şam'da Kalenderîlerin mevcudiyetini biliyoruz. Ketboğa zamanında İranlı Şeyh Hasan, Kahire'de bir Kalenderî tekkesi kurmuş, H. 622 (1225) de orada ölmüştür. Bütün bunlar ve Makrîzî (H. 846/1447) nin *Hıtat*'ından edindiğimiz bilgi, Kalenderîlerin H. VI - IX. yüzyıllarda Irak, Suriye ve Mısır'da yaygın bir halde bulunduklarını gösterir (Bulak, 1270, II, 432 - 433).

H. 784 (1382) te İsferayin'de doğan, bir yandan Serbedarlar, bir yandan da Sâhibü'd - Da've Ahmed Hâşimiyy - i Mervezî'ye mensup bulunan ve bu yüzden Mervezî ve Hâşimî diye de anılan, gençliğinde Şahruh'un şâirlerinden iken tasavvuf yoluna giren, H. 866 (1461 - 1462) da doğduğu memlekette ölen Cemaleddîn Alî Hamza Âzerî, *Cevahirü'l - Esrâr* adlı ve âdeta küçük bir terim ansiklopedisi mahiyetini taşıyan, aynı zamanda büyük sûfîlerin de kısaca hal tercemelerini içine alan çok değerli eserinin «Sırr - ı bist u şeşum» bölümünde Hatîb - i Farisî'nin *Kalender - nâme*'sini özetlemekte ve bu bölüme H. 736'da ölen Alâ'üd - Devle Rükneddîn'in «Aslım Kalenderlikten, fer'imse yokluktandır; âlem, aybım yüzünden beni kabul etmemektedir. Göz, önüne ön bulunmayan ovaya bakınca gördü ki, canlar, Âdem yaratılmadan saf saf durmakta» mealindeki

rubaisiyle başlamaktadır (İstanbul Üniv. K. Farsça Yaz. No. 15, H. 1053'te Sâdık-ı Gaznevî tarafından istinsah edilmiş nüsha, 144 a-149 a). Aynı zamanda Âzerî, bu bölümde *Kalender* sözünün *kalan* ve *ender* sözlerinin dilde aldığı şekilden meydana geldiğini, «ağır yük taşıyan, ağır yük altına girmiş bulunan» anlamını verdiğini yahut Arapça *akall* sözüyle Farsça *ender* sözünden mürekkep olup, «az, ehemmiyetsiz, hor bir halde bulunan» anlamını ifade eylediğini söylemekte, bu mesleği koyan meczûb-ı sâlikin yahut sülûkten sonra cezbeye ulaşan bir sâlik-i meczûbun lâkabı olması icap ettiğini de kaydetmektedir (145 a. Âzerî için Said Nefîsî'nin *Târîh-i nazm u Nesr der İran ve der zebân-i Fârisî tâ pâyan-i karn-i dehum-i hicrî* adlı eserine bakınız; Tahran, 1344 Ş. H. I, 293-294, II, 786).

Kalenderîliğin adları anılan bu mümesillerinden önce, adını edebiyata geçirecek ve edebiyatta mazmunlar yaratılmasına sebep olacak kadar kudretli bir tarikat haline geldiğini, H. 401 (1010) de ölen Baba Tâhir-i Uryân'ın: «Ben o rindim ki adım Kalender; ne evim var, ne barkım; ne manastırım var, ne tekkem. Gündüz oldu mu senin civarında döner dururum, gece olunca da başımı kerpiçlere kor, yatar, uyurum» mealindeki kıtasından (Vahîd-i Destgerdî: *Dîvân-ı Baba Tâhir*; Tahran, 1333 Ş. H. 36. kıta) ve H. 481 (1088) de ölen Şeyhülislâm Hâce Abdullâh-ı Ansârî'nin *Kalender-nâme*'sinden anlıyoruz (Abdullâh-ı Ansârî'nin *Kalender-nâme*'siyle sekiz risalesini içine alan ve son risaledeki ketebeye göre 906 Zilkadesinde yazılmış mecmua. Bu mecmua da Ârif Abdülbâki'nin temellük kaydını taşır. Süleymaniye K. Şehit Ali Paşa kitapları, No. 1383; 130 a-134 b.).

H. 525 (1131) te ölen Hakîm Senâî'nin şiirlerinde de Kalenderîliğe dair bir hayli mazmunlara rastlanmaktadır. «Bu Kalenderlik atını herkes koşturamaz; bu yokluk tavlasını herkes oynayamaz. Er gerek ki candan geçsin de senin aşkını can edinsin» ve «Kalenderlik yolunda ziyan faydadır; zâhidlik, takvâ, seccade bir dumandır...» gibi sözler dikkate değer (*Dîvan*, Tahran, 1320 Ş. H. s. 25, 83, 829-835, 886 v. b.). Attâr (H. 627/1229-1230)'ın şiirlerinde de Kalender ve Kalenderîlik pek sık rastlanan bir unsurdur (Meselâ *Dîvân*'ının 122 ve 172. sahifelerine bakınız; *Dîvân-ı Kasâid ve Gazelliyyât-ı Attâr-ı Nîşâbûrî*, Said Nefisî tashih ve mukaddimesiyle, Tahran, 1319 Ş. H.). Mevlânâ (H. 672/1273), muayyen daireden çıkamayan ve dogmatik bir karaktere bürünen bilgiyle muayyen çerçeveyle sınırlanan ibadete karşı söylediği «Medreseyle minare yıkılmadıkça Kalenderliğin yolu yordamı düzene girmez. İman küfür, küfür de iman olmadıkça hiçbir Tanrı kulu, gerçekten Müslüman olmaz» mealindeki rubaîsinde fikrini, ancak Kalenderliği ele alarak bildirmiştir (*Rubâîler*. A. Gölpınarlı tercemesi, İstanbul, 1964, «D» harfi, 140. rubaî, s. 83). *Dîvân-ı Kebîr*'deki birçok şiirlerinde Kalenderîliğin övülmesi, Şems'in bir melâmet eri olması, Fütüvvetten, bir Fütüvvet mümessili gibi bahsetmesi, Konya Müzesi'nde, ona âid külâhın Kalenderî tacına çok benzemesi (A. Gölpınarlı: *Mevlânâ Celâleddîn*, 3. bas., İstanbul, 1959, s. 59-66; aynı kitaptaki 12 ve 13. fotograflar), kendilerini Şems kolundan sayan ve Şemsî diye anılan Mevlevîlerin, meselâ XVI. yüzyılda yaşayan, Dîvâne ve Semaî mahlâslarıyle şiirleri bulunan Muhammed Çelebi (bk. SEMÂÎ) nin, Yûsuf Sîne-çâk (b. bk.) in ve Muhammed Çelebi mensuplarının çhâr-darb tıraş oluşları (aynı kitabın 103. sahifesiyle *Mevlânâ'dan sonra Mevlevîlik* adlı eserimizin VI. bölümüne, s. 101-127, ikinci kısmın I. bölümüne b. s. 204-220; İstanbul, 1953), H. 718 (1318) de ölen Seyyid Hüseynî'nin 53 beyitlik ve mesnevî tarzında bir *Kalender-nâme*'sinin bulunması (Ayasofya K. Mecmua No. 2032; 861'de Tebriz'de Aliyy b. Fethullah tarafından yazılmış nüsha) dikkate alınırsa, Kalenderîliğin H. III. yüzyıl sonlarından IX. yüzyıla kadar Türkistan, İran, Irak, Anadolu, Suriye ve Mısır'da ne kadar yaygın olduğu anlaşılır.

Kalenderîlerin en bâriz şiarı, çhar-darb oluş, saç, sakal, kaş ve bıyıklarını usturayla tıraş ediştir. «Çhâr-tekbir», Ehl-i Sünnete göre cenaze namazının dört tekbirine, bu münasebetle de Farsçada «çhâr-tekbîr getirmek» ölüme, tasavvufî terim olarak da Tanrı'dan başka her şeyden (Mâ Sivâ'dan) vazgeçmeye dendiğine göre (Burhân-ı Kaatı tercemesi, İstanbul, 1268, s. 212) «çhâr-darb» ın da, eğreti olan tecemmülâtı terk etmek, ölmeden önce ölmek, mevhum varlıktan vazgeçmek remzi olması, bir ihtimal olarak düşünülebilirse de, bu, örf ve âdete, hattâ sünnete isyan niteliğini taşıyan ve nihayet gelenek haline gelen şiarın bir dayanağı da vardır; belki Çin'den, Hind'den, eski ve iptidaî dinlerden gelen bir şeydir. Mevlânâ, *Mesnevî*'de, kıyâsın butlanından bahsederken «Bakkal, dudukuşu ve dudunun gülyağı şişelerini dökmesi» başlığı altında anlattığı hikâyede, bir Kalenderîyi, Cavlak diye anmakta, başının, tas ve leğen dibi gibi mücellâ olduğunu bildirmektedir (Reynold A. Nicholson bas. I, Leiden 1952, s. 17-21. *Cavlakî* sözü 259. beyitte geçer). *Calk* Arapçada «baş tıraş etmek» anlamına gelen bir sözdür; *cuvâluk*, Arapça ve Farsçada «hurç ve heybe yapılan palasa, ipten, kıldan dokunan aba» ya denir (Kamûs ve Burhân tercemeleri). Kalenderîlere, tıraşları, kıldan ve yünden dokunmuş aba giymeleri yüzünden Cavlakî, çoğul olarak da Cuvâlika denmiştir. Türkçedeki *cascavlak* sözünün de bu kelimeden geldiği sanılmaktadır. Mevlânâ'nın, bir gün tıraş olurken berberin, sakalını nasıl keseyim sorusuna, erkekle kadın fark edilecek kadar deyip Kalenderîlere gıpta ederim; hiç sakalları yoktur; insanın sakalının az oluşu kutluluğuna delâlet eder; sakal erkeğin ziynetidir, «ama uzun ve çok olursa da insana benlik verir; sûfî sakalını tarayıncaya dek ârif Tanrı'ya ulaşır» sözlerini söylediği *Manâkıb'ul-Ârifîn*'de geçer (Tahsin Yazıcı bas. I, Ankara, 1959, s. 412). Mevlânâ'nın ölümünden sonra kesilen kurban, Ebûbekr-i Cavlakıyy-i Niksarî'nin tekkesinde yenmiştir (a. y. II, s. 596). Veled'in oğlu Emîr Âbid Çelebi (H. 739/1338), rind tabiatı dolayısıyle «Kalender-nihad» diye anılmaktadır (s. 631). Bunlardan başka, Hâfız (H. 792/1389-1390)'ın bir gazelinde: «Burada kıldan ince binlerce nükte var; her başını tıraş eden Kalenderîliği bilmez ki» beytinden (A. Gölpınarlı: *Hâfız Dîvânı tercemesi*. İstanbul, 2. bas. 1968, s. 23, beyit 1031) anlıyoruz ki, XIII-XIV. yüzyıllarda Kalenderîlik, İran'da yaygın bir haldedir.

Vahidî adlı Osmanlı nâsir ve şâirinin H. 929 (1522) Saferinin başlarında yazdığı *Menâkıb-ı Hâce-i Cihan ve Netîce-i Can* adlı eserinde Kalenderîler şu sözlerle canlandırılmaktadır:

«Kalender gürûhu pâk-tıraş vücûhile, başlarında kıldan örülmüş külâhlar ve arkalarında şallar, kimi aselî ve kimi siyahlar, pür sürûr u hubûr, hayl u haşemle ve tabl u alemle, âheng ü negamâtile ve gülbang-i salavâtile...» (1013 Şevvalinde istinsah edilmiş nüsha, İstanbul Üniv. K. Türkçe Yaz. 9504, 29 b). Vahidî onların eski palasları

yün elbiseye tercih ettiklerini, göğü ata, yeri ana bildiklerini, saç, sakal, kaş ve bıyıklarını ârızî bildiklerinden tıraş ettiklerini, onlarca mescitle tekke ve kilisenin, Cennetle Cehennemin bir görüldüğünü, güzellere düşkün olduklarını, gezici derviş zümrelerinden bulunduklarını anlatır ve kendilerine Hemedânîler dendiğini bildirir (30 b - 41 a).

Kalkandelenli Fakıyrî, H.941 (1534) yılında telif ettiği manzum *Ta'rîfât*'ta, Kalenderîlerin esrara düşkün olduklarını, hiçbir şeye aldırış etmediklerini, boyunlarında halkalar bulunduğunu üç beyitle anlatmakta ve onları Abdallarla aynı tutmaktadır (İstanbul Üniv. K. Türkçe Yaz. 3051, 13 b). Kalenderîlerin tekkelerine, yoksulların orada doyurulduğu, konuklandığı için «büyük sahan» anlamına lenger dendiğini *Manâkıbu'l - Ârifîn*'den (II, 596) ve Burhân tercemesinden anlaşılmaktadır (s. 548). Gene Burhân tercemesi, Kalenderîlerin, ellerinde taşıdıkları sopaya ser - deste ve bâzî, mızrağa cerîde, iki taraftan saçakları sallanan kıldan yahut yünden yapılmış elbiseye saltakıy dediği, Kalenderî ve Bektaşî dervişlerinin dede diye anıldıkları (s. 97, 202, 260, 265. adı geçen maddeler), yanlarında oyulmuş bir boynuzdan meydana gelen nefir bulunduğu (Molu maddesi), kayık şeklindeki külâhlarına zavrak adı verildiği (s. 322) öğrenilmektedir ki bu son madde bize Şems'in külâhını hatırlatmaktadır (Bu külâhın, kubbesi biraz uzun olanı, Defterdar'dan Eyüb'e giderken Zal Paşa Câmii karşısında Avranos Dede adlı birisine âid mezarın baş taşında vardır. *Mevlânâ Celâleddîn*'e bakınız; s. 64, sondaki fotograflardan 13. fotograf, Şems'e âid külâhın yanında).

Karakaşzâde Ömer (H. 1047/1734)'in, Vahidî'nin *Menâkıb - ı Hâce - i Cihan*'ını ıstılahlara boğarak yazdığı ve kendine mal ettiği *Nûrü'l - Hüdâ li men - ihteda*'sında, Kalenderîler hakkında verdiği bilgi, bize Kalenderîlerin XVIII. yüzyılda bile Anadolu ve Rumeli'de adları anılacak, kendilerinden bahsedilecek bir topluluk olarak bulunduklarını bildirmekten fazla bir bilgi vermez.

Kalender - nâme ve *Cevâhirü'l-Esrâr*, görünüşte Sünnî bir karakter taşımakla beraber gene de yer yer Ehlibeyt'e, Oniki İmam'a bağlılıkları bakımından Kalenderîlerin Şiî - Bâtınî bir zümre olduğunu göstermektedir. Birçok şiirlerde Kalenderîlerin bu meşrebi açıklanmaktadır. Ancak, Abdullâh - ı Ansârî gibi bir zatın onları övmesi, Mevlânâ'nın onlara teveccüh göstermesi, Emîr Huseynî'nin onlar hakkında bir risale yazması, *Tarâiku'l - Hakaaik* sahibinin bildirdiği gibi bütün Kalenderîlerin mülhit olduklarını iddia etmenin pek aşırı bir iddia olduğunu meydana koyar, zannındayız (Ma'sum Alişâh; Muhammed Ca'fer Mahcûb haşiye ve tashihiyle; Tahran 1345 Ş. H. I, 442, 445, 447, 453, 454; II, 454; III, 80).

Osmanoğulları ülkesinde Kalenderîler XVI. yüzyılda büyük bir kuvvettir. Türk şâirlerinden dîvan sahibi Dukakinzâde Ahmed Bey (Paşa, H. 964/1557) «dede» redifli bir şiirinde «yalınayak, çhâr - darb, esrâr - ı Hak'tan hayran olmuş, Şâh - ı Vilâyet'e kul, Hânedan'a muhib, Âl - i Abâ yoluna kurban, vücudu şerha şerha olmuş» bir Kalenderî dedesini övmektedir (İstanbul Üniv. K. Türkçe Yaz. H. 1110'de yazılmış nüsha, No. 802; 91 a - b. Bu Dîvân'ın kapak kâğıdında Ahmed - i Serbânî kaydı var ve temellük eden, Ahmed - i Sârbân'ın Dîvânı sanmıştır).

Kanunî Süleyman'ın zamanında zaviye ve hankahlarda bulunan Kalenderîlerin sürüldüğünü, Kalenderîlere karşı şiddetli bir tenkil hareketine girişildiğini *Nişancı Târibi*'nden öğreniyoruz (İstanbul, 1290, s. 207 - 211). Aynı kaynak bize, Kalenderîlerin din emirlerine uymadıklarını, namazla, oruçla ilgileri olmadığını, ilk halîfelere düşman olduklarını bildirmekte, verdiği izahat esnasında Türk dîvan edebiyatından da bol bol örnekler sunarak Kalenderîlerin edebiyatımıza verdiği mazmunları belirtmektedir (aynı sahifeler). Bu tenkil hareketinde, İran'la siyasî rekabetin ve savaşların tesiri olduğu muhakkaktır; nitekim Melâmîler aleyhine de Kalenderîlerle beraber aynı tenkil hareketi yürütülmüştür (A. Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul, 1931, s. 48 - 73).

Kalenderîlikteki tıraş, tadil edilerek bey'at esnasında iki kaş arasından kıl kesmek suretiyle daha Mevlânâ zamanında Mevlevîliğe girmiş (A. Gölpınarlı, *Mevlânâ Âdâb ve Erkânı*. İstanbul, 1963, s. 137 ve devamı), kendilerini Şems kolundan sayan Mevlevîlerse XV - XVI. yüzyıllarda doğrudan doğruya çhâr - darb olmayı şiar edinmişler, hattâ Seyfî külâh giyen bu toplum, bâzı kere on iki dilimli ve Şemsî denen Bektaşî tacını da giymişlerdir; fakat sonradan bu toplum ortadan kaybolmuştur. Ancak Fâtih zamanında İstanbul'da, Şehzadebaşı'nda, Bozdoğan Kemeri'ne giden yolun solunda yapılan ve bugün eseri kalmayan Mevlevîhâne ile Eyüp'te, Lâlîzâde Abdülbâki (H. 1159/1649)'nin medfun bulunduğu Özbeklere âid tekkeye Kalenderî - hane dendiğini de kaydedelim. Bektaşîlerin de çhâr - darb olduklarını Vâhidî'nin eserinden (59 a - b) ve Şîrî'nin bir şiirinden anlamaktayız. Bu şiirin, Bektaşîlerdeki tarikat cihazı hakkında da pek önemli bilgileri ihtiva ettiğini bildirelim (A. Gölpınarlı, *Alevî - Bektâşî Nefesleri*, İstanbul, 1963. s. 177 - 178). Kaygusuz Abdal'ın bir şiiri, Abdalların da çhâr - darb olarak Kalenderîlere uyduklarını bildiriyor (a. y., s. 175 - 176). Esasen söylediğimiz yüzyıllarda Anadolu ve Rumeli'ye yayılmış, Kalenderîler gibi gezginci derviş zümreleri olan Abdallar, Hayderîler ve Câmîler de aşağı yukarı aynı inançları besledikleri gibi, şekil ve kıyafet bakımından da birbirlerine pek benzerler. Sonraları bıyık ve sakallarına hiç dokunmayan Bektaşîlerde tıraş, mücerretlik erkânında saç, sakal, bıyık ve kaştan birkaç kıl kesmeye inhisar etmiştir (*Erkân - ı tıraş*, İstanbul Üniv. K. Türkçe Yaz. 3957). Konya Mevlânâ Müzesi yazmaları arasında 1822 No. da kayıtlı bulunan ve 22. risalenin sonundaki ketebeye nazaran II. Bayezid (H. 886 - 918 1481 - 1512) zamanında yazıldığı anlaşılan mecmuada 15. risale bey'ata ve çhâr - darb oluşa âiddir (Mevlânâ Müzesi Yazmaları Kataloğu, Hazırlayan A. Gölpınarlı. II, 36 - 42). XVIII. yüzyıldan sonra Kalenderîleri ve diğer zümreleri Bektaşîlik temsil etmiş, yalnız «tarâık»'a nazaran Kalenderîlen bir zümresi İran'da kalmıştır.

Kalenderîlerin baş açık gezdiklerini Mevlânâ'dan, kıldan örülmüş külâh giydiklerini de *Menâkıb - ı Hâce - i Cihan*'dan öğreniyoruz. Bursa'da, Muradiye Külliyesinde, türbelerin arka tarafına nakledilerek dikilen mezar taşları içinde iki Kalenderî külâhlı taş vardır. H. IX. yüzyıla âid olan bu taşların 118 No. ile kayıtlı bulunan ve «Hâc Muhammed Kalender» e âid olanı daha sağlam kalmıştır. Bu tac, Mevlevî sikkesinden biraz kısa olup, üstuvanî, kubbesindeki tepeyi kaplayan kısım on iki dilimlidir ve tam ortasında düz bir yer vardır. Kubbeden aşağıya inen ve lenger denen kısım kırk dilimli, başa geçecek yere yakın olan kısım dairevî ve ortadaki çizgi diyebileceğimiz hat, üstünde ve altındaki çizgilere temas eden zaviyeli düz çizgilerle birleşmektedir. Biz, kubbedeki on iki dilimin Oniki İmam'a,

ortadaki düz kısmın Hz. Muhammed'e, lengerdeki kırk dilimin şeriat, tarîkat, hakikat ve marifet'in onar makamına işaret olduğunu sanıyoruz. Ayrıca, İstanbul Belediye Müzesi'nde, keçeden dikilmiş, çeşitli işlemelerle müzeyyen bir Kalenderî tacı vardır. Bunun da kubbesi on iki, lengeri dört dilimlidir ve her dilime «Meded yâ Alî» yazısı işlenmiştir (*Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*; sondaki fotograflardan KL. F. 2. sahifedeki son fotograf). Bektaşîlerin kubbesi on iki, lengeri dört dilimli, tepesinde keçeden bir düğme bulunan taca Tâc-ı Hüseynî, Tâc-ı Celâlî ve Kalenderî dediklerini de söyleyelim. Bektaşî tacında dilimlerin iki kenarları dikişli olduğu halde Kalenderîlerin giydikleri tacın dilimlerinin kenarları dikişsiz ve tepesi düğmesizdir ki bunlardan birkaçına vaktiyle Hayrabolu mezarlığında rastlamıştık. Mevlevîlerin bu taca Sikke-i Duvazdeh-küngüre-i Şemsiyye dediklerini Sâkıb Dede'nin *Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyan*'ından öğreniyoruz (aynı eser, 426-432. KL. F. 3. daki fotografların 13. sahifesindeki 9. resim). Harîrîzâde Kemaleddin Ahmed (H. 1299/1882)'in, *Tibyânu Vesâili'l-Hakaik fî Beyân-ı Selâsili't-Tarâik*'ta, Divâne Mehmed Çelebi'yi K.'nin kurucusu göstermesi ve bu tarîkatı, Mevleviyenin bir kolu olarak tanıtması yanlıştır ve bu yanlış, Divâne Mehmed Çelebi'nin ve mensuplarının çhâr-darb olmayı şiar edinmelerinden meydana gelmiştir (Süleymaniye K. İbrahim Efendi kitapları; III, No. 432; 74 b-77 a. Aynı sahifelere eklenen kâğıtta Kalenderîlerin Huseyn, Hasan, Fâtıma, Alî, Muhammed adlarını bu tertiple zikrettikleri de yazılıdır). — Abdülbâki Gölpınarlı

KALEVALA, Fin destanı (Kaleva = Fin mitolojisinde bir kahraman, K.'nın kahramanlarının babası). Bu Fin halk destanı, Elias Lönnrot (b. bk.) tarafnıdan 1828-1834 yıllarında Karelya'lı âşıkların ağzından toplanan parçaların birleştirilmesi suretiyle meydana gelmiştir.

Birinci basım (1835) ancak 12 000 mısradan mürekkepti. Son şeklinde ise (1849) 50 Runo halinde 23 000 mısra olarak toplanmıştır.

Destan, kâinata dâir bir muayyen felsefeyi ifade etmekte ve kuzeyli insanların zekâsını ve faziletlerini övmektedir.

Ömer Seyfettin'in birkaç Runo tercümesi ve M. Tahir Alangu'nun bir özetlemesinden sonra, K.'nın tamamı, Finlandiya Edebiyat Cemiyeti'nin yayınladığı 20. baskı (1940) esas alınarak Lâle ve Muammer Obuz tarafından dilimize çevrilmiştir (1965).

KALEYDOSKOP (Fr. Kaléidoscope; Yun. *kalos* = güzel; *eidos* = görünüş; *skopein* = bakmak), içinde birkaç ayna bulunan bir borudan yapılmış âlet. Aynalar öyle tesbit edilmiştir ki borunun içine konulan renkli küçük cisimler, aynalardaki akisleriyle muntazam yuvarlak şekiller meydana getirir. Cisimler yer değiştirdikçe şekiller de değişir.

KALFA (Ar. *halife*), henüz usta olmamış, fakat çıraklık devresini de atlatmış meslek erbabı. Osmanlı sarayında, câriyelere hanım denmez, K. denirdi. Görevlerine göre çeşitli rütbeleri olan K.'ların içlerinde musiki öğrenenler, okuyanlar ve çalanlar, hattâ bestekâr olanlar vardı.

KALGAN: bk. UANÇUAN.

KALGAY, Kırım Hanlığı veliahdlarının unvanı. Bu unvan kağalgay, kağalga ve kalga biçimlerinde de yazılır.

K. unvanı ilk defa Mengli Giray Han tarafından, büyük oğlu Mehmed Giray'a veliahd olduğu zaman verilmiştir. Kardeşler arasında hanlık mücadelesi olmaması için Mengli Giray'ın bu şekli düşünmüş olması mümkündür. Daha sonra K.'lık, hanlar tarafından itina ile muhafaza ve devam ettirilmiştir. Hanlar tahta çıkınca kendilerinden küçük kardeşlerini, kardeşleri yoksa oğullarını K.'lığa getirmişlerdir. II. Mehmed Giray Han, K. Adil Giray'ın ölümü üzerine, çok sevdiği oğlu Saadet Giray'ı K. yapmak istemiş, kardeşi Alp Giray buna karşı çıkınca onu K. yapmış, oğlu için de nûreddin unvanı ile ikinci bir veliahdlık makamı ortaya çıkarmıştır. Han ölünce yerine K. geçer, nûreddin de K. mevkiine çıkardı. Bu usulden sonra Giraylar sülâlesine mensup 40 kişiden 24'ü K.'lıktan ve 5'i de nûreddin'likten hanlığa geçmişlerdir.

K.'lar Akmescid'de otururlardı. K. sarayı ve dîvan teşkilâtı hanınkine benzerdi. K.'lar da hanlar gibi kendi adlarına yarlığ çıkarırlar, yabancı devletler ile doğrudan doğruya muhaberatta bulunurlardı. Rus çarları, Leh kralları ve Çerkez beyleri, ayrıca K. ve maiyetine para v. b. gönderirlerdi. Hanın katılmadığı savaşlara, daha küçük bir ordunun başında K. giderdi. Bk. NÛREDDİN.

KALICI KAR (Fr. Neige persistante), kar sınırının üstünde bütün yıl boyunca kalan kar örtüsü. Kar yağışının bol olduğu ve yaz sıcaklarının bunları eritemediği yerlerde sürekli olarak kar yığıntıları vardır. K. K. özellikle kutuplarda ve yüksek yerlerde bulunur. Ekvator kuşağındaki çok yüksek dağlarda da K. K. vardır. Aynı enlemde K. K.'ın bulunduğu yükseklik havanın rutubetine ve dağın yamaçlarının güneş ve yağış alma durumuna göre değişir. Ekvatorda K. K. 5 000 m, 50 enlemi çevresinde ise 3 000, 6 000 m yükseklikte bulunur.

Kutuplara yaklaştıkça K. K. deniz seviyesine iner. Dağların kuzeye bakan yamaçları ile güneye bakan yamaçları arasında K. K.'ın yeri bakımından fark vardır. Bk. KAR.

KALIN, Oğuz zümresinden başka bütün Türk boylarında ortak bir terim. Erkeğin, kızın babasına evlenmek için vermesi gereken malı ifade eder. Bu mala Anadolu'nun bâzı bölgelerinde başlık denilmektedir. K. teriminin XI. yüzyılda Türk boyları arasında çok yaygın olduğu Mahmud Kâşgarlı'nın K.'ı açıklamasından da anlaşılmaktadır. Kâşgarlı bu kelimeyi açıklarken «K. veren kız alır» atasözünü ve «sana K. verdim, şimdi siz bunu alınız...» diye başlayan bir şiiri örnek vermektedir. IX-XI. yüzyılda dahi, Orhon harfleriyle yazılan bir mezar kitabesinde bu âdetten söz edilmektedir: «Ben Kırgız oğluyum, kızlarımı K.'sız verdim». — Abdülkadir İnan

KALIN BARSAK: bk. BARSAKLAR.

KALIN KENARLI MERCEKLER (Fr. Lentilles à bords épais, lentilles divergentes; İng. Diverging lenses, negative lenses), merkezleri kenarlarından daha ince olan mercekler. Bu cins merceklere, ıraksak mercekler adı da verilir. Paralel bir ışık ışını demeti, kalın kenarlı bir mercek üzerine, asıl eksenine paralel olarak düşürüldüğü vakit, kırılan ışınların uzantıları görünür (zâhirî) odak denilen bir noktada toplanır. Buna göre, paralel bir ışın demeti, görünür odaktan çıkan ıraksak bir ışık demetine

çevrildiği için bu merceklere ıraksak mercekler adı verilmiştir. Bunların üç tipi vardır: İki yüzü çukur düzlem-çukur, kalın kenarlı çukur - tümsek. Bk. MERCEKLER.

KALINBACAKLIGİLLER (Oedicnemidae), Yağmurkuşları takımının Çamurkoşarları alt takımına giren bir familya. Gözleri çok büyük olan bu gece kuşları üçer parmaklı, kalın ve şiş diz kapaklı, uzun bacaklı, soluk gri - kahverenklidirler. Hızlı koşan ve iyi uçucu olan K., gündüzleri dinlenir, geceleri avlanırlar. Sümüklü böcek, solucan ve böcekle beslenirler. Bâzı türleri akarsu ve göllerin çevresindeki taşlık alanlardan, bâzıları da seyrek bir bitki örtüsüyle kaplı kumlu çöllerden veyâ ovalardan hoşlanırlar. Dünyanın sıcak bölgelerinde yaşarlarsa da, türlerinden biri İngiltere'ye kadar sokulabilmiştir. Kalınbacaklı kuş (Oedicnemus) tanınmış bir türdür.

KALIP (Mus.): bk. ŞEKİL.

KALIŞ (Fr. Cadence; İng. Cadence), bir musiki cümlesinin rahatlık duygusu vererek bitmesi. Armonide çeşitli K.'lar mümkündür.

1. *Tam kalış veyâ mükemmel kalış*: Güçlüden durağa geçerek yapılan âhengî yürüme (Fr. Cadence parfaite, İng. Perfect cadence).

2. *Eksik kalış veyâ yarım kalış*: Güçlüden durağın birinci çevrilmesine geçerek âhengî yürüme (Fr. Cadence imparfaite, dominante, İng. Imperfect cadence).

3. *Plagal kalış*: Güçlü altından durağa geçerek yapılan âhengî yürüme (Fr. Cadence plagale; İng. Plagal cadence).

4. *Kesik kalış*: Güçlüden itibaren ansızın çözülme yapmayarak âhengî yürüme (Fr. Cadence interrompue, c. évitée; İng. Interrupted cadence).

5. *Yanıltan kalış*: Güçlüden sonra geçkili bir uygu kullanarak yapılan âhengî yürüme (Fr. Cadence trompeuse, c. par surprise, İng. Deceptive cadence).

6. *Kırık kalış*: Güçlüden güçlü üstüne geçerek yapılan âhengî yürüme (Fr. Cadence trompue, c. brisée, İng. Broken cadence).

7. *Son kalış* (Fr. Cadence finale; İng. Final cadence).

8. *Çiçekli kalış* (Fr. Cadence fleurie, İng. Ornamented, brilliant cadence).

9. *Asma kalış* (Fr. Cadence suspendue; İng. Suspended cadence).

KALITIM: bk. SOY ÇEKİMİ.

KALİAKRA (Yun. = güzel burun), Bulgaristan'ın Karadeniz kıyısında, Balçık şehrinin aş. yu. 25 km doğusunda kayalık bir burun. Dik bir duvar biçiminde denize inen K. burnunun yüksekliği 70 m yi bulur. K. burnunda bulunan mağaralarda önemli yerleşme kalıntılarına rastlanmıştır. Bu yerleşmelerin yakınında Bronz Çağı'ndan kalma kalıntılar vardır. K. burnu Fenikeliler, Yunanlılar ve Romalılarca biliniyordu. M. Ö. IV. yüzyılda Yunanlılar burada bir kale kurmuşlardı. III - VI. yüzyıllarda bu kale, Acra adıyle anılmıştır. Daha sonra Bizanslılar tarafından da kullanılmış olan kale, Orta Çağ'dan itibaren bugünkü adını almıştır. K., 1444 yılına doğru Osmanlı Türklerinin eline geçmiştir. 1878 - 1903 yılları arasında Bulgaristan toprakları içinde kalan K., daha sonra Romanya'ya bağlanmıştır. 1940'ta yapılan Craiova antlaşması gereğince tekrar Bulgaristan'a verilmiştir. K.'da bir meteoroloji istasyonu ve bir deniz feneri vardır.

KĀLİDĀSA, Hindli şâir. Yeni araştırmalara göre M. S. IV ve V. yüzyıllar arasında yaşadığı anlaşılıyor. Eserleri şunlardır: *Çakuntalā* (dram); *Mālivikā* (komedi); *Agnimitra* (komedi); *Vikr - morvashī* (Kral Purūravas'ın apsara [su perisi] Urvashī ile sevişmesi hikâyesi); *Raghuvamsha* (destan); *Kumāra - sambhava* (destan).

KALİ - DURGA, Hinduizmde Śiva (b. bk.) nın karısı, Himalaya'nın kızı, doğuran ve öldüren bir ana tanrıça. Bâzan kendisine insan kurbanları sunulmuştur. Onun şerefine yapılan törenler bâzan pek şehevîdir. Bununla beraber, Hindistan'ın büyük mistik şâirleri derin bir aşkla ona hararetli ilâhiler armağan etmişlerdir.

KALİFORNİYA (İng. ve İsp. California) Amerika Birleşik Devletleri'nde, Pasifik Okyanusu kıyısında bir eyalet. Yüzölçümü 409 975 km², nüfûsu 15 717 000 (1966) dir. Merkezi Sacramento'dur. Eyaletin başlıca şehirleri San Francisco, Los Angeles ve Oakland'dır. Doğuda Sierra Nevada (en yüksek tepesi Mount Whitney, 4 418 m) yükselir. Ortada uzanan Büyük Ova, tektonik bir çukurdur. Kuzeyini Sacramento, güneyini San Joaquin ırmakları sular. Batıda

KALİFORNİYA: Bir devlet parkı

KALİFORNİYA: Kaliforniya Üniversitesi'nde Berkeley kampı

nisbeten yeni bir dağ zinciri olan Coast Range 1 600 - 2 000 m ye yükselir. Bu dağları San Francisco'da Golden Gate (Altın kapı) boğazı keser. İklim, eyaletin orta bölgesinde Akdeniz tipindedir. Güneye doğru ilerleyince, gittikçe artan kuru bir iklim başlar. Büyük Ova'da özellikle her cins meyve, sebze ve pamuk yetiştirilir. Güney kısmında büyük petrol ve gaz yatakları vardır. San Francisco ve özellikle Los Angeles'te çeşitli endüstriler gelişmiştir. 1825'te idarî bakımdan muhtar bir bölge haline gelen K., Meksika harbinin sonunda Amerika Birleşik Devletleri'ne katılmıştır (Guadelupe Hidalgo Antlaşması, 1848).

KALİFORNİYUM (kısaltması: Cf) [Kim.], sıra numarası 98 olan radyoaktif bir kimyevî eleman. 1950'de sunî bir işlem sonucunda küriyumdan elde edilmiştir.

KALİKUT veyâ KOZHİCODE, Hindistan'da, Malabār kıyısında bir şehir. Nüfûsu 248 000 (1966) dir. Calicot (kaliko) adındaki pamuk bezleri burada yapılır. K., Portekizlilerin Hindistan'da ayak bastığı ilk limandır.

KALİMAN I. veyâ KOLOMAN ASEN (aş. yu. 1234 - 1246), Bulgar çarı (1241 - 1246). Çar II. İvan Asen ile Macar prensesi Anna Mária'nın oğludur.

Hükümdarlığı zamanında kuzey Bulgaristan Tatarların saldırısına uğramıştır (1242 - 1243). Bunun üzerine Bulgar devleti Tatarlara yıllık vergi vermek zorunda kalmıştır. K. Bulgaristan'da çıkan iç karışıklıklarda öldürülmüştür.

KALİMANTAN, Borneo (b. bk.) adasının İndonezya'ya bağlı bölümüne verilen ad.

KALİMNOS, Anadolu'nun güney - batı kıyısı önünde yer alan Oniki Ada (b. bk.) ya bağlı bir ada ve bu adanın merkezi. Yüzölçümü 109 km², nüfûsu 13 400 (1960) dür. K., yunanistan'a bağlıdır.

KALİNİN (eski adı: **Tver'** [1933'e kadar]), Moskova yakınında, Volga üzerinde bir şehir. Nüfûsu 292 000 (1966) dir. Bir nehir limanı olan şehirde tekstil, plastik malzeme, demiryolu, kauçuk endüstrileri gelişmiştir.

KALİNİN, Mihail İvanoviç (Verhnyaya Troitska, Tver' 1875 - Moskova 1946), Rus siyaset adamı. Ekim İhtilâli'nin başlarından biri olan K., daha önce (Mart - Kasım 1917) Petrograd belediye başkanlığında bulunmuş, daha sonra Politbüro üyesi olmuş (1926) ve Prezidyum başkanlığı (Aralık 1937 - Mart 1946) yapmıştır.

M. İ. KALİNİN

KALİNİNGRAD, (Almanca adı: **Königsberg**), Rusya'da bir şehir. Eski Doğu Prusya'nın merkezi olan şehir, bugün Rusya sınırları içindedir. Federal Almanya Cumhuriyeti'nde hâlâ «Sovyet işgali altındaki Alman toprakları» diye anılan Doğu Prusya'nın sınırları içinde bulunan bu önemli şehir, Rusya için askerî ve iktisadî yönden son derece önemli bir yerdir. Çünkü K. kışın en az buz tutan bir Baltık limanıdır.

K., II. Dünya Harbi'ne kadar Doğu Alman bölgelerinin fikrî ve ilmî merkezi idi ki, bunda Albertus Üniversitesi'nin ve Devlet ve Üniversite Kütüphânesi'nin payı büyük olmuştur. Bu kütüphânede altı yüz bini aşkın eser bulunmaktaydı. Şehirde ayrıca bir Yüksek Ticaret Okulu, bir Güzel Sanatlar Akademisi, Doğu Prusya ve Königsberg Konservatuvarı, bir Müzik Öğretmenleri Semineri, Şehir Kütüphânesi, Wallenrodt Kütüphânesi, Prusya Müzesi, opera, tiyatro gibi daha birçok kültür ve eğitim kuruluşları vardır.

Uzun yüzyıllar boyunca doğu Alman bölgelerinin ticaret ve genellikle iktisat hayatında büyük rol oynamış bulunan K., iki dünya harbi arasında daha fazla bir ağırlık kazanmıştır. Çünkü Danzig koridoru ile ikiye bölünmüş olan Almanya'da yepyeni politik, sosyo - ekonomik ve stratejik durumlar ortaya çıkmış, K.'ın mülkî yönden önemi daha da artmıştı.

Bir transit limanı olarak da K. doğu Avrupa ülkeleri ile Reich'ın batı kısmı arasında vazgeçilmez bir aracı rolü oynamıştı. Liman, geniş siloları, ambarları ve yükleme - boşaltma tesisleri ile 250 hektarlık bir alana yayılmış ve böylelikle Baltık Denizi'nin en mükemmel limanı haline gelmiştir.

Endüstri bakımından en önde gelen sırayı tarım ve orman ürünleri işleyen sınaî dallar almakta idiyse de, tarım makinaları ve vagon fabrikaları, tersaneler, tuğla imalâthaneleri ve dokuma endüstrileri de kayda değer bir seviyede idi.

Şehir 1255 târihinde kurulmuştur. Hukuken şehir olma hakkını hükümdardan 1292 yılında elde etmiştir.

1312 târihinden itibaren K.'da Der Deutsche Orden'in bir divanı ve bir de Başmareşal unvanını taşıyan yüksek rütbeli kumandanı bulunuyordu. Bu muharip tarikat bir devlet mahiyeti arzederdi. K., bundan sonra tarikat - devletin Marienburg adlı kalesini takip eden en önemli garnizonu mahiyetini kazanmıştır. Devletin asıl başkenti olan Marienburg (K.'ın güney - batısında) 1457 târihinde Lehistan'a geçince başkent K. olmuştur.

K.'da o devirden kalma yapılar arasında en dikkate değer olanları XIV. yüzyıl başlarına âid Gotik tarzda bir granit yapı olan Juditten köy kilisesi, Santa Maria ve St. Adalbert katedrali (1325/1552) ile Prusya dukaları çağından kalma Saray, Kale, Altrossgarten ve Sackheim kiliseleridir. Ayrıca, Kneiphof belediye sarayı da ilgi çekici bir mimarî eserdir.

1544 târihinde öğretime başlayan Albertus Üniversitesi bir Protestan tesisidir ki, Prusya dukalarından Albrecht tarafından kurdurulmuştur ve takriben 1830 yılından beri kısaca Albertina diye anılır. Otuz Yıl Savaşı esnasında Almanya'nın hemen hemen bütün akademik âlemi orada kendilerine bir sığınak ve barınak bulmuşlardı. Alman filozofu Kant da doğup büyüdüğü, yaşadığı, yarattığı ve öldüğü

KALİNİNGRAD: Genel görünüş

bu şehrin Albertus Üniversitesi'nde yetişmiş ve sonra orada profesör olarak ders vermiştir.

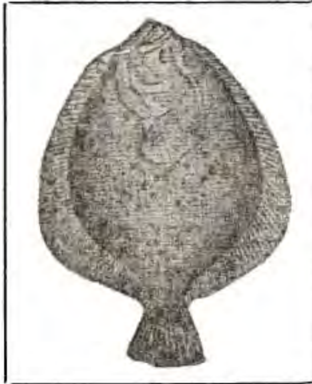
XIX. yüzyılda K., Yedi Yıl Savaşı ve Napoléon Harbleri dolayısıyle ağır darbeler yemiş, Prusya hükûmetinin desteklemesine rağmen bir taşra şehri derecesine düşmüş ve kültür merkezliği vasfından pek çok şey kaybetmiştir. XX. yüzyılda yeniden bir canlanma ve gelişme kaydeden K., genişleyen liman, radyoevi, eski kale duvarları dibinde kurulan yeşil sahalarla değişik bir çehre kazanmıştır. Fakat 1944'te iki ağır Müttefik hava hücumu ve 1945 târihinde Ruslara muharebesiz teslim olmayarak şiddetli topçu ateşine uğraması K.'ın âdeta yerle bir olmasına yol açmıştır. Zâten bu hava hücumları ve son kuşatma ve sokak muharebeleri dolayısıyle çok can kaybeden şehir halkı şehir düştükten sonra bir de açlık, salgın hastalıklar ve Kızıl Ordu'nun zulmü ile kırılınca hemen hemen hiç kimse kalmamış ve Ruslar bir ölüler şehrini imparatorluklarına katmışlardır.

Harpten sonra buraya yerleştirilen Rus göçmenleriyle şehir biraz canlanır gibi olmuştur. Ruslar eski endüstrileri canlandırmak için büyük gayretler sarf etmektedirler. Fakat bugün K. (veyâ Almanca adıyla Königsberg) esas itibariyle bir Rus ileri karakolundan başka bir şey değildir.

KALIXÄLV [*kạliksẹlv*], Kuzey İsveç'te, Norrbotten'da bir ırmak. Uzunluğu 430 km dir. Botni Körfezi (b. bk.) ne dökülür.

KALKAN (Fr. Bouclier), yerkabuğu (b. bk.)'nun çok eski yerleri.

KALKAN (Rhombus maximus), kumlu ve çakıllı, hafif çamurlu, midye ve istiridyeli diplerde dağınık olarak bulunuan bir balık. Vücudu kemik düğme, plak veyâ pullarla kaplanmıştır. Genellikle gözlü taraflarında esmer yeşilimsi, esmer sarımsı, gri, esmer kırmızı üzerine ekseri açık, koyu lekeler bulunur. Gözsüz olan tarafları ise süt beyazı veyâ sarımsı renktedir. Boyları 60 cm veyâ daha fazla, ağırlıkları 8 - 12 kg a kadar olabilir. 25 - 30 yıl kadar yaşar.

KALKAN

Şubat'tan Eylûl sonuna kadar fasılalı olarak yumurtlarlar. Üreme, suyun alt tabakalarında (en çok 50 m ye kadar) ve kıyılardan biraz uzakta cereyan eder. Pelajik olan yumurtalardan 3 - 4 günlük kuluçka süresinden sonra bilateral simetrili pelajik larvalar meydana gelir. Bunlar sonbahara doğru kıyılara yaklaşıp küçük kabuklu hayvanlarla beslenmeye başlarlar. Burada kısa bir zaman içinde vücutlarının biçimi değişmeye başlar. Bu zamandan itibaren dip hayatına intibak ederler.

Derinlerden kıyılara ve kıyılardan derinlere olmak üzere, bağlı bulundukları familyanın karakteristiği olan mahallî üreme göçlerinden başka, kıyılar boyunca uzun mesafeler üzerinde de göçler yaparlar. Et yiyicidirler; başlıca gıdalarını dipte ve dibe yakın yaşayan pelajik küçük balıklar, kabuklular, yumuşakçalar teşkil eder. K. balığı taze ve konserve olarak yenilir.

KALKAN BEZİ, boynun ön ve yan kısımlarında yer alan bir iç salgı bezi. Şekil bakımından kalkana benzediği için halk arasında K. B. olarak anılır. Kırmızımsı ve kahverenkli kan damarlarından zengin bir bezdir. Kadınlarda biraz daha fazla olmak üzere 25 gr kadardır. Gebelikte ve ay halleri esnasında biraz daha büyür. Boynun her iki yanında yer alan konik şeklindeki lopların uzunluğu 5 cm, genişliği 3 cm, derinliği 2 cm kadardır. Boynun her iki yanındaki lop denilen parçalar, isthmus denilen ince bir boyun parçası ile birleşmiştir. Bezin etrafı bağ dokusundan ibaret bir kapsülle çevrilmiştir. Bez, içlerinde sarımsı, yapışkan, yarı sıvı halde kolloid maddesini ihtiva eden, yuvarlak, follikül denilen, etrafı hücrelerle çevrili boşluklardan yapılmıştır. K. B. kana bir hormon (tiroksin) salgılar. Bu hormonun vücutta birçok görevleri vardır. Önemlileri şunlardır: Vücudun bütün hücrelerinde vuku bulan metabolizma, oksidasyon faaliyetine tesir eder ve bu faaliyeti artırır; büyüme ve gelişme için gereklidir; vücuttan su ve tuzun atılmasını sağlar; kanın yağ ve kolesterol seviyesini azaltır; glikojen denilen şekerli madde deposunu azaltır; proteinli maddelerin yakılmasını, diğer maddelere tahavvülünü ve yanmasını sağlar; vücudun normal ruhî davranışlarını, hissî aktivitenin dengesini temin eder; iç organların ve damarların peristaltik hareketlerini artırır; kalbi hızlandırır; besinlerin sindirim kanalından kolaylıkla emilmesine hizmet eder; cinsiyet hormonlarının salgılanmasını harekete getirir, hipofiz iç salgı bezinin kendisi ile ilgili hormonun salgılanmasına karşı çıkar.

Önemli görevleri olan K. B.'nin yokluğunda, cerrahî olarak çıkarılmasında veyâ hastalanmasında bu görevlerden birçoğu aksar ve K. B.'ne bağlı birçok hastalık tabloları ortaya çıkar.

Hastalanması hallerinde, K. B. çok zaman kısmen veyâ yaygın olarak büyür, boynun ön ve yan kısımlarında yutma ile yukarı ve aşağıya doğru hareket edebilen kütleler halinde görülebilir. Bunlara guvatr (b. bk.) veyâ struma adı verilmektedir. Guvatrların büyüklükleri her şahsa göre değişebilir. Elle ancak hissedilebilecek bir büyüklükten çocuk başı büyüklüğüne kadar değişebilen şekil ve hacimlere ulaşabilir.

K. B.'nin büyümelerini, yâni guvatrları, bezin iç salgı görevi ile olan münasebeti yönünden üç grupta toplamak mümkündür. Birinci grupta hormon salgılamasında herhangi bir değişiklik olmadan K. B.'nde görülen büyümeleri olan hastalar toplanmıştır. Bunlara âdi, basit guvatrlar denmektedir. Alınan besin ve içilen sulardaki iyod azlığından veyâ lahana gibi guvatr yapan sebze ve maddelerin fazla miktarda yenilmesinden ileri gelir. Dünyanın birçok yerlerinde, özellikle dağlık bölgelerde, Alp dağlarında, Pirenelerde, Karpat, And ve Himalayalarda, Türkiye'de en çok Bolu, Trabzon ve göller bölgesinde yaşayan halkta görülür. Bu sebeple, bunlara endemik guvatr da denir.

Günde 100 - 200 mikrogram iyod veyâ 1 - 2 gr iyod tuzu alınmak suretiyle bu tip guvatrlar önlenebilir. Bu maksatla dünyanın guvatr bölgelerinde yiyecek ve içeceklere koruyucu olarak iyodlandırılmış yağlar ilâve edilmektedir.

Bu grup hastaların tedavisinde esas; tiroid hormonu, iyodun K tuzunu vermektir. Eğer guvatr solunum yollarına tazyik ediyor, nefes darlığına sebep oluyor ve kanserleşmeye temayül gösteriyorsa, bu grup hastaları cerrahiye verilir.

İkinci gruba salgılanan hormonun azalmasına rağmen K. B.'nin büyümesi ile beraber olan hastalar dahil edilir. Bu grup hastaların meydana getirdiği hastalık tablosuna hipotiroidizm denmektedir. Bu durumda K. B.'nden salgılanan ve tiroksin denilen hormon azalmıştır. Böylece vücudun bütün fonksiyonları bozulmuştur. Bu **hastalık tablosu**

çocuklarda ve yetişkinlerde görülebilir. K. B. hormonunun azalması çocuklarda husule geldiği takdirde kretenizm, juvenil hipotiroidizm adı verilen hastalık meydana gelir. Kreten denilen çocuklarda boyunda guvatr, cücelik, ruhî gelişmede gerilik; soluk, soğuk kuru bir cilt, karın şişkinliği ile karakterlenen bir hastalık tablosu gelişir. Bu hastalık doğuştan veyâ sonradan olabilir.

Hormon azalması yetişkinlerde miksödem, yetişkin hipotiroidizmi adındaki hastalık tablosunu meydana getirir. Hastalarda halsizlik, dermansızlık görülür; ciltleri soğuk, soluk ve kurudur; sesleri kısık, yüzleri soluk ve ödemlidir. Kaşları seyrek, dilleri kalın ve iridir. Kalbleri yavaş atar, soğuğa tahammül edemezler. Boyunlarında oldukça büyük guvatrları vardır.

Bu grup hastaların tedavisinde esas, vücutta az salgılanan tiroid hormonunu kullanmaktır.

Üçuncü grubu, K. B. hormonunun fazla salgılanması ile husule gelen ve toksik guvatr denen hastalar teşkil eder. Bu grup hastalarda hipertiroidizm veyâ tirotoksikozis denilen klinik tablo görülür. Hastalar genellikle kilo kaybederler. Devamlı terledikleri için derileri nemlidir. Sıcak havaları sevmezler, genel olarak sinirlidirler. Elleri titrer, çarpıntıdan şikâyet ederler. Bâzılarında gözler dışarı fırlamıştır. Bunlara ekzoftalmik guvatr denir.

Tiroksin hormonunun fazla salgılanması ile husule gelen hipertiroidizm oldukça fazla görülen hastalıklardandır. En fazla 20 - 40 yaşındaki kadınlarda görülür.

Tedavinin esası, K. B.'nden salgılanan hormonun fazla miktarda salgılanmasını önlemektir. Bu maksatla muhtelif tedbirlere baş vurulur. Bunlar, hastanın iyice hazırlandıktan sonra K. B.'nin bir kısmının cerrahî yolla çıkarılması ilâçlarla hormonun salgılanmasını ve tesirini azaltmak, iyod ve iyodlu ilâçları tatbik etmek, radyoaktif iyodla bezin hormon salgılayan kısımlarını tahrip etmek, hastaya bol vitaminli, yüksek kalorili diyet ve teskin edici ilâçlar vermektir.

KALKANDERE, Rize iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 95 km², ilçe nüfûsu 20 556 (1970), merkez nüfûsu 6 336 (1970), denizden yüksekliği 250 m dir. 16 köyü var-

KALKANDERE: Genel görünüş

dır. Nüfûs yoğunluğu 516'yı bulur. Nüfûsun 14 000'den çoğu köylerde oturur. İlçe arazisi, Rize'nin güneyinde, merkez ilçesiyle İkizdere ilçesi ve Trabzon'un Of ilçesi arasındadır. Bu arazi tepelik ve dağlık olup, inişli çıkışlı yerleri çoktur. Arazinin aşağı yerlerinde çay ve mısır yetiştirilmesi başlıca geçim kaynağıdır.

K. kasabası, Rize'nin 16 km güneyinde, Rize - İspir - Erzurum yolu boyundadır.

KALKBRENNER, Christian (Minden 1755 - Paris 1806), Alman müzisyeni. Operaları vardır.

KALKBRENNER, Friedrich Wilhelm Michael (Kassel 1788 - Enghien - les Batns 1849), Alman müzisyeni. Christian K.'ın oğludur. Piyano virtüözü L. Adam ve Clementi'nin ögrencisidir. *Méthode de Piano* (Piyano metodu) adlı eseri tanınmıştır.

KALKER: bk. KİREÇTAŞI.

KALKHEDON: bk. KADIKÖY.

KALKINMA İÇİN BÖLGESEL İŞBİRLİĞİ (RCD), Türkiye, İran ve Pakistan arasında ekonomik, teknik ve kültür alanlarında işbirliği amacı ile 21 Temmuz 1964'te kurulan bölgesel teşkilât. Üç ülkenin Ticaret odaları arasındaki ilişkilerin sıklaştırılması ve sonra ortak bir Ticaret Odası kurulması, ortak projeler yapılıp uygulanması, her üç ülkedeki hava, kara ve deniz nakil hizmetlerinin ve işbirliğinin kuvvetlendirilmesi, turizmi artıracak anlaşmalar yapılması, vize formalitelerinin kaldırılması, bölgede teknik yardım, uzman, eğitim kolaylıkları sağlamak ve kültür ilişkilerini artırmak gibi konular teşkilâtın başlıca amaçları arasındadır.

KALKÜTA (İng. **Calcutta**), Batı Bengal eyaletinin başkenti, Hindistan'ın ve doğunun başlıca kültür şehri ve en büyük ticaret merkezlerinden biri. Ganj (Ganga) ın kollarından biri olan Hoogly ırmağının sol kıyısında, Ganj deltası ağzından 144 km içeride olan K.'nın nüfûsu, varoşları ve ırmağın sağ kıyısındaki Howrah sanayi merkeziyle birlikte 5,5 milyon (1961) dur.

K., akarsular ve kanallarla yarılan bataklık, iklimi insan sağlığına pek elverişli olmayan bir ovanın ortasında, Job Charnock'un teşebbüsü ile English East India Company (İngiliz Doğu Hindistan Ortaklığı) tarafından 24 Ağustos 1690'da kurulmuştur. Ganj'ın geniş ve derin oluşu sebebiyle deniz yolu ile gelen malların yurt içinde sevkine ve ihraç mallarının ırmaklardan yararlanarak taşınıp ihracına imkân sağlanması, K.'nın gelişmesini kolaylaştırmıştır. K., XVIII. yüzyılda 1755 buhranına ve Lord Clive'ın 1757'de Plassey'de Bengal nâibi Siracü'ddevle'ye karşı elde ettiği zafere kadar yavaş bir şekilde gelişmiştir. Warren Hastings zamanında (1772) Hindistan'ın İngiliz idaresi devresinde başkent yapılan K., XIX. yüzyılın sonuna doğru Avrupa tekniğindeki ilerlemelerin merkezi haline gelerek hızla gelişmiş ve modern bir doğu şehri olmuştur. 1912'de başkentin Delhi'ye taşınmasına rağmen coğrafî durumu, kültürel, turistik değeri ve limanının üstünlüğü ile Commonwealth ülkelerinin ikinci büyük şehri seviyesine yükselmiştir. K.'nın ekonomik faaliyeti gittikçe artmaktadır. İngilizlerin kurduğu yeni şehir ile Asyalıların kurduğu eski şehir olarak, kenar ili mahallelerle çevrili iki ayrı bölgeden ibaret olan K.'da bütün resmî

KALKÜTA: Meydan parkı ve devlet daireleri bölgesi

KALKÜTA: Victoria anıtı

daireler, tiyatrolar, sanat galerileri, iki üniversite, müze, tapınak ve kütüphânelerle nükleer araştırma merkezi Fort William çevresindeki yeni şehirdedir.

K.'da yaşayan insanların milliyet, ırk, lehçe ve kastları çok karışıktır. Bu bölgede konuşulan başlıca diller Bengalce, Hintçe, Orduca ve İngilizcedir. Nüfûsun üçte ikisini yerli Bengalliler teşkil eder ki bunlar Bengal lehçesi Hintçe konuşurlar. Çalışan halkın üçte birinden fazlası resmî hizmetlerle çeşitli mesleklerde, beşte biri endüstri ve kalanı da ticaret alanında iş görürler.

İskoçyalı'ların Hind kendir ticaretini düzenlemeleri ile büyük bir sanayi ve ticaret merkezi haline gelmiş olan K.'da, 300 000 işçi çalıştıran 100 kadar Hind kendiri fabrikası bulunmaktadır. Ayrıca tezgâh, demiryolu malzemesi, otomobil montajı gibi makine yapımı, alüminyum, kauçuk, kimya ürünleri, plastik maddeler, kereste ve kâğıt fabrikaları ile besin sanayii ve tersaneler Hooghly ırmağı boyunca 50 km uzanan bir alanda kurulmuştur.

Ganj'ın geniş hinterlandı ve Doğu Pakistan, nehirden faydalanmak suretiyle taşıma ve ulaştırmanın geliştirilmesi K.'nın büyük bir liman şehri, ithalât ve ihracat merkezi haline gelmesine yardımcı olmuştur. K.'dan özellikle çay, Hind kendiri ve Damodar maden kömürü ihraç, petrol, kereste, pamuklu, şeker ve pirinç ithal edilir.

1875'te yapılmış bulunan Hindistan Müzesi (Indian Museum), jeoloji, zooloji koleksiyonları, nadide arkeoloji eserleri, heykeller ve eski para koleksiyonları ile ülkenin en değerli müzelerinden biridir. Çeşitli park ve bahçeleri, tapınakları, 10 000 kişilik Nakhuda Câmii, Millî Kütüphâne'si, tiyatroları, sanat galerileri, iki üniversitesi ve müze hâline getirilmiş Rabindranath Tagore'un evi v. b. gibi daha birçok târihî köşeleri ve sanat hazineleri ile K., Hindistan'ın en zengin kültür ve sanat merkezlerinden biridir.

KALKÜTA: Yaz yağmuru mevsiminde sokaklardan bir görünüş

KALKÜTA: Park yakınında seyyar satıcılar

K.'nın Dum Dum hava alanı, Avrupa'yı Uzak Doğu'ya bağlayan havayolu üzerindedir.

KÁLLAY [*kāllɔi*], **Miklós** (Nagyhalász 1887 - New York 1967), Macar devlet adamı. Macaristan kral naibi Miklós Horthy (b. bk.) nin dostluğunu kazanmış ve 1942 - 1943 yıllarında başbakanlık ve dış işleri bakanlığı yapmıştır. II. Dünya Harbi yıllarında Macaristan'ı Almanya ile yapılan ittifaktan ayırarak Müttefiklerle ayrı bir barış antlaşması yapmak için gayret sarf etmiştir. 22 Mart 1944 günü Alman işgal kuvvetleri tarafından tutuklanmışsa da, 1945'te Amerikan birlikleri tarafından kurtarılmıştır. Bundan sonra Amerika Birleşik Devletleri'nde yerleşmiş ve orada ölmüştür.

M. KÁLLAY

KALLİMAKHOS, Atinalı heykeltıraş ve oymacı. M. Ö. V. yüzyılın sonlarında yaşamıştır. Berlin Müzesi'ndeki Mainades (Şarap perileri) adlı eserin ona âid olduğu sanılmaktadır.

KALLIO, Kyösti (Ylivieska 1873 - Helsinki 1940), Fin siyaset ve devlet adamı. Başbakanlık (1922 - 1924; 1925 - 1926; 1929 - 1930; 1936 - 1937) yaptıktan sonra 1937 - 1940 yılları arasında cumhurbaşkanlığı görevinde bulunmuştur.

KALLİOPE, Yunan mitolojisinde dokuz Musa (ilham perisi)'dan birinin adı. Lirik (ve epik) şiirin ilham perisi sayılır.

KALLİPYGOS, imparator Neron'un sarayında bulunan ve bugün Napoli müzesinde saklanan bir heykele verilen ad.

KALLİSTŌ (Mit.), Arkadia'lı küçük bir tanrıça (nymphē). Zeus ona âşık olunca, Zeus'un kıskanç kız kardeşi ve eşi Hera tarafından bir dişi ayı haline getirilmiş ve Artemis tarafından avlanarak öldürülmüştür. Zeus onu Büyük Ayı takımyıldızları haline getirmiştir.

KALLİSTRATOS (ölm. M. Ö. 363), Atinalı hatip. Sparta'ya elçi olarak gönderilmiş ve dönüşünde ölüme mahkûm edilmiştir.

KÁLMÁN [*kālmān*], **Imre** (Alm. **Emmerich**) (Siofok 1882 - Paris 1953), Macar asıllı operet bestecisi. Budapeşte Konservatuvrı'nda okumuştur. Daha sonra Viyana'da yerleşmiş, Viyana operetleri tarzında operetler bestelemiştir: *Csârdâs Fürstin* [1916], *Hollandalı Küçük Kadın* [1920], *Kontes Mariza* [1924], *Sirk prensesi* [1926], *Güz Manevraları* [1909] gibi.

I. KÁLMÁN

KÁLMÁN [*kālmān*] **veyâ KOLOMAN,** (1068 veyâ 1070 - 1114 veyâ 1116), Macaristan (1095 - 113 veyâ 116) ve Hırvatistan (1102 - 1114 veyâ 1116) kralı.

KALMAR veyâ CALMAR (Coğ.), güney İsveç'te bir liman şehri. Nüfûsu 30 800 (1966) dür. Şehirde tersane, kâğıt ve demiryolu fabrikaları vardır. 1937'de üç büyük İskandinav ülkesi (Danimarka, İsveç, Norveç) Pomeranya'lı Erik'in krallığı altında bu şehirde birleşmişlerdir. Ortak parlamento, her krallık için bir kraliyet birlik statüsü kurmuştur. Gustaf Vasa'nın liderliği altında (1521 - 1523), İsveçlilerin ayaklanması sonucunda birlik parçalanmıştır.

KALMIK, Ercümend (İstanbul 1908 - İstanbul 1971), Türk ressamı. Nişantaşı Sultanîsi'ni ve British School'u bitirdikten sonra Güzel Sanatlar Akademisi'nden mezun olmuştur. Kendi hesabına Paris'e giderek André Lhote atelyesinde resim öğrenimini geliştirmiş (1940), Sorbonne'da sanat târihi kurlarına devam etmiştir. Yurda dönünce Ankara Teknik Öğretim Kız Enstitüsü'nde (1942), İstanbul Nişantaşı Kız Lisesi'nde resim öğretmenliği yapmış (1943), sonra da İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nde renk ve form dersleri vermiştir. K., İtalyan hükûmetinin bursuyla Roma'da ve Amerikan hükûmetinin çağrısıyla da Amerika müzelerinde, sanat okullarında incelemeler yapmış, müze, üniversite ve galerilerde konferanslar vermiştir. K., sanatında önceleri empresiyonist bir görüşle, sonra da abstre bir anlayışla canlı, aşırı renklerin uyumluluğu içinde eserler vermiştir. Türk sanatını temsil eden toplu sergilere katılmış, yurt içi ve yurt dışı özel sergiler açmıştır. Resim ve Heykel Müzesi (İstanbul) ve İzmir Şehir Galerisi'nde eserleri bulunmaktadır. V. Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde III. ödül, XXXII. Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde I. ödül kazanmıştır. Sanatla ilgili birçok makaleleri ve inceleme yazıları ve *Renklerin armoni sistemleri* ile *Tabiatta ve Sanatta Doku* adlı eserleri vardır.

E. KALMIK: Bir yol

KALMUK DİLİ, Moğol dil âilesine bağlı bir dil. XVII. yüzyılda Rusya'ya göç edip orada yerleşen Oyrat grubundan Dörbet ve Torgut boylarının konuştuğu dildir. K. D. için 1648'de kabul edilen bir alfabe kullanılmıştır. Eski Kalmuk edebiyatı Oyrat (Ural ve Volga'nın aşağı kısımlarında kullanılan batı Moğol lehçesi) edebiyatının bir kısmını teşkil eder. Şimdiki Kalmuklar, Kirillik (Rus) harfleriyle yazılı bir edebiyata sahiptirler. Bu edebiyat roman ve şiirden ibaret olup, özel olarak kelimeler bakımından Oyratçadan oldukça ayrılır.

KALMUK ÖZERK SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ, aşağı Volga bölgesinin batı bölümünde, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSR) ne bağlı özerk bir cumhuriyet. Yüzölçümü 75 900 km², nüfûsu 268 000 (1970) dir. Başşehri Elista (nüfûsu 50 000) dır. 4 Kasım 1920 târihinde özerk bir bölge olarak kurulmuş, 22 Ekim 1945'te özerk bir cumhuriyet haline getirilmiştir. II. Dünya Harbi'nde Kalmukların Almanlara karşı gösterdiği yakınlık dolayısıyle bu cumhuriyet 1943 yılında kaldırılmıştır. 9 Ocak 1957'de yeniden bir özerk bölge haline getirilmiş, 29 Temmuz 1958'de de özerk cumhuriyet olarak kurulmuştur.

K. Ö. S. S. C.'nin nüfûsunun çoğunluğunu Kalmuklar (b. bk.) meydana getirir. Bu cumhuriyetin sınırları içinde Ruslar ve Kazaklar da vardır. Halkın büyük çoğunluğu geçimini hayvancılıkla sağlar (koyun, keçi, sığır, deve). Batıda buğday, mısır ve ay çiçeği yetiştirilir. Son yıllarda kaya tuzu yanında petrol ve kömür yatakları da keşfedilmiştir. Az gelişmiş olan endüstri daha çok Elista şehrinde toplanmıştır (besin maddeleri, yapı malzemesi).

KALMUK'LAR, Çingiz fütuhatı devrinde Moğol ordularının sol kanad (Moğ. *cungar* = sol kanat) ını teşkil eden Moğol boylarından büyük bir kısmına Türkler tarafından verilen ad. Orta Asya ve aşağı Volga bozkırını işgal eden Moğolların önemli bir kısmı İslâmiyeti kabul ettikleri halde, en kalabalık kütlesi Buddhizm'de veyâ Şamanizm'de

direnmiş ve eski dinlerinde kalmışlardır. Bunlara Müslüman Türkler Kalmuk (veyâ Kalmak) adını vermişlerdir. Fakat bu ad doğuda kullanılmamıştır. Orada K.'lara Cungar veyâ Ölöt denirdi. Çingiz zamanından beri Çin'de hâkim olan Moğollar, 1367 yıllarında oradan çıkarılmışlar, Moğol hanları Moğolistan'a gelip bütün Moğolistan'ı bir idare altına toplamak istemişlerdir. Fakat bu gayretleri bir sonuç vermemiştir. Çuras, Hoşut, Turgavut, Hobıt, Oyrat boyları Doğu Moğolistan'dan ayrılıp Mahmud adlı bir hanın idaresi altında bir hanlık kurmuşlardır. Bu devirde Cungarya K.'larının başında Buddhist oldukları halde Müslüman adı taşıyan K. han ve prensleri bulunuyordu. Moğolistan hanlığından ayrılıp yeni bir hanlık kuran bu K. hanlığına Cungar Hanlığı denilmiştir. Türkler ise K. Hanlığı adını vermişlerdir. Mahmud Han'ın kurduğu bu göçebe hanlık, onun torunu Esen Han (1440 - 1460) zamanında çok güçlenmiş, Çin devletine bile meydan okuyacak kadar mağrur olmuştu. 1447 yılında K.'lar Sırderya havzasını istilâ edip Özbek Ebulhayır Han'ın ülkesine saldırmışlardır. Ebulhayır Han K.'larla barış yapıp oğlu Budak Sultan'ı bir K. prensesi ile evlendirmiştir. Bu yıllarda K.'lar İli havzasındaki Kazak Türklerinin yaylalarını işgal etmişlerdir. Buralardaki Kazaklar batıya doğru kaçmışlardır. K. orduları doğudan sel gibi gelmekte idi. Batı Sibirya'da Tobol ve İşim havzaları önce K. öncüleri, sonra Hoorluk idaresindeki K. büyük ordusu tarafından yağma edilmiştir. Bu devirde Batı Sibirya'nın kuzey tarafı Ruslar tarafından alınmış bulunuyordu. Bu sahayı idare eden Rus komutanı K. hanı karargâhına elçi gönderip bâzı isteklerde bulunmuştur. Fakat K.'lar bunların sözlerine aldırmamışlar, hattâ Rus elçileri öldürülmekten zor kurtulmuşlardır. Bu yıllarda Başkurtlar, Ruslarla savaş halinde bulunuyorlardı. K.'ların Ruslara karşı düşmanlık göstermeleri Başkurt mücahitlerine ümit vermiş, derhal onlarla beraber hareket etmeye karar vermişlerdir. Doğuda Batur Hon Tayşı (1634 - 1653) K. göçebe devletini daha fazla genişletmek amacıyle oğlu Hoorluk'u batıya göndermiştir. Onun idaresinde 50 000 çadır (âile), yâni aş. yu. 250 000 nüfûs bulunuyordu. Bu K. ordusu işgal ettikleri sahayı daha genişletmek amacı ile Cayık (Ural) ırmağı boylarını da ele geçirmiştir. Böylece K.'lar batıya doğru harekete geçmişlerdir. K. öncüleri 1630 - 1632 yıllarında aşağı Volga boylarını işgal etmişlerdir. Fakat bu, aslında bir «keşif» hareketi idi. Hoorluk'un esas ordusu ve karargâhı Cayık ırmağının doğusunda bulunuyordu. Bir süre sonra bu büyük ordu Volga'yı geçip Astarhan yaylalarını işgal etmiştir. Bu hareket batıda bir K. hanlığının kuruluşu demekti. 1640 yılında Hoorluk Cungarya'da toplanan bütün K. ulusunun kurultayına gitmiştir. Onun dönüşünden sonra K.'ların saldırıları çok artmış, Hoorluk, Astarhan kuşatmasında öldürülünce yerine oğlu Dayçin, han olmuştur (1645). Her K. hanının yaptığı gibi, Dayçin de hanlığını tasdik ve takdis ettirmek için Tibet'e Dalay Lama'yı ziyarete gitmiştir. O Tibet'te bulunurken bâzı boy başkanları Rus hükûmetine baş vurarak Rus tebası olmak istediklerini, bu dileklerini han adına yaptıklarını bildirmişlerdir. Dayçin Han 1654 yılında Tibet'ten dönmüş ve Rusya ile barış içinde yaşayacağına dair bir «şartname» (şertovaya zapis) imzalamıştır. Bu «şartname» Çağatay Türkçesi ile yazılmış olduğundan K.'lar bundan bir şey anlamamışlardır. 1666 yılında Sibirya hanı Küçük Han torunlarından birinin idaresinde Başkurtların Katay ve Barın boylarından olan mücahitler, Dayçin Han kumandasındaki K.'larla beraber Kuzey Kafkasya'daki Ruslarla savaşarak Terek kalesini tahrip etmişlerdir. Evliyâ Çelebi *Seyahatname*'sinde Başkurtlara, Nogay ve K.'lar gibi, Heşdek (İştek) adını vermektedir. Bu devirdeki K.'ların Ruslarla savaşlarını Evliyâ Çelebi çok takdir etmekte ve şöyle demektedir: «Bu kavmı Kalmaḫ dahi olmazsa kavmı Moskof kâfiri dahı cümle dünyayı kabzı tasarrufa alırdı.»

Dayçin'in ölümünden sonra yerine oğlu Bunçuk, han olmuştur. Bu iki han K.'ları birleştirmeyi başarmışlardır.

Bunçuk'tan sonra oğlu Ayuke (1672 - 1734) babasının yerine 26 yaşında han olmuş, hanlık dâvâsı ile karşısına çıkan amcası ile oğlunu yakalayıp Rus çarına teslim etmiştir. Onlara tâbi olan K. boylarını kendi idaresine almış, başka kardeşleri ve akrabaları olan şehzadeleri de kendine itaate mecbur etmiştir. Kardeşlerinden ikisi isyan ederek Astarhan'daki Rus valisinin yardımı ile Ayuke üzerine yürümüşlerdir. Fakat Ayuke, baş kaldıran kardeşleriyle barışmıştır. Ayuke'ye karşı bunlara yardım etmeye gelen Rus alayına saldırıp yok etmişlerdir. O sırada Rus Kazaklarının başkanı Stenka Razin (b. bk.) Moskova'ya karşı ayaklandığı için Çar Petro, K.'lara karşı bir şey yapamamıştır. O sırada Ayuke'nin ordusunda pek çok Tatar ve Başkurt bulunuyordu. Ayuke'nin Ruslara kafa tutması, Rus uyruklu Müslümanlara, özellikle daima ayaklanma halinde bulunan Başkurt ve Küçüm Han (b. bk.) a tâbi Sibirya Türklerine kurtuluş ümidi vermişti.

1674 yılında Çar Petro Azak'ta Rus balıkçılarının avlanmasına engel olan Kırımlılara saldırmasını rica etmiştir. Ayuke hiç aldırış etmemiş, Cayık ırmağının batı tarafını işgal etmiştir. 1690 yılında Ayuke, Tibet'e Dalay Lama'ya yüksek bir memurunu gönderip takdis etmesini dilemiştir. Dalay Lama da ona han unvanı ve mühür göndermiştir. Çar Petrö, Avrupa gezisine çıkarken Ayuke'ye, önemli miktarda barut, kurşun, top göndermişti. Bu armağan Ayuke'nin hiç olmazsa şimdilik rahat durması için verilen bir «rüşvet» olsa gerekti. Ayuke'nin kuvvetlenmesine rağmen, Ruslara yaranmak için Hıristiyanlığı kabul eden K.'lar çoğalmış, Petro bunlar için bir köy kurup kilise yaptırmıştı. Ayuke bu köyü ve kilisesini tahrip etmiş, Petro buna da ses çıkarmamıştır. 1708 - 1710 yıllarında isyan eden Başkurtlardan bir grup, K.'larla birleşerek Tambov ve Penza vilâyetlerini yağma etmiş ve yüz kadar esir alarak Ayuke'nin karargâhına dönmüştüı. Bu Başkurtlardan Evliyâ Çelebi, Heştek diye bahsetmiştir ki, Nogay ve Kırgız Kazakların Başkurtlara verdikleri addır. 1714 yılında Ayuke'ye Çin'den elçi heyeti gelmiştir. Ayuke bu elçi heyetini iyi karşılamış ve «Çin'e karşı iyi niyetli, Ruslara karşı düşman» olduğunu bildirmiştir.

1715 yılında Ruslar Astarhan'da Bekoviç - Çerkasskiy komutasında 4 000 kişilik bir «Hive sefer heyeti» hazırlamışlardı. Heyetin amacı, sözde Hive ülkesinde maden aramaktı. Ayuke bu heyetin asıl amacının Hive hanlığını istilâ olduğunu bildirmiş ve bir Başkurt ile bir K.'u elçi olarak Hive'ye göndermiştir. Bu ihbar üzerine Bekoviç - Çerkasskiy bütün askerleri ile Hiveliler tarafından imha edilmiştir. 1722 yılında Petro, Derbend seferinde K.'lara uğramıştır. Onun inandığına göre, K.'lar ancak Ayuke gibi güçlü, akıllı, gayretli bir siyasî lider ve kumandanın idaresi altında savaşabilirler, beceriksiz, zayıf bir hanın idaresi altında hiç bir şey yapamazlardı. Böyle düşünen çar, K.'lara karşı sert bir siyaset tatbik etmek için Ayuke'nin ölümünü ve onun yerine zayıf, beceriksiz birinin gelmesini bekliyordu. Gerçekten Ayuke,

elinden geldiği kadar çarın doğu siyasetini baltalamaya çalışıyordu. Ayuke, Başkurtların 1663 ve 1683 yıllarındaki bağımsızlık hareketlerine yardımda bulunmuştu. Hele 1683 isyanına yardım için 40 bin kişilik bir ordu ile gelmişti. Ayuke 1734 yılında ölmüştür. Çar Petro Ayuke'nin onun yerine kardeşinin oğlu Dorji Nazarof'u han tâyin ederek bu fermanını K.'lara ulaştırmak için Volinskiy'i göndermiştir. Fakat o gelinceye kadar Ayuke'nin dul karısı Darmbala, Dunduk Ombe'yi han ilân etmişti. O, Ayuke'nin en çok sevdiği torunu idi, zeki ve cesur bir prensti. Derhal kurultay toplayıp hanlığını tasdik ettirmiş ve Rusya'ya karşı savaş ilânına karar vermiştir. Rusların hanlık adayı Dorji Nazarof kaçmıştı. Volinskiy olup bitenileri kabul etmemiş, çok ciddî davranıp Seren Dunduk'u han ilân etmiştir. Dunduk Ombe 11 000 âile (çadır) ile Türkiye tâbiliğini kabul ederek Türk sınırını geçmiş, Rus kasaba ve köylerini yağmaya başlamıştır. Gün geçtikçe ona iltihak eden K.'lar çoğalmış ve nihayet onun emrindeki K.'ların sayısı 24 000'i bulmuştur. O sırada Türk - Rus savaşı başlamıştır. Bu savaş sırasında Rus hükûmeti Dunduk Ombe'nin isteklerini kabul ederek onu K. hanı olarak tanımış, birçok vaatlarda bulunmuştur. Bu göçebe çoban K.'lar çoğaldıkça otlak ve yaylalar dar gelmeye başlamıştır. Çarın teklifini kabul etmekten başka çaresi kalmayan Dunduk Ombe, tekrar eski yaylasına dönmüş ve K. hanlığı çar tarafından tasdik edilmiştir. Dunduk Ombe 1741'de ölmüştür. Karısı Can, Petersburg'a elçi göndererek oğlu Randol'un hanlığının tasdikini istemişse de, daha çarın tasdiki gelmeden oğlunu han, kendisini de onun nâibi ilân edip muhalefet eden kabile başbuğlarından yedi noyanı idam ettirmiştir. Rusya hükûmeti bunu öğrendikten sonra Dunduk Tayşı'yı han ilân edip Can ile oğlu Randol'un yakalanmalarını istemiştir. Can ile oğlu, Kabartay'lara kaçmışlardır. K. kraliçesi Can, İran'a elçi göndererek Nadir Şah'tan Rusya'ya karşı yardım rica etmiştir. Randol, Kabartaylarla beraber Rus uyrukluğunu kabul eden K.'ları yağma ediyordu. Rusların yardımı ile han olan Dunduk Tayşı, K.'ları idare edemiyor, oğlu Ubaşı'nın kendine yardımcı olarak tayin edilmesini Ruslardan rica ediyordu. Rus hükûmetine dayanarak 27 yıl hanlık eden Dunduk Tayşı, 1761'de ölmüştür. Şehzadelerden Çebek Durcı hanlık dâvâsına kalkmış, fakat Ruslar ölen hanın oğlu Ubaşı'yı han ilân ederek K. töresine göre han olması gereken Çebek Durcı'yı yakalayıp Petersburg'a götürmek istemişlerdir. O da Türkiye - Kırım nüfuzundaki Kuban'a kaçmıştır. Fakat birkaç yıl sonra tekrar K.'lara dönmüştür.

1770 yılında Rus hükûmeti K. «iş» ine son vermeye karar vermiştir. Bu zamana kadar K.'ların iç işlerine fazla müdahalede bulunmayan Rusya, ilk önce K.'ların «adliyesi» olan «han zargo'su» denilen kurumu lâğvetmiştir. *Zargo*, K.'ça «yargı» demekti. Bu «zargo», hanın büyük dayanağı idi. Hanın böyle küçük düşürülmesi Ubaşı'yı çok öfkelendirmiştir. Çebek Durcı onu kışkırtmış, K.'ları alıp Cungarya'ya göç etmesini ona telkin etmiştir. Bu, onun ve taraftarlarının komplosu idi. Ubaşı'nın isyan ederek Cungarya'ya gitmeye kalkışması, kendisine hanlık verileceğine inanmış olduğundan ileri geliyordu. Basit, siyasî dalavereden habersiz genç han Ubaşı, kendisine sadık 33 000 çadır ile Cungarya'ya hareket etmiştir. O sırada Volga ırmağı taştığı için bir kısım K. kafilesi ırmağı geçememiştir. Son Alman - Rus savaşına kadar bu K.'ların torunları Don (Ten), Stavropol ve Volga K.'ları olarak yaşamışlardır. Cungarya'ya hareket eden büyük kafile Cayık ırmağını geçerek Kazak Türkleriyle meskûn olan bozkıra girmiştir. Bu büyük kafile seferlerinde hareketlerine hiçbir engel olmayacağına emin olarak hareket ediyordu. Bu kafile bir ordu düzeni ile hareket etmekte ise de, Kazak çeteleri bu kafileyi otlak ve yaylalardan çıkarıp Balkaş gölü çevresindeki kum çölüne doğru sürmeye muvaffak olmuştur. Bu korkunç çölde K.'lar büyük telefat vermişlerdir. Hastalık, susuzluk, düşmanların durmadan devam eden saldırıları dünya târihinde görülmemiş bir felâket idi. Nihayet kafile 70 bin bitkin, hasta nüfûsla Volga'dan Cungarya'ya 8 ayda ulaşabilmiştir. Bitkin ve perişan halde gelen bu K.'lara Çin imparatoru, Çinliler tarafından insanî muamele yapılmasını, çadırlar, hayvanlar, erzak ve elbiseler verilmesini emretmiştir.

Volga'nın batısında kalan K.'ların kaderi Rusların siyasetlerine bağlı kalmıştır. Bu K.'ların kaçmalarına engel olmak için Rus hükûmeti ciddî tedbirler almıştır. Rus çarları bu savaşçı kavimden faydalanmak için her türlü çareye baş vurmuşlardır. Onlara din hürriyeti tanımışlar, din adamları yetiştirmek için Lamaist manastırları açmalarına engel olmamışlardır. K.'ların dini olan Buddhizmin bir dalı olan Lamaizm, Şamanizmle karışık bir dinî sistemdir.

1757 yılında doğu K. devleti Çin orduları tarafından işgal edilmiştir. Çin ordusu, dünya târihinde görülmemiş bir K. katliamı yapmış, bir milyondan fazla K.'u çoluk çocuğu ile imha etmiştir. Böylelikle Cungarya, Çin tarafından alınmış oluyordu. Aynı yılda Ruslar da Kazakistan'da K. merkezi olan Semipalatinsk'i almışlardır. Böylece İrtiş havzasında K.'lardan eser kalmamıştır. — Abdülkadir İnan

KALOMEL, civa klorürü (Hg Cl). Pürgatif (müshil) özelliklere sahip beyaz bir tozdur. Tabiatta prizma biçiminde, gri ve çeliği andıran bir parıltı gösteren kristaller halinde bulunur.

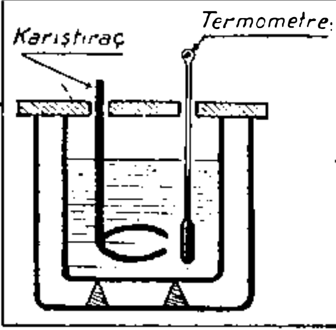
KALORİ (Fr. Calorie), bir ısı miktarı veyâ ısı enerjisi birimi; 1 gr arı suyun sıcaklığını 1 Celsius derecesi (doğru olarak, 14, 5° C den 15, 5° C ye) artırmak için verilmesi gereken ısı miktarı. Buna çok zaman küçük K. (cal) 15° C kalorisi veyâ gram K. adları da verilir ve cal ile kısaltılır. 1 cal = 4,186 joule'dür. Küçük K.'ye karşılık bir de büyük K. veyâ kilo K. (K cal) kullanılır. Büyük K., 1 kg arı suyun sıcaklığını 14,5° C den 15, 5° C ye çıkarmak için verilen ısı miktarıdır. 1 K cal = 1 000 cal = 4 186 joule.

Isı, bir enerji şekli olduğuna göre, ısının enerji birimleriyle ölçülmesi gerekir. Yeni SI (milletlerarası birimler sistemi) birimlerinde enerji birimi joule'dür ve ısının SI biriminin joule olması gerekir (1 joule = 10^7 erg). Bugün kullanılan ısı birimleri (termik birimler), ısının tabiatı açık olarak anlaşılmadan önce, ısının kalorik adı verilen görülmeyen, ağırlıksız bir madde olduğuna inanıldığı günlerde tarif edilmiştir. Isı birimlerinin tarifinde geçen referans sıcaklıkları 1 gr suyun sıcaklığını 1°C yükseltmek için verilmesi gereken ısının tam 1 cal olması için nitelenmektedir. Yâni ısı birimleri sözü edilen bir derecenin bulunduğu sıcaklık aralığına tâbidir. Bu amaçla ortalama K. 1 gr suyun sıcaklığını 0° C den 100° C ye çıkarmak için verilmesi gereken ısı miktarının % 1'i olarak târif edilir. Ortalama K., çok yaklaşık olarak küçük K.'ye eşittir. Çünkü suyun öz ısısı tamamiyle sabit değildir.

$$1 \text{ cal} = \frac{1}{252} \cdot \text{Btu olur.}$$

KALORİFER: bk. ISITMA.

KALORİMETRE (Fr. Calorimètre), ısı miktarlarının ölçülmesinde kullanılan bir âlet. Basit olarak bir K., iç içe yerleştirilmiş ve birbirlerinden ısıca yalıtılmış silindir biçiminde (Şek. 1) iki kaptan ibarettir. İç kaba, su (sulu K.), bir sıvı, termometre ve karıştıracak konur ve ağzı bir kapakla kapanır. Bu kapakta açılmış olan iki delikten termometre ve karıştıracağın uçları dışarıya çıkar. Ticarette satılan cam ve çelik termoslar en iyi K.'lerdir. K.'ler, karışımlar metodu ile katı ve sıvıların öz ısıları (ısınma ısısı) nın erime ve buharlaşma ısılarının ölçülmesinde kullanılır. Bir K.'de temel prensip, dışarıdan içeriye ve içeriden dışarıya ısı iletimi olmaması veyâ ısı iletiminin minimuma indirilmesidir. Bu amaçla K. yapımında bâzı tedbirler alınır: Termoslarda iki çeperli cam kabın içindeki havanın boşaltılması ve yüzlerinin gümüşlenmesi, metal K.'lerde yüzlerin nikellenmesi gibi. Farklı sıcaklıktaki cisimler bir K. içine konulduğu vakit sıcak olan cisimler soğur ve soğuk olanlar ısınır ve bütün cisimler aynı sıcaklığa ulaşır. Böylece cisimler termik dengeye gelmiş olur.

Sulu KALORİMETRE

Çeşitli K.'ler vardır. Bunsen'in buzlu K.'si, sürekli akışlı K., J. Joly (1886) tarafından geliştirilmiş bir islimli K., katı, sıvı ve gazların öz ısılarının doğru olarak tayin edilmesinde kullanılır.

KALORİNİN MEKANİK EŞ DEĞERİ; bk. ISI, ISININ MEKANİK EŞ DEĞERİ.

KALOYAN, Bulgar çarı (1197 - 1207), çar I. Asen ve çar II. Petïr'ın kardeşi. Bulgaristan'ı Bizans hâkimiyetinden kurtarmak için Asen ile Petïr tarafından girişilen ayaklanmaya katılmıştır. 1187'de Bizans ile yapılan barış antlaşmasından sonra rehine olarak İstanbul'a gönderilmiştir. Petïr'ın ölümünden sonra Bulgar tahtına geçmiştir. K. çar olarak gücünü artırmış, 1201'de Varna'yı almış, Vidin, Belgrad, Braniçevo çevresindeki toprakları Bulgaristan'a katmıştır. Makedonya'da Dobromir Ḫriz'in topraklarını da ele geçirmiştir. 1203'te Macar kralı Imre'nin Bulgar topraklarına karşı giriştiği saldırıyı püskürtmüştür. Bulgar devletinin resmen tanınmasını sağlamak üzere 1199 veyâ 1200 yılında papa III. Innocentius ile temasa geçmiş, papadan rex (= kral) sanını almıştır. Bundan başka, papa Tïrnovo başpiskoposunu Bulgar kilisesinin başı olarak kabul etmiştir. Yeni kurulan (1204) Latin imparatorluğuna karşı olumlu savunma savaşları yapmış, Filibe'yi ele geçirmiştir. Makedonya ve Trakya'da askerî harekâta girişmiş, Selânik kuşatmasında çarlık gücünden memnun olmayan boyarlar tarafından öldürülmüştür.

KALPA, Hindistan'da «dünya devri», yâni dünyanın yaratıldığı ve tekrar yok olduğu devir. Bu K.'lar durmadan birbirini takip eder. Her K.'nın muhtelif devirleri vardır ki insanlar ve devler onlarda yaşar ve savaşırlar. K.'nın son devri, felâketle, kötülükle dolu ve başkalarından kısadır. Buddhist tasavvurlara göre, bir büyük K., her biri 1 680 000 yıl süren 80 tane küçük K.'dan ibarettir. Hinduizm'de de buna benzer tasavvurlara rastlanır.

KALPAK, hayvan postundan veyâ kumaştan yapılan başlık. Şubara denilen kalıplı K., yeniçeriler zamanında topçu askerlerinin; çevresi post, tablası ise çuha ile kaplanmış olan ve çuhanın üzerine de çapraz sırmalı şerit ile bunların kesiştikleri noktaya sarı parlak madenî düğmenin dikildiği K. da 1908'de Meşrutiyet'in ilânından sonra her rütbedeki subayın resmî başlığı olmuştur. Kül renkli çuha K.'ı da üniformalı polisler giymiştir. Subay kalpağının çuhasındaki değişik renkler, subayın sınıf ve rütbesini gösterirdi. Tatar, Acem, Çerkez, Bulgar, Rus K.'ı gibi çeşitlerinin yanısıra özellikle Atatürk'ün Millî Mücadele'de giydiği yukarı doğru genişleyen, tablasının ortası kabarık ve tamamiyle kuzu postundan yapılmış olan Kemâlî K.'ı da o yıllarda çok yayılmıştır. Şapka kanununun çıkması ile K. giyimi yasaklanmıştır.

KALPAKÇIOĞLU, Cevdet (doğ. İstanbul 1883), Türk müzisyeni. Tevfik Efendi ile Belkıs Hanım'ın oğludur. Drama İlkokulu'nu, Galatasaray'ı ve 1908'de Hukuk'u bitirmiştir. Zekâi Dede'nin teşvikiyle Eyüplü Hâfız Ali Efendi'den musiki öğrenmiştir. Güftelerinin çoğu kendine âid olmak üzere 20 kadar şarkı bestelemiştir.

KALSEDUAN: bk. KADIKÖYTAŞI.

KALSİYUM, metaller grupunun tabiatta en çok bulunanı. Davy tarafından 1808'de tecrit olunan K., elementler arasında 20 sayısını taşır. Atomik kütlesi: Ca = 40,08 dir. Beyaz ve yumuşak bir katı olup, yoğunluğu 1,54'tür. 810° C'de erir. Havada bırakılırsa, oksijenle sönmemiş kireç (Ca) teşkil eder. Bundan başka, hidrojen, halojenler ve azotla da birleşir. Birleşimlerinde iki değerli (bivalent) dir. Tabiatta özellikle karbonat (kalker kayalar) halinde çok bulunur. Klorürünün elektrolizi yolu ile elde edilir.

KALUGA, Sovyetler Birliğinde, Moskova'nın güney - batısında bir şehir. Nüfûsu 157 000 (1966) dir. XVII. yüzyıldan kalan binaları vardır. Mekanik endüstri, dericilik ve kerestecilik gelişmiştir.

KALYAN, Hindistan'da, Mahārāshtra'da bir şehir. Nüfûsu 194 300 (1966) dür. Dericilik gelişmiştir.

KALYDŌN Yunanistan'ın Aitolia bölgesinde eski bir şehir. Efsaneye göre, bu şehrin halkı bir yaban domuzunun korkusu altında yaşamıştır. Domuz Meleagros tarafından öldürülmüştür.

KALYON (Fr. Galion; İng. Galleon), güvertesinden başka birbiri altında iki veyâ üç sıra topu bulunan ağaçtan yapılmış savaş gemisi. XIV. yüzyıl ortalarında İspanyollar tarafından yelken ile seyir etmek üzere inşa olunmuş, bordaları yüksek ve birden ziyade güverteli, gerek ticaret gerek savaş maksadıyle kullanılan büyük gemilere galion adı verilmiştir. İspanyollar ve Portekizliler uzak denizlerde seyir ve sefer etmek üzere carraca, bargia, carevela, polacca ve burtun gibi muhtelif cins K.'lar inşa etmişlerdir. Hollandalılar, İngilizler ve Fransızlar da bu cins gemilerden ticaret ve nakliye filoları meydana getirerek açık deniz ticaretinde birbirleriyle rekabete girişmişlerdir. Topları bordasında ve yalnız savaş maksadı ile kullanılmak üzere K. sınıfı ilk gemi İngiltere'de inşa olunmuş ve daha sonra diğer Avrupa ülkeleri de bu sınıf savaş gemisi inşasına önem vermişlerdir. Osmanlı deniz kuvvetlerinde her ne

kadar muhtelif târihlerde K. inşa edilmişse de, kullanılmalarındaki güçlükler dolayısıyla çektiri sınıfından gemilere önem verilmiş ve ancak Girit deniz savaşlarındaki mağlûbiyetler ve Çanakkale Boğazı'nın Venedikliler tarafından ablukasından sonra K.'lardan müteşekkil bir donanma vücuda getirmeye başlanılmıştır. Yelkenle seyir yapan ve muhtelif maksatlarla kullanılan çeşitli tipte savaş gemileri inşâsına başlanıldıktan sonra, 74 toptan çok sayıda top taşıyan savaş gemilerine K. denilmeye başlanılmıştır. Osmanlı denizciliğinde güvertesinden başka birbiri altında iki sıra top taşıyan K.'lara kapak, üç sıra top taşıyan K.'lara da üç ambarlı adları verilmiştir. K.'lar üç direkli ve tam armalı gemiler olup, 74 - 128 tane top taşırlar ve mürettebatları 800 - 1 200 kişi olurdu. Buhar makinesinin gemilere tatbikine başlanıldıktan sonra inşâ olunan K.'lara makine ve kazan konulmuş ve yelkene ilâve olarak pervane ile de seyir etmeleri temin olunmuştur. Yalnız yelkenle seyir etmek üzere inşâ olunmuş K.'larda tadilât yapılarak sonradan makine ve kazan ilâve edilmeye başlanmıştır.

K.'lardan kurulan bir filoda gemiler birbirinden 150 - 200 m aralıkla ve puruva hattında seyir eder ve düşmanla karşılaşınca toplar bordada olduğundan yakın mesafeden ve beraber seyirle savaşı tercih ederlerdi. Galibiyeti kazanmak için de rüzgâr üstü tarafında bulunulmaya gayret olunurdu. Düşmana bu tarzda hücumun güçlükleri ve hücum sırasında az top kullanabilmek gibi sakıncaları olmasına rağmen düşmana çabuk yaklaşmak için bu sakıncalar dikkate alınmaz ve tehlike göze alınırdı. K.'ları kullanmak ve muntazam bir hat halinde düşmana yaklaşmak büyük bir ustalık isterdi. Daha sonraları K. muharebe tabiyesinde değişiklikler olmuş ve düşmanı sarma ve düşman hattını yarma manevraları da yapılmıştır. Düşman donanması limanda yakalandığı takdirde onu savaşa mecbur etmek üzere hücum eden donanma da limana girer ve her gemi eş bir geminin yakın mesafesine demirleyerek zincirine pürmeçe tutarak bordasını düşmana çevirir ve kısa mesafeden topları ile savaşa tutuşurdu. — Vehbi Ziya Dümer

KALYONCA, eski Türk saray rakslarından biri.

KALYPSO (Mit.), Yunan Denizi'ndeki Ogygia adasında oturan bir küçük tanrıça (nymphē). *Odysseia*'ya göre, gemisi batan Odysseus'u kabul etmiş ve onu on yıl yanında tutmuştur.

KALYUM (Kim.): bk. POTASYUM.

KAM: bk. ŞAMAN.

KAM, Ömer Ferid (İstanbul 1864 - Ankara 1944), Türk bilim adamı ve şâiri. Askerî doktorlardan Ahmed Muhtar Paşa'nın oğlu olan K., Beylerbeyi Rüşdiyesi'ni bitirdikten sonra özel öğretmenlerden ders almıştır. Tıbbiye'ye, Hukuk Mektebi'ne devam etmiş, babasının ölümü üzerine tahsilini yarıda bırakmak zorunda kalmıştır. Fakat Fransızca, Farsça ve Arapça dersleri alan K., bu dilleri hakkı ile öğrenmiştir.

Ö. F. KAM

1886'da Maarif Vekâleti'nce açılan sınavı kazanarak Beylerbeyi Rüşdiyesi'ne Fransızca öğretmeni olmuş, bu görevine Meşrutiyet'ten birkaç yıl sonrasına kadar devam etmiştir. 1889'da Bâb - ı Âlî Tercüme Odası'na devama başlayarak bu dairede mümeyyiz ve müdür olan K., bir yandan da Fâtih Câmii'nde Mustafa Âsım Efendi'nin derslerini tâkip etmiş, icazetnâme almış ve 1914'te Hariciye Nezareti'ndeki görevinden ayrılarak kendisini öğretmenliğe vermiştir.

1914'te Dârülfünûn edebiyat muallimliğine tâyin edilen K., daha sonra metinler şerhi ve İran edebiyatı târihi müderrisi olmuştur. Medrese - i Süleymaniye'nin açılışında buraya umumî felsefe târihi müderrisi tâyin edilmiştir.

1933 yılı Ağustos'unda emekliye ayrılmıştır. 1943 yılında Ankara'da Dil ve Târih - Coğrafya Fakültesi'nde İran edebiyatı metinler şerhi dersleri vermiş ve hayatının sonuna kadar bu görevine devam etmiştir. 1922'de Ankara'da Tedkikat ve Telifât - ı İslâmiye Heyeti üyeliğine tâyin edilen K.'ın bu heyetin yayınları arasında birkaç eseri vardır.

Mehmed Âkif Ersoy'un ısrarı üzerine yazdığı şiirler sanat çevrelerinde büyük ilgi görünce, edebiyat ve felsefe alanındaki araştırmaları kadar Türkçe ve Farsça şiirlerine de önem vermiştir.

K., Afgan kralı Emanullah Han İstanbul'a geldiği zaman (1927), yazdığı 49 beyitlik Farsça manzûme - i garra'yı bir broşür halinde bastırıp kendisine sunmuştur.

K.'ın telif ve tercüme olan başlıca eserleri şunlardır: *Turrehat* [şiirler, 1887]; *Dinî, Felsefî Musahabeler* [1913]; *Vahdet - i vücûd* [1915]; *Âsâr - ı Edebiye Tedkikatı* [1916]; *Şerh - i Mütûn* [1919 - 1922]; *Mebâdi - i Felsefeden İlm - i Ahlâk* [1923]; *İlm - i Mabade't - Tabia* [1924]; *İran Edebiyât Târihi* [1927]. — Fethî Tevetoğlu

KAM, Rûşen Ferid (doğ. İstanbul 1902), Türk kemençe virtüozu ve Fars dili bilgini. Ömer Ferid Kam (b. bk.) ın oğludur. İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da tamamlayan K., yüksek öğrenimini Edebiyat Fakültesi'nde bitirmiş, Cemil Bey'in öğrencisi ve Mesud Cemil Tel'in en yakın arkadaşı olmuştur. Dârülelhân'a kemençe hocası olmuş, liselerde, Gazi Eğitim Enstitüsü'nde edebiyat, Ankara Devlet Konservatuvar'ında tiyatro târihi, Konservatuvar yüksek kompozizyon bölümünde târihî Türk musikisi okutmuştur. Ankara Radyosu müdürlüğü, T. R. T. Genel Müdürlüğü Türk musikisi başmüşavirliği görevinde bulunmuştur. Ayrıca, Ankara Radyosu'nda Türk musikisi konuşmaları yapmıştır. Nazım hakkındaki kitabı basılmıştır. «Radyo Dergisi» nde Türk bestekârlarına âid yazıları çıkmıştır. Çeşitli gazete ve dergilerde Türk musikisi ile ilgili yazıları vardır. Yalnız güzel bir Hicâzkâr Türk Aksağı Şarkısı bilinmektedir. Violonsel de çalan K., kemençe virtüozu olarak da tanınmıştır. Plaklara çalmış (özellikle Mesud Cemil ile

R. F. KAM

beraber), radyoda çalışmıştır. Musikimizde muhafazakâr fikirleri vardır. Yıllardan beri Ankara Radyosu'nda klasik Türk musikisi korosunu yönetmektedir. Radyodaki birçok kurullarda üye olarak bulunmuştur. Yurt dışında bâzı doğu ülkelerinde ilk defa klasik Türk musikisi korosunu yöneten K., Mısır hükûmeti tarafından Kahire'ye dâvet edilmiş, Arap musikisi üzerinde çalışmalar yaparak, hazırladığı raporları Mısır hükûmetine vermiştir.

KAMA: 1. Silâh olarak kullanılan, iki ağzı da keskin uzun bıçak. K. daha çok ağaç bir kın içinde taşınır. K. Kafkasyalılar, özellikle Çerkezler, ve Gürcüler tarafından kullanılır. 2. Ucu sivri iri tahta çivi, takoz. K.'lar en çok yarma işinde kullanılır. 3. Top namlusunun gerisine konulan kapak.

KAMA, Volga (İdil) nehrinin sol kollarından biri. Uzunluğu 2 030 km dir. Kaynağı, Orta Ural uzanımlarının yukarı kesimindedir. Volga'ya karıştığı nokta, Moskova'nın doğusundaki Kazan'ın güneyine rastlar. Son 200 km sini Kuybışev baraj gölüne saymak gerekir. Vişera ağzından itibaren gemi işletmeye elverişlidir. Perm yakınlarındaki dar boğaza 1948 - 1954 yılları arasında bir baraj kurulmuş ve büyük bir gölet meydana getirilmiştir. Uzunluğu 900 km ve içinde biriken su 10,7 milyar m³ tür. K. hidroelektrik santralının takati 504 000 kilovatı bulmaktadır. Votkinsk yakınlarına 1954 - 1964 yılları arasında ikinci bir baraj daha inşa edilmiştir.

KAMACLAR: bk. KUMACLAR.

KAMAKURA, Japonya'da, Honshū adasında, Kanagawa ilinde bir şehir. Nüfûsu 85 000 (1966) dir. Din ve sanat merkezi olan K.'da 4 m yüksekliğindeki Buddha heykeli meşhurdur.

KAMAKURA: Buddha heykeli

KAMAME KİLİSESİ: bk. KIYAME KİLİSESİ.

KAMAN, Kırşehir iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 1 799 km², ilçe nüfûsu 70 433 (1970), merkez nüfûsu 12 396 (1970) dır. Nüfûsun 59 000'i köylerde ve bucaklarda oturur. Merkez bucağından başka, Akpınar ve Savcılı (bucak merkezi Savcılı Büyükoba köyü) bucakları, 77 köyü vardır. 1930'dan beri Kırşehir'e bağlı bir bucak olan K., hızla gelişerek 1944'te ilçe olmuştur.

İlçe arazisi, Kızılırmak vadisinin doğusunda, bu ırmak ve kolları tarafından yarılmış yayla görünüşlü yeryüzü şekillerini içine almıştır. Denizden yüksekliği çok yerde 1 000 - 1 200 m dir. Yalnız güney - doğudaki Barana Dağı 1 651 m yüksekliktedir. Bu dağda mağaralar ve eski yerleşmelerle ilgili yerler, mermer ve bileği taşları vardır. İlin batı bölümünde bulunan ilçe arazisinin güney - batı sınırı boyunca, K. ile Ankara'nın Şerefli Koçhisar ve Bâlâ ilçeleri arasında, Hirfanlı barajının aşağı kesimi ile Kesikköprü baraj gölünün yukarı ve orta bölümü uzanır. Bu barajlar ilçeye canlılık vermiştir.

KAMAN: Genel görünüş

İlçede İç Anadolu'nun yazları sıcak ve kurak, kışları soğuk ve genellikle az yağışlı bir iklimi vardır. Tabiî bitki örtüsü bozkırlardır. Ağaçlık yerler az ve akarsular boyundadır. Başlıca geçim kaynağı tahıl (en çok buğday) ekimi ve koyunculuktur. Meyvecilik de vardır. K. ve köylerinde çeşitli meyveler, üzüm, sebze, baklagiller yetiştirilir. K.'ın ince kabuklu cevizleri ünlüdür. Ceviz ve kütükleri K.'ın satılan ürünlerindendir.

K., Ankara - Kırşehir - Kayseri yolu üzerindedir. Kırşehir'e 53, Ankara'ya 137 km uzaklıktadır. Hirfanlı barajına 21 km lik bir yol ile bağlıdır. Kasabada düz ve toprak damlı eski evler çok bulunduğu gibi, son zamanlarda çatılı, kiremitle örtülü tuğla ve beton yapılar da çoğalmıştır. Başpınar ve Hacıpınar adlarıyle anılan içme suları, bahçelerle çevrili evleri ile güzel bir küçük şehirdir. K.'ın çarşısı, otel ve hanları, orta ve ilk okulları, akşam kız sanat okulu vardır. Haftada bir hayvan ve eşya pazarları kurulur. Her yıl Eylûl ayı içinde 5 gün süren bir panayır açılır.

KAMANİÇE, Osmanlı Türklerinin, Sovyetler Birliği'nin Ukrayn aCumhuriyeti'nde kalan Kamenets - Podol'skiy (Podolya Kamaniçesi) şehrine verdikleri ad. Târihî Polonya'nın Podolya eyaletinde, Türklerin Turla dedikleri Dnestr nehrinin kuzey kıyısında, nehrin güney kıyısındaki Hotin'in 20 km kuzey - doğusundadır. Hotin alındığı halde K., Osmanlı Türklerince fethedilmemişti. IV. Mehmed, 4 Haziran 1672'de Polonya'ya karşı ilk sefer - i hümâyuna başlamıştı. Orduy - ı Hümâyun, IV. Mehmed'in, gerçekte Sadrâzam Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın emrindeydi. Türk ordusu, Iaş (Yaş) civarında Prut'u, Hotin'de de Dnestr'i geçerek K. kalesine erişmiştir. Burası Polonya krallığının Ukrayna'nın kapısındaki en önemli müstahkem mevkii idi. Kuşatma 18 Ağustos 1672'de başlamış, 9 gün sürmüştür. 27 Ağustosta Leh garnizonu teslim olmuş ve serbestçe çekilip gitmiştir. İki ay dayanacağı sanılan kalenin 9 günde düşmesi Varşova'da panik yaratmıştır. 2 Eylûl cuma günü, K.'de IV. Mehmed adına hutbe okunmuştur. Altı kilise câmiye çevrilmiştir. K.'ye muhafız (müstahkem mevki kumandanı) olarak Özü beylerbeyi Vezir Halil Paşa bırakılmıştır. Bundan sonra Eylûl ayı içinde Podolya ve Galiçya fethedilerek impara- torluğa katılmıştır. Büyük şâir Nâbî, *Kamaniçe Fetihnâmesi* adlı eserini bu sefer için yazmıştır. 26 Ocak 1699 Karlofça Muahedesi ile K., Podolya ve Ukrayna ile beraber Polonya'ya bırakılmışır.

Halbuki kaleyi, kuşatmalarına rağmen Polonyalılar alamamışlardı. Bu suretle Türk hâkimiyeti K.'de 26 yıl 5 ay sürmüştür. Bk. KAMENETS - PODOL'SKİY.

KAMARA veyâ KAMRA KÖRFEZİ, Arap Denizi'nde, Arabistan Yarımadası'nın güney kıyısında bir körfez. Hadramut bölgesinin doğu bölümünde, Fartak burnunun doğusundadır.

KAMARAN, Kızıl Deniz'de İngiltere'ye bağlı küçük bir takımada. Yemen'in karşısındadır.

KAMBİUM, çok yaşayan, iki çenekli açık tohumlu bitkilerin ekseninde bulunan bir hücre tabakası. Bu tabaka ikincil teşekküller (formations secondaires) i meydana getirir. Mantar ağacının, mantar meydana getiren tabakasına da bâzen K. adı verilir.

KAMBİYO (İta. Cambio), hukuk ve iktisatta, birbirlerinden farklı iki anlamda kullanılan bir terim.

1. Türk Ticaret Kanunu'na göre, paranın havalesine, nakline veyâ ödenmesine vasıta olan ve ciro yolu ile tedavül kabiliyetini taşıyan poliçe, çek ve bono (emre muharrer senet) dan ibaret ticarî senetler, K. senetleridir. Bu itibarla, kanunlarımızda kullanılan K. senetleri tâbiri ile ticarî senetler kastedilmektedir. Ticarî senetler hukukuna K. hukuku, ticarî senetle borçlanmaya veyâ mükellefiyet altına girmeye de K. taahhüdü denir.

Türk Ticaret Kanunu'na göre, K. taahhüdünde bulunabilmek için «akid ile borçlanmaya ehil» olmak lâzım ve kâfidir; yâni ne tacir olmaya ne de senede konu olan borcun ticarî işlerden doğmuş bulunmasına lüzum yoktur. Türk Medenî Kanunu, «koca menfaatine olarak karı tarafından üçüncü şahsa karşı iltizam olunan borçlar» ın, bu arada K. taahhüdünün geçerli olabilmesi için, sulh hukuk hâkimi tarafından tasdik edilmesini şart koşmuştur. Aynı kanunun 379. maddesine göre, «mahdut ehliyet» liler, ancak kanunî müşavirleri vasıtasıyle K. taahhüdünde bulunabilir. Ana - babanın, velâyetleri altındaki çocuk adına K. taahhüdünde bulunmaları için sulh hukuk hâkiminin iznine ihtiyaçları olmadığı halde; vasînin, vesayeti altındaki mahcur veyâ küçük adına K. taahhüdünde bulunabilmesi için izin alması lâzımdır. Borçlar Kanunu'nun 450. maddesi, «ticarî mümessil» leri, «hüsnüniyet sahibi üçüncü şahıslara karşı, müessese sahibi hesabına K. taahhüdünde» bulunmaya yetkili kılmış; 453. maddede zikrolunan «ticarî vekil» leri ise, açıkça yetki verilmiş olmadıkça, K. taahhüdünde bulunmaktan men etmiştir.

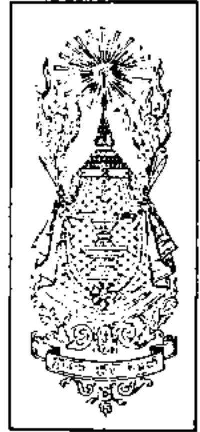
2. K., geniş anlamda bir parayı diğer bir para ile değiştirmek, dar anlamda ise yabancı para (döviz) üzerine muamele yapmak demektir. Nitekim bu anlamda İngilizler Exchange, Fransızlar Change, Almanlar da Wechsel kelimelerini kullanırlar. Bu itibarla, bugün K. kelimesi çok dar anlamda döviz kelimesinin bir müteradifi olarak kullanılır olmuştur.

Yabancı para veyâ yabancı paraya göre düzenlenmiş K. senetleri üzerine yapılan muamelelere K. muameleleri; bu muamelelerin cereyan ettiği borsalara K. borsaları; bankaların bu işlerle uğraşan hizmet dallarına da K. servisi denir. Yabancı ülkelerdeki alacaklılara olan borçların ödenmesi için banka aracılığı ile yapılan ve döviz transferi ile ilgili muameleler de K. muameleleridir.

Dış ticaretin ve milletlerarası mübadelenin serbestçe cereyan ettiği devirlerde ve halen bâzı mahdut ülkelerde, yabancı paraların millî paraya göre değerleri, serbest piyasada ve K. borsalarında, arz ve talep kanunu çerçevesinde teşekkül eder. Ancak, devletler millî paralarının dış, dolayısıyle iç değerini istikrar üzere tutmak ve dış ödeme dengelerini millî çıkarlara uygun surette düzenlemek lüzumunu duymuşlardır. Bu bakımdan bir yandan döviz giriş ve çıkışını kontrol altına almışlar, öte yandan da yabancı paralar için resmî kur tespit etmek zorunda kalmışlardır. Devletlerce bu alanda alınan kısıtlayıcı, düzenleyici nitelikteki müdahale tedbirlerinin bütününe K. kontrolü denmektedir.

Memleketimizde K. kontrolü ile ilgili tedbirler, Türk parasının kıymetini koruma kanununun verdiği geniş yetkiye dayanılarak hükûmetçe alınır. K. kontrolü meyanına giren hizmetler ve muameleler, Maliye Bakanlığı tarafından yürütülür. İthalât ve ihracata sahne olan, özellikle büyük liman şehirlerimizde ayrı K. müdürlükleri vardır. Diğer şehirlerde defterdarlıklar, K. kontrolü ile ilgili işleri de görürler.

KAMBOÇ (Khmerce resmî adı: **Prea Reach Ana Chak Kampuçhea** (Fr. **Royaume du Cambodgé**), güney - doğu Asya'da bir devlet. Batısında Tayland, kuze yinde Laos, doğusunda Vietnam, güneyinde de Siyam körfezi vardır. Yüzölçümü 181 000 km², nüfûsu aş. yu. 6 300 000 (1968) dir. Başkenti Phnom Penh (600 000) tir. Başlıca şehirleri: Battambag (40 000), Kompong Cham (30 000), Sihanoukville (7000) dir. Resmî dili Khmer (Kamboç) dilidir. İkinci dil olarak Fransızca kullanılır. En yaygın din Theravada Buddhizmidir.

KAMBOÇ: Arma

Coğrafya: Esas itibariyle K. Mekong ırmağının alüvyonlarıyle dolmuş bir deniz körfezidir. Bu ovanın üzerinde alçak tepeler ve bazen yeni, bazen eski kayalardan meydana gelmiş sivri tepecikler bulunur, ortasında da Tonle Sap (= Büyük göl) adını taşıyan bir göl vardır. Güney ve doğuda savan ve seyrek ağaçlı ormanlarla kaplı büyük platolar uzanır. Güneyde Kardamomlar (Cardamomes) ve Fil (Elephant) sıradağları ve bu dağlarla deniz arasında da yer yer mangrove (bir çeşit ağaç) ormanlarıyle kaplı ovalar uzanır. Büyük ormanlarla kaplı olan bu dağlar muson (mevsim) rüzgârlarının kuzeye doğru esmesine karşı bir engel teşkil ettikleri için çok yağmur alırlar (Bokor'da yılda 5 473 mm). Mekong ve Tonle Sap ırmaklarının kıyıları, yılın büyük bir kısmı boyunca su altında kalır. Ülkenin hayatî merkezi olan bu ovada başta pirinç olmak üzere mısır, yer fıstığı, tütün, pamuk ve dut yetiştirilir. Güney - doğuda (Kompong Cham) büyük hevea plantasyonları bulunur; ormanlardan değerli keresteler elde edilir (Hint meşesi). Mekong'da Tonle Sap gölünde balıkçılık gelişmiştir. Endüstrileşme, her ne kadar henüz çok ilerlememişse de (ancak tekstil, kontrplak, kâğıtçılık ve çimento fabrikaları vardır), Sihanoukville limanının kurulmasından çok yararlanmaktadır.

K. Çin Hindi'inde nisbeten az nüfuslu bir bölgedir. Siyam (Tayland) lılar, Çinliler ve Vietnamlılar, önemli **azınlıklar olarak ekonomide büyük rol oynamaktadırlar.**

KAMBOÇ: Angkar Tapınağı (XII. yüzyıl)

Târihçe: Khmer'lerin oturduğu bu ülke, Milâdın ilk yüzyıllarında Hind medeniyetini kabul etmeğe başlamıştır. Milâdın ilk yıllarından VI. yüzyılın ortalarına kadar bu topraklar iki ikiz krallık olan Fu - nan (şimdiki Koşinçin ve K.) ve Çen - la (Laos) krallıkları arasında paylaşılmış bulunuyordu. VI. yüzyılda Fu - nan krallığı, birliği kurmuştur. Bu târihte Khmer medeniyeti ilk defa yüksek bir seviyeye erişmiştir. Bundan sonra bir anarşi çağı başlamış ve VIII. yüzyıla kadar sürmüştür. Bu tarihte Khmer hükümdarları ülkeyi tekrar birleştirerek sınırlarını batıda Menam ırmağı havzasına kadar, doğuda da Kırmızı Irmağa kadar genişletmişler ve merkezlerini Angkor'a nakletmişlerdir. XI - XII. yüzyıllarda tekrar parlak bir medeniyete yükselmişlerdir. Fakat 1177'de Çam (Cham) lar Angkor'u yağma edince, ülke zayıflamış, XIII. yüzyılda da imparatorluk için bir çöküntü çağı başlamıştır. Bu devirde K., tedricen Siyam'ın sömürgesi haline gelmiştir. 1431'de Angkor, Siyam'ın eline geçmiştir. K. ülkesinin büyükleri şimdiki Phnom Penh şehrinin bulunduğu yere yerleşmişlerdir. Ang Çan adındaki hükümdar, merkezi Lovek şehrine nakledince, K. yeniden bir rahatlık ve gelişme devresine kavuşmuştur. Bu çağ, XVI. yüzyıl başlarından, Lovek'in Siyam kralı Naresuen tarafından zaptı (1593) na kadar sürmüştür. K. kralı Che Chette (ölm. 1625) bir Vietnamlı prensesle evlenmiş ve idaresi altındaki Hollandalı ve Portekizlilerin buna karşı direnmelerine rağmen, Phon, Phnom Penh'te yerleşmiştir. Kral Batum Reachea ölünce (1672), oğulları taht kavgasına girişmişlerdir. Bu durum birtakım iç harblere yol açmış, gerek Koçinçin'e gerek Siyam'a K.'un iç işlerine karışarak bâzı topraklarını almak fırsatını vermiştir. Bu harbler XVIII. yüzyıl boyunca sürmüştür. XIX. yüzyılın başlarında K. kralı Siyam kralının tacını almıştı ve Vietnam'a vergi ödemekteydi. Bu durum Siyamlıların K.'u istilâ etmesine engel olmamıştır. Neticede Siyam kuvvetleri Vietnam kuvvetlerini yenmiştir. Bu harblerin ve iki taraflı ilhakların baskısı altında, K. kralı ilk defa 1854'te Singapur'daki Fransa konsolosuna baş vurmuştur. 1855'te yapılan bir Fransız diplomatik teşebbüsü başarısız kalmıştır. Buna karşılık, Fransız deniz albayı Doudart de Lagrée'nin giriştiği görüşmeler sonucunda, Koçinçin valisi amiral de La Grandière, 1863'te K.'a Fransa'nın koruyuculuğunu kabul ettiren bir antlaşma imzalatmıştır. 1907'de Fransa Siyam'la bir antlaşma imzalayarak K.'tan alınan Battambang, Siemraep ve Sisophon eyaletlerinin geri verilmesini sağlamıştır. Fakat 1941'de Siyam (yeni adıyle Tayland), Tōkyō antlaşmasıyle Fransa'yı bu toprakların en büyük kısmını geri

KAMBOÇ: Bir köy evi

KAMBOÇ: Phnom Penh balık pazarında seyyar satıcılar

vermeğe zorlamıştır. Bu eyaletler 1946'da tekrar K.'a iade edilmiştir. Fransız idaresine karşı savaşan gerilla grupları 1945'ten beri dağlık bölgelerde ormanlarda faaliyet gösterdiler. Bunların en önemlisi Khmer Issazak adındaki bir milliyetçi grup idi. 1953'te ülkenin bağımsızlığı tanınmıştır. 1954'te yerli Vietnam azınlığının yardımıyle, dışarıdan gelen Vietminh kuvvetleri K.'u istilâ ettiler. 21 Temmuz 1954'te Cenevre Konferansı'nda K. için bir anlaşma imzalanmış, Fransız ve Vietminh kuvvetleri çekilmişler ve Khmer İssarak gerillaları silâhlarını bırakmışlardır. Norodom Suramarit'in ölümü (1960) nden beri taht boş kalmış ve prens Norodom Sihanouk devleti devlet başkanı olarak idare etmiştir. Ancak Prens Sihanouk Mart 1970'te devlet başkanlığından kovulmuş ve ülke, Vietnam komünistlerinin istilâsına uğrayarak 9 Ekim 1970'te Khmer Cumhuriyeti adını almıştır.

KAMBOÇ veyâ KHMER (ḪMER) DİLİ, Kamboç'ta aş. yu. 3,5 milyon insan tarafından konuşulan bir dil.

Bu dille yazılmış M. S. VII. yüzyıldan kalma yazıtlar vardır. Eskiden Koşinçin yarımadasının orta bölgesini kaplayan bir kültürün dili olan bu dilin yerini Siyam, Laos ve Vietnam dilleri almış ve K. D. daha dar bir bölgede konuşulur olmuştur.

KAMBRİYUM (Lat. Cambria bölgesinin adından; Fr. Cambrien), Birinci (Paleozoik) Çağ'ın birinci devresine verilen ad. 100 - 150 milyon yıl (550 veyâ 500 milyon yıl - 400 milyon yıl) kaplayan bu devre, fosil bırakan jeolojik zamanları içine alır. Omurgasız hayvan gruplarının en çoğu bu fosiller arasında bulunur. Kara birkilerine de rastlanır, fakat bunlar nadirdir. K. Alt K., Orta K. ve üst K. olmak üzere üç büyük kata ayrılır.

KAMÇATKA, kuzey - doğu Asya'da büyük bir yarımada. Yüzölçümü 350 000 km² dir. Kuzeyde 100 km genişliğindeki K. Kıstağı'ndan (buna Parabol vadisi denir) basık ve kumlu Lopatka burnuna kadar uzanan ve kuzeyden güneye 1 200 km uzunluğunda, en geniş yeri ise 480 km yi bulan, bir toprak parçasıdır.

Yüksekliği yer yer 1 200 - 2 000 m arasında değişen bir dağ zinciri bütün yarımadayı kuzeyden güneye ve boydan boya ikiye ayırır (Merkezî dağ sırası veyâ Batı dağ sırası). Birçok sönük volkan tepesinin de yer aldığı bu sıradağların en yüksek noktası, İçinskaya Sopka (3 621 m) dır. Yarımadanın ortalarına rastlayan en geniş kısmında ise bu sıradağlara paralel olarak Doğu Dağ Sırası adlı başka bir dağ zinciri uzanır ki bunda volkanik tepelerden eser yoktur. Bu sıradağlar aslında kuzey - doğu yönünde uzanan Ganal, Balagin, Tumrok ve Tumroç gibi birkaç dağ sırasından müteşekkildir. En yüksek tepelerinin adı Kizimen (2 485 m) dir. Buradan itibaren doğu - kuzey ve güney yönlerine doğru K. yarımadasının yanardağlar yaylası başlar ki bu yanardağların sayıları yirmi sekiz olup hepsi de faaliyet halindedir. En yüksek yanardağın adı Klyuçevskaya Sopka (4 750 m) dır. Her iki sıradağlar sistemi de, kuzey - doğu istikametine uzanan 500 km uzunluğunda ve 50 m genişliğindeki K. nehri vadisine doğru bir eğilim gösterirler. Bu vadiye Merkezî K. Çukurluğu adı da verilir. Vadiyi katettikten sonra Merkezî Dağ Sırası basık ve yaygın tepeler halinde batıya doğru devam eder. Bu kesiminde Oḫotsk Denizi'ne dökülen birçok kısa ırmaklar vardır. Suların denize döküldüğü batı yakasındaki bu yalı şeridi yayvandır ve bataklık karakteri taşır. Doğu kıyısına gelince, burası yalçın kayalıklar ve birçok körfez ve koylarla değişken bir manzara arz eder. Buradaki ufak yarımadaların sayısı da az değildir. Kuzey - doğuda, bu kıyının açığında Karaga adası yer alır ki aradaki deniz geçidine Litke yolu denir.

İklim yönünden çok karışık bir hava dolaşım sisteminin etkisi altında bulunan K., gerek mevsimler gerek bölgeler yönünden büyük farklılıklar gösterir. Şiddetli bulutlanma, fazla yağışlar, uzun süreli ve koyu kıyı kesimi sislenmeleri, kalın kar tabakalarının hüküm sürdüğü kış ayları, sert rüzgârlar ve haşin fırtınalar birbirini takip eder. Yarımadanın doğu ve güney kesimleri genellikle daha yağışlıdır (500 - 1 100 mm). Buralarda Ağustos ısı ortalaması 16° ve Şubat ortalaması da —11° dir. Buna karşılık, batı kesimi gerek yağış gerek ısı yönlerinden daha sert ve kurudur. Burada yıllık yağış ortalaması 450 - 700 mm arasında değişmektedir. Ağustos ayı ısı ortalaması 12° ve Şubat ayı ortalaması da —15,1° dir. K. Çukurluğu ise tipik bir kara iklimine sahiptir. Bu bölgede yıllık yağış ortalaması ancak 350 - 450 mm arasında olup, Temmuz ayı ısı ortalaması 15° ve Ocak ortalaması ise —21° dir. Yılın bâzı günlerinde ısının 34° ye kadar çıktığı ve —57° ye düştüğü de vakîdir.

58. paralel dairesinin kuzeyinde ve özellikle batı kesimlerinde tundralar bulunur. Bunun dışında seyrek Ermani kayın ormanları yer yer bitki örtüsünü teşkil eder. Bunların aralarında gür çayırlıklar vardır. Fakat bu ormanlar, kuzeyde 500 m, merkezde 800 m ve güneyde 200 m, yukarılarda hemen subalpin bodur ağaçlıklar halini almaktadır. Merkezî K. vadisinde münferit ladin çamı ve karaçam ormanlarına 300 m ye kadar arasıra rastlanır.

K., bir ada karakteri taşıdığından hayvan çeşitleri bakımından fakirdir. En çok rastlanan hayvanlar marmot, samur, su samuru, kar koyunu ve ayı balığıdır.

Yarımadanın 1927 yılında 9 700 kişiden ibaret olan nüfûsu 1967'de 230 000'e çıkmıştır. Bu nüfusun çoğunluğunu Rus göçmenleri teşkil etmektedir. Bölgenin asıl sakinleri eski Sibirya kavimlerinden ve bugün artık tükenmeye yüz tutmuş olan Kamçadal, Koryak, Evenki, Lamut, Yukagir, ve Çukça'lardır. Bunların sayıları birkaç yüz ile birkaç bin arasında değişmektedir. Balıkçılık ve yengeç avcılığı esas geçim kaynaklarını teşkil eder. Bu kavimlerden Ruslar tarafından Kamçadal (yâni Kamçatkalı) diye adlandırılanlar kendilerine İtelmen derler.

K.'da hayvancılık, tarım ve K. vadisindeki tomrukçuluk iktisadî yönden kayda değer. Bunların yanısıra Petropavlosk - Kamçatskiy şehrinde makine ve gemi imal eden tesisler vardır.

Bu yarımada, 1697 târihinde Rus Kazaklarından V. V. Atlasov tarafından ulaşılmış ve çar adına el konmuş bir toprak parçasıdır. Mülkî yönden Sovyetler Birliği'ne bağlı Rus Federatif Cumhuriyeti'ne girer.

Coğrafî kavram olarak K. ile mülkî daire olarak K. arasında sınır ve yüzölçümü farkı vardır. K. mülkî dairesine Karaga adası ve Kumandan adaları da dahil olduğu için buranın yüzölçümü 472 300 km² yi ve nüfûsu da 268 000 kişiyi bulmaktadır. Bu hesaba 301 000 km² genişliğindeki ve 37 000 (1967) nüfuslu Koryak Millî Bölgesi de girer.

KAMÇI: bk. KIRBAÇ.

KAMÇILI ALGLER (Lat. Dimoflagellatae; Fr. Péridiniens), denizde yaşayan ve planktonun en önemli unsurunu teşkil eden bir protist sınıfı. Bu yaratıkların bâzıları klorofilli, bâzıları klorofilsizdir. Biri hareketi, öbürü yönü temine yarayan ikişer kamçıları vardır.

KAMÇILILAR (Flagellata), birhücreliler alt âleminin 10 kadar takımı olan bir sınıfı. Küre, oval veyâ uzun vücutludurlar. Ön uçlarında hareket etmelerine yarayan, dört ipliksi kamçı vardır. Tatlı, tuzlu sularda, hayvan ve insanlarda asalak, çürükçül veyâ serbest olarak yaşarlar. Serbest yaşayanlarında klorofil taşıyan kromatoforlar bulunur. Bu özellikleriyle bitkilerle hayvanlar arasında bir geçiş teşkil ederler. Bölünmeyle eşeysiz olarak çoğalan K.'ın bâzı cinsleri canlılarda hastalıklara da sebep olur. Öglena (Euglena), noktiluka (Noctiluca), tripanozoma (Trypanosoma), layşmanya (Leismania), trikomonas (Trichomonas), volvoks (Volvox) cinsleri tanınmıştır.

KAMELYA (Camellia), Çaygillerden, tropik veyâ astropik Asya'da yetişen bir süs bitkisi veyâ ağaççık. Japon gülü adıyle de anılır. İri beyaz çiçekler açar, pembe ve kırmızı olanları da vardır. Yaprakları her mevsimde yeşil kalan bir ağaççıktır. Boyu en çok 1 - 1,5 m olur. Yaprakları parlak ve koyu renklidir, yaz kış çiçek açar. Özel olarak yetiştirilenlerden pembe, sarı ve benekli çiçekler de elde edilir. K. güneşli yerleri sever. Tohum, çiçek ve aşı ile üretilir. Funda, ince dere kumu ve çürüntüden ibaret toprakları sever; bol su ister.

KAMELYA

Bu bitki, Avrupa'ya 1730'da Camelli adında bir Hıristiyan misyoneri tarafından getirildiği için onun adına izafeten bu adı almıştır.

KAMENENTS - PODOL'SKİY (yeni adı: **Hmel'nitskiy**), Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde, Dnestr ırmağının sol kollarından Smotriç ırmağının aşağı kesiminde bir şehir. Nüfûsu 52 000 (1967) dir. Şehrin eski bölümünde kale (XIV - XVII. yüzyıllar), kilise (XV. yüzyıl) gibi eski yapılar vardır. Yeni bölümünde ise makine, gıda maddeleri fabrikaları, giyim kuşam atölyeleri, tiyatro ve târih müzesi kurulmuştur. K. P. şehir olarak ilk defa 1196 yılında alınmıştır. XIV. yüzyılın 2. yarısında Lehistan'a bağlanmıştır. XVII. yüzyılda sık sık Türk ve Tatarların akımına uğramıştır. 1793'te şehir Rusya'ya geçmiştir. Katedral yakınındaki minare, Türk devrinin bir tanığı olarak kalmıştır.

KAMENEV (asıl adı: **Lev Borisoviç Rosenfeld**; Moskova 1883 - Moskova 1936), Rus siyaset adamı. Ekim ihtilâlinde silâhlı ayaklanmaya karşı durum almıştır. Halk Komiserleri Konseyi'nin ikinci başkanı olan K., Stalin ve Zinoviev ile beraber Troyka («Üçlü») denilen yöneticiler grupunu teşkil etmiştir. Eniştesi olan Trotskiy (b. bk.)'e karşı durum almış, fakat sonradan onunla barışmıştır (1926). 1932'de partiden kovulmuş, adı bir ihanet davasına karıştırılmış ve idam edilmiştir.

KAMENEV, Sergey (1881 - Moskova 1936), Rus generali. Çar ordusunda albay iken, Bolşeviklere ilk katılanlar arasında bulunmuş, Lenin tarafından Kızıl Ordu'nun başına getirilmiştir (1919 - 1924). Denikin ve Vrangel'e, sonra da Polonya'ya (1920) karşı savaşan ordulara kumanda etmiş, genel kurmay başkanlığı merkezî komite üyeliği yapmıştır (1930).

KAMENSK - ŞAHTİNSKİY, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nde, Donets'te bir şehir ve liman. Nüfûsu 71 000 (1967) dir. Makine, gıda maddeleri, sunî iplik fabrikaları vardır. 1817'de bir Kazak yerleşmesi olarak anılmıştır.

KAMENSK - URALSKİY, Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nde, batı Sibirya'da Ural dağlarının doğusunda bir şehir. Nüfûsu 161 000 (1967) dir. Çevresinde boksit ve demir madenleri vardır. XVII. yüzyıl sonunda kurulmuştur. Deli Petro (pëtr) 1700 - 1701 yıllarında K.'te büyük bir demir döküm fabrikası kurdurmuştur.

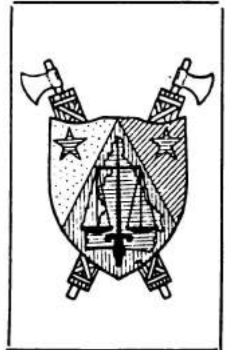
KAMERA (Lat. *camera lucida* = aydınlık oda; bunun aksi *camera obscura* = karanlık oda), XIII. yüzyılda Roger Bacon (b. bk.) un tarif ettiği ve sonradan fotograf aleti haline getirilen bir âlet. Başlıca bir delikli ayna veyâ bir prizmadan meydana gelen ve aynı zamanda, resmi çekilecek manzarayı ve resmin üzerine çizileceği sahayı görmek imkânını veren âlet, Wollaston tarafından 1812'de bulunmuştur.

KAMERLINGH - ONNES, Heike (Groningen 1853 - Leiden 1926), Leiden'de 1882 den itibaren profesör olarak çalışmış ve 1894'te soğuk laboratuvarını kurmuş ve 1908 de burada ilk helyumu sıvılaştırmıştır. Üst iletme (supraconduction) denilen olayı keşfetmiştir. 1913'te Nobel fizik armağanını kazanmış, 1925'de Fenler Akademisi'ne üye olmuştur.

H. KAMERLINGH-ONNES

KAMERUN (resmî adı: **République Fédérale du Cameroun** = Kamerun Federal Cumhuriyeti), Orta Afrika'nın batısında bir federal cumhuriyet. Yüzölçümü 474 000 km², nüfûsu 5,770 000 (1967), başkenti Yaoundé (nüfûsu 130 000) dir. Ülkenin sınırları batıda Gine Körfezi'ne, kuzey - batıda Nijerya'ya, kuzey - doğuda Çad Cumhuriyeti'ne, doğuda Orta Afrika Cumhuriyeti'ne, güneyde Brasaville Kongosu'na, Gabun'a ve Ekvator Ginesi'ne dayanır. Devletin resmî dilleri Fransızca ve İngilizcedir.

KAMERUN: Arma

K., 1 Ekim 1961 târihinden beri bağımsız bir devlettir. Federal cumhuriyet eski iki sömürge bölgesi olan Doğu K. (eski Fransız himaye bölgesi Cameroun) ile Batı K. (eski İngiliz himaye bölgesi Cameroon'un güney bölümü) un birleşmesinden meydana gelmiştir.

Batı K. (yüzölçümü 42 900 km², 1965 yılı nüfusu 1,08 milyon) beş bölgeye ve 29 idarî bölüm (département) e

ayrılmıştır. Fransızların terk ettiği Doğu K. (yüzölçümü 431 200 km², nüfûsu 4,07 milyon) ise tek bir bölgenin altı bölüme ayrılması şeklinde teşkilâtlanmıştır.

K., güney-doğuda Kongo çukurundan kuzeyde Çad Gölü çukuruna kadar uzanmakta ve güney-batıda Gine Körfezi'nin en iç noktasına ulaşmak suretiyle Gine kıyısından da bir parçaya sahip bulunmaktadır. Ülkenin çok büyük bir kısmını yaylalar teşkil etmektedir. Bunlardan en önemli ikisi, deniz seviyesinden yüksekliği aş. yu. 600 m kadar olan Güney K. yaylası ve yüksekliği yerine göre 1 000 - 2 000 m arasında değişmekte olan Adamaua yaylası adlarını taşır. Kuzeyde bu yaylaları Benuë ovası ve Çad Gölü bölgesi takip eder. K. Dağları birçok genç volkanik kayalıklardan meydana gelmiştir. En yüksek noktası 4 070 m dir.

Ülkede genellikle tropikal iklim hüküm sürer. Dağlık bölgelerde ısı biraz daha düşüktür. Yağışlar, Çad Gölü bölgesinden (yıllık ortalama 500 mm) kıyıya doğru artar (Duala'da yıllık ortalama 4 000 mm). Yıllık yağış ortalaması 10 000 mm dir. K. Dağı ve dolayları ise yeryüzünün en bol yağışlı bölgelerinden biridir.

Ülkenin güney ve güney-batısında çoğunlukla Bantu kavimleri (Duala ve Pangwe kabileleri) yaşar. Bunların kuzeyinde, çoğunluğu Sudanlı kavimler (Mandara ve Musgu'lar) yer alır. Bunlardan başka, Fulbe'ler, Bamum'lar, Araplar, Tiv'ler de K.'a dağılmış bulunmaktadır. Ülkenin güney-batı ve güney-doğusunda aş. yu. 10 000 kadar da Pigme yaşamaktadır.

Afrika'nın diğer bütün devletleri gibi, K. da sadece ırklar ve kavimler yönünden değil, diller yönünden de tam bir Babil Kulesi manzarası arz etmektedir.

Nüfûs dağılımı km²ye ortalama 11 kişi olarak hesaplanabilirse de, aslında bölgelere göre büyük farklılıklar gösterir. Nüfûs yoğunluğunun en fazla olduğu bölgeler kıyıda Duala çevresi ve içeride Orta K. yaylasıdır. Halkın % 12'si 10 000'den yukarı nüfûslu 19 şehir ve kasabada yaşar. Sadece Duala ve Yaoundé şehirlerinin nüfûsları 100 000'i aşkındır. Yıllık nüfûs artışı oranı % 2,1'dir.

1968 yılı istatistiklerine göre ülke nüfûsundan 650 000 kişi İslâm dinine mensuptur. Yine bir İslâmî tarikat olan ve Kirdi adını taşıyan inancın sâlikleri öbür Müslümanlar tarafından tekfir edilmektedir. Bunların sayısı da 700 000 kadardır. Ülkedeki Katolik mezhebi mensupları Vatikan tarafından Yaoundé kilise eyaleti mensupları olarak vasıflandırılmaktadır. Bunların sayıları da yine 1968 tahminlerine göre 1,1 milyonu bulmaktadır. Kilise hiyerarşisi bugün artık ekseriyetle yerlilerden terekküp etmektedir. Sayıları toplam olarak aş. yu. 700 000 civarında olan Protestanlar ise üç kısma ayrılmış bulunmaktadırlar ki bunlardan 250 000 kadarı Eglise presbytérienne Camerounaise (K. Presbiteriyen Kilisesi)'ne, 118 000 civarında bir kütle Presbyterian Church in West-Cameroon (Batı K.'daki Presbiteriyen Kilisesi) adını taşıyan cemaate ve nihayet 4 500 kişilik ufak bir grup da 1960 tarihinde kurulmuş olan Evangelisch-lutherische Kirche (Alman Lutheriyen kilisesi) ye mensuptur.

KAMERUN: Duala'da aluminyum levhaların yüklenişi

KAMERUN: Batı Kamerun'da dağlık bir bölge

Ekonomi ve ulaşım: Ülke ekonomisinin temelini tarım teşkil etmektedir. Nüfûsun % 80 - 90'ı arasındaki bir kısmı hayatını bu alanda çalışarak kazanmaktadır. Coğrafî şartlar geniş çapta tarım ve hayvancılığa elverişlidir. K. topraklarının % 50'si ormanlık, % 30'u çayırlık, % 5'i fidanlık ve % 15'i de ya çorak veyâ kullanılmayan araziden meydana gelmektedir. Kıyılar boyunca ve güneyde tropikal ormanlar uzanmaktadır. Ormandan kazanılmış bölgelerde yağ palmiyeleri, Hindistan cevizi ağaçları, kakao, kahve, muz, ananas ve kauçuk yetiştirilir.

Kuzeye doğru uzanan nemli savanalarda, yâni Orta K. ve Adamaua yörelerinde hayvancılık önemli bir rol oynamaktadır. Daha kuzeyde yer alan ve iklimi dolayısıyla Kuru Savana diye anılan bölgeden Çad Gölü'ne kadar olan bölgede ise pamuk ve yer fıstığı ekimi önde gelir. Akarsu yakınlarında pirinç ekim alanları da vardır. Diğer önemli tarım ürünleri tütün, çay ve karabiberdir. Adı geçen bu ürünler geniş alanlar (plantaj) da yetiştirilmektedir. Bunlardan bir kısmı, özellikle Batı K.'daki muz, kauçuk, yağ palmiyesi ve kahve plantajlarından küçümsenemeyecek bir kısmı yabancıların elinde bulunmaktadır. Gerçi yerliler de ufak tarım işletmelerinde bu maddelerin ekimini yapmaktaysalar da, bu işletmelerden elde edilen verim öbürlerine nazaran çok daha düşük olmaktadır. Bu sebepten bu küçük çiftlikler ve aile işletmeleri, ancak iç tüketimi karşılayacak kadar ürün sağlar. Sunî gübre kullanılmadığı gibi, haşaratla da mücadele yapılmaz. Fransa, İngiltere ve Ortak Pazar'ın yardımlarıyle bu konuda birtakım gelişmeler sağlanması tasarlanmaktadır.

Hayvancılığın merkezi, kuzeydeki Adamaua yaylasıdır. Buradaki Ngaundere kasabasında modern bir mezbaha ve

et kombinası vardır. Diğer bölgelerde hayvancılığın gelişmesini önleyen en önemli âmil, çe - çe sineğidir. 1965 - 1966 istatistiklerine göre, ülkede 2,6 milyon sığır, 2,3 milyon keçi, 1,4 milyon koyun, 311 000 domuz ve 5 milyon kümes hayvanı bulunmakta, fakat bu miktarlar iç piyasayı doyurmaya yetmemektedir.

Ormancılık ise özellikle ihracat yönünden büyük önem taşımaktadır. Yılda ortalama olarak 6 milyon m^3 tomruk kesilmektedir ki bunun aş. yu. 5 milyon m^3ü yakacak olarak kullanılmaktadır. Özellikle henüz ulaşılmamış güney - doğu bölgesinde olmak üzere bütün ormanların % 25 kadarı hâlâ balta girmemiş orman durumundadır.

Balıkçılığın % 80'i tatlı sularda yapılır. 1965 yılı ürünü 58 500 tondu.

K. ekonomisinde endüstrinin önemi, son yıllarda görülen hafif bir gelişmeye rağmen yok denecek kadar azdır. 1964 yılındaki gayri safî millî hasılanın ancak % 15'i bu kesimden elde edilmişti ki buna yapı ve enerji üretimi sektörleri de dâhildir. Yine aynı yılda faaliyet gösteren 230 kadar işletmeden de sadece üç tanesinin çalıştırdıkları işçi sayısı 250'yi buluyordu. Büyük kuruluş olarak vasıflandırılabilecek tek işletme, Edea'daki aluminyum tesisidir. Bu tesisin 1968 üretimi 45 000 tonu bulmuştur. Boksit, başta Gine' den olmak üzere ithal edilir. Endüstriyel ağırlık merkezleri Duala ve Yaoundé şehirleridir. K. endüstrisinin en başta gelen üretim maddeleri besin ve içki maddeleridir ki bunlar arasında sigara, bira, balık konservesi, kahve, kakao, tereyağı, sabun ve margarin üreten dallar sayılabilir. Ayrıca, mobilyacılık da önemli bir yer tutar. Sanayileşmenin hızlandırılması, beş yıllık planların başta gelen hedefini teşkil etmektedir.

Enerji üretimi kapasitesi 1966 yılında 214 100 kilowatt idi. Edea yöresinde 190 000 kilowatt takatinde bir hidroelektrik santrali inşa halindedir. Bugünkü enerji üretiminin % 90'ı aluminyum tesisleri tarafından emilmektedir.

Maden bakımından çinko, altın ve titan cevherleri üretiminde son yıllarda düşüş kaydedilmiştir. Fakat buna karşılık Adamaua yaylasında bir süre önce keşfedilen boksit yataklarında aş. yu. bir milyar tonluk rezervler bulunduğu tesbit edilmiştir.

1959 yılındaki 32 031 milyon K. franklık ihracat ve 29 913 milyon K. franklık ithalâta karşılık 1967 yılında 39 066 milyonluk ihracat ve 46 697 milyonluk ithalât gerçekleşmiştir.

1966 tarihi göz önüne alınırsa, ülkenin ana ihraç maddelerini aluminyum, kahve, kakao, kakao yağı, ham pamuk, muz, kereste ve tabiî kauçuk teşkil eder. Diğer yıllar listesi de bundan farklı değildir. İthal edilen maddeler arasında ise ön sırayı yarı mamul bâzı maddeler, boksit, pertol ürünleri, makinalar, taşıt araçları, birçok mamul maddeler ile ülke içi imalâta rağmen, besin maddeleri ve içki işgal eder.

K.'da 630 km lik demiryolu vardır. Karayolu şebekesi Afrika'nın en yoğun olanıdır. 16 000 km lik ana ve tâlî yoldan 1 300 kmsi asfalttır. Buna ek olarak 17 000 km de keçi yolu vardır. Ülkenin tenha kuzeyini kalabalık güney - batısına bağlamak esaslı bir problem teşkil etmektedir.

En önemli liman Duala'dır. Bu liman yalnız K.'un değil, bütün Batı Afrika kıyılarının en büyük limanıdır. On iki rıhtımı vardır. Ondan sonra kereste ihracatı yönünden büyük rol oynayan Kribi limanı gelir.

Milletlerarası ulaşıma hizmet eden hava limanları Duala ve Yaoundé'dedir.

Târih: Bugünkü Kuzey K.'un Çad Gölü kıyısındaki bölgesi Orta Çağ'dan beri Kanem - Bornu krallığının topraklarını teşkil ediyordu. Daha güneyde bulunan topraklar ise 1806 târihinde bir İslâm krallığının hakimiyeti altına girdi ki bu krallık aslında Osman Dan Fodio adında biri tarafından bugünkü Kuzey Nijerya'da ve Fulbe ve Haussa kavimleri üzerinde kurulmuştu. Mobido Adama onun emriyle K. tarafındaki adı geçen bölgeyi 1847 tarihine kadar Yola adlı kasabadan idare etmiştir. Buranın hâlâ Adamaua diye anılmasının sebebi budur. Fulbe oymağı mensupları Adamaua'da bir çeşit aristokrasi teşkil ederek civardaki putperestleri dağlara sürmüşler yahut da yakalayıp köle diye satmışlardır. Aşağı yukarı bağımsız bir krallık olarak sürüp giden Yola siyasî birliği 1900 yıllarında çözülmüş ve bölgede birçok bağımsız beylikler ortaya çıkmıştır.

Adamaua'nın güneyindeki çayırlık ovalarda putperest Bamum krallığı bulunuyordu ki Fulbe krallıklarının siyasî bünyesinden birtakım unsurlar almıştı. Bu tesir bütün XIX. yüzyıl boyunca devam etmiştir. Bu sıralarda daha güneydeki ormanlık bölgeye göç eden Fang kavmi, gerçi orada birtakım politik değişikliklere sebep olmuştur, ama bu, büyücek devletlerin kurulması ile bile sonuçlanamamıştır.

Avrupalı olarak ülkeye ilk defa XV. yüzyılda Portekizliler gelip kıyı kesimlerinde görünmüşlerdir. Buraya K. adını veren de onlardır. Bu adın verilmesinin sebebi de, o kıyılarda çok rastlanan iri yengeçler olmuştur (Portekizce Camarões = yengeçler). Kıyı bölgeleri için kullanılan bu ad, zamanla bütün ülke için kullanılmıştır. XIX. yüzyılda bütün kıyı ticaretini ellerinde bulunduran Duala oymağı mensupları arasına 1845 tarihinden itibaren Hıristiyan misyonerleri, bunları takiben de tacirler yerleşmeğe başlamışlardır. 1868'den itibaren K.'da temsilcilik açan Hamburg'dan Woermann firması uzun uğraşmalar sonunda ve Alman devletinin de bu işten menfaat görmesi üzerine, 1884 tarihinde çıkarlarının resmen Reich tarafından korunması kararını elde etmiştir. O sıralarda Berlin, sömürge edinmede diğer Avrupa imparatorluklarıyla arasındaki açığı hızla kapatma gayretlerine matuf bir politika takip etmeğe başlamıştı. 1884 Temmuz'unda Berlin ile Duala oymak beyleri arasında imzalanan bir dizi andlaşma sonunda K. bir Alman himaye bölgesi haline girmiştir.

I. Dünya Harbi'nin patlak vermesi üzerine Fransız ve İngiliz müttefik kuvvetleri K.'a karşı taarruza geçerek 1914 Eylül'ü sonunda Duala şehrini ve 1916 Ocak'ının birinci günü Yaoundé'yi ele geçirmişlerdir. Bunun üzerine Alman muhafız birliği İspanyol Ginesi'ne çekilmiş, 19 Şubat 1916'da ülkenin en kuzeyinde bulunan Mora karakolundaki son Alman birliği de Müttefikler'e teslim olmuştur.

1918'de Almanya'nın yenilmesi ve teslim olması üzerine K., büyük kısmı Fransız ve ufak bir kısmı da İngiliz rejimi altında olmak üzere manda idaresine girmiştir. 20 Temmuz 1922 tarihinde Cemiyet - i Akvam, her iki manda idaresinin sınır ve yetkilerini resmen tasdik etmiştir. 1946 yılında gerek Fransız gerek İngiliz bölgeleri Birleşmiş Milletler'in yed - i eminine tevdi edilmiştir. Bununla

beraber Büyük Britanya kendi bölgesini Nijerya ile birleşik olarak ve Fransa da kendininkini Union Française'in bir arazisi olarak idareye devam etmişlerdir. Zaten Fransa daha 1945 tarihindeki seçimleri kendi K.'una da teşmil etmiş ve K. milletvekilleri Fransız Büyük Millet Meclisi'ne girmişlerdi. Hem kültürel, hem ekonomik yönden daha ileri ve iyice Hıristiyanlaşmış bulunan güney bölgelerde 1948 yılında Batı Afrika siyasî birliği amacını güden RDA (Rassamblement Démocratique Africain = Afrika Demokratik Birleşimi) partisinin K. şubesi olan UPC (Union des Populations du Cameroun = K. Halkları Birliği) kurulmuştu. Tamamiyle İslâmiyetin hüküm sürdüğü kuzeyde ise Fulbe emirlerinin otoriteleri hiç sarsılmadan devam etmiştir. RDA ve dolayısıyle UPC komünist tesiri altındaydı. Fakat 1951 tarihinde RDA bu tesirden sıyrıldıktan sonra da UPC komünist hâkimiyetinde kalarak 1955 yılında bir çete savaşına başlamıştır. Bu savaş esnasında partinin şefi olan Ruben Um Nyobé 1958 tarihinde öldürülmüştür. Fransa K.'a 1957 yılında sınırlı bir muhtariyet vermiştir. 1958'de de A. Ahidjo hükûmet başkanı olmuştur. Ahidjo 1 Ocak 1960 tarihinde K.'un bağımsızlığını kazanmasıyle devlet başkanlığı görevini de üzerine almıştır. Ahidjo 1961 - 1962 yılları arasında Fransız yardımıyle komünist çetecileri imha etmiştir.

Ahidjo, ülkesinin İngiliz K.'nu ile birleşmesi için büyük gayretler göstermiş ve 1 Ekim 1961 tarihinde İngiliz K.'undaki bir plebisitin sonucu müsbet çıkınca bu emelini gerçekleştirmiştir. Bu suretle K. bir federal cumhuriyet haline gelmiş ve o da bu cumhuriyetin başkanı olmuştur. Fakat İngiliz K.'unun kuzeyinde kalan bir bölüm Nijerya'ya verilmiştir.

KAMERUN DİLLERİ: Kamerun bölgesi, Afrika'nın millet ve dil bakımından en karışık bölgesidir. Bölge dil bakımından üç büyük grupa ayrılabilir. Bu gruplar etnik karakterler bakımından da birbirinden farklıdır. 1. Halkın en büyük kısmı Bantu dillerini konuşur (aş. yu. 70 dil ve lehçe) ve güneydeki tropik ormanlarda yaşar. 2. Sudan dillerini konuşanlar bölgenin kuzey ve ortasında bulunur. Özellikle batıda ve 1. grupla 2. grup arasında sayısız Bantoid (Bantumsu) diller konuşan kitleler yaşar. Bantu dillerini konuşan kabilelerin en iyi bilinenleri Duala, Kpe, Banen, Basa, Yaoundé, Bulu ve Fang kabileleridir. Fang'lar bölgeye ancak XIX. yüzyılın başlarında girmişlerdir.

Bantu grupuna bağlı olmayan büyük sayıdaki kabileler birbirlerinden çok farklıdır. Fulani, Hausa, Kanuri ve Shuwa Arapları, Kreish, Wute, Laka, Mbum ve Mambila bunların ancak birkaçını teşkil eder. 3. grup birçok küçük toplumlardan mürekkeptir. Bunların bâzılarına ancak bir tek köyde rastlanır. Bu bakımdan Bamilekeler bir istisna teşkil ederler (aş. yu. 500 000). Bantoid dilleri konuşan kabilelerin en iyi bilinenleri Tikar, Bamum, Bali, Banyang ve Keaka kabileleridir.

KAMIŞ: bk. PİPA.

KAMIŞİN, Sovyetler Birliği'nde Volga kıyısında bir şehir. Nüfûsu 55 000 (1966) dir. Tekstil endüstri tesisleri vardır.

KAMIŞ KALEM: bk. KALEM.

KAMIŞ KEMİĞİ (Fibula) [Anat.], bacağın dış tarafındaki uzun ve ince kemik. Bacağın diğer kemiği (Lat. tibia = baldır kemiği) ne paralel ve ona her iki ucundan bağlıdır. Üst ucunda, sathî pürüzler gösteren bir çıkıntı vardır; alt ucu da baldır kemiği ile bir nevi zıvana deliği (mortaise) teşkil eder.

KÂMİL veyâ KÂMİLÎ, Kırım hanı IV. Mehmed Giray'ın şiirlerinde kullandığı takma ad. 1642 - 1644 ve 1654 - 1665 yılları arasında Kırım'da hanlık yapan Mehmed Giray, saz şâirleri tarzında aşk şiirleri yazmıştır. Bk. MEHMED GİRAY, IV.

KÂMİL EFENDİ, Kırımlı Hâfız Ahmed (ölm. 1820), Türk bestekârı ve dinî musiki üstâdı. III. Selim'in dinî ve dindışı musiki hocasıdır. Zamanımıza hiç bir bestesi gelmemiştir. I. Abdülhamid'in müezzinbaşısı, III. Selim'in 2. imamı, IV. Mustafa ile II. Mahmud'un da ser-imamı olmuştur.

KÂMİL EFENDİ, Mehmed (İstanbul 1729 - İstanbul 1801), Osmanlı İmparatorluğu'nun 90. şeyhülislâmı. I. Abdülhamid ve III. Selim devirlerinde şeyhülislâmlık yapmıştır. Rumeli kazaskerlerinden Osman Efendi'nin oğlu ve Erzurumlu Hacı Feyzullah Efendi'nin torunu olan K. E., zamanın ulemasından eğitim görerek Galata kadılığına (1772), Kudüs payesine, Mısır (1778) ve Mekke kadılığına, İstanbul payesine (1785) erişmiştir. Bir yıl sonra nakîbü'l-eşraf (1786) olmuştur. Yine o yıl Anadolu payesine, Anadolu sadrına (1787), bir yıl sonra da Rumeli payesine (1788) yükselen K. E., Mehmed Mekkî Efendi azledilince şeyhülislâmlık makamına getirilmiştir (1788).

III. Selim'in tahta çıkması (1789) nda K. E. azlolunarak evinde ikamete memur edilmiştir. Hamîdîzade Mustafa Efendi'nin şeyhülislâmlığı zamanında ulemadan bâzılarının öteye beriye sürüldükleri sırada K. E. de arpalığı olan Keşan kazasına sürülmüştür. Mekkî Efendi'nin ikinci şeyhülislâmlığı sırasında sürgündeki ulemanın birçoğu affa uğradıklarından, K. E. de bu lûtuftan yararlanmış ve hayatının sonuna kadar Üsküdar'daki yalısında kendisini ibadete vermiştir.

KÂMİL PAŞA: bk. YUSUF KÂMİL PAŞA.

KÂMİL PAŞA, Hüseyin (Kahire 1853-Kahire 1917), Mısır sultanı. Hıdiv İsmail Paşa'nın ikinci oğludur. 1875'te Sultan Aziz kendisine müşir rütbesini vermiştir. Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Harbi'ne girince, yeğeni Abbas Hilmi Paşa, Türk taraftarı olduğu ve İstanbul'da bulunduğu için, İngilizler tarafından tahtından indirilmiş ve 19 Kasım 1914'te K. P., Mısır hıdivi değil, «sultan»ı ilân edilmiştir. İngilizler, bu suretle Osmanlı padişahını küçük düşürmek istemişlerdir. Böylece Mısır, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmıştır. 2 yıl 9 ay 20 gün tahtta kalmış ve İngiliz kuklası olmuştur. İngilizler, ölünce oğulları ve kardeşleri Türk taraftarı oldukları için onları değil, K. P.'nın en küçük kardeşi I. Fuad'ı tahta çıkarmışlardır. Önce Prenses Aynulhayat Hanım ile, sonra 1910'da ondan boşanıp Melek Hanım ile evlenen paşanın çocukları şu prens ve prenseslerdir: Hüseyin Kemaleddin Paşa (1874 - 1932), Kâzım Bey, Kâmile Hanım, Kâzıme Hanım (1877 - 1921), Seyfeddin Bey (1878 - 1898), Yusuf Kâmil Bey (1885 - 1915), Kadriye Hanım (1888 - 1954), Semiha Hanım (1889), Bediha Hanım (1892 - 1913). Oğullarından çocukları yoktur. Türk taraftarı olduğu için tahtı reddeden oğlu Hüseyin Kemaleddin Paşa, Mısır başkumandanı idi ve amca kızı Nîmetullah Hanım ile evlenmişti. Kızı Prenses Kadriye Hanım ise, Türkçe güzel eserler yazmış ve Millî Mücadele'yi ateşli şekilde desteklemiştir.

KÂMİL PAŞA, Kıbrıslı Mehmed (Lefkoşe 1832 - 1913), Türk devlet adamı. Topçu yüzbaşısı Sâlih Ağa'nın oğludur. 1845'te Kahire'ye gitmiş ve orada harb okulunu bitirmiştir. Arapça, Farsça, İngilizce, Fransızca ve Rumca öğrenmiştir. Binbaşı rütbesiyle Mısır valisi Abbas Paşa'nın yaveri olmuş, 1854'te İstanbul'a gelip Kahire'ye dönmüştür. Tekrar İstanbul'a gelmiş, Kıbrıs evkaf müdürü olmuştur. Kıbrıs'ta Tuzla kazası kaymakamlığı yaptıktan sonra Sayda ve Şam muhasebeciliklerinde bulunmuş, 1864'te Beyrut mutasarrıflığı (valiliği) na getirilmiştir. Daha sonra Trablusşam mutasarrıfı, Haleb merkez mutasarrıfı, Kudüs, Hersek, tekrar Beyrut, tekr r Kudüs, Sakız, üçüncü defa Beyrut mutasarrıfı olmuştur. 1877'de vezir (meraşale eşit sivil rütbe) pâyesiyle Kosova valisi ve az sonra Haleb valisi, 1879'da dahiliye müsteşarı, evkaf nazırı, 1880'de maârif, 1882'de tekrar evkaf nazırı, 1883'te Aydın (İzmir) valisi olmuş ve 25 Eylûl 1885'te sadârete getirilmiştir. 4 Eylûl 1891'de azledilmiş ve devlet hizmeti verilmemiştir. Bu suretle 4 yıl konağında oturmuştur. 2 Ekim 1895'te tekrar sadrâzam olmuştur. İmparatorluğun en önemli eyaleti sayılan ve bütün Ege bölgesini içine alan Aydın (İzmir) vilâyetine vali olmuş, on bir yıl bu görevde kalmıştır. 1907'de İstanbul'a gelmiş ve Nişantaşı'ndaki konağında oturmaya başlamıştır. Meşrutiyette 5 Ağustos 1908'de üçüncü defa sadrâzam olmuştur. 14 Şubat 1909'da istifa etmiştir. 1911'de gezi maksadıyle Mısır'a gitmiş, Port-Said'de Hindistan'dan dönmekte olan İngiltere kralı V. George'la kraliçe tarafından davet edilmiş ve beraber bir resim çektirilmiştir. Bu resimde K. P. ile kraliçe koltukta oturuyor, İngiltere kralı Paşa'nın arkasında ayakta duruyordu. Milletlerarası itibarı bu derecede yüksekti.

K. M. KÂMİL PAŞA

K. P., şiddetli bir İttihad ve Terakki muhalifi idi. Balkan Harbi sırasında (29 Ekim 1912) 4. defa sadrâzam olmuş, bu sadâreti 23 Ocak 1913'e kadar sürmüş ve Bâb-ı Âlî baskını ile sadâretten düşmüştür.

Târihçi Yusuf Hikmet Bayur (b. bk.) K. P.'nın torunlarındandır. K. P.'nın *Hâtırât*'ı 1329 (1913) da, 3 ciltlik *Târih-i Siyasî-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*'si ise 1325-1327 (1909-1911)'de İstanbul'da basılmış, *Saîd Paşa'ya Cevab*'ı 1328 (1910)'de yayınlanmıştır. — Yılmaz Öztuna

KÂMİL PAŞA, Mahmud (Haleb 1877 - İstanbul 1922), Türk generali. Naci Efendi'nin oğludur. Mardin'den önce Ayıntab, sonra Haleb'e yerleşen bir Türk âilesindendir. Askerî lisede okuduktan sonra 1897'de İstanbul'da Mekteb-i Harbiyye-i Şâhâne'ye girmiş, 1901'de Mekteb-i Erkân-ı Harbiyye-i Şâhâne'yi de bitirerek kurmay yüzbaşı olmuştur. Yemen'e gönderilen K. P., orada yaralanınca ve tifüse yakalanınca İstanbul'a dönmüş ve bilâhare İşkodra'ya tâyin edilmiştir. Balkan Harbi çıktığı zaman (1912) yarbay olan K. P., İşkodra yakınlarında Trapoş kalesini sonuna kadar savunmuş ve ancak savaş bitince vire ile teslim etmiştir. Edirne askerî mektebi kumandanı ve az sonra albay olmuştur. I. Dünya Harbi başladığı zaman kolordu kumandanlığında bulunan K. P., hemen harbiye müsteşarlığına getirilmiş, mirliva ve paşa olmuştur. Hâfız Hakkı Paşa'nın ölümü üzerine 1915'te III. Ordu kumandanlığına getirilmiş, cepheyi tesbit etmiş ve cephe gerisini temizlemiştir. Ruslar ve asî Ermenilerle başarıyla vuruşmuştur. Tekrar Harbiye müsteşarlığına tâyin edilen K. P., 1918 ortalarında V. Ordu kumandanlığına getirilmiştir. İstanbul işgal edilince Malta'ya sürülmüş, Malta'dan bir İtalyan şilebiyle kaçmıştır. Almanya yoluyle İnebolu'ya çıkmış, fakat Millî Mücadele'ye katılamadan gençliğinde Yemen'de tutulduğu tifüsün bir yan tesirinden hastalanarak ölmüştür.

M. KÂMİL PAŞA

KÂMİL PAŞA, Mustafa (Kahire 1874 - Kahire 1908), Mısırlı fikir ve siyaset adamı. Kahire, Paris ve Toulouse üniversiteleri hukuk fakültelerinde okumuş, avukatlık ve gazeteciliğe başlayıp İngilizlere karşı derin bir kampanya açmıştır. 1896'da İstanbul'a gelen ve II. Abdülhamid tarafından kabul edilen K. P., Mısır'da Osmanlı hâkimiyetinin meşrû olduğu tezini savunduğu için padişahça tutulmuştur. 1904'te II. Abdülhamid kendisine paşa unvanını da vermiştir. 1900'de yayınlamaya başladığı «el-Livâ» gazetesi ile Mısır milliyetçilerini çevresinde toplamış, Londra'ya giderek Abdülhak Hamid'in de katılmasıyle Mısır'daki İngiliz işgalinin sona erdirilmesi için İngilizleri çok ürkütten temaslara geçmiştir. 1907'de İngilizce ve Fransızca birer gazete yayınlamaya başladığı gibi, el-Hizbu'l-Vatanî cemiyetini de kurmuştur. K. P.'ya göre Mısır, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olmakta devam etmeli, fakat iç bağımsızlığına kavuşmalıydı. Bu tezini çeşitli eserleri ve gazeteleri ile sonuna kadar savunmuştur.

KAM'LAR, Sibirya'da yaşayan bir Türk boyu. Bugün Kızıl'lar (b. bk.) ın bir kolu olan K. boyu, dil bakımından Abakan Türklerine ve Televütlere yakındır.

KAMMERER, Ernö (Kékút, Tolna 1856 - Koppányszántó 1920), Macar târihçisi. 1886 yılına kadar Adalet Bakanlığı'nda çalışmış, 1887-1905 yılları arasında millet vekili olarak parlamentoda faal bir rol oynamıştır. 1901'de Güzel Sanatlar Müzesi müdürlüğüne getirilmiştir. Bu müzenin geliştirilmesinde büyük hizmetleri vardır. Târih alanında yapmış olduğu çalışmalar arasında *Magyarországi török kincstári defterek* (Macaristan Türk hazine defterleri) [2 cilt, 1886 - 1890] adlı eseri önemli bir yer tutar. Bu eserini Antal Velics (b. bk.) ile birlikte yazmıştır.

KAMPALA, Doğu Afrika'da Uganda'nın başkenti, Bugunda bölgesinin merkezi. Nüfûsu 80 000 (1970) dir. Ziraat ve ticaret merkezi olan şehirde bir üniversite ve termik santral vardır.

KAMPANA (İta. Campana), gemilerde vardiya saatini bildiren çan. Sisli havalarda mevki ve istikamet tayini ve savaş gemilerinde müsademe veyâ herhangi bir tehlikeden bütün mürettebatı haberdar etmek için çalınan çana da K. adı verilir.

K.'lar, trenlerin garlara giriş ve çıkışını, makas yerlerine yaklaşışını ve buna benzer halleri bildirmek için de kullanılır. Kilise çanlarına da bu ad verilir.

KAMSOY, Münir Mazhar (doğ. Üsküdar, İstanbul 1891), Türk bestekârı. Dr. Mazhar Paşa'nın oğludur. 1912'de Mekteb-i Mülkiye'yi bitirmiş, Mülkiye'de siyasî medenî târih müderris muavini (doçent) olmuştur. Cenevre Üniversitesi'nde de okumuş olan K., I. Dünya Harbi'ne yedek subay olarak katılmıştır. Hariciye Vekâleti'nde umumî kâtip ve Ziraat Bankası'nda haberleşme müdürü olarak çalışmış, 1920'den emekli olduğu 1956'ya kadar İstanbul'un pek çok lisesinde Fransızca, 1923'te Ankara Lisesi'nde târih okutmuş, dergi ve gazetelerde yazılar yazmıştır. 7 yaşında akordeonla musikiye başlayan, sonra kemanda karar kılan K., Tatyos'tan, ayrıca Üsküdarlı Ziyâ Bey'den meşk etmiştir. 1920'de Musa Süreyya'nın piyanosuna kemanıyle eşlik ederek birkaç konser de vermiştir. Değerli saz eserleri bestelemiştir. 1924'te bir şarkı yapmış, asıl bestekârlığa ikinci eseri olan Yegâh Saz semâîsi ile 50 yaşında başlamıştır. K., çoğu saz semâisi olmak üzre 30 kadar eser bestelemiştir.

KAMU, Kemâleddin Kâmi (Bayburt 1901 - Ankara 1948), Türk şâiri. Refahiye mal müdürlüğü ve belediye reisliği yapmış olan Erzurumlu Kılıçzade Osman Nuri Bey'in oğludur. Annesi Hayriye Hanım'dır. İlk öğrenimini özel olarak yapan ve orta öğrenimini Erzurum İdadîsi'nin ilk sınıfı ile Refahiye Rüşdiyesi'nde tamamlayan K., İstanbul Erkek Muallim Mektebi son sınıfında iken İstiklâl Harbi'nin başlaması üzerine 1920'de Bursa yolu ile Ankara'ya gelerek Millî Mücadele'ye katılmıştır. Matbuat İstihbarat Umum Müdürlüğü'nde haber alma kâtipliğine atanan K., aynı kuruluşta ikişer ay ara ile matbuat tetkik memuru ve Anadolu Ajansı başyazarı olmuş, ajansın ortaklık haline gelmesi üzerine de 1926'dan itibaren milletvekili seçilinceye kadar Anadolu Ajansı'nın başında bulunmuştur. 1923'te İstanbul'a giderek son sınıf sınavlarını verip okulunu bitiren K., 1929'da Anadolu Ajansı'nın İstanbul teşkilâtını idare etmiştir. 1933'te Anadolu Ajansı temsilcisi olarak Fransa'ya gitmiş ve 1934 - 1937 yıllarında Paris Siyasî Bilimler Okulu'nda yüksek öğrenim yapmıştır. 1939'da Rize milletvekili seçilmesi üzerine ajanstan ayrılarak VI. seçim döneminde politika hayatına katılmıştır. 1943'te VII. dönem ve 1946'da VIII. dönem Erzurum milletvekili seçilen K., ölümüne kadar teşriî görevde bulunmuştur.

KEMÂLEDDİN KAMU

Anadolu Ajansı'ndaki görevi dışında, «Hâkimiyet-i Milliye» ve «Yeni Gün» gazetelerinde gazetecilik mesleğini de yürüten K., çeşitli gazete ve dergilerde şiirler ve yazılar yayımlamıştır. 1920, 1931 ve 1933'te Atatürk'ün gezilerine gazeteci ve ajans başyazarı olarak katılmış, Malatya, Atina ve Peşte gezilerinde İnönü'ye de refakat etmiştir. Türk Dil Kurumu Merkez Heyeti'nde ve Terim Kolu başkanlığında değerli hizmetler gören K., yabancı kelimelere Türkçe karşılık bulunmasında büyük gayret göstermiştir. Şiire Mütareke yıllarında başlayan ve İstiklâl Harbi sırasındaki millî, vatanî, ince duygulu şiirleriyle edebî faaliyetine devam eden K., İzmir'in düşman işgalinden kısa zamanda kurtulacağını ve Kurtuluş Savaşı'nın başarıyla sonuçlanacağını içli, inanmış, ince bir ruhun sesi halinde, tertemiz Türkçe küçük mısralarla belirten bir «Millî Mücadele Şâiri» olmuştur. Mütareke ve Millî Mücadele yıllarının coşkun havası içinde yazdığı «İzmir yollarında», «Dumlupınar Yolunda» ve «İstiklâl Ordusu Şehitlerine» gibi hece vezni ile söylenmiş şiirleriyle kısa zamında tanınmıştır.

Şiirlerinde halk edebiyatımızın, saz şâirlerimizin dil, vezin ve biçim özelliklerinden yararlanmış, savaş, kahramanlık, yurt sevgisi, gurbet ve aşk gibi temaları işlemiştir.

«Genç Yolcular», «Dergâh», «Türk Yurdu», «Hayat», «Varlık», «Oluş», «Fikirler» ve «Ülkü» gibi dergilerde şiir ve yazıları yayımlanan K.'nun az ve öz mısraları, ölümünden bir yıl sonra, Rıfat Necdet Evrimer tarafından *Kemâleddin Kamu, Hayatı, Şahsiyeti ve Şiirleri* [1949] adlı bir kitapta toplanmıştır. Ayrıca Necmedddin Esin tarafından *Millî Mücadele'nin Şâiri Kemâleddin Kamu* [1973] adlı bir kitapta şiirleri incelenmiştir.

Genç yaşta hayata gözlerini yummuş olan K., Cebeci Mezarlığı'nda toprağa verilmiştir. — Fethî Tevetoğlu

KAMULAŞTIRMA (eski ter. İstimlâk), bir kimsenin mülkünü hükûmet veyâ belediye adına satın alarak kamuya mal etme. Eskiden bu anlamda kullanılan *istimlak* terimi Arapçada «mülk edinme» anlamına gelir.

K. işi, kanunların belirttiği usullere göre yapılır.

K. idarî bir işlem olmakla beraber mülkiyet hakkının bir tahdidi olduğu için bedel ve mülkiyetin intikali üzerindeki anlaşmazlıklar adlî kaza mercilerinde, idarî usullere ve yetkilere ilişkin anlaşmazlıklar ise idarî kaza mercilerinde çözülür.

KAMUTANRICILIK (eski ter. Vücudiye; Fr. Panthéisme; Yun. *pan* = bütün; *theos* = tanrı), [Fel.], Tanrı'yı evren (kâinat) ile bir tutan bir felsefe sistemi. Stoa'cılar ve Alman filosofu Schelling (1775 - 1854) bu felsefeyi savunmuşlardır.

KAMYON (Fr. Camion), ağır yüklerin taşınmasında kullanılan, dört tekerlekli motorlu bir araç. Daha ekonomik olması dolayısıyle K.'lar genellikle ağır yağlı dizel motorları ile donatılmıştır. Taşıyabileceği yükün ağırlığına ve cinsine göre birçok çeşitleri vardır. Meselâ gıda ve bozulabilir her çeşit maddelerin, bozulmadan istenilen sıcaklıkta taşınmasını sağlamak için özel olarak yapılan ve özel cihazlarla donatılan frigorifik K.'lar, son yıllarda ülke içi ve ülke dışı nakliyatta büyük önem kazanmıştır. Bk. TANKER.

KAN, insan ve hayvanların kalbinde ve atardamarlarıyle toplardamarlarında dolaşan, görevi vücudun bütün bölümlerine oksijen ve besin maddeleri taşıyıp metabolizma artıklarını alıp götürmekten ibaret olan, genellikle kırmızı renkte bir sıvı. Plazma denilen sıvı bir bölümü, alyuvar (eritrosit) ve akyuvar (lökosit) adlı hücrelerden ve kan pulcukları (plaket) denilen hücre parçalarından meydana gelmiş diğer bir bölümü vardır.

Kalbin ritmik bir hareketle pompaladığı K., büyük atardamarlardan gitgide daha küçüklerine geçerek sonunda mikroskopik boyutta kılcal damarlara ulaşır ve sıvı bölümü ile bir hücre kalınlığında olan bu son damarların çeperlerinden sızarak dokulara geçer. İçinde eriyik halinde gerekli besin maddeleri bulunan ve hücrelerin etrafını saran bu sıvı lenfadır. K., şekilli bölümündeki eritrositler vasıtasıyle taşıdığı oksijeni kimyevî bir reaksiyon ile dokulara verir. Metabolizma artığı olan maddeler lenfaya geçer. Lenfanın bir bölümü kılcal damarlara dönerken geriye kalanı da lenfa damarlarına katılır. Lenfa bu damarlardaki toplardamar sistemine gider. Oksijenini dokulara bırakan K. da kara K. olarak toplardamar sistemiyle kalbe döner.

Plazma: K.'ın plazmasında süspansiyon veyâ eriyik halinde çeşitli malzeme bulunur. Bunlar proteinler (plazma proteinleri), antikorlar, sodyum klorür, sodyum bikarbonat, karbonik asit, amino-asitler, kalsiyum tuzları, üre v. b. dir. Normal sağlık durumlarında bu malzemenin miktarları oldukça sabitse de, hastalık hallerinde büyük değişmeler olabilir. Meselâ böbreklerin iyi çalışmaması halinde üre miktarı, paratiroid bezlerinin hastalanmasında da kalsiyum miktarı artar. Sindirimin son ürünleri mide-barsak yolundan K. akımına karışırken artıklar da bu akımla böbreklere, akciğerlere ve derideki ter bezlerine taşınarak oralardan dışarıya atılır.

Eritrositler (alyuvarlar): K. hücreleri kırmızı ve beyaz olmak üzere iki genel tipe ayrılır. İçinde bir hematit-globin birleşimi olan hemoglobin bulunan eritrositler, akciğerlerin kılcal damarlarında oksijenle birleşerek oksihemoglobin meydana getirir. Oksijen K. akımında bu şekilde dolaşır. K.'ın dokulara ulaşması safhasında oksijen serbest bırakılır ve plazma ile lenfa içindeki bir eriyik halinde dokulara geçerek enerji meydana getiren yanma olayını sağlar. K.'ın 1 mm^3 ünde 5 milyon kadar eritrosit bulunur. Eritrositlerin hücre olarak bir özellikleri, çekirdeksiz olmalarıdır. Eritrositler esas itibariyle mikroskopik hemoglobin keseleridir. Hemoglobinin en önemli bileşeni demirdir. Alınan besinlerde yeterince demir bulunmaması veyâ bu maddenin mide-barsak yolu ile emilmesinin eksikli olması halinde eritrositlerde yeterince hemoglobin bulunmaz. Salt hemoglobin miktarının azalması durumuna anemi (kansızlık, b. bk.) denilir. Bütün K. hacmının veyâ eritrositler hacmının azalmasına da anemi adı verilir. Kişinin K. hacmı, vücut ağırlığının onda biri kadardır, yâni gram hesabiyle vücut ağırlığının ona bölünmesiyle aş. yu. cm^3 olarak K. hacmı elde edilir.

Lökositler (akyuvarlar): Beyaz K. hücreleri granüllü ve granülsüz (tanecikli ve taneciksiz) olmak üzere iki genel tipe ayrılır. Granüllü lökositlerin üç çeşidi vardır: Nötrofiller, eosinofiller ve bazofiller. Bu sınıflandırma, hücrelerin sitoplazması içindeki granüllerin lekelenme kabiliyeti derecesine dayanır. Normal olarak 1 mm^3 K.'da yedi bin kadar lökosit bulunur. Lökosit sayısındaki artışa lökositoz, azalışa da lökopeni denilir. Bakterilerin meydana getirdiği bir enfeksiyon karşısında normal olarak nötrofil lökositler çoğalır. Hareket kabiliyeti olan bu hücreler kılcal damarların çeperlerini aşarak intanlı alanlara ulaşırlar. K.'ın plazması da bakterilerin gelişmesini önleyen antikorlarıyle intan alanına girer. Nötrofil lökositler bakterileri yutar ve sindirimle öldürür (fagositoz olayı). Nötrofil lökositler, böyle bir enzim etkisiyle bakterileri yok edebilen biricik granüllü lökositlerdir. Hayvanî parazit enfeksiyonlarında ve bâzı allerji durumlarında K.'daki eosinofil sayısı artar. Yeni araştırmaların vardığı sonuçlar, granüllü lökositlerin üçüncü tipi olan bazofillerin pıhtılaşmayı önleyen bir madde olan heparini salgıladıkları kanaatini vermektedir.

Granüllü olmayan lökositler iki çeşittir: Lenfositler ve monositler. Enfeksiyonlar sırasında bu hücreler de K.'dan ayrılabilir. Anlaşıldığına göre, bunlar dokulara ulaştıklarında yalnız bakterileri değil, parçalanmış nötrofil lökositleri de yutup yok eden büyük fagositler (yutucu lökositler) in meydana gelmesine de yol açarlar. Nötrofil lökositler genellikle fagositoz olayı sırasında ölür. Granüllü lökositlerde iki veyâ daha çok bölümlü çekirdekler bulunduğu halde, lenfositlerle monositlerin çekirdekleri birer tanedir. Lökositler genellikle eritrositlerin üç katı kadar büyüktür. Lenfositlerle monositlerin güçlü fagositler olmaları dışında bir rolleri olduğu pek bilinmez. Yalnız, plazma hücreleri gibi, lenfositlerden meydana gelen bâzı hücrelerin antikorlar taşıdıkları ve bunları K. dolaşımına bırakabildikleri tesbit edilmiştir. Bâzı araştırıcılar, lenfositlerin antikor depoları olduklarına inanmışlardır.

Plaketler (*kan pulcukları*): K.'ın içinde K. plaketleri denilen küçük hücre parçaları dolaşır. Bunlar, kemik iliğinin iri çekirdekli hücrelerinden türemiştir. K. plaketlerinin en azından iki önemi vardır: İlkin kılcal damarlardaki kaçış deliklerini tıkarlar. Bir kılcal damar hasara uğrayınca plaketler hasarlı yere yığılıp orayı onarırlar. Plaketler bir eritrositin ancak bir parçası büyüklüğündedir. Plaketlerin öteki önemi, K.'ın pıhtılaşması için gerekli olan enzimsi bir madde salgılamalarından ileri gelir.

Pıhtılaşma: K.'ın pıhtılaşması, bir plazma proteini olan fibrinojenin fibrine dönmesiyle olur. Bunda, başka bir plazma proteini olan protrombinden türeyen trombin de rol oynar. Bunun gerçekleşmesi için ayrıca iyonize kalsiyum ile plaket enzimi (trombokinaz) nin varlığı şarttır. Kısaca, protrombin, kalsiyum ve trombokinaz, birlikte trombini yaratırlar. Trombin ile fibrinojenin birleşmesinden de fibrin doğar. Pıhtının içinde fibrinden başka K. hücreleri ve plaketleri de bulunur. Nedbe dokusunun teşekkülünde, yâni yaranın iyileşmesinde ilk safha K. pıhtılaşmasıdır. K., belki heparinle birlikte bulunmasından dolayı, damarların içinde iken pıhtılaşmaz; damardan çıkınca pıhtılaşması da dokularda genellikle trombokinaz bulunmasından ileri gelir. K.'nın plazması ile hücrelerini birbirinden ayırmak için, vücuttan taze çekilmiş K.'a heparin, sodyum sitrat veyâ oksalat gibi bir antikoagülan, yâni pıhtılaşmayı önleyen bir madde katılır. Bu ayırma, K.'ın santrifüjlenmesi yolu ile de gerçekleştirilebilir.

Kan grupları: İnsan K.'larının hepsinin aynı olmadığı XX. yüzyılın başından beri bilinmektedir. İnsanlarda bulunan K.'ın A, B, AB ve 0 diye dört ana grupa ayrıldığını 1900 yıllarında Karl Landsteiner (b. bk.) keşfetmiş ve bu keşfi ile Nobel ödülünü almıştır. Bu keşifledir ki bugün kazalarda, operasyonlarda ve derin kansızlıkların

tedavisinde geniş ölçüde kullandığımız K. nakillerin emniniyetle yapılması sağlanmıştır.

İnsanlar çok eski çağlardan beri K.'ı, hayatın, gençliğin, kudretliliğin ana unsuru olarak görmüşler ve insanlara K. vermeğe çalışmışlardır. Romalıların gençlik ve hayatiyetlerini kazanmak için K. içtiklerini târih kitapları yazmaktadır. İnsanlara ilk kan nakli koyun K.'ı ile Fransa'da yapılmış ve bu teşebbüs defalarca tekrarlanmıştır. Fakat bu teşebbüslerin birçoğu ölümle sonuçlandığı için 1678'de Fransa Parlamentosu K. naklini yasaklayan bir kanun çıkarmak durumunda kalmıştır. Bunun üzerine konu uzun süre unutulmuştur.

XX. yüzyılın başında Karl Landsteiner bâzı kişilerden alınan K.'ın içindeki alyuvarların diğer bâzı kişilerden alınan K.'ın sıvı (serum) kısmı ile karıştırılması halinde bu alyuvarların bir araya toplanıp çöktüklerini görmüştür (aglütinasyon fenomeni). Bununla beraber bu olayın değişik kişilerden alınan K. ve serumlarla her zaman vuku bulmadığı da dikkatle izlenmiş ve böylece bu fenomenin muhtelif kişilere âid alyuvar ve K. serumlarında bulunan çeşitli antijen ve antikor kombinasyonları ile ilgili olduğu anlaşılmıştır. Yapılan sonraki çalışmalarla alyuvar ve serumlardaki proteinlerin (antijen ve antikorların) çok çeşitli kombinasyonları ile çok çeşitli K. grupları olduğu meydana çıkarılmıştır.

1900 yıllarında tespit edilen A, B, AB ve 0 ana gruplarından başka, yine Landsteiner ve arkadaşları 1927'de MN ve 1940'ta Rh K. grupları sistemini meydana çıkarmışlardır. Bugün K. grupları yönünden bütün insanlarda 10 major ve birçok minor K. grupu bulunduğu bilinmektedir. Mamafih pratik olarak K. nakilleri esnasında önemli olan, ABO ile Rh sisteminin tespit edilmesidir.

ABO sistemine göre, insanlar K. grupları yönünden dört büyük (major) grupa ayrılırlar. Bu gruplara muhtelif yazarlar çeşitli adlar vermişlerse de, Landsteiner'ın ortaya attığı ABO terminolojisi uluslararası bir sistem olarak kabul edilmiştir (Tablo: I). Bu ayırmaya göre, insan alyuvarlarında iki çeşit antijen, daha özel bir deyimle iki çeşit aglütinojen vardır. Bunlar A ve B aglütinojenleridir. K. serumlarında ise antikorlar, daha özel bir deyimle aglütininler (anti α ve anti β aglütininleri) vardır. Anti α aglütinini A aglütinojeni ile, anti β aglütinini B aglütinojeni ile reaksiyon verir ve bu halde alyuvarlar test vasatında

TABLO: I

Kan grupları

Kan grupları terminolojisi			Alyuvurlarda aglütinojenler (Alyuvar antijenleri)	Serumdaki aglütininler (Serum antikorları)
Uluslararası (Landsteiner)	Moss	Janoky		
0	IV	I	—	αβ
A	II	II	A	β
B	III	III	B	α
A B	I	IV	A B	—

veyâ kılcal K. damarlarında toplanıp çöker. Alyuvarlarda bulunan aglütinojenler kendine uyan aglütininleri tembih etmek ve onları meydana getirmek kudretine sahiptir. Aglütininler ise diğer bir gruptan K.'ın alyuvarlarını çökertebilir. Aglütinojenler ve aglütininler insan K.'larında dört muhtelif kombinasyon halinde bulunur ve böylece dört ana K. grupunun (A, B, AB, 0) teşekkülüne sebep olurlar (Tablo: II).

TABLO: II

Kan grupu	Aglütinojenler	Aglütininler	Sıklık
A	A	B	% 41
B	B	α	% 10
A B	A B	—	% 4
0	—	α β	% 45

A grupu K.'ı olan bir şahsın alyuvarlarında A aglütinojenleri, serumunda anti α denilen B aglütininleri bulunur. B grupu K.'ı olan bir şahısta alyuvarlarda B aglütinojenleri ve serumunda anti β denilen α aglütininleri bulunur. 0 grupundaki bir şahsın alyuvarlarında aglütinojenler yoktur, serumunda ise α, β aglütininleri bulunur. Böylece 0 grupu K. alyuvarları diğer grupların serumları ile bir reaksiyon yapmaz. Bu bakımdan bunlara «universal donor» (= verici) denir. K.'ı AB grupu olan bir şahsın ise alyuvarlarında A ve B aglütinojenleri vardır. Serumlarında hiçbir aglütinin bulunmaz. Böylece dışarıdan K. aldıkları zaman alyuvarları çökertecek, aglütine edecek aglütininler yoktur. Bu bakımdan bu grup K.'ı olanlar her bir gruptan K. alabilirler ve bunlara «universal recipient» (= alıcı) denir. Gerçi gerek üniversal alıcı gerek üniversal verici ile yapılan K. transfüzyonlarında bâzı yan grupların etkisi ile çökelme olabilir ve hastalarda K. nakli reaksiyonları olabilirse de, genel uygulamada ve mecbur kalınınca ihtiyatla verilmesi büyük bir sakınca sayılmaz. Mamafih K. nakillerinde esas, alıcıya kendi grupundan K.'ın verilmesidir. Tablo III'te K. naklinde hangi grupun hangi K. grupuna K. verip alabileceği şematik olarak gösterilmiştir.

Rh K. grupu sistemi, adını, üzerinde tecrübeler yapılan Rhesus maymunlarından almıştır. Rh K. grupu insan alyuvarlarında (ABO) sistemine âid aglütinojenlere ilâve olarak gayet geniş çeşitleri olan proteinlere bağlı olarak teşekkül etmektedir.

Rh sisteminde Rh (+) ve Rh (—) olmak üzere iki tip vardır. Bu faktör ilk K. naklinden ziyade müteakıp K. nakilleri ve gebeliklerde önemli rol oynar. Bir şahsın Rh (—) K.'ı varken ona Rh (+) K. verilince o şahısta ilk K. vermede bir reaksiyon olmaz, fakat Rh (+) aglütinojenlerine karşı aglütininler teşekkül eder. İkinci defa Rh (+) K. verilince o zaman K. reaksiyonu husule gelir. Bu olay yeni doğanların K. hastalıkları (Eritroblastosis fetalis) nın en önemli sebebidir. Eğer annenin K.'ı Rh (—), babanın Rh (+) ise çocuk Rh (+) olabilir. Gebelik esnasında anne, çocuk alyuvarlarına karşı antikorlar husule getirir. Müteakıp gebeliklerde ana rahmindeki RH (+) çocuğun

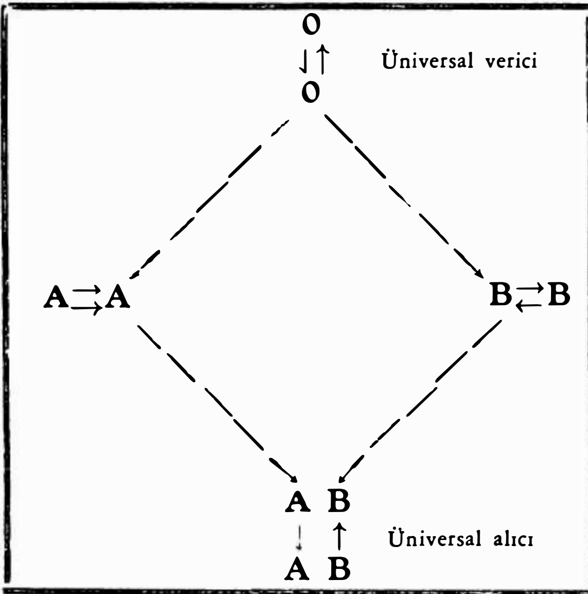
alyuvarlarına karşı olan annenin K.'ındaki aglütininler ana rahmindeki çocuğun (fetüs) dolaşımına girerek, fetüsteki alyuvarları tahrip eder ve çocuk doğduğu zaman derin bir kansızlık içinde doğar. Bu haldeki çocuğun bütün K.'ını değiştirmek icabeder.

K. gruplarının bilinmesi, K. nakilleri esnasında çok önemlidir. Eğer K.'ı A grupundan olan bir şahsın K.'ı B grupundan olan bir şahsa verilirse, şiddetli bir reaksiyon görülür. K.'ı alanlarda şiddetli bel ağrısı, titreme, nabızda süratlenme görülür. Böbrek yetmezliği husule gelir ve hastalar çok zaman ölürler. Bu bakımdan K. nakilleri yapılmadan önce K.'ı alan ve verenin K.'ları iyice gruplandırılır ve verilmeden önce de verilecek K. ile alacak şahsın K.'ı karşılaştırılır (Cross - matching) ve K., ancak bu tedbirlerden sonra emniyetle verilmeye başlanır.

K. gruplarının bilinmesi yalnız tıpta değil, diğer birçok alanlarda da kullanılır. K. grupları biyolojik kanunlara göre ana ve babadan çocuğa irsî olarak geçer. Bu bakımdan adlî tıpta babalık tespitinde, yeni doğan bebeklerin değiştirildiği iddialarının ve faili meçhul cinayetlerin tespitinde önemli ilmî metod olarak kullanılmaktadır. Bâzı halk topluluklarının târihî göçlerinin tespitinde de kütlesel K. gruplarından yararlanılmaktadır.

Bâzı K. grupları ile bâzı hastalıkların ilgisi de tespit edilmeye çalışılmıştır. A grupu K.'ı olanlarda mide kanseri, pernisiyöz anemi ve diabetin sıklığının diğer K. grupu olanlara göre daha yüksektir. 0 K. grupu olanlarda da mide ve duodenum ülserlerinin daha çok olduğu tespit edilmiştir.

TABLO: III

KAN, Suna (doğ. Adana 1936), Türk kemancısı. Dört yaşında iken müziğe olan istidadı ortaya çıkan K., 1942'de Hulûsi Karsel ile keman derslerine başlamış ve aynı yılın 23 Nisan'ında Radyo Çocuk Klübü'nde ilk konserini vermiştir. Daha sonra Walter Gerhart, İzzet Nezih Albayrak ve Gilbert Back ile çalışan K., ilk büyük konserini Ferid Alnar yönetimindeki Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası eşliğinde 27 Haziran 1946'da vermiş ve Mozart'ın la majör konçertosunu seslendirmiştir. Çalışmalarına Licco Amar'la devam eden K., bir yıl sonra Viotti'nin la minör 22. konçertosunu seslendirmiştir.

SUNA KAN

1948 yılında çıkan bir kanunla Roma ve Paris'e giderek eğitimini ilerletmiş, 1949'da Devlet Konservatuvarı'na girmiş ve Gabriel Bouillon'un sınıfından 1952 yılında mezun olmuştur. 1957'ye kadar Paris'te kalan K., 1954 Cenevre yarışmasında birinci madalyayı, 1955'te Vercelli'deki geleneksel Viotti yarışmasının birinci ödülünü, 1956 München yarışmasında ikinci ödülü ve 1957 Thibaud - Long yarışmasında da Paris şehri ödülünü kazanarak sanat dünyasında ün kazanmıştır. 1957'de yurda dönen K., Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası'nın solist üyeliğine tayin edilmiş ve bu târihten sonra yurt içinde ve yurt dışında konserler vermiştir. K., 1971'de devlet sanatçılığına tayin edilmiştir.

KAN ÇEU (Fr. Kan Tcheou; İng. Kanchow), Çin'de bir şehir (Kyang - si). Nüfusu 200 000 (1966) dir. Bölgede maden ocakları vardır.

KAN DÂVÂSI veyâ KAN GÜTME, bir âile grupuna mensup bir kişiye karşı işlenen cinayetin öcünün aynı gruptan başka bir kişi tarafından aynı şekilde alınması. K. D. âdeti birçok milletlerde bir gelenek halinde hâlâ yaşamaya devam etmektedir. Bu iptidaî görenek, âilenin sosyal otoriteye sahip tek birim olduğu ve sosyal düzeni kurup koruyacak güçte bir devletin bulunmadığı bir toplum durumunu aksettirir. Toplumlar, fertlerin kendi öclerini kendilerinin almalarına göz yummayacak derecede teşkilâtlanınca, cinayet işleyen kişinin, mağdurun âilesine tazminat ödemesini mecburî kılmışlar ve bu tazminatın verilmemesi halinde fertlerin öc alma hareketine girişebilmeleri prensipini benimsemişlerdi. Sonradan devlet, fertlerin kendi öclerini kendilerinin almasını ayrı bir suç sayarak, cinayetleri cezalandırmayı kendi eline almıştır.

K. G. sisteminde, öc alma görevi Shakespeare'in *Hamlet*'inde olduğu gibi, mağdurun kanını taşıyan en yakınına düşebilir. Bâzı milletlerde mağdurun öcü, gaddarın âilesinin herhangi bir ferdinden alınabilir. Bâzı durumlarda öc almaların iki âile grupu arasında tam bir savaş halini aldığı da görülebilir.

K. G. âdeti medenî dünyanın birçok bölümünde kanun dışı sayılmaktaysa da, bâzı bölgelerde hâlâ yaşamaya devam etmektedir. Meselâ Korsika'da ve İtalya'nın bâzı yerlerinde ve hatta Amerika Birleşik Devletleri'nin güney - doğu bölümündeki bâzı dağlık yerlerde hâlâ sürüp gitmektedir. İstanbul Üniversitesi Türk Kriminoloji Enstitüsü'nce yayınlanan bir istatisliğe göre, memleketimizde K. G. cinayetleri özellikle Gaziantep, Konya, Mardin, Urfa ve Trabzon'da işlenmektedir. K. G. sebebi ile işlenen adam öldürme ve buna teşebbüs cürümleri hakkında tatbik olunacak muameleye dair 3236 sayılı ve 11 Haziran 1937 târihli kanunun

ruhuna göre, K. D. ile öc saikini birbirine karıştırmamak lâzımdır. K. D., öldüren ile öldürülen arasında hiçbir sübjektif münasebetin bulunmadığı ve öldürme fiilinin âdeta bir vazife şuuru ile işlendiği hallerde söz konusu olur.

KAN EMİCİ KOCA YARASA (Desmodus rotundus), tropikal Amerika'da yaşayan oldukça küçük bir yarasa türü. Sırtı kırmızımtırak, karnı sarımsı - kahverengidir. Meksika'dan Bolivya ve Paraguay'a kadar uzanan alanda bulunur. Çok keskin dişleriyle hayvan ve insanları ısırır ve kanlarını emer. Kandan başka gıdası yoktur. Desmodus cinsi Phyllostomidae familyasına, bu da Chiroptera takımına bağlıdır.

KANA, Filistin'in kuzeyindeki Celile bölgesinde bir şehir. Burada, İoannes *İncil*'ine göre, İsa bir düğün ziyafeti esnasında, ilk mucizesi olarak suyu şarap hâline getirmiştir. Bu sahne birçok ressamlar tarafından tasvir edilmiştir. Bunlar arasında Flaman Gérard David (aş. yu. 1460 - 1523) ile İtalyan Paolo Veronese (1528 - 1588) nin eserleri ün kazanmıştır.

KANA (Canna; Yun. *kanna* = kamış), köksaplı, otsu bir bitki. Amerika ve Asya'nın sıcak bölgelerinde yetişir. Çok fazla çeşitleri olan bu grup, Cannaceae familyasının tipidir.

KANA

KANADA (resmî adı: **Dominion of Canada**), Kuzey Amerika'nın kuzeyinde, İngiliz Milletler Topluluğu'na bağlı bir devlet. Yüzölçümü 9 960 000 km² dir, bunun 610 410 km² sini iç sular teşkil eder. Nüfûsu 21 489 000 (1970) dir. Başkenti Ottawa (527 400) olup resmî dilleri İngilizce ve Fransızcadır. K., Kuzey Amerika'nın, Alaska hariç tutulursa, bütün kuzeyini kaplayan bir ülke olduğu gibi, aynı zamanda arktik adalar grupu topraklarını da içine alır. Ancak bu adalar grupuna dahil bulunan Saint Pierre ve Miquelen adaları da sınırları dışındadır. Enlemesine en geniş iki noktası 54 ve 142. meridyenlere ulaşır ki böylece batı yarım küresinin en geniş ülkeleri arasına girer. Bu büyük mesafe dolayısıyla ülke yedi saat dilimine ayrılmıştır. Kuzeyde ise Kolumbiya Burnu ile 83. paralel dairesinin de kuzeyine uzanır. Ayrıca 60 ve 140. Batı meridyenleri arasından Kuzey Buz Denizi'ne kadar uzanan deniz kesimi de bu ülkenin bir parçasıdır. Karadan sadece, kuzey - batı ve güneyde Amerika Birleşik Devletleri ile sınırı vardır. Kuzey - batıdaki sınırlar Alaska dolayısı iledir. Sovyetler Birliği'nden sonra yeryüzünün en geniş topraklarına sahip olan bir ülkedir.

K., Dominion of Canada adı altında 1 Temmuz 1867 târihinden beri İngiliz Milletler Topluluğu'nun bir üyesidir ve federal bir devlettir.

Federasyonun başında, Büyük Britanya Tacı'nın temsilcisi sıfatıyla, federal hükûmetin teklifi üzerine İngiltere kraliçesi (veyâ kralı) tarafından tayin edilen bir genel vali ile iki meclisten teşekkül etmektedir. Şekil bakımından yürütme yetkisi genel valinin elinde bulunmaktaysa da, vali bu yetkiyi ancak hükûmetin teklifleri üzerine ve bunlara uygun olarak kullanabilir. K., mülkî yönden on eyalete ve kuzeydeki nüfûs yoğunluğu çok düşük olan territorium'lar (toprak parçaları) a ayrılmıştır ki bu sonuncular doğrudan doğruya Ottawa hükûmetine bağlıdır. Eyaletler illere, iller kontluklara, kontluklar da şehirlere (townships), köylere (parishes) ve köy birliklerine (county corporations) ayrılır.

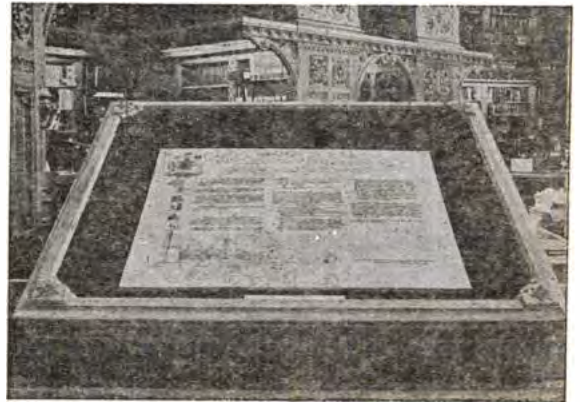

KANADA: Arma

En kalabalık eyalet, 7 283 000 (1968) nüfûsla Ontario'dur. Fransız nüfûslu Quebec Eyâleti'nin nüfûsu ise 5 923 000 (1968) dir.

K.'da iki territorium vardır. Bunlardan büyüğü, 3 392 000 km² yüzölçümlü Kuzey - batı Territoriumu'dur. Nüfûsu sadece 26 000 (1966) dir. Yüzölçümü 536 000 km² olan Yukon Territoriumu'nda ise nüfûs ancak 15 000 (1968) dir.

Coğrafya: K., özellikleri biribirine benzeyen büyük bölgelerden meydana gelmiştir. Doğudan batıya doğru bu büyük coğrafî bölgeleri şu şekilde sıralamak mümkündür: Akadya (İng. Acadia, Fr. l'Acadie) ve Newfoundland'in Appalache sistemine bağlı dağlık ve tepelik arazisi, bütün K. nüfûsunun % 60'ının yaşadığı St. Lawrence ovaları (prairie) adını taşıyan kademeli ovalar güney kesimleri yeryüzünün en zengin tahıl ambarlarından birini teşkil eder, sonra batı kıyısındaki yükseklikleri yer yer 6 000 m yi bulan Cordilleralar. Daha kuzeyde hemen hemen insan ayağı hiç basmamış, Buzullar Çağı'nda teşekkül etmiş bir kayalık arazi parçası olan bir at nalı şeklinde, Hudson körfezinin çevresinde bulunan bu bölge bütün ülke yüzölçümünün yarıdan fazlasını kaplar. Daha kuzeyde ise arktik Archipel bölgesi gelir ki burada yıllık izoterm 0 derece santigrad civarındadır. Burası tipik bir boreal arazi karakterini haiz olup sadece batı tarafındaki ufak bir yalı kesimi Pasifik Okyanusu'nun tesiri ile biraz daha sıcak bir iklime sahiptir. Fakat içerilere doğru kara ikliminin özellikleri derhal kendini göstermeğe başlar. Bundan başka, aşağı yukarı Roma'nın üstünde bulunduğu paralel dairesi ile aynı seviyede yer alan Ontario yarımadası, Büyük Göller Bölgesi'nden güneye doğru yumuşak bir iklime sahiptir ve hatta buralarda bağcılık bile yapılmaktadır. Bu ılık iklimin sebebi göllerin tesiri ve arazinin epeyce güneyde bulunmasıdır.

KANADA: Ottawa'da Parlâmento Kütüphânesi'nde Kanadalıların Hakları Kanunu

KANADA: Ottawa'da Parlamentonun iç görünüşü

Enleme göre bitki örtüsü de değişmektedir. Ülkenin kuzeyinde kürklü hayvanlar yönünden zengin tundralar vardır. Bunu takiben ve ekseriyetle 10° Temmuz izoterminin güneyinde iğne yapraklı ağaçlardan meydana gelmiş ormanlar başlar ki bunlar 50 veyâ 60. kuzey enlem dairelerine kadar uzanır. Daha güneyde ise karışık yapraklı ormanlar vardır. Batının kayalık dağlarındaki ormanlar ekseriya iğne yapraklı ağaçlardan müteşekkildir. Orta batının kuru ikliminde ise preri adını taşıyan uçsuz bucaksız çayırlıklar hâkimdir.

İç sular, Buzullar Çağı'ndaki sistemin bir devamı olduklarından değişken bir manzara arz eder. Irmakların yatakları üzerinde büyüklükleri farklı göller vardır. K. Kalkanı kesiminde bu göllerin sayısı yüz binleri bulur. Doğudaki en önemli akarsu St. Lawrence nehridir. 3 000 km uzunluğundaki bu akarsu, bâzı kısımlarının gemilerin geçebileceği şekilde ıslahı dolayısıyla ulaşım yolu olarak önde gelen bir rol oynar. Fakat ülkenin en uzun akarsuyu Mackenzie (4 200 km) nehridir. Bu nehir gerçi kuzeye doğru açılan bir koridor gibiyse de ulaşıma elverişsiz olan Kuzey Buz Denizi'ne döküldüğü için önemi bu yönden biraz azalmaktadır. Batı kıyısının en büyük nehri olan ulaşıma elverişsiz Fraser akarsuyu Vancouver yakınında denize dökülür. Büyük göllerden Yukarı Göl (Lake Superior)'ün, Huron Gölü'nün, Saint Clair Gölü'nün, Erie Gölü'nün ve Ontario Gölü'nün bâzı kısımları K.'ya âiddir. Bunlardan başka, yine önemli göllerden Büyük Ayı (Great Bear River), Büyük Köle (Great Slave Lake), Winnipeg ve Athabaska gölleri sayılabilir. K. tatlı su gölleri yönünden öylesine zengindir ki bütün ülke yüzölçümünün % 6'sını bunlar kaplar. Ülkenin yeryüzünde toprak genişliği bakımından ikinci sırayı işgal ettiği hatırlanırsa, bunun ne demek olduğu daha iyi anlaşılabilir.

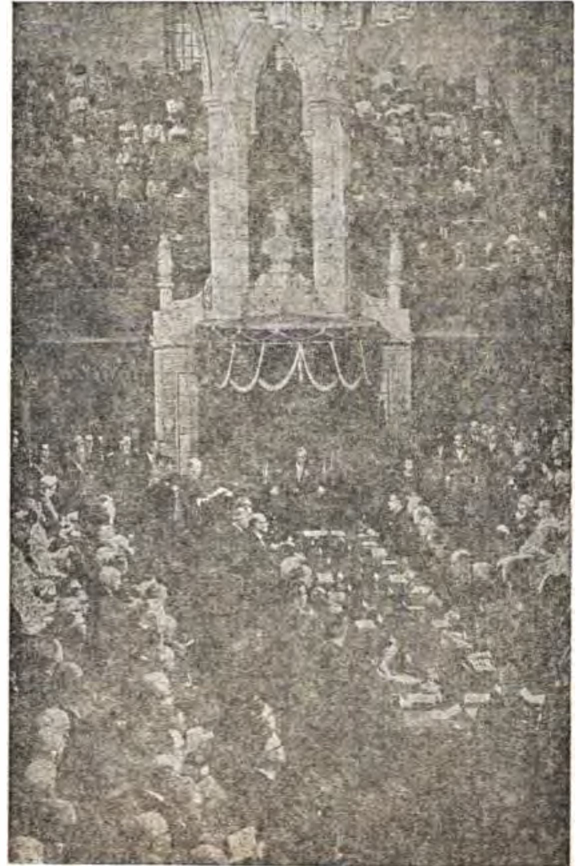
K.'nın nüfûsu ilk önce mahiyet itibariyle yerliler ve beyazlar olmak üzere iki esas kısma ayrılır. 1966 yılı sayımlarına göre yerli halktan 222 000 kişisi Kızılderililerden müteşekkildir ki bunların da aş. yu. % 75'i rezervasyon adını taşıyan kendilerine ayrılmış topraklarda yaşamaktadırlar. Bunlardan başka, 13 600 de Eskimo vardır. Kızılderililer bütün ülkeye yayılmış olarak 551 grup halinde yaşamaktadırlar ki elli oymak meydana getirirler ve altı kültür grupunda toplanırlar. Eskimolar ise özellikle kuzey territorium'larında, ve Hudson körfezi yöresinde yaşarlar.

1910 yılına kadar sayıları gitgide azalmış olan Kızılderililer o târihten beri yine çoğalmağa başlamışlardır.

Beyaz ırka mensup nüfûsun menşei göçlerdir. Anglokanadalılar diye de adlandırılan Anglosakson asıllı K.'lılar Büyük Britanya adalarından gelme İngilizler, İrlandalılar ve İskoçlar ile yine çoğu aynı asıllı olan Sadakatçiler'dir. Bunlar Amerika'nın Büyük Britanya'ya baş kaldırarak bağımsızlığını kazanmasından sonra Londra'ya sadık kalarak Büyük Britanya vatandaşlığını muhafaza etmek için K.'ya göçen sabık Amerikalılardır.

Her ne kadar Anglokanadalılar ekonomi ve kültür hayatına daha hâkim iseler de, Fransız asıllı K.'lılar yahut Frankokanadalılar, kuvvetli ve kendine güvenli bir büyük grup meydana getirirler. 1763 yılından beri anavatan Fransa'dan göçmen akını durmuş ve Frankokanadalılar uzun süre her yönden tecrid edilmiş olarak kalmışlarsa da, gerek dillerini ve kültürlerini muhafaza etmek gerek uzun mücadelelerden sonra Fransızcayı ikinci resmî dil olarak kabul ettirmek yönünden büyük başarı göstermişlerdir. Bugün K. nüfûsunun beşte biri hâlâ Fransızcadan başka bir dil bilmemektedir.

Diğer Avrupa asıllı K.'lılar arasında 1 050 000 (1961) nüfûsla Almanlar üçüncü sırayı işgal etmektedirler. Alman-

KANADA: Parlamentodan bir görünüş

KANADA: St. Lawrence nehrinin Quebec şehrinden görünüşü

lar arasında, anavatanlarını terk etmeleri üzerinden en fazla bir nesil geçmiş olmasına rağmen, hâlâ Almancayı, sürekli olarak konuşmak bir yana, bilenler ancak yarıya biraz yaklaşabilmektedir.

K.'da 1951 - 1961 yılları arasında nüfûs artışı % 3 oranında olmuştur. Bu hızlı artışın sebepleri, yüksek doğum (% 2,8), düşük ölüm oranı (% 0,8) ve yüksek göç oranıdır (% 1). 1961 yılından bu yana doğum oranında şiddetli bir düşüş göze çarpmaktadır. Tabiî ölüm oranında da bir düşme olmuştur (% 0,73). Bu son duruma göre, göçmenler de dahil olmak üzere yıllık nüfûs artışı oranı 1961 târihinden bu yana ortalama % 1,5 olarak tesbit edilmiştir.

Nüfûs yoğunluğu çok az olan K. için göçmenlerin önemi büyüktür. I. Dünya Harbi'nden kısa bir süre önce ülkeye büyük göçmen dalgaları gelmişti. 1930 - 1945 yılları arasında devlet birtakım sınırlamalar koymuştur. 1945 târihinden bu yana ise bu sınırlamaların kısmen hafifletilmesi ve kısmen de bütün bütün kaldırılması sonucunda göçmen akını önemli ölçüde artarak 1957 yılında 282 000 kişi ile 1913'ten beri en yüksek seviyeye ulaşmıştır. K.'nın bundan sonra karşılaştığı bâzı iktisadî sıkıntılar ve 1958 yılından itibaren göçmenlik şartlarının ağırlaştırılarak (meselâ göçmen adaylarından belirli bir öğrenim ve servet seviyesi aranması), akının yavaşlayıp 1961 yılında 70 600 kişiye düşmesine yol açmıştır. Fakat bu sayı, iktisadî durumun düzelmesi sayesinde 1967 târihinde yine 210 000 kişiye yükselmiştir. 1946 târihinden 1967 târihine kadar toplam olarak 2,9 milyon yeni göçmen K.'ya yerleşmiştir. Başlangıçta Büyük Britanya milletleri sayıca en başta gelmekte idilerse de, 1957 - 1961 yılları arasında birinciliği İtalyanlara kaptırmışlar, sonra yine öne geçmişlerdir. İtalyanlar ikinci, Almanlar da üçüncü sırayı almışlardır. Yeni gelenlerin en çok yerleştikleri bölgeler, Ontario ve Quebec eyaletleridir.

KANADA: Edmonton, Alberta'da bir rafineri tesisi

Babanın milliyetine göre tasnif edildiklerinde 1961 yılı hesaplarına göre nüfûs bakımından şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır: % 43,8 Anglosakson (1871: % 60), % 30,4 Fransız, % 5,7 Alman, % 2,6 Ukran, % 2,5 İtalyan, % 2,3 Felemenkli, % 2,1 İskandinav, % 1,8 Leh, % 1 Yahudi, % 0,7 Macar, % 0,7 Rus, % 0,6 Avusturyalı, % 0,5 Japon ve Çinli, % 0,2 Zencî, % 1,2 Kızılderili ve Eskimo ve % 3,9 muhtelif ki bunlar arasında birkaç bin Türk de bulunmaktadır.

Fransız asıllı K.'lılar, esas itibariyle Quebec eyaleti sınırları içinde yaşamaktadırlar (genel nüfusun % 80,6'sı). Bu eyaletin 1968 yılı nüfûsu 5 923 000 kişi idi. 624 000 (1968) nüfûslu New Brunswick eyaletinde ise ahalinin % 39 oranındaki bölümü yine Fransız asıllıdır. Atlantik kıyıları ile Ontario ve British Columbia eyaletlerinde Anglosakson unsurlar daha ağır basmaktadır. Bunun yanı sıra Alman asıllı ve Güney veyâ Doğu Avrupa menşeli göçmenler daha ziyade Manitoba, Saskatchewan ve Alberta eyaletlerinde toplanmış durumdadır. Bu eyaletlerin genel nüfûsuna oranla Doğu, Orta ve Güney Avrupalı unsurların payı % 50'yi aşkındır.

KANADA: Alberni'de kâğıt sanayii

Yahudilerin % 94'ü, İtalyanların % 75'i ve Lehlerin % 56'sı büyük şehirlerde yaşamaktadırlar. Son on yıl içinde Amerika Birleşik Devletleri'nden K.'ya 1961 yılında 58 000, 1965 târihinde 40 000 ve 1966 - 1967 yıllarında ise 25 000 kişi göç etmiştir.

II. Dünya Harbi sonundan beri yurt içi göçleri de göze çarpmaktadır. Terk edilen bölgeler Atlantik eyaletleri ve Saskatchewan eyaleti olup British Columbia, Ontario ve Quebec eyaletlerine şiddetli akın vardır.

Ortalama nüfûs yoğunluğu km²'ye 2,1 olan K.'da nüfûsun yayılışı çok büyük farklılıklar arz etmektedir. Ülkenin ekserî sakinleri, Birleşik Amerika sınırı boyunca uzanan dar bir şerit üstünde yaşamaktadır. Bunlardan da hemen hemen % 65 kadarı Quebec ve Ontario eyaletlerinin güney kesimlerine yerleşmişlerdir ki bu iki eyalet bütün ülke topraklarının aşağı yukarı dörtte birini kaplar. Memleketin kuzeyi hemen tamamiyle boştur. Bugün genel nüfûsun % 73,6'sı şehirlerde, bu nüfûsun da yarısı ülkenin on dokuz büyük şehrinde toplanmıştır. Köy nüfûsunun ancak üçte biri çiftlik sâkinleridir.

Yüksek öğrenim kuruluşları arasında en önemlileri Mac Gill Üniversitesi (kuruluşu: 1821), Fransız Universitesi (kuruluşu: 1876), Toronto Üniversitesi (kuruluşu: 1827), Kingston Üniversitesi (kuruluşu: 1841), Quebec Üniversitesi (kuruluşu: 1852) ve Halifax Üniversitesi (kuruluşu: 1818) dir.

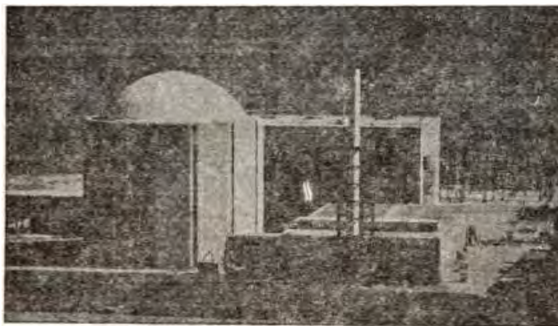

KANADA: Bir kürk ihracat atelyesi

K. nüfûsunun 9. 87 milyonu Katoliktir. Protestan ve Anglikan mezhebi mensuplarının sayısı ise 9,2 milyon (1968) u bulmaktadır. Rum - Ortodoks kilisesi mensupları 350 000, Musevîler 275 000 kişidir.

Ekonomi ve ulaşım: K.'da fert başına düşen yıllık gelir 2 095 Amerikan dolarıdır ki böylece bu ülke dünyanın en zengin milletlerinden, daha doğrusu halklarından birini barındırıyor demektir. Geçim endeksleri, 1963 yılı 100 olarak telâkki edilmek üzere, 1967 yılında 112'ye çıkmış bulunuyordu. İktisadî gelişme birçok dallarda büyük bir hıza sahiptir. Gerçi son zamanlara kadar K. ekonomisi bir bakıma Amerika Birleşik Devletleri ekonomisinin bir uzanımı manzarası arz etmekte idiyse de, artık bu durum iyice değişmiştir.

Ayrıca, K. ekonomisi tamamiyle dışa dönüktür ki buna Amerika Birleşik Devletler ekonomisinin hiçbir dalında rastlamak kabil değildir. Gerçi K.'nın ekonomik gelişiminde II. Dünya Harbi bitiminden bu yana dış tesirlere karşı büyük bir duyarlık göze çarpmaktaysa da, 1950 - 1965 yılları arasındaki gerçek millî gelir artışı yılda fert başına % 4,7 olduğundan esas itibariyle iyi bir çizgi takip etmiştir. Hayat seviyesi yükselişinin en önemli âmili, ham madde kaynaklarının ve endüstrinin gittikçe artan bir tempo ile yurt dışına satılışı olmuştur. Son derece büyük bir süratle artan enerji ihtiyacını karşılamak üzere halen birçok yeni termik enerji santralleri daha kurulmakta ve bunları beslemek için kısmen kömür ve petrol ithali gerekmektedir. Bu sebepten hükûmet yurt içi petrol ve yer gazı kaynaklarından tam olarak yararlanma yoluna gitmektedir. Bu alandaki en büyük başarılar şimdiye kadar yer gazı konusunda elde edilmiştir ki bunda özellikle dağıtım şebekesinin mükemmel bir şekilde genişletilmesi önemli rol oynamıştır. Trans - Canada - Pipe - Lines adını taşıyan petrol nakil hattı şebekesi de yeryüzündeki benzerleri arasında tek bir sistem olarak en uzunudur. Bu boru hattı şebekesi, Alberta ve Saskatchewan eyaletlerinden başlayarak Prairie eyaletlerinden geçmekte ve Montreal'e kadar uzanmaktadır. Başka bir yan hat Manitoba eyaletinin ihtiyacını karşılayıp Birleşik Amerika'nın orta batısına kadar yayılmaktadır. Bir diğeri ise British Columbia'nın ihtiyacını karşılayarak yine Birleşik Amerika topraklarına varmaktadır. Bu hat Pasifik kıyılarından Kaliforniya'ya kadar uzanmaktadır.

KANADA: Atom Enerji Merkezi, Douglas Point, Ontario

Her ne kadar endüstri kesimi K.'da hem gerçek hasıla değeri (1966 yılında on üç milyar K. doları) yönünden hem de istihdam edilen kimselerin sayısı bakımından (1966 yılında bir buçuk milyon kişi) birinci sırayı işgal ediyorsa da, tarım kesimi yine ülke kalkınmasının temelini teşkil etmektedir. K. muhtelif tarım bölgelerine ayrılır. Atlantik kıyısı eyaletleri, aynı sıralarda yerleşilmiş olan ve son derece sanayileşmiş bulunan yeni İngiltere kolonilerinin tersine olarak bir çiftçiler ve balıkçılar ülkesi hâlinde kalmıştır. Çiftliklerin ekseriyeti bugün sütçülük üzerine uzmanlaşmıştır. Bunun yanı sıra meyvecilik ve kümes hayvancılığı da önemli yer tutar. Fakat son yıllardaki iklim şartlarının elverişsizliği ekili arazide büyük bir daralmaya yol açmıştır. Saint Lawrence nehrinin ağzı ile Huron gölü arasındaki geniş yerleşme alanında, Fransız

KANADA: Arvida, Quebec'te hidroelektrik santralı ile Shipshaur Barajı

K.'lıların eyaleti olan Quebec'in merkezî kesimlerinde ve Anglokanada eyaleti Ontario'da sütçülük, hayvancılık, meyve ve sebzecilik, şeker pancarcılığı ve tütüncülük tarım hayatına hâkim olan unsurlardır. Üretim değeri bakımından Ontario bütün K. eyaletleri ziraî üretim toplamının % 30,5'unu sağlamak suretiyle başta gelir. Prerilerde K. buğday üretiminin ağırlık merkezi bulunur. Buraları dünyanın en önemli buğday ihraç bölgelerinden biridir. Kenar bölgelerde hayvancılık da yeni yeni önem kazanmağa başlamıştır. British Columbia eyaletinde tarım ancak birtakım dar bölgelere inhisar eder. Gerçi üretim çeşitleri fazladır, ama mikdar azdır. Makineleşmenin tabiî bir sonucu olarak tarım kesiminde çalışanların sayısı 1946 yılında 1 186 000 kişiden 1964'te 624 000 kişiye düşmüştür. 1945 târihinden bu yana, tarım kesiminde çalışan işçilerin bütüne oranları % 25'ten % 10'a inmiştir. Fakat üretim aynı devre içinde % 40 oranında bir artış göstermiştir. Makineleşmenin tesirleri en fazla preri bölgelerinde görülmüştür. Ülkedeki at sayısı da 1931 - 1966 yılları arasında üç milyondan 387 000'e düşmüştür. Aynı süre içinde traktör sayısı ise 105 000'den 598 000'e yükselmiştir. Hükûmet 1962 târihinden beri verimsiz çiftlikleri birleştirip verimli kılmak veyâ bu toprakları tarım için kullanılmaktan çıkarıp başka işlerde kullanmak için uğraşmaktadır. 1965 yılında tarım üretim değeri 3,8 milyar K. doları olmuştur.

KANADA: Montreal limanı

Tarım ürünleri ihracatı ki meselâ 1964 yılında 1,7 milyar K. doları seviyesinde bir gelir temin etmiştir, genel ihracat gelirlerinin % 20'sini teşkil eder. Tahıl ve tahıla dayalı maddeler bu değerin üçte ikisini tutmaktadır. 1935 - 1939 yılları arasında tarım ihracatının % 82'si Büyük Britanya'ya giderken bu oran 1960 - 1964 yılları arasında % 24'e düşmüştür. Buna karşılık Amerika Birleşik Devletleri'ne yapılan ihracat % 16 oranıyla aynı kalmıştır. Tabiî maddeler üretiminde ikinci sırayı orman ürünleri alır. Bıçkıhaneler, kâğıt fabrikaları v. b. gibi yan sanayilerle birlikte yıllık ortalaması 2,4 milyar K. doları tutan üretim değeri, tarım üretim değerinden hiç de geri kalmamaktadır. Bu endüstri kolu 300 000 kişiye iş imkânı sağlayıp genel ihracat gelirleri tutarının da % 25 - 30'unu temin etmektedir. Gerçi ormanlar ülke yüz ölçümünün üçte birinden fazlasını kaplar, ama bunlardan ancak % 56'sı ekonomik yararlanmaya yatkın olup bunların da bir kısmı erişilmez durumdadır. Ormanların % 90'ı devletin mülküdür. Doğu K.'da sellüloz üretimi, British - Columbia'-da da inşaat kerestesi üretimi ön planda gelir. Ormanların % 55'i iğne yapraklı ağaçlardan ve % 12'si de dökülen yapraklılardan meydana gelmiştir. Geriye kalanı karışıktır.

Bir zamanlar K. ekonomisinin temelini teşkil eden kürkçülük bugün artık ekonominin bütünü içinde ancak ikinci derecede bir rol oynamaktadır. İşlenmemiş postların değeri 1964 - 1965 mevsiminde sadece 37 milyon K. doları tutmuştur ki bunun % 58'i çiftliklerden gelmeydi. Bu ekonomi dalının en önemli ürünleri vizon kürklerdir. 1964 yılında 1,4 milyon parça üretilmiştir. Bugün dünya piyasasına sürülen kürklerden % 25'inin menşei K.'dır.

Balıkçılık dalında 80 000 kişi çalışmaktadır. Newfoundland (Atlantik tarafı) açıklarında balıkçılığın en önemli kısmını teşkil eden morina avcılığı büyük bir gelir sağlar. Ayrıca, ırmak ve göl balıkçılığı da kayda değer bir

KANADA: Toronto'dan bir gece manzarası

seviyededir. Son yıllarda alınan tedbirler sayesinde deniz ürünleri ihracatında önemli yükselişler kaydedilmiştir. 1965 yılında üretim değeri 300 milyon K. dolarını bulmuştur ki bunun üçte ikisi ihracat gelirleri sonucudur. En önemli ihraç ülkesi Amerika Birleşik Devletleri olup ikinci sırayı Avrupa'daki ülkeler teşkil etmektedir. Tutulan balık değeri hesabına göre K. bugün dünyada Japonya'dan sonra ikinci sırayı almaktadır.

K. ekonomisinin temel taşlarından biri de madencilik-tir. Bu alandaki üretim değeri 1950 târihinden 1967'ye kadar dört kat artarak aşağı yukarı 18 milyar Türk lirasından 80 milyara yükselmiştir. Ham veyâ yarı işlenmiş madenler K. ihracatının değer olarak üçte birini teşkil eder. K., yeryüzünde Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği'nden sonra maden üreticisi olarak üçüncü ülkedir. Üretimin beşte dördü ihrac edilir. 1965 yılı hesaplarına göre bu ihracatın % 59'u Amerika Birleşik Devletleri'ne, % 19'u Büyük Britanya'ya, % 8'i Ortak Pazar ülkelerine, % 4'ü de Japonya'ya yapılmaktadır. Son yıllarda madencilik özellikle ıssız kuzey bölgelerinin ekonomik yönden değer kazanması amacına varılması için de yardımcı olmuştur. Hâlen yılda yaklaşık olarak 20 milyar Türk lirası kuzeydeki maden kaynaklarının işletmeye açılması amacına dönük yatırımlara harcanmaktadır.

KANADA: Pasifik Okyanusu'ndaki en büyük liman: Vancouver (British Columbia)

Eyaletler arasında Ontario bütün K. maden üretiminin % 26'sını çıkarmak suretiyle başta gelmektedir. Onu takip edenler, üretimin % 21'i ile Alberta ve % 19'u ile Quebec'tir.

K. dünya devletleri arasında nikel, çinko, asbest, potasyum üretimi ile birinci sırayı, altın, uranyum, molibden, alçı, selen, kükürt ve titanyum üretimiyle ikinci sırayı ve nihayet demir, kobalt, platin, tellür ve aluminyum üretimiyle de üçüncü sırayı işgal etmektedir. Fakat altın ve uranyum üretiminde son yıllarda büyük bir gerileme olmuştur.

K. petrol araştırmaları konusunda büyük gayretler harcamakta ve başarılar sağlamaktadır. 1967 yılında üretime kısmen açılan Alberta eyaletindeki yataklar, bundan birkaç ay önce Güney Vietnam kıyılarında keşfedildiği bildirilenler hariç dünyanın en zengin yataklarıdır. Labrador'daki yeni demir yatakları da çok zengindir. Buradan elde edilen cevher hemen hemen tamamiyle Birleşik Devletler çelik endüstrisi tarafından satın alındığı için yatırımların da çoğu Amerikan menşelidir. Büyük Köle Gölü'nün batı kıyısındaki Pine Point adlı mevkide bulunan büyük kurşun yatakları için de 700 km lik demiryolu döşenmiştir (1964). Batı K.'daki önemli yer gazı ve petrol yatakları

KANADA: Yerlilerinden Sarsi kabilesi başkanı

da boru hatları vasıtasıyla batıdan Kaliforniya'ya ve doğudan da Quebec eyaletine bağlanmış bulunmaktadır.

K. hidroelektrik kaynaklar yönünden yeryüzünün en zengin ülkeleri arasına girmektedir. 1965'te 20,3 milyon kilowatt takatinde hidroelektrik santrali tamamlanmıştır. Her biri altı milyon kilowatt takatinde iki büyük ve birçok da daha ufak santral inşa hâlindedir. Son zamanlarda termik enerji santrallerinin yapımına da hız verilmiştir. K. adam başına tüketilen elektrik mikdarı bakımından yeryüzünde Amerika Birleşik Devletleri'nden sonra ikinci sırayı almaktadır. Elektrik enerjisinin çok ucuz olması K.'da aluminyum endüstrisini çok geliştirmiş ve ülkede son derece zengin yataklar mevcut olduğu hâlde büyük ölçüde ham madde ithalâtına ihtiyaç hâsıl olmuştur. Aluminyumun % 80'in epeyi üzerinde bir kısmı ihraç edilir. Yeryüzünün en büyük aluminyum yatağı da Quebec eyaletindeki Saguenay ırmağı yakınlarındadır. 1967 yılı cevher üretimi 500 000 tondur.

K.'nın ilk atom enerjisi santrali 1962 tarihinde işletmeye girmiştir.

K. endüstrisinin kurulup genişlemesi ancak yabancı sermaye sayesinde mümkün olabilmiştir. Bu yolda dış yardım başlangıçta Büyük Britanya'dan gelmişse de, artık onun yerini Amerika Birleşik Devletleri almıştır. Özellikle Ontario eyaletinin karakteristik yönlerinden biri, burada Amerikan firmaları temsilciliklerinin çokluğudur. Önemli bütün endüstri dallarında yabancı sermaye payı ve kontrol oranı yüksektir. Madencilik, petrolculuk, yer gazı üretimi gibi birtakım hayatî endüstri dallarında bu oran % 50'yi aştığı gibi, bâzen % 74 gibi bir seviyeye ulaşmaktadır.

K. dış ticaret hacmi bakımından dünya devletleri arasında Amerika Birleşik Devletleri, Federal Almanya Cumhuriyeti, Büyük Britanya ve Fransa'dan sonra Japonya ile beşinci sırayı paylaşmaktadır. En önemli dış ticaret pazarı Amerika Birleşik Devletleri'dir ki her yıl K. ihracâtının % 55 - 60'ını emer. Başka bir deyişle, Birleşik Devletler ithalâtının % 23'ü K.'dan çıkmadır ki toplam olarak bu bütün Latin Amerika'dan Birleşik Devletler'e yapılan ihracata eşittir. Büyük Britanya'ya yapılan ihracat her geçen yıl azalmaktadır. Buna karşılık K. için Kıta Avrupası, Sovyetler Birliği ve Japonya önem kazanmağa devam etmektedir. Vaktiyle bütün ihracatın üçte ikisini teşkil eden orman ve yeraltı ürünleri bugün artık ancak % 50 oranını bulabilmektedir. Son yıllarda tarım ürünleri ihracatı, Doğu Bloku ülkelerine yapılan satışlara bağlı olarak büyük dalgalanmalar göstermiştir. Öyle yıllar olmuştur ki K. bir milyar dolarlık buğday satmıştır.

K. ekonomisi için karakteristik olan cihet, 1960 yılında mamul maddelerin bütün ihracat içinde ancak % 9 gibi düşük bir oran tutmasına karşılık bu oranın 1967'de % 27'ye çıkmasıdır. Bu alanda ön sırayı makineler, elektrik âletleri, kimyevî mamuller, dokumalar ve besin maddeleri alır.

K.'nın önemli gelir kaynaklarından biri de turizmdir. Ama K. turizmde genellikle açık vermektedir. Meselâ 1965'te 34 milyon turist K.'yı ziyaret etmiş, fakat bilanço yine de 50 milyon K. doları açıkla kapanmıştır. Çünkü aynı yıl 33,9 milyon K.'lı da yurt dışına çıkmıştır.

K.'nın demir ve kara yolları ülkenin daha çok güneyine inhisar etmektedir.

Şehir dışı yol şebekesinin uzunluğu 717 000 (1965) km yi buluyordu ki bunun 515 000 km si asfalttır. Ülkenin batı ve doğu kıyılarını birbirine bağlayan Transcanada Highway (Trans - Kanada Otostradı), 7 780 km uzunluğundadır. Bütün ülkenin yoğun bir yol şebekesi ile kaplanması gerek toprakların genişliği gerek nüfûs yoğunluğunun çok düşük oluşu sebepleriyle son derece masraflı ve zor bir iştir.

Büyük göllerde modern ve yüksek kapasiteli gemi ulaşımı servisleri mevcuttur. St. Lawrence nehrinin ıslahı 1959 yılında tamamlanınca artık bu su yolunda sekiz m derinliğinde gemiler bile işleyebilir olmuştur. Bu gemiler Ontario Gölü'ne ve oradan da Welland Kanalı yoluyla Erie Gölü'ne geçebilmektedir. St. Lawrence su yolunun hizmete girişinden beri artık açık deniz ve iç su seferleri arasında kesin bir ayırım yapmak imkânsızlaşmıştır. Çünkü okyanus gemilerinin birçoğu o tarihten bu yana Erie Gölü'ne kadar rahatça ulaşabilmektedir.

Karasuları seferlerinin önemi, büyük limanlara mal yetiştirme ve K. ile Birleşik Devletler arasındaki bağlantıyı sağlama bakımındandır.

Sık bir hava yolları şebekesi bütün ülkeyi kaplar.

En büyük hava limanları Montreal International, Toronto International, Vancouver International, Winnipeg International ve Montreal - Cartierville'dir. Hava bağlantısı özellikle ülkenin kuzey kesimleri için hayatî önemi hâizdir.

Târih: İskandinav efsaneleri aş. yu. 1000 yıllarında K.'nın keşfinden bahsederler ki bu muhtemel olarak Labrador idi. İlk önce Fransız göçmenlerce kullanılan K. kelimesinin menşei belli değildir. 24 Haziran 1497 târihinde John Cabot, Kap - Breton adasında karaya ayak basmıştır. 1534 - 1535 yıllarında Jacques Cartier, St. Lawrence nehri bölgesini Fransa adına zaptetmiş ve buraya La France Nouvelle (Yeni Fransa) adını vermiştir. 1608 yılında Samuel de Champlain, Quebec şehrini kurmuştur. Başlangıçta

KANADA: Toronto Devlet Tiyatrosun'da Millî Bale

bu arazi bir tekel kumpanyası idaresi altındaydı ki bunun adı 1663 târihine kadar La Compagnie de la France Nouvelle (Yeni Fransa Kumpanyası), 1664 - 1674 tarihleri arasında da La Compagnie des Indes Orientales (Doğu Hindistan Kumpanyası) olmuştur. Bu kumpanyalar kürk ticareti yapıyorlar ve beyaz göçmenler de getiriyorlardı. Fakat Avrupalıların sayısı henüz pek azdı. 1674'te koloni doğrudan doğruya Fransa'ya bağlanmıştır. St. Lawrence nehrinden itibaren Fransızlar kurdukları bir müstahkem mevkiler zinciri ile Göller Bölgesi'ne ulaşırken öte yandan da Mississippi ve Louisiana ile de bağlantı sağlamış oldular. Yeni İngiltere topraklarından batıya doğru ilerleyen İngiliz kolonicileri işte bu müstahkem mevkiler seddine rastlayınca 1756 - 1763 savaşı patlak vermiş oldu. Kolonilerindeki askerî kuvvetlerin üstünlüğü sayesinde General Wolfe komutasındaki İngilizler 1759 târihinde Quebec'i ve 1760 târihinde de Montreal'i ele geçirdiler. 1763 yılında Büyük Britanya K.'yı ve İspanya Louisiana'yı aldı.

1774 târihli Quebec Act (Quebec Kanunu) bu yeni sömürgeye Quebec eyaleti adını veriyordu ki o zamanlar daha Ohio'ya kadar uzanan toprakları içine almaktaydı. İngilizler halkın gönlünü kazanmak için İngiliz ceza hukuku yanısıra Fransız medenî hukukunu geçerli bıraktılar ve Katolikleri korudular. Amerikalıların 1775 târihindeki bir akını başarısızlıkla sonuçlandı. Bu, Amerikalıların Büyük Britanya'ya karşı giriştikleri bağımsızlık savaşı (1775 - 1783) nın başlarında idi. Bu savaşın sonundaki Versailles Barış Andlaşması (1783) ile on üç birleşik devletin bağımsızlığı tasdik edilince «Sadakatçiler» adını alan ve Büyük Britanya'ya sadık kalmak isteyen 40 000 kadar Anglosakson, 30 000'i deniz yoluyla olmak üzere, K.'ya göç etti ve Nova Scotia'ya yerleşerek orada New Brunswick eyaletini kurdular. 10 000 kadarı da Quebec'e gelerek Ontario Gölü kıyılarına ve St. Lawrence nehrinin yukarılarına yerleşmişlerdir. Herkese istediği toprağı dağıtma politikası bunların ardından toprağa susamış daha birçok Amerikalıyı da K.'ya çekmiştir. Böylelikle bu topraklar üzerinde din, ırk ve kültür bakımından birbirlerine hiç benzemeyen iki yerleşme bölgesi teşekkül etmiş oldu. Buna uygun olarak, 1791 anayasası da iki eyalet kuruyordu ki bunlardan Anglosakson karakteri taşıyanı Yukarı K. ve Fransız karakteri taşıyanı da Aşağı K. diye adlandırılmıştı. İki eyalet arasındaki sınır Ottawa nehri idi. Her iki eyaletin idare teşkilâtları birbirinden ayrıydı. Amerikalılar 1812 - 1814 savaşında bir kere daha K.'yı ele geçirmeye teşebbüs ettilerse de başaramadılar. 1814 târihli Gand (veyâ Flamanca Gent) Andlaşmasına göre sınırlarda bir değişiklik olmuyordu. Büyük Göller yöresi 1817 târihli Rush - Bagot Andlaşması uyarınca askerden arındı.

İki eyaletin çok farklı karakterdeki durumu zamanla kendi kendini parlamenter bir hükûmet şekli içinde yönetme fikrini doğurmuş ve kuvvetlendirmiştir. Quebec'te L. - J. Papineau adında siyasî bir lider cumhuriyet tarzını benimsemiş, 1840 târihli Lord Durham Raporu yeni düzenin temelini teşkil etmiştir. Buna göre, her iki eyalet de tek bir parlamenter hükûmet altında birleşiyordu. Buna rağmen, bu çözüm yolu birçok kimseyi tatmin etmemişti. 1836 - 1837 ve 1849 târihlerinde karışıklıklar çıkmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nin karşısına güçlü bir devlet çıkarma zarureti İngilizleri 1864 târihli North America Act (Kuzey Amerika Kanunu) nu yürürlüğe sokmak zorunda bırakmıştır. Temmuz 1867 târihinde Nova Scotia ve New Brunswick bölgeleri de K. topraklarına katılmıştır. Bu yeni eyaletlerin de katılmasıyle Dominion of K. doğmuştur. Hudson's Bay Company, elindeki toprakları 1869 yılında devredince buralardan da Manitoba, Alberta ve Saskatchewan eyaletleri doğmuştur. 1871'de British Columbia bunlara katılmıştır. Sadece Newfoundland dışarıda kalmıştır. Kuzeyin ıssız bölgeleri de özel bir teşkilât olmaksızın doğrudan doğruya merkezî hükûmete bağlanmışlardır. Muhafazakâr ve liberal partilerin sırayla ve uzun süreler kalarak iktidara geçen başkanları yönetiminde K. hızla gelişmeye başlamıştır.

1911 yılında iktidara gelen ve başbakan olan Liberal Parti başkanı Mackenzie King, anavatan ile olan birçok bağları zedelememeğe itina ederek K.'nın tam olarak bağımsız bir devlet statüsü kazanması yolunda büyük gayretler göstermiştir. Onun çok dikkat ettiği bir husus, eğer doğrudan doğruya K.'yı ilgilendirmiyorsa, İngiltere'nin karıştığı milletlerarası anlaşmazlıklara sadece seyirci kalmaktı.

10 Aralık 1939 târihinde K. Almanya'ya harp ilan etmiştir. 1943 - 1945 yılları arasında beş K. tümeni Avrupa'daki askerî harekâta katılmıştır. K. donanması da Atlantik Okyanusu'nda refakat görevleri yüklenmiştir. Harb esnasında K.'nın gerek kendi silâh ve malzeme ihtiyacı gerek müttefiklerinin aynı yoldaki arzuları ülke endüstrisinin süratle gelişmesine yol açmıştır. K. 1945 târihinde Birleşmiş Milletler Teşkilâtı'nın kuruluşunu da desteklemiştir.

KANADA İNGİLİZ EDEBİYATI: bk. İNGİLİZ EDEBİYATI.

KANADA KALKANI (İng. Canadian Shield; Laurentian Highlands veyâ Upland), Kanada'nın doğusu ve Amerika Birleşik Devletleri'nin kuzey - doğusunda bir plato bölgesi. Mackenzie havzasından doğuda Davis boğazına, güneyde de Güney Quebec, Güney Ontario, Kuzey - doğu Minnesota, Kuzey Wisconsin, Kuzey - batı Michigan ve Kuzey - doğu New York'a kadar uzanır ve Adirondack dağlarını içine alır.

KANAKA (Fr. Canaque), Yeni Kaledonya'da yaşayan Melanezyalılara verilen ad.

KANAL IŞINLARI (Fr. Rayons caneaux; İng. Canal rays), bir boşalma tüpünün katodundaki deliklerden çıkan artı yüklü iyonlar (partiküller). Bunlara pozitif (artı) ışınlar veyâ Lenard ışınları adı da verilir. Bu ışınlar, bir boşluk tüpü çalıştırıldığı vakit, katotta açılmış olan deliklerden kaçan pozitif yüklü partiküllerdir. Gaz içinde katot yakınında hasıl olan pozitif iyonlar, büyük hızlarla katoda doğru harekete geçer ve katoda çarpar. Katotta delikler açılmış ise, bu pozitif iyonların bir

kısmı bu deliklerden geçerek katodun arkasında kanal ışınlarını hasıl eder. Tüp uzunca yapılarak kanal ışınları katot ışınlarından ayrılır (bk. KATOD IŞINLARI).

KANAL SİSTEMİ: bk. KANALİZASYON.

KANALİZASYON (Fr. Canalisation), köy, kasaba ve şehirlerde, yer altına döşenen ve lağım ve yağmur sularını toplayıp uzaklara götüren künk şebekesi. Modern şehirlerde demirden dökülmüş veyâ çimentodan kalıplanmış, tuğla veyâ taştan örülmüş büzlerle veyâ içi sırlı toprak künklerle hazırlanmış K. şebekeleri vardır. Türkiye'de de, özellikle bâzı büyük kıyı şehirlerinde Bizanslılardan ve Osmanlılardan kalma pek çok lâğım şebekesi vardır. Büyük eserler yaratan Türk mimarları câmi, medrese veyâ külliye ve imaret gibi yapı topluluklarının, darüşşifaların ve kervansarayların lâğım sularını, özellikle arazinin eğiminden yararlanarak denize veyâ bir ırmağa taşıyan taştan örme kanallar yapmaya önem vermişlerdir. Fakat bu lâğım yolları bugünkü geniş şebekeler halinde olmaktan çok genellikle mevziî niteliktedir. Avrupa'da ilk sistematik K. şebekeleri XIX. yüzyıl başında Londra ve Hamburg şehirlerinde yapılmış, Amerika'da ise bu işe 1850'de girişilmiştir.

Lâğım sularının kanallar içinde kendi sıvılıklarıyle ve ayrıca zorlamalarla yürütülmesi sisteminde, evlerin lâğım yollarından ve pis su borularından gelen katı ve sıvı maddeler ilkin evlerin lâğım çukurlarına, oradan da sokakların altından geçen şehir şebekesinin bir koluna boşalır, oradan da hafif meyillerden yararlanarak denize, bir ırmağa veyâ boş bir araziye gider. Bu son noktaya varan lâğım sularındaki bütün mikropların ve başka zararlı maddelerin yok edilmiş veyâ zararsız hale getirilmiş olmaları gerekir. Bunun için lâğım suları, şebekenin çeşitli yerlerinde perdeleme, çökeltme (sedimentation), septik haznelerde bekletme, dezenfekte etme ve bol su ile besleme işlemlerine tabî tutulur. Bu işlemlerle lâğım suları içinde süspansiyon halinde veyâ erimiş durumda bulunan organik maddeleri oksitlemek ve bakterileri kimyevî maddeler vasıtasıyle yok etmek amacı güdülür. Perdeleme işlemi, lâğım sularının ve bunların erimiş halde taşıdığı pisliklerin yolunu kesip süzgeçten geçirerek süspansiyon halindeki maddeleri alıkoyup dezenfekte etmek veyâ yakmak için yapılır. Çökeltme (sedimentation) işlemi, lâğım sularını büyük haznelerden yavaş yavaş geçirerek süspansiyon halindeki maddelerin bu haznelerin dibine çökelmesini sağlamak için yapılır. Bu çökeltme kimyevî maddeler katma yolu ile hızlandırılırsa işlem çöktürme (precipitation) adını alır. Septik hazneler de çökeltme hazneleridir. Lâğım suları bu haznelerde 8 - 24 saat bekletilir. Haznede oksijen bulunduğu sürece lâğım suyundaki organik madde, hava ile yaşayan bakteriler tarafından tahrip edilir; haznede oksijen kalmayınca da organik madde bu sefer havasız yaşayan bakterilerin hücumuna uğrayarak ayrışır, sıvılaşır ve çeşitli gazlar çıkarır. Süzme işlemi, lâğım sularını ufalanmış kok veyâ küçük parçalar halinde taş kömür üzerinden geçirerek yapılır. Lâğım suyu akarken bu kömürler sert parçacıkları alıkoyarlar. Sonunda, iyice pisliğe bulanan kömürler çıkarılarak yakılır. Dezenfeksiyon, bu işe mahsus haznelerde lâğım sularına türlü şekillerde iyot katarak belirli bir süre bekletme şeklinde yapılır. Sonra, hazneden çıkarılan pislikler kurutularak gübre gibi kullanılır veyâ kıyıdan km lerce açıkta denize dökülür.

K. künklerinin çapları ihtiyaca göre 15 cm den 5 m ye kadar değişebilir. Dar bölümü aşağı tarafta olmak üzere kullanılan yumurtamsı kesitli künkler, akımın nispeten daha derinden geçmesini ve akım az olduğu zamanlarda da sert maddelerin yürümesini sağlar. Akımın durması ihtimaline karşı şebekeye zaman zaman bol su verilir. Bu su verme işlemi baca denilen deliklerden, bir tulumba vasıtasıyle şebekeyi suya boğma veyâ yer yer kurulmuş olan su haznelerini şebekeye boşaltma şeklinde yapılır.

Ana künkler üzerinde her yüz m de bir delikli kapaklarla donatılmış havalandırma delikleri bırakılır.

KANAMA (Fr. Hémorragie, İng. Bleeding, hemorrhage), kanın zedelenmiş kan damarlarından dışarı çıkması. K.'lar, dış ve iç K. olmak üzere başlıca iki büyük grupa ayrılır.

Dış K.'lar daha çok kesici, delici, ezici vasıtalarla husule gelen yaralama ve yaralanmalarda, çeşitli kazalarda travmalar sonucunda görülür ve cerrahî metodlarla tedavi edilir. İç K.'lar ise genellikle başta sindirim, solunum, kan yapıcı sistemler olmak üzere bütün sistemlerin bâzı hastalıkları esnasında kendi kendine veyâ önemsiz bir travma sonucunda ortaya çıkar. Bu halde K.'ya istidattan, K.'ya temayülden, hemorajik diyatezden bahsedilir. K.'ları kırmızı kan damarları K.'sı, kara kan damarları K.'sı ve kılcal kan damarları K.'sı olarak da sınıflandırmak mümkündür. Her ne şekilde olursa olsun K.'lar;, az miktarda husule geldiği, gözle veyâ laboratuvar testleri ile ancak görülebilecek, anlaşılabilecek nitelik ve miktarda olduğu ve âcil bir durum arz etmediği zamanlar yalnız hekimliği ilgilendiren bir konu olarak kabul edilebilir. Buna karşılık, K., masif K. dediğimiz şekilde kısa bir zaman süresi içinde çok fazla miktarda kanın kaybolmasına sebep oluyorsa, bu başta hekimler olmakla beraber herkesi ilgilendiren bir âcil ilk yardım konusudur. İç K.'ların çok çeşitli sebepleri vardır ki başlıcaları şunlardır: Doğuştan ve veraset ile gelen faktörler; kızıl, kızamık, septisemi, menenjit, tifo gibi infeksiyon hastalıkları ve toksik sebepler; beslenme bozuklukları; damar sertliği; allerjik faktörler; kanın kendi içindeki eleman ve unsurlarının bozukluğu veyâ yetersizliği.

Bu faktörler ve sebepler, kan damarlarının etrafındaki dokulara, damar duvarlarına ve damar içindeki kan üzerine tesir ederek K.'ları başlattırır ve devam ettirir.

Hafif ve uzun süreli olduğu için de vücut bu duruma alışır. Kısa bir süre içinde gelişen masif K.'larda ise «şok» husule gelir ve süratli ve etkili bir tedavi yapılamazsa K.'lı ölüme kadar gider.

K.'lı bir kimsede şok halinin husule gelmesi için vücut kanının % 20'si veyâ daha fazlasının, diğer bir deyimle vücuttan 1 000 - 1 500 ml kanın kaybolması gereklidir. Bu halde K.'lı hastanın yüzü soluktur, soğuk soğuk terler, sık sık nefes alır, nabız normale nazaran çok daha fazladır. Genellikle kalb 1 dakikada 100'den fazla atar. Hastanın atardamar kan basıncı düşmüştür. Yatan hasta kaldırılmaya çalışılırsa nabız daha süratlenir ve kan basıncı daha da düşer, hastanın şuuru kaybolur. Baygınlık geçirir. Bu durumda hastayı yatırmak ve bacaklarını yukarı kaldırmak lâzımdır. Hastanın K.'sı devam eder ve hastaya kan nakli gibi tedbirler tatbik edilmezse, hasta bir süre sonra şoka girer ve gene de tedavi imkânları bulunamazsa, ölüm vuku bulur.

Masif kanamaya sebep olan durumlar ve başlıca hastalıklar: 1. Kaza, yaralama ve yaralanmalarda vücudun büyük ve orta büyüklükteki atardamarlarından birinin zedelenmesi

ile masif K.'lar görülür. Hastalara âcil ilk yardım hayatî önem taşır. Bu hallerde hasta yatırılmalı, kanayan bölgenin hemen üst kısmından K. yeri ile kalb arasında bir bandla, band bulunmazsa el ile tazyik edilerek kanın damarın zedelenen kısmından pıhtılaşarak durdurulmasına çalışılmalıdır. Ayrıca süratle kan teminine çalışılmalı, varsa serum takılmalı, hastanın yarası temiz gazlı bezle sarılmalı, etrafı örtülmeli ve hasta hastahaneye kaldırılmalıdır.

2. Sindirim kanalında husule gelen K.'lardan olan yemek borusu varislerinin K.'sı sirozlu hastalarda görülür. Karaciğer hasta olduğu ve bağırsaklardan, dalaktan portal denilen damarla toplanıp gelen kan, vücudun büyük kan damarlarına geçemez. Karın içindeki damarlarda basınç artar, kan bu arada yemek borusu etrafındaki kara kan damarlarından yüksek tazyik altında geçmeye başlar ve buralarda varisler teşekkül eder. Bu varisler en ufak bir zorlanma ve zedelenme ile kolaylıkla kanar. K. masif bir K. halindedir, durdurulamazsa ölümle sonuçlanır. Böyle hastalar derhal hastahaneye kaldırılarak yutturulan sengstaken tüpü ve ona bağlı balonlarla varisler üzerine tazyik edilmek ve kan nakilleri yapılmak suretiyle ve diğer tedbirlerle tedavi edilirler.

3. Midenin üst kapısı civarının yırtılmaları (Mallory Weis sendromu) sonucu meydana gelen K.'lar nadir olmakla beraber bâzen çok alkol alınmasından sonra görülen bir masif K.'dır. Şiddetli kusmalar esnasında midenin üst kapısı ve yemek borusunun alt kısımlarında yırtılmalar husule gelir ve buralarda şiddetle K. olur. Bu durumda hasta derhal hastaneye kaldırılmalıdır.

4. Mide ve oniki parmak (duodenum) ülserlerinin K.'ları: Mide ve duodenum ülserleri çok yaygın hastalıklardır. Yaşayan her 10 kişiden birinin mide veyâ duodenumlarında ülser bulunduğu tespit edilmiştir. Mide ülserlerine nazaran duodenum ülserleri 3 misli daha fazladır. Ülserlerin en az % 10'u zaman zaman kanar ve bilhassa yaşlılarda, damarlar sertleşmiş olduğu için bu K.'lar durmaz ve masif bir nitelik alır ve neticede hastaların ölümüne sebep olur. Böyle hastalar, derhal serum ve kan nakilleri yapılarak hastahaneye kaldırılmalı, yakından takip edilerek gerekirse ameliyat ile kanayan damar cerrahi yolla kapatılmalıdır.

5. Midenin akut sathî kanayan iltihapları (akut sathî hemorajik_gastritis): Midede çeşitli sebeplerle akut gastritler husule gelir ve midenin bütün iç yüzünde sızma şeklinde K. görülür. Bu tip K.'lar, bâzı hallerde masif, durmayan K.'lar halini alabilir. Hastalara genel tedbirlerle beraber kan nakilleri yapılmalıdır.

6. Bâzı ilâçlarla husule gelen K.'lar: Romatizma, yüksek tansiyon, kan pıhtılaşmasının korunmasında ağızdan alınan aspirin, kortizon gibi ilâçlar, bu ilâçlara hassasiyeti olan kimselerde masif ve ölüme kadar gidebilen K.'lara sebep olabilir. Bu cihetle bu ilâçlar dikkatle alınmalı, böyle K. geçiren hastalara bir daha verilmemelidir.

7. Sindirim kanalının kötü huylu tümörleri: Kötü huylu tümörlerin bilhassa son safhalarında masif K.'lar görülebilir ve hastaları ölüme sürükleyebilir. Bu hastaların kan nakilleri ve genel kan durdurucu tedbirlerden sonra durumları müsaitse ameliyata sevk edilmeleri uygundur.

8. Sindirim kanalına giren yabancı cisimler: Bilerek ve bâzen isteyerek, bâzen de bilinmeden alınan ve yutulan sivri ve keskin cisimler sindirim kanalının duvarlarından geçen veyâ komşu olan büyük damarları zedeleyebilir ve öldürücü K.'lara sebep olabilir. Tedavisi ameliyatla yapılır.

9. Akciğerlerden ve solunum yollarından gelen masif K.'lar (Hemoptizi, Fr. Hémoptysie): Tüberküloz başta olmak üzere birçok akciğer hastalıklarında ağızdan öksürerek kan gelebilir ve bâzı hallerde bu kan masif olabilir. Bu hallerde hasta hastahaneye kaldırılmalı, kan nakli yapılmalı ve kan durdurucu diğer tedbirler alınmalıdır.

10. Kadın - doğum hastalıkları sırasında görülen masif K.'lar: Kadın üreme organlarının hastalıkları esnasında çok zaman K.'lar görülür ve bu bulgu, hastaları doktora gitmeye zorlar. Bu tür K.'lar çok zaman masif değildir. Bununla beraber dış gebelik bir istisna teşkil eder ve bu hastalara âcilen cerrahî müdahale gerekir. Bu hastalarda döllenen yumurta rahim dışında tüplerde yerleşmiştir. Fetüs (cenin) büyüyünce tüpü ve etrafındaki damarları patlatır. Hastalar karınlarının alt kısımlarında kramp tarzında ağrı hissederler, hazne yolundan K. ve gebelikte görülen bulgular görülür.

11. Kan hastalıklarında görülen masif K.'lar: Kan hastalılarının birçoğunda vücudun muhtelif yerlerinde K.'lar görülebilir. Bunlar nadir olarak büyük masif K.'lardır. Bunlardan, erkeklerde görülen hemofili hastalığı üzerinde durulmağa değer. Bu hastalar hayatları boyunca ufak çarpmalarla zedelenmelerle kanarlar. Kan mafsal içlerinde, deri altında, kas eklem içlerinde toplanır. Hastaların kanlarında kanın pıhtılaşmasını temin eden anti - hemofilik faktör yoktur. Hastalık doğuştan ve âilevîdir. Âilenin kadınları tarafından nesilden nesile verasetle nakledilir. Hastalık kadınlarda görülmez, fakat erkeklerde meydana çıkar. Hemofilisi olan hastalar genellikle sızıntı şeklinde K. gösterirlerse de, bâzı hallerde bilhassa cerrahî müdahalelerden ve kazalardan sonra durmayan K.'lara maruz kalır ve hayatlarını kaybederler. Diş çekilmesi, bademciklerin alınması bile durmayan K.'ların başlamasına yol açabilir. Hastalar ancak hastahanelerde hususî tedavi metodları ile tedavi edilebilirler.

Kanamalarda ilk yardım prensipleri: Yaralanmalar ve hastalanmalar sonucu meydana gelen K.'larda en önemli problem, kaybedilen kan miktarındadır.

Kan, hücrelerimizi besleyen, hücrelere oksijen taşıyan, vücudun her türlü koruyucu ve mücadele edici elemanlarını, hormonlarını ihtiva eden, vücudu temizleyen gayet kompleks ve vücut için gayet önemli bir sıvıdır. Bu cihetle vücut K. esnasında kanın kaybedilmemesi için her türlü tedbiri alır. Bu tedbirler kanayan kan damarlarının büzüşmesi, geriye çekilmesi, iç tabakasının damar içine doğru kıvrılması ve kanayan yerde kanın pıhtılaşarak damarı tıkayan bir tıkaç husule getirmesidir. Bu sebeple, K.'lı bir hastaya yardım edilirken vücudun bu tabiî kan durdurucu faaliyetini hatırlamak ve vücuda yardımcı olmak esastır.

Herhangi bir K. karşısında alınacak olan âcil kan durdurucu tedbirleri, geçici ve devamlı kan durdurucu tedbirler olmak üzere iki grupta toplamak mümkündür: Devamlı kan durdurucu tedbirler doktorlar tarafından alınacak âcil tedbir ve müdahalelerdir. Geçici olarak alınacak kan durdurucu tedbirler ise herkes tarafından bilinmesi ve tatbik edilmesi gereken tedbirlerdir ki kısaca şunlardır:

a. Vücudun tabiî olarak kan durdurucu mekanizmasına yardımcı olarak K.'lının istirahatini temin etmek, tercihan yatırmak; yaralanan veyâ kanayan vücut bölgesini kalb seviyesinden yüksekte tutmak; kanayan bölgenin sık sık tahriş edilmesini önlemek, lüzum olmadıkça pansumanı değiştirmemek, hastayı her türlü ruhî ve fizikî etkilerden uzakta bulundurmak.

b. Parmak basıncı ile kanayan damarın sıkıştırılmasını temin etmek.

c. Oynakların kuvvetle bükülmesi ile K.'yı durdurmak.

d. K.'ları bandaj veyâ garo ile durdurmak: Dış kanamaların durdurulmasında en çok uygulanan, en uygun ve en devamlı olan bir tedbirdir. Kanayan kırmızı kan damarını, kanayan yer ile kalb arasındaki bir yerden bir bandla sıkıştırmaktır.

e. Travmaya bağlı dış K.'lar kadar iç K.'larda da yukarıda belirtilen âcil tedbirler alınabilir. Ayrıca, K.'nın yerine ve sebebine göre hekimler veyâ bu hususta yetişmiş yardımcı sağlık personelinin yardımları ile özel ve genel tedbirler, damardan serum verilmesi, kan nakli, kan durdurucu, şoka mani olucu ilâçların alınması gerekir. Bunlardan başka, K.'lıların, kesin ve devamlı tedbirlerin alınabileceği sağlık merkezlerine süratle kaldırılmaları icap eder.

KANANUR veyâ CANNANORE, Hindistan'ın güney-batısında, Kerala'nın kuzeyinde bir şehir. Nüfûsu 49 000 (1966) dir. Malabar kıyısındaki şehri Vasco da Gama (b. bk.) 1498 yılında ziyaret etmiş ve Portekizliler 1501'de buraya yerleşmişlerdir. 1656'da Hollandalıların, 1790'da İngilizlerin eline geçmiştir.

KANAPE (Fr. Canapé): Birkaç kişinin oturabileceği, arkalığı ve yan kolları olan bir koltuk. Atina'da diedron adlı iki kişilik koltuk, K.'nin ilk örneği sayılır. Fransa'da aş. yu. 1660'ta meydana çıkmıştır. Arkalı ve kollu olup sofa adını da taşıyan bir sıra, K.'nin ilk şeklidir. XVIII. yüzyılda çok yaygınlaşmış ve çeşitli biçim ve üslûplarda yapılmıştır. Modern mobilyalarda yastıklar, yaylı veyâ kauçuk süngerli, yerinden çıkabilen şiltelerle çok rahat bir şekil almıştır.

2. Ateşte veyâ tereyağda kızartılmış bir dilim ekmek ve bunun üzerine av hayvanı veyâ evcil hayvan eti ve başka gıda maddelerinden yerleştirilmiş bir garnitür.

KANARA, Hindistan'da bir bölge. Mysore'u, Batı Andhra Pradesh'i ve Madras'ın kuzey-doğusunun en büyük bölümünü içine alır.

KANARA DİLİ (Fr. Canara veyâ Canarais), Hindistan'ın Mysore eyaletinde konuşulan, Dravida dil âilesine bağlı bir dil. Bu dili aş. yu. 16 milyon insan konuşur. Kanara veyâ Tamul adını taşıyan harflerle yazılan bu dilde çok sayıda eser yazılmıştır.

KANARYA (Serinus canaria), Ötücü kuşlar takımının İspinozgiller familyasından bir kuş türü. 10-12 cm uzunluğunda, 13-14 gr ağırlığındadır. Gagası ufak, kalın ve kör uçlu olup kaidesi hafif kubbelidir. Kuyruğunun ucu derin kesintilidir. Sırtı açık gri-kahverengi, diğer tarafları da sarı-yeşildir. Yuvasını, ağaçların üzerine bitki saplarından, köklerinden yapar. Dişi K., kırmızı-kahverengi noktalı, mavimsi 3-4 yumurtayı; Kanarya, Azor, Madeira adalarında Ocak, diğer yerlerde ise Mayısta yumurtlar. Kuluçka süresi 13 gündür.

Akdeniz ülkelerinden Kuzey Almanya ve Baltık kıyısına kadar uzanan bölgelerle Kanarya, Azor, Madeira adalarında ve Ön ve Orta Asya'da yaşayan K., özellikle park, bahçe, bağ, çalı ve ağaçlarla kaplı sulu ve bakımlı açık yerleri sever. K.'nın kuzeyde yaşayanları kışı geçirmek üzere Güney Avrupa'ya göç ederler. Yeşil renkli yabanî K.'nın yurdu, Kanarya, Madeira, Azor adalarıdır. Sesinin güzelliğinden dolayı XIV. yüzyılın ilk yarısında İspanyollar tarafından Kanarya adalarından Avrupa'ya getirilerek evcilleştirilmiş, XVI. yüzyılda geniş alanlara yayılmıştır. Özel çifthanelerde değişik ırktaki K.'lar eşleştirilerek çeşitli renk ve irilikte melezler elde edilir. «Makara çekme» diye tarif edilen uzun ötüşleriyle renk ve iriliklerine göre değişik farklı türleri vardır. Özellikle Almanya'nın Hartz bölgesi halkının yetiştirdiği Hartz K.'ları, sesinin güzelliğinden dünyaca tanınmıştır.

KANARYA

KANARYA ADALARI, Atlantik Okyanusu'nda, Afrika'nın batı kıyısından 100 km uzaklıkta, İspanya'ya bağlı takımadalar. Başlıca Tenerife, Fuerteventura, Grand Canaria, Lanzarote, Palma, Gomera ve Hierro adlarındaki yedi adadan meydana gelen K. A.'nın yüzölçümü 7 273 km², nüfûsu 9 44 400 (1966) dür.

Volkanik menşeli olan adalar çok arızalıdır (Tenerife tepesi 3 711 m). Okyanusun etkisiyle iklimi ılık olan adalarda domates, soğan, patates, portakal, muz yetişir. Santa Cruz (Palma) ve Las Palmas (Gran Canaria), gemilerin çok uğradığı iki limandır. K. A.'nı Romalılar Insulae Fortunatae (Mutluluk adaları) adıyle anarlardı. Fakat sonradan adalar unutulmuş ve Orta Çağ'da tekrar keşfedilmiştir. Malocello 1312'de Lanzarote'ye gelmiş, Jean de Béthencourt da adaları ziyaret etmiştir (1402). Uzun zaman Portekizlilerle İspanyollar arasında bir anlaşmazlık konusu olan adalar, nihayet Alcaçova anlaşmasıyle İspanya'ya verilmiştir.

KANASTA, II. Dünya Harbi'nden sonra Güney Amerika'dan Avrupa'ya giren bir iskambil oyunu. Genel olarak karşılıklı ikişer oyuncu tarafından oynanır. İskambil sayısı 108 olup, iki 52'lik takım ile 4 jokerden meydana gelir. Oyuncuların her biri 11 iskambil aldıktan, yani 44 iskambil kâğıdı oyundan çıkarıldıktan sonra, geri kalan kâğıtların 45'i açık olarak masanın üzerine konur ve bunlar pile (Fr.) diye adlandırılan kümenin birinci iskambilini teşkil eder. Geri kalan kapalı iskambiller ise, talon denilen kümeyi teşkil eder. Her oyuncu talondan bir iskambil alarak elindekilerden birini pile'e bırakır. Her oyuncu için maksat, hiç değilse üç aynı iskambili içine alan bir iskambil kombinezonu teşkil etmek ve bunu açık olarak masaya koymaktır. Bu kombinezonlarda jokerler ve ikiler bulunabilir. Oyunun başlıca amacı, yedi iskambillik bir kombinezon ortaya çıkarmaktır. Buna K. denir. Bunun içinde üçlüler bulunmalıdır. Oyuncu, talondan bir iskambil çekeceği yerde, eğer pile'in üstündeki iskambil hemen bir kombinezon teşkiline elverişli ise, bütün pile'i alabilir. Kombinezonlar puan kazandırır, elde kalan iskambiller ise puan kaybettirir.

KANATLI, Ahmed Şükrü (İstanbul 1892 - İstanbul 1954), birliği ile 5 Temmuz 1938'de Hatay (b. bk.) a giren Türk komutanı. Babası Rûşen Bey, annesi Zeyneb Hanım'dır. İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da bitiren K., 1909'da Harb Okulu'na girmiş ve 22 Mart 1912'de teğmen rütbesi ile mezun olarak Edirne'deki 11. Tümen 31. Alayın 4. Bölük kumandanlığına tayin edilmiştir. Bu birlikle Arnavutluk ayaklanması harekâtına ve Balkan Harbi'ne katılan K., Yanya'da iki defa yaralanmış ve 7 Mart 1913'te esir düşerek Korfu adasına gönderilmiştir. 25 Ekimde kurtularak yurda dönen K., İzmir'deki 12. Tümen 35. Alayın 2. Tabur emir subaylığına getirilmiş ve 1914 yılı ortalarında taburu ile Gaziantep'e nakledilerek 24. Tümen 3. Alayına katılmıştır. 16 Haziran 1915'te üsteğmen olarak bu alayın 3. Bölük kumandanlığına getirilen K., 1915 sonbaharında alayı ile Irak'a gönderilmiş, Selmanpak Muharebesi'ne ve 1918 yılı başına kadar bu cephedeki bütün hareketlere katılmıştır. 14. Tümen hücum müfrezesi komutanı olarak yararlıklar gösteren K., bu görevi esnasında yaralanarak İstanbul'a gönderilmiştir.

A. Ş. KANATLI

28 Temmuz 1918'de yüzbaşılığa yükselerek 1 Ağustos 1918'de 5. Ordu Muhafız Taburu, sonra da 14. Kolordu Hücum Taburu emrine verilen K., bir süre tabur komutan vekilliği ve Tekirdağ Merkez Komutanlığı yapmış, daha sonra 14. Kolordu 1. Şube mülhakı olmuştur.

15 Mayıs 1919'da Yunanlıların İzmir'i işgali üzerine Akhisar Cephesi bölge komutan muavinliğine gönderilen K., sonradan burada Millî Tabur Komutanı ve Cephe Komutanı olarak da hizmet görmüştür. Ocak 1920 - Temmuz 1921'de Ankara'da Subay Adayı Talimgâhı'nda görevlendirilen K., 3. Grup Komutanlığı emir subayı olarak Sakarya muharebelerine katılmıştır. 1922 yılında kısa bir süre Millî Savunma Bakanlığı Özel Kalem Müdürlüğü'nde bulunmuştur.

18 Ocak 1923'te Hilâfet emir subaylığına tayin edilen K., 1923 yılı sonlarında Harb Akademisi'ne girerek 1926'da kurmay olmuştur. 1926 - 1928 yıllarında Genel Kurmay Başkanlığında ve çeşitli kıtalarda kurmaylık stajlarını yaparak 30 Ağustos 1928'de kurmay binbaşılığa yükselen K., Eylûl 1928'den Haziran 1938'e kadar çeşitli tümen ve kuruluşlarda kurmay başkanlıkları görevlerinde ve en son Yedek Subay Okulu komutan vekilliğinde bulunmuş ve 39. Dağ Tugayı takviyeli 48. Alay Komutanı iken birliği ile Hatay'a girmiştir (bk. HATAY ANDLAŞMASI). 15 Mart 1940'ta 39. Dağ Tugayı'na komutan olan K., sıra ile 39. Tümen Komutanlığı, 3. Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanlığı, 51. Tümen (Doğu Sınırı) Komutanlığı ve 8. Kolordu Komutanlığı görevlerinde bulunmuş ve 23 Ekim 1947'den 29 Mart 1949'a kadar Jandarma Genel Komutanlığı yapmıştır. Daha sonra sıra ile Genel Kurmay Harekât Yarbaşkanı ve Personel Başkanı, 15. Kolordu Komutanı ve 1. Ordu Komutanı olan K., 30 Ağustos 1950'de orgeneralliğe yükselmiş ve 28 Aralık 1951'den 15 Ocak 1954'e kadar Kara Kuvvetleri Komutanlığı görevini yapmıştır. Balkan, I. Dünya ve İstiklâl harplerine katılarak İftihar, Muharebe Gümüş Liyakat, Gümüş imtiyaz, Harb madalyaları; Beşinci Rütbeden Kılıçlı Mecidî, Alman Demir Salib nişanları ve İstiklâl Madalyası kazanmıştır. Hatay'ın Fransızlardan geri alınmasında büyük hizmetleri geçen K., İstanbul'da Zincirlikuyu Mezarlığı'nda toprağa verilmiştir.

KANATLI: Şükrü Kanatlı komutasındaki Türk askerinin Hatay'a girişi

KANATLI: Hatay'ın Anayurda katılmasında Antakya'da Türk - Fransız otoritelerinin bulundukları son tören

KANATLIAT (Pegasus), kuzey yarım küresi takımyıldızlarından biri. K. Balık ve Kova gruplarının arasındadır. Dört yıldızın meydana getirdiği kare şekliyle kolayca tanınır, fakat bu karenin sol üst köşesindeki yıldız grupuna âid değildir. K. takımının en parlak yıldızları (α β γ yıldızları) sırasıyla Markab, Scheat, Algenip adlarını alır. Bu grupta birkaç değişen yıldız ve çiftyıldız da vardır.

K., adını mitolojiden almıştır. Mitolojiye göre, K. Perseus tarafından öldürülen Medusa'nın kanından doğmuştur. Bk. PEGASUS.

KANATLILAR, Eklembacaklı hayvanlardan Gerçek eklembacaklılar alt dalından Böcekler sınıfının bir alt sınıfı. Ergin halde iken kanatlıdırlar. Bazan kanatları kaybolmuş olabilir. Yumurtalardan çıkan yavrular, yarı veyâ tam başkalaşma ile gelişir ve erginleşir.

K., Düzkanatlılar, Termitler, Tüybitleri, Bitler, Kız böcekleri, Sinirkanatlılar, Pulkanatlılar, İki kanatlılar, Pireler, Kınkanatlılar, Zarkanatlılar, Hortumlu böcekler gibi takımları içine alır.

KANATSIZLAR, Eklembacaklı hayvanlardan Gerçek eklembacaklılar alt dalının Böcekler sınıfına giren bir alt sınıf. Yumurtadan çıkan yavruları başkalaşma göstermeksizin erginleşir. Karalarda yaşar ve bütün dünyaya yayılmışlardır. Gümüşcün ve kar piresi türleri tanınmıştır.

KANAVİÇE, keten, kenevir ve jüt gibi sert elyaflı dokuma maddeleri veyâ kalınca pamuk ipliği ile seyrek ve muntazam olarak dokunmuş bir kumaş. K. işi denilen bir çeşit iğne işinde zemin olarak kullanıldığı gibi, başka işlerde de kullanılır. K. işinde, ilmekler birbiri üstüne çaprazlama binerek kare diyagonalleri veyâ dikdörtgen diyagonalleri meydana getirir. Bu şekillerin aynı büyüklükte ve muntazam olması için her iğnenin aynı hizada yer alan aynı sayıda delikten geçirilmesi gerekir. Bu iş için kullanılacak zeminin sert elyaflı ve kabaca dokunmuş olması daha iyidir. İnce ve şeffaf kumaşlarda, işlemenin tersi görüleceği için yüzdeki desenin şekli karışabilir.

KANAZAWA, Japonya'da, Honşu (Honshū) adasında bir şehir ve idarî bölge. Nüfûsu 336 000 (1965) dir. Eski bir şehir olan K.'da madencilik ve dokuma endüstrileri vardır.

KANBERİYE: Kanber, Hz. Ali'nin azatlı kölesidir. Azat edildiği halde Hz. Ali'den ayrılmamış, onun şehadetine kadar hizmetinde bulunmuştur. Geceleri Hz. Ali sokağa çıktığı vakit onu düşmanlardan korumak için kılıcını alarak peşinden giderdi. Hz. Ali'ye bağlılığıyla tanınan Kanber'i, Emevîler zamanında 20 yıl İran valiliğinde bulunan ve Ehlibeyt'e düşmanlığıyla ün almış olan ve hicretin 95. yılı Ramazan ayınıng 13. ünü ölen Haccâc b. Yûsuf'us - Sakafî şehid ettirmiştir.

K., «Kanber'e mensup şey» anlamına gelir. Bektaşîlerde, bele bağlanan kalın ve enli kemerin üstüne kuşanılan, renkli yünden örülmüş, bir kere sarılacak uzunlukta, kalınca bir kuşağın ucuna bir halkayla geçirilmiş olan yumruk büyüklüğünden biraz küçük, kuşağa geçirilen kısmından itıbaren yumrulaşan ve yumulmuş bir ele benzeyen, Balım taşı adı verilen, Kırşehir civarından çıkan balgamî taştan yahut Necef taşından yapılan ve tarikat cihazından sayılan taşa K. denir. K.'nin bulunduğu kuşağın öbür ucu bir halka biçimindedir. Kemerin üstüne kuşatıldıktan sonra taş, bu kuşağın öbür ucundaki halkaya geçirilerek bele tesbit edilmiş olur. K., belin biraz solunda bulunur. Bektaşîlerce K., hizmete bel bağlamış olmaya, mücerretliğe, yâni evlenmemeye söz verip mücerred erkânına girmiş olan dervişlere bir alâmettir. Tac, teslim taşı, habbe, kemer, palheng v. b. de tarîkat cihâzındandır ve dervişe, mürşid tarafından tekbirlenerek kuşatılır, kuşatıldıktan sonra da Terceman (b. bk.) okunur. K. tekbiri, *Kur'an*'ın XLVIII. sûresinin (Feth) «Gerçekten de Allah, ağaç altında seninle bey'atleşenlerden râzı oldu, kalblerinde ne varsa bildi; onlara tam bir inanç ve huzur indirdi ve onlara yakında da bir fetih takdir etti» meâlindeki âyetle LXI. sûrenin (Saff) 13. âyetin sonu olan ve «Yardım ve yakın bir fetih Allah'tandır, inananları müjdele» meâlindeki kısmı okunarak yapılır. Ahmed Rıf'at'ın *Mir'âtü'l - Maka'asıd fî Def'il - mefâsid* adlı Türkçe kitabında, vezni bozuk iki tane Türkçe K. tercemanı vardır. Yukarıda zikrettiğimiz *Erkân - name*'de, bunlardan başka Türkçe bir K. tercemanı vardır.

KANBERİYYE

KANBOSOĞLU MEHMED ÇELEBİ: bk. MEHMED ÇELEBİ.

KANCADİŞLİ ENGEREK (Lat. Ancistrodon halys; Fr. Vipère d'eau), Engerekgiller (Viperidae) familyasından bir yılan türü. Kuzey Amerika'da yaşar. Bataklıklara yakın yerlerde yaşayanlar için en tehlikeli zehirli bir yılandır. Uzunluğu 120 cm dir. Daha çok suda yaşayan hayvanları yer.

KANCALI KURTLAR (Ancylostoma duodenale, Necator Americanus), bağırsaklarda yaşayan parazitlerdendir. Bu kurtlar insanlarda «kancalı kurt hastalığı» yaparlar. K. K.'ın birçok türleri vardır. Yurdumuzda başlıca Ancylostoma duodenale ve Necator Americanus türlerine ve bu türlerin husule getirdiği «kancalı kurt hastalığı» na rastlanmaktadır.

Ancylostoma duodenale 1843'te Dubini tarafından tarif edilmiş, beyaz, esmerimtırak bir parazittir. Erkeklerinin uzunluğu 8 - 11 mm, genişliği 400 - 500 mikron, dişilerinin uzunluğu 10 - 18 mm, kalınlığı 1 mm kadardır. Yumurtalarına taze dışkıda rastlanır. Yumurtaları oval, ince kabuklu saydamdır. Taze dışkıda 4 hücreye ayrılmış gibi bir görünümü vardır. Uzunlukları 52 - 72 mikron, genişlikleri 32 - 40 mikron arasındadır. İnsanların ince bağırsaklarında, daha çok oniki parmak bağırsağı (Duodenum) nda yaşarlar. Bir insanda 5 000 - 6 000 adet parazit sayılmıştır. Bir dişinin günde 5 000 - 10 000 adet yumurta yumurtladığı tesbit edilmiştir.

Ancylostoma duodenale parazitleri, bütün sıcak ve rutubetli ülkelerde yaygın halde bulunur. Yurdumuzda Karadeniz kıyılarında, özellikle Trabzon, Of ve Rize'de, güney illerimizde Hatay'da ve Urfa'da bulunduğu bildirilmiştir.

Necator Americanus adlı parazit, 1902'de Stiles tarafından bulunmuştur. Beyaz silindirik bir parazittir. Erkeklerinin uzunluğu 5 - 10 mm, genişliği 360 mikron, dişilerinin uzunluğu 7 - 13,5 mm, kalınlıkları 0,5 mm kadardır. Yumurtalarına dışkıda rastlanır. 60 - 75 mikron uzunluğunda, 30 - 40 mikron genişliğindedir. Saydam, oval, çift cidarlı, ince kabukludur. Yumurtaların çok kere 6'dan daha fazla yuvarlağa ayrılmış olduğu görülür. Böylece Necator Americanus yumurtalarını Ancylostoma duodenale yumurtalarından ayırmak mümkündür.

K. K.'ın Necator Americanus türü, Amerika, Afrika ve Hindistan'ın tropikal ve subtropikal bölgelerinde, yurdumuzda doğu Karadeniz kıyılarında yaygın olarak bulunur.

K. K., normal olarak insanların ince bağırsaklarında yaşarlar. Yumurtaları dışkı ile dışarı atılır ve dışarıda yumurtadan kurtçuk (larva) lar husule gelir. Bunlar ıslak, rutubetli topraklarda muhtelif gelişim safhalarından geçerler. Kuraklığa dayanamazlar. Larvaları içine alan besin maddeleri ve sular insanlar tarafından alınınca larva ağızdan sindirim kanalına girer, buradan da mükozayı delerek kana karışır.

Kara kan damarlarına karışan larvalar, akciğerlere kadar gelir ve buradan kılcal damarları terk ederek, akciğerlerin hava keseceklerine ve oradan da hava yolları ile boğaza ve oradan da tekrar sindirim kanalına geçip duodenumda yerleşir ve gelişirler. Parazitlerin insanlara diğer bir geçiş yolu da nadiren görülmekle beraber deridir. Toprak ve sulardaki larvalar deri çatlaklarından kan damarlarına ve oradan da akciğerlere kadar gelir ve hayat devrelerini yukarıda anlatıldığı şekilde tamamlarlar.

K. K. insanlarda kancalı kurt hastalığı (Hookworm disease, Ancylostomose, Ancylostomosis) nı meydana getirir. Hastalık ilk defa 1870'te Alplerde Saint-Gotharde tünelinin açılışında çalışan işçilerde görülen kansızlık üzerinde çalışan Dr. Peronsito tarafından tarif edilmiştir. Hastalık tarla ve maden ocaklarında çalışan, özellikle 15 - 18 yaşlarındaki gençlerde, zencilere göre beyazlarda, erkeklere göre kadınlarda daha çok görülmektedir.

Hastalarda derin kansızlık (anemi) bulunur. Eskiden kansızlık, parazitlerin kan emmeleri ile izah edilmek istenmişti. Bugün ise kansızlığın daha çok parazitlerden husule gelen ve kanı eriten bir toksin sonucu husule geldiği anlaşılmıştır. Kanamanın parazitlerin vücuda girmesinden 10 - 20 hafta sonra ve en az 100 parazitin varlığı ile husule geldiği, derin bir anemi teşekkülü için de en az 500 parazitin bulunması gerektiği anlaşılmıştır. Hastalık 30° kuzey enlemle 30° güney enlemler arasında yaygın olarak görülmektedir. Her ülkede değişik adlar altında, yurdumuzda kancalı kurt hastalığı adı ile tanınmaktadır. Yurdumuzda doğu Karadeniz'de, güney ve güney - doğu Anadolu'da ve muhtemel olarak göçler dolayısıyle İstanbul ve Ankara'da da rastlanmaktadır. Hastalık sosyal ve ekonomik hayatla ilgili olarak azalıp çoğalmakta, özellikle yalın ayak gezenlerle tarlada çalışan kadınlarda daha sık rastlanmaktadır.

Parazitler, yalnız ince bağırsaklarda değil, nadir olmakla beraber deri ve akciğerlerde de yerleşebilir. Bu bakımdan hastalığı, 1. deri ankilostomuzu, 2. akciğer ankilostomozu, 3. bağırsak ankilostomozu diye üçe ayırmak mümkündür.

Rutubetli topraklarda bulunan K. K.'ın larvaları, maden ocaklarında, tünellerde, tuğla harmanlarında çalışanlarda deriden içeri girer ve şiddetli kaşıntılara ve deride kurdeşen tipinde ekzemaya benzer deri iltihaplanmalarına sebep olur. Buna deri ankilostomozu denir. Larvalar akciğerlerden geçerken bazen bronşit, kanlı balgam ve bazen de ateş yükselmelerine sebep olur. Buna da akciğer ankilostomozu adı verilir.

Parazitler en çok bağırsaklarda yerleşir. Vücutta gaz, ishal, belli belirsiz ağrılara, karında gurultulara sebep olurlar. Hastalarda oldukça şiddetli bir kansızlık vardır. Buna da bağırsak ankilostomozu denir.

Aneminin derecesi parazitlerin sayısına bağlıdır. Anemi bazen çok şiddetli olabilir. Hastalar son derece zayıflar, solar, bir deri bir kemik haline gelebilirler. Vücudun nereden kan kaybettiği kolaylıkla anlaşılamaz ve teşhis bir problem halini alır. Hastaların ateşi de yükselebilir. Fakat genellikle 38,5° yi geçmez. Özellikle ayakları şişer, gelişme durur, saçlar kuru ve donuktur. Konuşma ve çalışmada başarı sağlayamazlar. İshal ve sancı da bulunabilir. Dışkı sümüksü, kanlı ve koyu renktedir.

Tedavi: Kansızlıkla savaşta, parazitler için birçok ilaçlar, özellikle Thiabendazole tabletleri kullanılır. — Ercümend Palabıyıkoğlu

KANCUR («= çevrilmiş söz»), Pali dilinde yazılmış olan *Tripitaka*'nın Tibetçesini veyâ Moğolcasını ve onun yanında geniş bir dinî edebiyatı, büyü sözleri, mantra (b. bk.) ları v. b. ihtiva eden 108 ciltlik bir eser. K. Lamaizm (b. bk.) in kutsal kitabı sayılır. Bu eserin 225 ciltlik Tibetçe bir tefsiri vardır. Bk. TANCUR.

KANÇIBANI: bk. ÇIBAN.

KANÇILAR veyâ ŞANSÖLYE (Fr. Chancelier), kral saraylarında, adlî işlerle ve devlet mühürlerinin muhafazasıyle görevli bir memur veyâ nâzır; bir diplomatik misyonda veyâ konsoloslukta, resmî mührü ve kayıt defterlerini muhafaza eden ve noterlik görevini yapan memur. Bu unvan genel olarak resmî müesseselerde mühürdarlık yapan memurlara verilmiştir. Almanya ve Avusturya'da başbakana, yâni hükûmet başkanına da K. unvanı verilir.

KANDAHAR, güney Afganistan'da bir şehir. Nüfûsu 115 000 (1965) dir. Denizden yüksekliği 1 080 m dir. Kâbil - Herat kara yolu üzerinde yer alan şehir, büyük bir endüstri ve alım satım (deri, dokuma) merkezidir. Güneyinde modern bir hava alanı bulunan bu şehirde kumaş fabrikaları ve halı tezgâhları vardır.

K.'ın târihi çok eski çağlara kadar uzanır. Şehrin Büyük İskender tarafından yeniden kurulduğunu biliyoruz. K.'da M. Ö. III. yüzyılın ortasından kalan ve kral Aśoka'nın birçok emirnamelerini taşıyan yazıtlar bulunmuştur. XIII. yüzyılın 80. yılından başlayarak şehir Gurlular devletinin hâkimiyeti altında bulunmuştur. 1383'te Timur'un yönetimi altına girmiş, daha sonra da Timurluların hâkimiyetinde kalmıştır. XVI - XVII. yüzyıllarda Hindistan'la Batı ve Orta Asya arasındaki kervan ticaretinin en önemli bir merkezi olan K.'ın ele geçirilmesi için Büyük Türk - Moğol soyundan gelen Hindistan hükümdarlarıyle Türk Safevî soyuna bağlı İran şahları arasında uzun savaşlar yapılmıştır. Bu savaşlar sonunda 1648'de K. İran hâkimiyeti altına girmiştir. 1747'de K. yeni kurulan Afganistan devletinin başşehri olmuştur. Timur Şah (1773 - 1793) zamanında başşehir Kâbil'e nakledilmiştir. Ahmed Şah Durrahî'nin mezarı K.'dadır. Bk. AFGANİSTAN.

KANDALAKŞA, Sovyetler Birliğinde, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin Murmansk bölgesinde, Kola yarımadasının güney bölümünde, Niva ırmağının Kandalakşa körfezine döküldüğü yerde bir liman. Kereste endüstrisi ve balık konserve fabrikaları vardır.

KANDEMİR, Feridun (doğ. İstanbul 1895), Türk gazetecisi ve yazarı. Babası Jön Türkler arasında «Ağababa» lâkabıyle anılan Bahriyeli Ali Fahri Bey, annesi Emine Feride Hanım'dır. Çocukluğunu âilesi ile birlikte sürgünde geçirdiği için ilk öğrenimini oralardaki okullarda yapan K., 1908 Temmuz inkılâbı ile İstanbul'a dönüşlerinde Fransız Saint Michel Koleji'ne devam etmiş, hukuk tahsili yapmak için Dârülfünûn'a girmiştir. Üç yıllık Hukuk

F. KANDEMİR

Fakültesi'nin ikinci sınıfında iken «Hande» adlı bir dergi yayınlayan K., o sırada I. Dünya Harbi'nin çıkması üzerine askerlik görevi ile Hicaz cephesine gitmiş, sonradan Millî Mücadele'ye katılmak için geçtiği Anadolu'da, Selânikli Abdülgani Ahmed Bey'in Afyon'dan getirerek Konya'da çıkarmaya devam ettiği «Öğüt» gazetesinde çalışmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine Ankara'ya gelerek ilk Büyük Millet Meclisi Matbaası'nın kurulmasında hizmet gören K., buraya müdür olmuştur. Bir süre sonra Millî Hükûmetin ilk istihbarat müdürü sıfatı ile Trabzon, Batum ve Tiflis'te haber alma hizmetleri görmüş, daha sonra dış işlerinde görev alarak Hicaz ve İran'da çalışmış, 1927'de asıl mesleği olan gazeteciliğe dönmüştür.

Millî Mücadele yıllarında «İfham», «Öğüt», «Hâkimiyet-i Millîye» ve «Varlık» gazetelerinde ve sonraları İstanbul gazete ve dergilerindeki sürekli röportajları ile tanınmış olan K., «Merhaba», «Dün ve Bugün» ve «Yakın Târihimiz» dergilerini de çıkarmıştır.

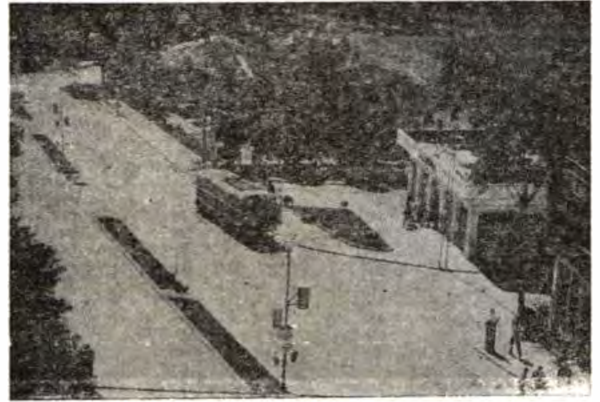
K.'in kitap hâlinde çıkan başlıca eserleri şunlardır: *Zindan Hâtıraları* [1930]; *Şehit Kubilây* [1931]; *Kendi Ağz le Riza Tevfik* [1943]; *Enver Paşa'nın Son Günleri* [1955]; *Kâzım Karabekir* [1948]; *İzmir Suikasdinin İçyüzü* [1955]; *Atatürk'e İzmir Suikastinden ayrı 11 Suikasd* [1955]; *Cumhuriyet Devrinde Siyâsî Cinayetler* [1955]; *Siyâsî Dargınlıklar* [c. 1-6; 1955-1956]; *Hızla Kalkınan Türkiye: Konya* [1957]; *Devlet Kuran Pâdişah: Osman Gazi* [1958]; *Orhan Gazi* [1958]; *Kosova Şehidi Murad Hüdâvendigâr* [1958]; *Avrupa'yı Titreten Kahraman: Yıldırım Bayazıt* [1959]; *Mustafa Kemâl, Arkadaşları ve Karşısındakiler* [1964]; *İstiklâl Savaşı'nda Bozguncular ve Casuslar* [1964]; *Kâzım Karabekir'in Yakılan Hâtıraları Meselesinin İçyüzü* [1964]; *Hâtıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay* [1965]; *Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası* [1966]; *İkinci Adam Masalı* [1968].

KANDIRA, Kocaeli iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 933 km², ilçe nüfûsu 42 612 (1970), merkez nüfûsu 6 950 (1970), denizden yüksekliği 110 m dir. Nüfûsun 39 000'den çoğu köylerde ve bucaklarda oturur. K., eski ilçelerdendir. Merkez bucağından başka, Akçakoca ve Kaymaz bucakları ile 69 köyü vardır.

İlçe arazisi, Kocaeli yarımadasının kuzey bölümünde, yüksekliği 150-350 m olan yayla görünüşlü ve tepelik bir yerdedir. Bu arazi, kuzeyde Karadeniz kıyıları boyunca, çok yerde, dik yarlar halinde uzanır. Bu yarlı kıyılarda sadece küçük girintiler halinde koylar (Parganlı koyu gibi) vardır. Bu kıyıların önünde, 1 km uzakta, Kefken adası bulunmaktadır. Adanın karşısında da Pazarbaşı burnu vardır,

İlçe topraklarında kışları soğuk, yazları serin ve az sıcak, yıllık yağışı 1 000 mm den çok olan bir çeşit Karadeniz iklimi hüküm sürer. Kıyı boyundaki iklim daha ılımlı olduğu halde, içerilerde biraz sertleşir. Tepelik ve yüksekçe yerlerde meşe, kayın ve gürgen ağaçlarından meydana gelmiş ormanlar ve fundalıklar çok yer tutar. İlçede başlıca geçim kaynağı tarımdır. Yetiştirilen ürünler arasında buğday, arpa, yulaf, kaplıca, keten tohumu ve elyafı, mısır, darı, ayçiçeği başta gelir. Tarımın yanında peynircilik (kaşar peyniri, beyaz peynir) de vardır. Yumurta, tavuk, hindi ve piliç başka yerlere gönderilir. Un değirmenleri, orman işletmesi vardır.

K. kasabası, İzmit-Kefken (kıyıda köy) yolu üzerinde, denizden 7 km içeridedir. Adapazarı'na 51, İzmit'e 50 km uzaklıktadır. Orhan Camii buradaki eski Türk eserlerindendir. Kasabaya 4 km uzaklıktaki Baba Tepesi'nde Kocaeli fâtihi ünlü komutan Akçakoca'nın mezarı vardır. K. belediyesi 1869'da kurulmuştur. Küçük bir çarşısı, her hafta kurulan pazarı, Ekim başlarında açılan panayırı, 2 km uzaktan getirilmiş kaynak suları, orta ve ilkokulları ile bu çevrenin küçük bir şehri durumundadır. Karadeniz kıyısında Kefken iskelesine, Adapazarı'na, Izmit'e ve Şili üzerinden İstanbul'a bağlıdır.

KANDIRA: İlçeden bir görünüş

KANDİL (Lat. *candela*), içine zeytin yağı ve bir fitil konarak yakılan ışık vermeye yarar kab. Tarihî devirlerin imkânları, inanç ve estetik anlayışların tesiri ile bu kab, çeşitli maddelerden ve değişik biçimlerde yapılmıştır. Antik K.'ler, kurşun, cam, taş, pişmiş toprak, altın ve gümüş gibi maddelerden yapılırdı. Fakat en çok kullanılanları bronz ve pişmiş topraktan olanlarıdır. K.'lerin üzerlerine, yapıldığı devrin inanç ve düşüncelerine göre süslemeler de yapılırdı.

K., iki kısımdan ibaret olup, biri yağ konulan hazne, diğeri de fitil konan emzik kısmıdır. Hazne kısmı ekseriya yuvarlak ve yassıca, bâzısının üstü açık ve bâzısının kapalı olurdu. Bu kapaklarda bir veyâ birkaç delik bulunur ve dolayısıyle emzikleri de bir veyâ daha çok olurdu. K.'den, emzik, yâni fitil sayısına göre ışık elde edilirdi.

Fitiller kükürtlenmiş üstüpüden veyâ papirüs yapraklarından yapılırdı. Fitili düzeltmek için K.'e bir zincirle bağlı, ufak bir maşa bulundurulurdu. K.'lerde çeşitli yağlar yakılırdı ama, bunun esas yakıtı zeytin yağı idi.

K.'in içine su ve üstüne de yağ konurdu. Fitilin, suya dokunmadan daima yağ tabakasının üstünde durabilmesi için, yağın üstüne, mantar parçalarından yapılmış ve şamandıra denilen bir âlet konurdu. Bu şamandıra, yağ azaldıkça onunla beraber alçalır, yağ bitince de fitil suya dokunur ve K. de sönerdi. Bu, bir çeşit güvenlik âleti idi.

K.'in kullanılışı çok eski çağlara kadar uzanmaktadır. Mısırlılar, Fenikeliler, İbrânîler, Yunanlılar ve Romalılarda en önemli aydınlatma aracı olduğu bilinmektedir. Evlerde, cadde ve sokaklarda, meydanlarda, tapınaklarda kullanıldığı gibi, kırlarda kutsal bilinen ağaçlarda, meşhur kimselerin türbe ve mezarlarında da K. yakılırdı. Cami ve kiliselerde kubbeye asılan ve birçok K.'lerle donatılmış olan avizeye de bu ad verilir. Tapınak ve benzeri yerlerde bu türlü ışıklandırmalarla ilgili hizmetleri yapan kişilere de K.'ci veyâ çerağcı denirdi. Müslüman Türklerde kutsal gün ve gecelere de K. denilmektedir. Bk. KANDİL GÜNLERİ.

KANDİL GÜNLERİ (el - Eyyâm el - mübâreke, el - Âyâd), Müslüman örf ve törelerine göre dince kutsal sayılan olayların yıl dönümlerine rastlayan günlere verilen ad. Böyle kutsal günlerin gecelerinde şehirlerde cami, tekke, mescit, zaviye, çarşı, pazar, saray, konak ve sokaklar genellikle kandillerle donatıldığından bu kutsal günlere donanma vasıtası olan kandil (b. bk.) dolayısıyle böylece ad verilmiştir.

K. G.'nin kutlanmasının Abbasî hilâfetiyle başladığı tahmin edilmektedir. Dinî gün ve gecelerin kutlanmasının başlangıçta bir bayram havası ve anlayışı içinde olduğu, fakat zamanla ve dinî baskı ile bu gün ve gecelerin daha çok ibadetlere hasredilmek suretiyle mistik hüviyet kazandığı bilinmektedir. Yine böyle dinî günlerin kullanmasında öncülük edenlerin Ehl - i şiâ olduğu, özellikle İmamiye mezhebi müntesiplerinin ehl - i beyt sevgisini canlı tutmak için bâzı olayları vesile ittihaz ettikleri ve bu günleri bayram haline getirdikleri, İyd - i Gadir - i Hum ile İyd-ez - Zehra'nın bu kutlama olaylarının ilki olduğu söylenmektedir. Şiîlerin bu şekilde davranışları ehl - i sünnet müntesiplerini de harekete geçirmiş, onlar da Allah ile kul münasebetlerini belirli hale geldiği bazı olay ve emirlerin gerçekleştiği, Regaib, Berât, Kadir, Mi'râc ve Mevlid günlerini ve gecelerini kutlamayı dinî töreler arasına almışlardır. K. G.'nin kutlanması bu açıklamalara göre H. 352 yılına kadar inmektedir. Bilindiğine göre ilk defa İyd - i Gadir - i Hum bu yılda Bağdad'da Şiîler arasında kutlanmıştır. Sünnîler arasında K. G.'nin kutlanması ise yine H. V. yüzyıla kadar uzanır. İlk defa Mevlid kandilini Bağdad'a on fersah uzaklıkta bulunan ve küçük bir kasaba olan Ukbera halkı kutlamıştır. Gerek Şiîlerin gerek Sünnîlerin böyle kutsal günleri kutlamalarında önceleri bir bayram sevinci ve havası hâkimdi. Bu günlerde Bağdad halkı, ev, cami, medrese, ribat ve çarşıları meşalelerle, yer yer yakılan ateşlerle donatırlardı. Şehir halkı biribirlerini kutlar, küçükler büyükleri ziyaret ederek saygılarını sunar, biribirlerine hediyeler verirlerdi. Bu günler için şâirler yazdıkları şiirleri, halifeye, vezirlere, Bağdad'ın ileri gelenlerine sundukları gibi, meydanlarda halka okuyarak K. G.'ne katılırlardı. Gerek Şiîlerin gerek Sünnîlerin Bağdad toplumunda ortaya koydukları ve genellikle güzel töreler (müstahsen) den sayılan K. G.'nin kutlanması, daha sonra bütün Müslüman ülkelere yayılmıştır. Bu kutlamalar yıllar geçtikçe daha parlak şekiller göstermeye başlamıştır. Meselâ X. yüzyılda Mevlid kandilinde bütün Bağdad'ın büyük boy mumlarla aydınlatıldığını, asıl şenliklerin ise Dicle üzerinde tertip edilen mum ve kayık donanmasıyle yapıldığını, halife ile devlet erkânının şenliklere katıldıklarını, halkın ırmak boyunca alayı seyrettiklerini ve Bağdad sokaklarında fener alayları düzenlendiğini Ebu'l - Fida anlatmaktadır. 1132 tarihinde ise Erbil atabeğlerinden Muzafferüddin Ebu Said Gökböri'nin Mevlid kandilini ilk defa bütün devlet memurlarının, ulemanın ve meşayihin katıldığı resmî bir tören haline getirdiği bilinmektedir.

Anadolu Türklerinde K. G.'nin kutlanması hakkındaki bilgilerimiz Mevlid ile ilgili bulunmaktadır. Kandil gecelerinde camilerin, özellikle minarelerin donatılması, III. Murad devrine tesadüf etmektedir. Kandil gecelerinde ilk defa mahya (b. bk.) kurulması Cerrah Paşa Camiinde başlamış, III. Ahmed zamanında şekillenmiş ve daha sonra yaygınlaşmıştır. Osmanlı İmparatorluğunda Mevlid törenleri ise Sultan Ahmed Camiinin tarihiyle beraberlik göstermektedir.

Sünnî Müslüman Türk toplumunda da K. G. Bağdad'da doğup şekillenen törelerle benzerlik gösterir. Bu dinî günlerde küçüklerin büyükleri ziyaretleri, kandilini kutlama âdetleri devam etmektedir. Kandil gecelerinde ise zamanla bayram ve şenlik havası yerine, mistik bir hava hâkim olmuştur. Günümüzde camilerin geleneksel şekilde donatılması, aydınlatılması devam ettiği gibi, müminler de Tanrıdan af ve mağfiret niyazları ile gecelerini donatmaktadırlar. Bu gibi gecelerde genellikle Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'i çevresinde ilâhî, teşvih, na't ve *Kur'an - ı Kerim* okunmaktadır. — İsmet Parmaksızoğlu

KANDİLLİ RASATHANESİ, İstanbul'un Kandilli tepesinde bulunan rasathane. 1863 yılında Fransa'da hava değişikliklerinin telgrafla belli merkezlere iletilmesi için bir teşkilât kurulmuştur. Bu târihten beş yıl sonra Fransa hükûmetinin tavsiyesi üzerine, aynı sistemle çalışacak bir rasathane de İstanbul'da açılmış ve müdürlüğüne, Türkiye'deki telgraf şebekesini ıslah için gelmiş olan I. Coumbary tâyin edilmiştir. Kurulan Rasathane - i Âmire astronomi rasathanesi olmayıp bir meteoroloji merkez bürosu idi. Başlangıçta bu rasathane idaresine ondan fazla gözlem istasyonu bağlı idi. Bu istasyonlar her günkü gözlemleri telgrafla Rasathane - i Âmire'ye bildiriyorlardı. İstanbul'daki merkez büro da, gelen gözlemlerin sonuçlarını Paris, Berlin, Viyana, Roma, Petersburg ve Macaristan rasathanelererine telgrafla bildiriyor ve bu rasathanelerin gözlemlerini aynı yolla alıyordu. Aynı zamanda alınan değerler günü gününe sinoptik haritalara işlenmekteydi. Bu ilk rasathane Pera (İstiklâl) caddesi üzerinde bulunuyordu.

Coumbary'den sonra rasathaneye Salih Zeki Bey müdür olmuştur. Salih Zeki Beyin Darülfunun Umum Müdürü olması üzerine, Kâtip Bediî Bey, rasathaneyi Maçka'ya, topçu mektebinin karşısındaki bahçe içinde bulunan binâya nakletmiştir.

12 Nisan 1909 (31 Mart) ihtilâlinde Maçka'da bulunan rasathane aletleri ile sismograflar tahrip edilmiştir. Bilâhara toplanan alet parçaları Kabataş Lisesine verilmiştir.

Her ne kadar Rasathane - i Âmire meteoroloji rasathanesi olarak kurulmuş ise de, eldeki belgelerden astronomi rasathanesi olma gayretleri içinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu içinde 23 meteoroloji istasyonunda meteoroloji gözlemleri yapılmakta ve sonuçlar Avrupa rasathanelerine telgrafla bildirilmekte idi. Üç kişiden ibaret rasathane konseyinde zaman tayini, enlem ve boylam tayini ve magnetik deklinasyon tayini

KANDİLLİ RASATHANESİ: Dürbün binası

KANDİLLİ RASATHANESİ: Meteoroloji Kulesi

problemleri münakaşa edilirdi. Astronomi ve hatta jeofizik problemlerine yönelme arzularına rağmen bu alanda müsbet bir hamle yapılamamıştır. Kuruluşundaki adı Rasathane-i Âmire olmasına rağmen bugünkü K. R.'ni 1863'te kurulan Rasathâne-i Âmire'nin devamı olarak görmek oldukça güçtür. 31 Mart ihtilâli ile Rasathane-i Âmire tamamiyle dağıtılmıştır; bir yıl sonra kurulmasına başlanan rasathanenin Rasathane-i Âmire adını alması, devlet rasathanesi olarak kurulmasındandır. Yeni kurulan rasathane, personeli, âletleri ve yeri ile tamamiyle yenidir. Şu halde, 1577'de Tophane sırtlarında kurulan İstanbul Rasathanesinden K. R. kuruluncaya kadar memleketimizde astronomi gözlemleri yapan bir rasathane kurulmamış olduğu anlaşılıyor.

1910 târihinde Fatin Gökmen (b. bk.) yeni kurulacak rasathane müdürlüğüne tayin edilmiştir. Fatin Gökmen, rasathane için en uygun yer olarak bugünkü rasathanenin bulunduğu İcadiye mevkiini seçmiştir. Rasathane bir kârgir kule ile iki ufak odadan ibaret binâ içinde faaliyete geçmiştir. İlk iş olarak kule ve binâ restore edilmiştir. Böylece 1911 yılında üçüncü İstanbul rasathanesi kurulmağa başlanmıştır. Diğer taraftan Fransız Millî Meteoroloji müdürü Prof. Dr. Angot ile temasa geçilerek birinci sınıf bir meteoroloji istasyonu için gerekli âletler sipariş edilmiş, kısa bir sürede sağlanan âletlerle 1911 Temmuz'undan itibaren sistematik meteoroloji gözlemlerine başlanmıştır.

Cumhuriyeti takip eden yıllarda da resmî yazışmalarda bir süre Rasathane-i Âmire adı kullanılmıştır. Harf inkılâbını takip eden yıllarda rasathane Maarif Vekâletine bağlanmıştır. K. R. adı ilk defa 1936 yılında kullanılmağa başlanmıştır. 1940 yılından sonra da K. R. adı kullanılmaktadır.

Cumhuriyet hükûmeti kuruluncaya kadar Rasathane-i Âmire'de önemli hiçbir ilerleme olmamıştır. Ancak Cumhuriyetten sonra rasathane bir plan çerçevesinde şekillenmeğe başlamıştır. Her ne kadar Rasathane-i Âmire, meteoroloji gözlemleri ile işe başlamış ise de, amacın bu olmadığı bir gerçektir. Nitekim 1923 yılında hükûmete verilen bir teklif ile memleket meteoroloji şebekesinin K. R. dışında kurulması teklif edilmiştir. Rasathanenin asıl amacı meteoroloji olmayıp astronomi ve jeofizik konuları idi. Fatin Gökmen, rasathanenin gelişmesi için Belçika'daki Uccle rasathanesini örnek almıştır.

1918 yılında Almanya'daki C. Zeiss firmasına sipariş edilen ekvatoryal dürbün, ancak 1925 yılında İstanbul'a gelmiş ve böylece memleketimiz bir astronomi dürbününe kavuşmuştur.

Fatin Gökmen zamanında Türkiye'de ilk defa deniz bilimi (Fr. océanographie) konusu K. R. tarafından ele alınmıştır. O yıllarda toplanan deniz bilimi kongresinde, İtalyan hükûmetinin teklifi ile Türkiye bu derneğe üye kaydedilmiştir, Ayrıca, İtalyan hükûmeti Boğaziçi ve Marmara bölgelerinde inceleme yapmayı üzerine almış ve bu amaçla Prof. Dr. Coulomb İstanbul'a gelmiştir. İtalyan hükûmeti tarafından Arnavutköy, Anadolu Kavağı ve Burgaz adasında tesis edilen maregraf istasyonları çalışır duruma getirilmiş ve kayıtlar Venedik'teki merkeze gönderilmiştir. Fatin Gökmen'in kendi imkânlarımızla Çanakkale, Mudanya ve İzmit'te birer maregraf istasyonunun kurulması teklifi müsbet sonuçlanmamıştır. 1932 yılında yalnız Arnavutköy ve Rumeli Fenerindeki maregraf istasyonları çalışır durumda kalmıştır. Fatin Gökmen zamanında rasathane dört ilmî şube ile bir idare şubesi ve bir de atelye dairesinden ibaretti.

Fatin Gökmen'in bütün çalışmalarına ancak üç üniversite mezunu genç yardım ediyordu. Bunlar Kemal Erkman (Fatin Gökmen'den sonraki rasathane müdürü), Hamit Dilgan (Teknik Üniversitesi matematik profesörü), Yakup Elbek (eski rasathane müdür yardımcısı) idi.

K. R.'nde ele alınan ilk astronomi çalışması, 19 Haziran 1936'da Uludağ'da gözlenen tam güneş tutulması olmuştur. Bu olayla ilgili olarak, tam tutulma hattı hesapları yayımlanmış ve ekvatoryal dürbün de korona resimleri çekmek için Uludağ'a götürülmüştür.

KANDİLLİ RASATHANESİ: Güneş Kulesi

KANDİLLİ RASATHANESİ: Güneş Fiziği Servisi

K. R.'inde uzay ve yer bilimlerinin muhtelif problemleri ancak 1947 yılından sonra konu olarak ele alınabilmiştir. Bunun başlıca sebebi, batı metod ve eğitimi ile yetişmiş gençlerin memlekette çok az olması idi. 1945 yılından sonra K. R. kadrosuna giren gençler, gözlem yapacak araçlarla konuları üzerinde çalışma imkânlarını bulmuşlardır.

K. R. tarihinde en önemli gelişme beş yıllık planın memleketimizde tatbike konması ile başlamıştır. Rasathane planlı dönemde bazı modern bina ve tesisleri tamamlamıştır. K. R.'nde on yıl içinde birçok bina ve tesislerin kurulması gerçekleştirilmiştir. Bugün K. R. şu çalışma gruplarından meydana gelmektedir: Astronomi: Güneş fiziği; Zaman. Radyo - astronomi ve Güneş enerjisi grupları kurulmaktadır. Üçüncü beş yıllık plan döneminde kurulması planlanan gruplar da şunlardır: Optik alet yapım laboratuvarı; Elektronik alet yapım laboratuvarı; Plazma fiziği; Korona ve kozmik ışın gözlem istasyonu. Jeofizik: Sismoloji; Yer magnetizması; Meteoroloji. Paleomagnetizma grupu kurulmaktadır.

Bugün K. R.'nin genel bilim politikası büyük bir gelişme göstermiştir. Uzay ve yer bilimleri alanında, bugün ele alınan konular, batı bilim çevrelerinde geçerli gözlem ve araştırmalar yapmak, milletlerarası araştırma ve gözlemlere katılmak, millî kurum ve araştırıcılarla insan gücü ve maddî potansiyellerimizi birleştirerek iş birliği sağlamak, ilmî araştırmalarımız yanında millî meselelerimizi de araştırma konusu olarak seçmek ve nihayet modern konuları ele alacak yeni bölümler açmak ve genç bilim adamları yetiştirmektir.

K. R. son yıllarda büyük çalışmalara girişmiştir. Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu'nun desteklediği iki güneş fiziği projesi, Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu'nun desteklediği ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi ile K. R.'nin geliştirdiği radyo - astronomi projesi, Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu'nun desteklediği, İstanbul Üniversitesi ve K. R.'nin geliştirdiği Erdek sismomagnetik projesi, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü ile ortak olarak yürütülen Keban Baraj Gölü projesi, İstanbul Teknik Üniversitesi Arz Fiziği Enstitüsü ile ortak olarak yürütülecek paleomagnetizma projesi, Birleşmiş Milletler ve Unesco'nun desteklediği Balkan memleketleri ile ortak olarak yürütülen Balkan bölgesi sismisite etüdleri projesi ve nihayet Milletlerarası Astronomi Birliği'nin desteklediği Güneş erüpsiyonlarının ortak gözlem kampanyası projesi gibi.

KANDİNSKİY (Alm. **Kandinsky**), **Vasiliy** (Moskova 1866 - Neuilly - sur - Seine 1944), Rus asıllı ressam. Hukuk ve iktisat öğreniminden sonra, Kuzey Rusya'da dekoratif köy sanatları etnografik araştırma kurullarına katılmış (1889), Moskova hukuk fakültesinde danışman olarak bulunmuş (1893), otuz yaşında resme başlamıştır. 1896'da München'da Franz von Stuck (b. bk.)'un yanında çalışmıştır. 1901'de Phalange grupunu kurarak bir resim okulu açmış ve Berlin sergisine katılmıştır (1902). 1906'da Paris (Sèvres)'e yerleşen K., «Yeni eğilimler» dergisine tahta üzerine gravür resimleri yapmıştır. Yeniden München'a dönünce (1908), 1911'de Franz Marc, Gabriele Münter ve A. Kubin ile birlikte «Blauer Reiter» sanatçılar grupunu kurmuştur. Bu grupun adı, K.'nin «Der Blauer Reiter» (1912) yıllığı için yapmış olduğu bir resimden alınmıştır. Rus ihtilâlinde memleketine dönen K., Moskova'da müzelerin kurulmasında görev almış (1919), Moskova Üniversitesi profesörlüğüne tayin edilmiş (1920) ve Sanat Bilimleri Akademisi'ni kurmuştur (1921). İhtilâlle yürürlüğe giren sanat politikasına aykırılığı dolayısıyle Batı Avrupa'ya dönerek Alman tâbiyetine girmiştir (1928). Weimar (1922), sonra da Dessau (1925) da Bauhaus'ta profesör ve müdür vekilliğinde bulunmuş, resim atölyesi idare etmiş, konferanslar vermiştir. Nazi rejiminin modern sanat üzerindeki baskısı dolayısıyle bu kuruluşların kapatılması (1933) üzerine K., ömrünün sonuna kadar yaşadığı Paris yakınındaki Neuilly - sur - Seine'e yerleşmiştir (1939).

K.'nin ilk resimleri (1906 - 1909) ikon sanatını ve Rus folklorunu hatırlatan saf renkler ve stilize formlarla illüstratif bir karakter göstermiştir. Abstre sanatla birlikte figüratif sanatla da ilgilendiği 1910 - 1914 döneminde güçlü bir heyecan ve doğu havalı bir renk duygusu, eserlerine yeni bir anlatım getirmiştir. 1914 sonrası çok düzenli kompozisyonlar yapmış (1922 - 1923), Bauhaus döneminde ise, formları daha güçlü bir yapı haline girmiştir. Son döneme âid eserlerinde, heyecanlandırıcı ve anlamlı güçlerin yer aldığı kompozisyonlar yer almıştır. K., dramatik kuvvetli duyguyu abstre sanata katan bir sanatçı olarak, abstre ekspresiyonizmin önderlerinden başta geleni olmuştur. Paris Modern Sanat Müzesi'nde eserlerine

V. KANDİNSKİY: Yeşil Işıklar (Guggenheim Müzesi, New York)

ayrı bir salon ayrılmıştır. Eserleri arasında «Mavi dağ» (Guggenheim Müzesi, New York); «Kilise» (Belediye Galerisi, München); «Murnau'da yol» (Alman özel koleksiyonu, Bruxelles); «Eşleşmiş çatışmalar» (Guggenheim Müzesi, New York) anılabilir.

KANDİYE veyâ KANDİYA (Yun. **Hēraklion** veyâ **Iráklio**), Girit adasının kuzey kıyısında bir liman. Nüfûsu 64 100 (1966) dür. IX. yüzyılda Araplar tarafından kurulan K., 1204 - 1669 yıllarında Venediklilerin idaresinde bulunmuştur. 27 Eylül 1669'da Türkler tarafından fethedilen K., 1850'de adanın merkezi olmaktan çıkarak yerini Hanya (b. bk.)'ya bırakmıştır. 30 Mayıs 1910 Londra ve 10 Ağustos 1913 Bükreş antlaşmaları sonunda Girit (b. bk.) ile birlikte Türk hâkimiyetinden çıkmıştır. Venediklilerden kalma surlar ve eski eserler müzesi bulunan şehir, II. Dünya Harbi'nde hava bombardımanlarından hasar görmüştür.

KANDY [İng. *kændi*], Seylan'da bir şehir. Nüfûsu 72 000 (1966) dir. XVI. yüzyılın sonlarından XIX. yüzyılın başlarına kadar Seylan'ın merkezi olan K., Buddhistlerin bir hac merkezidir.

KANẸM, Afrika'da, Çad gölünün kuzeyinde hüküm sürmüş olan eski bir imparatorluk. VIII. yüzyıldan XIV. yüzyılın sonlarına kadar yaşamış ve XIII. yüzyılda kuvvetinin zirvesine erişmiştir. XIV. yüzyıl sonlarında Bornu devletince ilhak edilmiştir.

KANGAL, Sivas iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 3 792 km², ilçe nüfûsu 57 376 (1970), merkez nüfûsu 5 231 (1970) dir. Merkez bucağından başka, Akpınar (bucak merkezi Kuşkayası köyü), Alacahan, Çetinkaya, Deliktaş ve Kavak bucakları ve 129 köyü vardır.

İlçe arazisi, ilin güney-doğu bölümünde geniş yerleri içine almıştır. Bu arazi, derelerle derince yarılmış düzlüklerin ve tepeliklerin çok yer tuttuğu 1 500 - 1600 m yüksekliğindeki yerlerdir. Deliktaş tepesi (1 932 m), Felhan dağı (2 068 m), Hüyüklüdağ (1 971 m) başlıca yüksekliklerdir. Karamık Özü, Zağu deresi, Kazıklı Suyu ilçenin başlıca akarsularıdır.

K.'da kışlar çok soğuk geçer. Yazları sıcakça bir yayla havası özelliği gösterir. Hayvancılık (en çok koyun) ve tarım (tahıl) başlıca geçim kaynağıdır. Canlı hayvan satışı olduğu gibi, bunların ürünleri (süt, yün) ile kilim ve halı dokumacılığı başta gelen gelir kaynaklarıdır.

K., 1 480 m yükseklikte olan ve geçimi tarım ve hayvancılığa dayanan bir kasabadır. Son yıllarda oldukça gelişme göstermiştir. Kasaba, karayolları ve demiryolu ile uzak ve yakın çevresine bağlıdır. Sivas - Malatya yolu buradan geçtiği gibi, Sivas - Çetinkaya demiryolu boyundaki Armağan istasyonuna da 8 km lik bir yol ile bağlıdır. Bu istasyonda bir tahıl ofisi vardır. İl merkezine uzaklığı 81 km dir. Çarşısı, orta ve ilkokulları bulunmaktadır.

KANGAL: Hükûmet konağı

K. ilçesi toprakları, eski yerleşme yerlerindendir. Kasabaya 26 km uzaklıktaki Akçakaya köyünde kale kalıntıları, Havuzköy doğusunda Karaseki mevkiinde eski bir şehir harabesi, hüyükler, Alacahan köyünde bir kervansaray vardır.

KANGAL DİKENİ: bk. DEVE DİKENİ.

KANGAR, Konstantinos Porphyrogennetos'a göre (*De administrando imperio* 37), büyük Peçenek boylarından birine verilen ad. Bk. PEÇENEK'LER.

KANG - Hİ (ölm. 1722), Ts'ing sülâlesi (1622 - 1722) nden ikinci Çin imparatoru. Mançu sülâlesi hâkimiyetinin kuvvetlenmesini sağlamıştır. Ülkenin güneyinde, Kanton ve Yun - nan'da çıkan ayaklanmaları (1676 - 1678) ezmiş ve 1683'te T'a'i - wan'ı zaptetmiştir. Eylûl 1689'da imzaladığı Nerçinsk anlaşmasıyla Rusların Amur vadisine sızmalarını durdurmuş ve böylece Doğu Moğolistan'ı himayesi altına almıştır. Çin imparatorluğunu Buddhistlerin, Hıristiyanların ve Avrupalıların etkisine açık bırakmıştır.

KANGLI, büyük Türk boylarından biri ve Batı Türkistan'da, İslâm devrinde «Irmakötesi» (Maveraünnehir) diye adlandırılan yerlerin İslâmiyetten önceki adı. İranlılarla Türkler arasındaki savaşlarda bir Türk kavmi olarak anılır. Her halde pek eski devirlerde Kanglı diye söylenmiş olacaktır. Çinliler eskiden Türklerden öğrendikleri Batı Türkistanlı kavim adı olan Kang (kank) ı Soğdaklara da verdikleri halde, Soğdakların kendilerine Kank dediklerine dâir hiçbir kayıt yoktur. Z. V. Togan'a göre, Kang'ları Kanklı olarak izah eden Aristov, meseleyi doğru anlamıştır. Oğuz destanının bir rivayetinde, Oğuz Han batı seferinden döndüğünde K. ve Uygur beyleri kendisini Semarkand'da karşılamışlardır. Oğuz Han bu şehri Kanklıların başbuğlarından Yuşı Hoca ile oğlu Kara Sülek'e vermiştir. Buna göre Semerkand'ın idaresinin, K.'ların elinde bulunduğu Türklerin en eski rivayetlerinde geçen bir keyfiyettir. Diğer taraftan Wey sülâlesi târihinde Kang hükümdarının M. S. 435 - 439 arasında Çin'e elçi olarak gönderdiği ve bu hükümdarın Tau - kiu Tatu kağan, yâni Tukyülerin eski ataları olan Tatu kağanın soyundan geldiği hakkında açık bir kayıt vardır. Bu bilgiyi Chavannes «Gök Türkler ancak VI. yüzyılda zuhur etmişlerdir» diyerek tevile çalışmıştır. 1121 - 1124 arasında Karahanlılar Karluk ve K. boylarına dayanıyorlardı. Kara Kıtayların başbuğu, Karahanlıları yenip ülkelerine hâkim olunca kendisini, eski Çin tabiri ile Kang - kuo hakanı diye adlandırdı.

M. Ö. 129 yılında Çin elçisi Ça Tsen, Yueçi kavmini Amuderya'da, 120 bin âile olan Kanguy kavmini de aşağı Sırderya'da bulmuştur. Bunların Türklerden K. kabilesi olduğu bilinmektedir. Bu Kanguyların kalıntısı yine orada bulunuyor. Bunlar Zerefşan ırmağı boyundaki şehirlere de hâkim idiler. Aynı elçinin verdiği bilgilere göre, Kanguyların doğudaki bir bölüğü Hunlara tâbi olmuştur. Bu haber Kıpçaklara âid olsa gerektir. Tarbağatay dağlarının batısında, K.'ların kuzey-doğusunda ve kuzeyinde asıl K. boyu bulunuyordu. Z. Velidi Togan'ın tahminine göre, bu K.'ların hanının karargâhı Ulutağ'da bulunmuş olmalıdır.

Gök Türkler devrindeki boylar arasında K. adına rastlanmamaktadır. Batı Gök Türk hakanı İstemi'ye gelen Bizans elçisi Zemarkhos, Holiat adlı bir boyun topraklarından geçtiğini yazmıştır. Bu Türk boyunun K.'lar olduğunu Deguignes düşünmüş, Aristov da kabul etmiştir. K.'lar VI. yüzyılda Türkler (Tukyüler) tarafından hakanlığa itaat ettirildiler. 640 yılında batı Türk hakanlarından biri, K.'lara kaçmış ve orada ölmüştür.

M. Ö. 130 yılında yukarıda adı geçen Çin elçisi Kanguyların doğu bölüğünün Hunlara tâbi olduklarını haber vermektedir. Onun Kanguy adını verdiği kavim, galiba Kıpçaklardan bir boy olsa gerektir. Tarbağatay dağının batı tarafındaki boyların kuzey - doğusunda ve kuzeyinde K. boyu bulunuyordu. Bunların hanları Ulutağ'da bulunmuş olsa gerek. M. Ö. I. yüzyılda asıl ülkelerinden Kangu'ya giden kuzey Hunları, iki buçuk yüzyıl sonra Fin - Ugor kavimlerini de itaat altına aldılar. Bu Hunlar Avrupa'ya geçerken Kıpçak, Fin, Alan ve K. boylarını beraber sürüklediler. Mahmud Kaşgarî «K.'lar Kıpçaklardan bir kabiledir» diyor.

K. hanları Moğollardan önce 1160 ve 1190 yıllarında Çin'in Kin sülâlesi imparatoruna armağanlar gönderip bağımsız siyasî varlıklarını göstermişlerdir. O devirde nüfuzlarının çok artmış olması gerekir. Çünkü bütün bozkır Kıpçaklarına da K. denilmiştir. 1250 yıllarında Moğol imparatoruna elçi giden Rubruquis ve Plano Carpini, K. kabilesinden bahsediyorlar. Onlar K. boyunu Sırderya çevresinde büyük kervan yolu üzerinde görmüşlerdir. K. boyundan bir bölük Kıpçaklarla beraber Mısır'a da gelmiştir. Bu K.'ların lehçesi üzerine Muhammed b. Kays bir sözlük ve gramer kitabı yazmıştır ki bu kabilenin Mısır'da önemli bir çoğunluk teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Bu kabile Türk destanlarında da çok önemli yer almaktadır.

Uygur harfleri ile yazılan *Oğuz Kağan Destanı*'nda arabanın icadı şöyle anlatılmaktadır: «Vuruşmadan sonra Oğuz Kağan'ın askerlerine, maiyetine ve halkına öyle büyük bir ganimet düştü ki yüklemek ve götürmek için at, katır ve öküz az geldi. Oğuz Kağan'ın askeri arasında tecrübeli ve çok becerikli bir adam vardı. Onun adı Barmaklığ Çosun Billiğ idi. Bu becerikli usta bir araba yaptı. Ganimetleri koydu. Onları hayvanlar çektiler gittiler... Bunu gören halk da araba yaptı. Bunlar arabayı çekerken durmadan «kanga, kanga!» diye bağırıyorlardı. Onun için onlara Kanga adını koydular. Oğuz Kağan arabaları gördü güldü... "sizin adınız Kangalug olsun» dedi. Aynı hikâyenin bir varyantı *Çingizname Destanı*'nda vardır. Bu rivayete göre, arabayı K. boyundan Kaldar Bey icat etmiş, onun için de Türkler arabaya K. demişlermiş. XI. yüzyılda da yük arabasına K. denilmiştir. *Dede Korkut Hikâyeleri*'nden birinin kahramanı Kanglı adını taşıyor ki eski destanların kahramanları öz adını değil, boyunun adını taşırdı. Bu destanî hikâyelerden birinin kahramanı olan Oşun Koca'nın adı da Usun (Uşun, Uysun) boy adından başka bir şey değildir.

Çağdaş Türk boylarından Kazaklarda, Özbek, Nogay ve Başkurtlarda K. kabilesi mevcut olup, önemli kabilelerden biri sayılmaktadır. Her halde bu kabile Orta Asya kavimlerinin târihinde çok önemli rol oynayan bir Türk boyu olmuştur. — Abdülkadir İnan

K'ANG - TÊ, son Çin imparatoru Hsüan T'ung (özel adı P'u - yi; 1906 - 1969) un, Japonların himayesi altında kurulan Mançukuo (1931) devletinin imparatoru olarak 1934'te aldığı ad. Çin imparatoru olarak 1908 - 1912 yıllarında hüküm sürmüştür. Mançu sülâlesine bağlı olup 1908'de imparator seçilmiş, 1912'de cumhuriyet kurulunca tahttan feragat etmiştir. 1917'de bir hükûmet darbesi sonucunda tekrar birkaç gün için iş başına getirilmiştir. Hocası Sir Reginald Johnston, ona bir İngiliz adı seçmesini tavsiye edince VIII. Henry'den dolayı Henry adını seçmiş ve Henry P'u - yi olarak da anılmıştır. 1924'te Pekin'den kovulunca, Japonların himayesi altında Tientsin'de, daha sonra da Dairen'de yaşamış ve 1934'te Mançukuo imparatoru ilân edilmiştir.

KANGURU (Avustralya yerlilerinin dilinden, Fr. Kangourou, İng. Kangaroo), Omurgalı hayvanların Memeliler (Mammalia) sınıfının Keseliler (Marsupialia) takımına giren ve Avustralya'da yaşayan bir hayvan. Ortalama 15 yıl yaşar. Sıçrayarak yürür. Hızlanarak atladığı zaman 6 m ye kadar sıçrayabilir. Sıçrarken uzunluğu 2 m dir. Başları küçük, ön ayakları kısa ve zayıf, art ayakları uzun ve kuvvetlidir. Sürü halinde yaşayan K.'nun art ayakları sıçramaya elverişli olup, sıçrarken dengeyi sağlamak bakımından kuyruğu önemli rol oynar. Tüyleri toprak rengindedir. Gebelik devresi rahimde 5 haftadır, sonra yavru altı ay kesede kalır. Genel olarak K.'ya benzer başka otçul hayvanlara da bu ad verilir.

K. ilk defa 1640'ta Hollandalı F. Pelsaert tarafından tasvir edilmiştir. Daha sonra 1773'te J. Cook, seyahatnamesinde K. üzerine daha sağlam bilgiler vermiştir. Avustralya'da, özellikle kuzey - batı Avustalya'da kayalar üzerine yerliler tarafından yapılmış birçok K. tasvirlerine rastlanmıştır.

KANGURU

KANIK, Orhan Velî (İstanbul 1914 - İstanbul 1950) Türk şâiri. Klarnetçi Velî Bey'in oğlu olan K., ilk öğrenimini Galatasaray'da ve Ankara Gazi İlkokulu'nda (1925), orta öğrenimini Gazi Lisesi'nde tamamlamıştır (1932). Bir süre İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde felsefe derslerine devam eden K., P. T. T. Genel Müdürlüğü'nde (1936 - 1942) ve Millî Eğitim Bakanlığı Tercüme Büro-

O. V. KANIK

su'nda (1945 - 1947) çalışmıştır. 1949 - 1950 yıllarında Ankara'da «Yaprak» adlı bir dergi çıkaran K., «Varlık» dergisinde yayımlanan ve özellikle Fransız sürrealist şâirlerin yolundaki şiirleriyle edebiyat çevrelerinde ilgi uyandırmıştır. Şiirlerinden başka, makale, hikâye ve Fransızcadan tercümeleri de bulunan K.'ın başlıca eserleri şunlardır: *Garip* [2. bas. 1945]; *Vazgeçemediğim* [1945]; *Destan gibi* [1946]; *Yenisi* [1947]; *La Fontaine masalları* [1948]; *Nasreddin Hoca hikâyeleri* [1949]; *Karşı* [1949]; *Bütün Şiirleri* [1951]; *Nesir Yazıları* [1951].

KANIK, Velî Faik (İzmir 1881 - İstanbul 1953), Türk müzisyeni. Klarnet sanatkârı olarak yetişmiştir. Mızıkay - ı Hümâyun'un ilgasında binbaşı olan K., sonra bando şefi, Riyaset - i Cumhur Bandosu şefi (1932 - 1945), Ankara Radyosu müdürü (1936 - 1939) olmuştur. Şâir Orhan Velî Kanık (b. bk.) ın babasıdır. K.'ın Türk musikisi usulleri üzerine bir eseri vardır.

KÂNÎ, Ebû Bekir (Tokat 1712 - İstanbul 1791), Osmanlı edebiyatının nazım, özellikle nesir üstadlarından. Genç yaşında, hem nazım hem nesirde kendine mahsus nükteli ifâdesi ve üslûbu ile bulunduğu çevrede ün salan K., Mevlevî tarikatına mensuptu; kırk yaşına kadar Tokat Mevlevîhânesi'ne bağlı kalmıştır. H. 1168 (1754 - 1755)'de Trabzon vâlisi Hekim oğlu Ali Paşa üçüncü defa olarak Sadâret mevkiine getirilmiş, Tokat yolu ile İstanbul'a gidişinde, K.'nin, ona sunduğu kaside, hayatında dönüm noktası olmuştur. Hekimoğlu Ali Paşa, Mevlevî şeyhinin müsâadesiyle K.'yi berâberinde İstanbul'a götürüp Divân - ı Hümâyûn Kalemi'ne yerleştirmişti. Kısa sürede Hâcegân - ı Divân - ı Hümâyûn rütbesini kazanan K., yaradılışça gösterişten hoşlanmadığı için, bu yeni muhite ısınamamış, Hekimoğlu Ali Paşa'nın iki ay süren sadrazamlık vazifesinden ayrılmasından faydalanarak, Silistire vâliliğine getirilen bir zâtın divân kâtibi olarak İstanbul'dan ayrılmıştır. Daha sonra, devrin ileri gelenlerinden birkaçının, msl. Yeğen Mehmed Paşa'nın Divân Kâtibliği'nde ve Bükreş'te Ulah beylerinin hizmetinde bulunan K., voyvoda Alexandre'ın yanında ara ile iki defa çalışmış olup, onunla birlikte yapılmış portresi, bugün Sinaia Müzesi'nde bulunmaktadır. Bir süre Ulah illerinde kaldıktan sonra, ikinci defa sadârete getirilen Yeğen Mehmed Paşa'nın dâveti üzerine yine İstanbul'a gelmiştir. Bu sefer tâli ona yüz çevirmişti; Saray âdâbına v. b. şeylere bağlı kalmayışı, Yeğen Mehmed Paşa ile önceki senli - benli dostluğunu devama kalkışması, hattâ ona âid sırları açığa vurması yüzünden idâmına hüküm olunmuşsa da, Reisü'l - küttâb Hayrî Efendi'nin şefaatiyle kalebend olarak Limni'ye sürüldü. Mallarına da el konulan K.'nin orada maddî sıkıntı içinde yaşadığı, hattâ nargile çekmeğe bile hasret kaldığı mektuplarından anlaşılmaktadır. Dalkavukluktan zevk almayan, maddî şeylerden, ikbâl ve mevki hırsından ömrü boyunca uzak yaşayan K.'nin, Yeğen Mehmed Paşa'ya yazdığı samimî mektubundan anlaşıldığı üzere, muhtaç olduğu şeyler şarap, kitap, sohbetinden zevk alınan dostlar, paşalara yüz - suyu dökmemesi için biraz maddî gelirdir. Seksen yaşlarında vefât eden şâirimiz için Surûrî'nin, *Her sözü ma'den - i cevher idi gitdi Kânî*; Vehbî'nin, *Kendi cevher idi gûyâ o maârif Kânî* tarih mısrâları da, onun gönül ehli, bilgili bir şahsiyet, yazılarının özlü ve bir mücevher kıymetinde parlak olduğunu işâret etmektedir. Bu mısrâlardan da anlaşıldığı gibi H. 1206'da İstanbul'da ölen Kânî, Eyüb'de gömülüdür.

Türkçe'den başka Arapça, Farsça şiirler de yazan K.'nin *Dîvân*'ı, Reisü'l - küttâb Râşid Efendi'nin teşviki ile Nûrî tarafından tertip edilmiş ve basılmıştır. *Münşeât*'ı, Eflâk voyvodası İskerlet - zâde Kostantin Bey'in isteğiyle yeğeni Alexandre Bey - zâde için yazdığı ve Türkçe öğrenmeğe mahsus *Be - nâm - ı Havâriyyûn - i Burûc - i Fünûn* adlı eseri bulunan K.'nin ustalığı, sayısı yüzyirmiyi bulan mektuplarındaki ince nükte ve hicivlerinde, ciddilikle şaka ve mizâhı âhenkle kaynaştırabilmesinde kendini gösterir. *Münşeât*'ında bu nev'e âid ta'birlerden başka, halk deyimleri ve atasözleri de ullanarak bu nesir nev'ine ifâde zenginliğik kazandırmıştır. Yer yer seci'lere rastlanılan mektuplarından bilhassa Yeğen Mehmed Paşa'ya yazdıkları, bir kedi ağzından ev sâhibine yazılmış gibi tertiplediği *Hirre - Nâme*'si, uykuya düşkün bir arkadaşına baş'a dâir ta'birleri kullanmak sûretiyle yazdığı mektubu çok ün kazanmıştır. K., Nabî, Nef'î, Nedim gibi büyük bir şâir sayılamazsa da, Veysî ve Nerkisî gibi, edebiyatımızın san'atlı nesir sâhasında başta gelen üstadlarından olarak yaşamaktadır.

B i b l i y o g r a f y a. Bu madde, 1952'de *İslâm Ansiklopedisi*'nde aslı tarafımızdan yazılan, bâzı sebeplerden T. H. (Tahrir Hey'eti) imzâsıyla basılan *Kânî* maddesinin kısaltılması, yeni bâzı bilgilerin eklenmesiyle hazırlanmıştır. *İ. A.*'ndeki *Bibliyografya* kısmında *Münşeât - ı Azizîye*'nin basım yılı 1300, *Latâif - i İnşâ*'nın sayfası 42 - 63'dür; ilkinin doğrusu, ilâveli IV. bsm., 1292, diğerinin 47 - 62 olacaktır. K.'nin hayat ve eserleri, bir *kaside*'si ile altı *gazel*'inin İngilizce tercemesi için bk., E. J. W. Gibb, *A History of Ottoman Poetry*, London, 1967, s. 158 - 74; c. V., *Index*. Eserlerinin yazmaları için bk., *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi Türkçe Yazmalar Katalogu*, c. II., İst., 1961 *İndeks* - III., s. 476; *İstanbul Kütüphâneleri Türkçe Yazma Dîvânlar Katalogu*, c. III., fas. II., İst., 1967, s. 862 - 3. — Fevziye Abdullah Tansel

KÂNİ PAŞA, Mehmed (Petersburg [Leningrad] 1806 - İstanbul 1885), Türk devlet adamı. Anapalı Mustafa Ağa'nın Rus asıllı karısından doğmuştur. 1826'dan sonra İstanbul'dan Kahire'ye gitmiş ve orada Harb Okulu'nu bitirmiştir. Albaylığa kadar yükselen K. P., 1850'de İstanbul'a gelmiştir. Tırhala mutasarrıfı, 1856'da Meclis - i Muhâsebe (Sayıştay) reisi, ertesi yıl Kıbrıs mutasarrıfı ve 1857 sonunda vezir (mareşale eşit sivil rütbe) payesiyle Bosna, 1858'de Selânik ve tekrar Bosna, 1859'da Üsküp valisi olmuş ve yıl sonunda İstanbul'a çağrılmıştır. 1864'te Maliye Nazırı olan ve ertesi yıl başka bir göreve getirilen K. P., 1871'de Şûrây - ı Devlet üyeliği ve Defter - i Hâkanî Nazırlığı yapmıştır. 1873'te Nâfıa Nazırlığı, gene Şûrây - ı Devlet üyeliği, 1878'de ikinci, 1879 - 1880'de üçüncü defa Maliye Nazırlığı'nda bulunmuştur. Mezarı Merkezefendi Mezarlığı'ndadır. Arapça, Farsça, Fransızca, İtalyanca ve Rusça bilen K. P.'nın Fransızcadan tercümeleri vardır. Dört oğlu ve iki kızı olmuştur. Küçük damadı Müşir Eşref Paşa'dır. Tanzimat devrinin değerli devlet adamlarından sayılır.

KANİJE: bk. NAGYKANIZSA.

KANİJE SAVUNMASI, Osmanlı târihinin büyük zaferlerinden biri. 1593'ten 1606'ya kadar süren büyük Türkiye - Almanya savaşı sırasında geçmiştir. 1601 yılında Almanlar, Türklere iki taraflı bir darbe vurmak için iki ordu tertip etmişlerdi. Biri İstolni Belgrad (Mac. Székesfehérvár) ı, diğeri Kanije (Mac. Kanizsa) yi Türklerden almakla görevlendirilen bu iki ordudan önemlisi, ikinci-

siydi. Her iki kale, Türklerin Macaristan'daki iki önemli şehriydi. Kanije üzerine giden orduya sonradan imparator olan Arşidük Ferdinand kumanda ediyordu. 23 yaşındaki genç Arşidük'ün 100 000 askeri ve 47 ağır kuşatma topu vardı. Ordu, başta Almanlar olmak üzere İtalyan, İspanyol, Maltız, Papalık, hattâ gönüllü Macar ve Fransız birliklerinden müteşekkildi. 10 000 kişilik Papalık kuvvetlerine Papa'nın yeğeni Aldobrandini kumanda ediyordu. Bu kuvvetlere karşı Kanije beylerbeyi yetmişlik Tiryaki Hasan Paşa, 9 000 askeriyle karşı koyacaktı. Kanije'de 100 Türk topu vardı. Fakat bunlar Almanlarınki gibi muazzam kuşatma topları değil, kale toplarıydı. Hasan Paşa, tecrübesi, askerlik dehâsı, fevkalâde zekâ ve kurnazlığı, soğukkanlılığı ve cesaretiyle, devrinin en iyi Türk kumandanıydı. Macarca bilir, ülkenin bütün şartlarını yakından tanırdı. Almanların bu çapta bir Türk askerinin savunduğu Kanije üzerine gitmeleri, kendileri için gerçek bir talihsizlikti.

Almanlar, 9 Eylûl'de Kanije önlerine gelmişler ve günde 1 000 ilâ 2 000 gülle atmak suretiyle kaleyi dövmeye başlamışlardı. Birkaç gün önce Arşidük Ferdinand, kalenin çevresini 5 000 kişilik bir birlikle keşfettirmişti. Hasan Paşa, bu birliği yalnız tüfek ateşiyle karşılamıştı. Büyük düşman birlikleri kaleyi sararken de yalnız tüfek ateşiyle karşılık görmüştü. Almanlar, Türklerde top veyâ cephane yok sanarak iyice yaklaştıkları zaman, 100 topuna aynı anda ateş emri veren Tiryaki Hasan Paşa, düşmana ilk büyük zayiatı verdirmişti. Bu beklemediği korkunç ateşle sarsılan Arşidük Ferdinand, birliklerini geriye çekmişti. Fakat Hasan Paşa, bundan böyle hiçbir zaman inisiyatifi düşmana kaptırmamıştı. Birçok defa en beklenmedik anlarda, özellikle geceleri huruç hareketi yapmıştı. Şaşkına dönen Almanlar, siperler kazıp sığınmaya mecbur olmuşlardı. Arazi bataklık olduğu için, Almanların durumu pek iyi değildi.

Sürekli atış sonunda Türklerin barutu tükenmişti. Fakat Kanije'de Uzun Hasan adında barut yapmasını bilen bir yeniçeri vardı. Tiryaki Paşa, hemen bir barut imalâthanesi kurdurmuş ve bol miktarda barut yapılmaya başlanmıştı. Bu işler olurken Sadrazam ve Serdâr - ı Ekrem Dâmâd Yemişçi Hasan Paşa, Belgrad yakınlarında, 265 km uzaklıktaydı. Yalnız Drava suyu geçilmek suretiyle Eylûl içinde Kanije'nin imdadına yetişmek mümkündü. Çünkü kuşatma 9 Eylûl'de başlamış ve iki veyâ üç gün sonra Serdâr - ı Ekrem tarafından haber alınmıştı. Üstelik Serdâr - ı Ekrem'in emrindeki Orduy - ı Hümâyun zaten yürüyüş halindeydi ve hareket etmemesi için hiçbir sebep yoktu. Bütün bunlara rağmen, Yemişçi Paşa, Kanije'yi mukadderatına terk etmiş ve yerinden bile kıpırdamamıştı ki, çok açık bir ihanetti. Nitekim Almanlar, her an Orduy - ı Hümâyun yetişir endişesindeydiler. Tiryaki Hasan Paşa, Karapençe Osman adındaki akıncı subayı ile tam üç defa Yemişçi'ye mektup gönderip, Kanije'nin pek ağır olan kuşatma safhalarını anlatmış ve acele yardım istemişti. Yemişçi, ilk mektubu aldığı zaman, derhal Kanije'ye yetişeceğini bildirmişti. Nitekim Belgrad - Kanije yolunun tam ortasında bulunan Osijek'e kadar gelmişti. Fakat orduyu Güney Macaristan'da boş yere dolaştırıp durmuş, Kanije'ye gelmemişti. Almanlara karşı bir başarısızlık sonucu makamını kaybedeceğinden korkuyordu. Böylece Sadrazam Paşa, Arşidük Ferdinand'ın hiçbir zaman gerçekleşmeyen en büyük endişesi olmakta devam etmiş, başka işe yaramamıştı.

Tiryaki Hasan Paşa, sadrâzamın Kanije'ye gelemeyeceği hakkındaki ikinci korkunç mektubunu gizli tutmuştur. Sahte bir mektup yazdırarak, bunu açıkça askerine okutmuştu. Bu sahte mektupla gûyâ sadrâzam, Kanije'ye yetişmek üzere bulunduğunu bildiriyordu. Bu sırada Lorraine dukasının kumandasındaki başka bir Alman ordusu, Budin beylerbeyi Mangırkuşu Mehmed Paşa ile kethudâsı Mehmed Bey'i tuzağa düşürüp öldürmüştü. Duka, şehitlerin başlarını kestirerek Kanije'ye yollamıştı. Arşidük Ferdinand, kesik başları, Kanije gazilerine teşhir etmişti. Türklerin maneviyatı kırıldığı gibi, Almanlarınki de yükselmişti. Ancak Tiryaki Hasan Paşa, askerine hitap ederek, Mehmed Paşa ile Mehmed Kethudâ'nın kırk yıllık dostları olduğunu, teşhir edilen başların onlara âid olmadığını söylemiş ve kendisine candan inanan askerini ikna etmişti. Bu sırada Papa'nın yeğeni Aldobrandini'nin bir Türk tüfeğinin kurşunuyla vurulup ölmesi, Almanların sevincini yarıda bırakmış ve Papa'ya olan inançlarını sarsmıştı. Kanije gazileri, olayı «fâl - i hayır» saydılar.

Tiryaki Hasan Paşa, bu arada kaledeki düşman esirlerinin, yanlış bilgi telkin edildikten sonra Kanije'den kaçmalarına göz yummak, Türk şehitlerinin koynuna gûyâ sadrâzama yazılmış ve Kanije'nin durumunu pek parlak gösteren mektuplar koymak suretiyle, düşmanın maneviyatını iyice sarsmıştı. Hasan Paşa, kuşatmanın Peygamber'in doğduğu 12 rebiûlevvel gecesi başladığı için Hıristiyanlara uğursuz geleceğini söylüyor, Arşidük Ferdinand ise, Hasan Paşa'nın başını kesecek askere 40 köy ihsan edeceğini ilân ettiriyordu. Ordudaki Malta alayının kumandanı ise: «Kılıca geldikte bizim halimiz bellidir, topsuz Türklere karşı duramayız» raporunu verip Arşidük'e piyade muharebesi kabul etmemesi tavsiyesinde bulunuyordu.

Günde 2 000 gülle yiyen Kanije kalesinin durumu kötüydü. Sûrlar yer yer delik deşik olmuştu. Kalede birkaç yüz Türk sivili vardı. Bunlar gece asker dinlenirken, sûrların en tehlikeli yerlerini tıkamaya, onarmaya çalışıyorlardı. Diğer taraftan ham madde tükendiğinden, 5. bölük subaylarından Uzun Ahmed, her gün daha az barut imal ediyordu. Yiyecek iyiden iyiye azalmıştı. Ancak Türk şehitlerinin üzerinde bulduğu sahte mektuplara kanan Arşidük, Kanije'nin bahara kadar erzak ve mühimmatı olduğunu sanıyordu. Mektuplardan birinde Tiryaki Paşa, sadrâzama bahara kadar Kanije'ye zahmet edip gelmemesini, buna lüzum olmadığını, kâfirin nasıl olsa soğuktan kırılacağını yazmıştı. Çünkü sadrâzamın Kanije'den pek uzak olmamasına rağmen bir türlü gelememesi Almanlara cesaret veriyordu. Bu maddî olduğu derecede psikolojik savaşın Türkler için tek olumlu tarafı, Alman ordusundaki Macar birliklerinin Türklerle dövüşmek istememeleri, nişan alır gibi yapıp havaya kurşun sıkmalarıydı. Bir süre sonra Almanlar işin farkına vardılar ve çok sarsıldılar.

Arşidük, kuşatmaya kışın da devam etmek ve önünde büyük zayiat verdiği Kanije'yi behemehal almak kararındaydı. Gittikçe kötüye giden Tiryaki ise yeni bir mektupla Karapençe'yi sadrâzama göndermişti. Sadrâzam, Peç (Mac. Pécs, Sırpça Pečuj) e kadar gelmişti. Fakat Macar ovasına yer yer kar düşüyordu. Yeniçeriler ayaklanmışlar ve Belgrad'a dönmek istediklerini, bu mevsimde sefer olmayacağını söylemişlerdi. Âsîler tarafından otağı başına yıkılan sadrâzam «Kanije'yi Cenâb - ı Bârî'ye ısmarlayıp», yâni Tanrı'ya havale edip, Belgrad kışlağına doğru çekilmeye başlamıştı. Tiryaki Hasan Paşa, sadrâzamın Belgrad'a döndüğünü

Almanların öğrenmesinin gün meselesi olduğunu derhal anlamıştı. Almanlar bunu öğrenir öğrenmez partiyi kaybedecekti. Çünkü düşman, sadrâzamı Sigetvar (Mac. Szigetvár) da sanıyordu. Sadrâzamın 3 gün kalıp Sigetvar'dan çekildiğini henüz öğrenmemişti. Kar gittikçe artıyor ve kalın tabakalar hasıl ediyordu. Bütün sular donmuştu. Almanlar, tahta barakalar inşa edip sığınmaya çalışıyorlardı. İhtiyar Tiryaki için bir huruç hareketinden başka başarı şansı kalmamıştı.

Kuşatma başlayalı 2 ay 8 gün olmuştu. 17 Kasım'da Arşidük Ferdinand, soğuktan yılıp kaçan efradın gittikçe artmasından ve sadrâzamın Sigetvar'dan üzerine geldiğini sandığından dolayı çok telâşlı ve üzüntülüydü. Tiryaki Hasan Paşa'nın ise barutu da, erzakı da bitmişti. Şehit olmak veyâ zafer kazanmak ihtimallerinden başka bir ihtimal yoktu. Kuşatmanın bir gün daha devamı bile çok tehlikeliydi. Kanije ovası, göz alabildiğine kalın bir kar tabakası ile örtülüydü. Tiryaki, akıncı subaylarından Kara Ömer Ağa'yı, 300 kişiyle kaleden çıkartmıştı. Çadırları ve barakaları içine sığınan düşman, bu beklenmedik huruç hareketiyle çok sarsılmış ve zayiat vermişti. Tiryaki toplarını ateşleyerek elindeki son gülleleri de düşmana fırlatmıştı. Arşidük Ferdinand, karargâhını Türk top menzilinin dışına çekmek suretiyle kuşatma hatlarını geriye almak zorunda kalmıştı. Ancak 17 - 18 Kasım gecesi Tiryaki, 300 kişiye ilâve olarak daha 500 gaziyi kaleden çıkarmış, mehter takımını da sûrların üzerinden çaldırmaya başlamıştı. Serdâr - ı Ekrem'in yetiştiğinden şüphesi kalmayan Arşidük Ferdinand, gecelik kıyafetiyle otağını terk edip atına binmiş, kaçmıya başlamıştı. «Serdâr Hazretleri yetişmiştir!» diye bağırarak gece karanlığında düşmanı titreten Türkler, ilk hamlede Almanların ağırlıklarını, bütün erzak, mühimmat, cephane ve barutunu ele geçirmişlerdi. Kanije topçu kumandanı İncekara, düşmanın bütün toplarını zaptetmişti. Düşman ordugâhı tamamiyle Türklerin eline geçmişti. Kanije'de eli silâh tutan bütün Türkler, kaçmakta olan düşmanı tâkibe başlamıştı. Yalnız o gece Türkler Kanije'ye 18 000 düşman kellesi getirdiler.

Ertesi 18 Kasım günü düşman siperleri tamamiyle işgal edilmişti. O gün öğleye kadar yeniden 30 000 düşman kellesi Kanije'ye getirilmişti. Tam anlamıyla perişan olan ve Türk akıncılarının tâkibi altında kaçan büyük Alman ordusunun pek küçük bir kısmı, bir avuç döküntü hâlinde Kanije'nin ancak 50 km ötesinde olan Avusturya'ya can atabilmişti. Kara Ömer Ağa, düşmanı bir süre Avusturya'da da tâkip etmişti. 80 000 zayiat veren Almanlar, bir tek top ve tüfek bile götürememişlerdi. Üzerlerinde imparatorun arması bulunan korkunç büyüklükte 47 kuşatma topu, 14 000 tüfek, 60 000 çadır, 14 000 kazma ve kürek, binlerce araba dolusu yiyecek, giyecek, ilâç, barut ve silâh Türklerin eline geçmişti. Ancak, en büyük ganimet, Arşidük Ferdinand'ın müstakbel Almanya imparatorunun otağındaydı. Bir altın ve bir gümüş taht, 12 kürsü, mücevherler, altınlar, ordu hazinesi, olduğu gibi Hasan Paşa tarafından teslim alınmıştı. Öğle vakti Arşidük'ün otağına giren, onun altın tahtına oturan ve maiyetini karşısında oturtan Paşa, kısa bir hitabede bulunmuş ve şükür makamında hemen oracıkta çevresindekilerle beraber bir namaz kılmıştı.

Kara Ömer Ağa, 3 000 atlıyla Avusturya'ya dalmıştı. Bu zafer sonunda Kanije'nin tam bir yıllık yiyecek ve diğer ihtiyaçları ele geçirildiği gibi, 3 000 kadar köy de Alman hâkimiyetinden Türk hâkimiyetine geçmişti. Nâimâ'nın «her dili bilirdi» dediği Kara Ömer Ağa'ya Peç sancak beyliği (tümgenerallik) verilmişti. Hasan Paşa ise, o yaşa kadar erişemediği vezirlik (mareşallik) rütbesiyle taltif edilmişti. Paşa, büyük zaferini kazandıktan sonra Belgrad'a dönmekte olan sadrazam ve Serdâr - ı Ekrem Dâmâd Yemişçi Hasan Paşa'ya yetişmişti. Osijek'te buluştular. Sadrâzam, ihtiyar Tiryaki'yi çok büyük törenle karşılamıştı. 47 büyük Alman topu, Belgrad'a nakledilmişti. Bunlar kale topu değildi; ancak kuşatmada kullanılabiliyorlardı.

III. Sultan Mehmed, büyük Alman ordusunun imhâsıyle sona eren bu hiç beklemediği zaferden çok sevinmişti. İstanbul'da şenlik yapılmasını irade etmişti. Tiryaki Hasan Paşa'ya vezir rütbesi, haslar, murassâ kılıç, muhteşem şekilde donatılmış üç at, üç hilat ve bir hatt - ı hümâyun göndermişti. Hatt - ı hümâyunda: «Ber - hurdâr olasın, sana vezâret verdim; ve senin ile mahsûr olan (asker) kullarım ki... mânen oğullarımdır, yüzleri ak ola... Makbûl - î hümâyunum olmuştur. Cümlenizi Hakk - ı Ta'âlâ Hazretleri'ne ısmarladım» (Naîmâ, I, 279) diyordu. Türklerde padişah duası alanın iki cihanda aziz olacağına ve daha büyük bir bahtiyarlık olmayacağına dair İslâm'dan önceki çağlardan gelen bir inanış mevcut bulunduğu için Hasan Paşa, hatt - ı hümâyunu okurken sevinçten ağlamıştı. Görevini yapmakla yetindiği halde, padişahın 70 yaşında kendisine vezirlik vermesini garipsemiş ve çok bulmuştu. — Yılmaz Öztuna

KANİN YARIMADASI, Barents Denizi'nde, Sovyetler Birliğine bağlı bir yarımada. Yüzölçümü aş. yu. 10 500 km² dir.

KANİŞ, M. Ö. II. binyıl Anadolu'sunda, Kayseri'nin kuzey - doğusunda, bugünkü Kültepe köyünün yerinde, bir şehir devletinin ve işlek bir ticaret merkezinin adı. Fakat K.'in adı daha Akad krallığından Naram - Sin (M. Ö. 2180) e âid bir metinde geçmektedir. Daha sonra Mesopotamya'daki III. Ur sülâlesi zamanında (M. Ö. 2060 - 1960), bu sülâlenin son kralı İbi - Sin'in mühürü basılı tabletler K. Karumu kazılarında bulunmuştur. K.'in Eski Babil (M. Ö. 1850 - 1550) zamanında da önemini muhafaza ettiği anlaşılmıştır; çünkü Fırat kervan yolu üzerindeki transit merkezlerinden biri olan Mari (b. bk.) arşivi belgelerinde de K.'ten bahsedilmektedir.

K.'in eski Anadolu târihinde önemi büyüktür. Çünkü Anadolu, burada bulunan Kappadokya tabletleri ile târihî devirlere girer. Bu belgelerin verdiği bilgilerle yalnız K. krallığının tarihi değil, aynı zamanda bütün Anadolu'nun M. Ö. II. binyılın ilk yüzyıllarındaki siyasî ve sosyal hayatı, ekonomisi ve dini aydınlanmaktadır. Bu belgelere göre, o zamanlar Anadolu'da tek bir devlet yoktu. Buranın yerli halkı Hattiler, küçük şehir devletleri halinde yaşıyorlardı. Etrafı surlarla çevrili bu şehirler krallıkla idare olunuyor, aralarında sürekli savaşlar yapıyorlardı. Bir şehir devletine tâbi birçok küçük şehir beyleri vardı. Meselâ K. krallarından Warşama'ya gönderilen bir mektupta: «Senin kölen (köpeğin) Taişama'lı adam, öteki krallara karşı bağımsızmış gibi davranıyor» diyerek Taişama beyini kralına şikâyet etmektedir. Esasen K. şehri kazılarında bir saray harabesi bulunması da K.'in bir krallık merkezi olduğunu gösteriyordu.

Şimdiye kadar çıkan Kültepe tabletlerinde K. sülâlesinden şu altı kralın adı geçmektedir: Trupani ile babası, İnar ile oğlu Warşama ve onun oğlu Halkiaşu ile Labarşa. Bu K. krallarının sırası hakkında bilginler arasında görüş

birliği yoktur. Meselâ H. Lewy, K. kralı Labarşa'yı Hitit kral sülâlesinin kurucusu Labarna (I. Hattuşili) ile aynı olarak kabul ettiği halde, Kemal Balkan Labarşa'yı Asur kralı I. Sargon zamanına koyar. H. Lewy'ye göre, bir tablete (Matous No. 178) «Labarşa kral olduğu zaman» şeklinde bir târih atılması, Anadolu'ya Hititlerin gelmiş olduğunu gösterir; çünkü Asurlular, Asur şehrinin belediye işlerine bakmak için, bir yıl süre ile Limu dedikleri bir eponymat seçiyorlar; o yıl içinde yazılan bütün belgelere o yılki Limu'nun adını yazarak belgeleri târihliyorlardı. Kral listeleri ile Limu listelerini ayarlamak maksadıyle Asur kralları ilk idare yıllarında Limu oluyorlardı.

K. Karumu'nun II. tabakasında bulunan tabletlerde Eski Asur krallarından Erişum, İkunum, Sargon ve onun oğlu II. Puzur - Assur olmak üzere dört neslin adı geçmektedir. Aynı suretle Asurlu büyük tüccarlardan Puşukenu âilesinden de dört neslin adları geçmektedir. Buna göre, K. krallarından dört nesli Asur kralları ve Puşukenu soyu ile senkronizm suretiyle takribî olarak şöyle bir sıraya koymak mümkündür:

Kaniş kralları	Eski Asur kralları	Kaniş Karumu tüccarı
X	Erişum	Sinea
Trupani	İkunum	
		Puşukenu
İnar	Sargon	
		Bazuzu
Warşama	Puzur - Assur II.	
		Puşukenu II.
Halkiaşu		

Bu tablo bize K. Karumunun II. tabakasının dört nesillik bir zaman devam ettiğini gösterir; çünkü Puşukenu'ya gönderilen bir mektuba, Asur kralı Sargon'un mührü basılıdır, mektubun içinde, Puşukenu'nun, Sargon'un babası İkunum ile yaptığı görüşmeden söz edilmektedir. Buna göre, Puşukenu'nun babası Sinea, Asur kralı Erişum'la çağdaştır. Puşukenu ise İkunum ve Sargon zamanlarında yaşamış olmalıdır. Puşukenu firmasının bütün evrakı II. tabakada bulunduğuna göre, K. Karumu'nun II. tabakası Asur krallarından İkunum ve Sargon zamanlarına âiddir. K. Karumu'nun Ib tabakası ile Alişar tabletleri de Sargon'un oğlu II. Puzur - Assur zamanına âiddir; çünkü Alişar tabletlerinde bu Asur kralının adı geçmektedir.

Kültepe belgelerinin K. Krallığı hakkında verdiği bu bilgileri Boğazköy'de bulunan Kuşşara (b. bk.) kralı Anitta tabletleri de tamamlamaktadır. Bu belgede Kuşşara kralı Pithana'nın Neşa şehrini bir gece baskını ile zaptettiği, Neşa kralını yakaladığı, fakat Neşa oğullarından hiç birine kötülük yapmadığı, bilâkis onlara ana - baba gibi muamele ettiği anlaşılmaktadır. Başka bir Boğazköy belgesindeki «Neşalı şarkıcıların Kanişçe şarkı söyledikleri» kaydına dayanarak evvelâ E. Forrer, sonra H. G. Güterbock ve son olarak da Sedat Alp tarafından Neşa'nın K. şehri olduğu ileri sürülmüştür. Başka bir deyimle, yerli Hatti halkının K. dedikleri şehre, Anadolu'ya bu devirde yeni gelen Hititlerce Neşa denildiği kabul edilmiştir. Bu nazariye doğru çıktığı takdirde Kuşşara kralı Pithana'nın yendiği Neşa kralı, K. kralı Warşama olmalıdır. — Füruzan Kınal

KANİŞKA, Hindistan kralı; Kuşana sülâlesine bağlı Hind - İskit hükümdarı. M. S. 144 ile 152 arasında Gandhāra kralı olarak taç giymiş, sonra bütün Kuzey Hindistan'ı ve hattâ Çin'e tâbi bâzı devletleri zaptetmiştir. Din bakımından her etkiye açık (eklektik) olan K., Buddhistleri korumuş, Yunan ve Roma'nın manevî ve dinî etkileri altında kalmıştır.

KANITZ [*kạnits*], **Philipp Felix** (Peşte 1729 - Viyana 1904), Macar asıllı Alman bilgini. Viyana'da sanat tarihi ve coğrafya okumuştur. Almanya, Fransa, Belçika ve İtalya'da ilmî çalışmalar yapmış, daha sonra Balkan ülkelerini ziyaret etmiştir. K. Bulgaristan ve Sırbistan üzerine yazmış olduğu eserleriyle ün yapmıştır: *Die römischen Funde in Serbien* (Sırbistan'da Roma buluntuları) [1861]; *Serbiens byzantinische Monumente* (Sırbistan'da Bizans anıtları) [1862]; *Reise in Südserbien und Nordbulgarien* (Güney Sırbistan'da ve Kuzey Bulgaristan'da Yolculuk) [1868]; *Römische Studien aus Serbien* (Sırbistan'da Roma çağı araştırmaları) [1892]; *Das Königreich Serbien* (Sırbistan krallığı) [1904]. *Donaubulgarien und der Balkan* (Tuna Bulgaristan'ı ve Balkan) [3 cilt, 1875 - 1879] adlı eseri Rusça ve Bulgarcaya da çevrilmiştir. Bu esere ilâve edilen resimler K. tarafından yapılmıştır. K. Bulgaristan haritası üzerinde de çalışmıştır.

KANKRİN veyâ **CANCRIN** (1829'dan beri Kont Georg; Rusça adı: **Egor Frantseviç Kankrin**; Hanau, Almanya 1774 - Pavlovsk 1845), Alman asıllı Rus devlet adamı. 1796'da Rusya'ya giden ve Rus ordusuna girerek 1812'de genel komiser olan K., 1814'te Çar I. Aleksandr'la birlikte Paris'e gitmiştir. 1823 - 1844 yılları arasında maliye nazırı olarak çalışmış ve ekonomide tam koruyucu bir siyaset gütmüştür. Rusya'nın endüstrileşmesine büyük hizmetleri vardır.

KANKURUTAN, adamotu veya adamkökü adlı bitkiye verilen bir ad. Bk. MANDRAGORA.

KANLIDİVAN, güney Anadolu'da eski bir şehir kalıntısının halk dilindeki adı. Silifke'nin doğusunda, Mersin yolu üzerindedir. Eski Kanytelis'in burası olduğu genellikle kabul edilmektedir. Buraya V. yüzyılda Neapolis adı verildiği yolundaki görüş pek inandırıcı bulunmamıştır. Çevresinde pek çok yapı kalıntısı ile mezarın bulunduğu bu harabe şehrin en büyük özelliği, târihin erken çağlarından beri kutsal olduğu anlaşılan büyük bir obruk çukurunun kenarında beş kilisenin yapılmış olmasıdır. Obruk çukurunun başında Roma devrine âid dörtköşe büyük bir kule vardır. İlk Çağ'da burada yeraltı tanrılarına adaklar sunulduğu anlaşılmaktadır. Obruğun içinde kaya yüzünde, tam kulenin altına rastlayan kısımda dördü ayakta, ikisi oturur vaziyette altı kişiyi tasvir eden büyük bir kabartma işlenmiştir. Ayrıca obruğun batı tarafında da yine kayaya işlenmiş askerî kıyafetli tek bir erkek kabartması daha vardır. Roma çağına âid bu izlerden başka, obruk etrafında biri çok harap, dört basilika kalıntısı görülmektedir. Dört kiliseden mimarî bakımdan en büyük ve en önemlisi, sonuncusu ve en doğuda olanıdır. Bunun kapısı üstündeki bir yazıdan, bir adak olarak yaptırıldığı anlaşılmaktadır. IV - VI. yüzyıllar içinde yapıldıkları sanılan bu kiliseler, obruğun kutsal hüviyetinin Hıristiyanlık içinde de sürdüğünü belli etmektedir. Bu kilisenin batısında, obruğun içine

inen bir merdiven kalıntısı görüldükten başka; tam kilisenin altında da yine çukurun dibine uzanan bir merdiven daha vardır. Bunun kısmen tünel halindeki parçaları, güneyden bakıldığında görülebilir. Bu da obruğun, İlk Çağ'da olduğu gibi Hıristiyanlıkta da dinî bir değere sahip olduğunu göstermektedir. — Semavi Eyice

KANNISTO, Artturi (1874 - 1943), Fin dilcisi. Vogul dili alanındaki çalışmalarıyle tanınmıştır. Fin - Ugor Cemiyeti (Suomalais - Ugrilainen Seura) ve Helsinki Üniversitesi tarafından sağlanan bir bursla Vogullar (b. bk.) arasında çalışmış (1901 - 1906) ve z e n g i n halk edebiyatı ürünleri toplamıştır. K.'nun Vogullar ve Vogulca üzerine birçok yayınları vardır. *Die tatarischen Lehnwörter im Wogulischen* (Vogulcada Tatar unsurları) [«Finnisch - Ugrische Forschungen», XVII, 1925] adlı çalışması Türkoloji bakımından da önemlidir.

A. KANNISTO

KANO, Nijerya'nın kuzey bölgesinde bir şehir. Nüfûsu 130 200 (1966) dür. Haussa'ların eski başkenti olan K.'da dokuma fabrikaları vardır.

KANON (Fr. Canon; İng. Canon), çoksesli bir eser. K.'da bütün kısımlar, birbirinden sonra başlamak suretiyle, aynı lahni icra eder. K. iki veyâ daha çok ses veyâ saz için yazılır. Çeşitli şekilleri vardır. K. yazmak için, iyi kontrpuan bilmek şarttır. Arel, Türk musikisi ile nefîs K.'lar yazmıştır.

KANŌN (Yun. = kaide, kural; Arapça - Türkçe *kanun* buna bağlıdır), *Kitab - ı Mukaddes*'te Yahudi veyâ Hıristiyanlarca kabul edilen kitaplar listesi (*Kitab - ı Mukaddes*'in kısımlarına kitap adı verilir). K. daha çok belirli bir şahsiyet tarafından kurulan dinlerde düzenlenmektedir. Ona âid sözler ve hikâyelerle verdiği emirler kitap halinde toplanmaktadır. Buddhizm'de *Pali*, Hıristiyanlıkta *Eski Ahid* ve *İncil* gibi. Bazen de K.'lara tabiatüstü bir asıl atfedilir (Veda'lar tanrıların eserleridir, yahut tanrılarla birlikte yaratılmıştır. *Tevrat* büsbütün ilahî vahydir). K., dinleri yabancı tesirlere karşı koruyan bir settir.

KANONİK, piskoposluk şurası üyesi olan ve bâzı ayinlerde önemli bir rol oynayan rahip.

KANONİSSA (Lat. Canonicus; Yun. *Kanōn* [= kaide, nizam] kelimesinin dişili): Canonicus (Fr. Chanoine), piskoposun konseyine bağlı ve âyinde özel bir görevi olan rahip. Bk. KANONİK. K. (Fr. chanoinesse) ise, adaklarda bulunmadan, yâni resmen bir tarikata bağlanmadan özel bir kaideye tâbi olarak yaşayan veâyinlerde özel bir görev alan kız anlamına gelir.

KANOPOS, eski Mısır'da, ölünün beyin, ciğer ve kalb gibi iç organlarını içine almaya yarar bir çeşit kap. Kapağı bir insan veyâ hayvan biçiminde olurdu. Chiusi'de bulunan ve Etrusklarda ölülerin küllerini koymaya yarayan bâzı kaplara da bu ad verilmiştir.

KANOPUS (Canopus), güney yarıküresinin Gemi omurgası takımyıldızının en parlak yıldızı. α Omurga (α Carinae) diye de adlandırılır. Sirius'tan sonra gökyüzünün en parlak yıldızıdır. Parlaklığı — 0.86 kadirdir. F_0 spektrel sınıfında dev bir yıldız olan K., bizden 180 ışık yılı uzaklıkta bulunur. Avrupa'dan görünmez.

KANOYA, Japonya'da, Kyūshū adasının Kagoshima ilinde bir şehir. Nüfûsu 63 500 (1966) dür. Toprak ürünleri pazarı olarak tanınmıştır.

KĀNPUR, KAMPUR veyâ CAWNPORE, CAWNPUR, Hindistan'da, Uttar Pradesh bölgesinde, Ganj (Ganga) ırmağı kıyısında bir şehir. Nüfûsu 971 100 (1962) dür. XVIII. yüzyılda basit bir köy olan K., askerî garnizon ve demiryolu kavşağı olarak önem kazanmıştır. XX. yüzyılın başından beri nüfûsu üç kat artmış ve bugün ülkenin başta gelen endüstri ve ticaret merkezleri arasına girmiştir. Deri sanayiî çabuk gelişmektedir. Dünyanın en büyük kundura fabrikalarından birine sahiptir.

Pamuk ve jüt işlenen şehirde, kimyevî maddeler ve hafif madencilik işletmeleri de vardır.

KANSAS [*kænzöz*], Amerika Birleşik Devletleri'nde bir eyalet. Yüzölçümü 213 095 km, nüfûsu 2 219 000 (1966) dir. Başkenti Topeka olan eyalet, her şeyden önce büyük bir tarım bölgesidir. Buğday,mısır ve diğer ürünler ile, küçük ölçüde hayvan yetiştirilir. Kömür, petrol ve tabiî gazın bulunmasından doğan endüstri Kansas City (b. bk.) ve Wichita şehirlerinin endüstri merkezi olarak gelişmesine yardım etmiştir.

KANSAS [*kænzöz*], Amerika Birleşik Devletleri'nde bir nehir, Missouri'nin sağ kolu. Uzunluğu 274 km dir.

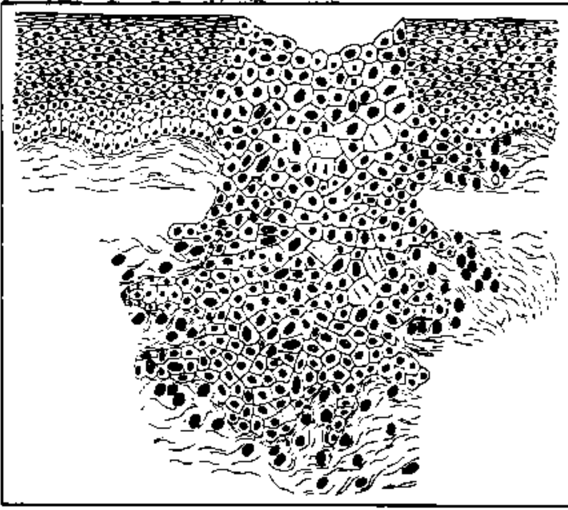
KANSAS CITY [*kænzöz siti*] (Coğ.), Amerika Birleşik Devletleri'nde iki ikiz şehre (Missouri ve Kansas) verilen ortak ad. Bunlardan Missouri'nin nüfusu 475 600 (1966); Kansas'ınkiı ise 121 900 (1966) dür. Bir nehir limanı ve büyük ziraî pazar olan şehirde gıda maddeleri, maden, kimyevî maddeler, uçak ve uçak âletleri fabrikaları vardır.

KANSAS CITY: Genel görünüş

KANSER, otonom, anarşik ve kontrolsüz bir hücre artımı, anormal bir doku gelişmesi gösteren, süratle büyüyen ve yayılan kötü huylu bir ur.

K. kelimesi bugünkü anlamda ilk olarak kötü huylu meme urlarında, ana uru yengecin gövdesine, urun sızdığı

KANSER: Deri kanserinin yayılışı

çevre damarlarını yengecin kollarına ve ayaklarına benzeten Galenos (M. S. 131 - 200) tarafından kullanılmıştır. Bu hastalığa yerleştiği, yakaladığı organı yengeç gibi bir daha bırakmaması, iyileşmemesi yüzünden K. adının verildiğini söyleyenler de vardır (Paulus von Aegina). Hekimlikte vücudun iç ve dış yüzeylerini, boşluklarını döşeyen, salgı yapan hücrelerin kötü huylu urlarına K., bu hücreler dışındaki hücre ve dokuların kötü huylu urlarına sarkom denir. Bâzı yazarlar, bütün hücre ve dokuların kötü huylu urlarına K. derler.

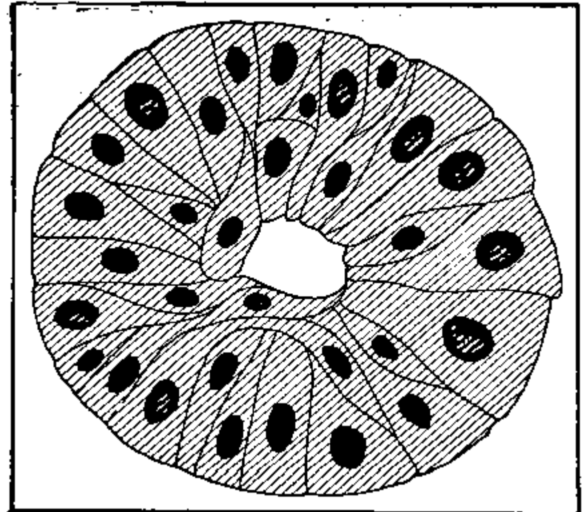
Urlara âid bulgular çok eskidir. Bir Dinosaur fosilinde kemik uru bulunmuştur (M. Ö. 50 milyon). Ebers papiruslarında urlar hakkında bilgilere rastlanmıştır (M. Ö. 1500).

K.'ler çoğunlukla yaşlılarda, sarkomlar gençlerde ve çocuklarda görülür. Döllenme organları, kalkan bezi, safra kesesi K.'leri kadınlarda; gırtlak, akciğer, sindirim kanalı, sidik torbası, mide, dudak K.'leri erkeklerde daha sıktır. Meme K.'leri Amerika'da, Kanada'da, Avrupa'da daha çok, doğuda, Japonya'da daha az; karaciğer K.'leri batı ülkelerinde daha seyrek, Güney Afrika'da, Çin'de, Japonya'da daha sıktır. Beslenme yetersizlikleri, protein bakımından fakir besinler karaciğer K.'lerini artırır. Deri K.'lerine beyazlarda çok, zencilerde az rastlanır.

Katran, zift, neft gibi madenî yağlarla çalışan işçilerin ellerinde, erkeklik bezi torbalarında; asfalt, kreozot, naftalin işçilerinin dudak, akciğer ve erkeklik bezi torbalarında; kömürden briket yapan işçilerin göz kapaklarında, dudaklarında ve erkeklik bezi torbalarında; anilin fabrikalarında çalışanların sidik yollarında ve sidik torbalarında; iplik eğiricilerin - iplikleri madenî yağlarla yağladıkları için - ellerinde; arsenik ocaklarında çalışanların, arsenik kullanan çiftçilerin ellerinde ve kollarında; nikel, bakır, krom işçilerinin burunlarında ve akciğerlerinde; amyant, uranyum ve kobalt madenlerinde çalışanların akciğerlerinde; yüksek ısılı fırınlarda çalışanların ellerinde ve kollarında, lokomotif ve vapur ateşçilerinin bacaklarında K.'ler meydana gelmektedir (meslek K.'leri).

K., hücrelerden başlar. K.'leşen hücrelerin üremesiyle K. dokusu meydana gelir. Her hücre K. hücresi haline dönebilir. K. hücresi yavruları da K. hücresine benzer. Yanlarındaki normal hücrelerin yavrulamasını engelleyen normal hücreler, K. hücrelerinin yavrulamasını engelliyemez. K. hücreleri dölüt (yavrunun ilk gelişme çağı = embriyo) hücrelerini hatırlatacak bir potense sahiptir. Düzensiz, dengesiz, sınırsız ürerler. Tabiî şartlarla kontrol altına alınamazlar (otonomi). K. doku ve hücreleri, yapı ve biçim değişiklikleri (anaplazi, atipi) gösterir. Hücre çekirdekleri (nukleus) ve çekirdekçikleri birbirinden farklı büyüklüktedir (anizokaryozis). Koyu boyanırlar (hiperkromazi). Kromatin (çekirdeğin renkli maddesi) tanecikleri kaba ve düzensiz olarak çekirdek içine dağılmıştır. Kromozom yapı ve sayısı da normalden farklıdır; sitoplazma nukleus oranı değişmiş, sitoplazma azalmıştır. Çok sayıda bölünme başlangıcı (mitoz) gösteren hücrelere rastlanır. Hücre bölünmeleri de normal kurallara uymaz (atipik mitoz). K.'leşen hücreler, geliştikleri dokuların az çok özel fonksiyonlarını da yapar. Karaciğer K.'i hücreleri safra, kalkan bezi (tiroid) K.'leri tiroid hormonu salgılar. K. hücreleri çevresindeki normal hücreleri içlerine alır ve sindirir (fagositoz). Kimi vakit de K. hücreleri birbirlerini de içlerine alır (kanibalizm). K. hücrelerinin kimyevî yapıları da normalden farklıdır. Bâzı aminoasidler fazladır, C vitamini yüksektir, fosfolipidler artmıştır. Protein sentezi bir hızlanma gösterir. Urların harap olmuş kısımlarında lipoidler artar, bakır çoğalır. Kalsiyum bütün K.'lerde azalır, su fazlalaşır. Bazı organ K.'lerinde enzim değişiklikleri görülür. Prostat K.'lerinde, kötü huylu melanomlarda asit fosfataz; kemik sarkomlarında ve kestanecik (prostat) K.'lerinin kemik metastazlarında alkalen fosfataz; sindirim sistemi, meme, akciğer, böbrek K.'lerinde fosfoamidaz; tümör çevrelerinde beta glikoronidas artmıştır. Genellikle bütün K.'lerde adenozintrifosfataz, laktik asid dehidrogenaz, kan proteazları ve doku, kan aldolazları artar. Bunlara karşılık katalaz aktivitesi, esterazlar, dipepdidaz aktivitesi azalmıştır.

K.'in yüksek bir oksijene ihtiyacı yoktur. Kuvvetli fermantasyon metabolizması gösterir. K., dokusunda aerobik glikoliz (glikozun parçalanması) de olur ve fazla miktarda süt asidi meydana gelir. Glikoz metabolizmasına etki yapan enzimler azaldığından tümör muhtaç olduğu enerjiyi diğer enzim sistemleri ile yağlardan sağlar. Vücut beslenmese de K. dokusu gerekli besinleri, yapı taşlarını, amino asidleri kandan istediği kadar alır.

KANSER: Kanser hücrelerinin meydana getirdiği düzensiz bez dokusu

K.'leşen hücreler çevrelerindeki normal hücreleri iterek, sıkıştırarak, yok ederek gelişmeye başlarlar; yalancı ayakçıklar şeklinde uzantıları ile doku aralıklarına ilerleyerek komşu dokular içine yayılır.

Erken ve uygun tedavi yapılmayan K.'lilerde bir süre sonra o ur ile aynı yapıda yeni urlar kendini gösterir (metastaz). Metastazlar K.'lerin kan damarları içine açılması (hematojen metastaz), lenfa (akkan) damarları içine açılması (lenfojen metastaz), ameliyat sırasında aletlere yapışan K. hücrelerinin bu aletlerle ameliyat alanının diğer kısımlarına taşınması (inokülasyon metastazı), plevra ve periton boşluklarına açılan iç organ K.'lerinden kopan hücrelerin buradaki organ ve sıvıların hareketleri ile diğer organlara götürülmesi (transplantasyon metastazı), alt dudak K.'lerinin üst dudağa ve dil K.'lerinin yanak içine değdiği kısımlara bıraktığı hücrelerin oralarda gelişmesi (temas metastazı) neticesi meydana gelir. Kan damarları içine dökülen K. hücrelerinden büyük bir kısmı kan içinde erir. Pek azı metastaz meydana getirebilir. Lenfa damarlarına giren K. hücreleri önce en yakın lenfa düğümlerinde ürer, oradan diğer lenfa düğümlerine yayılır. Metastazlar genel olarak lenfa düğümlerinde, karaciğerde, akciğerlerde, plevrada, peritonda, kemiklerde, beyinde görülür. Kalb ve iskelet kaslarında, dalakta pek görülmez. Metastazların ortaya çıkması, büyüklüğü, sayısı, metastaz yolu, K.'in cinsi, organın dispozisyonu (eğilimi), beslenme ve bağışıklık ile ilgilidir. Metastazlar da ana tümörler gibi kendi kendilerine gerileyerek kaybolabilir. Bronş, yemek borusu, mide, karaciğer, meme, prostat, tiroid (kalkan bezi), böbrek K.'leri kemiklerde ve karaciğerde; böbrek, karaciğer, yemek borusu, mide, meme K.'leri akciğerlerde; bronş, karaciğer, kalın bağırsak, böbrek K.'leri beyinde ve genellikle bütün K.'ler kendilerine yakın lenfa düğümlerinde metastazlar yapar.

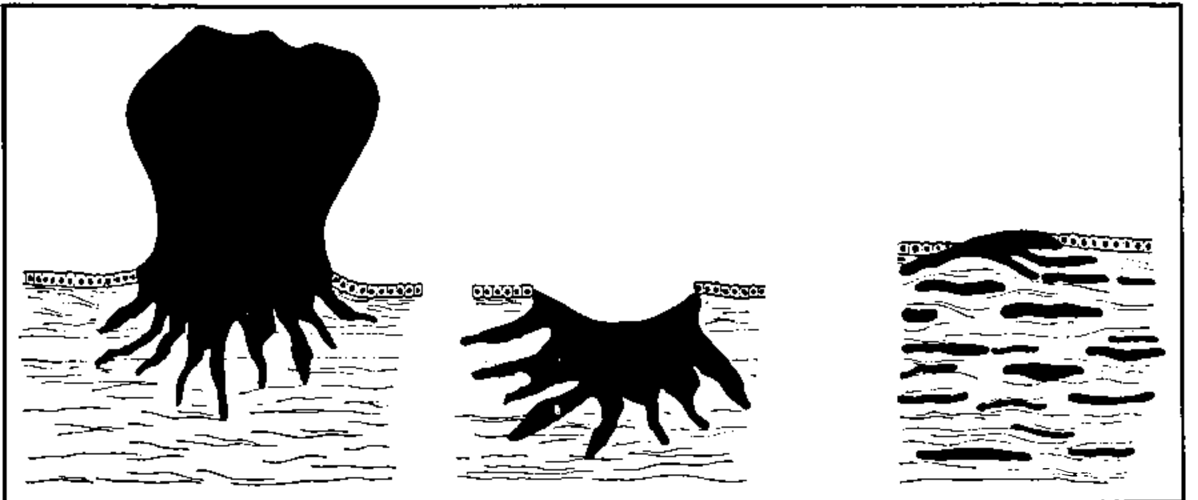
Her türlü tedavi metodları uygulandığı halde K.'ler bâzen organizmadan tamamiyle kazınamaz. Doku aralıklarında canlı bir hücre grupu kalır. Bu hücrelerden tümörün bulunduğu yerde yeni bir tümör meydana gelir.

K.'ler yaptıkları basınçlarla çevrelerindeki dokuları yok eder. Onların fonksiyonlarını engeller. Meselâ sindirim kanalı K.'leri bağırsaklarda yaptığı darlıklarla beslenmeyi güçleştirir. İç salgı bezleri K.'leri, salgıladıkları fazla hormonlarla vücutta hormon dengesini bozar. K.'in hızla gelişmesine çoğunlukla ara dokudaki damar gelişmeleri ayak uyduramadığından, K. dokusunda dolaşım azalır, beslenme bozulur ve K. dokusu yer yer ölür, yok olur. Buralarda yaralar, kanamalar ortaya çıkar. Kimi vakit de K. dokusu kendi kendine geriler, iyileşir. K.'lerin çevrelerinde K.'e karşı bir bağışıklık reaksiyonu, iltihap belirir. Ölen K. hücrelerinden çıkan zehirli maddeler (toksohormon) in, direncin kırılması yüzünden bağırsaklardan kana karışan çeşitli mikropların, bağışıklık kompleksi (K. antijeni + antikor) nin, ateş yapan hormonların etkisiyle ateş yükselmesi görülür. Bu zehirlenmeler ve yüksek ateş kırmızı kan yuvarlarının yaşama sürelerini kısaltır ve bir kansızlık ortaya çıkar. Kana karışan mikroplar, K.'li hastanın serumunun etkisi altında mutasyona uğrar, ilâçlara karşı direnç kazanır. Bu yüzden K.'linin ateşi düşürülemez. K.'liler gittikçe zayıflar.

Kötü huylu urlar çıkış yerlerine göre üç grupa ayrılırlar: 1. Vücudun iç ve dış yüzeyini, vücut boşluklarını döşeyen, salgı yapan hücrelerden çıkanlar (K.'ler). Bunların üç tipi vardır: a. Geliştiği organın özelliklerini taşıyanlar (böbrek, karaciğer K.'leri gibi). b. Geliştiği dokuların özelliklerini taşıyanlar (bez dokusu K.'leri = adenokarsinom gibi). c. Geliştikleri organ ve dokuların özelliklerini taşımayanlar, hangi organ ve dokudan geliştikleri ayırt edilemeyenler (solid K.'ler).

2. Birinci grupta belirtilen hücreler dışındaki hücre ve dokulardan gelişenler (sarkomlar). Bunlar da kas dokusundan geliştiğine göre miyosarkom, kemiklerden geliştiğine göre osteosarkom, ara dokudan, bağ dokusundan geliştiğine göre fibrosarkom, kıkırdaktan geliştiğine göre kondrosarkom gibi adlar alırlar.

3. Lenfa dediğimiz beyaz kanda ve kırmızı kanda dolaşan lenfositlerin geliştiği ve toplandığı organlarla vücudumuza giren yabancı ve zararlı maddeleri süzen, tutan ve koruyucu maddeler yapımında rol alan hücreleri meydana getiren sistem (retikülohistiositer sistem) in kötü huylu tümörlerine lenfoma, lenfosarkoma, retikülosarkoma denir. Bunlar arasında özel bir tip olan Hodgkin hastalığı (Hodgkin sarkomu) vardır. Bu hastalık lenfa düğümlerinin büyümesi ve klinikte zaman zaman gelen ateş ve kaşıntı

KANSER: Kanser gelişmesinden üç örnek (Kanser dokuları siyah olarak gösterilmiştir)

ile karakterlidir. Hastalık ilerlediği zaman deri altında da şişlikler meydana gelir, dalak ve karaciğer büyür.

K.'ler geliştikleri yerlerde kolaylıkla hareket ettirilemeyen şişlikler, ufak sivilceler halinde başlayarak sonraları iyileşmeyen, kolay kanayan, sathî veyâ krater şeklinde derin, dipleri geniş, kenarları sert ve kalkık, üzerleri girintili çıkıntılı yaralar (deri, dudak, dil, ağız, vulva, vajen, döl yatağı ağzı K.'leri) şeklinde veyâ üzerleri girintili çıkıntılı, kabarık, düzensiz, karnabahara benzer şekiller halinde görülür. K.'lerin mikroplarla kirlenmesi sonucu kötü kokulu, ağrılı yaralar (deri, ağız, dil, vulva, vajen K.'leri), pis kokulu, sancılı bir akıntı ile karakterli iltihaplar (vulva, vajen, döl yatağı K.'leri) ortaya çıkar.

Yemek borusu K.'lerinde yutma güçlüğü, yemeklerden sonra kusar gibi geğirmeler, göğüs kemiği arkasında yanar gibi ağrılar; mide, ince bağırsak, kalın bağırsak K.'lerinde yaygın karın ağrısı vardır. Oniki parmak bağırsak K.'lerindeki ağrılar kusmadan sonra kaybolur. Yemek borusu, mide, oniki parmak bağırsak K.'lerinde bulantı, kanlı ve kansız kusmalar; mide, ince ve kalın bağırsak, rektum (göden) K.'lerinde kanlı dışkı; bâzen kabız, bâzen ishal, sık sık dışkılama isteği kendini gösterir. Yemek borusu K.'lerinde sert besinler alınamaz; mide K.'lerinde ete karşı bir tiksinti vardır. Karaciğer K.'lerinde karaciğer bölgesinde, pankreas K.'lerinde belde kuşak şeklinde ve kürekler arasına yayılan, taşlı safra keseleri K.'lerinde nöbet halinde gelen ağrılar olur. Karaciğer, pankreas başı, safra kesesi K.'lerinde sürekli, oniki parmak bağırsak K.'lerinde zaman zaman ortaya çıkan sarılıklar görülür. Ses kısıklığı, gırtlak K.'i; kuru öksürük, göğüs ağrıları, nefes darlığı, kanlı balgam akciğer K.'i; kan işeme, böbrek ve sidik torbası K.'i; gençlerde ve çocuklarda kemik ağrıları, kemiklerin uç kısımlarındaki şişlikler ve sebepsiz kemik kırılmaları kemik sarkomu; memelerde güçlükle hareket ettirilebilen ağrısız girintili çıkıntılı şişlikler meme K.'i şüphesi uyandırır. Bu bulgularla beraber görülen dikkati çekecek kadar iştahsızlık, kansızlık, gittikçe artan zayıflama ve halsizlik K. şüphesini kuvvetlendirir.

Karsinoid: Doku bakımından K.'e benzeyen, kötü huylu olmayan fakat bilinmeyen şartlar altında bâzen K.'leşme eğilimi gösteren ve metastaz yapan urlara karsinoid (K.'e benzeyen) adı verilmiştir. Karsinoidler bağırsak bezlerindeki kromafin (krom tuzları ile boyanan) sistem hücrelerinden doğduklarından kromafinoma; bu hücrelerin protoplazmalarında gümüş alan granüller bulunduğu için arjantafinoma adları ile de anılır. Karsinoid en çok apandiste, sonra ince ve kalın bağırsaklarda ve bronşlarda görülür. Çoğunlukla 20 - 25 yaşlar arasında rastlanır. Bâzen tek, bâzen birkaç tane olur. Karsinoidlerin hücreleri serotonin denilen damarlar üzerine etkili bir madde salgılar. K.'leşme eğilimi göstermeyen karsinoidler mekanik etkileri veyâ uzun süren bir iltihap tablosu ile kendilerini gösterir. K.'e dönen karsinoidler klinikte zaman zaman ortaya çıkan yüz kızarması, yanma, terleme, morarma, aşırı bağırsak hareketleri, karın ağrıları, nefes borularında daralma, heyecan ve eklem ağrıları ile karakterlidir.

Prekanseröz (*kanser öncesi*) *hastalıklar*: Bunlar devamlı etkilerle bir süre sonra K. haline gelen hastalıklardır. Genellikle bütün papillomlar ve polipler (ince veyâ kalın bir sapa tutulmuş, değişik büyüklükte meme başı gibi birçok çıkıntıların yaptığı karnabahara benzer gelişmeler), lökoplaki (iç organların yüzeylerini döşeyen zarın kalınlaşması ve beyaz bir renk alması), Bowen hastalığı (yaşlıların derilerinde görülen üzerleri hafif kabuklu kırmızı, kahve rengi kabarıklıklar), paget hastalığı (meme başının ekzema şeklinde başlayan, sonra K.'leşen hastalığı), deride ihtiyarlık atrofisi gibi.

Karsinoma in situ: Vücut dış yüzeyi, özellikle döl yatağı ağzı hücreleri arasında K. hücrelerini andıran fakat doku derinliklerine doğru gelişme enerjisi göstermeyen hücrelerin bulunması ile karakterli değişikliklere denir. Önceleri bu değişiklikler sathî bir K. olarak kabul edilmiştir. Fakat bunlar kimi vakit yıllarca aynı durumda kalır, kimi vakit geriler, çok seyrek olarak da yıllarca sonra bir K. odağı halini alabilir. Bunların hakikî K. haline geçişi normal hücrelerin K. hücresi karakteri kazanmasına benzer. Onun için bu değişikliklerin tam manası ile bir K. yahut da K. öncesi bir lezyon olduğu pek kabul edilemez. Bununla beraber şüpheden kurtulmak için geniş bir şekilde yerinden çıkarılması uygun olur.

K.'in neden ve nasıl meydana geldiğini açıklamak amacı ile birçok teoriler ortaya atılmıştır. Uzun süren fizikî, kimyevî iritasyonlar, iltihaplar, dokular arası dengeyi bozarak aşırı hücre artmasına ve K.'e sebep olur (Virchow). K., dölüt kalıntılarına bağlı yanlış bir kompozisyondur. Bu kalıntıların doğumdan sonra gelişmeleri K.'leri meydana getirir (Cohnheim). Çeşitli travmalar dokular arası korrelasyonu (bağlılaşma) bozarak K. sebebi olur (Ribbert). İritasyonla, diğer etkilerle K.'lerin meydana gelmesi asabî dengenin bozulmasına bağlıdır (Rindfleisch). Üst üste iritasyonların meydana getirdiği doku harabiyetini onarma gayreti ile ortaya çıkan olağanüstü doku artımı bir K. tabanı olur ve bu tabanda K. gelişir (Fischer - Wasels). K.'in meydana gelmesine parazitlerin ve virüslerin rolleri vardır. K., hücrenin tamamının temelli bir değişikliği sonucu meydana gelmektedir (Borst). Bu değişiklik somatik mutasyon prensiplerine göre olur (Th. Boveri). K. sebebi tek değildir. Çeşitli sebeplerin aynı zamanda etkisi ile K.'leşme söz konusudur. Son yıllardaki tecrübe, araştırma ve incelemelerden edinilen inanışlara göre, şimik, fizik iritasyonlar, parazitler ve virüsler gibi dış âmiller; dispozisyon (eğilim), bünye, kalıtım gibi iç âmiller ve bunların arasında hem dıştan etki yapabilen hem vücutta teşekkül ettiği için bir iç âmil olan hormonlar K. sebebi olabilir.

Kanser yapan kimyevî maddeler: Bugüne kadar yüzlerce organik ve inorganik kimyevî maddenin K. âmili olduğu hayvanlar üzerinde yapılan deneylerle tesbit edilmiştir. Bunlar arasında en önemlileri polisiklik hidrokarbonlardan 1 - 2 - 5 - 6 dibenzantrasen; 3 - 4 benzpiren, 9 - 10 dimetil - 1 - 2 benzantrasen, metilkolantren, 2 - 3 dimetil - 4 aminoazobenzen, azotoluol; aromatik aminlerden beta - naftilamin; estrogenik birleşiklerden estron, dietil stilbesterol, trifenil etilendir.

Bunlar dışında etil karbamat (uretan), N - dimetil nitrozamin, N - dietil nitrozamin, böcek öldürücü olan asetil aminofluoren, Cicas circinalis çekirdeklerinden yapılan nişastada bulunan sikasin, fındıklarda bulunan Aspergillus flavus adındaki küfün zehiri (aflatoksin), sığırlara yedirilen bâzı eğrelti otları da K. âmilleri arasında sayılır.

İnorganik kimyevî maddelerden arsenik, çinko, klorür, berilyum, krom ve nikel tuzları, kobalt, kurşun, kollaidal demir, altın, gümüş, platin ile de K.'ler meydana getirilmiştir.

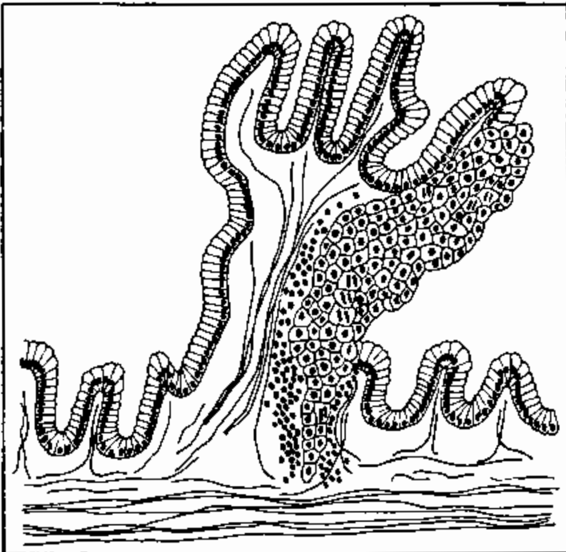
Plastik maddeler, naylon, dakron, teflon, selofan, polisitirol, hidrat seluloz, polietilen, polisiklon, polivinil klorid, kimyevî maddeler arasında bulundukları halde molekülleri çok büyük olduğundan fizikî etki yaptıkları ve bu yolla K. meydana getirdikleri kabul edilir.

Tütün de kimyevî bir karsinojendir. Dudakta, ağızda, gırtlakta, akciğerlerde, sidik torbasında K.'ler meydana getirir. Tütünün karsinojen (K. yapıcı) etkisi, tütünün belirli bir ısıda yanmasından meydana gelen benzopiren, dibenzakridin, 7 - H - dibenzokarbazol; tütün dumanında bulunan nitrozonornikotin, nitrozoanabasin; nikotinin vücutta değişmesinden meydana gelen kotinin, tütün parazitlerine karşı kullanılan DDT, arsenik, kükürt gibi maddelerden, tütünü korumak ve tütüne lezzet vermek için kullanılan laktonlardan ileri gelir. K.'e tutulma ihtimali sigara sayısı ile paralel olarak artar. Zincirleme sigara içenlerde sigara içmeyenlere oranla yirmi defa daha fazla K. görülür.

Kimyevî karsinojenler mütasyon yolu ile, tümör yapan virüsleri aktive ederek, çekirdeğin esas maddesi olan ribosnükleikasit, dezoksiribosnükleikasit ve proteinleri deforme ederek, kromozomlar üzerine etki yaparak, hücredeki enzim sistemlerini bozarak hücreleri K.'leştirir. Madenler kükürt taşıyan maddelerle, albüminlerle birleşerek toksik maddeler meydana getirmek, nükleik asitleri polimerize etmek, nükleus metabolizmasını bozmak suretiyle K.'e sebep olur.

Fizikî etkenler: Fizikî K. etkenleri ültraviyole ışınlar, ültrarot ışınlar, iyonizan ışınlar, travmalardır. Ültraviyole ışınların uzun süre etkisi deri ve dudak K.'lerine sebep olur (denizcilerde, çiftçilerde). Ültrarot ışınların devamlı etkileri de deri K.'leri meydana getirir (termik iritasyon). Tibetlilerin ısınmak için karınları üzerine koydukları küçük mangal (changri) ların sebep oldukları kangri K.'leri, yanan kısmını ağızları içine sokarak sigara içen Venezuela yerlilerinin ağızlarında meydana gelen chutta K.'leri, ültrarot ışınlarının etkisini belirten örneklerdir.

İyonizan ışınlar (röntgen ışınları, gamma ışınları, tanecikli ışınlar) deride ve iç organlarda K.'lerin, sarkomların ortaya çıkmasına sebep olur. Hiroshima ve Nagasaki'de atom bombasından sonra lösemiler görülmüştür. Almanya'da Schneeberg kobalt ve Bohemya'da Joachimsthal uranyum maden ocaklarında çalışan işçilerde atmosferdeki radyum emanasyonları yüzünden akciğer K.'leri meydana gelmiştir. Saat kadranlarına radyum ve mesotorium ile karanlıkta parlayan işaretleri yazdıkları fırçaların uçlarını dil ve dudaklarıyla ıslatan kızlarda, yaladıkları radyumun etkisiyle çene kemiği sarkomları görülmüştür.

KANSER: Papillomun kanserleşmesi

Işınların gizli virüs enfeksiyonlarını aktive ederek, kromozom ve gen değişikliklerine, yüksek mutasyonlara sebep olarak K.'leri meydana getirdikleri ileri sürülür.

Travmalar: Kuvvetli travmaların üzerinden uzun bir süre geçtikten sonra travmanın rastladığı kısımda veyâ onun karşı tarafında meydana gelen hırpalanma buralarda tümörlerin ortaya çıkmasına sebep olabilir. Yaralanan benlerin K.'leşmesi, diş protezlerinin hırpalandığı yerlerde ağız K.'lerinin, yemek borusu darlıklarında yemek borusu K.'lerinin, mide ile bağırsağın birleştiği kısımdaki mide K.'lerinin, taşlı safra kesesindeki, taşlı böbreklerdeki, Sikatris dokuları üzerindeki K.'lerin travmalarla büyük ilgisi olduğu düşünülmektedir.

Parazitler ve birtakım mikroplar ile deney hayvanlarında ve insanlarda K.'in meydana gelebileceği ileri sürülmüş ve bunlarla K.'ler meydana getirilmiş ise de, bu K.'lerin doğrudan doğruya parazitler ve mikroplar ile ilgili olduğu pek kabul edilmemekte, daha ziyade hayvanlara tecrübe sırasında vitaminden yoksun besinlerin verilmesinin, uzun süren iltihapların K.'lere sebep olduğu kabul edilmektedir.

Virüsler: Son yıllarda yapılan araştırmalar bir kısım virüslerin de K. yapıcı etki taşıdıklarını göstermiştir. K. yapıcı virüsler de ribosnükleikasit (RNA) ve dezoksiribosnükleikasit (DNA) taşıdıklarına göre RNA ve DNA gruplarına ayrılır. K. yapıcı virüslerin girdikleri hücrelerde kendi nükleik asitleri ile hücre nükleik asitleri arasında bir reaksiyon ortaya çıkar; virüs kromozomları hücre kromozomları ile birleşir; virüsün genetik materyali olan DNA hücre DNA'i ile kaynaşır; hücre metabolizması yön değiştirir ve hücre K.'leşir. Etkileri hafiflemiş virüsler de hücre bölünmesini dürtükleyerek aşırı hücre artımına ve tümörlerin meydana gelmesine sebep olur. K.'leşen hücreler içinde çoğunlukla virüsler kaybolur. Birtakım virüsler doğrudan doğruya K. sebebi olamaz, vücutta gizli kalır. İkinci bir iritasyon bunları aktive eder.

Kanser yapan iç âmiller: K. yapan iç âmillerin en önemlisi hormonlardır. Hormonların kanda fazla bulunması bunların etkilediği organların fonksiyonlarını artırarak bu organlarda K. yapabilir. Östrogen (yumurtalık hormonu) ile dişi ve erkek farelerde meme K.'leri meydana getirilmiştir. Östrogen kesilirse, bu urlar geriler. Virüsten arınmış farelerde östrogen ile meme K.'i yapılamaz. Bu durum östrogenin virüs K.'lerinde kokarsinojen olarak etki yaptığını düşündürür. Âdet bozukluklarını önlemek için kadınlara verilen östrogenin döl yatağı K.'i yaptığı tesbit edilmiştir. Kalkan bezi hormonu yapımı engellenirse, hipofizin kalkan bezi hormonu salgılamasını kamçılayan hormonu fazla salgılanır. Bunun sonucu kalkan bezinde K. teşekkül eder. İki taraflı böbrek üstü bezi çıkarılınca bu bezlerin hormonlarının ortadan kalkması sonucu prostat, meme K.'leri ve metastazları geriler. Hipofiz çıkarılınca da genellikle tümörler gelişemez. Bu durumlar bu bezlere âid hormonların da tümör gelişiminde rolleri olduğunu gösterir.

Kimyevî karsinojen olan metilkolantren ile seks hormonları, steroller ve safra asitleri arasında yapı itibariyle bir yakınlık vardır. K.'li safra keselerinden alınan hücresiz safraların deney hayvanlarına enjeksiyonu ile K.'lerin meydana getirilmesi vücut içinde de karsinojen maddelerin yapıldığını düşündürmektedir.

Sünnet derisinin iç yüzünden yağlanıp dökülen hücrelerin birbirine yapışmasından meydana gelen madde (smegma) nin K. yapıcı etkisi olduğu kabul edilir. Sünnetsiz erkeklerde erkeklik organında K.'lerin meydana gelmesi, sünnetsiz erkeklerle evlenen kanınların döl yatağı ağzında K.'lerin sık görülmesi smegmanın iritasyonuna bağlı olabilir.

Karsinogenezis (kanserleşme): K.'lerin meydana gelebilmesi için K. yapan âmillerin uzun süre, üst üste etkisi gerekir. Bu etki önce hücreyi K.'leşmeye hazırlar, hücreye K. öncüsü bir güç kazandırır; sonra bu hücre K. hücresine döner. İnisiyasyon safhası dediğimiz bu birinci hazırlama safhasında inisiyasyon, promosyon safhası denilen K. hücresine dönme safhasında promosyon faktörlerinin rolleri olduğu, promosyon faktörünün yaradılışta var olan fakat gizli kalan veyâ herhangi bir K. âmili ile uyarılan tümör eğiliminin görünür hale gelmesini sağladığı, bu safhada mitozu engelleyen faktörlerin ortadan kalktığı veyâ mitozu dürtükleyen faktörlerin ortaya çıktığı kabul edilir.

Metilkolantren ve benzpirin gibi tam etkili karsinojenler ile meydana gelen K.'lerde inisiyasyon ve promosyon safhaları birbirini takip eder. Fakat uretan gibi tam etkili olmayan karsinojenler, yalnız başlarına hücrenin K.'leşmesini sağlayamaz, ancak hücreyi inisiyasyon safhasına getirebilir. Promosyon safhasının meydana gelebilmesi için başka bir kimyevî veyâ fizikî âmil gerekir. Promosyon faktörü rolünü oynayacak olan bu âmil kokarsinojen adını alır. Kokarsinojenler tümör hücrelerinin artışını kolaylaştırdığı için bunlara proliferasyon faktörü de denilmektedir.

Normal hücrelerin K.'leşmesinde mütasyon (herhangi bir âmil ile kromozomların moleküler kısımları olan genlerin değişikliğe uğraması, hücrenin başka bir karakter kazanması; bu karakter hücrenin yavrularına da geçer) ların rolü olduğu kabul edilir. K.'leşmede rol oynayan mütasyonlar somatik hücreler (seks adayı olmayan hücreler) de meydana gelir.

K. âmillerinin birçoğu somatik hücrelerdeki mutasyonlar (somatik mütasyon) ın sebebi olur.

K.'leşen hücrelerde görülen değişiklikler aynı zamanda meydana gelmez. Bunlar genellikle ayrı ayrı zamanlarda kazanılan birtakım gen mütasyonları sonucu ortaya çıkar. Her mütasyon otonominin, kontrol mekanizmasının daha fazla bozulmasının sebebi olur. Başka bir deyimle K.'lerin meydana gelebilmesi için birkaç mütasyonun birbiri ardından bir arada bulunması gerekmektedir. İhtiyarlarda K.'lerin sık görülmesinin sebebi, zaman zaman meydana gelen mütasyonların yaş ilerledikçe hücrelerde birikmesidir.

K.'lerin meydana gelişinin belirli bir vücut yapısı ile ilgili olduğu, karsinojen âmiller yanındatüre, ırka, yaşa, cinse, kişiye mahsus disp ozisyon (eğilim) ların, yaşama şartlarının da rolü bulunduğu kabul edilir. Her hayvanda, her insanda K. görülmez. Bununla beraber Napoléon ve Brocca âilelerinde mide K.'lerinin sık görülmesi ve bu alanda yapılan araştırmalar bir kısım K.'lerin genetik bozukluk, kalıtım ile ilgili olduğunu göstermiştir. Birtakım cins kromozomu dışındaki kromozomlardaki genlerle ilgili (otozomal) kalıtım hastalıklarında kötü huylu urlara karşı bir eğilim tesbit edilmiştir.

K.'in tanınması için birçok yollar vardır: a. Tümörlerden küçük bir parça kesilerek veyâ özel iğneli şırıngalarla tümör içinden bir parça emilerek alınır ve bunlardan yapılan çok ince kesitler, yara halini almış urların yüzeyinden dökülen veyâ kazınarak alınan hücreler, plevra ve periton sıvıları, mide salgısı, balgam özel boyalarla boyanarak bunlarda K. hücresi ve K. dokusu olup olmadığı araştırılır.

b. Hormon ve enzim araştırmaları yapılarak K.'in hangi organda yerleştiği tesbit edilir.

c. Yapma radyoaktif kaynaklar (radyoaktif izotop) dan yararlanılır. Bu amaçla incelenecek organlarda tutulan radyoizotoplar yapılmıştır. Bunlar K.'li hastalara verildikten kısa bir süre sonra o organdaki K.'de, çevresindeki dokudan daha az veyâ daha çok olmak üzere, ışığa tutulurlar. K. dokusunda tutulan izotopların yayınladığı gamma ışınları o organ üzerinde otomatik olarak hareket eden özel bir dedektör (sintilasyon dedektörü) ile noktalar halinde kâğıda veyâ filme işaretlenir. Bu yolla organdaki izotop dağılımı, dolayısıyle tümör ve metastazların yeri ve büyüklüğü derecesi anlaşılır (sintigrafi).

d. İyonlayıcı ışınları geçirmeyen maddelerle doldurulduktan sonra röntgen ile fotografları alınan böbrek boşlukları (piyelografi), kan damarları (anjiyoografi), lenfa damarları (lenfanjiyoografi) filmleri gözden geçirilerek buralarda ve bunların çevresinde tümör olup olmadığına karar verilebilir.

e. Plevra, periton, beyin boşluklarına hava verilerek röntgen ile incelenir. Kemik urları da röntgen ile kemiklerin fotografları alınarak araştırılır.

f. Kan serumunda K.'e karşı bağışıklık maddeleri araştırılarak bunların bulunup bulunmadığına göre o kişinin K.'li olup olmadığına karar verilir.

Kanser tedavisi: K. tedavisinde başarı ancak hastalığı erken tanımak ve türlü uygun metodları hastalara tatbik etmekle mümkündür.

Cerrahî tedavi: Cerrahî tedavi erken tanınan, yayılmamış, metastaz yapmamış K.'lerde iyi sonuç verir. Bununla beraber metastaz yapmış K.'lerde de ana urun çıkarılması hasta için yararlıdır; hastaların 3 - 18 yıl daha yaşamalarını sağlayabilir. Cerrahî tedavide K. çevresindeki sağlam dokudan mümkün olduğu kadar geniş bir kısım ile en erken metastaz yapması ihtimali olan lenfa düğümleri de beraber çıkarılmalıdır. Ameliyattan evvel ve sonra ilâçla tedavi yapılması, ışına duyarlı K.'lerde ışınlama, metastazları önlemek için yararlı olur.

Işın tedavisi (radyoterapi): Radyoterapi içine giren ışınlar iyonlayıcı ışınlardır. Bu ışınların tamamı katı, sıvı, gazlarda iyonlaşma yaparlar. İyonlayıcı ışınlar iki ana türe

KANSER: Changri

ayrılır: 1. Elektromagnetik titreşimlerden meydana gelen ışınlar (röntgen ışınları ve gamma ışınları). 2. Korpüsküler (tanecikli) ışınlar (özel aygıtlarla hızlandırılmış parçacıklardan meydana gelen ışın demetleri). Röntgen ışınları yumuşak, orta voltaj ve sert ışınlar olmak üzere üçe ayrılır. Sert ışınlar yüksek enerjilidir. Son zamanlarda özel kaynaklar (linear accelerator ve betatronlar) ile elde edilen bu ışınlar tedavide kullanılmaktadır. Bunlardan sırasiyle 4 - 8 mev ve 18 - 42 mev enerjili ışınlar elde edilir. Gamma ışınları tabiî radyoaktif elemanlardan (radyum 226) ve yapma radyoaktif kaynaklar (izotop) dan elde edilir. Bunlardan en çok kullanılanlar kobalt 60, sezyum 137, iridyum 192, altın 198, tantal 182, iyod 131'dir. Bunlar, türlerine göre uygun dokuların içlerine, vücudun tabiî boşluklarına konularak, deriye temas ettirilerek, vücuda ağız ve damar yoluyla verilerek, uzaktan K. alanına yöneltilerek uygulanır. Korpüsküler ışınlardan zamanımızda K. tedavisi amacıyle en çok kullanılan betatron adındaki aygıtla elde edilen elektron demetidir. Bu arada nötron ve negatif mezon da denenmektedir.

Bütün bu ışınlar K. hücrelerinin biyolojik dengelerini bozarak bu hücreleri öldürür. K. tedavisinde kullanılma imkânları bu kabiliyete dayanmaktadır.

İlâçla kanser tedavisi: Bugüne kadar ilâçla K. tedavisinde iki yüz elli binden fazla ilâç denenmiştir. Bunlardan üç yüz kadarı da kliniklerde kısa veyâ uzun bir süre kullanılmıştır. K.'ler üzerinde aktif etki yapan ilâçlar altı gruba ayrılır: 1. Antifolik ajanlar (methotrexate) koryonepitelyomada kullanılır. 2. Antipurin ve antipirimidin ajanlar (merkaptopurin, 5 - fluorourasil) göden ve meme K.'lerinde kullanılır. Bu iki grup ilâçlar vitaminlere, purine ve aminoasitlere benzer, hücre metabolizmalarına esas madde gibi katılır, fakat aynı işi göremedikleri için hücre metabolizmasını durdururlar. 3. Alkilleştirici ajanlar (nitrogen mustard, klor ambusil, siklo fosfamid, urasil mustard), bunlar kan, lenfatik sistem, yumurtalık, erkeklik bezi tümörlerinde kullanılır. Önceleri etkileri iyonize edici ışınlara benzetildiği için bunlara radyomimetik ilâçlar adı verilmişti. Halbuki iyonize edici ışınlar kromozomlara, bunlar ise kromatidlere zarar verir. 4. Antibiyotikler (aktinomisin D ve mitomisin C, daunomisin). Bunlar lenfomalarda, Hodgkin hastalığında kullanılmaktadır. 5. Nebatî ekstreler (vinkristin, vinkablastin). Bunlar da sarkomlarda ve lenfomalarda etkilidir. K. tedavisinde kullanılan ilâçlar, K. bölgesi kısa bir süre damarları bağlanarak dolaşımdan çıkarıldıktan sonra, damara yüksek miktarda şırınga edilmek suretiyle (rejiyonal perfüzyon) veyâ tümörü besleyen kan damarı içine doğrudan doğruya az miktarda verilmek suretiyle kullanılır. 6. Hormonlar ve enzimler: K. tedavisinde etkisi olan hormonlar kadın seks hormonları, erkek seks hormonları, böbrek üstü bezi hormonları ve hipofiz hormonlarıdır. Böbrek üstü bezlerinin, hipofizin çıkarılması meme K.'lerini geriletir, gelişmelerini engeller. Prostat K.'lerinin gelişmeleri erkeklik bezlerinin çıkarılması ve östrogen verilmesi ile önlenebilir.

Böbrek üstü bezi kabuğu hormonları lenfomalarda etkilidir. K. tedavisinde L - asparaginase enzimi de kullanılmıştır. Bu madde önce kobay serumlarında bulunmuş, sonra koli bakterisinden de elde edilmiştir. Lenfomalarda ve lösemilerde etkilidir. Toksik, bağışıklığı alt eden (immünosüpresif) bir enzimdir. Asparajin amino asidini hidrolize ederek hücreyi öldürür.

Kanserde bağışıklık (immünizasyon) ve immün tedavi: K.'lerin viral mi, kimyevî mi olduğu kesin olarak tesbit edilemeyen antijen (vücuda giren bakteri, virüs, zehir, protein v. b. gibi hastalık yapan âmiller) özelliği vardır. Bu antijenlere karşı vücutta humoral (vücut sıvılarında) ve hücre ile ilgili bağışıklık maddeleri, özel globulin (antikor) ler meydana gelir, vücutta K.'e karşı bir bağışıklık reaksiyonu uyanır. K.'in meydana çıkmasında ve vücutta yayılmasında vücudun K.'e karşı bağışıklık reaksiyonu göstermemesinin veyâ az göstermesinin rolü olduğu kabul edilmektedir. Metastaz yapmamış K.'lerde vücutta antikor bulunur; tümörler metastaz yapınca antikorlar kaybolur. Bağışıklık sağlanan K.'li deney hayvanlarında tümörlerin gelişmesi önlenir.

Hücre ile ilgili bağışıklık reaksiyonlarında lenfositler rol oynar. Bunlar K. hücrelerinin gelişmelerini engeller ve bu hücrelere zehirleyici etki yapar.

Yabancı hücreleri ve tümör hücrelerini fagosite edilmeye hazırlayan faktör de K.'li hastalarda çok azalmıştır. Yapılan araştırmalar antikor yapımında rol oynayan genlerin bir kısmını X (dişi cins) kromozomlarının taşıdığını göstermiştir. Bundan dolayı kadınlarda birtakım tümörler (Hodgkin sarkomu, lenfa sarkom, habis melanom) seyrek görülür. Kanda da tümör hücrelerini eritici (sitolitik) birtakım faktörler vardır. Bu faktörler tabiî koruma sistemi olan properdin (molekül ağırlığı gamma globulinden sekiz defa büyük euglobulin) sistemiyle ilgilidir. Bunlardan başka hücrelerde karsinojen hidrokarbonları inaktive eden benzpirin - hydroxydas gibi enzimler de bulunmaktadır.

Vücudun gösterdiği bu gibi bağışıklık reaksiyonlarından yararlanılarak K. tedavisi yapılmıştır. Bu tedavinin esası K.'linin direncini uyandırmak ve artırmaktır. Bu alanda BCG tüberküloz aşısı, boğmaca aşısı, çiçek aşısı kullanıldığı gibi, yaygın K. vakalarında vücutta kaybolan reaksiyon kabiliyetini kuvvetlendirmek için sağlam kimselerden alınan lökositler hastanın serumu içinde sulandırıldıktan sonra damar içine şırınga edilir (adoptif immünite). Bunlardan başka, tuzlu su ile karıştırılan röntgenle ışınlanmış K. hücreleri hastaya enjekte edilerek, DNA enjeksiyonları yapılarak, sperma ile tavşanlardan elde edilen antiserum uygulanarak, tümör eritici (onkolitik) virüsler verilerek de K. tedavisi deneyleri yapılmaktadır. Yalnız immünosupresif olan antimetabolik ilâçlarla yapılan K. tedavileri sırasında hastaya virüslerin enjekte edilmesi yaygın hastalıklara sebep olduğundan tehlikelidir.

Kanserden korunma: K.'den korunma, K. sebebi olan faktörleri ortadan kaldırmak ve bunlarla savaşmakla mümkündür. Meselâ akciğer K.'lerinden korunmak için kalorifer, fabrika bacaları ve ekzostlardan yayılan kimyevî karsinojenlerle atmosferin kirlenmesini önlemek; karaciğer K.'lerine sebep olan tereyağ sarısı gibi besin boyalarını kullandırmamak; türlü karsinojen ışınların etkilerini önleyici tedbirler almak; meslek K.'lerinin önüne geçmek için iş yerlerinde koruyucu araçlar kullanmak; tütünün karsinojen etkisini azaltmak için benzpiren meydana gelmesini önlemek; karsinojen hidrokarbonlar tütün yaprağı üzerindeki mum tabakasında bulunduğundan bu tabakayı kaldırmak; sigara kâğıdının yanmasından da karsinojenler meydana geldiğini göz önüne alarak hiç olmazsa pipo, püro, sellüloz asetatlı, aktif kömürlü filtreler kullanmak; benzpiren teşekkülünü ve kükürdün etkisini azaltmak için tütüne demir, bakır gibi maddeler ilâve etmek; dudak K.'lerinden korunmak için pipo ve ağızlıklarda biriken katran (zifir) ı

devamlı temizlemek gerekir. Son yıllarda yapılan araştırmalar milyonda bir sodyum selenitli diyetlerin benzpirin, dimetilbenzantrasen gibi kimyevî karsinojenlerle meydana getirilen tümörlerden hayvanları koruduğunu göstermiştir. K.'den korunmak için bugün daha çok bağışıklık prensipleri üzerinde durulmaktadır. Bununla beraber önemli K. belirtileri görüldüğü, K. şüphesi uyandığı anda hekime baş vurulması gerektiği, zaman zaman kontrol muayenesi yapılması icap ettiği bilinmelidir. K. şüphesi uyandıran şu bulgular K. belirtisi olabilir: 1. Hiç iyileşmeyen yaralar; 2. Memede katılaşma ve şişkinlik; 3. Kadınlarda âdet dışı kanama ve akıntı; 4. Benlerin ve siğillerin birdenbire değişme ve büyümeleri; 5. Uzun süren mide, bağırsak bozuklukları ve yutma güçlüğü; 6. Devamlı ses kısıklığı ve öksürük; 7. Dışkılama ve işemede değişiklikler, kanlı dışkı ve kanlı idrar. — Necati Eranıl

KANSIZLIK (Tıp): bk. ANEMİ.

KANSK, Sovyetler Birliği'nde, Orta Sibirya'da bir şehir. Nüfûsu 74 000 (1966) dir. Dokuma ve gıda maddeleri fabrikaları vardır.

KANSU, Ahmed Mazhar Müfid (İstanbul 1873 - İstanbul 1948), Türk politika adamı. Edirne Defteri - i Hakanî müdürlerinden ve Emlâk - ı hümâyun komisyonu reislerinden Süleyman Müfid Bey'in oğludur. Edirne Rüşdiyesini, Mülkiye İdadîsi'ni bitirdikten sonra 1891'de Mekteb - i Mülkiye'den mezun olmuştur. 1891'de Gelibolu İdadîsi öğretmenliğine tayin edilerek devlet hizmetine girmiş, 1892'de Edirne İdadîsi müdürlüğüne nakledilmiştir. Daha sonra (1895) Edirne maiyet memurluğunda, Havsa (1897), Çorlu (1901), Cisr - i Ergene (1902), İskeçe (1908) kaymakamlıklarında bulunmuştur. Son görevinde iken mutasarrıflığa yükseltilmiş ve Gümülcine (1909), Rize (1910), Mersin (1911), İzmit (1912), 1914 - 1918'de Balıkesir (Karesi) sancakları mutasarrıflıklarına nakledilmiştir. Bitlis valisi iken 13 Haziran 1919'da bu görevden ayrılan K., 19 Haziran 1919'da Erzurum'a gelmiş ve Mustafa Kemal Paşa ile mutabakata varıp Millî Mücadele'ye fiilen katılmıştır. Siyasî hayata, Atatürk'ün daha kolağası iken kurduğu gizli teşkilâta girmekle başlayan K., Erzurum ve Sivas kongrelerinde çok faal rol oynamış ve Anadolu - Rumeli Müdâfaa - i Hukuk Cemiyeti temsil heyeti arasında yer almıştır. Sivas Kongresi dağıldıktan sonra Heyet - i Temsiliye'ye dahil olarak Mustafa Kemal Paşa ile birlikte 27 Aralık 1919'da Ankara'ya gelmiştir. 23 Nisan 1920'de açılan T. B. M. M.'ne Hakkâri mebusu olarak girmiştir. Mebusluk uhdesinde kalmak üzere bu dönemde 3 ay kadar Elaziz valiliği, Yozgat İstiklâl Mahkemesi üyeliği yapmış ve Çoruh (Artvin) milletvekili olarak da 1946 yılına kadar görev de kalmıştır.

M. M. KANSU

KAN - SU (İng. **Kansu**), Kuzey Çin'de bir il. Moğolistan sınırı boyunca uzanan ilin nüfûsu 12 800 000 (1966), merkezi Lan - çeu (Lan - tcheou) dur.

KANSU GAVRÎ, el - Melikü'l - Eşref Seyfüddîn Kansûhü'l - Guurî min Baybardî (1440? - 1516), 46. ve sondan bir önceki Mısır - Suriye Türk (Türkleşmiş Çerkez) Memlûk sultanı. 1501'de Mısır tahtına seçilmiştir. 24 Ağustos 1516'da Yavuz'a karşı Merc - i Dâbık meydan muharebesini kaybetmiş ve bu vuruşmada 66 yaşlarında ölmüştür. Saltanatı 15 yıldır. Yerine yeğeni II. Tumanbay (b. bk.) geçmiştir. Oğlu Mehmed Bey, 1518'de İstanbul'a gelmiştir. Kıbrıs fatihi Sadrâzam Lala Kara Mustafa Paşa onun kızı ile evlenmiştir. Üç dilde şâir olan K. G., Arapçada müellif ve tefsîr bilgini idi. Bk. MEMLÛKLER ve MERC - İ DÂBIK.

KANT, Immanuel (Königsberg 1724 - Königsberg 1804), Alman filozofu. Felsefe ve tabiat bilimleri okuduğu Königsberg Üniversitesi'ni *Gedanken von der wahren Schätzung der lebendigen Kräfte* (Canlı kuvvetlerin doğru değerlendirilmesi üzerine düşünceler) adlı bir tez ile bitirmiştir. Bir süre özel öğretmenlik yapan K., 1755'te Latince yazdığı *Metafizik bilginin ilk prensiplerinin yeniden aydınlatılması* adlı bir tez ile doçent unvanını kazanmış ve 1770'te *De mundi sensibilis atque intelligibilis forma et prinsipiis* (Duyu dünyası ile düşünce dünyasının şekil ve ilkeleri üzerine) adlı bir tez ile aynı üniversitenin mantık ve metafizik profesörlüğüne tayin edilmiştir. Hayatı boyunca Doğu Prusya'dan dışarı çıkmayan K., tipik bir bilgin hayatı sürmüştür. İngiliz deneyci filozoflarından D. Hume ile ünlü Fransız düşünürü ve yazarı J. J. Rousseau'nun etkisi altında kalmıştır. Hem çağının akılcı «aydınlanma felsefesi» ni tepe noktasına ulaştırmış, hem de kendisinden sonraki Alman felsefesinin idealist - romantik gelişmesine zemin hazırlamıştır. Felsefesi, genellikle yolunu aradığı kritik öncesi dönem ile olgunluk dönemi diyebileceğimiz kritik dönem diye iki bölümde incelenebilir. Ama, felsefeye asıl hizmetini kritik dönemde yapmıştır.

I. KANT

Bilgi felsefesi: K. felsefesinin, kritik felsefenin hareket noktası «bilgi» dir; insan bilgisinin yapısı ve bu bilginin sınırlarıdır. Bilgi nedir? Bilgi, kendi başına bir kavramı değil, kavramlar arasındaki bir münasebeti, yâni bir hükmü gösterir. Bu bakımdan her bilgi bir hüküm demektir. K., hükümleri iki ana sınıfa ayırarak inceler: Analitik hükümler ve sentetik hükümler. Birinciler hiçbir yeni bilgi ortaya koymaz. Meselâ «bütün cisimler yer kaplar» hükmünde «yer kaplama» yüklemi, hükmün konusu olan «cisim» kavramının tarifinde içerilir. Bunun için analitik hükümler «açıklayıcı» ve «apriori» hükümlerdir. Sentetik hükümlere gelince, bunlar bilgimizi genişletir, çünkü bunlarda konu olan kavrama, tarifinde içerilmeyen yeni bir nitelik katılır. Meselâ «cisimler sıcakta genişler» hükmünde olduğu gibi. Sentetik hükümler aposteriori'dir, deneye dayanır ve bundan ötürü de zarurî ve tümel (küllî) değildir. Acaba hem sen-

tetik hem de apriori (kesin, zorunlu ve genel geçer) hükümler olamaz mı? K. işte bunu araştırır. Bu, öyle bir bilgi olacak ki, hem bilgimizi genişletecek (sentetik) hem de zorunlu ve genel geçer (apriori) olacak. K. böyle bir bilginin imkânını araştırır. Matematik ve fizikteki hükümler böyle sentetik apriori hükümlerdir; çünkü onlar bir yandan mümkün deneye, objelere dayanırlar; öbür yandan da zorunlu ve genel geçerdirler. Acaba metafizikte de bu çeşitten hükümler mümkün müdür? K.'ın asıl gayreti bunu araştırmaktır. Bunu yaparken de K. sentetik apriori bilgiden hareket eder. Bu bilgi nasıl mümkündür? K.'a göre, «Bilgi deneyle başlar, ama deneyden doğmaz.» Deney, bilgimizin sadece ham maddesini sağlar. Bu ham madde ise bilgi haline gelebilmek için bir biçime, bir forma girmelidir. Süje, sahip olduğu idrakin ve zihnin formlarını bu ham maddeye uygular. İşte duygularımızın sağladığı bu şekilsiz malzemenin (deney malzemesi) idrakin zaman ve uzay, zihnin kategori denen on iki hüküm formu içine sokulması ile bilgi meydana gelir. Buna göre, bilgi bir yanı ile deneye, duyulara dayanır; öbür yanı ile duyulara dayanmaz. Çünkü daha idrak biçimleri olan zaman ve uzay deneyden gelmediği gibi (K.'a göre zaman ve uzay deneyden gelmeyen apriori idrak formlarıdır), zihnin sahip olduğu on iki hüküm formu, kategori de deneyden gelmez, aprioridir. Bu on iki kategoriyi sıralayacak olursak, şöyle bir tablo elde ederiz:

1. Nicelik kategorileri: Birlik - çokluk - bütünlük; 2. Nitelik kategorileri: Gerçeklik - hiçlik (negation) - sınırlılık; 3. Nispet kategorileri: İçinde bulunma ve altında olma (cevher ve ilinti), nedensellik (illiyet) ve bağlılık (sebep ve etki), topluluk (eyleyen ile eyleme maruz kalan arasındaki karşılıklı etki); 4. Modalite kategorileri: İmkân - imkânsızlık, var olma - var olmama, zorunluluk - tesadüf.

K.'a göre, biz, nesneleri, olayları bu kategorilere göre biliriz. Deney dünyası. bir bakıma düşünmenin, zihnin bir ürünüdür. Her ne kadar K.'a göre, «zihin kavramları (kategoriler) olmadan idrakler kör, idraksiz kavramlar da boş» ise de, K.'a göre yine de «zihin fenomenlere kanunlarını dikte eder.» K., bu düşüncesi ile felsefede bir Kopernik devrimi yaptığını ileri sürer.

O halde bilginin sınırları, mümkün deneyin sınırlarıdır ve bu sınırların dışına çıkan bir bilgi, bir metafizik olamaz; çünkü böyle bir varlık noumenon'dur. Mümkün deneyin sınırlarını aşan bir bilgi, meselâ Wolff felsefesi, bir görüntü bilimden, kavramlarla yapılan bir diyalektik oyundan başka bir şey değildir.

Ahlâk felsefesi: Bilgi alanında aprioriyi arayan ve belirleyen K., irade ve eylem alanında da aprioriyi arar. Bunu da «Ahlâk kanunu» nda, «iyi irade» de bulur. «İyi irade» tek mutlak değerdir, kayıtsız şartsız olan bir ilkedir. «Ahlâk kanunu» na uymak «ödev» dir. Bir eylemin ahlâkî ve iyi bir eylem olabilmesi için onun kayıtsız şartsız ödevden çıkması gerekir. «Ahlâk kanunu», bir imperativ (buyruk) kanunudur, fakat bu imperativ kayıt ve şartlara bağlı (hipotetik) değildir, tersine kayıtsız şartsız (kategorik) dır. Bu kategorik imperativ şöyle der: «Öyle hareket et ki, hareketine temel olan kuralın her zaman ve her yerde genel geçer bir kanun olmasını isteyebilesin.» Bu, aklın. iradenin bir buyruğudur. Akla, iradeye uygun eylemde bulunma ise hür olmak demektir. Buna göre de, ahlâkî eylemin temeli hürlüktür.

Estetik: Estetik alanında da K. aprioriyi arar ve bunu da «estetik zevk» kavramında bulur. Estetik zevk, «güzel hakkında hüküm verme melekesidir.» Zevk hükmünü K. şöyle tayin eder:

1. «Zevk, bir obje veyâ bir tasavvur hakkında hiç bir karşılık düşünmeden hoşlanma veyâ hoşlanmamaya dayanarak hüküm verme melekesidir. Böyle bir hoşlanmanın objesi de güzel'dir.» Burada K. güzeli iyi, hoş ve faydalıdan ayırır.

2. «Güzel, kavrama dayanmaksızın genel olarak hoşa giden şeydir.» Bununla K. beğenmenin genel ve apriori olduğunu söyler.

3. «Güzellik, objede bir gaye tasavvuru olmaksızın bir objenin gayeli olmasının formu'dur.» Güzel objenin gayesi, benim onu kavramam, ondan haz duymamdır, bunun dışında onun bir gayesi olamaz.

4. «Güzel, kavrama dayanmaksızın zorunlu olan bir hoşlanmanın konusu olarak bilinen şeydir.» Buna göre zevk hükümleri de zorunludur, ama bu zorunluluk mantıksal ve kavramsal bir zorunluluk değildir. Zevk, «ortak bir estetik duygudur» (sensus communis aestheticus) ve bütün insanlar için ortak olan bu estetik duyguya dayanarak estetik hüküm veririz. Bundan ötürü vermiş olduğum bir estetik hüküm, bu estetik ortak duyguya dayanarak verilmiş olduğu için zorunlu bir hükümdür. Bundan ötürü güzel dediğim bir objeyi herkesin güzel bulmasını beklerim.

K.'ın başlıca eserleri şunlardır: *Allegemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels* (Genel tabiat târihi ve gökyüzü teorisi) [1755]; *Träume eines Geistersehers* (Bir visioner'in rüyaları) [1766]; *Kritik der reinen Vernunft* (Salt aklın tenkidi) [1781]; *Prologomena zu einer jeden künftigen Metaphysik* (Gelecekteki her bir metafiziğe prologomena) [1783]; *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten* (Töreler metafiziğinin temellendirilmesi) [1785]; *Kritik der praktischen Vernunft* (Pratik aklın tenkidi) [1788]; *Kritik der Urteilskraft* (Yargı gücünün tenkidi) [1790]; *Zum ewigen Frieden* (Ebedî barış) [1795]. — İsmail Tunalı

KANTAKÂİ, eski Etyopya dilinde, Etyopya kraliçelerine verilen bir unvan. Bâzı Eski Çağ târihçileri bu unvanı ad sanarak birkaç Etyopya kraliçesinin adının K. olduğunu sanmışlardır.

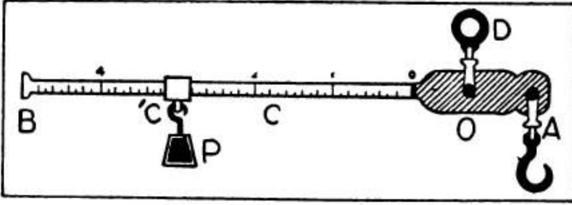
KANTAKUZENOS AİLESİ, Bizans ve Romanya târihinde önemli rol oynayan bir âile.

İoannes K. (XII. yüzyıl), Bizans generali. İmparator II. İoannes'in torunu Maria Komnenos ile evlenmiştir. İmparator VI. İoannes (1341 - 1355) bu zatın torunlarındandır. VI. İoannes'in çocuklarının en büyüğü Matthaios, Bizans imparatoru (1354 - 1357) ve Mistra despotes (piskopos) i (1380 - 1383) olmuştur. Matthaios'un iki oğlu olmuştur: Demetrios, Mistra despotesi (1383 - 1384) ve İoannes, Mistra despotesi (1384 - 1386) K.'lar İoannes'ten türemiştir.

K.'lar Rumen prensliklerine birkaç hospodar vermişlerdir. Bk. CANTACUZINO AİLESİ.

KANTAR (Fr. Balance romaine; İng. Steelyard), ağır cisimlerin tartılmasında kullanılan tek kollu bir terazi veyâ tartma makinesi. K., esas olarak, uzun sert bir kol ile bunun bir ucunda tartılacak cismi asmaya yarayan bir

kefe veyâ bir çengelden yapılmış ve O bıçağı etrafında dönebilen bir kaldıraçtır (Şekil). El K.'ı veyâ dinamometreden ayırt edilmesi için bu K.'a Romen K.'ı da denir. Tartılacak cisim A çengeline asılır ve bu cismin ağırlığı, K.'ın bölmeli kolu üzerinde kaydırılan sabit bir P ağırlığı (K.'ın topu) ile dengeye getirilir. Çengele hiç bir cisim asılmadığı vakit ve P ağırlığı C noktasında K.'ın 0 bölmesi üzerinde iken, D'den asılan K. yatay olarak dengede duracak tarzda yapılmıştır. K.'ın ağırlık merkezinin (P ağırlığı hariç) O bıçağına uzaklığı (O'nun sağında) d ve ağırlığı G olursa, denge için $P \cdot \overline{CO} = G \cdot d$ olması gerekir. Tartılacak cisim (ağırlığı P') A çengeline asılınca, yatay dengenin yeniden sağlanması için K.'ın P ağırlığının götürülmesi gereken nokta C' olursa, denge için $P \cdot \overline{C'O} = G \cdot d + P' \cdot \overline{AO}$ olması gerekir. Bu iki eşitlikten $\overline{C'C} = P' \cdot \overline{AO}/P$ bulunur. Buna göre C'C uzaklığı, tartılacak cismin p' ağırlığı ile orantılıdır (tabiatiyle P ve $\overline{AO}$ sabittir). Neticede K.'ın kolu üzerine eşit bölmeler yapılabilir. Meselâ $P = 1$ kg olduğuna göre, çengele 10 kg lık bir ağırlık asılır ve P ağırlığının götürüldüğü noktaya 10 yazılırsa, 0 ile 10 arası, her biri 1 kg a karşılık olan 10 eşit parçaya bölünebilir. P, 8. bölmede iken kol dengeye gelirse, $P' = 8$ kg olacaktır.

KANTAR

P', 10 kg dan daha ağır olursa, 10. bölmeye ek ağırlıklar asılacak ve P ağırlığı kol üzerinde uygun yere götürülerek tartma yapılabilir. Meselâ 10. bölmeye 5 kg lık bir ağırlık asılırsa ve 1 kg lık P ağırlığı 6. bölmeye getirilirse $P' = 50 + 6 = 56$ kg olur. Bir cins terazi olan bu K., ağır oluşu, dengesinin çabuk bozulması v. b. sebeplerle fizikî bir terazi olarak kullanılmaz. Fakat çok pratiktir ve farklı ağırlıkları tartar ve bu tartmalarda yalnız bir tek ağırlık kullanılır. Bk. DİNAMOMETRE, BASKÜL, TERAZİ.

KANTARON (Centaurea), Birleşikgillerden, kırmızı, sarı, mavi ve nadir olarak beyaz çiçek açan, dağlarda, kırlarda yetişen bir bitki türü. Daha çok ılık iklimlerde yetişmekle beraber, başka yerlerde de bulunur. K.'lar çok yıllık veyâ bir yıllık bitkilerdir. En tanınmış türü mavi K.'dur. Tahıl tarlalarında kendiliğinden yetişen veyâ özel olarak yetiştirilen bu bitkiye peygamber çiçeği de denir. Dağ K.'nu çitlerde, kuşbaşı K., çayırlarda yetişir. Halk arasında iştah açıcı olarak ve yara tedavisinde kullanılır.

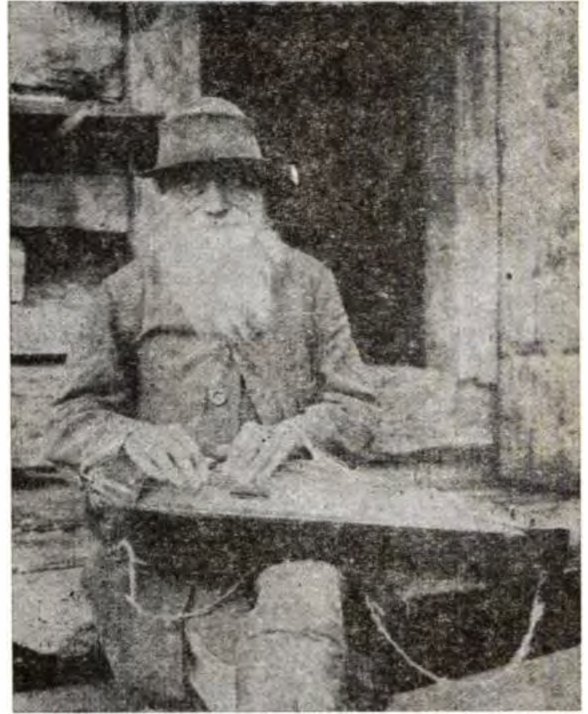

KANTARON

KANTAŞI (Fr. Jaspe sanguin; İng. Bloodstone), kırmızı lekelerle süslü yeşil bir kalseduan türü. Yarı değerli bir süs taşı olan bu mineralin lekeleri, yeşil rengin oksitlenmesiyle meydana gelmiştir. Bu taşın başka bir adı da heliotrop'tur. Bk. KADIKÖYTAŞI veyâ KALSEDUAN.

KANTAT (Fr. Cantate, İng. Cantata), batı musikisinde solo, koro ve orkestra eşliği için odada, konserde veyâ kilisede icra edilmek üzere yazılmış parça. Bu form, özellikle dinî eserlerde kullanılmıştır. Bir güfteli eser şeklidir.

KANTELE, Finlerin, rübap veyâ harpa benzeyen bir çalgı âleti. Eskiden yalnız 5 teli vardı, fakat sonraları bunların sayısı 4 oktavı içine alacak biçimde artırılmıştır.

KANTELE: Kantele çalan bir sanatçı

KANTEMİROĞLU (Biyogr.): bk. CANTEMIR, Dimitrie.

KANTEMİROĞLU NOTASI: bk. NOTA YAZISI.

KANTHAROS (Yun. = «kap»; Lat. Cantharus), Eski Çağ'da kullanılan, kumtaşı veyâ metaldan yapılmış bir içme kabı veyâ çanağı. K.'un biçim ve hacmı çok farklı olup, başlıca karakteristiği, kenarını aşan iki büyük kulptur K. şarap tanrısı Dionysios (Bacchus) un atribut (bir tanrıyı resim ve heykellerde tanıtmağa yarayan nesne, hayvan veyâ bitki) u olup, onun arkadaşlarını da karakterize ederdi. Genel olarak, boyalı resimler ve kabartmalarla süslü idi. Bunlar çoğu zaman kil veyâ metalden yapılırdı.

KANTO (İta. *canto*), bir çeşit serbest fantezi şarkı. İtalyanca'da «şarkı, melodi, chant parçası» anlamına gelen bu kelime, Türk musikisinde XIX. yüzyıl ortalarından başlayarak revaç bulan bir şekildir. Özellikle yüzyılın son çeyreği ile XX. yüzyılın ilk çeyreğinde rağbet bulmuştur. Güftesi çok hafif, ekseriya çapkıncadır. Tanzimat'tan sonra

revaç bulan İtalyan aşağı musikisinin tesirinde geliştiği muhakkaktır. K.'lar, günün tanınmış K.'cuları olan kadınlar tarafından, jest ve mimiklerle, bir arada dans figürleri yapılarak K. tiyatrolarında ve eğlence yerlerinde okunurdu. Bugün bu şekil terk edilmiştir. Yüzlerce K. notaya alınmış ve bir kısmı Şamlı İskender tarafından bir külliyat halinde yayınlanmıştır.

KANTON (Çince adı: **Kuang - çeu**; Fr., İng. **Canton,** İng. **Kwangchow**), Güney Çin'de bir şehir. Kuang-tong (İng. Kwantung) eyaletinin merkezi olan şehir, Si-kyang ırmağının ağzındadır. Nüfusu 1 840 000 (1966) dir. Avrupalı tüccar ve misyonerlerin girdiği ilk Çin şehridir. Ekonomik değişmelere ve yeni fikirlere açılan K., Çin'in XIX ve XX. yüzyıllar siyasetinde pek büyük bir rol oynamıştır. Sun Yat-Sen (b. bk.) burada 1917'de, inandığı sosyal ve millî fikirlere uygun bir Çin Cumhuriyeti kurmuştur. Şehirde önemli tekstil ve mekanik inşaat endüstrileri vardır.

KANUN (Fr. Loi; İng. Law): 1. Dar anlamda, yasama kuvvetine sahip organların koyduğu kaide, yasa.

2. İdarî kuvveti, yâni hükûmeti teşkil eden organlarca konulan nizamname. Kuvvetlerin kesin şekilde birbirinden ayrı olduğu rejimlerde, K. inisiyatifi ancak milletvekillerine âiddir. Otoriter rejimlerde ise, ancak hükûmete âiddir. K. taslakları ya milletvekilleri meclisine veyâ senatoya sunulur. K.'ların tatbiki işi hükûmete âiddir. Bu maksatla kararname adını taşıyan genel ve gayri şahsî bâzı tedbirlere baş vurulabilir. K.'a uyma prensip itibariyle bütün vatandaşlar için mecburîdir.

3. Tabiî olaylar hakkında birçok ilmî gerçeklerin bir ifadesi. Tabiî K.'lar, tabiatın genel davranışını, gözlenmiş olayları ve bu olaylar arasındaki bağıntıları anlatır. Meselâ evrensel çekim K.'u, Kepler K.'ları ve gaz K.'ları tabiî K.'lardır. K.'lar, olay ve gerçekleri yalnız ifade eder, onların sebeplerini açıklamaz (bk. HİPOTEZ, TEORİ). Fizikî kemiyetler arasında doğru bağıntıların kurulabilmesi için doğru ölçmelerin yapılması gerekir. Bir tabiî K.'nun keşfedilmesi için, gerçeklerin toplanması ile işe başlanır. Gerçeklerin sınıflandırılması ve karşılaştırılması için de onların değerlerinin ölçülmesi gerekir. Böylece aranan K.'un şekli bulunabilir. Bilimin ve tekniğin ilerlemesi sonucu gitgide daha sağlam ölçmelerin yapılması ile sözü edilen K. daha kesin ve sık gerçeklenmelerden geçirilebilir. Bu şartlar altında belki K.'un ilk şekli değişikliğe uğrayacaktır.

KANUN: Kanun çalan bir kanunî

KANUN, Türk musikisinde telli ve mızraplı bir çalgı. Bu sazın Fârâbî tarafından icad edildiği hakkındaki söylenti, ancak bir efsane mahiyetindedir. Aslında K., menşe bakımından antik devre, Eski Mısırlılara ve Sumerlere kadar götürülebilir. Çeng (b. bk.) ile K.'un aynı menşelerden geliştikleri şüphesizdir. Bugünkü şeklini Orta Çağ'dan sonra almıştır. XVII. yüzyılda Türk musikisinde kullanılan bu çalgı, sonra rağbetten düşüp unutulmuş, Osmanlı İmparatorluğunun ancak Arap ülkelerinde çalınmıştır. XVIII. yüzyılda İstanbul'da K.'un çalınmadığı söylenebilir. XIX. yüzyılın ortalarına doğru Şamlı bir Arap, bu çalgıyı tekrar İstanbul'a getirmiştir. K.'un musikimize yerleşmesi, Kanunî Ömer Efendi (b. bk.) ve onun öğrencisi olan kanunîlerce yüzyılın sonlarında olmuştur. Kanunî Hacı Arif Bey geçen yüzyılın sonlarında bir virtüöz olarak sazın iyice yerleşmesinde hizmet etmiştir. Bugün Türkler ve Araplar arasında birinci derecede yaygın bir sazdır. Ferid Alnar'ın şahsında gelmiş geçmiş en büyük virtüözünü yetiştirmiştir. Vecihe Daryal, K.'u çok temiz çalan bir sanatkâr olarak tanınmıştır. Yüzyılın başlarının virtüözü ise Nâzım Bey (b. bk.) dir.

Evliyâ Çelebi, XVII. yüzyılın başlarının tanınmış virtüözleri olarak Revanlı Mîrzâ Haydar Bey'le Cağaloğlu Mustafa Bey'i anar. Sazın Arapçada çoğulu kavânîn gelir ve «yasa» anlamındaki kanun'un çoğulu gibidir.

K., dikdörtgen biçimindedir; yalnız sol ucu kıvrık ve uzanmıştır. Bu biçiminde tahta bir tabla üzerinde teller vardır. Bu tabla kucağa alınır. Parmağa geçirilen yüksüğe tutturulmuş mızrapla çalınır. İki elin çeşitli parmaklarına birçok mızrap geçirerek çoksesli K. çalmak tecrübe edilmemiştir. Halbuki bu saz, çoksesli çalınmaya çok elverişlidir. Fakat birçok müzisyen, K.'u bir Arap çalgısı sayar ve sesinden hoşlanmazlar. Çıkardığı ses, gösterişlidir. Tatlı bir âhengi vardır. K.'u mandal (b. bk.)'sız çalmak bir hüner işidir. Ses sahası zengin ve kaba yegâh'tan (re) tîz acem'e (fa, bu ses dahil) kadar 3,5 sekizlidir. Batı musikisinde kullanılan, fakat orkestraya girmeyen zither, pasalterion gibi sazlar, K. ile aynı menşelidir.

KANUNÎ: bk. SÜLEYMAN, I.

KANUN-İ ESASÎ: Batı dillerindeki constitution kelimesinin karşılığı olarak, Türkçede bir süre K. E. kelimesi kullanılmıştır. I. Meşrutiyet (23 Aralık 1876) le birlikte Türk hukuk diline giren K. E., bilâhare 1920'de Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin kurulması ile Teşkilât-ı Esasiye Kanunu olmuş, 1945'te bu kanunun sadeleştirilmesi cihetine gidilince de, Anayasa kelimesi Türkçe bir karşılık olarak benimsenmiştir.

Tarihte ilk K. E., 21 Haziran 1788'de yürürlüğe konan Amerika Birleşik Devletleri K. E.'sidir. 1789 Fransız ihtilâli ile K. E. hareketi Batı Avrupa'ya intikal etmiş ve kısa zamanda bütün Avrupa'ya, daha sonraları da bütün dünyaya yayılarak mutlak hükümdarlıklar, meşrutî hükümdarlıklara dönmüştür. Amerika'da İngiliz hâkimiyetine ve sömürge yönetimine bir tepki olarak başlayan ihtilâl, 1776'da Bağımsızlık Bildirisi ile gelişmiş ve bu itibarla K. E. hareketi cumhuriyet ilânı ile sonuçlanmıştı. Fransa'da K. E. hareketi başlangıçta (1791) meşrutî bir nitelik taşımış, sonra (1792) cumhuriyet ilân olunmuştur. Bununla beraber, Fransa bir süre meşrutiyetle cumhuriyet arasında bocalamıştır. Avrupa'nın diğer ülkelerinde ise, K. E. hareketleri, genel olarak meşrutî hükümdarlıklara vücut vermiştir.

Osmanlı İmparatorluğu da, Avrupa'daki K. E. ve meşrutiyet akımlarının tesiri altında kalmıştır. Nitekim tarihçiler ve hukukçular, 3 Kasım 1839 Gülhane Hatt-ı hümâyunu'nu meşrutîlik yönünde atılmış ilk adım olarak görürler ve değerlendirirler. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk K. E. 23 Aralık 1876'da II. Abdülhamid'in bir hatt-ı hümâyunu ile ilân olunup yürürlüğe konan I. Meşrutiyet anayasasıdır. Bu Anayasa, H. 1293 yılında ilân olunduğu için, 1293 K. E.'si olarak tanınır.

Bu K. E. 119 maddeden ibâret idi. Osmanlı İmparatorluğu'nda meşrutî bir idare kurulmasına ve Tanzimat'tan beri devam eden siyasî - hukukî - idarî ıslahat hareketlerinin gelişmesine imkân veren K. E., o tarihte Şûrayı Devlet reisi olan Midhat Paşa'nın, Fransa ve Belçika anayasalarından ilham alarak hazırladığı bir öntasarı, konu ile ilgili görüşmelere esas alınarak hazırlanmıştı. K. E. öntasarısı, 16'sı yüksek mülkî memur, 10'u ulemâ ve 2'si de ferik (orgeneral) rütbesinde askerden meydana gelen ve Cemiyet-i Mahsusa denen 28 üyeli bir komisyonda incelenmiştir. Komisyon, toplantılarına 24 Eylûl 1876'da başlamıştır. 140 maddeden ibaret olan öntasarı, sadaret makamını başbakanlık haline getiriyor, bakanların seçimini başbakana bırakıyor, bakanlar kurulunu parlamentoya karşı sorumlu tutuyor ve padişahın mutlak yetkilerine bir sınır çiziyordu. Vükelâ Meclisi'nde de müzakere olunan öntasarı, 119 maddeye indirilmiş, padişahın yetkilerine üstünlük tanıyan önemli değişikliklere uğramıştır. Bilâhare padişaha sunulan K. E. tasarısı üzerinde II. Abdülhamid tarafından da, «kendi hükümranlık haklarını kuvvetlendirmek ve muhafaza eylemek gayesiyle» bâzı değiştirme ve düzeltmeler yapılmıştır. Bu arada, sadrazam dahil, bütün vükelânın padişah tarafından tayin ve azli ve padişaha karşı sorumluluğu, eskiden olduğu gibi bırakılmıştır. Ayrıca, tasarının 113. maddesine «Hükûmetin emniyetini ihlâl ettikleri idare-i zabıtanın tahkikat-ı mevsûkası üzerine sâbit olanları, Memâlik-i Mahrûsa-i Şahâne'den ihraç ve teb'id etmek, münhasıran zât-ı hazret-i padişahînin yed-i iktidarındadır» şeklinde bir fıkra da eklenmiştir. Daha sonra Midhat Paşa hakkında da uygulanan bu hüküm, padişaha, istemediklerini yurt dışına sürmek yetkisini vermekte idi.

Mehmed Rüşdü Paşa'nın istifası üzerine, 22 Aralık 1876'da sadarete Midhat Paşa getirildi. Ertesi gün Rusya, Almanya, İtalya, Avusturya, İngiltere, Fransa ve Osmanlı devletleri arasında akdolunan Tersane veyâ İstanbul Konferansı olarak târihe geçen konferansın ilk toplantısı yapıldı. Konferansın ilk oturumu sona ererken, İstanbul'un çeşitli yerlerinden gelen top sesleri, K. E.'nin ilân olunduğunu haber veriyordu. Hariciye nazırı Saffet Paşa, yabancı devletler temsilcilerine hitaben: «İşittiğiniz şu top sesleri, bütün Memâlik-i Osmaniye için K. E.'nin ilân olunduğunu haber veriyor; bu dakikadan itibaren Türkiye, hükûmet-i meşrutî sırasına dahil olmuştur» dedi (23 Aralık 1876). Bu suretle, Osmanlı ülkesindeki Hıristiyan tebaa üzerinde himaye iddiasında ve Balkanlarda ıslahat yapılması talebinde bulunan «düvel-i muazzama»ya karşı, onları bir dereceye kadar tatmin edeceği sanılan, münasip bir jest yapılmış olduğuna inanılıyordu.

Aynı gün Bâb-ı Âli avlusunda toplanan halk önünde, II. Abdülhamid'in K. E.'yi ilân eden ve yürürlüğe koyan hatt-ı hümâyunu, Mahmud Celâleddin Paşa tarafından okundu; Sadrâzam Mithat Paşa da halka hitabede bulundu. Halk, gerek hatt-ı hümâyunu gerek Midhat Paşa'nın hitabesini coşkun tezahüratla karşıladı.

Padişah, sadrazama gönderdiği hatt-ı hümâyunda, babası Abdülmecid'in Tanzimat fermanına temas ettikten sonra, kanunun yurdun her tarafında ilânını, hükümlerinin icrasını, gerektirdiği kanunların bir an önce çıkarılmasını kesinlikle istemekteydi.

K. E. 12 bölüm ve 119 maddeden ibarettir. Bölüm başlıkları şöyledir: 1. Memâlik-i Devlet-i Osmaniye; 2. Tebaa-i Devlet-i Osmaniye'nin hukuk-i umumiyesi; 3. Vükelâ-yı Devlet; 4. Memurîn; 5. Meclis-i Umumî; 6. Hey'et-i Âyân; 7. Hey'et-i Meb'usân; 8. Mehâkim; 9. Divân-ı Âlî; 10. Umûr-i Maliye; 11. Vilâyât ve değişik yedi maddeyi ihtiva eden son 12. bölüm.

K. E., anayasaların kabulü ve yürürlüğe konması ile ilgili hukuk prensiplerine uygun olarak kabul olunmamış ve yürürlüğe konmamıştır. O, bir kurucu meclis tarafından vücuda getirilmiş olmadığı gibi, parlamentonun (1. Meşrutiyet Meclis-i Meb'usanı) kabul ve tasvibine de arz olunmamıştır. Bu itibarla hukukçular, K. E.'yi şekil yönünden eksik ve sakat görürler.

Muhteva yönünden K. E. dar anlamda da olsa, kuvvetler ayırımı prensipine yer vermişti. Ancak, Meclis-i Vükelâ'ya dahil bakanlar - başta sadrazam olduğu halde - padişah tarafından tayin ve azlolunacak ve her biri ayrı ayrı padişaha karşı sorumlu bulunacaktı. Meclis-i Vükelâ'nın ve bakanların parlamentoya karşı sorumluluğu yoktu. Parlamento ile Meclis-i Vükelâ arasında anlaşmazlık çıkarsa, bakanları değiştirmek veyâ meclisi feshedip yeni seçime gitmek suretiyle anlaşmazlığı ortadan kaldırmak padişahın takdirine ve yetkisine bırakılmıştı. Padişah, yasama ve yürütme yetkisinin tek ve mutlak sahibi idi. Yasama yetkisi, Meb'usan ve Âyân Meclislerine âid olmakla beraber, parlamenterlerin kanun teklif etme yetkileri yoktu. «Kanun hüküm ve kuvvetinde» kararname çıkarma yetkisi, Meclis-i Vükelâ'ya tanınmıştı. Kanun tasarıları, padişahın tasvibi alınmak sûretiyle Meclis-i Vükelâ tarafından hazırlanır ve Meclise sevk olunurdu. Meb'usan Meclisi'nden geçen bir kanun tasarısı, Ayan Meclisi'nde reddolunursa, ancak ertesi toplanma yılında yeniden meclis gündemine alınabilirdi. Yargı yetkisi, bağımsız mahkemelere bırakılmıştı. Mahkemeler, şerî ve nizamî olmak üzere iki türlü idi. Osmanlılara birtakım siyasî hak ve hürriyetler tanınmıştı. 113. madde ise padişaha, dilediği anda dilediği gibi kullanabileceği yurttan ihraç etme ve sürme hakkı tanımakta idi.

K. E. Osmanlılar için ilk öğrenimi mecburî kılıyordu. Yargı ile ilgili kanunlar Yargıtayca, mülkî kanunlar Danıştayca, K. E. ise, Âyân Meclisince tefsir olunabilecekti.

K. E. Osmanlı padişahlarının tarihten gelen geniş ve mutlak yetkilerini, ancak nisbî surette sınırlandırmıştı.

1877 Türk-Rus Harbi'nin yarattığı ağır şartlar ileri sürülerek, Ahmet Vefik Paşa'nın sadareti zamanında, 14 Şubat 1878'de, önce parlamento dağıtıldı, sonra da tekrar toplantıya çağrılmayarak K. E. fiilen uygulanma alanından kaldırıldı. Bununla beraber, hukuken yürürlükte idi ve her yıl yayımlanan devlet sâlnâmelerinin en başında yer alıyordu. 3 yıl böyle geçti ve bu durum 23 Temmuz 1907'de II. Meşrutiyet'in ilânına kadar devam etti.

31 Mart Vakası'nı tâkiben, II. Abdülhamid'in tahttan indirilip Sultan Reşad'ın V. Mehmed adıyle tahta çıkarılmasından sonra, 21 Ağustos 1909'da K. E.'nin 21 maddesi değiştirildi; ayrıca, sonuna yeniden madde eklendi. Yapılan değişikliklerle, padişahın sınırsız hak ve yetkileri sınırlandırıldı. Yeni getirilen hükümlerle bakanların sadrazam tarafından seçilmesi, bakanlar kurulunun meclise karşı sorumluluğu, parlamenterlerin kanun teklif etme yetkileri,

bakanlar kurulunun çıkardığı «muvakkatten kanun hüküm ve kuvvetinde» ki kararların «ilk içtimada Heyet-i meb'usan'a tevdi» olunacağı, basının önceden «teftiş ve muayeneye tâbi tutulamayacağı», mektupların mahkeme kararı olmadan açılamayacağı gibi esaslar getirildi. 113. madde ile padişaha tanınan yurttan ihraç ve sürgünle ilgili yetki de kaldırıldı. Daha sonra, 1914 Mayıs ve Aralık aylarında, K. E.'nin bâzı maddeleri yine değiştirildi.

K. E. Ankara'da, 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldıktan ve 1921 yılı Ocak ayında 85 sayılı ilk Teşkilât-ı Esasiye Kanunu kabul olunduktan sonra da bâzı maddeleri itibariyle yürürlükte kaldı. 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilânından sonra, 3 Mayıs 1924 tarihinde yürürlüğe giren 491 sayılı Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile K. E.'nin hayatı hukuken ve fiilen son buldu.

KANUN-İ ESASÎ MADALYASI, Sultan Mehmed Reşad zamanında Kanun-i Esasî'nin ilânı dolayısıyle çıkarılmış altın, gümüş ve nikelden madalya. Oval biçimde olan madalyanın ön yüyünde Sultan Reşad'ın tuğrası, altında Kanûn-i Esasî yazısı ve 10 Temmuz 1324 târihi; arka yüzünde «Hükûmet-i Meşrûte-i Osmaniye» yazısı, altında 24. II. 1326 târihi ve kenarında «hürriyet, adalet, musavat» kelimeleri bulunmaktadır. Kurdelesi kırmızı ve beyaz çizgili olan K. E. M.'nın beratı yoktur, mirasçılar da bu madalyayı takabilirler. Madalyanın çapı 24-27 mm, altın ayarı binde 916 2/3 ve ağırlığı 9,39 gr; gümüş olanın ayarı binde 950 ve ağırlığı 11,90 gr dır.

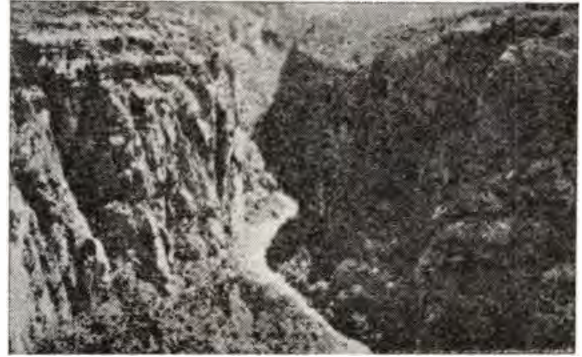
KANUNÎ MAHCURİYET, bir şahsın kamu haklarını kullanma yetkisinin mahkeme tarafından kaldırılması. Böyle bir şahıs muamele istiklâlini kaybederek bir tâbiiyet ve himaye vaziyetine girer. Bu himaye, velâyet veyâ vesayet şekillerinde tesis olunur. K. M. sebepleri, akıl hastalığı, akıl zayıflığı, israf, ayyaşlık, mallarını kötü idare, çirkin hayat sürme, bir yıldan aşağı olmamak üzere hapis cezasına mahkûm olma ve ihtiyarlıktır. Malûliyet ve tecrübesizlik sebebiyle işlerini gereği gibi görmekten aciz olan reşid bir insan kendi talebi ile kendini hacr altına aldırabilir.

KANUNLAR İHTİLÂFI, tatbik edilen kanunlar arasındaki farklardan meydana gelecek olan durumlar. 1. İhtilâf, aynı yerde tatbik edilen kanunlar arasında olursa, buna «kanunların zaman itibariyle çatışması» denir. Bu, bir devletin, biri diğerinden sonra gelen kanunları arasındaki çatışmadır. Meselâ: *Mecelle*'de kefalet akdinin yazılı olması gerekmezken, Borçlar Kanunu'na göre kefalet akdinin, sıhhatli olması için yazılı yapılması şarttır. 2. İhtilâf, çeşitli yerlerde tatbik edilen kanunlar arasında olursa, buna «kanunların saha cihetinden çatışması» denir. Bu çatışma çeşitli şekillerde görülür: a. Millî kanunlarla yabancı kanunların çatışması şeklidir ki, buna «milletlerarası kanunlar ihtilâfı» denir. Bunlar devletler hususî hukukunun konusunu teşkil eder. b. Herhangi bir devlete katılan yerlerde muhafaza edilen kanunlarla katan devletin kanunları arasındaki çatışmalardır. Meselâ: Versailles Antlaşması ile Fransa'ya katılan Alsace ve Lorraine vilâyetlerinde yürürlükte olmaları kabul edilen bâzı Alman kanunları ile Fransa'nın diğer vilâyetlerinde yürürlükte olan kanunlar arasındaki aykırılık gibi. Buna «vilâyetler arası kanunlar ihtilâfı» denir. c. Herhangi bir devlete katılan yerlerde yürürlükte olan kanunlarla, katan devlet kanunları arasındaki çatışmalardır. Buna «ilhaktan doğan çatışma» denir. 3. İhtilâf aynı yerde başka başka insan grupları arasında tatbiki gereken kanunlar arasında olursa, buna «şahsî kanunların çatışması» denir. Aynı devlet halkı hakkında, halkın başka başka topluluklara bağlılıkları sebebiyle, ayrı ayrı tatbik edilecek kanunlar arasındaki aykırılıklardır. Osmanlı devleti zamanında Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Musevîler arasında ayrı ayrı hukukî rejimlerin tatbiki gibi.

KANURİ (Haussa dilinde Berberî adıyle anılırlar), Afrika'da Çad gölünün batısında yaşayan bir zenci kavmi. K.'ler Berberîlerle geniş ölçüde karışmış Sudanlı bir zenci kavmidir. Bornu devletine bağlıdırlar. Tibbu ve Kanembu'larla yakınlıkları vardır. Etkileri kültür ve siyaset bakımından Haussa'ların topraklarına kadar uzanır. K.'lerin dili aş. yu. 15 milyon kişi tarafından konuşulur.

KANYAK, ispirto derecesi yüksek bir içki Bk. KONYAK.

KANYON (Fr. Canon, İng. Canyon), derin, dar çok dik yamaçlı boğaz biçimindeki vadi. K., nemli iklimlerde derin yarıklarda veyâ kurak bölgelerde aşınmadan teşekkül etmiştir. K.'lar genellikle kuvvetli ırmaklar tarafından oyulmuş olup, bâzıları da içinden yeraltı ırmağı geçen mağara çatılarının çökmesi sonucunda meydana gelmiştir. Yakın dönemde şiddetli bir tektonik yükselme geçirmiş veyâ halen geçirmekte olan bölgelerde de K.'a sık rastlanır. Dilimizde bu anlamda kapız kelimesi kullanılır. Bk. KAPIZ.

KANYON: Verdon boğazlarında bir kanyon

Bazan yeryüzündeki K.'lardan çok daha geniş olan deniz dibi çöküntülerine, deniz dibi K.'ları adı verilir. Genellikle kıyıdan 2 000 m kadar uzakta bulunan deniz dibi K.'ları, çeşitli sebeplerle su altında kalan ırmak vadileridir.

Deniz dibi K.'ları iki sınıfa ayrılabilir: 1. Kıta yaylası sınırında, az yüksek bir kara kenarında 100-150 m arasında açılanlar. Bu K.'lar dardır. Profilleri V biçimindedir ve genellikle ırmak ağızlarıyla doğrudan doğruya münasebetleri yoktur. Bu K.'lar balçıkla örtülmüştür (New England, Lion Körfezi, Gascogne Körfezi).

2. Kıyı yakınında bir körfezin sonunda başlar ve dar, dik eğimli bir kıta önünü yarar. Profilleri özellikle yukarı ve aşağı kısımda daha genişçedir. Yer yer kanallarla aşılan bir delta ile aşağı kesimde son bulur. Irmak ağzı ile kıyı asıllı akıntıların sık sık açtığı bu K.'lar doğrudan doğruya birbirine bağlıdır. Tortularla, çoğunlukla çakıllarla karışıktır.

Yurdumuzda Orta ve Batı Toroslarda, Karadeniz bölgesi dağları arasında K.'lar çok bulunur. Bütün K.'ların dünyaca bilinen örneği, Kuzey Amerika'daki Colorado K.'larıdır.

KAOLİN (Fr.Kaolin), porselen kili feldspat muhtevası bakımından zengin kayaçların zamanla çürümeleri sonucunda meydana gelen bir madde, arıkil. Porselen ve seramiğin ana

ham maddesi olan K., kaolinit al_4 $(OH_8$ Si_4 $O_{10})$ mineralinin, minicik monoklinal kristallerinden teşekkül eder. Genel olarak beyaz kil halinde bulunur.

Yurdumuzda pek büyük olmayan K. yatakları İstanbul (Arnavutköy, Beyaztoprak, Burgaz), Çanakkale (Lapseki), Balıkesir (Balya), İzmir (Çeşme) ve Kütahya (Aydoğdu) yörelerinde bulunur.

KAOS (Yun. Khaos) [Yunan mitolojisi], dünyanın yaratılmasından önceki boşluk, yokluğun şahıslandırılmasından hasıl olan mitolojik şahsiyet.

KAP ŞEHRİ (İng. **Cape Town** veyâ **Capetown**; Afrikans: **Kaapstaad**), Güney Afrika Cumhuriyeti'nin ve Kap eyaletinin başkenti. Ümit Burnu'nun 50 km kuzeyinde bulunan şehrin nüfûsu 625 740 (1968) dür. 1652'de Jan Van Riebeeck tarafından kurulmuş olan K. Ş., büyük liman ve zengin bir tarım bölgesinin merkezidir.

KAP ŞEHRİ: Genel görünüş

KAPAĞAN KAĞAN (693 - 716), Doğu Gök Türkleri'nin, sonra bütün Türkeli'nin kağanı. Ağabeyi İlteriş Kutluğ Kağan'ın ölümü (693) nde oğulları küçük olduğu için kağanlığa K. K. getirilmiştir. Kapağan onun kağanlık adı olup asıl adının ne olduğu belli değildir. Asıl adının Çinliler tarafından yazılan şeklini sinologlar Me - çue, Me-çuo, Me - ço, Moçjo ve Mik - çoat biçimlerinde okumuşlardır. Gök Türk yazıtlarındaki adı Kpgn biçiminde yazıldığından bunu Kapgan diye okumak da mümkündür.

K. K. da İlteriş Kağan gibi Türk milletini akınlarla zengin etmek yolunu tutmuştur. 693 - 695 yılları arasında Çin'e yaptığı akınlarla çok mal toplamış, sonra Çin imparatoriçesi Vu - heu'ya elçiler göndermiş, kendisine bir Çin prensesi vadolunmuştur.

Bu arada K. K.'ın akınlarıyla sarsılan Çin'e karşı Gök Türklerin eski tebaaları olan Kıtaylar da silâha sarıldığından K. K. bundan da faydalanarak yine Çin'e saldırmış (696), bir Çin kumandanını esir etmiştir. Vaktiyle 630 yılında Kara Kağan'ın Çin'e tutsaklığında Çin'e dağılmış bulunan Türklerin kendisine verilmesini istemiş, bunlar verilirse Kıtaylara saldıracağını vadetmiştir. Andlaşma yapılınca K. K., Gobi Çölü'nü geçerek çölün doğusunda bulunan Kıtaylar'a saldırmış ve onları yenmiştir. Fakat kendisine gönderilen Çin elçileri K. K.'ın isteklerini yerine getirmedikleri için isteklerini artırarak Çin'deki Türk ailelerinden başka birçok yiyecek, kumaş, tarım âletleri, bir de sınırdaki bir sancağın kendisine verilmesini istemiştir. Çin'e baskı yapmak için yanındaki elçileri alıkoyarak göndermemiştir. K. K.'ın bütün teklifleri kabul edilince ve Çinli prenses gönderileceği de vadedilince K. K. Çin elçilerini bırakmıştır.

Çin'le barış yapılınca, Kıtaylar üzerine ikinci bir akın daha yapan K. K., Pekin'in kuzeyinde Kıtaylara büyük bir darbe indirerek çoğunu tutsak etmiştir.

K. K.'ın gücü ve ünü artınca Çin imparatoriçesi bundan faydalanmak istemiştir. Oğlu adına Çin'i idare edip oğlunu sürgüne yollamış olan imparatoriçe Vu - heu, oğlunun mensup olduğu Tang hanedanını düşürüp Çin'in başına kendi hanedanını ve bu hanedandan da yeğeni Vu - yen - sieu'yu geçirmek istiyordu. Kağanın yardımını sağlamak için yeğenini pek değerli hediyelerle Türkeli'ne yolladı. Vu - yen - sieu, kağanın bir kızıyla da evlenmek istiyordu. Fakat kağan çok öfkelenmişti. İmparatoriçe ve imparatoriçenin ailesi hakkında küçültücü sözler kullanarak kızını ancak Tang hanedanından bir prense verebileceğini, çünkü Türklerin onlardan iyilik görmüş olduğunu, bu sebeple imparatorluğun Tanglar'dan alınmasını önlemek için bütün gücüyle onların yardımına koşacağını söylemiş ve Vu - yen - sieu'yu tevkif ettirmişti. İmparatoriçeye de mektup yazarak kızını ancak bir Tang prensine vereceğini bildirmişti.

İmparatoriçe, K. K.'ın tutumundan ürkerek sürgündeki oğlunu tekrar saraya getirmişse de, kağan Çin'e saldırmaktan caymamıştır. Pekin vilâyetine girerek birçok yerleri yakıp yıkmış, birçok doyumluk ve 10 000 tutsak almıştı. Çin ordusu yaklaşırken rahatça çekilmek için bu tutsakları öldürtmüştü (698).

K. K., Gök Türk kağanlığını çok büyütmüş ve güçlendirmişti. Ülke, doğudan batıya 4 000 km lik bir genişliğe sahipti. Her halde bir milyondan çok nüfusu vardı. Çünkü 400 000 atlı çıkarabiliyordu.

K. K.'ın oğlu Bögü Han, 40 000 askere kumanda ettiği halde 701 - 702 yıllarında Çin'e aralıksız akınlar yapmıştı. Büyük doyumluklar elde ediyor, büyük Çin orduları gelirken çekiliyordu.

K. K. da 702'de Batı Kağanlığı toprağı olan Maveraünnehr'e taarruz etmiş, burasını ismen kendisine bağlamıştır. 703'te isyan etmiş olan Basmıllar'ı, 706'da da Çinlileri yenmiştir. Bunun üzerine bir yandan kağana tâbi olup ülkenin kuzeyinde oturan Kırgızlar'ı, bir yandan da Batı Gök Türkleri'nde hâkimiyet sağlamış bulunan Türgişler'i kandırmayı başarmıştır. 710 - 712 arasında bu üçlü ittifaka karşı pek zorlu savaşlar yapılarak kazanılmıştır.

Fakat gerek Çin'in tezviratı, gerek yaşlanmış bulunan kağanın huyunun değişerek tebaasının kendisinden soğuması, bir sıra iç savaşlara yol açmıştır.

714'te Dokuz Oğuz ve Karluklar'la, 715'te Dokuz Oğuz, Karluk ve Otuz Tatarlar'la savaşmak zorunda kalmıştır. 716'da isyan eden Bayırkular'la Tuğla ırmağı boyunda çarpışıp onları da yenmişken, dönüşte ihtiyatsız davranmanın sonucu olarak pusu kurmuş olan kılıç artığı Bayırkular tarafından öldürülmüştür. — Nihâl Atsız

KAPALI AĞIZ (Fr. Bouche fermée, bouche close; İng. Closed mouth), bir sözlü eserde nağmeyi kapalı ağız ve yalnız mücerret sesle, güfteyi söylemeksizin terennüm etme.

KAPALI ÇARŞI, İstanbul'un eski ticaret merkezi. Tarihteki adı Çarşuyu Kebîr olan K. Ç., aslında bir mimarî bütün olmayıp, bir defada meydana gelmemiştir. İstanbul'un fethinin hemen arkasından başlıca Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi burada da ticaret hayatının merkezini teşkil edecek bir bedestenin inşası lüzumlu görülerek, kub-

KAPALI ÇARŞI: Dışarıdan kuşbakışı görünüş

beli kârgir, büyük bir bedesten yapılmıştır. Bugünkü İç Bedesten olan bu yapının etrafındaki sokaklar da çeşitli esnaf ve zanaat erbabının dükkânlarının toplandığı yerler olmuştur. Fatih Sultan II. Mehmed bu çevrede pek çok dükkân yaptırarak, hem vakfettiği hayratına gelir sağlamış, hem de ticaret hayatını canlandıracak bir tedbir almıştır. Yine II. Mehmed tarafından yaptırılan Bedesten - i Atîk veyâ Cevahir Bedesteni denilen şimdiki İç Bedesten'in bir kapısı üstündeki taşa işlenmiş kartal kabartmasından dolayı burasının bir Bizans eseri olduğu yolundaki iddia tamamiyle esassızdır. İstanbul'un fethinden önce başlıca Türk şehirlerinin birer bedesteni olduğu gibi, Bedesten - i Atîk de bu esasları önceden kurulan mimarî geleneğin bir defa daha tekrarından başka bir şey değildi. K. Ç.'nın nüvesini teşkil eden Bedesten - i Atîk çevresindeki sokaklardaki genellikle ahşap dükkânlar, eski Türk geleneklerine uygun olarak ön cepheleri iki kepenkle kapanan basit yerlerdi. Bu kepenklerden biri öne doğru açılıp yatırılarak malların teşhiri için gerekli tezgâhı, diğeri yukarı kalkıp bir koruyucu saçağı teşkil ediyordu. Dükkân sahibi, döşemesi sokaktan az yüksekte olan dükkânın içinde oturuyor, alıcı ise sokakta duruyordu. Son örnekleri günümüzde bile bâzı Anadolu kasabalarında yaşamakta olan bu dükkân sisteminin en kötü tarafı, ahşap inşaatın, içindeki mallarla kolayca yanmasından başka, emniyetinin az oluşu ve ayrıca da, alıcının güneş, soğuk, yağmur gibi dış tesirlere de maruz bırakılmış olmasıdır. Zamanla bu mahzurlardan bâzılarını önlemek için, karşılıklı iki dizi halindeki dükkânların aralarındaki sokağın üstü, başlangıçta sadece gölge veren bir asma, sonraları dal ve kuru yapraklardan bir salaş ile örtülerek güneşin tesirlerinden korunmuş, daha sonraları da bu yetersiz örtünün yerini üstü kiremit kaplı ahşap bir çatı almıştır. Bu sonuncu şekil ile K. Ç. sisteminin ilk hamlesi yapılmıştır. Genellikle bütün Türk ve İslâm memleketleri ticaret merkezlerinde görülebilen bu durum, İstanbul K. Ç.'sında da yapılarak, bedestenin etrafındaki sokaklar bir K. Ç.'nın unsurları halini almağa başlamıştır. Böylece İstanbul K. Ç.'sı bir defada bir mimarî bütün olarak yapılmayıp, uzunca bir süre içinde ve doğan ihtiyaçlar karşısında meydana gelmiştir. Bedesten - i Atîk'in az ilerisinde, XVI. yüzyıl başlarında ikinci bir benzeri yapılarak ona da Bedesten - i Cedîd denilmiştir. İlkinde değerli taşların, mücevher, sorguç ve silâhların satışının yapılmasına karşılık, bu ikinci bedestende, yollu desenli değerli bir ipekli kumaş olan sandal kumaşı satıldığından burası Sandal Bedesteni olarak da adlandırılmıştır. Eski bir halk destanında, burada su dîbası, atlas, telli hataî, peşmenî, örenşahî, sof, âsafî dîba adları verilen en iyi ve en ağır kumaşların satıldığı anlatılmaktadır. İki büyük bedesten etrafındaki sokakların üstleri açık halleri ve ahşap, önleri kepenkli dükkânları ile XVI. yüzyıldaki K. Ç.'nın henüz kapalı hüviyetini almadan önceki hüviyeti, Nasuh - es Silâhî'nin İstanbul minyatüründe görülebilmektedir.

Başlangıcı bu surette olan K. Ç.'nın sokakları arasında her halde ortadaki yolunun üstü kârgir tonozla örtülü ve iki sıra dükkânları da tonozlu gözler halinde olan arastalar, yâni çarşılar da yapılmıştı. Bir taraftan da bu sokakların aralarında, hayır eserlerine gelir sağlamak gayesiyle ticaret kervansarayları veyâ hanları da yapılıyordu. Bunların arasında belki de en eskisi, Fatih II. Mehmed'in kendi hayır eserlerine evkaf olarak yaptırttığı, Bodrum kervansarayı (sonraları hanı) dır ki, ilk yapıldığında altlı üstlü 31 hücreden başka dış duvarına bitişik 14 dükkânı ve 9 hücresi vardı. K. Ç. topluluğu içindeki bu çeşit ticaret hanlarından mimarî bakımdan büyük değeri olan Cebeci hanları (İç Cebeci ve Dış Cebeci hanları) ise 1894 depreminde kısmen yakılmış ve güzel mimarisini büyük ölçüde kaybetmiştir. K. Ç.'nın içinde kalan hanlardan başlıcaları olarak şunların adları verilebilir: Paçavracı, Sarnıçlı, Ali Paşa, Camili, Çuhacı, İç ve Dış Cebeci, Yağcı, Rabia, Baltacı, Sorguçlu, Yolgeçen, Sepetçi, Bodrum, Astarcı, Pastırmacı, Mercan Ağa, Perdahçı, Kızlarağası, İmâmeli, Tarakçılar, Zincirli, Kebeci vb. hanları. 1894 depreminden sonra K. Ç.'nın sınırları daraltıldığında, bunlardan bâzıları dışarıda kalmıştır.

Osmanlı devrinde K. Ç., iki büyük bedesten çevresinde, daha fazla maden işleri, manifatura, giyim ve ev mefruşatı üzerine çalışan esnaf ve zanaatkâr topluluklarına ayrılmış, sokakları, dükkânları ve ticaret hanlarından meydana gelen büyük bir ticaret sitesi halinde idi. Bu topluluk içinde, ihtiyacı karşılamak üzere çeşmeler, kuyular ve mescitler de yapılmış bulunuyordu. Eski üç halk destanında K. Ç. esnafının adları ve bulundukları yerler güzel bir şekilde anlatılmaktadır.

İstanbul'un çok geniş sahalara yayılan ve hesapsız servetin mahvına sebep olan yangınları bu ahşap dükkânları zaman zaman tahrip edince, sokakların üzerlerinin kârgir tonozla örtülmesi, dükkânların da kârgir tonozlu gözler halinde yapılması yoluna gitmek elzem olmuştur. İstanbul'un tarihinde görülen, bâzı kargaşalıklarda çarşının yağmalanması tehlikesi de bu suretle önlenebilirdi. 22 Cemaziyülevvel 996 (= 1588) yangınında iki bedestenin etrafındaki dükkânlar tamamiyle yanmış, 1062 (= 1652) ve 1070 (= 1660) yangınlarında çarşı korkunç surette zarar görmüştür. Belki arada bâzı sokakları peyderpey taş veyâ

KAPALI ÇARŞI: İç görünüş (eski hali)

tuğla tonozlu şekle sokulmuş olmakla beraber, büyük kısmı hâlâ ahşap olan K. Ç.'da yalnız Bedestenler birer iç kale gibi, sağlam ve kalın taş duvarları ile bu felâketleri atlatabilmişti. XVII. yüzyıl sonlarındaki büyük yangınlardan sonra artık K. Ç.'nın bütün sokaklarının ve dükkân gözlerinin taş ve tuğladan yapılması yoluna gidilmesi uygun görüldüğünden, bütün çarşı kârgire dönmüş ve K. Ç. böylece meydana gelmiştir. Tonozlu dükkânların sokağa açılan kemerlerinin içlerinde eski ahşap dükkânlardaki gibi kepenkler vardı. Sonraları bunlar güzel ahşap oymalı ve boyalı bir süsleme panosu şeklini almıştır. K. Ç. dükkânlarının bu görünüşleri, XVIII ve XIX. yüzyıllara âid batılı seyyahların kitaplarındaki gravürlerde ebedîleştirilmiştir. K. Ç.'nın 1107 (= 1695 - 1696) ve 1114 (= 1702 - 1703) târihli iki belgede iki bedestan etrafındaki dükkânlarının tamamiyle kârgire çevrilmesi ısrarla istenmektedir. Sultan II. Mustafa'nın bir fermanı ile de aynı husus üzerinde önemle durulmuştur. Fransız seyyahı Pitton de Tournefort da büyük bir yangın felâketine uğrayan çarşının, XVIII. yüzyıl başlarında dört yıldan beri önemli bir şekilde kârgire çevrilme inşaatının sürdürüldüğünü bildirir. Çeşitli kaynakların birleştikleri bu husus, K. Ç.'nın kapalılık hüviyetini ve şimdiki şekline uygun bir biçimi alışının XVIII. yüzyılın tam başlarında olduğunu belli etmektedir. Fakat bu değişikliğe rağmen K. Ç. birkaç büyük yangında zarar görmekten kurtulamamıştır. Nitekim 20 Cemaziyülevvel 1163 (= 1750) te bâzı kısımları yanarken Yeniçeriler de yağmacılık yapmışlar, 1241 (= 1826) de büyük bir yangın yine K. Ç.'ya sıçramıştır. K. Ç. birçok han, dükkân ve iki bedesteni içine alan bir ticaret topluluğu olarak sınırlanarak, ancak bâzı kapılardan belirli saatlerde içeri girilebilen, adeta kapalı bir küçük şehir olmuştur. Sultan Bayezid semti ile Nuruosmanî arasındaki bütün sahayı kaplayan K. Ç. bütünlüğünü 1894 depremine kadar koruyabilmiştir. Bu depremde şehrin en fazla zarar gören yerlerinden biri olarak K. Ç.'nın birçok kısımları yıkılmış, bâzı hanlar büyük ölçüde çökmüş, bâzı sokakların üstleri açılmıştır. Bu felâketten sonra, Sultan II. Abdulhamid devrinde yapılan onarımda K. Ç.'nın sınırları daraltılarak Çadırcılar, Kürkçüler kapıları kaldırılmış, evvelce iç kapı durumunda olan Dua, Bat (halk dilinde: Bit) pazarı, Yorgancılar, Koltukçular kapıları dışa açılan kapılar durumuna girmiş, Lûtfullah sokağı tamamiyle yıkılmış, Lûtfullah kapısı kapatılmış, evvelce K. Ç. sınırı içinde olan Sarnıçlı, Paçavracı, Ali Paşa ve kısmen Yolgeçen hanları bu sınırın dışında bırakılmıştır.

K. Ç. sahasının altında Bizans devrine âid kalıntılar bulunmakta ve bunlardan bâzıları bir görev görmektedir. Nitekim Sarnıçlı han'ın avlusu altında çok iyi durumda kalmış ve hâlâ su dolu olan sütunlu eski bir Bizans su sarnıcı vardır.

1894 depreminin arkasından yapılan büyük ve önemli onarımda K. Ç. içi, tonoz ve kemerleri yeniden badana edilerek bâzı önemli yerleri nakışlarla süslenmiştir. Dükkânlar ise eski zarif görünüşlerini, cephelerindeki oymalı, renkli panoları kaybetmişlerdir. K. Ç.'nın ana caddesi durumuna giren Beyazıt - Nuruosmanî arasındaki Kalpakçılar caddesinin dışarı açılan iki ucuna birer kapı yapılmıştır. Bunlardan Beyazıt'a açılanın alnında Sultan II. Abdulhamid'in tuğrası ile altında «Elkâsib Habibullah» ibaresi yazılı bir kitabe görülür. Nuruosmanî tarafına açılan kapı da o devirde çok yaygın olan Türk neo - klasik üslûbunda yeniden yapılarak, saçağı stalaktitlerle süslenmiş, sivri kemerin içindeki alınlığa bir Osmanlı arması yerleştirilmiş, bunun da altına iki satır halinde bu onarımı belirten bir kitabe konulmuştur. Bütün bu yazıların hattatı, yazı üstadlarının sonuncularından tuğrakeş İsmail Hakkı Sami Efendi (1873 - 1912) dir.

Son devirde ticaret ve zanaatin eski durumunu kaybetmesi, esnaf teşkilâtının 1912'den itibaren ortadan kaldırılması ile K. Ç.'nın zaten bozulmağa yüz tutan iç hüviyetinde de büyük değişmeler olmuştur. Evvelce Cevahir Bedesteni yakınında olan Sahaflar (eski kitapçılar) yerlerinden çıkarak, Hakkâkların yerini almıştır. K. Ç.'ya komşu önemli bir alışveriş merkezi olan Esirciler hanı ise Kürkçüler çarşısı yakınındaki binasından çıkarak, şehrin başka yerlerinde gizli bir ticaret halinde işlerini sürdürmüşlerdir. Batıdan ithal edilen fabrikasyon kumaşların önünde gerileyen değerli doğu dokumalarının piyasadan çekilmesi ile boşalan Sandal Bedesteni, XIX. yüzyılda bir ambar haline getirildikten sonra 1914'te Şehremaneti (= Belediye) tarafından alınarak, belediye mezat yeri olarak düzenlenmiştir.

K. Ç son yıllarda iki büyük yangın felâketi geçirmiştir. Bunlardan ilki 9 Eylül 1943 tarihinde olmuş, Yarımtaş, Ali Paşa hanları ile Yeşil Tulumba, Mütevelli, Sarıhasan, Yeşildirek, Ağahan, Cübbeci sokaklarındaki dükkânlar yanmıştır. 1955'teki ikinci büyük yangın daha geniş tahribat yaparak, bir gece içeride çıkan ateş, K. Ç.'nın büyük bir kısmını, hatta bu arada İç Bedesten'deki bâzı iş yerlerini yok etmiştir. Yangının hızla yayılmasında, kârgir dükkânların önlerine yığılan malların ve dışarı taşan reklam panolarının payı büyük olmuştur. Uzun süren onarımdan sonra, tonozlu yolları ve dükkânları mimarî bünyeleri ile meydana çıkmışken, zaten eski havasını tamamiyle kaybeden K. Ç. sorumsuz ve kontrolsuz bir gelişme ile tarihî ve estetik özelliklerine zıt bir görünüşe bürünmüştür.

Eski bir kayda göre, K. Ç.'da iki bedestenden başka, 4 399 dükkân, 2 195 hücre, 497 dolap (basit satış tezgâhı), 12 mahzen, 1 hamam, 1 cami, 10 mescid, 16 çeşme, 2 şadırvan, 1 sebil, 8 kuyu, 1 türbe, 1 mektep ve 24 han bulunuyordu. Fakat sonraları bu sayıda çok büyük bir azalma olmuştur. K. Ç.'nın içindeki ve çevresindeki sokak adları, evvelce buralarda çalışan çeşitli esnafa işaret eden son hatıralardır. Esnaf ve zanaatlar ile ilgili olarak K. Ç.'da şu cadde ve sokak adları tesbit edilmektedir: Çadırcılar, Yorgancılar, Fesçiler, Kalpakçılar, Keseciler, Takkeciler, Kuyumcular, Yağlıkçılar caddelerinden başka, Kavaflar, Basmacılar, Mahfazacılar, Zenneciler, Aynacılar, Püskülcüler, Terziler, İnciciler, Sahaflar, Akikçiler, Varakçılar, Altıncılar sokakları vardır. K. Ç.'ya komşu olarak da Esirciler, Hakkâklar, Okçular v. b. gibi daha başka ticaret kollarının yerleştiği sokaklar vardı. Son yıllarda K, Ç. ucuz giyim, ev eşyası ve altın - gümüş işler, ev mefruşatı satan dükkânların bulunduğu bir yer olmakla beraber, turistik eşyanın satışının yapıldığı bir merkez halini de almıştır. 1955 yangınından sonra İç Bedesten'in uzun yüzyıllardır pek az değişerek kalabilmiş, dolap sistemli alışveriş yerleri bozularak, içine bu muhteşem binanın mimarisine aykırı düşen vitrinli dükkânlar yapılmak suretiyle burası turistik eşya çarşısı haline getirilmiştir.

K. Ç.'nın tonozlu yollarında, ortada sütunlar veyâ payeler olan bâzı kısımları istisna edilecek olursa, bedestenler ve hanlar dışında kalan diğer yerlerinde belirli bir

plan olmadığı gibi, önemli bir mimarî hüviyet de yoktur. Fakat bu kadar geniş bir alana yayılan bir kapalı alışveriş merkezi olarak ve özellikle batıdaki shopping center'lerin öncüsü olması bakımından medeniyet târihinde K. Ç.'nın özel bir yeri vardır. İçindeki iki bedesten ise başlıbaşına birer mimarî anıttır. Bunlardan Bedesten - i Atîk veyâ Cevahir Bedesteni, kalın payelere tuğla kemerlerin ayırdığı 15 bölümden meydana gelmiştir. Bu bölümlerin her biri bir kubbe ile örtülüdür. İç ölçüleri 45,5 × 30 m olan bu dört kapılı, sağlam binanın içinde evvelce aradaki dar yollardan yüksekte, dolap denilen tezgâhlar bulunuyordu. Duvarlarının iç taraflarında da gayet küçük hücreler, gözler vardı. Ayrıca dış cephelere bitişik dükkân gözlerinin de bulunduğu anlaşılmakta ise de, bunlar çok bozulmuştur. Bedesten - i Cedîd veyâ Sandal Bedesteni ise 12 paye ile 20 bölüme ayrılmıştır. Bunların üzerlerinde tuğladan geniş kemerler atılmıştır. Bölümlerin üzerlerini 50 kubbe örtmektedir. İçeriden ölçüleri 40 × 32 m olan Sandal Bedesteni, kubbe sayısı bakımından Türk yapı sanatında bu çeşit eserlerin en büyüğüdür. Burada da dış cephelere bitişik dükkânlar olduğu ve bu bedestenin de aslında dört taraftan girişi bulunduğu bilinmektedir. K. Ç.'nın bir bakıma iç kalesi olan bu sağlam yapılı iki bedestenin, değerli malların satışına mahsus olmakla beraber, K. Ç.'nın tüccar, esnaf ve zanaatkârlarının, hatta ticaret dışındaki zenginlerin değerli mallarını emanet ettikleri, esnaf teşkilâtının, loncaların kayıtlarını, defterlerini sakladıkları yerler olarak da bir görevleri bulunduğu bilinir. Bu gaye ile her iki bedestenin duvarlarındaki gözlerde kalın demirden kasalar bulunuyordu. Esnaf ve lonca sistemi ortadan kalkıncaya kadar K. Ç.'nın sağlam bir disiplini ve koruyucu düzeni olduğu gibi, burada çalışan çeşitli esnaf ve zanaatkârlar da loncaları ile belirli nizamlara bağlanmışlardı. — Semavi Eyice

KAPALILIK (Fr. Fermeture), kapalı seslerin hali. Kapalı sesler, ses cihazının kısmen veyâ tamamiyle kapanmasıyle çıkan seslerdir. Türkçede normal olarak sesler açıktır. Bk. AÇIKLIK. Ancak, *e* gibi birtakım ünlülerde, lehçe ve ağızlarda kapalı bir *e* (fonetik işareti *ė*) sesi de ayırt edilir. Bk. E.

KAPALITOHUMLULAR, bitkilerin çiçekli ve meyveli olanlarını, yâni kara bitkilerinin büyük bir kısmını içine alan alt şube. Açıktohumlularla birlikte tohumlu bitkiler şubesini meydana getiren K.'ın önemli özelliklerinden biri çifte döllenmedir, yâni bu bitkilerde bitki taslağıyle aynı zamanda, ileride olgunlaşırken veyâ çimlenirken tohumun içine çekeceği bir besidokusu meydana gelir. Diğer önemli bir özellik ise yumurtacıkların, yumurtalık adı verilen ve bir veyâ birçok meyve yaprağının bitişip kaynaşmasıyle teşekkül eden kapalı bir kutu içinde bulunmasıdır. Döllenmeden sonra yumurtalık genellikle etli veyâ kuru bir meyve haline gelir; meyve ancak olgunlaşınca açılır (fasulye) veyâ açılmadan öylece yere düşerek çürür (elma). Renkli taçyaprakları, ince telli, topuz biçiminde, sarı başçıklı erkek organları, boyuncuklu ve tepecikli yumurtalığı olan tipik çiçekler yalnız K.'da bulunur. K., tohumlarındaki çanak sayısına göre iki sınıf (birçenekliler: buğday, zambak, palmiye ve ikiçenekliler: meşe, koyungözü, nane, bezelye) a ayrılır.

KAPAN (Ar. *kabban* = büyük terazi, kantar; Far. *kabban* = kapan, kantar) «tuzak, mengene, terazi ve çardak» anlamlarını da taşıyan iktisadî bir terim.

Yiyecek ve giyecek gibi şeylerin toptan satıldığı yerler için yüzyıllar boyunca kullanılıp günümüze kadar gelmişdir. Bu terim, Balkapanı, Unkapanı, Yağkapanı, İpekkapanı gibi içinde satılan malların adları ile birlikte kullanılırdı. XII. yüzyılda kurulup çağımıza kadar gelen K.'ı, bugünkü toptancı haller veyâ borsalar karşılığı olarak kabul edebiliriz. K.'ların çalıştığı zamanlarda yağ, bal, un gibi her türlü gıda maddeleri ile tahıl, kahve, tütün, enfiye, ipek, pamuk, dokuma ve kumaşlar üretim alanlarından büyük tüketim merkezlerine getirilince, önce bu K.'lara alınır, buralardaki memurlar tarafından muayene ve kontrol edilip tartılır, ağırlıklarına ve çeşitlerine göre vergi ve narha tabi tutulurdu. İstanbul'a dışarıdan giren ürün, K.'larda gerekli işlemi gördükden sonra, bir kurul tarafından dağıtıma tabi tutulurdu. Böylelikle halkın muhtaç olduğu zarurî maddelerde karaborsa önlenir, âdil bir dağıtım sağlanırdı. K.'ların Selçuklulardan başlayıp Osmanlılarca devam ettirildiği, Osmanlı padişahları tarafından büyük şehirlerde yaptırılmış cami, mescid, medrese imaret gibi vakıf kurumlarının masraflarına karşılık, bunların yanına inşa ettirdikleri K.'lardan yararlandıkları da bilinmektedir. K.'lar önceleri devletin önemli gelir kaynaklarından olarak emin, nâib, kethuda, ümerâ adlarındaki memurlar tarafından idare edilirken sonraları, baş gösteren malî buhranlar sebebiyle iltizamat ve mukattaat denilen ve her yıl mültezimlere ihale edilen sistemle idare edilmesini XIX. yüzyıl başlârında K. gelirinin bir kısmı, rüsûmat adıyle devletçe alınmış, kalan kısmı da Şehremaneti (İstanbul Belediyesi) ne gelir olarak bırakılmıştır. Günümüzde belediyelerin toptancı hal kurma ve işletme hakkından elde ettikleri gelirlerle ölçü ve tartı aletlerini damgalama resminin kaynağı K. ve K.'lardan alınan ücret ve resimlerdir. — Nihâl Atsız

KAPANCI, Fâiz (Selânik 1871 - İstanbul 1950), Türk bestekârı. Selânik eşrafından Ahmed Kapanî'nin oğludur. Piyano, batı musikisi, Selânikli Ahmed Efendi'den ud öğrenmiştir. Udî Nevres Bey'in çok yakın arkadaşı oldu. Güftelerinin çoğunu kendi yazmıştır. Yüzlerce parça bestelemiştir. Zincirlikuyu mezarlığına gömülmüştür.

KAPASİTE (Fiz.): bk. SIĞA.

KAPELLA, Arabacı takım yıldızının G_0 spektrel sınıfında en parlak yıldızı. Bu sebeple K.'yı tarif etmek için arabacı (α Auriga) denir. K. gerçekte bir çift yıldızdır. İki yıldız arasındaki açısal uzaklık 0.06 olduğu için yıldızlarını ayırmak imkânı yoktur. K.'nın bir çift yıldız olduğu spektrumundaki çizgilerin peryodik yer değiştirmesinden anlaşıldığı için bu yıldıza spektroskopik çift yıldız denir. Bu çift yıldız sistemindeki yıldızların kütlesi güneş kütlesinin sıra ile 4,2 ve 3,3 katı kadardır. Biri diğeri etrafındaki dönme peryodunu 104 günde tamamlar.

KAPI, bir yere girip çıkmak için bırakılan geçit; bir ülkenin, bir şehrin, bir evin girilecek yeri. Toplum hayatı bakımından K. insanlar arası ilişkileri aksettiren birçok kavramları içine alır.

KAPIAĞASI, Osmanlı İmparatorluğu'nda sarayın günlük işleyişinden sorumlu kimse; ak ağaların en yüksek rütbeli olanı. Dışarıda sadrazam nasıl padişahın mutlak vekili ise, sarayda da K., hükümdarın mutlak surette vekili bulunmaktaydı.

Geleneğe göre, kapıağalığı görevi II. Murad tarafından ihdas edilmiştir. İmparatorluğun çeşitli şehirlerinde bulunan her sarayın sorumlusu ayrı bir K. vardı. Ancak, bunlar içinde en yetkilisi Saray - i hümâyunun K. olup, Ağa - yi Bâbü's - saâde unvanını taşırdı. K., padişahın iç

veziri mertebesinde nüfuz sahibi kimse idi. Harem - i hümâyunla ilgili işler de dahil sarayın bütün meselelerinden sorumlu bulunuyordu. Fâtih Kanunnâmesi ile tespit olunduğuna göre, K., sarayın has odabaşı, kilercibaşı ve saray ağasından üstün rütbede bulunmaktaydı. Padişaha teklifte bulunmak yetkisine öncelikle sahipti. Hattâ, devlet işlerinde padişahlar kapıağaları ile müşavere ve müzakere etmekteydiler. Kapıağaları XVI. yüzyılın sonlarında bu yetkilerini kaybetmişlerdir. Dârü's - saâde ağaları nüfuz kazanarak Harem - i hümâyunla ilgili görevleri ellerinden almışlardır. Bir süre sonra XVII. yüzyıl içinde Dârü's - saâde ağaları kapıağalarından üstün bir duruma gelmişlerdir. XVIII. yüzyılın başında ise Çorlulu Ali Paşa ve özellikle Şehit Ali Paşa'nın silâhdarlıkları sırasında yetki ve görevleri daha da kısılmıştır. III. Ahmed, sarayın âmirliğini silâhdarlara tevcih etmekle kapıağalarının yetkileri daralmıştır. Bunun üzerine kapıağaları 80 kadar ak hadımın âmirliği ile yetinmek zorunda kalmışlardır.

K.'nın makamı Bâbü's - saâde kapısının yanındaki odaydı. Emrinde ak hadımlardan miftah gulâmı, peşkir gulâmı, ibrik ve şerbet gulâmları bulunurdu. Ayrıca saray hizmetlilerinden Zülüflü baltacılar ve Peykler de ona bağlıydılar. Teşrifatta dereceleri vezirlerle aynı idi. Sefer - i hümâyunlarda, barış zamanlarında, şehir içi gezilerde padişaha refakat eder, sadece yaz ve kış göçlerinde, av partilerinde sarayda kalırdı. Saraydaki diğer hizmetleri arasında sadrazamların huzur - i hümâyuna çıkışlarında mihmandarlık eder, vezirlerin tevkif ve tecziyelerinde aldığı emirleri icra eder, vezir - i azam tayinlerinde padişahtan teslim aldığı mührü, altın işlemeli bir mendile sararak kapıcılar kethüdası vasıtasıyle yeni vezire gönderirdi. Arz günlerinde önceleri, padişahın sol tarafında, diğer arz ağaları ile birlikte yerini alırdı. Daha sonra gerek ulûfe tevziinde gerek arz günlerinde sadaret telhisini padişaha takdim etmekle görevlendirilmişti. Divan günlerinde ise, Bâbü's - saâde önünde durarak içeriye giren sadrazamın selâmını kabul ederdi. Kılıç alaylarında ikinci kayıkta yerini alır ve Eyüp'te Bostan iskelesine çıkışta padişahın elinden tutardı. Muayedelerde ise etek öperek en önce tebrikte K. bulunurdu.

Osmanlı târihinde kapıağaları arasında unutulmayacak adlardan biri Gazanfer Ağa'dır. III. Murad ve III. Mehmed'in saltanat yıllarında siyasî nüfuz sağlamış, fakat bu nüfuzu çekemeyenlerin tesiriyle katledilmiştir. Bundan başka, II. Bayezid devri vezirlerinden Hadım Ali Paşa, Yavuz Sultan Selim'in veziri Hadım Sinan Paşa ve Kanunî Sultan Süleyman zamanının vezirlerinden Hadım Süleyman Paşa bunların en meşhurlarıdır.

KAPICI, ikametgâh, daire, işyeri girişlerinde, güvenliği temin eden veya bundan sorumlu olan kimse. Son 50 yıl içinde bunlara geniş ölçüde ikametgâh (apartman) ve işyeri K.'lıkları da eklenmiştir. İş kanunlarıyla işsizlik, hastalık, emeklilik, sigorta hakları, ücretli yıllık izin ve haftalık tatil hakları da tanınan K.'lar, kendi aralarında teşkilâtlanmışlar, şehirlerde sendikalar kurarak işçi haklarını şuurlu olarak savunacak hale gelmişlerdir.

Eski Müslüman devletlerde K., «saray muhafızı, muhafız kıta eri ve teşrifatçı» anlamlarında kullanılan bir unvandır. K.'lar Akkoyunlu imparatorluğunda Eşik Ağası'nın maiyetinde bulundukları gibi, Memlûk sultanlığında da muhafız kuvvetleri kumandanı olan Emir - i Candâr'ın emri altında idiler. Abbasî hilâfetiyle bu hilâfetten ayrılmış bulunan Müslüman devletlerde ve Selçuklularda K. adı yerine hâcib, perdedar gibi unvanlar kullanılmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu'nda bu görevin Edirne sarayının kuruluşuyla başladığı tahmin edilmektedir. Kahire Memlûk sarayından alınan K.'lık, Memlûklerde olduğu gibi, hem muhafızlık, hem de teşrifatçılık olmak üzere iki yönlü bir görevdi. K.'lar, K. bölüklerinde toplanırlardı. İlk kuruluşta iki bölük halinde meydana getirilen K. bölükleri, daha sonra beşe yükselmişse de, genellikle dört bölük olarak teşkilâtlanmışlardı. Esas görevleri baltacı ve bostancı ocaklarıyle birlikte Sarayi - hümâyunun muhafazası olduğu kadar teşrifat hizmetlerini de görmekti. Ayrıca, imparatorluğun muhafız kıtası hizmetini de yaparlardı. K. bölükleri, sarayın aşçı, helvacı, ekmekçi ocaklarından, baltacı ve bostancılardan terfileri gelenler alınmak suretiyle teşkil edilirdi. Eski saray K.'larından terfi edenler de Bâb - i hümâyun ve Dergâh - i âli bölüklerine alınırlardı. K.'ların çıkmaları XVI. yüzyıla kadar yeniçeri ocaklarıyken, XVI. yüzyıldan sonra Kapıkulu süvari ocakları olarak değiştirilmişti. Kanuna göre çıkmak gerekse yıllık on beş bin akça dirlik ile timarlı sipahi olurlardı. K.'ların derece ve kıdemlerine göre değişen gündelikleri ve yılda muayyen elbise baha ve harçlıkları vardı. Bu maksatla Rikâb - i hümâyun rüusuna kayıtlıydılar. K.'lar Saray - i hümâyun Kapıcıbaşısı ile Kapıcılar kethüdası emrine tâbi idiler. K. bölüklerinin Dergâh - i âlî (Orta kapı) ve Bâb - i hümâyun bölükleri en önemlileriydi. Bu iki bölük de kendi içinde yine bölük denilen takımlara ayrılmıştı. Her bölük, bölük başı, kethüda ve kâtip unvanlarını taşıyan subayların komutası altında bulunuyordu. Birinci bölük başı Pişkeşçi - i şehriyârî unvanını da taşır, elçilerin sundukları pişkeşi divanda vezirlerin önüne götürüp teşhir ederdi. On birinci bölük başı Matara - i şehriyârî unvanını taşır, padişahın kırmızı kadifeli altın matarasının muhafızlığını yapardı. On ikinci bölükbaşı Iskemle ağası veyâ İskemle - i sim - i şehriyârî adıyle anılırdı. Görevi padişahın çıkışlarında gümüş kaplı iskemleyi taşımak, ata inip binişlerinde bu iskemleyi padişahın ayağı altına koymaktı. On dördüncü bölük odabaşısı Ser otağ - i şehriyârî unvanını taşır, padişahın otağından sorumlu tutulurdu. Bundan başka, K.'lar arasındaki kıdemli rütbeleri, sayıları 8 ile 10 arasında değişen meşaleciler alırlardı. K. bölüklerinden Sofiyan - i Kulle 7 bölük olup, görevleri Harem - i hümâyun kapılarını muhafaza etmekti. Darü's - saâde ağasının emrinde bulunurlardı. Son zamanlarda saray hamallarının kontrolü de bunlara bırakılmıştı. Komutanlarına Ağa babası adı verilirdi.

K.'ların en önemli iş günleri divan günleriydi. Bu günlerde ikinci avlunun kenarını teşkil eden sütunlu yerin sol tarafında dururlar, verilecek emirleri beklerlerdi. İşi olanların divana girmelerine rehberlik ederler, davacıları sıraya dizerlerdi. Hiç kimsenin silâhla içeriye girmesine müsaade etmezlerdi. Arz günlerinde ise, divan üyesinden olmayan Yeniçeri ağasını Bâbü's - saâde'den alıp Arz odasında huzura sokarlardı. Padişah sefere çıktığı zaman Otağ - i hümâyunun girişinde kıta - i muntazıra olarak hizmet görürlerdi. Divanda birinin dayakla tecziyesi gerektiği zaman veziriâzamın emriyle Dergâh - i âli K.'ları suçluyu cezalandırırlardı. Sefere veziriâzam memur olduğu zaman, K.'lar kethüdasının maiyetinde görev alırlar, sadrazam otağının sağ tarafında emre hazır beklerlerdi. Kazaskerlerin huzura çıkışlarında veziriâzamın elçi kabulünde, arife tebriklerinde nöbetçi K.'lar görev yaparlardı. K.'lara ayrıca taşra hizmeti olarak Kapıcıbaşının inhası üzerine muhzırlık görevi verilmekteydi. K.'lık, hassa ordusunun teşkiliyle bu orduya kalbedilmiştir.

KAPICIBAŞI, Osmanlı İmparatorluğu'nda padişahla dış hizmetler arasında irtibat sağlayan önemli görevlilerden biri. Avrupa saraylarındaki mabeyincilerin görevlerine paralel hizmetler gördükleri kadar, saray muhafızlarının komutanlığı ve hükümdarın iradelerini resen infaz eden memur olmakla mabeyincilerden hem farklı, hem de yetki itibariyle üstündür.

K.'lık görevinin ne zaman ihdas edildiği bilinmemektedir. Ancak Fâtih Kanunnâmesi'nde bu görev anıldığına, yetkileri belirtildiğine göre, daha önceki yıllarda kurulmuş olması muhtemeldir. Bu devirde K.'lar divana dahil olmamakla beraber devletin idaresinde söz sahibi bulunmaktadır. K.'lık çeşitli hizmetleri üzerine aldığından, zamanla sayıları artan bir memuriyet olmuştur. Fâtih zamanında tek bir K. varken, XVI. yüzyılın ortasında sayıları 4'e, yüzyıl sonlarında 10'a, XVII. yüzyılda artarak 13, 21, XVIII. yüzyılda 60 ve nihayet 150'ye çıkmıştı. Bu durumda K.'lar kendi aralarında derecelenmişler, en kıdemli ve yetkilileri baş K. unvanını almışlardır. Bunların sayıları da iki ile altı arasında değişmekte ise de, esasen iki baş K. bu kuruluşun en ileri gelen âmirleri olarak bulunmuştur. Baş K.'dan sonra kapıcılar kethüdası, kapıcılar kâtibi ve dokuz K. kıdem itibariyle önde gelmekteydi. K.'lık önceleri bir saray hizmeti iken, daha sonraları vezir çocukları, eşraf oğulları da katılmıştı. Hele devşirme usulü kalkınca Enderuna giriş paşa evlâtlarına, birinci derecedeki eşraf ve ayân beyzadelerine inhisar edince, K.'lık da bunlara tercih edilmeye başlanmıştı. Ayrıca, unvan ve rütbe olarak da eyaletlerdeki bâzı ayâna ve konakçı başı, darbhane emini gibi önemli görevleri ifa eden memurlara verilmek âdet olmuştu. Bostancıbaşılar ise çıkmalarda taşra hizmetine K. olarak girerlerdi. İlk devirlerde vezirlikle denk sayılan bu rütbe, XVIII. yüzyılda değerini bir miktar kaybetmiştir. Bu sebeple, tenzili rütbe ile vezirlikten alınan ümeraya K.'lık tevcih edilirdi. Esas itibariyle sarayın dış, yâni Bab-i hümâyun ve Orta kapılarını bekleyen muhafız kuvvetlerinin, kapıcıların komutanı olan K.'lar Ortakapı'da, Kapıarası'nda otururlardı. Görevleri Bâbü's-saâde önünde son bulurdu. Bunlardan her biri bir gece Ortakapı'da yatarak nöbet tutardı. K.'lık rütbesi verilen kimse arz günlerinde huzur-i hümâyuna alınarak padişaha takdim edildikten sonra görevine başlardı. Divan günlerinde ise iki K. divan kapısı önünde ellerinde gümüş asâ olduğu halde görev alırlardı. Elçi kabullerinde iki K. görev alır, elçinin iki koluna girerek Bâbü's-saâdeden içeriye, öylece huzura götürürlerdi. Kılıç alaylarında şikâr ağalarından sonra, Mîr-i alemden önce yürürler, muayede merasimlerinde tahtın sol tarafında yer alırlardı. Padişahların şehir içi gezilerinde ata binilirken kantarmayı baş K. tutar, diğer K.'lar onun arkasında yer alırlardı. Ayrıca, mevlid alayı, Tûğ-i hümâyunun ihracı gibi törenlerde de vazifeli bulunurlardı. Divan yemeklerinde vezir-i âzama leğen ibrik tutmak baş K.'nın göreviydi. Seferlerde yapılan harcamaları sadrâzamın malûmatı tahtında defterdar ile birlikte K.'lar yapar ve sadece sadrâzama karşı sorumlu bulunurdu. Eyaletlerde vezirlere, beylerbeyilere, sancak beylerine yapılacak gizli tebligat K. aracılığıyle infaz edilirdi. Yine taşrada tecziyesi gereken bir sorumluyu ortadan kaldırmak görevi de K.'lara verilir ve bunlar büyük çoğunlukla hiçbir şüpheye meydan vermeden aldığı fermana göre istenilen şahsı öldürürlerdi. XVII. yüzyılın 2. yarısından itibaren hükümet merkezinden verilen direktif ve görevlerin vilâyetlerde beylerbeyilerden itibaren derece derece bütün memurlar tarafından ihmale uğratılması üzerine, bu emirlerin infazı hususlarını tahkik, mesullerini tecziye veyâ teftiş için K.'ların geniş ölçüde kullanılması gereği ortaya çıkmıştı. Bu hal, K.'ların sayı itibariyle artmalarına sebep olduğu kadar, bir kısmının da vazifeleri icabı İstanbul dışında bulunmalarını zarurî kılmıştı. Bu durumda İstanbul'da bulunmak, taşra görevlerini ifa etmek yollarını açıklayan bir genelgeye ihtiyaç duyulmuş, 1715 ve 1779 yıllarında bu hususu düzenleyen iki genelge yayınlanmıştı. K.'lar Erdel (Mac. Erdély), Eflak ve Buğdan beyliklerine yapılan yeni tayinlerde İskemle ağası adıyle ve 200-300 kişilik bir maiyetle yeni voyvodayı ülkesine götürür, beylik tahtına oturtarak geri dönerlerdi. Osmanlı padişahının şan ve şerefini temsil eden bu görevde K.'lar hem hazine-i hümâyundan, hem de ilgili beylik hazinesinden geniş tahsisat alırlardı. Mevleviyet muhzirliklerinin kapıcılara tevcihi de baş K.'nın görevleri cümlesinden bulunuyordu. Baş K.'nın inhası üzerine kapıcılara muhzirlik beratları verilirdi.

II. Mahmud zamanında kapıkulları teşkilâtı tasfiye edilirken, K.'ların yaşlıları ayda 300 kuruş maaşla emekliye ayrılmış, sayıları 30'a indirilmiş ve resmî günlerde başlarına fes, sırtlarına hırvatî palto giymeleri, bineklerine Leh biçimi kaltak vurmaları kabul edilmişti. 1839'da Abdülmecid devrinde sayıları 40'a iblâğ edilmekle beraber, şimdi Ser bevvâbin-i Rikâb-i hümâyun-i mülükâne unvanını alan baş K. ve maiyeti İstabl-i âmireye bağlanmıştı. Buna göre, baş K. sayısı bire indirilmiş ve teşrifatta derecesi önce mirliva-sancak beyi-İstanbul kadısına denk tutulmuş iken, 1848'de miralay-alay beyi-mahreç kadılığına indirilmiş, daha sonra ise binbaşı-kibar müderrisîn rütbesine paralel hale konmuştu. II. Abdülhamid devrinde Dergâh-i âlî K.'lığı unvanı yeniden kullanılmaya başlanmış, sayıları 40 olarak tespit edilmiş, münavebe ile Cuma selâmlıklarında ve diğer resmî törenlerde bulunmaları, bunun için her birine birer üniforma ile iftihar nişanı verilmesi kararlaştırılmış ve bu görev daha çok bir unvan olarak 1908 tarihinde, Meşrutiyetin ilânına kadar devam ettirilmişti. — İsmet Parmaksızoğlu

KAPICILAR: bk. KAPICI.

KAPIDAĞI YARIMADASI, Marmara denizinin güney bölümünde, Balıkesir ilinin Erdek ilçesi arazisi içinde bir yarımada. Bunun güneyinde Bandırma ve Erdek körfezleri vardır. Yarımadadın batı-doğu uzunluğu (Balyoz burnundan Kapsül burnuna) 30 km dir. Genişliği ise kuzeyde Levent burnundan güneyde kıstak (berzah) yerine kadar 15 km dir. Yarımadanın en yüksek yeri, Kese tepesinde 782 m yi bulur, orta bölümü çok yerde 400-500 m yükseklikler gösterir. Buraları dağlık bir yer özelliğindedir.

Bu yarımada, oluş bakımından Üçüncü Zaman sonu ve Dördüncü Zaman başlarında, büyük çöküntüler sonucu, şimdiki Marmara adaları topluluğundan biri (Marmara Adası, Avşa, Paşalimanı, Koyun, Ekinlik, Fener, Tavşan adaları ve birtakım küçük adalar) olarak meydana gelmiş, sonradan (günümüzden birkaç bin yıl kadar önce) birikintilerle karaya bitişmiştir. Bu bitişme yerinde aşınmalar ve ufak taş parçalarının sürüklenmeleri sonucu iki kıyı dili (buna tombolo veyâ bağlayan dil denir) yoluyle eski ada Bandırma kıyılarına bitişerek şimdiki yarımada durumu belirmiştir. Birikintilerle meydana gelmiş bu yeni kıstak bölümü denizden sadece birkaç m ve daha da az yüksek-

liktedir. Ortasında yayvan bir çanak teşekkül etmiştir ki, burası uzun süre sazlık olmuştur.

K. Y., jeolojik yapı bakımından güney Marmara adalar topluluğunun ve güneyde Karabiga, Bandırma doğusunun bir bölümüdür. Buralarda olduğu gibi, yarımadada da metamorfik taşlar (gnayıs, kuvarsit, mikaşistler) ile bunlar arasında geniş yer tutan granit ve başka iç püskürük taşlar başta gelir.

Yarımadanın kıyıları, çok yerde denize dik yarlar biçiminde iner. Türlü bölümlerinde, özellikle kuzey kıyılarında çok sayıda küçük girintiler (koylar) ve çıkıntılar (burunlar) biribiri ardınca sıralanmıştır. Nisbeten düz ve yayvan tepelik yerler Erdek çevresiyle kıstak arasında bulunmaktadır.

K. Y.'nın iklimi, Marmara ikliminin özelliklerini taşır. Doğu ve kuzey bölümü sert poyraz rüzgârlarının, batı bölümü ise lodosun etkisi altındadır. Bütüniyle yarımada, güneydeki körfezler için rüzgârları kesen tabiî bir dalgakıran özelliği gösterir. Yarımadanın yüksek olan orta bölümü, yer yer ormanlar (kayın, meşe, başka ağaçlar) ve fundalıklar halindedir. Güney - batısında Erdek çevresinin meyvelikleri, zeytinlikleri ve bağları yer tutmuştur. Yarımadanın başlıca büyük yerleşme yeri Erdek'tir. Bu çevre Türkiye'nin başta gelen dinlenme ve deniz banyosu yerlerinden biri olduğu için, yaz aylarında çok kalabalıklaşır.

K. Y.'nda köylerin çoğu kıyı boyundadır. Yarımadanın güzel kaynak suları vardır ki, bunların bâzılarından Bandırma'da da faydalanılır. Buraya uzanan başlıca işlek ve düzgün yol, Bandırma'yı Erdek'e bağlayan karayoludur. Bu yol, kıstaktan geçer. Yarımadadaki öteki yollar, dar ve bir kısmı toprak yollardır. — Reşat İzbırak

KAPIKULU, eski Türk devletlerinde doğrudan doğruya hükümdarın şahsına bağlı hassa veyâ merkez ordusu neferlerine Osmanlı devletinde verilen ad. K. askerlerinin doğuşu Türk tarihinin henüz belgelenemeyen devirlerine kadar uzanmaktadır. Farsça, Arapça veyâ Türkçe adlar taşımalarına rağmen merkez ordusu kuruluşu ve bu ordu mensuplarının seçilmesi, yetiştirilmesi, töre ve örfleri atlı Türk imparatorluklarının meydana gelişi kadar eski bulunmaktadır. Atlı göçebelerin tabiî yaşayışlarının bir sonucu olarak ordu - devlet olarak doğan bu imparatorluklarda dahi kağanın has maiyetini teşkil eden ve alp, eren, yiğit adlarını taşıyan K.'ları bulunduğu, bunların soylu Türk beylerinin çocuklarından alındıkları ve kağanın oğullukları olarak tanındıkları efsane ve masallar aracılığıyle günümüze kadar intikal etmiştir. Meselâ İkinci Göktürk İmparatorluğunu kuran İlteriş Kağan'ın başlangıçta kapısında 17 eren varken, en sonunda bunların sayısının 2 000'e çıktığını biliyoruz. Ayrıca Çinli tarihçiler Türk kağanlarının muhafız kıta erlerinin Böri adını taşıdıklarını bize nakletmektedirler. Ama, Türk saraylarına K.'larının ne yolda temin olunduğu konusunda daha açık ve seçik bilgiyi A. Y. Yakubovski'nin Gazneli Mahmud ve Gazne devletinin menşei hakkındaki araştırmasından alabiliriz. Genellikle kabul edilen husus, K. kuruluşlarının tamamiyle Türk askerî teşkilâtını temsil ettiği, daha önce Ön Asya'da kurulan devletlerden Abbasîlerden itibaren Sasanî İran veyâ Bizans ordu teşkilâtıyle bir münasebeti bulunmadığı merkezindedir. Gazne ve Karahanlı devletleriyle eski atlı Türk imparatorluklarına uzanan bu teşkilât, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nca da benimsenmiş ve bu imparatorluktan gelen bütün Türk devletlerinde ve tabiatiyle Osmanlı İmparatorluğunda da gelişerek yaşamış, devam etmiştir.

Büyük Selçuklular, askerî kuruluşları meydana getirişte Gazneli ordu teşkilâtını örnek almışlar ve daha sonra bunu ihtiyaçlara göre geliştirmişlerdir. Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda hükümdarın şahsına bağlı K. askerlerine Gulâmân - i saray adı verilmekteydi. Anadolu Selçuklu devleti de bu büyük imparatorluğun devamı olmak hasebiyle aynı askerî teşkilâtı devam ettirmiştir. Bu devlette K.'larının görevlerine göre daha da tekâmül etmiş bulundukları görülmektedir. Osmanlı devletinde K.'larının mahiyetini tespit edebilmek için Anadolu Selçuklu krallığındaki durumu iyice tanımaya zaruret vardır. Bu devlette K.'larının müfarede, halka - i has, gulâmân - i dergâh ve mülazimân - i yayak olmak üzere dört sınıfa bölündükleri görülür. Bunlardan müfarede ve halka - i has, atlı askerler olup K. süvarilerinin prototipini teşkil ederler. Diğer iki sınıf ise yaya askerlerdi. Bunların yaya kuvvetleri teşkil etmeleri ve silâhlarını icabı hale göre devletten almaları dikkate alınırsa, Osmanlı K. askerlerinin temel rüknünü teşkil eden yeniçerilere büyük benzerlik gösterdikleri anlaşılır. Yine Anadolu Selçuklu devletinde K. askerlerinin seçiminde de bir gelişme müşahede olunmaktadır. Bu devlete kadar Türk hükümdarları merkez kuvvetlerini çevrelerindeki soylu Türk beylerinin çocuklarından meydana getirirlerken, Anadolu Selçuklularının muhtelif milletlerden aldıkları tutsakları bu teşkilâta kabul ettikleri görülür. Böylece Anadolu Selçuklu sarayında K.'ları Türk asıllı beyzadelerden başka Rum, Rus, Gürcü, Ermeni ve Deylemlilerden meydana gelmekteydi. Yine Türk töre ve geleneklerine göre doğmuş bulunan Mogol İmparatorluğu'nda ve özellikle batı Türklerini geniş ölçüde etkisi altında bırakmış olan İlhanlı İmparatorluğu'nda da hassa veyâ muhafız ordusunun keptavul, kötavul veyâ ketavul adını taşıdığını ve bu orduya mensup olan askere çeriğ adının verildiğini, bu adın daha sonra Osmanlı K.'ları arasında yeniçeri olarak devam ettiğini görmekteyiz. Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletlerinde de aynı askerî teşkilâtı nökerân - i hassa adıyle bulmak mümkündür. Bu iki devletin ordu teşkilâtı ve askerî deyimlerinin İlhanlı imparatorluğuyla aynı olduğu da bilinmektedir. Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletlerinde görünen hafif piyade askerleri, yâni azeplerin Osmanlı askerleri arasında aynı hüviyetle yaşadıkları, askerlerin içtima mahallerini tespit eden, yığınak noktalarına sevk eden tavaçıların, Osmanlı akıncı teşkilâtında taviçe veyâ taviça adıyla olduğu gibi bulundukları tespit olunmaktadır. İşte böyle bir târihî gelişme sonunda Osmanlı merkez ordusunu teşkil eden K.'larının da aynı geleneklerle kurulmuş olduğunu söylemekte hata yoktur.

Bu gerçeğin yanında asıl tartışma konusu, Osmanlı devletinde K. ocaklarının kuruluşunda, Mısır Memlûk ordu teşkilâtının mı, yoksa Moğol - İlhanlı veyâ Anadolu Selçuklu ordu teşkilâtının mı etkili olduğudur. Osmanlı İmparatorluğu'nun doğuşunu, Türk devlet kavramının, geleneklerinin tabiî bir sonucu olarak ortaya koyduğumuz zaman, târih boyunca Türk kavimlerinin geliştirdikleri bütün değerleri bu imparatorluğun bünyesinde bulmamız mümkün olacağından, Osmanlı K.'ları kuruluşları için de tek bir örnek aramaya gerek kalmamaktadır. Nitekim Osmanlı K.'ları kuruluşları incelendiği zaman, bu devletin, hem muasır Türk devlet kuruluşlarından, hem de artık

mazi olmuş eski Türk devlet geleneklerinden pek çok unsuru aldığı, bunları kendi bünyesiyle, sosyal ve askerî şartlara intibak ettirerek geliştirdiği görülmektedir.

Geleneğe göre, Osmanlı devletinde ordu fikri Orhan Gazi ile başlamıştır. İlk defa devleti bir aşiret yönetimi olmaktan çıkaran ve ilk devlet kuruluşlarına teşebbüs eden Orhan Gazi'dir. Bu gelenek târihî vakıalara da uymaktadır. Gerçekten Osman Gazi'nin riyaset ettiği Kayı boyunun atlı kuvvetleri yanında Anadolu'da, gaza yolunda uclarda toplanan Gaziyân - i Rum, Ahiyân - i Rum, Abdalân - i Rum, Bacıyân - i Rum adlarını taşıyan Ahiler ve Babaîler de yer almışlardı. Ama bir kökten gelen bu kuvvetlerin bir ordu teşkilâtında disiplin altına alınmalarının başlangıcı Orhan Gazi'ye müyesser olmuştur. Târihini kesin olarak tespit edememekle beraber Orhan Gazi, yaya ve müsellem denilen ilk muvazzaf birlikleri kurdurmuştu. Çandarlı Kara Halil'in himmetiyle vücut bulan bu kuvvet, devlet hudutlarının Ankara'dan Çanakkale Boğazı'na kadar genişlemesi ve Rumeli'ye sıçraması üzerine yetersiz hale gelince, ikinci bir hamle olarak Osmanlı K.'ları teşkil edilmiştir.

Osmanlı K.'ları da devlet merkezinde Osmanlı padişahlarının emir ve kumandası altında ve onların şahıslarına bağlı, maaşlı yaya ve atlı askerî ocaklar olarak kurulmuşlardır. K.'larının teşkilinin, daha önceki tecrübelerin, bilgilerin ışığı altında günün şartlarına göre ortaya konduğu anlaşılmaktadır.

Orhan Gazi devrinde vücuda getirilen yaya ve müsellem kuruluşlarının Rumeli fütuhatının başlaması üzerine yetersiz kalmaları ve bâzı disiplinsizlik ve yolsuzlukların ortaya çıkması, yeni hükümdar Murad - ı Hüdavendigâr'ı daha disiplinli bir ordu meydana getirmeye zorlamıştır. Bu arada Rumeli fâtihi Gazi Süleyman Paşa'nın fetihler sırasında tutsak alınan düşman askerlerinin beşte birini kısa süreli bir talim ve terbiyeden sonra iki akça ile asker yaptığı ve ilk defa böylece bin kişilik bir kuvvet meydana getirdiği bilinmektedir. Ancak, bu ücretli askerlerin de mahzurları kısa zamanda ortaya çıkınca, Hüdavendigâr Gazi, Gelibolu'da Acemi ocağını kurarak tutsak alınan gençlerin önce burada terbiye edilmeleri ve yetiştirildikten sonra K. ocaklarına kabul edilmeleri usulünü ihdas etmiştir. K. ocaklarının temeli olan Yeniçeri ocağının kuruluşu ise Edirne'nin fethini takip eden günlerde olmuştur. Osmanlı devletinde K. ocaklarının kuruluşu, Pençik kanununun H. 761 (1360) târihinde çıkarılması ile başlar. Bu önemli kuruluşta da Çandarlı Kara Halil'in hizmeti büyük olmuştur. K.'ları başlangıçta tutsakların beşte biri ile teşkil edilmişken, daha sonra duyulan ihtiyaç üzerine devşirme sistemi ihdas edilmiş ve K.'na kaynak olarak her iki menşe de kullanılagelmiştir. Sistematik olarak Osmanlı hizmetine alınan yabancıların yetiştirilmelerinde ise, daha sonra ilk kademe olarak Türke verilmeleri usul ittihaz olunmuştur. İster savaş ve akınlar sonunda esir alınmak, ister devşirilmek suretiyle olsun, K. ocaklarına aday seçilen yabancı asıllı gençler üç, beş veya en çok sekiz yıl Türk çiftçilerin hizmetinde çalıştırılır, bu suretle Türk örf ve âdetlerine intibak ederek İslâmiyeti öğrenmelerine fırsat verilirdi. Ancak bundan sonra gençler, acemi ocağına be - dergâh edilirler, burada askerî disiplin ve terbiyeye tâbi tutulurlardı. Böyle bir eğitimin sonunda K. ocaklarının elemanları haline gelirlerdi.

K. ocaklarının kuruluşları sırasında tespit edilen kanun ve nizamlar hakkında tafsilâtlı bilgi yoktur. Sadece bu ocakların, kuruluşlarından Kanunî Süleyman devrine kadar şöyle böyle iki yüz yıl devamlı bir gelişme geçirdikleri ve en mütekâmil devreye bu hükümdar zamanında eriştikleri bilinmektedir. Acemi ocağı kaynak olmak itibariyle bir tarafa bırakıldığı takdirde, K. ocaklarından ilk kurulanı Yeniçeri (b. bk.) ocağıdır. Bunu Topçu, Cebeci ve Top arabacıları ocakları takip etmiş, yaya birlikleri teşkil eden bu ocakların yanında atlı birlikler olarak Silâhdarlar ocağı kurulmuştur. Fâtih zamanında ise Sipah ocağı ihdas edilerek silâhdarlara tekaddüm ettirilmiş, bunlara sağ ve sol olmak üzere Ulûfeciler ve Garipler ocakları eklenerek atlı sınıflar altı ocağa çıkartılmıştır. Devlet sınırları genişleyince K.'larına merkez ordusu olmak özelliği yanında kale muhafızlıkları görevleri de verilmiştir. Kalelerin stratejik durumlarına göre Yeniçeri, Topçu ve Cebeci ocaklarından bir kısmının süreli olarak nöbetçi kale muhafızlıklarına gönderilmeleri gerekmiştir. Ayrıca eyaletlerde Yerlikulu, Yeniçeri, Topçu ve Cebeci birlikleri teşkil edildiği gibi, Lağımcı ve Humbaracı ocakları da açılmıştır. Askerî ihtiyaçlara göre gelişen bu ordunun XVI. yüzyıl ortalarında Acemiler dışında yaya olarak Yeniçeri, Cebeci, Topçu, Top arabacı, Lağımcı ve Humbaracı ocakları, atlı olarak da Sipah, Silâhdar, Sağ Ulûfeciler, Sol Ulûfeciler, Sağ Garipler ve Sol Garipler ocaklarından meydana geldiği görülür.

Osmanlı K. ocaklarının sosyal bünyesi üzerinde tartışılan konulardan biri de bu ocakların bir dinî tarikatın, yâni Bektaşîliğin mahsulü olarak ortaya çıkıp çıkmadıkları konusudur. Daha doğru bir ifade ile Bektaşîliğin, Hıristiyanlıkta görülen, Templier veyâ Saint Esprit veyâ Saint Jean de Jérusalem gibi askerî bir tarikat olarak Osmanlı devletinin kuruluşunda ve merkez ordusunun teşkilinde rol alıp almadığı meselesidir. Son yıllara kadar gerek Osmanlı, gerek yabancı târihçiler K.'larının teşkilinde Yeniçeri ocağının Hacı Bektaş - i Veli'den dua aldığı, hatta yeniçeri adının bu ünlü Türk velisi tarafından verildiği mütalâasını ileri sürmekteydiler. Ancak, Hacı Bektaş - i Veli'nin XIII. yüzyılın 2. yarısında ölmüş olduğu ışığa kavuşmakla, bu söylentinin daha sonraki yüzyıllarda icat edildiği artık anlaşılmış bulunmaktadır. Osmanlı târihinin en eski kaynaklarından biri olan Âşık Paşazâde, târihinde yeniçerilerin Hacı Bektaş'tan börk giydiklerini reddetmekte, tersine, Hacı Bektaş köçeklerinden Abdal Musa'nın bir askerden aldığı börkü başına giyerek yurduna gittiğini bildirmektedir. Gerçekte Osmanlı devletinin teşekkülünde Bektaşîlik ve onun dayandığı asıl, Babaîlik ikinci derecede müessir olabilmiştir. Gerek devletin kuruluşunda gerek K. ocaklarının teşkilinde esas müessir Ahiliktir. Orhan Gazi'nin çevresinde bulunan Ahi reisleri Edebalı, Ahi Hasan, Çandarlı Kara Halil ve Mahmud'un devletin teşkilindeki rolleri pek önemlidir. Murad - ı Hüdavendigâr'ın ise, bir Ahi reisi olduğu artık ispatlanmıştır. Hüdavendigâr Gazi'nin bu riyaseti ele nasıl almış olduğunu bilmemekle beraber, onun devlet teşkilâtını kurarken, mensup olduğu bu sosyal teşkilâtın geleneklerini K. ocaklarına vazeyleyişinde öteki Ahi babalarıyla birlikteki rolü hatırdan çıkarılmamalıdır. Nitekim Orhan Gazi yaya birlikleri için üniforma olarak Ahilerin beyaz börkünü seçtiği gibi, Hüdavendigâr Gazi de Yeniçeri ocağına aynı börkü giydirmiştir. *Kavanin - i Yeniçeriyan*'da ise ocağın kuruluşunda Vezir Hacı Bektaş Paşa, Hacı Bektaş - i Veli'nin oğlu Timurtaş Dede ve Mevlâna'nın torunlarından Emirşah'ın adları geçmektedir. Bektaşîliğin K.'ları ile münasebetleri böylece tespit olunduktan sonra, bu tarikatın dinî-askerî hüviyetinin varlığı münakaşa edilebilir. Gerçekte

Bektaşîlik müstakil bir fikir ve tarikat olmaktan çok, Babaîliğin bir istihalesi olduğuna göre ve bir Babaî şeyhi olan Hacı Bektaş - i Velî'nin adı ve şöhretinin Babaî tarikatına izafe edilmiş olduğu artık çözüldüğüne göre, ne Bektaşîliği Templier tarikatına benzetmeye ne de gerek Osmanlı devletini gerek K. ocaklarını bu tarikatın eseri gibi görmeye ihtiyaç kalmıştır. Sadece Bektaşîliğin XV. yüzyıl başlarından itibaren eski Ahi kuruluşlarını ve geleneklerini de içine alarak Osmanlı devletine yayılmaya başlaması sonunda haliyle K. ocaklarına da tevarüs etmiş olduğu söylenebilir. Böylece K.'ları arasında yerleşen Bektaşîlik, bu ocakların kaldırılışına kadar kuvvetle yaşamıştır. Bu sebeple K. ocaklarına Ocag - ı Bektaşiyân, kendilerine Tâife - i Bektaşiye, Gürûh - i Bektaşiye, Zümre - i Bektaşiyân, yükseliş ve merhalelere Silsile - i tarik - i Bektaşiyân, ocak ağlarına Sanâdid - i Bektaşiyân, Ağayan - i Bektaşiyân, Ricâl - i dûdmân - i Bektaşiyân adı verilmiştir. Yine zamanla teşekkül eden geleneklere göre, Bektaşî dervişleri 94 veyâ 99. ortaya kayıtlı bulunmaktalardı. Babalardan biri de 94. ortada Hacı Bektaş vekili olarak otururdu.

İki buçuk yüzyıla yakın bir sürede K. ocakları, padişahların hassa kuvvetlerini teşkil ettikleri ve devamlı olarak hükümdarların maiyetlerinde bulundukları için sıkı bir disiplin altında kalmışlar ve Osmanlı ordusunun özünü meydana getirmişlerdi. Seferlerde bunlar padişahı ortalarına alıp korurlar, ona karşı bağlılıklarını gösterirler, zaferin kazanılmasına âmil olurlardı. Osmanlı padişahları başkomutan olarak K.'larının başında bulunduklarından bâzı tahrikler dışında bunlar tam bir disiplin içinde yaşamışlardı. Ne var ki zamanla padişahlar ordunun başına geçmekten kaçınmaya başlayınca, K.'ları arasındaki sevgi ve saygıyı ve bunlar üzerindeki otoritelerini de kaybetmişlerdi. Seferlere katılmadığından dolayı III. Murad'ı sevmedikleri kadar, onun oğlu III. Mehmed'i de eski geleneklerine bağlı kalarak, yalnız başlarına bırakılmalarına da tahammül edemeyerek zorla sefere çıkarmışlardı. Padişahların kontrollerinden mahrum kalan K.'ları arasına yavaş yavaş yabancılar sızmış, bu kanunsuz hali padişahların müsamaha ile karşılamaları töre ve geleneklerin zedelenmesine, ordudaki disiplinin koybolmasına sebep olmuştu. XVI. yüzyılın sonlarında, XVII. yüzyılın başlarında açılan İran ve Avusturya seferleri yüzünden birliklerin mevcutlarının artırılması mecburiyeti doğunca, K.'ları arasına dışarıdan alınan askerler de bu teşkilâtın bozulmasında rol oynamıştı. Böylece XVIII. yüzyılda K. ocakları eski nizam ve disiplinlerini iyice kaybederek kanunsuz ve düzensiz gelişigüzel bir topluluk haline gelmeye başlamıştı. Ocaklara dışarıdan asker alınmasına göz yumulduğu için devşirme sistemi bozulmağa başlamış ve K.'larının önemli bir kısmı tâlim ve terbiyeden mahrum, askerlik ruhuyla yetişmemiş insanlardan meydana gelmişti. Bu duruma karşı ilk tedbirleri almak için birtakım tasarılar kuran II. Osman, K.'larının şiddetli tepkisiyle hayatını kaybetmişti. Bünye içinde şiddet kullanarak disiplini sağlamak ve ıslahat yapmak isteyen IV. Murad, saltanatının son yıllarında bunda muvaffak olmuşsa da, ölümü üzerine bozulma ve çözülme devam etmiştir. XVII. yüzyılın 2. yarısındaki uzun savaşlar, Girit, Avusturya, Lehistan ve daha sonra on altı yıl süren uzun Nemçe seferleri, kadroların genişletilmesine ve binnetice yabancıların geniş ölçüde K. ocaklarına dolmasına yol açmıstı. Bunun sonunda devşirme sistemi tamamiyle çökmüştü. XVII. yüzyılın sonlarındaki ve XVIII. yüzyıldaki yenilgiler, K.'larının gerek kuruluşlarında gerek bünyelerinde bir ıslahat yapılmasını zarurî hale getirmişti. Fakat kuruluş yıllarındaki dinamik Türk düşünce hayatı, bu tarihlerde bir durgunluk içinde bulunduğundan, düşünülebilen ıslahat, ancak Kanunî devrindeki nizamı sağlayabilme tavsiyelerinden ileri geçememiş ve bir sonuç vermemiştir. K.'larının temelden ıslahı gereğine inanan ilk hükümdar Sultan III. Mustafa olmuştur. Ama K.'larının son durumlarıyle özellikle yeniçerilerin böyle bir ıslahata taraftar olamayacaklarını takdir eden padişah, işe daha uyanık ve teknik bilgilere sahip olan Topçu ocağından başlamıştı. Onu takip eden I. Abdülhamid de aynı yoldan yürümüş ve zamanında Sürat topçuları, Lağımcı ve Humbaracı ocaklarında az çok başarılı sonuçlar alınmıştı. III. Selim ise, K.'ları arasında ve tamamiyle batı tekniğinde Bostancı ocağına bağlı olarak Nizam - ı cedid adını verdiği yeni bir ocak kurmuştu. Fakat bu güzel ıslahat korkunç bir taassupla karşılaştı. Neticede hem bu ıslahat sistemi çöktü, hem de bunu meydana getiren padişahla on iki kadar aydın devlet adamı hayatlarını kaybettiler. Ama K.'larının ıslahı fikri, bu irtica hareketiyle söndürülemedi. İktidarı ele alan Alemdar Mustafa Paşa ve Rusçuk Yaranı, K.'ları arasında Sekban - i cedid adını verdiği yeni bir ocakla eski Nizam - ı cedid kuruluşunu ihya ettilerse de, iki ay sonra baş gösteren bir ayaklanma K. kuruluşunda yapılmak istenen bu reformu da silip süpürdü. Nihayet II. Mahmud, K.'ları arasında son bir ıslahat tecrübesine kalkıştı. Yeniçeri ocağı içinden talimli ve disiplinli birlikler meydana getirmek üzere Eşkinci ocağını teşkil etti. Fakat aynı şiddette bir tepkiyle karşılaştı. Ama bu defa padişah ve çevresinde bulunan Sadrazam Selim Mehmed Paşa, Darendeli İzzet Mehmed Paşa ve Ağa Hüseyin Paşa gibi devlet adamlarının azimli tutumları sonunda K. ocakları, kuruluşlarından 465 yıl sonra Haziran 1826'da ortadan kaldırıldı. — İsmet Parmaksızoğlu

KAPIKULU SÜVARİLERİ, Osmanlı İmparatorluğunda merkez ordusunun atlı birliklerine verilen ad. Büyük Selçuklu imparatorluğunda K. S., 200 kişilik bir birlik olup bunların 100'ü Horasanlı, 100'ü de Deylemli idi. Nizamülmülk'ün Melikşah'a tavsiyesine göre, boylu boslu, yakışıklı ve kargı taşıyan bu atlı askerlerin, devamlı olarak hükümdarın hizmetinde bulunmaları, silâhşorlukta mâhir kimselerden seçilmeleri, silâhlarını silâhhanede muhafaza etmeleri, her elli nefere nakib adı verilen bir subayın tayin edilmesi suretiyle idareleri, bunlardan 20'sinin silâh ve kalkanlarında hamayillerinin altınla, 180'inin de gümüşle süslenmesi uygun görülmüştü. Hükümdarın hassa kıtasını teşkil eden müfredlerden başka, impaıatorluğun dört bir tarafından toplanan 46 000 kişilik bir atlı kuvvet daha büyük hakanın emri altında bulunurdu. Anadolu Selçuklu devletinde K. S.'nin Müfarede ve Halka - i has olmak üzere iki bölük halinde tertip edildiği görülür. Osmanlı devletinde de K. S., kanunnâmeye göre sipah (b. bk.) ve silâhdar (b. bk.) adlarıyle K. S.'nin teşkili ilk defa Rumeli Beylerbeyi Kara Timurtaş Paşa'nın tavsiyesi üzerine Hüdavendigâr Gazi tarafından yapılmıştır. Gerçi Orhan Gazi zamanında kurulan Müsellem adlı birlikler de atlı asker olmak hasebiyle K. S. ocaklarının başlangıcı olarak kabul olunabilirse de, tutsak ve devşirmelerden Türk disiplini altında yetiştirilerek hükümdarın emir ve komutasına bağlanan bu askerî kuvvetin kuruluşu, yine I. Murad'a âid bulunmaktadır. K. S., genellikle altı bölük halinde teşkilâtlandırılmıştı. İlk önce silâhdarlar bölüğü kurulmuş, Fâtih zamanında sipah bölüğü açılarak silâhdarlara takdim edilmişti. Yine XV. yüzyılın 2. yarısında sağ ve sol ulûfeciler ile sağ ve sol garipler meydana getirilmekle K. S. kadroları tamamlan-

mıştı. K. S.'nin derece ve maaşları yaya kapıkulu askerlerinden daha yüksek tutulmuştu. Fakat hükümet üzerindeki tesirleri yaya kuvvetlerinden daha geride bulunuyordu. K. S.'ni timarlı süvarilerden ayırt etmek için K. S. veyâ bölük halkı, altı bölük halkı, altı bölük adları kullanılmaktaydı. K. S. bölüklerine seçilecek askerlerin kaynakları belirliydi. Bunların en önünde Yeniçeri ocağı gelmekteydi. Bu ocağa hizmet etmiş ve terfi etmeye hak kazanmış subay ve erlerden lâyık görülenler, K. S. arasına alınırlardı. Bu geçişe bölüğe çıkma denirdi. Topçu, Cebeci, Humbaracı gibi diğer kapıkullarından K. S. ocaklarına geçme nadiren vâki olurdu. K. S.'nin asıl kaynağı saray ve saraya bağlı kuruluşlardı. Enderûn - i hümâyun ile kuruluşları saraya bağlı olan Galatasaray, Edirne Sarayı ve İbrahim Paşa Sarayı oğlanları yine çıkma denilen belirli zamanlarda derecelerine göre altı bölükten birine geçerlerdi. Çıkmaların en önemlisi büyük çıkma, umum çıkması veyâ cülûs çıkması denilen cülûs - i hümâyunlarda icra edilirdi. K. S.'nin mevcutları zaman ve şartlara göre değişmiştir. Meselâ İstanbul'un fethi günlerinde beş bölük olan sipah ve silâhdarların ikişer bin, öteki bölüklerin de mevcutları dört bin olmak üzere toplam sekiz bin kişilik bir kuvvet teşkil etmekteydiler.

K. S.'nin hepsi İstanbul'da bulunmazlardı. Bunların at ve haşemlerinin çokluğu, maiyet beslemek mecburiyetinde olmaları sebebiyle İstanbul'a civar yerlerde oturmaları kendi kanunları iktizası idi. Fakat bölük ağaları, kethüda ve çavuşları ile kâtipleri İstanbul'da kalırlardı. Sadece kethüda yerleri taşrada bulunur, K. S.'nin inzıbatını sağlamak ve ceza alanları tecziye etmekle yükümlü tutulurdu. Devlet merkezinde bulunan K. S.'nin XVIII. yüzyılda mevcutları 1 500 kadar olup, Divan günlerinde veyâ padişah binişlerinde maiyet hizmeti görürlerdi. Bunlar İstanbul'da kaldıkları sürece Süleymaniye'deki Bekâr odalarında, Sultan Ahmet, Elçi, Kurşunlu ve Yenicami hanlarında ikamet ederlerdi. Taşraya çıkan K. S. ise Kütahya ile Edirne arasında, yâni Marmara bölgesinde oturmak zorunundaydılar. Ama XVI. yüzyılın sonlarından itibaren kanuna saygı gittikçe kaybolduğundan Anadolu ve Rumeli'nin en hücra köşelerine kadar yayılmışlardı. Bunlar bulundukları yerlerde hükümet işlerine müdahale ederler, zorbalık yaparlardı. Başlarındaki kethüda yeri bu gibi hallerde pek nâfiz olamıyordu. Ancak, XVII. yüzyılın 2. yarısında bunlar da nispeten disiplin altına alınabilmişlerdir. K. S.'nden savaş zamanında sipahiler hükümdarın sağında, silâhdarlar solunda yer almak, Otağ - ı hümâyunda nöbet beklemek, ulûfeciler Hazine - i hümâyunu korumak, Garipler de padişah çadırlarını beklemek gibi mükellefiyetlerle yüklü idiler. Ayrıca Maliye, Divan, İhtisap, Irgad kâtiplikleri, Beytülmâl ve Hassa hazinesi eminlikleri, Avârız, nüzul, bağ, agnâm, ağıl ve cizye tahsildarlıkları, ordu levazım dairesi (koyun, sığır, astarlık, sarıklık, gömleklik bezler) emanetleri gibi görevlere de tayin edilirlerdi. K. S.'nin evlenmeleri genellikle daha kuruluş yıllarından itibaren kabul edilmişti. Bunların yetişkin oğullarının da veledeş adıyla K. S. ocaklarına alınmaları kanun icabı idi. Ancak ocağa giriş bababın ölümü veyâ kendi ulûfesinden bir miktarını oğluna bırakmak suretiyle mümkün olabilirdi. Mamafih orduda disiplin bozulunca, bütün süvarilerin kendileri hayatta iken dahi oğullarının bölüklere kaydı kabul edilmişti. K. S.'nin Osmanlı târihinde. özellikle XVII. yüzyılda çıkan dahilî krizlerde geniş ölçüde faal oldukları görülür. Gerek İstanbul'da gerek Anadolu'da baş gösteren ayaklanmalarda K. S.'nin veyâ bu teşkilâta mensup kimselere dahl ve tesirleri büyük olmuştur. Husrev Paşa'nın Irak seferi esnasında Üsküdar, Diyarbakır ve Mardin ayaklanmalarını tahrik eden Dağlar Delisi ve yeğeni Deli İlahî, Niğde'den ayaklanarak Üsküdar'a yürüyen Gürcü Nebi bunlardan bâzılarıdır. Ancak, K. S.'nin İstanbul'da XVII. yüzyılda görülen kıyamlarda rolleri daha farklı olmuştur. Bu ayaklanmalarda ilk faktörü K. S. ocaklarının disiplin bakımından çözülmeleri teşkil eder. XVI. yüzyılın son yarısındaki savaşlar ordu mevcudunun artırılmasını gerektirince, bu ocaklara da kaynakların dışından asker almak mecburiyeti hasıl olmuştu. Söylentilere göre K. S. ocaklarına ilk defa yabancı sokan Özdemir oğlu Osman Paşa olmuştur. Kale muhafızlığında bulunmak veyâ serdengeçti olarak hizmete alınmak kaydıyle ocaklara giren yabancılar, K. S. arasındaki disiplin ve töreleri sarsmışlardı. İkinci faktör ise, XVII. yüzyıldan itibaren tahta çıkan padişahların zayıf karakterleri neticesi vezir ve devlet ricalinin iktidar hırsı ile aralarındaki mücadelede K. S. ocaklarını emellerine âlet etmeleri olmuştur. Disiplinsizliğin ilk örneği savaşlara katılmamakta görülmüştür. II. Osman devrinde 20 binden kalabalık olan bu ocaklar sadece 5 - 6 bin mevcutla sefere katılabiliyorlardı. Savaşlardan kaçış gittikçe o hale gelmişti ki, 1812 yılında ancak 100 kadar çavuş ve zabitin sefere katıldığı görülmektedir. K. S.'nin çöküş yılları olan bu iki yüz yıllık süre içinde K. S. arasında disiplini sağlamak için alınan tedbirlerin hiç biri sonuç vermemiştir. Bâzan buna tevessül edenler, bu teşebbüslerini ölümle ödemişlerdir. 1687 yılında Köprülü Mehmed Paşa'nın damadı Veziriâzam Süleyman Paşa'nın K. S.'ni tensik etmek için giriştiği teşebbüs sonunda patlayan isyan, kendisinin katline ve IV. Mehmed'in tahttan indirilmesine kadar gelişme gösteren bir reaksiyon olmuştur.

Kapıkulu ocakları arasında hükümete baş kaldıran, Divan - i hümâyunu basarak padişahı tehdit eden ilk ocak K. S.'dir. III. Murad'ın cülûsunda cülûs bahşişi dolayısıyle K. S. ansızın ve kanun dışı Divana gelerek bâzı iddialar ileri sürmüşlerse de, Sokullu Mehmed Paşa bunları ikna edebilmişti. 1588 târihinde ise ilk isyanları görülür. Bu isyanları birbirlerini çekemeyen vezirler de desteklemişlerdir.

K. S., itibar ve derece itibariyle Yeniçerilerden ileri olduklarından aralarında daimî bir çekişme bulunmakta idi. Özellikle seferlerde bu münazaa bir kat daha artıyordu. K. S.'nin işi gittikçe azıtmaları karşısında hükümet bunlara karşı Yeniçeri kuvvetini ikame etmeyi denemiştir. Bu tutum Yeniçerilerin de aynı yola, serkeşliğe dökülmelerine sebep olmuştur. XVII. yüzyılda şahsiyetsiz hükümdarlar, saray ağaları, kadınlar, vezirler arasında süregelen rekabet sonunda bu iki ocak, bâzan bir arada, bâzan da karşı karşıya gelerek hareket etmişlerdir. Bu mücadelede K. S., Yeniçerilere nazaran daha dağınık bulunduklarından neticede kaybettiler. Yeniçeriler, Osmanlı İmparatorluğu'nun tek gücü haline, bu mücadeledeki zaferleri sonunda gelmiş oldular. 1588 yılında başlayan Sipahi ayaklanmalarını 1595, 1597, 1603, 1622, 1623, 1631, 1648, 1654, 1656, 1657 ve nihayet 1687 yıllarındaki ayaklanmalar takip etmiştir. 1597 ve 1603 ayaklanmalarında Yeniçerileri karşılarına alan K. S., çarpışmalarda epeyce zedelenmişlerdi. 1631'de ise IV. Murad ve 1656 ve 1657'de Köprülü Mehmed Paşa tarafından yine Yeniçerilerin

desteklemeleri sonunda iyice ezilmişler ve özellikle Köprülü'nün bunları sıkı bir şekilde kovalaması neticesinde K. S.'nin itibarları hiçe inerek, askerî sınıfın en yüksek mevkiinden en aşağı derecesine düşmüş oldular. Yukarıda târihleri gösterilen diğer ayaklanmalarda ise K. S. Yeniçerilerle ortaklaşa hareket etmişlerdir. 1826 yılında öteki kapıkulu ocakları lağvedilirken, K. S. artık varla yok denilecek kadar sönmüş bulunuyorlardı. Böyle olmakla beraber, Yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra Şurâ - yi saltanatta verilen bir kararla Altı bölük de lağvedildi. Sadece sadrâzam önünde ispatı vücut edenlerin kethüda ve ihtiyarları ile birlikte gümrükten maaş bağlanarak çırak edilmeleri uygun görüldü. Karar ayrıca vilâyetlere de tebliğ edilerek K. S. kethüda yerleri ile sipahiliklerine de son verilmiş oldu. — İsmet Parmaksızoğlu

KAPIZ, Türkçede kanyon (Fr. canon, İng. canyon) terimine karşılık olarak kullanılan bir kelime.

K., çok dik yamaçlı, boğaz biçimli bir vâdidir. K.'lar nemli bölgelerde derin yarıklarda meydana gelir. Kurak yerlerde ise çok kuvvetli derinliğine aşınma sonunda oluşur.

Yurdumuzda K.'lar çoktur. Örnek olarak yurdumuzda Orta ve Batı Toros dağlarında, Karadeniz dağlarında birçok K.'lar vardır.

K. yerine yabancı dillerde kanyon terimi kullanılır. Bk. KANYON.

KAPİTAL: bk. SERMAYE.

KAPİTALİZM: Türk iktisadiyatında kapital ve K. için çeşitli karşılıklar ileri sürülmüş, fakat hiç bir iktisat târihçisi bunun gibi diğer ekonomik tâbirlere dair henüz bir terminoloji denemesi yapmamıştır. Bunlar arasında az çok yer eden, orta aydın tabakaya da nüfuz etmiş bulunan, bugün dahi arasıra kapital, kapitalist ve K. ile birlikte kullanılan sermaye, sermayedar ve sermayedarlık yahut sermayedarlık rejimi gibi tâbirler, kolaylıkla anlaşılma yönünden kapitalden gelme karşılıklarına nisbetle daha manalı ve aydın sayılabilir. Bilhassa kapitalist yerine sermayedar, sermaye sahibi, sermayeyi elinde tutan demek oluyor ki kapitalistten daha açık, âdetâ bir tarif mahiyetini taşıyor.

Fakat Cumhuriyetle beraber Latince asıldan gelme ve milletlerarası terimler, terminoloji piyasamıza girmiş, birlikte bir kelime âilesini de beraber getirmiştir. Batıda olduğu gibi, bizde de nakdî sermaye gibi üretimi hedef edinen eşya ve emtiayı da içine alan bir kavram karşısındayız. Bu kavramı klasik iktisatçıların başı sayılan Adam Smith, en geniş anlamı ile göz önüne almış ve «bir gelir getiren veyâ gelir getirme hassasını taşıyan servet» olarak tarif etmiştir. Bu ameliye esnasında emek ve tabiat faktörleri de birleşmektedir. Yalnız sermayenin emekle birleşmesi verimliliğe meydan verirken, tabiatle birleşmesinin aynı sonucu doğurduğu rahatlıkla ileri sürülemez. Hattâ meşruluk bakımından da sermaye ve emek münasebeti, sermaye ve tabiat münasebetinden ayrılır. Bu ikinci biçimdeki ilişki sanayi öncesi ekonomide meşruiyet hususunda şüphe ev tereddüt bile uyandırmaktadır.

Alman iktisat târihçisi Bücher (b. bk.) in kapalı ev ekonomisi, şehir ekonomisi, halk ekonomisi tiplerini nasıl sıraladığı bilinir. K., onun Volkswirtschaft (halk veyâ millet ekonomisi) adını verdiği devreyi teşkil eder. Bu üçüncü tip, bir başka tasnifin ilk halkasıdır. Bu halka içinde tâli olarak şu safhalar zikredilebilir:

1. *Ziraî kapitalizm*: Fiziyokratizmin davaları ile başlayan bu safhada bir siyasî telâkki de yer alır. Köylülüğü fakir olan milletlerin kendileri de fakirdir: «Le pauvre paysan, le pauvre Royaume (fakir köylü, fakir krallık)», XVII. yüzyıldan kalma bir formüldür. Fiziyokratların «şahane avans» dedikleri, devlet hazinesi tarafından ziraatin ve çiftçi sınıfının yükseltilmesi için çiftçilere dağıtılan avans - ki modern ifade ile kredinin kendisidir - cemiyeti ziraî K.'in gayesine doğru götürecektir. Bâzan «ziraî kollar» ın takviyesinden de bahseden sosyalist düşünceli fiziyokratlara rastlanmıştır. Bu yüzden sonradan agrarizm denen himaye siyaseti başlangıcının fiziyokratlarla başladığı ileri sürülmüştür. Öte yandan çiftçi dışında kalan sosyal sınıfların değer yaratıcısı değil, «kısır» oldukları da doktrinin ana davalarından birini teşkil eder. Bununla beraber ziraî K.'in «buğday fiyatının düşmesi karşısında devletçe alınacak tedbirlerle himayesi» zarureti de liberal olan fiziyokratizmin yegâne himayeci tarafını teşkil etmektedir.

2. *Ticarî kapitalizm*: K.'in bu ikinci safhasını merkantilizm (b. bk.) teşkil eder. Önceleri paranın memleket içinde birikmesi siyaseti takip edilmiş, şu veyâ bu şekilde paranın memleket dışına kaçırılması yasaklanmıştır. Fakat ticaret, özellikle İngiltere'de başlayan sanayi ihtilâli dolasıyle ticaretin sanayi ile birleşmesi, ortaya K.'in gövdesi olacak sınaî K.'i önce İngiltere'de, sonra kıta Avrupa'sına yayacaktır.

3. *Sınaî kapitalizm*: Yukarıda üretim faktörleri arasında tabiatı görmeye karşı Adam Smith ile başlayan bir şüpheci ve tereddütlü psikolojiye temas edilmişti. Sermaye ile tabiatın birleşmesi artık önceki ekonomilerdeki birleşmelerden farklıdır. Şimdi tabiatın, toprağın kapitalist gelire yaptığı ilâve ham tabiatın değil, «insanîleşmiş», şekil ve yapı değiştirmiş bir başka tabiatın, teknikle yoğurulmuş bir tabiatın eseridir. Esasen toprak sahiplerinin sosyal yapısı da değişmiş bulunmaktadır. Cemiyetteki toprak sahipleri, sosyal rol ve ehemmiyetlerini kaybetmiş bulunmaktadırlar. Hele ticarî ve sınaî K.'in kontrolünü elde eden finans K.'i, bütün nüfûz, malî K.'e geçmiş, sayılabilir.

4. *Devlet kapitalizmi*: Böylece K. târihinin bu safhaları birbirini takip ederken henüz feodal devresini yaşayan, ancak yabancı sermaye K.'ine sahne olan bir memlekette, 1917 sonrası Rusya'da, yaratıcı ve «yukarıdan» idare edilen bir devlet K.'inden Hochkapitalismus (yüksek K.) e doğru olan iktisadî yürüyüş, Karl Marx'ın *Das Kapital*'inde çizgisi çizilen bir diyalektiğe tâbi olarak kendiliğinden bir kollektivist ekonomi çağına zemin hazırlamaktadır. Marx'tan sonraki Marxistler, başta Engels olmak üzere doktrini tefsire tâbi tutarak düz diyalektik çizgisi üzerinde gerekirse bâzı sıçrama eğrileri çizilebileceğini ileri sürmüşler, K.'in kendi içinde olgunlaşması, emekçiler sınıfının idare ve hâkimiyetine geçecek, olmuş bir meyve durumu beklemeden diyalektik gayesinin beşerî irade ve ihtilâlci

bir aksiyon sayesinde gerçekleşmesini tasarlamışlardır. Proletaryanın siyasî ifadesi olan devlet. mevcut olmayan yahut cılız ve gelişmemiş halde olan K.'i, devlet eli ile yaratacak, hattâ liberal idare ile olgunlaşan kapitalist ülkelerin ekonomik seviyesi ile rekabete bile girişecektir.

5. *Refah devleti kapitalizmi*: Gelişmemiş kıta ve ülkeler Sovyetizmin, son zamanlarda da Maoculuğun rehberliği altında iktisadî kalkınma planları hazırlarken sanayileşmiş ülkeler de K.'lerine yeni bir hamle aşılamaya koyulmuşlar, I. Dünya Harbi sonunda kısmen, II. Dünya Harbi'nden sonra da entegral olarak malî ve içtimaî politika tedbirleri üzerinde, özellikle orta sınıfı hedef tutarak alt tabakaları yukarıya, ortaya itmekte, içtimaî sınıflar piramidinin en üst kısımlarını temsil eden sınıf ve tabakaların da müterakki vergileme yolu ile satın alma güçlerini kısmağa çalışmaktadırlar. Avrupa haritası üzerinde İngiltere, kuzey ülkeleri ile bu nevi K.'in yurtları olarak bilinmekte, yalnız gelişmiş cemiyetler için değil, gelişmemişler için de imtisal numunesi olarak gösterilmektedir.

Sosyolojik yönden K. ile ilgili bâzı problemler de vardır. Bu problemlerin hiç değilse başlıklarına işaret etmede yarar vardır. Bunların başında bilhassa Sovyetvarî K. ile sıkı ilgisi ileri sürülen târihî materyalizmin er geç komünizme dönüşmesi, K.'in bir rejim olarak geleceği, Sovyet iktisadî devletçiliğinin ne nisbette Marx'ın determinizmi ve diyalektiği ile anlaşılabileceği gibi meseleler bulunmaktadır. — Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu

KAPİTOL: bk. CAPITOLIUM.

KAPİTON (Fr. Capiton), XVIII. yüzyılda Avrupa'da sandalye, koltuk ve kanapeleri doldurmak için kullanılan hurda ipek. Doldurulan kısımlar şilte haline getirilerek, tampon veyâ düğmelerle tesbit edilirdi.

KAPİTÜLASYON'LAR (Fr. Capitulation; İng. Capitulation), geçici veyâ sürekli olarak bir memlekette yaşayan yabancı uyruklu kişilere, tek taraflı olarak tanınmış hak ve imtiyazlar. Târihin çok eski çağlarından beri, türlü şekil ve suretlerde K.'ların varlığı bilinmektedir. İmparator K.'larını K. için eski bir örnek olarak kaydetmek mümkündür. Mukaddes Roma - Germen imparatorları kendilerini imparatorluğa seçen prenslerin hükümranlık hakları ve prenslik yetkilerine asla dokunmayacaklarına dair yeminli belgeler imzalayıp verirlerdi. Capitulum denilen bu belgeler de birer K. sayılmaktadır. Büyük Karl zamanında yayınlanan ve yürürlüğe konulan fermanlara da Kapitülarya denirdi. Bütün bu örneklere rağmen asıl K.'lar, batıdaki Hıristiyan âlemine mensup kişilerden İslâm ülkelerinde geçici veyâ devamlı şekilde bulunanlarının Müslüman halk arasında can, mal güvenliğine sahip olarak yaşamalarını ve İslâm dininde yer alan fazilet kurallarından yararlanmalarını sağlamak amacı ile Müslüman hükümdarlarca verilmiş özel imtiyazlardır ki bilhassa Osmanlı hükümdarlarınca uygulama alanına konmuş ve XX. yüzyıla kadar devam etmiştir.

Devletler umumî hukukuna hem bir müessese, hem bir kavram olarak giren K.'un, sözü geçen hukuk yönünden târifi ise şöyledir: K., bütün fasıl ve bölümleri veyâ maddeleri sadece, verilen hak veyâ imtiyazlara âid olan ve «tek taraflı» olarak yazılan ahidnâme - ferman veyâ «resmî taahhüd senetleri» dir. Başka bir deyimle K.'lara «kişisel andlaşma» denmesinin sebebi, yine devletler umumî hukukuna göre andlaşma veyâ anlaşmaların hakikî ve kişisel olarak ikiye ayrılmasındandır. Hakikî andlaşmalarda mutlaka yetkili iki tarafın bulunması ve devamlılığa sahip olması şarttır. Şahsî andlaşmalar ise tek taraflı olup ahidnâmeyi verenin hükümdarlık süresince geçerli olması özelliğini taşır. Bu sebepledir ki, 18 Şubat 1536'da Kanunî Sultan Süleyman tarafından Fransızlara verilen K., padişah değiştikçe Fransa'nın talebi üzerine yenilenmiş; yenilendikçe verilen imtiyazlar genişletilmiş; önceleri 15 - 20 maddeden meydana gelmiş iken sonraları 80 - 85 maddeye kadar yükselmiştir. O kadar ki, artık alınacak hak ve imtiyaz kalmadığı için son K.'larda sadece maddelerdeki kelime ve kavramlar ile hitap edilen devletin adında değişiklik yapılmakla yetinilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrı olarak, İran ve Mısır'da da dört yüzyıl K.'lar geçerli olmuştur. K.'lar İran'da, Türkiye örnek tutularak, 1928'de Rıza Pehlevî tarafından kaldırılmıştır. Memlûkler zamanında Fransızlar ve Katalonyalılara verilip de 1517'de Yavuz Sultan Selim tarafından Mısır fethedilince yenilenen ve 1528'de Kanunî tarafından da kabul edilen K.'ları Mısır devleti, önce «karma mahkemeler» kurmak suretiyle değiştirmiş, 1949'da da tamamiyle kaldırmıştır.

K.'ların hukuk târihi açısından, yalnız Müslüman devletlerin Hıristiyan devlet tebaasına tanındığı hususundaki görüş yanlıştır. Zira K.'lar, İslâmiyet'in doğuşundan önce, Hıristiyanlığın ilk çağından beri de mevcuttu. Bir Hıristiyan devletin Müslüman halk lehine veyâ iki Müslüman devletin karşılıklı olarak tebeâları için veyâ yine bir Hıristiyan devletin başka bir Hıristiyan topluluğa K. şeklinde hak ve imtiyazlar verdiği târihen sâbittir. Şöyle ki: Bizans imparatorlarından İustinianus'un ülkesinde yaşıyan Ermenilere miras - evlenme gibi meselelerini kendi töre ve kanunlarına göre çözümlemeleri imtiyazını vermesi; ikisi de Müslüman olan İran ve Osmanlı İmparatorluğu'nun ülkelerindeki Hıristiyan devletleri konsoloslarına tanıdıkları imtiyazları, karşılıklı olarak kendi konsoloslarına da tanınmasını kararlaştırıp teahhüt etmeleri; Bizans devletinin Yıldırım Bayezid'e İstanbul'da bir Türk mahallesi kurma ve bu mahallede oturan Türklerin dâvâlarına bakmak üzere Türk kadısı ile din işlerine bakacak müftü atama hakkı tanıması, bunlara verebileceğimiz örneklerdir.

Yurdumuzda K.'ların başlangıcı olarak Kanunî çağını göstermek de târihî bakımdan yanlıştır. Gerçekten yurdumuzda K.'ların veriliş târihinin başlangıcını 1365'te I. Murad ile Ragusa (Dubrovnik) Cumhuriyeti arasında yapılan ticaret muahedesi teşkil eder. Türkler 1364'te Sırp Sındığı savaşını kazandıktan sonra, Dalmaçya kıyılarında küçük bir Slav devleti olan ve topraklarının tarıma elverişsizliği sebebiyle geçimini deniz ticaretinden sağlayan Ragusa Cumhuriyeti, doğu ticaretini devam ettirmesinin ancak Osmanlılarla iyi münasebetler kurmakla kabil olabileceğini anlaması üzerine, Osmanlılardan himaye istedi. Yıllık 500 dukalık haraca karşılık, Ragusa gemilerinin doğu sularında serbestce dolaşıp Ragusa deniz ticaretinin Osmanlılarca korunması esasına dayanan bir ahidnâme düzenlendi ki bu anlaşma bizde K.'ların başlangıcını teşkil eder. Bu ahidnâme 1408, 1414, 1445, 1451, 1453,

1481 ve 1512'de olmak üzere 7 defa yenilenmiştir. Bundan sonra, 1397'de Yıldırım Bayezid ile Bizans imparatoru VII. İoannes Palaiologos arasında imzalanan muâhede gelir ki hükümleri yukarıda açıklanmıştır. 1410'da I. Mehmed (Çelebi) ile Bizans imparatoru Manuel Palaiologos ve 1413'te Venedik Cumhuriyeti arasında; 1424'te II. Murad ile Bizans imparatoru VII. İoannes Palaiologos arasında; 1460'da Fâtih Sultan Mehmed ile Toscana (= Pisa ve Floransa) devleti arasında; 1480'de II. Bayezid ile Venedik Cumhuriyeti arasında; 1514'te Yavuz Sultan Selim ile Ancona devleti arasında, bâzılarında tek taraflı, bâzılarında taraflı olmak üzere K. ahidnâmeleri imzalanmıştır. Kanunî Süleyman, ilk K.'u 1 Ocak 1521'de, evvelce Venedik Cumhuriyeti'ne tanınan imtiyazları yenilemekle verdi. Kanunî'nin tahta çıkışından beri, Osmanlı İmparatorluğu ile siyasî ve ticarî münasebetlerinin yeniden düzenlenmesine büyük önem veren Venedik Cumhuriyeti, Marco Memmo veyâ Marco Minio adındaki sefiri vasıtasıyle 30 maddelik bir andlaşma imzalanmasında başarıya ulaşmıştı. Askerî, siyasî, ticarî ve adlî meseleleri yeniden düzenleyen bu andlaşmada, iki devlet arasında eski sınırların aynen kabulüne, suçluların iâdesine, deniz ticaretinin serbestçe yapılmasına, her iki taraf tebaasına âid mahkemelerde karşılıklı olarak tercüman bulundurulmasına dâir maddeler vardır. Bu maddelerin bâzıları, sonradan, başta Fransa ve İngiltere olmak üzere birçok devletlere de tanındı.

K.'lar XVIII. yüzyıl sonuna kadar imparatorluğun hükümranlık hukukunu ihlâl edebilecek bir niteliğe ulaşmadı; ulaşmasına da esasen imkân yoktu. Çünkü devletin temelleri sağlam ve yönetim güçlü idi. Ayrıca, bu K.'lara karşılık, Hıristiyan devletlerden bâzı avantajlar da elde edilmişti. Meselâ Venedik Cumhuriyeti o zaman henüz hâkimiyeti altında bulundurduğu Kıbrıs adası için yılda 10 000 ve Zanta adası için de 5 000 duka altını haraç ödemeyi taahhüt ediyordu. Bu K., hem Avrupa'da Türk idaresi için olumlu yönde büyük propaganda yapılmasına, imparatorluk azametinin tanınmasına ve Luther gibi büyük bir reformcunun «Yâ Rabbim! Büyük Türkleri bir an önce başımıza getir de Senin ilâhî adaletinden onlar sayesinde nasibimizi alalım...» demesine sebep olmuştur. Bu andlaşma, ayrıca Kanunî'nin Rodos adasını zaptı sırasında Venedik'in tarafsız kalmasını, Rodos'u ellerinde bulunduran Saint Jean şövalyelerine yardım etmesini de sağlamıştır.

Birçok müelliflerin, yanlış olarak târihini 1532 gösterdikleri ve ilk K. olarak belirttikleri Fransa kralı I. François ile Kanunî arasında yapılan ahidnâme, 18 Şubat 1536'da İstanbul'da Kanunî adına sadrâzam Makbul veyâ Maktul İbrâhim Paşa, I. François adına elçi Jean de la Forêt tarafından imzalanmıştır. Hükümlerinin sonradan başta İngiltere olmak üzere diğer devletlere de genişletilmiş surette tanınmış olması dolayısıyle bu andlaşmaya ilk K. denmiştir. Gerçekte ise Osmanlı devleti tarafından verilen ilk K., 1365'te I. Murad tarafından Ragusa Cumhuriyeti'ne verilmiştir.

18 Şubat 1536'da Fransa ile imzalanan ve önceleri bir ittifak muahedesi zannedilen andlaşma, gerçekte Osmanlı İmparatorluğu'nun zararına verilmiş ticarî, adlî ve sosyal bir sürü imtiyazları içine alan bir K.'dur.

Bundan sonra gerek Fransa'ya gerek diğer devletlere verilen K.'larda hep bu andlaşma esas olarak alınmış ve fakat genişletilerek 70 - 80 maddeye çıkarılmıştır.

Bu andlaşmadan sonra Fransa'ya 1569'da II. Selim IX. Charles'a 18 maddelik; 1581'de III. Murad III. Henri'ye 19 maddelik; 1597'de III. Mehmed IV. Henri'ye 32 maddelik; 1604'de I. Ahmed IV. Henri'ye 53 maddelik; 1673'te Edirne'de IV. Mehmed XIV. Louis'ye 55 maddelik; 1740'ta I. Mahmut XV. Louis'ye 84 maddelik K. niteliğinde imtiyaz vermiştir.

Bunlardan başka, III. Murad'ın 1575'te Venedik Cumhuriyetine; 1578'de Toscana Krallığı'na yeniden ve genişletilerek; 1580, 1593 ve 1603'te III. Murad'ın İngiltere kraliçesi I. Elizabeth'e; 1595'te III. Mehmed'in Venedik Cumhuriyeti'ne genişletilerek; 1598'de III. Mehmed'in Hollanda krallığı tacirlerine; I. Ahmed'in 1605'te Venedik Cumhuriyeti'ne; 1606'da İngiltere kralı I. James'e; 1612'de Hollanda krallığına yeniden ve genişletilerek; II. Osman'ın 1618'de Venedik Cumhuriyeti'ne; 1622'de İngiltere kralı I. James'e genişletilerek yeniden; IV. Murad'ın 1624'te Venedik Cumhuriyeti'ne; 1624'te İngiltere kralı I. James'e; 1634'te Hollanda krallığına genişletilerek yeniden; Sultan İbrâhim'in 1640'ta Venedik Cumhuriyeti'ne; 1641'de İngiltere kralı I. Charles'a yeniden ve genişletilerek; IV. Mehmed'in 1662 ve 1675'te İngiltere kralı II. Charles'a; 1665'te Ceneviz Cumhuriyeti'ne; 1668'de Hollanda krallığına; 1670'te Venedik Cumhuriyeti'ne; 6 Mart 1678'de Lehistan krallığına yeniden ve genişletilerek; 1712'de III. Ahmed'in Hollanda krallığına genişletilerek verdiği K.'lar vardır.

K.'lar, devletler umumî hukuku kurallarına göre, gerçek andlaşma niteliğinde bulunanlar ve ferman veyâ ahidnâme ile tek taraflı olarak verilmiş imtiyazlar olmak üzere başlıca iki grupta toplanmaktadır. Türk K.'larının % 87'si II. grupta toplanmıştır. Bunların her hükümdar değiştikçe yenilenmesi sistemi, 1740'ta I. Mahmud'un bir fermanı ile iptal edilmiş ve verilmiş imtiyaz fermanlarının kendisinden sonra gelecek padişahlar için de geçerli olacağı usulü konmuştur. Verilen bu K.'ları başlıca şu gruplarda toplamak mümkündür:

1. *Şahıslara tanınan haklar*: Osmanlı ülkesinde yabancılara yasaklanmış bâzı yerlere girmek; kendi din ve töreleri gereğince serbestçe hareket etmek.

2. *Adlî yönden tanınmış haklar*: Taşınmaz mallara âid olanların dışındaki hukuk ve ceza dâvâlarında, dâvâlı ve dâvâcı aynı yabancı devlet uyruğunda iseler, dâvâlarına kendi devletlerinin konsolosluğunda bakılması; taraflardan biri Osmanlı, diğeri yabancı ise dâvâya Türk mahkemesinde bakılmakla birlikte duruşmada mutlaka yabancı tarafın konsolosluğundan bir tercümanın hazır bulunması ve böyle bir dâvânın temyiz merciinin Divân-ı Hümâyun olması.

3. *Ekonomik imtiyazlar*: Yabancıların emlâk ve gümrük vergilerinden başka, hiç bir vergi vermemeleri; Osmanlı kara sularında gemi işletme hakkı (= kabotaj) nın sadece yabancılara tanınması; ayrıca Türklerin kendi kara sularında balıkçılık, süngercilik yapamaması, bu işlerin sadece yabancılara âid olması.

4. *İdarî imtiyazlar*: Yabancıların Osmanlı ülkesi içinde diledikleri yerde postahane, okul, kilise, hastahane, manastır gibi tesisler kurmaları; bunların en geniş ölçüde vergi muafiyetinden yararlanmaları. Son grupa, Türk vatandaşı olan azınlıkların yabancı devletler tarafından himayesini de katabiliriz. Himayeye mazhar olan azınlıkların dâvâlarına, himaye gördükleri devletin konsolosluk mahkemesinde bakılırdı ki Osmanlı devletinin hükümran-

lık haklarına en çok darbe vuran hususlardan biri de bu imtiyazdı. 1869'da yürürlüğe giren Tâbiiyyet-i Osmaniye Kanunnamesi ile bu korkunç duruma son verilmiştir.

Böylece, ilk zamanlar zayıf ve fakir Avrupa devletlerine lûtuf olarak düşüncesizce ihsan edilen bu imtiyazlar, Türkiye zayıflayıp Avrupa kuvvetlendikçe Osmanlı devletinin, dolayısıyle ülkenin gerçek sahibi Türklerin başına pek büyük felâketler getirmiş, koskoca imparatorluğun yıkılıp gitmesinde en önemli rolü oynamıştır. Bu çok tehlikeli durum, Çökme Devri'nin başlamasından beri iyice anlaşıldığından, Tanzimat'ın ilânından sonra, Osmanlı devletinin dış siyasette en büyük amacı K.'ların kaldırılması olmuş ise de, devletin içinde bulunduğu şartlar buna imkân vermemişti.

I. Dünya Harbi'nin başlamasıyle kendisini nisbî bir serbestî içinde bulan Osmanlı devletinin o sırada iktidarda olan İttihad ve Terakki hükûmeti, 8 Eylül 1914'te aldığı çok cesurane bir karar ile 549 yıldan beri yürürlükte bulunan bütün K.'ları ilga etti. Bu karar, başta gizli ittifak ile dostumuz ve müttefikimiz Almanya olmak üzere bütün batılı devletlere bildirildi ve 1 Ekim 1914 günü yürürlüğe girdi. Ancak, o devirde yapılan çok az sayıdaki bâzı iyi işler gibi, bunun da ömrü kısa sürdü. I. Dünya Harbi'nde müttefiklerimizin yenilmesi ile mağlûbiyeti kabul eden Osmanlı devleti, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütareke'sini imzalayınca, K.'lar bütün ağırlığı ve şartları ile kendiliğinden geri geldi ve 618 yıllık Osmanlı devletinin hayatına bu yönden de son verdi. Her ne kadar mütareke sonrası açılan son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Anadolu'dan gelen milletvekillerinin, Atatürk'ün direktifi ile kurdukları Misak-ı Millî Grupu, 28 Ocak 1920'de yayınladıkları Misak-ı Millî Programı'nın 6. maddesinde: «Millî ve iktisadî inkişafımız daire-i imkâna girmek ve daha asrî bir idare-i muntazama şeklinde tedvir-i umura muvaffak olabilmek için her devlet gibi bizim de temîn-i esbâb-ı inkişafımızda istiklâl ve serbesti-i tâmma mazhar olmamız üss'ül-esâs-ı hayat ve bekamızdır. Bu sebeple siyasî, adlî, malî inkişafımıza manî kuyûda muhalifiz...» şeklinde ve K.'ların kaldırılmasına kesinlikle karar verildiği açıklanmış ise de, ülkesi işgal edilmiş, istiklâli elinden alınmış bir milletin düşman süngüsü altında çalışmakta olan meclisinde alınan bu kararın ne derece tesiri olacağını düşünmek bile lüzumsuzdu. Nitekim 16 Mart 1920'de meclis dağıtılıp kapatılınca, bu madde de târihî bir belge olmaktan öteye geçemedi. Mondros Mütarekesi'yle geri gelen söz konusu imtiyazlara, 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sèvres Muahedesinin VIII ve IX. bölümleri ile hukukî bir nitelik de kazandırılmış oldu. Bu muahedenin 261. maddesi ile K.'lar, bunlardan doğrudan doğruya veyâ dolayısıyle yararlanan veyâ 1 Ekim 1914'ten önce istifade etmeyen ve fakat I. Dünya Harbi'nde Müttefik Devletler safında yer almış devletlere de teşmil edildi. 4 Şubat 1923'te imzalanan Lausanne Muahedesi'nin V. bölümü ile adlî, siyasî, iktisadî bütün K.'lar kaldırıldı. — Ali Çankaya

KAPLAN (Panthera tigris), Memeliler (Mammalia) sınıfının Kedi türünden yırtıcı bir hayvan. Çok geniş bir coğrafî alanda yaşar. Sibirya'nın ortasında çok büyük bir K. çeşidi bulunur. Tüyleri kızıla çalan portakal renginde olup, karnının altı beyazdır. Bütün bedeninde çok karakteristik kara çizgiler vardır. Kuyruğu halkalı olup ucu karadır. Güçlü bir hayvan olan K.'ın uzunluğu, burnundan kuyruğunun ucuna kadar 3 m'ye yakındır. Yüksek otlarda pusuya yatar ve avının üzerine atlar, fakat kaçarsa takip etmez. Doymasına rağmen avına devam eder. Arslandan daha çevik ve daha cesurdur. İnsan için tehlikelidir. Filden korkmaz ve genç fillere saldırır.

KAPLAN

K. avı çok tehlikeli bir iştir. Çoğu zaman, gece pusuya yatarak avlamak mümkündür. Canlı tutmak çok güçtür. Bazen K. dişi arslanla çiftleştirilmiştir. Yavruya Fransızcada tigron veyâ tiglon denir. Nadir olarak elde edilir ve kısırdır.

KAPLAN, Mehmed (doğ. 1915). Türk edebiyatı târihçisi. İlkokulu Sivrihisar'da, ortaokul ve liseyi Eskişehir'de bitiren K., 1935'te İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu'na girmiş ve 1939'da Edebiyat Fakültesi'nden mezun olmuştur. Bu fakültenin Türkoloji bölümünde asistan kalan K., 1942'de doktorasını vermiş, 1943'te doçent, 1952'de profesör olmuştur. Erzurum Atatürk Üniversitesi'nde iki yıl hizmet gören K., burada Türkoloji ve Halk Edebiyatı bölümünü kurmuş, dekanlık ve rektör vekilliği yapmıştır. 1960'ta Londra'ya giden K., 1962'de Edebiyat Fakültesi'nin Yeni Türk Edebiyatı kürsüsü başkanlığına getirilmiştir. «Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi», «Türkiyat Mecmuası» ve «İslâm Ansiklopedisi» ile birçok dergi ve gazetelerde araştırma ve denemeleri yayınlanmıştır. K.'ın başlıca eserleri şunlardır: *Tevfik Fikret ve Şiiri* [1946]; *Nâmık Kemâl* [1948]; *Şiir Tahlilleri I. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar* [1954]; *Tanpınar'ın Şiir Dünyası* [1964]; *Şiir Tahlilleri II. Cumhuriyet Devri Türk Şiiri* [1965]; *Nesillerin Ruhu* [1967]; *Büyük Türkiye Rüyası* [1969].

M. KAPLAN

KAPLAN, Viktor (Mürzzuschlag, Stirya 1876 - Unterach 1934), Avusturyalı mühendis. Su türbinleri uzmanı olup, pervaneli türbinleri geliştirmeğe çalışmış, Değişken pervaneleri icad etmiş ve bunlara adını vermiştir.

V. KAPLAN

KAPLAN GİRAY, I. (Rodos 1680 - Sakız 1738), Kırım hanı Selim Giray Han'ın oğludur. Babasının sürgün olarak gönderildiği Rodos'ta doğmuştur. Genç yaşlarından itibaren Kırım Hanlığına âid işlerde vazife görmeye başlamış, 17 yaşında iken Selim Giray Han tarafından Bucak seraskerliğine getirilmiştir (1697). Aynı yıl Lehistan'a karşı başarılı bir akın yapmıştır. Çerkezistan seraskerliğinde bulunurken bir Kalmuk baskınına uğramış, hayatını güçlükle kurtarabilmiştir. Devlet Giray Han'dan nûreddin-(ikinci veliahd) lik mevkiine getirilmesini istemiş, fakat han bu isteği kabul etmemiştir. Buna gücenen K. G., handan habersiz Kefe'ye giderek oradan Osmanlı ülkesine kaçmış ve İstanbul'a gelmiştir. Devlet Giray Han'ın ısrarları karşısında Rumeli Hisarı'nda hapse atılmıştır. Fakat burada çok kalmamış, Yanbolu'da bulunan babasının ricası üzerine bir süre sonra onun yanına gönderilmiştir.

Devlet Giray'ın yerine Selim Giray'ın dördüncü defa hanlığa getirilmesi üzerine (1702) K. G. da yeniden nûreddinliğe getirilmiştir. Devlet Giray, bâzı kabilelerin de teşvikiyle bu değişikliği kabul etmeyip isyan edince Selim Giray Han, oğlu K. G.'ı âsilerin üzerine göndermiştir. Önce Nogay, sonra Kırım mirzalarının kendi tarafına geçmesi ile mesele halledilmiştir. Hanın ölümü üzerine kalgay Gazi Giray han, nûreddin K. G. da kalgay olmuşlardır (1704). Fakat Gazi Giray'ın hanlığı uzun sürmemiş, K. G. hanlığı ele geçirmiştir (Nisan 1707). Han olarak K. G.'ın ilk işi, atabeyi ve dayısı Ali Merdan Ağa'yı vezirliğe, Mengli Giray'ı kalgaylığa, öteki kardeşi Mesud Giray'ı da nûreddinliğe getirmek olmuştur. K. G.'ın hanlıktaki ilk hareketi Kabartay Çerkezleri ile uğraşmak olmuştur. Daha önce sarp bir dağda yurt tutmuş olan Çerkezlere kalgay Mengli Giray'ı gönderip eski yerlerine dönmelerini istemiş, Çerkezler bu emri dinlemeyince, 1708 baharında ordusu ile hareket edip Kabartay'a gitmiş, vuruşarak sarp dağlık yerlere ulaşmıştır. Fakat bir gece baskınına uğrayarak ordusunun darmadağın olması ile zor duruma düşmüş ve canını güçlükle kurtarmıştır. Bu bozgun, hanlıktan azline de sebep olmuştur (1708). Yerine, sürgünde bulunduğu Rodos'tan getirilen Devlet Giray atanmış, K. G. da Rodos'a gönderilmiştir. Bu sürgün 5 yıl kadar sürmüştür. Nihayet 15 Nisan 1713'te yeniden Kırım hanlığına tayin olunmuştur. Bu ikinci hanlığı devrinde siyasî hareketler önemli rol oynamıştır. O sırada savaşta olan Osmanlı İmparatorluğu'nun Belgrad ve Temesvár gibi önemli yerleri kaybetmesinde Kırım ordusunun ağır davrandığı düşüncesine saplanan Bâbıâlî, K. G.'ı hanlıktan azletmiş (1716), önce Gelibolu'da oturmaya mecbur etmiş, sonra Bursa'da yerleşmesine izin vermiştir. 1724'te kendisine üçüncü defa hanlık teklif edilmiş ise de, rahatsız olduğunu ileri sürerek kabul etmemiştir. Fakat III. Ahmed'i tahttan indiren zorbalar devlete hâkim duruma geçince 1730'da Kırım hanlığını kabul etmek zorunda kalmıştır. Âsilerin temizlenmesi hareketinde büyük hizmeti görüldüğü için durumun düzelmesinden sonra da görevine devam etmiştir. 1735'te Dağıstan üzerine sefere çıkmıştır. Onun yokluğu sırasında Rus orduları Kırım önlerine kadar gelince (1736), acele geri dönen K. G., Rus ordusunun hem sayıca, hem de silâhça çok üstün olduğunun anlaşılması üzerine çete savaşı yapmak zorunda kalmıştır. Rus ordusu Kırım yarımadasına girerek başkent Bahçesaray'ı alıp yağma etmiş, yakıp yıkmıştır. Ancak, hastalık sebebiyle büyük kayıplara uğrayan Rus ordusu çekilmeye başlayınca, K. G. onları takibe başlamıştır. Bu sırada hanlıktan azledildiği kendisine bildirilmiş (Ağustos 1736), sürgün olarak Sakız adasına gönderilmiştir. Vasiyeti gereğince Çeşme kasabasında gömülmüştür.

KAPLAN GİRAY, II. (ölm. İstanbul 1771), I. Kaplan Giray'ın torunu ve II. Selim Giray'ın oğlu. 1726'da Arslan Giray Han'ın nûreddin (ikinci veliahd) ı tayin olunmuş, ondan sonra hanlığa geçen Kırım Giray zamanında da bu mevkide kalmıştır. Ruslar ile yapılan savaşta gevşek davrandığı görülerek azlolunan Devlet Giray'ın yerine 1770'te hanlığa getirilmiştir. K. G., ilk iş olarak Arslan Giray Han'ın oğlu İslâm Giray'ı kalgaylığa, Kırım Giray'ın oğlu Baht Giray'ı da nûreddinliğe getirmiştir. O sırada devlet Ruslar ile savaş halinde idi. K. G.'a Buğdan'ın Ruslardan geri alınması görevi verilmişti. K. G. Rusların almış oldukları tedbirler ve ellerinde bulundurdukları hâkim mevkiler dolayısıyle başarı elde edememiştir. Üstelik düşmanın top ateşiyle Kırım kuvvetlerini büyük kayıplara uğratması üzerine çekilmeye mecbur kalmıştır. Bir ara Rus ordusu Osmanlı ve Kırım orduları arasında güç bir duruma düşmüştür. Fakat kararlaştırılmış olan imha planı, askerlerin disiplinsizliği dolayısıyle tatbik edilememiştir. K. G,, Rus ordusunun birçok yerler elde etmesi karşısında, Akkerman'a çekilmek zorunda kalmıştır. Tuna boylarında bu savaşlar devam ederken Kırım'da da Ruslara karşı başarılı savaşlar yapılmakta idi. O sıralarda Kırım'da, büyük çoğunluğu mirzalardan olan bir topluluk, Kırım'ın Osmanlı hâkimiyetinden çıkıp bağımsız bir hale gelmesini istemekte idi. Bununla da Kırım'ın sürüp giden Türk - Rus savaşlarının dışında kalacağına inanıyorlardı. K. G. ise Ruslara karşı durabilmek için İstanbul'dan yardım gönderilmesini istemekte idi. Bu sıralarda padişaha, acele para yardımı yapılması için gönderdiği mektup azline sebep oldu (1770 sonları). Yerine eski han II. Selim Giray gönderilmiştir. Bunun üzerine K. G. İstanbul'a gitmiştir. Oturmakta olduğu çiftliğinde 32 yaşında iken tâundan ölmüştür. Kabri Subaşı köyü camiinin yanındadır.

KAPLANOTU (Doronicum), Bileşikgillerden sarı çiçekli bir bitki. Avrupa'da Alp ve Pirene dağlarında, çalılık yerlerde yetişen bu bitki, eskiden vahşi hayvanları zehirlemek için kullanılırdı.

KAPLICA, yerden kaynayan şifalı sıcak sular üzerine kurulmuş hamam. Yurdumuzda sayıları pek çok olan şifalı kaynaklar, sıcak ve soğuk olmak üzere ikiye ayrılır. Şifalı kaynaklardan sıcaklarına Batı Anadolu'da ılıca, İç Anadolu'da hamam, Doğu Anadolu'da ise çermik (germiâb) denilmekle beraber, yer yer kaynarca, K., ılısu, ısısu, girme, germe, terme, germâbe, kudret hamamı, dağ hamamı adları da verilmektedir. Bu adlar aynı zamanda suların sıcaklık derecelerini göstermektedir. K., üstünde bina ve banyo tesisleri bulunan, «kapalı ılıca» anlamına gelir. Soğuk şifalı sularl için de içme, içmece, ekşi su, acı su, acıca su, maden suyu adları kullanılmaktadır.

Şifalı suların hastalıkları iyi edici, geriletici veyâ koruyucu tesirleri tıbbî tecrübelerle tesbit edilmiştir. Bir kaynağın şifalı su sayılabilmesi için litresinde en az total 1 gr erimiş etkili madde bulunması veyâ aşağıda gösterilen maddeleri en az hizalarındaki miktarlar kadar ihtiva etmesi gerekir:

KAPLICA: Yeni Kaplıca (Bursa)

Demirli sular	: 10 mg/kg demir
Arsenikli sular	: 0,7 mg/kg arsen veyâ 1,3 mg/kg hidrojen arsenat
İyodlu sular	: 1 mg/kg iyod
Kükürtlü sular	: 1 mg/lt titre edilebilen kükürt
Radonlu sular	: 18 nanocurie/lt veyâ 50 Mache-einheit Radon
Radyumlu sular	: 10 mg/kg radyum
Asit karbonikli veyâ gazlı sular	: 1 000 mg/kg serbest karbonik asit

Şifalı sular, içlerinde bulunan maddelere göre pek çok çeşitlere ayrılabilirlerse de, başlıca beş ana grupta toplanırlar:

1. *Bikarbonatlılar*: A. Yalnız bikarbonatlı: a. Sodyumlu, b. Kalsiyumlu; B. Bikarbonatlı - klorürlü; C. Bikarbonatlı - sülfatlı; D. Bikarbonatlı - klorürlü - sülfatlı; E. Bikarbonatlı - sülfatlı - klorürlü.

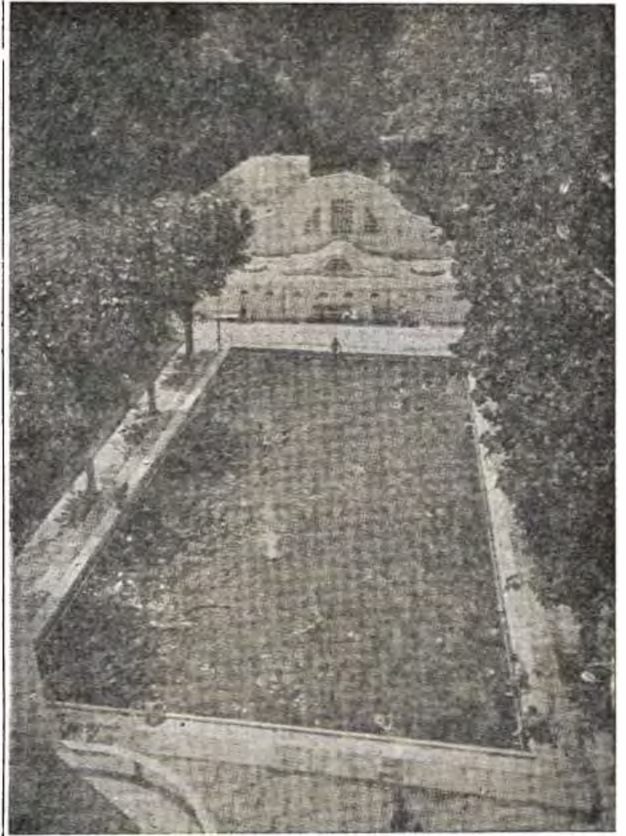
2. *Sülfürlüler*: A. Sodyum sülfürlü; B. Kalsiyum sülfürlü; C. Sülfidrikli.

3. *Sülfatlılar*: A. Yalnız sülfatlı: a. Sodyumlu, b. Kalsiyumlu, c. Magnezyumlu; B. Sülfatlı - klorürlü; C. Sülfatlı - bikarbonatlı; D. Sülfatlı - klorürlü - bikarbonatlı; E. Sülfatlı - bikarbonatlı - klorürlü.

4. *Klorürlüler*: A. Yalnız sodyum klorürlü; B. Klorürlü - sülfatlı; C. Klorürlü - bikarbonatlı; D. Klorürlü - sülfatlı - bikarbonatlı; E. Klorürlü - bikarbonatlı - sülfatlı.

KAPLICA: Çelik Palas (Bursa)

KAPLICA: Yalova kaplıcaları

5. *Madeni az sular*: A. Madeni az sıcak sular; B. Madeni az içmeler.

Jeoloji: Şifalı suların meydana gelişi hakkında birçok teori varsa da, bunlardan ikisi her çeşit sular için geçerlidir: 1. Yer üstü sularının yer kabuğunda meydana gelen bir çatlaktan derinlere inerek yolu üzerindeki madenleri eritmesi ve sıcak tabakalara gelince buharlaşarak başka bir çatlaktan yer yüzüne geri dönmesi, dolayısıyle birçok madenleri ionize halde taşıması (vados sular).

2. Tektonik olaylar sebebiyle yer kabuğunda meydana gelen çatlaklardan, magmaya yakın çok sıcak yerlerdeki kayaların buharlaşmış sularının o tabakalarda mevcut madenleri de taşıyarak yer yüzüne çıkarken yoğunlaşıp su buharı haline gelmesi (diri, bâkir, juvenil sular).

Târihçe: Şifalı suların ilk insanlarca da kullanıldığı Madagaskar ve Afrika'daki araştırmalarda tesbit edilmiştir. *Tevrat*'ta Mısırlıların milâttan önceki yüzyıllarda sıhhî ve dinî düşüncelerle şifalı sulardan yararlandıkları, daha sonraki devirlerde Yunanlılar, Keltler, özellikle Romalıların harblerde askerlerinin sağlıklarını bu sularla kazandıklarını görerek, her gittikleri yerde şifalı sular üzerinde büyük tesisler kurdukları belirtilmiştir. Hıristiyanlığın doğuşu K.'ların gelişmesini durdurmuş, yalnız ruhun temizliği, cismin hor görülmesi fikriyle, yıkanma günah sayılmış, kurulu binalar da yıkılmış veyâ terk edilmiştir. Türkler Anadolu'ya girdiklerinde yalnızca Bursa ve Yalova'da birkaç harap K. bulabilmişlerdir. Selçuklular, daha sonra Osmanlılar K.'ları titizlikle onarmış, yenilerini yapmış, o zaman için dünyaya örnek olacak bir seviyeye getirmişlerdir. Eski Yunan ve Roma hamamlarında bulunmayan bir usulle suyu kurna

ve arslan ağzından akıtarak bu suların en yararlı yolda kullanılmasını sağlamış ve bütün dünyaya Türk hamamını kabul ettirmişlerdir. Bu arada Kanunî Sultan Süleyman'ın Bursa'da yaptırdığı Yeni K., romatizma ve gut tedavisi için tipik bir örnek olurken, yine Bursa'da Kara Mustafa Paşa'nın yaptırdığı, kronik kadın hastalıklarıyla kısırlığın tedavisinde büyük bir çığır açan ve eşine sonradan Fransa'nın Luxeuil K.'sında da rastlanan buluş kayda değer. Cumhuriyet devrinde ise K.'ların modernleştirilmesine başlanmıştır.

Fizikî ve kimyevî özellikler: Şifalı suların taşıdıkları anyon ve katyonların şimik etkisi yanında, fizikî yönden ionizasyon yapma imkânları da vardır. Bu özellikler ve suyun ısısı birçok romatizma ve sinir hastalıklarının tedavisinde büyük değer taşır. K. sularının en büyük özelliklerinden biri de derinlerden gelirken radyoaktif elemanları da birlikte getirmesidir. Uranyum, toryum ve aktinyum madenlerinin yaydıkları alfa, beta ve gamma ışınları ile emanasyon, bu sularda bol olarak bulunur. Özellikle gaz halindeki emansyonun solunum yoluyla bol miktarda organizmaya girmesiyle, cinsî hormonların ve diğer iç salgı bezlerinin faaliyeti artar. Birçok romatizmal hastalıkla beraber metabolizma bozukluğuna bağlı gutu ve kısırlıkları iyi eder, libidoyu artırır. Şifalı suların bu özellikleri, tedavi endikasyonlarının çok geniş olmasını sağlar. Bu sulardan içme, banyo ve inhalasyon şeklinde yararlanılabilir.

İçmelerde daha ziyade soğuk, bikarbonatlı, sülfatlı ve klorürlü sular kullanılır. İçmeler sindirim sistemi, üriner sistem ve hepatobilier hastalıklarla bağırsak parazitlerinde büyük değer taşır.

İnhalasyon için hem sıcak, hem soğuk sular kullanılır. Bu suların etkisi solunum yolu ile olduğundan, gaz haline gelebilen sülfür ve emanasyonlu sularla solunum yolu hastalıkları, bronşial astm, iç salgı bezleri ve hormonlarla ilgili hastalıklar, metabolik bozukluklar tedavi edilir. Aynı maksatla, gaz haline gelemeyen eriyiklerden yararlanmak için serpintileme usulü uygulanır.

Dışarıdan uygulama (banyo, duş ve dökünme), şifalı suların en çok baş vurulan ve alışılmış uygulama şeklidir. Özellikle sıcak olarak kullanılan banyolar; kadın hastalıklarında, artroz, akut eklem romatizması, romatoid artrit, spondilit rizomelik, gut, periartrit ve diğer özel romatizma şekillerinin hepsinde, şişmanlık, sellülit, periferik ve santral birçok felçlere de yararlıdır.

İnsan bünyesi en fazla 47 C lik banyoya dayanabildiği halde, K. sularının iletkenlik özelliği sebebiyle, 50 - 55

KAPLICA: Gönen kaplıcaları (Balıkesir)

KAPLICA: Kızılcahamam (Ankara)

C a kadar kullanılma imkânı vardır. Yalnız bâzı santral felçler, özellikle hemiplejik ve vasküler bozukluğu olan hastalar, sıcak suya dayanamayacakları için vazodilatasyon yönünden sıcak kadar etkili olan gazlı, ılık sularla (Pamukkale gibi) tedavi edilmelidirler.

Şifalı sularla tedavi bütün dünyada çok yaygın olduğundan bu suların tıbbî değeri kadar, turistik ve ekonomik

KAPLICA: Baden Baden (Batı Almanya)

değerini de unutmamak gerekir. Tabiî kaynaklar yönünden çok zengin olan yurdumuzda, bu kaynaklar henüz gerektiği şekilde değerlendirilememiştir. Yurdumuzda 1 500'e yakın şifalı su bilinmekte ise de, bunlardan Yalova, Gönen, Bursa, Oylat, Kızılcahamam, Haymana, Çiftehan, Kırşehir, Pamukkale dışında modern anlayışa göre teşkilâtlanmış olanı yoktur. Kaldı ki bunların çoğunda bile tam tedavi teşkilâtı vardır denemez. K.'ların en mükemmel fizik tedavi ve idroterapi cihazları ile donatılması ve mutlaka doktor idaresinde bulunması gerekir. Bu usule uyan Fransa, Almanya, Avusturya, Çekoslovakya ve İtalya gibi birçok ülkeler bizden çok daha az sayıda kaynaklara sahip oldukları halde, bu yolla çok gelir sağlamakta ve şifa dağıtmaktadırlar. — Hami Koçaş

KAPLUMBAĞA (< Türkçe *kaplı bağa*) veyâ **TOSBAĞA** (Anadolu'da *tekneli bağa* adı da kullanılır; Lat. *tartaruca* = Cehennem hayvanı), Kaplumbağagiller (Che-

KAPLUMBAĞA

lidae) sınıfına bağlı bir sürüngen. Vücudu oldukça oval, kabuğu pullu, bacakları kısa ve ağzı dişsiz bir gaga biçimindedir. Kafatasları kalın ve ağır olup bedenleri, kemik bir kabuk içindedir. Kabuk, derinin içerisinde hasıl olan, pullarla kaplanmış ve sonradan iskelete tesbit edilmiş levhalardan mürekkeptir. K.'lar otobur, etobur veyâ balıkoburdur. Bâzıları karada, bâzıları denizde, yine bâzıları da tatlı suda yaşar. Bütün K.'lar canlı yavru doğurmak suretiyle çoğalırlar.

Karada yaşayan kaplumbağalar: Bunların en çoğu Testudo (Testudinidae familyasının tipi) cinsine bağlıdır. Arka kabukları çok bombedir. Ayaklarında yüzme zarı olmayıp tırnakları vardır. Evler ve bahçelerde büyütülen tür, Cezayir menşeli Testudo graeca'dır. Bu tür bütün Akdeniz kıyılarında yaşar. Buna yakın başka bir tür (Testudo Hermanni) muhtemel olarak Fransa'nın güney - batısı (Maures, Esterel Roussillon) nda yabanî olarak yaşamaktadır. Madagaskar'da, adı Testudo radiota olan, kahverengi çizgili, sarı bedenli bir tür yaşar. Bununla beraber en çok dikkate değer kara K.'ları dev K.'lardır (Testudo elephantina). Bunlar Hind Okyanusu'ndaki Aldabra adalarında ve Pasifik'teki Galápagos adalarında yaşar. Galápagos adalarındaki bu K.'lar, nesillerinin yok olmaması için hükûmet tarafından korunmaktadır. Eskiden sayıları çok olan bu hayvanlar, geçen yüzyıllar boyunca gemiciler tarafından yenmek üzere geniş ölçüde öldürülmüşlerdir. En büyükleri 1,50 m uzunluğunda ve 250 kg ağırlığındadır. 150 - 200 yıl yaşayabilirler. 1766'da Maurice adasına getirilen bir hayvan 1903'te hâlâ yaşıyordu.

Tatlı su kaplumbağaları: Bu hayvanlar bataklıklarda ve hattâ akarsularda yaşarlar. Ilık ve sıcak iklimleri daha çok severler. Bunlar birkaç familya ve birçok cinslere ayrılırlar.

Deniz kaplumbağaları: Bu K.'ların arka kabukları yassılmış, ayakları da yüzgeç biçimini almıştır.

KAPLUMBAĞAGİLLER (Chelidae, Fr. Chéloniens), Kaplumbağaları içine alan sürüngen takımı.

KAPODİSTRİAS, İoannes (Korfu 1776 - Nauplion 1831), Yunan siyaset adamı. 1809 yılından itibaren Rusya'da diplomasi hizmetinde çalışmış ve Viyana Kongresinde çar I. Aleksandr'ı temsil etmiştir. Yunan ayaklanması (1821) nı desteklemek üzere İsviçre'ye gitmiş ve 1827'de devlet başkanlığına getirilmiştir.

KAPOSVÁR [*kopoşvār*], Macaristan'da bir şehir. Nüfûsu 54 000 (1970) dir. Şehirde dokuma fabrikaları vardır.

KAPP, Wolfgang (New York 1858 - Leipzig 1922), Alman siyaset adamı. 1916'da Vaterlandspartei (Yurt partisi) ı kurmuş ve bunu 1918'de Reichstag'da temsil etmiştir. Yeni kurulmuş Alman Cumhuriyetine karşı 1920'de bir hükûmet darbesi hazırlamış, fakat bir süre soldan gelen mukavemet (genel grev), bu hareketi başarısızlıkla sonuçlandırmıştır. 1920'de İsveç'e kaçan K., daha sonra ülkesine dönmüş ve muhakemesi yapılamadan ölmüştür.

KAPPADOKİA TABLETLERİ, eski Anadolu tarihinin ilk yazılı belgelerinin adı. Kayseri'nin Kültepe köyünde eski Kaniş (b. bk.) keşfedilmeden önce Kayseri yöresinden satın alma yolu ile Avrupa müzelerine getirilen küçük kil tabletçiklere K. T. deniliyordu.

K. T. 3 - 4 cm eninde, 5 - 6 cm boyunda kilden tabletçiklerdir. B. Hrozný (b. bk.), K. T.'nin kaynağını bulmak maksadıyle 1925 yılında Kayseri'ye geldiğinde, köylülerin bunları Kültepe köyünden getirdiklerini öğrenmişti. Köye giderek tepeyi bulmuş ve kazmaya başlamıştı. Fakat o zamanlar sistemli kazı metodları henüz meçhuldü ve ayrıca Hrozný arkeolog da değildi. Bu yüzden çok değerli bilgiler veren arkeolojik eserleri, seramikleri bir yana itiyor ve sadece tablet arıyordu. Neticede üç ay kaldığı Kültepe'de tek bir tablet bulamamış ve dönmeye karar vermişti. Fakat yolda, sarhoş arabacı köylülerin sırrını açıklamış, tabletleri aşağı düzlükte bulduklarını söylemişti. Bunun üzerine Hrozný köye dönerek tepenin yanı başındaki düzlükte üç bin kadar tablet bulmuştu. Böylece Kaniş karumu keşfedilmişti. 1948 yılından beri de Kültepe'de Türk Tarih Turumu adına sistemli kazılar yapılmaktadır. Türk kazılarında bugüne kadar bulunan K. T.'nin sayısı yirmi bini geçmiştir. Yeni bulunan bu tabletlerden bugün birkaçı yayınlanmıştır.

K. T., Kültepe'den başka Boğazköy'deki Hattuş karumunda ve eski adını bilmediğimiz Alişar kazılarında da bulunmuştur. Kültepe'deki Türk kazıları biri tepede, öbürü Asurlu tüccarlara âid bir mahalle olan düzlükteki Kaniş karumunda olmak üzere iki yerde yürütülmektedir. Tepedeki kazılarda meydana çıkarılan bir sarayın harabelerinde, üzerinde: «Anittanın sarayı» yazılı bronzdan bir kama (mızrak ucu) bulunmuştur. Böylece, Kültepe'nin Kaniş krallığının merkezi olduğu anlaşıldığı gibi, bu devrin en güzel seramik ve mühür örnekleri de burada bulunmuştur.

K. T., genel olarak M. Ö. 1900 - 1750 yılları arasında Anadolu'ya gelip yerli kralların izni ile şehir dışında kendi mahallelerinde yaşayan Asurlu tüccarların muhaberatını teşkil eder. Bunlar her çeşit alışveriş belgeleri, borç senetleri, iş mektupları ve mukavelenamelerden ibarettir. Bu belgeler, küçük bir tablet üzerine sığdırılmak zorunluğu ile belirli formüller halinde, tanıklar huzurunda yazılıyor, sonra tarafların ve tanıkların mühürleri basılıyordu. Senetler çok defa kilden bir zarfa konuluyor, ayrıca zarfın üzerine de damga basılıyordu. Meselâ BİN IV, 138 numaralı tablette: «43 Mine 13 şekel gümüş ve 6 şekel altın. Hepsini Puzur - İştar oğlu İkumbi - Assur ile Assurdan oğlu Atata'nın önünde Şalimahun'a teslim ettim». Asurlu tüccarlar belgelerini kendilerine mahsus bir usulle târihlemesini de ihmal etmiyorlardı. Belgenin sonuna o yılki Limu denilen bir nevi belediye başkanının adını yazıyorlar ve belgenin yazıldığı ayı da ilâve ediyorlardı. Meselâ (EL 33) «1 2/3 Mine saf gümüşü Assurbani hesabına Şu - Laban aldı. Şarrani ayı, Limu: İkumbi - İştar. Beher Mineye 1,5 şekel gümüş faiz verecek. Puzur - İştar ve Puzur - zagar önünde.»

K. T., M. Ö. XIX ve XVIII. yüzyıllarda Anadolu ile Mesopotamya arasında teşkilâtlanmış, ileri bir ithalât ve ihracat yapıldığını göstermektedir. O zamanlar Anadolu ile Mesopotamya arasında ulaşım iki yoldan yapılıyordu. Asur kervanları daha çok kuzey yolunu tercih ediyorlardı: Asur (Kale el Şergat) - Urşu (Urfa?) - Malatya (Milit) - Darende

KAPPADOKİA TABLETLERİ

(Timilkia) - Gürün (Tegarama) ve Pınarbaşı üzerinden Kayseri'ye varıyorlardı. Gülek ve Amanos geçitleriyle kuzey Suriye üzerinden geçen güney yolu, Asur'a sapa düşüyor olmalıydı. Asur kervanları Mesopotamya'dan gelirken Babil'in meşhur yünlü veya keten (Akkadcası katanu) kumaşlarından, kırmızı (yakut) ve o zamanlar pek sevilen lacivert renkli, yarı değerli taşlarla süslü ziynet eşyaları getiriyorlar, Anadolu'dan da altın, gümüş, simli kurşun ve özellikle bakır gibi toprakaltı ürünleri yanında yapağı, keçi kılı gibi ham maddeleri toplayarak sevk ediyorlardı. Merkezleri Asur şehrinde bulunan büyük ticaret firmalarının büyük Anadolu şehirlerinde temsilcileri vardı. Bunlar merkezden aldıkları iş talimatına göre hareket ediyorlardı. Yaptıkları işleri, gönderdikleri malları, alacaklarını verecekleri merkeze mektupla bildiriyorlardı. Asurlu tüccarlar Anadolu'ya âilelerini getirmiyorlar, burada yerli bir kadınla evleniyorlardı. Bu devirde Mesopotamya'da evlilik müessesesi de bir satış sayıldığından, evlenme muamelesi ticarî bir senet şeklinde yazılıyordu.

K. T. ilk yayınlandığı zaman, belgeler Asurlu tüccarlara âid ve belgelerin dili ve yazısı da Asurca olduğundan, Eski Asur krallarının Anadolu'da Kayseri'ye kadar hâkim oldukları sanılmıştı. Bu görüşü savunan Julius Lewy, ölümüne kadar da fikrini değiştirmemiştir. Benno Landsberger ise Asurluların sadece ticaret maksadıyle Anadolu'da bulunduklarını ileri sürmüştür. Tabletler üzerindeki çalışmalar ve Kültepe kazıları, Landsberger'in görüşünü doğrulamıştır. Asurlular Anadolu'daki şehir krallıklarının yanında kurdukları pazar yerlerine *karum*, küçük şehirlerdekine de *vabartum* diyorlardı. Her karumda «Şehrin babaları» denilen bir ihtiyarlar meclisi vardı. Kaniş karumunu «Beşte birler» denilen bir yönetim kurulu idare ediyordu. Tüccarlar arasında çıkan anlaşmazlıklara bu kurul bakıyordu, fakat büyük davalara Asur'daki şehir kapısında bakılıyordu. Asurlularla yerliler arasında çıkan olaylarda ise karumun bulunduğu şehrin kralı hakemlik ediyordu. Asur'dan gelen kervanlar şehrin kralına hediye adı altında bir baç veriyorlardı. Belgelerde kervanın getirdiği en güzel kumaşların saraya götürüldüğünü gösteren kayıtlar vardır.

K. T., Anadolu'nun M. Ö. II. binyıl başlarındaki etnik durumu, yerli halkın siyasî ve sosyal durumu hakkında da bilgi verir. Tabletlerde geçen yerli halka âid «Theophor» şahıs adlarından yerli halkın tanrılarını ve dillerini öğrenmek kabil olmaktadır. Hattiler denilen bu yerli halkın çoğu tarım ekonomisi ile yaşayan fakir köylülerden ibaretti. Belgelerde köylülerin ödeyemedikleri borçları yüzünden kızlarını, karılarını ve bâzan kendilerini de köle olarak Asurlulara sattıkları görülmektedir. Kadınlar tarlalarda, tarım işlerinde çalışmakta idiler. — Füruzan Kınal

KAPRİÇYO: bk. CAPRICCIO.

KAPTAN, Ârif (doğ. İstanbul 1905), Türk ressamı. Deniz Harb Okulu'ndan makine mühendisi olarak mezun olduktan sonra (1924) resme başlamış, ilk teknik bilgileri ressam Nazmi Ziya'dan almış, kısa bir süre de Nâmık İsmâil'in özel atelyesinde çalışmıştır. Daha sonra da subaylıktan ayrılarak kendisini tamamıyle resme vermiştir (1930). Eski resimlerinde Arif Bediî imzasını kullanmış olan K., çeşitli konularda çalışmış, daha çok manzara resimleri işlemiştir (1935 - 1947). Paris'te A. Lhote atelyesinde çalışmıştır (1947). Yurda dönünce resimlerinde yerli motiflerin daha tahlilci bir anlayışla ele alındığı ve gittikçe bu eğilimin soyut ve renkçi bir anlatıma yöneldiği görülür. 1957 - 1962 yıllarında kaldığı Paris'te, çağımızın çeşitli resim akımları içinde abstre yolda meydana getirdiği eserleriyle kişiliğini belli etmiştir. Yurt içi ve dışında özel sergiler açmış ve temsilî bütün karma sergilere katılmıştır. Yurt içi ve dışında birçok koleksiyonlarda eserleri bulunmaktadır. Sanat hayatının yanı sıra matematik, sanat tarihi ve resim öğretmenliği yapmış olan K., en son Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi bölümü öğretim görevliliğinden emekli olmuştur. Katıldığı Devlet Resim ve Heykel sergilerinde II. ödül (1955), yurt gezisi sergisi ve Ahmet Çanakçılı ödüllerini kazanmıştır (1944). Figüratif çalışmaları dönemine âid manzara resimleri, Anadolu'-

A. KAPTAN

A. KAPTAN: Topkapı Sarayı Kuleleri (İstanbul 1939)

nun çeşitli illerindeki resim müzelerinde bulunmaktadır (Adana, Alanya, Bolu, İzmir, Bursa). Soyut eserlerinden birçoğu Resim ve Heykel Müzesi (İstanbu') nde yer almaktadır.

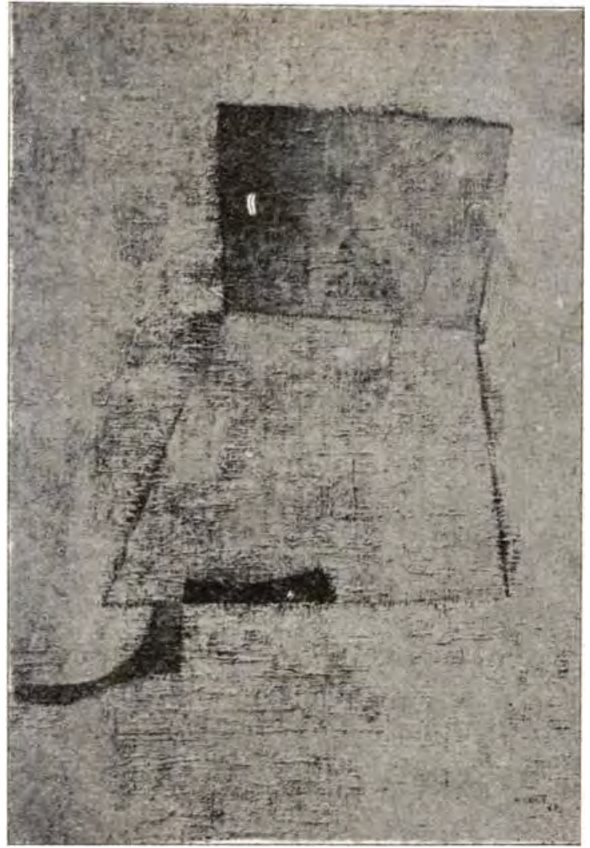
KAPTAN, Hasan (doğ. Ankara 1942), Türk ressamı. Ârif K.'ın oğludur. Daha küçük yaşta istidadıyla dikkati çeken K.'nın 7 yaşında Ankara ve İstanbul'da ilk sergileri açılmış, bu sergiler yerli ve yabancı basında büyük ilgi uyandırmıştır. Bunun üzerine K., Paris ve New York'a çağrılmıştır. K. devletçe çıkarılan bir kanundan yararlanarak ana ve babasıyle birlikte Paris'e resim tahsiline gönderilmiştir. Fransız ressamı Gustave Singier'nin eğitimi altında, kısa bir süre içinde figüratif alanda, 1962 yılından sonra da daha aktüel, daha şahsî bir sanat anlayışı içinde soyut anlatımda resimler işlemeye devam etmiştir. Burs süresi sona erince (1964), kendi imkânlarıyle Paris'te çalışmalarına devam etmiştir. Çocukluk dönemi resimleri de dahil, eserleri birçok özel koleksiyonlarda yer almıştır. Ödül kazanmış iki büyük kompozisyonu (Carnegie Hol müzesi, Pitsburg) da bulunmaktadır. Çağımızın tanınmış ressamlarının katıldığı bir sergide eserleri teşhir edilmiştir. 1968'de yurda gelen K., bu süre içinde katıldığı Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde I. ödülü kazanmıştır. (1970). Yurt içinde açtığı sergilerde birçok eserleri devletçe satın alınmıştır. Bunlardan bir kısmı Devlet Resim ve Heykel Müzesi (İstanbul) nde bulunmaktadır.

H. KAPTAN

KAPTAN PAŞA: bk. KAPTAN - I DERYÂ.

KAPTAN - I DERYÂ, Osmanlı devletinde deniz kuvvetleri kumandanına verilen ad ki, dîvân - ı hümâyun, yâni kabine üyesi olduğu için bahriye nazırı da sayılabilir. Kaptan paşa da denir. 1451'den, yâni Fâtih'in cülûsundan öncekiler deryâ beyi unvanını taşımışlardır. Bu müessese, Anadolu Selçuklularından Osmanlılara geçmiştir. İlk deryâ beyi olarak Orhan Gazi'nin cülûsunda 1324'te Kara Mürsel Bey'i göstermek mümkündür. Yıldırım Bayezid devrinde 1390'a doğru Sarıca Paşa, Çelebî Mehmed devrinde 1416'da ölen Çavlı Bey hep deryâ beyleridir. 1451'de Baltaoğlu Süleyman Bey, Fâtih Sultan Mehmed'ce K. D.'lığa getirilmiştir. 1463'e kadar K. D.'ların rütbesi deryâ sancak beyi, yâni tümamiral idi. Bu tarihten başlayarak deryâ beylerbeyi (oramiral) rütbesi ile K. D. oldular. Bununla beraber gene eskisi gibi sancak beyi pâyesiyle K. D. olan bir iki kişi de vardır. 6 Nisan 1534'te Barbaros Hayreddin Paşa'nın bu makama getirilmesiyle K. D.'lık müessesesi olağanüstü önem kazanmıştır. Fakat - Barbaros dahil - gene K. D.'lara oramirallik (beylerbeyilik) veriliyor, henüz büyük amirallik (vezirlik) verılmiyordu. İlk vezir K. D. (büyük amiral), Kılıç Ali Paşa'nın halefi ve Uluç Hasan Paşa'nın selefi (Sadrâzam) Damad İbrahim Paşa'dır. Bundan böyle K. D.'ların rütbeleri hemen daima vezir (büyük amiral) pâyesidir. Beylerbeyi (oramiral) pâyesiyle bu göreve getirilenler azdır.

H. KAPTAN: Pencereden

Sultan Aziz devrinde 13 Mart 1867'de K. D.'lık tarihe karıştı ve bahriye nezâreti kuruldu. Bu tarihten itibaren bahriye nâzırları, eski K. D.'ların görevini yaptılar. Sonuncu K. D., 6. defa bu makamda bulunan Vezir Damad Mehmed Ali Paşa'dır.

KAPTEYN, Jacobus Cornelius (Barneveld 1851 - Amsterdam 1922), Hollandalı astronom. Leiden Rasathanesinde astronomi uzmanı olarak çalışmış (1875), daha sonra Groningen Üniversitesi'nde profesör olmuştur (1878 - 1921). Daha çok yıldızlar astronomisindeki araştırmaları ile ün

kazanmıştır. Görülen yıldızların yerini daha kesin olarak tayin etmek için 1905'te, gök küresinde düzenli olarak 252 nokta tesbit ederek, bu noktaların etrafında bir derece karelik küçük alanların incelenmesini teklif etmiştir. Bu alanlara «Selected Areas» (Seçilmiş alanlar) adı verilmiştir. K., bütün yıldızlar arasında, birbirine zıt iki akışın var olduğunu göstermiştir.

KAPUAS, Borneo (İndonezya) adasının batı bölümünde bir ırmak. Uzunluğu 1 150 km dir.

KAR, havada donarak beyaz, hafif billûrlar biçiminde yeryüzüne düşen su buharı. Bulutu meydana getiren suyun donmasıyle husule gelen hafif buz iğnecikleri yeryüzüne düşerken birbirleriyle birleşerek altı köşeli geometrik biçimler meydana getirirler ki bunlara K. kristalleri adı verilir. Birçok K. kristallerinin birleşmesiyle de K. yumakları teşekkül etmiş olur. Çok çeşitli, fakat hepsi altı köşeli olan K. kristallerinin çapı 2 - 4 mm, ağırlığı 0.005 gr dır. K., sıcaklığın —4° ile —20° arasında bulunduğu sırada yağar. Donma noktasına yakın bir sıcaklıkta K. kristallerinin sivrilikleri toparlaklaşır. Böylece *kuşbaşı* K. yağmaya başlar. Bâzen K. taneleri toz gibi ince ve kuru olur. Rüzgâr bunları savurur, *tipi* meydana gelir. K. taneleri bol sulu olursa, böyle K.'a *sulu sepken* adı verilir.

K., toprağa değdiği zaman, toprağın sıcaklığı atmosferin sıcaklığının çok üzerinde ise hemen erir, toprakla atmosfer arasında sıcaklık farkı yoksa toprak üzerinde uzun süre kalabilir. K.'ın yoğunluğu toprak üzerinde kaldıkça artar.

Toprağa değdiği anda K.'ın yoğunluğu 0.009 g/cm^3 dir. Kısa süre sonra bu 0.4 g/cm^3 e yükselir.

Bir noktaya K.'ın düşmesi, o noktanın enlem derecesi ve deniz seviyesinden olan yüksekliği ile doğru orantılıdır. Ancak, ılıman bölgelerin kara iklimi gösteren kesimlerinde, K. için gerekli enlem derecesine ve deniz seviyesinden yüksekliğe varmayan noktalara da belirli mevsimlerde K. düşer.

Dünyanın bâzı yerlerinde K. sürekli olarak toprak üstünde kalır. Binlerce yıldır erimemiş olan bu K. katılaşarak buzulkarları ve buzulları meydana getirmiştir. Bunlar yüksek dağların tepesinde ve kutuplarda bulunur.

K.'ın beyaz görünüşünün sebebi, K. kristallerinin güneş ışınlarının tamamını aksettirmesindendir. K.'ın bâzı bölgelerde kırmızı ve yeşil yağdığı da görülmüştür. Buna sebep, K. kristallerinin arasında bulunan bir hücreli canlılardır. Ayrıca tozlarla karıştığı için K. bâzen siyah olarak da yağar.

K., tarım bölgelerinde toprağı koruması bakımından önemlidir. Ayrıca akarsuları, gölleri, yeraltı sularını besler. Bk. DOLU, YAĞMUR.

KÂR, bir teşebbüs sahibinin bir hesap devresinde gösterdiği iktisadî faaliyetleri sonunda elde olunan satış hasılasından, üretim masrafları çıkarıldıktan sonra, kendisine kalan değer fazlası veyâ diğer bir deyişle, satışla maliyet arasındaki fark. Küçük çiftçi, küçük sanatkâr veyâ esnaf, hukuk açısından geniş anlamda müteşebbis (teşebbüs sahibi) sayılır. Müteşebbisin, hesap devresi sonunda elde ettiği hâsıladan, işlediği toprak veyâ kullandığı işyeri için ödediği veyâ ödemesi gereken kira bedeli; kendisinin ve teşebbüste çalışan âile fertlerinin almaları gereken ücretler; teşebbüste kullandığı sermayeye ödenen veyâ ödenmesi gereken faiz çıkarıldığı takdirde, geriye gerçek anlamda K. kalır. Küçük teşebbüslerde, bu anlamda K. olarak, geriye bir şey veyâ fazla bir şey kalmadığı bilinmektedir. Buna karşılık, müteşebbisin, kendi sermayesinden ziyade kapital piyasasından (esham ve tahvilât borsalarından) veyâ kredi piyasasından (bankalardan) sağlanan sermayelerle iş gördüğü modern orta veyâ büyük teşebbüslerde, K.'ın önemli ve bâriz bir yeri vardır. Bu takdirde K., istihsalin diğer unsurlarının hisseleri olan rant, ücret ve faiz, teşebbüsün bir hesap devresinde elde ettiği gelirden düşüldükten sonra, müteşebbise kalan hisseyi teşkil eder.

Müteşebbise düşen bu gelir payı üzerinde, özellikle sanayi devrimi ve onu takip eden devirlerde geniş ve çetin doktrin tartışmaları yapılmışsa da, bugün bu konuda önemli ölçüde açıklığa ve aydınlığa kavuşulmuş bulunulmaktadır. Müteşebbis, teşebbüsü kuran ve sevk ve idare eden, üretim vasıtalarını tesbit, temin ve terkip külfetini yüklenen, üretime verilecek istikameti tayin sorumluluğunu üzerine alan ve bütünü ile teşebbüsün tehlikesine (rizikosuna) katlanan tek şahıstır. Bu itibarla, K.'a, sadece talih ve tesadüfün veyâ ticarî kurnazlığın bir sonucu, bir karşılığı gözü ile bakılamaz. K., müteşebbisten başkasına atfedilemeyecek şuurlu, metodlu bir tutum, yönetim ve güdümün semeresi olarak elde edilir. Talih, tesadüf veyâ ticarî kurnazlık sayılan hallerde dahi, sadece ihtikâr (spekülasyon) ın ve çıkarcılığın varlığını aramak; müteşebbisin tedbir ve basirete dayanan ticarî kabiliyet, maharet ve cesaretine de yer vermek ve hak tanımak gerekir. Esasen ekonomik ve teknik alanlarda meydana gelen gelişmenin, ilerlemenin başlıca dinamiği, müteşebbisin bu niteliğidir. Yeni buluşların, yeni üretim vasıta ve usullerinin teşebbüste uygulanması, müteşebbisin belirtilen niteliği ile doğrudan doğruya ilgilidir. Bundan dolayıdır ki, teşebbüs gelirinden müteşebbise tanınan hisse (K.), karşılıksız ve zahmetsiz bir kazanç sayılmamaktadır.

Zamanımızda orta ve büyük sermaye teşebbüsleri, fert veyâ aile teşebbüsü olmaktan çıkarak ortaklık halindeki teşebbüsler, çoğunlukla anonim ortaklık teşebbüsleri haline gelmektedir. Artık müteşebbisler, birer hissedar (actionnaire) olarak, şirket K.'ından sınırlı bir pay almaktadırlar. Teşebbüsleri yöneten idareciler ise, ücretlerine ilâveten verilen ve K.'a oranı hesap devresi sonunda şirket genel kurullarınca tespit olunan «K.'a iştirak hisseleri» nden veyâ «teşvik primleri» nden yararlanırlar. Sermayenin, hisse senedi (action) satışı yoluyla, her zümreden tasarruf sahibi geniş halk kitlelerine mal olması, kapitalist teşebbüsleri geri plana itmiş, büyük teşebbüslere demokratik bir hüviyet kazandırmıştır. Bugün geçmiş devirlerin kapitalist K.'ından bahsetmek zordur.

Kanunlarımıza göre kâr: Türk Ticaret Kanunu, bilanço esasına göre çalışan birinci sınıf tacirleri iş yılı sonunda envanter çıkarmaya ve bilanço düzenlemeye mecbur kılmıştır. İşletmenin K.'ı, «ana sermayenin cüz'ü» olarak bilançonun «pasif tablosuna kaydolunur». İşletme hesabı esasına göre çalışan ikinci sınıf tacirler ise, K.'larını «işletme hesabı hulâsası» nın «hasılat tablosu» nda gösterirler.

Borçlar Kanunu'nun adî şirketle ilgili 523. maddesine göre, mukavelede aksi kararlaştırılmamışsa, ortaklar şirket K.'ını eşit olarak paylaşırlar. Yalnız K.'ın veyâ yalnız zararın taksim şekli kararlaştırılmışsa, her ikisi de aynı suretle paylaşılır. Sadece emeğini sermaye olarak koymuş olan ortak, zarara iştirak ettirilmeyebilir. Borçlar Kanunu'nun adî şirketle ilgili hükümleri, diğer şirketler hakkında da genel ve tamamlayıcı hüküm olarak geçerlidir.

Kollektif ve adî komandit şirketlerde, mukavele veyâ iş yılı sonunda verilecek karar ile, bilanço esas alınarak «K. ve zarar hesabı tanzim ve ona göre her ortağın (sınırsız sorumlu ortakların) payı tayin ve tesbit» olunur. Adî komandit şirketin sınırlı sorumlu ortakları (komanditerler), K. paylarını, iş yılı sonunda tahakkuk eden duruma göre alırlar.

Ortak sayısı yirmiden fazla olan limited şirketlerde, «K. ve zarar hesabını ve bilançoyu tasdik ve safî K.'ın kullanma şeklini tayin» genel kurulun yetkileri arasındadır. Limited şirket ortakları, «yıllık bilançoya göre elde edilmiş olan safî K.'dan pay alırlar.»

Anonim şirketlerin «bilanço ve K. ve zarar hesabının ve kazancın dağıtılması hakkındaki tekliflerin tasdik veyâ değiştirilecek şekilde kabul ve reddi» genel kurulun kararına bırakılmıştır. Hisse senedi sahiplerinin K. payları ise «kanunî ve ihtiyarî yedek akçelerle kanun ve esas mukavele hükmünce ayrılması gerekli diğer paralar safî K.'dan ayrılmadıkça» dağıtılamaz.

1163 sayılı Kooperatifler Kanunu, K.'a «gelir gider farkı» gözüyle bakmıştır. Bu kanun «yıllık gelir gider farklarının hesaplanma ve kullanılma şekilleri» nin ana sözleşmede gösterilmesini emreder. Kooperatif genel kurulu, «işletme hesabiyle bilanço ve gerektiğinde gelir gider farkının bölüşülmesi hakkında karar almak» yetkisine sahiptir. «Gelir gider farkının ortaklar arasında bölüşülmesi esas alınmış ise, bu bölüşme ortakların muameleleri oranında yapılır» ki buna risturn denilir. «Gelir gider farkının en az % 50'si ortaklara (risturn olarak) dağıtıldıktan sonra, ortakların sermaye paylarına, genel kurul kararı ile en çok % 7 oranına kadar faiz» ödenebilir. Bu itibarla, kooperatiflerde, ortakların sermaye payına göre K.'a katılmaları söz konusu değildir. «Ortak dışı işlemlerden elde edilen hasılat» ise, «kooperatifin gelişmesine yarayacak işlerde kullanılmak üzere özel bir fonda toplanır.»

440 sayılı İktisadî Devlet Teşekkülleriyle Müesseseleri ve İştirakler Hakkında Kanun'a göre, «bilançolar ve netice hesapları» (K. ve zarar hesapları) «tip örneklere uygun olarak» hazırlanır ve faaliyet raporlarıyle birlikte Yüksek Denetleme Kurulu'na gönderilir. «Kanunların gerektirdiği her türlü ihtiyat, karşılık ve provizyonların ayrılması mecburîdir.» İktisadî devlet teşekkülleri, küçük veyâ büyük bütün yatırımlarını, en başta, kendi «öz kaynakları» ile finanse ederler. Teşekküllere âid yıllık yatırım ve finansman programların hazırlanmasında, finansman imkânları yanında, bunların «yatırım kapasiteleri de göz önünde tutulur.» İktisadî devlet teşekkülleri personeline, «geniş ölçüde işçi çalıştıran teşekküllerden Bakanlar Kurulunca belli edilenlerde K.'ın % 10'unu, bunlar dışında kalanlarda K.'ın % 5'ini geçmemek ve bir aylık ücret tutarını aşmamak üzere, yönetim kurulunun teklifi ve ilgili bakanın onayı ile ikramiye verilebilir.» Dağıtılacak ikramiyenin, o yılki bilanço K.'ını aşmaması gerekir. İkramiyeler, K.'a iştirak hissesi niteliğinde olmayıp teşvik primidir.

Vergi kanunlarımızda, K.'ı ifade etmek üzere «kazanç» kelimesi kullanılmıştır. Gelir ve Kurumlar Vergileri Kanunlarında, kazanç, bilanço esasına göre «teşebbüsteki öz sermayenin hesap dönemi sonunda ve başındaki değerleri arasındaki müsbet fark»; işletme hesabı esasına göre ise «bir hesap dönemi içinde elde edilen hâsılat ile giderler arasındaki müspet fark» olarak tarif olunmuştur. Ancak, vergiye tâbi «safi kazanç» ın tespiti bakımından kanunda belirtilen giderlerin; işletme ile ilgili olmak şartıyle mukavelenameye veyâ ilâma veyâ kanun emrine istinaden ödenen zarar, ziyan ve tazminatların; bir kısım vergi, resim ve harçların ve Vergi Usul Kanunu'na göre ayrılan amortismanların, sözü geçen «müspet fark» tan düşülmesi (indirilmesi) gerekir.

Ortalama kâr hadleri: Gelir Vergisi Kanunu'nun 111. maddesi, «ortalama K. hadleri» kavramına yer vermiştir. Maddede belirtilen mükelleflerin «gösterdikleri gayri safî kazançlar, Vergi Usul Kanunu'na göre tespit edilen ortalama K. hadlerinin, ticaret erbabı ile imalâtçılarda perakende satılan emtianın maliyet bedeline, bunlar dışında kalanlarda işletme giderlerine uygulanması sonucunda bulunacak miktarlara göre düşük bulunduğu ve düşüklük sebepleri izah olunmadığı takdirde, beyan edilen gayri safî kazançlar yerine, bulunan bu miktarlar vergi matrahına esas tutulur.» Ortalama K. hadleri, gerçek gayri safî kazancın tespitine yarar. Vergi Usul Kanunu, ortalama K. hadlerinin, kanunda gösterilen usule göre, Maliye Bakanlığı kontrolü altında tespit ve tayin olunacağını ve bir yönetmelikle belirtileceğini hükme bağlamıştır.

1580 sayılı Belediye Kanunu, belediyelere, yaş sebze ve meyvelerin «K. hadleri» ni tesbit yetkisini vermiştir. Ayrıca, aynı kanun, belediyeleri, esnaf ve tacirlerin, bakanlıklar, belediyeler ve diğer resmî kuruluşlarca tespit olunan «K. hadleri» ne riayetlerini sağlamakla da görevlendirmiştir.

KÂR, Türk musikisinin en tantanalı dindışı formu. Fasılda mevkii peşrevle beste arasında olan bir güfteli eserdir. Eskiden klasik fasıllardı I. bestenin yerinde okunurdu. Tabiî her faslın K.'ı da yoktu. Uzun bir şekil olduğu için ekseriya usul geçkisi ihtiva eder. Büyük usullerle, bâzan devr-i revan, devr-i hindî, sengin semaî, düyek, ağır düyek gibi küçük usullerle bestelenir. Abdülkadir'in eserlerini takliden bestekârlarımız, K. formunda eserleri için çok defa Farsça güfteler kullanmışlardır. Biraz serbest bir formdur. Her bestekâr, aşağı yukarı istediği şekilde hareket etmiştir. Son yüzyıllarda pek az kullanılmış olmakla beraber, XVIII. yüzyıldan önce en gözde formlardan biriydi. Bestekârın kudreti, özellikle K.'larında gösterdiği başarı ile ölçülürdü. Itrî'nin Nevâ K.'ı, bunun en ölümsüz örneğidir. Güfte, murabbâ, çok defa da daha fazla mısralıdır ve terennüm çok boldur. Ekseriya terennümle başlar. Bestelerden, terennümle başlaması, usul geçkisi yapılması, daha uzun olması, tasannua daha önem verilmesi gibi özelliklerle ayrılır. Kantemiroğlu, *Edvâr*'ında K.'ların yürük semaî ile saz semaîsi arasında okunduğunu yazmaktadır.

KAR YILDIZI (Chionodoxa), Zambakgiller (Liliaceae) familyasına bağlı, küçük, soğanlı bir ot cinsi. En çok bilinen türü Chionodoxa luciliae'dir.

KARA (Chara; Fr. Chara veyâ charagne), Characeae familyasından Alg'lere yakın bir bitki. Küçük göllerde ve bahçe havuzlarında bulunur. İçerisinde kalker tanecikleri bulunduğu için dalları çok serttir. Bâzı botanikçilere göre, bu bitki özel bir filum'un tipidir. Buna Charophytes derler.

KARA AĞAÇKAKAN (Zoo.): bk. AĞAÇKAKANLAR.

KARA AHMED (Umur köyü, Rusçuk, Bulgaristan 1871 - İstanbul 1902), Türk güreşçisi. Uzun Ali Ağa'nın

oğlu olan K. A., küçük yaşında yağlı güreşe başlamış, 1892'de İstanbul'a gelerek Hergeleci İbrahim'den yağlı güreşin tekniğini öğrenmiştir. Yaptığı güreşlerde büyük başarı sağlamış olan K. A., 1895'te ustası Hergeleci İbrahim'le Paris'e, oradan Cenova, Berlin ve Petersburg (Leningrad) a giderek güreşler yapmıştır. 1899'da Paris'te yapılan dünya şampiyonluğu güreşlerine katılan K. A., Chalzet le Frappeur'ü, Maurice Cambier'i ve nihayet kendisini daha önce yenmiş olan Laurent le Beaucairois'yı da kavgalı ve kanlı geçen bir güreşten sonra yenerek dünya şampiyonu sanını kazanmıştır (5 Aralık 1899). Bu başarısı üzerine II. Abdülhamid kendisine gümüş İftihar Madalyası vermiştir. 1900 yılında da Rus güreşçisi Petlasinski'yi 53 saniyede yenmiş ve artık Avrupa'da karşısına çıkacak güreşçi kalmamıştır.

KARA AHMED (20 yaşında)

Berlin güreşlerine de katıldıktan sonra kendisini seven Fransız kızı Lorena ile İstanbul'a dönmüştür. Aynı yıl Viyana, Hamburg ve Budapeşte'ye, 1902'de de Lille ve München'a giderek güreşmiştir.

KARA AHMED
(Dünya şampiyonu)

KARA BALIK (Vimba vimba), Kemikli balıklar (Teleostei) takımının Sazangiller (Cyprinidae) familyasından bir balık türü. Uzunluğu 25 - 30 cm dir. Tatlı su balığı olup, Avrupa ve Anadolu tatlı sularında yaşar. Pullu, aynalı çıplak ve dizi K. B. çeşitleri vardır.

KARA BALİNA (Globicephala melaena), Balinalar (Cetacea) takımının, Yunusbalığıgiller (Delphinidae) familyasından bir memeli türü. Uzunluğu 4 - 8 m dir. Vücudu muntazam bir silindiri andırır. Rengi karadır. Atlantik Okyanusu'nda yaşar. Ağzı çok açılabilir. Gözleri vücuduna nisbetle çok küçüktür. Dili yumuşak ve sünger gibidir. Dişleri yoktur. Yalnız üst çene balen denilen parmaklıklarla süslüdür. Balenler damaktan çıktıkları noktada kalın, uçlara doğru incedir. Balenlerin içi incecik tellerle ayrılmıştır. Bu suretle balenler mükemmel bir balık ağı işini görürler. Uzun bir sırt yüzgeci, koni biçiminde bir kuyruğu olan K. B.'nın besinleri yengeçler, kabuklular ve yumuşakçalardır. Düşmanları destere, kılıç, yunus ve köpek balıklarıdır.

KARA BUĞDAY (Fagopyrum, Fr. Blé noir), buğday (b. bk.) ın yetişemeyeceği en verimsiz topraklarda bile yetişebilen yıllık bir bitki. Orta Asya'dan Türkler tarafından Avrupa'ya geçirilmiştir. Tanelerinde buğday unu yerine kullanılabilecek bir un vardır. K. B.'ın tanesi kümes hayvanları için değerli bir besin maddesidir.

K. B. yurdumuzda yayılmış bir kültür bitkisi değildir.

KARA ÇAYLAK (Milvus nigrans; Fr. Milan noir), yırtıcı kuşların başlıca familyası olan Falconidae familyasına bağlı Milvus cinsinden bir kuş. Kışı Afrika'da geçirir, sulara yakın yerlerde yaşamasını sever. Başlıca gıdası av hayvanları, kurbağalar, hasta veyâ ölü balıklardır. Bunları suyun üstünde avlar. 60 cm uzunluğunda olup uzun ve çok çatallı bir kuyruğu vardır.

KARA DENİZİ, Kuzey Buz Denizi'nin bir bölümüne verilen ad. Novaya Zemlya adası, Taymır yarımadası ve Severnaya Zemlya takımadaları arasında yer alır. En derin yeri 600 m dir. K. D. kışın buzla kaplıdır. Haziran - Ekim ayları arasında da yüzen buzlar gemi ulaşımını engeller.

KARA DUT: bk. DUT.

KARA FATMA (Erzurum 1888 - Erzurum 1955), Millî Mücadele'nin kadın kahramanlarından. İstanbul'un işgalinde 30 yaşında bulunan Erzurumlu Fatma Çavuş, Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)'nın Anadolu'da açtığı Millî Mücadele'ye katılmak üzere «Gülcemal» vapuru ile İstanbul'dan Samsun'a ve oradan Sivas'a gelmiştir. Kara yağız oluşundan ötürü Mustafa Kemal Paşa tarafından K. F. diye adlandırılan, silâh kullanmak ve ata binmekte usta olan bu kadın mücahid, aldığı direktif ile İstanbul'a dönerek Topkapılı Pire Mehmed ve Rizeli Tahsin'in yardımı ile 15 kişilik ilk çetesini kurmuştur. Köylü kılığına girerek Haydarpaşa'dan trenle İzmit'e gelen K. F., Gülbahçe köyünden Murad Ağa'nın yardımı ile çetesinin mevcudunu 96'ya çıkarmış ve bütün ihtiyaçlarını tamamlamıştır. Buradan Bahçecik - Servetiye yolu ile Oğulpaşa köyüne gelerek karargâh kuran K. F., topçu Kara Emin Paşa komutasındaki cephede bir süre düşmanla çarpıştıktan sonra, Kaynarca, Bereket ve Alakaya doğrultusuna yollanmış ve burada Üsküdarlı Albay Neşet Bey'in komutan bulunduğu cephede savaşa katılmıştır. Fındıktepe'yi düşmandan geri alarak buraya Türk bayrağını dikmeyi başaran K. F., daha sonra Geyve'de bulunan Halid Paşa'nın emrine girmiştir. Adapazarı, Hendek ve Düzce bölgesi içinde asker kaçağı ve eşkıya takibi ile görevlendirilen K. F.'nın çetesi 300 kişiye çıkarılarak müstakil ve seyyar bir müfreze haline getirilmiş ve bu bölgedeki savaşlara da katılarak büyük yararlıklar göstermiştir.

KARA FATMA

Son taarruzdan önce, 1922 yılında, Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'nın düzenlettiği bir atış yarışmasında birincilik kazanan K. F.'ya teğmenlik rütbesi verilmiş ve bir gümüş tabaka armağan edilmiştir. Afyon yakınında, Sürmeli köyündeki düşmana müfrezesi ile saldırdığı bir sırada Ceylân adlı atı ile birlikte Yunanlılara esir düşen K. F., 19 gün sonra, başındaki nöbetçiyi öldürerek silâhını alıp kaçmayı başarmış ve kıtasına dönünce üsteğmenliğe yükselmiştir.

Bu kısa boylu, zayıf, fakat cesur ve dinamik Türk kadın kahramanı, zaferden sonra İstiklâl Madalyası ile ve kullandığı silâh kendisine hâtıra olarak bırakılmak suretiyle mükâfatlandırılmış ve 17 Şubat 1954 gün ve 6270 sayılı özel kanunla da vatanî hizmet tertibinden kendisine aylık bağlanmıştır. — Fethî Tevetoğlu

KARA GÜMRÜKLERİ: Osmanlı İmparatorluğu'nda gümrükler, dahilî ve haricî ğümrükler olarak iki grupa ayrılmıştı. Dahilî gümrükler, imparatorluğun bir iskelesinden diğerine veyâ bir şehirden diğerine nakledilen mallardan alınırdı. Deniz kıyılarında sevahil gümrükleri, sınırlarda ise hudut gümrükleri vardı. Ara yerlerde bulunan gümrüklere de K. G. adı verilirdi. Bk. GÜMRÜK.

KARA HAN, Oğuz destanının bir şeklinde Oğuz'un babası olan hükümdar. Oğuz destanının Uygur harfleriyle yazılmış olanında K. H.'dan bahsedilmez. Türk edebiyatı tarihçileri arasında «Oğuz destanının İslâmiyetten sonraki şekli» diye tanınan parçada ise, Oğuz Han'ın babası K. H.'dır.

Bu şekil ilk önce XIII. yüzyılda bir bilim heyeti tarafından Reşîdeddîn'in başkanlığında yazılan *Camiü't - tevârih*'te tesbit edilmiştir. Bu İslâmî şekle göre, K. H., oğlu Oğuz'a sırasıyle iki amcasının kızını almış, fakat anadan doğma Müslüman olan Oğuz, o kızlara Müslümanlık teklif edip red cevabı aldığı için onları zevceliğe kabul etmemiş, ancak küçük amcasının kızı Müslümanlığı kabul ettiği için onu zevce diye kabul etmiştir.

Bu mesele ortaya çıkınca K. H., atalar dininden sapan Oğuz'u avda öldürmeye karar vermiş, bunu öğrenip Oğuz'a haber veren küçük gelin sayesinde tedbirli davranan Oğuz, kendi taraftarlarıyle babasına karşı yaptığı savaşı kazanıp tahta geçmiş, K. H. savaşta bir okla vurulup ölmüştür.

Bu destan ve bunun devamı olan fütuhat ile ülkenin iki büyük ve 24 küçük parçaya ayrılarak teşkilâtlandırılması Hun'ların târihine çok benzemektedir.

Hun târihinin başında, M. Ö. III. yüzyılın sonlarına doğru hükümdar Tuman Yabgu ile oğlu Mete (veyâ Motun) nin mücadelesi, Tuman'ın öldürülmesi, Motun'un Mançurya'dan Hazar'a kadar fütuhatı ve ülkeyi doğu - batı diye iki büyük ve her birini 12 küçük parçaya bölerek 24'lü teşkilât kurması ile Oğuz destanı arasında çok yakın bir benzerlik vardır. Bu sebeple, Oğuz destanının, Hun târihinin halk muhayyelesinde aldığı şekil olduğu muhakkaktır.

Oğuz'un babasına K. H. denmesi Şamanizmden kalan bir unsurdur. Ak, kara, kızıl, gök gibi renk adları Şamanizmde büyük rol oynar. Şamanizmde «Yaratan» ın adı Tengri K. H. olduğu gibi, Gök Türklerde Kara Kağan adlı bir veyâ iki kağan bulunması, Uygurların yerine gelen hanedanın Karahanlılar adını taşıması da bunu göstermektedir. — Nihâl Atsız

KARA (HAN) BEY, Orta Anadolulu Ustacalu boyunun başı Mehmed Han'ın kardeşlerinden biri. K. B. ağabeyisi ile birlikte Safevî devletinin kurulma ve gelişmesinde mühim bir rol oynamıştır. Mehmed Han'ın Çaldıran savaşında ölümü üzerine Şah İsmail, K. B.'e han unvanı ile Diyarbekir valiliğini verdiği gibi, onu kız kardeşlerinden biri ile de evlendirmişti. K. H., Diyarbekir bölgesinde Osmanlı kumandanı Bıyıklı Mehmed Paşa'nın hücumlarına karşı başarılı bir müdafaada bulunmuştur. Fakat 1516'da Mardin civarındaki Dede Garken savaşında bir kurşun isabeti ile ölmesi. Safevî ordusunun da yenilmesinde pek mühim bir âmil olmuştur. Oğlu Abdullah Han ve torunları ve torunlarından birisinin oğlu Selman Han yüksek mevkilerde bulunmuşlardır. Hatta Selman Han, Şah Abbas tarafından vezirlik makamına getirilmiştir. O zamana kadar ve ondan sonra da bu makama Selman Han'dan başka hiçbir Türk getirilmemişti. Selman Han 1606 (veyâ 1607) yılında İsfahan'da ölmüştür. — Faruk Sümer

KARA HASAN, XV. yüzyıl Türk donanmasının kaptanlarından. 28 Temmuz 1499'da İnebahtı önlerinde Osmanlılarla Venedikliler arasında yapılan deniz savaşının kahraman şehitlerindendir.

II. Bayezid çağındaki 1499 - 1502 Osmanlı - Venedik Harbi'nin en büyük deniz vuruşması olan bu çarpışmada filo kumandanı Barak Reis'in gemisi dört Venedik gemisi tarafından sarılıp iki tarafın askerleri göğüs göğüse vuruşurken üstün kuvvetler karşısında yenileceğini anlayan Barak Reis, kancalarla bordasına kenetlenmiş iki İtalyan gemisine ateş vermiş, düşman gemileriyle birlikte kendi gemisini de yakmıştı.

Bu savaşta Barak Reis ile birlikte K. H. da 500 eriyle birlikte şehit düşmüş ise de, asıl deniz meydan savaşı Türk donanması tarafından kazanılmıştır.

KARA İKLİMİ, kuzey yarımküresinin karalarında ve Avustralya'nın iç bölümlerindeki geniş yerlerde, sıcaklık oynamaları çok, yağışı az olan iklim. K. İ.'nin orta enlemlere rastlayan yerlerinde yıllık sıcaklık oynamaları 20 - 40°yi bulur, bazı yerlerde bunu da geçer. Buralarda gece ile gündüz arasındaki sıcaklık farkı da çoktur.

KARA İSMÂİL AĞA (Mus.): bk. İSMÂİL AĞA.

KARA KAĞAN (621 - 630), Doğu Gök Türk kağanı. 609 - 619 yıllarında Doğu Gök Türk kağanı olan Çıbı Kağan'ın küçük oğullarından biridir. Ağabeyi olan Çuluk Kağan (619 - 621) ın, zevcesi İçing Katun tarafından zehirlenerek öldürülmesi üzerine Bağatur Şad unvanını taşıyan küçük kardeşi tahta geçmiş ve Türk usulünce yeni unvan olarak K. K. unvanını almıştır. Kağan olunca ağabeyini zehirlemiş olan Çinli yengesi İçing Katun'la evlenmiştir.

Kağan olur olmaz, daha önceden tanıdığı Çinli bir âsi ile birleşerek Çin'e saldırmak üzere iken bunu duyan Çin imparatorunun gönderdiği hediyeleri alınca akından vazgeçmiştir.

Kağan, kuvvetli ordusuna güvenerek Çinlileri hiçe sayıyor, boyuna isteklerde bulunuyor, Çin âsilerine yardım ediyor, Çin imparatoru da henüz yeni kurulmuş olan Tang hanedanının kökleşmesi için uğraştığından birçok hediyelerle kağanı avutuyor, bir yandan da kağanın tebaasını aldatarak kendisine çekmeye uğraşıyordu. Beri yandan eski Çin hanedanı prensesi olan zevcesi İçing ve onun kardeşi Prens Şen - king, kendi hanedanlarının Çin'de yeniden başa geçmesi için kağan yanında türlü entrikalar çeviriyorlardı.

Çin imparatoru, yerini biraz berkittikten sonra kağanın en doğudaki tebaaları olan Kıtayları elde etti. Bunlar Çin sarayına elçi yollamak cüretini gösterdiler. Bunun üzerine zaten kuşkuda olan kağan, Çin elçilerini tevkif ettirdi. Çin imparatoru da Türk elçilerini tevkif ettirince savaş başladı.

Kağan 622'de Çin sınırını aşarak yağmaya başladı. İki ordu birkaç kere çarpıştı. İmparator, Türk ordularına karşı duramayacağını anlayınca birçok hediyeler göndererek barış istedi. İki tarafın gönderdiği elçilerle barış yapıldıysa da, bu barış çok kısa sürdü. Kağan 150 000 kişiyle yine Çin'e girerek yağma ve çapula devam etti. Kağana gönderilen bir Çin elçisi Çin'i zaptetse bile orada barınamayacağını söyleyerek kağanı tehdit ettikten sonra birçok hediyeler vermek vadiyle kandırarak döndü. Fakat barış yine sağlanamamıştı. Türklerin elinde bulunan Çinlilerin Ma - ye şehri halkını gizli tertiplerle ayaklandırınca şehirdeki Türk garnizonu kılıçtan geçirilmiş ve bu sebeple savaş yine başlamıştır.

Kağan barış yapmak için kendisine bir Çinli prenses verilmesini istedi. Bu, yüzyıllardan beri Türklerin güttüğü bir siyasetti. Bununla Çinlileri kendilerine bağlamış olmayı ve Çin'den mal almayı umarlar, çok defa da bunda başarı sağlarlardı. Çin, kağanın bu teklifini oyalama ile geciktirirken kağanın orduları Çin'e daldı. Başkent olan Singanfu yakınlarındaki Ping - çeu şehrine yaklaştı. Çin dehşet içinde kaldı. Hatta imparator, vezirlerinin tavsiyesine uyarak Siganfu'yu tahrip edip güneye çekilmeyi bile düşünmeye başladı. Bu sırada Çin'i, imparatorun oğullarından Şe - min kurtardı. Cüretli bir hareketle kağan ve kağanın yeğeni (Çuluk Kağan'ın oğlu) Türe Han kumandasındaki Türk öncü birliklerine karşı yürüyerek onlara meydan okudu ve K. K.'ı yeğeninden şüphelendirecek sözler söyledi. Bu sözler üzerine Türe Han'ın, kendi buyruğundaki birliği alarak biraz daha geriye çekilmesi K. K.'ın şüphesini artırdı. Zaten aralıksız yağan yağmur dolayısıyle yay kirişleri gevşeyip kullanılmaz hale geldiğinden K. K. da savaş kabiliyeti kalmayan askerlerini alarak çekildi ve anlaşılmaz siyasî bir hata yaparak kendisinden şüphelendiği yeğeni Türe Han'ı elçi olarak Çin sarayına gönderdi. İmparator da onu tahtının yanına oturtarak kendisini K. K.'la eşit tuttuğunu söylemek suretiyle onda büyük kağan olmak hırsını uyandırdı. Zaten babası Çuluk Kağan'dan sonra kağanlık kendi hakkı iken cılız olduğu için Kurultay tarafından kağanlığa seçilmemiş, bu mevkie amcası K. K. getirilmişti.

Türe Han'ın elçiliğine rağmen barış yapılamadı. 625 ve 626 yılları savaşla geçti. 626'da imparatorluk tahtına çıkıp Tay - tsong unvanını alan Şe - min, çok muktedir bir adam olduğundan durum Türklerin aleyhine dönmeye başlamıştı.

627 kışının çok sert geçip pek çok at ve koyunun ölümüne sebep olması, arkadan kıtlığın gelmesi Türkleri zayıflattı. Kağanın vergileri artırması üzerine de Sırtarduşlar, Uygurlar, Bayırkular isyan ettiler. Bu isyanı bastırmaya memur edilen Türe Han'ın yenilmesi sonunda zincire vurularak hapse atılması da kağanın yeni bir hatası idi ve kendisine karşı hoşnutsuzluğu çoğalttı. Türe Han bunu hazmedemedi ve hapisten çıkınca kağanlığın yıkılmasındaki âmillerden biri oldu.

628'de de Türkeli'ndeki tabiî âfetler devam etti. Yaz ortasında beş gün ortalık kış gibi dondu. Havadaki buz zerrecikleri yüzünden gökte, üç ayın birden görülmesini büyük bir uğursuzluk sayan Türkler dehşete kapıldılar. Bozkırları kızıl bir buğu kapladı ve kıtlık korkunç bir hal aldı. Kağan, şaşkınlıkla boyuna yer değiştirmekle meşguldü. Kendisine sığınan Çinli bir bilginin sözlerine kanarak devlet işlerini ona bırakması ve kendi beylerini iş başından uzaklaştırması memnuniyetsizlik doğurdu.

629'da Türe Han isyan bayrağını açtı. Arkadan Kıtay ve Uygurlar da isyan edince zaten açlıktan perişan olan kağanlık sarsıldı. Açlık yüzünden, yiyecek almak için bir çok Türk boyları Çin'e tâbi olmaya başladılar. Çinliler büyük bir orduyla Türkeli'ne saldırdılar. Kağan çölün kuzeyine kadar çekildi. Çin imparatoru tarafından sözde barış için gelen elçinin sözlerine kanarak ihtiyat tedbirleri almadı. Bunu bekleyen Çinlilerin baskını karşısında bozguna uğradı. Hızlı atıyla kaçarak küçük hanlardan Işbara Han'ın yanına sığındıysa da, şiddetli takip yüzünden Işbara Han'la birlikte tutsak edilerek 630'da Siganfu'ya getirildi. Orada büyük bir hakarete uğradı: Halk önünde Çin imparatoru tarafından verilen ağır demeci dinledi. Kendisine âilesi ve maiyetiyle birlikte oturmak üzere hademeler başkanının konağı verildi. İmparatorun avlanmak ve dağlara gitmek için verdiği müsaadeyi de kabul etmedi. Kederle bitkin hale gelerek 634'te öldü. — Nihâl Atsız

KARA KAPLUMBAĞASIGİLLER (Testudinidae), Omurgalı hayvanlardan, Sürüngenler (Reptilia) sınıfının Kaplumbağalar (Testudinata) takımının Gizli boynuzlular (Cryptodira) alt takımına giren bir familyası. Yaşadığı yere göre adlandırılır. Su, çamur veyâ kara kaplumbağası gibi.

K. K.'in vücutlarını örten kabuk, kemik yapısındadır. Kabuğun dış kısmı boynuz cinsinden muhtelif türleri biribirinden ayırmaya yarayan renkli, çizgili, yassı, ince levhalarla örtülüdür. Üst kısmı dışa doğru çıkık, alt kısmı düzdür. Yalnız yanlarda başını, ayaklarını ve kuyruğunu çıkarabilecek kadar boşluklar bulunur.

Gagaya benzeyen ağzında dişsiz çeneler vardır. Bunların yardımıyle gıdasını koparır ve lokmasını çiğnemeden yutar. Keskin bakışlı gözlere sahiptir. İşitme duygusu da kuvvetlidir.

Köpek tırnağı gibi tırnakları olan ayakları kısadır. Ot yiyerek beslenir. Bâzı türlerinin etleri pek kıymetlidir ve yumurtaları da yenir.

150 yıl yaşayanları vardır. 200 kadar türünü saymak mümkündür.

KARA KIRGIZ'LAR: bk. KIRGIZ'LAR.

KARA KUVVETLERİ, Türk silâhlı kuvvetlerinin en büyük parçası. 1, 2 ve 3. ordularla Eğitim Kolordusu, Doğu, Batı ve Orta Menzil Komutanlıkları'ndan kuruludur. Türk K. K.'nin başında bir orgeneral bulunur, barışta ve seferde komuta eder. Bu komutan, kendisine özel kanun, kararname, yönetmelik ve tüzüklerle verilen görevleri yapar ve yetkileri kullanır. Bu görev ve yetkilerden dolayı K. K. komutanı Genel Kurmay Başkanlığı'na karşı sorumludur. Ayrıca Millî Güvenlik Kurulu ve Yüksek Askerî Şûra üyesidir.

K. K. komutanının en yakın yardımcısı ve karargâhın âmiri, kurmay başkanıdır. Karargâhın genel olarak çalışmasına âid esasları ve prensipleri tesbit eder. Karargâh görevlerinin yapılmasından, karargâhın verimli ve uygun istikamette

Arma

KARA KUVVETLERİ: Bir tatbikatta piyadeler taarruzdan önce

çalışmasından ve karargâh personelinin güçlerinin koordine edilmesinden komutana karşı sorumludur.

Târihçe: Türkler târih boyunca muhtelif devirlerde, özellikle Asya'nın çeşitli bölgelerinde türlü adlarla birçok devlet kurmuşlar ve dünyanın en güçlü ordularını meydana getirmişlerdir. Hunlarda ve Gök Türklerde ordu teşkilâtının olduğu bilinmektedir. Selçuklular'da ordu kısmen daimî ordu niteliğini taşımakla beraber, bugünkü Türk K. K.'ne temel olan ordu, Osmanlı ordusudur. Bugünkü bilgilere göre, târihte daimî orduların ilk örneğini vermiş olan bu ordu, I. Murat zamanında 1363 yılında kurulmuştur. Ordu önceleri yalnız atlı akıncılardan ibaretti. Sonraları yaya müsellem teşkilâtının meydana getirilmesiyle piyade sınıfı teşekkül etmiş, devamlı fetihler sebebiyle daimî bir kuvvet olarak Yeniçeri Ocağı kurulmuştur. Bu ordunun bundan öncekilerden farkı, barışta da kışlalarda hazır bulunması, sürekli eğitim görmesi, mensuplarının askerliği meslek edinerek başka hiç bir işle uğraşmamaları ve bir üniformaya sahip olmalarıdır. Bundan önceki ordular savaş zamanı toplanır, savaş bitince dağılırdı. Eyalet askeri bu yeni orduyu takviye etmek için savaş zamanında toplanırdı ve miktar olarak Yeniçerilerin çok üstündeydi.

Yeniçeri Ocağı bugünkü bölük ve tabur teşkilâtına karşılık olarak 100 - 400 mevcutlu «orta» denilen birlikler halinde teşkilâtlandırılmıştı. Bunlar sonradan 3 000 mevcutlu alay seviyesine çıkarılmışlardır.

Yeniçeri maaşlı idi. Devletçe iaşe olunurdu. Yeniçerilik için devşirilen çocuklar önce acemi oğlanı adıyle acemı ocaklarında eğitilir, sonra ocağa girer ve Yeniçeri olurdu. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş ve yükseliş devirlerinde kazanılan I. Kosova (1389), Niğbolu (1396), Varna (1444), II. Kosova (1448), Mohaç (1526), Çaldıran (1514), Mercidabık (1516) ve Ridaniye

KARA KUVVETLERİ: Birlikler bir çıkarma harekâtında

KARA KUVVETLERİ: Hücumda piyade tank birliği

(1517) gibi ünlü zaferlerde bu ordunun büyük rolü olmuştur. Ancak Yeniçeri Ocağı'nın bozulması karşısında III. Selim zamanında 24 Şubat 1793'te Nizam-ı Cedid (b. bk.) adıyle Avrupa örneğinde yeni bir ordunun teşkiline başlanmıştır.

Bu teşkilât da ortalara ayrılıyordu. Her orta bir binbaşı komutasında olup 12 bölüklü ve 1 062 mevcutlu idi. Ayrıca 10 top da vardı. Napoléon'a karşı kazanılan 1799 Akkâ galibiyeti bu ordunun başarısıdır.

İç etkiler sebebiyle 1808'de bu teşkilât kaldırıldıktan sonra yerine Sekban-ı Cedid ve Eşkinci adlarıyle yeni birer teşkilât kurulmak istenmiş ise de, yeniçerilerin ayaklanmaları sebebiyle bu teşebbüsler sonuçsuz kalmıştır.

15 Haziran 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra Asakir-i Mansure-i Muhammediye adında yeni bir ordu kurulmuştur. Bu ordu «tertip» denilen alay eşiti birliklerden meydana geliyordu. Her tertip iki kol (tabur eşiti) dan, her kol 100'er mevcutlu 6 saf (bölük eşiti) tan ibaretti. Bu teşkilâtta zamanımız ordularının askerî rütbeleri mevcuttu. Harb Okulu bu teşkilât devresinde açılmıştır (1834). Ayrıca, orduda redif (ihtiyat erlerin gençleri) teşkilâtı kurulmuştur. Bu sayede bir seferberlik halinde ordunun mevcudu 250 000'e yükselebilecekti.

1843'te bu askerî teşkilât yeniden düzenlenerek beş yıllık askerlik süresine dayanan altı ordu teşkil edilmiştir. Orduların ikisi İstanbul'da, üçüncüsü Makedonya-Bosna bölgesinde, dördüncüsü Doğu Anadolu'da, beşincisi Suriye'de, altıncısı Irak'ta idi. Ordular altı piyade alayı, altı talia taburu, dört süvari alayı ve bir topçu alayından meydana geliyordu. Askerî okullar da çoğaltılmış ve lise seviyesinde İstanbul, Edirne, Manastır ve Bursa'da dört askerî okul

KARA KUVVETLERİ: Kamufle edilmiş bir top mevzide

KARA KUVVETLERİ: Mevzide bir havan ateş esnasında

açılmıştır. Barış mevcudu 150 000 olan bu ordu, Kırım Harbi (1853 - 1856) nde müttefiklerle beraber Rus ordusunu yenmiş ve savaştan sonra biri 1870, diğeri 1877'de olmak üzere iki defa tensik edilerek büyütülmüştür. Bu teşkilâtla yeniden bir ordu daha kurulmuş, askerlik süresi 20 yaşında başlamak ve 40 yaşında bitmek üzere 20 yıla çıkarılmıştır. Bu sürenin altı yılı muvazzaflık hizmeti idi. Hizmetin sonunda terhis edilen erler ihtiyat olarak altı yıl redif ve sekiz yıl müstahfaz (ihtiyat erlerin yaşlıları) sınıfına geçirilirdi. Bundan başka, jandarma alayları tertip edilmiş ve askerî orta okullar açılmıştır. Osmanlı ordusu 1877 - 1878 harbine bu teşkilâtla ve 300 000 kişilik mevcudu ile girmiş, Plevne'de ve Kafkas Cephesi'nin bazı kesimlerinde parlak başarılar göstermiş ise de, çok üstün Rus ve Romen ordularına karşı yenik düşmüştür. 1887 yılındaki düzenlemede ise orduda topçu teşkilâtı büyütülerek topçu tümenleri meydana getirilmiştir. Bu teşkilâtla bir orduda iki nizamiye, dört redif, iki müstahfaz piyade tümeniyle bir nizamiye süvari, bir nizamiye topçu tümeni vardı. Yalnız Makedonya'daki 3. Orduda iki, Doğu Anadolu'daki 4. Ordu'da bir nizamiye tümeni fazlaydı. 6 ve 7. Ordu'larda redif ve müstahfaz tümenleri yoktu. Hicaz ve Trablusgarb'da da birer bağımsız tümen teşkil edilmiştir.

1897 Yunan Harbi'ne 7 ordu ve 2 bağımsız tümenden ibaret bu kuvvetin bir kısmı ile giren Osmanlı ordusu, bir ay içinde Yunan ordusunu yenmeye muvaffak olmuştur.

KARA KUVVETLERİ: Komandoların yarlarda yaptığı hücum harekâtı

KARA KUVVETLERİ: Kış eğitiminde

1908'de II. Meşrutiyet'in ilânı ile beraber yapılan her alandaki ıslahata paralel olarak orduya da birçok yenilikler getirilmesine, silâh ve malzemenin artırılmasına önem verilmiştir. Fakat sonu alınamadan 1911 İtalya, 1912 - 1913 Balkan harblerine girilmiştir. Bu harblere kara ordusu 44 piyade tümeni ile 14 süvari tugayından mürekkep 270 000 kişilik bir kuvvetle katılmıştır.

Balkan Harbi'nden hemen sonra ıslahata devam olunmak üzere Almanya'dan bir askerî heyet getirilmiş, ordunun düzenlenmesi, silâhlandırılması ve eğitimi önemle ele alınmıştır. 1914 - 1918 I. Dünya Harbi'nde birçok başarılar kazanan bu ordunun harb süresince yapılan yeni teşkil ve tensiklerle miktarı, 70 piyade ve 2 süvari tümeninden meydana gelen 24 kolordulu 9 orduya yükseltilmiştir. Harb bitinceye kadar silâh altına alınmış olanların toplamı da 2 850 000'i bulmuştur.

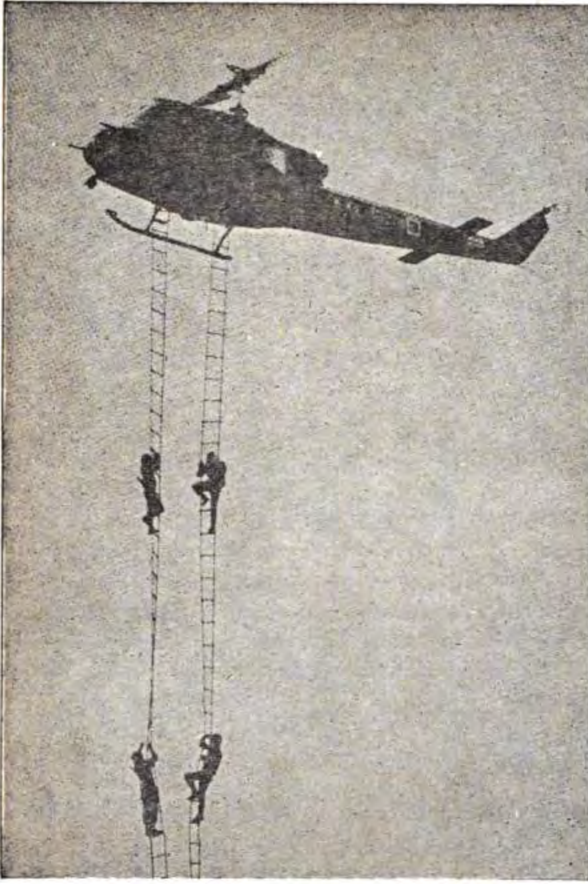
I. Dünya Harbi'nden sonra Türk ordusu Mondros Mütarekesi ile küçültülmüş, mevcudu 50 000'e indirilmiştir. Haksız işgaller ve Yunan ordusunun Anadolu içlerine doğru ilerlemesi karşısında, önce milis kuvvetlerle mücadeleye girişilmiş, ancak iyi teçhiz edilmiş muntazam Yunan ordusuna bu kuvvetlerle uzun zaman karşı konamayacağından, mevcut birliklerin tensiki ile muntazam bir ordu kurulmuştur.

Bu ordu 1920 yılında 8 kolordu halinde 20 piyade tümeni, bir süvari tümeni, iki süvari grupu ve bir süvari tugayından ibaretti. Bu kuvvet o günkü durum icabı üçe bölünerek Doğu Cephesi'nde Ermenilerle, Batı Cephesi'nde Yunanlılarla, Güney Cephesi'nde Fransızlarla mücadeleye girişmiştir. 1921 yılında teşkilâtta esaslı bir değişiklik olmamıştır.

Lausanne barış antlaşmasının imzalanmasından sonra Türk K. K., her biri ikişer piyade tümeni, 9 kolordu ile 3 süvari tümeninden ibaret 3 ordu müfettişliği haline geti-

KARA KUVVETLERİ: Harekât esnasında bir tank

KARA KUVVETLERİ: Kritik bir bölgeye komandoların inişi

rilmiştir. Bu teşkilât, bugünkü K. K.'ne temel olmuştur. Bu târihten sonra Cumhuriyet hükümetlerince Türk K. K.'ni modernleştirmek ve daha iyi düzenlemek için motorize hale gelmesine çalışılmıştır. Zırhlı birliklerin muharebelerdeki önemi dolayısıyle, 1934 yılında ilk tank birliği teşkil edilmiştir. Ayrıca, komando ve paraşüt birlikleri kurulması, silâh, teçhizat ve diğer her çeşit malzemenin kendi kaynaklarımızdan sağlanması ve yapımı konusunda önemli adımlar atılmıştır.

Ordu komutanlıkları, 1949 yılına kadar doğrudan doğruya Genel Kurmay Başkanlığı'na bağlı iken bu târihte kurulan K. K. Komutanlığı'na bağlanmıştır. Elde edilen gelişmelerle K. K. bugünkü duruma gelmiştir.

Kara Kuvvetleri Komutanları

1.	Or. Gn.	Nuri YAMUT	(1.7.1949 —	5.6.1950)
2.	Kor. Gn.	Kurtcebe NOYAN	(6.6.1950 —	7.5.1951)
3.	Or. Gn.	Şükrü KANATLI	(28.12.1951 —	15.1.1954)
4.	Or. Gn.	Nurettin BARANSEL	(6.4.1954 —	28.5.1954)
5.	Or. Gn.	Abdülkadir SEVEN	(10.6.1954 —	25.4.1955)
6.	Or. Gn.	İsmail Hakkı TUNABOYLU	(13.9.1955 —	6.6.1956)
7.	Or. Gn.	Nurettin AKNOZ	(25.6.1956 —	16.9.1957)
8.	Or. Gn.	Necati TACAN	(30.11.1957 —	29.7.1958)
9.	Or. Gn.	Cemal GÜRSEL	(21.8.1958 —	2.6.1960)
10.	Or. Gn.	Cevdet SUNAY	(3.6.1960 —	9.8.1960)
11.	Or. Gn.	Muzaffer ALANKUŞ	(4.8.1960 —	6.1.1961)
12.	Kor. Gn.	Celâl ALKOÇ	(6.3.1961 —	25 6.1961)
13.	Or. Gn.	Muhittin ÖNÜR	(26.6.1961 —	29.2.1962)
14.	Or. Gn.	Ali KESKİNER	(24.2.1962 —	28.8.1964)
15.	Or. Gn.	Cemal TURAL	(22.8.1964 —	15.3.1966)
16.	Or. Gn.	Refik YILMAZ	(21.3.1966 —	17.8.1968)
17.	Or. Gn.	Memduh TAĞMAÇ	(28.8.1968 —	17.3.1969)
18.	Or. Gn.	Fikret ESEN	(18.3.1969 —	28.8.1969)
19.	Or. Gn.	Nazmi KARAKOÇ	(28.8.1969 —	28.8.1970)
20.	Or. Gn.	Faruk GÜRLER	(28.8.1970 —	28.8.1972)
21.	Or. Gn.	Semih SANCAR	(28.8.1972 —	7.3.1973)
22.	Or. Gn.	Eşref AKINCI	(7.3.1973 —	)

KARA MİLİ: bk. MİL.

KARA MUSTAFA PAŞA, Merzifonlu: bk. MUSTAFA PAŞA, Merzifonlu.

KARA NOGAY'LAR: bk. NOGAY'LAR.

KARA SULARI (Fr. Mer terrioriale, İng. Territorial Waters), bir devletin kıyıları boyunca uzanan ve açık denizin serbest olması rejimine tâbi tutulmayan deniz sahası. K. S.'nın genişliği için bugüne kadar kesin bir kural tesbit edilememiştir. Bugün çoğunlukla kabul edilen genişlik, 3 deniz mili (aş. yu. 5 500 m) dir. Bu ölçünün tesbitinde bir top menzili, kriter olarak göz önünde bulundurulmuştur. Ancak, modern silâhların kullanılmasından sonra bu uzaklığın yetersizliği anlaşılmıştır. Bundan başka, kıyı devletlerinin deniz ürünlerinden daha geniş ölçüde yararlanma istekleri de bu kuralın iktisadî bakımdan değerini kaybetmesine yol açmıştır. 1958 yılında Cenevre'de yapılan bir konferansta bu konuda bir anlaşmaya varılamadığı gibi, 1960'ta yapılan konferansta da bir sonuç sağlanamamıştır. Yalnız, bu konferanslarda devletlerin 12 millik bir uzaklıktan sonra bir hak ileri süremeyecekleri kabul edilmiştir.

15 Mayıs 1964 tarih ve 476 sayılı Kara Suları Kanunu'na göre Türk K. S.'nın genişliği 6 deniz mili olarak tesbit edilmiştir. Ancak, K. S. daha geniş olan devletlere karşı Türk K. S.'nın genişliği karşılıklılık (mütekabiliyet) esasına göre tayin edilir.

K. S.'ndaki yabancı savaş gemileri, kıyı devletinin yargı yetkisine tâbi değildir. Yabancı ticaret gemileri de kıyı devletinin cezaî yargı yetkisine girmez.

KARA VÂSIF (âilesinin aldığı soyadı: **Karakol;** Yemen 1872 - İstanbul 9 Aralık 1931), Millî Mücadele kahramanlarından asker ve politikacı. Babası Mehmed Vehbi Bey, annesi Fatma Hanım'dır. Harb Akademisi'ni 1903 yılında bitiren 56. sınıftandır ve Ali Fethî Okyar (b. bk.) ın sınıf arkadaşıdır. Askerlik hizmetinde kurmay albay rütbesine ve tümen komutanlığına kadar yükselmiş bulunan K. V., Hürriyet'in ilânından önce girdiği İttihad

KARA VÂSIF

ve Terakkî Cemiyeti (sonra Fırkası) kadrosunda siyasî faâliyetlere katılmış, 31 Mart Vak'ası'nda İstanbul üzerine yürüyen Hareket Ordusu (b. bk.) kurmay heyetinde bulunmuştur. Balkan Harbi sorumlularının yargılanmaları için Tatar Osman Paşa başkanlığında kurulan Divân - ı Âlî'ye sorgu vesikalarını hazırlayan Filibeli Kurmay Albay Hilmi başkanlığındaki heyette Binbaşı Fahreddin (Altay) ve İsmet (İnönü) Beylerle birlikte K. V. da bulunmuştur. Talât ve Enver paşaların yurdu terk ederlerken verdikleri tâlimat üzere Kara Kemal'le birlikte, başlangıçta İttihadcı avına çıkmış olan Ermeni komitacılarına karşı Karakol Cemiyeti (b. bk.) ni kurmuştur. K. V., daha sonra bu cemiyetle İstanbul'daki millî direniş kuruluşlarının nüvesini teşkil etmiştir. İşgal altındaki İstanbul'da, Millî Mücadele'ye düşman kuruluş ve faâliyetler karşısında, Anadolu'ya mücâhid ve mühimmat kaçırmak suretiyle Millî Mücadele'yi destekleyen K. V., Karahisar - ı Sâhib (Afyon) temsilcisi olarak katıldığı Sivas Kongresi'nce 16 kişilik Anadolu ve Rumeli Müdafaa - i Hukuk Heyet - i Temsiliyesi (bk. HEYET - İ TEMSİLİYE) üyeliğine seçilmiştir. Son Osmanlı Meclis - i Mebusan'ında Sivas mebusu iken İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya sürülen K. V., iki yıllık esaretten sonra 31 Ekim 1921'de İngiliz gemileriyle Türk ve İngiliz esirlerin değiştirildiği İnebolu'ya gelmiş, iki hafta İnebolu ve Kastamonu'da kalarak 16 Kasım 1921'de Ankara'ya hareket etmiş ve 23 Kasım 1337 (1921) de Sivas mebusu sıfatıyle Birinci Büyük Millet Meclisi'ne girmiş ve böylece yeniden Millî Mücadele saflarına katılmıştır. K. V., 11 Ağustos 1339 (1923) târihine kadar teşriî vazifesine devam etmiştir. 17 Kasım 1924 târihinde kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (b. bk.) adlı muhalefet cephesine katılan ve bir ara partinin genel sekreterliğini de yapan K. V., bu partinin 3 Haziran 1925'te kapatılmasından sonra, «Atatürk'e sû - i - kasd hazırlayanlar ve bu hâdiseye katılanlar» iddiası ile İstiklâl Mahkemesi'ne sevk olunmuşsa da, beraat etmiştir. Dürüst, vatansever bir Millî Mücadele kahramanı ve değerli bir komutan olan K. V., bu olaydan sonra Kızıltoprak'taki evinde bir köşeye çekilerek münzevî bir hayat yaşamış ve demiryolu üzerinden koşarak trene yetişmek istediği bir sırada, ağır işittiği için düdüğünü duymamış ve fecî bir surette ezilerek ölmüştür. Evli, altı çocuk sahibi olan K. V., öldüğü zaman âilesine kalan büyük mânevî mirası yanında, maddî miras olarak cebinde bulunan üç lirayı bırakmıştır. — Fethî Tevetoğlu

KARA YARA, Hexachlorobenzen'le ilâçlanmış tohumluk buğday yemekle meydana gelen akkiz ve toksik bir nevi deri porfirisi hastalığı. Güney - doğu Anadolu'da, ilk defa 1956'da görülen, karaciğer yetmezliği ve vahim deri belirtileri gösteren bu toksik hastalığın sebebini deri hastalıkları uzmanı Dr. Cihad Çam bulmuştur. Başlıca belirtileri hiperpigmantasyon, hipertrikoz ve hirsitismus ile kabarcıklar (büller) ve bunların sebep olduğu ülserasyonlarla deri altı abseleridir. Dünya tıp literatürüne Türkiye epidemisi diye geçen ve ilerlemiş vakalarda özellikle güneş gören deri bölgelerinde adetâ katran sürülmüş gibi siyah bir manzara meydana getiren bu hastalığa halk tarafından K. Y. adı verilmiştir. 1959'dan sonra Türk köylüsüne Hexachlorobenzenle ilâçlanmış buğday dağıtılmadığından, bu hastalığa âid yeni vakalar görülmez olmuştur.

KARA YARA: Yüzde ve ellerde beyaz maddeler

KARA YAZICI, Abdülhalim (ölm. 1602), Anadolu'da büyük bir eşkıyalık ve ayaklanma hareketinin lideri; Celâlî isyanlarından birinin başbuğu. K. Y.'nın asıl adının Abdülhalim olduğu bilinmekle beraber, hayatının ilk safhaları üzerine açık bilgi yoktur. Çoğunlukla kaynaklar onun faaliyet gösterdiği yerlere göre doğum yerini belirtirler. Ermeni Aragel onu Çorumlu olarak gösterirken *Amasya Târihi* yazarı Hüseyin Hüsameddin Efendi, onun Urfalı ve Kılıçlı Türkmen boyundan Ali adında birinin oğlu olduğunu söyler. Genellikle bu ikinci rivayet kabul edilmektedir. Ortada açık olarak bilinen bir şey varsa, o da K. Y.'nın Anadolulu ve Türk olduğudur. Hayata her halde bir sancak beyinin yazıcılığı ile başlamış olacaktır. Kara yağız yapısı ile bu görevin birleşmesi onun K. Y. olarak adlandırılmasına sebep olmuştur. Levent veyâ Sekban olarak çeşitli beylerin maiyetinde çalışarak zamanla bölükbaşı olmuş, III. Murad devrinde verilen müsaade üzerine o da altı bölük, yâni kapıkulu süvarileri arasına katılarak Şam beylerbeyliği emrine verilmiştir. Bu sebepledir ki bâzı kaynaklar, meselâ Solakzade, onun Şam kullarından olduğunu bildirmektedir. K. Y.'nın başına leventleri toplayarak subaşı rütbesiyle Şam'dan Anadolu'ya döndüğü ve kendisinden bahsettirmeye başladığı yıl, 1595 târihinde Karaman'da görülen Suhte isyanına tesadüf eder. Suhte müfettişi Hüseyin Paşa'nın maiyetine verilen K. Y., 1598'de III. Mehmed'in, babası III. Murad gibi, leventlere karşı, köylülere kendilerini bizzat koruma hakkını bahşeden fermanı yayınlaması üzerine, maiyetindeki leventlerin geçim kapıları kapanınca, isyan etmiştir. Onun baş kaldırması Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde eşkıyalık eden leventlerin çevresinde toplanmasına imkân vermiştir. 20 000 kadar sekbandan müteşekkil bu Celâlî ordusunda belli başlı olarak Arnavut Hüseyin, Arabacı Süleyman, Tepesitüylü, Kiziroğlu Mustafa, Dündar, Tekeli Mehmed, Deli Zülfikar, Kâfir Murad gibi eşkıya başılar da vardı. K. Y. çevresinde toplanan kuvvetlerle önce Maraş, oradan da Urfa önüne gelmiştir. Urfa'nın dış hisarını süratle işgal ettiyse de, iç kale bir süre mukavemet etmiştir. Bunun üzerine İstanbul hükümeti, Sinan Paşazade Mehmed Paşa'yı Celâlîler üzerine serdar tayin etmiştir. Bu sırada Harput, Malatya, Maraş ve Maraş Karsı sancakbeyi ve mütesellimlerinin Maraş önünde K. Y. kuvvetleriyle çarpıştıkları, fakat yenildikleri görülür. Mamafih K. Y.'nın bu başarıya rağmen, Maraş yerine mensup olduğu Türkmen aşiretinden ve onun kollarından destek sağlamak için Urfa'yı tercih ettiği görülmektedir. Bu arada K. Y.'ya eski komutanı Suhte Müfettişi Hüseyin Paşa iltihak etmiştir. Urfa kalesi de teslim olmuştur. 1599 ve 1600 yıllarında Sinan Paşazade Mehmed Paşa tarafından Urfa'da sıkıştırılan K. Y., nihayet mukavemet etmekten vazgeçerek Mehmed Paşa'ya dehalet etmiştir. Hüseyin Paşa'nın teslim edilmesi şartıyle K. Y. affedilmiş ve Ayıntap sancakbeyliğine getirilmiştir. Ama az sonra Mehmed Paşa'ya verilen ikinci emirde K. Y.'nın da ortadan kaldırılması isteniyordu. Bunun üzerine vukubulan çarpışmada Mehmed Paşa yaralanmış, iki tarafta ağır zayiat vermiş ve K. Y. Sivas yöresine kaç-

mıştır. Bu defa Sivas beylerbeyi Mahmud Paşa'nın delâletiyle K. Y. Amasya sancakbeyliğine tayin edilmiştir. Bir süre sonra ise Çorum sancakbeyliğine nakledilen K. Y., burada kendisine Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi'nin yeğeni Çelebi Kadı'yı hâmi olarak bulmuş ve onun vesatetiyle başlıca hasmı olan Mehmed Paşa'nın Celâlî serdarlığından azlini sağlamıştır. Bu arada İçel'de devam etmekte olan Suhte isyanını bastırmak üzere Mahmud Paşa'nın maiyetine memur edilmiştir. Fakat emrindeki leventlerle eşkıyalıktan bir türlü elini çekmeyen K. Y.'nın tedibi ciheti tekrar ele alınmış ve bu defa, Celâlî serdarlığına getirilen Sokulluzade Hasan Paşa'nın kuvvetleri karşısında Göksun'a çekilmiştir. Burada vuku bulan çarpışmada K. Y. ağır bir yenilgiye uğramıştır. 20 000 kadar sekban bu savaşta maktul düşmüştür. Kendisi de Canik (Samsun) yöresine kaçmış ve 1602 yılında Canik dağlarında ölmüştür. Yerini kardeşi Deli Hasan aldıysa da, sekbanları dağılıp gitmiştir.

K. Y. hareketi, XVI. yüzyıl Osmanlı halk oyunu geniş ölçüde etkileyen bir isyan olmuştur. Hatta bâzı yazarlar onun saltanat iddiasında bulunduğunu ve nüfuzunun Üsküdar'a kadar bütün Anadolu'ya yayıldığını bildirirlerse de, bu gibi haberler pek mübalâğalı sayılmalıdır. Onun en güçlü olduğu günlerde dahi tesirinin sadece Rumiye-i Suğra ve Dulkadırlı bölgelerinde olduğu, faaliyet sahasının bu yöreye inhisar etmesinden anlaşılmaktadır. Saltanat iddialarına ise, XVI. yüzyıl Türk toplum anlayışı karşısında ihtimal vermek mümkün değildir. — İsmet Parmaksızoğlu

KARA YUSUF (1357-1420), Karakoyunlu sülâlesinin 3. hükümdarı (1389-1420). Azimli ve irade sahibi bir hükümdar olarak tanınan K. Y.'un ilk saltanat yılları iç kavgalar ile geçmiştir. Bu kavgalardan zaferle çıktıktan sonra Türkmenler arasında büyük bir nüfuz sahibi olmuştur.

Aksak Timur, 1393'te Irâk-ı Arab'a ilk seferini yapıp Bağdad'ı aldıktan sonra, civardaki bütün hâkim ve emirlere, bu arada da Karakoyunlu ve Akkoyunlu beylerine haber salarak itaat etmelerini istemişti. Timur'a karşı koymak kolay değildi. Ancak, Türkistan padişahının, Kıpçak hükümdarı Toktamış üzerine yürümesini fırsat bilen K. Y., atalarından kalan toprakları geri almak için harekete geçmekten geri kalmamıştır. Önce Erciş'i ele geçirmiştir. Avnik'te Timur'un muhafızı olarak bulunan Atlamış'ı esir almıştır. Fakat bu kazançlı günler çok sürmemiştir. Timur'un, Hindistan seferini zaferle bitirip tekrar batıya yönelmesi, bütün öteki rakipleri gibi K. Y.'u da ürkütmüştür. Bunun sonucu olarak, K. Y. Van ülkesi kuzeyindeki topraklarını bırakıp Musul'a gitmiştir.

K. Y. Calayırlı Ahmed ile Timur'a karşı iş birliği halinde idi. Bunun sonucu Timur ordularının bulunmayışından yararlanarak bâzı yerleri ele geçirmişlerdi. Fakat Türkistan padişahının Sivas'a yürüyeceği haberini alınca, K. Y. ve Ahmed, Memlük devletine sığınmaya karar vermişlerdi. Ancak, Haleb sahibi Demirtaş yollarını kesince, onunla, şehir önlerinde çetin bir savaş yapmak zorunda kalmışlardı (18 Haziran 1400). Demirtaş, büyük bir yenilgiye uğramış, Haleb atabeyi ölmüş, Hama nâibi de esir alınmıştı. Bu savaş, Mısır sultanına sığınmak ümidini kırmıştı. Yıldırım Bayezid'e sığınmak daha uygun görülmüştü. Fakat o sırada aralarında çıkan bir anlaşmazlık, birbirlerinden ayrılmalarına yol açmıştı. K. Y., önce ülkesine dönmüş, sonra Osmanlı topraklarına geçmişti. Osmanlı padişahı, kendisine, Aksaray çevresini oturma yeri olarak vermişti.

K. Y. Türkiye'de 8 veyâ 9 ay kalmıştır. Timur, Yıldırım'dan K. Y.'un kendisine gönderilmesini yahut öldürülmesini veyâ hiç değilse Türkiye'den çıkarılmasını istemekte idi. Fakat Bayezid, bu tekliflerin hiçbirine itibar etmedi.

K. Y., Türkistan padişahının Türkiye üzerine yürümesinden önce, Yıldırım'ın topraklarından ayrılmış, Türkmenler ile Araplardan meydana gelen bir kuvvetin başına geçmiştir. Bir ara Calayırlı Ahmed ile vuruşmuş ve onu yenmiştir. Timur bunları öğrenince, torununu, birtakım beylerle birlikte K. Y.'un üzerine göndermişti. Karakoyunlu beyi, Türkistan ordusu ile yaptığı savaşı, vuruş sırasında büyük kahramanlıklar göstermesine rağmen kaybetmiş, Suriye'ye çekilmek zorunda kalmıştı (1403). Dimişk (Şam) e gelen K. Y., önce şehrin nâibi tarafından iyi karşılanmıştı. Fakat bir süre sonra, Mısır sultanından aldığı emir üzerine onu hapse sokmuştu. Mısır sultanı hem K. Y.'un hem de Calayırlı Ahmed'in öldürülmelerini istemekte idi. Fakat nâip, bu buyruğu yerine getirmemişti. Timur Orta Asya'ya dönerken, kendisini uğurlamaya gelen Avnik kumandanına, Calayırlı Ahmed'in Tacikleşmiş olması dolayısıyle ondan fazla çekinmemek gerektiğini, fakat Türkmen K. Y.'a karşı çok dikkatli bulunması icap edeceğini söylemişti.

K. Y. ile Ahmed, bir yıl kadar kaldıkları hapiste eski dostlukları tazelemişler ve Azerbaycan'ın K. Y.'un, Irâk-ı Arab'ın da Ahmed'in olması üzerinde anlaşmaya varmışlardı. Nâip tarafından hapisten çıkarılmalarından sonra (18 Şubat 1404) K. Y., kendisine bağlı Türkmenlerin başına geçmişti. Önce Akkoyunlu beyi Kara Yülük Osman ile çarpışmıştı. Bu, sonucu alınamayan bir savaş olmuştu. Sonunda aralarında bir anlaşmaya varmışlardı. K. Y. kendisine katılan Türkmen beylerinin başına geçerek Avnik kalesini almıştı. Karakoyunlu hâkimiyeti, bu suretle doğu Anadolu topraklarına kadar genişlemişti. Bundan sonra, kendisine saldıran Azerbaycan ve Irâk-ı Arap hâkimi Miranşahoğlu Ebu Bekr'i de büyük bir bozguna uğratarak durumunu daha da güçlendirmişti. Ertesi yıl (1408), yeniden saldıran Ebu Bekr'i bir kere daha yenmişti. Azerbaycan, bu savaşlar sonunda, tamamiyle K. Y.'un eline geçmişti.

1408'de savaşmadan Alıncak kalesini ele geçiren K. Y., aynı yıl Mardin'e saldıran Kara Yülük Osman'ı da bozguna uğratmıştı. 1410'da Erzincan'ı da eline geçiren K. Y., felâket günlerinin arkadaşı Calayırlı Ahmed'in Tebriz'e girdiğini haber alınca buna çok kızmış ve üzerine yürüdüğü Ahmed'i Esed köyünde yenerek ele geçirmiştir (30 Ağustos 1410). 1412'de Ergani'de, Akkoyunlu beyi Kara Yülük Osman'ı bir daha yenen K. Y., o yılın sonlarına doğru Şah Şeyh İbrahim ve müttefiki Şeki hâkimi Ahmed ve Gürcü kralı Köstendil (Kostantin) e karşı da büyük bir zafer kazanmıştır. Bu savaşın sonunda Köstendil öldürülmüş, Şeyh İbrahim ve ileri gelenleri büyük fidyeler vermek suretiyle hayatlarını kurtarmışlardır.

K. Y. 1415'te Sultaniye'yi almıştı. Daha sonra, topraklarına saldıran Kara Yülük'ü yeni bir bozguna daha uğratmıştır (20 Eylûl 1418).

Şahruh'un 200 000 kişilik bir ordu ve ayrıca filleri ile üzerine yürümekte olduğunu öğrenince, Türkistan ordusu ile vuruşmak üzere hemen hazırlıklara başlamış, ancak o sırada ağır şekilde hastalanmıştı. Fakat hastalık kendisini seferden alıkoyamamış, 50 000 kişilik ordusu ile,

fakat bir mahfe içinde taşınmak suretiyle, Şahruh'a karşı yürümüştür. Türkmenlerin ordusunda, Tebriz halkından toplanmış yaya askerler de vardı. Fakat bu çarpışma yapılamamıştı. K. Y., 13 Kasım 1420'de Saidâbâd'da ölmüştü. Ölüm, Karakoyunlu ordusunun durumunu da sarsmıştı. K. Y.'un, orduda bulunan beylerbeyisi Emir Karaman ile karısı Kadem Paşa, oğullarından birini hemen hükümdar yapmak istemişlerdi. Fakat o sırada oğullarından hiçbiri ordugâhta değildi. Bunun sonucu olarak, ordu, başsız kalıp dağılmaya başlamıştı. Beyleri de kendi başlarının derdine düşmüşlerdi. K. Y.'un cesedi, ancak ertesi gün Tebriz'e götürülmüştü. Oradan da Erciş'e nakledilerek atalarının kabirlerinin yanına gömülmüştü.

K. Y., Karakoyunlu soyunun en büyük hükümdarıdır. Hayatı, sürekli savaşlar içinde geçmiştir. Savaşçılığı ve kahramanlığı yanında daha birçok meziyetlere sahip bir hükümdardı.

KARAAĞAÇ (Ulmus), Karaağaçgiller (b. bk.) familyasının örnek bitkisi olan, kerestesi makbul sayılan bir orman ağacı. Daha çok sulak ve derin topraklı alçak ovalardaki ormanlarda yetişir. Bahçe ve parklarda karşılıklı sıralar halinde dikilir. Odunu sert ve esnektir. Suya dayanıklıdır. Bu bakımdan civata somunu, makara, dişli çark tekerleri yapımında kullanılır. Ayrıca, araba, vagon, otomobil ahşap kısımları, deniz tekneleri yapımında da yararlanılır. Mobilya yapımında da makbul bir ağaç sayılır. Kır K.'ı, dağ K.'ı gibi türleri vardır.

KARAAĞAÇ: bk. ŞARKÎ KARAAĞAÇ.

KARAAĞAÇGİLLER (Ulmaceae), İkiçeneklilerden, yaprakları dişli, çiçekleri demet biçiminde bir ağaç familyası. Karaağaç ve türleri ile çitlembik ağacını içine alır. Bk. KARAAĞAÇ, ÇİTLEMBİK.

KARAARSLAN TÜRBESİ, Konya'da Selçuklu devrine âid olduğu sanılan bir türbe. Kapısının üstünde, Selçuklu sülüsü ile yazılı Arapça iki satırlık kitabesinden öğrenildiğine göre, Şehid İbrahim oğlu Necmüddin Karaarslan için yapılmıştır. K. T.'nde yatan şahsın, Selçuklu sultanı I. İzzeddin Keykâvus (1210 - 1219) devrinde divittar, I. Alâeddin Keykubat (1219 - 1236) devrinde başvezir olan Sahip Ziyaeddin Karaarslan ile aynı kişi olduğu ileri sürülür ise de, bu husus aydınlanmağa muhtaçtır.

K. T. sekizgen plan üzerine kesme taştan inşa olunmuş bir eserdir. Taş dizileri renkli şeritler teşkil eder. Üstünü örten tuğla örgülü sivri piramit külâh tuğladandır. K. T.'nin altında bir cenazelik mahzeni olup olmadığı anlaşılamamıştır. Evvelce içindeki sandukanın çok güzel Selçuklu çinileri ile kaplanmış ve bunun üstünde kabartma beyaz harflerle mavi zemin üzerine Ayetü'l - kürsî yazılı olduğu kalan izlerden anlaşılmaktadır.

KARABACEK [*karąbaçek*], **Joseph Ritter von** (Graz 1845 - Viyana 1918), Avusturyalı doğu bilgini. 1872' de Viyana Üniversitesi'nde doğu kavimleri târihi profesörlüğüne getirilmiş, 1899'da Viyana'da Saray Kitaplığı müdürlüğü görevine tayin edilmiştir. İslâm kavimlerinin târihi ve sanatı alanında çalıştığı gibi, Arap paleografisi üzerinde de durmuştur.

KARABAĞ, Azerbaycan'ın Kür ve Aras ırmakları ile Gökçegöl arasındaki Arran'ın dağlık kısmı ile çevresindeki ovaların meydana getirdiği sahanın adı. K., volkanik dağlarla kaplı yüksek bir yayladır. Yüzölçümü 18 000 m² kadardır. Meşhur Şah - Dağ silsilesi, K. bölgesinde Murovdağ (3 420 m) ve Kamış (3 740 m) gibi doruklarda büyük yükseklik gösterir. Bu dağ sırasından Aras vadisine inen K. dağlarının Alakaya (2 338 m) ve Kırkkız (2 863 m) adlı dağları meşhurdur. Yaylanın sönmüş volkanları olan Işıklı Dağ ve Kızılboğaz dorukları 3 500 m ye kadar ulaşır.

K., deniz seviyesinden 2 000 m ye kadar ormanlar ile örtülüdür. Bu yükseklikten sonra, yüksek bölgelere mahsus otlaklıklar başlar. Yumuşak bir iklimi vardır. Suyu bol, toprağı verimlidir. Bu bakımlardan bölge yüzyıllarca göçebe Türkler için kışlak vazifesi görmüştür. Ayrıca, fetihler ardındaki Türk kumandanlarına ve ordularına da karargâhlık etmiştir.

Bölgenin atları küçük yapılı, fakat çeviktir. Ayrıca K. atları güzellikleriyle de meşhurdur.

KARABAĞ BEYLİĞİ (1155 - 1189), bir Türk devleti. Irak Selçukluları'nın tâbiî İldenizlilere tâbi olarak Karabağ'da saltanat sürmüş prenslerdir. 3 kişidirler: Mehmed oğlu Seyfüddin Muzaffer (1155 - 1160), oğlu Baybars (1160-1189), bunun oğlu Abdülmelik (1189).

KARABAĞ HANLIĞI, Kafkasya'da bir Türk devleti (1748 - 1822). 1805 Mayıs'ına kadar İran'a, bu târihten sonra Rusya'ya tâbi olmuş, tam müstakil yaşamamıştır. Hanlar, Avşar boyunun Cuvânşîr aşireti beyleridir. Merkez, XVIII. yüzyıl sonlarında nüfûsu 70 000'e erişen Şuşa şehridir. İlk han, 1748'den 1763'e kadar tahtta kalan Penâh Ali Han'dır. Şîraz'da ölmüş, Şuşa'ya getirilerek gömülmüştür. Yerine oğlu İbrahim Halil Han geçmiş ve 1763'ten 10 Haziran 1806'da Ruslar tarafından şehit edilinceye kadar saltanat sürmüştür. Kardeşinin oğlu Mehmed Bey, 1797'de tahta hak iddia etmiştir. Yerine oğlu Mehdî Kulu Han geçmiş ve 1822'de İran'a çekilinceye kadar tahtta kalmıştır. Üçüncü ve sonuncu handır. Ülke, 1828'de kesin olarak Rusya'ya katılmıştır. Mehdî Kulu Han'ın kızı Hurşid Bânû, 1897'de Şuşa'da ölmüş ve Nâtuvan mahlasıyle şiirler yazmıştır. Hurşid Bânû'nun oğlu Mehdî Kulu Han da Vefâ takma adıyle yazan bir şâirdir. 1900'de Tiflis'te ölmüştür.

KARABALKAN, Rodop dağlarının bir bölümüne verilen ad. Bk. RODOP DAĞLARI.

KARABALLIK HASTALIĞI, çeşitli yaprak bitlerinin, beyaz sinek ve ufak boylu ağustos böceklerinin çıkardıkları ballı, yapışkan maddelerle husule gelen bir cins bitki hastalığı.

KARABAŞ HASTALIĞI (Typhlohepattitis; İng. Blackhead of turkeys), hindilerde rastlanan ve Histomanas meliagridis'in husule getirdiği bulaşıcı bir hastalık. K. H., bağırsaklarda ve karaciğerde bozukluk, hindi ibiğinin kararması gibi renk değişikliği belirtileri gösterir.

KARABAŞ VELİ (Arapgir 1611 - Nahl 1685), Osmanlı mutasavvıfı ve din bilgini. Asıl adı Ali olup boyu uzun olduğu için Uzun Ali diye meşhur olmuş, sonra o devrin usulünce çağdaşları bunu Arapçaya çevirerek Alî'ü'l - Etval demişlerdir. Kendisi de Alâaddin lâkabını almıştır.

Arapgirli olan K. V., tahsilini İstanbul'da bitirmiş, Şabânî tarikatına girip H. 1040 (1630/1631) ta halifeliğe yükselmiştir. Bu sırada 20 yaşlarında olduğuna göre, tasavvuf alanında istidatlı olduğu anlaşılmaktadır.

Üsküdar'da kendi tarikatının esaslarına göre irşad ile, bir yandan da eser yazmakla uğraşmıştır. Bu irşad devletin hoşuna gitmemiş olacak ki H. 1090 (1679/1680) târihinde sürgüne gönderilmiştir. Sürgün yerinin Mısır olması kuvvetle muhtemeldir.

H. 1096 (Ekim 1685) da Hacca giden K. V., dönerken Mısır'a üç konak mesafedeki Nahl adlı yerde ölmüştür.

Başlıca eserleri şunlardır: *Kâşifu Esrâri Fuşûş* (Muhyiddin - i Arabî'nin *Fusûsü'l - Hikem* adlı eserinin şerhi); *Câmi'u Esrâri'l - Fusûş* (yukarki eserinin kısaltılmışı); *El - Risâletü'l - Berîkıyye fi' - kasideti'l - Aşkıyye* (Muhyiddin - i Arabî'nin *Kasidetü'l - Aşkıyye*'sinin şerhi); *Akâ'idü'n Nesefiyye şerhi* (müellif bu Arapça eserine ad vermemiştir); *Tarikatnâme* (bu Türkçe eserine de ad koymamış, eser *Tarikatnâme* diye tanınmıştır). Bunların dışında, Tâhâ Sûresi tefsiriyle, rüya tâbirnâmesi, Sôfîlerin raksına cevaz veren risalesiyle bir iki küçük eseri daha vardır.

Bir de *Karabaş Tecvidi* denen ve uzun zaman eski tarz okullarda okutulan tecvid eseri varsa da, onun K. V.'ye âid olduğu şüphelidir. Bursalı Tahir Bey, *Osmanlı Müelliflerî*'nde bu tecvidin H. 904'te ölen Karabaş lâkaplı Şeyh Abdurrahman'a âid olduğunu kaydetmektedir.

KARABAŞ YILANI (Oligodan melanocephalus septentrionalis), Pullu sürüngenler (Squamata) takımının Azı dişliler (Oligodontidae) familyasından bir sürüngen türü. Doğu Akdeniz bölgesi ülkelerinde, kayalık ve dağlık yerlerde yaşar.

KARABATAK (Phalacrocorax carbo), Leyleksiler takımının Karabatakgiller (b. bk.) familyasından bir kuş türü. Uzunluğu 36 cm dir. Tüyleri siyah olup yeşil madenî bir parlaklık gösterir. Üst gaga koyu kahverengi, alt gaga boynuz rengindedir ve beyaz bir bantla çevrilidir. Gerdan derisi sarı, ayakları siyah yeşildir. Üreme mevsimi olan Kasım ayından itibaren boğaz, boyun ve yanlarında beyaz tüyler çıkmaya başlar. Kanatları çok kuvvetlidir. Kaya ve ağaçların üzerine koni şeklinde yuvalar yapar. Yumurtaları tebeşirimsi mavidir. Balık ve su ürünleri ile beslenir. Daha çok kıyılara yakın yerlerde, büyük göllerde ve nehirlerde yaşar. Suya dalarak balıkları yakalar ve uzun süre su içinde kalabilir. Yüzebilir ve avlarını ararken suya çok yakın uçar. K., göçücü, gezici ve yerli bir kuştur. Orta Avrupa'daki kuluçka yerinden Akdeniz ülkelerine göç eder. Sürüler halinde yaşayan K.'lardan K., Japon K.'ı çok eski zamanlardan beri Hindistan, Çin, Japonya ve İngiltere'de balık tutmaya alıştırılmaktadır. Eskiden K. ile balık tutmak İngiltere'nin gözde sporlarından biri sayılırdı.

KARABATAK

KARABATAK, Türk musikisinde saz eserlerinin özel bir şekline verilen ad. K. bir peşrev veyâ saz semâîsi, bütün sazların bir arada değil, belirli yerlerinin belirli sazlarca çalındığı saz eserleridir. Yahut yaylılarla mızraplılar iki ayrı topluluk meydana getirerek, eserin belirli yerlerini aralarında paylaşırlar. Eser bu suretle baştanbaşa K. olabilir. Hızır Ağa'nın Segâh Peşrevi böyledir. Fakat ekseriya yalnız bir hâne, özellikle III. hâne, K. olarak bestelenir. Bu şekilde bu hâneyi ya bir tek saz çalar (Cemil Bey'in Kürdî'li Hicazkâr Peşrevi'nde kemençe) yahut birkaç saz sırayla çalar (Tatyos'un Kürdî'li Hicazkâr Peşrevi'nde ayrı ayrı ve sırayla 4 saz). Yahut o hânenin belirli kısımları, yaylı ve mızraplı çalgılar arasında bölüşülür (Emin Ağa'nın Acem - Aşîrân Saz Semâîsi'nin II. hânesi). Bunlar klasik musikimizde kullanılmış başlıca şekillerdir. Tabiî başka şekiller de düşünülebilir. Fazla kullanılmış bir şey değildir. Bununla beraber S. Arel de K. bir peşrev bestelemiştir. Yalnız tek sazın çalacağı yerin başına «batak», bütün sazların çalacağı kısmın başına «hep beraber» yazılır ki, batı musikisindeki «solo» ve «tutti» terimlerini karşılar. Mehter peşrevlerinde daha çok kullanılan bu şekle K. denmesi, icrasında dalgınlık edildiği takdirde derhal eserin karışacağı, batağa düşüleceği fikrinden doğmuştur.

KARABATAKGİLLER (Phalacrocoracidae), Omurgalı hayvanlardan Kuşlar sınıfının Leyleksiler takımının Kürek ayaklılar alt takımına giren bir familyası. Gagaları sivri ve çengel gibidir. Karabatak, tepeli karabatak, yılan kuşu gibi türleri tanınmıştır.

KARABEKİR, Kâzım (Küçük Mustafapaşa, İstanbul 1882 - Ankara 1948), İstiklâl Harbi'nde Doğu Cephesi'ndeki büyük başarıları ile Doğu Fâtihi diye ün kazanmış Türk generali ve Millî Mücadele'nin ön safında gelen millî kahramanlarımızdan biri. Babası ve ceddi Karaman'ın Kasaba (bugün Kâzım Karabekir bucağı) köyündendir. Babası, Kırım Harbi'ne gönüllü olarak katılmış, Silistre ve Sivastopol muharebelerinde yaralanmış, sonraları nizamiyeden jandarmaya geçmiş bulunan Mehmed Emin Paşa, annesi Havva Hanımdır.

K. KARABEKİR

K., ilk öğrenimine Zeyrek'te başlamış, babasının görevle bulunduğu Van, Harput ve Mekke'de devam etmiştir. Orta öğrenimini İstanbul'da Fâtih Askerî Rüşdiyesiyle Kuleli Askerî İdadîsi'nde tamamlamıştır.

23 Kasım 1902'de Harb Okulu'nu ve 23 Ekim 1905'te Harb Akademisi'nin 58. mezuniyet sınıfı (sınıf arkadaşları: Seyfi Düzgören, Nuri Conker, Kâzım Özalp v. b.) nı birincilikle ve kurmay yüzbaşı olarak bitiren K., iki yıllık kıta stajını (süvari, topçu, piyade bölük komutanlığı hizmeti) Manastır'da yapmıştır. Bu sırada Manastır Bölge Kurmay Başkanlığı'nda da görev alan K., Rum ve Bulgar komitaları ile başarılı çarpışmalar yapmıştır. Bulgarlarla yapılan büyük bir çarpışmadan sonra kolağası (önyüzbaşı) rütbesine yükseltilmiştir. Az sonra da 4 Kasım 1907'de İstanbul'a Harb Okulu tabiye muallim muavinliğine tayin edilmiştir. K., Manastır ve İstanbul'da İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nin ilk merkezlerinin kuruluşunda bulunmuştur. Meşrûtiyetin ilânından sonra Edirne'deki 3. Piyade Tümeni kurmay başkanlığına getirilmiştir.

31 Mart 1325 (1909) irtica olayı üzerine Selânik'ten hareket eden Hareket Ordusu (b. bk.) na Edirne'den katılan Şevket Turgut Paşa komutasındaki 2. Tümen'in kurmay başkanı olan Kolağası K., İstanbul'da Beyoğlu kışlalarının çarpışmalar sonucu ele geçirilmesi ve Yıldız'ın işgali hareketlerine katılmıştır.

1910'da Arnavutluk ayaklanmasının bastırılmasında mürettep kolordunun Harekât Şubesi başkanı ve kurmay başkanı vekili olarak görev yapmıştır. İki büyük çarpışmada müfreze komutanlığını yapmıştır. Arnavutluk'tan Edirne'ye dönmüş ve 14 Nisan 1328 (1912) de binbaşılığa yükselmiştir. Edirne'de 10. Piyade tümeni kurmay başkanı iken Trakya Sınır Komiseri vekili olarak da vazife görmüştür.

Balkan Harbi'nde tümeni ile Edirne müstahkem mevkiinde savaşlara katılan K., harbden sonra Alman Heyet-i Islahiyesi arasında Genel Kurmay Haber Alma Şubesi Başkanlığı'nda bulunmuştur. K., bu sırada bir buçuk ay süren bir Avrupa gezisi yapmıştır. I. Dünya Harbi başında (1914) yarbaylığa yükseltilerek Birinci İran Kuvve-i Seferiyesi komutanlığına tâyin olunan K., İran harekâtına memur edilmiştir.

Haleb'de bulunurken, Sarıkamış bozgunu üzerine Kuvve-i Seferiyesi ile Doğu Cephesi emrine verilen K., o sırada ağır surette yaralanmış olan sınıf arkadaşı Süleyman Askerî Bey'den Irak Bölge Komutanlığı'nı devir almak için Bağdad'a gitmiştir. Fakat Bağdad'a gittikten sonra, komutada değişiklik yapılmasına lüzum görülmediğinden, İstanbul'da Kartal'da bulunan 14. Tümen Komutanlığı'na çağrılmıştır. Bir süre Marmara ve Şile civarlarında Karadeniz kıyılarını tahkim etmeye uğraşan K., tümeni ile birlikte Çanakkale'ye sevk olunmuştur. Kerevizdere'de 3,5 ay savaşlarda bulunan ve bundan sonra kolordu komutanlığına tayin edilmişse de, kendisinden çok kıdemli Almanlar dururken Başkomutanlığın bu görevi K.'e tevcih etmesini Almanlara hakaret sayan Liman von Sanders'in itirazı üzerine, İstanbul'daki kurmay başkanlığına alınmıştır. K., az sonra Galiçya'ya gidecek ordunun kurmay başkanlığına tâyin edilmiş, fakat iki gün sonra bundan vazgeçilerek Irak'ta 6. Ordu Komutanlığı'na gönderilen Feldmareşal Von der Goltz (b. bk.) un kurmay başkanlığına getirilerek onunla birlikte Bağdad'a gitmiştir. Daha önce Çanakkale'deki başarı ve hizmetleri sonucu albaylığa yükselmiş bulunan K., Goltz'un ölümü (1916) üzerine Kûtü'l-Amâre'yi kuşatmakta olan 18. Kolordu'nun komutanlığına tâyin edilmiştir. Kûtü'l-Amâre'nin kuşatılma ve düşürülmesinde büyük başarıları görülen K., daha sonra, çok üstün İngiliz kuvvetleriyle yapılan Irak muharebelerinde bulunmuştur. 1917'de Diyarbakır bölgesindeki 2. Kolordu komutanı Cafer Tayyar (Eğilmez, b. bk.) Bey'le yer değiştiren K., bu arada Van, Bitlis, Muş, Elazığ cephesindeki 2. Ordu Komutanlığı vekâletinde de bulunmuştur. 1918 yılı başında Erzincan karşısındaki 1. Kafkas Kolordusu komutanlığına getirilmiştir. Bu kolordu ile Şubat ve Mart aylarında süren şiddetli kış içinde, Erzincan ve Erzurum'u Rus subayları ile takviye edilmiş Ermeni ordusunun elinden kurtararak geri almış, düşmanların bu bölgeyi katliam ve yangınlarla büsbütün mahvetmelerine engel olmuştur. Buradan, eski sınırı aşarak Sarıkamış bölgesindeki ordumuzun diğer kolordusu ile birlikte harekâta devam eden, Kars ve Gümrü kalelerinin alınmasında büyük hizmetleri görülen K., bu başarılarına karşılık 28 Temmuz 1334 (1918) te tuğgeneralliğe yükseltilmiştir. Ermeni ordusu dağıtıldıktan sonra Ermenilerle barış yapıldığından, kolordusu ile bir kısım Ermenistan'ı ve İran Azerbeycanı'nı işgal görevi kendisine verilen K., buralara kadar sokulan İngiliz kuvvetlerini de püskürterek, İran Azerbaycanı'nı baştan başa almış ve Tebriz'i karargâh yapmıştır. Mütareke ilânına kadar bu durum devam etmiştir.

Mütareke yapılınca, Sadrâzam ve Harbiye Nazırı Müşir İzzet Paşa, kurmay başkanı tâyin etmek üzere K.'i İstanbul'a getirtmiştir. K., İstanbul'da görev alarak pasif hale gelmenin, vatanın karşılaştığı felâkete seyirci kalmak demek olduğunu ve genç komutanların Anadolu'ya ordularının başına gönderilmesi zaruretini ve kendisinin de doğuya tâyin olunmasını ilgililere telkin ve teklif etmiştir.

K., İstanbul'da Genel Kurmay Başkanlığı görevini almayı kabul etmemiştir. K.'in bu arada Millî Mücadele'ye girişmek isteyen Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) ile Şişli'deki evinde yaptıkları görüşmeler ve bilhassa 11 Nisan 1919 günkü son veda ziyareti büyük târihî değer taşımaktadır.

Vatanın kurtuluşunda faal ve müspet bir hizmet başarabilmenin ancak hep birlikte Anadolu'ya geçmekle mümkün olacağına inanan K., tâyin edilmiş bulunduğu Tekirdağı'ndaki 14. Kolordu komutanlığından kendisinin mütarekeye zaferle girmiş olan doğudaki orduya verilmesini sağlamıştır. K., Millî Mücadele'nin ancak maddî ve manevî gücü bozulmamış bu ordunun bulunduğu Erzurum'da kurulabileceğine inanmıştır.

12 Nisan 1919'da «Gülcemal» vapuru ile İstanbul'dan ayrılan K., 19 Nisan'da Trabzon'a çıkmış ve 30 Nisan'a kadar burada kaldıktan sonra, 3 Mayıs 1919'da Erzurum'a gelmiştir. Erzurum'da işe başladıktan sonra, İzmir'in işgali olayı ve Atatürk'ün Anadolu'ya geçip Samsun'a çıkması ile Millî Mücadele tam mânâsı ile hızlanmış ve gelişmeye başlamıştır.

K., 21 Mayıs'ta Samsun'dan aldığı bir şifrede Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) kendisine: «Bir an evvel zât-ı âlinizle mülâki olmak arzusundayım» diyor ve ondan: «Bendenizi şimdiden tenvire medar olacak hususat varsa iş'arını» rica ediyordu (bk. Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz.* İstanbul, 1960, 32).

K., bu târihten itibaren millî dâvanın gerçekleşmesi yolunda Mustafa Kemal Paşa ile beraber çalışmış, Amasya müzakereleri ve bilhassa Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten ayrılması sırasında, İstanbul hükûmetince tutuklanıp İstanbul'a gönderilmesi emri üzerine, Erzurum ve Sivas kongrelerinin hazırlanması ve başarı ile sonuçlanması hususunda târihî faaliyetlerde bulunmuş, üstün bir ahlâk ve karakter örneği göstermiştir.

K., önceleri 15. Kolordu ve sonra Doğu Cephesi komutanı olarak Ermeni ordusunu Sarıkamış dağlarında, Kars kalesinde yenerek ve Gümrü civarında da büsbütün perişan ederek Elviye-i Selâse (b. bk.)'nin yurda katılmalarını sağlamıştır.

15 Kasım 1920'de Ermenilerin Şahtahtı müfrezemiz karşısında verdikleri son büyük kayıp, 3'ü subay olmak üzere alınan 210 esir ile Ermeni esir sayısını iki bine vardırınca, Ermeniler mütareke şartlarını kabul etmişlerdir.

K., andlaşma şartı olarak istenilen biner mermisi ile 2000 piyade tüfeğini, 3 batarya seri ateşli koşulu dağ topunu, yine koşulu 40 makinalı tüfeği Ermenilerden alarak Doğu Cephemizin ilk zafer armağanı olarak Batı Cephemize yollamıştır.

Doğu Anadolu bölgesindeki Türk ordusunun Ermenilere karşı kazandığı bu zaferden sonra, 3 Aralık 1920'de

millî hükûmetimizin imzaladığı ilk andlaşma olan Gümrü Barış Andlaşması (b. bk.), Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti adına Doğu Cephesi Umum Kumandanı bulunan K. başkanlığı altındaki Türk heyetince yapılmıştır. Kars zaferinden sonra ferik (korgeneral) liğe yükseltilen K.'in Doğu Fâtihi unvanını büsbütün perçinleyen bu sürekli başarıları, Batı Cephesi'ni ardından korumak ve desteklemek şeklinde değerlendirildiği gibi, Millî Mücadele'ye katılanların iman ve ümidini artıran birer zafer olarak da karşılanmıştır. Böylece K., hem Doğu Cephesi'ni teminat altına alarak yurdun bu bölgesini düşman çizmelerinden kurtarmış ve korumuş, hem de Batı Cephesi ordularına şiddetle muhtaç bulundukları silâh ve mühimmatı ulaştırarak zaferin bu cephede de sağlanmasına yardımcı olmuştur. K.'in, Millî Mücadele başından sonuna kadar olan durum, tutum ve hizmetleri tam bir vatanseverlik, feragat ve iş birliği anlayışının müstesna örnekleri halinde gelişmiştir. K., bunun en tipik örneğini, padişahça her türlü askerî sıfat ve yetkilerinden uzaklaştırılmış bulunan Mustafa Kemal Paşa'yı tutuklayıp İstanbul'a göndertmek emrine uymayışı ve o târihlerde doğunun tek hâkimi durumunda bulunduğu halde, milletin sinesine dönmüş sivil Mustafa Kemal Paşa'yı her zamanki derin saygısı ile selâmlayarak:

«Kumandamda bulunan zabitan ve efradın hürmet ve tazimlerini arza geldim. Siz bundan evvel olduğu gibi bundan böyle de bizim muhterem kumandanımızsınız. Kolordu kumandanına mahsus araba ile maiyetinize bir takım süvari getirdim. Hepimiz emrinizdeyiz paşam! Bütün emirleriniz yine eskisi gibi harfiyen ve derhal yerine getirilecektir» deyişi ile göstermiştir (K. Karabekir, a. e., 1199 ve XI).

Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne I. Devre'de Karesi, Menteşe, Aydın ve Edirne gibi dört vilâyetten birden seçilip Edirne milletvekili olarak, II. Devre'de İstanbul milletvekili sıfatı ile katılan K., 1924 yılı Ekim'inin başlarında Mecliste meydana çıkan «Dörtler» (Rauf [Orbay], Refet [Bele], Adnan [Adıvar], İsmail Canpolat) tarafını tutarak 24 Kasım 1924 günü askerî görevinden ayrılmış ve 25 Kasım'da Halk Fırkası'ndan istifa etmiştir.

Birkaç gün içinde Halk Fırkası'ndan ayrılan ve aralarında Rauf Orbay, Refet Bele, Ali Fuad Cebesoy, Cafer Tayyar Eğilmez, Mehmed Ârif (Ayıcı) v. b. da bulunan otuzu aşkın milletvekili tarafından 17 Kasım 1924 târihinde cumhuriyet devri politika târihinin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (b. bk.) kurulmuş, K., 27 Kasım 1924 günü ittifakla bu partiye lider seçilmiştir.

«Hâkimiyet-i milliyenin kayıtsız şartsız millette olduğu ve milletin kendi mukadderatına bizzat sahip bulunduğu esasına dayanarak cumhuriyet idaresini takviye etmek ve yurtta kanunların eşitlikle uygulanmasını sağlamak, istikrar ve güvenliği sağlamak ve sağlamlaştırmak, yenilik ve kalkınma esasları ile milleti muasır medeniyet içinde bir refah mevkiine ulaştıracak sebepleri hazırlamak ve seçimlerde faaliyette bulunmak» gayesi ile kurulan bu hâkimiyet-i milliyeci, demokratik, liberal ve cumhuriyetçi parti, 3 Haziran 1925'te Şeyh Said ayaklanması ile münasebeti, irtica ve din istismarcılığı faaliyetleri iddia olunarak kapatılmıştır. Bakanlar kurulu kararında «dini siyasete âlet eden bir vasıta addetmeye çalıştıkları» gerekçesi ileri sürülen bu parti ile, K. başta, yöneticileri ve mensupları hakkında İsmet İnönü'nün bugünkü görüş ve hükmü ise şudur: «Terakkiperver Cumhuriyet Partisi, bir muhafazakâr cereyanı temsil ettiğini hiçbir vakit söylememiştir. Kaydedilmeğe lâyıktır ki, Terakkiperver Fırka'nın başında bulunanlardan büyük kısmı, mazileri ve zihniyetleri itibariyle ileri fikirli ve ıslahatçı insanlardı. Bu insanlar, parti sahneden çekildikten sonra da, temiz ve vatanperver duygularla her sahada memlekete hizmet etmekte devam etmişlerdir.»

K. ve arkadaşları İzmir suikasdi dâvasına da sokulmuşlarsa da, K. beraet edenlerin başında ölüm cezasından kurtulmuş (1926), fakat 12 yıl bir köşeye çekilmeğe mecbur kalmıştır.

6 Ocak 1939'da İstanbul milletvekili olarak V. Devre'de yeniden parlamentoya giren K., ölümüne kadar dört seçim devresi teşriî görevine devam etmiş, 1946'da Büyük Millet Meclisi başkanlığına seçilmiştir. Öldüğü zaman K. bu görevde bulunuyordu.

K.'in ölümünden önce ve sonra basılmış başlıca eserleri şunlardır: *Sırp-Bulgar Seferi 1888* [1911]; *Ermeni Mezalimi* (Anadoludakiler) [1918]; *Birinci Kafkas Kolordusu'nun 1918 (1334) senesindeki harekât ve meşhudatı hakkında General Harbord Heyetine takdim edilen rapor* [1919]; *Öğütlerim* [1336 (1920); 1337 (1921); 1337 (1921)]; *Ermeni Mezalimi* (Kafkasyadakiler) [1921]; *Memleketin evlâtlarına Şarkılı ibret* [1338 (1922); 2. bas. 1340 (1924)]; *Erkân-ı Harbiyye Vezaifinden İstihbarat* [1339 (1923)]; *Sanayi Projeleri* [Ankara 1923]; *İktisadî Esaslarımız* [1923]; *Tâlim ve Terbiye Hakkında Ana Hatlar* [1340 (1924)]; *İstiklâl Harbimizin Esasları* [1933, 1951]; *İngiltere-İtalya ve Habeş Harbi* [1935]; *İtalya-Habeş* [1935]; *Cihan Harbine neden girdik, nasıl girdik, nasıl idare ettik?* [1. bas. 1937, 2. bas. 1938]; *Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu* [1939]; *Ülkümüz kuvvetli bir Türkiye'dir* [1947]; *İstiklâl Harbimiz* [1960]; *İstiklâl Harbimiz'de Enver Paşa ve İttihad ve Terakki Erkânı* [1967]. — Fethî Tevetoğlu

KARABİBER (Piper nigrum; Fr. Poivrier noir), bir ağaç türü. Yanındaki ağaçlara tırnaklarla yapışan K. A., Hind takımadalarından getirilmiştir. Bütün tropikal Asya ve ekvatoryal Amerika'da yemişleri için yetiştirilir ki bunlardan kuruyunca karabiber yapılır. Piper cinsine bağlı diğer bitkiler serlerde güzel yaprakları için yetiştirilir.

KARABİBERGİLLER (Piperaceae), Taçsız ikiçeneklilerden, tropik bölgelerde yetişen ve karabiber (b. bk.) türlerini içine alan bir bitki familyası. K.'in 1500'den çok türü vardır. Bu familyaya giren bitkiler, etli yapraklı otsu veyâ ağaçsı bitkilerdir. Çiçekleri ince başak halinde yaprakların koltuğunda veyâ dal uçlarında çıkar. Çiçek örtüsü yoktur.

KARABİNA, çizgili namlulu, kısa ve hafif tüfek. Uzun zaman piyade nişancı askerleri ve süvarilerce kullanılmıştır. II. Dünya Harbi'nde iki çeşidi meydana çıkmıştır. Bunlardan biri Amerikan K.'sıdır ki, 7,62 mm çapında ve otomatik doldurmalıdır. Fransız K.'sı denilen ikinci çeşidi 5,5 mm çaplı olup atış taliminde kullanılır.

KARABOĞAZ, Türkmenistan'da, Hazar Denizi'nin doğu kıyısında bir körfez. Körfezi denizden ayıran kanalın üzerinde Karaboğaz göl adını taşıyan liman bulunur.

E. N. KARABUDAK

KARABUDAK, Edhem Necdet (Çal, Aydın 1882 - İstanbul 1946), Millî Mücadele kahramanı kumandanlardan. Çallı Ahmed Bey'in oğlu olan K., 1900 - 1902 yıllarında Harb Okulu'nda, 1902 - 1905'te Harb Akademisi'nde öğrenimini tamamlayarak mümtaz yüzbaşı rütbesi ile 2. Ordu emrine verilmiştir. 1908 - 1913 yıllarında İstanbul Kocamustafapaşa Askerî İdadîsi ile Kuleli Askerî İdadîsi'nde matematik öğretmenliğinde ve 1919 Eylûl'üne kadar da çeşitli kıta hizmetlerinde bulunan K., 18 Kasım 1919'da Millî Mücadeleye katılmak üzere İnebolu'ya gelmiş; Ocak 1921'de Güney Cephesi'nde ve sonra Batı Cephesi'nde görevlendirilmiştir. 1922'de albaylığa yükselerek ve 14. Tümen komutanı olarak Büyük Taarruz ve tâkip hareketlerine katılan K., 28 Ocak 1925'te emekli edilmiştir. Balkan, I. Dünya ve İstiklâl harblerine katılan K., Harb, Gümüş Liyakat madalyaları ile İstiklâl Madalyası ve Takdirnamesi kazanmıştır.

KARABURÇAK, İhsan Cemal (İstanbul 1897 - Ankara 1970), Türk ressamı. Orta öğrenimini Beşiktaş Rüştiyesi, lise öğrenimini Kabataş İdadîsi ve yüksek öğrenimini P. T. T. Mektebi Âlisi'nde yapmıştır. 1919'dan sonra P. T. T. idaresinde önemli görevlerde bulunmuştur. Telgraf işleri müdürlüğünden ayrılması üzerine (1933) Anadolu Ajansı başyazarlığına getirilen K., ajansın Bükreş temsilciliğine tayin edilmiştir (1943 - 1948). Bu dönemde, daha eskiden başlamış olduğu resim çalışmalarına imkân yaratan bir sanat ortamı içinde, sanatı için gelişme fırsatı bulmuştur. Ankara'da açtığı ilk sergisi (1949) nde klasik anlayışta portre ve manzara resimleri sergilemiş, çalışmalarını daha da yoğunlaştırarak kendini tamamiyle sanata vermiştir (1950). Çizgiden çok renge önem verilmiş eserlerinde duygulu (naif) bir anlatım yer almıştır. Sanat çevrelerine kısa sürede kendini kabul ettiren K. «siyah kalem» sanat grupu üyesi olarak bu topluluğun sergilerine katılmış, Milletlerarası Sanat Tenkitçileri Cemiyeti Türkiye kolu üyesi ve Ankara Gazeteciler Cemiyeti şeref üyesi olmuştur. Telif ve tercüme kitapları yanında çeşitli gazete ve dergilerde sanat yazıları çıkmış, çeşitli sergilerin jüri üyeliğinde bulunmuştur. Dış ülkelerde açtığı üç özel sergi (Bükreş, Roma, Bern) den başka, Ankara ve İstanbul'da sergiler açmış ve çeşitli dönemlere âid 200'ü aşkın eserini de Devlet Güzel Sanatlar Galerisi'nde sergilemiştir (1968). Ayrıca yurt dışı ve içi ortak sergilerle her yıl Ankara'da açılan Devlet Resim ve Heykel sergilerine de katılmıştır. 29. Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde «Soyut manzara» adlı eseriyle II. ödülü kazanmıştır. Resim ve Heykel Müzesi'nde, Millî Kütüphane'de ve birçok özel koleksiyonlarda eserleri bulunmaktadır.

İ. C. KARABURÇAK

İ. C. KARABURÇAK: Ankara dolaylarından

KARABURUN, İzmir iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 413 km², ilçe nüfûsu 6 786 (1970), merkez nüfûsu 1 127 (1970) dir. Nufûsun 5 000'e yakını köylerde oturur. K., eski ilçelerdendir. Merkez bucağından başka, Küçük Bahçe ve Mordoğan adlı bucakları ve 15 köyü vardır.

İlçe arazisi, K. yarımadasındadır. Doğusunda İzmir körfezi uzanır. En yüksek yeri olan Akdağ 1 212 m yi bulur. Yarımadanın çok yeri 500 - 600 m yüksekliktedir. Bu arada Bölmeç Dağı (848 m), Eskici Dağı (643 m) başlıca yüksekliklerdir. Deniz kıyıları çok yerde düzce uzanır, kuzeydoğu ve batı kıyılarında girinti ve çıkıntılar oldukça çok bulunur. Kuzey ucunda Kömür Burnu vardır.

K. arazisinin, Akdağ'ın da bulunduğu orta kesimi Perm - Mezozoik kıvrımlı ve kırıklı tabakalarından bir yapı gösterir. K. civa madenleri bu kesimdedir. Batıda Devon devri arazisi, ara yerde bazalt sahaları vardır. Güney - doğu bölümünde Kretase ve doğusunda yer yer Neojen devri arazisi bulunmaktadır. Türkiye'nin başlıca civa işletmelerinden biri olan K. civa madeni, ilçe merkezinin 3 km

KARABURUN: İskele ve plajlar

kadar batısında, Keplen dağı yamacındadır. Burada yataklar % 0,75 civa ihtiva etmektedir. Civa madeni Karareis ve K.'da olmak üzere iki yerdedir. Osmanlılar devrinde bâzı yabancı şirketlerce işletilmiş bulunan bu maden alanında fabrika ve dekovil hattı yapılmış, daha sonra Türk özel işletmesi durumuna gelmiştir. İlçede manganez madeni de vardır.

İlçenin başlıca yerleşme yerleri İzmir körfezi kıyılarındadır. K. kasabası, küçük bir yerleşme yeridir. Denize 2 km uzaklıkta bulunan kasaba, İzmir'e geniş ve düzgün bir yol ile bağlıdır. Ayrıca, İzmir ile K. arasında vapur işler. Başlıca geçim kaynağı tarımdır. Başta gelen ürünler tütün, üzüm ve zeytin yağıdır. İçme suyu, kaynaklardan demir borularla getirilmiştir. Kasaba halkı, yaz günlerini deniz kenarındaki ev ve bağlarda geçirir.

KARABÜK, Zonguldak iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 1 376 km², ilçe nüfûsu 106 336 (1970), merkez nüfûsu 64 770 (1970) dir. Nüfûsun 40 000 kadarı köylerde oturur. İlçe 1953'te kurulmuştur. Merkez bucağından başka, Yenice adlı bir bucağı ve 50 köyü vardır.

İlçe arazisi, ilin güney bölümündedir. Burada yeryüzü şekilleri çok yeri hafif dalgalı, düzce ve tepelik görünüşünde bulunan, denizden 900 - 1 000 m yüksekliği olan ve Araç ile Soğanlı çayları ve kollarıyle derince yarılmış bulunan yaylalardır. Bu yaylalar üzerinde, K.'ün batısındaki yassı dağlar 1 400 - 1 600 m yükseklikler gösterir. K. şehri de, Araç ve Soğanlı çaylarının birleştiği yerde, denizden 300 - 350 m yükseklikteki vadi tabanı ve yamaçlarında büyümüştür.

İlçede yazlar sıcak, kışlar ılımlı ve serin geçer. İlçe arazisinin batı ve güneyindeki tepeliklerde ve sırtlarda ormanlar vardır. Buralarda kayın, meşe, dişbudak, çam ve türlü yabanî meyve ağaçları bulunmaktadır. Tarıma ayrılmış topraklar daha azdır. Vadi tabanlarında yer yer meyve ve sebze bahçeleri vardır.

K. ilçesinin başta gelen ekonomik gücü, buradaki demir - çelik sanayiinin kurulmuş ve gelişmiş durumuna dayanır. Fabrikaların kurulduğu şimdiki şehrin yerinde, 1935'te 316 nüfûslu küçük bir köy bulunduğu halde, 35 yıl gibi kısa bir süre içinde büyük bir şehir meydana gelmiştir. K. Demir ve Çelik Fabrikaları, Türkiye'nin demir ihtiyacını karşılamak üzere kurulmuş büyük bir tesistir. Sivas'ın Divriği ilçesinden çıkartılan demir cevheri vagonlarla K.'e getirilir, burada işlenir, değerlendirilir. 3 Nisan 1937'de temeli atılan bu fabrikaların, ertesi yıl makineleri kurulmuş, 1939'da işletmeye açılmıştır. Bu işletmenin ham

KARABÜK: Bir görünüş

KARABÜK: Çelik Fabrikası genel görünüşü

madde olarak demiri Divriği'den geldiği gibi, kömürü de Zonguldak'tan gelir. Demir cevherinden ham demirin elde edilmesi için yapılmış kırma, eleme ve sinterletme işletmeleri (yıllık üretim kapasitesi 700 000 tondan çok), yüksek fırınlar (kuruluş sırasında Fatma ve Zeynep adlarını taşıyan iki yüksek fırına bir üçüncüsü daha eklenmiştir; yıllık kapasite 600 000 ton), yüksek fırınlardan gelen ham demirlerin istenilen vasıfta çelik durumuna getirildiği çelikhane (yıllık üretim kapasitesi 600 000 ton), külçe halindeki çeliğin şekillendirildiği haddehane (yıllık üretim kapasitesi 500 000 ton) ile Zonguldak'tan getirilen maden kömürünün gazla ısıtılarak uçucu maddelerinden kurtarıldığı ve böylece yüksek fırınlarda kullanılmaya elverişli sertlik ve dayanıklıkta kok kömürü durumuna getirildiği kok fabrikası (yıllık üretim kapasitesi 1 milyon ton), iki boru fabrikası vardır. Bunların yanında 1944'te işletmeye açılmış ve kimya endüstrisinin ilk ham maddelerinden biri olan sülfürik asit elde edilen fabrika ile fosforlu gübrelerin en önemlilerinden biri olan süperfosfat elde edilen fabrika vardır. Demir - çelik fabrikalarında faydalanılan kok kömürünün geri kalanı piyasaya çıkarılır.

Bu fabrikalar yöresinde K. daha da büyümektedir. Vadi tabanında ve yamaçlarında büyümüş olan şehrin, fabrikaların etkisiyle büyüyen bölümüne Yenişehir denilmektedir. Fabrika lojmanları, evler ve başka yapılar buradadır. Bu bölümde çok katlı, tuğla ve beton yapılar çoğalmıştır. Bu bölümüyle K., modern bir şehir görünüşündedir. Şehrin ticaret alanı, pazar yerleri buradadır. Geniş bir cadde, şehri doğu - batı doğrultusunda geçer. Mağazalar, bankalar, başka ticaret yerleri bu cadde boyundadır. Düzenli ve planlı olarak büyüyen şehrin belediye sınırları dışında küçük küçük birçok evler de yapılmıştır. Şehirde fabrikalardan başka, kişilere âid çeşitli demir yapımevleri vardır ki, bunlar en çok istasyon çevresinde toplanmıştır. Şehirde lise, orta ve ilkokullar, akşam tekniker okulu, iş okulu vardır. Ankara - Zonguldak demiryolu üzerinde bulunması, şehrin gelişmesinde önemli yer tutmuştur. Şehrin birçok yerlerle karayolu bağlantıları da vardır. Ankara - Zonguldak karayolu da buradan geçmektedir.

KARABÜK ASİT ve SÜPER FOSFAT FABRİKASI: bk. TÜRKİYE DEMİR ve ÇELİK İŞLETMELERİ.

KARABÜK DEMİR ve ÇELİK FABRİKASI: bk. TÜRKİYE DEMİR ve ÇELİK İŞLETMELERİ.

KARABÜK KOK FABRİKASI: bk. TÜRKİYE DEMİR ve ÇELİK İŞLETMELERİ.

KARACA (Cervus capreolus; Fr. Chevreuil), Geviş getirenlerin Geyikgiller familyasından bir hayvan. Avrupa ve Asya'da yaşar. Boynuzları kısa ve az çatallıdır. Yüksekliği 70 cm, ağırlığı en fazla 45 kg dır. 15 yıl yaşar.

KARACA

KARACA (ölm. 1132), İran Selçuklu devleti emirlerinden. Selçuklu sultanı Muhammed Tapar'ın ölümü (1117) üzerine yerine en büyük oğlu Mahmud geçirilmiş, diğer oğulları da melik sıfatı ile ülkenin muhtelif yerlerine gönderilmişlerdi. Bunlardan Selçuk (veyâ Selçuk Şah) a da Fars bölgesi verilmiş ve büyük emirlerden K. da onun atabeyliğine getirilmişti. Melik Selçuk zayıf bir şahsiyet olduğundan zengin Fars bölgesinin idaresi tamamiyle K.'nın eline kalmıştı.

Sultan Mahmud'un ölümü (1131) üzerine K., yanında Selçuk Şah olduğu halde, kalabalık bir kuvvetle Bağdad'a geldi. K.'nın bundan gayesi Abbasî halifesinin desteği ile Selçuk Şah'ı hükümdar yapmaktı. Fakat Sultan Sancar'ın Horasan'dan büyük bir ordu ile hareket ettiğini duyunca bu sırada Bağdad'a gelmiş bulunan Selçuklu şehzadelerinden Mesud ile birleşmeyi uygun bulmuştur. Mesud, kardeşi Selçuk Şah ile mukayese edilemeyecek derecede kuvvetli bir şahsiyetti. Varılan anlaşmaya göre, Mesud hükümdarlık mevkiine geçirilecek, Selçuk Şah onun veliahdı olacak, atabey K. da en büyük askerî memuriyet olan hâciblik mevkiine tayin edilecekti. Sultan Sancar ile yeğeni Mesud arasında Dinever yakınlarında yapılan savaşta atabey K. yiğitlikler gösterdi ise de, askerlerinden çoğunun kaçması üzerine, büyük emirlerden Yusuf Çavuş ile Sultan Sancar'a esir düştü (Mayıs 1132).

Sancar K.'yı tekdir ettikten sonra öldürttü.

K. sert mizaçlı, cesur bir kumandan idi; devrin Selçuklu hükümdarlarının zayıf şahsiyetler olduğunu görerek devlete hâkim olmak istemiş, fakat Sultan Sancar'ın müdahalesi, bu arzusunun gerçekleşmesine engel olmuştur.

KARACA, Muammer (doğ. İstanbul 1906), tiyatro sanatçısı ve yöneticisi. İlk önce 1924'te Şehzâdebaşı'nda Dârülbedâyi'de *Renkli Fener* piyesinde sahneye çıkmış, 1930'da Şehir Tiyatrosu'ndan ayrılarak Süreyya Opereti'ne girmiştir. Kısa bir süre sonra tekrar Şehir Tiyatrosu'na dönerek 1942 yılına kadar bu kadroda kalan K., 6 Temmuz 1942'de Safiye Ayla ile *Alabanda Revüsü*'nü oynamıştır. 1943'te kendi adına bir İzmir turnesi düzenleyen K., daha sonra Sadi Tek ile Anadolu turnesine çıkmış, büyük ün kazanmıştır. 1944 yılı başında Ses Opereti'ne giren ve aynı yılın sonunda K. Opereti adlı bir tiyatro topluluğu kuran K., Moulin Rouge'da temsiller vermeye başlamıştır. *Yolculuk var, Zır deliler, Pilatin Palas* ve *Yaman şey* gibi operetlerde oynamıştır. 1947'de Kristal gazinosunda ve daha sonra Maksim'de temsiller veren K., Beyoğlu'nda yaptırdığı K. Tiyatrosu'nu açmıştır (15 Mart 1955). En sevdiği rol Cafer Sabbah olan K.'nın son yıllardaki oyunları arasında *Cibali Karakolu, Demirel'e söylerim* ve *Senatör* gibi eserler vardır. Değişik bölgelerin ağız farklarını taklid etmekteki kabiliyeti, nükte ve taşlamaları ile yarattığı yerli tipler, halk kıtlelerince beğenilen K., bugün de kendi topluluğu ile temsillerini sürdürmektedir.

M. KARACA

M. KARACA «Cıbalı Karakolu» adlı oyunda

KARACA BEY (ölm. 1353), Dulkadır beyliğinin kurucusu. Zeyneddin lakabını taşıyan K. B.'in babasının adı Dulkadır idi. Fakat bu adın nereden geldiği izah edilemiyor. K. B.'in Oğuz veyâ Türkmen'lerin Bozok kolundan olduğu kesin olarak biliniyor. Onun bu koldan Bayat boyuna mensup olması muhtemeldir. 1317 yılında K. B.'e Memlûk sultanı tarafından emirlik verilmişti. 1335'te K. B. 5 000 kişilik bir kuvvetin başında Kilikya Ermeni krallığı topraklarına akınlarda bulunmuş ve 1337'de yine Türkmen beylerinden Turaklı Halil'i yenerek Elbistan'ı ele geçirmiştir. Böylece Dulkadır oğulları beyliği kurulmuştur. Ertesi yıl Eretne'ye âid Darende'yi zapteden K. B., aynı yılda üzerine yürüyen Eretne'yi yenip onu barış yapmaya mecbur etmiştir. 1343 yılında Memlûklerin Haleb valisi Yol Buğa'yı Düldül dağında ağır bir yenilgiye uğratan K. B., 1346'da da Sis (Kozan) Ermeni kralı III. Konstantin'e karşı da parlak bir zafer kazanmıştır. Bu başarılar ile K. B., ülkesini genişletmiş ve Bozoklar üzerindeki nüfûz ve kudretini artırmıştı.

1347 yılından itibaren K. B.'in Memlûk sultanı ile arası açılmıştır. Bu yüzden 1352'de sultana ayaklanan Memlûk emirleri ile birleşti ise de, ayaklanma başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Memlûkler K. B.'in devletleri için bir

huzursuzluk kaynağı olduğunu iyice anlayarak Dulkadır beyini ortadan kaldırmaya karar verdiler. Bu maksatla Haleb valisi Argun kumandasında Elbistan'a kalabalık ve çok iyi techiz edilmiş bir ordu gönderdiler. K. B. Düldül dağında Memlûkleri bile hayrete düşüren bir mukavemet göstermiş ise de, en sonunda yenilip Kayseri'ye kaçmıştır. Fakat Ertne oğlu Mehmed Bey K. B.'i Memlûk sultanının isteği üzerine Kahire'ye göndermiştir. K. B. orada öldürülmüştür. Fakat oğulları Dulkadırlı beyliğinin varlığını devam ettirmişlerdir. K. B., son derece cesur, faal ve o nisbette cömert bir bey idi. — Faruk Sümer

KARACA OĞLAN, XVII. yüzyıl Türk sazşâirlerimizin, Âşık Ömer, Gevherî gibi en çok ün kazananlarındandır; şöhreti, menkabeleri günümüzde de, Anadolu'nun Sûriye'ye yakın vilâyetlerinde, bilhassa Türkmen oymakları arasında hâlâ yaşamaktadır.

Her memlekette olduğu gibi bizde de, aydın sınıf edebiyatına ehemmiyet verildiği devirlerde halk edebiyatı küçümsendiği için, kaynaklarımızda K. O.'dan pek az bahsedilir. Bu yüzden, onun hayatını aydınlatan fazla bilgiye sâhip değiliz. Şiirlerinde Abaza Hasan Paşa'nın isyan ve katlinden, Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın Avusturya seferinden bahsi, XVII. yüzyıl ortalarında hayatta olduğunu anlatır; hakkındaki rivâyetlerden başka, şiirlerine hemen dâimâ, XVII. yüzyıl sazşâirlerinin eserlerini içine alan cönklerde rastlanılması, Âşık Ömer'in *Şâir-Nâme* adlı uzun manzûmesinde ondan söz etmesi bu fikri kuvvetlendirmektedir. K. O.'ın nerede doğduğunu kesinlikle bilmiyoruz. Büyük şöhretlerin, her yerde kendilerine mensup gösterilmesi an'anesine uygun olarak, doğduğu yere dâir rivâyetler biribirinden epeyi farklıdır; muhtelif Türkmen aşiretlerine mal edilmek istenilen K. O.'ın Bahçe kazâsının Farsak karyesinden Sâil Oğlu âilesine, Kozan'a bağlı Feke kazâsının Gökçe-köyüne, Barak Türkmenleri'ne mensupluğu, hâtta Belgradlı olduğu rivâyet edilir (Fuad Köprülü, *Türk Sazşâirleri-II.*, *Karaca Oğlan*, Ankara 1962, s. 317 v. d. d.); şiirlerinde geçen yer adları, sözünü ettiği göçler, giyim-kuşama âid deyimler, onun cenup (güney) Türkmen aşiretleri arasında yaşadığını ortaya koymaktadır. Hakkındaki bilgi ve rivâyetlere dayanarak, Çukurovalı olduğu sonucuna varabiliriz; başka sazşâirlerinin eserlerinde adı hemen hiç geçmeyen turaç isimli kuştan bahsi, bura halkının göçleri esnâsında ta'kip ettikleri yolların şiirlerinde sırasıyle ve aynen bulunması, ona dâir rivâyetlerden çoğunun Çukurova halkı arasında yaşaması, yedi yaşını geçen buralı her çocuğun hiç olmazsa onun bir-iki şiirini ezberden bilmesi bu sâhada yaşadığını kuvvetlendiren delillerdir (Kemal S. Göğçeli, *Büyük Halk Şâiri Karaca Oğlan Nerelidir*, *Türk Sözü*'nden naklen: *Vakit*, nu. 9412, 1 Mayıs, 1944). Yaşadığı zaman ve çevre oldukça kesin tesbit edilebilen K., şiirlerine, rivâyetlere göre «çok yaşamış, çok gezmiş, Aydın, Niğde, Bor, Tokat, Ankara, Kayseri, Konya, Karaman, Adana, Diyâribekir, Haleb, Mardin, Mısır, Hama, Tırablus gibi birçok Osmanlı memleketlerini dolaşmış, Tuna'dan, Avusturya harblerinden bahsetmesine bakılırsa, galibâ Rumeli'de de bulunmuştur. O zamanki sazşâirlerinin serserî hayatı ve şâirimizin uzun zaman yaşadığı düşünülürse, buna pek âlâ ihtimâl verilebilir» (Fuad Köprülü, *ayn. esr.*, s. 321). Nerede ölüp gömüldüğü mes'elesine gelince, Yunus Emre gibi, muhtelif yerler bu meşhur halk şâirini de kendilerinin yaşadıkları çevrede saklamak istediklerinden, bir rivâyete göre Maraş civârında Cezel Yaylası'nda bir pınar başındaki, başka bir rivâyette ise İçel'in Mut ilçesinin Çukur köyünde bir tepe üzerindeki mezar ona âid gösterilmektedir (Câhid Öztelli, *Karaca Oğlan*, 1970, s. XXVI, XV).

K. O.'ın, XVII. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak Osmanlı memleketlerinde çok şöhret kazandığını, bu zamanda yazılan şiir mecmualarında eserlerine yer verilmesinden anlıyoruz. Hayatının menkabeleşmesi, Türkmenler arasında, «ilhâmını kudsî menba'lardan alan en büyük sazşâiri» sayılması, Gevherî ve Âşık Ömer'den başka Âşık Hasan, Âşık İsmâil gibi çağdaşlarını ve daha sonraki asırlarda yaşayan şâirlerin ona nazireler söylemesi de şöhretinin ifâdesidir. Onun şiirlerine, yaşadığı çevreden uzak yerlerde, Şarkî Anadolu ve Âzerbaycan'da yazılmış şiir mecmualarında da rastlayışımız, Kırım'da tesbit olunan *Karaca Oğlan ile Esmihân* menkabesi, şöhretinin nekadar uzak ve geniş sâhalara yayıldığını gösterir. «XIX. yüzyılda Cenup vilâyetlerinde K. O. adında bir şâir yetiştiği, XX. yüzyılda da Yozgad'da K. O. isimli bir üçüncü şâirin yaşadığı rivâyet ediliyor. Bunlar, şüphesiz, eski K. O.'ın büyük şöhretinin te'siri altında bu mahlası almış olacaklardır» (F. Köprülü, *ayn. esr.*, s. 325).

Silifkeli olduğu söylenilen ve H. 1238 (1822-1823)'deki bir kırana âit *destan*'ı bulunan Küçük K. O. (A. Riza Yalman, *Cenub'ta Türkmen Oymakları*, c. II., Ankara, 1933, s. 10), XX. yüzyılda yaşayan K. O. (M. Şâkir Ülkütaşır, *Son Asır Halk Şâirlerinden Yozgadlı Karaca Oğlan*, *Yeni Türk*, nu. 48, Birincikânûn, 1936) ile, üzerinde durduğumuz K. O.'ın yalnız şiirleri değil, hayatları hakkındaki bilgiler de karıştırılmıştır; eserleri halk arasında ağızdan ağıza dolaşan sazşâirlerimizin birçokları gibi, K. O.'ın şiirleri de son dörtlükte adı değiştirilerek bir başka şâire, veyâ diğerinin şiiri ona âid gösterilmiştir. İşte bu yüzden, son araştırmalara göre 480 şiiri tesbit olunan şâirimizin bu eserlerinin hepsi, şübhesiz, kendisinin sayılamaz; buna rağmen, yaşadığı çevrenin ve devrinin dil, tabiat v. b. husûsiyetlerini göz önünde tutarak, şiirlerinin mâhiyet ve kıymeti hakkında hükümlere varmamız mümkündür. Başlıca mevzûunu aşk, tabiat sevgisi ve tasvirleri, yer yer kahramanlık ve ahlâkî öğütler teşkil eder. Şiirlerinden, dinî i'tikad ve an'aneleri, din ulularının hayat ve fikirleriyle alâkalı menkabeleri çok iyi bildiği anlaşılan K. O., Türkmen aşiretleri arasında yetişmiş ve yaşamış olduğu için, Gevherî, Âşık Ömer v. b. sazşâirlerimiz gibi yabancı kelime ve terkipler, Dîvân nazım şekilleri, bu edebiyata mahsus mecazlar kullanmamıştır. Eserlerinde geçen yabancı kelimeler, halka mal olmuş, Türkçe bir kelime gibi herkes tarafından benimsenip kullanılanlardır. Koşma, destan, türkü, varsağı ve semâ'îlerinde mecazlarını, tabiattan, çevresindeki canlı varlıklardan ve eşyâdan aldı; giyinişlerini tasvir ettiği yayla kızlarının güzelliklerini anlatırken yanaklarını elmaya, dudaklarını kiraza, kendisini yer yüzünde biten otlara ve gökyüzünde tüten dumanlara, gönlünü at'a benzetir; sevgililerine kavuşma isteğini, yar kaşına sürme olmak, yar boynuna sarılacak al benekli keten olmak dileğiyle anlatır. Şiirlerinin esâsını lirik, pastoral, az olmakla berâber epik ve didaktik unsurlar teşkil eder. Didaktik şiirlerinde câhillerden şikâyetle, kadir kıymet bilen insanların bulunduğu illerde yaşamağı, muhannete muhtaç olmamağı dileyen K. O., insanı gerçek insan yapan gönül almak, toplantılarda söylenilen sözü dinlemek, çok konuşmamak, sır saklamak, yükseklerden uçmayıp alçak

gönüllü olmak v. b. ahlâk meziyyetlerine dâir öğütler verir. Aruzla bir tek şiiri bile bulunmayan K. O., Hece veznini çok âhenkli kullanabilme ustalığı göstermiştir. Halk zevkine, millî an'anelerimize uygun, âhenkli, samimî, te'sirli ve birçokları bu gün de besteli olarak söylenilen şiirleri, bu zümre edebiyatımızın bütün husûsiyetlerini kendinde toplayan en orijinal örneklerini yaşatmaktadır.

Bibliyografya: Sazşâirlerimizden, hakkında en çok araştırmalarda bulunulanların başında K. O. gelmektedir. S. N. Ergun'dan başlayarak, ona dâir ilk yazının Ali Rizâ Yalgın (Yalman) tarafından *Babalık* gazetesinde 1922 - müellifin ifâdesine göre 1336/1920'de - yayınlandığı kaydediliyorsa da, Fuad Köprülü'nün üç yıldız (***) rumuzuyle, K. O.'ın yaşadığı asır ve ehemmiyetinden bahisle dört şiirini içine alan yazısı bundan daha önce basılmıştır (*Halk Edebiyatı'ndan Nümuneler - Birkaç Varsağı, Yeni Mecmua*, c. II., nu. 31, 8 Şubat, 1918). İlk araştırma eseri S. N. Ergun tarafından hazırlandı (*Halk Şâirleri - İkinci Kitap*: *Karaca Oğlan*, Konya Vilâyet Matbaası, 1927). Bu gün onbir basımı bulunan bu ciddî eserin 1938'deki üçüncü basımı için tenkidli bibliyografya makalesi yazmış, bunda müellifin gözünden kaçan neşriyatla, eserin tab'ından sonraki tedkikler üzerinde durmuş, K. O.'ın basılmamış bir *koşma*'sına yer vermiştik (*Ülkü* mec., c. XV., nu. 85, Mart, 1940; A. R. Yalgın'ın, bundaki bir - iki yanlış ve eksiği işâret eden yazısı için bk., *Karaca Oğlan Hakkında Notlar, ayn. mec.*, nu. 93, İkinciteşrin, 1940). K. O.'a dâir, bu bibliyografyada ve başka araştırmalarda bulunmayan ve bu güne kadar basılanlar: *Âşık Koşmalarından*, imzâsız (*Dergâh* mec., Mayıs, 1922). Sâlih Zeki, *Karaca Oğlan* (*Yarın* mec., nu. 34, 15 Haziran, 1922). *Halk Edebiyatından Nümûneler*, imzâsız (*Millî Mecmua*, nu. 42, 1 Ağustos, 1341/1925). C. H., *Halk Türkülerinden* (*Servet - i Fünun*, c. LX., nu. 1557 [83], 17 Haziran, 1926; nu. 1554 [100], 14 Teşrinievvel, 1926). İzzet Ulvî, *Halkın Duyguları* (*Türk Yurdu*, nu. 213 [19], Temmuz, 1929). Eflâtun Cem, *Seçme Halk Şiirlerinden* (*Altun Yaprak* mec., nu. 9, 11; Mart, Haziran, 1936). A. Kandemir, *Karaca Oğlan'dan* (*Çığır* mec., nu. 95, Birinciteşrin, 1940). Fuad Köprülü, *Karaca Oğlan - XVII. Asır Sazşâiri*, İst., 1940; ikinci basım, Ankara, 1962. Sonuncu basımda, Gelibolulu M. ʿÂlî'nin 1599/1600'den sonra yazdığı *Mevâ'idü'n - Nefâ'is fî Kavâʿidi'l - Mecâlis*'indeki [İst., 1956, s. 67], K. O.'ın daha XVI. yüzyıl sonunda ün kazandığına dâir mühim kaydi ilâve edilmiştir (S. 331). P. Boratav, *Karaca Oğlan* (*Yurt ve Dünya* mec., nu. 34, Birinciteşrin, 1943). Kâzım Tanju, *Karaca Oğlan'ın Mezarı* (*Ayn. mec.*, nu. 37, Sonkânun, 1944; bu yazıda, XX. yüzyıldaki K. O.'la karıştırılsa gerektir). Mahmud Işıtman, *Karaca Oğlan'ın Yayınlanmamış Dört Şiiri* (*Türk Folklor Araştırmaları*, nu. 251, Haziran, 1970) Yozgadlı sazşâiri Hüznî'nin cep defterinden alınmıştır; ilki ve üçüncüsü C. Öztelli'nin aşağıdaki kitabında yok, ötekiler vardır [Nu. 27, 4]. Yozgadlı Karaca Oğlan'la karıştırılmış olmalıdır; çünki ilk ikisi, M. Ş. Ülkütaşır tarafından onun adına basılmıştır: *Yeni Türk* mec. nu. 48, Birincikânun, 1936). C. Öztelli, *Karaca Oğlan - Bütün Şiirleri*, (İst., Bahâ Matbaası, 1970); 480 şiiri içine alan eserde, K. O.'ın mezarı İçel'in Mut ilçesinin Çukur köyündeki bir tepe üzerinde bulunduğu rivâyeti, Akşehirli Ahmed Hamdî'nin 1876'da Varsak karyesi halkından dinleyip kendi el yazısıyle tesbit ettiği notlardan nakᵘle K. O.'ın Kara İlyas aşiretinden Sâyil - oğulları'ndan, adı Hasan olduğu, çocukluğu, v. b. bilgiler, XVII. asırda, Sultan İbrâhim zamanında Saray'da musikî dersleri veren Lehli Albert Bovoski'nin *Mecmua - i Sâz - u Söz*'ünden faydalanılarak besteli iki *Türkü*'sü ve notalarına dâir verilen bilgi yenidir. K. O.'ın aşk mâcerâlarının hikâyeleştirilmesi de şöhretini göstermektedir: *Karaca Oğlan ile Esmihân*, Radloff'un *Türk Halk Edebiyatı Nümûneleri*'nin yedinci cildinde basılmıştır (Abdülkadir İnan, *Halk Bilgisi Haberleri*, nu. 7, 13 Teşrinisânî, 1930; ayn. müellif, *Makaleler ve İncelemeler*, T. T. Kurumu Yayınları'ndan, 1968, s. 195). Yusuf Ziya, *Karaca Oğlan ile Kara Kız*, İst., 1959. Muharrem Zekî, *Karaca Oğlan'ın Aşk Mâcerâları*, İst., 1939, 1959, 1964. İsmâil Kâzım Egenel, *Büyük Karaca Oğlan*, İst., 1941. Mehmed Tuğrul, *Karaca Oğlan*, İst., 1948. Fevzi Gürgen, *Karaca Oğlan ile Yayla Güzeli*, İst., 1967. *Karaca Oğlan ile Benli Kız*, İst., Maarif Kitaphânesi, 1968. Yalçın Evrimer, *Karaca Oğlan*, İst., 1971. Müjgân Cumbur, *Karaca Oğlan*, Ank., 1973. — Fevziye Abdullah Tansel

KARACA SULTAN (Tekeli, ölm. 1526), Şah İsmail ve Tahmaslı devri emirlerinden. Karaca Bey, son yüzyıllara kadar Teke denilen Antalya bölgesinden idi. Hemşehrilerinden pek çokları gibi, Safevî devletinin kuruluşuna katılmış ve devletin gelişmesinde önemli hizmetler ifa etmiştir. Çaldıran savaşında da bulunan Karaca Bey, bu savaştan sonra «sultan» unvanı ile muhtelif vilâyetlerde valilik görevinde bulunmuştur. Tahmaslı'nı şahlığa geçirilmesi sırasında K. S., geliri bol Hemedan eyaletinin valisi idi. Tahmaslı'nın çocuk yaşta olmasını fırsat bilen Ustacalu, Tekeli ve Rumlular (Sivas bölgesi Türkleri) iktidar mücadelesine girişdiler. Bu mücadelede Rumlular ile Tekeliler Ustacalulara karşı cephe aldılar. Mücadele silâhlı çarpışmalara intikal etmiştir. Bu çarpışmalardan biri Sultaniye civarındaki Seksen Çift denilen yerde yapılmış (1526 = İt yılı) tır. Bu çarpışmada K. S., yine Tekeli Burun Sultan öldüler ise de, zafer Tekeli ve Rumlularda kalmıştır. Ağır kayıplar veren Ustacalular, Gilan'a kaçmak zorunda kaldılar.

K. S.'ın soyu uzun bir zaman devam etmiştir. Bunlardan Mezzakî mahlaslı Muhammed Bey, tahsilli bir emir olup Türkçe şiirler yazmıştır. — Faruk Sümer

KARACABEY (eski adı: **Mihalıç**), Bursa iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 1 285 km², ilçe nüfûsu 58 878 (1970), merkez nüfûsu 19 873 (1970) tür. Nüfûsun 39 000'i köylerde oturur. İlçeye bağlı 66 köy vardır. K., eski ilçelerdendir.

İlçe arazisi, ilin batı bölümündedir. Kuzeyinde Marmara denizi, güneyinde Ulubat gölü vardır. Güney bölümünde göl çanağının batıya doğru bir uzantısı olan geniş K. ovası (yüksekliği 25 - 30 m) bulunmaktadır. Bu ovanın kuzeyinde birkaç yüz m yükseklikte tepelikler ve Marmara kıyıları yakınında uzanan Karadağ (764 m) vardır.

Bölgede yazlar sıcak geçer, kışlar çok soğuk olmaz. İlçenin kuzey bölümündeki yüksekçe yerler geniş yapraklı orman (kayın, meşe...) ve fundalıkların çok yer tuttuğu alanlardır. Güneydeki düzlükler ise tarım alanlarıdır. İlçede tarım ve hayvancılık başlıca geçim kaynaklarıdır. Tarım ürünleri arasında soğan (20 000 tondan çok) ve hayvancılıkta koyun önemli yer tutar. İlçede damızlık büyükbaş hayvan bakımından da önemli gelişme olmuştur. Öteki tarım ürünleri arasında buğday bol miktarda elde edilir. Arpa, çavdar, yulaf, mısır, darı, fasulye, nohut, bakla, mercimek

KARACABEY: Belediye ve Panayır Caddesi

patates de yetiştirilir; meyvecilik ve sebzecilik de ileri gitmiştir. Deri ve peynir gibi hayvan ürünleri de gelir kaynaklarındandır. İlçede nebatî yağ fabrika ve yapımevleri vardır.

İlçenin başta gelen ekonomik varlıklarından biri de K. Harası'dır. 1924'te K. çiftliklerinde kurulmuş bulunan bu modern hara (yaklaşık olarak 100 bin dönümlük bir arazide), yetiştirdiği teknik eleman ve elde ettiği damızlıklar bakımından başka haralarımızın kurulmasında önemli yer tutmuştur. Bu harada at, sığır, koyun üzerine ıslah edici ve yetiştirici çalışmalar yapılarak, Türkiye'nin şartlarına uygun en verimli soylar elde edilmiştir. Bu çalışmalar sırasında hayvan yemleri elde edilmesiyle çayır ve mera ıslahı işleri ve tarım, teknik yollarla iyi bir duruma getirilmiştir. İyi cins at yetiştirmeden başka (K. atı gibi), süt ve et için yetiştirilen bir sığır soyu (K. montafonu), memleketimizin türlü yerlerine yayılmıştır. Daha yüksek vasıflı hayvanlar üretmek için de çalışmalar yapılmıştır. Harada yetiştirilen merinos koyunu, başta yapağı olmak üzere, et ve süt bakımından değer taşıyan bir koyun soyu olmuştur. Bütünüyle hara, modern bir küçük kasaba görünüşündedir.

K., geçimi tarıma dayanan bir küçük şehirdir. Nüfûsu gittikçe artmaktadır. Şehir, aynı addaki ovada, bir sırt üzerinde kurulmuş, çevreye yayılmıştır. Etrafında ticarethanelerin toplandığı geniş bir meydandan türlü yönlere doğru düzgün caddeler uzanır. Şehir, Bursa'ya 70 km lik iyi bir yol ile bağlıdır. Bandırma limanına, Balikesir'e ve Mustafa Kemalpaşa'ya düzenli bağlantıları vardır.

K. ve çevresi çok eski yerleşme yerlerinden biridir. Eski Çağ'da bu çevrede Miletopolis adlı bir şehir bulunmakta idi. Osmanlılar zamanında bu çevrede yapılmış eserler vardır. K. Câmii bunlardan biridir. Şehrin adı, ünlü Türk komutanı Karaca Bey'den gelmedir.

KARACADAĞ: 1. Karapınar ve Ereğli ovaları arasında bulunan bir volkan dağı. Yüksekliği 1 960 m dir. K., İç Anadolu'nun güney bölümünde, Karadağ ile Erciyes dağı arasındaki sönmüş bir sıra volkan dağlarından biridir. 1 000 - 1 050 m yüksekliğindeki ovalar ortasında yükselen bu dağın uzunluğu 25 km yi geçer, eni 12 km yi bulur. Bu dağ ve çevresinde çeşitli ve genç yanardağ şekilleri (kraterler, lav akıntıları, kül yığınları...) vardır. Dağın türlü bölümlerinin yapısında andezit ve bazalt lavları, tüfler, aglomera ve breş yığıntıları çok yer tutar. Bu dağ ile Karapınar arasında Meke adıyle anılan birçok volkanik yığıntı tepeleri ile Meke Tuzlası ve Acıgöl gibi genç volkan şekilleri yer tutmuştur. Tepelik ve düzlüklerde yer yer geniş alanlar kaplayan pek ince volkanik kumlar ve küller, yağışları az olan bu bölgede rüzgâr savurmalarına yer vermiş, düzlüklerde küçük ölçüde kum yığıntıları da meydana gelmiştir.

K.'ın batısından Konya - Karapınar - Ereğli karayolu geçer. Dağın yamaçlarında ve çevresinde yayla adıyle anılan davar otlatma yerleri vardır.

2 Güney - doğu Anadolu'da bir volkan dağı. Yüksekliği 1 919 m dir. Bu volkanik dağ kütlesi, Güney - doğu Anadolu düzlükleri (600 - 800 m) ortasında yükselen ve geniş alanlara yayılmış bulunan bir dağdır. Dağın yüksek bölümü (1 400 m den yukarısı) kuzey - güney uzanışlı bir elips biçimindedir ki, bu yönde dağın uzunluğu 40 km ye yaklaşır. Dağın doğu - batı eni ise 15 km yi bulur. Bu yüksekliklerden sonra K., çevreye doğru dik yamaçlar ve fazlaca eğimli lav örtüleri alanları şeklinde uzanır, etek bölümünde 1 000 m ye iner. Bundan sonra çevrede ve özellikle Diyarbakır yönünde 600 - 800 m lik platolar uzanır. K., yakın devirlerde sönmüş bir volkan dağıdır. Kraterleri vardır. Dağ, uzun bir süre içinde türlü aralıklarla çıkarak üst üste yığılmış ve yayılmış bazalt lavlarının meydana getirdiği kalkan biçimli sönmüş bir yanardağdır. Buradan çıkmış siyah renkteki bazalt lavları, bu bölgedeki Neojen tabakalı düzlükler üzerinde yayılmıştır.

K., çevresindeki düzlüklere göre daha çok yağış alan bir bölümdür (yaklaşık olarak yılda 600 - 700 mm). Buraya yağış kışın, daha çok kar şeklinde olduğundan, karların erimeleri ve dibe ağır ağır sızmalarıyle dağın aşağı yamaçlarında kaynaklar teşekkül etmiştir. Bu özelliğiyle K., çevresi için bir su deposu özelliği gösterir. Yağmurlu zamanlarda doruk bölümünden inen birçok dereler (40 kadar derecik), derin vadiler kazmış olarak çevreye iner, fakat kısa süre içinde kurur. Bu derelerden doğuya doğru akanları, Diyarbakır güneyinde birleşerek şehrin 5 km güneyinde Dicle'ye karışır.

Yerleşme yerleri bu dağın eteklerinde ve çevresindeki düzlüklerde kurulmuştur. Diyarbakır şehri de bu dağın 30 km kuzey - doğusundadır. Dağda, küçük ölçüdeki çalılıklar ve meşe ağaçları dışında otluk ve kayalık yerler çoktur, yaylalar ve meralar vardır. Dağı çevreleyen düzlüklerden çeşitli işlek yollar (Siverek - Diyarbakır, Diyarbakır - Mardin, Mardin - Viranşehir - Urfa, Siverek - Karakeçi - Viranşehir yolları gibi) geçer.

KARACASU, Aydın iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 781 km², ilçe nüfûsu 21 214 (1970), merkez nüfûsu 4 850 (1970) dir. Nüfûsun 16 000'den çoğu bucak ve köylerde oturur. Merkez bucağından başka, Yenice adlı bir bucağı ve 31 köyü vardır. K. eski ilçelerdendir.

KARACASU: Genel görünüş

KARACASU: Aphrodisias

İlçe arazisi, ilin doğu bölümünde, dağlık bir yerdedir. Batıda Karıncalı Dağ (1 699 m), kuzey - doğuda Çubuk Dağı (1 081 m), güneyde Avdan Dağı (1 444 m) arasında derin vadisini açmış bulunan Vandalas çayı uzanır. Bu çay, Büyük Menderes nehrinin kollarındandır. Vandalas çayı, yukarı kesiminde Geyre çayı adını almıştır. Geyre, ilçenin merkez bucağına bağlı 740 nüfûslu bir köydür. Bu köy, yakınında pek eski tarihî kalıntıların bulunmasıyle tanınmıştır. İçerisine Geyre, Eymir ve Seki köyleri çevrelerinin düzce arazisini alan 450 - 550 m yüksekliğindeki çukur çevre, Vandalas vadisi yoluyle K. önünden Büyük Menderes ovasına doğru derin bir vadi halinde uzanır. İlçe arazisinin dağlık bölümlerinde dik yamaçlı yerler çoktur. Bu sebeple ilçede tarım alanları dar ve tarlalar dağınıktır. Dağlık yerler ormanlarla kaplıdır. İlçede bir miktar zeytin ve bâzı tarım ürünleri elde edilir. Yazları kurak ve sıcak, kışları yağışlı ve ılımlı bir iklim varsa da, dağlık yerlerde yazın serin, kışın soğuk olur.

İlçe merkezi olan K. kasabası, Vandalas çayı vadisinin batı yamacında, gerisindeki ormanlık Karıncalı Dağ'ın eteğine yakın bir yerdedir. Dağdan inen birtakım derelerin bu yamacı yardığı bir arazide, yamaca yaslanmış bir uzanıştadır. Kasabanın mahallelerini birbirine ve çevreye bağlayan târihî üç köprü vardır. Yamaçtan fışkıran kaynak suları, dere durumuna gelerek kasabanın içinden geçerler. Çevre o derece yeşil, bol sulu ve güzel havalıdır ki, bütüniyle bir mesire yeridir. Kasabanın nüfûsu son birkaç yıl içinde azalmıştır (1965'te 4 983 idi). İzmir ve Aydın üzerinden Nazilli ve Denizli'ye uzanan düzgün karayolundan ayrılan iyi bir yol K. ve Geyre üzerinden Tavas'a uzanarak çevre şehirlerine bağlantı olmuştur. İçme ve kullanma suları kaynaklardan künkler ve borularla getirilmiştir. Kasabanın çarşısı, meydanı, parkı, orta ve ilkokulları, târihî camileri vardır. Haftada bir gün pazar kurulur. Havası güzel ve çevresi sağlık kaynağı yayla ve ormanlarla kaplı, yol ve bağlantıları iyi durumda olduğu halde bu gelişmenin olamaması, arazinin darlığından ve tarıma elverişli yerlerin azlığından ileri gelmiştir. Bu sebeple kasabanın ve bir kısım köylerin halkı geçimlerini özellikle dokumacılıkta bulmuş, kendilerini türlü sanatlara vermişlerdir. Dokumacılığın pek eski olduğu, hattâ Selçuklular devrine uzandığı sanılmaktadır. İlçede sayıları çok olan el tezgâhlarında her çeşit bez, astar, yatak ve sedir örtüleri, havlu, perdelik ve elbiselik kumaşlar dokunur. Son zamanlarda büyük şehirlerimiz ile çevre pazarlarında satış imkânları bulunmuştur. Merkez bucağında un değirmenleri, ilçede tabaklık işleri de ileri gitmiştir.

K. ilçesi, binlerce yıldan beri önemli bir yerleşme yeri olmuştur. İlçede Türk eserleri ve daha eski târihî eserler vardır. Bunlar arasında kasabanın 12 km doğusunda 2500 yıl kadar önce gelişmiş bir şehrin (Aphrodisias, b. bk.) kalıntıları bulunur. Burası K. ilçesi için önemli bir turistik gelir kaynağı olma durumundadır.

KARACEHENNEM İbrahim Paşa (ölm. 1853), târihlerimizde Vak'a - i Hayriye (b. bk.) adını alan ve yeniçerilerin kaldırılmasıyle son bulan harekette önemli bir rol oynamış bir Türk paşası. 15 Haziran 1826'da At Meydanı'ndaki yeniçeri odalarına karşı, hükûmet kuvvetleri safında, mücadeleye süvari topçuları yüzbaşısı olarak katılan K. ağa, açtığı topçu ateşi ile kışla kapısını yıkmayı başarmış, bununla da yetinmeyerek, ayağından yaralanmasına rağmen askere önayak olarak açılan gedikten içeri girmiş, böylece hükûmet kuvvetlerinin başarı kazanmasında âmil olmuştur.

Bu hizmetinden dolayı önce miralay olan K., daha sonra Boğaz muhafızlığına getirilmiş, Biga mutasarrıflığı yapmış, 1849'da da emekli olmuştur.

KARACHI [*karaçi*], Batı Pakistan'da, İndus nehri ağzının kuzey - batısında büyük bir şehir. K.'nin çoğunluğu Müslümanlardan meydana gelen nüfûsu 1 912 598 (1961) dir. İngiliz hâkimiyetinin son döneminde nüfûsu ancak 400 000 olan şehir süratle büyümüştür.

K., Pakistan'ın en önemli liman şehridir. Dinî yönden ise İsmailî mezhebinin merkezi ve bir Katolik başpiskoposluk şehridir. 1951 tarihinde kurulmuş bir üniversitesi vardır. Şehir milletlerarası bir hava limanına sahiptir (Drigh Road). Deniz limanı modern bir tarzda inşa edilmiştir. Burada tersaneler ve kuru doklar da bulunmaktadır. K., Afganistan'ın da ithalât ve ihracat limanı durumundadır. İndus nehri ağzının hızla dolması ve tıkanması, K.'nin lehine olmuş ve onun liman sıfatıyla gelişmesini sağlamıştır. Fakat buna rağmen şehrin iktisadî yönden ağırlık noktası bugün daha çok endüstri kesiminde bulunmaktadır. Endüstri tesisleri esas itibariyle K.'nin kuzey - batısında toplanmışlardır. Besin maddeleri, sigara, sabun, dokuma, deri, lastik, kimya, cam, çimento, elektrik endüstrileri, balık unu imalâtı, balık yağı imalâtı, sac, tel ve haddelenmiş mamuller ve yılda altı bin oto monte eden bir tesis bu şehirdeki endüstri çalışmalarını teşkil eder. Bunlara ek olarak, altı

KARACHI: Karachi limanından bir görünüş

haddehane, bir yüksek fırın, iki petrol rafinerisi ve demir işleyen birkaç tesisi de saymak gerekir. Endüstri için 1955 tarihinden beri Sui'den K.'ye yer gazı nakleden boru hattı çok önemlidir. Şehirde kullanılan hava gazının % 95'i fabrikalardan alınmadır. K. için, Hindistan'dan geçme çok sayıdaki Müslüman mülteciler küçümsenemeyecek bir problem teşkil etmektedirler. Sadece 1955 yılına kadar 320 000 mülteci buraya gelmiştir. Devlet, elinden geldiği nisbette bu mültecilerin ve yeni gelenlerin konut ihtiyaçlarını karşılamaya uğraşmaktaysa da, daha binlerce kişi varoşlardaki kulübe ve gecekondularda son derece sefilâne bir hayat sürmektedirler. Mülteciler daha çok şehrin kuzey - batı ve doğusundadırlar.

KARACİĞER, karın boşluğunda, diyafragmanın hemen altında, mide ve bağırsakların üstünde bulunan önemli bir organ. Büyük bir kısmı sağ tarafı doldurur ve sola doğru uzanır. Bu yeri dolayısıyle önde küçük bir kısmı hariç, tamamiyle kaburgalar tarafından örtülüdür. Normal durumda canlıda parmaklarla kontrolu yapılamaz. Fakat yaşlı insanlarda biraz aşağıya doğru iner. Ayrıca, karın boşluğuna hava verilirse, K. yine biraz aşağıya iner. Solunum esnasında da diyafragmanın hareketlerine uyarak iner ve çıkar.

İnsan vücudundaki bezlerin en büyüğü olan K., 1 400 - 1 700 gr ağırlıktadır. Ortalama 25 - 30 cm uzunlukta ve 14 - 16 cm genişlik ve yükseklíktedir. Ancak, genişlik ve yüksekliği her yerde aynı değildir. Rengi koyu kırmızıya çalan kahverengidir.

Dokusu sıkı ve kıvamı sertçe olmasına rağmen, esnekliği az ve gevrektir. Bu sebeple, kolayca yırtılır. Bir yoğurulma kabiliyeti vardır. Bundan dolayı komşusu olan organlar K. üzerinde izler bırakabilir. Yeni ölmüş bir insanda K. çıkarılırsa, yassılaştığı ve şeklinin değiştiği görülür. Bu da mevcut yoğurulma kabiliyetinden ileri gelir.

K.'in diyafragmaya bakan yüzü konvekstir. Karın boşluğunu ve içindeki organları örten periton, organın bu yüzünü de örter. Ancak, muayyen bir sahada periton bulunmaz ve bir periton yaprağı diyafragmaya atlayarak organı diyafragmaya bağlayan bir bağ meydana getirir.

Diyafragmaya bakan yüzünün arka tarafında derin bir çukur vardır. Bu çukurdan büyük bir toplardamar geçer (Vena cava inferior).

Karın boşluğuna bakan ikinci yüzü birtakım oluklar ve çukurlar ihtiva eder. Bu yüzün de büyük bir kısmı peritonla örtülmüştür. Bu yüzde H harfini andıran 3 oluk görülür. Enine durumda bulunan oluğun civarı peritonsuzdur ve bu oluğa K. kapısı adı verilir. Burada K.'e giren ve çıkan damarlar ve sinirler, safra yolları ve lenfa damarları bulunur.

H harfinin sağ bacağı, önde ve arkada bulunan iki çukurdan meydana gelmiştir. Bu çukurlardan öndeki safra kesesinin bulunduğu, arkadaki ise toplardamarların geçtiği oluklardır.

Sol bacağı bir yarıktır. Ön kısmında fetusun toplardamarı bulunur. Doğumdan sonra bu damar çalışmadığı için kapanarak bağ haline geçmiştir. Bacağın arka kısmı da yine doğumdan sonra bağ haline geçmiş olan bir damara âiddir.

K.'in karın boşluğuna bakan ve H harfi şeklinde olukları ihtiva eden yüzünde 4 lop ayırt edilir. Bu lopların en geniş ve en büyük olanı sağ lobudur. Bu lop kalın bağırsak, böbrek, böbreküstü bezi ve on iki parmak bağırsağının bir parçası ile komşudur.

Sol lobu küçüktür, mide ve özofagus ile komşuluk yapar. Bu lop, sola doğru gittikçe incelir ve en solda bir fibröz uzantı ile uzanır. Burada K. dokusu kaybolmuştur. Fakat yalnızca safra yollarının artıklarına rastlanır.

Dörtgen şeklindeki bir lobu ile kuyruklu lobu, H harfi şeklindeki olukların arasında kalır.

K.'in bulunduğu yerde durması ve ağırlık tesiri ile karın boşluğunda aşağı inmemesini temin eden birtakım sebepler vardır. Bu sebeplerin başında organı karın duvarına veyâ civarındaki organlara bağlayan bağlar gelir. Bunlar dört tanedir: K.'in yuvarlak bağı, K.'in orak şeklindeki bağı, K.'in koroner bağı ve küçük omentum. Bu bağlar K.'in yerinde tutulmasına kâfî gelecek güçte değillerdir. Bu sebeple bunlara yardımcı olan ve organın yerini tespit eden başka durumlar vardır: 1. K. diyafragmaya muayyen bir sahada yapışır. 2. Diyafragma altındaki negatif basınç K.'i diyafragmaya çeker. 3. Karın ön ve yan duvarlarını yapan kasların tonusu. K.'in komşu organlar üzerine yaptığı basınç bu organlar aracılığı ile karın duvarına kadar iletilir. Burada bu basınca kasların tonusu karşı koyar.

K. segmentleri, K.'in kendi atardamarı (Arteria hepatica), safra yolları ve kapı toplardamarı (Vena portae) nın dağılışına göre segmentlere ayrılır.

Segmentin esasında, K. iki loba ayrılır. Bu loplar K.'in klasik taksimatındaki loplara benzemez. Bunların sınırı organın karın boşluğuna bakan yüzünde H harfi meydana getiren olukların sağdakidir. Diyafragmatik yüzde sınır, oluğun ön kenarda yaptığı çentikten başlayan, bu yüzde, orak şeklindeki bağa paralel seyreden ve önden arka istikamette çizilen hattır.

Bu iki lop, ayrıca ikişer segmente ayrılır. Sağ loptaki segmentler ön ve arka segment adını alır. Sol lopta ise iç ve dış segmentler ayrılır. Ayrıca, bu segmentler de ikişer alt segmente bölünür.

Karaciğerin ince yapısı: Bu organ mürekkep tübüler bir bezdir. Bez hücresi ihtiva eden tüpler bir araya gelerek bir K. lobulünü yapar. Bir lobul 5 veyâ 6 köşeli bir prizmaya benzer. Her bir lobulü ince bölmeler birbirinden ayırır. Fakat bu bölmeler, hayvanlardan farklı olarak, ince oldukları için bâriz görülmez. Prizmaların köşelerinde, bu bölmeler birbiri ile bağlanarak yıldız şeklinde boşluklar hasıl olur. Bu boşluklara lobuller arası boşluklar (Spatia interlobularia) adı verilir. Bu boşluklar birer atardamar, toplardamar ve safra kanalı ihtiva eder.

Lobuller arası toplardamarların dalları, lobuller etrafında dağılır. Bunlardan çıkan kapillerler, tüpler etrafında bağlantı tesis eder. Bu bağlantıdan sonra kılcal damarlar lobulün ortasındaki merkezî toplardamara doğru seyreder. Bu merkezî toplardamarlar da toplayıcı damarlara açılır. Toplayıcı damarların birleşmesi ile 2 veyâ 3 tane K. toplardamarı (Venae hepaticae) meydana gelir. Bu damarlar alt ana toplardamar (Vena cava inferior) a dökülür.

Bu kılcal damarlar, vücudumuzun içindeki diğer kılcal damarlardan yapı bakımından farklıdır. Birinci fark, bu damarların daha geniş olmasıdır. Çapları çok değişik olan bu damarlara K. sinuzoidleri adı verilir. İkinci bir fark, duvarlarının ince olmasıdır. Bu durum K. hücresi ile damarlar arasındaki madde değişiminin kolay olmasını temin eder. Ayrıca, duvarlarında bulunan kupfer hücreleri, bakterileri ve zararlı maddeleri yakalar, ya imha eder, yahut tesbit eder. Bu hücrelerin bir özelliği de, eğer fazla

miktarda zararlı madde tutarlarsa, o zaman yerlerinden ayrılır ve kan yolu ile akciğere gelerek, burada harap olurlar. Bunların getirdiği zararlı maddeler de balgamla atılır.

Bir bez dokusundan meydana gelmiş olan K., safra (b. bk.) adı verilen bir dış salgı salgılar. Yağların hazmında önemli olan safra, K.'den safra yolları vasıtası ile on iki parmak bağırsağı (Duodenum) na akar.

Ayrıca, bu organ bir iç salgı da salgılar. Son zamanlarda Japon bilgini Sato bu salgıyı tesbit etmiştir. Yakriton adı verilen bu salgı, özellikle metabolizma sonucu meydana gelen zehirlere karşı bariz bir tesire sahiptir.

K. eritrositlerin gelişmesinde etkisi olan iç salgı salgılar. Karbonhidrat, albumin, yağ ve su metabolizmasında önemli rol oynar. Karbonhidratlara etkisi sonucu hepsini glikojene çevirir ve depo eder. Vücudun ihtiyacı halinde yine bu organda glikoza dönerek kana karışır. Albumin metabolizmasında, azotlu maddelerin zararlı artıklarını üreye çevirir. Vitaminleri depo eder. Dalakta parcalanan eritrositlerin demiri de bu organda toplanır. Daha sonra kan yapımını sağlamak üzere toplanan demiri kana verir. Anne karnındaki yavrunun kan yapımında da rolü vardır.

KARACİĞER HASTALIKLARI: Karaciğer vücutta husule gelen bütün biyoşimik olayların en geniş ölçüde yer aldığı, hayat ve canlılığın devamını sağlayan en önemli bir organdır. Karaciğerin yapısı ve fonksiyonları hakkındaki araştırmalar çok eski zamanlara kadar uzanmaktadır. K. H.'nın teşhisi, hastalık sebeplerinin tesbiti, tedavinin ve karaciğerin yeniden husule gelmesi (régénération) ve yedek kapasitesinin değerlendirilmesi oldukça güçtür. Bu sebeple K. H.'nı anlayabilmek için karaciğerin diğer hiç bir organda olmayan niteliklerini, anatomi ve fizyolojisini iyice bilmek ve değerlendirmek icap eder.

Çok önemli görevleri olan karaciğer, birçok sebeplerle kolaylıkla hastalanabilir. K. H.'na yol açan sebepler kısaca şöyle sıralanabilir: 1. Besin yetersizliği veyâ tek taraflı beslenme veyâ doğuştan metabolizma hastalıkları sonucu; 2. Alkol ve diğer toksik maddelerin alınması; 3. Mikroorganizmalar, karaciğerin primer ve sekonder iltihaplı hastalıkları; 4. Karaciğer kan dolaşımı bozuklukları; 5. Karaciğerin iç ve dışındaki safra yollarındaki tıkanmalar; 6. Karaciğerin iyi ve kötü huylu tümörleri; 7. Karaciğere yapılan darbeler, travmalar.

Karaciğerin hasta olduğunu anlamak için aşağıdaki belirti ve hususlara dikkat etmek gerekir: a. Evvelce sarılık geçirmiş olmak veyâ hâlen sarılıklı bulunmak; b. İyi ve yeterli beslenememek, tek taraflı besin almak; c. Devamlı alkol kullanmak; d. Kloroform, fosfor, berilyum, trinitrotolmen gibi maddelere maruz kalmak; e. Sarılıklı şahıslarla yakın münasebette bulunmak; 2-3 ay önce iğne yapılmış olmak; f. Karaciğerin büyümesi veyâ çok küçülmesi, kıvamının sertleşmesi; g. Karaciğer bölgesinde ağrı ve ateş hissedilmesi, halsizlik, dermansızlık; h. Vücudun özellikle üst kısımlarında, boyunda, örümcek gibi kırmızı lekelerin çıkması; i. Dalağın büyümüş olması; j. Göz aklarında hafif sarılık bulunması; k. Yemek borusunda varislerin mevcudiyeti ve bunların kanaması; l. Ayaklarda ödem (şişlik) in görülmesi; m. Karında asit denilen sıvı bir maddenin toplanması; n. Ağız kokması; o. Hastanın ruhî durumunun değişmesi, etrafı rahatsız edici tecavüzkâr bir hal alması.

K. H.'nın en önemlileri şunlardır: Muhtelif tip siroz (b. bk.) lar; virüsler, kimyevî maddeler ve ilâçlarla husule gelen karaciğer iltihaplanmaları (hepatitler); muhtelif tipte sarılık (b. bk.) lar; karaciğerin kötü ve iyi huylu tümörleri, urları (karaciğer kanseri, karaciğer hemangioması); karaciğer kistleri; ilâçlara karşı hassasiyet dolayısıyle husule gelen karaciğer bozuklukları; karaciğerde yerleşen parazitler.

KARÁCSON [*kǫrāçon*], **Imre** (Apácatorna, Veszprém 1863 - İstanbul 1911), Macar bilgini. 1885'te Győr şehrinde rahiplik görevine başlamış, 1890'da öğretmen okulu müdürlüğüne getirilmiştir. İstanbul ve Anadolu'da Türk dili ve edebiyatı alanında araştırmalar yapmıştır. 1907 yılında Macar hükûmetinin maddî yardımıyle İstanbul arşivlerinde Macarlarla ilgili belgeler üzerinde çalışmış, Türk - Macar ilişkileri alanında birçok eserler vermiştir. Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinin Macaristan'la ilgili bölümünü Macarcaya çevirmiştir [1904 - 1908]. Yeni Türk edebiyatının seçme eserlerini Macarcaya çeviren K.'un belli başlı eser ve yayınları şunlardır: *A mohammedanizmus és a kereszténység* (Müslümanlık ve Hıristiyanlık [1892]; *III. Károly háborúja a törökökkel* (III. Károly'un Türklerle savaşı) [Türkçeden çev. 1892]; *Két török diplomata Magyarországról a XVIII. században* (XVIII. yüzyılda iki Türk diplomatının Macaristan üzerine verdiği bilgiler) [1894]; *Keletről. Szemelvények az újabbkori török írók müveiből* (Doğudan. Yeni zamanlar Türk yazarlarının eserlerinden örnekler); *Török levéltarak* (Türk arşivleri) [«Századok» dergisi, 1907); *A sztambuli mecsetek magyar vonatkozású kéziratai* (İstanbul camilerinde Macarlarla ilgili el yazmaları) [«Századok», 1908, 1911]; *A Rákóczi - emigráció török okmányai 1717 - 1803* (Rákóczi'nin Türk belgeleri 1717 - 1803) [1911]; *Török - magyar oklevéltár. 1534 - 1789* (Türk Macar arşivi. 1534 - 1789)[1913]; *Egri török emlékirat* (Egri'de bir Türk kitabesi) [1913].

KARAÇAM (Pinus nigra): bk. ÇAM.

KARAÇAY TÜRKÇESİ, Kuzey Kafkasya'da konuşulan bir Türk lehçesine verilen ad. K. T., güney - doğuda Balkar Türkçesi (b. bk.) ile komşudur. Bu bakımdan bu iki lehçe arasında büyük bir yakınlık göze çarpar. Özellikle Balkar Türkçesinin Bah̯san vadisinde konuşulan kolu Karaçaycanın baskısı altında kalmıştır.

XX. yüzyılda yapılmış olan dil araştırmalarına göre, Karaçayca (ve Balkarca) ana çizgileriyle tipik bir Kıpçak lehçesidir. Bu bakımdan K. T., çağdaş Türk lehçelerinin Kıpçak veyâ kuzey - batı kolunda yer alır (bk. M. Räsänen, *Materialien zur Lautgeschichte der türkischen Sprachen*. Helsinki, 1949). Güney - doğuda konuşulan Balkarca ve Hazar Denizi kıyılarında yaşayan Kumuk ve Nogay Türkleriyle birlikte K. T. Kıpçak kolunun Kafkasya'daki güney bölümünü meydana getirir. Fonetik yönünden bu dil Kıpçakçanın *c* grupuna girer, yâni bu lehçede Türkçe *y-* sesi *c*'ye çevrilmiştir. W. W. Radloff'un sınıflamasını bütünlemiş olan A. N. Samoyloviç'in sınıflamasına göre (*Nekotorıe dopolneniya k klassifikatsii turetskih̯ yazıkov*. Petrograd, 1922), K. T. Türk lehçelerinin *z* kolunun *y-* bölümünün *tau*, *bol-*, *kalġan* grupuna girer. Buna göre, bu lehçede Türkçe *azak* (< *adak*) yerine *ayak*, *tağ* yerine *t'au*, *olmak* yerine *bolmak*, *kalan* yerine de *kalgan* biçimleri kullanılır. Bunlardan başka, K. T.'nde *ben* yerine *men* biçiminin kullanılması, kelime başlarında *d-* yerine *t-*, *g-* yerine *k-* seslerinin kullanılması, *y-* sesinin de *c-* sesiyle karşılanması da Kıpçak kolunun ortak bir özelliğidir. Bütün bu özelliklere ek olarak, K. T.'nin kelime hazinesi de Kıpçakçadır. Örnek olarak:

Krç. *t'ap-* (= bulmak); Krç. *k'ertme* (= armut), Krç. *k'iyiz* (= keçe), Krç. *özden* (= hür, serbest). Bu özellikleriyle K. T., *Codex Cumanicus*'un diline yakındır.

Karaçay adının etimolojisi karanlıktır. Halk arasında bu ad *kara çay* (= kara su, kara kaynak) olarak açıklanır. Ancak, bu açıklama basit bir halk etimolojisidir. İlk olarak Karaçay adı XVII. yüzyılın ortalarında (1650) geçer. Bu ad, Mingrell-re giden Rus elçisi Fedot Ëlçin'in 1649'da yazdığı bir bildiride *Koroçaeva Kabarda* ve *Karaçai* biçimlerinde tesbit edilmiştir. 1635 - 1653 yılları arasında Kafkasya topraklarında misyoner olarak çalışmış olan Archangelo Lamberti'nin *Re'atione della Colchide hoggi detta Mengrellia* (Napoli, 1654) adlı eserinde ise *Caracioli* biçimi kullanılmıştır.

Karaçay (ve Balkar) Türkleri arasındaki geleneğe göre, Karaçaylar (ve Balkarlar) aslen Kuzey Kafkasya düzlüğünde yaşamışlardı. Ancak, Moğol akınından sonra bugünkü yurtlarına çekilmişlerdir. Karaçay ve Balkarların başlangıçta Alanların kültürel baskısı altında kaldıkları da an'aşılıyor. Karaçay ve Balkar Türklerinin yurtlarında Alancadan gelen birtakım kelimeler vardır (*dan* [= ırmak]; *k'am* [= boğaz, geçit)] gibi. Karaçay ve Balkarların Alanlarla uzun süre ortak yaşamaları dolayısıyle komşu kavimler Karaçay ve Balkar Türklerine Alan veyâ Oset adını verirler. Örnek olarak, Mingreller bugün bile Karaçayları Alani adıyle anarlar. Digor'lar ise komşu Balkarlara Assi adını verirler. Buna göre, Digor'ların Balkarları Alan ve Asların torunları saydıkları anlaşılıyor. Son olarak, Karaçay ve Balkarların hâkimiyeti altında kalmış olan Kabartay'lar da Türkleri Oset adıyle anarlar. Karaçay (ve Balkar) dilinde birtakım Alanca kelimelerin kullanılması da bu ilişkilerin bir kalıntısıdır (örn. *dorbun* [= in]). Karaçaycada (ve Balkarcada) Alancadan alınmış birtakım av ve gün adları da vardır: Krç. *k'ırk'a'uz-ay* (= Ocak); *lukkola-ay* (= Nisan), *k'ürge-k'ün* (= Pazar), Balk. *t'ot'ur* (= Mart), *ḫ ç'auman* (= Nisan), *biyaşkergi* (= Mayıs).. gibi. Son olarak, Karaçay ve Balkar dillerinin *consonantisme* bakımından Osetçeye benzemesi de basit bir tesadüf olamaz.

Digorcadan Karacaycaya geçmiş olan kelimeler V. Miller (*Osetinskie êtyudi*. 1 - 4 1881 - 1887), Gustav Schmidt (*Über die ossetischen Lehnwörter im Karatschajischen* «Annales Academiae Scientiarum Fennicae», B XXVII, 1932) ve V. İ. Abaev (*Obşçie êlementı v yazıke osetin, balkartsev i karaçaevtsev*. «Yazık i Mışlenie» 1, 1933) tarafından toplanmıştır. Bu kelimeler, daha çok hayvancılık, sosyal hayat, ev eşyası, yemekler ve bitkilerle ilgili kavramlardır.

Karaçay Türklerinin dili Balkarcaya çok yakındır. Bu bakımdan bu lehçelere t'awlu (= dağlı) adı verilir. Kültürel ve ekonomik bakımlardan Balkarlara göre daha gelişmiş bir durumda bulunan Karaçayların dili lehçelere ayrılmamıştır. Buna karşılık Balkar Türkçesi birkaç kola bölünmüştür. Bk. BALKAR TÜRKÇESİ.

Karaçay ve Balkarlar 1944 - 1946 yıllarına kadar eski yurtlarında kalmışlardır. Karaçayların yerleşme bölgesi üçgen biçimindedir. Bu üçgenin tepesi, Taberda ırmağının Kuban nehrine döküldüğü yerdedir. Bu üçgenin alt kenarı ise Kafkas dağlarının ana sırtına dayanır. Rus ihtilâlinden sonra (12 Ocak 1922) Karaçay bölgesi, Çerkez bölgesiyle birlikte Karaçay - Çerkez Özerk Bölgesi adı altında birleştirilmiştir. Bu bölgenin merkezi Batalpaşinsk (daha sonra Ejovo - Çerkessk, Sulimov ve bugün Çerkessk adlarını almıştır), 1936'da bu iki bölge birbirinden ayrılmıştır. Bu suretle Karaçay Özerk Bölgesi (yüzölçümü 9 900 km², nüfusu [1939] 149 925. Karaçayların sayısı 75 737) meydana getirilmiştir. Bu bölgenin merkezi Mikoyan - Şahar (1944'te Klıḫori adını almıştır) idi. Yüksek Sovyet Şurasının 10 Mayıs 1944 tarihli kararı uyarınca Karaçay ve Balkar Türkleri, II. Dünya Harbi'ndeki tutumları dolayısıyle Sibirya'ya (Kuzey Kazakistan'a) sürülmüşlerdir.

Karaçayca ile ilgili ilk kelime derlemelerini Julius von Klaproth (b. bk.) a borçluyuz (1812). Bu alanda en değerli çalışmaları ise Vilmos (Wilhelm) Pröhle (b. bk.) yapmıştır. Onun *Karatschajisches Wörterverzeichnis* («Keleti Szemle» X, 1909). *Karatschajische Studien* («Keleti Szemle» X, 1909) adlı çalışmaları, bu lehçenin ana çizgilerini tesbit etmiştir. Karaçayların Sibirya'ya sürülmesinden sonra Türkiye'de de bu yolda çalışmalar yapılmıştır (Ramazan Karça - Hamit Zübeyr Koşay, *Karaçay - Malkar Türklerinde hayvancılık ve bununla ilgili gelenekler* Ankara, 1954).

Karaçay lehçesi için edebî bir dil de yaratılmıştır. İlk Karaçayca kitap 1916 yılında Arap harfleriyle yayınlanmıştır (*Ana tili*). Bu kitabın yazarı (Akbaylanı İsmail), daha sonra (1926) Rusça - Karaçayca bir sözlük de yazmıştır. Son yıllarda K. T.'nde tercüme ve telif yoluyle birçok edebî eserler de çıkmıştır. Karaçay halk edebiyatının eski bir tarihe çıktığı anlaşılıyor. Özellikle nart destanları bu ürünler arasında geniş yer tutar. Bu destanlarla komşu kavimlerin bu türdeki eserleri arasında dikkate değer benzerlikler vardır.

Karaçay (ve Balkar) yazı dili üç yazı sistemi kullanmıştır. 1916 - 1926 yılları arasında Arap yazısına dayanan bir alfabe kullanılmıştır. 1927 - 1939 yıllarında ise Latin yazı sistemine geçilmiştir. 1939 - 1940 yıllarında ise Rus alfabesine dayanan bir yazı sistemi meydana getirilmiştir.

K. T.'nde ortak Türkçede kullanılan bütün vokaller (*a, e, ı, i, o, ö, u, ü*) muhafaza edilmiştir. Bu vokaller yanında uzun vokallere de rastlanır (*ā, ē, ū, ǖ*). Ancak, bunların aslî uzunluklar olmadığı açıktır. K. T.'nde *-aw, -ew, -ıw, iw, -ow, -öw* gibi diftonglar da vardır. Karaçaycada *y* ile yapılmış yalancı diftonglar da göze çarpar.

K. T.'nin *consonantisme* bakımından en büyük özelliği, *p', t', k', q', ç'* gibi aspire seslerin varlığıdır: *q'aban* (= yaban domuzu): *ç'aç* (= saç), *p'irinç* (= pirinç), *k'elt'ir-* (= getirmek), *ölt ür-* (= öldürmek). Balkarcada bu gibi aspire seslere rastlanmaz. Bu yolda araştırmalar yapmış olan dil uzmanları, Karaçaycada aspire seslerin kullanılmasını komşu dillerin baskısıyle açıklamak istemişlerdir. Karaçaycada Tükçe *y* sesi kelime başında *c'* ye çevrilmiştir (Balkarcada ise *ts*): Krç. *col* (< Türkçe *yol*), Krç. *cürek* (< Türkçe *yürek*), Krç. *cet'i* (< Türkçe *yedi*). Bazı kelimelerde *y-* sesinin düştüğü göze çarpar: Krç. *aman* (< Türkçe *yaman*), Krç. *aḫşı* (< Türkçe *yahşı*).

Morfoloji: İsim çekiminde genitif *-nı, -ni, -nu, -nü*, akkusatif *-nı, -ni, -nu, -nü*, datif *-ġa, -qa, -q'a, -ḫa, -ɣa, -ge, -ke, -k'e, -ḫe, -ye, -ɣe*, lokatif *-da, -de, -ta, -te*, ablatif *-dan, -den, -tan, -ten*, instrumental *-bıla, -bile* ekleriyle yapılır. Bunlardan başka, *-lay, -ley* ve *-ça*, ekuatif (Fr. equatif) ekleridir. K. T.'nde çoğul işareti olarak *-la, -le* kullanılır. Şahıs zamirleri *men, sen, biz, siz, kesim* (= kendim), *kesi* (= kendi) biçimleri de kullanılır. İyelik ekleri: 1. *-m, -ım, -im, -um, -üm* 2. *-ɣ, -ıɣ* v. b. 3 *-sı, -si, -su, -sü*; çoğul: 1 *-bız, -biz* v. b. 2 *-ġız, -giz* v. b. 3. *sı* v. b. *-ı*, v. b.; seyrek olarak *-ları, -leri*.

Sayı adları: *bir*, *ek'i* (∼ *yek'i*) *üç*, (∼ *yüç*), *t'ört*, *beş*, *alt'ı*, *cet i*, *segiz* (∼ *seyiz*), *t'oguz*, *on*, *cıyırma* (= yirmi), *cıyırma bıla on* (= otuz), *ek'i cıyırma* (= kırk), *ek'i cıyırma bıla on* (= elli), *üç cıyırma* (= altmış), *üç cıyırma bıla on* (= yetmiş), *t'ört cıyırma* (= seksen), *tört cıyırma bıla on* (= doksan), *cüz* (= yüz), *min* (= bin).

KARAÇAY'LAR, Kıpçak koluna bağlı bir Türk kavmi. Yurtları eski Rus kaynaklarında Kuban eyaletinde, Elbrus dağının batısında, Kuban ırmağının yukarı tarafında ve bu ırmağın bir kolunun yanında gösterilmektedir. Çarlık devrinde bu bölgeye Battal Paşa bölgesi denirdi. K. Türkleri üç büyük avul (kasaba) teşkil ederlerdi, (Kart yurtu, Üç Kulan, Hurzuk). K.'ların XIX. yüzyılın sonlarında 16 000 olan nüfûsu 1926 sayımına göre 55 124 olarak tesbit edilmiştir. K.'ların işgal ettiği bu bölgede yabancı ırka mensup kimse bulunmuyordu. Bir zamanlar K.'lar Kabartay beylerine tâbi olmuşlardı. 1822'den sonra yurtları Ruslar tarafından işgal edilmiştir. Adlî işlerine kendi örf ve adetlerine göre yerli hâkim tarafından bakılırdı. Her avul'da idare kurumları bulunuyordu. Ticaret merkezi Üç Kulan idi. Bu avulda 5 câmi, 10 umumî cemaat binası, 5 demirci, 19 bakkal dükkânı, 11 değirmen; Kart yurtu avulunda 8 mescit, 10 değirmen vardı. Bu avul halkının başlıca geçim kaynağı hayvancılıktı. 1895 sayımına göre bu üç avulda 204 386 koyun ve keçi, 14 177 at, 4 318 öküz, 26 231 inek bulunmaktaydı. Dokumacılık da gelişmişti. Bilhassa K. çuha ve alacası ünlüydü. Çuha üzerinde dört bin kişi çalışıyordu. 1 500 kişi kürkçülük, 1 700 kişi demircilik yapıyordu. K. ülkesinin gümüş, kurşun gibi madenler bakımından da zengin olduğu anlaşılmaktadır. Ülkede eski devirlerden kalma kale ve âbide kalıntılarının çokluğu bölgenin çok eski devirlerden beri meskûn olduğunu göstermektedir.

KARAÇELEBİZADE ABDÜLÂZİZ EFENDİ: bk. ABDÜLÂZİZ EFENDİ, Karaçelebizade.

KARAÇİ (Coğr.): bk. KARACHI.

KARADAĞ: 1. Karaman'ın 16 km kuzey - batısında bir volkan dağı. En yüksek yeri Mihalıç Tepesi'nde 2 271 m dir. 1 000 - 1 050 m yüksekliğindeki ovalar ortasında tek olarak yükselen bu dağın eni boyu 12 km yi bulur. Dördüncü Zaman başlarında yanmış bulunduğu sanılan bu genç sönmüş yanardağın ortasında, haritalarımızda Büyük Çukur ve yerinde Yanık Çukur adıyle anılan derin bir krater vardır. Dağın güney bölümü, daha çok andezitlerden ve öteki yerleri tüflerle aglomeralardan ve breşlerden bir yapı gösterir. Dağın hemen her yanı yeni alüvyonlarla örtülü ovalar şeklinde ise de, kuzey - doğusunda yüksekliği çok olmayan (1 200 - 1 250 m) ve kristalin kalkerlerle mermerlerden meydana gelmiş bulunan tepeler sıralanmıştır. K.'ın batısında, ovalara göre biraz yüksekte uzanan Neojen arazisi geniş yer tutar. Dağın kuzey - batısında eski Hotamış bataklıklarının yeri ve Acıgöl vardır. Karaman'dan uzanan bir yol Kılbasan kasabasına uğrayarak, dağın doğusundan geçer ve Hotamış köyünden sonra, Karapınar - Konya kara yoluna birleşir. Köyler dağın çevresinde sıralanmıştır. Dağın yamaçları çevre için otlak özelliği gösterir.

2. Hakkâri'nin kuzeyinde bir dağ. Yüksekliği 3 630 m dir. Bu dağlık arazi, Büyük Zap ırmağına sağdan karışan Levin suyu ile daha kuzey - doğudaki dere arasındadır. Dağın çevresi, üst kretase kıvrımlı ve kırıklı arazisi (kalkerler, mermerler...) ile çevrilidir. Kuzey bölümünde Paleozoik arazi ve burada özellikle metamorfik taşlar yer tutar. Dağın yüksek bölümünde ise genç volkanik arazi (andezit...) dağın yapısında yer tutmuştur. Bu dağ kütlesinin doruk bölümünden her yana doğru dereler uzanır. Bu dereler, buralardaki kalıcı karlar ve buzların erimesinden meydana gelen sularla beslenir. Yağış boldur ve daha çok kar şeklindedir (yıllık yağış 1 000 mm). K.'ın yüksek bölümünde küçük göller (6 kadar) vardır. Bunlar, buradaki buz yığınlarının yeri aşındırarak açtıkları çukurluklarda (buz yalaklarında) ve moren yığınlarının gerisinde (moren seddi gölleri) teşekkül etmişlerdir. Çoğu 100 - 200 m çapında ve 5 - 15 m derinliğindedir. Hemen hepsinin suları duru, görünüşleri güzel olan bu göller, yukarılarındaki buzların ve karların erimeleriyle beslenirler. Buz yalağı göllerinin üç yanı, genellikle, sarp kayalarla çevrilidir. Yazın bu kayalardan çağlayanlar akar. K.'ın doğu kenarından Van - Hakkâri karayolu geçer. Bu yol, yer yer 2 500 m yüksekliğindeki boyunlardan uzanır, böyle yerlerde Ağustos ortalarında da, yolun iki yanında kar örtüleri (1 m ve daha kalın) görülür. Yol, yılın hemen hemen yarısında kar ile örtülüdür. K.'dan yayla ve otlak yerleri olarak faydalanılır. Köylerin çevresinde ise tarlalar ve bahçeler vardır.

KARADAĞ (Sırpça adı: **Crna Gora**, İta. **Montenegro**) Yugoslavya'yı meydana getiren 6 devletten biri. Kuzeyden Hırvatistan ve Bosna, doğudan Arnavutluk ile Kosovo federal devleti, batı ve güneyden de Adriya Deniziyle çevrilidir. Yüzölçümü 13 812 km² nüfûsu 471 894 (1961) tür.

Merkezi Titograd (eski adı: Podgorica) dır (30 657). K.'lıların yaşadıkları alanlar, genellikle Arnavutluk, K., Bosna, Hersek ve Dalmaçya kıyılarıdır. Daha sonraki yüzyıllarda Slav ve Slavlar ile İllirya halklarının karışımından meydana gelmiştir. Ülkenin iç kesimlerinde Sırp asıllı Slavlar hâkim ise de, kıyı kesimleri Dalmat, Arnavut ve Hırvat karışımı halk ile meskûn bulunmaktadır.

K., coğrafî bir ad olarak her halde XIX. yüzyılda daha çok dış etkilerin sonucu olarak tanınmıştır. Türklerin Arnavutluk ve Hersek üzerinde bir hâkimiyet tesis etmelerinden sonra, vakit vakit Osmanlı hâkimiyetine karşı baş kaldıran, Venediklilerin teşviki ile ticarî faaliyetleri engelleyen bu topluluk, XVIII. yüzyılın 2. yarısından itibaren Osmanlı devleti için önemi artan bir problem olmuştur. Çoğu kere Rusya ve Fransa gibi hâmilerinin müdahaleleri ile Osmanlı devleti zararına genişleyerek önce bir emaret haline gelmiş, en fazla genişlediği sıralarda ise Boyana suyundan Kotor (Cattaro) kıyılarına kadar uzanan Adriya Denizi kıyılarında Bar ve Ulcinj (Ülgün) gibi limanları bulunan bir devlet olmuştur. 1910'dan sonra bir krallık haline inkilâp eden K., I. Dünya Harbi sonunda Yugoslavya krallığına katılmıştır. II. Dünya Harbi'nde yeniden istiklâlini kazanırken, bu defa, şimdiki Yugoslavya Federal Cumhuriyetine bağlı devletlerden birini teşkil etmiştir.

K.'ın eski tarihi, Roma İmparatorluğu ve onun yerine geçen Bizans İmparatorluğu târihinin İllirya bölgesine bağlı olaylarla ortak bulunmaktadır. M. Ö. 168 yılında Roma tarafından İllirya'nın zaptı ile bu bölgede yaşayan ve K.'ın menşeini teşkil eden halk, Roma idaresine girmiştir. Bölgede kurulan ilk şehrin Doclea olduğu ve Praevalis eyaletine bağlı bulunduğu bilinmektedir. Daha sonra Doğu Roma İmparatorluğu'na bağlanan bu bölgenin, özellikle Heraclius devrinde Slav istilâsına uğradığı ve geçirdiği büyük tahribat sonunda ırk bakımından da değişrek Slavlaştığı kabul olunmaktadır. Bizans İmparatorluğu'nun za'fa uğraması üzerine bugünkü K. topraklarında ilk siyasî teşekkülün

ortaya çıktığı görülmektedir. İşkodra gölünün batı kıyıları üzerinde kurulan bu devlet, hükûmet merkezinden ötürü Dioklitija adıyle tanınmıştır. Mamafih X. yüzyılda kurulan bu devletin bütün K. topraklarını içine aldığı söylenemez. Bu devletin yanında Trebinje'de Travunia prensliği, kıyı yöresinde ise Bizans İmparatorluğu'na tâbi Dyrvacheon thema'sı bulunmaktaydı. Bizans imparatorlarından II. Basileos Bulgaroktonos'un Balkan'lardaki faaliyeti küçük K. devletini her ne kadar etkilediyse de, az sonra Stefan Vojislav çevresini tehdit eden bir kuvvet haline gelmiştir (1036 - 1042). Efsanevî kahraman Vladimir'in akrabası olarak kabul edilen bu prens, Trebinje'den İşkodra'ya kadar olan sahayı hükmü altına almıştır. Oğlu Mihailo ilk defa kral unvanını kullandı ve Bizans imparatoru Aleksios Komnenos'a karşı İtalya Norman'larıyla birleşti. Ondan sonra tahta oturan Bodin, babasının sağladığı üstünlüğü devam ettiremedi. Bu küçük krallık süratle, tekrar Bizans hâkimiyetini tanımak zorunda kaldı. Öte yandan Sırbistan'ın siyasî bir varlık olarak ortaya çıkması, Dioklitija krallığı için menfî tesirler meydana getirdi. En sonunda Sırp kralı Stefan 1189'da Prens Mihailo'yu yurdundan kovarak burasını Sırbistan'a ilhak etti. Ülke bundan sonra çevreden geçen ırmağın adıyle Zeta olarak anıldı. Zeta bölgesi Kuzey Arnavutluk ile birlikte 200 yıla yakın bir zaman Sırbistan krallığına bağlı kaldı. Sırp krallığının Stefan Dušan'ın ölümünden sonra, 1355'te parçalanması üzerine K. topraklarında Ulah asıllı bir prens, Balša hâkim oldu ise de, Zeta yöresindeki yerli prensler özellikle Crnojević ve Gjurašević'ler mahallî muhtariyetlerini titizlikle korudular. Ülke böylece prensler arasındaki mücadelelerle bir istikrar kazanamaz iken yeni bir tehlike, Osmanlı - Türk tehlikesi kendisini gösterdi. Prens I. Balša, 1385'te Vuissa'da yenilip hayatını kaybedince, halefi Gjorgje, İşkodra gölünün güney ve doğusunda kalan toprakları Venedik Cumhuriyeti'ne satmakla bir süre için Türk tehlikesine karşı bir paravan sağlamış oldu. Gerçekten bu topraklar 1479'a kadar K. ile Osmanlı ülkesi arasında sınır çizgisi olarak kaldı. 1421'de prens II. Balša'nın ölümü üzerine vasiyeti gereğince ülkesi Sırp despotu Stefan Lazarević'e intikal etti. Bu arada Venedik, Ülgün limanını ele geçirdiği gibi, 1430'daki Türk akınından sonra da Bar ve Budva'yı işgal etmiştir. Asıl K. topraklarında ise, Crnojević âilesine mensup prenslerin çıkardıkları huzursuzluklar Sırp hâkimiyetini iyice sarmıştır. Nihayet Stefan Crnojević'in Venedik hâkimiyetini kabul etmesi neticesinde K.'ın hâkimiyeti son bulmuş oldu. Öte taraftan Osmanlı devleti de bu küçük prensliği tamamiyle çevirmiş bulunuyordu. Sırbistan'ın 1459'da ilhakı ile İşkodra gölü çevresindeki topraklar, Bosna'nın 1463'te fethi sonunda devam eden akınlar neticesinde Nikšić'e kadar bütün Kuzey K. Osmanlı hâkimiyetine girmiş oldu. Fatih devrinde Venedik - Osmanlı savaşı sırasında Zeta beyi olan Ivan Crnojević (1465 - 1490) Osmanlılara karşı şiddetle savaşmıştır, ancak 1479'da İşkodra'nın düşüşü üzerine İtalya'ya kaçmak zorunda kalmıştır. Bu savaşlar sonunda Osmanlı birlikleri Zeta topraklarını işgal etmekle K.da Türk hâkimiyeti başlamış oluyordu.

1539'da Kotor (Cattaro) körfezinin batı yakasında Castelnuovo kalesini Andrea Doria'nın bir baskın sonunda kale muhafızlarının gafletinden yararlanarak işgal etmesi üzerine, Barbaros Hayreddin Paşa ile Rumeli beylerbeyi Husrev Paşa ortak hareket ederek Venediklileri K. kıyılarından uzaklaştırmışlardı. Bölgenin idaresi bundan sonra Bosna beylerbeyliğine bırakılmıştı. K. üzerinde ilk Osmanlı genel valisi Bosna beylerbeyi Ulama Paşa'dır. 1571'de ise Kıbrıs fethi sebebiyle devam eden Osmanlı - Venedik savaşında Rumeli beylerbeyi Hüseyin Paşa ile Ahmed Paşa'nın ortak harekâtı sonunda Ülgün, Bar ve Budva kale ve limanları işgal edilerek K. kıyılarının fethi tamamlanmıştı. Böylece bütün çevresi Osmanlı karakolları ile tutulan K.'da imparatorluğun nüfûzu sarsılmadan 1684 yılına kadar sürmüştür. Bu târihte Venedik Cumhuriyeti'nin Kutsal İttifak manzumesine dahil olarak Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşa girmesi üzerine Vladika Visarion K.'lıları Venedik saflarına çekmiştir. Bu ayaklanma hareketi sonunda Osmanlı ordularının İllirya cephesi komutanı olan Süleyman Paşa, 1692'de K. üzerine bir sefer tertip ederek Cetinje'yi tahrip etmiştir. 1697'de Vladikalık, Njeguš âilesine geçmiştir. I. Danilo bu müesseseyi irsî hale getirmiştir. 1711'de Rus çarı I. Petro, K.'ları tesir altına alarak metbu hükûmetlerine karşı isyana teşvik etmiştir. Ancak, Prut savaşında yenilen Ruslar K.'lıları kendi hallerine terk etmek zorunda kaldılar. Bunun üzerine Bosna valisi Köprülüzade Numan Paşa K.'da ağır bir tenkil hareketine girişmiştir. Osmanlı orduları önünden kaçanlar Dalmaçya kıyılarına, Venedik topraklarına sığındılar. Venediklilerin bunlara yardım etmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş açmasına sebep olmuştur 1714'te Numan Paşa ikinci defa K.'ı çiğnemiş ve Cetinje'yi tahrip etmiştir. 1718 Pasarofça Antlaşması ile Danilo affa uğrayarak K.'a dönmüştür. Ondan sonra memleketi imar etmeye çalışmıştır. Sava Petrović devrinde (1735 - 1782) K. halkı Rus, Türk ve Venedik politikalarının etkisi altında kalmıştır. Bâzı K.'lılar Türklerle hoş geçinmeye çalışırlarken, bâzıları Venedik veyâ Rus yardımını sağlamaya çalışıyorlardı. 1771'de Rusların teşvikiyle ayaklanmaya kalkışan bir kısım K.'lılar üzerine yaptığı başarılı harekât ile Bosna valisi Silâhdar Mehmed Paşa ün kazanmış, hatta bu başarısı onun sadrazamlığa getirilmesinde müessir olmuştur. Bundan sonra Kuzey Arnavutluk'a hâkim olan Buşatlı âilesinin sağladığı otorite, K.'ı da tesir altına almıştır. Bu devirde K. yeniden cizyeye bağlanmıştır.

1805'te Fransızların Dalmaçya'yı işgal etmeleri, K. târihinde yeni bir devrenin başlamasına sebep olmuştur. Rus ve İngilizlerin tesiriyle bu defa, Fransızlara karşı savaşa başlayan Vladika I. Petro, 1813'e kadar sürdürdüğü savaşlarda ancak kayıplara uğramıştır. Kotor'un kendisine verilmesini beklerken hüsranla karşılaşmıştır. Yerine geçen II. Petro (1830 - 1851) ise cismanî hâkimiyeti tesis etmiş ve ilk defa K.'lıların hükümdarı unvanını almıştır. Öte yandan özellikle Osmanlı devletinin Hersek sancakbeyi ile doğan anlaşmazlıklar karşılıklı akınlara yol açmaktaydı. 1840'ta Podgorica ve İşboz üzerine yapılan akınlar Hersek kuvvetlerinin ülkeyi çiğnemeleriyle son bulmuştur. Yapılan anlaşmaya göre, Grahovo ayrı bir voyvodalık haline konarak tarafsız bölge olarak tanınmıştır. Buraya tayin edilecek voyvoda, hem Bosna valisi hem de K. hükümdarı tarafından onaylanacaktı. 1852'de K. emaretinin başına geçen II. Danilo, Rusya ve Avusturya'nın muvafakatini alarak kendini K. prensi ilân etmiştir. Ayrıca Osmanlı topraklarına saldırıya kalkıştığından, Osmanlı devleti bu oldubittiye karşı Serdar - ı ekrem Ömer Paşa komutasında bir ordu sevk etmiştir. Bu durum karşısında dayanamayacağını anlayan Danilo, Rusya ve Avusturya'dan aracılık isteğinde bulunmuştur. Avusturya'nın şiddetle müdahalesi üzerine

Bâbıâli eski sınırlar üzerinde kalınmak şartıyle 1853'te bir anlaşma yapmayı kabul etmiştir. Kırım Savaşı'nda Rusya'yı tutan halka rağmen Prens Danilo tarafsızlığını korumuştur. Ancak, Paris Kongresi'nde Danilo, tarafsızlığının mükâfatı olarak, Hersek sancağının bir kısmı ile Bar limanının kendisine bırakılmasını ve istiklâlinin tanınmasını isteyecek kadar ileri gitmiştir. Bâb - ı âli bu isteklerden sadece istiklâl talebine kesin olarak karşı çıkmış, muhtariyet kabul olunduğu takdirde sınır tashihlerine râzı olmuştur. Ancak, Avrupalı devletler bu görüşte olmadıklarından teklifler üzerinde bir sonuca varılmamıştır. 1858'de Hersek'te baş gösteren ayaklanma, K.'ın tekrar harekete geçmesine sebep olmuştur. K.'a sevk edilen Osmanlı kuvvetleri başlangıçta bâzı başarılar elde ettilerse de, Mayıs 1858'de Grohovo'da Danilo'nun kardeşi Mirko tarafından yenildiler. Öte yandan Fransız donanması da K. kıyılarını abluka etmiş bulunuyordu. Bu durum üzerine Ekim 1858'de İstanbul'da toplanan Düvel - i Muazzama (Avusturya, Rusya, Prusya, Fransa ve İngiltere) temsilcileri, K. ile Osmanlı devleti arasında ilk sınır tesbitini yapmışlardır. Buna göre, Grahova K.'a, Kolašin nahiyesi Osmanlı devletine bırakılmıştır. Danilo 1860'ta Cattaro'da öldürülmüştür. Yerine yeğeni Mirko'nun oğlu Nikola geçmiştir (1860 - 1918; ölm. 1921). K.'ın gerçek bir krallık ve devlet haline gelmesi onun zamanına tesadüf eder. Rusya'dan geniş ölçüde gördüğü para, silâh ve mühimmat yardımları ile ordusunu güçlendirmiş ve Osmanlı devleti için tehlikeli bir düşman olmuştur. Nitekim 1858 sınır tesbitine rağmen Rusya'nın teşvikiyle 1862'de ayaklanan Hersek Hıristiyanlarına yardım maksadıyle tekrar silâha sarılmıştır. Osmanlı donanması K. kıyılarını abluka altına almıştır. Serdar - ı ekrem Ömer Paşa, maiyetinde Derviş, Hüseyin Avni ve Abdi paşalar olduğu halde K.'ı çevirerek Rijeka'da bozguna uğramalarını sağlamıştır. Nikola, İşkodra'da yapılan görüşmeler sonunda Osmanlı İmparatorluğu'na tabiiyetini, sınırlar üzerinde herhangi bir değişiklik yapılmamasını, ihracat ve ithalât için Bar limanından faydalanmayı, ancak K.'a silâh ve mühimmat celbetmemeyi, İşkodra ile Hersek arasında uzanan yol üzerinde Osmanlı karakol kulelerinin inşa edilmesini, K.'lıların her ne sebeple olursa olsun Osmanlı topraklarına tecavüz etmemelerini, Türk pasaportu taşımayanların K.'a sokulmamasını ve nihayet K. kılıcı unvanını taşıyan Mirko'nun K.'dan uzaklaştırılmasını kabul etmiştir. İşkodra antlaşmasının askerî kulelere âid hükmü daha sonra Osmanlı hükûmetince dış etkiler sebebiyle kaldırıldığı gibi, Mirko hakkındaki hüküm de affedilmiştir. Bir süre geçince 1875'te Hersek'te Nevesin (Nevesinje) nahiyesinde baş gösteren ayaklanma hareketine önce gizlice yardım eden Nikola, Sırbistan'ın Osmanlı devletine savaş açması üzerine onun müttefiki sıfatıyle fiilen harbe girmiştir. K. cephesine tayin edilen Ahmed Muhtar Paşa, elindeki mahdut kuvvetlerle müessir bir sonuç alamamış, ancak Trebinje'de tutunabilmiştir. Güneyde ise Medon kalesini kuşatan K.'lıları söküp atmak mümkün olmamıştır. Ne var ki, bu sırada Sırbistan'ın mağlûp olarak mütareke talebinde bulunması, K.'ın da barış masasına oturmasına yol açmıştır. Osmanlı hükûmeti statükonun muhafazasına taraftar olduğu halde K.'ın hâmileri onun toprak isteklerini destekliyorlardı. İstenilen Nikšić ve Kolašin bölgesi halkının tamamiyle Müslüman ve Katolik olması da bu isteğin kabulünü zorlaştırıyordu. Konu, Osmanlı Meclis - i Mebusanında görüşülmüş ve reddedilmişti. Görüşmeler bu safhada iken Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açması, K.'ın yeniden savaşa girmesine vesile olmuştur. Bu savaşta ilk safhada Süleyman Paşa ve komutasındaki Osmanlı birlikleri, güneyden İşkodra kumandanı Ali Saip Paşa ve Yenipazar kumandanı Mehmed Ali Paşa'nın desteği ile K.'lıları Ostrog'ta bozarak İşkodra yolunu açmıştı. Ancak, daha sonra bu kuvvetlerin Tuna cephesine Rusya'ya karşı sevk edilmesi üzerine serbest kalan K.'lılar Nikšić, Podgorica ile Osmanlı deniz kuvvetlerinden «Orhaniye» ile «Aziziye» zırhlıları ile Lübnan kuvveti tarafından himaye edilmekte olan Bar ve Ülgün limanlarını işgale muvaffak olmuslardır. Osmanlı İmparatorluğu'nca Ayastefanos (Yeşilköy) Muahedesi ile K.'ın istiklâli kabul olunduğu gibi, K.'a eski topraklarının üç misli arazi terkine râzı olunmuş ve bu devletin sınırları Avusturya ile Rusya imparatorluklarının kefaletine raptedilmişti. Berlin Kongresi'nde (Temmuz 1878) K. sınırları tekrar gözden geçirilmiştir. Galip Avrupa, Ayastefanos kararlarını bir dereceye kadar tahdit etmiştir. Buna göre, bağımsız K. prensliğine yine de bir misli genişleme imkânı sağlanmış, Bar limanını içine alan geniş bir arazi şeridi kazandırılmıştır. Sadece K.'lıların işgalinde bulunan Ülgün ve çevresindeki kıyı bölgesinin Osmanlı devletine iâdesi kabul edilmiştir. Ancak, K.'a terk edilen arazi üzerinde yaşayan halk, Gusinje ve Plav halkı Arnavut olmak itibariyle bu anlaşmaya razı olmamışlar ve ayaklanmışlardır. Bunun üzerine galip devletler 1880'de sözü edilen bölgelere karşılık Ülgün limanını bedel gösterek antlaşmada değişiklik yapmışlardır. Derviş Paşa, devletlerin yeni kararını istemeye istemeye zorla uygulamaya mecbur olmuştur. Böylece bağımsız K. prensliği toprakları 4 366 km² den 9 080 km² ye çıkmış bulunuyordu. Bu topraklar üzerinde yaşayan Müslüman halk ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştı.

1912 yılında Balkan devletleri arasında yapılan gizli ittifakın eseri olarak K. diğer Balkan devletlerinden önce 8 Ekim günü savaşa girmiştir. Osmanlı İmparatorluğu, bu savaşa genellikle hazır olmadığı gibi, 1909 ve 1910 yıllarında Arnavutluk'ta uyguladığı idareyle de yerli halkın husumetini celbetmiş, Arnavut milliyetçiliğinin kök salmasına fırsat vermişti. Bu yüzden K. kuvvetleri seri başarılar göstermişlerdir. Kuzey ordusu Yenipazar üzerine yüklenerek Akova ve Berane'yi ele geçirmiştir. Güney ordusu ise, Gusinje ve İpek'i zaptettikten sonra İşkodra'yı kuşatmaya başlamıştır. Burada Hasan Rıza Paşa ağır şartlara rağmen aylarca mukavemet etmiştir. Kral Nikola, Avrupa devletlerinin bağımsız bir Arnavutluk kurma kararlarını uygulamadan önce, İşkodra'yı ele geçirme gayreti içindeydi. Bunda da bir dereceye kadar muvaffak olmuştu. Hasan Rıza Paşa'nın bir suikast sonunda şehit edilmesi üzerine, İşkodra'ya el koyan eski Draç mebusu Esad Toptani, Nikola ile yaptığı gizli anlaşma gereğince, 23 Nisan 1913'te bu kaleyi K.'lılara teslim etmiştir. Ancak büyük devletlerin baskısı sonunda K., İşkodra'dan el çekmek zorunda kalmıştır. K. krallığı Balkan Harbi'nden büyük kârlarla çıkmış bulunuyordu. Yenipazar sancağının Akova, Taşlıca ve Berane kasabaları ile birlikte güney - batı yarısını, İpek ve Djakovo (Yakova) ile Metohija ovasının büyük bölümünü, Gusinje'den başka İşkodra gölü kıyılarını almış, arazi bakımından 15 017 km² lik bir ülke olmuştu. Ama bu savaş sonunda yüzyıllardan beri K.'lıları besleyen, yaşatan Türk düşmanlığı da Osmanlı İmparatorluğu'nun aradan çekilmesiyle etkisini kaybetmiş, ayrı bir devlet olma hikmeti ortadan kalkmış oluyordu.

K., 1910'da krallık haline gelerek böylece teşekkül ettikten sonra, 1914'te I. Dünya Harbi ile karşılaşınca, sa-

vaşa istemeye istemeye Rusya'nın zoruyla katılmıştır. Az sonra da Avusturya kuvvetleri karşısında ezilmiş, Cetinje düşmüştür. Ocak 1916'da Podgorica'ya çekilen Nikola kayıtsız şartsız teslim olmuştur. Memleketin idaresi savaş sonuna kadar Avusturya - Macaristan İmparatorluğu'nun askerî valilerince yürütülmüştür. I. Dünya Harbi sonunda, bu imparatorluk yıkılınca Güney Slavları birliği taraftarları ile kralcılar arasında çetin mücadeleler olmuştur. Yugoslavya'ya federal bir hüviyet vermek ve bu suretle K.'da Nikoç hanedanının saltanat sürmesini sağlamak isteyenler, Belgrad'da merkezî bir sistem kurulmasını isteyenler tarafından tard edilmişler ve K. önce Sırp - Hırvat ve Sloven krallığına, sonra da Yugoslavya krallığına katılmıştır. Daha savaş sırasında ülkesini terk eden Nikola ise, 1921'de Fransa'da ölmüştür. Yeni Yugoslavya hâkimiyeti XVI. yüzyıldan beri Crnojević âilesiyle şekillenen K. geleneklerini silmek için gerekli bütün tedbirleri almıştır. Hattâ K.'ı unutturmak için bu eyalete ilk Sırp işgalinde verilen Zeta (Zetska) adı tekrar kabul edilmiştir. Gelenekçi K.'lılar bu tutum ve davranışlara çete savaşlarıyle direnmeye çalışmışlarsa da, bir sonuç elde edememişlerdir. II. Dünya Harbi'nde ise, K. Alman-İtalyan ordularının istilâsına uğramıştır. 1941'de İtalyan hanedanına bağlı olarak K. krallığı yeniden canlandırılmak istenmiş, ancak, yerli halk amansız karşı mücadelelere giriştiklerinden bu politika bir sonuç vermemiştir. Savaş sonrasında ise 29 Kasım 1945'te kurulan Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti'ne katılmış ve devletin merkezi, adı Titograd'a tahvil edilmiş bulunan Podgorica'ya nakledilmiştir.

Osmanlı devrinde, asıl K. bölgesi hariç, Osmanlı hâkimiyetinin fiilen teşekkül ettiği bölgelerde İslâmiyet ilgi görmüş ve halk arasında yayılmıştır. Bunun bir sonucu olarak İpek (Pec), Ülgün (Ulcinj), Bar (Novi Bar, Antivari), Podgoriçe (Podgorica - Titograd), Nove (Hercegnovi, Castelnuovo), Trebinje, Nevesin (Nevesinje) gibi kale ve kasabalarda pek çok cami, medrese, tekke gibi dinî tesislerle köprü, çeşme, su yolu, hamam gibi bayındırlık tesisleri meydana getirilmiştir. Bunlar arasında Ülgün, Bar, Podgorica'da Fâtih, İpek'te İshak Hoca, Nove'de Fâtih, Trebinje'de Hünkâr, Nevesin'de Sultan Bayezid camileri Osmanlı Türk mimarisinin güzel örneklerini teşkil ediyordu. — İsmet Parmaksızoğlu

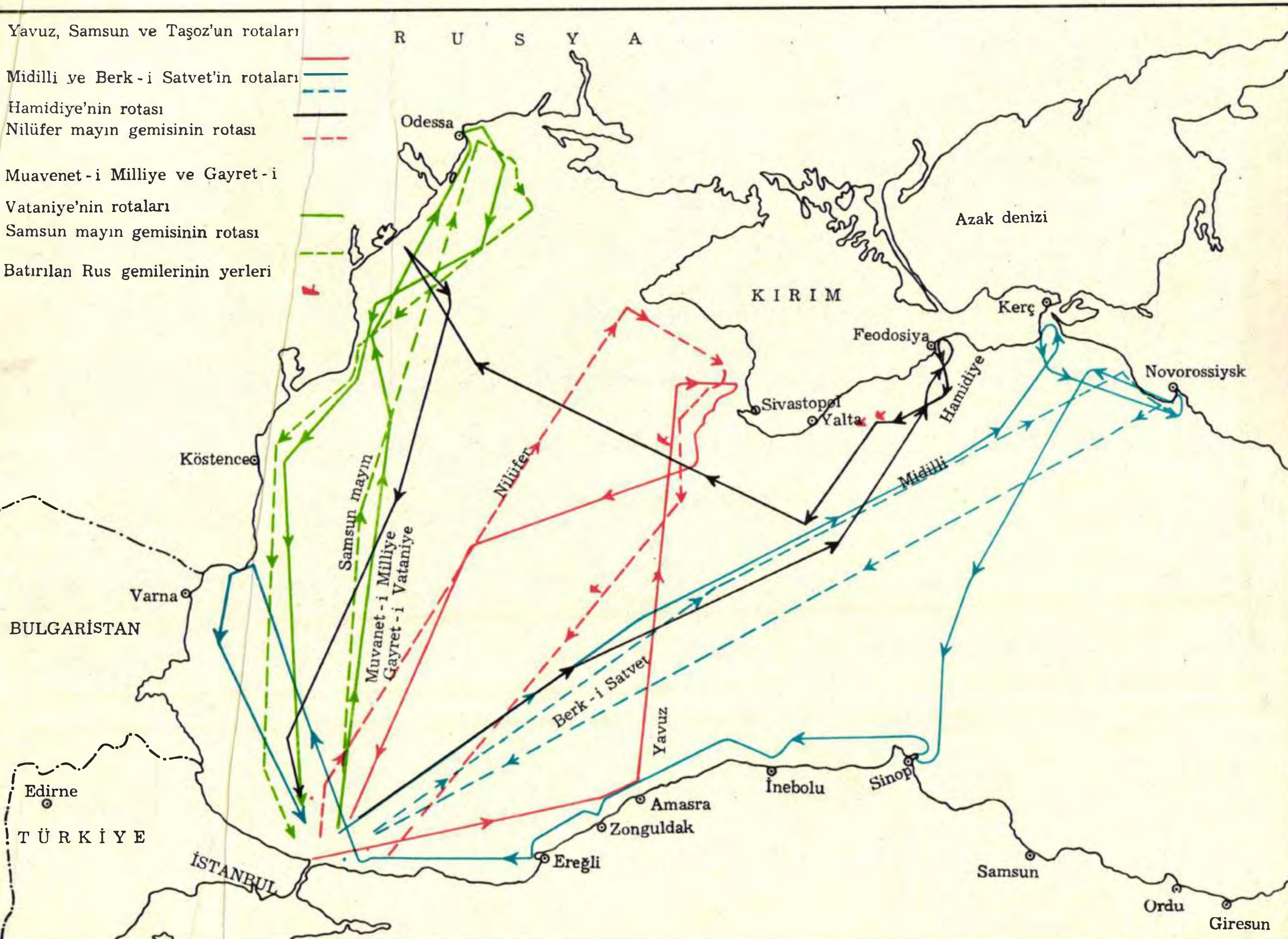
KARADENİZ Anadolu, Balkan yarımadası, Doğu Avrupa düzlükleri ve Kafkasya arasında uzanan büyük bir iç deniz. Önceleri dilimizde Bahr - i Siyah biçiminde de geçmiş bulunan K. adı, Orta Çağ'dan beri kullanılmaktadır. Eski Çağ'da bu denize Pontus Euxinus denilmiştir ki, bu ad kullanılır olmaktan çıkmış, tarihî bir yer adı olarak kalmıştır K., İstanbul Boğazı, Marmara denizi ve Çanakkale Boğazı yoluyle Akdeniz'e bağlıdır. Yüzölçümü 424 000 km², en derin yeri 2 244 m, en uzun yeri 1 170 m (Burgaz - Poti arası) dir. Eni doğu bölümünde dar (Rize - Sohumkale 225, Giresun - Tuapse 350 km), batı bölümünde ise geniş (Ereğli - Odessa 610 km) tir. K., ana çizgileriyle elips biçimindedir. Başlıca girinti bölümü kuzeyde Azak Denizi'dir. Bu küçük (37 700 km²) ve az derin (15 m) deniz, Kerç Boğazı (6 - 8 km) yoluyle K.'e açılır. En büyük çıkıntı ise Kırım yarımadası (b. bk.) dır. Daha küçük ölçüde olarak Odessa, Varna, Burgaz körfezleri öteki girintilerdir. Anadolu kıyılarındaki girintiler ise türlü büyüklükte koylardır (Ereğli, Sinop, Polathane gibi). K.'de adalar son derece az ve küçüktür.

Kıyıları ve çevresi: K. çanağının güneyi, batısı ve doğusu dağlarla çevrilidir. Kuzeyinde Azak Denizi çevresi ve Odessa körfezi etrafında düzlükler ve alçak arazi önemli yer tutar. Çevredeki ovalar ise az yer kaplar, bunların hemen hepsi delta ovaları şeklinde bulunur (Tuna, Kızılırmak, Yeşilırmak deltaları gibi). Denizin güney kenarında Çoruh ve Sakarya ağızları arasında kıyı boyunca dağ sıraları uzanır. Bunların çoğu 2 000 - 3 500 m yüksekliğindedir. Bu dağlık kıyıların önünde deniz birden derinleşir. Denizin batı kıyıları (Bulgaristan kıyıları), buradaki dağların uzanışlarına bağlı olarak daha girintili ve çıkıntılı, nisbeten yumuşak bir biçim gösterir. Burada Burgaz ve Varna girintileri, Emine Burnu'na kadar olan çıkıntı önemlidir. Denizin doğu kenarında Kafkas Dağları (b. bk.) yüksek, dik ve az girintili çıkıntılı kıyıların meydana gelmesine yol açmıştır. Burada Batum ile Sohumkale arasındaki Rion çukur bölgesi, başlıca alçak arazinin ve düz kıyıların bulunduğu bir bölüm olmuştur. K.'in kuzey bölümü, Kırım yarımadasının güney tarafları bir yana bırakılırsa, 30 - 50 m lik alçak düzlüklerle çevrilidir. Bunların önünde kıyı ovaları gelişmiştir. Bu kıyılarda çok uzun ve sayıları fazla olan kıyı dilleri, kordonları ve oklları vardır. Bunların örnekleri Odessa körfezi çevresinde görülür. Bu uzanışlarla buralarda girintili çıkıntılı kıyılar meydana gelmiş, Dnepr, Bug, Dnestr limanları gelişmiştir.

Karadeniz'in teşekkülü: Bugünkü biçimini alıncaya kadar K. türlü gelişmeler göstermiştir. Orta Miyosenin sonlarından başlayarak bu bölgedeki geniş eski denizler türlü değişikliklere uğramıştır. Buralardaki iç denizler zaman zaman ayrılmış ve birleşmiştir. Üst Neojende kuzey - batıda Romanya havzası, Tuna çukurluğu üzerinden Macaristan'a bağlantılı kalmış, bugünkü aşağı Tuna çukurluğu üzerinden Besarabya ovalarına, güney Ukrayna'ya ve Kırım dağlarına doğru uzanmıştır. Şimdiki K.'in kuzey - batı bölümünün, bu geniş havzanın bir kalıntısı olduğu sanılmaktadır. Asıl K. havzası ise, Azak Denizi ile şimdiki K.'in doğu bölümünü ve bütün güney kısmını içine almış, doğuda geniş bir şekilde yayılan Hazar ve Aral havzaları ile bağlantılı bulunmuştur. Pliyosen devrinde sularla kaplı olan bu havzaların bir kısmının tortulanmalarla dolması, bir kısmının da deniz istilâsına uğramasıyle bu geniş yayılış sona ermiştir. Böylece, K. havzası Pliyosende geniş pontik göl - denizinin bir bölümünü teşkil etmiştir. Bu devrede bunun Akdeniz ile bağlantısı olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak, bu uzun süre içinde deniz gerilemeleri (tatlılaşma) ve ilerilemeleri (tuzlulaşma) olmuş, Üst Pliyosende havza önemli derecede daralmış, bunun sonucu olarak K. havzası Hazar çukurluğundan ayrılmıştır. Dördüncü Zamanın ilk devri olan Pleistosen'de Akdeniz'in suları, bu devrede açılan Çanakkale Boğazı, Marmara denizi ve İstanbul Boğazı yoluyle K.'i istila etmiştir. Böylece Akdeniz'e katılan K.'de seviye değişiklikleri, yer kabuğu hareketleri olmuş, bu iç denizin esas biçimi belirmiştir. Pleistosen içlerinde Akdeniz'in suları bu havzayı kaplamakla, Akdeniz faunası da burada yayılmış, ağır ağır tuzlulaşma olmuştur. Bu oluşlar süresince, buzul devirleri ile buzularası devirlerin etkileri olmuş, seviye değişiklikleri belirmiştir.

Bu denizin dibinin biçimi ile bunu çevreleyen karalardaki yeryüzü şekilleri arasında ilgi vardır: Kuzey Anadolu'nun yüksek kenar dağları ile Kafkasların batıya uzanan bölümü ve Kırım yarımadasının önünde büyük derinlikler (1 000 m ve daha fazlası) kısa mesafeler içinde

KARADENİZ VAKASINA KATILAN GEMİLERİN ROTA VE HAREKAT SAHALARI KROKİSİ

başlar. Buralarda sığ deniz (şelf bölümü) alanları dardır. Denizin kuzey ve kuzey - batı bölümünde ise, az derin deniz alanları (0 - 200 m ve 500 m ye kadar olan derinlikler) geniş yerler tutar. K.'in dibi, 2 000 m derinlikler halinde, yaklaşık olarak batı - doğu uzanışlı büyük ve düzce bir çanak biçimindedir. Bunun ortasında da takriben 2 200 m lik en derin yerler bölümü vardır. Bilinen en derin yeri de 2 244 m yi bulur. Burası İnebolu batısındaki Kerempe Burnu'na 80 km kadar uzaklıktadır. K.'in bu geniş çanağına, çevreden çokça eğimli (20° kadar) denizaltı yamaçları şeklinde inişler vardır.

K.'in dibi, buraya taşınmış olan çamur ve balçıklarla örtülüdür. Denizin az derin bölümlerindeki dip yığıntıları, daha çok, alüviyonlarla canlı kalıntılarından meydana gelmiştir. Denizin en derin yerleri mavimsi boz renkli, pek ince taneli bir çamur tabakasıyle kaplıdır. Bu çamur, çürüme ve kokuşmalara bağlı olarak çok miktarda kükürtlü hidrojen meydana getiren bakterileri ihtiva etmektedir. Bu derinlikler için yapılan incelemelerde bu denizin derinliklerindeki yığıntıların mahiyeti ile Kafkasya petrol bölgesinde petrol yataklarının bulunduğu tortul tabakaların niteliği ve oluş şartları arasında bir benzerlik aranmıştır.

Karadeniz'in suyu: Orta enlemlerin bir iç denizi olan K., bir yandan Akdeniz'in, bir yandan Doğu Avrupa kara ikliminin etkileri altında kalmıştır. Bu bölgelerin iklim şartlarına bağlı olarak, yazın Akdeniz ikliminin daha çok etkisi altında kalmakta, kışın Doğu Avrupa'nın soğuk ikliminin etkileri altında bulunmaktadır. Bunlara bağlı olarak, K.'in yüzeydeki suları yazın 20° - 26°, kışın 2° - 4° sıcaklık gösterir. Bu soğuk mevsimde denizin güney bölümünün suları, kuzeydekilere göre birkaç derece fazla olur. Kuzeyde Odessa körfezi kıyılarında ve Azak Denizi'nde (burada don 3 - 4 ay sürebilir ve buz örtüsünün kalınlığı 70 cm yi bulur) her yıl sıcaklık 0°'nin altında donma noktasına kadar düşer. Şiddetli kışlarda Dnestr ve Dnepr limanları arasındaki deniz bölümünün donduğu da olur, Odessa ve Herson limanlarını gemilere açık bulundurmak için buzkıranlardan yararlanılır. Çok daha şiddetli kışlarda Romanya ve Bulgaristan kıyı bölümlerinde de donmalar olmuştur. Böyle zamanlarda Tuna nehri ağzından ve Romanya ile Bulgaristan kıyılarından kopan iri buz parçalarının, akıntılarla güneye sürüklendiği, kimi zaman İstanbul Boğazı'na geldiği, burada yer yer yığılarak Boğaz'ın iki yakası arasında ulaştırmayı güçleştirdiği görülmüştür.

K.'in derinliklerinde ise farklı sıcaklık durumları vardır. Burada bütün yıl yüzdeki sularla derinlerdeki su tabakaları arasında sıcaklık farkı bulunur. Dipteki suların sıcaklığı 9° kadardır. Yazın, denizin ortalarında yüzeydeki sıcaklık 25° olduğu zaman, 50 m derinde 7° - 8°'ye iner, 75 m derinliklerde 8°'yi biraz geçer ve dibe doğru ağır ağır artarak 2 000 m derinlerde 9°'yi bulur. Kışın, yine bu ortalarda yüzeyde sıcaklık 7° kadar iken, 50 m derinlikte biraz azalır, 100 m derinlikte 8°'yi geçer, yavaş yavaş artarak 2 000 m lerde 9°'ye yükselir. Sanıldığına göre, dipte kışın sıcaklığın çok olması, İstanbul Boğazı yoluyle K.'e dipten akarak gelen Akdeniz'in sıcak, tuzlu ve ağır sularının toplanmasından ileri gelmektedir.

K.'in sularının tuzluluk derecesi, okyanuslardaki tuzluluğun çok altındadır (okyanuslarda binde 35, K.'de binde 18, hatta Odessa körfezinde binde 10 ve daha az). Bunun sebebini, bu denize pek çok akarsuların dökülmesi, deniz yüzünün bol yağış alması, buharlaşmanın da nisbeten az olmasıdır. Tuzluluk, burada suyun yüzünden dibe doğru artar, binde 23'e yaklaşır. Fakat yanıbaşındaki Marmara'nın tuzluluğundan yine de azdır (Marmara'da tuzluluk satıhta binde 22, derinlerde binde 37). Buna sebep olarak, Akdeniz'den dipten gelen suların, İstanbul Boğazı'ndaki bir denizaltı eşiği dolayısıyle yeterince K.'e ulaşamaması ileri sürülmüştür. Şiddetli lodoslu havalarda bile Marmara sularının boğaz yoluyle K.'e doğru akarken, giden tuzlu suların üstteki az tuzlu sularla fazla karışarak ancak orta tuzlulukta akabildiği sanılmaktadır.

K.'in sularındaki azot ve asit karbonik, yüzeyden derinlere doğru artar. Bu denizde oksijen, yüzeydeki su kütlelerindedir. 120 m derinliklerden sonra oksijen mikdarı hızla azalır. K.'de oksijenin nisbeten az sayılacak bir derinlikte (200 m kadar) ortadan kalkması, birbiri üzerindeki su tabakaları arasında önemli tuzluluk ve buna bağlı olarak yoğunluk farklarının, dünyanın başka denizlerinde ve okyanuslarında hayvan yaşaması ve gelişmesine imkân veren ve suyun düzenli olarak havalanmasını sağlayan düşey bir dolaşımın yeterince belirememiş olmasından ileri gelmiştir. Denizin açıklarında 200 m den daha derinlerde oksijen kaybolur, kükürtlü hidrojen (H_2O) başlar. Bu zehirli gazın mikdarı derinlere doğru daha da artar. Bu durumun, dipteki durgun sularda organik maddelerin çürümüş olmasından ve sülfatların redüksiyonundan doğduğu ileri sürülmüştür. Bunun meydana gelmesinde oksijen olmayan bir ortamda yaşayan bakterilerin yeri olmuştur. K.'de oksijen ile kükürtlü hidrojenin sınırını ortaya koymak, bu sulardaki canlı yaşaması ve üremesinin sınırını belirtmek demektir. Buna göre, bu denizin yüzlek bölümünde (200 m derinlere kadar uzanabilen üst sularda) oksijen bol olup, planktonlar ve başka deniz hayvanları çoktur. Bunun altındaki derin denizde (2 000 m ye ve daha derinlere uzanan alt bölümde) sular, bakterilerin meydana getirdiği kükürtlü hidrojen ile zehirlenmiştir ki, bu kokuşmuş bölüm sadece sözü edilen bakterilerin bulunduğu yerdir.

Akıntılar: K.'den İstanbul Boğazı'na ve Marmara denizine devamlı bir üst akıntı vardır. Bu akıntının sebebi, K.'in seviyesinin Akdeniz'inkinden daha yüksek (50 cm kadar) olmasıdır. Bu su seviyesi yüksekliğinin doğmasında buraya bol su taşıyan birçok büyük ırmakların bulunması, denizin yüzüne çok yağış düşmesi, buharlaşmanın az olması ve İstanbul Boğazı gibi dar bir deniz yoluyle başka denizlere bağlantılı olabilmesi etki yapmıştır. Bu seviye farkı sebebiyle, K.'in batı bölümünde bâriz olarak, İstanbul Boğazı'na doğru bir akıntı görülür. Boğazdan geçen bu K. sularının saniyede 12 000 m^3'ü geçtiği, böylece sanki bir nehir akışını andırdığı görülmüştür. Bu akıntının taşıdığı su mikdarı ve akış hızı, denizdeki atmosfer şartlarıyle ve özellikle rüzgârlarla da ilgilidir. Kuzeyden esen rüzgârlarla bu akıntının hızı artar, taşınan su mikdarı çoğalır. Durgun havalarda ve güneyden güçlü rüzgârlar estiği zaman akıntının hızı azalır. K.'in kuzeybatı ve batı bölümlerinden İstanbul Boğazı'na doğru yol alan suların bir kısmı boğaza girerek Marmara'ya ve Akdeniz'e yönelen üst akıntıyı doğurur, bir kısmı ise doğuya yönelerek Anadolu kıyıları boyunca saatte 1,3 km hızla akar. Bu akıntının değişik durumlar göstermesinde ve hızının yer yer artmasında Anadolu'dan gelerek bu denize dökülen ırmakların da etkisi vardır. Akıntılar deniz çanağının biçimine uyarak, Hopa'dan sonra kuzeye döner, Azak Denizi'ne yönelir.

K.'den öteki denizlere doğru olan bu üst akıntılara karşılık, dipten K.'e doğru giden bir akıntı daha vardır.

Böylece, K.'in az tuzlu (binde 18) yüzey sularının altında, boğaz yoluyle derinden olan çok tuzlu (binde 35) su akıntılarıyle beslenir.

Karadeniz'in önemi: K., pek eskiden beri, Akdeniz dünyasının ticaret hayatında yeri olmuş bir deniz yoludur. Târihin türlü çağlarında İran üzerinden, Orta Asya'dan ve Hindistan'dan gelen mallar Trabzon limanı yoluyle İstanbul'a gönderilerek buradan Akdeniz ve Avrupa ülkelerine dağılmıştır. Bir başka yol, Baltık çevresinden Kırım'a gelmekte, buradan İstanbul'a uzanmakta idi. K.'i Akdeniz ülkelerine bağlayan boğazlar, her çağda önemini korumuştur. K.'in liman ve iskelelerinden uzanan denizyolları, İstanbul Boğazı'nın giriş yerinde birleşir, burası bir ana yol değeri kazanır. Akdeniz yönünden olan deniz yolları da yine bu özelliktedir.

K.'e kıyıları olan devletler Türkiye, Sovyetler Birliği, Romanya ve Bulgaristan'dır. Bu denizin bütün güney kıyıları Türkiye'nindir. K.'in kuzey ve kuzey - doğu kıyıları Sovyetler Birliği'nin, batı kıyılarındaki nisbeten dar birer bölüm de Romanya ve Bulgaristan'ındır. K.'in önemi, bunu çevreleyen ülkelerdeki gelişmelerle artmıştır.

K. balık ürünleri bakımından zengindir. Bu deniz, gezici balıklar bakımından önemlidir. Kışı sıcak denizlerde geçiren birçok balıklar, yazın K.'e çıkar, havalar soğuyunca, derin suları yaşamaya elverişli olmayan bu denizden, yine sıcakça denizlere yönelirler. Bu sebeple her yıl boğazlardan birçok balık sürüleri geçer. Uskumru, palamut, torik, kılıç, lüfer, hamsi bunların başlıcalarıdır. — Reşat İzbırak

KARADENİZ BOĞAZI: bk. İSTANBUL BOĞAZI, BOĞAZLAR.

KARADENİZ KIRLANGICI (Zoo.): bk. KIRLANGIÇ.

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ: bk. ÜNİVERSİTE.

KARADENİZ VAKASI, Osmanlı İmparatorluğu'nun seferberliğini tamamlamadan I. Dünya Harbi'ne katılmasına yol açan olay. I. Dünya Harbi başladığı zaman Amiral Wilhelm Souchon kumandasında bulunan iki savaş gemisinden «Goeben» kruvazörü Avusturya deniz üssü Pola'da ve «Breslau» hafif kruvazörü de Arnavutluğun Draç limanında bulunuyordu. Amiral Souchon bu iki gemi ile Fransızların Cezayir'deki asker bindirme limanları olan Bone ve Philippeville'i bombardıman ettikten sonra kendisi ile temas kuran İngiliz gemilerini şaşırtmış ve 10 Ağustos 1914 günü Çanakkale boğazı önüne gelerek Osmanlı İmparatorluğu başkumandan vekâletinden verilen müsaade ile boğazdan içeri girmişti. Çanakkale'nin Nara limanına demirleyen «Goeben» ve «Breslau» gemileri, 14 Ağustos 1914 günü Marmara'daki Tuzla limanına intikal ettiler. Bu yabancı savaş gemilerinin uluslararası kaidelere göre ya bir Türk limanında silâhtan tecrit edilmeleri ya da belirli sürenin sonunda Türk kara sularını terk etmeleri gerekiyordu. Gemilerin Boğaz'dan girecekleri günün gecesi Osmanlı kabinesi Sadrazam Sait Halim Paşanın yalısında toplandı ve iki geminin satın alınmasına karar verdi. 11 Ağustos 1914 günü sabaha karşı Almanya imparatorunun, gemilerin satılmasına muvafakati haberi alındı. O sabah İstanbul gazeteleri, Osmanlı bahriyesi için İngiltere ve Fransa tezgâhlarına sipariş edilmiş gemilere bu devletlerin el koymalarına karşılık, Türkiye'ye sığınmış olan iki Alman savaş gemisinin satın alındıklarını duyurdular. 16 Ağustos 1914 günü de bu gemilerden «Goeben» e «Yavuz Sultan Selim» ve «Breslau» a da «Midilli» adları verildi. O sıralarda Türk donanmasına kumanda etmekte olan İngiliz amirali Arthur Limpus ve maiyeti, 15 Ağustos 1914 tarihinde Bahriye Nezaretince divanhaneye alınmışlar ve donanma kumandanlığı vekâletine Yarbay Arif Bey atanmıştı. 6 Eylûl 1914 günü Türk donanması kumandanlığına Alman amirali Souchon getirildi. Yeni kumandan ve kurmayı Türk donanmasına bağlı gemilere geceli gündüzlü bir eğitim ve atış yaptırdıktan sonra, 17 Eylûl 1914 günü halkın önünde «Yavuz» ve «Midilli» de dahil bütün Türk donanmasına bir deniz geçit resmi tertiplediler. Amiral Souchon Türk donanmasının savaşa tam manasıle hazır olabilmesi için Marmara denizindeki eğitimin kâfi olmadığını, Karadeniz'de fırtınalı havalarda eğitim ve atışlar yapılmasının da lüzumlu olduğunu bildirerek donanmayı Karadeniz'e çıkarmaya müsaade istedi. İlk olarak birkaç gemi ile yapılan Karadeniz eğitimleri 4 Ekim günü donanma ile yapıldı, top atışlarını müteakip ertesi günü İstanbul'a dönüldü. 9 Ekim 1914 günü beş zırhlı, iki kruvazör ve on muhripten kurulu bir Rus deniz kuvvetinin Köstence önlerinden güneye seyir ettiği haberi alınınca donanma kumandanlığına acele olarak şu emir gönderildi: «Beray - ı talim donanmanın Karadeniz'e çıkmasına dair erkân - ı harbiye reis - i sanisi imzasıyle gönderilen 387 mahrem numaralı ve 6 Ekim 1914 tarihli emir mefsuhtur. Eskisi gibi bütün donanma olmamak üzere birkaç gemi ile talime çıkılabilir». Bu emirden sonra Amiral Souchon 11 Ekim 1914 tarihinde «Midilli» kruvazörü ile «Berk - ı Satvet» i Karadeniz'e çıkardı. 12 Ekim 1914 günü de on yedi parçalık ayrı bir kuvvetle Karadeniz'e çıktı. Karargâh - ı umumiyeye Karadeniz'de top atışları yapacağını bildirdi. Başkumandan vekili Enver Paşa bu telsize «6 Ekim tarihli emrin mefsuh olduğu, ancak eskiden olduğu gibi birkaç geminin beray - ı talim Karadeniz'e çıkabileceği tebliğ olunmuş idi. Buna rağmen bu sabah Karadeniz'e çıkılmıştır. Geri dönünüz.» emrini verdi. Bu emri alan Amiral Souchon, «Midilli» kruvazörünü yanına alıkoyarak «Barbaros Hayreddin» ve «Turgut Reis» zırhlıları ile dört torpidobotu Boğaz'a gönderdi. Kendisi «Yavuz», «Midilli» ve diğer Türk gemileri ile birlikte Şile'ye giderek geceyi orada geçirdi. 18 Ekimde büyük çaplı toplarla atış yapıldı ve 21 Ekimde Boğaz'dan girilerek Haydarpaşa önüne demirlendi. Amiral Souchon'un bu hareketi de erkân - ı harbiyece muahaza edildi. Sadrazam Prens Sait Halim Paşa ve kabinesinin birçok üyeleri hemen savaşa girilmesinin aleyhinde bulunuyorlar ve seferberliğin bitirilmesinin lâzım geldiği kanaatini izhar ediyorlardı. Alman ordularının Marne'da Fransızlar tarafından durdurulması ve Avusturya - Macaristan ordularının da Rus baskısı karşısında Karpatlar arkasına çekilmeleri Almanya'nın savaştan muzaffer çıkacağı ümitlerini sarsmıştı. Durum Osmanlı İmparatorluğu'nun silâhlı tarafsızlığının devam etmesini gerektiriyordu. Bulgaristan ile Romanya'nın kararsız durumları ise tarafsız kalmayı ve savaşa girmekte acele edilmemesini dikte ediyordu. Amiral Souchon ise Avrupa cephelerindeki Alman orduları üzerindeki baskının azalmasının ancak Türkiye'nin bu sıralarda savaşa girmesi ile mümkün olacağını düşünüyor, Başkumandan vekili Enver Paşa'ya savaş lehine telkinde bulunuyordu. Amiral Souchon kararını vermişti. Donanmayı Karadeniz'e çıkararak Ruslarla çatışacak ve Türkiye'yi savaşa sokacaktı. Bunun için emri altındaki Türk gemi kumandanlarının kayıtsız şartsız ken-

disine itaat etmeleri hakkında kendilerine gizli bir emrin verilmesini hükûmetten istedi. Bu emir Bahriye Nazırı Cemal imzasıyle verildi (25 ekim). Amiral Souchon 26 Ekim 1914 günü Karargâh - ı umumiye, 27 Ekim târihinde birinci ve ikinci fırkalarla talim için Karadeniz'e çıkılacağını bildirir bir telsiz çekti ve tatbik edeceği baskın harekâtını icra edecek «Yavuz», «Midilli», «Hamidiye», «Berk - ı Satvet», «Peyk - i Şevket», «Muavenet - i Milliye», «Gayret - i Vataniye», «Samsun», «Taşoz» savaş gemileri ile «Nilüfer» ve «Samsun» mayın gemilerini ve «Ermingat» kömür gemisini 27 Ekim 1914 günü akşamı Karadeniz boğazı Rumeli fenerinin yedi mil batısındaki Kısırkaya köyü önlerinde topladı. Donanma kumandanı bu gemileri beş grupa ayırmış ve her bir grupa ayrı görev vermişti. Gemilere dağıtılan harekât emri gereğince birinci grupu teşkil eden «Yavuz» kruvazörü ile «Taşoz» ve «Samsun» muhripleri, Sivastapol önünde, ikinci grupu teşkil eden «Midilli» kruvazörü ve «Berk - ı Satvet» torpido kruvazörü Kerç boğazı ile Novorossiysk'te, üçüncü grupu teşkil eden «Hamidiye» kruvazörü Kırım'ın güney - doğusunda Kefe (Feodosia) önünde, dördüncü grupu teşkil eden «Gayret - i Vataniye» ve «Muavenet - i Milliye» muhripleri ile «Samsun» mayın gemisi Odessa'da (bu grupa bağlı «Ermingat» gemisi, muhripleri yedeklemeye memur idi) harekâtta bulunacaklar ve beşinci grupu teşkil eden «Peyk - i Şevket» torpido kruvazörü ise Varna - Sivastopol kablosunu kesecek idi. Müstakil olarak hareket edecek olan «Nilüfer» mayın gemisi de Sivastopol limanı ağzına mayın dökmekle görevlendirilmişti.

Amiral Souchon emrinde Kısırkaya'da toplanmış olan gruplar, hareket ederlerken kumandan gemisi «Yavuz» un pruva direği seren cundasında şu işaret dalgalanıyordu: «Son gücünüzü sarf ediniz, çünkü Türkiye'nin istikbali mevzuu bahistir.» Her grup müstakilen kendi sahalarına sevir ederken Rus Karadeniz donanmasına bağlı ve Amiral Eberhart kumandasında olan beş zırhlı, iki kruvazör, on altı muhrip ve yardımcı gemiden müteşekkil bir kuvvet de 26 Ekim 1914 günü Türkiye kıyılarında gösteri yapmak üzere denize açılmış, 27 Ekimi denizde seyir halinde geçirmiş ve 28 Ekim günü de Sivastopol'a dönerek yeni bir harekât için ikmal yapmağa koyulmuştur. Bu sıralarda Rus donanmasının müteakıp harekâtının İstanbul boğazının bombardımanı ve mayınlanması olacağı hakkında bilgiler edinilmişti. Her iki taraf deniz kuvveti aynı tarihte denizde oldukları halde biribirlerini görememişlerdi. 29 Ekim 1914 günü saat 0100 da Rus donanma kumandanı, Amasra önündeki Rus gözetleme gemisinden «Yavuz», «Midilli» ve iki muhribin doğuya geçtikleri hakkında ilk keşif raporunu aldı. Rus donanmasının ikmal işlerinin bir an önce bitirilmesini emrettiği gibi, mayın yüklemeğe gitmekte olan «Prut» mayın gemisine de «Bütün filo savaş maksadı ile saat 0600'da denize çıkacağından hemen geri dönünüz» telsiz mesajını verdi. 29 Ekim saat 0 200'de «Gayret - i Vataniye» ve «Muavenet - i Milliye» muhripleri Odessa önlerine ulaştılar ve mendirekten içeri girerek orada yatmakta olan gambotlara ve diğer gemilere, petrol depolarına ateş açtılar, bir gambotu batırdılar, birini de ağır hasara uğrattılar, liman tesislerinde ağır tahribat meydana getirdiler. «Samsun» mayın gemisi de mayınlarını Odessa - Sivastopol yolu üzerine döktü. «Nilüfer» mayın gemisi saat 0200'de Sivastopol önüne vardı. İstihkâmların ışıldaklarının faaliyette olmasına rağmen mayınlarını emredilen yere döktü. «Midilli» kruvazörü saat 0600'da Kerç boğazı önüne mayın döktü ve Novorossisyk'e giderek «Berk - i Satvet» ile buluştu ve beraberce petrol depolarını, telsiz istasyonunu, kışlaları, limandaki Rus gemilerini bombardıman ederek çok büyük hasar meydana getirdiler. «Hamidiye» kruvazörü 29 Ekim sabahı Kefe önüne vardığında şehre bir ültimatom gönderdi ve cevap alamayınca burasını bombardıman etti, hayli hasar meydana getirdi. Buradan Sivastopol önüne giderek Rus donanmasını gözetledi ve yolda rastladığı 300 tonluk bir Rus yelkenlisini ve 1 223 tonluk bir vapuru batırdı. «Yavuz» muharebe kruvazörü saat 0645'te Sivastopol'un Konstantin tabyasını, tersaneyi, liman tesislerini, limandaki gemileri bombardıman etti. Uzaktan dumanını gördüğü «Prut» mayın gemisi üzerine gitti ve onu batırdı. «Nilüfer» mayın gemisi avdet seyrinde «Grandük Aleksandr» adlı posta vapurunu batırdı. «Yavuz» ise avdet seyrinde «İda» adlı bir Rus vapurunu yakaladı ve içine personel koyarak İstanbul'a yolladı.

Görevlerini ikmal eden gruplar, İstanbul'a döndüler. Donanma bu harekâtı yaparken Sadrazam ve kabine üyeleri ile genel karargâh, harbiye ve bahriye nezaretleri daire ve şubeleri durumdan haberdar değillerdi. 29 Ekim 1914 günü öğleden sonrasına kadar donanma kumandanından hiç bir mesaj alamayan ve harekâtın yapılacağı hakkında bilgisi olan Baş kumandan vekili Enver Paşa telâşa düşmüştü. Ancak saat 1500'te amiralden ilk mesaj geldi. Donanma kumandanı bu mesajında Rus donanmasının Türk donanmasının harekâtını takip ve talimleri ihlâl ettiğini ve muhasamata başladığını ve müteakıben de Türk gemilerinin harekâtından ve batırılan Rus gemilerinden bahsediyordu. Başkumandan vekili Enver Paşa, donanma kumandanına, muvaffakıyetini tebrik ettikten sonra «Savaş durumu müsait ise muhasamatı keserek yalnız Türkiye kıyılarını Rus donanmasının tecavüzlerine karşı muhafaza altına alınız» emrini verdi. Ertesi günü Osmanlı ajansı bir tebliğ neşretti: «Donanma - yı hümâyûnun bir kısmı cüz'isi 27 ve 28 Ekim günleri Karadeniz'de talimlerle meşgul iken Rus filosu evvelâ talimleri takip ve ihlâl ve 29 uncu perşembe günü de donanma - yı hümâyuna taarruz ederek muhasamata iptidar eylemiştir . . .»

Türk deniz harb tarihine K. V. olarak geçmiş bulunan bu harekât vuku bulmuş olmasına rağmen hükûmet başkanı ve kabine üyelerinin çoğu hâlâ savaşa taraftar değillerdi. Hükûmet ilk hücumun hangi taraftan yapıldığını meydana çıkarmak için muhtelit bir tahkik komisyonu kurulması hakkında yabancı elçiliklerle temasa geçti. Rus büyük elçisi bu teklifi reddetti. İngiltere elçisi ise Bâb - ı Ali'ye bir ültimatom vererek on saat içinde Almanların gemileri terk etmeleri talebinde bulundu. Hükûmet tarafsızlığını muhafaza etmek istiyordu, fakat uygulanmasına imkân görülemediği cihetle İngiltere ültimatomunu reddetmek mecburiyetinde kaldı ve Osmanlı İmparatorluğu da böylece vakitsiz olarak I. Dünya Harbi'ne katılmış oldu. — Vehbi Ziya Dümer

KARADOK (Jeol.), Ordovicium formasyonunun üst tabakası.

KARADÜZEN, mızraplı bir Türk çalgısı. XVII. yüzyılın ortalarında İstanbul'da bu sazı çalan 50 profesyonel muzisyen vardı. Kanunî'nin oğullarından Şehzade Bâyezid'in sâzendelerinden Kuduz Ferhad tarafından XVI. yüzyılın 3. çeyreğinde icad edilmiştir. 3 kirişli, perdeli bir çeşit tanbura idi. XVIII. yüzyılda 4 telli olmuştur. Gitara benzer, fakat uzun saplı idi.

KARADŽIĆ [*kạracit'*], **Vuk Stefanović** (Tršić 1787 - Viyana 1864), Sırp bilgini ve yazarı, modern Sırp yazı dilinin yaratıcısı. Tronoš manastırında kısa bir süre okumuş, daha sonra (1804) Karlovci (Karlofça) ye gitmiştir. Türlü görevler almış olan K., Belgrad'da öğretmenlik de yapmıştır (1810). 1813'te Viyana'ya giden K., B. Kopitar (b. bk.) la ilişki kurmuş ve onun tavsiyesi üzerine Sırp halk dili ve halk edebiyatı alanında çalışmaya başlamıştır. Bu çalışmaları sonunda Sırp alfabesini düzenlemiş, imlâ alanında bir reform yaratmış, Sırp halk dilinin gramer ve sözlüğünü meydana getirmiştir. Sırp halk edebiyatı ürünlerini toplamış (resmî bas. 9 cild, 1891 - 1902; masallar 1821, yeni bas. 1853 - 1870, 1897; atasözleri 1836) olan K., J. Grimm ve Goethe'nin yazıları yoluyle Avrupa'da büyük bir ün kazanmış ve başka Slav ulusları için bir örnek olmuştur. K.'in bütün bu çalışmaları Sırbistan'da millî kültürün ve romantik şiirin genişlemesine yol açmıştır. Bundan başka, onun Sırp dili ve Sırp halk edebiyatı alanındaki çalışmaları, Sırp dili ve Sırp folkloru için büyük bir katkıdır.

KARAEVLİ, Oğuz boylarından biri. Kâşgarlı Mahmud bu boyun adını Karabölük şeklinde yazar ve damgasının şeklini verir. Reşidüddin, boyun adını Karaivli, Yazıcıoğlu da Karaevlü şeklinde kaydederler. Bu son iki yazarın K.'ler ile ilgili olarak gösterdikleri damgalar gerek birbirinden gerek Kâşgarlı'nınkinden farklıdır.

Türlü ülke ve devirlere âid başka kaynaklarda K.'lere dair şüpheye yer bırakmayacak bilgilere rastgelinemiyor. XVI. yüzyılda Sivas'ın güneyinde yaşayan Yeni İl oymaklarından Akça Koyunlular'ın bir obası Kara Evlü adını taşımakta ise de, nüfûsu çok az (86 vergi nüfûslu) olan bu obanın, adı geçen Oğuz boyuna mensup olması şüpheli olduğu gibi, XVII. yüzyılda Hazar Ötesi Türkmenleri ile XIX. yüzyılda İç - il'de yaşayan Kara İvli ve Kara Evli oymakları için de aynı şey söylenebilir. Buna karşılık, zamanımızda Türkiye'de görülen K. köylerinden (10 adet) çoğunun adlarını bu boydan aldıkları kabul edilebilir.

KARAFERYE (Yunanca adı: **Verria**), Osmanlı İmparatorluğu devrinde Selânik vilâyetine bağlı bir kaza merkezi. K.'nin fethi Gazi Evrenos Bey tarafından gerçekleştirilmiştir. Kasabayı fetheden kuvvetlere Kara Fere veyâ Kara Korya, Kara Mürsel, Kara Ece, Karaca ve Kara Koca adlarındaki gaziler komuta ettiklerinden ve fetihten sonra bu kalenin muhafazası Kara Fere Gaziye ısmarlanmış bulunduğundan, kasaba Türkler arasında bu adla bilinmiştir. Gerçekte K., Çirmen savaşından sonra 1371 ile 1373 yılları arasında İskeçe, Drama, Kavala, Zihne, Serez, Avrathisarı ve Vardar Yenicesi ile birlikte fethedilmiştir. Fetihten sonra Osmanlı akıncılarının Tesalya bölgesinde ileri bir karakolu haline getirilen K.'ye Yıldırım Beyazit ayrı bir önem vermişti. 1397'de burada kendi adına bir cami ve Alplar için bir de ribat inşa ettirmişti. 1402 Ankara bozgunundan sonra kısa bir süre boşaltılan K., Musa Çelebi tarafından tekrar fethedilmiş ve bu esnada kalesi yıktırılmıştır. XVII. yüzyılda Evliya Çelebi bu kasabaya uğradığı zaman kaleden, sadece Su kapısı yanındaki kulenin kalmış olduğunu bildirir. Selânik bir sancak olarak teşkilâtlandırıldığı vakit, K. de 300 akçalık bir kadılık haline konmuştu. Daha sonra imkânları genişletilen bu kadılık, Rumeli kazaskerliğine tâbi kazıların ilk kademesini teşkil eden Rütbe - i sitte kadılıklarından biri haline getirilmiştir. Türk fethinden sonra K.'nin çevresine Türk yerleştirilmesi yapılmışsa da genellikle Augostos (Ağustos) yaylasından itibaren dağlık bölge yerli Rum köylerinden ibaret kalmıştı.

Vilâyetlerin teşkilinde K. Selânik vilâyetine bağlı bir kaymakamlık haline konmuştur. 71 parça köy ve çiftlik ile Ağustos adlı bir bucaktan ibaret olan bu kaza merkezi, 1912'de Balkan Harbi ile Yunanistan'a terk olunurken, idarî hudutlar bakımından bir parça daha küçülmüştü. En son idarî teşkilâtta 46 parça köyü bulunmaktaydı.

K., Osmanlı İmparatorluğu'nun 540 yıl süren hakimiyeti devrinde buğday, arpa, pirinç, nohut gibi tarım ürünleri; fakat, pamuklu dokumacılığı ve ipekçilikteki üstünlüğü ile tanınmıştı. Özellikle XIX. yüzyıl başlarına kadar makreme, havlu, hamam takımları ve pamuklu gömleklik dokumaları ile Osmanlı İmparatorluğu piyasalarında tutunmuş bulunuyordu. Bunun yanında, ipek kozacılığı ve ipekli kumaşları ile de Kalamata ve Trabzon mamullerine karşı rekabet etmekteydi. Bunun yanında rakı ve şarapçılık gibi içki sanayii de gelişmişti. Ne var ki K.'nin bu mahallî sanayi'i, 1840 yılından sonra kapitülasyonların getirdiği sonuçlar ile XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bütün imparatorluk ekonomisinde olduğu gibi burada da büyük bir gerileme göstermişti.

K.'nin Osmanlı târihinde en parlak devri, Yavuz Selim zamanında olmuştur. Bir taraftan bu devrin en büyük yazarlarından ve edebiyat târihçilerinden Ahi Çelebi'nin K. kadılığında bulunuşu, bir yandan da Yavuz Selim'in Çeşnigirbaşılarından Sinan Bey'in bu kasabaya yerleşmesi K.'nin hem kültür, hem de imar bakımından gelişmesine yardım etmişti. Ahi Çelebi'nin kabri burada kalmıştır. Sinan Bey ise K.'de câmi, hamam, medrese, tekke inşa ettirerek güzel bir manzume meydana getirmiştir. XVII. yüzyıl sonlarında K.'de 16 Türk mahallesi, 15 Rum, Latin Ulah ve Bulgar mahallesi, 2 Yahudi mahallesi vardı. 19 kadar cami ve mescid arasında Hüdavendigâr, Yıldırım, Musa Çelebi, Kazancı, Emir Çelebi ve Sinan Bey Camileri en tanınmışlarıydı. Ayrıca 3 medrese ile 10 mekteb - i sibyan, 5 tekke ve 5 de hamam bulunmaktaydı. Çarşısı 600 dükkân, 1 bezesten, 15 han ve 300 değirmen, imalâthane ile önemli ticaret ve iş merkezlerinden sayılmaktaydı. Türk hâkimiyetinin çekildiği yıllarda ise 8 489 nüfûsla 2 102 hâne ve 369 iş yeri, 1 rüşdiye, 6 Türk, 5 Hıristiyan okulu ile bir kışla, bir de hastanesi bulunan şirin kasabalardan biriydi. Kasaba içinde ve çevrede Hasan Baba, Sinan Bey Sultan, Kemal Ata, Dur Bâli Baba, Abdüssamed Sultan, Seyyid Sultan gibi mahallî veli ve şeyhlerin mezarları önemli ziyaretgâhlar arasında bulunuyordu.

KARAGANDA, Sovyetler Birliği'nde, Balkaş gölünün kuzeyinde, Orta Kazakistan'da bir şehir. Nüfûsu 522 000 (1970) dir. Denizden yüksekliği 570 - 600 m dir. K. havzasının 100 milyar tonluk kömür yatağı vardır. Kömür eski ve yeni K. adını taşıyan iki havzadan çıkarılmaktadır. Maden işçilerinin ve bu endüstri ile ilgili başka işlerde çalışan (demircilik, alüminyumculuk, kok ve kimyevî madde fabrikaları) işçilerin barınması için yeni bir şehir kurulmuştur. Bir «mantar - şehir» olan K.'nın nüfûsu 1939'da ancak 167 000 idi.

KARAGAS'LAR: bk. TUBA'LAR.

KARAGÖL, Ankara ilinde, Çubuk ile Kızılcahamam arasında, Kavak Dağı eteğinde küçük, fakat derin bir göl. Değirmi biçimde, iki yanı yamaçlarla çevrili olan bu gölün

(10 dönüm kadar) etrafında güzel görünüşlü ormanlar, iyi kaynak suları vardır. Bu kaynaklardan biri Taşdelen Pınarı olup, gölü besler. Gölün öteki iki yanı oldukça yayvandır. Gölün ayağı Kışlacık köyünün bahçelerini sular ve Mürted Ovası'na doğru her mevsimde akar. Göl, çevresindeki ormanları (yapraklı ağaçlar, çamlar), güzel havası, içme suları ile Ankara'nın uzak mesire yerlerinden biri olmuştur. Çubuk'tan ayrılan bir yol K.'e uzanır. Çubuk kasabası ile K. arasında II. Çubuk barajı bulunmaktadır.

KARAGÖZ BALIĞI (Sargus sargus), Kemikli balıklar (Teleostei) takımının İzmaritler (Smaris alcedo) familyasından bir balık türü. Uzunluğu 25 - 30 cm dir. Ağzı küçük, vücudu yassı ve genişçe, gözleri iri olup, üzeri iri pullarla kaplıdır. Parlak sincabî rengi üzerinde karnına kadar uzanan yaldızlı ve esmer çizgileri vardır. Her mevsimde avlanır. En çok yakalandıkları mevsim sonbahardır. Kışı 100 - 300 m derinlerde geçirirler. Bâzı çeşitleri denizin üst tabakalarında yaşarlar. Sürüler halinde gezerler. Eti lezzetli ve makbuldur. Atlantik Okyanusu, Marmara ve Akdeniz'in taşlık ve kayalık yerlerinde bulunur. Karadeniz'de yoktur.

KARAGÖZ OYUNU: Gölge oyununun XIII. yüzyıldan beri Türkçedeki adı Hayâl - i zıl veya kısaca hayal olduğu halde, iki değişmez varangelen (stéréotype) kişisinin çok hareketli, canlı ve çekici olanı Karagöz'den dolayı, özellikle çocukların adlandırması sonucunda, bugün daha çok K. O. diye anılmaktadır. Balmumuna batırılmış metrelerle uzunlukta, kangal halinde sicimden ibaret şem'a yakılarak aydınlatılan beyaz keten veyâ patiska perde ardından özel değneklerle hareket ettirilen, deve veyâ manda derisinden kesilmiş, renkli ve yarı şeffaf tasvirlerle oynatılır. Şimdi şem'a yerine elektrik ışığından faydalanılmaktadır. Çok eski çağlarda, Asya'nın atalara tapan toplumlarında Şamanların, kutsal ataların ruhlarını perdedeki gölgelerine sihir kuvvetiyle getirmeleri inancıyle icad edilen gölge oyunu, Türklerin de Şamanî çağlarından kalma dinî oyunlarıydı ve bu oyuna İslâmlıktan önceki çağlarda *kolkorçak* derlerdi. XV. yüzyıl Türk bilginlerinden Hasn Bayatî, (b. bk.), *Câm - i Cem - âyin* adlı Oğuzname özetinde, I. Osman'ın otuzbeşinci atası Korçak Bey'e doğduğu zaman bir korçak getirildiği için o ad verildiğini yazar. Bu oyun Mısır ve Suriye'de Türklerin hâkim olduğu çağlarda, özellikle Selahaddin - i Eyyubî (1174 - 1193) ve Baybars (1260 - 1277) zamanlarında hayali settare, tayfü'l - hayâl diye adlandırılmaktaydı. Samoyloviç Orta Asya Türklerinin bu oyuna *çadır hayâl* dediklerini kaydetmektedir. Rus kaynakları bugün kukla oyununa da Türkistan'da bu adın verildiğini, bunun gölge oyununun gelişmesi olarak sonradan kukla oyunu haline gelmiş olması mümkündür; çünkü çadır çok eskiden beri ve hâlâ Türkçede hayal oyununun perdesi anlamına kullanılmaktadır. Hayal perdesinin bütününe XVI. yüzyıl Osmanlı Türkiyesi'nde de hayme (çadır) denilmektedir. Evliya Çelebi'nin XVII. yüzyıl Saray hayalbaz (karagözcü) ı Mehmed Çelebi'den bahsederken, «Arada dinlenmek için haymesinden çıkıp dört fincan kahve içer» demesine, hatta bugünkü karagözcülerin bile Hacivat'ın ağzından: «Bana bir yar - ı vefaşîar olsa, gelip şu dört köşe hayme üzere kadem bassa, o söylese, ben dinlesem, haddim olmayarak bendeniz söylesem, bizi temaşe eden ahibba safayab olsalar.» diye perdelerine çadır demekte devam ettiklerine göre, Orta Asya Türklerinin *çadır hayâl* dedikleri oyunun, aslında gölge oyunu olduğu muhakkaktır. Şamanizm ve Buddhizm gibi çift tanrı dinlerinin dinî oyunu olduğu için de hayal oyunu, çok tanrıya tapan eski Yunan, Roma ve Arap kavimlerinde görülmemiştir. Bu

KARAGÖZ: Normal kıyafetiyle

oyun Araplara X-XI. yüzyıllarda, Suriye ve Mısır'da devlet kuran Türklerden; Rumlara da, son zamanlarda Osmanlı Türklerinden geçmiştir. İki değişmez varangelen esas karakteri Hacivat'la Karagöz'den başka, XIII. yüzyıldan beri Türkiye'de kadınlı erkekli pek çok kişisi vardır. Uzak doğu milletlerinde çok büyük kıtada gölge oyunu figürleri varsa da, K. O.'nun tasvirleri 32 santimi pek geçmez. Bu, onlara zarif bir çeviklik verir. Hacivat, Karagöz, Tuzsuz Bekir, Arnavut, Laz, Hacivat'ın oğlu, Karagöz'ün oğlu gibi çok hareketli tasvirlerin dışındaki tasvirlerde, çok zaman vücudun bir veyâ iki yeri hareket eder. Hacivat'ın beliyle dizleri, Karagöz'ün, beliyle dizlerinden başka, kolu ile başındaki ışkırlak da oynar. Yalnız beli ve yalnız başı oynayanlar olduğu gibi, hiçbir tarafı oynamayanlar da yok değildir. Kadın anlamına Farsça zen'den galat olarak zenne denilen kadın tiplerinin de bellerinden yukarısı hareket eder. Feracenin arkadan yere kadar inen uzun yakası da vücudun üst kısmıyle beraber oynar. Çengilerin belleriyle diz ve dirseklerinden başka, omuz başlarından kolları da oynaktır. Suretlerin oynak yerlerindeki iğne deliklerinden ut teli geçirilip uçları düğümlenmek suretiyle iki taraf birbirine tutturulur. Oyunların başlamasını, önceden perdenin ortasına iliştirilmiş olan çiçek veyâ ağaç şeklindeki göstermeliğin nâreke denilen kamış üflenerek çıkan vızıltılı bir sesle kaldırılması belirtir. Bundan sonra, perdenin sahibi ve kurucusu olarak Hacivat, oyunu açmak üzere klasik Türk müziğinden her oyun için başka olmasına dikkat ederek semaî okuya okuya perdeye, seyirciye göre soldan girer. Sonra hayal oyununun ibret verici gayesini belirten ahlâkî ve az çok felsefî ve tasavvufî gene her oyun için ayrı olmak üzere bestesiz bir perde gazeli okur. Perdenin seyirciye göre sağ tarafındaki evinin penceresinden atlayarak çıkan Karagöz'le küçük bir sille-tokat faslından sonra, Hacivat'ın Karagöz'e öğütlerini de içine alan prelüd mahiyetinde bir peşrev muhaveresi (diyalog) ile oyun takdim edilir. Bu peşrev muhaveresinden sonra her ikisi de sahneden çekilir. Hayal oyununda, Karagöz'den başka, her kişinin bir giriş müziği vardır. Bunlar daha ziyade kişinin niteliğini, milliyetini ve çevre özelliğini belirten bölge türkü, şarkı veyâ saz müziğidir. Bunlardan yalnız Hacivat perdeye her çıkışında klasik Türk müziğinden başka bir şarkı ile gelir. Hacivat'ın yeni şarkısını okuyarak perdeye ikinci gelişiyle asıl oyun başlar.

Yedi yüz yıldır hayâl-i zıl diye bilinen Türk gölge oyunu Karagöz'ün başlıca iki değişmez varangelen karakterinden, bütün oyunlarda perdede ilk görüneni Hacivat'tır. Atalara tapılan iki tanrı inanışına bağlı Şamanist ve Buddhistlerde ataların ruhlarının gölgesi olarak icat edilen ve binlerce yıl tapınakların belli başlı telkin aracı olan gölge oyununda iyilik karakterini temsil eden tipi, Selçuklular zamanından beri bizde Hacivat canlandırıyor denilebilir. Hindistan, Malezya ve İndonezya'nın, özellikle Bali adasındaki benzerleri gibi, Hacivat doğruluğun, iyiliğin, ahlâkın, nezaketin, terbiyenin, alçak gönüllülüğün sembolü, hayal perdesinin bütün kişilerince sevilen, sayılan, bilgili iyilik karakteridir. Tam zıddı ve perdenin en önemli varangelen karakteri olan Karagöz'ü öğütlerle doğru yola sevk eder; ona her gün yeni bir iş bulur. Hatta yazıcılık oyununda ona dükkân, kayıkçılık oyununda kayık, salıncakçılık oyununda bayram salıncağı tutar ve satın alır. Bilgilidir; dili Türk aydınlarının İslâmlık çağından XX. yüzyıla kadar kullandığı bol Arapça ve Farsçalı dildir. Tembel, cahil ve kaba olan zıddı Karagöz'le konuşmalarında, oyunun belli başlı aracı olan ters anlama unsuru, aralarındaki bu konuşma dili farklarıyle sağlanır. Arada sırada sille-tokat oyunlarına karışırsa da, daima ağır başlı ve kutsal görevini bilen, perdenin ilâhî kurucusu, perde ardındaki büyük varlığın insan ruhunu yücelten telkinlerinin seyircilere aksettiricisi odur. Oyuna başlarken:

Evvelâ resm eylemiş resm eyleyen resmi zılâl
Perde kurdum şem'a yaktım, gösterem zılli hayal

diye söze başlaması, işleri berbat eden Karagöz'e:

Yıktın perdeyi, eyledin viran
Varayım sahibine haber vereyim heman

sözleriyle oyuna son vermesi, oyunun ilâhî sahibinin perdedeki gölgesi olduğunu gösterir. Oyunların prologu mahiyetindeki perde gazelleri arasında, Kanunî devrinden bugüne kadar elimizde bulunan yirmi beş tanesi klasik edebiyatımı-

KARAGÖZ OYUNU: Hacivat'ın *Kanlı Nigâr*'daki çıplak hali

zın, şekil bakımından güzel örnekleri olduğu kadar, Hacivat'ın ağzından söylediği için, onun hem iyilik karakterini, hem kutsal görevini göstermek bakımından da önemlidir.

Bütün oyunlarda Hacivat'ın tutumu, İslâmlıktan önceki benzerinin dinî görevine İslâmlık devrinde de devam ettiğini gösterir. Mahalle kahvelerinde, aydın olmayan çevrelerde günden güne anlamını kaybetmiş olmakla beraber, bu önemli noktalar hâlâ görülmektedir. Hacivat sözünün anlamı da bu gerçeği gösterir. Hacivat'ın aslı Hacı İvad'dır. Başkalarını hacılık sevabına erdirmek için onlar hesabına Mekke'de Beytullah'ı tavaf eden «bedel hacı» demektir. Arapçada *ivad* «bir şeyin yerine geçen başka bir şey» anlamınadır. Hacı İvad da «başkasının yerine hacı olan kişi» anlamını ifade eder. Giyiminin kuşamının, başındaki börkünün yeşil olması da hacılık alâmetidir. Börkünün ensesinden sarkan taylasan (veyâ dalyasan) da sayıda sırada seçkin kişilere mahsus alâmettir. Osmanlı İmparatorluğu'nun sonuna kadar ilmiye sınıfı, törenlerde ancak Haremeyn rütbesine erdikten sonra sarı sırmalı sarıklarının arkasından dalyasan sarkıtırdı. Haremeyn rütbesi ilmiye erkân sınıfının başlangıcıydı.

Bilgi kaynakları çok zaman şüpheli profesyonel karagözcülerin Hacivat'la Karagöz'ün asılları hakkında altı yüz yıldır şekilden şekile giren ve târihle ilgileri birtakım kulak dolgunluğundan ibaret adlardan ileri gidemeyen söylentilerini bir yana bırakırsak, elimizdeki en sağlam kaynak üç yüz elli yıldır değişmeyen, o zamandan beri içine hiçbir söylenti kırıntısı giremeyen Enderun Mektebi geleneğidir. Evliya Çelebi, yüzyıllarca devletin kumandanlarını, idarecilerini, sanatkârlarını yetiştiren üç bin mevcutlu Enderun Mektebi'nin yüksek kısmına 1631'de öğrenci olarak alındığı zaman I. Ahmed günlerinden beri padişah musahibi ve haftada iki gece IV. Murad'a hayal oynatan şâir, müzisyen ve bilgin bir Enderunlu olan Mehmed Çelebi'den öğrendiğine göre, asıl adı Efelioğlu Yörükçe Halil olan Hacivat, XIII. yüzyılda I. Sultan Alâeddin (1220 - 1237) in sık sık Mekke'ye gönderdiği ulağıymış. Bizans imparatorunun Sultan Alâeddin'e gönderdiği ulağı Karagöz Bali ile Selçuklu sarayında buluştukça birbirleriyle şakalaşır, herkesi güldürürlermiş. Bir gün Hacivat'ın yol üstünde her zaman uğradığı Şam şehrine Hacı İvad Yörükçe Halil'in köpeği çıkagelmiş ve sahibinin Şam'daki dostlarını görünce, ayaklarına yüzünü gözünü sürmüş ve birdenbire onları bırakıp hırlayarak peşlerine düştüğü bedevî Arapların üstüne saldırmış. Hacı İvad'ın dostları, köpeğin yalnız gelişinden ve saldırışlarından kuşkulanıp bedevîlerin kaldığı hana gitmişler. Arapların eşyası arasında Hacı İvad'ın kanlı elbisesini, ibriğini, mektuplarını görünce, adamları mahkemeye vermişler. Bedevîler suçlarını itiraf edip Hacı İvad'ı Mekke ile Medine arasında öldürdüklerini ve Huneyn vadisinde gömdüklerini söylemişler. Mahkeme de hepsini Sinaniye çarşısında astırmış. Haber Selçuklu başkentinde duyulunca herkes üzülmüş. Zamanın Selçuklu pehlivanları, yâni hayal oyuncuları, halkın gönlünde yer eden bu zarif, nükteci ve şakacı adamla, şaka yoldaşı Karagöz'ün suretlerini yapıp hayal oyununa ilâve etmişler. Bu kayıtlara göre, Hacivat'ın XIII. yüzyılda yaşamış ve gene aynı asırda Selçuklu hayalcileri tarafından perdeye çıkarılmış olduğu anlaşılır. Kıyafeti de Selçuklu devri minyatür ve çinilerinde görülen dizlik ve üstlükler gibidir. İki elini çenesinin altında tutması kol kavşurma dedikleri saygı ve selâm duruşu olarak kolları göğüste çaprazvarî kavuşturma olabilir. Suretler profilden olduğu için eller ancak üst üste resmedilir. Börkü ve dolaması (üstlüğü) mutlaka yeşil, fakat dizliği kırmızıdır. Yeşil, emirzadelerle hacılara mahsus olduğu için kutsal sayıldığından, dizlikler, çakşırlar, poturlar, papuçlar yeşil olamazdı. Karagöz'ün sık sık alaya almasına hedef olan sakalının ve börkünün sivriliği, iyi terbiye görmüş, yontulmuş bir çelebi olduğunu gösterir. Oyunların hemen hepsinde kıyafetini muhafaza eder. Yalnız *Salıncak Safası*'nda Karagöz'ün hilesini meydana çıkarmak için yaşmaklanıp ferace giyer; bir de *Kanlı Nigâr* oyununda, dayak yiyip soyularak dışarı atıldığı zaman çıplak kalması vardır. Cin çarpıp da şekli değişince, perdeye keçi vücutlu ve insan başlı olarak çıkar. Son zamanlarda *Ağalık* oyununda ceket pantalonla perdeye çıkaranlar da olmuştur. Perdede, özellikle açılışta yeri seyirciye göre sol taraftır. Dili bugünkü anlayışa uymuyor diye yapmacık hali, doğu terbiyesine uygun alçak gönüllü tavırları var diye iki yüzlü saymak doğru olmaz. Bin yıldan fazla bir zaman bütün Türk aydınlarının ve seçkinlerinin dili olan bol Arapçalı, Farsçalı dil, elbette seçkin ve bilgili bir kişi-

KARAGÖZ OYUNU: Hacivat'ın *Salıncak Safası*'ndaki yaşmaklı ve feraceli şekli

liği olan Hacivat'ın da kullanması gereken dildir. Hayal oyununun en önemli kişisi, oyunlarda Hacivat'tan sonra perdeye atlayan Karagöz'dür. Târih bilgileri çok zaman pek sınırlı olan karagözcülerden yüzyıllar boyunca gelen çeşitli söylentilerin doğruluk derecelerini kestirmek zordur. Kimi ikinci Osmanlı hükümdarı Orhan Bey zamanı (1325 - 1359) nda cami yapılırken Hacivat'la şakalaştığı için işin geç kalması yüzünden padişahın emriyle boyunlarının vurulduğunu, kimi de bunun Yıldırım Bayezid (1388 - 1401) in emriyle, bâzısı da Bayezid'in veziri yüzünden olduğunu söyler Kim olduğu bilinmeyen bir Sivrihisar beyinin sarayı yapılırken bu âkıbete uğradıklarını ileri sürenler bile bulunmaktadır. Hattâ aralarında bunların bir yandan Sultan Alâeddin'e hizmet ederken, bir yandan da Orhan'ın hizmetine girdiğini söyleyerek, Selçuklu devriyle Osmanlı çağını, 26 yıllık Osman Bey zamanını atlayıp karıştıranlar da vardır.

Bu bakımlardan en sağlam kaynak olarak Evliya Çelebi'nin, Hacivat hakkında yazdıklarında olduğu gibi Mehmed Çelebi'den naklen verdiği bilgidir. Buna göre, Karagöz, şimdiki Kırklareli dolaylarında Sofyozlu Karagöz Bali adında söz ustası, dünyanın kurnaz düzenbazı bir Çingeneymiş. Bizans imparatoru onu yılda bir defa Sultan Alâeddin Keykubad'a gönderirmiş. Selçuklu sarayında, Efelioğlu Yörükçe Halil Hacivat Çelebi ile buluşur, biribirleriyle şakalaşırken çevrede bulunanlar onları dinlemekten zevk alırlarmış. Yörükçe Halil'i Hac yolunda bedevîlerin öldürmesi üzerine, her ikisini de o zamanın pehlivanları (Selçuklu hayal oyuncuları) hayal - i zılle koyup oynatırlardı dediğine göre Karagöz'ün de Hacivat'ın da ilk defa Selçuklu devrinde, yâni XIII. yüzyılda perdeye çıkmış olmaları gerekir. Karagöz'ü hayal perdesinin en önemli kişisi yapan faktör, onun ters anlamları veyâ öyle görünmeleri, perdeye çıkan bütün kişilerin tuhaf taraflarını bulup onları alaya almalarıdır. Fakat asıl önemli rolünün, Şamanlıktan kalma gölge oyunu geleneğinin çizdiği sınırlar içinde iyilik ve kötülük ikilisi (dualité) nin kötülüğünü temsil etmesi mümkündür. Evliya Çelebi, Sofyozlu Karagöz Bali'yi tarif ederken sahipkelâm ayyar - ı cihan (= söz ustası, dünyanın kurnaz düzenbazı) diye tarif ediyor ki, bu da tahminin doğru olduğunu gösterir.

Zamanın tahripleri ve bilgisizlik yüzünden asıl hedefinden bir hayli uzaklaşmış olan elimizdeki otuz kadar oyun metinlerini dikkatle okuyunca, Karagöz karakterinin temel nitelikleri cahillik, tembellik, terbiyesizlik, yüzsüzlük, hilekârlık, hırsızlık, yalancılık, ataklık, korkaklık, kötülük ve çingenelik olarak özetlenebilir ki, ataların ruhlarının gölgesinin sihir kuvvetiyle perdeye aksettirmek prensipinden çıkan Şamancı gölge oyunu geleneğindeki iki ata figüründen kötü ata sembolünün devamı sayılabilir. Şimdi mevcut metinleri bu bakımdan gözden geçirince, cahilliğini belirten pek çok taraf arasında birçok muhaverede Hacivat'ın: «Karagöz, sen okuyup yazmamışsın, mektebe gitmemişsin.» Karısının da: «Mıymıntı musibet sen zaten cahil herifin birisin.» dedikleri gibi, Karagöz de kendinden bahsederken: «Hacivat, işte böyle, benim gibi okumak bilmeyen adam, benim gibi dört ayaklı eşek olur. Ah gidi cahillik, ah! Keşke çocukken günde elli sopa yiyeydim de derse çalışaydım» sözleri cahil olduğunu açıkça gösterir. Tembeldir, işleri yüzüne gözüne bulaştırır. Karısı: «Buna iş buluyorlar, gitmiyor kel kafalı herif.» Hacivat: «Kabahatin en büyüğü sende, çalışmazsın çabalamazsın, evine bakmazsın, işte böyle kavga, gürültü eksik olmaz.» Sakalının topluğu, başındaki ışkırlağın toparlaklığı, sırtının kamburluğu, kabalığı, yontulmamışlığı temsil ettiği gibi, terbiyesizliği, yüzsüzlüğü bütün oyunlarda bol bol görülür. Hiç meydana çıkmayan, daima sesi duyulan karısı da onun gibidir.

Yalancılığın her nevi'ni onda bulmak kabildir; bunu kendisi de övünerek ilân etmekten çekinmez. Daha ziyade çocukların ve çocuk zevkli dinleyicilerin en hoşuna giden tarafı silleli, tokatlı kabr kuvvetçiliği, ataklığı ve sonunda tir tir titreyen korkaklığıdır. Hemen her oyunun başında Hacivat'a saldırıp ona tokat atması sonunda Hacivat'tan yediği dayağın acısından yanıp yakıldığı halde, Hacivat gelince ona gene tokat atmaktan çekinmemesi seyircinin hoşuna giden belli başlı komedi unsurlarındandır. Bütün tuhaflığına, çekiciliğine, tatlılığına rağmen, davranışları iyilikle ilgisi olmayan, doğru insanlarca benimsenmesi caiz olmayan hareketlerdir. Zaten ibret perdesinin en tipik kişisi olması da onun bu niteliği yüzündendir. Elimizdeki otuz kadar oyun Hacivat'ın iyiliklerine karşı onun kötülükleriyle doludur.

Karagöz'ün kimliği konusunda elimizdeki bütün metinler Evliya Çelebi'nin onun hakkındaki, «Sofyozlu sahip kelâm ayyar - ı cihan bir Kıptî» sözünün doğruluğunu gösteriyor.

Hayal oyuncuları anakronizm ve aktüalite elemanlarından faydalanma geleneği yüzünden oyunlarında zamana münasip kelime oyunlarını oyun kişilerine serpiştirirken, karakterlerin birbirine karışmasına sebep olmalarına rağmen, oyunlar dikkatle gözden geçirilince, Hacivat'la Karagöz'ün esas karakterleri meydana çıkar. Karagöz'ün perdedeki mevkiinin oyunun şeytanî karakteri olarak belirtilmesi onun değerini küçültemez, tersine, yükseltir. Böyle olmasına rağmen, oyunun gülünçlü tarafındaki büyük etkisi sebebiyle çok sempatiktir. Eğer o da Hacivat gibi daima terbiyeli, nasihatçi, dosdoğru bir tip olsaydı, oyunun seyredilecek tarafı kalmazdı.

K. O'nun başka birçok belirli daimî varangelen kişileri de vardır. Özelliklerini bildikleri perde kişilerinin has tuhaflıklarını bekleyen seyirciye hitap eden

KARAGÖZ OYUNU: Hacivat'ın cin çarpmasıyle keçi suretine girişi

Commedia del Arte gibi popüler oyunların bel kemiğini bu türlü klişe özellikler teşkil eder. Karagöz oyunlarının vazgeçilmez kişileri arasında, her oyunun kendine mahsus bir civan (genç erkek) ı, bir nigâr (genç kadın) ı vardır. Civan (yahut Çelebi) çok zaman mirasyedi, keyfine düşkün bir çapkındır. Nigâr (yahut zenne) her türlü erkeği tanıyan, *Yalova Safası*, *Aptal Bekçi* gibi oyunlarda onları gizlice peşine takan ve çok zaman belâlısı veyâ kardeşi Tuzsuz Bekir'in suçüstü yakaladığı bir mahalle yosmasıdır. Tiryaki, XVII. yüzyılda türeyen afyon tiryakisi, zevkine düşkün, fakat elindeki çubuğuyle ayakta uyuyan, bazen mahalle muhtarı rolünde de olan kanbur, ihtiyar bir asalaktır. Altı karış Beberuhi (yâni metinlerde Altı Kulaç Beberuhi diyorlar), Orta Çağ saraylarındaki cüceler gibi gelişmemiş, kavruk, yarı deli, çok geveze, yapışkan, sulu ve durmadan makina gibi konuşan bir yaratık, çok defa geri zekâlı, kavruk bir mahalle çocuğu, bazen sakallı bir cücedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun idaresindeki milletlerin özelliklerini gösteren dil ve âdetleri de K. O.'nda önemli bir yer tutar. Arap, Türkçe bilmezliği, laf anlamazlığıyle Karagöz'ü çileden çıkarır; bazen tatlıcı, bazen seyyah, bazen dilencidir. Türkçedeki *p*'leri *b* veyâ *f*; *c*'leri, *j*'leri *g*; *ç*'leri *ş*; *e*'leri *a*; *v*'leri *w*; *o*, *ö*, *ü* seslerini *u* gibi söyler. Hacı Fışfış, Hacı Fitil, Hacı Kandil gibi adlarla çağrılır. Şataret, Hoşkadem gibi adlarla bilinen Zenci kadın'ın da telâffuzu Araplar gibidir; oyunlarda ya bir evin halayığı ya sokağın yalancı dolmacısıdır. O da gizli ve kirli işlere karışır, bâzı babası tutar. Çerkez, erkekse birinin lalası, kadınsa cariyedir. *a*'ları kısık, *z*'ler *tz* birinci heceleri yayvan, heceleri biribirine giriktir. Arnavut, belinde piştov tabancasıyle, hatta bazan tüfekle, bariton sesli, yüksek perdeden konuşan, iki kelimede bir yemin eden «Patlattiririm vallaahi» diye silâhına davranan, gürültücü, laf anlamaz bir bekçi veyâ bahçıvandır. *r*'leri gayet kuvvetli, *n*'leri *m* gibi söyler; kelimelerin ikinci hecelerini çok kuvvetle belirtir; Şaban, Ramazan, Bayram gibi adları vardır. Rum, bâzen hekim, bâzen esnaftan biridir. Kırık dökük Türkçesine Fransızca ve Rumca karıştırır. Derdini bir türlü anlatamaz. *ş*'leri *s*; *j*'leri *z*; *ı*'ları *i* gibi, *h*'leri çok geriden, Arapların *hı*'sı gibi gırtlaktan telâffuz eder. Ermeni, ayvaz, yâni konaklarda uşak, bâzen de sarraftır. *ı*'ları çok geriden, *e*'leri çok yayvan, *ie* diftongları açık ve uzun *ee*; *io* diftongları uzun bir *oo*; *h*'leri gırtlaktan *hı* olan koyu aksanlı, çok zaman ukalâ bir tiptir. Yahudi, K. O.'nun en vazgeçilmez tiplerinden biridir. Kendine mahsus garip aksanı *g*'leri *y*; *ü*'leri *u*; *ı*'ları *i*; sondaki *e*'leri *a* gibi söylemek kusurlarının arkasına sığınarak gizli bir saldırganlıkla sinsi sinsi sıraladığı iğneli tuhaflıkları nükteli, kinayeli, secili, kafiyeli kelime oyunlarıyle çıkarcılığını örten, icabında yalvaran, korkunca yaygarayı basan cazip haliyle Karagöz'den sonra en kuvvetli nükte unsurudur denebilir. Bâzen eskici, bâzen kuyumcu gibi bir şeydir. *Salıncak Safası*'nda, *Yalova Safası*'nın küpünde, kayıkçılıkta, dolmuşta oyunların en canlı karakteridir. Laz, susup susup koyu bir Karadeniz ağzıyle yıldırım gibi konuşarak *g*'leri *c*; *b*'leri *p* gibi telâffuz etmesiyle, uçsuz bucaksız durgun kum çöllerinin bunaltıcı ağırlığını yaşayan Arab'ın tam zıddı, Karadeniz'in dalgaları gibi kabına sığmayan, yerinde duramayan aceleci bir tiptir. Acem, aslında Azerî Türktür. Her halde Türk Safevîler devrinden kalma Osmanlı - İran rekabeti sırasında doğmuş bir tip olmalıdır. Koyu Azerî aksanıyle Hayyam'dan, Hafız'dan, Sadî'den beyitler, kıtalar okur. Karagöz Farsça kafiyelere Türkçe saçmalar uydurur. Bunlara karşılık bol para veren zengin, hovarda ve son derece mübalâğacı bir karakterdir. Anadolu'nun ve Rumeli'nin çeşitli bölgelerinin konuşma ve âdet özellikleriyle Türk çevrelerinin tuhaf türkülerindeki şaka konusu olabilecek sembolik ve garip sözlerini alaya alan Karagöz'le çene yarışı yapan Bolulu, Kayserili, Kastamonulu, Rumelili Türkler de hayal oyununun belli başlı tipleridir.

Osmanlı hayal oyununda yabancıları Frenk temsil eder. Ya Fransız veyâ İngilizdir; meslek bakımından ya doktordur veyâ tacirdir. Kırım Harbi'nde İstanbul'a gelen Fransızlarla İngilizler zamanın aktüalite karakterleri olarak XIX. yüzyılın 2. yarısında perdeye alınmıştır. Fransız, III. Napoléon modası didon sakallı, İngiliz John Bull tipi, favorili, fakat bıyıksızdır; şişman göbeğini meydana çıkaran frağı ve ekose pantolonu vardır.

K. O.'nda perdede hiç görünmeyip de sesi işitilen tipler de vardır: Karagöz'le Hacivat'ın karıları, Hayalî Küçük Ali'nin külliyatında *Kütahya Çeşmesi* adıyle yayınlanan *Gülme Komşuna* oyununda, Karagöz'ün karısı perdeye çıkıyorsa da, geçen yüzyılın sonunda gerçek bir olayın perdeye aktarılmasıyle meydana gelmiş, Karagöz geleneğine aykırı bir oyundur, söz konusu olamaz.

Karagöz'le Hacivat'tan sonra hayal perdesinin en önemli iki siması, oyunların çoğunda baskın yapıp suçlu arayan Tuzsuz Bekir'le Efe'dir. Aksaraylı Tuzsuz Deli Bekir; Matiz, Sarhoş gibi adlarla da anılır. IV. Murad devrinin meşhur belâlılarından Bekri Mustafa'nın yaşadığı XVII. yüzyıldan beri perdeye çıkmıştır. Elinde şarap şişesi, belinde saldırması, gözleri dönük, kavuğu eğik haliyle oyunun sonunda perdeye çıkıp herkese meydan okuması, oyunun tuzu biberi gibidir. «Ulan ölümlerden ölüm beğen» demesi Karagöz'ü hayli titretir. Fakat bazan *Kanlı Nigâr*'da olduğu gibi dayak yediği de olur. *Bursalı Leylâ*'da Sarı Efe, *Kanlı Nigâr*'da Uzun Efe diye bilinen Zeybek, diğer suretlerden daha uzundur. Oyunların sonunda gelir, suçluları birer birer sorguya çeker. *Kanlı Nigâr*'da Tuzsuz Bekir'i de sorguya çeker. Nihayet hepsini salıverir, sıra Karagöz'e gelince onu epey terlettikten sonra bir köçek veyâ çengi oynatması şartıyle onu da bağışlar. Çengiler ve Köçeklerin dansları her oyunun müzikal finalini teşkil eder.

Karagöz oyunlarının belli başlı iki türlü kişileri vardır: 1. Aşağı yukarı bütün oyunlarda gerekli dâimî varangelen kişiler; 2. Oyun konularının gerektirdiği geçici kişiler. Hacivat, Karagöz, Civan Nigâr, Tiryaki, Beberuhi, Tuzsuz Deli Bekir, Efe, Çengi ve Köçek de daimî değişmez varangelen kişilerdir. Yahudi, Arap, Acem, Rum, Laz, Rumelili, Kayserili, Arnavut, Frenk ve diğerleri de gayet tipik olmakla beraber, her oyun için mutlaka gerekli kişiler değildir. Bunlardan başka, cinler, cadılar, büyücüler ve hayvanlar da vardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat'tan önce esnaf teşkilâtları vardı. Her teşkilât o mesleğin kurucusu veyâ koruyucusu saydıkları târihî veyâ dinî bir büyük adamı, hattâ bâzen bir peygamberi pîr kabul ederdi. Hayalci esnafı da kendilerine Bursa'daki mezar taşında mevcut târihe göre, XVI. yüzyılın sonunda ölmüş olduğu anlaşılan, mutasavvıf bir şâir olan Şeyh Küşterî (b. bk.) yi seçmiştir. Perde gazellerinde daima o anılır.

Evliya Çelebi Karagöz oynatan Şeyh Şâzelî'den bahsettiği halde Küşteri'ye âid tek kelime söylememektedir. Ali Raşid'in perde gazellerinin Kemterî mahlasında da Raşid mahlasında da Küşteri sözü geçmiyor. Bu, belki Karagözcü esnafın pîri olduğu için Evliya Çelebi gibi bir Enderunlu olan Raşid Bey'in saray geleneğine uyması sonucu olabilir. *Seyahatname*'sinde sıraladığı bütün esnaf teşkilâtlarının pîrlerini kaydettiği halde, Karagözcü esnafının pîrinden bahsetmemesi, Evliya Çelebi'nin bu konudaki bilgisizliğinden ziyade, saray kayıtlarıyle esnaf geleneklerini bağdaştıramaması sonucu olabilir. — Nureddin Sevin

KARAGÖZLÜ'LER, İran'da yaşayan Türk oymaklarından biri. K.'lerin adlarını beylerinin birinden aldıkları anlaşılıyor. Oymağın adına XVIII. yüzyıldan itibaren rastgelinmektedir. K.'ler Safevî devletinin kurulma ve gelişmesinde önemli roller oynayan Şamlu boyuna mensup idiler. Şamlu boyunun yurdu Safevî devletinin kurulmasına katılmadan önce Uzun Yayla olup, kışın Haleb - Antep arasına indiklerinden kendilerine Şamlu denilmiştir. K.'lere gelince, onların yurtları verimli Hemedan arasında bulunuyordu. Bunlar XIX. yüzyılın başlarında göçebe hayatı bırakarak adı geçen arada büyük ve mamur köyler kurup yerleşmişlerdir. Bununla beraber, başlarında bulunan bey âilesine sıkıca bağlı kalarak oymak tesanüdünü kuvvetle muhafaza etmekte idiler. Hattâ onlar 1930 târihinde Hacılu ve Âşıklu adları ile iki kola ayrılmışlardı. XIX. yüzyılın başlarında K.'lerin nüfûsu 12 000 kişi olarak hesap edilmiş ve 7 000 asker çıkardıkları kaydedilmiştir. Aynı yüzyılın ortalarında onların 4 000 evden müteşekkil oldukları tahmin edilmiştir. 1930 yılında da K.'lerin nüfûsu 300 000 olarak verilmektedir.

İran'ı ziyaret eden Avrupalı seyyahlar K.'leri en savaşçı oymaklardan biri ve aynı zamanda en mahir biniciler olarak tanıtmışlardır. Bu oymak her ne kadar kalabalık, mütesanid, savaşçı olmakla beraber, diğer bazı Türk oymakları gibi (meselâ Afşarlar, Kaçarlar) büyük gayeler peşinde koşmamışlardır. Onların Zenol Kerim Han'ın hâkimiyetini kabul etmeleri bu hususla ilgilidir. Ancak, Kerim Han'ın halefleri ile Kaçar Ağa Muhammed Han arasında başlayan mücadelede, K.'ler soydaşlarının yanında yer alarak onların iktidara geçmesinde önemli rol oynadılar. K.'ler Kaçar devleti kurulduktan sonra da Ağa Muhammed Han'ın haleflerine aynı sadakatla bağlı kaldılar. Bunun üzerine Muhammed Hüseyin Han, oğlu Rüstem Han, Hacı Muhammed Han, Nasrullah Han, Ali Han, Mahmud Han, Abdullah Han gibi K. beyleri, Kaçar devletinin en büyük siyasî ve askerî ricali arasında yer almışlardır. Adı geçen beylerden Mahmud Han ve Ali Han aynı zamanda Kaçar hanedanına damad olmuşlardı. XIX. yüzyılın 2. yarısı ile XX. yüzyılın başlarında batı kültürü ile yetişmiş devlet adamları arasında K.'lere mensup şahsiyetler de vardır. Bunlardan biri Nasru'l - Mülk olup Oxford mezunu idi. Nasru'l - Mülk 1914 yılında saltanat nâibliğine getirilmişti. Yine batı kültürü ile yetişmiş Nasru'l - Mülk'ün kardeşi Tuman Han da aynı yılda Washington elçiliği görevinde bulunmakta idi. Bugün Hemedan arasında Türkçe konuşan köylülerin pek çoğu K.'lere mensuptur. — Faruk Sümer

KARAHALLI, Uşak iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 323 km², ilçe nüfûsu 15 597 (1970), merkez nüfûsu 4 674 (1970) tür. İlçe, 1953'te kurulmuştur. 15 köyü vardır. Nüfûsun üçte ikisi köylerde oturur. K., Uşak ilinin güney bölümündeki ilçelerdendir. Çok yeri 1 000 m kadar yükseklikte bulunan arazi, tepelik ve dalgalı bir biçimde olup, kasabanın doğu ve güneyinde düzlükler vardır. Kuzeyinden Büyük Menderes nehrinin kollarından Banaz çayı geçer. Bu çayın birtakım kolları, ilçenin doğu bölümünde uzanır. İlçede kış oldukça şiddetli geçer, yazlar sıcak ve az yağışlıdır. Yıllık yağış tutarı 550 mm dir. Zaman zaman kar yağar, yılına göre karlı günler sayısı 10 - 30 gün arasında değişir. Başlıca geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır.

KARAHALLI: Genel görünüş

İlçe merkezi olan K.'nın denizden yüksekliği 990 m, Uşak şehrine uzaklığı 62 km dir. İki parkı, çarşısı, içme ve kullanma suyu vardır. Doğusundaki Çivril demiryolu istasyonuna uzaklığı 20 km dir. 25 km lik dar bir yol ile Uşak - Çivril karayoluna bağlıdır. Kasaba halkının bir kısmı dokumacılık yapar (1 000'den çok el tezgâhı, dokumacılar kooperatifi). Bu dokumalar, büyük şehirlerde (özellikle İstanbul, İzmir) satılmak üzere gönderilir. Gezici manifaturacılık yapanlar da vardır. Yerine yetecek kadar tahıl elde edilir. Haftada bir gün pazar kurulur. Kasabada orta ve ilk okullar vardır.

KARAHAN, Abdülkadir (doğ. Siverek, Urfa 1913), Türk edebiyatçısı ve edebiyat târihçisi. İlk tahsilini Siverek'te, orta öğrenimini İzmir'de tamamlamış, 1939'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ve Yüksek Öğretmen Okulu'ndan mezun olmuştur. Samsun ve İzmir liselerinde edebiyat öğretmenliği yapmış, 1947'de Edebiyat Fakültesi'ne asistan, 1952'de doçent, 1963'te profesör olmuştur. 1949 - 1950 târihlerinde Paris'te çalışan K., Orta Doğu ülkelerinde konferanslar vermiş, incelemeler yapmıştır. Şiirle de uğraşan K.'ın bestelenmiş şiirleri arasında «Yedek Subay Marşı» da vardır. Eserleri: *Güneşin Doğduğu Yurt* [1934]; *Fuzulî'nin Mektupları* [1948]; *Fuzulî - Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti* [1949]; *Nabî* [1953, 1967]; *Nef'î* [1954, 1967]; *İslâm - Türk Edebiyatında Kırk Hadis* [1954]; *Fâtih, Şâir Avnî* [1954]; *Kanunî Sultan Süleyman Çağı Şâirlerinden Figanî ve Divançesi* [1966]; *Osmanlı Devleti Târihi* (Hammer târihinin bugünkü dille özeti) [1967].

KARAḤAN, Lev Miḥayloviç (Kutais 1899 - Moskova 1937), Sovyet politika adamı. 1921 - 1922 yılları arasında Polonya'da maslahatgüzar olarak çalışmış, 1924 - 1926 yıllarında da Çin'de elçilik yapmıştır. K., Çin'de çıkan iç savaşta politik bir rol oynamıştır. 1926 yılında dışişleri komiser yardımcılığına getirilen K., 1934'te Sovyetler Birliği'nin Ankara büyük elçiliğine tayin edilmiştir.

K., 1937 yılında gizli olarak muhakeme edilmiş ve Trotskiy (b. bk.) taraftarı olarak ölüme mahkûm edilmiştir.

KARAHANLI SANATI: Göktürk devleti ile birlikte 742 târihinde ortadan kalkmış bulunan Türk hakanı unvanını 840'ta Kül Bilge Han'ın yeniden alması ile Hakanî Türk adını taşıyan ve modern târihçilerin Karahanlı adını

verdiği devir başlamış sayılmaktadır. Böylece, K. S. İslâmiyetten önce muhtelif mahallî kültürler çerçevelerinde yüzyıl kadar sürüp 926 târihlerinde İslâmiyetin kabulünden sonra, Müslüman Türk sanatının ilk safhası olarak ortaya çıkmıştır. K. S.'nın önemi, böyle bir dönüm noktasında öz bir üslûp kurabilmiş olması ve üstelik en medenî Türk muhitlerinde gelişip yüksek bir seviyeye erişebilmiş bulunmasındadır. K. S., bütün Orta Asya târihinin de en verimli safhalarından biri olarak gözükmektedir. Karahanlı Türkleri millî sanat ve kültürün geleneğini ve Türk istidadının kuvvetini İslâma adayıp İslâmî ilham altında Müslüman Türk sanatının üslûbunu kurmuşlardır. K. S.'nın özelliklerini ekserî târihçiler şöyle özetlemektedir: İslâmiyetten önceki Türk sanatının hâtıraları henüz unutulmamıştır. İslâmî tesirler, İranlı bir sülâle idaresinde karışık bir Türk - İranlı - Arap Müslüman kültürü vücuda getirmiş bulunan Samanî muhitinden gelmekte idi. Orta Asya Müslüman sanatı Karahanlılara tesir etmiş, fakat kuvvetli şahsiyetlerini gölgelememiştir. Buddhizmin bir hâtırası olarak, K. S. Samanîlere nisbetle daha şuurlu bir şekilde ideolojik maksatlar gütmüştür. Yusuf Hâs Hâcib ile Ahmed Yesevî gibi Karahanlı şâirlerinin güzel bir Türkçe ile öğrettikleri arınmış İslâmî tasavvurları Karahanlı sanatkârı, mimarîde ve plastik sanatlarda, asîl nisbetler ve sadelik ile ifade etmek istemektedir. Sadeliğe zarar vermemek için daima dekor geri planda bırakılmıştır. Temsilî mâhiyette olan ve büyük çapta gösterilen birkaç yazı ve motif dışında, bütün satıhları kaplayan dekor, göze çarpmayacak gibi incedir. İslâmî ve mücerred manada Tevhîdi ifade için, figüratif sanatın dünyevî tasvirleri silinmiş veyâ küçük çapa düşürülmüşdür. Yine de, Samanî devre nisbetle, figüratif sanatın özellikle heraldik vecheleri, Karahanlı devrinde birden çoğalmaktadır.

KARAHANLI SANATI: Kırgızistan'da Argu bölgesinde bulunmuş (aş. yu. IX - X. yüzyıl), İslâmiyetten önceki Türk mezar heykelleri tarzında sarıklı bir heykel (A. N. Bernştam, «Archaeological Investigations in Kirghizia», *Gazette des Beaux - arts* 1946)

Mimarî: K. S.'nın başlıca eserleri mimarî dalındadır. Karahanlıların İslâmı ve bu dinin demokratik toplum mefhumunu kabul etmesi ile beraber, Türklerin şehir hayatına intibakı hızlanmıştır. İslâmiyetten önce, balık denen sûrlu şehir içinde yaşamak hakkı, bir nevi mabûd sayılan hükümdarın ve tapınaklara hizmet eden rahiplerin imtiyazı kalmakta idi. «Ordu balık» (hükümdar şehri) içinde başkaca ancak hükümdarın maiyetine, «er - at» ına ve hizmetindeki sanatkâr ve tacirlere yer vardı. İslâmiyetten sonra, «ordu - balık» etrafına yeni mahalleler kurularak, tüccarlar ile, dinî ve meslekî hüviyette teşkilâtlar kuran sanatkârlar dış mahallelere yerleşmişlerdir. Göçebeler de onlara iltihak edince büyük şehirler kurulmuştur.

Bu gelişme sayesinde şehircilik ile mesken mimarîsi ilerlemiştir. Kubbeli ve üstüvanî Türk çadırından veyâ merkezî kubbeli hükümdar «kalık» ından (köşk) gelişen mesken kalıntıları, Kâşgarî'nin Argu adını verdiği Talas ve Çu vadileri bölgesi ile Tirmiz'de bulunmuştur. Bunlar rahatça meskenlerdi. Yerler pişmiş tuğla ile kaplı, duvarlar müzeyyen idi, künkler ile akar su temin edilmişti ve evler kışın külhan ile ısınıyordu.

Karahanlı devrinde çokça sayıda yeni şehirler de kurulmuştur. Arkeologlar bunları eskiden dört yöne bakan eski şehirlerden ayırt etmek için, kıbleye dönük bulunduklarına işaret etmektedirler. İslâmî Karahanlı şehirlerinde, iç kısımda hükümdar «ordu» (saray) su bulunmuyor ise, plan gelişi güzeldir. Dört yöne hâkim olmak iddiasındaki Türk hakanının haçvarî «ordu» şekli, halk şehirlerinde görülmemektedir.

Karahanlılar mescid ve hayır külliyeleri inşasında en çok gayret göstermekte idiler. En eski Müslüman Türk külliyeleri, 926 tarihlerinde Kâşgar'da Karahanlıların İslâmiyeti kabulü devrinde mevcut bulunan Buddhist külliyelerin İslâma adanması ile vücut bulmuştu. Karşı'lı Cemâl'in rivayetine göre, daha çocuk iken gizliden İslâmiyeti kabul eden Satuk Buğra Han, Kâşgar'ın kuzeyindeki Artuç'ta bir Buddhist külliye inşasına yardım mecburiyetine düşünce, gönlünde bu külliyeyi Allah'a adadı. Artuç külliyesi böylece İslâma geçti ve Satuk Buğra Han oraya gömüldü. İslâmiyetin kabulünden 150 yıl kadar sonra bile, Yusuf Hâs Hâcib her «Burkan orunu» (Buddha tapı-

KARAHANLI SANATI: 1196 târihli Vabkend minaresi

nağı) nun mescide çevrilmesini ister. Pelliot'nun Kâşgar etrafında bulduğu erken İslâmî yapıların bâzısının aslı Buddhist idi. Taraz'da, X - XI. yüzyıldan olup Kara Han'a atfedilen türbe de İslâmdan önceki devre bağlanır. Böylece, Uygur Buddhist metinlerinde «buyan» (hayır) adı verilen eserlerden manastır, mektep ve fakirlere barınak olarak yapılan külliyeler, İslâmî devirde, *Kutadgu bilig*'de muyanlık adını alarak mümasil şekilde gazilere, dervişlere, fakir yolculara barınak, medrese ve tekke olarak kullanılıyordu.

1

2

KARAHANLI SANATI: Tirmiz sarayından kabartma camdan iki eser: 1. Atlı bir bey, 2. Tavşan yakalamış bir tavşancıl kartalı kara - kuş tasvir edilmiştir. (G. A. Pugaçenkova - L. I. Rempel, *İstoriya isskustv Uzbekistana*)

IX. yüzyıldan önce bir Türk meliğinin şehri olan Kökşibagan IX. yüzyılda Çur Tigin'in şehri Üzkend Türk tudunlarının eski merkezi Taşkend ve Sütkend gibi bâzı merkezlerde, Karahanlılardan önce Müslüman olmuş Türk muhitleri bulunmakta idi. Böyle yerlerde, Karahanlılar belki gelişmiş bir Müslüman Türk sanatının izlerine bile rastladılar.

Karahanlı Türkleri pek çok sayıda yeni külliyeler de yaptırdılar. Talas vadisinde ve başka yerlerde arkış (kervan) yolları boyunca, iki fersahta bir «muyanlık» ve hanlar diziliyordu. Bunlardan bâzıları hâlâ durur: Aksu ile Kara - baltı arasında X - XI. yüzyıl külliyesi, Çu Tigin Nasr Şemsü'l - Mülk (1068 - 1080) ün Buhara, yani Harçeng ile Semerkand, yani Akkuttal'da yaptırdığı iki Ribât - i Melik, Oğuz ili Aral gölü güneyindeki Daya Hatun külliyeleri gibi. Açık bir avluda bir mihrabdan ibaret «namazgâh» denen mescid tarzı ve mihverlerde tâklar ile iç duvar boyunca dizilmiş hücrelerden müteşekkil medrese - mescidler İslâmiyetten önceki Batı Türkistan ve Horasan geleneğine bağlanıyordu. Bu arada Buddhist Türk mimarîsinde de görülen bu şekiller, Buhara'da, VIII. yüzyıldaki bir mescidden beri İslâmî yapılara da teşmil edilmişti. Tâklı avlu tarzında Karahanlıların özelliği ordu - balık tarzından ilham alarak, açık medresenin ortasına, sûrlar içinde bulunup hükümdara mahsus olan bir merkezî yapı ilâve etmek idi. Ordu - balık tarzı Harçeng Ribât - i Melik'inde gözükür.

Orta Asya'da Karahanlılardan önce çok kubbeli kapalı mescidler yapıldığı Belh'de son zamanlarda bulunan Nuh - günbez mescidi ile anlaşılmıştır. Karahanlı mescidlerinin tek prototipi sayılan bir Türk mescidi, «Türk meliğinin şehri» Kökşibagan'daki dokuz kubbeli mescid yine de bir özellik göstermektedir. Ortada dört sütun üzerine yükseltilmiş kubbe, Buddhist sanatına mahsus olup «lotus» soğanına teşpih edilen şekildedir. Muhammed b. Süleyman Arslan Kağan (1102 - 1130) ın Buhara'da yaptırdığı Namazgâh'ın tâkının içi ise, bir Uygur tapınağında görülen şekilde, üst üste yükselen iki kubbe ile örtülü idi. Bu tarz yükseltilmiş kubbeler Samanîlerde yoktu ve Türk Buddhist sanatının hâtıralarından idi.

Samanî devrinde minarelerin sûrların üstüne oturtulan, tahtadan yapılmış, dört sütun üstünde bir kubbeden ibaret olmuş bulundukları anlaşılmaktadır. Pişmiş tuğladan ilk minarelerin Karahanlılar tarafından inşâ edildiğini Narşahî kaydeder. Toparlak veyâ çok köşeli kesitleri ile tebarüz eden Türkistan ve Horasan minareleri X - XI. yüzyıllarda gelişmiştir. Prototipler, Orta Asya sûrlu şehirlerinin köşelerinde veyâ kapı yanlarında bulunan, yahut müstakil duran ve Buddhistlerce «ediz ev» (kutsal kitapları saklamağa mahsus pagoda) olarak kullanılan kuleler idi. Türkistan'ın ilk İslâmî âbidevî minareleri olan Karahanlı minarelerinden bâzıları hâlâ ayaktadır. Bunlardan en tanınmışları XI. yüzyıldan Burana, Üzkend, Tirmiz minareleri, 1107 târihli Car - kurgan, Arslan Kağan'ın 1127'de Buhara'da yaptırdığı Uluğ Minar ve 1196 târihli Vabkend minareleridir.

Karahanlıların eseri velî ve hükümdar türbelerinin Samanî benzerlerine nisbeten özellikleri yine Buddhist mimarînin hâtıralarına işaret eder. Üzkend'deki Karahanlı hükümdarları türbeleri, «öy» ler (mağara - tapınaklar) gibi yan yana dizilmiştir. Taraz'da İdris Peygamber ve Ayşe Bibi türbelerinin görünüşü stûpa (azizlerin kalıntılarının muhafaza edildiği Buddhist türbe) yı hatırlatır, çünkü tepelerinde, Türkçe «köşetri» denen ve Burkanın şeref şemsiyesini temsil eden konik kümbedler bulunmaktadır.

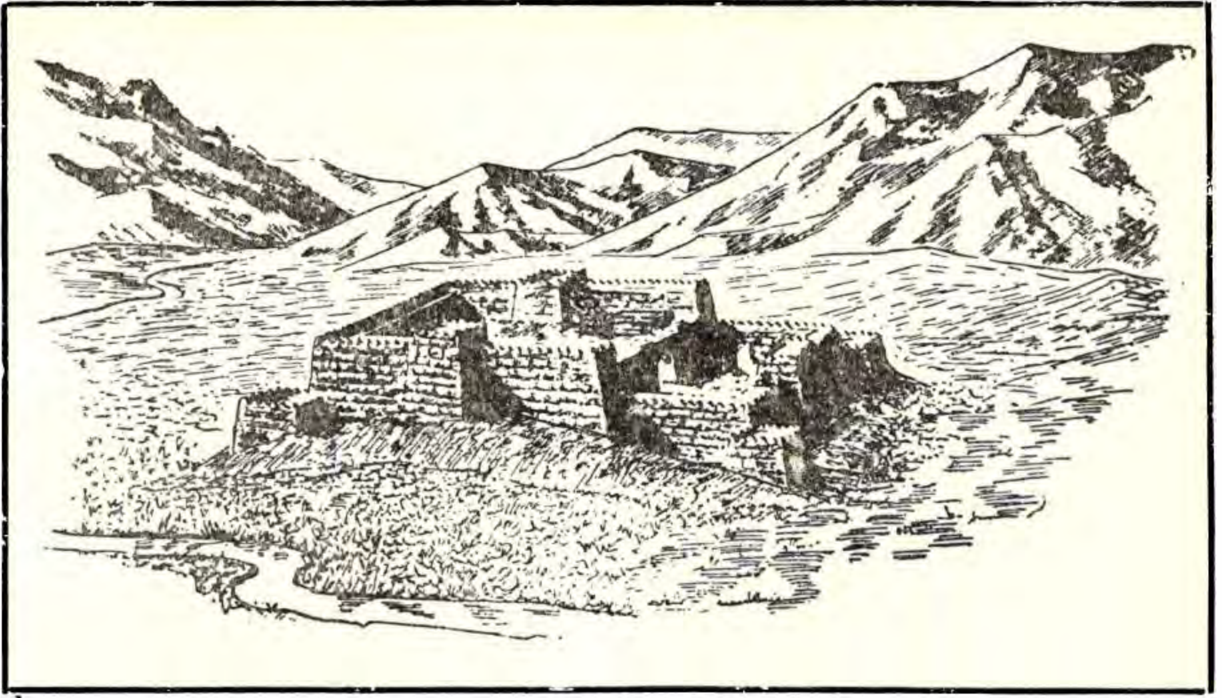
Karahanlıların başka yapıları arasında tura (kale), köprü, hamam, karşı (saray) gibileri de yer almakta idi. Sarayların arıklı ve havuzlu bahçeler ve korular içinde bulunduğunu Narşahî anlatır.

Uygur mimarîsinde olduğu gibi, Karahanlılarda da muhtelif şekilde kemerler görülür. En yaygını, Buddhistlerce mukaddes bir ağaç olan yabanî incir yaprağı biçiminde tepesi sivrilen veyâ at nalı biçiminde fakat tepesi sivrilmiş cinslerdi. Minareyi andırır köşe sütunları ve minare gibi sütünların duvara yarı gömülü olarak yan yana sıralanması da eski Türkistan geleneğinden tevarüs edilmiş tarzlar idi.

Karahanlı yapılarında büyük taşlardan temeller göze çarpar. Bu özelliğin yanında, Karahanlılar Türkistan'da alışılmış tarzda, topraktan geliştirilmiş malzemeyi kullanmağa devam ettiler. Duvarlar çiğ tuğladan örülüp, üstü «genc» denen ve tezyin edilen kaymak taşı sıvası ile veyâ muhtelif şekillerde kesilmiş, süslü, oymalı, kabartmalı, çizgili kiremitler ile kaplanıyordu. Daya Hatun külliyesi duvarlarında, tuğlalar ile Çin damgaları gibi dörtköşe, Kûfî mühürler vücuda getirilmeğe başlandığı görülür.

Karahanlı devrinin Samanîlere nisbetle önemli bir yeniliği, muhtemel olarak Uygur ili üzerinden doğudan geldiği anlaşılan teknikler ile hazırlanmış cilâlı ve sırlı tuğla ve cam tezyinatın getirdiği zengin koyu mavi ve yeşil renkler ve parlak satıhlardır. Sırlı çini tabaklar da yaygın idi.

Tahta oyma sanatının Karahanlı devrinde ne kadar ileri olduğunu Buhara yanındaki tahta sütun ve mihraplı mescidlerde, özellikle İsküdar mescidinde görülür.

1

3

2

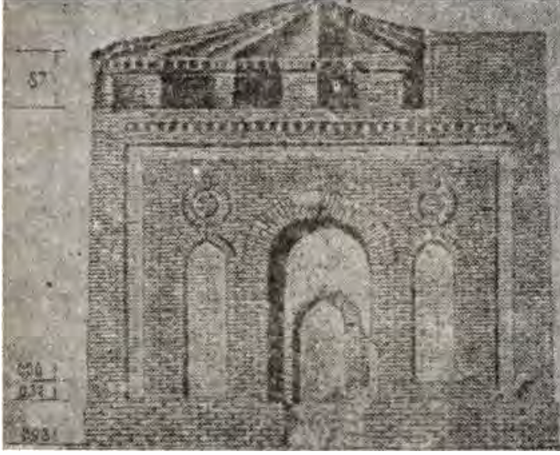
KARAHANLI SANATI: 1. Tiyen - şan dağlarında Karahanlı devrinden «tura» (kale) (A. N. Bernştam rekonstitüsyonu); 2. Kazakistan'da Argu bölgesinde bulunmuş Karahanlı devri tunç ayna, Arapça (Kûfî) yazı (anlamı: «İmân eden emindir») (Êrmitaj müzesi); 3. Argu (Talas ve Çu vadileri bölgesi)'da bulunmuş Karahanlı devrinden sırlı tabak. Ortadaki sülünün etrafındaki dekor Kûfî yazı taklididir (A. N. Bernştam rekonstitüsyonu)

Maden işlerinde, eski göçebe usulünde kakma yanında, Çin'den gelme bir teknik olan dökme özellikle kullanılıyor ve tunç aynalar ve hokkalar bu şekilde yapılıyordu.

Yazı: Türk sanatının mücerretleştirme temayülüne bu kere İslâmın figüratifi mekruh sayması keyfiyeti de ilâve olunca K. S.'da natüralist şekiller kolayca ideograma, damgaya, astrolojik ve geomantik «ırk» şekillerine, hattâ yazıya benzer görünüşlere girmekte idi. Karahanlı devrinde yeni yükselen sanat *Kur'ân* ve hadis tercümanı, Arapça harfler ile yazı oldu. Türk hat sanatının başlangıcı Karahanlı devrindedir. Samanî yazıya nisbetle Karahanlı kûfîsinde yükselen celî bir nisbete temayül vardır. Kûfîden gelişen sülüste de aynı celî yükselme eğilimi görülür. Karahanlılar Uygur yazısını da kullanmakta idiler ve son zamanlarda Kırgızistan'da Tereksay kayaları üzerinde, Uygur yazısı ile bir Karahanlı devri kitabesi bulunmuştur.

Dekor: Tezyinî dekorda özellikle remiz mâhiyetinde unsurlar kullanılarak ideolojik temayül bir kere daha ifade ediliyordu. Lotus çiçeği ve goncası, «tört bulung» (dört yön) remzi haç, sekiz yön (dört yön ve köşeler) remzi oktogon gibi Buddhist timsaller yanında *Kur'ân*'da (XXIV/35) mümin gönlü timsali olan kandil içinde yıldız da yer alıyordu. Yıldız böylece ay, hilâl, «kün - ay» (güneş ve ay) gibi eski parlaklık timsalleri yanında, alemler ve sikkelerde yer aldı.

Figüratif sanat: Kâşgarî'nin Argu dediği kuzey - batı

1

2

4

3

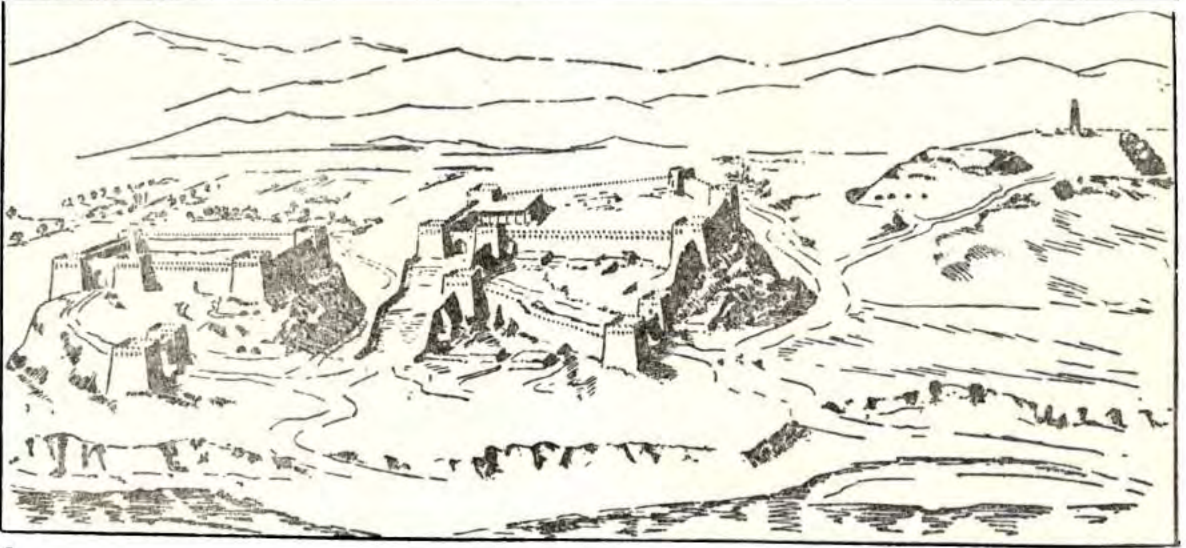
5

KARAHANLI SANATI: 1, 2, 3. Taraz türbelerinden Balacı Hatun türbesi güney cephesi rekonstitüsyonu ile Ayşe Bibi türbesinin seramik kaplaması ve sütununu gösteren resim ve Ayşe Bibi türbesinde kullanılan sırlı ve sırsız kiremit şekillerinin Basınov tarafından gösterilen örnekleri; 4. Hoten'de bulunmuş Karahanlılara âid olduğu sanılan Karakuş veyâ hilâl biçiminde tunç alem (Üstündeki târih H. 445 [1052] gibi okunmuştur. Arapça yazının anlamı: «Sen Allaha dahalet et») (National Museum, Delhi); 5. Karahanlılardan İbrahim Arslan Kağan Melik - ül Üzkend sikkesinde sekiz köşeli yıldız içinde kelime - i şahadet (Arkeoloji Müzesi Artuk Karaloğlu No. 1003, İstanbul)

Türkistan'daki Karahanlı merkezlerinde, Türk mezar heykelleri geleneğinde elde and içmek veyâ hayat kadehini tüketmek timsali ayak (kadeh) tutan, fakat başı sarıklı bir heykel bulunmuştur. Bu heykel, Bernştam tarafından henüz Türklerin İslâmiyetten önceki mezar heykeli geleneğini unutmadıkları, fakat İslâmiyetin de kabul edilmiş bulunduğu IX - X. yüzyıllara atfedilmişti. Karahanlı Türklerinin görünüşü, kıyafeti ve âdetleri hakkında önemli bir belgedir. Müslüman Türk sanatında son insan heykeli örneklerinden de biridir.

Daha sonraki K. S., «genç» ile sıvanmış duvarlar veyâ madenî eşya veyâ cam üzerinde, kabartma yahut oyma olarak figüratif şekiller ile iktifa etti. *Kutadgu-bilig*'den bilinen görünüşler, bağdaş kurmuş veyâ üç ayaklı kürsü üzerine oturmuş yahut kuş ve bars (pars) ile avlanan veyâ elde kadeh tutan ilig (hükümdar) çok tekerrür eden bir tasvirdir. Alp tasvirleri de yaygındır. Kozmik veyâ heraldik mâyiyette motifler, «dünya dalı» denen kâinatı temsil eden ağaç, dünya ve zaman timsali evren (ejder), Karahanlılarda hükümdar lakaplarına işaret eden arslan, yırtıcı kuş gibi hayvanlar ve bunların efsanevî biçimleri, K. S.'nın İslâmî Orta Asya'ya getirdiği unsurlardır.

Karahanlıların İslâmî sanatı, 1220 târihlerinde, Moğol istilâsı ile birlikte sona ererek, 300 yıl kadar sürmüş

1

2

3

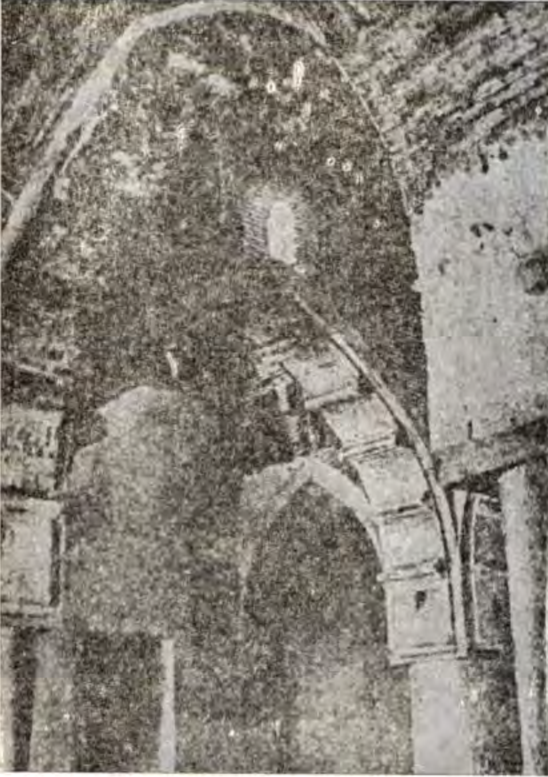
KARAHANLI SANATI: 1. Karahanlı başkentlerinden Üzkend (A. N. Bernştam rekonstiüsyonu); 2. Birinci resimde solda görülen külliyeden XI. yüzyıla âid minare; 3. Birinci resimde solda görülen külliyeden Karahanlı sülâlesi mensuplarından adı bilinmeyen birinin türbesinin kapısı (1186)

1

2

3

KARAHANLI SANATI: 1. Zerefşan vadisinde Türk meliği şehri Kökşibagan'da mescid (aş. yu. IX. yüzyıl); 2, 3. Kökşibagan mescidinin içi

oldu. K. S.'nın tesirleri Türkistan'da uzun sürecek ve Moğol istilâsının getirdiği yıkım ve ikonografik yenilikler karşısında, Müslüman Türk geleneği olarak, norm payesini alacaktı. Türk göçleri ile birlikte Karahanlı tesirleri her yana yayıldı, Türk Memlûkları ile Hindistan'a vardı, Selçuklular ile Fars'a, Arabistan'a yayıldı. K. S.'nın yalnız millî bağ bakımından değil, millî ifade tarzı olan stilistik bakımından da başlıca varisi Osmanlı sanatıdır. — Emel Esin

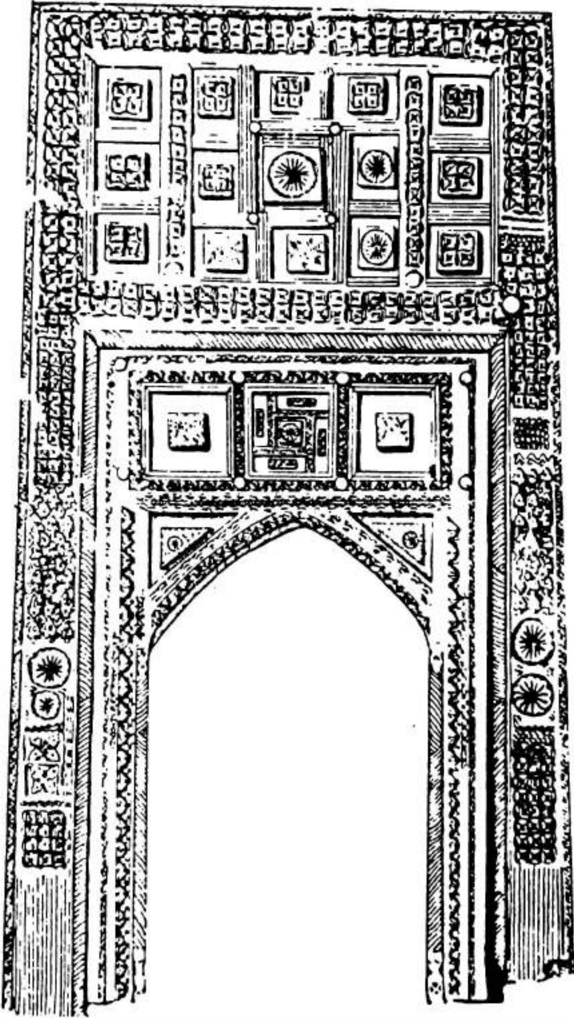
KARAHANLI TÜRKÇESİ: bk. ORTA TÜRKÇE

KARAHANLI'LAR, Uygurlar (Dokuz Oğuz - On Uygurlar) ın Büyük Türk Hakanlığı tahtında halefi olan Türk hanedanı. 845 - 940 yılları arasında Büyük Türk hakanlığı, Asya imparatorluğu ve evrensel devlet olma vasfını kaybetmiş, küçülmüştür. Bu 95 yıl içinde Uygur kağanları ile K. kağanları vardır; bunlardan birinin diğerine üstün olduğunu ileri sürebilmek için henüz yeteri kadar bilgimiz yoktur. Fakat K.'ları batı hakanları, Uygurları da doğu hakanları olarak kabul edebiliriz.

K.'lardan Satuk Buğra Han'ın Abdülkerim adını alarak 940 yıllarına doğru İslâm dinini kabul etmesi, Türk târihinin kaderini değiştirmiş ve bir dönüm noktası olmuştur. 940'tan sonra K.'lar, kesin olarak Büyük Türk Hakanlığı'nı temsil etmişlerdir. K. hanedanı da Uygur hanedanı gibi Göktürk hanedanından inmiştir.

K.'ların Türk târihindeki önemi, dönüm noktası mahiyetindedir ve bu yüzden dünya târihine de büyük ölçüde tesir etmiştir. Evvelâ İslâm dinini kabul edip Müslüman toplumuna ve kültür birliğine girmişler, zaaf alâmetleri gösteren İslâm dünyasına genç, dinç ve en büyük güç olarak Türklüğü dahil etmişler, bu dini kabullerinden beş çeyrek asır geçmemiştir ki, Türklüğü İslâm dünyasının hâkimi ve efendisi kılmışlardır. Bu suretle Müslüman dünyasının temsilciliği Araplardan kesin olarak Türklere geçmiştir.

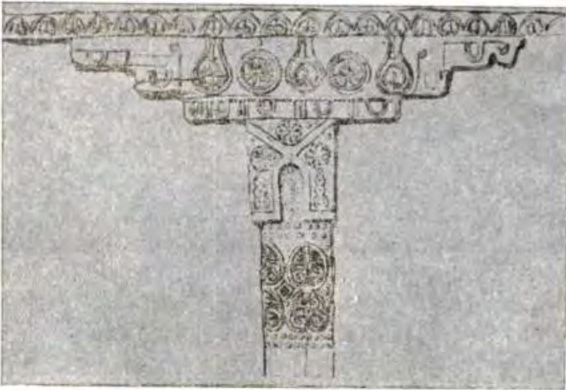
İkinci inkılâp, Batı Moğolistan'dan Doğu Türkistan'a nakleden, yâni Türklüğün merkezini çok daha güney - batıya götüren Dokuz Oğuz - On Uygurların yolunu takip etmek suretiyle, Türk imparatorluğunu daha da güney - batıya kaydırmaları şeklinde tecelli etmiştir. Bunun önemi

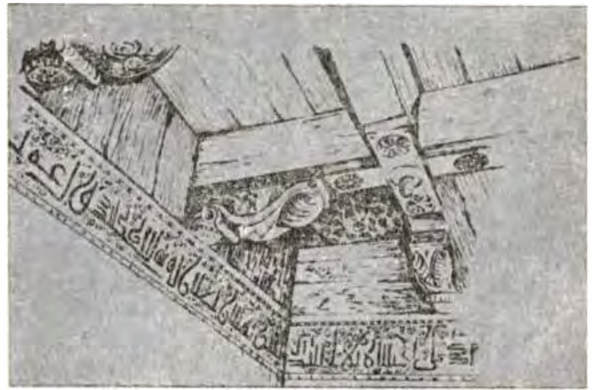
1

2

3

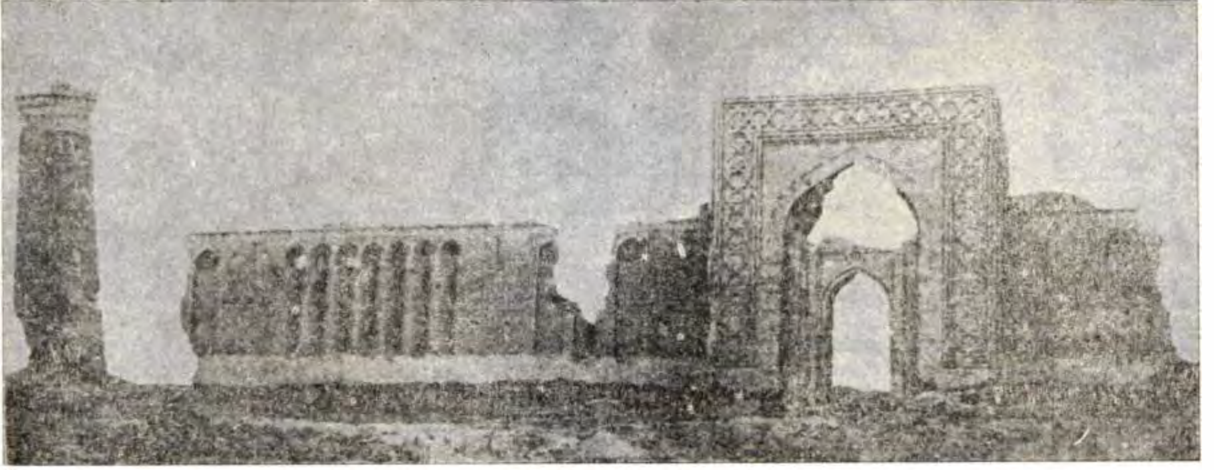

4

KARAHANLI SANATI: 1, 2, 3, 4. Zerefşan kıyılarındaki Karahanlı devri mescidlerinden tahta mihrap sütunlar ve tavan

dünya târihi çapındadır. Uygurların ağırlık merkezi, Doğu Türkistan'ın orta, doğu ve kuzey bölgeleriydi. K.'larınki daha çok Doğu Türkistan'ın batısı (Kâşgar bölgesi) olmuştur. Zaten Mâverâünnehr'i Samanîlerden fethettikten sonra K.'lar, Doğu ve Batı Türkistan'ı birleştirmek suretiyle Büyük Türk Hakanlığı'na Göktürklerden beri en büyük sınırları ve zengin ülkeleri kazandırdıkları gibi, Doğu Türkistan'ın batısından, Kâşgar'dan 800 km batıya, Semerkand'a kaymışlardır. Jeopolitik bakımdan bu durumun evrensel önemini belirtebilmek için biraz daha açılıp açık örnekler vermek yararlıdır. Çünkü bu konu, Türk târihinin en önemli bahislerindendir. Selçuklular ve Osmanlılar, bu jeopolitik yoldan yürümüşlerdir.

Kuş uçuşu uzaklık ile kuruluşundan 845 yılına kadar

1

2

KARAHANLI SANATI: 1. Karahanlı hükümdarı Çu Tigin Nasr Şemsü'l - Mülk (1068 - 1080) ün yaptırdığı külliyelerden Harçeng Ribât - i Melik'i; 2. Buhara'da Karahanlı devrinden Attâr Çarşısı mescidi cephesinin Rempel tarafından yapılmış rekostitüsyonu

Büyük Türk Hakanlığı dediğimiz Kuzey (Orta) Asya Türk imparatorluğunun başkenti olan Ötüken ve çevresi (yâni bugünkü Moğolistan'ın orta - kuzey) nin Akdeniz kıyılarından (İskenderun Körfezi'nden) 5 300 km'dir. Büyük Okyanus'a (Peçili Körfezi) ise 1 600 km dir. Bu durum, Türk imparatorluğunun açık olarak bir Uzak Doğu devleti olduğunu gösterir.

Dokuz Oğuz - On Uygurlar, târihlerinin ikinci devresinde, yâni 845 - 940 yılları arasında başkenti Karabalgasun'a almışlardır. Burası Ötüken'in 1 400 km güney - batısıdır. Bu durumda, evvelce yakın açık deniz olan Büyük Okyanus'tan gerçi uzaklaşılmıştır; fakat Akdeniz'le olan uzaklık 4 150 km ye inmiştir (Büyük Okyanus: 2 900 km). Değişiklik bundan ibaret değildir. Ötüken, 48° enleminde idi. Karabalgasun ise 42° 30′ enlemindedir. 5,5° güneye inilmiş, soğuk iklimlerden mutedil iklimlere geçilmiştir.

K.'lara gelince, bunların imparatorluk başkenti önce Balasagun, sonra Kâşgar'dı. Balasagun bugün mevcut değildir. Isık Göl'ün az batısında, Kâşgar'ın 240 km kadar kuzeyinde idi. Bu şehirler Akdeniz'den 3 300, Büyük Okyanus'tan 3 500, Hind Okyanusu'ndan (Umman Denizi) 1 750, Kuzey Buz Denizi'nden (Ob Körfezi) 2 750 km

uzaklıktadır. Artık tam Orta Asya'dayız. Türk devleti gene bir kara devletidir; fakat açık denizlerden eşit uzaklıktadır. Kesin olarak artık bir Uzak Doğu devleti değildir. Üstelik başkent, 3,5° daha güneye alınmıştır (İstanbul 41°, Kâşgar 39°). Burası öyle bir noktadır ki, dünyanın hiçbir kıtasında, ne Afrika'da, ne Amerika'da, ne Asya'nın başka bir yerinde açık denizlere daha fazla uzaklık ölçülemez. Şu halde istikbal, açık denizlere çıkmaktadır. Türkler, bu istikbali maşerî dehâlarına uygun şekilde sezmişler, görmüşler, iman hâline getirmişlerdir. Bu noktaya geldikten sonra artık her şey Türkleri açık denize, Akdeniz'e, Anadolu'ya itiyordu. Bu akışın karşısına geçmek, Türklerin yolunu kesmek mümkün değildi. Bu yolu bulmak için Türk imparatorluğu, 13 yüzyıllık (M. Ö. 220 - M. S. 1071) bir gelişme geçirmiştir.

1040'ta K.'lar, Kâşgar ve Semerkand'dadır. Büyük Türk Hakanlığı tâcı, Selçuklulara geçmiştir. 1037'de Selçuklu başkenti, Nişapur şehridir (Horasan'da, Meşhed yakınları). Artık Türk imparatorluğu bir Yakın Doğu devletidir. Uzak Doğu ile binlerce yıllık ilgileri kesmiştir bile. 1071, Malazgirt ve Anadolu'nun fethidir. 1077'de Türkiye devleti kurulmuş ve başkent olarak İznik şehri seçilmiştir. 13 yüzyıllık gelişme bu derecede olgunluğa erişmiş ve baş döndürücü sonuçlar vermiştir.

Satuk Buğra Han'ın, atalarının yüzlerce, binlerce yıllık dini olan Şamanlığı bırakıp Müslüman olması ve Büyük Türk Hakanlığı'nın resmî dininin İslâm dinine çevrilmesi, ilâhî bir ilhama yorulmuş ve Türkler arasında Satuk Buğra Han efsanesi doğmuştur. Bu efsaneye göre, Türk hakanı rüyasında İslâm dininin esaslarını öğrenmiş ve sabah kalkınca Müslüman olduğunu bildirmiştir. Tebasına da bu dini öğretmiş ve bütün Türklerin Müslüman olmalarını buyurmuştur. Osman Gazi de böyle bir rüya görmüştür.

Aslında Türklerin İslâm dinini kabul etmeleri yüzyıllarca süren bir gelişmenin sonucudur. Bir anlık bir olay ve bir tek şahsın içine doğmuş bir ilham sonucu olmaktan çok uzaktır.

Türklerin İslâm dini ile temasları VII. yüzyılın sonlarında başlar. 610'da doğan ve 634'te Arabistan sınırlarını aşan Müslümanlık, VII. yüzyılın sonlarında Horasan'a varmış, Türklerle, Batı Türk Hakanlığı ile temasa geçmişti. Bir buçuk yüzyıl Türkler, bu dini iyice tetkik etmişlerdir. Bu süre zarfında İslâm imparatorluğu hizmetine giren yüz binlerce Türk Müslüman olmuş, Halife'nin başkumandanlığını ele geçirmiş, Mısır - Suriye'de ilk Müslüman Türk hanedanlı devlet olan Tolunlular, bir Oğuz Türkü tarafından kurulmuştur. Mâverâünnehir'de ve daha ötede, yâni Sır Derya'nın ötesinde Müslüman ve Şaman, hattâ Buddhist ve Manici Türkler, bâzı yerlerde karışık yaşamışlardır. Karluk boyunun bir kısmı Müslüman, bir kısmı Şaman dinindendi; Buddhist ve Manici olanlar da vardı.

Arapların Çinlilere karşı kesin olarak vaziyet almaları, Türklerle Müslümanları yaklaştırmıştı. X. yüzyılın ilk çeyreğinde Mâverâünnehir hemen tamamiyle bir Müslüman ülkesi idi. Bu ülkede yaşayan İranlılar ve sayıları onlarınkine yakın olan Türkler, Müslüman idiler. Bu halk, Samanî devletinin tebası idi. Bağdad'daki Abbasî halifesine tâbi olduğunu söyleyen, fakat aslında tamamiyle bağımsız bulunan Samanîler, kudretli bir İranlı krallıktı. Türk imparatorluğu, Balasagun ve Kâşgar'ı başkent edinince, Samanîlerle karşı karşıya gelmişti. Jeopolitik zaruretler, Samanîlerle harbi ve Mâverâünnehr'i fethi zarurî kılıyordu. Zaten Mâverâünnehir, Hunlardan Göktürklerin yıkılışına kadar Büyük Türk Hakanlığı'na dahil bir ülkeydi. Bu ülkeyi İranlılardan geri almak şarttı. Fakat Müslüman dininin bünyesine ve Orta Çağ'ın rakipsiz şekilde en yüksek medeniyet ve kültürüne sahip olan Müslüman toplumuna hulûl edebilmek için bizzat Müslüman olmak lâzımdı. Mâverâünnehir'deki İranlıların değil, Müslüman Türklerin bile Şaman dininden olan Büyük Türk Hakanlığı'na, yâni K.'lara dahil olmak istemeyeceklerine ve şiddetle karşı koyacaklarına şüphe yoktu. Halbuki Müslüman dininden bir Türk imparatorluğu, yarı yarıya Türkleşmiş bu Müslüman ülkeyi kolaylıkla ele geçirebilir, Samanîler askerî bakımdan ezilirse, halkın yeni hanedanı tanımaması için hiçbir sebep kalmazdı. K.'ların Müslüman olması, Mâverâünnehir ve sonra Horasan'ı, yâni Yakın Doğu ile Orta Doğu'nun geçit yerinde olan bu pek zengin ve kalabalık ülkeleri, olgun bir meyve hâlinde Türklerin eline düşürecekti.

Mâverâünnehir ve Horasan fethedilmekçe Türk imparatorluğuna istikbal yoktu. Nitekim Uygurlar, cihangir bir devlete sahip olamamışlardı. Uzak Doğu devleti olmak vasfını kaybeden Türk imparatorluğu, Orta Asya'ya tıkılıp kalamazdı. Böyle bir kara devletinin evrensel rol oynayabilmesine imkân yoktu. Türk imparatorluğunun ise, evrensel önemden düşmesi, Türklerin yüzlerce yıllık geleneklerinin, haysiyetlerinin çiğnenmesi demekti.

İslâm dininin kabulünde hâkim siyasî ve jeopolitik fikirler bunlar olmakla beraber, mesele bundan ibaret değildi. Meselenin mânevî bir cephesi de vardı.

Türklerin bir kısmı Şaman dinini bırakmış, Buddhist, Manici olmuştu. Başka din ve mezheplere intisap eden Türkler de vardı. Buddhistlik ve Maniciliğin millî bünyeye uymadığı kolayca anlaşılmıştı. Türkleri yabancı kültürlere iten, cihangirlik vasıflarını kaybettiren, hattâ askerî meziyetlerine ve teşebbüs dehalarına halel getiren bu dinler, Şaman dininin kısmen terkinden sonra, Türk toplumunda buhran doğurmak, mânevî değerleri değiştirmekle kalmamış, Türk devletinin siyasî bünyesini âdetâ tahrip etmiş, felce uğratmıştı. Fevkalâde pratik oluşu ve Türklerin öteden beri değer verip savundukları mânevî kıymetlere bağlılığı bakımından Müslümanlık bütün bu kusurlardan ve eksikliklerden uzaktı.

Türklerin Müslümanlığı samimî olarak ve kendi istekleriyle, hiçbir baskı olmaksızın kabulleri ve bu dinin az zamanda millî bünyeye tamamiyle uygun bir din hâline gelmesi, Türkleri târihlerinin en büyük devrinin eşiğine götürmüştür.

K.'ların kitle hâlinde ve resmen Müslüman olmalarından sonra, Müslüman olmayan Türkler de kaldı, bugün de vardır. Fakat bundan sonraki yüzyıllarda, hele Çingiz'den sonra, Moğol imparatorluğunun dört şubesinden üçünün Müslümanlığı, Türk dilini ve kültürünü kabulünü müteakıp, artık Müslüman olmayan, hele Şaman dinine bağlı Türkler, önemsiz bir azınlık hâlinde, Uzak Doğu'nun, Sibirya'nın ıssız ülkelerinde hayat sürebilmiştir.

Türklerin Müslüman olduğu an, İslâm dünyası ve bizzat dini, hele Sünnîlik için kritik bir andı. Türkler 4 Sünnî mezhepten Hanefî mezhebini kabul etmişlerdi. Bağdad'daki Abbasî halifesi de bu mezheptendi. İslâm dininin pratikliği ve realistliği yanında bu mezhebin toleransı Türkleri çekmişti. Bu sıralarda Şiîler, İslâm dünya-

sında, Irak'ta, Horasan'da ve her yerde halifenin otoritesini geniş ölçüde yıpratmışlardı. İslâm dini ile Türklerin birbirlerine faydaları karşılıklı olmuştur. Müslümanlık, Türklere mânevî birlik bahşettiği gibi, Türkler de Sünnî Müslümanlığın usanmak bilmez savunucusu olmuşlardır. Şiî mezheplerin, bugünkü dar sınırlarına itilmesi, Sünnî mezheplerin, özellikle Hanefî mezhebinin kesin zaferi Türklerin sayesindedir.

Diğer taraftan Türk boylarının nüfûsunun büyük bir hızla çoğalması da Türkler için İslâm dünyasının zengin ülkelerine dalmayı ve açık denizlere erişmeyi zarurî kılıyordu. İslâm dünyası, kargaşalıktan ve o zamana kadar en büyük otorite olarak gördüğü hilâfetin zaafından usanmıştı. Türklerin getireceği asayiş, nizam ve müsamahaya can atacağı her şeyden belliydi. Bu temayülün, çoğu büyük çapta teşkilâtçı olan Türk hükümdarlarınca sezilmemesine imkân yoktu.

Nihayet bütün cihangir kavimlerde, Romalılarda, Anglo - Saksonlarda görülen teşebbüs kabiliyetinin en önemli tezahürü, yeni ülkeler açmak ve o ülkeleri teşkilâtlandırmak olduğu, Türk târihinin sathî bir tetkikiyle dahi meydana çıkar. Türklerde şuur hâline gelmiş olan bu vâkıa, *Oğuz Destanı*'na şu cümle ile aksetmiştir: «Daima göç edeler, oturak olmayalar!»

Türklerdeki bu espri, târihleri boyunca devam ettiği gibi, güçsüz zamanlarında da onlara büyük mânevî destek olmuştur. Büyük târihçi W. Barthold şöyle demektedir: «Türk kavimlerinin özellikle X. yüzyılda başlayan fetihleri, onlarda millî bir gurur uyandırdı. Bu gurur, XX. yüzyılda bile Türklerin işine yaramıştır!»

Kâşgarlı Mahmud (ki K. hanedanından bir Türk imparatorluk prensidir) ve K. çağının ondan sonra gelen en büyük Türk yazar ve mütefekkiri, K. nazırlarından Yusuf Hâs Hâcib, devlet teşkilâtını ideal hâle getirmenin ancak Türklere mahsus olduğu, bu vasfın Tanrı tarafından Türklere ihsan edilen ve tahsis kılınan bir mevhibe bulunduğunu açıkça yazmaktadırlar. Yusuf Hâs Hâcib'e göre, devlet teşkilâtının ve büyük imparatorluk fikrinin sırrı, Alp Er Tunga'dan beri Türk hakanları arasında babadan oğula geçmek suretiyle saklanan millî bir kudrettir. Kâşgarlı Mahmud da Türkleri cihana hâkim kılan sırrın bir ilâhî mevhibe olduğunu bir hadîs'e dayanarak ileri sürmektedir.

K.'lar, Göktürk - Uygurlar'la Selçuklular arasında gerçek bir geçit teşkil eder. Selçuklularda görülen sanat motifleri, mimarîde olsun, seramik sanatlarda olsun, ağaç işlerinde olsun, K.'lardan gelmedir. Medeniyet târihinin diğer safhalarında da K.'ların bu geçiş rolü açıktır.

Kâşgar'ın Artış mahallesinde gömülü olan Satuk Buğra Han'ın İslâm dinini kabulü, diğer Türk boyları arasında da bu dinin yayılmasına sebep olmuştur. Aral gölü ile Hazar Denizi arasında yaşayan Oğuzlar, X. yüzyılın 3. çeyreğinde Müslüman oldular ki, üç çeyrek yüzyıl sonra Türk imparatorluğunu ele geçirip bütün Müslüman âlemine hâkim olacak ve Türkiye devletini kuracak olan Selçukoğulları, bu Oğuzların kralı bulunuyorlardı.

İslâm dininin Türkler arasında yerleşmesi kesin olmuştur. Bu zaten Müslümanlığı kabul eden diğer kavimler için de böyle olmuştur. Barthold şöyle diyor: «Târih, Müslüman olan birçok Hıristiyan ve Buddhist kavimler kaydeder; fakat Buddhist veyâ Hıristiyan olan hiçbir Müslüman kavim gösterilemez.» (*Histoire des Turcs d'Asie Centrale*, 59).

K.'lılar Mâverâünnehr'i Samanîlerden fethettikten sonra İslâm devletlerinin en güçlüsü durumuna yükseldiler. Samanîlerin başkenti Buhara da fethedilen yerler arasında idi. K.'lılar, Horasan'a dayanmışlardı. Fakat başka bir Türk imparatorluğu, İran kültürü tesirindeki Gazneliler, Büyük Türk Hakanlığı'nı temsil eden K.'ların güneye ve batıya doğru daha fazla yayılmasını engellediler. K.'ların batıya doğru yollarını kesen Gazneliler, Selçuklular tarafından bu yoldan kovulmuştur. Böylelikle Büyük Türk Hakanlığı'na batı ve Akdeniz yolu açılmıştır. Gaznelilerin geleceği Hindistan'da tecelli etmiş ve Hindistan kıtasında ilk Müslüman - Türk hâkimiyeti kurulmuştur.

XI. yüzyılın eşiğinde, Doğu Türkistan'dan sonra Batı Türkistan da geniş ölçüde Türkleşmiş bulunuyor, yeni Türk şehirleri kuruluyordu (XI. yüzyılda Binkent şehrine Türkler Taşkent dediler). Bu sıralarda enerjilerini tüketen ve dejenere olan Araplar, İslâm dünyasını savunmadan bile âcizdiler. Batıda Kuzey Afrika ve İspanya'da bu iş nasıl Berberîlere düşüyorsa, doğuda da Türklere düşecekti. Zaten Abbasî hizmetindeki Türkler, çoktan Bizans'la mücadele ediyorlardı.

1025'te Semerkand'ın güneyinde Gazneli Türk imparatoru Sultan Mahmud ile Karahanlı imparatoru Kadır Han Yusuf buluştular. Mâverâünnehr'e el atmak isteyen Gaznelilerle K.'lar arasındaki anlaşmazlığa hâl çaresi aradılar. Filhakika Gazneliler, zamanla bütün Mâverâünnehr'i K.'lardan aldılar ve K.'lar, Sır - Derya'nın ötesine atıldılar. Bu andan itibaren Selçuklular, Gaznelilerin karşısına dikilmişti. Türkleri batıya, ılık denizlere götüremeyen bir hanedanın Büyük Türk Hakanlığı'nı daha fazla temsil edebilmesi zaten imkânsızdı.

XI. yüzyılın ilk yarısında İslâm dini o zamanlar Turan denen Türkistan'ın en büyük kısmına hâkimdi. Yalnız Cungarya, Kazakistan'ın kuzeyi ve Doğu Türkistan'ın Kansu'ya yakın en doğu bölgeleri henüz Şaman ve Buddhist idi. Doğu Türkistan'da Kuça şehri Müslüman, Turfan şehri ise Buddhist idi ve ikisinde de Türkler yaşıyordu. Yedisu sahrası da Müslüman olmuştu (burada Türklerin Tuhsı, Yağma ve Çiğil boyları yaşıyordu). Balkaş Gölü'nün güneyi Müslüman, fakat kuzeyi, yâni Kırgız bozkırı henüz Şaman idi.

İslâm dininin yayılmasını millî bir siyaset hâlinde ele alan K.'lar, Türklerin hepsini Müslümanlaştırmak için büyük gayret sarf etmişlerdir. Bu arada büyük vuruşmalar, hattâ savaşlar olmuştur. K.'lar, Yamar (Ob) nehrinin kaynaklarına, yâni Sibirya'ya kadar ordu göndererek İslâm dinini yaymaya çalıştılar. Bu bölgede bu çağlarda Türklerin Basmıl boyu bulunuyordu.

K.'lar çağında Uygurlar, Doğu Türkistan'ın doğusunda küçük şehir devletçikleri (siteler) hâlinde yaşıyorlardı. Buddhist dininden idiler ve medeniyetleri hâlâ parlak şekilde devam ediyor, Uygur lehçesinde Türk edebiyatının şâheserleri yazılıyordu. Uygurlar, İslâm dininin Kansu'ya doğru yolunu kesiyorlardı. Bu yol, ancak Moğollar Müslümanlaştıktan sonra, XIV. yüzyılın 2. yarısında tamamiyle açılacak ve İslâm dini Kansu'da da yayılacak, Yunnan'a, yâni güney - doğu Çin'e atlayacaktır.

K.'lar, Tarım havzasını Müslümanlaştırmışlardı. Müslümanlık, XIII. yüzyılın 2. yarısında Lob Gölü'nün doğusuna atlayıp Çaydam havzasına da geçecek ve Tibet'e dayanacaktır.

Batı Türkistan gibi XI. yüzyılın ilk yarısında Harezm, yâni Aral gölünün güneyi de tamamiyle Türkleşmiş bulu-

nuyordu. Asya ve Avrupa ticaretinin kavşak noktasında olan bu ülke, pek zengin ve müreffehti.

İslâm medeniyeti VII. yüzyıldan beri dünyanın en ileri medeniyeti idi. Türkler, X - XI. yüzyıllardan önce de İslâm medeniyetine faal şekilde katılmışlar, Fârâbî gibi büyük dehâlar vererek bu medeniyetin üstünlüğüne yardım etmişlerdi. Ancak K.'larla Müslüman bir Türk medeniyetinin doğuşu, târihin önemli olaylarındandır. Türkler bu medeniyete canlılık ve pek çok yeni unsurlar getirdiler. XV, XVI, XVII. yüzyıllarda Türk medeniyet ve kültürü her mevzuda şâhikasına erişti, Arap ve İranlıları geride bıraktı.

K.'lar çağında, hele XI. yüzyılda Müslüman Türk kültür ve edebiyatı tamamiyle teşekkül etti. K.'lar çağının daha öncesi, Büyük Türk Hakanlığı'nın Orta Asya karakterindeki kültürünün devamıdır. Bununla beraber İslâm dininin değil bir hamlede, hiçbir zaman, bugün bile Türklerin binlerce yıllık karakter ve özelliğini değiştirdiğini sanmamalıdır. Değil medeniyet ve kültürde, dinde bile, böyle bir fark vardır. Türk'ün din anlayışı ile diğer milletlerin, Arapların, İranlıların anlayışı arasında her zaman büyük bir fark olmuştur. Bu fark, Türk kültürünün özellik ve canlılığından doğmuştur. Türkler, Yesevî, Bektaşî, Mevlevî gibi tarikatlar kurup geniş anlamda, dinî hayata yeni bir ruh getirmişlerdir.

Bütün Türk edebiyatının en önemli mahsulleri arasında bulunan *Divânü Lûgati't - Türk* ile *Kutadgu Bilig*, K.'lar çağında yazılmıştır. Bu iki eser, K. çağı Türk kültür ve edebiyatının ne derecede yükseldiğinin ölümsüz anıtlarıdır. Birincinin yazarı, bizzat K. imparatorluk hanedanından bir Türk prensi olan Kâşgarlı Mahmud'dur. Bu durum, K. imparatorluk hanedanının kültürce ne dereceye çıkţığını göstermesi bakımından da işarete değer. Türk tasavvuf ve fikir târihinin büyük siması Hoca Ahmed Yesevî de K.'ların son devrinde yetişmiştir. *Atebetü'l - Hakayık* gibi K. çağı Türk edebiyatının diğer önemli mahsulleri de vardır.

Osmanlılara kadar Müslüman veyâ Müslüman olmayan bütün Türk devletlerinde olduğu gibi K. hanedanında da devlet, hanedan üyelerinin ortak malıdır. Hanedan, ekseriya en yaşlısı olan şahsı hakan olarak tanır. Fakat belli başlı prensler, oldukça geniş ülkelerde, bâzan başlıbaşına bir imparatorluk büyüklüğündeki memleketlerde yarı bağımsız olarak saltanat sürerler. K.'larda da böyle olmuş ve devlet, hanedan üyeleri arasında birçok parçaya ayrılmıştır.

K. târihinde, Samanîlerin başkenti ve zamanında dünyanın en büyük şehirlerinden biri olan Buhara'nın fethi (Mayıs 992), her bakımdan dönüm noktası olmuştur. Bu târihten sonra Mâverâünnehr'e hâkim olan Büyük Türk Hakanlığı, İslâm dünyasının içine girmiş, bu âlemin bütün meseleleriyle karşı karşıya kalmış, bir Müslüman imparatorluğu olarak gelişmesine devam etmiştir.

K. hanedanı, 840'tan 1212'ye kadar 372 yıl, yâni Büyük Selçuklular'ın târihe karışmasından sonra daha 55 yıl saltanat sürmekte devam etmiştir. Doğu kağanı veyâ büyük kağan Arslan Kara Hakan, batı kağanı Tamgaç Buğra Kara Hakan, imparatorluk veliahdi de Arslan İlig unvanlarını taşımışlardır. K.'ların önce Karluk Türkleri'nin Çigil boyunun başında târih sahnesine çıktıkları sanılmaktadır. 840'tan itibaren devletin iki başkenti vardı: Kara Ordu da denilen Balasagun ve Taraz. Bu ilk zamanlarda da devletin doğu ve batı dalları vardı. Kül Bilge Kadır Han'ın küçük oğlu Oğulçak Kadır Han, ağabeyi Bazır Arslan Han'ın - ki Satuk Buğra Abdülkerim Han'ın babasıdır - saltanatına iştirak ediyordu. 1131'den sonra Balasagun, başkent olarak tamamiyle bırakıldı ve Kâşgar, onun yerini aldı. Mâverâünnehir ötesi, yâni Doğu Türkistan ve Kazakistan'ı elde bulunduran Doğu Kağanları Balasagun'da oturuyorlar ve bunların Kâşgar, bâzan da Taraz'da oturan bir ortak kağanları bulunuyordu. Batı kağanlarının merkezi ise Özkend, 1053'ten sonra da Semerkand idi. Bunların ortak kağanları Buhara'da oturuyordu. Batı kağanları, Mâverâünnehr'i idare ediyorlardı. Buna göre, Büyük Türk Kağanlığı hanedanın bellibaşlı üyeleri arasında esaslı şekilde bölüşülmüştü.

Mâverâünnehir'deki Batı Kağanlığı'nın Buhara şubesi, 1089 - 1094 arasında Selçuklulara katıldı. Fakat 1094'te, Selçuklular, diğer K. şubeleri gibi bu şubenin de kendilerine tâbî olmasıyle iktifa edip Buhara'yı idare cihetina gittiler. K.'lar, 1141'de Moğol ve Budhist Karahıtaylara, 1207'de ise Doğu Türk Hakanlığı tahtında bulunan Harezmşahlara tâbî oldular.

İslâm dinini kabul eden ve kabri Kâşgar'ın kuzey banliyösü Artuç'ta olan Abdülkerim Satuk Buğra Han, Bazır Arslan Han'ın oğlu ve Kül Bilge Kadır Han'ın torunudur. Hanedan, Abdülkerim Han'ın iki oğlu olan Baytaş Musa Han ve Süleyman İlig Han (yâni veliahd) dan iki dal hâlinde yürümüştür.

Aşağıdaki cetvellerde, K.'ların çeşitli dallarının hükümdarları gösterilmiştir. Bütün Türk devletlerinde olduğu gibi, bu dallardan biri diğerlerinin metbûu sayılmaktadır. Büyük K.'lar Baytaş Musa, oğlu şehit Ebu'l - Hasan Ali Arslan Kara Tonga Han ile devam etmiştir. Bu imparator Kâşgar'da gömülüdür.

I. **Karahanlıların büyük kağanları:**

1. Kül Bilge Han (840)
2. Bazır Han
3. Abdülkerim Satuk Buğra Han (- 955)
4. Baytaş Mûsâ Han (955 -)
5. Ali Han (- 998)
6. I. Ahmed Han (998 - 1016)
7. Mansûr Han (1016 - 1024)
8. II. Ahmed Han (1024 - 1026)
9. Yusuf Han (1026 - 1032)

II. **Karahanlıların doğu kağanları:**

1. Süleyman Han (1032 - 1056)
2. I. Muhammed Han (1056 - 1057)
3. I. İbrahim Han (1057 - 1059)
4. Mahmud Han (1059 - 1075)
5. Ömer Han (1075)
6. Hasan Han (1075 - 1103)
7. Ahmed Han (1103 - 1129)
8. II. İbrahim Han (1129 - 1159)
9. II. Muhammed Han (1159 -)
10. Yusuf Han (- 1205)
11. III. Muhammed Han (1205 - 1210)

III. **Karahanlıların batı kağanları:**

1. I. Muhammed Han (1042 - 1053)
2. I. İbrahim Han (1053 - 1068)
3. I. Nasır Han (1068 - 1080)
4. Hızır Han (1080 - 1081?)
5. I. Ahmed Han (1081? - 1089 + 1094 - 1095)
6. **Yakub** Han (1089)

7. I. Mesud Han (1095 - 1097)
8. Süleyman Han (1097)
9. I. Mahmud Han (1097 - 1099)
10. Cibrâil Han (1099 - 1102)
11. II. Muhammed Han (1102 - 1132)
12. II. İbrahim Han (1132)
13. II. Mahmud Han (1132 - 1141)
14. III. İbrahim Han (1141 - 1156)
15. Ali Han (1156 - 1160)
16. II. Mesud Han (1160 - 1178)
17. IV. İbrahim Han (1178 - 1204)
18. Osman Han (1204 - 1212)

IV. **Karahanlıların Fergana kağanları:**

1. Hüseyin Han (1141 - 1156)
2. Mahmud Han (1156 - 1165)
3. (IV.) İbrahim Han (1165 - 1178)
4. Nasır Han (1178 - 1182)
5. Muhammed Han (1182 - 1184)
6. Celâlüddin Han (1184 -)
7. Hüsâmüddin Han
8. İmâdüddin Han (- 1212)
9. I. Arslan Han (1212 -)
10. II. Arslan Han (1222)
11. Muhammed Sevinç Kutluğ Arslan Han (1222 -)

KARAHITAY'LAR, ilk Müslüman Türk hanedanı olan Karahanlı'lardan sonra Türkistan'ın yüksek hâkimiyetini eline geçiren sülâle. 1123 - 1211 yılları arasında hükûmet süren bu soydan, ikisi kadın olmak üzere beş hükümdar gelmiştir.

X. yüzyıl başlarında Çin'in güney bölümünü hâkimiyetleri altına alarak orada Liao adı ile bir hanedan kuran (916) Hıtaylar, Kırgızları da hâkimiyetleri altına girmeye mecbur bırakmışlardı. Türkistan hâkimiyeti sırasındaki K. tâbirinin ne zaman ortaya çıktığı belli değildir. Ancak, bu tâbirin bir yandan Türkistan hâkimi K.'ları Çin'deki Hıtaylara bağlamak, diğer taraftan da K.'ları doğudaki Hıtaylardan ayırmak gibi iki vazife gördüğü tahmin edilmektedir.

İlk hükümdarları Liao'yu terk ettikleri sırada, K.'ların elinde çok küçük bir askerî kuvvet bulunmakta idi. Fakat bu kuvvet, az zaman sonra 10 000 lik bir miktara yükselmiş, bir süre sonra ise daha da artmıştır. Doğu Hıtaylarında olduğu gibi, K.'larda da devlet ve hükûmetin fetihler temeli üzerinde kurulduğu görülmektedir. K.'lar, fetihler hususundaki emellerine kısa zamanda erişmişlerdir. Fakat askerî alandaki bu başarıları sayı çoğunluğunun değil, o çağlara kadar Orta Asya'da hiç rastlanmayan bir askerî taktiğin kullanılmış olmasının sonucudur.

K.'ların büyüme ve güçlenme yolundaki taarruzları 1130 baharında başlar. K. ordusu bu târihte Yenisey boyundaki Kırgız ülkesini geçtikten sonra Çügeçek mevkiine gelmiştir. Oradaki İmel şehrinin kurulması bu hareketin sonucu olmuştur. K.'lar daha sonra hiçbir güçlüğe uğramadan Balasagun şehrini de ellerine geçirmişler ve akınlarını sürdürerek Kâşgar ve Hoten şehirlerini de zaptetmişlerdir. Daha sonra Mâverâünnehir ve Hârezm'i ellerine geçirmişlerdir. Bu fetihten sonra Hârezm hükümdarı Atsız, kendilerine 30 000 dinar vergi vermeye razı olmuştur.

K. orduları 1137 - 1141 yılları arasındaki süre içinde Batı Türkistan'da birçok başarılı savaşlar ve fetihler yapmışlardır. 1137'de Semerkand ele geçirilmiş ve şehrin hâkimi Mahmud Hocend, K.'lara boyun eğenler arasına girmiştir. K.'lar 1141'de Sultan Sancar ile savaşmışlar, Katvan civarında yapılan savaşta Sancar yenilmiş ve topraklarını K.'lara kaptırmıştır. Bu suretle K.'lar geniş bir sahanın hâkimi olmuşlardır. O zamanki kayıtlara göre, bu devletin uzunluğu 2 000, genişliği 750 mili bulmakta idi.

Bu soydan 5 hükümdar gelmiştir ki bunların ikisi kadındır. Son K. hükümdarı, Nayman hükümdarı Küçük tarafından tahttan indirilmiş ve Naymanların pek kısa süren hâkimiyetinden sonra Türkistan'ın idaresi Çingiz'in eline geçmiştir.

K. hükümdarları gürhan unvanını taşımışlardır ki bu tabir «büyük kağan» anlamınadır. K.'lar, Karahanlı ülkesini ele geçirdikleri zaman onların hükümdarlarını yerinde bırakmışlar, ancak kendileri gürhan olmuşlardır.

Yarı göçebe olarak yaşayan K.'lar, iktisadî meselelerde tebaalarının iç işlerine karışmamışlar ve ayrıca, hâkim oldukları Türkistan'da, geldikleri zaman buldukları iktisadî düzeni değiştirme yoluna gitmemişlerdir.

Tarım alanında en tanınmış ürünleri, başta buğday ve pirinç olmak üzere bir kısım hububat, pamuk, ipek, üzüm, elma, kavun v. b. dir. Devirlerinde silâh sanayii, dokumacılık, kuyumculuk da ileri bir seviyeye ulaşmıştı. Hayvancılık ve özellikle at, deve, öküz ve koyun yetiştirme önemli bir yer tutuyordu.

K.'lar, Türkistan hâkimiyetleri sırasında, eski idare sistemleri ile birlikte kendi kültürlerini, geleneklerini ve göreneklerini de muhafaza etmişlerdir.

KARAḪOTO (Moğolca = kara şehir), Gobi çölünün kuzey sınırında, Çinliler tarafından kuzey göçebelerine karşı kurulmuş bir şehir ve kale. K. şehrinin kuruluş târihi kesin olarak tesbit edilememiştir. Ancak, XI. yüzyılda şehrin Tangut'ların idare ve hâkimiyetinde bulunduğu anlaşılıyor. K. 1225 - 1226 yıllarında Moğollar tarafından zaptedilmiştir. 1372 yılında Moğolların Çin'den çıkarılması sırasında Çin birlikleri tarafından zapt ve tahrip edilmiştir. Şehri kuşatan Çin birlikleri ırmak yatağını değiştirmişlerdir.

K. şehrinin kalıntıları Rus gezgini P. K. Kozlov (b. bk.) tarafından bulunmuştur. Kozlov, 1908 - 1909 ve 1926 yıllarında K.'da kazılar yapmıştır. Onun yapmış olduğu arkeolojik kazılar sonunda bu şehrin târihi ve X - XIII. yüzyıllar Çin kültürü konusunda çok değerli bilgi ve belgeler elde edilmiştir. Kozlov, K.'da 2 binden çok resimli kitap bulmuştur (Çince, Tangutça ve Tibetçe). K.'da Aurel Stein (b. bk.) tarafından da kazılar yapılmıştır (1914).

KARAHÜYÜK, Konya'da önemli bir kazı yerinin adı. Türk Tarih Kurumu tarafından Prof. Sedat Alp başkanlığında 1953 yılında K.'te başlanmış olan kazılar hâlâ devam etmektedir. Kazı sonuçlarına göre K. şehri, Bakır Çağı (Eski Bronz II) ndan Eski Hitit devrine kadar sürekli olarak iskân edilmiştir. O zamanlar şehrin etrafında kalın bir sur vardı.

K. kazılarının önemi, Orta Bronz Devri'ne âid bir sarayın içinde bulunan bir damga koleksiyonundan ileri gelir. Bu damgalardan bâzılarının üzerinde Hitit kiyeroglif yazı işaretleri vardır. Böylece Anadolu'da yazının başladığı Orta Bronz Devri'nde, çivi yazısının yanında bir resim yazısının da kullanıldığı anlaşılmıştır. Bu resim yazısı, yalnız yerli damga mühürlerde kullanılmıştır. Asurlu tüccarlara âid olan veyâ yerli silindir mühürler üzerinde bu yazıya rastlanmamaktadır.

K. damga mühürleri arasında 13 tane de «çifte başlı kartal» motifli damga bulunmuştur. «Çifte başlı kartal» motifli damga mühür baskılarına daha önce Hattuş (Boğazköy) Karumunda (aşağı şehir IV. tabakada) ve Kaniş Karumunda (Ib tabakasında) ve Alişar'da Kültepe tabletlerinin bulunduğu tabakada da rastlandığı için, bunların bir sülâleye âid oldukları sanılmaktadır. Orta Bronz Devri'nde bütün bu şehirlere Kuşşara sülâlesinin hâkim olduğunu Anitta tableti ile biliyoruz. Böylece «çifte başlı kartal» damgalarının Kuşşara krallarının kullandığı birer sülâle mührü olması, yâni bir çeşit arma gibi kullanılması muhtemeldir. Nitekim yüzyıllarca sonra Konya Selçukluları da aynı motifi devlet arması olarak kullanmışlardı.

KARAİB DENİZİ, kuzeyde ve doğuda Antiller, güneyde Güney Amerika ve batıda Orta Amerika ile sınırlanan denize verilen ad. Yüzölçümü 2,64 milyon km² dir. K. D. Cayman Çukuru (b. bk.) nda 7 680 m ye kadar derinleşir. K. D.'nin altındaki yer kabuğunun sertliği kendisini sınırlayan Amerika kıtasınınkinden az, fakat doğusundaki Atlantik Okyanusu'nunkinden de fazladır. Dört büyük denizaltı sıradağı K. D.'ni beş büyük denizaltı çukuruna ayırır. Bu denizaltı sıradağları Aves, Beata, Jamaica ve Cayman sıradağlarıdır. Denizaltı çukurları da Grenada, Venezuela, Kolombiya, Cayman ve Yucatán çukurları diye adlandırılır.

K. D. kuzey Passat (tropikal bölgelerde muntazaman esen doğu rüzgârları) bölgesinde bulunur. Bundan dolayı yaz sonlarına doğru K. D.'nde kasırgalar meydana gelir. Aynı şey genellikle güz başlarında da sürer. Denizin yüzeye yakın tabakaları Kuzey Ekvator akıntısının tesir alanı içindedir. Bu sebepten bu tabakaya sürekli olarak çok sıcak ve tuzlu tropikal sular akar. Derin tabakalardaki sular ise Antiller'deki iki geçit vasıtasıyla yenilenir ki bunlardan birinin adı Bakire geçidi, ötekininki ise Windward geçididir. Birincisinin eşik derinliği ortalama 1 750 m, ikincisininki de ortalama 1 625 m dir.

KARAİSALI, Adana iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 2 903 km², ilçe nüfûsu 48 565 (1970), merkez nüfusu 1690 (1970) dır. Nüfûsun 47 000 kadarı köylerde oturur. Eski ilçelerden olan K.'nın merkez ilçesinden başka, Çatalan (bucak merkezi Cevherli) ve Karsantı adında iki bucağı ve 99 köyü vardır.

İlçe arazisi, ilin batı bölümünde ve Toros dağlarının yüksek yerlerindedir. Burada her biri 2 000 - 3 000 m yi bulan ormanlarla örtülü birçok dağlar bulunur (Karanfil dağı, Susuz, Çilhoroz, Karınca, Gerdibi, Kale dağ ve tepeleri...). İlçede düzlük ve ova özelliği gösteren arazi azdır. İlçe merkezinin de bulunduğu güney bölümünde arazinin yüksekliği 400 - 600 m dir. Derin vadilerin tabanlarındaki daha alçak yerlerde Akdeniz iklimi hüküm sürer. Buralarda yer yer ormanlar ve fundalıklar bulunduğu gibi, bu iklime uyan bitkiler (bu arada pamuk) yetiştirilir ve tahıl ekilir. Çakıt suyunun bir bölümü ilçeden geçer. İlçenin öteki akarsuları, bu ırmağın doğusunda ve buna paralel akan, kuzeydeki dağlardan beslenen dereler ve özellikle Üçürge suyu ile Görgün ırmağıdır. Bunlardan sonuncusu, kaynağını Aladağ'dan alır, güçlü kaynaklar ve derelerle beslenir, yer yer yolu boyunda dibe dalar, boğazlardan geçer, K.'dan gelen çay ile birleşir, Seyhan Barajı'na dökülür. İlçenin doğu kenarından Seyhan nehrinin bir bölümü geçer ve ilçede baraj gölüne dökülür. Bu büyük gölün batı yarısı ve kuzey ucu ilçe toprakları içindedir. Çatalan bucağı da gölün kıyı boyundadır.

KARAİSALI: Fabrikalar caddesi

İlçe merkezi olan K., Karapınar suyu vadisinde küçük bir kasabadır. 1927'de 720 nüfuslu bir köy olan kasaba önemli bir gelişme gösterememiştir. Denizden yüksekliği 400 m olan K., yamaca serpilmiş evlerden meydana gelmiştir. Küçük bir çarşısı, orta ve ilkokulları vardır. Adana'ya düzgün bir yolla bağlıdır.

KARAJAN [*kąrayan*], **Herbert (von)** (doğ. Salzburg 1908), Avusturyalı orkestra şefi. Orkestra şefi olarak dünya ölçüsünde bir ün kazanmıştır. 1938'de Berlin Devlet Operası'nda görev almıştır. 1948'de Viyana'ya dönmüştür. Furtwängler'in ölümü üzerine 1955 yılında Berlin Filarmoni Orkestrası şefliğine getirilmiştir. Milano'da (Scala), Salzburg'da ve Luzern (Fr. Lucerne)'de (müzik festivalleri) görev almaktadır. 1956 - 1964 yıllarında Viyana Devlet Operası'nda müdür görevinde bulunmuştur.

H. KARAJAN

KARAKAÇAN'LAR, Balkan yarımadasında dağlık bölgelerde yaşayan küçük bir etnik grupa verilen ad. Yunanca konuşan K.'lar, geçimlerini koyun yetiştirmekle sağlarlar. Yazın koyun sürüleriyle dağ dağ dolaşırlar, kışın düzlüklere inerler. Balkan uluslarından farklı bir hayat süren K.'ların giyim kuşamları da orijinaldir. Son yıllarda yerleşik hayata geçmeğe başlamışlardır.

KARAKALPAK'LAR, Kıpçak koluna bağlı bir Türk boyu. Eski Rus yıllıklarında Çernıye Klubuki, Arap kaynaklarında Karaborklü adlarıyle anılırlar (Bu adlar da K. anlamına gelir). Rus yıllıklarına göre, K.'lar Uzlar, Peçenekler ve Hazarlar ile kardeş bir kavimdir. K.'lar, kendi rivayetlerine göre çok eski zamanlarda Volga boylarında yaşamışlardır. Aksak Timur onları Türkistan'a getirip Sırderya boyuna yerleştirmiştir. K.'lar, XVII. yüzyılın başlarında Yese (Türkistan), Sığnak ve Savran şehirleri ile aşağı Sırderya arasında bulunmuşlardır. O zaman bile K.'ların bir kısmı Amuderya deltasına ulaşmışlar ve tarımla geçinmişler, yeni kanallar ve arklar açmışlardır. XVI. yüzyıl başlarında Harezm ülkesi Buhara'dan ayrılıp bağımsız hanlık olmuş, başkentinin adıyle Hive Hanlığı adını almıştı. Bu hanlığın kurulmasıyle K.'lar da istiklâle daha çok önem vermişlerdir. XVI. yüzyılda Kongrat boyu ile K.'lar boyu aşağı Harezm'de bağımsız «Aral hükûmeti» ni kurup bir hanın idaresi altında yaşamışlardır. Bu yüzyılın başından beri

Kazakistan bozkırları, Cungarya Kalmuklarının istilâsına uğramakta idi. Kazak hanı Tevkil Han (1554 - 1599) büyük bir Kalmuk ordusunun saldırısına uğramış, nihayet bütün halkı ile Sırderya havzasına, Taşkent, Yese ve Savran (bugün Çimkent, b. bk.) sınırına gelip yerleşmeye mecbur olmuş ve Taşkent hanı Borak (Nevruz Amed) Hana iltica edip Kalmuklar'a karşı savaşmak için yardım rica etmiştir. Kalmuk hanı Galdan Başuktu, 1696 yılında Çin ordusunu yenince çok mağrur olmuştu. Onun halefi olan Siven Rabtan, esir İsveç subayı Renat'ın yardımıyle asker kurup, ateşli silâhlar kullanmasını da Sibirya'daki Ruslardan öğrenerek Kazaklara üstün bir hale gelmişti. O sırada Kazak ve K. hanı Kayıp Han, 30 000 askerle Kalmukları Engoz ırmağında karşılamıştır. Çok kanlı bir savaştan sonra Kayıp Han'ın ordusu mağlup ve perişan olmuştur. Kayıp Han, yanında ancak iki kişi olduğu halde Yese'ye gelebilmiştir. 1722 yılında Sırderya havzasındaki şehirlerin hepsi Kalmukların eline geçmiştir. 1723'te Taşkent, Kalmuk ordusu tarafından işgal edilmiştir. Yedisu ve Bozkır'daki kabileler mal ve mülklerini, ev barklarını bırakıp aç ve çıplak bir halde Zerefşan havzasına ve aşağı Harezm'e K.'ların sahasına dolmuşlardır. Bu kaçış ve göç târihte görülmemiş bir felâket idi. Kazaklar bu faciayı «aktaban çubırındı», yâni «yalın ayak kaçış» diye ifade ederler. Memlekette nizam ve asayiş kalmamıştı. O güne kadar Sırderya'nın orta aşağı bölümünde yaşayan K. oymakları, tamamiyle Aral gölü güneyine dökülmüşlerdir. Amuderya deltasının sağ kıyısında K.'lara âid olan yerlerin büyük kısmı Kazakların bir boyu tarafından işgal edilmiştir. Bu «aktaban çubırındı» yılları Kazak halk edebiyatında çok derin izler bırakmıştır. Kalmuk istilâsı, Nogay - Mangıt boyları için târihte görülmemiş bir facia olmuştur. O yıllarda Nogay - Mangıt ilinde büyük açlık olmuş, açlıktan binlerce kişi ölmüştür. Kalmuk istilâsı da bu felâketi artırmıştır. Kısacası bir yandan Kalmuk istilâsı, bir yandan açlık Nogay - Mangıt Türklerini dayanılmaz hale sokmuştu. Sırderya'da kalan Nogay - Mangıt'ların bir kısmı K.'lara ve Kazaklara karışmışlardır. Kalmuk meselesine Çin devletinin ciddî olarak karışması, Kazak hanı Abılay (1730 - 1781) ın da askerlerini tanzim ederek savaşa başlaması Kalmukların eski yurtlarına çekilmelerine sebep olmuştur. Fakat Kalmuk istilâsından sonra Türkistan için ikinci felâket olarak Rus yayılması baş göstermiştir. Bu tehlikeyi çok iyi anlayan Barak Han (1730 - 1749) K., Başkurt ve Kazakları bir idare altında birleştirip Ruslara karşı savaş açmak istemiştir. Ancak o günlerde bir ziyafette iki oğlu ile beraber düşmanları tarafından zehirlenerek öldürülmüşlerdir. Bu sıralarda K.'lar Amuderya deltasında iyice yerleşmiş bulunuyorlardı.

XIX. yüzyılın başlarında Hive Hanlığı'nda Çingiz - Şeybanî sülâlesinin hâkimiyetine son verilerek hanlık Kongrat beylerine geçmiştir. Kongrat boyunun çoğunluğu, aşağı Harezm'de K. boyu ile beraber ayrı ve bağımsız bir hanlık kurmuştu. Bu K.'lar gelenekçi olduklarından Kazaklarda bulunan Çingizlilerden birini çağırıp han ilân ederlerdi. K.'lar Hive'de hâkimiyeti eline alan sülâleye «han» demezler, «bey» derlerdi. Bu yeni sülâlenin en kuvvetli emiri Eltüzer B. İvaz İnak (1804 - 1806) kendini «han» ilân etmek isteyince geleneğe bağlı zümreler itiraz etmişlerdir. K.'lar 1858 yılına kadar bağımsız kalmışlar, nihayet 1858'de II. Mehmet Rehim (1863 - 1910) zamanında K. Hanlığı Hive'ye ilhak edilmiştir. Hive Hanlığı'nın Rusya ile 1873'te yaptığı antlaşmaya göre, Amuderya'nın sağ tarafındaki Hive toprağı «Amuderya şubesi» adıyle Sırderya eyaletine ilhak ediliyordu, ki böylece Hive Hanlığı toprağının yarısını kaybetmiş oluyordu. Bu antlaşmaya göre, K.'lar doğrudan doğruya Rus uyruğu olmuşlardı. Bu 1873 antlaşmasına göre, Hive Hanlığı içinde geniş muhtariyete sahip olmakla beraber para basmak, yabancı ülkelere gezi için pasaport vermek hakkı kaldırılmıştı.

Askerlikten muaf olan Türkistan ve Kazakistan halkının Rus - Alman savaşında cephe hizmetinde görev alması için 1916'da çar bir ferman vermiştir. Bunun üzerine Türkistan ve Kazakistan'da büyük bir ayaklanma çıkmıştır. Bu ayaklanma general A. N. Kuropatkin tarafından çok kanlı olarak bastırılmakta iken Rusya'da ihtilâlin patlak vermesi üzerine çar ve hükûmeti yıkılmış ve binlerce Türkistanlı imhadan kurtulmuştur. Bu ayaklanmada K.'lar çok kayıp vermişlerdir. İhtilâlden sonra K.'lar Hivelilerle beraber hareket emişlerdir.

Türkistan'da Sovyet hükûmeti hâkim olduktan ve Büyük Türkistan adı ortadan kaldırıldıktan sonra, Hive yerine Karakalpakistan Cumhuriyeti kurulmuştur. Önce bu cumhuriyet doğrudan doğruya Moskova'ya bağlandıysa da, yerli devlet adamlarının ısrarları üzerine daha sonra Özbekistan Cumhuriyeti'ne bağlanmıştır (1936). Bu târihten itibaren eski Hive Hanlığı, K. Cumhuriyeti adıyle Özbekistan Cumhuriyeti'nin muhtar bir üyesi olarak yeniden teşkilâtlandırılmıştır.

K. Cumhuriyeti'nin idare merkezi Nüküs şehridir. Yüzölçümü 159 200 km² olup dört büyük şehri, dört kasabası vardır. Nüfûsu 1939 sayımına göre 451 100 kişi olup, cumhuriyetin sahibi olan K.'lar 77 825 kişidir. K. Cumhuriyeti'nde Türk soyundan Özbekler, Türkmenler, Kazaklar, Kazanlılar, Başkurtlar yaşarlar. 1924 yılına kadar Ruslar ve Ukraynalılar Karakalpakistan'da pek azdı. Çarlık devrindeki nüfûs sayımlarına göre Ruslar % 3'ü geçmezken Sovyet devrinde Rusya'dan pekçok Rus ve Ukraynalı kolonistler getirilmiştir. Sovyet devrinde eğitim meselesi eski devre göre çok ileridir. K. lehçesinde birkaç gazete ve dergi çıkmaktadır. Her köyde okullar açılmıştır. Asıl devlet dili olarak Rusça ilkokullarda bile mecburîdir. K. halk edebiyatı Kırgız - Kazak, Nogay, köylü Özbek halk edebiyatının aynıdır. Edige, Alpamış (Alp Bamsı), Er Targın, Toktamış Han destanları K.'lar arasında da terennüm edilir.

KARAKAPLUMBAĞASIGİLLER (Testunidae), Omurgalı hayvanlardan Sürüngenler sınıfının Kaplumbağalar takımının Gizli boyunlular alt takımına giren bir familyası. Hem karada hem suda yaşarlar. Ömürleri uzun olup, 150 yıl yaşayanları vardır. Bataklık kaplumbağası, Yunanistan kaplumbağası gibi türleri tanınmıştır.

KARAKESEK (Jeol.): bk. ŞOLELER.

KARAKIRGIZ'LAR, eskiden Kırgızlara verilen ad. Bk. KIRGIZLAR.

KARAKOÇAN, Elazığ iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 1 085 km², ilçe nüfûsu 34 572 (1970), merkez nüfûsu 4 696 (1970) dır. Nüfûsun 30 000'e yakını köylerde oturur. İlçe 1936'da kurulmuştur. Merkez bucağından başka, Başyurt ve Çan adında iki bucağı ve 87 köyü vardır.

İlçe arazisi, ilin doğu bölümündedir. Çok yeri 1 500 - 1 800 m yüksekliğinde olup, yer yer yüksek düzlükler (Turna Ovası adıyle anılan platolar, K. Ovası denilen dalgalı arazi, Başyurt düzlükleri gibi) vardır. İlçede Karaboğa dağları (2 282 m) başlıca yüksekliklerdendir. Peri

KARAKOÇAN: Memur evleri

suyu ilçenin batı kenarından geçer ve derinde akar. Kışlar çok soğuk ve karlı geçer, kar örtüsü uzun süre yerde kalır. Dağlık yerlerin bâzı bölümlerinde meşelikler vardır. İlçede tarıma elverişli yerler azdır. Daha çok yaylalar ve otlaklar bulunmaktadır. Düzce yerlerde de su fazla değildir. Suyu az olan bu gibi yerlerde buğday, arpa ekilir. Sulak ve kuytu yerlerde biraz sebze ve tütün yetiştirilir. Başlıca geçim kaynaklarından olan hayvan ürünleri (yün, yapağı, peynir, yağ) yakın pazarlara gönderilir.

İlçe merkezi olan K., Elazığ şehrine karayolu ile bağlı ve Palu demiryolu istasyonuna bağlantılı bir kasaba olup son yıllarda gelişme göstermiştir. Elazığ - Muş karayolundan ayrılan 4 km lik iyi bir yol kasabaya uzanmıştır. Küçük bir çarşısı, orta ve ilk okulları vardır.

KARAKOL: bk. PRJEVAL'SK.

KARAKOL CEMİYETİ veyâ **KARAKOL GRUBU,** önce Ermeni komitacılarına, sonra İstanbul'u işgal ve kontrolları altına almış düşman kuvvetlerine ve yerli işbirlikçilerine karşı İttihadcılar tarafından kurulmuş, Millî Mücadeleye personel, silâh ve teçhizat kaçırma ve haber alma hizmetleriyle büyük yardımlar sağlamış gizli Millî Mücadele Grupları'nın ilk ve önemlilerinden biri.

I. Dünya Harbi'nin son ayları içinde, Kuruçeşme'deki Enver Paşa Yalısı'nda, İttihadcılardan Kara Kemal'in, yurdu terk etmekte olan Talât Paşa'dan giderayak aldığı bir talimat ve tavsiye üzerine, yine eski İttihadcılardan Kurmay Albay Kara Vâsıf (b. bk.) Bey ve Halil (Kut) Paşa ile, 1918 Kasım'ında Bahâ Said ve Doktor Abdülhak Adnan (Adıvar) beylerin de dahil bulundukları bir grupla K. C.'ni kurmuşlardır. İlk kuruluş yeri ve merkezi, Bahâ Said Bey'in Bâb-ı Âlî Caddesi Resne Fotoğrafhanesi'ndeki yazıhanesi olmuştur.

Mütarekenin 11 Kasım 1918'de akdinden pek kısa bir süre sonra İstanbul'da gizli olarak kurulan bu ilk direniş grubuna Beşler Grubu adı verilmek istenmişse de, sonradan K. C. adı kabul edilmiştir.

Kara Kemal ve Kara Vâsıf'ın adları başında müşterek olan Kara lâkabını taşıyan Kara - kol Grubu (K. G.)'nun kuruluş gerekçesi şudur: «Ermeni komitacılar, İttihadcıların ileri gelenlerine suikast tertip etmektedirler. İngilizler de, Ermeni tehcirine ve katline karıştıkları iddia olunan İttihadcıları birer birer tutuklattırmaktadır. İstanbul'da kalan İttihadcılar varlıklarını ancak gizli bir teşkilâtla korumak zorundadırlar.»

Başlangıçtaki bu kuruluş gerekçesine ilâve olarak daha sonra yayımlanan K. C. nizamnamesinin 1. maddesinde amaç şöyle açıklanmıştır: «K. C., milletin vahdeti, hürriyet ve hâkimiyet-i mutlakasını ve vatanın siyasî ve coğrafî ve iktisadî tamamî ve istiklâlini temine çalışır. İşbu mukaddesât-ı tabiiye-i millîye ve mülkiyeyi muhil her nevi ukud, kuyud ve şurutu sûret-i kat'iyede red ve keenlemyekûn ad ve ilân eder. İşbu hukuk-u milliye ve mülkiyeyi her mütecaviz ve müstevliye karşı icabında silâh kuvvetiyle müdafaa ve muhafaza için K. C.; milletin kudret ve hamiyet-i milliyesine, âlem-i İslâmın salâbet ve gayret-i diniyesine, milletlerin hukuk-u tabiiyelerini teslim ve müdafaa eden teşkilât-ı beynelmileliyenin müzaheret-i medeniye ve necîbanesine istinaden Türkiye'de bervech-i âti teşkilâtı icra ve izhar eder.»

Programının 1. maddesinde de: «Saâdet-i beşeriyeyi te'min, istiklâl ve hukuk-u milliyeyi istihsal ve tamami-i vatanı müdafaaya çalışan bir cemiyet vardır. İsmi (Karakol) dur.» diye kendisini tanıtan kuruluşun Müdafaa-i Hukuk doktrinine dayandığı anlaşılmaktadır.

Kara Vâsıf Bey, yine eski İttihadcılardan emekli Yüzbaşı Bahâ Said, Kel Ali (Çetinkaya), Yenibahçeli Ahmed Şükrü (Oğuz), Çerkez Reşid, dâvâ vekili Refik İsmail ve Sevkiyatçı Rıza beylerin katılmaları ile K. C.'nin Yediler diye bilinen ilk nüvesini kurmuştur. Daha sonra bu gruba, eski İttihadcılardan Karadeniz Boğazı komutanı Kurmay Albay Galatalı Şevket, eski 10. Kafkas Fırkası komutanı Kurmay Yarbay Kemaleddin Sami (Paşa), Kurmay Albay Edib Servet, Piyade Yarbayı Japon Rıza, Dr. Abdülhak Adnan (Adıvar) ve Kurmay Yarbay Çolak Salâhaddin beylerin de alınmalarıyle K. C.'nin ilk Merkez Heyeti kurulmuş ve K. G. rumuzlu bir de mühürü kazdırılmıştır.

KARAKOL CEMİYETİ: Oturanlar (Sağdan): Kara Vâsıf'ın kardeşi Fahreddin, Kara Vâsıf, Dayı Mes'ud; Ayaktakiler (Sağdan): Naim Cevad, Erkân-ı-harb Ali Riza, Yenibahçeli Şükrü Oğuz

KARAKOL CEMİYETİ: Başkanı olarak Sivas Kongresi'ne katılan Kara Vâsıf

Teşkilâtın tüzük ve programı Kara Vâsıf Bey tarafından kaleme alınmış ve İstanbul ile Anadolu arasında irtibat sağlamak için Kocaeli bölgesinde, daha önce Maltepe Atış Okulu müdürü bulunan Yenibahçeli Şükrü Bey komutasında, bir de Anadolu yakası (Menzil Teşkilâtı) kurulmuştur.

K. C., programını gerçekleştirmiş, önce silâhlı bir teşkilât kurulmuş, bu hususta hamallar, kayıkçılar ve diğer esnaf kuruluşlarının yardım ve iş birliği sağlanmıştır.

K. C.'nin 1 Numaralı Topkapı Grubu'nda bulunanlar şunlardır: Şef: Süvari Yarbayı Hüsameddin (Ertürk), Emin Âli, Topkapılı Mehmed, Muhabere Memuru Cemal, Polis Müdürlüğü Siyasî Kısım Müdürü (Gözlüklü) Cemal, aynı kısım memurlarından Sâib ve Serezli Ahmed (İdikut), Deniz Önyüzbaşısı Hakkı, «Yavuz» da Çarkçı Yüzbaşısı Giridli Mehmed, Topçu Önyüzbaşısı Muhlis, Jandarma Yüzbaşısı Enver, Topçu subayı Şefik.

Üsküdar Şubesi ve Menzil Hattı idarecileri ise şunlardır: Yenibahçeli Ahmed Şükrü (Oğuz), İhsan (eski Bahriye Vekili), Mahkeme - i Şer'iye Başkâtibi Nâci, Kalender Hasan, Askerî Emekli Sandığı memurlarından Tevfik Sükûtî, Adliyeden Talât beyler.

K. G. parolalı bu gizli kuruluşa dahil bulunan kimselerden diğer bâzıları da şunlardır: Yarbay Muğlalı Mustafa (Paşa), Kara Vâsıf Bey'in kardeşi Muhiddin, Erzincanlı Kurmay Binbaşı Rıza, İttihad ve Terakkî mebuslarından Sûdi ve Ârif beyler, Sapancalı Hakkı Bey'in kardeşi Veteriner Yüzbaşı Bakî, Mahmud Şevket Paşa'nın yaverlerinden Binbaşı Hüseyin Kadri, Kurmay Albay Ârif Hikmet, eski Süvari binbaşılarından tüccar Tulçalı Süleyman, eski Topçu Binbaşısı İhsan, eski İttihadcı ve Teşkilât - ı Mahsusa mensubu Ahmed Hilmi, Çolak İbrahim, Maçka Kışlası'ndaki depolardan silâh, cephane ve askerî malzeme kaçırarak Anadolu'ya Kuvvâ - i Milliye'ye gönderen Mitralyöz Binbaşısı Cemal, Harbiye Nezâreti Dâire Müdürlerinden Kurmay Binbaşı Naim Cevad, Erkân - ı Harbiye Dâiresi Reisi Kurmay Albay Yenibahçeli Ömer Lûtfi, Canik (Samsun) Mutasarrıfı Hâmid, Doktor Fahri Can, Kadıköy İnzibat Karakolu'nda görevli Piyade Yüzbaşısı Siyahî (Arap) Dayı Mesud (Gürbüz), Amasya'dan itibaren Millî Mücadelecilerin bir süre harcadıkları 5 000 lira para yardımını Rauf (Orbay) Bey ile göndermiş olan Topçuoğlu Nazmi beyler ve hamal teşkilâtı reislerinden Salih ve Osman reisler. Ayrıca, Gülhâne Parkı'nda, Beyoğlu'nda rastlanan olaylar gibi, işgal kuvvetleri er ve subaylarının Türk kız ve kadınlarına sataştıkları, saldırdıkları sırada bunların haklarından gelip birkaç saniyede ortadan kaybolan gizli koruyucu güçler de K. C.'nden Deniz Yüzbaşısı Saffet, Deniz Yüzbaşısı Arap Ferhad, Arap Hulûsi, Kasabın Fehmi, Eczacı Ahmed Numan, gazinocu Galatalı Hamdi, Bahriyeli Küçük Hüseyin beyler gibi İstanbul'un kabadayılıkla ünlü Yediler'idir.

K. C.'nin Genel Merkez'e bağlı beş dâire tarafından yürütülecek faâliyetleri sekiz bölümde toplanmıştır: 1. Genel politika, haber alma, dış münasebetler; 2. Propaganda ve K. C. şubelerinin kurulması; 3. Millî ordu ve muharebe çeteleri, teşkilâtı, seferberlik ve harekât - ı harbiye; 4. Kuvve - i umumiye, silâh, cephane, malzeme bulmak ve hazırlamak; 5. Maliye ve hesap işleri; 6. Taşıma ve ulaştırma işleri; 7. Haberleşme, irtibat kurma; 8. Özlük, mahkeme ve ceza işleri.

Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum Kongresi kararlarının her tarafta anlaşılmasına, birlik ve beraberlik içinde uygulanmasına çalıştığı sıralarda, *Karakol Cemiyeti'nin Teşkilât - ı Umumiye Nizamnamesi* ve *Karakol Cemiyeti Vezâif - i Umumiye Talimnamesi* gibi basılı birtakım evrakın bütün ordu birlik, komutan ve subaylarına gönderilmesi, K. C.'nin, Millî Mücadele başbuğunun bilgi, kontrol ve tasvibi dışında bâzı tehlikeli olabilecek faâliyetlere de giriştiği intibaını uyandırmıştır. Bu esrarengiz ve korkunç komitenin, öte yandan kongrelerle açık ve millî, ortak çalışmalar içinde bulunan Mustafa Kemal Paşa ile ilgisi bulunduğuna dair uçurulan haberler ve yapılan propagandalar, kendisine en yakın kumandanlar arasında ve bütün Millî Cephe'de zararlı, sarsıcı şaşkınlık ve kuşkular uyandırmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın, Sivas'ta K. C.'nin başkanı olarak Kongre'ye katılan Kara Vâsıf Bey'den: «Gizli merkez, gizli başkumandan ve gizli büyük erkân - ı harbiyenin kimler olduğunu» sorduğu zaman, «hepsi siz ve arkadaşlarınızdır» garip karşılığını alması üzerine, 12 Mart 1920 târihli bir tamim ile, bütün ordu kademeleri ve Müdafaa - i Hukuk Teşkilâtı K. C. konusunda uyarılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, kendisi de İttihad ve Terakki Fırkası (b. bk.)'na girmiş bulunmakla beraber, vatanseverliklerinden katiyen şüphe esmediği, fakat yanlış politikaları ve şahsî hırsları yüzünden millet ve memleketi kurtaramayıp, partileri ve kendileri ile birlikte felâkete sürükledikleri için bir türlü bağışlayamadığı İttihadcıların, İstanbul'daki İttihadcı - İtilâfçı kısır çekişmelerini Anadolu Millî Mücadelesi'ne bulaştırıp devam ettirmelerine asla fırsat vermemiştir. Ayrıca, Avrupa umumî efkârında Millî Mücadele'nin İttihadcılıkla hiçbir ilişiği bulunmadığı gerçek inancını yaratmaya çalışmıştır.

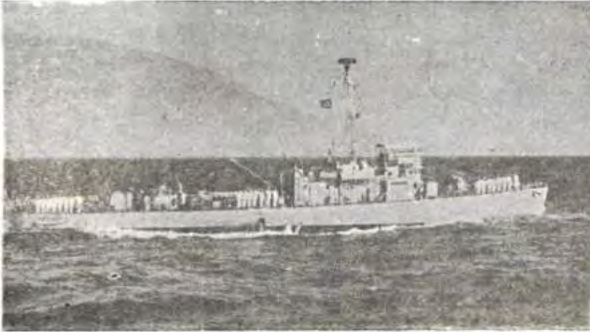
Esasen, Hey'et - i Temsiliye ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa - i Hukuk Cemiyeti'nin haber, izin ve müsaadesi olmadan, K. C. kurucularından Bahâ Said Bey'in, K. C. ve Uşak Kongresi Hey'et - i İcraiyesi adına Kafkasya'da Bolşeviklerle müzakereye ve 11 Ocak 1920'de anlaşma imzalamaya kalkışması, bu kuruluşun yakın geçmişte Millî Mücadele'ye yaptığı maddî mânevî ve hattâ nakdî birçok müsbet yardımlara rağmen, Mustafa Kemal Paşa'nın emri ile lâğvedilmesine ve yerine 23 Nisan 1336 (1920)'da Müdafaa - i Millîye Teşkilâtı ve Mim Mim Grubları (b. bk.) nın kurulmasına sebep olmuştur.

Son zamanlarında bâzı yanlış ve zararlı tutum ve faâliyetlerde bulunan K. C., Millî Mücadele'nin başından itibaren kapatılmasına kadar dâima vatansever bir kaygı ve çaba içinde bulunmuş, fedakâr kadrosu ile dâima millî cepheyi desteklemiştir. Nitekim kapatılmasından sonra da kurucularının ve faal kadrosunun hemen hepsi Millî Mücadele'nin başarıya ulaşması yolundaki çabalarına devam etmişlerdir. Kara Vâsıf Bey öldükten sonra âilesi Karakol soyadını almıştır. — Fethî Tevetoğlu

KARAKOL GEMİSİ, belirli bir kıyı parçasında asayişin sağlanması ve kaçakçılığın önlenmesi veyâ liman ağızlarında, geçitlerde, açık denizde sınırlanmış bir alanda düşmanın denizüstü ve denizaltı gemilerini gözetlemek ve onlarla mücadele etmek üzere görevlendirmiş gemi. I. Dünya Harbi'nden önce karakol hizmetleri gambotlar, torpidobotlar ve silâhlandırılmış yatlarla yapılırdı.

I. Dünya Harbi'nde çok geniş bir deniz sahasında harekât yapılması mecburiyeti ve bu denizlerin donanma kuruluşuna dahil gemilerle gözetlenmes iimkânsızlığı karşısında, muhriplere ilâveten silâhlandırılmış balıkçı ve ticaret gemileri ve hatta kıyı karakollarında, ufak gezinti yatları dahi karakol hizmetlerinde kullanılmışlardır. Denizaltı gemileri ile mücadele önem kazanınca, İngiltere bahriyesi bu gemilerle mücadelede kullanılmak üzere, yeni bir tip gemi dizaynını kararlaştırmış ve Patrol Boat (kısaca P. Boat) adı altında gemiler inşa etmiştir. 573 ve 613 ton ağırlığında ve 22 mil süratinde olan bu gemiler 10,2 cm lik ve 40 mm lik toplar, torpido kovanları ve 30 su bombası taşıyorlardı. Yumuşak çelikten ve alçak bordalı olan bu gemilerin, çene ve baş bodoslamaları denizaltıları mahmuzladıklarında hasara uğramamak için sert çelikten yapılmışlardı. Manevra kabiliyetleri yüksek ve her türlü hava şartlarında görev alabilen ve seri halinde inşa olunarak hizmete sokulan K. G.'leri, I. Dünya Harbi sona erdikten sonra, donanma kuruluşundan çıkarılmış ve çoğu ticarî maksatlarda kullanılmak üzere satılmıştır.

II. Dünya Harbi'nde K. G. ihtiyacı tekrar belirmiş ve pek çok sayıda gemi askerî hizmete alınarak silâhlandırılmış ve yeniden inşa olunmuştur. II. Dünya Harbi'nden sonra soğuk harbin devamı ve özellikle Vietnam savaşları K. G.'nin lüzum ve önemini bir kat daha artırmış ve çeşitli tipte K. G.'leri inşa olunarak hemen bütün dünya bahriyelerinde hizmete sokulmuştur. Bugün dünya bahriyelerinde çeşitli tipte K. G. ve karakol botu, sahil karakol teknesi,

KARAKOL GEMİSİ: Bir Türk gemisi

ırmak karakol botu, süratli karakol botu, karakol gambotu gibi adlarla sınıflandırılmış gemiler bulunmaktadır. K. G. çelik, ağaç, alüminyum, fiberglass veyâ alüminyum - fiberglasstan inşa edilmekte, dizel, dizel - elektrik, gaz türbin, gaz türbin jet pump gibi makinelerle çalışmakta, silâh olarak gemilerin alacakları görevlere göre top, makineli top veyâ makineli tüfek, torpido, çeşitli tipte denizaltı mücadele silâhı veyâ füze taşımakta ve 20 - 40 mil arasında sürat yapabilmektedirler.

KARAKORUM (Moğolca adı: Ḫaraḫorim), XIII. yüzyılda Çingizlilerin başkenti olan eski bir şehir. Moğolistanda Orhon ırmağının yukarı tarafındaydı. Avrupa ve Çin kaynaklarında zikredilen K., XIII. yüzyılda Çin ve Avrupa seyyahları tarafından ziyaret edilmiştir. Plano Carpini ve Rubruquis bu şehirde bulunmuşlardır. Şehrin harabesi XIX. yüzyılda N. M. Yadrintsev ve A. M. Pozdneev tarafından bulunmuştur. 1948 - 1949 yıllarında Moğol ve Rus arkeologları bu harabe alanında kazı yapmışlardır.

Târih kaynaklarından öğrenildiğine göre K., 1220'de Çingiz Han tarafından kurulmuş, 1235 yılında Ögödey Han zamanında kale ile çevrilmiş ve burada bir saray yapılmıştı. 1260 yılında Kubilay Han başkent olarak Hanbalık (Pekin) ı seçmiş ve imparatorluğun merkezi yapmıştır. Kubilay'ın kardeşi Ero - buğa (Ere - büğe) K.'u eline geçirip Kubilay'a karşı ayaklanmış ve bu bölgede istiklâlini ilân etmiştir. 1260 - 1261'de Kubilay'ın ordusu K.'u almış ve kısmen yıkmıştır. 1360'ta Çinliler Moğol hâkimiyetine son verdiklerinde Moğol hanı Togan Temür'ün oğlu K. şehrini tekrar Moğolistan'ın başşehri yapmıştır. XIV - XV. yüzyıllarda bu şehir tekrar hanlığın merkezi olmuştur. Burada hanlık eden Moğol sülâlesine Çinliler «Küçük Hanlar» derlerdi. XVI. yüzyılda K.'da hayat sönmüştür. 1586'da şehrin güneyinde bir Buddha manastırı kurulmuştur. XIII. yüzyılda şehirde 12 Buddha puthanesi. 2 cami, 1 Hıristiyan kilisesi bulunuyordu. Şehrin çevresinde tarım ve sulama kanallarının izleri bulunmaktadır. Şehrin merkez kısmında sanayi, demirci ocakları ve demirhaneleri bulunmuştur. İmparatorluğun merkezi Hanbalık'a taşındıktan sonra şehir yıldan yıla gerilemiş, nihayet harap olmuştur. Yapılan kazılarda Çin ve Orta Asya mamulleri ve paraları bulunmuştur. — Abdülkadir İnan

KARAKOYUNLU'LAR, bir Türk devleti. 1365 yıllarından 1469'a kadar 104 yıl kadar devam etmişlerse de, imparatorluk olarak İran ve Irak'a hâkim olmaları, 1437'den 1467'ye kadar 30 yıldır. 1467'de İran Türk imparatorluk tâcı Akkoyunlulara geçmiştir. İki yıl sonra da K.'lar, amansız rakipleri Akkoyunlularca tamamiyle ortadan kaldırılmışlardır. K.'lar, İran ve Irak'a, Calayırlılardan varis olmuşlardır.

K. Türkmenleri, Baranlı oymağı beyleri olan üç kardeş ile târih sahnesine girmiştir. Bu üç kardeş Bayram Hoca, Murad Hoca ve Mısır Hoca'dır. Büyükleri olan Bayram Hoca, ilk K. prensi sayılır. 1380'e kadar takriben 15 yıl Erciş'te, Van gölünün kuzeyinde hüküm sürmüştür. Küçük kardeşi Mısır Hoca, 1390 târihlerine kadar yaşamıştır. Ortanca kardeş Murad Hoca ise, 1365 - 1366'da Calayırlıların Musul (Kuzey Irak) genel valisi olmuş, 1375'te Calayırlılara tâbî olarak Musul'da bir prenslik kurmuş ve 1385'e kadar bu prensliğin başında kalmıştır. Bayram Hoca'nın yerine oğlu Kara Mehmed Bey Durmuş geçmiştir. Diğer oğlu Hüseyin Bey, bunun oğlu Pîr Kara Hasan Bey (ölm. 1391), bunun da oğlu Hüseyin Bey'dir. Bayram Hoca'nın kızı Tatar Hatun, 1375'te Ağaçeri oymağının beyi ile evlenmiştir.

Kara Mehmed Bey, 1389 Nisan'ında 9 yıl prenslik ettikten sonra öldürülmüştür. Sultan Ahmed Calayır'ın damadı olduğu gibi, Mardin meliki Îsâ'nın da kız kardeşini almıştı. Yerine büyük oğlu Kara Yusuf Bey Bahadır geçmiş ve onun zamanında K.'lar, prenslikten krallığa yükselmişlerdir. Kara Mehmed Bey'in diğer oğulları Erbil beyi Pîr Ali Bey, 1389'da öldürülen Bayram Bey, 1 Ağustos 1403'te Musul beyi iken öldürülen Yâr Ali Bey ve veliahd iken 1393'te Avnik'te Timur'a esir düşen, 1400'e doğru Semerkand'da ölen Mısır Hoca Bey'dir. Mısır Hoca Bey'in oğulları Kılıç Arslan, Sultan Ahmed ve Gazan Han beylerdir. Bu prenslere takılan adlar, K.'lardaki büyüklük düşkünlüğünü gösterir. Pîr Ali Bey'in oğlu, 1437'de ölen Mirza

Ali Bey, bunun kızı da aynı yıl ölen Belkıs Paşa Hatun'-dur. Yâr Ali Bey'in oğlu Zeynel Bey'dir. Zeynel Bey'in oğulları, hepsi 1469'da öldürülen ve ilk ikisi Bağdad'da saltanat sürmüş olan Hüseyin Ali, Şâh Mahmud ve Bayram beylerdir.

Kara Yusuf Bey, XV. yüzyıl Türk târihinin büyük simalarındandır. Rakîbi Akkoyunluların, Timur'un sadık bendesi olmaları karşısında K.'lar, Yusuf Bey'in ve haleflerinin zamanında Timurlularla geniş ölçüde bir mücadeleye girişmişler, Osmanlılar ve Memlûkler tarafından desteklenmişlerdir. Bununla beraber, Timuroğlu Sultan Şâhruh'un ölümüne kadar, bütün Anadolu ve Yakın Doğu devletleri gibi, K. krallığı da Timuroğullarına tâbî olmuştur. Kara Yusuf Bey, Akkoyunlular ve Timurlulardan başka Calayırlılar ile de çekişmiş ve onların mirasını ele geçirmeye muvaffak olmuştur. Bu devirde ve yıkılıncaya kadar devletin taht şehri Tebriz olmuş, Bağdad'da da, Tebrîz'e tâbî olmak üzere, aynı hanedanın bir kolu saltanat sürmüştür. Arada bir Şiîliğe temayül etmekle beraber K.'lar, Sünnî Hanefî mezhebinde kalmışlardır.

Kara Yusuf Bey, 13 Kasım 1420'deki ölümüne kadar 31 yıl, 5 ay çok dağdağalı bir saltanat sürmüş ve 63 yaşında ölmüştür. Yıldırım Bâyezid ve Çelebi Mehmed'le çağdaştır. 1401'de 8 ay Bursa'da Yıldırım'ın misafiri olarak kalmış, 1402 - 1403'te geçici olarak Bağdad'ı elde etmiş, fakat 1403 Ağustos'unda, Timur'un baskısına dayanamayan Memlûkler tarafından tevkif edilip 18 Şubat 1404'e kadar 6 ay Şam'da hapsedilmiştir. Zevcesi ve oğullarından İspend ile İskender'in annesi Kader Paşa Hatun, daha 1 Ağustos 1400'de Timur'a esir düşmüştü. Timur'un ölümünden sonra, Sultan Şâhruh imparatorluğu toplayıncaya kadar Yusuf Bey, fırsattan faydalanmış ve faaliyetini artırmıştır. 21 Nisan 1408'de Timur'un hayattaki iki oğlundan büyüğü ve Hindistan Timurluları (Bâburlular) nın atası olan Mîrânşâh Mirza'yı yenmiş, Mirza bu muharebede ölmüş, Yusuf Bey Sultaniye, Kazvin ve Mardin'i fethetmiş, bu suretle Doğu Anadolu ile Batı İran'ın en büyük kısmına hâkim olmuştur. 1410'da Erzincan'ı da almıştır. 30 Ağustos 1410'da ikinci büyük zaferini Calayırlılara karşı kazanmış, bu meydan muharebesinde Sultan Ahmed Calayır ile oğullarından biri ölmüştür. Bu zaferden bir yıl geçmeden Yusuf Bey, Irak'ın en büyük kısmına, başta Bağdad olmak üzere hâkim olmuştur. 1412 Kasım'ında üçüncü büyük zaferini Şirvân Şâhlar ile Hıristiyan Gürcistan'ın müttefik ordusuna karşı kazanmış, bu iki krallık K.'lara tâbî olmuş, bu suretle bütün Güney Kafkasya ve Dağıstan, K.'lara geçmiştir. Tebriz yakınlarında Ucan'da Saîdâbâd mevkiinde ölen Kara Yusuf, Erciş'e gömülmüştür.

Sultan Şâhruh, 1420 - 1421, 1429 - 1430, 1435 - 1436'da üç defa Azerbaycan'ı K.'lardan almışsa da, sonunda metbûluk hukuku ile yetinmiş ve bu ülkeden el çekmiştir. Kara Yusuf'un yerine 3. oğlu İskender Bey geçmiştir. Büyük oğlu Şâh Mehmed Bey, Bağdad umumî valisi idi ve 9 Nisan 1433'e kadar 23 yıl Irak'ta saltanat sürmüş, K.'ların Bağdad kolunun ilk hükümdarı olmuştur. Şâh Mehmed Bey, 26 Temmuz 1433 Şeyhân meydan muharebesinde, Hânikıyn yakınlarında ölmüştür. Oğulları Şâh Ali, Şâhruh, Şâh Budak, Şâh Velî, Şâh Melik, Karaman ve Kamereddin beylerdir. Şâh Mehmed Bey'in yerine, Kara Yusuf'un 2. oğlu olan kardeşi İspend Bey geçmiştir ki İskender Bey'le aynı anadandır. Âdilcevaz valiliğinden Bağdad tahtına geçen İspend Bey, 7 yıl, 11 ay burada saltanat sürmüş ve yerine oğlu Pulad Bey, Tebriz'e tâbî Bağdad hükümdarı olmuştur. Ancak, 1 yıl, 3 ay, 1 gün sonra krallık tahtını kaybetmiş, 1461'de 51 yaşında ölmüştür. Pulad Bey'in yerine Zeynel Bey'in oğulları Bağdad tahtına geçmişlerdir.

Kara Yusuf'un 4. oğlu Ebu'n - Nasr Pîr Budak Bey Yusuf Bahadır, 1418 Kasım'ına kadar 14 yıl Mardin melikliğinde bulunmuş ve Mardin'de ölmüştür. 1410'da Tebriz'e de hâkim olmuştur. Kara Yusuf'un 6. oğlu Ebû Said Busat Bey, Erzurum valisi idi. 1431'de Tebriz'de öldürülmüştür. Yusuf Bey'in kızlarından biri Bitlis Kürt beyi Şemseddin ile, diğeri de 1408'de Mardin Artuklu meliki Sâlih'le evlenmiştir.

Kerkük valiliğinden babasının yerine geçen İskender Bey, 18 yıl, 4 ay, 18 gün saltanattan sonra tahtını kaybetmiş, iki yıl sonra 1439'da öldürülmüştür. Şâh Kubâd Mirza'nın annesi olan zevcesi, onun ölümünden sonra Ağaçeri beyi Sülen Bey'le evlenmiştir. İskender Bey'in çocukları, 22 Nisan 1437'de ölen Şâh Kubâd Bey, 1449'da ölen Yâr Ali Bey, 1457'de ölen Elvend Bey, 1468'de 1 yıl tahta hak iddia ettikten sonra öldürülen Hüseyin Ali Bey, Kasım, Esed, Rüstem, Tarhan Melik, Mehmed beyler, ilk ikisi şâir olan Şâh - Saray, Ârâyiş ve Uruk Sultan beğimlerdir. Elvend Bey'in oğlu Pîr Kulu Bey, bunun oğlu Veys Kulu Bey'dir ki, bundan, Hindistan'da Dekken'de saltanat süren Kutb Şâhlar çıkmıştır.

K. târihinin büyük siması, ağabeyi İskender Bey'in yerine geçen, Kara Yusuf'un 5. oğlu Sultan Muzaffereddin Cihân Şâh'tır. Onunla K.'ların imparatorluk devresi başlar. 1405'te doğan Cihân Şâh, 11 Kasım 1467'de 62 yaşında öldürülünceye kadar 30 yıl, 7 ay, 10 gün imparator olmuştur. Ondan sonra imparatorluk, Akkoyunlulardan Uzun Hasan Bey'e geçmiştir. Cihân Şâh, 1415'ten beri Sultaniye valisi idi ve ağabeyi İskender Bey'le sinsi bir savaşa girişmişti. Mardin'de doğmuş, Tebriz'de Muzafferiyye İmaretine gömülmüştür. Hakikî mahlası ile Türkçe ve Farsça şiirler yazmıştır. II. Murad ve Fâtih'in çağdaşıdır. Oğullarından Pîr Budak ile Muhammedî'nin anneleri olan zevcesi Can Beğim, 1468'de öldürülmüştür.

Sultan Cihân Şâh'ın fetihleri büyük olmuştur. Fakat Akkoyunlu Uzun Hasan onu, Safevî Şâh İsmail Uzun Hasan'ı, Yavuz da Şâh İsmail'i gölgede bırakmışlardır. 1447'de İsfahan, Fars ve Kirman, 1458'de merkezi Nîşapûr olan Batı Horasan, K. imparatorluğuna katılmıştır. Hattâ Cihân Şâh 28 Haziran 1458'de 5 ay için Doğu Horasan'a, bu arada Timurluların iki imparatorluk taht şehirlerinden biri bulunan Herat'a hâkim olmuştur. Curcân ve Mâzenderan da K.'ları metbû tanımıştır. Bu suretle, bütün İran K. hâkimiyetinde birleşmiş, Irak, Güney Kafkasya, Dağıstan, Güney - doğu ve Doğu Anadolu ile Basra Körfezi kıyıları ele geçirilmiş, imparatorluğun büyüklüğü 3 000 000 km^2 ye erişmiştir.

En umulmadık bir şekilde can düşmanı Akkoyunlu Uzun Hasan Bey tarafından baskına uğratılıp öldürülen Sultan Cihân Şâh'ın yerine, oğullarından Sultan Hasan Ali geçmiştir. Hasan Ali'nin iki yıllık saltanattan sonra 1469 Nisan'ında intiharı üzerine, K. imparatorluğunun tamamı Akkoyunlu imparatorluğuna geçmiştir. Cihân Şâh'ın diğer oğulları Pîr Budak Mirza, Ebu'l - Kasım Mirza, Hamza Mirza, Ziyaeddin Ebû Yusuf Mirza, Muhammedî Mirza ve Ferruhzâd Mirza'dır. En küçükleri olan Ebu'l - Kasım, Kirman genel valisi idi; 1468'de ölmüştür. Hamza da aynı yıl

ölmüştür, Pîr Budak Mirza, 17 Haziran 1466'da öldürülmüştür. 1450-1451'de Tebriz'de babasına saltanat nâibi olmuştu. Fars genel valisi iken 9 Haziran 1446'da ilâve olarak Bağdad (Irak) da kendisine verilmişti. 1469'da ölen Ebû Yusuf Mirza ise, İsfahan genel valisi iken, sonra kendisine ilâve olarak Fars ve sonra gene ilâve olarak Irâk-ı Arab (Bağdad) verilmişti. Bu prens, Akkoyunlu Cihangir Bey'in kızı ile evlenmişti (1452). Bu izdivaçtan İbrahim Mirza doğmuştur. Sultan Cihân Şâh'ın kızı, 1447 sonlarında Timuroğullarından Muhammed Sultan Mirza ile evlenmiştir. 1469'da K'.lar bu suretle târih sahnesinden çekilmişler, fakat hanedan daha uzun süre sönmemiştir. 1745'te Tebriz'de ölen, Türkçe ve Farsçada şair, riyaziyeci, maliyeci hattat Abdürrezzak Mirza Neş'e, K.'lardandır. Akkoyunlular, K.'ları gölgede bırakmış ve bütün istikballerini körletmişlerdir.

Karakoyunlular

1. Bayram Hoca (1365?-1380)
2. Kara Mehmed Bey Durmuş (1380-IV. 1389)
3. Kara Yusuf Bey Bahadır (IV. 1389-13. XI. 1420)
4. İskender Bey (13. XI. 1420-1. IV. 1437)
5. Sultan Muzaffereddin Cihân Şâh (1. IV. 1437-11. XI. 1467) (imparator)
6. Sultan Hasan Ali (11. XI. 1467-IV. 1469) (imparator)

Bağdad kolu

1. Şâh Mehmed Bey (1410-9. IV. 1433)
2. İspend Bey (9. IV. 1433-9. III. 1445)
3. Pulad Bey (9. III. 1445-9. VI. 1446)
4. Hüseyin Ali Bey (9. VI. 1446-1469)
5. Şâh Mahmud Bey (1469). — Yılmaz Öztuna

KARAKÖL, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nde, Orta Asya'da, Tacikistan'da bir göl. Denizden yüksekliği 3 900 m, yüzölçümü 364 km² dir.

KARAKÖL, Özbekistan'da, Zerefşan ırmağının bittiği yerde, Hazar ötesi demiryolu üzerindeki Karaköl istasyonuna yakın bir vaha. Zerefşan ırmağı bu vahaya pek az ulaştığı için halk kuyu ve havuz sularından yararlanmaktadır. Suyun azlığı sebebiyle sulama tarımı çok mahduttur. Vahanın çevresi tam anlamı ile bir çöldür. Hareket halinde olan kum seli kuzeyden gelerek bağları, tarlaları, köyleri kaplamaktadır. Susuzluk kum dalgasıyle mücadeleye imkân vermemektedir. Bir zamanlar mamur, güzel ve büyük bir şehir olan Karaköl bugün küçük bir köy haline gelmiştir.

KARAKÖSE (eski adı: **Karakilise**), Ağrı ilinin merkezi. Nüfûsu 30 633 (1970) tür. Ağrı ilinin, gittikçe büyümekte olan merkezi K. adı ile Ağrı adı umumiyetle birlikte kullanılmakta, K. yerine, şehri belirtecek şekilde Ağrı denildiği de çok olmaktadır. Cumhuriyetin başlangıç yıllarında kurulan o zamanki Bayazıt vilâyetinin bir ilçesi olmuş bulunan K.'nin nüfûsu 1927'de 4 218 idi. 1876'ya kadar köy olan K., bu târihte ilçe, 1926'da da Ağrı ilinin merkezi durumuna getirilmiştir. Eski vilâyet merkezi Bayazıt ise, Doğubayazıt adıyle Ağrı ilinin bir ilçesi olmuştur. Ağrı adı bu bölgedeki Ağrı Dağı'ndan alınmıştır. İlin K. merkez ilçesinden başka, Diyadin, Doğubayazıt, Eleşkirt, Hamur, Patnos, Taşlıçay, Tutak ilçeleri, 7 bucağı, 551 köyü, 11 376 km² lik arazisi ve 293 000 (1970) nüfûsu vardır. Bu nüfûsun 220 000'i köylerde oturur. İlin başlıca şehri ise K. (Ağrı) dir.

Ağrı ili Türkiye'nin Doğu Anadolu bölgesinde, Türk-İran sınırındadır. Kuzeyde Kars, güneyde Van ve Bitlis, batıda Erzurum ve Muş illeriyle çevrilidir. Kuzey-doğu ucunda, üzeri buzullarla kaplı sönmüş bir genç volkan dağı olan Türkiye'nin en yüksek dağı Ağrı Dağı (5 165 m) yükselir. İlin türlü yerlerinde 2 500-3 500 m lik dağlar vardır. Bu dağlar arasında yüksekliği 1 600-1 700 m yi bulan çukur yerler (Karaköse-Patnos, Doğubayazıt çukurlukları) uzanır. İlden Murat nehri geçer, kaynak ve kollarını buradan toplar.

K.'nin iklimi, Doğu Anadolu'nun deniz etkilerinden uzak yüksek bölgelerinin özelliğindedir. Burada kışlar çok sert, yazlar sıcaktır. Yıllık ortalama sıcaklık 6°C, kış ayları ve Mart ortalamaları 0°C ın altında (Ocak ayı ortalaması —10,4°C) dır. Yaz ayları ve Eylül ortalamaları 16°-21°C dir. Bahar ve güz kısa sürer, her biri yaza ve kışa doğru uzanış gösterir. Yılın 9 ayında (Eylül'den Mayıs'a kadar) sıcaklığın sıfırın altına, —10° nin aşağısına düştüğü, güz ve kış aylarında bunu da geçtiği ve —40°'yi bulduğu hemen her yıl görülür. Yıllık ortalama donlu günler sayısı 160'ın üstündedir. K. ve çevresinde yıl içinde kar ile örtülü günlerin sayısı 115'i bulur. Yıllık yağış 542 mm dir. Yağışlar en çok Nisan ve Mayıs'ta olur, kış ve güz aylarıyle Mart'ta da oldukça yağar. Yaz ayları büsbütün kurak geçmez. İlde yüksek dağlar geniş yer tuttuğundan, bu yüksekliklere, dağların güney ve kuzey yamaçlarına göre iklim özellikleri farklılık gösterir. Dağlarda kar yağışları daha uzun sürer ve kimisinde kalıcı karlar ve buzullar yer tutar.

K. ve uzak çevresiyle ilin hemen her yeri ormandan yoksundur. Başlıca bitki örtüsü bozkırlardır ki, buralarda yeryüzü şekillerinin durumuna ve yüksekliklere göre otluklar, dikenlik ve yer yer çalılıklarla bâzı akarsu boylarında söğütler bulunmaktadır. K. çevresindeki geniş dalgalı düzlükler, Neojen göl kalkerleriyle kumlu-killi tabakalar ve aluvyonlardan meydana gelmiştir. Bu özellikteki arazi, Eleşkirt'ten Taşlıçay'a kadar 30 km uzunluğunda ve 8-10 km enindeki bir çukur bölgede (1 600-1 650 m) uzanır. Buraları tarım arazisidir. Buna benzer tekne biçimli tarım alanları da (Tutak, Patnos, Doğubayazıt, Diyadin çevreleri) vardır. Dağlık yerlerde volkanik arazi ve kretase kalkerleri çok yer turar. İlin beşte birinde tarım yapılır, geri kalanı yaylalardır.

K., Trabzon-Erzurum-İran karayolu üzerinde gelişen bir transit yeri ve Ağrı ilinin bir pazar şehri olmuştur. 1927'de küçük, sönük bir kasaba iken, 1945'te 8 600 nüfûslu bir kasaba, 1960'ta 20 000 nüfûslu küçük bir şehir olmuş, 1970'te 31 000 nüfûslu bir şehir durumuna gelmiştir. Şehir, devamlı olarak büyümekte, canlı bir pazar yeri olmaktadır. İlde 130 000 hektar arazide tahıl (buğday, arpa) ekilir, yılda 83 000 ton ürün elde edilir. Baklagiller, patates, pancar ile az miktarda soğan, sebze, bostan yetiştirilir. Aslında ekonomik kaynağı hayvancılığa dayanan ilde koyun (900 000), keçi (126 000), sığır (266 000), manda (20 000) ve daha az sayıda başka hayvanlar bulunur. 65 000 tonu bulan süt üretiminin yanı sıra yapağı, kıl, bal ve yumurta üretimi de önemli yer tutar.

İlde elde edilen bütün bu ürünlerin hemen hepsinin K.'ye gönderilerek burada satılması, büyük merkezlere gönderilmesi sağlanır. Hayvanların bir kısmı bâzı illere damızlık olarak satılır, bir kısmı kasaplık olarak türlü illere gönderilir. Ticareti çok yapılan ürünler olarak yapağı, deri,

yağ başta gelir. K.'de bir aygır deposu da kurulmuştur. İlkbahar sonlarına doğru açılan ve Kasım'a kadar süren hayvan pazarının, şehrin ve ilin ticaretinde önemli bir yeri vardır. Her yıl bu pazarda 25 bin sığır ve manda, 15 - 20 bin at, 60 - 90 bin koyun ve keçi satışları olur. Şehir yakınında günde 15 ton un üreten bir un fabrikası, un değirmenleri, hayvan ürünleri üzerine geniş iş yapan ticarethaneler bulunur. Ayrıca çevrenin eski sanatlarından olan halı, kilim, keçe, çorap dokuma işleri de yapılır. K., lisesi, orta okul (ilçelerde de birer orta okul), kız ilk öğretmen okulu, akşam kız sanat okulu (Doğubayazıt'ta da akşam kız sanat okulu) ve ilk okullarıyla, kitaplık ve çocuk kütüphanesiyle çevrenin gelişmekte bulunan bir kültür şehri olmaktadır.

K.'nin başlıca sporlarından biri kayakçılık olup, şehre 3 km uzaklıktaki Küpkıran sırtlarında yapılır. Panayır sırasında düzenlenen at koşuları da bir spor dalı olarak ilgi çeker. Şehrin yeter derecede içme ve kullanma suyu, elektiriği, otelleri, lokantaları vardır.

K. şehri ve merkezi bulunduğu Ağrı ili, çeşitli folkloru, düğünleri, insanların karşılıklı davranışları, doğum ve ölümler karşısındaki durumları, eğlenceleri, oyunları ve türküleri ile memleketimizin geleneği ve göreneği olan bir parçasıdır. Bölge halkının giyinişleri de birçok illerimize benzer. Kadınlar, zenginliklerine göre, üst üste, kat kat göz alan renklerde entariler giyer, bir kısmı başlık takarlar. Kadınların çoğu ata binmesini iyi bilirler.

XI. yüzyıl ortalarında Tuğrul Bey'in giriştiği savaşlardan sonra bütün bu bölge Selçuklu Türklerinin eline geçmiş, 1071'de Selçuklu hükümdarı Alparslan'ın zaferiyle Malazgirt meydan savaşının hemen ardından yerleşmeler kesin şeklini almıştır.

Târih: K.'nin orta yerinde bulunduğu düz ovaya Selçuklu fethinden beri Eleşgirt ovası adı verilmiştir. Bu yüzden K.'ye, 1919 Kasım'ında XV. Kolordu komutanı Kâzım Karabekir'in Harbiye Nezâreti'ne yazdığı lâyihanın kabulüne kadar Kars ve Kağızman (Karakurt) dakilerden ayırt edilmek için, Eleşgirt Karakilisesi denirdi. Kürçayı ile Cuma çayı arasındaki düzlükte ufak bir köy olan K., 1856'da kışla ve hükümet konakları ile şenlendirilerek kaza merkezi olduğundan beri çok gelişmiştir.

K. doğusundaki Taşteker (eski adı: Üçkilise) köyü tepesinde Urartuların Güneş Tapınağı vardı.

Bölge 646'da Arap idaresine geçerek Divin Emirliği'ne bağlanmıştır.

1048, 1049 ve 1054 yıllarında Selçuklular'ın vuruşu ile K.'nin bulunduğu ovadaki Hıristiyanların çoğu Bizans topraklarına göçmüştür. 1071 Malazgirt zaferinden sonra Selçuklular bölgeyi Ahlat'a bağlamıştır. 1104 - 1109 arasında Türkmen beyi Kızıl Arslan elinde kalan Eleşgirt ovası, bundan sonra Bitlis - Arzan (Garzan - Siirt) Türkmen Emiri Toğan Arslan'a geçmiştir. Bunun oğlu Kurtu'nun kurduğu ve adını Iğdır ovasındaki başkentten alan Surmari emirliği (1130 - 1239), Eleşgirt ovasına da hâkim olup, güzel mimarî eserleri bırakmıştır. Bu Türkmen beyliği çağında, Ortodoks - Kıpçak orduları ile Ani'deki Koluuzunoğulları, 1208'de Eleşgirt'i bozup Ahlat üzerine varmışlardır. Bunları yenerek Ahlat'a hâkim olan Meyyafarıkin Eyyubîleri, Surmari Emirliği'nin de metbuu olmuştur. Bu emirlik, 1225 - 1230 arasında Harezmşah Mengüberti'ye tâbi idi. 1239'da Moğollar bu emirliği yıkınca o yılın güzünde K. çevresini ve Surmari'yi alan Selçuklular, buraları Erzurum'a bağlamışlardır.

Bölgeye İlhanlılar (1256 - 1346) ve Vezirleri hanedanı (1346 - 1358) hâkimken buralar Ahlat vilâyetine bağlanmıştı. Timur, 1394'te Eleşgirt ovasının en verimli köylerine Çağatay oymaklarını yerleştirmiştir. 1405'te Karakoyunlular bölgeyi istirdat etmişler ve 1468'e kadar hâkim olmuşlardır. Şahruh'un ordusunu K. - Aladağ arasındaki Ağadeve köylerinde karşılayan Karakoyunlu ordusu, 30 Ekim 1421'de başlayıp üç gün süren meydan savaşında çok hırpalamışsa da, kendileri de ezilmiştir. Şahruh, ülkelerini onlara bağışlayıp Türkistan'a dönmüştür. Ani vilâyetine bağlı bulunan K. çevresi, Karakoyunlu şehzade kavgaları sırasında Ani'nin bozulması üzerine 1439'da vilâyet merkezi seçilen Revan'a tâbi olmuştur.

Akkoyunlular elinden 1502'de Safevîlere geçen bölgeden Sünnî ahali Osmanlıların Trabzon Sancağı'na kaçıp dağılmıştır. Bölge, 1578 - 1744 arasında Van eyaletine, sonra da 1920'ye kadar Erzurum vilâyetine bağlı kalmıştır.

İlk Osmanlı «tahrir» ini gösteren 1585 yıllarından kalma Mufassal Tapu Defteri'nde, eski Şalva Kalesi'nin adıyle anılan Şelve sancağının dört nahiyesinden birisi olan 54 köylü Dölbendli Nahiyesi'nde 11. sırada yazılan Karakilise köyü, şimdiki K.'nin çekirdeği olarak, 1919 Kasım'ına kadar bu adla anılıyordu. 1585 tahrir defterinde, doğuda Diyadin ve batıda Eleşgirt sancakları ile komşu Şelve sancağında, Türkçe adlı eski köyler bulunduğu gibi, Türk târihi bakımından değerli etnik adlar taşıyan köyler de vardır (Alataylu, Başıbüyük, Bayatî, Çağatay, Çarıklı, Çubuklu, Danişmend, Delübudak, Deveçeken, Gökkepenek (Karapapak oymağı), Gözellü, Halaç, Halifelü, Hıdırlu, Huşun (Uşun, Usun), Kaltakçı, Karaağaç Oğrak boyundan), Karabörk (Karapapaklı), Karkın, Kılıkızıl (Kıpçaklı), Kılluca, Kıskançlu, Kızık, Kotançı, Kuşçular, Masumlu, Marzımanlu Mendellü, Muradlu, Otagalu (Çağataylı), Oyrad, Pisiklü, Poladlu, Porsuklu, Selçük, Serkeşlü, Tokaçı, Yavulu).

Ortasında K.'nin bulunduğu Dölbendli nahiyesinden başka, 1585'lerde Şelve sancağı şu üç «nahiye» yi de içine alıyordu: Kumluca (Taşlıçay ilçesi), Şöşik (Hamur ilçesi), Karkın (Cumaçay bucağı).

1776 - 1800 arasında Erzurum vilâyetinin Bayazıt'tan Tekman'a kadar uzayan geniş kesiminin yiğit ve güvenilir serhad idare âmiri, Küçük İshak Paşa idi. Merkez Doğubayazıt'taki saray, câmi ve medreseli külliye, bu zâtın yadigârıdır. Kaçarlar çağında son olarak İran orduları ve Turgutlu oymağından Revan hanı askerleri, 1820 ve 1821'de iki yaz bölgeyi basarak yağmaya uğratmıştır. 1823 Erzurum antlaşması ile bunlara son verilmiştir.

1827'de Revan ve Nahçıvan hanlıklarını yıkarak ülkelerine yerleşen Ruslar, 1828 yazında Eleşgirt ovasını da ilk defa işgal ederek bozmuşlar ve 1830 baharında geri çekilirken, buraların halkından Ermenilerin çoğunu birlikte götürerek Iğdır ve Revan ovalarına yerleştirmişlerdir. Oralardan da birçok Türk âileleri göçerek, onlardan boşalan köylere yerleşmişlerdir. 1854'te Rus ordusu bölgeyi tekrar işgal etmiş, 1856 Paris antlaşması ile geri çekilmiştir. Bu sıra-

larda artık Şelve kalesi bozulduğundan, K. 1856 yazında kaza merkezi yapılarak, beylik yapılar ve evlerle şenlendirilmiştir. O zaman 55 köyü içine alan ve eski Şelve sancağı yerinde kurulan K. kazası, 3 «nahiye» li idi. Ekim 1877'de üçüncü defa Rus işgalini gören bölge, 3 Mart 1877 Ayastefanos (Yeşilköy) antlaşması ile «savaş tazminatı» yerine Çarlığa bırakılmışken, Kıbrıs'ta üslenen İngiltere'nin yardımı ile, 13 Temmuz 1878 Berlin antlaşması ile geri alınan Bayazıt sancağı içinde kurtarılmış oldu. Bu sefer Kars Çarlığa geçince, Çıldır ve Kars'tan göçen Türk âileleri, buralardaki ıssız köylere gelip yerleşmiştir.

8 Ağustos 1915'teki son düşman işgali üzerine Rus ordusu ve «Ermeni İntikam Alayları» nın zulmünden, K. ve çevresinden kaçan Türk ahalisinin ucu İzmir'e ulaşmıştı. Şubat 1916'da vilâyet merkezi Erzurum da düşünce Çarlık, Murat ve Fırat boylarına «Rus kolonileri» ni yerleştirme projesini uygulamak üzere, Şahtahtı'ndan Bayazıt ve K.'ye 1916'da demiryolunu getirip, buradan Tahin Gediği ve Malazgird'e uzatmakta iken, Mart 1917 ihtilâli ile devrildi. Çar ordusu kalıntısı ve Taşnak Ermenilerin vahşetinden 15 Nisan 1918'de kurtulan K., yine Erzurum'a bağlı Bayazıt sancağının kaza merkezi olmuştur. Sovyetlerin 1920'de Moskova'ya giden ilk Türk barış heyetinden, Bayazıt sancağı ile birlikte Van ve Bitlis vilâyetlerinin Ermenistan'a verilmesi isteği reddedilmiş ve 16 Mart 1921 Moskova antlaşması buna göre imzalanmıştır.

1927'de vilâyet merkezi, Bayazıt'tan K.'ye nakledilmiştir.

KARAKÖY, İstanbul'da Karaköy (Galata) Köprüsü'nün bir ucundaki çok işlek meydan ve çevresine verilen ad. Burası, şehrin en kalabalık yerlerinden ve merkezlerinden biridir. Son yıllarda yapılan bir alt geçit, buradaki sıkışık trafiğin serbestlemesine yardım etmiştir. Köprünün öte başında Eminönü Meydanı ve üst geçidi vardır (bk. İSTANBUL).

KARAKSGİLLER (Choracinidae), Omurgalı hayvanlardan Balıklar (Pisces) sınıfının Kemikli balıklar (Teleostei) takımının, Kemikdestekli keseliler alt takımına giren bir familyası. İskeletleri kıkırdak halinde kalmayıp kemikleşmiştir. Keskin dişleri vardır. Yırtıcı olan K.'in her iki yanlarında dörder solungaç bulunur. Kuyruk yüzgeçleri homoserktir. Afrika ve Amerika'nın tatlı sularında yaşarlar. Süs balığı olarak piraya (Pygocentrus piraya), haymora (Macrodan trahira), neon balığı (Hyphessobrycon innesi) gibi türleri tanınmıştır.

KARAKTER (Fr. Caractère), insana veraset ile geçmiş yetilerin ve sonradan kazanılmış dispositionların relativ de olsa sürekli bir bütünü. İlk defa M. Ö. 300 yıllarında Theophrastos tarafından insan tiplerine uygulanmıştır. XVII. yüzyılda La Bruyère K.'i «bir insanın kendine has tabiatı, istem ve fiillerinin değişmez özelliği» anlamında kullanmıştır. K. ve şahsiyet problemleri ile uğraşan günümüz psikologlarından Ph. Lersch, K.'i, ruhî bir varlık olan insana az çok kalıcı özellikler, açık ve belirli alâmetler sağlayan hayat biçimlerinin bütünü olarak anlamaktadır. Acaba K.'i meydana getiren doğuştan gelen yetiler, duygu ve istem ile ilgili dispositionlar mıdır, yoksa çevreden gelen fizik ve psişik etkiler midir ? Günümüzde her iki görüşü savunan bilim adamları olduğu gibi, K.'in meydana gelmesini her ikisine de bağlayıp açıklayanlar da vardır. Bunlara göre, belli K. yetileri hiç şüphesiz doğuştandır; ama çevre ve eğitim ile fazla kuvvetli olmayan dispositionlar engellenebildiği gibi, bâzıları da geliştirilebilir. Bunlara göre, bir insanın K.'i, doğuştan sahip olduğu yeti ve dispositionları ile çevreden gelen etkilerin karşılıklı olarak birbirini etkilemesinden doğmaktadır.

K. sözünün bu psikolojik anlamının dışında gündelik hayatta kullanılan bir de ahlâkî anlamı vardır. Meselâ gündelik hayatta «K.'li bir insan» deriz. Bununla dürüst, ahlâklı, sözüne güvenilir, namuslu bir insan; «K.'siz insan» deyince de, ahlâk bakımından zayıf, riyakâr, dürüst olmayan bir insan kastedilir.

KARAKTEROLOJİ, insan karakterinin ne olduğunu, onun yapısını ve gelişmesini araştıran bir bilim. kolu. K. bir yandan bir insanın karakterini, şahsiyetini meydana getiren tek tek yetileri, dispositionları, eğilimleri ve karakterin, şahsiyetin meydana geliş kanunlarını araştırdığı gibi, öte yandan da farklı karakter tiplerini ele alır, inceler. Meselâ Jung, extravert (dışa dönük) - introvert (içe dönük); Kretschmer, cyklotim - schisotim; Jaensch, integre (açık, nüfuz edilebilir) - desintegre (nüfuz edilemez); Heymans, melankolik - maniak; Sheldon, viscerotonia (topluluktan hoşlanma), cerebtotonia (topluluktan hoşlanmama), somatotonia (atılganlıktan, aktiondan hoşlanma) gibi karakter tipleri ayırarak bir tipoloji yaparlar. Bu yönden K., bir karakter tipleri psikolojisi niteliği elde eder. Ancak, K. öte yandan tipler psikolojisi ile de aynı şey değildir. Çünkü K., özellikle irade, duygu ve mizaç hayatını inceler ve bunları tipleştirerek ele aldığı gibi, ferdîleştirerek de ele alabilir.

KARAKURBAĞASIGİLLER (Bufonidae), Omurgalı hayvanlardan Amfibyumlar sınıfının Kurbağalar takımının Obruk önlüler alt takımına giren bir familyası. Dişleri yoktur. Birçok türü olan K., bütün dünyaya yayılmıştır. Yeşil karakurbağası, haçlı karakurbağası, dev karakurbağası, bayağı karakurbağası, beş parmaklı karakurbağası gibi türleri tanınmıştır.

KARAKURT, Esad Mahmud (doğ. İstanbul 1902), Türk romancısı ve politikacısı. Babası eski Şûray - ı Devlet üyelerinden Mahmud Nedim Paşa, annesi Fatma Şerife Hanım'dır. Diş Hekimliği Okulu (1924) ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi (1930)'nde okuyan K., 1938'de avukat olarak İstanbul Barosu'na katılmıştır. Yazı hayatına üniversite öğrencisi iken «Tercüman - ı Hakikat» gazetesinde başlamış, 1925 - 1955 yılları arasında aralıksız olarak «Akşam», «İkdam», «Cumhuriyet», «Tasvir», «Yeni Sabah» gazetelerinde roman, röportaj ve gezi notlarını yayınlamıştır. Aynı zamanda Galatasaray Lisesi'nde Türk dili ve edebiyatı öğretmenliği yapan K., 1957 yılında Urfa milletvekili seçilmiş, 1961 seçimlerinde de Urfa'dan senatör olmuştur (1961 - 1966).

Başlıca eserleri şunlardır: *Aşkın Alevleri* [1926]; *Vahşî Bir Kız Sevdim* [1926]; *Çölde Bir İstanbul Kızı* [1926]; *Dağları Bekleyen Kız* [1934]; *Allaha Ismarla.*

E. M. KARAKURT

dık [1936]; *Ölünceye Kadar* [1937]; *Son Gece* [1938]; *Kadın Severse* [1939]; *İlk ve Son* [1940]; *Sokaktan Gelen Kadın* [1945]; *Ankara Ekspresi* [1946]; *Bir Kadın Kayboldu* [1948]; *Ömrümün Tek Gecesi* [1949]; *Erikler Çiçek Açtı* [1952]; *Son Tren* [1954]; *Aldatacağım* [1955]; *Kadın İsterse* [1960]. K.'un romanlarından bâzıları filme de alınmıştır.

KARAKURT (veyâ **Karacakurt) ILICASI,** Kırşehir'in 16 km batısında, Koçhisar yolu üstünde, Sevdiğin ve Karalar köyleri arasında tabiî bir sıcak su kaynağı ile bunun etrafındaki târihî tesisler. Bu yolun Hitit çağından beri işlemekte olduğu Yağmurlukale köyü yakınındaki, Yazılıkaya veyâ Malkaya denilen yolun az uzağındaki bir kaya kitlesi üzerine işlenmiş bir Hitit hiyeroglifinden anlaşılmaktadır. Kırşehir emiri Cacaoğlu Nureddin Bey'in 1272 (H. 670) târihli vakfiyesinde geçen Terme köyünün K. I. olduğuna ihtimal verilebilir. Anadolu Türkleştikten sonra, bu yol üstündeki bir şifalı sıcak su kaynağının üstüne ve etrafına, yolcuların barınacağı bir misafirhane - hankah yapılmıştır. Bu hankahın dinî karakteri, yanında bir yatır türbesi ile bir de cami inşa edilmiş olmasından anlaşılmaktadır. Ilıca (veyâ kaplıca) nın târihî yapılarının üzerlerinde hiçbir kitabe olmadığından, bunların inşa târihleri bilinmemektedir. Bir rivayet olarak Selçuklu sultanı Kılıç Arslan devrine âid olduğu ve ümeradan Karakurt Bey için yaptırıldığı ileri sürülmüş ise de, bu bilgileri destekleyen sağlam bir dayanak olmadıktan başka sultanın kaçıncı Kılıç Arslan olduğu dahi anlaşılamamaktadır. Kuvvetli bir ihtimalle, Bizans devrinde de kullanılan bir kaplıcanın yerinde Selçuklu devri sonlarında veyâ daha geç bir devirde bir Türk ılıcası yapılarak bunun etrafına da bir misafirhane - hankah kurulmuştur. Birçok yerlerde de görüldüğü gibi, bu hankah, târihî şahsiyeti aydınlanmayan Karakurt veyâ Karacakurt adındaki bir velinin türbesi etrafında gelişmiştir. Bu Karakurt adı aynen veyâ biraz değişmiş olarak bir İlhanlı emirinin veyâ daha sonraki beyliklerden birine mensup bir şahsın adı olabileceği gibi, eski bir Türkmen aşireti ile de ilgili olabilir. Zamanla hankahın bu bölgede kuvvetli olan Bektaşî tarikatının eline geçtiği anlaşılmaktadır. Bu suretle burası yine târihî şahsiyeti karanlık bir Kalender Baba'nın makamı ve ziyaret yeri olmuş, bir taraftan da kaplıca şifa verici bir merkez olarak kullanılmıştır.

Kırşehir'den sağ tarafta olan hankah bugün terkedilmiş olarak yıkılmağa bırakılmıştır. İçindeki çifte kubbeli kaplıca kısmındaki su, son yıllarda az aşağısında inşa olunan yeni kaplıca binasına akıtılmıştır. Hankah, bir avlu etrafında sıralanan tonozlu hücrelerden ibarettir. Evvelce belki iki katlı olan bu binanın bugün yalnız alt katı kalmıştır. Yolun sol tarafındaki cami ile künbet - türbe biribirine bitişiktir. Türbeye aslında camiin içinde açılmış bir kapıdan geçiliyordu. Cami her bir bölümü bir kubbe ile örtülü üç bölümlü bir son cemaat yerini takip eden kare biçimli bir mekândan ibarettir. Bu mekânın üstünü evvelce bir kubbe örtüyordu. Son cemaat yeri ve ana kubbe yıkılmış, bunların sadece izleri kalmıştır. Türbe ise daha itinalı bir işçilik ile yapılmış olup, kare temel üstünde yükselen duvarları sekizgen bir plan gösterir. Evvelce üstünün piramit biçiminde bir taş külâhla örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Bilinmeyen bir târihte bu külâh yıkılmış ve türbe ahşap bir çatı ile korunmuştur. Türbenin içinde, devşirme malzeme olarak kullanılmış, üzerleri işlemeli Bizans devrine âid iki mermer korniş parçası dikkati çekmektedir. 1970'te câmi ve türbe çok harap ve bakımsız halde idi. Bâzı kalıntılardan etraflarında evvelce bir de mezarlık olduğu anlaşılmaktadır. Bir taş üzerinde 1659 târihî tesbit edilmiştir.

Buraya verilen K. I. adı, şifalı bir kaynak ve bir kurt ile ilgili bir efsaneye bağlanır ki aynı efsane daha başka şifalı kaynaklar için de söylenmektedir. K. I.'ndaki yatır türbesi, hankah ve şifalı sıcak su birleşiminin bir benzeri Selçuklu devrinin bir kuruluşu olan Ilgın kaplıcasında da görülmektedir. K. I.'nın yakınındaki Karalar köyü halkı, buradaki Karakurt Baba veyâ Kalender Baba denilen yatırı cedlerinin başı olarak kabul ettiklerine göre burası Anadolu'yu Türkleştiren Türkmen aşiretleri ile yakından ilgili olmalıdır. Bk. S. Eyice: «Târih Enstitüsü Dergisi», 1971. — Semavi Eyice

KARAKUŞ, Tahsin (Mustafa Kemalpaşa 1892 - İstanbul 1959), Türk hânendesi. Filibe'den 1878'de göç edip Mustafa Kemalpaşa'ya yerleşen bir âilenin çocuğudur. Babası marangoz Mustafa, annesi Fatma Hanım'dır. İlâhî okuyarak musikiye başlamıştır. İlk ve orta tahsilini Mustafa Kemalpaşa'da yapmıştır. 1909'da İstanbul'a gelmiş, bir medreseye girmiştir. 1914'te askere alınan K., medresedeyken Hâfız Kemal'den musiki öğrenmiştir. Askerden dönünce Mustafa Kemalpaşa'ya gitmiş, maliyeye memur olmuştur. Yunanlılar Mustafa Kemalpaşa'ya girince Balıkesir'e giden K., orada profesyonel musikiye atılmış ve hânendelikle hayatını kazanmıya başlamıştır. İstanbul piyasasında, İstanbul ve Ankara radyolarında hânende olarak çalışmış, 1945 Ekim'inde radyoyu bırakarak, Ankara'dan İstanbul'a gelmiştir.

KARALİYÇEV, Angel (doğ. Strajitsa, Gorna Oryahovitsa 1902), Bulgar yazarı. Sofya ve Paris'te okumuştur. İlk şiirini 17 yaşında iken veren K., çağdaş Bulgar edebiyatının en tanınmış yazarları arasında yer almıştır. Romanlarında ve lirik - romantik hikâyelerinde köy hayatıyle ilgili târihî çizgi ve motifler vardır. Gezi yazıları ve çocuk hikâyeleri de yazmıştır. Belli başlı eserleri şunlardır: *İmane* (Gömü) [1927]; *Razkazi* (Hikâyeler) [1931]; *Srebĭrna rĭkoyka* (Gümüş bağlam) [roman, 1935]; *Zemyata na bĭlgarite* (Bulgarların yurdu) [araştırma, 1939].

KARAMAN, Konya iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 4 657 km², ilçe nüfûsu 100 697 (1970), merkez nüfûsu 35 049 (1970) dir. İlçe nüfûsunun 66 000'i bucak ve köylerde oturur. Denizden yüksekliği 1038 m dir. Merkez bucağından başka, Bucakkışla, Kâzım Karabekir, Kılbasan, Kızılyaka, Yeşildere (İbrala) bucakları ve 96 köyü vardır. İlçede belediyesi bulunan yerleşme yerlerinin sayısı 7'dir. K. eski ilçelerdendir.

İlçenin kuzey bölümünün çok yeri düz olup, güney bölümü dağlık ve tepeliktir. Kuzey bölümünde Karadağ volkanik arazisi ve bâzı tepelikler yükselir. K. şehri, ovanın güney kenarındadır. 1 000 - 1 050 m yükseklikteki ova seviyesinin 15 km güneyine kadar 1 100 - 1 350 m yükseklikte tepelik arazi uzanır. Arazi, birçok yerinde Neojen ta-

KARAMAN: Genel görünüş

bakalarından (kalker . . .) bir yapı, bâzı yerlerinde de Jura-Kretase kıvrımlı tabakaları ve Mezozoik ofiolitli seri halinde görülür. Bu arazinin güneyinde çok yeri kıvrımlı Miyosen tabakalı olan 1 500 - 1 700 m lik dağlık yerler yükselir. Burada kalkerler çok yer tuttuğundan karstik şekilller bulunur. Dağlık bölümde bir kısım akarsular kuzeyde ovaya doğru, bir kısmı da Göksu'ya karışmak üzere güneye doğru akar, yer yer derin ve dar vadilerden geçerler. Dağlık bölüm, orman ve çalılıklarla örtülü olup, bunun kuzeyinde bozkırlar vardır. İlçenin ova bölümünde yazları kurak ve sıcak geçen, kışları sert olan, az yağışlı İç Anadolu iklimi hüküm sürer. Dağlık yerler ise serince, kışın daha çok karlı ve orman yetişmesine elverişlidir. İlçede başlıca geçim kaynağı tarım (başta tahıl olmak üzere, baklagiller, bağcılık) ile hayvancılık ve ürünleri (koyun, sığır; kaşar peyniri, beyaz peynir) dir.

K., çeşitli okulların (orta okul, lise, kız sanat enstitüsü, akşam kız sanat okulu, ilk okullar) toplandığı bir şehrimizdir. Şehrin imar planı, içme ve kullanma suyu, elektriği, hastahanesi, işlek bir çarşısı, pazarı, otel ve sinemaları, düzgün caddeleri, meydanları, parkları, yeni yapıları vardır. Geçim kaynağı tarım ve hayvancılık ile bunların ürünlerinin satışları ve bâzı el sanatlarıdır. Şehir, türlü yolların geçtiği işlek bir yerdedir. Anadolu'nun batı bölgelerini Çukurova'ya bağlayan demiryolu buradan geçer. Torosları enine geçen başlıca iyi karayollarından biri olan Konya-Silifke yolu K. yanından geçtiği gibi, şehir Ereğli üzerinden Niğde ve Çukurova'ya da bağlıdır. Bir başka yol, K.'ı Kılbasan bucağı ve Hotamış üzerinden Karapınar çevresine bağlar.

Bugün sadece büyük bir ilçe olan K., geçmiş yüzyıllarda ve günümüze yakın zamanlarda geniş bir bölgenin adı olmuş, K. diyarı, K. eli (K. ili) gibi adlarla anılmıştır. Uzunca bir süre eski Karamanlıların arazisi içine girmiş bulunan bölgelere K. denildigi de bilinmektedir. Bu arada Mersin ile Alanya arasındaki kıyı bölgesine de, bu geniş alanın bir parçası olarak, K. denilmiş, K. sahillerinden söz edilmiştir. Bu addaki geniş arazinin büyük bir kısmı da İç Anadolu'nun güney ve orta bölümlerinde uzanmıştır. Karamanoğullarının ülkesi olmuş bulunan bu geniş topraklar, Selçuklular çağından itibaren Türk boylarının yerleştiği bölgelerden biridir. Selçukluların son zamanlarında Konya bölgesinde Oğuzların Afşar boyundan Türkmen beyleri olan Karamanoğullarının nüfûzu başlamıştır. Bunlar, Ermenek kasabası başkent olmak üzere bir beylik kurmuşlar (XIII. yüzyılın 1. yarısı), sonra K. adı verilen yere (eski Larende'ye) yerleşmişler (XIII. yüzyıl ortaları) ve Konya'ya uzanmışlar (XIII. yüzyılın 2. yarısı), Anadolu beylikleri arasında güçlü bir Türk devleti olarak gelişmişlerdir. Bu devletin sınırları, zaman zaman genişlemekle beraber, ana toprakları, yaklaşık olarak, şimdiki Konya, Niğde ve İçel illerinde olmuştur. Böylece, Karamanlılar 1275 - 1466 yılları arasında Osmanlılar dışında Anadolu'nun en güçlü beyliği durumunda bulunmuşlardır. Bk. KARAMANOĞULLARI.

1846 yılında ilk defa yayınlanmış bulunan devlet *Salname*'sine göre, ülkedeki 39 eyaletten biri K. eyaleti idi ki, buna bağlı livalar Hamid, Teke, Alâiye, İçel ve Nevşehir'di. 1862'deki mülkî teşkilâtta K. Eyaleti (merkezi Konya) ne bağlı livalar Hamid (merkezi Isparta), Burdur, Teke (merkezi Antalya), Alâiye, Niğde ve İçel (merkezi Ermenak) idi. 1864 târihli *Vilâyet Nizamnamesi*'ne göre kurulan Konya vilâyeti içinde K. bir idare bölümü durumuna getirilmiş, 1929'da bugünkü idare şekli (ilçe) ni almıştır.

Türkçenin her türlü devlet işlerinde tek dil olarak kullanılmasını emreden ferman 1277'de K.'da yayınlanmıştır. Karamanoğlu Mehmed Bey'in bu fermanı şöyledir: «Bugünden sonra divanda, dergâhta, bârgâhta, mecliste ve meydanda Türkçeden başka dil kullanılmayacaktır.» Bu günü anmak üzere, her yıl K.'da büyük törenler düzenlenir ve Türk dil bayramı kutlanır.

Târih: Klasik devirlerde, Lykaonia bölgesinde Laranda adıyle bilinen K., Hititler devrinde Arzava adlı yarı bağımsız bir devlete bağlı kalmıştır. M. Ö. VII. yüzyılda Phryglerin, VI. yüzyılda Lidyalıların istilâsına uğrayan Laranda, sonunda Büyük İskender'in haleflerinden Antigon'un, ondan sonra da Seleukos'un eline geçmiştir. M. Ö. 190 yılına kadar İskender'in halefleri elinde kalmış olan Laranda, Romalılar devrinde mahallî krallardan Derbe'li Anipatros'un hâkimiyet bölgesine girmiş, sonra da Antipatros'u öldürmüş olan Galatia'lı Amyntos'a geçmiştir. Romalılar devrinde Laranda, Lykaonia birliğine bağlı önemli bir ticaret merkezidir.

Laranda, Bizanslılar elinde iken, Hıristiyanlığın önemli şehirleri arasına girmiş, özellikle, Laranda yakınlarındaki Karadağ üzerinde bulunan Barata şehrinde VI - IX. yüzyıllara âid pek çok kilise yaptırılmıştır. Bugün bu kilise ka-

KARAMAN: Karaman kalesi (1090)

KARAMAN: Hatuniye Medresesi (1328)

lıntılarına Binbir Kilise denilmektedir. Laranda'nın Bizanslılar elinde bulunduğu devirlerde, güneyden gelen İslâm - Arap ordularının VIII ve IX. yüzyıllarda şehri birkaç kere fethettikleri görülmektedir. Bütün bu fetihler geçici olmuş, Laranda, Selçuklular devrine kadar Bizans idaresinde kalmıştır.

Anadolu'nun Selçuklu Türkleri tarafından fethinden sonra Laranda, Danişmendoğullarının eline geçmiş, bir süre sonra, 1165'te Selçuklu sultanı II. Kılıç Arslan şehri, Danişmendli beyi Yağıbasan'dan alarak ülkesine katmıştır.

II. Kılıç Arslan tahtını 11 oğluna böldüğü, kendisinin de oğlu Kudbeddin Melikşah ile birlikte Konya tahtında oturduğu bir sırada III. Haçlı Seferi başlamış, Alman imparatoru I. Friedrich Barbarossa, Konya üzerinden Kilikya'ya yürürken 1190 yılı Mayıs ayında Laranda'ya da girmiş, fakat bu istilâ geçici olmuş, Selçuklular şehri tekrar ele geçirmişlerdir. Selçuklular devrinde, kalesi onarılan ve Larende adıyle tanınan şehrin, I. Alâeddin Keykubad devrinde (1219 - 1237) Musa Bey adında bir emirin idaresinde bulunduğunu, Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin âilesi ile birlikte bu şehre geldiğini, burada evlendiğini ve 7 yıl Larende'de oturduğunu Mevlevî kaynaklarından öğreniyoruz.

KARAMAN: İbrahim Bey İmareti (1433)

Larende, Karamanlılar devrinde büyük bir önem kazanmış, Karamanoğulları Beyliği'nin ilk yıllarında bu beyliğin başkenti olmuştur. Karamanlılar, şehrin kalesini yeni baştan tahkim ettirdikleri gibi, birçok mimarî eserler de yaptırarak şehri süslemişlerdir. Osmanlılarla Karamanoğulları arasında yıllarca süren çatışmalar ve savaşlarda Larende pek çok kereler Osmanlıların eline geçmiş, sonunda Fâtih Sultan Mehmed, 1467 yılında Larende'yi kesin olarak Osmanlı devletine katmıştır. Osmanlılar devrinde, şehrin adı resmî yazışmalarda Larende olarak kalmışsa da, halk arasında adı K. olarak tanınmış, XIX. yüzyıl sonlarında illerin yeniden teşkilâtlanmasıyle Larende şehri K. adıyle Konya'ya bağlı bir ilçe merkezi olmuş, bu durumunu Cumhuriyet'in ilânından sonra da muhafaza etmiştir.

K., özellikle Karamanoğulları devrine âid eserler bakımından çok zengindir. Şehrin merkezindeki Hisartepe üzerinde bulunan K. İç Kalesi, dikdörtgen planlı ve 8 burçludur. Çevresi 500 m yi bulur. İç Kale'yi saran Orta Kale ve bunu da çeviren Dış Kale'den zamanımıza birkaç sur kalıntısından başka bir şey kalmamıştır. K. Kalesi, Selçuklular ve Karamanoğulları devirlerinde zaman zaman onarılmış, bu onarımlar sırasında kale bedenlerine pek çok kitabeler konmuş, onarımlarda klasik devir mimarî parçalarından da faydalanılmıştır. Kalenin 1969'da son onarımı

KARAMAN: Nuh Paşa Camii (1589)

yapılmıştır. Şehirdeki önemli mimarî eserler arasında şunlar sayılabilir: 1474'te Karamanoğlu Alâeddin Halil Bey zamanında yaptırılan Arapoğlu Camii, XV. yüzyılda yaptırılan Dikbasan ve Ağa camileri, 1356'da Hacıbey tarafından yaptırılan Hacıbeyler Camii, Karamanoğlu devri eserlerinden (XV. yüzyıl) Çelebi Camii, 1371'de Karamanoğlu Alâeddin Bey'in yaptırdığı Mader-i Mevlâna Camii ve Türbesi, 1349'da Şeyh Yunus adına yaptırılan Kirişçibaba Zaviyesi ve Camii, Karamanoğlu Alâeddin Bey'in karısı Nefise Sultan tarafından 1382'de yaptırılan Hatuniye Medresesi, Karamanoğlu II. İbrahim Bey tarafından yaptırılan, mescid, darü'l-kur'a ve çeşmeden ibaret İbrahim Bey Külliyesi, Karabaş Veli ve Halil Efendi külliyeleri, 1596'da yaptırılan Nuh Paşa Camii, daha birçok cami, mescid, türbe ve hamamlar.

KARAMAN, Sâmi Sâbit (Şam 1877 - İstanbul 1957), İstiklâl Harbi komutanlarından ve yazar. Karamanoğullarına mensup Yesarizâde Sâbit Paşa'nın oğlu olan K., 1894-1896'da teğmen rütbesi ile Harb Okulu'nu bitirmiştir. 1902'de üsteğmenliğe ve aynı yıl Yemen'de görevlendirilerek yüzbaşılığa yükselen K., 1910'da binbaşı olmuş ve 1910-1911'de Almanya'da eğitim görmüştür. 1911 yılı sonlarında Almanya'dan İstanbul'a geldiği sırada çıkan İtalya Harbi'ne gönüllü olarak katılmış ve gizlice Trablusgarb'a giderek önce Sağ Kanat, sonra Sol Kanat Bölgesi komutanlıklarını yapmıştır. Aralık 1913'te 2. Süvari Tugayı'na, Kasım 1914'te Saros bölgesi Bağımsız Süvari Tugayı'na ve 1916 başlarında Irak Cephesi süvari komutanlığına atanmışır. 7 Haziran 1917'de 51. Tümen Komutanı olan ve albaylığa yükselen K., Mayıs 1918'de Filistin Cephesi'nde 19. Tümen komutanlığına getirilmiştir. Evlûl 1918'de esir düşüp bir yıl Mısır'da kaldıktan sonra İstanbul'a dönen K., Eylûl 1919'da Beyoğlu bölge komutanlığına atanmıştır.

S. S. KARAMAN

Nisan 1920'de Damad Ferid'in Sadrazamlığa getirilmesi üzerine görevinden istifa ederek Personel Dâiresi emrine giren K., Nisan 1921'de Anadolu'ya geçerek Millî Mücadele'ye katılmış ve Kars'taki 6. Süvari Tümen komutanlığına atanmıştır.

Ekim 1921-1923'te Trabzon'da 13. Piyade Tümen komutanı, Trabzon vali vekili görevlerinde bulunan K., Enver Paşa ve İttihadcılar, Mustafa Subhi ve Yahya Kâhya ile ilgili faâliyet ve olaylarda önemli isler görmüştür. Trabzon'dan Urfa'daki Mürettep Süvari Tümeni'ne komutan giden K., tümgeneralliğe yükselmiş ve 2 Ekim 1923'te 9. Piyade Tümen komutanı, 3 Nisan 1924'te İstanbul'da Süvari Müfettişi, 6 Ekim 1927'de 61. Tümen ve 26 Şubat 1931'de 2. Süvari Tümen komutanı olmuş, 28 Eylûl 1931'de emekliye ayrılmıştır.

İtalyan, Balkan, I. Dünya ve İstiklâl harblerine katılmış olan K., çeşitli nişan, madalya ve takdirnameler almıştır.

Mısır'da Napolyon, *Karadağ Muharebesi*, *Kara Subaylarına Mahsus Hukuk-u Harb*, *Süvarinin Hidemât-ı Seferiyeye İhzârı* gibi askerî eserlerinden başka, K.'ın diğer telif ve tercüme eserleri şunlardır: *Yahudi Târihi ve Siyon Önderliğinin Protokolleri* [1943]; *Damlalar* (şiirler) [1944]; *Demokrasi Düzeni* [Paul Deschanel'den, 1945]; *Müstakbel Cemiyetin Kuruluş Planı* (Stephen Bergeret'den) (1946); *Nazilik ve Hıristiyanlık* (Dr. N. Mecklem'den, 1946]; *Sosyalizmin Özü* [A. E. Schaeflle'den, 1947]; *Trabzon ve Havalisi Hâtıraları* [*1921 - 1922*]; *İstiklâl Mücadelesi ve Enver Paşa* [1949].

KARAMAN KOYUNU: bk. KOYUN.

KARAMAN OVASI, Karaman çevresiyle Karadağ, Çarık Dağı ve güney-doğudaki dağlar arasında uzanan geniş bir ova. Üzeri yeni aluvyonlarla örtülü bulunan bu ovanın denizden yüksekliği 1 000 - 1 050 m, kuzey-güney genişliği 10 - 15 km, batı-doğu uzunluğu ise 50 km kadardır. Doğuda Ayrancı kasabasına doğru uzun bir girintisi vardır. Ovanın özellikle batı bölümünde düzlüklerden 200 - 300 m kadar yükseklikte birtakım tepeler (andezit yapılı) vardır.

Yerleşme bakımından K. O. önemlidir. Burada Karaman (b. bk.) şehrinden başka, birçok büyük köyler vardır. Ayrancı Barajı bu ovanın doğu kenarındadır. Batısında ise Apa Barajı vardır. Bu barajlar, ovaların sulama işleri için yapılmıştır. Ovanın güneyinde Konya-Karaman-Ulukışla demiryolu ile işlek karayolu geçer.

KARAMANÎ MEHMED PAŞA: bk. MEHMED PAŞA, Karamanî.

KARAMANLILAR (Karamanlı Paşaları), 122 yıl 6 ay Libya'da Osmanlı beylerbeyiliği (umumî valiliği) yapmış olan bir âile. 29 Temmuz 1771'den 30 Temmuz 1793'e ve sonra 1794 Kasım'ından 26 Mayıs 1835'e kadar Trablusgarb beylerbeyiliğini ellerinde tutmuşlar, bugünkü Libya'dan başka, Cerbe adası ile Orta Afrika'da Çad, Nijer, Kamerun ve Nijerya'ya kadar olan büyük ülkelerin metbûu olmuşlardır. İlk beylerbeyi olan Karamanlı Ahmed Paşa, Karaman doğumludur. Mustafa oğlu Mehmed oğlu Yusuf oğludur. Kardeşi Hacı Şaban Bey de Karaman'da doğmuş ve 1720'de Libya'da öldürülmüştür. Ahmed Paşa, 2 Kasım 1745'e kadar III. Ahmed'le I. Mahmud'un valisi olarak Trablusgarb beylerbeyi bulunmuştur. Yerine oğlu Mehmed Paşa vali tayin edilmiş ve 1754'e kadar makamında kalmıştır. Sonra Mehmed Paşa'nın oğlu I. Ali Paşa 30 Temmuz 1793'e kadar valilik yapmış, 1795'e doğru ölmüştür. Yerine tayin edilen Seydî Ali Paşa, bu âileden değilse de, 1794 Kasım'ına kadar valilikte kalabilmiştir. I. Ali Paşa'nın ortanca oğlu Ahmed Bey, sancak beyi (tümgeneral) payesiyle vali olmuş ve kendisine beylerbeyilik (orgenerallik) verilmemiştir. 24 Ocak 1796'da görevinden ayrılmış, Mısır'a gidip 1810'a doğru orada ölmüştür. Ağabeyi Hasan Bey, 1793 başlarında öldürülmüştür. Ahmed Bey'in yerine kardeşi Yusuf Paşa gelmiş. 5 Ağustos 1832'ye kadar üç padişah devrinde 36,5 yıl valilik yapmıştır. 1840'a doğru ölmüştür. Yerine ikinci oğlu II. Ali Paşa vali olmuş ve 26 Mayıs 1835'e kadar makamında kalmıştır. İstanbul'a gelip 1845'e doğru burada ölmüştür. Bundan sonra II. Mahmud, Trablusgarb eyaletine İstanbul'dan valiler göndermiş ve K.'a son vermiştir. II. Ali Paşa'nın ağabeyi Mehmed Bey'in oğlu Mehmed Bey 1835 Haziran'ında intihar ettiği gibi, diğer oğlu Ahmed Bey de 1850'ye doğru Mal-

ta'da ölmüştür. Ali Paşa'nın oğlu Osman Bey de 1860'larda Malta'da ölmüştür. Ali Paşa'nın diğer kardeşleri İbrahim, Osman, Ömer ve Ahmed beylerdir. Bu âileden Hâsûne Paşa, 1911'de Osmanlı devletinin Trablusgarb şehri belediye reisi olmuştur. Âilenin kurucusu Ahmed Paşa'nın Trablus'ta cami ve medresesi vardır.

KARAMANLİS, Konstantinos (doğ Serrai 1907) Yunan siyaset adamı. Mareşal Papagos'un halefi olarak başbakanlık yapmıştır (1955 - 1963). Kıbrıs'ı bağımsız bir cumhuriyet haline getiren Zürich antlaşması onun zamanında yapılmıştır. Bk. ZÜRICH ANTLAŞMASI.

KARAMANLU, Karabağ'da, Gence ve Berda yörelerinde oturan bir Türk oymağı. Bu oymağın Türkiye'deki Karamanoğulları ve Karaman ili ile bir ilgisi olduğu hakkında hiçbir delil yoktur. Buna karşılık, oymağın adını Karaman adlı bir beyden aldığı anlaşılıyor. Bu beyin de Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf'un beylerbeyisi Emir Karaman olup olmadığı kesin olarak bilinemiyor. Bilinen bir şey var ise, Karaman Bey'in 1421 yılında sağ olmadığıdır. Bu târihte Karabağ'da kışlayan Çağatay hükümdarı Şahruh'un katına gelen emirler arasında Karaman Bey'in oğulları Yâr Ahmed ve Şîrzâd da vardı. Bu K. beyleri, Kara Yusuf'u olduğu gibi, oğlu İskender'i de metbû tanıdılar. 1438 yılında K. oymağının başında Pîrî Bey bulunuyordu. Hatta Pîrî Bey'in, aynı yılda İskender ile kardeşi Cihân Şâh arasında savaş başlayacağı sırada Cihân Şâh'ın tarafına geçmesi, İskender'in savaşmadan Alıncak kalesine kaçmasına sebep oldu. Son Karakoyunlu hükümdarı Hasan Ali, Uzun Hasan Bey'e yenilince (1468) K. oymağının yanına kaçmıştı. Pîrî Bey'in oğullarının Hasan Ali'yi Akkoyunlu hükümdarına göndermeyip serbest bırakmalarından dolayı K. oymağı Akkoyunlu devrinde siyasî ehemmiyetini devam ettirememiştir. Bununla ilgili olarak K. Bayram Bey, Şah İsmail'in taraftarları arasında yer almıştır. Safevî devletinin kurulması üzerine (1502) Bayram Bey divan beyi olmuş ve 1511'de Horasan'da Belh valiliğine tayin edilmiş ve 1512'de yapılan bir çarpışmada Özbekler tarafından öldürülmüştür. Şah Tahmasb devrinde (1524 - 1576) K.'ların yıldızı sönmüş, buna karşılık aynı bölgedeki Kaçarlar büyük bir siyasî itibara sahip olmuşlardı. Fakat Şah Abbas (1587 - 1628) ın hükümdarlığının ilk yıllarında K.'lar yeniden eski mevkilerini elde ettiler. Bu oymaktan Ferhad Han da Abbas tarafından Safevî ordusunun başkumandanlığına getirildi (1589). Fakat Ferhad Han görevini tam bir başarı ile yerine getirmekte olduğu halde, Abbas onu kul takımından emirlere öldürttü (1599). Ferhad Han'ın, bunların çadırına girip kılıç ve hançerler ile üzerine hücum ettiklerini görünce Türkçe: «Böyle mi oldu» dediği meşhurdur. Topkapı Sarayı'ndaki *Câmiü't - tevârih* nüshalarından birinin de Ferhad Han için yazıldığı bilinmektedir.

Şah Abbas, kul takımından olan emirleri yükseltirken, Türk beylerini de merhametsizce öldürtüyordu. Ferhad Han ile 1609'da kardeşi Zülfikar Han'ı öldürtmesi, bu hususla izah edilebilir. Ferhad Han ile kardeşinin öldürülmeleri, K.'lar için ağır darbeler olmakla beraber, bunlar onların varlıklarına son verdirmedi. Nitekim Abbas'ın halefi Şah Safî devrinde (1628 - 1642) yukarıda adı geçen Zülfikar Han'ın oğlu Hüsam Sultan 1673'te Kızılağaç valisi olduğu gibi, Halil Sultan da 1634 yılında Ahıska valisi idi. XVII. yüzyılın 2. yarısından sonra K.'lara dair bilgilere rastgelinemiyor. Bu husus oymağın Karabağ, Şirvan ve komşu ülkelerde yerleşmesi ile ilgilidir. — Faruk Sümer

KARAMANOĞLU KASIM BEY: bk. KASIM BEY, Karamanoğlu.

KARAMANOĞULLARI, Anadolu Türkmen Beylikleri'nin Osmanoğulları'ndan sonra en önemlisi, en büyüğü ve güçlüsü. «Karaman Tâcı» bir prenslik değil, bir krallık sayılmıştır. Konya'yı, yâni Selçuklu Türkiyesi'nin taht şehrini ellerinde tutan K., kendilerini Selçukluların halefi olarak takdim etmişlerse de, Osmanoğulları'nın jeopolitik konuşlarından, gazâlarının yarattığı prestijden ve hükümdarlarının emsalsiz dehâlarından mütevellit bulunan rekabet ve üstünlükleri karşısında, bu iddiaları hayalden öteye gidememiştir. Anadolu birliğini sağlamak ve Türk İmparatorluğu'nu yeniden kurmak isteyen Osmanoğulları'na en büyük güçlüğü çıkartanlar K.'dır. Osmanlıların şevket ve azametini zedelemek, mümkünse yıkmak için, Avrupa Hıristiyan devletleri ile bile açık ittifaklar yapmışlardır.

Karaman Türkmen krallığı, 1250 yıllarından 1487'ye kadar takriben 237 yıl sürmüştür. Fakat son yıllar, mutlak Osmanlı hâkimiyeti altında geçmiş ve K., İçel'de küçük bir toprak parçasıyle yetinmişlerdir. K., 1308'e kadar Türkiye Hakanlığı'nın bir parçasını meydana getirmişler ve Selçukoğulları'na tâbî olmuşlardır. Hattâ Selçukoğulları'nı İlhanlı boyunduruğundan kurtarmak için millî ihtilâller çıkarmışlar ve Memlûk Türklerince desteklenmişlerdir. K.'nın Orta Anadolu'da prestijleri bu yüzden İlhanlı tahakkümünden bıkan Türk halk tabakaları arasında çok artmıştır.

1335'e kadar K., mecbur kaldıkça İlhanlılar'a tâbî olmuşlar, fakat bu tâbiiyet bağını koparmak için her türlü fırsatı kullanmışlardır. Bu târihten sonra istiklâl kazanmışlarsa da, Memlûk tesiri ülkeden eksik olmamıştır. Karamanlılar, Memlûklerin hâkimiyet sahasına doğru yayılma temayülleri gösterdikleri için, arada çatışmalar olmuştur. 1399'dan 28 Temmuz 1402'ye kadar Karaman Beyliği, Osmanlı İmparatorluğu'na katılmış, Ankara felâketinden sonra Timur tarafından, eskisinden daha geniş olarak diriltilmiştir. 1399'a takaddüm eden yıllarda da Karamanlılar, Osmanlı nüfuz sahasına girmişler, hattâ onu metbû tanımışlardır. 1417'de Memlûklerin metbûluğunu kabul etmişler, fakat az sonra tekrar Osmanlıları metbû tanımaya mecbur kalmışlardır. Bununla beraber her fırsatta Osmanlılara baş kaldırmaktan geri durmamışlardır.

1250 yıllarından 1256 yıllarına kadar Ereğli, 1256 yıllarından 1261'e kadar Ermenek taht şehirleri olmuştur. Sonra başkent, o zaman Larende denen Karaman şehrine nakledilmiş, sonuna kadar bu şehirde kalmakla beraber Konya, zaman zaman ülkenin en büyük şehri olmak dolayısıyle taht şehri de olmuş ve bâzı beyler burada oturmuşlardır.

K., Oğuzların Kaçar boyu beylerinden olan Ahmed Sâdeddin Bey'in oğlu Nûre Sûfî Bey'den inmişlerdir. Nûre Sûfî Bey, Eretna Bey'in halası ile evliydi.

2,5 yüzyıllık târihleri boyunca Karaman toprakları büyüyüp küçülmüştür. Önceleri asıl İçel'e, yâni Göksu'nun batısında kalan topraklara, Manavgat çayının doğusunda kalan topraklarla Alâiye'ye, Ermenek, Hadım, Bozkır, Karaman, Ereğli taraflarına hâkim olmuşlardır. Zaman zaman

Konya'ya girmişlerse de, Selçukoğulları adına hareket etmiş. hükümdarlık iddia etmemişlerdir. Anadolu'da İlhanlı hâkimiyeti kalktıktan sonra Konya'yı, Ankara'ya kadar ele geçirmişlerdir. 1417'de Tarsus'u Memlûklere bırakmışlar, 1433'te Beyşehri'ni Osmanlılara vermişler, fakat Develikarahisar sonuna kadar Karamanlılarda kalmış. 1465'te Osmanlılar tarafından Akşehir, Beyşehri ve Ilgın'dan çıkarılmışlardır. En geniş şekliyle Karaman krallığı, bugünkü Türkiye'nin şu il ve ilçelerine yayılmıştır: Konya, Niğde, Kayseri, Ankara, Nevşehir, İçel, Kırşehir illerinin tamamı, Antalya ilinin doğu yarısı. Ankara'daki Ahi Cumhuriyeti, Karaman nüfuz ve tâbiiyetinde bulunmuştur. Karamanlılar, batıya doğru Antalya, Isparta, Afyon sahalarında zaman zaman yukarıda gösterilen sınırları da aşmışlardır. Akın mahiyetinde çok daha uzaklara gitmişler, Bursa şehrine bile girmişlerdir. Yukarıda gösterilen topraklar, 146 000 km² tutmaktadır. Bu topraklarda o zamanlar 2 milyon nüfus olduğunu tahmin edebiliriz. 1360'a doğru olan sınırlarıyla beylik, 100 000 km² kadardı.

13 Mayıs 1277'de Karamanoğlu I. Mehmed Bey, Selçuklu hanedanı adına Konya'da: «Bugünden sonra dîvanda, dergâhta, bârgâhta, mecliste ve meydanda Türkçeden başka dil kullanılmaması» hakkındaki fermanını yaymıştır. Bu suretle resmî devlet işlerinde kullanılan Arapça ve özellikle Farsçanın hâkimiyetine büyük bir darbe vurulmuştur. Osmanoğulları, Türkçenin mutlak hâkimiyetini XVI. yüzyılda temin etmişlerdir. Mehmed Bey'in fermanı, Türk kültür târihinin önemli olaylarındandır. Bugün dil bayramı» olarak her yıl 13 Mayıs'ta Karaman'da kutlanmaktadır.

Ereğli'de hüküm süren devletin kurucusu Nûre - Sûfî Bey, Mut'a bağlı Sinanlı yakınlarında Değirmenli mevkiinde gömülüdür. Yerine geçen büyük oğlu ve hanedana adını veren Kerîmeddin Karaman Bey, başkenti Ermenek'e götürmüştür. Karaman Bey, III. Sultan Kılıç Arslan'ın kızı ile evlenmiştir. 6 kardeşi bilinmektedir. Kemâleddin Bey, Oğuz Han Bey, Timur Han Bey, Hayreddin Bey, Zeynülhac Bey ve Bunsuz Bey. Bu son ikisi, 1261'de Konya'da öldürülmüşlerdir. Bunsuz Bey, IV. Sultan Kılıç Arslan'ın emîr - i cândâr'ı idi.

Karaman Bey, 8 oğul bırakmıştır: Şemsedin Mehmed, Güneri, Bedreddin (Mecdeddin) Mahmud, Kasım, Zekeriya, Tanu, Halil ve Ali beyler. Karaman Bey'in yerine I. Mehmed Bey, sonra kardeşleri Güneri ve Mahmud beyler, sonra Mehmed Bey'in oğlu Yahşı Han Bey geçmişlerdir. Mehmed, Zekeriya ve Tanu beyler, 1283'te şehit düşmüşlerdir. Mahmud Bey de şehit olarak ölmüştür. Yahşı Han Bey, Konya'da 4 yıl saltanat sürmüş, yerine amcası Mahmud Bey'in oğulları Bedreddin I. İbrahim ve Alâaddin Halil Mirza beyler geçmişlerdir. Halil Mirza Bey, 1312 - 1333 yılları arasında devletin başkumandanı idi. Ölünce yerine tekrar I. İbrahim Bey, sonra İbrahim Bey'in büyük oğlu Fahreddin Ahmed Bey, sonra ortanca oğlu Şemseddin Bey, onun öldürülmesinden sonra Mahmud Bey'in oğullarından Hacı Sûfî Burhâneddin Mûsâ Bey, tahta geçmişlerdir. Mûsâ Bey, 5 yıl Mut'u başkent yapıp saltanat sürmüştür; tahta geçmeden önce Ermenek beyi idi. Küçük kardeşi ve Mahmut Bey'in küçük oğlu İsâ Bey'dir.

Mûsâ Bey'den sonra tahta İbrahim Bey'in küçük oğlu Seyfeddin Süleyman Bey geçmiştir. Amcası Mûsâ Bey, Mut'ta saltanat sürerken, Süleyman Bey 5 yıl Karaman'da beylık yapmıştır. 11 Ocak 1350'de Eretnalılara esir düşmüştür. Öldürülünce yerini Halil Mirza Bey'in büyük oğlu I. Alâeddin Ali Bey almıştır. Halil Mirza Bey'in diğer oğulları 1370 yıllarında ölen Seyfeddin Süleyman, Dâvud, İshak ve Hızır beylerdir. Süleyman Bey'in oğlu Şeyh Hasan Bey'le İshak Bey'in oğulları Gıyâseddin ve Emir Şâh beyleri de tanıyoruz.

Alâeddin Ali Bey, 41 yıl saltanat sürmüştür. Orhan Gazi, I. Murad ve Yıldırım Bâyezid'le çağdaştır. I. Murad'ın kızı ve Yıldırım'ın kız kardeşi Nefise Sultan'la evlenmiştir. 1398'de kayınbiraderi Yıldırım Bayezid tarafından esir alınmış ve idam edilmiştir. Tahta çıkmadan önce Konya beyi idi.

Alâeddin Ali Bey'e, Nefise Sultan'dan doğan oğlu Nâsıreddin (Gıyâseddin) II. Mehmed Bey halef olmuştur. Ana tarafından I. Murad'ın torunu, Yıldırım'ın yeğeni, Çelebi Mehmed'in halazadesi, II. Murad'ın ikinci derecede amcası idi. 1399'dan 1402 Ağustos'una kadar 3 yıl Bursa'da dayısı Yıldırım'ın yanında yaşamıştır. Bu yıllarda Osmanlılar, Karaman beyliğini ilga ve ilhak etmişlerdi. II. Mehmed'in ilk beyliği 1398 - 1399 arasında, ikinci beyliği de 1402'dedir. 1418'de tahtı kardeşi II. Alâeddin Ali Bey'e bırakmış, fakat ertesi yıl saltanata avdet etmiştir. Daha 4 yıl tahtta kalıp Osmanlılarla yaptığı bir muharebede ölmüştür. Yerine tekrar kardeşi II. Alâeddin Ali Bey geçmiştir. 1411'de Bursa'ya giren bu II. Mehmed'dir. 1406'da Kırşehir yakınlarında Maliye ovasında dayısının oğlu Çelebi Sultan Mehmed'le buluşup görüşmüştür. 1414'te Çelebi Mehmed Konya'yı işgal etmiş, fakat boşaltmıştır. 1418'de Memlûkler, Konya'yı ve Karaman'ı işgal etmiş, II. Mehmed'i esir almışlardır. Onun bir yıllık son saltanat fâsılası, bu esaret dolayısıyledir.

II. Alâeddin Ali Bey de, 1398 - 1402 arasında Bursa'da oturmuştur; daha önceleri Niğde beyi idi. 1418'de Kahire'ye gitmiş, Osmanlılara karşı Memlûk ittifakını aramıştır. Çelebi Sultan Mehmed'in damadı idi. Kız kardeşi de Yıldırım Bayezid ile evliydi. Bu suretle Yıldırım, II. Mehmed'in hem eniştesi, hem dayısı olur. Diğer kardeşleri Hüsameddin Mahmud Beydir.

Alâeddin Ali Bey'den sonra tahta, II. Mehmed'in 2. oğlu II. İbrahim Bey geçmiştir. II. Mehmed'in büyük oğlu Mustafa Bey, 17 yıl veliahd olmuş, 1414'te Osmanlılara esir düşmüş, 1418'de öldürülmüştür. II. İbrahim'in diğer kardeşleri İsâ, Alâeddin Ali, Mirza ve 1471 sonunda Edirne'de ölen Karaman beylerdir. Mirza Bey'in oğlu Hacı Hamza Bey'in oğlu Mustafa Bey, 1501'de atalarının tahtını ele geçirmek istemiş, fakat öldürülmüştür. İsâ Bey, 1423'ten 1426'ya kadar 3 yıl tahta hak iddia etmiştir. 1426'da Kahire'de bulunmuş, 1430 sıralarında Osmanlı hizmetine girip sancak beyi olmuş, 1437'de öldürülmüştür. Çelebî Sultan Mehmed'in damadı idi. Çelebi Mehmed, II. İbrahim Bey'le kardeşlerinin aynı zamanda ikinci derecede amcalarıdır. II. İbrahim Bey de kardeşi İsâ Bey gibi Çelebi Sultan Mehmed'in damadı, II. Murad'la Fâtih'in eniştesi olmuştur. Bütün bu içli dışlı akrabalık, Osmanlı - Karaman rekabet, hattâ düşmanlığını söndürmekten uzak kalmıştır. 40 yıl tahtta kalan II. İbrahim, Konya Kavalası'nda ölmüştür. 1437'de kayın biraderi II. Sultan Murad, Konya'ya gelmiştir.

II. İbrahim Bey'in son zamanlarında, yâni Fâtih çağında devlet, iyice Osmanlı nüfuzuna düşmüştür. Fatih, II. İbrahim'in bir kızı ile 1458 sıralarında evlenmiştir. II. İbrahim'in, 7'si ana tarafından Osmanoğlu olan 8 oğlu vardır: İshak, Pîr Ahmed, Kasım, 1446 başlarında ölen

Alâeddin, Karaman, Süleyman, Nûre-Sûfî ve Mehmed beyler. İlk üç oğlu, İshak, Pîr Ahmed ve Kasım beyler, birbiri ardından tahta geçmişlerdir.

İshak Bey, 40 yıl boyunca babasının veliahdi ve tahta geçmeden Silifke beyi idi. Birkaç aylık bir saltanattan sonra Fâtih'in büyük düşmanı ve rakibi Uzun Hasan Bey'e iltica etmiştir. 1487'de II. Bayezid devrinde ölmüştür. Oğlu ve zevcesi, 1471'de Osmanlılara esir düşmüştü. Yerine geçen kardeşi Pîr Ahmed Bey, Konya'yı başkent yapıp 5 yıl saltanat sürmüştür. Otlukbeli Meydan Muharebesi'nde Fâtih'in karşısında Sultan Uzun Hasan saflarında idi. Kızı Halime Hatun 1508'de ölmüştür. Yerine geçen Kasım Bey, bir Osmanlı sancak beyi derekesinde idi, saltanat yıllarının çoğu da ülkesinden uzakta taht müdeîsi sıfatıyle geçmiştir. 1464'te o da ağabeyi İshak Bey'le beraber Uzun Hasan Padişah'a iltica etmişti. O da Otlukbeli'nde Akkoyunlu saflarında yer almıştır. 1482-1483'te Osmanlıların, merkezi Silifke olan İçel sancağının beyi olmuştur.

Kasım Bey'in yerine damadı Turgutoğlu Mahmud Bey geçmiş ve Osmanlıların İçel sancak beyi olarak 4 yıl hüküm sürdükten sonra burada da tutunamayıp 1487'de Memlûklere sığınmıştır. Böylece II. Bâyezid'in ilk yıllarında Karaman meselesi tamamiyle kapanmıştır. Türkiye'nin birliği konusunda Osmanlılar, büyük bir adım atmış oldular. Kasım Bey'in 3 oğlu vardı.

«Taht-ı Karaman» denen merkezi Konya olan Karaman eyaleti, yâni beylerbeyiliği, önceleri en seçkin Osmanlı şehzadelerine verilmiştir. Bu şehzadeler, «Taht-ı Karaman» da oturarak Karaman kralı olmuşlardır. Bunlar, Fâtih'in büyük oğlu ve veliahdi Şehzade Mustafa, Fâtih'in küçük oğlu Şehzade Cem, II. Bayezid'in büyük oğlu ve veliahdi Şehzade Damad Abdullah, II. Bayezid'in oğullarından -anası Karaman prensesi olan- Şehzade Şahinşâh ve bunun oğlu Şehzade Mehmed Şâh'tan ibarettir. Daha sonra Karaman eyaleti, hanedan dışından beylerbeyilere verilmiştir. İmparatorluğun sonuna kadar Tanzimat'tan sonra Konya vilâyeti (eyaleti) denen Karaman beylerbeyiliği, aşağı yukarı târihî Karaman beyliğinin sınırlarına tekabül ediyordu.

Karamanoğulları (1250 ? - 1487)

1. Nûre-Sûfî Bey (başkenti· Ereğli; 1250 ?-1256 ?)
2. Kerîmeddin Karaman Bey (Ermenek; 1256 ?-1261)
3. Şemseddin I. Mehmed Bey (1261-1283)
4. Güneri Bey (1283-19. IV. 1300)
5. Bedreddin (Mecdeddin) Mahmud Bey (19. IV. 1300-1308)
6. Yahşı Han Bey (Konya; 1308-1312)
7. Bedreddin I. İbrahim Bey (1312-1333 + 1348-1349)
8. Alâeddin Halil Mirza Bey (1333-1348)
9. Fahreddin Ahmed Bey (1349-2. I. 1350)
10. Şemseddin Bey (2. I. 1350-1351)
11. Hacı Sûfî Burhaneddin Mûsâ Bey (Mut; 1351-1356)
12. Seyfeddin Süleyman Bey (1356-1357)
13. Damad I. Alâeddin Ali Bey (1357-1398)
14. Sultanzade Nâsıreddin (Gıyâseddin) II. Mehmed Bey (1398-1399 + 28. VII. 1402-1418 + 1419-1423)
15. Damad Bengî II. Alâeddin Ali Bey (1418-1419 + 1423-1424)
16. Damad II. İbrahim Bey (1424-1464)
17. Sultanzade İshak Bey (1464)
18. Sultanzade Pîr Ahmed Bey (Konya; 1464-1469)
19. Kasım Bey (Silifke; 1469-1483)
20. Turgutoğlu Mahmud Bey (Silifke; 1483-1487)

Karaman tahtına oturan Osmanoğulları (1466-1512)

1. Veliaht Şehzade Mustafa (Fâtih'in oğlu) (1466-1474)
2. Şehzade Cem (Fâtih'in oğlu) (1474-1481)
3. Veliaht Şehzade Damad Abdullah (II. Bayezid'in oğlu) (1481-1483)
4. Şehzade Şahinşâh (II. Bayezid'in oğlu) (1483-1511)
5. Şehzade Mehmed Şâh (Şehzade Şahinşâh'ın oğlu) (1511-1512)
6. Şehzade Bayezid (Kanûnî'nin oğlu) (1546)
7. Şehzade Selim (II. Selim) (1558-1559)

KARAMÜRSEL, Kocaeli iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 379 km², ilçe nüfûsu 33 981 (1970), merkez nüfûsu 11 563 (1970) tür. Merkez bucağından başka, Yalakdere adlı bir bucağı ve 46 köyü vardır. İlçe nüfûsunun üçte ikisi köylerde oturur. K., eski ilçelerdendir.

İlçe arazisi, İzmit Körfezi'nin güney yakasındadır. Doğusunda Gölcük, batısında Yalova ilçeleri bulunur. Körfez kıyısında uzanan dar ve aluvyonlar ile örtülü düzlüklerin batısında Yalakdere deltası bir ova biçimindedir ki, buna Herek Ovası denir. Bu ovanın eni boyu 7-8 km dir. Bu deltayı meydana getiren ve kaynaklarını Samanlı dağlarından alan Yalakdere, şimdi bu üçken biçimli deltanın batı kıyısında denize dökülmektedir. Bu delta, körfezin karşı kıyısındaki Diliskelesi (Fener Burnu) ne doğru uzanarak, önceleri 10 km kadar olan körfezin buradaki enini daraltmış ve 3 km ye indirmiştir. Deltanın doğu yanındaki Hersek Gölü (1 km en ve boyunda) denizden bir kıyı dili ile ayrılmıştır. Gölde tutulan balıklar ve özellikle kefal balıkları ünlüdür. İlçenin bu kıyı bölümünde meyve ve sebze bahçeleriyle çevrili köyler, balıkhane ve iskeleler vardır.

Bu kıyı ovalarının gerisinde 200-300 m yükseklikte tepeler, orman ve fundalıklarla örtülü bir arazi uzanır. Burası Eosen devri arazisi ve bu arada fliş oluşuklarından, kıvrımlı kil taşı ve kum taşı ile kalkerlerden bir yapı gösterir. Bu yapı içerisinde yer yer volkanik taşlar (bazaltlar) da bulunur. Daha güneyde 400-500 m lik yüksekçe yerler uzanır. İlçenin bu güney bölümünde Yalakdere bucağı arazisinde Pliyosen tabakaları yaygındır. Bütün bu arazinin temelinde Birinci Zaman arazisi ve kristalin taşlar yer tut-

KARAMÜRSEL: Genel görünüş

muştur. İlçenin iklimi, Marmara iklim özelliklerini gösterir. Yazları oldukça sıcak, kışları ılımlı, bâzen soğuk geçer. Yağışı yeter derecededir.

İlçe halkının geçim kaynağı, başta zeytin olmak üzere, sebze ve meyveciliktir. Çevrede yılda birkaç milyon kilo zeytin ile meyve elde edilir. Zeytinlikler kıyı yakınlarından dağların 500 m yüksekliğindeki yamaçlarına kadar türlü yerleri örtmüştür. En çok elde edilen meyveler erik, kiraz, ayva, kestane, armut, ceviz, dut ve elma ile şeftalidir. Son zamanlarda yetiştirilen iyi cins şeftalileri Bursa'nınkilerle yarışma yoluna girmiştir. Bu çevre turizm bakımından da değer kazanmaya başlamıştır. Kumsalları, suyu temiz denizi, bol ve çeşitli balıkları, iyi cins etleri, yeni otel ve pansiyonları, lokantaları ile turizm alanında da yer tutmuştur. Kıyıdan biraz açıklarda karagöz, eskine, levrek, pisi gibi balıklar çok tutulur. K.'den Yalova ve İzmit'e düzenli taşıtlar işlediği gibi, İzmit'ten K.'e vapur seferleri de yapılır.

K., gürültüsüz, temiz, havalı, güzel manzaralı, çarşısı, pazarı, otel ve lokantaları, kıyı boyunda gazinoları bulunan bir kasabadır. Adını, Osmanlı devletinin kuruluş devresinde bu çevreyi almakla görevlendirilmiş olan Karamürsel Bey'in 1324'te burayı fethetmesinden sonra almıştır.

KARAMÜRSEL KAYIĞI, Osmanlıların Marmara kıyılarına indikten sonra deniz hareketlerinde kullandıkları ilk teknelere verilen ad. Bu ad, ilk Osmanlı ince filosuna kumanda etmiş olan Karamürsel adındaki zata izafeten hem kürek hem de yelkenle hareket eden yarım güverteli bir nevi tekneye verilmiş ve bu sınıf tekneler uzun yıllar Osmanlı bahriyesinde kullanılmışlardır. Irmaklarda, kıyılara yakın harekât alanlarında kullanılmak üzere yapılmış olan bu teknelerin uzak harekât alanlarında da kullanıldıkları görülmüştür. Marmara denizinde ve özellikle İzmit körfezi köyleri ile İstanbul arasında sebze, meyve ve odun naklinde kullanılan, yarım güverteli, biri uzun diğeri kısa iki direkli ve latin yelkenli ve rüzgârsız havalarda kürekle hareket eden teknelere de K. K. denilmiş ve bu cins kayıklar çok yakın zamana kadar Marmara'da ve özellikle körfez nakliyatında kullanılmışlardır. Motorlu teknelerin yayılmasından sonra K. K.'ları azalmıştır. Bugün bu kayıktan pek az örnek kalmıştır.

KARAMZİN, Nikolay Mihayloviç [asıl adı: **Karamurza**] (Mihaylovka, Simbirsk 1766 - Petersburg 1826), Türk asıllı Rus yazarı ve tarihçisi. 1781 - 1783 yılları arasında askerlik görevini yapmış, Almanya, İsviçre, Fransa ve İngiltere'de geziye çıkmıştır (1789 - 1791). Yurduna döndükten sonra edebî çalışmalarına başlayan K., «Moskovskiy jurnal» (1791 - 1792 ve 1801 - 1703) ve «Vestnik Evropı» (1802 - 1803) dergilerini kurmuştur. *Pis'ma russkogo puteşestvennika* (Bir Rus gezgininin mektupları) [1791], *Bednaya Liza* (Zavallı Liza) [1792] gibi eserleri «Moskovskiy jurnal» de çıkmıştır. Rus edebiyatında santimentalizm akımının bir bildirisi olarak kabul edilen bu eserler, büyük bir ün kazanmıştır. K., Shakespeare, Rousseau, Lessing, Klopstock, Gessner ve E. von Kleist'in edebî tesiri altında kalmıştır.

N. M. KARAMZIN

1803 yılında resmi tarihçilik görevine getirilmesi üzerine tarih çalışmalarına girişen K., 1816 - 1818 yılları arasında *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo* (Rus Devleti Tarihi) adlı büyük eserinin 8 cildini yazmıştır. 1821 - 1824 yıllarında ise eserin IX - XI. cildleri çıkmıştır. Yazarın ölümü XII. cildin çıkmasını geciktirmiştir. (Bu cilt ancak 1829'da çıkmıştır.)

Büyük Rus şairi V. A. Jukovskiy (b. bk.) K.'in öğrencisidir. Jukovskiy ilk şiirini K.'in kurmuş olduğu «Vestnik Evropı» dergisinde yayınlamıştır [1802]. K.'in öğrenci ve takipçileri Arzamas (1815 - 1818) adlı bir dernekte toplanmışlardır. K., geniş bilgisi ve Rus tarihine karşı duyduğu ilgisi sayesinde N. İ. Turgenev ve A. S. Puşkin gibi yazar ve şairleri de çevresine toplamıştır. K. yazar olarak Rus yazı dilinin teşekkülünde büyük bir yer tutmuştur. Onun bu rolü V. G. Belinskiy (b. bk.) tarafından da belirtilmiştir. Rus dilini Latin ve Slav dillerinin ağır baskısından kurtaran K., yazı dilini tabiî konuşma diline yaklaştırmıştır.

KARANFİL (Eugenia aromatica, Caryophyllus aromaticus): 1. Mersingillerden, tropik bölgelerde yetişen, yaprakları herdem yeşil bir ağaç ve bunun çiçeklerinin kurutulmuş çanakçıkları.

K. ağacının ana yurdu Molucca adaları (Moluccas) dır. Baharat arasında önemli bir yer tutan K., yemek ve tatlılara koku vermek için kullanıldığı gibi, istim ile damıtılmasından elde edilen K. yağı da parfümeri endüstrisinde çok değerli bir ilk maddedir. Bu yağ, parfümeride lavantalar, diş tozları ve macunları yapımında kullanıldığı gibi, sigaralara koku vermek üzere tütün harmanlarına da karıştırılır.

Uzak Doğu'da K. bahçelerinde ağaçlar her yıl budanır. Bu sebeple, K. ağaçları bodur kalır. Buna karşılık Afrika'da K. ağaçları budanmaz (10 - 12 m).

KARANFİL

En iyi ve en keskin kokulu K.'ler, çiçekleri açılmadan toplanan tomurcuklardan elde edilir.

Bu tomurcuklar hasır üzerine serilerek güneşte kurutulur. 5 - 6 gün süren kurutma devresinde tomurcukların çanakçıkları kahve rengini alır.

2. Düğüm düğüm ince saplı, karşılıklı ensiz, sivri yapraklı bir bitki. Çiçekleri pembe, kırmızı, beyaz veyâ alaca renkte, güzel kokulu bir süs bitkisidir. Üç yüze yakın türü vardır.

KARANFİLGİLLER, İkiçeneklilerden, karanfil (b. bk.) çiçeğinin türlerini içine alan bir bitki familyası.

KARANGA (Makaranga veyâ **Makalanga):** 1. Güney Rhodesia'da yaşayan Bantu ırkına bağlı Şona grupundan bir zenci kavmi, 2.Güney Amerika'da, Bolivya'nın batısında, Coipasa gölünün kuzeyinde yaşayan, Aymara'lara bağlı bir yerli kavim.

KARANLIK ODA: bk. FOTOGRAFÇILIK.

KARANTİNA (İta. *quarantina* = kırk günlük süre), bulaşıcı bir hastalığın hüküm sürdüğü bölgelerden gelen, gemi ve malların polis tedbiri olarak tâbi tutulduğu tecrit ve bekleme süresi. Bu fikir Orta Çağ'da ortaya çıkmış ve doğu ülkelerinde vebanın baş göstermesinden ileri gelmiştir. Tedbir olarak K., zamanımıza kadar gelmiş ve bütün devlet-

lerce kabul edilmiştir. Deniz limanlarının en çoğunda K. tesisleri bulunur. Dünya sağlık teşkilâtının nizamnamesi K.'ya tâbi tutulacak yedi hastalık kabul etmiştir. Bu hastalıklar şunlardır: Veba, kolera. sarı sıtma (fièvre jaune), çiçek, humma, tifo (typhus exanthématique) ve fièvre récurrente. Tecrit ve nezaret süresi kolera için beş gün, veba ve sarı sıtma için altı gün, fièvre récurrente için sekiz gün ve typhus exanthématique ve çiçek için de on dört gündür.

KARAOĞLAN, Hânende (ölm. 1670?), Türk bestekârı. Asıl adını bilmiyoruz. Âmedî Yahya'dan musiki öğrenmiştir. Evliya Çelebi'nin arkadaşıydı. Onunla beraber Bitlis hanı Abdal Han'ın yanından İran'a gitmiştir. Sonra Erzurum'a gelerek Vezir Defterderzade Mehmet Paşa'nın hânendesi olmuştur. Kantemiroğlu bir Bayatî Evsat Paşrevinin notasını yazmıştır.

KARAOSMANOĞLU, XVIII. yüzyılın 1. yarısından başlayarak Aydın ve Saruhan sancaklarında önemli yer tutan bir aile. Zaman zaman Osmanlı hükümetini dinlemeyen ve bu bölgede düzeni bozan bu aileye karşı Osmanlı devleti asker göndermek zorunda kalmıştır. Ancak, bu ailenin olumsuz tutumuna son vermemiştir. Osmanlı hükümeti, 1816 yılında Aydın ve Saruhan sancaklarının idaresini K. ailesinin elinden alarak buralara valiler tayin etmiştir. Ancak, devletin aldığı bu idarî tedbirlere rağmen bölgede K. ailesinin baskısına son verilememiştir.

Mısır ordusu Manisa'yı işgal ettiği zaman Manisa'da mütesellim olarak bulunan K. Mehmed Ağa, Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'ya karşı koymamış ve ona bağlılığını bildirmek üzere Kütahya'ya gitmiştir. Bir süre sonra bu bölgede bir ayaklanma çıkaran Atçalı Kel Mehmed'in üzerine gönderilen âyan ordusuna K. ailesi de dahil bulunuyordu.

Kurtuluş savaşı yıllarında K. Halil Paşa, Yunan kuvvetlerinin Manisa'ya girmesine engel olamamışsa da, onların bölgede ilerlemelerini durdurmuştur.

KARAOSMANOĞLU, Fevzi Lûtfi (doğ. Manisa 1900), Türk siyaset adamı. Öğrenimini Halkalı Yüksek Ziraat Okulu'nda yapan ve «Dergâh» dergisindeki yazıları ile basın hayatına katılan K., Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (b. bk.) lehinde «Son Telgraf» gazetesinde çıkan yazıları yüzünden Elâzığ İstiklâl Mahkemesi'ne sevk olunmuşsa da, beraat etmiştir (1925).

Bu olaydan sonra çiftliğine çekilip tarımla uğraşan K., 1946'da Demokrat Parti saflarında yer alarak bu partinin Genel İdare Kurulu üyesi (1946) ve 1950 seçiminde de Manisa milletvekili seçilmiştir. Demokrat Parti iktidara geçince I. Menderes Kabinesi'nde, Amerika'dan Marshall Planı (b. bk.) çerçevesi içinde alınan yardımları tedvirle görevli Devlet Bakanı (1950 - 1951); II. Menderes Kabinesi'nde İçişleri Bakanı (1951 - 1952) olan K., 1954'te Manisa'dan ikinci defa milletvekili seçilmiştir. Demokrat Parti içinde basına ispat hakkı tanınması konusunda çıkan tartışmalarda bu hakkın tanınmasını savunanlardan 19 milletvekili arasında K.'nun da Demokrat Parti ile ilişiği kesilmiştir. 20 Aralık 1955'te arkadaşları ile Hürriyet Partisi (b. bk.) ni kuran K., daha sonra bu partinin genel başkanlığına seçilmiştir. K., partisinin 24 Kasım 1958'de Ankara'da toplanan ve 5 muhalife karşı 175 oyla fesih kararı alınan son kongresinden sonra Cumhuriyet Halk Partisi'ne girmiş ve bu partinin yönetim kuruluna alınmıştır. 13 Aralık 1960 târih ve 157 sayılı kanunla kurulan Kurucu Meclis (b. bk.) e Cumhuriyet Halk Partisi kontenjanından katılan K., yeni yasama organı seçiminden sonra aktif politikadan çekilmişse de, siyasî fikir ve görüşlerini gazetelerde yayınlamaya devam etmiştir.

F. L. KARAOSMANOĞLU

KARAOSMANOĞLU, Yakub Kadri (doğ Kahire 1889), Türk yazarı, politikacısı ve diplomatı. Manisalı Karaosmanoğulları'ndan Kadri Bey'in oğludur. İlk öğrenimine Manisa'da Fevziye Mektebi'nde başlayan ve rüşdiye (orta okul) nin ikinci sınıfına kadar Manisa'da okuyan K., daha sonra girdiği (1903) İzmir İdâdisi (lise) ni bitiremeden öğrenimine İskenderiye'de Fransız Frerler okulunda devam etmiştir. Âilesini himaye eden Mısırlı Prens Mehmed Ali'nin ölümü üzerine annesi ve kardeşiyle birlikte İstanbul'a gelerek Kadıköy'e yerleşen (1908) K., yüksek öğrenimini İstanbul Hukuk Mektebi'nde tamamlamıştır. 11 Şubat 1909 târihli «Servet - i Fünûn» da çıkan bildirilerini imzaladığı Fecr - i Âtî (b. bk.) cilerin ünlülerinden biri olan K., «Ümid», «Servet - i Fünûn», «Resimli Kitap», «Musavver Muhit» gibi edebî dergilerde nesir, hikâye, oyun ve tenkidden ibaret ilk yazılarını yayımlamaya başlamıştır (1908 - 1911). Bunların bir kısmı, daha sonra *Bir Serencam* adlı kitapta toplanmıştır [1912]. Üsküdar Lisesi'ndeki edebiyat öğretmenliği ve «İkdam» gazetesindeki yazı işleri müdürlüğü ile çok meşgul olan K., yurdun içtimaî ve siyasî durumu sebebiyle de uzun süre ortaya belli başlı bir eser koymak fırsatını bulamamıştır. K., tedavi için gittiği İsviçre'de edebî hayatında bir dönüm noktası olan *Erenlerin Bağından* ile *Rahmet* adını verdiği nesirlerini yazmış, yurda dönünce bunları «Yeni Mecmua» da (1918), sonra da kitap halinde yayımlamıştır [1919].

Y. K. KARAOSMANOĞLU

«İkdam» gazetesinde Millî Mücadele'yi kuvvetle destekleyen bir yayın hizmeti gören K., öte yandan 1921'de *Kiralık Konak* ve 1922'de *Nur Baba* romanlarını yazmıştır. Bunları 1927'de *Hüküm Gecesi*, 1928'de *Sodom ve Gomore* romanları takip etmiştir. Mücadele yazılarının küçük bir kısmını iki cild içinde toplayan *Ergenekon*, Latin harfleriyle basılan ilk iki Türkçe kitaptan biridir [1. bas. 1929, 3. bas. İstanbul 1965]. K., daha sonra *Yaban* [1. bas. 1930, 10. bas. İstanbul 1972] ve *Ankara* [1. bas. 1934, 4. bas. İstanbul 1972] adlı eserlerini yazmış ve yayınlamıştır.

Çeşitli edebî türlerde eser veren K.'nun kitaplarından bâzıları şunlardır: *Ahmed Hâşim* [1934]; *Alp Dağlarından ve Miss Chalfrin'in albumünden* [1942]; *Bir Serencam* [2. bas. 1943]; *Bir Sürgün* [2. bas. 1945); *Atatürk'ün Gerçek Siması* [1953]; *Hep o şarkı* [1956]; *Vatan Yolunda* [1958); *Geçmiş Zaman Peşinde* [Marcel Proust'tan çev. 1961]; *Anamın Kitabı* [2. bas. 1965]; *Zoraki Diplomat* [2. bas. 1967]; *Politikada 45 Yıl* [1968]; *Gençlik ve Edebiyat Hâtıraları* [1969]; *Erenlerin Bağından, Okun ucundan ve Kadınlarımız ve diğer nesirler* [1970]; *Atatürk* [4. bas. 1971]; *Panorama* [2 cild, 2. bas. 1971].

K.'nun biyografisi için yazılan başlıca eserler ise şunlardır: Hasan Âli Yücel, *Edebiyat Târihi'nden bir yaprak* (İş Bankası yayını); Niyazi Akı, *Yakub Kadri Karaosmanoğlu* (1960); A. Ferhan Oğuzkan, *Yakub Kadri Karaosmanoğlu, hayatı ve sanatı* (1954). — Fethî Tevetoğlu

KARAPAPAK'LAR (Türkçe *papak* = uzun tüylü kalpak), büyük Azerî topluluğuna bağlı bir Türk boyu. Tarih boyunca yerleştikleri saha, Kuzey ve Güney Azerbaycan ile Gürcistan ve İran'dır. 1920 yılından sonra, Kafkasya'daki K. boy ve soyları, tamamiyle Türkiye'ye göç ederek Kars, Ağrı, Erzurum ve dağınık olarak da kuzey-doğu illerimizde yerleşmişlerdir. Küçük bir kısmı ise İran topraklarında yerleşik hayat sürmektedir. Bunlar, 1828 yılı İran-Rusya savaşları sonunda İran'a göç etmek mecburiyetinde kalmışlardır. Her iki memleket K.'ları, asılları itibariyle Borçalı'dırlar. Taşıdıkları bu etnonime uyularak, Gürcistan'da yaşadıkları sahaya Borçalı kazası adı verilmiştir. Bugün de bu toponim mevcuttur.

Çeşitli siyasî hareketler dolayısıyle İran K.'ları daha İran Azerbaycanı valisi Abbas Mirza tarafından, Azerbaycan eyaleti sınırları dışarısına çıkartılarak tiyül sistemi idaresine tâbi tutulmak suretiyle Sulduz eyaletine yerleştirilmişlerdir. Buna karşılık da K.'lar, askerî bir kuvvet olarak 400 atlıyı daima hükûmet emrine hazır bir durumda tutmayı tekeffül etmişlerdir. Bu suretle K. halkı, millî birliklerini muhafazayı başarmıştır. Fakat bu durum, gün geçtikçe sarsılmaya başlamıştır. Vaktiyle 800 aile halinde Sulduz eyaletinde yerleşmiş olanlar, yavaş yavaş yerli halkla kaynaşarak, eski özelliklerini yitirmişlerdir. Bu durumlarıyle İran'ın yerli halkları haline gelmiş sayılırlar.

Buna karşılık vaktiyle Kafkasya'ya göç edenler, tam tersine, millî gelenek ve dillerini olduğu gibi muhafaza etmişlerdir. Hatta bağlı bulundukları Azerî toplumundan ayrı bir grup meydana getirmişlerdir. Özellikle etnik adlarına sıkı sıkıya bağlıdırlar. Bugün Türkiye'de yerleşmiş bulunan Kafkasya K.'larının sayısı 50 000'i bulmuştur.

Bugünkü İran K.'ları ise Uşnu eyaletinin doğusundaki Sulduz ve yöresinde yaşamaktadırlar. Daha XV. yüzyılda bu eyalet yerli Mukri aşireti tarafından işgal edilmiştir. Bu yüzden yerli K. halkı çok karışık bir etnik topluluk içerisinde sıkışıp kalmıştır. Sayıları, son Avrupa istatistiklerine göre, 20 000'in üstündedir. Türkiye'deki soydaşlarından farklı olarak, hâlâ konar göçer hayat tarzını sürdürmektedirler. Terkyayun, Saray, Araplı, Canahmedli, Çaharlı, Ulaçlı adlarında soy ve boylara ayrılmışlardır.

Bunların en imtiyazlı olanı Terkyayun aşiretidir. Bugün dahi, boyun başı bulanan kişi bu aşirettendir. Asıl tarihî aşiretin reisi sayılan Mehdi Hah Borçalu da bu aşiretin evlâdıdır.

Ekonomi ve kültür bakımından K.'lar yaşadıkları ve yerleştikleri saha halklarından ayrılmamaktadırlar. Okuma yazma bilenler azdır. Kendi aralarında konuştukları ağız, Azerî Türkçesinden sayılır. İran'dakilerin çoğu Şiîdir. Türkiye'dekiler ise kısmen Sünnîdir.

İdarî bakımdan Kulu Han Borçalu'nun idaresine tâbi idiler. Vaktiyle ana yurtlarını terk ederlerken kendilerine İran hükûmeti tarafından verilen tarihî ferman, bu reisleri tarafından Sovyet Gürcistan'ına bir cemile olarak armağan edilmiştir. Doğu illerimizde yaşayanlar ise yerli şartlar içerisinde tamamiyle yerleşik hayata kavuşmuşlardır.

K.'ların kendilerine mahsus bir edebiyatları yoktur. Buna karşılık birçok saz şâiri yetiştirmişlerdir. Eski gelenekleri uyarak saz şâirleri halkın bütün şenliklerine ve törenlerine katılmaktadırlar. Ellerinde sazlarıyle düğünlere katılan şairler, eski yurt hâtırasını yaşatmakta, birçok makamlarla yerli türküleri terennüm etmektedirler. Muş ve yöresinde yaşayan Namaz, bu saz şâirlerinden biridir.

Ağızca K.'lar Azerbaycan ağızlarının karışık grupuna girmektedirler. Bununla beraber, fonetik yönden daha fazla Azerbaycan'ın kuzey-batı ağızları arasında yer alırlar. Kelime başındaki *y*'lerin düşmesi, *b*'lerin hep *v* olması ve sıkı bir kural şeklinde kelime sonu *p*'lerin *f* olması bakımlarından K. ağzı Gence ağzına da yaklaşmaktadır. — Ahmed Caferoğlu

KARAPINAR (eski adı: **Sultaniye**), Konya iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 2 669 km², ilçe nüfûsu 41 100 (1970), merkez nüfûsu 15 846 (1970) dır. Nüfûsun 25 000'den çoğu köylerde oturur. K., eski ilçelerdendir. Merkez bucağından başka, Gölören ve Hotamış adlı iki bucağı ve 28 köyü vardır. İlçede yayla adıyle anılan ve mevsime göre davar sürülerinin otlatıldığı ve bir süre kalınan yerler vardır.

İlçe toprakları, Konya'nın doğusundadır. Arazinin kenarları dağlık ve tepelik, ortası ovadır. Doğusundaki arazi, volkanik taşlar, volkanik kumlar ve küllerle örtülüdür. Kuzeyinde ve batısında ise Neojen devri arazisi (kalker, marn ...) vardır. Akarsu bakımından yoksul olan ilçe arazisinde, yağmurlu zamanlarda akan, daha sonra kuruyan dereler vardır.

K. kasabası, kendi adıyle anılan ovanın güney-batı kenarındadır. Taş ve kerpiç duvarlı evleri, çok yer tutar. Son yıllarda kasabanın nüfusunda çoğalma olmuştur. İlçe ve kasaba halkının başlıca geçim kaynağı koyun yetiştirme ve çiftçiliktir. Yağ, peynir, yün ile kilim, halı, çorap dokunması işleri önemli yer tutar. Haftada bir defa pazar

KARAPINAR: Genel görünüş

KARAPINAR: Sultan Selim Camii'nin cepheden görünüşü ve şadırvan

kurulur. İçme ve kullanma suyu, 55 km uzaklardan künklerle getirilmiş, kasabada çeşmelere verilmiştir. Kasabada orta ve ilk okullar ve Sultan Selim Camii vardır.

KARAPINAR OVASI, İç Anadolu'da Karapınar kasabası ile bunun kuzey - doğusunda uzanan bir ova. Denizden yüksekliği 1 000 m kadar olan aluvyonlarla örtülü bu ovanın güney - doğu kenarında Karacadağ volkan dağı, öteki kenarlarında ise Neojen (Pliyosen) tabakalarından bir yapı gösteren tepelik - düzlük yerler (1 100 m) uzanır. Güney - batısında Hotamış ovasıyle dar bir şekilde birleşir. Ovanın kuzey - doğu — güney - batı uzunluğu 30 km, genişliği 10 - 12 km dir. Kenarları otlaklarla çevrili olduğu gibi, ovada da otlak yerleri vardır.

K. O.'nın önemi, bu arazinin Türkiye'nin başlıca «rüzgâr erozyonu bölgesi» olmasıdır. İç Anadolu'nun en kurak bölümü olan Tuzgölü bölgesinin güneyinde uzanan bu bölgede, yağış azlığı (yılda ortalama 300 - 350 mm) ve uzun süren kuraklıklar sebebiyle bitki örtüsü zayıflamış, toprak işlendikçe ve otlatmalar sürdükçe, nemsizlik yüzünden birbirine yapışık olmayan toprak tanecikleri başka yerlere sürüklenmiş, rüzgârın savurucu etkisi daha da artmıştır. Böylece K. O. ve çevresi, tamamiyle rüzgâr erozyonunun yıkıcı etkileri altında kalarak bozkır olmaktan çıkıp bir çeşit çölleşme (b. bk.) ye uğramak durumunda kalmıştır. Gittikçe verimsizleşmeye yüz tutan bu arazide yerleşmiş olanlar, geçimlerini sağlamak için başka yerlere göçetmek mecburiyetini bile duymuşlardır. 1955 - 1960 yılları arasında bu durum yerinde incelenerek toprağın savrulmasını önleme ve verimi artırma çareleri aranmış, 1960'tan sonra, özellikle Topraksu teşkilâtının gayretiyle K. O.'nda rüzgâr erozyonuna karşı koymak için çalışılmıştır. Başlangıç yıllarında 130 000 dekarlık kumlu - tozlu arazinin erozyondan kurtarılarak verimli bir hale getirilmesi işine girişilmiş, dünyanın başka kurak bölgelerinde yapılmış çalışma usullerinden de yararlanılarak türlü yollar (asfaltlama usulü, çitlerle çevirme, bölgede ilk anda tutunabilecek bitkilerin yetiştirilmesi ve böylece toprağın yerinde tutulmasına çalışılması, yer yer su kuyuları açılması ve bunlardan bu yolda ve ekim dikim bakımından yararlanılması...) ile K. O.'nda rüzgâr erozyonuyle mücadeleye girişilmiştir.

Bütün bu işleri uygulamaya koymak için bu bölgede bu işlerin öğretildiği çiftçi eğitim kampları kurulmuş, buraya gelen çeşitli çevrelerin genç çiftçileri sıra ile görev almışlardır. Bu mücadele yapılırken, km lerce uzunlukta bitki şeritleri yetiştirilmiş (1 milyon fidan dikilmiştir ki, bunlar 5 - 10 yıl içinde küçük ağaçlar durumuna gelmiş, bölge yeşil bir görünüş almaya başlamıştır), bu arada yer yer karpuz, kavun, sebze ve bâzı meyvelerin de yetiştirilmesi işlerine girişilmiştir. Şimdi burada başlıca mesele, hızı durdurulan rüzgâr erozyonunun mücadele alanını genişletmek, yapılanları (ağaçlandırma...) korumak ve koyun yetiştirmenin önemli yer tuttuğu bu bölgede otlak durumunda da kolaylıklar sağlamaktır.

KARAR (Mus.) Türk musikisinde bir makamın seyrinin bitişi. Seyrin bittiği son ses «karârgâh» dır. Bk. DURAK.

KARARGÂH (Mus.): bk. DURAK.

KARARLI DALGALAR (Fr. Ondes stationnaires; İng. Stationary waves, standing waves), dalgaların ilerleme olmadan değişmez kaldığı bir dalga tipi. K. D., gelen ve yansıyan dalgaların üst üste binmesi (veyâ girişmesi) ile oluşur (bk. DALGA). K. D., *boyuna* K. D. ve *enine* K. D.'a ayrılır.

K. D.'da *düğüm* ve *karın* noktaları gözlenir. Kundt borusunda boyuna ses dalgalarının girişmesi ile K. D., düğüm ve karın noktaları gözler ve sesin gazlar içindeki yayılma hızı ölçülür (bk. KUNDT BORUSU). Düğüm ve karın noktaları eşit uzaklıklıdır. Ardısıra gelen iki düğüm veyâ iki karın noktası arasındaki uzaklık $\frac{\lambda}{2}$ ve bir düğüm ile bir karın arasındaki uzaklık $\frac{\lambda}{4}$ dür.

KARASAKAL: XVII. yüzyılın başından beri Başkurt halkı Rus idaresine karşı durmadan ayaklanmakta idi. Rus hükûmeti bu ayaklanmalara son vermek ve Orta Asya'yı istilâ hareketinde dayanak noktası olmak üzere Başkurdistan ile Orta Asya sınırında kaleler kurmayı planladı. İlk iş olarak Or ırmağında Orenburg adıyle bir kale kurmak için Kirilov, geniş yetkilerle tayin edildi. O sıralarda Petersburg'da bulunan Tokçora Bey, Rus planını öğrenip Başkurt beylerine haber gönderdi: «Tarlalarımızı fena otlar, bitkiler kaplamak üzeredir. Bu bitkilere karşı tedbir alınız!» Başkurt boyları, Hacı Mescidi dedikleri ve kutlu saydıkları yerde bir kurultay topladılar ve Or ırmağı ve Yayık (Ural) üzerinde kale yapılmaması için çalışacaklarına ve savaşacaklarına ant içerek *Kur'an*'a el basıp öptüler.

O sırada Kirilov kafilesi, birkaç alay asker ve kale kuracak mühendisler, mimarlar, binlerce amele ve ordu ile Ural dağlarına girmiş bulunuyordu. Fakat her adımda Başkurt mücahitleriyle karşılaşıyorlardı. Kale kurmak için kafilelerle getirilen materyaller yolda yağma ediliyor, muhafızlar öldürülüyordu. Bu mücahitler tekrar Hacı Mescidi'nde toplanıp bir «han - kumandan» seçmeye karar verdiler. Başkurtların yasasına göre «han» ancak Çingiz soyundan olmalı idi. Bu töreye göre Kırgız - Kazak veyâ Özbek - Karakalpak prenslerinden birini çağırıp han - kumandan ilân etmeye karar verdiler. Toplantıda bulunan bir bey: «Uzaklara gitmeyelim. Komşularımız Kazaklarda Kalmuk prensi Şona Batır misafir bulunmaktadır. Müslüman olmuş, Mekke'ye gitmiş, İstanbul'daki sultandan izin ve dua alıp buraya Müslümanları Ruslardan kurtarmaya gelmiş. Biz onu han yapalım. O yıllardır kardeşi Kalmuk hanı Galdan Çerin'in adamlarından korunmak için K. takma adıyle dolaşıyor» dedi. Bu teklif kurultayca kabul edildi. K.'ı davet için adam gönderildi. Kazaklar onun güzel ahlâkına, cesaretine ve İslâm bilimlerindeki derin bilgisine hayran olmuşlardı. Onun Cungarya hanı Galdan Çerin'in kardeşi ve rakibi olduğundan kimse şüphe etmiyordu. Onun anlattığına göre, kardeşi Galdan Çerin'e karşı savaşmak için Kazaklardan yardım istemeye gelmişti. Tahtını eline geçirirse bütün Kalmukları İslâma davet edeceğini, halkının onu çok sevdiğini anlatıyordu.

Başkurdistan'a geldiğinde bütün savaşçılar onu büyük bir sevgi ile karşıladılar. Derhal bütün Başkurt mücahitlerinin serdarı seçildi ve karargâhını Yayık ırmağının sol kıyısında, Or ırmağı havzasında kurdu. Onun çetelerinin faaliyet alanı şimdiki Ural'ın doğusundaki Çelyabinsk, Troytsk ve Orsk bölgeleri idi.

Rus hükûmeti Kazan genel valisi Musin - Puşkin kumandasında K.'a karşı büyükçe bir ordu sevk etti. Or kalesinin yapılıp ayaklanmaya karşı hareket üssü haline getirilmesi emredildi. 1735'te Or kalesi büyük fedakârlıklarla müstahkem mevki haline getirildi. K. çeteleri hiç durmadan Ruslara saldırıyorlardı. Kazan'dan gönderilen erzak ve silâhlar hep çeteler tarafından yağma edilmekte idi. Musin - Puşkin azledilerek yerine general Rumyantsev tayin edildi. Rumyantsev ilk iş olarak K.'ın başını getirene büyük mükâfat vereceğini ilân etti. Ancak, buna kimse önem vermedi. Ayaklanma hareketi iç Rusya'ya, Volga havzasına yayılmak istidadını göstermeye başlamıştı. Rumyantsev de geri çağrıldı, yerine Tatişçev tayin edildi (1738). Tatişçev büyük bir ordu ile Başkurt ülkesine geldi. Onun tutumu karşısında Başkurtlar birleşmiş ve şimdiye kadar resmen han ilân edilmeyen, ancak başkumandan unvanıyle hareket eden K., Sultan Kirey adıyle «bütün Başkurt yurdunun hanı» ilân edildi. Karargâhını Ural dağlarının daha emniyetli olan doğu tarafına nakletti. 1739'da Tatişçev de başarısızlığından dolayı azledilip yerine prens Urusov tayin edildi. Bu zalim kumandan derhal esir edilen 300 mücahidden işkence yaparak bilgi almak istedi. Bunlar da bu zalim generalin işine yarar bir bilgi veremediler. O da şu ilânı yayınladı: «K. denilen serseri Başkurtların Yurmatı boyundan Mingligul adlı biri imiş. Birkaç yıl önce memleketinden kaçmış, nerelerde gezdiği belli değil. Onu han ilân edenler de bu serserinin kim olduğunu biliyorlarmış...» Urusov, Rus ve Başkurt halkından bu «hain»i yakalayıp kendisine teslim etmelerini istiyordu.

K., Kazakistan sınırına yakın İset eyaletinde korkunç bir savaşı sürdürüyordu. Urusov bu bölgeye aralıksız asker sevk ediyordu. K. bu savaşta yaralandı ve küçük bir asker bölüğü ile Kazak hanı Ebulhayı'ra iltica etti. Rus hükûmeti onun Ruslara teslim edilmesini istedi. Ebulhayır Han, Rus talebine şu cevabı verdi: «Mülteciyi düşmanına vermek bizim Kazak âdetine aykırıdır. Dahası var, bu Sultan Kirey Kalmuk hükümdarının oğludur. Bize sığınan bir prensi ve onun maiyetindekileri teslim edemeyiz.»

1735 - 1740 ayaklanması Urusov tarafından çok kanlı bir şekilde bastırıldı. Binlerce adam işkence ile öldürüldü, binlerce adamın kulak ve burunları kesildi. Bu işkence ve idamlar, binlerce Başkurtun gözleri önünde yapıldı.

Bu büyük bağımsızlık savaşının lideri ve kumandanı olan K.'ın Kazaklardan asker toplayıp 1749'da Cungarya'ya saldırdığı, 20 000 kişilik Galdan Çerin ordusuna karşı yaptığı savaşta yenildiği rivayet edilmektedir. K.'ın Cungarya prensi Şuna olduğu, Kalmukların Dörbet kabilesinde tesbit edilen bir destanından anlaşılmaktadır. Beş yıl devam eden Başkurt ayaklanmalarını yöneten K.'ın, Cungaryalı bir Kalmuk prensi olduğundan şüpheye imkân yoktur. Kalmuk hanlarının saraylarında Orta Asya Türkçesine çok önem verildiği malûmdur. K. daha babasının sarayında Türkçeyi öğrenmiş olabilir.

KARÁSEK [*kąrāsek*] **ze LVOVIC, Jiří** (asıl adı: **Josef Jiří Antonín Karásek** (Praha 1871 - Praha 1951), Çek yazarı ve eleştirmecisi. İlâhiyat okumuştur. Ulaştırma Bakanlığında görev almış ve Posta Müzesi'ni yönetmiştir. «Moderní revue» adlı Çekçe derginin kurucularından biridir. Bu dergi çevresinde Çek dekadanları toplanmıştır. J. K. Huysmans, S. Przybyszewski ve O. Wilde'ın etkisinde kalan K., lirik şiirlerinde, hikâyelerinde ve dramlarında insan varlığının karanlık yanlarını, hastalıkları, felâketleri, ölümü tasvir etmiştir. Kahramanlarının bütün hayallerinin aldanışla sona erdiğini anlatmıştır. Bu ana ton, onun Barok ihtişamıyle dolu esfane ve masallarında da göze çarpar. Eleştirmeci olarak doğu Avrupa edebiyatlarının kahraman ve problemleri üzerinde durmuştur. K. Baudelaire'in şiirlerini de Çekçeye çevirmiştir. K.'in belli başlı eserleri şunlardır; *Zazděná okna* (Örülmüş pencere) [şiirler, 1894]; *Sodoma* (Sodom) [şiirler, 1895]; *Hovory se smrtí* (Ölümle konuşmalar) [şiirler, 1904]; *Obrácení Raymunda Lulla* (Raimundus Lullus'un dine girişi) [1919]; *Gotická duše* (Got ruhu) [1900].

KARASİ BEYLİĞİ: bk. KARASİOĞULLARI.

KARASİNEK: bk. SİNEK.

KARASİOĞULLARI, Anadolu beylikleri denen Türkmen prensliklerden birinin hanedanı. Osmanlıların ilk ilhak ettikleri Türkmen beyliğidir. K., Danişmendoğulları hanedanından inmedir, o hanedanın bir dalıdır. Karasi Bey'in soy kütüğü şöyledir: Karasi Bey b. Kalem - Şâh Bey b. Yağdı Bey b. Emîr Nizâmeddin Suhrâb (ölm. 1250?) b. Emîr Muzaffereddin Mahmud b. Melik Yağıbasan b. Melik Gazi b. Melik Dânişmend Gazi. Karasi Bey, Balıkesir ve Bergama fâtihidir. Bu tarafları Bizans'tan fethetmiştir. 1303 yıllarından 1320 yıllarına kadar Balıkesir mer-

kez olmak üzere saltanat sürmüştür. 1308'e kadar Selçuklulara, bu târihten sonra İlhanlılara tâbi idi. İlhanlı tâbiliği 1335'te Osmanlılara geçmiş ve 1345'e kadar sürmüş, bu suretle beylik hiçbir zaman tam bağımsız olmamıştır. Devletin hayatı 1345'e kadar takriben 42 yıldır. Önceleri Güney Marmara'ya erişemeyen K., zamanla kuzeye doğru ilerlemişler, Bizans'ı tamamiyle Güney Marmara'dan atmışlardır. Bu suretle bugünkü Balıkesir iline, Çanakkale ilinin Asya topraklarına (Bozcaada hariç), Bergama, Dikili, Soma ilçelerine hâkim olmuşlardır. Bu topraklar 24 000 km² eder. Karasi Bey'in yerine oğlu Aclân Bey geçip 1325'lere kadar takrıben 5 yıl tahtta kalmış, onu oğlu Demir Han Bey takip etmiş, 1345'e kadar 20 yıl hüküm sürmüş, 1347'de Bursa'da ölmüştür. Oğlu Bursa'da Deveciler mezarlığında gömülü olan Cüce Han Bey'dir. Aclân Bey'in diğer oğulları Şücâeddin Yahşı Han Bey'le Dursun Bey'dir. Dursun Bey, 1325'e doğru Osmanlı hizmetine girmiş, 1345'te öldürülmüştür. Yahşı Han Bey ise, 1325 yıllarından 1344'e kadar Bergama beyi olmuş, 1341 ve 1342' de Gelibolu yarımadasına iki deniz seferi yapmıştır. Çanakkale Boğazı'nı bu iki geçiş bir sonuç vermemişse de, Osmanoğlu Süleyman Paşa'ya yol göstermiştir. Esasen bu bölgeleri çok iyi tanıyan Karasi kumandanları, Veliaht - Şehzade Süleyman Paşa'nın hizmetine girmişlerdir. Karasi donanması da Osmanlıların eline geçmiştir. Bizanslı general Vatatzes'in damadı Süleyman Bey'in, Yahşı Han Bey'in oğlu olması lâzımdır. Süleyman Bey, 1343'te bir Gelibolu seferi yapmış, 1345'ten 1361 yıllarına kadar Osmanlıların Çanakkale sancak beyi olmuştur. Oğlu Mustafa Bey, onun oğulları Kutluğ Melik ve İsâ beyler, Kutluğ Melik Bey'in oğlu Mustafa Bey, İsâ Bey'in kızı da Hundî Hatun'dur. Bu suretle K.'nın soy kütüklerini Fâtih devrine, XV. yüzyıl ortalarına kadar takip edebiliyoruz. — Yılmaz Öztuna

KARASU (Bulgarca adı: Mesta, Yun. Nestos), Bulgaristan'ın güney - batısında ve Yunanistan'ın kuzey - batısında bir ırmak. Uzunluğu 273 km dir. Rila dağının güneyinde bulunan bir gölden çıkan K., Rodop dağlarının batı ucundan güney - doğuya doğru akar ve Thasos adasının karşısında Ege Denizi'ne dökülür. Yunanistan topraklarında Nestos adıyle anılır.

KARASU, Sakarya iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 788 km², ilçe nüfûsu 60 830 (1970), merkez nüfûsu 10 285 (1970) tir. Nüfûsun % 80'i köylerde oturur. İlçe 1933'te kurulmuştur. Merkez bucağından başka, Kocaeli ve Ortaköy adında iki bucağı ve 51 köyü vardır.

İlçe arazisi, Karadeniz kıyı bölgesinde, Akçakoca ile Kaynarca ilçeleri arasındadır. Sakarya nehri bu ilçede tek ağızdan denize dökülür. Öteki akarsular K. ve Melen deresidir. Sakarya'nın ağzı geniştir. Kabarık zamanlarında 50 - 100 tonilatoluk taşıtlar çok içerilere kadar işler, küçükleri Adapazarı yakınlarına sokulur. Nehir, aşağı kesimine çok aluvyon yığdığından, yatağın taranması yoluna gidilmiştir. Bu kesimde ulaştırma (odun, kereste taşınması), ağıza yakın yerlerinde balıkçılık yapılır, çok havyar elde edilir. İlçenin çok yeri düzlük, tepelik ve 100 m ye kadar yüksekliktedir. Kıyı bölümünde, 2 - 3 km içeride az derin iki göl (Acarlar, Tokatdıbi) vardır. Çevreleri sazlık ve bataklıktır. Bunlar, kıyı boyunun kum setleri gerisinde meydana gelmiştir. Sakarya'nın kabarık zamanlarında bu göllerin alanları genişler, kurak mevsimde daralır. Irmağın doğu yanı ve ilçenin güney - doğusu tepelik (250 - 500 m) ve dağlıktır. Burada Çam Dağı (850 m) demir madenleri

KARASU: Genel görünüş

bakımından zengindir. Bu yüksek yerler ormanlarla kaplıdır (kayın, dişbudak, gürgen, çınar, meşe, kestane, köknar, çam, fındık).

İlçede geçim kaynakları tarım, meyvecilik, balıkçılık ve son zamanlarda turizmdir. Tarla ürünleri arasında mısır başta gelir. Buğday bundan sonra yer tutar. Ayrıca patates, keten, kenevir, fasulye ile incir, üzüm, karpuz, kavun, fındık ve yarma şeftalileri çevrede tanınır. İlçede maden direği ve odun da geçim kaynaklarından olduğu gibi, balıkçılık ve siyah hayvar da önemli yer tutar. 10 km den uzun olan K. plajları, ince kumla örtülüdür.

İlçe merkezi olan K., düzlükler ortasında 50 m yüksekliğindeki bir tepe ve çevresinde yayılmış güzel küçük bir şehirdir. Yaz aylarında şehir ve çevresi kalabalıklaşır. Şehrin içme ve kullanma suyu, elektriği, orta ve ilk okulları, plaj tesisleri, otel, lokanta ve gazinoları, kamp yerleri vardır. K.'ya Adapazarı üzerinden gidilir.

KARASU: 1. Fırat nehrinin iki ana kolundan kuzeydekine verilen ad. Erzurum'un Dumlu dağından, Fırat'ın öteki ana kolu olan Murat ırmağı ile birleştiği yere kadar olan uzunluğu 460 km dir. Fırat'ın yukarı kesimi olarak K., umumiyetle, bu büyük nehrin kaynak kolu şeklinde kabul edilmiş, böylece K.'dan daha uzun olan Murat ırmağı, bu nehrin büyük bir kolu sayılmıştır. Bazen de K.'su, Murat'a birleştiği Keban yakınından başlayarak Fırat nehri adını almış, birçok hallerde de Erzincan ovasından çıktığı yere kadar K., buradan sonra Fırat adıyle geçmiştir. Buna göre, Erzurum taraflarından gelen K. ırmağı, Fırat nehrinin başlangıç kolu sayılmıştır.

K., Dumlu dağından (3 000 m) doğar, gür kaynaklarla beslenir, Erzurum ovasından ve Aşkale Boğazı'ndan geçtikten sonra Tercan ovasından Tuzla suyunu alır, dar ve derin Sansa Boğazı'na sokulur. Erzincan ovasından geçip Kemah Boğazı'na uzanır. Buralarda Çaltı suyunu alan, yine dar ve derin boğazlar içinde akarak ve güneye doğru bir dirsek çevirerek yoluna devam eder, Keban yakınında Murat ırmağı ile birleşir. K. (bir başka deyişle Yukarı Fırat) ile Murat ırmaklarının Keban yakınında birleşmelerinden Fırat nehri doğmuştur.

Asıl K.'nun Kemah Boğazı'na kadar olan yağış alanı 10 000 km² den çok olup, Kemah Boğazı rasat yerinde suyun normal derinliği 1 - 2 m, kabarık zamanında 2 - 4 m kadardır. Keban çevresi, günümüzde Türkiye'nin en büyük barajının yapılmakta bulunduğu çok önemli bir hidro - elektrik enerji üretimi alanıdır. Burada Türkiye'nin en büyük baraj gölü meydana gelecektir.

2. Hatay'da Islahiye çevrelerinden kaynaklarını alarak Amik gölüne doğru uzanan bir çay. Uzunluğu 100 km kadardır. K., kuzey - güney uzanışlı Nur dağları (2 000 - 2 250 m) ile doğudaki daha alçak dağlar arasında uzanan bir tektonik çukurluk boyunca güneye doğru akar, Amik gölüne yönelir. K. ilk kaynaklarını Islahiye yakınlarındaki Karagöl (7 km²) den alır, yolu boyunca birtakım kaynaklarla beslenir, aşağı kesiminde Hupnik çayını alıp, daha ileride Amik gölü kuzeyindeki geniş düzlüklere uzanır ve bataklıklara karışır. Kış yağmurları boyunca kabarık olarak akan K., kurak geçen yaz aylarında çok çekilir, yolu boyunca sulama işlerinde de yararlanıldığından geçirdiği su mikdarı daha da azalır.

3. Hatay'da Amik gölünün fazla sularını Asi ırmağına boşaltan göl ayağının adı. Buna Küçük Asi denildiği de olur. Asi ırmağı Amik ovasına indikten sonra Amik gölüne uzanmayarak batıya döner ve bu kesimde gölün ayağı olan K. çayını alarak güçlenir.

4. Van gölüne doğudan karışan bir çay. Uzunluğu 135 km kadardır. Van Doğusu dağlarından kaynaklarını alan ve dağlardan inen birçok derelerle beslenen K., Günyüzlü ve Sağmallı düzlüklerinde geniş çayırlıklarda toplanır ve bu düzlüklerin ilerisinde esas şekliyle belirir. Bundan sonra çay bir boğaza girer, Akbulak düzlüğünden sonra vadisi daha da daralır, derinleşir, Erçek gölünün 2 km kuzeyinden geçer, Göllü ovası denilen dalgalı düzlüklere iner, daha ileride Van gölüne dökülür. Ağız bölümünde balıkçılık yapılır.

KARASUBAZAR (yeni adı: **Belogorsk**), Sovyetler Birliği'nde, Orta Kırım'ın güneyinde, Simferopol'un kuzey - doğusunda bir kasaba. Nüfûsu 7 625 (1963) tir. Kasabada ve çevresinde Kırım Hanlığı devrinden kalma surlar ve kervansaraylar vardır. K. adı 1944'te Belogorsk olarak değiştirilmiştir.

KARASUK, Batı Sibirya'da bir ırmak. Uzunluğu 515 km dir.

KARASUK KÜLTÜRÜ, güney Sibirya'da, Minusinsk havzasında yapılan kazılarda elde edilen buluntu ve kalıntılara verilen ad. Bu buluntuların M. Ö. 1000 yılından 600 yılına kadar gelen çağdan kaldığı anlaşılmıştır. Bu kalıntılar arasında bronz bıçaklar ve toprak kaplar vardır. Bunların teknik ve üslûp yönünden Çin (Anyang) kültürüyle ortak özellikleri vardır. K. K.'nün tarım, hayvancılık (koyun, deve, at) ve bakır işleme alanlarında geliştiği anlaşılmıştır.

KARATAŞ, Adana iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 1 292 km², ilçe nüfûsu 39 843 (1970), merkez nüfûsu 5 377 (1970) dir. Nüfûsun 35 000'e yakını köylerde oturur. Merkez bucağından başka, Tuzla ve Doğankent adında iki bucağı ve 72 köyü vardır. İlçe 1957'de kurulmuştur.

İlçe arazisi, ilin güney bölümündedir. Doğusunda Yumurtalık, batısında Tarsus ilçeleri bulunur. İlçe toprakları Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin aşağı kesimleri arasında kalan delta ovasında uzanır, kuzeyde Adana şehrine 6 km yaklaşır. Arazi, hemen her yerinde düz bir aluviyal ova olup, denizden yüksekliği 20 - 25 m ye kadardır. Ovanın çok yeri 10 - 15 m yüksekliğindedir. Çukurova'nın bu bölümüne Yüreğir ovası da denir. Burası Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin meydana getirdiği büyük delta ovası (Çukurova) nın güney bölümüdür. Burada târih boyunca bu

KARATAŞ: Genel görünüş

iki nehir birleşmiş, daha sonra yeniden ayrı akmaya başlamış, ağızları zaman zaman yer ve yön değiştirmiştir. Bu gelişme günümüzde de sürmektedir. Bu ovada her biri 1 400 - 3 800 m derine inen petrol kuyuları açılması işine girişilmiştir. Burası Çukurova petrol bölgesinin bir bölümüdür.

K. kasabasının bulunduğu yer ve çevre ·50 m yükseklikte bir kabartı halinde kıyı boyunca uzanır ki, burası Oligosen - Miyosen tabakalarından ve daha yeni olan travertenlerden bir yapı gösterir. Bunun güney ucunda Fener Burnu vardır. Deniz kıyısı boyunda kıyı kumulları uzanır. Bunların gerisinde bir sıra kıyı gölleri teşekkül etmiştir. Az derin olan bu göller, batıda Akyatan (45 km²), doğuda Akyayan (40 km²) ve bu ikisi arasında da Kokarot (5 km²) gölleridir. Bunlardan ilk ikisinin denize dar bağlantıları bulunmaktadır. Kokarot gölünün ise bağlantısı kalmamış, önünü kum setleri iyice çevirmiştir. Akyatan gölü, balıkçılık bakımından önemlidir. Açık denizin dalgalarından kaçan balıklar, yumurtlamak için bu gölde barınırlar. Gölün kenarları, önceleri sazlık ve bataklık iken, şimdi tarım alanları içine girmiştir. Akyayan gölü ise, enine birçok dillerle bölümlere ayrılmıştır.

Tam bir Akdeniz iklimi özelliği gösteren ilçe topraklarında, bu iklime uymuş tarım işleri başlıca geçim kaynağıdır. Yetiştirilen çeşitli ürünler arasında pamuk başta gelir. İlçe merkezi olan K., Adanalıların plaj yeri olduğungundan sıcak mevsim boyunca çok kalabalıklaşır, nüfusu birkaç kat artar. Burada modern plaj tesisleri yapılmış, kasaba yayılmış ve güzelleşmiştir. Adana ile K. arasında 50 km lik bir yol vardır.

KARATATAR'LAR: bk. NOGAY'LAR.

KARATAVUK (Turdus merula), Kuşlar sınıfından Ötücü kuşlar takımının Karatavukgiller familyasından bir kuş türü. Uzunluğu 25 cm, ağırlığı 75 - 120 gr dır. Kuyruğu uzunca olup ucunda yuvarlanmıştır. Ergin erkeğin rengi siyah, gagası sarıdır; dişi ve genç kuşlar ise kahverengidir. Çok güzel öten bir kuş olan K., yerli ve göçücü kuşlardandır. Ovalardan yüksek dağlara kadar olan ormanlarda, fundalıklarda ve bah-

KARATAVUK

çelerde bulunur. Besininin % 70'ini meyveler teşkil eder. Ayrıca toprak solucanları ve kabuklu salyangozları da yer. Bazen diğer kuşların yuvalarından hırsızlık yapar. Pek seyrek olarak balık da yer, hâttâ yavrularını balıkla besler. Azor, Kanarya, Madeira, Fas, Cezayir, Tunus, Akdeniz adaları, Avrupa, Filistin, Suriye, Anadolu, İran, Kafkasya, Türkistan, Moğolistan, Keşmir ve Çin'de bulunur.

KARATAVUKGİLLER (Turtidae), Omurgalı hayvanların Kuşlar sınıfından Ötücü kuşlar takımının Özötücüler üst familyasına bağlı bir familya. Oldukça büyük, ötücü kuşlardandır. Gagaları orta uzunlukta olup, hafifçe yay biçiminde olan üst gaganın ucuna yakın kısmında hafif bir girinti vardır. Erkek ve dişi çok defa birbirinden farklıdır. Genç kuşlarda tüyler lekelidir. Göçüçüdürler. Karatavuk (b. bk.), ardıçkuşu (b. bk.), ökse ardıcı, kaya ardıcı, gök ardıç, kuyrukkakan, bahçe kızılkuyruğu, ev kızılkuyruğu, bülbül, ardıç bülbülü, buğdaycıl, nar bülbülü gibi türleri tanınmıştır.

KARATAY (ölm. 1254), Anadolu Selçuklu devrinde yetişmiş devlet adamlarından biri. Aslında Rum kölelerdendir. Anonim *Selçukname*'de Karatâyî olarak nispet ekiyle anılması ise, onun aslında K. adlı bir Türk beyinin kölelerinden olması ve bilâhere Sultan Alâeddin'e takdim edilmiş bulunması gereğini ortaya koymaktadır. Sultan Alâeddin yerine Celâleddin Keyferidûn'u tahta çıkarmak için Seyfeddin Ayaba, Zeyneddin Beşare, Mübarizüddin Behramşah, Bahaeddin Kutluğca gibi vezirlerin düzenledikleri komplo başarısızlığa uğradığı vakit, bunlara mensup kölelerin Taşthane'ye tesliminde, K.'ı Emir-i Taştî olarak görmekteyiz. Bu olay, Alaiye'nin fethini takip eden yılda olduğuna göre, K.'ın 1224 yılında, yâni Sultan Alâeddin'e intisabından 5 yıl sonra Selçuklu sarayı için önemli görevlerden biri olan bu makama getirilmiş ve hükümdarın kesin itimadını sağlamış olduğu anlaşılmaktadır. K.'ın, Sultan Alâeddin I. Keykubad'ın en güvendiği kimselerden biri olarak mevkiini hükümdarın ölümüne kadar muhafaza ettiği görülmektedir. II. Keyhusrev devrinde iktidarı Sadeddin Köpek'in ele geçirmesi üzerine, o da diğer ileri gelen kimseler gibi saraydan uzaklaştırılmıştır. Bu sırada Emir-i Hızâne-i has iken gerek taşthanenin gerek hazinenin halefine teslim edilmesi emrini almıştır. Sadeddin Köpek'in Kubadâbâd sarayında öldürülmesine kadar, yâni 1237'den itibaren menkûp kalmıştır. Onun ortadan kalkmasıyle K. da Mühezzibüddin Ali ve Şemseddin İsfahanî gibi Sultan Alâeddin'in yetiştirmelerinden olarak tekrar iktidara gelmiştir. Bu suretle Anadolu Selçuklu devleti de tabiî nizamına kavuşmuş olarak eski haricî itibarını bulmuştur. K., özellikle İzzeddin II. Keykâvus devrinde en nüfuzlu kimselerden biri olmuştur. Bu devirde Şemseddin Muhammed, Esedüddin Ruzbe ve Fahreddin Ebu Bekr Pervâne ile birlikte Selçuklu devletini idare etmiştir. II. Keyhusrev ölürken, küçük oğlu Alâeddin II. Keykubad'ı veliahd tayin ettiği halde, K. ile anılan devlet adamları, Selçuklu geleneğini takip ederek İzzeddin II. Keykâvus'u tahta oturtmuşlardı. Gerçekte II. Keykâvus da henüz çocuk yaşta olduğundan, devletin idaresi yine de Emir K., Vezir Şemseddin İsfahanî ve Fahreddin Pervâne'nin elinde bulunuyordu. Bu sırada Güyük Han'ın tahta oturması münasebetiyle bütün tâbi hükümdarların Karakorum'da yapılacak kurultaya davetleri üzerine K.'ın teklifine uyularak bu törene Selçuklu prenslerinden ortanca kardeş Rükneddin Kılıç Arslan gönderilmiştir. Selçuklu sultanının bu törene katılmayışı için Moğollara çevredeki Ermeni ve Rum tecavüzleri mazeret olarak gösterilirken, Selçuklu devleti için pek ağır gelen tabiiyet izharı kolaylıkla bir yana itilmiş oluyordu. Ancak bir süre sonra Kılıç Arslan, Karakorum'dan hem Sultan İzzeddin II. Keykâvus'u, hem de Vezir Şemseddin İsfahanî'yi azleden bir yarlığ ile dönmüş ve Sivas'ta padişahlığını ilân etmişti. Bu durumda Selçuklu beyleri, Moğol hakanının fermanına uymak zarureti ile veziri yalnız azletmekle yetinmemişler, onun hayatına da son vermişlerdir. Böyle zor bir devrede idareye el koyan K., büyük gayretler sarf ederek devletin dağılmasını önlemiş, üç Selçuklu prensinin birlikte saltanat sürmesi fikrini ortaya atmıştır. Bu suretle Güyük Han'ın Keykâvus'un tahttan indirilmesi emri yerine getirilmiş olduğu kadar, Anadolu Selçuklu devletinin istiklâli de korunmuş olacaktı. Bu fikir üzerinde uzun tartışmalardan sonra Alâeddin II. Keykubad ile Rükneddin IV. Kılıç Arslan bu hal şekline nihayet razı olmuşlardır. Her üç kardeş Aksaray'da buluşmak üzere karar vermişler, fakat IV. Kılıç Arslan son anda çevresindeki emirlerin tesiri altında bu karardan caymıştır. Ama, kolayca mağlûp edilerek K.'ın isteğine boyun eğmek mecburiyetinde kalmıştır. K., bu suretle üç kardeşin bir arada saltanat sürmelerini sağlamış ve işi sıkı tutmak için kendisini her üçünün de atabeği olarak nasbettirmiştir. Bundan sonra, yâni 1249'dan 1254'e, onun ölümüne kadar Selçuklu devleti insanî vasıflarıyle temayüz eden K.'ın dirayetli idaresinde yeniden parlamıştır. Devletin bütünlüğü korunduğu gibi, Rükneddin IV. Kılıç Arslan'la Anadolu'ya giren Moğollar geri çevrilmiştir. Uclarda bir zamandan beri süregelen Türkmen kargaşalığına son verilmiştir. Ancak, şahsî çıkarlara ve emellere meydan vermeyen bu faziletli devlet adamına karşı devlet ricali yine de çeşitli entrikalar çevirmekte gecikmemekteydi. Sadece K.'ın şahsî faziletine güvenerek vezirliği almış bulunan Necmeddin Nahcevanî bu entrikalar karşısında dayanamayarak istifa edip Haleb'e çekilince K., Kadı İzzeddin Muhammed'i vezirliğe, Şemseddin Yavtaş'ı beylerbeyliğine, Fahreddin Arslandoğmuş'u mir-ahurluğa, Nizameddin Hurşid'i de pervaneliğe getirmiş ve Selçuklu devletini bu kadro ile idare etmiştir. 1254'te Mengü Kaan'ın Sultan İzzeddin Keykâvus'u Karakorum'a davet etmesi üzerine sultan, doğuya doğru yola çıkarken, K. da Maraş çevresinde büyük huzursuzluğa sebep olan Ağaçeri Türkmen boyunu tedip etmek üzere beylerbeyi Şemseddin Yavtaş ile hareket etmiştir. Sultan, Sivas'a geldiği zaman bu ünlü devlet adamının ölüm haberini almıştır.

K.'ın ölümünden sonra artık Anadolu Selçuklu devletinin bütünlüğünü ve istiklâlini korumaya kimse muktedir olamamıştır. K., Anadolu Selçuklu târihinde Selçuklu töre ve geleneklerini yaşatmaya çalışan faziletli ve dirayetli bir devlet adamı olarak tanınmıştır.

K. yaptırdığı eserlerle Anadolu Türk medeniyetinde unutulmaz bir ad olarak kalacaktır. Konya'da inşa ettirdiği medrese, Selçuklu mimarisinin güzel örneklerinden biridir. Bk. KARATAY MEDRESESİ. Mimarî kıymetiyle birlikte hasta yolcuların bir hekim kadrosuyla tedavileri için kurdurduğu, Orta Çağ'da düşünülmesi muhal bir sosyal tesis olan kervansarayı ise, Kayseri-Malatya yolu üzerinde, Kayseri'ye 50 km uzaklıkta Bünyan ilçesinin İlbaşı bunacağı bağlı Karadayı köyündedir. Bu kervansarayda doktor ve eczacıdan başka mescid imamı, havâyic (iaşe) memuru, misafirleri ve binek hayvanlarını karşılayan yeteri kadar görevliler ile kervansaray müdürü vardı ki bu kadro ile kervansaray tam bir sosyal kurum hüviyetini taşımaktaydı.

K., Konya'daki medresesine gömülmüştür. Kendisi için yaptırdığı türbe ise kervansarayında bulunmaktadır. Bu da kervansaraya verdiği önemi göstermektedir. K.'ın yetişmesinde, gençliğinde karşılaştığı ve tesiri altında kaldığı Şeyh Şehabeddin - i Söhreverdî'nin rolü büyük olmuştur.

KARATAY MEDRESESİ, Konya'da bir medrese. Selçuklu Köşkü'nün kuzey ve Kemaliye Medresesi (Darü'ş-şifası) nin batı yönündedir.

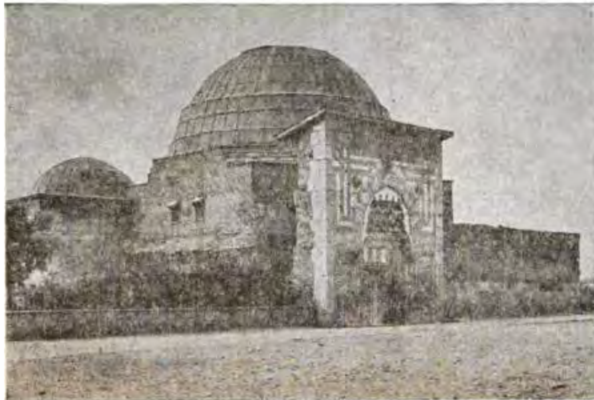
Anadolu Selçukluları devrinin yüksek bilim kuruluşlarından biri olan K. M., kitabesine göre, Sultan II. İzzeddin Keykâvus devrinde, Emîr Celâleddin Karatay tarafından H. 649 (M. 1251) yılında yaptırılmıştır. Mimarı bilinmemektedir.

Medrese, Selçuklu devrinin kapalı medreseleri tipinde inşa edilmiştir. Doğu yönünde, gök ve beyaz mermerlerle yapılan büyük bir portal (tac kapısı) i vardır. Kapı üzerinde ve saçağın altında Selçuklu sülüsü yazısı ile kitabe, bunun altında ve stalaktit dolgulu sivri kemer nişini çeviren yüzde, kaytan örgüsü şeklinde bordürler, üstte ajurlu üç kabara, kapı pervazını çeviren şeritlerde de arabesk ornamentler, diğer yüzeylerde karşılıklı aşk yolu (méandres) motifleri kabartma olarak işlenmiş, bâzı panolara seçme âyet ve hadîsler yazılmıştır. Dikdörtgen biçimindeki mermer süveli giriş kapısının sağ ve solunda burmalı süs sütunları ile örtülü olduğu sanılan bir methale, buradan da küçük bir kapı ile medreseye girilir.

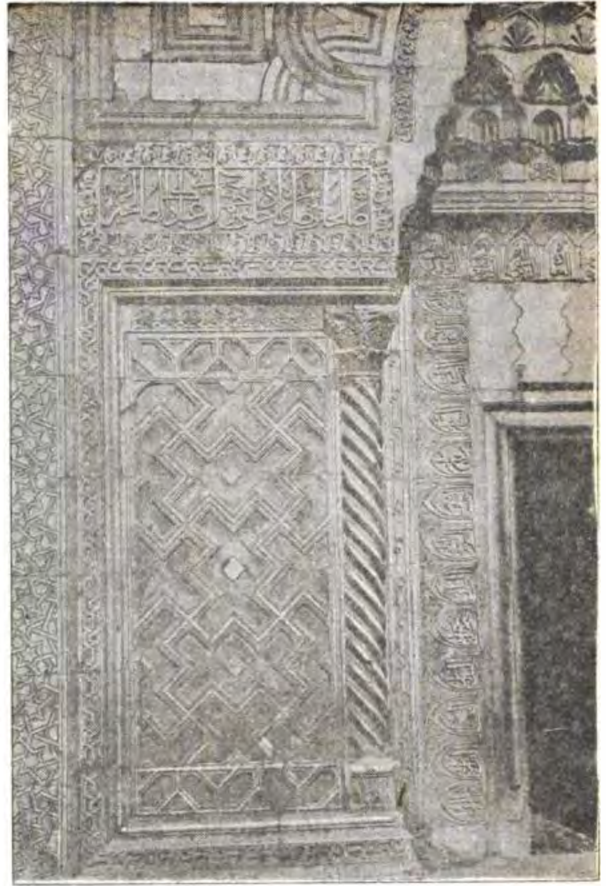
Medrese salonu (sahn) nun üzeri, mozaik çinilerle kaplı büyük bir kubbe ile örtülüdür. Kubbenin merkezinde bir tepe penceresi vardır. Bu pencere, medreseye yukarıdan bol ışık verdiği gibi, yaz günleri salonu serin tutmak (bir ihtimale göre astronomik çalışmalar yapmak) için de kullanılmıştır. Pencerenin tam altında ve sahnın ortasında kare bir havuz görülmektedir.

Büyük kubbeyi taşıyan duvarların köşelerindeki yelpaze biçiminde açılmış bingiler, beşer üçgene taksim edilmiş olup her birine kûfî yazı ile Muhammed ve dört halifesinin adı (Ebubekir, Ömer, Osman, Ali), bâzılarına da Davud, Musa ve İsa yazılmıştır. Tepe penceresini ve kubbe kasnağını da kûfî yazı ile âyetler, dekoratif olarak çevirmektedir. Aynı şekildeki yazı istifi, duvarları üstten çeviren bordürler üzerinde de görülmektedir.

Sahnın batı yönünde, beşik tonozlu, zeminden biraz yüksekçe eyvan mevcuttur. Eyvan kemeri üzerinde, sülüsle Besmele ve Ayetü'l - kürsî yazılıdır. Gerek eyvan gerek kubbe ve duvarlar, çinilerle kaplanmış, pek mahir arabesk ve rûmî kıvrımlarla süslenmiştir. Eyvanın sağ ve solunda,

KARATAY MEDRESESİ: Genel görünüş

KARATAY MEDRESESİ: Portal'den bir detay

kubbeli birer oda mevcut olup, bugün bunlardan yalnız soldaki (güneyde) Karatay Celâleddin'e âid türbe olan kısım mevcuttur. Medrese müderrisine âid diğer oda yıkılmıştır. Yine sahna bitişik ve kapıları sahna açılan, kuzey ve güneydeki tonozlu «talebe hücreleri» nden bâzıları restore edilmiştir.

Karatay Celâleddin'e âid türbede çini tezyinatı yoktur. Yalnız, kubbesi, tuğla ile nefis bir şekilde örülmüştür. Kapısı sahna açılan türbenin içinde, Celâleddin Karatay'a âid bir sanduka vardır.

Medrese içindeki duvar çinileri, tamamiyle orijinal olup firuze (turquoise), siyah, lâcivert, kahverengi renkleri ile bezenmiştir. Duvarlardaki, firuze renk altı köşeli panolar üzerine evvelce altın yaldızla motifler işlendiği, yer yer görülen örneklerinden anlaşılmaktadır. Bugün çinilerin bir kısmı dökülmüş olup, boş kalan yerleri sıvanmıştır.

K. M., Selçuklu devri çini sanatının en göz alıcı ve ileri örneklerini veren bir şaheserdir. Hiçbir eserde, şekil ve renk bu kadar zengin ve ahenkli mezcedilememiştir.

K. M.'nin H. 651 (M. 1253) yılında, bânisi Karatay hayatta iken tanzim edilen vakfiyesine göre, Hanefî mezhebinde olan müderris ve mu'id (yardımcı) in, burada şeriat, hadîs, tefsir, usul ve füru', hilâf bilimlerini okutacağı, öğrencilerin dört Sünnî mezhepten birine mensup olabileceği, medresede haftada 5 gün ders yapılacağı, Salı ve Cuma günlerinin tatil sayılacağı gibi hükümler kaydedilmektedir. Medresenin açıldığı gün, büyük bir tören yapıldığı, Mevlâna Celâleddin Rûmî ile birlikte Tebrizli Şemseddin'in de bu törende hazır bulunduğu Selçuklu

devrinin ileri gelen bilginlerinden Mazenderanlı Rükneddin'in Mardinli Şemseddin'in bu medresede ders verdikleri çeşitli kaynaklarda zikredilmektedir. Medrese Osmanlılar devrinde de kullanılmış, ancak XIX. yüzyıl sonlarında terk edilmiştir. Bugün Selçuklu devri Çini Eserler Müzesi olarak kullanılmaktadır. — Mehmed Önder

KARATAY'LAR, Tatar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Komsko - Ustinskiy bölge (rayon) sinde yaşayan küçük bir etnik grupa verilen ad. Etnik kökeni bakımından Mordvaların Mokşı koluna bağlı olan bu grup, Tatarların güçlü baskısı altında kalmış, dilleri de XIII. yüzyıldan itibaren Türkleşmiştir. Ancak, dillerinde ve halk kültürlerinde saklanan birtakım kalıntıları, Mordvalarla olan bağlantılarına açık bir delil olarak kullanılabilir. 1917 ihtilâlinden sonra K.'lar Rus baskısı altına girmişlerdir.

Ancak, yaşavışlarında birtakım Tatar çizgi ve özellikleri saklanmıştır. Tanınmış Fin bilgini Heikki Paasonen'in *Die sogenannten Karataj - Morduinen oder Karataien* (Journal de la Société Finno - Ougrienne» dergisinde, XXI) adlı çalışmasında K.'lar üzerine toplu bilgi verilmiştir.

KARATEGİN, Tacikistan (Sovyetler Birliği)'da târihî bir bölge. Eskiden burada bağımsız bir hanlık vardı. Buhara emiri bu hanlığı 1869'da topraklarına katmıştır. K. 1895'te Rusya'nın eline geçmiştir.

KARATEODORİ PAŞA veyâ **KARA TODORİ PAŞA. Aleksandros** (İstanbul 1833 - İstanbul 1906), Osmanlı Hariciye nazırı. Aslen Edirne'li Rum bir âileye mensuptur. Babası İstefanaki Bey ile ağabeyi Kostantin Bey Saray - i hümâyun hekimlerindendi. K., âilenin Saray ve hanedanla olan münasebetleri, onun Osmanlı devletine sadık Hıristiyan bir vatandaş tipinde yetişmesine sebep olmuştur. Tahsilini Paris'te yapmış, İstanbul'a dönünce Bâb - ı âli Tercüme Odası'nda görev almıştır. Bir süre sonra Meclis - i valâ baştercümanlığına yükseltilmiş, 1864'te ilk defa teşkil edilen Maarif Nezareti Tercüme Bürosu üyeliğine seçilmiştir. Daha sonra Sisam beyliğine tayin edilen K. P., 1876'da Girit valiliğine verilmiş ise de, bu defa Girit Müslümanlarının şikâyete başlamaları üzerine Kasım ayı içinde İstanbul'a çağrılarak Hariciye Nezareti müsteşarlığına getirilmiştir. Bu sırada Osmanlı İmparatorluğu, Rus - Türk Harbi (Doksanüç Bozgunu) nden yenilerek çıkmış ve Rusya'nın Ayastefanos'ta dikte ettirdiği antlaşmayı imzalamak zorunda kalmıştı. Ancak, Avrupalı büyük devletler, bu antlaşmanın Avrupa muvazenesini sarsıcı bir mahiyet göstermesi üzerine, Doğu (Şark) Meselesi'ni incelemek gayesiyle Alman şansölyesi Bismarck'ın önderliğinde Berlin'de bir kongre yapmaları hususunda mutabakata varınca, K. P., Sultan Abdülhamid tarafından vezirlikle Hariciye nazırlığına resmen tayin edilmiştir. K. P.'nın Osmanlı Hariciye nazırı olarak Berlin Kongresi'ne başdelege sıfatıyle katılması, birçok çevrelerce yadırganmıştır. Hıristiyan Avrupa'ya karşı Osmanlı devletini Hıristiyan bir Rum vezirin temsil etmesi, İstanbul'da Bâb - ı âlî ve saraya müşavirlik eden İngiltere büyükelçisi Henry Layard'ın itirazlarına sebep olduğu kadar, Rus delegelerinin de tepkilerine yol açmıştı. Buna karşılık İngiltere Hariciye nazırı Lord Salisbury, tayini tasvip etmişti. Gerçekten K. P.'nın kongreye ikinci delege olarak katılması Bâb - ı âli tarafından da uygun görülmekteydi. Ancak, birinci delegeliği hususundaki karar, doğrudan doğruya padişaha âid bulunmaktadır. K. P., Berlin'de durumunu tespit etmek üzere Bismarck'la yaptığı temasta ondan «Kongre, Devlet - i âliyenin istediği yerleri ibkaya sây için değil, ancak Avrupa'nın halen ve istikbalen muhafaza - i asâyişi maksadıyle teşekkül etmiştir» şeklindeki kesin görüşünü tespit etmişti. Öyle olmakla beraber Osmanlı delegelerinden Sadullah Paşa'nın şahadetiyle K. P.'nın bu zor şartlar altında dahi kendi devletinin hukukunu korumaya gayret sarf ettiği, iktidar ve ehliyet sahibi bir devlet adamı olduğu anlaşılmaktadır. K. P.'nın Berlin Kongresi'ne âid notları ve sarayla olan yazışmaları Saffet Paşazade Refet Bey'le Fransa maslahatgüzarı Gabriel Hanoto'da kalmıştır. Bunlar yayınlandığı takdirde, K. P.'nın Hariciye Nazırlığı ve Berlin Kongresi'ndeki başdelegeliği üzerinde devam eden yadırgamalar ortadan kalkacaktır. Berlin Kongresi dağıldıktan sonra İstanbul'a dönüşüne usul gereğince Mâbeyn - i hümâyun'a davet edilmesi gerekirken, bu davet yapılmamış ve «Vakit» gazetesi yazarlarından Kemal Paşazade Said Bey'in hatıralarına göre, Padişah «memleketin yarısını vermiş olan bir âdemi nasıl kabul ederim» diye gazetecilere haber göndermişse de, bunun gazetelerde tekzibine de mâni olmuştu. Anlaşılan II. Abdülhamid, K. P.'yı bu göreve tayin ederken, 1839'dan beri, hele 1856'dan sonra Avrupa devletlerinin müdahale vesilesi yaptıkları Osmanlı vatandaşları arasındaki eşitlik prensipini kullanmak istemiş, biraz hayale kapılarak Hıristiyan bir Rumun en önemli bir göreve getirilmesiyle Osmanlı devletinin durumunu korumayı tasavvur etmişti. Gerçekten K. P.'nın Hariciye Nazırlığı'nda ve özellikle Berlin mukarreratının tatbikinde, Türkiye - Yunanistan sınırının tespitinde ve ayrıca Bosna'nın Avusturya - Macaristan imparatorluğu tarafından işgali meselesinde devletine sadakatle ve ciddiyetle hizmet etmiş olduğu görülmektedir. 29 Temmuz 1879'da Hariciye Nazırlığı'ndan ayrılan K. P.'nın bir ara Doğu Rumeli Vilâyeti müfettiş muavinliğine tayini düşünülmüş ise de, tekrar Girit valiliğine gönderilmiştir. İkinci valiliği de, Girit Rumlarıyla anlaşamadığından kısa sürmüştür. İstanbul'a döndükten sonra, Şurâ - yi Devlet üyeliğine getirilmiş ve ayrıca Mabeyn - i Hümâyun başmütercimliği de kendisine verilmiştir.

KARATEODORİ PAŞA

KARATEPE, bir Geç Hitit kalesi. Adana'ya bağlı Kadirli ilçesinin 25 km kuzey - doğusunda, Ceyhan'a hâkim bir yerde kurulmuştur.

1946 yılındaki araştırmaları, 1947 - 1955 yıllarında Türk Tarih Kurumu, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve Edebiyat Fakültesi adına yürütülen sistemli kazılar takip etmiştir. K.'nin uzunluğu 730 m, genişliği, yumurta biçiminde olduğundan, 200 - 375 m arasında değişir. Etrafını dikdörtgen planlı kulelerle takviye edilmiş, 4 m

kalınlığındaki taş sur duvarları çevirmiştir. K.'nin arkeoloji ve târih bakımından önemini, özellikle kulelerle takviye edilen iki kapısını (giriş binalarını) süsleyen bazalt hevkeltıraşlık eserleri, Hitit hiyeroglif ve Fenike yazıtlarının varlığı artırmıştır. İki ayrı dil ve yazı şekliyle hazırlanan bu yazıtlar, Hitit hiyeroglif yazıtlarının okunmasına büyük yardımda bulunmuştur. Bu yazıtlara göre K. Danuna'ların kralı Asitavanda tarafından M. Ö. VIII. yüzyılın son çeyreğinde kurulmuştur. Yan yana düzenlenmiş kabartma tasvirlerle süslü taşların motiflerini arslan, sfenks, tören yemeği, müzik sahneleri, muharipler, karışık varlıklar ve hediye - kurban getirenler teşkil eder. Tasvirler gelişmiş, ileri bir üslûbun eserleri olmakla beraber, bir yandan Asur-Aramî, bir yandan Fenike etkilerine çok açık kalmıştır.

Bugün K. restore edilen heykeltıraşlık ve mimarlık eserleri ile bir açık hava müzesi haline getirilmiştir.

KARAVELOV, Lyuben (Koprivştitsa aş. yu. 1834 - Rusçuk 1879), Bulgar yazarı. Moskova'da okumuştur. Sırbistan, Macaristan ve Romanya'da siyasî faaliyette bulunmuş, Bükreş'te çıkan gazetelerde çalışmıştır. 1869 yılında Bükreş'te bir Bulgar ihtilâl komitesi kurmuştur. K. Bulgar edebiyatında gerçekçi bir yazar olarak tanınmıştır. Belli başlı eserleri şunlardır: *Voyvoda* [1860]; *Donço* (ad) [1864]; *Turski paşa* (Türk paşası) [1866]; *Bilgari ot staro vreme* (Eski zaman Bulgarları) [1867]; *Maminoto detentse* (Şımarık çocuk) [1875]. K.'un eserleri Sırbistan'da da okunmuştur. K. Bulgar folkloru alanında da değerli çalışmalar yapmıştır.

KARAVUL (Moğolca *kara* = bakmak, gözetlemek), Moğol ordu örgütünde öncü kuvvetlere verilen ad Moğolca *çağdavul* (b. bk.) kelimesi gibi gibi, K. kelimesi de Türkler arasında kullanılmıştır. XIV, XV. XVI ve XVII. yüzyıllarda Anadolu'da yazılmış olan eserlerde bu kelime «gözcü, nöbetçi er, karakol, keşif kolu» anlamlarında tesbit edilmiştir. Anadolu dışında yaşayan Türkler arasında da *karavul* (veyâ *karaul* > *kalaur*) biçiminde kullanılır («nöbet; gözetleme yeri, sınır karakolu, nöbet yeri»). XV - XVI. yüzyıllarda Orta Asya Türkleri arasında *karavul* kelimesi «öncü, ileri kol» anlamında yaygın olarak kullanılmıştır. Bk. ORDU.

KARAWANKEN DAĞLARI, Doğu Alplerin bir masifi. Drava (Alm. Drau) ve Sava (Alm. Sau) ırmakları arasında uzanır ve Avusturya ile Yugoslayva sınırını teşkil eder.

KARAY, Refik Hâlid (İstanbul 1888 - İstanbul 1965), Türk romancısı, hikâyecisi ve yazarı. İlk öğrenimini Vezneciler'de ve Göztepe'de tamamlamış, daha sonra Galatasaray'da (1900 - 1906), bir yıl da (1907) Hukuk Mektebi'nde okumuştur. II. Meşrûtiyet'in ilânından sonra gazeteciliğe başlayan K., 1913'e kadar «Tercüman-ı Hakikat» gazetesinde yazar ve mütercim olarak çalışmıştır. Bu arada «Kalem» (b. bk.) ve «Cem» dergilerine Kirpi takma adı ile mizah, «Eşref» dergisine «Yeniler» başlığı altında Şehabeddin Süleyman, Fazıl Ahmed (Aykaç), Hamdullah Subhî (Tanrıöver) v. b. üzerine portreler ve tanıtma yazıları yazmıştır. 1909'da Fecr - i âtî (b. bk.) adlı edebî topluluğa katılmıştır. Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası (b. bk.) yardımı ile 1912'de Beyoğlu belediye başkâtibi olan K., 1913'te yeniden iktidara gelen İttihadcılar tarafından İstanbul dışına çıkarılmış; Sinop, Çorum, Ankara ve Bilecik'te beş yıl sürgün kalmıştır. Mütareke yıllarında (1918) İstanbul'a dönen K., bir süre Robert Kolej'de Türkçe öğretmenliği ve «Yeni Mecmua» da yazarlık yapmış, daha sonra Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası'nın genel merkezinde görev almıştır. 1919'da Posta - Telgraf Genel Müdürlüğü yapan K., «Alemdar», «Peyâm - ı Sabah» gazeteleri ile «Aydede» dergisinde yayımlanan yazıları ile de Anadolu'da başlayan Millî Mücadele hareketine aleyhtar olmuş, bu yüzden millî hükûmetin yurt dışına sürdüğü Yüzellilikler (b. bk.) arasında 9 Kasım 1922'de yurdu terk etmiş, 1938'de af kanunu çıkıncaya kadar 16 yıl Beyrut ve Haleb'de kalmıştır. Yurda dönüşünde «Tan» da, diğer bâzı gazete ve dergilerde hikâye, roman ve fıkralar yayımlamış, sürgünde kaleme alınmış 19 kitaplık külliyatını çıkarmıştır (1939 - 1944). Bir ara «Aydede» dergisini de yeniden yayımlamıştır (1948 - 1949).

R. H. KARAY

Açık, sade, terkipsiz bir dille yazan, roman ve hikâyeleri kadar mizah ve taşlamaları ile de ün kazanan K.'ın başlıca eserleri şunlardır: *Sakın Aldanma, İnanma, Kanma* [1915]; *Üç Nesil - Üç Hayat* [1915 - 1943]; *Kirpi'nin Dedikleri* [1916]; *Ago Paşanın Hâtıratı* [1918]; *Ay Peşinde* [1918]; *Memleket Hikâyeleri* [1919 - 1939]; *İstanbul'un İçyüzü* [1920]; *Guguklu Saat* [1922]; *Tanıdıklarım* [1922]; *Deli* [1939]; *Bir İçim Su* [1939]; *Yezid'in Kızı* [1939]; *Çete* [1939]; *Bir Avuç Saçma* [1940]; *İlk Adım* [1941]; *Sürgün* [1941]; *Makiyajlı Kadın* [1943]; *Tanrıya Şikâyet* [1944]; *Anahtar* [1947]; *Bu Bizim Hayatımız* [1950]; *Nilgün* [3 cilt, 1950 - 1961]; *Yeraltında Dünya Var* [1953]; *Dişi Örümcek* [1953]; *2000 Yılın Sevgilisi* [1954]; *Bugünün Saraylısı* [1954]; *İki Cisimli Kadın* [1955]; *Kadınlar Tekkesi* [2 cilt, 1956]; *Karlı Dağdaki Ateş* [1956]; *Dört Yapraklı Yonca* [1957]; *Sonuncu Kadeh* [1956]; *Minelbab ilel Mihrab* [1965].

KARAY TÜRKLERİ, Türklere bağlı kollardan birine verilen ad. Türklerin batıda yaşayan kollarından birini meydana getiren K. T.'ne verilen Karaim adı (bu adın sonundaki - *im* çokluk ekidir), Aramî - İbranî kökünden gelir. Bu ad «yazı bilenler», yani «kutsal yazıyı bilenler» anlamına gelir. Ancak, bunun yerine K. T. kendi aralarında daha çok Karay adını kullanırlar. İbranî yazı sistemini kullanan K. T., göçebe kökenlerini göz önünde tutarak, konuştukları Türk diyalektine Kedar dili adını verirler. K. T. yazılı kaynaklarda ilk olarak aş. yu. 1175 yılında anılmışlardır.

K. T. bugün Litvanya'da, Vilnyus veyâ Vilnius (Alm. Wilna, Pol. Wilno, Rus. Vilna, Vilno) şehri çevresinde ve özellikle Troki ve Panevėžys şehirlerinde ve Ukrayna'da Lutsk (Luck) ve Galiç (Halicz) şehirlerinde ve Kırım yarımadasında Gözleve (Evpatoriya) çevresinde toplanmışlardır. K. T.'nin sayısı aş. yu. 5 900'dür. Kırım Karayları, Kırım Tatar diyalektini kullanırlardı. Ancak, atalarının konuştuğu Karay Türkçesine Çaltay (tili) adını verirlerdi.

K. T.'ni Hazar'larla birleştirmek yolunda birçok denemeler yapılmıştır (A. N. Samoyloviç, *K voprosu o naslednikaḫ ḫazar i iḫ kul'turı.* «Evreyskaya Starina», II. 1924, 200 - 210. s.; A. Zajączkowski, *O kulturze chazarskiej i jej spadkobiercach.* «Myśl Karaimska», yeni dizi, 1. sayı, 1946, 5 - 34; *Ze studiów nad zagadnieniem chazarskim.* Kraków, 1947). Ancak, Hazar Türkleri ile Karaylar arasında sağlam bir bağlantı kurmak için elimizde delil yoktur. Hazar dili ile Karay Türkçesi arasında dil bakımından bir

karşılaştırma yapmak imkânından da yoksun kalmış durumdayız. Çünkü Hazar dilinin kalıntıları bize kadar gelmemiştir. Buna karşılık târih belgelerini ve dil verilerini göz önüne alacak olursak, K. T.'ni daha çok Kıpçak (veyâ Kuman) Türklerine bağlamak gerekir.

Karay Türkçesinde birtakım Eski Türkçe (ve Uygurca) kelimeler vardır (Kar. *yer-suv* [= yer, yurt], *t'ora* [= hukuk] gibi). Bunlardan başka, Karayların dilinde birtakım eski kültür kelimeleri de saklanmıştır (Kar. *uçmaḫ* [= cennet] gibi). Ancak, Karay Türkçesinin kelime hazinesi bütün olarak doğrudan doğruya Kıpçakçadır. *Codex Cumanicus* veyâ Kıpçakça-Arapça sözlükler ile Karayca arasında bir karşılaştırma yapılacak olursa, Karayca ile Kıpçakça arasındaki yakınlık kolaylıkla anlaşılabilir: Kıpçakça *kuyaş* ~ Kar. *kuyaş* (Oğuzca *güneş*); Kıpçakça *kertme* ~ Kar. *g'ert'm'a* (Oğuzca *armut*); Kıpçakça *yoluk-* ~ Kar. *yoluḫ-* (Oğuzca *sataş-*); Kıpçakça *sözle-* ~ Kar. *śoźla-* (Oğuzca *söyle-*).

Karay Türkçesinin ses yapısında da Kıpçak döneminden önceki çağlardan kalma özelliklere rastlanmaz. Karaycanın gramer yapısında da eski çizgiler göze çarpmaz.

Karay Türkçesinin dinî terminolojisinde İslâm çevresinden alınmış birtakım dinî kavramlar vardır (Kar. *diń* [= din, inanç], *üm'mat'* [= ümmet], *cımat* [= cemaat], *öm'ur*, *duńya* [= yeryüzü, dünya], *kurban*, *kıble* gibi). Bunların yanında, Karaycada günlük yaşayışla ilgili birtakım İslâmî kelime ve kavramlar da göze çarpar. Kar. *b'eźarg'ań* [= tüccar], *bostan* [= bahçe, bostan], *bağ* [= bağ, bahçe], *bazar* [= pazar], *tarazuv* [= terazi], *saray*, *usta*, *duşman* [= düşman], *dost*, *comart* [= eli açık, cömert], *hor*, *avaz* [= ses] gibi.

İslâm kültür çevresinden gelen bu kavram ve kelimelerin Kıpçak Türklerinden alındığı anlaşılıyor. Kıpçaklar da bu kavramları, Balasagun (Müslüman Karahanlıların başşehri) ile Bulgar (Müslüman Volga Bulgarlarının başşehri) arasında uzanan topraklarda yaşayan soydaşlarından almışlardır. Bu kelime ve kavramların varlığını göz önünde tutarak, Karayların başlangıçta Müslüman oldukları ve daha sonra Hıristiyanlığı veyâ Musevîliği kabul ettikleri düşünülemez.

Bu çağlarda (XI. yüzyıl ortası) Kıpçakların bir kolu, Ukrayna ve güney Rus steplerinde ilerlemeye başlamış ve Doğu Avrupa ve Batı Asya'da yeni bir siyasî güç meydana gelmiştir (Deşt-i Kıpçak). Bu dönemde Bizans'la girişilen ilişkiler sonunda Kıpçak ve Karaycaya Grekçeden birkaç kelime girmiştir (örn. Kar. *g'er'eb* [= gemi]).

Karay Türkçesinde kullanılan Moğolca kelimeler ise Altın Ordu zamanından kalmıştır. Bu kelimeler daha çok sosyal düzenle ilgili birtakım kavramlardır: *neger* [= arkadaş]; *öb'g'a* [= ata, cet]; *olca* [= ganimet], *oba* [= taş-yığını] v. b.

Slav dillerinden Karay Türkçesine girmiş olan kelimeler daha yenidir. Yalnız Kar. *smola* [= zift], *izba* [= oda], *p'eç* [= fırın] gibi birkaç kelime daha eski çağlara çıkar.

K. T. bugün dil bakımından iki kola ayrılırlar: 1. Doğu Karayları; 2. Batı Karayları.

Doğu Karayları son çağlarda Kırım yarımadasında yerleşmiş bulunuyorlardı. Bu bakımdan bilim çevrelerinde daha çok Kırım Karayları adıyle tanınmışlardır. Kırım yarımadasında Karayların dinî-kültürel merkezleri Kırkyer (veyâ Çufutkale) ve Gözleve (Evpatoriya) idi. 1835 yılından aş. yu. 1920 yılına kadar Rusya içinde yaşayan Karayların başkanı olan haham, Gözleve'de oturmuştur. Bunlardan başka, Solhat, Mengüp ve Kefe'de de Karaylar oturuyordu. 1897 nüfus sayımına göre, Tavriya guberiniyasında 6 166 Karay vardı. 1943 yılında Kırım yarımadasında yaşayan Karayların sayısı aş. yu 2 000 idi. Kırım Karaylarının bugünkü durumu üzerine elimizde açık bir bilgi yoktur. Ukrayna'da, Kiev'de de birtakım eski Karay yerleşmeleri vardı. Doğu Karaylarının sayısı 1897'de toplu olarak aş. yu. 11 000 idi. Kırım Karayları XIX. yüzyılda, eski diyalektlerini bırakarak Kırım Tatarcasını kullanmaya başlamışlardır.

Doğu Karaylarının dili bugüne kadar büsbütün meçhul kalmıştır. Halbuki bu alanda birçok kaynaklar vardı. Örnek olarak, XX. yüzyılın başlarında Gözleve (Evpatoriya) de Karay Bitikligi'nde bu dilde yazılmış 50'ye yakın yazma bulunuyordu. Bu yazmaların diliyle Kuzey-batı Karaycası (Troki diyalekti) arasında büyük bir yakınlık göze çarpar. Buna dayanarak, Troki Karaylarının, Doğu Karaylarının batıya göç etmiş bir kolu olduğu anlaşılıyor: Kırım Kar. *keça* = Troki Kar *k'eç'a* [= gece]; Kırım Kar. *mendan* = Troki Kar. *m'end'ań* [= benden]; Kırım Kar. *ustuna* = Troki Kar. *üśt'uńa* [= üstüne].

Kırım Karaycası, birçok bakımlardan Karay Türkçesinin Kıpçak Türkçesine dayanan daha eski özelliklerini saklamıştır: Kırım Kar. *oğru* ~ *oğur* [= hırsız] > Troki Kar. *uru* = Galiç Kar. *oru* v. b.

Kırım Karaycasının kelime hazinesi daha çok Kıpçakçadır. Bu diyalektte Oğuz (daha çok Osmanlı) unsurları da göze çarpar: Kırım Kar. *nuçun* [= niçin] = Troki Kar. *neg'e* ~ Galiç *ńeg'e*; Kırım Kar. *gibi* [= gibi] = Troki ve Galiç Kar. *kibik*; Kırım Kar. *günüzün* [= gündüz] = Troki Kar. *k'uńduź* gibi.

Batı Karayları («Polonya» Karayları adıyle de anılmışlardır) 1943 yılından önce Litvanya'da ve Ukrayna'da (Batı Ukrayna'da, Galiçya ve Lodomeria'da) yerleşmişlerdi. 1929 sayımına göre sayıları aş. yu. 900'dü.

Litvanya'da Karaylar Troki (XVI-XVIII. yüzyıllarda K. T.'nin kültür merkezi; 1927-1939 yılları arasında Polonya Karayları hâhâmının oturduğu yer; 1929'da aş. yu. 300 kişi), Vilnyus (XIX. yüzyıl sonunda Troki Karayları tarafından kurulmuş, 1920-1939 yıllarında Polonya Karaylarının kültür merkezi; 1929'da aş. yu. 250 kişi) ve Panevėžys (1929'da aş. yu. 100 kişi) şehirlerinde toplanmışlardı. Eskiden Lvov (Lemberg) yakınında, Krasnıy Ostrov (Kukizov) da da bir Troki kolonisi vardı.

Batı Ukrayna'da K. T. Wolhynia'da (Lutsk'ta, 1929'da aş. yu. 80 kişi) ve Galiçya'da (Galiç-Zabukva'da, 1929'da aş. yu. 130 kişi) yerleşmişlerdi. Batı Ukrayna'da başka birtakım Karay yerleşmeleri de vardı. Ancak, bunların soyu XVIII-XIX. yüzyıllarda tükenmiştir.

1945 yılında Troki-Vilnyus ve Lutsk bölgesinde yaşayan Karayların büyük bir bölümü Polonya topraklarına göç etmişlerdir. Bu Karayların daha çok Gdańsk (Alm. Danzig), Wrocław (Alm. Breslau) ve Oppeln'de yerleştiklerini biliyoruz. Galiç Karaylarından bir bölümü de Orta Polonya'da yerleşmişlerdir.

Batı Karaylarının asıl yurtları olarak bozkırı (güney Ukrayna, Kırım, güney Rusya) göz önünde tutmak gerekir. Bu Karayların Litvanya'ya ve Batı Ukrayna'ya ne zaman geldikleri kesin olarak bilinmemektedir. Ancak, bu göçün 1400 yılından önce sona erdiği tahmin edilebilir. Batı Ka-

rayları arasındadaki bir gelenek, Troki ve Lutsk'taki Karay yerleşmelerinin kuruluşunu Litvanya prensi Witold (1381-1430) a bağlamaktadır (1387 yılından itibaren Lutsk'ta oturmuştur).

Batı («Polonya») Karayları, dil bakımından birbirinden farklı iki kola ayrılmaktadır: 1. Kuzey-batı kolu (Troki diyalekti); 2. Güney-batı kolu (Lutsk ve Galiç diyalekti, Batı Ukrayna Karaylarının diyalekti). Kuzey-batı kolunun ölmüş olan Doğu Karayca (Kırım Karaycası) ile sıkı bir bağlantısı vardı. Litvanya Karaylarının dili de bu kola dayanıyordu.

Kelime hazinesinin tanıklığına göre Batı Karaycasının bu iki kolunun ayrı Kıpçak diyalektlerine dayandığı anlaşılıyor. Örnekler: Troki Kar. *sıyır* [= inek] ∾ Galiç Kar. *inek*; Troki Kar. *it'* [= köpek] ∾ Galiç Kar. *k'ebek*; Troki Kar. *yun* [= tüy] ∾ Galiç Kar. *tik* v.b.

Karay yazı dili XIX. yüzyılın sonlarına kadar yalnız dinî metinlerin tercümesinde kullanılan yardımcı bir dil olarak kalmıştır.

K. T.'nin folkloru zengin sayılmaktan uzaktır.

XIX. yüzyılın sonundan beri Avrupa örneklerinin baskısı altında modern bir Batı Karay edebiyatı gelişmiştir. Şiir, masal, yergi ve oyun türlerinde meydana getirilen eserler Rus edebiyatına dayanan taklit veya tercümelerdir. Polonyalıların edebî çalışmaları da Karaylara örnek olmuştur.

Son yıllarda yapılan araştırmalara göre, Karayların Osmanlı topraklarında ve İstanbul'da da yerleştikleri anlaşılıyor. Eskiden Balkan yarımadasında birçok yerlerde Karaylar yaşıyordu. Edirne, Balkan Karaylarının en önemli bir merkezi olmuştu. İstanbul'un fethinden sonra Edirne Karaylarının bir bölümü İstanbul'a gelmiştir. Bu sebeple İstanbul Karayları bir süre Edirne cemaati adıyle anılmıştır. İstanbul'da Karaylar Galata'da toplanmışlardı. Karaköy adının da bu Karaylardan kaldığı anlaşılıyor.

Avrupa'da Karaylarla ilgili yazı ve çalışmalar eski bir târihe çıkar. XVII. yüzyılın başında İsviçreli bir din adamı (Antoine Léger) Karaylarla ilgilenmiştir. Daha sonra Königsberg'li profesör Johannes Stephanus Rittengelius (1641), Uppsala'lı profesör Gustav Peringer-Lilliebald (1690), Leiden'li profesör Jacob Trigland (1699) ve Bremenli profesör Konrad Iken (1743) K. T. üzerinde durmuştur. Ancak, bu bilginler Karaylarla daha çok din ve mezhep bakımından ilgilenmişlerdir. Yalnız Peringer, Troki diyalektine dayanan bir örnek vermekle yetinmiştir. İlk olarak 1887 yılında Wilhelm Radloff (Radlov) dil araştırmaları yapmak üzere Troki ve Lutsk şehirlerini ziyaret etmiştir. Radloff *Codex Cumanicus* üzerinde çalışırken Karayların dili üzerinde durmak ihtiyacını duymuştu. Ancak, Radloff bu konuda tasarladığı çalışma ve yayınları bilinmeyen sebeplerle gerçekleştirememiştir. Bununla birlikte büyük sözlüğünde Karay diyalektine de yer vermiştir.

Avrupalı Türkologlar tarafından araştırılan ilk Karay dili Galiç diyalektidir. Tanınmış Alman Türkologu Karl Foy tarafından yapılmış olan bu araştırma 1898'de çıkmıştır. Polonyalı Türkolog Jan Grzegorzewski de Karay diyalektleri üzerinde çalışmıştır. Macar dil bilginlerinden Bernát Munkácsi de Polonya Karaycası üzerine bir yazı yazmıştır. Ancak, Karay filolojisinin asıl kurucusu Polonyalı Türkolog Tadeusz Kowalski'dir. Onun öğrencisi olan Ananiasz Zajcaczkowski (aslen Karay Türklerindendir) de Galiç diyalektini araştırmıştır. Karay yazarlarından Aleksander Mardkowicz Karayca bir sözlük yazmıştır (1935).

Karay Türkçesinin Troki diyalekti daha köklü olarak araştırılmıştır. Kowalski, 1929'da çıkan *Karaimische Texte im Dialekt von Troki* adlı eseriyle Karay filolojisini kurmuştur. Onun bu yoldaki çalışmalarını A. Zajączkowski sürdürmüştür. Zajączkowski'nin *Sufiksy imienne i czasownikowe w języku zachodnio-karaimskim* (Kraków, 1932) adlı eseri, yalnız Karay diyalekti alanında değil, Türk dil ve diyalektleri alanında da değerli bir çalışmadır.

Karay dili: Troki diyalektinde Ortak Türkçede bulunan bütün vokaller kullanılır (*a, e, ı, i, o, ö, u, ü,*). Buna karşılık Galiç diyalektinde yalnız 6 vokal vardır (*a, e, ı, i, o, u*).

Karay diyalektlerinde kelime başında *ı* vokali *i*'ye çevrilir: *ir* (<*ır*) [= yır, şarkı], *inan-* (<*ınan-*) [= inanmak]. *p, b, m* ve *v* (∾ *w*) seslerinin baskısı altında birinci hecedeki *a* ve *e* vokalleri *u* ve *o*'ya çevrilir: Troki, Galiç *tuvar* (<*tavar*) [= davar]; *uvuç* (<*avuç*) [= avuç]; Troki *ʃuv'-*, Galiç *siw-* (<*süv-* < Ortak Türkçe *sev-*) [= sevmek]; Troki, Galiç *bolta* (< Ortak Türkçe *balta*) [= balta].

Troki diyalektinde *ö* ve *ü* vokalleri yalnız kelime başında kullanılır. Başka yerlerde *ö* ve *ü* vokalleri *o* ve *u*'ya çevrilir. Kelime başında *ü* vokali yerine çok defa *yu*-ses düğümü kullanılır: *üv'* ∾ *yuv'* [= ev], *ür'ek* ∾ *yur'ak* (= yürek).

KARAYAZI, Erzurum iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 2 531 km², ilçe nüfûsu 31 277 (1970), merkez nüfûsu 1 902 (1970) dir. Nüfûsun 29 000'den çoğu köylerde oturur. İlçe 1937'de kurulmuştur. Merkez bucağından başka üç bucağı (Elmalıdere, Göksu ve Söylemez), 76 köyü vardır. Denizden yüksekliği 2 360 m dir.

İlçe arazisi, ilin güney-doğu bölümündedir. Burası, Türkiye'nin çok yüksek bölgelerinden biri içindedir. Yüksekliği 2 100 - 2 500 m olan yerler, bütün ilçe topraklarında geniş yer tutar. Kuzeyde Çakmak dağı (3 040 m), güneyde Akdağ ve kuzeyindeki Kazbil dağı (2 500 - 2 800 m) başlıca yüksekliklerdir. Bunların arasındaki K. Düzü de 2 100 - 2 250 m yüksekliğindedir. İlçede en çukur vadi tabanlarının bile denizden yüksekliği 1 800 - 1 900 m den aşağı düşmez. İlçeye ve buradaki kasabaya adını veren K., kara renkli bazalt lavlarının yayılmış bulunduğu yarı düz, üzeri pürtüklü plato özelliğinde bir arazidir. Bu düzce yerlerin doğu-batı uzunluğu 25 km ye yaklaşır, kuzey-güney genişliği ise 5 - 6 km yi bulur. Lavların bu plato üzerinde yığıldığı yerlerden biri Karataş tepesi adını taşır. K. lav platoları bölgesi, Ağrı-Bingöl volkanik arazisinin bir bölümüdür. Bu lavların dibinde Üçüncü ve İkinci Zaman tabakaları vardır.

K. düzünün kuzey bölümünden geçen ve sularını kuzeydeki Çakmak dağından toplayan buradaki Karasu ile güneydeki Kazbil dağlarından toplanan sular bir dere meydana getirerek K. düzünün batı ucunda birleşir ve Çığılkan (veyâ Çağlıkan çayı) adıyle Aras ırmağına dökülür. K.'nın doğu çevresinden toplanan sular ise Elmalı dereyi meydana getirerek Murat nehrine dökülür. İlçede kışları çok sert, çok karlı ve tipili geçen, yazları serin ve ılımlı olan bir dağ iklimi hüküm sürer. Buradaki bâzı mağaralarda yazın da buz bulunur. Kalınlığı 40 - 50 cm yi bulan kar örtüsü, Erzurum'dakinden birkaç hafta sonra kalkar. Yılın yarısından çoğu kış, geri kalanı bahar özelliğindedir.

Toprak, geniş ölçüde çayırlar ve otlaklarla örtülüdür. Yer yer buğday, arpa, çavdar ekilirse de, bunlar yerindeki ihtiyacı ancak karşılar. Sebze ise pek az yetiştirilebilir. İlçenin geçim kaynağı, başta koyun olmak üzere hayvancılıktır. Köyler, vadilerde sıralanmıştır. Başlıca ürünler yağ, yün, deri, peynir, canlı hayvandır. Sığır da beslenir. İlçenin yaylalarında çok miktarda kasaplık hayvan sürüleri otlatılır. Kom adıyle anılan ve asıl işi hayvanların barındırılmasına dayanan pek küçük yerleşme yerleri vardır.

İlçe olan Bayraktar (şimdi K. olarak da geçer) kasabası, 1940'ta 96 nüfûslu küçük bir köy iken, son yıllarda gelişme yoluna girmiştir. Küçük bir çarşısı, söğüt fidanlığı, ilkokulu vardır. Erzurum - Ağrı devlet yolundan ayrılan bir yol ile Erzurum'a bağlıdır. İlçede, kış aylarında gidiş geliş güçleşir.

KARAYAZICI ABDÜLHALİM BEY (ölm. 1602), Celâlîler'in en meşhurlarından biri. Urfa'da Kılıçlı aşîretinden Ali'nin oğludur. Yüzbaşı ve binbaşı olarak hizmet ettikten sonra Malatya sancağı kaymakamı (vali vekili) olmuş, sancağın kendisine asil olarak verilmemesi üzerine isyan etmiştir. 1598'e doğru, çevresine pek çok Celâlî toplanmış ve ayaklanma büyümüştür. 20 000 başıbozuğun başına geçen K., Anadolu'da çeşitli yerleri vurmuştur. Vezir Sinan Paşazade Mehmed Paşa K.'yı ezemeyince, kendisine Amasya sancağı verilmiştir. Amasya'da da zulüm yapınca, Çorum sancak beyliğine gönderilmişse de, azledilmiştir. Üzerine gelen Haleb beylerbeyisi Hacı İbrahim Paşa'yı bozup Göksun tarafına gitmiştir. Sonra Canik dağlarına çekilmiş ve burada ölmüştür.

KARAYEL, kuzey - batıdan esen sert bir rüzgâr. K., soğuk mevsimde estiği zaman ardından kar veyâ yağmur getirir. Çoğunlukla fırtına şeklinde esen K., Marmara ve Karadeniz'de ulaştırmayı aksatır. Bk. RÜZGÂRLAR.

KARAYOLLARI GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, Bayındırlık Bakanlığı (b. bk.) na bağlı, katma bütçeli, tüzel kişiliğe sahip devlet teşkilâtı. 11 Şubat 1950 târih ve 5539 sayılı kanunla 1 Mart 1950'de kurulmuştur. K. G. M.'nün amacı, Türkiye'nin coğrafî, sosyal, iktisadî, idarî, ziraî, sınaî ve turistik durumlarını, demir yolları, deniz yolları ve hava yollarının ulaştırma politikasındaki yerini, bunların gelecekteki gelişmelerini ve millî savunma ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak yapılması gerekli görülen yolları, köprüleri ve kara yollarıyle ilgili diğer tesisleri yapmak, işletmek, onarmak, bunların devamlı bakımlarını sağlamak ve bunları her mevsimde trafiğe açık tutmaktır.

K. G. M.'nün başlıca görevleri, devlet yolları şebekesine girmesi gereken yol ve köprüleri, bunların güzergâh ve yerlerini tespit etmek; bunlara âit projeleri hazırlamak; yol ve köprülerin yapım, bakım ve onarım işlerini yürütmek; bunun için gerekli her türlü makine ve teçhizatı tespit etmek, sağlamak, imal etmek veyâ ettirmek; personel, teçhizat ve hizmet için gerekli bina, depo, garaj, makina parkı, akaryakıt istasyonu ve haberleşme şebekesi gibi tesisleri kurmak; yollara, köprülere ve meydanlara gerekli işaretleri koymak; trafik hizmetlerinin mühendislikle ilgili kontrollarını yapmak; gereken hallerde çeşitli gayrimenkulleri geçici olarak işgal etmek, kamulaştırmak veyâ satın almaktır.

K. G. M.'nün merkez teşkilâtı bir Genel Müdür, üç Genel Müdür Yardımcısı, Murakabe Kurulu Başkanlığı, Hukuk Müşavirliği, Organizasyon ve Metod, Özel Kalem müdürlükleri ile Savunma Sekreterliği'nden ibarettir. Ayrıca Planlama, Yol Etüd ve Proje, Araştırma, Şehiriçi Ulaşımı Etüdleri v. b. gibi çeşitli esas birimler, danışma birimleri ve daireler K. G. M. bünyesinde yer almaktadır.

K. G. M.'nün taşra teşkilâtı, 1971 yılı başından bu yana 17 bölge müdürlüğü ve bunlara bağlı 106 şubeden teşekkül etmiştir. Şubelerin iç teşkilâtını ise şantiye, kontrol mühendisleri ile seyyar ve müstakil gruplar meydana getirir.

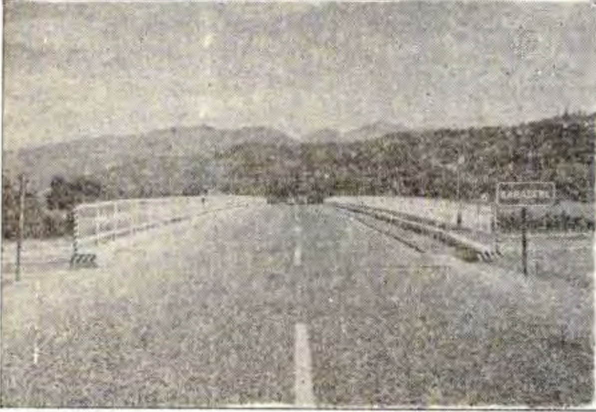
K. G. M.'nün bölge müdürlükleri, bunlara merkez teşkil eden iller ve müdürlüklerin bölgesi içindeki diğer il ve ilçe şube müdürlüklerinin dağılışı şöyledir: 1. Bölge: İstanbul, Tekirdağ, Kırklareli, Edirne, Kocaeli, Sakarya (Şubeler: 11. Lüleburgaz, 12. Topkapı, 13. Gelibolu, 14. Sapanca, 15. Kırklareli, 17. Adapazarı, 18. Tekirdağ); 2. Bölge: İzmir, Aydın, Denizli, Manisa, Muğla, Uşak (Şubeler: 21. Ödemiş, 23. Manisa, 24. İzmir, 25. Uşak, 26. Muğla, 27. Denizli, 28. Aydın, 29. Ayvalık); 3. Bölge: Konya, Afyon (Şubeler: 31. Afyon, 32. Akşehir, 33. Karaman, 34. Konya [I], 35. Konya [II], 36. Beyşehir); 4. Bölge: Ankara, Bolu, Eskişehir, Çankırı (Şubeler: 41. Bolu, 43. Beypazarı, 44. Ilgaz, 46. Eskişehir, 47. Ankara, 48. Ankara); 5. Bölge: Mersin, Adana, Antakya, Gaziantep, Kahraman Maraş (Şubeler: 51. Silifke, 52. Mersin, 53. İskenderun, 54. Gaziantep, 55. Kahraman Maraş, 56. Kozan, 57. Adana); 6. Bölge: Kayseri, Kırşehir, Nevşehir, Niğde, Yozgat (Şubeler: 61. Kırşehir, 62. Pınarbaşı, 63. Kayseri, 64. Niğde, 65. Yozgat, 67. Nevşehir, 68. Boğazlıyan); 7. Bölge: Samsun, Amasya, Çorum, Ordu, Tokat (Şubeler: 71. Osmancık, 72. Amasya, 73. Çorum, 74. Tokat, 75. Samsun, 76. Niksar, 77. Ordu, 78. Bartın); 8. Bölge: Elâzığ, Adıyaman, Bingöl, Malatya, Tunceli (Şubeler: 81. Malatya, 84. Arapkir, 86. Tunceli, 87. Adıyaman); 9. Bölge: Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siirt (Şubeler: 91. Urfa, 92. Diyarbakır, 93. Mardin, 94. Siirt, 95. Cizre, 96. Siverek, 97. Batman); 10. Bölge: Trabzon, Artvin, Giresun, Gümüşhane, Rize (Şubeler: 101. Gümüşhane, 102. Artvin, 103. Rize, 104. Giresun, 105. Akçaabat); 11. Bölge: Van, Bitlis, Hakkâri, Muş (Şubeler: 111. Van, 112. Tatvan, 113. Muş, 114. Hakkâri, 115. Erciş, 116. Malazgirt, 117. Yüksekova); 12. Bölge: Erzurum, Ağrı, Kars (Şubeler: 121. Aşkale, 122. Erzurum, 123. Ağrı, 124. Kars, 125. Kağızman, 126. Ardahan, 127. Oltu, 128. Hınıs); 13. Bölge: Antalya, Burdur, Isparta (Şubeler: 131. Fethiye, 132. Antalya, 133. Alanya, 134. Burdur, 135. Isparta, 136. Finike), 14. Bölge: Bursa, Balıkesir, Bilecik, Çanakkale, Kütahya (Şubeler: 141. Balıkesir, 142. Çanakkale, 143. Bilecik, 145. Kütahya, 146. Bandırma, 147. İznik, 148. Emet); 15. Bölge: Kastamonu, Sinop, Zonguldak (Şubeler: 151. Kastamonu, 152. İnebolu, 153. Safranbolu, 154. Sinop. 155. Devrek); 16. Bölge: Sivas, Erzincan (Şubeler: 161. Sivas, 162. Zara, 163. Suşehri, 164. Erzincan, 165. Kangal); 17. Bölge: İstanbul (Şûbeler yok; Ortaköy, Boğaz Köprüsü ve çevre yollarının yapımında görevli).

K. G. M.'nün çalışmalarında yollar üç sınıfa ayrılmıştır: 1. Devlet yolları; 2. İl yolları; 3. Köy yolları.

Bununla birlikte yol politikasının tespitinde ihtiyaçlardan doğan şu sınıflama da dikkate alınır: 1. Ana yollar; 2. Ekspres yollar; 3. Milletlerarası yollar; 4. Turistik yollar.

1

2

3

4

5

6

7

8

KARAYOLLARI: 1. Londra asfaltının gece görünüşü; 2. Kurt Boğazı yolu; 3. Trabzon - Rize karayolu; 4. Bolu'da kış mücadelesi; 5. Hasankeyf köprüsü; 6. Cizre köprüsü; 7. Kar tünelleri (Tunceli - Pülümür); 8. Birecik köprüsü (Gaziantep - Urfa yolunda, 750 m uzunluğunda, Türkiye'nin en uzun köprüsü)

KARAYOSUNLARI, çiçeksiz bitkilerden yosunlarla ciğerotlarını içine alan bir bitki familyası. Ormanlar ve çayırlarda yumuşak bir örtü teşkil ederler. Bir yosun sporu toprağın veyâ ıslak kayanın üzerinde filizlenir ve bu, iplikçik (filamentum) şebekesi meydana getirir. Buna protonema adı verilir. Bu protonema rizoid (damarsız kök) demetleri ve tomurcuklar taşır. Rizoidler bitkiyi bulunduğu yere bağlar; tomurcuklar ise erkek ve dişi organlar taşıyan yapraklı bir sap meydana getirir. Sapların topluluğu «örtü» yü teşkil eder. Bu örtü, yağmur suyunu emer ve bu suda erkek hücreler dişi hücrelere kadar yüzerler. Meydana gelen ve dölle nen yumurta, dişi sapın üzerinde kalarak filizlenir ve bir sporofit teşkil eder. Bu, dişi sapın üzerinde parazitik bir hayat sürer. Sporofit, bir çıplak sap ile onun taşıdığı bir kavanoz (urna)'dan ibarettir. Kavanozun iç nde sporlar bulunur. Kuru bir havada kavanoz açılır ve sporlar dağılır. Bunların her biri yüzlerce saptan yapılmış bir örtü meydana getirebilir.

Yosunların en çoğu K.'dır. Bunlar küçüktür. Gerçek köklere sahip olmadıklarından topraktaki sudan faydalanamazlar. Suyu yaprakları emer ve uzun zaman kuruluğa dayanabilirler.

KARAYÜLÜK OSMAN BEY, Fahreddin veyâ Bahâeddin (1353 - 1435, Akkoyunlu devletinin gerçek kurucusu. Akkoyunlu emîri Fahreddin Kutlu Bey'in Trabzon imparatoru III. Aleksios Komnenos'un kız kardeşi Prenses Maria Despina'dan olan oğludur. 1389'da babası ölünce, ağabeyi Ahmed Bey, Bayburt emîri olmuş, K. O. B., 1397'de Bayburt'u ağabeyinin elinden alarak yerine geçmiştir. 1402'de Ankara Muharebesi'nin Anadolu'yu karmakarışık etmesinden faydalanmış, gerçek bir hükümdar olarak devletini kurmuştur. 1398 Temmuzundan 1399 Aralığına kadar Mısır - Suriye Türk Memlûk imparatorluğunu metbû tanırken, Timur'u metbû tanımaya başlamış ve bu tâbîlik 1444'e, K. O. B.'den sonrasına kadar sürmüştür. Halasının kızı olan Trabzon imparatoru III. Aleksios'un kızı ile evlenmiştir. 1435'te 82 yaşlarında iken bir muharebede öldürülmüş, yerine 14 oğlundan Celâleddin Ali Bey geçmiştir.

K. O. B., Osmanoğulları'ndan Yıldırım Bayezid, I. Süleyman, Mûsâ Çelebi, I. Mehmed ve II. Murad'la çağdaştır; onların zamanında Anadolu'nun bir parçasında saltanat sürmüştür. Tahta geçtiği zaman elinde Âmid (Diyarbakır)-Bayburt arasındaki bölge bulunurken, ölümüne kadar devletine Urfa (1408), Erzincan, Çemişkezek, Harput, Erzurum, Mardin (1432) gibi yerleri katmıştır.

KARBAMİK ASİT (Fr. Acide carbamique) [Kim.], formülü NH_2 — CO — OH olan ve serbest halde elde edilemeyen bir asidin adı. Ticarî amonyum karbonat (b. bk.) ın saf olmayan artığı amonyum karbamat, kuru amonyak gazı ile karbon dioksidin soğutulmuş mutlak alkole etkimesi sonunda elde olunur. Karbamit, billûrsu bir tuz olup nemlenerek sulanır. K. A., karbonik asidin monoamidini meydana getirir.

KARBİT, genel olarak, metal ve yarımetallerin karbon atomları ile birleşmelerinden meydana gelen bileşimlere verilen ad. Ağır metal K.'lerinin bazıları son derece sert, çok güç erir ve kimyevî etkilere dayanıklıdırlar (silisyum karbürü, karborundum CSi gibi). K.'lerin çoğu, toz halindeki metal ve karbon karışımlarının ergime noktası altında kalmak şartı ile elektrik fırınlarında, çok yüksek ısılarda, kor halinde kızdırılmaları sayesinde hazırlanabilir. Aynı sonuc, metal oksidin karbonla beraber kızdırılması ($CaO + 3C = CaC_2 + CO$) sayesinde de elde edilebilir. Çeşitli K.'ler arasında, asetilen üretiminde kullanılan kalsiyum K.'i (CaC_2) ayrı bir önem taşır.

KARBOKSİL (Fr. Carboxyle) [Kim.], organik asit grupunda bulunan — COOH formülündeki tek değerli köklere verilen ad.

KARBON, atom numarası 6 ve atom ağırlığı 12, 011 olan kimyasal element (kısaltması: C) Kimya alanında K., diğer bütün elementlerin toplam miktarından fazla bileşimler meydana getirdiği için büyük önem taşır. K. bileşimlerinin en büyük kısmını K. ve hidrojen bileşimleri teşkil eder. Yapılan hesaplara göre, halen 1 000 000'un üstünde bilinen organik bileşim mevcut olup bu miktar, her yıl hızla artmaktadır. Her ne kadar tasnif kesin olmamakla beraber, K., organik bileşimler grupuna oranla daha küçük olan inorganik bir bileşim grupunu da meydana getirir.

K. elementi ve bileşimlerinin kullanılma alanları. Serbest durumda K. mücevher olarak kullanılan elmastan otomobil lastiklerinde ve baskı mürekkeplerinde kullanılan K. siyahına kadar çok çeşitli uygulama alanlarında kullanılır. K.'un diğer bir türü olan grafit, yüksek ısı potaları, kuru piller, ışık arkı elektrodları, kurşun kalemleri ve bir yağlama maddesi olarak uygulama bulur. K.'un amorf bir türü olan odun kömürü ise gaz massedicisi ve renk giderici madde olarak kullanılır. K. bileşimlerinin de birçok uygulama alanları vardır. K. dioksit (CO_2) gazoz ve benzeri içkilerde, yangın söndürme cihazlarında ve katı hali ile de soğutucu olarak kullanılır K.'un başka bir oksidi olan K. monoksid (CO) birçok metalürji proseslerinde redüktör olarak kullanılır. K. tetraklorit ve K. disülfit, endüstride büyük önemleri olan eriticilerdir. Freon adını taşıyan gaz halindeki diklorodifluorometan, soğutma cihazlarında, kalsiyum karbit ise metallerin kaynak ve kesimi işlerinde olduğu gibi, diğer organlık bileşimlerinin hazırlanmasında da kullanılır. Başka metal karbitleri refrakter maddeler olarak ve metal kesici aletlerde tatbikat bulur.

Bulunuşu K. ve bileşimleri, tabiatta yaygın bir şekilde dağılmıştır. Tahminlere göre K., yer kabuğunun % 0, 032'sini teşkil etmektedir. Serbest K., ek karmaşık K - hidrojen - azot bileşimlerini ihtiva eden, amorf şekli ile, kömür yatakları halinde bulunur. Arık kristalen K. ise grafit ve az miktarda da elmas olarak bulunur. Atmosferde hacim itibariyle K., % 0, 03 oranında CO halinde bulunmaktadır. Kalker, dolomit, mermer ve tebeşir gibi çeşitli mineraller, karbonat halinde K. ihtiva ederler. Bütün bitki ve hayvanların hayatı K., azot ve diğer elementleri ihtiva eden karmaşık organik bileşimlerden meydana gelir. Gelmiş geçmiş bitki ve hayvan hayatı artıkları, petrol, asfalt ve bitüm yatakları halinde bulunmaktadır. Aynı şekilde tabiî gaz yatakları da K. ve hidrojen bileşimleri ihtiva eder.

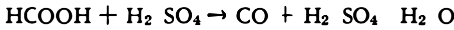
Fiziksel ve kimyasal özellikler. Elemanter K., elmas ve grafit olarak, belli iki kristalen alotropik şekilde mevcuttur. Kristalleşme bakımından iyi gelişmemiş diğer K. şekilleri ise odun kömürü, kok ve karbon karasıdır. Odun kömürü sınıfına giren kömürler, odun, şeker, kan ve diğer K. ihtiva eden maddelerin hava tecridi ile yakılmaları sayesinde elde edilen K.'un Röntgen ışınları yolu ile yapılan difraksiyon etütleri sonucunda iyi bir kristalleşme göstermeyip grafit yapısında olduğu anlaşılmaktadır. Aktive edil-

miş durumda bu cins kömürler, gaz, sıvı ve katıları adsorbe ederler. Bu kömürlerin aktive edilmesi, bunların buharla muamelesi ile olur ve böylece de adsorbe adilmiş hidrokarbonlar yüzeyden giderilir. Odun kömürü ve benzerlerinin adsorbsiyon özelliği mevcut büyük yüzeyleri ile ilgilidir. Hesaplara göre, bu kömürlerin 1 cm^3 ü 1000 m^2 yüzey vermektedir.

Amorf K.'un başka bir şekli olan kok, maden kömürünün hava tecridinde ısıtılması ile üretilir ve serbest metal elde edilmesinde metal oksitlerinin redüksiyonunda kullanılır. Kimyasal bakımdan saf K., hava tecridinde şeker (sükroz) in ısısal dekompozisyonu yolu ile elde edilir. K. içindeki yabancı maddeler, kızgın klor gazı geçirilmesi ile giderilir. Arta kalan saf K., su ile yıkanır ve kalıntı klor, K.'un hidrojende ısıtılması ile giderilir. K.'un fiziksel ve kimyasal özellikleri elementin kristal yapısına tâbidir. Özgül ağırlık grafit için 2,25 gr cm^3, elmas için 3,51 gr cm^3 arasında değişir. Grafitin ergime noktası 3 5000° C ve ekstrapole edilmiş kaynama noktası ise 4830° C dir. Elemanter K. oldukça inert bir madde olup suda erimez, asit, baz ve organik eriticileri eritir. Yüksek ısıda oksijenle birleşerek K. monoksit (CO) ve K. dioksit (CO_2) meydana getirir. Asit nitrik ve potasyum nitrat gibi sıcakta okside edici amillerle melitik asit $C_6(CO_2H)_6$ elde edilir. Halojenlerden, elemanter K.'la yalnızca fluor reaksiyona girer. Birçok metaller ise K.'la yüksek ısıda birleşerek karbitler meydana getirirler.

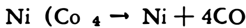
Ana bileşimler. K., oksijenle üç bileşim meydana getirir. Karbon monoksit (CO). karbon dioksit (CO_2) ve karbon süboksit (C_3O_2). İlk iki oksit, endüstride önemli rol oynarlar.

K. oksitleri K. monoksit, laboratuvarda asit formik'in yoğun asit sülfürikle dezhitratasyunu ile elde edilir.

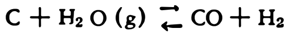
$$HCOOH + H_2SO_4 \rightarrow CO + H_2SO_4 \; H_2O$$

Buna benzer şekilde, meselâ asit oksalit ($H_2C_2O_4$) gibi başka organik asitler de kullanılabilir. Bununla beraber bu durumda K. dioksit ile beraber K. monoksit de elde edilmiş olur. Bu saf K. monoksit, nikel karbonilin 200 C° de termal dekompozisyonu ile üretilir:

$$Ni\,(Co_4 \rightarrow Ni + 4CO$$

K. monoksidin endüstriyel üretimi su gazı reaksiyonu ile yapılır. Su buharı halindeki su 600 - 1 000° C de kızgın kok veyâ kömür üzerinden geçirilir:

$$C + H_2O\,(g) \rightleftarrows CO + H_2$$

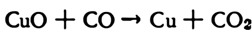
500° C de K. monoksit yerine karbon dioksit oluşacağından reaksiyon ısısı titizlikle kontrol edilmelidir. Bundan başka da, reaksiyonun endotermik olması nedeniyle kızgın kok veyâ kömür üzerinden geçirilecek hava, ısının en az 600° C de tutulabilmesi için, muntazam zaman aralıkları ile geçirilmelidir.

K. monoksit çok zehirli, renksiz, kokusuz, tatsız bir gaz olup erime noktası — 205, 1° C, kaynama noktası — 190° C dir. Oda sıcaklığında dengeli (sabit) olup yüksek ısılarda karbon ve karbon dioksite ayrılır:

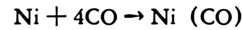
$$2CO \rightleftarrows C + CO_2$$

Bu reaksiyon belli metal katalizatörleri muvacehesinde hızlanır. Yüksek ısılarda mükemmel bir redüktördür. Bakır oksidi gibi metal oksitleri ile bakır ve K. dioksit verir:

$$CuO + CO \rightarrow Cu + CO_2$$

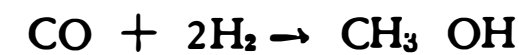
Bu redüksiyon özelliğinin birçok başka uygulama alanları bilinmekte olup bunlar arasında en önemlisi yüksek fırında demir oksidin külçe demir haline getirenidir. K monoksit birçok metal ve metalsilerle birleşir. Güneş ışığında klor ile birleşerek çok zehirli gaz fosgen ($COCl_2$) i kükürtle karbonil sülfidini (COS) meydana getirir. Bundan başka, karbonil fluorit (COF_2), karbonil bromit ($COBr_2$) ve karbonil selenit (COSe) bilinmektedir. Metallerle metal karbonilleri bileşikler sınıfları meydana gelir. Bu metaller, periyodik sistemin 16, II b. VI a, VII a ve VIII inci gruplarındaki metallerdir. Metal karboniller, metallerin K. moniksit ile doğrudan doğruya kombinezonu ile mümkün olmakla beraber birçok bileşimler teşkilinde oldukça yüksek bir basınca ihtiyaç vardır. 50° C ve normal atmosferik basınçta toz nikel, Ni (CO) bileşimi haline getirilebilir:

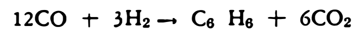
$$Ni + 4CO \rightarrow Ni\,(CO)$$

Demir, kobalt, molibden ve wolfram için 200 - 450 atm. ve 200°C üzerinde ısılarda $Fe\,(CO)_5$, $CO_2\,(CO)_8$, Mo $(CO)_6$ ve W $(CO)_6$ meydana getirilir. Metal karbonilleri, halojenlerle reaksiyona girerek metal korbonil halidler, hidrojenle reaksiyonları sonucunda ise metal karbonil hidridler meydana getirirler. Nikel karbonili, nikelin temizlenmesinde ve diğer metallerden ayrılmasında kullanılır. Demir karbonil darbeye karşı (antiknock) benzin hazırlamasında kullanılmış olup çok temiz demir metali yapımında da uygulanır.

K. monoksidi, asit formikin bir anhidridi olarak kabul edilebilir. Su ile reaksiyona girmez. 140°C ve basınç altında sodyum hidroksit çözeltisi ile reaksiyona girerek sodyum format (Na CO_2H) verir. Bu çözelti ise, asitleştirme ile asit formik'e dönüşür. K monoksit, sentetik organik kimyada büyük önem kazanmıştır. 100 - 200 atm. basınç, 300 - 600°C ısı ve çeşitli karışık metal oksidi katalizörler kullanılmak suretiyle K. dioksitin doğrudan doğruya hidrojenle birleştirilmesi ve sonuçta metil alkol ve benzen üretimi mümkündür.

$$CO + 2H_2 \rightarrow CH_3\,OH$$

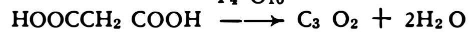

$$12CO + 3H_2 \rightarrow C_6H_6 + 6CO_2$$

Birçok başka benzer reaksiyonlarda da K. monoksit kullanılır. K. monoksit çok zehirlidir. Havada a/10 0 0 kadar cüzî bir oran şiddetli baş ağrısı verdiği gibi, bu oranın biraz üstü ölüme götüreceği için K. monoksitle çalışmalarda çok dikkatli davranılmalıdır. K. dioksit, K.'un havada yanması veyâ bir metal karbonatının bir asit veyâ ısı ile dekompozisyonu sunucunda elde edilir.

K. süboksiti (C_3O_2), K.'un daha az bilinen oksidi olup vakuum'da ve 140° - 150° C ısıda malonik asit ($HOOCCH_3\,COOH$) in fosfor oksidi ile birlikte dezhitratasyonu yolu ile elde edilir.

$$HOOCCH_2\,COOH \xrightarrow{P_4O_{10}} C_3O_2 + 2H_2O$$

Kaynama noktası — 6,8°C olan bu fena kokulu gaz, su ile birleşerek, yukarıdaki reaksiyonun tersine malonik asit meydana getirir.

Karbon tetrahalidler. K., halojenlerle, genel formülü $C+_4$ olan bileşimler verir. Bu formülde X, fluor, klor, brom veyâ iod olabilir. Oda ısısında K. tatrafluorit bir gaz, K. tetraklorid bir sıvı ve diğer iki bileşim ise birer katıdır. Hepsi tetraheder yapısı olan aynı değerli (valanslı) bileşimlerdir. Bunlar içinde en önemlisi tetraklorid (CCl_4) olup klor gazının içinde az miktarda iod veyâ

antimuan bulunan K. disülfit (CS_2) içinden geçirilmesi ile üretilir.

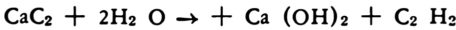
$$CS_2 + 3Cl_4 + S_2Cl_2$$

Tetrakloridin reaksiyon karışımından ayrılması, fraksiyonel damıtma yolu ile yapılır. K. tetrakloridi, renksiz. hoş kokulu, tutuşmaz bir sıvıdır. Erime noktası — 22,9° C. kaynama noktası 74,4° C ve özgül ağırlığı da 20°C de 1,595 gr/ml olup yağ ve birçok organik bileşimler için mükemmel bir eriticidir. Genellikle kuru temizleme sıvısı olarak kullanılır. Ağır ve tutuşmaz buharı alev söndürücülerinde kullanılmakla beraber, sıcak yüzeyleri metal bulunduğu hallerde, bunların katalizatör olmaları dolayısıyle su buharı, K tetrakloridle reaksiyona girip zehirli fosgen neşredeceğinden kullanılması sakıncalıdır.

K. tetrabromit ve tetraiodit, tetrakloridin alüminyum bromit ve alüminyun iodit ile reaksiyona girmeleri ile elde edilir. Bu iki madde, yüksek ısılarda termik olarak sabit değildir.

Karma K. tetrahalidler arasında en önemlisi freon olarak adlandırılan diklerodifluorametan (CCl_2 F_2) olup üretimi, hidrojen fluoridin antimuan kloridi muvacehesinde K. tetrakloritle reaksiyona girmesiyle oluşur. Freon iyi bir soğutucu olarak uygulama bulur.

Metal karbitler metal, metal oksit veyâ metal hidritlerin K. veyâ başka K. bileşimleri ile beraber ısıtılmaları ile elde edilirler. Aralarında en önemlisi kalsiyum karbit (CaC_2) tir. Bu bileşim kalsiyum oksid (CaO) in kok ile elektrikli ark fırınında ısıtılması ile elde edilir. En önemli uygulama alanı, asetilen (C_2H_2) üretimidir. Asetilen kalsiyum karbitin su ılı reaksiyonu sonucunda elde edilir.

$$CaC_2 + 2H_2\ O \rightarrow + Ca\ (OH)_2 + C_2\ H_2$$

Titaniyum, hafniyum, tantal ve wolfram gibi birçok metaller de reaksiyona girerek karbitler meydana getirirler. Bu grupun oluşturduğu karbitler refrakter karbitler olup son derece sert elmasınkine yaklaşık sertlıkte ve ergime noktaları çok yüksek olan maddelerdir. Örneğin tantal karbit (TaC) in ergime noktası 3 900°C dir. Bu refrakter karbitlerin hepsi kimyasal bakımdan inert olup endüstride kesici aletlerde kullanılmada büyük önem taşırlar.

Analitik metodlar. K., genellikle K. dioksit olarak tayin edilir. Serbest element havada yakılabilir. Metal karbonatları asitlerle veyâ ısı ile dekompoze edilebilir. K. monoksit havada yakılabilir. K. ihtiva eden organik bileşimler K. dioksit vermek üzere okside edilebilir. İntişar eden K. dioksit bir cam tüp içinde bulunan sodyum hidroksit ile kalsiyum hidroksit karışımı içinde absorbsiyonu ile doğrudan doğruya tartılabilir. K. dioksidin kalitatif tesbitinin yapılmasında gazın kireç suyu [$Ca(OH)_2$] içinden geçirilmesi ile kalsiyum karbonat (Ca Co_3)ın beyaz bir çökelti olarak görünmesi yeterlidir. K. dört değerlidir. Bu dört değer, atom etrafında sımetrik biçimde yerleşmiş dört çekici güçle temsil edilmektedir. K. atomunun muntazam bir dörtyüzlü (tetraedr) nün ağırlık merkezinde bulunduğu ve K. atomu ile organik bir molekül meydana getiren tek değerli dört atom veyâ dört atom grupu dörtyüzlünün tepelerinde bulunduğu kabul edilir. K. değerleri değişik tek değerli atom veyâ atom gruplarınca doyurulmuşsa, K.'un *simetrisiz* olduğu ifade edilir.

KARBON ATOMU: bk. KARBON.

KARBON DEVRİ (Karbonifer sistem), Paleozoik formasyon gruplarının dördüncü bölümü. Bunun altında Devon, üstünde Perm vardır. «Maden kömürü formasyonu» anlamını taşıyan bu ad, XIX. yüzyıl başlarında ortaya çıkmıştır. K. D. alt bölüm (ku'm) ve üst bölüm (prodüktif taşkömürü yatakları kısmı) olmak üzere iki ana bölümde toplanmış, bunlardan her birinde de türlü katlar ayırt edilmiştir. Bu durum şöyle özetlenir:

	Karadaki teşekküller	Denizdeki teşekküller
Üst Karbon	Maden kömürü yatakları bulunan yukarı prodüktif tabakalar	Füzülinli kalkerler veyâ genç Kohlenkalk
Alt Karbon	Kömür yatakları bulunan aşağı teşekküller	Asıl Kohlenkalk veyâ Kulm

Bu devirde iki büyük kara parçası bulunmuştur: Kuzey Atlantik bölgesinden Kuzey Asya'ya doğru uzanmış olan Kuzey Karası, Güney Amerika'dan ve Afrika üzerinden Hindistan'a ve Avustralya'ya uzanmış olan Güney Karası (Gondwana kıtası). Bu iki kara arasında, şimdiki Akdeniz'in uzanışını andıran bir ara denizi (tethys) uzanmıştır. Birinci Zaman'dan Üçüncü Zaman'a kadar süren ve kalın tortulanmalara yer vermiş bulunan bu eski denizin yerinde sonraları dağ teşekkülleri meydana gelmiş, Avrupa'dan Doğu Asya'ya kadar olan yüksek, kıvrımlı dağ sıraları burada belirmiştir. Türkiye'nin yüksek sıradağları (bu arada Toroslar) bunlardandır.

K. D.'nin başlamasıyle, daha önce yaygınlaşmış bulunan denizlerde, kuzey yarım küresindeki bölgelerde uzun süren ve ağır ağır olan deniz gerilemeleri olmuş, birçok yerler kara durumuna girmiştir. Ancak, bu devirde de mevziî birtakım deniz ilerlemeleri görülmüştür. K. D.'nde büyük yer kabuğu hareketleri vuku bulmuş, bunlar karaların ve denizlerin durumlarında ve dağılışlarındaki değişiklikleri doğurmuştur. Orta ve Batı Avrupa'da bu hareketler kulm sonunda belirmiş, gücü azalarak yukarı Karbonda ve daha sonra Perm'de sürmüştür. Kuzey Amerika'da yukarı Karbonun başlamasıyle büyük yer kabuğu hareketleri belirmiş, şimdiki kıtanın doğu bölümü dağları meydana gelmiştir. Avrupa'da İrlanda'dan Fransa'daki Massif central bölgesine doğru uzanan «Armoriken kıvrılmaları yayı», güney Fransa'dan Vosges ve Schwarzwald (Karaorman) dağlarından Orta Avrupa dağlık bölgelerine doğru, farklı bir yönde, «varistik kıvrılmalar yayı» doğmuştur. Bütünüyle bunlar Hersinya kıvrılmalarıdır. K. D.'nde volkanizma canlı geçmiştir.

K. D.'nde iklim sıcak, nemli ve bol yağışlı geçmiş, yeryüzünün birçok yerlerinde benzer özellikte bir iklim hüküm sürmüştür. Ekvatordan kuzey kutup çemberinin ötelerine uzanmış, Kuzey Amerika'dan Avrupa ve Asya'ya sokulmuştur. Karbon arazisinde, ilk defa, hayvan fosilleri yanında bitki fosilleri de önemli yer tutmuştur. Bu devrin bitkileri çok gür, yüksek boylu ve fakat daha ziyade monoton ve otsu bitkilerden topluluklar halinde bulunmuştur. K. D. florası adıyle anılan bu bitki topluluğunda eğreltiotları başta gelmiştir. Bugün küçük bir bitki grupu olan bu bitkiler, K. D.'nde zengin çeşitlerle geniş ormanlar biçiminde üremişlerdir ki, şimdi bunlar fosil halde maden

kömürü havzalarında görülmektedir. Şimdiki eğreltiotları bu iri bitkilerin kalıntılarıdır. Bu bitkiler kara bitkileridir ve değişik yetişme yerlerinde büyürler. Zamanımızda bunların oldukça büyümüş şekillerine ancak sıcak bölgelerde rastlanır. K. D. arazisinde görülen tiplerin başlıcaları Pecopteris, Nevropteris ve Sphenopteris'lerdir. Atkuyruğugiller (Equiseteae) de bu devrin başlıca bitkilerindendir. Bunlar da otsu bitkilerdir. Bunlardan Kalamit'ler (Calamites), K. D.'nde üremiş, boyları 20 m yi bulacak kadar büyümüşlerdir. Bu devirde ağaç biçiminde yetişmiş, sonraları sürünerek büyüyen çatal dallı bitkiler olarak Kıbritotları (Lycopodiaceae) da çok yer tutmuşlardır. Karbon arazisindeki en önemli tipler 18 m yi bulacak biçimde boylanmış olan Lepidodendron, Sigillaria ve Stigmaria'lardır. Bütün bu otsu bitkiler K. D.'nde gür, sık, yüksek boylu olarak büyümüş, şimdiki kömür havzalarının, geniş ölçüde, esas maddesini teşkil etmişlerdir. K. D.'nde silindir gövdeli, geniş ve uzun yapraklı Cordaites'ler de yetişmiş, boyları 20 m yi bulmuştur.

K. D.'nin canlıların üremesine ve gelişmesine elverişli iklim şartları altında çeşitli hayvan toplulukları da meydana gelmiştir. Bunlar arasında Foraminiferler (Delikliler), mercanlar, Echinodem'ler, Stegosefal'ler, sürüngenler, Brachiopod'lar, salyangozlar, midyeler vardır. Foraminiferlerin Fusulina türleri Karbon arazisi için özellik taşır ve Anadolu'da kalın kalker tabakalarının teşekkülünde yer tutmuş bulunur. Bunlara füzülinli kalkerler denir.

K. D.'ndeki gür bitki topluluklarının, bitki maddelerinin kat kat yığılmaları ve ayrışmalarından maden kömürü yatakları meydana gelmiştir. Bu ayrışmalar havanın girmediği bir yerde, çağımızdaki turbaların meydana gelmesini andırır şekilde olmuştur. Türlü kalınlıktaki kömür yatakları, kil ve kumtaşı arasında oldukça düzenli tabakalar durumundadır. Bu kömür tabakaları da K. D. tortul tabakalarından biridir. Maden kömürleri, yerine göre, ya bitkilerin oldukları yerde, bataklık, yarı - bataklık ve tortulanmalara yer vermiş, böylece kömürleşme şartlarını bularak (buna otokton oluşma denir) veyâ bitkilerin akarsularla taşınarak yine kömürleşme şartlarına uygun biçimde birikmelerinden doğmuştur (alokton oluşma). Birincisine daha çok rastlanır.

Dünyanın en iyi maden kömürleri geniş ölçüde kuzey yarımküresinde toplanmış, K. D. arazisinde yer tutmuştur. Bugüne kadar ortaya çıkarılmış ve işletmeye açılmış kömür havzaları birkaç grupa ayrılır: Avrupa'dakiler (Hersinya kıvrım dağlarının eteklerindeki havzalar: Büyük Britanya, Fransa, Belçika, Ruhr, Saksonya, Silezya, Rusya, yine bu kıvrım dağları alanında ve güney kenarlarındaki havzalar, oluşma bakımından bunlara yakın özellikte Kuzey - batı Anadolu kömür havzası); Asya'dakiler (Sibirya, Orta Asya, Hindistan, Çin Hindi, Çin, Japonya havzaları); Kuzey Amerika'dakiler (Appalache dağları, iç bölgeler, Kayalık Dağlar, Kanada kömür havzaları); güney yarımküresindekiler (Güney Amerika, Güney Afrika, Avustralya kömür havzaları).

Türkiye'de K. D. arazisi yer yer Ege ve Marmara bölgelerinde, Güney - batı Anadolu'da Muğla - Milas bölümünde, Torosların bâzı bölümlerinde, yer yer Doğu Anadolu ve Kuzey Anadolu'da bulunmakta ise de, maden kömürü bulunan prodüktif karbon tabakaları Kuzey - batı Anadolu'dadır. Buraya Ereğli - Zonguldak kömür havzası denirse de, çerçevesi daha geniştir ve Ereğli - Amasra kömür havzasından da söz edilir. Türkiye'deki Alt Karbon serisi denizle ilgili bir oluş gösterir ve Kohlenkalk'ı karşılar. Üst Karbon serisi ise Anadolu'nun kuzey - batı bölümünde meydana gelmiştir ve kömür yatakları buradadır. Ereğli - Zonguldak havzasıda Kulm fasiyesli bir Viseen katı üzerinde zengin bit kömürlü seri bulunmakta, bu seride Namurien, Westfalien ve Stefanien katları florası birbirini takip etmektedir. Bu bakımdan Ereğli - Zonguldak kömür havzasının oluş şekli Avrupa'daki havzalara benzemektedir. Buradaki zengin kömür tabakaları aşağıdan yukarıya doğru Alacaağzı serisi, Kozlu serisi, Karadon serisi olarak sıralanmıştır. Alacaağzı serisinde 16 kadar kömür yatağı bulunmuştur ki, bunların kalınlık toplamı 15 m dir. Bu kömür yataklarından her biri 1 - 2 m dir. İçlerinde 70 - 80 cm olanları da vardır. Öteki serilerde de benzer durumlar görülür.

KARBON DİOKSİT, renksiz, hafif ekşimsi kokulu, havadan 1,5 defa daha ağır bir gaz. Odun, kömür ve maden kömürü gibi katı, benzin ve gazyağı gibi sıvı, havagazı veyâ bütan gazı gibi gaz yakıtların yanması ile meydana gelir.

K. D. aslında birleşiminde karbon bulunan bütün maddelerin yanması ile ortaya çıkar. Bu maddelere genel olarak organik maddeler adı verilir. Yanan yakıt veyâ başka bir organik maddenin K. D. meydana getirmesi için yeteri kadar oksijen bulunmalıdır. Yoksa ürün olarak K. D. yerine karbon monoksit, hatta is meydana gelebilir. K. D., havada % 0,03 oranında bulunur. Kapalı odaların veyâ kalabalık salonların havasında bu oran daha yüksektir. Bunun dışında tabiatta volkanlardan fışkıran gazlarda, volkanik bölgelerden çıkan maden sularında, bâzı mağaraların taban kısımlarında da vardır. Tabiatta geri kalan K. D.'in büyük kısmı, metal oksitlerle birleşip karbonat adını alan birleşikler meydana getirmiştir. Endüstride K. D. en ucuz olarak kireç taşının kızdırılmasıyle elde edilir. Kireç taşı $CaCO_3$ formülü ile gösterilen kalsiyum karbonat birleşiğidir.

Havadan ağır bir gaz olduğu için mağara ve maden kuyuları gibi çukur yerlerde toplanabilir. Basınç altında kolaylıkla sıvılaşır. Sıvı K. D., K. D. bombalarına konur. Bombanın musluğu açılınca birdenbire kaynayan sıvı sebebiyle K. D. katılaşır. Bu katı, erimeden kaynadığı için kuru buz adını alır. Adî sıcaklıkta 1 l suda yaklaşık olarak 1 l K. D. erir. Basınç yükselirse, erirlik artar. Gazoz, bira vb. içkiler yapılırken sulu ortamda basınçla düşer ve gaz dışarı çıkar. Suda eriyen K. D.'in bir kısmı suyla birleşip karbonik asit yapar. Gazozun ekşi lezzeti bundan ileri gelir. Karbonik asidin tuzlarına karbonat adı verilir.

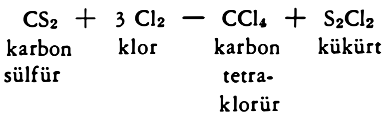
KARBON KÂĞIDI, kopya çıkarmak için kullanılan bir yüzü boyalı (isli) kâğıt. Pelür kâğıdı gibi incedir. Genellikle daktilo makinasında yazı yazarken yazı kâğıtlarının arasına konularak birben ziyade yazı sureti çıkarmak için kullanılır. Üzerine sivri uçlu bir mil veyâ kurşun kalemle basıldığı zaman altındaki beyaz kâğıda iz bırakır. Resim yapmak için kurşun kalem tozu sürülerek hazırlanan çeşitleri bulunduğu gibi, fotograf çekiminde kullanılan kaba ve pürüzlü çeşitleri de vardır.

KARBON MONOKSİT, renksiz, havadan hafif, zehirli bir gaz. Karbonun sıcaklıkta yanmasıyle meydana gelir. Sıcak karbon, karbon dioksiti K. M.'e indirger. Öte yandan yakıtlar yanarken yeteri kadar oksijen bulunmazsa, karbon dioksit yerine K. M. teşekkül eder. K. M.'teki oksijen miktarı karbon dioksitteki oksijen miktarının yarısı kadardır. Endüstride K. M. kokun akkorda yanmasıyle elde edilir. Yakıcı olarak hava kullanıldığı için çıkan K. M. azotla karışıktır. Çünkü havanın azotu yanma olayına karışmaz. K. M. azot karışımı jeneratör gazı adıyle tanınır.

K. M. suda pek az erir. Alyuvarlardaki hemoglobinle oksijene oranla daha kolay birleşir, karboksi hemoglobin yapar. Güç ayrışan bu birleşik oksijenin hemoglobinle birleşmesini önler, solunum durur, hücreler ölür. En çok etkilenen hücreler sinir hücreleridir. K. M. zehirlenmelerinde şiddetli bir baş ağrısı duyulur. Havada 1/200 oranında bulunursa 2 dakikada, 1/500 oranında bulunursa 1 saatte öldürür. K. M. hafif mavi bir alevle yanar. Jeneratör gazı endüstride yakıt vevâ sentezlerde ilkel madde olarak kullanılır. K. M.'in en önemli özelliği indirgen oluşudur. Bu özelliği ile metalürjide metal oksitlerden metalleri açığa çıkarmak için kullanılır. Meselâ yüksek fırında demir oksitin demire indergenmesi işini K. M. yapar.

KARBON SÜLFÜR, kok ile kükürdün elektrik fırınlarında ısıtılmasıyle meydana gelen bir birleşik. CS_2 formülü ile gösterilen karbon ve kükürt elementlerinden meydana gelmiş, renksiz, akıcı ve uçucu bir sıvıdır. Hafif ve aromatik bir kokusu vardır. Fakat zamanla bozulunca ekşimiş lahana turşusu gibi kokar. Organik maddeleri, özellikle yağları, reçineleri ve kauçuğu eritir. İnorganik maddelerden kükürt, beyaz fosfor ve iyot K. S.'de erir. Çok kolay tutuşarak yanar. Buharı havada patlayıcı karışım yapabilir. K. S. zehirlidir. Eritken ve böcek öldürücü olarak kullanılır. Ayrıca, viskos ipeği yapımında büyük ölçüde K. S. harcanır.

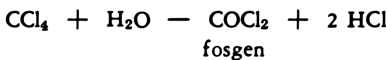
KARBON TETRAKLORÜR, karbonun klorla yaptığı birleşik. CCl_4 formülüyle gösterilir. Buna rağmen K. T. elemenlerinden doğrudan doğruya elde edilmez. Ya CH_4 formülü ile gösterilen metanın veyâ daha iyisi CS_2 formülü ile gösterilen karbon sülfür (b. bk.) ün klorla birleşmesi sonucu meydana gelr:

$$CS_2 + 3\,Cl_2 — CCl_4 + S_2Cl_2$$

karbon sülfür — klor — karbon tetraklorür — kükürt

K. T., 77° C sıcaklıkta kaynayan renksiz, hafif kokulu ve yoğun bir sıvıdır. Yoğunluğu suyun 1,6 katı kadardır. Suda erimez. Buna karşılık iyot, brom, kauçuk, reçineler, yağlar ve esterleri eriten iyi bir eritkendir. Yanmaz; yalnız yüksek sıcaklıkta suyla ayrışarak, zehirli karbon oksi klorür, yani fosgen gazını verir:

$$CCl_4 + H_2O — COCl_2 + 2\,HCl$$

fosgen

K. T., başlıca eritken olarak kullanılır. Kauçuk bu eritkende eritildikten sonra kumaşlara sürülür; kauçuklu kumaş elde edilir. Bâzı çiçeklerin esansları K. T. içinde eritilerek alınır. Yanmadığı için yangın söndürücü olarak da kullanılır.

KARBONHİDRATLAR: bk. HİDROKARBON.

KARBONİK ASİT (H_2CO_3), birleşiminde karbon bulunan bütün maddelerin yanması ile ortaya çıkan karbon dioksit (CO_2) gazının suda erimesinden elde edilen asit ($CO_2 + H_2O \rightarrow H_2CO_3$). Bir organik maddenin karbon dioksit meydana getirmesi için yeteri kadar oksijen bulunmalıdır. Yoksa ürün olarak karbon dioksit yerine karbon monoksit, hattâ is meydana gelir.

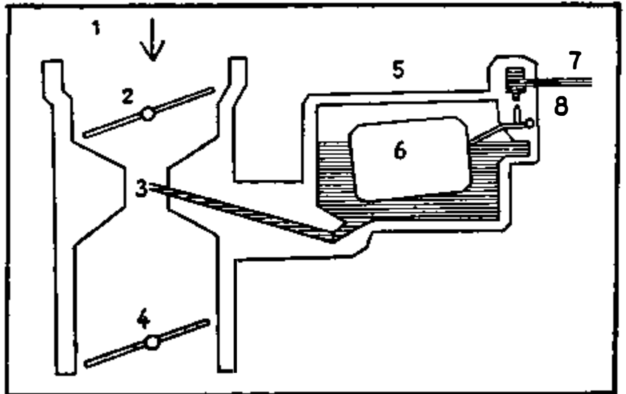
Adî sıcaklıkta 1 l suda yaklaşık olarak 1 l karbon dioksit erir. Basınç yükselirse erirlik artar. Gazoz, bira v. b. içkiler yapılırken, sulu ortamda basınçla karbon dioksit eritilmiştir. Kapak açılınca basınç düşer ve gaz dışarı çıkar. Suda eriyen karbon dioksidin bir kısmı suyla birleşir. Bu sırada K. A. meydana gelir. Suda çözünmüş bu kısım, gazoz ve sodaya tat verir.

KARBONLU HİDROJENLER: bk. HİDROKARBON.

KARBÜRATÖR (Fr. Carburateur), benzin motorlarının işlemesi için gerekli hava - benzin karışımını meydana getiren cihaz. K. en basit şekliyle şu beş bölümden meydana gelir: 1. Hava giriş kanalı; 2. Giren havanın miktarını düzenleyen ve jigle kelebeği denilen hava kontrol valfı ki otomatik olarak çalıştırılan ve elle idare edilen türleri vardır; 3. Benzinin hava ile karıştığı venturi boğazı; 4. Hava - benzin karışımının, motorun silindirlerine geçiş miktarını kontrol eden gaz kelebeği ki gaz pedali aracılığı ile açılıp kapatılır; 5. Benzin haznesi.

Motor işlerken pistonun emme hareketi sayesinde K.'e giren hava dar bir geçit olan venturi boğazına daldığı zaman çok büyük bir hız kazanır ve böylece benzin haznesinden gelip bu boğaza açılan boruyu emerek benzin çeker. Benzinin 15 katı kadar fazla olan hava, benzini buharlaştırıp onunla karışarak, ateşlendiğinde patlamaya elverişli olan bir karışım meydana getirir.

Motor soğukken, hava ile karışan benzinin ancak küçük bir bölümü buharlaşabilir. Bu karışım ağır bir sıvı halinde olduğunda bujilere kadar gitmeyebilir. Bu durumda, karışımdaki benzinin oranını yükseltmek için jigle kelebeği kapatılarak hava girişi iyice kısılır. Böylece meydana getirilen 1/1 oranındaki «zengin karışım» ın küçük bir bölümü bujiye giderek ilk ateşlemeyi sağlar. Motor

KARBÜRATÖR

ısındıkça jigle kelebeği kendiliğinden veyâ sürücü tarafından açılır.

Motorun ralanti olarak, yani çok ağır işlemesi için gerekli zengin karışımı veren ayrı bir benzin püskürteci veyâ memesi ile ayrı bir hava giriş kanalı vardır. Bunlar gaz kelebeği hemen hemen iyice kapalı olduğu zaman çalışırlar.

Tam randımanla işleyişte gaz kelebeği iyice açıktır. Motorun mümkün olduğu kadar çok benzin yakması gerekir. Bunun için de K.'e giren havanın tamamına yetecek kadar benzin verilir. Bunu, gaz kelebeği 3/4 oranında açıldığı zaman özel bir benzin memesinin kendiliğinden harekete geçip gerekli miktarda benzin vermesi sağlar.

Akselerasyonlar (anî hız artırmaları) için gaz pedaline hızla basıldığı zaman, K.'deki ayrı bir silindir içinde çalışan bir piston harekete geçerek kısa bir süre için K.'e fazladan «zengin karışım» verir. Birçok otomobilde de bir tek benzin haznesinden beslenen iki K. bulunur.

Benzin haznesi içinde yer alan bir şamandıra, haznenin dolması halinde yükselerek benzin girişini tıkar, haznenin boşalmasıyle beraber alçalarak benzin girişini serbest bırakır.

KARCIĞAR, Türk musikisinin 12 sayılı basit makamı. K.'dan bugün elimizde 561 eser vardır ve makamlar arasında 11. gelmektedir. Ladikli'nin eserlerinde geçtiğine göre, en az beş yüzyıllıksa da, ancak bir buçuk yüzyıldan beri rağbetle kullanılmaktadır. Türk halk musikisinde çok görülür. Coşkun, hareketli bir makamdır. Uşşak dörtlüsüne hicaz beşlisi eklenerek yapılmıştır. Bu iki dizinin birleştiği 4 derece olan nevâ (re), güçlüdür. Uşşak dörtlüsü ile dügâh (la) ta kalır. Donanımına si koma bemolü (segâh), mi bakıyye bemolü (hisar) ve fa bakıyye diyezi (evc) konur. Dizisi inici - çıkıcı, daha çok inicidir. Niseb - i şerîfe'den 6 tanesi olan dizisi, gizli dersiz sayılır. Orta sekizlisindeki sesleri - pestten tize doğru çıkıcı olarak şöyledir: Dügâh, segâh, çârgâh, nevâ, hisar, evc, gerdaniye ve muhayyer.

KÂRÇE (Far. = küçük kâr), kâr'ların küçük ve kısa olanlarına verilmiş ad. Bunlardan elimizde olanlar birkaç tanedir. Bk. KÂR.

KARDAM, Bulgar hanı (777 - 802). Telerik'ten sonra Bulgar tahtına çıkmış, Bizans'ın sürekli saldırılarından zayıf düşmüş olan Bulgar devletini güçlendirmiştir. Hanın güç ve iktidarını takviye etmiştir. Başlangıçta Bizans'la barış içinde yaşamış, daha sonra ise bu devlete karşı başarılı savunma savaşları yapmıştır. 792 yılında Balkan dağlarının doğu bölümünde imparator VI. Konstantinos'un yönetimindeki Bizans kuvvetlerine ağır bir darbe indirmiştir. Bu zafer üzerine yapılan antlaşma sonunda Bizans, Bulgar devletine vergi vermeyi kabul etmiştir. Bizanslılar tarafından bozulan bu antlaşma, 796'da yenilenmiştir.

KARDAM, Kilisli Mehmed Rifat (Kilis 1877 - İstanbul 1936), doktor, yazar ve fikir adamı. Kilisli tüccar ve ulemadan Eminçelebioğlu Hoca Ahmed Efendi'nin oğludur. İlk öğrenimini Kilis'te bitirdikten sonra İstanbul'a gelen K., Soğukçeşme Askerî Rüşdiyesi'ni, Tıbbiye İdadisi ile Askerî Tıbbiye'yi bitirerek 1903'te doktor yüzbaşısı çıkmıştır. O sırada Mesopotamya'da jeoloji araştırmaları yapan iki Alman bilgininin yanına katılmıştır. K., dönüşünde Tıbbiye Mektebi'nde madeniyat muallim muavinliği yapmış, Karantina İdaresi'nin açtığı yarışmayı kazanarak askerlikten ayrılmış ve Karantina müfettiş muavini olmuştur. Karantina müfettişi sıfatıyle Cidde, Bağdad bölgesini dolaşan K., sonra Karantina Meclisi üyesi ve 1923'te Hudut Sahil Sıhhiye Umum Müdürü olmuştur. 1927'de bu görevden çekilmiş, Mülkiye Mektebi'nde doktorluk yapmış ve hıfzıssıhha okutmuştur. 1923'te Devlet Şurası ve Yüksek Sağlık Şurası üyeliğine seçilmiştir.

Gençliğinde şiirle de uğraşan K., yazar olarak gazete ve dergilerde tıbbî ve ilmî yazılar yayınlamıştır. Bir süre «İkdam» gazetesinde yazar ve mütercim olarak çalışan K., Türkçülüğe dâir eserlerin hazırlanmasında, Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*'nin bugünkü dille basılmasında emek harcamış ve ilk ciltlerin çıkarılmasını sağlamıştır. Sonraları, arkadaşı ve hemşehrisi Kilisli Muallim Rifat Bilge (b. bk.)'nin emeği ile bu eserin VII ve VIII. cildleri de basılmıştır. K.'ın, halk sağlığı ile ilgili birtakım eserleri vardır. *Fransızcadan Türkçeye Tıb Istılahları Lûgati* adlı eseri tanınmıştır.

KARDELEN (Galanthus nivalis), Nergisgillerden, ilkbaharda pek erken beyaz çiçekler açan soğanlı bir bitki. Çokluk kar kalkmadan çiçek açtığı için bu adı almıştır (Fr. perce - neige).

KARDELEN

KARDEŞKANI, Asya'nın sıcak bölgelerinde yetişen bir ağaç. Özsuyunun kırmızımtırak olması sebebiyle bu adı almıştır. Yirmi kadar çeşidi, ağaççık ve çok büyük ağaç halinde olanları vardır. Sarıya bakan beyaz çiçek açarlar.

Kırmızımtırak olan kerestesi sağlam, sert ve abanoz işleyenlerce makbuldür.

KARDİNAL (Lat. Cardinalis), papayı seçen meclis üyesi râhip. Eskiden Roma'da bu ad papanın en önemli danışmanları olan piskopos ve başka rahiplere verilirdi. 1059'da Papa II. Nicolaus bu rahipleri papanın seçiminde en önemli faktör haline getirmiş, III. Lateran Konsili (1179) de bunlara papanın tek seçmenleri rolünü vermiştir. Gün geçtikçe papalığa daha çok bağlanmaları üzerine K.'lerin nüfuzları da artmıştır. XII. yüzyılda Sacrum Collegium (Kutsal Toplantı) u teşkil eden K.'lerin sayıları Papa V. Sixtus tarafından 70 olarak tesbit edilmiş (1586), Papa XXIII. Joannes tarafından da 85'e çıkarılmıştır (1960).

Conclave (= oda, toplantı) halinde toplanan K.'ler papayı seçerler. Bugün K. olmak için papaz olmak lâzımdır. K.'ler, kral âilesine bağlı şehzadelerin seviyesindedirler.

KARE, kenarları ve açıları birbirine eşit dörtgene verilen ad. Dört kenarı birbirine eşit, dört köşesinde kesişen kenarları ikişer ikişer birbirine diktir. Dört açısı birbirine eşit ve 90° dir. Karşılıklı iki köşeyi birleştiren iki köşegeni vardır Köşegenler birbirine eşit ve dik olup birbirini tam orta noktada keserler. Ancak, bunlar kenarlarla ortak ölçüleri olmayan uzunluklardır. Ayrıca, iki köşegenle yeni bir K. meydana getirilirse, bunun, asıl K.'nin alanının iki katı olduğu meydana çıkar. Bu özellikler Pitagoras teoreminin bir sonucudur. Bir K.'nin çevresinin uzunluğu bir kenarının uzunluğunun dört katına, alanı ise bir kenarının uzunluğunun kendisiyle çarpımına eşittir.

Matematikte bir sayının kendisi ile çarpımından elde edilen sayıya o sayının K.'si denir. Poker ve briç gibi oyunlarda 4 kişilik oyun grupunun teşkiline ve pokerde aynı değerde 4 kâğıdın bir elde bulunmasına da K. denmektedir.

KARDUNYAŞ: bk. BABİL.

KARELLER, Karelya (b. bk.)'nın Fin asıllı sakinlerine verilen ad. Sovyet Karelyasında kullanılan dil (Karelce), Balt - Fin grupuna, bu grup da Fin - Ugor ailesine bağlıdır.

KARELYA (Fince adı: **Karjala**), Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'ne bağlı bir cumhuriyet. Beyaz Deniz ile Finlandiya Körfezi arasında bir kıstaktır. Yüzölçümü 173 000 km^2, nüfûsu 651 000 (1966) dir. Başkenti Petrozavodsk olan K., göller (Ladoga, Onega) ve büyük ormanlar ülkesidir. Genel olarak K. kuzey - doğu Avrupa'sının bir bölgesi olup, bunun büyük bir bölümü Sovyetler'e, küçük bir bölümü de Finlandıya'ya âiddir. Bu bölge, ülkenin güney - doğusunda olup, modern Viipuri ile Kuopio'nun doğu yarısını içine alır. Finlandiya'ya âid K., 1617'de Stolbova antlaşmasıyle İsveç'e bağlanmıştır. Ladoga gölü ile Finlandiya Körfezi arasındaki K. kıstağı, Kasım 1939 - Mart 1940 yıllarında Finlandiya ordusu ile bölgeyi istilâ eden Sovyet ordusu arasında ağır çarpışmalara sahne olmuştur. Sonuçta K.'nın güney bölümü Sovyetler Birliği'ne ilhak edilmiştir (1940 Moskova ve 1947 Paris antlaşmaları).

KAREN DİLİ, Çin - Tay dilleri (b. bk.) nin kollarından birine verilen ad. Bu kolda Sgaw, Pwo, Taungthu ve Bghai gibi birtakım diller yer alır.

KARGA (Corvus), Omurgalı hayvanlardan Kuşlar (Aves) sınıfının Ötücü kuşlar (Passeriformes) takımının Kargagiller (b. bk.) familyasından bir kuş türü.

K. iri yapılıdır. Gagası kuvvetli, kalın ve uç kısımları sivridir. Büyük, sağlam ve yürümeye elverişli ayakları vardır. Tüyleri parlak siyah renkte olup, mavi - erguvani parlaklık gösterir. Boyu 60 - 65 cm dir. Açıldığı zaman kanatları 90 cm yi bulur. 200'ü bulan türü vardır. Avustralya ve Hawaii adalarına kadar dünyanın hemen her yerinde rastlamak mümkündür.

K.'lar ağaç tepelerine, kulelere ve çıkılmasında güçlük çekilen kayalara yuva yaparlar. Bu yuvalara bıraktıkları yumurta sayısı 4 - 7 arasında değişir. Yumurtalar, mavimsi yeşil üzerine kahverengi beneklidir. K.'lar Ocak ayında çiftleşir, Şubatta yuvaya girer, Mart başlarında ise yumurta yaparlar. Yumurtadan çıkan yavruların yüzleri tüylüdür. Zamanla gaga ve gözler arasındaki tüyler dökülür.

KARGA

K.'lar toplu yaşayan kuşlardır. Yuvalarını da birbirlerinin yuvalarına yakın yerlerde yaparlar. Saldırgan bir kuş olan K., yavruyken evcilleştirilebilir. Konuşmayı ve gülmeyi öğrenme kabiliyetiyle diğer kuşlardan ayrılır. Meyve, taneler, her çeşit bitki maddeleri, böcekler ve küçük omurgalı hayvanlar besinlerini teşkil eder. Civcivleri ve tavuk yumurtalarını yedikleri de görülmüştür. Ayrıca, yeni süren mısır, ekin ve meyveleri yiyerek de onların büyümelerine engel olurlar. Ancak, bu gibi zararlarına karşı yeni sürülen tarlada hububat için zararlı böcek ve kurtları topladıklarından, bir bakıma yararlı yönleri de vardır. Leş K.'sı (Corvus cornix), kestane K.'sı (Garrulus glandarius), küçük K. (Colosus monedula), kırmızı gagalı dağ K.'sı (P. pyrrhocorax), köknar K.'sı (Nucifraga caryocatactes), sarı gagalı dağ K.'sı (Pyrrhocorax graculus), kara K. (Corvus corax), saksağan (Pica pica) gibi türleri tanınmıştır.

KARGA, güney yarımküresinde on yıldızdan ibaret küçük bir takımyıldız. Burçlar kuşağı takımyıldızlarından olan Bakire grupunun alt tarafındadır. Çıplak gözle görülebilir, en parlak yıldızı α K. ikinci kadirdendir.

KARGA: 1. (Denizcilik) bir şeyin esas durumunu kaybedip baş aşağı olması durumu.

Kargaborina, posta (b. bk.) ların (borda inhinası icabı) iki kenarlarının bir tesviyede bulunmamasından ibaret olan çalım (geminin su kesiminden aşağı kısmının baş ve kıç bodoslamasına doğru darlaşması). Bu çalım sebebiyle postalar dış satıhlarına kaplanan çapalarla bir açı hasıl ederler.

Kargaburun, salmastra sökmekte kullanılan, uçları eğriltilerek kanca biçimine sokulmuş demir çubuk. Bu âlet tel bükmek için de kullanılır. Ayrıca, fil güdenler, bu çeşit bir âletle fillerin yürümesini sağlarlar.

Kargacunda, bir seren (b. bk.) in mantilya (b. bk.) sının bir taraftan basılarak yatay durumu kaybetmesi.

Karga etmek, uzun süre işletilmemekten dolayı tulumba bakraçlarının kuruyan köselelerine su döküp yumuşatmak suretiyle çalıştırmak ve su basmak.

2. (San.) eski kitaplarda, özellikle yazmalarda ciltlere ilâve olarak yapılan kısım. Türkçe olan bu deyimden çok Arapça olan maklâp, miklâp kelimeleri kullanılırdı. K., kitabın üst kapağının arasına konulmak suretiyle kitabı her tarafı kapanmış bir duruma koyması noktasından korunmasını sağladığı gibi, okunan sayfa arasına sokulmak suretiyle de kitap açıldığı zaman bırakılan yeri kolaylıkla bulmağa yarardı.

K., kitabın arasına konulduğu zaman meydanda kalan kısma sertap denilirdi. Değerli kitapların sertaplarına ya bir âyet ya bir beyit veyâ bir fıkra yazılırdı.

KARGABÜKEN (Strychnos nux vomica), Bitişik taçyapraklı ikiçeneklilerden zehirli bir ağaç. Meyvesine de K. denir. Bu ağacın yaprakları karşılıklı, çiçekleri salkım biçimindedir. Daha çok Hindistan, Seylan, Kuzey Avustralya, Birmanya, Çin Hindi gibi sıcak ülkelerde yetişir.

K.'in gövdesi kısa, kalın ve eğri büğrüdür. Çiçekleri küçük, yeşile çalan beyaz renktedir. İnce, sert bir kabuğu olan meyveleri küçük bir portakal iriliğindedir. Bu kabuğun içinde tadı acı jelatinli beyaz bir öz, özün içinde de sayıları 1 - 5 arasında değişen tohumlar bulunur. Striknin (b. bk.) denilen zehirli madde bu tohumlardan çıkarılır. Tohumların içinde strikninden başka, ona çok benzeyen başka bir alkaloit daha vardır.

KARGAGİLLER (Corvidae), Omurgalı hayvanlardan Kuşlar (Aves) sınıfının Ötücü kuşlar (Passeriformes) takımının Özötücüler üst familyasından bir familya. İri yapılıdır. 90 cm yi bulan kanatları vardır. 200'e yakın türleri Avustralya ve Hawaii adalarına kadar dünyanın çeşitli yörelerine dağılmıştır. Kara karga (Corvus corax) türü bu familyanın sembolüdür. 64 - 65 cm uzunluğu, kuvvetli gagası, güçlü ayakları ve parlayan siyah tüyleriyle dikkati çeker (kuzgun adıyle de bilinir). Dişileri erkeğinden biraz daha ufaktır. Tırmanılması güç kayalar veyâ yüksek ağaçlar üzerine yuva yaparlar. Her çeşit bitkisel madde, böcek ve küçük omurgalı hayvanlarla beslenirler. Çevreye çok çabuk uymaları sebebiyle çöllerde ve Grönlanda gibi buzlu ülkelerde de görülebilirler. Leş kargası (Corvus cornix), kestane kargası (Garrulus glandarius), küçük karga (Colosus monedula), sarı gagalı dağ kargası (Pyrrhocorax graculus), saksağan (Pica pica) gibi türleri de tanınmıştır.

KARGI, ucunda sivri demiri bulunan, gönder biçiminde uzun bir mızrak. Birbirine K. saplamak üzere yapılan cenk oyunlarına K. oyunu denirdi. Eski milletlerin askerleri ellerinde K. taşırlardı ve bunlara K.'lı askerler denirdi. K.'dan daha hafif ve uzun olanına mızrak (b. bk.) denir.

Kargılık, fişek kamışlarının bağlı olduğu ve K. takacak yeri olan meşin kuşak.

KARGAÜZÜMÜ (Empetrum), Empetraceae familyasından, dağlık bölgelerde, nemli kayalıklarda yetişen, çalı biçiminde bir ağaççık. Pembe veyâ kırmızı renkli çiçekler açan K., küçük bezelye tanesi iriliğinde kara üzümler verir.

KARGAMIŞ: bk. KARKEMİŞ.

KARGI, Çorum iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 1 301 km², ilçe nüfusu 32 121 (1970), merkez nüfusu 4 298 (1970) dir. Nüfusun 28 000'i köylerde oturur. Merkez bucağından başka, Hacıhamza adında bir bucağı ve 58 köyü vardır. İlçe 1936'da kurulmuştur.

İlçe arazisi ilin kuzey bölümündedir. K. kasabası bir ova kenarında uzanır. Bu ovayı çevreleyen yerler dağlık ve tepeliktir. K. ovası, 10 km boyunda, 3 - 4 km eninde, aluvyonlarla örtülü verimli bir ovadır. Denizden yüksekliği 300 m dir. Bu küçük ovayı çevreleyen dağlar ise, güneyde Ada Dağı (950 m), Kös Dağı (2 087 m), kuzeyde Karakese Çalı dağı (1 911 m) dır. K. ovası, batıdan gelen Devrez Çayı ile Kızılırmak'ın taşıdıkları aluvyonlarla dolmuş bir çukurluktur. Bu iki akarsu, ovanın batı bölümünde birleşir. Kızılırmak burada keskin bir dirsek yaparak doğuya

KARGI: Genel görünüş

yönelir. Ovayı çevreleyen dağlık tepelik yerler ise, hemen bütünüyle eski metamorfik taşlardan, bu arada kristalin kalkerlerden, mezozoik ofiolitli araziden bir yapı gösterir. Ovanın doğu bölümünde Neojen tabakaları vardır. Ovada aluvyonların örtemediği bâzı yerlerde Kretase arazisi de görülür.

İlçenin ılımlı bir iklimi vardır. İlkbahar ılık ve yağışlı, yazlar sıcak ve kurakça, kışlar az soğuk, güz oldukça yağışlı ve yarı sıcak geçer. Bu iklim şartlarına uymuş olarak, burada çeşitli meyve ve sebzelerle pamuk yetişir. Daha serin olan dağlarda iyi ormanlar ve fundalıklar çok yer tutar. Ormanlarındaki başlıca ağaçlar kayın, gürgen, meşe, köknar, sarıçam, karaçamdır. İlçede en çok elde edilen tarım ürünleri arasında pirinç, buğday, arpa gelir. Sebzecilikte ve meyvecilikte ileri bir durum vardır. Hayvan yetiştirme de önemli yer tutar (koyun, tiftik keçisi, kıl keçisi). Hayvan ürünleri arasında peynir, tere yağı, yün, tiftik, kıl, deri başta gelir. Pek küçük tulumlara doldurularak büyük şehirlerde, özellikle Ankara'da satılan K. peyniri her yerde aranır. İlçede çeltik fabrikaları vardır.

İlçe merkezi olan K., aynı addaki ovanın kuzey kenarında kurulmuş bir kasabadır. Denizden yüksekliği 350 m dir. Nüfusu 1945'te 2 280 iken, kısa süre içinde oldukça artmıştır. Kasabanın temiz yolları, meydanı, çarşısı, bir iki katlı, çatılı evleri, parkı, 20 000 m² lik fidanlığı, her yıl Ekim ayı başlarında açılan panayırı, içme, kullanma ve sulama suları, orta ve ilk okulları ile bir küçük şehir işleyişi gösterir. Hemen kuzeyindeki dağlık yerlerde güzel havalı yaylalar ve mesire yerleri vardır. Kasaba, Samsun - İstanbul karayolu üzerinde işlek bir yerdir.

KARGI, Yahya Galib (İstanbul 1873 - İstanbul 1942). Millî Mücadele kahramanlarından. Çok küçük yaşta özel ders alan ve Dârülfeyz ilkokulunu bitiren K., daha sonra Ayvansaray Mülkiye Rüşdiyesi'nde öğrenim görmüştür. 1886'da maaşsız olarak Dîvan - ı Muhasebat Evrak Kalemi'ne devama başlayan K., 1887'de 100, 1889'da 300 kuruş maaşla memur kadrosuna girmiş ve 12 yıl burada çalışarak 2. kâtipliğe yükselmiştir.

16 Mayıs 1902'de Tokat Sancağı Muhasebe Müdürlüğü mümeyyizliğine, 14 Eylûl 1907'de Amasya Sancağı Muhasebe mümeyyizliğine, 14 Mayıs 1908'de tekrar Tokat'a tâyin edilmiştir. Meşrûtiyet'te İstanbul'a gelerek imtihan sonucu muhasebeci seçilmiş, 2 Ağustos 1909'da Dîvan - ı Muhasebat 1. mümeyyizliğine, 14 Ağustos 1910'da Muş

Muhasebe Müdürlüğü'ne ve az sonra da Aydın muhasebeciliğine nakledilmiştir. 23 Ekim 1911'de Bitlis'e defterdar olan K., 12 Mayıs 1913'te Hicaz ve 11 Haziran 1914'te Kastamonu, 17 Kasım 1917'de de Ankara defterdarlığına getirilmiştir.

Y. G. KARGI

T. B. M. M.'ndeki 280 numaralı sicilinde: «Ankara Defterdarlığı uhdemde olduğu halde Ankaralıların intihabıyle Ankara vali vekâletine ve ilk Büyük Millet Meclisi'nin küşadında 150 lira aslî maaşla Ankara valiliğine tâyin edildim. T. B. M. M. Hükûmeti'nin ilk valisiyim» diyen K., Millî Mücadele'nin başından beri gösterdiği çok cesur, vatan ve milletsever faaliyetlerle daima Atatürk'ün izinde ve yanında olmuştur. Birçok vali ve mutasarrıfların Millî Mücadele'ye karşı çıktıkları, hattâ ihanet derecesinde muhalefete kalkıştıkları o karışık devirde K., şifreli bir telgrafla Sivas'ta bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya: «Meclis - i Mebusan teşekkül etmeden hariçten kimsenin hiçbir memuriyete getirilmemesini» arz etmiş ve şunları yazmıştır: «Hükûmet - i Merkeziye (İstanbul) buraya (Ankara) yeniden vali göndermekle buradaki harekât - ı milliyeyi söndürmek istiyor demektir. Siz nasıl askerlikten istifa ile bir ferd - i millet gibi çalışmağa karar verdinizse, ben de buradan çekilerek aynı suretle milletimin vazifesini ifaya karar verdim. Vali gelinceye kadar vekâleti kime tevdi edeceğimi lûtfen bildiriniz.»

Ankara'da vali bırakılan K., Heyet - i Temsiliye reisi Mustafa Kemal (Atatürk) ile arkadaşlarını, 27 Aralık 1335 (1919) günü, 20. Kolordu komutanı Ali Fuad (Cebesoy) Paşa ile birlikte, Emir Gölü (Gölbaşı) civarında büyük bir güven içinde karşılamışlardır. İlk seçimde, Denizli ve Kırşehir'den mebus seçilen Hakkı Behiç Bey'ın Denizli mebusluğunu tercih etmesi üzerine açılan yere 22 Ağustos 1336 (1920)'da yapılan seçimde Yahya Galib Bey Kırşehir mebusu seçilmiş; 30 Ağustos 1336'da Kırşehir mutasarrıflığından gelen iki nüsha seçim tutanağı, Dahiliye Vekâleti vekili Doktor Adnan Bey'in imzasını taşıyan 221/3728 sayılı yazı ile B. M. M. Başkanlığına gönderilmiş ve Eylûl 1336 günü Meclise sunulmuştur. 2 Eylûl 1336 (1920) günü I. Büyük Millet Meclisi'ne Kırşehir mebusu olarak katılan K., II ve III. dönemlerde yine Kırşehir, IV, V ve VI. dönemlerde ise Ankara mebusu olarak teşriî görevine devam etmiştir.

KARGIN GÖLÜ, Dalaman ırmağının aşağı kesimindeki Dalaman ovasının doğu bölümünün derin girintisi içinde bir göl. Hurma Dağı ile Kapıkargın Dağı arasındaki girintide meydana gelmiş bulunan bu gölün boyu 2 km den biraz çok, eni 1 km ye yakın olup, yüzölçümü 2 km^2 kadardır. Gölün orta bölümünde bir daralma vardır. Göl oldukça derindir. K. G., önceleri üç yanı dağlarla çevrili ve kuzeye açık küçük bir körfez iken, Dalaman ırmağının taşıyıp yığdığı aluvyonlarla esas büyük körfezi doldurarak Dalaman ovasını meydana getirmesi sırasında önü kapanmış bir aluvyon seddi gölüdür. Çevre dağlarından beslenir ve Kapıkargın adı verilen yerde fazla sularını Kokarsu yoluyle ırmağa boşaltır. Gölde balık vardır.

KARI KOCA MALLARI, karı ve kocanın evlilik birliği (b. bk.) ne getirmiş olduğu mallar. K. K. M., Türk Medenî Kanunu'na göre üç ayrı rejime tâbî tutulmuştur:

a. Mal ayrılığı: Bu sistem, Türk Medenî Kanunu'na göre ana sistemdir. Karı koca arasında mal rejimi hakkında hiçbir anlaşma bulunmadığı takdirde mal ayrılığı rejimini kabul etmiş oldukları kabul edilir. Mal ayrılığında eşlerin her birinin malı kendi şahsî malı olarak kalır. Bu malların gerek mülkiyeti gerek gelirleri ve idaresi mala sahip olan eşe âiddir (T. M. K. 186 - 190).

b. Mal birliği: Türk Medenî Kanunu'nun kaynağı olan İsviçre Medenî Kanunu'nda ana sistemdir. Buna karşılık bizde ancak eşler arasında akitle kararlaştırılabilir. Bu sistemde eşlerin mahfuz tuttukları mallar dışında bütün şahsî malları ve bunların gelirleri birlik malı adı altında bir bütün meydana getirir. Eşlerin her biri şahsî mallarının salt mülkiyetini muhafaza ederse de, birlik mallarının idaresi ve bu mallar üzerinde tasarruf ve yararlanma hakkı kocaya âid olur (T. M. K. 191 - 210).

c. Mal ortaklığı: Bu da ancak eşler arasında akitle kararlaştırılabilen bir sistemdir. Bu sistemde eşlerin mahfuz tuttukları mallar dışında kalan bütün mallar ortak bir servet sayılır ve haklarında iştirak halinde mülkiyet hükümleri tatbik edilir. Eşler, ortaklığa getirdikleri mal miktarı ne olursa olsun, yarı hisseye sahip sayılır. Bu malların mülkiyeti, tararruf ve yararlanma hakları ortaktır. Ancak bu malların idaresi kocaya âiddir (T. M. K. 211 - 236).

KÂR - I NÂTIK, dindışı klasik Türk musikisinde güfteli büyük bir form. Arapçada Küllü'n - negam denen bu şekle kâr adının verilmesi, uzunluğundan dolayı olacaktır. Çünkü form bakımından kâr'a benzemez. Fihrist peşrev ve saz semaîsi şeklinin söz musikisindeki karşılığıdır.

K. N., birbirini takiben gelen makamlardan yapılmıştır. Bir mısra veyâ bir beyit bir makama ayrılabileceği gibi, bir mısrada birden fazla makam da gösterilebilir. Eser çok defa aynı makam ile başlayıp biter. Başlayıp bittiği makamlar ayrı ise çok defa ilk gösterilen makamın adıyle anılır: Rast K. N. gibi. Güftede daima bir edebî sanat ile üzerinde durulan makam zikredilmiştir. Bu sebeple nâtık (= konuşan) adı verildiği kolayca anlaşılır. Meselâ «sabâ» kelimesinin geçtiği mısrada bu makam icra edilir. Bu şekilde eserin didaktik bir mahiyet taşıdığı ileri sürülebilir. Fakat daha fazla, bestekârlar tarafından hüner göstermek, mahirane geçkilerdeki başarılarını tescil etmek için kullanıldığı anlaşılmaktadır. K. N. güftesi yazmak, her makamı ayrı bir edebî sanat içinde söylemek de bir hüner sayılmış, şiir olarak K. N. yazmakla tanınmış şâirler çıkmıştır (Samî gibi). Bu formda, ekseriya usul geçkisi yapıldığı gibi, her makamı ayrı usulle bestelemek derecesine de gidilmiş, bu suretle eser yalnız makamlar için değil, usuller bakımından da bir K. N. olmuştur.

KARIN, insan ve hayvanlarda gövdenin kaburga kenarlarından kasıklara kadar olan ön bölümü. K. üstte diyafragma ile, altta leğen, arkada omurga ve önde kaslarla sınırlanmıştır. K. boşluğu adıyle anılan iç bölümünde

mide, ince ve kalın bağırsaklar, karaciğer, dalak gibi iç organlar bulunur. Bu iç organlar K. zarıyle kaplıdır. Böbrekler ve böbreküstü bezleri K. zarının dışında kalır. Bk. ANATOMİ.

KARIN: bk. KARİNA.

KARINCA, Eklembacaklı hayvanlardan Gerçek eklembacaklılar (Euartropoda) alt dalının, Böcekler (Insecta) sınıfının Kanatlılar (Pterygota) alt sınıfına giren bir takım.

K.'nın vücudu kafa, göğüs, pedikül ve karından meydana gelir. Hayvanın eşyayı taşımak ve ısırmak için pek kuvvetli çeneleri vardır. Üç midelidirler. Birinci kısım besinleri pompa gibi emici vazife görür. İkinci kısım asıl besinlerin sindirildiği mide kısmıdır. Üçüncü kısım ise bir sıvı deposudur. Başında boynuz bulunur; bunlar vasıtasıyle koklar, yolunu bulur ve diğer K.'ları tanır. Her K.'da zehir bezi bulunur. Zehir, düşmanları ıslatmaya, boğmaya ve yapıştırmaya yarar. Dört tane saydam ince zar kanatları vardır. Bunlar yalnız zifaf uçuşunda işe yarar. Yer altında hareketlerine engel teşkil ettiğinden kendiliğinden kopar ve düşer.

KARINCA: Larvalar

K., arılar gibi toplum hayatı yaşar. Kraliçeleri, kanatlı dişi ve erkekleri, kanatsız işçileri vardır. Görevlerine göre bâzı K.'lar avcı, çoban, asker, tarımcı, esirci, cenkçi, duvarcı diye gruplara ayrılırlar.

K.'lar yumurta ile çoğalır. Kraliçe (dişi) K., sıcak mevsimde yumurtlamaya başlar. Bu yumurtaların çatlaması ile kurtlar çıkar. Dişi K., kurtlar pupa (krizalit) halini alıncaya kadar onları besler. Birkaç hafta sonra pupalardan asıl K.'lar çıkar. İşçi olarak çıkan bu K.'lar, kraliçeye nezaret ve onu muhafaza ederler. Kraliçe tekrar yumurtlamaya başlar. Yeni yumurtalardan büyük mıktarda kanatlı dişi ve erkek K. çıkar. Bu K.'lar, sıcak bir havada yapacakları çiftleşme uçuşuna kadar işçiler tarafından büyük bir ihtimamla bakılır ve beslenir. Dişiler bu uçuştan sonra yeni sürüler meydana getirmek üzere toprak içine girerler. Dişi K.'ların bir kısmı, çiftleşme uçuşu zamanında aynı işi görmek üzere işçiler tarafından zaptedilirler. Hayatlarının kalan kısmını kanatsız olarak sürdürürler. Bu hayat 17 yıl sürebilir. Fakat erkek K.'lar bu kadar uzun ömürlü değildirler. Dişi K.'lar çiftleşme uçuşundan sonra işçi K.'lar tarafından yuvaya alınmazlar. Bâzı K. topluluklarında işçi K.'lar, iş yapamayacak zayıf ve ihtiyar K.'ları öldürürler.

KARINCA: Göçebe türü

KARINCA: Yaptıkları işe göre çeşitli büyüklükte karıncalar

K.'nın tanınmış türleri kara K., çayır, kırmızı, orman, kan kırmızısı, siyah kehribar sarısı ve dağ K.'larıdır.

K.'lar yuvalarını, görevlerine ve çevre şartlarına göre toprak ve ağaç içine, bitkilerin ve kayaların oyuklarına, tropik iklim bölgelerinde ağaca asılmış sandık biçiminde veyâ başka hayvanların yuvalarına yaparlar.

KARINCA ASİDİ, keskin kokulu, renksiz bir sıvı. İlk defa kırmızı karıncaların damıtılmasıyle elde edilmiştir. Bu bakımdan K. A. adıyle anılır. Isırgan ve köknar dikenlerinde de K. A. vardır. Bugün oksalik asitle gliserin arasındaki işlemle elde edilmektedir.

Kimya formülü H.COOH olan K. A., yağlı asitlerdendir. K. A. ve tuzları, arıtma işlerinde, altın, gümüş ve civanın beraber bulundukları tuzlardan ayrılmasında kullanılır.

KARINCALAR (Formicidae), Zarkanatlılar (Hymenoptera) sınıfının karınca adı altında toplanan ve 7 500 kadar türü sayılan, çok narin hayvanlar. Büyüklük küçüklüklerine ve yaptıkları görevlere göre çeşitlere ayrılmakla beraber ortak nitelikler taşırlar. Sıcağı severler. Başlarında iki duyargaları vardır. Genellikle ince uzun üç çift bacağa sahiptirler. Her bacakta bir çift fırça bulunur. İçi boş olan bu kıllar salgılarla yağlanmıştır, temizlik işini görürler. Cinsiyet bakımından ikiye ayrılırlar. Kısırlarda dişi organ gelişmemiştir.

Avrupa ormanlarında yaşayan bir cins kırmızı karınca (Formica rufa) avcı davranışları gösterip kendinden büyük böcek ve başka hayvanlara da saldırdıklarından zararlı haşereleri yok etmek amacıyle Almanya ve İtalya'da yetiştirilir. Bâzı türleri otla beslenir, bâzı türleri de birtakım böceklerin sıvı ve şekerli özsuları ile yaşarlar. K., duyargalarının yardımıyle böcekleri boşaltım maddeleri vermeye yöneltirler ve bunları kendileri alırlar. Bu özelliklerinden dolayı bâzı K.'lar bir kısım böcekleri sağıyor da denebilir.

K. bitkileri ve besinleri yıpratıp bozduklarından zararlı sayılırlar. K. ın en zararlı tipi, güney Amerika kaynaklı Arjantin karıncasıdır. Tıpta, K.'ın zehrinden antibiyotikler ve böcek öldürücü ilâçlar yapılmaktadır.

KARINCAYİYEN (Echidna aculeata), Tekdelikliler (Monotremata) takımının Karıncayiyengiller (Echidnidae) familyasından, dişsiz bir memeli türü. Kafatası hortum biçiminde 30 cm kadar uzamıştır. İplik gibi uzun, kamçıya benzeyen yapışkan, tükürüklü, 25 cm boyunda bir dili vardır. Di-

KARINCAYİYEN

line yapışan karıncaları dilini içeri çekerek yutar. Çok kuvvetli ön ayaklarındaki tırnakları sayesinde karınca yuvalarını kolaylıkla tahrip eder. Kuyruğu çok tüylüdür. Dinlenirken kuyruk hayvanın sırtına dönerek sırtını örter. Postu kül rengindedir. Omuz kısımları siyah, ayakları beyazdır. Çok yavaş yürür, uykuyu çok sever. Termit (b. bk.) adı verilen beyaz karıncaların ağaç kovuklarında yaptıkları yuvalarına, kuyruğunu bir dala dolayarak ulaşır. Avustralya ve Afrika'da yaşar.

KARINCAYİYENGİLLER (Echidnidae ve Myrmecophagidae), Omurgalı hayvanlardan Memeliler (Mammalia) sınıfının, Dişsizler (Edentata) ve Birdelikliler (Monotremata) takımına giren iki familyanın ortak adı. Vücutları kirpi gibi dikenlidir. Dişleri yoktur. Genellikle karınca ile beslendikleri için ağızları bu işe elverişli olarak şekil almış ve boru biçiminde uzanmıştır. Dillerini solucan gibi dışarı uzatabilirler. Yapışkan tükürük salgısı çıkaran dilleri ile karıncaları kolaylıkla yakalar ve yutarlar. Kısa pençelerindeki uzun tırnaklarıyle karınca yuvalarını kazarak meydana çıkarırlar. Dişi ve erkekler arasında görünüş bakımından fark yoktur.

Karıncayiyen (Echidna aculeata), büyük karıncayiyen (Myrmecophaga tridactyla), cüce karıncayiyen (Cyclopes didactylus), tamandua (Tamandua tetradactyla) ve yerdomuzu (Orycteropus) türleri tanınmıştır.

Avustralya, Güney Amerika ve (yalnız yerdomuzu) Afrika'da yaşarlar.

KARINDAN BACAKLILAR, Yumuşakçalar şubesinin önemli bir sınıfı. Salyangozlar bu sınıfa girerler. Vücutları çıplak veyâ parçalı bir kabukla örtülüdür. Kabuk bir eksen etrafında koniye benzer bir biçimde kıvrılmıştır. Karın altında etli çember biçimindeki uzantılarını bacak gibi kullanırlar ve sürünerek hareket ederler.

Gözleri baştaki dokungaçlar üzerindedir. Ağızlarında radula denen dişli bir dil bulunur. Kambriyumdan beri fosilleri mevcuttur. Denizlerde, tatlı sularda ve karada yaşayan türleri vardır.

Önden solungaçlılar (Prosobranchia), Arttan solungaçlılar (Opisthobranchia) ve Akciğerli salyangozlar (Pulmonata) takımları vardır.

Etlerinden faydalanılan, solunum organları yüreğin önünde bulunduğundan Önden solungaçlılar adını alan bu takım kabuksuzdur. Kabuk yerini keratin veyâ kalker bir operkulum almıştır. Paludina (Paludina), dev kulağı (Strombus gigas), deniz kulağı (Haliotis), dikenli salyangoz (Murex), Purpura (Purpura), litorina (Littorina) bu takımın iyi bilinen cinsleridir.

Solunum organları yüreğin art bölgesinde yer aldığı için Arttan solungaçlılar (Opisthobranchia) adıyle tanınan takımda kabuk ya çok küçük veyâ hiç yoktur. Hepsi erdişidir. Sümüklüböcek (Aeolis papilloss), doris (doris), deniz tavşanı (Aplysia) takımın iyi bilinen cinsleridir.

Önde manto boşluğundaki bol duvarlarla kaplı tavan bölgesinin solunum organı görevi yapması dolayısıyle akciğerli salyangozlar (Pulmonata) adını taşıyan takımda kabukları ya hiç yoktur veyâ sade bir şekilde kıvrılmıştır. Hepsi erdişidir. Gelişmelerinde başkalaşım yoktur. Genellikle karada yaşarlar. Bağ salyangozu (Helix pomatica), bahçe salyangozu (Cepace hortensis), sülük salyangozu (Limax) ve tabak salyangozu (Planorbis) bu takımın iyi bilinen cinsleridir.

KARIŞICILIK (Fr. Interventionnisme), himayeciliğin daha ileri bir şekli. K.'ta devlet, teşebbüsleri korumakla kalmaz, kendisi de ekonomik teşebbüslere girişir ve özel teşebbüsleri kontrol eder. K.'ın daha ileri şekli sıkı tekelcilik, toptan tekelcilik halindeki devletçi rejimlerde görülmektedir.

KARIŞIK DİL (Fr. Langue mixte) **LER,** aşağı bir kültür düzeyinde bulunan toplulukların kolay anlaşmak üzere kültür bakımından gelişmiş ulusların dillerinden aldıkları türlü unsurlarla meydana getirdikleri dillere verilen ad. Çin sularında konuşulan Pidgin - English, Pasifikte konuşulan Beach - la - Mar dilleri gibi. Antil adalarıyle Güney Amerika'daki K. D.'e kreol (Créole) adı verilir. Bk. KREOL.

KARIŞIK DURUŞ (Fr. Position mixte), armonide bir uygu notalarının bâzılarının seyrek, bâzılarının sık olması hali ki, yarı sık duruş da denir.

KARIŞIK GAZLAR KANUNU: bk. DALTON KANUNU.

KARIŞIMLAR METODU (Fr. Méthode des mélanges; İng. Method of mixtures), ısı miktarlarını ve cisimlerin öz ısıları (ısınma ısısı) nı ölçmekte kullanılan en eski metotlardan biri. Bu metotta kalorimetre içine belli miktarda su konur ve suyun ilk sıcaklığı not edilir. Bu su içine başka yerde ısıtılmış ve tartılmış bir metal parçası atılır ve karışımın son denge sıcaklığı not edilerek bu metal parçasının öz ısısı tâyin edilir. Bk. KALORİMETRE, ÖZ ISI.

KARIŞMA VE BİRLEŞME, ayrı kişilere âid eşyanın birbiriyle kaynaşması. K. ve B. sonucu ortaya çıkan yeni eşyanın kime âid sayılacağı meselesi Türk Medenî Kanunu'nda aşağıdaki şekilde halledilmiştir: a. Eşyadan biri ötekinin teferruatı durumuna girer ve büyük bir masraf veya tahribat yapılmadan birbirlerinden ayrılması imkânsız olursa, mülkiyet esas eşyanın sahibine geçer. Başkasına âid çivilerin bir mobilya yapımında kullanılması hali buna örnek olarak gösterilebilir. Burada mobilya esas eşya, çiviler ise teferruattır. Ancak, esas eşyanın maliki, iyi niyetli teferruat sahibinin zararını karşılamaya mecburdur.

b. K. ve B. sonucunda büsbütün yeni bir mal meydana gelmiş veyâ aynı cinsten eşya birbiriyle karışmış ise, her iki eşyanın sahipleri meydana gelen yeni mala müştereken malik olurlar. Birinci hale örnek olarak şeker ve meyvadan reçel yapılması, ikinci hale örnek olarak da iki ayrı kimseye âid buğdayın değirmende karışması gösterilebilir. Bu iki halde de tarafların hissesi kaynaşmış malların K. ve B. zamanındaki değeri göz önünde tutularak hesaplanır. Kaynaşmış malın bölünmesine imkân yoksa, satılıp değeri malikler arasında hisseleri oranında bölüştürülür.

KARİA DİLİ, Eski Küçük Asya dilleri (b. bk.) arasında yer alan bir dil. Bu dil eskiden Aydın, Muğla bölgesinde konuşulurdu. M. Ö. IV. yüzyıldan kalma yazılı kalıntıları Karia topraklarında ele geçmiştir. Bunlardan başka, Mısır'da Karialı askerler tarafından kaya ve taş üzerine yazılmış birtakım yazıtlar da bulunmuştur.

KARİATİDLER, Yunan mimarisinde, kadın heykeli biçiminde bir destek. İlk K.'ler İonia mimarisinde görülür (Atina'daki Erekhtheion). Romalılarca da kabul edilen bu

süs şekli Orta Çağ'da terk edilmiş, fakat Rönesans ve yeni çağlarda tekrar benimsenmiştir.

KARİATİD'LER

KARİB DİLLERİ, Güney Amerika dillerine bağlı bir dil ailesine verilen ad. Karib Denizindeki Yelüstü ve Yelaltı adalarında, Venezuela, Guyana'lar ve dağınık olarak Kolombiya, Peru ve Brezilya'da konuşulan bu diller, birçok gruplara ayrılmıştır.

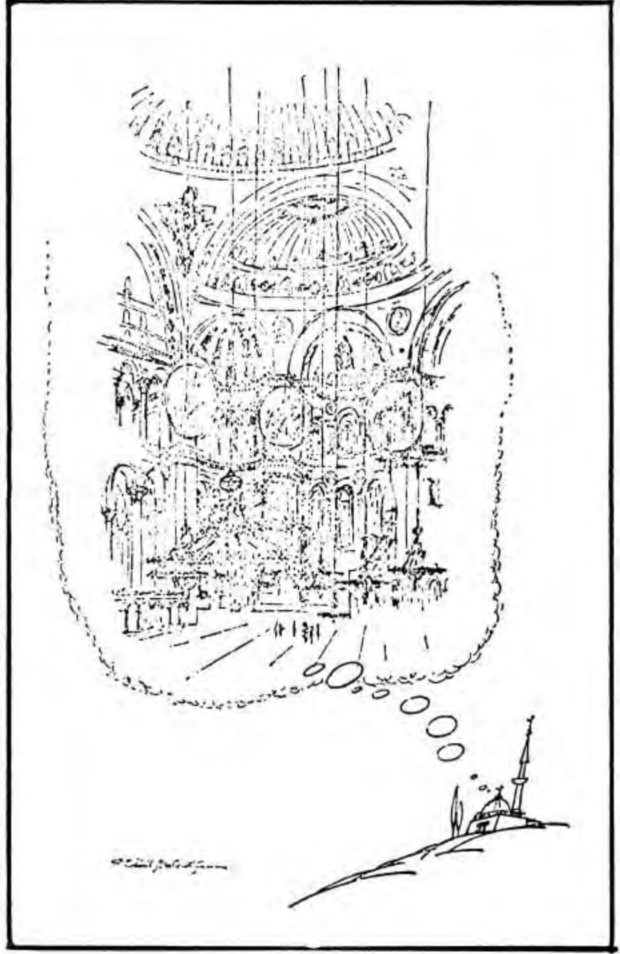
KARİB'LER, Güney Amerika'nın kuzeyinde ve Antil adalarında yaşayan bâzı yerli kabilelere verilen ad. Bunların konuştuğu dile de K. dili adı verilir.

KARİBU (Zoo.), Kanada'da vahşi ren geyiğine verilen ad.

KARİDES, tuzlu ve tatlı sularda yaşayan istakoz ve yengece yakın bir kısım kabukluların genel adı. K.'ler Akdeniz, Marmara, Karadeniz, Atlas Okyanusu ve Hint Okyanusu'nda yaşar. Boyları 7,5 - 8 cm kadardır. Güneyde, derin sularda daha iri K.'ler yaşamaktadır. Sırtları kalkan biçiminde bir kabukla örtülüdür. Bu kalkan hemen hemen baş ve göğüs kısmının bütün üstünü kaplar. Sırtı örten bu karapaks'ın alın ucu rosturum olarak uzamıştır. Rosturumun iki yanında saplı gözler bulunur. Üçer çift çene ayakları ve onar tane de kısmen makaslı olan yürüme bacakları vardır. Yalnız iki ön göğüs ayakları makaslıdır. Karın ayakları çatal ayak tipindedir. Karın kısmı aşağıya doğru eğilmiştir. Yurdumuzda taze olarak kullanılır, yabancı ülkelere de ihraç edilir.

KARİDES

KARİKATÜR (Fr. Caricature), bir kimsenin karakteristik çizgilerinin, hicvetmek maksadıyle mübalâğalı bir şekilde bozulması suretiyle yapılan resim. K.'ün çok eski zamanlardan beri var olduğu, Torino müzesinde bulunan «Muzıkacı hayvanlar» dan, Yunan vazolarında görülen tanrı resimlerinden ve Roma'da Palatinus tepesindeki «graffitto» (duvarlara çizilen resim) lardan anlaşılmaktadır. Avrupa'da, Orta Çağ'da, katedrallerin heykel ve kabartmalarında hicvedici maksatlar göze çarpar. İlk siyasî K.'ler Hollanda'da basılmış ve bütün Avrupa'ya yayılmıştır. Bu K.'ler, birçok kral ve başbakanları, alay edici bir şekilde verir. 1589 - 1600 yıllarında *Les belles figures et drôleries de la Ligue* (Ligue'in güzel simaları ve tuhaflıkları) adlı bir K. albümü yayımlanmıştır. (Ligue, Protestan kral adayı Henri'ye karşı savaşan Katolik partisinin adıdır). XVII. yüzyılda ve Büyük İhtilâl'de K. sanatı bâzen açık saçık, bâzen de şiddetli bir karakter taşır. İngiltere'de Gillray ve Rowlandson gibi sanatçılar ortaya çıkmıştır.

KARİKATÜR: Semih Balcıoğlu'ndan bir «Yazısız»

KARİKATÜR: İbrahim Ersaraç'tan bir «Yazısız»

KARİKATÜR: — Almaaa... kilosu on liraya almaaa... — Beyhude bağırma evlâdım, zaten bizim mahallede kimse alamaz! (Necmi Rıza Ayça'dan)

XIX. yüzyılda Fransa'da Daumier taş kazısı ile şaheserler yaratmıştır. «Robert Macaire» adı altında bir dalavereci tipini yaratan bu sanatkârdır. Travies, Mayeux tipini yaratmış, Henry Monnier ise «Joseph Prudhomme» adı altında azametli ve budala bir burjuva tipi meydana getirmiştir. Yine Fransa'da, III. Cumhuriyet devrinde Forain, Léandre, Abel Faivre, Willette, Hermann - Paul, Albert Guillaume, Gassier gibi birçok K.'cüler yetişmiştir. Son zamanlarda milletlerarası ün kazanmış K.'cüler arasında Fransa'da Sennep, Guérin ve Eftel, İngiltere'de Sir David Low, Almanya'da da P. Simmel anılabilir. Goya, Toulouse - Lautrec, nihayet Victor Hugo ve Alfred de Musset de K.'cüler arasında yer almıştır.

Türkiye'de karikatür: Yurdumuzda ilk K. 1870 yılında «Diyojen» dergisinde çıkmıştır. Ancak, Teodor Kasap'ın çıkardığı bu dergide 24 Kasım 1870'te yer alan bu K.'ü kimin yaptığını bilmiyoruz. Bu tarihten sonra da aynı dergide sürekli olarak birtakım K.'ler çıkmıştır.

Yurdumuz K. alanında başka ülkelere göre geç kalmıştır. Bu gecikmenin birçok sebepleri vardır. En önemli sebep olarak dinî yönden konmuş olan resim yasağı akla gelebilir. Bu yasak karşısında Türk sanatçıları yazı, tezhip, çini, tahta oymacılık gibi çizgi sanatlarına yönelmişlerdir. K.'cülük sanatının gelişememesinin bir sebebi de siyasî yapı ve düzende aranabilir. Temeli siyasî eleştirmeye dayanan ve düzenin aksaklıklarını belirtmeyi amaç edinen bir sanatın Osmanlı İmparatorluğu'nda hüküm süren şartlar altında büyük bir gelişme gösterememesi tabiîdir.

Türk K.'cülüğünde ilk büyük sanatçı olarak Cem (b. bk.) anılabilir. Cem Osmanlı İmparatorluğu döneminde Batı anlayışına uygun K.'leriyle düzeni korkusuzca eleştirmekten geri durmamıştır. Onun çıkardığı «Cem» dergisinde yöneticiler açık açık eleştirilmiştir. Bu K.'ler sonradan yetişen sanatçılar için örnek teşkil etmiştir.

Cumhuriyet döneminden önce Rıfkı, Münif Fehim (Özarman, b. bk.) ve Ramiz (Gökçe, b. bk.) gibi birtakım sanatçılar da çalışmışlardır. Ancak Ramiz daha çok Cumhuriyet döneminde eser vermiştir. Bu dönemde yetişen ve Türk K.'cülüğünde Yeni bir çığır açan bir sanatçı da Cemal Nadir (Güler, b. bk.) dir. Yurdumuzda K.'ün yayılma ve sevilmesinde Cemal Nadir'in rolü büyüktür. 1928 yılında «Akşam» gazetesinde günlük K.'lerine başlamıştır. Ramiz de «Cumhuriyet» gazetesinde K.'ler yayımlamıştır. Bundan başka «Akbaba», «Yedi Gün», «Karikatür», «Aydede» ve «Mizah» dergilerinde de sürekli olarak çalışmıştır. II. Dünya Harbi yıllarında Ramiz «Yeni Sabah» gazetesinde de K.'lerini yayımlamıştır. Ramiz ve Cemal Nadir, yurdumuzda K.'cülüğü meslek haline getirmişlerdir.

Onlardan sonra yetişen K. sanatçıları arasında Necmi Rıza (Ayça, doğ. Priştina 1912) ve Orhan Ural (doğ. İstanbul 1913) önemli bir yer tutarlar. Necmi Rıza, «Akbaba», «Karikatür», «Şaka» dergilerinde çalışmıştır. Bundan başka, bir süre «Papağan» dergisinin yazı işleri müdürlüğünü de yapmıştır. Orhan Ural ise «Son Posta», «Karikatür», «Akbaba», «Tanin», «Vakit», «Haber», «Tasvir», «Şaka», «Tercüman» gibi gazete ve dergilerde çalışmıştır.

Cumhuriyet döneminde Osmanlı düzeninin gülünç yanları Salih (Erimez, doğ. İstanbul 1901) in «Tarihten çizgiler» inde dile getirilmiştir. Onun eserlerine K. yerine daha çok resim de denilebilir. Salih'in eserleri «Cumhuriyet», «Papağan», «Akbaba», «Son Saat», «İkdam», «Yedi Gün», «Karikatür», «Şaka», «Akşam», «Dünya», «Tercüman» gibi gazete ve dergilerde çıkmıştır. Bu arada K.'cü olarak güçlü bir tekniğe sahip olan Sedat Nuri İleri (Sakız 1888 - Royat 1942) de anılabilir.

1942 - 1943 yıllarında mizah dergilerimizde yeni birtakım K.'cüler göze çarpar. Selma Emiroğlu (doğ. İstanbul 1928), Mim (Mustafa) Uykusuz (doğ. Akhisar, Manisa 1922), Semih Balcıoğlu (doğ. İstanbul 1928), Turhan Selçuk (doğ. Milas 1922), Nehar Tüblek (doğ. Manastır [Bitolj], Yugoslavya 1921) gibi. Bütün bu sanatçıların ilk yıllarında Cemal Nadir'in etkisinde kaldıkları göze çarpar. Ancak, Türk K.'cülüğünün «orta kuşağı» nı meydana getiren bu sanatçılar, sonradan kişisel bir üslûp ve değer kazanmışlardır. Daha sonra Eflâtun Nuri (Erkoç, doğ. İstanbul 1927), Ali Ulvi (Ersoy, doğ. İstanbul 1926), Ferruh Doğan (Akdilek, İstanbul 1923), Altan Erbulak (doğ. Erzurum 1929), Bedri Koraman (doğ. Bafra 1928) da orta kuşağa katılmışlardır. Yalçın Çetin (doğ. İstanbul 1934), Tonguç Yaşar (doğ. İstanbul 1923), Oğuz Aral (doğ. Silivri 1936), Mıstık (Mustafa Eremektar, doğ. İstanbul 1930), Suat Yalaz (doğ. Çiçekdağ 1932), Sinan Bıçakçıoğlu (doğ. İstanbul 1931), Hüseyin Mumcu (doğ. Yenişehir, Bursa 1924) da bu kuşağa bağlıdır.

Bu kuşağa bağlı sanatçılar, Türk K.'cülüğüne büyük bir yenilik getirmişlerdir. Bu sanatçıların yetişmesindeki en önemli sosyal faktör, demokrasi dönemine geçiştir. Türk K.'ü demokratik hayatta büyük bir güç kazanmış, yeni sanat olanaklarına kavuşmuştur. Bu kuşağın sanatçılarından Sururi (Gümen, doğ. Bursa 1920), «Hürriyet» te, Semih Balcıoğlu «Akşam» da, Ali Ulvi «Cumhuriyet» te, Altan Erbulak «Yeni Sabah» ta, Ferruh Doğan «Vatan» da, Mıstık «Akşam» da, Turhan Selçuk «Yeni İstanbul» da, Mim (Mustafa) Uykusuz «Dünya» da

çalışmışlardır. Yalçın Çetin, Nehar Tüblek, Tonguç Yaşar, Suat Yalaz, Sinan, Eflâtun Nuri, Bedri Koraman, Oğuz Aral ise dergilerde görev almışlardır. Şadi Dinççay (doğ. Bafra 1919) da dergilerde K. yayımlamıştır.

Orta kuşağa gelinceye kadar Türk K.'leri daha çok güldürmeyi göz önünde tutuyorlardı. Bu K.'letde genel olarak iki kişi yer alır ve güldürü, günlük olay ve gelişmelerle ilgili olarak yapılan bir konuşma ile sağlanırdı. Orta kuşak döneminde bu K.'ler yanında «yazısız» K.'ler de büyük bir yer tutmuştur. Daha önce Cemal Nadir de «yazısız» K.'ü denemişti. Ancak «yazısız» K., daha sonraki dönemde gerçek bir gelişme sağlamıştır. Bu K.'ler Türk K.'üne düşünmeyi ve düşündürmeyi getirmiştir. Demokrasi döneminde yetişen sanatçılar, toplumun problemlerine tercüman olmaya çalışmışlardır. Bu suretle Türk K.'ü Avrupa düzeyine yükselmiştir. Bu dönemde Mumcu köy konularını da K.'ümüze getirmiştir. Demokrasi döneminde K. sanatçıları politik gelişmeler yanında aktüel sosyal problemler üzerinde de durmuşlardır.

Cemal Nadir Türk K.'cülüğünde Amcabey, Dalkavuk. Yeni Zengin gibi birtakım tipler yaratmıştır. Ramiz de Tombul Teyze tipiyle ün kazanmıştır. Orta kuşağa bağlı K.'cüler de gazete ve dergilerde birçok tipler yaratmışlardır.

Cumhuriyet döneminde K.'cülerimiz K. albümleri de çıkarmışlardır. Cemal Nadir ve Ramiz bu yolda da öncülük etmişlerdir. Daha sonra Togo (Kozma Togo, İstanbul 1895 - İstanbul 1964), Necmi Rıza, Orhan Ural, Salih, Mim Uykusuz, Semih Balcıoğlu, Sururi, Ratip Tahir (Burak, doğ. İstanbul 1904), Turhan Selçuk, Nehar Tüblek, Ferruh Doğan, Tonguç Yaşar, Güngör Kabakçıoğlu (doğ. Serik, Antalya 1933)... da birçok K. albümleri yayımlamışlardır.

1940'tan sonra K.'cülerimiz Ankara ve İstanbul'da toplu sergiler açmışlardır. Daha sonra kişisel sergiler de düzenlenmiştir.

Türk K.'cüleri yurt içinde düzenlenen yarışmalara katıldıkları gibi, uluslararası yarışmalara da girmişlerdir. 1957'den bu yana yurt dışı yarışmalara katılan Türk K.'cüleri birçok ödüller kazanmışlardır.

KARİKİYA: bk. KARKİYAÎ'LER.

KARİMOEN ADALARI, İndonezya'da, Sumatra adasının doğu kıyısı açıklarında, Malakka boğazının güney ucunda ve Riouw takımadalarının batısında yer alan adalara verilen ad.

KARİMOENDJOWO ADALARI, İndonezya'da, Cava denizinde, Capara (Cava) nın 70 km kadar kuzeyinde, 27 adadan meydana gelen takımadalar. Yüz ölçümleri aş. yu. 25 km² olup, nüfûsları 1 231 (1964) dir. Bu adaların ancak biri (Büyük Karimoen) büyüktür.

KARİNA, gemi teknesinin su içinde kalan kısmı. Denizcilikte kullanılan bir terimdir. Gemi kaburgasının temeli sayılan omurganın altına bağlı, geçici bir omurgadır. Su içinde kaldığından dışarıdan kolaylıkla görmek mümkün değildir.

KARİNE (Mus.): bk. KAYNE.

KARİNE EĞRİSİ: Bir sıvıya daldırılan bir cisim, iki karşıt kuvvetin baskısı altında kalır. Bunlardan biri de cismin yerini kapladığı sıvının ağırlığıdır. Cismin denge durumunda bulunması için bu iki kuvvetin birbirine denk ve doğrudan doğruya karşıt olması ve cismin ağırlık merkezi ile yeri kaplanan sıvının ağırlık merkezi (*itme merkezi* gemilerde karina merkezi) nin bir çekül üzerinde bulunmaları gerekir. Eğer cisim, yeri kaplanan sıvının itme merkezi olan nokta, şeklin düzlemi içinde kalacak şekilde oynatılacak olursa, bu nokta bir eğri çizer. Gemilerde bu eğriye K. E. adı verilir. Bk. DENGE.

KARINTHY [*kǫrinti*], **Frigyes** (Budapeşte 1888-Siófok 1938), Macar yazarı. Yazar olarak ününü *Így írtok ti* (Siz böyle yazıyorsunuz) [1912] adlı mizahî eseriyle kazanmıştır. Bu eserinde K., tanınmış Macar yazarlarıyle yabancı ediplerin yazılarını ustalıkla taklit etmiştir. Bundan başka, K. mizah yazıları, küçük hikâyeler, romanlar ve piyesler de kaleme almıştır. *Utazás a koponyám körül* (Kafatasım etrafında bir gezi) [1937] adlı eseri de anılabilir.

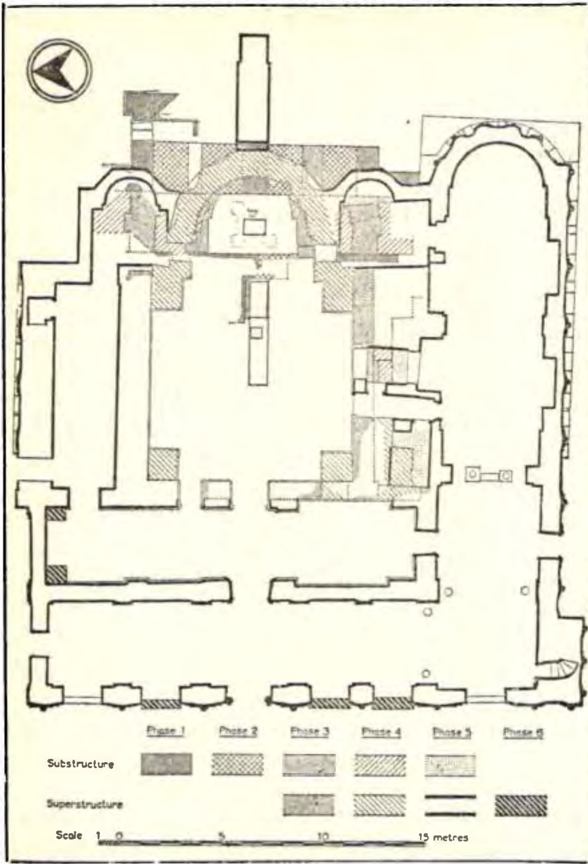
KARİTA'LAR (Yun. Kharites; Lat. Gratiae; Fr. les trois Grâces), Yunan mitolojisinde üç lûtuf tanrıçasına topluca verilen ad. Zeus'un kızları olan ve Euphrosynē (neşe), Aglaē (parlaklık) ve Thalia (talih) adlarını alan bu tanrıçalar her yıl bitkiler âleminin yenilenmesini sağladıkları için dünya nimetlerini temsil ederlerdi. Bunlar grup halinde çıplak ve birbirinin boynuna sarılmış olarak gösterilir.

İkonografya: Eski Çağdan bize üç genç K.'yı çıplak olarak tasvir eden meşhur bir heykel grupu kalmıştır (Siena Güzel Sanatlar Akademisi). Birkaç kopyası bilinen (Louvre) bu heykel grupunun Kyrēnē (Libya) li Hellenistik bir heykeltıraşın eseri olduğu sanılır. Resim sanatında bu grup, Botticelli'nin «İlkbahar» (Floransa) ını, Raffaello'nun «Küçük tablo» (Chantilly) sunu, Correggio'nun «Freskler» (Parma) ini ilham etmiştir. Yine bundan ilham alan ressamlar arasında Tintoretto (Venedik'te: Doge'ler sarayı), Zuccari (Caprarola), Rubens (Floransa, Stockholm, Viyana, Madrid), Natoire (Louvre), G. B. Regnault (Louvre); heykelcilikte ise Germain Pilon II. Henri'nin yüreği anıtı-Louvre), Leonhard Kern (Budapeşte), Falconet, Canova (Leningrad), Thorvaldsen (Milano), Pradier (Versailles) sayılabilir.

KARİTE (Fr. Karité veya arbre à beurre; İng. Sheatree), Sapotaceae familyasına bağlı bir ağaç. Batı Afrika'da yetişir. Ağacın meyvesi tatlıdır ve içinde yağlı bir badem vardır. Bir ağacın bademlerinden normal olarak 3,5 kg yağlı madde alınır. Ağacın kerestesi ev ve mobilya yapımında kullanılır.

KARİYE CAMİİ, İstanbul'da Bizans devrinden kalma ve içindeki duvar resimleri bakımından ünlü eski bir kilise. K. C., şehrin kuzey - batı köşesinde, surların iç tarafında, Edirne Kapısı (eski adı: Kharisios kapısı) ile Tekfur Sarayı arasındaki alanda, bir yamaçta bulunmaktadır. 25 yıldır camilikten çıkarılmış olan bu eski eser, bugün Ayasofya Müzesi Müdürlüğüne bağlı bir müze - anıt olarak ziyarete açık bulunmaktadır.

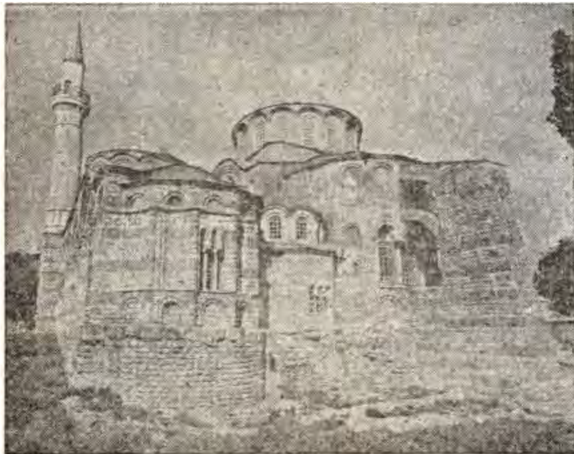
K. C., esasında İsa ve Meryem adlarına kurulmuş bir manastırın kilisesidir. Her ikisinin de bir sıfatı olarak eklenen *khora* adı, manastırın da adı olmuş, burası *Monē tēs Khōras* olarak tanınmıştır. Bâzı eski Bizans yazarları *khora* adının bu manastıra Konstantin surlarının dışında olmasından dolayı verilmiş olduğunu yazarlar. Fakat 413'te

KARİYE CAMİİ'nin çeşitli yapı devirlerini gösteren planı

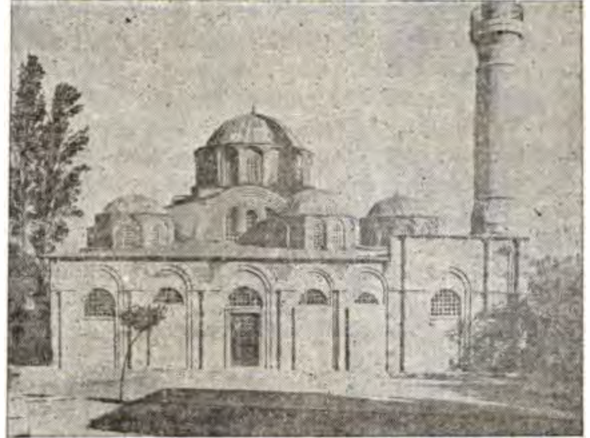
şimdi görülen kara tarafı surları yapılınca manastır da şehrin içinde kalmıştır. Bâzıları ise bu kelimenin tamamiyle mistik bir anlamı olduğunu ve İsa'nın sıfatı olarak «insanın tasavvur edebileceği hayatının en dış sınırı» anlamına geldiğini iddia ederler. Her halde *khora* adı geç Bizans devrinde bu ikinci anlamda alınmış ve K. C.'nin içindeki İsa ve Meryem tasvirlerinde, bunların yanlarına mistik anlamda olarak bu kelime konulmuştur. Türk devrinde buraya verilen ad ise, maddî anlamdaki *khora* kelimesinin Türkçeleşmiş şekli olarak kabul edilmektedir.

K. C.'nin esası olan Khora manastırı da, pek çok

KARİYE CAMİİ: Doğudan görünüşü

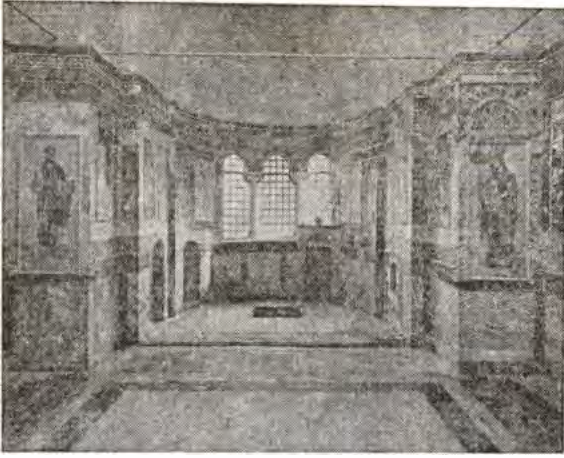
Bizans dinî tesisi gibi kuruluşu hakkında birbirini tutmaz kayıtlar ve rivayetler olan bir yapıdır. Bunların içindeki gerçek payını ayırt etmek oldukça zordur. Bu bölge henüz şehir surları dışında olduğu sırada III. yüzyılda burada Kharisios'un arazisi içinde Başmelek Mikhael adında küçük bir ibadethâne (şapel) vardı. IX. yüzyılın bir yazarına göre, İmparator İustinianos'un karısı Theodora'nın Sasanîlere karşı savaşlara katılmış bir kumandan olan amcası Theodoros, dünyevî hayattan çekildiğinde, 536 - 557 yılları arasında artık surlar içinde olan Kharisios'un arazisinde bir manastır yaptırtmağa girişmiştir. Fakat 557 yılı depreminde büyük zarar gören bu yapıları, İustinianos ile Theodora eskisinden daha güzel ve süslü olarak yaptırtmışlardır. Bu tesiste dört ayrı kilise vardı ve bunlardan Meryem adına olanı basilika biçiminde idi. Ancak bu rivayetin doğruluğu çok şüphelidir. Çünkü İustinianos'un eserleri hakkında Prokopios'un düzenlediği kitapta bu kiliselerden bahsedilmediği gibi, Sasanî savaşlarında Theodoros adında bir kumandan da tanınmamaktadır. Zaten çok aşağı tabakadan gelen Theodora'nın bu ad ve mevkie sahip bir amcası olduğu da bilinmemektedir. Bu duruma göre, Khora manastırının esasının VI. yüzyılda kurulduğu yolunda bâzı

KARİYE CAMİİ: Batıdan görünüşü

yayınlarda tekrarlanan bilgi sağlam bir dayanağa sahip sayılamaz. Her halde Theodoros, Phokas (602 - 610) ın damadı *eparkhos* (vali) Krispos ile karıştırılmış olmalıdır. Heraklios (610 - 641) tarafından Kharisios'un arazisindeki Khora manastırına enterne edilen Krispos'un bu dinî tesisi bir ara genişlettiğini kaynaklar bildirmektedir. Artık VII. yüzyılda bu bölgede Khora adında ufak bir dinî müessese bulunuyordu. VIII ve IX. yüzyıllarda bâzı kimselerin bu manastıra gömüldükleri bilinir. Patrik Germanos 740'ta buraya gömülmüş, V. Konstantin'e karşı bir ayaklanma yapan Artavastes, Khora manastırına kapatılmış (742), V. Leon (813 - 820) ile İkonoklasma hakkında görüşmeye gelen Mikhael Synkellos, aynı manastırda misafir edilmiş (813) ve aynı Mikhael, İkonoklasma devri kapanınca (842) Khora manastırına başrahip tayin edilmiş, ölümünde de buraya gömülmüştür (846). Fakat bundan sonra Bizans tarihinde iki yüzyıldan fazla Khora manastırının adı geçmediğine göre, bu süre içinde bu tesisin harap olarak yıkıldığına ihtimal verilir.

Khora manastırının yeniden kuruluşu ve kilisesinin de tekrar inşası, XI. yüzyılın sonunda, I. Aleksios Komnenos (1081 - 1118) un kayınvalidesi Maria Dukaina tarafın-

KARİYE CAMİİ: Esas mekânı

dan olmuştur. 1948'den sonra yapılan arkeolojik araştırmalar, gerçekten 1077 - 1081 yılları arasında inşa edilen kilisenin bâzı kalıntılarını ortaya koymuştur. Bunun dört sütunlu Yunan haçı biçiminde bir yapı olduğu anlaşılmaktadır. Fakat pek az sonra I. Aleksios'un küçük oğlu sebastokrator Isaakios Komnenos, büyük annesinin kilisesini yeniden inşa ettirmiş ve narteks kısmında kendisi için de bir mezar yaptırtmıştır. 1120 yılına doğru yapıldığı tahmin olunan bu kilise, bugünkü K. C.'nin üzeri büyük kubbe ile örtülü esas mekânı ile batı tarafına bitişik olan narteksidir. Fakat Isaakios, sonraları Trakya'da Ferecik'te Kosmosoteira manastırını yaptırtmış ve orada gömülmüştür. Khora manastırı ile kilisesinin XII'. yüzyılda Latin işgali sırasında ne olduğu hakkında bir bilgi yoktur. Son Bizans devrinde, XIV. yüzyıl başlarında önemli bir politik mevkii olan, aynı zamanda geniş kültürlü bir humanist olarak da tanınan büyük logothetes Theodoros Metokites, özel sarayına komşu olan Khora manastırı ve kilisesi ile ilgilenerek bunları yeniden yaptırırcasına tamir ettirmiştir. 1315 - 1321 yılları arasında yapılan bu çalışmalar neticesinde kilise birçok eklerle genişletilerek şımdıki görünüşünü aldıktan başka, içi ona muhteşem bir manzara veren mozaik ve fresko resimlerle süslenmiştir. Metokites'in bir odası olduğu ve burada kaldığında dostları ile edebiyat, felsefe, teoloji görüşmeleri yaptığı bilinir. Metokites sonraları sürgüne gönderilmiş, dönüşünde sarayını yakılmış bulmuş ve keşiş olarak Khora manastırına çekilerek, 13 Mart 1331'de ölümünde de kiliseye gömülmüştür. Esas kilisenin içinde güney taraftaki pencereleri ayıran küçük sütunların başlıklarında, boya ve yaldızlı harfler ile yazılmış olarak «*Kurucu Theodoros Metokites logothetes*» kelimeleri bugün hâlâ okunabilmektedir. XIV. yüzyılda K. C. olan kiliseye bâzı tanınmış kimseler gömülmüştür. Bunların mezarlarının yerleri lâhitlerinin arkasındaki duvara işlenmiş portreleri ile adları tesbit olunabilmiştir. Metokites'in yakın dostu, Mikhael Tornikes de gözden düşünce Makarios adıyle keşiş olmuş ve Evgenia adını alarak rahibe olan karısı ile birlikte K. C. olan kiliseye gömülmüştür. Yandaki ek şapelde çok süslü bir kemer taşında Tornikes'in mezar kitabesi ve altındaki hücrenin içinde kendisi ile karısının portreleri görülebilir. K. C.'nin içinde dış narteksin, güney köşesindeki bir hücrenin de Eirene Raouleina Palaiologina (ölm. 1321'den sonra) nın mezarının yeri olduğu, buradaki resimden ve yazılardan anlaşılmaktadır. İçeride daha pek çok mezar yeri varsa da, bunların sahipleri anlaşılamamış, sadece içlerinden Demetrios adında bir tanesi tesbit olunmuştur. Son Bizans devri tarihinin önemli kaynaklarından bir tarih yazan ve çok geniş bilgili bir fikir adamı olan Nikephoros Gregoras da 1354'e kadar Khora manastırında yaşamıştır. Bizans halkınca şehrin koruyucu tılsımı olarak kabul edilen Hodegetria Meryem ikonası, 1453'te surlara yakın olması için bu kiliseye getirilmiştir.

Fetihten sonra, Khora manastırı ve kilisesi bir süre olduğu gibi kalmıştır. Ancak XVI. yüzyıl başlarında Sadrâzam Atik Ali Paşa kiliseyi cami haline getirerek vakf etmiştir. Türk devri içlerinde manastır yapıları ortadan kalkmış, fakat K. C. yaşamağa devam etmiştir. 1766 yılındaki büyük depremde çok zarar gören, kubbesi çöken K. C. mimar İsmail Halife tarafından tamir edilmiştir. İstanbul'da pek çok hayır eserleri yaptıran, zengin bir kütüphane vakf eden, ayrıca vilâyet yanında güzel bir manzumesi, Eyüp'te başka hayır eserleri olan Kızlarağası Hacı Beşir Ağa (ölm. 1746) K. C.'ne ek olarak bir mektep ile bir imaret kurdurmuştur. Yakın tarihlere kadar bir tekke olarak kullanılan bu imaretin avlusunda, sahabeden olduğu kabul edilen Ebu Said el - Hudrî'nin türbesi vardır. Bugün bu türbe K. C.'nin sol tarafında görülebilir. Bu türbe, H. 1177 (= 1763 - 1764) de bir Haseki Sultan tarafından onarılmıştır. K C.'nin kapısı karşısında da H. 1079 (1668 - 166) tarihli bir çeşme yaptırılmıştır. K. C'nin duvarlarını tonoz ve kubbelerini süsleyen resimlerinin bir kısmının üstlerinin örtülmediği anlaşılmaktadır. XVII. yüzyılda Evliya Çelebi buradan «... kâr - ı kadîm bir deyr - i musannâ ...» olarak bahseder. Lechevalier, 1785 - 1786 yıllarında burada gördüğü bir mozayiği anlatır. J. Dallaway, burada «İsa'ya yaptırttığı kilisenin modelini sunan imparator (!) un tasviri olduğunu, ayrıca havarilerin resimlerinin de görüldüğünü.. », XIX. yüzyılda Patrik Konstantinos, J von Hammer (1822), Ch. Newton (1852), A. von Warsberg (1864), K. C'nde duvar resimlerini gördüklerini bildirmişlerdir. Bu kısa not-

KARİYE CAMİİ olan kiliseyi yeniden yaptıran İsaakios Komnenos'un mozaik portresi

lar, K. C.'nin içinde namaz kılınan bir ibadet yeri olmasına rağmen, resimlerin kısmen de olsa açık olduklarını ve ziyaretçiler tarafından görülebildiklerinin açık delilleridir. 1875'e doğru Kuppas adında bir Rum mimar, K. C.'ni onarmış, resimlerin bâzılarını daha temizlemiş, bâzı çatlakları yamamıştır. Pulgher, 1878'de basılan kitabında, buradan birçok mozayiğin resimlerini tanıtmış ve 1886'da Leval bunların kataloğunu bastırmıştır. 1948'de Amerikan Bizans Enstitüsü adına T. Whittemore (1871 - 1950) bu K. C. duvar resimlerinin restorasyonuna girişmiş ve işe P. Underwood (1902 - 1968) tarafından devam edilmiştir.

Bugün toprak üstünde Khora manastırından hiç bir iz kalmamıştır. K. C. olan eski kilise çeşitli devirler gösteren büyük bir yapıdır. En eski yapı XII. yüzyılda yapılan ortadaki büyük kubbeli bölümdür. Bunun altında XI. yüzyıl sonlarına âid kilisenin kalıntıları bulunmuş, onun da altında daha eski, fakat kilise olmayan bir yapıya âid izler tesbit edilmiştir. Burası dört kemerin desteklediği büyük bir mekân olup, doğu tarafında dışarı taşkın apsis bulunmaktadır. Bu bölümü örten pencereli yüksek kasnaklı kubbenin ortası 1766 tamirinde ahşaptan yapılmıştır. Apsisin iki yanındaki apsisli hücreler kubbeli birer kapalı mekân halindedir. Bu esas kilisenin batı tarafında bir narteks uzanır. Bunun da sağ tarafı kubbeli bir kare mekân biçimindedir. Buranın İsaakios Komnenos'un mezar yeri olarak hazırlandığına ihtimal verilir. 1315 - 1321 yıllarında büyük logothetes Theodoros Metokites'in eklediği kanat, kilisenin güney tarafına bitişik, ayrı bir yapı hüviyetinde, tek nefli, tek apsisli, ince uzun bir mezar şapelidir (parekklesion). Ayrıca, aynı tamirde binanın batısına bir de dış narteks eklenmiştir. Esas mekânın sol tarafına bitişik içi merdivenli, üzeri tonozlu dar dehliz de her halde XIV. yüzyıla âid olmakla beraber başlıbaşına bir mimarî hüviyete sahip değildir. XIV. yüzyılda ayrıca apsisi dıştan destekleyen büyük payanda yapılmıştır. K. C.'nin batı - güney köşesinde yükselen minare

KARİYE CAMİİ'nin narteks kısmındaki mozaikleri

KARİYE CAMİİ'ne bitişik kanattaki fresko resimler

esas bina bünyesine oturtulmuştur ve şimdiki şekli ile pek eski değildir.

K. C. bir yamaçta kurulduğundan arazi meylini düzlemek üzere altında binanın planını aksettiren büyük bir mahzen yapılmıştır. Binanın dış cepheleri XIV. yüzyıl Bizans yapı sanatının özelliklerini gösterir. Bunlarda taş ve tuğla kullanılmış ve duvar yüzlerinin çeşitli kemerler, nişler ile hareketlendirilmesine önem verilmiştir. Böylece yapı dış görünüş bakımından hafif ve dışarıya açık bir görünüş kazanmıştır. K. C.'nde özellikle en eski kısmın ana mekânı ile narteks kısmı renkli taş levhalar ile kaplanmıştır. Ayrıca XIV. yüzyıla âid ek kısımlarda üzerleri melek kabartmalı sütun başlıkları da vardır. Yan ek şapeldeki iki mezar hücresi (arcosolium) ni çevreleyen mermer kemerler sanat değeri üstün parçalardır. Bunlardan biri M. Tornikes'in mezar kitabesini de ihtiva eder. Esas mekânın iki köşesinde birer mozaik üstünde de yapının kilise devrinden kalmış yüzleri kabartmalı kemerli ve boyalı mermer iki plaka vardır. En ilgi çekici taş eser, narteksten esas kısma geçit veren küçük yan kapının iki yan yüzünü süsler. Bunlar VI. yüzyıla âid iki mermer levha olup, yüzleri o çağın kapı kanatlarının taklidi olarak işlenmiştir.

K. C.'nin en değerli tarafı iç satıhları kaplayan mozaik ve fresko resimlerdir. Esas kilisede sadece iki köşede ve bir de kapı üstünde olmak üzere 3 mozaik kalmıştır. Bunlardan kapı üstündeki XIV. yüzyıla âid muhteşem bir *Koimesis* (Meryem'in ölümü) kompozisyonudur ki benzerlerinin arasında en güzeli olarak kabul edilir. Narteks kısmındaki büyük bir Meryem ve Khalke İsa'sı grupu ise yapılışının inceliği ve İsa'nın yüzünün zarif güzelliği ile dikkati çeker. Bunun sol alt köşesinde Khora kilisesini yeniden yaptıran sebastokrator İsaakios Komnenos'un portresi yer aldığına göre, bu pano her halde XII. yüzyıla âid olmalıdır. Sağ köşedeki rahibe Melania ise, Palaiologos ailesinden olduğundan XIV. yüzyıla ait olarak tarihlenir. Mozaiğin bütününün bu tarihe âid olduğuna inanmak zordur. Narteksten esas mekâna geçit veren kapının üstünde İsa resminin

ayakları altında ona Khora kilisesinin modelini sunan Theodoros Metokites'in portresi vardır. Narteks kısmında, resmî incillerde anlatılmayan, fakat apokriflerde hakkında bilgi verilen Meryem'in annesi ve babası ile doğumdan itibaren hayatı ile ilgili sahneler yer almaktadır. Yalnız güneydeki kubbe de Pantokrator İsa ve ecdadı olarak kabul edilen peygamberler ile mucizeleri tasvir olunmuştur. Dış nartekste ise doğumu, Kudüs'e girişe kadar olan hayatı ve mucizeleri ile ilgili sahnelere yer verilmiştir. Ortadaki kapı üstünde mistik anlamda Khora olarak sıfatlandırılan İsa tasviri görülür. Burada kemerlerde ayrıca tek olarak aziz tasvirleri vardır. Güneydeki yan şapel (parekklesion) de fresko resimler bulunmaktadır. Bunlar tek azizler, özellikle asker azizlerdir. Ayrıca mezar hücrelerinde tarihî şahsiyetlerin portreleri de vardır. Fakat buranın en değerli iki büyük kompozisyonu, apsis, yarım kubbesindeki İsa nın âraf'a inişi (*Anastasis*) sahnesidir ki, bu, Bizans sanatında başka eşi bulunmayan bir canlılık ve şekil güzelliği ile meydana getirilmiştir. Ortadaki tonozda büyük bir mahşer tasviri yer alır. Burada kâinatın hâkimi (*Pantokrator*) İsa, ruhları tartmakta ve ayakları dibinden akan bir alev ırmağı cehenneme uzanmaktadır. Yan duvarda cehennem ve içindeki günahkârlar görülür.

Parekklesion'un ortasındaki kasnaklı büyük kubbenin içinde Meryem ve pandantiflerde ilâhî yazan şairler tasvir olunmuştur. Bunlar o devrin yazarları ve kâtiplerinin yazı eşyalarını göstermesi bakımından önemlidir. K. C. mozaik ve freskolarında, çizgi güzelliği kadar renk zenginliğine de önem verilmiş, ifadelerin canlı, hareketli ve özellikle beşerî olmasına da dikkat edilmiştir. Avrupa'da Rönesans ile ortaya çıkan bu yeni sanat zevkinin burada da başlamış olduğu görülür. K. C.'nin duvar resimleri bu bakımdan dünya resim sanatı içinde yer alacak kadar değerlidir. Bu resimlerde sahneler tabiî bir dekor içinde tasvir edilmiş ve derinliği sağlayan arka plan motifleri (paysaj, ağaçlar, yapılar) ne önem verilmiştir.

K. C.'nde Türk devrine âid eklerden bugün sadece minare kalmıştır. Soldaki tekkeden ise, sahabe türbesi durmaktadır. İçerideki mihrabın fazla bir sanat değeri yoktur. Ahşap minber ise, K. C. müze olduktan sonra, yanlış bir düşünce ile buradan kaldırılarak başka bir camie götürülmüştür. İçindeki yazılar da kaldırıldığından K. C.'nde bugün onun camilik geçmişini hatırlatacak hiçbir hatıra bırakılmamıştır.

KARKEMİŞ, Bağdad demiryolunun Fırat'ı kestiği yerde eski bir şehir. Bugüne kadar adını korumuş olan bu eski şehrin harabelerinde ilk defa 1878 -1881 yıllarında, sonra D. G. Hogarth, R. C. Thomson ve meşhur Laurence'tan müteşekkil bir İngiliz heyeti tarafından I. Dünya Savaşı'ndan önce (1911 - 1914) ikinci defa araştırılmış ise de, sistemli tabaka hafriyatı Sir Leonard Woolley tarafından yapılmıştır (kazı raporları: Carchemish I (1883); Carchemish II (1921); Carchemish III (1952). K. kazılarında tek bir tabletten başka çivi yazılı belge bulunmamasına karşı, Geç Hitit devrine ait saray ve tapınakların duvarlarını süsleyen Hitit hiyeroglif yazılı kitabeler ve kabartmalar bulunmuştur. Fakat Mari (b. bk.) ve Ugarit (Ras - Şamra) arşivlerinde K. krallarının mektupları ele geçmiştir.

K. kazıları burada ilk yerleşmenin Yenitaş (Neolitik) devrinde olduğunu göstermiştir. Fakat K.'in tarihi ancak M. Ö. II. binyıla kadar izlenebilmektedir. Gerçekten K.

Res. 1: KARKEMİŞ kraliçesi Matrunna'nın mührü

tarih sahnesine Eski Babıl veyâ Mari çağında çıkar. Mari arşivinde K. kralı Ablahanda'nın sekiz mektubu (ARM V, 5 - 13) bulunmuştur. Ablahanda Babilli meşhur Hammurabi ile onun Asurlu çağdaşı I. Şamşi - Adad zamanında (M. Ö. 1751 - 1718) yaşamıştır. Mari mektuplarında Ablahanda'nın oğlu İatar - ammi'den de söz edilir. Ablahanda'nın kızı Matrunna'yı ise silindir mührü ile tanıyoruz. Mührün lejandında: «Ablahanda'nın kızı, Kubaba'nın kölesi» yazılıdır (Res. 1). Bu şahıs adları M. Ö. II. binyıl başlarında, bütün Mesopotamya'da olduğu gibi, K.'ıe de Amurru menşeli bir sülâlenin yaşadığını göstermektedir. Fakat prenses Matrunna'nın kendisine «Kubaba nın kölesi» demesi halkın Hurrili olduğunu ve bu devirde K.'te Kubaba (b. bk.) ya tapıldığını gösterir.

Tarihin tanıdığı bu ilk K. kralı Ablahanda'nın Mari krallarına gönderdiği mektuplarda saygılı bir ifade kullanması, bu devirde K.'in Marı'ye tâbi olduğunu muhtemel kılmaktadır. Ablahanda'nın mektupları. Mari'yi zapteden Asur kralı I. Şamşi - Adad'ın oğlu İasmah - Adad'a gönderilmiştir. Fakat bu şehrin eski Lim sülâlesinden Zimri - Lım, Mari'ye yeniden hâkim olunca, Ablahanda onunla da mektuplaşmıştır. Bu durum Mesopotamya'da Mitanni istilâsının başlamasına kadar devam etmiştir. At koşulu hafif harp arabaları sayesinde bütün kuzey Mesopotamya'yı (Asur da dahil olarak) istilâ eden Mıtanniler Habur ırmağı boyuna yerleşince, K. şehri de Mitannilere boyun eğmek zorunda kalmıştır.

Bunun üzerine M. Ö. XVI. yüzyıl başlarında Hurriler, yurtlarını terk ederek kuzeye, güneye doğru kaçmaya, daha doğrusu göç etmeye başlamışlardı. Bunlardan kuzey dalgası hakkında ilk Hitit krallarından Labarna I. Hattuşili'nin yıllıkları ile bilgi ediniyoruz. Bu Hitit kralı bu sırada Arzawa seferinde bulunduğunu, Hurrılerin Hitit şehirlerini istilâ ettiklerini haber alınca, hemen dönüp onları kuzey Suriye'ye kadar kovaladığını anlatmaktadır. Fakat Hattuşili bu yıllıklar nda K.'ten bahsetmez. Esasen kuzey Suriye üzerindeki bu Hitit hegemonyası, Hattuşili'nın oğlu I. Murşili'nin Babil'i fethine rağmen, geçici olmuştur. Zira Mitanni kralları Mısır firavunları ile kuzey Suriye hâkimiyeti için uzun savaşlardan sonra, kıyı bölgesi Mısırlılara, Lübnanların doğusu Mitannilere kalmak üzere anlaşmışlardı.

Fakat kuzey Suriye'deki bu siyasî taksimat ancak Amarna çağında (M. Ö. 1400 - 1350) değişmiştir. Bu devirde Hitit devletinin başında bulunan I. Şuppiluliuma'nın Mitannilerin idare merkezi Vaşşukanni'yi alması üzerine, Mitanni devleti çökmüş ve bu krallığa ait topraklarla

Res. 2: KARKEMİŞ kralı İni - Teşub'un damga mührü

birlikte K. şehri de Hitit kralının eline geçmişti. Şuppiluliuma K.'in stratejik önemini görerek, oğullarından Biyaşşili'yi K.'e kral yapmıştır. Böylece Büyük Hitit kralı kuzey Suriye politikası için güvenilir bir kale kurmuş oluyordu.

Hitit imparatorluğu zamanında K.'te yaşayan sülâle, Biyaşşili'nin soyundan, yani Hititli soydan gelen krallardır.

Prens Biyaşşili Hititçe metinlerde Hurriçe Şarri - Kuşuh adı ile de geçer. Onun yeni vatanında yerli halka, Hurrilere uyarak Hurrice bir lakap aldığı anlaşılıyor. Biyaşşili (Şarri - Kuşuh) babasının ölümünden sonra, Hitit tahtına çıkan kardeşi II. Murşili'ye ölünceye kadar sadık kalmış ve ona daima yardımcı olmuştur. Öyle ki II. Murşili yıllıklarında Arzawa ülkelerinde çıkan ayaklanmayı bastırmaya giderken, ağabeyinden yardım istemiş ve gelen kuvvetlerle Şallapa şehrinde birleşmişti. Biyaşşili'nin Hepat yortusunu kutlamak üzere gittiği Kizzuvatna'da ölmesi üzerine, bir Asur kralı (muhtemel olarak I. Adad - Nirari) K.'e hücum etmişti.

Hitit kralı II. Murşili'nin, ölen ağabeyinin yerine onun X - şarruma adlı oğlunu K. kralı yaptığını yıllıklarından biliyoruz. Bu yeni K. kralının adının baş tarafının kırık olması, çeşitli tamamlamalara yol açmıştır. Meselâ Barnett, bu adı [Pawa] Şarruma diye tamamlamaktadır (Carchemish III. s. 259). F. Kınal ise bu adı bir Ugarit belgesinde (17 - 28) kendisine «Karkemiş kralının oğlu» denilen Tili - Şarruma ile birleştiriyordu (Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi XVI 3/4, 1954, 71). Çünkü bu belgede I. Şuppiluliuma ile çağdaş olduğu Amarna mektupları ile bilinen bir Mısırlı memurun da adı geçer. Böylece bu Ugarit belgesi II. Murşili devrine yakın bir zamanda yazılmıştır. O halde Tili - Şarruma, Biyaşşili'nin oğlu olabilir. Çünkü Tili - Şarruma'nın Boğazkale'deki mühür deposunda da bir mühür baskısı bulunmuştur (SBO II,15).

Hattuşaş'ta II. Murşili'ye oğlu Muvatalli halef olduğu zaman, K. kralı Şahurunuwa idi. Bu zata ait Hattuşaş'ta bazı belgeler olmasına rağmen, babası bizce malûm değildir. Fakat Hitit kralı Muvatalli Kadeş savaşından önce, Haleb şehri ile mevcut andlaşmayı yenilerken, yemin töreninde «Karkemiş kralı Şahurunuwa» da bulunuyordu. Bu metinde ona «sağ taraf büyüğü, tahta üzerine yazan kâtiplerin başı» unvanları verilir. Bu K. kralı uzun bir ömür sürmüş olmalıdır, Çünkü III. Hattuşili devrinin belgelerinde de adı geçer.

Şahurunuwa'nın oğlu İni - Teşub'u ise hem Hattuşaş, hem Ugarit belgelerinden tanıyoruz. Ugarit arşivinde İni - Teşub'a ait 18 tablet bulunmuştur. Kral bu belgelerde soy kütüğünü açıklar. Bu suretle onun Hitit kralı IV Tuthalya ve Ugarit kralı Ammiştamru ile çağdaş olduğu anlaşılmıştır. Çünkü IV. Tuthalya'nın K kralı İni - Teşup eliyle Ugarit kralına göndermiş olduğu bir mektupta (17. 59) Hitit kralı, Asur ile savaş halinin devam ettiğini, fakat Ugarit kralından asker ve harp arabası almayacağını, savaş bitip barış yapıldığı zaman Ugarit askerleri ve arabaları konusunda mesele çıkarılmayacağını yazmakta ve mektubun sonunda Ugarit kralının Majestelerine 50 Mine (24 kg) altın verdiği de belirtilmektedir.

Diğer taraftan Asur kralı I Tukulti - Ninurta da yıllıklarında Fırat'ı geçerek 28 000 Hititliyi esir aldığını anlatmaktadır. Bu Hitit - Asur savaşlarında K.'in tarafsız kaldığı düşünülemez, ancak iki ayrı menşeli bu kaynakların aynı seferden bahsedip etmemesi şüphelidir. Eğer IV. Tuthalya zor durumda olsaydı, Ugarit kralını askerî yardımda serbest bırakmazdı.

K. kralı İni - Teşub'un Ugarit'te bulunan belgeleri, Ugarit'te öldürülen K.'li tüccarların veyâ K.'te öldürülen Ugaritli tüccarların tazminatı ile ilgili anlaşmalardır. Bu anlaşmaların K. kralı ile adı geçen iki şehrin halkı arasında yapılmış olması önemlidir. Bu durum Ugarit'in K. kralının nezareti altında bulunduğunu gösterir. Nitekim Hitit Büyük Kralları Ugarit kralları vasıtasıyle muhabere ediyorlardı. Ugarit'te bulunan bu belgelerin üzerine K. kralı İni - Teşub'un çeşitli mühürleri basılmıştır. Bunlardan damga mühürler küçük farklarla birbirinin aynı gibidir. Damga mühür lejandının dış kenarında iki sıra daire şeklinde çivi yazısı ile «İni - Teşub'un mührü. K. kralı, Kubaba'nın kölesi, Şahurunuwa'nın oğlu Şarri - Kuşuh'un torunu. Büyük Kral. Hatti kralı kahraman Şuppiluliuma'nın ahfadı» ibaresi yazılıdır. Lejandın ortasında ise tanrı Şarru ayakta durmakta, sağ eliyle bir savaş topuzu, sol elinde ise sfenks şeklinde bir sembol tutmaktadır. Tanrının başında boynuzlu bir miğfer vardır. Kralın önünde ve arkasında kral (LUGAL) anlamına gelen iki işaret arasında Hitit hiyeroglif yazısı ile İni - Teşup adı yazılıdır (Res. 2).

İni - Teşub'un 3 tane de silindir mührü vardır (Res. 3). Bunlardan birinde kral yalnız çivi yazısı ile «İni - Te-

Res. 3: KARKEMİŞ kralı İni - Teşub'un silindir mührü

şub'un mührü. Karkemiş memleketinin kralı, Kubaba'nın kölesi... v. b.» yazılıdır. İni - Teşub'a oğlu Talmi - Teşup halef olmuştur.

Talmi - Teşup, Hattuşaş'ta bulunan bir belgede (KBo XII 41) soy kütüğünü şöyle bildirir: «Talmi - Teşup, K. kralı, İni - Teşub'un oğlu, Şahurunuwa'nın torunu. Hatti kralı, Büyük Kral Şuppiluliuma'nın ahfadı». Aynı suretle Boğazkale'de de bir mührü bulunmuştur (SBo I 27). Ayrıca Talmi - Teşub'un Ugarit kralına gönderdiği iki de mektubu vardır. Bunlardan biri kırık, diğeri tamdır. Bu mektuplardan birinde Majestelerinin kızı Ehli - Nikkalu, Ugarit kralının oğlu Tanhuvataşşa ile evlenmiş, fakat nedense Hitit prensesi baba evine geri gönderilmiştir. Prensesin Ugarit'teki sarayında bulunan cariyelerini ve mallarını Ugarit kralı satın almıştır. Hitit prensesi artık hiç bir hak talep etmeyecektir. Kırık olan diğer mektupta ise, prensesin «bit dunnat» denilen köşkünün mülkıyetinin Ugarit kralı Ammurapi tarafından satın alındığına dair K. kralının emrini ihtiva etmektedir. Böylece bu iki belge ile Hitit Büyük Kralının kızının Ugarit kıalının oğlu ile evlendiğini, fakat sonra boşandığını anlıyoruz. Böyle bir durum ancak Hitit devletinin çok zayıf olduğu bir zamanda kabildir. Gerçekten IV. Tuthalya'nın yerine geçen büyük oğlu III. Arnuvanda zamanında Hurrililerin isyan ettiklerini bir Hattuşaş belgesi (KUB XXVI 32) ile biliyoruz. Şu halde K. kralı Talmi - Teşup Hitit Büyük Kralı III. Arnuvanda ile Ugarit kralı Ammurapi zamanında yaşamıştı. Bundan başka, III. Arnuvanda çocuksuz öldüğü için, yerine kardeşi II. Şuppiluliuma'nın geçtiğini de aynı belgeden öğreniyoruz.

Bu son Hitit kralı II. Şuppiluliuma zamanındaki K. kralının X Şarruma olduğunu da yukarıda zikredilen KUB XXVI 32 deki antlaşmadan biliyoruz. Adının baş tarafı kırık olan bu K. kralı II. Şuppiluliuma'ya yaptığı sadakat yemininde: «Beyimin biraderi kral iken beni çok küçük bir çocuk iken aldı, beni büyüttü. Ben o zaman da bey idim...» diye hayatını anlatmaktadır. Böylece çocuksuz ölen III. Arnuvanda'nın K. kralının bu oğlunu evlât edindiği anlaşılıyor. Ugarit Hitit hiyeroglif mühürleri üzerinde çalışan E. Laroche, iki dilli (bilingue) bir Ugarit mührü sayesinde Tuthalia adının Hurrice karşılığının PU - Şarruma olduğunu tespit etmişti.

Bir Hitit belgesinde de (KBo 1114) bir «K. kralı Tuthalya ile oğlundan» bahsedilir. Böylece adının baş tarafı bozuk olan X - Şarruma'nın adı PU - şarruma = Tuthalya olarak tamamlanabilir, yani son Hitit kralı II. Şuppiluliuma'nın K.'li çağdaşının Tuthalya = PU - Şarruma olduğu tespit edilmiştir.

Bu iki kralın idareleri Ege göçlerine rastlar. Anadolu ve Suriye şehirleri bu göçlerle harap olmuştur. Mısır Firavunu III. Ramses yazıtlarında harap olan şehirler arasında K.'i de savar.

Ege göçlerinden sonra yeni Asur devleti kuvvetlenmiş ve geleneksel «Batıya doğru» politikasını yeniden tatbike kovulmuştu. Asur kralları yazılarında K. krallığına «Büyük Hatti Krallığı» diyorlardı.

Ege göçlerinin vuku bulduğu M. Ö. XII. yüzyılda Asur devletini idare eden I. Tiglatpilezer (1116 - 1074) yıllıklarında «Büyük Hatti kralı Nini - Teşub'u vergiye bağladığını» bildirir. Böylece K. şehri Asur hakimiyeti altına girmişti, fakat K.'i idare eden Nini - Tesub'un eski Hititli sülâleden geldiği adından belli olmaktadır.

Bu durum K.'te M. Ö. X. yüzyıla kadar devam etmiş, X. yüzyıl başlarında K. şehri Luhas sülâlesinin eline geçmişti. Bu sülâle krallarının bıraktığı Hitit hiyeroglif yazılı kitabeler, tamamiyle okunamamakla beraber, Luhas sülâlesinin geç Luvi kavimlerinden olduğunu göstermiştir. K.'in en eski Hitit hiyeroglif yazılı kitabesi (A 4 b) Luhas tarafından tanrıça Kubaba'ya vakfedilmiştir. Böylece K.'te geç Hitit devrinde bile hâlâ Hurri tanrıçası Kubaba'ya tapılıvordu. Hititler K.'i zaptettikleri zaman, Kubaba kültünü de Anadolu'ya buradan götürmüş olmalıdırlar. Daha sonraları Roma'da Cybele adı ile tebcil edilen Kybele (b. bk.). Kubaba adının bozulmuş bir şeklidir.

Daha sonra, M. Ö. IX. yüzyılda Asur kralı II. Asurnasırpal (884 - 859) ile oğlu III. Salmanassar (M. Ö. 858 - 824), K. kralı Sangara'yı mağlup ve esir ettiklerini bildirirler. Fakat Asur devletinin batı sınırı gerileyince Araras, K.'in bağımsızlığını ilân etmiş ve sülâlesini kurmuştur. Araras'ın Hitit hiyeroglif yazılı kitabelerinden birinde: «Aras, Beyleri Aştaruş oğullarını ortadan kaldırdı» denilmesinden, Sangara ile Araras arasında, yani Asur egemenliği altında Aştaruş sülâlesinin yaşadığı kabul edilmektedir. Bugün Ankara Arkeoloji Müzesi'nde bulunan K. anıtlarının çoğunu Araras yaptırmış ve yazdırmıştır. Geç Hitit devrine ait olan bu yazıtlar Hitit hiyeroglif ve kursif olarak iki yazı ile yazılıdırlar. Kursif olanların diğerlerinden daha sonra yazıldıkları kabul edilir. K.'in Hitit hiyeroglif yazılı kitabelerinde ancak tanrı, kral ve şehir adları okunabilmiştir. Buna göre Araras sülâlesinden Kamanas ile oğlu II. Aştaruş, Asur kralı III. Tiglatpilezer zamanında yaşamışlardır. Asur kralı II. Sargon (M. Ö. 722 - 705), K.'i zapt ve son K. kralı Pişiriş'i esir etmıştir. Bundan sonra K. bir Asur eyaleti olmuştur.

KARKIN, Oğuz boylarından biri. Kâşgarlı Mahmud, 22 Oğuz boyunun 2 Kalaç (Halaç) boyu ile birleşerek 24 Oğuzları meydana getirdiğini anlatıp, K. ve Yıparlı (Iparlı) boylarının adını anmadığından, sonraki Oğuzlar kütüğünde tanıtılan bu iki boyun, XI. yüzyılda Kalaç Türklerinden sayıldığı anlaşılmaktadır. Bu boyun adı eski kaynaklarda K.'dan başka, Garkın, Karkun ve Kargun biçimlerinde yazılır. Bugün Anadolu'da Karkın (Afyon, Ankara, Antalya, Balıkesir, Çorum, Isparta, Kastamonu, Niğde, Sivas) ve Kargın (Çorum, Eskişehir, Konya, Manisa, Niğde) adlı köyler, bu boyun adını muhafaza etmişlerdir.

Dede K.'lular, Maraş - Elbistan'daki Dulkadırlu ulusunun Göksun'da kışlayıp Binboğa dağında yaylayan güçlü bir boyu idi. XIII. yüzyıl başlarında Dulkadırlu ulusu arasında yaşayan «Dede Garkın evlâdı», II. Bayezid çağında yazılan *Hacı Bektaş Velâyetname*'sine göre: Horasandan gelirken Hacı Bektaş Velî'nin Kayseri yolunda görüp el verdiği Dulkadırlu İbrahim Hacı adlı bir çobanı mürit edinerek «geyik derisinden bir börk» vermişken, bunu o çobanın oğullarından «ünlü Dede Garkınundur» diyerek «nizâ ile» ellerine geçirmişlerdi. Bundan sonra bütün Dede Garkınlular, bu biçimde geyik derisinden Bektaşî börkü giyinerek «ocaklu boy» oluvermişlerdir.

Mardin'in güney - batısında, Kızıltepe (Koçhisar) yanındaki Dede Karkun adlı büyük köy, resmî Akkoyunlu tarihi

Kitâb-i Diyarbekriyye'de 1425 olayları arasında Karkun Dede ve 1515-1516 Osmanlı fethi sırasında Dede Karkın (Karkun) diye anılmaktadır. Bugün Malatya'nın kuzey-batısındaki Fethiye bucağının Dede Karkın köyü, oralardaki Kızılbaş Türkmen, Zaza ve Kürmanç'ların ocak saydığı bir Bektaşî tekkesinin bulunduğu yerdir. III. Murad çağında tutulan Maraş Yörükleri defterinde, padişah hâsı sayılan Dulkadırlu ulusunun Eşkinciler tâifesi denilen 24 oymaklı boyun bir oymağı, Cemâat-i Dede Karkın diye anılıyor. Diyarbakır-Bismil köylerindeki Alevî Türkmenlerin bağlı bulunduğu Dede Karkun Ocağı dedeleri, bugün oradaki Büyük Kadıkendi köyünde otururlar. Maraş-Pazarcık bölgesinde Haleb salnamelerinde geçen göçebe Dede Karkınlular köyü, bugün o çevredeki Aşağı Kılınçlu oymağının 6 tiresinden birisi olup, Dedeler de denılen Dede Karkınlu'ların yeridir.

KARKİNOS, Yunan mitolojisinde geçen efsanevi bir yengeç. Efsaneye göre, Hera onu Lerne'de Hydra'nın yardımına göndermiştir. K., Herakles'i ayağından sokmuş, Herakles de onu öldürmüştür. Bunun üzerine K. Hera tarafından göğe götürülmüştür.

KÂRKİYÂ'LER, 1359'dan 1590'a kadar Kuzey İran'da, Hazar Denizi'nin güneyinde Geylân'da saltanat sürmüş bir hânedan. Önce Timuroğulları'na, sonra Safevîler'e tâbî olmuşlardır. Bu İranlı hânedanın mezhebi Sünnî-Şâfiî'dir. Her hükümdarın adının sonuna Kiyâ unvanı getirilir. Hânedanın atası Seyyid-Alî Kiyâ, Hazret-i Ali neslinden indiğini iddia etmiştir. Onun oğlu Hasan, onun oğlu Hüseyin Kiyâ, onun oğlu da, hânedanın ilk hükümdarı olan ve Orhan Gazi ile çağdaş bulunan Kârkiyâ Emîr Kiyâ'dır. Yerine oğlu, sonra onun oğlu geçmiş, 3. hükümdar Rızâ Kiyâ'dan sonra tahta oğlu Mehdî Kiyâ'nın oğlu, yâni torunu geçmiştir. Bu suretle hânedan baba-oğul şeklinde devam etmiştir. Yalnız 7 ile 8. ve 10 ile 11. hükümdarlar kardeştir. Hânedan, 8 ve 11. hükümdarlardan yürümüştür. 10. hükümdarın oğlu Seyyid Kiyâ, İstanbul'a gelmiş ve 1600'den sonra burada ölmüştür. Hânedanın Osmanlı tarihinde en meşhur hükümdarı Han Ahmed Kiyâ'dır. Bu zât, Osmanlılar'a tâbî olmuş, bunun üzerine, gerçek metbûu olan Safevîlerce tahtından indirilmiş, 1577'ye kadar 10 yıl Kazvin, Kahkaha, İstahr kalelerinde hapsedilmiş, bu tarihte tekrar tahtına kavuşmuş, 1590'da Şirvan'da Osmanlılar'a iltica ederek İstanbul'a gelmiş, 12 Ocak 1593'te III. Murad'ın huzuruna kabul edilmiş, Bağdad ve Gence'ye gitmiş, tahtını Safevîler'den alamayacağını anlayınca 1595'te İstanbul'a dönmüş, 1600 Haziran'ında bu şehirde ölmüştür. Türkçe ve Farsçada şair, bestekâr ve ûdî idi. 10 yıllık mahbusluk devresinde oğlu kendisine niyâbeten Geylân tahtında kalmış, Geylân, 1590'da nihaî olarak Safevîler tarafından İran Türk imparatorluğuna katılmıştır. Han Ahmed'in kızı Fâtıma Han, 1595'lerde doğmuş, 1610'larda Cemşid Han'ın oğlu İkbal Han ile evlenmiştir. Bu hânedanın hükümdarları ve saltanat süreleri şöyledir:

1. Kârkiyâ Emîr Kiyâ (1359-1361)
2. Kârkiyâ Ali Kiyâ (1361-1397)
3. Kârkiyâ Rızâ Kiyâ (1397-1426)
4. Kârkiyâ Mîr Seyyid Muhammed Kiyâ (1426-1434)
5. Kârkiyâ Nâsır Kiyâ (1434-1448)
6. Kârkiyâ Sultan Muhammed Kiyâ (1448-1478)
7. Kârkiyâ Mîrzâ Ali Kiyâ (1478-1504)
8. Kârkiyâ Sultan Hüseyin Kiyâ I. (1504-1506)
9. Kârkiyâ Sultan Ahmed Kiyâ (1506-1534)
10. Kârkiyâ Seyyid Ali Kiyâ (1534)
11. Kârkiyâ Sultan Hüseyin Kiyâ II. (1534-1536)
12. Kârkiyâ Han Ahmed Kiyâ (1536-1567 + 1577-1590)
13. Kârkiyâ Muhammed Kiyâ (1567-1577)

KARL, Büyük, I. (Lat. Carolus Magnus; Fr. ve İng. Charlemagne; 742-Aachen 814), Frank kralı (768-814) ve Batı imparatoru (800-814). Bodur Pippin'in büyük oğludur. Babasının ölümünden sonra, kardeşi Karlmann ile idareyi paylaşmış, Karlmann ölünce (771), Frankların kralı olarak yalnız kalmıştır. Frankların genişlemesine engel olan Langobardlar kralı Desiderius'u başkenti Pavia'da kuşatmış ve 774'te K., teslim olan Desideriu'tan Langobardlar krallığını temsil eden «demir taç» ı elde etmiştir. Kuzey İtalya'da bir çeşit «kral naipliği» kurarak, oğlu Pippin'i kral naibi yapmıştır. Diğer oğlu Chlodowech (Lodwig) için de Aquitania (Aquitaine) krallığını kurmuştur. Germania'da, Bavyera'nın bağımsızlığına son vererek duka Tassilo'yu metbûluğu altına almış, isyana kalkışılması üzerine 788'de Bavyera'yı Frank krallığına katmıştır. 772'de Saksonyalılara karşı taarruza geçmiştir. Başbuğları Widukind ile uzun zaman savaştıktan sonra onu 785'te teslim olmağa zorlamış ve Saksonya'yı ilhak etmiştir (799). Pannonia'da yaşayan Avar'lar da 799'da teslim olmuşlardır. K., bütün bu ülkelerde Hıristiyanlığı yaymış ve aynı zamanda Frank hâkimiyetini de sağlamca kurmuştur. Nihayet Müslümanların elinde bulunan İspanya'yı zaptetmek istemişse de, 778'de Zaragoza'yı alamayınca geri çekilmiştir. İspanya'yı zaptetmekten vazgeçerek, Pirenelerin güneyinde Katalonya'da bir sınır ülkesi kurmağa muvaffak olmuştur. Batıda da, Bretagne'da bir sınır ülkesi kurmuştur (789-790). Böylece, fetihleri sayesinde K. bütün batıya hâkim olmuşrur. Doğu (Bizans) da imparatoriçe Eirene hüküm sürmekte iken, K. 800 yılının Noel yortusu esnasında Roma'da papa tarafından imparator ilân edilmiştir. İmparatorluğu Bizans tarafından 812'de tanınmıştır. K., Aachen'ı başkent yaparak imparatorluğunu teşkilâtlandırmağa gayret etmiştir. Frank gelenek ve müesseselerini muhafaza eden K., imparatorluğu pagus (ülke) lara ayırmış ve bunların başına birer comes (comte) getirmiştir. Bunlar geniş idarî ve askerî yetkilere sahiptiler. Missi dominici (hükümdarın elçileri) adını taşıyan memurlar, comes'lerin idaresini kontrol etmekle görevlendirilmişlerdir. Her yıl, yazın imparatorluğun ileri gelenleri toplanır. K.'ın istekleri Capitularis adını taşıyan emirnamelerle bütün imparatorlukta yerine getirimiştirr. K. medeniyetin tekrar doğuşunu teşvik etmiştir. Aachen'daki sarayında bilgin yetiştirmek için bir okul kuran K., yabancıları, İtalyanları, Anglosaksonları (ki bunların en ünlüsü Alcuinus'tur) davet ederek etrafına toplamıştır. Manastırdaki eski eserler kopye edilmiş ve bu suretle bize kadar gelmesi sağlanmıştır. Bütün imparatorlukta ve doğuda ticaret ilişkileri kurulmuştur. K. din işlerine de

BÜYÜK KARL

büyük önem vermiştir. 813'te oğlu Ludwig'e taç giydirmiştir. 28 Ocak 814'te Aachen'da ölmüştür. Fransa ve bütün Avrupa'da uzun süren bir etki bırakan K., Fransız edebiyatının kurucusu sayılabilir. Fransızların ilk destanı *La chanson de Roland* (Roland destanı) K.'ın ve arkadaşlarının kahramanlığını över.

KARL, XII. (Türk kaynaklarında **Demirbaş Şarl** adıyle tanınmıştır; Stockholm 1682 - Fredrikshald 1718), İsveç kralı (1679 - 1718). XI. Karl'ın oğlu ve halefidir. Danimarka, Polonya ve Rusya'nın İsveç'e karşı birleşmesi üzerine (1700) Danimarkalıları Kopenhag'da (1700), Rusları Narva'da (1700) ve Polonyalıları Duna üzerinde (1701), sonra yine Kissow'da (1703) yenmiştir. Stanislas Leczczyński'yi Polonya kralı seçtirmiş ve Rusya'yı istilâya hazırlanırken Poltava'da yenilerek (1709), Osmanlı İmparatorluğu'na sığınmak zorunda kalmıştır. III. Ahmed'i Rusya'ya karşı savaşa kışkırtmış. Osmanlıların kendisini İsveç'e göndermek istemelerine şiddetle direnmiş, fakat sonunda Türkiye'yi terk etmek zorunda kalmış ve İsveç'e dönmüştür (1715). Norveç'e karşı yaptığı bir savaşta Fredrikshald kuşatmasında öldürülmüştür.

KARL, Çekiç (Alm. Karl Martell veyâ der Hammer; Fr. Charles Martel; aş. yu. 689 - 741) babası Herstal'lı Pepin'in ölümünde, Austrasia'nın Frank hükümdarı olarak yerine geçmiştir (715 - 741). Neustria'lıları yenmiş ve kendini saray başı (Fr. maire du palais; Alm. Hausmeier) ilân ettirmiştir (716 - 717). Araplar, Fransa'nın güneyini istilâ edince (719'dan itibaren) Poitiers'ye yakın Tours'da Abdurrahman'ın idaresindeki orduyu yenmiştir (732). Böylece Fransa'yı Arap tehdidinden kurtarmıştır. K., Büyük Karl'ın büyük babasıdır.

KARL, Şişman (839 - Neidingen 888), Alman - Roma imparatoru, Doğu Frank (Alman) devleti kralı (876 - 887), Alman Ludwig'in oğlu. Babası tarafından 861'de dağıtılan Alemannia'yı almıştır. 879'da kardeşi Karlmann ölünce İtalya'ya, diğer kardeşi III. Ludwig ölünce de Almanya'nın tamamına sahip olmuş ve 881'de imparator olarak taç giymiştir. 885'te Batı Frank devleti (Fransa) nde de kral ilân edilince, son defa olarak Büyük Karl'ın devletini idaresinde toplamıştır. Fakat sağlığı elvermemiş ve Normanların taarruzuna dayanamayarak tekrar Fransa'yı boşaltmak zorunda kalmıştır. 887'de tahttan feragat etmiş ve Carinthia'lı Arnulf (Arnulf von Kärnten) kral ilân edilmiştir.

KARL ALEXANDER (Stuttgart 1684 - Ludwigsburg 1737), Württenberg dukası (1733 - 1737). İmparatorluk generali olarak Fransız ve Türklere karşı savaşmış, özel olarak Prens Eugen (b. bk.) in emri altında çalışmıştır. Ülkenin durumunu iyileştirmeğe çalışmış, fakat malî danışmanı olan Süss - Oppenheimer'ın zorbalıklarına göz yummuştur. Gerek ülke parlamentosu gerek ülke kilisesi ile çetin uyuşmazlıkları olmuştur.

KARL ÜNİVERSİTESİ, 1348 yılında Praha (Prag) da İmparator IV. Karl tarafından kurulmuş olan üniversite. Bu üniversite Orta Avrupa'da kurulmuş olan ilk üniversite olarak tanınmıştır.

KARLFELDT, Erik Axel (Folkarna, Dalekarlien 1864 - Stockholm 1931), İsveçli şair. Bölgesinin köylü ressamlarının saf eserlerini şiirlerine geçirmiştir. En çok sevilen şiir külliyatı *Fridolins visor* (Fridolin'in şarkıları) [1898] dur. 1931 Nobel edebiyat armağanını kazanmıştır.

E. A. KARLFELDT

KARLGREN, Bernhard (doğ. Jönköping 1889), İsveçli Sinolog. 1918 - 1939 yılları arasında Göteborg Üniversitesinde Doğu Asya dilleri ve kültürleri profesörü olarak çalışmış, 1939'da Stockholm'de Museum of Far Eastern Antiquities müdürlüğüne getirilmiş, 1945'te de Stockholm'de Sinoloji profesörlüğüne atanmıştır. Sinoloji alanında ve özellikle Çin dili tarihi alanında çığır açıcı çalışmalar yapmıştır. Eserleri arasında *Études sur la phonologie chinoise* (Çin fonolojisi üzerinde çalışmalar) [4 cild, 1915 - 1926]; *Legends and cults in ancient China* (Eski Çin'de efsane ve mezhepler) [1946]; *Excursions in Chinese grammar* (Çin grameri alanında çalışmalar) [1951 - 1952]; *Compendium of Phonetics in Ancient and Archaic Chinese* (Eski ve Arkaik Çincenin fonetik özeti) [«Bulletin of the Museum of Far Eastern Antiquities» 26, 1954] gibi çalışmalar vardır.

KARLI - İLİ: bk. EPEİROS.

KARLIK, kar kuyusu. Kış olan bölgelerde buz veyâ sıkıştırılmış kar, saman ve otlardan ibaret basit yalıtma (tecrit) maddeleriyle ambalajlanarak kuyularda saklanır. Bu suretle saklanmış olan buz veyâ karlar yaz mevsiminde kullanılır.

K.'ların, çok eski çağlardan beri kullanıldığı anlaşılıyor. Eski uluslar, özellikle Yunanlılar ve Romalılar buna benzer kar saklama kuyuları yapmışlardır. Osmanlı İmparatorluğunda padişah sarayının buz ve kar ihtiyacı Uludağ'da açılmış olan K.'lardan sağlanmıştır.

KARLIOVA, Bingöl iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 1 349 km², ilçe nüfusu 21 241 (1970), merkez nüfusu 2 210 (1970) dur. Nüfusun 19 000'i köylerde oturur. İlçe 1934'te kurulmuştur. Merkez bucağından başka, Göynük adında bir bucağı ve 39 köyü vardır.

İlçe arazisi, ilin kuzey - doğu bölümündedir. Bu arazi, kuzey - doğudaki Bingöl dağları (3 350 m) nın batı taraflarını, güney - doğuda Şerafettin dağlarının batı - kuzey eteklerini, Göynük vadisi yukarı ve orta kesiminin düzlükleriyle yan-

KARLIOVA: İlçe merkezinin genel görünüşü

larındaki dağları içine alır. Arazi, geniş ölçüde volkanik örtüler (bazalt, andezit) le kaplıdır. Göynük çukur alanında yer yer Neojen tabakaları, K. düzlüklerinde Pliyosen arazisi ve Dördüncü Zaman alüvyonları ile yer yer metamorfik kristalin oluşuklar bulunmaktadır. Kasaba çevresindeki alüvyal düzlük, 15 km boyunda, 3 - 5 km eninde, 25 km^2 lik bir ovadır. Yüksekliği 1 800 - 1 900 m dir. Çevresi dağlık olan bu ova, verimli bir yerdir. Her yönden gelen birçok küçük dereler bu ovada birleşerek Göynük Suyu'nun başlangıç yeri ve yukarı kesimi teşekkül etmiştir. Bu çay, güçlü ve bol suludur. Çapakçur ovasına iner, buradan sonra Murat ırmağına karışır. Kar erimeleri sırasında, bu dereler birden kabarır, ovayı yer yer sular basar, buraya verimli mil toprakları bırakırlar. Bunun kuzeyindeki Kurtyüzü ovası (10 km^2) ve Göynük Suyu boyunda daha dar düzlükler uzanır.

İlçede kışları uzun süren, çok karlı, tipili, yazları serin geçen bir iklim vardır. Dağlık yerlerde ve bir kısım vadi yamaçlarında meşe ormanları ve fundalıklarıyle yer yer çamlıklar, öteki yerlerde de çayırlar ve otluklar başlıca bitki örtüsüdür. Ovada ve kuytu yerlerde bi tak m sebzeler yetiştirilirse de, bunlar yerındeki ihtiyacı bile karşılayamaz. Elverişli yerlerde buğday, arpa, çavdar ekilir. Başlıca geçim kaynağı hayvancılıktır (başta koyun olmak üzere keçi, sığır). Elde edilen ve başka yerlere de gönderilen ürünler canlı hayvan, tere yağı, peynir, yün ve yapağıdır. Başlıca yerleşme yerleri vadilerde, ovaların kenarlarında ve bâzı yamaçlardadır.

İlçe arazisinde zaman zaman yer sarsıntıları olmuştur. Bunlardan en yenisi 2 Eylûl 1965'te olmuş, bu şiddetli depremde ilçenin 39 köyü oturulamaz duruma gelmiştir.

İlçe merkezi olan K., ovanın batı kenarında küçük bir kasabadır. Denizden yüksekliği 1 940 m dir. Burası 1935'te 160 nüfuslu bir köy iken, şimdi bir küçük kasaba olmuştur. Küçük bir çarşısı, ilkokulu vardır. Burası, eskiden beri Göynük Suyu vadisi boyunca uzanan kervan yolu üzerinde bulunmuştur ki. günümüzde de Bingöl K. karayolu yaklaşık olarak buradan geçer. Kasaba, il merkezine 97, Erzurum'a 108 km lik yollarla bağlıdır. Kışın gidiş geliş güçleşir.

KARLİST (Carliste), İspanya tarihinde Carlos tarafını tutanlara verilen ad. Bk. CARLISME veyâ CARLISTE HARBLERİ.

KARL MARX - STADT [*karl marks - ştad*] (eski adı: **Chemnitz**) Doğu Almanya'da bir şehir. Nüfûsu 299 670 (1971) dür. Büyük bir dokuma merkezi olan K.'da endüstri kuruluşları, kimyevî madde ve besin maddeleri fabrıkaları vardır. 1953 yılına kadar Chemnitz adıyle anılmıştır.

KARLOFÇA (Sırpça adı: **Srem ki Karlovci,** Almanca adı: **Karlowitz,** Macarca adı: **Karlóca**), Yugoslavya'da, Sırbistan'a bağlı Vojvodına özerk bölgesinde, Fruška Gora'nın eteklerinde, Tuna ırmağı kıyısında bir kasaba. Nüfûsu aş. yu. 6 000'dir. 1699'da yapılmış olan K. Antlaşması (b bk.) ile ün kazanmıştır. 1848 1849 yıllarında K. Sırpların Macaristan'a karşı girişmiş oldukları ayaklanmanın merkezi idi. Bk. KARLOFÇA ANTLAŞMASI.

KARLOFÇA ANTLAŞMASI, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarih boyunca imza koyduğu en önemli antlaşmalardan biri. Bu antlaşma Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya, Venedik, Polonya, Rusya gibi dört büyük ve birçok küçük devletle 1683 ikinci Viyana kuşatmasından beri yaptığı büyük savaşa son vermiştir.

Barış görüşmerelerinin temaslar halinde başladığı aylarda II. Mustafa (1695 - 1703) Edirne'deydi. Zaten İstanbul'da pek az kalıyordu. Almanya üzerine yeni bir sefer - i hümâyûndan vazgeçti ve 3 Mayıs 1698'de serdâr - ı ekremlik (başkumandanlık) verilen Sadrâzam Amcazade (Köprülüzade) Hüseyin Paşa, Edirne'den hareket etti. Sofya'ya geldiği zaman, Karlofça'da toplanacak barış konferansı için reîsülküttâb (dış işleri bakanı) Râmî Mehmed Efendi (Sadrâzam Râmî Mehmed Paşa) yi Belgrad'a gönderdi. Her ikisi de aynı hükümdarı, III. William'ı temsil eden İngiltere ve Hollanda'nın İstanbul büyükelçileri de arabulucu olarak Reîsülküttâb Efendi'ye refakat ediyorlardı. 22 Temmuzda bu arabulucular, sadrâzamdan barış görüşmeleri için statükonun esas olduğuna, yâni hangi ülke ve yer hangi devlette bulunuyorsa, artık o devlette kalacağına dair bir belge almışlardı. Bu korkunç belgenin ne gibi entrikalarla elde edildiği üzerinde henüz aydınlanmış değiliz. Arabulucuların eline verilen bu belge, Râmî Efendi'nin diplomatik görevini çok güçleştiriyordu. Çünkü Türkiye, Almanların elinde bulunan Erdel (Mac. Erdély = Transilvanya) in geri verilmesini barış şartı olarak ortaya atmıştı. Halbuki bu belgeye göre Erdel'in Almanya'da kalması lâzımdı. Buna karşılık Türkiye, elinde bulunan Podolya'daki Kamaniçe (Kamenec) kalesini, tahkim edilmemek şartıyle ve bir dostluk eseri olarak Polonya'ya bırakmayı kabul etmişti.

Türk delegeleri, 20 Ekim 1698'de Belgrad'dan Karlofça'ya hareket ettiler. Barış görüşmelerinin bir çıkmaza girmesi ihtimali karşısında 100 000 Osmanlı ve 30 000 Kırım askeri Belgrad'da bekletiliyordu. Bu büyük kuvveti barış görüşmelerini Türkiye için kolaylaştırıcı bir harekete geçirmediği için sadrâzam sonradan tenkid edilmiştir. Amcazade Hüseyin Paşa, 10 Kasımda Belgrad'dan ayrılmış ve 14 Aralıkta Edirne'ye dönmüştür. Bu suretle barış görüşmelerini hazırlayan zemini müşahede etmek için yaptığı Edirne - Belgrad gezisi 6 ay 15 gün sürmüştür. Sadrâzam, Edirne'ye döndükten 1 ay 13 gün sonra Karlofça barışı imzalanmıştır. Amcazade'nin yokluğunda Edirne'de rikâb - ı hümâyûn kaymakamı (başbakan vekili) olarak müstakbel sadrâzam Vezir Bozoklu Mustafa Paşa bulunmuştur. Büyüklü küçüklü 200 parçadan müteşekkil Tuna donanması da Belgrad'da bekletilmiştir. Karadeniz'deki 45 parçalık donanma, kış yaklaşırken üslerine çekilmiştir. Kapdân - ı deryâ Mezomorta Hüseyin Paşa, Midilli önlerinde Venediklileri bir defa daha yendikten sonra İstanbul'a dönmüştür. Kırım hanı Selim Giray, Belgrad'dan Temeşvar (Mac. Temesvár) a gitmiştir. Genel barış görüşmelerinin yapıldığı bu sıralarda Kırım prenslerinden Kaplan Giray da Kamaniçe yakınlarında bir Leh ordusunu bozmuştur.

24 Nisan 1698'de Almanya imparatoru, aslında tarafsız değil, fakat müttefiki olan III. William'ın arabuluculuk teklifini resmen kabul ettiğini Viyana'da ilân etmişti. İmparatorun durumu kritikti. Bir defa Fransa'nın kendisine karşı savaşa hazırlandığını biliyor ve Osmanlı İmparatorluğu ile savaşa devam etmenin bu durumda ne derecede tehlikeli olabileceğini düşünüyordu. Üstelik daima Türklere yenilmiş müttefiki Polonya'nın menfaatlerini barış masasında Türkiye'ye karşı savunmak durumundaydı. Çünkü bunca Alman fütuhatına yol açan Viyana zaferini Polonya kralı Jan Sobieski'nin sayesinde kazandığını unutmamıştı. Ümitlerinin hiçbiri gerçekleşemeyen Rusya çarı Petro ise,

İmparatoru savaşa teşvik ediyor, Türkler, Almanya cephesinde yenilirlerse, Rusya cephesinde taviz vereceklerini umuyordu. Hattâ imparatorla görüşmek üzere bizzat Viyana'ya gelmişti. Kerç kalesini Türklerin Ruslara vermesini istiyordu ki, böyle bir şeye imkân ve ihtimal yoktu. Çünkü bu durumda Azak Denizi bir Rus denizi haline gelir ve Kırım tehdit altında kalırdı. İmparator, çarın bu isteğini destekleyeceğini, fakat Türklere kabul ettirebileceğini sanmadığını ve bunun için de s vaşı uzatamayacağını söylemişti. Çar kızdı ve «zaten barışı kim istiyor»? dedi. İmparator: «Almanya, İspanya, İngiltere, Hollanda, bütün Hıristiyanlık ist yor!» şeklinde kesin bir cevap vermişti. Çar, gene de İngiltere ile Hollanda'nın yalnız ticaret menfaatlerini düşünen aşağılık devletler olduğunu, onların ittifakına ve dostluğuna katiyen güvenilemeyeceğini ileri sürmüştü. Almanya şansölye (başbakan) si Kont von Kinsky, çarın isteklerini yumuşatmaya çalışmıştı.

Venedik, Türklerden kopardığı elindeki ülkeleri (Mora, Dalmaçya ve Aya Mavri adası) muhafaza etmekten başka bir şey ümit etmiyordu. Barışa şiddetle ihtiyacı vardı ve Türklerden yeni bir talebi yoktu. Polonya'nın durumu nazikti. Daima Türklere yenilmiş, bir karış toprak alamamıştı, birçok toprak vermişti, büyük zâyiata uğramıştı, muazzam fedakârlıkları göze almıştı. Papa, Polonya'yı barış konferansında himaye etmesini imparatordan rica etmişti. Papalık, Malta ve İspanya ile Osmanlı İmparatorluğu daimî savaş halinde bulunduğu için, bu devletler ve Toscana gibi diğer küçük müttefikler, konferansa katılmıyorlardı. Rusya'nın kudreti artık Polonya krallığınınki derecesine erişmişti. Polonya, Osmanlı İmparatorluğu ile savaşın kendisine 2 milyon altın masrafa mal olduğunu, ayrıca Galiçya'daki yüzlerce şehir, kasaba ve köyün Kırım atlıları tarafından tahrip edildiğini, Rusya'nın dostluğunu kazanmak için Ukrayna ve Beyaz Rusya'da bâzı yerlerin bu devlete bırakıldığını ileri sürüyordu. Ne Rusya, ne Polonya, ne Venedik, Almanya'nın Fransa karşısındaki kritik durumuna maruz değillerdi. İmparator ve şansölyesi, müttefik delegelerine uzun uzun ellerinde Türklerden alınan yerlerin Alman toprağı olduğunu Türkiye'ye kabul ettirmekten daha büyük bir avantaj tasavvur etmenin çok tehlikeli olabileceğini, Osmanlı devletinin iktisadî ve askerî kaynaklarının malûm olduğunu izah ettiler.

Müttefikler, barış konferansı için sırasıyle Viyana'yı, Debreçen (Mac. Debrecen) i, Segedin (Mac. Szeged) i ve Salankamen (Mac. Szalankamen) i teklif ettiler. Bunların hepsi Osmanlı devleti tarafından reddedilmişti. Bunun üzerine küçük Karlofça kasabası kabul olunmuştu. İmparator, delege olarak harp şurâsı başkanı Mareşal Kont Wolfgang von Oettingen'ı, Mareşal von Schlick'i, iyi Türkçe bilen Kont Marsigli'yi, baştercüman Talman'ı ve genel kâtip olarak Til'i seçmişti. Bunlar, 1698 Eylülü ortalarında Karlofça'da bulunacaklardı. Polanya'yı Kont Malachowsky, Venedik'i Ruzzini, Rusya'yı da Prokop Boganoviç Vasnitsinov temsil edeceklerdi. Müttefik delegelerinin hepsi bir arada ancak Eylülün son günü Viyana'dan hareket etmiş ve 14 Ekimde Petervaradin'e gelmişti. 2 gün sonra arabulucu Lord Paget, Türk delegelerinin Belgrad'dan hareket etmiş olduklarını bildirmişti. Kendisi de Hollanda elçisi ve Türk delegeleriyle beraber Karlofça'ya geliyordu. Ertesi gün, bütün cephelerde genel mütareke hâli ilân edilmiş ve her yanda ateş kesilmişti. 23 Ekimde müttefik delegeler ve ertesi gün Türk delegeleri, Karlofça'ya vasıl olmuşlardı. Arabulucu büyükelçiler, İngiliz Lord Paget ve Hollandalı meslekdaşı, barış görüşmelerine esas teşkil edecek protokol hazırlıklarına giriştiler. Daha ilk anda Rus delegesi, konferansa ancak gözlemci olarak katılacağını ve Kerç kalesi bırakılmadığı takdirde barışı imzalayamayacağını bildirmişti.

Protokol görüşmeleri tam 20 gün sürmüş ve ancak 13 Kasımda konferansın ilk oturumu açılabilmişti. Batının doğu, Avrupa'nın Asya, Hıristiyan âleminin Müslüman âlemi, Avrupalıların Türkiye ve Türklük karşısındaki aşağılık duygusunu yok eden K. A.'ın görüşmelerinde Râmî Efendi'nin durumu nazikti. Çünkü statüko prensipiyle eli kolu bağlanmıştı. Konferansa 3. Alman delegesi olarak katılan Kont Marsigli, eserinin 52. sayfasında şöyle diyor:

«Türklerle, kendilerine bir felâket ve bedbahtlık getirecek veya bir şehri terk ettirecek herhangi bir barış muahedesi akdetmek kadar güç bir iş tasavvur edilemez... Karlofça'da imzalanan muahede ise, Türklerin şimdiye kadar imzaladıkları muahedelerin en aleyhlerinde olanıydı. Türkler için savaşmak, barış yapmaktan daha kolay ve hafif bir iştir. Barış masasına oturdukları zaman, sonsuz tartışmalara dalmakta ve karşı tarafa her güçlüğü çıkarmaktadırlar. Bir sınır kesilmesi, bir şehrin teslimi, bir kalenin tahrîbi veya inşası barış masasında söz konusu edilince, akla gelen ve gelmeyen bütün kurnazlık ve hileleri yaparlar. Görüşmeleri uzatıp karşı tarafı gevşekliğe ve bıkkınlığa düşürürler. Âdeta barışı kabul etmemek ve yeniden savaş çıkarmak için bahane ararlar. Onun için barış görüşmelerinde Hıristiyan delegeler, Türkler karşısında zaman zaman acınacak durumlara düşmüşlerdir.»

Ancak 7. konferansa Rus delegesi katılmaya razı olmuştu. Zaten ilk 6 konferansta oturumlar, hiçbir sanuca ulaşamadan son bulmuştu. 19 Kasımdaki 7. konferansta Türk delegesi, Rusların elinde bulunan Azak'ı, Rus delegesi de Türklerin elinde bulunan Kerç'i istemiştir. İki gün sonraki 8. konferansta Türk delegesi, Venedik'e Mora'nın bırakıldığını, fakat Attike'nin verilemeyeceğini ileri sürmüştü. 22 Kasımdaki oturumda Polonya delegesinin konuşması dinlenmiştir. 24 Kasımda Venedik delegesi üçüncü ve Polonya delegesi ikinci defa olarak konuşmuşlardı. Polonya delegesi, kralın Boğdan (Moldavya) da iki manastır istediğini söyleyince Râmî Efendi, yalnız gülmekle mukabele etmişti. Ertesi gün, imparatorluk delegeleri 7. defa olarak söz aldılar. 2 Aralıkta Râmî Efendi, bir âtıfet olarak Polonya'ya Kamaniçe'yi bıraktığını, fakat Rusya'dan Azak'ın geri istendiğini bildirmişti. 4 Kasımda imparatorluk (Almanya) delegeleri, 10. defa olarak söz aldılar, Rusya ile bir, Polonya ile iki konferans daha yapılmıştı. Polonya ile bir sonuca varılmıştı. Fakat Türkçe ve Latince metinler arasındaki küçük farklardan dolayı oturum tartışmalı şekilde bitmişti.

18 Aralıkta Rus delegesi, bu şartlar içinde barış imzalamayacağını, ancak 2 yıllık bir mütarekeye razı olduğunu bildirmişti. Bu suretle Polonya ve Rusya ile meseleler halledilmiş sayılmıştı. 1698 yılının son günü, Venedik'le görüşme yapılmıştı. Râmî Efendi, Venedik işgalinde bulunan Attike'yi bırakamayacağını, diğer Venedik fütuhatını tanıdığını tekrarlamıştı. 1699 yılının ilk günü, Alman delegeleriyle 12. defa görüşülmüştür. İmparatorluk başdelegesi, imparatorun Kral Tököli Imre'nin esir bulunan zevcesini, bütün servetiyle beraber iade etmeyi, Türkiye'nin bu tehlikeli adamı sınırdan çok uzak bir

yerde iskân etmesi şartıyle kabul ettiğini bildirmişti. Aynı akşam Kont Marsigli, şimdiye kadar geçen görüşmeleri bizzat imparatora bıldiımek üzere Viyana'ya hareket etmişti.

4 Ocak'ta Venedik'le yapılan görüşme gene sonuç vermemişti. Râmî Efendi, Venedik'in elinde bulunan yerleri kolayca kurtaramayacağını biliyor, fakat başka taraftan taviz almak için Venedikli ve Alman diplomatları sıkıştırıyordu. Nitekim ertesi gün, Lord Paget'in ve Alman delegelerinin de baskısıyle Venedik delegesi Ruzzini, Türklerin Gördes dedikleri Korint berzahının bir tarafını Türklere bırakmıya razı olmuş ve bunu kabul ettiği için Venedik'e döndüğü zaman cellâda verilip verilmeyeceğini açıkça beyan etmiştir. Bu, Türkler için stratejik bir başarıydı. Çünkü Korint (Gördes) ve Patras (Balyabadra) körfezlerinin bir Venedik denizi olmasını önlüyordu. Ertesi gün bir defa bu tavizi alan Râmî Efendi, bu defa Venedik'in elınde bulunan İnebahtı (Lepanto) kalesini istemiş ve bu kale iade edilmediği takdirde antlaşmayı imzalamakta mazur olduğunu kesin şekilde bildirmişti. Görüşmeler başladığı zaman bu teklifi öne sürseydi, her taraftan redde uğrayacaktı. Ancak Müttefikler, barışa iyice yanaşmış bir durumda bu yüzden konferansın dağılmasını göze alamadılar. Venedik, İnebahtı'nın iadesini de kabule mecbur olmuştu. Râmî Efendi, bu defa Mora'nın kuzey kıyılarındaki kalelerin yıkılmasını istediyse de, bunu kabul ettirememişti.

Müttefık delegeler, Râmî Efendi'nin tercümanı İstanbullu Rumlardan Mavrokordato'nun da Latince metinlere devamlı şekilde itiraz edip tashih istemesine fevkalâde sinirleniyorlardı. İmparatorluk başdelegesi, 15 Ocakta Râmî Efendi'ye, tercümanının kelimeler üzerinde tartışmaktan vazgeçmediği takdirde nihaî metnin kaleme alınamayacağını bildirmişti. 23 Ocakta Râmî Efendi, Venedik'in Zanta adası için Türkiye'ye ödediği yıllık verginin kaldırılmayacağını beyan etmişti. Ancak akşama doğru, Ruzzini'ye bir hayli ter döktürdükten sonra, esasen önemli bir meblâğ olmayan ve cumhuriyetin haysiyetine dokunan bu yıllık vergi kaldırılmış, Dalmaçya sınırının görüşülmesine geçilmiştir. Dalmaçya'nın tamamı, Venedik'in elinde bulunuyordu. Dalmaçya'da Adriya Denizi üzerindeki Türk yalıları Ragusa (Hırvatça: Dubrovnik, Türkçe: Dobravenedik) limanından başlıyordu. Bu suretle Venedik ile barış esasları da tamamiyle kararlaştırılmış oldu.

Venedik'le 16 maddeden ibaret nihaî antlaşma metni üzerinde mutabık kalınmıştır. 2. madde, İnebahtı kalesinin Osmanlı İmparatorluğu'na iade edileceğini bildiriyordu. 4. madde keză Venedıkliler'in ele geçirmiş oldukları Preveze'nin Osmanlı İmparatorluğu'na geri verileceğine, 6. madde, Ege Denizi'ndeki bütün adaların Osmanlı İmparatorluğu'na aid olduğuna, Venedik'in şu veyâ bu şekilde bunlar üzerinde hak iddia edemeyeceğine dairdi. 7. madde, Venedik'in Zanta adası için Türkiye'ye ödeyegeldiği yıllık vergiyi kaldırıyordu. 9. madde Dalmaçya sınırını tesbit ediyor, Dalmaçya'nın en büyük kısmını Venedik'e bırakıyor, ülkenin, Dubrovnik dahil olmak üzere güney kıyıları Türkiye'de kalıyordu. 14. madde, iki tarafın ellerindeki esirleri mübadele edeceklerine dairdi.

24 Ocakta Rusya ile de 2 yıllık bir mütareke imzalamış ve kesin barış görüşmeleri için İstanbul'da görüşme açılmasına karar verilmişti. 26 Ocak 1699 sabahı saat 10'da, K. A. imzalanmak üzere sonuncu konferans başlamıştı. Türk delegeleri, yeniçeri ve sipahilerin arasında, imparatorluk delegeleri ise 100 zırhlı asker arasında törenle geldiler. 75 günde 36 oturum yapılmıştı. İmza töreni, öğleden az önce, saat 11,45'te düzenlenmişti. İmzalar atıldıktan sonra salonun kapısından fırlayan haberciler, barışın resmen başladığını ve konferansın bittiğini bildirdiler. Derhal hareket eden habercilerle barışın imzalandığı, İstanbul'a, Edirne'ye, Viyana'ya, Venedik'e, Varşova'ya ve Londra'ya bildirilmişti. Karlofça'da atılan şenlik toplarına aynı gün akşama doğru Petervaradin'de Almanların, Belgrad'da Türklerin attıkları toplar cevap vermiştir. Barışın esasları Viyana, Varşova ve Venedik'te beğenilmemiş ve Türk diplomatlarının karşı tarafı atlattıklarına hükmedilmişti. Venedik'in elinde bulunan İnebahtı ve Preveze gibi kaleleri Türklere iade etmesi, hattâ Macaristan sınırındaki daha az önemli bâzı kalelerin boşaltılıp Türkiye'ye bırakılması tenkid edilmişti. Maamafih bu, Avrupalıların yüzyıllardan beri Türklere karşı elde ettikleri ilk lehlerinde antlaşma idi. Almanya, Polonya ve Venedik gibi büyük devletlerin Osmanlı devletine ödedikleri yıllık vergi ve haraçları kesin olarak ilga ediyor, bu devletlere, Osmanlı İmparatorluğu ile hukukan aynı safta yer veriyordu. Nitekim padişah, ilk defa olarak bu barıştan sonra Avrupa hükümdarlarına gönderdiği mektuplarda onlara «sen» değil, «siz» şeklinde hitaba başlamıştır. Nihayet Osmanlı devletinden çok büyük parçalar koparılmak suretiyle Türk imparatorluğunun genişleme devrinin bittiği ve toprak kaybına başladığı resmen tescil ediliyordu.

Karlofça barışı Osmanlı İmparatorluğu ile Almanya arasındaki 15 yıl, 9 ay, 25 gün, Türkiye ile Polonya arasındaki 15 yıl, 4 ay, 9 gün, Türkiye ile Venedik arasındaki 14 yıl, 6 ay, 12 gün, Türkiye ile Rusya arasındaki 9 yıl, 7 ay, 27 günlük savaş haline son veriyordu. İspanya, Papalık, Malta ve Toscana ile savaş hali hukuk bakımından devam ediyordu. Fakat fiilen bir mütareke haline inkılâp etmişti.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya ile imzaladığı 20 maddelik antlaşmanın esasları şöyledir: Bugünkü sınırlarıyle bütün Macaristan, Slovakya, Hırvatistan, Slovenya ve Transilvanya Almanya'ya bırakılıyordu. Bu topraklardan Hırvatistan ve Slovenya savaştan önce zayıf tâbiiyet bağlarıyle bâzen Türkiye'ye, bâzen Almanya'ya bağlı olduğu, Slovakya da Türk tâbii Tököli Imre'ye âid bulunduğu için, gerçek kayıplar arasında sayılamaz. Fakat Macaristan ile Transilvanya, 1526'dan beri Osmanlı İmparatorluğu'na ait bulunduğu için, büyük kayıp teşkil eder. Maros ırmağı sınır çizdiği için, bugünkü Macaristan'a dahil küçücük bir parça gene Türkiye'de kalıyordu. Maros'un güneyinde kalan ve batıda Tisza'nın sınırladığı bugün Romanya ile Yugoslavya arasında bölüşülmüş bir Macar ülkesi olan Bânát, tamamiyle Türklerdeydi. Bu büyükçe ülkenin en önemli şehri, Temesvár idi. Çok daha doğuda Türk - Alman sınırını, güneyde Transilvanya Alpleri, doğuda Doğu Karpatlar teşkil ediyor, yani Transilvanya (Türkçe: Erdel) Almanya'da, Ulahya (Türkçe: Eflâk) ve Moldavya (Türkçe: Boğdan) ile bunun kuzeyindeki Bukovina (şimdi Romanya ile Ukrayna arasında bölüşülmüştür) Türkiye'de kalıyordu. Bânát gibi büyük bir ülkenin Türkiye'de kalması, Râmî Efendi'nin azimli tutumu sayesinde mümkün olmuştu. Maamafih doğuda Türk sınırının çok kuzeye çıkmasına karşılık batı tarafında Esklavonya (Sava ile Drava arasındaki Hırvat ülkesi) Almanya'ya bırakıldığı için, bu

yönde Türklerde kalan Belgrad, bir sınır şehri durumuna geliyordu. Tarihî Budin eyaletinden yalnız Semendire sancağı muhafaza edilebiliyordu. Kuzey - batıda Una ırmağı, Türk - Alman sınırını teşkil ediyor, Hırvatistan Almanya'da, Bosna Türkiye'de kalıyordu. Una ötesindeki Türk toprakları Almanya'ya bırakılmıştı. Türkiye, Bánát'ta yaşayan birkaç yüz bin Macar tab'aya malik olmakta devam etmekle beraber, artık Macarların mutlak çoğunluğu, Almanya idaresine geçiyordu. Milyonlarca Macar tabaya malik olması, imparatorluğun başına birçok dert getirecektir.

Venedik Cumhuriyeti ile yapılan 16 maddelik antlaşmaya göre şu topraklar bırakılıyordu: Mora yarımadası, güneyindeki Cerigo (Türkçe Çuha) ve Cerigetto, kuzey - doğusundaki Hydra ve Salamin adaları, Attike yarımadasından bir parça, Aya Mavri (İta. Santa Maura, Yun. Leukas) adası, Türk Dalmaçyası. Korintos (Gördes) şehri Türklerde kalıyor ve Türkler, Korint berzahına hâkim olmakta devam ediyorlardı.

Polonya ile yapılan 11 maddelik anlaşmaya göre, Kamaniçe kalesiyle beraber Podolya, Türk Galiçyası ve Ukrayna'da bâzı topraklar bu devlete bırakılıyordu. Türkiye'nin elinde tuttuğu Kamaniçe'nin Polonya'ya bırakılması bir lûtuf eseriydi. Kamaniçe bir piskoposluk, Türklerin birkaç defa işgal ettikleri Lwów ise bir başpiskoposluk idi. Bu suretle sınırı Dnestr (Turla) ırmağı teşkil ediyordu. Bukovina, Besarabya, Hotin ve çevresi, Türkiye'de kalıyordu. Karpatlar, Polonya ile Almanya'yı ayırıyor, Macarlarla meskûn Ukrayna Karpatları, Almanya'nın oluyordu (Munkács ve çevresi),

Büyük Fransız tarihçisi Fernard Grenard, Karlofça hakkında şöyle diyor: «1699 yılı, tarihin en önemli yıllarından biridir. Asya'nın üstünlüğünün Avrupa'ya geçtiğini gösterir.» Karlofça'da Türkler için uğursuz rol oynayan arabulucu ve gûya tarafsız Hollanda büyükelçisi Collyer, imparator tarafından, barışı sağlamak için gösterdiği çalışmadan dolayı, kontluk gibi çok yüksek bir paye ile taltif edilmiştir. Halbuki Collyer bir Alman değil, Hollanda'lı idi ve böyle bir payeyi ancak kendi hükümdarından alması gerekirdi. Collyer gibi aynı hükümdarın, III. William'ın İstanbul büyükelçisi olan Lord Paget de Türkleri bu lüzumsuz barışa kandırmak için büyük gayret göstermiştir.

K. A. ile Türkiye, Almanya'ya takrıben 249 000 km², Venedik'e 42 000 km², Polonya'ya 45 000 km², Rusya'ya 20 000 km², toplam olarak 356 000 km² toprak bırakmıştır. Bundan sonraki yıllarda, III. Ahmed (1703 - 1730) in saltanatının ilk devresinde (1703 - 1718) Türkiye bir geri alma siyaseti takip edecek ve Venedik'e bırakılan toprakların tamamını, Rusya'ya bırakılanların (Azak ve çevresi) tamamını geri alacak, bu iki devlet, Karlofça ile kazandıklarının hepsini kaybedeceklerdir. Ancak bütün uğraşmalara ve fedakârlıklara rağmen Almanya'ya bırakılan topraklar geri alınamıyacaktır. Polonya'ya karşı geri alma siyaseti güdülmeyecek ve bir daha Türk - Leh savaşı olmayacaktır. Çünkü Türkiye'nin bundan sonraki bütün siyaseti, Polonya'nın Rusya ve Almanya tarafından yutulmasına engel olmak noktasında toplanacaktır.

10 Eylûl 1699'da II. Mustafa, barış münasebetiyle gelen ve antlaşmanın hükümdarları tarafından tasdik edilmiş suretlerini getiren Alman, Venedik, Leh ve Rus elçilerini kabul etmek üzere Edirne'den İstanbul'a hareket etmiştir.

Çar Petro Osmanlı İmparatorluğu ile tek başına karşı karşıya kalmamak için, barış antlaşmasını imzalamakta acele etmiştir. Konferans İstanbul'da açılmış ve 5 ay sürmüştür. Çarın delegesi Ukrentsov ile Râmî Mehmed Efendi, 14 Temmuz 1700'de İstanbul antlaşmasını imzalamışlardır. 14 madde üzerine imzalanan antlaşmanın başlıca şartları şöyle idi: Azak ve çevresi, yani şimdiki Rostov ve yakınları Rusya'ya bırakılacak, bu taraflarda Rusların eline geçen dört kale, yıkıldıktan sonra Türkiye'ye iade edilecekti. Esirler değiştirilecekti. Çarın Kırım hanına verdiği vergi ilga edilecekti. Türkiye, diğer Avrupa devletlerine uyarak Rusya hükümdarının «imparator» sıfatını tanımıyordu 8. maddede şöyle deniyordu: «Mosko çarlığı müstakil olmakla, bu âna kadar Kırım Hanı ve Kırımlıya be - her sene verdiği vergiyi vermek, gerek güzeşte ve gerek hâlâ ve gerek bâ'de'l - yevm Çar - ı müşârinileyh ve halklarının der - uhdeleri olmıya» (Râşid, II, 500). 14. madde de ilgiye değer (Râşid, II, 503): «Mosko çarının büyükelçisi... Devlet - i Aliyye'ye dahil olmak üzere... karadan îsâl olunup...». Bu madde, bir Rus'un Karadeniz'e ayak atmasına karşı gösterilen titizlik bakımından önemlidir. Nitekim barıştan sonra İstanbul'a ilk Rusya büyükelçisi gelmiş ve padişaha, Çar Petro'nun Karadeniz'in kuzeyindeki küçük Azak Denizi'nde Rus ticaret gemilerinin dolaşması için müsaade rica ettiğini bildirmiştir. II. Mustafa: «Rusları saray - ı hümâyûnum içre bırakırım; amma ki Karadeniz'de cevelânlarına asla müsaade - i şâhânem yoktur» cevabını bildirmiştir. Rusya, Karadeniz'de ticaret gemisi dolaştırmak hakkını ancak 1774 Kaynarca Antlaşması (b. bk.) ile elde edecektir.

KARLOFF, Boris (asıl adı: **Sharles Edward Pratt;** Londra 1887 - Hollywood 1969), İngiliz asıllı Amerikan sinema oyuncusu. Tiyatro oyunculuğu ile sanat hayatına giren K., 1920'den sonra filmlerde ufak roller almaya başlamıştır. 1931'de James Whale'in «Frankenstein» adlı filmindeki rolü ile büyük ün kazanan K., bundan sonra hep korkunç filmler çevirmiştir.

1933'te H. Hawks'ın «Scarface» (Gangsterler veyâ Kesik suratlı), 1934'te J. Ford'un «The Lost Patrol» (Kayıp Devriye) ve 1947 de C. B. De Mille'in «Uncoguered» (Mağlup edilmeyenler) adlı filmlerinde de rol alan K.'un başlıca filmleri şunlardır: C. Brabin'in yönettiği «Mask of Fu - Manchu» (Fu - Mançu'nun Maskesi) [1932]; J. Whale'-in yönettiği «The Bride of Frankenstein» (Frankenştayn'ın nişanlısı) [1935]; M. Curtiz'in yönettiği «The Walking Dead» (Yürüyen Ceset) [1936]; F. Capra'nın yönettiği «Arsenic and Old Lace» (Arsenik Kurbanları) [1944].

KARLOVAC [*kąrlovats̯*] (Almanca adı: **Karlstadt**), Yugoslavya'nın Hırvatistan bölümünde, Korana ırmağının Kupa'ya karıştığı yerde bir şehir. Nüfûsu 47 532 (1971) dür. Dokuma fabrikaları vardır. K.'ın yukarı kısmında Dubovac kalesi yer alır, K., XVI. yüzyılda ırmağın sağ yakasında Türk akınlarından korunmak üzere bir kale olarak kurulmuştur. Hırvatistan sınırının merkezi olarak önemli bir yerdir.

KẠRLOVO (1953 - 1962 yılları arasında **Levskigrad** adıyle anılmıştır), güney Bulgaristan'da, Filibe (Bulg. Plovdiv) il (okrïg) inde, Balkan dağlarının Kalofer bölümünde bir kasaba. Nüfûsu 16 957 (1962) dir. Sofya - Burgas demiryolu üzerinde büyük bir duraktır.

K., Türk hâkimiyetinin ilk yıllarından itibaren (1399) küçük bir yerleşme alanı olarak anılır. Kasabada küçük el sanatları gelişmiştir.

K. kasabası yanında Suçurum (Türkçe Suuçurum) adlı bir çağlayan vardır.

KARLOVY VARY [*kạrlovi vạri*] (Almanca adı: **Carlsbad** veyâ **Karlsbad**), Çekoslovakya (Bohemya)'da bir şehir. Nüfûsu 45 000 (1970) dir. Kaplıcaları, kimyevî madde, porselen ve inşaat malzemeleri fabrikaları vardır.

KARLSBAD: bk. KARLOVY VARY.

KARLSBAD KARARLARI, 1819'da Karlsbad'da toplanan konferanslarda demogojik karışıklıklara karşı alınan tedbirler. 1819'da, Alman üniversite öğrencisi ve yurtsever öğrenciler birliğine bağlı Sand'ın Rus casusu olarak bilinen Alman yazarı Kotzebue'ya karşı yaptığı suikast bu karışıklıkların çıkmasına sebep olmuştur. Bu olaylar üzerine Bundestag (Alman devletleri parlamentosu) a sunulmak üzere birtakım kararlar alınmıştır. Bu kararlara göre üniversiteler çok sıkı bir kontrola tâbi tutulacak, kitaplar ve dergiler daha sıkı olarak sansür edilecek, bir merkezî araştırma komisyonu kurulacak, Bund (Alman devletleri birliği) anayasasının 13. maddesi daha kısıntılı bir şekilde tadil edilecekti. Bundestag, K. K.'nı Avusturya ve Prusya'nın baskısı altında kabul etmiştir (1819). Bu kararlar 1848 ihtilâlinde kaldırılmıştır.

KARLSHAMN, İsveç'te, Baltık Denizi kıyısında bir şehir. Nüfusu 31 610 (1969) dur. Bir liman şehri olan K., canlı bir ticaret ve gemicilik merkezidir. Şeker ve bitki yağı fabrikaları ve başka endüstri kuruluşları vardır.

KARLSKRONA [*karlskrūna*], İsveç'te, Baltık Denizi kıyısında bir şehir. Nüfûsu 36 570 (1971) dır. Blekinge vilâyetinin merkezidir. Askerî bir liman ve endüstri merkezi olan K.'da tersaneler, inşaat malzemesi ve porselen fabrikaları vardır.

KẠRLSRUHE, Batı Almanya'da, Baden - Württemberg eyaletinde bir şehir. Nüfusu 259 091 (1970) dir. Rhein üzerinde bir nehir limanı olan K.'de petrol tasfiyehanesi, besin maddeleri fabrikaları, basım evleri vardır. Çevresinde madencilik gelişmiştir. K., nükleer araştırma merkezidir. K.'de bulunan Barok üslûbundaki şato, Karl-Friedrich (1751 - 1776) tarafından yaptırılmıştır.

KARLSRUHE: Uçaktan görünüş

KẠRLSTAD, İsveç'te, Värmland il (Län) inde, Klarälv ırmağı üzerinde bir şehir. Nüfûsu 72 751 (1971) dir. Büyük bir endüstri merkezi olarak tanınmıştır.

KARLSTADT (asıl adı: **Andreas Rudolf Bodenstein**; aş. yu. 1480 - 1541), Alman Protestan reforumcusu. 1517'de Wittenberg'de Luther (b. bk.) in davasına katılmıştır. Luther 1521 - 1522 tarihlerinde Wartburg'da bulunduğu zamanda, Wittenberg'de Protestan hareketini idare etmiştir. Katolik rahiplerinin evlenmemesine ve manastır hayatına karşı gelmiştir. K., Luther'in Katoliklere karşı müsamahakâr davranışını reddetmiş ve radikal reform ve inançları savunmuştur. Reform hareketleri sonucunda Saksonya'dan kovulmuştur (1524). K., rahip tarafından takdis edilmiş ekmek ve şarap (Eukharisteia) da İsa'nın bedenen mevcut olması inancını da reddetmiştir. Bu konu hakkında Luther'le uyuşamayarak Holstein, Friesland ve Zürich'e kaçmış ve Zwingli (b. bk.) tarafından kabul edilerek Luther'in taarruzlarına karşı müdafaa edilmişti (1534'ten sonra). K., Basel'da vâiz ve profesör olarak çalışmıştır.

A. B. KARLSTADT

KARLUK'LAR, VII. yüzyılda Çinlilerce Ko - lo - lu, Araplarca Karluk, Ḫarluḫ, Ḫalluḫ adlarıyle anılan büyük bir Türk boyu. Orhon yazıtlarında anlatıldığına göre, K. boyu, Gök Türk devletine düşman olan Türk boylarından biri olmuştur. Gök Türk soyuna karşı Uygur ve Basmıl boylarıyle birleşip Doğu Gök Türk devletini yıkarak Basmıl hanlığını kurmuşlardı; fakat bir süre sonra K.'larla Uygur'lar devletini kurmuşlardır (745). K.'ların başbuğu, Uygur devletinde en yüksek mevki olan «sol yabgu» olmuştu. Çok eskiden beri K.'ların başbuğu yabgu yahut cabgu unvanını taşıyordu. K.'lar, Batı Türk devletinin içinde bulunduğu genel durumdan yararlanarak Yedisu'daki Türgiş alanına saldırmışlar, Suyab ve Taraz şehirlerini almışlardı (766).

Tibet'lilerin Uygur'larla Çin'lilere karşı savaşları sırasında K.'lar Kâşgar'ı da zaptetmişlerdi. Bütün bu başarılarına rağmen, K.'lar Uygur hakanlığının 840'ta Kırgızlar tarafından istilâsına kadar Uygur hakanına sadık kalmışlardır. Bundan sonra K. yabgusu, kendisini Açina - Bozkurt sülâlesinden ve Ötüken geleneklerinin biricik varisi saydığı için hakan ilân etmiştir. K.'ların başında bulunan yabgu, hakan olduktan sonra Karahan unvanını almış ve Karahan'lılar (b. bk.) sülâlesini kurmuştur (840 - 1212).

Gök Türk hakanı Meçue Kapagan (691 - 716) zamanında K.'lar Çin'e baş eğmişlerdir. Doğu Gök Türk hakanlığının yıkılmasından sonra Uygur hakanlığının sadık ve sol yabguluğunu teşkil etmişlerdi. 51 yılında K.'lar, Arap - Çin savaşında Araplara yardım ederek Talas savaşını kazanmışlardır. Bundan sonra Batı Gök Türk devletine bağlı Yedisu bölgesindeki Balasagun (Suyab) ve Taraz'da K.'lar (766) hâkim olmuşlardı. 793'te Fergana'ya saldırmışlardır.

İran destanında Maveraünnehr'in eski yerleşik Türkleri sıfatıyle adı geçen kavimlerden K.'lar, V. yüzyıla kadar burada hükümet süren Eftalit'lerin bir boyu sayılmışlardır. Bunlar Arapların geldiği sıralarda Toharistan'da, bütün Pamir, Vaḫan ve Kâbil bölgelerinde hâkim bulunuyorlardı. K.'ların «Türgiş Karlıkı» denilen bölümü İsfîcâb

(Sayram), Taşkent ve Çatkal üzerinden Fergana doğusuna kadar uzanan dağlık bölgelerde ve orta Tiyanşan ve güney Cungarya'da yaşamıştır. Bunların Üç K. denilen üç boyu, Gök Türklerin «Üç Tuğluk Türk denilen kabilesi ile Moğolistan'da bulunmuş, sonra VIII. yüzyılda oradan tekrar Türgiş K.'ları yanına dönmüşlerdir.

K. boyu göçebe dağ kabilesi olup adını da dağlık yerlerde yaşayan bir kavim sıfatıyle almış ise de, bunların ovalarda yaşayanları medenî hayata geçmişlerdir. Maveraünnehir'de Müslümanlarla ilk temasa gelen ve İslâmiyeti ilk kabul eden Türkler K.'lar ve Oğuz'lar olmuştur. Toharistan ve Badgis K.'ları Araplarla daha önce temasa gelmişler, Toharistan'daki K. yabgusu ve Badgis meliki Nizak Tarhan 653 - 663 yıllarında sözde de olsa Müslüman olmuştur. Fakat Badgis ve Toharistan K.'ları rahat durmamışlardır. Nizak Tarhan'ın ilk ayaklanması 671'de bastırılmıştır.

Badgis beyi Nizak Tarhan ve K. yabgusu on bin Türk askeriyle beraber Haccac'ın emri üzerine Horasan emiri Kuteybe b. Muslim tarafından idam edilmişlerdir (709).

Abbasî'lerden el - Mansur (754 - 775) ve el - Mehdî (775 - 785) zamanlarında meydana gelen el - Mukanna ayaklanmasının esas kuvveti K.'lar olmuştur. Horasan'da tutunamayacağını anlayan el - Mukanna, karargâhını K.'lar ve başka Manici Türklerin bulunduğu Kaşkaderya ve Zerefşan havzalarına nakletmiştir. Kiş, Çağanyan, Termiz, büyük K. boyunun bulunduğu saha idi. Türk kumandanı Kulartigin. Zerefşan havzasında Arap ordusuna devamlı saldırılarda bulunmuştur. El - Mukanna ayaklanmasında Türklerin, özellikle Yedisu'dan gelen K.'ların rolü büyük olmuştur. Adı geçen Kulartigin'nin de bir K. olduğu sanılmaktadır. Bu sıralarda, halife el - Mehdî zamanında K. yabgusu halifeye itaata davet edilmiştir.

Mahmud Kâşgarî'ye göre, K.'lara, Uygur hakanlığına tâbi olduktan sonra, siyasî ad olarak, Türkmen denilmiştir. Aynı yazara göre «K. göçebe Türklerden bir boyun adı olup büyüklerine Kölerkin denilmektedir.» K.'lar, Sultan Sencer (b. bk.) ile Karahıtay'ların 1141'de vuku bulan Katavan meydan savaşında Karahıtay'lara yardım etmişlerdir. Semerkand ve Buhara şehirleri Karahıtay'ların eline geçtikten sonra Semerkand hanı Tamgaç III. İbrahim ile K.'ların arası açılmış, K.'lar hanı öldürmüşlerdir (1156). Onun yerine geçen Ali b. Hasan (1156 - 1160) K. yabgusunu öldürüp III. İbrahim'in öcünü almıştır.

XII. yüzyılda Garcistan'da, Gur'da, Güney Afganistan'da K. oymakları bulunuyordu.

Moğollar, istilâlarının ilk yıllarında Yedisu'da bir K. hanlığı bulmuşlardır. Bu hanlığın başkenti Kayalık, hükümdarı Karahıtay'lara tâbi I. Arslan Han idi. Onun yerine geçen oğlu II. Arslan Han 1211'de Çingiz Han'a itaat etmiştir. Çingiz Han ona «sartaktay» unvanını vermiştir.

XIV. yüzyılda K. boyu parçalanmış, bir kısmı Özbek birliğine, bir kısmı da Babur'la Hindistan'a gitmiştir. Türk tarihinde Oğuzlardan sonra gelen en büyük ve eski bir Türk boyu olan K.'lar, XIV. yüzyılda o veyâ bu kabile içinde küçük oymaklar halinde dağılmış veyâ muhtelif sahalarda coğrafî ad olarak K. adını bırakmışlardır.

K. yabgusu, el - Ya'kubî'ye göre 162 (778 - 779) yılında İslâmiyeti kabul etmişti. Fakat X. yüzyıla âid İslâm kaynaklarına göre K.'lar müşrik sayılmışlardır. Birbirini tutmayan bu iki iddianın ikisi de doğrudur. İslâmlarla ilk temasa gelen K. oymakları, sözde de olsa, Müslüman olmuşlar, fakat doğudaki büyük kütle ancak yüzyılın sonlarında Karahanlılar devletinin kuruluşundan sonra Müslümanlığı kabul etmiştir.

Bununla beraber XII. yüzyılda müşrik Karahıtaylarla iş birliği yaparak Müslüman ülkelerine saldıran göçebe K.'ların Müslümanlığı, XVIII. yüzyıldaki Kazakların Müslümanlığı gibi çok sathî olmuştur. Sultan Sencer ile Karahıtay'lar arasında yapılan savaşta K.'lar Karahıtay'ların müttefiki idiler. Semerkandlı din adamlarından bir seyyid, Karahıtay'lara iltihak etmiş ve bunun üzerine fazıllardan biri şu anlamda bir şiir söylemiştir:

«Bir adamın, mutteki Müslümanın razı olmayacağı bir elbise giymesi şer'an hoş görülmeyen bir şey değil midir? Peygamber evlâdından bir adamın K. kılığında meydana çıkması İslâm dininde pek nadir görülmüş bir haldir.»

Karluk Sanatı: Sanat tarihinde Karluk devri adı VIII - X. yüzyıllarda Batı Türkistan'da hâkim olan Türk sanatına verilmektedir. Karluk'lar, Batı Türk (580 - 658) ve Türgiş (658 - 766) hakanlıklarının Batı Türkistan'da kurduğu kültür ve sanatın vârisi olup aynı geleneği IX - X. yüzyıllarda İslâmiyetin kabulüne kadar sürdürmüşlerdir.

Karluk devrinde Türkler artık şehir hayatına intibak etmiş bulunduğu için, göçebe tekniklerinde eserler nisbeten azalmış, yerleşik medeniyet anıtları çoğalmıştı. Göçebe geleneğinde mezarlar ve orada bulunan keçe ile dokumalar; kemik, tahta. maden işleri, silâhlar yanında, yerleşik medeniyet çerçevesinde, Türkistan üslûbunda tuğla yapılar, kalıp içine balçık dökülerek şekil verilip sonradan perdahlanan ve bâzen sathı muhtelif renklerde boyanan heykeller, seramik duvar resimleri yapılıyordu.

K. S. eserlerini Karluk'ların çoklukta bulunduğu bölgelerde aramak gerekir. Ancak eskiden beri Türklerle meskûn illerde Karluk eserlerini diğer Türk boylarınınkinden ayırt etmek kolay değildir. Nitekim Karluk'ların bir kısmı Batı Türkistan'a göç etmemiş ve VI. yüzyıldan önceki ülkeleri olan Altay dağlarının batısı ile Kara Ertiş ırmağı vâdisi ve Tarbagatay bölgesinde kalmışlardı. Bu eski Karluk ilinde çok sayıda ve zengin göçebe sanat eserlerinin bulunduğu, fakat boy mensubiyeti açık olmayan Türk mezarları vardır.

KARLUK SANATI: Vahş vadisinde Azinetepe Buddhist külliyesinde bulunan Burkan heykeli başı (VII - VIII. yüzyıl, Ermitaj Müzesi)

Yine VI. yüzyıldan önceki Karluk illerinden Beşbalık bölgesinin kuzeybatısı ile 742'de Karluk'ların başkent yaptıkları Beşbalık şehrindeki buluntular da muhtelif Türk boylarına ait olabilir. Beşbalık bölgesi Milâddan beri Tölis Türklerinin ülkesi idi, V. yüzyılda Beşbalık şehri Tölis başkenti

olmuştu ve VI - VIII. yüzyıllarda Batı Türk merkezi idi. Beşbalık şehrinde bulunan eserler özellikle Buddhist kültürüne bağlıdır.

Bir derece kesinlikle, Karluk'lara atfedilebilen sanat ancak Türkistan'ın güneyinden kuzey - batısına ve doğuya doğru uzanan hilâl şeklinde bölgede ve dört merkez etrafında tesbit edilebilmiştir. Bunları kronolojiye göre güneyden başlayarak gözden geçireceğiz.

1. *«Üst Toharıstan»* (*Amuderya vâdisinin güney bölgesi*): Taberî, 737 - 739 olaylarında, Karluk yabgusunun «Üst (doğu) Toharistan» daki merkezinden bahseder. Minorsky ve onu takiben Klyaştornıy bu ve başka kayıtlardan, özellikle Karluk'ların Vahş veya Surhâb denen ırmağın vâdisinde yaşadıkları hakkındaki İbn Rusta rivayetinden şu sonucu çıkarmışlardır: Gök Türk hakan soyundan Han Tardu Yabgu - şad'ın Toharistan'a VI. yüzyıl sonunda veya VII. yüzyıl başında kurduğu ve 758'e kadar Çin tarihinde sözü geçen devleti destekleyen Türk boyu Karluk'lar idi. Karluk'ların Vahş vâdisinde bulunduğu hakkında İbn Rusta rivayeti ile Çin kaynakları arasında fark vardır. Çinlilere göre 642 - 755 arasında Vahş vâdisinde Tarduş Türkleri hâkimdi. Karluk'lar Tarduş'lara iltihak etmiş olabilirler.

Gerek Toharistan yabgularının VI - VIII. yüzyıllardaki başkentleri olan Kunduz ile Belh gerek Tarduş - Karluk ülkesi Vahş vâdisinde Buddhist eserler bulunmuştur. Toharistan Türk yabguları devrine âid Kunduz kazılarında çıkan Hellenistik ve Hind üslûpları karması Orta Asya tarzında heykellerin hafif Mongoloid tipte çekik gözler ile temayüz etmeleri keyfiyetini Hackin, o bölgede Türk varlığına bağlar. Vahş vâdisinde bulunan VII - VIII. yüzyıllardan Azinetepe Buddhist külliyesi, dörder tâklı bir çift avludan ve kubbeli küçük tapınaklar ile Türkçe prayan denen Buddhist rahip hücreleri dizilerinden müteşekkil idi. Bu büyük anıtı Litvinskiy, ilk devir Orta Asya Müslüman medrese mescidlerinin prototip saymaktadır. Vahş külliyesinde plastik eserlerde, Buddhist geleneğinde dinî ikonografi yanında, devrin ve bölgenin biraz Mongoloid görünüşlü insanlarının da tasvirleri vardır.

2. *Fergana*: Çok sayıda VI - XII. yüzyıl Gök Türk yazıları ve petroglifleri bulunan Fergana'da yükselen anıtsal Kasan kalesi, 627'den beri Gök Türk soyundan Kan Bağatur sülâlesinin merkezi bulunuyordu. Mesûdî'nin Fergana'nın Karluk ili olduğu hakkındaki kaydı ile hem Kasan kalesi, hem de yine Fergana'da bulunan Kuba Buddhist tapınağı Karluk kültürü çerçevesine girmektedir. VII - VIII.

KARLUK SANATI: Fergana'da Tarkan ve Ihşîd adlarındaki Türk hükümdarlarının kalesi Kasan (VII-XI. yüzyıl) (şimdiki adı: Mug - tepe) (Bernştam rekonstitüsyonu)

KARLUK SANATI: Fergana'da Kuba Buddhist tapınağında bulunmuş «yek» (= Buddhist Türkçe metinlerinde cin) heykelleri ve yırtıcı hayvan heykeli başları (VII - VIII. yüzyıl) (Ermitaj Müzesi)

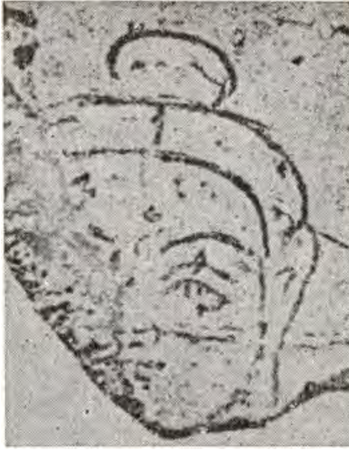
yüzyıllardan Kuba tapınağının Türk görünüşünde heykeller ile tebarüz ettiği V. A. Bulatova - Levina ve G. A. Pugaçenkova gibi sanat tarihçilerinin dikkatini çekmiştir. Kuba heykelleri arasında VIII - XII. yüzyıl Uygur Buddhist metinleri ve ikonografisinden bilinen «yek» (cin) şekilleri göze çarpar. Arslan ve Bars (Pars) gibi Türk adları ile ilgili olabilecek yırtıcı hayvan heykelleri de vardır. Fakat yırtıcı hayvan heykelleri Tantrism tezahürü de olabilir. Kuba tapınağında Kâbil Türk - şahî çevresinden gelen Hinduist tesirli Tantrik Buddhizm de temsil edilmişti.

Argu (*Kâşgarî'nin Taraz ve Çu vadileri bölgesine verdiği ad*): Argu bölgesi uzmanlarından A. N. Bernştam'ın araştırmalarına göre, Argu en eski Türk sanat merkezlerinden biri idi. Kazılar sonunda Argu'da devirleri tefrik etmek de mümkün olmaktadır. Böylece, M. Ö. II. yüzyıldan başlayarak, Türk boylarından Kanglı, Tölis ve Kırgızlar, Türk olması muhtemel bulunan Usun'lar ve VI - VII. yüzyıllarda Batı Türkleri ve Türgişler Argu'da göçebe sanatı eserleri vücuda getirmişlerdi. Batı Türk hakanlığı devrinde (580 - 658) Argu'da ilk şehirler kurulmuştur. Şehirleşme gelişmesinde Buhara'dan gelip «Türk yabgusu Kara Çurin» diye Narşahî tarafından adlandırılan Türk hükümdarına iltica etmiş göçmenlerin yardımı olduğu sanılır. Buharalı göçmenler Zurvanizm, Mazdeizm ve Zerdüşt dininde olup Soğd kültürü taşıyıcısı Batı Türk ile Türgiş hakanlıklarının Argu'daki «ordu» (hükümdar kalesi) merkezleri Suyâb ve Talas'ı 766'da alan Karluk'lar böylece Batı Türk dünyasının başına geçmiş sayıldılar. Argu'da 766'dan başlayarak İranlı Müslüman Samanîlerin 819'da Talas'ı ilhakına kadar süren Karluk devrinde, Türk ve Soğdlu unsurları birbirine epey kaynaşmış ve göçebe Türkler şehirlere yerleşmiş bulunuyordu.

Fakat göçebe sanatının maden işlerindeki üstün geleneği, Çin sınırındaki doğu göçebelerine mahsus dökme tekniğinde, altın suyuna batırılmış tunç eserlerde, gümüş tabaklar ile Çin tarzında aynalar ile, kuşak, toka ve «tuş» (madenî levha) ları ile, düğme ve küpeler ile, at koşumları ile, çıngıraklar ile, Karluk devrinde de devam etmiştir. Madenî eserler üzerinde Türk kozmik veya heraldik hay-

van motifleri, arslan, bars (pars), evren (ejder), geyik tasvirleri yer alıyordu.

Yerleşik medeniyet Argu'da eklektik mahiyette idi. Soğdluların getirdiği Mazdeist tesirler yanında, Parth ilinde doğan Manî dini de Argu'ya nüfuz etmişti. Hattâ Talas ve «Altun Arguyu» VIII. yüzyılda aldığı bir Türkçe metinde bildirilen Çigil Arslan Tarhan Beğ adlı Manî dinine mensup Türk beyinin 766'da Argu'yu ele geçiren Karluk hükümdarı ve 739'da Fergana beyi bulunan Arslan Tarkan ile aynı şahıs olduğu sanılır. Ancak Argu'da, muhakkak surette Manî dinine atfedilecek eserler bulunmamıştır. Hıristiyanlık da Argu'ya girmişti. 781'de Nestûrî patriği Timotheus Batı Türkistan'da Türk hakanının Hıristiyan olduğunu yazıyordu. Türk hakanlarının kutsal dağı yanında, Nevâket'te bir Türk metropolitliği ve kilise kurulmuştu. Nitekim 819'da Samanîler Talas'ı aldığı zaman şehrin en büyük tapınağı bir Hıristiyan kilisesi idi. Türk hükümdar merkezlerinden Suyâb olduğu sanılan Akbeşim harabelerinde Hıristiyanlık kalıntıları bulunmuştur. Argu'da en önemli sanat eserleri, Türkler ile gelen ve doğu tesirleri ile temayüz eden Buddhist anıtlarıdır. Türgiş devri Akbeşim Buddhist tapınakları yanında, Karluk zamanına, IX. yüzyıla atfedilen Çul ve Satığ Buddhist manastırları ve onlarda bulunan duvar resimleri de yer alır. Karluk Buddhist eserlerinde Türgiş devrinde gelişen üslûba ek olarak Uygur tesirleri de göze çarpar. Karluk eserlerinde, komşu Samanî ülkesinden VII. yüzyılda yayılmağa başlayan İslâmî tesirlerin izlerinden, meselâ Arapça yazıyı taklid eden tezyinat da kaydedilir.

KARLUK SANATI: Argu ilinde Çul'daki Karluk devri Buddhist külliyesinin duvar resimlerinden bir Burkan başı

Karluk hükümdarlarının «ordu» su Ila ırmağı kıyılarındaki Koyluk kalesi idi. Tiyen-şan dağlarında Batı Türk devrinde inşa edilen Atbaş, Koçagar, Çaldıvar gibi kaleleri Karluk'lar da kullanmıştır.

Argu ve Tiyen-şan dağlarında Karluk devrini tayin için seramik kalıntıları özellıklerini göz önüne alan Bernştam, şu sonuçlara varır. Batı Türk çanak çömleği elde yuğurulmuş kaba cinsten kırmızı ve siyah renkte boyalı, bâzen cilâlı, bâzen de sırlı idi. Karluk çanak çömlekleri ise ekseri çömlekçi çarkında çevrilmişti. Sırsız çömlekler kalıp basarak veya madenî kalem ile çizilmiş oymalarla süslü idi. Sarı ve yeşil sırlı çanaklar

KARLUK SANATI: Sibirya'da bulunan, Karluk devrinde Argu'da yapıldığı ve bir Türk hükümdarının tasvir ettiği sanılan gümüş tabak (Ermitaj Müzesi)

Karluk devrinde başlar. Mesûdî'ye göre Taşkent ili de Argu Karluk bölgesi içinde idi. Bk. KÂŞGAR.

KARMA, «amel» anlamında kullanılan dinî bir terim. Hindistan'da çok eski çağlardan beri yayılmış olan bir tasavvura göre, insanın amelleri, bundan sonraki hayatının özelliklerini tayin etmektedir. Bu suretle şahsî olmayan bir adalet sayesinde iyi ameller mükâfat, kötü ameller ise ceza görecektir. Şimdiki hayatta geçen her olay, geçmiş hayatın bir sonucudur. K. tasavvuru, insanı ahlâk emirlerine göre hareket etmeye teşvik etmektedir. Dünyanın sonunda vuku bulacak bir kıyamete ve ilâhî bir adalete inanmayan bir millet için K. prensipi ilâhî adaleti temsil etmektedir. Buddhizm ve Jainizm, insanın K.'sından kurtulamayacağını ileri sürer.

KARMA CİNSİYET (Fr. Gynandromorphisme), aynı canlıda her iki cinsiyetin yan yana bulunması. Bu durumun en basit şekli iki yanlı (bilateral) K. C.'tir. Organizmanın bir yanında erkek cinsî karakterler, diğer yanında da dişi cinsî karakterler belirir. Mozaik halinde K. C. ise, erkek ve dişilik karakterlerinin daha karmaşık bir şekilde dağılmasından ortaya çıkar. En çok K. C. durumları Artropodlar (Kabuklugiller, Örümcekgiller ve Böcekler) ve Omurgalılarda görülür. Erkekte memelerin, kadında sakalın belirmesi K. C. örnekleridir.

KARMA EĞİTİM: Osmanlı İmparatorluğu boyunca kızlar ancak ilk öğretim imkânlarından yararlanabildikleri için K. E. bir problem olmamıştır. Tanzimatla beraber kızların orta öğretim kurumlarına devam etmesine izin verilmiş, fakat kız ve erkek çocukları için ayrı ayrı okullar açma yoluna gidilmiştir. Bu dönemde kız okullarına mecbur kalınmadıkça erkek öğretmenler tayin edilmemiş, mecbur kalındıkça da yaşlı öğretmenlerin tayin edilmeleri uygun görülmüştür.

I. Dünya Harbi sırasında kızların üniversite eğitimi görmeleri sağlanabilmiştir.

1926 yılında kabul edilen Medenî Kanun'la kadın hakları. Harp okulları dışında bütün okullara kadınlar da kabul edilmeye başlanmıştır. Millî Eğitim Bakanlığı 1927 yılında K. E.'i hedef tutan bir kanun tasarısı hazırlamıştır. Böylece K. E. o yıl bütün orta okullarda, daha sonra da liselerde uygulanmaya konmuştur. 1930'da toplanan Maarif Eminleri Kongresinde K. E.'e karşı çıkılmışsa da, başlayan hareket yürümüş ve K. E. Türk eğitim ilkelerinden biri haline gelmiştir.

1970-1971 öğretim yılında ilkokullarda 2 890 857 erkek, 2 143 801 kız, ortaöğretim birinci döneminde 637 280 erkek, 246 354 kız ve ortaöğretim ikinci döneminde de 275 253 erkek ve 117 460 kız öğrenci K. E. imkânlarından yararlanmıştır.

KARMATÎ'LER, İslâm âleminde önemli batınî hareketlerinden biri. İsmailî davetinin bir bölümü. Aslında mezhebin adı, Barekiye veyâ Mübarikîye iken, daha sonra Sevâd halkından Nabatî bir reisin adı olan Karmetye veyâ Karmataveyh'ten «Karmat taraflısı, Karmat'a mensup» anlamında Karmatî'ler olarak yayılmıştır. Bu ad değişikliği bâzı yazarlara göre, K.'lerin Mısır Fatımî hilâfeti ile münasebet kurmalarından sonra olmuştur. Bir görüşe göre de Karmat, «gizleyen» anlamına gelen bir kelime olup, ilk K. ayaklanmasını çıkaran Hamdan b. el-Eş'âs'ın sıfatıdır.

K.'liğin ortaya çıkması genellikle Ehlü'z-zenc hareketini takip eden yıllara rastlar. Hamdan 891 yılında Kû-

fe'nin doğusunda kurduğu Dârü'l - hicr ile ilk K. teşkilâtını meydana getirmiş, mezhebi nazarî olmaktan çıkararak, amelî bir müessese haline koymuştur.

K.'lik hakkında çeşitli görüşler vardır. Genellikle bu mezhep sâliklerinin ehl - i beyt sevgisini istismar ederek gizli teşkilât meydana getirmek suretiyle nüfuz elde etmek gayretinde oldukları kabul edilir. Başka bir görüş ile ekonomik buhran, bir dereceye kadar sosyalist anlayışa sahip bir mezhebin doğmasına sebep olmuştur. Sünnîler, bütün ihtilâlci mezheplerle birlikte bu inançların yayılmasında İslâmiyetin temel prensiplerinin etkili olduğu inancındadırlar. İslâmiyet kendinden önce doğmuş olan birçok akidelere yaşama hakkı tanımayınca, bu gibi akideler, İslâmî görünüş içinde elde ettikleri nüfuz ile onu tahrip etmeye veyâ yerini almaya veyâ tam anlamı ile dinsizliği yaymaya gayret etmişlerdir. İşte İsmailîyenin asıl çıkış sebebi budur. Abdülkadir el - Bağdadî, Kelâmcıların çoğunun, batınî düşünürlerin *Kur'an*'ı ve Sünneti tevil yoluyla Mecus dinini yayma çabasında oldukları inancını taşıdıklarını söyler.

Doğu bilimleri uzmanlarına gelince, bunlardan bir kısmı, İsmailîye ve ondan doğan sistemlerin dinî olmaktan çok millî ve ırkî özellikler taşıdığı, yâni Ârî İranlıların Sâmî Araplara karşı bir tepkisi olduğu inancındadırlar. Bütün bu görüşlerin birleştikleri gerçek, K. hareketinin dinî ve felsefî yanı ile birlikte sosyal ve ekonomik sebeplere de dayandığıdır. K.'lik yalnız İranlıların değil, Samî asıllı başka, fakat ezilmiş toplulukların da ayaklanması olarak ortaya çıkmıştır. IX. yüzyılın sonları ile X. yüzyılda Abbasî hilâfetinin sağladığı sosyal ve politik imkânlar sonunda gelişen ticaret ve sanayiin meydana getirdiği sosyal problemler dinî bir idealizm ile tehlikeli olma niteliği kazanmıştı. İlk işareti Cezâir (Güney Irak) ve Ehvâz bataklıklarında çalışan zenciler verdiler. Hemen arkasından da K. hareketi baş gösterdi. Kaynaklar K.'liğin daha çok çiftçi ve çoban tabakasında yayıldığını anlatırlar. Gerek İsmaîlîler gerek K.'ler şeriatin sadece halkı baskı altında tutmak, hâkim sınıfların hâkimiyetlerini devam ettirmek için bir vasıta olduğunu ileri sürerek şeriate uymanın lüzumsuzluğunu ileri sürerler.

İbn. Hazm'e göre, K.'lerin geliştirdikleri ilâhiyat görüşünün kaynağı Hattâbiye'dir. K. itikadınca Hazreti Peygamber'den sonra yedi İmam - ilâh gelmiştir. Bunlar Hazreti Ali, Hazreti Hasan, Hazreti Hüseyin, Ali b. el - Hüseyin, Muhammed b. Ali, Cafer b. Muhammed ve Muhammed b. İsmail b. Cafer'dir. Muhammed b. İsmail İmamü'l - Kaim olup aynı zamanda Mehdî'dir. Lakabı Mektum'dur ki, bilâhare zâhir olacaktır. Risalet iki nev'idir. Biri nâtık, diğeri sâmit olur. Muhammed nâtık, Ali sâmittir. Cafer b. Muhammed sâmit, Ebu'l Hattâb nâtıktır. Muhammed b. İsmail ise hepsinden efdaldir. Çünkü sâmit iken sonra nâtık olmuştur. İnsana bütün melekler secde ettiklerine göre insan ilâhtır. Ali, Cafer v. b. da ilâhtırlar. Ama Muhammed b. İsmail hepsinden yüce bir tanrıdır. Çünkü o huccetlerin huccetidir. Yine K.'ler, risaletin, Hazreti Peygamber'in hayatında Gadir - i hum günü kendisinden kesilerek Hazreti Ali'ye intikal ettiğine inanırlar. Bundan sonra imamet, sırası ile yukarıda sayılan imamlara intikal etmiştir. Muhammed b. İsmail'in ölümsüzlüğünü kabul ederler ve onun Pum diyarından Mehdî olarak çıkacağına, Muhammed'in şeriatini neshederek yeni bir şeriat getireceğine iman ederler. K.'ler katında yedi sayısının önemi büyüktür. Onlara göre yedi resul (Nuh, İbrahim, Musa, İsa, Muhammed, Ali ve Muhammed b. İsmail) gelmiştir. Nasıl ki yedi kat gök ve yedi kat yer halk edilmişse, insan vücudu da iki eli, iki ayağı, sırtı, karnı ve kalbi ile insan başı, iki gözü, iki kulağı, iki burun deliği ve göğüsteki kalb gibi ağız içindeki dili ile yedi uzuvdan yaratılmıştır. Bunlardan göğüsteki kalb yahut ağızdakı dil ne değerde ise, resuller arasında Muhammed b. İsmail'in değeri öyledir. Muhammed b. İsmail Peygamber'in şeriatini yenilemiştir. *Kur'an*'ı yeni bir görüşle tevil etmiş ve son peygamber olmak sıfatıyle yeryüzünde yaratılan her şeyi, Tanrı'nın Âdem'e Cennet'te in'am ettiği gibi etmiş (El - Bekara. II. 35), kendisine iman edenlerden bütün yasaklar (mehârim) ı kaldırmıştı. Yine o, son Peygamber olmak itibariyle İsa gibi on iki huccete sahip bulunuyordu. Kendisi bu huccet veyâ bürhanın baba (eb) sı, yani Tanrı idi. Yine açıklamalarına göre, Tanrı bütün eşyayı zâhir ve bâtın (açık ve gizli) iki görünüşte halk etmişti. Kitap (*Kur'an*) ve sünnetle açıklanan her sözün bir de gizli anlamı vardı. Kim, gizli anlama itibar ederse, âsi olarak mahv olmaktan kurtulacaktır. Kim, bu açıklamalardan azıcık da olsa şüphe ederse, en hafifiyle Tanrı'nın azabına uğrayacaktır. Şu hale göre (et - Tevbe IX. 5 ve 124 ile Nuh LXXI. 26) âyetlerinin tevili ile ehl - i kıble olanların mal ve kadınlarını helâl, kendileri ile çocuklarının katlini de farz bildiler. Özellikle kendi inançları dışında Musab, Cafer ve oğlunu imam olarak kabul edenlerin (İmamiye) öncelikle diğer insan topluluklarının da onlardan sonra imha edilmesi gerektiği inancına sâlik oldular. Bu itikadî görüşlere göre, Hazreti Ebu Bekr ve Ömer'in hilâfetleri, Resul - i sâmit olan Hazreti Ali'nin hakkını gaspten başka bir şey değildir. Yine K. anlayışında dünyanın fanî olmadığı, cennetin dünyada insanların uğradıkları hayır, nimet ve saadet, cehennemin de karşılaştıkları kötülük ve felâketler olduğu inancı bulunmaktadır. İnsanlar ölmezler, ancak kalıp değiştirerek tekrar dünyaya gelirler. İmama bağlılık derecesine göre ebedî refaha ve saadete ulaşır.

İnanç sistemleri böylece özetlenebilen K.'ler, rençper ve işçiler arasında yaptıkları propaganda ile taraftar toplamışlar, el - Ahsa'da Abbasî hilâfetine karşı bağımsız bir devlet kurmuşlar, Suriye, Yemen ve Horasan'da tutunmuşlardır. Bu faaliyetleri ile IX. yüzyıl arasında İslâm dünyasını sarsan ve eşitlik esasına dayanan, geniş kavramlı sosyal ıslahat ve adalet hareketini temsil etmişlerdir. K.'ler politik bakımdan Abbasî hilâfetinin meşruiyetini kabul etmezler. Hilâfetin Hazreti Ali çocuklarına ve onun İsmail b. Cafer koluna ait olduğunu ileri sürerler. Mısır'da kurulan Fâtımî hilâfetinin temsilcileri özellikle Ubeydullah el - Mehdî, K.'lerden geniş ölçüde istifade etmiştir. Ancak K.'lerle Fâtımîler daha sonra anlaşmazlığa düştüler. Bu anlaşmazlığın mutedillerle mutaassıplar arasındaki görüş farklarından ileri geldiği söylenir. K.'lerin giriştikleri politik mücadele Sünnî Abbasîlerin baskısı altında başarıya ulaşamamıştır. En sonunda Selâhaddin - i Eyyubî'nin Fâtımî hilâfetini ortadan kaldırması ile sönüp gitmiştir.

K.'ler ilmî anlayış bakımından Yeni Eflâtuncu felsefenin mutalarına bağlı kaldılar. *Kur'an*'a dayatılan sembolık temaları bütün dinlere, bütün topluluklara uygulama taraflısı oldular. Akıl, hoşgörü ve eşitlik prensiplerine bağlı yeni bir toplum kurmaya çalıştılar. El - Ahsa'da bir çeşit komünist yönetim meydana getirdiler. Mal ve hizmette ortakçılığı öngören bu yönetimde kadınların işe ne ölçüde katıldıkları kesin olarak bilinmemektedir. Ancak, bu sistem, daha sonra İslâm dünyasında esnaf loncalarında ve Ahîlik teşekkülle-

rinde etkili olmuştur. Bir iddiaya göre de, batı dünyasını dahi tesiri altına almış, esnaf birliklerinde ve farmasonlukta kendini göstermiştir.

K.'lerin yapılan propaganda sonunda Basra ile Vâsıt yöresinde sayılarının yüz bin civarına ulaşması üzerine Hamdan b. el - Eş'as, mevcut siyasî otoriteye, yani Abbasî hâkimiyetine karşı ilk ayaklanmayı başlatmıştır. Güvenlik mülâhazaları ile bunlar reislerinin adını gizli tutmakta ve onu Sahibü'z - zuhûr veya Sahibü'n - nâka unvanı ile anmakta idiler. Hamdan'ın yanında K. mezhebi hakkında bir el kitabı yazmış bulunan kayın biraderi Abdân da bulunmakta idi. Abdân'ın 899'da ölümü üzerine Sahibü'z - zuhûr Zikraveyh üd - Dindanî'yi seçmişti. Zikraveyh, 900 târihinde Suriye çölünde Beni Oleys kabilesini harekete geçirerek, Hamdan'dan sonra ilk K. ayaklanmasını yapmıştır. Halbuki geleneğe göre ayaklanmanın Horasan'da başlaması icap ediyordu. Bu ayaklanma çok kanlı bir şekilde 906 yılına kadar sürmüştür. Zikraveyh, Sahibü'n - nâka'yı Ebu Abdullah Muhammed adıyle hükümdar ilân etmiştır. Onun 901' de Şam kuşatmasında öldürülmesi üzerine yerine kardeşi Ebu Abdullah Ahmed geçmiş ise de, 903'te yakalanarak Bağdad'da idam edilmiştir. Suriye ve Irak'taki K. ayaklanması Zikraveyh'in 906'da ölümüyle sönmüştür. Ama 894'te el - Ahsa yöresine dâir olarak tayin edilen Ebu Said Hasan el - Cennâbî, Rebi' kabilesinden sağladığı destekle 899'da burada K. devletini kurmuştur. Böylece siyasî bir teşekkül haline gelen K.'lık, Abbasî hilâfetiyle amansız bir mücadeleye girişmiştir. 914'te yönetimi ele alan oğlu Ebu Tahir Süleyman, bütün Güney Irak'ı tahrip ettiği gibi, Hac yollarını kesmiş ve en sonunda 930 yılında Mekke'ye girerek, Hacer - i Esved'i oradan alıp el - Ahsa'ya götürmüştü. Afrika'da Fatımî hilâfetinin kurulması üzerine Ebu Tahir, Humus'ta bulunan Sahibü'n - nâka'yı el - Kaim'in yanına göndermişti. Ancak, Ebu Tahir'in, el - Kaim'in hilâfetinin meşruiyetine inancı o kadar azdı ki, 931'de imam el - muntazar (beklenen imam) olarak Ebû'l - Fazli'z - Zekerî'yi halife olarak tahta çıkarmaktan çekinmemişti. Ebu Tahir'in 943'te ölümü üzerine el - Ahsa'daki K. devleti nüfuzunu kaybetmeye başlamış ve Fatımî hilâfetinin mahmisi haline gelmiştir. 951'de Halife el - Mansur'un özel emriyle Hacer - i Esved, yerine, Kâbe'ye iade edilmiştir. 970'te K.'lerin reisi Hasan b. Ahmed ilk Fatımî halifesinin gaspettiği dünyevî iktidarı tasdik etmekle K. devletini fiilen Fatımî hilâfetine bağlamış oldu. Mamafih K. devleti 1030'a kadar siyasî istiklâlini muhafaza etmiştir. 1030'dan sonra Dürzîler K.'lere Fatımî halifesi el - Hâkim'in ulûhiyetini kabul ettirmek için çok didinmişlerse de, bir sonuç alamamışlardır. Bundan sonra K.'lerin gizli bir inanç olarak idaresini Meclisü's - sâde, yâni kabile şeyhlerinden meydana gelen bir kurul ele almıştır. Bunlar, Muhammed b. İsmail'in Rum diyarında zuhuruna kadar mezhebin yönetiminden sorumlu idiler.

XVIII. yüzyıla kadar mahallî bir muhtariyete sahip olan K.'lerin merkezi Hufuf (Müminiye) idi. Bu yüzyılda Makramî sülâlesinin gayretleri ile yeniden bir canlılık gösteren K.'lerin Suriye'deki sâlikleri 901'deki yenilmeden sonra bir daha toplanamamışlardır. Selemiye çevresinde kendilerinden ayrılan Dürzîlerle hiçbir münasebetleri olmaksızın kapalı bir mezhep olarak günümüze kadar devam etmişlerdir.

K.'lik Yemen'de oldukça canlılık göstermiştir. İbn Havşab'ın 879'dan itibaren faaliyet gösterdiği bu bölgede K.'lerin merkezi Adnalea olmuştur. 904'te Ali b. el - Fazl, Zebid'i yağma ve tahrip etmişti. K.'ler daha sonra Umman'ı işgal etmişler, Abbasî halifesinin Afşin oğlu Yusuf komutasında sevk ettiği kuvvetleri 922'de yenerek onu ve adamlarını esir alıp öldürmüşlerdir. K.'lere karşı en başarılı mücadeleyi Zeydî imamları yapmışlar ve onların Yemen'deki faaliyetlerine son vermişlerdir. Horasan'da ise K. faaliyeti 873'te Rey'de başlar. Sonra Merv ve Talekan'a yayılır. Deylem'de epeyce taraftar bulur. Ancak, 942'de Muhammed el - Berdâî'nin ölümünden sonra bir felsefe ve edebî akım olarak sadece edebiyat alanında tesiri görülür.

K.'lik İslâmiyetin fikrî gelişmesinde büyük tesiri görülen sosyal bir akım olarak mütalâa olunmaktadır. Gerek İslam felsefesinde gerek tasavvufta, Sünnî ve imamî mezheplerin düşünce sistemlerinde ciddî tesirler yapmıştır. Farabî, İbn. Sina, İbn. Hait gibi filozofların eserlerinde olduğu kadar, Sehlü't - Tüsterî, Söhreverdî l - Maktul, Hallâc, Tevhidî, Gazzalî ve İbn. Arabî'de K. görüşlerin yer tuttuğu görülür.

K.'ler, *İhvânü's - Safâ* risalelerinin yapmak istediği, Yunan felsefesini tanıma ve anlama yolunda fikrî hayatı hazırlamada yardımcı oldular. Yunan filozoflarını, Eflatun'u, Phytagoras'ı, Empedokles'i, Agathodaimon'u veya eski Hind ve İran düşünürlerini peygamber telâkki ettiklerinden bunların kitaplarını da *Kur'an* gibi serbestçe okutmakta beis görmediler. Kadınları sülûke aldıkları gibi, ibadet ve buna benzer olarak değerlendir- diklerinden İslâm dünyasında geniş bir tesamuhun doğmasına fırsat verdiler.

K. fikirleri, telkinleri Anadolu'ya ticarî ve siyasî bakımdan çok sıkı bağlarla bağlanmış bulunduğu Suriye'den gelmiştir. Ancak, Anadolu'da K telkinleri tasavvuf perdesi altında yayılmıştır. Bu telkinlerin sonuçları Babaîlerin ayaklanması, Ahîler teşkilâtı, Hurufîlik ve Bektaşîlik hareketlerinde görülmektedir. Ancak, K.'lerin Anadolu'da diğer ülkelerde olduğu gibi ayrı bir teşkilâtlanma yaptıkları söylenemez.

KARMEL DAĞI, İsrail'de bir burun teşkil eden dağ silsilesi. Bu dağ, küçük Akkâ körfezinin kumla dolmasını önlemiş ve Hayfa limanını korumuştur. Samarya'yı Yezzreel vadisinden ayıran K. D.'nda ormanlarla çevrilmiş sayfiye yerleri kurulmuştur. *Kitab - ı Mukaddes*'e göre, peygamber İliyas, Kral Akhab'ın yönetiminde (M. Ö. IX. yüzyıl) K. D.'ndan peygamberliğini tekrar ilân etmiştir. K. D.'nın Mugaret - es - Sukhul adlı mağarasında Amerikalı târihçi Macown tarafından 1931'de keşfedilen fosilleşmiş çok sayıda insan iskeletlerine K. D.'ı iskeletleri adı verilmiştir. Bu insanlar Neandertal insan türüne bağlı olmakla beraber, bâzı çok özel karakterler taşımaktadır.

KARMEL TARİKATI, Katolik «dilenci rahipler» (Fratres mendicantes) tarikatlarından biri. Bk. CARMELITLER.

KARNABAHAR veya KARNABİT (Brasica oleracea var. botrytis), Turpgillerden, çiçekleri ve çiçek sapları yenen iki yıllık otsu bir bitki. Kış sebzelerinden olan K.

lahanaya benzer. Aslında lahananın çiçek saplarının kısalıp etlenmesiyle lahanadan türemiştir. Yaprakları koyu yeşil, çiçekleri ve çiçek sapları beyaz, sarımtıraktır. Yaprakları ve kökü hayvanlara yedirilir.

KARNABAHAR

Tohumundan serpmeyle ekilerek yetiştirilir. Yetişen fideler gelişince tarhlara aktarılır. Çiçekleri etlenince, tohuma kaçmaması için kesilir. Anayurdu Doğu Akdeniz bölgesidir.

KARNABİT (Bot.): bk. KARNABAHAR.

KARNATİK, Hindistan'ın güneyinde, Doğu Ghatlar ve Koromandel kıyısı arasında bir bölge. Esas itibariyle Kanar (İng. Kanarese)'ların ülkesi olan K., târihte büyük bir rol oynamıştır. Yüzyıllarca Pandya ve Chola krallıkları arasında paylaşılmış, 1370'ten 1710'a kadar Müslümanlar ve Delhi krallarının yönetiminde kalmış, bir ara bağımsızlığa kavuşmuş ve merkezi Arkot olmuştur. İngilizler tarafından 1801'de ilhak edilmiştir.

KARNAVAL (Lat. dominica ante carnes tollendas [= et kesiminden önceki pazar]; İta. *carnevale* < *carnelevare* [= eti kesmek, eti kaldırmak], Fr. Carnaval), Hıristiyanların büyük perhize girmek üzere bulundukları günlerde yaptıkları şenliklere verilen ad.

Bugün genel olarak Hıristiyan ülkelerinde bir eğlence dönemi olan K.'ın kış mevsimiyle ilgili eski geleneklere dayandığı anlaşılıyor. Avrupa'nın kuzey ülkelerinde kışın gelmesiyle açık hava çalışmaları sona erer ve toplumun yaşayışında yeni bir dönem başlardı. Bugün K. eğlencelerinde maske takmak ve tuhaf kılıklara girmek yalnız oyalanma ve eğlenme amacını güden bir adettir. Oysa çok eski çağlardan kalmış olan bu geleneklerin amacı, başlangıçta kötü ruhları kaçırmaktı. İnsanların maske takarak hayvan kılığına girmesiyle de kutsal hayvanların gücünü geçici olarak sağlamak amacı güdülürdü. K. eğlencelerindeki cinsel taşkınlıkların, toprağın verimliliğini artırmak için yapılan birtakım töreler olduğu anlaşılıyor. Buna göre, K. eğlencelerinde görülen adet ve geleneklerin eski inançlara dayandığı bir gerçektir.

Hıristiyanlığın yayılması üzerine eski dinî inanç ve adetler eski anlamını yavaş yavaş kavbetmiştir. Orta Çağ'da din adamları K.'ın Hıristiyanlık öncesinden kalma birçok şenliklerine göz yummuşlardır. Bu şenliklerde maskeli balolar büyük bir rağbet görürdü. XVIII. yüzyılda Paris'te Orléans'lı Philippe döneminde K. sırasında Opera'da maskeli balolar verilmeye başlanmıştı. 1790 yılında maskeli balolara son verilmişse de, Directoire sırasında maskeli balo eğlencelerine tekrar müsaade edilmiştir.

Fransa'da birçok şehirlerde önemli K.'lar düzenlenmiştir. Örnek olarak, Nice, Bordeaux, Lyon, Dijon, Nantes, Chalon - sur - Saône, Granville gibi şehirlerde yapılan K.'lar büyük ün kazanmıştır. Bu K.'ların bölgelere göre birtakım özellikleri vardı.

Orta Çağ'dan beri K.'lar İtalya'da da büyük ilgi görmüştür. Özellikle Venedik K.'ı XIX. yüzyıl başlarına kadar önemli bir halk eğlencesi olarak kalmıştır. Roma K.'ı da yaygın bir ün salmıştı.

Almanya'da da K.'lar, Orta Çağ'da ve Rönesans döneminde çok yaygın bir halk eğlencesi olarak kutlanmıştır. Köln, Mainz gibi Alman şehirlerinde düzenlenen K.'lar yalnız ülke içinde büyük rağbet kazanmakla kalmamış, yabancı ülkelerden de ilgi görmeye başlamıştır.

K.'lar yanında Fasching adı altında düzenlenen eğlenceleri de anmak gerekir. Bu halk şenliklerine verilen Fasching adı daha çok Avusturya'da kullanılmış, Almanya'da ise bu eğlencelere Fastnacht (Perhiz arifesi) adı verilmiştir. Bu eğlenceler Hıristiyanların Kül Çarşambası (Alm. Aschermittwoch, Fr. Mercredi des Cendres) adını verdikleri yortudan önce başlayarak üç gün veyâ bir önceki perşembeden başlayarak bir hafta sürer. Bu eğlence günlerinde bol bol yenilip içilmekle yetinilmez, gülünç veyâ korkunç kılıklara girilerek alaylar halinde sokaklarda dolaşılırdı. Bu alaylar Orta Çağ'da bütün Alman şehirlerinde esnaf loncaları ve şehir ileri gelenleri tarafından düzenlenirdi. Eski çağlardan kalma bahar adet ve geleneklerinin yeni şekilleri olarak açıklanan bu eğlenceler, Barok çağından sonra yavaş yavaş K. şeklini almıştır. Bk. FASCHING

Bugün dünyanın hemen bütün Hıristiyan ülkelerinde daha çok bir dindışı halk eğlencesi olarak her yıl büyük K.'lar düzenlenmektedir. Yukarıda saydığımız ülkelerden başka İngiltere, Belçika ve İsviçre'de K. eğlenceleri düzenlenmektedir. Brezilya, Meksika ve Peru gibi ülkelerde de XIX. yüzyıldan başlayarak K.'lar yapılmaktadır. Bu ülkelerin K.'ları yerli geleneklerden de birtakım özellikler alarak Avrupa eğlencelerinden farklı bir karakter kazanmıştır. Özellikle Rio de Janeiro'da düzenlenen K. eğlenceleri bu bakımdan anılmaya değer. Başka milletlerde de bunlara benzer adet ve gelenekler vardır. Yakın çağlara kadar İstanbul'da yaşayan Hıristiyanlar da büyük perhize girmek üzere bulundukları günlerde K. eğlencelerine benzer şenlikler yaparlardı. Bu şenliklere apukurya adı verilirdi.

KARNEADES (Kyrene aş. yu. M. Ö. 214 - Atina 129), Yunan düşünürü. Şüpheci ve özellikle «ihtimalci» (probabiliste) olan K., Atina'da kurduğu «Yeni Akademi»ye mensup olan filozofların en ünlüsüdür. Aynı zamanda eşsiz bir hatip olarak da tanınan K., Roma'ya elçi olarak gönderilmiş, orada bir gün «adalet» lehine, ertesi gün bunun aleyhine konuşarak her iki sefer dinleyenlerin heyecanlı alkışlarını toplamıştır. K.'in hiçbir metni bugüne kalmamıştır. Hakkındaki bilgi öğrencisi Klitomakhos'tan gelmedir.

KARNİK GARMİRYAN (İstanbul 1872 - İstanbul 1947), Ermeni asıllı şarkı bestekârı. Kilise hânendesi Rupen'den musiki, Hamparsum ve Rum notalarını öğrenmiştir. Kanun ve kemençe çalardı. Manifatura komisyonculuğu ve muhasebecilik yapmış olan K. G., 100'den fazla eser, bu arada 5 peşrevle şarkılar, semâîler, kantolar ve marşlar bestelemiştir. Bimen Şen (b. bk.) in şarkılarını da notaya o almıştır.

KARNOBAT, Bulgaristan'da, Burgas il (okrïg) inde, Hisar dağının kuzey eteklerinde bir kasaba. Nüfûsu 17 557 (1962) dir. K., Türk hâkimiyetinin başlarından itibaren bilinen bir yerdir. İlk olarak 1460'ta anılan bu yer, 1479 ve 1481'de Karin ovası adıyle anılmıştır. Kasabanın 6 km batısında bulunan Hisar mevkiinde eski bir kalenin kalıntıları vardır.

KÄRNTEN [*kęrntön*], güney Avusturya'da bir il. Yüzölçümü 9 534 km², nüfusu 525 728 (1971) dür. Kuzeyinde Salzburg, kuzey - doğusunda ve doğusunda Steiermark, güneyinde Yugoslavya ve İtalya, batısında da Doğu Tirol vardır.

KÄRNTEN: Genel görünüş

Batıdan doğuya uzunluğu 160 km. kuzeyden güneye eni ise 45 - 70 km dir. Merkezi Klagenfurt'tur. Batıdan doğuya doğru uzanan Drau vadisi, büyük bir ulaşım eksenidir ve hemen bütün beşerî faaliyeti kendisinde toplar. Bölgenin başlıca ekonomik kaynakları tarım, canlı hayvan, turizm, hidroelektrik ve yeraltı servetleri (kurşun, çinko, linyit ve özellikle demir, grafit ve manyetit) dir.

K.'in en eski adı Latince Carinthia olup bunu Karn adını taşıyan Kelt yerlilerinden almıştır. IX. yüzyılda Karolingler Germania'sının bir sınır ülkesi olmuş, 1335'te Avusturya'ya katılmıştır. Güney bölümü 1919'da Yugoslavya'ya verilmiştir.

KARO: bk. İŞLEME.

KÁROLI [*ką oli*], **Gáspár** (aş. yu. 1529 - 1591), Macar rahibi. *İncil*'i Macarcaya çevirmiştir. Bu bakımdan K. Macar yazı dilinin kurucularından biri olarak ün kazanmıştır.

KAROLİN ADALARI (İng. Caroline Islands): bk. CAROLINE ADALARI.

KAROLİNG'LER: bk. CAROLING'LER.

KÁROLY [*ką oy*], **I. veya KÁROLY RÓBERT** [*kąroy rǫbert*] (1288 - Visegrád 1342), Macaristan kralı (1308 - 1342). Anjou soyundan Charles Martel (Mac. Károly Martel) ile Habsburg ailesinden Klementine'nin oğlu olan K., papa V. Clemens'in yardımıyle Macaristan kralı ilân edilmiştir. Yeni bir sülâlenin ilk hükümdarı olarak tahta çıkan K., yalnız şahsî çıkarlarını düşünen büyük toprak sahiplerinin sebep olduğu büyük karışıklıklara son verebilmek için çetin mücadelelere girişmiştir. K. tahta çıktığı zaman Macar krallığı Máté Csák, Erdel (Mac. Erdély = Transilvanya) voyvoda (Mac. vajda) sı László Kun gibi «küçük kral» ların elinde idi. K. 15 yıl süren bir mücadeleden sonra bu «küçük kral» ları ezmeyi başarmıştır. Bununla beraber, sadakatsizlerin servetlerini kendisini tutan Macar ailelerine vererek yeniden büyük mülk sahibi bir zümre meydana getirmiştir.

K. Macaristan'da iç düzeni sağladıktan sonra iç ve dış ticareti düzenlemiş, endüstri ve madenciliği geliştirerek refahı artırmıştır. K., alım satım bakımından zamanın en sağlam parasına sahip olan Bohemya ile anlaşmış ve kendi parasını düzenlemiştir. Bundan başka, altın bakımından Avrupa'nın en zengin ülkesinin sahibi olarak ilk defa altın para bastırmıştır. K. yeni vergi kanunları koymuş, yeni bir ordu sistemi kurmuş, çeşitli sosyal sınıfların hak ve ödevlerini tespit etmiş, loncaları kurmuştur. Böylelikle Macar devletinin hayatı uzun bir süre için düzenlenmiştir. Güçlü bir orduya sahip olan Macaristan, başarılı bir dış politika gütmüştür. K. dış politikasında da ekonomik amaçları göz önünde tutmuştur. Macaristan'a bağlı Balkan ülkelerinde de Macar krallığının itibarını sağlamış olan K., Napoli tahtını ardıllarına sağlamak üzere ikinci oğlu András (b. bk.) ı Napoli veliahdı Giovanna ile evlendirmiştir. K. üç defa evlenmiştir. Üçüncü karısı Lehistan kralı Władysław Lokietek'in kızı Erzsébet'tir.

KÁROLYI [*ką oyi*], **Mihály** (Budapeşte 1875 - Vence, Alpes Maritimes 1955), Macar devlet adamı, kont (Mac. gróf). 1913 yılında Bağımsızlık Partisi liderliğine getirilmiştir. Macaristan'da siyasî ve sosyal reformlar yapılması için savaşmıştır. I. Dünya Harbi'nin çıkmasından sonra Avusturya - Macaristan ile Almanya ittifakına karşı savaşa girmiştir. İmparator I. Karl, K.'yi 30 Ekim 1918'de başbakanlığa tayin etmiştir. 16 Kasım 1918'de Millî Meclis tarafından cumhuriyet ilân edilmesi üzerine cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. K. ülkesindeki iç politika gelişmelerini önleyemediği gibi, komşu devletlerin askerî saldırılarını da durduramamıştır. 21 Mart 1919'da görevinden çekilerek yurdunu terk etmiştir. 1945'te Macaristan'a dönmüş, 1947 - 1949 yılları arasında Paris'te elçi olarak bulunmuştur. László Rajk (b. bk.) dâvasını protesto etmek üzere görevinden çekilen K., Fransa'dan siyasî sığınma hakkı istemiştir. K.'nin hatıraları, 1955'te İngilizce olarak yayınlanmıştır (*Faith without Illusion*).

Mihály KÁROLYI

KAROSERİ: bk. OTOMOBİL.

KAROTİN, renkli (sarı - kırmızı) bir hidrojen karbürü. Bâzı bitkilerde, özellikle havuçta ve bâzı hayvanlarda bulunur. K. protovitamin A'dır.

KAROTİS (Anat.), kafa ve boynun kanını götüren atardamara verilen ad. Boyunda her iki ana K. atardamarları yan kol vermez. Bu iki atardamar iç ve dış K. atardamarlarına ayrılır. İç K. atardamarı kafaya girerek beyni besler. Dış K. atardamarı ise boyna, yüze, kafanın yan ve arka yüzlerine giden kollar verir.

KARPAS, Kıbrıs adasının güney - doğu ucunu meydana getiren yarımada. Bk. KIBRIS.

KARPAT'LAR, Orta Avrupa'da bir dağ sistemi. K., batıya doğru konkav bir yay teşkil eder ve Transilvanya

(Mac. Erdély) ve Panonya havzasını içine alır. Yüksek Tatralar adını taşıyan bölümde en yüksek doruk 2 663 m dir. K.'ların teşekkülü Alplerden biraz daha eskidir. Jeolojik yapıları karmaşık olmasına rağmen arıza biçimleri genellikle kütle görünüşündedir. K. yayının içinde, birbirlerinden büyük kırık (Fr. cassure) larla ayrılmış birtakım havzalar vardır. Yayın dış yüzünde kumtaşı (Fr. grès) ndan teşekkül etmiş dağ sırtları uzanır. Yayın güney ucunda, Transilvanya Alpleri 2 544 m ye yükselir. Bütün bu dağların en büyük bölümü ormanlarla kaplıdır.

K.'lar bölgesinde yaşayan halklar ırk bakımından çok karışıktır. Yeraltı zenginlikleri çeşitli olup, en çok rastlanan madenler petrol, kömür, linyit ve demirdir.

KARPATLARALTI UKRAYNA'SI, Sovyetler Birliği'nde bir bölge. Eskiden Avusturya - Macaristan'ın Ruteniya (Ruthenien) bölgesini teşkil eden bu topraklar, 1919'da Çekoslovakya'ya verilmiş, 1945'te de Sovyetler Birliği tarafından alınmıştır. Başkenti Ujgorod (b. bk.) dur.

KARPUZ (Citrullus vulgaris), Kabakgillerden, Akdeniz havzasında yetişen yıllık bir bitki ve bunun içi sulu, tatlı ve en çoğu açık kırmızı renkte iri meyvesi.

Kumsal ve nemli toprakları seven K., 3 - 5 çekirdeği bir arada, ocak halinde ekilerek yetiştirilir. K.'un iç ve kabuk renklerine ve yetiştirildiği yerlere göre birçok çeşitleri vardır. Bu çeşitlerin özellikleri birbirinden farklıdır.

KARPUZ: Tekirdağ karpuzu

Bursa çevresinde yetiştirilen K.'lar ince kabuklu, kırmızı etli, çok gevrek, tatlı ve sulu, küçük ve beyaz çekirdeklidir. Trakya'da yetiştirilen Tekirdağ K.'ları da ince kabuklu, kırmızı etli, kırmızı çekirdekli, gevrek ve tatlıdır. Taşköprü K.'ları kalın ve koyu yeşil renkli kabuklu ve siyah çekirdeklidir. Diyarbakır K.'ları çok kalın ve alaca kabuklu, kırmızı etli, kırmızı çekirdekli, kalın dokulu ve orta tatlıdır. Bazen 70 - 80 kg ı bulan bu K.'lar, büyüklüğü ile ün almıştır.

Olgun K.'lar sabahleyin erkenden veyâ akşam üzeri geç vakit toplanır.

KARR, Alphonse (Paris 1808 - Saint - Raphaël 1890), Fransız gazetecisi ve yazarı. *Les Guêpes* (Sarı yaban arıları) [1839 - 1849] adlı hicviyeleri ile tanınmıştır.

KARRER, Paul (doğ. Moskova 1889), İsviçre'li kimyacı. Bâzı vitaminlerin yapısı ve sentezine dair araştırmaları vardır. 1937'de Nobel kimya armağanını kazanmıştır.

P. KARRER

KARS, Türkiye'nin Doğu Anadolu bölgesinde önemli bir sınır şehri ve canlı hayvan ticaretinin sayılı merkezlerinden biri, aynı addaki ilin merkezi. İl nüfusu 663 088 (1970), yüzölçümü 18 557 km². şehir nüfusu 53 473 (1970), şehrin deniz yüzünden yüksekliği 1 750 m dir. İle bağlı ilçe sayısı 15, köy sayısı 786'dır.

K., Doğu Anadolu'nun Erzurum - K. yüksek yaylalar ve dağlar bölgesindedir. İlin birçok yerlerinde yüksek düzlükler çok yer tutmuştur. Bunların çoğunun yüksekliği 1 700 - 1 800 m olup, 2 500 - 3 000 m lik dağlar arasındadır. İlin alçak yerleri sadece vadi tabanlarında (1 400 - 1 500 m) ve Iğdır ovasında (870 m) görülür. Volkanik bir yapı gösteren bu düzlükler, K. yaylaları adı ile de anılır.

K. şehri, bu yüksek düzlüklerin, K. çayı ve kolları tarafından yarılarak plato görünüşü almış bir bölümündedir. Bu düzlük ve tepelik yerlerde bazaltlar yaygın örtüler halinde uzanır, yer yer Neojen - volkanik arazi de önemli yer tutar. Akarsular boyunda ve ova görünüşü almış düzlüklerde alüvyon örtüleri de uzanır. K. çayı vadisi boyunda, Arpa Çayı taraflarında olduğu gibi. Bu kalın volkanik serinin temelinde ise, daha eski olan Üçüncü Zaman arazisi (Eosen devri) ve İkinci Zaman arazisi (özellikle Kretase kalkerleri) bulunur.

Bu yapıdaki K. bölgesinde, K. yüksek platolarının çevresinde, yükseklikleri çoğunca 3 000 m ye yaklaşan ve bunu da geçen dağlar vardır. Bunlardan biri Çıldır gölü yakınından Sarıkamış kuzeyine kadar uzanır ki, bunun güney - batı bölümü Allahüekber dağları adı ile anılır. Bu dağlar Çoruh havzası ile K. platoları arasında uzanır. En yüksek yeri Ziyaret tepesinde 3 125 m yi bulur. Bu dağların çok yeri diz boyu otluklar ve yer yer çayırlıklarla örtülüdür. Burada eğimi az yamaçlarda çıplak kaya az görülür. Kısa süren yaz mevsiminde her taraf yemyeşil otlar ve renk renk çiçeklerle süslü bulunur. Bu dağlardan biçilen otlar çevre köylerine taşınır. kış boyunca bunlardan yem olarak yararlanılır. Yıl içinde 7 - 8 ay bu dağlar karla kaplı kalır. Kışların böyle uzun olması, karlı, tipili ve sert geçmesi, buralarda ulaştırmayı zorlaştırmıştır. Çevrede yer yer orman ve koru özelliğinde ağaç toplulukları (meşe, kayın, çam, gürgen ile alıç, bâzı yabani meyve ağaçları) bulunur. Bu dağların hayvan yetiştirme ve besleme bakımından önemi çoktur.

K. ilinin kuzey bölümünde de birtakım dağlar uzanır ki, başlıcaları Yalnızçam dağları ile Kamera dağı ve Cin dağıdır. Bunların yüksekliği 3 000 m yi bulur. Çoruh havzasını Ardahan düzlüklerine bağlayan başlıca dağ geçidi

KARS: Genel görünüş

Yalnızçam geçididir (2 573 m). Bu dağların Karadeniz yönüne bakan yamaçları çam ve ladin ormanları ile örtülü oldukları halde, içerilere doğru gidildikçe ormanların yerini otluklar tutar. Buralarda bâzı bölümler otlarının ve sularının bolluğu ve temizliği ile dikkati çeker. Buraları ünlü yaylalardır. Çevreden buralara yazları çok sayıda hayvan sürüleri çıkarılır, güz sonlarına kadar sığır sürüleri otlatılır. Kış başlarında bunlar Artvin üzerinden Karadeniz kıyılarına indirilir, buradan tüketim merkezlerine (özellikle İstanbul'a) gönderilir. Celep adı verilen canlı hayvan tüccarları, alış verişlerini bu bölgelerde yaparlar.

K. ilinin başlıca akarsuları Kura ve Aras ırmaklarının Türkiye'deki yukarı bölümleridir. Bunlar sınırımız dışına çıktıktan sonra uzun yollar geçer ve Hazar Denizi'ne dökülür. Kura ırmağının kaynak yerleri Allahüekber dağlarının doğu bölümündedir. İlin önemli akarsularından olan K. Çayı, Sarıkamış taraflarındaki dağlardan doğar, yer yer boğazlardan geçer, sonra K. çevresindeki ova görünüşlü düzlüklerde akar, daha sonra K. boğazına girer ve ileride Arpa Çayı ile birleşir. K. Çayı kışın arasıra donar, bâzı kesimlerinde sulamada yararlanılır, kar erimeleri ve bol yağmurlar sırasında çok kabarır. K. ilindeki akarsulardan biri de Arpa Çayı'dır. İlin doğu bölümündeki dağlardan gelen dere ve kaynak suları ile göl sularından beslenen bu çay, bir bölümünde de Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki sınır çizgisi halinde uzanır. İlin güneyinden Aras ırmağının bir bölümü geçer.

K. ilinde büyüklü küçüklü göller vardır. Başlıcaları Çıldır gölü ile Aygır, Karzak (Kenarbel), Çenkli ve Turna gölleridir. Denizden 1 947 m yükseklikte bulunan ve bu çevrenin en büyük gölü olan (120 km^2) tatlı sulu Çıldır gölünün derin yerleri 22 m yi bulur. Çevresinde birçok yaban kuşları, içerisinde bol gelir getirebilen balıklar (alabalık, sazan) vardır. K. - Göle yolu yakınındaki Aygır gölü oldukça derin (30 m), tatlı sulu bir küçük lav seddi gölüdür (4 km^2). Bu arada sınır boyunda haritalarda ve yazılarda Hazapin gölü (24 km^2) adı ile geçen ve yarısı Türkiye'nin, yarısı Sovyetler Birliği'nin olan gölün, yerindeki adı Karsak veyâ Karzak gölü olarak geçtiği gibi, yakınındaki Kenarbel köyüne göre de Kenarbel gölü adı ile de anılır. Sodalı bir suyu vardır ve kışın donar.

K. yaylalarının kışları uzun ve sert, yazları ılımlı, hatta serince geçen bir iklimi vardır. Burası Türkiye'de soğukların en bâriz olduğu ve uzun sürdüğü yerlerdendir. Yıl içinde donlu günlerin sayısı 160'ı bulur. Sıcaklığın — 40 dereceden bile aşağı düştüğü zamanlar olmuştur. Buralarda kış mevsimi Ekim ayı ortalarında başlar, Mayıs ortalarına kadar 7 ay sürer. İlkbahar kısa ve belirsiz bir şekilde yaz mevsimine uzanır. Yıllık yağış tutarı 500 mm kadardır Burada yağışlar en çok ilkbahar ortalarından yaz sonlarına kadar olur. Mayısta 87, Haziranda 85 mm yağış düşer. Kış aylarında ise yağış daha az olur ve kar şeklinde yağar. Kar kalınlığı yıllara ve yerine göre değişik değerler gösterirse de, çok yığıldığı yerlerde yarım m yi bulur, hatta 1 m ye yaklaşır. İnce bir kar örtüsü bile buralarda aylarca yerde kalır. Ancak, yaz mevsimi serince geçtiğinden buharlaşmanın etkisi nisbeten az olur, 500 mm kadar olan yıllık yağış tutarı, yağışın etkileme derecesi yönünden elverişlilik gösterir. Bu özelliklerine bağlı olarak K. ilinde gevrek otların ve çayırların gür bir şekilde yetişebildiği bir yüksek bölge iklimi meydana gelmiştir. Bu tabiî duruma bağlı olarak, K. ili arazisi, Türkiye'nin başta gelen hayvan yetiştirme ve özellikle büyük baş hayvanları besleme alanlarıdır.

Ekonomik durum: K. ili arazisinde en geniş yeri otluklar, çayır ve meralar tutar. İlin batı ve kuzey bölümünde bunlar geniş yerleri kaplar. İlin doğu bölümünde ve yer yer kuzeyinde ekin tarlaları (tahıl ve en çok buğday) başta gelir. İlin bağ - bahçe yetişmesine elverişli yerlerinde ve çoğunca geniş vadilerde bağlar, meyvelikler, sebze bahçeleri vardır ki (Kağızman, Posof, Tuzluca ve Iğdır ilçelerinde olduğu gibi), il çapında bunlar çok yer tutmazlar. K. ilinin Iğdır ilçesi topraklarında ise pamuk, pirinç, şeker pancarı, patates tarlaları, bostanlarla bağ ve bahçeler önemli yer tutar. İlde iyi ormanla örtülü yerler, arazinin % 3 kadarını tutar. Bunlar en çok Sarıkamış, Göle, Ardahan ve Posof ilçelerindedir. 1944'te Sarıkamış orman işletmesi kurulmuştur.

K. ilinde başlıca geçim kaynağı hayvancılıktır. Halen 1 milyon kadar büyükbaş ve 1,5 milyon kadar küçükbaş hayvan vardır. Böylece bu ilde nüfus başına yaklaşık olarak 4 hayvan düşmektedir. Başlıca satış ürünleri canlı hayvan ve bunların ürünleridir. Bundan sonra meyve, sebze, pamuk ve şeker pancarı gelir. Bunlara karşılık, tüketim maddelerinin çoğu başka illerden sağlanır.

K.'ın dayandığı başlıca geçim kaynağı olan hayvancılığı geliştirmek ve günümüzdeki besleme şartlarına göre yetiştirmek, hayvan yetiştirenlere örnek olmak için 1936'da bir ıslah istasyonu olarak Göle İnekhanesi kurulmuş, sığır soyları üzerinde çalışılmış, 1955'te montafon melezi elde edilmiştir. Bu bölgede en yaygın sığır soyu Doğu Anadolu kırmızı ırkıdır. Bunun yanında yer yer montafon ırkı sığır yetiştiriciliği de yapılmaktadır. Günümüzde 20 000 kadar yarımkan montafon ırkı sığır vardır. Bunlar Göle, Selim, Susuz ilçelerinin bir kısım köylerinde çoktur. Az sayıda da simentol ırkı melezleri bulunmaktadır. K.'ta en yaygın koyun ırkı mor karamandır. Bunun yanında yer yer (Çıldır, Arpaçay, Göle'de) ak karaman beslenir. İlin bâzı bölümlerinde (Iğdır, Tuzluca, Sarıkamış, Kağızman) keçi de çokça beslenir. Bütün ilde köylünün binek ve iş hayvanı ihtiyacını karşılamak üzere at da yetiştirilmektedir.

K. ilinde hayvan yetiştiricilerinin çoğu, damızlık elde etmek, üretmek, beslemek, yetiştirmek ve sonra satmak için çalışır. Bâzı yetiştiriciler güzün besi sığırı toplar, besler, sonra kasaplık olarak satarlar. Bir kısım yetiştiriciler de sütlerini merası geniş olan mandıra sahiplerine verir, hayvanları o merada yayılırlar. Böylece toprağın kar ile örtülü olmadığı zamanlarda hayvanlar ya kendi şahsî meralarında, ya köy merasında veya mandıracının merasında otlatılır. Meralar kar ile örtüldüğü zamanlarda ise, ahırlarda ot ve samanla, arpa ve sınaî yem ile beslenir.

K. bölgesi inekleri, bol süt verir. Elde edilen sütten kaşar peyniri, gravyer, yağ, süt tozu, kazein ve beyaz peynir yapılır. K. şehrinde 1933'te kurulmuş 24 ton kapasiteli, bir süt tozu fabrikası vardır. Bu fabrika 3 ay (Mayıs, Haziran, Temmuz) çalışır. Öte yandan, hayvan yetiştiricisi, elde ettiği sütün çoğunu kendisi işler, yağ ve beyaz peynir yapar.

K.'ta Doğu Bölgesi Canlı Hayvan İhracatçıları Birliği yolu ile yılda 20 bine yakın sığır Sovyetler Birliği'ne ihraç edilir. Hayvan besleme ve yetiştirme usullerini yerinde göstermek ve zaman zaman beliren bâzı hayvan hastalıklarıyle savaşmak üzere, ilin türlü yerlerindeki sunî tohumlama laboratuvarları ve veteriner teşkilâtı çalışır. Göle, Sa-

rıkamış ve Kağızman'da 550 başlık tabiî tohumlama ve türlü ilçelerde sunî tohumlama laboratuvarları bulunmaktadır.

Böyle bir hayvancı bölgede göl ve akarsu balıkçılığı da gelişme imkânları göstermektedir. Çıldır gölü ile Tuzluca'daki Abbas gölünde ve K. Çayı'nda balık tutulmaktadır. Yılda Çıldır gölünden 150 ton, Abbas gölünden 20 ton, K. Çayı'ndan 1 ton balık avlanmaktadır.

K. ili arazisinde çeşitli madenler (özellikle linyit, tuz, bakır, krom, antimuan) varsa da bunlardan henüz yeterince yararlanılmamaktadır. Gerek bunların rezervleri gerek başka madenler araştırılmaktadır.

Gelenekler ve turizm: Yüzyıllarca türlü Türk boylarının yerleşmesi sonucu K. bölgesinde çok çeşitli gelenek ve görenekleri ile Türk kültürü gelişmiştir. Bu arada pek çeşitlilik gösteren ve çoğunca canlı olan K. halk oyunları vardır. Bu oyunlar sırasında giyilen millî kıyafetler de çeşitlilik gösterir. Elbiseler çoğunca hareket kıvraklığı verir. K.'ta oyunların çoğu erkekli, kızlı olarak birlikte oynanır.

K. taraflarının eski geleneklerinden biri de koç katımıdır. Böyle bir gün çevrerin takvimlerinde önemli yer tutmuştur. Söz gelişi, K. ve Kağızman çevrelerinde Ekim ayının son haftası ile Kasım ayının ilk haftası koç katımı günleri olarak tanınmıştır. Daha yüksek yaylalardaki koyuncular, koçu erken katmak suretiyle koyunların ilkbaharda otlağa çıkmadan doğurmasını hesaplarlar. Bu arada cuma ve pazartesi günlerinin seçildiği çok olur. Katım günü yaklaştıkça koç sahiplerinde birtakım hazırlıklar başlar, koçları ve koyunları süslemeğe çalışırlar. Evin kızı, gelini «koç bezeği» adı verilen renkli örgüleri ve süsleri hazırlamaya koyulurlar. Bu arada koçların boynuzlarına ve boyunlarına takılacak meyveleri iplere dizerler. Köylerde genellikle bir mahalde koçu katma kararlaştırılır. O gün koyun sahipleri pişirdikleri yemeklerle, süsledikleri koçları sabahleyin erkenden katım yerine götürürler. Koç katım günü, köyün sevinçli günlerinden biri olur ve bayram havası yaşanır. Katım için koçlar götürülürken oyunlar oynanır, dualar edilir, türküler söylenir. Koyun sürüleri ile ilgili törenlere pek dikkat edilir, bu arada yürüyen koyun sürüsünü ikiye bölerek geçmekten, doğum (döl) günlerinde evden tuz, ateş gibi şeylerin çıkarılmasından sakınılır. Koyunlar, ayrıca, halkın folklor kaynağı da olmuş, bu konu ile ilgili koşmalar, orta oyunları gelişmiş, böylece K. bölgesinde değişik gelenekler meydana gelmiştir.

K. ili, tabiat güzellikleri ve tarihî eserler bakımından da zengin bir turistik bölgedir. Büyük bir tabiî varlık olan Ağrı Dağı, 5 165 m yüksekliği, kalın buz örtüleri, yaylaları, yaban hayvanları, renk renk volkanik taşlarıyle turistler, sporcular, araştırıcılar için değer taşımıştır. İlin tabiî varlıklarından olan Çıldır Gölü, balıkları ve av kuşları, kumsalları ile bir zenginlik kaynağıdır. Çevresinde bal, süt, yoğurt gibi yiyeceklerin en iyilerini bulmak mümkündür. Küçük dağ gölleri de yazın en iyi dinlenme yerleridir. Sarıkamış, Göle ve Posof ormanları, güzel çamlıkları ve su kaynaklarıyle turistik değer taşır. Kış sporları bakımından K., Türkiye'nin en elverişli yerlerindendir. Buralarda kar, yerde 110 - 120 gün kaldığı için kış sporları merkezlerimizden biri olma şartlarını kendinde toplamıştır. K. ilinden alıcı olarak ucuz ve nefis hayvan ürünlerini, bu arada ballarını yerinde alma işleri, turizmle birlikte gelişebilecektir. İlde birçok sıcak su kaynakları ve maden suları bulunmaktadır.

Eğitim ve sağlık: K. bölgesinde çeşitli Türk boylarının yerleşmiş bulunması, folklorun ve geleneklerin zengin olmasını sağlamıştır. Bugün ilde 600 kadar köyde okul vardır. Okur yazarların sayısı da fazladır. 1964'te açılan bölge okulları da önemli bir boşluğu doldurmuştur.

İlde orta öğretimin çeşitli okulları bulunmaktadır. K. şehri ile Iğdır, Sarıkamış ve Ardahan'da birer lise, il merkezinde kız ilköğretmen okulu, Susuz ilçesinde karma bir ilköğretmen okulu, K. şehrinde 3 ortaokul, ticaret lisesi, kız sanat enstitüsü, erkek sanat enstitüsü, 3 akşam kız sanat okulu bulunmaktadır.

İlde mahallî ihtiyacı karşılamak üzere 9 gazete çıkarılmaktadır. K.'ta halk eğitim merkezi de kurulmuş, halk dershaneleri açılmış (50 kadar) tır. İlin 55 kadar köyünde okuma odaları, 400'den çok köyde okuma köşeleri açılmıştır. K. ilinin 15 ilçesinden 75 köy «örnek köy» olarak seçilmiş, millî eğitim, bayındırlık, teknik tarım, veteriner, sağlık, Y. S. E. (yol - su - elektrik) ve halk eğitimi hizmetlerinin bu köylerde yoğunlaştırılması işleri planlanmıştır.

K.'ta gelişmekte olan bir müze, il ve bazı ilçe merkezlerinde kitaplıklar vardır. İlde çeşitli spor faaliyetleri arasında dağcılık ve kış sporları önemli yer tutmuştur.

K. ilinin türlü yerlerinde sağlık kuruluşları olarak hastahaneler, dispanserler, sağlık ocakları ve evleri bulunmaktadır. Hastahaneler, şehir ve kasabaların nüfus sayısına göre 50 - 200 yataklıdır. K. Hastahanesi ile Göle, Ardahan, Sarıkamış, Iğdır devlet hastahaneleri bunların başlıcalarıdır. Ayrıca, il merkezinde doğum ve çocuk bakım evi vardır.

Yollar ve ulaştırma: K. Kuzey - doğu Anadolu'ya uzanan karayollarının ve demiryolunun birleştiği bir merkezdir. Erzurum ve Pasinler'den Horasan'a, buradan Sarıkamış ve K.'a uzanan asfalt karayolu (230 km), bu bölgenin en işlek yollarındandır. Ayrıca, Erzurum ile K. arasında Tortum - Oltu - Göle - K. yolu, K. merkezini Artvin'e, Ardahan, Posof, Çıldır ve sınır boyuna birleştiren karayolları vardır. Iğdır ve çevresini Tuzluca üzerinden K - Erzurum ana yoluna birleştiren, çok yeri asfalt işlek bir yol bulunur. Erzurum'dan K.'a uzanan demiryolu, buradan Akyaka'ya uzanarak, sınırımız ötesinde devam eder. Yakın vakitlere kadar bu yolun Erzurum - Sarıkamış arası dar hat, Sarıkamış'tan sınıra kadar olan bölümü geniş hat idi. Şimdi bu yol K.'a normal yol durumuna getirilmiştir.

Kars şehri: Bu yüksek bölgede il merkezi olan 54 bine yakın nüfuslu K. şehri bulunmaktadır. Şehir, ova görünüşünde olan düzlüklerin kenarında, K. Çayı vadisiyle bu düzlükten ayrılmış bir tepe üzerinde kurulmuştur. Şehirde biri eski, ötekisi yeni iki bölüm vardır. Şehrin eski bölümü K. Çayı'nın açtığı derin vadinin kenarındadır. Bu bölümün esas çekirdeği, eski K. kalesinin Kaleiçi mahallesidir. Doğuda Bayrampaşa Kapısı ile aynı addaki bir mahalleye açılır. Batıda ise K. Çayı'nın Taşköprüsü yanında Sukapısı semti vardır. Eski K., güneyde Ortakapı ile Yeni K. bölümüne birleşir. Şehrin yeni bölümünde büyükçe taş yapılar, geniş ve düzgün caddeler ve sokaklar bulunur. Şehrin takriben ortalarına yakın bir yerinde hükümet konağı, adliye sarayı, turistik otel, hamam, kapalı spor salonu, radyoevi ile bunların çevresinde şehir stadı, eski süt tozu fabrikası, şehitler anıtı, hava alanı, istasyon, yeni süt tozu fabrikası, kayakevi, müze ve K. kalesi vardır.

K. şehri, son 30 - 40 yıl içinde büyümüş ve gelişme yoluna girmiş, nüfusu 1927'de 14 binden az iken, şimdi 54 bine yaklaşmıştır. K. Kuzey - doğu Anadolu bölgesinin başlıca şehirlerinden biridir. K. ilinin bulunduğu arazi,

pek eskiden beri önemli yerleşme yerleri olmuştur. Oğuz Türkleri tarafından ilk fethedilen ve yerleşilen bir bölge olarak da eski Selçuklu sanat eserlerinin bulunduğu yerlerdir. XI ve XII. yüzyıllara âid Türk eserleriyle K., Anadolu Türk sanatının başlangıç yerlerinden biridir. Daha sonra Osmanlılar devrinde de K.'ta çeşitli eserler meydana getirilmiştir. XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılın ilk zamanlarında savaşlara sahne olmuş bulunan K., özellikle 1877-1878 Türk-Rus Harbi'nde ve I. Dünya Harbi'nde büyük zararlara ve yıkılmalara uğramış, 30 Ekim 1920'de kesin olarak kurtulmuş ve Cumhuriyet devrinde gelişerek bugünkü durumuna ulaşmıştır. Şehrin güzel bir çarşısı vardır.

Şehrin bir sembolü görünüşünde olan K. Kalesi, XII. yüzyılda Saltuklar tarafından yaptırılmış, türlü savaşlarda yıkılmalara uğramış, XVI. yüzyılda Osmanlılarca yeniden onarılmıştır. Buradaki dış kale bedenleri üzerinde 7 burç ve iç kale vardır. Geniş ölçülü ve heybetli yapısıyle, bir Türk eseri olarak, K. şehrine hâkim bir görünüştedir. Osmanlılar devrinde bu kale, baştanbaşa onarılırken, bir yandan da çevredeki su arkları, K. Çayı üzerinde taş köprüler, camiler ve yer yer gözcü kuleleri de yapılmıştır. Şehrin en büyük camii Ulucami'dir. Kaleye yakın bir yerde, üç yanı pencereli, 6 sütunlu bir Türk sanat eseridir. XVII. yüzyıl ve daha sonrasından kalma Türk eserleri arasında Büyük Abdi Ağa, Yusuf Paşa, Hacı Veli, Ali Ağa camileri ve bu devirden kalma hamamlar (İlbeyoğlu, Mazlumağa, Cuma hamamları) vardır.

Kars ili: Bir sınırboyu ili olarak ayrıca büyük önem taşır. Merkez ilçesinden başka ilin ilçeleri Aralık, Ardahan, Arpaçay, Çıldır, Digor, Göle, Hanak, Iğdır, Sarıkamış, Selim, Susuz ve Tuzluca'dır. Bunlardan Susuz, Hanak, Aralık ve Selim 1950'den sonra ilçe durumuna getirilmiştir. İlde nüfusun beşte dördü köy ve bucaklarda oturur. Bu nüfus hayvancılık ve tarım, yer yer meyvecilik, pamuk ve pirinç ekimi ile uğraşır. İlçe merkezleri, çoğunca, 3-5 bin nüfuslu kasabalardır. İçlerinde Ardahan, Iğdır, Kağızman, Sarıkamış küçük şehirler (10-16 bin nüfuslu) durumundadır. Buralarda oturan nüfusun da bir kısmı geçimlerini hayvancılık ve tarımdan sağlar.

Tarih: 947'de Erzurum ile Pasin'i, 968'de Malazgirt ile Eleşgirt'i İslâmlardan alarak ilerleyen Bizanslılar, Arpaçayı boyları ve Sürmeliçukuru'na hâkim olmuşlardır. Bu sırada K. Bagratlı kralı Gagık (1029-1064) da Bizans'a tâbi olmuştur. Alparslan, Sürmeliçukuru ile Çıldır gölü çevresini fethettikten sonra, 16 Ağustos 1064 günü Ani'yi de Bizanslılardan alıp, 21 Ağustosta K.'a gelmiş, kral Gagık'ı itaat ettirmiştir. Böylece, Anadolu'da Türk devletinin ilk temelleri 1064'te Alparslan eliyle K. ili bölgesinde kurulmuştu. Bu sırada açılan yerleri, Selçuklulara kılavuz ve yardımcı olan Divin Şeddâdlıları'ndan gelen Ani Şeddâdlıları (1064-1200) hanedanı kurucusu Manuçehr'e bağışlamış ve İran a dönmüştür. Bunun üzerine Gagık, 1064 güzünde Kayseri bölgesine göçüp ülkesini Bizans'a bırakmıştır. 1069 ilkbaharında Alparslan'ın savaşla aldığı K. ve Vanand bölgesi, 1071 Malazgirt zaferinden sonra Erzurum'u merkez edinen Saltuklular (1071-1202) hanedanına ikta edilmiştir. Bu çağda, Kafkaslar kuzeyinden gelip, 1124'te Ahıska ve Çoruh boylarına yerleşen Kıpçaklılara karşı K. şehri ve kalesi, 1150-1153'te geniş ölçüde imar ve tahkim edilmiştir.

1206'da Kıpçak-Abhaz (Gürcistan) ordularının kuşattığı müstahkem K. kalesinde Türkmenler, bir yıl erlikle karşı koymuşlardır. 1207 yazında kraliçe Tamar, K. önüne hâssa ordusu ile gelerek, açlıktan bunalan gazilere yazılı yeminlerle «emân» verip, şehri teslim alarak, kendisine malikâne edinmiştir. 1225'te Harezmşah'ılar, 1239'da Çingizliler eline geçen K., İlhanlılar (1256-1346) ve onların Rakip Vezirleri (1346-1358) çağında Ani valiliğ ne tâbi idi. Sonra Calayırlılar (1358-1376), Karakoyunlular (önce 1376-1387), Timur (1386-1405) idaresine geçmiştir. Timur, 1386 güzünde, ordusuna haftalarca karşı koyan Karakoyunlu Muhafızı Piruz-Baht idaresindeki K. kalesini zorla alınca, hıncından bütün kapı ve burçları yıktırıp şehri harap etmiştir.

Timur'un ölümü üzerine, 1405'te Karakoyunlular K. bölgesini de geri almış, yine Ani vilâyetine bağlamışlardır. 1467'de K. Akkoyunlular'a geçmiştir. İlhanlılar, Calayırlılar, Karakoyunlular, K bölgesinde vilâyet merkezi Ani'de, Kağızman ocakları külçesinden altın, gümüş ve bakır paralar kestirmişlerdir. Akkoyunlular çağında (1467-1502), K. harap ve ıssız kaldığından, ovanın merkezi, 30 km batıdaki Döşkaya kasabası idi. 1502'de çok kanlı olarak Akkoyunlular'ı yıkan Safevîler'e karşı Erzincan, Bayburt ve İspir'i ele geçirip, Sünnîleri koruyan Osmanlı şehzadesi Trabzon sancakbeyi Yavuz Selim ve onun bölgesine sığınan kalabalık Akkoyunlu oymaklarından I. Şah İsmail çok çekinmişti. Bu yüzden 1502-1514 arasında Arpaçayı boyları ile K. ve (1499'da merkezi Erdebil-Kızılbaşlığını benimseyen Erzincan Türkmenlerine yıkırılan) Erzurum bölgesi, Avşarlı Türkmen beyliği elinde tampon olarak bırakılmıştı. Yukarı Kür ve Çoruh boylarındaki Ortodoks-Kıpçaklı Atabekli Hükûmeti başındaki Mirza Çabuk (1500-1516) da, böyle iken, açıktan Yavuz'a kılavuz olup, onun Kutayıs seferinde hizmetinde bulunmuştu. Yavuz 1514'te Çaldıran seferini yaparken, Afşarlı Sevindik Han, Osmanlı ordusuna azık vermemek için savuşmuştu. Ekim 1514'te büyük ve ıssız K. kalesi önünden geçen Yavuz ve ordusu azık darlığındayken, Atabek Mirza Çabuk'un K. yanına gelen elçisi, yiyeceklerin Pasin'de hazır olduğunu duyurmuştu. Kanunî Süleyman'ın ilk doğu seferi sırasında, Haziran 1534'te Pasinler ile birlikte K. da gönül isteği ile Anadolu Türk birliğine katılıp Sünnîliğini açığa vurarak Osmanlılara itaat etmişti. K. kalesinin askerî bakımdan değerini takdir eden Kanunî, 1548'de üç ay boyunca burayı ordu eliyle imar ettirdiyse de, güzün Safevî şehzadesi II. İsmail Mirza idaresinde gelen ordunun baskını ile hepsi yıktırılmıştı.

III. Sultan Murad'ın fermanı ile, 55 bin ahali ve 100 binlik ordunun emeği ile Serdar Lala Mustafa Paşa 7 beylerbeyinin, geceleri de meşale ışığında çalıştırmaları sayesinde 1579'da, Timur'un yıkımından beri harap ve ıssız kalan K. kalesi ve şehri, üç ay içinde yeniden onarılmıştı: 5 cami. 2 hamam, 1 büyük medrese, bin kişilik Yeniçeri Kışlası, iki köprü, yeter sayıda vakıf evler, han ve dükkânlar, içme suyu, İçkale ve Dışkale, 3 kale kapısı, 3 gözcü kulesi, büyük veli Hasani Hırkâni Türbesi ile K. şenlendirilmiş ve eyalet merkezi yapılmıştı. I. Şah Abbas, 1604'te eman şartı ile aldığı K.'ı sözünden dönüp yağma ile yıktırmış, üç ay sonra geri çekilmişti. Osmanlılar, Yeniçeri ve Celâlî isyanları ile bunaldıklarından, ancak 1616'da K. kalesini ordu eliyle yeniden imar edebilmişlerdir. 1635 Revan seferinde K.'ı gören ve İçkalesini gezen IV. Murad, ertesi yıl şehrin tahkimatını geliştirmişti.

Tahmas(b) Kulu unvanı ile İran'ı istilâcılardan kurtarmaya çalışan Afşarlı Nâdir, 1734'te (3 Haziran 19 Eylül) iki defa kuşattığı K.'tan başarısız dönmüştü. Şah

olup, Afgan ve Pakistan ülkelerini fetihten sonra, Osmanlılardan Fırat'a kadar olan yerleri isteyen Nâdir, 150 binlik ordusu ile 73 gün K.'ı kuşattıysa da, 9 Ekim 1744'te yine eliboş geri çekilmeye mecbur kalmıştı.

1801'de Tiflis'e yerleşip Gürcistan'a hâkim olan Ruslar, 1805'te K. eyaletine komşu Penbek kesimini de aldılar. 1807'de III. Selim tahttan indirilip, Nizam-ı Cedid ordusu lâğvedilince K.'a ilk defa saldıran Rus ordusu, burada az sayıdaki topçu ve kalabalık halkın kıyı mahallelerde boğaz boğaza vuruşması sonunda, 1807 yazında bozularak geri çekilmiştir. 1821 ve 1822'deki son İran (Kaçarlı) ve Revan Hanlığı akın ve baskınlarını da, serhad ruhunu gururla taşıyan K. eyaleti köylü gönüllüleri, karşı koymalarıyla az zararla atlatmışlardı. Donanması yanmış ve Yeniçeri Ocağı kaldırılmışken Türkiye'ye saldıran Ruslar, 1828'de General Paskeviç kumandasında, K.'ı ancak az bir topçu ve şehir halkından gönüllüler korurken, on günlük savaş sonunda 7 Temmuzda şehri ve 15 Temmuzda İçkale'yi ilk defa zaptederek, ateşe verip yakmışlar ve halkı yağmalamışlardır. Ertesi yıl Erzurum ve Bayburt'u da kolayca alan Paskeviç ordusu, Edirne Muahedesine göre, 1830 ilkbaharında Arpa Çayı ötesine çekildiyse de, K. kuzeyindeki 250 yıllık Çıldır eyaleti merkezi Ahıska ve 6 sancağı, «savaş tazminatı yerine» çarlığa bırakılmıştır.

Kırım Harbi sırasında, 16 Haziran 1855'te üçüncü defa K.'a saldıran Ruslar şehir halkından başka, «14 yaşından yukarı çocukların gönüllü alayı» nın da tabyalardaki koruyuculara ekmek, su, fişek taşıma yardımıyla karşılaştılar; bâzı mümin kadınlar da bu fedakârlığa katılıyordu. Ancak 12 bin askerin koruduğu K.'a, 54 bin kişilik ordu ile saldıran General Muravyev idaresindeki Ruslar, 29 Eylül 1855 günü yedi buçuk saat süren tabyalardaki boğuşma sonunda, 20 bin kayıp vererek ağır bozguna uğradılar. Bu K. zaferi üzerine Sultan Mecid, vekiller hey'eti kararı ile K.'a ve şehir halkına, mahkeme sicilline yazılmak üzere Gazi unvanını vermiş ve üç yıl vergi ile askerlikten muaf tutmuştur. İlk defa Anadolu'da altın, gümüş ve bronzdan üzerinde K. kalesi resmi bulunan (hicrî) «1272 Kars nişanı» adı ile savaş madalyası yaptırılarak, yararlığı geçenlere ve şehidlerin ailelerine verilmiştir ki, bu zafer günü, şehirden 6 kadın, 9 sarıklı bilgin ve 130 sivil şehit, 270 sivil yaralı idi. Bu K. müdafaasının tefsilâtını öğrenen Kanada'daki iki Wellington'dan Ottawa güneyindekinin adı, Ekim 1855'te K. konulmuştur ki, bugüne kadar bu adla anılmaktadır. Açlık, soğuk ve koleradan bitkin düşen K., 28 Kasım 1855'te şartla düşmana teslim olmuş ve 30 Mart 1856 Paris muahedesiyle kurtulmuştur.

1877 Nisanında dördüncü defa K.'a saldıran Ruslar, Müşir Ahmed Muhtar Paşa kumandasındaki Türk ordusuna 6 ay içinde dört meydan savaşında yenildiler. Ahmed Muhtar Paşa, 25 Ağustos 1877'de Başgedikler'de üç kattan çok düşman ordusunu yenince Gazî sanını almıştı. İki defa şehir kuşatılırken K.'lılar ve seyyar ordu yanında da, Mehrali Bey idaresindeki 5-600 köylü gönüllü atlıları, düşman ordusuyla erlikle savaştığı için, Gazi Ahmed Muhtar Paşa ve ordu mühimme kâtibinin eserlerinde, haklı olarak çok övülmüşlerdir. Kışın yaklaşması üzerine orduyu terhise başlayan Gazi Ahmed Muhtar Paşa, 15 Ekimde Alacadağ'da bozuldu Bir ay ağır toplarla dövülen K., 18 Kasım 1877 günü düşünce Ruslar şehirde üç gün kırgın ve yağma yaptılar. 3 Mart 1878 Ayastefanos (Yeşilköy) muahedesiyle K. da, Ardahan, Oltu ve Artvin-Batum'la birlikte «savaş tazminatı yerine» çarlığa bırakıldı. Üç yılda bölgeden 120 bin (şehirden 21 bin) Türk halkı, yeni sınırın içerilerine göçtü. 1880'de K.'a gelen ilk Osmanlı şehbenderi Mehmed Âsım'ın arzları ile bu göçlerin önü Şeyhülislâm fetvası ve Sultan Hamid'in gizli fermanı ile alındı: «Din içinde din saklamak, en büyük ibadettir» fetvası, buralarda Türk nüfusu çokluğunu sağladı.

Akdeniz'e çıkmak için K.'ı üss edinen çarlık, 90 köy ve kasabaya kendi kolonileri ile Ermeni ve Rum, hattâ Alman, Eston, Yahudi göçmenlerini yerleştirip, adlarını değiştirdi; şehirdeki Türk eserlerini, istimlâksız açılan caddelere uğratıp yok etti; 1855 arazi kanunu ile bütün topraklar devletin sayılıp, K.'ta «oblast» (askerî vâlilik) idaresi uygulandı. Türk rüşdiye ve medreseleri kapatıldı. Hicaz demiryolu ve Balkan Harbi felâketzedeleri için gizlice para gönderen K.'tan, 1914 savaşı koparken, 150 Türkü Ruslar sürgüne gönderdi. Alman ve Kazanlı (Tatar) iki kumandanın gizli ısrarı ile, şehirdeki 57 Türk evi, Rus askeri ve Taşnak Ermenilerin şerrinden, Eylül-Ekim 1914'te yoldan uzak Türk köylerine göçtüler ve dört yıl oralarda kalarak hayatlarını koruyabildiler. Sarıkamış harekâtı ve Ardahan'a Türk çetelerinin girmesi üzerine saldıran Rus ordusu, kış yüzünden Sarıkamış felâketi olunca, Ocak 1915'ten başlayıp üç ayda 70 köyün halkını kırdılar, 30'dan çok köyü taradılar. Bu sırada 40 binden çok silâhsız Türk, «Osmanlı ordusunun gelişine sevinme suçu» ile şehit edildi. Rum ve Ermeniler de yağma ve kırgına katıldı. Öksüz kalan 22 bin K.'lı Türk çocuğuna, Bakû İslâm Cemiyet-i Hayriyyesi yardım elini uzattı. Çarlık devrilince çıkan af üzerine, sürgünden sağ kalabilen K.'lılar, 1917 yazında döndüler. Ermenilerin teşkilâtlanması üzerine, Türklerin de silâhlanıp «Gizli İslâm Komitesi» kurmasında, sürgünden dönen milliyetçiler öncülük etti, 3 Mart 1918 Brest Litovsk muahedesiyle Bolşevik Rusya, Üç Sancak denilen K., Ardahan (Oltu dahil) ve Batum (Artvin dahil) sancaklarını Türkiye'ye iâdeye râzı oldu. Bu antlaşmayı tanımayan Ermenileri yenen Türk ordusu, 40 yıllık kara günler ve acı hasretten sonra, alevler içinde yakılıp yıkılan ıssız K.'ı 25 Nisan 1918'de kurtardı. Haziranda yapılan plebisitle anayurda kavuşma işi kesinleşti.

Mondros Mütarekesi ile Türk ordusu, 1914 sınırı gerisine çekilme emrini alınca, yeni felâketler belirdi: Mart-Nisan 1918'de Ermeniler, K. köylerinde top, makineli tüfek ve yakma yoluyla 20 binden çok Türkü şehit etmiş, beşikteki çocukları bile süngüleme vahşetini göstermiştir.

Buna çare olarak, Wilson Prensiplerine dayanan K. Millî İslâm Şurası, 5 Kasım 1918'de Millî Mücadele nin ilk «Müdafaa-i Hukuk-ı Milliyye» teşkilâtı olarak kuruldu. Ordu çekilirken, idareciler ayrılırken bölgeyi Millî Şurâ'ya teslim ettiler. Ordudan ayrılma birkaç subay ve terhis edilmiş mehmetçikler idaresinde 8 binlik Millî Şurâ milis kuvvetleri, doğuda Ermenilere, kuzeyde Gürcistan ordusuna karşı koydu. Nahçıvan, Ahıska, Artvin ve Batum da bu teşkilâta katılarak 18 Ocak 1919'da 131 murahhasla K.'ta yapılan büyük kongrede, 36 bin km² tutan Batum'dan Ordubad'a ve Iğdır'dan Ahıska'ya kadar uzayan yerlerdeki Türklük bölgesini koruyan Millî İslâm Şurâsının adı, «Cenubigarbî Kafkas Hükûmeti'ne çevrilerek, Osmanlı hilâfet ve saltanatına bağlı kalınacağı ve Wilson Prensipleri'ne göre yerli idarede ısrar edileceği kabul olundu.

Paris Barış Konseyi'nin kararı ile 13 Nisan 1919'da hile ile K.'ta parlamentoyu sararak, hükûmet erkânından 13 kişiyi Malta'ya süren İngilizler, 18 gün sonra vilâyeti Arpa Çayı solundan getirttikleri Ermenilere teslim ettiler. Bu sırada başlayan göçleri, Parlamento başkanı Çıldırlı Dr. Esad (Oktay) ve arkadaşları önleyerek nüfus düşmesi felâketine meydan vermediler, meşhur fetva ve fermanı hatırlattılar. Çıldır, Oltu, Allahüekber Dağı, Kağızman ve Tuzluca'daki Millî Şurâ milisleri, Ermenilerin idaresine çok engel olup, mezalimine de fazla fırsat vermediler. K. ve Sarıkamış mümessili olarak Millî Şurâ'dan iki kişi, Erzurum Kongresi'ne katılmak için mazbataları ile M. Kemal Paşa'ya baş vurdu. «Mütarekeye aykırı davranmamak ve Erzurum'daki İngiliz mütareke heyeti ile Kafkasya'daki İngiliz ordusunu harekete geçirmemek için» bunlar resmen kongreye katılmadıysa da, yazılı dilekleri gizlice müzakere edildi. Bu yüzden 28 Ocak 1920'de «Millî Misak»ın 2. maddesinde, Üç Sancak'ta yeniden plebisit yapılması hükmü yer aldı.

Antrantik marşını söyleyerek, Sèvres Muahedesi'nin tanıdığı Büyük Ermenistan için K.'ta mezalime girişerek Türkleri kırma yolunu tutan Taşnak Ermeni hükûmetine, XV. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın verdiği notalar da tesirsiz kaldı. Türkiye B. M. M.'nin kararı ile Şark Cephesi Kumandanlığı kurulup, başına Kâzım Karabekir getirildi ve 29 Eylül 1920'de Sarıkamış, 30 Ekimde de K., ebedî olarak kurtarıldı. *Nutuk*'ta da belirtildiği gibi, 30 Ekim 1920'de K.'ın düşmandan kurtarılışı, Yeni Türkiye'nin ilk askerî zaferi sayılır. 2/3 Aralık 1920'de Gümrü Muahedesi ile 1877 sınırı esas tutulmuştu ve Iğdır ovası da anayu da kavuşuyordu. 16 Mart 1921 Moskova ve 13 Ekim 1921 K. Muahedeleri ile bugünkü Türkiye - Sovyetler Birliği sınırı çizildi; 32 köylü Akbaba bölgesi Ermeniler'e, Batum da Gürcüler'e bırakıldı.

KARSAKPAY, Kazakistan'ın Karaganda bölge (oblast') sinde, Cezkazgan bölüm (rayon) ünde, Ulutau'ın eteklerinde bir şehir. K., Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nde bakır elde edilen en büyük merkezlerden biridir.

Karsakpay yazıtı: Kazakistan'da, K. bakır madeni ocağı çevresinde, Altın Çuku dağında bulunan Türkçe bir yazıt. Bu yazıtı ihtiva eden anıt Timur tarafından dikilmiştir. Nizameddin Şamî'ye göre, Timur, Altın Ordu hanı Toktamış (b. bk.) a karşı giriştiği seferde Uluğtağ mevkiine vardığı zaman orada kalmış, bütün askerlerinin taş toplayarak bir anıt dikmelerini emretmişti. Timur bu seferin hâtırasını saklamak üzere anıta bir yazıt de yazdırmıştı. 1391 yılı nisan ayının sonlarında dikilen bu anıt son zamanlarda bulunmuştur. Anıtın yazıtı kapsayan bölümü Ermitaj Müzesine nakledilmiştir. Yazıtta 11 satır vardır. Bunlardan 8'i Uygur, 3'ü Arap harfleriyle yazılmıştır. Arapça satırların yalnız birincisi okunabilmiştir (Bismillâhirrahmanirrahim). Buna karşılık Uygur harfleriyle yazılmış olan bölüm, kolaylıkla okunabilecek durumdadır. Bu bölümde «Temür beg» in iki yüz bin kişilik bir ordu ile Toktamış'a karşı sefere çıktığı belirtilmiştir. Nizameddin Şamî'nin verdiği bilgiyi doğrulayan bu yazıt, Orta Asya Türk yazı dili (Çağatayca) ile yazılmıştır. K. yazıtı N. Poppe tarafından yayınlanmıştır («Trudı Otdela Vostoka» II, 1940, 185 - 187. s.).

KARSAN, Âli (doğ. İstanbul 1903), ressam. Nişantaşı Sultanisi'ni bitirdikten sonra, Sanayi - i Nefise Mekteb - i Âlisi'nde ressam Hikmet Onat ve Çallı İbrahim'in öğrencisi olmuş, München'da ressam Hofmann'ın atölyesinde çalışmış, 1923 - 1924 yıllarında Julien Akademisi (Paris) nde ressam Albert Lourens'den ders almış, sonra da 1927 yılına kadar devlet hesabına Güzel Sanatlar Yüksek Okulu (Ecole Supérieure des Beaux - Arts, Paris) na devam etmiştir. Yurda dönünce Kırşehir, İzmir ve İstanbul okullarında resim öğretmenliği yapmıştır.

Eserlerinde renkten çok valör üstünlüğü ve ışık - gölge ile sağlanmış biçimlendirme içinde, figüratif bir anlatıma öncelikle yer verilmiştir. Resim ve Heykel Müzesi (İstanbul) nde ve özel koleksiyonlarda birçok eserleri bulunmaktadır. Kendi ve karısının portresi, «Bolu'dan manzara», «Çiçekler» eserleri arasındadır.

Karısı Ivon K. (doğ. 1907) aynı anlayış içinde sağlam bir çizgiye dayanan ve eşyanın kendi renginin (ton locale) doğrulukla işlendiği natürmort, portre ve çiçek resimleriyle kendini tanıtmıştır.

KARS ANTLAŞMASI, 93 Harbi denen 1877 - 1878 Rus - Türk savaşından sonra, Doğu Anadolu'dan parçalar Rusya'ya bırakılmıştı. Ayastefanos (Yeşilköy) andlaşması ile Bâyezid (Ağrı) sancağı (vilâyeti) da Rusya'ya bırakılmıştı. Berlin andlaşması ile Bâyezid sancağı kurtarıldı ve Osmanlı imparatorluğunda kaldı. Fakat Elviye - i Selâse (Üç Sancak) denen Artvin, Ardahan ve Kars sancakları, savaş tazminatı karşılığı Rusya'ya bırakıldı. Batum kazâsı (ilçesi) da Artvin sancağının bir ünitesi olarak Rusya'ya terkedildi. Ancak Batum serbest şehir oluyor, Ruslar burasını tahkim edemiyorlardı. Bugünkü iki ilimiz, Kars ve Artvin, bu suretle 1878'den 1918'e kadar Rusya'da kaldı. Birinci Cihan Savaşı'nda Rusya, yenildi. Brest - Litovsk andlaşması ile Kars, Artvin, Ardahan ve Batum, Türkiye'ye iâde edildi. Brest - Litovsk andlaşmasını, yenik Rusya ile bizzat Tal'at Paşa imzaladı.

Türkiye'nin müttefikleri olarak Almanya ve Avusturya - Macaristan İmparatorlukları da Brest - Litovsk andlaşmasına imza koydular. Ancak bir kaç ay sonra Birinci Cihan Savaşı Türkiye ve müttefiklerince kaybedildi. Rusya'da Çarlık dağılmıştı. Bir sürü milliyet, bağımsızlığını ilân etti. Bu arada Gürcistan ve Ermenistan hükûmetleri teşekkül etti. Bu iki hükûmet, Rusya'nın Türkiye'ye geri verdiği Kuzey - doğu Anadolu topraklarına göz dikti. Artvin, Ardahan, Batum ve Kars, bu iki hükûmetin işgaline girdi.

Güney Kafkasya'da bir de Âzerbaycan Türk hükûmeti kuruldu. Savaşın sonunda Bakû, Osmanlı Ordusunun elindeydi. Osmanlılar, Âzerbaycan hükûmetini destekliyorlardı. Bununla beraber Âzerbaycan ordusu, Gürcü ve Ermeniler'inki kadar kuvvetli değildi. Kars - Artvin'in işgalinde Osmanlılar'a yardımcı olamadılar.

Mondros Mütarekesinden sonra bir müddet İstanbul'da kalan XV. Kolordu Kumandanı Mîrlivâ Kâzım Karabekir Paşa, Erzurum'a geldi. Kolordusunun başına geçti. Birinci derecede Ermeniler'e, ikinci derecede Gürcüler'e karşı savaşa girdi.

Kâzım Karabekir Paşa'nın Kars'ı geri alması, Ermeniler'le Gürcüler'i dize getirdi. Esasen bu iki hükûmet arasında büyük anlaşmazlık ve rekabet vardı. Gürcüler, Ermeniler'den çok çekiniyorlardı. Rusya'da kurulan komünist idare de Kafkasya'daki mahallî hükûmetleri ortadan kaldırıp Çarlık sınırlarını elde etmeye uğraşıyordu. Ermeniler, böyle bir baskının da altındaydılar. Moskova ile Ankara arasında münasebetler başladı. Ankara, Batı Cephesine kuvvetlerini yığabilmek için, Doğu meselesini hallet-

mek istiyordu. Yunan işgali, memleketin birinci meselesiydi. Ruslar, Batum'u bırakmak istemiyorlardı. Ancak zaten Türkler'in elinde bulunan Kars, Ardahan ve Artvin'i iâde etmeye hazırdılar. Böylece Gürcüler ve Ermeniler de Moskova'ya daha uysal bir duruma geleceklerdi.

Böylece K. A.'nı hazırlıyan taraflar teşekkül etti. Ankara, Batum üzerinde direnmedi. Bu suretle bir vakit önce Doğu cephesinde sulh elde etmek, batıdaki Yunan ilerleyişini durdurmak mümkün olacaktı. Kâzım Karabekir Paşa da, Batum üzerinde fazla direnmemesi için ikna edildi.

13 ekim 1921'de Kars'ta Türkiye ile Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan arasında Sovyet Rusya'nın katılmasıyle yapılan bir antlaşma. Bu antlaşma, 16 mart 1921 tarihinde Türkiye ile Sovyet Şuraları Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti arasında imzalanan Moskova Antlaşması'nın 15. maddesi uyarınca yapılmıştır. K. A.'nın 1. maddesi, Gümrü Antlaşması (b. bk.) nı kaldırmıştır. Antlaşmanın 2. maddesinde «Türkiye» tabirinden Misak-ı Millî'de tayin olunan ülkenin anlaşılacağı tekrar teyit ve tasrih edilmiştir. 4. maddede, Moskova Antlaşmasının kuzey-doğu sınırımızı çizen hükmü aynen tekrar edilmiş, «muahede metni ile harita arasında adem-i tevafuk halinde» muahede metninin tercih edileceği belirtilmiştir. 5. maddede ise Moskova Antlaşması'nın Nahcivan bölgesinin Azerbaycan himayesinde muhtar bir arazi teşkil etmesi hakkındaki hükmü tekrar ve teyit edilmiştir. Moskova Antlaşması'nın 2. maddesinin 2. fıkrasıyle Batum, bazı kayıt ve şartlar altında Gürcistan'a bırakılmıştır. K. A.'nın 6. maddesi aynı şartları tekrar etmekle beraber, Batum liman ve şehri, Batum livası ahalisi için «her cemaatın dinî ve hissî hukukunu temin edecek vâsî bir muhtariyet-i idareye nail olmak ve mezkûr mahallere ahalinin arzularına muvafık bir usul-i tasarruf-i arazi ithaline imkân bahşetmek» şartlarını da Gürcistan'a yüklenen bir mükellefiyet olarak ekliyor. 7 ve 8. maddelerde sınırlar civarında yaşayan iki taraf vatandaşlarının sınırları kolaylıkla geçmeleri ve kışlık ve yazlık otlaklarından yararlanmaları konusunda hükümler vardır. Bu hükümlerin uygulanması ve ayrıntıların belirtilmesi maksadıyle 20 Mart 1922 tarihinde Tiflis (Tbilissi) te Gürcistan ile «hududun tarafeynindeki meralardan mütekabilen istifadeye dair» bir sözleşme imzalanmıştır. (Türkiye Büyük Millet Meclisinde tasdik tarihi 13 Nisan 1925, Kanun numarası 609). Bu belge 15 Nisan 1922'de yürürlüğe girmiş ve imza gününden başlayarak üç ay içinde tasdik edilmesi gerekirken ancak 1925'te tasdik edilmiştir. (Beş yıl için yapılmış olan Tiflis Sözleşmesi yerine 6 ağustos 1928'de Ankara'da yeni bir sözleşme yapılmıstır. Kanun numarası 1396,23 şubat 1929). Bk. MOSKOVA ANTLAŞMASI.

KARSİNOM (Fr. Carcinome; Lat. carcinoma; Yun. *karkinos* = yengeç'ten) epitel ve bezlerde (epithéliale, glandulaire) hasıl olan kanser ur (tümör) u. Katılgan zar (conjonctive) dan ileri gelen ve sarkom (sarcome; Yun. *sarks* = et) adını taşıyan kanser urlarından ayırt etmek için kullanılır. Bk. SARKOM.

KARST, KARST OLAYLARI (Alm. Karstersche-i nungen), yağmur ve kar sularının eritici etkisiyle eriyebilen (alçıtaşı, kireçtaşı gibi) taşların bulunduğu yerlerde görülen özel olaylara verilen ad. *Karst* adı, Yugoslavya'da Trieste (Sırp-Hırv. Trst) şehrinin kuzeyinde uzanan Karst (İta. Carso) dağlarının adından alınmıştır. K. O. sonunda meydana gelen yer biçimleri, K. biçimleri (Alm. Karstformen) adıyla anılır. Kalkerin varlığı, K. O.'nda en büyük rolü oynar.

Kalker relyefin yeryüzü biçimlerine ait özelliklerini coğrafya âlemine ilk tanıtan Sırp jeoloğu Jovan Cvijič (b. bk.) olmuştur. Cvijič 1893'te çıkan *Das Karstphänomen* («Penks Geographische Abhandlungen» da, Leipzig, 1894) adlı doktora tezinde K. O. üzerinde durmuştur. Ondan sonra Alplerde ve Balkan yarımadasının kuzey-batısında Avusturyalı jeoloji uzmanları da çalışmışlardır. Cvijič'ten sonra bu alanda çalışan uzmanlar, kalker yapılı bir ülkede görülen yer biçimleri için K. terimini kullanmışlardır. Böylece, Büyük Menderes nasıl ırmak kıvrımlarına ad oldu ise, Karst bölgesinin adı da kalker relyefin yüz ve derinlik biçimlerini ifadeye yaramıştır. Bundan sonra Doğu Sırbistan K. O.'ı, Bosna K.'ı, Hersek (Hercegovina) K.'ı adları, bu ülkelerin kalker platolarında görülen yerüstü ve yeraltı biçimleri için kullanılmıştır. Kalker topografyanın özellikleri bakımından iki örnek üzerinde durulabilir: Fransa'da Massif Central da Causse'lar ve Balkan yarımadasının kuzey-batısında Istria'dan Karadağ'a kadar uzanan bölge. Her ikisinin de başlıca ortak vasıfları şunlardır:

1. Vadilerin azlığı. Eğer vadi varsa, bunlar kalker olmayan yerlerden çıkan akarsular tarafından kazılmıştır. Bu akarsular, kalkerler içine girince derinleşerek kanyon biçiminde boğazlar açmışlardır (Massif Central'da Tarn kanyonu, Hersek'te Mostar'ın kuzeyindeki Jablanica boğazları).

2. Birçok akarsular *polje* (polye, b. bk.) adı verilen kapalı havzalarda, havzayı çeviren dik dağların eteğinde açılmış bulunan tabiî kuyulardan yerin dibine inerler. Polje, tabanı düz, bazen kilometrelerce uzun ve geniş bir kuruvadi görünümündedir. Fakat daima kapalı bir çukurdur.

3. Polje'den çok daha küçük (birkaç m den birkaç yüz m ye kadar çapta), fakat bazı yerlerde bütün relyefi delik deşik bir hale getiren oval veya daire biçiminde, çeperleri dik, kapalı çukurlar. Bu çukurları birbirinden ayıran keskin kalker duvarlar gittikçe ortadan kalkarak, iki veya daha çok K. çukuru birbiriyle birleşmek suretiyle daha geniş ve karışık biçimli çukurlar (uvala, b. bk.) meydana gelir.

4. Humusun yokluğu. Çıplak, güneş altında göz kamaştıran kalker alanları üzerinde uzun oluk gibi, delikli, keskin biçimli, her büyüklükte ve her biçimde oyuntular. Araları bıçak sırtı gibi keskin olan ve lapya (Fr. lapié, lapiaz) denilen bu yer biçimleri yürümeyi güçleştirir. Lapya alanları, donmuş, dalgalı bir denize benzer; fakat bu denizin yüzü bembeyazdır.

5. Bu taş çölünde, Causse'larda *aven*, Karst'ta *jama* (yama) denilen tabiî kuyular görülür. Bu jama'lar dallı budaklı mağaralarda son bulurlar. Trieste'nin doğusunda San Canziano mağaralarının tavanı, 300 m derinlikte tabiî kuyu (aven) larla delinmiştir.

6. Yağmur suları toprağın içine geçtiğinden yerüstü kurudur. Yugoslavya'da Karst bölgesinde toprağın üstünde akan sulardan eser yoktur. Bu bölgenin bazı yerlerinde halk dilinde «kaynak», «dere» veya «ırmak» kavramını bildiren kelime bulunmaz. Artırılarak fıçılarda saklanan su, yalnız içmek için kullanılır. Bu yerler davarcılık alanlarıdır. Tarım ancak polje ve dolin'lerin, toprağı *terra rossa*'dan ibaret sınırlı tabanları üzerinde yapılır.

7. Kuru ve kör vadiler ağı. Kuru vadiler yalnız kalker yapılı yerlerde bulunmaz. Bunlar kumtaşı (Fr. grès) ve bazaltlarda da görülen ve içinde daimî akarsu bulun-

mayan normal vadilerdir. Kör vadiler ise daha çok kalkerde görülür. Böyle bir vadide akarsu, yatağının bir yerinde, toprağın içine nüfuz ederek yok olur. Vadinin aven'e kadar olan bölümü normal vadi gelişmesine devam ettiği halde, daha aşağıda bu gelişmenin gidişi bozulur.

Türkiye'de karst olayları: Yurdumuzda belli başlı K. O. coğrafî bölge olarak, başta Akdeniz bölgesi gelmek üzere, Konya bölümü, Güney - doğu Anadolu bölgesi, Batı Karadeniz bölgesi ve Çatalca - Kocaeli bölümü ile Ege bölgesinde toplanmıştır.

Marmara bölgesi: Susurluk'un güneyinde, Karadere çevresinde, jipslerin altından çıkan kalkerde görülen dolinler ve Bursa'nın traverteni ile İnkaya mağarası ve Uludağ doruğundaki mermerler içinde rastladığımız küçük K. hunileri bir yana bırakılırsa, Marmara bölgesinde tanıdığımız başlıca K. O. Küçük Çekmece gölü kuzeyindeki Yarımburgaz mağarasıdır. İstanbul'un batısından Küçük Çekmece gölüne kadar uzanan alanda, oldukça geniş bir neojen örtüsü meydana çıkar. Buradaki yatay katlı nümülit kalkerleri içinde Yarımburgaz mağarası kazılmıştır. Mağara, Küçük Çekmece gölünün kuzeyinde ve gölün aş. yu. 1 km kuzeyindedir. Yarımburgaz mağarası, kuzeyden inen bir vadinin yamacında iki geniş salonla başlar. Mağaranın uzunluğu 1 km kadardır; içinde tavanının yüksekliği 15 - 20 m yi bulan odalar vardır. Mağara, şimdi daha aşağı seviyeye inmiş olan bir yeraltı çayının uzun aşındırması sonunda meydana gelmiştir. Yeraltı çayının suları şimdi mağaradan deniz yönüne doğru 100 m uzaklıkta, vadi tabanı ile kalker yamacın birleştiği noktada kaynak halinde meydana çıkmaktadır.

Batı Karadeniz bölgesi: Bu bölgede Ereğli'nin yakınında, denize doğru eğimli kalkerler içinde dört mağara vardır.

Kalker alanı sınırlı olmasına rağmen K. O. bakımından Zongu'dak dolayları dikkate değer. Kokak'su vadisinde, bazan çok yumuşak kumtaşı ve konglomera, bazan sert, yeşil mıtrak kumtaşlarıyle şistlerden yapılmış karbon devri arazisinden geçilir. Çok sert koyu kurşunî karbon kalkeri alanı bir kireç ocağı ile başlar, başka bir kireç ocağı ile biter. Katları kuzeye doğru batan karbon kalkeri bir çağlayan meydana getirir. Yanıbaşında üç voklüz (vaucluse) kaynağı ve içinden bir kaynağın çıkıp dereye karıştığı bir mağara görülür. Bu mağaraya 10 - 12 m girilebilir. Zonguldak'ta Kilimli güneyinde, karbon devri kumtaşı, konglomera ve marnları alanından gelen birtakım küçük akarsular, çok yakın (500 m den 1 km ye kadar) olan denize varmadan kaybolur. Bu durum Zonguldak ile Kozlu arasında da görülür. Burada yer adları da K. O. bakımından dikkate değer. Çatalağzı'na doğrudan gelen derenin adı Kokurdan deresi'dir. Kilimli - Kozlu arasında ve deniz kıyısında da bir kalker alan uzanır. Bu kalker örtü K. O.'na çok elverişlidir. Zonguldak'ın batısında da sınırlı bir kalker alanı vardır. Zonguldak - Kozlu arasında kıyı diktir. Bu dik kıyıda, Balkaya burnundan sonra, içine kayıkla girilen bir mağara vardır. Zonguldak çevresi kalkeri karstlaşmaya çok elverişli bir yapı gösterir. Yıllık tutarı 1 m den az olmayan yağmur rejimi, kimyevî aşındırmayı kolaylaştırmıştır. Yalnız, kalker alanının sınırlı oluşu sebebiyle geniş ölçüde bir karstlaşma gelişememiştir. Karadeniz kıyılarında, Cide'nin 4 km güney - batısında Kocaçay önünden geçilir. Burada beyaz, sert biçimli kalkerler içinde V biçiminde bir boğaz göze çarpar. Bu boğazın ardında da bir K. O. bölgesi uzanır. Cide'ye yakın olan Kocaçay boğazları girişinde altta marnlar, üstte kalker yer almıştır. Boğaz kalker içinde kazılmıştır. Cide dolaylarının başlıca K. O., Kayaboğazı'ndan başlayarak Bartın doğusuna kadar uzanan kalker basamağın üzerinde görülür. Sorkun yaylası yolunda Ilgarini adlı bir mağara vardır. Bu mağaranın girişi 8 - 10 m genişlik ve 4 - 5 m yükseklıktedir. Ilgarini'nin boyu 100 - 150 m dır. Bundan başka, bu çevrede Topmeydanı ve Toprakini mağaraları anılabilir.

Konya bölümü. Tuzgölü ile Torosların iç kenarı arasında birbirlerinden kalker ve püskürük masiflerle ayrılmış plato ve ovalar uzanmaktadır: Tuzgölü'nü çeviren ova, Konya ovası, Konya Ereğlisi ovası, Ilgın, Akşehir havzası. Bu bölgenin yapısı üzerinde araştırmalar yapan uzmanlar, plato, ova ve havzalarda Miyosene ait göl kalkerleri tespit etmişlerdir. Bundan başka, dağlar ve büyük faylarla birbirinden ayrılan bu ova ve havzaların Pliyosen tatlısu kalker katlarıyle dolu olduğu, bevazımsı marnlardan ve kalkerlerden ibaret katların birkaç yüz m kalınlığa malik olup hemen hemen yatay olarak uzandığı anlaşılmıştır. Konya doğusu, Konya Ereğlisi kuzey - batısı ve Akşehir havzalarında olduğu gibi, ver yer alüvyonlar ve Dördüncü Zaman göl ve bataklık tortularıyle ö tülü olan bu Neojen tatlısu kalkerleri ve havzaları çeviren ve birbirinden ayıran Mezozoik kalkerler içinde K. O. görülür. Bu olayların en çok dikkati çekenlerinden biri ve başlıcası *obruk*'lardır. Konya dolaylarında alt kısmının boşalması sonunda meydana gelmiş çöküntü göllerine obruk adı verilir. Konya obruklarından Obruk bucağı obruğunu, Çumra obruğunu, Himmetdede, Apa Saraycığı, Alibeyhüyüğü, Çıralı göl obrukları ile Cihanbeyli obruklarını ve Akgöl düdenini anabiliriz. Obruklardan başka, Konya bölgesi K. O.'ndan Akgöl düdeni ile Ilgın çevresi düdenlerini belirtebiliriz.

Akdeniz bölgesi. Bölgenin Mersin ve Beyşehir meridyenleri arasında bulunan Toroslar (Orta ve Batı Toroslar) üzerindeki K O. da önemlidir. Bu bölgede Üçüncü Zaman (özellikle Miyosen) kalkerleri geniş yer tutar. Karaman - Ermenek arasında Topgedik dağında Balkusan vadisi uzanır. Balkusan vadisi gittikçe daralır ve doğu ve batıda duvar gibi yükselmiş, büyük kalker bir duvar biçimine girer. Kalker, az çok kalın, yatay katlar durumundadır. Çeperlerde pek çok mağara ve dehliz bulunur. Karaman dolaylarının yatay katlı, tatlısu kalkerlerinden sonra, deniz Miyosen kalkeri başlar. Torosların Bozkır - Geyikdağı Hadım - Ermenek - Kazancı - Beşkuyu - Karaman arasındaki bölgesinde de dikkate değer karstik olaylar vardır. Çarşamba Suyu vadisi, tabanı 200 - 300 m genişlikte, ekin ve sebze tarlası halinde, katları seçilemeyen kalın Mezozoik kalker kitlesi içinde bir boğazdır. Toros'un derin boğazlı, dalgalı panoramasını veren Geyikdağı da göz alacak bir beyazlıkta bir K. topografyası gösterir. Bu topografyanın en dikkate değer unsurlarından biri, dağın kuzey - batısındaki Yenicepazar yaylasıdır. Bu yayla Karadağ, Elmacıkdağı, Geyikdağı, Akdağ ve Göldağı arasında yer alan 1 900 m yükseklikte kapalı bir çukurdur. Yenicepazar K. çukurunda iki akarsu vardır. Bundan sonra Tosmur yaylası üzerinde durulabilir. Burada da çok kıvrımlı bir yapı içinde kalker ve fosil bakımından zengin kumtaşı ve ince konglomera birbiri'ni takip eder. Yazın kuru vadiler, derin, içinden çıkılmaz dehlizler durumundadır. Bu vadilere ***koyak*** adı verilir. Bir koyak'tan öbürüne ancak belirli boyunlardan geçilir. Tosmur ile Perşembe pınarları arası da

korkunç bir K. alanıdır. Yol, koyaklardan, kayalık gediklerden, bitip tükenmeyen çukurlardan geçer. Perşembe pınarı bu susuz, taş bölgede önemli bir dinlenme noktasıdır. Buradaki şist ve kumtaşı şeridinden sonra tekrar kalker başlar ve karstik bir bölge halinde Gezlevi'ye kadar uzanır. Gezlevi'den Hadım'a kadar sırayı geniş bir şist ve kumtaşı şeridi alır. Kalker yalnız Hadım'ın kuzevindeki Ağdağ'da yeniden meydana çıkar. Ermenek çevresinin K. bakımından en önemli topografya unsurları, Göksu vadisi ve Ermenek kuzey platolarıyle Gülnar platosudur. Göksu vadisinin güneyinde basamaklar halinde (1 500 - 1 550 ve 2 200 m) Gülnar platosu yükselir. Plato üzerinde kalker dağları ufukta dişli bir profil çizer. Gülnar platosunun Kazancı, Beşkuyu, Kaysan ve Akpınar yaylaları arasındaki bölümü, çok kez dolin ve polje türünden K. çukurları kapsayan bir alandır. Beyşehir gölünü güney ve batıdan çeviren kıvrımlı alanın kalker kütleleri de K. O. gösterir. Beyşehir güneylerinde uzanan İnif ve Kemboz ovaları üzerinde de durulabilir. Yapılan araştırmalara, göre bu ovalar polje karakterine sahiptir. Vakit vakit göl haline gelen bu poljelerde taban suyu seviyesi, mevsimine göre büyük ölçüde değişir. Konya batısında, Sultandağları ile uzanan dağlık bölgenin de batısında, bu dağlık bölgeye paralel geniş bir çukur yer alır. Toroslar'ın içinde geniş bir senklinal, aynı zamanda bir çöküntü alanı meydana getiren bu geniş çukur içinde Suğla ve Beyşehir gölleri bulunur. Suğla gölü, daire biçiminde bir göldür. Uzmanlar bu gölün zaman zaman kuruyarak bataklık durumuna geldiğini belirtirler. Suğla gölünün rejimindeki bu değişikliklere başlıca iki sebep gösterilir: 1. Beyşehir gölünden gelen çayın bazı yıllar tamamen veya kısmen kuruması; 2. Gölün güneyinde Avana boğazındaki düdenlerden kaybolup gitmesi. Bazı yıllar ya Beyşehir gölünden fazla su gelmesi üzerine ya da düdenlerin tıkanması yüzünden göl taşar. Fazla suyu Çarşamba suyu yoluyle Konya ovasına yayılırdı. Ancak, bugün sulama tesisleri sayesinde gölün alanı küçülmüştür. Beyşehir gölü daha küçük bir göldür. Uzunluğu 45 km, genişliği 27 km dir. Bu genişlik kuzeyde 12 km ye düşer. İçinde irili ufaklı 22 ada bulunmaktadır. Derinliği 10 m yi geçmeyen bu göl de K karakteri gösterir. Bu gölün batısı ve güneyi K. O. bakımından önemlidir. Suğla ve Beyşehir gölleri, vakit vakit sular altında bulunan birer polje sayılabilir. K. fenomeni olarak bu yörede üzerinde durulmaya değer bir mağara da vardır. Şarkî Karaağaç'ın güney - doğusunda bulunan bu mağara, Karatepe mağarası adıyle anılır. Beyşehir gölünün güney - batısında da bir K. alanı uzanır. Burada vakit vakit göl halinde ovalar, K. çukurları göze çarpar. Ayrıca, normal akarsu ağının K. pınarlariyle beslendiği dikkati çeker.

Antalya ovası: Antalya ovası, Bafra ve Çarşamba ovalarında olduğu gibi basamaklıdır. Yalnız onlardan farklı olarak, bu alçak alan türlü taraçalar meydana getiren *traverten*'le kaplıdır. Batıda Karaman ve Doyran vadilerinin içlerine kadar sokulan iki taraça vardır. Her ikisi de çakıl taraçasıdır. Ancak, doğuda kalker tüflerinden (traverten) yapılmış bir kısım da yer alır. Düden Suyu, Antalya'nın doğusunda, aşağı taraça üzerinde ağır ağır akar, yayılır, bataklık, su birikintileri yapar ve türlü kollarla denize dökülür. Bu aşağı taraça, Antalya'da denizden 25 m kadar yüksek bir basamakla sona erer. Uzmanlar, Düden Suyu ile kalker tüplerinden yapılmış taraçalar arasında bir ilgi bulunduğunda birleşirler. Kuzeyde Beyşehir - Eğridir arasında da karstik bir alan uzanır. Eğridir gölü çevresinde kalker alanları bulunduğu anlaşılıyor. Eğridir gölünün uzunluğu Hoyran gölü ile birlikte 47,5 km, genişliği 15 km dir. Derinliği 16,5 m dir. Eğridir gölü tektonik bir göldür. Bu göl kuzeyde Hoyran ve güneyde, içinde Kovada gölünün bulunduğu çukurlukla beraber üç bolümden meydana gelmiştir. Eğridir gölü batısında Barla dağı (2 734 m) masif Eosen kalkerlerden yapılmıştır. Gölün güney - batısı da önemli bir K. bölgesidir. Buradaki ovaların bir kısmı K. menşelidir. Isparta'nın güneyinde bir krater gölü sayılan Gölçük bir yana bırakılacak olursa, birçok karstik göller vardır. Burdur'un güneyinde, içinde Kestel gölünün yer aldığı bir ovalar grupu uzanır. Esas bölümü yazın ekin ekilen bir tarla, fakat bazı kışlar içinde balık avlanan bir göl halinde bulunan Kestel havzası, ovadan ovaya birtakım ayrılıklar göstermekle beraber, bir polje (b. bk.) veya bir polje'ler grupudur. Antalya ovasının batısında, önemli bir ovalar grupu da Elmalı poljesi'dir. Bu polje de dört bölümden meydana gelmiştir.

Ege bölgesi: Batı Anadolu'da K., özellikle Mezozoik ve Paleozoik kalkerin bulunduğu yerlerde K. O. görülür. Bu dağınık olaylardan biri, Büyük Menderes ırmağının kaynaklarındadır.

Özet olarak, Türkiye'de K. O.'nın geniş bir yer tuttuğu açıktır. Kalker ve ona bağlı olan K. O., jeolojik yapıya göre dağılmış bulunmaktadır. K. O.'nı anlamak için yurdumuzda *düden*, *kapız*, *kısık*, *koyak*, *obruk* gibi birçok kelimeler kullanıldığı anlaşılıyor. Buna göre, bütün Türkiye'de K. alanlarını tespit ederken yerli halk arasında kullanılan özel terminolojinin göz önünde tutulması da yararlı olur.

KARŞI, Türkistan'da tarihî bir şehir. Eski Buhara Hanlığı'nda Buhara'dan sonra hanlığın en büyük şehri idi. Denizden 820 kadem yükseklikte bulunan K.'nın çevresindeki bağ ve bahçeler çok geniş bir saha tutar. Asıl şehir çevrilmiş olup büyük değildir. 1737 yılında İran şahı Nadir Şah'ın oğlu Rıza Kulı, K. kalesini kuşatmıştı. Buhara hanı Ebülfayız (1720 - 1745) kendine tâbi bütün han ve beylerin askerlerini seferber ederek Rıza Kulı'ya karşı harekete geçmiş ve K. çevresinde çok kanlı savaşlar olmuştur. Sonunda İran ordusu çekilmeye mecbur kalmıştır. 1865'te Ruslarla barış yapıldığı zaman veliaht Abdülmelik, babasının tutumunu beğenmeyerek isyan edip Ruslara karşı savaşı devam ettirmiştir. Fakat Muzaffer Hana sadık askerler Ruslarla birlikte prens Abdülmelik'in ordusunu mağlûp edince, Buhara Hanlığı Rusya'ya tâbi olmuş ve âsi Abdülmelik önce Hive'ye, sonra Hindistan'a sığınmıştır.

K.'nın nüfusu hanlık devrinde 50 - 60 bin tahmin edilirdi. Bu şehir Buhara'dan sonra ikinci başkent sayılır, emir bu şehri sık sık ziyaret ederdi. K.'nın ticaret bakımından önemi büyüktü. Buhara Hanlığı'nın güney ve güney - doğuya giden yolları, Afganistan'dan gelen kervanlar bu şehirden geçerdi. Bundan başka, çevresindeki bozkırlarda yaşayan göçebe Türkmen boyları için K. başlıca pazar yeri idi. K. yünlü kumaşları, halıları, eyer, koşum takımları, bakır kapkacakları ile meşhurdu. Kaşka Derya, K.'nın ve çevresinin hayat kaynağını teşkil ederdi. K., eski Türkçede «han sarayı» demekti. Moğol - Çağatay hanlarının bir sarayı bu Nesef şehrinde bulunduğu için bu şehre K. denilmişti. Orta Çağ'ın büyük bilginlerinden Ömerü'n - Nesefî bu şehirdendi.

KARŞI REFORMASYON, XVI. yüzyılda Almanya'da başlayan Protestan reformasyonundan sonra gelen Katolik reformasyonu. Bu hareketin amacı, Katolik kilisesini kuvvetlendirmek ve Protestanlığı kabul etmiş olan ülkeleri tekrar Katolik yapmaktı. Protestan reformasyonu 20 yıldan daha kısa bir sürede Almanya ve İsviçre'nin yarısından fazlasını, İngiltere ve İskandinavya'yı elde etmiş, Fransa ve Doğu Avrupa'da da tutunmuştur. Papa III. Paulus Protestanlığın yayılmasına karşı tedbir olarak 1542'de Enkizisyonu tekrar kurmuş ve 1543 Index birliğini yaratmıştı. Enkizisyon'un görevi Katolik öğretimini kabul etmeyen fertleri cezalandırmak, Index'in amacı ise Katolik dinine karşı gelen yazıların listesini hazırlamak idi. Ama ancak savunma karakteri taşıyan bu tedbirler, dinî sapıkları tekrar kilisenin çatısı altına getirmek için yeter derecede etkili görülmedi. Her şeyden önce, o zamanlarda kiliseyi maddî ve manevî za'fa sürükleyen suistimalleri gidermek, kiliseyi dogma ve geleneğe uygun yeni bir teşkilatlanmaya tâbi tutmak ve Protestan sapıklığını ezmek için etkili vasıtalar yaratmak gerekiyordu. Trento konsili (1545), Papa III. Paulus tarafından toplanmış ve bu problemleri çözmekle görevlendirilmiştir. Bu konsil ancak 1563'te sona ermiştir. Bu uzun çalışmaları sonucunda suistimaller yok edilmiştir. Kilisede ileri gelenlerin görmedikleri işler için para almaları ve gençlerin 25 yaşından önce papaz olmaları ve piskoposların merkezlerinden uzak yaşamaları yasak edilmiştir. Konsil yeni papaz okulları açmış ve asıl kaynağı *Kitâb-ı Mukaddes*'in «Vulgata» denilen Latince metni ve Kilise Babaları olan dogmayı kesin bir şekilde formüle etmiştir. Yedi Sacramentumlar (vaftiz, eukharistia, yâni şarap ve ekmek töreni, günah çıkarma, evlenme, papazlığa kabul edilme ve öbür dinî törenler), Meryem Ana'ya ve azizlere olan saygı muhafaza olunmuş ve İsa'nın eukharistia'da gerçekten bulunduğu dogması tekrar kuvvetle ifade edilmiştir. Trento konsilinin sonuçları *Catechismus* (din öğretimi; 1566), *Breviarium* (papazlara mahsus kilise ayin kitabı; 1568) ve *Missalis* (kiliseye gidenlere mahsus kilise ayin kitabı; 1570) adlarını taşıyan üç kitap halinde çıkmıştır. Nihayet Trento konsili bütün Katoliklerden, Protestanlığı kabul etmiş ülkeleri tekrar Katolikliğe kazanmak için hiçbir gayreti esirgememelerini istemiştir. Konsilin etkisini, o yıllarda ortaya çıkan birtakım müstesna şahsiyetler sürdürmüş ve genişletmiştir. Bunların en meşhurları Carlo Borromeo, Filippo Neri (1575'te Oratorium tarikatının kurucusu), Teresa da Ávila ve Juan de la Cruz'dur. Protestan olmuş ülkelerin tekrar Katolikler tarafından kazanılması problemi 1540'ta nihaî teşkilâtını alan Jesuit'ler (Societas Jesu) tarikatınca ele alınmıştır.

K. R., Protestanların, Yahudi ve Müslümanlar gibi resimlere olan düşmanlığı karşısında, dinî sanatı geliştirmiştir. Bu devrenin en büyük sanatkârları Rubens, Bernini, Greco ve Tintoretto'dur.

KARŞIGÜN (Fr. Lumière zodiacale, Alm. Gegenschein, Zodiakallicht), Güneş'in batısından sonra veyâ doğuşundan önce, ekliptikin düzleminde görülen bir beyazımsı ışık. Uzun bir elips biçiminde olup, Güneş'in bu elipsin ortasında bulunduğu sanılır. K.'ün biçimi, ufka karşı meyilli uzun bir piramid olarak da tarif edilmiştir. K., orta enlemlerde, ilkbaharda Güneş'in batmasından az sonra batıda, sonbaharda da şafak sökerken doğuda görünür. Alçak enlemlerde ise bütün yıl boyunca görünür. Bilginler bunun sebebi hakkında çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir.

KARŞILAMA, Anadolu halk musikisinde, gelin alayı v. b. karşılandığı zaman okunup çalınan söz veyâ saz eseri. Daha çok Orta ve Güney Anadolu'da yaygındır. Bu sırada oyun da oynanır.

KARŞILAŞTIRMA (eski ter. Mukayese), benzerlik veya ayrımları meydana çıkarmak üzere yan yana getirilmek suretiyle yapılan araştırma veya inceleme.

KARŞISAV: bk. TEZ.

KARŞIYAKA, İzmir iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 97 km², nüfûsu 140 789 (1970) dur. Bu nüfusun 120 000 den çoğu şehirde oturur. İlçe 1954'te kurulmuş olup, 6 köyü vardır ki, bunların da çoğunda şehirleşme durumu bulunmaktadır.

İlçe arazisi, İzmir Körfezi'nin kuzeyini çevreleyen Yamanlar dağı (1075 m) nın az eğimli yamaç ve etek bölümleriyle kıyıdaki küçük bir alüvyonlu ovayı içine alır. İlçe merkezi, İzmir'in önemli semtlerinden biridir. Körfezin kuzey yakasında geniş yerlere yayılmıştır. Uzun süre İzmir'in bir yazlığı durumunda bulunmuş olan ve bahçe ortasındaki güzel evlerle süslenmiş bulunan bu semt, şimdi çok katlı yapılarla büyük şehrin bir bölümü olmuş, çarşıları, otel ve lokantaları, mağazaları, geniş ve temiz caddeleri, küçük ölçüde tersaneleri, akaryakıt tesisleri ve fabrikalarıyle tam bir şehir durumuna gelmiştir. Kıyı boyunca uzanan geniş caddesi üzerindeki gazinolar yaz aylarında İzmirlilerin çok uğradığı yerlerdir. İzmir - Manisa demiryolu üzerinde istasyonu vardır. K. ile İzmir arasında körfez vapurları işler. Bk. İZMİR.

KARŞIYAKA: Bir görünüş

KARTACA (Lat. Carthago), Kuzey Afrika'da eski bir şehir. Fenikelilerce M. Ö. IX. yüzyılda kurulmuştur. Sur (Tyr) şehrinden veyâ Kıbrıs'tan M. Ö. aş. yu. 814'te gelmiş olan Fenikeliler Kart Hadaşt (= yeni şehir) adı altında bir satış yeri kurmuşlardır. Efsaneye göre, bunların başında, Sur kralı Pygmalion'un yurdundan kaçan kız kardeşi Elissa vardı. Sur'un zayıflayıp sonradan Büyük İskender tarafından tahrip edilmesi (M. Ö. 332) K.'yı bağımsız kılmıştır. K.'nın kendisi zengin Magon ailesinin ilham ve yardımıyle, Fenikelilerin batı Akdeniz'deki öbür iskân ve satış yerlerine hakimiyetini kabul ettirmiştir. K., Korsika'da yerleşmiş olan Foçalı Yunanlıları Alalia deniz savaşında yenmiş (M. Ö. 535) ve hegemonyasını İspanya'nın batı kıyıları, Balear adaları ve Sardinya'ya yaymıştır. Sicilya'da

yine Yunanlılarla karşılaşmış olan K., Agrigentum'lularla Syracusae'lilerin gönderdikleri ordu tarafından Himera'da yenilgiye uğratılmıştır (M. Ö. 480).

M. Ö. V. yüzyılın 2. yarısında K. ticarî emperyalizmin genişlemesine son vermiş ve Mağrib'in içine doğru ilerleyerek orada büyük tarım işletmeleri kurmuştur. Aynı zamanda K., Batı Akdeniz'deki sömürgelerini takviye etmiş, deniz yollarını Cebelitarık'ın dışına kadar uzatmıştır. Hannon'un Afrika kıyıları boyunca, Himilkon'un Britanya adalarına kadar yaptıkları araştırma gezileri bu zamana rastlar. V. yüzyılın sonlarında K.'lılar Sicilya'da tekrar genişleme siyasetlerine dönerek Syracusae hükümdarı İhtiyar Dionysios'la karşılaşmışlardır. Onun ölümünden sonra, aralarında uyuşamayan Yunan devletleri K.'ya karşı direnmemiş ve K. Sicilya'ya bir dereceye kadar hâkim olmuştur. Aynı zamanda, İskender'in imparatorluğunun yıkılması sonucunda, K. Doğu Akdeniz'le münasebetlerini tekrar kurmuş ve böylece ekonomik kuvvetini de geliştirmiştir. Her şeye rağmen Sicilya'yı tam olarak ele geçirememiştir. Syracusae'de K.'lıların yardımıyle hükümdar olan Agathokles (M. Ö. 311 306) bir süre sonra K.'lılara karşı çıkmış, Syracusae'lilerin yardımına koşan Epeiros kralı Pyrrhos (M. Ö. 278 - 276) ve nihayet Romalıların müttefiki tiran Hieron de K.'lılara karşı şiddetle direnmişlerdir. Bundan sonra, bir yüzyıl boyunca K., Roma ile çarpışmış, bu savaşlar K.'nın yok olmasıyle son bulmuştur.

Romalılar tarafından tahrip edilen K. (M. Ö. 14) nın toprakları ilhak edilmiştir. M. Ö. 122' de Caius Gracchus burada bir sömürge kurmak istemiş, fakat Roma asılzadelerinin, Gracchus kardeşlerin güttüğü sosyal siyasete düşmanlığı bu teşebbüse engel olmuştur. Bu plan, Julius Caesar tarafından M. Ö. 44'te tekrar ele alınmış ve imparator Augustus tarafından tamamlanmıştır. Colonia Julia adı altında tekrar kurulan K., M. S. I ve II. yüzyıllarda geliştikçe gelişmiş ve Afrika'nın buğday ihraç limanı haline gelmiştir. Colonia Julia'yı imparator Hadrianus ve Antoninus, büyük hamamlar, yollar ve su kemerleriyle süslemiştir. İmparatorluğun zayıflamasıyle Colonia Julia da siyasî ve dinî çatışmaların tesiriyle fakirleşmiş, 459'da Geiserik'in Vandal'ları tarafından zaptedilerek bunların merkezi olmuştur. Bizanslı general Belisarios tarafından 534'te tekrar geri alınmış olan şehir, Bizans imparatorluğunun yardımlarına rağmen gittikçe fakirleşmiştir. Şehir 698'de Arapların eline geçmiş ve bir taş ocağı haline getirilerek Tunus şehri kurulmuştur.

Kartaca medeniyeti: K.'lılar sanat bakımından pek yaratıcı olmayıp, bütün gayretlerini ticarete vermişlerdir. Ticaret malları esas itibarıyle nadir mallar idi. Şehirde kumaş, mücevher, çanak çömlek, silâh ve marangoz eşyası yapılırdı. M. Ö. IV. yüzyı'da, takas usulünün yerine para ticareti geçmiştir. K.'lılar, Yunan sömürgelerinin parasını örnek alarak para basmışlardır. Afrika'daki toprakları pek geniş olmamakla beraber, orada ağaç (zeytin ağacı, asma) ve hayvan (sığır ve koyun) yetiştirirlerdi. Muhtemel olarak şehri kurmuş olan eski kralların yerine M. Ö. V. yüzyılda suffetes adı altında, bir yıl için seçilen yüksek memurlar geçmiştir. Bunların yanında 300 üyelik bir senato ve halkı temsil eden bir meclis vardı. Senatodan, Onlar ve Otuzlar adı altında bâzı komisyonlar ayrılır ve özel işlerle uğraşırdı. Şehir oligarşık bir rejimle idare edilirdi. Medeniyet, örf ve adetler göze çarpan bir «doğu» karakteri taşırdı. Dinleri, Fenikelilerinkinden türemiş olup, oldukça barbarca âyinlere ve batıl itikatlara dayanırdı. Tanrı Baal-Hammon'a küçük çocuklar kurban edilirdi. Bu hal, yasak edilmiş olmasına rağmen Romalılar devrine kadar devam etmiştir. Yunanlıların tesiriyle K.'lılar, Demeter ve Kore'yi de tanrıları arasına almışlardır. Din adamları sıkı bir hiyerarşiye göre teşkilâtlanmıştır. K.'da dinî fuhuş yapılırdı. M. Ö. IV. yüzyıla kadar ölüler gömülmüş, sonra Yunan tesiriyle yakılmaları âdet olmuştur.

KARTAL, Omurgalı hayvanlardan Kuşlar (Aves) sınıfının Kartal'lar (Falconidae) takımının Gündüz yırtıcıları alt takımına giren bir kuş. Et yiyen bir kuş olan K.'ın gagası kıvrık ve çengellidir.

K. uzun kanatlı, sağlam yapılı, esmer renkte büyük bir gündüz yırtıcısıdır. Ayakları parmaklara kadar tüylerle kaplıdır. Uçuşları düzgün ve güçlüdür. Kanat açıklığı 2 - 2,5 m yi bulur. K. iki veya üç yumurta yapar. Fakat ancak bir K. yavrusu yetişkin hale gelebilir.

KARTAL

K.'ın gözü çok iyi görür. Bu sebeple pek yükseklerde uçarken bir av sezecek olursa, önce havada daireler çizer, sonra birdenbire kanadını kapayıp düşüyor hissini vererek avın üstüne ok gibi iner. K. yalnız karadaki hayvanların değil, ırmak, göl gibi sulardaki hayvanların da düşmanıdır. Zaten birçokları yuvalarını deniz kenarlarında, yüksek, sarp kayalara yaparlar. Denizlerden avladıkları balıklarla yavrularını beslerler. K.'ların bazen küçük çocukları bile kapıp kaçtığı görülmüştür. Ayrıca mandalara ve atlara da saldırarak kuvvetli gagalarıyle hayvanın derisini delip etinden bir parça koparıp kaçarlar. K. yeryüzünün hemen her yerinde bulunur. Büyük K., sıcak, ılıman iklimlerde, adî K. ise soğuk iklimlerde yaşar.

KARTAL, İstanbul iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 433 km², nüfûsu 188 217 (1970) dir. İlçe arazisi doğuda Gebze, batıda Kadıköy, kuzeyde Üsküdar ve Beykoz ilçeleriyle çevrilidir. Merkez bucağından başka, Samandıra adlı 1 bucağı ve 18 köyü vardır. Samandıra bucağı, ilçe merkezinden 10 km kuzeydedir. İlçe, 1928'de kurulmuştur. İlçenin Marmara denizi kıyı kesimi yer yer düzlük ve tepeliklerle dalgalı arazi halinde olup, orta bölümü yüksek tepelikler (400 - 500 m) görünüşündedir. Bu tepeliklerin güney yamaçlarından inen birkaç dere Marmara denizine dökülür.

İlçede şehir nüfûsu bugün 30 000 kadar ise de, köylerin bulunduğu yerlerin çoğunda da şehirleşmeye doğru bir gelişme vardır. Bu arada Küçükyalı (15 000), Maltepe (18 000), Pendik (22 000), Tuzla (10 000), Yakacık (6 000) yerleşmeleri, biribirine bitişecek kadar gelişme ve yayılma göstermiş semtlerdir.

Bir şehir olarak K. geniş yerlere yayılmıştır. Maltepe'den K.'a doğru Cevizli adı verilen semt ile Orhantepe

KARTAL: Bir görünüş

(Dragos) çevresindeki yerleşme yerleri geniş yer tutmuştur. İstanbul - Ankara demiryolu ile deniz kıyısı arasındaki yerleşme yerleri yenidir. Demiryolu ve eski Bağdad Caddesi'nin kuzeyindeki alanda yerleşme yerleri kuzeye doğru yayılmaktadır. K. şehrinin çekirdeği durumunda bulunan kesimden doğuya doğru gidildikçe evler seyrekleşmeye başlar. Kuzeyde Kartaltepe denilen gecekondu semti bir hayli genişlemiştir. K. türlü sanayi kuruluşları ve işlek çarşısı ile İstanbul'un büyük ve önemli ilçelerinden biri olmuştur.

KARTALGİLLER (Falconidae), Omurgalı hayvanlardan Kuşlar (Aves) sınıfının Kartallar takımının Gündüz yırtıcıları (Accipitres) alt takımına giren bır familyası.

Çeşitli büyüklükte olan K.'ın gagaları güçlü ve derin yarıklıdır. Genel olarak dış parmakla orta parmak diplerindeki küçük bir zarla birbiriyle birleşmiştir.

Dişi, genellikle erkekten büyüktür. Çok yaygın ve çok türü olan kuşlardandır.

Kaya kartalı (Aquila chrysaetus), Kanada kartalı (Aquila Canadensis), büyük bağırgan kartal (Aquila clanga), küçük bağırgan kartal (Aquila pomarina), şah kartal (Aquila haliaca), yılan kartalı (Circaetus gallicus), kızıl doğan (Circus aeruginosus), gökdoğan (Circus cyaneus), bozkır doğanı (Circus macrourus), çayır doğanı (Circus pygargus), doğan (Falco peregrinus), küçük doğan (Falco minor), delice doğan (Falco subbuteo), kerkenez (Falco tinnunculus), küçük kerkenez (Falco naumanni), kuzu kartalı (Gypaetus barbatus), ak kuyruklu kartal (Haliaetus allucilla), cüce kartal (Hieraaetus pennatus), atmaca kartalı (Hieraaetus fasciatus), kızıl çaylak (Milvus milvus), kara çaylak (Milvus migrans), Mısır çaylağı (Milvus aegyptius), şahin (Buteo buteo), kızıl şahin (Buteo rufinus), paçalı şahin (Buteo lagopus), atmaca (Accipiter nisus), çakır kuşu (Accipiter gentilis), arı şahini (Pernis apivorus) gibi türleri tanınmıştır.

KARTALİZM (Lat. Chartalizmus; Lat. *charta* = kâğıt), para üzerine bir teori. K.'e göre, paranın esası ödeme fonksiyonunun yerine getirilmesindedir. Klasik para teorisi metalizm (metalismus, b. bk.) bunun karşıtı olup, paranın değerinin, parayı teşkil eden altın veyâ gümüşün değerine dayandığını kabul eder. K. yerine metalizmin karşıtı olarak nominalizm kelimesi de kullanılmıştır.

KARTEL, serbest rekabetin hâkim olduğu ülkelerde, aynı iş dalında ziraî, sınaî veyâ ticarî faaliyette bulunan rakip firmaların, rekabeti devam ettirmenin artık zararlı olmaya başladığı noktada, ortak çıkarlarına aykırı rekabeti önlemek maksadıyle aralarında yaptıkları bir anlaşma. K., firmalar arasındaki rekabeti ya kaldırarak veyâ sınırlandırarak, piyasada ve fiatlarda istikrarın sağlanmasına hizmet edebilir. Sınırsız bir rekabet yüzünden bâzı firmaların mukavemet edemeyerek iflâsa sürüklenmesi, piyasada dengenin bozulması, dolayısıyle işsiz sayısının artarak işsizliğin genişlemesi, devletleri de memnun etmez. Bu itibarla, rakip firmaların aralarında anlaşarak K. teşkil etmelerini, özellikle ekonomide gerileme müşahede olunan dönemlerde, devletler de ister ve destekler; hattâ K. dışında kalan firmaların da katılmalarını sağlamak üzere K.'i mecburî kılar. Bununla beraber K., genellikle, rekabete devam etmenin faydasızlığını, teşebbüs çıkarlarına aykırılığını müşahede eden firmaların, aralarındaki rekabeti, ortak çıkarları yönünde durdurmaları, frenlemeleri şekliyle ortaya çıkar.

Devletlerin müdahalesiyle meydana gelen K.'lere mecburî K., firmaların, çıkarları gereği ihtiyarî olarak anlaşmalarıyle kurulan K.'lere de serbest K. denir. Her iki halde de rekabet durur; o alanda fiilî bir inhisar yaratılmış olur. Bu suretle serbest rekabet rejiminin toplum yararına işleyen mekanizması işlemez hale gelir.

K., serbest rekabet rejiminin hâkim olduğu ülkelerde meydana gelen tröst (b. bk.) ve konzern (b. bk.) gibi iktisadî ve ticarî bir anlaşmadır. K.'in, diğerlerinden başlıca farkı, anlaşmaya katılan firmaların hukukî ve iktisadî bağımsızlıklarını muhafaza etmeleridir. K.'de teşkilâtlanma yalnız ticaret alanına münhasırdır. Halbuki tröst ve konzernde, firmaların hukuken ve iktisaden kaynaşmaları ve üretimi bir elden düzenlemeleri söz konusudur.

K., rekabeti fiilen ortadan kaldıracak surette, rakip firmaların asgarî satış fiatını veyâ satış şartlarını aralarında kararlaştırmaları, piyasaları bölüşmeleri, üretimi tesbit olunan miktar ve çeşitlere inhisar ettirmeleri veyâ bunlara benzeyen değişik konularda gerçekleştirilebilir; konusuna göre, fiat, bölge veyâ miktar ve çeşit ile ilgili K.'lerden söz edilir.

Rakip firmaların, bir ülke sınırları içinde kalmak üzere K. teşkil etmeleri yanında, dünya çapında kurdukları K.'ler de vardır. K., serbest rekabet rejiminin menfi bir sonucudur. Serbest ekonomi düzenine bağlı ülkeler, bu menfi sonucu önlemek ve rekabetin önünü açmak üzere, hukukî ve iktisadî nitelikte müdahale tedbirleri almaktadırlar.

KARTOGRAFYA: bk. HARİTA.

KARUN, *Kur'an*'daki kayıtlara göre, Firavun'un nazırlarından biri. Hâmân ile birlikte Beni İsrâil'e karşı zalimce hareket etmesi ile tanınır. Aynı zamanda Peygamber Musa'nın da sihirbaz ve sahtekâr bir kişi olduğuna inanır. Ona karşı kibirli bir şekilde hareket edişinin sebebi de budur. Musa'nın milletine karşı mağrurca davranmasının sebebi ise, kendi bilgisi ile edinmiş olduğu büyük servete bağlanır.

Bu sonsuz zenginliği ile övünen K., sarayı ile birlikte yerin dibine girmiştir ki, onun bu âkıbeti, aslında tamah edilmemesi gereken dünyaya ait gelip geçici malları, Tanrı'nın öbür dünyada bahşettiği ve ancak insanî büyük

meziyetler ile elde edilebilen ebedî lûtuflardan daha makbul sayanlara karşı ibret verici bir örnek olarak kabul edilir.

K. efsanesinin iki ayrı şekilde geliştiği görülmektedir. Bunlardan birincisi, kendisinin bir yandan zenginliği, diğer yandan da bilgisi ile kimyanın mucitlerinden sayılmasıdır. İkincisi ise K. adının Mısır'da göl adlarına karıştırılmasıdır. Meselâ Fayyum'da Moeris gölünün artıkları K. diye adlandırılmaktadır. Yine Kahire'nin güneyinde ve Birkat el - Fil yakınlarında bulunan İbn Tûlûn camii civarında da bir Birkat K. vardı.

KARVINÁ, Çekoslovakya'da, Kuzey Moravya'da, yukarı Silezya'da bir şehir. Nüfûsu 77 000 (1970) dir. Ostrava (b. bk.) endüstri bölgesindeki şehirlerden biridir.

KARYOKA: 1. Brezilya'da sıradağlar. Başkent Rio de Janeiro bu sıradağların eteğinde kurulmuştur.

2. Tango'ya benzeyen bir dans. Rio de Janeiro'dan bütün ülkelere yayılmış olan bu dans, bir zamanlar çok moda olmuştur. (K., Portekizcede «Rio'lu» demektir.)

KARYOKİNEZ veya **MİTOZ** (Fr. Caryocinèse veyâ karyokinèse veyâ mitose; Yun. *karyon* = çekirdek: *kinein* = hareket etmek; *mitos* = iplik), ana hücrenin, bölünerek iki yavru hücre meydana getirmesi. Ana hücrenin bütün elemanları bölünerek sayıları iki katına çıkar ve bu elemanlar iki yavru hücre arasında taksim olur. K.'de önce çekirdek bölünür ki, bu bölünme asıl K. adını taşır; sonra da kitoplazma (Fr. cytoplasme), yâni hücrenin çekirdek dışı kısmı bölünür. Bu bölünme kitodiyerez (Fr. cytodiérèse) adını taşır. Olaylar birbirini takip eden dört safhaya ayrılır.

1. *Profaz* (Fr. prophase): Kromozomlar kalınlaşır ve kısalır; kentrozomun etrafında aster (yıldız) hasıl olur ve bu ana aster iki yavru aster doğurur; bunların elyafçıkları (Fr. fibrille) kromatik iğ (fuseau chromatique) i teşkil eder.

2. *Metafaz* (métaphase): Çekirdek zarı yok olur; kromozomlar asterlerin arasında ve ikisinden aynı uzaklıkta birikir ve ekvatoryal plaka (plaque équatoriale)'yı teşkil eder.

3. *Anafaz* (anaphase): Her bir kromozom iki yavru kromozoma bölünür. Bunlar da eşit gruplar hâlinde iğin kutuplarına doğru kayarlar.

4. *Telofaz* (télophase): Bireyleşen yavru çekirdeklerin etraflarında tekrar bir zar hasıl olur ve kitoplazma da ikiye bölünerek iki yavru hücre hasıl olur.

K.'in süresi birkaç dakika ile birkaç saat arasında değişebilir. Bu süre ısı derecesinin etkisi altında durumdan duruma değişir, Anlatılan K.'e denklemli ortomitoz (orthomitose équationnelle) adı da verilir. Çünkü burada yavru hücrelerin kromozomları sayıca ana hücreninkilerine eşittir. Gonatların teşekkülüne götüren bir indirimli mitoz (mitose reductionnelle) da vardır. Kentrozom göstermeyen üstün bitkiler (végétaux supérieurs)'de mitoza merkezsiz (acentrique) mitoz denir. Nihayet birkaç protozoer takımında mitoz metafaz göstermez ve kromozomlar bir iğe bağlanmazlar. Buna plevromitoz (pleuromitose) adı verilir.

KARZ (Ar.), ödünç almayı ve ödünç vermeyi, yâni iki taraflı bir muameleyi ifade eden bir hukuk terimi. Hukuk ve bankacılık dilinde, ödünç vermeye ikraz, ödünç almaya da istikraz denir.

Hukuk yönünden K., bir akiddir. Borçlar Kanunu'muzun 306. maddesi, K.'ı «bir akiddir ki, onunla ödünç veren, bir miktar paranın yahut diğer bir mislî şeyin mülkiyetini ödünç alan kimseye nakil ve bu kimse dahi buna karşı miktar ve vasıfta aynı neviden şeyleri geri vermekle mükellef olur» şeklinde tarif eder. Madde hükmünden de anlaşılacağı üzere, ödünç akdinin konusu yalnız para değildir; mislî (miktar ve vasıfta aynı olan ve biribirlerinin yerine ikame edilebilen) şeyler de ödünç olarak alınıp verilebilir.

K. akdi Borçlar Kanunu'na göre, bir şekle tâbi değildir; sözlü olarak yapılabilir. Ancak, Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu'nun 288. maddesi gereğince 50 liradan yukarı olanların yazılı bir akde dayanması, alacağın ispatı bakımından zarurîdir.

Akidde şart edilmemiş ise, adî K.'da faiz lâzım değildir. Ticarî K.'da ise faiz alınmayacağına dair açık bir hüküm bulunmadıkça, faiz verilmek lâzımdır. Adî K.'da, kanun, faiz oranını sınırlandırmış olduğu halde, ticarî K.'da serbest bırakmıştır. Bununla beraber, bankaların ve 2279 sayılı kanuna göre «ödünç para verme işleri» ile uğraşanların yararlanacakları faiz hadlerini, Banka Kredilerini Tanzim Komitesi'nin Maliye Bakanlığı kanalıyle yapacağı tekliflere göre tespit etmeye Bakanlar Kurulu yetkilidir. Bu itibarla, ticarî K.'da faiz nispetinin serbestçe tayin olunması, bankalar ve ödünç para verme işleri ile uğraşanlar dışında kalan ticarî K. akidlerinde uygulanabilir. Mürekkep faiz ise, yalnız carî hesaplarda ve borçlu bakımından ticarî iş mahiyetini hâiz K. akidlerinde uygulanır.

K. akdinde, ödünç verilen şeyin mülkiyeti ödünç alana geçer. Bu niteliği ile, kira, âriyet ve vedia akidlerinden ayrılır. Mudilerce bankalara yatırılan paraların (mevduatın) ve bankalarca açılan borçlu carî hesaplarla diğer banka kredilerinin hukuk açısından tam bir K. akdi teşkil edip etmediği tartışma konusudur. K. akdinin tamam olması için ödüncün ödünç alana teslimi şart değildir. K. akdi ile, ödünç veren için bir taahhüt, ödünç alan için de bir talep ve gerektiğinde dava hakkı ve aldığı şeyi zamanı geldiğinde iade borcu doğar.

Geri verilecek şey, miktar ve vasıf itibariyle alınanın aynı olan şeydir. Paranın satın alma gücünün düşmesi veyâ diğer mislî şeylerin piyasa rayiçlerinin (fiatlarının) yükselmesi, ödünç alanın iade borcunu etkilemez. Ödünç için bir vade veyâ kanunda belirtilen diğer bir şekil mevcut değilse, borç, ödünç verenin ilk talebi üzerinden altı hafta geçmekle muacceliyet kazanır. K. akdinden ileri gelen alacak, on yıl geçmekle zaman aşımına uğrar. Bu sürenin başlangıcı, borcun muacceliyet kazandığı tarihtir. Borç, zaman aşımına uğramakla hukukî (kanun yolundan aranma) niteliğini kaybeder; lâkin ahlâkî bir borç niteliğini muhafaza eder.

KAS (Fr. Muscle): K.'lar vücutta hareketi meydana getiren unsurlardır. Besin maddelerinin vücutta uğradıkları değişme sonucu meydana gelen maddelerin kana karışıp K. hücrelerine gitmesi ile, maddelerin yüklü olduğu potansiyel enerjiden bir kinetik enerji meydana gelir. Bu kinetik kuvve de hareketi sağlar. Ancak, bu kinetik enerjiyi yapan K. hücrelerinin meydana getirdiği K.'lar, ya mekanik (bir darbe gibi) ya kimyevî (kimyevî maddelerin etkisi gibi) veyâ elektrikî bir tembihle faaliyete geçerler. İnsan vücudunda K.'ların çalışması, beyin ve omurilikten gelen tembihlerle olur.

K.'ların çalışması kısalma, kalınlaşma ve sertleşme şeklinde olur. Ancak, bunun için K.'ın yapışma uçlarının ya biri veyâ her ikisi de hareketli olmalıdır. Bazan K.'a bir etki yapıldığında (meselâ ağırlık kaldırmada), K. kısalmaz, fakat sertleşir. Bu da K.'ın bir çalışma şeklidir. K. bu işi yapmakla etkiye karşı koyuyor demektir.

İnsan vücudunda mikroskopik bakımdan üç çeşit K. ayırt edilir. Bu K.'lar çizgili, düz K.'lar ve kalb K.'ıdır.

K.'ları çalışma şekillerine göre de tasnif edebiliriz: isteğimize göre çalışan K.'lar (cerebrospinal sistemle) ve isteğimiz haricî çalışan K.'lar (autonom sistemle). Birinci grupta çizgili K.'lar, ikincisinde düz K.'lar mütalâa edilir. Kalb K.'ı bunlardan ayrı bir özellik gösterir (bk. KALB). Çizgili K.'lar isteğimizle çalışmalarına rağmen, bazı özel şartlarda isteğimiz dışında çalışabilir. Buna refleks hareketi diyoruz.

Düz kaslar: Bu K.'larımız iç organlarımızın ve damarlarımızın duvarlarında bulunur. Bu K.'ların genel özelliği, yavaş kasılmaları ve kasılma esnasında herhangi bir durumda duraklayarak aldıkları şekli fazla enerji sarf etmeden ve yorulmadan uzun süre korumalarıdır. K.'ların bu özelliği organların önemli bir hususunu ortaya koymaktadır. Bu husus, organların hareketlerinin yavaş olması ve hasıl olan durumun uzun süre korunabilmesidir.

Mikroskopik bakımdan bir düz K. lifi iğ şeklinde, 0,5 mm uzunlukta, 3 - 4 mikron kalınlıkta, soluk renkte ve tek çekirdekli hücrelerdir. Oval şekildeki çekirdek hücrenin ortasında bulunur. K. hücresinin kasılma kabiliyetinin tabi olduğu miofibriller, hücrenin sarkoplazması içinde ve hücrenin uzunluğuna paralel olarak bulunurlar. Bu fibriller düz ve homojen olup, her tarafta aynı derecede ışık kırarlar. Düz K.'ların hücreleri ya birbirleri ile uzantıları vasıtası ile bağlanarak bir tabaka teşkil ederler veyâ paralel seyrederek huzmeler veyâ tabakalar meydana getirirler. Lifler ince bir zarla sarılır. Bu zarlar liflerin kasılma ve gevşeme esnasında şekillerinin bozulmamasını sağlarlar.

Düz K. hücreleri fazla çalışma sonucu fazla kalınlaşma ve uzama kabiliyetine sahiptir. Ancak, normal olmayan böyle bir durumu bu K.'lar için sekiz misli kadardır. Yalnız gebelikte rahim (uterus) K.'larının fazla uzaması istisnaî bir durumdur ve hormonların tesiri ile olur.

Düz K. hücresi mitozla bölünerek çoğalır.

Çizgili iskelet kasları: İnsan vücudunun hareketini sağlayan aktif unsur bu K.'lardır. Çizgili K.'lar, kuvveti meydana getiren ve kasılma kabiliyetine sahip olan K. liflerinden teşekkül eder. Ayrıca, bu K.'ların bir de kiriş denen ve çok değişik şekil gösteren parçaları vardır. Ancak, bu parçalar aktif oluşumlar olmayıp, sadece liflerin meydana getirdiği kuvveti iskelet parçalarına iletirler.

Uzunlukları 15 cm ye kadar çıkan, kalınlıkları 10 mikron ile 100 mikron arasında değişen K. lifleri, ince bir zarla tamamiyle sarılmışlardır. Zarın içinde birbirine paralel uzanan ince iplikler (miofibril) ve onların arasında protoplazma bulunur. Zarla iplikler arasında çok sayıda çekirdek bulunur.

Biz çizgili K. lifini mikroskopta incelersek, lifin eksenine dikey durumda açık ve koyu renkli sahalar görürüz. Bu durum lifin ışığı kırma kabiliyetine bağlıdır. Açık renkli sahalara I bandı, koyu renkli sahalara A bandı adı verilmektedir.

Bir K. lifinin terkibinde çeşitli albuminler vardır. En önemli albuminler, miosin miogen'dir. Ayrıca değişik miktarda karbonhidrat, yağ ve pigment (mioglobin) bulunur.

K. dokusu en dışta bağ dokusu ile sarılmıştır (perimysium externum). Bu bağ dokusu içerilere nüfuz ederek K. huzmelerini ve en sonunda K. liflerini sarar ve lifi saran ince zarla birleşir. Ayrıca, iskelet K.'larının birkaçını birden saran zarlar vardır. Bu zarlar K.'lar arasından geçerek kemiklere tutunur. K.'ları gruplara ayıran bu zarlara K.'lar arası bölme (septum intermusculare) adı verilir. Bu zarların kalınlıkları değişiktir. Çok hareketli yerlerde bu zar ince olup, uzama ve kısalmaya elverişlidir. Buna karşılık, eklemlerden uzak ve özellikle K.'ların dışarıdan gelen etkiler altında kaldıkları yerlerde zarlar daha kalın olur.

K.'ın meydana getirdiği kuvveti iskelete ileten kısım K.'ın kirişidir. Kirişler kollagen liflerden yapılmıştır. Bu lifler elastik liflerle birbirine bağlanmıştır. Kollagen lifler kirişin sağlamlığını sağlarken, elastik lifler kirişin esnekliğini verir. Kesiti 1 mm² olan kiriş, 6 - 10 kg ağırlık çeker. Böyle bir kiriş yalnız K.'ın uç kısımlarında bulunmaz, bilâkis K.'ın büyük bir kısmını yassı bir tabaka şeklinde örttüğü gibi, bazan değişik uzunluk ve kalınlıkta huzmeler yaparak K.'ın içine sokulur. Kirişin böyle K. içine sokulması, K. liflerinin kirişe tutunma sahasını büyütür.

K. liflerinin kirişe tutunma şekilleri de önemlidir. Lifler dar açı yaparak, kirişin ya iki tarafından veyâ tek tarafından tutunurlar. Buradaki dar açı, K. lifinin kasılması esnasında geniş açıya değişir. Bu değişme sayesinde genişleyen saha, K lifinin kasılma esnasında ulaşacağı kalınlığa ulaşmasını sağlar.

Kirişler kemiklerin dış zarının dokusuna karışır. Bu da kirişlerin sağlam olarak tutunmasını sağlar.

İskelet K.'larının meydana getirdiği kuvvetin etkisi ile vücut parçaları, bağlı oldukları eklem etrafında hareket eder Ancak, vücut parçalarının belirli bir ağırlığı vardır. K. kuvveti vücut parçasını hareket ettireceği zaman, bu ağırlığın kuvveti ile karşılaşır. Vücut parçasının ağırlığının etkisi, ağırlık derecesine ve ağırlık merkezi ile eklem ekseni arasındaki mesafenin uzunluğuna tabidir. Bu mesafe fazla olursa, vücut parçası ağırlığının etkisi de fazla olur. K. kasıldığı zaman ilk önce vücut parçasının ağırlığının etkisini yenmek zorundadır. Yenemediği takdirde K. kasılır, fakat kısalmaz; dolayısıyle hareket olmaz. Bu durumda hasıl olan kuvvet, sadece ağırlığı kaldırmakta kullanılır.

K.'ın çalışmasından kasıt, her bir K. lifinin ayrı ayrı çalışması (tıpkı bir motor gibi) ve kanla gelen besin maddelerini yakarak kinetik enerji hasıl etmesidir. Bir K.'ın liflerinin kalınlık ve sayısı, K.'ın kuvvetini saglar. Kısaca tarif edilirse, bir K.'ın kuvveti K.'ı teşkil eden bütün liflerin enine kesitleri toplamı ile ölçülür. Bu toplama K.'ın fizyolojik kesiti denir. Fizyolojik kesit buyük olursa, kuvvet de büyük olur, küçükse, kuvvet de az olur.

Bir K.'ın lifleri, kasılma esnasında ne kadar çok kısalırsa, o kadar fazla hareket etme imkânı verirler. Genel olarak, uzun K. liflerinden teşekkül eden uzun K.'lar daha çok kısalabilirler. Dolayısıyle daha geniş hareket sağlarlar.

K.'ların meydana getirdiği kuvvetin hareket için kullanılması, K.'ların kirişlerinin kemiğe tutunurken meydana getirdiği açının küçük veyâ büyük olmasına bağlıdır. Yapışma açısı ne kadar büyük olursa, K. o kadar fazla

kuvvet meydana getirir ve bu kuvvet hareket için kullanılır. Yapışma esnasında meydana gelen açı 90° olursa, hasıl olan kuvvetin hepsi birden hareket için kullanılır.

K.'ın kasılması ile hasıl olan kuvvet bir çizgi üzerinde toplanır. Bu kuvvet aynı çizgi doğrultusunda yapışma noktasına iletilir. Bu çizgiye kuvvet çizgisi denir. Kuvvet çizgisi, uzun kirişlerde kiriş yönünü, geniş ve yassı K.'larda, kısa ve yaygın olan kirişlerinde, K. lifinin doğrultusunu takip eder.

Bu kuvvet çizgisinin eklemin eksenini çaprazladığı doğrultuda hareket meydana gelir.

Vücut hareketi ile ilgili kaslar (iskelet K.'ları):

Baş kasları: Başta bulunan K.'lar, yapacakları işe ve bulundukları yere göre gruplandırılır.

Çiğneme ile masseter, temporal (şakak), iç ve dış pterigoid K.'lar.

Mımik kasları: İnsanların ruhî durumlarını gösteren yüz ifadelerini sağlayan K.'lardır. Ağız çevresinde, göz kapaklarında, onları büzen K.'lar. Üfürten K., kanin K., elmacık küçük ve büyük K.'ı, burun ve üst dudağı kaldırıcı K., güldürücü K., alt dudak dörtgen K.'ı, çene ucu K.'ı, üçgen K.'ı, burun K.'ı, kaş K.'ı.

Boyun kasları: U altı ve U üstü K.'ları olarak gruplanırlar. U üstü K.'ları: iki karınlı K., stilohioid K., milohioid K. ve geniohioid K.'tır.

U altı kasları: sternotiroid, sternohioid, tirohioid ve omohioid K.'lardır. Ayrıca, sternokleidomastoid K. ve ön, orta ve arka skalen K.'lar da boyunda bulunur.

Gövde kasları: Trapez K., sırt geniş K.'ı (Musculus latissimus dorsi), romboid K., kürek kemiğini kaldıran K. Bu K.'lar omurların dikensi çıkıntılarından kola veyâ kürek kemiğine uzanırlar.

Göğüs büyük ve küçük K.'ı, köprücük altı K.'ı, kaburgalar arası K.'lar. dişli K. (Musculus serratus anterior) da göğüs ön duvarından başlayıp kola tutunurlar.

Omuz kasları: Deltoid K., dıkenüstü ve dikenaltı K.'lar, küçük ve büyük yuvarlak K.'lar, kürekaltı K.'ı. Bu K.'lar gövdenin üst kısmında ve omuzda bulunan kemiklerle kol kemiği arasında bulunur.

Kol kasları: Kolun ön tarafında üç K., kolun iki başlı K.'ı, kol K.'ı ve korako-brakial K. vardır. Arkada kolun üç başlı K.'ı bulunur.

Ön kol kasları: Bunlar da ön kolun ön ve arka tarafında bulunur. Yüzeyel kaslar: yuvarlak pronator K., bileği büken dış K. Aya uzun K.'ı bileği büken iç K.'tır. Orta planda şu K.'lar bulunur: Parmakların yüzeyel bükücü K.'ı (2-5. parmakların ilk parçalarını büker). Derin plandaki K.'lar: parmakların derin bükücüsü, el başparmağı uzun bükücü K.'ı. En derinde de dörtköşe pronator K. bulunur.

Ön kolun dış ve arka tarafında bulunan K.'lar: brakyoradial K., supinator K., bileği geren dış uzun K. ve dış kısa K., parmakları geren birleşik K., bileği geren iç K. ve 5. parmağı geren K. Daha derinde başparmağı uzaklaştıran uzun K., başparmağı geren uzun ve kısa K.'lar, işaret parmağını geren K. vardır.

El kasları: Tenar K.'lar ve hipotenar K.'lar olarak iki grupta incelenir. Tenar K.'lar el başparmağına, hipotenarlar 5. parmağa etki ederler. Ayrıca, el tarağı kemikleri arasından parmaklara uzanan küçük K.'lar da bulunur.

Karın kasları: Karın duvarını örten dört K. vardır: Karın düz K.'ı, karın dış eğik K.'ı, karın iç eğik K.'ı ve karın transvers K.'ı.

Alt taraf kasları: Uyluk ön yüzünde olanlar: Terzi K.'ı, uyluk dört başlı K.'ı, iliopsoas K.'ı, taraksı K., uyluk iç tarafında, uzun ve kısa yaklaştırıcı K.'lar ve büyük yaklaştırıcı K. ile iç doğru K. bulunur.

Kalça kasları: Kalça büyük, orta ve küçük K.'ları, geniş zarı geren K. Daha derinde küçük olmalarına rağmen 12 kg ağırlıktaki alt tarafı dışa döndüren K.'lar bulunur.

Uyluk arka kasları: Yarı zar K., yarı kiriş K. ve uyluk iki başlısı.

Bacak kasları: Ön dış tarafta bulunanlar: Ön tibial K., ayak başparmağını geren uzun K., ayak parmaklarını geren uzun K., uzun ve kısa peroneal K.'lar.

Bacağın arka tarafındaki kaslar: Bacağın üç başlı K.'ı, taban K.'ı, dizardı K.'ı, arka tibial K., ayak parmaklarını büken uzun K. ve ayak başparmağını büken uzun K.

Ayak kasları: K.'ların büyük kısmı tabanda bulunur. Parmakların çeşitli hareketleri ile ilgili olan küçük K.'lardır. Ayak sırtında parmakları geren tek bir K. vardır.

KAS DİLİ, Eski Anadolu ve Akdeniz dillerinin Eski Orta ve Doğu Anadolu ve Mesopotamya kolunun Eski Suriye Orta ve Doğu Anadolu - Güney - batı İran grupunda yer alan bir dil. M. Ö. XVI - X. yüzyıllar arasında Zağros dağlarından bugünkü Diyarbakır'a kadar uzanan bölgede konuşulmuştur. Bu dilden birkaç kelime ve birtakım kral adları kalmıştır.

KASABA (Coğ.): TURGUTLU.

KASAİ veyâ **KASSAİ** (Coğ.) [Portekizce: Cassai], Ekvator Afrika'sında bir ırmak, Kongo'nun sol kolu Uzunluğu 1 940 km dir. Portekizlere âid Angola'dan çıkar, Angola ve Kongo arasındaki sınırı teşkil eder ve Kwamouth'da Kongo ırmağına dökülür. Lulua ve Sankuru ırmakları sağ, Kwango ırmağı ise sol kollarıdır.

KASAVUBU, Joseph (Mayombe 1917), Kongo'lu siyaset adamı. Abako'nun cumhurbaşkanı olmuş (1955) ve Kongo cumhuriyetinin bağımsızlığı konusundaki konuşmalara katılmıştır. 1960'ta Kongo cumhurbaşkanı olmuştur.

KASIK KANALI (Lat canalis inguinalis, Fr. Canal inguinal), iç karın halkasından dış halkaya götüren 4 cm uzunluğunda bır geçit. Bu kanaldan erkeklerde sperma kordonu, kadınlarda da yuvarlak bağ geçer. Kasık kıvrımı (Fr. pli de l'aine) nın üzerinde bulunan K. K., karın cidarı (Fr. paroi abdominale) nı çapraz olarak geçer. Erkeklerde erbezi (Fr. testicule) karın boşluğundan bu kanaldan geçerek skrotum'a iner ve periton'un bir kıvrımını da beraberinde getirir.

KASIK KEMİĞİ (Lat. os pubis), altkarın (Fr. hypogastre) bölgesinin altında ve orta kısmında bulunan ve üçgen şeklinde bir çıkıntı meydana getiren kemik ve daha doğrusu kemiklerden hasıl olan kaynak eklem (Fr. symphyse).

KASIM: 1. Halk takviminde kışın başlangıcı sayılan 8 Kasımda başlayıp, yazın başlangıcı olarak kabul edilen 6 Mayısa kadar süren altı aylık dönem. 6 Mayıs günü kutlanan ve yazın başlangıcı sayılan döneme Hıdrellez adı verilir (bk. HIDRELLEZ).

2. Yılın 11. ayına verilen ad. K. ayı 30 gün sürer.

KASIM, Tanbûrî Hacı (ölm. 1600 ?), Türk bestekârı. Zamanımıza yalnız Kantemiroğlu'nun yazdığı bir Hüseynî hafîf peşrevi («Süleymân-nâme») kalmıştır.

KASIM AĞA (1570 ? - 1659 veya 1660), Hassa mimarbaşı. Asıl adı Mehmed Kasım olup, ömrünün sonlarına doğru yaşlılığı sebebiyle Koca lakabıyla da anılmaktaydı. Doğum yeri, Arnavutluk'ta Berat veyâ Avlonya civarındadır. Devşirildikten sonra Acemi oğlanları arasında yetiştirilmiş ve Saray-ı hümâyûna alınarak Has bahçe gulamına katılmıştır. Diğer görevlerinden çok, ün yaptığı mimarlığı burada öğrenmiştir. Hassa mimarları arasında adına ilk defa 1597 yılında Valide Hamamının onarılması sırasında rastlanır. Buna göre K. A.'nın 1570 yılı civarında doğmuş olması muhtemel bulunmaktadır. 1623'te başmimar olan K. A.'nın en güzel eseri, Topkapı Sarayı'nda Sepetçiler kasrıdır.

K. A., Türk târihinde mimarlıktan çok, siyasî tesir ve nüfûzuyla tanınmıştır. Onun devlet ricalı arasında önem kazanması, kendi memleketlisi olan Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın sadrâzamlığına rastlar. Nitekim bu yakınlık K. A.'nın, Kara Mustafa Paşa'nın idamını müteakıp, emlâkinin müsadere edilmesi, o târihe kadar kaydı hayat şartiyle verilen Hassa mimarbaşılığından azlolunması ve nihayet Gelibolu'ya sürülmesi gibi sonuçlar vermişti. K. A., bu durumdan ancak Kazasker Cinci Hüseyin Efendinin aracılığıyle kurtulmuştur. Bir buçuk yıl kadar sonra İstanbul'a dönmüştür. Az bir süre geçince de 1645 Haziranında ikinci defa mimarbaşılığa getirilmiştir. IV. Mehmed'in çocukluk devrinde, ocak ve saray ağalarının devlet işlerine el attıkları yıllarda K. A. da ailesine imkânlar sağlama peşinde diğer yoldaşlarından geri kalmamaktaydı. Kul kethüdası ve hemşerisi Bektaş Ağa'ya dayanarak damadı Surnazen Mustafa Ağa'yı Rumeli beylerbeyliğine getirmişti. Kendisi ise Valide Sultan kethüdalığına talip olmuşsa da, Kösem Sultan'ın bu isteği kabul etmemesi üzerine bir süre için bu göreve tayin olunamamıştır. 1651'de ağaların iktidarı sona erince yeni Valide Turhan Sultan'ın kethüdalığına tayinini yaptırmıştır. Ancak, yaşlanmış olması sebebiyle şahsı için artık bir ihtiras duymuyordu. Biricik kızının kocası, damadı Surnazen Mustafa Paşa kısa zamanda terfi ve tefeyyüz etmişti. Şimdi yegâne endişesi danışman durumunda kalmak, tavsiyelerini gerçekleştirmekti. Bu husussiyetiyle K. A., bütün devlet ricali tarafından kollanmakta ise de, şahısların nikbetlerini de hazırlamakta olduğundan çekinilecek bir kimse olmuştu. Çevresindekileri harekete getiren husus da bundan doğmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda süregelen anarşiyi, ortadan kaldıracak tek kimse olarak eski yoldaşı, memleketlisi Köprülü Mehmed Paşa'yı Valide Sultana tavsiye etmesi kendi nikbetine yol açmıştı. 1652'de Valide kethüdalığından alınmış, önce Yedikule zindanına hapsedilerek emlâki müsadere olunmuş ve Kıbrıs adasına sürülmüştür. Bir süre sonra Turhan Sultan'ın iltiması üzerine İstanbul'da oturmasına müsaade edilmiştir. Nihayet imparatorluğun iç ve dış durumu onun tavsiye ettiği şahsın, yani Köprülü Mehmed Paşa'nın sadarete getirilmesini intac etmişti. K. A.'nın bu tavsiyesindeki isabet daha sonra onu meşhur etmiştir. K. A., ancak Köprülü Mehmed Paşa'nın ilk başarılarını gördükten sonra 1659 veyâ 1660 yılında ölmüştür.

KASIM ALİ (XV. yüzyıl sonları - XVI. yüzyıl başları), Herat okulu ressamlarının ileri gelenlerinden biri. Hüseyin Baykara - Ali Şir Nevâî devrinin dâhî ressamı Bihzad (b. bk.) ın en yakın arkadaşı idi. Herat Safevîler tarafından alındıktan sonra K. A. Seyistan'a gitmiş ve bu sırada resimle uğraşmamıştır. XVI. yüzyılın 20. yıllarında, Tebriz'e gitmiş ve orada tekrar sanatına başlamıştır. K. A. minyatür alanında Bihzad'ın muakkıbi idi. Onun yaptığı resimler Nizamî ve Ali Şir Nevâî'nin eserlerini süslemiştir. Onun çok değerli şaheserleri Leningrad Kütüphanesinde bulunan Nasır Husrev Dehlevî'nin iki cilt eserindedir.

KASIM BEY, (Karamanoğlu) (ölm. 1484), 19. Karaman hükümdarı Karamanlı Damad II. İbrahim Bey'in oğludur. Annesi Çelebi Sultan Mehmed'in kızıdır. Dayısı olan Fâtih Sultan Mehmed'e karşı Karaman tahtını başarısız şekilde savunmuştur. 1464'te Fâtih'in en büyük rakibi olan Sultan Uzun Hasan Bey'e sığınmıştır.

Otlukbeli meydan muharebesinde Akkoyunluların safında Fâtih'e karşı dövüşmüştür. 1469'da ağabeyi Pir Ahmed Bey'den sonra Karaman tahtına geçmişse de, toprakları hemen tamamen Osmanlıla'ın elinde idi. 1482'de yeğeni II. Bayezid'in Karaman ve İçel sancak beyi olmuştur. Taht şehri Silifke idi. 1484 Şubat'ının sonlarında yerine damadı Turgutoğlu Mahmud Bey İçel sancak beyi oldu. Genç yaşlarda ölen üç oğlu tahta geçememiştir.

KASIM HANLIĞI· Kasım (Kasîm) Türk devletinin önemi, değil Kırım, hattâ Kazan hanlığı derecesinde değildir. Fakat bu devletin merkezi olan Kasım şehrinin Moskova'nın 230 km kadar güney - doğusunda olması dikkate değer. Türklerin zaman zaman Han - Kirman, Kirman, Kirmen, Ruslar'ın Gorodets, Gorodok ve şimdi Kasimov dedikleri Kasım şehri, Oka ırmağının kuzey kıyısındadır. Burada, Çingizlilerin Cuci Ulusu'ndan gelen Türkleşmiş Moğol hanlar, 236 yıl devâm eden küçük bir Türk devleti kurmuşlardır. Bu devletin topraklarında Türklerden başka Mordvinler gibi kavimler de yaşıyordu. Devlet, Kasım, Yılatom, Şatsk, Temnik, Mişer, Mordvin çevrelerine yayılıyordu. Daha 1506'da Rusya'ya tâbi olmaya mecbur kalmış ve arada bir bu tâbiiyetten çıkmakla beraber, Ruslarla dost geçinmek suretiyle hayatını devam ettirebilmiştir. Birçok Kasım prensi ve beyi, Ortodoks olarak Ruslaşmışlar ve en büyük Rus ailelerinden birkaçını meydana getirmişlerdir. Bu hanlık, 1486 - 1512 arasında, başlarında Kırım hanları bulunduğu için, 26 yıl kadar, dolayısıyle Türkiye'ye tâbi olmuştur. Devletin başına 5 hanedandan 13 han ve 1 hanım geçmekle beraber, bu hanedanların hepsi Cuci Ulusu'ndandır.

Devlete adını veren ilk hükümdar Kasım Han, Kazan hanlığı (b. bk.) nın kurucusu Uluğ Muhammed Han (b. bk.) ın küçük oğludur. Ondan sonra Danyal han olmuş, sonra Kırım hanlarından I. Gazi Giray Han'ın oğlu Nur Devlet ve onun oğulları Satılgan ve Canay tahta çıkmışlardır. Daha sonra tahta geçen Seyyid Evliyar Han, Altın Ordu hanlarından inmiştir. Bunun oğulları Şah Ali ve Cân Ali hanlar, aynı zamanda Kazan tahtına da geçmişlerdir (bk. KAZAN HANLIĞI).

Daha sonra tahta geçen Sayın Bulat Han da, Altın Ordu hanlarından inmiştir, şeceresi şöyledir: Sayın Bulat b. Bik Bulat b. Şeyh Ahmed Han (44. Altın Ordu hanı: 1499 - 1502) b. II. Seyyid - Ahmed Han (Altın Ordu: 1465 - 1481) b. Küçük Muhammed Han (Doğu Altın Ordu: 1435 - 1465). Bu suretle Sayın Bulat Han, selefleri Şâh Ali ve Cân Ali kardeşlerin babalarının (Şeyh Evliyar Han) amcaları II. Seyyid Ahmed Han'ın torunu olmaktadır. Gerek II. Seyyid gerek Şeyh Evliyar'ın babası Bahtiyar'ın babaları, Küçük Muhammed Han'dır ki, 33. Altın Ordu hanı (1410 - 1411) Timur Han'ın tek oğludur. Bu Sayın Bulat Han, 1573'te tahttan indirilmiş, tenassur etmiş,

Ortodoks olmuş, hattâ 1575 - 1577 arasında 2 yıl Rus çarının ortağı olarak (co - régent) Rusya imparatorluğunun başına geçmiş, çok sonra 1616'da ölmüştür. Sayın Bulat'tan sonra tahta geçen Mustafa Ali Han, Sayın Bulat'ın amcasının torunudur.

En fazla iktidarda kalan Altın Ordu veyâ Saray hanedanını, yine Cuci Ulusu'ndan Kazak hanları takip etmiştir. Bu hanedandan Kasım tahtına geçen tek han, Uraz Muhammed'dir. şeceresi şöyledir: Uraz Muhammed b. Ondan Sultan b. Şıgay Han b. Yadık Han b. Canı Bek Han b. Barak Han b. Kuyurçuk Han b. Urus Han (Altın Ordu hanı). Şu halde şecere, sonunda gene Altın Ordu hanlarına dayanmaktadır.

Sonuncu hanedan, 71 yıl iktidarda kalan yine Cuci Ulusu'ndan Sibirya hanlarıdır. İlk han Alp Arslan, Ali Han'la yine Cuci Ulusu'ndan Nogay beyi Dîn Ahmed'in kızının oğludur. Ali Han, Tümen (Sibirya) hanlarından Koçum Han'ın oğludur. Alp Arslan Han'dan sonra tahta çıkan Seyyid Burhan Han, 52 yıl saltanat sürmüş ve 1654'te tanassur ederek Vasiliy adını almıştır. Ondan sonra annesi Fâtıma Sultan Bike, 2 yıl saltanat sürmüş, 1681'de Rusya, hanlığı doğrudan doğruya ilhak etmiştir. Fâtıma Sultan, Kasım ulemasından Şâh Kulu ailesinden Seyyid Ak Muhammed'in kızıdır.

Kasım Hanları (1445 - 1681)

I. hanedan: Kazan hanları (2 han: 1445 - 1486):
1. Kasım Han (1445 - 1468)
2. Danyal Han (1468 - 1486)

II. hanedan: Kırım hanları (3 han: 1486 - 1512):
3. Nur Devlet Han (1486 - 1491)
4. Satılgan Han (1491 - 1506)
5. Canay Han (1506 - 1512)

III. hanedan: Saray hanları (5 han: 1512 - 1600):
6. Seyyid Evliyar Han (1512 - 1516)
7. Şâh Ali Han (1516 - 1519 + 1532 - 1567)
8. Can Ali Han (1519 - 1532)
9. Sayın Bulat Han (1567 - 1573)
10. Mustafa Ali Han (1573 - 1600)

IV. hanedan: Kazak hanları (1 han: 1600 - 1610)
11. Uraz Muhammed Han (1600 - 1610)

V. hanedan: Sibirya hanları (3 han: 1610 - 1681)
12. Alp Arslan Han (1610 - 1627)
13. Seyyid Burhan Han (1627 - 1679)
14. Fâtıma Sultan Bike (1679 - 1681)

KASIM PAŞA, GÜZELCE (ölm. 1543), Anabolu fâtihi. Aslen devşirme olup, Saray - i hümâyun'da haremde terbiye edildikten sonra Yavuz Sultan Selim'in cülûsu esnasında rikâp ağalığı ile taşra hizmetlerine geçmiştir. Kanunî ile Belgrad seferine katılarak kendisini tanıtmış ve sefer dönüşü Haleb sancak beyliğine tayin edilmiştir. Kısa bir süre sonra da Karaman beylerbeyi Şâdi Paşa hakkında yapılan şikâyetler üzerine Karaman beylerbeyi olmuştur. Husrev Paşa'nın Diyarbakır beylerbeyliğine tayin edilmesi sonunda, Anadolu'daki valilerin yer değiştirmeleri sırasında Anadolu beylerbeyliğine nakledilmiştir. Kanunî'nin Rodos seferi münasebetiyle yola çıkarak Kütahya'ya gelmesi üzerine vâki davete icabetle Sultanönü (Eskişehir) nden buraya gelmiş ve padişahı Anadolu eyaleti askeriyle büyük merasimle karşılamıştır. Rodos seferine Dördüncü Vezir Ahmed Paşa'nın maiyetinde katılmış, kalenin fethini müteakıp yıkılan yerlerin onarılması ve hendeklerin temizlenmesi işleri K.P.'ya verilmekle ordu - yi hümâyun adadan ayrıldıktan bir süre sonra daha bu işler için Rodos'ta kalmıştı. Mustafa Paşa'nın Mısır valiliğinden ayrılması üzerine 27 Mayıs 1523 (12 Recep 929) te Kahire'ye gönderilmesine karar verilmişse de, otuz dört gün sonra 30 Haziran'da Ahmed Paşa nın Mısır valiliğini alması ile kubbe vezirleri arasına katılarak İstanbul'a çağrılmıştı. Ahmed Paşa'nın Mısır'da başlattığı ayaklanmanın bastırılması sonunda K. P. gerçekten eski görevine, yani Mısır valiliğine tayin edilerek bu vilâyeti Ayas Paşa'dan teslim almıştır. Ancak, Mısır'da eski kölemen beylerinin Osmanlı yönetim ve otoritesine bağlanmaları daha kesinlik kazanmamış olduğundan bütün ülkede devamlı bir huzursuzluk hüküm sürmekteydi. Bu yüzden K. P.'nın Mısır valiliği o kadar başarılı sayılmaz. Mısır'da Osmanlı hakimiyetini sağlamak için Sadrâzam İbrahim Paşa'nın buraya gönderilmesi üzerine K. P., yine kubbe vezirliğiyle İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştır. Macaristan'ın fethinden sonra Budin'de Macar tahtına oturtulan Szapolyai'nin iktidarını korumak üzere bu ülkede bırakılan Osmanlı garnizonuna önce İlbasan sancakbeyi Husrev Bey tayin edilmişse de, Avusturyalıların devamlı müdahaleleri karşısında bu garnizonun takviyesini düşünen Kanunî, ayrıca 3 000 yeniçerilik bir kuvvetle Budin muhafızlığından K. P.'yı da görevlendirmişti. K. P., bu görevde iken Szigetvár üzerine bir sefer yapmıştır. Bu sırada Macar tahtı üzerinde hak iddia eden Avusturya arşidukası Ferdinand, Budin'in Türk muhafızlardan mahrum kaldığını öğrenince, bu fırsatı değerlendirmek amacıyla General von Roggendorf kumandasında bir orduyu sevk ettirerek kaleyi kuşattırmıştır (21 Şubat 1531, 2 Cemaziyülevvel 937). Çevredeki Türk garnizonları kaleye yardıma koşmak üzere Mohács ovasında toplanırlarken, Szigetvár'dan süratle dönen K.P., emrindeki kuvvetle Budin kuşatma hattını yararak kaleye girmeye muvaffak olmuştur. Altı hafta süren bu kuşatmada Türklerle Macarlar Budin'i başarıyla savunmuşlardı. Yahya Paşazade Mehmed Bey komutasındaki Osmanlı birliklerinin Budin'e yaklaşması üzerine von Roggendorf kuşatmayı kaldırmak zorunda kalmıştır. Bu başarıdan sonra K. P., ikinci vezirliğe terfi ettirildiğinden İstanbul'a dönmüştür. Kanunî'nin İstanbul dışına yaptığı gezilerde kaimmakam olarak Osmanlı devletini yönetme yetkisi kendisine verilmiştir. Bu arada İstanbul'da toplanan fazla nüfusu yaymak için padişahın kubbe vezirlerine, Kasım, Pivale, Ayas ve Ferhad paşalara verdiği emir üzerine Haliç çevresinde yeni iskân mahalle ve semtlerinin kuruluşunda başarılı faaliyette bulunmuştur. Bugün de kendi adıyle anılan Kasım Paşa semtini (o tarihlerde şehrin varoşlarından bir kasaba olarak) kurmuştur. Ayrıca 1515'ten beri bu bolgede yeniden inşa edilmekte olan Osmanlı tersanesinin geliştirilmesinde büyük hizmetleri görülmüştür. 1537'de Kanunî, K. P.'yı geniş yetkilerle Mora sancakbeyliğine tayin etmiştir. K. P. aldığı direktif üzerine bu yarımadada hâlâ barınmakta olan Venedik kalelerini hem denizden hem de karadan kuşatmıştır. Monambasia (Benefşe) ve üç yıllık bir kuşatma sonunda Anabolu (Nauplion) kalesini fethetmiş ve Türk tarihinde Anabolu fâtihi sanıyla tanınmıştır. Böylece Mora'nın fethini tamamlamıştır. Bk. MORA. K. P. 1541'de emekliye ayrılmıştır.

Başarılı bir kumandan ve devlet adamı olan K. P. 1543 yılında Gelibolu'da ölerek kendi adını taşıyan semtte yine, kendisinin yaptırmış olduğu Cami - i Kebîr avlusunda bulunan türbeye gömülmüştür. Mezarı halen kaybolmuştur. Ayrıca, Anabolu'da da cami, medrese, tekke ve mekteb - i sıbyandan müteşekkil bir imaret yaptırmıştı.

KASIM - I ENVÂR - I TEBRÎZÎ: bk. KASIMÜ'L-ENVÂR

KASIMİYE CAMİİ, Selânik'te eski bir kiliseden çevrilme bir cami. Türk devri boyunca şehrin en büyük camii olan K. C., Bizans devrinde, Selânik şehrinin koruyucu azizi olarak kabul edilen Hagios Demetrios adına yapılmış, beş nefli bir basilikadır. IV veyâ V. yüzyılda inşa edilen ve Roma devrine âid bir hamam kalıntısı ile başka bâzı yapıların üzerinde kurulan bu basilika, şehrin Türkler tarafından fethinden sonra uzun süre Hıristiyanlara bırakılmış, ancak XV. yüzyıl sonlarında cami haline getirilmiştir. Bütün Türk devri boyunca şehrin İslâm ibadet yerlerinin başında gelen K. C., Balkan Harbi sonunda Selânik Yunan idaresine geçince, Türk eklerin hepsi ortadan kaldırılarak yeniden kilise haline getirilmiştir. Yapının camie çevrilişini bildiren H. 898 (= 1492/1493) tarihli kitabesi ise yerinden çıkarılarak kilisenin altındaki mahzene konulmuştur. Bütün Türk devri boyunca, K. C.'nin altındaki Demetrios'un ziyaretgâhının Hıristiyanlarca ziyaret edilmesine göz yumulduğu bilinmektedir. K. C. olan basilika Yunan idaresine geçtikten sonra büyük bir yangında tamamiyle harap olmuş, bâzı duvarları yıkılmıştır. Fakat 1926 - 1953 yılları arasında yeniden yapılırcasına ihya edilmiştir.

KASIMİYE CAMİİ

KASIMOF MEHMED YUSUF, Rus çarının Hindistan'a gönderdiği elçi. Astarhan şehrinde «Buhara Ticaret Sarayı adamı» olan K. M. Y., 1666 yılında ticaret işleri ile Şemahı'da bulunduğu sırada Moskova'ya gitmekte olan İskenderiye patriği Pansı'ya ve Antakya patriği Makariya'ya önemli hizmetler etmiş, Astarhan'a kadar yol arkadaşlığı yapmıştı. Moskova'ya geldikten sonra patrikler Çar Aleksiy'e ondan çok hizmet ve ilgi gördüklerini arz etmişlerdi. Çar ona, patriklerin iltimaslarıyle, Moskova ve Astarhan'da hiçbir vergi vermeden on yıl ticaret yapma hakkı tanınmış ve fermanla teyit etmiştir. Onun Hindistan imparatoru Âlemgîr'e (ölm. 1707) elçi olarak gönderilmesine de sebep bu patriklere yaptığı hizmet olsa gerek. Onun eline Hindistan imparatoruna sunulmak üzere 28 Şubat 1675 tarihli bir mektup verilmiştir. Bu mektupta her iki devlet arasında ticaret münasebetleri kurulması teklif ediliyordu. Bundan başka, K. M. Y.'a çar tarafından, Astarhan'dan ve Sibirya'dan Hindistan'a en kısa yolu öğrenmek, İrtiş, Ob veyâ Selenga ırmakları ile Hindistan'a ulaşımın mümkün olup olmadığını öğrenmeye çalışmak, ayrıca ziynet taşlarına, ipek, ilâç, Rusya'da üretilmesi mümkün olan kuş ve küçük hayvanlar hakkında bilgi toplama emri de veriliyor, hele bağ bostan tohumlarına dair bilgiler toplaması lüzûmuna işaret ediliyordu. Hindistan'da bulunan Rus esirlerinin ve kölelerinin (para karşılığında olsa bile) azat edilmeleri için çalışması emrediliyordu. Hindistan'ın Rusya'ya üç bin pud (48 000 kg) gümüş verilmesini isteyecek, bunun karşılığı olarak Rusya'nın Hindistan'a çuha, deri, kürk ve Hindistan'da bulunmayan mallar gönderileceğini anlatacaktı.

K. M. Y. Moskova'dan 1675 yılının sonbaharında yola çıkmıştı. Onunla beraber Buhara'ya gönderilen elçi V. A. Davidov da bulunuyordu. Bunlar 1676 yılının Ocak ayında Buhara'ya geldiler. K. M. Y. yanında bir Rus memuru bulunduğu halde 2 Mart 1676'da Hindistan'a hareket etti. Belh nehri üzerinden Kâbil şehrine geldi. Kâbil hanı Hindistan imparatoru Âlemgîr'e, Rus elçisinin geldiğini haber vermiştir. Fakat imparator bu elçiyi kabul etmemiş bunların Çarçuy yolu ile Buhara'ya geri dönmelerini emretmişti. 1678'de K. M. Y. Moskova'ya dönmüştür.

KASIMPATI, Bileşikgillerden, sonbaharda çiçek açan bir süs bitkisi. Bahçelerde yetiştirilir. K.'lar odunsu çokyıllık iki bitkinin (Chrysantemum indicum ve Chrysantemum morofolium) melezleştirilmesiyle elde edilerek, bunlardan yalın çiçekli patlar, Kore patı, dağ patı, çağlayan patı, katmerli lâle patı, ponpon patı, katmerli şakayık patı ırkları türetilmiştir.

KASIMPATI

K.'lar çelik ve sürgünlerle üretilir. Bahçe K., 1,5 m boyunda yalın ve katmerli çiçekli bir doğu patıdır. Karinalı K., 0,40 m boyunda, sarı çiçekli, esmer göbekli bir yıllık bir bitkidir Anayurdu Kuzey Afrika'dır. Papatya (b. bk.) da K. cinsinden bir süs bitkisidir.

K. çiçeği tozu eczacılıkta da kullanılır.

KASIMPATI

KASIMÜ'L-ENVÂR, H. IX. (M. XV.) yüzyıl sûfi İran şâiri. Adı Muinuddin Ali'dir. Şiirlerinde Kasım ve Kasımî mahlaslarını kullanır. Babası, Oniki İmam'ın yedincisi İmâm Mûsâ'l-Kâzım soyundan Ebü'l-Kasım Harun oğlu Nasir yahut Nusayr'dir (İst. Üniv. K. Müze kısmı, no. 1314; H. 872'de yazılmış nüsha, 290 b). Kendisi de *Enîsü'l-Ârifîn*'de kendini Ali b. Nasir b. Harun b. Ebi'l-Kasım'il-Huseynivyi't-Tebriziyyi'l-meşhur bi'l-Kasımî diye anar (İst. Üniv. K. F. Y. 1198, 4 b). «Âteşgede» ye göre Tebriz'in Serâb kasabasında doğmuştur. Devletşâh, bu kasabayı Surhâb olarak kaydediyor. H. 757 (1356-1357)de doğduğu rivayet edilmişse de, bu rivayet

kabul edildiği takdirde yüz yıl yaşamış olması gerekir. Erdebil'e gitmiş, Halvetiyye ile Kalenderiyye'yi birleştirerek Safeviyye ve Erdebiliyye denen tarikatı (bk. SAFEVİYYE) kuran Safiyyüddin - i Erdebilî (ölm. H. 735 = 1334) 'nin oğlu Mûsâ Sadrüddin (H. 795=1392)'e intisap etmiştir. Bir gece rüyasında, Erdebil câmiinin mimberinde Hz. Muhammed'in mumunun bulunduğunu, peygamberlerle erenlerin mumlarının o mumdan yandığını, kendisini de o mumdan yaktığını, erenlerin mumlarının, ondan ışıklandığını görmüş, uyanınca şeyhine rüyasını anlatmış, Sadrüddin, ona Kasımü'l - Envâr (= Işıkları taksim eden) lâkabını vermiş ve hilâfete tâyin ederek Geylân'a yollamıştır. Geylân'dan Horasan'a geçen, bir süre Nişabur'da oturan, fakat inancı yüzünden Horasan bilginleri tarafından hoş görülmeyerek Herat'a giden K., Herat'ta çevresine gençlerin toplanması kınandığından oradan da ayrılmaya mecbur olmuştur. Bir süre sonra tekrar Herat'a gelmiş, 830 Rebiulâhırının 23. cuma gecesi (1427) Şahruh (ölm. H. 850 = 1447)'a Ahmed - i Lor adlı bir Hurûfînin suikast sonucunda öldürülen, Ahmed - i Lor'un üstünde bulunan bir anahtar, evinin bulunmasını sağlaması ve takke dikmekle geçinen bu adamın, K.'ın tekkesine de gidip geldiğinin anlaşılması sonunda Kasım'a Herat'tan gitmesi emredilmiştir (Sahâvî, *Dav'ul - Lâmi*, cüz VI, 173; Hw and Mir: *Habîbü's - Siyer*, c. III 3 cüz; Bombay, H. 1273 1857 s. 127 - 128). Semerkand'a giden Seyyid Kasım'a Uluğ Bey saygı göstermiş, K. da bu münasebetle «Kaderden kısmetimize ne düştü, bilmiyorum ki bu kapıdan beni boyuna sürüp duruyorlar» beytiyle başlayan gazelini *Habîbü's - Siyer'e* göre Herat'tan ayrılmasından duyduğu teessürle yazmıştır. K.'ın divanında ve eserlerinde şiir temayülleri açıklandığı gibi *Enîsü'l - Ârifîn*'de Safiyyüddin - i Erdebilî'yi «Âlemin şeyhi, erenlerin güneşi, dinin önderi, safilerin Safi'si» diye över, «Erdebil'in onun yüzünden meşhur olduğunu, cemaliyle nurlarla doğduğunu» bildirir (İstanbul Üniversitesi K. Farsça yaz. No. 579; H. 857'de Muhammedü'l - Herevî tarafından yazılmış nüsha; 192 a - 193 a); ayrıca Sadrüddin'e de ölümü dolayısıyle divanında dört beyitlik mersiye tarzında bir kıtası vardır; son beytinde ayrılığıyla yanıp yakıldığını söyler (aynı nüsha; 169 b); fakat bunlara karşılık, onun eserlerinde Hurufîliği benimsediğine dair küçücük bir ima dahi yoktur. Ancak, «Nafahat» ta da zikredildiği gibi, yanına çeşitli mezhep ve meşrepte adamlar geldiği ve hepsini de hoşgördüğü anlaşılan K.'a, bu olay dolayısıyla Hurufîlerin de gelip gittigini anlamaktayız. K.'ın Evhadüddin - i Kirmânî (ölm. H. 935 = 1237) nin ashabından Şeyh Sadrüddin - i Yemenî (ölm. 822 ile 834 arasında: 1419 - 1430) ye çeşitli târihlerde rivayet edilen Şah Ni'metullah - ı Veli'ye, hatta Hâce Bahâüddin - i Nakş - bend'e ulaştığı, onlardan feyz aldığı, övdüğü Sadrüddin'in, Evhadüddin'e ulaşan Sadrüddin olduğu da söylenmiştir; «Nafahât» bu kanaati bildirdiği gibi divanını, risalelerini ve Tûsî, Kemâl - i Hucendî, Hâfız, Şâhî, Sâdî, Hümâm ve Câmî divanlarını ihtiva eden bir mecmuada da, K. dervişlerinin Kasımü'l - Alevî'den onun Ebû - Bekrü's - Safvânî'den, onun Ebü'l - Verid'den, onun Şemsüddin Mahmud'dan, onun Şeyh Paydar'dan, onun Muhammedü'l - Hârâyirî (yahut Gezâirî)'den, onun Muinüddînü't - Tebrîzîden, onun da Evhadüddin - i Kirmânî'den feyz aldığı kayıtlıdır ve bu nisbet silsilesi, Hz. Ali'ye ulaştırılmaktadır. Silsiledeki Tebrizli Muinüddin, K.'dır (İst. Üniv. K. Müze; 1314, 291 a). Bununla beraber K., Safiyyüddin'i Erdebil'le beraber andığı gibi, Sadrüddin'in ölümü dolayısıyle yazdığı kıtada da onu «Nakd - i Şeyh Safî» diye andığı cihetle Sadreddin Mûsâ'ya intisabı şüphe götürmez ve zaman bakımından Evhadüddin'e kavuşması hattâ onun halifelerinden birine ulaşması da mümkün değildir. K. ikisi yaya olarak dört kere hacc etmiş, son zamanlarını Câm bölgesindeki Harcird'de geçirmiş, orada ölmüştür. Emîr Nâsırüddin adlı biri, medfenine bir türbe yaptırmış, bu türbe, Ali Şir Nevâî tarafından tamir ve tezyin edilmiştir K.'ın ölüm târihinde ihtilâf vardır. Mecâlisü'l Uşşak, Riyazu'l - Ârifin ve Mecma'ul - Fusahâ, H. 837 (1433) de, Devletşah 839 (1435) da, Browne 855 (1451) te öldüğünü bildiriyorlar. Fakat Şucâ' Kemâl - i Kürbâli, *Hadikatü'l - Maârif* adını verdiği Farsça Gülşen - i Râz şerhinde, bu şerhe, «Hazret - i İmâmiyy - i hümâmiyy - i Kasımî selâmullahı aleyh» in işareti, yâni emri ile 856 baharında (1452) başladığını, 867 baharında (1463) «Yümn - i Rûhâniyyet - i şeyh ve işaret - i aliyye - i dervişân» ile Cihanşah adına bitirdiğini bildiriyor (İst. Süleymaniye K. Fatih kitapları; No. 2608; 867 Şabanının 7. günü Şiraz'da yazılmış nüsha; 3 a - 4 b. Bu çok güzel bir tâlıykle yazılmış olan ve yer yer düzeltmeleri de ihtiva eden nüshanın Cihanşah'a takdim edilen ve şarih tarafından görülmüş olan nüsha olduğu kanaatindeyiz). Şu şerhten, Kürbâlî'nın K.'a müntesip olduğu, belki de halîfesi bulunduğu anlaşıldığı gibi, K.'ın 856'dan sonra öldüğü de anlaşılıyor. İst. Üniv. K. Farsça yazmaları arasında 579 No. da kayıtlı ve 857 Recebinde (1453) Muhammedü'l - Harevî tarafından yazılmış K. divanında şiirlerin üstlerinde «Kuddise sırrahu, Tâbe madcahahu, Nevver' Allâhu kabrehu, Aleyhi'r - rahmeti ve'l - gufrân, Tâbe serâh» gibi yazıların bulunması da gösteriyor ki K., 857 Recebinde ölmüş bulunmaktadır. Şu halde K.'ın ölümünü 856 sonları yahut 857 başları olarak kabul etmek doğrudur (1452 - 1453). K., Attâr, Hâfız ve özellikle Mevlânâ'nın tesiri altındadır; Mevlânâ'ya birçok nazireleri vardır, onun gibi mülemmâ Türkçe şiirleri de vardır, hattâ bir şiirinde «Kıyâmete - dek sûret yolunda yürüsen, kıyâmete dek mânâ kokusunu duymazsın; ebedî cana kavuşmak istiyorsan Mevlânâ'nın mânevî Mesnevî'sini oku» der (İst. Üniv. K. 579, 152 b).

Eserleri: *Dîvân*: H. 857'de yazılan nüshaya göre 626 gazeli, 30'a yakın kıtayı, 48 rubâiyi ve bir tercii ihtiva etmektedir. Şiirlerde üstün karakter tasavvuftur. Dili selis, üslûbu metin olan K., Senâî, Attâr ve Mevlânâ ile ölçülemezse de, İran'ın sufî şâirleri arasında orta derecede bir yeri olduğu muhakkakdır.

Enîs'ül - Ârifîn: Mensur bir dibaceyle başlar. Fâilâtün fâilâtün fâilât vezniyle yazılmış 600 beyte yakın ve mesnevî tarzında bir eser olup araya hikâyeler de alınarak ahlâka ve tasavvufa âid bahisler canlandırılmıştır. Nefs, ucub, riyâ, buhûl, emel, aşk, akıl, rûh, kalb... ahvaline âid baplara ayrılan bu eserde Şeyh Sâdî'nin Safiyyüddin - i Erdebilî ile görüştüğü de hikâye edilmektedir (İst. Üniv. F. Y. 579; 192 a - 193 b).

Makamâtü's - Sâlikîn: Feilâtün mefâilün feilât vezninde ve mesnevi tarzındadır; 52 beyittir.

Vâkıa - i Emir Timur: Mefâilün mefâilün feûlün vezninde, mesnevî tarzında ve 52 beyittir. Bu risalede ağlayıp yalvarmak, adalette bulunmak ve sadaka vermekle belânın kalkmasına tevessül edilmesi tavsiye edilmektedir. Herat'tan göçmek istediğinden de bahsettiğine göre, Şahruh'a suikasttan sonra yazdığı anlaşılmaktadır.

Risâletü'l-Emâne: *İslâm Ansiklopedisi*'nde, Enîsü'l-Âşıkıyn'e bu adın verildiği bildiriliyor; fakat İst. Üniv. F. Y. arasında 19. 579, 1161 ve 1314 no. lardaki nüshalarda adı yazdığımız gibidir. 14 yaprağı kaplayan bu risale mensurdur.

Selâm-nâme: Bir sahifelik mensur bir risaledir.

Bir mektup: İst. Üniv. K. da 579 no. da, bu risalelerden sonra iki sayfalık bir de mektup K.'a atfedilmiştir.

Ayrıca 1314 no. da kayıtlı mecmuada *Suâl ü Cevâb* adlı mensur bir risale ile *Fâide-i Celîle* adlı mensur diğer bir risale, K.'ın risalelerinden sonra yazıldığına göre, ona âid olsa gerektir. K.'ın bir de *Hulâsatü'l Bûstân*'ı olduğu *İslâm Ansiklopedisi*'nde kayıtlıdır; fakat buna dâir bir izahat yoktur.

KASÎDE, Arapların millî, İslâm edebiyatlarının ortak ve en yaygın nazım şekillerindendir. Arapça *ḳaṣada* kökünden türemiştir ki bu kelime «bir nesneye teveccüh ve azm ve âhenk eylemek», «şâir, kasâid nazmında beyitleri birbirine vasl ile sözü itâle eylemek (uzatmak) mânâsınadır» (Âsım, *Kâmûs tercemesi*). Bu mânâlardan anlaşıldığı gibi, K. bir maksat, bir kasd dolayısıyle yazılan uzun şiirdir.

Arap edebiyatının Câhiliye devri şiirlerinden olan K., mersiye ve hicviyeler gibi, Nübüvvet'ten yüz elli yıl önce bu edebiyatın başlıca şiir türlerindendi. Daha o zaman, K.'lerin belli bir şekli vardı; kendinden önceki ve başlı başına bir tür teşkil eden muhtelif şiir türlerini kendi bünyesinde toplayıp temsil etmek suretiyle meydana gelmişti. K. şekli çok yaygın olmakla beraber, Arapların estetik anlayışına bağlı kalarak bütünü bakımından terkibî bir güzellik seviyesine erişememiş, bu yüzden, İslâmiyetin sonraki yüzyıllarında en yetkili münakkidler, bunları bütününe değil, beyit ve mısralarına göre değerlendirmişler, bu şiir anlayışı te'sirini bizim edebiyâtımızda da göstermiştir. Câhiliye edebiyatının en yüksek mahsulü olan *Mu'allaḳāt*, bu şekle bağlı kalınarak vücude gelmiştir; yedi şâirin *Mu'allaka* adıyle tanınmış K.'leri, bu devir şiirini en üstün derecede ve bütün vasıfları ile temsil eder. Yer yer mersiye'yi, aşk duygularını, fahriye ve hicviyeleri içine alan bu şiirlerde, kadın sevmek, cesaret ve kahramanlık, at veyâ deve ile gezmek, şarap içmek, kumar oynamak gibi çöldeki bedevî yaşayışı, tabiat görünüşlerinin de eklenmesiyle samimî surette canlandırılmıştır. Elimizde bulunan *Mu'allaka*'lara göre K.'nin şeması şöyledir: Bir kabilenin konup göçtüğü yerlerin tasviriyle başlar. Şâir, önceleri sevgilisinin yaşadığı bu yerlerin uyandırdığı hâtıraların tesiriyle kendi hayatını, kahramanlıklarını ve başından geçenleri anlatır; ayrılık acılarını dile getirir. Bu *tegazzül*'den sonra, K.'yi sunduğu kimsenin cömertliğini v. b. meziyetlerini överek şiirine son verir. Bütün bunlardan, *Mu'allaḳāt* kasidelerinin sırasıyle tasvir, tegazzül, fahriye, kasdedilen şahıs veyâ kabile hakkında medhiye kısımlarını içine aldığı açıkça anlaşılır. Emevîler ve Abbâsîler devrinde, bazı zevk değişmelerine rağmen, Câhiliye K.'si taklit ve K. muhtelif türleri kendinde toplayan bir şiir hususiyetinden kurtulamamıştır. Acemler, K. şeklini İslâmî İran edebiyatının başlangıcından itibaren almışlar, X. yüzyılda Rûdekî'nin zamanında yerleşen bu şekil, Gazneli saraylarındaki şâirlerin elinde kuvvetli bir gelişme göstermiştir. Fahriye, hicviye, medhiyeler, özellikle hükümdar ve saray hayatına âit manzumeler bununla yazılmakta idi. Acem K.'lerinin şeması Araplarınkinden, özellikle Abbâsî devri şâirlerininkinden hemen hemen hiç farklı değildir. K. Acemlerde de tasvir, tegazzül, fahriye v. b. unsurların karışımından meydana gelmiş, konularına göre münâcât ve tevhid, na't, mersiye, medhiye, hicviye gibi adlar almıştır. Edebiyat nazariyecilerince sonraları kaideleri tesbit olunan K., Türk edebiyatında da, Arap ve Acemlerinkine göre az ve önemsiz farklarla yüzyıllarca devam etmiştir (Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, c. 11., İst., Matbaa-i Âmire, 1921, s. 122, 195 v. d.d.). K.'de beyitler aa, ba, ca, da v. d. şeklinde kafiyelenir. Beyit sayısı genel olarak on beş-doksan dokuz arasındadır; bununla beraber Arap, Acem ve Türk şâirlerinden beş yüz beyte kadar K. söyleyenler yok değildir.

K.'leri, yazıldıkları maksada göre beşe ayırmak mümkündür: (1) Tanrı'nın yüceliğine karşı duyulan hayranlık duygu ve düşüncelerini anlatmak maksadıyle yazılanlara *münâcât*, *tevhîd*, (2) Hz. Muhammed hakkındakiler *na't*, (3) padişahlar, sadrâzamlar, devlet ileri gelenleri v. b. kimselere hitabedenler *medhiye*, (4) şâirin kendini övme maksadıyle olanlar *fahriye*, bir kimseyi kötüleme, hicvetme kasdıyle yazılanlar ise *hicviye* adını alır.

K.'ler, bâzan, kafiye teşkil eden son harflerine veyâ redif teşkil eden kelimelere göre özel adlar almaktadır; sonu Arap harflerinden *lâm*, *nûn*, *râ* harfleriyle bitenlere Kaside-i Lâmîye, Kaside-i Nûnîye, Kaside-i Râ'îye v. b. adlar; redif teşkil eden kelimeye göre. msl., Su Kasidesi adı verilir. K.'ler, tasvir kısmının konu bakımından hususiyetine göre Bahârîye, Şitâîye, Ramazânîye, Hammâmîye v. b. özel adlar alır.

K.'nin kendine mahsus planı, bölümleri vardır: (1) Çoğu, mevzû ile alâkası olmayan mukaddime. tasvir, nesîb veyâ teşbîb denilen bir kısımla başlar. Bu kısım dolayısıyle her şeye âit tasvirlere yer verilebilir; bu bölüm, K.'leri mevzû bakımından çok zenginleştirmekte, muhtelif şeyleri canlandırmağa elverişli kılmaktadır. Muallim Nâcî, *nesîb*'i, «Şâir, K.'sinde sevgilisi ile alâkalı tasvirler ile tegazzül eylemek», teşbib'i ise, «K.'de, sevgili vasfında bir *gazel*'i, tabiat tasvirlerini içine alan başlangıç kısmı» olarak ta'rif ediyor; bundan, *nesib*'in daha sınırlı mânâ ifâde ve teşbib'in yalnız *gazel*'i değil, daha geniş mevzûları ihtivâ ettiği anlaşılmaktadır. (2) *Nesîb* veyâ *teşbîb*'ten sonra, *giriz-gâh* adı verilen bir veyâ birkaç beyitle maksada girilir ki, bu deyim, maksada kaçılan yer anlamına gelir. (3) Son bölümü, duâ kısmıdır.

Gazel'de olduğu gibi, K.'nin de ilk beytine *maṭla'* denilir ki, bu deyim, *ṭulû'* (mânevî doğuş) kelimesinin çoğul şeklidir; fikirlerin doğduğu, başladığı bu beytin mısrâları biribiriyle kafiyelidir; bâzı K.'lerde birden çok *matla'* beyti bulunabilir; böyle K.'ler için zâtü'l-matla', zû'l-matla'sıfatları verilir. Son beyite, *ḳaṭ'* (kesme) kökünden türeyen, fikrin kesildiği, nihâyet bulduğu yer mânâsına gelen maḳṭa' beyti denilir. *Hüsn-i makta'*, *makta'* beytinin üstündeki güzel beyit için kullanılan deyimdir. Umûmiyetle *giriz-gâh*'tan sonra gelip şâirin adının veyâ mahlasının geçtiği beyte *tâc* beyit diyoruz; isim veyâ takma-ad, makta' beyti'nde de geçebilir. K.'nin en güzel beyti, *beytü'l-kasîd* deyimiyle ifâde olunmaktadır.

Ehemmiyeti yüzünden, *Dîvân* tertibinde, önce *münâcât* ve *na'tlar* gelmek üzere en başta yer alan K.'ler, Arap ve Acemler'de olduğu gibi, Türk edebiyatında da en üstün örneklerini verdi. Arûzu Türk dilinin yapısına uydurup

bir millî Türk arûzu yaratan şâirlerimiz K.'ye de benliklerinin millî damgasını vurdular. Sehî'nin ifadesine göre, çağdaşlarından ve Yetîm takma - adını kullanan Ali. gemilere âit ıstılahları zabt ile, bunları nazmedip güzel bir *kasîde* söylemişti (*Tezkire*, İst, 1325, s. 130). XV. asırda Ahmed Paşa ve Şeyhî'den sonra, XVI. asırda Bâkî, Fuzûlî ile gazel, yine bu sıralarda Nev'izâde' Atâyî, Taşlıcalı Yahyâ Bey'le *mesnevî* sâhasında benliğini yaşatıcı üstün eserler kazanan Türk edebiyatında, Nef'î'nin elinde *kasîde* nev'i de en başarılı noktasına erişti. Coşkun ilham kaynağına, zengin hayâl kudretine, âhenkli bir dile sâhip olan Nef'î'nin K.'lerinin *nesib*, *fahriye* ve *medhiye* bölümleri, kendinden önceki şâirlerin bu yoldaki şiirleriyle ölçülemeyecek kadar bedi'î değer bakımından üstündür; orijinal tarafını bilhassa yaşadığı çağın savaşlarını, pâdişâhın atlarını, Nasûh Paşa'nın mektubunu v. b. tasvir ettiği (*Dîvân*, İst., 1269, s. 42. 54, 59, 100 v. d) nesibleri teşkil eder. Şâirlik gurûru sebebiyle, kendisini, şiirlerini örnek tuttuğu üstadları 'Urfî ve Enverî'den bile üstün gören Nef'î'nin K.'lerinin te'siri çağdaşlarından başlayarak ölümünden sonra da her edebî nesil ve pek çok şâir üzerinde sürüp gitmiştir (Fuad Köprülü, *Dîvân Edebiyatı Antolojisi*, İst., 1931. s. 395 v. d.). *Dîvân*'ındaki K.'ler gözden geçirilince, III. Ahmed ve İbrâhim Paşa tarafından bu tarz şiirler yazmağa me'mur edildiği anlaşılan *Nedîm*'in K.'leri, Nef'î'ninkilerden farklı, zengin hayâlleri aksettiren tantanalı ifâdeden uzaktır; hayâtın zevklerini, tabiat güzelliklerini, aşk hislerini yaşatmıştır ve ustalığını medhiyelerde, fahriyelerde değil, nesîb ve tegazzül bölümlerinde göstermiştir. K. şeklinde bir yenilik de yaptı; *Dîvân* edebiyatının belli mevzûların belli nazım şekilleri ile yazılması kaidesine bağlı kalmaksızın Sa'd - Âbâd'ın inşâsı, Revan fethi için yazdığı K.'lerinde *şarkı* şeklini kullanmıştır (F. Köprülü, ayn. esr., s. 521 v. d.). Nedîm, Acem şâirlerinden bilhassa K.'leriyle meşhur Urfî'ye, Zahîr Faryâbî, Hâkânî, Enverî, Hâfız ve Câmî'ye hayranlığını ifâde ediyorsa da, K.'de üstad tanıdığı Nef'î'dir (F. A. T., *Nedîm* mad., *İslâm Ansiklopedisi*, 1962, s. 170 a; *Nedîm Divânı*, İst., 1338 - 40, s. 49, 21). Divân edebiyatımızda K.'lerin *münâcât*, *na't* nev' indeki örneklerinin en güzellerini mutasavvıf, tarikat mensûbu şâirlerimiz vermiştir; bu ehl - i dil şâirlerin, eserlerinde tuttukları yol icâbı, devlet ileri gelenleri hakkında *medhiye*, *fahriye* ve *hicviye*'lere pek tabiî olarak hemen hiç rastlanılmaz. XIX. asır ortalarında hayatta olduğunu bildiğimiz Nakşbendî şeyhlerinden Molla Murad'ın *Dîvân*'ı, bir - iki *muhammes* dışında başından sonuna kadar, büyük matasavvıflar, tarikat kurucuları için yazılmış K.'lerden ibârettir; bu K.'lerin *nesîb*, *girizgâh* kısımlarının bulunmayışı, doğrudan doğruya maksada girilişi orijinal taraflarını teşkil eder (F. A. T., *Molla Murad Dîvânı*, *İlâhiyât Fakültesi Dergisi*, c. XVI, Ankara, 19).

XIX. asırda K., mevzû ve şekil bakımından yeniliklere uğrayarak, san'atlı, orijinal örnekler kazandı; önceleri kadar bol mahsûller vermemekle berâber, devam etti. *Hilmî Dîvân*'ında ahlâk güzellikleri, edeb, felek mevzûunda *nesib*'siz, *girizgâh*'sız K.'lere rastlarız (Bsm. yılı yok, s. 13, 17, 21). Tarihçi 'Atâ'nın babası Mehmed Tayyâr Ef., II. Mahmud'a, *nesîb*'i ve *girizgâh*'ı bulunmayan, kuşlara âid ıstılahları kullanarak yazdığı çok san'atlı, orijinal bir K. sunmuştu ('*Ata Tarihi*, c. V., İst., 1293, s. 391). Mısrâları ilk harflerine göre alfabetik sıralayıp '*Alâ Tertîb - i Hurûf - i Hecâ* K. yazanlar da yok değildir (Ahmed Sûzî, *Dîvân*, İst., 1290, s. 28). Tanzimat devri şâirlerinin yazdıkları K.'lerin hemen hepsinde *nesîb* ve *girizgâh*, *tegazzül* bölümleri yoktur; doğrudan doğruya maksada girilir ve K.'nin belli mevzûlarına bağlı kalınmamıştır; kafiye düzeni bakımından kendisine mahsus olanla değil, herhangi bir nazım şekliyle de yazıldığı görülür. Şinâsî'nin Reşid Paşa hakkındaki *medhiye*'lerinden biri mesnevî şekli iledir (*Dîvân*, İst. 1287, s. 9 v. d.). Hüner göstermek için 1851'de noktasız harflerle, *Murassa*, başlıklı K.'leri de bulunan Ziya Paşa, Abdülaziz hakkındaki *Culûsîye*'sini müseddes şekli ile yazdı (*Külliyât - ı Ziya Paşa*, İst., 1925, 32, 36, 72, 68 v. d.). Abdülaziz için *Culûsîye*. Kâmil Paşa için *medhiye*, *Sâkî - Nâme*. *Kıt'a - i Fahriye* gibi mevzû bakımından eski tarzda K.'leri bulunan Kemal'in, bu tarza yeni mevzûlar kazandırdığı görülür; bir zâtın tasviri mâhiyetindeki şiirini, ahbaplarından birine mektubunu meşhur *Kasîde - i Besâlet*'ini, başka adı ile *Vatan* yâhut *Hürriyet* K.'sini bu nazım şekli ile yazmışsa da, yine mevzû bakımından yeni ve Hâmid'in *Kabr - i Selim - i Evveli ziyâret* ine *nazire*'si mesnevî şeklindedir (S. N. Ergun, *Namık Kemal'in Şiirleri*, İst., 1941, s. 7, 11, 16, 19, 12, 14, 3, 5). Hâmid'in *Merkad - i Fâtih'i ziyâret* başlıklı meşhur şiiri de mesnevî şeklindedir (*İlhâm - ı Vatan*, İst., 1334, s. 53 v. d. Bunlar ve K.'ye dâir Kemal'in düşünceleri için bk., F. A. T., *Namık Kemal'in Husûsî Mektupları*, c. I, II, Ankara, 1967, 1969, *Umûmî İndeks*). Altı beyitlik *Na't*'ları, Sultan Abdüllaziz, Yusuf Kâmil, Midhat Paşa hakkında *Sitâyiş* adlı uzun K.'leri. bir *Tevhîd*'i bulunan R. Mahmud Ekrem'in uzun K.'lerinde (*Nağme-i Seher*, İst., 1288, s. 7, 9, 14, 21, 26, 28, 33 v. d. *Zemzeme*, Birinci Kısım, İst., 1299, s. 4 v. d.) çağdaşlarından farklı husûsiyetleri yoktur. K. mevzûları için yeni nazım şekilleri kullanmakta Muallim Nâcî Tanzimatçılar arasında başta gelir; *Cülûsîye*'si, *Yevm - i Vilâdet - i Pâdişâhî*'si mesnevî, *Na't*'ı, Muharrem dolayısıyle *Mersiye*'si K. şeklinde ise de, Berlin sefiri Said Paşa hakkındaki K. *rime embrasse* (sarma kafiye), *Sitâyiş - i Pâdişâhî*'si *rime croisé* (çapraz kafiye) şekliyle yazılmıştır ve edebiyatımızda Garp nazım şekilleriyle K. mevzuûndaki ilk şiirleri yazma yeniliği Muallim Nâcî'ye âiddir (*Yâdigâr - i Nâcî*, İst., 1314, 17, 21, 82, 92, 15 v. d. *Âteşpâre*, İst., 1303, s. 6 v. d.). Tanzimat devrinin mevzû bakımından çok değişik bir K.'si olarak Mahmud Bey Matbaası hakkında bir medhiye yazıldığını da hatırlatalım (Osman Sirâceddin Erzurumî, *Mecmua - i Hâyâl - i Bâl*, İst., 1305, s. 55 v. d.).

Tanzimat devri edebiyatının sonlarına doğru, 1883'de, Nâbîzâde Nâzım tarafından yazılan *Fahriye - i Acemâne* başlıklı kıt'ada şâirlerimizin *Fahriye*'lere verdikleri kıymet tezyif edilmektedir (*Heves Ettim*, İst., 1302, s. 36). Bir - iki K.'si bulunan Reşad Bey, *Kıt'a*'sında, mürâyîlerin işi K. söylemeyi ve K.'yi sevmediğinden bahseder (*Gülzâr - ı Edeb*, İst., 1304, s. 82). Servet - i Fünûn edebiyatının doğmak üzre olduğu bu yıllarda gençlerin bu gibi fikirler ileri sürmesi, te'siri gittikçe kuvvetlenen Garp edebiyatı tarafdârlığıyle izâh olunabilir. Artık, Dîvân nazım şekillerine âit K.'lerden hemen tamâmıyle uzaklaşılan, yeni şekillerin bol bol örnekler verdiği bu devirde tabiat, aşk şiirleri için K.'lerin *nesîb*, *tegazzül* bölümlerine ihtiyaç duyulmuyor, zenginleşen mevzûlar herhangi bir nazım şekli ile yazılabiliyordu. Bu sebeplerden dolayı, K.'lerin en az örnek verdiği devir olarak Servet - i Fünûn'u gösterebiliriz. Birçok şâirler hiç K. yaz-

mamıştır. Tevfik Fikret'in ilk şiirleri arasında *Kasîde-i Tercî'iye* adlı iki kıt'ası vardır. Bu devrin K. şekliyle bol bol şiirler yazan tek şâiri İsmâil Safâ'dır denilebilir. Abdülhamid'in Dârü'ş-Şefaka'yı himâyesine alması münasebetiyle *Kasîde-i Târîhiye*'si, yedi beyitlik *Cülûsiye*'si, Evkaf-ı Humâyûn Meclis Reisi Âtıf Bey hakkındaki *Mersiye*'si bu şekille yazılmıştır; bir K.'sinde ise, *muhammes* şeklini kullandı (*Huz mâ Safâ*, İst., 1308, s. 72, 81, 82; *Hissiyât*, İst., 1328, s. 67). Orijinal, yeni tarafı, K. şekliyle şiirlerine *Ahlâk*, *Kızıltoprak*, *Bir Mektup*, *Kardeşim Vefâ'ya*, *Hastalık Eseri*, *Bir Gecelik Âlem* gibi başlıklar koymasıdır (*Mensiyât*, İst., 1328, s. 11, 13, 93, 101, 103, 110 v. d.). Yazıldıkları tarihleri belli bu şiirlerin çoğu, Tanzimat edebiyatının son devirlerine, Servet-i Fünûn şiirinin henüz teşekkül etmediği devirlere âittir ve başlıklarına dikkat edilince, klasik K. mevzûlarıyle hiç alâkası olmadığı anlaşılır; ancak kafiye düzeni bakımından K. şeklinde bulunduğu görülür.

1901'den başlayarak Abdülhamid'in son devirlerinde edebî yazıların neşri resmen men'edildiği yıllarda çıkan gazete ve mecmualarda cülûs ve doğum günü münasebetiyle yazılmış K.'lere rastlarız; bunlardan biri, Fuad Köprülü'nün devrinin an'anesine uyarak yazdığı, *gazel* şeklinde kafiyeli dört bölümden ibâret henüz onbeş yaşında iken basılan *Culûsiye*'sidir (*Musavver Terakki* mec., c. VIII, nu. 25, 16 Ekim, 1905). 1908'den sonra K. yazanların başında Fâzıl Ahmed ile Halil Nihad gelir. Fâzıl Ahmed'in *Dîvançe-i Fâzıl ī Vasf-i Efâz l-Teşâur-i Nef'îyâne* adlı eserinde, küçümseme değil, mizah maksadıyle, Dîvân şâirlerimizin hayâl ve ifâdelerini taklit sûretiyle yazılmış, mevzûlarına uygun başlıkları olan, bâzıları mesnevî şeklinde pek çok K.'ler vardır ki (İst. 1329), bunların bir kısmını, K.'ler adlı bir bölümü mevcut *Hikâyeler, Şiirler, Hicivler ve sâire* adlı kitabında da buluruz (İst., 1931). Millî Edebiyat devrinin K. şâiri Halil Nihad'dır. *Münâcât*, *Tevhîd*, *Na't*, Vahîdeddin hakkında *Culûsiye*, İran Şâhı'nın İstanbul'a gelişi münasebetiyle *Berây-i Hoş-Âmedî-i Şâh-i Nevcivân*, Atatürk için *Kasîde-i Vatan*, Abdülhâlik Renda için *Mâliye Vekili'ne İthâf* başlıklı K.'lerinden başka, yaşadığı devrin hemen her hâdisesini mevzû aldığı K.'leri de pek çoktur; bunlara örnek olarak *Maarif Kasîdesi*, *Nevâle ve Havâle Derdi*, *Cumhuriyet-Nâme*, *İleri Hâdisesi* adlı şiirlerini gösterebiliriz. Pek tabiî olarak K.'nin belli bölümlerini içine almayan, ancak mısrâları K. şeklinde olan, umûmiyetle nükte ve esprilerle dolu olan bu mizâhî manzûmeleri, onun *Mehtâb* (İst., 1921), *Sihâm-ı İlhâm* (İst., 1921), *Âyîne-i Devrân* (İst., 1925) adlı eserlerinde buluruz. Dil, maârif v. b. muhtelif günlük mes'elelerimiz üzerinde durduğu, yer yer mizah ve hiciv unsurlarını içine alan, şekil bakımından mesnevî, *Ağaç Kasîdesi* adlı bir eseri de vardır (İst., 1931, 1947). Faruk Nâfiz'in mizâhî şiirlerini topladığı *Tatlı Sert*'te (İst., 1938), Ârif Nihad Asya'nın *Kubbe-i Hazrâ*'sında (Ankara, 1967) K. şekliyle birçok manzûmeler görürüz. Hayat şartlarının değişmesinin, edebî nevi ve şekillerin inkişâf etmesinin tabiî neticesi olarak edebiyatımızda belli mevzûlara ve belli planına göre K.'ler artık yazılmıyorsa da, K. nazım şekli hâlâ yaşamaktadır.

Musiki: Yalnız Arap şiirinde K., şâir tarafından yazıldıktan sonra bir mugannî veya muganniyeye verilir; onun tarafından, memdûhun huzurunda irticalen (nadiren önceden bestelenerek) musiki ile okunur. Bu irtical, K.'nin çeşitli beyitlerinin mânâları musiki sanatları ile nüanslandırılarak olurdu. Bu suretle ses sanatkârının musiki kudreti iyice ortaya çıkardı. İyi K. inşadı ile tanınmış ses sanatkârları, muazzam caizeler almışlardır. Bugün Araplarda bu şekil rağbetten düşmüştür. Fakat hamâsî ve garâmî konularda hâlâ K. okunduğu görülmektedir.

Türkiye'de halk arasında tevşîh ve nâtlara, yani cami, tekke ve mevlidlerde okunan Hazret-i Peygamber hakkında yazılıp bestelenmiş medhiyelere «kasîde» dendiği işitilmişse de, bu tâbir yanlıştır. Türk musikisinde K.'nin yerini, kısa medhiyeler alır. Arap musikisinde olduğu gibi 30, 40, 60 beyitli bir K.'nin memdûh için bestelendiği işitilmemiştir. Ancak Türk bestekârları; kâr, beste, semâî, şarkı ve son zamanlarda marş şeklindeki eserlerinin güftelerini medhiye şeklinde seçerek, aynı içtimaî boşluğu doldurmuşlardır. XVII. yüzyılda sırf medhiye olarak sunulmuş K. adlı peşrevler bile vardır. Bu medhiyeler hemen daima devrin hükümdarına münhasır kalmış, diğer büyükler için musikili medhiye sunulanlar istisnaî olmuştur.

Ancak, hükümdara her takdim edilmiş beste, medhiye değildir. Güftenin medhi muhtevî olması lâzımdır. Yoksa Enderunlu müzisyenler başta olmak üzere, devrin hükümdarına beste sunmak bir âdetti.

Klasik K.'lerde olduğu gibi, Türk musikisindeki bu medhiyeler de, konuları ve sunuluş şekilleri bakımından çeşitlere ayrılmıştır: ıydîye, ramazânîye, bahârîye, şitâîye, temmûzîye, cülûsîye, tevellüdîye, sûrîye, târîhîye, tebrîkîye, hattâ hammâmîye gibi ki, bu adlar, çeşitlerin mahiyetini anlatmaya kâfidir.

KASİMİLER (Benî-Kasim), bir Arap prensliği. 1025'ten 1092'ye kadar İspanya'da Endülüs'te Alpuente (Ar. el-Bûnt)'de devam etmiştir. Hanedanın resmî dili Arapça, mezhebi Sünnî/Mâlikî'dir. Hanedanın atası Kasimü'l-Fihrî'dir. Bunun oğlu I. Abdullah Nizâmuddevle (1025-1030) ilk hükümdardır. Yerine oğlu Muhammed Yümnüddevle (1030-1042), sonra bunun oğulları Ahmed Adududdevle (1042-1048) ve II. Abdullah Cenâhuddevle (1048-1092) geçmişler, bu sonuncusu 44 yıl saltanat sürmüştür. Devlet, Murâbıtlar tarafından ılhak edılmiştir.

KASİTLER: bk. BABİL SÜLALELERİ: ÜÇÜNCÜ BABİL SÜLALESİ.

KASR-I ŞİRİN ANTLAŞMASI, 17 Mayıs 1639'da Osmanlı İmparatorluğu ile Safevî İran arasında yapılan bir antlaşma. Antlaşmanın yapıldığı Kasr-ı Şîrîn, Kerkük'ün güney-doğusunda, şimdiki Irak-İran sınırında şirin bir şehirdir. Bu şehirde Türkler, İranlılar, Kürtler ve Araplar karışık yaşarlar. 14 Mayıs 1639'da Sarı Han'ın başkanlığındaki Safevî heyeti, geniş yetki ile buraya gelmiştir. 3 günlük bir görüşmeden sonra antlaşma imzalanmıştı. Sadrâzam ve serdâr-ı ekrem Silâhdar Kara Mustafa Paşa, Türk başmurahhası idi. Sadrâzamın büyük otağında, bütün vezirler, beylerbeyiler, sancak beyleri ve ocak ağalarının önünde büyük imza töreni yapılmıştır.

Bu antlaşma, 11 Ocak 1624'te Bağdad'ın Safevîlerce işgaliyle başlayan ve tam 15 yıldan fazla süren en kanlı Osmanlı-Safevî savaşına son veriyordu. 24 Aralık 1638'de IV. Sultan Murad'ın Bağdad'ı Safevîlerden geri alması İran'ın bütün gücünü kırmıştı. Bu sırada İran, dünyanın Osmanlı devletinden sonra gelen güçlü devletiydi. Bu suretle dünyanın birinci ve ikinci devletleri arasında geçen büyük stratejik çekişme, Osmanlı üstünlüğüyle kapanıyordu.

Osmanlı devleti adına **Kara Mustafa Paşa**, **İran** adına Sarı Han'la Muhammedkulu Han'ın imza koydukları antlaşma, evvelce Serdâr-ı Ekrem'in Kasr-ı Şîrîn dışında Zehâb'da kurulan otağında ihzarî görüşmeler geçtiği için, kısa bir konferanstan sonra imzalanabilmişti. K. Ş. A., statu quo'yu esas alıyor, Osmanlıların elindeki yerler Türkiye'de, Safevîlerin elindekiler İran'da kalıyordu. Bu suretle Irâk-ı Arab'dan çekilen Safevîler, Revan'ın merkez olduğu Arrân'ı muhafaza ediyorlardı. Antlaşmanın büyük tarihî önemi, pek az farklarla bugünkü Türkiye - İran ve Türkiye - Irak, hattâ Türkiye - Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti sınırlarını çizmiş olmasıdır. Ancak Irak tarafından Türkiye sınırı, bugünkü Irak'tan bir miktar taşıyor, yer yer Hûzistan ve Lûristan'a giriyordu. Gürcistan'ın en büyük kısmı Osmanlı İmparatorluğu'nda, bir kısmı İran'da kalıyordu. Osmanlılar sonradan bu sınırları zaman zaman İran zararına gene hayli ötelere götürmüşlerse de, neticede Kasr-ı Şîrîn sınırları, Türkiye - İran ve İran - Irak sınırları kabul edilerek zamanımıza kadar gelmiştir.

Şah 3 gün sonra antlaşmayı tasdik etmiştir. Muhammedkulu Han, Şah'ın tasdik ettiği nüshayı İstanbul'a götürmüştür. IV. Murad da kendisine gönderilen nüshayı imzalamıştır. Bu nüshayı Recep Çavuş, Musul'a gelen Serdâr-ı Ekrem'e vermiş ve o da Isfahan'a Şah'a göndermiştir. IV. Murad, daha İstanbul'a dönmeden 8 Haziranda antlaşmanın imzalandığını öğrenmiş ve İzmit'e gelmiştir. Sadrâzam Kara Mustafa Paşa ise 5 Ocak 1640'ta İran'dan İstanbul'a dönebilmiş, IV. Murad tarafından K. Ş. A. için tebrik edilmiştir.

KASR-ÜL-KEBİR (Coğ.) İspanyolca: Alcazarquivir), Fas'ta Tanca yakınlarında bir şehir. Nüfûsu 34 000 (1966) dir. Orta Çağ'da, İspanya'ya doğru yapılan seferler için askerî üs olarak kullanılmıştır. Bugün büyük bir kır pazarıdır.

KASSA [*kǫşşǫ*] (Macarca), **KOŠİCE** [*koşitşe*] (Çekçe) Çekoslovakya'da bir şehir. Doğu Slovakya'nın merkezi. Nüfûsu 142 000 (1970) dir. Gotik Katedraller, demircilik, besin maddeleri fabrikaları vardır. Çekoslovakya'nın yeniden kurulması ve bağımsızlığı burada ilân edilmiştir (5 Nisan 1945). XVII. yüzyılda Kosiçe adıyle Osmanlı şehri idi.

KASSÁK [*kǫşşāk*], **Lajos** (Érsekújvár 1887 - Budapeşte 1967), Macar şairi, yazarı ve ressamı. Yazı hayatına atılmadan önce işçilik yapmıştır. 20 yaşında Avrupa'da yaya olarak uzun geziler yapmış, 1915'te «Tett» adlı bir dergi çıkarmaya başlamıştır. Bu dergi savaş aleyhtarı programı dolayısıyle 1916'da kapatılmıştır. Bunun üzerine K. «Ma» adlı yeni bir dergi kurmak üzere Viyana'ya gitmiştir (1921). 1927'ye kadar Viyana'da kalan K., Fütürizm akımına katılmış, geçmişten yüz çevirerek, bugünün problemleri ile uğraşmıştır. K., Macar edebiyatında ekspresyonist şiirin seçkin bir mümessilidir. Bu yolda Marinetti ve özellikle Walt Whitman gibi sanatçıların eserlerinden örnek ve ilham almıştır. *Egy ember élete* (Bir adamın hayatı) [8 cilt, 1927 - 1935] adlı romanı otobiyografik bir eserdir. K.'ın belli başlı eserleri şunlardır: *Misilló királysága* (Misilló'nun krallığı) [roman, 1918]; *Napok, a mi napjaink* (Günler, bizim günlerimiz) [1932]; *Megnőttek és elindulnak* (Büyüyüp yola çıkarlar) [1932]; *Akik eltévedtek* (Yanılmış olanlar) [roman, 1936] *Hatvan év* (Altmış yıl) [1947]; *Költemények, rajzok* (Şiirler, taslaklar) [1958].

KASSALA (Coğ.), Sudan'ın kuzey-doğusunda, bölge merkezi, Gaş (Gash) ırmağı üzerinde bir şehir. Nüfûsu 49 000 (1964) dür. Ticarî bir merkez (pamuk) olarak tanınmıştır.

KASSAMZADE: bk. MEHMED EFENDİ.

KASSEL [*kąsöl*], Batı Almanya'da, Hessen devletinde, Fulda ırmağı üzerinde bir şehir. Nüfûsu 214 785 (1970) dür. Müzesi vardır. Önemli bir demiryolu kavşak noktası ve endüstri merkezidir. Mekanik inşaat, elektrik inşaatı, dokuma fabrikaları, nehirlere mahsus yassı yük gemileri imali, optik aletleri, kâğıt fabrikaları, çanak çömlek yapımı vardır. Şehrin ilk defa 913 yılında Cassala adı altında sözü geçer. Hessen Landgraf'larının merkezi olup XIV. yüzyıldan kalma bir kilisesi vardır. Napoléon'un, kardeşi Jérôme için kurduğu Vestfalya krallığının merkezi olmuş (1807) tur. 1866'da Prusya'ya verilmiş, II. Dünya Harbi'nde çok hasar görmüş (1943 - 1945), fakat bundan hiçbir iz kalmamıştır.

KASSEL: Friedrich meydanı

KASSİANOS, Kassianos Bassos (X. yüzyıl). Bizans döneminde yaşamış bir Yunan yazarı. *Geoponika* (Toprağın işletilmesine âid yazılar) adı altında, Yunan ve Romalı yazarlardan toplanmış tarıma dair parçaları neşrettiği sanılır.

KASSİOS, Dion ho Kassios [asıl adı: Kassios Dion Kokkeianos, Latince adı: Cassius Dio Cocceianus], (Nikaia (İznik) M. S. aş. yu. 155 - Nikaia 235), Yunan tarihçisi. Yunan filozofu ve hatibi Dion Khrisostomos'un yakını. Roma imparatoru Septimius Severus ve Severus Alexander ile arkadaşlık etmiş ve birtakım yüksek memurluklarda bulunmuştur. Bu arada Afrika vali (proconsul) si ve consul olmuştur (229). İmparator Commodus'un biyografyasını ve 229'a kadar gelen bir Roma tarihi yazmıştır. Bu eser seksen kitap (yâni fasıl) tan ibaret idi. Fakat ancak yirmi beşi bize kalmıştır. Roma İmparatorluğu'nun son yıllarının en iyi tarihçisidir.

KASS'LAR: bk. BABİL SÜLALELERİ: ÜÇÜNCÜ BABİL SÜLALESİ.

KASTABALA, güney-doğu Anadolu'da, aynı zamanda Hierapolis adıyla da anılan tarihî bir şehir. Ceyhan ırmağının yukarı kısmında bir Artemis tapınağından dolayı şöhret kazanmıştır.

KASTAMONU, Türkiye'nin Karadeniz bölgesinin batı bölümünde aynı addaki ilin merkezi olan bir şehir.

Adı: M. Ö. 1300 yıllarına uzanan eski bir yerleşme yeri olarak bu adın hangi kökten geldiği açıklanamamışsa da, birtakım efsaneler ve tahminler ileri sürülmüştür. Bu

arada «Komnen kalesi» anlamına gelen Kastra - Komnen'den veyâ Kasta - Pol'den geldiği ya da bir şehrin yerini anlatan Gas - tumanna veyâ Gastuman'ın bu adın kökü olabileceği üzerinde durulmuştur. Orta Çağ Batı kaynaklarında Castamnes, Castimana, Castemol gibi biçimlerde, Bizans eserlerinde Kastamon olarak geçmiş, XIX. yüzyıl başlarında Castamani veyâ Castambul biçiminde yazılmış, Doğu kaynaklarında Kastamûniya, Kastamûni olarak belirtilmiş, geçen yüzyılda Kastamboli ve halk arasında da Kastambolu olarak söylenmiştir. Yakın yıllara kadar Kastamoni biçiminde yazılmış bulunan bu ad, K. olarak tesbit edilmiştir.

Yeryüzü şekilleri: İlin yeryüzü şekilleri, ana çizgileriyle, doğu - batı uzanışlı dağ sıralarıyle bunlar arasındaki çukur bölümler ve özellikle geniş vadiler görünüşündedir. Kuzeyde Karadeniz'e paralel olarak uzanan İsfendiyar dağları (Küre dağları da denir) 1 500 - 1 800 m yüksekliğindeki kıvrımlı kırıklı dağlardır. En yüksek yeri Yaralıgöz dağı (1 985 m) dır. Bu dağlar zengin ormanlarla kaplı olup, buradan beslenen çok sayıdaki dereler (20 kadar) dağları enine keserek birbirine paralel biçimde denize uzanırlar. Hemen kıyıdan başlayarak yükselen bu dağlar, çok yerinde sarp yamaçları ve geçilmesi güç derin vadileriyle dikkati çeker. Bu dağlar doğudan batıya doğru alçalır ve çeşitli bölümleri ayrı adlarla anılır (Oluklu, Göynük, Çangal, Karlık, Dikmen dağları gibi). Buralardaki dağ geçitlerinin yüksekliği 1 275 m den aşağı düşmez. Bu dağların yapısında Kretase, fliş ve Jura - Kretase tabakaları önemli yer tutar. Yer yer yüze çıkmış olarak, temelde gnays ve mikaşistler ile diyorit, gabro gibi derinlik taşları ve Perm tabakaları vardır. İçerisinde Küre çevresinin de bulunduğu bu dağlık arazide çeşitli maden damarları (özellikle bakır, manganez) bulunmakta, bir kısmı işletilmektedir.

İlin bütün kuzey bölümünü kaplayan bu dağlık yerlerin güneyinde, bu dağlarla güneydeki Ilgaz dağları arasında çukur bir bölge uzanır. Batı - doğu uzanışlı olan bu tepelik, dalgalı, yer yer düzlük şekillerin bulunduğu bu çukur bölge, ilin orta bölümüdür. Yüksekliği 600 - 800 m olup, çevresindeki dağlardan 800 - 1 000 m alçaktadır. Kızılırmağın kollarından Gökırmak buradan geçer. Bu çukur bölgenin boyu batıda Daday çevresinden, doğuda Taşköprü ötelerine kadar 100 km yi bulur. Genişliği 20 - 30 km dir. Kuzey ve güneydeki dağlardan buraya birçok akarsular yönelmiştir. Bir tektonik çöküntü alanı olan bu çukurluğun jeolojik yapısında metamorfik serinin çeşitli kristalin taşları ile Üst Kretase - Paleosen tabakaları ve Üçüncü Zamanın Eosen - Oligosen tabakalarıyle Neojen devri oluşukları önemli yer tutar. Bu arada Eosen volkanik seri de yer yer

KASTAMONU: Saat kulesi

görülür. Kenarlarında K., Daday, Devrekâni, Taşköprü şehir ve kasabalarıyle ortasında çok sayıda köylerin bulunduğu bu tarım bölgesi, Kuzey Anadolu deprem kuşağının hemen kuzeyinde ve ikinci derecede deprem alanı içindedir. Daha güneydeki Tosya ve çevresi ise, birinci derece deprem kuşağı içindedir.

İlin güney bölümünde Ilgaz dağlık bölgesi uzanır. Batı Karadeniz bölgesi dağlarının en yüksek doruklari buradadır (Çatal Ilgaz 2 530 m, Büyük Hacet 2 565 m, Küçük Hacet 2 312 m). Ankara - K. karayolu, bu dağlık yerin 1 800 m lik boynundan geçer. Doğu - batı uzanışlı bu sıradağdan aşan bir başka yol da K. - Tosya yoludur. Jeolojik yapısında metamorfik taşlarla Kretase, fliş tabakalarının ve Eosen volkanik serinin çok yer tuttuğu bu kıvrımlı, kırıklı dağlar, K. ilinin İç Anadolu ile olan bağlantısını güçleştirmiştir. Ilgaz dağlarının çok yeri gür ormanlarla kaplıdır. Burada boyları 30 m yi bulan çam ve köknar ağaçları geniş yerleri kaplar. Bu ormanda yer yer tarım amacıyle orman açmaları olmuştur. İlin güney - doğu bölümündeki Tosya çevresi düzlük, tepelikleri ise, deniz yüzünden 600 - 800 m yükseklikte bir Neojen teknesidir. Burası Türkiye'nin başta gelen pirinç alanlarındandır.

İklim: K. ili bütünüyle Batı Karadeniz iklim bölgesi içinde ise de, denize yakın ve açık bölümleriyle deniz etkilerinden uzak kalmış iç taraflarında farklılıklar vardır. Ayrıca, ilde alçak yerlerin ve yüksek dağların bulunması yer yer iklim farklılıkları doğurmuş olduğu gibi, dağların ve vadilerin kuzeye ve güneye dönük olmasının da etkileri olmuştur. Kıyı boyunun deniz iklimi, daha 30 - 40 km içerilerden sonra değişir ve sertleşir, yağış azalır. İlin 135 km kadar uzunluğunda ve doğruca deniz etkileri altında bir kıyı boyu bulunduğu gibi, güneye doğru da 120 - 130 km lik ve sıra sıra dağlarla kesintili iç bölümleri vardır. Bu iç bölümler ve bu arada Tosya tarafları, K.'nun güneyi, «Karadeniz ardı iklim bölgesi» içindedir ki, buraları İç Anadolu'ya doğru bir geçiş alanı özelliğindedir ve yağış, sıcaklık bakımlarından kıyı boyundan farklıdır. Kıyı boyunda yıllık yağış tutarı 1 000 - 1 200 mm olduğu halde, iç bölümlerde azalma olur ve K.'da 445 mm ye iner. Ancak, iç bölgelerdeki dağların özellikle kuzeye bakan yamaçları, aralarındaki çukur yerlere göre daha çok yağış alır. İlin kıyı bölümünde kışlar daha ılımlı geçtiği halde, içerilere gidildikçe kışlar soğuk geçmeye başlar. Bu iç bölümde güz sonu, kış ayları ve ilkbahar başlarında sıcaklığın —5° den aşağı düştüğü, kimi halde − 15° yi bulduğu olur. İlde çeşitli rüzgârlar yıl boyunca eserler. En çok esenleri kuzey - batıdan karayel, kuzeyden yıldız, kuzey - doğudan poyraz ve güney - batıdan lodostur. Dağlarda çoğunca kar yağışı olur, kar örtüsü iki üç ay toprağı örter. Yüksek dağlarda ise yılın yarısında kar yerde kalır. Ilgaz dağlarının kuzey yamaçlarında yaz ortalarında da uzaklardan görülecek kadar yeri örter.

Bitki örtüsü: İl topraklarının çok yeri dağlık ve tepelik olduğundan, eğimi çok olan arazi, bütün arazinin yarıdan çoğunu tutar. Dağlık yerlerde ormanlar geniş yerleri kaplar. Kıyı boyu dağlarının aşağı bölümlerinde kayın ve gürgen, daha yukarılarda bunlarla karışık çamlar, daha da yükseklerde çam ve köknar ormanları önemli yer tutar. Çoğunca kuzeye dönük yamaçlarda çamlar, güneye dönük yamaçlarda meşeler fazladır. Önceleri daha geniş, gür ve sık topluluklar halinde olmuş bulunan bu ormanlar, yangınlar (yılda 5 - 15 orman yangını) ve tarla elde etmek için ya-

KASTAMONU: Cumhuriyet meydanı

pılmış açmalar, isabetsiz kesmeler nedeniyle orman içlerinde ve kenarlarında açıklıklar meydana gelmiştir. Böyle yerler şimdi ağaçlandırılmaktadır. Bu işe 1961'de başlanmış, 5 yılda 5 000 ha alana 2, 3 milyon çam fidanı dikilmiş, bu iş için 4, 8 milyon lira harcanmıştır. K. şehri çevresinde de önemli ağaçlandırmalar yapılmıştır. Bu işler için Daday'ın Çiftlik denilen yerinde fidan üretme istasyonu kurulmuştur. 1965'te il yüzölçümünün % 43'ü ormanlık olarak görülmüştür. Bunlardan iyi orman 220 000, bozuk orman 365 000 ha tutmaktadır.

İlde ormanların dışında kalan yerlerin çoğunda tarım bitkileri ile çayır ve otlaklar yer tutmuştur. Bu arada bağlar (özellikle Tosya ilçesi), meyve bahçeleri (elma, armut, erik v. b.) çok yer kaplar. Bu alarda çıplak ve boş arazi hemen hemen yoktur. En geniş yeri elma ağaçları tutmuştur. Meyvel klerin yoğun bulunduğu yerler K., Daday, Taşköprü, Tosya çevreleri ve genellikle Gökırmak havzası ve Devrez çayı vadisidir. Tahmine göre, il topraklarının 370 bin ha ı tarım alanı, 577 bin ha ı orman ve fundalık. 150 bin ha ı çayır ve mera 210 bin ha ı tarıma elverişli olmayan yerlerdir.

Nüfûs: 1970 sayımına göre ilin nüfûsu 446 864'tür. Bu nüfûsun 365 000'i köylerde ve bucaklarda yerleşmiş olup, 82 000 kadarı şehir ve kasabalarda oturur. İlde orta ve küçük şehir durumunda bulunan yerleşme yerleri K. (30 000'e yakın nüfûslu) ile Taşköprü (16 000), Küre (7 200). İnebolu (6 500)'dur Öteki ilçe merkezleri sadece 2 000 - 3 000 nüfûslu kasabalardır İlin köy sayısı 1 095 (1968)'tir. Ancak, burada arazi çok parçalı olduğundan özellikle dağlık yerlerdeki köylerin «mahalle» leri vardır. İlde böyle mahalle sayısı 3 366'yı bulur. Buna göre, ilde köy ve mahalle olarak küçük yerleşmelerin sayısı 4 460'tır.

K.'dan geçici veyâ temelli olarak, iş bulmak veya bir iş yapmak üzere kadın'ı erkekli bir kısım nüfûs başka illere ve özellikle sanayi merkezlerine ve büyük şehirlere gitmişlerdir. Bunların bir kısmı gittikle i yerlere yerleşmiş, bir kısmı mevsimlik olmuş, yazın çalışıp kışın yerlerine dönmüşlerdir. Eskiden olduğu kadar, son 30 - 40 yıl içinde de sürmüş bulunan bu göçler, günümüzde de devam etmektedir. İl nüfûsunun % 90'ı tarımda (çiftçilik, meyvecilik, sebzecilik, hayvancılık) çalışır. Bundan sonra yapım işleri (dokumacılık, inşaat işleri, sanayi) gelir.

Kastamonu şehri: İlin başlıca şehri olan Kastamonu 29 303 (1970) nüfusludur. Şehrin nüfusu son yarım yüzyıl içinde ağır bir şekilde artmıştır (1927 - 1950 arasında 13 - 14 bin, 1955'te 16 bin, 1960'ta 20 bin, 1965'te 23 bin). K.'nun, türlü tarih çağlarında bayındır bir şehir olmuş bulunduğu, XIV ve XV. yüzyıllarda burasının büyük, güzel, bakımlı ve iyi tahkim edilmiş bir şehir olduğu belirtilmiştir. XIX. yüzyıl başlarında buraya gelen Batılı gezginlerce, şehrin çukur bir yerde kurulduğu, bunun ortasındaki tepede kalenin yer aldığı, şehirde 30 kadar minareli cami bulunduğu belirtilmiştir. Bu dönemde dokumacılık ve bakırcılıkla geçinildiği kaydedilmiştir. XIX. yüzyılın sonlarına doğru mahallî sanayi ve ticaret işlerinin gerilemesiyle şehrin nüfusu azalmıştır. Şehrin nüfusu 1927 sayımında 14 309 olarak tesbit edilmiştir.

Son zamanlara kadar gittikçe sönükleşen K., bazı sanayi kollarının kurulması (şeker fabrikası gibi), anayollara daha iyi bağlanması, yeterince enerji sağlanmış olması (1965'ten beri Kuzey - batı Anadolu enterkonnekte sistemine bağlanmıştır) gibi işlerle canlanma yoluna girmiştir. Şehir, güneyindeki Ilgaz dağlarının kuzey yamaçlarından inerek Gökırmak'a karışan Karakoçan deresi vadisinde ve bu dereye dökülen 6 kadar küçük derenin bu dereye karıştığı yerler yakınındaki vadilerde, bahçeler arasında yayılmıştır. Şehrin kuzey - güney uzunluğu 6 km yi, geniş yerlerinde eni 3 km yi bulur. En alçak yeri 690 m, en yüksek yeri 800 m dir. İş yerleri ve çeşitli kuruluşlar Karaçomak vadisinin tabanında ve bu derenin iki yakasındadır Mahalleler yer yer hem vadilerin tabanlarında, hem de yamaçlarda yayılmıştır. Şehrin her iki yakasını birleştiren birkaç köprü bulunmaktadır ki, bunlardan Nasrullah Köprüsünün tarihî değeri vardır. Şehrin tepe bölümleri Eosen devri marn, kumtaşı ve kalkerlerinden bir yapı gösterir. Kalenin arkasında Paleozoik tabakalar da görülür. Şehrin çukur bölümlerinin yayılmış bulunduğu yerlerde ise alüvyonlu arazi çok yer tutar. Böyle yerlerde yeraltı suları (kuyu yatakları) az derinlerdedir.

K.'ya özel bir görünüş veren kale, şehrin çukur yerlerinden 100 m kadar yükseklikteki bir tepe üzerindedir. Orta Çağda şehri çeviren surlarının da bulunmuş olduğu sanılan bu kalenin şimdi yalnız iç bölümü tepe üzerinde kalabilmiş, 1943 depreminde burada da yıkılmalar olmuştur. K.'da tarih boyunca Türk beylikleri ve devletleri (özellikle Candaroğulları, Osmanlılar) türlü eserler bırakmışlardır. Bunlar arasında camiler (Atabey, İbn Neccar, İsfendiyar, İbrahim Bey ve daha birçokları), hamamlar (Vakıf hamamı, Bey hamamı, Çifte hamamı ve daha birçokları), hanlar ve kervansaraylar (İsmail Bey, Balkapanı, Aşir Efendi hanı, Yakın hanı ve başkaları), Bedesten, medreseler (yıkık haldeki Yakup Ağa medresesi gibi), kütüphaneler, imaretler (İsmail Bey ve Yakup Ağa imaretleri), Darüşşifa (hastahane) vardır.

Uzun süre sönük bir şehir olarak kalan K., son zamanlarda gelişme yoluna girerek modern yapılar, yollar ve türlü kuruluşlar çoğalmaya başlamıştır. Bu arada şehrin özellikle ana caddeleri üzerindeki ahşap, eski tip evler yıkılarak yerlerine betonarme modern yapılar kurulmaktadır. Günümüzde şehirdeki evlerin % 80'i ahşap, % 10'u tuğla ve beton, geri kalanı da betonarmedir. Şehir bol elektrik enerjisine kavuşmuş olduğu gibi, içme ve kullanma suları da sağlanmıştır. Şehirde her biri 200 yataklı Devlet Hastahanesi ve Göğüs Hastalıkları Hastahanesi, belediye zührevî hastalıklar dispanseri vardır.

Sanayi ve ticaret: K.'da sanayi kuruluşları bakımından henüz büyük bir gelişme olmamıştır. Bugün ilde 50'den çok işçi çalıştıran sanayi kuruluşları (Tosya'da 2 dokuma fabrikası ve çeltik fabrikaları, Kastamonu merkez ilçede

şeker fabrikası, un fabrikası, Araç'ta kereste fabrikası, Bozkurt ve Abana'da sandalye fabrikaları) vardır. Taşköprü'deki kendir fabrikası Sümerbank tarafından kurulmuş olup, 450 işçi çalışır ve 400 ton sicim, 1 200 ton kanaviçe kapasitelidir. İlde, ayrıca, kendir elyafı işleyen 1 500 urgan tezgâhı vardır ki, 1 500 ton kendir işlenir. Cide'deki kereste fabrikası 8 000 m^3 ham kayın işleme kapasitesindedir. Biçme, buharlama ve fırınlama bölümleri vardır. Parke, sandık tahtası, kalas yapmakta, 150 işçi çalıştırmaktadır. Bozkurt ve Abana'daki sandalye fabrikalarında günde 100 sandalye yapma kapasitesi vardır. Küre ve İnebolu'da makara ve kalas yapımevleri çalışır. Cide, Derebağ, Gemiciler ve Abana'da küçük ve orta büyüklükte ağaç tekneler yapılır. İlin türlü yerlerinde marangoz ve mobilyacılar vardır.

Eski bir sanat ve geçim kaynağı olan dokumacılık (700 tezgâh, 22 iplik atölyesi, 150 sof ve tela tezgâhı) yaygın olup, 5 000 kişi bu iş ile uğraşır. En çok pamuklu dokuma yapılır, tiftik, keçi kılı ve keten dokumacılığı da vardır. Tiftik dokumacılığı en çok Tosya'da gelişmiş olup, tela ve sof dokunur. Yiyecek sanayii arasında K. Şeker Fabrikası ile Tosya çeltik fabrikaları başta gelir. Şeker fabrikası 1963'te işletmeye açılmış olup, kampanya sırasında (100 gün) 660 işçi çalışır. Günlük kapasitesi 1 500 ton pancardır. Yılda 150 000 ton pancar işler ve 25 000 ton şeker elde edilir. İlde 1961'de kiremit ve tuğla fabrikası da kurulmuştur (yılda 4 milyon tuğla, 3 milyon kiremit).

K.'nun alışverişleri büyük ticaret merkezleriyle, özellikle İstanbul ile yapılır. İlin başlıca ticaret malları kendir, urgan, tiftik, elma, sebze, kereste, yumurta, pancar ve canlı hayvandır. Üretilen ticaret malları kendir elyafı (yılda 6 000 ton), sarmısak (2 000 ton), urgan (3 000 ton), büyükbaş canlı hayvan (22 000 baş), küçükbaş canlı hayvan (16 000 baş), kereste (50 000 m^3), yumurta (9 milyon), şeker (25 000 ton) ve elmadır. Bu arada K.'nun üryani eriği (yılda 50 ton) her yerde aranır. Salep de (40 ton) gelir kaynağıdır. İlin satın aldığı mallar arasında çimento, manifatura eşyası, un, pamuk, demir sac, bitki yağları ve sebze başta gelir.

İlde çeşitli pazarlar kurulur. K. şehrinde haftanın belirli günlerinde aynı alanda kurulan sebze pazarı, kendir ve urgan pazarı, tahıl pazarı, hayvan ve sebze pazarı çevreden gelenlerle de canlılık kazanır. İlçelerle bazı bucak ve köylerde de haftalık pazarlar kurulur. İl merkezinde çeşitli banka şubeleri ile Sümerbank satış yerleri, ilçelerde de özellikle Ziraat Bankası, bazılarında İş Bankası şubeleri vardır. K. Ticaret ve Sanayi Odası 189.'de kurulmuş, 1927 de vilâyete bağlı ticaret müdürlüğü durumuna getirilmiş, ilgili olduğu ekonomik kollarda faaliyet göstermiştir.

Madenler: K. ili, çeşitli madenlerin bulunduğu, kiminin de zengin yataklarının mevcut olduğu bir bölgedir. Bunların bir kısmı günümüze kadar çeşitli şirketlerce işletilmiştir (krom, Azdavay kömürleri, Küre piritleri gibi). İldeki madenler nikel, manganez, demir, civa, linyit, taş kömürü, mika, kırmızı okr, bakır, bakırlı pirit, amyanttır. Bütün bunlar arasında Küre pirit madenleri başta gelmekte ve işletilmektedir. Bu madenlerin işletilmesi eskidir. Kâtip Çelebi, bakırın K.'da işlendiğine değinmiştir. Mordtmann (1856), Küre'deki bakır işletmesinin tatil edilmiş olduğunu ve K. bakırcılarının ham maddeyi dışarıdan getirttiklerini belirtmiştir. İlin Küre ilçesindeki Bakırlı Pirit İşletmesi müessesesi, Etibank'a bağlı bir işletme olarak 1959'dan beri çalışmaktadır. Açık işletme sistemiyle çıkarılan cevherin % 90'ı ihraç edilmektedir. Yıllık üretim 100 - 130 bin tondur.

Kültür ve folklor: K., yüzyıllar boyunca Türk kültürünün yerleştiği ve geliştiği geniş bir bölgededir. Bu şehrin uzun süre Kocaeli ile Ankara ve Trabzon'un sınırlamış bulunduğu büyük bir bölgenin kültür merkezliğini yapmış olması, burada türlü kuruluşların yer tutmasına yol açmıştır. Şehirde zamanının yüksek öğrenimini veren medreseler (7 kadar bilim dalında öğretim yapan ve XV. yüzyılda Candarlılar zamanında yapılmış olduğu görülen İsmail Bey medresesi, ayrıca Nasrullah, Kara Mustafa Paşa, Yakup Ağa, Münire, Koyunlu, Atabey, Sıtkiye, Darülkurra, Yılanlı, Namazgâh, İsfendiyar Bey, Mahmudiye, Tevfikiye medreseleri) kurulmuştur. Çok sonra K. idadisi (o zamanki lise) 1886'da açılmış, daha sonraki yıllarda gelişmiştir. K.'da ilk açılan öğretmen okulları Darü'l muallimin (erkek öğretmen okulu, 1886), Darü'l muallimat (kız öğretmen okulu, 1915) dır. K.'da ilk basımevi Vilâyet Matbaası adıyle 1873'te açılmıştır. Tarih boyunca Kastamonulu birçok bilim ve sanat adamı yetişmiştir: Abdülhalim Çelebi (Yavuz Sultan Selim'in hocası, şair ve bilim adamı), Abdüllâtif, Mehmed Mahir, Alâeddin, Bahir Paşa, Muhiddin, Hacı Hafız Ziyaeddin, Lâtifî, Mustafa Aşir, Nami ve daha birçokları bunlardandır.

Günümüzde ilin bütün ilçelerinde ve bazı bucaklarında ortaokullar vardır. İl merkezinde lise (İnebolu ve Tosya'da da lise var), kız ilköğretmen okulu, Göl erkek ilköğretmen okulu, imam - hatip okulu, kız enstitüsü (İnebolu'da da var), akşam kız sanat okulu (İnebolu, Taşköprü ve Tosya'da da var), erkek sanat enstitüsü bulunmaktadır. Şehir yakınındaki Göl köyünde «bölge ziraat okulu» açılmış olduğu gibi, okuma odaları, gezici köy kadın kursları, gezici köy erkek kursları, ev ekonomisi çalışmaları, köy el sanatları kursları vardır.

K.'da Batı Karadeniz bölgesinin türlü tarihî eserlerini kapsayan bir müze vardır. Bu müzedeki eserlerin 500'e yakını arkeolojik, 3 000 kadarı etnografik özelliktedir. Ayrıca 1 000 kadar sikke (eski madanî para), içinde yazma eserlerin bulunduğu kitaplığı vardır. 1925'te Atatürk, şapka inkılâbını duyuran konuşmalarından birini bu bina önünde yapmıştır. K. halk kütüphanesi de zengin bir kültür kuruluşudur. Buraya eski medrese, dergâh ve derneklerin kitapları devredilmiştir. Burada yazma eserler (3 697 tane), eski yazı basma eserler (5 000), Türkçe basma eserler (18 000'den çok), yabancı eserler (1 400) vardır.

K.'nun zengin bir folkloru, gelenek ve görenekleri vardır. Sepetçioğlu oyunu, çardak oyunu ve türküsü, topal koşma, davul zurna önemlidir. Bunlardan Sepetçioğlu, figürleri ve dönüşleriyle, yürüyüş ve diz vuruşlarıyle ve bütün hareketleriyle Türk yiğitliğini belirten yaygın bir zeybek oyunudur. K. folklorunda davul zurna önemli yer tutar, türlü yerlerden farklı olarak, yalnız davul ile birçok gösteriler yapılır. Böyle gösterilerin parlak örneklerini vermiş bulunan K.'nun Yuva köyünden Karayılan adıyle tanınmış Mahir Dağlı (1906 - 1964), memleket içinde olduğu kadar memleket dışındaki festivallere de çağrılmış, Türk halk oyunlarını tanıtmıştır. K.'nun türküleri çok yerde bilinir. Halk ozanlarından ise Yorgansız Hakkı (1898 - 1964) ve İhsan Ozanoğlu tanınmıştır.

K.'da günlük ve tek yapraklı 3 gazete çıkmakta, 3 basımevi bulunmaktadır. 1950'de tamamlanmış olan Atatürk stadı vardır. K., tarihî eserlerin (hüyük, mağaralar, kale, han, hamam, çeşme, köprü, cami, medrese, müzedeki eserler) çok olduğu ve çeşitli tabiî güzelliklerle dinlenme yerlerinin (orman bölgelerindeki yerler, avcılık, kayakçılık, koylar ve kumsallar...) çok sayıda bulunduğu bir ilimizdir.

Kastamonu ili: İlin yüzölçümü 13 108 km^2, nüfûsu 446 864 (1970), ilçe sayısı 13'tür. Merkez ilçesinden başka Abana, Araç, Azdavay, Bozkurt, Cide, Çatalzeytin, Daday, Devrekâni, İnebolu, Küre, Taşköprü, Tosya ilçeleri vardır. Her ilçenin merkez bucağından başka, ilde 11 bucak (Akkaya, Boyalı, İğdir, İhsangazi, Pınarbaşı, Şenpazar, Seydiler, Doğanyurt, Ağlı, Gökçeağaç) bulunmaktadır. K. iline bağlı 1 095 köy ve 3 366 mahalle vardır. Büyük illerimizden biri olan bu il, türlü yollarla (karayolu, denizyolu) memleketimizin başka bölgelerine bağlı olduğu gibi, il merkezinden ilçelere uzanan yollar da vardır. İl merkezini Karadeniz kıyı boyuna bağlayan K. - İnebolu yolu ile Çankırı üzerinden Ankara'ya bağlayan karayolu ve Sinop - K. - Bolu yolları başlıcalarıdır. Devlet yollarının il içindeki uzunluğu 500 km ye yaklaşır. İl merkezinden ilçelere de karayolları uzanır. İlin Karadeniz boyunda uzunca kıyıları bulunduğundan, burada İnebolu, Cide, Abana, Çatalzeytin, İlişi iskelelerine vapurlar uğrar. Kış aylarında İstanbul - Hopa sürat postası her 15 günde bir İnebolu'ya uğrar. Bunların tonaj tutarı 20 000'dir. Küre bakırlı pirit madenleri, 21 km uzunluğundaki havaî hat ile İnebolu limanındaki siloya taşınır.

Cumhuriyetten önceki idarî bölünüşte K., Kuzey Anadolu'nun büyük bir kısmını içine almakta idi. Doğudan, o zamanki Trabzon ve Sivas, güneyden Ankara vilâyetleri, batıdan İzmit sancağı ile çevrili idi. 1869'da bu büyük vilâyet, K., Sinop, Bolu, Kengırı (Çankırı) sancaklarını içine alıyordu. Bütün ilin 4 sancağı, 21 kazası (ilçesi), merkez nahiyeleri dışında 30 nahiyesi (bucağı) bulunuyordu. Vilâyet merkezi olan K.'nun 9 kazası (Taşköprü, Daday, Cide, Araç, İnebolu, Tosya, İskilip, Safranbolu) vardı. Vilâyete bağlı öteki sancakların da kazaları vardı. Bundan sonraki yıllarda (1891, 1907, 1918) türlü idarî değişiklikler yapılarak eski geniş vilâyet sınırlarında farklı durumlar meydana gelmiştir.

Târih: K. adı, Bizanslıların kullandıkları Kastamon'dan gelmektedir. Araplar Kastamûniyye, Kastamûnî demişler, Türkler Kastamoni yapmışlardır. Son zamanlarda ise K. şekli kabul edilmiştir.

Bugün K. ilinin üzerinde bulunduğu topraklar, Anadolu'da ilk siyasî birliği kuran Hitit imparatorluğunun sınırları içinde kalmaktadır. Hititlerden sonra Phrygia ve Lidya krallıkları bu topraklara da hâkim olmuşlardır. M. Ö. VI. yüzyılda İranlılar (Persler), burasını da İran imparatorluğuna katmışlardır. M. Ö. IV. yüzyılda Büyük İskender, İran imparatorluğu ve Anadolu ile beraber bu ülkeyi de almıştır. Bu sıralarda kıyıda bazı İon siteleri de vardı. İskender'den sonra Pontos krallığı buraya hâkim olmuştur. Uzun uğraşmalardan sonra Roma, M. Ö. I. yüzyılda Yunanlılaşmış İranlı Pontos devletini ortadan kaldırmış ve ülkeyi elde etmiştir. M. S. 395'te Roma ikiye ayrılınca, bu topraklar da Bizans (Doğu) imparatorluğunun payına düşmüştür. K. ve çevresinin bulunduğu ülkeye Paphlagonia denmiştir. Komnenos hânedanı, Paphlagonia'lıdır. K. şehrinin de Komnenoslar tarafından kurulduğu rivayet edilmektedir.

Paphlagonia, yüzyıllarca Bizans idaresinde yaşamıştır. Sultan Alp Arslan'ın 1071 Malazgirt zaferinden hemen sonra, Anadolu fâtihi Kutalmışoğlu I. Süleyman Şah'ın başkumandanlığındaki Selçuklu Oğuz Türkleri, burasını da fethetmişlerdir. Sivas'taki Dânişmendoğullarının nüfuzu, bir ara bu bölgeye kadar uzamıştır. I. Haçlı Seferi'nin Türkiye üzerindeki korkunç sarsıntılarından yararlanan Komnenoslar, bütün kıyı Anadolusu gibi burasını da Selçuklu Türklerinden almışlardır. Büyük Türk kumandanlarından Hüsameddin Çoban Bey, 1204'e doğru burasını Bizans'tan geri almıştır. Çobanoğulları, Selçukluların genel valisi ve büyük uc beyi olarak 1320'ye kadar bölgeyi ellerinde tutmuşlardır.

Çobanoğullarının yerini Candaroğulları almıştır. 1335'e kadar İlhanlıları, yani Türkleşmiş İran Moğollarını metbû tanıyan Candaroğulları, 1461'e kadar süren bir beylik kurmuşlardır. Merkezleri ekseriya K., bazan Eflani ve Sinop olmuştur. K., Zonguldak, Çankırı, Sinop, Samsun, Bolu çevrelerini ellerinde tuttukları büyüklük devirleri pek az sürmüş, XIV. yüzyılın sonunda Osmanlılara tâbi olmuşlardır. Osmanoğulları, sonradan İsfendiyaroğulları denen bu hanedan ile son derece sıkı akrabalık bağları kurmuşlardır. Candaroğulları, birçok Osmanlı prensesi, Osmanoğulları da birçok Candarlı prensesi ile evlenmişlerdir. Candarlı hükümdarlarından birkaçının annesi Osmanlı prensesidir. Fâtih Sultan Mehmed'in annesinin de bir Candarlı prensesi olduğu sanılmaktadır. Beylik son zamanlarda iyice Osmanlı nüfuzuna düşmüştür. Büyük bir bilgin yazar olan Candaroğlu İsmail Bey (1443 - 1459), kardeş çocuğu ve metbûu olan Fâtih'le çok iyi geçinmiş, ülkesini savaşsız ona bırakmış ve Filibe sancak beyliğini (valiliğini) kabul etmiştir. İsfendiyaroğullarından Osmanlı hizmetine giren birçok devlet adamı yetişmiş ve hânedan, zamanımıza kadar gelmiştir. Üsküdar'da camii olan Vezir Şemsî Ahmed Paşa ile Malta seferini (1565) idare eden Vezir Mustafa Paşa, bu hânedandandır. Candaroğulları, on bir hükümdardır. 1291'den 1461'e kadar 170 yıl devam etmişler, K. çevresini yüzlerce bayındırlık eseriyle süslemişlerdir.

1468'de Fâtih'in küçük oğlu Şehzade Cem, K. sancak beyi olmuş ve 6 yıl bu şehirde kalmıştır. Osmanlı idaresinde K., merkezi Kütahya olan pek geniş Anadolu beylerbeyliği (eyalet) nin 14 sancağı (ili) ndan birini teşkil etmiştir. Tanzimat'tan sonra vilâyet (eyalet) merkezi olmuştur. 1910'da bu vilâyetin 50 700 km^2 toprağı ve 1 221 000 nüfusu vardı. Sancak (il) ları 8 kazalı K. merkez, 9 kazalı Bolu, 3 kazalı Sinop ve 2 kazalı Kengırı (Çankırı) idi; toplam 4 sancak ve 22 kazası vardı. Cumhuriyet çağında bu eyaletin merkez sancağına K. Vilâyeti denmiştir

Osmanlı çağında K. önemli bir şehirdi. Tanınmış tezkire yazarı Lâtîfî, onunla çağdaş olan Şâban Velî, XVI. yüzyılın 2. yarısında K.'dan yetişmişlerdir. XIX. yüzyılda burada valilik yapan Abdülhalim Galip Paşa, K. ağzı ile basılmış bir Dîvân bile yazmıştır. XIX. yüzyılda eyalet merkezi olan bu şehir mâmurdu. Dokumacılık, dericilik, bakırcılık, boyacılık sanayileri ileri idi. Halkın ezici çoğunluğu Türk olup azınlıklar önemsiz sayıda idi. Ancak, yolların bozukluğu, çevrenin ticaret yollarından uzaklığı, toprağın kısırlığı, bu mamurluğu gittikçe ihlâl etmiştir. Cumhuriyet devrinde K., büyük şehirlere ve özellikle İstanbul'a iç göçmen yollayan vilâyetlerin başında gelmiştir. Düşman istilâsı görmeyen K., Millî Mücadele'nin heyecanlı bazı safhalarına sahne olmuştur. Cumhuriyet devrinde K., Atatürk'ün şapka inkılâbını ilân ettiği 1925 gezisi ile meşhurdur.

K. şehrinde ve civar kasabalarında, hattâ köylerde, Candaroğullarından kalma yüzlerce eser vardır. K. Kalesi, Komnenos hanedanı tarafından yaptırılmış bir Bizans kalesidir. Selçuklular, Candaroğulları, Osmanlılar tarafından onarılmıştır. 1943 depremi bu kaleyi yıkmıştır. Surlar ise çoktan ortadan kalkmıştır. Kalede büyük sarnıçlar, tüneller, kaya mezarları ve türbeler bulunmaktadır.

XIX. yüzyıl sonlarında yalnız K. şehrinde 63 cami, 16 medrese (dinî ortaokul veyâ lise), 15 hamam, 2 imaret, 1 tekke, 30 türbe, 112 çeşme bulunuyordu. Bunların çoğu şimdi harap olmuş veyâ ortadan kalkmıştır. K. ve çevresindeki Türk eserlerinin en önemlileri şunlardır: Yılanlı Dârüşşifâsı, 1272'de Çobanoğulları tarafından yaptırılmıştır. Son zamanlarda Kadirî tekkesine çevrilmiştir. Şimdi harabe halinde olan bina, aslında bir tıp medresesi ve hastahane idi. Taştan oyulmuş cümle kapısı, nefîs bir sanat eseridir, Atabey Camii 1273'te gene Çobanoğulları tarafından yaptırılmıştır. Halkın Eligüzel Camii dediği İbnü Neccâr Camii, 1353'te Hacı Nusret tarafından yaptırılmış bir Candarlı eseridir. Ağaç oymalı kapısı, K. Müzesi'ne kaldırılmıştır. Candaroğlu İsmail Bey Camii, 1451 tarihlidir. Yanında medrese ve imareti vardır. Gene İsmail Bey'in yaptırdığı Kurşunlu Han, Türk sivil mimarisinin güzel örneklerinden biridir. İsmail Bey'in K.'da daha bir hamamı, kasabalarda da birçok eseri vardır.

Osmanlı çağı Türk eserlerinin başlıcaları şunlardır: 1516 tarihli Nasrullah Camii (Yavuz devri), 1547 tarihli Yâkub Ağa Cami, İmaret ve Medresesi (Kanunî devri), gene Kadı Nasrullah Efendi'nin yaptırdığı hamam, 1560 tarihli Ferhad Paşa Camii, 1572 tarihli Sinan Paşa Camii, Deve Hanı, XVIII. yüzyıldan kalma Urgan Hanı, Sultan Cem'in valiliğinde yaptırdığı ve 1954 yılında onarılıp bugün sebze ve meyve hali olarak kullanılan Bedesten, XVI. yüzyıldan kalma Çifte Hamam, Ferhad Paşa Hamamı, XVII. yüzyılda Kara Mustafa Paşa'nın yaptırdığı Yeni Hamam, Nasrullah Camii önündeki derenin üzerinde Nasrullah Köprüsü, 1568 tarihli Şaban Veli Cami ve Türbesi.

K. Müzesi, Atatürk'ün şapka inkılâbını ilân ettiği binada kurulmuştur.

KASTANYET (İsp. castanetas, castanuelas; castaneta, castanuela yalnız K.'ın bir teki için kullanılır), İspanyol musiki ve raksını karakterize eden usul vurma âleti. Parmaklara takılan ve avuç içine alınan, her biri bir çift çok sert tahtadan yapılan, vurulunca tannan bir ses veren K.'i çalmak başlı başına bir sanattır. Özel metodlarla K. vurmak öğretilir. Bir İspanyol dansözünün mutlaka K. vurmayı bilmesi lâzımdır. Zira İspanyol koregrafisinde K.'in girmediği dans çok azdır. K., Arap hâkimiyeti devrinde (711 - 1492) Araplar'dan İspanyollar tarafından iktibas edilmiştir.

KASTEL (Provensça: *Castel* = şato < Lat. *castellum*), konak, şatoya benzer ev.

KASTİLYA (Coğ.): bk. CASTILLA.

KASTLER, Georg Friedrich Eugen (1852 - 1882), Alman fizikçisi. Pirofon'u icad etmiştir. Titreşim ve Oscillation ve pirofon teorisi alanında araştırmaları vardır.

KASTOR (Castor): İkizler takımyıldızının en parlak yıldızlarından biri. » İkizler (» Geminiae) diye de adlandırılır. Genellikle takımyıldızlarının en parlak yıldızı (») ile gösterilmekte ise de, İkizler takımyıldızında istisnaî olarak en parlak yıldızı β İkizler, yani Polluks olarak gösterilmiştir. K. bir çift yıldızdır, bu sistemin iki yıldızı arasındaki açısal uzaklık 4″ ile 2″ arasında değişir. Tam bir dolanımı takriben 400 yılda tamamlanır. 1970 yılında iki yıldız birbirine çok yaklaşmıştı. Bundan başka, sistemin her yıldızı da bir spektroskopik çift yıldızdır, peryotları çok küçük olup 9.22 ve 2.93 gündür. Değişen bir yıldız olan üçüncü c yıldızı (YY Gem), yani 50 ışık yılı uzakta bulunur. YY Gem yıldızının sistemin en büyük yıldızından açısal uzaklığı 72″ dir.

KASTOR VE POLYDEUKES, Yunan mitolojisinde Lakonia'lı iki kardeş. Efsanede babaları Tyndareos arka planda kalmış, K. ve P. Zeus'un çocukları olarak tanınmışlardır. Dioskuros'lar (Zeus'un çocukları) adıyle anılmışlardır. Efsaneye göre, Zeus, anaları Leda'yı baştan çıkarmak için kuğu biçimine girmiştir. Efsane, K.'un Tyndareos'tan, P.'in Zeus'tan olduğunu ileri sürer. Dioskuros'lar genç yaşta Argonaut'lar seferine katılmışlar, Kolkhis'te şehirler kurmuşlar, korsanlarla savaşmışlar, sürek avlarına katılmışlardır. Leukippos'un kızlarıyle nişanlı olan akrabalarına karşı besledikleri aşk rekabeti onların ölümüne yol açmıştır. K. öldürülmüştür. Ancak, efsane onu, Zeus'un verdiği ölümsüzlüğe sahip kardeşinden ayırmak istemiştir. Gökyüzüne çıkarılan K. ve P., İkizler burcunu meydana getirmişlerdir.

KASTORİA, kuzey Yunanistan'da bir şehir. Deniz seviyesinden 690 m yükseklikte olup, K. gölünün kenarındadır. Nüfusu 15 407 (1971) olan şehirde çoğunlukla kürk ticareti yapılır.

KASTRAT (İta. castrato; Lat. *castratus* = iğdiş edilmiş,) iğdiş etme (b. bk.) işlemi yapılan insan (daha çok erkek), sesinin ince kalmasını sağlamak maksadıyle çocukluğunda erkeklik bezleri alınmış şarkıcı. K geçmişte haremler için harem ağaları ve Roma'daki Cepella Sistina için şarkıcılar sağlamak amacıyle yapılmıştır. İğdiş etmenin meydana getirdiği somatik ve psişik (ruhî) değişmeler, işlem erginlikten önce yapılmış ise, çok önemli ve derindir; olgun insan üzerindeki etkisi ise fizyolojik denge daha önce kurulmuş bulunduğundan, hafif kalır. İğdiş edilmiş erkek çocuk, kadını andıran bir görünüştedir. Kadında yumurtalığın tam olarak çıkarılması, menopoz (âdet kesilmesi) gibi bir erkekleşme etkisi yapar.

KASUR, Pakistan'da Lahor eyaletinde bir şehir. Nüfûsu 63 100 (1966) dür. Dokuma ve besin maddeleri fabrikaları vardır.

KAŞ (eski adı: **Andifli**), Antalya iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 2 231 km², nüfusu 44 308 (1970) dir. Bu nüfusun 42 000'i bucak ve köylerde oturur. K., eski ilçe-

KAŞ: Genel görünüş

lerdendir. Merkez bucağından başka, Kale (merkezi Gökyazı) ve Kalkan bucaklarıyle 61 köyü vardır. Bu köylerden 10'u 1 000 - 1 500, 35 kadarı 300 - 600 nüfusludur.

İlçe arazisi, yükseklikleri 1 500 - 2 300 m olan dağlarla çevrili, tepelik, dağlık ve yer yer çukur düzlüklerin bulunduğu küçük bir bölgedir. Kalker yapılı arazinin önemli yer tutması, burada çeşitli karstik şekillerin (düden, dolin, mağara...) oluşmasına yol açmıştır. Böyle yerlerdeki küçük çanaklar ve ovalar, yağmurlu mevsimde sularla örtülür. İlçe arazisinde dağlar, 800 - 1 000 m yüksekliğinde, tek tek ve türlü uzanışları bulunan kabartılardır. Bunların arasında karstik ve tektonik çöküntüler sonucu oluşmuş küçük ovalar (Bezirgân, Sarıbelen, Kasaba, Demre ovaları gibi) bulunmaktadır ki, kimisi 500 - 800 m, kimisi 200 - 300 m yüksekliğindedir. Bunların en büyüğü olan Kasaba ovası, denizden 20 km içeride, 200 m yüksekliğinde, boyu 15, eni 3 - 5 km olan verimli bir ovadır. Kuzeydeki dağlardan inen dereler bu ovada birleşerek Demre çayını oluşturmuşlardır. İlçenin bir başka geniş ve verimli düzlüğü de Demre ovasıdır. Aynı addaki çayın deltası olan bu ovanın eni boyu 5 - 6 km dir.

Arazide kalkerin çok yer tutması, oldukça yağışlı olan bu bölgede suların çok sızmasına yol açmış, bu nedenle yerin yüzünde kuraklık özelliği olmuştur. İlçede dereler çok olduğu halde, uzun yaz kuraklıklarında bunların sularının çok çekilmiş olması, hatta bir kısmının kuruması yüzünden su azlığı ve genel olarak kuraklık yıl içinde hemen daima belli olmuştur. Başlıca akarsu olan Demre çayı bile daha yaz başlarında çekilir, sadece yağışlı yıllarda Temmuz ortalarına kadar oldukça bol suyu bulunabilir.

Akdeniz'in etkilerine türlü derecelerden açık bulunan K. ilçesi arazisinde yer yer farklı iklim özellikleri belirmiştir. Deniz etkilerine açık olan ve yüksekliği çok olmayan yerlerde Akdeniz iklimi tam etkili olmuştur. Böyle yerlerde yazlar pek sıcak ve kurak, kışlar ılımlı ve yağmurlu geçer. Yüksek ve deniz etkilerine oldukça kapalı olan bölümlerde ise, daha serin ve hatta kışın oldukça soğuk olan bir iklim vardır. Bu şartlara bağlı olarak ilçede en çok buğday, arpa, mercimek, nohut gibi kuraklığa uyabilen tarım ürünleri yetiştirilir. Sulanabilen yerlerde bol sebze ve meyve elde edilir, İlçenin kıyı kesiminde, turfanda meyve ve sebze yetiştirme şartları vardır. Zeytincilik, portakal, limon, mandalina yetiştirilmesi de son zamanlarda önem kazanmıştır. Pamuk ekimine elverişli iklim şartları vardır. İlçede elde edilen ürünlerden biri de bademdir. İlçede hayvan yetiştirme (yayla hayvancılığı), kömürcülük, kerestecilik, balıkçılık, süngercilik, palamut elde edilmesi işleri de geçim kaynaklarından olmuştur.

İlçenin deniz kıyıları, çok yerinde girintili çıkıntılı, önlerinde adacıkların da bulunduğu, güzel görünüşlü turistik yerlerdir. Burada tabiî liman olabilen koylar vardır. Bu kıyı şeridi, uzun süre gerideki araziye bağlanamamış olmaları nedeniyle birer iskele ve pek küçük liman durumunda kalmışlardır (Kalkan, K., Kale iskeleleri gibi). K. ile Kale arasındaki kıyı boyu adaları arasında bulunan Meis (b. bk.) adası K. kasabasının 5 km açığındadır.

İlçe merkezi olan K., 2 103 (1970) nüfûslu bir kasaba ve çevresinin başlıca iskelesidir. 1927'de 314 nüfûslu bir köy iken, son zamanlarda gelişmeye başlamış, yeni yeni yapıları ve yollarıyle bir küçük şehir özelliği kazanmıştır. İlçe merkezi, önceleri 20 km içerideki Kasaba köyünde iken (eski haritalarda K., Kasaba olarak geçmiştir), Meşrutiyetten sonra, eski adı Andifli olan K.'a taşınmıştır. Şimdiki ilçe merkezi, gerisindeki yemyeşil sırtlara yaslanmış, bir koyun kenarında serpilmiş pek güzel görünüşlü bir kasabadır. Burası eskiden beri çevresinin tarım ve hayvan ürünlerinin, dağlık yerlerin kerestesinin başka yerlere gönderildiği bir iskele olmuştur. Finike üzerinden Antalya'ya, Fethiye üzerinden Muğla'ya ve Elmalı üzerinden Korkuteli'ne birer karayolu ile son zamanlarda bağlanmış olan K. kasabası, gelişme yoluna girmiştir. Kasabanın elektriği, içme ve kullanma suları, çarşısı, park ve bahçeleri, orta ve ilkokulları vardır. Çevresindeki ve genellikle bu kıyı boyundaki tarihî eserler (heykeller, eski tiyatrolar, lâhitler, köprü ayakları, ka'e ve burçlar), güzel havalı ve manzaralı yaylalar (Gömbe yaylası gibi), Bayındır ve Bucak koyları ve kumsalları ile turistik bakımdan çok değer taşımaktadır. Şimdiki K.'ın bulunduğu yörede Eski Çağda Antiphellos adında bir küçük şehir ve liman bulunuyordu. Ayrıca, Demre çayının sağ yakasında ve kıyıdan 5 km kadar içeride eski Myra şehrinin kalıntıları vardır.

KAŞ (Fr. Accolade), kapı ve pencere lentolarını süsleyen motif. Tenik dilde daha çok kaş kemer (Fr. arc en accolade, arc en talon) tabiri kullanılır.

KAŞALOT (Zoo.): bk. İSPERMEÇET BALİNASI.

KÂŞÂN (Coğ.), İran'da, Deşt - i Kevir çölünün batısında bir şehir. Nüfûsu 56 000 (1966) dir. K., Tahran'dan İsfahan'a ve Kerman'a giden yolların kavşak noktasıdır. Eskiden kadife ve ipek kumaşları ile ün kazanmış olup, şimdi özel olarak halı tezgâhları ile tanınır.

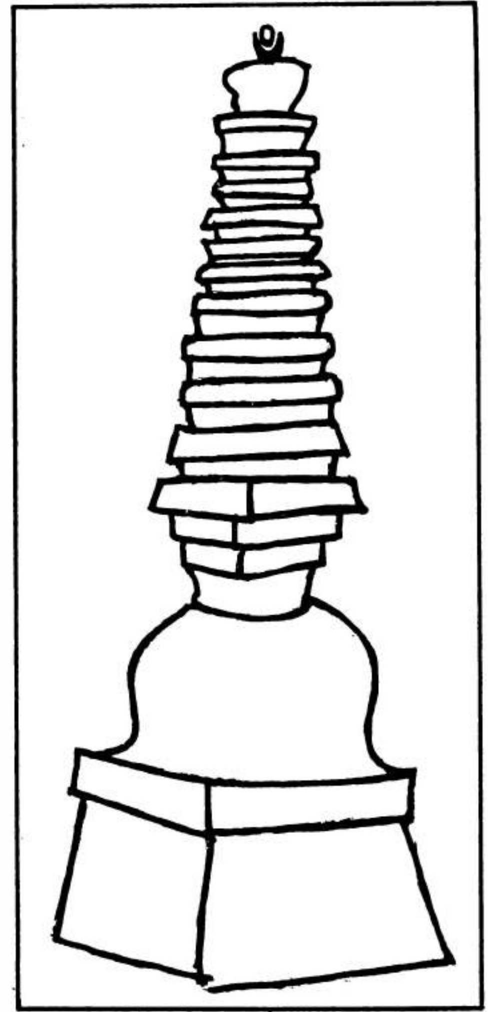
KÂŞGAR, Doğu Türkistan'ın batı bölgesinde bulunan kadîm medeniyet merkezi. K. şehri Pamir ve Tengri Han silsilelerinin eteklerinde, 1 304 m yüksekliğinde bir yaylada, Tümen ve Kızılsu ırmıkları kıyılarında bulunmakdadır. K. vakınındaki 7 000 m ye yakın yükseklikte Turugart geçidinden Batı Türkistan'a varılır. K.'ın havası sert, kışın karlı, yazın sıcaktır. K. bağlarında lezzetli yemişler ve güller biter. Dağlarda yabanî deve ve sığır bulunur. Kutas denen ve avı zor olan yabanî sığırın kuyruğunu atların boynuna asmak K. âdetidir. K. dağlarındaki Kırgızlar «karakuş» (tavşancıl) ile yabanî kaz ve ördek avlarlar. K.'ın nüfûsu 100 000 dir (banliyöleri ile: 700 000).

K. hakkındaki en eski rivayetler M. Ö. II - I. yüzyıllardan Çin tarihlerindeki kayıtlardır. K. bazen Doğu Hun, bazen Kuşana devletine tâbi, bazen de bağımsız komşu Hoten ilinde gelişen Uluğ kölüngü (*Mahâyâna*'nın Türkçesi) Buddhist mezhebi K.'da yayılmış ve Kuşana ile Hind kültürleri tesirleri getirmişti.

KÂŞGAR: Kâşgar yakınında Tumşuk'taki Buddhist kalıntılardan (M. X. yüzyıldan önce), balçıktan yapılmış ve üstü boyanmış heykellerden birinin başı

KÂŞGAR: Kâşgar'da Buddhist devreden (M. X. yüzyıldan önce) Mori Tim *stûpa*'sının kalıntıları *stûpa*'larda Buddhist azîzlerin kemikleri gömülürdü. Kâşgar civarında bulunmuş adak *stûpa* modeli Mori Tim *stûpa*'sının yıkılmadan önceki şeklini gösterir

K.'ın eski adı, Pelliot'ya göre Şi(w)olek veyâ kısa şekli ile Şu-lo idi. K. adı ise ancak M. S. 600 etrafında kullanılmağa başlanmış ve muhtelif etimolojilere bağlanmıştır. Richtofen K. adını Türkçeye, komşu Hoten'de bulunan *kaş* (yeşim taşı) kelimesine bağlamakta idi. Erken K.'lıların ırkî mensubiyeti de tartışma konusudur. VI-IX. yüzyıllarda K.'lılar Çin târîhlerinde yeşil gözlü, vücutları dövmeler ile süslenmiş, kafatasları çocuk iken sunî şekilde uzatılmış bir halk olarak anlatılmakta idi. Bu görünüşte, uzun başlı, sarışın, Mongoloid tipte çekik gözlü kimselerin tasvîrleri VI - IX. yüzyıl K. Buddhist eserlerinde gözükür. K.'lılar hâlâ biraz Mongoloid vecheli, fakat sarışın olmakla dikkati çekmektedir.

Çinlilerin VI. yüzyılda P'ei lâkabını verdiği K. hükümdarları 580'de Batı Türk hakanlığının idaresi altına girmişlerdi. 627'de bir P'ei Batı Türk hakanının kızı ile evlendi. 648-658'de, Çinliler Batı Türk hakanlığını yıkmaya muvaffak oldukları zaman, K. hükümdarı Tuman Tigin adlı bir Türk beyi idi ve Çinliler K.'ı ondan aldılar. Çin istîlâsının arkasından 676'da Tibet istilâsı geldi. Kısa süren Çin idaresinin uzun devam eden hâtırası olarak K.'a Kâşgarlı Mahmud «Çin us-sufla» (= Aşağı, yani Batı Çin) adını verir. 704-717'de, Batı Türk hakan soyundan bir beyin idaresinde «Üç Karluk boyu» K.'a hâkim bulunuyordu. Bu keyfiyet, VIII. yüzyıl ortasından beri K. ile Gök ve Batı Türk hakan soyu ve Türklerin efsanevî hakanı Afrâsiyâb (Alp-er-tunga) arasında bağlar kurulduğuna işaret olabilir. IX. yüzyılda Taberî'nin eski bir Türk hükümdarı olarak bildiği Afrâsiyâb'ın «ordu-kent» (başkent) i, XI. yüzyılda Kâşgarlı Mahmud'a göre, K. idi. Afrâsiyâb oğulları veyâ «Hakanî Türk» adını taşıyan sülâleden Türk hakanı unvanını 840'ta ihya eden Kül Bilge Kadır Hanın oğlu Oğulcak Kadır Han'ın X. yüzyıl başında «ordu-kent» i K. idi. Oğulcak Kadır Han devrinde K. kültürü Buddhist idi. Bu keyfiyet K.'da yazılmış Türk edebiyatında Burkan (Buddha) ın K.'ın «sanem» (put) i olarak tanıtılmasından ve K.'da yaygın olan Buddhist kalıntılarından bilinir (Üç Mervân, Eskişehir, Tegürmen, Hanöy, Duldulökür, Tumşuk). K.'da İslâmiyetin kabûlü ve ilk Müslüman Türk devletinin kuruluşu Oğulcak Kadır Han devrinde başlayan olayların sonucudur. Bu yolda bilinen en eski kayıt daha eski kaynaklara dayanarak Karşılı Cemal'in 1282'de K.'da yazdığı *Mulhakatü'l-surah* adlı eseridir. Buna göre, İranlı Müslüman Samanî şehzadelerinden Nasr K.'a iltica etmiş ve Oğulcak Kadır Han Nasr'a K. kuzeyinde Artuç'ta, bir sığır derisi boyunu geçmemek şartı ile, namaz kılacak yer ittihaz etmeğe müsaade etmişti. İslâmiyetin Artuç'ta çabuk yayılmağa başladığı keyfiyeti, sığır derisinin gittikçe çoğalan cemaatleri içine alacak şekilde genişlediği mecazı ile menkıbede ifade edilir. Oğulcak Kadır Han'ın yeğeni Satuk Buğra Han, daha çocukken Nasr ile görüşmüş ve gizliden İslâmiyeti kabul etmişti.

KÂŞGAR: Türkçe resinin Buddhist yazmalar bulunan X. yüzyıldan önceki Duldur - akur kalıntılarında, duvar resminde tâclı bir şahsın tasvîri

İslâmiyetin yayılmasını önlemek isteyen Oğulcak Kadır Han, Artuç'ta bir «sanem» (Burkan) tapınağı yaptırınca, Satuk Buğra gönlünde bu mabedi Allaha adamıştı. Satuk Buğra yirmi beş yaşına gelip bir kaç yıl menfa ve mücadeleden sonra Abdülkerîm adını alarak K.'da hakan olunca bu adağını yerine getirdi ve Artuç tapınağı mescide çevrilerek K.'ın en eski Müslüman Türk külliyesi oldu. Satuk Buğra Han 955'te ölünce Artuç külliyesine gömüldü. İslâmiyetin Türk K.'daki bu ilk mescidi hâlen de Doğu Türkistan'da İslâmî ve millî bir timsal olarak yükselir. Kalmak ve Çin istilâlarında yıkılmış bulunan ve çok onarım gören bu eser aslî vechesini muhafaza etmemiştir. K.'ın ilk devir islâmî anıtları olarak Pelliot, Tokuz saray, Mazar, Köhne şehir ve Tumşuk tağ kalıntılarının önemine dikkati çeker. XI. yüzyılda Hakanî künbedi denen Türk hakanları türbeleri Tümen kıyılarında bulunuyordu.

Satuk Buğra ve ahfadı «Türk hakan» ları veyâ «İlik Han» lar idaresinde, eskiden gelişmiş Buddhist geleneğ'ne de dayanan yüksek bir Müslüman Türk medeniyeti K.'da kuruldu. K. Türkçesi, Kâşgarlı Mahmud'a göre, en güzel Türkçe idi. K.'da Türkçenin vardığı yüksek seviye sayesinde Arapça ve Farsca tesîrleri sınırlı kaldı. Yûsuf Hâs Hâcib *Kutadgu bilig* adlı Türkçe felsefi allegorik eseri 1070'te K.'da yazmıştı. Aynı yıllarda *Dîvân-ü lugât it-Türk* gibi Türkler ve Türkçe hakkında âbidevî bir ansiklopedi vücuda getiren Kâşgarlı Mahmûd da K. Türk kültüründe yetişmişti. Y'ne o devirde Almalıklı Abû'l Futûh Abdü'l Gâfir (ölm. 1093 etrafı) K. tarihini yazıyordu. Karşılı Cemal bu eserin K.'da bulunan bir nüshasını kaynak ittihaz etmiştir.

1128'de K. ili Çin'den gelen Kara Hıtayların istilâsına uğramış, fakat Hakanî Türk hükümdarı Ahmed b. Hasan onları geri püskürtmüşdü. Kara Hıtay «gurhan» ları 1130'dan sonra bütün Türkistan'a ve K.'a hâkim olmakla beraber, yerli hükümdarları ortadan kaldırmıyor ve onlardan baç vermek ile itaat işareti bir gümüş levhayı kuşaklarına takmalarını istemek ile iktifa ediyordu. Yine de Türk hakanlarına sadece «Ilik Han» denmesini talep etmişlerdi. «Gurhan» ları tahttan indirip yerlerine geçen aslen Hıristiyan, sonradan Buddhist olmuş Nayman beyi Küçlük, Türkistan Müslümanlarını Buddhizm veyâ Hıristiyanlığı kabule zorlamak için zulme baş vurmuştu. 1219'da K.'ı alan Çingiz orduları Küçlük'ün zulmünden kurtarıcı olarak karşılandılar. Moğol idarecilerinden Türk asıllı bir Müslüman olan Mahmud Yalavaç, K.'da Mesudiye Medresesi'ni ve bir kütüphane yaptırmıştı. Karşılı Cemal bu kütüphanede çalışırdı.

Moğol tarihçisi Reşîdüddin Fazlullah'ın anlattığı gibi, Çingiz, Afrâsiyab oğullarına «Sart» (tüccar, İranlı) unvanını vermekle, göçebe Moğol geleneğine göre onları Hakanlık payesinden indirmiş oldu. Türk hakanlığı böylece 1220 etrafında ortadan kalkıp Moğol devri başladı. Doğu Türkistan'a yeni ad verilerek bu il Moğolistan veyâ Cata diye anıldı. K.'a da Altışehir denmekte idi. Doğu Türkistan'da Moğolların kabul ettiği dinlerden Burkan dini ve Hıristiyanlık ilerledi. K.'da bir Nesturî metropolit merkezi bulunuyordu. Fakat yüksek seviyeye erişen Müslüman Türk kültürü Moğollara da tesir etti. Çağataylardan Tuğluk Temür (1 47 - 1363) ve «orda sı (maiyeti) Müslüman olunca Doğu Türkistan ve K. yine islâmî bir veche aldı.

Çağatay sülâlesinin Doğu Türkistan kolunu kuran I. İsen Buğa (1321 - 1330) nın K'ı idareye memur ettiği Moğol beylerinden Duğlat soyu da Müslüman idiler. Bunlardan ilk K. hükümdarı Tölek, dindarlığı ile tanınan ve H. 862 (1457) de K.'da türbesi yapılan Seyyid Alî ve *Târîh-i Reşîdî* yazarı Mirza Haydar Duğlat seçkin kimselerdi. Duğlat soyu bazen Çağataylara, bazen de Aksak Timur oğullarının Semerkand koluna tâbi bulunuyorlardı.

Mirza Haydar Duğlat'ın eseri *Târîh-i Reşîdî* XV. yüzyılda K. için önemli bir kaynaktır. Bu devirde K. halkının dört sınıfa ayrıldığı nakledilmektedir. «Tümen» denen ziraatçiler Duğlatlara vergi verirdi. «Koçin» denen askerler ile «Aymak» (oymak) sınıfı ise Duğlatların hizmetinde olup onların tayınları ile geçinirlerdi. Ulema sınıfı Duğlat soyuna mensup kimselerdi.

Mirza Haydar Duğlat K. anıtlarından da bahseder ve Satuk Buğra Han külliyesi yanında Hüseyin Fazl Hoca türbesi adını verir. Hüseyin Fazl Hoca'nın vücudu açıktı ve mucizevî şekilde bozulmamıştı.

XV. yüzyılda K. yine bir kültür merkezi idi. K.'lı bir bey sıfatı ile Mirza Haydar Duğlat hem askerlik bilgilerini hem de güzel sanatları öğrenmişti. Kale inşasını, savaşı, ok atmayı, avlanmayı, silâh ve eyer imal etmeyi bildiği gibi, hat sanatında, şiir söylemekte, inşada, resim, tezhîp, mühürcülük, altın ve tahta işlerinde de gelişmiştir.

1468'de Çağataylardan Sultan Saîd Han, son Duğlat emîri Ebû Bekr, Mirza'dan K.'ı almıştı. Saîd ile Ebû Bekr'in savaşları ve Ebû Bekr'ın hazine aramak için «kazık» (kazı) yaptırmak merakı sonunda, bir tepe üstünden Tümen ırmağına bakan ve surlu bir şehir olan eski K. harap edilmişti. Ebû Bekr, Tümen ile Kızılsu ırmaklarının birleştiği yerde, eski şehre köprü ile bağlı yeni bir şehir kurmuştu. Eski Türkçede «tört beltir yol» denen haçvaî

KÂŞGAR: Kâşgar yanında Tumşuk'ta, X. yüzyıldan önceki tapınaklarda bir heykel kaidesi üstünde, Burkanın henüz târik-i dünya olmadan, bir Sakya beyi iken, at ile gezmeğe çıktığını ve atını bırakıp dünyayı terk ettiğini gösteren resim

planda yolları olan bu şehrin merkezinde bir meydanda İdgâh mescidi bulunuyordu. Azine-câmi, Hanlık medresesi, Orda aldı (Saray önü) medresesi ile başka medreseler bu merkez etrafında tedricen dizildiler. Şehir surları dışında da yeni anıtlar yükseldi.

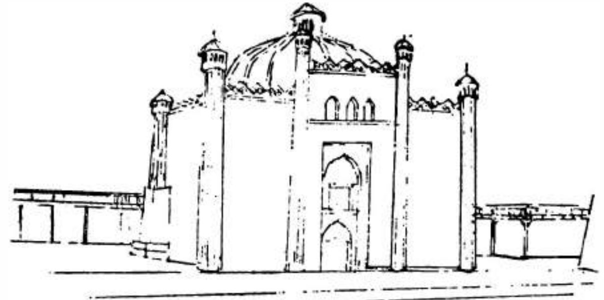
KÂŞGAR: Kâşgar yakınında Tumşuk'ta Le Coq'un «Uygur tapınağı» dediği Türk üslûbunda duvar resimleri bulunan X. yüzyıldan önceki Buddhist külliyeden Burkan ve tapınan alpler resimleri (A. von Le Coq, *Buddhistische Spätantike in Mittelasien*, c. V, s. 31).

Saîd Hanın oğlu Abdurreşîd (1533-1565) ve onun oğulları, bazen K. bazen Yerkend'de hüküm sürdüler. Abdurreşîd'in beşinci oğlu Edhem Sûfî Han devrinden bir resimli silsilename Z. V. Togan tarafından Tahran Melik kütüphanesinde bulunmuştur. Bu, XVI. yüzyılda K.'a âid nadir bir belgedir. XVII. yüzyıldan sonra K. halıları meşhur olmuştur. K. halıları bazen Çin halısı sanılır.

Çağatay sülâlesine mensup Emîr İsmâîl devrinde, 1607'de K.'da Hocalar idaresi başlamıştı. Hocalar 1412'de Buhara'dan gelip K.'a yerleşen Hoca Mahdûm Âzam'ın iki müctehid ve ayrı görüşte oğlu İmam Kalân ile İshak Velî taraftarları idiler. İmâm Kalân taraftarlarına «Ak tağlık,» İshak'ı tutanlara «Kara tağlık» deniyordu. Emîr İsmâîl «Ak tağlık» lardan Apak Hoca'yı tutardı. Fakat aralarında kavga çıkınca 1688'de Apak Hoca Cungarya Kalmukları hükümdarı Galdan'ı yardıma çağırmıştı. Galdan K.'ı Apak Hoca'ya verip şehri Kalmuk idaresine sokmuştu. Apak Hoca bu sefer tahttan indirdiği İsmâîl in kardeşi Muhammed İmîl'i bîat edip Kalmuklara karşı K. halkını isyana çağırmıştı. Apak Hoca 1721'de ölmüştür. K. civarının en büyük anıtı olan türbesi, şehrin 3 km kadar doğusunda bulunmaktadır. Apak'tan sonra K. «Kara tağlık» fırkasına geçti ve Kalmuklar Hocaları birbirine karşı kışkırtarak idareyi elde tuttular.

Kalmuklardan daha çok tehlikeli bir istilâ doğudan ilerlemiş, XVII. yüzyılda Doğu Türkistan'ı ele geçirmeğe başlayan Çinliler, 1759'da K.'ı da işgal etmişlerdi. Böylece Doğu Türkistan'ın üç yüz yıldır süren istiklâl savaşı K.'da da başlamıştı.

Sekiz milyonu hiç bir zaman aşamayan Doğu Türkistan'lıların yarım milyara varan Çinlilere karşı üç yüz yıldır dayanması şaşılacak bir keyfiyettir. Türklerin dayanma gücü İslâmi Türk kültürüne bağlılıktan ibarettir. İslâmî Türk kültürü Allah katında her insana bir şahsiyet değeri vermekte ve vicdan hürriyeti başta, insan haklarını tanıyarak insana güç vermektedir. Çin görüşü ise Çin devletine mefkûre payesi verir. Çin devletinin başındakiler dışında, halk kendini idareden âciz, hizmete mecbur yığınlar sayılır. İslâmî Türk kültürü, Çin yığınlarını uyandırması imkânı bakımından da Çin'e karşı bir kuvvettir. Nitekim özellikle Doğu Türkistan'da yaşayan Çinliler arasından bazıları Müslüman oluyor ve «Dönğen» (dönme) ler Çine karşı İslâmî insan hakları mefkûresini koruyorlardı. Böylece, İslâmî Türk kültürünü yok etmek için üç yüz yıldır, her biçim Çin hükûmeti imparatorluk, cumhuriyet, milliyetçi veyâ komünist olsun, aynı siyasete devam etmişti. İslâmiyet

KÂŞGAR: İlk Müslüman Türk devletinin kurucusu Satuk Buğra Han (ölm. 955) ın Kâşgar'ın kuzeyinde Artuç'taki türbesinin 1873'te görünüşü

KÂŞGAR: Kâşgar'da XVI. yüzyılda son Çağataylardan Sultan Edhem Sûfî devrinde yazılmış, resimli silsilenamenin ilk varakları

ve Türk kültürü ile dilini öğretmek yasak edilmişti. Türkler çıkardıkları isyanlar vesilesi ile öldürülmüştür. Türk kadınları Çinlilerle evlendirilerek çocukları Çinlileştirilmiştir. Çinli göçmenler Doğu Türkistan'a yerleştirilmişti. Doğu Türkistan'ın istiklâl mücadelesinde İslâmî Türk kültürünün merkezi olarak, başlıca yeri tutmuştu. 1826'da «Ak tağlık» fırkasından Sâlih Hoca'nın oğlu Cihangir, Kırgızların yardımı ile K.'ı tekrar ele geçirmişti. Fakat Çinliler Cihangir'i esir edip, demir kafes içinde Pekin'e göndererek orada öldürdüler. K.'a ilerleyen Çin ordusu, K. halkının erkeklerini kılıçtan geçirip kadınları ve çocukları zincire vurarak Kulca'ya esir olarak Kalmuklara dağıtılmak üzere sürmüştür. K.'ın ve bütün Doğu Türkistan'ın acısını yansıtan «Naziğim Destanı» bu safhayı anlatır. «Nazik» nârin yapılı K.'lı bir genç Türk kadını Çinli ve Kalmuk çocukların anası olmamak için direnmiş, dağa kaçmış ve en nihayet yakalanarak K.'da boynu vurulmuştu.

1829 - 1864 arasında, Muhammed Emîn, Kırgız hanı Sadık Bey ve başkaları idaresinde K. Türk halkı Çin'e karşı isyana devam ediyordu. Kırgızların yardımı ile Cihangîr Hocanın oğlu Büzürg Hanın, 1864'te, Muhammed Yakûb Han emrindeki bir müfrezenin himayesinde K.'a girmesi, K. tarihinde bir dönüm noktası olmuştu.

Muhammed Yakûb Han 1864'te Ruslara karşı Taşkent ve Çimkent'i savunmuş bir askerdi. 1866'da Yakûb Han kendini K. hâkimi ilân ederek Büzürg Hanı vezir tayin etmişti. Çok geçmeden Doğu Türkistan halkı, hatta Batı Türkistan'da Taşkent'ten gelen kuvvetler Yakûb Hanın etrafında toplandılar. Yakûb Hanın İngilizlerle siyasî görüşmelere girmesi üzerine, 1873'te Forsyth başkanlığında bir İngiliz diplomatik heyeti K.'a gelmişti. Forsyth, Satuk Buğra Han külliyesinin 1820 etrafında tekrar imar edilmiş olduğunu K.'da öğrenmişti. Yakûb Han İngiltere ile muahede akdetmişti. 1868'de Rusya ile de münasebet kurulmuş, fakat Yakûb Hanın milliyetçiliği sebebinden çabuk bozulmuştu. İngilizlerin de Yakûb Hanın milliyetçiliğini istemedikleri Skrine'ın hâtıralarından anlaşılır.

Yakûb Hanın milliyetçi siyasî faaliyeti Doğu Türkistan'ı Türkiye'nin himayesine sokmak ile zirveye erişmişti. H. 1287 (1870) de Yakûb Han tarafından İstanbul'a gönderilen Elçi Yakûb Bey, Doğu Türkistan'da Çin'in zulmünü anlatınca Türkiye'de şefkat ile karşılanmıştı. 4 Temmuz 1873'te Doğu Türkistanın Türkiye himayesine girmesi hakkındaki anlaşma imzalanmıştı. Türkiyeli gönüllülerden piyade, süvarî ve topçu subayları, askerlik öğretmek için, silâhlar ile birlikte, Hindistan yolu ile K.'a gittiler. Bu Türk subaylarından İstihkâm Alayında kolağası Kâzım Efendi'nin H. 1291 - 1294 (1874 - 1877) te K.'da topladığı bilgiler, Mehmed Âtıf'ın *Kâşgar Tarihi*'nin kaynaklarındandır. K.'da Türkiye'den gelen ve Yakûb Hanı emîr ilân

KÂŞGAR: Eski Kâşgar şehrinin surlarının ve surlar üstündeki köşklerden birinin 1925'te görünüşü

eden ferman yüz pare top ile selâmlanmıştı. Hutbeler Osmanlı padişahı adına okunuyor, sikkeler onun adına basılıyordu.

Yakûb Hanın bir sefer esnasında 1877'de ölümünden sonra (mezarı Apak türbesindedir) oğulları Hak Kulı, Bey Kulı ve İşan Kulı beyler arasında çıkan kavgalar sonunda, 1881'de Çin yine K.'ı almıştı. O yıl Bey Kulı Bey İstanbul'a gelip Göksu sarayında misafir edildikten sonra padişahın yaverlerinden Türk subayı Alî Bey ile birlikte Türkistan'a dönerek, Çinlilerden K.'ı almak istemiş, fakat muvaffak olamamıştı.

1888 ve 1900'de K. yine Çinlilere karşı isyan etmişti. Çin merkezî hükûmeti o arada zayıfladığından mahallî muhtariyet imkânları çoğalmakta idi. Japonya 1931'de Mançurya'yı bağımsız bir devlet ilân edince Doğu Türkistan için de ümitler belirmişti. Japonlar 1931'de II. Abdülhamid'in torunu Abdülkerîm Efendi (1906 - 1935) yi Doğu Türkistan'da kurulacak bir devletin başına getirmek istemişlerdi. Abdülkerîm Efendi, Muhsin Çapanoğlu adlı bir Türk mühendisi ile Avusturyalı mimar Karl von Heinz ve bir Japon memuru refakatinde K.'a gitmiş, orada büyük ümitler uyandırmış, Kurban Alî adlı milliyetçilerin başı ile görüşmüştü. Fakat Abdülkerîm Efendi Doğu Türkistan'ın istiklâl davâsı gibi çetin bir gazaya ömrünü vakfedecek cesareti kendinde bulamamış ve K.'da kalmak istememişti.

Doğu Türkistan istiklâl savaşı Hoca Hacı Niyâz başkanlığında devam etmişti. 24 Receb 1352 (12 Kasım 1933) de bağımsız Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin kuruluşu K.'da ilân edilmişti. Ayyıldızlı gök bayrak K.'da dalgalanmıştı.

Doğu Türkistan'da bir millî Türk devleti kurulmasını kendi idaresindeki Türkleri de çekmesi bakımından tehlike sayan, Rusya, Doğu Türkistan' Çin'e karşı himaye siyasetini birden değiştirmişti. Kızıl Ordu 1934'te K.'a ilerleyerek yeni kurulan Doğu Türkistan Cumhuriyeti'ni ortadan kaldırıyor ve 1941'de Hoca Niyaz şehit ediliyordu. Bu sefer hem Çin'e hem Rusya'ya karşı savaşan Türkler, üç yılda seksen bine yakın şehit verdikten sonra, 1937'de Rusları K.'dan ve başka Doğu Türkistan şehirlerinden çıkarabilmişlerdi. Ila bölgesinde 1944'te kurulan İkinci Doğu Türkistan Cumhuriyeti de Ruslarca ortadan kaldırılıp Türkler ve yerli Çinlilerden mürekkep karma bir hükûmet kurulmuştu. Mesud Sabrî Baykuzu, İsâ Yusuf Alptekin ve Mehmed Emin Buğra gibi milliyetçilerin 1945'te başlayan hareketi, Komünist Çin'in 1949'da Doğu Türkistan'ı istilâ etmesi ile sona ermişti. Komünist Çin, Sinkiang (Çince Yeni Sömürge) Uygur muhtar bölgesi adını verdiği Doğu Türkistan'da her devirden daha metodik şekilde Türkleri yok etmeğe başlamıştı. Milliyetçilerden ele geçenler ve bu arada Osman Batur şehit edilmişti. Diğer milliyetçilerden bazısı çoluk çocukları ile kendilerini takip eden Çin askeri ile vuruşarak ve şehitler vererek Asya'nın ulu dağlarını aşıp Tibet, Keşmir, Pakistan ve Hindistan'a sığınmışlardır. K.'da X. yüzyılda yükselen İslâmî Türk kültürünün bu mücahidlerinden 1 850 kişi 1952'de Türkiye tâbiiyetine geçmişti.

KÂŞGAR: 1866 - 1867 arasında başkenti Kâşgar olan Doğu Türkistan emîri Yakûb Han'ın resmi. Yâkub Han, Sultan Abdülaziz'e tâbî olmuştu

KÂŞGARLI MAHMUD, XI. yüzyılın 2. yarısında (1077) *Divân-ü Lûgati't-Türk* adlı sözlüğü yazmış olan Türk bilgini. Mahmud'un hayatı hakkında, *Divân-ü Lûgat*'in türlü yerlerinde ancak kendisi tarafından verilen bazı bilgilerden fazla bir şey bilinememektedir.

Mahmud'un babası, kendi yazdığına göre, Barsganlı olup, adı Hüseyin, büyük babasınınki de Muhammed'dir. Babası Barsgan'dan Kâşgar'a göçmüş ve Mahmud da burada doğmuştur. Mahmud'un doğum ve ölüm yıllarını kesin olarak bilmiyoruz. Yalnız, *Divân-ü Lûgat*'i 10 şubat 1074'te yazıp bitirdiği ve o zaman yaşının da bir hayli ilerlemiş olduğu bilindiğine göre, Mahmud'un XI. yüzyıl içinde yaşamış ve sonlarına doğru da ölmüş olduğunu tahmin edebiliriz.

K. M.'un *Divân-ü Lûgat*'teki bazı ifadeleri, onun yüksek aristokrasiye mensup olduğunu, hattâ belki de Karahanlılar ailesine yabancı bulunmadığını göstermektedir. Mahmud, *Divân-ü Lûgat*'te (I, 102, B. Atalay tercümesi) birer bey olan atalarının Oğuzlar tarafından Hamirler diye tanındığını ve bunun, Oğuzlarda «e» yerine «h» kullanıldığı için, «Emirler» olduğunu yazar. İşte bu gibi kayıtlardan, K. M.'un doğrudan doğruya Karahanlılar ailesinden değilse bile, o ailenin etrafındaki yüksek Türk aristokrasisine mensup olduğu anlaşılıyor. Mahmud'un, kitabının baş tarafında kendisinin soyca Türklerin en ileri gelenlerinden olduğunu yazması, Karahanlılara mensup bazı tanınmış adamlardan rivayetler nakletmesi, özellikle bu devletin teşkilâtına ve saray âdetlerine dair bilgiler vermesi, bunu kuvvetlendiren delillerdir.

Mahmud, eserini Bağdad'da yazmış olması ihtimaline göre Kâşgar'dan Irak'a göçmüş olmalıdır. Fakat o, kendisinin Bağdad'a ne gibi sebeplerle, niçin ve ne zaman geldiğini yazmıyor. Yalnız, Türk bozkırlarında gezdiğini, türlü Türk diyalektlerini, görenek ve geleneklerini yerlerinde öğrendiğini, Tarım, İli, Çu ve Sırderya (Seyhun) ırmaklarının kıyı ve bölgelerindeki bütün Türk şehirlerini dolaşıp gördüğünü, notlar topladığını etrafıyle anlatmaktadır.

K. M., Bağdad'a geldiği ve eserini yazmağa başladığı zaman her halde o devir Türk âlemini her bakımdan öğrenmiş, birçok bilgiler elde etmiş, hattâ yaşı da oldukça ilerlemiş bulunuyordu. Büyük Selçuklular imparatoru Melikşah'ın karısı Karahanlı sülâlesinden Terken Hatun'un maiyetinde birçok Kâşgarlının Irak'a geldikleri ve İslâm kültür hayatına, geniş ölçüde iştirak ettikleri bilinmektedir. İşte *Divân* sahibi Mahmud'un da böyle bir sebeple Bağdad'a gelmiş olması pek mümkündür.

K. M., daha memleketinde iken kuvvetli bir medrese öğrenimi görmüş, devrinin İslâm ilimlerini, oradaki Türk bilginlerinden öğrenip icazet almıştı. Esasen onun doğup yaşadığı devirde, yâni XI. yüzyılda Kâşgar ve Barsgan dolaylarında ilmî ve medenî bir faaliyet vardı. Karahanlılar, meydana getirdikleri türlü ilim müesseseleriyle böyle fikrî bir hayatı hazırlamışlardı. Nitekim K. M, Bağdad'da *Divân - ü Lûgat*'ini hazırlarken, Kâşgar'da da hemen aynı yıllar içinde *Kutadgu Bilig* gibi olgun eserler yazılıyordu.

K. M., Arapça ve Farsçayı mükemmelen bildiği ve yazdığı gibi, ana dili olan Türkçeyi de birçok diyalektleriyle biliyor ve konuşuyordu. Mahmud, bugün elimizde bulunan *Divân - ü Lûgat*'ine ve henüz ortada olmayan *Cevâhirü'n - Nahiv*'ine göre özellikle Türk filolojisinde geniş bir bilgiye sahipti. Kâşgarlı'nın en iyi bildiği Türk diyalektleri Hâkaniye, Oğuz, Kıpçak, Argu, Çiğil, Kençek ve Uygur diyalektleridir.

Maamafih K. M.'u yalnız bir filolog olarak değil, Türk tarih, coğrafya, etnografya, folklor ve halk edebiyatına, hulâsa Türkoloji alanında ansiklopedik bilgilerle mücehhez bir Türk bilgini diye saymak en doğrusudur. Prof. A. N. Samoyloviç (b. bk.) K. M. için: «XI. yüzyılın Radloff'udur» demektedir.

K. M., bilgili bir adam olduğu kadar iyi silâh kullanan bir askerdi de. Bunu da bizzat *Divân*'ındaki yazılardan anlıyoruz. Mahmud, aynı zamanda yüce ruhlu bir milliyetperverdi. *Divân - ü Lûgat*'te Türk ulusunun büyüklüğünü, eşsiz kahramanlığını, ilim, sanat, yurt idaresi, tarım ... yolunda vücuda getirdiği büyük varlıkları, türlü vesilelerle sayıp döker. Onun, kitabının başında ve ayrıca Türk maddesinde mensup olduğu büyük millet hakkında yazdığı satırlar ne kadar özlüdür. K. M., o devirdeki büyük ve geniş bir «İslâmcılık» akımı içinde, Türklük - Türkçülük akımının, yâni İslâm câmiası içinde Türk'ün ve Türklüğün o nisbette önemli bir yeri bulunduğunun güçlü savunucularından olmuştur.

K. M., kitabının baş tarafında (Besim Atalay tercümesi, I, 3 - 4) Türk milleti hakkında şunları yazıyor: «Tanrının devlet güneşini Türk burçlarında doğdurmuş olduğunu ve onların mülkleri üzerinde göklerin bütün dairelerini döndürmüş bulunduğunu gördüm. Tanrı onlara Türk adını verdi ve onları yeryüzüne ilbay kıldı. Zamanımızın hakanlarını onlardan çıkardı; dünya milletlerinin idare yularını onların ellerine verdi; onları herkese üstün eyledi; kendilerini hak üzere kuvvetlendirdi. Onlarla birlikte çalışanı, onlardan yana olanı aziz kıldı ve Türkler yüzünden onları her dileklerine eriştirdi; bu kimseleri kötülerin - ayak takımının - şerrinden korudu. Okları dokunmaktan korunabilmek için, aklı olana düşen şey, bu adamların tuttuğu yolu tutmak oldu. Derdini dinletebilmek ve Türklerin gönlünü almak için onların dilleriyle konuşmaktan başka yol yoktur. Bir kimse kendi takımından ayrılıp da onlara sığınacak olursa o takımın korkusundan kurtulur; bu adamla birlikte başkaları da sığınabilir.»

Kâşgarlı, eserinin «Türk» maddesinde de ayrıca şunları yazmaktadır: «Türk, Tanrı yarlıgayası Nuhun oğlunun adıdır. Bu, Tanrının, Nuh Oğlu Türk'ün oğullarına verdiği bir addır.»

«Biz ad olarak Türk adını Ulu Tanrı vermiştir» dedik. Çünki bize: Kâşgarlı Halef oğlu İmam, Şeyh Hüseyin, ona da İbnü'l - Garkî denilen kimse, İbnü Ebüd - dünya denmekle maruf «Eşşeyh Ebu Bekir El Müfidü'l Cercerai'nin âhir zaman üzerine yazmış olduğu kitabında ulu yalavac (Peygambere) a tanıkla varan bir hadîsi yazmış. Hadîs şöyledir: Yüce Tanrı «benim bir ordum vardır, ona «Türk» adı verdim, onları doğuda yerleştirdim. Bir millete kızarsam Türkleri, o millet üzerine musallat kılarım» diyor. İşte bu, Türkler için bütün insanlara karşı bir üstünlüktür. Çünkü, Tanrı onlara ad vermeyi kendi üzerine almıştır; onları yeryüzünün en yüksek yerinde, havası en temiz ülkelerinde yerleştirmiş ve onlara «kendi ordum» demiştir» (*Divân*, Besim Atalay tercümesi, I, 350 - 352)

Arap dilini de, İslâm ilimlerini de gerçekten iyi bilen K. M., öz dilini, millî kültürünü, yurt sevgisini her şeyin üstünde gören bir bilginimizdir. O, *Divân - ü Lûgat*'i ile Türkolojinin kurucusu olmuştur.

K. M.'un bugün elimizde bulunan biricik eserinden başka, *Cevâhirü'n - Nahiv fi Lûgati t - Türk* adlı bir kitabı daha olduğunu biliyorsak da, bu eseri bize kadar gelmemiştir. Fakat mahiyetini *Divân*'dan öğreniyoruz: «Cemi, müfred, tafdil, tasgir gibi «i'rab» ile ilişiği olan şeyler yazılmamıştır (yâni, *Divân - ü Lûgat*'te zikredilmemiştir). Çünkü onun için ayrıca bir kitap yazarak adını «Kitabü Cevâhirü'n - Nahv fi Lûgati t - Türk» koydum. Yüce Tanrı'nın dileğiyle, nahiv (yani Türkçenin sentaksı) ile ilişikli bütün kurallar orada bildirilmiştir».

XI. yüzyıl Türk dili yadigârları arasında en önemli yeri tutan *Divân - ü Lûgati't - Türk*, yalnız bir sözlük değil, Türk tarihine, coğrafyasına, mitolojisine, folklor ve halk edebiyatına, kısacası, Türk millî kültürüne ait zengin bilgileri içine alan ansiklopedik bir eserdir.

Bu eski Türk sözlüğünün, yâni *Divân - ü Lûgat*'in madde başı olan kelimeleri ile örnekleri (sav ve deyişler) Türkçe; metin, yani sözlerin açıklamaları ise tamamiyle Arapçadır. Kitap Araplara Türkçeyi öğretmek için yazıldığı gibi, Türkçenin Arapça kadar zengin bir dil olduğunu da isbat etmek amacıyla meydana getirilmiştir.

Divân yazarı K. M., Türk dilinin öğrenilmesinin gerekliliği hakkında da Buharalı ve Nişaburlu - sözüne inanılır - iki hadisçiden işittiği şu «Türk dilini öğreniniz; çünkü onlar [yani Türkler] için uzun sürecek bir saltanat [hâkimiyet] vardır» meâlindeki hadîs (Peygamber sözü) i kaydederek diyor ki: «Bu hadîs eğer sahih ise Türkçenin öğrenilmesi vâcib bir iş olur - Şayet mevzû ise Türk dilinin öğrenilmesini akıl ve iz'an icabettirir. İşte zikrettiğim se-

bepten ötürüdür ki, Türkçeyi öğretmek için bu eseri yazmakta mnevî bir mecburiyet gördüm.» *Divân*, I, 4).

Divân-ü Lûgat, Mahmud'un ifadesine göre, 25 Ocak 1072 (Cemaziyelevvel 464 gurresi-başı) tarihinde Bağdad'da yazılmağa başlanmıştır. Kâşgarlı, kitabını bir kere bitirdikten sonra, yeniden incelemeler yaparak eseri dört defa düzeltip yazmış ve 10 Şubat 1074 (10 Cemaziyelâhir 466) Pazartesi günü bitirmiştir. Şu hesapça Mahmud eserini, Abbasî halifesi El-Kaim zamanında yazıp bitirmiş, fakat ancak onun yerine geçen El-Muktedi Billâh'a takdim etmiştir.

Divân-Lûgat'in yazılış tarihi hakkında *Divân*'da bir iki yerde kayıt vardır. İşte bu tarih ayırımları dolayısıyle Zeki Velidî Togan, temel nüsha üzerinde incelemeler yapmış ve bu alanda bir yazı da yayınlamıştır (Atsız Mecmua, sayı: 16, 1932). Togan, yazısında, bu tarihleri inceledikten sonra şöyle diyor: «Hulâsa bu senelerin şu şekilde anlaşılması icabeder ki müellif kitabını önce 1072-10 Şubat 1074 arasında yazıp tamamlamış ve sonra 1076-1077 senelerinde tekrar tekmil ederek Halife «El-muktedi» ye sunmuştur. Buna göre kitabın telif yılı Hicrî 470 (Milâdî 1077) olarak kabul olunmak icabeder.»

Divân-ü Lûgati t-Türk'ün bugün elde bulunan biricik yazması, aslen İran'ın Sâve kasabası halkından olup, sonradan Şam'da yerleşen Muhammed bin Ebi Bekr bin ebi'l Fethü's-Sâvî tarafından 1 Ağustos 1266 (26 Şevval 664) tarihinde kopye edilmiştir. Sâve'li Muhammed'in eklediği önsözdeki ifadesine göre, bugünkü biricik nüsha, K. M.'un kendi eliyle yazdığı esas nüshadan istinsah edilmiştir. Türkçeyi bilmeyen Muhammed'in Arapçayı da kuvvetle yazamadığı eserde yaptığı birçok i'rab (gramer) yanlışlarından anlaşılmaktadır.

Geniş ölçüde bir Türk dili sözlüğü olan *Divân-ü Lûgat*, şimdiye kadar bilinmeyen bir eser sanılıyordu. Hal buki son zamanlarda yapılan araştırmalar, bunun pek de böyle olmadığını göstermiştir. Tarihçi (Gazi) Antepli Bedrüddin Mahmud Aynî *Ikdü'l-Cüman fi Ta'rih i Ehlizzamân* adlı eserinin ilk ciltlerinde Türk tarih ve etnolojisine ait verdiği bilgiyi, biraz kısatlma yolu ile ve «Mahmud Kâşgarî'nin lûgatinde gördüm» kaydiyle *Divân*'dan almıştır. Yine Kâşgarlı bilginlerden olup Mısır'da yerleşmiş olan alim ibni Muhammed'in *Tâcü's-Saâdet* adlı eserindeki bazı cümleler *Divân-ü Lûgat*'ten alınmış olduğu gibi, Endülüslü Ebû Hayyân'ın *Kitabü'l-idrâk li Lisanü'l-Etrâk* adlı kitabında rasılanan bazı cümleler de *Divân-ü Lûgat*'in bu yazarlar tarafından da her halde görülmüş olduğunu meydana koymaktadır. Bunlardan başka, büyük Türk bilgini Kâtip Çelebi de *Divân-ü Lûgat*'i görmüş ve *Keşfüzzünûn* adlı kitabında: Muhammed oğlu Hüseyin'in oğlu olan Mahmud'un (Kâşgarî) Divân-ü Lûgati't-Türk'ü bir ciltir. (Müellif) eserini Arapça olarak izah etti ve Türk dilinin on sekiz harf üzerinde döndüğünü, o dilde «se, tı, zı, sat, dad, ha, he» ile «ayn» harflerinin bulunmadığını bildirdi. Eserini, Muktedi Biemrillah oğlu Halîfe Ebülkasım Abdullah'a armağan etti diyerek bundan söz etmiştir (Millî Eğitim Bakanlığı yayını, I, 808).

Eski Türk ve Arap ilim dünyasında bilindiği halde sonradan yıllarca unutulup bir köşede kalmış olan *Divân-ü Lûgat*, nihayet bundan altmış yıl kadar önce İstanbul'da bulunup meydana çıkmıştır. Sâveli Muhammed tarafından istinsah edilen *Divân-ü Lûgat* yazması, Ali Emirî Efendi (b. bk.) nin eline geçmişti. Sadrıâzam Talât Paşa (b. bk.) nın aracılığı ile bu Arapça nüsha İstanbul'da Kilisli Rifat Bilge (b. bk.) nin nezareti altında, üç cilt olarak basılmıştır (1333/1915-1335/1917). *Divân-ü Lûgat*'in daha I. cildinin basılmasından itibaren bu büyük dil anıtı ve onun değerli yazarı K. M. hakkında gerek bizde gerek batı ilim dünyasında birçok yazılar yazılmıştır. Bu alanda, bizde, daha çok Prof. Fuad Köprülü-Necip Asım (Yazıksız), Zeki Velidî Togan; Avrupa'da M. Hartmann ve özellikle C. Brockelmann (b. bk.), *Divân-ü Lûgat*'i genel bakımdan tavsif yahut dil, tarih, coğrafya ve folklor yönlerinden tetkik eden yazılar yazmışlardır. Brockelmann 1928'de, *Divân-ü Lûgat*'in bir de endeksini yayınlamıştır.

Divân-ü Lûgat, bir sözlük olduğu halde, içinde Türk grameri kurallarına ait birtakım bilgiler de vardır. Mahmud, *Divân*'ı yazarken Arap kurallarını esas tutmuş ve kitabını «Hemze, Sâlim, Muzaaf, Misâl, Üçlüler, Dörtlüler, Gunne, İki hareketsiz harfin birleşmesi» gibi sekiz bölüme ayırmıştır. Her bölümde lûgatler Arap alfabe (elifbâ) sırasıyle yazılmış, anlamın iyice kavranması için ayrıca cümleler tertip edilmiş, buna ata sözleri ve halk şiirleri de eklenerek eser, Türk dili tarihi bakımından gerçekten pek değerli bir kaynak mahiyetini almıştır. K. M. bundan başka, türlü kelimelerde, ya da ona ait kelime içinde Türk tarihine, coğrafyasına, mitolojisine, hattâ sosyal hayatına dair bilgiler de vermiştir. Kendisinden önce bu alanda böyle bir eser yazılmadığını haklı ve doğru olarak söyleyen K. M., bu amaca ulaşabilmek için yıllarca pek ağır güçlüklere katlandığını da ekler.

Divân-ü Lûgat'te başlıca iki edebî diyalekt göze çarpar. Biri bugün hâlâ Kâşgar ve dolaylarında kullanılan Doğu (Hâkaniye) Türkçesi, öteki de geniş bir edebiyat vücuda getiren Oğuz Türkçesidir. Sonradan Doğu Türkçesi de büyük eserler yaratmıştır. *Divân-ü Lûgat*'te Türk diyalektlerine ve bunların özellikleri üzerine zengin bilgiler vardır.

K. M.'un Türk diyalektlerine ve bunların özelliklerine dair verdiği bilgileri olduğu gibi alıyoruz: «En fasih, doğru dil, ancak bir dil bilip Farslarla karışmayan ve yabancı ülkelere gidip gelmeyen kimselerin dilidir. İki dil bilen şehirlilerle düşüp kalkan kimselerin dili bozuktur. Kençekler, Soğdaklar ve Argular gibi boylar iki dil söylerler. Gezginci olarak yabancılarla karışanlar da Hotan ve Tübüt halkı ile Tangut'ların bir kısmıdır. Bunlar Türk iline sonradan gelmişlerdir. Ben bunlardan her birinin dillerini yazacağım. Çaparka (Japonya) lıların ülkelerinin uzak olması, Çin ile aralarına büyük deniz girmiş bulunması yüzünden dilleri bizce bilinmiyor. Çin ve Maçin (Yukarı Çin) halkının ayrıca dilleri vardır. Bununla beraber şehirliler Türkçeyi iyi bilirler. Mektuplarını bize, Türk yazısı ile yazarlar. Bunun gibi araya büyük sed (Çin seddi) ve Çin yakınındaki dağlar ve deniz girmiş olduğu için «Yecüç ve Mecüç» ulusunun dilleri bilinmiyor. Tübüt (Tibet) ün ve Hotan'ın, ayrı dilleri, ayrı yazıları vardır. Bunların ikisi de Türkçeyi güzel konuşamaz».

«Uygur'ların öz Türkçe bir dilleri olduğu gibi, kendi aralarında konuştukları zaman ayrı bir ağız kullanırlar. Bunlar kitabın baş tarafında bildirdiğim gibi, 24 harften ibaret olan Türk yazısını kullanırlar (*Divân*, I, 29). Kitaplarını bu harflerle yazarlar. Bundan başka Uygurların ve Çinlilerin ayrı bir yazıları daha vardır. Defterlerini, senetlerini bununla yazarlar. Bu yazıyı müslüman olmayan Uygur'larla Çin'lilerden başkası okuyamaz (bu yazı

eğer Çin yazısı değilse Orhon yazısı olması pek muhtemeldir). Bu söylediklerim hep şehirler halkı içindir.

Çomul boyunun kendilerinden bulunduğu çöl (çadır) halkı ayrı bir dile sahiptir, Türkçeyi iyi bilirler. Kay, Yabaku, Tatar ve Basmıl boyları da böyledir. Her boyun ayrı bir ağzı vardır, bununla beraber hepsi de Türkçeyi iyi konuşurlar.

Kırgız, Kıpçak, Oğuz, Tohsi, Yama, Çiğil, Uğrak, Çaruk boylarının (bunlar için maddelerine bk.) öz Türkçe olarak yalnız bir dilleri vardır. Yemek'lerle Başkırt'ların dilleri bunlara yakındır. Rum (Anadolu) diyarındaki Beçenek'lere kadar Suvar, Bulgar dilleri, bir düziye kelimelerin sonu kesilip kısaltılmış (mahzur), bir Türkçedir. Türk dilleri içinde en hafifi Oğuzların, en doğrusu (sahihi) de Tohsi ile Yağma'ların dilidir.

Uygur şehirlerine varıncaya kadar Ertiş (İrtiş), Ila (Ilı), Yamar, Etil (İtil, İdil = Volga) ırmakları boyunca oturan halkın dili sahih Türkçedir. Bunların en açık ve en tatlısı Hâkaniye (Karahanlılar) ülkesi halkının dilidir. Balasagun'lular, Sogudça ve Türkçe konuşurlar. Tıraz (Talas) ve Beyza şehirlerinin halkı böyledir. Balasagun'a varıncaya kadar «İsbicab - Asbıcab» dan sayılan bütün Argu şehirleri halkının dili zayıftır, çapraşıktır. Kâşgar'ın Kençekçe konuşan köyleri vardır. Şehrin içindeki halk, Hâkaniye Türkçesiyle konuşurlar.

(Batı'da) Rum ülkesinden, (Doğu'da) Maçin iline kadar uzayan Türk illerinin uzunluğu beş bin, genişliği üç bin, tamamı sekiz bin fersah eder. İyice bilinmek için bunların hepsi, yeryüzü biçiminde olan daire şeklinde gösterilir (Divân'a eklenen haritada bu Türk boylarının yerleri gösterilmiştir).

Divân - ü Lûgati't Türk, bize bütün Türk boy ve uruklarının coğrafî yayılışları, sosyal yaşayışları, görenek ve gelenekleri hakkında da değerli bilgiler vermektedir. Mahmud, bunların adlarını, oturdukları yerleri birer birer yazar. Kitapta eski Türk illerine dair zengin ve önemli bilgiler vardır. Bu bilgilerin ana yurdun tarihî coğrafyasını aydınlatmak bakımından büyük bir değeri vardır. Mahmud'un bu yolda verdiği bilgiler çokluk kendi gözlemlerine dayanır. O, bu bilgileri daha yurdunda iken toplamış, sonra kitabına geçirmiştir. Mamafih, K. M.'un bu alanda bazı İslâm ülkeleriyle Tiyanşan'ın kuzeyindeki ülkeler hakkında ancak başkalarından işitip öğrendiği kısa bilgileri vermekle yetindiğini de ekleyelim. *Divân - ü Lûgat*'teki harita, ilk Türk dünya haritası olmak bakımından büyük değeri vardır. Şu var ki, Mahmud eserinde bir çok kabîle ve memleket adları saydığı halde, bu haritada bunlardan bir haylisi gösterilmemiştir (bu eksiklik belki de istinsah edene âiddir).

Divân - ü Lûgat, Türk folkloru, halk edebiyatı bakımından da eşsiz bir hazinedir. Kitapta Türk maddî kültürüne (Etnografya) âid zengin bilgiler yanında, halk şiirine, musikisine, gelenek ve göreneklerine dair dağınık, fakat çok değerli malzeme de vardır. *Divân*'da Türk halk edebiyatına âid pek zengin şiir örnekleri, atasözleri de verilmiştir. Bu eserin bir değeri de en eski Türk edebiyatının bu ürünlerini vermesidir. *Divân*'daki bu şiirler, Brockelmann (1920), Ali Ulvî Elöve (1935 - 1937), ata sözleri de Abdülahat Nuri (1923), Necip Âsım Yazıksız (1925) ve sonradan Ferit Birtek (1944) tarafından toplanıp yayınlanmıştır.

Türkolojinin büyük bir anıtı olan *Divân - ü Lûgat*'ın dilimize çevrilmesi yolunda yapılan teşebbüsleri de gözden geçirelim: *Divân - ü Lûgat*, önce Kilisli Rifat Bilge, sonra eski milletvekillerinden Van'lı Tevfik ve daha sonra da Konya'lı Atıf Tüzüner tarafından dilimize çevrilmiştir. Bir aralık, bu işle Samih Rifat (b. bk.) ve Mehmed Âkif de uğraşmışlardır. Fakat bütün bu tercüme ve teşebbüsler istenilen sonucu vermediğinden ötürüdür ki *Divân*'ın bu çevirmeleri basılıp çıkamamıştır. Nihayet Besim Atalay (b. bk.) üzerinde meşgul olduğu *Divân - ü Lûgat*'ın çevirme işini ele alarak, onu tam olarak millî kütüphanemize kazandırmıştır. Atalay'ın Türk Dil Kurumu yayınları arasında çıkan bu çevirmesi, üçü esas, biri tıpkıbasım ve diğeri de dizin olmak üzere beş ciltten ibarettir (1939 - 1943). Divân - ü Lûgat - it - Türk'ün bulunup basılması (1915 - 1917) gerek bizde gerek Batı bilim âleminde çok önemli bir olay olmuştur. Kitabın Arap harfleriyle ve üç cilt halinde (H. 1333 - 1335) yayınlanmasından sonra *Divân*'ın ihtiva ettiği dil, tarih, coğrafya, mitoloji, folklor ve halk edebiyatı gibi türlü konularına ait bir hayli yazı yazılmış, hattâ kitaplar basılmıştır.

Batıda tanınmış Alman, Rus ve Macar bilginleri *Divân - ü Lûgat*'e âid çeşitli yayınlar yapmışlardır. Bu bilginler içinde bilhassa Brockelmann'ı başta sayabiliriz. Brockelmann, *Divân - ü Lûgat*'in ihtiva ettiği sözleri sıralayarak alfabetik bir endeksini de yaymıştır. Bu endeks, Türkiye'de *Divân - ü Lûgat*'in tam bir çevirmesi yapılıncaya kadar, bütün bilim âleminde kullanılmıştır. Yukarıda işaret ettiğimiz batılı bilginlerden başka birkaç Fransız bilgini de Divân - ü Lûgat ile uğraşmış, bu alanda yayınlar yapmıştır.

KAŞIK, çorba, hoşaf, mahallebi v. b. yiyecekleri bir kaptan alıp ağıza götürmek için kullanılan maden, kemik veyâ tahtadan yapılmış, küçük kürek şeklinde bir sofra aleti. K. çok eski zamanlardan beri insanların kullandığı bir yemek aleti olarak görülür. Avrupa'da ilk hayat izlerine ait eserler arasında rasılanmış örnekleri olduğu gibi, eski Mısırlılaıın da çeşitli tipte K.'ları vardı. Bunlar arasında mabetlerde kutsal su ve kokuların serpilmesinde kullanılmış olanlar en güzellerini teşkil eder. Anadolu'da bulunan K.'lar Roma ve Bizans devrine ait olanlardır.

K.'lar çeşitli maden, kemik ve tahtadan yapılmaktadır. Eski Türk K.'ları genellikle kemik ve tahtadan yapılmıştı. Yalnız kepçeler, kahve ve mahallebi K.'ları madendi.

Yemek çeşitlerine göre Anadolu Türk K. çeşitleri şunlardı: Çorba pilâv, hoşaf, yemek, tatlı, mahallebi, kavurma, tevzi K.'ı, süs K.'ları ve kepçeler.

Teknik bakımdan K., ağız ve sap olmak üzere iki kısımdan ibarettir. Çorba K.'larının ağızları bir yumurtanın uzunluğuna ikiye ayrılmış şekline benzemektedir. Geniş kısmının tam ortasına sapı isabet eder. Ağzının burun kısmı sivri olup, sapın ekli bulunduğu yerin iki yanında iki çıkıntı vardır. Buna kulak adı verilir. Pılâv K.'ları kulaksız olup, çorba K.'ları gibi burunları da yoktur. Hoşaf K.'larının ağız kısımları tam bir daire şeklinde olup bir kürenin ortadan bölünmüş şekline benzer. Sapları yuvarlak ve incedir. Genellikle sap ve ağız kısımları ayrı ayrı madenlerden yapılmıştır. Çeşitli ölçüde olanları vardır. Hoşaf K.'ları arasında en güzel ve en değerlilerini teşkil eder. Damat İbrahim Paşa'nın mercan saplı hoşaf K.'ları, K.'lar meşhurdur. XIV. Louis'ye Çelebi Mehmed Efendi vasıtasıyle hediye olarak gönderilen K.'lar içinde hoşaf K.'ları sanat eseri olarak vasıflandırılmaktadır. Yemek

K.'larının ağız kısımlarının dip ve ucu aynı çukurlukta, fakat pilâv ve çorba K.'larından daha az bir derinlikte olup sapları pilâv K.'larına benzemektedir. Genellikle tahtadan yapılmıştır. Tatlı K.'ları daha küçüktür. Genellikle ağız kısımları şimşir veya kemikten, sapları fildişi, mercan ve sedef gibi değerli maddelerden yapılmıştır. Mahallebi, Türk tatlıları arasında önem taşıyan bir tatlı olduğundan tabakları, dükkânları, 'özellikle K.'ları ayrı bir mahiyet gösterir. Bu K.'ların tahtadan yapılmış olanları olduğu gibi, çeşitli madenlerden yapılmış olanları da vardır. Kahve K.'larının evde kullanılanları şimşir ve başka ağaçlardan yapılmışıtr. Kahvede kullanılanları ise madenî idi. Kavurma K.'larının sap ve ağız kısımları bir parçadan ibaret olup ağız kısmının çukurluğu az ve sapı uzundur. Et ve soğan kavurmada kullanılır. Tevzi (servis) K.'ları, yemekleri tencereden sahan, tabak ve kuşhane gibi kaplara aktarmada kullanılır. Süs K. ve kepçeleri genellikle şimşir, çam gibi ağaçlardan yapılmıştır. Ağız şekli ve sapları çeşitli şekilde olup, oymalı ve değerli taşlarla süslüdür.

K. yapmayı basit bir iş olarak kabul etmemek gerekir. Diğer sanatlar gibi bunun da Eski Çağ'lardan zamanımıza kadar çeşitli safhalar geçirmiş eski bir sanat kolu olduğu gerçektir.

Eldeki örneklere göre, ilk yemek kapları ve K.'lar önceleri topraktan yapılarak pişirilmiş ve daha sonraları işlenmesi topraktan daha zor olan ağaçlardan yararlanılmıştır. Bundan sonra ağaçtan daha sert olan çeşitli madenlerden de K. yapılmıştır. Bu madenler arasında gümüş, altın gibi değerlileri de bulunmaktadır.

Bugün fabrikasyon K.'lar yanında Anadolu'da yapılan tahta K.'ların hâlâ kullanıldığı ve madenden yapılanlara tercih edildiği görülmektedir. Halkın bu eski geleneği devam ettirmesi sebepsiz değildir. Başta sanat zevki ile beraber K. ile ilgili millî adetlere bağlı kalınılması, aynı zamanda sıcak yemeklerden çabuk ısınan madenî K.'lara rağmen tahta K.'ların bundan müteessir olmaması da ileri sürülen tercih sebeplerinden biri olarak söylenebilir. Anadolu'da eskiden olduğu gibi, bugün de bazı kasaba ve köy halkı K.'larını kendileri yapar.

Tokat, Kastamonu, Konya, illeri K. yapımında başlıca merkezleri teşkil eder. Bunlar arasında özellikle Konya K.'çılığı önemlidir. Bugün Konya K.'çılığı eski ününü kaybetmiş bulunmaktadır. Burada K.'çılığın Selçuklu devrine kadar gidebilecek bir geçmişi vardır. İlk K. sanatkârlarının Karaman'dan Konya'ya gelen talebe - i ulüm olduğu söylenir. Bunlar boş zamanlarında K. yaparak pazarlara gönderirlermiş. Bu suretle, yiyecek ve giyim ihtiyaçlarını sağlarlarmış. Medreseye devam eden yerli halktan bazı mollalar bu sanatı öğrenerek yerli bir sanat haline koymuşlar. En eski K.'çıların imam ve hatip olması bu rivayeti sağlamlaştırmaktadır. Yalnız, bu esnafın diğer esnaf gibi bir teşekküle sahip olmadıkları anlaşılmıştır.

Konya'da K. yapımı uzun süre devam etmiş, yalnız bölgenin ihtiyacını karşılamıştır. Bundan 100 yıl evveline kadar Suriye, Mısır, hatta Tunus ve Cezayir gibi İslâm memleketlerine K. ihraç edilmeye başlanmış, Konya K.'ları bu suretle tanınmıştır. Zamanla durgunluk geçiren bu ticaretle beraber Konya K.'çılığı da günden güne gerilemeye başlamıştır.

Konya K.'çılığını çok iyi bilen hatip Rustem Efendi, şahsî teşebbüsü ile bundan 50 yıl önce Konya K.'çılığını memleket içinde ve dışında tanıtmaya çalışmış ve Bursa'da açılan bir sergiden başlayarak 1900 tarihinde Paris Sergisine K. ve tahtadan yapılmış fincanlarla bizzat kendisi giderek teşhir etmiştir. Aynı sergiye ciltçi Ermenekli Hüseyin Hilmi ile Abdurrahman Belviranlı da katılmışlardır. Bunların adları K.'çılar arasında unutulmamıştır. K.'çılık sanatının devamında çalışma yapanlar arasında Hüseyin Dürbün, Kâmil Sarıgüzel, Belviran ailesinden Yusuf ve kardeşinin adları anılmaya değer. Mehmed Onay'ın bir yenilik yapma hususundaki gayretleri de önemlidir. Şimdi Konya'da birkaç K. imalâthanesi vardır.

Konya'dan başka, başta İstanbul olmak üzere Kastamonu, Çorum, ve Tokat'ta da K.'çılık sanatı sürdürülmüştür. Yalnız İstanbul'daki K.'çılar tam bir teşkilâtla çalışmışlardır. Bağa ve diğer maddelerden yapılmış en güzel K.'ların İstanbul ustaları elinden çıktığı görülür. Kastamonu K.'çılığı, Konya K.'çılığına benzer. Fakat Tokat ve diğer bölge hakkında bilgi yoktur. Çok sanatkârane yapılmış K.'lar bugün müzelere giren sanat eşyaları arasında bulunmaktadır. Ayrıca, meraklılara ait özel K. koleksiyonları da vardır.

KAŞIK, Anadolu halk musikisinde çalpara (Far. çâr pâre, b. bk.) nin aldığı ad. Çalparaya nazaran K. daha ilkeldir. İki uzun bir çift tahtadan ibarettir. Hattâ bazan sadece iki tahta K. avuç içine alınarak vurulmakla yetinilir.

KAŞIKÇIN: bk. PELİKAN

KAŞIKOTU (Cochlearia officinalis), Turpgillerden beyaz çiçekleri Mart'tan Temmuz'a kadar açan dikensiz bir bitki. Hardala benzeyen acımsı bir tadı olan K.'nun keskin bir kokusu vardır. Eczacılıkta iskorbüt hastalığı tedavisinde kullanılır.

En çok kuzey yarım küresinin soğuk bölgelerinde, Avrupa'nın rutubetli ve gölgelik tepelerinde bulunur. Ayrıca, bahçelerde de yetiştirilir. Fransa'da yetişen bir türünün yapraklarından balık ve et yemeklerinin kokulandırılmasında yararlanılır.

KÂŞİF MEHMED EMİN EFENDİ, Şâtırzade (ölm. İstanbul 1767), III. Sultan Osman ve III. Sultan Mustafa devri başdefterdar ve reîsülküttâplarından. Halk arasında Emin Kethuda adıyle ün kazanan K., Şâtır Yusuf Ağa'nın oğludur. Sadaret Mektubî Kalemine memur olmuş, zamanla yükselerek Serhalîfe, Mektupçu ve 1758 yılında Reîsülküttâp nasbedilmiştir. 1 yıl, 4 ay, 12 gün vazife görmesinden sonra, Riyasete Nuri Bey'in tayini irade olunmuşsa da, Sadrâzam Koca Râgıb Mehmed Paşa, K.'in görevinde kalmasında ısrar edince ikisinin de atanmasından vazgeçilerek açıkta kalmıştır. 1760 Haziranında ikinci defa Riyasete, 1761 yılı Ağustosu'nda ise Sadaret Kethudalığına tayin edilen ve 1763'te azil olunarak yerine eski Reis Recaî Mehmed Emin Efendi getirilen Şâtırzade, başdefterdar yapılmıştır. Bir ay sonra yerinden ayrılmış, 1764'te Defter Emaneti'ne getirilmiş ve birkaç ay sonra da ikinci defa Sadaret Kethüdalığı'na nakledilmiştir.

KÂŞİFÎ (XVI. yüzyıl), Türk şâiri. K., Mudurnu'lu Davud Halvetî (ölm. 1536) nin halifelerindendir. Şehristanî'nin *Milel ve Nihal*'i tarzında *Tehzibü'l-Akaid ve Müfideti'l-Fevaid* adında bir eseri vardır.

KAŞKADERYA: 1. Özbekistan'da, eski Buhara Hanlığı'nda bir ırmak. Uzunluğu 310 km dir. Zerefşan ve Hisar dağları silsilesinin bir kolundan çıkar. Yukarı kesiminde

düzlükte akar, fakat çok derin bir uçurum meydana getirir. Duab kasabasından geçtikten sonra daha büyük ırmakları alarak geniş bir vadiye çıkar. Guzar Derya'yı aldıktan sonra K. vahası başlar. Bu vahada pek çok sulama kanalları K. yararlanır. Sonra Karşı çölünde kumda kaybolur. K. üzerindeki sağlam ve güzel köprüler Şeybanlılar sülâlesi, özellikle Abdullah Han (1560 - 1598) devrinde yapılmıştır.

2. Orta Asya'da, Sovyetler Birliğinde, Özbekistan'ın güneyinde bir bölge. Merkezi Karşı veyâ Bek - Budi'dir. Buhara'nın güney - doğusunda bulunur. Nüfusu 14 150 (1964) dir. Timur burada yaşamıştır.

KAŞKAİ'LER, İran'ın Fars ve İsfahan eyaletlerinde yaşayan 350 000 nüfuslu bir Türk kabilesi. Konuştukları Türkçe, Oğuz zümresinin Azerbaycan lehçesine çok yakındır. Göçebe hayat sürerler. Çadırları siyah keçeden yapılır. Bütün ömürlerini çadırlarda geçirirler. Kış mevsiminde Şiraz'ın güneyinde Fars körfezi dağları yakınlarında kışlarlar, yazın Abade, İsfahan ve Şiraz'ın yakınlarında yüksek dağlık bölgedeki yaylalarda göçüp konarlar. Koyun, keçi, at sürüleri, deve ve eşek yetiştirirler. Deve kervanları ile yük taşıma K.'ler n iktisadî hayatında önemli rol oynar. Kadınlarının başlıca işleri halı dokumaktır.

K'lerin başbuğu (beyi) malûm bir soydan gelen şahıstır. İran Moğollarının unvanı olan «ilhan» unvanını taşır. Güney İran'da hakimiyet bilfiil ilhanın elindedir. İlhan, İran şehinşahı tarafından tasdik olunur. K. ilhanları tipik feodallerdir; otlaklar, topraklar onların elindedir. K.'ler güney İran'ın en cengâver kabilesidir. Bunların iskânı İran hükûmeti için önemli bir meseledir.

KÂŞKÂR (Coğ.): bk. ÇİTRAL.

KAŞUB DİLİ (yerli adı: **Kašebski**), Polonya'da yaşayan Kaşub'lar (b. bk.) ın diline verilen ad. Bu dil, Gdańsk (Alm. Danzig) ın batı kıyılarında konuşulur. yazı dili olarak da kullanılmış olan Kaşubca, Polcaya yakındır. K. D., Pomeranya'nın iç bölümünde, eski Schmolsin ile Grossgarde kasabaları arasında konuşulan Slovints (yerli adı: Slovinç) diliyle birlikte Polorenya dillerini meydana getirir. Genova Florian'dan bk. var.

KAŞUB'LAR (Polca *kaszuba* = kürk) Polonya'nın kuzeyinde, Gdańsk (Alm. Danzig) ın batı kıyılarında yaşayan bir topluluk. K.'ların sayısı aş. yu. 150 000'dir. Dillerine K. D. adı verilir. Bk. KAŞUB DİLİ.

KAT MÜLKİYETİ, tamamlanmış bir yapının kat, daire, iş bürosu, dükkân, mağaza, mahzen, depo gibi bölümlerinden ayrı ayrı ve başlı başına kullanılmaya elverişli olanları üzerinde, o gayrimenkulün maliki veyâ ortak malikleri tarafından kurulmuş olan bağımsız mülkiyet hakkı (Kat Mülkiyeti Kanunu, Md. 1).

Tarihçe: İsviçre Medenî Kanunu'ndan tercüme edilmiş olan Türk Medenî Kanunu yatay veya arzî mülkiyet esasını benimsemiş, dikey veya K. M. sistemine yer vermemiş bulunuyordu. Her ne kadar Medenî Kanun'un kabul edildiği 1926 yılından beri şehir hayatının doğurduğu ihtiyaçlar K. M.'ni zorunlu kılmışsa da, ne bu kanunun 652. maddesindeki üst hakkı, 751. maddesindeki inşaat hakkı, ne de 911. maddesindeki özel ve daimî haklara müteallik hükümler K. M.'nin tesisine yeterli bir imkân sağlayamıyordu. Sonuç olarak ihtiyaçların baskısı ile Medenî Kanunun nişan tâlimi ve mürur gibi irtifak haklarını tanıyan 753. maddesi kapsam ve anlamı dışında zorlanarak K. M.'ne benzer bir tapu tatbikatına baş vurulmuştur. Bu tatbikatın da ilgilileri tam olarak tatmin etmemesi karşısında 634 sayılı Kat Mülkiyeti Kanunu, 23 Haziran 1965 tarihinde kabul edilerek 2 Temmuz 1965 tarihinde yayımlanmış ve yayımından altı ay sonra yürürlüğe girmiştir. Kanunda K. M. hakkındaki hükümler kısmen İsviçre Medenî Kanunu'nu tadil eden 19 Aralık 1963 tarihli kanundan, kısmen de Alman Konut Mülkiyeti Kanunu'ndan alınmış bulunmaktadır.

Kat mülkiyetinin özellikleri: Kat Mülkiyeti Kanunu'nun 1. maddesindeki tariften de anlaşılacağı gibi, K. M. sadece «kat» üzerinde değil, bir yapının «bağımsız bölümler» i üzerinde tesis edilebilen, arsa payı ve ana gayrimenkuldeki ortak yerlerle bağlantılı özel bir «hak mülkiyeti» dir (K. M. K. Md. 2 ve 3). K. M., maliklere bu özelliği dolayısıyle aşağıdaki hakları sağlamış bulunmaktadır:

a. Her kat malikine kendi katı için tapu sicilinde ayrı bir sayfa tahsis edilir ve müstakil bir tapu senedi verilir.

b. Kat malikleri Medenî Kanun'un alelâde bir malike tanımış olduğu bütün davalardan (meselâ istihkak ve müdahelenin men'i) yararlanabilirler.

c. Kat malikleri K. M.'ne konu olan kat veya bağımsız bölümü rehin, devir veya hibe edebilirler.

Buna karşılık, Kat Mülkiyeti Kanunu, alelâde mülkiyete nazaran bazı sınırlayıcı hükümler de getirmiş bulunmaktadır. Bir kere K. M.'ne tâbî olan gayrimenkulde ortaklığın giderilmesi istenemez (K. M. K. Md. 7). K. M.'ne tâbî bir gayrimenkulün bağımsız bölümlerinden birinin satılması halinde diğer kat maliklerinin öncelikle satın alma hakkı yoktur (K. M K. Md. 8). Ana gayrimenkul, kat malikleri kurulunca yönetilir ve yönetim tarzı kanunların emredici hükümleri saklı kalmak şartıyle bu kurul tarafından kararlaştırılır (K. M. K. Md. 27).

Kat mülkiyetinin sona ermesi K. M., Kat Mülkiyeti Kütüğü'ndeki sicil kaydının silinmesiyle sona erer (K. M. K. Md. 46). Sicil kaydı, bütün kat maliklerinin veya bütün bağımsız bölümleri kendi mülkiyetinde toplamış bulunan malikin, ana gayrimenkuldeki K. M.'nin adî mülkiyete çevrilmesine dair yazılı istemi üzerine silinir (Md. 46, III). Ana gayrimenkulün arsasıyle birlikte yok olması veyâ kamulaştırılması halinde sicil kaydının silinmesi genel hükümlere göre yapılır (Md. 46, VI).

Ana yapının tümünün harap olması halinde ana gayrimenkul üzerindeki K. M. kendiliğinden sona erer (K. M. K. Md. 47).

KATABOLİSMA (Fr. Catabolisme; Yun. *katabolē* = aşağı atma), gıda maddelerinin, bir organizmanın hücreleri içinde, yaşama fonksiyonları için gereken gücü meydana getirerek parçalanması. Bu parçalanmanın sonucunda meydana gelen değersiz elemanlar organizma tarafından atılır.

KATÂDE ŞERİFLERİ: bk. MEKKE ŞERİFLERİ.

KATADROM (Fr. Catadrome; Yun. *kata* = aşağı; *dromos* = gidiş), ırmaklarda yaşayan ve yumurtlamak için denize inen balık türlerine verilen ad. Bunun aksine anadrom (Fr. anadrome, Yun *ana* = yukarı; *dromos* = gidiş) balıklar denizde yaşar ve yumurtlamağa ırmaklara girerler.

KATAEV, Valentin Petroviç (doğ. Odessa 1897), Rus yazarı. Gençliğinde şiir yazmış. 1914'te İvan Bunin ile tanışmış. 1918 - 1920 yıllarında Kızıl Orduda görev almıştır. 1922'den itibaren Moskova'da yerleşmiş olan K., yazar ola-

rak büyük ün kazanmıştır. 1955 - 1962 yılları arasında «Yunost» adlı edebî dergiyi başredaktör olarak yönetmiştir. *Otets* (Baba) [1925] adlı kitabında I. Dünya Harbi ve iç savaş günlerini yansıtan hikâyeleri yer almıştır. *Rastrakçiki* (Para hırsızları) [1926] adlı büyük hikâyesinde canlı bir mizah göze çarpar. Çocuklar için yazılmış olan *Beleet parus odinokiy* (Yalnız bir yelken parlıyor) [1936] adlı büyük hikâyesinde büyük bir ustalıkla 1905 yılı olayları tasvir edilmiştir *Sın polka* (Alayın oğlu) [1945] adlı eserinde II. Dünya Harbi olayları işlenmiştir. K.'un yazıları Rusya'da arasıra politik açıdan eleştirmelere uğramıştır.

KATAKANA (Jap. = kısmî hece yazısı), Japonların kullandıkları bir fonetik hece yazısı. En eski çağlarda kendi yazıları olmayan Japonlar, M. S. V - VI. yüzyıllarda Çinlilerin ideogram (= anlam yazısı) larını kısmen kabul etmiş ve bunları bazen Çince, bazen de Japoncada bu anlamlara tekabül eden sözler olarak telâffuz etmişlerdir. VIII - IX. yüzyıllarda ideogramların Çince telâffûzuna dayanan ve Japoncadaki bütün heceleri ifade edebilen bir hece yazısı icad edilmiştir. Buna hiragana (= düz hece yazısı) adı verilmiştir. Hiragana'nın daha kısaltılmış ve sadeleştirilmiş bir şekli olan K., ancak XII. yüzyılda uydurulmuştur. Bu iki yazı gerek öğretim maksatlarıyle gerek zor kelimelerin telâffuzunu belirtmek maksadıyle gerek Japoncanın son ek (son takı) lerini ifade etmek maksadıyle kullanılır. Çin ideogramları gibi, K. ve Hiraganalar da normal olarak yukarıdan aşağıya doğru yazılır.

KATAKLİZM (Fr. Cataclysme; Lat. Cataclysmus; Yun. *kataklysmos* = sel), yeryüzünün genel bir şekilde altüst olması, mecaz anlamıyle büyük felâket.

KATAKOMB'LAR (Fr. Catacombe; İta. Catacomba), yerin altında açılmış geniş bir boşluk. Burada ölüler gömülür veyâ bozulan mezarlardan toplanmış kemikler yığılır. Roma K.'ları mezarlık olarak kazılmıştır. İlk Hıristiyanlar bunları Constantinus (Konstantinos) a kadar bu maksatla kullanmışlardır. Bu K.'lar, birbirine karışan, bazen de genişleyerek odalar teşkil eden koridorlardan mürekkeptir. Bunda aile mezarları, ayin yerleri ve toplantı odaları bulunur. Mezarlar. koridorların duvarlarında kazılmış ve ceset gömüldükten sonra tekrar duvarla örülmüş nişlerdir Duvar boyunca birbirinin üzerinde bulunurlar. Bunların süsleri oldukça ilkel bir sanat anlayışına bağlı olup, sembollere geniş bir yer ayırırlar. Burada görülen balık resimleri eukharistia (= tam sevgi, İsa'nın bütün insanlara karşı duyduğu ve canını feda etmekle gösterdiği sevgi) yı ve İsa'yı temsil eder. Bu sembol bir nevi kelime oyununa dayanır. Iesous Khristos Theou Hyos Soter (= İsa Mesih Allah'ın Oğlu Kurtarıcı) kelimelerinin ilk harfleri «balık» anlamına gelen I/Kh/Th/hY/S kelimesini teşkil eder. K.'larda İsa'nın ve Meryem Ana'nın ilk resimleri ancak II. yüzyılda başlar. IV. yüzyıldan itibaren K.'lar hacıların gelip ziyaret ettikleri bir yer haline gelmiştir. Nihayet unutulmuş ve ancak XVI. yüzyılda tekrar keşfedilmişlerdir.

Arkeologlar K.'ları ancak XIX. yüzyıldan beri fennî bir şekilde araştırmaya başlamışlardır. Paris'te görülen K.'lar, eski bir sathî maden ocağı olup, ancak 1781'de yok edilen ve Cimetière des Innocents adını taşıyan mezarlıktan toplanan kemiklerin depo edildiği bir yer haline gelmiştir.

KATALAN DİLİ VE EDEBİYATI: Latinceden türemiş bir dil olan Katalanca İberik dalına bağlıdır. Bu, dil, yapı bakımından İspanyolca ile Fransa'nın güneyinde kullanılan Provensalca arasında yer alır. Asıl Katalonya'dan başka, Aragón'un küçük bir bölümünde, Valencia provincia (il) sının en büyük bölümünde, Andorra'da, Balear adalarında, Fransız Pyrénées Orientales departmanında ve Sardinya'nın Alghero şehrinde kullanılır. En eski edebî metni XII - XIII. yüzyıllarda yazılmıştır (*Homilies d'Organyà* - O vaızları).

Orta Çağ Katalan şiir sanatı başlangıçta Provensal etkisini almıştır. XV. yüzyılda lirik şiir en yüksek seviyesine yükselmiştir (Auziàs March, Jordi de Sant Jordi, J. Rois de Corella). Nesir de XIII. yüzyılda tam olarak gelişmiş bulunuyordu. Çok mükemmel Kronik'ler (I. Jaume, Muntaner, Desclot, III. Pere) den başka, öğretici ve, dinî yazılar da vardır. Bu alanda en büyük adlar şunlardır: R. Llull, A. de Vilanova, F. Eiximenis, V. Ferrer. Katalan nesrinin en mükemmel örneği Bernat Metge (aş. yu. 1350 - aş. yu. 1410) nin *Lo Somni* (Ruya) adlı felsefî ve dinî konuşmaları sayılır. XV. yüzyılda millî düşünceler şu eserlerde belirir: Joanot Martorell'in *Tirant lo Blanch* (Beyaz Tirant) [1490] romanı ve *Curial i Guelfa* (iki ad) başlıklı ve yazarı kim olduğu bilinmeyen bir roman. Jaume Roig'in *Spill* (Ayna) adlı manzum romanı hiciv karakteri taşır. Kastil (Castilla) ve Aragón krallıklarının birleşmesi (1479)'nden sonra K. E. önemini kaybetmiş ve ancak XIX. yüzyılda bilimsel araştırmaların gelişmesiyle (M. Aguiló, M. Milá i Fontanals) tekrar değer kazanmıştır. B. C. Aribau'nun *Oda a la patria* (Yurt şarkısı) [1833]'nın açtığı çığırdan yeni Katalan lirik şiirinin kurucusu olan J. Rubió i Ors yürümüştür.

Yeni K. E. bütün alanlarda zengin bir gelişme göstermiştir. Destan: (J. Verdaguer, *Atlântida* 1877, *Canigó* (Pirenelerde bir masif'in adı) (1886); lirik şiir: J. Maragall, M. Costa i Llobera, J. Alcover, J. Carner, J. M. López - Picó, C. Riba v. b. dram: A. Guimerá, J. Pin i Soler, J. M. de Sagarra, C. Soldevila; kısa hikâye ve roman: J. Pin i Soler, N. Oller, E. Vilanova v. b. Eleştirme: M. de Montoliu, N. d Olwer, Eugeni d'Ors v. b. Edebî hayatın merkezleri Barcelona, Valencia ve Palma de Mallorca'dır.

KATALAN'LAR, Katalonya (b. bk.) sakinlerine verilen ad. Bk. KATALONYA.

KATALİZ: Kimyasal bir olayın istenilen şartlarda, istenilen hızda olmasını sağlamak için bazı özel bileşikler kullanılır. Bunlara katalizatör veyâ katalizör, bu olaya da kataliz denir.

Katalizörlerin başlıca özellikleri şunlardır: 1. Katalizör olay sırasında tükenmez; 2. Çok az oranda kullanılan katalizör, büyük orandaki maddeleri olaya sokar ve olayı sonuçlandırır; 3. Katalizör olayın başlamasını sağlamaz, devamını sağlar; 4. İki yönde gidebilen olaylarda olayın bir yöne gitmesini sağlayamaz, ancak hızını artırır; 5. Her olaya etki eden özel katalizörler vardır. Bir olayın katalizörü başka bir olayda kullanılamaz.

Katalözirler ikiye ayrılır: 1. Kimyasal katalizörler. Olay sırasında çeşitli bileşikler haline geçerler. Olayın yürüyüşünü sağlarlar, olay sonunda yeniden eski hallerine dönerek aynı oranda elde edilirler.

2. Fiziksel katalizörler. Olay sırasında olaya girmezler, yalnız, olaya girip çeşitli bileşiklerin birbirlerine etkime yüzeylerini artırarak olayın devamını, hızını sağlarlar.

KATALPA, iki çenekli bir süs bitkisi. Yaprakları 20 cm büyüklüğünde ve yürek biçimindedir. Boyu 10 m yi bulur. K. genellikle Amerika'da süs bitkisi olarak yetiştirilir.

KATANGA (yeni adı: Shaba), Afrika'da, Congo-Léopoldville (eski adı: Congo belge; bk. BELÇİKA KONGOSU)'in güney ucunda bir bölge. Yüzölçümü 496 965 km², nüfusu 2 214 000 (1966) dür. Başkenti Lubumbashi (b. bk.) dir. Bölge, 1 000 m den yüksek bir plato olup, başlıca ekonomik kaynakları yeraltı servetleriidir (bakır, kalay, kobalt, manganez, çinko, platin ve uranyum). Bütün bu madenleri Union Minière du Haut-Katanga (Yüksek K. Madencilik Birliği) işletmektedir. Bölgenin güneyinde ve batısında hayvan yetiştirilir. K. iki il (Kuzey K., başkent Albertville, Doğu K., başkent Elisabethville) e ayrılmıştır.

Tarihçe: Belçika kralı II. Leopold 1891'de K. kumpanyasını kurmuş ve bu ülkeye birçok misyonlar göndermiştir. Bakır madenleri 1891-1892'de tesbit edilmiştir. Mayıs 1894'te İngiltere ile beraber ülkenin sınırları tesbit edilmiş ve K. özel komitesi adlı bir kurum ülkenin idaresini ele almıştır. Madencilik ortaklıkları kurulmuştur. Bunların en önemlisi bakır madenlerini işleten Union Minière du Haut-Katanga'dır (1906). K. bağımsızlığını kazandıktan sonra M. Tshombé, K.'nın bağımsızlığını ilân etmiştir (Temmuz 1960). Ocak 1963'te Léopoldville hükûmeti Birleşmiş Milletlerin yardımıyle birliği tekrar sağlamıştır.

KATALONYA (İsp. Cataluña), İspanya'nın kuzey-doğusunda tarihî bir bölge. Yüzölçümü 31 930 km², nüfusu 4 300 000 (1966), merkezi Barcelona'dır. Bugün Gerona, Barcelona, Tarragona ve Lérida illeriyle Ebro havzasının doğu kısmını içine alan ve Pirenelerin doğu kısmı boyunca uzanan K., stepimsi ovalardan meydana gelmiştir. Deniz kıyısı boyunca uzanan şerit dağlıktır. Sulanan ve işlenen kısımlara da rastlanır. K. bölgesinde dokumacılık (İspanya üretiminin %80'i), kâğıtçılık, kimyevî madde endüstrileri de gelişmiştir.

Tarih: K., merkezi Barcelona olmak üzere Büyük Karl (b. bk.) ın, Pireneler ötesinde zaptettiği topraklardan meydana gelmiştir (795-812). Önce Aquitaine (Aquitania) krallığına bağlanmış olan K., 871'de Septimania (Languedoc) ile birlikte Tolosa (Toulouse) eyaletinden ayrı olarak Gothia eyaletini meydana getirmiştir. 873'te Frank Marqius'inın yerine bir K.'lı kont olan I. Guifre geçmiştir. XI. yüzyıla kadar Frank krallığının bir parçası olan K., bu medeniyete bağlı kalmış ve böylece, derebeylik sistemini, ilk Roman sanatını ve Carolinglerin kültürünü kabul etmiştir. Bununla beraber X. yüzyılda ve ondan sonra, devletin bütün dikkati Córdova (Kurtuba) Emevîlerinin taarruzlarına karşı direnme işinde toplanmıştır. Kont I. Ramon Berenger (1035-1076) Araplara karşı zaferler kazanmış ve K.'nın siyasî temelini atmış, III. Ramon Berenger (1096-1131) yeni fetihlerle ülkesini genişletmiştir. Ebro'nun aşağı bölgesi, Besalu (1111), Cerdagne (1117) ve Ampurdan (1123) kontlukları K.'ya katılmıştır. Nihayet, Provanslı prenses Doufe ile evlenerek Gévaudan ve Rouergue'i de K.'ya katmıştır. K. tarihinde IV. Ramon Berenger (1131-1162) ile Aragónlu Berengaria'nin evlenmesi önemli bir olay teşkil eder. Böylece K. ile Aragón birbirine bağlanmıştır (1151). Roussillon, Bearn ve Bigorre'nin ilhakı ve Balear adalarının alınmasıyle tamamlanan bu dönemde (1229-1235) Barcelona, Akdeniz limanlarının en büyüklerinden biridir. K.'nın bu güçlü hali XV. yüzyıla kadar sürmüş ve V. Alfonso zamanında en yüksek seviyesine yükselmiştir. Fakat İspanyol ve Portekizlilerin keşifleri sonucunda Akdeniz'in ekonomik önemi azalıp, Atlantik Okyanusu dünyanın ekonomik merkezi haline gelince, K.'nın da önemi azalmaya başlamıştır. Ancak XIX. yüzyılda Barcelona, eskiden endüstri ve ticaret dünyasında oynadığı büyük rolü tekrar elde etmiştir. Yine XIX. yüzyılda K.'nın bağımsızlık istekleri tekrar baş göstermiş, I. Dünya Harbi'nden sonra milliyetçi hareket daha da şiddetlenmiştir. Nihayet 14 Nisan 1931'de Maciá tarafından Cumhuriyet ilân edilir. 1939'da milliyetçi İspanyol ordusunun eline geçen K. bu suretle muhtariyetini de kaybetmiştir.

Güzel Sanatlar: K.'da, tarih öncesi sanat eserleri kalıntıları boldur. Romalılar çağından kalma eserler de önemlidir. Tarragona su kemeri bunlardan biridir. Ama K.'nın sanat bakımından zenginliğini her şeyden önce Roman sanatı teşkil eder. Bu üslûbu temsil eden yapılar şunlardır: Lérida ve Tarragona katedralleri; Ripoll kilisesi; Cugat del Valles, Tarragona ve Rippoll eyvanlı manastırları. Bu çağda dinî yapılar, çok zarif duvar resimleri ve retable (kiliselerde mihrabın dayandığı süslü oyma arkalık)'ler süslenmiştir. Cîteaux tarikatına bağlı rahipler ojiv (sivri kemer)'li tonozları K.'ya getirmişlerdir (Poblet ve Santas Creus manastırları). XIII ve XIV. yüzyıllarda, kuzeyden gelen Gotik üslûp, K. geleneği ile kaynaşmış ve sonuçta iki mimarlık üslûbunu doğurmuştur: Bir yandan bir tek navis (kiliselerin orta kısmı)'li katedraller, öbür yandan da Fransız katedrallerinin etkisi altında yapılan katedraller. K.'nın başlıca Gotik yapıları şunlardır: Santa María del Mar'daki katedral ve kilise; Barcelona'daki Audiencia (mahallî yargıtay), ayuntamiento (belediye sarayı) ve Lonja (ticaret borsası); Tarragona katedrali, Santa Creus'taki büyük eyvan; Palma (Mallorca, Balear adaları)'daki katedral ve Lonja. XIII-XV. yüzyıllarda Ferrer Bassa, Serra kardeşler, Luis Borrassá, Bernardo Martorell, Jaume Huguet, Luis Dalmaú gibi birçok ressam yaşamıştır. XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlangıçlarında bir rönesans göze çarpar. Hülyacı bir Barok ilham taşıyan mimar Gaudí ile öğrencileri (Puig i Cadafalch) çok orijinal eserler yaratmışlardır. K., José María Sert, Miró, Picasso gibi ressamlar, Manolo, González ve Gargallo gibi heykeltıraşlar yetiştirmiştir.

KATANOV, Nikolay Fedoroviç (1862-1922), Sagay (Türk) asıllı dil, folklor, etnografya, arkeoloji ve tarih bilgini. Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesinde okumuş, V. V. Radlov, İ. N. Berezin, V. D. Smirnov gibi bilginlerin yanında yetişmiştir. 1888 yılında üniversiteyi bitiren K., Castrén (b. bk.) in Koybalca sözlüğü ve örneklerini Rus alfabesine çevirerek yaymıştır (*Castrén's Koibalisch-deutsches Wörterverzeichnis und Sprachproben des koibalischen Dialectes* («Mélanges Asiatiques» IX, 1888, 97-205). K., 1888-1892 yılları arasında Sibirya ve Doğu Türkistan'da bir araştırma gezisi yapmıştır. Bu gezi sonunda *Sredi tyurkskiḫ plemen* (Türk kavimleri arasında) [«İzvestiya Russkogo Geografiçeskogo Obşçeştva», XXIX, 1893-519-541] adlı bir yazı yazdığı gibi, mektuplarını da yaymıştır (*Pis'ma N. F. Katanova iz Sibiri i Vostoçnogo Turkestana* [N. F. Katanov'un Sibirya ve Doğu Türkistan mektupları]. «Zapiski İmp. Akademii Nauk» LXXIII, 1893, 1-62, 89-95, 107-114). 1893'te *Sagayskie tatarı Minusinskogo okruga* (Minusinsk çevresi Sagay Tatarları) [«Jivaya Starina», 1893], adlı bir yazısı daha çıkmıştır.

K. 1894 yılında Kazan Üniversitesi Doğu Dilleri Kürsüsüne tayin edilmiştir. Ölümüne kadar bu görevde kalan K., bu kürsüde Türk dili, Türk edebiyatı (özellikle Osmanlı edebiyatı ve Çağatay edebiyatı), Türk tarihi ve Türk folkloru ve etnografyası üzerine dersler vermiştir. (Kazan

Üniversitesinde Doğu Dilleri Kürsüsü 1919 yılında kaldırılmıştır.)

Türk lehçeleri alanındaki çalışmalarını sürdüren K., 1897 ve 1898 yıllarında Başkurtlar arasında da dil araştırmaları yapmıştır. Daha çok Sibirya Türk lehçelerinin uzmanı olarak tanınmış olan K., en büyük eserini Uryanḫa (bugünkü adı: Tuva) lehçesi alanında vermiştir: *Opıt issledovaniya uryanḫayskogo yazıka s ukazaniem glavneyşiḫ rodstvennıḫ otnoşeniy ego k drugim yazıkam tyurkskogo kornya* (Uryanha dilini araştırma denemesi) [2 cilt, 1903. XLII + 1539 + 8 + LX s.]. K.'un bu eseri üzerine bilim dergilerinde olumlu ve olumsuz eleştirmeler çıkmıştır (M. Hartmann, B. Munkâcsi, P. Melioranskiy). V. V. Radlov'un yaydığı *Obraztsı narodnoy literaturı tyurkskiḫ plemen* dizisinde (IX. cilt) K., *Nareçiya uryanḫaytsev, abakanskiḫ tatar i karagasov* (Uryanḫa, Abakan Tatarları ve Karagasların lehçeleri) adlı bir eser daha vermiştir [1907]. K.'un *Die aus dem Russischen entlehnten Fremdwörter des Sagai - Dialectes* (Sagay lehçesinde Rusçadan alınan yabancı kelimeler) [«Mélanges Asiatiques», IX, 1887], *Verzeichenis der sagajschen Namen der Flüsse, Dörfer, Städte und Stämme, welche die Unterthanen des Steppengerichts der vereinigten Stämme (an der Mündung des Askys) bilden* [«Mélanges Asiatiques» IX, 1887] ve *O pogrebal'nıḫ obıçayaḫ tyurkskiḫ plemen* (Türk kavimlerinin ölü gömme adetleri üzerine) [1894] adlı yazı ve çalışmaları da anılabilir.

K.'un kütüphanesi Türkiye hükûmeti tarafından satın alınmış (1920), İstanbul Üniversitesine bağlı olarak kurulan Türkiyat Enstitüsü kütüphanesine verilmiştir.

KATAPELTĒS (Fr. Catapulte; Yun. *katapallein* = atmak, fırlatmak; Lat. Catapulta), kaya parçaları veyâ ok ve mızrak fırlatan savaş makinesi. Eski zamanda kullanılan bu makine, prensip itibariyle halatların burma elastikliğine dayanırdı. Sağlam bir tahta kaide üzerinde bulunan iki paralel kiriş arasında birbirine örülmüş halatlar gerilirdi. Bu halatların ortasına bir çubuk veyâ kaldıraç sokulur ve bunu dikey düzlemde döndürerek halat burulurdu. Çubuğun ucunda, fırlatılacak parçaları içine almaya mahsus bir demir kepçe bulunurdu. Çubuğu yatay durumda tutan mandal açılınca, halat çubuğu birdenbire çevirir, bu da bir kirişe kuvvetle çarpar ve ucundaki parçayı fırlatırdı. Böylece 80 kg lık bir yük, 500 veyâ 100 m uzaklığa fırlatılırdı. Bazı ağır K.'ler parçayı parabolik bir şekilde atardı. Bunlar kuşatmalarda kullanılırdı. Hafif K.'ler ise tekerlekli bir kaide üzerinde olup, parçayı doğrudan doğruya hedefe fırlatırdı. K. ok atmağa mahsus K.'ler de vardı. Yunanlılar tarafından M. Ö. IV. yüzyılda icad olunan K., Makedonya'lı, Kartaca'lı ve Romalı'lar tarafından çok kullanılmıştır. Rodos kuşatmasında (1480) bir K. kullanılmış olduğunu biliyoruz.

KATAR ŞEYHLİĞİ (İng. El - Qatar), Arabistan'da bir Arap prensliği. Yüzölçümü 11 000 km², nüfûsu 160 000 (1971) dir. Taht şehirleri Duhâ (nüfusu 100 000) dır. Mezhep Müslüman (Mâlikî) dır. K., XVI. yüzyıl ortalarında Osmanlı İmparatorluğu'na dahil olmuş bir çöl parçası idi. Son zamanlarda bir şeyh âilesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Basra vilâyeti (eyalet) ne bağlı bu uzak çöl nahiyesini idare ediyordu. Şeyhlerin ilki I. Şeyh Ali'dir. Sonra onun yerine oğlu Şeyh Câsim geçmiştir (ölm. 1913). Yerine geçen oğlu Şeyh Abdullahu's - Sânî, ölümüne kadar (20 Ağustos 1949) şeyhlik yapmıştır. Katar üzerinde Osmanlı devleti hâkimiyetini fiilen 29 Temmuz 1913'te İngiltere lehine feragat etmiş, bu feragat, Lausanne Muahedesi (1923) ile tasdik edilmiştir. Şeyh Abdullah'ın yerine oğlu II. Şeyh Alî's - Sânî geçmiş, 1951 Martında Bağdad'ı ziyaret etmiş, 24 Ekim 1960'ta on bir yıllık bir saltanattan sonra tahttan feragat etmiştir. Yerine oğlu Şeyh Ahmedu's - Sânî geçmiştir ve bugün tahttadır. Bu küçük devlet 1 Eylûl 1971'de istiklâlini ilân etmiş ve Birleşmiş Milletler'e girmiştir. Devletin veliahdi Şeyh Halîfe b. Hamadu's - Sânî'dir. Hanedan prenslerinin adları sonuna, hanedanın adı olan as - Sânî adı getirilmektedir.

KATARAKT, özellikle yaşlı şahıslarda rastlanan bir göz hastalığı. Göz bebeği arkasında, saydamlığı dolayısıyle ışıkların göze girmesine müsaade eden ve ayrıca diyoptrik özellikleriyle hayallerin net olarak retinaya düşmesini sağlayan mercek (Lens cristallina) çeşitli sebeplerle saydamlığını kısmen veyâ tamamen kaybederse, genel olarak K. hastalığından söz edilir. K. kelimesinin sözlük anlamı «çağlayan» dır. Kısmî ve mahdut K.'lara lens yoğunluğu da denir.

Lensin saydamlığını kaybetmesi çeşitli sebep ve şekillerde olur ve bu halin sonucu olarak da K.'lar çok çeşitlidir. İrsî veyâ ana rahmindeki dönemde annenin geçirdiği hastalıklara bağlı olarak konjenital K.'lar, yaşlılarda görülen senil K.'lar yanında, vücudun çeşitli hastalıklarına bağlı patolojik K.'lar, travmatik K.'lar, gözün diğer hastalıklarına bağlı komplike K.'lar, endokrin bozuklukları, karans hastalıkları, ışın, hararet, toksin gibi sebeplere bağlı K.'lar vardır.

Yukarıda sayılan çeşitlerden başka, opasitenin yer aldığı lens nahiyesine göre nükleer, santral, kortikal, total K.'lardan söz edilir.

Bu hastalık binlerce yıldan beri biliniyor ve cerrahi metotlarla tedaviye çalışılıyordu. Modern oftalmolojiden önceki zamanlarda K.'lı lensi vitreus içine itmek suretiyle ilkel tedavi metotları kullanılıyordu. Modern tedavide K.'lı lens ameliyatla gözden çıkarılmakta ve sonradan lensi telâfi eden gözlükler verilmektedir.

KATARİNA veyâ **KARİN,** İsveç kraliçeleri:

1. **Katarina** av Sachsen - Lauenburg (1513 - 1535), kral Gustaf Vasa'nın ilk eşi (1531), XIV. Erik'in annesi.

2. **Stenbock** (1535 - 1621), kral Gustaf Vasa'nın 3. eşi (1552). Kocasının ölümünden sonra 61 yıl daha yaşamıştır.

3. **K. (Karin) Månsdotter** (1550 - 1612): Bir savaş esirinin kızı olan K., önce kral XIV. Erik'in sevgilisi olmuş, sonra gizlice onunla evlenmiş (1567) ve Haziran 1568'de kraliçe olarak tac giymiştir. Erik ayaklanan asılzadelerin eline düşüp hapsedilince, K. kocasını terk etmemiş ve bir zaman onunla beraber yaşamış, sonradan Finlandiya'ya çekilmiştir.

4. **K. Jagiellonica** (1526 - 1583), Polonya'lı Jagiello hanedanına bağlı olan bu kadın, 1562'de duka Johan ile evlenmiş, o da sonradan III. Johan olarak tahta çıkmıştır. XIV. Erik'in yasak etmiş olduğu bu evlenme, kral ve kardeşi Johan arasındaki düşmanlığın sebeplerinden biri olmuştur. K. J., oğlu Sigismund'u Katolik dininde yetiştirmiştir.

KATARİNSKİY, Vasiliy Vladimiroviç (XIX - XX. yüzyıl), Rus asıllı Başkurt ve Kazak sözlükçüsü. Başkurt Türkçesinin sözlüğü alanındaki çalışmarıyle ün yap-

mıştır. 1893 yılında Orenburg'da çıkan *Kratkiy russko-başkirskiy slovar* (Kısa Rusça-Başkurtça sözlük) adlı eserinde aş. yu. 2 500 kelime vardır. Bu kelimeler kısmen anlam, kısmen de gramer yapısı bakımlarından gruplara ayrılmıştır. Başkurt diyalektinin uzmanlarına göre, bu sözlük Orenburg (eski Katay bucağı) ağzına dayanmaktadır. Yine Orenburg'da 1899 (kapağa göre 1900) yılında yayımlanan *Başkirsko-russkiy slovar'* (Başkurtça-Rusça sözlük) adlı sözlüğü de Başkurt diyalektinin Orenburg (Katay) ağzını yansıtmaktadır. Uzmanlara göre, bu sözlüklerin düzenlenmesine Başkurtların Katay soyundan gelen bir öğretmen (Muhammed Galim Kuvatov) de katılmıştır. Bu bakımdan bu sözlüklerde Katay ağzının yansımış olması tabiîdir. Yukarıda anılan iki sözlükte yazarın adı verilmemiştir. K., Kazak (eski adı: Kırgız) diyalekti üzerinde de çalışmıştır. Bu alanda yazdığı *Grammatika kirgizskogo yazıka Fonetika, êtimologiya i sintaksis* (Kırgız dili grameri. Fonetik, etimoloji ve sentaks) [1897-1898] adlı gramer, Orenburg'da çıkmıştır. *Kirgizsko-russkiy slovar'* (Kırgızca-Rusça sözlük) adlı sözlüğü de 1897'de Orenburg'da yayımlanmıştır. Bu sözlük N. İ. İl'minskiy (b. bk.) tarafından yazılmış olan *Materialı* (Materyaller) adlı esere dayanılarak düzenlenmiştir. Ancak, K. yalnız İl'minskiy tarafından toplanan materyalleri kullanmakla kalmamış, şahsî çalışmaları sonunda topladığı kelimeleri de eklemiştir. K.'in bu eserleri bu alanın en tanınmış uzmanı sayılan P. M. Melioranskiy (b. bk.) tarafından takdirle karşılanmıştır («Zapiski Vostoçnogo otdeleniya Russkogo arheologiçeskogo obşçestva», 1899, XI, 361-366). K., Kazaklar (Kırgızlar) için birtakım Rusça ders kitapları da yazmıştır.

KATEDRAL (Fr. Cathedrale; Yun. *kathedra* = kürsü). büyük kilise, diosiz, yâni dinî yönetim bölgesinin merkezinde bulunan ve piskoposa tâbî olan kilise.

CANTERBURY KATEDRALİ

KATEGORİ (Lat. Praedicamenta), «ifade, deyi» demektir. «Varlık hakkında temel ifadeler, temel kavramlar, bir nesnenin altına konacağı sınıf veya cins kavramları, varlık formları» anlamında kullanılır. K.'leri felsefeye ilk yerleştiren ve K.'ler öğretisini kuran Aristo (b. bk.) olmuştur. Aristo'ya göre, K.'ler, «varlık hakkında ileri sürdüğümüz ifade» lerdir, deyi'lerdir. Aristo'ya göre, var olan hakkında on bakımdan ifadede bulunabiliriz. 1. Bir şeyin özü veya cevheri: Bu bir insandır. 2. Bir şeyin niceliği: Bu şey üç metre uzunluğundadır. 3. Bir şeyin niteliği: Bu şey beyazdır. 4. Bir şeyin bir başka şeyle olan bağıntısı (relation): Bu şey o şeyden daha büyüktür. 5. Bir şeyin bulunduğu yer: Bu şey çarşıdadır. 6. Bir şeyin bulunduğu zaman: Dün, geçen yıl. 7. Bir şeyin etkisi. Kesiyor. 8. Bir şeyin edilgisi: Kesiliyor. 9. Bir şeyin durumu: Oturuyor. 10. Bir şeye sahip olması: Silâhlı.

Leibniz ise altı K. ayırır: Cevher, nicelik, nitelik, bağıntı (relation), etki (aktion), edilgi (passion). Descartes ve Spinoza cevher ve ilintiler olmak üzere K.'leri ikiye ayırır. İlintiler de, kendi içinde temel ilintiler (attribut) ve temelli olmayan ilintiler (modı) olmak üzere ayrılırlar. Kant, K. deyince düşünme formlarını, salt zihin kavramlarını anlar. Deney bilgisi, yalnız K.'ler ile mümkün olur. Bunlar deneyden gelmezler, apriori kavramlardır. Kant, on iki K. ayırır:

1. *Nicelik*: Birlik, çokluk, bütünlük.

2. *Nitelik*: Gerçeklik, hiçlik (olumsuzlama), sınırlama.

3. *Bağıntı* (relation): İçinde olma ve altında olma (cevher ve ilinti). Nedensizlik-bağlılık (neden-etki). Topluluk (eyleyen ile edilgin olan-eyleme uğrayan arasındaki karşılıklı etki).

4. *Modalite*: İmkân-imkânsızlık. Var olma-var olmama. Zorunluluk-tesadüfîlik.

Çağdaş felsefede K. öğretisini en temelli bir şekilde Nicolai Hartmann'da görürüz. Hartmann'a göre, K.'ler, varlığa yüklenen özellikler değil, varlıkta bulunan ve varlığa özgü olan temel niteliklerdir. Varlık, dört tabakadan oluştuğuna göre, K.'ler bir yandan varlığın bütünü ile ilgili K.'lerdir. Hartmann, birincilere temel varlık K.'leri (birlik, çokluk, form ve madde, eleman ve bütün, nicelik ve nitelik, süreksizlik v. b.), ikincilere ise özel varlık K.'leri adını verir. Bunlar 1. İnorganik varlık tabakasında: zaman, uzay ve nedensizliktir. 2. Organik varlık tabakasında: oluş, özümlenme, kendi kendini yenileme. 3. Ruhî varlık tabakasında: bilinç. 4. Tinsel varlık tabakasında: ortak bilinç v. b.

KATEGORİK (Yun. *kategorikos*), ifade edici, iddia edici, şartlı (hipotetik) olanın karşıtı olarak kullanılır. «Şartsız olarak geçerli olma» anlamına gelir. Mantıkta K. yargı, doğrudan doğruya tasdik edici ya da reddedici yargıdır: S P dir veya S P değildir.

Kategorik imperativ, Kant (b. bk.) ta belli ereklere bağlı olan (ilerde sıkıntı çekmemek için şimdi iyi çalış), şartlı (hipotetik) buyruklara karşı, hiç bir şarta bağlı olmayan, kendinden ötürü zorunlu, apriori olan ahlâk buyruğu veya ahlâk kanunu: «Öyle hareket et ki, hareketinin kurallarının herkesin uyacağı bir genel kanun olmasını isteyebilesin.»

KATEKHUMENOS (Yun.), vaftiz olmağa hazırlanmak üzere din dersleri alan bir insan.

KATEKİZM Lat. Catechismus; Yun. *katēkhismos*; *katekhesis* = sözlü öğretim), Hıristiyanlarda ilkel dinî öğretim. Hıristiyan dinî öğretimi zamanla değişen şekillere girmiştir. Elimizde olan en eski din öğretimine âid yazı *Didakhē ton 12 Apostolōn* (12 Havariler öğretimi) adını taşır. Trento Konsili (1545 ile 1563 arasında birkaç kere toplanmış ve dağılmıştır) ne kadar din öğretimi pratik bakımdan kilise adamlarına bırakılmıştı. Konsil, ilk defa olarak bir resmî K. kitabı hazırlamış ve bu *Catechismus ex decreto Concilii Tridentini ad parochos* (Trento Konsilinin kararıyle hazırlanan ve mahalle veyâ köy papazlarına mahsus K.) başlığı altında 1566'da çıkmış ve Arapça da dahil birçok dile çevrilmiştir. Şimdiki eğilim, K.'ta ilâhiyata daha az yer vererek Hıristiyan çocuklarını pratik bakımdan hayata hazırlamaktır. Ayrıca, K.'e çocukların yaşına uygun değişik şekiller vererek, onları tedricen Hıristiyan'lık hayatına sokmağa çalışılmaktadır.

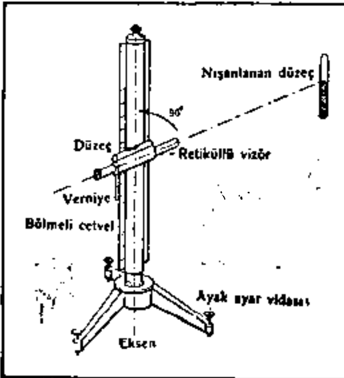
KATER SARKACI (Fr. Pendule de kater, pendule réversible; İng. Kater's pendulum, reversible pendulum), ayrıntıları birbirlerine paralel iki bıçak etrafında eşit periyotlarla salınan bir fiziksel (bileşik) sarkaç (bk. SARKAÇ). Bu periyot, fiziksel sarkacın eşzamanı olan basit sarkacın periyoduna eşittir (bk. SARKAÇ). K. S.'na *ters yönelir* (tersinir) *sarkaç* adı da verilir. Yer çekimi ivmesi veya yer çekimi alanı şiddeti g, ters yönelir veyâ K. S. metodu ile ölçülür. Bu maksatla bu sarkacın küçük salınımlarının T periyodu ve bu sarkacın eşzamanı olan basit sarkacın l uzunluğu ölçülür. Buna göre

$$T = 2\pi \sqrt{\frac{l}{g}} \quad \text{den} \quad g = \frac{4\pi^2 l}{T^2}$$

olur. Aynı K. S., sıra ile iki bıçağı etrafında salındırılır ve eşit T periyodu ölçülür. Bu iki bıçak arasındaki uzaklık, bu sarkacın eşzamanı olan basit sarkacın l uzunluğuna eşit olur. T ve l bilinince yukarıki formüle göre g hesaplanır (bk. SRKAÇ, YERÇEKİMİ İVMESİ). Henry Kater, (1777 - 1835) yer üzerinde farklı yerlerde yer çekimi ivmesini karşılaştırmak için birçok çubuk sarkaçlar düşünmüştür. Bir sarkacın salınım periyodu, yer çekimi ivmesi g'nin kare kökü ile ters orantılıdır. Yukarıki formüle bakınız.

KATERİNA: bk. EKATERİNA.

KATETOMETRE (Fr. Cathétomètre; İng. Cathetometer, comparator), iki nokta arasındaki düşey yükseklikleri doğru olarak ölçmek için kullanılan bir alet. K., bölmelenmiş düşey bir çubuk ile bunun üzerinde kayan yatay bir dürbünden ve verniye düzeninden yapılmıştır. Dürbünü ile nişan alınmak suretiyle K., sıvı sütunlarının yüksekliklerini ve başka seviye farklarını ölçmekte kullanılır. Bu ölçmeler 0,05 mm hata ile yapılabilir (bk. SÜRGÜLÜ KOMPAS, SFEROMETRE, MİKROMETRİK VİDA veyâ PALMER, VERNİYE).

KATETOMETRE

KATHARINA. Vestphalia (Almanya) kraliçesi (1783 - 1835), Württenberg kralı I. Friedrich'in kızı olup, 1807'de Napoléon'un kardeşi Jérôme Bonaparte ile evlenmiş ve Westphalia kraliçesi olmuştur (1807 - 1813). Kocası sürüldüğü zaman kendisiyle beraber kalmıştır (1813 - 1815).

KATHIAWAR, Hindistan'da, Gücerat bölgesinde, Oman denizi üzerinde bir yarımada. Yarımadanın ancak kıyıları ve vadileri işlenmektedir. Pirinç, buğday, arpa, pamuk, hurma ağaçları, Hind kirazı (Fr. mangue) yetişir. İç kısımları çok kurudur. Balıkçılık ve tuzlalar kıyı sakinlerinin tamamlayıcı ekonomik kaynaklarıdır. K.'ın büyük sanat devresi M. S. XII ve XIII. yüzyıllardır. Bu zamandan kalma, damları eğri çizgili (Sikhara) büyük tapınaklar vardır. Bunlar, pandantiflere dayanan kubbelerle ve çok loplu kemerler (arcatures polylobées) ile süslüdür.

KATI (Fr. Solide; İng. Solid), maddenin üç fiziksel halinden birisi. Madde, kabaca K., sıvı ve gaz halinde bulunur (bk. AK ŞKAN). Maddenin K. hali yapısındaki düzgünlük ile nitelenir. Bir K.'nın *molekülleri*, *atomları* veyâ *iyonları* (genel olarak temel partikülleri) düzgün bir model (örgü) kurmak üzere tertiplenir. K.'ların bu düzgün tertibinin anlaşılması, X ışınlarının keşfinden ve bu ışınların, kristallerin yapısının incelenmesine uygulanmasından mümkün olabilmiştir. Bir K. örneği karakteristik bir hacma sonra sahiptir ve bu hacım kabın hacmı ile değişmez. Başka bir deyimle, gazlara kıyasla K.'lar, hemen hemen sıkıştırılamazlar. K.'ların termik genişleme katsayıları küçüktür. Buna sebep, K.'lardı birbirlerine yakın olan moleküller arasında büyük çekim (kohezyon) kuvvetlerinin varlığıdır. K. ve gaz halleri arasında göze batan bir ayrılık da *yayınma* (difüzyon) hızıdır. K.'lar, gaz ve sıvılara göre çok yavaş yayınır. Pek çok K. kristalli bir yapıya sahiptir. Bu kristaller her K. için belirli geometrik bir biçimi haizdir. K. atomları kristaldeki denge kanunları etrafında küçük salınım hareketleri yaparlar. Aynı kimyasal maddenin farklı kristal biçimlerinin ortaya çıkmasına *çok şekillenme* (polimorfizm) adı verilir. Cam, mum ve katran gibi bâzı K.'lar, biçim ve hacımlarını korumakla beraber düzgün kristalli bir yapıya sahip değildir. Böyle K.'lara *şekilsiz* (amorf) veyâ *camımsı* cisimler adı verilir. Camımsı cisimler K. halinden sıvı haline keskin bir tek sıcaklıkta geçmez. K.'ları, örgü simetrisine göre sınıflandırmak yerine örgü noktalarını dolduran birimlere göre sınıflandırmak daha yararlıdır. Buna göre, kristalli K.'lar dört tipe ayrılır: *Moleküllü*, *iyonlu*, *kovalentli* ve *metalik* (bk. GAZ, SIVI, KRİSTAL, KATILAŞMA, ERİME NOKTASI). Kristalli bir K. ısıtıldığı vakit belirli bir sıcaklıkta sıvı hale geçmeye başlar. Bu sıcaklığa K.'nın *erime noktası* denir.

KATILAŞMA (Fr. Solidification; İng. Solidification), soğutulması sonucu bir sıvının katı hale geçmesi olayı (bk. DONMA). Katı halden sıvı hale geçme olayına *erime* ve bunun tersi değişmeye de K. veyâ donma adı verilir. Kristalli arı bir katı ısıtıldığı vakit belirli sabit bir sıcaklıkta erimeye başlar. Tersine olarak, arı bir sıvı aynı sıcaklığa kadar soğutulduğu vakit katılaşmaya başlar ve karışım bütün sıvı tamamiyle katı haline geçinceye kadar çevresine ısı vererek bu sıcaklıkta kalır. Bir sıvının katı hale geçtiği, yâni katılaştığı sıcaklık (*katılaşma noktası* veyâ *donma noktası*), katının sıvı hale geçtiği sıcaklığın (*erime noktası*) aynıdır.

KATIN, Sovyetler Birliği'nde, Smolensk'in batısında bir köy. 1943'te Almanlar bu köyde 4 500 Polonyalı subayın cesetlerini ihtiva eden sekiz çukur keşfetmiş ve Sovyetler Birliği'ni suçlamışlardır. Bunlar cürmün sorumluluğunu reddetmiş ve Almanya'yı suçlamışlarsa da, 1953'te Amerikalı bir komisyonun yaptığı araştırmalar bu katliamin sorumlusunun Sovyet siyasî polisi olduğunu tesbit etmiştir.

KATIR (Fr. Mulet), erkek eşek ile kısraktan türemiş hayvan. Aygır ve dişi eşekten türemiş hayvana küçük K. denir (Fr. bardot). En eski çağlardan beri tanınan K., Latince Equus asino - caballus adını taşımakta olup, bütün dağlık bölgelerde, gücü, mahareti, yorgunluğa direnmesi için takdir edilir ve gerek yük taşımak gerek taşıt çekmek için kullanılır. Fransa'da Poitou ve Pirenelerde yetiştirilir. Lande'larda, Fransa'nın güney - doğusunda ve İspanya'da çok kullanılır. K.'ın yüksekliği atınkine yakındır. Rengi çoğu zaman koyu, kulakları da uzundur. Boynu doğru olup, yelesi kısadır. Arka ayakları kas bakımından zayıftır. Ön ve arka ayakları kuru, nalları ensizdir. Dişi K.'lar bazan yavrular; erkek K.'lar ise daima kısırdır.

KATIR KUYRUĞU: Baklagiller familyasından iki çenekli bir bitki. Dalları çok incedir. Sarı renkte, semşiye biçiminde çiçek açar. Bazı deniz kıyılarında yetişir. Acı bir tadı vardır.

KATIR TIRNAĞI, Baklagillerden, sarı çiçekler açan ince dallı bir bitki. Çiçekleri pek güzel kokar. K. T.'nın bazı çeşitlerinden hekimlikte yararlanılır. K. T. yurdumuzun denize yakın kesimlerinde, yaz başlarında çiçek açar.

KATIRCIOĞLU (ölm. 1668), XVII. yüzyılda Göller bölgesinde yetişen Celâlî eşkıyasından biri. Daha sonra Osmanlı devleti hizmetinde gözüpek bir komutan olarak tanınan K.'nun asıl adı Şâh Mehmed'dir. Naima, *Tarib*'inde bildirdiğine göre, Kemer - i Hamid Türkmenlerindendir. Şu halde XVI ve XVII. yüzyılda bu çevrede büyük üne sahip timarlı sipahi ailelerinden biri olan Kemer oğullarına mensup bulunmakla K.'nun Salur Türkmen oymağından olduğu anlaşılmaktadır. Daha küçük yaşlardan itibaren silâhşorluktaki mahareti, cesareti ve gözüpekliğiyle tanınmıştı. Bu devirde Anadolu'da yaygın bulunan eşkıyalık ve celâlîlik onun da maceraperest mizacını cezbetmiş ve pek genç yaşta çevredeki azılı eşkıyadan Kara Haydaroğlunun maiyetine girerek onun başkaplanı olmuştur. Kara Haydaroğlunun Abaza Hasan Ağa tarafından yakalanarak İstanbul'a götürülmesi üzerine dağılan çetenin başına geçmiş ve ünü Afyon Karahisarı ile Beyşehir arasındaki bölgede yayılmıştır. 1648'de Çay kasabasını yakmakla çevreye ürkü saçmıştır. Bu durumda Akşehir halkı kendilerine kesilen 3 400 riyal altını ödemekten başka çare bulamamıştır. K., bu sırada İstanbul'da iktidarı ele geçiren Sanâdid - i bektaşiyân (bk. KAPIKULU) a karşı Kapıkulu süvarilerinin haklarını savunmak amacıyle baş kaldıran Gürcü Mehmed ve Cafer paşaların kardeşi Niğde beyi Abdünnebi'nin maiyetine girmeyi ve bu suretle üzerindeki eşkıyalık veyâ celâlîlik töhmetini affettirmeyi düşünerek yanındaki 400 leventle Gürcü Nebi'ye iltihak etmiştir. Onunla birlikte Üsküdar'a kadar gelmiş, fakat burada Gürcü Nebi'nin ters geri etmesini bir türlü kabul etmeyerek ondan ayrılmış, dönüşte Ada (Adapazarı - Sakarya) kasabasını basarak Kethüdayeri ile oğlunu öldürmüştür. Kasabayı bütünüyle yağmalayarak Söğüd'e çekilmiştir. Oradan Yenişehir'e geçmiş ve nihayet Eylûl 1648'de Akşehir önüne gelerek buradan 2 000 kuruş haraç kesmiştir. Ancak bu kasabanın Kethüdayeri Bakla Musli Ağa buna müsaade etmemiş ise de, eski eşkıya başıların çocuklarından Dağlar delisi oğlu Mehmed ile Cebeci Mahmud ona yardım olmak üzere istediği parayı getirip teslim etmişlerdir. Bu sırada Hamid ili sancakbeyi Topal Mehmed Paşa Kaşıklı yönünden bir baskınla K.'nu sıkıştırmıştır. K. yanındaki 700 leventten 500 kadarını bu çarpışmada kaybedince kaçmaya başlamıştır. Karacaören'de bir kere daha baskına uğrayan K. yine kurtulmuş ise de, bir yandan dağlar beklemekten ibaret olan bu hayattan bıkmış bulunduğundan, öte yandan da Boynuyaralı Mehmed Paşa'nın çevredeki sancakbeyleriyle üzerine serdar tayin edilmiş olduğunu haber aldığından kendisini hükümet nezdinde affettirmek için çareler aramaya başlamıştır. Çay kasabasına inerek Karahisar beyi İsa Ağa'nın çiftliğine konmuş ve ona: «Ya gelsin beni affettirsin ya da hanümanını mahveder, kendim de İran'a kaçarım» diye haber göndermişti. İsa Ağa, bu haber üzerine İstanbul'daki dostlarının aracılığıyle K.'nu affettirmiştir. İstanbul'a gelerek padişah IV. Mehmed'in huzurunda dehalet eden K.'na Akşehir sancakbeyliği verildiği gibi, on sekiz kadar adamı da bölük sipahiliği ile affedilmiştir.

K.'nun devlet hizmetinde ilk görevi Köprülü Mehmed Paşa'nın maiyetine verilmesi olmuştur. Bu suretle Köprülü ailesiyle dostluk kurmuş ve bu tecrübeli vezirin yanında yetişmiştir. İstanbul'da iktidarı ellerinde tutan ocak ağalarını da tatmin ettiğinden kısa zamanda terfi ederek üç tuğla Karaman beylerbeyliğine atanmıştır. 1651'de baş kaldırmış bulunan Abaza Hasan Ağa'ya karşı serdar tayin edilmiştir. Ancak, İbşir Mustafa Paşa ile anlaşan Abaza Hasan Ağa, Aksaray civarında K. kuvvetlerini yenince, Konya kalesine kapanmak zorunda kalmıştır. Bir süre sonra İbşir Mustafa Paşanın baş kaldırması üzerine kendisinin de onlara katılmasını öngören daveti reddetmiş ve devlet hizmetinde kalmıştır. Ama, İstanbul'da onu koruyan yeniçeri ağaları iktidardan uzaklaştırıldıklarından, Gürcü Mehmed Paşanın sadareti sırasında Larende'den gelen şikâyetçiler vesile edilerek Hamid ili sancakbeyliğine gönderilmişti. Bu sırada Bozok sancakbeyi Usta Rıdvan'a İbşir Paşa ile Abaza Hasan Ağa'nın müştereken tasallutlarına karşı, K.'na Rıdvan'a yardım etmesi bildirilmişti. K., daha haramiliği zamanın dan beri İbşir Paşa ve Abaza Hasan Ağa ile anlaşmazlık halindeydi. Şimdi 1655'te İbşir Mustafa Paşanın sadrazam olması onun durumunu da sarsmıştı. Bunu fırsat bilen düşmanları da şikâyetnamelerle İbşir'e baş vurmuşlardı. Ama, K., Kapıkulu ocaklarının liderlerinden Kapdan - ı derya Kara Murad Paşa'ya dayanmaktaydı. Murad Paşa'nın her ikisini de, durumlarına göre yaptığı tavsiyeler sonunda K., İbşir Paşa'nın huzuruna gelerek dehalet etmiş ve kendisini affettirmiştir. Kısa bir süre sonra İbşir Mustafa Paşa'nın sukutu ve hâmisi Kara Murad Paşa'nın iktidara gelmesi üzerine tekrar Karaman beylerbeyliğine getirilmişti. Hele Köprülü Mehmed Paşa'nın

sadaretinde yıldızı daha da parlamıştır. Aynı zamanda Abaza Hasan Paşa'nın başlattığı isyan hareketinde âsilere karşı hükümet kuvvetleri safında yer almakla uzağı gören bir kimse olduğunu ispat etmişti. Bu isyan bastırıldı tan sonra, Anadolu beylerbeyiliğine getirilmiştir. Fazıl Ahmed Paşa ile gençliğinden beri samimî bir dostluk kurmuş olduğundan, onun sadaretinde paşanın en yakın fikir ve iş arkadaşlarından biri olmuştur. Uyvar (Mac. Újvár) ve Yanık (Mac. Győr) seferlerine katıldığı gibi, Kandiye kuşatmasına da katılmıştır. Kandiye'ye imdada gelen Fransız kuvvetlerinin Duc de Beaufort komutasında yaptığı huruc hareketinde 13 Rebiyülevvel 1079 (21 Ağustos 1668) Salı günü Deli Mahmud Paşa ile birlikte şehit olmuştur.

K. Mehmed Paşa, hayata bir eşkıya olarak atılmış, fakat zekâ, dirayet ve iyi niyetiyle daha sonra devlet nizamının koruyucusu bir vezir olarak ün yapmıştı. Kendisi için zamanın tarihçileri «bir dağ âdemisi iken anın zulmü öteki valilerin zulmünden daha azdı» demektedirler ki, bundan çağının şartlarına rağmen, K.'nun nizamsever bir insan olduğu anlaşılmaktadır. Cesareti, yiğitliği ve hele silâhşorluktaki mahareti ise zamanında büyük ün yapmasına vesile olmuştu.

KÂTİB ÇELEBİ, Hacı Halife, Hacı Kalfa, (İstanbul 1609 - İstanbul 1658) Türk bilgini. XVII. yüzyıl Türk ilim dünyasının müspet düşünceyi temsil eden bilginlerinden olan K. Ç.'nin asıl adı Mustafa, babasının adı Abdullah'dır. Hayatına ait bilgi, özellikle *Sullemü'l - vusul ila tabakatü'l - fuhul* adlı kitaptan ve son eseri olan *Mizanü'l - hakk fi ihtiyâri'l - ahakk*'ın sonunda kendi yazdığı biyografik bölümden ve diğer eserlerindeki notların bir araya getirilmesinden elde edilmiştir. Çok sayıda olan eserlerinin değer ve önemi dolayısıyle gerek Türk ilim dünyasında, gerek Avrupa'da büyük bir dikkat ve ilgi ile takip edilmiştir. Enderun'dan olan babası saraydan, silâhdarlık teşkilâtında bir görev ile çırağ edilmiş, ve oğlu K. Ç.'yi 14 yaşına geldiği zaman kendi aylığından 14 dirhem harçlık bağlayarak yanına almıştır. Böylece divan kalemlerinden Anadolu muhasebesi kalemine devama başlayan K. Ç., (1623) orada hesap, erkam ve siyakât yazısını öğrenmiş, 1624'te Abaza Paşa ayaklanmasını bastırmak üzere ordu İstanbul'dan ayrılırken babası ile birlikte Tercan seferine çıkmıştır. Bu sıralarda silâhdar alayında bulunuyordu. 1625 - 1626 yılında Bağdad seferine katılan K. Ç., kıtlık sonucu yenilen ordu ile birlikte büyük sıkıntılar çekmiş, Musul'a geldiklerinde babası ölmüş, bir ay sonra da Nusaybin civarında amcasını kaybetmiştir. Bundan sonra Diyarbakır'a gelen K. Ç., bir süre orada kalmış, babasının yakın arkadaşlarından biri tarafından süvari mukabelesine tayin ettirilmiştir. 1627 - 1628'de Erzurum kuşatmasında bulunmuş, 70 gün süren sonuçsuz bir kuşatmadan sonra bir aralık İstanbul'a gelerek Husrev Paşa ile sefere çıkıncaya kadar Kadızade'nin derslerine devam etmiştir (1628 - 1629). 1629 - 1630 yılında Husrev Paşa'nın emrinde Hemedan ve Bağdad seferlerine katılmıştır. Bu seferde uğradıkları veya zaptettikleri Gülanber kalesi, Hasanâbâd, Hemedan, Bîstûn gibi şehir ve menzilleri sonradan *Cihannüma* ve *Fezleke*'de anlatmıştır. 1631 - 1632'de İstanbul'a dönerek yeniden Kadızade'nin derslerini takibe başlamıştır. Kendisinden tefsir, *İhyâ el - ulûm*, *Şerhe'l - Mavâkıf*, *Durar* ve *et - Tarikatu'l - Muhammediye* okumuştur. 1633 - 1634'te Vezir - i azâm Mehmed Paşa'nın serdarlığında, ordu kışlamak üzere Haleb'e çekildiği zaman, K. Ç. Hicaz'a gitmiş, Mekke'den dönüşünde ordunun Diyarbekir'de bulunduğu sırada kışı burada bazı ilim adamlarının yanında geçirmiştir. 1634 - 1635'te IV. Murad ile Revan seferine giden K. Ç., bu sefere ait müşahedelerini *Fezleke*'sinde oldukça teferruatlı olarak anlatmıştır. 10 yıl ordu ile çeşitli seferlere katılan K. Ç. bundan sonra kendini tamamiyle dinî ilimler öğrenimine vermek maksadıyle İstanbul'a dönmüştür. K. Ç., birkaç kere önemli mirasa konmuş, bu paraların hepsi ile kitap satın almıştır. Bu sıralarda da evlenmiştir (1638). Artık ilimle fazla uğraşan K. Ç. IV. Murad'ın bu tarihlerde yaptığı Bağdad seferine katılmayıp, A'rec Mustafa Efendi'nin derslerine devam etmiştir. Bu ilim adamını, şimdiye kadar derslerinde bulunduğu hocaların hepsinden daha yüksek ve fazla bilgili bularak kendine üstad edinmiştir, o da K. Ç.'ye diğer öğrencilerinden daha fazla yakınlık göstermiştir.

K. Ç. 1639'da Ayasofya ders - i âmı Abdullah Efendi ve 1640 - 1641'de Süleymaniye ders - i âmı Keçi Mehmed Efendi'nin derslerine devam etmiştir. 1642 - 1643'te vâız Veli Efendi'den Askalânî'nin *Nuhbâtü'l - fikar fi mustalah ehli'l - asar* adlı eserini okumuştur. Bu sıralarda artık kendisi de öğrenci yetiştirmeye başlamıştır.

1645 - 1646'da Girit seferi münasebetiyle haritaların nasıl yapıldığını ve bu konuya ait yazılan eserler ile çizilen haritaları görmüştür. Bu tarihlerde resmî görevinden istifa ederek üç yıl kadar memuriyet hayatından uzak yaşamış, ancak bazı öğrencileri ile uğraşmıştır.

Bu sıralarda sağlığı bozulan K. Ç., tedavi çarelerini aramak maksadiyle tıp kitaplarını okuduğu gibi, ruhanî yollardan sağlığına kavuşmak için esmâ ve havâs kitaplarını da incelemiştir.

İnsanlardan uzaklaşıp Allah'a yaklaşarak, temiz bir gönül ile edilen duaların ve yazılan yazıların şifalı etkisinden emin bulunuyordu.

1647 sıralarında Ahmed Rûmî oğlu Mevlânâ Muhammed ile kendi oğluna kendinden *Şerhü'l - aşkal*'ini ve hesaptan Ali Kuşçu'nun *Muhammediye*'sini okutmuş, 1648 sonlarında yeniden memuriyete girmiştir. Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi K. Ç.'nin çok yakın dost ve sırdaşlarından biri idi. Nitekim Abdurrahman Efendi K. Ç.'nin *Mizanü'l - hakk fi ihtiyâri'l - ahakk* adlı eserinin faydalı bir eser olduğuna dair bir fetva da vermiştir. K. Ç., geçimine kaynak olan bu kitaptan aldığı para ile yetinmiş, birçok eserlerini de bu son yıllarında meydana getirmiştir. Şeyh Muhammed İhlâsî'nin yardımı ile bazı eserleri Latinceden Türkçeye çevirmiştir.

1658'de ânî olarak ölen K. Ç.'nin mezarı Zeyrek'te, Zeyrek Camii'ne varmadan okulun altındaki sebilin bitişiğinde, küçük bir haziredir. 1953'te kendisine yeni bir mezar yaptırılmış, A. Adnan Adıvar tarafından bir de kitabe yazılmıştır. Ölümü hakkında çeşitli rivayet ve tarihler mevcuttur. En inanılır kaynak Revan yazmaları arasındaki *Cihannüma*'dır.

K. Ç.'nin hayatı hakkında bilgi veren kaynakların hepsi, gerek yazmalar, gerek basmalar hemen hemen *Mîzânü'l - hakk fi ihtiyâri'l - ahakk* taki biyografisi ile yetinmişlerdir.

Ölümünden iki yıl sonra eserlerinin ve müsveddelenin çoğunu satın almış olan Muhammed İzzetî İbn Lutfullah'ın anlattığına göre, K. Ç. gayretli, becerikli, iradeli, iyi huylu, az konuşan, bildiğini iyi bilen bir kişi idi. Vakur tabiatı, hicivden hoşlanmadığı gibi, batıl itikatlara da açıkça veya dolaylı olarak daima hücum ederdi. En çok

ilgilendiği konu tarih idi. K. Ç. tarihten başka ilimleri de merak etmiş, coğrafya kitaplarını okudukça batılıların ve Yunanlı'ların bu konuda çok ilerlediklerini, İslâm yazarlarının yetersizliğini, mevcut eserlerin hepsinin karışık ve yanlış olduğunu görmüş, batıdaki bu noksanlığı karşılamak için *Cihannüma* adlı eserini yazmaya karar vermiştir. Yazar kâinattaki gerçekliği anlamak hususunda astronominin yararını belirterek astronomi ve teşrihi bilmeyenin Allah'ı tanımaktan âciz kalacağını söyleyen bir hadîsi delil olarak göstermektedir. Ayrıca, dünyanın yuvarlak veya armut şeklinde olduğuna dair nazariyelerin tartışmasında astronominin değerini ortaya koymaktadır. İlmi, cemiyetin ayakta durmasına ve devamına bir aracı olarak görmüş, insanda kalb ne ise cemiyette ilim adamlarını da aynı derecede önemli saymıştır. Olayların izahında ilmin rehberliğinden hiçbir zaman ayrılmamıştır. K. Ç.'nin bu geniş ve müspet fikirleri, Batı ve Doğu eserlerini kıyaslarken gösterdiği tarafsız hükümleri yanında millî ve hakikî bir gurura da sahip olduğunu görmekteyiz.

Bazı eserlerinden anlaşıldığına göre, Türkçe ve Arapça eserlerdeki eksikleri tamamlamak maksadıyle Batı kaynaklarından faydalanmayı düşünen ilk Türk ilim adamlarından biridir. İlim dünyasında önemli ve faydalı gördüğü eserleri Türkçeye çevirmiştir.

Cihannüma adlı eserini hazırlarken Aristo, Philippus Cluverius, Jovans ve Lorenzo'nun eserlerinden çevirme yoluyla faydalanmış, bu arada bu şahısların eserlerinin düzeltme ve kritiğini de yapmıştır.

Temelsiz ve hatalı gördüğü her şeyi hemen düzeltme yoluna giden K. Ç., Şeyhülislâm Bahâyi Efendi'nin yanlış düşüncelerini sert bir dille meydana koymuştur.

Eserlerini özellikle bibliyografya, biyografiye ait eserlerini hazırlarken önce bilgileri fişlerde toplamak suretiyle ilmî bir usulde çalıştığı söylenmektedir.

K. Ç., Türkler arasında olduğu kadar Batıda da takdir ve ün kazanmış, eserlerinden büyük bir hayranlıkla bahsedilmiştir.

K. Ç.'yi büyük etkisi sebebiyle takip edenler olmuş, meselâ Şehrizade *Nerpeyda* adlı eseri ile onu takip ettiğini söylemiş, Naîmâ tarihinin birçok yerlerinde ondan aynen aktarmalar yapmıştır.

Eserlerinin çoğu toplama niteliğinde olmakla beraber, Müslümanlıkla ilgili kritik birtakım konulardan eserlerinde cesaretle bahsetmesi ve batı kaynaklarından faydalanması devrinde üne ulaşmasına sebep olmuştur.

Eserleri şunlardır: 1. *Fezleke akvâlü'l - ahyâr fî ilmi't - tarih ve - l - ahbâr*: K. Ç.'nin «büyük bir tarih» olarak nitelendirdiği bu eser bir önsöz, üç usul ve bir sonsözden meydana gelmiştir. *Fezleke* adlı eserde bu kitabın adı *Fezleketü't - tevarih* olarak geçer. 2. *Fezleke*: 1 numaralı eserin bir devamıdır. 1529 yılından başlayarak 1654'e kadar olan olayları konu olarak almıştır. 3. *Tuhfetü'l Kibar*: 1645'te başlayan Girit seferinden, eserin yazıldığı 1656 yılının başlarına kadar olan olaylar anlatılmıştır. 4. *Takvimü't -tevarih*: İnsanın yaradılışından (Âdemden) 1648 yılına kadar olan tarihî olayların ve diğer tarih kitaplarında anlatılan olayların, özellikle *Fezleke*'nin kronoloji cetveli mahiyetinde bir eseridir. 5. *Kanunnâme*: 1654 - 1655 yılları arasında toplanmış kanunları içine alır. 6. *Tarih - i Frengi tercümesi* Johann Carion'un *Chronik* adlı eserinin tercümesidir. 7. *Tarih - i Kostantiniye ve kayasira*: 1579 yılına kadar doğuda geçen olayları anlatan bu eser tercüme ve seçim yoluyla hazırlanmış bir eserdir. 8. *İrşadü'l - Hayârâ ilâ Târîhü'l - Yûnân ve'l - Rûm ve'n - Nasârâ*: İslâm tarihlerinde Avrupa memleketleri hakkında yanlış ve eksiklikleri tamamlamak maksadıyle hazırlanmış olan bir eserdir. 9. *Sullemü'l - vusûl ila Tabakati'l - fuhûl*: Alfabetik bir tabakât kitabıdır. 10. *Cihannüma*: Türklerin coğrafî görüşlerinde yeni bir devir açan önemli bir eserdir. Defalarca Avrupa dillerine çevrilmiştir. Türkiye'de XIX. yüzyılın ilk yarısında coğrafî yerlerin tayininde bu eserden faydalanılmıştır. 11. *İlhâmü'l - mukaddes fi feyzi'l - akdes*: Kuzey memleketlerinde namaz ve oruç vakitlerinin tayini, güneşin doğup batması ve kıble olabilecek Mekke'den başka bir memleket bulunup bulunmadığı konusunu inceleyen bir eserdir. 12. *Keşfü'z - Zünûn an esâmi'l - kütüb ve'l - fünun*: 20 yılda hazırlanan bu eser büyük bir bibliyografya kamusudur. 13. *Mîzânü'l - hakk fî ıhtiyâri'l ahakk*: K. Ç.'nin en son eseridir.

KÂTİBÎ, XVII. yüzyıl sazşâirlerimiz arasında şahsiyetini eserlerinde en çok aksettirebilen, en çok şöhret kazananlardandır. Evliyâ Çelebî'nin, IV. Murad devrinin ün salmış âşıklarını sayarken K.'nin de adını kaydedip çöğür çaldığından bahsine dayanarak XVII. yüzyılda yaşamış olduğunu öğreniyoruz. Şiirlerine çoğu, bu çağda yetişen sazşâirlerinin eserlerini içine alan mecmualarda rastlanılması, manzûmelerinde Kayıkçı Kul Mustafa, Kuloğlu, Gedâyî ile arkadaşlığından söz etmesi, H. 1048 (1638)'de Bağdad seferi dolayısıyle söylediği *Medh - i Sultan Murad - ı Râbi'* başlıklı şiirinin mevcûdiyeti de bu fikri kuvvetlendiren delillerdir (S. N. Ergun, *XVII. Yüzyıl Sazşâirlerinden Kâtibî*, İst., 1933, s. XIII v. d. d.). IV. Murad devrinde yaşayan ve Nef'î'nin, adına *kaside* yazdığı Husrev Paşa hakkında, K.'nin de bir şiiri vardır; bunda, 1632'de i'dâm olunan, cesâreti sebebiyle çok sevildiği için ölümü halk arasında üzüntüler yaratan, hattâ bâzı ayaklanmalara yol açan Husrev Paşa'ya sevgisinden, rûhuna beş vakit duâ ettiğinden bahseder. Bu şiiri, K.'nin herhâlde seferlere iştirâk ettiğinden, Husrev Paşa'yı yakından tanıdığını anlatır. Muhtelif şiirlerinde Bağdad seferinden bahsi, Gâzî Sultan Murad uğruna Şatt'ın köprüsünü geçtiklerini, onun ardına düşüp gece - gündüz vâdiler aştıklarını söylemesi de, o devrin birçok tanınmış şâirleri gibi, seferlerde bulunduğunu göstermektedir (F. A. Tansel, *XVII. yüzyıl Sazşâirlerinden Kâtibî Hakkında Notlar*, *Ülkü* mec., c. VIII., nu. 47, İkincikânun, 1937). «Sultan Mehemmed'dir bizim Han'ımız» mısrâını göz önüne alırsak, yalnız IV. Murad değil, IV. Mehmed devrinde de yaşadığını kesinlikle ta'yin edebildiğimiz (N. R. Karatay; *Kâtibî*, *Türk'ün* mec., nu. 9, 1937, 31 numaralı şiir) K.'nin hayatına dâir fazla bilgiye sâhip değiliz.

K.'nin, *Celep* lakabına bakılırsa, koyun tüccarlığı ile meşgûl olduğu anlaşılır. Çağdaşlarından Âşık Ömer, Gevherî v. b. sazşâirlerimiz gibi, o da, az olmakla beraber, aruz şekillerinden *dîvân* ve *semâ'î*'ler yazmış, fakat bunlarda değil, *koşma* ve *türkü*'lerinde, hece vezniyle *semâ'î*'lerinde başarı göstermiştir. Yine çağdaşları gibi, devrinin edebî an'anelerine uyarak yabancı kelime ve terkipler, yer yer Dîvân edebiyatı teşbihleri kullanmışsa da, F. Köprülü'nün de işâret ettiği üzre (*XVII. Yüzyıl Türk Sazşâirleri*, Ankara, 1962, s. 124), halk edebiyatı'ndan aldığı unsurları kendi şahsiyetini katıp tazeleştirerek başarıyla kullanmasını bilmiş, en umûmî hislere ve mecazlara yer verirken bile onlara bir husûsiyet kazandırmağa muvaffak

olmuştur. K.'nin didaktik şiirleri de vardır; fakat şahsiyetini, ince duyguları aksettiren, kuvvetli bir iç âhenk ve lirizim bulunan aşk şiirlerinde göstermiştir. Bedi' î kıymet bakımından, en çok ün kazanan âşıkların eserlerinden hiç de aşağı olmayan bu mevzûdaki *semâ' î*, *türkü* ve *koşma*'ları, K.'yi, edebiyatımızın unutulmaz bir sazşâiri seviyesine yükseltmiştir.

B i b l i y o g r a f y a. İlkönce, K.'nin hayatından bahseden, şiirlerine dikkati çeken Fuad Köprülü'dür (*Sazşâirleri* - 7, *Mâlûmât - ı Tarihîye*, *İkdam*, 19 Nisan, 1330/6 Mayıs, 1914, *Âşık Tarzı'nın Menşe ve Tekâmülü Hakkında Bir Tecrübe*, *Millî Tetebbûlar* mec., c. I., Nu. 1 Mart - Nisan, 1331/1915, s. 19,21; *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara, 1966, s. 210, 212. *Halk Edebiyatı'ndan Nümûneler - Eski Halk Türküleri* başlıklı yazının da ona ait olduğunu sanıyoruz: *Yeni Mecmua*, c. II., nu. 33, 1918). Altmışiki şiirini de içine alan ilk monografi, S. N. Ergun tarafından yazılmıştır (*XVII. Yüzyıl Sazşâirlerinden Kâtibî*, İst., 1933); bu küçük, fakat ciddî eserde, K.'ye dâir F. Köprülü, N. S. Banarlı, Ş. Ülkütaşır, M. Uraz'ın araştırmalarından bahsedilmiş, Kâtib mahlaslı sazşâiri hakkında bilgiye, az sayıda şiirlerine de yer verilmiştir. Bu eserde kayd olunmayan ve basımından sonraki neşriyat için bk., imzasız, *Halk Edebiyatından Örnekler*, *Millî Mecmua*, nu. 41,15 Temmuz, 1341/1925. Ş. Ülkütaşır'ın neşrettiği altı *koşma*'dan son ikisi, S. N. Ergun'un kitabında varsa da, farklıdır (*Yeni Türk* mec., nu. 48, Birincikânun, 1936). Nâmdâr Rahmî Karatay, *Kâtibî* (*Türk'ün* mec., nu. 3, 5, 6, 7, 8; 1936); basılan yirmidokuz şiirden hiçbiri, S. N. Ergun'un eserinde yoktur. Madde dâhilinde adı geçen ve *Ülkü*'de çıkan araştırmamızda dokuz şiirini neşretmiştik. Bundan sonra, N. R. Karatay tarafından onbeş şiiri daha basıldı; bunlardan yalnız 32 numaralı şiir, S. N. Ergun'un kitabında vardır (*Türk'ün*, nu. 9, İkincikânun, 1937; nu. 14. İkincikânun, 1938). S. N. Ergun, *Halk Edebiyatı Antolojisi*, İst. 1938, s. 32 v. d. d. F. Köprülü, *XVII. Yüzyıl Sazşâirleri*, İst., 1940, s. 70, 83 v. d. d. *ayn. esr.*, İkinci Basım, Ankara, 1962, s. 123, 136 v. d. d. Çetin Eflâtun Güney, üç koşma'sı (*Yurt* mec., IV., nu. 1, Birincikânun. 1943). Cahid Öztelli, *Kâtibî'den Koşma* adıyle basılmışsa da, aruz şekilleri'nden *dîvân*'dır (*19 Mayıs* mec., c. VII., nu. 65, Sonkânun, 1944). Cevdet Duman, *Aşk Şiirleri* (Hayat - Tarih Mecmuası, nu. 11, 12, Aralık, 1967, Ocak, 1968); üç *koşma*'sı neşredilmiştir. Pirî Reis'ten başka, Kâtibî takma adını kullanan başka sazşâirlerimiz, Bektâşî şâirleri, F. Köprülü'nün kaydettiği üzere, XVIII. yüzyılda Gevherî'nin bir *koşma*'sını istinsah eden bir başka sazşâirimiz de vardır (S. N. Ergun, ayn. esr., s. XII). C. Öztelli, Ali adındaki sazşâirinin, bizim K. olduğunu ileri sürmektedir (*Âşık Kâtib Ali*, *Türk Folklor Araştırmaları* mec., nu. 179, Haziran, 1964).

KÂTİB - ZÂDE MEHMED REFÎ', Hekimbaşı ve hattat. Zamanı müderrislerinin büyüklerinden ve Osmanlı tıbbına beş eseriyle hizmet eden ve Türk ta'liki üstadlarından, müstesna bir bilgin ve hassas, vazifelerine çok bağlı bir sanatkâr hekimdir.

Medresenin İslâm hukuku kısmından da mezun olmuş, sonra Süleymaniye tıp medresesini de ikmâl etmiştir. Bir süre İstanbul kadılığı yaptıktan sonra Rumeli kazaskeri iken 26 safer 1171 - Rebiyülâhır 1182 (1757 - 1768) arasından 10 yıl 5 ay güzide hizmetlerde bulunduğu hekimbaşılığı ve bu devredeki icraatına dâir arşiv belgelerimiz vardır.

Yanında çalışan hassa hekimlerinden Tokatlı Hacı Mustafa Efendi'nin tıpta ve Arapçadaki iktidarını Reîsü'l-etibbâ - i hassası bulunduğu III. Sultan Mustafa'ya telkin ederek Buharalı İbni Sina'nın tıptan beş cilt *Kanunu fi't-tıb* eserini Türkçeye çevirmiştir ki el yazısıyla olan defterleri Koca Ragıp Paşa Kütüphanesinde (No. 1542), padişaha takdim olunan ta'lik ile yazılmış tezhipli nefis bir nüshası Topkapı Sarayı Bağdad Kütüphanesi (No. 242) ile diğer güzel bir nesih nüshası I. Hamid Kütüphanesinde (No. 1015) dir. Kitaplara koyduğu imzalarından önemli ve seçme kitaplarla bir kütüphanesi mevcud olduğunu öğreniyoruz.

Saray hekimlerinin İbni Sina'sı sayılan K. M. R. Efendi, sadr illeti mafsal ağrıları (siyatik ve nikris), mesane illeti, panzehir ve anber ile Bahnâme risalelerini yazmıştı (Üniversite K. T. Y 2706).

Kâtip - zâdenin idarî hizmetleri pek dikkatli ve mazbuttur. Başhekimliği zamanında Şeyhülislâm Veliyüddin Efendinin ihtarı üzerine padişahın iradesiyle İstanbul'da İslâm, Hıristiyan ve Yahudi hekimlerden dükkân (muayenehane) açanların imtihan edilmeleri ve tıpla ilgisi olmayan cahillerin hekimlik icrasından men edilmeleri hususu muvaffakıyetle ele alınmıştır. Çalışan çıkıkçıların yetkisini sınırlamıştır.

Tuhfe - i Hattâtîn'den, müze, kütüphaneler ve kolleksiyonlardaki ketebeli yazılarından ta'lik üstadlarından olduğu öğreniliyor. Babası Mustafa'nın Dîvân kâtiplerinden olması hasebiyle Kâtib - zâde diye meşhur olmuştur.

Sülüs ve nesih yazıda üstadı Kevkeb - zâde Hâfız Mehmed ve Eğrikapılı Rasim Efendilerdir.

Bu eğrikapılı hattat hocasına teberrüken ta'lik yazıdan da icazet vermiştir (1153 = 1740).

Ta'lik yazıdan çok öğrenci yetiştirmiştir. Bunların içinde Yesarî Esad Efendi üstadı Dedezade, Kâtipzade'den yetişmiştir. Ta'likte üstadı Abdülbâkî Ârif'tir.

Murakka' ve levhalarından başka, Eyüp Sultan'da, Babahaydar'da Şeyhülislâm Tekkesi Çeşmesi, Amuca Hüseyin Paşa Medresesi yanındaki çeşme ve Nuruosmaniye camiinde celî ta'lik yazıları görülüyor.

Rebiyülâhır 1182'de yalısında ölünce Çarşamba semtinde, Kovacı Dede Kabristanında, Şeyhülislâm Ankaralı Mehmed Emin Efendi yanına gömülmüştür.

KATİKOFTİ, müsemmen (b. bk.) usûlüne verilen eski bir ad.

KATİL: bk. ADAM ÖLDÜRME.

KATLAMA (Fr. redoublement, İng. doubling, Alm. Verdoppelung) Armonide âhenk yaparken bir kusurdan kaçınmak veya kısımların lahnini güzelleştirmek maksadıyle yahut başka herhangi bir maksatla, uygunun notalarından birinin kullanılmamasına lüzum görülebilir. Buna «atma» denir. Notası eksilen uygu, dolgunluğunu, hattâ bazan hüviyetini kaybedeceği için, gerçek bir ihtiyaç duyulmadıkça, atma yoluna gidilmez. Bk. HAREKET. Ya uygulardaki nota sayısından fazla kısımlı âhenk yapılmak (meselâ 3 sesli uygularla 4 kısımlı âhenk yapılmak), yahut bir lüzum üzerine atma suretiyle çıkarılan notanın yeri doldurulmak istendiği zaman, bazı notalar mükerrer olarak kullanılabilir. Buna «katlama» denilir. Eger uyguların içinde mecburî hareketli bir nota bulunuyorsa, bu nota, katlanmaz. Zira ikisi birden mecburî istikamette yürütülürse, çifte sekizli meydana gelir.

KATMANDU, Nepal'in merkezi. Nüfûsu 122 500 (1966), çevresiyle 700 000'dir. İdarî, ticarî ve dinî merkez, Şiva ve Buddhist tapınakları hacı akınlarını çeker.

KATMANDU: Genel görünüş

KATOLİK (Fr. Catholique; Yun. *katholikos* = evrensel), Hıristiyanlığın ayrıldığı üç mezhebin sayı bakımından en önemlisi, merkezi Roma olup ruhanî başkanı İsa'nın havarisi St. Petrus'un halefi sayılan Papa'dır.

İsa, on iki havarisi arasından Petrus'u kilisesini kurmak üzere seçtiği Ioannes İncil'inde yazılıdır. Roma kilisesi kendisine K. (evrensel) apostolik (havarilerden başlayan) ve Romalı unvanını verir. Hıristiyanlığın en eski çağlarında bütün Hıristiyanlığı içine alan bu kilise, IX. yüzyılda Bizans kilisesi (Ortodokslar) Romalılardan ayrılınca, Doğunun bir kısmını (Yunanlılar, Slavlar) kaybetmiş, XVI. yüzyılda Protestanlık meydana çıkınca da Batının bir kısmını (İngilizler, Skandinavlar) kaybetmiştir. K.'lerin sayısı aş. yu. 500 milyondur.

KATOLİKOS [Yun. *katholikos* = evrensel], bazı doğu Hıristiyan grupları başlarına verilen unvan. Bunların bazıları Roma Katolik kilisesine, bazıları da Roma'dan ayrı Hıristiyan kiliselerine bağlıdır. Roma'ya bağlı olanları Ermenistan Patriki ve Irak (Babilistan) patrikidir. Roma'dan ayrı olanlar Sis ve Eçmiyadzin Ermeni K.'ları, Gürcistan patriki, İran Nestorileri patriki ve Suriye patrikidir.

KATONA [*kɔtonɔ*], **József** (Kecskemét 1791 - 1830), Macar oyun yazarı. Peşte Üniversitesinde hukuk okumuştur. 1814'te açılan bir yarışmaya katılmak üzere yazmış olduğu *Bánk Bán* (ad) adlı trajedisiyle bir şaheser meydana getirmiştir. Seçiciler'in yarışmaya katılan eserler arasında bu oyunu anmaya lâyık görmemeleri üzerine yazar, eserini sahne bakımından yeniden işlemiş ve 1821 yılında yayımlamıştır. Sansür, kapsadığı demokratik düşünceler yüzünden *Bánk Bán*'ın oynanmasına izin vermemiştir. Eser, yazarın ölümünden sonra, 1834'te Kolozsvár (Rum. Cluj) tiyatrosunda oynanmıştır. Bu tarihten başlayarak *Bánk Bán* Macar tiyatrolarında oynanan piyesler arasında özel bir yer tutar.

KATOPTRİK (Fr. Catoptrique; Yun. *katoptron* = ayna), optik biliminin, ışığın yansımasını inceleyen bölümü.

KATOT, Bir elektrolizde akımın çıktığı elektrot veya bir elektron lambasında, elektronların kaynağı olan elektrot.

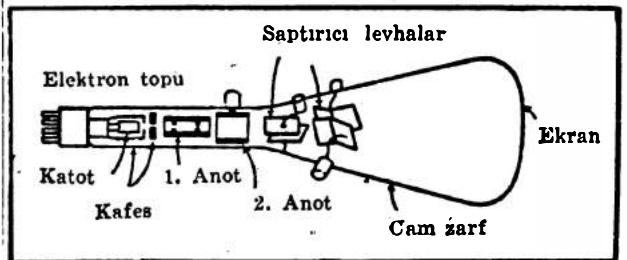
Vakumlu lambalarda iki çeşit K. kullanılır. Sıcak K., soğuk K. Sıcak K., havası tamamen boşaltılmış bir tüp içine yerleştirilen ve akımla ısıtılınca elektron yayan madenî bir filamandır. Çok kullanılan bu K., termoelektronik etkiyle çalışır. Elektronlar K.'tan uzaklaştırmak için, anotların yardımiyle tüpün içinde hızlandırıcı bir elektrik alanı meydana getirilir.

Soğuk K., pozitif iyonların bombardımanı (tüpün içinde delikli bir anot yardımıyle ayarlanabilen kalıcı bir gaz basıncı bulunması gerekir), çok kuvvetli bir elektrik alanı veya şiddetli bir ışık etkisiyle elektron yayan madenî bir levhadır.

KATOT IŞINLARI (Fr. Rayons cathodiques; İng. Cathodiques), bir gaz boşalma tüpünün katodundan yayınlanan elektronlar. Bir boşluk tüpünde, yâni çok alçak basınç altında bir gaz ihtiva eden bir boşalma (deşarj) tüpünde bir elektrik boşalması husule gelince, negatif yüklü elektrottan, yâni katottan yayılan elektron demetine K. I. adı verilir (bk. KATOT IŞINLARI OSSİLOSKOPU, KATOT IŞINLARI TÜPÜ, COOLİDGE TÜPÜ). 0,01 mm mg veyâ daha alçak basınçlarda K. I., katot yüzeyine dik olarak hareket eder ve tüp boyunca doğru hareket yaparlar. Bu olay eskiden Crookes tüpü ile gösterilmekte idi. Bir çukur katot kullanılmak suretiyle bu ışınlar bir noktada toplanabilir ve bu noktaya konmuş olan bir cisim şiddetlice ısınır. Önceleri bu ışınların tabiatı hakkında şüpheler vardı. J. J. Thomson bunların eksi (negatif) yüklü partiküller olduğunu ispatlamış ve yüklerinin kütlelerine oranını yâni e/m yi, yaklaşık olarak $1{,}76 \times 10^{8}$ coulomb/g bulunmuştur. Şimdi bu partiküllerin elektronlar olduğunu biliyoruz. Bk. ELEKTRON.

KATOT IŞINLARI OSSİLOSKOPU (Fr. Ossiloskope à rayons cathodiques; İng. Cathode ray oscillascope), katot ışınları tüpü üzerine dayanan bir alet. Bu aletle, hızla değişen bir veyâ daha çok elektriksel kemiyetin ışıklı bir görüntüsü elde edilir. Aynı zamanda bir radar sisteminde indikatör olarak kullanılır (bk. KATOT IŞINLARI TÜPÜ, KATOT IŞINLARI, ELOKTRON). İncelenmek istenilen voltaj, saptırıcı levhaların bir takımına bağlanırsa, voltaj değiştikçe elektron demeti de aşağı - yukarı, veyâ sağa - sola sapar. Bunun sonucu flüoresan ekran üzerindeki ışıklı nokta da ışıklı bir çizgiye dönüşür. Şimdi öteki saptırıcı levha çiftine de bir voltaj uygulanırsa, ışıklı nokta bileşke bir ışıklı doğru olarak belirir. Çok zaman bu ikinci voltaj, *destere dişi* biçiminde değişen bir voltajdır ve ışıklı noktaya lineer sapmalar verir (bk. KATOT IŞINLARI TÜPÜ).

KATOT IŞINLARI TÜPÜ (Fr. Tube à rayons cathodiques; İng. Cathode ray tube), katot ışınlarının özelliklerinin doğrudan doğruya gözlenmesine imkân veren özel biçimli bir boşluk tüpü. Bu tüp, birçok elektronik uygulamalarında kullanılır. Örn. televizyon alıcılarında resim tüpü (kinoskop) ve katot ışınları ossiloskopunda ossiloskop tüpü olarak kullanılmaktadır (bk. İKONOSKOP, KATOT IŞINLARI OSSİLOSKOPU, TELEVİZYON, RADAR). Bu tüp esas olarak, havası boşaltılmış bir cam tüp içine yerleştirilmiş üç kısımdan yapılmıştır. Birincisi bir elektron demeti hasıl eden *elektron topu* (b. bk.). Elektron topu, çok za-

KATOT IŞINLARI OSSİLOSKOPU VE TÜPÜ

man, endirekt olarak ısıtılmış bir *katod*'u haizdir. Bu katot bol miktarda elektron yayar. Bundan sonra elektronların sayısını kontrol eden bir *kafes* gelir. Kafesi geçen elektronlar *anod'a* ulaşır. İkinci kısım X ve Y *saptırıcı levhaları*'dır. Bu levhalar birbirlerine dik yatay ve düşey saptırıcı çiftlerden yapılmıştır. Bu levha çiftlerine uygulanan bir voltaj ile elektron demeti artı (pozitif) levhaya doğru saptırılır. Elektron demeti yatay ve düşey saptırıcı levhalar arasından geçtikten sonra, tüpün üçüncü kısmı olan *lüminesan ekran* üzerine düşerler ve orada ışıklı bir leke (spot) hasıl ederler. Elektron demetinin ekran üzerine odaklanmasında, ışık ışınlarının mercekler sistemi ile odaklanmasına benzer olarak, elektrik ve magnetik olanlar kullanılır. Tüpün çeşitli parçalarının bağıl konumları şekil üzerinde görülmektedir. Saptırıcı levhalara uygulanan elektrik potansiyelleri, elektron demetinin konumunu ve onun ekran üzerindeki hareketini istenilen şekilde kontrol etmeye yarar.

KATOWICE (1953 - 1956 yıllarında Stalinogród adını taşımıştır), Güney Polonya'da bir şehir. Üst Silezya'da bulunur ve voyvodalık başkentidir. Nüfusu 279 200 (1966) dür. Piskoposluk Üst Silezya'nın idarî merkezidir. Demir, kimya maddeleri, elektrik malzemesi fabrikaları vardır.

KATRAN, taşkömürü, linyit, odun, turba ve şist gibi organik maddelerin kuru olarak damıtılması sonucunda elde edilen koyu kahverengi veya siyah sıvı kalıntılar. Linyit K.'ı, linyit kömürlerinden, düşük ısıda gazların giderilmesi esnasında elde edilir. Başlıca, parafin dizisinden karbonhidratlar ihtiva eder ve günümüzde, yüksek basınç altında sıvılaştırma yolu ile akar yakıtlar üretilmesine imkân sağlar. Linyit kömüründen elde edilen K.'ın damıtılması sayesinde önemli maddeler olarak: parafin yağı (% 65; Diesel motorları yakıtı), parafin (% 12; mum yapımı v. s.), Benzin (% 8), solar yağı (% 1), frezol (yüksek oranda kreozot ihtiva eden koyu kahverengi yağ) ve zift elde edilir. Taşkömürünün bir yan ürünü olan taşkömürü K.'ı ise, sunî boya maddeleri, koku maddeleri, sunî reçine, cilâ, sıvı yakıt v. b. gibi maddelerin temel unsurunu teşkil eder. Taşkömürünün hava etkisi dışında ısıtılması esnasında havagazı ve kok kömürü teşekkül eder.

K.'lar, iki büyük grupa ayrılır: 1. Havagazı ve kok üretimi sırasında 750° - 1500° C arasında elde edilen *yüksek ısı K.'ları*. Bunlar, başlıca aromatik dizinin karbon hidratlarından meydana gelmiştir (benzolden antrasene kadar).

2. Taşkömürünün 450° - 500° C gibi düşük ısıda ısıtılması ile, yağlar bakımından en iyi üretimi veren, *Düşük ısı K.'ları* elde edilir. K.'ların büyük bir kısmı, yol inşaatı ve çatı tecridi işlerinde kullanılır. Kısım ayırma damıtması sayesinde, başlıca Diesel motorları olmak üzere, yanmalı motorlar için gerekli sıvı yakıtlar (hafif, orta ve ağır yağlar) ve odun tahnidi maddesi olan antrasen yağı üretilir. Hafif, orta ve ağır yağlardan ise, gelişmiş, kimyanın ham maddeleri olan benzol, tolüol, xylol, naftalin, antrasen, karbol asidi, krezol v. b, gibi fenoller elde edilir. Damıtma sonucunda arta kalan madde ise zift'tir (% 50).

Yurdumuzda üretilen yıllık K. miktarı 100 000 ton kadardır (1970).

KATSAROV, Gavril (Koprivştitsa, 1874 - 1958), Bulgar bilgini. Leipzig Üniversitesi'nde klasik filoloji okumuştur. 1899'da Leipzig Üniversitesi'ni bitirmiş, 1900'de Sofya Üniversitesi'nde doçentliğe tayin edilmiştir. 1910 - 1943 yılları arasında Sofya Üniversitesi'nde Eski Çağ tarihi profesörlüğü yapmıştır. 1927 - 1928 yıllarında Sofya Üniversitesi rektörlüğüne getirilmiştir. Bulgar Tarih Kurumu ve Bulgar Arkeoloji Kurumu gibi kuruluşların kurucusudur. Daha çok eski Trakya ve Makedonya târihi alanında çalışmıştır. Eski Trak dini alanında yapmış olduğu araştırma ve yayınlarıyle milletlerarası bir ün kazanmıştır. Trakların dini üzerine yazmış olduğu eser 1936'da yayınlanmıştır (Almanca).

KATSAYI (eski ter. Emsal; Fr. Coefficient. Facteur de proportionalité; İng. Coefficient, constant of proportionality): 1. Matematikte değişkenlerle çarpılan bir cebirsel çarpan. Örneğin $y = aX^2 + b X$ denkleminde a ile b, X'in K.'larıdır. 2. İki kemiyet arasında bir eşitlik kurmak için kullanılan bir sabit. Örneğin bir telin elektriksel direnci, bir telin uzunluğu (l) ile doğru kesiti ile (s) ters orantılıdır. Buna göre $R = K \frac{l}{s}$ yazılır. Bu eşitlikte K bir orantılık K.'sıdır ve telin öz direncine eşittir. 3. Bir cisim veyâ bir sistemi niteleyen bir kemiyet veyâ bir sabit. Örneğin, sürtünme K.'sı, termik genişleme K.'ları, viskozluk K.'sı evrensel çekim sabiti v. b. Bazı K.'lar birimsiz bir sayı olduğu halde diğerleri bir boyut ve birime sahip olur.

KATTARA ÇUKURU, kuzey Mısır'da, Libya çölünün Mısır'a âid kısmının kuzey bölümünde çukur bir bölge. Bataklıklar ve tuz kitleleriyle örtülüdür.

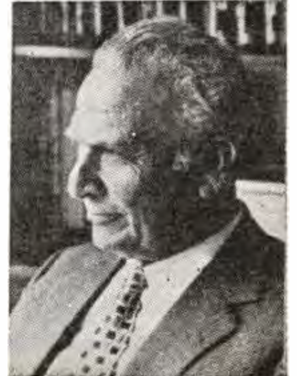
KATTEGAT, İsveç'i Danimarka'nın Jylland (Alm. Jutland) Yarımadası'ndan ayıran bir boğaz.

KATUKİNA, Brezilya'da geniş bir alanda kullanılan yerli bir güney Amerika dilleri grupu.

KATUN (Coğ.), Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin Altay ülke (kray) sinde bir ırmak. Uzunluğu 665 km dir. Biy (Rusça Biya) ile birleşerek Ob ırmağını meydana getirir (*Katun* Türkçe = kadın; *Biy* Türkçe = bey). Bu iki ırmak Ob nehrinin ana ve babasını sembolize eder. K. havzasının yüzölçümü 60 900 km²'dir. K. ırmağı Beluh dağının güney yamacında bulunan K. buzulu (1950 m) ndan çıkar.

KATYON (Fr. Cation, İng. Cation), artı elektrikle yüklü bir iyon (bk. İYON). Asit, baz ve tuzların sulu çözeltilerinde artı ve eksi elektrik yüklü partiküller, yâni iyonlar bulunur. Bu iyonlardan artı (pozitif) yüklü olanlara K.'lar ve eksi (negatif) yüklü olanlara anyonlar adı verilir (bk. ANYON). K.'lar, elektroliz esnasında eksi yüklü olan katot tarafından çekilirler Bk. ELEKTROLİZ, VOLTAMETRE, ELEKTROLİTLER.

KATZIR, Efraim (doğ. 1921), İsrail cumhurbaşkanı, biyofizik profesörü. 1936 yılında İsrail kurtuluş savaşına katılmış, özel bir kursta, daha sonra genel kurmay başkanı olan arkeoloji profesörü orgeneral Yigael Yadin'in yanında eğitim görmüştür. K. bundan sonra ordunun bilim kıtasını kurmuş ve yarbay rütbesiyle bu grupun başına getirilmiştir. Bütün İsrail başbakanlarının savunma bakanlarının ve genel kurmay başkanlarının danışmanlığını yapmış İsrail'in bilim politikasına yön vermiştir. 1966'da Başba-

E. KATZIR

kan Eşkol (b. bk.) tarafından Savunma Bakanlığı bilim başdanışmanlığına getirilen K., 1968'e kadar bu görevde kalmıştır.

K. 6 yaşında iken İsrail'e gelmiş, kısa bir süre Tel-Aviv'de kaldıktan sonra Kudüs'e gelmiştir. Küdüs İbranî Üniversitesinde bilimsel eğitim gören K., 1948'de Rehovot'a geçek Weizmann Enstitüsünde çalışmaya başlamıştır. K., bu enstitünün biyofizik bölümünü dünya ölçüsünde bir bilim merkezi haline sokmuştur. Amerika Birleşik Devletlerinde Harward, California ve Seattle üniversitelerinde konuk profesörlük yapan K., 24 Mayıs 1973'te İsrail'in dördüncü cumhurbaşkanı olarak göreve başlamıştır.

KAUB (eskiden **Caub** biçiminde de yazılırdı) Batı Almanya'da Rheinland-Pfalz (Renanya Palatina)'ta Sankt Goarshausen Kreis'ınde, Rhein'ın sağ kıyısında, nehrin Schiefergebirge'ye girdiği noktada bir şehir. Nüfûsu 2 200 (1968) dir. Arduaz ocakları ve bunu işleyen fabrikaları, elbise ve plastik fabrikaları vardır. Canlı bir turizm merkezidir. Bağcılık ve kılavuz kaptanlık merkezidir. Şehrin üzerinde 1807'de tahrip edilmiş ve 1886'da tekrar kurulmuş olan Gutenfels kalesi yükselir. Bu kale, şimdi «Genç Avrupalılar»'ın bir merkezi olarak kullanılır. Bu bina bir gümrük kalesi (XIV. yüzyıl) olup Rhein'ın bir adasında yer alır.

KAUÇUK (Fr. Caoutchouc; İsp. Caucho; Güney Amerika'da Ekvator'da kullanılan bir yerli dilinde «ağlayan veya akan tahta» anlamında olan Kaao-çu kelimesinden), çeşitli bitkilerden elde edilen bir elastomer, yâni büyük moleküllerden yapılmış olup yüksek derecede esneklik ile büyük bir şekil değiştirme kabiliyeti gösteren bir madde. Bunun esas elemanı doymamış bir hidrokarbürdür. K. veren başlıca bitkiler hevea, manihot ve euphorbia gibi Euphorbiaceae familyasına bağlı bitkiler; Castilloa ve Ficus elastica gibi Moraceae familyasına bağlı bitkiler; Funtumia ve Landolphia gibi Apocynaceae familyasına bağlı bitkiler ve Parthenium ve Taraxacum gibi Compositae familyasına bağlı bitkilerdir.

Tarihçe: 1493-1496 yıllarında Amerika'ya yaptığı ikinci gezisinde Christophorus Columbus muhtemelen K.'la karşılaşan ilk Avrupalı olmuştur. 1521'de Pietro Martire di Anghiera, 1615'te de Juan de Torquemada, Meksika yerlilerinin ulei adını verdikleri bir ağacın reçinesinden yapmış oldukları çeşitli eşya ile karşılaşmışlardır. 1735'te Paris Bilimler Akademi'si tarafından güney Amerika'da bazı coğrafî ölçmeler yapmakla görevlendirilen Charles Marie de La Condamine, Quito'dan yerlilerin kaao-çu diye adlandırdıkları koyu renkli bir maddeyi göndermiştir. 1747'de François Fresneau, K. ağacını keşfetmiş ve bundan akan latex'in nasıl toplanıp duman kullanarak dondurulduğunu bildirmiştir. 1780'de Berniard K.'a renkli maddeler karıştırmağa, 1791'de de Gossart iki K. parçasını birbirine «lehimlemeyi» başarmıştır. Nihayet K.'un ısı değişmelerine karşı etkisiz kalması, vulkanizasyon diye adlandırılan bir usûl ile elde edilmiştir. Bu usûl Parkes tarafından içinde kükürt klorürü eritilmiş karbon sülfürünü kullanarak daha mükemmel bir hale getirilmiştir. Uzak Doğu plantasyonlarında K., Hevea brasiliensis'ten akıtılan latex'den elde edilir. Sentetik K. buna geniş ölçüde rekabet eder.

K.'un kullanılmaları çok büyük sayıdadır. En çoğu (aş. yu. % 75) otomobil lastikleri için kullanılır. Fakat bunun yanında amortisör, kundura tabanları, kabloların yakıtılma (tecrid) sı, su geçirmeyen elbiseler, oyuncaklar, otomobil halıları v.b. gelir. XX. yüzyılın başlarına kadar en büyük K. istihsalcisi Brezilya idi. Otomobilin gelişmesi K. ihtiyacını artırdıkça artırmış ve güney-doğu Asya'da (Maleziya, Vietnam, Seylan, Sumatra) geniş plantasyonlar kurulmuştur. II. Dünya Harbi'nde sentetik K. yapılmış ve şimdiki halde tabiî K. dünya istihsalinin ancak % 35'ini teşkil eder. Başlıca tabiî K. istihsalcileri Tailand, Seylan, Güney Viet-Nam, Nijeriya, Liberia, Kamboçya, Brezilya başlıca sentetik K. istihsalcileri de Birleşik Devletler, Sovyetler Birliği, Kanada, Batı ve Doğu Almanya, İngiltere ve Fransa'dır. Fakat bütün bunlar Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliğine nazaran önemsizdir. Dünya tüketimi yılda 6 milyon tondur.

KAUÇUK: Kauçuk ağacının yaprakları ve tohum kılıfları

KAUFFMANN, Konstantin Petroviç (Maidani 1818-Taşkent 1882). Rus generali, 1867'de birinci Türkistan valisi olmuş, 1868'de Semerkand'ı, 1873'te Hiva'yı, 1875'te de Hokand'ı zaptetmiştir.

KAULBARS, Aleksandr Vasil'eviç (doğ. 1844), Rus generali. 1877-1878 Türk-Rus harbine katılmış, 1881-1883 yıllarında Rus hükümeti tarafından Bulgaristan'a gönderilmiştir. 1882 yılında harbiye nazırlığı görevine getirilmiştir. Bulgaristan'da anayasanın kabul ve ilânından sonra Rusya'ya dönmüştür.

KAUNAS (Coğ.): bk. KOWNO.

KAUNITZ-REITBERG, Wenzel Anton, Von [önce K.-R. kontu, sonra prensi] (Viyana 1711-Viyana 1794), Avusturyalı siyaset adamı. Aachen Andlaşması'nın müzakerelerini yapmış, Fransa'ya büyük elçi olarak gitmiş (1750-1753)'tir. Maria Theresia, II. Joseph ve II. Leopold idarelerinde başbakan (Staatskanzler) olarak Avusturya'nın dış siyasetini 40 yıl boyunca yönetmiştir (1753-1792). Fransa ile Versailles Andlaşmasını imzalamış (1756), Silezya'yı Prusya'ya bırakmak zorunda kalmış (1763) ve Galiçya'yı ilhak etmiştir (1772). II. Joseph'in din hakkındaki siyasetinin ilhamcısı K. olmuştur ve idarî merkezleştirme için çalışmıştır. İmparator II. Franz tarafından görevinden uzaklaştırılmıştır (Ağustos 1791).

KAUNOS, Köyceğiz gölünü Akdeniz'e bağlayan tarihî Dalbis (bugünkü Dalyan) çayının sağ kıyısında, Dalyan köyünün karşı tarafında târihî bir şehir. Bugün denizden 4-5 km kadar içeride kalmış olan antik şehrin vaktiyle deniz kıyısında olduğu ve şehrin iki limanı bulunduğu anlaşılmaktadır. Şehrin güneyindeki Sülüklü gölü, bu iki limandan biridir. Antik yazarlar bu limanın zincirle kapatıldığını bildirmektedir. Diğer liman ise kuzeyde, Akropolis ile K.'un kaya mezarları arasında bugün tamamiyle dolmuş durumdaki ovadır.

K.'a bugün Köyceğiz'e kadar asfaltlanmış olan Muğla-Köyceğiz-Fethiye yolundan gidilir. Köyceğiz'den 20 km sonra anayoldan batıya ayrılan 8 km lik bir yoldan Dalyan köyüne varılır.

K. civarında şimdi çoğunlukla pamuk yetiştirilmektedir. Az miktarda narenciye de vardır. Bu bölgeye has her yerde yetişmeyen bir ağaç türü günlüktür. Bugün bölgede nadir görülen incirin vaktiyle Romalılar devrinde İtalya'ya ihraç edildiği bilinmektedir. Fakat bölgenin en ünlü ürünü, yine Romalılar devrinde İtalya'ya tuzlu balık halinde ihraç edildiğini bildiğimiz balıktır. Burada en çok kefal ve levrek avlanmaktadır.

K. coğrafya yönünden Karia ile Lykia arasında Dalaman çayı sınır olduğuna göre Karya'nın sınırları içinde kalmaktadır.

Tarihçe: K., Yunanca bir ad değildir. Fakat K. için de bir efsane uydurulmuştur. Bu efsaneye göre şehir, Miletos'un oğlu Kaunos tarafından kurulmuştur. Bu efsanevî kralın kendisine âşık olan Byblis adında bir kız kardeşi vardır. Kral onu terk edince kızcağız kendini asmıştır. Bu olaydan sonra bu tür ümitsiz aşka K. aşkı denmiştir.

Herodotos târihinde K.'un adı Karia ve Lykia gibi bir bölgenin adı şeklinde geçmektedir. Buradan o zamanlar K.'un kendisine bağlı birtakım şehir ve köyleri bulunan, genişçe hinterlanda sahip bir bölgenin merkezi olduğu sonucuna varıyoruz. Herodotos'a göre, K.'lular kendilerinin Girit'ten geldiklerini söylemişlerse de, yerlidirler. Dilleri Karialılarınkine benzer, fakat ayrı bir dildir. K.'luların âdetleri de Karialılarınkinden farklıdır. M. Ö. 540 yıllarında K., Perslerin idaresine girmiştir. İranlılar Yunan şehirlerinin iç işlerine karışmadıkları ve ticaretlerine engel olmadıkları için K. savaştan sonra çabuk toparlanmış olmalıdır. Bugün Bodrum Müzesinde sergilenmekte olan bir arkaik kuros heykeli bu devirdendir. Bu heykel K.'un o devirdeki refahına işaret sayılmalıdır.

K.'un daha eski târihine dair elimizde bir bilgi yoktur. Ancak 1968 yılındaki kazılarda bulunan bazı seramik parçalarının geometrik devirden kalmış oldukları anlaşılmıştır. Buna göre, K.'un târihi M. Ö. X. yüzyıla kadar gitmektedir.

K.'lular İonialıların Perslere karşı isyanına katılmışlar, isyan başarılı olmayınca diğer şehirler gibi K. da yeniden Perslerin idaresine girmiştir. Yunanlıların galibiyeti üzerine K., Delos birliğine girmiş, hattâ 425 yılından itibaren bu birliğe Miletos şehri kadar (10 talent) para ödemiştir. 387'de yapılan barış ile K., Perslere bırakılmış ve anlaşıldığına göre Karia satraplığına bağlanmıştır. Nitekim M. Ö. IV. yüzyılda coğrafyacı Pseudo-Scylax, K.'u bir Karia şehri olarak göstermiştir. Arkeoloji belgelerine göre de bu devirden itibaren K. daha çok Yunanlı bir hüviyete bürünmüştür.

KAUNOS: Kaunos Limanı arkada sağda Akropolis eteğinde tiyatro, solda Roma hamamı

KAUNOS: Küçük tapınak ve yuvarlak çeşme. Arkada Roma Hamamı

Karia satrapları olan Hekatomnid'ler devrinde birçok şehirler gibi K. da imar edilmiştir. Bunun en önemli delili, ünlü Mausollos ile babasına âid heykel kaidelerinin K.'ta bulunmuş olmasıdır. K.'un muhteşem surlarının bir kısmı bu devirde yapılmıştır.

Büyük İskender'in istilâsından sonra K., Karia'nın diğer şehirleriyle birlikte Mausollos'un büyük kız kardeşi Ada'ya verilmiştir. İskender'in ölümünden sonra, önce 313 yılında Antigonos tarafından zaptedilmiş, sonra Seleukos'larla Ptoleme'ler arasında el değiştirmiş, sonunda Ptoleme'lerin elinde kalmış, o arada M. Ö. II. yüzyıl başında Rodos'lular K.'u satın almışlardır. 167 yılında K. tekrar bağımsızlığına kavuşmuştur. 88 yılında Romalılarla Mitridat savaşırken K.'lular Pontus kralının tarafını tutup bütün Romalıları kesmişlerdir. Bunun üzerine Romalılar K.'luları şiddetle cezalandırmış ve şehrin idaresini tekrar Rodos'a vermiştir. Çok geçmeden M. Ö. I. yüzyılın ortasından önce K. yeniden bağımsızlığa ulaşmıştır. Vespasian devrindeki karışıklıklar sırasında K. da bağımsızlığını yitirmiştir. Bundan sonra K.'un yeniden bağımsızlığını elde edip edemediğini bilmiyoruz. Bugün K.'ta görülen mimarlık eserlerinden çoğu Roma devrinden kalmış yapılar oldukları için Hıristiyanlık devrinde şehrin eski önemini kaybettiğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte, bu devirde K.'ta en az üç kilisenin inşa edildiği tesbit edilmiştir.

Daha sonraki devirlerde K.'ta yerleşme alanı hemen hemen yalnız Akropolis'e inhisar etmiştir. Bunun sebebi belki daha Roma devrinin başından beri limanın ve genellikle şimdiki ovayı dolduran toprakların zamanla bataklık halini alması sonucu baş gösteren sıtma olmalıdır.

Arkeoloji: K. önce 1842 yılında İngiliz Hoskyn tarafından keşfedilmiş, sonra 1877'de Fransız Collignon, 1920 de İtalyan Maiuri tarafından ziyaret edilmiş, satıhta görülen anıtlar hakkında bilgi verilerek bulunan yazıtlar yayınlanmıştır. 1946 - 1952 yıllarında İstanbul Üniversitesinden G. Bean burayı birkaç kere ziyaret etmiş ve bulduğu yazıtları yayınlamıştır. Daha sonra 1966 yılından beri Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi ve Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü adına yapılmakta olan kazılarla K.'ta yeni anıtlar yer yüzüne çıkarılmış ve bazı anıtlar restore edilmiştir.

Kaunos Akropolisi ve Surları: Akropolis şehrin doğusundaki sarp kayalık üzerindedir. Bugün görülen yapı kalıntılarının ve surların çoğu Orta Çağ veya daha geç bir devirdendir. Güney yamacından binanın doğusundaki Küçük Kaleye doğru uzanan surlar büyük taşlarla inşa edilmiştir. Bu surlar arkaik veya daha eski bir devirdendir. Genişliği çoğu yerde 3,40 m dir. Küçük Kalenin karşısında şehrin batısından kuzeye doğru uzanan sur duvarlarının bazı kısımları 7 - 8 m yüksekliğini korur. Üzerlerinde mazgal delikleri ve siperler hâlâ görülmektedir. Bu surların büyük bir kısmı M. Ö. IV. yüzyılda inşa edilmiştir. Diğer bazı kısımları daha geç bir devirde yapılmıştır. K. surları bu devirden kalma Anadolu surlarının en uzun ve en sağlam kalmış surlarıdır. Sur duvarlarının genişliği çoğu yerde 2 m dir. Bazı kısımlarda 3,5 m ye yaklaşır.

Stoa ve Agora: K.'ta açığa çıkarılan anıtların başında ilk mevsimde keşfedilen Stoa gelmektedir. Halen önemli bir kısmı açığa çıkarılmış olan Stoa'nın Hellenistik devrin en büyük Stoalarından biridir. Bergama kralı II. Attalos'un Atina'daki Stoası gibi iki katlıdır. K. Stoasının genişliği 6,30 m ve uzunluğu 94 m dir. Dor tarzında inşa edilmiştir. Antik limanın kuzeyinde, limana karşı olan bu Stoa önünde ve yanlarında birçok heykel ve başka anıtların kaideleri ve yazıtlar açığa çıkarılmıştır. Bunlardan bazıları M. Ö. I., diğerleri M. S. I. yüzyıldandır. Stoanın K.'un Liman Agorasının bir kanadını teşkil ettiği anlaşılmıştır. Bu Stoa M. Ö. II. yüzyıldandır.

Vespasian çeşmesi: Stoa'nın doğusunda ve muhtemel olarak Agora'nın köşesinde 1969'da küçük bir anıt restore edilerek tümü ile ayağa kaldırılmıştır. Taşları üzerindeki yazıtlardan ötürü daha önce Gümrük binası adı verilen bu yapıtın restorasyondan sonra bir çeşme anıtı (Nympheion) olduğu görülmüştür. Önünde bulunan bir taş üzerindeki yazıttan İmparator Vespasian'a ithaf edildiği anlaşılan bu anıta Vespasian Çeşmesi adı verilmiştir. Çeşme in antis tarzında önünde iki sütün bulunan bir yapıdır. Sütunlar bulunamamıştır. Yalnız yerleri bellidir. Stoa'ya dönük olan ön yüzünden 95 cm yüksekliginde bir korkuluk duvarı vardır. Bu duvarın iç kısmı havuz şeklindedir. Arka duvardaki üç oluktan bu havuza su akıtılmaktadır. Bu anıtın asıl önemi, güney - batı duvarı üzerindeki yazıtlardan ileri gelmektedir. Bu yazıtlar K.'un bağımsız olduğu bir devirde M. Ö. I. yüzyılda mahallî gümrük işlerini düzenleyen bir yönetmeliktir. Antik devrin ekonomisiyle ilgili değerli bir belge olan ve kendi alanında başka bir örneği bulunmayan bu yönetmeliğin dikkate değer bazı maddeleri şu konularla ilgilidir:

1. İhraç ve ithal edilen mallardan vergi indirimi yapılması için bazı vatandaşlar şehir hazinesine 60 bin dinar bağışlamıştır.

2. Esirlerin ihracı ile ithal edilen tuzdan alınacak vergilerden indirim yapılmayacaktır.

3. Ticarî mallarla şahsî mallar arasında fark gözetilmeyecektir.

4. Eski devirde şimdikinin aksine transit mallardan da vergi alınıyordu. K.'ta da hiç olmazsa bazı ahvalde gelen malları kaydettirmek ve bunlar için ithal vergisi ödemek zorunlu idi. Reeksport halinde indirim yapılacaktır.

5. Bayramlarda satıcılara özel imtiyazlar tanınmaktadır.

6. K. tezgâhlarında gemi yaptıranlardan veya bu gemileri alıp satanlardan vergi alınmayacaktır.

7. K.'a sığınan veya kışlamak yahut onarılmak için gelen gemilerden ve gemilerin onarımı için - gemi ister K.'ta ister başka yerde yapılmış olsun - lâzım olan ve K. tezgâhlarından sağlanan malzemeden vergi alınmayacaktır.

Tapınaklar: Şehrin merkez bölgesinde elde edilen yazıtlara göre K.'ta Zeus, Apollo, Artemis, Afrodite ve Leto'nun tapınakları vardır. Bunların çoğu Roma devrindendir. Hangi tapınağın hangi tanrıya âid olduğu bilinmemektedir. Küçük Kale'de Yunan devrinden bir tapınağa aid bir çöp çukuru (Bothros) keşfedilmiş, burada tapınağa adak olarak sunulmuş birçok pişmiş toprak heykelcikler ve kandiller bulunmuşur.

Küçük tapınak ve yuvarlak çeşme: Şehrin merkezinde Stoa ile Roma hamamı arasındaki bir teras üzerine inşa edilmiş bu tapınak kazılarla ortaya çıkarılmış in antis bir dor tapınağıdır. Bir kısım taşları mermer olan bu tapınak, Roma devrindendir. Burada yine Dor düzeninde inşa edilmiş daha eski bir tapınak Geç Hellenistik devrindendir. Bu tapınağın önünde iç içe sütunlu iki yuvarlak galeri halinde inşa edilmiş, ortası havuz biçiminde olan bir yapı ortaya çıkarılmıştır. Bunun bir havuzlu çeşme olduğu tahmin edilmiştir. Bu kısmın üstüne ve tapınağın yanına sonradan bir kilise inşa edilmiştir. Yalnız temelleri kalmış olan bu kilisenin apsidi hâlâ görülebilir.

Tiyatro: Anadolu'nun sağlam durumda bize kadar kalan tiyatrolarından biridir. Yunan geleneğinde Roma devrinde inşa edilmiştir. Tiyatronun bir kısmı Yunan tiyatrolarında olduğu gibi Akropolis'in yamacına yaslanmış, fakat diğer kısımları iki beşik tonoz üzerine oturtulmuştur. Bir diazoma ile ayrılmış 33 oturma sırası vardır. Cavea, ortalama genişliği 70 cm olan merdivenlerle 9 dilime ayrılmıştır. Yunanlı özellikler gösteren büyüklükteki bu tiyatronun Erken Roma devrinde yapıldığı tahmin edilebilir.

Yuvarlak yapı: 1970 yılında Küçük Kale'nin eteğinde yapılan kazılarda temel kısım kare planlı üst kısmı yuvarlak bir anıtın kalıntıları açığa çıkarılmıştır. Gerek burada bulunan heykellerden gerek mimarî süslerden anıtın M. Ö. IV. yüzyılda yapıldığı tahmin edilmiştir.

Roma hamamı: Şehrin merkezinde bugüne kadar hâlâ ayakta kalmış en muhteşem yapılarından biri de Roma hamamıdır. Bu hamam, devrinin en büyük hamamlarından biri idi. Doğusunda bir palaestrası bulunuyordu. Bugün bu kısmın ortasında üç gemili bir kilise ayakta durmaktadır.

KAUNOS: Kaya mezarları (M. Ö. IV. yüzyıl)

Kaya mezarları: K.'un turistik yönden en dikkate değer anıtları kaya mezarlarıdır. Cepheleri İon ve Dor düzenindeki Yunan tapınaklarının cephelerine benzer. Bu mezarlarda M. Ö. IV. yüzyıl ortasında Atina'da imal edilmiş seramik bulunmuştur. Böylece mezarlığın o devirde yapıldığı anlaşılmıştır. Bu mezarlardan en büyüğünün yapımı tamamlanamamıştır. Mezarların tekrar tekrar kullanıldıkları ve bazılarının M Ö. III ve II. yüzyılda, hatta daha sonra yapıldıkları anlaşılmıştır.

Bu mezarlar gerek mimarlık görünüşleri gerek içindeki buluntular yönünden Yunanlı özellikler gösteriyorlarsa da, kaya içine mezar yapılması adeti en az VIII ve VII. yüzyıldan beri Anadolu'da, özellikle Doğu Anadolu'da Urartularda görülen bir adettir.

KAUTSKY, Karl (Praha 1854 - Amsterdam 1938), Alman devrimcisi. Stuttgart'ta 1883'te «Neue Zeit» (Yeni Zaman) adlı bir dergi kurmuş, bu da Sosyalist Parti'nin resmî organı olmuştur. 1917'de bağımsız Sosyal Demokrat Partisi'ni kurmuştur. Kasım 1918'de dış işleri bakanlığı müşteşarı olmuştur. 1919'da *Wie der Weltkrieg entstand* (Dünya harbi nasıl başladı) adlı bir eser yazmıştır. Marx'ın *Kapital*'inin son bölümünü de K. yayınlamıştır (1905 - 1910).

KAVÂDH, I. İran kralı (488 - 531), I. Peroz'un oğlu. Mazda din adamlarına karşı düşmanlık gösteren K., aş. yu. 496'da tarafından tahttan indirilmiştir. Fakat Heftalitlerin yardımıyle tekrar tahta çıkmıştır (aş. yu. 498 - 499). Ordusu Dara da Belisarios tarafından ezilmiş (530), fakat 531'de Kallinikos'ta tekrar zafer kazanmıştır.

KAVAK (Populus), Söğütgillerden, sulak bölgelerde yetişen uzun boylu bir ağaç. K.'lar iki evcikli ağaçlardır. Pek çok melezi vardır. Hemen hemen yalnız çelikle üretilir. Çiçekleri tırtıl biçimde salkımlar halindedir. Tanınmış türleri şunlardır:

KAVAK

Ak Kavak'lar: 1. Ak K. kabukları beyaz, yapraklarının üst yüzü parlak, alt yüzü beyaz tüylüdür. Bunlara Hollanda K.ı da denir. 2. Titrek K. kabukları yeşilimsi gri, yapraklarının kenarları tırtıklıdır. 15 - 20 m boyundadır. Odunu kâğıt hamuru yapımında ve yakacak olarak kullanılır. Ormanlarda dağınık olarak yetişir. 3. Boz K. öncekilerin melezidir.

Belsemli Kavak'lar: dallarında ve yapraklarında hoş kokulu bir sıvı bulunur. Bunlar Kuzey Amerika ve Asya'da yetişir.

Kara Kavak'lar: gövdesi kurşunimsi ve çatlaktır. Yaprakları üçgen veya baklava biçimindedir. 1. Avrupa kara K.'ları: dere kenarlarında yetişir. Kabuğu pürüzlü, gelişmesi ağırdır. Buna yalnız kara K. denir. Piramit K. veya İtalyan K.'ı, Avrupa kara K.'larındandır. 2. Amerikan kara K.'ları: Carolina K.'ı geniş yapraklı, açık renk kabukludur. Virginia K.'ı (Kanada K.'ı) da Amerika kara K.'larındandır. 3. Avrupa - Amerika kara K.'ları: Bunlar melezdir ve çabuk büyür.

K. ağaçları genellikle ağaçlandırılma işlerinde kullanılır. Odunu ince tahta halinde kesilebilir. Marangozlukta, ambalaj sanayiinde, kâğıt ve kibrit yapımında kullanılır. K. eczacılıkta da kullanılır.

KAVAK, Samsun iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 943 km^2, nüfusu 44 244 (1970) tür. Bu nüfusun 41 000'i bucak ve köylerde oturur. İlçe merkezinin nüfusu 2 834 (1970) tür. Merkez bucağından başka, Asarcık (merkezi Biçincik) adlı bir bucağı ve 91 köyü vardır. İlçe, 1934'te kurulmuştur. Köylerin 60 kadarı 200 - 500 nüfusludur. Asarcık bucağına bağlı olan 11 köyden 4'ü 1 000 - 1 700 nüfusludur.

İlçe arazisi, Samsun ilinin yaklaşık olarak orta kesimindedir. Burada yeryüzü şekilleri az yüksek tepelikler ile hafif dalgalı arazi ve yer yer küçük düzlükler görünüşündedir. Arazinin yüksekliği çok yerde 500 - 600 m dir. Bundan daha yüksek olarak üstleri dalgalı biçimde ve orta yükseklikte dağlar bulunmaktadır. Arazinin kıvrımlı - kırıklı bir yapısı olup, çok yeri üst Kretase - Fliş teşekkülü gösterir. Bu arada Kretase aglomeraları, kumtaşları ve marnları, yer yer kil tabakaları ile vadi tabanları ve bâzı düzlüklerde aluviyonlar çok yer tutar. Dağlık ve yüksek tepelik yerlerde oldukça korunmuş ormanlar (en çok kayın ağacı ile yer yer gürgen ve meşe) ve fundalıklar geniş yer tutar. İlçe toprakları, Kuzey Anadolu deprem çizgisinin etkisi altındadır. İlçeden geçen başlıca akarsu Mert suyudur. Vadisi boyunca Samsun - Havza demiryolunun bir bölümünün geçtiği bu çayın suları, ilçe arazisi ve bunun güneyinden toplanır, il merkezinin doğusunda denize dökülür. İlçe arazisinin ılımlı bir iklimi vardır. Yazlar pek sıcak geçmediği gibi, kışlar da çok soğuk olmaz.

İlçe topraklarında yetiştirilen başlıca ürünler şeker pancarı (Turhal Şeker Fabrikası'na gönderilir) ve tütün ile buğday, arpa ve mısırdır. Ayrıca patates, meyve (armut, ayva, dut, ceviz, elma, vişne, şeftali, kayısı, erik) ile sebze de yetiştirilir. Kasabaya yakın bir yerde tuğla - kiremit fabrikası vardır.

İlçe merkezi olan K. kasabası, güneye bakan bir ya-

KAVAK: Genel görünüş

maçta kurulmuştur. Denizden yüksekliği 600 m dir. Samsun'a uzanan işlek karayolu ve Sivas - Samsun demiryolu buradan geçer.

KAVAK BAHÇESİ VE SARAYI, İstanbul'un Anadolu yakasında büyük bir bahçe ve yazlık saray. K. B. ve S. Üsküdar'da Salacak ile Haydarpaşa arasındaki arazide bulunuyor ve kıyıya kadar iniyordu. Burada çeşitli devirlerde yapılmış köşk ve kasırlardan başka bir de Üsküdar sarayı denilen bir yapının bulunduğu bilinmekte ise de, bu sonuncunun K. B. ve S. ile ilişkisi açık olarak öğrenilememektedir. Bugün bu arazide, eski saraylardan kalan tek hatıra, kıyıdaki Harem iskelesidir ki, bu sarayların harem bölümü ile ilgilidir. Saray - ı Sultanî - i Kavak denilen bu sarayın ne vakit yapıldığı bilinmemekte, ancak Üsküdar sarayının XVI. yüzyılda Kanunî Sultan Süleyman tarafından yaptırıldığı tesbit olunmaktadır. K. B. ve S. XVII ve XVIII. yüzyıllarda kullanılmıştır. III. Ahmed zamanında bunlara Üsküdar tarafına doğru, Şerefâbad sarayı da eklenmiştir. K. B. ve S. has bahçesi herhalde adını içindeki ağaçlardan alıyor ve Karacahmed mezarlığı ile deniz arasındaki geniş sahayı kaplıyordu. K. B. ve S.'nın 1765'te tamir edildiği bilinir. Fakat XVIII. yüzyıl sonralarında bu yazlık saray artık ihmal edilmektedir. Fransız elçisi Comte de Choiseul - Gouffier'nin beraberinde İstanbul'a gelen ressamlardan J. B. Hilaire, K. B. ve S.'nın henüz sağlam fakat harap bir haldeki görünüşünü aksettiren güzel bir resmini yapmıştır. III. Selim devrinde K. B. ve S.'nın bir kısmında Selimiye kışlasının ilk binası yapılmış, 1808'de de K. B. ve S.'ndan kalan kısımlar yanmıştır. Daha sonraları da şimdiki Selimiye kışlası yapıldığında, K. B. ve S., kışlanın talim sahası olmuş, sarayların da bütün kalıntıları ortadan kalkmıştır. K. B. ve S.'nın denize çıkan bir ucunu teşkil eden Şekerciburnu'nda ise 1900'e doğru, büyük kâgir bir mezbahane yapılmışsa da, işletmeye açılmayan bu büyük bina, uzun yıllar boş durduktan sonra, bu bölgenin bütün topografya düzenini değiştiren Salacak - Haydarpaşa liman tesislerinin yapımı sırasında son yıllarda ortadan kalkmıştır. K. B. ve S.'nın I. Ahmed tarafından yaptırılan bir mescidinden başka, Darüssade ağası Beşir Ağa'nın H. 1077 (= 1666 - 1667) de yaptırttığı bir de Kavak iskelesi mescidi vardı. Burada ayrıca bir de H. 1049 (= 1639 - 1640) da İbrahim Ağa tarafından yaptırılmış mescid varsa da, daha XVIII. yüzyılda harabe halinde bulunuyordu. K. B. ve S. arazisi içinde, Selimiye kışlası ile Haydarpaşa lisesi (eski Tıbbiye) arasındaki vadi ortasında (şimdi buradan Ankara yolu geçmektedir) da sofalı büyük, güzel bir çeşme yapılmıştır. H. 1064 (= 1653 - 1654) de Musahib Haznedar Ali Ağa tarafından yaptırılan ve H. 1262 (= 1845 - 1846) de Sultan Abdülmecid'in zevcelerinden Şeminur Kadın tarafından tamir ettirilen bu değerli tarihî eser herhalde K. B. ve S. ile de ilgili olmalıdır. Bulunduğu yer çok çukurda kaldığından üzeri toprakla doldurulan bu çeşme 1972 yılı içinde kurtarılmış ve parçaları sökülerek, az aşağıda Ankara yolu ile Selimiye kışlası duvarı dibinden inen cadde arasındaki üçgen şeklindeki arazinin tam ucunda yeniden kurulmuştur. Eski yerinde çeşmenin etrafında kavak ağaçları vardı.

KAVAKLIDERE, Ankara'nın Yenişehir bölümünde, Çankaya ile Bakanlıklar arasında geniş bir semt. Başkentin güzel parklarından Kuğulu Paık burada bulunduğu gibi, çok katlı modern yapılar, çeşitli elçilik binaları, eski kuruluşlardan Kavaklıdere Şarap Fabrikası da buradadır. Bk. ANKARA.

KAVAL, halk sazlarının ilkel bir nev'i olup nefesli (üflenerek çalınan) çalgılardandır. Köylümüzün - davul ve zurnadan sonra - ruhuna en çoşkun bir zevk, heyacanı üfleyen bu çalgı, halk nazarında ayrıca kutsal bir niteliği de haizdir.

K., ekseriyetle ardıç ağacından yapılır. Bu, en makbulüdür. Bunun için ince bir ardıç ağacı ortasından kesilip iki eşit parçaya taksim edilir ve bu parçaların içleri de birer oluk (mizâbe) halinde açılır. Sonra her iki parça yan yana getirilerek - ki ortasında K.'ın boyunca bir de delik meydana gelir - üzerine kiraz ağacının kabuğu geçirilir, ya da boğum boğum sarılır. K., bazı yerlerde kamıştan, son zamanlarda da teneke veya bronzdan yapılmaktadır.

Perdeli, yumuşak sesli büyük bir düdük olan K.'ın, yedisi üst ve biri de alt tarafında olmak üzere sekiz ses deliği vardır. Bu delikler, çalgının perdelerini teşkil eder ve çalgıda umumîdir. K.'ların boyu, hemen ekseriyetle, 30 - 50 cm arasında değişir. Şeklen içi boş (Anadolu halk dilinde kavuz, kavsak) ve bir buçuk ya da iki cm çapında bir üstüvânî borudur.

K.'ın dilli ve dilsizleri vardır. Bu nefesli çalgı, daha çok çobanlar tarafından çalınır. Romanya ve Bulgaristan'da yaşayan Hıristiyan Türklerden Gagavuzlarca çalınan K., üç geçmeli parçadan yapılır. 120 cm uzunluğunda, 4 cm çapında olup, boğuk ve davudî (kalın) bir sesi vardır.

Halk arasında, özellikle gelenekçi aileler arasında çalgı çalmak, hattâ dinlemek günah sayılır. Fakat, K. ve Hak âşıkları çaldığı için «Saz» bu telâkkinin, az çok, birer istisnasını teşkil ederler. Halkın inancına göre K., Hz. Mûsâ'dan kalmadır. Bunu, birçok peygamberler çaldığı ve dinlediği gibi, Hz. Ali de K.'ı pek sever ve dinlermiş. Hattâ sesi, Hz. Ali'nin «nefesi» imiş.

Bu kutsal niteliklerinden ötürüdür ki, K. bir «âlet - i lehv» (eğlence âleti) addedilmez. İyi, güzel K. çalanlar, bununla bir koyun sürüsüne istediğini yaptırabilirmiş. Meselâ: Su içmek için ırmak kenarına inen bir koyun sürüsünü bulunduğu yerde durdurmak, su içmeden geri döndürmek, dağınık halde olan bir sürüyü bir yere toplamak gibi hareketleri K. sesi ile yapabilirlermiş.

Halk arasında *Dertli Kaval* adında, şifahî olarak yaşayan ve özellikle sohbet (b. bk.) lerde söylenen bir hikâye de vardır.

KAVALA, Yunanistan (Makedonya) da bir şehir ve liman. Nüfusu 44 400 (1966) dür. Bizanslılardan kalma bir kalesi vardır. K., Mısır hanedanının kurucusu Mehmed Ali Paşa'nın doğum yeri olarak tanınmıştır. Kavala, XIV yüzyıldan 1912 Balkan Savaşı'na kadar Osmanlı yönetiminde kalmıştır.

KAVALALILAR, Kavalalı Mehmed Ali Paşa (b. bk.) nın kurduğu Mısır'da hüküm süren Türk hanedan. Mezhebi Sünnî - Hanefî'dir. Ailenin atası İbrahim Ağa, Konya'dan gelip Edirne'ye yerleşmiştir. Onun oğlu Osman Ağa, onun da oğlu İbrahim Ağa'dır. İbrahim Ağa, Kavala derbend ağası, yani kalenin başbekçisi olarak Kavala şehrine yerleşmiştir. İbrahim Ağa'nın Mehmed Ali Paşa'dan başka daha 17 çocuğu olmuş, çoğu genç yaşlarda ölmüşlerdir. İbrahim Ağa'nın ağabeyi Hüseyin Ağa, Kavala âyânı idi; oğlu başıbozuk yüzbaşısı olarak Mısır'a gidip Kavala'ya dönen Halil Ağa'dır. İbrahim Ağa'nın bir kardeşi de Kavala mütesellimi iken 1785'e doğru idam edilen Tosun Ağa, bunun oğlu 1825'de beylerbeyi rütbesi alıp 1830'da

ölen Ali Tosun Paşa'dır. Mehmed Ali Paşa'nın bir kız kardeşi, II. Mahmud'un kapıcıbaşılarından Ahmed Bey'le evlenmiş, bir erkek kardeşi de Kavalalı hanedanının Yeğenler dalının kurucusu olmuştur.

KAVALALI MEHMED ALİ PAŞA

El-Kebîr (= Büyük) denen ve Osmanlı İmparatorluğu tarihinin en büyük ayaklanmasını çıkarttıktan sonra devlete itaat eden Mehmed Ali Paşa, 1769'da Kavala'da doğmuştur. 1799'da Mısır'a gelmiştir. 8 Temmuz 1805'te III. Selim tarafından vezir (mareşal) pâyesiyle Mısır valisi yapılmıştır. 20 Ekim 1831'de Osmanlı devletine karşı ayaklanmış ve oğlu İbrahim Paşa vasıtasıyle imparatorluğun birçok eyaletlerini istilâ etmiştir. 24 Mayıs 1841'de Mısır ve Sudan, Kavalalı ailesine bırakılmıştır. Mehmed Ali, diğer eyaletlerden çekilmiştir. Bu imtiyazına rağmen, gene vali unvanını taşıyordu. 1846'da İstanbul'a gelip Sultan Abdülmecid'in ayağını öpmüş ve Kavala yoluyle Mısır'a dönmüştür. Kendisine 1845'te vezirliğin üzerinde olan sadâret pâyesi tevcih edilmiş ve bundan böyle Mısır valilerinin Osmanlı protokolünde - şehzâdeler hariç - sadrâzamla şeyhulislâmdan sonra 3. gelmesi takarrür etmiştir. 1846'da Napoli ile Malta'yı da ziyaret etmiştir. Emine Hanım Nusretli ve Mümtaz Hanım'la evliydi. 1811'de 470 Memlûk beyini hileyle öldürterek Mısır'a hâkim olmuştur.

Mehmed Ali Paşa son zamanlarında bunadığı için 1848 Nisan'ından 10 Kasım 1848'e kadar 7 ay, oğlu İbrahim Paşa'nın nâipliğinde vali olmuştur. 1 Ağustos 1849'da ölmüştür. Mehmed Ali'nin çocukları şunlardır: Tevhîde Hanım (1787 - 1830), İbrahim Paşa (1789 - 1848), İsmail Paşa (1791 - 1822), Mehmed Tosun Paşa (1793 - 1826), Hatice Hanım, Abdülhalim Bey (ölm. 1818), İskender Ali Paşa (ölm. 1822), Zeynep Hanım (ölm. 1823), Nazlı Hanım, Mehmed Said Paşa (1822 - 1863), Zeyneb Hanım (1826 - 1885), Mehmed Abdülhalim Paşa (1830 - 1894), Genç Mehmed Ali Paşa (1833 - 1861).

Mehmed Ali ölünce yerine ailenin en yaşlısı olan torunu Tosun Paşazade I. Hacı Abbas Hilmi Paşa (1816 - 1854) 13 Temmuz 1854'e kadar valilik yapmıştır. Oğlu Damad İbrahim Hâmî (İlhâmî), Paşa (1836 - 1860)'dır ve Sultan Mecid'in kızlarından Münîre Sultan'la 1857'de evlenmiştir. Büyük kızı, Hıdiv Tevfik Paşa'nın eşi olmuştur. Abbas Paşa'nın yerine Mehmed Ali'nin oğullarından Said Paşa, 18 Aralık 1863'e kadar valilik yapmıştır. Oğlu Türk müşîri ve Mısır bahriye nâzırı Mehmed Tosun Paşa (1853 - 1876)'dır ve hanedanda bir dalın kurucusudur.

İbrahim Paşa'nın çocukları Veliahd (1854 - 1858) Ahmed Rif'at Paşa (1825 - 1858), İsmail Paşa (1830 - 1895) ve bunun ikizi olan Veliahd (1866 - 1867) Osmanlı nâzırlarından Mustafa Fâzıl Paşa (1830 - 1875)'dır. Bunlardan İsmail Paşa, hanedanın 4. valisi olarak amcası Said Paşa'nın yerine geçmiştir. İsmail Paşa 25 Temmuz 1879'da II. Abdülhamid tarafından azledilinceye kadar valilik yapmış ve 2 Haziran 1866'da Sultan Aziz'den hıdîv (vice - roi) unvanını almıştır. Bundan böyle Mısır valileri hıdîv diye anılmaya başlanmıştır. Rif'at ve Fâzıl paşalar, hâlâ devam eden hanedanın iki dalının kurucusudur. İsmail Paşa'nın çocukları ise şunlardır: Tevhîde Hanım (1850 - 1888), Mehmed Tevfik Paşa (1852 - 1892), Fatma Hanım (1853 - 1920), Hüseyin Kâmil Paşa (1853 - 1917), Hasan Paşa (1854 - 1888), Zeynep Hanım (1859 - 1875), İbrahim Hilmi Paşa (1860 - 1927), Mahmud Hamdi Paşa (1863 - 1921), Ahmed Fuad Paşa, yani kral I. Fuad (1868 - 1936), Cemîle Hanım (1869 - 1910), Ali Cemâleddin Paşa (1875 - 1892), Emîne Azîze Hanım (1875 - 1931), Nîmetullah Hanım (1876 - 1945). Paşa unvanını taşıyan bütün prensler Türk paşasıdırlar.

İsmail Paşa, veraseti değiştirtmiş, valiliğin ailenin en yaşlısına değil, büyük oğuldan büyük oğula kalması müsaadesini Sultan Aziz'in bir fermanı ile elde etmişti. Onun için yerine büyük oğlu Tevfik Paşa, hıdiv olmuştur. 7 Ocak 1892'de ölümüne kadar hıdivlik etmiştir. Çocukları II. Abbas Hilmi Paşa (1874 - 1945), veliahd (1892 - 1899 + 1917 - 1920 + 1936 - 1952) ve kral nâibi (1936 - 1937) Mehmed Ali Tevfik Paşa (1875 - 1955), Nazlı Hanım (1877 - 1880), Fahrünnisâ Hatice Hanım (1879 - 1951) ve Nîmetullah Hanım (1881) dır.

Abbas Hilmi Paşa, 19 Aralık 1914'e kadar hıdivlikte kalmıştır. Türk taraftarı olduğu için, Türkiye, I. Dünya Harbi'ne girince İngilizler tarafından tahtından indirilmiş ve böylece Mısır, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olmaktan çıkmıştır. Abbas Hilmi Paşa'nın çocukları şunlardır: Emîne Hanım (1895 - 1954), Atıyyetullah Hanım (1896), Fethiye Hanım (1897 - 1923), Dâmâd Mehmed Abdülmün'im Beyefendi (1899) ki veliahd (1899 - 1914) ve kral nâibi (1952 - 1953) olmuştur, Lutfiye Şevket Hanım (1900), Mehmed Abdülkadir Bey (1902 - 1919). 24 Temmuz 1923'e kadar Türkiye, Abbas Hilmi Paşa'yı Mısır hıdivi, Abdülmün'im Bey'i veliahd tanımakta devam etmiştir.

İngilizler, Abbas Hilmi Paşa yerine kardeşi Hüseyin Kâmil Paşa'yı sultan sanıyle Mısır hükümdarı ilân ettiler. İngilizler bu unvanı vererek Osmanlı padişahını küçük düşürmek istiyorlardı. Sultanlık paşanın 9 Ekim 1917'de ölümüne kadar devam etmiştir. Ölümünde yerine küçük kardeşi Ahmed Fuad Paşa geçmiştir. Ağabeyleri Hasan ve Hilmi paşalar, İstanbul'da Türk ordusunun müşîri ve Hamdi Paşa da ferik sıfatıyle yaşadıkları için, haklarından mahrum kalmışlardır. Fuad Paşa, 15 Mart 1922'de melik (kral) sanını almış ve ilk Mısır kralı olmuştur. Saltanatı 28 Nisan 1936'da ölümüne kadar sürmüştür. II. Abdülhamid devrinde binbaşı rütbesiyle Türkiye'nin Viyana büyükelçiliğinde askerî ataşe idi. 13 Aralık 1912'de de Türkiye himayesinde Arnavutluk prensliğine tâlip olmuştur. Önce Prenses Şivekâr, sonra Kraliçe Nazlı ile evlenmiştir. Çocukları: Fevkıye Hanım (1897), Kral Faruk (1920 - 1965), Fevziye (1921), Fâize (1923), Fâika (1926) ve Fethiye (1930)'dir.

Prens Mehmed Faruk, I. Faruk sanıyle babasının yerine geçmiştir. İhtilâl sonunda tahtından indirilmiş ve Mısır'dan çıkarılmıştır. Yerine ikinci eşi Kraliçe Nerîman'dan doğma bebek oğlu Asyût prensi Ahmed Fuad, II. Fuad sanıyle kral ve Prens Dâmâd Abdülmün'im Beyefendi, kral nâibi olmuştur. II. Fuad, 1952 doğumludur.

Hanedanın başka bir dalı, Mehmed Ali Paşa'nın oğullarından Mehmed Abdülhalim Paşa'nın çocuklarından inmiştir. Bu prens ve prensesler şunlardır: Fatma Hanım (1857 - 1860), Tevfîka Hanım (1858 - 1861), Zehrâ Hanım

(1863 - 1922), Sadrâzam (1913 - 1917) Mehmed Said Halim Paşa (1864 - 1921), Mehmed Abbas Halim Paşa (1866 - 1935), Emîne Hanım (1868 - 1926), Hadice Rukıyye Hanım (1868 - 1952), Mehmed Ali Halim Paşa (1869 - 1944), Mehmed İbrahim Halim Paşa (1870 - 1965), Kerîme Hanım (1871 - 1897) ve Nazlı Hanım (1874 - 1938) dır.

KAVAR VAHALARI, Afrika'da, Büyük Sahranın güney bölümünde, Niger ırmağı kavsine yakın bir bölge. Bilma (b. bk.) vahasında tuz elde edilir.

KAVERI (Cavery veya Cauvery biçiminde de yazılır): Hindistan'da bir ırmak. Uzunluğu 760 km dir. Batı Ghâtes dağlarından çıkan K., Mysore platosundan geçer ve Doğu Ghâtes dağlarını çağlayanlarla aştıktan sonra Bengal Körfezi'ne dökülür. Meydana getirdiği delta kıyıdan 145 km denize girer. Geçtiği başlıca şehirler Tiruchchirâppalli ve Negapattinam'dır.

KAVHAN, eski Bulgar'larda yüksek bir mülkî ve askerî unvan. Eski Bulgar yazıtlarında tesbit edilmiş olan bu unvan, eski Türkçe *kapkan* (*kapagan*) ve Avarca *capcanus*'un karşılığıdır.

KAVRAM (Lat. Conseptus), kelime ile ifada edilen bir düşünce muhtevasıdır. Fakat kavram ile kelime aynı şey olmadığı gibi, bunlar birbirleri ile de karıştırılmamalıdır. Kelime, fiziksel bir varlığa, ses varlığına dayandığı halde, K. bir düşünce varlığına dayanır ve bir anlamı gösterir. K.'ları, ifade ettikleri obje'ler yönünden, ontolojik bakımdan şöyle ayırmak mümkündür: 1. Tekil bir objeyi bildiren K.'lar, yani individüel K.'lar (bu masa, şu adam gibi). 2. Tekil obje'lerin ortak özelliklerini bir kelime altında birleştirmeden doğan K.'lar: Tür K.'ları: insan, ağaç gibi. 3. Tür K.'larının ortak özelliklerinden elde edilen K.'lar: Cins K.'ı. Bu yoldan en genel K.'lara varılır ve bir K. piramidi meydana getirilebilir.

Mantık yönünden yapılacak bir K. ayırması, K.'ın içlem ve kaplamı yönünden yapılır: Genel K.'lar ve tekil K.'lar olmak üzere. K.'ın içlemi, içine aldığı özelliklerin tümü ile K.'ın kaplamı, yani içine aldığı alt K.'ların veya obje'lerin tümü arasında ters orantı vardır.

KAVRAMCILIK (Fr. Conseptualisme), İskolastik'te tümeller (universalia) çatışmasında uzlaştırıcı bir rol oynar. Realizm tümellerin tek tek var olan'lardan, nesnelerden önce var olduklarını söyler (universalia ante rem). Buna karşılık nominalizme göre tümeller tek tek nesnelerden sonra gelirler (universalia post rem). K. ise tümellerin tek tek nesnelerde var olduklarını öne sürer (universalia in rebus). Kavramcılığın temsilcisi Abaelardus'a göre, tek tek şeylerin, nesnelerin formları, ide'leri *kavramlar* (conceptus in mentis) olarak Tanrı Ruhunda vardırlar; insan, bu kavramlara göre yaratılmış olan tek tek şeylerde, nesnelerde zihni ile onları kavrayabilir.

KAVRUK, Hasan (Belon, Akseki 1919), Türk ressamı. Ankara'da Gazi Eğitim Enstitüsü resim bölümünü bitirmiş (1944), sonra Silifke, Samsun, Ankara ve İstanbul'da resim öğretmenliği yapmıştır. 1947 yılında Millî Eğitim Bakanlığı tarafından Fransa'ya gönderilmiştir. Paris'te André Lhote ve Ducas de la Haille'in yanında iki yıl çalışmıştır. 1948 - 1949 yıllarında Güz Salonu'nda resimlerini sergilemiştir. Yurda döndükten sonra eğitim enstitülerinde resim öğretmenliği yapmıştır. Bugüne kadar birçok özel sergi açtığı gibi, ortak sergilere de katılmıştır. Resim ve Heykel Müzesi (İstanbul) nde ve birçok yabancı müzede ve özel koleksiyonlarda eserleri vardır.

KAVUK, Eskiden kullanılan ve keçeden yapılarak etrafına sarık sarılan erkek şapkası. K.'un yanları pamukla doldurulmuş olup yukarıya doğru daralır. Biçimi, rengi, adı, K.'u giyen sınıflara göre değişir. Mollaların, kâtiplerin, paşaların K.'u bir birinden farklıdır. Vezirlerin K.'u piramit biçiminde ve altın tellerle süslenmiştir.

Horasanî adı verilen K. ise beyaz veya yeşil sarıklı, düz tepeli, kenarları dikişli, içi pamuklu idi. Bunu genellikle yüksek rütbeli memurlar giyerdi. Mücevveze adı verilen K., silindir şeklinde bir K. ile örme sepet üzerine sarılan bir sarıktan ibaret olup, tepesinde ceviz gibi bir ilâve parça bulunurdu. Bu. K. önce I. Bayezid tarafından giyilmiş, sonra dîvân üyeleri ve kumandanlar tarafından kullanılmıştır. Bu K.'un dört köşe olanlarına murabba mücevveze denirdi. Selimî adı verilen K., tepesi düz, üst ve alt kısmı beyazdı. Yanında dilimleri vardı. Bunu da ilk olarak I. Selim kullanmıştır.

Torenlerde, eski hükümdarların ve saray ağalarının giydiği küre biçimindeki K.'a da örfî denirdi.

K.'un üzerine sarılan sarıklara da sarılış tarzı, K. biçimi, giyilen sınıfa göre çeşitli adlar verilirdi.

Ayrıca bazı tarikatlara mensup kişilerin giydikleri özel biçimde K.'lar da vardır.

Yeniçeriler de çeşitli şekillerde K.'lar kullanırlardı. Diğer K. çeşitleri ise molla K.'u, tepeli K., telli K., ışkırdak ve kallavî idi.

Kanunî Sultan Süleyman'ın tac olarak giydiği kırmızı tepeli K.'a yusufî denmişti.

Kallavî K.'u ise Kanunî Sultan Süleyman devrinde vezirler kullanmışlardır.

Ümera börk üzerine sarık, asker ağaları kuka, zabitan kalafat, neferler keçe ve hartavî, ilim adamları tepeli K., kâtibler de kâtibî adı verilen K. giyerlerdi.

Sonradan askerler puşî denilen bir çeşit şapka giymişler, daha sonraları K. yerine fes ve kalpak kullanılmıştır.

KAVUKLU HAMDİ: bk. HAMDİ, Kavuklu.

KAVUN (Cucumis melo), Kabakgillerden, Akdeniz havzasında yetişen yıllık bir bitki ve bunun içi sulu, tatlı ve en çoğu sarı renkli iri meyvesi. Ağır, killi ve nemli toprakları seven K., 3 - 5 çekirdeği bir arada, ocak halinde ekilerek yetiştirilir.

K.'un boy ve biçimlerine göre birçok çeşitleri vardır. Yurdumuzda kabuk renklerine ve biçimlerine göre K. üç grupa ayrılır.

Birinci g r u p t a kalın kabuklu, yassı veya yuvarlak biçimli, dilimli, içi çok etli, etleri kırmızı, kokulu veyâ kokusuz K.'lar yer alır. Kırkağaç, Menemen ve Manisa'nın Hallaç, Dilimli K.'ları gibi.

İkinci g r u p t a uzun ve yuvarlak, ince kabuklu ve kabukları-

KAVUN

nın üzeri benekli veya çizgili, etleri beyaz, krem veya yeşil renkli K.'lar yer alır. Kırkağaç, Hasanbey ve Altınbaş K.'ları gibi.

Üçüncü grupa ise kabukları düz, yaygın ve cilâlı olan ve türlü biçimlerde bulunan K.'lar girer. Uzunköprü bölgesinde yetişen topatan K.'ları gibi. İçleri çok sulu, çok tatlı olmakla birlikte bu K.'lar taşıma ve saklamaya dayanmaz.

Olgun K.'lar sabahleyin erken veya akşam üzeri geç vakit toplanır. K. yaş meyve halinde yenir.

Olgunlaşmamış küçük K.'lara kelek adı verilir. Yurdumuzun birçok yerlerinde bunlardan yemek, birçok yerlerinde de tuzlu veyâ sirkeli turşu yapılır.

KAVUNAĞACI (Lât. Carica papaya: Caria [Güneydoğu Anadolu'da antik bir bölge adı]; bitkinin malezyaca adı papaya'dan) Malezya asıllı olup, meyvesi yenen bir ağaç. Passifloraceae familyasına bağlıdır. Bu bitki bazen ağaç bazen de ağaçcık olarak vasıflandırılabilir. Sapı veya göğdesi silindir şeklinde olup, ucunda parmak biçimi yapraklardan mürekkep bir demet bulunur. Çiçekleri beyaz, sarı veya yeşilimsidir. Meyvesi köşeli çok sayıda tohumları ihtiva eder. Çok büyük bir kavunu andırır ve bunun gibi yenebilen ete sahiptir. Zamanımızda K. Hindistan'da, Antil adalarında ve orta Afrika'da yetiştirilir.

KAVUNAĞACIGİLLER (Lât. Caricaceae familyası), Afrika ve Amerika asıllı tropikal bitkiler alt familyasındandır.

KAVUŞTAK, Anadolu'nun bâzı yerlerinde halk musikisi eserlerinde teslîm (b. bk.) karşılığı kullanılan bir kelime

KAVUŞUM, bir gezegenin yere göre güneşle aynı yanda ve aynı tutulum (ekliptik) boylamında bulunduğu hal.

KAVUŞUM AYI, Ay'ın iki aynı konumu arasında geçen zaman. Bu zaman 29.5 gündür.

KAVUŞUM DÖNÜMÜ, bir gezegenin iki kavuşum konumu arasında geçen zaman.

KAVUŞUR ALGLER (Lat. Conjugatae veyâ Akontae), tatlı sularda yaşayan bir yeşil deniz yosunu (alg) grupu veyâ sınıfı. Bunların ne sporları, ne de yüzücü gametleri olup, isogam veyâ hafifçe anisogam bir şekilde yumurta yolu ile türerler. Bu sınıfta üç takım ayırt edilir; 1. Mesoteniyaller; 2. Desmidiyaller: 3. Zygnemal'ler. 1 ve 2. tek hücreli alg'lerdir; 3. tek sıralı (Unisérié) ince teller gösterir (örn. spirogyra ve mougeotia).

KAWABATA, Yasunari (doğ. Osaka 1899) Japon yazarı. 1968 Nobel Edebiyat ödülünü almıştır. Kikuchi Kan tarafından çıkarılan Bungei-Shunju başlıklı dergide çalışmış, sonradan Kume Masao, R. Akutagawa ve Yokomitu Richi ile beraber Bungei-jidai dergisini çıkarmıştır. 1945'ten sonra çıkan başlıca eserlerinde önce gösterdiği yeni empresyonizme temayülünden hiç bir iz kalmamıştır. Bu eserlerinde sevgi ve ölüm gibi temalar klâsik Japon ruhunda işlenmiştir. Başlıca eserleri: *Izu no odoriko* (Izu'nun küçük dansözü) [1926]; *Sembazuru* (Bin turnalar) [1949], Yukiguni (*Kar ülkesi*) [1937].

Y. KAWABATA

KAWAAGOE, Japonya'da, Honshu adasında, Saitama ilçesinde, Tokyo'nun kuzey-doğusunda bir şehir. Nüfusu 104 600 (1966) dür. M. S. IX. yüzyıldan kalan bir Buddhist tapınağı tanınmıştır. İpekli kumaş fabrikaları vardır.

KAWAGUTCHİ, Japonya'da, Honshu adasında, Saitama ilçesinde, Tokyo'nun kuzeyinde bir şehir. Nüfusu 130 600 (1966) dir. Demircilik gelişmiştir; dokuma fabrikaları vardır.

KAWASAKİ; Japonya'da, Honshu adasında, Kanagawa ilçesinde bir şehir. Tokyo'nun banliyösünü teşkil eder. Nüfusu 668 000 (1966) dir. M. S. XII. yüzyıldan kalma bir tapınağı vardır. Büyük bir endüstri merkezidir (çelik fabrikaları, gemi ve uçak inşaatı, dokuma, petrol tasfiyehaneleri, kimya maddeleri fabrikaları).

KAYA, sert ve büyük taş kütlesi. K.'ların üzerinde ya hiç toprak bulunmaz veya yosunların tutunabildiği yerlerde meydana gelmiş ince toprak örtüsü bulunur. K.'ların çatlaklarında yağışla ilgili olarak çalılar, ağaçlıklar, ağaçlar yetişir. Bu özellikleri sebebiyle K.'lara sarp, yalçın, çıplak K.'lar denilir. Yüksek dağlarda K.'ların yan yana gelmesinden teşekkül etmiş K.'lıklar bulunur.

K.'lar yerkabuğunu meydana getiren kütlelerin cinsine göre çeşitli adlar alır.

K.'ların pek çoğu 8 elamandan (oksijen, silisyum, alüminyum, demir, kalsiyum, sodyum, potasyum ve magnezyum) meydana gelir. Başlıca K. çeşitleri, bazalt, granit, porfir, trakit, kumtaşı, kalker ve mermerdir.

Başlangıçta iç K. veya tortul K. iken bazı etkilerle değişikliğe uğramış K.'lara başkalaşmış K.'lar denir. Bunlar genellikle billûr'u görünüştedirler. En önemli çeşitleri gnayslan, mikaşistler, şistli K.'lar, amfıbolitler, kuvarsıtler, sipolinler, kornlar, mylonitler, grafitler, fillatlar, eklojit, grenatit, prazinit, serpantin ve ofilaks'tır.

En çok rastlanan başkalaşmış K.'ların minarelleri tabakalar halindedir. Bunlara kristalotiliyen K.'lar adı verilir.

Esası tortul K. olan başkalaşmış K.'lara paramorfik K.'lar, esası magma K.'sı olanlarına da otomorfık K.'lar denmektedir.

Tarih öncesi çağlarda K.'lar işlenerek ve oyularak K. mezarları evler, sarnıçlar yapılmış, daha sonraları mezar anıtları, kümbetler, köprüler, han ve kervansaray yapılarında insanlar K.'lardan faydalanmışlardır.

Tarih öncesi devirlerde K. resimlerine de rastlanır.

Tarih öncesi ve tarihî devirlerde Anadolu'da yaşayan kavimler K. işçiliginde büyük ustalık göstermişlerdir. M. Ö. 900-600 yılları arasında büyük medeniyet kuran Urartular, Van kalesindeki K.'lıklarda, Çavuştepe ve Toprakkale'de K.'ları oyarak K. mezarları evler ve sarnıçlar yapmışlardır. Urartu K. işçiliğinde Hitit işçiliğinin etkileri görülmektedir. O devirlerde ve sonraları Hindliler, eski Mısırlılar ve eski İranlılar K. içine oyulmuş böyle birçok mezarlar yapmışlardır. Bunlar mimari bir eser sayılabilecek derecede güzel işlenmiş ve kabartmalarla süslenmiştir. Eski Çağ'larda istilâ ordularının devamlı geçiş yolu olan Anadolu'da kavimler bu ordulara karşı kendilerini korumak maksadıyla, genelikle akarsuların kenarlarındaki sarp K.'ları işleyerek yollar açmışlar, gizli dehlizler, odalar, merdivenler yapmışlar,

böylece K.'lara oyulmuş şehirler meydana getirmişlerdir. Anadolu'da bu tip şehirlerin en iyi örneği Kayseri civarında Göreme (b. bk.) dedir.

Tarih öncesi devirlerde K. resimlerine fazla önem verilmiştir. Malatya'nın Adıyaman ilçesi yakınında Palanlı mağarasında Anadolu'ya ait ilk K. resimleri bulunmuştur ki bunlar birkaç dağ keçisi resminden ibaretti. 1956 - 1958 yıllarında da Hakkâri'nin Sat dağları Geravuk vadisi içinde 554 adet resim bulunmuştur. Bu resimler konu bakımından değişiklik gösterir. Devirleri hakkında kesin bilgi olmamakla birlikte Neolitik, Postneolitik devre ait olduğu söylenmektedir.

K. resimlerine Samsun'da Tepeköy'de, Antalya'da Karain dağlarında da rastlanmaktadır. Batı Anadolu'da K. resimlerinin az olduğu müşahede edilmiştir. Doğu Anadolu ise bu bakımdan zengin bir bölgemizi teşkil eder. Bu çevrede Çamışlı mağarasında bulunan resimler, konu ve üslûp bakımlarından çeşitlilik gösterir. Erzurum'da Cuni mağarasında ve Erivan'da bulunan resimler bu çevrenin sanat yönünden önemini artırmaktadır. 1967 - 1968 - 1969 yıllarında yapılan araştırmalar, Van - Hakkâri sınırı üzerinde Tirişin yaylasında, çok önemli K. resimlerinin merkezini ortaya çıkarmıştır. Bu merkezin Irak'ın kuzeyinde Türk sınırına 20 - 30 km uzaklıkta Zap suyu üzerindeki Şanidar mağarasına yakın olması da bu yerin önemini artırmıştır. Tirişin yaylasında görülen hayvan resimleri arasında bugün bu çevrede sayıları tükenen bizonlar, ren geyikleri, fil ve zürafa figürleri vardır.

KAYA, Şükrü (İstanköy 1299 [1883] - İstanbul 1959), Türk politikacısı ve devlet adamı. Babası Müftüzade Ahmed Rüştü Bey, annesi İstanköylü Hatice Bîsan Hanımdır. Babasının dedeleri İstanköy'e Elmalı'dan gelmiştir. Annesinin ecdadı Kaya Bey'dir. İlk ve orta öğrenimini İstanköy'de yaptıktan sonra, 1898'te Midilli İdadîsi'ne girip 1900'de burayı bitiren ve 1902'de Galatasaray'da öğrenimine devam eden K., 1904'te Sultani'nin Türkçe altıncı ve Fransızca beşinci sınıfında iken aynı zamanda Hukuk Mektebi'ne girmiştir. Galatasaray Sultanisi'ni ve 1908'de Hukuk Mektebi'ni tamamlayarak 1909 yılında Paris Hukuk Fakültesi'ne giren K., 1912 Şubat'ında bu fakülteden de diploma alarak yurda dönmüş ve Hariciye Nezareti Ticaret İşleri Şubesi 4. sınıf kâtipliği kadrosu ile devlet hizmetine girmiştir (16 Şubat 1912 - 14 Temmuz 1913). Bundan sonra Edirne merkez sulh hâkimliğinde (16 Temmuz 1913 - 3 Ekim 1913) ve Edirne Merkez Bidayet Mahkemesi Hakimliği'nde çalışan K., daha sonra 3. sınıf Mülkiye Müfettişi olmuştur (13 Ekim 1913 - 18 Kasım 1914). K., aynı yıl için de Bulgarlarla teşkil edilen Mübadele - i Ahali Muhtelit Komisyonu'na atanmış, İzmir'deki Rum tehcirini teftişe memur edilmiştir (20 Kasım 1914 - 2 Mart 1916). Düvel - i Muazzama Baştercümanları Heyeti'nde hükûmetçe görevlendirilen K., 2 Mart 1916 - 20 Aralık 1916 târihleri arasında Muhacirîn ve İskân Aşâir Müdürü ve 2 Mart 1916'dan 20 Aralık 1916'ya kadar da Aşâir ve Muhacirin Umum Müdürü olmuş, 22 Aralık 1916'dan 4 Ocak 1918 târihine kadar 1. Sınıf Mülkiye Müfettişliği ile bütün Anadolu ve Irak'ı teftiş etmiştir. K., daha sonra memuriyetten istifa ederek İzmir'de özel işleriyle uğraşmış ve bir ara Buca Sultanisi'nde öğretmenlik yapmıştır (9 Ekim 1918 - 7 Ocak 1919). İzmir Müdafaa - i Hukuk - ı Osmaniye Cemiyeti'nin dış ilişkiler bölümüne seçilen ve burada millî faaliyet ve çalışmalarda bulunan (bk. T. B. M. M. Özlük İşleri, Sicil Nu. 592; ayrıca bk. Celâl Bayar, *Ben de yazdım*, c. 5) K., 1919 Şubat sonunda tutuklanarak önce İstanbul'a Bekirağa Bölüğü'ne, oradan da Damad Ferid hükûmeti ve İngilizler tarafından yakalanmış, diğer birçok arkadaşları ile birlikte Malta'ya sürülmüş (1920) ve 9 ay burada esir kalmıştır.

Ş. KAYA

16 Eylûl 1921'de birkaç arkadaşı ile birlikte Malta'dan kaçan K., bir süre İtalya ve Almanya'da kaldıktan sonra Anadolu'ya gelerek Millî Mücadele'ye katılmıştır. 9 Eylûl 1922'de İzmir'in kurtuluşundan sonra İzmire giden ve burada iken Birinci Lausanne Konferansı'na müşavir tâyin edilen K., konferansta ahali mübadelesi, azınlıklar, Emânât - ı Mübareke, hukuk - ı Hilâfet ve âsâr - ı atîka müzakerelerine katılmış, konferansta bulunduğu sırada İzmir belediye reisliğine seçilmiştir. 16 Temmuz 1923'te Halk Fırkası adayı olarak Menteşe mebusluğuna seçilen K., 11 Ağustos'ta Meclis'e katılmış ve İsmet Paşa kabinesinde tarım bakanı olmuştur (30 Ağustos 1924 - 22 Kasım 1924). Bu hükûmet düştükten sonra kurulan Fethî Bey kabinesinde de dışişleri bakanlığı yapan (22 Kasım 1924 - 3 Mart 1925) K., kabinesinin istifası ile bu görevden ayrılmıştır. III. seçim döneminde, 5 Ekim 1927'de Muğla milletvekili olmuş ve 4. İsmet Paşa hükûmetinde içişleri bakanlığı yapmıştır (2 Kasım 1927 - 25 Eylûl 1930). IV. ve V. dönem seçimlerinde de Muğla'dan milletvekili seçilmiş ve ayrıca Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğine olan K., daha dört kabinede görev alarak 11 Kasım 1938'e kadar içişleri bakanlığı yapmış ve Atatürk'ün ölümü üzerine hükûmetin istifası ile bakanlıktan ayrılmıştır.

K., «Cumhuriyet» gazetesinde makaleler yazmış, bâzı ilmî ve edebî tercümelerini kitap halinde yayınlamıştır. K.'nın 1927 - 1937 yıllarındaki sözleri ve yazıları 1938'de bir kitapta toplanmıştır.

1935 - 1938 yıllarına ait bâzı nutukları Türkçe ve Fransızca broşürler halinde yayınlanmış bulunan K.'nın, bâzıları Malta sürgününde iken çevrilmiş, kitap halinde yayınlanan başlıca tercüme eserleri ise şunlardır: *Robinson Crusoe* (Daniel Defoe'den) [1923, 2 c. 2. bas. 1950]; *Şişko* (Henri Béraud'dan) [1924, 2. bas. 1938]; *Fizyokratlardan Günümüze Kadar İktisadî Mezhepler Târihi* (2 cilt, Charles Rist ve Charles Gide'den) [1926 - 1927]; *Eski Yunan Masalları* (E. F. Bukley'den) [1949]; *Fransız İhtilâli* (3 c. A. Mathiez'den) [1950].

KAYA BALIĞI, Kemikli balıklar (Teleostei)'ın Dikenli yüzgeçliler (Acanthopterygii) alt takımının bir familyası. İskeletleri kemikleşmiştir. Karın yüzgeçleri göğsün altında birleşerek bir mavi vantuz meydana getirmiştir. Bunun sayesinde kayalara yapışır. İki sırt yüzgeci vardır, ilki dikenlidir. Kuyruk yüzgeci ise tek parçalı ve yuvarlanmıştır.

K. B.'nın eti çok lezzetli ve sindirimi kolaydır. En büyüğü 30 cm uzunluğundadır. Bu familyanın kıyılarımızda görülen kömürcin kayası cinsi 12 cm yi geçmez. Av mev-

simi Nisan, Mayıs ve Haziran olmasına rağmen, hemen her mevsimde denizlerde bulunur. Mutedil ve tropik denizlerde yaşar. Birbirinden ayırdedilmeleri güç olan çeşitleri vardır.

Bu balıkların önemli bir özelliği de kusmalarıdır. Yakalandıktan sonra bir arada bulunurken. kusmalarıyle birbirlerini kirletirler. Temizlikleri süngerle yapılır.

KAYA TUZU: bk. TUZ.

KAYAALP, Fethi (Ezine 1923), ressam. İlk öğrenimini Bozcaada, orta öğrenimini Çanakkale'de yaptıktan sonra, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde Nurullah Berk'in atölyesinde çalışmış, okulu 1947'de bitirmiştir. K., bu dönemde akademi öğretim üyesi Léopold Lévy'den gravür tekniğini öğrenmiştir. K., 1951'den bu yana Sağlık Bakanlığı ressamı, Kastamonu, Bolu ve Bursa eğitim enstitülerinde resim öğretmenliklerinde bulunmuştur. Devlet Güzel Sanatlar Akademisi öğretim üyesidir (1967). Yurt dışı ve içi sergilerine katılan K., 28. Devlet Resim ve Heykel sergisinde II. ödül kazanmış, Tahran biyennali (1966) sergisinde de mansiyon almıştır. Işık - gölgeye, resimde önem veren K., şekillerin biçimlendirilişinde klasik geleneğe bağlı, özellikle gravürde, kayda değer güçlü eserler vermiştir. İstanbul Resim ve Heykel Müzesi'nde ve Bursa, İzmir resim galerilerinde eserleri bulunmaktadır. «Kömür arabaları» (İstanbul, Resim ve Heykel Müzesi); «Liman»; «Kompozisyon» (litografya); «Balıklar» (gravür) adlı eserleri anılabilir.

KAYABALIĞIGİLLER (Gobiidae), Omurgalı hayvanlardan Balıklar (Pisces) sınıfının Kemikli balıklar (Teleostei) takımının Geri kemikli omuzlular (Catosteomi) alt takımına giren bir familyası. Başları büyük, basık ve uzun yapılı küçük balıklardır. Çok soğuk olmayan deniz kıyılarında ve haliçlerde yaşarlar. Tatlı sularda yaşayan türleri de vardır.

Karın yüzgeçlerinin göğüs altında ventral bir disk yapacak biçimde birleşmesi, kayalara tutunmalarını sağlar. 6 familyası ve 700 kadar türü vardır. Kömürcün kayası (Gobius niger), hurma kayası (G. minutus), azman kaya (G. jose), tokmakbas kaya (G. ophiocephalus), tekir kayası (G. cruentutus), akın kayası (G. quadrimaculatus), salyangoz kayası (G. elongatus) ve tatlısu kayası (G. fluviatilis) türleri tanınmıştır.

KAYACIK, Nazif (İstanbul 1872 - İstanbul 1951), İstiklâl Harbi komutanlarından. Hasip Bey'in oğlu olan K., 1887 - 1890'da teğmen rütbesi ile Harb Okulu'nu bitirince bu okulun eğitim öğretmeni yardımcılığına atanmış ve sonra öğretmen olmuştur. 1893'te üsteğmenliğe, 1894'te yüzbaşılığa yükselen K., atandığı birlikle 1897 Osmanlı - Yunan Savaşı'na katılmıştır. 1905'te binbaşılığa yükselen K., 1908 - 1910'da Hassa Numune Talim Taburu komutanlığında bulunmuş ve 1910'da yarbay olarak 1910 - 1911'de Hicaz Tümeni 13. Alay komutanlığı görevini görmüştür. 1912 - 1915'te 9. Tümen Mürettep Alay komutanı olan ve albaylığa yükselen K., 1915 - 1918'de Saros Grubu'nda 6. Tümen komutanlığına getirilmiştir. 1918 - 1919'da Umum Depo Kıtaâtı Müfettişi, 1919 - 1921'de Tedkik - i Hesabat Komisyonu üyesi, 1 Numaralı Askerî Mahkeme üyesi olan K., 31 Ağustos 1921'de Anadolu'ya geçmiş ve 1921 - Şubat 1922'de 3. Kafkas Tümeni komutanlığına atanmıştır. Daha sonra Konya Dîvân - ı Harb başkanı, Depo Kıtaâtı müfettişi (1922 - 1923), Askerî Yargıtay üyesi (1923 - 1927) ve 7. Tümen komutanı (1927 - 1928) olan K., 1928'de tümgeneralliğe yükselmiş, 1928 - 1930'da piyade müfettişi iken 17 Eylûl 1930'da emekliye ayrılmıştır. Yunan, İtalyan, Balkan, I. Dünya ve İstiklâl harblerine katılmış ve çeşitli nişan, madalya ve takdirnameler kazanmıştır.

N. KAYACIK

KAYABAŞI, Türk halk şiir ve musikisi şekillerindendir. Şeklen koşma (b. bk.) gibidir. Türkü (b. bk.) tarzında, fakat kendi özel üslûbu içinde bestelenir. Bu üslûp umumiyetle serbest ağzın hâkimiyeti, ağırca ve lirik olmak isteyen bir edadan ibarettir.

KAYAÇ: bk. TAŞLAR.

KAYAK, kar veya su üzerinde kaymak için ayaklara takılan tahta, hafif maden veya sentetik reçineden yapılmış âlet; bu âletle yapılan spor. Kayak yapmaya en elverişli tahtalar kayın, dişbudak ve Amerika'da yetişen bir çeşit ceviz (hickory) in keresteleridir. K.'ların ön ucu yukarı doğru kalkık bir kürek biçimindedir. Tabanı ise yay biçiminde ve esnektir. Arka ucu küttür. K.'ların uzunluğu, genişliği, esnekliği, ağırlığı K.'çının yapısına ve ağırlığına göre değişir. Genel olarak eni 7 - 9 cm, boyu 200 cm dir. Ayakkabının K.'a oturduğu yerin alt yüzü genellikle çelik gibi bir madenle kuvvetlendirilmiştir. K., K.'çının ayağına maden bir maşayla ayakkabıya takılmış bir tabanla tutturulur. Turizm ve spor için kullanılan çeşitli K.'lar vardır. Spor için kullanılan K.'lar uzun mesafe yarışması, iniş ve atlama için kullanılmalarına göre ayrı özellikler gösterir. Atlama yarışmaları dışında K.'çılar özel sopalar kullanırlar. Bu sopalar hafif, fakat dayanıklı, alt ucu topuzlu ve kar raketli, üst ucu bileğe geçebilecek gibi çember saplı birer bastondur. Uzunlukları genel olarak göğüs hizasından biraz yüksekçe olur. K.'ların altına karın yapışmasını önlemek için fart denilen yağlar sürülür.

Kayak sporu: K.'ların çok eski çağlardan beri karlı bölgelerde yaşayan topluluklar tarafından kullanıldığı bilinmektedir. İlk K.'ların Altay dağlarında kullanıldığı sanılmaktadır. K.'lar o zamanlarda bir ulaştırma aracı olarak kullanılmıştır. İlk K.'lar ren geyiği derisi ile kaplı işlenmemiş tahtalardan yapılmış olup, bunlar

KAYAK.

birer kar ayakkabısı niteliğinde idi. Bu ayakkabılar da 8000 yıl önce Altaylardan dünyaya yayılmıştır. K.'lar ve K. ayakkabıları bugünkü biçimini buluncaya kadar büyük değişiklikler geçirmiştir. Norveç kıyılarındaki Rødöy adasında Taş

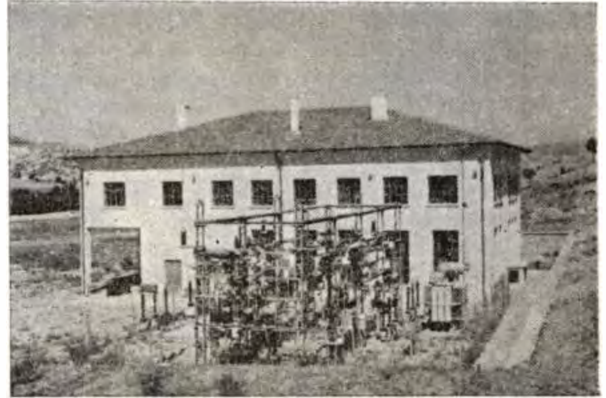
KAYAK

Devri'nden az sonra yapılmış ve bugünkü K.'çılar gibi giyinmiş insan yontmalarına rastlanmıştır. En eski K. kalıntıları yine Norveç'te Ovrebö'de bulunmuştur. K, XII - XIII. yüzyıllar arasında çok kullanılan hızlı bir ulaştırma aracı olmuştur. İskandinavya kralı Swerre K.'ı ordusunda kullanarak Oslo yakınlarında başarılı bir savaş yapmıştır. Bundan sonra Fransa, Almanya, İtalya, Avusturya ve İsviçre gibi ülkeler, ordularında K. birliklerine geniş ölçüde yer vermeye başlamışlardır. K., spor haline ancak XIX. yüzyılın sonlarında gelmiş, 1891'de Avusturyalı Mathias Zdarsky, Norveçli kâşif Nansen'nin *Grönland'da kayakla gezi* adlı ki abından faydalanarak bir K. yapmıştır. Bu K.'la ilk deneme Alp dağlarında 42 derecelik bir yamaçta yapılmış, böylece bu spor yayılarak K. yarışları yine Alplerde devam etmiştir. İlk slalom 1905'te yapılmış olmakla birlikte, bayır aşağı iniş şampiyonluklarının esas başlangıç tarihi 1911, modern slalom şampiyonluğunun başlangıcı ise 1922 olmuştur. Bir spor dalı olarak K., ikiye ayrılır: 1. Atletizm K.'ı; 2. Dağcılık K.'ı. Atletizm K.'ı da İskandinav ve Alp K.'ı olmak üzere iki çeşittir. İlk K. yarışmaları XVIII. yüzyılın 2. yarısında başlamış, 1767'deki bir yarışmada uygulanan ve bugün de kullanılan bir teknik, yarışmanın yapıldığı yer olan Christiania (Oslo) şehrinin adını almıştır. İskandinav K.'ında genellikle yapılan yarışma türleri mesafe yarışması, uzun mesafe yarışması, atlama ve estafet (röle) tir. Alp K.'ı türleri ise serbest iniş, slalom ve büyük slalomdur. Her iki K. grubunda bu türlerin ikisinden meydana gelmiş, karma türler de vardır. Uzun mesafe yarışmaları 30 - 40 km lik pistlerde yapılır. Uzun mesafe yarışmalarına yalnız erkekler, mesafe yarışmalarına hem erkek hem kadınlar katılabilir. Erkeklerde mesafe 15 - 18 km, kadınlarda ise 5 - 10 km dir. Estafet veya röle erkeklerde 4, kadınlarda ise 3 kişilik takımla yapılır. Mesafe ve uzun mesafe yarışlarında yarışmacılara depar aynı anda verilmez. Sınıflandırma, yarışmacıların ayrı ayrı zaman derecelerine göre yapılır. Estafette sınıflandırma ise yarışmacıların varış sırasıdır. Atlama yarışlarında zaman söz konusu olmayıp, derecelendirme puvanlara göredir.

İskandinav K.'ında en gelişmiş yarışma 15 km lik yol üzerinde yapılan atlama - mesafe karmasıdır. Sınıflandırma atlama bölümü için puvan, mesafe bölümü için varış zamanıdır. Serbest iniş yarışmaları 3 km lik tabiî bir yol veya bir su yatağı boyunca düzenlenir. Kayıtlı iniş veya slalom yarışması düzey farkı 150 - 250 m arasında değişen bir pist üzerinde yapılır. Her yarışmacı aynı belirli yerden geçmek zorundadır. Sınıflandırma her yarışmacının kaydettiği zamanların toplamına göre hesaplanır. Büyük slalomda serbestin ve slalomun nitelikleri aynıdır. Bu yarışmanın yapıldığı yer 2 500 m lik pisttir. Alp K.'ı karma yarışmasında bir serbest iniş bir slalom vardır. Sınıflandırma zaman üzerinden tutulan puvan hesabına dayanır. Alp K.'ı büyük karması bir serbest slalom bir de büyük slalomdan meydana gelir. Sınıflandırma zaman üzerinden tutulan puvanlara göre yapılır.

KAYAKÖY HİDROELEKTRİK SANTRALI, Uşak, Gediz, Simav, Emet ve Şaphane belediyeleri adına tesis edilmiş küçük bir hidroelektrik bölge santralı.

Gediz, Simav, Emet üçgenine göre merkezî bir durumda olan santral, Kayaköy'e 5 km mesafedeki kalker kayaların altından çıkan Emet Çayı üzerinde kurulmuştur. Kaynak suyu, dere yatağının en dar yerinde yapılan bir bend ve su alma ağzı yardımıyla 4,8 km lik isale kanalına aktarılarak biriktirme havuzlarına getirilmektedir. 8000 ve 25000 m^3 hacmindeki bu havuzlarda toplanan su, 100 - 110

KAYAKÖY HİDROELEKTRİK SANTRALI:
Santral binası ve şalt sahası

cm çapında, 954 m uzunluğundaki çelik cebri boru vasıtasıyla santral türbinlerine iletilmektedir.

Santralda 1873 beygir gücü takatında, 155 m net düşü ve 1,06 m^3/sn debi ile çalışan, 1000 d/dk lık 3 adet Francis tipi yatay eksenli türbin grupu ile, her grupa direkt olarak bağlanmış 1600 kVA takatında alternatörler bulunmaktadır. Alternatör çıkışlarında 6300 Volt olan gerilim, şalt sahasında bulunan transformatörler vasıtasıyle 33000 Volta yükseltilmekte ve enerji nakli 33000 voltluk hava hatları vasıtasıyle yapılmaktadır. Santral başta Uşak olmak üzere, Gediz, Simav, Emet, Şaphane, Akçaalan, Hisarcık, Çıtgöl, Demirciköy belediyeleri, Etibank Emet Kolemanit İşletmesi ile çevredeki köylere enerji vermektedir. Santral 1960 yılında işletmeye açılmıştır. Yıllık üretim kapasitesi 15 000 000 kwh civarındadır. Bu enerjinin bölge ihtiyacını karşılıyamaması sebebiyle santralın kuzey - batı Anadolu sistemindeki santrallarla paralel çalışması sağlanmıştır.

KAYAKÖY HİDROELEKTRİK SANTRALI:
Türbin Dairesi

KAYALIK DAĞLAR (İng. Rocky Mountains), Güney Amerika kıtasının batı kısmında, Pasifik Okyanusu kıyısına paralel olarak, Bering denizinden Rio Grande del Norte'ye kadar uzanan sıra dağları. Pasifik Okyanusu'nu çeviren çok büyük kıvrılma yayı (arc de plissement) nın kuzey-doğu kısmını teşkil eden K. D., bu yayın kuzey-batı kısmına Aleut adalarıyle bağlanır; Güney Amerika'nın Andlarına ise Meksika'daki Sierra Madre ve Orta Amerika dağlarıyle bağlanır. K. D., İkinci çağ'da (Jura ve Kretase devrelerinde) meydana gelmiş olup, en yüksek silsileleri buz erozyonunun izlerini gösterir. Çoğu zaman K. D. adı bütün bu dağ sisteminin ancak doğu cephesi için kullanılır. Bu kısım 1000-2 500 m yüksekliğinde bir duvar gibi, Kanada ve Birleşik Devletler çayırı (Prairie) nı sınırlar ve kendisi de, kıyı boyunca uzanan dağlara karşı çok geniş olan yüksek havzalarla sınırlanır.

Geniş anlamda K. D. sistemini üç büyük kısma ayırmak mümkündür: Kuzey K. D., ki bunlar da Alaska K. D.'ı ve Kanada K. D.'ına ayrılır. Orta K. D.'ı ve Güney K. D.'ı, kuzey K. D.'ı, bütün sistemin en yüksek doruklarını içine alır. Bu doruklar, Alaska'da bulunan Mckinley dağı (6 187 m) ve Kanada'da bulunan Logan dağı (6 050 m) dır. Güneye doğru gidilirse, İngiliz Kolombiyası platosu, dar anlamda K. D.'ın batısında ve daha alçak olup, doğrudan doğruya Pasifik Okyanusu'na inen bir kıyı silsilesi arasında uzanır. Bu silsile, kıyı boyunca, dar ve derin fiyordlarla kıyıya yakın bulunan takımadaları (Kraliçe Charlotte adaları) teşkil eder. Orta K. D.'ı, Birleşik Devletler'in kuzey-batı kısmını kaplar. Doğudaki dağlarla, Pasifik kıyısı boyunca uzanan çağlayanlar silsilesi arasında Oregon'un ve Columbia ırmağının geniş platoları uzanır. Nihayet Güney K. D.'ı Birleşik Devletlerin güney-batısını kaplar. Büyük Havza ve Colorado platosu dar anlamda K. D.'ın güney ucu (doğuda) ve Sierra Nevada (batıda) arasına sıkışmıştır. Sierra Nevada Alaska'dan sonra Birleşik Devletler'in en yüksek doruğunu içine alır. Bu, Whitney Dağı olup, yüksekliği 4 418 m dir. Sierra Nevada, batıda büyük California vadisini sınırlar, onun doğudaki sınırı ise dimdik olarak Pasifik'e düşen bir kıyı silsilesidir.

Kuzey Amerika kıtasının önemli bir kısmını, Birleşik Devletler'in de üçte birini kaplayan K. D. (Pasifik kıyısı müstesna) hemen hemen boştur. İnsanların buraya yerleşmesine engel olan faktör, dağlık arazinin çok kuru olmasıdır. Bu nedenle uzun zaman ıssız kalan bu bölge, ancak son zamanlarda iskân edilmeğe başlanmıştır. Fakat bu hareketin gelişmesi, tarıma lâzım olan suyun ve yeraltı servetinin işlenmesine bağlıdır.

KAYD-I HAYATLA İRAD, bir kimsenin, bir başka kimseden, bir mülkün iradından veya bir kurumdan hayatı süresince aldığı belli bir gelir. Kayd-ı hayatla tesis edilen bir gelir, alacaklının veya borçlunun yahut üçüncü bir kişinin ömrü süresince sınırlandırılabilir. Eğer bu konuda açık ve kesin bir şart yoksa, gelir, alacaklının hayatı süresince devam edeceği anlamında kabul edilir.

KAYGILI, Osman Cemal (Edirnekapı, İstanbul 1890-İstanbul 1945), mizah ve tiyatro yazarı. Özellikle İstanbul kenar mahallelerinin hayatını canlandıran fıkra, hikâye ve romanlarıyle tanınmıştır. Bakkal Mehmed Mustafa Ağa'nın oğludur. Kasımpaşa'da Cezerî Kasım İlkokulu ile Eğrikapı Merkez Rüşdiyesi'nde okuduktan sonra Menşe-i Küttab-ı Askeriye (Askerî Kâtipler yetiştiren okul) ye girmiş ve öğrenimini tamamlayarak 1906'da Erkân-ı Harbiye-i Umumiye (Genelkurmay)'de kâtip olmuştur. Kıtaât-ı Fenniye Müfettişliği Kaleminde (1909) çalışan K., II. Meşrutiyet'in siyasî kargaşalıkları arasında Mahmud Şevket Paşa'ya yapılan suikastla ilgili görülen muhalif yazarlarla birlikte Sinob'a sürgün edilmiştir. Seferberlik ilân olununca bir süre 46. Tümen İdare Kâtipliği'nde çalışan K., 1918'de hastalanarak emekliye ayrılmıştır. İlk yazısı Baha Tevfik (b. bk)'in «Eşşek» adlı dergisinde çıkan ve daha sonra «Şahap», «Karagöz», «Aydede», «Alay», «Şeytan», «Güleryüz», «Akbaba» v. b. gibi gazete ve dergilerdeki yazıları ile yazarlığa başlayan K., «İkdam», «Alemdar», «Akşam», «Cumhuriyet», «Haber», «Son Posta» gibi gazetelerde de çalışmıştır. K., 1925 yılında ortaokul Türkçe öğretmenliğine de başlamıştır.

K., Ahmed Rasim ve Hüseyin Rahmi Gürpınar gibi İstanbul folklorunu iyi bilen ve yazılarında Kasımpaşa, Aksaray, Fâtih ve kale dışı semtlerinde yaşayan insanların hayatlarını acı bir mizah havası içinde aksettiren yazarlardan biri olmuştur. Bâzı orta oyunlarında taklitli temsillere ve kendi düzenlediği İstanbul Revüsü'ne aktör olarak da katılan K.'nın tekerleme tarzındaki fıkraları çok orijinal bulunmuştur. K.'nın eserlerinden en ünlüsü olan *Çingeneler* [1938], Cumhuriyet Halk Partisi'nin ilk roman yarışması seçiminde yüksek derece almıştır.

Başlıca eserleri şunlardır: *Eşkiya Güzeli* [hikâyeler, 1925]; *İstanbul'da Semai Kahveleri ve Meydan Şairleri* [folklor araştırması, 1937]; *Sandalım Geliyor Varda!* [hikâyeler, 1938]; *Üfürükçü* [piyes, 1940]; *Aygır Fatma* [roman, 1944] ve *Bekrî Mustafa* [roman, 1944].

KAYGUSUZ: bk. ESRAR.

KAYGUSUZ ABDAL, Alevî-Bektaşî edebiyatının en güçlü mümessillerinden biri. Bu edebiyatın kurucusu sayabileceğimiz K. A. hakkında menkabe ve geleneklerin dışında, tarihî bilgimiz yok denecek kadar azdır. Onun menkabevî hayatını, şeyhi Abdal Mûsâ adına yazılmış olan *Vilâyet-Nâme*'den öğrenmekteyiz (Sadettin Nüzhet Ergun: *Türk şairleri*, I. İst. 1936, s. 164-171). K. A., menkabeye göre, Alâiye beyinin oğludur; adı Gaybî, bazı nüshalara göre Kaygı'dır. Bir gün ava çıkan Gaybî, bir geyiğe rastlar ve hayvana bir ok atar. Ok geyiğin koltuğuna saplanır. Geyik kaçmaya, Gaybî kovalamaya başlar. Geyik Elmalı'da Abdal Mûsâ'nın tekkesine girer. Arkasından tekkeye giren Gaybî, dervişlerden geyiği ister. Görmediklerini söylerler, nihayet Abdal Mûsâ Gaybî'yi huzuruna çağırır ve: «Okunu görsen tanır mısın?» diye sorar; koltuğunun altından oku çıkarıp ona verir. Gaybî, bu kerameti görünce Abdal Mûsâ'ya intisap etmek ister. Abdal Mûsâ, gireceği yolun, hele mücerredliğin (bk. MÜCERRED) pek zor olduğunu, babasından izin alması lüzumunu söyler. Gaybî, intisapta ısrar edince tarîkat usulünce Gaybî'yi tıraş eder, taç giydirir. Bunu haber alan babası, oğlunun derviş olmasını istemediğinden Teke beyine baş vurur, oğlunu dervişlerin elinden kurtarmasını ister. Teke beyi Kılağılı İsâ adlı birisini göndererek Abdal Mûsâ'yı çağırtmak ister. İsâ atına binerken Abdal Mûsâ'nın kerameti zuhur eder, at ürker, dolu dizgin kaçmaya başlar, ayağı üzengide takılı bulunan İsâ sürüklenerek parçalanır, ölür. Buna büsbütün kızan Teke beyi, Abdal Mûsâ'ya asker yollar; onu tutup yakmak için de ateş yaktırır. Abdal Mûsâ, dervişleriyle Teke beyine karşı çıkar; onunla beraber dağlar, taşlar da yürümeye başlar. Dervişleriyle ateşe girer, semâ ede ede ateşi sön-

KAYGUSUZ ABDAL

dürür; sonra çekilip tekkesine gider. Bu sırada kara bir canavar belirir. Abdal Mûsâ: «Bu, Teke beyinin ruhudur» der. Tekkeye odun getiren bir derviş de baltasını vurup canavarı ikiye biçer. O anda Teke beyi ölür, askerler dağılır. Bunları duyan Alâiye beyi, üç yüz adamı ile gelip şeyhi ziyaret eder; oğlunun dervişliğine razı olur. Abdal Mûsâ, Gaybî yahut Kaygı'ya «Kaygusuz» adını takar. K. A. kırk yıl dergâha hizmet eder. Sonunda hacca niyetlenir, Abbal Mûsâ ona icâzet verir. Kaygusuz icâzet kâğıdını, içinde saklamak için ayran tasına doğrayıp içer. Bundan sonra da kalbinden hikmetler coşar, şiirler söylemeye başlar. Abdal Mûsâ, ona kırk derviş verir. K. A. bunlarla yola düşer. Mısır'a gidince padişahın bir gözünün kör olduğunu duyar. Kendisi ve dervişleri, gözlerinin birinin üstüne pamuk yapıştırırlar, tek gözlü olurlar. Dimyat'tan gemiye binip Bulak iskelesinde karaya inerler. Padişahın hâcibi, bunlara rastlar. K.'la görüşür, pek hoşlanır. Varıp padişaha hallerini anlatır. Padişah bunları yemeğe çağırır, fakat sofraya sapı pek uzun kaşıklar koydurur. Ziyafette Mısır'ın bilginleri de vardır; fakat onlar bu kaşıkları görüp nasıl yemek yiyeceklerini düşünürlerken K. A. ve dervişler kaşıkla yemek alıp karşıda oturanın ağzına sunmaya başlarlar. Padişah K. A.'a gözlerinin ne olduğunu sorar. Kaygusuz: «Sizin bir gözünüzün görmediğini duyduk, biz de size uyduk» der ve padişahın gözünün açılması için dua eder. Yemekte bulunanlar âmin derler, sonunda ellerini yüzlerine sürerler, K. ve dervişler de ellerini yüzlerine sürüp gözlerinden pamuğu çıkarırlar. O anda padişah da ellerini yüzüne sürünce görmeyen gözü açılır, görmeye başlar ve K. A.'a mürîd olur.

K. A., şiirlerinde Abdal Mûsâ'dan bahseder; özellikle heceyle yazılmış çok güzel bir şiirinde dergâhın o zamanki durumundan, Muharremdeki tâziye âyinlerinden, dergâhın yakınında bulunan Akpınar ve Yeşilgöl'den bahseder, sonunda da pîrinden ayrı düştüğünü açıklar ve dergâhın Elmalı'da olduğunu belirtir (Abdülbâki Gölpınarlı: Türk Dili, 1968, sayı 207, s. 399).

Bektaşî rivayetine göre, Abdal Mûsâ, Hacı Bektaş'ın amcası Haydar Ata'nın oğlu Hasan Gâzi'nin oğludur. Âşık Paşazade, Abdal Mûsâ'nın Bursa fethinde bulunduğunu, bir savaşta külâhı düşüp bir askerin üsküfünü alarak giydiğini, bu yüzden Yeniçerilerin, Hacı Bektaş'ı pir tanıdıklarını yazar. Ona göre, Abdal Mûsâ bir süre Hacı Bektaş tekkesinde de oturmuştur (İst. 1332, s. 200 - 205). Kendisi bir şiirinde Horasan Eren'lerinden olduğunu, Azerbaycan'ın Hoy şehrinde doğduğunu söyler (A. Gölpınarlı: Alevî - Bektâşi Nefesleri, İstanbul, 1963, s. 23). Hacı Bektaş'ın H. 669 (1270) da öldüğü, Bursa'nınsa 726 (1326) da alındığı düşünülürse, soy bakımından Hacı Bektaş'la ilgisi doğru olabilir. Esasen Hacı Bektaş da Horasan Eren'lerinden, yani sûfîlere karşı olan Melâmetî'lerdendir ve Abdal Mûsâ Hoy'lu olduğunu bildirdiği şiirde, Hacı Bektaş halîfesi Hacım'dan da bahseder. Aynı zamanda Abdal Mûsâ'nın Baba İlyas yolundan olan ve Bursa fethine iştirak eden hemşehrisi Geyikli Baba ile de münasebetini tarihî kaynaklardan anlamaktayız (A. Gölpınarlı: *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İstanbul, 1961, s. 11 - 13, S. Nüzhet: *Türk şairleri*, 1, s. 164 - 171; özellikle 166 ve 169. sayfalar ve bu son sayfadaki şiir). K. A. bir risalesinde H. 800'de geldiğini (1397 - 1398) bildirdiğine göre, bu gelmekten maksat, risaleyi yazdığı tarih değil de doğduğu tarihse ve nüsha doğruysa Abdal Mûsâ'nın uzun ömürlü olduğunu, K. A.'ın da Abdal Mûsâ'ya epeyce genç bir yaşta intisap ettiğine hükmetmek icap eder. Ancak Bursa fethinde bulunan bir zâtın Hacı Bektaş'a ulaşmasına imkân olamayacağı gibi, Hacı Bektaş'ın amcasının torunu olması bakımından da bu mümkün değildir. Hacı Bektaş Tekkesi kitapları arasında K. A.'a isnad edilen *Dil - güşâ* adlı manzum bir risalenin başında, bu risalenin 900 târihinde Kastamonu'da Emîr İsfendiyar zamanında tasnif edildiği yazılmışsa da, Abdal Mûsâ dervişi olduğu hemen hemen muhakkak olan K. A.'ın bu târihte hayatta olduğunu belirten bu kayda hiç bir surette inanamayız. Mısır Bektâşi şeyhi Ahmed Sırrı Baba'nın *Er - Risâletü'l - Ahmediyye fî Târîhi't - Tarîkati'l - Aliyyeti'l - Bektâşiyye* adlı risalesinde K. A.'ın H. 791 (1388) de Mısır'a geldiği, 796 (1394) da Hicaz'a gidip haccettiği, sonra Medîne, Necef ve Kerbelâ'yı ziyaret edip 799 (1396) da Mısır'a döndüğü, 806 (1403) da tekkeyi yaptırdığı, 818 (1415) de vefat ettiği kayıtlıysa da, bu tarihleri nasıl ve nereden bulduğunu bildirmemektedir (Mısır - 1352 H. 1934, Şebab Matbaası. Bu risalenin 32 sayfası Arapça, sonraki 28 sayfası Türkçedir). 731 yahut 733 (1331 - 1333) de doğan, 834 (1431) te Mâhan'da ölen Seyyid Şâh Ni'metullâh - ı Velî'nin de Kasr'ül - Ayn tekkesinde bir mağarada yatan ve bu yüzden Ebû - Abdullâh'il - Magavrî diye anılan K. A.'ın yattığı mağarada üç erbain çıkardığını *Tarâik'ul - Hakaatk* sahibi bildirir ve bunun, mağara kapısında nesih yazıyla hakkedilmiş bulunduğunu da söyler (Tahran - 1345 Şemsî Hicrî, C. III, s. 3). Evliyâ Çelebi'nin bu tekkeden bahsederken K.'un burada gömülü olduğuna dair bir şey söylememesi, buna karşılık Kaygusuz Tekkesinin, Kazaskerkapısı'nda bulunduğunu bildirmesi (X, İst. 1938, s. 249 - 250), K. merkadinin sonradan icad edildiğini ispatlayacak mahiyette olamaz, ancak K. A.

adına bir başka tekkenin de bulunduğunu ispat eder. Evliyâ Çelebi H. 1093 (1682) te ölmüştür. İstanbul'da, Üsküdar, İnadiye'de Celvetî ve Bektaşî Hâşim Mustafa Baba'nın mürşidi olan ve bugün türbe kısmı yıkılmış bulunan Hâşim Baba Tekkesinin karşısındaki mezarlıkta yatan Hasan Baba'nın Horasânî Elifî taçlı mezartaşındaki sülüs yazıyle mahkûk kitabe aynen şudur: «El - Fâtiha Mısır'da Baba Kaygusuz Dergâhında Kasr - ı Ayn Şeyhi Kutbu'l - Abdâl merhum ve mağfûr Hasan Baba'nın rûhiyçün 1170». Açıkça anlaşılıyor ki XVII. yüzyılda ve XVIII. yüzyılın başlarında da Kasr - ı Ayn Dergâhı, K. A.'ın merkadini muhtevîdir. Bütün bu izahtan sonra şu sonuca gelebiliriz:

K. A. H. VIII. yüzyılın 2. yarısıyle IX. yüzyılın ilk yıllarında yaşamıştır ve Suriye ile Mısır, bu yüzyıllarda Kalenderîlerin temerküz ettiği ülkeler olduğundan o illere gitmiş yahut gönderilmiştir. Şeyhi Abdal Mûsâ'nın Hacı Bektaş'la ve Bektaşîlikle ilgisi olmakla beraber Bektaşîliğin erkân ve âdâbıyle henüz bir tarîkat haline gelmediği muhakkak olduğundan, adından da anlaşıldığı gibi «Zümre - i Abdâlân» dandır (Âşık Paşazade, s. 205). Nitekim kendisi de çehâr - darb tıraş olduğunu bir şiirinde açıklar (*Alevî - Bektaşî Nefesleri*, s. 175 - 176). Esasen XIII. yüzyıldan itibaren Bâtınî temayülleri yayan zümreler, belli başlı bir tarîkat haline gelmekten ziyade içlerinden yetişen bir ulunun adını taşıyan topluluklar halinde Abdallar, Kalenderîler, Câmiler, Hayderîler, hattâ Emreler, Saltuklular, Tapduklular gibi bölüklere ayrılmışlardır; bunların hemen hepsi, aynı inançtadır, hattâ giyim kuşam bakımından da pek az farklarla aynı karakteri gösterirler (*Yunus Emre ve Tasavvuf*, s. 17 - 50). Bektaşîliğin bütün bu zümreleri temsil ederek müstakil bir tarîkat haline gelmesi, ancak XVI. yüzyılda mümkün olmuş, fakat XVII. yüzyılda bile Bektaşîler, çehar - darb olmak suretiyle Abdalların geleneklerini yürütmüşler, onlardan tam bir surette ayrılamamışlardır (Evliyâ Çelebi, X, 247). Bektaşîlik, bu zümreleri temsil ederken onların gelenekleriyle beraber büyük şahsiyetlerini de kendilerine mal etmişler, bu suretle K. A. Bektaşî geleneğine girmiş, Bektaşî meydanındaki on iki posttan Nakıyb postu, K. A.'a, Ayakçı postu da mürşidi Abdal Mûsâ'ya isnad edilmiştir (Ahmed Rif'at: *Mir'âtü'l - Makaasıd fî Def'il - mefâsid*; İstanbul taş bas. 1293, s. 270 - 271). Ayrıca taç tercemanında da onun adı geçer (s. 291). Başka bir taç tercemanı da «Pîrin Hacı Bektâş - ı Velî, dem - i Sultan Kaygusuz destûr havâlet Allah eyvallah» diye biter (bizdeki istinsah tarihi olmayan yazma, 19 a). Ayrıca Bektaşîlerce Kaygusuz Abdal, Arabistan gözcüsü sayılır ve gülbanklerde adı böyle geçer. Diğerleri Kerbelâ, Hacıbektaş, Abdal Mûsâ ve Rumeli'deki Seyyid Ali tekkeleri olmak üzere dört halîfe makamı kabul eden Bektaşîler (*Alevî - Bektaşî Nefesleri*, Velî'nin şiirinin son dörtlüğü, s. 115), sonradan K. A. Tekkesini de bunlara katmışlardır.

K. A.'ın Topkapı Sarayı Müzesinde XVIII. yüzyılda Levnî tarafından yapılmış pek güzel bir minyatürü vardır. Eğninde tennûre, kolunda tesbih, boynunda teslim taşı, belinde palheng, kaşık ve ser - deste bulunan bu minyatürün önünde yere konmuş bir keşkül görülmektedir. Çehar - darb olan K. A. nefir çalmaktadır; kulağında mengüş, başında da Horâsanî elifî taca çok benzeyen kubbesi oniki dilimli, önünde şems - i siperî olan bir taç vardır ki üstüne fenâî sarılmıştır (bk. TARÎKAT CİHAZI). Şems - i Tebrîzî'ye âid olup bugün Konya Mevlânâ Müzesinde teşhirde bulunan taca çok benzer. Bizce Levnî, bu minyatürü, eski bir minyatürden yapmış olmalıdır. Bundan başka, K. A.'ın, ortadan ayrılmış saçları omuzlarına düşmüş, bıyıklarına hiç dokunulmamış, sakalı matruş, hayderiyeli ve tennûreli, niyaz vaziyetinde bir resmi daha vardır. Bu resimde, ayağının ucundaki akrep, yanındaki ağaca sarılmış yılan, yine yanıbaşında duran bir arslan K. A.'a karşı baş eğmiştir. Belediye Müzesi müdürü olup 1938 Nisan'ında ölen ressam Ahmed Ziya'nın bu resimden yaptığı yağlı boya tablo, İstanbul'da Gazanferağa Medresesindeki Belediye Müzesinde teşhir edilmektedir. Bektaşî'ler, lengeri dört kapıya, kubbesi Oniki İmam'a, mührü, yani üstündeki düğme denen ve başparmak büyüklüğünde ayrıca taca dikilmiş bulunan kısmı Hz. Peygamber'e işaret olan üstü oniki, başa giyilen kısmı dört dilimli tacı da Kaygusuz'a isnad ederler; ancak bu taca Huseynî, Hayderî ve Kelenderî tac da derler.

İstanbul'da Nûruosmâniye Kütüphanesinde, 940 Şâbanı başlarında (1534) tertiplenmiş, *Câmi'ül - Maânî* adı verilmiş Arabca bir cümle ile de tertibine tarih düşürülmüş, güzel bir ta'lıykle yazılmış, başlıkları müzehhep ve altın üzerine beyazla yazılı 315 yapraklık cildli, toplayanın Nûruosmâniye Kütüphanesi'ndeki bir mecmuada *İntihâb - ı Risâlât - ı Baba Kaygusuz* başlığı altında K. A.'dan mensur ve manzum seçmeler (106 b - 120 a), ona ait üç terci', iki terkib - i bend, iki müstezat ve bir mesnevî vardır (212 a - 216). Belediye Kütüphanesinde Muallim Cevdet kitapları arasında K. 216 No. da kayıtlı K. A.'a atfedilen bir tasavvuf risalesi, Osman Ergin kitapları arasında *Dil - güşâ* (No. 398), *Esrâr - ı Ârifîn Maglata - Nâme* risaleleriyle şiirleri (No. 663), *Delîl - i Budalâ* (No. 698, 948, 1321, 1803, 1889, 1890) *Vücûd - Nâme* (1321), Esmâ hakkında 975 beyitlik bir mesnevîsi (1047), şiirleri (1283), Esmâ ile sülûke ait bir risalesi ile bir başka risalesi (1296), manzum bir başka risalesi vardır (1407). Aynı kitaplar arasında 1102 No. da kayıtlı bir risale de K. A.'a isnat edilmekteyse de, üslûp ve muhtevâ bakımından bu eser K. A.'un olamaz. K. A.'ın bunlardan başka *Bahar - Nâme*, *Yaş - Nâme*, *Dolap - Nâme*, *Gevher - Nümâ*, manzum *Budalâ - Nâme* adlı şiirleri ve iki tane «Cefriyye» si vardır. *Delîl - i Budalâ* da denen mensur *Budalâ - Nâme*'si İstanbul'da basılmışsa da, tarihi yoktur. *Dolap-Nâme*, *Alevî - Bektaşî Şairleri*'nde neşredilmiştir (s. 243 - 247). Bu şiirin bir nüshası Millet Kütüphanesinde 759 No. da kayıtlı mecmuada, *Vücud - Nâme*'nin yeni bir yazması İst. Üniv. K. Türkçe Yaz. da 6817 No. da mevcuttur. Tam dîvanı, İstanbul'da, Topkapı'da, bugün satılmış ve bir köşk haline gelmiş olan Takyeci Bektaşî Tekkesindedir.

Bütün bu risale ve şiirlerin K. A.'a ait olduğu söylenemez. Meselâ *Vücud - Nâme*, hele iki Cefriyye, bizce kesin olarak K. A.'ın değildir. Meşrebi itibariyle K. A. cefirle uğraşamayacağı gibi, bu şiirlerin edâsı da K. A.'ın edasına uymaz. Burada cefire ait şiirler için diyebiliriz ki, zaman zaman siyasî bakımdan bu çeşit manzumeler yazılmış, yazdırılmış, halk arasına yaydırılmış ve böylece halkın manevî kuvvetinin sarsılmasına karşı durulmaya uğraşılmıştır.

K. A. da Yunus gibi aruzla yazdığı şiirlerde başarı göstermiş, fakat özellikle halka, halk diliyle söylemeyi daha uygun bulmuş, bu yüzden de halkın şairi olmuştur. Kendisini Abdâllerden sayan, çehar - darb tıraş olduğunu açıklayan

(*Alevî - Bektaşî Nefesleri* s. 175 - 176; *Türk Dili* Halk Edebiyatı özel sayısı, s. 398), tasavvuf ehlinin riyasına da çatan (aynı kitap ve yazı, s. 213 - 214; 398) K. A., günlük hayata ve realiteye de göz yummamıştır. Baharı över (*Alevî - Bektaşî Nefesleri*, s. 249); aldığı kart bir kazın bir türlü pişmediğini yana yakıla ve pek orijinal bir tarzda anlatır (s. 249 - 257); tembel bir kadının neler yaptığını, daha doğrusu neler yapmadığını pek güzel bir taşlamayla bildirir (s. 247 - 248). Yunus'un «Münâcât» ından sonra Tanrı'yla içli dışlı görüşmenin en güzel örneğini bir şathiyesinde verir (s. 213). Onda yaşayışa bağlılık, elde edilemeyen isteklere özlem, diyebiliriz ki birinci plandadır. Güzel yemekler yemeyi, içli bir özlemi gösteren mısralarla tesbit eder (s. 251); bu arada esrara düşkünlüğünü de açıklamaktan çekinmez (s. 214, 251 - 252). Her halde bu düşkünlüğün sonucu olacak, en ciddî görünen şiirlerinde bile birdenbire âdeta tekerlemeler söylemeye girişiverir ve, hiç şüphe yok ki, şaraba Kızıldeli, rakıya Dem ve Akyazılı adını takan Bektaşiler, onun bu iptilâsı yüzünden esrara da «Kaygusuz» demişlerdir.

Özellikle hece ile yazılmış şiirleri gerçekten de özlü ve orijinaldir, hattâ bazı şiirlerinde dörtlüklerin son mısralarındaki hece sayısını muayyen ölçüde çoğaltarak şiir yazdığı bile vardır (*Türk Dili* özel sayısı, s. 401 - 402). Fakat K. A. nesrinde, şiirinden daha ziyade muvaffak olmuştur. Mensur risalelerinin çoğu, hayal âleminde gördüklerini, düşündüklerini dile getirir. Cümleler kısa ve çok defa, bugünün deyimiyle, devriktir. Seci', zorlamadan ve kendiliğinden bu cümlelere hâkimdir. Dile yerleşmiş olanlardan başka, sözler tamamiyle Türkçedir (*Budalâ - Nâme* ve *Maglâtâ - Nâme*'den örnekler, s. 404 - 405). Hâsılı, Alevî - Bektaşî zümre edebiyatının kurucusu olan K. A., Türk halk edebiyatında eşsiz bir yazardır.

KAYI, Oğuzlar'ın 24 boyundan biri ve birincisi, bu bakımdan şeref ve itibarca başta gelenidir. Oğuz geleneğine göre Oğuz Han'ın altı oğlundan en büyüğü olan Gün Han'ın büyük oğlu Kayı'dır. Üstünlukleri buradan gelmektedir. Yine Oğuz geleneklerine göre, Batı Türkistan'da yaşadıkları sırada Oğuz yabgularını çıkaran beş boydan biri K.'lardır.

Kelime ilkönce Türkler tarafından, Kaşgarlı Mahmud'un 1077'de tamamladığı *Divânu Lugati't - Tü'k*'te *Kayık* biçiminde, daha sonra, tarihini XIII. yüzyıl başında yazan Fahreddin Mubarekşah tarafından *Kayık* biçiminde zikredilmektedir. Fatih Sultan Mehmed'in son sadrâzamı olup Arapça bir Osmanlı tarihi yazmış olan Karamanlı Nişancı Mehmed Paşa, Ertuğrul Gazi'nin dedesinin dedesini Kayık Alp olarak göstermektedir ki şahısların boy kurucusu ve ilk atası olduğu hakkındaki geleneğin tabiî bir sonucudur. Kelimenin anlamı «sağlam» olarak gösterilmektedir.

Kelime ortasında ve sonunda bulunan *ġ*, *g*, *ḳ*, ve *ḳ*'lerin düşmesi Türkçede hemen genel bir kural olduğundan *Kayıġ* (*Kayık*) kelimesi de zamanla *Kayı* biçimini almıştır.

Oğuzlar Türkistan'da iken K.'ların ne olduğu, ne yaptığı hakkında tarihî hiçbir bilgi yoktur. Gök Türk yazıtlarında bunlara raslanmadığı gibi, Çin kaynaklarında da K.'yı andıran bir boy veya topluluk adı görülmemektedir. Yalnız Hun yabguları arasında, meşhur Mete (Motun) Yabgu'nun oğlu ve halefi olup M. Ö. 174 - 161 (veya 160) arasında iktidarda bulunan şahsın adını Sinolog De Grott *Kiok* biçiminde okumuştur. Bu ad *kök* (= gök, mavi) kelimesinin Çin işaretleriyle yazılışı olabileceği gibi, *Kayıġ* kelimesinin bozuk bir yazılışı olabilirse de, öteki Sinologlar kelimeyi başka türlü okuduklarından ihtiyatla telâkki etmek icap eder. Aynı kelimeyi Deguignes *Ki - yo*, Biçurin *Giyüy* ve en sonra Eberhard *Çi - yü* biçiminde okumuştur.

K.'lar üzerinde ileri sürülen bir faraziyeye göre, bunlarla Türk âleminin en doğusunda bulunan Kay'lar aynı topluluktur. Kâşgarlı Mahmud bu ikisini ayrı gösteriyor, hatta iyi Türkçe konuşan Kay'ların ayrı dilleri de olduğunu ileri sürüyorsa da, bu gerçek Kâşgarlı'nın yaşadığı XI. yüzyıl için kesinlikle doğru olabilir. Büyük tarihî olaylar sırasında boyların nasıl parçalandığına dair bol örnekler bulunduğu için K.'lardan bir bölümün doğuya çekilerek zamanla Kay adını aldığını düşünmek mümkündür. Kâşgarlı'nın söylediği ayrı dil Moğolca, hatta Mançuca olabileceği gibi, bugünkü Çuvaşça ve Yakutça, o zamanki Bulgarca ve Hazarca gibi ayrı bir Türk lehçesi de olabilir.

K.'ların tarihteki önemleri Osmanlı hanedanını çıkarması olarak gösteriliyor. Tarihin en uzun ömürlü ve büyük hanedanlarından birini çıkarmak onların değer ve önemini artırır. Fakat bir de dikkate çarpmayan hareketleri vardır ki o da Selçuklu'ların Anadolu'yu istilâsında en büyük rolün K.'lar tarafından oynanmış olmasıdır.

Mükrimin Halil Yınanç, Osmanlı hanedanının K.'lardan olduğunu kesinlikle kabul ettiği halde, Faruk Sümer aynı kesinlikle karar vermemekte, yalnız bunu kuvvetle muhtemel saymaktadır.

Osmanlıların kendilerini K.'lara bağlaması iddiası II. Murad zamanında başlamıştır. Bu padişah bazı paralarında K. damgasını kullanmış, daha sonra da resmî belgelerde silâhlarda ve padişahların özel eşyalarında bu damga bulunmuştur. II. Murad'a kadar K.'lığın hatırlanmaması bunun uydurma olduğunu göstermez.

Anadolu istilâsındaki rolleri yer adlarıyle ispat olunmaktadır. Yerleşik hayata geçen Oğuz boyları, kurdukları köylere kendi adlarını vermişlerdir. Faruk Sümer, XVI. yüzyılda Anadolu'da *Kayı* adını taşıyan 94 yer adı tesbit etmiştir. Bugün 25 yer adı vardır. Buna bakarak, XIII - XV. yüzyıllardaki *Kayı* adlı yerlerin 95'ten daha fazla olduğu da düşünülebilir. Öteki boylardan hiçbirinin adı bu kadar yaygın değildir.

Bazı Osmanlı kroniklerinde, özellikle anonimlerde, K.'ların Horasan'dan Ahlat bölgesine gelerek 170 yıl orada kalıp Kâfirler'le savaştıklarından bahsolunur. Bu rivayet K.'lardan büyük bir bölümünün Tuğrul Bey ve Alp Arslan buyruğunda olarak bu bölgede Bizanslılar ve Gürcülerle yaptıkları savaşların bir hâtırası olabilir. Yani K.'lar, meşhur rivayette olduğu gibi batıya Çingiz istilâsı dolayısı ile değil, ilk Selçuklu istilâsına katılarak gelmişlerdir. Çingiz istilâsından kaçtıkları hakkındaki söylenti bunların bir bölümüne ve Anadolu'nun doğusunda kalanlarına âid olmalıdır. 1230'da, Erzincan civarındaki Yassıçimen'de Selçuklularla Hârezmliler çarpışırken Selçuklulara yardım ederek onların galebesini sağlayanlarda bu K.'lardır ve Osmanlı hanedanını kuranlar bu zümrenin beyleridir. XIII. yüzyılın başında K.'ların çoğu yerleşik hayata geçmişti. Osmanlı hanedanını çıkaran ve küçük bir topluluk olduğu söylenen bölüm ise Doğu Anadolu'da Harezmlilerin çıkardığı karışıklıktan ve yaklaşan Çingizli kuvvetlerinden dolayı batıya çekiliyordu. Bunların Ankara güneyindeki Karacadağ yöresinde bir süre kaldıkları hakkındaki kayıtlar, tarihî gidişe ve olayların mantığına uygun düşmektedir.

Osmanlı hanedanını çıkaran K.'ların Söğüt bölgesine yerleşmesi ve adı bilinen ilk beylerinin Ertuğrul Bey olması da tarihî bir gerçektir. Ancak, İlhanlıların Selçuk'lulara ve daha sonra da beyliklere hâkimiyet kabul ettirmeleri sırasında Osmanlı Beyliği de onların bir uç beyliği halini almıştır.

Osmanlıların düşmanı olan Kadı Burhaneddin'in tarihçisi Esterâbâdî'nin *Bezm ü Rezm*'de Osmanlıları «basit Moğol» olarak göstermesi bu yüzdendir.

Bugün Söğüt civarında yaşayıp yüzyıllardan beri Ertuğrul Gazi'nin türbesini törenle ziyaret eden ve onu kendi ataları sayan Karakeçililer de K. boyunun bir oymağıdır. II. Abdülhamid bunlara özel bir önem vermiş, imparatorluğun türlü etnik zümrelerinden kurduğu hassa askerleri arasında Karakeçililerden kurup Ertuğrul Alayı dediği bir birliği en güvenilir asker sayarak sarayın içini onlara muhafaza ettirmiştir.

K.'ların damgasını Kâşgarlı Mahmud, Reşîdeddin ve Yazıcıoğlu birbirinden azıcık farklı şekilde vermişlerse de, bunun önemi yoktur.

Oğuzlarda bir de «ongun», yani kutlu sayılıp öldürülmeyen hayvan geleneği vardı. Şamanizmden gelen bu geleneğe göre K.'ların ongunu yırtıcı kuşlardan doğan idi ve Gün Han'ın oğulları sayılan diğer üç boyla, yani Bayat, Alka Evli ve Kara Evli boylarıyle bu ongun ortaktı.

Yine Oğuz geleneğine göre şölenlerde her boyun ülüşü, yani yiyeceği et de ayrı olduğundan K.'larınki sağ kürek kemiği nahiyesi olarak tayin edilmişti.

Bunların ünü ve önemi dolayısı ile bazı hanedanların, meselâ Gaznelilerle Artukluların da K.'lar'dan olduğu ileri sürülmüşse de, bunun bir yakıştırma olduğu anlaşılmıştır.

KAYIK, yelken, kürek veya motorla hareket eden, insan ve eşya taşımak, balıkçılık yapmak için kullanılan tekne. K.'lar genellikle ağaçtan, bezden, bâzen metalden, plastikten, kauçuk ve deriden yapılır. Eskiden İstanbul'da çeşitli adlar verilen pek çok K. tipi kullanılmaktaydı. Bunların yelken K.'ı, piyade K.'ı, ateş K.'ı, odun K.'ı, pazar K.'ı, balıkçı K.'ı, hünkâr K.'ı, saltanat K.'ı... gibi çeşitleri vardı. Yolcu taşıyan K.'lara piyade K.'ı, çok sayıda insan ve yük taşıyan K.'lara pazar K.'ı, padişah K.'larına hünkâr K.'ı, paşaların bindikleri K.'lara ise saltanat K.'ı denirdi.

Saray ve devlet adamlarının K.'ları çok süslü olur, sedef ve fil dişi kakmalar ve yazılarla süslenirdi. Çini ile kaplanmış olanları da vardı.

İstanbul K.'ları, şekilleri ve süsleri ile, bir sanat eseri sayılacak derecede zevkli yapılmış K.'lardı.

KAYIK: Yarış kayığı

KAYIKÇI KUL MUSTAFA, XVII. yüzyılın ünlü Yeniçeri sazşâirlerindendir; çöğür çalmakla da ün kazanmıştır. Evliyâ Çelebî'nin ve Küfrî Nahâvî'nin kaydettiklerinden, sazşâirlerimizin pek çoğaldığı XVII. yüzyıla âid bir mecmuada IV. Murad'ın İran seferleri üzerine söylediği *Destan*'ın bulunması, devrinin tarihî hâdiseleriyle alâkalı başka şiirleri, bu yüzyılda yaşadığını kesinlikle anlatmaktadır. Şiirlerinde Mustafa, daha çok Kul Mustafa adını kullanması, Osmanlı teşkilâtındaki Kul sınıfına mensup bulunduğunu, dolayısıyla IV. Murad'ın İran savaşlarına katılan ordu şâirlerinden olduğu fikrini kuvvetlendirmektedir. Doğum ve ölüm yılını, nereli olduğunu bilmediğimiz K. K. M., başka sazşâirlerimiz gibi, devrinin hâdiseleriyle alâkalı destan ve türküler söylemiştir: IV. Murad'ın Revan seferi münâsebetiyle Acem Şâh'ına hitâben söylediği şiiri, Çorum'a karşı Kapusuzlar'ın hücumlarından birini, 1623'de Şah Abbâs'ın Bağdad'ı almasını anlattığı *Destan*'ları, 1622'de II. Osman'ın katli, IV. Murad'ın ölümü hakkındaki *Mersiye*'leri, Sultan İbrâhim'in tahta çıkışına dâir manzumesi onun hayatını aydınlatıyor; ele geçen, Kul Mustafa ve Mustafa adına kayıtlı iki şiir, Fuad Köprülü'nün tahmin ettiği gibi eğer onunsa, «gençliğinde Cezâyir'de bulunduğuna ve belki de Kayıkçı lakabını orada aldığına» hükmedilebilir. Bunların ikincisinde Akdeniz'in ünlü korsanı Murad Reis'ten söz ettiğine göre, bu şiirin, bu meşhur korsanın ölüm tarihinden, 1609 dan önce yazılmış olması lâzım gelir. K. K. M.'nın, fikirlerinin kaynağını tarih vak'aları teşkil eden bu tarz şiirleri san'at değeri bakımından kuru bir hikâyeden ibâret ise de, o devrin hâdiselerini yansıttığından dolayı halk arasında yayılmış olduğundan, kendisinin hayatını canlandırdığından mühimdir; bunlar arasında en çok ün salan, *Genç Osman Destanı*'dır.

XVII. yüzyıl sazşâirlerinin eserlerini içine alan bir mecmuada *Koşma-i Genç Osman* başlıklı, Kul Mustafa adına kayıdlı şiirin mevzûu, IV. Murad'ın Bağdad seferine katılan Genç Osman adlı şahsın kahramanlık hikâyesidir; bâzı kısımları eksik olarak ele geçtiği için, *Destan* değil *Koşma* başlığıyle kaydedildiği sanılmaktadır. Tarihî bir şahsiyet olan Genç Osman'ın kahramanlıklarının halk arasında yayılmasından doğan Çankırı Kıraman, Mudurnu, Konya, Ilgın, Niğde, Safranbolu Kırım, Bağdad, Türkmen rivâyetleri hakkında bilgi veren Fuad Köprülü'nün vardığı sonuç, Anadolu rivâyetlerinin kaynağını K. K. M.'nın *Koşma-i Genç Osman* adlı destanının teşkil ettiği, aynı şiirden çıkan Türkmen rivâyetinin, sonradan K. K. M.'nın adı unutularak Dadaloğlu'nun şiirleriyle süslendiği, Bağdad rivâyeti ile, menşe'ini K. K. M.'nın destanından almakla berâber, Anadolu rivâyetleri arasında benzerlikler bulunduğudur.

K. K. M.'nın yaratıcılığını, san'at kudretini yansıtan, tarih vak'alarını hikâyeleştirdiği şiirleri değil, kendi aşk duygularını ve ayrılık acılarını, bu arada tabiat sevgisini dile getirdiği *Semâ'î*, *Türkü*, bilhassa *Koşma*'larıdır. Klasik edebiyatın saz şâirleri üzerindeki te'siri dolayısıyle, Gevherî ve Âşık Ömer kadar çok olmamakla berâber, Farsça kelimeleri, terkipleri, Dîvân teşbihlerini kullandığını görürüz. Bunlar, onun, Dîvân edebiyatı geleneklerine, hattâ tasavvuf esaslarına yabancı bulunmadığını anlatmaktadır.

K. K. M.'nın yaşadığı devirde şiirleriyle, çöğür çalmakla kazandığı şöhret, Evliya Çelebî'nin, XVII. yüzyılın ünlü hezelcilerinden Küfrî Bahâî'nin ifâdelerinden, bu yüzyı-

la âid mecmualarda eserlerine rastlanılmasından, Gevherî'nin nazirelerinden, *Semâ'î*, *Türkü* ve *Koşma*'larının Gevherî, Âşık Ömer, Karaca Oğlan, Kâtibî'ninkilerle karıştırılmasından anlaşılmaktadır. Şiirlerinden Şam, Haleb ve Bağdad'a gittiğini; Adana taraflarında ve İstanbul'da da bulunduğunu öğrendiğimiz K. K. M.'nın şöhretinin XVIII. yüzyılda da devam ettiğini, IV. Murad tarafından himâye olunan şâirimizin *deyiş*'lerinin unutulmadığını, Uşşakî-zâde'nin *Şakāyık Zeyli*'ndeki, Vahid Mahtûmî'nin bir *kaside*'sindeki kayıtlara dayanarak söyleyebiliriz. *Koşma-i Genç Osman*'ı ise, bu adı taşıyan kahramanlık destanının ana kaynağını teşkil etmiş, Anadolu'nun birçok şehirlerinde, Kırım'da da yayılmıştır; Namık Kemal'in yazdığına göre, XIX. yüzyılın 2. yarısında kahvelerimizde okunuyordu. Şöhreti üç yüz yıldan beri sürüp giden K. K. M.'nın destanlaşan bu kahramanlık şiiri, günümüz saz şâirleri tarafından da bilinmektedir.

Bibliyografya: K. K. M.'ya dâir, önce 1914'de, Evliyâ Çelebî'den naklen yaşadığı yüzyıl, Bağdad'ın İran Şâhı tarafından alınması üzerine söylediği şiiri hakkında Fuad Köprülü tarafından bilgi verilmiştir (*İkdam*, *Sazşâirleri* - 5; 7, *Âşık Tarzı Hangi Hayat Şeklinin İfâdesidir*; *Mâlûmât-ı Tarihiye*, 6, 19 Nisan, 1330). *Yeni Mecmua*'daki *Halk Edebiyatı Nümûneleri-Kahramanlık Türküleri* başlıklı imzâsız yazısında K. K. M.'nın da bir şiirine yer veren Fuad Köprülü (C. II., nu. 36, 21 Mart, 1918), araştırmalarını ilerleterek, 1927'de *Kayıkçı Kul Mustafa* adlı makalesinde bâzı düzeltmelerle, hayatı ve şiirleri hakkında daha çok bilgi vermiş (*Hayat* mec., c. II., nu. 38, 18 Ağustos, 1927), üç yıl sonra, elde ettiği yeni notların ilâvesiyle, *Kayıkçı Kul Mustafa ve Genç Osman Hikâyesi*'ni neşretmiştir (İst., 1930); eserde 38 şiirin metnini, *Genç Osman Destanı*'nın notasını da buluyoruz. Hasan Eren'in bulduğu, IV. Murad hakkındaki iki *mersiye*'si, Sultan İbrâhim'in tahta çıkışı üzerine söylediği şiiri, birçok *Semâ'î*, *Türkü* ve *Koşma*'ları, hayat ve şahsiyetini daha aydınlatmıştır (*Türk Sazşâirleri Hakkında Araştırmalar*-I., Ankara, 1952, s. 57-100); eserin içine aldığı 45'den çok yeni şiirden biri, daha önce F. K.'nün adı geçen eserinde az farkla vardır (S. 81, nu. 14; krş., Fuad Köprülü, s. 65, nu. 22). Bu maddenin hazırlanışında bilhassa Fuad Köprülü'nün, kısmen Hasan Eren'in eserlerinden faydalandık. S. N. Ergun'un *Halk Edebiyatı Antolojisi*'nde Fuad Köprülü'nün eserine ilâve bilgi ve metin yoktur (İst., 1938, s. 42-47); şöhreti hakkında, ayn. müellif, *Âşık Ömer, Hayatı ve Şiirleri* (İst., b. t. y., s. 59, 66, 79, 94, 433). Şiirleri için bk., Besim Atalay, *Anadolu Şiveleri* (*Türk Dünyası* gzt., nu. 67, 7 Kasım, 1919); M. Ş. Ülkütaşır, *Sazşâirlerine âid Basılmamış Parçalar* (*Atsız* mec., nu. 11, 15 Mart, 1932); Ahmed Tal'at *Türk Şiirlerinin Vezni* (İst., 1933, s. 151); Vâhid Lutfî, *Halk Edebiyatı'ndan Nümûneler* (*Edirne* gzt., 28 Eylûl, 1933); Murad Bey, *Halk Edebiyatı Şiir ve Dil Örnekleri* (İst., 1933, s. 92, nu. 29); Ahmed Bahâ, *Halk Edebiyatından Örnekler* (*Bartın* gzt., nu. 443, 2 Mayıs, 1934); M. Ş. Ülkütaşır, *Halk Edebiyatı* (*Yeni Türk* mec., nu. 48, Aralık, 1936); Neş'et Köseoğlu, *Yine Kul Mustafa'ya dâir* (*Çorumlu* mec., nu. 6, 15 Eylûl, 1938); M. Hâlid Bayrı, *Kul Mustafa'ya âid Bir Tekerleme* (*Türk Folklor Araştırmaları*, nu. 182, Eylûl, 1964). Bütün bu şiirlerden birkısmı mükerrer, 8'i daha önce basılmamıştır; böylece, K. K. M.'nın 90'a yakın şiiri tesbit edilmiş bulunuyor. *Genç Osman Destanı* için bk., Nâmık Kemal, *Terâcim-i Ahvâl Şehzâde Süleyman Paşa* (*Çanta* mec., nu. 4, 1291, s. 4, imzâsızdır); Ali Rizâ, *Cenup'ta Türkmen Oymakları* (C. I., İst., 1931-32, s. 69, c. IV., 1934, s. 80, c. V., 1939, s. 48); M. Şâkir, *Basılmamış Halk Şiirleri* (*Atsız* mec., nu. 17, 25 Eylûl, 1932); A. Baha, *Karakoyunlu Yollarında Gezgü Duyguları* (*Bartın* gzt., nu. 490, 17 Nisan, 1935); Neş'et Köseoğlu, *Kul Mastafa ve Çorum Erliği* (ayrıca bir *Semâ'î*, *Çorumlu* mec., nu. 2, 15 Mayıs, 1938); M. Hâlid Bayrı, *Kul Mustafa'nın Yeni Bir Manzûmesi* (*Kopuz* mec., nu. 6, 15 Eylûl, 1939); Osman Saygı, *Genç Osman ve Şeyh Murtazâ Efsânesi* (*T. F. A.*, nu. 108, Temmuz, 1958); Abdülkadir Karahan, *IV. Murad Devri Bağdad Seferleri Hakkında Bir Fetih-Nâme ve Genç Osman'ın Tarihî Şahsiyeti* (*VI. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1967, s. 321 v. d.): Molla Ridvanoğlu Hacı Mustafa'nın, H. 1130 (1717-1718)'da yazdığı bu mühim eserinin yazması Oxford'da Bodleian Library'dedir; Genç Osman'ın tarihî şahsiyetini anlatan iki hikâye, Naimâ'nın anlattığından farklı *Destan*'lardaki kahramanlık vak'alarına, bılhassa K. K. M.'nın *Koşma-i Genç Osman*'ına uygundur.

Biri ötekine karıştırılmaması için, K. K. M.'dan başka, aynı isimli yedi şâir daha bulunduğunu hatırlatalım. IV. Murad devri meşhur tekke şâirlerinden Kul Oğlu Mustafa Efendi; yine XVII. yüzyılda, Cezâyir şâirlerinden Mustafa; XVIII. yüzyıl sazşâirlerinden Âşık Mustafa (F. K., *ayn. esr.*, s. 8); XIX. yüzyıl sazşâirlerinden Kul Mustafa (Ali Rizâ Yalman, *Gazî Antep Halk Şâirleri*, *Halk Bilgisi Haberleri*, nu. 80. 81, Haziran, Temmuz, 1938); XX. yüzyıl sazşâiri Kul Mustafa ve Âşık Mustafa (A. R. Y., *Cihan Harbi ve Halk Türküleri*, *Görüşler* mec., nu. 22, Kasım, 1939; *Gazî Antep Şâirleri*, *Halk Bilgisi Haberleri*, nu. 91, Mayıs, 1931). Zamânı tesbit edilemeyen, amcası kızıyle aşk hikâyesi dillerde dolaşan saz şâiri Kul Mustafa (Ömer Özbaş, *Folklor Derlemeleri*, *Gazî Antep* gzt., 2, 9, 16 Aralık, 1938; 16 Şubat, 1940, 1 Mart, 1941).

KAYIN (Fagus), Kayıngillerden, güzel görünüşlü bir orman ağacı. Boyu 40 m ye kadar yükselen K. ağacının gövdesi gümüşî renkte, düzgün yaprakları telek damarlı ve dişlidir. Denizden 800-1 300 m yükseklikte ormanlar meydana getirir. Erkek ve dişi çiçekleri ayrı ayrıdır. Erkek çiçekler genellikle toparlak başak biçiminde olur. Dikenli olan petil yüksüğü iki meyvelidir ve dört kapakçıkla açılır. Ilıman ve soğuk bölgelerde yetişen 15 kadar türü vardır. Avrupa'da yetişen türü orman K.'ıdır. Yüz kırk yıl kadar yaşar. Kerestesi beyaz, sağlam ve serttir. Fakat çoğu zaman çatlar. Kaplamacılıkta, karoseri takunya, eğri tahtalı mobilya, oyuncak, fırça sapı, kasnak yapımında kullanılır. Tomruk artıklarından demiryolu traversi, araba aksamı ya-

KAYIN AĞACI: Ağaç, gövde, yaprak ve meyvesi

pılır. Dalları kömür yapımında ve yakacak olarak kullanılır. Meyvesinden yenilebilen bir yağ elde edilir. Kozalağı kestaneye benzer, fakat kestaneden daha küçük bir üçgen biçimindedir. Bademi beyaz, yağ bakımından zengindir. K. kozalağı bazı yerlerde yenir. Domuzlar ve kümes hayvanları K. kozalağını çok sever.

KAYINGİLLER, İkiçeneklilerin Kozalaklılar takımından, yumurtalıkları altta, meyveleri kapçık meyve durumunda olan, kayın, gürgen ve türleri gibi büyük orman ağaçlarını içine alan bir bitki familyası.

KAYISI (Prunus armeniaca), Gülgillerden bir ağaç. Bütün ılık iklimlerde yetişen K. ağacının ana yurdu Orta Asya'dır. Erken çiçek açtığı için ilkbaharı donlu geçen yerlerde yetişmez. K. ağacı yaprağı bakımından eriğe, kabuğu bakımından şeftaliye benzer. Şeftali ve erik ağaçlarına aşılanabilir. K.'nın birçok çeşitleri vardır (bk. ZERDALİ). Yurdumuzda en çok, Malatya, Erzincan, Ankara, İzmir, Manisa, Bursa, Kırşehir, Çorum, Kayseri, Amasya ve Niğde'de yetişir. Başlıca K. çeşitlerimiz Şekerpare, İmrahor, Turfanda Kurukabuk, Muhittinbey, Hacıkız, Çöloğlu, Şam v. b. dır. Çöloğlu ve Kurukabuk daha çok kurutularak satılır. Yurdumuzda 2 000 000 kadar kayısı ağacı vardır. K. yetiştiren yerlerimizin başında gelen Malatya'da K.'lar sergilerde kurutulur, sonra kükürt fırınlarında sarartıldıktan sonra piyasaya sürülür. Kuru K. besin bakımından yaş kayısıdan daha zengindir.

KAYISI

KAYITBAY, Melik el - Eşref Ebu'n - Nasr Seyfüddin el - Mahmudî ez - Zâhirî (1408 - 1495), Mısır Burcî Memlûk sultanı. Aslen Çerkez olup, Hâce Mahmud adında bir tüccar tarafından satın alınarak Mısır'a getirilmiştir. Bu münasebetle el - Mahmudî nisbesini taşımaktadır. Daha sonra bir sipahiye satılmıştır. En sonunda Melik ez - zâhir Seyfüddin Çakmak'ın köleleri arasına katıldı. Bu sebeple de ez - Zâhirî lakabını almıştır. Sultan Çakmak kendisini azad etmekle ona karşı minnetini belirtmek için K., onun da taşıdığı, Seyfüddin unvanını kullanmıştır. Hükümdar olduğu zaman 60 yaşında olduğuna göre K.'ın 1408 yılında doğmuş olması muhtemeldir.

K., azad olduktan sonra metin adımlarla Memlûk askerî hiyerarşisinde ilerlemiştir. Muhafızlıktan sonra Devadar es - sagir ve Melik el - eşref İnal zamanında ümera - yi aşarât'a dahil olmuştur. Melik ez - Zâhir Hoş kadem devrinde sırasıyle Emir - i tabılhane, Şarabdar ve nihayet Mukaddem - i elf rütbelerini ihraz eyledi. Kasım 1467'de Hoşkadem'in ölümü üzerine Melik ez - Zâhir Ebu Said Yılbay'ın cülûsu sırasında Reis Nevbet en - nuvâb, yani muhafız kuvvetleri kumandanı olmakla Memlûk imparatorluğunun en nüfuzlu kimselerinden biri haline gelmiştir. Şeci ve cesur bir kimse oluşu, maiyetini koruması, asker arasında tutunmasına ve sevilmesine vesile oldu. Ancak, Yılbay'ın devlet işlerini Devadar - i sâni Hayırbay'a bırakması bazı hoşnutsuzluklara yol açtığı gibi, Memlûk beylerinin de aralarında klikleşmelerine sebep olmuştur. Bu sırada Dulkadırlı hükümdarı Şehsüvar Bey'in Mısır Şam kuvvetlerini bozarak Emir Kulaksız'ın elinden Darende'yi alması, hele Atabeğ Özbek'in kuvvetlerini yenilgiye uğrattıktan sonra Payas ile Sis kalelerini ele geçirmesi, Kahire'de büyük heyecan uyandırmıştı. Bunun üzerine Yılbay muhafız kuvvetleri komutanı K. emrinde büyük bir ordu meydana getirmeye başlamıştı. Fakat Hayırbay'a muhalif olan K., Suriye'ye hareket etmeden önce Memlûk devletindeki hoşnutsuzlukları gidermek üzere harekete geçmiştir. Muhafız kuvvetlerini Yılbay'a karşı ayaklandırarak Ocak 1468'de Memlûk tahtına samimî dostu Melik ez - Zâhir Ebu's - saâdat Demirboğa'nın cülûsunu sağlamıştır. Kendisi de atabeğlik görevini almıştır. Bu suretle Hayırbay ve taraftarları bir süre için iktidardan uzaklaşmış oldular. Bu durum uzun sürmemiştit. Ocak 1468 sonunda Hayırbay kaleye verdiği bir baskınla Demirboğa'yı yakalamış ve hapsetmiştir. Olayın tertibinden itibaren durumdan haberdar olan ve gelişmeleri izleyen K., Hayırbay'ın Memlûk tahtını gaspetmek istemesi üzerine emrindeki kuvvetlerle harekete geçmiştir. Duruma hakim olarak Hayırbay'ı ve taraftarlarını bozguna uğratınca Hayırbay kaleye kaçmıştır. Demirboğa'yı hapisten çıkartarak K. karşısında kullanmak istemiştir. Ne var ki, Demirboğa saltanatı kendi arzusu ile ve ileri bir görüşle K.'a devretmek için Memlûk beylerine gerekli telkinlerde bulunmuştu. Bunun üzerine Memlûk beyleri Kahire kalesinin Zincir kapısı önünde bulunan K.'a saltanatı teklif etmişlerdi. Bu iş için zamanı biraz erken bulan K., bir süre tereddüt ettiyse de sonunda kabul etmiştir. Demirboğa'dan alınıp getirilen şiâr - i saltanatı (bk. ŞİAR), yani tırâz - i mülûkîyi takınmış ve diğer ümera ile ulemayı davet ettirerek Memlûk törelerine göre Demirboğa'nın saltanattan hal'i ile kendi cülûsunu teyid eden hukukî işlemleri tamamlatmıştır. Böylece 7 Receb 872(1 Şubat 1468) de Mısır Memlûk tahtına oturmuştur.

K. hükümdar olunca ilk iş olarak Hayırbay'ın sürgün edilmesi, taraftarlarının dağıtılmasıyle meşgul oldu. Demirboğa'ya ise gereken ilgiyi göstererek arzusu üzerine Dimyat'ta oturmasına müsaade eyledi. Giderken onunla görüştü. Veda sırasında elini öpmek istediyse de, Demirboğa izin vermeyince iki eski arkadaş kucaklaştılar, gözyaşlarını tutamayıp ağlaştılar. K., eski yaşlı Memlûk emirlerine, saltanattan uzaklaştırılmış meliklere de dostça davranmıştır. Hepsine seyahat hürriyetlerini tanımıştır. Hatta bunların, kendi bulunmadığı zamanlarda dahi Kahire'ye, Saray'a gelip gitmelerine müsaade etmiştir. Memlûk komutanları arasındaki çekemezlikleri, kıskançlıkları yok etmeye çalışmıştır. Memlûk ordusunda kendisine karşı derin bir sevgi uyandırmıştır. Görevini muhteris bir kimse olarak değil, ancak, kendisine verilen bir iş olduğu için yapmaya çalıştığı kanaatini yaymakta başarı gösterdi. Nitekim sefer bahşişi dolayısıyle baş çeken Karânisa ve Cülbân askerlerinin serkeşliği üzerine K., yanındaki emirlere o anda istifa ettiğini ve yerine yeni bir hükümdar seçmeleri için gereğini yapmalarını bildirmişti. Bunu göstermek için de saltanat tirazını hemen çıkarmaya kalkışmıştı. K.'ın bu davranışı tesirini derhal göstermiş ve asker bağrışıp çağrışarak görevini bırakmamasını ondan istemişti. Böylece en büyük komutanından en küçük Memlûk neferine kadar kendisini kabul ettiren K., Memlûk sultanlarının en büyüklerinden biri oldu. Memlûk devletinin yönetimini eline aldığı zaman devlet siyasî olduğu kadar, ekonomik bakımdan da buhran içindeydi. Şehsüvar Bey devletin kuzey sınırlarında tehlikeli

olma durumunu muhafaza ediyor, bazı urban şeyhleri de ayaklanmış bulunduklarından memleketin içinde bile güvenlik ortadan kalkmış bulunuyordu. Bunun yanında devlet hazinesi bomboştu. K., orduyu tensik edebilmek için ihtiyacı olan parayı evkaf hazinesinden sağlamak istemiştir. Ancak Şeyhülislâm Eminüddin - i Aksarayî «Sizde ve ümerada olan servet bütünüyle harcanmadan evkaf gelirlerine el atamazsınız» diyerek bu teşebbüsü önledi. Bu tutum karşısında Memlûk beyleri K.'a olan bağlılıklarını ve güvenlerini göstermiş, Hazinenin ihtiyacı olan parayı sağlamışlardır. K. ise geniş bir görüşle kuzey sınırlarında Mısır Memlûk hâkimiyetini tehdit eden Şehsuvar Bey'e karşı Osmanlı padişahı II. Mehmed'in tarafsızlığını sağlamayı öngörmüştür. Bu sebeple Mısır devletinin zımnen koruduğu Karaman hükümdarı Ahmed Bey'le ilişkilerini kesmiş ve Fâtih'e gönderdiği elçiyle Osmanlıların Şehsuvar Bey'i himaye etmelerinden vazgeçmelerine karşılık, Mısır kuvvetleri tarafından ele geçirilecek Dulkadırlı topraklarını Osmanlı devletine terk edeceğini vâdetmiştir. Fâtih, K.'ın isteklerine razı olduğundan Osmanlı yardımlarını kaybeden Şehsuvar Bey, 1471'de Antep'te Yeşbek karşısında yenilmiş ve Zamantı kalesinde yakalanarak Kahire'ye gönderilmiştir. Savaş kaidelerinin aksine olarak burada idam edilmiştir. Bk. ŞEHSUVAR BEY. Bu suretle Dulkadırlı beyliği üzerinde hegemonyasını tesis eden K., bu devletin başına Şah Budak Bey'i naspederken, bu başarıdan önce Fâtih'e yapmış olduğu vâdleri de unutur gözükmüştür. Fâtih, Alâüddevle Bey'i techiz ederek bölgeye göndermiştir. Ancak, Alâüddevle Bey yenilgiye uğradığı gibi, Şehzade Bayezid'in kapıcıbaşısı da Şah Budak Bey'in elinden kurtulmak için Mısır'ın Sis kalesi naibine sığınmak zorunda kalmıştır. Fakat Memlûk naibi Kapıcıbaşı ile yanındakileri öldürtmüş ve kesik başlarını Kahire'ye göndermiştir. Fâtih, bu durumda, yani K. tarafından vâd edilen toprakların teslim edilmemesi, Şehsuvar Bey'in usulsüz olarak öldürülmesi, hele Şehzade Bayezid'in kapıcıbaşı ile adamlarının kesik başlarının Kahire'de cirit meydanında çevgân oyununda kullanılması olayları karşısında fakat, gerçekte güneydoğu Anadolu egemenliği konusunda K.'la hesaplaşmak zorunu ile karşılaşmıştı. Onun 1481'de ölümü, gittikçe kaçınılmaz bir hal alan savaşı bir süre için ertelemiştir.

K.'ın güneydoğu Anadolu'da Memlûk hegemonyasını kurmak için mücadele etmek zorunda kaldığı diğer bir hükümdar da Akkoyunlu Uzun Hasan Bey'di. Ancak, Akkoyunlu tehlikesi Fâtih'in Uzun Hasan Bey'e 1473'deki galebesiyle önemini kaybetmişti. Mamafih iki devlet arasındaki anlaşmazlık, Uzun Hasan'ın 1478'de ölümünden sonra da sürdü. Hama civarında oturan Urban'ın şeyhi Seyf'i Akkoyunluların Urfa valisi Bayındır Bey'in himaye etmesi iki devleti karşı karşıya getirmişti. K. komutanlardan Yeşbeğ'i Urfa üzerine gönderdi. Bu kale önünde yapılan savaşta Memlûk ordusu ağır bir yenilgiye uğramıştır. Başta Yeşbeğ olmak üzere birçok Mısır'lı komutanlar bu savaşta maktul düştüler. Ama K., Akkoyunlular üzerine yeniden bir saldırıya geçmeye Mısır'ı tehdit eden Osmanlı baskısı karşısında fırsat bulamadı. Fâtih'in ölümü üzerine Osmanlı devleti iktidar kavgasıyla sarsılmıştır. K., kuzey sınırlarına dayanan bu güçlü devletin içten za'fa uğramasından Mısır hesabına memnun oluyordu, Kısa bir süre sonra Osmanlı tahtı üzerinde hak iddia eden Şehzade Cem, Suriye sınırından Memlûk topraklarına girince, hükümdarlara mahsus törenle karşılanmıştı. Şehzade Kahire'ye geldiği zaman K. hariç, bütün devlet erkânı tarafından karşılanmış ve ertesi gün K. tarafından kabul edilmiştir. K., Sultan Cem'e ilgi göstermiş, Antakya'yı kendisine ikta eylemişti. Bir süre sonra Cem, tekrar Anadolu'ya dönmek ve mücadelesine devam etmek isteyince, K. tereddüt etmişti. Bu konu üzerine bir meclis toplamış ve konuyu tartışmıştır. Gerçi Osmanlı devletinin bir iç savaşa düşmesi Mısır'ın menfaatlerine uygundu, ama aksi de düşünülebilirdi. Cem'in başarısızlığı ile birlikte onu Anadolu'ya gönderen devlete karşı kuvvetli Osmanlı hükümetinin düşmanlığı da kazanılabilirdi. Bu tartışma sonunda K., «bir kişi kendü ihtiyariyle gelüp, hac idüp, gine gitmek diler. Biz ne vechile meneyleyelim» diyerek Cem'in dönüşüne izin vermiştir. Onun Mısır topraklarında teşkilâtını kurabilmesine müsaade ettiği gibi, ihtiyacı olan parayı da vermişti. Cem macerası başarısızlıkla son bulduğu zaman, ailesi efradını himaye etmekte kusur etmemişti. II. Bayezid'in bunların gönderilmesi için yaptığı talepleri de reddeyledi. Bütün bu gelişmeler K. ile II. Bayezid arasında savaşı kaçınılmaz hale getiriyordu. K. güçlü komşusu ile savaşı önlemek içi son bir teşebbüste bulundu. Çok gecikmiş olmakla beraber Emir Canı bek Habib adında bir elçi ile II. Bayezid'in hem cülûsunu tebrik ediyor, hem de Osmanlı padişahı adına Hindistan'dan gönderilmiş olup da Mısır gümrüklerinde alıkonan hediyeleri kendi hediyeleriyle birlikte takdim ediyordu. Ayrıca, II. Bayezid'in Anadolu ve Rumeli ülkeleri üzerindeki sultanlığını da tanıyordu. K., himayesindeki Abbasî halifesi III. Mütevekkil'e de bir mektup yazdırmış, barışıklığı sağlamaya çalışmıştı. Ama bu gayretleri sonuç vermemiştir. İki devlet 1485'te savaşa tutuşmuşlardır. Osmanlı - Memlûk savaşı 1491'e kadar sürdü. Savaş, K.'ın bütün çabalarına karşılık Mısır için mahallî bazı başarılardan başka bir şey sağlamamış, tersine Mısır'ın ekonomik ve askerî durumunu altüst etmişti. K., durumu ulema ve Memlûk beylerinin huzurunda «Osmanoğlu Mısır askeriyle muharebeden vazgeçmiyor. Bilâd - i cebeliye ahvali fesada vardı, harab oldu. Tüccar Mısır'a mal getirmekten imtina ediyor. Asker maaş istiyor, maaş vermezsem cümle Mısır'ı ve Kahire'yi yağma edip yakacaklardır. İbn - i Osman'ın askeri tekrar taarruz ederse asker para almadığı için mukabele etmez» diyordu.

K., Osmanlı gücü karşısında artık dayanamayacağını anlayınca, barış çareleri aramaya başlamıştır. Bir yandan Osmanlı ulemasından Şamlı Molla Arab'ı kendisine imale ettiği gibi, Tunus sultanını da mutavassıt olarak araya sokmuştu. Kardeşi Cem'den ve onu eli altında tutan Papa VIII. Innocent'ın faaliyetlerinden, bir Haçlı seferinden çekinen II. Bayezid 1491'de barışı kabul etmişti. Böylece Mısır, Osmanlı tehlikesini bir süre için atlatmış oldu.

K.'ın bundan sonraki devri barış içinde geçmiştir. Ama bu devrede bütün gayretlerine rağmen Memlûkler arasındaki anlaşmazlıkları gideremediği gibi, bozulan ekonomiyi de ıslah edememiştir. 1495'te hastalanmış ve bu sırada Cülban birliklerinin meydana getirdiği karışıklıklardan duyduğu üzüntüyle ölmüştür. Yerine oğlu Melik en - Nasır Muhammed geçmişti.

K. dindar, âdil ve dirayetli bir hükümdardı. Ancak, gaddar denilecek kadar haşin bir karakteri vardı. Sadece bir kadınla nikâhlanmıştı. Cariyeleri arasında onun üzerinde nüfûz kurabilen Sultan Muhammed'in anası Asilbay'dı. Anadolu savaşları için Mısır halkına çok ağır vergiler yüklemek zorunda kalmıştı. Mamafih toplanan vergileri

savaş olmadığı takdirde vergi mükelleflerine iade ettirerek herkesin hayretini celb ederdi. Papalığın ve Macaristan'ın Osmanlılara karşı ittifak tekliflerini de «bu, bizim aramızda bir anlaşmazlıktır. Biz işimize, gayrı karıştırmayız» diyerek reddetmiştir.

K. hayır işleriyle de tanınmış bir hükümdardı. Ülkesinin her yerinde yaptırdığı inşaatla büyük masraflarda bulunmuştur. Kahire'de İslâm mimarisinin örnek eserlerinden biri olan Cami'i ile K. medresesi (Hankâh), Kudüs ve Haremeyn'deki hayır eserleri bunların en meşhurlarıdır. Ayrıca, bir yıldırım sonunda yıkılan Haleb kalesini yeniden yaptırttığı gibi, yangınla harap olan Mescid-i nebevîyi de onarmıştır. Cenazesi Kahire'de kendi adını taşıyan cami yanındaki türbeye gömülmüştür.

KAYMA SÜRTÜNMESİ: bk. SÜRTÜNME.

KAYMAKAM, Arapça kaim-makam kelimesinin Türkçeleştirilmiş şekli olup «makamına kaim», yâni «vekil» Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde çeşitli makam sahipleri ve memurlar için kullanılmıştır. Bunların en önemlisi Sadaret K.'ıdır. Rikâb-ı Hümayun yahut Asitane K.'ı, daha çok da K. Paşa denilen Sadaret K.'ı XVI ve belki XV. yüzyıldan itibaren Sadrazamın sefere çıktığı vakit kendi yerine İstanbul'da bıraktığı vekildir. Sadaret K.'ı Sadrazam'ın hemen bütün yetkilerine sahipti. Bu itibarla memleket işleri hakkında kanun dairesinde ferman gönderir, belirli memuriyetlere tevcihat yapardı. Yalnız, Ordu-yı Hümayun'un bulunduğu bölgeye karışmazdı; çünkü o bölge Serdar-ı Ekrem sıfatıyle ordunun başında bulunan Sadrazamın doğrudan doğruya idaresine tâbiydi. Sadaret K.'ı Sadrazam gibi divan günleri divana giderek dava dinler, çarşamba ve cuma günleri de ikindi vaktinde kendi konağında divan akdederdi. K. divanına İstanbul kadısı, şıkk-ı sani ve salis defterdarları, nişancı ve reisülküttap vekilleri katılırlardı. K. konağında akdedilen divana da İstanbul kadısından başka Galata, Üsküdar ve Eyüp kadıları gelirlerdi. Sadrazam ile birlikte sefere giden Yeniçeri Ağası'nın İstanbul'da kalmış olan vekili Sekbanbaşı çarşamba günleri divana bir süre katılır, Cuma günleri uğramazdı. Sadaret makamında değişiklik vukuunda eyalet valilerinden biri bu makama nasbolunduğu takdirde, yeni sadrazam İstanbul'a gelinceye kadar bir K. tayin olunurdu. Sadaret K.'ı önceleri vezirler arasından seçilirdi. Tanzimattan sonra Sadaret K.'lığına vükelâdan birinin getirilmesi âdet olmuş, Meşrutiyet devrinde ise Şeyhülislâm veyâ Harbiye Nazırı Sadrazam'a vekâlet etmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ıslahat hareketlerinin geliştiği XIX. yüzyılda K. askerî ve mülkî terim olarak yeni anlamlar kazanmıştır. Sultan II. Mahmud'un 1826 yılında kurduğu Asâkir-i Mansure-i Muhammediye ordusunda K. binbaşı ile miralay arasında bir rütbe sayılmıştır. Bu rütbe Türk askerî teşkilâtında devam edegelmiş ve 1935 Nisanında K. terimi yarbay terimiyle değiştirilmişiir. Tanzimat'ın ilk yıllarında Osmanlı idarî teşkilâtında yapılan ıslahatta sancak'ın mülkî idare âmirine K. denilmiştir. 8 Kasım 1864 tarihli Vilâyet Kanunu'nun kabulünden sonra K., kaza'nın idare âmiri olmuştur. Cumhuriyet devrinde de K. devletin mülkiye teşkilâtında kaza (daha sonra ilçe) nın en büyük idare âmiri olarak vazife görmektedir.

KAYMAKAM DÎVÂNI: bk. KAYMAKAM PAŞA.

KAYMAKAM FERMÂNI: bk. KAYMAKAM PAŞA.

KAYMAKAM PAŞA: Osmanlı Devleti'nde sadrazamların Serdâr-ı Ekrem (savaşa giden ordunun başkomutanı) olarak veya herhangi bir sebeple başkentten ayrılması halinde vekil olarak bıraktığı, Kubbealtı (kabine) na dahil vezîrlerden 2. vezîr (vezîr-i sânî) e verilen ad. Bu önemli göreve atama, sadrazamın yazılı teklifinin padişahça tasdık edilmesi suretiyle yapılırdı. Bu ferman, ilk Dîvân (Kabine) toplantısında okunur ve «Kaymakam-ı Rikâb-ı Hümâyûn», «Kaymakam-ı Âsitâne-i Sa'adet» de denilen K. P., sadrazamın bir kısım yetkilerine sahip olarak görevine başlardı. Sadâret Kaymakamı olan vezîr, sadrazamla birlıkte padişah tarafından kabul edilir; kendisine hil'at (samur kürk) giydirilip atama ilân olunur; önceleri Dîvân-ı Hümâyun'da (Saray'da Kabine'nin toplandığı yerde), sonraları Paşakapısı'nda (Bâb-ı Âlî'de) Kaymakamlık Fermânı törenle okunurdu. Herhangi bir sebeple sadrazamlık boşalır da bu makama taşrada bulunan eyalet valilerinden biri atanırsa, yeni sadrazam başkente gelinceye kadar hükumet işlerini yürütmek üzere padişah tarafından bir Sadâret Kaymakamı atanırdı. Padişah savaşı daha yakından izlemek veya başka bir sebeple uzunca bir süre eski başkent Edırne'de kalacak ve savaştaki ordunun başında da Serdâr-ı Ekrem olarak sadrazam bulunacak ise, biri İstanbul'da, diğeri Edirne'de padişahın yanında çalışmak üzere iki Sadâret Kaymakamı tayin edilirdi. Fâtih ve Kanunî Kanunnâmeleri'nde Sadâret Kaymakamlarına ve görevlerine ait herhangi bir hüküm yoktur. Ancak, «Tevki'î Abdürrahman Paşa» tarafından 1676'da derlenip kodifiye edilen Kanunnâme'de Sadâret Kaymakamı ile ilgili hükümler yer almıştır. XVII. yüzyılın başlarına kadar padişahlar, beraberinde sadrazam ve bütün devlet erkânı olduğu halde savaşa gittiklerinden başkentte ayrıca bir Sadâret Kaymakamı bırakılmasına lüzum kalmazdı. Böyle durumda bütün hükûmet işleri cephede padışahın yanında bulunan sadrazam ile Kubbealtı'na dahil vezîrler tarafından yürütülürdü. Fâtih ve Kanunî Kanunnamelerinde K. P.'lığa dair hüküm bulunmamasının sebebi budur.

K. P., vekili olduğu sadrazamın bütün yetkilerini kullanarak görev yapardı. Ancak, sefere Serdâr-ı Ekrem olarak katılan sadrazamın bulunduğu yerlerdeki işlere ve Devlet'in dış politikasıyle ilgili işlere bakamaz; bunları sadrazam bulunduğu yerden yürütürdü.

K. P.'lar her hafta Çarşamba ve Cuma günleri öğleden sonra özel konaklarında «Dîvân akdederler»; diğer günlerde de Paşakapısı veya Bâb-ı Âlî denilen ve sadrazamların makamı olan yerde Dîvân'a başkanlık ederlerdi. Dîvân'a katılma yetkisine sahip vezîrler, Kazaskerler, Şıkk-ı Evvel Defterdârı (Maliye Bakanı), Nişancı veya Reîsü'l-küttab (Dışişleri Bakanı), sadrazam ile birlikte sefere gitmiş olduklarından, K. P.'nın başkanlık ettiği Dîvân toplantılarına İstanbul Kadısı, Şıkk-ı Sânî ve Sâlis Defterdârları (Maliye Bakanlığı müsteşarları), Nişancı veya Reîsü'l-küttab vekili katılırdı. Çarşamba, Cuma günleri K. P. konağında yapılan Dîvân toplantılarına ise İstanbul, Galata, Üsküdar, Havass-ı Kostantiniyye kadıları ile savaşa giden Yeniçeri Ağası'nın vekili olan Sekbanbaşı katılırdı. Bu çeşit Dîvân'da yalnız halkın şikâyetlerine ve belediye hizmetleri ile ilgili işlere bakılır; karara bağlanırdı. Alınan kararlar, Rikâb Defteri adı verilen ve Rikâb Mühimmesi, Rikâb Şikâyet Defterleri gibi kısımları olan defterlere yazılır; altları Dîvân'a katılanlarca mühürlenirdi.

Sultan II. Mahmud zamanında ve 1828 yılında yürürlüğe giren «Elbise Nizamnâmesi» nde Sadâret Kaymakamı-

nın diğer vezîrlerden üstün olduğu kabul edilmiş; resmî günlerde giyeceği elbise (üniforma) âmir hükme bağlanmıştır. Buna göre, K. P., sadrazama mahsus fes gibi sırma işlemeli fes; yakası sırmalı, göğüs kısmı çuha kaplanmış «Hırvânî» giyerlerdi. Makamlarına gidiş gelişlerinde de özel surette hazırlanmış beylik atlara binerlerdi. Sadaret Kaymakamlığı, II. Abdülhamid devrine kadar sürmüş, bu padişahın hükümdarlığı süresince sadrazamlar geçici olarak başkentten ayrıldıklarında veya görevlerini yapamayacak kadar hasta olduklarında yerine kabineye dahil nazırlardan biri vekîl nasbedilegelmiştir. II. Meşrutiyet döneminde ise bu göreve münhasıran Şeyhülislâm veya Harbiye Nazırı (Millî Savunma Bakanı) getirilmiştir.

KAYNAK, Sâdeddin (İstanbul 1895 - 1961), Türk şarkı bestekârı. Fâtih Camii ders - i âmlarından ve huzûr - u hümâyun hocalarından Müderris Ali Alâeddin Efendi'nin oğludur. Hâfız Melek Efendi'den ilâhî meşkı ile musikiye başlamış, sonra Kasımpaşa Küçükpiyâle Camii imamı Hafız Cemal Efendi'ye devam etmiştir. Kâzım Uz'dan ve Emin Yazıcı'dan eser geçmiştir. Hafız olmuş, İstanbul Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi'ni bitirmiştir. Sultan Selim, sonra Sultan Ahmed camileri başimamı ve hatîbi olmuştur. Plaklara dinî ve dindışı eserler okuyarak ün kazanmıştır. 1926'da profesyonel bestekârlığa başlamış ve ölümüne kadar verimli bir bestekâr olarak tanınmıştır. 1926'da plak doldurmak için Berlin'e gitmiştir. 1914'te yedek subay olarak Diyarbekir'de halk musikisi ile de teması olmuştur. Bazı Türk, özellikle 85 Mısır filminin musikisi için, her filme 10 - 20 parça olarak adaptasyon yapmıştır. Fakat musikimize has eserler vermekte de devam etmiştir. Revüler için müzik bile yazmıştır. Muhiddin Öztuna'nın Cemal Reşid Rey'le K.'a ortaklaşa ısmarladığı *Alabanda* müzikli oyununun Türk musikisi kısmını bestelemiştir. Ölümünden sonra eserlerinden 138'ini ailesi tescil ettirmişse de, bunlar, bestekârın bütün eserleri değildir. Eserlerinin değerleri farklıdır. Gerçekten pek güzel parçalar bestelemiş, şarkı formu dışında, fantezi eserler vermeyi tercih etmiştir. Bir saz çalmayan K., daha gençliğinde Mevlevîhanelerde âyin okumaya kadar pratik faaliyetlere katılmış, pratik olarak yetişmiş çok çalışkan bir sanatkârdı. K. daha çok bestekâr olarak tanınmıştır.

KAYNAKLAR, yeraltındaki suların yeryüzüne kendiliğinden çıktığı yerler. Fr. source, Alm. Quelle, İng. spring karşılığı olarak Türkçede kaynak kelimesi kullanıldığı gibi, yurdumuzun türlü yerlerinde aynı anlamda olarak göze, pınar, bulak, eşme, menba kelimeleri de kullanılır. Su K.'ı, topografya yüzeyinin yeraltı su yatağını kestiği noktada veyâ çizgi boyunda çıkar. K. ve su sızıntı yerleri böyle yerlerde sıralanmış bulunur. Yeraltı suyunun insan eliyle dışarı çıkarıldığı yerlere ise kuyu (b. bk.) denir.

Kaynak adıyle anılan «su çıkan yerler», çok çeşitli ve farklı özellikte bulunur. Kimisinden sadece bir çeşmenin suyu kadar su çıkar, kimisi daha çıktığı anda bir dereyi, hattâ bir çayı andıracak kadar bol su çıkarır, kimi yerde ise az veyâ çok geniş bir yüzey boyunca sadece sızıntılar halinde bir «yer ıslaklığı» durumu olur. Süreklilikleri bakımından K.'ın kimisi sürekli olarak çıkar, kimisi ise suları kesilerek veya pek azalarak akar. Kaynağı, yerin altındaki sular besler. Böylece, yeraltı suyu bakımından da türlü K. vardır: K.'ın kimisi «taban suyu» ile beslenir, kimisi kaya çatlakları ve oyukları içinde oluşmuş suların çoğunca gür olarak yeryüzüne fırlarcasına çıkması şeklinde olur.

Bulundukları yere göre K. türlü adlarla söylenir: Çoğunca K. dağ yamaçlarından çıkar (yamaç kaynağı), basamaklı arazinin alt bölümünde veya dağ eteğinde görülür (etek kaynağı), vadilerin içinde ve vadi tabanında bulunur (vadi kaynağı), akarsu yatağının veyâ göl çanağının dibinden çıkabilir (yatak kaynağı, çanak kaynağı), deniz dibinden çıkabilir (deniz dibi kaynağı).

Çıkış yerindeki jeolojik yapının özelliğine göre de K. çeşitlilik gösterir: Yerkabuğunun kırılmış (faylı) yerlerinden çıkan K. «fay kaynağı» adıyle geçer. Geçirimli ve su ile doymuş tabakalar, bir kırık (fay) boyunda geçirimsiz tabakaların hizasına gelmişse, böyle yerlerde fay kaynağı oluşmuş bulunur. Bunlar, çoğunca bol sulu ve kesilmeden düzenli olarak akan K.'dır. Bir kısım K., türlü tortul tabakalardan çıkar. Bunlara «tabaka kaynağı» denir. Bunlar, üstteki geçirimli tabaka ile onun altındaki geçirimsiz tabakanın sınırında, her ikisinin de aynı yöne eğimli bulunduğu yerlerde çıkan K.'dır. Böyle bir yapıda yeraltı suyu geçirimsiz tabakanın üzerindeki geçirimli tabakada toplanır, bunun eğimi boyunca aşağı doğru iner, yeryüzüne kaynak suyu olarak çıkar. K.'ın önemli bir kısmı da kayalar arasından çıkar. Bunların çoğu, yapısı kalkerlerden oluşmuş bulunan karstik K.'dır. Böyle K. kavaların çatlaklarından veya genişçe yarıklarından kükrercesine ve pek bol olarak çıkar. Böyle K.'a dilimizde «su çıkan», «su çıktığı», «gürpınar» gibi adlar verilmiştir. Birçok K.'ın suvu yukarıdan gelir ve yeraltındaki su, eğimli bir yolu güder. Böyle bir yeraltı yolunun yukarı bölümünden yağış suları ve başka sular girer, aşağı ucundan kaynak olarak dışarı çıkar. Bir kısım K.'ın suları ise aşağılardan gelir. Bunlar hidrostatik basıncın etkisiyle yukarı çıkan yeraltı sularının oluşturduğu K.'dır. Bunlar az derinliklerden çıktıkları gibi, çok derinlerden de gelebilirler. Bu derinlik pek fazla ise, kaynağın suyu sıcak olur ki, kaplıca suları bunlardandır.

İçlerindeki maddelere göre de çeşitli K. vardır. Kimyasal bakımdan kaynak suları nadir olarak iyice arı olabilirler. Çoğunca içlerinde erimiş halde türlü maddeler bulunur. Çünkü taşların içinde dönüp dolaştıktan sonra yerin yüzüne çıkmış sular demek olan kaynak suları, yolları boyunca değdikleri madenleri, mineralleri eritmiş ve dağıtmış olurlar. Eğer bu erimiş maddeler son derece az ve sezilmeyecek kadar ise böyle K.'a «tatlı su kaynağı» denir. Fakat bu erimiş maddelerden biri veya birkaçı iyice belli ise bunlara içlerindeki erimiş maddelere göre adlar verilir: Tuzlu sular (tuzların erimiş bulunduğu kaynak suları), kireçli sular (CO_2 in bulunmasıyle kaynak sularının içine girmiş bol ölçüdeki kalsiyum karbonat), maden suları (içinde erimiş halde maden ve mineral maddelerinin bulunduğu kaynak suları).

K., çıkardıkları suların sıcaklıklarına göre de çeşitlilik gösterir. Bunlar arasında soğuk K. (sıcaklığı, bulunduğu yerin ortalama sıcaklığına uyan veya bundan aşağı olan kaynak suları), sıcak K. (sıcaklığı, oradaki yıllık sıcaklık ortalamasından yukarı veya çok yukarı olan K., ılıca ve kaplıca suları bunlardandır) dır. Bunların yanında sularının sıcaklığı yıl boyunca değişmeyen K. bulunduğu gibi (derinlerden gelen sular), sularının sıcaklığı mevsimlere göre değişen K. da vardır (suları yukarıdan gelen kaynaklar).

İnsan yaşantısında su K.'ının büyük önemi vardır. Köy yerleşmelerinin çoğunda içme ve kullanma suyu K.'dan sağlandığı gibi, kasaba ve şehirlerde de kaynak sularından çok yararlanılır. Birçok kasabalarımızın suları, demir boru veyâ künklerle uzaklardaki K.'dan getirilmiştir. Bu türlü yerlerde K.'ın çıkardığı su mikdarının az olması halinde, bu akımı artırmak için gerekli seviyelerde taban suyunu bir noktaya doğru derleme yoluna gidilmiştir ki, buna kaptaj denir. Kaynak sularının çoğu, uzun yolları boyunca süzülerek gelip yüze çıktıklarından, çoğunca temizdir. Ancak, kaya çatlakları ve yeraltı oyuklarından geçerek yüze çıkan K.'ın beslenme yerlerinin temizliğine dikkat etmek gerekir. Türkiye, K. bakımından zengin bir ülkedir.

KAYNAMA (Fr. Ebullition; İng. Boiling), bir sıvının buhar haline geçmesi olayı. K. buharlaşmanın özel bir halidir (bk. BUHARLAŞMA). K., sıvının açık bir kapta ısıtılması ile buhar kabarcıkları teşekkülü yoluyla, buhar haline geçmesidir. K. noktasına ulaşan bir sıvı kaynamaya başlar. Bir sıvının buhar basıncı, sıvı üzerindeki basınca veyâ atmosfer basıncına eşit olunca sıvı kaynamaya başlar. (bk. KAYNAMA NOKTASI). K. her sıcaklıkta olabilir.

Kaynama Noktası (Fr. Point d'ebullition; İng. Boiling point), bir sıvının maksimum buhar basıncının bu sıvı üzerindeki atmosfer basıncına eşit olduğu andaki sıcaklık. Bir sıvının K. N. sıvı üzerindeki basınca tabidir ve basınç azaldıkça düşer. Atmosfer basıncı 70 cm Hg olduğu vakit su, 97,7°C de kaynar. 76 cm Hg basıncına eşit olan *normal atmosfer basıncı* altında suyun K. N. 100°C dir. Yabancı maddeler, genel olarak bir sıvının K. N.'sını yükseltir. Yemek pişirilmesinde suya tuz veya şeker atılması K. N.'nı oldukça yükseltir. Doymuş buhar basıncı eğrileri (yani doymuş buhar basıncının sıcaklıkla değişmesi) aynı zamanda K. N. eğrileridir.

KAYNANA DİLİ (Opuntia), Atlasçiçeğigillerden, sıcak iklimlerde yetişen bir bitki türü. K. D.'ne Frenk İnciri de denir. Büyük ve etli yaprakları üzerinde ince dikenleri vardır. Kalın, dikenli bir kabuk içerisinde bulunan meyvesi tatlıdır.

KAYNARCA, Sakarya iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 360 km^2, ilçe nüfusu 18 802 (1970), merkez nüfusu ise 1 580 (1970) dir. Nüfusun 17 000'den çoğu köylerde oturur. 1959'da kurulmuş bulunan ilçeye bağlı 20 köy vardır.

Ilçe arazisi, ilin kuzeybatı bölümünde, Kocaeli'nin Kandıra ilçesi ile Sakarya merkez ilçesi ve Karasu arasındadır. Arazi, çok yeri deniz yüzünden 50 - 100 m ye kadar yüksek olan tepelikler halindedir. Düzlükleri aluviyonlarla örtülü olup, öteki yerlerinde Üçüncü Zamana ait kalkerler, fliş oluşukları, kumtaşları, konglomeralar geniş yer tutar. K. deresi ilçeden geçtiği gibi, Karakamışlı, Yırtmaç dereleri de sularının bir kısmını buradan toplar. Deniz kıyısına yakın Tokatdibi gölünün batı bölümü de ilçe içindedir. İlçenin kuzey bölümünde yer yer ormanlık alanlar (meşe ve kayın ağaçları) çoktur. Bunun güneyi ise tarım arazisidir. İlçe topraklarında hemen her mevsimde yağış vardır. Yazlar sıcak, kışlar ılık ve serin geçer. Başlıca tarım ürünleri arasında mısır ve buğday vardır.

KAYNARCA: Genel görünüş

İlçe merkezi olan K. pek küçük bir kasabadır. Burası Marmara bölgesindeki ilçe merkezlerinin en küçüğüdür. 15 yıl öncesine kadar 700 nüfuslu bir köy iken, şimdi gelişme yoluna girmiştir. Kasaba, Kandıra - Adapazarı yolu üzerinde, il merkezine 35 km uzaklıktadır. Çevre şehirlerine kara yolu bağlantıları vardır.

KAYNARCA ANTLAŞMASI, tarih boyunca Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında yapılan en önemli antlaşma. Tarihte ilk defa olarak Türk Osmanlı İmparatorluğu'nun artık dünyanın en güçlü devleti olmadığını, İngiltere, Fransa ve Rusya gibi üç devletin güçlerinin Osmanlı devletinin gücünün üzerine çıktığını tescîl etmiştir. 21 Temmuz 1774'te imzalanan bu antlaşma, 1768 - 1774 Türk - Rus savaşına son veriyordu. 1773'teki teşebbüsleri, Rusların artık taarruz güçlerini yitirdiklerini göstermiş, 1774'ün ilk günlerinde de III. Mustafa (1757 - 1774) teessür içinde ölmüş, barış işi, kardeşi I. Abdülhamid (1774 - 1789) in ilk saltanat aylarına kalmıştı.

1774 baharında Ruslar, barış görüşmelerine tesir edebilmek için, birkaç teşebbüs daha yaptılar. Mareşal Rumyantsev'in Şumnu'ya yaklaşması ve başkumandanlık karargâhını burada kurmuş olan Sadrâzam ve Serdâr - ı Ekrem Muhsinzade Mehmed Paşa'nın ağır hasta olması yüzünden Türkiye, Rusya'nın barış tekliflerini kabul etmişti. Sadâret kethudâsı (iç işleri bakanı) Resmî Ahmed Efendi başmurahhas ve reîsülküttâb (dış işleri bakanı) İbrahim Münib Efendi ikinci murahhas oldu. Rusları Prens Renin ve Mareşal Rumyantsev temsil ediyordu. Konferans, Tuna kıyısı yakınlarında Küçük Kaynarca kasabasında açılmıştır.

İki günlük görüşmelerden sonra barışın esasları kararlaştırılmıştır. Osmanlı murahhasları 17 Temmuzda K. A.'na imza koydukları halde, Prens Renin, 4 gün sonra 21 Temmuzda imzalamıştı. 21 Temmuz, Rusya için acıklı olan Prut antlaşmasının 63. yıldönümüydü. Prens, böylece Türklerden öc almış oluyordu. 28 madde ve 2 ilâveden meydana gelen K. A.'nın başlıca hükümleri şöyledir:

Kırım Hanlığı, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılıyor ve bağımsız bir devlet oluyordu. Ancak dinî bakımdan İstanbul'da «halîfe» sıfatını da taşıyan padişaha ve şeyhülislâma tâbî olacaktı. Bu antlaşma ile Rusya, padişahın, dünyadaki Sünnî Müslümanların halîfesi olduğunu resmen tanıyordu. Kırım'daki Rus işgalinin ne zaman sona ereceği, Rusya'nın takdirine bırakılıyordu. Besarabya'nın Karadeniz kıyılarındaki Bucak'ta ve Kuban ırmağının Karadeniz ve Azak Denizi kıyılarındaki Kuban'da yaşayan Kırım Türkleri de bağımsız oluyorlardı. Ancak nasıl Rusya, Kırım'ı boşaltmamış ve Kırım'ın bağımsızlığı kâğıt üzerinde kalmışsa, Türkiye de Bucak ve Kuban'ı işgal etmekten vazgeçmeyecektir. Bug (Türkçe: Aksu) ve Dnepr (Türkçe: Özü) ırmakları arasındaki kısa Karadeniz kıyısı şeridi, Kırım'da

Kerç Boğazı'na hâkim olan Kerç ve Azak Denizi'nin nihayetindeki Azak (Rostov) limanları ve çevresi, Rusya'ya bırakılıyordu. Bırakılan bu arazi, birkaç bin km²'den müteşekkil küçük bir saha ise de, Karadeniz kuzeyinin stratejik noktaları olması dolayısıyle Rusya'nın geleceği bakımından çok önemli idi. Rusya, ilk defa olarak ve kesin şekilde Karadeniz'e inmiş, Bug ve Kuban ırmakları arasındaki Kuzey Karadeniz kıyılarını ele geçirmiş oluyordu. Azak Denizi, bir Rus gölü hâline geliyordu. Bug ile Dnestr (Türkçe: Turla) arasındaki Karadeniz kıyısı, Özü ve Hocapaşa (Odessa) dahil, Osmanlı İmparatorluğu'nda kalıyordu. Rusya. gerek burasını, gerek Besarabya ve Romanya'yı boşaltıp Osmanlı İmparatorluğu'na bırakıyordu. Ancak Romen prenslikleri (Boğdan ve Eflâk) üzerinde Rusya'nın bundan sonra yapacağı müracaatları, Türkiye'nin yüksek hâkimiyetine halel gelmemek şartıyle Bâb-ı Âlî, nazar-ı itibara alacaktı. Bu, Romen prensliklerinin iç bağımsızlıklarının biraz artırılması ve Rusya'nın bu prensliklerin iç işlerine müdahale kapısının açık bırakılması anlamına geliyordu. Bâb-ı Âlî, milyonlarca Ortodoks tabasına, en büyük şefkatle muamele edecekti. Bu muamele zaten yapıldığından, böyle bir maddedin ilâvesi, Rusya'nın, Ortodoks mezhepdaşlarını himaye etmek iddiasıyle sık sık Bâb-ı Âlî'yi rahatsız etmek niyetinde bulunduğunu gösteriyordu. İngiltere ve Fransa'nın Türk imparatorluğunda yararlandıkları «kapitülasyon» denen haklar, Rusya'ya da veriliyordu. Rus ticaret gemileri, Boğazlardan serbestçe Akdeniz'e geçebileceklerdi. Tabiatıyle Karadeniz'de kıyı elde ettikten sonra Rusya, bu denizde de donanma yapmaya girişecekti. Ancak, savaş gemilerinin Boğazlardan geçebilmesi mümkün değildi. Osmanlı İmparatorluğu, 3 yıl içinde Rusya'ya 15 000 kese (750 milyon akça, bugünkü değerle takrîben 2 345 000 000 TL.) savaş tazminatı ödeyecekti.

Kırım dışında Osmanlı İmparatorluğu'nun pek az toprak kaybı olmasına rağmen bu antlaşma, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarih boyunca imza koyduğu en korkunç antlaşmalardan biridir. Bu antlaşma ile Rusya, İngiltere ve Fransa'dan sonra dünyanın en güçlü durumuna yükseliyor, Osmanlı İmparatorluğu ise, dünya devletleri arasında birincilikten dördüncülüğe düşüyordu. Karadeniz bir Türk gölü olmaktan çıkıyor, Rusya Karadeniz'de kıyı ediniyordu. Kırım gibi 1,5 milyon Türkle meskûn 15 yüzyıllık bir Türk ülkesinin geleceği Rusya'ya bırakılıyordu. Diğer kötü maddeleri tahlil edemeyen Türk halkı, özellikle Kırım'ın devletten ayrılması maddesi karşısında büyük tepki göstermiştir. Ortodoksluk bahanesiyle Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine müdahalesine imkânlar veriliyordu. Polonya'yı Rus tasallutundan kurtarmak için 1768 - 1774 savaşını göze alan Bâb-ı Âlî, Polonya'nın geleceğini, Rusya ile onun derecesinde harîs komşuları Prusya ve Avusturya (Almanya)'ya bırakmış oluyordu. Artık Polonya meselesinde Bâb-ı Âlî, söz sahibi olamayacaktı. Tabiatıyle Rusya, bu iki komşusuna pay vermeden Polonya'yı ilhak etmek yoluna gidemeyecekti. Aksi takdirde bir Osmanlı İmparatorluğu - İsveç - Prusya - Almanya - Fransa koalisyonuna çarpardı. Ancak Prusya ve Avusturya (Almanya) ile ortaklaşa Polonya'yı parçalayan bir Rusya, böyle bir koalisyona çarpmaktan kendini korurdu. 1772'de Türk-Rus savaşı devam ederken Polonya'nın ilk taksimine girişen Rusya, Kırım'ı resmen ilhak etmek ve Polonya'nın gerisini yutmak için de fırsat gözlüyordu. Kırım hanlarını tayin etmek yetkisi hâlâ padişaha âidse de, artık bu iş basit bir formaliteden ibaret görünüyordu. 5 yıl 9 ay 14 gün süren bu savaşta Osmanlı İmparatorluğu çok yıpranmıştı. Ancak bu yıpranma, Rusya için de söz konusu idi. Hotin'i hâlâ muhafaza ederek Polonya ve Rusya'nın içerilerine kama gibi girmekle beraber Osmanlı İmparatorluğu, artık Orta ve Doğu Avrupa siyasetinden çekilmiş, ancak Balkanları elinde tutan bir devlet haline geliyordu. Bu durum, büyük stratejik değişmeler getiriyordu. İsveç için bir yıkım, Fransa için de çok prestij kırıcı bir durumdu. Polonya'nın ise yakında siyasî varlığının bile sona ereceği anlamına geliyordu. Rusya'nın Polonya'nın bir kısmını yutması aslında Almanlar'ın da lehine değildi. Ancak Prusya ile Avusturya, Polonya'nın tamamını kaptırmamak için, paylaşma yolunu tercih edeceklerdir. Yoksa Rusya'nın bu derecede Orta Avrupa'ya yaklaşması, Germenliği Slavlığın lehine itici ve yolunu kesici idi.

KAYNAŞMALI DİLLER, (Fr. Langues fusionnelles), dillerin tipolojik sınıflanmasında bükün (fr. flexion, b. bk) yolunu kullanan dillere verilen ad. Bu dillerde kelime kök veya gövdeleri ile, bükün öğeleri arasında tam bir kaynaşma sağlanır. Bu dillere bükünlü diller (Fr. langues flexionnelles) adı da verilir. Bk. BÜKÜNLÜ DİLLER.

KAYNAŞTIRMA. dil bilgisinde «birleştirme» anlamında kullanılan bir terim. Açık hece ile sona eren bir kelimeye ünlü ile başlayan bir ek geldiği vakit araya giren seslere kaynaştırma sesleri adı verilir. Türkçede *n*, *s*, *ş*, ve *y* sesleri kaynaştırma görevinde kullanılır. Örnekler: *ana*: *ana - n - ın, kapı - s - ı, iki - ş - er, gemi - y - i.* Bk. SES TÜREMESİ.

KAYNE, Câhiliye devrinde (610'dan önceki Arap tarihi) Arap mugannivelerine verilen bir ad. «Dâcine», «karîne», «müdcine» de denmiştir. Bunlar, meslekleriyle hayatlarını kazanan ve serbest yaşayan genç kadınlardı. İslâmdan sonra ahlâkî olmayan hayatları dolayısıyle Arabistan yarımadasından kayboldular. Az sonra gelişen klasik musikinin saraylarda yaşayan icracıları halinde yeniden meydana çıktılar. K.'lerin büyük bir kısmı, yabancı ülkelerden getirilmiş cariyelerdi. Seslerinin güzelliği ve musiki kabiliyetleriyle tanınan bu esireler, sahipleri tarafından bile, kendi millî musikileri yanında, ihtimal bu yabancı musikileri de söylüyorlardı. Hattâ Arapçadan başka dillerde, meselâ Yunanca, Pehlevî (Sasanî devri Farscası) olarak söyleyen K.'ler de vardı.

KAYREVÂN, Tunus'ta bir şehir. Nüfusu 40 000 (1966) dir. Tarım merkezi olan K., Mağrib'in kutsal bir şehridir. 670'te kurulmuş ve önce Arapların bir askerî üssü olarak kullanılmıştır. Sonra Ifrikiya (Afrika) nın başkenti olmuştur. XI. yüzyılda Banu Hilâl'lerin istilâsı sonunda önemini kaybetmiştir.

Şehrin Büyük Mescid'i İslâm mimarîsinin bir şaheseridir. Aglebî'ler (IX. yüzyıl) zamanından kalan bu caminin, uç uca konmuş üç kuleden yapılmış minaresi (35 m) ve üstü kubbeli çok büyük bir namaz salonu vardır. Kemerleri eski zamandan kalma sütunlara dayanır. Kürsüsü İslâm dünyasının en eski kürsüsüdür. 866'dan kalan Üç Kapılı Mescit, yontmalarla süslü cephesinden dolayı meşhurdur.

KAYSER, Doğu dillerinde Roma imparatoru için kullanılan bir ad. Kelime Latinceden ve aynı anlamda kullanılan *Caesar* kelimesinden gelir. Roma ve Bizans impara-

torlarına klasik İslâm edebiyatında ve Türkçede *kayser*, *kaysar* denmiştir. Kelimenin Arapçada çoğulu «kayâsira» gelir. Almanya imparatorları da aslen Batı Roma imparatorluk sanını tevarüs ettikleri için, onlara da K. denmiştir. Osmanlı devrinde Almanya hükümdarlarına *çasar* (< Mac. *császár*) adı da verilmiştir. II. Reich'ın Hohenzollern (Prusya) hanedanına mensup Almanya imparatorları - Prusya krallarının üçü de bu unvanla anılırlar ve II. Wilhelm. 1918'e kadar sonuncu K.'dir.

Fâtih'ten bu yana Osmanlı padişahları da Batı Roma (Bizans) imparatorluk sanını unvanlarına ilâve ettikleri için, onlar da K.'dır. Diğer imparatorlar hakkında bu kelime değil, başka kelimeler kullanılır.

KAYSERİ, Türkiye'nin dokuzuncu büyük şehri, İç Anadolu bölgesinde ticaret ve sanayi şehirlerinden biri ve aynı addaki ilin merkezi.

Adı: K. ve çevresi, türlü târihlerde farklı adlarla anılmıştır. Şimdiki şehrin 22 km kuzey - doğusundaki Gömeç istasyonu yakınında bulunan Karahüyük veyâ Kültepe, Proto - Hitit çağında Kaniş (Kaneş) adıyle anılan ünlü bir şehirdi. Bunun hemen yanında Karum adı verilen o çağın Asur ticaret şehri bulunuyordu. Bu Kaniş - Karum şehri, Anadolu'nun en eski yerleşme merkezleri olan Hattuşaş (Boğazköy), Alişar, Alacahüyük yerleşmelerinden biri durumunda idi.

Şimdiki şehrin eski yeri olarak, 2 km güney - batısında, ovadan 100 m kadar yükseklikteki bir yer olduğu tahmin olunur. Buraya Mazaca (Mazaka) denirdi. Şehrin eski adlarından biri de Eusebia olmuştur ki, adı madenî paralar üzerinde görülen Adriathes Eusebes'e atfolunmuştur. M. S. 18 yılında Romalıların eline geçmesi üzerine Caesarea adını almış bulunan şehir, Roma hâkimiyetinden sonra da bir süre Mazaka veya Caesarea - Mazaca adıyle anılmıştır. Coğrafyacı Strabo (b. bk.) bu şehri Mazaka olarak belirtmiştir.

Bu eski şehrin ne zaman terk edildiği kesin olarak bilinmemekte ise de, ovaya doğru şimdiki yerine ağır ağır indiği söylenebilir. Şehrin adı, türlü kaynaklarda Caesarea ad Argeum, Kappadokya Caesarea'sı biçimlerinde geçmiş, bu ad İslâm ülkeleri kaynaklarında Kaysariya, Kayseriyye, Kayseriye olmuş, Cumhuriyetten sonra K. biçiminde yerleşmiştir.

Yerşekilleri: K. ili arazisi, İç Anadolu'nun güney bölümü ile Torosların birbirine yaklaştığı bir yerdedir. Burada Türkiye'nin en yüksek dağlarından biri olan 3 916 m lik Erciyes dağı (b. bk.) geniş yer tutar. Dağın kapla-

KAYSERİ: Şehirden bir görünüş

dığı alan 1 100 km² yi bulur. Bu dağın çevresinde yükseklikleri 1 200 - 1 500 m kadar olan lav platoları ve Neojen devri tabakalarıyle örtülü yüksek düzlükler geniş yer kaplar. Bu düzlükler, Kızılırmak ve kolları tarafından derin yarılmıştır. İl arazisinde yükseklikleri 1 800 - 2 700 m olan ve geniş tekneler arasında sıra sıra uzanan birçok dağlar daha vardır. Bunların esas yapıları kıvrımlı ve kırıklı olup, çoğu güneybatı - kuzeydoğu doğrultusundadır. İlin iç bölümündeki ilk sıra Erciyes'in kuzeydoğusundan başlar, Korumaz dağları (1 900 m), Hınzır dağları (2 600 m) adlarıyle Uzunyayla'ya kadar uzanır. Bu dağlar, kendilerine paralel olarak uzanan, kıvrımlı - kırıklı bir yapı gösteren ve çok yerleri kristalin kalkerlerden olan daha güneydeki Aygörmez, Köşkerli, Kepekli dağları (2 000 - 2 200 m) ndan teknelerle ayrılmışlardır. Bu teknelerin (havzaların) başlıcaları Zamantı teknesi ve Çörümşek (Çürümüşün) teknesidir. Uzunyayla (b. bk.) ve bu tekneler çoğunca yatay duruşlu Neojen tortul tabakalarıyle (kalkerler, kumtaşları, konglomeralar, marnlı - killi tabakalar, yer yer lav ve tüf örtüleri) kaplı geniş çukurlaşma alanlarıdır. Erciyes volkanına yaklaştıkça, bunların üzerlerinin daha kalın lav - tüf yığınlarıyle örtülü olduğu görülür. Yükseklikleri 1 400 - 1 600 m arasında değişen bu teknelerin güneyinde Toros dağları (2 300 - 2 800 m) yükselir. Başlıcaları Şırvan dağı, Tahtalı dağları, Soğanlı dağı, Sarız ilçesi güneyindeki dağlar, Develi ve Yahyalı güneyindeki dağlardır.

Akarsular, göller: İldeki başlıca akarsular Kızılırmağın buradaki bir bölümü ile Zamantı ırmağı, Sarımsaklı suyu ve Sarız suyudur. Kızılırmak, il arazisine girdikten sonra, çok yerde dar ve dik yamaçlı derin vadisi içinde akar, sarp yamaçlı boğazlardan geçer, bu durum ilden ayrılacağı yer yakınlarına kadar sürer. Bu bakımdan ırmaktan sulamada yararlanılmamaktadır. Yalnız Mollahacı köyünde ırmaktan alınan bir kanal ile Kuşçu köyünde su dolapları ve motopompları ile ırmaktan su alınarak toprak sulanmaktadır.

İl topraklarında oluşan en büyük akarsu Zamantı ırmağıdır. İldeki boyu 200 km dir. Seyhan ırmağının iki ana kolundan biri olan Zamantı ırmağı, Uzunyayla ortalarında Örenşehir bucağında Şerefiye köyündeki kaynaktan doğar, yolu boyunca yer yer derin vadiler içinden geçer, çevre dağlarından inen birçok derelerle beslenir, Develi ilçesi güneyinde Torosların dar boğazlarına girer. Bu arada Pınarbaşı kasabasının yakınından çıkan gür kaynakların beslediği dere, kasaba çevresi topraklarını suladığı gibi, suyun çıktığı yerdeki küçük bir hidro - elektrik santralinde enerji de elde edilir.

İlin başlıca akarsularından olan Sarımsaklı suyu (b. bk.), Bünyan kasabası çevresinden çıkar, gür bir kaynakla beslenir, kasaba içindeki bir traverten basamağından 90 m lik bir düşüşle aşağı iner, doğudan gelen Hazerşah deresiyle birleşir. Burada 40 yıldan beri bir hidro - elektrik santrali vardır ki, elektrik enerjisi çevreye ve K.'ye verilir. Çayın orta kesiminden sulamada yararlanılır. K. Ovası'nın doğu kenarında Sarımsaklı barajı (göletin boyu 3 km) kurulmuş, sulamada faydalanmalar artmıştır. Sarımsaklı suyu, Kızılırmağa dökülür. İlin önemli akarsularından Sarız suyu, Tahtalı dağlarının güney eteklerinden çıkar, Sarız'dan geçer, Göksu'yu oluşturur.

İldeki göllerin başlıcaları Tuzla gölü, Yay gölü, Sarıgöl il Sarımsaklı ve Akköy baraj gölleridir. İldeki Sultan Sazlığı, bataklık ve sazlık yerlerden olmuştur. K. şehrinin

KAYSERİ: Hunal Camii ve Erciyes Dağı

40 km kuzey - doğusunda, boyu 8, eni 4 km olan az derin Tuzla gölünden tuz elde edilir. Yay gölü, Develi Ovası'nda yazları çok çekilen, yağmurlu mevsimde pek genişleyen, derinliği 1 - 3 m lik bir göldür. Sarıgöl, Erciyes'in batı yamacında, 2 335 m de küçük, manzarası güzel bir göldür.

İklim: K.'de bozkır iklimi özellikleri vardır. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar soğuk ve arasıra kar yağışlı geçer. İlde dağlık yerler ve bunların arasında ovalar ve tekneler bulunduğundan, yüksekliğin ve yağış getiren rüzgârlara türlü derecelerden açık olmanın verdiği yerel iklim özellikleri de belirmiştir. Bu sebeple 1 050 - 1 100 m lik ovalarla, 2 000 - 3 900 m yüksekliğindeki dağlık yerler arasında fark vardır. Ovada sıcaklık 30° iken, Erciyes'in 3 000 m lerinde 18 - 20° dir. Bu yüksekliklerde yaz sıcaklığı karların hepsini eritmeye yetmez, yazın da yer yer karlar kalır, hatta buzul da oluşmuş durumdadır. Buna göre ilde ova, yayla ve yüksek dağ iklimleri vardır. Yayla ve dağ iklimleri yazın serin olan bir özellik gösterdiğinden, böyle yerler yaylacılık ve yazlık (bağcılık) alanlarıdır. Yüksek yerlerde çukur ve kapalı yerlere göre yağış da daha çoktur.

İklim elemanları olan sıcaklık, yağış, rüzgârlar değerlerini veren meteoroloji istasyonları ovalardadır. Bunlardan K. rasat istasyonunun son 39 yıllık verilerinden faydalanılır. Bu verilere göre, K.'de ortalama yıllık sıcaklık 11° dir. Ocak ortalaması - 1, 6°, Nisan ortalaması 10, 6°, Temmuz ortalaması 23°, Ekim ortalaması 12° dir. Bu ortalamaların yanında çok farklı değerler de ölçülmüştür: 30 Temmuz 1957'de 40, 7°, 6 Ocak 1942'de - 32, 5° gibi. Burada donlu günlerin sayısının yıllık ortalaması 123'tür. Bunlar güz sonlarından ilkbahar başlarına kadar zaman zaman belirir. K'.de yıllık ortalama yağış 371 mm dir. Kurak yıllarda bu değer 300 mm, yağışlı yıllarda 536 mm (1938' deki gibi) olur. En yağışlı aylar olarak ilkbahar ayları tesbit edilmiştir. En az yağış Temmuz ve Ağustostadır. Kış aylarında ise yağış her bir ayda 35 - 40 mm kadardır. Ovalarda kar yağışları Kasımdan Nisana kadar aralıklı olarak sürer. Çevre dağlarında ise, kar yağışları daha uzun süre içinde olur, Ekimde ve Mayısta Erciyes dağına kar yağdığı görülür.

K.'de çeşitli yönlerden rüzgârlar esmekle beraber, hâkim rüzgâr kuzeybatıdan, şiddetli rüzgârlar güney ve güneydoğudan eser. Kuzeydoğudan Gömeç rüzgârı adıyle anılan soğuk bir rüzgâr güz sonu ve kışın eser. Erciyes dağından, çevredeki ovalara doğru dağ rüzgârları halinde serin yeller eser.

Bitki örtüsü: K. ili toprakları, bugün çok yerinde bozkır görünüşündedir. Burada ova bozkırları çok yer tuttuğu gibi, tepe ve dağ bozkırlarının da alanları genişlemiştir. Gerçekte, ilde dağların hemen hepsi doğal orman sınırları içindedir. Ancak uzun süren orman tahribi dolayısıyle buralarda yamaçlar çıplaklaşmış veya bozuk orman ve seyrek fundalık - çalılık durumuna gelmişlerdir. Orman ve bozuk orman özelliğindeki yerler ilin güney bölümündeki dağlarda bulunmaktadır (Tomarza ilçesinde 14 000, Yahyalı ilçesinde 23 000, Develi ilçesinde 12 000 ha). Öteki ilçelerde pek az orman vardır. Yahyalı ormanlarından yılda 2 000 - 5 000 m^3 tomruk elde edildiği gibi, ilin bütün ormanlarından yakacak odun da sağlanmaktadır. K. merkez ilçesindeki Ali Dağında ağaçlandırma çalışmaları yapılmakta, Beştepeler mevkiinde de geniş bir millî park yapımına çalışılmaktadır.

Ormandan yoksun kalmış ilin iç bölüm dağlarında seyrek çalılıklarla otluklar geniş yer tutmuştur. Buralardan otlak olarak yararlanılır. Dağlar arasındaki teknelerde ve ovalarda ise, doğal bitki örtüsü olarak bozkırlar varsa da, buraları ve özellikle ovalar, geniş ölçüde tarım alanları olmuş, buğday, arpa, yonca, şeker pancarı, sebze yetiştirilen kültür bitkileri sahaları olmuşlardır. Dağların etek bölümleri, çoğunca bağların ve meyve bahçelerinin toplandığı yerlerdir. Erciyes dağının etekleri ve aşağı yamaçları bunlarla doludur. Dağın daha yüksek yerlerinde fundalık ve çalılıklar, bundan da yukarılarda kevenlikler ve otluklarla yüksek dağ çayırları yer tutmuştur.

Jeolojik oluşum: K. ili arazisinde Birinci Zaman oluşuklarından günümüzdeki oluşmalara kadar çeşitli tabakalar ile geniş ölçüde volkanik alanlar, kıvrılmalara, kırılmalara uğramış, yükselmiş veyâ çökmüş yerler vardır. İlin güney bölümündeki Yahyalı ve çevresiyle Bakırdağ ve çevresinde, Bünyan güneyinde, bunun doğusunda Hınzır dağlarına kadar uzanan yerlerde Perm ve Permokarbonifer tabakaları geniş yer tutar. İlin kuzey bölümünün Neojen tortul ve volkanik arazisi altında kristalin kütleler bulunur. Pınarbaşı ve Sarız ilçeleri arazisindeki dağların yapısında yine Birinci Zaman arazisi ile İkinci Zamana ait Jura - Kretase kıvrımlı - kırıklı tabakaları ve Üçüncü Zamanın Eosen flişleri yer tutmuş, bu arada yer yer serpantin kütleleri oluşmuştur.

Bu eski arazinin üzerinde Bünyan ve Tuzla gölü çevrelerinden doğuya doğru Oligo - Miyosen jipsli serisi adıyle anılan kalın tabakalar halindeki alçıtaşı arazisi uzanır. Doğuda Uzunyayla geniş ölçülü bir Neojen tabakaları arazisi olduğu gibi, öteki teknelerde de böyle tabakalar yer tutmuştur. İl topraklarının batı bölümü, ortada Erciyes dağı olmak üzere, pek kalın volkanik yığıntılarla kaplıdır. Bu arazi çeşitli andezit, yer yer bazalt lavları, tüfler, aglomeralar ve breşlerle örtülüdür. Erciyes, son jeoloji devirlerinde (Neojen, Kuaterner) durup durup yanmış, lav ve tüfleri püskürmüş, tarih çağlarında da bu canlılığı küçük ölçüde belirmiş büyük bir sönmüş volkandır. Bu volkanın çıkardığı lavlar ve tüfler, bu iç bölgede binlerce metre yükseklikte böyle bir dağın oluşmasını, bugünkü lav ve tüf platolarının meydana gelişini sağlamıştır. İki merkezî bacadan ve daha birçok ikinci derece bacalardan olmuş bulunan püskürmeler sonucu bu volkanik maddelerin yığılmalarıyle Anadolu'nun en yüksek dağlarından biri durumuna gelen Erciyes'in yamaçlarında ve etrafında birçok volkan

KAYSERİ: Kuelûk Camii mihrabı

konileri oluşmuş, 100 km uzaklara yayılan volkanik malzeme yığılmalarıyle bu çevre platolarının esas yapıları belirmiştir.

Bu dağın yakın çevresindeki çöküntülerle oluşmuş bulunan geniş ovalar, günümüze kadar çevrelerinden taşınarak biriktirilen alüviyonlarla örtülmüştür. Bölgedeki çökmeler ve yükselmeler, Üçüncü Zamanda belirmiş bulunan Toros dağ oluşmaları (orojenik hareketleri) ile ilgili yerkabuğu haraketleriyle ve bu arada beliren kırılmalarla oluşmuştur. Volkanik yığılmalarla binlerce metre yüksekliğe erişen Erciyes dağının (şimdikinden 400 m daha yüksek olmuş bulunduğu sanılıyor) en yüksek yerleri Dördüncü Zamanda buz yığınlarıyle kaplanmış, günümüzde dağın bu bölümünü yer yer kuşatan 8 buz yalağı (sirk) halindeki büyük çukurluklar bu kalın buz yığınlarının aşındırmalarıyle oluşmuş, ana kraterler ortadan kalkarak yerlerinde şimdiki Erciyes dorukları belirmiştir.

Nüfus: K.'nin gerçek nüfûsu, ilk defa 1927 nüfus sayımıyle kesin olarak öğrenilmiştir. Daha önce çeşitli Batılı kaynaklar ve kişilerce, özellikle şehir ve çevresi için, ileri sürülmüş bulunan nüfus değerleri hem birbirini tutmayan, hem de gerçekleri tam belırtememiş bulunan sayılardır. Bunlardan Kinneir XIX. yüzyıl başlarında K.'nin nüfûsunu 25 000 tahmin etmiş. Ch. Texier (1834) şehirde 1 100 hane bulunduğunu, buna göre nüfusun 60 000 olduğunu ileri sürmüş, birkaç yıl sonra K.'den geçen Ainsworth, şehrin nüfusunu Texier'ye göre olanın üçte biri olarak göstermiş, daha sonra Barth (1858) şehirde 10 000 kadar hane bulunduğunu belirtmiş, XIX. yüzyıl sonunda V. Cuinet şehrin nüfusunu 72 000 tahmin etmiştir.

1927 sayımına göre, K.'nin şehir nüfusu 39 544 olarak bulunmuş, merkez ilçesinin bucak ve köyleri nüfusunun 60 462 olduğu anlaşılmış, merkez ilçesinin nüfusu 100 006 olarak tesbit edilmiştir. Yine bu sayımla, o tarihte K. ilinin nüfusunun (merkez ilçe ile İncesu, Bünyan, Develi, Pınarbaşı) 250 490 olduğu görülmüştür. Yine o tarihte ilde ortalama nüfus yoğunluğunun 18 olduğu, bu yoğunluğun K. merkez ilçesinde 35'i bulduğu öğrenilmiştir.

1970 sayımına göre, K. ilinin nüfusu 610 287'dir. Bunun 243 977'si şehir nüfusu, 366 310'u köy ve bucak nüfusudur. İlde şehir nüfusu, bütün nüfusun % 40 kadarını tutmaktadır. K. şehrinin nüfusu 167 696, merkez ilçesinin nüfusu 274 375'tir. İlde 4 ilçe merkezinden (Bünyan, Pınarbaşı, Yahyalı, Yeşilhisar) herbirinin nüfusu 8 - 12 bin, Develi'nin ise 16 bindir. Öteki ilçe merkezleri 3 - 7 bin nüfusludur. Belediyesi bulunan, şehir veya kasaba işleyişi gösteren 29 yerleşme yeri vardır. Köylerden kasabalara ve bütün ilden K.'ye geçici veya mevsimlik işler için gelenler ve burada yerleşenler vardır.

K. ilinin 477 köyünden ve bucak merkezinden 90 kadarı 1 000'den çok nüfuslu, bunların bir kısmı 2 000 - 4 000 nüfusludur. Bu kalabalık yerleşme yerleri, en çok merkez ilçesinde toplanmıştır. Burada Gesi, Erkilet, Güneşli, Hacılar, Himmetdede, Talas bucaklarının kalabalık nüfuslu yerleri vardır. Bu arada K. merkez ilçesi merkez bucağına bağlı köylerden Argıncık (2 800 nüfuslu), Hisarcık (3 200), Kıranardı (2 700), Mimarsinan (3 200) küçük kasaba görünüşündedirler. Yine bu arada Hacılar bucak merkezi 10 000, Talas 4 400, Erciyes (Zincidere) 2 700, Erkilet 3 000'e yakın nüfusludur. Bünyan, İncesu, Sarıoğlan, Develi ilçelerinde de herbirinin nüfusu 2 500 - 4 000 olan 8 kadar küçük şehir işleyişli yerleşme yeri bulunmaktadır. Büyük köy ve hattâ kasaba görünüşlü köylerin çok sayıda bulunduğu bu ilçelere karşılık. Pınarbaşı, Sarız ve Tomarza ilçelerindeki köylerin pek çoğu 300 - 500 nüfusludur. Böylece, K. merkez ilçesinde km^2 ye 115 kişi düşmesine karşılık, Pınarbaşı ilçesinde nüfus yoğunluğu 16'dır.

K., son 30 - 40 yılda gelişen bir sanayi merkezi olduğundan, bu ilde köylü nüfusun dışında sanayi ve ticarette çalışanların da sayıları artmıştır. K.'de faal nüfusun (200 000'den çok) % 70 i tarım ve hayvancılıkla, % 30'u sanayi, ticaret ve ulaştırma işleriyle uğraşır. Yalnız sanayide çalışanlar, faal nüfusun % 10'unu bulmuştur.

Yerleşme: K. ve çevresi Türkiye'nin çok eski yerleşme yerlerinden biridir. Bu çevrenin tarih öncesi yerleşme durumu Karahüyük (Kültepe) kazılarıyle aydınlanmıştır. Şimdiki K. şehrinin 22 km kuzey - doğusunda tarihin en eski yerleşme yerlerinden biri olan Proto - Hitit çağının Kaniş (Kaneş) şehri (Kültepe), onun hemen yanında da Karum (o devirdeki önemli pazar yeri) vardır. Ova ortasındaki bu hüyüğün çapı 2 180 m, yüksekliği 20 - 25 m dir (bk. KARAHÜYÜK, KÜLTEPE). Daha sonraki çağlarda Kaneş - Karum önemini yitirirken, yine bu ova çevresinde, buradan 25 km uzakta, Erciyes dağının ovaya doğru uzanmamış lav platoları üzerinde bir şehir kurulmaya başlanmış, Zaka şehri oluşmuştur. Burası ova seviyesinden 80 - 100 m yüksekte, savunulması nisbeten elverişli bir yer idi. Sonraları şehir, ovada, şimdiki yerinde gelişmeye başlamış, Eski Kappadokya'nın bu ünlü şehri, Romalılar devrinde Caesarea (Kaisareia) adıyle anılmaya başlanarak Anadolu'nun büyük şehirlerinden biri durumuna gelmiştir.

Savaşlar ve depremler yüzünden zaman zaman zararlara uğrayan şehir, Selçuklular devrinde surlarla çevrili bir şehir durumunda bulunmuştur. Dış kalenin Sivas Kapısı, Meydan Kapısı, Kiçikapı, Yenikapı adlarıyle anılan kapıları, sur içinde 19 mahalle, sıkışık evler ve dar sokaklar bulunuyordu. Selçuklu ve daha sonra Osmanlı devirlerinde şehir birçok eserlerle süslenmiştir. İldeki birçok köyler ve kasabalar Türkler zamanında kurulmuştur ki, çoğunun adları Türk boylarının adlarını ve Türkçe kelimeleri taşımaktadır. Salur, Yazır, Kızık, Kumarlu, Yüreğir, Soysallı, Dündarlı, Döğergömeç gibi. Şehrin bazı semtlerinin adları da Türk oymak beylerinden bazılarını hatırlatır. Çandır, Bozatlı gibi. Danişmentoğullarının Selçukluların, zamanlarında yerleşen Türk boylarının oturmuş oldukları mahalleler de ilgili adları almıştır: Köse Danişment, Sarı Danişment, Seyit Gazi, Musa Gazi, Emir Tutak, Emir Yalman, Hacı Kılıç gibi.

K. şehrinin ortası ve çekirdeği durumunda bulunmuş olan Kale ve çevresinden her yana doğru şimdi büyük gelişmeler olmuş, yeni yeni geniş caddeler, bulvarlar, sanayi alanları, okullar, modern yapılar geniş yerler kaplamıştır. Daha yarım yüzyıl öncesinde dar sokakları, yonu taşından yapılmış 1 - 3 katlı, düz damlı evleriyle dar bir alana bağlı kalmış bulunan 35 - 40 bin nüfuslu, eski görünüşlü bir şehre karşılık, şimdi bir yandan demiryolu istasyonu ve ötelerine, bir yandan şeker fabrikası ve çevrelerine, bir yandan da Erciyes'in eteklerine, Talas yönüne ve Sivas yolu boyuna uzanan şehir geniş yerlere yayılmıştır. Daha 20 - 25 yıl önceki şehrin yakın bağlık yerleri, şimdi dış semtler durumuna geldiği gibi, 3 km yakınındaki Argıncık köyü hemen hemen şehre bitişmiştir. Bu yayılışıyle K. şehri 1970'te 170 000'e yakın nüfusu kendinde toplayarak Türkiye'nin 9. büyük şehri olmuştur. Bugün K. bütün tarihi boyunca görmüş bulunduğu gelişmelerin en büyüğüne ulaşma yoluna girmiştir.

Endüstri, maden, enerji: Günümüzde K, Türkiye'nin İstanbul ve İzmir'den sonra gelen, gelişmiş birkaç endüstri merkezinden biri durumuna gelmiştir. Bu alandaki gelişmelerde K.'nin ekonomik yapısı ve halkının teşebbüs gücü (K.'lilerce sanayie yatırılan sermaye bir milyar lirayı bulmuştur. Bir bu kadar değerde de K. dışında ve özellikle Adana, Mersin, Antakya, İskenderun, Kahramanmaraş, Ankara, İzmir, İstanbul'da yatırımları olmuştur. Bunların dışındaki yerlerimizde de dağınık halde yarım milyar liradan çok yatırımları vardır) etkili olmuştur. Daha 50 yıl öncesinde sadece etlik (pastırma, sucuk yapılan yerler) lerin halı işliklerinin (atölyelerinin) küçük bir tabakhanenin (deri yapım yeri) ve bakır kaplar yapılan yerlerin (Kazancılar Çarşısı gibi) bulunduğu K.'de, şimdi çeşitli sanayi kolları kurulmuş ve gelişmiştir. Bunların içinden bir kısmı binlerce kişinin çalıştığı fabrika özelliğindedir. Bugün K.'de su motorlarından buzdolabına, süt makinesinden dikiş makinelerine, bisikleten römork ve otobüs karoserine, her tip elektrik kaynak makinelerinden redresörlere, 50 mm lik uc takabilen matkaplardan 150 - 300 ton arası preslerin yapımına kadar çeşitli sanayi kolları yer tutmuştur. Faaliyette bulunan firmalar, Türkiye'nin düdüklü tencere ihtiyacının önemli bir kısmını karşılamaktadır.

Dokuma sanayii K.'de gelişmiştir. İğ sayısı bakımından Türkiye'nin en büyük fabrikası olan Sümerbank Bez Fabrikası ile özel sektöre ait iplik ve pamuklu dokuma fabrikaları ile halı yün ipi fabrikası ve Sümerbank Bünyan yünlü dokuma ve battaniye fabrikası başlıcalarıdır. Talas yakınındaki Reşadiye köyünde de bir iplik ve bez fabrikası, Hacılar köyünde çok sayıda tezgâh vardır.

K. Sanayi Odası'na kayıtlı meslek gruplarına göre, buradaki sanayi 5 grupta toplanmıştır: Madenî eşya ve demir sanayii, makine sanayii, dokuma ve halı sanayii, taşıt araçları sanayii, ağaç işleri ve gıda sanayii. Bu dallarda uğraşan 55 ortaklık ve firma bulunmaktadır. Türlü sanayi işlerinde 50'ye kadar işçi çalıştıran yerlerin sayısı 100, 50'den çok işçinin çalıştığı yerlerin sayısı 20'den çoktur. Bunlardan bir kısmı devlet sektörüne aittir (Uçak, Ana Tamir, Şeker, Bez, Yünlü Dokuma fabrikaları gibi), büyük bir kısmı ise özel sektöre aittir (dokuma ve iplik, un, dikiş makinesi, pastörize süt, madenî eşya, düdüklü tencere, halı ve yün ipi, çelikdöküm, süt makineleri, kilit ve gaz ocağı, makarna, şeker mamulleri, bisküvi fabrikaları ve pastırma yapım yerleri).

K.'de her yıl 20 - 30 bin sığır kesilerek pastırma ve sucuk yapılır. Türklerin buluşu olan pastırma, gelişme ve kökleşme yerini K.'de bulmuştur. Havasının elverişliliği, etlerin yavaş yavaş kurumasına imkân veren rüzgârsız güz mevsimi, kuyu sularında etlere renk veren bazı maddelerin bulunuşu, güzel renkli ve bol şıralı az acı kırmızı biberi, bol sulu sarımsağı, K. pastırmacılığını rakipsiz yapmıştır. Burada bütün pastırma yapım yerleri biribirine benzemekte ve 1500 m^2 lik parsellere yayılmış bulunmaktadırlar. Her birinde kesim salonu, et dinlendirme yeri, söküm, açım, tuzlama, kurutma, çemenleme yerleri vardır. Kesilen sığırların yarıdan çoğu doğu illerimizden getirtilmektedir.

K. ili arazisinde, çeşitli madenler bulunmakta ise de, bunlar henüz yeterince işletilmemektedir. Başlıcaları Pınarbaşı krom madeni (yıllık üretim 10 000 ton), Develi çinko ve simli kurşun madeni (10 000 ton), Yahyalı çinko madenleri (25 000 ton) ile demir madeni (60 000 ton), Sarız barit madeni (250 ton), Bünyan demir madeni (5 000 ton) dir.

Şehrin elektrik enerjisi işleri, belediyenin de katılmasıyle, 1926'da kurulmuş bulunan Kayseri ve Civarı Elektrik T. A. Ş. nce yürütülmektedir. Şirket 1929'da işletmeye geçmiş olan Bünyan hidroelektrik santralinden elde edilen enerji ile şehri beslemeye başlamış, Sümerbank Dokuma Fabrikasının bir kısım enerjisinden de yararlanılmış, devamlı gelişme karşısında 1954'te K. dizel santrali de faaliyete geçmiş ve 1956'da yeniden 1 000 Kw ile genişletilmiştir. Bu arada K.'nin hızla artan enerji ihtiyacını karşılamak için Sızır hidroelektrik santralinin yapımına girişilmiş ve 1961'de buradan da yararlanılmaya başlanmış, 1966'da Avanos - K. enerji nakil hattı yoluyle Kuzey - batı Anadolu enterkonekte sistemi içine girilerek enerji ihtiyacı geniş ölçüde karşılanmıştır.

Ticaret: Geçmiş çağlardan beri önemli bir ticaret merkezi olmuş bulunan K. bugün de Türkiye ticaretinin büyük merkezlerinden biridir. K. halkının çalışkanlığı ve teşebbüs gücü ticaret alanında da gelişmelere yol açmıştır. Şehir ve çevresi toprakları, kalabalıklaşmış bir nüfus kütlesini geçindirmeye yetmediğinden, halk daha çok ticaret ve sanat yönlerine eğilmiştir. Ticaret ve sanayi alanlarındaki kazancı yeterli görmeyen bir kısım K.'liler, İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlere yerleşmişlerdir. Bugün K., çevre illeriyle Doğu ve Güney - doğu Anadolu illerinin bir kısım ticaret mallarının alınıp satıldığı bir merkez durumundadır.

K. Ticaret Odasına kayıtlı 20 kadar ithalâtçı firma vardır. Bu firmalar genellikle İstanbul'daki ithalâtçı firmaların aracılığından yararlanırlar. Başlıca ithalât malları fabrika ve atölyeler için gerekli araçlar, makine, otomobil levazımı, yedek parçalar, kauçuk, sudkostik, kalay ve kanaviçedir. K.'nin başlıca ihraç malları arasında halılar, Bünyan ve Pınarbaşı köylerinde dokunan kilimler, kullanılmış halı ve kilimler, yapağı, deri, baklagiller, canlı hayvan, pamuklu dokumalar, pastırma, yonca tohumu, yağlı tohumlar vardır.

K., çeşitli panayır ve pazarların kurulduğu bir ticaret şehridir. Toptan iş yapan birçok mağazalar vardır. Çeşitli semtlerde pazarlar kurulur. Bu arada 1966'da K. Sanayi Sergisi halindeki ilk çalışmalar üzerine 1967'de Birinci K. Fuarı açılmış, Ticaret Bakanlığınca Anadolu Fuarı adı verilmek suretiyle 1968'de 10 Temmuz - 10 Ağustos arasında bir ay faaliyet gösteren daha geniş ölçülü bir fuar gelişme yoluna girmiştir. Bu kuruluş yıllarında 6 milyon lira yatırım yapılan fuar alanı 750 000 m^2 dir. Sanayii teşvik, ticareti geliştirme ve turizm yönünden şehri tanıtma yolunda önemli faydalar sağlayan fuar, binaları ve türlü tesisleri, 7 000 m^2 lik havuzu ile modern bir kuruluştur. 1967'de fuara 90'dan çok firma katılmıştır.

Ulaştırma, yollar: K., çeşitli yolların birleştiği işlek bir merkezdir. K.'nin il içinde ve şehirler arasında ulaşımın sağlandığı iyi bir karayolu ağı vardır. Karayolları 6. Bölge Müdürlüğünün merkezi K.'dedir. İldeki karayollarının uzunluğu 1 100 km dir ki, bunun üçte biri asfalttır. İlde 25 kadar önemli köprü vardır. K.'de üç otobüs işletmesi, 16 nakliyat ambarı, karayollarında yük ve yolcu taşıyan ortaklıklar vardır. Türkiye'nin batısını doğusuna birleştiren ana karayolu K.'den geçer.

Demiryolu K.'ye 1927'de ulaşmıştır. K. Türkiye'nin türlü bölgelerinden uzanan yolların kavşak yeri olduğundan, Orta Anadolu'nun doğu bölümünün yük ve yolcu taşımalarında en canlı istasyonudur. K. - Sivas - Samsun demiryolunun yapılmasıyle (1930) K. Karadeniz kıyılarına, K. - Ulukışla hattının yapılmasıyle (1933) de Akdeniz kıyılarına bağlanmıştır. K.'de uçak seferleri de düzenlenmiştir.

Tarım, hayvancılık: K. ilinde tarım ana çizgileriyle çiftçilik ve hayvancılığa dayanır. İlde bu işlerle uğraşan 73 000 âile vardır. Son zamanlarda meyvecilik ve pancar ekimi de gelişme göstermiştir. Bağlık yerlerde, yerinde yararlanılacak kadar meyve ve üzüm elde edildiği gibi, sebze bahçelerinde türlü sebzeler de yetiştirilir. Sayıları 60 bin kadar tahmin olunan küçük arazi işletmeleri (köy âile işletmeleri) bulunmakta, büyük arazi daha az yer tutmaktadır. İlde 72 000 kadar çift hayvanı vardır. Sulama yapılan başlıca yerler Sarımsaklı barajından (63 bin dekar), Hisarcık, Kıranardı, Talas - Zincidere, Yemliha (10 bin dekar), Yeşilhisar Akköy barajı sulaması (3 bin dekar), Tomarza, Yahyalı elma bahçeleri, Pınarbaşı, Develi sulamaları (30 bin dekar) dır.

K. ilinde büyük ve küçük baş hayvan sayısı 1,4 milyondur (sığır 250 000, koyun 830 000, kıl keçisi 240 000). Akkaraman soyundan olan koyunlardan bir kısmı merinos soyuna çevrilmeye çalışılmaktadır (yılda 10 000 kadar).

Kültür kurulları: Anadolu'nun kültür merkezlerinden biri olan K.'de özellikle Selçuklular devrinde Anadolu'ya ve başka İslâm ülkelerine bilim taşıyan aydınlar yetişmiştir. 1135'te Danişmendoğulları zamanında yaptırılan Melikgazi medresesinden başlayarak 7'den çok medresede edebiyat, ilâhiyat, tıp, hukuk öğretilmiştir. Gevher Nesibe Şifaiyesi (1206) Türkiye'nin ilk tıp fakültesi durumunda bulunmuş olup şimdi burada bir tıp fakültesi kurulması yoluna gidilmiştir (1969). Bütün bu medreselerde yetişen bilim ve fen adamları (Hoca Makbul, Kadı Burhaneddin, Taceddin...) eserler yazmışlardır. Dünyanın ünlü mimarlarından Koca Sinan K.'den olduğu gibi, birçok halk şâirleri de yetişmiştir (Develili Seyranî, Molulu Revaî, Yamandede...).

Günümüzde K. birçok okulların bulunduğu bir şehir olmuştur. Köylerin çoğunda ilkokul vardır (80 bin öğrenci). İl merkezindeki 3 liseden başka, Develi ve Pınarbaşı ilçelerinde de birer lise vardır. Ayrıca, 8 ilçede ve 7 bucakta birer ortaokul vardır. İlde orta dereceli okul sayısı 38'i bulmuştur. Meslek okulları olarak K.'de kız ilköğretmen okulu, Pazarören'de Mimar Sinan ilköğretmen okulu, il merkezinde imam - hatip okulu (Develi'de de var), il merkezinde ticaret lisesi, kız ve erkek sanat enstitüleri, Mimar Sinan yapı enstitüsü, akşam tekniker okulu, şehir ve ilçelerde 5 akşam kız sanat okulu vardır. Ayrıca, Talas'ta bir Amerikan ortaokulu, Zincidere yetiştirme yurdu, Talas kız yetiştirme yurdu, özel okullar vardır. Yüksek okul olarak 1965'te Yüksek İslâm Enstitüsü (250 öğrenci) açılmıştır. Bu arada Türk tıp öğretiminin başlangıç eserlerinden olan Şifaiye'de Gevher Nesibe Tıp Fakültesi'nin genişleme çalışmaları ilerlemektedir.

K. müzesi 1929'da açılmış, çevreden toplanan tarihî eserler ve bu arada Hitit çağı eserleriyle zenginleşmiştir. Müze, 20 odalı, salonlu bir Selçuklu eserinin (1273) içindedir. Müzede Güllü Dağı arslanları, Yemliha kartalı, hiyeroglif ile yazılı taşlar, armalar, Hitit kabartmaları,

KAYSERİ: Anonim türbelerden birinin harabesi

kurban taşı, mermer lahitler gibi pek değerli eserler vardır. Arkeoloji salonunda Bakır Çağı seramik idolleri, Hitit Kültepe seramik ve tabletleri, tunç, kemik, Cilâlıtaş eserleri, Post - Hitit, Phryg ve başka çağlara ait eserler vardır. Müzenin etnografya bölümü, klasik eserler bölümü, çini ve tuğla salonu bulunmaktadır. Müzenin bir bölümüne de, Pazarören bucağının Çakılkaya (eski Halevik) köyü yakınında tabakalar arasında bulunmuş pek eski fıl dişleri konulmustur.

K.'de kütüphane kurulması işleri eskidir: 1557'de Bedreddin Mahmud Kadı kütüphanesi açılmış, 1618'de Tavlusunlu Halil Paşa, 1671'de Erkiletli Mehmed Paşa, 1722'de Hacı Halil Efendi, 1796'da Râşid Efendi kütüphaneleri kurulmuş, 1912'de Millî Kütüphane adıyle bir kütüphane oluşturulmuştur. Bugün K.'de İl Halk Kütüphanesi (yazma eski eserlerin de bulunduğu Râşid Efendi kütüphanesi bölümü de var), çocuk kütüphanesi ile bazı ilçe ve bucaklarda kitaplıklar vardır.

K.'de ilk gazete 1910'da «Erciyes» adıyle haftalık olarak çıkmış, 1922'den sonra «Kayseri Gazetesi» yayınlanmış, bu arada zaman zaman türlü gazeteler çıkarılmış, 1950'den sonra gazete ve dergi sayıları artmıştır.

K. bölgesinde bugün 16 spor klübü vardır. Ayrıca K. Dağcılık Klübü gelişme göstermiştir. Şehrin 25 000 kişilik stadı, 2 000 kişilik modern bir kapalı spor salonu, 120 yataklı ve kaloriferli Erciyes dağevi (Tekir Yaylası 2 150 m) vardır.

K.'nin tarihî gelişimi ve coğrafî yerinin etkisiyle değişik bir folklor oluşmuştur. İlde türlü oyunlar, türküler ve gelenekler vardır. Halk oyunları bölge şenliklerine ilin türlü yerleri ve bu arada Uzunyayla, Sarız tarafları ve Afşarlar katılırlar. Düğün törenlerinin de özellikleri vardır.

Sağlık: Sağlık kuruluşlarının sayısı artmıştır. Bugün şehirde devlet hastahanesi (cerrahî bölümüyle birlikte 560 yataklı, 17 uzman doktor), verem hastahanesi (120 yataklı), İşçi Sigortaları hastahanesi (240 yatak), özel hastahane ve sağlık yurtları, dispanserler, ana ve çocuk sağlığı merkezi vardır. Develi'de devlet hastanesi (30 yataklı) bulunmaktadır. İlde 6'sı târihî değeri bulunan, 2'si modern şekilde yaptırılmış olan 8 büyük hamam ile Tekgöz ve Bayramhacı kaplıcaları, Yeşilhisar Dutlu içmesi, Hasanarpa içmesi tanınmıştır.

Turistik yerler: Eski bir tarihi bulunan ve türlü çağlardaki Türk eserleriyle dolu olan K.'nin turistik varlıkları vardır. Bölgede turizm bakımından değer taşıyan târihî eserler ve tabiî güzellikler çoktur. Erciyes dağı, heybetli görünüşü ve karlı buzlu yerleri, kayak alanları ile bu çevrenin sembolü olmuştur. Kültepe adıyle anılan yerdeki birkaç bin yıl öncesinin şehri (Kaniş) ile Soğanlı bölgesindeki tarihî kalıntılar, çok sayıdaki Selçuklu ve Osmanlı eserleri (cami, medrese, köprü, kervansaray, türbe . . .) önemli turistik varlıklardır. Bugün de ayakta duran K. Kalesi yine böyle eserlerdendir. 60 - 70 yıl öncesine kadar bu dört köşeli iç kalenin içinde evler, çarşı varken, sonradan boşaltılmış 20 yıl kadar önce burası pazar durumuna getirilmiştir. Bu iç kale, bir sur ile çevrili idi.

K. camileri türlü devirlerde yapılmıştır: Ulu Cami ve Külük camii Danişmendliler devrinde, Hunat Hatun camii, Hacıkılıç ve Lala Paşa camileri Selçuklular devrinde, Kurşunlu, Katıroğlu, Han camii gibi eserler Osmanlılar devrinde yapılmıştır. K.'de medreseler birer Türk sanat eseri ve eski bilim kuruluşları olarak önemli yer tutar. Bunlar Şifaiye, Hunat, Sahabiye, Harıkılıç, Hatuniye, Köşk medreseleridir. Bunlardan Şifaiye medresesi, 1205'te Selçuklular zamanında Anadolu'da kurulmuş ilk tıp fakültesidir. Selçuklu hükümdarlarından I. Gıyasüddün Keyhusrev'in kız kardeşi Gevher Nesibe Hatun'un vasiyeti üzerine Şifaiye adını taşıyan hastahane yapılmış, bunun yanında Anadolu'da ilk tıbbiye olan Gıyasiye adlı medrese kurulmuştur. Gıyasiye denilen medresede tıp öğretimi yapılırken, Şifaiye'de tıp biliminin uygulanmasına çalışılırdı. Son yıllarda burası restore edilmiştir.

Kümbet adıyle anılan işlemeler ve kabartmalarla dolu eski Türk sanat eserleri K.'de çok sayıdadır. Başlıcaları Çifte Kümbet, Döner Kümbet, Sırçalı Kümbet, Hunat Hatun Kümbeti, Gevher Nesibe Hatun Kümbeti, Hoca Hasan Kümbeti ve daha 11 kümbettir. K.'nin kapalı çarşısı ve bedesten de turistik değer taşıyan Türk eserleridir. K.'nin ilçelerinde de tarihî değeri bulunan eserler vardır: Bünyan'ın Karatay kervansarayı bunlardandır. K., bugün çeşitli kuruluşları (otel ve lokantaları, seyahat acentaları, Tekir dağevi ve kayak yerleri, yollar ve taşıtlar . . .) ile turizm alanında gelişme yoluna girmiştir.

Kayseri ili: Bu il, İç Anadolu'nun doğu bölümünün geniş bir kısmını içine alır. Çevresinde Yozgat, Sivas, Kahramanmaraş, Adana, Niğde, Nevşehir illeri bulunur. İlin yüzölçümü 16 917 km², nüfusu 610 287 (1970), ilçe sayısı 10, bucak sayısı 14, belediyesi bulunan yerlerin sayısı 29, köy sayısı 477'dir. K.'nin ilçeleri Bünyan, Develi, Felahiye, İncesu, Pınarbaşı, Sarıolan, Sarız, Tomarza, Yahyalı ve Yeşilhisar'dır. Bu sınırlar içindeki K. ili arazisinin üçte bir kadarı ova ve plato, geri kalanı dağlıktır. İldeki dağların yüksekliği 1800 - 2700 m, en yüksek yeri Erciyes doruğunda 3 916 m dir. Ovaların yüksekliği çoğunca 1 000 - 1 100 m dir.

XIX. yüzyıl sonlarında ve XX. yüzyıl başlarına K., o zamanki Ankara vilâyetine bağlı bir sancak idi (Vilâyetin öteki sancakları Kırşehir, Yozgat, Çorum). Sancak merkezi K. şehri idi. Bu sancağın iki kazası (Develi, İncesu), iki nahiyesi ve 181 köyü vardı. Merkezin köyleri Kuramaz nahiyesi, Ova köyleri ve Irmak kenarları adlarıyle tanınırlardı. K., Meşrutiyetten sonra «müstakil sancak» ve Cumhuriyet devrinde vilâyet (il) olmuştur.

Tarih: K. adı Latince *Caesarea* (İmparator Şehri) dan gelmektedir. M. S. 17 yılında 2. Roma imparatoru Tiberius, üvey babası ve selefi Augustus'un hâtırasına, şehri bu şekilde adlandırılmıştır. Esasen antik devirde bu adı taşıyan 17 şehir bilinmektedir. Bunların en ünlüsü K.'dir. Latince adı Araplar Kaysariyye biçiminde Arapçaya uydurmuşlardır ki, XX. yüzyıl başlarına kadar şehrin adı resmen bu biçimde yazılırdı. Kayseri adı ancak konuşma dilinde geçerdi. Cumhuriyet devrinde Kayseriyye bırakılmış, resmî biçim olarak K. kabul olunmuştur.

K. toprakları, Anadolu'da ilk siyasî birliği kuran Hitit imparatorluğuna giriyordu. Şehrin kuzey - doğusunda Karahüyük veya Kültepe denilen yerde, M. Ö. XXV. yüzyıla ait Hitit kitabeleri ve sanat eserleri bulunmuştur. Babilliler ve Asurluların nüfuzu zaman zaman bu bölgeye kadar duyulmuştur. Phrykya ve Lidya krallıkları, buraya erişememişlerdir. Asurlular'dan sonra M. Ö. VI. yüzyılda ülke, bütün Anadolu gibi, İran (Pers) imparatorluğuna geçmiştir. M. Ö. 380'e doğru K. ve çevresinde Kappadokya krallığı kurulmuştur. Bu krallık, M. Ö. IV. yüzyılın sonlarında Büyük İskender'i onun ölümünden sonra bir müd-

det de Selevkos (Asya) imparatorluğunu metbû tanımış, M. Ö. I. yüzyılda Roma birliğinine katılmış, M. S. 17 yılında ilga edilerek vilâyet şeklinde Roma imparatorluğuna dahil olmuştur. Bütün bu büyük devletlere tâbî şekilde saltanat süren Kappadokya, 4 yüzyıl kadar devam etmiştir.

Bu devirde şimdiki K. şehrinin güney-batısında Eusebia ve daha çok Mazaca denen şehir bulunuyordu. Mazaca, Kappadokyalıların atası Mosoch'un, Eusebia ise Kappadokya krallarından Ariarathes Eusebes'in adlarından gelmektedir. Romalılar çağında K. şehrine, diğer Caesarea'lardan ayırmak için Caesarea Mazaca denmiştir. Kappadokya krallığının, sonra Roma'nın Kappadokya eyaletinin merkezi olan bu büyük şehir, İmparator Valens, eyaleti ikiye bölünce, Cappadocia Prima (I. Kappadokya) eyaletinin başkentliğini yapmıştır. M. S. 395'te Roma ikiye ayrılınca, Kappadokya da Doğu (Bizans) imparatorluğunun payına düşmüştür. Daha M. Ö. 77'de Ermenistan kralı Tigan, ânî bir baskınla şehri yağmalamıştı. Fakat M. S. 260'ta İran Sasanî şehenşâhı Şâpûr'un yağması, şehre büyük zarar vermiştir. Bu sıralarda K., dünyanın en büyük şehirlerinden olup nüfusu tahminlere göre 400 000'i buluyordu. Şâpûr, şehirdeki 12 000 Yahudi'yi tamamiyle kılıçtan geçirmiştir. Bu sıralarda Hıristiyanlık, ilk devirlerdeki baskıya rağmen, iyice tutunmuş ve K., yeni dinin büyük merkezlerinden biri olmuştu. VI. yüzyıl ortalarında İmparator Iustinianus, K.'yi sûrlarla çevirmiş ve bayındırlık eserleri yaptırmıştır.

690, 726, 729 ve 732'de Müslüman Araplar, bu büyük şehri 4 defa fethetmişlerse de, her defasında birkaç aydan fazla elde tutamamışlardı. Araplar, İstanbul kuşatmasına giderlerken, önce K. gibi önemli merkezleri tahrîp ediyorlardı. K.'deki bu 4 İslâm işgalini yapan kumandanlar sırasıyle Halife Abdülmelik, Prens Mesleme, Prens Saîd b. Hişâm ve Prens Süleyman b. Hişâm, yani hepsi Emevî hanedanı mensuplarıdır.

1071 Malazgirt zaferi sırasında Kutalmışoğlu I. Süleyman Şâh'ın başkumandanlığındaki Selçuklu orduları, K.'yi kesin olarak fethetmişlerdi. Bu tarihten sonra artık şehir için Türk hâkimiyeti dışında hiçbir işgal söz konusu olmamıştır. Danişmendliler, Anadolu Selçuklularına tabi olarak bir ara K.'ye hâkim olmuşlarsa da, bu, geçici olmuştur. Şehir, Selçuklu Türkiyesi'nin en büyük merkezlerinden biri haline gelmiştir. Hattâ Konya'dan sonraki 2. şehri olmuş ve Romalılar devrindeki büyüklüğünü bulmuştu. Pek büyük bayındırlık eserleriyle süslenmiştir. Selçuklu Türkiyesi'nin en büyük hükümdarı olan Alâeddin Keykubâd, K.'de oturmayı çok severdi, şehirde saraylar yaptırmıştı. Onun ve oğlunun devrinde K. şehri, en parlak çağını yaşamış ve türlü imar hareketiyle gelişmiştir. XIII. yüzyılın 3. çeyreğinde Selçuklulur, İlhanlıların, yani Türkleşmiş İran Moğolları'nın yüksek hâkimiyetini tanımaya mecbûr olmuşlardır. 1277'de Mısır-Suriye Türk Memlûk imparatoru Sultan Baybars, Anadolu'yu Moğol hâkimiyetinden kurtarmak için, Türk beylerinin daveti üzerine K.'ye gelmiştir, fakat üssünden çok uzaklaştığı için, birkaç gün sonra şehri terk etmiştir. İlhanlılar, Memlûk Sultanı'nı Türkiye'ye çağıran Türk beylerini ağır şekilde cezalandırmışlardır.

XIV. yüzyılın 2. çeyreğinde Emîr Eretna, İlhanlıların Anadolu genel valisi olarak K.'ye gelmiş ve az sonra İlhanlı imparatorluğunun çökmesinden faydalanıp istiklâl kazanmıştır. K., Eretnaoğullarının Sivas'tan sonra ikinci taht şehri idi. Eretnaoğullarının yerine geçen Kadı Burhaneddin'in hâkimiyeti uzun sürmemiştir. Şehir, 1398'de Yıldırım Bâyezid tarafından fethedilip Osmanlı İmparatorluğu'na katılmıştır. Fakat 4 yıl sonra, 1402 Ankara felâketi üzerine K., Karamanoğullarına geçmiştir. 1419'da Mısır-Suriye Türk Memlûk imparatorluğu K.'yi almış, fakat bir süre sonra Maraş bölgesindeki Dulkadıroğulları beyliğine bırakılmıştır. Karamanoğulları, kendilerinden çok daha zayıf olan Dulkadıroğullarını şehirden kovunca, II. Murad 1436'da K.'yi alıp gene ana tarafından mensûp olduğu Dulkadırlılara vermiştir. Bir süre sonra şehir tekrar Karaman krallığına geçmiştir. Bu çağda Karamanoğulları, Osmanlı İmparatorluğu'na tâbî idiler. Bir ara Memlûkler, şehri kuşatmışlarsa da alamamışlardı. 1508'de Şâh İsmail Safevî'nin K. akını da geçici olmuştur. Bu yıllarda Karaman devleti, çoktan Osmanlı birliğine katıldığı için, şehir, gene Osmanlılara tâbî Dulkadıroğulları tarafından idare ediliyordu. 1515'te tamamiyle Osmanlı devletine katılmış ve Yavuz Sultan Selim'in emriyle Karaman (Konya) beylerbeyiliğinin (eyaletinin) 7 sancağından (vilâyetinden) birine merkez olmuştur.

Tanzimât'tan sonra ise, Ankara vilâyetinin (eyaletinin) 5 sancağından biri idi, 3 kazâsı vardı. Cumhuriyet devrinde bütün sancaklara (mutasarrıflıklara) vilâyet (il) denince, K. de bir vilâyet oldu ve o zamana kadar kullanılan Kayseriyye adı, K.'ye çevrildi.

1825'te 100 000, 1850'de 105 000'e kadar tahmin edilen nüfus, 1875'te 70 000'e düşmüştür. 1900'de 75 000 nüfus vardı. Cumhuriyet devrindeki sayımlar şu sonuçları verdi: 1927'de 39 000, 1935'te 46 000, 1940'ta 52 000, 1945'te 58 000, 1950'de 66 000, 1955'te 82 000, 1960'ta 103 000, 1965'te 127 000, 1970'te 168 000.

K., Selçuklu devri eserleri bakımından Konya'dan sonra gelir. Şehirdeki anıtlar Halil Edhem (Eldem) ve Albert Gabriel tarafından incelenmiştir. Çoğu harap durumda, birçoğu da ortadan kalkmış olmakla beraber, bugün dahi K. her devir Türk mimarisinden zengin örnekler ihtiva etmektedir.

Bugün bilinen en eski Selçuklu eseri 1193'te yapılmış olan Hoca Hasan Medresesi'dir. Fakat Dânişmendlilerden kalan Ulu Cami, ondan biraz daha önceki devre aittir. $35 \times 50 = 1\,750\,m^2$ dir. Sonradan yapılan Hând Hatun Camii, Ulu Cami'den büyüktür. Camiin yanında Melik Gazi Medresesi ve bu Dânişmendli hükümdarına ait olduğu sanılan türbe vardır. Ulu Cami ve çevresindeki yapılar, XII. yüzyıl ortalarında yapılmış, 1205'te Selçuklular tarafından onarılıp bugünkü şeklini almıştır. Ulu Cami bugün zeminden 1,5 m toprağa gömülmüş bulunmaktadır. Mâbet, 1723'te III. Ahmed tarafından tamir ettirilmiş ve XVIII. yüzyıl sonlarında Reîsülküttâb (dış işleri bakanı) Râşid Efendi tarafından yanına bir kütüphane yaptırılmıştır.

Külük Camii, mihrabının güzelliğiyle tanınmıştır. Bu mâbet, XII. yüzyılda yapılmış olmakla beraber, bugünkü şekli 1210 tarihlidir. Kumandanlardan Muzaffereddin Mahmud'un kızı Atsız Elti Hatun tarafından yaptırılmış, 1335'te onarılmıştır.

Çifte medreseler denen yapılardan biri, Gıyâsiyye Medresesi, diğeri de Şifâiyye Medresesi'dir. 1206'da Sultan Keyhusrev tarafından yaptırılmış olan bu binalardan biri tıp fakültesi, diğeri de fakültenin tatbikat hastahanesi idi. Türk bilim tarihi bakımından önemli eserlerdir. Büyük

Alâeddin Keykubâd'ın zevcesi Mâhperî Hând Hatun tarafından yaptırılan külliye de, Selçuklu devri Türk eserlerinin en önemlilerindendir. Bu külliye, bir medrese, bir cami, bir imaret, bir hamam, bir de türbeyi içine alır, 1238 tarihlidir. Türbede Mâhperî Hatun'la kızı Selçuk Hatun yatmaktadır. Hând Hatun Medresesi kadar önemli bir bina da Hacıkılıç Camii ve Medresesi'dir (1250). Sâhibiyye Medresesi, 1267' de vezîr Sâhib Ata Fahreddin Ali tarafından yaptırılmıştır. Cephe süslemeleri çok dikkat çekicidir. Bugün varlıklarını devam ettiren bu anıtlar bile, şehrin Selçuklular çağında ne kadar büyük bir kültür şehri olduğunu gösterir.

İlhanlılar çağından da birçok eser kalmıştır. Eretnaoğullarından kalan en tanınmış bina, Köşk Medresesi'dir. $36 \times 30 = 1\,080$ m² yer kaplayan bu anıtın yanında, Eretnaoğullarına ait sekiz köşeli bir kümbed vardır. K.'de «künbed» denen Orta Çağ Türk türbelerinden daha birkaç örnek henüz ayaktadır. Dulkadırlı eseri olan Hatuniyye Medresesi, 1432 tarihlidir.

Osmanlı eserlerine gelince, başta Mimar Sinan'ın iki camiini anmak icap eder. Sinan, K.'li'dir. Camilerinden biri 1585 tarihli Kapdân-ı Deryâ Hacı Ahmed Paşa Camii'dir, kısaca Ahmed Paşa Camii denir. Kurşunlu Cami diye daha fazla tanınır. Mimar Sinan'a ait diğer cami, Lalapaşa Camii'dir. Şehirdeki ilk Osmanlı eseri ise, Fâtih Sultan Mehmed'in yaptırdığı camidir.

XVII. yüzyıl sonlarına ait Vezir Hanı ve Pamuk Hanı, Türk sivil mimarisinin pek güzel örnekleridir. Pamuk Hanı'nın yanında 1390 tarihli Şeyh Müeyyed Çeşmesi, Kadı Burhâneddin çağından kalan nadir eserlerdan biridir. Kapalı Çarşı, Salâhaddin Hamamı, Kadı Hamamı gibi dikkate değer mimarî eserleri de vardır.

KAYSERİ OVASI, İç Anadolu'da, Erciyes dağının kuzey ve kuzey-batısında uzanan geniş bir ova. Yüzölçümü, geniş anlamıyle 890 km²ye yakındır. Boyu doğuda Gömeç köyü çevresinden batıda Boğazköy'e kadar 40 km yi bulur. Eni Erkilet önlerinden Erciyes'in kuzey etek bağlarına kadar 15 km yi geçer, yer yer 6-10 km ye kadar daraldığı yerler de vardır. Bu ova, Yukarı Kızılırmak bölgesinin büyük ovalarından biridir. Ovanın doğu bölümünde, Karahüyük (Kültepe) güneyinde Engir gölü sazlığı, batı bölümünde Karasazlık düzlükleri vardır ki, bunlar şimdi geniş ölçüde kurutularak ovaya katılmıştır. Ovanın batı bölümü Ambar Ovası adıyle anılmıştır.

K. O., bir tektonik çöküntü yerinde oluşmuştur. Ovayı çevreleyen yerlerde kırılmalar, bunun sonucu olarak da çökmeler olmuştur. Ova çevresinin platoları ve dağlarıyle bu çöküntü alanı arasında morfolojik bakımdan da yeni kırılma yerleri (Pliyosen-Kuaterner) bellidir. Yer kabuğunun bu çöküntülerinden sonra beliren geniş çukurluklarda, çevredeki yüksekliklerden (Erkilet platosu, Korumaz dağları batısındaki platolar, Erciyes dağı...) inen akarsuların yığdığı sürüntü maddeleri (kum, kil, çakıl) ile birikmeler olmuş, bu olay günümüze kadar ve günümüzde de sürmüştür. Bu alüviyonların kalınlığının 20-30 m ve yer yer daha da kalın olduğu anlaşılmıştır. Bu birikmelerden sonra, ova kenarlarında ve ortasındaki bazı tepelerin (volkanik tüf yığıntıları, yer yer lav uzantıları...) dışında, bütün ova geniş alüviyal düzlükler biçimini almıştır. Ovadan geçen başlıca akarsu, kaynaklarını Bünyan taraflarından alan Sarımsaklı çayı (b. bk.) dır. Bu düzlüklerin yanında çok yerde dik ve kayalık yamaçlar yükselir. Bu yamaçlar, ovanın biçiminin esaslarını çizmiştir. Ovaya inen dereler ve dereciklerle bu yamaçlar yer yer yarılmıştır. Yamaçların önünde ovanın yüksekliği 1 100-1 150 m kadardır. Ovanın orta bölümü ise 1 050 m yüksekliktedir.

Ovanın yıllık ortalama yağış tutarı 370 mm dir. Bu mikdar yağışlı yıllarda 400 mm yi geçer. Ova çevresindeki dağlık yerlerde ve özellikle Erciyes'in yüksek yerlerinde yağış mikdarı daha fazladır. Yağmurlu mevsimlerde ve kar erimeleri sırasında dağlardan inen dereler, ovaya doğru bolca su getirir. Zaman zaman şiddetli sellerin ve taşkınların olduğu da görülmüştür. Dağlardan derelerin inmesi, ovanın özellikle doğu kenarından birçok gür kaynakların çıkarak ovaya doğru akmaları, taban sularının oluşmuş bulunması ovanın hidrografik şartlarını elverişli bir durumu getirmiştir. Yaz mevsiminin kurak ve sıcak geçmesi ve buharlaşmanın çokluğu nedeniyle ovadaki sular çekilir, bu mevsimde tarımda sulamaya ihtiyaç olur. Ovanın toprak örtüsü kumlu, killi ve yer yer çakıllı olup kalın (çok yerde 1 m ye yakın) ve bol hümüslüdür. Bazı yerlerinde çorak topraklar da vardır. Ova, yeraltı suları bakımından zengindir. Bazı yerlerinde (meselâ istasyon çevrelerinde) 1 m derinlikte su çıkar. Arteziyen su yatakları da vardır.

Ovanın batı ucundaki bölüm, uzun süre Karasazlık adıyle anılmış olan bataklık ve sazlık geniş bir yer olmuş (40 yıl kadar önce şehrin fırınları için buradan berdi denilen sazlar getirilirdi), buradan üreyen sivrisinekler, çevrede ve bu arada şehirde sıtmaya yol açmıştır. Son 20-30 yıl içinde bu bataklıklar kurutularak topraklarından fayda sağlanır olmuştur.

Binlerce yıldan beri önemli şehir kuruluşlarına ve işlek ticaret yollarına yer vermiş bulunan K. O, çok zaman Türkiye'nin oldukça kalabalık yerlerinden olmuş, günümüzde de ovada nüfus yoğunluğu km² başına 100-150 kişiyi bulmuş, hatta şehir yerleşmesi ve çevresinde bunu da geçmiştir. Yakın çevresiyle birlikte 200 000 nüfusun toplandığı Kayseri şehri ve birçok sanayi kuruluşlarının yayıldığı ovadan demiryolu ve karayolları geçmektedir (bk. KAYSERİ) Bugün ovanın kenarında birçok büyük köylerin bulunduğu, bu kenarlara yakın yerlerde kasaba özelliğinde yerleşme yerleri (Erkilet, Gesi yöresi, Talas ve çevresi...) vardır. Ovanın yerleşmeler ve fabrika kuruluşları dışında kalan geniş yerleri tarım ve bu arada sebzecilik ve şeker pancarı yetiştirme alanlarıdır. Ovanın türlü yerleri yeni yeni sanayi ve ticaret kuruluşlarına yer vermektedir.

KAYSERİLİOĞLU, Refet (doğ. Karaman 1922), Türk bestekârı. Vâız ve manifaturacı Bahri Efendi ile Hatice Hanım'ın oğludur. Ortaokulu Karaman'da, liseyi Kabataş Lisesi'nde okumuştur. 1948'de İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni bitirmiştir. Fakültede öğrenci iken İstanbul Konservatuarı Türk Musikisi kısmını bitirmiştir. Orada ve özel olarak Arel'den nazariyat, armoni, kontrpuan, prozodi ve ileri solfej; Lâika Karabey'den tanbur öğrenmiştir. 1946'da ruhî bahislerle ilgilenmeye başlamış, 1955'te Metapsişik Cemiyeti ikinci başkanı, 1957-1962 yılları arasında başkanı olmuştur. 1960-1962'de *Ruh ve Madde* dergisinin sahip ve başyazarlığını yapmıştır. 1963'te *Ruh Dünyası*'nı çıkarmaya başlamış ve 1969 başından itibaren bu dergi *Sevgi Dünyası* adını almıştır. 1964'ten itibaren verimli bir bestekârlık devresine girmiştir. 1957'de radyoloji ihtisası yapmıştır. 1962'de röntgen mütehassıslığını bırakarak yalnız ipnotizma ile ruhî tedavi ile uğraşmıştır. Tanbur çalan bestekârın tanburun perdeleri hakkında bir etüdü yayınlanmıştır. Sevgi (b. bk.) adıyle 5 zamanlı bir usul yapmıştır.

KAYSUNÎZADE, H. VIII. (M. XIV.) yüzyılın başlarında, Horasan'ın Koson şehrinde - her halde Moğol kargaşalıklarından kurtulmak için - Mısır'a göç eden bir aile. Mısır'ın kuzeyinde kendilerine yerleşme yeri seçtikleri şehre Koson adını vermişler, buradan yetişen kişilere de Kosonî yahut Kaysunî demişlerdir.

Şekayık - ı Numaniye'ye *Zeyl* (ek) yazan Nev'izade Ataî Efendi, matbu eserinde (İstanbul 1268) Koson şehrinde Aynüşşems adlı bir kuyu olduğunu belirtir: Bunun suyu ile balasan yağı elde edilen ağaçları sularlarmış. Devâ olarak kullanılan balasan yağı elde edilmesi işini ödev olarak alan bu aile, aynı zamanda hekimlik yaparmış.

K.'ler Mısır'da saltanat süren Türk (Kıpçak) sultanlarının hekimliğini ifa ederlerdi (*Şekayık - ı Numaniye*, aynı yer). Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı zaptetmesinden sonra Osmanlı hanedanı bu hekim ailesini İstanbul'a getirtmişti. İçlerinden Osmanlı sarayında hekim olarak, gerek Yavuz'un gerek Kanunî'nin ölümlerinde İstanbul'dan uzakta olan iki olayı gizlemek, cenazelerini yıkamak, cenaze namazlarını kıldırtmak gibi sır tutulması gereken işleri büyük bir kifayetle idare etmişlerdir (Peçevî tarihi, I, 461 - 462).

Mahmud Bedreddin Efendi'nin şu 2 eseri elimizdedir:

1. *Zadü'l - Mesir fi İlâci' l - Bevâsi* (Beyazıt - İstanbul, umumî kitaplık, No: 4105) (Gotha kitaplığında 1979 no da nüshası var. Ayrıca British Museum'da da 452 - 453 iki nüsha vardır).

2. *Makalet - i fi Cevazi İstimali Haceri'l Badı Zehril Hayvanî* (Kahire'de Hıdıviye kütüphanesinde 36,42 numaralardadır).

Hadîkatü'l - Cevâmi (Amire Matbaası, 1281, C. 1, S. 306) de verilen bilgiye göre K. Mehmed Efendi 978 (1570 - 1571) Malûlzade Seyid Mehmed Efendi Mısır kadılığından döndüğünde K.'yi beraberinde İstanbul'a getirdi. Hazakatli hekim olduğu anlaşılmakla saraydaki hekimlere reis oldu. Davet - i Meymenet = 1020 (1611) tarihinde öldü. Sütlüce'-deki mescidi yanına gömüldü. Manzum tıp kitabı, bunların tecrübelerini toplayan bir eseridir. Türkiye'de K. mecmuası olarak ün almıştır.

Bu zatın yerine oğlu Mahmud Bedreddin hekimbaşı olmuştur. 30 yıl geçince o da ölmüş, babasının yanına gömülmüştür (Peçevî tarihi, I, 461).

Kaysuncu «ladenci» anlamınadır. *Şekayık*'ın zeyli Ataî'de tafsili vardır. Mescidinin ayrıca mahallesi yoktur. Laden (Farsçada) taşlık yerlerde yetişen bir cins çamlarda hasıl olan zift gibi siyah, kokulu bir nevi zamktır. Girit ladeni meşhurdur.

Kanunî Süleyman'ın müptelâ olduğu nikris (damla) hastalığı için saraya devam eden Yahudi asıllı hekimlerden Hamanoğlu diye *Şekayık - ı Numaniye*'de (Ataî Zeyli 196 - 197) yazılı bulunan hekimin padişaha masaj yaptıktan sonra ağrılarının azaldığını görüyorlardı.

K., Musevî hekimin eline afyonlu bir ilâç sürdükten sonra masaj yaptığını anlayarak bunu Darüsaade ağası Cafer Ağa'ya söylemiş. Hamanoğlu'nun huzura girmeden, ellerini sıcak su, sabun ile iyice yıkadıktan sonra ancak masaj yapmasına müsaade edileceğini ihtar etmesi üstüne o günkü masajdan eski günlerde olduğu gibi ağrının dinmediği görülmüştür. Böylelikle Yahudi hekimin hilesi anlaşılmış ve teessüründen ölmüştür.

Peçevi tarihinde (I, 461) de şu değerli bilgiyi bulmaktayız: Hekim Bedreddin Mehmed b. Mehmed Kaysunî, Mısır'da doğup, tababeti öğrendikten, kemale erdikten sonra İstanbul'a geldi. Usulü ile Saray hekimleri arasına girdi, ilerleyerek onlara reis oldu. Kanunî Süleyman'ın nikris ağrıları vakit vakit artar, o zaman gözüne uyku girmez, hareket edemez, feryat ve figanı saray halkını uyutmazdı. Bedreddin, faydalı bir ilâcı (niteliği yazılı değil) padişaha tatbik eder, ondan sonra sükûnet gelirdi. Böyle zamanlarda şahane mükâfatlar verir, değerli giyecekler sunardı. Bazan yüz, bazan ellişer, altmışar akçe vermek suretiyle, hekimin maiyetindeki kimseleri de sevindirirdi. Bedreddin, ihtiyarlığı zamanında padişahın katında o kadar muhterem, izzetli bir kişi oldu ki ulu vezirlerin bile yaya yürüyerek huzura girdikleri yere kadar at ile gelmesine izin veriyordu. II. Selim'in tahta oturmasından iki yıl sonra yani, 976 (1568) da öldü.

K. hakkında Hammer - Purgstall'in yazmış olduğu *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst* (Pesth, 1837) adlı eserinde (II, 541 - 543) faydalı bilgi mevcut olduğu gibi Mehmed Süreyya Bey'in *Sicilli Osmanî* adlı eserinde (IV, 721 - 723) hekimbaşılar sırasında K. Mahmud Efendi'nin hekimbaşılığı da yazılıdır. Yine aynı eserin başka bir yerinde (312), Mahmud Efendi Kaysunîzade başlığı altında yarım sahifelik fakat bilinen bilgileri tekrarlayan bilgi vardır.

K. Nidaî adıyle manzum, mensur tıp kitapları, tasavvufa, deniz muharebelerine ait eserler yazan bu zat *Esrar - ı Genc - i Mânâ* (Nûrosmâniye Kitaplığı 2270) adlı manzum eserinde, atasının Kudüs'ten Ankara şehrine hicret ettiğini, burada yerli bir kızla evlenerek 4 kardeşi olduğunu, kendisinin 950 (1542) de burada doğduğunu, adının Şaban olduğunu bildirmektedir. Onun neden K. diye ün bulduğu hakkında kesin bilgimiz olmamakla beraber, onların iyi Türkçe bilmedikleri, bunun ise çok iyi Türkçe nazım kudretine sahip olduğu eserlerinden anlaşılmaktadır.

KAYTAK'LAR veya **HAYDAK'LAR,** Dağıstan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Kaytak bölüm (Rus. rayon) ünde yaşayan bir topluluk. K.'ların dili, Lezgi dilinin bir kolu olan Dargi diline bağlıdır. Kubeçi'ler (b. bk.) gibi, yazı dili olarak Dargi dilini kullanırlar.

Müslüman (Sünnî) olan K.'lar dağlık bölgelerde koyun beslerler, tarıma elverişli yerlerde ise tahıl yetiştirirler, bağcılık ve bahçecilik yaparlar. Bu bölgelerde hayvancılık da gelişmiştir.

K.'lar, maddî kültürleri ve halk sanatları bakımından Dargi'lere benzerler.

Dağıstan'ın büyük göç yolu üzerinde oturan K.'lar buradan gelip geçen kavimlerle çetin savaşlar yapmak zorunda kalmışlardır.

K.'ların tarihi şimdilik oldukça karışıktır. K.'lar arasında bu konuda eski ve sağlam geleneklere rastlanmaz.

K.'lar tarih kaynaklarında ilk defa 1395 yılında Timur ile Toktamış arasındaki savaşlar münasebetiyle anılmışlardır. Derbend'den geçen Timur, Elburz (Kafkas) dağlarının eteklerinde Toktamış'ı tutan K.'lara rastlamıştır. Timur'un emri üzerine bu «dinsiz» (Far. bîdîn) lere karşı bir baskın düzenlenmiş ve büyük bir kısmı kılıçtan geçirilmiştir. Bundan başka, K. köyleri de yakılıp yıkılmıştır. Nizameddin Şâmî'-nin verdiği bu bilgiler, Şerefeddin Yezdî tarafından da tekrarlanmıştır.

K.'ları «dinsiz» bir topluluk olarak tanıtan tarihçinin ifadesine dayanarak, onların bu dönemde henüz Müslüman sayılmadıklarına hükmedilebilir. XV. yüzyılın 2. yarısında Venedikli Barbaro da K.'lar arasında Ortodoks veya Katolik Hıristiyanlara rastlandığını haber vermiştir. Ancak, Barbaro'nun çağdaşı olan Rus tüccarı Afanasiy Nikitin, K.'ların başı sayılan Halıl Bek'in Arapça bir ad kullandığını bildirmiştir. Buna göre, hiç olmazsa bu K. başkanının Müslüman olduğu anlaşılıyor. K.'ların İslamiyeti Ebû Müslim (VIII. yüzyıl) devrinde kabul ettikleri ve K. hükümdarlarının Arap emîri Hamza'dan geldikleri hakkındaki rivayetlerin daha sonraki devirlerde yazılan kitaplara dayandığı anlaşılıyor. Bu kitaplarda K. hükümdarlarına verilen utsmi unvanının Arapçadan alındığı da belirtilmiştir (Arapça *ismî* = tanınmış, ünlü). Tarih kaynaklarında adı geçen ilk K. emîri olarak Sultan Ahmed (ölm. 1587 - 1588) kabul edilebilir. Mecalis (Arapça *meclis* kelimesinin çokluk biçimi) şehrinin onun tarafından kurulduğu rivayet edilir. Kaynaklarda, çevredeki köy ve kentlerden gelen K.'ların bu şehirde meclis kurdukları ve aralarındaki uzlaşmazlıkları hallettikleri belirtilir. Sultan Ahmed'in yerini oğlu Muhammed almıştır. XVII. yüzyılın başında K.'lar Muhammed'in oğlu emîr Rüstem'in idaresi altında birleşmişlerdir. Bu dönemde İranlılarla Türkler arasında yapılan savaşlarda Rüstem, Şah Abbas'ın tarafını tutmuştur. Derbend'i alması (1606) yolunda sağladığı yardımdan dolayı Abbas ona büyük armağanlar vermiştir. Rüstem'in emirliği uzun sürmüştür. 1638 yılında İran şahına ihanet eden Rüstem, Osmanlılar ile bağlantı kurmuştur. Bunun üzerine İran şahı Surhay Mirza'yı Rüstem'e karşı savaşa göndermiştir. H. XI. yüzyılda (aş. yu. 1640 yılında) yazılmış olan bir eserde, K.'lar arasında birtakım karışıklıklar çıktığı bildirilmiştir. Bu karışıklıklarda mağlûp olan Hüseyin Han, İran hükümdarına sığınmıştır. 1688'de K. emîri Ali Sultan ile savaşmaya başlayan Hüseyin Han, K. bölgesini ele geçirmişse de, Ali Sultan sonradan şamhalın yardımı ile eski topraklarını geri almıştır. Hüseyin Han Kuba'ya kaçmış ve orada ölmüştür.

Bu tarihî bilgilere göre, Türk gezgini Evliya Çelebi (b. bk.) nin, K.'lara bugün oturdukları toprakların güneyinde rastlaması kolaylıkla anlaşılabilir. Evliya Çelebi'nin K. adı altında başka bir kavimden söz ettiği de düşünülebilir. Çünkü Türk gezgini, K.'lardan söz ederken Kaytakça bir kelime listesi de vermiştir. W. Barthold, 1910'da K.'ların menşei konusunda yazmış olduğu bir yazısında, Evliya Çelebi'nin vermiş olduğu bu kelime listesini göz önüne alarak, K.'ların Moğol asıllı olmaları gerektiğini ileri sürmüştür. Ancak, Barthold'dan sonra bu liste üzerinde Paul Pelliot da durmuştur (*Le prétendu vocabulaire mongol des Kaitaks du Daghestan.* «Journal Asiatique», 1927). Pelliot, bu yazısının sonunda, Evliya Çelebi'nin verdiği liste ile Hamdullah Kazvinî'nin *Nüzhetü'l - Kulûb* adlı eserinde verdiği Moğolca kelimeler arasında büyük bir benzerlik olduğunu belirtmiştir. Buna dayanan Pelliot, Evliya Çelebi'nin bu listeyi Hamdullah Kazvinî'den aldığı şüphesini izhar etmiştir. 1931'de çıkan yeni bir yazısında (*Les Formes turques et mongoles dans la nomenclature zoologique du Nuzhatu'l - Kulûb.* «Bulletin of the School of Oriental Studies», 1931), Pelliot eski şüphesine kesin bir şekil verip, Evliya Çelebi'nin Kazvinî'yi kopya ettiği inancını belirtmiş ve K.'ların Moğolca konuştukları fikrinin tamamiyle essassız olduğunu ileri sürmüştür. Buna göre, K.'ların Moğol menşeinden geldikleri savunulamaz.

KAYYUM NÂSIRÎ: bk. ABDULKAYYUM - I NÂSIRÎ.

KAZ: bk. KAZLAR.

KAZA (Ar.), hüküm ve karar verme. Terim olarak çeşitli kanunlarda değişik anlamları vardır: Kadılık makamı ve memuriyeti, mülkî taksimatta bir kaymakamın idaresinde bulunan yer (bk. İLÇE), isteyerek olmayan veyâ beklenmedik bir olay sonucu, bir kimsenin yahut bir şeyin bozulup zarar görmesi, hukuk düzeninin bozulmaması ve bu düzeni koruma ile ilgili devlet faaliyeti (bk. YARGI), herhangi bir sebeple vaktinde yapılamayan bir ibadetin daha sonra, uygun bir zamanda belli usulüne göre yapılması gibi.

Müslümanlık inanç sisteminde K.'nın önemli bir yeri vardır. Kadere inanmak Müslümanlığın temel şartlarındandır. K. ise kader (b. bk.) in ezeldeki takdire uygun olarak meydana gelmesidir. K. ve kader hep beraber kullanılır. İslâm tarihi boyunca kelâm (b. bk.) bilginleri kader ve K.'yı nasıl anlamak gerektiği konusunda kesin bir anlaşmaya varamamışlardır. İslâm büyüklerinden III. Halife Ömer'e, «Allah'ın kaderinden mi kaçıyorsun» denildiğinde; «hayır, Allah'ın kaderinden K.'sına kaçıyor ve sığınıyoruum» demiştir. Müslümanlıktaki K. inancı bu anlayışa dayalıdır. Kader ve K., diğer ilâhî dinlerin inançlarında da aynen vardır.

KAZAK, aslında Türk, Kıpçak. Oğuz gibi etnik bir terim olmayıp devletin hanına ve hükümdarına karşı kafa tutarak nizamlı cemiyetten ayrılıp kendi başına birkaç arkadaşı ile serseri dolaşan, eşkıyalık da yapan başbuğa ve sonraları Özbeklerden ayrılan bir Türk boyuna veya Rus çarına isyan eden Ruslara verilen ad. Etimolojisi meçhul Türkçe bir kelimedir. K.'lar, bâzen şu veya bu yabancı hanın veya beyin askerî hareketlerine gönüllü veya ücretli olarak iştirak ederlerdi. K. terimi 1242'de Mısır'da yazılan Arapça-Türkçe sözlükte «serseri», yâni «evi barkı olmayan sürgün» diye açıklanmaktadır. Bundan önce hiçbir ese de K. terimine şimdiye kadar rastlanmamıştır. K.'lık eden siyasî bir kimse, bir şehir veya ülke eline geçirerek yerleştikten veya başka bir meşru hükümdara veya beye iltihak ederek kendisini kanunlaştırdıktan sonra K.'lıktan çıkmış oluyordu. Timur evlâtlarından Ebu Said Mirza, Hüseyin Baykara, Babur ve Özbeklerden Şaybak Han gençliklerinde K.'lık yapmışlar, sonraları bu gençlik hatıralarını «ben K.'lıkta bulunduğum zaman...» diye hikâye etmişlerdi. Bu anlamı ile K.'lık kavramı «devlet» kavramına aykırıdır. XV. yüzyıl sonlarında Gök Ordu Özbek sultanlarından Kirey ile Canıbek sultanlar Gök Ordu hükümdarı Ebû'l Hayır Han'a karşı ayaklanarak 1466'da K (yani asî) olup Kâşgar hanına sığındılar ve bu K. sultanlara başka oymaklar da iltihak ettiler. Böylece Özbeklerin bir bölüğü K. adını taşıyan siyasî bir varlık olarak ortaya çıktı. XVI yüzyılın başlarında bu siyasî zümreye Özbek K., yanı âsi Özbekler denirdi.

XIV - XVI. yüzyıllarda Moskova çarına ve Rus feodallerine karşı isyan ederek Rusya nüfuzundan uzak olan Don, Yayık (Ural) ırmakları boyunda ve Ukrayna'daki Dnepr ırmağının aşağı kesiminde bulunan Zaporoje'de yerleşerek çeteler teşkil edip çapulculuk yapan başıbozuk Ruslar da Türkçe K. adıyle meşhur olmuşlardır. Bunlar yavaş yavaş teşkilâtlanıp önemli bir askerî kuvvet oldular. Çarlığa karşı önemli bir tehlike olan Dnepr K.'ları I. Petro tarafından yenilerek buradan kovuldular. Bunların büyük bir kısmı Dobruca'ya gelip Osmanlı devletinin hizmetine girdiler. İsveç kralı XII.

Karl ile ittifak kurup Rusya'ya karşı savaştılar. 1734'te bunlardan 20 000 kadar savaşçı Kırım Hanlığı'na iltica ederek hanın hizmetine girdiler. Bu Ukran K.'ların askerî teşkilâtının terimlerinden çoğu Türkçe veya Moğo'ca idi. Bu terimlerden yasagul son zamanlara kadar Rus ordusuna alınan K.'larda muhafaza edilmiştir.

KAZAK (Rusça Kozak), Rus prensliklerinin güneyinde uzanan steplerde göçebe veya yerleşik bir hayat süren bir halk grupu. XV. yüzyıldan başlayarak ortaya çıkan K.'lar, göçebelerin terk ettiği ıssız steplerde yerleşmişlerdir. Rus hükümetine karşı ayaklanan K.'ların yeni yurtlarında bir yandan avcılık ve balıkçılık yaptıklarını, bir yandan da yerleşik bölgelerde yaşayan halklara yağma maksadıyle akın ettiklerini biliyoruz. *Kazak* adı Türkçeden alınmış bir terimdir. K.'ların başbuğlarına ataman adı verilirdi. Bu ad bugüne kadar (hetman, getman gibi) muhtelif biçimlerde muhafaza edilmiştir. Atamanlar seçimle göreve gelirlerdi. K.'ların inzibat subayları yasavul adıyle anılırdı. Bunlardan başka, askerî kuruluşlarında da birçok Türkçe ve Moğolca kelime kullanılırdı (*araba*, *küren*, *ulan* gibi). Çarlığın büyük vurucu süvari kuvveti olan bu K.'lar, aslen Slav'laşmış Türkler'dir. Rusça değil Ukranca konuşurlar.

KAZAK ABDAL, Türk şâiri. Elimizde pek az şiiri bulunan bu Bektaşî şâirinin adı, bir şiirinde, kendisinin belirttiği gibi Ahmed'dir. Aynı şiirde, Bektaşîlerin ikinci pîr tanıdıkları Balı Sultan (Balım Sultan) ın Ekmek Evinde oturduğunu, apıl apıl yürürken kepeneğini yerden yere sürüdüğünü, Hacı Bektaş ocağını uyardığını, cezbeli bir zat olduğunu, her sözünü remizle söylediğini pek güzel anlatır. Ancak yedi dörtlükten meydana gelen ve 6 + 5 duraklı olarak heceyle yazılmış olan bu nefeste K. A. Balı Sultan'ı, Mürsel Dede oğlu diye över. Balı Sultan'ın Hacıbektaş ilçesinde bulunan türbesindeki 925 (1519) tarihli kitabede, Hacı Bektaş oğlu Rasûl Balı oğlu Hızır Balı olarak kaydedilmektedir. Bektaşî geleneğine göreyse Balı Sultan, Hacı Bektaş'ın nefes evlâdı olup Kadıncık Ana'nın zevci Nûreddin Hoca'nın oğlu Hızır Lâle'nin oğlu Rasûl Balı'nın oğlu Yusuf Balı oğlu Mürsel Baba'nın oğludur. Hacı Bektaş'ın Mevlânâ ile çağdaş olduğu, 669 (1270) da öldüğü göz önüne alınırsa, geleneğin daha doğru olması gerekir. Balı Sultan'ı bu denli yakından bilen, özellikleriyle öven Kazak Ahmed'in XV - XVI. yüzyılda yaşaması gerektir.

K. A., özellikle taşlamada pek güçlü bir halk şâiridir. Altı dörtlükten meydana gelen ve 4 + 4'le yazılmış olan bir şiirinde yobazlığı, sekiz dörtlükten meydana gelmiş olan ve 6 + 5 duraklı olarak yazdığı bir başka şiirinde de görmemişliği pek güzel bir surette yerer ve kınar. Hemen her Bektaşî evinde, bir elinde keşkûl bulunan, öbür eliyle, tuttuğu nefîr'i (bk. TARÎKAT CİHÂZI) üflemekte olan pos bıyıklı, sakalsız bir minyatürü bulunurdu ki, bu, Bektaşîler tarafından ne kadar ünlü bir er olduğunu gösterir.

KAZAK EDEBİYATI: Kazak lehçesi (bk. KAZAK TÜRKÇESİ) XIX. yüzyılın 2. yarısından itibaren edebî dil olarak gelişmeye başlamıştır. Kazaklar Arap alfabesine dayanan bir yazı sistemi kullanıyorlardı. XIX. yüzyıla gelinceye kadar Kazak Türkleri edebî ihtiyaçlarını yalnız halk edebiyatının ürünleriyle karşılamaya çalışmışlardır. Kazak halk edebiyatının kökleri uzak bir geçmişe çıkar. Kazak halkının yarattığı bu ürünlerde büyük bir edebî güç göze çarpar. Kazak halk masallarında ve özellikle manzum eserlerde kahramanların hayat ve serüvenleri dile getirilmiştir. Hayvan masallarında da Kazak Türklerinin hayvan sevgisi üzerinde durulmuştur. Yılkı sahiplerinin ve çobanların sürülerine saldıran yırtıcı hayvanlara karşı giriştikleri savaşlarda hayvan sevgisi açık olarak yansıtılmıştır. Ata sözlerinde Kazak halkı, uzun yılların gözlem ve tecrübelerini belirtmiştir. Kazak topraklarını savunan millî kahramanların hayatı da halk destanlarında dile getirilmiştir. Bu bakımdan *Kambar Batır* destanı güzel bir örnektir. Destanlarda Kazakların hayatı büyük bir ustalıkla tasvir edilmiş ve gençlerin giriştiği savaşlar da anlatılmıştır.

Kazak halk hikâyecileri (*şeşen*'ler), olayları dinleyicilerinin durumlarına göre anlatır, bu suretle her yerde büyük bir ilgi toplamasını bilirlerdi.

Kazak halk edebiyatının özel bir türü olarak akın (halk şairi) lar arasında yapılan şiir yarışmaları (*aytısu*) da anılabilir. Tanınmış Kazak şairi Cambul Cabayoğlu (1846 - 1945; b. bk.) bu alanda büyük bir ün kazanmıştır.

Cambul, Talas bölgesinde doğmuştur. Supraştı ovmağından gelen bu şair, Harunoğlu Süyümbay (1827 - 1895) ın öğrencisi olarak yetişmiştir Cambul, *Alpamış*, *Kambar*, *Köroğlu*, *Manas* gibi destanları yaymıştır Cambul Cabayoğlu'nun destanî eserleri arasında *Surança Batır* anılmaya değer. Suranşa Batır, XIX. yüzyılın ortalarında Ruslara karşı bir bağımsızlık savaşı açan Kenesarı Sultan'ın yakın bir arkadaşıdır.

Kazak halk edebiyatı, Kazakların sosyal hayatını araştırma bakımından da değerli bir kaynaktır. Gömme törenlerinde *baksı*'lar tarafından okunan dualar da Türk inanç ve gelenekleri bakımından büyük bir değer taşır.

Bütün bu özellikleri dolayısıyle Kazak halk edebiyatı araştırıcaların dikkatini çekmiş ve bu zengin ürünlerin toplanmasına birçok bilgin ve uzmanlar katılmıştır. Bu araştırıcılar arasında Kazaklar da vardır. Bu yolda yapılan çalışmalar XIX. yüzyılda başlamıştır. Bu çalışmalara Rus bilginleri (W. Radloff, P. M. Melioranskiy, N İ. İl'minskiy, V. V. Katarinskiy, K. K Yudahin v. b.) yanında Kazak uzman ve bilginleri de katılmışlardır. Çokan Velihan, Divay, Bayтursun, Kemenger gibi. Özellikle Çokan Velihan'ın bu yolda büyük bir çaba gösterdiğini biliyoruz. Çokan Velihan, Kazakların son hanı olan Veli Han'ın torunudur. Kırgızların *Manas* destanını da bilim dünyasına ilk olarak Çokan Velihan tanıtmıştır. Bk. MANAS. Bundan başka, Çokan Velihan bütün Rusya Türkleri arasında ün alan *Edige ve Toktamış Han* destanını da ilk olarak tespit etmiştir (bk. ÇOKAN). Onun Arap harfleriyle tespit etmiş olduğu bu destan, 1905 yılında P. M. Melioranskiy (b. bk.) tarafından yayınlanmıştır.

Kazak halk edebiyatının en değerli örneklerini toplayanlar arasında Kazak şairi İbray (İbrahim) Altınsarın da özel bir yer tutmuştur. İbray Altınsarın (1841 - 1889), Kazak edebî dilinin temelini atmış, Rus alfabesine dayanan yeni bir Kazak yazısı da meydana getirmiştir. Bk. ALTINSARIN.

Ancak, K. E.'nın asıl kurucusu İbrahim Abay (1845 - 1904) dır. Kunanbayoğlu Abay adıyle de tanınmış olan bu şair, eserlerinde halkın dertlerini, Rusların Kazaklar arasına soktukları ayrılıkları dile getirmiştir. Abay, tamamiyle halk geleneğine uymuş, Kazak halk dilinin bütün zenginliklerini ustalıkla değerlendirmiştir. Bundan başka, A. S. Puşkin'in *Evgeniy Onegin* [ad] adlı manzum eserini, M. Y. Lermon-

tov'un *Demon* (İblis) adlı manzum hikâyesini de Kazakçaya çevirmiştir. *Evgeniy Onegin*'de Tatyana'nın yazmış olduğu mektubun manzum tercümesi, Kazak *akın*'ları arasında uzun zaman ağızdan ağıza dolaşmıştır.

K. E. İslâm dininin baskısı altında başlamış ve ilk örneklerini dinî kahramanların hayatlarıyle ilgili konularda vermiştir. Bu eserlerin büyük bir bölümü Kazan okullarında yetişmiş olan Kazak yazarları tarafından ve kısmen Kazan Tatarcasından çevirme yoluyle meydana getirilmiştir. Bu sebeple bu eserlerin dili de Kazan Tatarcasının damgasını taşımaktadır. Kazakistan'ın Rusların istilâsına uğraması sonunda Kazakların siyasî ve iktisadî baskı altına girmesi birtakım tepkilere yol açmış ve Kazaklar sık sık ayaklanmak zorunda kalmışlardır. Bu ayaklanmaların K. E.'nda da yer alması tabiîdir. Bu dönemde yetişen Mehmet Ötemişoğlu (1804 - 1846), savaşçı bir şairdir. 1830 - 1845 yılları arasında Cihangir Han'a ve Rus çarına karşı girişilen ve Taymanoğlu İsetay tarafından yönetilen savaşa katılmış ve sert bir dille yazılan yergileriyle tanınmıştır. Ötemişoğlu Rusça bildiği için Rus edebiyatının baskısından kurtulamamışsa da, K. E.'nın kurucuları arasında yer almıştır. Bu savaşları takip eden yıllarda durum Kazakların aleyhine dönmüştür. Bu sebeple, K. E.'nda geniş bir karamsarlık başlamış ve yazarlar eski çağların hayatiyle avunmak zorunda kalmışlardır. Düşman ile iş birliği yapanlar da şairlerce ağır bir dille yerilmişlerdir. Şortanbay (1818 - 1881), Murat, Şahingerey gibi şairler bu dönemde yetişmişlerdir. Ünlü bir halk şairi (*akın*) olan Şortanbay, manzum bir *Kıssa* yazmıştır. Onun *Kozı Körpeç* adlı eseri de büyük ün kazanmıştır. Bu eser «bozkırın Romeo ile Juliet'i» olarak tanınmıştır.

XIX. yüzyılın 2 yarısında başlayan Kazak millî edebiyatı, Argın boyundan gelen Abay'ın yarattığı eserlerle büyük bir gelişme göstermiştir. Abay, şiirlerinde Sadî, Fuzulî ve Nevaî gibi büyük ustaların etkisinde kalmıştır. Abay yalnız bir halk şairi, bir *akın* olmakla kalmamış, Doğu ve Batı edebiyatlarını birleştiren bir sanatçı sıfatıyle yaşadığı dönemin ideolojik akımlarına da tercüman olmuştur. Onun «bozkır Goethe'si» olarak anılması sebepsiz değildir.

Ahmet Baytursun (1873 - 1937), Mircakıp Dolat (1885 - 1937), Ömer Karaşoğlu (1876 - 1921) gibi sanatçılar edebî gelişmeyi sürdürmüşlerdir. Mircakıp Dolat, *Bahıtsız Cemal* adlı tiyatro oyunuyle dram türünün öncülüğünü yapmıştır. Bu dönem edebiyatı, millî uyanış dönemi olarak yalnız eski hayatı idealleştirmekle yetinmiyor, Kazakların içinde bulundukları ağır durumdan kurtulmaları için yeni birtakım yollar da çiziyordu. Özellikle Mircakıp Dolat, düşmana karşı millî duyguları körüklemiş, Kazakları birleşmeye davet etmiştir. Güçlü bir fikir adamı ve yazar olarak ün kazanan Dolat'ın eserleri, Rus hükûmeti tarafından sürekli olarak takip edilmiştir.

Cumabayoğlu Magcan (1896 - 1937) da Baytursun'un açtığı çığıra bağlı seçkin bir şairdir. Cumabayoğlu Magcan bütün şiirlerinde milliyetçi olarak kalmıştır. Rus ihtilâlinin ilk yıllarında doğunun batıya karşı birleşmesini sağlamaya çalışmışsa da, komünist baskısının artması üzerine tasavvufla karışık bir karamsarlığa dönmüştür. Magcan, Goethe, Heinrich Heine gibi Alman şairlerinin eserlerini de Kazakçaya çevirmiştir.

Sabit Dönentay (1894 - 1933) Rus edebiyatın baskısında kalmış bir yazardır. Daha çok yergileriyle ün yapmış olan Dönentay, Saltıkov - Şçedrin, Krılov gibi Rus yazarlarının eserlerini manzum olarak Kazakçaya çevirmiştir.

Sultan Mahmut Toraygıroğlu (1893 - 1920), *Kamar Suluv* adlı eseriyle batı örneklerine uygun roman türünün öncülüğünü yapmıştır, Muhammedcan Seydalin (1872 - 1929), 1911'de «Aykab» adlı bir dergi çıkarmaya başlamıştır. Bu dergi Avrupa'da çıkan dergilere benzer bir organ olarak tanınmıştır. 1906'da «Kazakistan» adlı bir dergi çıkmıştır. 1913'te de Orenburg'da «Kazak» dergisi yayınlanmaya başlanmıştır. Bu dergilerde milliyetçilik, İslâmiyet açısından sosyal konular ele alınıyor, Rusların baskısı üzerinde duruluyordu. Bu dergilerde çıkan yazılarda Kazaklar birleşmeye davet ediliyordu. Bu dönemde fikir bakımından Mircakıp Dolat ve Ahmet Baytursun hâkim bulunuyordu. Milliyetçi aydınların başında bu yazarlar büyük bir rol oynamışlardı. Onlara uymaya çalışan birçok Kazak yazarı daha vardı.

K. E. 1917 ihtilâlinden Bolşeviklerin iş başına gelmesine kadar hızla gelişmiştir. Bu dönemde yetişen yazarlar arasında Muhtar Avez (1896 - 1961) özel bir yer tutmuştur. Leningrad Üniversitesi'ne okumuş olan Muhtar Avez, Alma - Ata Üniversitesi'nde profesörlük yapmış, Kazakistan Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmiş, Kazak destanları üzerine birçok eser vermiştir. Edebiyat alanında dram yazarı olarak tanınmış olan Muhtar Avez'in ilk oyunu (*Enbek Kebek*) 1917'de yazılmıştır. Kazak tiyatrolarında en çok oynanan eserleri Muhtar Avez yazmıştır. N. V. Gogol'ün *Revizor* (Müfettiş) adlı komedisini Kazakçaya çeviren Muhtar Avez, Shakespeare'in oyunlarını da Kazakçaya kazandırmıştır. Muhtar Avez (Avezov), Sovyetler Birliği'nde bilim ve sanat alanında yer alan en seçkin yazarlardan biridir. Milletlerarası bir ün kazanan bu yazarın en önemli eseri, Abay'ın hayatını anlatan iki ciltlik bir romandır. Bu roman Rusçadan başka birçok yabancı dile çevrilmiştir.

Bu dönemde Cumabayoğlu Magcan, Sultan Mahmut Toraygıroğlu gibi şairler yanında Yusuf Köpeyoğlu (1857 - 1931) ve Esfendiyar Köpeyoğlu (1878 - 1957) gibi yazarlar da anılabilir. Argın soyundan gelen Yusuf Köpeyoğlu, 1905 ihtilâli sırasında yazdığı şiirlerde, Kazakların azınlık olarak Rusya'da serbestçe yaşama imkânlarına kavuşacakları umudunu dile getirmişti. Esfendiyar Köpeyoğlu'nun *Kalıŋ mal* [1913] adlı eseri, roman türünde yeni bir adımdır.

Baymbet Maylin (Baymuhambet Maylıoğlu; 1894 - 1937) 1911'den başlayarak «Aykab» dergisinde şiir ve hikâyeler yayınlamıştır. Onun hikâyelerinde köy hayatı tasvir edilmiştir. Baymbet Maylin'in şiirleri 1925'te toplu olarak yayınlanmıştır.

Sovyet döneminde yetişen genç yazarlar, yeni hayat şartlarına uyarak, daha çok Kazak köylüleri ve işçileri üzerinde durmuşlardır.

Sovyet döneminde eser veren Kazak yazarları arasında Sabit Mukan (doğ. 1900), Kalkaman Abdulgadır (doğ. 1903), Seken Seyfullin (Seyfullahoğlu; doğ. 1894), Kasım Amancol (doğ. 1908), Abidin Mustafin (Mustafaoğlu; doğ. 1902), Ali Ormanov (doğ. 1907)... anılabilir.

Bu dönem K. E.'nın önemli bir bölümünü Rusçadan yapılan çevirmeler teşkil eder.

KAZAK HANLIĞI, Türk'leşmiş bir Moğol hânedanı tarafından yönetilen Türk bozkır hanlığı. 1450 yıllarına doğru Canıbek Han tarafından kurulmuştur. Canıbek Han, Cuci Ulusu'ndan, yani Çingiz'in büyük oğlu Cuçinin soyundandır. Şeceresi şöyledir: Canıbek Han b. Barak Han b. Kayrıçak (Kuyurçak) (öldürülmesi: 1392) b. Urus b.

Çımtay b. İpsan b. San - Buka b. Bayan b. Koçı b. Sartaktay b. Ora b. Cuçi b. Çingiz. Cânıbek Han, İli, Çu, Sarısu, Turgay havzalarına, yani bugünkü Kazakistan'ın büyük kısmına sahipti. Rusya, XVIII. yüzyıldan beri K. H.'na müdahaleye başlamıştır. 1734'te Orta Ordu (Orta Cüs), Rusya'ya tâbî olmuş, 1738'de Büyük Ordu (Ulu Cüs) Rus nüfuzuna ve 1845'te kesin şekilde Rus tâbiiyetine girmiştir. Küçük Ordu (Kiçi Cüs) da yavaş yavaş Rus nüfuzuna düşmüştür. Devletin merkezi 1595 yıllarından 1723'e kadar Taşkent olmuş, sonuncu tarihte Kalmuklar, Kazaklar'ı Taşkent'ten çıkarmışlardır. Kazak hanları şunlardır:

1. Canıbek Han (1450 ? - ?)
2. Kirey Han
3. Burındık Han (? - 1509)
4. Kasım Han (1509 - 1520)
5. Mumuş Han (1520 - 1523)
6. Tâhir Han (1523 - 1530)
7. Tevekkül Han I. (1530 - 1555)
8. Ak - Nazar Han (1555 - 1570 ?)
9. Şıgay Han (1570 ? - 1590 ?)
10. Tevekkül Han II. (1590 ? - 1600 ?)
11. İşim Han I. (1600 ? - ?)
12. Cihangir Han
13. Tevka Han (? - 1718)
14. Pulat Han (1718 - 1728 ?)
15. Ebu'l - Hayr Han (1728 ? - ?)
16. Şamaka Han (? - 1738)
17. Ebu'l - Muhammed Han (1738 - 1750 ?)
18. Nûr - Ali Han (1750 ? - 1785)
19. İr - Ali Han (1785 - 1794)
20. İşim Han II. (1794 - 1800 ?)
21. Karaday Han (1800 ? - 1817 ?)

14. Handan itibâren olanlar Kiçi Cüs (Küçük Orda) hanlarıdır. Orta Ordu'da Kayp Han'ın büyük oğlu Bakay Han, 1740'tan başlayarak hanlık yapmıştır. Bunun kardeşi Ebu'l - Gazi Muhammed Bahâdır Han, 1742 - 1745 arasında Hıyve'de saltanat sürmüş, Beyzâ mahlasıyle Türkçe şiirler yazmıştır. Oğlu Ab'lay (Abılay) Han, 1781'de ölmüştür. Bunun oğlu Velî Han, 1781'de Orta Ordu'nun hanı olmuş, 1795'te tahttan indirilmiştir. Oğlu Kenisara (Kinesarı) Kasım Han, 1836'dan 1847'ye kadar süren Ruslar'a karşı büyük ihtilâlin lideri olmuştur. Büyük oğlu Sâdık Han Töre, 1847'den 1873'e kadar 26 yıl millî ihtilâli sürdürmüştür. Küçük oğlu Muhammed Hanîfe Çokan ise 1865'te ölen tanınmış bir türkologdur; bk. ÇOKAN. XIX. yüzyılda bütün Kazakistan, Rusya'ya ilhak edilmiştir.

KAZAKİSTAN, Sovyetler Birliği'ne bağlı Türk cumhuriyetlerinden biri. Kuzey ve batısında Rusya; güneyinde Türkmenistan, Kırgızistan ve Özbekistan; doğusunda Doğu Türkistan vardır. Yüz ölçümü 2 753 800 km² dir. Güneyden kuzeye 2 000, batıdan doğuya 3 000 km uzamaktadır ki bütün sınır çevresinin uzunluğu 15 000 km dir. Büyüklüğü bakımından Rusya'ya bağlı cumhuriyetler arasında birincidir. K.'ın en büyük kısmı bozkırlardan ibaret olup Çin sınırında 5 000 m yüksekliğinde dağlar bulunduğu gibi, Hazar Denizi doğusunda 132 m derinliğinde geniş bir çukur vardır. K.'da çok yüksek dağlar yoktur. Önemli dağları Tarabağatay, Uludağ, Karatav, Karkaralı, Bayanavıl'dır. Bu dağlardan en yükseği 1 500 m den alçaktır. Gölleri Balkaş (22 789 km²), Çalkar (1 784 km²), Zaysan (1 680 km²) ve en büyüğü Aral Gölü (b. bk.) dür. Irmaklarının en büyükleri İrtiş, Esil (İşim), Ugil, Yayık (Ural), Sarısu, Turgay, Tobul, Cim (İmbe) ırmaklarıdır. K.'ın nüfusu 9 301 000 dir. Son yıllarda çıkan istatistiklere göre bu nüfusun 6 700 000'i Türktür. K. dışında Özbekistan, Karakalpak, Doğu Türkistan, Kırgızistan ve Türkmenistan'da da bir kısım Kazak yaşamaktadır. K.'ın başkenti Alma Ata (Almatı) şehridir. Kızıl Orda (eski adı: Akmescit), Akmola, Uralskiy (Türkçe adı: Teke), Kostanay, Balhaş, Ayagöz, Cambul (eski adı: Evliyaata), Pavlodar (Kazakça adı: Kerekev), Simipalat, Zaysan il veya bölge idare merkezleri olan şehirleridir.

Tarih: XVII. yüzyıldan beri Kazak (b. bk.) adıyle büyük bir boy olarak tarih sahnesine çıkan Kazak Türkleri aslında Özbek idiler. 1466'da Özbeklerden Cânıbek ve Kirey adlı iki prens, tâbi oldukları Ebû'l Hayr Han'a karşı isyan ederek Kâşgar'daki Çağatay hanına sığındılar. Bunlara tâbi boyların bir kısmı da bu iki asî prensin yanına toplanmakta devam ettiler. Bunlara Kazak (b. bk.) denildi. Bu Kazak sultanlarından Cânıbek Ebû Sait'in oğlu Kasım Han (1509 - 1520) ve onun oğlu Ak - Nazar Han (1555 - 1570) meşhurdurlar. Bu iki prens zamanında Özbeklerin muhafazakâr ve Şamanizm geleneklerini bırakamayan boy ve oymakları mütemadiyen bunlara iltihak etmeleri ile Kazaklar bir devlet olma yoluna girmiş oldular. Bu oluş seyri Aknazar Han'ın son günlerinde Özbeklerden başka bir Kazak adını taşıyan gûya «etnik» zümrenin meydana gelmesiyle neticelendi ve Kazak hanlığı kuruldu. Gerçek etnik bakımdan Kazak hanlığı ile Özbek (yani Şeybanîler) hanlığı arasında hiç fark yoktur. Her iki hanlıkta Kıpçak, Nayman, Uysun, Kanglı, Calayır v. b. adlarını taşıyan Türk uruğları bulunuyordu. Yani bir boyun bir bölüğü Şeybanîlerde bir bölüğü de Kazak sultanlarında bulunuyordu. Kazak halkı Özbeklerle aynı soydan olduklarını unutmamışlar dır. Nitekim kendilerine Özbek öz ağam, Sart sadağam «sadakam» derler. Son yıllara kadar Kazaklar üç büyük grupa ayrılıyordu: Uluyüz, Ortayüz, Kiçiyüz (küçük yüz). Rus istilâsına kadar her *yüz*'ün başında Çingiz soyundan olan bir han bulunuyordu.

KAZAK TÜRKÇESİ, yaşayan Türk lehçelerinin Kuzey - batı veya Kıpçak grupuna bağlı bir lehçe. Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde yaşayan Kazak Türklerinin dili olan bu lehçe, Orta Asya'nın birçok yerlerinde, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nde, Çin Halk Cumhuriyeti'nin batı bölümünde de konuşulur. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nde Kazakça konuşanların sayısı 3 621 600 (1966) dür.

Kıpçak grupu içinde Kazak lehçesi, Karakalpak ve Nogay lehçeleriyle birlikte ayrı bir alt grup meydana getirir. Bu alt grupu diğer Türk lehçelerinden ayıran fonetik özelliklerin başında kelime köklerinde *ç* sesinin bulunmaması gelir. Bu lehçelerde *ç* sesi *ş*'ye çevrilmiştir. Bundan başka, Kıpçak lehçelerinde kullanılan *ş* sesinin yerini bu lehçelerde *s* sesi almıştır.

Bu alt grup içinde K. T.'nin birçok özellikleri vardır. Kazakçada kelimelerin fonetik yapısında *-l* - sesi belirli birtakım seslerin yanında benzeşme (Fr. assimilation) sonunda *-d* - veya *- t* - ye çevrilir: *Kızlar* yerine *kızdar* [= kızlar]; *atlar* yerine *attar* [= atlar]; *taslar* yerine *tastar* (= taşlar). Bu kelimeler Karakalpakça ve Nogaycada *kızlar*, *atlar* ve *taslar* biçimlerinde kullanılır. Bundan başka Türkçe *-y* - sesi Kazakçada kelime başında *j* - ye çevrilir: Türkçe *yol* yerine *jol*. Karakalpakça ve Nogaycada *yol* yanında *jol* da kullanılır.

Çağdaş Kazak lehçesi, geniş bir coğrafî alana yayılmış olmakla birlikte derin ağız farkları göstermez. Ancak son yıllarda yapılan araştırmalar sonunda K. T.'nin birkaç kola ayrıldığı anlaşılmıştır. Bu alanda çalışan uzmanlar arasında Kazakçanın iki kola ayrıldığını ileri sürenler vardır. Ancak, bilginlerin büyük bir kısım, K. T.'nin üç kola ayrıldığı inancındadır.

1. Kuzey-doğu kolu, çağdaş yazı dilinin temelini meydana getiren dildir. Kazak edebiyatının en tanınmış şair ve yazarları bu dili kullanmışlardır. Buna göre, bu lehçe Kazakistan'da büyük bir önem kazanmıştır.

2. Güney kolu, yazı dilinden fonetik ve gramer yapısı bakımından ayrılır. Bu kolda kelime başındaki *k* sesi arasıra *g*'ye çevrilir (*köṅ* [= gübre] yerine *göṅ*). Bunun gibi, *j* sesi de *y*'ye döner (*jak* [= yan] yerine *yak*).

Bu lehçede Moğolcadan alınmış olan *maṅlay* [= alın] kelimesi benzeşmeye uğramamıştır. Kuzey-doğu kolunda ise bu kelime benzeşme sonunda *maṅday* biçimini almıştır.

3. Batı kolu, ana çizgileriyle güney koluna benzer. Ancak, bu kolda *o* > *u* değişmesi de göze çarpar: *kol* yerine *kul* [= el]. Batı kolunda *kayda* [= nerede] kelimesi de *kanda* biçiminde kullanılır.

K. T.'nin meydana gelmesinde Batı Türk kağanlığının rolü olduğu gibi, Karahanlı devletinin de payı vardır. Orta Asya'da kurulan büyük siyasî kuruluşlar yanında Bulgar Türkleri, Peçenekler, Kıpçak (veya Kuman) lar gibi batı Türk kavimleri de bu lehçenin meydana gelmesinde rol oynamışlardır. Bu bakımdan Altın Ordu devleti ve Nogaylarla kurulan ilişkileri de göz önünde tutmak gerekir. Uzun bir gelişme gösteren ve türlü Türk lehçeleriyle ilişkiler kuran K. T., yabancı dillerle de temas etmiştir. Bu suretle bu Türk lehçesi XV-XVI. yüzyıllarda ana çizgileriyle meydana gelmiştir.

Kazak lehçesi XIX. yüzyılın 2. yarısında bir edebî dil seviyesine ulaşmıştır. Bu dilde yazılan edebî ürünler Arap alfabesiyle yazılmıştır. Bu yazı yerine 1938 yılında Rus alfabesine dayanan bir yazı sistemi meydana getirilmiştir. Çağdaş Kazak alfabesinde 42 harf vardır.

Kazak lehçesinde ses uyumu yaygın bir kural olarak göze çarpar. Bu kurala uyularak ince ses sırasındaki kelimelere ince vokalli ekler, kalın ses sırasındaki kelimelere ise kalın vokalli ekler getirilir. Örnekler: *tün-der-de* [= gece-ler-de]; *bala-lar-ı-mız-dı* [= çocuk-lar-ı-mız-ı]. Bu yaygın ses kuralı yanında dudak uyumu da göze çarpar. Ancak, bu kural Kazak lehçesinde ancak üçüncü heceye kadar yayılır. Esas itibariyle bu kurala *ı*, *i* ve *e* ünlüleri uyar. Örnekler: *orun* [= yer] (resmî imlâda: *orın*), *örük* [= erik] (resmî imlâda: *örik*), *özön* [= ırmak] (resmî imlâda: *özen*). Bu örneklere göre, dudak uyumunun Kazakçada büyük bir rol oynamadığı anlaşılıyor. Oysa bu kural Kırgızcada çok yaygındır. Bk. KIRGIZ TÜRKÇESİ. Dudak uyumu Kazakçada yalnız konuşma dilinde görülür. Bu kurala resmî imlâda uyulmaz.

K. T.'nde benzeşme (Fr. assimilation) olayı da göze çarpar. Örnek olarak, *jazsa* [= yazsa], *şaşsa* [saçsa], *sözşeṅ* [= geveze] kelimeleri *jassa*, *şaşşa*, *söşşeṅ* biçimlerinde kullanılır. Kelime sonlarında *z* ve *s* sesleri, eklerin başındaki ünsüze uyar. Örnekler: *köz-siz* [= göz-süz], *basşı* [= yönetici] kelimeleri *kössiz*, *başşı* biçimlerine girer.

Kazak lehçesinde kelimelerde dinamik bir vurgu vardır.

Kazakçada isimler, çoğul ekleri, iyelik ekleri, hal ekleri ve şahıs ekleri alır. Bütün Türk lehçelerinde olduğu gibi, Kazakçada da isimler arasında erkeklik ve dişilik yönünden bir fark gözetilmez. Ancak insan ve hayvanlarda erkekleri dişilerden ayırmak için başka başka kelimeler kullanılır.

Çoğul eki olarak *-lar* ∾ *-ler* eki kullanılır. Ünlülerden sonra bu ek değişikliğe uğramaz: *balalar* [= çocuklar]; *perde-ler* [= perdeler]. Ayrıca, *r*, *u* ve *y* seslerinden sonra da bu ekte bir değişiklik olmaz: *jer-ler* [= yerler], *tau-lar* [= dağlar], *koy-lar* [= koyunlar]. Buna karşılık, *-lar* ∾ *-ler* eki *z*, *j*, *l*, *m*, *ṅ*, *s* seslerinden sonra *-dar* ∾ *-der* biçimini alır: *köz-der* [gözler], *köl-der* [= göller], *kilem-der* [= kilimler], *kün-aer* [= günler]. Bu ekin *-tar* ∾ *-ter* biçimi de kullanılır: *at-tar* [= atlar] *kitap-tar* [= kitaplar].

İyelik ekleri: Tekil 1. şahıs *-m*, *ım*, *-im*: *üyim* [= evim], *kitabım* [= kitabım], *ana-m* [= anam, annem]; 2. şahıs *-ṅ*, *-iṅ*: *kitabıṅ* [= kitabın], *anaṅ* [= anan], *üyiṅ* [= evin] 3. şahıs *-sı*, *-si*, *-i*: *kitabı* [= kitabı], *üyi* [= evi], *anası* [= anası]. Çoğul 1. şahıs *-ımız*, *-imiz*, *-mız*, *-miz*: *kitabımız* [= kitabımız], *üyimiz* [= evimiz], *anamız* [= anamız]; 2. şahıs *-ıṅız*, *-iṅiz*, *-ṅız*, *ṅiz*: *üy-ler-ṅiz* [= evlerimiz], *anaṅiz* [= anamız]; 3. şahıs *-ı*, *-i* (çoğul eklerinden sonra): *kitaptarı* [= kitapları], *üyeleri* [= evleri], *anaları* [= anaları].

Kazakçada isim çekiminde yedi hal vardır.

Morfolojik bakımdan Kazakçada isimler birkaç kısma ayrılır. İsimler arasında türlü eklerin yardımıyle yapılmış kelimeler büyük bir yer tutar. Kazakçada isim yapımında kullanılan işlek ekler şunlardır: *-şı*, *-şi*; *-lık*, *-lik*, *-dık*, *-dik*, *-tık*, *-tik*; *-las*, *-les*; *-das*, *-des*, *-tas*, *-tes*; *-şılık*, *-şilik*, *-şık*, *-şik*; *-şak*, *-şek*; *-tay-*; *-eke-* *-ke*; *-a*, *-y*. Fiil köklerinden isim yapmaya yarayan ekler de vardır: *-ım*, *-im*, *-m*, *-ma*, *-me*, *-ba*, *-be*, *-pa*, *-pe*; *-ıs*, *-is*, *-s*; *-kış*, *-kiş*, *-gış*, *-giş*; *-ış*, *-iş*; *-ak*, *-ek*, *-k*, *-kı*, *-gı*, *-ki*, *-gi*; *-kın*, *-gın*, *-kin*, *-gin*, *-ık*, *ik*; *-ıt*, *-it*; *-kek*, *-gek*; *-mal*, *-mel*; *-mak*, *-mek*, *-pak*, *-pek*; *-mıs*. Birleşik isimler. birleştirme yoluyle yapılır: *kolgap* [= eldiven] (*kol* + *kap*); *belbeu* [= kuşak] (*bel* + *bağ*).

Çağdaş Kazakçanın kelime hazinesi etimolojik takımdan iki bölüme ayrılabilir: Kazakça (Türkçe) kelimeler ve alıntılar. Kazakçada ortak Türkçe kelimeler büyük bir yer tutar. Kazakçada kullanılan yabancı kelimeler, Arapça, Farsça, Moğolca, Rusça gibi dillerden alınmıştır. Arapça-Farsça alıntılar, daha çok XVIII-XIX. yüzyıllarda Tatarca, Özbekçe ve Tacikçe gibi komşu lehçelerden geçmiştir. (*sağat* = saat, *kitap*, *tarih̬* = tarih. *h̬aber* = haber, *h̬at* = yazı, *namaz*, *ayna perde*, *taba* = tava v. b). Moğolca kelimeler XII-XIII. yüzyıllarda Moğollar tarafından girişilen akımlar sırasında alınmıştır (*batır* = kahraman, bahadır, *dulga* = demir başlık, tulga, *nöker* = arkadaş, yoldaş v. b.). Rus dilinden alınan kelimeler daha yenidir. Bu kelimelerin sayısı son yıllarda artmıştır (*maşina* = makine, *fabrika*, *zavod* = fabrika, *vokzal* = gar v. b.). Kazakçada Çinçeden, Tatarcadan ve Özbekçeden alınmış kelimeler de vardır.

KAZAN, Elia (doğ. İstanbul 1909), Amerikalı rejisör. Rum ana babadan doğmuştur. 1936-1945 yıllarında aktörlük yapan K., *Tree growsin Brooklyn* (Brooklyn'de bir ağaç büyüyor) adlı filmini o zaman yapmıştır. Bundan sonra *Boomerang* (Geri tepen silâh) [1946];

Sea of grass (Çimen denizi: Türkçeye yeşil ufuklar olarak çevrilmişt r) [1947]; *A streetcar named desire* (İhtiras tramvayı) [1951]; *Viva Zapata* (Yaşasın Zapata) [1952]; *On the Waterfront* (Rıhtımlar üstünde) [1954]; *East of Eden* (Cennet'in doğusu, cennet yolu) [1954]; *Baby doll* (Taşbebek) [1956]; *A face in the crowd* (Kalabalıkta bir yüz)[1957]; *America America* [1964] adlı filmleri çevirmiştir.

E. KAZAN

KAZAN HANLIĞI, 1437 - 1552 arasında 115 yıl, 1556'da da birkaç ay devam eden K. H., Altın Ordu'nun dağılması devrinde kurulan bir Türk devletidir. Merkezi, Volga'nın kuzey kıyısı yakınlarında bulunan, bugün de İtil - Ural Türkleri'nin en büyük kültür merkezleri olan Kazan (b. bk.) şehri idi.

Hanlık, 7 Haziran 1445'ten 1467'ye kadar Rusya (Moskova) büyük prensliğinin metbûu idi. 1524'te Rusya, bu kere bir süre için Kırım Hanlığı'nın tâbiiyetine düşmüştür. Kazan, 1521'den başlayarak aralıklı olarak cem'an 28 yıl, başlarında Kırım Girayları bulunduğu için Osmanlı İmparatorluğu'na tâbî olmuştur. Bu suretle Türk Osmanlı devletinin hâkimiyeti değilse bile nüfuzu, 60° kuzey arzına kadar çıkmıştır. Fakat gittikçe zayıflayan hanlık, 2 Ağustos 1552'de Rusya'ya tâbî olmuş, 1556'da, Korkunç İvan tarafından Rusya'ya katılmıştır. Bu târih, Rusya imparatorluğunun büyük devletler arasına girdiği târihtir ve Türk tarihi bakımından, Türk âleminin ilk büyük gerilemesini teşkil eder. Rusların da ilk hâkim oldukları Türk ülkesidir.

K. H.'nda 6 hânedandan 15 hükümdar saltanat sürmekle beraber, bu hanedanların hepsi Cuci Ulusu'ndandır. Çingiz Han'ın büyük oğlu Cuci (Coçı) Han'dan inmişlerdir. Devletin kurucusu Uluğ Muhammed Han'ın şeceresi için bk. KIRIM HANLIĞI. XV. Türk tarihinin büyük şahsiyetlerinden olan bu zat, Kazan'da Hanlar Türbesi'nde gömülüdür. Yerine büyük oğlu Mahmud Han geçmiştir. Diğer oğulları, ilk Kasım hanı olan Kasım Han'la Yâkub'-dur. Mahmud Han'ı, oğulları, Halil ve İbrahim Hanlar tâkîb etmiştir. İbrahim Han, Fâtıma Hâtun ve ağabeyinden dul kalan Nûr - Sultan'la evlenmiştir. Nûr - Sultan, Nogay beyi Timur'un kızı olup, İbrahim Han ölünce, 3. izdivâcını, Kırım hanı I. Mengli Giray'la yapmıştır. İbrahim Han'ın ilk evlenmesinden, halefi Ali Han (Türkçe şiirlerinde mahlası: İlhâm), 1530'a doğru ölen Hudây - Kulu ve Melik - Tâhir doğmuştur. Hudây - Kulu, tanassur edip Ortodoks olarak Petr adını almış ve Moskova büyük prensi III. Vasiliy'e damat olmuştur. İbrahim Han'ın Nûr - Sultan'dan olan oğulları, Ali Han'dan sonra tahta geçen Muhammed Emin ve Abdüllatîf Hanlar'la kızı 1540'a doğru ölen Gevherşâd Hanım'dır. Gazi Muhammed Emin Han, Türkçe ve Farsça şiirler yazmıştır. 3 defada 25 yıl saltanat sürmüştür. Tahtta iken 49 yaşında ölmüştür. Kardeşi Abdüllatîf Han, 1502'de Ruslara esir düşmüş, tahttan indikten 15 yıl sonra, 1517'de 46 yaşında ölmüştür. Bu 7 han, Altın Ordu hanlarından inmişlerdir ve «Uluğ Muhammed Hanedanı» nı teşkîl ederler.

7. han olan Mamuk, Cuci'nin küçük oğlu Şıban Han'dan inmiştir. Aslında Tümen (Batı Sibirya) hanı idi. Bunun kardeşi, 1499'da Kazan tahtına hak iddia etmiştir.

Kasım hanlarından 2 kardeş, Şâh Ali ve Cân Ali hanlar da, cem'an 6 yıl, 1 ay Kazan tahtına oturmuşlardır. Bu kardeşlerin şecereleri, yukarıya doğru şöyledir: Şâh Ali b. Seyyid (Şeyh) Evliyâr b. Bahtiyâr b. Küçük Muhammed (Altın Ordu hâkanlığında doğu hanı: 1435 - 1465) b. Timur (Altın Ordu hâkanı: 1410 - 1411) b. Timur - Kutluğ (Altın Ordu: 1395 - 1400) b. Timur Melik (Altın Ordu: 1376 - 1377) b. Urus (Altın Ordu: 1374 - 1376, Akordu: 1361 - 1380) b. Çımtay (Akordu: 1344 - 1361) b. İpsan (Erzen) (Akordu: 1309 - 1320) b. Sası Buka b. Bayan (Gazne beyi) b. Koçı (Gazne beyi) b. Sartaktay b. Orda İcin b. Cuci b. Çingiz. Şâh Ali Han, 3 kere Kazan ve 2 kere Kasım tahtına çıkıp inmiştir ki, bu devirde Doğu Avrupa Türk âleminin kargaşalığını göstermiye yarar tipik bir misaldir. Atabeyi, 1530'da ölen Talış Bey'dir. 1567'de, Kasım tahtında iken, 62 yaşında ölmüştür. Kardeşi Cân - Ali Han, 1533'te 17 yaşında öldürülmüştür. 1532'de Nogay beyi Yûsuf'un kızı meşhur Süyün Bike ile evlenmiştir ki, bu prenses, ondan sonra Safâ Giray Han'a varmıştır.

Bundan sonra cem'an 28 yıl Kazan tahtını Kırım Hanedanı'ndan gelen üç hükümdar işgal etmiştir. Bunlar I. Mengli Giray Han'ın oğlu Sâhib Giray, Sâhib Giray'ın kardeşi Feth Giray'ın oğlu Safâ Giray ve bunun oğlu Ötemiş Giray kanlardır. 19 yıl Kırım, 3 yıl da Kazan tahtını işgal eden Sâhib Giray, 1524'te Nijniy Novgorod (Gorkiy)'u fethetmesiyle tanınmıştır. Oğlu, Kırım kalgay (veliahd)'ı olan Emin Giray'dır. Safâ Giray'ın atabeyi Ali Bey'dir. Bu hükümdar da 1536'da, amcasının 12 yıl önce fethettiği Nijniy Novgorod'u geri almıştır. 3 defada cem'an 23 yıl Kazan tahtını işgal etmiş, 1549'da, tahtta iken 39 yaşında ölmüştür. Büyük oğlu Yölük Giray, Kırım kalgayı olmuştur. Küçük oğlu Ötemiş Giray, babasının yerine geçmiş ve henüz 5 yaşında iken 1551'de tahttan indirilmiştir. Onun 2 yıllık saltanatı boyunca nâibeliği, annesi Süyün Bike yapmıştır. Yölük Giray'ın annesi de, Süyün - Bike gibi Nogaylardandır.

Kazan tahtına birkaç ay için, Yâdgâr Muhammed Han çıkmış, fakat 2 ağustos 1552'de Ruslara esir düşmüştür. Bu han, Astırhan hanı Kasım Han'ın oğludur. Nogaylardan Ali Ekrem Han da, birkaç ay için Kazan tahtına oturmuştur. Bu zat, Süyün - Bike'nin kardeşi ve 1560'a doğru ölen Nogay beyi Yûsuf Han'ın oğludur. 1556'da Ruslar tarafından şehît edilmiş ve K. H. son bulmuştur.

Kazan hanları (1437 - 1556)

I. **Hânedan: Uluğ Muhammedîler** (7 han: 1437 - 1495 + 1496 - 1518):

1. Uluğ Muhammed Han (1437 - 1445)
2. Mahmud Han (1445 - 1462)
3. Halil Han (1462 - 1467)
4. İbrahim Han (1467 - 1479)
5. Ali Han (1479 - 1484 + 1485 - 1487)
6. Gazi Muhammed Emin Han (1484 - 1485 + 1487 - 1495 + 1502 - 1518)
7. Abdüllatif Han (1496 - 1502)

II. **Hanedan: Sibirya Hanları** (1 han: 1495 - 1496):

8. **Mamuk Han** (1495 - 1496)

III. **Hanedan: Kasım (Kasîm) Hanları** (2 han: 1518 - 1521 + 1531 - 1533 + 1546 + 1551 - 1552):
9. Şâh Ali Han (1518 - 1521 + 1546 + 1551 - 1552)
10. Cân Ali Han (1531 - 1533)

IV. **Hanedan: Kırım Hanları** (Osmanlılara tâbî) (3 han: 1521 - 1531 + 1533 - 1546 + 1546 - 1551):
11. Sâhib Giray Han (1521 - 1524) (Kırım hanı: 1532 - 1551)
12. Safâ Giray Han (1524 - 1531 + 1533 - 1546 + 1546 - 1549)
13. Ötemiş Giray Han (1549 - 1551)

V. **Hanedan: Astırhan Hanları** (1 han: 1552):
14. Yâdgâr - Muhammed Han (1552)

VI. **Hanedan: Nogay Hanları** (1 han: 1556):
15. Ali Ekrem Han (1556)

KAZANÇ, bir kimsenin veya hukukî bir topluluğun, her türlü mal varlığından, kanunî haklarından belli zaman aralıkları ile edindiği veya emek karşılığı olan gelirleri. İktisadî faaliyetlerde, her alanda elde edilen müsbet sonuçlar toplamına gayrisafi K. denir. Bu toplamı elde etmek için yapılan ha.camalar, kullanılan bütün vasıta ve malzemenin amortismanları tutarı ve zararlar toplamı gayrisafi K.'tan çıkarıldığında bulunan sonuca da safi K. denilir.

KAZANLIK, Bulgaristan'da, Stara Zagora (Eski Zağar) çevre (okrig) sinde, Tunca ırmağının 3 km kuzeyinde bir şehir. Nüfusu 41 872 (1962) dir. Sofya - Burgas demiryolu üzerinde önemli bir istasyon ve kara yolu merkezidir. K. havzasında büyük gül bahçeler ivardır. Şehirde gül yağı fabrikaları yanında muhtelif endüstri kuruluşları da gelişmiştir. K. gül yağı üretiminin merkezi olarak tanınmıştır.

KAZANTSAKİS, Nikos veya **Nikolaós** (Kandiya, Girit 1885 - Freiburg im Breisgau, Almanya 1957), Yunan yazarı, şâiri, sahne yazarı, kalem tecrübeleri yazarı olan K., yeni Yunan edebiyatının en dikkate değer simalarından biridir. Her şeyden önce romanlarıyle tanınmıştır. *Aleksis Sorbas* (ad) [1946]; bundan *Cacoyannis*, *Zorba le grec* (Zorba adında bir Yunanlı) adlı filmi çıkarmıştır. *Ho Khristos ksanastauronetai* (İsa tekrar çarmıha geriliyor) [1954]. Bundan Dassin bir filim çıkarmıştır. 1936'da Fransızca olarak yazdığı *Le jardin des rochers* (Kayalı bahçe) adlı roman ve seyahatname ancak 1956'da çıkmıştır.

N. KAZANTSAKIS

KAZASKER Osmanlı devletinde ilmî - dinî - kazâî bir görev ve bir pâye. Kelime «kaadî - i asker» (= ordu kadısı) den gelir. Tanzimat'tan sonra askerî rütbelerden müşir (mareşal) ve mülkî (sivil) rütbelerden vezîr'e eşitti. Meşîhat (sadâret'e eşit şeyhülislâmlık) pâyesinden sonra gelen pâye idi. İkiye ayrılırdı: Rumeli K.'liği ve Anadolu K.'liği pâyeleri. İkisi de belirtilen askerî ve mülkî rütbelere eşit, fakat Rumeli K.'liği daha kıdemli idi. Şeyhülislâmlar, hemen daima Rumeli pâyeliler içinden seçilir, meşîhat rütbesine erişir ve sadâret pâyesine eşit olurlardı. Bilfiil Rumeli ve Anadolu K.'lerinin yanında daima bu pâyeyi taşıyan beş on büyük ulemâ bulunurdu. K.'ler, Tanzimât'tan önce dîvân - ı hümâyun üyesi, yani kabineye dahil idiler.

KAZBEK DAĞI, Kafkas dağlarında volkanik bir doruk. Ordjonikidze ve Tbilissi (Tiflis) arasında bulunur.

KAZI (eski ter. Hafriyat), arkeoloji (b. bk.) adı verilen bilim kolunda eski çağlardan kalma toprak altında saklı sanat eserlerini, yapı kalıntılarını, anıtları ve her türlü eşyayı bulmak üzere toprağı kazma işi. Arkeologlar toprak altında kalmış olan eski eser ve kalıntıları bulmak için uzun araştırmalar yapmak zorundadırlar. Bu işe başlarken konunun ve arazinin özelliklerine göre özel bir metot tatbik edilir. Araştırma yapılan yer hüyük, tümülüs, mezarlık, anıt veya düz yerleşme yeri olabilir. Araştırıcı, bu yerlerde tatbik edeceği araştırma yolunu konuya, hatta bulacağını tahmin ettiği eşyaya göre tayin eder.

KAZI (GAZİ) MUHAMMED (Gimri 1793 - Gimri 1832), Dağıstan'ın kurtuluşu için çalışan başbuğ. Güçlü bir hatip olarak tanınmış, Dağıstan'ı kurtarmayı gaye edinmiştir. Kısa bir süre içinde yaygın bir ün kazanan K. M , 1829 yılında bir bildiri yayınlayarak halkı Ruslara karşı silâhlı bir ayaklanmaya çağırdı. 3 000 kişilik bir kuvvet ile Andi'ye hareket eden K. M., Avar ülkesini ele geçirmek istiyordu. Dağıstan'ın kilit noktası olan Avar ülkesi, Ruslarla anlaşmış hanların elinde bulunuyordu. Büyük bir refah içinde yaşayan bu hanlar, K. M.'in bellibaşlı muhalifleri idiler. K. M. ilk iş olarak hanların merkezi olan Hunzak şehrini almak istedi. 14 Şubat 1830'da bu şehre hücum etti. Avarlar Rus kuvvetlerinin yardımına güveniyorlardı. Fakat K. M onları da hezimete uğrattı. Bundan sonra Hazar Denizi kıyılarına doğru ilerleyerek Rus kuvvetlerini yenmiş, çetin bir savaştan sonra Tarko'yu ele geçirmiştir. Daha sonra Rusların Dağıstan'daki ikinci müstahkem mevkii olan bir kaleyi kuşatan K M., 12 Ağustos 1831'de Derbend kalesini de kuşatmışsa da, bu kaleyi ağır kuşatma silâhlarına sahip olmadan ele geçirmenin imkânsız olduğunu anlayarak geri çekilmiştir. 1832'de K M. Rusların Gürcistan yolunu kapamak üzere Vladikafkas üzerine yürümüştür. Açıkta savaşmaktan yılmış olan Ruslar, müstahkem kalelerde savunmaya çekilmişlerdi. K. M. kuşatmayı uzatmadan çekilmiş, Çeçen'lere kuvvet göndermiştir. Ruslar savunmasız kalan dağ köylerine hücum ettikleri gibi, Terek boyundaki bir Çeçen köyüne de saldırmışlardı.

Kuzey Dağıstan'da yapılan bu savaşlar Rus başkumandanlığını düşündürüyordu. 1832'de Ruslar Gimri'yi her yandan sarmışlardı. Kaledeki savaşçılar Ruslarla kanlı bir savaşa girişmişlerdi. K. M. kaleden çıkarak Ruslara hücum etmiş, fakat düşman süngüleri altında şehit olmuştur. K. M.'in yerini İmam Hamzet alarak Dağıstan'ın kurtuluş savaşını sürdürmüştür.

KAZI SANATI: bk. HAKKÂK'LIK.

KAZIKLI HUMMA: bk. TETANOS.

KAZIKÜSTÜ EVLERİ (Fr. Habitations lacustres), deniz veya göl kenarları boyunca suyun dibine kakılan kazıklar üzerine kurulan evler. Bu cins ev gruplarıyle zamanımızda Uzak Doğu'da, Afrika'da, Yeni Gine adasında ve

Güney Amerika'da karşılaşılır. Tarih öncesi devrelerinde bu cins yapılar Avrupa'nın orta ve batısında pek yaygın idi. Ev grupları bir köprü ile göl kıyısına bağlı bulunurdu. Bu köyler Savoia, İsviçre, Kuzey İtalya, Bavyera gölleri kenarında bazan geniş bir bölge kaplardı. Morges (Cenevre gölü) da bu evler 60 000 m^2 lik bir alan kaplamıştır. Şimdi bu köylere ait kazık kalıntıları bulunduğu gibi, bunların arasında bazan da ev kalıntıları ve ev eşyasına rastlanır. Böylece bu köylerin zamanı hakkında bir fikir edinilmiştir. Bunların bazıları neolitik devre, bazıları da bronz ve demir devirlerine aittir.

KÂZIM BEY, Mirza Mehmed Ali (Avrupa'da **M. A. Kasem - Beg,** Rusya'da **Mirza Aleksandr Kazem - Bek** adlarıyle tanınmıştır; 1802 - 1870), Azerî asıllı Türkolog, İranist ve Arabist. Babası Hacı Kasım Bey, İran'dan gelip Derbend şehrinde yerleşmiştir. 1820 yılında Avarya'ya iltihak eden Derbend hanı ile gizli ilişki kurmakla suçlandırılarak Ruslar tarafından Astarhan şehrine sürülmüştür. Babasının sürgüne gönderilmesi üzerine K. B. de Astarhan'a gitmiştir. Daha Derbend'de iken yerli bilginlerden doğu usulünde düzenli bir eğitim ve öğrenim gören K. B., burada da çalışmalarını sürdürmüştür. Astarhan, K. B.'in hayatında önemli bir yer tutar. Bu sıralarda bu şehir Avrupalı Hıristiyan misyonerlerinin merkezi haline gelmiş bulunuyordu. Yabancı dillere büyük önem veren K. B., İngilizce öğrenmek üzere Astarhan'da çalışan misyonerlerle temas kurmuş, sonuç olarak İngilizceyi öğrenmekle beraber tanassur etmiştir. Rusya'da yaşayan Türk öğretim kuruluşlarında bir görev alamayan K. B., bunun üzerine Omsk şehrinde genel valinin tercümanlığına tayin edilmiştir. 31 Ekim 1826'da Kazan Üniversitesi'nde Arap ve Fars dilleri okutmanlığına tayin edilmiştir. 1828 yılında Kazan Üniversitesi'nde Tatar dili okutmanlığı, Türk - Tatar dili kürsüsü haline getirilmiştir. İbrahim Ḫalfin'in ölümü (13 Ocak 1829) nden sonra 1830'da doğu dilleri profesör yardımcılığına getirilen K. B., üniversitede Tatar dili öğretimini üzerine almıştır. K. B. 1836 yılında Kazan Üniversitesi'nde Türk - Tatar dili profesörlüğüne tayin edilmiştir.

N. İ. Veselovskiy'e göre Rusya'da Doğu araştırmaları alanında Petersburg'da O. İ. Senkovskiy (b. bk.) ve Kazan'da K. B. çığır açıcı bir rol oynamışlardır Büyük bilgin V. V. Barthold (b. bk.) de Senkovskiy ile K. B.'in dersleriyle Rus doğu bilimlerini yarattıklarını belirtmiştir.

1846'da Kazan Üniversitesi'nde Türk - Tatar kürsüsüne K. B.'in öğrencisi Nikolay İ. İl'minskiy (1822 - 1891) tayin edilmiştir.

Ancak, K. B. asıl ününü Azerî Türkçesi ve Türk dili alanındaki çalışmalarına borçludur. Onun yazmış olduğu *Grammatika turetsko - tatarskogo yazıka* (Türk - Tatar dilinin grameri) [1839] adlı Rusça eserin Türk dili araştırmalarında önemli bir yeri vardır. Bu eserin 2. baskısı 1846'da *Obşçaya grammatika turetsko - tatarskogo yazıka* başlığı altında çıkmıştır. K. B. bu eseriyle P. N. Demidov armağanını da kazanmıştır. Avrupa bilim çevrelerinde takdirle karşılanan bu gramer Julius Theodor Zenker (b. bk.) tarafından Almancaya da çevrilmiştir (*Allgemeine Grammatik der Türkisch - Tatarischen Sprache.* Leipzig, 1848). K. B. eserinin I. baskısında Amédée P. Jaubert (b. bk.) in *Eléments de la grammaire Turque à l'usage des élèves de l'école royale et spéciale des langues orientales vivantes* (Paris, 1823, 2. bas. 1833) adlı gramerini esas olarak almıştır. Jaubert'in grameri Kazan Üniversitesi öğrencilerinden İ. N. Berezin (b. bk.) tarafından çevrilmiştir. K. B., Berezin'in yapmış olduğu tercümeyi gerekli düzeltmelerden sonra Türk gramerinin esası olarak kullanmıştır. K. B.'in gramerinde sistemli olarak Tatar ağızları üzerine karşılaştırmalar yapılmış, bu ağızlar arasındaki farklar belirtilmiştir. K. B. bu eserinde Rusca olarak ilk kez Türk dilinin grameini «Tatar dili» (Kazan, Sibirya, Orenburg ve Azerî) ile karşılaştırmak suretiyle yazdığı gibi Jaubert, Davids gibi yabancı Türkologların gözlemlerini de düzeltmiştir. Bu gramer Rus üniversitelerinde uzun süre ders kitabı olarak kullanıldığı gibi, Zenker'in tercümesi sayesinde XX. yüzyılın başlarına kadar batıda da kullanılmıştır. K. B. fonetik ve morfoloji bölümlerinde Jaubert'in örneklerinden yararlanmışsa da, sentaks bölümünde yepyeni bir yol açmıştır.

Bu gramer yazara geniş bir ün sağlamıştır. B. Dorn, İ. N. Berezin, Schott gibi bilginler bu eser üzerinde durmuşlardır. Otto Böhtlingk (b. bk.) de bu eserin 2. baskısını ve Zenker'in tercümesini değerlendirmiştir. K. B.'in eserini son olarak A. M. Demirçizade değerlendirmiştir (1964).

K. B.'in grameri morfoloji ve özellikle sentaks bölümlerinde Türk grameri alanında ileri bir adımdır. Ancak, fonetik bölümünde birtakım eksikleri vardır (meselâ bu bölümde ses uyumuna değinilmemiştir).

K B. geçen yüzyılın seçkin türkologları arasında önemli bir yer tutar. Her şeyden önce *Türk - Tatar grameri* Türkolojinin bir bilim kolu olarak gelişmesinde sağlam bir adımdır. Doğu bilgini tipini çağdaş bilimin metodlarıyle birleştiren K. B., değerli bir pedagog olarak birçok öğrenciler yetiştirmiştir. Türkolog İ. N. Berezin (b. bk.), N. İ. İl'minskiy (b. bk.) ve Mongolist K. F. Golstunskiy (1831 - 1899) gibi.

K. B. 1826 - 1849 yılları arasında Kazan Üniversitesinde Tatarca, Türkçe, Farsça ve Arapça gibi dilleri okutmuştur. 1849 yılında Petersburg Üniversitesi'ne geçmiş olan K. B., bu üniversitede Doğu Dilleri Fakültesi'nin birinci dekanı olarak da tanınmıştır. 1846'da Türk - Tatar dili kürsüsünün yönetimini K. B.'in öğrencisi İl'ya N. Berezin (1818 - 1896) üzerine almıştır. Berezin, bu kürsüyü lâğvedildiği 1855 yılına kadar yönetmiştir. Bir yandan karşılaştırmalı bir Türk diyalektleri grameri yazan K. B., bir yandan da ortak bir Türk dilinin kurulmasına gayret etmiştir. 1854 yılında Nikol'skiy, «temiz Tatar dilinde» bir gazete çıkarmak istemişti. Rus hükûmeti bu işi K. B.'e havale etmişti. K. B. bu konuda Rus hükûmetine verdiği raporda «ortak bir Türk dili» kurulması üzerinde durmuştur. K. B.'in üzerinde durduğu bu konu daha sonra Kırım Türklerinden Gaspıralı İsmail Bey tarafından benimsenmiştir (bk. GASPIRALI, İsmail). 1804 yılında çıkan bir kanun gereğince Rus üniversitelerinde Türk dili öğretimi Doğu dilleri içinde yapılıyordu. K. B., Türk dili öğretiminin bağımsız bir bilim alanı olarak ele alınmasını sağlamıştır.

K. B. yalnız Türk dili alanında çalışmakla kalmayarak tarih alanında da değerli eserler vermiştir. Kafkasya tarihi için önemli bir kaynak olan *Derbend - name* adlı eser, onun tarafından yayınlanmıştır [1850]. Bunlardan başka, K. B. dinler tarihi üzerinde de çalışmıştır. Onun bu yoldaki en tanınmış eseri, Babîler'e tahsis edilmiştir (*Bab i Babidı*) [1865].

KÂZIM KARABEKİR: bk. KARABEKİR, Kâzım.

KÂZIM ÖZALP: bk. ÖZALP.

KÂZIM PAŞA, Kâzım Musa Paşa (doğ. Koniçe, Yanya H. 1237 [1822] - 1307 [1890]) : Soyca Ehlibeyte muhip olduğu anlaşılan bir âileden gelen babası Hüseyin Bey, oğluna, Oniki İmam'ın yedincisi olan İmam Mûsâ'l - Kâzım'ın adını takmıştır; Kâzım mahlasıyla İbrahim'in hiç bir münasebeti yoktur. Ne kadar tahsili olduğunu bilmiyorsak da, şiirlerinden, K. P.'nın devrindeki bilgilere, hele şiire ve Divan Edebiyatı mazmunlarına, özellikle İslâm târihine adamakıllı vâkıf olduğunu anlıyoruz. Babasıyla İstanbul'a gelmiş, Dîvân - ı Hümâyun Kaleminde, bu kaleme mülhak Mühimme Odasında memuriyetlerde bulunmuş, Mâliye Mektûbî kalemine devam etmiş, sonra Asâkir - i Hâssa sınıfına geçmiş, Livâ kitabetinden sonra Harb sınıfına alınmış, Rüştü Paşa'nın seraskerliğinde rütbesi ref'edilerek Kıbrıs'a nefyedilmiş, 1279 (1863) Recebinde cezası bağışlanıp affedilmiş, Feriklik rütbesine kadar yükselmiştir. 1877'de Rus savaşında dördüncü ordu Erkân - ı Harb reisi olmuş, Serasker Kapısı Muhasebat dairesinde uzun süre hizmet etmiş, dairesine Reis - i Sâni olmuş, bir aralık Masarifat nezareti vekâletinde de bulunmuş, Dîvân - ı Harb - i Dâimî üyeliğinde iken vefât edip Üsküdar'da Aziz Mahmud Hüdâyî dergâhının avlusuna defnedilmiştir. Muallim Nâcî, ölümüne mücevher olarak «Göçdi yâ Hay diye Hassan gibi Kâzım Pâşâ» mısraını târih düşürmüştür.

K. P.'nın fâilâtün fâilâtün fâilün vezninde 185 beyitlik ve yedi fasıllık *Makaalîd - i Işk* adlı bir mesnevîsi vardır ki bu mesnevînin her faslından sonra müsecca Arapça bir ibareyle Hz. Muhammed'e, Ali'ye, Fâtıma'ya, İmâm Hasan ve Hüseyn'e salavât vardır. Konusu Kerbelâ fâciasıdır. Bu eser, Mevlid gibi okunmak için yazılmıştır; fakat bu tarzda okunması âdet olmamıştır; sonunda 27 mersiye, mersiyegûne bir kıt'a, İmâm Hüseyn'e bir kaside vardır; H. 1301 de İstanbul'da basılmıştır. Bir de Dîvânı vardır ki bir defa güzel ve muntazam bir tarzda, fakat basım yeri ve târihi mukayyet olmaksızın, bir kere de 1289 Muharreminin ilk günü, İstanbul'da, Süleyman Efendi Matbaasında basılmıştır; bu basımda kasideler, mersiyeler birbirine karıştığı gibi, gazellerde de kafiye düzeni gözetilmemiştir. Dîvânında Hz. Peygamber'e bir na'ti, Hz. Ali'ye, İmam Câferü's - Sâdık'la İmam Mûsâ'l - Kâzım'a, İmâm Hasan'a (bk. ONİKİ İMAM) birer medhiyesi, İmam Hüseyn'e bir mersiyesi, Rûhî - i Bağdadî'nin meşhur terkîb - i bendine «Nazîre - i Hümâyûn» adlı bir naziresi, «Nazîre - i diğer be tarîk - ı âdî» başlığı taşıyan ikinci bir naziresi, Nef'î'nin *Sâkî - Nâme*'sine naziresi ve 30 gazeli vardır. Gazellerinin ikisi Fuzûlî'ye, biri Nedîm'e, biri Rûşenî'ye naziredir. Mersiyelerinden biri, Muhteşem - i Kâşânî (b. bk.) nin meşhur *Düvâzdeh Bend*'ini nazmen tercemedir (basım yeri ve tarihi belli olmayan nüsha, s. 14 - 18). Gerçekten de çok muvaffak bir terceme olan bundan başka aynı mersiyenin serbest bir tercemesi daha vardır (s. 18 - 23). Bir başka mersiyesi Fuzûlî'nin *Hadîkatü's - Suadâ*'sının sonundaki mersiyesinin bir beytini mütekerrir beyit yaparak tercî' tarzında (s. 34 - 36), öbürü, Muallim Feyzî'nin müseddes - i mütekerrir olan mersiyesini, metekerrir beytini tazmin sûretiyle tanzirdir (s. 37 - 39); bir başka mersiyesiyse «Sîne - zenî» dir.

K. P., Rûhî'nin terkîb - i bendine yazdığı «Nazîre - i Hümâyûn» un bir bendinde haccetmek istediğini, fakat bir yandan parasızlığın, öte yandan Mısırlıların hacılara karşı davranışlarının bu dileğine engel olduğunu bildirerek yakınır. Çok ağır hicivleri bulunan, Koca Reşid Paşa'yla Midhat Paşa'yı da hicveden, bu huyu yüzünden düşman kazanan, bir aralık nefyedilen, dîvânındaki «Mahbes» redifli gazeline bakılırsa menfasında belki de bir süre hapsedilen, yahut menfa hayatını bu suretle tasvir eden K. P., son zamanlarında Şeyhü l - Harem'liğe tâyin edilmişse de, mezhebini saklamaması, şiirlerinden anlaşılması, hattâ İmâmiyyenin mescidine gitmesi ve bunun duyulması dolayısıyle Gazi Osman Paşa, II. Sultan Abdülhamid'e Osmanoğulları hükûmetinin resmî mezhebinin Hanefî olduğunu, Şiî olan K. P.'nın Şeyhü'l Harem'liğe tâyininin dedikoduyu mucip olacağını arz etmesi yüzünden bu memuriyet uhdesinden alınmıştır. K. P. buna çok üzülmüş, sonradan bir mecliste, Osman Paşa'nın yüzüne karşı, kendisini bu hizmetten affettirenin o olduğunu bilmiyormuş gibi müsebbibi şiddetli bir dille kınamış olduğu, Osman P.'nın da ona cevap vermeyip bilmezlikten geldiği de söylenir.

Türk edebiyatında Muallim Feyzî'den sonra en güzel ve içli mersiyeler yazan ve mersiyede haklı bir ün kazanan K. P.'nın Bedevî tarikatına bağlı olup bu tarikattan hilâfete nâil olduğunu, Halvetiyye'den de taç giydiğini *Osmanlı Müellifleri* yazıyor; fakat Hüdâyî dergâhında medfun olması bakımından Halvetî değil Celvetî olması, Bedevîliğe bağlı olsa bile tasavvuf yolundaki Ehlibeyt sevgisi dolayısıyle sonunda İmâmiyye mezhebini kabul etmiş bulunması iktiza eder.

KÂZIM TAV: bk. TAV.

KÂZIM UZ: bk. UZ.

KÂZIM - I REŞTÎ (Reşt 1205 [1790 - 1791] - Kerbelâ 1259 [1843]), Şeyh Ahmed - i Ahsâî'den sonra Şeyhiyye (b. bk.) nin reîsi tanınan zat. Seyyid olduğunu, yâni Hz. Muhammed'in soyundan bulunduğunu iddia eden K. R., Şiâ - i İmâmiyye inancının üç esası olan Allah'a, peygamberliğe ve Hz. Muhammed'in peygamberlerin en üstünü ve sonuncusu bulunduğuna ve âhirete inanmaya, «Rükn - i Râbî» (Dördüncü direk, esas) adını verdiği bir inancı daha katmıştır ki bu da gaaib olup zuhur edeceğine inanılan on ikinci İmam Mehdî ile Şîa arasında vasıta olan ve İmam'ın nâibi bulunan birisinin bulunduğuna inanmaktır, bu zâta «Şia - i Kâmil» de denir. Bu nâib, ya İmam tarafından bildirilir ki o vakit «Nâib - i Mansûr» adıyla anılır yahut eseriyle bilinir ki o vakit de «Nâib - i gayr - i Mansûr» adını almış olur. Rükn - i Râbi bütün gerçekleri bilir ve herkes ona itaate mecburdur. K. R. Rükn - i Râbi'in kendisi olduğunu da îmâ etmiştir.

Yüz elliye yakın risalesi bulunan bu zatın başlıca eserleri şunlardır: 1. *İsbâtu vücûdi'l - cin*; 2. *Esrârü'l - Hac*; 3. *Esrârü'ş - şehâde*; 4. *Esrârü'l - İbâde*; 5. *El - İsmü'l A'zam ve tahkıyku mâ yeteallaku bih*; 6. *Usûlü'ddin*, 7. *El - bihbihâniyye*; 8. *Tehzîbü'n - nefs ve İhlâsü'l amel*; 9. *Terceme - i Kitâbu Hayati'n nefs* (A. Ahsâî'den terc.); 10. *Cevâbâtü'l - Es ileti't - Tevhîd*; 11. *Cevâbâtü'l - Es* (ilet'id - Dihleviyye); 12. *Cevâbatü'l - Mirzâ Muhammed Şefi* 13. *El - Huccetü'l - Bâliga Fi reddi'l - Yahudi ve'n - Nasara vesair il - Milel il bâtıla*; 14. *Delilü'l - Mütehayyirîn*; 15. *Şerh - i Hutbet - i Tununciyye*; 16. *Şerhu Duâi's - Simât*; 17. *Şerh - i Kasîde - i Lâmiyye - i Abdulbâkıy Ömerî*; 18. *İlm' ü'l - Ahlâk ve's - Sülûk*; 19. *El Levami 'ül - Huseyniyye*; 20. *El - Muhaccatü'd - Dâmıga*, 21. *Makaamâtü'l - Ârifîn*.

Eserlerinde, özellikle Hurûf bilgisine ve harflerle sayıların uygunluğuna dayanan K. R.'nin sözleri, *Rayhânetü'l Edeb* sahibinin dediği gibi Hindce yazılmışa benzer ve kimse bir şey anlamaz. Esmail, Aytail, Sasail, Kâkâil...

gibi duyulmamış meleklerden söz eder: garip hesaplar, hendesî şekillere tatbikler yapar ve adeta okuyanla alay eder.

KAZİKUMUK veya **LAK DİLİ**, Kafkas dillerinin kuzey bölümüne giren kuzeydoğu kolunda yer alan bir dil. Orta Dağıstan'da 40 000 kişi tarafından konuşulur. Bk. KAFKAS DİLLERİ.

KAZIMIERZ, Polonya prens ve kralları:

1. I. K. (Odnawiajacy) (İnkılâpçı) Duka (1016 - 1058) II. Mscislaw (Mieszkos)'un oğlu. 1034'ten itibaren ülkeyi idare etmiştir. İdaresinin ilk kısmı anası Richeza'nın vasiliği altında geçmiştir. 1037'de Polonya asılzadeleri tarafından kovulan K., 1041'de imparator III. Heinrich'in yardımıyle tekrar idareyi elde etmiş ve büyük babası Bolesław Chrobry'nin fikirlerine göre ülkesinde hükümdarlık otoritesini ve Hıristiyanlığı takviye etmiştir. Masowia ve Silezya'yı geri almıştır.

2. III. K. (Büyük) (1333 - 1370), 1309'da doğmuş, Kraków'da ölmüştür. Piast sülâlesinin sonuncu hükümdarı, Władisław Lokietek'in oğlu. Pomeranya, Culm ülkesini ve Michelau'u Alman şövalyelerine terk etmiş, 1335'te de Silezya'dan feragat etmiştir. Buna karşılık Doğuda Volhinya ile Halicz (Galiçya) prensliğini zaptetmiştir (1340). Lwów (Lemberg) u da bu sırada almışsa da, bu şehre ancak 1349'da nihaî olarak sahip olmuştur. Kujawiya'yı 1364'te Polonya krallığı ile birleştirmiştir. K. ilk Polonya hukukunu kurmuştur (Petrikau ve Wiślica yasaları), sanatları teşvik etmiş, köylüleri asılzadelere karşı korumuş ve Alman sömürgecilerini ülkede yerleştirmiştir. 1364'de Kraków Üniversitesi'ni kurmuş, halefi, yeğeni Macaristan kralı Büyük Ludwig olmuştur.

3. IV. K. (1447 - 1492), 1427'de doğmuş, Grodno'da ölmüştür. Jagiello'nun ikinci oğlu. Kardeşi, III. Władisław'ın zamanında Latviya (Litvanya) büyük prensi olmuştur. 1454 - 1466 Alman şövalyelerine karşı savaşmış ve ikinci Thorn barışında (1466) Pomeranya, Culm ülkesini, Ermland'ı kazanmış ve geri kalan Prusya (Doğu Prusya) üzerinde süzerenliği elde etmiştir. Polonya asılzadelerine karşı önemli krallık haklarından feragat zorunda kalmıştır.

KAZINCZY [*kǫzintşi*], **Ferenc** (Érsemjén 1759 - Széphalom 1831), Macar yazarı. Genç yaşından başlayarak edebî olaylara karışmış ve birçok yazarlarla dostluk ilişkileri kurmuştur. Martinovics'in tasarladığı suikaste katılması üzerine altı buçuk yıl hapiste yatmıştır. Hapis cezasını çektikten sonra Kuzey Macaristan'daki malikânesine yerleşerek bütün vaktini yazı hayatına vermiştir. K. dağınık yaşayan yazarlarla ilişki kurarak mektuplaşmaya başlamıştır. Genç yazarların eserlerini eleştirmiş ve düşüncelerini yazı sahiplerine mektupla bildirmiştir. Eleştirmelerinde daha çok biçim ve üslûp üzerinde duran K., Macar edebiyatında müfrit bir üslûpçu olarak tanınmıştır.

K. başlangıçta Alman, İngiliz ve Fransız yazarlarından çevirmeler yapmıştır. Asıl ününü *Bácsmegyei összegyüjtött levelei* (Bácsmegyei'nin toplanmış mektupları) [1789] adlı romanına borçludur. Bu romanını adı bilinmeyen bir Alman yazarının eserinden iktibas etmiştir. *Erdélyi levelek* (Transilvanya mektupları) [1817], Macar edebiyatında gezi türünün ilk güzel örneğidir. *Pályám emlékezete* (Mesleğimin hatırası) [1828] adlı eseri bir otobiyografidir.

K.'nin en önemli yanı mektup yazarlığıdır. Yazar, dostlarına gönderdiği mektuplarında edebiyat ve dil konularındaki fikirlerini açıklamıştır. Bu bakımdan bu mektuplar edebiyat tarihi için değerli belgelerdir. K. Macar dilinin özleştirilmesinde de önemli bir yer tutmuştur. *Tövisek és virágok* (Dikenler ve çiçekler) [1811] adlı koleksiyonunda yeni kelimeleri kabul etmeyen yazarları yermiş ve yeni dil akımına yol açmıştır.

KAZLAR (Anseres), Omurgalı hayvanlardan Kuşlar (Aves) sınıfının kazsılar takımına giren alt takımı. Yeryüzüne çok yayılmış, iyi uçan ve yüzen göçücü kuşlardandır. Toplu yaşarlar. Tek familyası Ördekgillerdir. Gagaları geniş ve yassı, kanatları uzun, kuyrukları kısadır. Vücutları ağır, boyunları uzundur. Perdeli ayakları ile iyi yüzer ve dalarlar.

Ördekgiller familyasına giren kar K.'ının tüyleri beyaz, uzunluğu 96 cm kadardır.

Kuzey Asya ve Amerika'da akarsularda yaşarlar. Familyanın diğer türü Ekin K.'ı 70 cm uzunluğunda, kül rengi tüylü, siyah gagalı kırmızı ayaklıdır. Palearktik bölgenin kuzeyinde ve Asya'nın güneyinde yaşar. Hillâli K denen familyanın başka bir türü de, 58 cm dir ve Kutuplara yakın yerlerde yaşar. Tüyleri kara kahverengi ve külrengi karışımıdır.

K A Z L A R

K.'lar evcil olup etlerinden, tüylerinden ve yumurtalarından faydalanılır.

KAZVİN, İranda, Elburz dağının güney yamacının altında bir şehir. Nüfusu 77 600'dür. İran'ın eski merkezi (XVI. yüzyıl) olan bu şehir, bugün ancak bir zanaatçılık merkezidir. K.'de yün ve pamuk dokunur.

KAZVÎNÎ (Kazvin 1203 - 1283), Bilgin. Uzun zamandan beri doğuda yerleşmiş bir Arap ailesinden olan K., Şam'da bulunduğu sırada (1233) tanınmış sûfî İbnü'l - Arabî ile tanışmıştır. Halife el - Mûtasım (1241 - 1248) zamanında Irak'ta bulunmuştur. İki şehirde kadılığı vardır.

K., biri kozmografya, diğeri coğrafyaya ait iki büyük eser bırakmıştır. Fakat bu iki eser sadece kozmografya ve coğrafyaya ait bilgilerden meydana gelmiş değildir. İhtiva ettikleri edebiyat tarihi ve siyaset ilmine ait birçok bilgilerle daha büyük bir değer kazanmışlardır.

K.'nın eserlerinde dikkati çeken bir husus, üslûbunun klasik üslûptan haylı farklı oluşudur. İki önemli eseri vardır. Bunlardan daha önemli olarak kabul olunan Kozmografya'sı iki bölümden meydana gelmiştir. Eserin birinci bölümünde gök, ikinci bölümünde ise yer ile ilgili konular yer almıştır. Geniş bir önsözden sonra Güneş, Ay ve yıldızlar ele alınmış, bunlara takvim bahsi eklenmiş, daha sonra da göğün sakinleri (melekler) üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde dünyaya ait hâdiseler, unsurlar ve özellikle ateş küresinden, havadan, sudan, hayvanlardan, bitkilerden ve insanlardan bahsedilmiştir. Bu arada esere dağlar, denizler, adalar, ırmaklar gibi coğrafî bilgiler de alınmıştır.

Kozmografya, büyük ün kazanmış bir eserdir. Bu büyük ünün delillerinden biri, yazmalarının çokluğudur. Ancak, bu yazmalar birbirinden haylı farklıdır. Bir kısım yazmalar mufassal, diğer bir kısım ise kısaltılmış bir haldedir. Ayrıca, aslından az veyâ çok farklı nushaları da vardır. Bunların en eskisi, K. daha hayatta iken düzenlenmiş olanıdır.

K.'nin bu eseri Orta Çağ sonlarında büyük rağbet kazanmış, birçok yabancı dillere (bu arada Türkçe ve Farsçaya) çevrilmiştir.

Coğrafya'sına gelince, K. bu eserinde dünyayı, Batlamyus (Ptolemaios) taki gibi yedi iklim bölümüne göre ele almıştır. Bu yedi iklim içinde ülkeler, şehirler, ırmaklar, göller, adalar, dağlar v. b. alfabe sırasına göre yer almıştır. Ayrıca, bu çeşitli ülkelerde yaşamış, tanınmış insanlar ve hayatları hakkında da bilgi verilmektedir. Buna göre, eser yalnız coğrafya olarak kalmamakta, tarih ve bibliyografyaya ait bilgilerle de zenginleşmektedir. Coğrafya'nın, Farsçaya yapılmış birçok tercümeleri vardır.

KEATON, Joseph Francis (takma adı: **Buster K.**; doğ. Pickway, Kansas 1896), Amerikalı sinema aktörü. Sessiz sinema devrinde, hiç gülmeyen ve gülümsemeyen, ifadesi değişmez bir yüz taşıyan komik tipini yaratmıştır.

J. KEATON

KEATS [*kīts*], **John** (Londra 1795 - Roma 1821), İngiliz şairi. Küçük yaşta yetim kalan K., 1817'de ilk şiir külliyatını, 1818'de de *Endymion* (mitolojik ad) adlı uzun şiirini yayınlamıştır. En çok beğenilen şiirlerini 1820'den sonra yazmıştır: *La Belle dame sans merci* (Şefkatsiz güzel hanım); *Ode to a nightingale* (Bir bülbüle övgü); *Ode to a grecian urn* (Bir Yunan vazosuna övgü); *Ode to autumn* (Sonbahara övgü). Henüz genç yaşta iken İtalya'dan dönerken ölmüştür. İngiliz dilinin en büyük bir iki şâirinden biridir.

J. KEATS

KEBAN, Elâzığ ilinin ilçelerinden biri. Sınırları, kuzeyde Dikmen; güneyde Öylük ve Kısa dağlarından geçerek Geyik dağın ucunda sona eren K., 1834 yılına kadar çeşitli illerin kendisine bağlı bulunduğu bir eyalet merkezi idi. Zamanın eyalet valisi Reşid Mehmed Paşa, eyalet merkezini Harput'a naklettirmiştir. 1926'da Argun bucağı Malatya'ya, Aydınlar bucağı Baskil'e bağlandı. Ağın, 1954'te ilçeliğe yükseltilerek K.'dan ayrılmıştır. Böylece K. ilçesinin yüz ölçümü 543 km² ye indi.

K.'ın idarî bakımdan geçirdiği değişikliklerin asıl sebebini, kasaba bitişiğindeki simli kurşun yatağı işletme şartlarında aramak lâzımdır. % 12,8 tenörlü kurşun, % 16 çinko, tonunda 414 gram gümüş ve 1,1 gr altın bulunan bu yatak, Yukarı Kurşunkaya (eski Kadikân) köyünün Derebaca mevkiindedir. Varlığını termal sulara borçlu olan yatağın rezervi 960 bin tondur. 1811 sıralarında, Gümüşhane'den davet edilen madenciler tarafından işletmeye açılmıştır. Madenin işletilmesi, K.'ı refaha kavuşturmuş, kasaba gelişmiş, eyalet merkezi olmuş, 1834'te, büyük kısmı ocaklarda çalışan işçilerin oturduğu 4 500 nüfuslu bir şehir halini almıştı. O sıralarda ocaklardan çıkarılan cevherler odun kömürüyle eritiliyordu. Civardaki meşe ormanları, bu devamlı tahripler neticesinde tükenmeye yüz tutunca, işletme de hemen hemen durdu. K., XIX. yüzyılın sonlarına doğru 300 haneli, 1 500 nüfuslu küçük bir köy durumuna düştü. Bununla beraber, yataktan önemsiz miktarlarda cevher çıkarılmasına 1933 yılına kadar devam edildi. Etibank, ocakları 1952'de devralarak yılda 1 500 ton konsantre kurşun, 1 270 ton çinko elde etmeye başladı.

Geçen yüzyılın ortalarına kadar değerini muhafaza eden yatakta üretimin düşmesi, kasaba halkını tarım ve hayvancılığa zorladı. Çok arızalı olması yüzünden toprağın kara sabanla sürüldüğü ilçenin sulanamayan düzlüklerinde ekilen tahıl, bugün halka kazanç sağlayacak seviyeye (buğday 2 000, arpa 1 050 ton) ulaşmamıştır. İlçeye gelir getiren tarım, yatağında bütün yıl su bulunan vadi boylarında toplanmıştır. K.'ın içerisinde bulunduğu Büklüdere, bunlardan biridir. Buradaki bahçeler, K.'dan itibaren, akarsu boyunca 2,5 km kadar içerlere sokulur. Vadileri kaplayan bahçelerde ceviz (yıllık üretim 227 ton), elma (185 ton), dut (115 ton), kayısı, nar, vişne, şeftali gibi meyve ağaçları yer alır ve patates (70 ton), fasulye (45 ton) gibi çeşitli sebzeler yetiştirilir. Dut ağaçlarının bolluğu, şimdi biraz gerilemiş olmakla beraber, bir kısım halkı ipek böcekçiliğine yöneltmiştir. Fakat başta gelen ürün, kurutulmak ve pekmez yapılmak suretiyle uzun süre muhafaza edilebilen üzümdür (4 175 ton).

K. Barajı (b. bk.) nın yapılması, K. kasabasına yeniden canlılık kazandırmıştır. 1965 yılının 250 haneli 2 746 nüfuslu kasabası, 900 yeni meskenin eklenmesiyle 8 245 kişinin barındığı bir yerleşme yeri durumuna yükselmiştir. Bahçeler içinde, çoğu çift katlı, kerpiç ve düz damlı evlerin Büklük deresi boyunca sıralandığı K.'da su, elektrik, bir orta okul ve tarihî eser olarak da Yusuf Paşa camii mevcuttur. Kasaba, asfalt bir yolla Elazığ ve Malatya'ya bağlanmıştır.

KEBAN: Genel görünüş

KEBAN BARAJI, Elazığ ilinin 45 km kuzey-batısındaki Keban ilçesi civarında, Fırat ırmağının Murat kolu ile birleştiği yerin biraz aşağısına rastlayan ve tarihî Keban köprüsünün bulunduğu boğazda, Fırat vadisinin ilk uygun baraj mahallinde bir baraj.

K. B. yerinden itibaren yukarıya doğru vadi oldukça geniştir. Baraj yerindeki boğaza girişte vadi duvarları birden daralır. Boğazda her iki yamaç çıplak kayalıktır. Vadi tabanında ırmak, yanları düşey olan derin bir kanal açmıştır. Bu kanalın genişliği 50 m kadardır. Irmağın tabanı denizden 645 m yüksekliktedir (kot 645). Bu kanal 40 m kadar ırmağın getirdiği alüvyonla dolmuştur. Su derinliği normal halde 7 m dir.

Jeolojik durumu: Keban boğazında arazinin jeolojik yapısı iki kısma ayrılmıştır. Birincisi üstteki tabakalar olup görünen, beyaz, gri, sert, kesif ve masif kalker veyâ mermer cinsindendir. Bu kısımdaki kayalar fay ve bazı boşluklar (karstik mağaralar) ihtiva etmektedir. Bunlar inşaat esnasında temizlenip betonla doldurulmaktadır.

İkincisi alttaki tabakalar olup görünmeyen koyu gri renkte, kireçli, kesif, geçirimsiz ve faysız sağlam şistten teşekkül etmiştir.

Her iki tabakadaki kayaçların paleozoik devirde meydana gelmiş olduğu tahmin edilmektedir.

Fırat ve havzasının durumu: Fırat havzası, yurdumuzun doğu ve güney - doğu bölümünde, 120 000 km^2 lik bir sahayı, yani Türkiye'nin 1/6 sını kaplamaktadır. Fırat ırmağı baraj yerinin 10 km memba tarafında birleşen Murat ve Karasu kollarından meydana gelmektedir. Diğer kolları Munzur ve Peri ırmaklarıdır. Birleşme yerine kadar Karasu kolu 510, Murat kolu 670 km uzunluğundadır. Karasu kolu Fırat'ın 1/3, Murat kolu ise 2/3 suyunu taşımaktadır.

Drenajları dağlık ve bitki örtüsü seyrek bir araziden meydana gelmiştir. Yaklaşık olarak 425 km uzunluğu ve 150 km genişliği vardır. Bu havzanın kotu 680 - 3 600 m arasında değişir. Ortalama 2 000 m dir. Havzada ortalama sıcaklık 5,4° C olup yaz ve kış ayları arasında büyük farklar vardır. Fırat ırmağı yurdumuzu Karkamış civarında terk ederek Suriye ve Irak'tan geçip Basra körfezine dökülür.

Havzanın hidrolojik durumu: Baraj yerinin yukarısında drenaj alanı 64 000 km^2 dir. Su rasat istasyonları ilk defa 3 Ağustos 1936 tarihinde kurulmuştur. Ölçü süresince ortalama akım 635 m^3/sn dir. Kar akışının toplam akışa oranı % 70'tir. Kar akışı Marttan başlar, Haziran ayına kadar devam eder. Bu süre içinde toplam akışın % 50'si Nisan ve Mayıs aylarında oluyor.

Ortalama aylık akım değişimi	: Eylûlde 217 m^3/sn, Nisan 1970 m/^{3}sn,
Maksimum feyezan sarfiyatı	: 6600 m^3/sn (1944 yılında)
Yıllık yağış ortalaması	: 625 mm, brüt buharlaşma 120 cm
Silt birikmesi	: 65 yılda 1,35 milyar m^3 (rezervuarın % 45'i),

Keban Barajının amacı: K. B.'nın planlanması, sırasıyle enerji üretimi, taşkın kontrolu, sulama, madencilik ve metalürjik gelişme, daha kolay ulaşım imkânları, balıkçılık ve dinlenme yerleri tesisleri gibi faydalar umularak yapılmıştır.

Yararları: Keban projesinin tamamiyle ikmal edilmesi halinde santralda biri yedek olmak üzere her biri 155 000 KW lık 8 adet ünite olacak ve 7 adedin yıllık enerji üretimi 5 871 milyon KW saati bulacaktır.

Bu duruma göre Kwh başına enerji maliyeti santral çıkışında 2,32, transmisyon kayıpları dikkate alınınca yük merkezinde ise 3,56 kuruş civarında olacaktır. Yıllık gider ise yapılan yaklaşık hesaplara göre 199 415 000 TL olacaktır.

Barajdan dolayı meydana gelecek gölün rezervuarı kapasitesi çok büyük olduğu için enerji tesisinin barajdan bırakacağı su düzgün bir rejim dahilinde ve ayarlı olacağı için rezervuara inen normal su akımları absorbe edilecek ve baraj taşkın kontrolü görevi yapacaktır.

Böylece barajdan aşağıdaki ırmak havzasında büyük yükseklik farkları ortadan kalkmış olacak ve bunun sonucu olarak buralarda şehir, köy, ziraî ve sınaî tesisler meydana gelecektir.

Baraj arkasında hasıl olacak gölde Fırat'ın hemen hemen bütün suyu depolanabilecektir. Bu suretle yakın bir gelecekte, yani önümüzdeki periyodik 5 yıllık planlamalarda dikkate alınacak olan güney - doğu Anadolu'daki Urfa Harran ovalarına sulama suyu sağlanmış olacaktır.

Ergani ve Keban havalisinde yıllardan beri yapılan bakır madenciliği işlerinde ve Elazığ'ın biraz doğusunda bulunan zengin krom cevherinin işlenmesinde Keban santralından elde edilecek ucuz enerji sayesinde madencilik ve metalürji sanayii gelişecektir.

Bugün Fırat ırmağından ulaşım bakımından yararlanılamamaktadır. Baraj gölü teşekkül ettiğinde göl çevresindeki kentler arasında daha kolay olan su ulaşımı sağlandığı gibi, barajdan aşağıdaki kısımlarda da ırmak akışı muntazam bir rejim içinde olacağı için yakın gelecekte aşağı ülkelerle su nakliyatı ve ulaşım imkânları doğacaktır.

Baraj gölü yerli halk için balık kaynağı olacak ve böylece bölge halkına yiyecek ve geçim imkânı sağlanmış olacaktır.

Keban Barajının yurt ekonomisine etkisi: Yurdumuzda Etibank Genel Müdürlüğünün 1962 yılında kabul ettiği yük merkezlerindeki KWh başına enerji satış fiatı olan 8,94 kuruşluk değer ile Keban projesinin nihaî developmanı halinde yük merkezlerinde Kwh başına hesaplanan 3,56 kuruşluk değer dikkate alınarak bir hesap yapılırsa, Keban projesinden yalnız enerjiden dolayı 500 753 000 TL

KEBAN BARAJI: Baraj gövde dolgusundan bir görünüş

yıllık gelir sağlanacak demektir. 199 415 000 TL lık yıllık gider dikkate alınınca yıllık net faydanın 301 338 000 TL olduğu görülmektedir.

Barajın taşkın kontrol fonksiyonu göz önünde tutulursa, her yıl taşkından hasıl olan sayılmayacak kadar zararlar önlenmiş olacak ve baraj yurt ekonomisine önemli miktarda ek katkıda bulunacaktır.

Urfa Harran ovasının sulanması gerçekleştiği takdirde aşağı Fırat havzasının, tarımdan elde edilen millî gelire yılda 1 443 000 000 TL lık bir ek getireceği tahmin edilmektedir.

Baraj gölünde sağlanacak balık yüksek potansiyelde ekonomik değer taşımaktadır.

Madencilik ve metalürjik gelişmelere paralel olarak mamul krom ihracı yurdumuzun ödeme dengesini düzelteceği gibi, ek dış krediler de sağlayacaktır. Ayrıca, bakır madenciliği ile ilgili olarak kobalt ve kalay üretimi de artacaktır. Bakır rafine işleminden tabiî ürün olarak sülfürik asit de üretilecektir. Sülfürik asit süperfosfat gübrelerin imalinde kullanıldığından yurdumuzun tarımsal ekonomisi bundan büyük kazanç sağlayacaktır.

Göl kenarında dinlenme ve piknik yerleri tesis edileceği için iç ve dış turizm imkânları ve sonuç olarak turizme bağlı ekonomik yararlar sağlanacaktır.

Genel ve teknik bilgi: K B. projesi Elektrik İşleri Etüd İdaresi Genel Direktörlüğü tarafından Ebasco Services Inc. mühendislik firmasına yaptırılmıştır.

Projenin tamamı 2 adet derivasyon tüneli, baraj gövdesi, beton ağırlık tipinde su alma tesisleri ve do'u savak, memba ve mansap batardoları, cebri borular, sanral, servis yolları, işçi ve daimi site tesisleri şalt sahası ve tesisleri, enerji nakil hatları ile göl dolayısıyle bugün mevcut olanlar su altında kaldığı için son duruma ve yeni ihtiyaca göre yapılması gereken kara yolu, su yolu, demiryolu, PTT hatları, Elâzığ şeker fabrikasının başka yere nakledilmesi işlerinden ibarettir.

Projenin Karakteristikleri

Baraj

Tipi	:	Sıkıştırılmış kaya dolgu
Irmak tabanından yüksekliği	:	155 m
Kaya temelden itibaren » »	:	205 m
Kret uzunluğu	:	1 095 m
Kret genişliği	:	8 m
Toplam dolgu hacmi	:	12 830 000 m^3

Dolu savak

Tipi	:	Kapaklı ve emniyet savaklı
Toplam kapasitesi	:	17 500 m^3/sn
Emniyet savağı kapasitesi	:	5 500 m^3/sn
Kapaklı kısmın kapasitesi	:	12 000 m^3/sn
Kapak sayısı	:	her biri 6 (15×16 m)

Rezervuar

Kapasitesi	:	$30,6 \times 10^9$ m^3
Alanı	:	68 000 ha
Drenaj alanı	:	64 000 km^2
Su altında kalacak tarla ve bahçe alanı	:	37 000 ha

Santral

Tipi	:	yan açık
Ünite sayısı	:	7 ad. (8. tedbirli) her biri 220 000 HP Francis tipi türbin
Toplam kapasite (8)		1 240 000 KW
Beher ünite kapasitesi		155 000 KW
Devir sayısı		166,6 d/d
Ortalama yıllık üretim		5 871 milyon Kwh
Cebri boruların çapı		5,20 m
Ortalama net düşüm		125 m

Derivasyon tüneli

Adedi	2
Tipi	At nalı kesitinde betonla kaplı
Boyu	biri 740, diğeri 709 m
Kapasitesi	5 770 m^3/sn
Çapı	15,50 m (kaplandıktan sonra 13,50 m)

Enerji nakil hatları

380 KV'lık hatlarla	Keban - Ankara Ankara - Gökçekaya - İstanbul - Ankara - İstanbul yönlerine 5 600 adet direklerle
154 KV'lık hatlarla	Elâzığ - Adıyaman - Urfa - Gaziantep yönlerine 1 900 adet direklerle
Toplam profil demiri sarfiyatı:	30 000 ton

Projenin tahminî maliyeti: Santralde şimdilik 4 ünite türbin monte edileceğine göre tüm baraj inşaatı, daimî teçhizat, yolların yapımı, istimlâk bedelleri ve enerji nakil hatları dahil 4 milyar TL civarındadır.

Barajın gövdesi: En büyük en kesiti gösteren 1 numaralı resimde görüldüğü gibi ortada geçirimsiz çekirdek, bunun dışında filtre ve dışta da kaya malzemesinden meydana gelmektedir.

Geçirimsiz çekirdeğin ırmak yatağına rastlayan taban kısmı 685 kotuna kadar betonla ve üst kısmı da kil malzemeden teşkil edilecektir.

Baraj dolgusunda kullanılacak her türlü malzeme daha önce etüd edilerek tesbit edilmiş ve projede gösterilmiş civarda muhtelif yerlerdeki ocak, depo ve ariyet mahallinden temin edilmektedir.

Bu arada geçirimsiz çekirdekte projede ilk önce düşünülen kil malzeme yerine daha yakında bulunan tahallül etmiş şistin öğütülerek kullanılması uygun görülmüş ve projede buna göre gerekli revizyon yapılmıştır.

Baraj inşaatına önce tüneller açılarak beton hesaplaması ve kaplamaları yapılmış, memba batardosu ile Fırat ırmağı tünellere çevrilmiş (derivasyon), bu arada suyun geriye gelmemesi için mansap batardosu da ikmal edilmiştir.

Böylece baraj gövdesinin oturacağı yerin kuruda kalması temin edilmiştir. Bu esnada kuru olan baraj yerinde gerekli temizlik ve hafriyat işleri yapılarak dolguya geçilmiştir.

Bu işlerden önce ve bunlara paralel olarak bir program dahilinde barajın diğer iş ünitelerinde gerekli çalışmalar yapılmıştır.

K. B. inşaatına Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğünce önce Elâzığ - Keban irtibat yolu ve daimî site binaları işlerinin ihalesiyle başlanılmış olup bunu müteakıp derivasyon tünelleri inşaatı Arı İnşaat A. Ş.'ne ihale edilerek işe 1965 yılı başında başlanılmıştır. Bu arada projenin gerçekleşmesi için gerekli dış finansman 1965 ilkbaharında sağlanmış ve aynı yıl esas barajın ihale çalışmalarına girişilmiştir. İhale 1966 yılı başlarında sonuçlanmış ve iş bir Fransız - İtalyan ortaklık grupu olan Compagnie de Constructions Internationales firmasına ihale edilerek mukavelesi DSİ ile CCI arasında 19 . 2 . 966 tarihinde imzalanmıştır. İnşaatın ihale bedeli 696 891 224 TL olup bunun % 63'ü döviz, % 37'si TL dır.

Müteahhit CCI firması işe 1966 inşaat mevsiminde başlamış, o yıl genellikle şantiye tesisleri kurulması ile uğraşmıştır.

Bu arada derivasyon tünelleri Arı İnşaat A. Ş. tarafından açılmış, fakat tünelde zeminin projede öngörülenden çok daha çürük olması sebebiyle tünellerin beton kaplama ve iksa işleri artmıştır. Arı İnşaat bu artışı mukavelede belirtilen süre içinde telâfi edecek teşkilât ve teçhizata sahip olmadığı için işin gecikmesini önlemek maksadıyle iş tasfiye edilmiş ve geri kalan işler 1966 sonlarında esas baraj müteahhidi CCI firmasına ilâve iş olarak verilmiştir.

Mezkûr ilâve için ihale bedeli 30 796 850 TL + 19 818 855 FF (Fransız frangı) dır.

CCI firması başarılı bir çalışma ile tünelleri, kapatma tesislerini ve memba batardosu işlerini kısa zamanda ikmal ederek 27 Kasım 1967 tarihinde Fırat ırmağının tünellere çevrilmesi (derivasyon) ni sağlamıştır.

Tünellerde 80 160 m^3 beton kaplama, 2 258 ton betonarme demiri, 1 310 ton çelik iksa kullanılmıştır.

Müteahhitlik şantiyede yüksek kapasiteli iş makinaları ve teçhizat kullanmıştır. Bu sayede tünellerde günde ortalama 450 m^3 beton dökülmüştür.

Tünel inşaatının nihaî maliyeti 101 656 900 TL olup bunun 35 870 000 TL karşılığı döviz olarak ödenmiştir.

Keban baraj yeri kalker ve şist formasyonludur. Bu bakımdan gerek tünelde gerek diğer inşaat ünitelerinin hafriyatı esnasında kalker arazilerin bir özelliği olan karstik mağaralara rastlanmaktadır. Bunlar itina ile temizlenerek betonla doldurulmaktadır. Bu durum hem inşaat süresinin uzamasına hem de maliyetin artmasına yol açmaktadır. Rastlanamayan daha birçok mağara barajda taban ve yanlardan vaki olacak sızıntıların önlenmesi için yapılan enjeksiyonla kısmen dolmakta ve kısmen de zararsız hale getirilmektedir.

İlk projedeki santral yerinde tabanda yapılan sondajlarla tesbit edilen bu cins mağaralara rastlandığından santral yerinin değiştirilmesi zorunluğu doğmuştur. Mezkûr mağaraların çoğu kille dolu olmaktadır. Bunun temizlenmesi veyâ yıkanması karışık mühendislik problemleri hasıl etmiştir.

Baraj inşaatında gerekli enerji ihtiyacının 2 000 KW'ı dizel grupu ile 17 000 KW'ı da Etibank Hazer santralından verilen akımla sağlanmaktadır.

İnşaata gerekli çimento Elâzığ Çimento Fabrikasından sağlanmaktadır. Barajın çimento ihtiyacının sağlanması maksadıyla Elâzığ fabrikasında yıllık kapasiteyi 100 000 tondan 360 000 tona çıkaracak ilâve tesisler yapılmıştır.

İnşaatın kontrolu için Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğünce baraj mahallinde Bölge Müdürlüğü teşkilâtı kurulmuştur (DSİ Keban Barajı XVI. Bölge Müdürlüğü). Bölge teşkilâtında bütün teşkilât personeli Türk mühendisi, Türk teknisyeni, Türk memuru ve Türk işçisi çalışmaktadır. Merkez hizmetleri DSİ Genel Müdürlüğü adına Barajlar Dairesi Başkanlığınca yürütülmektedir.

Ayrıca, projeleri düzenleyen Ebasco mühendislik firması şantiye ve merkez teşkilâtı olarak müşavirlik hizmeti ifa etmektedir.

Bu işlere paralel olarak, baraj gölü altında kalan 350 km karayolu 50 km demiryolunun yerine göl dışında yeniden yapılan yol ve demiryollarını bedeli DSİ bütçesinden karşılanmak üzere Bayındırlık Bakanlığı Karayolları Genel Müdürlüğü ile Demiryolları İnşaat Reisliği yaptırmaktadır. Enerji nakil hatları Etibank, PTT hatları PTT Genel Müdürlüğünce yaptırılmaktadır.

K. B.'nda başlangıçtaki tasarlamalara göre 1971 başında santralda ilk 3 ünite ikmal edilecek ve elektrik istihsaline başlanacaktır. 1971 sonlarında 4. ünite ve inşaatın tamamı ikmal edilmiş olacaktır. 5,6 ve 7 ünite ihtiyaca göre ileriki yıllarda monte edilecektir. 8. ünitenin yeri ileride ihtiyaç duyulursa monte edilecek şekilde hazır bulunacaktır.

Keban Barajı'nda su tutma işi 4 Kasım 1973 günü yapılmıştır. Göl dolarken bir miktar su dip - savak vanalarından serbest akışa bırakılmaktadır. Dört vanadan ikisi 400 m^3/Sn liktir. 1973 - 1974 kış aylarında göl henüz dolmamakta, sadece derivasyon kanalından gelen akımı geçirecek kadar bir kabarma olmaktadır. Şubat 1974 başlarında, yaklaşık olarak, 10 m derinlikte bir göl belirmiş bulunmaktadır. Türkıyenin ikinci büyük gölü olacak bulunan bu baraj golünün su hacmı 30 milyar m^3 tür. Bunun 20 milyar m^3 kadarı 1974 yılı yaz mevsimi başlarına kadar birikmiş olacaktır. 1974 kışında barajın beslenme alanına çok kar yağmış olduğundan, bu büyük gölün 1974 yılı ilkbahar aylarında bol su alması beklenmektedır. Gölde, beslenme ve harcanmaya bağlı olarak seviye oynamaları oldukça çok (zamanına göre 10 - 25 m) olacaktır. Keban Barajı'ndan enerji üretimine 1974 yaz mevsiminde başlanacaktır.

Baraj gölü altında takriben 100 adet köy kalmaktadır. Bu bakımdan 20 000 kadar nüfusun başka bir yerde iskân ettirilmesi söz konusu olmuştur.

Keban projesinin dış finansmanı için dost ülkeler ve finansman müesseseleri tarafından bir sendika kurulmuştur. Buna göre:

Amerika	40 milyon
Almanya	20 milyon
Fransa	10 milyon
İtalya	10 milyon
Avrupa Yatırımlar Bankası	30 milyon
Dünya Bankası	25 milyon
Toplam	135 milyon

olmak üzere finansmana katılmışlardır.

KEBERE (Capparis), Gebereotugillerin örneği olan ve Kebereotu (Gebreotu) denilen bir çalının nohuttan daha küçük olan yemişi. Yeşilken toplanarak turşusu yapılır.

KEBEREOTUGİLLER, İkiçeneklilerden, örneği Kebereotu (Gebreotu) olan bir bitki familyası.

KECSKEMÉT [*keçkemet*], Macaristan'da Tuna ve Tisza ırmakları arasında uzanan Kiskunság bölümünün Bács-Kiskun megye (il) sinde, Budapeşte-Szeged demiryolu üzerinde bir şehir. Nüfusu 74 367 (1967) dir. Geniş bir tarım alanının merkezinde bulunan K.'te besin maddeleri (konserve, şarap), çimento ve tarım makineleri fabrikaları vardır. Çevresinde büyük meyve (özellikle kayısı) bahçeleri ve bağlar bulunur.

KEÇE, yün veya kıldan, ıslatılarak dövülmek suretiyle yapılan kaba ve kalın kumaş. Türkler arasında K.'ye daha çok *kiyız* (< *kidiz*) adı verilir.

Türkler, yünü aşı toprağı veyâ başka bir madde ile boyayarak renkli K.'ler de yapmışlardır. Renkli K.'ler bugün bile Konya ve Afyon illerinde yapılmaktadır. En kaba K., kebe adıyle anılır. K., külâh yapımında kullanıldığı gibi, çizme ve özellikle çarık giyenler ayaklarına da K. sararlar. K.'den ayak terliği de yapılır. Bunlardan başka, K.'den çadır da yapılır. Ayrıca, K. çadır ve evlerde yere de serilir. Bk. HALI.

KEÇECİLİ KASIM (Keçeci köyü, Tokat 1832 - Keçeci 1870), karakucak başpehlivanı. 2 m den uzun boyu, adaleli ve kemikli bir vücudu olan K. K., çoğu zaman meşe ağaçlarını kökünden kopararak idman yapardı. K. K., Katköylü Hasan, Yücebacalı Sicim, Güvercinlik köylü Necip ve Sulucalı Keşkekçi gibi tanınmış güreşçileri yenerek başpehlivan olmuştur.

Amasya mutasarrıfı Ziya Paşa, K. K.'ın ününü duyarak Amasya'da Dereköylü Mehmed ve Eraslanlı Samancı pehlivanların ikisiyle birlikte güreştirmiştir (1864). K. K. bacaklarına sarılan bu iki pehlivanın her birini bir koltuğu altına sıkıştırarak ayaklarını yerden kesip Ziya Paşa'nın önüne kadar götürerek yenmiştir.

Ziya Paşa, K. K.'ı santranç ve dama üstadı Baltaoğlu Yusuf Bey ile birlikte Sultan Abdülaziz'e takdim edilmeleri için İstanbul'a göndermiştir. K. K., Abdülaziz huzurunda ilk güreşini Kastamonulu olup karakucağı da iyi bilen Arnavudoğlu Ali Pehlivan ile yapmıştır. İlk anda Arnavudoğlu'nun ayaklarından yakalayıp başının üstüne kadar kaldırarak (aşırıp) yenmiştir.

K. K., Valide Pertevniyal Sultan'ın yaptırdığı bir kisbet ile yağlı güreş öğrenmek için çalışmaya başlamıştır. Kılıçali'de yapılan bir güreşte, ellerinin yağını gidermek için toprağa sürmesine itiraz edenlere kızarak iki elini bir incir ağacına sürtünce 50 cm çapındaki ağacın kabuğu soyulmuştur.

Kâğıthane'de Kara İbo ile yağlı güreş idmanı yaparken, dizini bile yere getirmek mümkün olamayınca, kendiliğinden alta yatması teklif edilmiştir. Bu sırada kendisine sarma takmış, bir de dış kazık oyunu yapmış olan Kara İbo sırtında olduğu halde, hiç zorluk çekmeden ayağa kalkarak gözünü silmeye gitmesi, seyredenleri büyük bir şaşkınlık içinde bırakmıştır.

İkinci bir deneme için K. K. tekrar yere yatırılmıştır. Bu sefer bir tarafından Kara İbo, öbür tarafından Şamdancıbaşı Kavasoğlu İbrahim pehlivanlar sarma ve kazık oyunu yapıp bütün ağırlık ve güçlerini de ekleyerek K. K.'a kalkması teklif edilmiştir. K. K. hiç zorluk çekmeden ayağa kalkıvermiştir.

Kâğıthane güreşinden bir süre sonra K. K. hastalanmıştır. Vücudu kızarmaya ve kaşınmaya başlamıştır. İstanbul'da tedavisi mümkün olamayınca köyüne gönderilmiştir. Tekrar İstanbul'a çağrılmış ise de, hastalığı geçmemiş olduğundan yerine oğlu Haydar'ı göndermiştir.

Saraydaki Pomak pehlivanlar tarafından zehirlendiği rivayet edilen K. K., tutulduğu bu hastalıktan kurtulamayarak köyünde ölerek Keçeci Baba türbesi yanına gömülmüştür.

KEÇECİZÂDE İZZET FUAD PAŞA (İstanbul 1860 - 1925), Keçecizade Mehmed Fuad Paşa (b. bk.)'nın küçük oğlu Kâzım Bey'in çocuğudur. İlk ve orta tahsilini İstanbul'da yaptıktan sonra subay çıkmış ve kurmaylık öğrenimi için Fransa'ya gönderilmiştir. Dönüşünde Bab-i Seraskerî'de görev almış, o sırada baş gösteren Sırp ve Karadağ ayaklanmalarına karşılık Altunizade taburu ile gönüllü olarak Mitroviçe'de Ali Saip Paşa ordusuna katılmıştır. Daha sonra Aleksinac savaşlarında bulunmuştur. 1876 - 1877 Türk-Rus savaşında yine Rumeli cephesinde görev almıştır. Savaştan sonra İstanbul'a gelerek saraya intisap etmiş ve padişah yaverleri arasına katılmıştır. II. Abdülhamid'in itimadını kazanan nâdir kimselerden biri olmuştur. Bu arada süvari subayı olduğundan Istabl-i âmire müdürlüğüne getirildiği gibi, bir ara Rauf Paşa'dan sonra Harbiye nazırlığına da atanmıştır. Bir süre de Madrid büyükelçiliği yapan K. İ. F. P., Türkiye'ye döndükten sonra çeşitli askerî hizmetlerde bulunmuş, Avlonyalı Ferid Paşa'nın sadarete getirilmesinde büyük etkisi görülmüş, özellikle Hicaz demiryolunun inşâsında emekleri geçmiştir. Meşrutiyetin ilânından sonra Süvari Tümen komutanlığına getirilmişse de, genel tensikatta kadro dışı bırakılmıştır. Bu sebeple İttihad ve Terakki iktidarına karşı ve Osmanlı saltanatına bağlı bir kimse olarak tanınmıştır. Mondros mütarekenâmesinden sonra bu hüviyetiyle Vahideddin ve Damad Ferid Paşa katında itibar bulmuş, Hariciye nezareti müşteşarlığına getirilmiştir. Millî harekete karşı tutumu ve davranışı ile kısa bir zamanda tanınan K. İ. F. P. basında ve millî kurtuluş dernekleri arasında tenkid edilmeye başlanmıştır. Bu sırada Paris Barış Komisyonunca hazırlanan ve Türkiye tarihinin en karanlık belgesi olarak bilinen barış şartlarını incelemek üzere Osmanlı hükûmetince kurulan Şurayi Saltanatta Sèvres antlaşması denilen bu ağır şartları kabulde beis görmeyenlerden biri de K. İ. F. P. olmuştur. Hariciye müsteşarı sıfatıyle bu antlaşmayı imzalamak üzere Paris'e gönderilecek Osmanlı heyetine dahil iken Trabzon Cemiyeti, Millî Kongre, Sulh ve Selâmet Cemiyeti, Millî Ahrar Fırkası ve Matbuat Cemiyetinin açtıkları şiddetli kampanya sonunda Ali Kemal ile K. İ. F. P.'nın Paris'e gönderilmeleri bizzat Vahideddin tarafından durdurulmuştur. Basında aleyhine yapılan yayınlar üzerine delegasyondan çıkartılması K. İ. F. P.'nın izzetinefsine dokunmuş ve müsteşarlıktan istifa ederek bundan sonra bir kenara çekilmiştir. Son günlerinde hatıralarını yazmakla vakit geçirmiştir. K. İ. F. P.'nın siyasî ve askerî hayatı pek parlak sayılmaz. Gerçi II. Abdülhamid devrinde padişah katında güvenilir bir adam olmuşsa da, birinci derecede sorumlu işlere lâyık bulunmamıştır. I. Dünya Harbi'nden sonra Türk milletinin giriştiği hürriyet ve istiklâl mücadelesini kavramasına ise, öteden beri aldığı saray ve konak terbiyesi müsait olmadığından, siyasî hata içinde kalmış ve Millî Kurtuluş cephesi tarafından ilk tasfiye edilenlerden biri olmuştur. Gençliğinde katıldığı Osmanlı-Sırp ve Osmanlı-Rus savaşlarına ait hâtıralarını tenkitçi bir gözle *Kaçırılan (Zâyi) Fırsatlar 1293 Osmanlı-Rus Seferi hakkında* (İstanbul 1325) adıyle II. Meşrutiyetin ilânından

sonra yayınlamıştır. Aynı zamanda Paris'te *Les Occasions Perdues* adıyle yayımlanan bu eser, eski sadrâzamlardan Said Paşa tarafından tenkid edilmiştir. Bunun üzerine K. İ. F. P., *Kaçırılan Fırsatlara Zeyl* adıyle eseri ilâveler ve tenkidlere cevaplarla birlikte yeniden yayınlamıştır. Hatıraları ise, ölümünden sonra bir İstanbul gazetesinde yayınlandığı gibi, birçok tarih dergisi tarafından da iktibas edilmiştir.

KEÇECİZÂDE İZZET MOLLA: bk. İZZET MOLLA, Keçecizâde.

KEÇECİZÂDE MEHMED FUAD PAŞA (İstanbul 1230 [1815] - 1869), Tanzimat devrinin üç büyük sadrazamından biri olup, Kazasker Keçecizade Mehmed Salih Efendi'nin torunu ve şâir Keçecizade İzzet Molla (b. bk.) nın büyük oğludur. Kendisinin taşıdığı lakap, büyük dedesinin Konya'da bir Keçeci olmasından ileri gelmektedir (bk. İzzet Molla, *Davhatü l-mahâmid fi tercüme'tü'l-vâlid*, TOEM. sene 7, nu. 37, s. 3 v. d.) K. F.'ın İsmail Mekki beyin kızı olan annesi Hibetullah hanımın nesebi ise Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya kadar uzanmaktadır.

KEÇECİZÂDE MEHMED FUAD PAŞA

K. M. F., evvelâ ilmiye tarikatına intisap ederek, Arapça ve Farsçayı öğrenmiş, fakat babasının Sivas'a sürülmesi üzerine, Tıbbiye mektebine girerek, burada tanınmış doktor Bernard'ın öğrencisi olmuş ve tedrisatın Fransızca olmasından faydalanıp bu dili de öğrenmiştir. Burayı bitirdikten sonra 1250'de Kapudan-ı derya Çengeloğlu Tahir Paşa'nın maiyetinde Trablusgarb'a giderek 3 yıl kadar orada askerî doktor olarak çalışmıştır (Rıfat, *Verdü'l-hadâ ik*, İstanbul, ts. s. 68). Reşid Paşa'nın teşviki ile Fransızca bilgisi sayesinde 1253 Şabanında (1837) Bâbıali tercüme kalemine tayin edilen K. M. F. efendi, 1839'da mütercim-i evvelliğe getirilmiştir. Mehmed Şekib efendi (Paşa) Londra büyük elçiliğine tayin olunca (1257) K. M F. P.'yı da baş kâtip olarak beraberinde Londra'ya götürdü. Orada iki yıl Şekib, bir yıl da Âli efendi (Paşa)'nin maiyetinde bulunan K. M. F. P.'ın bir aralık Londra'da maslahatgüzar olarak da çalıştığı anlaşılmaktadır (Başbakanlık Arşivi, *İrade Defteri*, yıl 1258, sahife 39, vesika 805).

Londra'dan dönüşünde ise K. M F. P.'nın, rüşdünü isbatı münasebetiyle hükûmet idaresine başlayan İspanya kraliçesi Elizabeth'den gelen mektuba, padişahın cevabî mektubunu götürmek ve iki devlet arasındaki dostluğu artırmak için 1260 (1844) ta orta elçilik payesi ile İspanya sefaretine memur edildiğini görüyoruz (Lütfi, *Tarih*, İstanbul, VII, 87). Bu vazifesini hakkıyle başardığı Âli Efendi (Paşa) nin kendisine yazdığı mektuptan açıkça anlaşılan K. M. F. P, İstanbul'a dönüşünden sonra Recep 1261 (1845) de divân-ı hümâyûn tercümanlığına getirilmiştir. K. M. F. P aynı yıl içinde, Sıbyan mekteplerinin düzeltilmesi için çalışan bir komisyonda da üye olarak çalışmıştır. 2 Rebiülevvel 1263 (1847) de ise K. M. F. P., Rütbe-i ûlâ sınıf-ı evveli ile divân-ı hümâyûn âmedciliğine tayin olunmuştur. 1848 milliyetçi ihtilâllerinin Avrupa'da şiddetle hüküm sürdüğü sıralarda bu hareket Eflâk'a da sıçrayıp Avusturyalılara karşı ayaklanan Macarların isyanını bastırmak üzere büyük bir Rus ordusu Avusturyalılara yardım için Eflâk'a girince, âmedi-i divân-ı hümâyûn K. M. F. efendi bu durumun tahkiki için 1264 yılı sonlarında (1848) Bükreş'e gönderilmiştir. K. M. F. efendi burada Ömer Paşa ile birlikte Ruslar ile olan iyi münasebetlerin devamına çalışmış, iki ateş arasında kalan Leh ve Macarlar daha çok mukavemet edemeyeceklerini anlayınca, kafileler halinde Osmanlı devleti sınırlarını geçerek ilticaya başlamışlardı. İlk mülteciler 1120 kişi kadar olup, K. M. F. efendi 3 Ramazan 1265 (1849) te Babıâli'ye yazdığı tezkeresinde, Ruslara karşı vaziyeti idare edebilmek için bu mültecilerden 36 zabitin iadesiyle, diğerlerinin Vidin'e gönderilmelerini tavsiye ediyordu (Ahmed Refik, *Mülteciler meselesi*, İstanbul 1926). Sadrâzam Büyük Mustafa Reşid Paşa (b. bk.) ise, Ruslarla yapılan Kaynarca Antlaşmasının 2 ve Avusturyalılarla yapılan Belgrad Antlaşmasının 18. maddesine dayanıp, bu hususta daha ileri giderek siyasî mültecilerin iade edilmemesi görüşünde idi (Ahmed Refik, s. 36). Rusya ve Avusturya elçileri 25 Şevval 1265 (14 Eylül 1849) te Bâbıali'ye ayrı ayrı birer nota vererek, mültecilerin en kısa bir zamanda iade edilmemesi halinde Osmanlı devleti ile siyasî münasebetlerini keseceklerini bildirdiler. 28 Şevval 1265'te toplanan vükelâ meclisi, mültecilerin iade edilmemesine, ancak çeşitli ihtimalleri göz önünde tutarak Bükreş'te bulunan K. M. F. P.'yı fevkalâde büyükelçilik ile Rusya'ya göndermeğe ittifakla karar verdi. Zilkade başında yola çıkan K. M. F. P., 18 Zilkade 1265'te Petersburg'a vardı. Kendisine yüklenen görev çok ağır, buna karşılık yetkisi çok sınırlı idi. Bu şartlar karşısında K. M. F., Rus hariciye vekiline, mülteciler meselesini, ahidnâmelerin tefsiri ile değil, padişah ile çar arasında zâtî bir mesele olarak hallin en uygun yol olacağını telkin ile 4 Ekim 1849'da çar ile görüşmeğe muvaffak olmuş ve padişahın mektubunu çara vermişti. Çar, vereceği cevabı, Hariciye nazırı Nesselrod'dan öğrenebileceğini K. M. F.'a söylemişse de, bu sıralarda bir İngiliz donanmasının Osmanlı sularına girmesi, kendisini Nesselrod'a karşı çok nazik bir durumda bırakmıştır. K. M. F. efendi, bir taraftan Ruslara kesin teminat vererek müzakerelerin devamını sağlarken, diğer taraftan da Bâbıâli'ye gönderdiği 8 Zilhicce 1265 tarihli tahriratta, İngiliz ve Fransız sefirleri ile olan münasebetlerin son derece gizli tutulmasını tavsiye etmişti. Kendisinin bu hizmetleri Bâbıâlice takdir edilmiş olmalı ki 1266 Muharremi ortalarında onun bâlâ rütbesi ile sadaret müsteşarlığına tayin olunduğunu görüyoruz. Bundan sonra hem romatizmasını tedavi ettirmek, hem de müspet bir durum alan işlerin teferruatını halletmek için 2-3 ay daha Petersburg'da kalan K. M. F., nihayet çarın 12 Ocak 1850 tarihli mektubunu alarak 4 Şubatta Iaşi (Yaş) a ve oradan da Bükreş'e gelmiş ve emrine ayrılan «Eser-i Cedid» vapuru ile 28 Cemaziyülevvel 1266 perşembe günü İstanbul'a varmıştı. Böylece mülteciler meselesi her iki devletin haysiyet-

lerini koruyarak sonuçlanmış oluyor, Rus ve Avusturyalıların adlarını verdikleri bâzı isyancıların sınır dışı edilmelerine karşılık asıl kalabalık mülteci kafilesinden Lehliler Haleb, Macarlar Kütahya'da yerleştiriliyorlardı. Chalmel Lacour'un, bu sonucun alınmasından İngiliz filosunun Çanakkale Boğazı dışına gelmesini birinci derecede âmil göstermesi görüşüne (Türkçe trc. *Türkiye rical - i devleti*, İstanbul 1326, s. 3) K. M. F.'ın ilk muvaffakıyetinin daha önce olması dolayısıyle tamamiyle katılamıyoruz. Diğer taraftan Ahmed Refik'in mülteciler meselesinde «en muvaffakıyetli rol» ün Reşid Paşa'ca oynandığı hakkındaki hükmüne de (s. 4) katılmayarak bu sonucun alınmasında Fuad Efendi'nin büyük hissesi olduğu hususunda ısrar ediyoruz.

K. M. F., Rusya'dan döndükten sonra kısa bir süre İstanbul'da kalmış, 1266 Zilkadesi başında romatizmasını tedavi ettirmek için Bursa'ya giderken Cevdet Efendi (Paşa) yi de götürmüştü. Burada bir taraftan hastalığının tedavisi ile uğraşan Fuad Efendi, bir yandan da Cevdet Efendi ile beraber *Kavâid - i Osmaniye* adını taşıyan gramer kitabını hazırladığı gibi, Şirket - i Hayriye'nin nizamname lâyihasını da burada yazmıştı. Türkiye'de kurulan ilk anonim şirket olarak Boğaziçi'nin imar ve iskânında bu şirketin oynadığı rol göz önünde tutulursa, K. M. F.'ın bu teşebbüsünün değeri daha iyi anlaşılır. Nitekim Şirket - i Hayriye de onun bu hizmetini unutmamış, getirttiği vapurlardan 73 numaralısına «Fuad Paşa» adını vermişti (*Boğaziçi*, İstanbul 1330, s. 18/19 arası). Bursa'dan döndükten sonra K. M. F. 1267 yılı ortalarında (1850) teşkil edilen Encümen - i Dâniş'e sadâret müsteşarı sıfatı ile dahilî aza tayin edilmişti.

Bir süre sonra Sadrâzam Reşid Paşa tarafından hususî bir memuriyet ile Mısır'a gönderilen K. M. F., 15 Cemeziyülâhır 1268'de Mısır'a varmış ve burada üç buçuk ay kadar kalarak Mısır'ın 60 000 kese olan yıllık vergisini 80 000 keseye çıkarmağa muvaffak olmuşsa da, Mısır valisinin muhalifleri tarafından bâzı ithamlara maruz kalmaktan kurtulamamıştı. Bununla beraber K. M. F.'ın Mısır'da gördüğü hizmet takdir edilmiş olmalı ki dönüşünden hemen sonra 22 Şevval 1268 (1852) de Âli Paşa kabinesinde hariciye nazırlığına getirilmiştir. Bu görevi esnasında onun, «makamât - ı mukaddese» meselesinde tuttuğu yol, Rusya'da kendisi aleyhinde büyük bir cereyan meydana getirmiş, fevkalâde sefaretle İstanbul'a gelen prens Menşikov, usul hilâfına kendisini ziyaret etmemişti. Rusların da kaba olduğunu teslim ettikleri bu hareket karşısında, K. M. F. devleti zor bir duruma soktu dedirtmemek için 7 aydan bir az fazla süren hariciye nazırlığından istifayı tercih etmişti. Menşikov'un Bâbıâlice kabul edilmeyen talepleri Kırım Harbi'ne müncer olunca, Yunanlılar da sınırlarımızı geçerek Yanya ve Tırhala'yı tehdide başlamışlardı. Bu işin halli K. M. F.'a verilince, 1270 Cemaziyülâhırında İstanbul'dan hareketle kısa zamanda Yanya'yı kurtardığı gibi, sınır boyundaki âsileri de tenkil etmişti. İstanbul'a avdetini müteakıp, Şaban 1271 (1855) de Âli Paşa'nın sadrâzamlığa getirilmesi ile boşalan hariciye nazırlığına ikinci defa olarak Meclis - i âli - i Tanzimat reisliğinin de ilâvesiyle ve vezaret rütbesi ile Fuad Paşa tayin edilmişti. Ancak, Paris Konferansı dolayısıyle İngiliz sefiri Lord Stratford'un ısrarı üzerine, sadarete Reşid Paşa getirilince, K. M. F. da 1273 Rebülevvelinin (1856) başında hariciye nazırlığından ayrılmayı tercih etmişti. Muharrem 1274'te ikinci defa olarak Meclis - i âli - i Tanzimat riyasetine getirilen K. M. F. 25 Cemaziyülevvel 1274'te üçüncü defa hariciye nazırı olmuştur. Bu sıfatla 1858'de Eflak ve Buğdan'ın yeni idaresini kararlaştıracak olan Paris Kongresine, murahhas olarak gönderilen K. M. F., Rebiülevvel 1275'te İstanbul'a avdet edinceye kadar 6 aya yakın Paris'te kalarak bu işle uğraşmış, ancak Eflak ve Buğdan idarelerinin birleştirilmesinin aleyhinde bulunması Fransızları hayal sukutuna uğratmıştı,

1276 yılı sonlarında (1860) hariciye nezareti uhdesinde kalmak üzere Cebel - i Lübnan'da Mârûnîler ile Dürzîler arasındaki ihtilâfın halline memur edilen K. M. F., Beyrut'a geldiğinde, burada nisbî bir sükûnetle karşılaşmasına mukabil, Şam'da 500 Hıristiyanın katledildiğini öğrenince, İstanbul'dan derhal asker yollanılması lâzım geldiğini 1 Muharrem 1277'de Babıâli'ye bildirmişti. K. M. F.'ın 5 Muharrem 1277 tarihli tahriratında belirttiği üzere «Cebel - i Lübnan meselesi şimdi bütün Arabistan'ın karışıklığı mesele - i cesîmesi hâlini almıştı.» K. M. F., bir taraftan İstanbul'dan asker beklerken diğer taraftan, önce halli nisbeten kolay görünen Şam meselesini ele aldı. Beyrut'tan Şam'a geçen K. M. F., Şam vak'ası ile ilgili gördüğü 167 kişiyi idam ettirdi (Testa, *La Porte Ottomane*, Paris, 1884, VI, 103). K. M. F. P. bununla da yetinmeyerek Fransızların müdahalesine imkân vermemek için Şam valisi müşir Ahmed Paşa'yı ve maiyetindekileri, büyük üzüntüsüne rağmen, tarafsızlığını ispat etmek için kurşuna dizdirtmekten de çekinmemişti. K. M. F., kendisinden Dürzîlere karşı derhal harekete geçmesini talep eden Fransız generali Beaufort'a, vaktin erken olduğunu bildirerek zaman kazanmağa çalışırken suçlu Dürzî reislerinin ümit edilmeyen bir zamanda teslim olmaları ile işi artık müzakere safhasına sokmak imkânını bulmuştu. Müzakereler uzun sürmüş, K. M. F., Cebel'in Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmasına sebep olacak her türlü hal tarzını, İngilizlerin, Cebel'i de içine alacak bir Suriye hıdivliği teşkiliyle, hıdivliğin kendisine verilmesi teklifi de dahil reddetmişti. Uzun süren müzakerelerden sonra Cebel muhtar bir idareye kavuşmuş ve Fransızlar burayı tahliye etmişlerdi. Böylece Suriye yarım yüzyıl daha Osmanlı topraklarında kalmış oluyordu. K. M. F., henüz Suriye'de bulunduğu sırada, yeni padişah olan Abdülaziz tarafından birleştirilmiş olan Meclis - i vâlâ ile Meclis - i âli - i Tanzimat reisliğine getirilmiş (6 Muharrem 1278) ise de, çok kısa bir zaman sonra, dördüncü defa olarak hariciye nazırlığına tayin edilmişti.

19 Cemaziyülevvel 1278 (1861) de birinci defa olarak sadarete getirilen K. M. F., bir buçuk yıla yakın bir zaman kaldığı Suriye'den ayrılıp 18 Cemaziyülahirde İstanbul'a gelerek derhal yeni görevine başlamıştı. K. M. F., ilk iş olarak malî durumu düzeltmek için hazinenin umumî nezaretini üzerine almış, kesif bir çalışmadan sonra maliyenin ıslahı için lüzumlu gördüğü tedbirleri Şaban 1278'de Abdülaziz'e uzun bir takrirle bildirmişti. Bu takrirde yedi yıldır devam eden bütçe açığının nasıl kapatılabileceği izah edilerek, gelirin artırılması için de tütün ve tuza vergi konulması ve diğer bazı vergilere zam yapılması tavsiye ediliyordu (bu takrir için bk. *Muharrerât - nâdire*, III. IV. 127 - 143). K. M. F., her ne kadar gelirin çoğalmasını temin etmişse de, artan masraflar karşısında dengeli bir bütçe kuramadığı gibi, Rumeli'de gittikçe yayılan milliyetçi fikirlerin meydana getirdiği ağır hava dolayısıyle 14 aya yakın süren bir sadaretten sonra 15 Recep 1279'da üç arkadaşı

ile beraber istifa etmiştir. Bu istifa ile K. M. F. P. ve arkadaşlarının kendilerine daha geniş yetkiler verilmedikçe görev kabul etmeyeceklerini padişaha göstermek istedikleri tahmin olunabilir. Bununla beraber, bu istifasının haftasında Abdülaziz'in ısrarı üzerine, Meclis-i vâlâ-yı ahkâm-ı adliye reisliğine getirilen K. M. F., padişahın Mısır'a yapacağı seyahatte beraberinde gidebilmesi için 24 Şaban 1279'da bu görevinden seraskerliğe nakledilmiş, 14 Şevval 1279 (3 Nisan 1863) dan 13 Zilkadeye kadar Abdülaziz'in bir ay süren seyahatinde bir an bile yanından ayrılmamış, dönüşlerinde ise, İzmir'de padişaha söylettiği nutuk ile Abdülaziz'in itibarını çok yükseltmişti. Bu suretle Abdülaziz'in teveccühünü yeniden kazanan K. M. F., 21 Zılkade 1279'da Osmanlı tarihinde ilk defa yaver-i ekrem unvanını elde etmiş, 15 Zilhicce 1279'da da seraskerlik uhdesinde kalmak üzere, ikinci defa sadârete getirilmişti. Kendisinin 3 yıldan fazla süren ve başarılı geçen bu defaki sadâreti, daha çok Mısır valisi İsmail Paşa'nın hıdiv unvanını almasına rıza göstermesinden dolayı tenkit edilebilir. Darülfünun (Üniversite) un 31 Aralık 1863'te açılması da yine K. M. F.'ın sadrâzamlığına rastlar.

K. M. F.'ın sadrâzamlıktan azli ise, Abdülaziz'in Mısır hıdivi İsmail Paşa'nın kızıyle evlenmesine muhalefet ederek, bu fikrini ufacık bir kâğıt parçasına yazmasından ileri gelmiş, Başmâbeyinci Ali Bey, bu kâğıdı okuyacağı yerde padişaha verince Abdülaziz de hemen mührü geri aldırmıştır (21 Muharrem 1283). Kanlıca'daki yalısında geçirdiği 8 aydan fazla süren bir mazuliyet devrinden sonra K. M. F. Şevval 1283'te beşinci defa olarak hariciye nazırlığına getirilmiş ve bu sıfatla Abdülaziz'in Fransa ve İngiltere'ye yaptığı Avrupa seyahati esnasında (21 Haziran - 17 Ağustos 1867) kendisine refakat etmiştir. Bu seyahatin başarılı geçmesi için bütün gücünü kullanan K. M. F. bir an bile Abdülaziz'in yanından ayrılmamıştır. Bu seyahat Paşa'nın kalb hastalığını daha da artırdığı için dönüşte bir süre Yakacık'ta istirahat etmesi sıhhatini nisbî bir şekilde düzeltmişse de, Âli Paşa'nın 1284 Cemaziyülâhirinde (1861 sonları) Girid'e gitmesi üzerine sadâret kaymakamlığının da üzerine yüklenmesi ile sağlık durumu tekrar bozulmuştur. K. M. F. 1285 kışını geçirmek için gittiği Nice'te vefat edince (29 Şevval 1285/12 Şubat 1869), cenazesi Fransız hükûmetinin verdiği bir harp gemisi ile 16 Zilkadede İstanbul'a getirilerek, sağlığında hazırlattığı Peykhâne caddesindeki türbesine defnolunmuştur (Fazla tafsilât için bk. «Takvim-i vekayi», 19 Zilkade 1285, nu. 1061). Vefatına düşürülen tarihler içinde en güzeli Abdurrahman Sami Paşa'nınki olup, bir levha halinde K. M. F. P.'nın sandukası önünde bulunmaktadır.

Fuad Paşa'nın ölümünden az önce Abdülaziz'e hitaben yazdığı ileri sürülen, diğer taraftan Melküm Han tarafından yazıldığı iddia edilen vasiyetnâme (*Vasiyetnâme-i siyâsî*, Cenevre, 1314) Avrupa devletlerinin siyasetleri karşısında, Osmanlı devletinin bekasını sağlayabilmek için gayretli görüşler ve tavsiyeler ileri sürmektedir. İslâm Ansiklopedisi'ne bundan 26 yıl önce yazılan makalede, bu mesele üzerinde imkân nisbetinde durulmakla beraber, vasiyetnâmenin kimin tarafından yazılmış olduğu hususunda kesin bir karara varılamamıştır. Roderic H. Davison, bu meseleyi ayrı bir tetkik yaparak, o zaman görülemiyen birçok yeni kaynakları kullanmasına rağmen o da aynı görüşü paylaşmak zorunda kaldı ((*The Question of Fuad Paşa's political testament*, *Belleten*, Ankara 1959, sayı 89, s. 119-139).

K. M. F. P.'nın yazlarını ve mazuliyet zamanlarını geçirdiği Kanlıca'daki yalısını bâzı yabancı yazarlar «muhteşem» kelimesi ile vasıflandırmışlardı. 1271 (1855) de Yunanistan ile akdedilen Kanlıca Muahedesi'nin burada imzalanması («Muahedat» mec. İstanbul, 1294, s. 280 v. d.) dolayısıyla tarihî bir değer de taşıyan ve bahçesinde mermer heykeller bulunan bu yalı, Paşa'nın ölümünden sonra karısı Emine Behiye hanıma intikal etmiş, bilahere II. Abdülhamid tarafından satın alınarak Küçük Said Paşa'ya verilmiş, nihayet çıkan bir yangın sonunda yalı tamamiyle yok olmuştur.

K. M. F. P.'nın çeşitli icraatı arasında, eyalet teşkilâtı yerine geniş yetkili valiler ile idare edilen vilâyet teşkilâtının kurulması, kâgîr binaların inşası, İstanbul'da yeni taş yolların yapılması, Divan Yolu'nun genişletilmesi, Galatasaray Lisesi'nin ve Darülfünun'un kurulmasındaki hizmetleri de zikredilmelidir. Son derece renkli bir sîma olan ve bazılarınca Büyük Fuad Paşa diye de anılan K. M. F. P., zannedildiğinin aksine körü körüne Fransa tarafını tutmamış, birçok kereler İngiltere tarafını da seçtiğini el yazısıyla mevcut lâyiha müsveddelerinde açıkça göstermiştir. Çok açık fikirli ve zamanının ilerisinde bir insan olmakla beraber, gayrimütecânis bir imparatorluğun parçalanmasından korktuğu için milliyet fikirlerinin aleyhinde görünmüştür. Bir rivayete göre, K. M. F. P., bir Kanun-ı esasî müsveddesi bile hazırlamıştır (Halûk Y. Şehsüvarolu *Sultan Aziz*, İstanbul, 1949, s. 50). K. M. F. P. ve ailesini yakından tanımış olan Lady Brassey, K M. F. P.'nın yapmağı tasarladığı reformlar arasında kadınlara hürriyet verilmesinin de bulunduğunu ve umumî bir toplantıda bu fikrini «selâmlıkla harem arasındaki duvarları kaldırmadıkça Türkiye hakikî yerini alamayacaktır» şeklinde ifade ettiğini yazmaktadır (*Sunshine and storm in the East, or Cruises to Cyprus and Constantinople*, London, 1881, s. 107) Bu husus şimdiye kadar hiç kimsenin gözüne çarpmamışsa da, bütün tutumuyla ve Şam'dan karısına ananas yollayacak kadar avrupaî zevkleriyle, içinde yaşadığı muhitten çok farklı bir insan olan K. M. F. P.'nın yukarıdaki sözleri söylemiş olabileceğinden şüphe etmiyoruz.

Bize intikal eden dağınık gazellerine v. s. şiirlerine nazaran orta bir şair diyebileceğimiz K. M. F. P., resmî ve hususî mektuplarından da anlaşılacağı üzere, oldukça sade bir dil ile yazan kuvvetli bir nâsirdi. Büyük bir ikna kuvvetine malik olan K. M. F. P., Türkçe ve Fransızca nükteleri ve fıkraları ile yalnız memleket içinde değil, özellikle Fransa'da da büyük ün kazanmıştı.

K. M. F. P.'nın ailesi hakkında İslâm Ansiklopedisi'ndeki makalede etraflı bilgi bulunmaktadır. Torunlarından Reşad Fuad Bey'in dört oğlundan biri olup, hâlen vefat etmiş bulunan Salih Keçeci, 1950-1957 arasında İstanbul ve Eskişehir milletvekili olarak T. B. M. M.'nde yer almıştı.

Bibliyografya: Nisbeten kısa olmasına rağmen K. M. F. P. ile alâkalı çeşitli meselelere temas etmesi ve tahlilî bibliyografyasıyla en derli toplu araştırma İslâm Ansiklopedisi'ne yazılan Fuad Paşa maddesidir. Ancak, adı geçen yazıda o zaman yazma halinde bulunup kısmen yararlanılan Cevdet Paşa'nın *Tezâkir*'i I. (1-12), II. (13-20), III. (21-39) Cavid Baysun tarafından Tarih Kurumu'nca yayınlanmıştır. K. M. F. P.'nın Salih Keçeci'de bulunup vaktiyle birçoğundan istifade edilen lâyiha müsveddeleri ve husussî mektupları, Keçeci'nin ölümünden sonra Topkapı Sarayı Müzesi'ne verilmiş olup, Cavid Baysun'da

yazma halinde bulunan, Paşa'nın Şam'dan gönderdiği tahriratın âkıbeti ise meçhuldür.

Roderic H. Davison'un metinde adı geçen yazısı ile aynı yazarın *Encyclopedia of Islam* (New edition) daki Fuad Paşa maddesinin bibliyografyaları birçok bakımlardan bibliyografyamıza birtakım ilâveler yapmaktadır. Mevcut bibliyografyalara aşağıdaki eserlerin ilâvesi lâzım gelir:

Yabancı kaynaklar: E. P. James Bonlden, *An American among the orientals*, Philadelphia, 1855, s. 84 - 97 (Paşa'nın Kanlıca'daki yalısı ve karısı hakkında); George Wesburn, *Fifty Years in Constantinople and recollections of Robert College*, Newyork, 1911; Smirnov, *Mecmua - i müntehabât - ı âsâr - ı Osmâniye* (Rusça), Petersburg 1903, s. 375.

Yerli kaynak ve tetkikler Ali Suâvi, «Ulûm» gazetesi II. 795, 830, 906, 981, 1054 v. d., 1172; Tevfik, *Kafile - i Şuara* (İstanbul, 1290, s. 123) da Hâlet Bey'in Fuad Paşa'nın hal tercümesi hakkında münşiyane bir risalesinden söz ederse de, bu risale elimize geçmemiştir. Diğer taraftan Halûk Şehsüvaroğlu'nun yukarıda adı geçen eseri (s. 38) nde Hilmi Efendi'nin Sultan Aziz'in Avrupa seyahatine ait diğer bir risalesinden bahsedilirse de, ortada yoktur. Mustafa Reşid, *Bedâyiü'l - inşâ* (İstanbul, 1302), s. 9 v. d. (Fuad Paşa'nın Yanya'dan Cevdet Paşa'ya yolladığı bir mektup); İ. H. Uzunçarşılı, *Mühürler hakkında*, Belleten, Ankara IV. s. 16 (Fuad Paşa'nın mührü); aynı yazar. *Buyruldu*, «Belleten», Ankara 1941 V, s. 314 v. d. (Fuad Paşa'nın bir buyruldusu); Fuad Paşa hakkında ayrıca aşağıda gösterilen eserlerin indekslerine baş vurulmalıdır. Mithat Cemal Kuntay, *Namık Kemal* (İstanbul, 1944, özellikle s. 208 - 230); F. Abdullah Tansel, *Namık Kemal'in hususî mektupları* (I. Ankara 1967; II. Ankara 1969); Ömer Faruk Akün, *Nâmık Kemâl'in mektupları* (İstanbul, 1972).

KEÇİ (Capra), Çift parmaklılar (Artiodactyla) takımının Gevişgetirenler (Ruminantia) alt takımının Boynuzlugiller (Bovidae) familyasına giren bir alt familyası. Hafif yapılı çevik, boynuzları geriye doğru ve yaklaşıktır. Sakalları vardır. Koyunlarla aralarındaki benzerlik çevik bir yapıya sahip oluşları ve erkeğinde sakal bulunuşundan ibarettir. Genellikle kayalık ve dağlık yerlerde yaşarlar. Süt, tüy ve etlerinden geniş ölçüde yararlanılır. K. eti pek lezzetli değildir. Yavrununki fena sayılmaz. Sütünden peynir ve tere yağı yapılır. Sütü az yağlı, fakat besleyicidir. En çok süt veren K.'ler, maltız K.'leridir. Derisinden (ayakkabı, çanta, eldiven v. b. yapımında kullanılmak üzere) ince sahtiyanlar yapılır. Vücudu (cinsine göre) sert kıl veya tüylerle örtülüdür. Tüyünden (tiftiğinden) çeşitli kumaş ve halılar dokunur. Ankara K.'sinin (C. hircus angorensis) tiftiği dünyaca tanınmıştır. Bu K.'lerin tüyleri yün gibi yumuşak ve incedir. 1848 yılında Ankara K.'si İngilizler tarafından Afrika'nın Kap sömürgelerine götürülmüş, orada, daha sonra da Amerika'nın bazı eyaletlerinde yetiştirilmeye başlanmıştır. K.'nin erkeğine teke, yavrusuna oğlak, bir yaşındakine de çebiç derler. Evcil K. (C. hircus), yılan yiyen K. (C. Falconeri). Alp dağ K.'si (C. ibex), yaban K.'si (C. aegagrus), ak dağ K.'si (Oreamnos montanus), dağ K.'si (Rupicapra), K. antilopu (Naemorhedusthar) ve Ankara K.'si (C. hircus angorensis) tanınmış türleridir. Yerel özelliklerine göre K.'lere maltız K.'si, kıl K.'si gibi adlar da verilir. Tiplerine göre K.'lerin uzunluğu 135 - 150 cm, yükseklikleri ise 80 - 100 cm arasında değişiklik gösterir. K. beslemek diğer hayvanları beslemekten daha kolaydır. Çünkü bu hayvan bütün şartlara karşı hiç bir hayvanın gösteremeyeceği bir direnç gösterir. Kışın dahi az otlu yerlerde ve yol kenarlarında buldukları gıdalarla besinini sağlayabilir.

KEÇİ: Ankara keçisi

K. besleyenler çok dikkatli olmalıdırlar. Çünkü K.'ler körpe bitkilerin yapraklarını ve özellikle tomurcuklarını yemek ve kabuklarını kemirmek suretiyle onları tahrip ederler. İnek ve öküzler otlarken otu kopararak aldıkları halde K. otu kökünden çıkararak otlar. Bu sebeple K.'leri verimsiz topraklarda otlatmak gerekir. Genellikle Avrupa, Afrika, Amerika'nın çeşitli bölgelerinde yetiştirilir.

KEÇİBORLU, Isparta iline bağlı bir ilçe. Sınırları, Söğüt dağları doruklarından doğuda Aktepe - Giresun dağlarından geçer. Dinar'dan Aydoğmuş dağıyla ayrılır. Güneyde de bir çöküntü hendeği veya faylı bir senklinal içine yerleşmiş, tuzlu Burdur gölüne dayanır. Gölün bir fay çizgisine tekabül eden kuzey kıyıları, güneye nazaran daha diktir. Bu fayın zaman zaman ve bu arada 1914 yılında yerinden oynaması, Burdur - Dinar arası bölgeyi sarsar ve bâzan hasarlara yol açar.

İlçenin bir kısım arazisi ve K. kasabası, genel tektonik yapıya uygun şekilde güneybatı - kuzeydoğu yönünde seyreden ve en çukur bölümüne Burdur gölünün yerleştiği bir oluk içinde yer alır. Bu göl, havaların daha serin, daha yağışlı gittiği IV. Zamanda kabararak şimdiki seviyesinin 90 - 95 m yukarısına çıkmıştı. O sıralarda dahi sularını dışarıya akıtamayan, fakat bugünkine göre daha az tuzlu Burdur gölünün yükselmesi muntazam bir seyir takip etmemiş, birtakım duraklamalar göstermiştir. Bu duraklamalar esnasında dalgaların meydana getirme fırsatını bulduğu aşındırma taraçalarına Isparta - Dinar yolunun K. ovasından sonra büklümler çizdiği yamaçlarda sırasıyle 945, 920 ve 910 m lerde rastlamaktayız. Gümüşgün (Baladız) istasyonu yakınında kalkerin erimesinden arta kalmış Akkaya tepesi de bunlardan biridir. Akkaya tepesinin 945 m lik düz tepesinde, Burdur gölünün kum ve yuvarlak çakıllardan ibaret IV. Zamandaki depoları bulunmaktadır. K. ovasından Neojen yaşlı konglomera ve kalker tepelerle ayrılan Aydoğmuş ovası, Burdur gölü sularının istilâsına uğramış değildir.

K. ovası, kasaba ile Kılıç köyü doğusundaki hüyüklerin gösterdiği gibi, eski bir yerleşme alanıdır. Bugünkü yerleşme merkezleri, daha çok dağlık alana gömülmüş akarsu yataklarıyle dağın ovayla kesiştiği mahallerde top-

KEÇİBORLU: Genel görünüş

lanmıştır. Çorak ova ve K. ovaları tabanında tek bir köye rastlanmaz. Köylerde oturan halkın bir kısmı, buralara 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra Tuna boylarından göçmen olarak gelmişlerdir. Kılıç, Senir, hatta K.'da durum böyledir. Ayrıca, İstiklâl Harbi göçmenleri kasabada kendilerine ayrı bir mahalle kurmuşlardır.

İlçenin en büyük yerleşme yeri 5 844 kişinin, sayıları 1 248'e varan evlerde oturduğu K.'dur. Kasabada, çoğu iki katlı meskenlerin zemin kısmı ahır ve ambar, üst kısmı ise 2 oda bir sofadan ibarettir. K., gelişmesini demiryolunun öte yakasındaki kükürt yataklarına borçludur. Güneykent (Giresun) bir yana, Türkiye'nin en zengin kükürt ocakları K.'da olup, bundan 90 yıl önce bir çoban tarafından bulunmuştu. Bu ocaklar, I. Dünya Harbi'nde ordumuzun ihtiyacı için çalıştırılmıştı. İstiklâl Harbi'nden sonra da, İtalyan sermayedarların ortak oldukları bir Fransız ortaklığı tarafından işletilmişti. Fransız ortaklığın imtiyazı 1932'de sona ermiştir. Ocaklara 1935'te Sümerbank-İş Bankası ortaklığı sahip olmuştu. Etibank 1936'da Sümerbank'ın; 1943'te İş Bankasının hisse senetlerini satın almıştı. Halen Etibank tarafından çıkarılan cevherler fabrikada işlenmekte ve yılda 25 000 ton kükürt, 19 500 ton kadar da asit imalinde sarf edilen kükürt cürufu elde edilmektedir. Halkın bir kısmı, memleket ihtiyacının tamamını karşıladıktan başka, bazı yıllar bir miktar ihracatta da bulunan kükürt ocağı ve fabrikasında çalışmakta, halı dokumaktadır. O yüzden, eski K. bitişiğinde işçi mahalleleri yükselmiştir.

K.'da tarım esas itibariyle Burdur gölünün geride bıraktığı alüvyal tabanda yapılır. Yıllık yağış tutarı (439,8 mm) nın yetersiz, yaz sıcaklıkları (Temmuz ve Ağustosta 24,3°) ve buharlaşmanın fazla olduğu yarı kurak Burdur depresyonu, komşu sahalardan daha kuraktır. Burada çeşitli tarımın temeli sulamaya dayanır. Çorak ovada, ilkbahar yağışlarından (135,6 mm) cesaret alan tahıl, tuzlu birkaç bataklık dışında geniş ve devamlı bir örtü teşkil eder. Bazı kısımlarda sulanan tahıl arasında ön sırayı buğday (4 500 ton) ve arpa (3 750 ton) tutar. Göle yakın nemli topraklarda ve vadi tabanlarında arpa önem kazanır. Gölden ve vadi tabanlarından uzaklaştıkça buğday gibi yulaf ve çavdar da alanını genişletir. K. ovası, kuzey-güney doğrultulu bir çizgi ile iki kısma ayrılır. Bir kısmında tarım yapılırken diğer kısım nadasa terk edilir. Bahçeler ise yerleşme merkezlerini çevirir. Hayvanların zarar vermemesi için birbirinden kerpiç duvarlarla ayrılmış bahçeler ekseriya bir dönümü geçmez. Her bahçe 4 eşit parsele ayrılır. İki parselden ilkine güz buğdayı, diğerine de arpa ekilir. Geri kalan iki parsel Nisan'da haşhaş (ilçe afyon sakızı üretimi 531 ton) a, diğeri ise yazlık buğdaya tahsis edilir. Topraktaki ürünler Haziranda hasat edilerek haşhaşın yerine bostan ekilir. Yılda 400 ton elma, 150 ton armut, 40 ton dut, 20 ton kiraz elde edilir. Sulanan tarım alanlarının dış kenarından başlayan bağların yıllık üretimi 1 200 tondur. Bağlar, gün geçtikçe gül ekim alanları aleyhine genişlemektedir. Ovada koyun (22 000 baş) ve sığır (6 841 baş), dağlık alanlarda kıl keçileri (40 700 baş) baskın durumdadır. Çevre ziraî ve hayvanî ürünleri K.'da toplanır ve icabında demir yolundan başka, kara yoluyla başka yerlere sevk edilir.

KEÇİBOYNUZU (Ceratonia siliqua), Baklagillerden bir ağaç ve bunun baklamsı ve şekerli olan meyvesi. Bu meyveye harnup da denir. Boyu 12 m olanları vardır. Kışın yapraklarını dökmeyen ağaçlardandır. Güney Avrupa, Asya ve Afrika'da ırmak ve deniz kıyılarında yetişen ağacın meyvesi çok ballı ve lezzetli olup bazı yerlerde reçel ve likör yapımında kullanılır. Hayvan yemlerine katılır. Gıda değeri yüksek olan K., toz haline getirilerek memedeki bebeklere yedirilir. Ayrıca, mide ve bağırsak hastalıklarında kullanılır.

Ağacı marangozlukta, kabukları ise sepetçilikte kullanılır.

KEÇİÖLDÜREN (Lat. Calycotome), bir bitki türü. Papilionaceae familyasına bağlıdır. Sarı çiçekli olan bu bitkilerin en elverişli gelişme yeri güneşli tepelerdir.

KEÇİÖREN, Ankara ilinin Altındağ ilçesine bağlı bir semt. K.'in nüfusu 48 548 (1965) dir. Bu sayımdan sonra semtin nüfusu daha da artmıştır. Başkent olmadan önce eski Ankara'nın 5-7 km uzağındaki bağlık yerlerinden biri olan K., son 20-30 yıl içinde çok katlı yapıların ve düzgün caddelerin çoğaldığı bir şehir semti olmuş, Ankara belediyesinin sınırları içine alınmış, başkente birleşmiştir. Semtin çarşısı, türlü derecelerden okulları vardır. Ankara'nın yazlık yerlerinden olan, dağınık küçük evlerin serpili bulunduğu K. bağları grupu şehre katılınca, burada şehir özelliği her yönüyle yer tutmuştur.

KEÇİSAĞAN (Caprimulgus europaeus), Serçegillerden, gagası oldukça geniş, orta boyda bir kuş. Hemen hemen dünyanın her yerinde rastlanan bu kuşun kısa bir gagası vardır, ağzı büyük ve yumuşaktır. K. avını daha çok uçarken yakalar ve hayvan sürülerinin yakınından uçarak böcekleri yer. K.'ın uzunca kuyruklu boz renkli çeşidi halk arasında çobanaldatan adiyle anılır. Bk. ÇOBANALDATAN.

KEÇİSAKALI (Tragopogon), Bileşikgillerden, çayırlarda ve nemli yerlerde yetişen bir bitki. Yaprakları mızraksı ve çizgilidir. Çiçekleri mavimtırak, bazı türlerde de mordur. Anayurdu Akdeniz ülkeleridir. Bununla beraber Kuzey Amerika'da da yetişir. Amerika ve Avrupa'da sebze olarak yendiği gibi, güzel koku vermesi için sabunlara da karıştırılır.

KEDAH, Malaya Federasyonunda bir devlet. Malakka boğazı üzerindedir. Yüzölçümü 9 476 km², nüfûsu 817 100 (1966) dür. Merkezi Alor Star'dır.

KEDİ (Felis catus), Kedigiller (Felidae) familyasından bir ev hayvanı. Aynı familyadan olan bütün hayvanlar gibi, K.'nin de kafatası yuvarlak ve nispeten kısadır;

KEDİ: Siyam kedisi

kulak davulları çok şişkindir; dişleri, köpeğe, ayıya veya öteki etoburlara oranla et diyeti için daha elverişli biçimdedir. K.'ler genel olarak dar yapılı, narin hayvanlardır, bacakları uzuncadır. K.'nin ayırıcı bir özelliği pençesini gereksiz sürtünme ve aşınmadan korunmak için özel bir kılıf içinde geriye çekilmiş durumda tutmasıdır: dövüşme, avlanma veya sadece tırmalama gerektiğinde özel bir kas sistemi pençeleri serbest bırakır.

K. insanlarla temasa geldiği andan itibaren onun için yararlı ve dost bir hayvan olmuştur. Eski Mısırlılar kışlık erzakı kemirici kayvanlardan korumak, kuş avlatmak ve ırmaklarda balık tutturmak için K. beslemişlerdir. Fakat eski çağlarda bu hayvan yalnız faydalı olduğu için değil, güzelliği, zekâsı ve zerafeti için de sevilmiş, Mısırlılar ve İskandinavyalılar gibi birbirinden çok uzaklarda yaşayan ırklarca tanrıların hayatına karıştırılmıştır. Mısır'da başlıca tanrı olan Ra bazan bir K. ile, başlıca tanrıça İsis de K. kulaklı bir insan biçiminde temsil edilmişlerdir. Mısır'da K. tapınakları ve mumyalı binlerce K. cesedi barındıran K. mezarlıkları ortaya çıkarılmıştır. Mısırlılar taptıkları bu hayvanı piramitlerdeki metinlerde, mücevherlerinde, çanak çömleklerinde ve ev eşyalarındaki resim ve heykelleriyle ebedîleştirmeye çalışmışlardır. Başlangıçta İskandinavyalılar da K.'ye çok değer vermişler, tanrıçaları Ereya'nın arabasını iki K.'ye çektirmişlerdir.

K. Avrupa kıtasına ilk gelişinde büyük itibar görmüş, kanunlarla korunmuştur. Orta Çağ büyücüleri K.'yi kendi işlerine karıştırınca, bu durumun geliştirdiği bâtıl itikatlar hayvanın gözden düşmesine ve işkence derecesinde kötü muamelelere uğramasına yol açmıştır. Fakat son yüzyıllarda K. yeniden eski itibarına kavuşmuş, köpekle birlikte evlerin vazgeçilmez yararlı hayvanı, süsü, eğlencesi olmuş, hatta K. sergileri açma ve K. güzelliği yarışmaları düzenleme âdeti yaygın bir hal almıştır.

Samî kavimlerde anlatılan bir efsaneye göre K. Âdem ile Havva'ya cennetten kovulmalarının tesellisi olarak verilmiştir. Gerçekten de Kedigillerin çoğunun ortak bir özelliği olan mırlama, ev kedisinde insana rahatlık duygusu veren bir ses sayılır. K.'lerde, dikkati bir nokta üzerinde toplama yeteneği öteki hayvanlara oranla çok gelişiktir. Geceleyin dolaşıp avlanmayı seven bu hayvan tam karanlıkta hiçbir şey göremezse de, loş ışıkta çok keskin bir görme yeteneğine sahiptir. İnsanla oynamayı pek seven K. sahibinden çok evine bağlı olan bir hayvandır. K.'nin temizliği dillere destan olmuştur.

K.'ler uzun veya kısa tüylü olur. Uzun tüylü K.'lerin en makbulleri bir gözü sarı, öteki gözü mavi olan bembeyaz Ankara K.'si ile alaca renkli ve kısa boylu İran K.'sidir. Kısa tüylü K.'ler arasında göz ve tüy renklerinin özelliklerinden dolayı en çok değer verilenleri Burma, Siyam ve Habeş K.'leridir. İrlanda Denizindeki Man adasında Manx denilen kuyruksuz bir K. türü yaşar. Kısa tüylü tekir K.'ler kaplanınkini andıran postları, çeviklikleri, avcılıkları ve keskin zekâları ile, her yerde çok tutulan bir çeşidi temsil ederler.

KEDİGİLLER (Felidae), Omurgalı hayvanlardan Memeliler sınıfının Etçiller takımının Yarıkayaklılar alt takımının Kedimsiler üst familyasına giren bir familyası. Köpek dişleri çok iyi gelişen K.'in çeneleri de çok kuvvetlidir. Vücutları narindir ve yumuşak tüylerle kaplıdır. Kasları çevik ve kuvvetli, bacakları kısadır. Tabanlarında gürültü çıkarmadan yürümeye yarayan yastıklar bulunur. Kanca tırnakları kullanılmadığı zaman parmakları ve tüyleri arasında gömülü durur. Pençeleri güçlü olup, avladığı hayvanı pençeleri ile öldürebilir. Dünyanın her yanına yayılmış olan K., yalnız Madagaskar'da ve Avustralya bölgesinde bulunmaz.

K.'den Asya'da kaplan, pars, yaban kedisi, vaşak; Afrika'da arslan, pars, çita, Afrika yaban kedisi, benekli kedi; Amerika'da vaşak, puma, jaguar, oselot, şati, jaguarundi bulunur.

K.'den çita insanlara alışabilir. Kedi ise evcillerden tek yırtıcıdır.

K.'ın tanınan türleri, evcil kedi, yaban kedisi, arslan, jaguar, pars, kaplan, kaplan kedisi, bozkır kedisi, puma, uzun kuyruklu kedi, vaşak ve çitadır. Ankara kedisi, K.'in tanınmış bir ırkıdır.

KEDİOTU (Valeriana), İkiçeneklilerden kökü azçok etli, yıllık otsu bir bitki. Yaprakları sapsız olup 300'den fazla türü bulunur. Boyları ile birbirinden ayrılan iki K. grupu vardır. Bir kısmının boyu 5 - 50 cm, bir kısmının ise 2 m kadardır. İğrenç, keskin ve uçucu kokusundan kediler hoşlandığı için bu adla anılmıştır. K.'nun birçok türü bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Kuzey yarımküresinin birçok yerlerinde yetişen bu bitkinin çicekleri çeşitli renktedir.

İçindeki esanstan dolayı kökü hekimlikte spazm giderici olarak kullanılır.

KEDİRİ (Coğ.), İndonezya'da, Cava Adası'nın doğu bölümünde, Brantos (Kediri adı da verilir) ırmağı üzerinde bir şehir. Nüfûsu 146 100 (1962) dür. Eski bir Hind-Cava' lı krallığının merkezi (XI - XIII. yüzyıllar) dir. K. zengin bir tarım bölgesinin merkezi olarak kalmış ve aynı zamanda bir endüstri şehri olmuştur. Ağaç işleri gelişmiştir. Dokuma fabrikaları vardır.

KEFAL (Mugil cephalus), Tropik ve mutedil bölgelerin tatlı su ve denizlerinde yaşayan bir balık. Tuzluluk, oksijen, hararet ve diğer biyolojik faktörlerin azamî ve asgarî hadlerine dayanıklıdırlar. Genel olarak sırt ve yan tarafları parlak kurşunî gri, karın tarafları parlak kurşunî ve kirli beyazdır.

Denizlerimizin hemen hemen her yanında, özellikle körfez ve koylarda, dere ağızlarında rastlanan, balıkçılarımız tarafından büyüklüklerine göre ilarya, platerina, gambot, paçoz, has K., altınbaş K., topbaş K. diye adlandırılan K. balıklarının Trabzon'dan Çanakkale'ye kadar olan sularımızda 6 nevi yaşamaktadır. Bu nevilerin ilmî adları şunlardır: 1. Mugil cephalus

KEFAL

L. (has kefal paçoz); 2. Mugil auratus R.; 3. Mugil saliens; 4. Mugil capito C.; 5. Mugil chelo C.; 6. Mugil labeo C.

Has K. - paçoz'da boy 75 cm ye kadar olur, göz kapağı çift ve düşeydir. Has ve altınbaş K.'ın yüzgeçleri sarımtırak renk taşır.

Sularımızda yaşayan K.'larda yumurtlama Temmuz, Ağustos, Eylûl, Ekim ayları boyunca olur. Has K. Marmara'da 5. yaz büyüme devresinde olgunluğa erişir. Muhtelif denizlerde olgunluğa erişme süresi değişiktir.

Uzunlukları yaşla artmaktadır. K. türünün hayat devresi, embriyonik ve larval safhası ile gençlik, olgunluk ve yaşlılık safhalarına ayrılarak mütalâa edilebilir. Büyüme en çok embriyonik ve gençlik safhaları boyunca vuku bulur. Genç K. yumurtadan çıktıktan sonra 5. yaz büyüme devresine girdiği zaman cinsî olgunluğa erişir. K.'ın büyümesi mevsimlere bağlıdır ve takriben kış ortasında azalıp yaz ortasında maksimuma eriştiği müşahede edilmiştir. Bu durum sıcaklıkla ilgilidir. Yıllık büyüme artışları yaş ile ters orantılıdır. Büyümenin ilk 5 yılı sırasında ağırlıklarında hızlı bir artış vardır. 15 - 16 yıl yaşarlar. Sonbahar ve ilkbahar boyunca, Boğaziçi ve Marmara'da K.'lar dere ağızlarına körfez ve koylara girer, yumurtlama mevsiminde (Mayıs - Ekim) tuzlu suya dönerler. Buna göre, yumurtlama ve beslenmek için kısa mesafeli göçler yaparlar.

K.'lar kışın ve erken ilkbahar aylarında Karadeniz'den Marmara'ya göç eder.

Hayatlarının erken safhalarında planktonla, daha sonraları da dipte yaşayan canlılarla, ipliksi alglar ve diatomelerle beslenirler.

K. taze, isli, kurutulmuş ve tuzlu olarak tüketilir. Konservesi makbuldür. Havyarı değerlidir. Ege ve Akdeniz bölgelerinin birinci derecede ekonomik balığıdır. Büyük kısmı dalyanlarda tutulur.

KEFALET: Alacaklıya karşı, borcun, borçlu tarafından zamanında ve eksiksiz olarak yerine getirileceği hususu ya bir şey ile ya da bir kişi tarafından teminat altına alınabilir. Menkul (taşınır) veyâ gayri menkul (taşınmaz) bir malla verilen teminata aynî teminat, bir kişi tarafından verilen teminata da şahsî teminat denir. Birinci halde rehin (bk. REHİN), ikinci halde ise K. söz konusu olur.

K., sadece bir tarafa - kefile - borç yükleyen bir akiddir. Borçlar Kanunu'muzun 483. maddesine göre «K. bir akiddir ki, onunla, bir kimse, borçlunun akdettiği borcun edasını temin etmeyi, alacaklıya karşı taahhüt eder.» K. akdi, yazılı olmalıdır. Bununla beraber, sadece kefilin imzalamış olduğu ve borcu tekeffül eden bir mektubun (K. senedinin veyâ kefaletnamenin) alacaklıya verilmiş olması da kâfidir. K. akdinin tamam olması için, kefil tarafından K. olunan meblâğın miktarının belli edilmesi gerekir. K., asıl borca teminat teşkil eden fer'î bir borç yaratır. Bu itibarla, hiç olmazsa K.'in ileri sürüleceği zamanda olsun, asıl bir borç bulunmadıkça, K. akdi yapılamaz. Ticarî senetler (poliçe, çek, bono) için verilen K.'e aval denir (bk. TİCARÎ SENETLER). K.'in, asıl borç senedinden ayrı bir kâğıt üzerinde verilmesi mümkün olduğu halde, aval'in ticarî senet üzerine yazılması lâzımdır.

Resmî daire ve kurumlara karşı taahhüt altına giren tacirlere (müteahhitlere), bankalar tarafından verilen teminat mektupları da K.'ten ibarettir (bk. TEMİNAT MEKTUBU). Teminat mektubu vermek suretiyle banka, kendi itibarını, müteahhit emrine tahsis etmiş olur. İhalelere katılan müteahhitlere verilen teminat mektubuna muvakkat (geçici) teminat mektubu, ihale kendi üzerinde kalmış müteahhitlere verilene katî (kesin) teminat mektubu, ihaleyi yapan resmî daire veya kurumun peşin ödemelerine karşı verilen teminat mektubuna da avans teminat mektubu denir.

K., bir süre ile sınırlı veyâ süresiz olabilir.

K.'in adî K., müteselsil (zincirleme) K., birlikte K., kefile veya rücua olmak üzere muhtelif nevileri vardır. Adî K.'te kefil, asıl borçludan sonra, alacaklıya karşı sorumlu olur. Alacaklının, alacağı için kefile baş vurması, asıl borçlu hakkındaki takibin semeresiz kalmasına bağlıdır. Müteselsil K.'te kefil, asıl borçlu ile aynı zamanda alacaklıya karşı sorumludur. Alacaklı, alacağını, dilerse doğrudan doğruya kefilden isteyebilir. Birlikte K., parçalara ayrılabilen bir borca, iki veya daha fazla kimsenin beraberce kefil olmasıdır. Bu takdirde, her kefil, kendi hissesi için adî kefil gibi, diğer kefillerin hissesine düşen kısımlar için de kefile kefil gibi sorumlu olur. Kefile K., alacaklıya karşı, kefil için verilmiş bir şahsî teminattır. Bununla, kefilin taahhüdünü yerine getireceğine dair ikinci bir kefil, K. vermiş olur. Rücua K. ise, borçlu yerine, alacaklıya alacağını ödeyen kefile, borçlu hesabına verilmiş bir K.'tir. Bununla kefile, borçludan alacağını alma konusunda (rücû hususunda) taminat verilmektedir (bk. RÜCÛ HAKKI).

Bankaların, teminat mektubu talep eden müşterilerine imzalattırdıkları kontr garanti (mukabil teminat) mukaveleleri de, esas hukukî mahiyetleri itibariyle, rücua K.'ten ibarettir.

Kefilin, borçluya rücû edebilmesi (rücû hakkını kullanabilmesi) veya halef olabilmesi (alacaklının yerine geçebilmesi) için, borçlunun ileri sürebileceği defi'leri (borçluyu borçtan kurtaran veya borcun yerine getirilmesini geciktiren itirazları), borcu eda etmeden önce alacaklıya karşı ileri sürmüş olmalıdır. Aksi takdirde, alacaklıya ödediğini borçludan talep edemez; yani borçluya rücû hakkını kaybeder. Ayrıca, alacaklıya ödemede bulunan kefilin, borçlu tarafından ikinci bir ödeme yapılmasını önlemek üzere, durumdan borçluya haber vermesi de lâzımdır.

K., asıl borcun ödeme veya sair sebeplerle ortadan kalkmasıyle, alacaklının ibrâ etmesiyle, alacaklının alacağını bir başkasına devretmesiyle, yani K. olunan borçlunun değişmesiyle, süreli K.'te, söz konusu olan süre üzerinden bir ayın takipsiz olarak geçmesiyle, on yıllık zaman aşımına uğramakla sona erer.

Kefalet kooperatifleri: 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu, tarifle ilgili 1. maddesinde, «ortaklarının ... ihtiyaçlarını ... karşılıklı ... K. suretiyle sağlayıp korumak amacıyle» de kooperatif kurulabileceğini beyan eder. Esnaf ve sanatkârlar, maddî teminat gösteremedikleri için, bankalardan kredi sağlamakta güçlük çekerler. Esnaf K. kooperatifleri, esnaf ve sanatkârların kredi ihtiyaçlarını, kooperatif ortaklarının müşterek K.'leri ile karşılar. İlk esnaf K. kooperatifi 1951'de Ankara'da kurulmuştur. Türkiye Halk Bankası ve Halk Sandıkları tarafından sağlanan kredilerle çalışan esnaf K. Kooperatifleri halen bütün Türkiye'de kurulmuş olup sayıları 500 civarındadır. Bk. KOOPERATİF.

Kefaletle salıverilme (*Tahliye*): Tutuklanmak istenen veya tutuklanan bir sanık, K.'le salıverilebilir. Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'na göre, «suçun izlerini yok etmeğe veya şeriklerini (suç ortaklarını) uydurma beyanata

yahut şahitleri yalan şahitliğe veya şehadetten kaçınmağa sevk eyleyeceğini gösterir haller» yoksa, «ölüm veyâ ağır hapis cezasını» gerektirir suçlarla sanık olarak tutuklanmamışlarsa veya daha önce hüküm giydikleri suçu tekrar işlememişlerse, K. verilmesi halinde, sanıkların tutuklanmalarından vezgeçilebilir veya tutuklu iseler salıverilirler (tahliye olunurlar).

K., para veya devlet esham ve tahvilâtı verilmek suretiyle olabileceği gibi, «muteber kimselerin malî K. (şahsî teminat) vermesiyle de olabilir.» K.'in miktarını ve nevini hâkim takdir eder.

Salıverilen sanık, şüpheli davranışlar gösterir veyâ tutuklanmasını gerektiren yeni sebepler elde edilirse, K.'e bakılmaksızın yeniden tutuklanır. Şahsî K. veren «muteber kimse», sanığın kaçacağını gösteren «vâkıaları» zamanında haber verirse, K.'ten kurtulur.

Salıverilen sanık «tahkikatta hazır bulunmaz veya hürriyeti bağlayıcı bir ceza ile mahkûm olup da bu cezanın infazından kaçarsa, K. karşılığı Hazine'ye irat kaydolunur.»

KEFALONYA (Yun. Kephallēnia), Yunan Denizi'nde Yunanistan'a bağlı bir ada. Patras körfezinin girişine yakındır. Yüzölçümü 737 km², nüfusu 47 400 (1966) dür. Merkezi Argostoli'dir. Önce Atina Konfederasyonu üyesi, sonra da Etolya birliği üyesi olan K., M. Ö. 189'da Romalılarca zaptedilmiştir. 1185'e kadar Bizans imparatorluğunca yönetilmiştir. 1185'te Mora prensliğinin idaresine, sonra da Venediklilerin eline geçmiştir. Venedik K.'yı 1482'de ilhak etmiştir. 1797'den 1815'e kadar Fransızların yönetimi altında kalmış, sonra 1863'e kadar İngilizler tarafından idare edilmiştir. Bu tarihte Yunanistan'a verilmiştir. Mykenai medeniyetine ait birçok eski eserler bulunmuştur.

KEFE (Fr. Plateau; İng. Pan), terazilerde tartılacak cismin veya gramların içine konulduğu kap. Bunlara terazinin gözleri de denir (bk. GÖZ).

KEFE: bk. FEODOSİYA.

KEFELİ (KEFEVÎ): 1. **Hüseyin Efendi** (ölm. H. 987 [1579-1580]), müderris. «Kedi» lâkabı ile anılır.

H. 951 Recebinde (= 18 Eylül - 17 Ekim 1544) Kepenekçi (veya Kepenkçi) Medresesi'ne; 956 Recebinde (= 26 Temmuz - 24 Ağustos 1549) Şahkulu Medresesi'ne, 957 Rebiülâhırında (= 19 Nisan - 17 Mayıs 1550) Abdüsselâm Medresesi'ne müderris oldu. 957 Şabanında (= 15 Ağustos - 12 Eylül 1550) Sinop kadılığına tayin olunduysa da kabul etmedi. 958 Recebinde (= 5 Temmuz - 3 Ağustos 1551) Silivri'de Pîrî Paşa Medresesi'ne, 960 Zilkadesinde (= 9 Ekim - 7 Kasım 1553) Burgaz'da Mehmed Paşa Medresesi'ne müderris oldu. Bu Burgaz'ın Lüleburgaz olması icap eder. 963 Zilkadesinde (= 6 Eylül - 5 Ekim 1556) Ekmekçioğlu Ahmed Paşa Medresesi müderrisliğine getirildi. 966 Cemaziyelevvelinde (= 9 Şubat - 10 Mart 1559) Haremeyn Müfettişi oldu. Daha sonra 967 Recebinde (= 28 Mart - 26 Nisan 1560) Sahn-ı Semân Medreseleri'nden birine müderris olduysa da, iki gün sonra Hasan Efendi Medresesi müderrisi Hâmid Efendi ile yerlerini değiştirdiler. 968 hudusunda (= Eylül 1560) Bursa'da Orhan Gazi Medresesi'ne gönderildi. Aynı yılın sonunda (= Ağustos 1561) Medine Müderrisi payesiyle emekli oldu.

972 Şevvalinde (= Mayıs 1565) Kapı Ağası Firenk Mehmed Ağa uğraşarak hatt-ı hümayunla bu payeyi kendi adamlarından birine verdirince Şeyhülislâm bu durumu sadrazama şikâyet etti. Kapı Ağası azledildi. Hüseyin Efendi'ye de gönlü olsun diye Çorlu'daki Sultan Medresesi müderrisliği verildi. 979 Zilkadesinde (= 16 Mart - 14 Nisan 1572) Manisa'da Muradiye Medresesi'ne tayin edildi.

2. **Hüseyin Efendi** (ölm. H. 1010 [1602]), müderris, şâir ve kadı. Hüseyin Çelebi diye de anılır.

İstidadı sayesinde tahsilini tamamlayıp Medine Kadısı Davudoğlu Efendi'den diploma alarak öğretim hayatına atıldı. 990'da (= 1582) İstanbul'da Fatma Sultan Medresesi müderrisi, 993 Saferinde (= 2 Şubat - 2 Mart 1585) Şâh-ı Hûbân Medresesi müderrisi, 1003 Cemaziyelevvelinde (= 12 Ocak - 10 Şubat 1595) Yavuz Sultan Selim Medresesi müderrisi, 1004 Muharreminde (= 6 Eylül - 5 Ekim 1595) Süleymaniye medreselerinden birine müderris oldu. 1007 Şabanında (= 27 Şubat - 27 Mart 1599) Kudüs kadılığına, 1008 Şevvalinde (= 15 Nisan - 13 Mayıs 1600) de Mekke kadılığına getirildi.

Güzel konuşan, müzik bilen, çağdaşlarının çok iyi ahlâklı olduğunu söyledikleri bir bilgindi.

Bildiğimiz yedi eseri şunlardır: 1. Buhârî'nin bir bölümüne şerh; 2. Müslim'in bir bölümüne şerh; 3 Hâfız Divanı şerhi; 4. *Lâmiyetü'l-Acem* şerhi; 5. *Sevânihü't-Tefe'ül ve Levâyihi't-Teveffül* adlı falnâme (çoğu Hâfız Divanı'ndan yapılan tefeüller ve zarıfane hikâyeler); 6. *Gülistan* şerhi: Bu eseri 1009'da (= 12 Temmuz 1600 - 2 Haziran 1601) tamamlamıştır (Müellif hattı olması muhtemel bir nüshası: Hamidiye Kütüphanesi, 1159); 7. *Râznâme*: Bu Türkçe eser yazarın en önemli eseridir. İçinde II. Selim'e ait bir menkabe ile Kırım ordularına dair dikkate değer bilgiler vardır (yazmaları: Lâleli 1677, Lala İsmail 505, Hacı Mahmud 5011).

KEFELİKÖY, İstanbul'da Boğaziçi'nde Kireçburnu'ndan sonra Büyükdere körfezine dökülen derenin mansabında, genellikle balıkçıların oturduğu bir köy. Adını, Kırım'ın Osmanlı İmparatorluğu'na katılmasından sonra getirilip yerleştirilen muhacirlerden almış olması muhtemeldir. K.'de Kaptan-ı Derya Uluc Hasan Paşa tarafından yaptırılan bir mescid vardır.

Şeyhülislâm Damadzâde Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi hayatının son yıllarını K.'deki yalısında geçirmiş ve mescide bir de cuma vâizi tayin etmiştir.

KEFEN, Müslümanlıkta, gömülmeden önce ölüye sarılan beyaz bez. Ölüyü, usulüne göre yıkadıktan sonra K.'leyerek gömmek farzdır, yâni mecburidir. K.'in biçimi, erkek ve kadına göre değiştiği gibi, ölenin malî durumuna göre de değişir. Erkeklerde üç kattır. Bunların üçü de baştan ayağa kadar uzanır; yalnız en dışta olan kat, uçlarından bağlanabilecek kadar, diğerlerinden uzun olur. Kadınlarda ise, bunlara ilâve olarak bir baş ve bir de göğüs örtüsü ile beş parçadan meydana gelir. Şayet bu kadar bez bulmak mümkün olmuyorsa, erkeklerde iki katla, kadınlarda ise buna bir de baş örtüsü eklemekle yetinilir. Fakat buna da imkân olmazsa, hem kadın ve hem de erkek, tek kat K. ile gömülebilir ki, buna K.-i zaruret denilir. K.'in beyaz bezden olması da sünnettir; zaruret halinde bu da aranmaz.

Şehitler, öldükleri zaman üzerlerindeki palto, ayakkabı, zırh ve silâh gibi şeyler alınır; diğer kanlı elbiseleri ile, yıkanmadan ve K.'lenmeden gömülürler.

KEFEVÎ: bk. KEFELİ.

KEFİYE, Arap erkekleri tarafından kullanılan ve omuzlara kadar inen, püsküllü erkek baş örtüsü.

KEFKEN ADASI, Kocaeli'ne bağlı Kandıra ilçesi kuzey - doğusuna rastlayan, Pazarbaşı Burnu'nun 1 km açığında, gardiyansız bir deniz fenerinin bulunduğu bir ada. Boyu 800, genişliği 300 m ye varan, dik kıyılı, güney kıyılarının batı kısmında tek başına duran kayalıkların deniz üzerine kadar çıktığı adada, eski çağlardan kalma Apollonia adlı bir şehir ve bir Apollon tapınağı bulunuyordu.

KEHLE PAZARI: bk. BİTPAZARI.

KEHLİBAR veya **KEHRİBAR** (Farsça *kâh*, *keh* = saman, *rubâ* - rubûden'den = kapan, çeken; Fr. ambre jaune veya succin), oligosen devresine ait fosilleşmiş reçine. Katı ve gevrek olup, rengi soluk bir sarı ile kırmızı arasında değişir. En çoğu Baltık Denizi kıyılarında bulunur. Bundan gerdanlıklar, sigara içenler için ağızlıklar v. b. yapılır.

K.'ın Yunanca adı *elektron* olup, *elektrik* kelimesi bundan gelir. Çünkü K. sürtülünce elektrik peyda eder ve hafif şeyleri kendine çeker. Elektrostatik etkiler böylece keşfedilmiştir.

KEHR [*keer*], **Georg Jacob** (Schlesingen 1692 - Petersburg 1740), Alman asıllı Rus bilgini. Halle Üniversitesinde tanınmış Arabist Solomon Assadi veya Negri'nin öğrencisi olarak doğu dilleri uzmanı olarak yetişmiş, 1772 yılında Leipzig Üniversitesi'nde uzmanlık sanını kazanmıştır. Leipzig'de doğu bilimleri üzerinde birtakım çalışmalar yapan K., 1824'te 18 sikkeye dayanarak Kûfî yazısını okumuş ve bu yazının ayrı bir yazı sistemi olmayıp Arap alfabesinin özel bir şekli olduğunu ispat etmiştir. 1732'de Dışişleri Koleji'nde Arapça, Farsça ve Türkçe uzmanı olarak Rusya'da görev almış ve bu alanlarda birçok öğrenciler yetiştirmiştir. 1735'te Rus Bilimler Akademisi tarafından kazılarda elde edilen 4 000 «Tatar» sikkesinin katalogunun düzenlenmesi görevi K.'e verilmiştir. Uzun ve yorucu bir çalışma sonunda K. bu katalogu hazırlamıştır (Sacrae Caesareae Majestatis Ruthenorum Thesaurus Orientalis plusguam sex millium antiguorum Numismatum Arabicorum, Tataricorum ac Mauro - Indicorum... a Professore Georgio Jacobo Kehr in ordinem digestus atque Commentario ex rarissimus Orientalibus Libris compluribus illustratus). K., Rus Bilimler Akademisi'nin bilimsel çalışmalarına katılmış, 25 Haziran 1739'da Semerkand'lı bilgin Uluğ Beğ (1394 - 1449) in astronomik çizelgelerinin Farsça metninin Latince tercümesini sunmuştur. K.'ın çalışmalarından bir kısmı müsvedde halinde kalmıştır. Bu yazılar arasında Ebülgazi'nin *Şecere - i Türkî* adlı eserinin Almanca tercümesi de vardır (*Das Ghiwischen Regenten Abu - l - Ghasi Bahâdur - Chans Mongâlisch - Tatarisch - Türkischen Geschlecht - Registers und Chronici Wahrhafte Vebersetzung aus dem Tatarischen Original - Text*). Ch. M. Frachn, K.'in bu tercümesini haklı olarak eleştirmiştir. Bundan başka K., Zahirüddin Babur (b. bk.) un *Baburname* adlı eserinin bir bölümünü de Latince'ye çevirmiştir (*Latina interpretatio Mscti Tataro - Indici Bâbur Nâmöh i. e. Indo - Mongolici primarii Monarhae Bâburi Historiae authenticae rerum ab ipso gestarum ab ipsi compositae*). K.'in ölümünden sonra çıkan birtakım çalışmaları vardır. Bu çalışmalar arasında «Doğu Dilleri Akademisi veya Cemiyeti» tasarısı önemli bir yer tutar (*Academiae vel Societatis Scientiarum atque Linguarum Orientalium in Imperii Ruthenici emolummentum et gloriom instourandae simul et ab autore hujus consilü, hisce in studiis XXV annorum exercitatione experto, diringendal*). K.'in bu tasarısı Rus Bilimler Akademisi arşivinde Ch. M. Fraehn tarafından bulunmuş ve onun *Das Muhammedanische Münzkabinet des Asiatischen Museums der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften zu St. — Petersburg* (1821) adlı eserinin sonunda (ek olarak) yayınlanmıştır. K.'den önce Alman düşünürü G. W. Leibniz (b. bk.) Çar I. Pëtr (Petro) un verdiği görev üzerine Rusya'da doğu bilimlerinin öğretimi konusunda bir tasarı hazırlanmıştı. K.'in çizdiği plan Leibniz'in programıyle mukayese edilmeyecek kadar genişti. V. M. Lomonosov (b. bk.) da muhtemel olarak K.'in tasarısını göz önünde tutarak bir «Doğu Akademisi» kurulması yolunda bir tasarı ortaya atmıştır.

KEIGHLEY [*kiglî*], İngiltere'de bir şehir (Yorkshire, West Riding). Nüfusu 55 900 (1966) dür. Dokuma ve makine endüstrileri gelişmiştir.

KEİLİT VE KEİLOZ (Fr. Chéilite veya chiloser; Yun. Kheilose = Dudaktan), dudak iltihabı. Dudakların kırmızı sathında ve ağzın köşelerinde kesikler ve kuru kabuklar meydana gelmesidir ki riboflavin eksikliğine delâlet eder.

KEISER [*kayser*], **Reinhard** (Teuchern - Weissenfels 1674 - Hamburg 1739), Alman musikişinası. Hamburg şehrine mahsus birçok operalar yazmıştır. Bunlar, melodik kaliteleri ve yazılışlarındaki maharetten dolayı, musikili dram tarihinde çok yüksek bir yer tutmuştur.

KEİTA, Mobido (doğ. Bamaka, 1915), Mali'li siyaset adamı. 1959'da Mali başbakanı olmuş ve 1960'ta bu ülkenin bağımsızlığını ilân etmiştir. Eylül 1960'ta Mali Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

KEITEL [*kaytöl*], **Wilhelm** (Helmscherode, Harz 1882 - Nürnberg 1946), Alman mareşalı. 1925'te Genel Kurmay'ın organizasyon şubesine üye olmuş, 1934'te de Blomberg ona, Wehrmachtsamt (Millî Savunma Bürosu) adını taşıyan ve görevi orduların koordinasyonunu sağlamak olan servisi tevdi etmiştir. 1938'de Alman ordularının yüksek kumandasının başına geçmiştir. Bu görev, bir bakan rütbesine eşit olup, aynı imtiyazları sağlıyordu. Bütün II. Dünya Harbi boyunca Hitler'in isteklerine alet olarak çalışan K., Berlin'de 8 Mayıs 1945'te III. Reich'in teslim olma belgesini imza etmek zorunda kalmıştır. Nürnberg Mahkemesi (b. bk.) nce Alman savaş suçlarından sorumlu olarak muhakeme edilmiş, ölüme mahkûm ve idam edilmiştir.

KEK (İng. Cake), genellikle içine kuru üzüm konularak yumurta, un, şeker, yağ ile yapılan bir pasta çeşidi. K.'in içine ayrıca dövülmüş ceviz, fındık, badem de konulur. Çikulatalı K. yapmak için ununa kakao karıştırılır. Koku verilmesi için limon, portakal kabuğu rendesi, vanilya ve mahlep kullanılır.

KEKEMELİK, konuşmayla ilgili kasların gerektiği gibi çalışamamasından meydana gelen bir hastalık. Bu hastalar damaktan gelen seslerle başlayan kelimelerin ilk sesini tekrarlayarak güçlükle konuşurlar. Bu esnada heceler ve bazen kelimeler de yanlış söylenir. Güvensizlik, ürkme,

çekingenlik gibi sebeplerden doğan hastalık çoğunlukla asabîdir. Ancak hastalığa yalnız bunların sebep olduğu sanılmamaktadır. Konuşma güçlüğü bazan hastanın yüzünü buruşturmasına, elleri kolları ile hareketler yapmasına, oturup kalkmasına yol açar. Bu hal konuşma kaslarının kasılmasından ileri gelir. Erkekler kadınlardan 4 - 6 defa daha fazla bu hastalığa yakalanırlar.

Konuşmaya yeni başlayan çocuklarda hafif K.'e sık sık rastlanır. Bu hal vaktinde halledilmezse ve çocuk da bunu hissederse, aşağılık duygusu uyanır ve gelişmeye engel olur. O zaman K. fazlalaşır.

K.'in sebepleri hastaya göre değişeceğinden tedavi sırasında bu husus göz önünde bulundurulmalı, her hasta kendi özelliklerine göre tedavi edilmelidir.

K. çocuğa çevresindeki insanların güven duygusu vermesiyle giderilebilir. Kekeleyen küçük çocukların dikkatini sürekli olarak başka yöne çekmeli, hastalığı facia haline getirmeyip, onları yıldırmamalıdır.

Erken teşhis ve tedavi hastayı kurtarır. Asabî şok geçirmiş büyük insanlarda da K.'e rastlanır. Tedavi yine psikolojik yönden olmalıdır.

KEKELEME: bk. KEKEMELİK.

KEKİK (Thymus vulgaris), İkiçenekli bitişik taçyapraklıların Ballıbabagiller familyasından bir bitki. Akdeniz bölgesinde yetişir. K.'ın yaprakları küçük ve karşılıklı, çiçekleri pembe, kırmızı, beyazdır. K., güzel kokulu, sapı, sürüngen ve çok yıllıktır. Boyu 15 cm dir. Süs veya koku bitkisi olarak kullanılan iki türü vardır: Âdi K., yabanî K.

KEKİK

K.'in güzel kokusunu veren gövde ve yapraklarındaki yağlı bir maddedir. Timol ihtiva eden bu uçucu yağ, boğmaca, bronşit ve boğaz ağrılarına, iltihaplarına karşı yararlıdır. Yemeklere güzel koku vermek için kullanılır. Özellikle ızgara etlerde aranan bir kokudur.

KEKİNOVİN veya **KEKİVİN**, Kuzey Amerika yerlileri (Kızılderililer) nin kullandıkları iki çeşit resim yazısı. K.'i ancak ruhânî önderler kullanır. Bunu yalnız şamanlar bilir ve gizli tutarlar, ancak yüksek bir bedel karşılığında buna dair bilgi vermeğe yanaşırlar. Bu yazıyı teşkil eden resimler. Mıda (rahip) ve Jossakid (peygamber)'lerin öğretimlerini temsil ederler ve daha çok şu amaçlarla kullanılırlar: Hastalıkları iyi etmek veya uzaklaştırmak; avda, savaşta başarılı olmak; bir insanı büyüleyecek sevgisini kazanmak; geleceğe ait kehanetleri kaydetmek; bâzen de hikâyeler, masallar ve benzerlerini yaymak için yazılan metin, çoğu zaman bir şarkı güftesi şeklinde olup, bunu okuyan ruhânî şarkıcı, harfi harfine söylemek zorundadır. Çünkü, aksi halde etkisiz olur. Metni teşkil eden resimler, hatırayı destekleyecek kaba bir yardımdan başka bir şey değildirler. Özel adlar rebus yolu ile ifade edilirler (meselâ: Karada: (akan) Kan ve (denizde) ada şeklinde). K.'den çok daha az rastlanan diğer yazı şekli K. ise hiç bir ruhânî karakter taşımaz. Fonksiyonu bilgi yaymaktır. Mektuplarda, mezar yazıtlarında, biyografik veya tarihî bilgiler için kullanılır. Resimlerden meydana gelmiş olan eldeki şahıs adları listeleri, muhtemel olarak, Avrupalılar'ın etkisiyle hazırlanmıştır. Bu listelerde görülen resimler, Kızılderililer'in özel ad olarak, adını taşıdıkları şeylerin ve özel olarak hayvanların resimleridir. Bu resim yazısının bilgi verme veya yayma fonksiyonunda kullanılması, Avrupalılar'ın etkisiyle, yazının daha elverişli bir şekil almasına sebep olmuştur. Bu yazının birçok işaretleri, bütün dünyada olduğu gibi, beden hareketleri (Fr. Gesticulation)'nden alınmıştır. Öbürlerinin birçoğu da büyüye dayanmaktadır.

U. KEKKONEN

KEKKONEN, Urho Kaleva (doğ. Pielavesi 1900), Finlandiyalı siyaset adamı. Başbakanlık (1950 - 1956) yapmıştır. 1956'da Cumhurbaşkanı seçilmiş ve 1962'de 2., 1968'de de 3. defa olarak seçilmiştir. Cumhurbaşkanı Cevded Sunay'ın yapmış olduğu Finlandiya ziyaretini iade etmek üzere Türkiye'ye gelmiştir.

KEKLİK (Perdix perdix), Tavuksular (Galliformes) takımının Sülingiller (Phasianidae) familyasından bir kuş türü. Çift çift veya toplu halde yaşayan kuşlardandır. Hububatla geçinirler. Ayrıca bazı zararlı böcekleri de ortadan kaldırırlar.

Dişi, tarlalarda çalı veya ekin demetleri arasına 12 - 18 adet yumurta bırakır. Yavrularına karşı muhabbetleri fazladır. Özellikle baba K. tehlike anında yuvadan uzaklaşmak suretiyle tehlikeyi kendisine cezbederek dişiyi ve yavruları tehlikeden kurtarır ve bu yolda kendi nefsini feda eder.

K.'lerin birçok nevileri vardır: Kızıl K. (Perdix rubra): Bacakları ve gagası kırmızıdır. Buna kınalı K. de derler. Göğsü açık kurşunî, sırtları gri ve kahverengi pas kızılı çizgilerle kaplıdır. Gagası başının yarı uzunluğunda ve kalındır. Anadolu, Kafkasya ve İran'da dağların yüksek yerlerinde yaşayan urkeklik (Tetraogallus caspius), hindi büyüklüğünde bir kuştur. Uzunluğu 600 mm, kanat uzunluğu 300 mm dir. Bu kuş çok hızlı ve uzun mesafelere uçar.

Gri K.: Kül rengindedir. Gagaları kızıl kekliğin gagasından daha kısadır. Bacakları da kül rengindedir. Uzunluğu 31 cm dir.

Çil K. (Perdix cinerea): Bunlar daha

KEKLİK

çok doğuda görülür. Gri K.'i andırır. Sırt ve göğüs tüylerinde kahverengi veya kara benekler (çiller) vardır.

Bütün K. etleri çok makbuldür. Avcılardan başka, yırtıcı kuşlar ve et yiyen hayvanlar K.'lerin düşmanı sayılırlar. Ürkütülmedikleri takdirde evcil kuşlar gibi yürüyerek gıdalarını ararlar. Tehlike anında çok hızlı koşar, nihayet kurtulmak için kanatlarını gürültü ile çırparak uçarlar. Orta Asya ve Avrupa'nın engebeli yerlerinde yaşarlar.

KEKULE VON STRADONITZ, August (Darmstadt 1829 - Bonn 1896), Alman kimyacısı. Organik kimyada geliştirilmiş formüllerin kullanılmasında öncü olmuş ve 1857'de karbon'un dört değerliliği teorisi (Quadrivalence) ni yaratmıştır. Elemanlar arasında birden çok bağın bulunduğunu kabul eden hipotezi öne sürmüştür. 1865'te benzenin altıgen biçimindeki formülünü teklif etmiştir.

KEL HASAN (İstanbul 1874 - İstanbul 1929), tulûat oyuncusu ve tiyatro yöneticisi. Fakir bir ailenin çocuğu olarak mahalle arasında yoğurt satarken sesi ve komik halleri ile halkın sempatisini toplayan K. H., Kuşdili (Kadıköy)'ndeki Küçük İsmail (b. bk.) in tiyatrosunda ilk defa sahneye ikinci komik olarak çıkmıştır. Kısa bir süre sonra Âgâh Efendi ile birlikte ayrı bir kumpanya kuran K. H., az zamanda büyük ün kazanan oyunculuğunun yanı sıra tiyatro yöneticisi olarak da başarı kazanmıştır. Ustası ve rakibi Abdi (Abdürrezzak) Efendi (b. bk.) II. Sultan Abdülhamid zamanında Saray'a alınınca tulûat sahnesi kendisine kalan K. H., yarattığı «aptal uşak» tipi ile halk arasında çok tutulmuştur. Sahneye çıkmadan önce, boş bir gaz tenekesini sahnenin ortasına fırlatarak attıktan sonra alkış ve kahkaha sesleri arasında elinde tavan süpürgesi ile görünen K. H.'ın üzerinde renkli basmadan bir elbise, başında limon kabuğu biçiminde bir fes bulunurdu. Kendi düzenlediği *Ruy da taaşşuk* gibi piyeslerde bazan sahnede yalnız başına kalarak halkı saatlerce meşgul etmeyi ve güldürmeyi başarmıştır. II. Meşrutiyet'ten sonra başlayan yeni tiyatro çalışmalarına ayak uyduramayan K. H., bir ara Burhaneddin Tepsi (b. bk.) ve Nâşid (b. bk.) ile birleşmişse de, eski parlak başarılarına ulaşamamıştır. Dümbüllü İsmail, K. H.'ın yetiştirmesidir.

KELAİNAİ, Anadolu'da tarihî bir şehir. Menderes ırmağının kaynağına yakın bir yerde kurulmuş olan K. Kral Midas'ın, sonraları da Antigonos Monophthalmos'un başkenti olmuştur. Şehir, I. Antiokhos Soter tarafından tahrip edilince şehir halkı Apameia'ya göç etmiştir.

KELÂM (Dilcilik) (Arapça): 1. Söz, lâkırdı, kelime, isim, fiil, sıfat, zarf v.b. K.'ın kısımlarıdır. 2. Bir veya birkaç cümleden mürekkep olup, kendi başına bir anlam, bir amaç anlatan bir kelime grupu. 3. Nutuk, söylev. 4. Dil, lehçe. 5. Kur'an (K.-i Kadim, K. ullah). 6. İlâhiyat.

KELÂM: Sözlükte, ayrı ayrı kelimeler halinde olmamak üzere kelimelerin birleşip itıbarî bir anlam ifade etmesinden meydana gelen seslere K. denir ki Türkçede buna söz ve cümle deriz. Konuşulan ve anlaşılan seslerin, kısa olsun, uzun olsun, tümüne K. adı verilir. K. kelimelerden, yâni tam ve kesin bir hüküm ifade etmeyen anlamlı sözlerden terekküp eder. *Kur'an-ı Kerim*'de «Kelleme, kellemehu, kellemehum...» birçok sûrelerde geçer ve hepsi de «söylemek» anlamına gelir. II. sûrenin 253, IV. sûrenin 164 ve VII. sûrenin 143. âyetlerinde Allah'ın Mûsâ Peygamber'e söz söylemesi bildirilmektedir ki bu âyetler, müfessirler tarafından XX. sûrenin 9 - 46 âyetleriyle XXVIII. sûrenin 30. âyetlerine dayanılarak, Allah taâlâ'nın, ağaçta sözü yarattığı sûretinde tefsîr edilmiştir. Çünkü K. arazdır, arazsa cisimsiz kaaim olamaz: bu bakımdan ağaç, K.'a mahal olmuştur. II. sûrenin 75 ve IX. sûrenin 6. âyetlerindeyse «Kelâm'ullâh», «şeriat ve din» anlamına gelmektedir. III. sûrenin 39 ve 45. âyetlerinde İsâ Peygamber'e «kelime» denmesi ise, aynı sûrenin 59. âyetinde bildirildiği gibi O'nun, âdetâ Âdem Peygamber'e benzediği ve Allah'ın iradesini tazammun eden «Kün (= Ol)» emriyle babasız olarak yaratıldığı dolayısıyledir ve bunda bazı doğu bilimleri uzmanlarının sandıkları gibi Hıristiyanlığın bir tesiri yoktur. XLII. sûrenin 51. âyetinde de hiçbir kimsenin Allah taâlâ ile vahiy yolundan, yahut hicap ardından yahut da gönderilen bir elçi vasıtasından başka bir suretle konuşamayacağı beyan buyurulmaktadır ki âyetteki vahiy, gönüle ilhâm edilmesi, hicab. Mûsâ Peygamber'e olduğu gibi ağaçta K.'ın yaratılması suretiyle tefsir edilmiştir. Elçi ile dilediğinin vahyedilmesi ise Cebrail vasıtasıyle vahiydir. VII. sûrenin 141. âyetinde, Rabbin kelimesinin tamam olması, vaadinin yerine getirilmesidir. XVIII. sûrenin 109. âyetinde deniz mürekkep olsa da Rabbin kelimeleri yazılsa, o kelimeler bitmeden denizin biteceği, XXXI. sûrenin 27. âyetinde, yeryüzündeki ağaçlar kalem olsa yedi deniz mürekkep olsa, gene Allah'ın kelimelerinin yazmakla bitmeyeceği ise Allah taâlâ'nın bilgisi, yaratışı, takdiri, şaşılacak şeyleri ve hikmetleri olarak tefsir olunmuştur ki Mevlânâ Celâleddin de H. 672 (1273) sohbetlerinin yazılmasından meydana gelen *Fih-i mâ-fih*'te, iki bölümde bundan bahsetmiştir. III. sûrenin 77. âyetinde, Allah'ın kıyamette kâfirlere söz söylemeyeceği, onlara bakmayacağı, onları temizliğe ulaştırmayacağı ise, muhasebede onlara, meleklerin diliyle lûtfetmeyeceğinin, onları bağışlamayacağının ifadedir. Sûfiyyeye göre Allah'ın K.'ı, ilminin tecellisidir ki Allah'a nispetle K., nefsî bir sıfat olduğundan, kullarına vahiy, yahut bir yerde K.'ı yaratmak suretiyle anlamın anlatılmasıdır.

Istılahta K., maâdın, yâni âhiretin ve âhirete taalluk eden cennet, cehennem, sırat, mizan, sevap, ıkap gibi şeylerin bilinmesine yarayan bir bilgidir; inanca ait şer'î şeylerin aklî delillerle ispatına yarar. Bu bakımdan «Usûlü'd - din» (Dinin asılları) de denmiştir. Konusu, bazılarına göre Allah'ın zâtıdır; yâni özellikle Allah taâlâ'da sabit olduğuna inanılan sıfatlarla Allah'ı tenzih için O'ndan selbi icab eden sıfatlardan ve Allah'ın ef'âlinden, âhiret ahvâlinden bahseder; gayesi ise taklitten tahkıyka ulaşmaktır; bu yüzden K. bilgisine «en büyük fıkıh» anlamına Fıkhu'l - Ekber de denmiştir. Bu bilgi ile dinî bahisler, aklî burhanlarla ispat edilir; ancak inanılan şeylerin *Kitap*'ta, yâni *Kur'an*'da bulunması ve Sünnet'le, yâni hadisle sübûtu şarttır ve bu iki şart bulunmazsa bâtıldır. K. bilginlerine Kelâmiyyûn ve Mütekellimîn denir.

K. sözünün, Yunanca *logos* sözünden geldiğini kabul edenler olmuşsa da, esas itibariyle bu bilgi, hicretin II. yüzyılında, Allah taâlâ'nın sıfatlarının, zâtının aynı yahut gayri oluşu, cebir ve ihtiyar bahsi ve özellikle *Kur'an*'ın, yâni Kelâm'ullah'ın mahlûk, yahut gayr-i mahlûk bulunuşu tartışmalarından doğmuş bulunmakla bu sözün Yunancadan gelmiş olması, kesin olarak söylenemez. Yunan felsefesinin Abbasoğulları devrinde İslâm'a tesiri, İhvânü's - Safâ (b. bk.) tarafından birçok bilgilerle mantık ve felsefenin yayılması, tartışmalara yol

açmış, hatta bu tartışmalar, kanlı olaylara da sebep olmuştur ve gene bu yüzden şer'î bilgiler, aslî ve fer'î olarak ikiye ayrılmış, K. da *Kur'an*, Hadis ve Fıkıh gibi aslî bilgilerden sayılmıştır. Ehlisünnetle muaraza ve mücadele yolunda ilk olarak K. bilgisini vaz'eden Vasil b. Ata'dır (ölm. H. 131 = 748). Daha sonra Basralı İbni Küllâh (H 240 = 854'ten sonra) Ehlisünnet'e biraz uymak suretiyle mutavassıt bir mezhep icad etmiştir. Böylece Mu'tezile (b. bk.) Arapçaya tercüme edilen felsefî eserlerin tesiriyle İslâm'da kelâmî bir mektep tesis etmiştir. Bu mektebin müessisleri Nazzâm (H. 221 = 835) ve Ebû Hüzeyl'dir (H. 226 = 840). Daha sonra Ehlisünnetten Eş'arîler, yâni Ebû - Hasan'ü'l Eş'arî'ye (H. 324 = 935) uyanlar ve Ebû Mansur - i Mâturîdî (H. 303 = 915) nin etbâı olan Matüridîler, Ehlisünnet K.'ını tedvin etmişler, Hanbelîlerse bu bilginin daima eleyhinde bulunmuşlardır. Şîa - i İmamiyye'den de K.'ı kabul etmeyenler vardır. K. bilgisi, mezheplerden bahseden Milel ü Nihal bilgisinin meydana gelmesine de sebep olmuştur.

KELANTAN, Asya'da, Malaziya Yarımadası'nda, Malaysia federasyonu (1963'te kurulmuştur) nun bir devleti (sultanlık). Yüz ölçümü 14 887 km², nüfusu 596 300 (1966) dür. Merkezi Kota Bharu olan K. sultanlığı, XIV. yüzyıldan beri Cava'nın hâkimiyeti altında yaşamış, 1780'de Siyam (Thailand) hâkimiyetine, 1909'da da İngiltere idaresine geçmiştir.

KELÂT EMİRLİĞİ, bugün Pakistan devletinde kalan bir prenslik. 1650 yıllarından zamanımıza kadar gelmiştir. Önce Timurlular'a, sonra Avşarlar'a, sonra Dürrânî'lere, 1854 - 1947 arasında İngiltere'ye tâbi olmuş, bu tarihten sonra Pakistan birliğine girmiştir. Prensliğin merkezi Belûcistan'da Kelât olup 78 998 km² lik çok geniş topraklar üzerinde yayılır. Bugün bu topraklarda 400 000'den fazla nüfus yaşar. Resmî dili bir Dravid dili olan Brahuî'dir. Fakat hanedan Afgan'dır. Prenslerinin adlarının başına Türkçe Beylerbeyi ve sonuna Türkçe Han, gene adlarının başına Farsça Mîr ve son prenslerin adları başına İngilizce Sir getirilir. Devletin kurucusu Mîr Ahmed Han'dır. Yerine oğlu Mîr Semender, sonra bunun oğlu Mîr I. Abdullah Han geçmiştir. I. Abdullah'ı oğlu Mîr Eşref Han (1728 - 1730), bunu oğlu Mîr II. Abdullah Han, bunu amcası Mîr Mahabbet Han takip etmiş, sonra I. Abdullah'ın kardeşi Mîr I. Nasîr Han (1757 - 1795), ilk defa beylerbeyi sanını takınmıştır. Yerine 10 yaşlarındaki oğlu Mîr Mahmud Han (1795 - 1821) geçmiş, bunun kardeşleri Mîr Mustafa ve Mîr Rahîm Hanlar, önemli rol oynamışlardır. Mahmud Han'ı oğlu Mîr Mihrâb Han (1821 - 1838) takip etmiş, onun öldürülmesi üzerine tahta Mahabbet Han'ın torunu Mîr Şâh - Nevâz Han (1838 - 1840), onun hal'i üzerine Mihrâb Han'ın 2. oğlu Mîr II. Nasîr Han (1840 - 1857), onun 33 yaşında Büyük Sipahi ihtilâlinde öldürülmesi üzerine kardeşi Mîr Hudâdâd Han (1857 - 1863) geçmişlerdir. Hudâdâd, tahttan indirilip ertesi yıl öldürülmüştür. Yerine Mihrâb Han'ın kardeşinin oğlu Mîr Şîr - Dil Han (1863 - 1893) geçmiş, o da hal'edilmiş, yerine oğlu Mîr II. Mahmud Han (1893 - 1933) geçmiş, ölümü üzerine yerini 1904 doğumlu Mîr Beylerbeyi Sir Ahmed Yâr Han, 15. Kelât prensi olarak almıştır.

KELAYNAK (Geronticus eremita), Ibidae familyasından, Fırat (Birecik) ve yukarı Dicle kıyılarında yaşayan bir kuş. Eskiden bu kuşa kuzey - batı Afrika'da, Suriye'de, Kızıldeniz kıyılarında ve Habeşistan'da da tesadüf ediliyordu. Ancak, son yıllarda K.'ların soyu azalmıştır.

Urfa'nın Birecik ilçesinde tek tük rastlanan bu kuş soyunu korumak üzere Birecik'te bir millî park kurulacaktır.

K.'nın uzunluğu 700 - 750 mm dir. Ergin erkek ve dişide baş ve gerdan tüysüzdür. Bu bakımdan bu kuşa ***kel aynak*** adı verilmiştir. Yurdumuzda bu kuş yalnız ***aynak*** adıyle de anılır.

K. çıplak kayalık dağlarda veya sarp kıyılarda yaşar. Besin aramak üzere çevredeki çayır ve bozkırlara gider. Çekirge, kertenkele, yılan, kurbağa ve kurtları yer.

KELBÎ'LER veya **HÜSEYNÎ'LER,** Sicilya (Ar. Sıkılliye) da hüküm sürmüş bir Arap krallık hânedanı. Benû - Kelb, Benû - Hüseyn, Benû - Ebî - Hüseyn diye de anılır. Hânedanın resmî dili Arapça, mezhebi Şiî'dir. 948 başlarından 1052'ye kadar saltanat sürmüşlerdir. Aslında Arapların Sicilya adasındaki hâkimiyetleri 827'den 1091'e kadar 264 yıldır. K.'ler tamamiyle bağımsız olmamışlar, Fâtımî imparatorluğuna tâbi bulunmuşlardır.

Hânedana adını veren ata, Ebu'l - Hüseyni'l - Kelbî'dir. Bunun torunu el - Hasan b. Alî, Araplardan Sicilya'nın 29. genel valisi ve hânedanın birincisidir. 948 başlarından 19 Mart 953'e kadar Sicilya'da saltanat sürmüştür. 7 Mayıs 952 günü Kalabriya, yani Güney İtalya'ya çıkarak büyük bir Bizans ordusunu imha etmekle ün kazanmış, 953'te tahtı oğluna bırakarak yeniden Afrika'ya Fâtımî hizmetine dönmüştür. Oğlu Ebu'l - Hüseyn Ahmed, 970'e kadar Sicilya'yı idare etmiştir. Arapların Muizziyye dedikleri Taormina şehrini Bizans'tan geri almış, 964 Kasımında Rametta meydan muharebesinde Bizans ordusunu ve denizde de amirali - Emîru'l - mâ Ahmed vasıtasıyle Bizans donanmasını yok etmiştir. O da babası gibi Afrika'ya Fâtımî hizmetine dönmüş, Sicilya'yı kardeşine bırakmıştır. Kardeşi Yaî, ancak bir yıl adayı idare etmiş, yerine diğer kardeş Ebu'l - Kaasim geçmiş, 11 yıl saltanat sürmüştür. Ebu'l - Kaasim, 977'de Güney İtalya'da Taranto'yu fethetmiş, 13 Temmuz 982 Stilo meydan muharebesinde Almanya imparatoru II. Otto'yu yenmiş, fakat bu muharebede şehit olmuştur. Yerine oğlu Câbir geçmiş ve bir yıl adayı idare etmiştir. Sonra Ebu'l - Hüseyn, Yaîş ve Ebu'l - Kaasim'in diğer bir kardeşi olan Muhammed'in büyük oğlu I. Câfer tahta geçmiş, 983 sonlarından 985'e kadar hüküm sürmüş, yerine kardeşi Abdullah (985 - 989), sonra onun oğlu Ebu'l - Fütûh Yûsuf (989 - 998), sonra onun büyük oğlu II. Câfer (998 - 1014), sonra onun kardeşi Ahmedu'l - Ekhal (1014 - 1025), sonra diğer kardeş Hasanü's - Samsâm (1025 - 1052) hükümran olmuşlardır.

Bu on bir şahısla Sicilya'da K. saltanatı sona ermiştir. K.'lerden sonra adayı Fâtımîler adına 39 yıl (1052 - 1091) İbnü Simne genel vali olarak idare etmiştir. 1091'de Sicilya'daki son Arap kalesi Castrogiovanni (Ar. Kasr - Yânna) nin düşmesi ile adada Müslüman hâkimiyeti son bulmuş, Normanlar adayı ele geçirmişlerdir. Bununla beraber Sicilya'da Araplar yaşamakta devam etmişler, 1198 - 1200'de Norman idaresine karşı genel bir ihtilâl çıkarmış, fakat muvaffak olamamışlardır. 1221 - 1225'te gene bir Müslüman ihtilâli başlamış, bunun üzerine ada Müslümanlarının büyük kısmı olan 60 000 kişi Güney İtalya'da önce Lucera'ya, sonra Nocera'ya iskân edilmişler, erkekleri, Müslüman alayları teşkil ederek Almanya imparatorunun ordusuna girmişlerdir.

KELDANÎ: bk. BABİL (Yeni).

KELDANÎ'LER: bk. BABİL (yeni)

KELEBEK (Lepidoptera): Eklembacaklı hayvanlardan Böcekler (İnsecta) sınıfının Kanatlılar (Pterygota) alt sınıfına giren bir takım. Kelebek Pulkanatlıların ergin aşamadaki bir türüdür. Kanatları ve vücutlarının bazı kısımları toz gibi ince pullarla kaplıdır. Bu tozlar büyüteçle incelendiği zaman, onların çok zarif, milyonlarca küçük pullardan başka bir şey olmadıkları kolaylıkla görülür. Ayrıca, pulların bazılarının küçük kuş tüylerine, bazılarının da yelpazeye benzedikleri ve her birinin çok ince bir sapla kanat veya vücuda yapışmış olduğu da kolaylıkla müşahede edilir. Bu pul ve tüyler, pigment bakımından çok zengindir. Böceğin renkli görünüşünü bu pullar sağlar.

K.'in önden basık, enine genişlemiş bir başı vardır. Başında gözler, duyargalar ve ağız bulunur. Gözler başın iki yanında ve bileşik bir yapıya sahiptir. Bunları meydana getiren basit göz sayısının 27 bini bulduğu olur. Bazı gece kelebeklerinde (pervanelerinde) başın üst kısmında iki tane daha basit göz bulunur. Başta iki de duyarga vardır. Duyargaların yapılış şekli K.'in cinsine göre değişir. Böceğin ağzı, sıvı gıdaları emici bir yapıya sahiptir. Alt ve üst çenenin dış lopçukları birleşerek bır boru şeklini almıştır. Dinlenme anında bir zemberek gibi kıvrılır. Çiçeklerin üzerine konduğu zaman bal (rahik) bezlerinin bulunduğu yerlere kadar rahatlıkla uzatabilir. Bu yolla aldığı balözünü sindirim aygıtına gönderir.

Göğüs kısmında üç çift ayağı vardır. Birinci çift ayakta şerit biçiminde bir ek bulunur. Epifiz adı verilen bu ek, tüylerle kaplıdır ve çok hareketlidir. Tüylerle hayvan duyargalarını ve hortumunu temizler. Diğer iki çift ayakta birer veya ikişer mahmuz bulunur. Böceklerin ayak yapıları da cinsine göre değişiktir.

KELEBEK

K.'lerin ekserisi gündüz uçar. Gece K.'leri (Pervaneler) bunun aksini yaparlar; geceleri gıdalarını aramaya çıkarlar. Gece ve gündüz K.'lerini birbirinden ayıran bariz özellik; duyargalarının yapılışında görülür. Gündüz K.'lerinin duyargalarının ucunda birer topuz bulunur. Gece K.'lerinde böyle topuz veya yumru yoktur. Ayrıca gündüz K.'lerinin kanatları dinlenme halinde vücuda dik durur. Pervanelerde ise yataydır. Renk itibariyle gündüz K.'lerinin kanatlarının üstü canlı renklerle, alt yüzeyi koyu renklerle süslendiği halde, gece K.'lerinde alt ve üst yüzeyin renkleri aynıdır ve canlılığını muhafaza eder. Diğer bir özellik de gece K.'lerinin gündüz K.'lerinden daha çok tüylü olusudur. İki çift kanadı vardır. Genellikle ön kanatlar, arka kanatlardan daha büyük ve kuvvetlidir. Fakat böceğin uçmasında arka kanatlar birinci derecede rol oynar. Ön ve arka kanatlar boyunduruk biçiminde özel bir bağla birbirine bağlandığından, uçma esnasında yekpare bir yüzey teşkil eder. Kanatlar üçgen biçimini andırır. Uçuşları K.'in cinsine göre uzun ve kısa olur.

Gece K.'leri, nevi itibariyle gündüz K.'lerinden daha çoktur. Kuzey Amerika ve Meksika'da 800 pervane türüne karşılık, 700 gündüz K.'i türü vardır. Uçuş vakitlerine göre gündüz K.'i, (şafak ve akşam alacakaranlığında uçanlara) alacakaranlık K.'i ve gece K.'i diye ayırım yapmak da mümkündür.

K.'ler yumurta ile çoğalırlar. Dişi K. çok mikdarda yumurta yapar. Yumurtalardan (K.'in cinsine veya iklim şartlarına göre uzun veya kısa sürede) kurda benzer küçük sürfeler (tırtıllar) çıkar. Bu sürfeler çabuk büyür ve birkaç defa gömlek değiştirir. Gündüz ve gece K.'lerinin başkalaşma evreleri birbirinin aynıdır. Bir kısım tırtıllar, bu halde iken bitkilerin yaprak, tomurcuk ve çiçek gibi dış parçaları ile, bir kısmı da meyvelerin etleri - iç parçaları - ile beslenirler.

Tırtıl başkalaşmaya uğramadan önce ipekten bir düğme yapar ve ona yapışır. Deri değiştirdikten sonra toplu bir şekil alır ve çıplak pupa haline geçer. Bu başkalaşmaya krizalit evresi denir. Evcil ipek böceği (Bombyx mori) krizalit evresini geçirmek için kendisine koza örer. Bazıları da ipek iplik yaparak vücutlarının orta kısmından kendilerini bir yere bağlar ve devreyi böylece atlatırlar. Krizalit evresi haftalarca sürer. Organların teşekkülünden sonra K. olur. Ancak krizalit evresinden çıkınca böceğin vücudu ve kanatları ıslaktır. Birkaç saat hareketsiz kalır, kuruyabilmek için ileri geri hareket eder. Nihayet birdenbire uçar; arkadaşlarının yanına veya rengârenk çiçeklere gider.

Gece K.'lerinin en marufu ipek elde ettiğimiz ipek böceğidir. Güve dediğimiz bazı küçük tür pervanelerin tırtılları son derece zararlıdır. Kürk ve yünlü elbiselere, çeşitli hububat tohumlarına, meyve ağaçlarına, yapraklarına ve meyvelere musallat olan ve büyük zararlar veren bir çok pervane ve güve türü bulunur.

Lahana K.'i (Pieris brassica), evcil ipek böceği K.'i (Bombyx mori), küçük tavus K. (Saturnia pavonia), büyük tavus K.'i (S. pyri), Apollon K.'i (Parnassius apollo), kuyruklu K. (Papillio machaon), akşam tavus K.'i (Smerinthus acellata), gündüz tavus K.'i (Vanessa poi) piralis (Pyralis), un güvesi (Ephestia kuhniella), giyim güvesi (Tineola Biseliella)ve kürk güvesi (Tinea pellionella) türleri tanınmıştır.

KELEBEK HASTALIĞI: bk. DİSTOMATOZ.

KELEK, ırmaklarda kullanılan ve şişirilmiş tulumlar üzerine kurulan bir çeşit sal. Bu sal özellikle Dicle, Fırat, Murat ve Zap ırmaklarında kullanılır. K.'ler, büyüklüklerine göre birkaç kişi tarafından idare edilir. Bu sallar yolcudan başka tahıl, yapı kerestesi gibi yükler de taşır.

KELER BALIĞI (Rhina Squatina), Köpekbalıkları takımının Kelergiller (Rhinidae) familyasından bir balık türü. Uzunluğu 1,5 m olan K. B., bir defada 20 yavru doğurur. Ilık ve tropik denizlerde çok yaygın olarak yaşar.

KELERLER, kertenkele, bukalemun gibi beşer parmaklı, dört ayaklı, kuyrukları gövdelerinden daha uzun hayvan cinslerini içine alan sürüngenler takımı. K.'ler, dört ayakları olduğu halde vücutları ile sürünerek yürürler ve çok çeviktirler. Küçük böcekleri yiyerek beslenen K.'lerin su K.'i, kaya K.'i, yeşil K., alaca K., zehirli K. ve kertenkeler (kertenkele) gibi birçok çeşitleri vardır.

K.'lerin boyları genel olarak çok kısadır. Kıvrık ve kuvvetli tırnakları sayesinde ağaçlara, duvarlara, hattâ tavana bile tırmanabilirler.

K.'lere dünyanın hemen hemen her yerinde rastlanabilir. Bunların en irileri ve derisi en alacalı olanları Ekvator bölgesinde yaşar. Burada yaşayan K.'ler et yiyerek beslenirler. Timsah (b. bk.) bu çeşit K.'lerin en tanınmış örneğidir. K.'lerin yirmi bir familyası vardır.

KELERGİLLER (Rhinidae), Omurgalı hayvanlardan Balıklar (Pisces) sınıfının Köpek balıkları (Selachii) takımının Örtülü omurgalılar (Tectospondyli) alt takımına giren bir familyası.

Başları ve vücutları yassıdır. Uzunlukları genel olarak 1,5 m civarındadır. Karınları sarımsı beyaz, sırtları kahverengi lekelidir. Anus yüzgeci yoktur. Buna karşılık göğüs yüzgeci çok büyüktür, solungaçlarının bir kısmını örter. Bir batında 20 kadar yavru doğururlar. Keler (Rhina squatina) bu familyanın tek türüdür.

KELES, Bursa iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 21 110 (1970) dur. Orhaneli'ne bağlı bir bucak iken 1963'te ilçe haline getirilmiş olan K.'in sınırları, doruklar kısmındaki granit, gnays ve mermerlerin I. Zaman örtüsü altından sıyrıldığı, disimetrik ve üstü açılmış bir antiklinale tekabül eden Uludağ'ın güney yamaçlarından başlar ve Nilüfer ve Orhaniye ırmaklarının yukarı çığırlarını içine alır. 640 km² yi bulan bu alanda, dar ve derin vadiler içinde akan Nilüfer ırmağına doğru baş döndürücü bir tarzda alçalan Uludağ kesimi ile daha güneyde, derelerle yarılmış Neojen platolarında ekonomik faaliyet ve hayat birbirinden hayli farklıdır.

Eteklerde ıhlamur, dişbudak, kestane, ceviz gibi yayvan yapraklı, yukarılara doğru iğne yapraklı ağaçlarla kaplı, yerleşme merkezlerinin seyrek olduğu Uludağ'dan, ilçe halkı 300 ton kadar ceviz ve bir miktar kestane elde eder. Burası esas itibariyle hayvancılık alanıdır ve hayvanların çokluğunu, sayıları 35 000'e yaklaşan keçiler teşkil eder.

Nilüfer ve Orhaneli ırmaklarının yukarı çığırı, 1 200 - 1 400 m ortalama yüksekliğe sahip platolardır. Buradaki Neojen arazisi kısmen faylı olup Ağaçhisar ılıcası böyle bir fay çizgisi üzerinde yer alır. Neojenin yumuşak toprakları tarıma elverişlidir. Platonun aşınmış, düzleşmiş ve kuru yüzeylerinde halk, daha çok tahıl (buğday 3 685 ton; arpa 1 750 ton) üretir. Bu bölümde en çok beslenen hayvan, sayıları 50 bine ulaşan koyundur. Yıllık yağış tutarının (709,8 mm) fazlalığı, yazların fazla sıcak geçmemesine ilâve olarak nisbî nemin yüksekliği, mısır (yıllık üretim 1 650 ton) ekimi ile sulanabilen dere yataklarında çok çeşitli meyve ve sebze yetiştirilmesine imkân verir. İpek böcekçiliğinin yaygın olduğu devirden kalma dut ağaçlarından yılda 180 ton dut toplanır. Vadi içlerine yerleşmiş bahçelerden her yıl 2 500 ton elma, 700 ton erik, 330 ton kiraz, 70 ton şeftali ve 25 ton çilek elde edilir. Sebzeler içinde başta geleni patates (2 400 ton), fasulye (255 ton) ve nohut (250 ton) tur. Plato düzlüklerini vadi tabanlarına bağlayan yamaçların güneye bakan kısımları bağlarla kaplıdır. Bu bağlardan yılda 4 000 tondan çok üzüm kesilir.

Bahçeler içine dağılmış, ahşap 300 haneden ibaret K. kasabasında 1 765 nüfus barınır. Yıldırım Bayezid'in kardeşi Yakup Çelebi tarafından yaptırılmış bir caminin süslediği kasabada elektrik, 21 km öteden getirtilen içme suyu vardır. Çevre ürünleri K.'te toplandıktan sonra, kışın bir süre karla kapanan 64 km lik bir yolla Bursa'ya gönderilir.

KELES: Genel görünüş

KELİLE ve DİMNE, hükümdarlar için yazılmış ahlâkî bir Hint masal kitabı. Eserin adı, iki ana kahramanın, yani iki çakalın Sanskritçe adından, Karataka ve Damanaka (eski Süryânîce tercümesinde *Kalilag ve Dimnag*) dan meydana getirilmiştir. Yazarı kesinlikle bilinmemekle beraber, bazı kaynaklara dayanarak Beydeba adında bir Hint filozofu (bilgini) olduğu kabul edilmektedir. Batı'da ona, Bidbay; Arapçada ise Bidba veya Bidbah deniliyor. Eserin eski Farsça (Pehlevî) dan tercüme edilmiş olan Süryânîce metninde yazarın adı Biddog ve Bidvog diye geçer. Bu kelimenin Sanskritçedeki karşılığı «vidyapati» dir ve «ilmin sahibi» anlamındadır.

K. ve D.'nin yazarının adı ve soyu hakkında önemli bir iddia daha vardır: Osmanlı sultanlarından Murad Hüdavendigâr devrinde yaşamış olan Mehmed Küşterî adındaki bir Türk bilgini, *Şeceretü'l-Beşer fi Hakikati'l-Haber* adlı eserinde K. ve D.'nin yazarının Bakû (Azerbaycan) da doğmuş (M. S. 81) ve sonradan Hindistan'a gitmiş olan Ketku adında bir Türk bilgini olduğunu söyler. Hattâ Mehmed Küşterî, Ketku'nun önemli müzik çalışmaları olduğunu ve ayrıca, Arapçaya *Nasihatü'l-Külliye* diye tercüme edilmiş olan bir başka eserinin olduğunu da yazıyor. Bu iddianın doğruluk derecesi nedir, henüz bilinmiyor. Ancak, Beydaba'nın kimliğine ait bilgi de kesin değildir. Fakat bu eserin Hindistan'da yazıldığı ise bir gerçektir. M. S. 300 yıllarında, Keşmir'de Vişnu mezhebinden adı bilinmeyen bir Brahman tarafından yazıldığı kuvvetli tahminlerdendir.

Doğu-bilim uzmanları (müsteşrikler) K. ve D.'nin ilk metnini bulmak için çok çalışmışlardır. Hint kitaplarından *Pança Tandra*'da ilk beş bölümünü bulabilmişlerdir. Eserin Sanskritçedeki adı *Kratka Dimnaka*'dır.

Hint hükümdarlarının hazinesinde saklı olan bu eser, VI. yüzyılda eski Farsça (Pehlevî) ya, Sâsânî hükümdarı Nûşirevân'ın özel tabibi Burzeveyh (Burzoe) tarafından tercüme edilmiştir. Bu tercümenin önsözünde Burzeveyh'in, Nûşirevân tarafından bu görevle Hindistan'a gönderildiğinden bahsedilir. Daha sonra bu tercüme kaybolduğundan yeni Farsçaya Arapçadan tercüme edilmiştir. Bunu, Niza-

meddin Ebü'l - Maânî Nasrullah bin Muhammed bin Abdülhamid yapmış ve Gazneli Behram Şah'a sunmuştur. Fakat, Farsça tercümelerin en güzelini XV. yüzyılda *Envâr - ı Süheylî* (Süheylî'nin Nurları) adı ile Hüseyin bin Ali el - Vâizü'l - Kâşifî (ölm. 1504) yapmıştır.

K. ve D.'nin Fars diline üçüncü tercümesi ise Ebü'l - Fazl tarafından yapılmıştır (1578). Bu daha ziyade Kâşifî'nin tercümesinden bir aktarma (iktibas) şeklindedir ve Timuroğulları'ndan Ekber Şah'ın emriyle yazılmıştır.

Bu eserin Arapçaya tercümesi, VIII. yüzyılın başlarında, Abdullah İbnü'l - Mukaffa tarafından yapılmıştır. Mütercim ayrıca, orijinal bir sunuş (mukaddime) da eklemiştir. Mukaffa, aslen Firuzabad'lıdır. Mezdekîlik'ten ayrılarak Müslüman olmuş büyük bir bilgindir. Onun yaptığı K ve D. tercümesi Arap ülkelerinde sık sık basılmakta, bazılarında ise okul kitabı olarak okutulmaktadır. K. ve D.'nin dünyaya tanıtılmasında bu tercümenin büyük hizmeti olmuştur. Çünkü Türkçe, Farsça ve bütün Avrupa dillerine yapılan tercümelerin büyük bir çoğunluğu Mukaffa'nın eserinden yapılmıştır.

Bu eser eski Süryânîceye de tercüme edilmiştir (aş. yu. 570). Yine X. veya XI. yüzyıllarda bir Süryânî papaz, Mukaffa'nın Arapça metninden, kilisesinin dili olan ve henüz o zamanlar ölü bulunan bir dile tercüme etmiş ve esere Hıristiyan rengi vermeye çalışmıştır.

K. ve D.'nin Türkçeye de birçok tercümeleri yapılmıştır. Bunların ilkinin, Nasrullah'ın Farsça tercümesinden, Kul Mesud Gülşehrî tarafından yapılıp Aydınoğlu Umur Bey (1309 - 1347) e sunulmuş olduğu tahmin ediliyor. Daha sonra kimliği bilinmeyen bir yazar bunu, nazma çekerek Sultan I. Murad (1362 - 1389) a hediye etmiştir. Fakat, Türkçeye yapılan tercümelerin en meşhuru, Ali Çelebi (1523 - 1572) nin, *Envâr - ı Süheylî*'den yaptığıdır. Ali Çelebi bunu, *Hümayunnâme* adı ile yazıp Kanunî Sultan Süleyman (1520 - 1566) a sunmuştur. Mütercim eserin önsözünde, sade ve açık bir dil kullandığını söylemekte ise de, gerçekte, ancak belli azınlığın anlayabileceği ağır bir Osmanlıca ile yazmıştır.

Ali Çelebi'den sonra daha birçok kişi eseri tercüme etmişlerdir. Hilâlî adında bir şair manzum olarak; Şeyhülislâm Yahya Efendi (Öl. İstanbul 1644) ve Osmanzâde Tâib (ölm. 1726), *Hümayunnâme*'yi özetleyerek yazmışlardır. Daha sonra Vidin Valisi Hafız Ali Paşa'nın divan efendisi Şerif İbrahim Mahir Efendi *Hümayunnâme*'yi sadeleştirmeye çalışmıştır (1849). Tanzimat devrinde Adanalı Ramazanzâde Abdünnâfi Efendi (1824 - 1891) de yine *Hümayunnâme*'yi esas alarak *Nâfiü'l - Âsâr* adı ile manzum bir eser meydana getirmiştir. K. ve D.'yi Ahmed Mithat Efendi (1844 - 1912) de Türkçeye tercüme etmiş, hattâ bazı açıklamalar da eklemiş ve *Hülâsa - i Hümayunnâme* adı ile yayınlamıştır (1888). Kitaba yazdığı önsözde açıkladığına göre, Sultan II. Abdülhamid (1876 - 1909), kendi özel kitaplığındaki bir el yazması metni göndererek, bunu, kolay anlaşılır bir dille Türkçeye tercüme etmesini istemiştir. Fakat basılan bu eserin dağıtılmasına yine Abdülhamid, bilinmeyen bir sebeple izin vermemiştir.

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında bu eserle ilgilenen olmamış; ancak 1945'te Ömer Rıza Doğrul, Mukaffa'nın Arapça metninden Türkçeye yeni bir tercüme yapmış ve Millî Eğitim Bakanlığı da yayınlamıştır. Bunun 1960'ta ikinci basımı yapılmıştır.

Bu eserin Doğu Türkçelerine de birçok tercümeleri yapılmıştır. Taşkentli Fazullah bin İsa ve Kazan'da Abdü'l - Allâm Faiz Hanoğlu tarafından yapılanlar, en önemlileridir.

K. ve D. amelî (uygulamalı) hikmet esasları üzerine kurulmuştur. Amelî hikmetten maksat ise, insanın iradesine tâbi olan işlerini, çıkarlarını ve tabiî hareketlerini yönetecek esasları tanıması ve ona göre hareket ederek hayatından beklediği yüceliğe (kemale) ermesidir. Amelî hikmetten kişiye ait olanına ahlâkî terbiye, aileye ait olanına ailevî terbiye, topluma ait olanına ise siyasî terbiye deniliyor. Bu eserde özellikle ailevî ve siyasî terbiyeye önem verilmiştir.

Amelî hikmet, tecrübelerin ve hayatî zorunlulukların gerektirdiği iş ve düşünce demek olduğu için, bunun aile ve toplum yaşayışını düzenleyen prensiplerini, herkesin anlayabileceği hikâyelerle öğretmek ve bu hikâyelerde hayvanları konuşturmak, doğulu milletlerde çok kullanılmış ve çok geliştirilmiş bir edebî tür (fabl) dür. Bu eser ise, bu türün en başarılısı sayılmaktadır. Gerek İslâm dünyasında ve edebiyatında, gerekse Hıristiyan dünyasında ve edebiyatında bu eser büyük bir rağbet görmüştür. Eserin bütün dünya dillerine yapılan tercümelerinden başka birçok da taklitleri yazılmıştır.

KELİME (Ar.) (yeni ter. sözcük), başlıbaşına bir anlamı olan ve bir veya birkaç heceden meydana gelen ses birliği. K.'ler basit (Fr. simple) olabildiği gibi, birleşik (mürekkep, Fr. composé) de olabilir. Birleşik K.'ler, iki veya daha çok K.'nin anlam, biçim, kuruluş, ve vurgu bakımlarından birtakım değişikliklere uğrayarak bir araya gelmeleri sonunda meydana gelir. Kelimelerin isim (yeni ter. ad), sıfat, fiil (eylem) gibi başlı başına anlamları olanlarına özerk K. (Fr. mot autonome) veya sözlük K.'si (mot lexicographique), edat (ilgeç) lar gibi ancak özerk K.'ler arasındaki ilgileri belirtmeye yarayanlarına da özerksit K. (mot accessoire) veya gramatikal K. (mot gramatical) adı verilir.

K.'ler kökenleri bakımından halk K.'si (mot populaire) veya öt K.'si (mot indigène) ve alıntı K. (mot d'emprunt) olarak iki gurupta toplanabilir. Bir dilin öz malı olan yerli K.'ler, türetme, birleşme veya kalıplaşma yollarıyla yapılır. Türetme yoluyle yapılan K.'ler bir K. köküne veya gövdesine bir ek getirilerek yapılan K.'lerdir. K. kök ve gövdelerine belirli görevleri olan birtakım ekler getirilir. Birleşme yoluyle yapılan K.'lerde, ayrı anlamlı bir veya birkaç K., yeni bir anlamı bildirmek üzere belirli birtakım kurallara göre yan yana getirilir. Kalıplaşma yoluyla yapılan K.'lerde ise herhangi bir K. ile birleşen bir çekim veya yapım eki, bilinen rol ve göreviyle kullanılmayıp, eklendiği K. ile ayrı bir anlam verecek biçimde birleşir. Kalıplaşma yolu K. yapımında belirli şartlar altında kendi kendine oluşan bir yoldur. Buna karşılık, türetme yolu, o dili konuşan ve yazanlar için her zaman açıktır.

K.'ler yapı bakımından genel olarak iki bölüme ayrılabilir: kök ve ek.

Kök, bir K.'nin yapısı ve anlamı bozulmadan ayrılabileceği en küçük bölümüdür. Ek ise, K. yapımında veya çekiminde kullanılan ve kendi başına anlamı bulunmayan parçadır. Bildirilmek istenen kavram, varlık ve eylemlere göre köklere türlü ekler getirilir. Türkçede K. kökleri daha çok bir hecelidir. Dilimizde yalnız bir ünlüden meydana gelen K. kökleri varsa da, kökler daha çok bir ünlü ile bir ünsüzden veya bir ünsüz ile bir ünlüden veyahut

bir ünsüz bir ünlü ve ünsüzden meydana gelir. Türkçe'de bir ünlü ve iki ünsüzden (art gibi) veya bir ünsüz bir ünlü ve iki ünsüzden meydana gelmiş kökler de vardır.

K. hazinesi, bir dilde kullanılan kelimelerin bütününü kapsar. Bir yazarın kullandığı kelimelerin bütününe de bu ad verilir. K. hazinesi bakımından zengin diller olduğu gibi, bu yönden gelişmemiş ve fakir kalmış diller de vardır. Dillerin K. hazinelerinde yer alan K.'lerin sayısı kesin olarak tesbit edilemez. Her halde, bu sayı sınırlıdır. K. hazinesinde kullanılan K.'lerin sayısını tespit ederken K.' lerin çok anlamlı olmaları bir güçlük meydana getirir.

K. hazinesini yapı bakımından araştıran bilim koluna K. bilimi (Fr. lexicologie) adı verilir. Leksikografi, morfoloji, etimoloji, ve stilistik gibi bilim kollarını kapsayan K. bilimi (leksikoloji), son yıllarda bağımsız bir bilim olarak büyük gelişme sağlamıştır.

KELİME OYUNU, kelimelerin çok anlamlı olmasından veya benzerliklerinden yararlanarak yapılan nüktelere verilen ad. Edebiyatta ve özellikle sahne oyunlarında (daha çok komedilerde) sık sık kelime oyunlarına baş vurulur. Karagöz oyunlarında da kelime oyunları büyük bir yer tutar.

KELİME - İ ŞEHADET, İslâm dininin beş temel kuralından biri ve ilki. Tanıklık sözü, Eşhedü en lâ ilâhe ill'Allah ve eşhedü enne Muhammeden abdühu ve rasûlühu (Allahtan başka tanrı olmadığına ve şüphe yok ki hazreti Muhammed'in tanrının kulu ve elçisi olduğuna tanıklık ederim) anlamındaki iki cümleden meydana gelen ve kişiye Müslümanlığını açıklama fırsatını veren ibaredir. Bu sözün gönülden kabul edilmesi ve açıkça söylenmesi ile kişi İslâma gelmiş olur. Bk. İSLÂM ve İMÂN. K.'in birinci cümlesi Kelime - i tevhid (b. bk.) dir. Tevhid ve Kelâm ilminin temelini teşkil eder. K. Ş. de Kelime - i Tevhid gibi kelime sözüyle tanımlanabilir. Farsçada Ferd kelime deyimiyle anılır. K. Ş., «Şüphe yok ki ben, Allah'ım. Benden başka tanrı yoktur. Benim rahmetim, gazabımdan ileridedir. Kim ki Allah'tan başka tanrı yoktur ve şüphesiz ki Muhammed onun kulu ve resûlüdür diye tanıklık ederse, cennete hak kazanmış olur.» (Abdurraufü'l - Munavî, *el - ithafû's - seniyye bi'l - ehâdisi'l - kudsiyye.* Kahire 1354). Enes b. Malik'ten gelen bu kutsal hadisi teyid eden diğer bir hadis ise, İbnü Ömer'in rivayetidir. Burada da Hazreti Peygamber «İslâm beş şey üzerine kurulmuştur. Allahtan başka tanrı olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğuna tanıklık etmek...» (Zebidî, *Sahih - i Buharî Muhtarası Tecrid - i Sarih Tercümesi,* İstanbul, 1928, I, 24). İslâmın temel kuralı «Tanrının birliği (vahdaniyet) ilkesinde Peygamber'in bu şekilde anılmasını, batılı eleştiriciler bir za'f olarak göstermek istemişlerdir (L. Caetani, *İslâm Tarihi.* İstanbul 1927. I, R. Dozy, *Essai sur l'histoire de l'Islamisme* 18). Ancak, bu ifade İslâmın tevhid ilkesini sarsıcı değil, tersine kuvvetlendirici bir karakter taşımakta, tevhid ilkesini insanlığa duyurmakla görevli kişinin yanlış tanınmasını, sadece, Allah'ın yaratıklarından biri ve her insan gibi fâni olduğunu, görevinin de elçilikten ibaret bulunduğunu göstermek suretiyle Hz. Muhammed hakkında batıl ve yanlış zanlara kapılmayı önlemektedir. K., ikinci cümlesi ile daha sonra Siyer ilminin doğmasına âmil olmuştur. Gerçekte *Kur'an*'ın ve İslâmiyetin tevhid ilkesinin formüle edilmiş şekli olan K. Ş.'i anlayabilmek için Hazreti Muhammed'in siyretini bilmek zorunlu bulunmaktadır. K. Ş. aynı zamanda Ezân (b. bk.) ın 2 ve 3. cümlelerini de teşkil eder. Bu söz hakkında Molla Abdurrahman - i Câmî'nin, *Risâle fî kelimeti'ş - şehâde* adlı bir eseri vardır. Ayrıca Muvaffakuddin İsa İskenderî de *eş - Şehâde bi - fazli kelimeti'ş - şehâde* adıyle bir risale yazmıştır. Bk. KELİME - İ TEVHİD.

KELİME - İ TEVHİD, İslâm dininin temel kuralı «Tanrının birliği (vahdaniyet) ilkesini tanıtan deyim. *Lâ ilâhe ill'Allah* (Allah'tan başka tanrı yoktur) cümlesi. K. T.'e kısaca Kelime de denir. Aynı zamanda din kavramını da kapsar. K. T., Kelime - i tayyib arasında bulunmaktadır. İmanın sınırıdır. Nitekim bir hadiste «ben insanlarla savaşmaya, onlar *Lâ ilâhe ill'Allah* deyinceye kadar izinliyim» buyurulmuştur. Bir insanın «Allah'tan başka tanrı yoktur» demesi, «tanrı adına lâyık hiç bir varlık yoktur, tanrılık onun özüne özgüdür» anlamını taşımaktadır. Yoksa «tanrılık sıfatı Allah'a ait bir sıfattır, o, tanrılığında birdir demek» değildir. Buna karşılık Hanbelîlerden İbn. Akil, «bizce doğru olan söz, sıfatı ispatla birlikte Allah'ın tanrılığında tek olmasıdır, başka bir şey değil» demektedir. Sinan Paşa, Tazarruât'ında ise «ibadete lâyık tek mabud ancak Allah'tır. Tanrı olarak ancak Allah vardır» diyerek K. T.'i açıklamıştır. Tasavvuf ehline göre, K. T., ispata, yani mutlak varlığın ancak Allah olduğuna delâlet eder. İll'Allahî, mevhum sayılan bütün varlıkları yitirip, yok eden, Allah'ın mutlak varlığını benimseyen kimseler demektir. Ancak, K. T.'i dil ile söylemek yeterli değildir. Kişinin K. T.'den alacağı tat ve bulacağı nasibi düşünmesi gerekir. O zaman kişi Mücadele suresinde beyan buyurulan (*Kur'an*, LVIII. 22) iman sahipleri arasına katılmış demektir. Bk. İMAN.

K. T., *Kur'an*'da çeşitli âyetlerle kavram itibariyle açıklığa kavuşturulmuştur. En belirli olarak açıklandığı sûre ise *İhlâs* sûresidir. Bu özelliğinden ötürü söz konusu sûrenin bir adı da *Tevhid*'dir. Ayrıca, Hazreti Peygamber muhtelif hadislerinde K. T.'i açıklamış ve kavramını tanıtmıştır. Bunlar arasında Hazreti Musa'ya bildirildiği ifade olunan «Ey Musa, bir terazinin bir kefesine yer ve göklerde olanlarla denizlerde bulunanlar, öteki kefesine de Lâ ilâhe ill'Allah konsa, şüphe etme ki K. T. yine ağır basar», Hazreti Peygambere yönelen bir kutsal hadiste ise «izzetim, celâlim ve rahmetim hakkı için Lâ ilâhe ill'Allah diyen kimseyi ateşe koymayacağım» buyurulmuştur. Yine başka ve pek meşhur bir kutsal hadiste de «Lâ ilâhe ill'Allah benim kal'amdır. Kal'ama giren kişi de azabımdan emin olur denilmiştir.

K. T. hakkında birçok yazarlar risale veya kitaplar yazmışlardır. Bunlar arasında en eskisi Şeyh Ahmed Gazalî'nin, *Risaletü't - tecrid fi Kelimeti't - Tevhid* adlı eseri olup, oldukça temiz bir Türkçe ile Edirne müftüsü Mehmed Fevzi Efendi tarafından açıklamalı olarak tercüme edilmiştir (Taş basması. İstanbul, 1285). Şeyh Ekber'in K. T. risalesini ise *Mir'ât - i irfan* adıyle Şeyh Mehmed Es'ad Efendi dilimize çevirmiştir (Taş basması. İstanbul, 1337). Bundan başka, Siracüddin Muhammed b. Ömer el - Halebi, Şeyh Reslanü'd - Dimeşkî, Molla Lutfî, Kadı Zekeriya, Hasan b. Musa en - Nevbahtî gibi yazarların K. T. hakkında yazdıkları eserler, Arapça ve yazma olarak bulunmaktadır. Halvetî şeyhlerinden Marmaravî Ahmed Halife ile Hâkim Mehmed Rumî'nin risaleleri ise Türkçedir.

KELKİT, Gümüşhane iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 1 925 km² nüfusu 60 140 (1970), merkez nüfusu 6 548 (1970) dir. İlçeye bağlı 100 köy vardır. Bölge XIII. yüz-

KELKİT: Genel görünüş

yılda Trabzon Bizans imparatorları için mesire yeri rolü görmüştür. Kasabanın 17 km güney - doğusuna rastlayan Sadak köyündeki surlar, kilise ve su kanallarının harabeleri, muhtemel olarak bu devirden kalmadır. 1473 Otlukbeli savaşından sonra Osmanlıların eline geçen K., 1916'da Ermeni ve Rus istilâsına uğramış ve 1918'de düşmandan kurtulmuştur.

İlçe sınırları, kuzeyde çekirdeği granit olan Köse, güneyde de daha ziyade II. Zaman arazisinden yapılı Çimen ve Sipikör dağlarının yüksek kısımlarına kadar uzar. Bu dağları teşkil eden tabakalar, K. ırmağına doğru alçalır ve kısmen bataklık Mormuş düzlüğü ile ırmağın içinden aktığı senklinali meydana getirirler.

Yamaçları dik, 2 000 m yukarısındaki kısımları az arızalı, çok kere köknar, ladin, meşe ile kaplı bu dağlarda sık sık çobanların barındığı komlara; hayvancılığın yanı sıra bir miktar ziraatin de yapıldığı mezraalar arastlanır. Bu bölümde en fazla beslenen karaman cinsi koyundur (85 652 baş), onu sığır (49 525 baş) takip eder. Bundan başka ilçenin güneyindeki dağlık sahada yer alan Balkaya, Çakırlar, Aşut köylerinde arıcılık yapılır.

K. oluğunda yıllık yağış tutarı (400 - 450 mm) Karadeniz kıyılarına nazaran yarı yarıya azalmakla kalmaz, yağış rejiminde de değişmeler olur. Yılın en yağışlı mevsimi kıyıda Sonbahar iken burada, Doğu Anadolu tesirlerinin kendini hissettirmesi sonucu, İlkbahardır ve Yaz mevsimine isabet eden yağış tutarında biraz artma görülür.

Yağışlardaki bu azalma, sebze ve meyve bahçelerinin akarsu boylarına sığınması sonucunu doğurmuştur. O sebeple, son yıllarda gelişmiş elma bahçeleri, daha yağışlı Köse dağlarından inen ırmakların K. oluğuna ulaştığı kısımlardaki birikinti konilerine yerleşmiştir. Özen köyü bunlardan biridir. Oluğun kuru yerleri tahıl (buğday 19 bin ton, arpa 17 bin ton); sulanabilir kısımları mercimek (1 200 ton), aynı zamanda geçirimli topraklardan hoşlanan patates (5 000 ton); özellikle şeker pancarı (14 892 ton) ekimine ayrılmıştır.

İlçe merkezi olan kasaba, K.'e güneyden karışan Balahu deresinin sağ yakasında bulunur. Deniz seviyesinden 1 430 m yükseklikte bulunan kasaba, çarşı kısmında çatılı 3 - 4 katlı; diğer kısımlarda 1 - 2 katlı ve yağış azlığının sonucu toprak damlı, fakat toplu meskenlerden ibarettir. Orta okulu olan K. kasabası meyve ve sebze bahçeleriyle çevrilidir.

KELKİT, Yeşilırmak'ın kollarından biri. Uzunluğu 320 km dir. Kaynaklarını Gümüşhane dağlarından alır. Çoruh ırmağı doğrultusunda fakat ters yönde, Kuzey Anadolu fay hattını takiben akarak, Erbaa batısında Yeşilırmak'a karışır. Yüksek ve nisbeten yağışlı Karadeniz kıyı dağlarının iç kolları arasında seyreden K., Yeşilırmak ve özellikle kurak İç Anadolu'da uzun bir yol izleyen Çekerek'ten bol su taşır. Nitekim Niksar - Reşadiye yolunun 15. kilometresindeki Fatlı'da, K.'in, yatağından 1 saniyede geçirdiği su miktarı 73.6 m^3; Yeşilırmak'ın Turhal - Amasya şosesi 7. kilometresindeki Sütlüce'de 26,2; Çekerek'in ise, saniyede 5 m^2 su taşıyan Çorum'un Çat ırmağı hesaba katılmadığı takdirde, 23 - 24 m^3 ten ibarettir.

K. ile Yeşilırmak ana kolunda taşkınlar, âzamîsi Nisan'a rastlamak üzere Mart'tan Haziran sonuna kadar devam eder. Bu sırada ortalama âzamî akım K.'te 239 m^3; Yeşilırmak'ta 60,2 m^3 tür. Bununla beraber gözlem süresi boyunca K.'te debinin 802 m^3 e çıktığı olmuştur. Âzamî akımı Mart'a rastlayan Çekerek'te taşkın süresi (Mart başı - Nisan sonu) daha kısadır ve onun en yağışlı mevsimi ilkbahar olan İç Anadolu'nun etkisinde kalmasına karşılık, Yeşilırmak ile K. taşkınlarının yaza kaymasında her mevsimi az veyâ çok yağışlı Karadeniz iklimiyle, geçtikleri yüksek yerlerdeki kar erimelerinin de payı vardır.

Kısmen yaza kaymış olan ilkbahar kabarmaları, Temmuz'dan itibaren buharlaşmanın hızlanmasıyle ortadan kalkar. Yeşilırmak'ta 3, 2, K.'te 13, Çekerek'te 0, 3 m^3 lük asgarî akım değerleri Ağustos'a rastlar. Eylül'de yer yer düşmeye başlayan yağmurlarla akımlardaki gerileme durur. Çekik devre, kış yağışlarının çok kez kar biçiminde düşmesi yüzünden ilkbahara kadar sürüp gider.

Bu halleriyle K.'in yağmur ve kar ile beslendiği söylenebilir. K. taşkınlar sırasında, çekik devreye göre ortalama 20 kat daha fazla su akıtır (Bu değer, Çekerek'te 200 kata varır). Bundan dolayı K., Çekerek'ten biraz daha düzenli bir rejime sahiptir.

KELLER, Gottfried (Zürich 1819 - Zürich 1890), Almancayı kullanan İsviçre'li yazar. Kendi hal tercümesine dayanan *Der grüne Heinrich* (Yeşil Heinrich) [1854 - 1855, 1878 - 1880] adlı romanı, şiirleri ve kısa hikâyeleri onu XIX. yüzyılın Almancayı kullanan İsviçre edebiyatının en ileri gelen temsilcisi kılmıştır. Başka eserleri: *Gedichte* (Şiirler) [1846]; *Neuere Gedichte* (Yeni şiirler) [1851]; *Die Leute von Seldwyla* (Seldwyla'lılar) [1856].

G. KELLER

KELLER, Helen Adams (Tuscumbia, Alabama 1880 - Westport, Connecticut 1968), Amerikalı kadın yazar ve pedagog. On dokuz aylık iken kör, sağır ve dilsiz olmuştur. Yedi yaşında iken Anne Mansfield Sullivan adında bir pedagoga verilmiş ve ondan, sağır - dilsizler için kullanılan metodla düşüncelerini belirtmeyi, sonra da yazmayı ve konuşmayı öğrenmiştir.

K. üniversiteye giderek unvanlar kazanmış ve kendi hayatına ait eserler yazmıştır: *The story of my life* (Hayatının hikâyesi) [1902]; *The World I live in* (İçinde yaşa-

dığım dünya) [1908]. Arthur Penn'in *Miracle in Alabama* (Alabama'da mucize) [1962] adlı filmi K.'in hayatını işler. K.'in şaşırtıcı gelişmesi birçok eserlerde incelenmiştir. Son yıllarda çıkan Harrity ve Martin'in *The three lives of Helen Keller* (H. K.'in üç hayatı) [1962] ve A. Schmitt'in *Helen Keller und die Sprache* (H. K. ve dil) adlı eserleri belirtilebilir.

KELLERMANN, François Etienne Christophe (Strasbourg 1735 - Paris 1820), Valmy dukası, Fransız mareşali. Merkez Ordusu (Armée du Centre) nun kumandanı iken Valmy (20 Eylül 1792) savaşını kazanmıştır. Alpler ordusuna atanan K., Lyon ayaklanmasını bastırmış (1793) ve Savoia'yı geri almıştır. 1804'te mareşal olmuş ve 1808'de kendisine Valmy dukası unvanı verilmiştir. 1809'da Hanau prensliğinin valisi olmuştur. 1814'te Bourbonların tarafına geçmiştir.

F. E. KELLERMANN

Oğlu François Etienne K. (Metz 1770 - Paris 1835), general olarak Marengo zaferinin kazanılmasında büyük rol oynamış, Portekiz'de (1808), sonra İspanya'da (1809-1811) savaşmış, Lüzen ve Waterloo savaşlarında yararlık göstermiştir. Kral Louis Philippe'ın tarafına geçmiştir.

KELLİK (Favus), saçlı deride trichophyton adlı klorofilsiz bir mantarın sebep olduğu bulaşıcı bir hastalık. tırnaklarda, vücudun kılsız yerlerinde de görülür. En çok 5 - 15 yaşındaki çocuklarda rastlanır. Saçlı deride meydana gelen kabuklar, hastalığın mikrobu ve sporlarıyla doludur. Hastalık, insandan insana ya doğrudan doğruya temasla veya kabuklara bulaşmış eşya ile geçer. Birçok evcil hayvan da bu mikrobu taşıyabilir.

Hastalığın başlangıcında, saçlı deride bir kabarıklık görülür. Eğer bu kabarıklık gözden kaçarsa, içinde K. mikroplarını, akyuvarları ve epitel hücrelerini saklayan çanak şeklinde kabuklar meydana gelir. Bunlar. sayıca, çok fazla olurlar. Kükürt renkli olan bu kabukların üzerinde saçlar bütünüyle dökülür. Kazındıkları zaman, altlarından, iltahaplı bir deri meydana çıkar.

Teşhiste esas, mikroskopik muayenedir. Tedavisi bir hayli zor ve uzundur. Temiz olmayan topluluklarda hastalık süratle yayılır.

Eskiden ağda, zift gibi maddeleri başa yapıştırıp bunları çekerek saçları yolarlar yahut saçları cımbızla teker teker alırlardı. K. bu gün saç diplerinin sabunlu su, sonra salisilik asitli alkolle temizlenip ovulması, kılların çekilip alınması; ilâçların uzun süre kullanılması ve röntgen ışınları gibi usullerle tedavi edilmektedir.

KELLOG, Frank Billings (Potsdam, New York 1856 - Saint Paul, Minnesota 1937), Amerikalı politika adamı. Cumhurbaşkanı Coolidge'in dış işleri bakanı (Devlet Sekreteri) olmuş (1925 - 1929) ve harpten feragati ifade eden Briand - Kellog paktı (1928) nı hazırlamıştır. 1929'da Nobel barış armağanını almıştır.

KELLOG PAKTI, Briand - Kellog Paktı, Amerikalı pasifistler S. O. Levinson ve G. T. Shotwell'den ilham alarak hazırlanan Amerika Birleşik Devletleri ile Fransa arasında Paris'te 27 Ağustos 1928'de imzalanan bir anlaşma. Görüşmeler Aristide Briand (b. bk.) ile F. B. Kellog arasında cereyan etmiştir. Bu paktla 15 devlet (bunlara 1938'e kadar 48 devlet daha katılmıştır) millî siyasetlerinin bir aleti olarak savaşı kanun dışı (outlaw) kılıyor ve aralarında çıkabilecek anlaşmazlıkları barışsever metodlarla çözmeyi taahhüd ediyordu. Savunma savaşları bir istisna teşkil ediyordu. Anlaşma her cins garanti ve müeyyideden sarf - ı nazar ediyordu. Bundan dolayı etkisiz kalmıştır. Nürnberg askerî mahkemeleri, Almanların 1939'da giriştikleri taarruz savaşının sorumlularının cezaya müstahak oldukları sonucunu K. P.'ndan çıkarmışlardır.

KELOĞLAN: Keloğlan, Türk halk masallarının çoğunda geçen ve önce herkes tarafından küçümsenen bir halk çocuğu iken, yavaş yavaş kurnazlık, beceriklilik (zorlukları yenme) gibi bir takım meziyetleri meydana çıkarak zekâsı, cesareti, hattâ yiğitliği ile muradına eren bir masal kahramanıdır.

Masal kahramanı K., seçkin, soylu, üstün vasıfları haiz olan sevimli bir tiptir. K.'ın fıtrî zekâsı, maharet ve başarıları onun aşağı halk tabakasından gelişini, çirkinliğini, hattâ kelliğini bile unutturur. Yine K., bir düzüye haksızlıklar, kötülükler yapan kimselerin karşısına sakınmadan çıkmakta, onlara kullandıkları aynı silâhla mukabele eder. K., gerekince kötülük yapmaktan da - K.'la Köse masalında olduğu gibi - çekinmeyen katı yürekli bir tiptir.

Öteki halk masallarının kahramanları amaçlarına erişebilmek için büyüye, büyülü vasıtalara, tabiatüstü güçlere baş vurmak zorunda kaldıkları halde, K. kurnazlık, hilekârlık, beceriklilik ile iş görür vasıtalar haline gelmiş, toplumun her tabakasına mensup kötüler, padişahlar, hattâ devler (divler) bile onun karşısında mağlûp düşmeğe başlamışlardır. K. tipi kahramanlar başlarından geçen birçok olaylar ve maceralardan sonra, masalın bitiminde emellerine mutlak nail olurlar.

Yine kötülük ve haksızlıklara karşı alttan ve derinden gelen bir kin ile karışmış bir saldırı veya bir direnme ihtiyacı K. masallarının bütün örneklerinde ortak bir özellik olarak bulabildiğimiz, esas unsurdur.

K. masal tipine yalnız halk masallarında değil, masallarla motif münasebetleri bulunan halk edebiyatı türlerinde de tesadüf edilir. Bu arada Köroğlu destanında ve halk masallarından *Âşık Garip*, *Tahir ile Zühre*'de de bu tip vardır. Bu suretle K. tipi, yalnız masallarımıza has olmayıp, halk edebiyatının başka kollarına da yayılmış, bu yollarla halkın dilinde ve hafızasında önemli yer almıştır.

Genel olarak K. tipine, başka milletlerin masallarında da rastladığımız halde, *masal şekli olarak* «Kelli Keloğlan» masal tipinin bize has olduğunu anlamış bulunuyoruz. İşte K. tipi bize has, K. masalları da yerli ve millîdir demekten ziyade, bu tip, bu çeşit masallar - bu mahiyetiyle - başka milletlerden çok, bizde özel ve geniş bir yer almış, sevilmiş ve zengin şekillere bürünmüştür.

K.'ın, K. tipinin genel olarak, tarif ve tasvirinden sonra, bu masalların iki çeşidini belirleyerek ayıralım: 1. asıl K. Kellioğlan masalı. Burada masalın başından sonuna kadar K. kel (dazlak) kalır. 2. (Düzmece veya tebdil değişik kıyafetle gezen K. masalı). Burada herhangi bir *baskı* veya *büyülenme* yüzünden, yerini yurdunu terk etme zorunda kalan, toplumdaki eski mevkii ile uygun düşmeyecek bir iş görme zorunda kalan bir kahraman vardır. K. masalları, bir komik - epik dairesi gibi birbirlerine zincirle-

nerek yürüyen, dağınık parçaları kolaylıkla yeniden kurulabilecek bir bütün özelliği göstermektedir.

Germen, Kelt ve Latin dünyalarında birinci gruptaki K. masallarının benzerleri bulunduğu halde, Orta Doğu'da, İran, Türkistan, Rusya ve Balkan (özellikle Bulgar, Romen, Sırp) milletlerinde bizden geçmiş örnekler halinde pek yakın benzerleri bulunmaktadır. Bunlardan Balkan K. masalları, bizim K. masallarının alanına girerler.

Doğu ve Batının birçok milletlerinde benzeri bulunan K. masalları Türkiye'de Keloğlan, Azerbaycan'da Keçel Mehmet yahut Keçel Yeğen, İran'da Keçel diye adlandırılmaktadır. Bu ad (masal tipi) Gürcü'lerde Kel Kafalı Kaz Çobanı, Alman'larda «Grindkoph» ya da «Goldener» diye isimlendirilir. Türk - Osmanlı halk edebiyatında, önemli bir kısmı yazılı (mektup) olan birçok K. masalları vardır. Geniş bir halk topluluğu ağzında ve arasında birtakım varyantları olan ve söylenen bu masallar, büyük bir çoğunlukla toplanmış, hemen hepsi de *K. masalı* adı altında yayınlanmıştır. Bu masallardan en ünlü olanlarının adları şunlardır: Köse Değirmenci ile Keloğlan, Keloğlanla Devler, Keloğlanla iki Padişah, Keloğlanla Kırk Haramîler, Keloğlanla Padişah, Keloğlanla Devler Ağası, Keloğlanla Kötü Hasan ve Keloğlanla Üç Canbazlar. Son olarak Tahir Alangu, bunların 18'ini bir kitapta toplamıştır (İstanbul 1967).

Asıl K. masallarının coğrafî yayılma alanını bugün artık tâyin edebildiğimiz halde, tarihî kıdemini ancak kestirme yoluyle, XVII. yüzyıldan daha gerilere ulaştıramıyoruz.

KELSOS [Lat. Celsus] (II. yüzyıl), Yunan filozofu. Antoninus'lar zamanında Roma'da yaşamıştır. Hıristiyanlara hücum eden *Alēthēs logos* (Gerçeği ifade eden nutuk) başlığı altında yayınladığı yazılarıyle ün kazanmıştır. Kaybolmuş olan bu yazıların mevcudiyeti Yunanlı Kilise babalarında Origenes'in buna karşı yazdığı *Kata Kelsout* (Kelsos'un yazısına karşı) başlıklı yazısından anlaşılmaktadır.

KELT DİLLERİ, Hint - Avrupa dillerinin İtalo - Kelt koluna bağlı dillere verilen ad. Bu diller eskiden Hint - Avrupa dilleri alanının batı ucunda, Fransa, İtalya, İspanya topraklarında ve Britanya adalarında konuşulurdu. Bu duruma göre, K. D., 1. Kıta Keltçesi ve 2. Ada Keltçesi olmak üzere iki bölüme ayrılır.

1. Kıta Keltçesi, Gallia dili (veyâ Galca) adıyle anılan bir dilden meydana gelmiştir. Eskiden Gallia'da (bugünkü Fransa'da) İtalya ve İspanya'nın kuzey bölgelerine yayılmıştır.

2. Ada Keltçesi ise Goidel ve Brython kollarına ayrılır. Goidel kolunda yer alan başlıca dil, İrlanda'da konuşulan İr (yerli adı: Gaedhilge) dilidir. Eski İrce'den özel bir yazı ile yazılmış birtakım yazıtlar kalmıştır. Eski İrce, Latin alfabesine dayanan özel bir yazı ile yazılmış dinî metinlerle devam etmiş, XI. yüzyıldan başlayarak zengin bir edebiyat dili haline gelmiştir. XVI. yüzyıldan sonra Yeni İrce adını alan bu dil, İngilizcenin baskısı karşısında gerilemeye başlamıştır. İrlanda'nın bağımsızlığa kavuşmasından sonra İrce konuşanların sayısı tekrar artmıştır. Bugün İrlanda'da İngilizcenin yanında İrce de resmî bir dildir. İrcenin lehçeleri üç grupa ayrılır: 1. Güney (veyâ Munster) grupu; 2. Batı (veyâ Cannaught) grupu; 3. Kuzey (veyâ Donegal) grupu. İrce V. yüzyıldan başlayarak İngiltere'nin kuzey - batı bölgelerine ve İskoçya'ya da yayılmıştır. İrcenin bir kolu XVI. yüzyılda İskoçya'da yazı dili olarak kullanılmış ve İskoç Gaelcesi (yerli adı: Erse) adını almıştır. Bu dili İngilizcenin İskoçya'da konuşulan bir şekli olan İskoç İngilizcesi (yerli adı: Scottish) ile karıştırmamak gerekir. İrcenin bir kolu da İngiltere ile İrlanda arasındaki Man adasına geçmiş ve orada Manx şeklini almıştır.

Ada Keltçesinin Brython kolu, eskiden İskoçya'nın güney sınırından başlayarak bütün İngiltere'de kullanılırdı. Roma ve Anglo - Sakson akınları karşısında Brython kolu gerilemiştir. Bu kola bağlı olan Kymry dili (yerli adı: Cymráeg, İngilizce adı: Welsh) İngiltere'nin Wales bölgesine çekilmiş ve orada yazı dili olarak gelişmiştir. Brythoncanın bir kolu olan Corn dili (yerli adı: Caenoack, İngilizce adı: Cornish) ise İngiltere'nin güney - batı ucunda, Cornwall bölümünde konuşulmuştur. XI. yüzyıldan başlayarak yazılı anıtlar bırakmış olan Corn dili, XVI - XVII. yüzyıllarda dinî oyunlarda kullanılmış ve XVIII. yüzyılda İngilizcenin baskısı altında yok olmuştur. VI. yüzyılda İngiltere'nin güney - batısından Fransa'nın kuzey - batı ucundaki topraklara yayılmış olan Breton dili (yerli adı: Breiz) de Brython koluna bağlıdır. Breton dili Bretagne adını alan bu bölgede VI. yüzyıldan başlayarak yazılı anıtlar bırakmış, XVI. yüzyıldan sonra da yazı dili olarak kullanılmıştır.

KELTEMİNAR KÜLTÜRÜ, Yeni Taş Devri'nde gelişmiş bir kültür. Aral gölü çevresinde, Amuderya ırmağının aşağı kesimi (Özbekistan) üzerinde Cambaz Kale'de yaşamış ve K. K.'nün sahibi olan bu insanlara ait, içine yüz kişinin sığabilecegi, bir toplum evi meydana çıkarılmıştır.

KELT - İBERLER, eski çağlarda İspanya'da yaşayan bir millet. Bu ad hem İber Yarımadası'nın ortasında yerleşmiş olan, hem Tajo (Tagus) nun güneyinde yaşayan Keltlere verilir. Bütün bu Keltler, Numantia'nın Romalılarca zaptı (M. Ö. 133) ndan sonra Romalılara teslim olmuşlardır.

KELTİNE, Britann'ların efsanevî atası Bretanos'un kızı. Herakles, Geryon'un boğa veya öküzlerini geri getirdiğinde, K. sürüyü saklamış ve Herakles'e, ancak sevgisi karşılığında geri vereceğini bildirmiştir. K.'nin güzelliği karşısında Herakles razı olmuş ve böylece, Keltlerin efsanevî atası olan Keltos'un babası olmuştur.

KELT'LER, Hint - Avrupa familyasına bağlı bir dil kullanan milletler grupu. K. öbür Hint - Avrupa gruplarından M. Ö. II. binyılına doğru özel karakterleriyle ayrılırlar. Asıl ülkelerinin Almanya'nın güney - batısında, Rhein ile Tuna arasında bulunduğu sanılır. Hallstatt devresi (M. Ö. I. binyılın 1. yarısı) nin başında kuzeye doğru Balt'larla, Balkanlar ve Alpler arasından da Yakın Doğu ve İtalya'da yaşayan milletlerle temas hâlindedirler. K.'lerin birinci istilâsı Bronz çağında Britanya'ya, sonra da çok geçmeden Orta Gallia'ya erişir. M. Ö. 700 - 600 yıllarında Lorraine, Bourgogne ve Jura'da çok sayıda K.'ler bulunur. La Tène devresi (M. Ö. VI - I. yüzyıl) K.'lerin büyük genişlemesine ve medeniyetlerinin gelişmesine şahit olur. K.'ler M. Ö. VI. yüzyılda İber yarımadasında yerleşirler. M. Ö. V. yüzyılda Armorik (Bretagne) i işgal ederek Rhône vadisi boyunca güneye doğru kayarlar. Bünyeleri sonra Doğuya doğru genişleyerek Bohemya'ya erişirler. M. Ö. aş. yu. 393 - 386'da Etrusk devletini sarsarlar ve Po vâdisinde yerleşirler. M. Ö. III. yüzyılda Hellenistik kral-

lıkları istilâ ederek, sonradan Galatya adı verilecek olan ülkeye yerleşirler. Bu sıralarda K.'lerin genişlemesi son haddine varır. Fakat K. kabileleri arasında hiçbir dayanışma sağlanamamıştır. Çok geçmeden çöküntü başlar ve hızla devam eder. M. Ö. 225'te K.'ler Romalılara yenilmişlerdir (Telamon burnu). Kuzeyde Germenler onları Rhein ve Tuna'ya kadar geri atmışlardır. Nihayet (M. Ö. II. yüzyıldan M. S. I. yüzyıla kadar) Romalılara teslim olmuşlardır.

Medeniyetleri: Tarım alanında kabiliyet gösteren K.'ler zanaat kollarında da başarı sağlamışlardır. Onların yaptıkları metal kazanlar ve çanak çömlekler bütün batıda rağbet görmüş ve kurmuş oldukları yol şebekesi sayesinde Batının bütün bölgelerine gidilmiştir. Bu yol şebekesini olduğu gibi kabul eden Romalılar, taşla döşeyerek sağlamlaştırmakla yetinmişlerdir. Sosyal düzenleri aristokratik tipte idi. Toplumun en yüksek seviyesinde Druid'ler, yâni din ve ilim adamları sınıfı bulunurdu. Kabile ve klanların arasında tam bir ayrılığın hüküm sürmesine rağmen, K.'ler aralarında bir dereceye kadar millî ve dinî dayanışma duyguları beslerlerdi. Gallia'da, şimdiki Orléans ormanında, her yıl Druid'lerin tertip ettiği büyük bir adlî toplantı (réunion judiciaire) yapılırdı. K.'ler tabiat güçlerine taptıkları gibi, birçok bölgesel tanrıları da vardı. Tasvirlerde tanrıyı tanıtacak semboller (çekiçli tanrı) kullanılır, birtakım hayvan şekilli (meselâ geyik ve koç başlı) tanrılarla da karşılaşılır.

K. sanatı çok orijinaldir. İnsan bedenini idealize eder. Şekilleri birbirinden ayırarak, bunları süs elemanları ve semboller olarak kullanır.

KELÛK, Abdullah. Anadolu Selçukluları devrinde yetişmiş olan ünlü bir mimar. K.'ün gerek adının okunuşu, gerek millîyeti henüz tam olarak açıklığa kavuşmuş değildir. Yabancı araştırıcılar bu adı Kâlûs, Kelûl, hatta Manlûk gibi okumaktalarsa da, bugün yaygın olarak kabul edilen K. okunuşu da Türk diline göre bir anlam ifade etmemektedir. Onun içindir ki bâzı Türk yazarları, bu adı Gölük veya Kölük şeklinde okumayı uygun görmüşlerdir. Yaşadığı devir ve soyu hakkındaki araştırılmalarda ise, yine bâzı benzetmelere dayanılarak, ona hem aşağı yukarı yüzyıllık bir ömür kazandırılmada, hem de Kelukvan b. Sinbad, Kelukî ve Kaluyanü'l - Kûnevî gibi üç ayrı imzanın muhtemelen hep aynı mimar olduğu sonucuna varılmaktadır. Sultan 1. Alâeddin Keykubad tarafından 622 (M. 1225) tarihinde onarılan Antalya surları üzerindeki Kelukvan b. Simbad imzasının, zaman bakımından, K.'ün olması mümkün değildir. 1225 yıllarında. K. ne kadar genç olsa da, daha sonra ortaya koyduğu eserlerdeki tarihlere bakarsak, onun Selçuklu Devletinin baş - mimarları arasında yer almasına imkân yoktur. Fakat 1225 yıllarında şöhret yapmış bir mimarın, aradan çeyrek yüzyıldan fazla bir süre içinde ülkenin hiçbir yerinde imzasına tesadüf edilmemesi de mümkün değildir. Nitekim K.'ün imzasını taşıyan veya onun olduğu söylenen eserler, 1258 - 1277 yılları gibi normal bir süre içinde görülmektedirler. Kelûkî imzası ise, bilindiği gibi, nispet ifade eder. Bu imzanın sahibinin, muhtemelen, K.'ün çıraklarından ve aynı zamanda kölelerinden olması gerekir. Kaluyân - i Konevî'nin, Mevlâna Celâleddin - i Rumî'nin müridlerinden olması ve İslâmiyeti benimsemesi olağandır. Ama, onun K. olmasına pek ihtimal verilemez. Zira Kaluyân, çağın töreleri gereğince Müslüman olduktan sonra, K. gibi Türkçe olması gereken bir ad değil, pek çok emsâlinde olduğu gibi, Alâeddin Siryanuş, Alemüddin Kayser, Aynüddevle, Kerimüddin Rumtaş gibi dinî bir ad alması ve eski adını da koruması gerekirdi. Bu bakımdan, K. ile Kaluyân'ın iki ayrı mimar olmaları ve K.'ün, doğrudan doğruya, pek çok örneklerinde görüldüğü gibi, kendi soyunda kullanılan bir adla adlandırılmış bulunmasını kabul etmek gerekir. K., bir usta ve sanatçı olarak, Selçuklu Veziri Sahip Ata Fahrüddin Ali b. Hüseyin'in (öl. 1285) himayesinde yükselmiştir. Onun, daha sonra parlak bir şöhret yapacak olan Kaluyân - i Konevî yi yetiştiren ustalardan biri olması muhtemeldir. Gerçekte, K.'ün imzasını taşıyan iki eser vardır. Bunlar, 1260 - 1265 yılları arasında Sâhib - Ata tarafından inşa ettirilen İnce Minareli Medrese ile Sâhib - Ata Külliyesi'dir. Ayrıca, Konya'da, Sâhip - Ata Türbesi; Sivas'ta, İlhanlı Veziri Şemseddin Cüveynî tarafından yaptırılan Çifte Minareli Medrese ile Erzurum'daki Çifte Minareli Medrese yapıları da onun sayılmakta ise de, kesin değildir. Ancak, K.'ün Türk mimarî tarihinde ve sanatında Sinan kadar kuvvetli izler bırakan bir mimar olduğu; âdeta, Selçuklu mimarîsinin onun damgasını taşıdığı ileri sürülmektedir. K., üstün teknik sahibi bir mimar, zengin plastik kavrayışları olan bir heykeltraş ve coşkun duygular taşıyan bir ressam olarak değerlendirilmektedir. Bu yüzdendir ki Selçuklu döneminin birçok eseri, belki de çıraklarının elinden çıktığı halde, onun sayılmaktadır. K.'ün ölüm tarihi bilinmemekte ise de, Erzurum Çifte Minareli Medrese'sini onun sayacak olursak, bu ünlü mimarın 1271 veya 1277'den sonra öldüğünü kabul etmemiz gerekir.

KELVİN SICAKLIK DERECESİ (Fr. Echelle de température absolue; İng. Absolute temperature scale, kelvin temperature), sıfır noktası mutlak sıfır noktası olan veyâ Celsius (santigrad) ölçeğinin sıfır noktasının 273,15° C altında bulunan mutlak bir sıcaklık derecesi. K. S. D., mutlak termodinamik sıcaklığın aynıdır. 1954'ten sonra termometrelerin derecelenmesinde bir tek standard sabit nokta kullanılır. Bu standard sabit nokta buz, sıvı ve su buharının birlikte termik dengede bulunduğu suyun üçlü noktasıdır. Suyun üçlü noktasının sıcaklığı, 1954'te, 10. Ağırlıklar ve Ölçüler Konferası'nda (Paris) tam 273, 16 kelvin derecesi kabul edilmiştir. Şimdi SI sıcaklık birimi olarak yalnız kelvin (K) kullanılır. Kelvin, suyun üçlü noktasının sıcaklığının 1/273,16 sı olarak tarif edilir. K. S. D.'nin büyüklüğü Celsius derecesinin aynıdır. Celsius derecesi t ve kelvin derecesi T ile gösterilirse $t = T - 273{,}15°$ olur (bk. MUTLAK SICAKLIK, SANTİGRAD SICAKLIĞI, RANKİNE SICAKLIĞI, FAHRENHEIT, SICAKLIK). Sıcaklıkların bir üst sınırı olmamakla beraber mutlak sıfır adı verilen bir tabiî alt sınırı vardır. Mutlak sıfır = 273,15 c dir.

KEM (coğ.), Sovyetler Birliği'nde, Kuzey Rusya'da bir ırmak. Uzunluğu 400 km dir. Beyaz Deniz'e dökülür.

KEMAH, Erzincan iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 2 354 km², Nüfusu 23 609'dur. Kanunî Sultan Süleyman'ın İran ve Irak seferine çıktığı sıralarda (1534 yılı) bir sancak olan K., önce Diyarbakır, daha sonra da Erzurum beylerbeyliğine bağlanmıştı. Fakat 1872'den beri ilçe haline getirilmiştir.

İlçenin güneyini, zirveleri 3 250 m ye kadar çıkan Monzur dağları kaplar. Kalın, açık renkli ve kırıklı II. Zaman kalkerlerinden yapılı Monzur dağları, güneybatı -

kuzeydoğu yonlü bir antiklinal mihverine tekabül eder. Dağın aşağılardan görünen dik manzarası, 2 500 - 3 000 metrelerde kaybolur ve yerini kuzeydoğuya doğru yükselen düzlüklere bırakır. Monzur dağlarının kuzeye dönük yüzünde, IV. Zaman buzullarının oyduğu buz yalakları ve tekne vadilere rastlanır. Kalkerlerin, dağda geniş alanlara yayılmış olması, karst olaylarının teşekkülüne imkân vermiştir. Karst şekillerinden en dikkat çekeni, Alpköy bucağına bağlı Sarıyazı köyündeki mağaradır. Mağara içindeki hava akımının yol açtığı şiddetli buharlaşma, yazın buraya sızan suların donarak buz haline gelmesi sonucunu doğurmakta, Sarıyazılılar da bu buzu, komşu köylerde satmaktadırlar.

Kuzeydeki Karadağ (3 030 m) ve onun devamını teşkil eden arızalar, yeşil kültelerden yapılıdır. Bu yüzden sırtları yuvarlak, dağların çizgileri daha yumuşaktır.

Monzur - Karadağ ve devamı arasına, İç Anadolu'nun III. Zaman arazisi, dar bir kuşak halinde sokulur. Karasu, yatağını bu aşındırılması kolay, yükseltisi az tortularda kazmış, Sivastan Erzincan'a ulaşmak için demiryolu bu oluğu seçmek zorunda kalmıştır. III. Zaman arazisinin denizel tortuları, karst olaylarının şekillendirdiği kalkerlerle temsil edilir. K.'ın kuzeybatısına rastlayan Ayranpınar köyü buzluk mağarası, söz konusu kalkerler içinde teşekkül etmiştir. Evliya Çelebi, bütün vilâyet halkının, peynirlerini bu buzlukta sakladığını nakleder.

III. Zaman tortularının bir kısmı da, acı ve tuzlu göllerde depo edilmiştir. Suların erittiği bu tuzlar, tuzlalara vücut vermiştir. Evliya Çelebi'nin 700 hanelik Kömür köyü güneyinde rastladığı ve Kırşehir'inkinden daha lezzetli tuzların elde edildiğini bildirdiği tuzla bunlardan biridir. Onun belirttiğine göre, Bingöl yaylalarına çıkan davar sahipleri, davarlarına yalatacakları tuzu, Kömür tuzlasından satın alırlardı.

İlçede ziraî faaliyet Karasu ile ona karışan derelerin aşağı çığırlarında toplanmıştır. Akarsu düzlüklerine yerleşmiş bahçelerden 740 ton zerdali, 500 ton elma, 480 ton armut, 850 ton patates, 92 ton fasulye elde edilir. Bağlar daha çok Kömür köyü ile K. etrafında toplanmıştır. K. bağları, kaynağını Monzur dağlarından alan Tanasur deresinin duru sularıyle sulanır. İlçe üzüm istihsali 262 tondur. Tahıl arasında ön sırayı buğday (6 730 ton) tutar. İlçede davar kadar (koyun: 39 587 baş, kılkeçi 17 644) olmamakla beraber, önemli miktarda (14 653 baş) sığır beslenir. Esasen kom ve mezraa adını taşıyan iskân noktalarının fazlalığı, hayvancılığın yaygın bir alan olduğunu ortaya koyar.

KEMAH: Kaleden görünüş

İlçe merkezi K., eski bir kale içinde kurulmuştur. Çift surla çevrili olan bu kale, XVI. yüzyıl başlarında Yavuz Sultan Selim'in gayretiyle Osmanlı ülkesine katılmış, surları onarıldıktan (1514 yılında) başka, büyük bir burç da eklenmiştir. Evliya Çelebi'nin ziyareti sırasında, kale içinde toprak damlı 600 ev vardı. Kasaba halkının o sıralarda başlıca meşgalesi çadır bezi dokumaktı. K.'ın çadır bezleri pek meşhurdu. XIX. yüzyıl ortalarında vukubulan deprem, kale içindeki kasabayı harap edince, halk Tanasur deresinin Karasu'ya karıştığı mahalle (1053 m) yerleşti. 1872'de yeni K. 6826 nüfuslu bir iskân merkeziydi. Cuinet'ye göre (1891) K., önemli bir ticaret ve el sanatları merkezi idi. El sanatlarının önemini kaybetmesi, K.'ın küçülmesine sebep oldu. Refahiye - Erzincan karayolu ile Sivas - Erzincan demiryolunun inşası bu gerilemeyi durduramadı. Halen 2 980 nüfuslu kasabanın başlıca eserleri, 1454'te Akkoyunlular tarafından yaptırılmış Gülabi bey camii, onun 100 m kadar ötesinde İlhanlılardan kalma Tugay Hatun imareti, derenin karşı kıyısında, bundan 750 yıl önce tuğladan inşa edilmiş Melik Mengücek türbesidir.

KEMAL, Mehmed (Beyrut 1884 - İstanbul 1919), Sirkeci Gümrük Salonu müdürlüğünden emekli ve Rüsûmat Meclisi başkâtiplerinden Arif Bey ile Rodos'lu Şeyh Vasfî Efendi kızı Nâfiye Hanım'ın oğludur. Rodos Medrese - i Süleymaniye mektebinde ilk, Rodos İ'dâdîsi'nin Rüşdiye kısmında orta, Antalya ve İzmir İ'dâdî'lerinde de lise öğrenimini tamamladı. 24 Temmuz 1908'de, II. Meşrûtiyet'in ilânından bir gün sonra, Mekteb - i Mülkiyye - i Şâhâne'den mezun olmuştur. 1908'de tayin edildiği Beyrut Vilâyeti, 7 Şubat 1909'da nakledildiği Cezâir - i Bahr - i Sefid (Ege Adaları) Vilâyeti Maiyyet Me'murluklarında stajını tamamlayıp kaymakamlığa yükseltilmiştir. Bu arada 9 Kasım 1908'den 3 Ocak 1909'a kadar Mergab ilçesi kaymakam vekilliğinde, 9 Şubat 1910'dan 14 Ekim 1910'a kadar Rodos İ'dâdîsi öğretmenliğinde de bulunmuştur. 1911'de Toyran, 1912'de Gebze, 1913'te Karamürsel, 1915'te Boğazlıyan ilçeleri kaymakamlıklarına atanmıştır. Boğazlıyan kaymakamı iken, 1915'ten 1916'ya kadar Yozgat sancağı mutasarrıf vekilliğinde de görevlendirilmiştir. 1916'da Batraski - Şam ilçesi kaymakamlığına, sonra İzmit sancağı muhâcirîn Müdürlüğüne nakledilmiştir. Son görevinden «.... Boğazlıyan Kaymakamlığı'nda bulunduğu sırada, menkul ve gayrimenkul bir takım (Ermeni) mallar (ın)'ın yağma edilmesinde ihmal ve terâhi'si görüldüğü tahkîkatla sabit olduğu cihetle Ankara Vilâyeti Meclis - i İdaresi'nin 22 Ocak 1916 gün ve 185 sayılı lüzûm - ı muhakeme kararı» ile görevinden azledilmiştir. Konya İstînaf Mahkemesi'nde yapılan muhakemesi sonunda (25 Temmuz 1918), itham edildiği suçlardan beraetine karar verilmiş ve Konya Zer'iyyât Kontrol Müfettişliğine atanmıştır. Bu görevde iken, Boğazlıyan kaymakamlığı sırasındaki Ermeni Tehciri Olayı'ndan sanık olduğu gerekçesiyle, I. Dâmâd Ferîd Kabinesi'nce 30 Ocak 1919'da Konya'da tutuklanarak İstanbul'a getirilmiş ve ünlü Bekirağa Bölüğü'ne hapsedilmiştir. Önce Heyretpaşa Harp Dîvânı, sonra Mustafa Nâzımpaşa Harp Dîvanı'na 48 kez çıkarılmıştır. Türk adâlet tarihine, «kara bir leke» olarak geçen bir kararla 10 Nisan 1919'da perşembe günü saat 17.20'de Beyazıt Meydanı'nda salben (asılarak) idam edilmiştir. Millî Mücadele ve cumhuriyet devirlerinde millî şehit sayılmıştır.

KEMAL (NAMIK): bk. NAMIK KEMAL.

KEMAL PAŞA: bk. ATATÜRK.

KEMAL PAŞA, Es - Seyyid Ahmed Kemal Paşa (İstanbul 1808 - İstanbul 1888), Türk eğitim tarihinin ünlü simalarından biri. K. P., devrin usulüne göre ilk öğrenimini tamamladıktan ve bir süre de medreseye devam ettikten sonra 1825 yılında Bâb - i âli bürolarından Defterdarlık Mektubî kalemine şagird olmuştu. Burada Kemal takma adını almış ve bundan sonra asıl adı Ahmed unutularak Türk düşünce tarihinde ve yenileşme çalışmalarında bu ad ile ün yapmıştır. Çalıştığı büroda kabiliyetini gösteren K. P., 1830'da Ceride Muhasebesi başkâtipliğine, 1834'te ise Hâcegân - i divân - i hümâyun rütbesini ihraz ederek Defterdarlık dairesi ricali arasına katılmıştır. 1835'te Rütbe - i râbia ile taltif edilen K. P., bu sırada derlediği *Müntehabât - i Şehnâme* adlı çalışmasını II. Mahmud'a sunmuş, Farsçadaki bilgisini böylece ortaya koymakla İran sefiri olarak bu ülkeye gönderilen Vak'anüvis Es'ad Efendi (b. bk.) nin maiyetinde elçilik başkâtipliğiyle görevlendirilmişti. İran'dan dönüşünde Sadaret mektubî kalemine atanan K. P., İran'dan gelen Abdülmuhsin Han ve maiyetlerine mihmandar olmuş, bu heyetin memleketlerine dönüşünde tekrar geçici görevle İran'a gitmiş, dönüşünde Mektubî kalemî mümeyyizliğine getirilmişti. 1840'ta yine geçici bir görevle Mısır'a gidip geldikten sonra Sadaret mektupçu muavinliğine yükselmişti. 1843'te Rütbe - i sâlise, az sonra da Rütbe - i sâniye ricali arasına alınan K. P., bir süre Cizre çevresinde yapılan ıslahat çalışmalarına katılmış, İstanbul'a dönüşünde 1846'da yeniden teşkil edilen Mekâtib - i umumiye nezareti muavinliğine getirilmişti. Vak'anüvis Es'ad Efendi'nin bu görevden ayrılması üzerine nezaret unvanının müdürlüğe değiştirilmesi suretiyle 28 Aralık 1847 tarihinde Osmanlı devletinin millî eğitim politikasından sorumlu memuru olmuştu. K. P., böylece kendisine unutulmaz ününü kazandıran eğitim ve öğretim faaliyetlerine girişmiş oldu. Müdür unvanıyle de olsa başarılı çalışmaları az zaman içinde kendini göstermişti. Yeni kurulan rüşdiye (ortaokul) lerin sayıca artırılmasında ve bu okulların müfredat programlarının hazırlanmasında, yeni öğretim sisteminin yerleştirilmesindeki çabaları takdir olunarak 31 Temmuz 1848'de Meclis - i Maarif üyeliği üzerinde kalmak şartıyle nazırlık unvanı verildiği gibi, rütbesi de Ulâ derecesine çıkartılmıştı. Nazır unvanıyle yetkileri daha genişletilmiş olarak görevine sarılan K. P., ilk iş olarak mekteb - i sıbyanlar ile medreselerde bir reform yapmayı denemişti. Ancak, gerici çevrelerden gördüğü mukavemet, onu yeniden batı tekniğiyle kurulmaya çalışan rüşdiyelerle uğraşmaya yöneltmişti. Bu okullar için öğretmen yetiştirmek üzere Darülmuallimîn - i rüşdîleri açmıştı. Sultan Abdülmecid'in takdirlerini toplayan K. P., padişahın annesi Bezmiâlem Valide Sultan'ın yardımlarını sağlayarak yeni bir okul, ilk, orta ve lise bütünlüğünde, kolej tipini Türkiye için adapte etmiş ve Darülmaârif'i (bugünkü İstanbul Kız Lisesi) kurmuştur. Bu okulun açılışına Abdülmecid, yanında Şehzade Murad ve Fatma Sultanla katılmış, çocuklara K. P.'nın elini öptürerek ona «çocuklarımın terbiyesini sizin terbiye ve tedriste iktidarlı ellerinize tevdi ediyorum, onları diğer talebelerle birlikte terbiye ediniz ve ayırmayınız» diyerek iltifatta bulunmuştur. K. P.'nın 22 Haziran 1854'e kadar süren Mekâtib - i umumiye nazırlığında rüşdiyelerin sayılarını artırmak ve bu okullara öğretmen yetiştirmek, söz konusu okulların programlarını ıslah etmek gibi çalışmalar ile birlikte okul kitaplarını hazırlama çabaları da vardır. Bu iş için yine onun gayretiyle Fransız Akademisi'nden ilham alınarak Encümen - i Dâniş (b. bk.) adı altında bir ilim teşekkülü meydana getirilmişti. Bu kurul tarafından tercüme ve telif yoluyle hazırlanacak okul kitaplarının baskı işleri için Avrupa'dan bir litografya baskı takımı da getirtmişti. Modern eğitimin gelişmesinde ve yeni okulların yurt sathına yayılmasına çalışan K. P., 1853'te rüşdiyelerin İstanbul dışına taşmasını da sağlamıştı. Aldığı tahsisatla ilk planda Osmanlı İmparatorluğu'nun 25 önemli şehir ve kasabasında bu okulları kurmaya girişti. Ayrıca medreselerin yanıbaşında Şer'iye mahkemelerine hâkim yetiştirmek üzere Süleymaniye'de daha önce açılan Mekteb - i ulûm - i edebiye'nin yerinde Muallimhâne - i nevvâb adıyle bir meslek okulu kurmuştu. Ama, bu davranış yeni okullara tahammül edemeyen medreselileri harekete geçirmişti. Başarılı okullar nazırını bu baskı karşısında koruyamayacağını anlayan Abdülmecid, 1854'te onu Berlin elçiliğiyle bir süre için İstanbul'dan uzaklaştırmıştı. 1861'e kadar Berlin ve Tahran elçiliklerinde bulunan K. P., 25 Aralık 1861 tarihinde bu kez rütbe - i vezaretle ve maarif nazırı unvanıyle yeniden Osmanlı devletinde eğitim ve öğretim işlerinin sorumluluğunu üzerine almıştı. Bundan sonra 1878'e kadar altı kez Maarif Nazırlığında bulunduğu gibi, müteaddit defalar Evkaf - i hümâyun nazırlığı yapmıştı. İlk Osmanlı Meclis - i Meb'usanı'na âyân (senatör) olarak katılmıştı. En son Haremeyn Nazırı iken ölmüştür. Kabri Süleymaniye Camii haziresindedir.

K. P., Türk millî eğitimine, hâlâ yaşamakta olan değerli kuruluşlar kazandırmıştır. İkinci defa Maarif Nazırı bulunduğu sırada 1865'te Türcüme Cemiyeti (Tercüme Bürosu) nizamnamesini hazırlatıp kabul ettirmiş, 1868'de Meclis - i Maarif başkanı iken Darülmuallimin - i Sıbyân (İlköğretmen okulu) ın kuruluşunu sağlamış, altıncı defa maarif nazırı olduğu günlerde ise, Darülmuallimin - i âliye (Yüksek öğretmen okulu) yi açmıştır. Ayrıca, yarım yüzyıldan fazla Türk eğitim ve öğretim hayatının temel ilkelerini ihtiva eden maarif - i umumiye nizamnamesinin hazırlanmasında, daha sonra V. Daire adını alacak olan Şurâyi Devlet Maarif Dairesi başkanı olarak bizzat çalışmıştır.

K. P., Türk eğitimine icraatı ile birlikte fikriyatıyle de yön veren büyük eğitimcilerden biridir. Eğitim konularında Fransızcadan yaptığı tercümeler «Takvim - i vekayi» de yayınlanmış, ayrıca Osmanlı Türkçesine eğitimle ilgili bazı deyimler de katmıştır. Darülmuallimin (öğretmen okulu), Darülmaarif (kolej) sözlerinin K. P.'ya ait olduğu bilinmektedir. Farsça ve Arapçadaki bilgisiyle Doğu - İslâm milletleri edebiyat ve kültürüne hakkıyle vakıf olduğu kadar, Fransızcayı çok iyi, Almancayı da bir parça bildiğinden Batı edebiyatı üzerinde de vukufu vardı. Kaynaklarda şair, edip, dürüst ve gönül adamı olarak övülen K. P.'nın *Müntehabât - i Şehnâme* adlı eserinden başka, Farsça mükâleme mecmuası, *Kavâid - i Fârisiyye*, *Kasâid* mecmuası ve *Risâle - i Tâlim - i Farsî* gibi eserleri vardır.

KEMAL REİS (asıl adı: **Ahmed Kemaleddin;** 1451? - 1511), Türk amirali. Büyük ün kazanmış amirallerin en eskilerinden ve Türk soyunun büyük kahramanlarından biri. Babası Karamanlı Ali adında bir Türktür. K. R.'in Karaman'da, Ağrıboz'da veya Gelibolu'da doğduğu hakkında söylentiler vardır. Kendisini görmüş olan tarihçi Kemalpaşaoğlu, onun Gelibolu'da doğduğunu söylemektedir. Bu söylenti doğru olabilir. Belki Karamanlı Ali, Türk de-

nizciliğinin büyük üssü olan Gelibolu'ya gelip donanmaya katılmış, K. R. de orada doğmuştur. K. R.'in, Hacı Mehmed adında bir kardeşi vardır ki Pîrî Reis (b. bk.) bu Hacı Mehmed'in oğludur.

K. R.'in köle olup Derya Kapdanı Damad Sinan Paşa tarafından Saraya takdim olunarak Harem'de yetiştiği hakkında *Kamusü'l - A'lâm*'ın verdiği bilginin gerçekle ilgisi yoktur. Çünkü Sinan Paşa'nın Derya Kapdanlığı H. 897 - 898 (= 1491 - 1493) arasında olup o tarihte K. R. 40 yaşlarında bulunuyordu. K. R. 1511'de öldüğü zaman 60 yaşlarında olduğuna göre aş. yu. 1450 - 1451 yıllarında doğmuş demektir.

XV. yüzyılın 2. yarısında Akdeniz'i doldurup kendi başlarına veya ortaklaşa iş gören gözüpek korsanlardan biri de K. R.'ti.

1487'de K. R.'in, mahvolmak üzere bulunan Endülüs Müslümanlarına karşı İspanyol saldırılarına bir cevap şeklinde yaptığı akından söz edilir ve bunun Endülüs'teki Benî Ahmer Devleti'nin son hükümdarı olan XI. Ebû Abdullah Muhammed'in Türk padişahına baş vurması üzerine yapıldığı söylenir. Halil Edhem böyle bir donanma gönderilmesinin düşünülemeyeceğini söylemektedir (*Düvel - i İslâmiyye*, 35).

Burada Halil Edhem'in haklı olduğu taraf, bu donanmanın Türk devleti tarafından gönderilmiş olamayacağıdır. Çünkü 1487'de K. R. henüz devlet hizmetine girmemişti. Fakat K. R.'in kendi gemileriyle İspanya kıyılarını vurmuş olması mümkündür.

II. Bayezid'in çağırması üzerine gelip devlet hizmetine girmesi H. 900 (= 2 Ekim 1494 - 20 Eylül 1495) dedir. Padişahın bu ünlü korsanı çağırmasındaki en önemli sebep, Doğu Akdeniz'de Türk gemilerine rahat vermeyen, limanları vuran Rodos şövalyelerini sindirmek düşüncesi olmuştur. Bunlar her yıl Mekke ve Medine vakıf eşyasını götüren Osmanlı gemilerine saldırıp büyük zarar veriyorlardı. Çok dindar olan, bu yüzden Sofu ve Velî lakaplarıyle anılan II. Bayezid için Mekke ve Medine'ye gönderilen eşyanın önemi pek büyüktü.

K. R. devlet hizmetine girince donanmada düzeltmeler ve yenilikler yapmıştır. Gemilere, o zamana kadar görülmemiş derecede uzun menzilli toplar koymuş ki düşman devletler de bunun farkına varıp aynı şeyi yapıncaya kadar bu yenilik Türk donanması için büyük bir üstünlük sebebi olmuştur.

Padişah 903 yılında (= 30 Ağustos 1497 - 18 Ağustos 1498) Mekke ve Medine vakıflarını K. R. kumandasındaki donanma ile göndermiştir. K. R. gidiş ve dönüşte Rodos gemileriyle çarpışıp ikisini de kazanmıştır. 5 gemilerini zaptedip bir miktar da tutsak almıştır.

II. Bayezid, Venedik'le çarpışmak mecburiyetini duyunca Gelibolu tersanesinde hazırlanan donanma işini K. R.'e vermiştir. Zaferle biten 1499 - 1502 Türk - Venedik savaşının deniz cephesini K. R.'le Barak Reis idare etmiştir. Hazırlanan donanmadaki en büyük iki gemiden birine K. R., birine Barak Reis kapdan tayin olunmuştu ki bu amiraller üçe ayrılmış olan donanmanın birer filosuna kumanda etmiştir.

Türk ordusu tarafından kuşatılan İnebahtı civarında 28 Temmuz 1499'da Türk ve Venedik donanmaları arasında yapılan ve Türk zaferiyle biten deniz savaşının bir safhası destanî bir vuruşma olmuştur: Venedikliler, başlarına belâ olan K. R.'i yok etmek için, onun gemisi sandıkları, filodan biraz ayrılmış bulunan Barak Reis'in gemisine saldırıp kancalarını takmışlardır. Dört İtalyan gemisiyle Barak Reis'in gemisi arasında borda bordaya yapılan çarpışmada yenileceğini anlayan Barak Reis, yenilmeyi kabul etmeyerek düşman gemilerine ateş vermiştir. Onlarla ve iki İtalyan amirali ile birlikte yanmıştır.

Bu deniz zaferinden sonra, kara ordusunca kuşatılmış bulunan İnebahtı'ya denizden de saldırılarak 26 Ağustos 1499'da zaptolunmuştur.

1502'ye kadar süren Osmanlı - Venedik savaşında bir aralık Venedikliler Navarin'i ele geçirince padişah, yine K. R.'i 30 kadırga ile göndermiştir. K. R. baskın şeklindeki saldırısı ile limandaki 8 Venedik gemisini zaptedip kara ordusunun da katıldığı Navarin'in kurtarılmasına yardımda bulunmuştur.

Zaferle ve Mora'daki Venedik limanlarının ele geçirilmesiyle biten Türk - Venedik savaşından sonra K. R. için en önemli mesele Türklere rahatsızlık vermekte devam eden Rodos şövalyeleri idi. K. R. Rodos adasının zaptını istiyordu.

910 (= 14 Haziran 1504 - 3 Haziran 1505) da Rodos'a korkunç bir akın yapmış ve devlete adanın ele geçirilmesini teklif etmiştir. Fakat o günkü siyasî durumu elverişli bulmayan devlet bu teklifi kabul etmemiştir.

K. R. aynı yılda Batı Akdeniz'e bir sefer yaparak, Endülüs İslâm devleti Benî Ahmer'i mahvettikten sonra Müslümanlara ve Yahudilere gayet vahşice davranan İspanyollardan kurtardığı bir miktar Müslümanla Yahudiyi Türkiye'ye getirmiştir.

19 Cemaziyelevvel 913 (= 26 Eylül 1507) te Kahire'ye gitmiştir. Kahire'de biraz kalıp Mısır sultanı Kansu Gavri'den büyük ikram gördükten sonra dönmüştür.

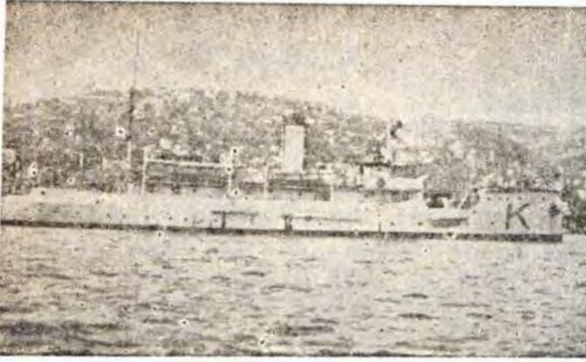
Üç yıl sonra, Hıristiyan gemilerinin Kızıldeniz'e geleceklerí haberi üzerine Mekke emîri, Mısır sultanından yardım istemiştir. O da Osmanlılara baş vurarak bedeli karşılığında, donanma yapacak malzeme gönderilmesi isteğinde bulunmuştur. Osmanlı hükûmeti bunlarla birlikte birçok da hediye göndermeye karar vermişse de, bütün bu hazırlanan şeyler Güney Anadolu limanlarında iken Rodoslular'ın baskınıyle zâyî olmuştur. Bunun öcünü almak üzere K. R. 916 (= 10 Nisan 1510 - 30 Mart 1511) da sefere memur edilmiştir.

Hazırlanan donanma ile sefere çıkan K. R., denize açıldıktan biraz sonra fırtınaya yakalanmış, gemisi batmış, kendisi de boğulmuştur (1511 başları).

Bir söylentiye göre K. R.'in ününü ve başarılarını çekemeyip onu kıskanan Derya Kapdanı Hersekoğlu Ahmed Paşa ona kasten çürük çarık bir gemi vermişti. K. R.'in kış mevsiminde sefere çıkarılması da dikkati çekecek bir konudur.

K. R. Türk donanmasına 17 yıl hizmet etmiştir.

KEMAL REİS GAMBOTU, Osmanlı İmparatorluğu'nun kıyılarında asayişin korunması, kaçakçılığın önüne geçilmesi gibi hizmetlerde görevlendirilmek üzere 1913 yılında Fransa'da inşa olunmuş üç eş gambottan biri. Bu gemi 1914 yılı başında «Durak Reis» adı ile donanmaya katılmış, I. Dünya Harbi'nde bu adla faaliyette bulunmuş, daha sonra adı «Kemal Reis» e çevrilmiştir. Boyu 48 m, genişliği 7,9 m, çektiği su 2,4 m, sürati 16 mil olan «Kemal Reis» in ağırlığı 420 ton idi. Silâh olarak üç adet 50 çapında 7.5 cm lik top, iki adet 50 çapında 4.7 cm lik top ve iki tane de 7.65 mm lik makineli tüfek taşıyordu. Balkan Harbi'nin barış antlaşması imzalanmış olma

KEMAL REİS GAMBOTU

sına rağmen Yunanlıların Türkiye'ye karşı girişmiş oldukları hareketler ve özellikle Anadolu kıyılarında yaşayan Rum ahali arasında propagandalara kalkışmaları, adalarda Rum gençleri silâh altına alarak Anadolu'ya çeteler çıkarmaları gibi faaliyette bulunmaları üzerine Osmanlı Bahriye Nezareti, kıyıların karakolu, Rum çeteleriyle mücadele ve kaçakçılığın önüne geçmek maksadıyle Enez'den Alanya'ya kadar olan kıyıyı motor gambotlarla kontrol altına almaya karar vermiş ve İzmir'den Kuşadası'na kadar uzanan kıyıda karakolda bulunacak motor gambotların himayesini bu gemiye vermişti. I. Dünya Harbi'nin başlaması üzerine hükûmet Yunanlıların da itilâf devletleri tarafında yer alacağını tahmin ettiğinden Çanakkale Boğazı dışında bulunan savaş gemilerine Marmara'ya dönme emrini vermiştir. «Durak Reis» (Kemal Reis) gambotu da bu emir üzerine 2 Ağustos 1914 günü Akdeniz boğazından içeri girmiştir. 3 Ağustos 1914'te «Dıraç» ve «Musul» torpidobotları ile birlikte Çanakkale Boğazı önünde gözetleme görevi almıştır. Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Harbi'ne girdikten sonra Karadeniz boğazı açıklarında gözetleme, Boğaz önünde mayın tarama ve Marmara'da düşman denizaltı gemileri ile mücadele, Çanakkale'ye yapılan nakliyatı himaye görevlerini yüklenmiş olan gambot filosunda çeşitli hizmetlerde bulunmuştur. Mondros Mütarekesini müteakıp itilâf devletlerince göz altında tutulmak üzere İzmit limanına götürülen «Yavuz» muharebe kruvazörü personelinden bakım için gemide kalanlar hariç geri kalanını İstanbul'a getirmeye memur edilmiş, bu görevi 12 Aralık 1918'de tamamlamış ve Halice girerek itilâf devletlerinin kontrolü altına girmiştir.

Lausanne Muahedesi'nin imzalanmasından sonra faaliyete geçirilen ilk savaş gemilerinden biri «Kemal Reis» olmuştur. Ege Denizinde karakol görevi almıştır. II. Dünya Harbi'nden önce kıç tarafındaki toplar çıkarılarak yerine mayın arama, tarama cihaz ve donanımları monte edilmiş ve arama ve tarama filotillasına katılmıştır. Zaman zaman filotilla komodor gemiliği de yapmıştır. Dünya Harbi'nin bitiminden sonra boğazların önündeki mayınların toplanmasına katılmıştır. 1955 yılında kuvveden çıkarılarak satılmıştır.

KEMALEDDİN BEY, Mimar (İstanbul 1870 - Ankara 1927), Türk mimarı. Deniz albaylarından Ali Bey'in oğludur. İlk öğrenimini İbrahim Ağa ilkokulunda yapmış, babasının Girit'te görevli bulunduğu sırada, Arapça ve Fransızca öğrenmiş, İstanbul'a dönüşünde özel dersler alarak her iki dildeki bilgisini ilerletmiştir. Şemsülmaarif ve Numune - i Terakki okullarında okumuş, sonra Mühendis Mektebi'ne girmiş, bu okulu birincilikle bitirmiştir (1891). Önce Mühendis Mektebi'ndeki Alman mimarın yardımcısı olarak çalışmış, dört yıl kadar çeşitli mimarlık ve yapı işleriyle uğraştıktan sonra, öğrenimini bütünlemek üzere hükümet hesabına Almanya'ya gönderilmiştir. Dört buçuk yıl Almanya'da Charlottenburg'da Techniche Hochschule'yi bitiren K. B., Türkiye'ye dönüşünde Mühendis Mektebi'nin mimarlık ve inşaat hocalığına tayin edilmiştir. Öte yandan özel yazıhanesinde de çalışmalarına devam etmiştir. Bir aralık Seraskerlik Dairesi baş Mimarı olmuş, 1908'den sonra da Evkaf Nezareti İnşaat ve Tamirat Dairesi Müdürlüğü'ne getirilmiştir. Bu arada Mühendis Mektebi'nde ve Sanayi - i Nefise Mektebi'nde de öğretmenlik yapmıştır. Daha sonra Ankara'da Evkaf Müdürlüğü Fen Heyeti Müdürlüğü verilmiştir.

M. KEMALEDDİN

Sivil mimarlığımızda «yeni klasik» üslûbu ile bir çığır açmak isteyen K. B., bu konuda sanatını ve gücünü aksettirmeye çalışmıştır. Ancak İslâm ve eski Türk mimarisinden olarak sivil mimariye uyguladığı kubbe, kemer, sarkıt sistemleri kendisinden sonra uygulanamamıştır.

Kudüs'te Mescidi Aksâ'nın onarımı onun yönetimi altında yapılmıştır. Yalnız Türk işçilerinin emeği ile üç yılda yapılan bu onarımda gösterdiği başarı dolayısıyle İngiliz Krallık Mimarlar Enstitüsü üyeliğine seçilmiştir.

Eserleri şunlardır: İstanbul'da: Bahçekapı'daki I, II, III ve IV. Vakıf Hanları, Hürriyet - i Ebediye Tepesindeki Şehitler Anıtı, Bostancı, Bebek, Bakırköy camileri, Çamlıca Kız Lisesi'nin bulunduğu bina, Lâlelideki Harikzedegân Apartmanları, Ayazma Mektebi, Eyüp'te Reşadiye Mektebi ve türbesi, Yeşilköy Camii, Mahmut Şevket Paşa, Cevad Paşa, Ali Rıza Paşa Türbeleri, Sultan Selim civarında birkaç medrese, şimdi üniversite kütüphanesi olan eski Medresetü'l - Kuzat. Ankara'da: Yenişehir'de Mimar Kemal Okulu, Gazi Eğitim Enstitüsü binası, Türk Ocağı binası, Devlet Demir Yolları binası. Proje halinde kalmış birçok eserleri de vardır.

KEMALEDDİN EFENDİ, Taşköprülüzade Mehmed b. Ahmed b. Mustafa (İstanbul 1551 - İsakçı 1621), Türk bilgini. Babası Osmanlı - Türk ilim tarihinde önemli bir yer tutan Taşköprülüzade Ebü'l - hayır Ahmed Efendi olup, K., babası sahın müderrisi iken hicrî 959 yılında doğmuştur. K., kendisini ilme adamış bir ailenin çocuğudur. Dedesi ve dedesinin babası Kastamonu'da Candaroğulları beyliğinde çeşitli medreselerde öğretim üyeliği görevlerinde bulunmuşlardır. Aile itibarıyle Kastamonu'nun Taşköprü kasabasından neşet etmiştir. Büyük dedesi Hayreddin Halil Efendi, Candaroğlu İsmail Bey'in daveti üzerine o tarihlerde Edirne'deki Muradiye Medresesine denk olan Taşköprü'deki Muzafferiye Medresesi müderrisliğinde bulunmuş, dedesi Muslihiddin Mustafa Efendi ise Yavuz Sultan Selim'e öğretmenlik etmiştir. Babası Ebü'l - hayr Ahmed İsameddin Efendi'ye gelince, bu zat İstanbul Sahn - i Semanı-

nın tanınmış üstadlarından biri olmuştur. K., küçük yaşta ilme merak sarmış ve babası tarafından yetiştirildiği gibi, Ebu's-suud Efendi'den özellikle Tefsir okumuş ve 1568'de Sun'ullah Efendi yerine görevlendirilerek mülâzım olmuştur. 1576 Nisanında 30 akça ile Un Kapanı medresesine müderris tayin edilmiş, kısa bir süre sonra ücreti 40 akçaya yükseltilmişti. Ağustos 1582'de de Ahizade Abdülhalim Çelebi'den boşalan Yeni Ali Paşa müderrisliğine getirilmiş, Eylül 1585'te Haseki, Haziran 1588'de Sahn-i Seman, Eylül 1590'da da Şehzade Medresesine getirilerek öğretim kademelerini tamamlamış, Mayıs 1591'de Selanik kadılığı ile müderrislikten kaza hizmetlerine geçmişti. 1593 Şubatında Üsküdar kadısı Abdurrahman Efendi ile görev yerleri değiştirilmek istenmişse de, K. bu değişikliği kabul etmediğinden, Kınalızade Hasan Çelebi yerine Haleb kadılığına gönderilmiştir. Mart 1594'te Haleb kadılığından alınmış, bir süre açıkta kaldıktan sonra Haziran 1596'da Şam kadılığına, bir yıl sonra Mayıs 1597'de ikinci kez Haleb kadılığına getirilmiş ve bu görevde iken kendisini üne ulaştıran babasının tanınmış eseri, *Miftâhu's-saâde ve Misbâhi's-siyâde* adlı ilimlerin tasnifi ile ilgili büyük kitabını *Mevzûâtü'l-ulûm* adıyle tercümeye başlamıştır. Şeyhülislâm Yahya Efendi zamanında 1598'de yine Şam kadılığına gönderilmiştir. Ancak, Anadolu Kazaskeri ile anlaşamadığından işten el çektirilmiş, fakat ilmî kifayeti göz önünde tutularak kısa bir süre içinde bu kez Bursa kadılığına tayin edilmiştir. Bu arada Kahire'ye nakli söz konusu olmuşsa da, isteği üzerine görevinde bırakılmış ve Mart 1599'da Galata kadılığına getirilmiştir. Şubat 1600 tarihinde ikinci kez Selanik kadısı olmuştur. Aynı yılın Ağustos ayında Serdâr-ı ekrem Damad Kanijeli İbrahim Paşa (b. bk.) görev yerini, Ordu-yi hümâyun kadısı Nıksarîzadeye tevcih etmekle açıkta kalmıştır. İstanbul'a dönmesine de müsaade edilmediğinden, Tesalya Yenişehri'ne gönderilmiştir. Mayıs 1603'te nihayet İstanbul kadılığına getirilerek akranları arasındaki mücadeleyi başarıyla tamamlamış ve Osmanlı devlet ricali arasına katılmış oldu. Devrin hükümdarı I. Ahmed'in dikkatini çekmiş, ilmî mübahaselerde bulunarak kendini tanıtmıştır. Bu arada padişahın emriyle daha önce İmam-i Sultanî Mustafa Efendi'nin başlayıp da ölümü üzerine yarım kalan İsfahanî'nin *el-İsti'âb fi ma'rifeti'l-ashâb* adlı eserini tercüme yoluyla tamamlamaya çalışmış ise de, bu kez padişahın ölümü, bu tercümenin bitirilmesine fırsat vermemiştir. Bu arada önce pâye olarak hem Anadolu hem Rumeli kazaskerliklerini ihraz ettiği gibi, fiilen ve tekrar tekrar bu kazaskerliklerde görev almıştır. Ocak 1621'de üçüncü kez Rumeli kazaskeri bulunduğu sırada açılan Leh seferine (Hotin) II. Osman'ın maiyetinde katılmıştır. Fakat Buğdan sınırına varıldığı sırada korku vehmine kapılmış ve görevini yapamayacağını anlayarak istifa etmiştir. Padişah kendisine İstanbul'a dönmesi için müsaade etmiştir. Dönüşte Tuna üzerinde İsakçı köprüsüne geldiği zaman 22 Temmuz 1621'de burada öldü. Cenazesi deniz yoluyla İstanbul'a getirilerek Fâtih civarında babasının da medfun bulunduğu Âşık Paşa mescidi kabristanına gömülmüştür.

K., mesleğinde akranı arasında büyük ün yapmış, bilgili, faziletli ve cömert bir kimse olarak tanınmıştı. Ancak şeyhülislâmlık ümidiyle Sultan II. Osman'ın arzusuna râm olarak Şehzade Mehmed'in sebepsiz yere katli için fetva vermiş olması, gerek ilmî şerefini gerek meslekteki vakarını zedeleyen bir hareket olmuştur. Nitekim za'fından doğan bu olaydan duyduğu üzüntü ile sefer boyunca korku illetine tutulmuş ve bu psikoz sonunda da ölmüştür.

K.'nin tercüme ve telif olarak bir hayli eseri vardır. Bunlar arasında *Mevzûâtü'l-ulûm* en tanınmış olup, R. 1313 (M. 1897-1898) yılında İkdam basımevi tarafından yayınlanmıştır. K.'nin hazırladığı tercüme pek çok ilâvelerle âdeta yeni bir telif gibi olmuşsa da, Türkçe bakımından onun yer yer Arapçanın etkisinden kurtulamadığı görülür. Bundan başka, Beyzâvî'nin *Sûre-i Kehef* tefsirine bir haşiyesi, II. Osman'ın emri üzerine Türkçe kaleme aldığı mensur bir *Şehnâme*, Hidâye'nin çeşitli konularını etüd eden *Uddet Ashabü'l-bidâye* adlı incelemesi, Bür'e kasidesine Arapça Tahmis'i, *Tarih'i Kaht-i Mısır* adlı tercümesi, üç bölüm halinde düzenlediği *Tarih-i Sâff ile Tuhfetü'l-ahbâb* adlı tarihçesi ve *Haşiyet ale'l-Cezeriye*, *Risaletü'l-aliye fi'l-ehâdisi'n-nebeviye*, *Ravzü'd-dekayık fi hadareti'l-hakayık* adlı risaleleriyle ayrıca *gasetü'l-mütehellef ve iâneti'l-müteessef* adında edebî bir incelemesi vardır. K., aynı zamanda şiirle de uğraşmış, şiirde Kemâlî mahlâsını kullanmıştır.

KEMALEDDİN KÂMİ: bk. KAMU, Kemaleddin.

KEMALEDDİN SAMİ PAŞA (ölm. Berlin 1934), I. Dünya Harbi ve İstiklâl Harbi'nde büyük yararlıklar göstermiş olan bir kumandan. Balkan Harbi'nde sağ kolunun sakat kalmasına rağmen, I. Dünya Harbi'nde değişik cephelerde çarpışmış ve 13 yerinden yara almıştır. İstiklâl Harbi'nde de çalışmasına devam etmiş, bu defa da 22 yara almıştır.

16 Martta İstanbul'un işgali sırasında Kafkas Fırkası Kumandanı sıfatı ile İstanbul'da bulunan K. S. P., hemen Anadolu'ya geçmiş ve Anadolu muharebelerinin hemen hepsine katılmış, Büyük Taarruz'da da Dördüncü Kolordu'ya kumanda etmiştir. İstiklâl Harbi bitince Büyük Millet Meclisi'ne Sinop'tan milletvekili seçilmiş ve daha sonra Berlin Büyükelçiliğine gönderilmiştir. Almanya'da görevli bulunduğu sırada büyük bir otomobil kazası geçiren K. S. P. bundan kurtulmuş, ancak bir yıl sonra bir mide ameliyatı neticesi orada ölmüştür. Paşa'nın cenazesi İstanbula getirilmiştir.

KEMALİYE (eski adı: Eğin), Erzincan iline bağlı bir ilçe Nüfusu 13 294 (1970) tür. Osmanlı devrinde bir ilçe olarak Sivas Beylerbeyliğine, sonraları Elazığ ve Malatya'ya bağlı idi. 1938'de Mustafa Kemal Paşanın adına izafetle, Eğin adı Kemaliye'ye çevrilmiştir.

İlçe toprakları, Monzur antiklinalinin bir bölümünü

KEMALİYE: Genel görünüş ve hükümet konağı

işgal eder. Monzurların haşin çizgileri bu bölümde silinmeye yüz tutar ve kuzeydoğuda 2 500 - 3 000 m ler arasındaki düzlükler, K.'de 1 500 m den itibaren belirmeye başlar. Akımı çekik devrelerde 10 m^3 e kadar inen, buna karşılık taşkın sırasında 350 m^3 e çıkan Karasu. Çaltısu ile birleştikten sonra, 1 100 m nin üstünde meşe, ardıç kümeleriyle fasılalı şekilde örtülmüş Monzur antiklinalini baştan başa heybetli boğazlar açarak geçer.

1 168 km^2 tutan ilçe topraklarında nüfus yoğunluğu (11 kişi) Türkiye ortalamasından 4 - 5 katı daha azdır. Ana ulaşım yollarından uzak, arızalı ve tenha olan ilçe, büyük şehirlerde iş aramaya gidenler sayısının durmadan artması yüzünden adeta boşalmaktadır: İlçe nüfusu 1965'te 15 035 iken 1970'te 13 294'e düşmüştür.

Kuytu akarsu yataklarında dut, yabani Antep fıstığı ağaçlarının varlığı buralarda bozulmuş Akdeniz ikliminin hüküm sürdüğünü gösterir. Bu bakımdan iklimi, yine Karasu üzerinde yer alan Kemah'tan daha mülâyimdir. Fakat tarım alanları sınırlıdır. Bu yüzden K.'nin tarım üretimi, özellikle tahıl üretimi (buğday 1 000, arpa 550 ton) yetersizdir. Akarsu boylarındaki topraklardan yılda 360 ton patates, 45 ton fasulye elde edilir. Meyvelerin başında 1 300 ton ile üzüm gelir. Bu arada bir miktar elma ve armut (60 ar ton) elde edilir. K. hayvancılıkta da (koyun 11 656, kılkeçi 11 310 baş) önemli bir yer tutmaz. Evvelce Malatya'dan gelen Perçikanlı ve Reşollu aşiretlerininki ile ilçedeki sürüler, her yaz Sarıçiçek yaylasının yolunu tutardı. Fakat yeni açılmış tarla ve bahçelere zarar vermemesi için, şimdi sürülerin adı geçen yaylaya çıkmaları önlenmiştir.

İlçede demir, kömür, krom ve kurşun gibi madenler bulunur. Bunlardan yalnızca Başpınar bucağında 10 milyon ton rezervli linyit kömürleri; Gözaydın, Harmankaya köylerinde de 100 bin ton rezervli ve % 63 tenörlü demir cevherleri işletilmektedir. Yıllık üretimi 15 000 ton olan linyitlerin bir kısmı Malatya ile Elazığ'a, 15 000 tondan ibaret demir cevheri de, Çaltı demiryolu istasyonundan Ereğli ve Karabük demirçelik fabrikalarına gönderilir. Dutluca bucağının Topkapı köyü doğusunda, akımı 0.1 litre/saniye, ısısı 35 - 38° olan Pöyünk kaplıcası bulunur.

Halen 550 hane ve 2 515 nüfuslu K. kasabası, Von Moltke'ye göre, 1839'da Küçük Asya şehirlerinin en güzellerinden biriydi. 1887'de İran'dan gelen göçmenler sayesinde halıcılık gelişmiştir. K. halıları, dünya çapında ün kazanmıştır. Bu sayede kasaba kalabalıklaşıp büyümüştür. Gerçekten Naumann XIX. yüzyıl sonlarında Eğin'i 20 bin nüfuslu bir kasaba olarak gösterir. Şimdi ortaklık ve kooperatifler, eski halıcılığı canlandırmak için kasabadaki tezgâh sayısını 300'e çıkarmışlardır. Kadıgölü adı verilen kaynağın gür suları, halı yapımında kullanılacak yünlerin yıkanması, değirmenlerin çalıştırılması, K. bahçelerinin sulanmasında kullanılır. Kasabanın çeşmelerini de bu kaynak besler.

KEMALPAŞA, İzmir iline bağlı bir ilçe. Yüzey şekilleri bakımından ilçe, aynı adı taşıyan bir ova; onu kuzey ve güneyden kuşatan Manisa ve Boz dağlarının eteklerinden müteşekkildir.

Manisa dağının çekirdeğini II. Zaman kalkerleri teşkil eder. Dağın eteğine doğru bu kalkerleri, daha genç, kolay dağılabilen göl depoları örter. Kalker bölgelerin ekonomik faaliyeti hayvancılıktır. Köyler seyrektir ve hemen daima dağ ile ovanın temas alanını seçmiştir.

Ovayı güneyden çeviren ve kızılçamların geniş alanlara yayıldığı Bozdağlarında da yerleşmeler ova kenarında toplanmıştır. Dağlık yörelerde sayıları 13 500'ü bulan kılkeçileri yayılır. Dağların ovaya intikal ettiği kuşakta göze batan ağaç zeytindir. K. ilçesi, 1 milyonu aşan zeytin ağacı ve yılda 12 bin tonu bulan üretimiyle vilâyet dahilinde, Bayındır'dan sonra ikinci sırayı tutar.

KEMALPAŞA: Atatürk Parkı

Doğu - batı yönünde 30 km uzunluğa, 7 km genişliğe sahip olan ova, alüvyonlarla doludur. Bu ova Gediz oluğundan, Bozdağ'ın aşınması mahsulü molozlardan yapılı, 50 m lik bir eşikle ayrılır. K. deresi, Gediz'e kavuşmak için eşiği geniş bir vadi içinde geçer. Ova, kasabanın gerisindeki fay çizgisinden anlaşılacağı üzere, Gediz çöküntü hendeğinin bir koludur. Bu yüzden sık sık depremlerle sarsılır ve bazan 1850 depremindeki gibi arazide yarıklar teşekkül eder.

İlçenin en hayatî bölümü ovasıdır. Akdeniz iklimi, ovada çok çeşitli ürünlerin yetişmesine imkân hazırlar. En geniş yeri bağlar işgal eder. 6 511 ailenin ümidini bağladığı bağlardan, kurutulmak ve şarap yapılmak üzere, yılda 11 000 ton üzüm kesilir. Kasaba ve köylerin etrafı kiraz ve şeftali bahçeleriyle çevrilidir. Bu bahçelerden yılda 1 200 ton kiraz, 1 000 ton şeftali toplanır. K., çevresinde kirazlarıyle tanınır. Her yıl belirli zamanlarda kiraz bayramı yapılır. Dere boylarından 450 ton patates kaldırılır. Ovaya doğru alçalan düzlükler tütün (yılda 631 ton) ekim alanlarıdır.

K. (eski adı: Nif) kasabası, 1924'ten bu yana ilçeliğini yaptığı İzmir'e 29 km lik asfalt bir yolla bağlıdır. Bu yol Ankara - İzmir şosesinin bir bölümünü teşkil eder. Ovanın güney kenarına yerleşmiş olan kasaba, 1 500 haneli ve 5 660 nüfusludur. Kurtuluş savaşında bozguna uğramış Yunan kuvvetlerini Akdeniz'e dökmek üzere kovalayan ordularımız, K.'dan geçerek İzmir'e ulaşmışlardır.

KEMALPAŞAOĞLU, Şemseddin Ahmed, bilgin, şair ve şeyhülislâm. Osmanlı Türklerinin en ünlü şeyhülislâmlarından olan K. eserlerinin çokluğu ile tanınmış bir bilgindir. Dedesi Fatih çağı beylerinden ve Osmanlı vezirlerinden Kemal Paşa olduğu için Kemalpaşaoğlu diye tanınmıştır. Kemal Paşa Tokatlıdır. II. Bayezid'in şehzadeliği zamanında onun nişancısı ve lalası olarak Amasya'da, yanında hizmet etmiş ve bu görevinden azlolununca İstanbul'a gelerek burada yaptırmış olduğu Kurşunlu Medrese'deki türbesine gömülmüştür. Ölümü aş. yu. 1472'dir.

Kemal Paşa'nın oğlu ve Şemseddin Ahmed'in babası Süleyman Bey, Amasya Sancağı askerleriyle İstanbul fethine

katılmış tımarlı bir sancak beyidir. Süleyman Bey, zamanın bilginlerinden Küpelioğlu Mehmed Muhiddin'in kızıyle evlenmiş, bu evlenmeden 873'te (= 22 Temmuz 1468 - 10 Temmuz 1469) Şemseddin Ahmed doğmuştur. Doğum yeri Tokat veya Amasya'dır.

Tımarlı ailesinden geldiği için başlangıçta kendisi de askerdi. II. Bayezid çağının bazı seferlerinde orduda bulunmuştur. Yükselmeye karşı duyduğu ihtiras genç yaşında ordudan ayrılıp ilmiye sınıfına geçmesine sebep olmuştur.

897'de (= 4 Kasım 1491 - 22 Ekim 1492), Filibe'deki bir toplantıda, Filibe müftüsü Molla Lûtfi'nin tanınmış kumandanlardan üste geçerek vezirin yanında oturması Şemseddin Ahmed'e yükselme yolunun ilim yolu olduğunu göstermiştir. 23 - 24 yaşlarında olduğu bu sırada askerlikten çekilerek klasik öğrenime koyulmuştur. Molla Lûtfi, Kestelli Muslihiddin Mustafa, Hatiboğlu Muhiddin Mehmed ve Muarrifoğlu Sinaneddin Yusuf'tan ders almıştır. İstidad ve ihtirası sayesinde akran ve emsallerinden önce öğrenimini bitirmiştir.

911'de (= 4 Haziran 1505 - 23 Mayıs 1506), Anadolu Kazaskeri Müeyyedoğlu Abdurrahman Efendi'nin tavsiyesi üzerine, Edirne'de Ali Bey Medresesi yahut Taşlık Medresesi denilen medreseye günlük 30 akça ile müderris tayin edilmiştir. II. Bayezid, lalasının torunu olan Şemseddin Ahmed'in kabiliyetini Abdurrahman Efendi'den öğrenmiş olduğu için ona Türkçe bir Osmanlı tarihi yazmak görevini de vererek 30 000 akça ihsan etmiştir.

917'de (= 31 Mart 1511 - 18 Mart 1512), Müeyyedoğlu Abdurrahman Efendi, Rumeli Kazaskeri olunca K. da 40 akça gündelikle Üsküp'te İshak Paşa Medresesi müderrisliğine getirilmiştir.

918'de (= 19 Mart 1512 - 8 Mart 1513) tekrar Edirne'ye, Halebiyye Medresesi'ne 60 akça ile müderris tayin olunmuştur. Biraz sonra Edirne'deki Üç Şerefeli Cami Medresesi'ne, daha sonra da İstanbul'da Sahn - ı Seman medreselerinden birine müderris olmuştur. Sonra yine Edirne'ye, Sultan Bayezid Medresesi müderrisliğine getirilmiştir.

Bu sırada K.'nun yıldızını parlatan bir şey olmuştur: Anadolu Türklerini bölmekte olan Şiîliği ezmek üzere İran'a, Safevî Şah İsmail üzerine sefere hazırlanan Yavuz Sultan Selim, Anadolu Türklerinde Şiîlere karşı olan hoşgörürlüğü ve umursamazlığı ortadan kaldırmak için bilginlerden fetvalar hazırlamalarını istemiştir. Şiîlerin kâfir sayılıp öldürülmelerini ve mallarının alınmasını caiz gören bir fetva yazmıştır [Nushaları: Ayasofya 4794 (43ª), Pertev Paşa 621 (31ª - 31ᵇ), Üniversite, Arapça Yazmalar, 6404 (128ᵇ - 129ª)].

Kuvvetli din bilgini olan K.'nun bu fetvası kamu oyunda, tesirsiz kalmamıştır. Bu sebeple Yavuz Selim kendisine karşı sevgi ve saygı duydugu K.'nu, İran seferinden dönüşte, 922'de (= 5 Şubat 1516 - 23 Ocak 1517) Edirne kadılığına getirmiştir. Biraz sonra ve aynı yıl içinde, 922 Cemaziyelevvelinin ilk günlerinde (1516 Haziranının ilk günleri) Anadolu Kazaskeri olmuştur.

K., Yavuz Selim'in 5 Haziran 1516 - 25 Temmuz 1518 arasında 25 aydan fazla süren Mısır seferinde yanında bulunmuş, padişah onu birçok defa huzuruna kabul etmiştir. Bu dostluk, atlar üzerinde yan yana bir yürüyüşte K.'nun atının bir suya basmasıyla padişahın üzerine çamur sıçraması, utanan ve korkan K.'na Yavuz'un «ulemâ atından sıçrayan çamur bize şeref verir» demesi ve ölünce bu çamurlu kaftanı sandukasına koymalarını vasiyet etmesi hakkındaki söylentinin doğmasına sebep olmuştur.

K. 925'te (= 3 Ocak 1519 - 22 Aralık 1519) günlük 100 akça ile Edirne'deki Dârülhadîs Medresesi'ne, sonra da Sultan Bayezid Medresesi'ne müderris tayin olunmuştur. Anadolu Kazaskerliği'nden sonra, en yüksek medreselerde de olsa müderrislik bir inişti. Bunun birtakım tezvirat üzerine yapıldığını Şakayik mütercimi yazmaktadır (s. 382).

Yavuz'un ölümü üzerine yazdığı mersiye, Osmanlı şiirinin unutulmaz eserlerindendir.

Yavuz, ölümünden biraz önce K.'nu, tek oğlu ve veliahdi olan Şehzade Süleyman'la tanıştırmış, bazı öğütler vermiştir.

Kanunî Sultan Süleyman, babasının öğütlerini tutmuştur. Zembilli Ali Efendi 932'de (= 18 Ekim 1525 - 7 Ekim 1526) ölünce K.'nu onun yerine şeyhülislâmlığa getirmiştir. K. o sırada 56 - 57 yaşlarında bulunuyordu.

2 Şevval 940 Cuma (= 17 Nisan 1534) günündeki ölümüne kadar bu görevde kalmıştır. Edirnekapısı dışında Mahmud Çelebi haziresine gömülmüştür.

K., eserleri ve fikir savaşları bakımından Osmanlı tarihinin önemli şahsiyetlerinden biridir. Dinî, edebî, lisanî konularda büyük eserleri, büyük ve önemli bir Osmanlı tarihi, şiirleri, yüzlerce risale ve makalesi vardır.

Arapça ve Farsçadaki bilgisini bu dillerin gramer ve sözlüklerine dair eserleri ile 935'te (= 15 Eylül 1528 - 4 Eylül 1529) Rumeli Kazaskeri Fenarîoğlu Mehmed'in bir hüccetini aşağılamak için yazdığı makale ile göstermiştir. Fikir savaşı, Safevîlerin Anadolu Türklerini ayartacak ve bölecek kurnazlık ve şiddetle yaptığı propagandaya ve tasavvufun Sünnîliği sarsmasına karşı olmuş, Hz. Muhammed'in en üstün peygamber olduğu tezini savunarak sonu siyasî parçalanmalara kadar varacak olan dinî ayrılıkları önlemiş, Hanefîliği savunarak mezhep ayrılıklarına engel olmuş, para vakfına cevaz vererek devletin tımar sistemine dayanan yapısını korumuştur. Ancak Arap diline ve gramerine ait 21, Fars dili ve gramerine ait 5 eser yazdığı halde Türkçenin varlığından bile habersiz görünmüş, Türkçe nesri Arap ve Fars kelimeleriyle doldurmayı bilginliğin şartı sayacak kadar aşağılık duygusu içinde yaşamıştır.

Kendisinden önce Alişir Nevaî, Türkçenin Farsçaya üstünlüğünü gösteren *Muhakemetü'l - Lugateyn*'i yazdığı halde, K. bu yola gitmek şöyle dursun, Arapçadan sonra en üstün dilin Farsça olduğu hakkındaki risalesiyle büyük bir millî gaflet eseri göstermiştir. Kendisinden sonra gelenlerden Ebussuud'un sağlam muhakeme ve ilmî zihniyetine de sahip olamamış, Âdem'in Hâbil'e yazdığı mersiye diye ortada dolaşan uydurma manzumeyi doğru sanarak ve Âdem'in Arapça konuştuğuna inanarak buna şerh yazacak kadar gayri ciddî davranmıştır.

K., gençliğinde, Molla Lûtfi'nin kahraman kumandanlardan daha üst mevkide oturmasının tesirini üzerinden asla atamayarak ilme karşı büyük ihtiras duymuş, her konu hakkında makale ve haşiyeler yazmış, eski tanınmış bilginlerin yanlışlarını çıkarmaya uğraşmış, kendi eserlerine şerh yazacak kadar ileri gitmiştir.

K. Şemseddin Ahmed'in Salih Mehmed adında bir oğlu olduğu «Mucize» hakkındaki risalesinin Köprülü Mehmed Paşa Kütüphanesi'ndeki nüshasının sonunda (Nu. 1014, 100ᵇ - 105ª), müstensihin kendini takdim yazısından anlaşılıyor.

Eserleri: K.'nun 300'den çok eseri olduğu söylenip yazılmışsa da, İstanbul kütüphanelerinde bu kadar eseri yoktur. Zaten eserlerinin çoğu «risale» denilen küçük

şeylerdir ve bunların büyük bölümü de bir iki sayfalık makalelerdir.

Eserlerini üç dilde yazmıştır. Bunların 19'u Türkçe, 7'si Farsça, 183'ü Arapçadır. Bu eserlerden başka, daha birtakım eserlerinin bulunacağı düşünülebilir. Arapça eserleri arasında Kuran, hadîs, hukuk, felsefe, edebiyat, mantık, tasavvuf, ahlâk, Arap dili ve grameri, Fars dili ve grameri konularında yazılmış eserler vardır.

209 eseri arasında kitap büyüklüğünde olanlar 11'i Türkçe, 2'si Farsça, 21'i de Arapça olmak üzere 34 tane olup diğerleri büyüklü küçüklü risale ve makalelerden ibarettir.

Büyük Türkçe eserleri şunlardır: 1. *Tārīḫ-i Āl-i ʿOs̱mān*: II. Bayezid tarafından 1505'te bir Osmanlı tarihi yazmaya memur edilmesi üzerine telif edilmiştir. Padişah, Bitlisli İdris'in Farsça yazdığı *Heşt Behişt* adlı tarihe karşılık bunun Türkçe olmasını istediğinden eser Türkçe, fakat ağdalı bir dille kaleme alınmış, sonra Yavuz ve Kanunî'nin padişahlıklarında da devam ettirerek 7 Safer 933 (= 13 Kasım 1526) günü, Mohács seferi dönüşünde padişahın İstanbul'a girişine kadar getirmiştir. Fakat kütüphanelerimizde tam bir koleksiyonu yoktur. I. Mehmed ve II. Murad çağları eksiktir.

2. *Divan*: İstanbul kütüphanelerinde dağınık bir şekilde şiirleri bulunduğu gibi İkdam Matbaası tarafından 1313'te Âsâr-ı Eslâf külliyatının beşincisi olarak da basılmıştır. Bu basma küçük boyda 189 sayfadır. Üniversite Kütüphanesi'nin Türkçe Yazmalar bölümündeki 1942 numaralı divanın başında, tezhip içinde Dîvân-ı Kemalpaşaoğlu yazılıdır.

3. *Yusuf ve Züleyha*: İslâm milletleri arasında pek tanınmış olan aşk romanı. Mefâîlün mefâîlün feûlün vezninde 7777 beyitlik büyük bir eserdir. İçindeki bazı gazeller başka vezinlerle yazılmıştır.

4. *Fetvalar*: Fetvaların en büyük bölümü Türkçe olmakla beraber bir mikdar Arapça fetvası da vardır. İstanbul kütüphanelerinde yalnız K.'nun fetvalarını ihtiva eden yahut onunkilerle birlikte başkalarının fetvalarını da alan kitaplar varsa da, K.'nun bütün fetvalarını eksiksiz toplamış bir eser yoktur. İstinsah tarihi bulunan fetva dergilerinden en eskisi Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde 1968 numaralı kitap olup H. 1013 tarihlidir.

5. *Ahlâk, Muaşeret ve Siyaset kitabı*: Bu eser «Nasâyih» adıyle de anılmakta ise de, bu ad yazar tarafından verilmiş değildir. Tek nushası Esad Efendi Kütüphanesi'nde (1781 numara) olup her sayfası 17 satırlı 57 yapraktan ibarettir. Yazar adı son sayfadadır.

6. *Rucūʿu'ş-Şeyḫ ilā Şibāh fi'l-Ḳuvveti ʿale'l-Bāh tercümesi*: 651'de (= 3 Mart 1253 - 20 Şubat 1254) ölen Ahmed b. Yūsuf-el Tīfāşī'nin tıbbî eserinin tercümesi'dir. Yavuz'un isteğiyle Türkçeye çevrilmiştir. Hamidiye Kütüphanesi'ndeki 1012 numaralı nusha 926 istinsahlıdır. Bir de Üniversite Kütüphanesi Türkçe Yazmalar bölümündeki 9631 numaralı yazma varsa da, eserin ancak bir bölümünü ihtiva etmektedir.

7. *Daḳāyiḳül-Ḥaḳāyiḳ*: Farsçanın 400 kadar kelime ve edatının izahı olup büyük vezir İbrahim Paşa'ya ithaf olunmuştur. İstanbul kütüphanelerinde altmışa yakın nüshası vardır. İstinsah tarihi bakımından en eskisi 958 tarihli olan Âtıf Efendi Kütüphanesi nüshasıdır (Nu. 2052).

8. *Cāmiʿü'l-Fürs*: Farsça gramer ve sözlüktür. Ali Emîrî (Edebiyat Bölümü. 251), Şehid Ali Paşa (2616) ve Üniversite Kütüphanesi (Türkçe Yazmalar, Nu. 3768, 49b - 189a) nde olmak üzere 3 yazması vardır.

9. *Farsçada kelime sonuna gelen «ye» harfinin kaç manaya geldiği hakkında*: «Yâiyye risalesi» diye tanınmıştır. İstanbul kütüphanelerinde 33 yazması vardır.

10. *Kafiye bilgisi*: Kafiye hakkında küçük bir kitaptır. Hekimoğlu Ali Paşa (Nu. 936,72a - 89a), Murad Molla (Nu. 1834,256a - 272b), Revan (Nu. 2032,245a - 257b) ve Süleymaniye (Nu. 1045,68a - 85b) de dört yazması bulunmaktadır.

11. *Tılsımlar hakkında*: Bir mukaddeme, üç makale, bir hâtimeden ibaret olup padişahın emriyle yazılmıştır.

Farsça eserleri: 1. *Nigâristân*: 939'da (= 3 Ağustos 1532 - 22 Temmuz 1533) telif edilmiş ahlâk ve tasavvuf eseridir. Hikâyeciklerle süslüdür. Sa'dî'nin *Gülistân*'ına naziredir. Eser, Osmanlı Türkleri arasında ün kazanmış, Padirahın emriyle Şeyhülislâm Yahya tarafından Türkçeye çevrilmiş. II. Mahmud çağında da Mehmed Vesîm tarafından «Nakş-i Dilistān der Şerh-i Nigāristān» adıyla Türkçe şerh olunmuştur. *Nigâristân*'ın İstanbul kütüphanelerinde 8 yazması olup «Hâlet Efendi Eki» nde 183 numaradaki yazma 963 istinsahlı en eski yazmadır.

2. *Muḥīṭü'l-Luġāt*: Arapçadan Farsçaya sözlüktür. Önsözü Farsçadır. Kanunî Sultan Süleyman'ın tahta çıktığı 926'da telif edilmiştir. Tek yazması Şehid Ali Paşa Kütüphanesi'nde 2681 numaradadır. 532 yapraklıdır.

Arapça eserleri: 1. *Tefsir*: H. 933'te telif olunmuştur. Daha doğrusu büyük kısmı bu yılda yazılmıştır. Kâtib Çelebi bunun 37. Şâffât suresine kadar olduğunu söylüyorsa da (*Keşfü'z-Zunūn*, I, 439) doğru değildir. Lâleli Kütüphanesi'ndeki 123 numaralı nüsha 38. Şâd suresi sonuna kadardır. Bundan başka, birçok nüshalarda 67. Mülk, 78. Neba', 79. Nâzi ʿât, 86. Ṭārık, 89. Fecr ve 103. ʿAşr sureleri bulunmaktadır. Herhalde tefsirini sure sıralarını takip etmeden yazdığı ve tamamlayamadığı anlaşılıyor. Kâtip Çelebi'nin aynı yerdeki ifadesine göre, K. bu tefsirde «tasarrufât-ı acîbe» de bulunmuştur. Bununla tefsirin orijinalliği kasdedilmiş olsa gerektir. İstanbul kütüphanelerinde tamam veya parça halinde 150'den fazla yazması vardır.

2. *Envārü't-Tenzīl haşiyesi*: 685 (= 27 Şubat 1286 - 15 Şubat 1287) veya 692'de (= 12 Aralık 1292 - 1 Aralık 1293) ölen Kadı Beyzâvî'nin *Envārü't-Tenzīl* ve *Esrāri't-Te'vīl* adlı tefsirinin bir kısmının haşiyesidir. İstanbul kütüphanelerinde tam veya parça 9 nüshası bulunup en iyisi Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki 153 numaralı yazmadır.

3. *Keşşāf haşiyesine haşiye*: 538'de (= 16 Temmuz 1143 - 3 Temmuz 1144) ölen bilgin Zemahşerî'nin *el-Keşşāf ʿan Ḥaḳāyiḳi't-Tenzīl* adlı tefsirine Seyyid Şerîf tarafından yapılan haşiyenin haşiyesidir. İstanbul kütüphanelerinde 10 nüshası vardır.

4. *El-Mühimmāt*: Fıkıh, yani İslâm hukukuna ait büyük bir eserdir. İstanbul kütüphanelerinde 9 tanesi tam, 2'si eksik olmak üzere 11 nüshası vardır. En eskisi 1023 istinsahlı olan Reisülküttap Kütüphanesi'ndeki 437 numaralı nüshadır.

5. *Hidāye haşiyesi*: 593'te (= 24 Kasım 1196 - 12 Kasım 1197) ölen Burhānüddīn ʿAlīyü'l-Mergīnānī'nin birçok bilginler tarafından şerh ve haşiyeleri yapılan *Hidāye* adlı tanınmış fıkıh eserinin taharet, zekât, oruç, hac, nikâh ve büyû bölümlerinin haşiyesidir. İstanbul kütüphanelerinde tamam ve eksik 32 nüshası vardır. Esad Efendi Kütüphanesi'ndeki 656 numaralı nüsha müellif yazısıdır.

6. *Islâhü'l - Vikâye*: 747'de (= 24 Nisan 1346 - 12 Nisan 1347) ölen Sadrü'ş Şerî'a 'Abdullâhi'l - Mahbûbî'nin *Vikâyetü'r - Rivâye fî Mesâ'ili'l - Hidâye* adlı fıkıh eserinin yanlışlarını düzeltmek için yazmıştır. İstanbul kütüphanelerinde birçok nüshası vardır.

7. *Îzâhü'l - Islâh*: Yukarıdaki eser'ni şerhetmek için telif etmiştir. Edirne'de 928 Şevvalinin sonuncu pazar günü (= 21 Eylül 1522) bitirmiştir. İstanbul kütüphanelerinde bir hayli nüshası vardır.

8. *Telvîh haşiyesi*: Sadrü'ş - Şerî'a 'Abdullâhi'l - Mahbûbî'nin *Tenkîhü'l - Usûl* adlı fıkıh usulü eserine 792'de (= 20 Aralık 1389 - 8 Aralık 1390) ölen Teftâzânî tarafından yapılan *Telvîh* adlı şerhin haşiyesidir. Tamam ve eksik 16 nüshası vardır. Hâ'et Efendi Kütüphanesi'ndeki 163 numaralı nüsha müellif yazısıdır.

9. *Tagyîrü't - Tenkîh*: Sadrü'ş - Şerî'a'nın fıkıh üzerindeki *Tenkîhü'l - Usûl* adlı Arapça eserinin yanlışlarını düzelterek meydana getirdiği eserdir. 1 Ramazan 931 (= 22 Haziran 1525) de tamamlanmıştır. Âtıf Efendi Kütüphanesi'ndeki 659 numaralı nüsha müellif nüshasından kopya olduğu gibi, Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki 351 numaralı nüshanın da müellif yazısı olması muhtemeldir. İstanbul kütüphanelerinde 18 nüshası vardır.

10. *Tagyîrü't - Tenkîh şerhi*: Kendisinin *Tagyîrü't - Tenkîh* adlı eserine yaptığı şerh. İstanbul kütüphanelerindeki 10 nüshadan en eskisi Râgıb Paşa Kütüphanesi'ndeki 368 numaralı nüsha olup 943 istinsahlıdır.

11. *Ferâ'izü's - Sirâciyye şerhi*: Sirâcüddîn Muhammedi's - Sicâvendî'nin feraizine şerhtir. Ferâiz fıkıhta miras taksimi bilgisidir. K. bu eserinin telif tarihini muamma olarak yazmış ve türlü kimseler bunu 908, 926, 934 olarak çözmüşlerdir. Üniversite Kütüphanesi'ndeki Arapça Yazmalar Bölümünün 2442 numaralı nüshasının ve Kasidecizade Kütüphanesi'ndeki 260 Mükerrer sayılı nüshanın sonundaki kayda göre ise telifine Edirne'de 1 Zilkade 928 (= 22 Eylül 1522) de başlanıp 1 Zilhicce 928 (= 22 Ekim 1522) de bitirilmiştir. İstanbul kütüphanelerinde 35 nüshası vardır. İstinsah bakımından en eski nüsha Beyazıt Kütüphanesi'ndeki 2613 numaralı ve 949 istinsahlı yazmadır.

12. *Zihnî varlık hakkında*: Kelâma ait bir kitaptır. İstanbul kütüphanelerinde 13 yazması vardır. Veliyeddin Efendi Kütüphanesi yazması (Nu. 3271,36^{b} - 89^{b}) en eskisi olup 943 istinsahlıdır.

13. *Mevâkıf haşiyesi*: 756'da (= 16 Ocak 1355 - 4 Ocak 1356) ölen 'Azudüddîn 'Abdurrahmân b. Ahmedi'l - Îci'nin kelâma ait *Mevâkıf* adlı eserine Seyyid Şerîf - i Cürcânî tarafından yapılan şerhin haşiyesidir. Eser «mevkıf» denilen bölümlere ayrılmıştır. İstanbul kütüphanelerindeki 25 yazmanın hepsi ayrı ayrı mevkıflere ait haşiyeler olup tam yazması bulunamamıştır.

14. *Tehâfüt şerhi*: 893'te (= 17 Aralık 1487 - 4 Aralık 1488) ölen bilgin Bursalı Hocaoğlu Muslihiddin Mustafa'nın kelâma ait *Tehâfütü'l - Felâsife*'sinin şerhidir. İstanbul kütüphanelerinde 9 yazması vardır. En eskisi Âşir Efendi Kütüphanesi'ndeki 182 numaralı (208^{b} - 277^{a}) yazma olup 964 istinsahlıdır.

15. *Kazâ ve Kader risalesi*: Kelâma ait olup «Cebr risalesi» diye tanınmıştır. İstanbul kütüphanelerinde 65 yazması vardır. İkdam Neşriyatı arasında 1316'da, yine İstanbul'da 1312'de olmak üzere iki defa basılmıştır.

16. *Tagyîrü'l - Miftâh*: 626'da (= 30 Kasım 1228 - 19 Kasım 1229) ölen Sirâcüddîn Ebî Ya'kûb Yûsufi's - Sekkâkî'nin edebiyattan bahseden *Miftâhü'l - 'Ulûm* adlı eserinin tenkid ve tashihidir. İki kısımdan ibarettir. İlk kısmı yazdıktan sonra bir haşiye eklemiştir. İstanbul kütüphanelerinde 37 yazması vardır. Süleymaniye Kütüphanesi içinde bulunan Yozgat Kütüphanesi'ndeki 845 numaralı yazma 948 istinsahlıdır.

17. *El - İşârât ve't - Tenbîhât haşiyesi*: İbnü Sînâ'nın mantık ve hikmete ait eserinin haşiyesidir. Fatih Kütüphanesi'nde (3027,72^{b} - 114^{b}) bir yazması vardır.

18. *Münîre*: Mev'ize ve tasavvufa ait eserdir. 1296'da iki defa, 1289 ve 1308'de olmak üzere 4 defa basılmıştır. İstanbul Kütüphanelerinde 20 yazması vardır.

19. *Et - Ta'rîfât*: Türlü konulardan bahseden ansiklopedik bir eserdir. İstanbul kütüphanelerinde Hasan Hüsnü Paşa 1167 numarada ve Süleymaniye'de 1033 (247^{b} - 360^{a}) numarada olmak üzere iki nüshası vardır.

20. *Ferâ'id risalesi*: Türlü konulardan bahseder. Yazar bu eserine ad koymamışsa da, ayrı konuları «ferîde» diye birbirinden ayırdığı için Feraid risalesi diye tanınmıştır. 1316'da İkdam Matbaası neşriyatından olarak basılmıştır. İstanbul kütüphanelerinde 45 yazması vardır.

21. *El - İhtivâ 'alâ Beyâni Kavâ'idi'l - Fürs*: Farsçanın kuralları hakkındadır. İstanbul kütüphanelerinde 8 yazması vardır.

KEMAN (Far. *kemân* = yay), yaylı sazların en önemlisi. Eskiden beri Türk musikisinde sînekemânı (b. bk.) şeklinde mevcuttur. Batı K.'ının musikimize girmesi, 1826'dan sonradır. K. esas bakımdan Arapların rebâb'ından alınarak yüzyıllar boyunca geliştirilmiş bir âlettir. Lavignac, K.'ın Türklerin kemençe - i guz'undan (= Oğuz Kemençesi) alındığını yazar (s. 156). Bugünkü K. XVI. yüzyılın ilk yıllarında şekillenmekle beraber, bu yüzyılda ve XVII. yüzyılda gelişmesine devam etmiş, nihayet mükemmel şeklini almıştır. Yay da doğu musikisinden alınmıştır. Hiçbir orkestra çalgısı, ses alanı, virtüozluk kabiliyeti, insan sesi dışında bütün duyguları en iyi ve en nüaslı şekilde ifade edebilmek imkânı, ses parlaklığı bakımından, K.'la mukayese edilemez.

K.'ın ilkel şeklinde önce diz üzerinde, sonra göğüste, nihayet boyunda çalındığı muhakkaktır. Sînekemânımız, göğse dayayarak çalınırdı. Mağrib Arapları, hâlâ bugünkü mükemmel Batı K.'ını dize dayayarak çalmaktadırlar. Orkestradaki hayatî rolü için bk. ORKESTRA. Ünlü K. metodları: Baillot, Alard, Bériot, Danbé, Jean Comte, Mazas, Rode ve Kreutzer. En çok virtüoz yetiştirmiş saz, K.'dır. Piano ve orgdan sonra da batı musikisinde en çok K. edebiyatı gelişmiş, K. için sayısız oda ve orkestra musikisi eserleri yazılmıştır.

K. için notalar, sol anahtarı ile yazılır. Bu anahtara K. anahtarı (clef de violon) da denir. K.'ın ses sahası 4,5 sekizlidir: kaba rast'tan (sol) tîz tîz çârgâh'a (do) kadar. Fakat tîz tîz muhayyer'den (lâ) itibaren son üçlüyü çıkarmak çok zordur. Hattâ tîz tîz muhayyer'den önceki birkaç notayı temiz basmak da büyük maharet işidir. Fakat 4 sekizli, rahatlıkla çıkar. Dört telli olan K.'ın telleri, beşli aralığı ile kaba rast (sol^{2} teli), yegâh (re^{3} teli), dügâh (lâ^{3} teli) ve hüseynî (mi^{4} teli) şeklinde düzenlenir. Türk musikisinde son telin nevâ (re) olarak düzenlenmesinin, aksi iddialara rağmen, hiçbir faydası yok, pek çok mahzuru vardır. K.'da son yüzyıl içinde musikimizde virtüoz denebilecek bir çalgıcı yetişmemiştir. Müzikalite bakımından Sadi Işılay tercih edilmektedir. Nubar Tekyay'ın da

tekniği iyiydi. Hakkı Derman gibi beğenilen kemanîler de yetişmiştir.

Çok zor bir çalgı olan K., normal olarak 9 yıllık bir eğitimle öğrenilir. Virtüozluk çalışmaları bunun dışındadır ve günde birkaç saat düzenli çalışma ister. Surdin (b. bk.) ile çalınabilir. Yayı çekerken ve iterken elde edilen seste tembr farkı vardır. Onun için orkestrada bir arada bağ işareti ile çalınır ki henüz bizim icracılarımız tarafından kullanılamamaktadır. Bizde yan yana oturan iki kemanîden biri yayını iterken, aynı anda diğeri çekmektedir. Ayrıca, bir kemânî kırık yayla çalarken, yanındaki, bütün yayını kullanabilmektedir.

K.'ın başlıca kısımları şunlardır: gövde (caisse de résonance), üst kısım (table) alt kısım (fond), siyah tahta (manche recourbé), telleri tutan köprünün arkasındaki siyah abanoz kısım (touche), eşik (chevalet), salyangoz (queue), anahtarlar (chevilles). K., ucu çeneye dayanmak, sapı sol elle tutulmak ve parmaklar tellere basmak, sağ elin tuttuğu reçinelenmiş at kılından yayı tellere sürterek çalınır. İnce uzun şekillidir. Kırmızımsı sarı, vişneçürüğü, bazan koyu sarı, turuncu, kahverengi, kırmızı, siyah cilâ vurulur.

K. yapımı, büyük maharet isteyen bir sanattır. XVIII. yüzyıl İtalyan K.'ları (özellikle Stradivarius'lar) gibi olanlar, bugün hattâ taklit edilememektedir. Bu K.'lar, birkaç milyon liraya alınıp satılmaktadır. İyi bir K. da birkaç bin liradan aşağı değildir.

Kemanın boyu 60 - 62 santimdir. Bu uzunluğun 38 santim kadarını gövde, 25 santim kadarını da sap teşkil eder. Keman yayı 75 santimdir. Bk. YAY. 14 - 15 santimi doğrudan doğruya gövde üzerine tesadüf etmek üzere gövdenin yarısına yakın bir yere kadar gelen sap, siyah abanozdan veya boyalı tahtadan yapılır. Gövdenin içi tamamen boştur ve ince tahtadan yapılmıştır. Köprünün iki yanına 7 santim boyunda uzunlamasına delikler açılması, titreşimin mükemmelliğini sağlar. Gövdenin yan tarafta eni 3, 7 santimdir ve ortaya doğru gittikçe genişler. Sap kısmının son 14 santimi, 4 anahtarın karşı karşıya ve ikişer ikişer geçirildiği kısımdadır, 6,5 santim olan anahtarlar, ekseriya koyu siyah renk cilâlanır. En uç kısım, «salyangoz» denen helezonî kıvrıntı ile biter. Anahtarlara, saptan başlayarak, sırayla en kalın, kalın, ince ve en ince teller (sol, re, lâ, mi telleri) bağlanır.

KEMANÇE: bk. KEMENÇE.

KEMÂNKEŞ ALİ PAŞA: bk. ALİ PAŞA [kemankeş].

KEMENÇE (Far. *kemân - çe* = küçük keman (yay) Türk Musikisi'nde bir yaylı saz. Rebâb'ın gelişmiş şekli olduğu muhakkaktır. Bir Türk sazıdır. Eski yüzyıllarda bu saza verilen *Kemânçe - i Guz* (= Oğuz kemençesi) ve *Kemânçe - i Rûmî* (= Anadolu kemençesi) gibi adlar bunu gösterir. XVII. yüzyıl ortalarında İstanbul'da K. çalan 80 profesyonel sâzende vardı ve K.'cilere «kemânî» dendiği, Evliya Çelebî'nin, devrinin üstat K.'cilerinden söz eden şu satırlarından anlaşılmaktadır: «ileri gelenleri Kemânî Mustafâ, Kemânî Â'şûr Ağa, Mahmûd Çelebî, Kurşuncuzâde, Masârif Alî'si, Kemânî Ahmed Çelebî, Kemânî Hüseyn Çelebî, Ahmed Çelebî'dirler». Ahmed Çelebî hakkında ayrıca şöyle diyor: «Kemânî Mustafâ Ağa'nın şâkirdidir. Mısrâ: Kaabil - î tahsîl olan, üstâd olur üstâddan mazmûnunca bu Ahmed Çelebî öyle bir kemânîdir. Taksîmini istimâ eden âdem hayrân kalır.»

K E M E N Ç E

XIX. yüzyılın sonlarında K.'ye rağbet birden artmıştır. Çünkü en büyük K. virtüozu Tanbûrî C e m i l Bey bu yıllarda yetişmiştir. Cemil'den önce K. daha çok köçekçe takımları icrâsında lavta ile beraber kullanılan bir âletti. İncesaz'a pek katılmazdı.

Bugünkü K., sazın gelişmiş biçimidir. Yüzyıllar boyunca pek çok değişikliğe uğramıştır Meselâ kemânçe - i rûmî'de 4 veya 6 çift tel vardı. Cemil de Hüseynî Taksîm'inde 4 telli ve Sûnâk ve Zâvîl Taksimler'inde «kaba K.» kullanmıştır. Araplar «kamanca» derler ve «kamâncât» biçiminde çoğulunu yaparlar. İran ve Türkistan'da da kullanılır. İlkel şekli, Doğu Karadeniz'in millî sazıdır. Karadeniz halk K.'si 3 veya 4 tellidir.

K dize dayayarak ve yay'la çalınır. Keman yayıyla da çalınır. Fakat asıl K. yayı, keman yayının yarısı kadardır. Bununla beraber iyi K. çalanlar, kırık yay kullanmamak için, keman yayına yakın uzunlukta yayları tercih etmektedirler. Çalarken, kemanda olduğu gibi sol el perdeler üzerindedir ve sağ el, yay çeker. K.'nin bir özelliği daha vardır: tellerine parmakla basılmaz; kıvrılan parmakların yalnız tırnakları perde yerlerinde tellere dokunur. Bu bakımdan nazik bir sazdır. İmkânları kemanınkinden azdır. Muhayyer (lâ) perdesinden sonra bir milimetre, bir bakıyye (4 koma) fark etmektedir. Onun için bu perdeden daha tiz perdeleri sıhhatle basmak, çok büyük bir hüner ister.

Kemanınkinden ayrı, insanı heyecanlandırabilecek, fevkalâde parlak, renkli, lirik ve kendisine has bir sesi vardır. Tanbur ki, fevkalâde güzel ve lirik bir sazdır. Cemil Bey, son yıllarında bu âleti bırakıp tamamiyle K.'ye düşmüştür.

Klasik musikimizde kullanılan K. üç tellidir. Teller sırasıyle yegâh (re), rast (sol) ve nevâ (re) şeklinde düzenlidir. Önce bir dörtlü, sonra bir beşli halinde düzenlenmesi ve dört teli olmaması, kemana nisbetle teknik ve virtüozluk imkânlarını daralttığı ölçüde zorlaştırmaktadır. Nitekim K., musikimizin en güç sazıdır.

KEMÉNY [*kęmēń*], **Zsigmond** (Alvinc, Transilvanya 1814 - Pusztakamarás 1875), Macar yazarı ve romancısı. Hukuk öğrenimi gören K., 1846 yılında Peşte'ye gitmiş, muhtelif gazetelerde çalışmıştır. Roman yazarı olarak ün kazanan K.'in roman tekniğinde Walter Scott'un tesiri göze çarpar. Konularını XVI ve XVII. yüzyıl Erdel (Transilvanya, Mac. Erdély) tarihinden almıştır. Yalnız *Élet és ábránd* (Hayat ve hayal) adlı romanının konusu için yabancı tarihe baş vurmuştur. Portekizli şair Camões'in hayatını anlatan bu roman, yazarın ölümünden sonra çıkmıştır.

K.'in ilk romanı *Gyulai Pál* (ad) 1847'de çıkmıştır. Bu romanın başkahramanı, Erdel prensi Zsigmond Báthori'nin danışmanı Pál Gyulai'dir. *Özvegy és leánya* (Dul anne ve kızı) [1855] adlı romanında Erdel prensi I.

György Rákóczi devri (1630 - 1648) ni tasvir etmiştir. *A rajongók* [1858 - 1859] adlı romanının konusu da prens I. György Rákóczi devrinden alınmıştır.

Zord idők (Çetin zamanlar) [1858] romanının olayı Budin (Mac. Buda) in Türkler tarafından fethi sıralarında geçer. İhtiyar Deák kardeşler Erdel'de konaklarında yaşamaktadırlar. Birisinin güzel kızı Dora, genç bir çalgıcı olan Elemér'den müzik dersi alır. Gençler birbirlerini severler. Deák'ların konağında Dorka adında bir kâhya kadın vardır. Onun oğlu Barnabás da Dora'ya gönül vermiştir. Türklerin Budin'e yaklaştıklarını haber alınca Elemér ve Barnabás savaşa gitmek üzere yola çıkarlar. Budin'de iki genç Türklere tutsak düşerler. Deák'ların akrabası olan Werbőczy, Elemér'i kurtarır. Barnabás, Deák'ların ihanetine uğradığı düşüncesiyle, Elemér'den öç almak üzere Türklere iltihak eder, Müslüman olur ve Elemér'i idam ettirir. Werbőczy zehirlenir. Daha sonra Barnabás, Dorka ve Deák kardeşler de ölürler. Dora da aşkından sararıp solar ve sonunda ölür,

K. birkaç sosyal roman da yazmıştır. *Férj és nő* (Koca ile karısı) [1852]; *Ködképek a kedély láthatárán* (Ruhun ufuklarında hayaller) [1853]; *Szerelem és hiúság* (Aşk ve havailik) [1854] gibi.

KEMER, giyilen esvabı belden sıkıp tutmak için veyâ yalnız süs olarak kullanılan ve bele yalnız bir defa dolanarak önden toka ile tutturulan bel bağı.

Eski Türklerin hayatında erkek ve kadın giyiminde önemli bir yer tutan K.'e daha çok bel bağı adı verilirdi. Ağır kumaşlardan yapılmış ve altın sırma ile işlenmiş K.'ler yanında altın ve gümüş tellerle örülmüş K.'ler de vardı. Bu K.'lerin tokaları da değerli taşlarla süslenirdi. Ancak, normal olarak K.'ler kayıştan yapılır. Askerlerin kayıştan yapılan K.'lerine palaska adı verilir. Erkek ve daha çok kadın giyiminde K. bugün de yaygın olarak kullanılmaktadır. Esvapların kumaştan veya ince derilerden yapılmış ve türlü tokalarla tutturulan K.'ler kadınların giyiminde büyük bir yer tutar. Erkeklerin giyimine gelince: K. daha çok pantalon bağı olarak kullanılır. Kadın ve erkek pardösülerinde, palto ve mantolarda da kendi kumaşlarından yapılmış K.'ler yer alır. Eskiden yolculukta kullanılan ve altın para koymak için özel gözleri bulunan altın K.'leri de vardı. Bu K.'ler sağlam bir bezden veya yumuşak sahtiyandan 4 - 5 parmak enlilikte iki katlı olarak dikilirdi. Bu K.'lerin katları arasında altın paralar yerleştirilip teker teker dikilirdi. Bu K.'lerde toka kullanılmazdı. K.'lerin iki ucuna birer uçkur dikilir ve K., bele yerleştirildikten sonra bu uçkurlarla üzerinden sımsıkı sarılarak bağlanırdı.

Tarikatlarda da K.'in özel bir yeri ve önemi vardı. Dervişler yün veya pamuktan dokunmuş veya çuhadan yapılmış K.'ler kullanırlardı.

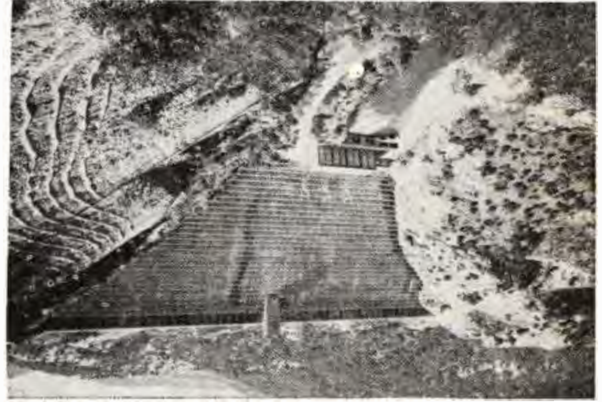
KEMER BARAJI VE HİDROELEKTRİK SANTRALI, Aydın ilinin Bozdoğan ilçesi sınırları içerisinde, Nazilli ilçesinin 46 km güneyinde, Büyük Menderes ırmağının Akçay kolu üzerinde yapılmış bir baraj. Sulama, taşkından koruma gayesi ile kurulan K. B.'nda bir hidroelektrik santralı da yapılmıştır. Bağımsız İşletme müdürlüğü halinde çalışan K. B., 1958 yılında işletmeye açılmıştır. Beton dolgu tipinde olan barajın temelden yüksekliği 115,50 m, talvegden yüksekliği 108,50 m dir. Kret uzunluğu 310 m, dolgu hacmi 740 000 000 m^3, ölü hacmi

KEMER BARAJI: Göl sahası

150 000 000 m^3, faydalanılacak hacmi 406 000 000 m^3 tür. Buradan yararlanarak sulanacak olan 38 000 ha, taşkından korunacak alan 3 000 ha dır. Santralde her biri 25 000 beygir gücünde 3 türbin ve her biri 23 000 kwA gücünde üç jenaratör vardır. Santral 145,5 milyon kw/saat enerji elde edilmek üzere hazırlanmıştır. K. B., 324 207 000 liraya mal olmuştur. K. B., Akçay taşkınlarının Büyük Menderes ırmağına geçmesini önlemiş bulunmaktadır.

Santral İzmir, Manisa ve Aydın'ı içine alan güney - batı enerji şebekesine bağlanmıştır.

KEMER BARAJI: Hidroelektirk Santralı ve Bent gövdesi

KEMERE, üzerine güverte döşemelerinin döşendiği enine potreller. Bunların uçları iskarmozlara dayanır ve praçollarla alabandalara bağlanır. K. başlarının altlarına gelen ikinci sıra, alabanda astarıdır.

Kemere çeliği: Ambar kapaklarının oturtulması için ambar ağızlarına omurgaya paralel olarak konan mezarna (yüksekce çerçeve) ların oturtuldukları K.'ler üzerindeki yuvalardır.

Kemere praçolu: K.'leri alabandalara bağlayan köşebendlerdir.

KEMERLİ - HAYVANGİLLER (Tatugiller) (Dasypodidae), Omurgalı hayvanlardan memeliler sınıfının dişsizler takımına giren bir familyası. Vücutları ve başları, küçük kemik yapraklardan yapılmış bir zırh içindedir. Bu zırh, sırtta ince, oynak kemerler meydana getirir. K. - H., hücuma uğradıkları zaman, tesbih böceği gibi yuvarlaklaşırlar. Altı kemerli tatu, dokuz kemerli tatu ve üç kemerli tatu, tanınan türleridir.

KEMEROVA (Coğ.), Sovyetler Birliğinde, Batı Sibirya'da Kuzbass bölgesinde bir endüstri şehri. Nüfusu 404 000 (1972) dir. Çelik, kok ve kimya maddeleri fabrikaları vardır.

KEMHA, altın ve gümüş tellerle işlenmiş ipekli kumaş. Her renk ipekten dokunan K., daha çok kaftanlık kumaş olarak kullanılırdı. Bundan başka, saray ve konaklarda ağır döşemelik kumaş olarak da kullanılırdı. En ağır ve değerli eski Türk K.'ları Bursa ve İstanbul'da dokunmuştur. Daha sonra Avrupa'danda K. ithal edilmiştir (Frengî K.).

Bugün piyasadan çekilmiş olmakla birlikte K.'nın büyük bir tarihî değeri vardır. XIV. yüzyıl kumaşları arasında önemli bir yer tutmuş ve özellikle XVI. yüzyılda büyük bir gelişmeye erişmiştir.

KEMI (Coğ.), Finlandiya'da, Laponya eyaletinde bir liman. Nüfusu 27 600 (1966) dür. Kerestecilik, kimya maddeleri fabrikaları vardır.

KEMİK, insanlarda ve omurgalı hayvanların çoğunda organizmanın yumuşak kısımlarına destek ödevini gören beyazımsı ve katı cisimler. Bunlar hep birlikte K. sistemini, yani iskeleti meydana getirirler. K.'ler üç kısma ayrılır: 1. Uzun (kol ve bacak K.'lerinin çoğu); 2. yassı (kafa tası K. ve leğen K.'leri, göğüs K.'i, kürek K.'i); 3. Kısa (omur'lar, el ve ayak K.'leri). Uzun K.'ler'in uçlarına epifiz (Fr. épiphyse), orta kısmına da diyafiz (Fr. diaphyse) denir. Diyafizler fildişinde olduğu gibi yoğun bir yapı gösterirler. Epifizler ve kısa K.'lerin içi de süngerimsi, aralıklı olup, bu aralıklar ise, bir kan yapan kırmızı ilik'le doludur. Diyafizlerin içi boru şeklinde olup, yetişkinlerde yağ (sarı ilik) ile doludur. Yassı K.'ler, iki yoğun K. tabakası ile, bunların arasında bulunan bir süngerimsi K. dokusundan meydana gelmişlerdir. K.'lerin üstü hemen bütünü ile, periyost denilen zarla kaplıdır. K.'ler birbirlerine oynaklarla bağlıdır. K.'i teşkil eden madde osein (Fr. osséine) adını taşır. Osein, frotidik bir matris (Fr. matrice protidique)'ten ibaret olup, bunun üzerine kanın getirdiği kalker tuzlar bazı enzim (Fr. enzyme)'lerin etkisiyle çökeltilir. Fosfor, kükürt ve amine asitler (Fr. acides aminés) osein'in teşkiline katılırlar.

Kemik hastalıkları: Bunlar tromatik (Fr. traumatique, yaralama etkisi) veya gayri tromatik olabilirler. İlk kategoriye ait en önemli hastalıklar K. kırılmalarıdır. Gayrıtromatik hastalıklar, iltihaplar (Fr. inflammatoire) veya beslenmede bir bozukluktan doğabilirler. İltihaplı hastalıklar, mikropların etkisinden meydana gelirler (osteit'ler, osteomiyelit'ler, abse'ler, nekrozlar, tüberküloz ve frengiden doğan lezyonlar ve oste operiyostit). Beslenme bozukluğundan çıkan hastalıkların en önemlileri raşitizm (K. yumuşaması Fr. ostéomalacie) ve K. atrofisi, yani yok olması (Fr. atrophie des os) dır. K.'ler aynı zamanda doğuştan birçok şekil bozuklukları gösterebilirler (akondroplazi, gargoilizm v. b.).

KEMİKLİ BALIKLAR (Teleostei), Omurgalı hayvanlardan Balıklar (Pisces) sınıfının Tükel ağızlılar (Teleostomi) alt sınıfına giren bir takım. İskeletleri kıkırdak halinde olmayıp tamamiyle kemikleşmiştir. Üzerleri sikloid veya ktenoid pullarla kaplıdır. Bazı cinslerin üzerleri, kemikli plakalarla örtülüdür. Kuyruk yüzgeçleri homoserktir. Biçim ve renklerindeki zariflik, cinse göre değişir. Başın her iki yanında dörder solungaç bulunur. Bazıları göç eder, sürüler yaparlar, bazıları yırtıcıdır.

Dikensizler (Anacanthini), Dikenli yüzgeçliler (Acanthopterygii), Kemik destekli keseliler (Ostariophysi), Geri kemikli omurgalılar (Catosteomi), Benzemez omuzlular (Heteromi), Yumuşak yüzgeçliler (Malacopterygii), Karınları yüzgeçsizler (Apodes), Ayakçılar (Pediculati) ve Çengel çeneliler (Plectognathi) alt takımları bu takımın içine girer.

KEMİRİCİLER (Rodentia): Omurgalı hayvanlardan Memeliler (Mammalia) sınıfının Etenliler (Palecentalia) alt sınıfına giren, 35 familyası ve iki alt takımı bulunan geniş bir takım. Tür çokluğu bakımından memeli hayvanların en zenginidir. 2 000 kadar türe sahiptir.

Kemirici hayvanların üst çenelerinde kemirmeye yarayan bir çift kesici diş vardır. Dişleri özel bir yapıya sahiptir. Üst çene kemiğinin ön kısmında yer alan bu dişler, uzun ve geriye doğru hafif kıvrıktır. Kemirici hayvanların dişlerinin yalnız dış kısmı mineli olduğundan dişler, içte kalan taraftan kolaylıkla aşınır ve keskinleşir. Bu şekilde en sert maddeleri bile kemirebilirler. Aşınan dişler alttan yeniden büyür. Köpek dişleri yoktur. Genel olarak iki kesici dişe sahiptirler. Tavşandaki gibi dört tane kesici dişli olanları da vardır.

Boyları küçük olmakla beraber farklılıklar arz eder. En küçükleri fare, en büyükleri Güney Amerika'da yaşayan ve Hint domuzuna benzeyen 1,30 cm uzunluğunda kapibara (Capybara) dır. Bu hayvanlar tabanlarıyle yürürler. Tırnakları kancalıdır. Bazılarının yanakları keselidir. Soğuk aylarda kış uykusuna yatanlar olduğu gibi, sürüler halinde göçedenleri de vardır.

Yaşayış şekilleri de özellik arz eder. Bazıları (Kuzey Amerika'da gofer adlı sincap ile Alp dağlarında yaşayan marmot adlı hayvan) toprak oyuklarında, tarla fareleri kırlarda, sincap ağaç kovuklarında yuva yapar ve kunduz ise suda yaşayan kemiricilerdendir. Kemirici hayvanların ortak özellikleri de vücutlarının (yalnız kirpi hariç) kürkle kaplı olması ve alt çenelerinin arkadan öne doğru hareket etmesidir.

Bitki kökü, meyve, tahıl ve böceklerle beslenirler. Bitkileri kemirdiklerinden tarım için zararlıdırlar. Yalnız tavşanların et, deri ve tüyleri faydalıdır. Sincap ve kunduzlar kürkçülükte kullanılır. Çift dişliler (Duplici dentata) ve Yalın dişliler (Simplicidentata) diye iki alt takımı vardır.

KEMİRGENGAGALILAR (Trogones), Omurgalı hayvanlardan Kuşlar (Aves) sınıfının Gök kuzgunumsular (Coraciiformes) takımına giren bir alttakım. Gövdeleri topluca, bacakları kısa, gagaları kuvvetli ve kenarları dişli olup derin yarık halindedir. Kanatları kısa, kuyrukları uzun ve geniştir. Başparmağı geriye dönebilmektedir ki bu, onun önemli bir özelliğidir. Bunlar az hareketli kuşlardır.

Tüyleri yeşil, mavi, kahverengi, bazan madenî bir parlaklık görünümündedir. Göğüs kısmında parlak kırmızı, bazan sarı benekler bulunur. Dişilerinin rengi daha donuktur.

K., Afrika, İndonezya ve özellikle Orta Amerika'nın tropikal ormanlarında yaşarlar. Böcek ve meyvelerle beslenirler. Yuvalarını ağaçların içindeki oyuklara yaparlar. Bunların Kemirgengagalıgiller (Trogonidae) adlı bir tek familyaları vardır.

KEMOTAKSİ (Yun. *khemeia* = *kimya*, *taksis* = *düzen*; Alm. Chemotaxis; Fr. Chimiotackisme), suyun içinde yüzen canlı hücreler üzerine, o suda eritilmiş bir kimyevî madde tarafından yapılan çekici veya uzaklaştırıcı etki. Döllenmeye götüren gelişmeler arasında, ovosit'in spermatozoid'ler üzerine yaptığı çekici etki, oksijenin bazı protozoer ve bakteriler üzerine yaptığı çekici etki K.'dir. Karada yaşayan bir hayvanın üzerine bir kokunun yaptığı etkiye de K. adı verilir.

KEMOZİS (Fr. Chémosis; Yun. *khēmē* = delik), göz hastalığı. Katılgan zar (conjonctive) ın içine vuku bulan ödemli bir sızıntı. Neticede saydam tabaka (cornée) nın etrafında yuvarlak simit biçiminde bir şişkinlik hasıl olur. Sızıntı hemen daima bir yangı (iltihap) dan ileri gelir.

KEMPEN, Bir kısmı Belçika'nın kuzeyinde bir kısmı da Hollanda'nın güneyinde olan bir bölge. Bu bölgede yetiştirilen bir tavuk ırkı adını bölge adından almıştır.

KEMPENER veya **KEMPENEER, Peter de** (İsp. **Pedro de Campaña**; 1503 - 1580), Bruxelles'de dinî konular işleyen Felemenkli ressam ve halı desinatörü. Ömrünün en çoğunu Sevilla'da geçirmiştir (1537 - 1562). 1562'de tekrar Bruxelles'e gelmiştir. Alba dukasının başmühendisi ve halı atelyelerinin direktörü olarak çalışmıştır.

KEMPF, Paul (Berlin 1856 - Potsdam 1920), Alman astronomu. Potsdam rasathanesi müdürü olmuş, Jüpiter'in kitlesini hesaplamış, güneşin ekseni etrafında dönme zamanını ölçmüş, güneş tayinindeki 300'den fazla çizginin dalga uzunluğunu hesaplamıştır.

KEN'AN, Batı Asya'nın Filistin'i ve Fenike'yi içine alan bölgesi. *Kitab - ı Mukaddes*'e göre, Allah bu bölgeyi Musevîlere vâd etmişti. Bundan dolayı bu bölgeye Arz - ı mev'ud («vadedilmiş topraklar») veya Arz - ı - Mukaddes (= kutsal topraklar) adı da verilmiştir. Musevîler, Yoşua'nın emirleri altında, Mısır'dan çıktıklarında aş. yu. M. Ö. 1200'de K.'ı fethetmişlerdir.

KENAN AKYÜZ (doğ. Yanya 1911), Türk edebiyatı tarihçisi. İlköğrenimini İstanbul'da yaptı. İstanbul Kabataş Erkek lisesini, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünü bitirdi (1934), aynı yıl Yüksek Öğretmen okulundan da mezun oldu. Kars, Sıvas ve Yozgat liselerinde on yıl edebiyat öğretmenliği yaptı (1934-1944). 1944'te, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesinde Türk edebiyatı doçenti, 1954'te de aynı fakültede Yeni Türk edebiyatı profesörü oldu. Hisar ve Türk Dili dergilerinde birçok inceleme yazıları çıktı. K. A., 1967'de, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesindeki görevinin yanısıra, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesinde de dersler vermeğe başladı, 1970 - 1973 yılları arasında Eğitim Fakültesi dekanlığı yaptı. Hâlen, Ankara Üniversitesine bağlı bu iki fakültede öğretim üyeliği yapmakta ve Yeni Türk edebiyatı derslerini okutmaktadır. K. A., birçok yurt içi ve uluslararası kongrelere de katılmış, bu kongrelerde ilmî tebliğler sunmuştur. Başlıca eserleri: *Tevfik Fikret* (1947) (monografi), *Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi* (1953, 1958, 1970) (inceleme - antoloji), *Ziya Paşa'nın Amasya Mutasarrıflığı Sırasındaki Olaylar* (1964) (araştırma), *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri* (1965, 1969) (araştırma), Fundamenta'nın *La Littérature Moderne de Turquie* (1964) maddesi. Yayına hazırladığı eserler: Namık Kemâl'in *Vatan Yahut Silistre*'si (1960, 1969), aynı yazarın *Gülnihâl*'i (1960, 1969), *Zavallı Çocuk*'u (1960); Abdülhak Hâmid'in *Finten*'i (1964), *Ahmed Hâşim Şiirler* (1973), Ahmed Midhat'ın Hasan Mellâh'ı *Denizci Hasan* adıyle (1974).

KENAN AKYÜZ

KENDAL (Coğ.), İngiltere'de bir şehir, Westmorelandshire kontluğunun merkezi. Nüfusu 18 600 (1966) dür. Ayakkabı fabrikaları vardır. Göller bölgesi (Lake District) nin gezi merkezi olarak tanınmıştır.

KENDALL, Edward Calvin (doğ. South Norwalk, Connecticut 1886), Amerikalı kimyacı. Kortikosürrenal hormonların keşfine ve sentezine doğru ilk adımları atmıştır. Özel olarak dezoksikortikosteren'un 1937'de, kortizon ve hipofizer kortikotrofinin 1949'da keşif ve sentezinde büyük rolü vardır. 1950 fizyoloji ve hekimlik Nobel armağanını kazanmıştır.

E. KENDALL

KENDİR, Kendirgiller'den bir bitki. K.'e daha çok kenevir denir. Bk. KENEVİR.

KENDİRGİLLER, İkiçenekliler'den, kenevir, şerbetçiotu, Hint keneviri gibi bitkileri içine alan bir familya.

KENDREW [*kendriyü*], **John Cowdery** (doğ. Oxford 1917), İngiliz biyokimya uzmanı. 1946'da Cavendish laboratuarına girmiş ve sonra Cambridge'deki Medical Research Council Laboratory of Molecular Biology'de strüktür (bünye) kimyası kısmının müdürü olmuştur. Burada, proteinlerin strüktürünü röntgen spektroskopi yolu ile araştırmıştır. Bu başarısı üzerine Nobel kimya armağanını M. F. Perutz ile paylaşmıştır (1962).

J. KENDREW

KENE (Ixodes ricinus): Eklembacaklı hayvanlardan, Örümceğimsiler (Arachnoidea) sınıfının Keneler (Acarina) takımından bir tür. Köpek, koyun, at gibi hayvanların derilerine takılıp kanlarını emen, asalak bir hayvandır. K.'lerin gözleri yoktur. Vücutları torba biçimindedir. Ön tarafında hareket edebilen ve baş görevini gören bir kısım

vardır. Bu baş kısmında etrafı içeri doğru kıvrık dişlerle kaplı bir kesik bulunur. Ergin K.'lerde vücudun her iki yanından dışa doğru uzamış sekiz tane ayak vardır. Asalak yaşadığı hayvanın derisine kuvvetli dişlerini geçirir ve ayakları ile tutunur. Kesik kısımdan kanı içeri alır. Taşıdıkları mikropları, musallat oldukları hayvana da aktardıklarından zararlıdır. Kan emmeden önce 3 - 4 mm lik bir K., kan emdikten sonra 10 - 12 mm yi bulur.

K E N E

K.'yi saplandığı yerden ayırmak çok zordur. Tutup çekince derinin altına geçirdiği dişler, burada takılı kalır ve çok sancı verici yaralara yol açar. K.'den kurtulmanın en iyi yolu üzerine benzin veya alkol dökmek suretiyle dişlerini ve ayaklarını gevşetmesini sağlamaktır.

Koyun, deve ve köpek K.'si gibi çeşitleri vardır. Dişi K. yumurtalarını kuru yaprakların, çöplerin ve gübrelerin bulunduğu yerlere bırakır. Bazıları da hayvanların kılları arasına bırakır. Zehirli cinsleri de vardır.

KENETRON (Fr. Kénotron; İng. Kenotron), içinde yüksek boşluk yapılmış bir diyot tüpü doğrultmacı (bk. DOĞRULTMAÇ, DİYOT). K.'un bir sıcak katodu ve bir anodu vardır; bir volt gibi çalışır. Katot, filemenli veya endirekt ısıtmalı olabilir. Bu tüpler, çok zaman, yüksek voltajlı alternatif akımları yüksek voltajlı doğru akımlara çevirmekte kullanılır. Radyo alıcılarında doğrultmaç olarak da kullanılırlar.

KENEVİR (Cannabis sativa), Kendirgiller'den iki evcikli yıllık bir bitki. Kendir de denir. Boyu 1,5 - 4 m arasında değişir. Erkek ve dişi çiçekleri ayrı bitkilerde bulunur. Erkek çiçekler bitkinin ucunda salkım biçiminde durur. Dişi çiçekler yeşil bir kılıf içinde ve tek bir organdan ibarettir. Yaprak koltuklarında bulunur.

Yaprakları el ayası biçiminde ince uzun, 4 - 11 parçalıdır. Tohumları darı iriliğindedir. Nemli ve ılık iklimlerde daha iyi yetişir. Sulak toprağı sever. Büyüme süresi 130 - 140 gündür. Soğuklara oldukça dayanıklıdır. K., tohum ve lif K.'i olarak ikiye ayrılır. Lif K.'i, tohum K.' inden daha ince ve dalsız olur. Liflerinden faydalanılacak K.'ler doğrudan doğruya tohumu toprağa serpmek suretiyle ekilir. Lif için hasat vakti yaprakların hafif sararması ile, tohum için ise tohumların esmerleşmesi ve kabuklarının sertleşmesi ile belli olur. Tohum dişi K.'lerden alınır. Hasat, kökleme veya çayır makinaları ile yapılır. Biçilen saplar 3 - 5 gün olduğu gibi tarlada bırakılır, sonra yaprak ve küçük dallarından temizlenerek demet haline konulur. Tohum sopalarla dövülmek veya harman makinasından geçirilmek suretiyle elde edilir. K. tohumundan elde edilen yağ, yumuşak sabun yapımında ve boyacılıkta kullanılır. Tohum ayrıca kuşlara da yedirilir.

Lif K.'inin lifleri iki usulle ayrılır. Hava ile ayırmada K.'ler bir yere yayılır, lifler havanın ve nemin etkisiyle ayrılır. Su ile ayırma ise suya batırılmak suretiyle olur. Çıkan lifler burularak demet haline getirilir. K., çok sağlam ve dayanıklı olduğu için halat yapımında, ayrıca halı ipi, yelken bezi yapımında da kullanılır.

Hindistan'da yetiştirilen bir nevi K.'e Hint K.'i veya jüt denir. Hint K.'inin tohumlarından yağ, yapraklarından esrar (b. bk.) çıkarılır.

Güney Amerika'da kullanılan marihuana denilen uyuşturucu madde de bir çeşit K.'in çiçek ve yapraklarından elde edilir. Esrar, bitkinin gövde ve yaprakları üzerindeki ince kılların içinde bulunan kokulu ve yağlı bir maddedir.

Anayurdu Orta Asya olan K., bugün Avrupa ve Kuzey Amerika'da yetiştirilir. K.'i M. Ö. 3 000 yıllarında Çinliler kumaş yapımında kullanmışlardır.

Avrupalılar K.'i M. Ö. 270'de tanımışlardır. En çok K. yetiştiren ülkeler İtalya, Rusya, Fransa, Meksika ve Hindistan'dır.

Yurdumuzda Bursa, İzmir ve Orhangazi K.'leri esrar için elverişlidir. Ancak çok zehirli olan bu madde ilaçlara katılır. Serbest satışı yasaktır.

KENNEBEC, Kuzey Amerika'da, Amerika Birleşik Devletleri'nin kuzey - doğusunda, Atlantik'e karışan bir ırmak. Uzunluğu 260 km dir. Büyük gemiler Bath şehrine kadar gelebilirler.

KENNEDY, John Fizgerald (Brookline, Boston, Massachusetts 1917 - Dallas, Texas 1963). Amerika Birleşik Devletlerinin 35. Cumhurbaşkanı (1960 - 1963). Londra'da büyük elçilik yapmış olan (1937 - 1940) Joseph Patrick K. (1888 - 1969) nin oğlu ve Amerikalı politikacı Edward Moore K. (doğ. 1932) ve Robert Francis K. (1925 - 1968) nin kardeşi; Temsilciler Meclisi'nde Demokrat Parti'li millet vekili (1947 - 1953), Massachusetts senatörü (1953 - 1961) iken, 1960 Kasımında, çok zayıf bir çoğunlukla, Richard Nixon'a karşı Cumhurbaşkanı seçilmiştir. «Yeni sınır», «milleti fedakârlığa çağrı» ve «yeni politik şuur» gibi sloganlara ve brain trust (beyinler birliği) adı verilen, birçok bilimsel müşavirlerin işbirliğine dayanan yeni bir yönetim şekli kurmaya, bu yönetime, genç nesillere dayalı bir karakter vermeğe çalışmıştır. Eşi Jacqueline (doğ. 1929) de, bu hususta kendisi ile iş birliği yaparak, Beyaz Saray'ın sosyal hayatına önem verdi. K., sosyal güven işlerini yeniden düzenlemek, genel sağlık ve tıbbî bakım servislerini (medicare) iyileştirmek, eğitim seviyesini yükseltmek, yurtdaşlık hakları (ırkçılıkla savaş) nı sağlam bir temel üzerinde kurmak, vergileri azaltmak ve şehirlerin ulaşım işlerini yeniden düzenlemek için çok geniş bir program uygulamağa çalışmıştır. Ama muhafazakâr kuvvetlerle dolu olan Kongre, buna kısmen engel olmuştur. K.'nin halefi L. B. Johnson, K.'nin programındaki bâzı reformları uygulamayı başarabilmiştir. K., şu alanlarda başarı göstermiştir: Enflasyon durmuş, ekonomik hayat hızlanmış, işsizlik azalmıştır. Yurtdaşlık hakları konusunda ise K., kendisini pek büyük güçlükler karşısında bulmuştur: Yurtdaşlık hakları hareketi (Ağustos 1963'te) Washington üzerine yaptığı 200 000 kişilik bir protesto yürüyüşü ile, artmakta olan isteklerini bildirmiş; zenciler arasında huzursuzluk ve hoyratlık artmış; öbür taraftan da, beyazların, zencilerin eşitlik iddiaları karşısında gösterdikleri direnme şiddetlenmiştir.

J. KENNEDY

Dış politika alanında K., geleneksel savunma gücünü arttırmaya çalışmış; ama, ayni zamanda, milletlerarası kıvrak bir konuşma ve danışma sistemi ile, Sovyetler Birliği ve Birleşik Devletler arasındaki soğuk harbi yok etmek için de gayret sarf etmiştir. N. S. Khruşçof ile yaptığı Viyana görüşmesi (Haziran 1961) nde kazandığı tecrübelerin ve Berlin bunalımı (Ağustos 1961) nın pek cesaret verici olmamalarına rağmen, K., Birleşmiş Milletler'i, barışı sağlayıcı bir varlık olarak güçlendirmekte başarılı olmuştur. 1963'te, nükleer silâh tecrübelerinin durdurulmasına dâir bir antlaşmanın imzalanması sağlanmıştır. K., az gelişmiş «Üçüncü Dünya» ya yapılan geliştirme yardımını, yeni bir ortaklık temeli üzerine oturtmaya da çalıştı (Peace Corps = Barış topluluğu; İlerleme için antlaşma). Kuzey Atlantik Paktı'na dahil ülkelerin daha yakın bir ortaklık kurmalarını sağlamak için yaptığı çalışmalarda K., bilhassa Fransa'nın direnmesi yüzünden, başarısız kalmıştır. Küba ile ilgili bunalım, K.'nin karşılaştığı problemlerin en korkuncu olmuştur: Küba'daki devrimden kaçmış olan Kübalıların (Nisan 1961) bir askerî güç halinde ülkelerine dönmek için yaptıkları teşebbüs başarısızlığa uğrayınca, 1962 sonbaharında, Birleşik Devletler ile Sovyet Rusya arasında bu yüzden çok tehlikeli bir diplomatik çatışma kopmuştur. Buna «Küba bunalımı» adı verilir. K. ve Khruşçof, bu problemi çözmüşlerdir.

Güney - doğu Asya'da K., Laos'un barışa kavuşması için başarılı bir diplomatik müdahalede bulunmuşur. 1961'den itibaren, güney Vietnam'a özel askerî birlikler göndermekle, bu ülkeye Viet Kong'lara karşı olan savaşında yardımcı olmuştur. Bu davranış, K.'nin halefi Johnson'ın idaresinde, Birleşik Devletler'i, Vietnam harbine gittikçe daha derin bir şekilde karışmaya götürmüştür. K., Komünist Çin ile anlaşmaya çalışmış, lâkin hiçbir sonuç elde edememiştir. K., ülkesinin dünya politikasına birçok bakımdan yeni bir üslûp verdiği için, dış ülkelerde ve bilhassa gençler arasında büyük hayranlık kazanmıştır.

Eserleri: *Why England slept* (İngiltere niçin uykuda idi) [1940]; *Profiles in courage* (Cesaret alanında bazı profiller) [1955]; *The strategy of Peace* (Barış stratejisi) [1960]; *To turn the tide* (Gelgit akışına yön değiştirtmek için) [1962].

KENNEDY, Margaret (doğ. Londra 1896), İngiliz kadın romancı. Orta sınıf üyelerinin ve sanatkârların hayat telâkkileri arasındaki çelişkiden doğan bunalımları işleyen birçok romanlar yazmıştır. Bunların en çok sevileni, *The Constant Nymph* (Vefakâr peri kızı) [1924] adlı romanı. sahne için de işlenmiş (1926) ve Fransız şairi Giraudoux (b. bk.) tarafından 1933'te Fransız sahnesi için hazırlanmıştır.

M. KENNEDY

KENNETH, kısmen tarihî, kısmen efsanevî eski İskoçya kralları.

I. Kenneth (ölm. Forteviot M. S. aş. yu. 858): Mac - Alpine veya mac Alpin (yani Alpine oğlu) adını da taşır. İskoçya krallığının geleneksel kurucusu olarak tanınmıştır. Önce Dalriada İskoçyalıların kralı (832 - 833) olan K., Pikt'leri teslime zorlamış (841 - 846), bunları Gaelic, yani İrlanda'dan İskoçya'yı istilâ etmiş olan İskoçyalılarla birleştirmiş ve bu krallığa ilk olarak İskoçya adını vermiştir. Merkezini Scone'de kurmuştur.

II. Kenneth (ölm. Fettercairn [şimdiki adı: Kincardineshire] M. S. 995): I. Malcolm'un oğlu. Alba kralı olarak ülkeyi idare etmiş (971 - 995) ve İngilizlerle hemen daimî savaş halinde bulunarak ülkesini takviye etmiştir.

III. Kenneth: Alba kralı (997 - 1005). III. K.'i İskoçya kralı saymayan tarihçiler vardır.

KENOSHA (Coğ.), Amerika Birleşik Devletleri'nde, Wisconsin Devletinin güney - doğu köşesinde bir endüstri şehri. Michigan gölü üzerinde, Racine sehrinin 16 km güneyindedir. Nüfûsu 67 899 (1964) dur. Otomobil, yatak ve yaylı şilte, tunç ve bakır eşya, makina fabrikaları vardır. K. 1835'te kurulmuştur. İdarî merkezi o duğu kontluk da aynı adı taşır.

KENTAL (Fr. Quintal; bozuk Lat. *quintale* < Ar. *kintar*), birçok ülkelerde kullanılan ve birbirinden farklı olan bir kitle (ağırlık) ölçü birimi. Kısaltması q olan K, 100 kiloluk bir ölçüdür.

KENTAUROS, (Yunanca) (lât. Centaurus) (Yunan mitolojisi ve Astronomi), Eski Yunanistan'ın çeşitli dağlık bölge efsanelerinde yer alan K. lar Homērosça Thessalya nın olağanüstü güç ile ün kazanmış bir topluluğu olarak tasvir edilir Sonradan yarı bele kadar insan ve alt kısmı at biçiminde tasvir edilmişlerdir. Efsaneye göre, İksion ile Nepphelē (= bulut) nin çocuklarıdır. Genel olarak kötü ve hoyrat varlıklardır. Lapithos'lar kralı Pirithoos K.'ları Hippodamia ile evlenme törenine çağırır. Bunlar, ziyafet sırasında Hippodamia'yı kaçırmağa ve öbür kadınlara karşı zor kullanmağa kalkışınca, Herakles, Nestor ve Theseus bunları öldürür. Başka bir görüşe göre, bâzı K.'lar, zekâ ve fazilet bakımından örnek tutulacak varlıklardır.

K., Kheiron, Apollon, Iason, Asklepios ve Heraklēs'in arkadaşı olup Akhilleus, Theseus ve başka kahramanlara öğretmenlik etmiştir. K.'ların yok oluşu çeşitli şekillerde anlatılır. Lapithos'lara veya Heraklēs'e karşı savaşta öldürüldükleri, bazılarının da gemilerle kaçarak sonradan deniz kızlarının kurbanı oldukları söylenir. K.'lar Mısırlıların, Etruskların ve Yunanlıların sanat eserlerinde görülür. K.'larla Lapithos'ların çarpışması sık sık tasvir edilmiştir.

K., gök güney yarım küresinde, ekvator ile kutup arasında bulunan bir yıldız grupudur. Birçok parlak yıldızları olup, bunların biri, α (alfa), birinci büyüklüktedir. Bu yıldız, dünyaya en yakın bulunan yıldız olarak bilinir. Uzaklığı 40,6 trilyon km dir. Bu uzaklığı ışık 4 yıl ve 4 ayda kateder. K. yıldızı çok güzel bir çift yıldız olup, bunu teşkil eden yıldızların birbiri etrafındaki hareketi 79 yıl sürer.

KENTER, Müşfik (İstanbul 1932), Tiyatro oyuncusu ve yönetmeni. Yıldız Kenter'in kardeşidir. 1950 yılında Ankara Devlet Konservatuvarı'na girmiş, 1955 yılında buradan mezun olmuştur. Bir süre Devlet Tiyatrosu'nda çalışmış, 1959 - 1960'da Devlet Tiyatrosu'ndan ayrılarak ablası Yıldız Kenter ile kurduğu toplulukla, Karaca Tiyatrosu'nda, Site Tiyatrosu'nda ve Dormen Tiyatrosu'nda temsiller vermiştir. 1968 yılında İstanbul'da

Haıbiye'de yaptırdıkları binada temsiller vermeye başlamıştır. Telif ve tercüme birçok tiyatro oyunlarında çeşitli kompozisyonları canlandırmıştır. 1959 - 1960 tiyatro döneminde «Salıncakta iki kişi» oyunundaki başarılı kompozisyonu ile İlhan İskender armağanını kazanmıştır.

M. KENTER

KENTER, Yıldız (İstanbul 1928), Tiyatro oyuncusu ve yönetmeni. Müşfik Kenter'in kardeşidir. 1948 yılında Ankara Devlet Konservatuvarı tiyatro bölümünden mezun olmuş, bir süre tatb.kat sahnesinin, Ankara'da Küçük Tiyatro'da verdiği temsillerde çalışmış ve o sıralarda san'at kabiliyeti ile dikkati çekm'ştir. Bundan sonra Devlet Tiyatrosu'nda çalışmalarına başlamıştır. 1959 - 1960'da kardeşi Müşfik Kenter ile birlikte Devlet Tiyatrosu'ndan ayrılarak, İstanbul'a yerleşmiş ve Kent oyuncuları adı ile kurduğu toplulukla, Karaca Tiyatrosu'nda, Site Tiyatrosu'nda, Dormen Tiyatrosu'nda çalışmıştır. 1968 yılında İstanbul'da Harbiye'de yaptırdıkları binada temsillerine başlamıştır.

Y. KENTER

1959 - 1960 tiyatro döneminde oynadığı «Salıncakta iki kişi» ve 1961 - 1962'de oynadığı «Nalınlar» daki kompozisyonları ile iki kere İlhan İskender armağanını kazanmıştır.

KENTUCKY [*kentakı*] (coğ.), Amerika Birleşik Devletleri'nin ortasında, doğuda Appalachian dağları ile batıda Ohio vadisi arasında bulunan bir devlet. Nüfusu 3 038 200 (1966), başkenti Frankfort'tur. Bu devletin başlıca tarım ürünü tütündür. Buğday, mısır, hayvan yemi, pamuk da yetişir. Petrol ve tabiî gaz yataklarına yakın bulunan bir kömür yatağı, devletin endüstrileşmesine yardım etmiştir. Demircilik, petrol tasfiyesi, kimya maddeleri endüstrisi gelişmiştir. Bu bölge XVIII. yüzyılın sonunda iskân edilmiştir. 1792'de devlet haline getirilmiş, iç savaşta güneyliler tarafında çarpışmıştır.

KENTUCKY: Bir endüstri merkezi

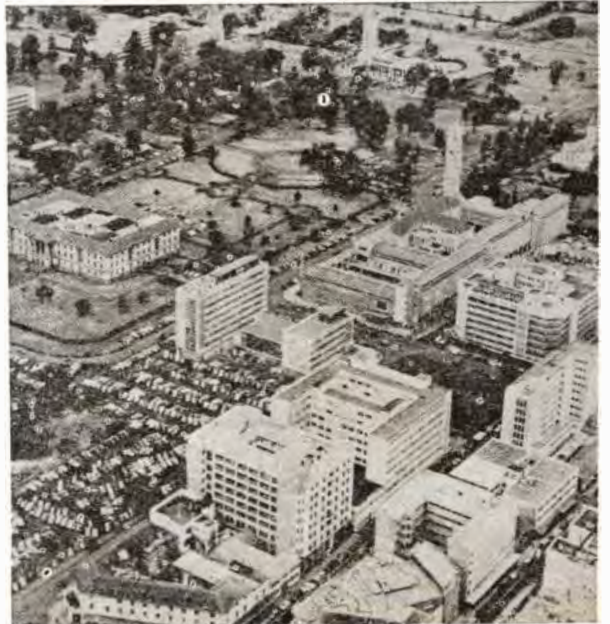
KENTUM DİLLERİ: bk. HİND - AVRUPA DİLLERİ.

KENYA, Doğu Afrika'da bir Zenci devleti. Batısında Uganda, kuzey - batısında Sudan, kuzeyinde Habeşistan, kuzey - doğusunda Somali, güney - doğusunda Hint Okyanusu, güneyinde Tanganika vardır. Yüzölçümü 572 624 m^2, nüfusu 12 milyon, başkenti Nairobi'dir.

Ülkenin batı bölümleri dağlıktır. Afrika'nın en yüksek dağı Kilimanjaro, Tanganika'da olmakla beraber Kenya'nın sınırı üzerindedir Nairobi'nin kuzeyinde Kenya tepesi (5 105 m), Uganda sınırında Elgon tepesi (4 310 m) başlıca yükseklikler. Denize yaklaştıkça arazi iyice alçalır. Juba'nın kolları ve ikinci derecede akarsular ülkeyi sular. Afrika'nın en büyük gölü olan Victoria (deniz seviyesinden 1 134 m), Tanganika ile Uganda ve K. arasındadır. Rudolf Gölü (407 m), büyük kısmı K.'da bulunmakla beraber, Sudan'a ve Habeşistan'a taşar. Onun az doğusundaki Stéphanie Gölü de Habeşistan sınırı üzerindedir. Göller 13 545 km^2 yer kaplar. Ekvator çizgisi, K.'nın tam ortasından geçer. Yıllık yağış 1 m den biraz eksiktir. Yıllık sıcaklık ortalaması 35° den çoktur. Tipik bitki örtüsünü ormanlar, bozkırlar, dağlık bölgelerde de Alp bitkileri teşkil eder.

Zenci ırklar dışında Avrupalı ve Asyalı azınlıklar vardır: Çoğu İngiliz olmak üzere 47 bin Avrupalı, 160 bin Hindistanlı Müslüman, 5 bin Hindû, 1,5 milyon Katolik, 1 milyon Protestan dışında Müslümanlık yaygındır. Putperestler daha çoktur. Müslümanlar içinde 23 bin İsmailî vardır. Kıyılarda 200 bin kişi anadili olarak Arapçadan çıkma Svâhilî dilini konuşur. İçerilerde çeşitli K. dilleri konuşulur. Kuzeyde 600 bin kadar olan Müslüman Masailer, Hâmî'dir. Geri kalan Zenci ırklar, Bantu grupundandır.

Başkent Nairobi içeridedir. 600 bin olan nüfusu çok kozmopolittir; hemen hepsi İngiliz olmak üzere 18 bin

KENYA: Başkent Nairobi'nin kuzey kesiminden bir görünüş

KENYA: Şarkı söyleyen ve danseden Kenyalı iki kadın

Avrupalı, 80 bin'e yakın Arap ve Hint Müslümanı vardır; gerisi Svâhilî ve Arap melezidir; bu şehirde Zenciler daha azdır. Mombasa, Nairobi'nin Hint Okyanusu üzerinde limanıdır. Nüfusu 260 bin'dir (3 bin'i İngiliz). Kisimu (35 bin), Viktoria Gölü üzerindedir; bin İngiliz vardır. Malindi'de bin'i İngiliz olmak üzere 70 bin kişi yaşar.

K.'da buğday, arpa, kahve, çay, tropik ağaçlar ve meyvalar elde edilir. Koyun beslenir, tuz, altın çıkarılır. Bira sanayii vardır. Harita için bk. TANZANYA.

Mombasa ile Nairobi arasındaki 2 600 km'lik demiryolu Hint Okyanusu ile Uganda'yı ve Victoria Gölü'nü birbirine bağlar. K., Tanganika gibi Afrikada vahşi hayvan avcılığının merkezlerindendir.

Tarih: K. kıyıları, bu arada Mombasa, Arapların erken vakitlerde eline geçti. Zaman zaman Türkiye'nin yüksek hâkimiyetini tanıdı. Zenci esir ticaretinin merkezlerinden birisi oldu. Geçen yüzyıl sonlarında, İngiliz sömürgesi oldu. İngilizler İki Dünya Harbi arasında bu ülkeye geldiler ve geniş topraklı çiftliklere yerleşip yerlileri atalarının topraklarından verimsiz bölgelere attılar. II. Dünya Harbi'nden sonra çoğu İngiltere üniversitelerinde okumuş olan ve «Mau - mau» denen yerli liderler, İngilizler ile amansız ve kanlı bir mücadeleye başladılar. Eylül 1960'ta İngiltere ülkeye bağımsızlık verdi. 1964'te Jomo Kenyatta'nın cumhurbaşkanı seçilmesiyle ülke cumhuriyet hâline geldi ve İngiltere kraliçesini hükümdar tanımaktan vazgeçti. Siyah Afrika devletleri politikasına hararetle katıldı.

K.'da yerli halkın hepsi değişik kabîlelere mensuptur. Yüzden fazla kabîlenin arasında en önemlileri Masai ve Kikuyu kabîleleridir.

Masailer genel olarak uzun boyludur. Çok kavgacıdırlar. Başlıca geçim vasıtaları besledikleri sığırlardır. Köylerini, ortasında sığırlarını otlattıkları çitin etrafına kurarlar. Bundan maksat, sığırlarını yırtıcı hayvanlardan korumaktır. Masai'li bir erkek ölünce sığırları, ilk karısının en büyük oğluna kalır. Masai'liler sığırların etinden, sütünden olduğu kadar kanından da faydalanırlar.

Kikuyu kabîlesi ise daha çok tarımla uğraşır. Bunlar Bantu dili konuşurlar. Çoğu çiftçilik yapar. Bugün kabîle düzenleri bozulmaya yüz tutmuştur. Evlerini, uzun odunları dikine toprağa çakarak yaparlar. Sonra da bunun üstünü samanlarla örterler. Besledikleri hayvanlar arasında keçi ve koyun da vardır.

K.'da Araplar azınlıkta kalır. Bunların da çoğu eski bir liman şehri olan Mombasa'da yaşar. Bunlar yüzyıllar önce K. kıyılarına gelip yerleşenlerin torunlarıdır.

KENYA veya **KENİA,** Doğu Afrika'da bir dağ sırası. Ekvator'un üstünde bulunur. Başlıca doruğu (5 194 m) na ilk defa olarak Mackinder tırmanmıştır (1899).

KENYATTA, Jomo (asıl adı: **Kamau Johnstone)** Kenyalı politikacı (doğ. Schaweri, aş. yu. 1893), Kikuju (Akikuju) adında bir Bantu zenci boyundandır. 1927'de Kikuju'ların b i r l i ğ i n i kurmuş, «Kikuju» gazetesini çıkarmıştır. 1945'te kurduğu Kenya milliyetçi partisini 1960'a kadar idare etmiştir. Mau - Mau ayaklanmasının ele başısı olmakla suçlandırılmış ve hapsedilmiştir (1953 - 1961).

J. KENYATTA

1963'te, Kenya'nın muhtar hükûmetinin başına getirilmiş 1964'te de cumhurbaşkanı olmuştur.

KEPHEUS [*kefeus*]: Lat. (Cepheus) (Yunan mit.), Arkadia kralı. Argonaut'lar seferine katılır ve Herakles efsanesinde rol oynar. Yunanlılar tarafından ünlü ailelerin kurucusu kabul edilir.

KEPHEUS Kuzey yarı küresinde, Kuğu kuşu, Ejder ve Kassiopeia takım yıldızlarının arasında bulunan bir grup. Bunun (delta) yıldızı aynı zamanda çift ve değişkendir. Değişme zamanı çok kısa olup 5 gün 8 saat tutar. Bu tipteki yıldızlara Cepheid adı verilmiştir.

KEPLER, Johannes (Weil, Württemberg civarında 1571 - Regensburg (Ratisbon) 1630) Alman astronomu ve Modern astronomi'nin kurucularından biri. Fakir bir ailenin çocuğu olan K., Leonberg, Adelberg ve Maulberonn'da bütün maddî güçlüklere rağmen tahsiline devam etmiş ve 1589'da Tübingen'de ilâhiyat okumağa başlamıştır. Burada M. Maestlin onu astronomiye yöneltmiş ve özel olarak ona Kopernikus'un doktrinini tanıtmıştır. 1594'te Landschaftsmathematiker (mühendis) ve

J. KEPLER

profesör olarak Graz'a gitmiş ve orada beş Takvim ve Prognostica (Kehanetler) Mysterium Cosmographicum (Dünya Muamması) [1596] başlıklı eserini çıkarmıştır. Bu eserde K. şimdiki bilginlerin hayalî gözü ile baktıkları bazı metamatik oyunlar (gezegenlerin güneşten uzaklıkları ile Eflâtun'un beş cismi arasında ilişkiler kurmağa çalışır) yanında, sonradan daha açık ve mükemmel bir şekle koymuş olduğu birçok verimli düşünceler ifade eder. Protestan olan K , Graz'da Katolikler'in takiplerine hedef tutulunca, 1600'de Praha (Prag)'ya kaçmış ve Tycho Brahe'nin asistanı olmuştur. 1601'de İmparator II. Rudolf'un, daha sonra İmparator Matthias'ın saray astronomu olarak Tycho Brahe'nin yerine geçmiştir. Hayatının en verimli devresi olan bu yıllarda optik hakkında bazı öğretim kitaplarından gayri *Astronomia Mova* (Yeni astronomi) [1609] ve *Dioptrice* (Diyoptrik, yani optik âletleri bilimi) adlı eserlerini çıkarmıştır. Bu son eserinde sonradan astronomik dürbün adı ile bilinen âletin ilk planını vermiştir.

II. Rudolf'un ölümünden sonra K., Linz'te yerleşmiş ve burada *Harmonices Mundi* (Dünyanın ahengi) [1619] adındaki eserini bitirmiş; *Epitome Astronomiae Copernicanae* (Kopernik astronomisi özeti) [1618 - 1621]; ve *Tabulae Rudolphinae* (Rudolf çizelgeleri) [1627]'yi hazırlamıştır. Yine dinî güçlüklerle karşılaşan K., cadılıkla suçlandırılan anasını savunmak için Württemberg'e gitmiş, 1628'de Wallenstein'in hizmetine girerek Sagan'da yerleşmiştir. 1630'da bir gezi esnasında Regensburg'ta ölmüştür. Heliyosantrik (Fr. héliocentrique, Yun. *helios* = güneş, *kentron* = orta) sistemi tam olarak kabul etmiş olan K., Kopernikus'un astronomisine son şeklini veren astronomdur. Mars'ın hareketlerini kesin ve sistematik bir şekilde etüd eden K., gezegenlerin hareketini idare eden K. Kanunlarını bulmuştur. Bu kanunlar Newton'un, Evrensel Çekimi bulmasına yardım etmiştir. Denemeye dayanan ve buna daima hakkını vermeğe hazır olan K., astrolojiye inanırdı. Teorilerine gelince bunlar Aristo ve Eflâtun'un damgasını taşımaktadır. Gençlik eseri (Mysterium Cosmagraphicum) nde açıkladığı mekanik tabiat görüşünden sonradan ayrılmıştır. Ona göre, insan zekâsında doğuştan mevcut olan matematik kavram ve arketipler, insanlara Tanrı'nın yarattığı dünyanın mükemmelliğini ve ahengini anlamakta yardım etmektedir.

Kepler Kanunları: Gezegenlerin hareketini idare eden bu kanunlar şunlardır: 1. Yer, güneş etrafında bir yıl boyunca bir elips çizer. Güneş bu elipsin odaklarından birinde bulunur. 2. Yeri güneşe birleştiren vektör eşit zamanlarda eşit alanlar süpürür. 3. Gezegen yörüngelerinin yarı büyük eksenlerinin küpünün, dolanım sürelerinin karesine oranları değişmez.

KEPSUT, Balıkesir iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 894 km², nüfusu 32 100 (1970), merkez nüfusu 4 532 (1970) dir. Batıda Balıkesir ovasının bir kısmını içine alan K. doğuda Yongalık dağına kadar uzanır. Kuzeyde Çatal dağ (1336 m) ın doruğundan geçen ilçe sınırı, güneyde Balıkesir - Dursunbey demiryolunun ötesine taşar. Durak adında bir bucağı ve 64 köyü vardır.

Susurluk ırmağı ve kollarıyle yarılmış olan ilçe arazisi batıdan (100 m) doğuya doğru (1 000 m) yükselir. Susurluk ırmağı, her ikisi de alüvyonlarla örtülü Balıkesir ve K. ovalarını birbirinden ayıran Neojen eşiği; fakat özellikle I. Zaman'a ait Namazlar tepesini dar bir vadi içinde geçer. K. düzlüğü, gerçek bir ova olmaktan çok çeşitli derelerin meydana getirdiği bir kabul havzası durumundadır.

Yükseltileri 100 m ye ulaşmayan Balıkesir ovası ve K. düzlüğünde nebatî hayatı fasılaya uğratmayacak kadar ılık (en soğuk ay ortalama sıcaklığı 5°) bir kış hüküm sürer. Yaz mevsimi İç Anadolu kadar sıcak geçer. İlçenin doğusuna doğru, yükseltinin artmasiyle ilgili olarak, kış ve yaz sıcaklıklarında düşüş olur. Batı bölümünde yıllık ortalama yağış tutarı 602,2 mm dir. En yağışlı mevsimin kış (275,9 mm) olmasıyle Akdeniz; yazların (40,9 mm) pek kurak geçmemesiyle Karadeniz; yağış tutarı bakımından kışı, ilkbaharın (147,8 mm) takip edişiyle İç Anadolu yağış rejimlerinin etkisini aksettirir.

Yıllık yağış tutarının fazla olmayışı yanında sıcaklık derecelerinin yüksekliği, aşağı kısımlarda kuraklığa uymuş kızılçam ve karaçamların tutunmasına fırsat vermiştir. Yağışın yükseltiyle artması sonucunda bu kurakçıl ağaçlar yerlerini kayın, kestane, ıhlamur ve gürgenlere terk eder.

KEPSUT: Simav köprüsünden görünüşü

İlçenin en geniş tarım alanları Balıkesir ovasının doğu yarısı ile K. düzlüğüdür. Bu bölümde ve vadi yataklarında ilçeye yakın bir tarihte girmiş şeker pancarından (8 825 ton) başka, buğday (10 577 ton), bakla (1 500 ton), nohut (300 ton), fasulye (300 ton), ay çiçeği (600 ton), şeftali (600 ton), elma (500 ton), vişne (120 ton) yetiştirilir. K.'un şeftali ve vişnesi ün salmıştır. K. kasabasının çevresi meyve ve her türlü sebzenin yetiştirildiği bahçelerle çevrilidir. Balıkesir, sebze ve meyve ihtiyacının büyük kısmını K.'tan sağlar. Söz konusu bölümde koyun (68 000 baş) ve sığır (16 000 baş) sayısı da dikkati çekecek seviyeye ulaşır. Buna karşılık ilçe doğusundaki ormanlık alanda kıl keçiler (34 000) ekseriyeti teşkil eder.

K., çok eski yerleşme merkezlerinden biridir. XIII. yüzyılda Türklerin eline geçen kasabanın nüfusu, bundan 82 yıl öncesinden pek farklı değildir. K.'un, yıllardır hissedilir gelişememesini, 27 km batısında bulunan Balıkesir gibi önemli bir merkezin varlığına bağlamak mümkündür.

KERAK, El, Batı Ürdün'de bir şehir. Ölü Deniz'in güney ucunun doğusunda bulunan ve denizden 1 050 m yükseklikte olan şehrin nüfusu aş. yu. 9 000 [1964] dir. XIII. yüzyılda Türkler tarafından zaptedilmiş olan K.'ta Haçlılardan kalma bir kale vardır.

KERAMİK: bk. SERAMİK.

KERATİN (Yun. *keras*, *keratos* = boynuz; Türkçedeki *kerata* kelimesi bu kelimeden gelir), Omurgalılar'ın fener (Fr. Phanères yani kıl, tüy, tırnak ve bazı hayvanların pullu derisi, nasırlar)'lerinde çok miktarda bulunan kükürtlü bir proteid. Katı ve su geçirmez, kimyevî bakımdan pasif olan K., organizmaların koruyucu kaplamalarına çok elverişlidir. Onu en iyi tanıtan kriter, yandığında çıkardığı kokudur. K., midenin eritici özsularında erimediğinden, ancak bağırsakta tesir etmesi istenilen hapları kaplamak için kullanılır. K.'in bileşiminde amino asidi sistein (Fr. cystéine) de oldukça fazladır.

KERBELÂ, Irak'ta, Bağdad'ın 100 km kadar güney batısında büyük ve ünlü bir şehir. Hazret - i Muhammed'in torunlarından Hz. Hüseyin'in türbesi bu şehirde bulunduğundan K., İslâm tarihinde büyük önem kazanmıştır. Halife Ali'nin oğlu olan Hüseyin, hilâfet davâsı ile Mekke'den Irak'a giderken, Kûfe naibinin ordusu ile K. ovasında yaptığı savaşta hayatını kaybetmiş ve El - Hair'de gömülmüştür. Kabri, o günlerden beri Şiîler için ziyaret yeridir. Halife El - Mütevekkil hem türbeyi, hem de çevresindeki yapıları yıktırmış (580/581), bununla da yetinmeyip tarla haline getirdiği toprağı ektirmiş ve bu gibi yerlerin ziyaret edilmesini ağır cezalar koyarak yasak etmiştir. Ancak, daha sonraki çağlarda burada bir türbenin mevcut olduğu bilinmektedir. Bu türbe daimî ziyaret yeri olmuş ve sade halk değil, sultanlar da K.'yı ziyaret etmişlerdir. Büyük Selçuklu sultanı Melikşah Bağdad'a geldiği zaman Ali ile Hüseyin'in türbelerini ziyaret ettiği gibi, İlhanlılar'dan Gazan da 1303'te K.'ya gelerek türbeye büyük armağanlar vermiştir.

Meşhur İbni Battûta, XIV. yüzyılda ziyaret ettiği K.'yı, hurmalıklar içinde bir şehir olarak kaydetmiştir. Aynı kayıtlara göre türbe şehrin ortasında bulunmakta ve yanında büyük bir medrese yer almaktadır. Bir de, ziyaretçilerin kalacakları zaviyesi vardır. Hüseyin'in türbesi İran'da Safevî Türk sülâlesini kuran Şah İsmail tarafından da ziyaret edilmiştir. Kanunî Sultan Süleyman da XVI. yüzyıl ortalarında K.'ya gelmiştir. Kanunî, bu gelişinde kanalı tamir ettirdikten başka, sert rüzgârların kumla doldurduğu sahaları da temizletmiş, böylece çevreyi yeniden bahçe haline getirmiştir. Sonradan, torunu olan III. Murad da, o sıralarda Bağdad valisi bulunan Ali Paşa vasıtası ile Hüseyin'in mezarı üzerindeki türbeyi yeni baştan yaptırmıştır. İran'a hâkim olan Türk sülâlelerinden Kaçar'ların kurucusu Ağa Mehmed Han da türbenin kubbesini, XVIII. yüzyılın sonlarına doğru altın ile kaplatmıştır.

Yüzyıllarca sürüp giden Sünnî - Şiî düşmanlığı, 1801 de K.'da bir felâkete sebebiyet vermiştir. O yıl K.'yı ziyaret etmiş olan Şiîler, şehri istilâ eder. 12 000 kadar Vehhâbî'nin üzerlerine saldırmaları üzerine yaptıkları çarpışmada 3 000'den çok ölü vermişlerdir. Vehhâbîler bununla da kalmamışlar, evleri ve çarşıyı da yakıp yıkmışlardır. Ayrıca Hüseyin'in türbesinin değerli eşyalarını ve taşlarını da yağma eden Vehhâbîler, tabutunu da tahrip etmişterdir.

K., XX. yüzyılın başlarında 50 000'e ulaşan nüfusu ile, Irak'ın en önemli şehirleri arasında yer almıştır. Zenginliği sebebi ile daha da önemlidir.

K.'nın nüfusunun yarıdan çoğunu Fars'lar meydana getirir. Geri kalan nüfusun büyük çoğunluğu ise Şiî Araplardır.

Hüseyin'in K.'daki makamı, 108 × 82,5 m büyüklüğünde bir avlu içindedir. Duvarlar *Kur'an* sûreleri ile süslüdür. Türbenin tam orta yerinde bulunan Hüseyin'in sandukası iki m kadar yükseklikte ve dört m kadar genişliktedir. Hüseyin'in sandukasının ayak ucunda oğlu Ali Ekber'in, daha küçük çapta sandukası yer alır.

Hüseyin'in türbesi yakınlarında gömülü olmanın insana Cennet yolunu açacağı inancı halk arasında yaygın bulunduğundan, pek çok yaşlı insan hayatlarının sonlarına geldiklerine inanınca, K.'ya göç ederler ve o şehirde ölüp Hüseyin'in türbesinin yakınında gömülmeye çalışırlar.

KERBEROS (Lat. Cerberus) [Yunan mit.], Thphon ile Ekhidna'nın oğlu. Cehennem bekçisi olan bir canavar. Sanat eserlerinde genel olarak üç başlı ejderha, kuyruklu ve arkasında yılan başları bulunan bir köpek olarak tasvir edilir, fakat bazı yazarlara göre de elli veya yüz başlı bir köpektir. Kuyruğu büyük bir yılandır. Sırtında kara yılanlar dikilir. Bu korkunç hali ile Hades'in giriş kapısında zincirlerle bağlı olduğu yerden ses'yle ölü ruhları korkuya düşürür.

KERÇ, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nde, Ukrayna'da, Kırım'da, Kerç yarımadasında, Kerç boğazı kıyısında bir liman şehri. Nüfusu 136 000 (1972) dir. Makine ve konserve (balık) fabrikaları vardır. Şehir M. Ö. VI. yüzyılda bir Yunan kolonisi olarak kurulmuş, V. yüzyıldan IV. yüzyıl sonuna kadar Bosphoros krallığının başkenti olmuştur. XIII. yüzyılda Cenevizlilerin eline geçmiş, 1475 yılında Osmanlı Türkleri tarafından alınmıştır. Küçük Kaynarca antlaşması üzerine Rusya'ya terk edilmiştir (1774).

Kerç Yarımadası: Kırım Yarımadası'nın doğu bölümünde, Azak Denizi ile Karadeniz arasında bir yarımada. Yüzölçümü aş. yu. 3 000 km^2 dir. K. yarımadasıyle Taman yarımadası (b. bk.) arasındaki boğaz, K. boğazı adıyle anılır.

KERDŌN (Yun., Lat. Cerdon veya Cerdo), Suriyeli genotik filozof ve din adamı. Katolik Kilisesi'nce «dinî sapık» ilân edilmiştir. Sihirbaz Simon'un öğretmenidir. M. S. 140'ta Roma'ya gelmiş ve orada fikirlerini yaymaya çalışmıştır. Esas öğreti (doktrin) si şudur: «Eski Ahit'te sözü geçen Yahudi tanrısı ile Yeni Ahit'te İsa'nın «Babam» diye bahsettiği tanrı aynı değildir. Yahudi tanrısı âdil olup dünyayı yaratmış, İsa'nın tanrısı ise «iyi tanrı» olup, yaratıklarını sever». K., daha ziyade Roma (M. S. 144) da, Kilise tarafından dinî sapık olarak aforoz edilen Markion (Marcion) un muhtemel öğretmeni olarak bilinir. Bk. CERDO veya CERDON, CERDOCULAR.

KEREM (Âşık Kerem) (XVI. yüzyıl), Türk saz şairi. *Kerem ile Aslı* (b. bk.) hikâyesinin kahramanı olarak tanınan K.'in hayatı etrafında meydana gelen hikâyeye göre Isfahan şahının oğludur.

Bu hikâyenin her yönü ile şair K.'in başından geçmiş olduğu ileri sürülemez. Âşık K. başından geçenleri bazı katmalarla zenginleştirmiş olduğu açıktır.

Âşık K.'in şiirlerinin bir kısmı hikâye ile ilgili değil dir. Divan edebiyatı etkisinden uzak kalmış olan bu saf şiirler, yüzyıllar boyunca halkın dilinden düşmemiş, bütün Türk dünyasına yayılmıştır.

Kerem ile Aslı Hikâyesi: Türk saz şairlerinin hayatları etrafında teşekkül eden halk hikâyelerinin en güzellerinden biri.

Taşkent'ten Rumeli'ye kadar bütün bir Türk dünyasında âşıkların sazlarından dinlenilmek, yazmalarından, taş basmalarından ve matbaa yayınlarından okunmak talihine

ermiş bulunan bu hikâye, K. ile Aslı arasında geçen visalsiz aşkın bir bakıma kaderle mücadelesini temsil eder.

Hikâyenin 1266 H. tarih'i yazma nüshaya göre konusu: Şiraz şehrinde Sürurî Şah'la musahibi Ermeni keşişi Yahud'un çocukları olmadığından elem ve keder içindedirler. Bir gün seyahate çıkarlar. Yolda çocukları doğarsa birbirleri ile evlendirmeyi kararlaştırırlar. Karşılarına çıkan dervişe dertlerini dökerler. Dervişin verdiği elmayı karıları ile yedikten sonra Hatice Sultan bir oğlan, keşiş karısı kız doğurur. Gülşen ile Meryem büyümeye başlarlar.

Gülşen on beş yaşında iken, Meryem'i görüp âşık olur; bayılır. uyanınca Kırklar sofrasında dolu (bâde) içtiğini söyler; saz ister ve derdini şiirle söylemeye başlar.

Padişah, musahibine vadini hatırlatır. Gülşen'le Meryem'i nişanlarlar.

Keşişin kardeşi Manuk sihirbazdır. Çok güzel olan Meryem'in kendisine belâ getireceğini söyleyip Azerbaycan'dan Anadolu'ya kaçmalarını telkin eder. Kaçarlar. Meryem'e Aslı, kendisine K. adını takan Gülşen, vefalı arkadaşı Sofu ile birlikte sevgilisini aramaya çıkar. Birkaç kere onunla karşılaşır; Müslüman etmeye uğraşır, muvaffak olamaz. Bâzı beylerin yardımlarından faydalanıp Aslı ile birleşeceği sırada Manuk ve Yahud türlü hilelerle kızı kaçırır. K., onların Kayseri'ye yerleştiklerini öğrenir. Keşişin vazife gördüğü manastırı bulur, orada tebdili kıyafetle hizmetçilik eder. Gerçek hüviyeti anlaşılınca kovulur. Kederlenen K.'in dişleri ağrımaya başlar. Bir çocuk vasıtası ile bulduğu dişçi Aslı'nın anasıdır. Başı Aslı'nın dizinde otuz iki dişini çektirir. Ağzını silerken evvelce verilen nişan çevresinden tanınır. K.'i kovarlar. Bunun üzerine K., dört kitabın hürmetine Tanrı'dan çektiği sevdanın bir kısmını Aslı'ya verip Hak dinine döndürmesini ve kendisine yâr etmesini dua eder; dileği kabul olunur; kıza gaflet gelir, uyur, pirler aşk dolusu verirler; Hak dinini kabul edip K.'le birleşir. K., elini yüzüne sürünce otuz iki dişi tekrar gelir. Sevinçlidir. Kayseri mütesellimi Ahmed Bey'in kız kardeşi Hesnâ Hanım'ın yardımı ile evleneceği sırada keşiş, gerdek gecesi sihirli bir gömlek giymesi şartı ile kızını vereceğini söyler. K., gerdek gecesi gömleği çözemez; kederlenir, âh eder, yanar, kül olur; Aslı da onun ölümüne dayanamaz, ateşine atılıp yanar.

Yukarıda konusunu özetlediğimiz hikâye ile bugün Kayseri'de yaşayan gelenek birbirine uymaktadır. K.'in yandığı yer Sivas Kapısı'nda harap bir evdir. Ahmed Remzi Akyürek'e göre mezarı, Seyyid Burhân Muhakkık-ı Tirmizî türbesinin doğu cihetinde, Kasım Paşa mezarlığı ortasında birbirine bitişik iki menşurî taştır. Halk şairleri, zaman zaman buraya gelip saz çalarlar.

Doğu Anadolu ile onun bir devamı olan Azerbaycan'ı içine alan sahada doğan K ile Aslı hikâyesi, şekil bakımından *Dede Korkut* hikâyelerinde görülen «nazım-nesir» geleneğine bağlıdır. Hikâyede olaylar nesirle, duygular nazımla anlatılmaktadır. Nazım, esas itibariyle saza bağlıdır. Hikâyenin dili, yaşayan halk Türkçesidir. İçinde geçen şiirlerin büyük çoğunluğu 11 ve az bir kısmı 8 hece ile söylenmiştir.

Aynı şaire bağlamamakla beraber Âşık Kerem, Kerem Dede, Sefil Kerem, Keremşah, Âşık ve Gülşen adları ile cönklerde, mecmualarda, yazma ve basma Kerem kitaplarında görülen şiirlerin çoğu muhit ve zaman farkları sebebiyle değişmiş aynı eserler; bir kısmı ise birbirine ircâ edilemeyen müstakil şiirler ve nazirelerden ibarettir.

K. ile Aslı hikâyesi, K.'in doğumundan ölümüne kadarki macerasını bir «bütün» halinde anlatan romandır. Eski rivayetleri daha geniş ve zengin olan bu romanın kahramanı K., bir saz şairi tipidir. Saz şairliğinin iki önemli esası olan seyahat ve herhangi bir münasebetle şiir söylemek onun biricik işidir. Müslümanlık telâkkilerine bağlı, kadere inanmış bir Hak âşıkı olan K., Aslı ve sıla melânkolisi içinde, elinde sazı, yanında arkadaşı Sofu ile Aslı'yı bulmak için köy köy, şehir şehir Andolu'yu dolaşır.

Eserin belli başlı motifleri şunlardır: Çocuğu olmayan padişah; velûdiyet unsuru elma; aşk dolusu ve rüyası; derviş; hızır; acuze; diş çektirme; kuru kafa; yanma.

K. hikâyesinin en tipik motifi «yanma»dır. Eski bir masal veya hikâyeden gelen bu motifi, XVI. yüzyılda yaşadığını kabul ettiğimiz saz şairi K., an'anesini bildiği teknikle ve kendi şiirleri ile süsleyerek meşhur eseri tasnif (telif) etmiştir.

Sonraki tasniflerin ve hikâyeye girmiş şiirlerin sahiplerini tayin etmek oldukça zor bir iştir. Tanzimat devrinden sonra İstanbul nüshası adını verdiğimiz K. hikâyesini, Salâhî ve Ahmed Rasim beylerin yeniden onardıklarını biliyoruz. Şevket Rado, hikâyeyi ve şiirleri, orijinal üslûbunu muhafaza ederek san'atkârâne bir şekilde sadeleştirmiş ve eski taşbasmalarını örnek alarak çok güzel baskıyle bastırmıştır.

Âşık K. ile onun hikâyesinin tesiri geniş ve sürekli olmuştur. Köroğlu, Karacaoğlan, Pîr Sultan Abdal, Kul Himmet, Gevherî, Kâtibî, Âşık, Silleli Sürurî, Âşık Tahir, Tokatlı Nuri, Beşiktaşlı Gedaî, Deliktaşlı Ruhsatî ve Talibî gibi şairlerle Mahfiruz Sultan ile Raznihan hikâyesinde ve Ali Han ağıtında onun izlerini görüyoruz. Ayrıca, kendisinden itibaren «kesik Kerem» ve «yanık Kerem» gibi iki türkü havası teşekkül etmiş, hikâyesi, tiyatro, opera ve sinemaya konu olmuş; halk resimlerine, insan ve yer adlarına damgasını vurmuş; Tanzimat devrinden bugüne kadarki şair ve yazarlara «sevgi, saygı, mizah, hiciv, edebiyat karşılaştırmaları» yönlerinden sermaye olmuştur.

KEREMPE, İnebolu - Cide arasında, bir burun. II. Zaman sonu - III. Zaman başına ait gri renkli kalkerlerden teşekkül etmiş olan K. burnunun yükseltisi 50 m ye varmaz. Sarp kıyılı, doğu - batı yönünde seyreden kıyı çizgisinin kuzeydoğu - güneybatı yönüne döndüğü burunda bir deniz feneri bulunur. Anadolu yarımadası, 650 km ye varan azamî genişliğine, Anamur - K. arasında ulaşır.

KERENSKİY, Aleksandr Feodoroviç (1881 Simbirsk [Ulyanovsk] - 1970), Rus ihtilâlcisi ve devlet adamı. İnkılapçı Sosyalist Partisi'ne mensup olan K., siyasî davalarda avukatlık yaparak ün almış, IV. Devlet Duma'sında mebus olarak çalışmıştır. Güçlü bir hatip olduğu için Lenin onu çok tehlikeli bir rakip saymış, «parlak cümlelerle burjuva sınıfının çıkarlarını koruyan avukat» olarak yermiştir. 27 Şubat (12 Mart) 1917 ihtilâlinden sonra kurulan ilk geçici hükümette adliye bakanı olmuş, aynı zamanda ihtilâli korumak için kurulmuş olan İşçi ve Askerler Şûrası'nın ikinci başkanlığına seçilmiştir. Daha sonra kuru-

A. F. KERENSKİY

lan hükûmette çoğunluğu meşrutiyetçi demokratlar teşkil ediyordu. Fakat bu hükûmet soldan gelen baskı karşısında çekilmek zorunda kalmıştır. 1917 yılının Mayıs ayında kurulan yeni hükûmette kara ve deniz kuvvetleri bakanlığına getirilmiştir. Bozguncu propagandanın artması ve gerilla taktiklerinin durumu güçleştirmesi üzerine K., Ağustos ayında başbakanlığa tayin edilmiştir. Başbakan olarak kısa süre içinde iktisadî güçlükleri azaltmayı başarmış, duruma hâkim olmuştur. Ümidini kaybetmiş olan V. İ. Lenin, Finlandiya'ya kaçmıştır.

Çarlık taraftarı General Kornilov'un iktidarı ele geçirmek üzere ayaklanma hareketine girişmesi ve Trotskiy'in Petrograd (Leningrad) a gelmesi, durumu değiştirmiştir. K., orduya karşı gelebilmek ümidiyle işçileri silâhlandırmış ve General Kornilov tehlikesini bertaraf etmiştir. K., başkomutanlığa getirildikten sonra Almanlarla savaşın «zafere kadar» sürdürülmesini istiyordu. Bu konuda «meşrutiyetçi» demokratlarla aynı fikirdeydi. Bolşevikler ise «Barış isteriz» parolasını savunuyorlardı. Savaştan bıkmış olan halk, onların bu parolalarına kapılarak K. hükûmetine karşı cephe almakta gecikmemiştir. Lenin, durumu öğrenince Finlandiya'dan dönmüş ve Bolşevikleri ayaklandırmıştır. Lenin ile K. taraftarları arasında savaş başlayacağı sırada demiryolcular da Lenin'i desteklemek üzere araya girmişlerdir. K., Bolşeviklerin ileri gelenlerini tutuklamak istemişse de, kabine arkadaşları, mahkeme kararı olmadan yapılacak tutuklamaların demokrasiyi zedeleyeceğini savunmuşlardır. Bu sırada Lenin devlet dairelerini basarak idareyi ele geçirmiştir. Bu durum karşısında K. kaçmış, bu süre Petrograd dışında savaşmıştır. Daha sonra Amerika'ya gitmiştir. 1940'ta Amerika Birleşik Devletleri'nde yerleşen K., Komünizme karşı mücadelesini sürdürmüş, demokrasiye inanan milletlerin devlet adamlarını uyarmaya çalışmıştır.

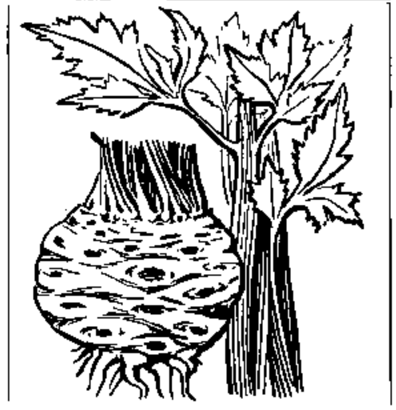
K., *The catastrophe* (Felâket) [1927], *The crucifiction of liberty* (Hürriyetin çarmıha gerilmesi) [1934] ve *The Russian provisional government. Documents* (Geçici Rus hükûmeti. Belgeler) [3 cilt, 1961] adlı eserleri yazmıştır. Son olarak hatıralarını da yayımlamıştır (*The Kerenski memoirs.* 1965).

KERÉNYI [*kęrēñi*], **Károly** (Temesvár 1897), Tanınmış Macar klasik filoloji ve din tarihi bilgini. 1936 yılında Pécs Üniversitesinde profesörlüğe tayin edilmiş, 1941'de Szeged Üniversitesi'nde görev almıştır. 1943 yılında İsviçre'de yerleşmiştir. Belli başlı eserleri şunlardır: *Apollon* (ad) [1937]; *Pythagoros und Orpheus* (Pythogoras ve Orpheus) [1938]; *Die antike Religion* (Antik din) [1940, yeni bas.]; *Die Religion der Griechen und Römer* (Yunanlıların ve Romalıların dinleri) [1963]; *Romandichtung und Mythologie* (Romancılık ve mitoloji) [1945, 2. bas. 1956, Thomas Man ile birlikte]; *Gespräch in Briefen* (Mektupla konuşmalar) [1960, Thomas Man ile]; *Prometheus* (ad) [1946]; *Die Mythologie der Griechen* (Yunanlıların mitolojisi) *Einführung in das Wesen der Mytologie* (Mitoloji çalışmalarına giriş) [1941, 4. bas. 1951, C. G. Jung ile birlikte]; *Die Herkunft der Dionysosreligion* (Dionysos dininin kökeni) [1955], *Die Mysterien von Eleusis* (Eleusis misterleri) [1962].

KĒRES (en eski Yun. mit.), ölüm, ihtiyarlık ve felâket tanrıçaları. Hesiodos'un *Theogonia*'sında ölüm tanrıçası olarak geçer. Homeros destanlarında da sık sık anılır. Homeros ve Hesiodas'tan sonra klasik çağda K.'ler Moira (b. bk.) larla karışmıştır. Trajedi şairleri bunları tanrıların ve insanların hakimleri haline getirmişlerdir.

KEREVİT: bk. İSTAKOZ.

KEREVİZ (Apium graveolens), İkiçenekli bitkiler sınıfının, ayrı çanak yapraklılar takımının Maydanozgiller familyasından bir bitki. Kökü, sapı ve yaprakları sebze olarak yenilen iki yıllık kokulu bir bitkidir. Uzunluğu 20 - 50 cm arasındadır. Tohumla üretilir; ılık iklimlerde, nemli ve verimli topraklarda yetişir. Tohumlar, önce tavalara ekilir, fide haline gelince çıkarılıp asıl yetiştirileceği yerlere dikilir. Çiçekleri çok küçük ve sarı renkte olup, bir şemsiye görünümündedir. Az nem, bol güneş ışığı, gündüzleri oldukça sıcaklık ve serin geceler K. için en elverişlidir. Soğuğa oldukça dayanmakla birlikte şiddetli donlardan zarar görür. Su tutan ve kolayca işlenebilen, en az 40 - 50 cm derinliği olan ağırca toprakları sever. Bir dönümden 2 - 3 ton kök K. alınır. Olgun K.'in onda dokuzu sudur. Henüz yeşilken acı bir tadı vardır. Olgunlaşınca çiğ yenecek kadar leziz bir tat verir. K. serin ve oldukça nemli yerlerde saklanmalıdır. Kök ve yaprak diye iki türü vardır. K., Amerika'da yaprak K.'i olarak yetiştirilir. Bu K.'in 15 - 30 cm arasında değişen yaprak ve çiçek sapları çoktur. Bu saplar beyazlanınca çiğ veya pişmiş olarak yenir ve yemeklerde garnitür olarak kullanılır. Yurdumuzda harcıâlem olan K., kök K.'dir. Avrupa'da da kök K. yetiştirilir. Kök K. ile körpe yaprakları çiğ veya buharda pişirilip ezilmişi salata olarak yenir. Çorbası, sağ yağlısı, seyrek olarak da zeytin yağlısı yapılır. Et yemeklerine garnitür olarak girer. Et ve balık haşlamalarına havuç, maydanoz gibi sebzelerle birlikte çeşni verir. Yaprak K. sirkeli turşularda da kullanılır.

KEREVİZ

Yumruları protein, özellikle B vitamini, demir ve kireç bakımından zengindir. K.'de, özellikle tohumunda apiol vardır. Apiol, sıtmaya karşı ilâç olarak kullanılır. Kan dolaşımını da kolaylaştırır. Bundan başka, ay başı görmekte güçlük ve düzensizlik çeken kadınların adetlerinin düzenlenmesine de yardım eder.

KERGUELEN ADALARI (eski adı: **Iles de la Dēsolation**), Hind Okyanusu'nun güneyinde Fransa'ya bağlı takımadalar. Yüzölçümü aş. yu. 7 000 km² dir. 1772'de Yves de Kerguelen Trémarec tarafından bulunmuş ve 1776'da Cook (b. bk.) tarafından incelenmiştir. O zamandan beri birçok bilimsel geziler buraya yönelmiştir. 300 küçük ada ve 1 büyük adadan meydana gelen K. A., dağlıktır; en yüksek doruğu Ross dağı, volkanik olup yüksekliği 1 960 m dir. 1772'de keşfedilen bu adalar Fransa tarafından çok geç tarihte, ancak 1949'da işgal edilmiştir.

Kıyıları çok girintili çıkıntılı, iklimi de serin ve nemlidir. Adaları karakterize eden şiddetli rüzgârlar, bitki (ot ve likenler) ler, kurak bölge bitkilerini andıran bir görünüş verirler.

Bu adalarda foklar, deniz kuşları ve özel olarak balıkçıl kuşları (Fr. manchot, İng. penguin) çok sayıda yaşar.

Bu takım adalarının merkezi olan ve başlıca adada bulunan Port-aux-Français şehrinde bilimsel araştırma merkezleri ((90 üye) kurulmuştur.

KERGUELEN DE TREMAREC (Yves Joseph de) (Quimper 1734 - Paris 1797), Fransız denizcisi. Güney Kutbu'nda ve Hind Okyanusu'nun güneyinde yaptığı bir gezi sırasında (1771 - 1772) Fortune adasıyle Kerguelen takımadalarını keşfetmiştir.

KERİME NADİR (soyadı **Azrak**; doğ. İstanbul 1917), Türk roman yazarı. Bebek Saint Joseph Fransız Kız Lisesi'nde okumuş, daha sonra özel öğrenim görmüştür. 1937 yılında «Uyanış - Servetifünun» dergisinde şiir ve hikâyeler yayınlamıştır. Bundan başka, 1952 - 1953 yılları arasında «Aydabir» dergisinde de hikâyeleri çıkmıştır. K. N. daha çok roman yazarı olarak ün kazanmıştır. Romanlarının bir kısmı gazete ve dergilerde tefrika edildikten sonra yayınlanmıştır. Halk arasında büyük ilgi gören romanlarının tekrar tekrar yeni baskıları yapılmıştır. Eserlerinin bir kısmı filme de alınmıştır.

KERİME NADİR

Başlıca romanları şunlardır: *Yeşil Işıklar* [5. bas. 1969]; *Kalb Yarası* [6. bas. 1972]; *Sonbahar* [5. bas. 1958]; *Gönül Hırsızı* [6. bas. 1972]; *Hıçkırık* [1936]; *Seven Ne Yapmaz* [8. bas. 1972]; *Funda* [10. bas. 1971]; *Saman Yolu* [11. bas. 1972]; *Günah Bende mi* [8. bas. 1965]; *Gelinlik Kız* [5. bas. 1970]; *Solan Ümit* [2. bas. 1957]; *Aşka Tövbe* [6. bas. 1971]; *Uykusuz Geceler* [3. bas. 1958]; *Balayı* [3. bas. 1969]; *O Gün Gelecek mi* [2. bas. 1966]; *Ormandan Yapraklar* [4. bas. 1969]; *Aşk Rüyası* [4. bas. 1972]; *Posta Güvercini* [1950]; *Ruh Gurbetinde* [1953]; *Pervane* [3. bas. 1971]; *Son Hıçkırık* [1956]; *Esir Kuş* [1957]; *Kırık Hayat* [1957]; *Dehşet Gecesi* [3. bas. 1971]; *Aşk Bekliyor* [1957]; *Gümüş Selvi* [1960]; *Boş Yuva* [1962]; *Bir Aşkın Romanı* [1962]; *Saadet Tacı* [1963]; *Suya Düşen Hayal* [1964]; *Aşk Hasreti* [2. bas. 1967]; *Güller ve Dikenler* [2. bas. 1972]; *Suçlu* [hikâyeler, 1966]; *Kahkaha* [5. bas. 1972].

KERİMÜDDİN KARAMAN BEY, Anadolu'da bir devlet kuran Karamanlıların lideri Nure Sufi (ölm. 1257/1258) nin oğlu. Babasının ölümünden sonra K. K. B., kabîlenin dinî başkanlığına, Babaî tarikatının şeyhliğine ve Karamanlıların siyasî liderliğine getirilmiştir. Kuvvetli, cesur ve mahir bir silâhşör olan K. K. B., Orta Anadolu - Suriye ticaret yolunun düğüm noktası olan Külek Boğazı'nı ve buranın önemli iki karakolu gibi olan Silifke ve Konya Ereğlisi'ni ele geçirmek için akınlar yapıyordu. Külek Boğazı'nı zaptederek Orta Anadolu - Suriye ticaretine ve buradan alınan gümrük gelirlerine, Silifke'yi ele geçirerek deniz ticaretine, Ereğli'yi ele geçirerek Orta Anadolu ticaretine el atmak, hem de Külek Boğazı'nı güven altında bulundurmak istiyordu.

Fakat bu sırada Selçuklular'da, 1257'de üç kardeş saltanatı bitmiş, iki kardeş saltanatı başlamıştı. Konya'da oturan II. İzzeddin Keykavûs, K. K. B.'in yardımıyle, Sivas'ta oturan IV. R. Kılıçaslan'ı mağlûp ve Burdur kalesine hapsetmişti. Bu hizmetlerine karşılık II. İzzeddin Keykavûs, K. K. B.'e hem kız kardeşini vermiş. hem de onun resmen Karamanlılar'ın liderliğini ve Ermeni uç beyliğini kabul etmiştir. Larende, Ermenek ve Silifke idaresini de ona vermiştir. K. K. B.'in kardeşi Bunsuz'u da kendisine emirahur ve kabîle reislerinden teşekkül eden «Divan-ı kebir» üyesi yaparak Konya'ya getirdi. Yine 1257'de Kıbrıs, Görkes, Payas ve İskenderun Ermenileri, Kilikya Ermeni kralı Heytum kumandasında birleşerek, Silifke, Mut ve Ermenek üzerine saldırdılar. K. K. B. düşmanlarını Görkes civarında mağlûp etti. Karşı hücuma geçen K. K. B., Gülnar'ı, Manavgat'ı ve kısa bir zaman içinde de Antalya'yı, zaptetti. Ermeniler K. K. B.'e bir defada 10 000 filori, 1 000 parça nadide kumaş ve her yıl da 40 000 filori vergi vermeyi kabul ederek barış yaptılar.

1259'da siyasî olayların rengi birdenbire değişti. Burdur kalesinde hapis yatan IV. R. Kılıçarslan ve taraftarları gizlice Moğollarla haberleşip onları Anadolu'ya davet ettiler. Moğol kumandanı Baycu Noyan kalabalık bir ordu ile Konya üzerine yürüdü. II. İzzeddin Keykavûs ile K. K. B.'i, Alâaddin Kervansarayı Ovasında mağlûp etti. İzzeddin Antalya üzerinden kaçıp İznik'e sığındı. K. K. B. de kardeşi Bunsuz'la beraber Ermenek'e çekildi. Moğollar IV. R. Kılıçaslan'ı Burdur'dan getirip Selçuklu tahtına çıkardılar. İzzeddin tarafını tutan beyler gelip tabiyetlerini arz ederlerse affedilecekleri ve yerlerinde kalacakları ilân edildi. Birçok Türkmen beyleriyle beraber K. K. B. de gelip tabiyetini arz etti ve Darende kalesi hariç sair yerlerin idaresine memur edildi. Fakat biraz sonra IV. Kılıçaslan, İzzeddin tarafını tutan beyleri birer birer öldürmeye başladı, sıra K. K. B.'e geliyordu. O da bunu bildiği için bir baskına hazırdı.

Darende'nin K. K. B.'e değil, rakibi Hacıbeylere verilmiş olması sultan ile aralarının daha çok açılmasına sebep oldu. Süleyman Paşa'nın «Hasut sözüne uydunuz, K. K. B.'in sana ihaneti yoktu. Eğer olsaydı, mülkünü üç günde elinden alırdı, onun hasmı Hacıbeylerin sözü ile hareket ettikçe ziyan edersin», demesi hem K. K. B.'in kuvvetinin derecesini, hem de Darende'nin kendisine verilmemesini hazmedemediğini gösterir. Nitekim ânî bir baskınla Darende'ye yürüdü. Hacıbeyleri katletti. Hile ile Darende kalesini de 1260'da ele geçirdi ve Darende'yi merkez edindi, öiünceye kadar burada kaldı. Darende adını değiştirdi. Şehrin adı Karaman oldu. Sultan IV. R. Kılıçaslan bu olupbittiyi kabul etti. 1261 yılını Kilikya Ermenileri ile savaşmakla geçiren K. K. B., Moğol taraftarı IV. R. Kılıçaslan'ı hal veya katletmek, onun yerine İznik'teki II. İzzeddin Keykavûs'u tekrar tahta çıkarararak, Moğollara Anadolu'dan el çektirmek için gizlice kurulmuş olan millî cepheye dahil oldu. K. K. B. ve kardeşleri Bunsuz ve Zeynülhac hem taraftarlarını artırmak, hem de hareketlerine

meşruiyet vermek için İzzeddin'i tahta çıkaracaklarını, yeni sultanla bir olup Moğollara karşı bir millî mücadeleye gireceklerini etrafa yaydılar, bir kısım uç beyleri ve İzzeddin taraftarlarıyle beraber 1262'de 20 000 zırhlı süvari ile Konya üzerine yürüdüler. Fakat Muiniddin Pervane'ye Gavale kalesi (Takkeli Dağ) civarında mağlûp oldular. Bunsuz, Zeynülhac ve İzzeddin'in vezirlerinden Gevhertaş esir oldular. Konya'ya getirilip hakaretler edildi. İç kalenin kapısına asılıp idam edildiler. Okçular, ölmüş vücutlara nişan alıp ok attılar. Ok talimi yaptılar. K. K. B. Ermeneğe çekildi, fakat IV. R. Kılıçaslan peşini bırakmadı. Bir rivayete göre sığındığı ormanla birlikte yakılarak, bir rivayete göre de zehirlenerek şehit edildi (1263). Zehirlendiğini anlayan K. K. B. «Ey Beylerim, oğlumu düşman ellerine vermeyesiz. Ey oğlum sen de ceht idüb kanımı Sultanın yanına komayasın» dedi ve ruhunu teslim etti.

KERKENEZ (Falco tinnunculus), Kartallar (Falconiformes) takımının Kartalgiller (Falconidae) familyasından bir kuş türü.

Dış görünüş bakımından adî kumrudan biraz daha büyüktür. Uzunluğu 33 - 35 cm, ağırlıkları ise 200 - 230 gr civarındadır. Tüyleri kızıl kahve, kara ve karışık renklidir. Dişi ve erkek K.'in sırtında koyu benekler vardır. Dişilerdeki koyu lekeler, erkeklerden daha çoktur. Ergin erkeklerin baş ve kuyruk tüyleri kurşunîdir. Ayrıca kuyruk üzerinde siyah bir yol vardır. Dişilerde ise bu renkler kahverengidir.

KERKENEZ

K. yırtıcı bir kuş olup, on ırkı vardır. Göçücü, yerli ve gezici türleri bulunur. Tarla fareleri, kertenkeleler, kurbağalar ve küçük kuşlar önemli besinlerini teşkil eder. Genellikle Avrupa, Asya ve Afrika'nın ova ve yüksek dağlarında yaşarlar. Şehirlere indiklerinde yüksek kulelerin üzerinde görülürler.

KERKÜK, Irak'ta bir şehir. Irak Cumhuriyeti'ni teşkil eden 14 il (livâ) den biri ve K. livâsının merkezidir. K. şehri Vâdi Edhem üzerinde kurulmuş, Orta Çağ'ların metin kalelerinden biri olarak bilindiği gibi, Musul - Bağdat ve Bağdat - Tebriz ticaret yolları üzerindeki emniyetli bir konak olarak da tanınmıştır. Son yıllarda yapılan kazılarda bol sayıda elde edilen belgelerle, bölgenin M. Ö. 3000 yıllarına kadar uzanan tarihi olduğu tesbit edilmiştir. Nuzi'de ele geçen Akadça yazılı belgeler, bölgenin çok eski yıllardan beri iskân edildiğini ortaya koymaktadır. M. Ö. 3000 - 2000 yılları arasında bu çevrede yaşayan insanların; Sümer dilleri ile hemen aynı yapıda, yani kompleksif olan ve Erbil'e kadar yayıldığı gibi, doğu Anadolu'da da konuşulan, Subar, Urartu veya Mitanni adları verilen dillerle akrabalığı bulunan Hurri dilini konuşan kimseler oldukları

KERKÜK: Hükümet konağı

anlaşılmıştır. Asur hükümdarı Sarddna tarafından Med saldırılarına karşı burada bir kale inşa edildiği, bu kalenin Sarbuy veya Sarbug adını taşıdığı, İskender'in haleflerinden Selevkos'un bu kale çevresinde bir şehir bina ettiği ve buna mahallî dille Karhade Beyth Selokh denildiği, gerek Sarbug kalesinin, gerek Selokh Karha'sının bugünkü K.'ün yerinde olduğu artık aydınlanmış bulunmaktadır. Sâsânîler devrinde K., Nastûrîlerin önemli merkezlerinden biri idi ve şehir bir metropolitlik olarak teşkilâtlandırılmıştı. Nitekim, I. Yezdicert zamanında 421'de İran Hıristiyanlarına karşı girişilen zulüm hareketinde K., olayların merkezi haline gelmişti. Müslüman Arap istilası vuku bulduğu zaman, buraya gelen yeni fâtihler, iki ayrı şehiri veya iskân yeri gördüklerinden, Karhan, Karhayn ve Karhine adını kullanmışlardır. K. adına, açık olarak, ilk defa Şerefeddin-i Yezdî'de rastlanmaktadır. Emevîler ve Abbasîler devrinde K., küçük bir yerleşme yeri olup, henüz önem kazanmamış durumda idi. K.'ün Türk ve İslâm tarihine girişi, Samerra şehrinin kuruluşu ve şehirin çevresine Türk illerinden getirilen Türk askerlerinin yerleştirilmeleri ile başlar. Halife el - Mu'tasım' tarafından çeşitli Türk illerinden bu bölgeye getirilen Türklerden 160 000 kadar Hottelan atlısının Karhina çevresine yerleştirilmiş olduğu, araştırmalar sonunda anlaşılmış bulunmaktadır. Şu halde K.'te Türk tarihinin başlangıcını Halife el - Mu'tasım devrine, hicrî III. yüzyılın başlarına kadar götürmek mümkün olmaktadır. K. çevresine Türklerin yerleşmeleri Buveyhoğulları devrinde de devam etmiştir. Buveyhlerden Muizüddevle'nin, Kuzey Irak'ta Musul, Erbil, K., Tikrit ve Samerra gibi önemli stratejik mevkilere kendisine bağlı Türk kölelerden garnizonlar yerleştiği bilinmektedir. Böylece, ikiyüz yıl boyunca gerek Abbasîler, gerek Buveyhîler tarafından Kuzey Irak'a yerleştirilen Türklerin gittikçe kavmî bir unsur haline geldikleri, kaynaklarda bu Türklere verilen el-Ğuz-el Irâkîye (Irak Oğuzları) adından anlaşılmaktadır ve çevresinde Türklerin çoğunluğu teşkil edecek hale gelmeleri, şüphesiz ki, 1055'te Tuğrul Bey'in Bağdat'a gelişinden sonradır. Irak, Selçuklu imparatorluğunun parçalarından biri haline gelince, K. ve ona bağlı bölgelerde Oğuz beylikleri kurulmuştur. Selçuklu devrinde ise K.'ün, hilâfet topraklarından veya Selçuklu iktâ'larından biri olup olmamasının Abbasî hilâfeti ile Selçuklu beyleri arasında ihtilâf konusu olduğu, bu çevreye yerleştirilen Yıva boyu beylerinin daha çok Abbasî hilâfetine dayanarak Musul atabeyleri ve onların yerine geçen Begtigin ve Eyyubî emirleri

KERKÜK: Yeni cami

ile mücadele ettikleri, bu arada, K.'ün de zaman zaman el değiştirdiği sonucuna varılmaktadır. Ancak, bu devirde K. ve dolaylarının Türk boyları tarafından geniş ölçüde iskân edilmiş olduğu ve Abbasî hilâfetinin son günlerinde bu hilâfetin askerî gücünü bunların temsil ettikleri, gerçekte de Bağdat üzerine yürüyen Harezmşah veya Moğol kuvvetlerine karşı Irak'ı savundukları anlaşılmaktadır. Nitekim, Celâleddin Harezmşah kuvvetlerini Irak'tan çıkartan Emir Şahabeddin Süleyman da, Yıva boyunun beyidir. Hulâgü kuvvetlerine karşı Bağdat'ı savunmak üzere tedbir alan kimse de, yine Yıva beylerinden, Kara Sungur el - Kıbcâkî el - Türkî idi. Moğol hâkimiyeti K.'e yeni bir Türk topluluğu daha getirdi. Bunlar Ketboğa'nın komutası altında olan Nayman kabileleri idi, ki daha önceki Hıristiyanlığı kabul etmiş bulunuyorlardı. Hıristiyan Naymanlar çevredeki Müslüman unsurlara karşı, K. kalesini savunmak amacı ile buraya yerleştirilmişlerdi. Yerli Hıristiyanlarla bağlantı kuran bu Hıristiyan Türk topluluğu, günümüze kadar mevcudiyetini muhafaza etmişlerdir. Ancak, Irak krallığı devrinde yavaş yavaş kaleyi terk ederek şehire inmişler, bilhassa Şatırlı mahallesi civarına yerleşmişler ve son zamanlarda da Irak'ın muhtelif şehirlerine dağılmaya başlamışlardır. İlhanlı hükümdârı Ebu Said'in ölümünden sonra Bağdat'a hâkim olan Celayırlılar devrinde K ve çevresinde mahallî yeni bir beyliğin teşekkül ettiğine şâhit olmaktayız. Kürtler hakkında bilgi veren kaynaklarda, bu beyliğin Goran Kürt aşiretinden Mamoli oymağına dayandığı ve Baba Erdelan tarafından H. 564 tarihinde kurulduğu ileri sürülmektedir. Ancak, bu beyliğin son beylerinden Me'mûn Bey'in hatıralarında, beyliği kuran âilenin Erdelan aşireti ile bir münasebeti olmadığı da ifade edilmektedir. K. bölgesini de içine alan ve merkezi Zalem Kal'a olan bu Türk - Kürt karışığı mahallî beyliğin doğuşu, bir bakıma, kuzey - doğuda Zagros dağlarında yaşayan dağlıların Bâbil ve Asur devirlerinde olduğu gibi, ovalara inişlerinin yeni bir tezahürü olarak değerlendirilmektedir. Gerçekte, böyle bir gelişmeye, Irak'ta bu tarihlerde devam edegelen siyasî buhran fırsat vermiş bulunmaktadır. Ancak, bu beyliğin tamâmen aşiret ölçüsünde kaldığı ve Bağdat veya Erbil - Musul çevresine hâkim olan siyasî güçlere bağlı bir tutum içinde bulunduğu, yine Me'mûn Bey'in ifadeleri ile sâbittir. K., bu devrede, Celayırlı ve onu tâkib eden Kara ve Akkoyunlu devletlerine tâbi olmuştur. Bu arada K., biri tabiî, diğeri de siyasî olmak üzere iki büyük sarsıntı geçirmiştir. H. 632 (M. 1234) yılındaki deprem, büyük kayıplara sebep oldu. İkinci sarsıntı ise, H. 803 (M. 1403) te Timur'un Çelayırlı devletine karşı giriştiği saldırı sırasında oldu. Öteden beri Irak Türklerinin yerleşme alanı olan ve Bağdad'taki Türk hakimiyetlerinin dayanağı bulunan K. ile çevresi, Timur'un Ahmed Celâyirî'ye olan kızgınlığının kurbanı oldu ve köy köy tahrib edildi. Timur, bu tarihlerde bölgenin merkezi olan Tauk'u, bir daha belini doğrultamayacak şekilde mahvetti. Bunun neticesinde Karhani ve artık bugünkü adı ile K., bölgenin merkezi olma fırsatını kazandı. Öte yandan çevredeki Türk köy ve aşiretlerinin dağılması, dağlık bölgeden inen Kürtlerin Türklerle karışarak mahallî beylikler kurmalarına da imkân sağladı. Erdelan beyliği, bu siyasî krizin sonunda doğdu; fakat, hiçbir zaman, büyük bir siyasî güç olamadı. Doğu Anadolu, Azerbaycan ve her iki Irak'ta (Arap ve Acem Irak'ları) üstün otoriteyi temsil eden Türk devletlerine bağlı kaldı. Timur'un ölümünden sonra K., Miran Şah'ın oğlu Ebu Bekir Mirza'ya bırakılan şehirlerden biri oldu. Ancak, Ebu Bekir Mirza'nın Doğu Anadolu'da Timur'a karşı mücadeleye devam eden Türkmenleri yeniden organize eden Karakoyunlu beyi Kara Yusuf Bey'in karşısında Şenb - i Gazan yakınındaki Serdrûd'ta yenilgiye uğraması üzerine, 1408'de Ahmed Celayırlı K. üzerindeki hâkimiyetini tekrar tesis etti. Fakat Celayırlıların bu yeni hakimiyetleride ancak iki yıl sürdü ve 1410'da, Ahmed Celayır, K.'ü ve çevresindeki hukukunu Kara Yusuf Bey'in baskısı altında onun oğlu Şah Mehemmed'e terk etmek zorunda ka'dı. Daha sonra, Şah Mehemmed'in emirlerini dinlemediğini gören Kara Yusuf, oğlunun nüfuzunu kırmak üzere, K.'e diğer oğlu İskender Mirza'yı tayin etti. Kara Yusuf'un 1420'de ölümünden sonra İskender Mirza, Karakoyunlu tahtı üzerindeki mücadeleye ve âilesinin inatçı hasmı Akkoyunlu Kara Yülük Osman Bey'le savaşa K., Erbil ve çevresindeki Türkmenlere dayanarak başladı. Yerli Türkmen beylerinden Ceneklü Hasan Bey'in desteğini sağlayan İskender Mirza, Musul'a saldırmış ve Nusaybin önünde Kara Yülük Osman Bey'i yenilgiye uğratmış; ancak, Eleşkird civarındaki Yahşi'de Timurlu Şahruh'un kuvvetlerine mukavemet edemediğinden, K.'e çekilmek zorunda kalmıştır. K. Türkmenlerinden beklediği yardımı sağladıktan sonra İskender Mirza, Kara Yülük Osman Bey'in K. ile Tauk arasındaki saldırısını da kırmış ve bu başarısı ile, Azerbaycan'a geçerek Tebriz tahtına oturmuştur. Fakat, İskender'in böylece Irak'tan ayrılması üzerine, bu bölgede öteki kardeşleri İspend Mirza ile Cihanşah faaliyete geçtiler. 1448'de Cihanşah, Musul'da valilik etmekte olan yeğeni ve İskender'in oğlu Kubad'ın üzerine saldırdı. Amcasından çekinen Kubad, Musul'dan ayrıldı ve Erbil üzerinden K.'e gelerek, burasını Pir Kulu beyden aldı. Cihanşah, bu hareketi kendisine karşı bir isyan saydığından, onun üzerine yürüdü. Kubad ise, K.'ü terk ederek, civardaki *Ali ilâhî* inancındaki topluluklara kaçtı. 1465'te Bağdad hâkimi Pir Budak Bey'in babasına karşı başkaldırması üzerine, Akkoyunlu Beyi Uzun Hasan Bey'in tarafsızlığını sağlamak amacıyle K., Erbil ile birlikte, Cihanşah tarafından, 1466'da Uzun Hasan Bey'e bırakıldı. Bu suretle Akkoyunlu Türkmenlerinin idaresine geçen K., bir süre Elvend Bey'in idaresinde kaldı. Onun 1470'de ölümü üzerine, Akkoyunlu şehzadelerinden Yusuf Bey'in ve daha sonra da öteki Elvend Bey'in hükmüne tâbi oldu. Şâh İsmail'in, 1501'de, dedesi Uzun Hasan Bey'in tahtına, bir hükümdar olarak oturması, K. ve çevresindeki Ali ilâhî ve Alevî Türkmenlerin Tebriz'deki yeni hâkimiyeti süratle tanımalarına yol açtı. K. ve çevresinde Timur istilâsından beri yerleşemeyen huzur ve istikrâr, Erdelânî

beyliğinin güçlenmesine ve Sine'den Taksu, Şemiran, Hâver ve K.'e kadar olan yöreye hâkim olmasına sebep olmuştu. Me'mûn ve Bige Beyler'in beyliklerinde, duruma göre, Kara veya Akkoyunlu prenslerine tâbi olan bu beylik, 1510'da, Şah İsmail'in hâkimiyetini kabul etmişti. 1514'deki Çaldıran savaşı ile bölge, yeni bir hâkimiyetin etkisi altında kaldı. Şehir ve kasabaları idare eden mahallî beyler arasında ihtilâller görüldü. İran'ı temsil eden memurlar kovularak, Yavuz Sultan Selim'in adı hutbelerde okunmaya başladı. Osmanlı hâkimiyetini kendiliğinden kabul eden şehirlerden biri de K. idi. Bu tarihlerde K. ve çevresine hâkim bulunan Bige Bey, Tahmasb'ın Bağdat Valisi Zülfikar Han'a karşı giriştiği harekât sonunda, İran hâkimiyetini tekrar kabul etmek zorunda kalmıştı. Tahmasb, Zülfikar Han'ın ölümünden sonra bölgeye yeniden düzen verirken, Irak'ı Hilla, Mendeli, Cezâyir, Rumâhiye ve K. olmak üzere beş idarî bölgeye ayırmış ve, Safevî İran garnizonlarını yerleştirerek, Kazvin'e dönmüştü. XVI. yüzyılın başında K.'e uğrayan seyyahlar, burasını büyük bir hayranlıkla anmaktadırlar. Telâfer'den, Musul'da Deli Abbas'a ve Musul - K. - Bağdat yolu boyunca Büyük Zab vâdisine kadar olan alanda Türkmenlerin yaşadıklarını; Kürtlerin, Türkmenlerin doğusunda yerleştiklerini; buraya ne zaman geldiklerinin bilinmediğini, dağınık boylar halinde bulunduklarını, Şehrizoriye lehçesi ile konuştuklarını; Kürt bilginlerinden Irak eski Maarif Nâzırı T. Vehbi ise, K. Kürtlerinin Kurmanç lehçesini kullandıklarını; halbuki, Türkmenlerin oldukça düzgün bir Türkçe kullandıklarını ve bu dilin yani Türkmencenin yaygın olduğunu anlatırlar. K. şehrinin ise, kilisten yapılmış kalesi ile önemli bir savunma yeri olduğunu; şehirin iskân sahasının Hasa çayı'nın doğusunda bulunduğunu; fakat, bu tarihlerde, birçok mahallelerin harab olduğunu yazmaktadırlar. K.'ün ikinci ve kesin olarak Osmanlı hâkimiyetine girişi, Kanunî'nin Irak seferi ve Bağdat fethi iledir. Tebriz'den Bağdat'a yürüyüşü sırasında Erdelan hâkimi Bige Bey yeniden Osmanlı padişahına tâbi olduğunu arz etmişti. Bunun üzerine, bölgenin en önemli kalelerinden K., Osmanlı hükûmetine teslim edilerek, kaleye yeniçeriler yerleştirildiği gibi; çevredeki Türkmen aşiretleri de tahrir ettirilmiş; ocaklıklar, timarlar ve zeâmetler tespit edilmişti. Osmanlı hâkimiyetinin bölgede yerleşmesi, Bige Bey'in ölümünden sonra Tahmasb'ın himâyesinde harekete geçen Sohrâb'ın mukavemeti ile epeyce aksadı. 1554'te Sohrâb problemi hal edilince, K., yeniden teşkil edilen Şehrizor sancağının merkezi oldu. III. Murad devrinde ise çevredeki 16 sancak ve ocaklık, hükûmetin bağlandığı Şehrizor beylerbeyinin yerleştikleri yerler haline getirildi. Türk - İran savaşlarında Elvend - zâde Ali Paşa ve Cağala - zâde Sinan Paşa'nın maiyetinde görev alan K. kuvvetleri, Hemedân ve Nihâvend savaşlarına katılmışlardı. Tekeli Veli Han ile oğlu Gazi Han'ın bütün aşiretleri ile Osmanlı imparatorluğuna sığınmaları üzerine, bu Türkmen boyları K.'te yerleştirilmişler ve K., bu suretle, âdeta Tekeli ili haline gelmiştir. Bekir Subaşı'nın ortaya çıkardığı durum üzerine, Bağdat'ta devlet otoritesini yeniden kurmak üzere görevlendirilen Diyarbekir Beylerbeyi Süleyman Paşa, karargâhını K.'te kurmuştu. İran'ın Irak işlerine müdahalesi sonunda Karcıgay Han'la Kasım Han Şehrizor ve Musul doğrultusunda taarruza girişince, K.'te bulunan Bostan Paşa, kaleyi boşaltmak zorunda kaldı. Birkaç ay süren İran işgali çok ağır sonuçlar verdi. Şehir ve çevresi, soyguna uğramış gibi oldu. 1629 tarihinde K. yeniden bir İran taaruzu ile karşılaştı ve Osmanlı kuvvetleri, yine geçici olarak, bölgeyi boşaltmak zorunda kaldılar. K., bu iki istilâdan sonra, Sultan Murad'ın Bağdat seferine çıkması üzerine yeniden düzenlendi. Dağılan Türk ve Kürt aşiretleri eski yerlerine yerleştirildikleri gibi, Türkmen köyleri de yeniden yaptırıldı. 1628'de Bağdat seferinden dönüşünde IV. Murad bölgedeki Türk varlığını yeniden takviye etti. Sipahi birliklerini Mendili, Hânikıyn, Erbil sancaklarında yeniden kurduğu garnizonlara yerleştirdi. Sadrazam Kara Mustafa Paşa, K.'te konakladığı sırada, Sultan Süleyman zamanında yaptırılan ve son İran saldırılarında harab olan kale içindeki camii tamir ettirdi. Bu cami, günümüze kadar ulaşamamış, yeri bile kalmamıştır. Şehrizor eyaletinin düzenlenmesi tamamlanınca, buraya Cafer Paşa'yı tayin ederek, padişahla buluşmak üzere, yola çıktı. Yine de, bozulan sosyal ortam, zaman zaman Bağdat ve Musul Beylerbeyi'nin K. eyaletinde harekâtta bulunmasına sebep olmakta idi. 1641, 1666 ve 1691'deki bu müdahalelerden sonra Bab - ı âli, 1694'te, ilk defa olarak, Şehrizor eyâletini ve bu eyâletin merkezi K.'ü Bağdat valilerinin idaresine bıraktı. Bağdat valisi Eyüplü Hasan Paşa, K.'e gönderdiği mütesellimi ile, eyâlete el koymuş oldu. K., bundan sonra, yüz elli yıl kadar, Bağdat valilerinin gönderdikleri mütesellimler tarafından idare edilecektir. Bu devre içinde K. ve civarında, gerek etnik yapı ve gerek sosyal şartlar bakımından büyük bir değişiklik olmuştur, denilemez. Burada Türkler, Kürtlerin yaşadıkları dağlık bölge ile Arapların sürülerini dolaştıkları çöl arasında uzanan hat üzerinde hem nüfuzlarını, hem de dillerini devam ettirmişlerdir. K.'ün içinde ve etrafında ise, Bektaşî tarikatının himayesi altında, alevîlik yaşamaya devam etmiştir. Şehrin civarında Baba Gurgur'da, Dakuk'ta, Tisin'de ve şehrin içinde Baba Hızır İlyas, Baba Cafer ve Baba Fuzul tekkeleri bu tarikatın merkezleri olarak faaliyet göstermişlerdir. K.'te Kadirî ve Nakşî gibi Sünnî tarikatların ancak XIX. yüzyılda zâviye sahibi olabilmeleri, öteden beri alevî Türkmenlerin merkezi olan bu şehirde, Türk törelerinin uzun yüz yıllar hâkim olduğunu göstermektedir. K., 1689'da, Bebe sancağından çıkan ve mahallî bir beylik kuran Babanların saldırısına uğradı. Şehrizor valisi Dilâver Paşa, bunlarla yaptığı çarpışmada şehid düştü. Yerine tâyin edilen Hüseyin Paşa; İmâdiye, Musul ve Bağdat'tan gönderilen takviye birliklerine rağmen, K.'e giremedi. Bölgede kendini gösteren karışıklık, 1690'da K. - Musul yolunu kesmeleri için, Şehvan ve Gırır oymaklarına cesaret vermişti. 1731'de, Osmanlı - İran savaşlarının bir neticesi olarak, Nadir Şah, K. ile Musul yolunu tutmak üzere, İran birliklerini Çulan doğrultusunda Tuzhurmatu'ya kadar sürmüş ve çevredeki Türkmen köylerinde epeyce hasara sebeb olmuştu. Fakat, İran öncüleri K. kalesine saldırmaya cesaret edememişlerdi. Bunun üzerine Irak serdarlığına tâyin edilen Topal Osman Paşa, 1733'te, Musul yolu ile, K.'e geldi. Buradaki İran ileri karakollarını püskürttükten sonra, Bağdat'ı kuşatan İran ordusu üzerine yürüdü. Osman Paşa, Bağdat'ı kurtardıktan sonra, tekrar K.'e döndü. Ordusundaki birliklere izin vererek, burada kışlamağa niyetlendi. Fakat, Nâdir Şah'ın âni baskını ile karşılaşan Osman Paşa, elindeki az kuvvete rağmen, Leylân tepelerinden Tauk suyuna kadar olan sahada karşı koymağa karar verdi. 26 Ekim 1733'teki savaşta, Osmanlı ordusu yenildiği gibi, Osman Paşa da şehit düştü. Söylentiye göre, Osman Paşa'nın nâşı, Nâdir Şah'ın önüne getirilince, Şah, cenazeyi bir süre sessiz ve saygı ile ayakta durarak selâmlamıştır. Osman Pa-

şa'nın cesedi kale altına gömülmüşse de, mezarı zamanla kaybolmuştur. 1741 yılında, ikinci defa K. önüne gelen Şah, bu kez kaleyi kuşatmıştı. Şehrin ileri gelenleri ve müdâfilerden bir kısmı, daha önce, Musul'a çekilmiş bulunuyorlardı. Ancak, Müslüman ve Nasturî Türkler kaleye kapanmışlardı. K., bu suretle, üç hafta direndi. İran ordusu çevredeki köyleri yağma etti. Bu arada Nâdir Şah'la şehir halkı, şehire bir zarar verilmemesi şartıyle, onun istediği meblağı da ödeyerek, kale kapılarını açmak üzere anlaştılar. Nâdir Şah, bu anlaşmaya rağmen, 500 kadar Türk müdâfii yine de öldürttü. Nâdir Şah'ın K.ten çekilmesinden sonra K.'e gelen Mürteza Paşa, dağılan Türkmenleri yerleştirmek, yıkılan köyleri canlandırmak ve bozulan düzeni kurmakla meşgul oldu. Bu rade, 1742'de. İmâdiye Kürdlerinin saldırılarını da önledi. Bunun üzerine, Babanlardan Selim Paşa çekilmek zorunda kaldı. Bu sırada Bağdat valiliğine el koyan Süleyman Paşa, bu eyâleti Hasan Paşa ve Ahmed Paşa devirlerindeki hududlarına kavuşturmak istediğinden, ilk iş olarak, kendisine muhalif olan K. Yeniçeri Ağası Ahmed Ağa ile K. valisi Avşar oğlu Mehmed Paşa'yı ortadan kaldırmayı düşündü. Bu tasavvur ile 1749'da K.'e giren Süleyman Paşa, buraya kendi kethüdâsı Ahmed Paşa'yı tâyin ettirdi. 1774'te ise K., yeniden müstakil bir eyâlet haline konularak, Bağdat valilerinin emrinden alındı. Timur Paşa azledilerek, K. mutasarrıflığına Celîlîlerden Emir Paşa oğlu Süleyman Paşa getirildi. Kölemen Ömer Paşa'nın Diyarbekir'e gönderilmesi sırasında, Ispanakçı Mustafa Paşa ile birlikte Kölemenlere karşı yapılan harekâta K. birlikleri de katıldı. Fakat kısa bir süre sonra K.'ün idaresi tekrar Bağdat valilerine bırakıldı ve bu şehir, Bağdat'ta Kölemen valiler devri kapanıncaya kadar, onların kethüdâları tarafından idare edildi. Ebu Leyle Süleyman Paşa'yı teftiş etmek üzere Irak'a gönderilen Hâlet Efendi birliklerini K.'te topladığı gibi son Kölemen vali Davud Paşa da K.'ten Bağdat'a gitmişti. K.'lüler tarafından pek çok sevilen Davud Paşa'yı halk unutmamış, onun iktidarından uzaklaştırılması kararı alınınca, kendisine yardım etmeyi teklif etmişlerdi. Fakat Davud Paşa, buna izin vermeyerek devlet kuvvetlerine teslim olmuştu. XVIII. yüzyılın son yarısında ve XIX. yüzyılın başlarında K.'ü ziyaret eden seyyahlar, bu tarihlerde şehirin güzel olmakla beraber bakımsız bulunduğunu, yolların tam bir güvenlik içinde olduğunu, kalede Yahudi peygamberlerinden Danyâl, Mîkâil, Hanâniyâ ve Azriyâ'ya âid kabirler varsa da, Müslüman Türklerin, Yahudilere kendi peygamberlerini ziyaret izni vermediklerini, Hıristiyanların ise Nasturî ve Keldanî kiliselerine mensup olduklarına, 30 kadar mescid ve camiin Müslümanlara ait bulunduğunu, K. tüfekçi ustalarının sanatları ile çevrede ad yaptıklarını, halkın oldukça serkeş olduğunu, 200 kadar köyün hepsinin Türk ve alevî - ali ilâhî olduklarını, şehirlerin ise Hanefî mezhebine bağlı bulunduklarını, vefakâr ve misafir - perver olduklarını, fakat gece gündüz şarap içtiklerini, aralarında kan dâvası güttüklerinden yılda 20 - 30 kişinin yok yere öldüğünü, şehirde 6 000 hâne bulunduğunu, bunlardan 160'ının hıristiyan, 300'ünün yahudi, geri kalanların hepsinin Türk olduğunu, anlatırlar. 1830'da Tebriz yolundan şehire gelen vebâ salgını, epeyice hasâra ve ölüme sebeb olmuştu. 1835'te, K. eyâletinin hududları daraltılmış; Tauk, Cemcemâl ve Kifri kazalarından ibaret oldukça ufak bir mutasarrıflık haline getirilmiştir. İmâdiye'de Baban Beyliği tasfiye edildikten sonra, bu ailenin bâzı fertleri K.'te oturmağa zorlanmışlardır. 1857'de, Serdâr - ı ekrem Ömer Paşa Bağdat valiliğine tâyin edildiği zaman, K. bir kere daha Bağdat vilayetine bağlanmıştı. Ondan sonra bir süre de Musul eyâletine bağlanan K., en sonunda ayrı bir livâ haline getirilmiş ve Osmanlı hakimiyetinin sonuna kadar Revanduz, Erbil, Ranya, Kifri kazalarından ibaret bir mutasarrıflık (sancak) olarak idare edilmiştir. XIX. yüzyılda K. bölgede, Türk nüfusunun askerlik, memuriyet v. b. sebeblerle Irak'ın dört bir yanına yayılması neticesinde azalmasına karşılık; Âbid, Arap, Cav ve Hemâvend Kürt aşiretlerinin yerleşme alanı haline gelmiştir. Fakat, bilhassa XX. yüzyıldaki siyasî ve ekonomik baskılara rağmen, K.'teki Türk çoğunluğu bugün bile kendini korumaktadır. 1845'te Hasa çayı üzerine köprü atıldıktan sonra şehir, Arefe ve Musul yolu doğrultularında gelişmiştir. Yüzyılın sonlarında şehirde 36 Cami ve mescid, 7 medrese, 15 tekke, 12 han, 1282 dükkân, 8 hamam, 1 rüşdiye, 18 sübyan mektebi, 3 kilise ve 1 havra vardı. K.'ü, 1908'de ikinci defa açılan Osmanlı Meclis-i Meb'ûsânı'nda, Hacı Ali Kırdar ile Neftçilerden Hılle mutasarrıfı Salih Paşa temsil etmişti. Birinci Cihan Harbi'nin son yılında, Nisan 1918'de, Osmanlı birliklerinin Tuzhurmatu'da bozguna uğramaları üzerine, dağınık bir şekilde K.'e kaçan kuvvetler burada da tutunamamışlar ve 7 Mayıs'ta İngilizler K.'ü ilk defa işgal etmişlerdir. Ancak, bu işgal geçici olmuş, 27 Mayıs'ta K. yeniden Türk kuvvetleri tarafından geri alınmıştı. Fakat 28 Ekim 1918 günü başlayan İngiliz taarruzu karşısında Türk ordusu, son olarak K.'ü boşaltmak ve Altınköprü'ye çekilmek zorunda kaldı.

Osmanlı Ordusu çekildikten sonra, K.'ün tarihinde yeni bir devre açılmış oldu. İngiliz - Hind işgal kuvvetleri ile birlikte gelen İngiliz sömürge politikasına göre, bütün Irak ve bu arada K.'ün âkıbeti üzerinde, çeşitli görüşler çatışmaya başladı. Bağdat'ta, Kerküklü Binbaşı Abdülcebbâr'ın başkanlığında kurulan Cemiyyet - i Türkiye K. ile çevresinin Türkiye'ye geri verilmesi için çalışıyor, Musul'dan itibaren kuzey Irak'ın kurulacak Arap devletine terk edilmesi yolunda faaliyette bulunan Cemiyyetü'l - ilm ile mücadele ediyor, Anadolu'daki millî harekâtı takip ederek Irak Türklerini millî kuvvetlerin başarılarından haberdar ediyordu. Öte yandan, Araplık dâvasında olan Cemiyyetü'l - ilm, Şam'da Büyük Suriye projesinin hayali içinde olan Cemiyyetü'l - ahd ile birleşmiş ve K. bölgesinde II. Bölge gizli adı ile teşkilâtlanmaya başlamıştı. İngiliz idarecilerin teşviki ile 8 Mart 1920'de Şam'da toplanan Arap İstiklâl Komitesi'nin 27 veya 29 kadar Irak'lı temsilcisi arasında Kerküklü Hasan, Mehmed Ali Abdullah, Faik Hüsnü ve Mustafa adlı dört şahıs da K. adına katılmışlardı. Bunlara karşı K.'te bölgenin Türkiye'den ayrılmaz bir parça olduğu tezini savunan Neftçilerden Nâzım, Kırdarlardan Mehmed Ali ve Şâir Mehmed Râsih Türk millî şuurunu temsil ediyorlar, K. milletvekili olarak son Osmanlı Meclis - i Meb'ûsân'ına seçiliyorlardı. Sevr Andlaşması ile Osmanlı Devleti K. üzerindeki hukukundan tamamen feragat edince, K.'lülerin umud ve hayalleri de iyice kırıldı. Bu sebeple, K.'lü aydınlardan bir kısmı, Irak'ın müstakil bir Cumhuriyet haline konması için, Basra nakîbi Tâlib ile işbirliği yaptı; bir kısmı da, pasif direniş halinde, Türk İstiklâl Harbi'nin sonuçlarına gözlerini çevirerek beklemeğe başladı. K. üzerinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin görüşü Mîsâk - ı Millî esaslarına dayanıyordu. Bu yüzden Lozan Konferansı'nda Türkiye - Irak hudutları üzerinde andlaşmaya varılamamış

ve konu, 30 - 36. maddelerle ve iki yıllık bir süre ile, tarafların anlaşmasına bırakılmıştı. Ancak Türkiye Cumhuriyeti, çeşitli zorluklar altında, 12 Haziran 1926 andlaşması ile, K. üzerindeki hükümranlık ve verâset haklarından vazgeçmek zorunda kaldı. Bundan sonra K., Irak'ın bir livâsı olarak, siyasî ve ekonomik faaliyetlerde daima aktif rol oynadı. Aralık 1920'de K. belediye meclisi teşekkül etmiş ve Piryadili Abdurrahman Efendi ilk belediye başkanı olarak K. halkını temsil etmeğe başlamıştı. İngiliz işgal hükûmeti, K.'teki Türk çoğunluğunu zayıflatmak için, Siirt ve Hakkâri'den Türkiye'ye karşı İngilizlerle iş birliği yaptıkları için göç etmek zorunda kalan Nasturîleri ilk iş olarak K.'e yerleştirmeğe giriştiği gibi, kuzey - doğuda yaşayan Kürtlerin de şehre inmelerine imkânlar hazırlamağa başladı. K.'ün Türk aydınları ise, hürriyet ve istiklâl dâvasında Araplarla birlikte, İngiliz sömürge idaresine cephe almışlardı. Bu sebepledir ki, İngiltere tarafından Irak'a kıral olarak tâyin edilen I. Faysal'a oy vermemişler, Hâşimî hânedânını kabul etmemişlerdi. İngiltere'nin desteği ile Irak'a hâkim olan Haşimîler ise, K.'te tutunabilmek için, bölgeye Arap göçmenler yerleştirmek yolunu tutmuşlardı. Bu suretle Nasturî, Kürt ve Arap göçmenlerle K.'teki Türk çoğunluk yavaş kaybettirilmis, bugün şehir içinde tahminlere göre % 48'e kadar düşürülmüştür. K.'te hâlen 36 mahalleden 26 mahallede Türkler yaşamaktadır. O tarihten bu yana, Irak hükûmetleri K. ve çevresindeki Türkmen topluluğunu bu bölgedeki uzun tarihlerinin ve sahip oldukları meziyetlerin bir gereği olarak dikkatle tâkip etmişlerdir. Irak'taki Türkmen topluluğuna Iraklılık ve bununla birlikte verilmek istenen Araplık şuuru görünüşte kalmıştır. Bu maksada ulaşmak için, devletler - arası sözleşmelere rağmen, Irak hükûmeti 1930 - 1931 ders yılında, K. şehir merkezi dışındaki ilkokullarda Türkçe öğretimini ve mahkemelerde Türkçenin dinlenmesini yasaklamıştır. K.'te bırakılan birkaç ilkokulda ise Türkçe, yabancı bir dil gibi, haftada bir saate indirilmişti. 1937'de bu da kaldırılmıştır. Türkmen asıllı memurların Türkmen bölgeleri dışında çalıştırılmaları, K. ve çevresinde Arap ve Kürt asıllı memur, asker, polis ve jandarmaların kullanılması ısrarla uygulanmış, Türklerin yardımlaşma dernekleri kurmaları birçok kayıtlara bağlanmıştır. Bütün bu gayretlere rağmen, K. merkez olmak üzere, Irak'ta Türklük şuuru çok canlı bir şekilde yaşamağa devam etmektedir. 1958 ihtilâlinden sonra Irak Türkleri varlıklarını yeniden ve yavaş yavaş tanıtmağa, kabul ettirmeğe başlamışlardır. K.'te, bütün baskılara rağmen, gelişme istidadı olan bir yazı ve basın hayatı da vardır. Ancak Türk basını, Irak hükûmetlerinin baskısı altında kaldığından, zaman zaman kesintilerle devam etmektedir. 1920'den beri K.'te 13 gazete ve dergi çıkmıştır. Bunların bir kısmı Türkçe, bir kısmı da Türkçe - Arapça olarak yayınlanmıştır. K., eskiden kervan ticaretinde emniyetli bir konak ve bir savunma noktası olarak oynadığı rolü, yüzyılımızda, toprak - altı servetleri (petrol, tabiî gaz, kükürt v. b.) ile dünya ölçüsünde stratejik bir seviyeye çıkarmıştır. K., ham petrol kaynakları ile, Orta Doğu'nun en önemli bölgelerinden biri haline gelmiştir. 1934'ten beri, yani K. ve Doğu Akdeniz limanları arasındaki boru hattının kuruluşu ile gittikçe gelişen petrol üretiminin yanında, son yıllarda ele alınan kükürt cevherlerinin işletilmesi tasarıları ile de büyük ekonomik imkânlara sahip bulunmakta olan bu şehir, bu sebeplerle, Irak idarecileri için olduğu kadar, devletler - arası politikada da hassas bir konu sayılmaktadır.

KERKYON (Lat. Cercyon) [Mit.], Eleusis'li kahraman (yarı tanrı). Babasının deniz tanrısı Poseidon veya ateş ve demircilik tanrısı Hephaistos olduğu söylenir. Yolcuları kendisi ile kavgaya zorlar ve yendiklerini öldürürdü. K., Atinalı kahraman Theseus tarafından öldürülmüştür.

KERMADEC ADALARI, Pasifik Okyanusu'nda, Yeni Zelanda'ya bağlı takımadalar. En büyük adası Raoul veya Sunday'dır. Gayr-i meskûn olan bu adalarda bir meteoroloji istasyonu vardır. Adalar, 1887'de Yeni Zelanda tarafından ilhak edilmiştir.

KERMAN veya **KİRMAN** İran'da bir şehir ve aynı adı taşıyan eyaletin merkezi. Nüfusu 85 000 (1966) dir. Güney - doğu İran'ın başlıca ticarî merkezi olan K.'da tekstil endüstrisi gelişmiştir. Bölgede zengin maden yatakları keşfedilmiştir.

KERMANŞAH veya **KİRMANŞAH**, İran'da bir şeğir. Nüfusu 136 900 dür. Askerî ve ticarî bir merkez olan şehirde tekstil ve yiyecek maddeleri fabrikalarıyle petrol tasfiyehanesi vardır.

KERME KÖRFEZİ, Güney - batı Anadolu'da ağız kısmında Yunanistan'a bağlı İstanköy adasının bulunduğu bir körfez. Adını, Milâs ilçesine bağlı Ören bucağının merkezi olan Kerme'den alan bu körfez, doğu - batı yönünde 100 km uzunluğa, Fener ve Reşadiye yarımadası ucundaki Tekir burunları arasında 30 km genişliğe sahiptir.

K. K.'nin kuzey ve güney kıyılarının şekli birbirine uymaz. Bodrum'un da üzerinde yer aldığı kuzey kıyı, bir fay hattına tekabül etmekte olup, Kargıcık bükü, Armutçuk bükü gibi küçük koylar hariç, hemen hemen düz bir yar gibidir. Ören'in Değirmendere ve Kocadere tarafından meydana getirilmiş, lagünlü ve kısmen bataklık delta ovasından sonra söz konusu yar, daha dik ve daha yalçın bir hal alır. Nitekim Kırandağ (1 046 m) ın güneye dönük yamacı, muhteşem bir diklikle, doğrudan doğruya K. K.'ne iner. Kıyı gerisindeki karstik alanda vücut bulmuş polye, uvala ve koyakların bir kısım suları, fay hattı boyunca, Sakar yokuşu eteğinde zayıf, daha batıda kuvvetli debili kaynaklar halinde yeryüzüne çıkar. Fayın meydana getirdiği yar, dar bir patikanın bile geçmesine imkân vermez. O yüzden kuzey kıyılardaki eski yerleşme yerleri, evvelce, başka merkezlerle olan bağlantılarını deniz yoluyla sağlamışlardır. Yakın zamanlara kadar, Ören'den Milâs'a ancak dağ yollarıyle ulaşılabilmesi, fay dikliğinin ulaşıma çıkardığı engeli ortaya koymaya kâfidir.

Körfezin güney kıyıları, Ege Denizi'nin en girintili çıkıntılı kısmını teşkil eder. Reşadiye yarımadasının az belirli koylarından, bir çöküntü hendeğine tekabül eden Akbük veya deniz istilâsı sonucu meydana gelmiş diğer büklerden başka, Gelibolu'da olduğu gibi, nadir olarak rastlanan delta düzlükleri ve haliçlerin yer aldığı bu bölümün doğu kısmında, adalar yoğunluk kazanır. Şelfin takriben Ören - Çatalburun hattına kadar devam ettiği bu bölümdeki adalar, deniz istilâsına uğramış tepelerin doruklarından başka bir şey değildir. Bunlardan en dikkate değer olanı, Antik Çağ tiyatrosunun hâlâ ayakta durduğu Sedir adasıdır. Adanın kuzeye dönük yüzünde, III. Zaman sonuna ait (Pliosen) sarı gre (kumtaşı) lerin ayrışmasıyle meydana gelmiş, ipek böceği tohumlarını andıran kumlardan yapılı, dünyanın en güzel plajlarından biri yer alır.

Ege'nin yüksek dağları arasına sokulmuş olan bu körfez, kara içinde Gökova ile devam eder. Gökova, Çeti-

beli dağının faylı kenarından da anlaşılacağı üzere, bir çöküntü hendeğidir. Muğla - Marmaris yolu, bir fay yüzeyine tekabül eden Sakar yokuşunu (630 m) keskin virajlarla iner, çöküntü hendeği tabanını okaliptus ağaçlarıyle sınırlandırılmış düz bir şerit boyunca keser, karşı yakadaki Çetibeli dağı eteklerine büklümler çizerek tırmanır. Sakar yokuşunun başından görünen manzara eşsizdir. I. Dünya Harbi'ne kadar Muğla'nın harıçle bağlantısı, yokuşun alt başı ve körfez nihayetinde, Gökova iskelesiyle sağlanıyordu. Burada kuçük gemilerin yanaşabildiği rıhtımlar vardı. Aydın şosesi yapılınca, Muğla, yüzünü kuzeye çevirdi.

KERMİKHİON'LAR veya **HERMEKHİON'LAR** (Yun. Kermikhiōnes), Türk veyâ Avar asıllı bır kavim. M. S. VI. yüzyılda yaşayan tarihçi Theophanes ho Byzantios (Bizanslı Theophanes) un, Patrik Photios (829 - 891) tarafından saklanıp korunan bir metninde İranlılar'ın, bir Türk veya Avar kavmine bu adı verdikleri bildirilir. Bu metin, Bizans tarihinde Türklerden bahseden en eski metindir.

KERPETEN, diş veya çivi sökmek için kullanılan, demirden yapılmış kıskaç biçiminde bir âlet. Daha çok, marangoz, demirci ve tamirciler tarafından kullanılır. Kullanıldıkları yere göre çeşitli tipleri vardır.

KERPİÇ, kalıplara dökülüp güneşte kurutularak sertleştirilen tuğla biçiminde iptidaî bir yapı malzemesi.

K. yapılacak toprak, su ile çamur haline getirildikten sonra iyice çiğnenerek ezilir. Bu suretle özlendirilmiş çamur içine kısa saplı saman ilâve edilir ve karıştırılır. Döküme hazır hale getirilen çamur. daha önce K.'in şekline göre bölmelere ayrılmış tahta kalıplara doldurulur ve iyice sıkıştırılır. Sıkıştırılan çamurun üstü bir tahta ile düzeltilir ve fazla çamur bu suretle atılmış olur. Düz bir yerde kalıp sökülülerek çıkarılır. İlk günler gölgede kurutulan K. sonra güneşte pişirilir.

İçerisine saman katılarak yapılan K.'e samanlı K. denir. Saman, K.'in çatlamasını ve dağılmasını önler.

Bir yapı malzemesi olarak duvar örmede kullanılan K. Kaldeliler ve Sümerler tarafından inşaatlarda kullanılmıştır.

Anadolu'da yapılan arkeolojik kazılardan, Hitit'lere ait evlerin, K.'ten yapıldığı anlaşılmıştır. Bugün Anadolu'nun birçok bölgelerinde ev yapımında hâlâ K. kullanılmaktadır.

KERR, (asıl adı: **Alfred Kempner) Alfred,** (Breslau 1867 - Hamburg 1948), Alman yazarı. 1933'te Londra'ya kaçmıştır. Natüralizm devrinden 1933'e kadar Berlin'in en etkili tenkitçilerinden biri olmuş ve «Tag», «Neue Rundschau» ve «Berliner Tageblatt» ta yazmıştır. XIX. yüzyılın sonlarında Norveçli İbsen'i ve Alman Gerhand Hauptmann'ı savunmuştur. K., tenkidi, ayrıca bir edebiyat şekli ve bir sanat gözü ile görmüş ve fikirlerini çok etkili bir üslûpla ifade etmiştir. Başlıca eserleri: *Schauspielkunst* (Sahne sanatı) [1904]; *Die Welt im Drama* (Sahne edebiyatında dünya) [5 cilt, 1917] (İbsen ve Hauptmann hakkındaki yazıları bu eserdedir); *Die Diktatur des Hausknechts* (Ev uşağının diktatörlüğü) [1934]. Şiirleri ve gezi yazıları da vardır: *Die Harfe* (Harp) [1917]; *Gedichte* (Şiirler) [1955]; *Die Welt im Licht* (Aydınlık dünya) [2. cilt, 1920].

A. KERR

KERRENÂY: bk. KÜRENÂY.

KERRY, Güney - batı İrlanda'nın Munster vilâyetinde bir idarî bölüm. Yüzölçümü 4 700 km² olup nüfusu 116 400 (1961) dür. İdare merkezi Tralee şehridir. Dağlık bir bölge olan K.'de birçok göller vardır. Halkı sütçülük ve hayvancılıkla geçinir.

KERTENKELE (Lacertilia), Omurgalı hayvanlardan Sürüngenler (Reptilia) sınıfının Pullu sürüngenler (Squamata) takımına giren bir alt takım.

Sivri olan başı kısa bir boyunla gövdeye bağlanmıştır. Baş, kemik sertliğinde ve çok köşeli pullarla örtülüdür. Gözler, başın her iki yanındadır. Kuşlarda olduğu gibi, üçüncü bir göz kapağı bulunur. Ağzı geniş bir yarık gibidir. Dili çatallıdır. Koklama sinirleri dil ve damakta bulunduğundan, diliyle koku alır.

Bütün familya ve türlerinin üzeri pullarla veya pürtüklü bir deri ile kaplıdır. İyi gelişmiş beş parmaklı ayakları vardır. Köryılansıgiller (Anguidae) ve Amplus baena denilen türde ise ayaklar körleşmiştir.

Uzunlamasına çıkıntılı ve enine halkalı ince uzun kuyruğu hem savunma aracıdır hem de yürümesini kolaylaştıran bir organdır. Uzun kuyruk suda veya karada yaşayışlarına göre yassılaşmış veya yuvarlak şekil almıştır. Bazı türlerde yalnız iki ön veya yalnız iki arka bacak vardır.

K.'leri ağaç K.'si, yer K.'si, yeraltı K.'si ve su K.'si diye yaşadıkları yerlere göre tasnif etmek mümkündür. Ekserisi avlarını diri diri yakalarlar. Fare, kurbağa, küçük su kaplumbağaları, yılan, K., balık, su kuşları, böcekler ve haklarından gelebilecekleri hayvanları tutar ve parçalarlar. Besinlerini çiğnemeden yuttuklarından pek ağır sindirirler ve uzun süre açlığa dayanırlar. Bazıları yiyecek aramak için evlere kadar girer. Parmakları ucunda, yumuşak yastık gibi organlar ve tüyler vardır. Bu sayede cam üzerinde ve düz bir tavanda yürüyebilir.

KERTENKELE

K.'nin bazı türlerinde önemli ve garip bir hassa da, kuyruğundan yakalanması halinde kuyruğunun gövdeden ayrılması ve K.'nin bu suretle düşmanından kurtulmasıdır. Kuyruk kopmasının hayvan için bir zararı yoktur. Çünki, kuyruk bir müddet sonra yeniden büyür ve eski halini alır. Buna bir nevi organ değiştirme de denir.

1700 kadar türü bulunan bu hayvanların ancak iki türü zehirlidir. Arizona ve Yeni Meksika'da yaşayan, derilerinin üstü pütürlü, boncuklu kertenkelegiller (Helodermatidae) familyasından boncuklu K., (Helodermat suspectum) türü ile batı Amerika'da yaşayan gila K.'si, öldürücü birer K.'dir. Alt çenede zehir dişlerine açılan zehir bezleri bulunur. Isırdığı insanı yarım saatte öldürebilir.

K. yumurta ile çoğalır. Dişi K. yaz başlarında sıcak ve nemli yerlere kuş yumurtası büyüklüğünde 6 - 12 adet yumurta yapar. Belli bir kuluçka devresinden sonra yumurtadan çıkan yavrular, hemen yiyecek aramaya koyulurlar.

K., diğer sürüngenler gibi soğukkanlı bir hayvandır. Kışın uykuya yatar. Lezar adlı bir cins K.'nin derisi, çanta, ayakkabı ve eldiven yapımında kullanılır.

K.'nin Öz kertenkelegiller (Lacertidae), Varangiller (Varanidae), Gekogiller (Geckonidae), Agamagiller (Agamidae), Kör yılansıgiller (Anguidae), Boncuklu kertenkelegiller (Helodermatidae) ve İguanagiller (Iguanidae) familyaları vardır.

Yurdumuzda rastlanan başlıca adi K. (Lacerta) türleri de şunlardır: Duvar K.'si; benekli K.'le; yeşil K.; çevik K.; çayır K.'si (Lacerta praticala), çizgili K. (Lacerta stri gota).

KERTENKELE, Kuzey yarımkürede küçük bir takımyıldız. Kuğu ve Andromeda grupları arasındadır. Sılik bir kümedir ve genellikle dördüncü kadirden ve daha az parlak yıldızlardan meydana gelmiştir.

KERTENKELELER (Lacertilia), Omurgalı hayvanlardan sürüngenler sınıfının pullu - sürüngenler (squamata) takımına giren bir alt takımı. Üzerleri pullu veya pürtüklü olan K., çok büyük bir gruptur. Beş parmaklı olan ayakları çok gelişmiş olup, kuyrukları uzun ve sivridir. Göz kapakları çok hareketlidir. Altçene kemiğinin iki parçası önde birbirine kaynamıştır ve ağzı genişleyemez Kulak kepçesi olmamakla beraber, kulak zarı ve kulak boşluğu mevcuttur. K.'de bir göğüs kemiği, iki kürek kemiği, iki veya dört bacak bulunur. Ayrı cinsiyetli ve yumurtlayıcı hayvanlardır. Genellikle zehirsiz ve etçildirler. Her çeşit omurgalı hayvan, böcek ve kuş yumurtası ile beslenirler. Uzun tırnaklı parmakları ile, kayalarda ve ağaçlar üzerinde kolaylıkla dolaşabilirler. Bâzı tipleri, parmak uçlarında bulunan çekmenler ve yapışıcı lameller sayesinde, ev tavanları gibi ters yüzeylerde de tutunabilirler. K.'in çoğu çok çevik ve hareketlidir. Herhangi bir sebeple kuyrukları koptuğu zaman, tekrar gelişir. Böcek yedikleri için, genellikle, yararlı hayvanlardır. Yeryüzünün her tarafına yayılmışlardır. K.'lerden eti yenilen iguanalar ve varanların en büyük ve parlak renklileri Ekvator Bölgelerinde yaşar.

Özkertenkelegiller (Lacertidae), varangiller (Varanidae), gekogiller (Geckonidae), agamagiller (Agamidae), kör - yılansıgiller (Anguidae), boncuklu - kertenkelegiller (Helodermatidae), iguanagiller (İguanidae) gibi familyaları vardır.

KERTLER, 1245'ten 1389'a kadar 144 yıl saltanat sürmüş bir Türk krallık hânedânı. 1245'ten 1335'e kadar 90 yıl İlhanlılar'a, 1380 Mayısından itibâren de Timur'a tâbî olmuşlardır. Resmî dilleri Farsça'dır. Doğu Horasan, Sîstân, Guur ve Garcistân'da saltanat sürmüşlerdir. Taht şehirleri 1275'e kadar Sîstân, sonra Herât'tır. Hânedan, Hindistan'ın Türk imparatorluk hânedanlarından Gurlular'dan inmektedir. İlk hükümdârın babası Gıyâseddin Mahmud, bir Gurlu prensidir ve 1223'te öldürülen Rüknüddîn Ebû - Bekr b. Tâcüddîn Osmân Mergınânî'nın kızı ile evlenmiştir. Oğlu Melik I. Şemseddin Muhammed Kert (1245 - 1278), 1278 Martında Câm'da öldürülünceye kadar 33 yıl saltanat sürmüştür. Yerine oğlu Rüknüddîn Muhammed (1278 - 1283) geçmiştir ki «Şemsüddîn - i Sagıyr» diye de adlandırılır; tahttan indirilmiş, 1305 sonlarında öldürülmüştür. Yerine önce büyük oğlu Fahrüddîn (1283 - 1308), onun 25 yıllık bir saltanattan sonra 18 Şubat 1308'de ölümü üzerine de diğer oğlu I. Gıyâseddin (1308 - 1329) tahta çıkmışlardır. Kardeşleri 1314'te ölen Alâüddin de tahta hak iddia etmiştir. I. Gıyâseddin, 1326'da hacca gitmiş, 1329 Ekiminde 21 yıl, 8 aylık bir saltanattan sonra ölmüştür. Yerine sırasıyle 4 oğlu geçmiştir: II. Şemsüddin Muhammed (1329 - 1330), Melik Hâfız (1330 - 1332), Muizzüddin Hüseyn (1332 - 1351 + 1352 - 1370) ve Bâkır (1351 - 1352). Bunlardan Melik Hüseyn, iki defada 37 yıl tahtta kalmış, yerine oğlu II. Gıyâseddin Pîr - Alî (1370 - 1389) geçmiştir. Diğer oğlu Serahs valisi Muhammed'dir. II. Gıyâseddin, 1389'da 19 yıllık bir saltanattan sonra, ülkesini Büyük Timur'a bırakmıştır. İki oğlu vardı. Büyüğü Pîr Muhammed, hânedânın son velîahtıdır.

KERULEN, Moğolistan Halk Cumhuriyeti'nde ve Mançurya'da bir ırmak. Uzunluğu 1264 km dir. Çoybalsan şehrinden geçer ve Kulun Nor'a dökülür.

KERVAN, bir ülkeden başka bir ülkeye atlar veya develerle insan ve ticaret eşyası nakleden yük hayvanı katarı.

Orta Çağ'da tacirler, Çın ve Hindistan'dan aldıkları ipekli kumaşları ve baharatı Karadeniz'e (İpek Yolu ile) ve Akdeniz'e (Baharat Yolu ile) kervanlarla taşırlar ve uzun yolculukta tecavüze uğramamak için toplu olarak birlikte gidip gelirlerdi.

KERVAN ÇULLUĞU (Büyük) (*Numenius arquata*), Yağmurkuşları takımının, Çullukgiller familyasından bir kuş türü. Uzunluğu 70 cm dir. Avrupa, Asya ve Afrika'da yaşar. Bk. ÇULLUKGİLLER.

KERVANSARAY, Orta Çağ'da milletlerarası ticaret kervanlarının güvenliği ve konaklaması için tesis edilen yapılara verilen ad. Ticaret eşyası taşıyan kervanların ve seyahat eden yolcuların konaklamaları için büyük ve ana yollar üzerinde yapılan binalardır. Bunların şehir içindeki örneklerine han (b. bk.), yollar üzerinde yaptırılan ve kuruluşları bakımından çeşitli ihtiyaçları karşılayacak şekilde yapılanlarına da K. veya sultanhanı denilmektedir. K.'ların kuruluşları ve organizasyonları genellikle ribatlara bağlanır. Bk. RİBAT. K.'ların ribat ile olan yakınlığı anlaşıldığına göre İslâm kültür ve medeniyetinin ilk döneminde ticarî eşyaların korunması, tüccar kervanlarının ve yolcularının misafir edilmesi fonksiyonunun, çevre güvenliğini sağlamak ve aynı zamanda İslâm dinini yaymakla görevli mücahitlerinin barındığı ribatlara verilmiş olmasından

KERVANSARAY: Karatay kervansarayı

KERVANSARAY: Karatay kervansarayının kapılarından biri

ileri gelmektedir. Nitekim incelendiği zaman ribat kelimesinin K. ile denk bir kavram ifade etmesi ancak XII. yüzyıldan itibaren görülmektedir. Hele Moğol devletleri İslâmlaştıktan sonra ribat kelimesinin K. anlamında kullanılması iyice yaygınlaşmıştır.

K.'ların aslî görevleriyle bağımsız kuruluşlar haline gelmeleri Büyük Selçuklularla başlar. Moğol hâkimiyetinde bu devletin ticaret yollarının güvenliğine verdiği önemle bütün imparatorluk yolları üzerinde sayısız K. yaptırılmış olduğu görülür. Böylece K. müessesesi Karahanlı, Gazneli ve Buveyhoğulları devirlerinden itibaren şekillenmeye başlamış, Büyük Selçuklular devrinde ilk önemli gelişmeyi göstermiştir. Melikşah'ın Bağdad - Kasrışirin yolu üzerinde Celula'da, Humartekin'in Horasan yolunda, Semerkant Karahanlılarından Arslan Han'ın Buhara'da yaptırdıkları K.'lar ile her biri birer tarihî olaya sahne olan Sircan'da Hoca Ali, Barclığkent ve Sığnak K. veya ribatları bu gelişmeye örnek teşkil ederler. Moğol devrinde ise Sultaniye - Save, Harezm - Merv yolları üzerindeki K.'lar büyük önem taşımaktaydılar.

K. genellikle iki yönüyle incelenmesi gereken bir kuruluştur. K.'ların Türk - İslâm medeniyetinde içtimaî ve medenî cepheleri ayrı bir önem taşırken, yapıları da mimarî tarihinde çok önemli bir yer tutar. Gerçekten gerek Büyük Selçuklular ve bu kültürü Anadolu'da, İran'da, Azerbaycan'da, Harezm, Horasan ve Maveraünnehr'de sürdüren halefleri, gerek Moğol devletleri kervanlarının güvenliği kadar, kervanlarla gelip giden yolcuların da her türlü sosyal ihtiyaçlarını göz önünde tutarak K.'ları ona göre teşkilâtlandırmışlardır. Bu bakımdan Türk - İslâm kültürünün hâkim olduğu bölgelerde yapılan K.'larla Mısır, Suriye, Filistin'de inşa edilen örnekleri arasında büyük farklar vardır. Bunun içindir ki, Türk hâkimiyetinin yaygın olduğu alanlardaki K.'ların bir adı da dârü'z - ziyâfe'dir. Burada ihtiyacı olan yolculara ücretsiz barınma ve yemek yeme imkânlarını veren aşevi, mescit, nalbant, araba tamirhanesi, hastahane gibi kuruluşlar yanında kültürlü insanlar için kütüphane kuracak kadar ilerlemiş medenî bir seviyeyi görmek mümkündür. Hatta yolcuların boş vakitlerini değerlendirmek için satranç takımlarının bulundurulması bile dikkate alınmıştır. K.'lar bu kadar teşkilâtlı kuruluşlar halinde ortaya çıkınca, bunların idareleri de özel kayıtlarla tesbit edilmişti. K.'ların idaresi Tutgavul veya Rahdâr unvanını taşıyan bir komutana bırakılmıştı. Onun yanında yeteri kadar korıcı (muhafız) ve K.'ların işletilmesinde görev alan imamdan, hekime kadar görevli bulunmakta idi. Gerçekten de her türlü ihtiyaçlar düşünülerek inşa olunan bu muhteşem yapılarda yolcular, hayvanlarıyla birlikte üç gün ücretsiz yatmak ve yemek imkânını buluyorlardı. Ayrıca, hasta yolcuların tedavileri, ilâçları sağlanabiliyor, hatta fakir yolculara ayakkabı bile verilebiliyordu. Buralarda zengin fakir, hür köle, Müslüman Hıristiyan farkı gözetilmeden her yolcuya aynı muamelenin yapılması esastı. K. bir bakıma müstahkem bir kale fonksiyonunu da yapmakta idi. Nitekim Aksaray yakınında bulunan Sultanhanı burayı, 20 000 askerle kuşatan bir Moğol komutanına iki ay dayanacak ve alınamayacak ölçüde bir kale olduğunu ispat etmiştir.

K. Anadolu Selçuklu Sultanlığı ve Osmanlı İmparatorluğu'nda da bu önem ve değerini korumuştur. Selçuklu devrinde Denizli'den Erzurum, Kars ve Iğdır'a; Kütahya'dan Malatya, Bitlis, Ahlat'a; Antalya'dan Sinop ve Samsun'a uzanan yollar üzerinde dizilen K.'lar, Anadolu Selçuklu mimarisinin gerçekten sarayları andıran çok büyük ölçülere varmış gösterişli yapılar olarak görülür. Selçuklular devrinde bugün birçoğu yıkılmış olsa bile planları bilinen 59 K.'a son yıllarda yapılan araştırmalarla 35 eser daha eklenmiştir. Bunların İtalyan Gotik katedrallerini andıran muazzam mekân yapıları, taş işçiliğinin en güzel örneklerini teşkil eden zengin mimarisi, bu yapılarda iyice geliştirilmiş kesme taş tekniği Türk mimarlık tarihinde K.'ları ayrı bir değer içinde inceleme mecburiyetini ortaya koymuştur. Çoğunlukla belde hâkimleri, sultanlar, padişahlar, vezirler ve tüccarlar tarafından inşa ettirilen bu yapıların işletilmeleri için geniş vakıflar tesis edilmiştir. Genellikle K.'ların inşa edildiği yöredeki köylerden, çiftliklerden, baltalık ve koruluklardan meydana gelen bu vakıflar arasında bazan koyun ve sığır sürülerine de rastlanmaktadır. Büyük Selçuklu kültürünü Anadolu'da temsil eden halefleri Anadolu Selçuklularının yolunda yürüyen Osmanlı Türkleri de Bağdad'dan İstanbul'a, Mekke'den Tunus'a, Bursa'dan Budin'e kadar üç kıtada K.'larla gelişen sosyal ve ekonomik ihtiyaçlara cevap veren eserler bırakmışlardır.

Gerek yapı teknikleri ve mimarî bakımdan gerek sosyal ve ekonomik bir kuruluş olarak Türk - İslâm medeniyetinde ayrı bir değer taşıyan K.'lar üzerinde önemli yayınlar yapılmıştır. Bk. HAN.

KERYKS (Yun. Kerya; Lat. Ceryx), Yunanistan'ın Eleusis bölgesinde yaşamış bir kahraman ve Kerykes ailesi (din adamları ailesi) nin kurucusu. Tarihçi Pausanias ve

Halikarnassoslu tarihci Andron'a göre, babasının adı Eumolpos olup, oğlu II. Eumolpos adıyle tanınmıştır.

KESE (Fars. Kîse). 1. Cepte taşınan, içine para, saat, ağızlık, tarak, divit, ayna, tütün v. b. koymak için kullanılan; kumaştan, deriden veya örülerek yapılmış küçük torba.

Orta Çağ'da Avrupalıların elbiselerinde cep olmadığından K. kullanılır, bunlar da kuşağa asılırdı.

Bu K.'ler çeşitli büyüklükte olup, deriden veya üstü işli ve dayanıklı kumaşlardan yapılırdı; ayrıca, içlerine deri de kaplanırdı. Bu K.'lerin içine yalnız para konmayıp İncil, mühür, baharat v. b. de konulurdu.

K.'lerin, çeşitli şeyler koymaya yarayan, iki veya daha fazla gözlü olanları da vardı.

Türkler de, eskiden, para ve diğer ufak tefek eşyalarını koymak için K. kullanırlardı. Bunlar deriden, bezden veya örme ibrişimden yapılmış, ağzı büzmeli küçük torbacıklardı. K.'nin ağzını büzen kaytanın iki ucuna püskül de konulurdu. Bunlar koltuk altında, koyunda veya kuşak içerisinde taşınırdı.

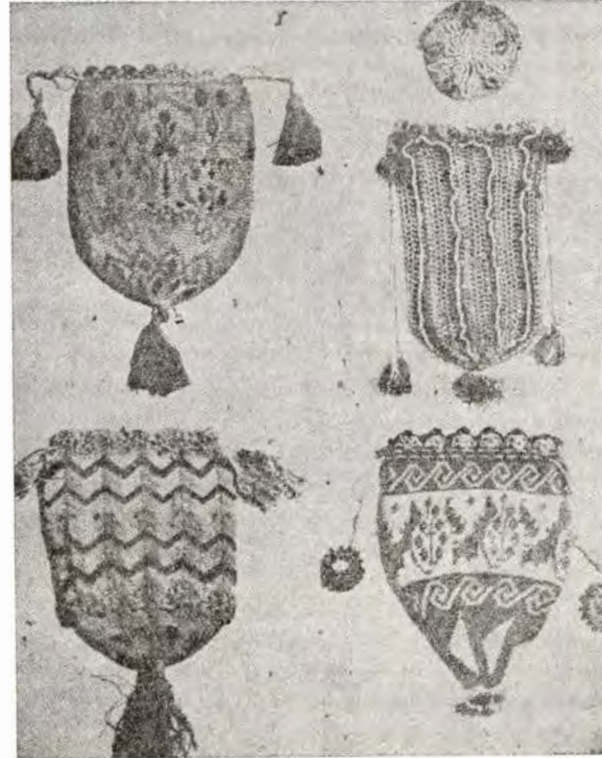
K.'lere, görecekleri işe göre, çeşitli adlar verilmişti: Saat K.'si, para K.'si, mühür K.'si v. b.

Bunların bele asılan veya omuza takılanlarının büyüceklerine askılı K., cebe konanlarına cep K.'si, bohçalara konanlara da bohça K.'si denilirdi.

Çuhadan, kadifeden ve atlastan yapılan K.'lere dival K., deriden olanlarına köşker, sırma kayanlı olanlarına fermene, boncuktan örülmüş olanlarına da boncuk K. adı verilirdi.

2. Eskiden beş yüz kuruşa bir K. akçe adı verilirdi. Bir K. altın, on bin kuruş akçe idi.

3. Banyoda vücudun kirini çıkarmak için cilde sürülen, sert yünden veya kıldan yapılmış, ağzı el girecek biçimde hazırlanmış torbaya da K. denir.

KESE: İğne ile örülmüş Türk para ve takım keseleri

Kese (Anat.), 1. Organizmanın çeşitli boşluklarına verilen ad. Epiplon K.'si, büyük Epiplon denilen periton kıvrımı; 2. Gözyaşı K.'si, gözün iç köşesinde bulunan ve burun - gözyaşı borusuyle devam eden ve gözyaşını, gözyaşı kanalcıklarından burun borucuklarına akıtmaya yarayan dikey kanal; 3. Safra K.'si, karaciğerin alt yüzüne yapışık, armut biçiminde zardan yapılı hazne. Safra K.'si öd kanalı ile koledok kanalına bağlanır. Sindirim sırasında Safra K.'si, basılarak boşalır; 4. Sperma K.'leri, erkek cinsiyet organının çift eklentili bezi. Mesanenin arkasında bulunur.

(Bot.) 1. Embriyon K.'si, yumurtacığın içinde bulunan, çok iri çekirdekli büyük hücre. 2. Helme K.'si, laminaryalarda bulunan, helme salgı hücreleriyle çevrilmiş boşluk; 3. Salgı K.'si, hücrenin bölünmesiyle meydana gelen salgı hücreleri topluluğu; 4. Sindirim K.'sı, körpe köklerin ucunda bulunan ve bunların kalın köklerin dokuları arasında ilerlemesini sağlayan, sindirim hücresi tabakası. 5. Spor K.'si, kara yosunlarının kapsülünd ki ana spor hücrelerinin tümü.

(Patol.) Fıtık K.'si, fıtığı saran, peritondan oluşma, seröz K.

Tıp: Su K.'si, doğum esnasında, rahim mükozasından ayrılan yumurta zarlarının, açılan rahim boynu arasında gösterdiği çıkıntı, sarkma.

KESELİ AVURTLUGİLLER (Geoydae). Omurgalı hayvanlardan Memeliler (Mammalia) sınıfının Kemiriciler (Rodentia) takımının sıçanımsılar (Myomorpha) bölümüne giren bir familyası. Bu hayvanlara, Avurdu Keseligiller de denir.

Her iki yanaklarında dışa doğru açılan keseleri vardır. Keseler bâriz bir şekilde fark edilecek kadar büyük ve kıllıdır. Vücutları 24 30 cm uzunluktadır. Gözleri büyük ve kulakları uzundur. Toprak altında kendilerinin barınabileceği inler kazarlar. Ağaç ve bitki kökleri ile geçinirler. Genellikle Kuzey Amerika'da yaşarlar. Avurdu keseli fare (Geomy bursarius) bu familyanın en tanınmış türüdür.

KESELİ SANSARGİLLER (Dasyuridae). Omurgalı hayvanlardan Memeliler (Mammalia) sınıfının Keseliler (Marsupialia) takımının İki öndişliler (Diprotodontia) ve Çok öndişliler (Polyprotodontia) alt takımına giren bir familya.

Yürümekten ziyade sıçrayarak ve hoplayarak ilerlerler. Yırtıcı hayvanlara benzerler; memeli hayvanların en ilkel tipleridir. Beyinleri çok küçüktür. İki rahimleri vardır, dişinin dölyatağında dölün, besin ve oksijen değişimini sağlayan eten (meşime) yoktur. Yavrularının, doğdukları zaman gelişmemiş olmalarının sebebi budur. Bunun yerine, karın üzerinde memeleri kapsayan ve yavrunun, 6 ay gelişmesini içinde tamamladığı bir kese bulunur. Çiftleşmeden bir ay sonra doğan yavruyu anne, dudakları ile tutar, keseye koyar ve bir meme başına asar. Yavru meme başına yapışarak büyüyünceye kadar kesede kalır.

Et ve otlarla beslenirler. Postları kahverengi veya alacalıdır. Keselikurt (Thylacinus cynocephalus), keseli şeytan (Sarcophilus satanicus), keseli karıncacıl (Myrmecobius fasciatus) ve keseli sansar (Dasyurus viverrinus) tanınmış türleridir. Genellikle Avustralya, Tasmanya ve İndonezya adalarında yaşarlar.

KESELİ SIÇANGİLLER (Didelphyidae), Omurgalı hayvanlardan Memeliler (Mammalia) sınıfının, Keseliler (Marsupialia) takımından çok ön dişliler alt takımına giren bir familyası.

Karınlarının üzerinde memeleri örten, iki küçük kıvrım halinde keseleri bulunur. Önemli bir özellikleri de iki rahimlerinin olmasıdır. Çiftleşmeden bir ay sonra doğan yavruyu anne, dudakları ile iki kıvrımlı kese içine koyar ve bir memenin başına asar. Yavru 6 ay kadar bu kese içinde anne tarafından bakılır ve gelişir.

Bu hayvanların beyinleri çok küçüktür. Bazı türlerinde 41'ten fazla diş vardır. Daha çok Kuzey Amerika'da yaşarlar. Opossum (Didelphys virginianus) ve yüzücü keseli (Chironectes minimus) türleri tanınmıştır.

KESER, tahta ve ağaç yontmaya yarayan, bir yanı keskin ve enine ağızlı, bir yanı çivi çakmaya elverişli, kısa saplı, çelik veya demirden yapılmış bir alet.

Namlusu geniş, ağzı içe doğru traşlı ve keskindir. Sap tarafı ise yassı ve çekiç başına benzer. Namlusunun ortasında genellikle bir yarık bulunur. Ağız kısmı keserin çeşidine göre kesme ve yontma işlerinde kullanılır. Çekiç kısmı çivi çakma, namlunun ortasındaki yarık ise, çivileri sökme ve çıkarma işlerinde kullanılır. Dülgerlerin en çok kullandıkları aletlerden biridir.

Kullanıldıkları yere ve yapılış şekline göre; ayak K.'i, Amerikan K.'i, iki ağızlı K. ve balta K.'i gibi çeşitleri vardır.

KESEROĞLU, Ziya (doğ. İstanbul 1906), Türk ressamı. Ressam Hikmet Onat ve Çallı İbrahim'in öğrencisidir. Güzel Sanatlar Akademisinden mezun olmuştur (1933). Önceleri Güzel Sanatlar Birliği'nin açtığı Galatasaray sergileri'ne katılmış, müstakil ressamlar ve heykeltıraşlar birliğinin (1929) üyesi olarak, birliğin açtığı sergilere de aralıksız katılmıştır. Yurt içi ve yurt dışı düzenlenen birleşik sergilerde eserleri yer almıştır. Empresyonist bir görüşle işlenmiş manzara ve natürmort resimleriyle ta-

Z. KESEROĞLU: Manzara

nınmış olan K., VII. Devlet Resim ve Heykel Sergisinde III. ödülü; Ahmet Çanakçılı resim yarışmasında II. ödülü kazanmıştır. Yüksek Teknik Okulu (İstanbul) mimarlık bölümü resim öğretmenidir. Resim ve Heykel Müzesinde (İstanbul) ve Millî Kütüphane koleksiyonunda eserleri vardır.

KESİK KALIŞ: bk. KALIŞ.

KESİKKÖPRÜ BARAJI, Ankara ilinde, Kızılırmak üzerinde, Ankara'nın 110 km güney-doğusunda bir baraj ve hidroelektrik santrali. Hirfanlı barajına 25 km uzaklıkta, toprak ve kaya dolgu tipinde yapılmıştır. 1966 yılında işletmeye açılmıştır. Santralle ilgili ilk çalışmaları Elektrik İdaresi Etüd İşleri tamamlamış, son projeyi ve müşavir mühendislik işlerini de Devlet Su İşleri yapmıştır.

KESİKKÖPRÜ BARAJI ve hidroelektrik santralı

K. B., Kızılırmak havzası geliştirme projesinin ikinci bölümünü teşkil eder. Barajın temelden yüksekliği 50,10 m, talvegden yüksekliği 49,10 m, kret uzunluğu 335,50 m, dolgu hacmi 787 000 m^3, ölü hacmi 45 000 000 m^3, faydalı hacmi 100 000 000 m^3, drenaj alanı 26 530 km^2 dir. Yıllık enerji üretim gücü 250 000 000 Kw/saat olarak yapılmıştır.

K. Hidroelektrik Santralı dikey eksenli Francis tipindedir. 53 000 beygir gücünde iki türbin vardır. Azami gücü 54 000 KVA olan iki adet jeneratörle donatılmıştır.

K. B., saniyede 78 m^3 su verimini sağlamak üzere hidroelektrik santralını en yüksek kapasitede çalıştırabilmek için, dokuz günde boşaltılıp doldurulabilir. Tesis için 163 218 000 lira harcanmıştır.

KESİKSUYU BARAJI, Adana ilinde, Ceyhan ovasının sulanması, burada sulu tarım yapılarak verimin artırılması amacı ile yapılmış bir baraj. 1970 yılında işletmeye açılmıştır. K. B.'nın temelden yüksekliği 78,70 m, talvegden yüksekliği, 56,40 m kret uzunluğu 553 m dir. Toprak dolgu tipinde yapılmıştır. Dolgu hacmi 5 760 000 m^3, ölü hacmi 3 500 000 m^3, faydalı hacmi 66 500 000 m^3, drenaj alanı 231 km^2 dir. Barajdan faydalanılarak, suyun normal akışı ile sulanacak arazi 8 270 ha ve pompalama yolu ile sulanacak arazi de 130 ha dır.

K. B.'nın incelenmesini ve projesini Devlet Su İşleri hazırlamış, tesis için 108 057 000 lira harcanmıştır.

KESİM, armonide bir kısmın kendi altındaki kısımdan daha aşağıya yahut kendi üstündeki kısımdan daha yukarıya yürümesi. K. denmesi, iki kısmın biribirini kesmesi dolayısıyledir. Armoni derslerinde K. yapılmaz.

KESİN GEÇKİ (Fr. Modulation définitive ou réelle), açık olarak başka bir makama geçip yeni makamda uzunca süre kalan geçki çeşidi ki, geçici geçkinin aksidir.

KESİR, bir bütünün bölündüğü eşit parçalardan biri. Meselâ yarım, iki eşit parçaya ayrılan bir bütünün bir parçasıdır. Bir elma üç eşit parçaya ayrılırsa bir parçaya elmanın üçte biri denir ki bu bir K.'dir. K.'leri ifade eden sayılara K.'li sayılar denir. Bir elmanın dörtte biri $\frac{1}{4}$, bir kitabın yarısı $\frac{1}{2}$, bir böreğin sekizde üçü $\frac{3}{8}$, gibi. Bu

K.'ler bir bölü dört, bir bölü iki, üç bölü sekiz diye de okunur.

Sayıların arasına çizilen çizgiye K. çizgisi, çizginin üstündekine pay, altındakine payda denir.

Bir K.'in payı paydasından büyük ise buna birleşik K. adı verilir. $\frac{3}{2}$ ve $\frac{7}{4}$ gibi.

Bâzan K.'le tam sayı beraber alınır. Meselâ bir kalem, bir de üçte bir büyüklükte kalemimiz varsa, $1\frac{1}{3}$ kalemimiz var demektir Bu, bir tam üçte bir veya bir tam bir bölü üç diye okunur. Böyle K.'lerde birleşik K.'ler adını alır.

Eğer bir bütün on ve onun katları kadar

$$\frac{1}{10} = 0{,}1\,; \quad \frac{3}{100} = 0{,}03\,; \quad \frac{243}{100} = 2{,}43 \text{ gibi}$$

eşit parçalara bölünürse bu tip K.'lere de ondalık K.'ler denir. Okunurken sıfır tam onda bir, sıfır tam yüzde üç, iki tam yüzde kırk üç diye okunur.

Genel olarak P ve q sayıları tam sayılar olmak üzere $\frac{P}{q}$ şeklindeki sayılar kümesine K.'li sayılar (veya rasyonel sayılar) denir. K.'li sayılar kümesi şöyle ifade edilir:

$$R = \left\{ \frac{P}{q} \;\middle|\; P \text{ ve } q \text{ tam sayılar} \right\}$$

K.'li sayılar kümesi, tam sayılar kümesinden daha geniştir, onu içine alır: T C R.

Tam sayılar kümesi K.'li sayılar kümesinin bir alt kümesidir. Bk. MATEMATIK.

KESİŞEN KUVVETLER: bk. KUVVETLER.

KESKİN, Ankara'ya bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 1 464 km²; nüfusu 41 899 (1970), merkez nüfusu 8 500 (1970) dür. 73 köyü vardır. İlçe arazisi Kızılırmak ile Delice Irmağın kollarından Kılıçözü deresi arasında, yüzey şekilleri bakımından kuzeyden güneye doğru alçalan akarsularla yarılmış bir platodur. Kızılırmak ile Kılıçözü dışında kalan derelerin ekserisinde, yazın su bulmak mümkün olmaz. Bunlardan bazıları, acı ve tuzlu depolar içinden aktıklarından dolayı, kendilerinden, belirli kesimlerde, esasen sulama işleri için istifade edilmez.

Eski Bağdad yolunun geçtiği ilçe toprakları, çok eski bir yerleşme alanıdır. Hangi çağa mensup olduğu kesinlikle bilinmeyen Göçbeyli köyü hüyüğü, kasabanın güneyine rastlayan Ceritkale köyünde, marnlar içine oyulmuş meskenler ve kayalardaki kabartma resimler, bu hususu doğrular. İlçe arazisine birçok kavimlerin yerleştiği muhakkaktır. Fakat buralara damgalarını vuran Türklerdir. Barak obası, Cirit obası gibi birçok yerleşme noktaları, K. havalisine gelen ilk Türk unsurların hayvancılıkla uğraştıklarını ifade eder. Çünkü oba, hayvan yetiştirmekle, yarı göçebelikle ilgili bir yerleşme şeklidir. İlçe içinde en yeni yerleşme merkezi K.'dir.

KESKİN: Ankara caddesi

K., şimdiki kasabanın 9 km kuzeyindeki Denek simli kurşun yatağını çalıştırmak maksadıyle, 1859 yılında buraya gelen maden işçileri tarafından, Attepe'nin batı ucunda kurulmuştur. O sıralarda K. 15 - 20 haneli bir köydü. Daha sonra madenin sağladığı refah ve Romanya ve Bosna - Hersek'ten gelen göçmenlerin yerleştirilmesiyle büyümüştür. XIX. yüzyıl sonlarına doğru Kırşehir sancağının en büyük ilçesiydi. 1915 yılını müteakip Ankara'ya bağlanmıştır.

İlçe topraklarına isabet eden yıllık yağış tutarı 362,4 mm yi geçmemektedir. Çoğu ilkbaharda düşen yağışların bir kısmı, buharlaşmayla kayba uğradığından, K. yarı kurak bir bölge sayılır. O yüzden de tarımın temeli, tahıl (buğday 48 400, arpa 12 670 ton) ve hayvancılıktır. Yükseltisi 1 500 m yi geçmeyen platolarda tiftik keçisi sürülerine sık sık rastlanırsa da, bunların sayısı (35 455 baş) hiçbir zaman koyununkine (65 480 baş) ulaşmaz. Sığırlar ise (25 565 baş), yazın bile otların yeşil kalabildiği Kızılırmak'la Kılıçözü derelerinde yoğunluk kazanır. Kasaba çevresi, bütün yıl yatağında su bulunduran derelerin yerleşme merkezlerine civar kesimleri, bağ ve bahçeliktir. Bu bahçelerden yılda 4 500 ton patates, 300 ton fasulye, 150 ton elma, 210 ton kayısı ve zerdali, 100 ton da kiraz elde edilir.

İlçede simli kurşun, demir (Kasımağa, Yoncalı, Çelebi, Kavurgalı); Beşevler'in 1,5 km güney - batısında işletmeye elverişli bakır; Çelebi bucağında volfram vardır. Bunlardan halen çalıştırılanlar, demir ve simli kurşun yataklarıdır. Çeşitli ocaklardan yılda 90 bin ton demir cevheri elde edilir. K. kuzeyinde Denek diye anılan simli kurşun yatağı, mermerlerle granitlerin temas alanında teşekkül etmiştir. Söz konusu yatakta cevherler, 45° eğimli bir satıh boyunca, tesbih dizisini andıran adeseler halindedir. Bunlar, derinliği 127 m ye varan ocaklardan basit usullerle çıkarılmaktadır.

Elektrik ve suya kavuşmuş olan kasaba 2 586 hanedir. % 80'i tek katlı, çoğu düz ve toprak damlı evler, bahçeler arasına serpilmiştir. K., kendi köylerinin olduğu gibi Koçhisar, Kaman, Çiçekdağ'ın da pazarı rolünü görür. Bu merkezde toplanan tiftikler, İstanbul, Ankara'ya; meyve ve sebzeler Kırıkkale'ye ve Ankara'ya sevk edilir. Üzümler taze olarak sarf edilir; pekmez ve şarap imalinde kullanılır. Ankara'daki Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu, şarap yapmak için K.'den her yıl 200 - 300 bin kg üzüm satın alır. Bir kısım deriler, kasabada işlenerek kösele, vidala ve sahtiyana çevrilir. Ziraî çevrenin ihtiyacını karşılamak üzere, araba ve tarım aletleri atölyeleri mevcuttur. Buna rağmen K.'in gelişmesi demiryolu üzerinde bir endüstri merkezi olan Kırıkkale yanında ağır bir tempo ile seyretmektedir. Kırlarda oturan bir kısım halk, Ankara ile Kırıkkale'deki fabrikalara, bu arada, önemsiz miktarda kasabaya göçmektedir.

KESKİSOLUNGAÇLILAR (Elasmobranchii), Omurgalı hayvanlardan Balıklar (Pisces) sınıfının, Çeneliağızlılar (Gnathostomata) üst sınıfına giren bir alt sınıfı.

Bu sınıfa, kedi ve köpek balıkları girer. Dişleri ve solungaç yarıkları küçüktür. Solungaç yarıkları 5 - 7 çifttir ve yanında bulunur. Hayvan ağzına aldığı suyu bu yarıklardan dışarıya çıkarır. İskeletleri kıkırdaktan yapılmıştır. Genellikle vücutları mekik biçiminde veya yassıdır. Pulları (eğer varsa) plakoid tiptedir. Yüzme keseleri yoktur. Kuyruk yüzgeçleri ise heteroserktir.

Kıyılarda ve yüzeye yakın yerlerden dibe kadar değişik derinliklerde yaşarlar. Besinlerini omurgasız hayvanlar ve küçük balıklar teşkil eder. Sıcak ve ılık denizlerden soğuk denizlere kadar bütün bölgelerde görülürler. Renkleri boz, esmer, benekli veya siyahtır.

Üst çeneleri alt çeneden uzun olduğundan ağızları başın biraz gerisinde kalmıştır. Çoğunun ağzında birden çok sıralı diş vardır. Bu dişler keskin ve yırtıcı karakterdedir.

Köpek balıkları (Selachii) ve Tümbaşlılar (Holocephali) takımlarını da içine alır.

KESSEL, Joseph (doğ. Clara, Arjantin 1898), Fransız yazarı. I. Dünya harbi pilotlarının maceralarını konu edinen romanlar yazmıştır. Bunların en tanınmışı *L'Equipage* (Mürettebat) [1923] adlı eseridir. İki dünya harbi arasındaki heyecanlı yılları işleyen eserleri ise: *La Steppe rouge* (Kızıl step) [1922]; *Nuits de prince* (Şehzade Geceleri) [1928]; *Le coup de grâce* (Son Darbe) [1931] dir. II. Dünya Harbi'nden sonra roman ve kısa hikâyelerinin konusunu Asya, Afrika ve Amerika'dan almıştır: *Le lion* (Arslan) [1958]; *Pour l'honneur* (Şeref için) [1964]. 1962'de Fransız Akademisi üyeliğine seçilmiştir.

J. KESSEL

KESSELRING, Albert (Markstedt 1885 - Bad Nauheim, Frankfurt 1960), Alman mareşalı. Topçu sınıfı kurmay subayı iken, I. Dünya Harbi'nde hava kuvvetlerine katılmıştır. 1936'da Alman hava kuvvetleri kurmay başkanı olmuştur. 1939'da Polonya'da, 1940'ta Fransa'da bir hava filosuna komuta etmiştir. 1941'de Rusya'da çarpıştıktan sonra, Sicilya'da Güney Cephesi (Akdeniz - Afrika) komutanlığına getirilmiştir. Şubat 1945'te Almanya'daki Batı Cephesinin başkomutanı olarak Rundstedt (b. bk.) in yerine geçmiştir. Esir düşmüş ve 1946'da İngilizler tarafından ölüm cezasına çarptırılmış, fakat sonradan hapse mahkûm edilerek 1952'de serbest bırakılmıştır. İki eseri vardır: *Soldat bis zum lezten Tag* (Son güne kadar asker) [1953]; *Gedanken zum Zweiten Weltkreeg* (II. Dünya Harbi üzerine düşünceler) [1955].

A. KESSELRİNG

KESSLER, Gerhard (Wilmsdorf, Prusya 1883 - Kassel 1963), Alman iktisatçısı. 1901 - 1907 yılları arasında Berlin ve Leipzig üniversitelerinde okumuştur. Jena Üniversitesinde görev almış, daha sonra Leipzig Üniversitesinde profesör olarak çalışmıştır (1927 - 1933). 1933 yılında Nasyonal Sosyalist Partisinin iktidara gelmesi üzerine göre vine son verilmiştir. Hitler rejimi tarafından muhakeme edilmeden hapsedilmişse de, Hindenburg (b. bk.) un delâletiyle serbest bırakıldıktan sonra İstanbul Üniversitesi tarafından davet edilerek yurdumuza gelmiştir (1933). K., İstanbul Üniversitesinde İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü'nü kurmuştur. Bu enstitüde kurmuş olduğu kütüphane daha sonra iktisat fakültesinin çekirdeğini meydana getirmiştir. K.'ın Türkiye'de yazıp yayınlamış olduğu kitap ve eserlerin başlıcaları şunlardır: *Sosyoloji* [1934]; *Sosyoloji Dersleri* [1936]; *İçtimaiyata başlangıç* [1938]; *Kooperatifçilik* [1940]; *Sosyal Sigorta* [1950].

KESTANE (Castanea vulgaris), İkiçeneklilerin Kayıngiller familyasından bir orman ağacı ve meyvesi. Büyük bir ağaç olan K.'nin gövdesi dik, kabuğu kırmızımtırak ve çatlaktır. Dalları yaygın, yaprakları sert, parlak, uzun ve dişlidir; dişlerin ucu dikenlidir. Meyve veren K.'ler, 4 - 5 m boyunda olur. Kereste için yetiştirilenin boyu daha uzundur. K. ormanlarında, bunların 30 - 40 m yükseklikte olanlarına rastlanabilir. Meyvelerinin dış kabuğu dikenlidir. Yeşil ve dikenli üst kabuğun içinde, parlak kahverengi kabuklu birkaç K. bulunur. K. ağacı, kayalık ve kumluk araziyi sever, kireçli topraklarda yetişmez. Açıklık yerlerde ve orta yükseklikteki yamaç ve yaylalarda çok iyi yetişir. K., ilkbaharda ekilen tohumlarından ve filizlerinden üretilir. Fidanların boyu 2 m yi bulduktan sonra aşılanır. Aşılanmayan K.'lerin meyveleri küçük ve tatsız olur. K. ağacı, aşılandıktan 5 yıl sonra meyve verir. En yüksek verime 60. yılında ulaşır. Çok uzun ömürlü olan K. ağacının büyümesi önce ağır olur, sonra çabuklaşır. K. ağacının meyve veren cinsi, yurdumuzda Akdeniz iklimi olan yerlerde yetişir. Başka yerlerde yetişenler meyvesiz olur.

Odunundan faydalanılmak istenen K. ağaçları bataklıklarda yetiştirilir. Kısa aralıklarla dallarının tepeleri budanarak gövdesi kalınlaştırılır. K. odunu sert, bükülgen, dayanıklı ve esnektir. Çatı, yol parkesi, özellikle fıçı yapımında kullanılır. Genç dallarından âlet sapı, çember, kafes ve herek yapılır.

Yakıt olarak kullanılmaya elverişli değildir. Çünkü, patlar ve kıvılcım saçar.

Kuru K. ağacında % 7 - 10 nispetinde tanen bulunur; bu bakımdan, dünya tanen üretiminde önemli bir ham maddedir.

K. meyvesi, dış kabukları sararıp çatladıktan ve iç kabukları da kızarıp koyulaştıktan sonra toplanır. Meyvelerin dikenli kabukları sopalarla dövülerek ayrılır. K., taze iken acımsı olduğundan, hemen yenmez. Toprağa gömülerek bir süre bırakılır ve böylece tatlılaşması sağlanır. Kış mevsimine doğru topraktan çıkarılarak satılır.

K., şeker, nişasta, dolayısıyle kalori bakımından zengin bir meyvedir. Haşlanarak veya ateşte kızartılarak yenir. Mutfakta etlerin yanında garnitür olarak, pastacılıkta ezme

KESTANE

KESTANE

KEŞAN: Atatürk parkı

ve kremaların içine konularak kullanılır. Şekerlemesi çok meşhurdur.

En kaliteli K. yetiştiren ilimiz, Bursa ve civarıdır. Yurdumuzda 1 000 000'a yakın K. ağacı vardır. Bunlardan yılda ortalama 10 - 12 bin ton K. elde edilir.

KESTELLİ, Raif Necdet (İzmir 1881 - Londra 1937), Türk yazarı. 1908 yılında yazı yazmaya başlamış, «Resimli Kitap» dergisinde çıkan edebî yazı ve eleştirmeleriyle ilgi çekmeye başlamıştır. Daha sonra bir yandan yazarlık, bir yandan da öğretmenlik yapmaya başlayan K., roman alanında da çalışmaya girişmiş, bilgisi geniş, duyguları ve ifadesi güçlü bir yazar olarak tanınmıştır. K., Millî Edebiyat döneminin hikâyeci ve romancıları arasında özel bir yer tutmuştur.

Başlıca eserleri şunlardır: *Tıraje* [M. Rauf ile birlikte, 3 perdelik oyun, 1919]; *Ziya ve Sevda* [hikâyeler, 1924]; *Semavi İhtiras* [Roman, 1933]; *Hayat ve Mektuplar* [2 cilt, 1925]; *Uful* [1329]. Bunlardan başka, L. N. Tolstoy'un *Anna Karenina* (ad) [Sadık Naci ile birlikte, 1328] adlı romanını da Türkçeye çevirmiştir. *Hayat - ı Edebiyye 1909 - 1922* [1922] adlı eseri Millî Edebiyat akımının edebî çalışmaları arasında sayılabilir. *Hisler ve Fikirler 1901 - 1910* [1326] adlı eserinde edebiyat konularında yaptığı polemik ve eleştirileri toplanmıştır.

KESZTHELY [*keṣthey*], Macaristan'ın Veszprém ili (megye) nde, Balaton gölü kıyısında bir kasaba. Nüfusu 16 881 (1966) dir.

KEŞAN, Edirne iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 1087 km^2, ilçe nüfusu 55 480 (1970), merkez nüfusu 22 515 (1970) dir. 47 köyü, Mecidiye ve Yalısu adında iki bucağı vardır. Kasabanın 15 km kadar kuzeyinden başlayıp Uzunköprü şosesinin her iki yanında 5 km genişliği aşmayan ilçe sınırları, Korudağın batı yarısını içine almak suretiyle Saros körfezine yaklaştıkça genişler.

Bu alan, Hızırilyas gibi volkanik (Trahit) birkaç tepe dışında III. Zamana ait kumtaşı ve marnlarla örtülüdür. Aynı jeolojik devrin sonlarına doğru aşındırmalarla peneplen haline gelen ilçe topografyası, daha sonraları yükselmiş, akarsularla yarılarak bir plato görünüşünü kazanmıştır Kızpınarı sazlığında kaybolan Kocadere dışında, yazın kuruyup ilkbahardaki kar erimesi ve yağmurların kabarttığı bu akarsular, gevşek yapıdaki tortul külteleri süpürerek, kendilerine ova denebilecek kadar geniş yataklar açmışlardır. Kasaba çevresinde 50 - 100 m civarında olan bu aşıntı satıhları, Korudağ'a doğru yükselir.

K.'da Akdeniz yağış rejimi hüküm sürer. Bu yüzden en yağışlı mevsim kıştır. 631,3 mm den ibaret ortalama yağış tutarı, yükseltinin fazlalaştığı Korudağa (725 m) doğru 800 - 1000 mm ye ulaşır. Dağın doğu yarısına nazaran daha alçak bir plato olan batı yarısı, meşelik alanlar ortasında kızılçamlarla kaplı bir ada durumundadır. Korudağda 60 - 100 m ler arasında meşe ve kızılçamlar karışık haldedir. 100 m yukarısındaki kısımlar kızılçamların hakimiyet alanıdır. Saros kıyılarında dar bir kanalla denize bağlanan Tuzla göl dolaylarında makilere rastlanır; bu kısımda makiler, meşe ormanlarının insan tarafından tahribinden sonra bölgeye yerleşmiş kızılçamların orman altı bitkisi halindedir.

İlçe ürünleri arasında önemlileri, akarsu yataklarına yerleşmiş ay çiçeği (20 bin ton), mısır (5 bin ton), patates (2500 ton), kayısı (200 ton), zerdali (200 ton), şeftali (210 ton); plato sathına çekilmiş buğday (19 500 ton), bağ (üzüm istihsali 5 280 ton) dır. Koyunlar (72 000 baş) platoda, kıl keçiler (44 000 baş) Korudağ'da yayılır. Kasabanın kuzeyindeki linyit ocakları işletilmektedir.

K. % 80'i tek katlı taş ve tuğladan yapılmış 4 500 haneli bir yerleşme merkezidir. Burası, Yunan sınırındaki İpsala kapımızı, Tekirdağ üzerinden İstanbul'a bağlayan karayolu üzerinde önemli bir ziraî pazaıdır. Her yıl Eylül ayında, bir hafta süreyle, hayvan ve emtia pazarı kurulur. Büyük bir çarşının, yağ ve çeltik fabrikalarının bulunduğu K., çevresinin önemli bir ziraî pazarıdır.

KEŞAP, Giresun iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 222 km^2, nüfusu 31 516 (1970), merkez nüfusu 4 523 (1970) tür. Karabulduk adında bir bucağı ve 39 köyü vardır. İlçenin sınırları doğuda Zefre limanı, batıda Aksu ırmağı yakınına, güneyde ise Keşapçal dağına kadar sokulur.

Volkanik kütlelerden yapılı dağlar, ilçe içinde kıyıdan itibaren hızla yükselir. Bu dağlık alan, yılda ortalama 1 300 mm yi aşan yağışların beslediği sık, kısa boylu, eğimi fazla ve gür akışlı, fakat sel rejimi gösteren akarsuların dar ve derin vadileriyle parçalanmıştır.

Güney ve güney - doğudan kışın esen sıcak rüzgârlar (kıyı dağlarını aşarken hava moleküllerinin sıkışıp birbirine sürtünmesi sonucu ısınması) sebebiyle ilçede hiç bir ayın sıcaklığı (Ocak ortalaması 6,9°) bitki hayatını kesintiye uğratacak kadar düşük değildir. O yüzden bitkiler her

KEŞAP: Genel görünüş

zaman yeşil kalır. Bunlar, 1 250 m yüksekliğe kadar fındık, kestane, kızılçam, akcaağaç, dişbudak v. b. gibi yayvan yapraklı ağaçlardır. 1 600 m nin yukarısında, iğne yapraklılar (Sarıçam, ladin) başlar. 1 250 - 1 600 m ler arasında ise, her iki kuşağa has elemanlar karışık halde bulunur.

Bu arızalı alanda düzlüklerin az ve dağınık oluşu, insanları bazan tek evler, bazan da mahalleler halinde yerleşmeye zorlamıştır. Birbirini görmeyen yamaçlara serpilmiş, aynı köyden olmalarına rağmen birbirini tanımayan insanların barındığı bu alanda hayat kıyı kuşağıyle daha yukarılarda oldukça farklıdır.

800 m yüksekliğe kadarki kıyı kuşağında dağınık yerleşmeler taştan, çok pencereli, ışıklı; altı ahır veya anbar olarak kullanılan çift katlı evlerden yapılıdır. Bu kısımda nüfus sıklığı Türkiye ortalamasının 3 katıdır. O yüzden insan oğlunun geniş alanlarda ortadan kaldırdığı ormanlar, yerini, tarlalar ile nisbeten yakın zamanlarda önem kazanmış fındıklıklara bırakmıştır. Volkanik kütlelerin ayrışmasıyle meydana gelen verimli topraklarla örtülü tarım alanlarını, fazla eğim yüzünden sapan ile sürmek mümkün olmaz. Çapayla işlenip, kıt olduğundan dolayı nadasa terk edilmek şöyle dursun, yılda 2 defa ürün alınan kıyı kuşağında mısır, fındık, fasulye, dut ve incir (42'şer ton), narenciye (20 ton) başta gelir. Mısır (ilçe üretimi 4 500 ton) kıyı kuşağı yukarısında da yetişir. Kıyı bölümünün hakim ürünü fındıktır. Verimi 0 - 250 m kuşağında fazla olan ilçe fındıklıklarından (ilçede 4 milyon fındık ağacı vardır) yılda 20 bin tonun üstünde mahsul alınır. Bunlardan çoğu, 13 km ötede, yurdumuzun tanınmış fındık ihraç limanı Giresun'a sevk edilir. Kıyı kuşağına giren Karadere (Valit), Yivdincik, Yünlüce (Eğircen)'de pirit cevherlerine rastlanılmış ise de, bunlar şimdilik işletilmemektedir.

Kıyı kuşağının yukarısında da nüfus sıklığı Türkiye ortalamasını geçer. İskân, elverişli vadilerde dağınık mahalleler halindedir. Tek katlı evler, ağaç kütüklerinin üst üste konmasıyle inşa edilmiştir. Bu bölüm mısır ve patates (210 ton) dışında, elma - armut (250'şer ton) ve hayvancılık (21 000 sığır, 20 500 davar) alanıdır.

Vanazit deresi mansabı yakınında, bu akarsuyu takiben dağlık bölümden inen yolun bitimindeki K., bölgenin pazarıdır. K. gerçekte, birbirinden takriben birer km uzak mahallelerden ibarettir. K., Vanazit deresi üzerine 1964'te kurulan 75 beygir gücündeki bir hidroelektrik santraliyle aydınlanır.

KEŞFÎ, XVII. yüzyıl Osmanlı sazşâirlerindendir. Bu güne kadar elimize ancak dokuz - on şiiri geçmekle berâber, bunlar, bedîi kıymet bakımından gözönüne alınınca, onun ihmâl edilmemesi lâzım gelen bir sazşâirimiz olduğunu ispat etmektedir.

Keşfî'nin hayatına dâir herhangibir kaynakta, henüz hiçbir bilgiye rastlamış değiliz; bu gün için biricik kaynağımız olan kendi şiirleri sâyesinde, yaşadığı zamanı kesinlikle öğrenmiş bulunuyoruz: Girit savaşından bahsettiği şiirlerinde, Fıransızlar'ın Venedikliler'e yardım kuvvetleri gönderdiğinden, bunlar ağır zâyiâta uğratılarak yenilince, yine Fıransa Kıralı'nın, oğlu da dâhil, yollamış bulunduğu yardım kuvvetlerinin yok edildiğinden, Sadrâzam'ın Girit adasını, buranın kal'asını aldığından, Firenkler'in aşına agu katıldığından, heyecanla tasvir ettiği bu savaş sonunda Sultan Mehemmed Han'a müjde mektubu yazıldığından bahseder. K.'nin halk diliyle ve halk müşâhedelerine dayanarak canlandırdığı bu vak'alar, yerli ve yabancı tarihî kaynakların bu hususta verdikleri bilgiye tamâmiyle uymaktadır: Sadrâzam Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın iştirâk ettiği Girit seferinde, Kandiye kal'ası kuşatmasının sonlarına doğru Fıransızlar mühim sayıda harb malzemesi ve asker yollamışlar, bunlar yenilince Henri IV.'nin torunu, XIV. Louis'nin yeğeni olan Duc de Beaufort, yardım için kendisiyle birlikte gönderilen arkadaşlarıyle 25 Muharrem, 1080 (1669 Haziran'ı) deki baskında öldürülmüşlerdir; Kandiye kal'asının fethi, anahtarlarının teslimi, Cemâdâ 1.'nın ilk gününe, 1669 Eylûlü'ne rastlar (Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silâhdâr Tarihi*, c. I., İst., 1928, s. 511 - 24. N. S. Banarlı, *Halk Şâirlerinde Girit Savaşı ve Şâir Âşık Hakkında Notlar*, *Ülkü* mec., c. X., nu. 56, Birinci teşrin, 1937). K.'nin, şiirlerinden üçünde tasvir ettiği bu tarihî vak'alara dayanarak, Mehmed IV. devrinde, XVII. asrın ikinci yarısında hayatta bulunduğunu kesinlikle söyleyebiliriz.

K.'nin elimize geçen şiirlerinin hepsi koşma, türkü ve destan şeklindedir; Hece vezninin 6 + 5 li'sini, çoğu, yarım kâfiyeler kullanmış, duraklara umûmiyetle bağlı kalmıştır. Hece veznini ustalıkla, bir iç - âhenk yaratarak kullanmasını bilen K., şiirlerinde bâzan öğütlere, fakat daha çok şahsî duygularına yer vermiştir; seyyah olup cihânı dolaştığından, gönlünün Tuna seli gibi aktığından, kimseden hayır gelmediğinden, tâlihsizliğinden, zenginlerin aşağılık hâllerinden, gönül ehline kıymet verilmediğinden, aşkından ve sevgilisinin vefâsızlığından söz eder ki, bunların hemen hepsi, her şâirin iç dünyâsının akisleridir. Başlıca husûsiyetleri, çağdaşlarından Gevherî, Âşık Ömer v. b. sazşâirlerimiz gibi aruzu, Dîvân edebiyatı teşbihlerini ve nazım şekillerini, yabancı kelime ve terkipleri kullanmayıp, Karacaoğlan gibi pek sâde Türkçe ile, halk teşbihlerine yer vererek, koşma, türkü ve destanlar söylemiş olmasıdır; bir şiirinde adının âşıklar arasında ün kazandığından bahseden K.'yi yaşatacak olan, duygu ve düşüncelerini tabi'î ve samimî sûrette anlattığı *koşma*'larından çok, Kandiye kal'ası'nın elimize geçmesi uğruna nasıl canla başla savaşıldığını canlandıran, kendisinin ve gâzîlerin dinî, millî his ve heyecanlarını dile getirdiği unutulmaz *türkü* ve *destan*'larıdır.

KEŞİŞDAĞI (Coğ.): bk. ULUDAĞ.

KEŞKÛL, tarikat ehlinin cihazından. Ekseriyetle Hindistan cevizinin kabuğundan yapılır. Hindistan cevizinin içi, kayık tarzında oyulur; iki tarafından bir zincir takılır. Derviş, K.'ü, bu zincirin ortasından tutarak bir şey isteyeceği

kişinin önün uzatır; ilâhî okuyup «Allâh için bir şey» anlamına «Şey'en lillâh» der; verilen şey, K.'e atılır. K.'ün üstüne Tanrı adları ve âyetler oyulur. Pirinç gibi madenlerden de K. yapıldığı vardır.

Mevlevîlerle Melâmîler (Hamzavîler) müstesna, diğer tarikatlar, nefsi alçaltmak için dilenmeye cevaz vermişler, hattâ bunu, bir sülûk vasıtası kabul etmişlerdir. Dilenmeye «selmân etmek», dilenmeye gidişe «selmâna çıkmak» derler. Bektaşîler, selmâna çıkar ve K. alırken terceman okurlar. K. tercemanı şudur: «Fukarâ-yı bâb'ullâh, sâil-i dergâh-ı Şah, keşkûl-i âşıkan, sened-i şey'en lillâh, hû dost Allâh eyvallâh». Vâhidî (b. bk.) nin 929 Saferi evâilinde (1522) yazdığı *Menakıb-ı Hâce-i Cihan ve Netîce-i Can*'ından, Abdalların da nefîr (b. bk.), nacak, curdana (esrar kabağı), kaşık taşıdıklarını, kuşaklarına asılı bir K. de bulundurduklarını anlıyoruz.

KEŞKÛL: Üstünde Âyetü'l-Kürsî hâk edilmiş bulunan bir keşkûl (Belediye müzesi İst.)

KEŞKÛL: Bir elinde nefir, öbüründe üç gözlü bir keşkûl bulunan Bektaşî (d'Ohsson, *Tableau Général de l'Empire Ottoman*)

Çeşitli konuları kapsayan mecmualara da K. adı verilir. H. 1031 (1622) yılında ölen Şeyh Bahâî-i Âmilî'nin Arapça ve Farsça manzum ve mensur, edebiyata, tarihe, riyaziyeye, tefsire, âdâba ve ahlâka dair çeşitli bahisleri kapsayan kitabının adı da bu bakımdan *Keşkûl-i Bahâî* diye anılır.

Ayrıca süt, şeker ve badem yağıyla yapılan sütlaca benzer tatlıya da K. ve Keşkûl-i fukarâ derler. Halk arasında, bir adamın bu tatlıyı çok sevdiği, varını yoğunu bu tatlıya sarf ettiği, sonunda, eline K. alıp dilenerek bu tatlıyı yapabildiği için bu adla anıldığı rivayeti de vardır.

KEŞMİR: bk. CAMMU ve KEŞMİR.

KEŞMİR MESELESİ: Hind kıtası, 15 Ağustos 1947'de İngiliz hâkimiyetinden ayrıldıktan sonra, Hindistan ve Pakistan adında iki bağımsız devletin ortaya çıkması ile, K. M. başlamıştır.

İngiliz hükûmeti, Hindistan'a veya Pakistan'a katılma kararını, Hind kıtasında o tarihte mevcut bulunan 600 küsur devletin başkanlarına bırakmıştı. Bir Hindu âilesine mensup Keşmir maharacası Hindistan'a katılacağını açıklayınca, % 90'ı müslüman olan 4 milyona yakın Keşmir halkı isyan etmiş maharacanın kuvvetleri ile halk arasında çarpışmalar olmuş maharaca Delhi'den yardım istemişti. Bunun üzerine Hind kuvvetleri Keşmir'e girmiş ve devlet merkezi olan Srinagar'a yerleşmiştir. Bunun üzerine gönüllü Pakistan kuvvetleri, Keşmir halkının yardımına koşmuş ve Keşmir'in böylece Pakistan'a bağlanan kısmında Azad Keşmir muhtar devleti kurulmuştur. Maharaca, Hindistan ve Pakistan kuvvetleri arasında meydana gelen çarpışmalar devam edince Nehru 1 Ocak 1948'de Birleşmiş Milletler'e müracaatta bulunmuştur. Birleşmiş Milletler'in tavassutu ile 28 Nisan 1949'da bir ateş kes anlaşması imzalanmış, ateş-kes hattı geçici sınır sayılmıştır.

Birleşmiş Milletler'in, Güvenlik Konseyi'nde K. M. hakkında alınan diğer kararlar arasında en önemliler şunlardır:

1. Pakistan ve Hindistan temsilcilerinden müteşekkil bir komisyon mahallinde tahkikat yapacak ve alınması gereken tedbirleri tavsiye edecektir.

2. Keşmir'in geleceğini tayin için halk oylamasına müracaat edilecek ve bunu tertip etmek üzere Birleşmiş Milletler genel sekreterinin geniş yetkili bir temsilcisi görevlendirilecektir.

3. Pakistan ve Hindistan, Keşmir'den askerlerini geri çekecek, ancak barış ve sükûnun muhafazası için bir mikdar Hind kuvveti Keşmir'de kalacaktır.

Hindistan, kararın bu son bölümüne dayanarak Keşmir'i işgal etmiş bulunan kuvvetlerini bir daha geri çekmemiş, halk oylamasına da müracaat etmemiştir.

Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Dag Hammarsjöld, 1950 ile 1958 arasında, Keşmir'e temsilciler göndermiş ise de hiç bir sonuç elde edememiştir. Ayrıca, Güvenlik Konseyi, meselenin tarafsız hakemlere havalesini birçok def'a teklif etmiş fakat, Hindistan bu tekliflerin hepsini reddetmiştir. 1962'de, Amerika Cumhurbaşkanı Kennedy, Dünya Bankası Başkanı Eugene Black'i Hindistan ve Pakistan'a arabulucu olarak göndermek istemiş, fakat bu teklif de Hindistan'ca kabul edilmemiştir.

Diğer taraftan, Keşmir halkı, Şeyh Abdullah'ın başkanlığındaki Millî Fırka (National Conference) ve Keşmir'in diğer büyük siyasî partisi olan Keşmir Müslüman Fırkası (Kashmir Muslim Conference) sözcülüğü ile, Keşmir'in Pakistan'a ilhakı hususunda ısrara devam etmiştir. Bu durum karşısında, Hindistan Başbakanı Jawaharlal Nehru, Şeyh Abdullah'ı 1952'de hapsettirmiştir.

1964'te hapisten çıkan Şeyh Abdullah yine faaliyete geçmiş, bu defa Keşmir'in bağımsız bir devlet olması fikrini ortaya atmıştır. Bu teklif, Pakistan'da da, Hindistan'da da rağbet bulmamıştır.

1965'te Hind ordusu, Pakistan topraklarına doğru ilerlemeye başlamış fakat Pakistan'ın mukavemeti önünde, çarpışmalar 17 gün içinde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin müdahalesi ile durdurulmuştur.

Bunun üzerine, Sovyetler Birliği, Keşmir anlaşmazlığına daimî bir çözüm şekli aramak maksadıyle Hindistan ve Pakistan hükûmetlerini Taşkent'te bir görüşmeğe çağırmıştır. Neşrine karar verilen müşterek beyannamenin metni şöyle hulâsa edilebilir: «Taraflar, hükûmetlerinin ve milletlerinin, birbirleri ile dostane münasebetler geliştirmesine,

kuvvete müracaat etmemelerine, gerginliğin giderilmesine çalışmalarına ve Keşmir anlaşmazlığının böyle bir hava içinde ve Birleşmiş Milletler Anayasası çerçevesinde barışçı yollarla çözülmesine kararlıdırlar».

Bu iyi niyet beyanına rağmen gerginlik devam etmiş, olaylar birbirini kovalamış ve bundan yararlanan Hind kuvvetleri Doğu Pakistan'a girmiştir. O arada Doğu Pakistan, Bangladeş adını alarak Batı Pakistan'dan ayrılmıştır. Doğu Pakistan başbakanı Mucibürrahman, Hindlilerle anlaşmış, Doğu Pakistan'da bulunan 90 000 kişilik Batı Pakistan ordusu böylece Hindlilere esir düşmüştür.

Delhi hükûmeti, Pakistan esirlerini rehine diye elinde tutarak, K. M.'nin kendileri lehinde halli için tazyikte bulunmuştur. Bu durum karşısında, Pakistan devlet başkanı Zülfikar Ali Buttho, Hindistan başbakanı İndira Gandhi ile görüşmeyi kabul etmiştir. Simla'da, 1971'de yapılan görüşmede, iki taraf sürekli bir barışa varabilmek için şu esaslar üzerinde mutabık kalmışlardır: «Taraflar arasındaki münasebetler Birleşmiş Milletler'in prensiplerine dayanacaktır. Ortaya çıkacak görüş farkları müzakere ile veya mutabık kalınacak herhangi bir barışçı yoldan çözülecektir. Çözümü gereken durumlar karşısında kesin bir anlaşmaya varılmadan durum tek taraflı olarak değiştirilemeyecektir».

Bu son cümle Keşmir'in tahliye edilmeyeceği tarzında yorumlanabilir. Ancak, anlaşma metninde şu cümle de mevcuttur: «Keşmir'de, 17 Aralık 1971 anlaşması ile kabul edilen ateşkes hattına, tarafların K. M.'ndeki bilinen tutumlarına halel gelmeden riayet edilecektir». Buna göre, halk oyuna müracaat talebinden vazgeçilmeyecektir.

KEŞMİRÎ, Keşmir'de konuşulan bir dil. Bu dili konuşanların sayısı aş. yu. 2 000 000'dur. Hind - Arya dillerine giren K. için Nagari ve Arap - Fars yazı sistemleri kullanılır. Mutasavvıf bir şair olan Lalla (XIV. yüzyıl), K. dilinde şiirler yazmıştır. Daha sonra, özellikle XIX. yüzyılda K. edebiyatı büyük bir gelişme göstermiştir. Halk edebiyatı alanında ata sözleri ve masal derlemeleri de vardır. Gulam Ahmed Mahcur (1885 - 1952) millî bir şair olarak ün kazanmıştır.

KET (Dil): bk. YENİSEY OSTYAKÇASI.

KET, Batı Sibirya'da bir ırmak. Ob nehrinin bir kolu olan K.'in uzunluğu 1 000 km dir. Bir kanal ile Yenisey'e bağlanmıştır.

KETÂNÎ HÂFIZ MEHMED EFENDİ: bk. MEHMED EFENDİ.

KET - BUGA (ölm 1260), Moğol başkomutanı. Türk Memlûkler'den Suriye ve Filistin'i aldıktan sonra, Hülegü'nün hesabına Mısır'ı da fethetmek için Sînâ'ya yaklaşmıştır. Filistin'de Ayn Câlût mevkiinde Memlûk imparatoru Sultan Kutuz'un Türk ordusu tarafından karşılanmış ve kesin şekilde yenilerek öldürülmüştür. Bu suretle Mısır - Suriye ve İslâm âleminin tamamı, müşrik Moğolların istilâsından kurtulmuş oldu. Bk. AYN CÂLÛT ve KUTUZ.

KETEN (Linum), Ayrı taçyapraklı ve ikiçenekli Ketengiller familyasından bir bitki. Yuvarlak, içi boş bir gövdesi ve kazık kökü vardır. Çiçekleri mavidir. Çiçeklerinde 5 taçyaprak, 5 çanakyaprak, 5 erkek ve meyve yapraklı 5 dişi organ bulunur. Yapraklar sapsız olarak gövdeye veya dallara bitişiktir. Dişi organda 5 dişicik borusu ve 5 tepecik vardır. Meyvesi olgunlaşınca 10 gözlü bir kapsül halini alır. Her gözde kahverengi parlak bir tohum bulunur.

K.'in tohumlarından yağ, gövdesinden de K. elyafı elde edilir. Tohumları için yetiştirilen K., kısa gövdeli ve çok dallıdır. Lif K.'lerinin ise boyları 1 - 1,5 m civarında olup dalları azdır. Lif K.'i nemli havayı, yağ K.'i ise güneşli havayı sever. Yetiştirildiği mevsime göre kış ve yaz K.'i diye ikiye ayrılır. Kış K.'lerinin ekim zamanı Ağustos ve Eylül, yaz K.'lerinin ise Nisan ve Mayıs aylarıdır. Olgunlaşan yağ K.'leri toplanıp düven, makina veya çeşitli usullerle tohumlarından ayrılır. Kurutulduktan sonra tohumlarının yağı çıkarılır. Bu yağ (bezir yağı) yağlı boya, matbaa mürekkebi, linoleum ve su geçirmez elbise yapımında kullanılır. Arta kalan küspeler, hayvanların besleyici gıdasını teşkil eder. Tohumlar hekimlikte de işe yarar.

Lifleri için yetiştirilen K.'ler, yeşilimsi veya sarımsı bir renk aldığı zaman biçilir ve kurumaya terk edilir. İyice kuruduktan sonra dövülerek çeşitli ameliyelerle tohumlarından ayrılır. Demet haline getirilip havuzlara bastırılan K. sapları birkaç hafta sonra havuzdan çıkarılarak kurutulur. Taraklardan geçirilerek liflere ayrılır ve yumak halinde satışa arz edilir. İnce lifler, dokuma endüstrisinde, çeşitli kumaş imalinde; kaba lifler ise sicim ve halat yapımında kullanılır. Bu bakımdan dokumacılıkta önemli bir endüstri bitkisi sayılır. K., dünyanın hemen her yerinde yetiştirilir.

KETEN KUŞU (Carduelis linaria), Ötücü Kuşlar (Passeri - formes) takımının İspinozgiller familyasından bir kuş türü. Uzunluğu 13 cm, kanatları ise 7 - 8 cm dir. Erkeği dişisine nispetle biraz daha ağır olup, 16 - 20 gr arasında değişir.

Ergin Erkek K. K.'nun yazın ve ilkbaharda tepesi ve göğsü kan kırmızıdır. Gri - kahverengi olan baş ve boyun tüylerinin ortaları daha kovudur. Sırt ve kanat üstündeki örtü tüyleri k e s t a n e rengindedir. Beyaz ve beyazımsı renkteki kuyruk sokumu koyu kahverengi boyuna çizgilidir. Karın gri - beyaz, vucut yanları kırmızı - kahverengidir.

KETEN KUŞU

Ergin d i ş i K. K.'nda kırmızı renk ya hiç yoktur veya pek az vardır. Kuyruk sokumu renk olarak daha koyudur.

Göçücü ve gezici kuşlardandır. Fas, Cezayir ve Mısır'a göç ederler. Ağacı bol orta ve alçak arazide mezarlıklarda, bahçelerde ve bitki bulunan bataklıklarda yaşarlar. Yüksek yerlerde ve kapalı ormanlarda da bulunurlar.

Tohum, tane, az miktarda meyve ve tomurcuklarla beslenen K. K., seyrek olarak böcek ve larvaları da yer.

KETEN TOHUMU: bk. KETEN.

KETHÜDA, Osmanlı Türkçesinde sivil veya askerî teşkilâtta, Saray - i hümâyunda, ticarî ve sınaî kuruluşlarda, hemen hemen her sosyal kuruluşun başkanı, başkan yardımcısı ve daha çok baş sorumlusu olan kimseye verilen unvan. «Muavin, yardımcı ve kâhya» anlamlarına gelmektedir. K. unvanı bu özelliğiyle devlet teşkilâtında bazı önemli kadroları da ifade etmektedir. Sadaret K.'sı, Kul K.'sı, Kapıcılar K.'sı gibi.

Osmanlı devlet teşkilâtında XIV. yüzyıldan beri kullanılan K. unvanı, bütün kuruluşlara yaygın bir deyimdir. Bu bakımdan K.'lık görevlerinde yetki ve sorumluluklarda görevin değerine göre bir genelleme yapmak mümkün olabilirse de, görevin önemiyle denk olarak şahsî haklar, ücret, ödenek v. b. da farklar bulunmaktadır. Bütün K. lıkların görev ve yetkileri kendilerine mahsus kanunlarla düzenlenmiştir, denilemez. Bu görevlerden bir kısmı kanunnamelerde tasrih edilmişse de, büyük bir kısmı yüzyıllar boyunca gelişen ihtiyaçlarla ihdas edilmiş, gelenek ve göreneklerle devam ettirilmiştir. Ancak her K.'lık için menşeler (kaynak) ile çıkmaların, ücretler, hak, sorumluluk ve yetkilerin sağlam bir şekilde tespit edildiği ve geleneklere olan bağlılıkla aksatılmadan yürütüldüğü anlaşılmaktadır. K. unvanı 1826 Vak'a-i Hayriye'den sonra modern tarzda teşkilâtlanma sırasında yavaş yavaş bırakılmıştır. Çoğunlukla görevler devam ettirilmekle beraber unvanlar değiştirilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda, mülkî idarede K.'lar arasında en yüksek derecede Sadaret K.'sı bulunmaktaydı. Sadaret K.'sı sadrazamlık makamının teşekkülü tarihlerinde diğer paşa veya vezir K.'ları gibi vezir-i azamın maiyet memuru derecesinde olup, resmî hiçbir sıfatı yoktu. Bu yüzden XVIII. yüzyılın başlarına kadar teşrifata da dahil bulunmuyordu. Ama, Damad Nevşehirli İbrahim Paşa'nın sadaretiyle Sadaret K.'ları devlet kadrolarına alındılar Bundan sonra azil ve nasbları hükümetçe yapılmaya başlandı. Böylece vezirin kapu halkından çıkmış oldular. Divan-ı hümâyunda da yerleri ona göre tesbit edildi. Divan kalemleri halifelerinin, hatta reisülküttapların üstünde bir mevki ihraz ettiler. Böylece XVIII. yüzyıldan itibaren Sadaret K.'ları, vezir-i azamın yardımcısı hüviyetini almış oldular. Bütün işlerin vezir-i azama varmadan onun elinden geçirilmesi, Bab-ı âli'den verilen emirlerde onun mütalâasının alınması, onun inhası üzerine tayinlerin yapılması usul haline gelmiş oldu. Sadaret K.'lığı üzerlerinde askerî bir rütbe bulunmayan, fakat imparatorluğun ikinci derecede idare âmiri derecesinde olan bir memuriyet oldu. Devletin bütün iç işlerinden ve durumundan o sorumlu bulunduğu için daha sonra kurulan Dahiliye Nezaretinin aslını teşkil etti. K., XVIII. yüzyıldan itibaren Paşa Kapısının en nüfuzlu memuru idi. Bab-ı âli'de müstakil bir dairesi vardı. Ayrıca kendi hizmetinde Hazinedar, Çuhadar, Kaftancı, Karakulak, Mihter, Mühürdar gibi görevliler de bulunurdu. Sadaret makamına takdim edilen evrak üzerine pençe denilen sadrazamın buyuruldusunu yazmak Sadaret K.'sının görevleri arasında idi. Paşa divanında sadrazamın sol tarafında Şeyhülislâmla Yeniçeri ağası arasında yer alırdı. Vezirin elçi kabulünde sadrazamı koltuklayarak götürür, vezir sedire oturunca sol tarafta ayakta divan tutardı. Cuma günleri sadrazamı ziyaret eden rical, Sadaret K.'sını da ziyaret etmek zorunda idi. Tevcihatta, listeleri hazırlamak, Surre davetiyelerini dağıtmak, resmî düğünlerde, şehzadelerin doğumlarında, beşik alaylarında, bayramlarda padişaha hediyelerin sunuluşunda Sadaret K.'ları görevli ve sorumlu bulunurlardı. Tevcihatta bu hizmetlere karşılık, ilk önce o kürk giyerdi. Sadrazamın serdar-ı ekrem olarak sefere çıkışında Paşa Kapısında yapılan töreni de Sadaret K.'sı yönetirdi. Teşrifatta rütbesi üç tuğlu vezire denk olup, II. Mahmud zamanında Rumeli Beylerbeyi payesine eşit bulunuyordu. K.'lığa tayininde samur kürk kaplı ferace giyer ve beylerbeyilikle başka göreve geçerdi. Tayinlerde iki tuğla beylerbeyi olanlardan 2 500, vezir olanlardan 7 500 kuruş bahşiş alır, ayrıca Sadaret hâssı olan Kıbrıs adası gelirinin % 10'u kendisine verilirdi. Sadaret K.'lığı da II. Mahmud devrindeki yenileşme çalışmaları sırasında, 1835 yılında Pertev Efendi'nin (Pertev Paşa) K.'lığında kaldırılarak, yerine daha müstakil bir kuruluş olmak üzere Umur-i Mülkiye Nezareti kurulmuştu. 1837 yılında ise bu nezaretin adı, Dahiliye Nezareti'ne çevrilmişti. XVIII. yüzyılda Sadaret K.'sı olanlardan bir haylisi daha sonra sadrazam olmuşlardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda K. unvanıyla anılan önemli görevlerden biri de Kul K.'lığıdır. K. bey veya Ocak K.'sı adları da verilen bu görev, II. Bayezid devrinde bölüklerinin teşkilinden sonra kurulmuş nüfuz, yetki ve sorumluluğu gittikçe artarak merkez ordusunun en önemli komuta mevkilerinden biri olmuştur. Kapukulu ocaklarının kuruluş yıllarında Zağarcıbaşı tarafından yerine getirilen Kul K.'lığı görevi, daha sonra müstakil hale konarak Birinci Ağa bölükbaşı Kul K.'lığına yükseltilmişti. Bu sebepledir ki, yine ilk kuruluş yıllarında belirli bir makamı bulunmamaktaydı. Rütbesi Yeniçeri Kâtibi (yazıcısı) nden sonra gelmekteydi. XVI. yüzyılda ise Yeniçeri Ağası ve Zağarcıbaşıdan sonra üçüncü rütbede bir komutan durumuna yükselmişti. Bu sebeple Birinci Ağa bölüğünün de fiilen komutasını ifa etmek yükümlülüğü altındaydı. XVII. yüzyılın 2. yarısında ise, Kul K.'sını Yeniçeri Ağasından sonra hemen ikinci derecede bir komutan olarak görmekteyiz. Bu devirde Kul K.'ları artık en nüfuzlu kimselerden sayılmaktadır. Hükümdara karşı ocağın temsilcisi durumundadır. Kul K.'ları bu göreve Yeniçeri Ocağı'ndan adım adım yükseldiklerinden, diğer Katar ağaları ile birlikte, yani kendisinden Kethüdayerine kadar sıralanan 12, 13 komutanla beraber azilleri söz konusu olamamaktaydı. Kul K.'larının, ocağın bütün problemlerinden haberi olmakla yeniçeriler üzerinde sağlam bir otoritesi bulunmaktaydı. Başlangıçta ocakta tertip edilen silsilede Zağarcıbaşılığa yükselmesi usul haline getirilmişse de, bu görev XVII. yüzyılın 2. yarısında önemini kaybedince, Kul K.'ları doğrudan doğruya Yeniçeri Ağası olmaya başladılar. Bu usul Yeniçeriliğin kaldırılışına kadar sürdü. Görevin ilk kuruluş yıllarında Kul K.'ları sefere gitmezlerdi. Modon ve Koron seferinde donanmada görev alan yeniçerilerin komutanlığına II. Bayezid ilk defa Kul K.'sını memur etmekle bundan sonra onların da sefere çıkmaları kanun oldu.

Kul K.'sının bayrağı, yarısı sarı, yarısı kırmızı olup, yeniçerilerin alay bayraklarına benzerdi. Geçit resimlerinde Kul K.'sı, yanında bayraktarı olduğu halde Yeniçeri Ağasından sonra yürürdü. Savaş meydanlarında ise başlıca görevi, plana göre yeniçerileri savaş nizamına sokmaktı. Ayrıca, kendi şanına uygun olarak mevcudu 700 - 800 yeniçeri olan Birinci Oda veya Ağa Bölüğüne komuta ederdi. Sefere gidiş ve dönüşlerde Sekbanbaşı ile birlikte bulunurdu. Divana gidiş gelişte ocak zabitleri bir kere Arzhane, bir kere de Süleymaniye Camii önünde Kul K.'sını selâmlamakla yükümlü idiler. Bir padişahın ölümünde sadrazam tarafından saraya davet edilen rical arasında bulunur, Yeniçeri Ağası ve Sekbanbaşı ile birlikte ölen padişahın cesedini muayene eder, ölümün tabiî olduğuna dair bu iki komutanla birlikte rapor verirdi. Cenazenin tedfini bundan sonra yapılırdı. Arife ve bayram tebriklerinde Selimî kavuk giyer, Sancak-ı şerif'in çıkartılma törenlerinde Yeniçeri Ağasıyle birlikte bulunurdu.

Kul K.'larının makamı ocağın uzun tarihi boyunca değişmiştir. Önceleri Baş yayabaşının odasında oturan Kul

K.'ları, daha sonra Birinci Ağa Bölüğü odasında görev yaptılar. Fakat K.'lık dairesi en sonunda Şebzadebaşında Acemi Oğlanları Kışlası yanında eski odalarda sol tarafta bir sıra teşkil etti. K. dairesi, Ağa Odasıyle birlikte 16 koğuştan meydana geliyordu. Burada Kul K.'sının emrinde 5 karakollukçu vardı. Ayrıca, Ağa Kapusunda da bir odası bulunmaktaydı. Yeniçeri zabitlerinin tecziyeleri Kul K.'sının görevleri arasında bulunurdu. Ocak erkânını tevkife yetkili tek komutan da yine Kul K.'sı idi.

İmparatorluk Sarayının en önemli görevlilerinden biri ise Kapucular K.'sı idi. Kapucular K.'sı, Ortakapı ile Bâb-i hümâyunda görev yapan bütün kapıcıların âmiri bulunmaktaydı. Bu temel görevin yanında sarayın teşrifat işlerinde, padişahla devlet ricali arasındaki irtibatlarda esaslı sorumluluklar taşımaktaydı. Divan-i hümâyunda ayakta hizmet görürler, padişahın emirlerini tebliğ ederler, vezirlerin azillerinde mühr-i hümâyunu alıp yeni vezîr-i âzama götürürler, padişahın huzuruna çıkışları düzenlerler, mazul vezîr-i âzamları Balıkhane'ye indirirler, Cuma ve bayram selâmlıklarında halkın padişaha sunduğu arzıhalleri toplarlar, Galebe veya normal divanlarda yeniçerileri çorba içmeye davet ederler, Kılıç alaylarında kazaskerlerin önünde kendilerine mahsus yeri alırlar, bayram tebriklerinde Çavuşbaşı ile birlikte teşrifatı idare ederler, başlarında Selimî kavukları olduğu halde padişahın işaretine göre devlet ricâline hil'atler giydirirler, sefer-i hümâyunlarda serhadde gelindiği zaman tertip edilen alayda Kapuağası ve Mir-alemle birlikte yerlerini alırlardı. Hükümdarın taşra çıkışlarında da yanında bulunurlardı. Padişahın en mutemet yaverlerinden sayılan Kapucular K.'lığı yabancı seyahatnamelerde saray müşiri veya nazırı derecesinde bir görev olarak tasvir edilmiştir. Görevden ayrıldıklarında vezaret rütbesiyle vali olarak taşraya çıkmaktaydılar.

Osmanlı sarayında hükümdar ailesiyle yakın münasebetlerinden dolayı önem taşıyan bir görev de Valide Sultan K.'lığı idi. İmparatorlukta tahta cülûs eden padişahın validesine hükümetin mutemet memurlarından biri derhal K. olarak tayin edilir ve yeni valide sultanın Eski Saraydan Yeni Saraya göç işlerinden itibaren yeni duruma intibak etmesinde K. ağa ağır sorumluluk taşırdı. Valide K.'sı genellikle Valide Sultan dairesinden ve epeyce kalabalık olan maiyetinden sorumlu bulunurdu. K.'lar valide sultan ile dış dünya arasında irtibatı sağlayan memur olmak hasebiyle valide sultanları görüş ve tesirleri altında tutmaktaydılar. Bu suretle dolaylı olarak padişaha da tesir ederlerdi. Bu gibiler arasında Mimar Koca Kasım Ağa anılabilir. Harem-i Hümâyunda bulunan K.'lıklardan en önemlisi K. (veya Kâhya) Kadın görevi idi. K. kadın Haremdeki bütün cariyelerin âmiri ve sorumlusu bulunuyordu. Âmirlik alâmeti olarak elinde gümüş bir değnek taşımaktaydı. Ayrıca, Hünkâr dairesindeki eşyanın muhafazası da ona ait bulunduğundan, padişahın mühürlerinden biri de ona teslim edilirdi. Bu mühürle saray eşyalarını mühürlemek yetkisine sahipti. Harem-i hümâyunun disiplini bu kadından sorulduğundan valide sultan da dahil herkes ona saygı göstermek, riayet etmek mecburiyetindeydiler. İmparatorlukta gerek mülkî, gerek askerî, gerek sosyal teşkilâtta K. veya kâhya adıyle anılan memuriyetlerde sosyal teşkilâtın sorumluları ve temsilcileri sayılamayacak kadar çoktur. Aşağı yukarı görevlerin özelliklerine göre ayrılıklar göstermekle beraber, genellikle emirleri altında bulunan büronun, askerî birliğin veya sosyal, sınaî, ticarî kuruluşun idare edilmesinden sorumlu olan birçok K. bulunmaktadır.

(Yirmibirinci Cildin Sonu)

YİRMİBİRİNCİ CİLDDE DÜZELTİLMESİ GEREKEN BAŞLICA YANLIŞLAR

Sahife	*Sütun*	*Satır*	*Yanlış*	*Doğru*
10	1	24,28	Japon	Japonya
11	2	25,43	Şogunate	Şogun rejimi
12	1	7	silâhları	ateşli silâhları
12	2	26	krallık	imparatorluk
13	1	30	birkaç	bir çok büyük
22	2	38	çıkardığı	çıkan
24	2	25 - 26	Philippe ile	Philippe le
24	2	JEAN (Korkusuz):	1396'da Niğbolu'da Türkler'e yenilmiş, fakat bu savaşta "Korkusuz" sanını almıştır.	
25	1	5	Pièrre	Pierre
41	2	33	İngiliz -	Anglo -
46	2	35	Afrika	Türk
46	2	43	Çukur Ülkeler	Holanda
46	2	50	364 523	(Çevresiyle 3 milyon)
54	2	53	305 045	107 768
55	1	24	hânedandan	Kavalalı hânedanından
55	2	24	kurulmak	oturmak
56	1	3	bütün aydınlarca ve Türk milletince	bazı aydınlarca
56	1	19	halkı	bazı aydınları
56	1	20	"Ermeni tehlikesine karşı" çıkacak	
56	1	53	9	6
56	2	29	Al - Rakib	er - Rakıyb
57	1	35	"Girit" gazetesi listeden çıkarılacak	
57	2	54	"Meşrutiyet" gazetesi çıkarılacak	
58	1	34	Neyyîr	Neyyir
58	1	57	Sanack	Sancak
444	1	alt yazısı N. KAZANTSAKIS olan portre bu şahsa ait olmayıp Frank B. KELLOG'a aittir		